

અર્થાંક ૯૯

ઐ હૌં શ્રીં શંખેશ્વર-પાર્થનાથાય નમઃ.
શ્રી-વૃદ્ધિ-ધર્મ-ભક્તિ-પ્રેમ-સદ્ગુણેભ્યો નમઃ.

શ્રી ચંદ્રમહત્તરાચાર્ય વિરચિત-

● પંચ સંગ્રહ ●

પ્રથમ ખંડ

શ્રીમાન આચાર્ય શ્રી મહાયગિરિ રચિત ટીકાનો અનુવાદ
તેમજ સારસંગ્રહ, પ્રશ્નોત્તરી આદિ સહિત.

૩૧-૧૯-૦૦

: અનુવાદક :

સ્વ. પં. શ્રી હીરાલાલ દેવચંદ-વહવાણવાળા

ક

: પ્રેક્ષ :

પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજયભક્તિસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબની પ્રશિષ્યો

મુનિરાજ શ્રી રમ્યકવિજયજી મહારાજ

ક

: સંપાદક :

પં. પુખરાજજી અમીચંદજી કોઠારી-મહેસાણા

[અધ્યાપક—શ્રી યશોવિજયજી જેન સંસ્કૃત પાઠશાળા]

: પ્રકાશક :

વક્રીલ ચીમનલાલ અમૃતલાલ શાહ

બાબુલાલ જેશિંગલાલ મહેતા

ઝોનરરી સેક્રેટરીઓ.

શ્રી યથોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા

અને

શ્રી જૈન એપરેટર મંડળ-મહેસાણા

[સહજાત થેડ શ્રી વેણીચંદ સુરચંદ સંસ્થાપિત]

294-44

PAN-D

— પ્રાપ્તિસ્થાનો :—

શ્રી જૈન એપરેટર મંડળ
મહેસાણા [ઉ. ગુજરાત]

૬

શ્રી જૈન એપરેટર મંડળ
પાલીતાણા [સૌરાષ્ટ્ર]

વીર સં. ૨૪૯૭]
વિ. સં. ૨૦૨૭]

મૂલ્ય—સદુપયોગ

[સને ૧૯૭૧
પ્રત ૧૦૦૦]

: સુદ્રક :

બાલુચંદ્ર નાનચંદ મહેતા

શ્રી બહાદુરસિંહજી પ્રી. પ્રેસ

પાલીતાણા.

સંપાદકીય નિવેદન

શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ

વર્તમાનકાળમાં જૈન ચેતાન્મયર સંપ્રદાયમાં કર્મવાદને લગતા જે આગમો અને જે ગ્રંથો મળે છે તેમાં પ્રસ્તુતગ્રંથનું મુખ્ય સ્થાન છે એ હકીકત કર્મસિદ્ધાન્તના અણુનારા-ઓથી અબજ નથી.

ભારતીય દરેક દર્શનમાં કોઈને કોઈ રીતે ઓછા કે વધુ પ્રમાણમાં કર્મવાદનું સ્થાન ગ્રાહ્ય છે. પરંતુ જૈનદર્શનમાં જેમ સ્વાદવાદ અહિંસાવાદ આદિનું જેટલું વિસ્તૃત અને વ્યવસ્થિત સ્વરૂપ છે તેવું જ વિસ્તૃત અને વ્યાપક પ્રમાણમાં કર્મવાદનું સ્થાન રહેલું છે. તેવું કર્મવાદનું સ્થાન અન્ય કોઈ દર્શનમાં જોવા મળતું નથી. આ હકીકત નક્કર હોવા છતાં જૈનદર્શન કેવલ કર્મવાદને જ માને છે એ માન્યતા ભૂલ ભરેલી છે. કેમકે કર્મવાદની જેમ આ દર્શન કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ અને પુરુષાર્થ આ ચાર વાદોને પણ તેટલું જ મહત્ત્વ આપે છે અને ભિન્ન ભિન્ન કાર્યોમાં તેઓમાંના કોઈ એકને મુખ્ય રાખી બાકીનાઓને ગોણ તરીકે સ્વીકારે છે.

જૈનદર્શનમાં ઘણા ખરા આગમોમાં છુટક છુટક કર્મને લગતી વિચારણાઓ જોવા મળે છે પરંતુ હાલમાં જેનો વિચાર છે તે દૃષ્ટિવાદ નામના બારમા અંગમાં કર્મપ્રવાહ નામના સંપૂર્ણ પૂર્વમાં અને અભાયણીય નામના પૂર્વના કેટલાય ભાગોમાં સાગોપાંગ સંવિસ્તૃત વિચારણાઓ કરવામાં આવેલ છે અને તે જ પૂર્વશ્રુતના આધારે પૂજ્ય ચન્દ્રધર્મ મહત્તરશાસ્ત્રી દ્વારા ગાથા પ્રમાણુ આ પંચસંગ્રહ મૂળ ગ્રંથની અને તેના ઉપર લગભગ નવથી દશહજાર સ્તોક પ્રમાણુ સ્વોપજા દીકાની રચના કરેલી છે અને પૂજ્ય આચાર્ય મલયગિરિજી મહારાજ સાહેબે અઠાર હજાર સ્તોક પ્રમાણુ દીકા રચેલ છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથના કર્તા આચાર્ય શ્રી ચન્દ્રમહત્તરશાસ્ત્રી ક્યારે થયા ? અને તેઓશ્રીએ ખીજા કોઈ ગ્રંથો રચેલ છે કે નહીં તે બાબત ખાસ કોઈ સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ મળતો નથી માત્ર સ્વોપજા દીકાના અંતે પ્રશસ્તિમાં થોડે 'પાર્શ્વવિના શિષ્ય ચન્દ્રધર્મ નામના સાધુ વરે' આડોલો ઉલ્લેખ મળે છે પણ તેઓશ્રી મહત્તરપદ્ધતી વિભૂષિત હતા એમ કેટલાય સ્થળે જોવામાં આવે છે અને મહત્તર શબ્દ પીરની નવમી દશમી સદીમાં વધારે પ્રચલિત હતો તેથી તેઓશ્રી નવમી તથા દશમી સદીમાં થયેલ હશે અને મહત્તર પદ્ધતી વિભૂષિત હશે એમ અણુમાન કરી સકાય છે. દીકાકાર પૂજ્ય આચાર્ય મલયગિરિજી મહારાજ સાહેબનું પણ સ્પષ્ટ ઇવનચરિત્ર કયાંય જોવામાં આવતું નથી પણ આ આચાર્ય મહારાજ કલિકાલસર્વજ્ઞ પૂજ્ય આઠ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના સમકાલીન હતા અને તેઓશ્રીએ સરસ્વતીદેવીની આરાધના કરી આગમો તથા પ્રકરણો ઉપર દીકા રચવાનું વરદાન

પ્રાપ્ત કરેલ તેથી તેઓશ્રીએ બહુ આગમો તથા પ્રકરણાદિ ઉપર સરળ અને સુદર કરેલ ટીકાઓ આજે પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

પૂજ્ય ત્રેરકશ્રીના કાકાશુરે પૂજ્યપાદ સ્વ૦ આચાર્ય વિજયભક્તસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબને પણ આ વિષયમાં ખૂબ જ રસ અને તરવરપરશી બોધ હતો તેથી મહેસાણામાં તેઓશ્રી જ્યારે જ્યારે પધારતા ત્યારે ત્યારે અને ઉપાશ્રયે બોલાવતા અને હંમેશા કલાકો સુધી આઠ કરણો અને તેમાં આવતા ઉપશમનાકરણ, ક્ષપકોષ્ટિ આદિ વિષયોની બહુ જ ઊંડાણપૂર્વક વિચારણાઓ કરવાનો અને તેઓશ્રીની પાસેથી મને નવું નવું જાણવાનો લાભ મળતો હતો. તેમજ તેઓશ્રીના શિષ્યરત્ન સ્વ૦ પરમપૂજ્ય પંચોતશ્રી કનક-વિજયજી મહારાજ સાહેબને પણ આ વિષયનો એટલો જ રસ હતો અને તેથી જ તેઓશ્રીના શિષ્યરત્ન અને પ્રસ્તુત ગ્રન્થના ત્રેરક પરમ પૂજ્ય મુનિશ્રી રત્નકવિજયજી મહારાજ સાહેબે પણ મહેસાણામાં ચાતુર્માસ દરમિયાન અપ્રમત બાવે છ માસ સુધી સતત અથાગ પ્રયત્ન કરી કર્મપ્રકૃતિ આદિ ગ્રન્થોનો તરવરપરશી મનનપૂર્વક સુંદર અભ્યાસ કર્યો ત્યારથી જ આ વિષય ઉપર તેઓશ્રીનું ચિંતન સતત ચાલુ જ રહ્યું અને આવસર પ્રાપ્ત થતા પચસ ગ્રહ ગ્રન્થનું કેટલાય સુધારા વધારા સાથે પુનઃ અનુવાદ કરનાર કાર્ય ભાઈશ્રી વસંતલાલ મહેતાલાલ દ્વારા મને સુપ્રત કરવામાં આવ્યું અને મારી ચશ્માવકલતા આદિના કારણે પરાધીનતા હોવા છતાં આ કાર્ય કરવામાં મને પણ બહુ નવીન વિચારવા અને જાણવા મળશે એમ માની મેં સહયોગ કર્યો.

આ વિષય એટલો બધો ગહન હોવાથી અનેક વર્ષો સુધી તેના ઉપર ચિંતન મનન કરવા છતાં તેના વિશાળ બોધ અશક્ય નહીં તે દુઃશક્ય તે માની શકાય. તેથી તે વિષયનો મને ખાસ બોધ ન હતો છતાં ત્રાંશ વર્ષ પહેલાં આ સંસ્થાના માનદ મંત્રી ડોક્ટર મગનલાલ લીલાચંદભાઈએ અને ભૂતપૂર્વ મેનેજર અને મારા વિદ્યાશુરે પૂજ્ય મુરબીશ્રી શ્રી પ્રભુદાસ બેચરદાસભાઈએ અથાગ પ્રયત્ન દ્વારા આ વિષયના નિષ્ણાત સીનોર નિવાસી પંડિત શ્રીચુત્ત ચંદુલાલ નાનચંદભાઈની સંસ્થામાં ખાસ નીમણુંક કરી તેઓશ્રીની પાસે મને તથા મારા સહાધ્યાયી બાળુલાલ સવચંદભાઈને આ વિષયનો શક્ય તેટલો મારા અને સંચોટ બોધ કરાવવા કરમપયડી આદિ ગ્રન્થોનો મનનપૂર્વક અભ્યાસ કરાવેલ અને ઉદ્દેશ ફરેક વર્ષથી સિદ્ધાન્તમહોદધિ સ્વર્ગસ્થ આચાર્યદેવ ૧૦૮ શ્રી વિજયપ્રેમસુત્રશ્વરજી મહારાજ સાહેબની અને તેઓશ્રીની નિશામાં કર્મસિદ્ધાન્તોનો આત ઉંડાણ પૂર્વક અભ્યાસ કરી સંશોધન કરવા પૂર્વક કર્મસાહચર્યને લગતા અનેક નવીન ગ્રન્થોના નિર્માતા ૫૦ પૂં મુનિરાજ શ્રી જયદોષવિજયજી મં ૨૦૦૬ માં નિર્ધારિત ૨૦૦૦ વીરશૈખરવિજયજી મં ૨૦૦૭ અને જગન્નાથવિજયજી મં ૨૦૦૮ આદિ અનેક મુનિ ભગવંતોની અત્યંત કૃપાદષ્ટિથી મને તે નવા ગ્રન્થો વાચવા અને મનન આદિ કરવાનો તેમજ પ્રસંગોપાત ચર્ચેલ શંકાઓનું સત્પ્રાધાન આદિ મેળવવાનો અપૂર્વ લાભ મળતો હતો અને આ ગ્રન્થમાં પણ સારસંગ્રહ, પ્રશ્નોત્તરી તેમજ દીપ્તિ આદિ લખવામાં તેઓશ્રીએ બનાવેલ ઉત્તરપંચદીબધો આદિ અનેક ગ્રન્થોમાંથી વિશેષ આગવશર્ન મળ્યું અને તદ્દપરાત તેઓશ્રીએ જાતે પણ પોતાના અમૂલ્ય સમયનો ભોગ આપી કેટલાક આર્થિક વિષયોના આગમપાઠો આદિ બતાવી સુંદર ખુલાસાઓ આપેલ. આમ આ વિષયનો મને કંઈક બોધ થવાથી આ ગ્રન્થ સંપૂર્ણ તૈયાર કરી શક્યો છું.

તેથી માર્તંડના ઓમદ યશોવિજયજી પાઠશાળાનો, પૂજ્ય વિદ્યાગુરુઓનો અને સ્વર્ગત પરમપૂજ્ય આચાર્યજી શ્રી વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ આદિનો હું અત્યંત ઝલ્લી છું અને તે સર્વનો જેટલો આભાર માનું તેટલો એછો જ છે.

સારસંમહ આદિનું સંપૂર્ણ મેટર પ્રથમ દ્વારનું પરમપૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી જગન્નથદ્રવિં મં ૦ સાં દ્વિતીય દ્વારનું પંડિતશ્રી ધીરજલાલ ઠાકાલાલે, તૃતીય દ્વારનું મુનિરાજ શ્રી મહાબદ્રવિજયજી મં સાં જયધોષવિજયજી મં સાં વીરશેખરવિજયજી મં સાં અને પંડિત શ્રી જીવીલલાસ કેશરીચંદ્રભાઈએ અને એકંથી પાંચે દ્વારનું મેટર પંડિત શ્રી અમુલખદાસ મુળચંદ્રભાઈએ તેમજ પચમ દ્વારનું મેટર ૫૦ પૂં જયધોષ વિં મં સાં તથા વીરશેખર વિં મં મહારાજ સાહેબે તથા પૂ. મુનિરાજ શ્રી કુંકુંદવિજયજી મં સાહેબે ખૂબ જ કાળજીપૂર્વક તપાસી આપેલ અને તેઓશ્રીની સચનાથી યોગ્ય સુધારાઓ પહોં કરેલ છે. ભાઈ પુનમચંદ કેવળેચંદ તથા પંડિત શ્રી બાલુલાલ સવચંદ્રભાઈનું પણ કેટલુંક માર્ગદર્શન મળેલ તેથી આ સ્થળે તે સર્વનો હું ખૂબ ખૂબ આભાર માનું છું. તથા શુદ્ધિપત્રક બનાવવા આદિ આ ગ્રંથના સંપૂર્ણ કાર્યમાં સંસ્થાના ભૂતપૂર્વ અધ્યાપક ભાઈ શ્રી રતિલાલ ચીમનલાલે સંપૂર્ણ સહકાર આપેલ અને પ્રેસકોપી આદિના કાર્યમાં ગૃહપતિ શાન્તિલાલ સોમચંદ્રભાઈ તથા અધ્યાપક વસંતલાલ નરોત્તમદાસનો પણ સહકાર મળેલ છે.

સારસંમહાદિક તૈયાર કરવામાં શક્ય તેટલી કાળજી રાખવા છતાં છદ્ધસ્થતા દોષ તથા પ્રેસદોષ આદિના કારણે કંઈપણ સ્ખલના રહી ગઈ હોય અને કોઈપણ સ્થળે કંઈ પણ આગમવચ્ચે લખાયું હોય તે બદલ સરળ ભાવે મિથ્યાદૃષ્ટિ માનું છું અને આ વિષયના નિષ્ણાત સુદ મહાશયોને જે કંઈ ક્ષતિઓ જણાય તે જણાવવા નમ્રભાવે વિજ્ઞાત કરવા પૂર્વક વિરમું છું.

વીર સંવત ૨૪૬૭
વિક્રમ સંવત ૨૦૨૭
વૈશાખ વદ ૭ સોમવાર
તારીખ ૧૭-૫-૧૯૭૧

સિં
વડગામ (રાજસ્થાન) નિવાસી
પુખરાજ અમીચંદજી કોઠારી
શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા
મહેસાણા (ઉં ૭૦)

ઉ પો દ્ વા ત

ॐ હ્રીં અહં નમઃ

આસ્તિક ગણાતા દરેક દર્શનો આત્માને માને છે. આત્મા માનવો એ એક વાત છે અને તે કેવો છે ? એ બહુવું એ બીજી વાત છે. આત્માનો સ્વીકાર કર્યા છતાં તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવામાં લાલભલા થાપ ખાઈ ગયા છે. ને તે કારણે આત્માને માનવા છતાં ખરેખર ન માનવા જેવી સ્થિતિમાં મૂકાઈ ગયા છે. જૈનદર્શન આત્માનું જે સ્વરૂપ સમજાવે છે, તે શ્રદ્ધા અને આગમગ્રંથ છે. છતાં આત્મા અંગે ઉત્પન્ન થતાં તે તે અનેક પ્રમેયોનું સુન્દર સમાધાન તેમા મળે છે.

જૈનદર્શન અનુસાર આત્મા છે આત્મા અનંત છે. આત્માના પ્રદેશો અસંખ્યાત છે. દરેક આત્માનું સ્વરૂપ સમાન છે. નિર્ગોષ એ આત્માની અનાદિકાલીન સ્થિતિ છે. ભવિતવ્યતાના બળે આત્મા નિર્ગોષમાંથી નીકળે છે અને ઉત્તરોત્તર આગળ વધે છે. ભવ્ય હોય તો છેવટે ગોક્ષ પામે છે. અભવ્ય આત્મા નવ ઐવેયકની ઉપરની દેવગતિ પણ પામી શકે તો નથી. અભવ્ય આત્માનો સંસાર અનાદિ અનંત છે. ભવ્ય આત્મા જે વ્યવહારમાં આવેલો છે તેનો સંસાર અનાદિ સ્માન્ત છે સંસારનો અંત થયા પછી ફરી સંસારમાં આવવાપણું રહેતું નથી. આત્મપ્રદેશો પ્રકાશની જેમ થોડા ક્ષેત્રમાં રહી શકે છે અને પ્રસરી પણ શકે છે. અગુણના અસંખ્યાતમા ભાગથી લઇને સાધિક હજાર થે જનના મૂળભૂત શરીરમાં તે રહે છે. ઉત્તર વૈકલ્ય શરીરની અપ્રેક્ષાએ સાધિક લાખ થોજનના શરીરમાં તે રહે છે. સમુદ્ધાતની વિચારણાએ ચૌદરાજ-લોકક્ષેત્રવ્યાપી પણ બને છે. સામાન્ય રીતે સંસારી આત્મા સ્વશરીરવ્યાપી છે અને સિદ્ધ આત્મા છેવટે જે શરીર છોડે છે તેના ૨/૫ ભાગ ઘનસ્વરૂપે સદાકાળ રહે છે. આત્માના દરેક પ્રદેશો વિશુદ્ધ છતાં અનાદિસિદ્ધ વિભાવ-સ્વભાવને કારણે આઠ પ્રદેશ સિવાય પ્રત્યેક પ્રદેશ અવરાએલા રહે છે. જ્યાંસુધી જીવ સંસારમાં છે, ત્યાંસુધી એ આવરણ રહ્યા જ કરે છે. જીવ ઉપર આવરણ કરનાર જે દ્રવ્ય છે-તે કર્મ છે. કર્મ એ અજીવ છે. પુદ્ગલસ્વરૂપ છે. સૂક્ષ્મ છે. ઉપયોગમાં આવતા પુદ્ગલસ્કન્ધોમાં સર્વથી સૂક્ષ્મ આ કર્મ છે. કર્મને સ્વીકાર્યા વગર વિચિત્રની વ્યવસ્થા કોઈ રીતે સંગત થઇ શકતી નથી.

દરેક દર્શનમાં કર્મ-અથવા કર્મને અનુરૂપ કોઈપણ તત્ત્વ સ્વીકારાયું છે. તે તે તત્ત્વને માન્યા પછી પણ તેની વિચારણામાં થોડું જોઈને દરેક દર્શનો અટકી પડ્યા છે. જ્યારે જૈનદર્શન આ વિષયમાં આજે પણ ખૂબ આગળ છે. કર્મવિષયક અધ્યયન કરનારને જૈનદર્શનનું કર્મસાહિત્ય સાંગોપાંગ વાંચવું હોય તો પણ વધે જોઈએ

કર્મનું સ્વરૂપ સમજવા માટે કેટલીક વાતો ખ્યાલમાં રાખવા જેવી છે

કર્મના પુદ્ગલો છે, વિભાવદશામાં વર્તતા આત્મા તેપુદ્ગલો અહ્યુ કરે છે. આત્મા સાથે તે પુદ્ગલો એકમેક થઇ જાય છે આ સર્વ સ્વભાવસિદ્ધ છે. અગ્નિ આકાશને બાળીફેશકતો નથી અને ચંદન આકાશને ઠંડક આપતું નથી એવું આ વિષયમાં નથી. મદિરા બુદ્ધિને બગાડે છે અને બ્રાહ્મી બુદ્ધિને સ્ફુર્તિ આપે છે. એટલે તદ્દથી પર વિષયોમાં પદાર્થને અસંગત કરતા તદ્દ આગળ કરીને વિચારણા કરનાર જીવ બૂલ કરે છે.

બંધાએલા કર્મ આત્માના ગુણને દબાવે છે. એ જે જે ગુણને દબાવે છે તેને અલગ પૂર્ણ કર્મના નામ છે. આ કારણે કર્મના મૂળ આઠ પ્રકાર પડ્યા છે. ફરેક કર્મના ઉત્તર વિભાગ છે. આ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ સુધીતું સ્વરૂપ વિસ્તારથી મળે છે. પણ તેની અવાન્તર પ્રકૃતિઓ, તેમાં પણ ભેદો વગેરે વિચારણાઓ પણ જીવી જવાઇ થયેલી છે. વિશ્વમાં જણાતો જીવનો કોઇ પણ જાતનો એવો નથી કે જેમાં કર્મ ભાગ ન ભજવતું હોય. કર્મ કેમ બંધાય છે? કર્મબંધના કારણ કયા છે? ઇત્યાદિ વિચારો વ્યવસ્થિત કરવાથી કર્મનું સ્વરૂપ યથાવત્ સમજાય છે. કારણે દૂર કરવાથી તેને લીધે આવતા કર્મો બંધ થાય છે. પછી કર્મ બંધાતું હોય તો પણ આત્માના તે તે ગુણને તે કર્મ ઢાંકી શકતું નથી.

બાંધેલું કર્મ અવશ્ય ભોગવવું પડે છે. એ ભોગ રસથી અને પ્રદેશથી એમ બે પ્રકારનો છે. પ્રદેશથી ફરેક કર્મ વેદવું જ પડે. રસથી વેદાય પણ ખરું અને ન પણ વેદાય. રસથી વેદાવું જ કર્મ વેદાય છે એવું સમજાય છે.

કર્મમાં પરિવર્તન એટલે ફેરફાર થઇ શકે છે. મૂળ સ્વભાવ કાયમ રહે છે પણ અવાન્તર પરાવર્તન થાય છે. અવાન્તર પરાવર્તનમાં પણ કોતું થાય કોતું ન થાય ઇત્યાદિ સ્વરૂપ સમજવા જેવું છે. બંધાએલું કર્મ જીવ ધારે તો જાલદી પણ વેદી શકે છે. કર્મમાં આ સર્વ કાર્ય કરનાર જે પ્રાકૃત્ય તે કરણ કહેવાય છે. એ કરણો આઠ છે. ૧ બંધન, ૨ સંક્રમ, ૩ ઉદ્વિગ્નતા, ૪ અપવર્તન, ૫ ઉદીરણ, ૬ ઉપશમના ૭ નિર્ધારિત અને ૮ નિઃકાચના. આ કરણોની વિચારણા કરવાથી કર્મ અંગે જીવ શું કરી શકે છે? એવું જ્ઞાન સ્પષ્ટ થાય છે. વિશ્વતંત્રનું નિયમન કરનારા પાંચમાં કર્મ પણ છે. કાળ સ્વભાવ, નિયતિ, કર્મ અને પુરુષાર્થ એ પાંચ છે. એ પાંચ મળ્યા સિવાય કોઇપણ કાર્ય થતું નથી એ નિયમ છે. છતાં પણ કાર્યવિશેષ એક-બીજાને પ્રધાન-ગોચરભાવ અવશ્ય રહે છે. કાળ-સ્વભાવ ને નિયતિની વિવક્ષા ગોચર કરીને આગમોમાં કર્મ અને પુરુષાર્થ અંગે કેટલીક વિશિષ્ટ વિચારણાઓ બહાળલ અંગે કરી છે. કર્મ બળવત્ છે કે પુરુષાર્થ બળવાન્ છે? એ પ્રશ્ન આડીપ્રશ્ન સદાને માટે ખરો જ રહ્યો કરે એવો છે. કારણ કે વિશ્વમાં બંને રીતે બનતું આવ્યું છે, બંને છે અને બંન્ના કરશે. ક્યારેક કર્મ આત્મા ઉપર બંદર કરી જાય છે તો ક્યારેક આત્મા કર્મ ઉપર બંદર કરી જાય છે. શ્રી ભગવતીજ સૂત્રમાં પણ એ હકીકત સ્પષ્ટ કહી છે. “કત્યવિ કમ્માઈં બલિયાર્થં, કત્યવિ અપ્યા વલિઓ”

આત્માને સ્વાધીન પુરુષાર્થ છે. ભવ્ય પુરુષાર્થ કેળવીને કર્મબંધનમાંથી સદા માટે મુક્ત બનવું એ પરમધ્યેય છે. એ ધ્યેયની સિદ્ધિ અપ્નતા આત્માઓએ કરી છે. એટલે જીવે કર્મ સાથે સતત જન્મવાતું ચાલુ જ રાખવું એ કર્તવ્ય છે.

‘ભાગ્યમાં નથી, કર્મ આડું આવે છે. કર્મ કાડું છે ઇત્યાદિ વિચારો આગળ કરીને

જીવને પુરુષાર્થમાં નિર્ભીજ બનાવનારા આગળ વધી શકતા નથી કર્મ દ્રવ્યો આપે છે, દ્રવ્યથી દૂર રાખી શકે છે, કર્મ ક્ષેત્ર-કાળનું નિયમન કરી શકે છે. કર્મ જીવને વિભાવ-ક્રશામાં મૂકી શકે છે. પણ કર્મ આત્માના મૂળભૂત ગુણોને આપી શકતું નથી. તે તો તે દૂર થાય ત્યારે જ પ્રકટ થાય છે.

ફરેક જીવને સ્વકૃત કર્મ જ ભોગવવાનું હોય છે. તેમાં બીજા સહાયરૂપ-નિમિત્ત બને છે, પણ અન્યનું કર્મ અન્યને ઉપયોગી થતું નથી, નિશ્ચિતપણે આ નિયમ છે. છતાં વ્યવહારમાં આ અંગે ચાર પ્રકાર છે.

૧ 'પૌતાનું કર્મ' કર્મ પોતેજ ભોગવે—આ હકીકત તો પ્રસિદ્ધ છે. 'આ અંગે ઉદાહરણો શોધવા જવા પડે એવું નથી. ૨. 'પૌતાનું કર્મ' બીજા ભોગવે-બીજાને લાભ આપે.' આ વાત મૂળભૂત નિયમથી વિરુદ્ધ જેવી લાગે, પણ વાસ્તવમાં એવું નથી. આ બીજા પ્રકારને કારણે જ જીવ એક બીજા ઉપર ઉપકાર કરી શકે છે. 'પરસ્પરોપગ્રહો જીવાનામ્" એ તત્ત્વર્થ સૂત્રનું પણ એ સહસ્થ છે. એટલે કેટલાક કર્મ એવા હોય છે કે જેનો સીધો ઉપયોગ પૌતાને કરી શકાય ન હોય ને તે બીજાને સારું થા માનું કૃણ આપતું હોય. જેમ વિશદ્યાને હાથે અપાએલી ઔષધિ લક્ષ્મણને શલ્ય રહિત કરવા સમર્થ બની. એમાં વિશદ્યાને એવા કર્મનો ઉદય હતો કે તેને હાથે જ શલ્ય મટે, પૌતાને એ કર્મનું કાંઈ સીધું કૃણ નથી તેના લાભ તો બીજાને મળે છે. કર્મસિદ્ધાંત અંગે ઉપર ઉપરથી જણાતો આ વિરોધ ખરેખર વિરોધ નથી. એક યશઃ આદિ નામકર્મ વેટે છે. બ્યારે બીજાને સાત વેદનીય આદિ કર્મ વેદાય છે. આમ એક-બીજાને સારા કર્મ ઉદયમા લાવવામાં નિમિત્ત બને છે. ૩ 'પૌતાનું કર્મ' કર્મ પોતે તથા બીજા એમ ઉભય ભોગવે છે.' આ પ્રકાર પણ ઉપરના જેવો જ છે ફેર એટલો છે કે કર્મનું કૃણ પૌતાને પણ લાભ-દેખીતા લાભ આપે છે. એવા કેટલાક પુણ્ય અને પાપના ઉદયો છે કે જે પુણ્ય-પાપના ઉદય-વાળો જીવ પોતે અને તેની સાથે સંકળાએલા સુખી-દુઃખી થતા હોય છે વિદ્યમાં આ પ્રકાર પણ મુલભ રીતે જોવામાં આવે છે. આનું સમાધાન પણ બીજા પ્રકારની જેમ સમજી શકાય એવું છે. ૪. 'પૌતાનું કર્મ' નથી પૌતાને ઉપયોગી કે નથી બીજાને.' આ પ્રકારમાં કેટલાક તુચ્છ કર્મો આવે છે. બીજી રીતે જે કર્મ પ્રજ્ઞામાત્રથી ભોગવાઈ જાય છે તે કર્મ દેખીતી રીતે કરી ઉપયોગમાં આવેલું ગણાતું નથી પ્રથમ રીતે વન્ય કુસુમ જેવું એ છે. બીજી રીતે વગર વરસે વીખરાઈ ગયેલા વાદળ જેવું એ છે.

કર્મ ભોગવવામાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવ પ્રધાન ભાગ ભજવે છે. આ પાંચના સગમ સિવાય કર્મનો ભોગ થઈ શકતો નથી.

કર્મનું અધ્યયન કરવા માટે અન્યો લણાં છે. તેનું ક્રમસર અધ્યયન પરંપરાગત ચાલ્યું આવે છે. પ્રાથમિક અન્યોથી લઈને દૈવ્ય સુધીના અન્યો છે. વ્યાકરણના અધ્યયનની જેમ આ અધ્યયન બે વિભાગમાં વહેંચાયેલું છે, એક પ્રકૃતિના અનુસારી અને બીજું તર્કાનુસારી. જેમ વ્યાકરણમાં કેટલાક રૂપ-સાધનિકા આદિમાં કુશળ હોય છે તો કેટલા-એકને એ વિષયમાં કચારો હોય છે પણ તેઓ વ્યાકરણના ઊંડા વિચારો કરી શકે છે, તે અંગેની ચર્ચા શાસ્ત્રાર્થ કરવામાં તેમને મજા આવે છે. એ પ્રમાણે કેટલાક કર્મની પ્રકૃતિઓ, તેના ગુણસ્થાનક આશ્રયી બધ, ઉદય, ઉદીરણ અને સત્તા માર્ગોના અનુસાર

ગુણરથાનકો અને બન્યાદિ. એમ સૂક્ષ્મતા સૂક્ષ્મ ભેદ-પ્રભેદોની વિચારણામાં સારો. રસ ધરાવતા હોય છે. પણ તેઓ એના હેતુઓ વિચારવામાં યુગ્વચાઈ જાય છે. બીજી બાજુ કેટલાકને હેતુઓની વિચારણા સારી ફોવે છે તેઓને પ્રકૃતિઓ આપ્તની ગણનામાં રસ ઉપજતો નથી શ્રાવકોનાં પૂર્વે કર્મ સંબંધી અધ્યયનનો રસ વિશિષ્ટ દેવોમાં સારો. જોવામાં આવતો હતો. આજે પણ છે પણ પૂર્વે જેવો જોવાતો નથી. અર્થલક્ષી અધ્યયન વધવાને કારણે એમાં આટલું આવી છે એ એક પ્રધાન કારણ છે. આ અધ્યયન જીવને કર્મ એ છા કરવામાં અત્યંત ઉપયોગી છે એવું સમજાય તો આ વિષયમાં રસ વિશેષ વધે જેમાં રસ વધે છે તે વિષય સહેલો લાગે છે. એ વિષય પછી છાડવો ગમતો નથી. કર્મઅથ વિષયક અધ્યયન વધે એ અંગે એવા એવા ઉપાયો યોજવા જોઈએ કે જેથી એ અધ્યયન કરનારાઓની પ્રતિષ્ઠા-ગૌરવ વધે.

કર્મસંબંધી વિચારણા આગમમૂલક છે. વર્તમાનમાં વિદ્યમાન અગીયાર અંગ આદિ ૪૫ આગમો છે. તેમાં જુદે જુદે સ્થળે કર્મસંબંધી અનેક વિચારો છે. પણ કેટલાક ભાવો એવા છે કે જે આગમમાં વર્તમાનમાં ઉપલબ્ધ થતા નથી. મૂળ તો આ વિષયને સંવિસ્તર સંગોપાંગ સમજાવતું કર્મપ્રવાહ નામનું આઠમું પૂર્વ હતું. પારશ્વ દષ્ટિવાદ અંગવિષ્ણુ પામતા એ પૂર્વ પણ વિષ્ણુ પામ્યું.

આર્ય સ્થૂળભદ્ર સુધી ૧૪ પૂર્વો હતાં. ત્યારપછી આર્ય વજ્રસ્વામીજી સુધી ૬૨ પૂર્વો હતાં. એ પછી ઘટતાં ઘટતાં પૂર્વજ્ઞાન (વિષ્ણુ પામ્યું). સુરિપુરુષ હરિભદ્રસુરિજી મહારાજના સમયમાં જોકે પૂર્વો વિષ્ણુ પામી ગયા હતાં પણ કેટલાક પૂર્વના છૂટક છૂટક પ્રવાહો વહેતા હતા એ પ્રવાહોમાં અવગણન કરવું અતિક્રિંહન હતું. કોઈ વિર-લાને જ એ શક્ય હતું. શ્રી હરિભદ્રસુરિજી મહારાજે એ પ્રવાહોમાં અવગણન કરીને તે તે ભાવો જળવાઈ રહે, ભાવિ ભવ્યોને ઉપકારક અને તે માટે પૂર્વાનુસારિ કેટલાક પ્રકરણાદિ અન્યો યુગ્યો જેમાંના વર્તમાનમાં પણ કેટલાક વિદ્યમાન છે.

ચન્દ્રવિંમહતર પણ એવાજ મહાપુરુષ હતા. તેઓશ્રીએ આ પંચસંગ્રહ અન્ય યુગ્યો, જેમાં પૂર્વગત વિષયોનું સંકલન કર્યું છે. એથી આ અન્યનું મહત્ત્વ વિશેષ છે. શ્વેતામ્બર જૈનશાસનમાં આ અન્યની પ્રતિષ્ઠા વિશિષ્ટ છે. આ અન્યનું અધ્યયન કરવું કરાવવું એ એક જીસારી છે. આ અધ્યયન કરનાર-કરાવનાર કાણકાર વિશ્વનું જ્ઞાન બૂલી જાય છે. એવા પ્રકારની તટ્લીનતા કેળવ્યા સિવાય આ અન્યનો રસાસ્વાદ માણી શકાતો નથી. કર્મસંબંધી વિચારણામાં સ્પર્ધા કરે એવું દિગમ્બરોનું સાહિત્ય છે કર્મસાહિત્ય અંગે દિગમ્બરો પણ ખુબખુબ ગૌરવ લે છે. શ્વેતામ્બર દર્શનના કિલ્લેખ પ્રમાણે મૂળજીવ પ્રવાહ-માથી દિગમ્બરો શ્રી વીરનિર્વાણ બાદ સાતમા સૈકામાં ક્રુદા પડયા, શિવભૂતતથી આ મત પ્રવર્ત્યો. જૈનશાસનમાં સાત નિહવો ગણાવ્યા છે. ને દિગમ્બરોને આઠમા સર્વ નિહવ સ્વરૂપે કહ્યા છે. દિગમ્બરો કેવલીને કવલાહાર અને જીને ત્રોષા માનતા નથી આ મુખ્ય બે વિચારોના અનુસંધાનમાં બીજી ઘણી વિચારણાઓથી દિગમ્બરો ક્રુદા પડી ગયા છે. દિગમ્બરો ગણધરરચિત આગમો સર્વ વિષ્ણુ પામ્યા છે, તેમની પાસે જે કાંઈ સાહિત્ય છે તે વિશિષ્ટ મુનિઓનું રચેલું છે એમ તેઓ માને છે. આમ તો સામાન્ય રીતે એમ મનાય છે કે મૂળજીવ વિષયોમાં દિગમ્બર-શ્વેતામ્બર વચ્ચે મતભેદ નથી. પણ એ માન્યતા બહુ

વબુદ્ધવાળી નથી. સૂક્ષ્મરીતે વિચારતા એ મૂળભૂત તત્ત્વોમાં પણ ફેર પડે છે. આ સર્વ આગળ વધતાં વર્તમાનમાં દિગમ્બરોમાં એક એવી વૃત્તિ ઘર કરી ગઈ છે કે શ્વેતામ્બરોનાં કેટલાક વિશિષ્ટ ગ્રંથો દિગમ્બર ગ્રંથોને આધારે રચાયા છે. છેલ્લા સૈકામાં દિગમ્બર પડિતોએ આ વાતને પણ ઠીકઠીક બહેલાવી છે. પ્રાચીનોમાં આ વૃત્તિ ન હતી અને તે ક્યારથી અને કેમ શરૂ થઈ એની શોધ કરવી એ ખાસ અગત્યનું નથી. અગત્યનું તો એ છે કે એ વૃત્તિથી સારા સારા તત્ત્વોને હાનિ થાય છે. પંચસંગ્રહ ગ્રંથ વિષે પણ એવું બન્યું છે. ગ્રંથના નામ માત્ર સામ્યથી કે તેમાં આવતા વિષયો માત્રથી 'આને આધારે આ અને તેને આધારે તે' એવી ચર્ચા ચર્ચવી બ્યર્થ છે જૈનદર્શનની મૂળભૂત માન્યતા અનુસાર અર્થથી સર્વ આગમોત્તુ સ્વત્વ તીર્થંકર પરમાત્મામાં છે. સૂત્રથી સ્વત્વ ગણધર ભગવંતોમાં છે. ત્યારપછી તો જે કાંઈ સ્વત્વ છે તે સર્વ ઓપચારિક છે. આવા ઓપચારિક સ્વત્વને આગળ કરીને ગ્રંથના ગૌરવને ઘટાડવા પ્રયત્નો કરવા એ હકીકતમાં પોતાને પણ હિતાવહ નથી. મિધ્યાગૌરવમાં રાચતા જીવો ક્ષણમાત્ર આવી ચર્ચાઓ કરીને શાંત થાય પણ પરિણામે કાંઈ હાથમાં આવતું નથી. કર્મસાહિત્ય બંને બંને તરફના ગૌરવપૂર્ણ ગ્રંથો એક-બીજાના પોષક બને એ કર્તવ્ય છે, દિગમ્બર માન્ય ગ્રંથોમાં જીમ્બોક્ષના વિચારો મળે છે. તેનો અપલાપ કરવા માત્રથી વાસ્તવ વાત ટાળી શકાતી નથી.

કર્મસાહિત્યના (શિખરરૂપ આ ગ્રંથનું) આ પ્રકાશન તે વિષયોનો સૂક્ષ્મબોધ કરાવવા પૂર્વક ભવ્યાત્મકોના કર્મબાંધનો તોડવા સહાયભૂત બનો એજ ભાવના.

શ્રી કેસરિયાજીનગર
શ્રી અમૃતપુલ્કેદય જ્ઞાનશાળા
પાલિતાણી (સૌરાષ્ટ્ર)

લિ૦
વિજયધર્મધુરન્ધરસુરિ
કાગળ વહિ ૨ રવિવાર
તા ૧૪-૩-૧૯૭૧

પૂજ્ય આચાર્યદેવશ્રી વિજયભક્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબની

જી....વ....ન....જયો.....તિ

જે પ્રદેશમાં કલિકાલ કલ્પતરુ મનોવાંછિત પૂરક શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ પ્રભુના અમરકારોથી પૂજાપ્રીયા શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ તીર્થ આવેલું છે. તે ઉત્તર શુભરાતના વર્કિ-ધાર પ્રદેશમાં 'સમી' નામે ગામ છે. ગામ મોહામણુ છતાં નાચું અને નાચું હોવા છતાં રાજયામણુ છે. તથા અરમતીર્થપાત પ્રભુ મહાવીરજી દર્વાવમાન સમ મનોહર જિનાલય સુદર ઉપાશ્રય, જ્ઞાનમંદિર, પાંજરાપોળ આદિ ધર્મસ્થાનાથી શોભતું છે.

શાસન પ્રત્યે અવિહત શ્રદ્ધાવાન્ લક્ષ્મીદેવીની કૃપાવાળા શેઠશ્રી વસ્તાબેઠ પ્રાગલ્ભાઈ ત્યાંના મુખ્ય આગેવાન છે. તેમની પત્નીજી નામ હસ્તુબાઈ છે.

સં. ૧૯૨૬ ના આશીન શુદ્ધલા અષ્ટમીના દિવસે માતૃશ્રી હસ્તુબાઈએ કુક્ષિને દીપાવનાર પુણ્યશાળી તથા પ્રભાવશાળી પુત્રને જન્મ આપ્યો.

બાળકને જન્મદિવસ એ શ્રી નવપદ્મની શાશ્વતી ગ્રાણીની આરાધનાને દિવસ હતો તેથી આ દિવસ જ બાળકની ભવ્યતા તથા ઉત્તમતાને સૂચવતો હતો, તેમ જ લાઠકવાચો આ બાળકે માતા તથા પિતાના ચિત્તને પોતાના અદ્ભુત શુભોથી મોહ પમાડતો હોવાથી બહુ બાળકજી 'મોહન' એવું નામ રાખવામાં આવ્યું.

ઉપયોગી વ્યાવહારિક કેળવણી સાથે રુચિપૂર્વક સુદર ધાર્મિક જ્ઞાન પણ પ્રાપ્ત કરી આ બાળકે ધર્મક્રિયાઓમાં વધુ ને વધુ ઉત્સાહિત બનવા લાગ્યો. નાના મોટા અનેકને પોતાની સાથે ધર્મક્રિયામાં બેઠવા લાગ્યો અને લોકો પણ ધર્મક્રિયામાં તેની હાજરી બેઠને આનંદ સાથે ઉત્સાહ અનુભવવા લાગ્યા.

પ્રવાની આવવા સાથે તેના હૈયામાં સંસારત્યાગની ભાવના રમવા લાગી. સદ્ગુરુઓના સમાગમથી સંસારની અસારતા હૈયામાં લાગી. તેમ જ સદ્ગુરુઓ તરફથી પ્રાપ્ત થતા ધર્મોપદેશો સંસાર ત્યજવા મન મજબૂત બનાવ્યું. તેમાં પણ પૂઠ આ. શ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મ. સા. ના પરિચયથી તે તેમને કાણુ કાણુની મહત્તા સમજવા લાગી. પોતાજી જીવનનાવ ધર્મના આશ્રયોમાં અર્પણ કરવા ઉત્સુક બન્યા.

પોતાની આ ભાવના સંજ સમક્ષ વ્યક્ત કરતાં પૂઠ આ. ૧૦૦૮ શ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મ. સા. ને 'સમી' પધારવા વિનંતિ કરી અને અતિ ઉત્સાહ સાથે તેઓશ્રીએ સમીમાં મંગળ પ્રવેશ કર્યો.

મોહનભાઈના મનમાં ઉદ્ધાસ માતો ન હતો, અંતર હિલોળે હિંચતું હતું. સંવત ૧૯૫૬ ના મહા માસની કૃષ્ણ દશમીના દિવસે માતા-પિતા (વગેરેની) મમતા મોઢી સંસારના સર્વ બંધનેતો ત્યાગ કરી સ્વલ્પવન પૂજ્ય તારકશ્રીને અર્પણ કરી સંયમરાગી-બન્યા. ‘મોહનલાલ’ મટી ‘મોહત્યાગી’ બન્યા અને ગુરુદેવે પણ તેઓના ગુણ પ્રમાણે ‘ભાક્તિવિજય’ નામ અર્પણ કર્યું.

સિંહસભ સારિવકર્ણત્તએ સ્વીકારેલ સંયમલવનને સફળ કરવા શાસ્ત્રાભ્યાસ શરૂ કર્યો. ગુરુકૃળવાસમાં રહી ન્યાય વ્યાકરણ તથા સાહિત્યનો સુંદર અભ્યાસ કર્યો. જ્ઞાનાવરણીયના પ્રબળ ક્ષયોપશમે આગમોના ગંભીરતમ રહસ્યોના જ્ઞાતા બન્યા. મોહનીય-કર્મના તીવ્ર ક્ષયોપશમે અહંકારને ઓગાળી નાખ્યો. સમતા અને સરળતા સુસાધ્ય બનાવી ઉત્તમતા અને ઉદારતાનું ઉદાહરણ બન્યા.

અંદાજ સમયમાં ચોથા જાણી શ્રી ભગવતીજના યોગ કરાવી શ્રી સંઘની (વન)તીથી આ. દેવ ૧૦૦૮ શ્રી વિજયવીરસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબે કપડવંજમાં મહોત્સવપૂર્વક સં. ૧૯૭૫ ના અષાઠ સુદ બીજના દિવસ પૂજ્યશ્રીને ગણિપદ અર્પણ કરી, સુદ પાંચમના શુભ દિવસે પંચ.સપદે વિબૂષિત કર્યા.

શ્રી વર્ધમાનતપની ઓળી પ્રત્યેના તેઓશ્રીના ઉત્કટ અનુરાગે અનેક રથોળે તેઓશ્રીના સદૃપદેશથી શ્રી વર્ધમાનતપ આયળીલ ખાતાની સ્થાપના થઈ. તેમ જ પૂજ્યશ્રીની છત્રછાયામાં અનેક છંદ્રી પાળતા સંઘો ઉપધાન અને ઉદ્ધાપન મહોત્સવો, શ્રી શાન્તિસ્નાત્ર, અષ્ટોત્તરી સ્નાત્ર, વ્રતારોપણ વિધિ, પ્રતિષ્ઠાવિધિ આદિ અનેક પ્રકારની ધર્મક્રિયાઓ અનેકશઃ થઈ.

પૂજ્યશ્રીએ જીવનને તપોમય બનાવી દીધું. પંચાસ પદવી પછી લાગલાગટ ૬૦ વર્ષ સુધી ઓછામાં ઓછા એકાસણા સુધીનો તપ કર્યો અને ત્યારપછી પણ જીવનના છેલ્લા ત્રાસ સુધી ઓછામાં ઓછા બીઆસણા સુધીનો તપ કરી દેહતું કમન કરી આત્માને તપતેજથી આજસ્વી બનાવ્યો.

તેઓશ્રીના વૈરાગ્યતેજથી આકર્ષાયેલ અનેક ગામોના સંઘોએ તેઓશ્રીને આચાર્યપદ સ્વીકારવા આગ્રહપૂર્વક વિનંતિઓ કરી, પરંતુ મહત્તાના મપ્રસન્ને બેસવા તેમનું મન કદાપિ તત્પર બનતું નહીં. તેઓશ્રીનો જવાબ આત્મજોડે જ હતો કે “આ પદ માટે તો શાસનના મહાપ્રભાવક અને શાસનના સંરક્ષક મહામના મહાત્માઓ જ યોગ્ય છે. હું એ પદ માટે યોગ્ય નથી.” પણ તેઓશ્રીની નિરાશંસતાએ જ શ્રીસંઘમાં તેઓશ્રીની પદવી માટે અતિ આમ્રહ ઉભેા કર્યો. અંતે શ્રીસંઘની ઇચ્છાને આધીન બનતું પડ્યું.

પૂઠ આગમોદ્ધારક આ. ૧૦૦૮ શ્રી આનંદસાગરસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબે પાવન શત્રુંજય તીર્થની પુષ્પછાયામાં સં. ૧૯૮૧ ના વૈ. સુ. ૪ શનિવારના શુભ દિવસે શ્રી ચતુર્વિધ સંઘ સમક્ષ પૂજ્યશ્રીને પરમેષ્ઠિના મધ્યપદે પ્રસ્થાપિત કર્યા.

દીર્ઘકાલીન સંયમધર્મના પરિપાલનથી ઉત્કટ બનેલ વૈરાગ્યભાવથી ભવસાગરમાં બૂલા પડેલ ભવ્યાત્માઓને મોક્ષમાર્ગ બતાવવા જીવનના અર્કસમ “વૈરાગ્ય ભાવના” નામે સુંદર પુસ્તકનું સર્જન કર્યું.

સ્વ. પરમ પૂજ્ય આચાર્યદેવ
શ્રી વિજયભક્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ

પૂ. આ. શ્રીના સંસારી ભાગ સોભાગજંદશાઈએ પણ સંયમ મહત્વ કરી મુનિ સિદ્ધિવિજય નામ સ્વીકાર્યું.

પૂજ્યશ્રીના વૃદ્ધદેહ હવે અશક્ત બની ગયો હતો. તેહ કૃશ બનવા છતાં ય સંયમ આરાધના તો વધુ ને વધુ હૃદયે થતી રહી. અમણ વ્યક્તિ પણ આત્મસાક્ષીએ કબૂલ કરતી કે આ કે.મં. ચે.થા આરાની પુણ્યત્રિશૂત છે. તેઓશ્રીની જિહ્વાએ વચનસિદ્ધિએ વાસ કર્યો હતો.

પૂજ્યશ્રીની સેવાનો લાભ દેહાવવા પૂ. પં. શ્રી પ્રેમવિજયજી મ. સા. તથા પૂ. પં. શ્રી સુખોદવિજયજી મ. સા. આદિ મુખપંથી ઉચ્ચ વિહાર કરી સમી પધારી સેવામાં ઉપસ્થિત થયા.

તેઓશ્રીને પ્રગટપ્રભાવી શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ પ્રભુના દર્શન કરવાની તીવ્ર ઉત્કૃષ્ઠા બાધુત થતા સં. ૨૦૧૫ ના આગસ્ટ વદ ૨ ના દિવસે શ્રી શંખેશ્વર તીર્થ પધાર્યા.

શ્રી પાર્શ્વપ્રભુના જન્મકલ્યાણક પર્વની ચાર એકાશનથી આરાધના કરી ચતુર્દશીનો ચતુર્થે ભક્ત કર્યો. લગભગ ૧૫ દિન સુધી નિયમિત કલાકો સુધી બે વખત દર્શન રિથરિચતે ભાક્ષપૂજા ભાવપૂજા કરવી આ તેઓશ્રીના નિત્ય કાર્યક્રમ હતો.

પોષ શુક્લ તુતીયાનો એ દિવસ હતો, અધ્યાત્મકાળે બાર વાગે શ્રી નમસ્કાર મહા-મન્ત્રના બાપ અર્થે બાંધી નવકારવાળી ગણવાનો આરંભ કર્યો, આજા પૂરી થવાની તૈયારી હતી પણ આજાના મણકા બાકી જ રહ્યા, અનંતકાળને માટે બાકી હતા માત્ર પાંચ જ મણકા.

સમીપવર્તી મુનિવર્યો સાવધ બન્યા. બણથુ' કે રિથિત ગ'ભીર છે, દ્વંદ્વોપધ કારગત ન નિવડથુ' ભાવ ઔપધ શરૂ થઈ ગયું' સર્વ નવકાર મન્ત્રનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા.

જે સમાધિની હથેશાં પ્રભુ પાસે યાચના કરવામાં આવે છે તે સમાધિ મહાહુલ્લંભ છે. સંયમી આત્માઓ માટે પણ દુઃપ્રાપ્ત છે તે સમાધિ દીર્ઘકાળના વૈરાગ્યપૂર્ણ સંયમ-જીવનના સુપ્રતાપે પૂજ્યશ્રીએ સુસાધ્ય બનાવી.

શિષ્યગણ બન્યા રહ્યા હતા, ભક્તગણ અશુભપૂર્ણ નેત્રે જોઇ રહ્યા હતા, સં.મ શોક-મમ્મ હતો, બધાની નજર પૂજ્યશ્રી તરફ હળી હતી. પણ તેઓશ્રી તો બરાબર ૧૨-૬૦ મીનીટ નેશ્વર દેહને ત્યાગ કરી સ્વર્ગરથ થયા. શોકનું વાતાવરણ સ્થપાઈ ગયું. હીપક બૂઝાઇ ગયો. પ્રકાશ મુકતો ગયો, પુષ્પ કરમાઇ ગયું, સુગંધ મહિંકતી રહી.

પોષ સુદ ૬ ના મંગળવારે ૧૧ વાગે ભવ્ય સ્મશાનયાત્રા નીકળી. પૂજ્યશ્રીના દેહને જરિયન પાલખીમાં પધરાવ્યો. જય જય નંદા, જય જય બહાના સુષોષ સાથે પાલખી વહન કરી ગામ બહાર પેદીના બગીચામાં પધરાવી. ચંદન કાષ્ટની ચિતામાં પૂજ્યશ્રીના દેહને પધરાવ્યો. સમીના શ્રી મહાલાલ ન્યાલચંદ વારેયાએ ઉજામણી બોલી અગ્નિસંસ્કારનો લાભ લીધો.

જે સ્થળે પૂજ્યશ્રીના અગ્નિસંસ્કાર થયો તે સ્થળે એક મુંદર અને આકર્ષક દેરી

બનાવવામાં આવી અને તેમાં પૂજ્યશ્રીનાં પગલાંની સ્થાપના કરવામાં આવી, જેનાં અર્ચારે પણ અનેક ભાવુકો દર્શન કરીને પાવન થાય છે.

આ છે પૂજ્યશ્રીના જીવનનો આછો આછો ખ્યાલ.

આ છે પૂજ્યશ્રીના ૫૮ વર્ષના સંયમજીવનનો ઇતિહાસ.

આમાં જ છે સંયમની સુવાસ અને જીવનની કુમારા.

ભૂલવા માગીએ છતાં ન ભૂલી શકીએ તેવી છે આ મીઠાશ.

ધન્ય હો મહાત્માના આ આત્માને !

અનુભવના હો એમના આશુભ્ય-જીવનપંથની !

વંદના હો શાસનસુભાર શ્રીમદ્ વિજયભાઈસૂરીશ્વરજીને !

સિંઝી મુનિ સ્વચ્છવિજય

૫૦ પં ૦ શ્રી કનકવિજયજી મહારાજ સાહેબની

જીવન સૌરભ

ઉત્તર ગુજરાતના એક ભાગમાં આવેલ રણિયામણ અને સુંદર સાલકી નામે ગામ આ મહાપુરુષનું જન્મસ્થળ હતું. ગામના શાભાસ્પદ બિનમંદિર, ઉપાશ્રય આદિ ધર્મસ્થાનોથી આ નાનકડું ગામ શોભી રહ્યું હતું. સંવત ૧૯૬૧ ના ચૈત્ર સુદિ સાતમના મંગળ દિવસે આ મહાત્માનો બાળ સ્વરૂપે જન્મ થયો.

બાળકનું શુભ નામ કંકુચંદ્રભાઈ રાખવામાં આવ્યું. વયની વૃદ્ધિ સાથે સંસ્કારોની પણ વૃદ્ધિ થવા લાગી. માતૃપિતાએ કરેલ સુસંસ્કારના સિંચનથી બાલ્યાવસ્થાથી જ તેઓ પ્રભુપૂજા, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પર્વતિથિએ પોષધજાત, અવસરે દેવ, ગુરુ તથા સાધર્મિક ભક્તિ રસપૂર્વક કરતા અને વ્યાવહારિક ગુજરાતી સાત ધોરણ સાથે સુંદર અને સુદૃઢ ધાર્મિક જ્ઞાન પણ સંપાદન કર્યું.

ચોથ વયે વડોદરાના આગ્રહથી પરિણીત થયા. પત્નીનું નામ મણીબહેન હતું. સંસારના સંબંધથી જોડાવા છતાં પૂર્વજન્મના સુસંસ્કારોથી તેમનું મન વૈરાગ્ય તરફ જ દળતું રહ્યું. જેથી તેમના જાત પ્રત્યાખ્યાન તપ જપ આદિ અનુષ્ઠાનો નિયમિત રીતે ચાલુ જ રહેલ.

મણીબહેન પત્ની પણ ગુણવતી તથા શીલવતી તેમ જ પતિચર્યામાં પરાયણ હોવાથી ધર્મકાર્યોમાં તેમના તરફથી પણ સારો સહયોગ પ્રાપ્ત થતો હતો, પરંતુ આકસ્મિક બિમારીથી તેમનાં ધર્મપત્ની સ્વર્ગવાસી બન્યાં. વૈરાગી કંકુચંદ્રભાઈના વૈરાગ્યના સંસ્કારો વધુ બળુકા બન્યા.

સં. ૧૯૮૬ માં સંવત્સરવનના આસ્વાદ સરખા ઉપધાનતપની સુંદર આરાધના કરી. સં. ૧૯૮૭ માં પાંત્રીશું તથા અઠાવીશું પણ હર્ષપૂર્વક કર્યું.

૫૦ આ. શ્રી વિજયભક્તિમુદ્રીધરજીના દીર્ઘપરિચયે તેમના અંતરમાં ત્યાગભાગનો પ્રકાશ કર્યો. તેઓશ્રીના અંતર આશિષોએ વૈરાગ્યસ્તનેહનું સિંચન કર્યું. ૫૦ આચાર્યદેવ શ્રી સાલકી ગામે પધાર્યા. હર્ષથી નાચી ઉઠેલ કંકુચંદ્રભાઈએ પોતાને પ્રત્રબ્ધ આપવા પૂન્યશ્રીને પ્રાર્થના કરી.

પૂન્યશ્રીએ પણ તેમના ત્યાગના રાગને નિહાળી સં. ૧૯૮૮ ના આઠ શુક્લ પક્ષના દિવસે મહોત્સવપૂર્વક અતિઆનંદોષ્ણસે ભાગવતી પ્રત્રબ્ધ આગીકાર કરાવી. કનકના રાગના વિજય પ્રાપ્ત કરાવી તેઓશ્રીને મુનિ કનકવિજયજી તરીકે બાહેર કર્યા.

૫૦ આચાર્યશ્રીના શુભારાધનાથી તેઓશ્રીએ આગમોહનું તલસ્પર્શી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું બીજા પણ ઘણા જન્યોનું જેકું અવલોકન કર્યું અને મગજજીવનનો બહુલતમ ભાગ ગુરુનિશ્રામાં જ ગાળ્યો.

તેઓશ્રીના અનેક શુદ્ધોમાં વૈયાવચ્ચ ગુણ મુખ્ય હતા. કોઈ પણ સાક્ષિ બાળ હોય

કે વૃદ્ધ હોય અશક્ત હોય કે બિમાર હોય તેમની હરેક પ્રકારની સેવાભક્તિમાં તે ગૌરવ અનુભવતા.

તેઓશ્રીને સુજ્ઞાનવિજયજી તથા સ્વચક્રવિજયજી નામે બે શિષ્યો થયાં જેઓનું સંસારી વતન સાલેલી જ હતું.

ચોબ્બતા ચકાસી પૂઠ આચાર્યદેવશ્રીએ સં. ૨૦૦૮ ના આગસ્ટ સુદિ ત્રીજના દિવસે આ મહાત્માને પાટણ શહેરમાં સંઘ સમક્ષ ગણિપદવી અર્પણ કરી. સં. ૨૦૧૦ ના આગસ્ટ શુક્લ પંચમીના દિવસે પંચાસપદે આરબ્હ કર્યા.

સદા જ્ઞાન-ધ્યાનમાં મગ્ન એવા આ મહાત્માને પૂર્વના અશુભ કર્મોએ બીજામણી બિમારી આવી પડી. શરીર બિમાર પડ્યું પણ તેઓશ્રીનો સમતાભાવ તો નિશ્ચય જ રહ્યો. હઠીલો રોગ ઘણી વખત આરાધનામાં અતરાયજ્યૂત થતો. સં. ૨૦૧૧ માં યુવકમાં નિષ્ણાત ડાક્ટરોની સારવાર લેવામાં આવી પણ હઠીલું કંઈ હઠ્યું નહીં. તેઓશ્રીએ તો દ્રવ્યરોગને દૂર કરવા તરફ દષ્ટિ ન રાખતાં અનાદિના ભાવરોગને ભગાડવા તરફ જ ધ્યાન આપ્યું.

સ્વચરુષેષ્ટ શાન્તમૂર્તિ પૂઠ આચાર્યદેવશ્રી વિજયપ્રમસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના સ્નેહના કારણે અને પોતાની તબિયતના કારણે તેમણે આચાર્યદેવશ્રી સાથે જ રહેવા નિર્ણય કર્યો. આચાર્યદેવશ્રી પણ તેમની પૂરતી કાળજી રાખતા.

સં. ૨૦૨૨ નું ચાતુર્માસ માટુંગામાં થયું. ભાદ્રપદના કૃષ્ણપક્ષમાં હૃદયરોગને હુમલો થયો, સાથે બીજી પણ બિમારીઓ આવી પડી, કરવામાં આવેલ અનેક ઉપચારો નિર્થક બન્યા.

પૂઠ આ દેવશ્રી તથા સ્વશિષ્ય મુનિશ્રી સ્વચક્રવિજયજીએ તથા અન્ય મુનિગણે પણ નિજમણી કરાવવાપૂર્વક ખૂબ સુંદર સેવા કરી, ત્યાંના સઘે તેમ જ અન્ય આવકોએ પણ રાત-દિવસ નવભર મન્ત્રના ભપપૂર્વક ખૂબ ભક્તિ કરી પણ રોગે મચક ન આપી.

દેહ રોગથી ઘેરાઈ ગયો હતો પણ આત્મા અત્યંત સ્વસ્થ હતો. દ્રવ્યરોગના ઇસમીઓએ પોતાની અશક્તિ જાહેર કરી. વેદનાને સમભાવે સહન કરતાં આસો સુદિ સાતમના પ્રથમ પ્રહરે નવ વાગે પૂજ્ય ગુરુદેવે નશ્વર દેહનો સંગ છોડ્યો. પૂજ્યશ્રીનો આત્મા સ્વર્ગગામી બન્યો.

મહાત્મા ચાલ્યા ગયા પણ જીવનના ચારિત્રધર્મની સુવાસ પ્રસરાવતા ગયા, દેહ ચાલ્યો ગયો, આત્મા અમર રહ્યો.

જે મહાપુરુષે શાશ્વતી અષ્ટાક્ષિકાના મંગળ પ્રાર્થના પ્રથમ દિવસે બાળસ્વરૂપને ધારણ કર્યું તે મહાપુરુષે તેના જ પ્રથમ દિવસે ૬૧૧ વર્ષની વયે જીવન સંકેલી ચિરવિદાય લીધી. વિધિના સંકેતો પણ કેવા અગમ્ય હોય છે ?

માનવમનેને રહતાં મુકી પૂજ્યશ્રી સ્વર્ગપથે સંચર્યા.

ધન્ય હો આત્મકલ્યાણકારી એ મહાત્માને !

નમસ્કાર હો સમતાભાવે વેદના સહતા એ ભદ્રાત્માને !

વંદન હો વિશ્વવંદનીય પ્રણપંથગામી એ મહાત્માને !

વિ. મુનિ સ્વચક્રવિજય

પ્રેરકશ્રી નેચકવિજયલ મહારાજ સાહેબની

કુંકે જીવનરેખા

મહેસાણા પાસે આવેલ સાંલદી ગામ નિવાસી શ્રીચુત્ત મણીલાલભાઈના બાળુલાલ ઉદ્દે રમણિકલાલ નામે સુપુત્ર હતા. બાળુભાઈ લઘુવયમાં પ. પૂં ૫૦ આ. શ્રી વિજયભક્તિ-સૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ તથા પ. પૂં ૫૦ શ્રી કનકવિજયજી મહારાજ સાહેબના આગમનથી અને વૈરાગ્યમય સદુપદેશથી સંસાર પ્રત્યે વિરક્તભાવવાળા બન્યા. તેમને સંસારના ક્ષણિક સુખો દુઃખરૂપે દેખાવા લાગ્યાં. તેથી પારમેશ્વરી પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરવાની તમજા જાગી અને એ વાત પોતાના કુટુંબીજનોને જણાવતાં તેઓએ પણ બાળુભાઈની સંયમ પ્રત્યેની ઉત્સુકતા અને અવિહ્વ વૈરાગ્યમય હૃદ ભાવના જોઈને તે માર્ગમાં જવા મારે સહર્ષ થઈ આપી અને સમી શુકામે બિરાજમાન બંને મહાપુરુષોને સાંલદી ગામે પધારી પોતાના સુપુત્રને દીક્ષા આપવા વિનંત કરી. તે વિનંતિના સ્વીકાર કરી પ. પૂં ૫૦ આચાર્ય મ. સાહેબ પોતાના વિશાળ પરિવાર સાથે સમીથી વિહાર કરી વિ. સુ. ૨૦૦૩ ના વૈશાખ સુદ ૧ ના દિવસે સાંલદી ગામે પધાર્યા અને મહોત્સવપૂર્વક સંય-માભિલાષી બાળુભાઈને વૈ. સુ. ૧૦ ના દિવસે દીક્ષા આપી, પ. પૂં ૫૦ શ્રી કનકવિજ-યજી મ. સાહેબના શિષ્ય નેચકવિજયજી તરીકે જાહેર કર્યા.

સુનિરાજશ્રી નેચકવિજયજી મહારાજ સાહેબે શુરેની નિઃશમાં રહીને આજ સુધીના પોતાના ૨૪ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયમાં કર્મગ્રન્થો, પંચસંગ્રહ, કમ્બપથરી આદિ અનેક પ્રકર-જ્ઞાતુ, કેટલાય આગમ ગ્રન્થોત્ત અને સંસ્કૃત-પ્રાકૃત વિગેરેનું આત્મસ્પર્શી સુદર અધ્ય-યન કર્યું અને સાથોસાથ શુરે મહારાજના જીવનપર્યંત તેમની સાથે જ રહી તેઓશ્રીની દરેક પ્રકારની વૈયાવચ્ચમાં તપર રહ્યા અને મુખ્યમાં શુરે મહારાજના સ્વર્ગવાસ થયા બાદ પ. પૂં ૫૦ આ. વિજયગ્રંથસૂરીશ્વરજી મં સાહેબની નિઃશમાં જ લગભગ ૪ વર્ષ સુધી કુંબમાં જુદા જુદા સ્થળે રહી અનેક શાસનપ્રજ્ઞાવનામાં કાર્યો કર્યા તેમ જ સંવત ૨૦૨૪ ના મહા વદ ૬ ના દિવસે તખતગઢ નિવાસી ભજતમલભાઈએ પૂજ્યશ્રીની પાસે દીક્ષા સ્વીકારી, પૂં સુનિરાજશ્રી નેચકવિજયજી મહારાજ સાહેબના શિષ્ય ભદ્રવિજયજી તરીકે જાહેર થયા.

આજે પણ અપ્રમતભાવે રતનગ્રીની સુદર આરાધના કરી ઉચ્ચકોટિનું ચારિત્ર-જીવન જીવી રહ્યા છે. તે પ્રસુત ગ્રન્થના પ્રેરક સુનિભગવંત શ્રી નેચકવિજયજી મહારાજ સાહેબને અમારા કેટિ કેટિ વંદન.

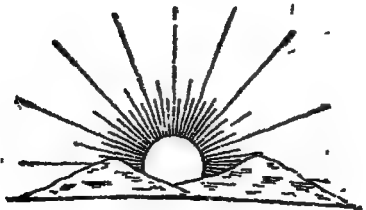
દ્રવ્ય સહાયકોની શુભ નામાવલી

૨૦૦૦) શ્રી જૈન સંઘની સુધારાખાતાની પૈઠી જ્ઞાનખાતામાંથી	મહેસાણા
૧૦૦૦) „ જૈન સંઘ જ્ઞાનખાતામાંથી	અમી
૧૦૦૦) „ જૈન સંઘ જવાહરનગર જ્ઞાનખાતામાંથી	ગોરગાંવ (સુ'બઈ)
૨૦૦૦) „ આદીત્યર જૈન ધર્મશાળા જ્ઞાનખાતામાંથી	સુ'બઈ
૫૦૧) શેઠ મંછાલાલ ભગવાનદાસ	„
૨૫૧) અ. સૌ. સવિતાબહેન શાંતિલાલ વાહીલાલ	ખંભાત
૨૫૧) શેઠ માણેકલાલ બરમથક	જશુદન
૨૫૧) „ ખૂબચંદ રતનચંદ	સુ'બઈ
૨૫૧) ગ. સ્વ. પાનીબહેન ગણેશભલભ	ખીવાનદી
૨૫૧) શેઠ છગનભાઈ છાગભલભ	સુ'બઈ
૨૫૧) અ. સૌ. કમળાબહેન શાંતિલાલ કપાચી	વાલકેશ્વર
૨૫૧) „ પ્રેમકૌશલબહેન કસ્તુરચંદ	છઠીવારકા
૨૫૧) ભરૂચ વેજલપુર મારવાડી જૈન સંઘ જ્ઞાનખાતામાંથી	વેજલપુર
૧૫૧) શેઠ રસિકલાલ ડાહ્યાભાઈ	દોંગીદશ
૧૫૧) „ મનસુખલાલ કસ્તુરચંદ	ડાંગરવા
૧૫૧) „ જગદ્ગુપ્તા નેમિચંદભ	સુ'બઈ
૨૦૧) „ સૌભાગ્યચંદ દીપચંદભ સુ'કારાવાલા	સુ'બઈ
૧૦૧) „ પુરૂષોત્તમદાસ જેમચંદ	કંડ
૧૦૧) „ મંગળદાસ મોહનલાલ	ભાયખાલા
૧૦૧) „ કેશવલાલ દલસુખભાઈ	સાંગલપુર
૧૦૦) „ ખાંતિલાલભાઈ	સુ'બઈ
૧૦૦) ગ. સ્વ. સંતોકબહેન	„
૧૦૦) શેઠ મનસુખલાલ મગનલાલ	પાલીતાણા
૧૦૦) શ્રી અલકાબહેન શાંતિલાલ મણીલાલ	સાલડી
૧૦૧) શેઠ મણિલાલ ભવાભાઈ	સુ'બઈ
૧૦૧) શેઠ પોપટલાલ ચીમનલાલ	„
૧૦૧) અ. સૌ. કંચનબહેન મણિલાલ	„
૧૦૧) શ્રી ગોડીભાઈ જૈન ઉપાધ્યયની બહેનો તરફથી	„

૧૦૧) શ્રી શાહ ખાતે	સુખર્ષ
૧૦૧) સરદારમલ આયોધ્યદંત્રી કું. હા. જસરાજભાઈ	”
૧૦૧) શેઠ મહેન્દ્રકુમાર ખીમચંદભાઈ	”
૧૦૧) શેઠ રસીકલાલ હીરાલાલ ઝવેરી	”
૧૦૧) ગ. સ્વ. સુળીબહેન અંબાલાલ હા. પુંડરીકભાઈ	ખંભાત
૧૦૧) શ્રી માનકોરબહેન	વાલકેશ્વર
૧૦૧) શ્રી અશોકકુમારના શ્રેયાચે હા. ચંદનમલ	સુખર્ષ
૧૦૧) શેઠ બાલુલાલ નરસિંહી	તાપતગઢ
૧૦૧) શ્રી શાહ ખાતે	અમદાવાદ
૧૦૧) શેઠ હિમેશ્વરભાઈ લખચંદભાઈ	સુખર્ષ
૧૦૧) ,, શેલાભાઈ હીરાચંદભાઈ	”
૧૦૧) ,, નવીનચંદ્ર બગવાનદાસ	”
૧૦૧) ,, તારાચંદ ફોલમલ	”
૧૦૧) ઝવેરી હીરાચંદ સૌભાગ્યચંદ જોન્ડ પ્રધર	”
૧૦૧) પુનમચંદ શેલાભાઈની કું.	”
૧૦૧) શ્રી રાજમલ સુભાષચંદ્ર જોન્ડ કું.	”
૧૦૧) શેઠ મગનલાલભાઈ	”
૧૦૨) શ્રી હીરાબહેન તથા ચંદનબહેન	”
૧૦૧) ગ. સ્વ. મંથુબહેન ટોકરસીભાઈ	”

હાલિઆરદા

તદુપરાંત જુદા જુદા જ્ઞાનખાતાઓમાંથી રૂપિયા પાંચ હજાર અહાય તરીકે મળ્યા છે.

પ્રકાશકીય નિવેદન

વિશ્વોપકારિ-શ્રુતજ્ઞાનાય નમઃ

કર્મસિદ્ધાન્ત અને તદાન્તર્ગત આ પંચસંગ્રહનું પઠનપાઠન કરનારા સુજ્ઞ મહારાષ્ટ્રે આ ગ્રંથની મહત્તા અને વિશેષતા કેટલી છે તે સારી રીતે જાણે છે અને આ ગ્રંથનું અધ્યયન અને અધ્યાપન અનેક વર્ષોથી જિજ્ઞાસુ આત્માઓ કરી રહ્યા છે, એટલે આ વિષયમાં વધુ કંઈ લખવાની આવશ્યકતા અમને જણાતી નથી.

પરંતુ સંસ્કૃત ભાષાના અભાણુ એવા પણ તત્ત્વજિજ્ઞાસુ વર્ગને આ વિષયનું જ્ઞાન સુલભ થાય તેથી વલ્લભાનુવાસી સ્વ. પંડિતશ્રી હીરાલાલ દેવચંદલાઈએ આ ગ્રંથના પ્રથમ ભાગની મહોપકારી પૂજ્ય સહાયગિરિજી મહારાજ કૃત ટીકાનો શુભરાતી અનુવાદ તૈયાર કરી વિ. સંવત્ ૧૯૬૧ માં પોતે જ તેનું પ્રથમ પ્રકાશન કરેલ.

પણ છેલ્લાં કેટલાક વર્ષોથી તે પુસ્તક દુર્લભ થવા લાગ્યું તેથી આ વિષયના અભ્યાસકોની જરૂરીયાત પૂરી પાડવા સ્વ. પરમપૂજ્ય પ્રાતઃસ્મરણીય ૧૦૦૮ શ્રી વિજયભક્તિ-સૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના સ્વ. શિષ્યસ્વરૂપ પંચાસપ્રવર પરમપૂજ્ય ૧૦૦૮ શ્રી કનક-વિજયજી મહારાજ સાહેબના શિષ્યસ્વરૂપ પરમપૂજ્ય મુનિશ્રી રમેશવિજયજી મહારાજ સાહેબને આ ગ્રંથનું પુનઃ પ્રકાશન કરાવવાની તીવ્ર ઉત્કણ્ઠ થઈ અને આ હકીકત આ સંસ્થાના ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થી અને મુખ્ય ગોઠીલમાં ચાલતી પરમપૂજ્ય જગદ્ગુરુ વિજયહીરસૂરીશ્વરજી પાઠશાળાના પંડિતશ્રી વસંતલાલ મહેતાલાલને જણાવી અને તેઓના પણ આ કાર્યમાં સહકાર મળતાં પૂજ્યશ્રીની ઉત્કણ્ઠ સક્રિય બની અને સ્વ. પંડિતશ્રી હીરાલાલ દેવચંદલાઈના લખાણના શ્રીચિત્ર મુખલાલ દેવચંદલાઈને આ ઇચ્છા જણાવતાં તેઓશ્રીએ પણ આ ગ્રંથનું પુનઃ પ્રકાશન કરવા સહયોગ મંજૂરી આપી.

ત્યારબાદ પૂજ્યશ્રીએ યોગ્ય ફેરફાર સાથે આ ગ્રંથનું સંપાદન કરવાનું કાર્ય સંસ્થાના અધ્યાપક પુખરાજજી અમીચંદ્રજીને જણાવેલ અને તેઓશ્રીએ અવિરતપણે બે વર્ષ સુધી પ્રયત્ન કરી આ ગ્રંથનો મૂળ અનુવાદ કાયમ રાખી ફૂટનોટો આદિમાં યોગ્ય ફેરફારો કરવા સાથે અભ્યાસકોની સરળતા માટે ફરેક કારના અંતે મૂળ ગ્રંથના સારરૂપે છતાં ગહન વિષયને સરળ કરવાપૂર્વક અને કેટલાક નવીન ગહન પદાર્થોનું પણ જ્ઞાન થઈ શકે તે રીતે સારસંગ્રહ તથા પ્રશ્નોત્તરી બંને તૈયાર કરેલ છે.

તેથી પ્રસ્તુત ગ્રંથના અભ્યાસકોને આ વિષયના જ્ઞાનમાં ઉત્સાહપૂર્વક વધુ ગ્રેરણા મળે તેમ પૂરતી કાળજી રાખી તૈયાર કરી પરમપૂજ્ય રમેશવિજયજી મહારાજ સાહેબની સગ્રેરણાથી પ્રકાશનનું કાર્ય આ સંસ્થાને સોંપવામાં આવેલ અને તેઓશ્રીએ ગ્રેરણા કારા પુસ્તક માટેની તમામ નાણાંકીય સહાય જે સદ્ગૃહસ્થો મારફત કરાવેલ છે. તે સર્વની શુભ નામાવહી આ જ ગ્રંથમાં અન્યત્ર આપવામાં આવેલ છે.

પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવ ૧૦૦૮ શ્રી વિજયઅમૃતસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના શિષ્ય-
રત્ન આચાર્ય દેવ ૧૦૦૮ શ્રી વિજયધર્મધ્વરધરસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબે અમારી વિન-
તિના સ્વીકાર કરી આ અન્થની પ્રસ્તાવના લખી આપેલ છે.

આ અન્થ અંગેની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા પંડિતશ્રી વસંતલાલ મહેતાલાલે તથા પૂજ્ય-
શ્રીના સંસારી બન્ધુ સાલડી નિવાસી ઓચિત્ શાન્તિલાલ મણીલાલ શાહે અને કાગળો
આદિ ગ્રેળવી આપવાનું કાર્ય શેઠશ્રી રાયચંદ મગનલાલે અને મુદ્ર સુધારવા આદિનું કાર્ય
સરસ્વતી સહૃમ તત્વબોધ પાઠશાળાના અધ્યાપક શ્રી કપૂરચંદ રણછોડદાસ વારૈયાએ
કાળજીપૂર્વક કરેલ છે. તેથી આ સંસ્થા તરફથી લગભગ ૯૦૦ થી પણ વધુ પૈજ પ્રમાણ
ફળદાર એવા આ અન્થનું પ્રકાશન કરવાનો અપૂર્વ લાભ અમેને પ્રાપ્ત થતાં ગૌરવપૂર્વક
વધુ આનંદ અનુભવીએ છીએ અને તે બદલ પ. ૫૦ આ. શ્રી વિજયધર્મધ્વરધરસૂરીશ્વ-
રજી મહારાજ સાહેબ વિગેરેના તથા ઉપર જણાવેલ બન્ધુઓના આભાર માનીએ છીએ.

આવા મહાકાવ્ય અંગેને હુંક સમયમાં છાપી આપવા બદલ શ્રી બદાદુરસિંહજી પ્રિ.
ત્રેસના સંચાલક શ્રી ભાનુચંદ નાનચંદ મહેતાના સૌજન્યને કેમ જૂલી શકીએ ?

તદુપરાંત સંપાદકના નિવેદનમાં નામપૂર્વક નિર્દેશ કરાયેલ તે તે વિષયના નિષ્ણાત
પૂં મુનિભગવંતોએ તેમ જ પંડિત મહારાજોએ સંપાદકને સ્વયં તૈયાર કરેલ સારસંબંધ,
પ્રત્યોત્તરી તથા કુટનોટો વિગેરેમાં યોગ્ય માર્ગદર્શન આપેલ તે સર્વને પણ અમે આ
સ્થળે આભાર માનીએ છીએ.

અન્થનું સંપાદન તથા પ્રકાશન યથાશક્તિ કાળજીપૂર્વક કરવામાં આવેલ છે, છતાં
ત્રેસરોપ તથા હ્રસ્વસ્થતા આદિના કારણે જે કંઈ રખડાનાઓ રહેવા પામી હોય તે જણા-
વવા મુદ્દા મહારાજોને અમારી નમ્ર વિનંતિ છે કે જેથી દ્વિતીય આવૃત્તિમાં સુધારો
કરી શકાય.

મહેસાણા

નીર સંવત ૨૪૬૭

વિક્રમ સંવત ૨૦૨૭

અક્ષય તુલીયા

તા. ૨૭-૪-૧૯૭૧

લિ. શ્રી સંધ્યેસેવકો,

ચીમનલાલ અમૃતલાલ શાહે

બાણુલાલ બેશિંગલાલ મહેતા

જો. સેકેટરીઓ

ઓમદ યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા

અને

શ્રી જૈન ટ્રેડરકર મંડળ-મહેસાણા

ત્રેરકશ્રીનું નિવેદન

ગિરિરાજના ઉત્તર શિખરે ઉપર આસ્થા થવા સોપાન પંક્તિનું અવલંબન આવશ્યક છે. મુદ્દસ્થાનને શીઘ્ર પ્રાપ્ત કરવા શીઘ્રગામી વાહનોનું અવલંબન અતિ આવશ્યક છે. તેમ આત્મોન્નતિના શિખરોને સર કરવા અનુયોગરૂપ આલંબનની અતિ આવશ્યકતા છે.

તે અનુયોગ લિન્ન-લિન્ન જીવોની લિન્ન-લિન્ન પ્રકારની રુચિ જોઇ જ્ઞાની મહાત્માઓએ ચાર ત્રિભાગમાં ગોઠવી દીધો છે.

(૧) ધર્મકથાનુયોગ—જેમા આત્મોન્નતિ માટે પ્રબલ પુરુષાર્થ કરનાર મહાત્માઓનાં દૃષ્ટાન્તો આવે છે.

(૨) ગણિતાનુયોગ—ચિત્તની વિકલ્પતાને દૂર કરવામાં અતિ સહાયક પૃથ્વી અને ગગન આદિનું ગણિત જેમાં આવે છે.

(૩) ચરણ-કરણાનુયોગ—જેમાં શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરવા કેવા કેવા પુરુષાર્થો આવશ્યક છે, તેનું વર્ણન આવે છે.

(૪) દ્રવ્યાનુયોગ—જેમાં આત્મા આદિ નવતત્ત્વ અને પદ્મદ્રવ્યનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

આ દરેક અનુયોગો શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવામાં સહા સહાયક થાય છે. છતાં ય દ્રવ્યાનુયોગ આત્મસ્વરૂપની વિશદ રીતે ઝાંખી કરાવતો હોઇ તેનું મહત્ત્વ સર્વકાળે વિશેષ અંકાયેલું છે.

એથી જ પૂરુ પુરુષોની નિઃશમાં નવતત્ત્વ અને કર્મકથાદિનો અભ્યાસ કરી સં. ૨૦૨૫ માં મહોસાણામાં શ્રી યશોવિજયજી જૈન પાઠશાળામાં કર્મપ્રકૃતિ પ્રથમ અધ્યયન કક્ષા, તેના અધ્યયનથી દ્રવ્યાનુયોગને લગતા અન્ય વિશિષ્ટ પ્રથમનું રુચિપૂર્વક ચિંતન-મનન કક્ષા.

સં. ૨૦૨૧ નું ચાતુર્માસ સુખ-ગોઠીજીના ઉપાસ્યે થયું. દ્રવ્યાનુયોગના વર્ણન પ્રસંગે દ્રવ્યાનુયોગનો કોઈપણ આપ્ય-દુઃપ્રાપ્ય પ્રથમ પ્રગટ થાય એવી અંતરમાં ભાવના પ્રગટી. સુખ-દેવતાની ઉદારતાએ એ ભાવના સાકાર બની.

તે વખતે ત્યાં શ્રી વિજયહીરસૂરીચરણ પાઠશાળાના અધ્યાપક વસંતભાઈ આદિએ મને કહ્યું છે—અત્યારે પંચસંગ્રહ પ્રથમ દુઃપ્રાપ્ય છે, તો જો એ પ્રથમ પ્રગટ થાય તો દ્રવ્યાનુયોગની રુચિવાળા જીવોને એનું અધ્યયન બહુ સુખમ બની જાય.

સુદર સૂચન શક્ય હોય તો સર્વત્ર ગ્રાહી બને છે. મને પણ એ સૂચન ગમ્યું અને તે માટે મહોસાણા શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળાના પ્રાધ્યાપક પં. શ્રી પુખરાજજીભાઈ કે જેમને આ વિષયનું અતિ સુદર જ્ઞાન છે, તેમને આ પ્રથમ સંપાદન કાર્ય કરી આપવા ભલામણ કરી.

દ્રવ્યાનુયોગ પ્રત્યેની વિશિષ્ટ રુચિના કારણે તેમણે તે વાત સહર્ષ સ્વીકારી. જેના પરિણામે આ પ્રથમ પ્રકાશિત થઇ રહી છે.

દ્રવ્યાનુયોગના અર્થો ભાગ્યશાળી આત્માઓ પ્રથમ સુદર અધ્યયન કરી આત્મોન્નતિ પ્રાપ્ત કરે, એ જ મંગળ કામના.

—સુનિ રુચકવિજય

બે બાલ

કર્મસાહિત્યના અભ્યાસકોની વિશેષ જિજ્ઞાસાને સંતોષનાર અને કર્મસંબંધી અનેક વિષયોનું સુંદર રીતે પ્રતિપાદન કરનાર 'પંચસંગ્રહ' નામક ગ્રંથ જૈનદર્શનના અનેક પ્રસિદ્ધ ગ્રંથોમાંનો એક છે.

પંચસંગ્રહ ભા. ૧ અને ભા. ૨ એમ બે વિભાગમાં ગુજરાતી ભાષાનાંતરે રવ. પં. શ્રી હીરાલાલભાઈ દેવચંદ દ્વારા લગભગ ૩૬ વર્ષ પૂર્વે પ્રસિદ્ધ થયેલ, પણ હાલમાં તેની નકલો અપ્રાપ્ય હોવાથી કર્મગ્રંથોના અભ્યાસ પછી વિશેષ અભ્યાસીઓને અભ્યાસ કરવામાં મુશ્કેલી રહેતી હતી, આ હેતુથી 'પંચસંગ્રહ' ગ્રંથનું ગુજરાતી ભાષામાં પુનઃ પ્રકાશન થાય તેની જણા સમયથી જરૂર હતી આથી પંચસંગ્રહ ભા. ૧ નું ગુજરાતી પ્રકાશન બે થઈ રહ્યું છે, તે ખરેખર પ્રશંસનીય છે.

આ પ્રકાશન સંબંધમાં રવ. પ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી વિજયભક્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રીના શિષ્યરત્ન પ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મ. શ્રીએ શુભ આશીર્વાદથી તથા રવ. આચાર્યદેવશ્રીના શિષ્યરત્ન રવ. પ. પૂ. પં. શ્રી કનકવિજયજી મ. શ્રીના શિષ્યરત્ન પ. પૂ. મુનિરાજશ્રી સ્વયંકવિજયજી મહારાજ સાહેબ કે જેઓશ્રીને પૂર્વાચાર્યોના અન્ય-પ્રકાશનમાં અનેરો રસ છે. તેઓશ્રીની સત્પ્રેરણાથી આ ગ્રંથનું પુનઃ પ્રકાશન થઈ રહ્યું છે તે ખરેખર અવસરોચિત છે.

શ્રી યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા મહેસાણાના અધ્યાપક, કર્મશાસ્ત્રના સારા અભુભવી પં. શ્રી પુખરાજજી અમીચંદજીએ દરેક દ્વારની પાછળ પ્રમોત્તરી અને સાર-સંગ્રહ મૂકી તેમ જ જરૂરી યત્રો તૈયાર કરાવી ચોખ્ય રચણે મૂકી કર્મગ્રંથના અભ્યાસીઓની અનેક મુશ્કેલીઓ દૂર કરી આ પ્રકાશનનું સુંદર સંપાદન કરેલ છે, જે અત્યંત અતુષ્ટાહનીય છે.

પંચસંગ્રહ ભા. ૨ બે અથવા કમ્પ્યુટર ગ્રંથનું પણ આ રીતે સુંદર પ્રકાશન થાય, જેથી કર્મશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓને વિશેષ સુગમતા થાય તે અદિ ચોખ્ય પ્રયત્નો કરવા પૂ. મહારાજશ્રીને નમ્રપણે વિનંતિ કરું છું.

અંતમાં અભ્યાસીવર્ગ આ પ્રકાશનનો સારી રીતે ઉપયોગ કરી પ્રેરકશ્રી તથા સંપાદકના પ્રયત્નને વિશેષ સાર્થક બનાવી રવ-પર કલ્યાણ સાધે એવી અંતઃકરણથી આશા રાખું છું.

ડૉ. ગોરીજી જૈન મંદિર,
પાલકુની, સુબંધ-૩
સં. ૨૦૨૭ જે સુદ ૩
તા. ૨૭-૫-૭૧ ગુરુવાર

લિ.

વસંતલાલ એમ. દોશી -

અધ્યાપક-શ્રી હિરસૂરીશ્વરજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા

ક સ મ ર્પ ણ ક

મારા પરમપૂજ્ય પરમોપકારી પ્રાતઃસ્મરણીય પૂઠ ગુરુભગવંતોએ
જે પ્રભુના શાસનની વફાદારીના પાઠો મને શિખવ્યા.
જે પ્રભુના શાસનના મહાપવિત્ર આગમ-સૂત્રોએ
મ ને જડ—ચેતનનો ભેદ દર્શાવ્યો.
જે પ્રભુ શાસનના દ્રવ્યાનુચોગે
આત્મસ્વરૂપની મને આંખી કરાવી.
તે પરમોપકારી ચરમતીર્થપતિ ભગવાન
શ્રી મહાવીર પરમાત્માને ત્રિવિધ-ત્રિવિધ
વંદના કરી દ્રવ્યાનુયોગના સ્વરૂપને
જણાવતો આ પંચસંગ્રહ ગ્રંથ
તે ભગવંતના શાસનને સમર્પણ
કરી કૃતકૃત્યતા અનુભવું છું.

—મુનિ રુચકવિજય.

વિષયાનુક્રમ

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
મંગલ.	૧-૨	ચતા ભેદા.	૧૩૫-૧૩૯
અથના નામની યથાર્થતા, તથા		જીવસ્થાનકોમાં દ્રવ્યપ્રમાણ પ્રરૂપણા.	૧૩૯-૧૪૦
ધાંચ દ્વારનું સ્વરૂપ.	૩	જીવસ્થાનકોમાં જીવોની સંખ્યાનો	
પંક્તિ યોગનું સ્વરૂપ.	૪-૭	વિશેષ વિચાર.	૧૪૧-૧૫૦
બાર ઉપયોગનું સ્વરૂપ.	૮-૧૦	પ્રજાપનાશૂન્યમાં કહેલ અદ્વાણું	
ચૌદ જીવસ્થાનકનું સ્વરૂપ.	૧૦-૧૧	બોલનું મોટું અદ્યપબદ્ધત્વ.	૧૫૦-૧૫૧
પર્યાપ્તિનું સ્વરૂપ.	૧૧-૧૪	નારકી આદિ જીવોના પ્રમાણનો	
જીવસ્થાનકોમાં યોગની ઘટના.	૧૪-૧૭	વિશેષ વિચાર.	૧૫૧-૧૫૯
જીવસ્થાનકોમાં ઉપયોગની ઘટના.	૧૭-૧૮	ચૌદ જીવસ્થાનકવર્તી જીવોની	
ચૌદ માર્ગજ્ઞાઓનું સ્વરૂપ અને		સંખ્યાનો વિચાર.	૧૫૯-૧૬૨
તેમાં સમ્યક્ત્વ અને સંયમનું		જીવો કેટલા ક્ષેત્રમાં રહેલા છે	
અવિસ્તાર સ્વરૂપ.	૧૮-૨૬	તેનો વિચાર.	૧૬૨-૧૬૩
માર્ગજ્ઞાઓમાં યોગનો વિચાર	૨૬-૩૦	કયા જીવસ્થાનકવાળા કેટલા ક્ષેત્રને	
માર્ગજ્ઞાઓમાં ઉપયોગનો વિચાર.	૩૦-૩૪	સ્પર્શ છે તેનો વિચાર.	૧૬૩-૧૬૪
ચૌદ જીવસ્થાનકોના સ્વરૂપનું		સાત સમુદ્ધાતનું સ્વરૂપ.	૧૬૪-૧૬૬
જણા જ વિસ્તારપૂર્વક નિરૂપણ.	૩૪-૭૦	જીવોમાં સમુદ્ધાતનો વિચાર.	૧૬૬
જીવસ્થાનકોમાં યોગની ઘટના.	૭૦-૭૨	ચૌદ પ્રકારના જીવો કેટલા ક્ષેત્રને	
જીવસ્થાનકોમાં ઉપયોગની ઘટના	૭૨-૭૩	સ્પર્શ છે તેનો વિચાર.	૧૬૬-૧૬૮
ચૌદ માર્ગજ્ઞાઓમાં જીવસ્થાનકોની		કયા જીવસ્થાનકવર્તી જીવને કેટલી	
ઘટના.	૭૩-૭૯	સ્પર્શના હોય તેનો વિચાર.	૧૬૮-૧૭૬
માર્ગજ્ઞાસ્થાનકોમાં જીવસ્થાનકોનો		એકેન્દ્રિયાદિ કરેક જીવભેદોમાં કેટલું	
વિચાર.	૭૯-૮૩	જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આશુ હોય,	
અથમ દ્વાર સ્મારસંગ્રહ	૮૪-૧૦૩	તેનો વિચાર.	૧૭૬-૧૮૦
અથમ દ્વાર મંત્રો	૧૦૪-૧૧૫	મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવસ્થાનકોના એક	
અથમ દ્વાર અશ્રોત્તરી	૧૧૬-૧૨૨	જીવાશ્રિત કાળનો વિચાર.	૧૮૦-૧૮૧
કિમાદિ પદો વડે જીવોનો વિચાર.	૧૨૩-૧૨૬	ચાર પ્રકારના પુદ્ગલ પરાવર્તનનું	
ધાંચ ભાવોનું અવિસ્તૃત સ્વરૂપ,		સ્વરૂપ.	૧૮૧-૧૮૭
તથા ક્ષયોપશમ ઉપર ટીપ્પણ.	૧૨૬-૧૩૨	શેષ જીવસ્થાનકોના એક જીવાશ્રિત	
જીવોમાં શરીરોની ઘટના.	૧૩૨	કાળનો વિચાર.	૧૮૭-૧૯૩
જીવસ્થાનકોમાં સત્પદ્મપ્રરૂપણા.	૧૩૩-૧૩૪	કાય સ્થિતિનો વિસ્તારથી વિચાર.	૧૯૩-૨૦૬
જીવસ્થાનકોમાં સત્પદ્મપ્રરૂપણા.	૧૩૪-૧૩૫	જીવસ્થાનકોના અનેક જીવને	
જીવસ્થાનકોના ક્ષિપ્રાદિ સંયોગે		આશ્રયી કાળનો વિચાર.	૨૦૬-૨૦૮

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
એકેન્દ્રયાદિ જીવોમાં અનેક જીવોની અપેક્ષાએ નિર્નંતર ઉત્પત્તિના કાળનું પ્રમાણ.	૨૦૮-૨૧૦	પિંડપ્રકૃતિઓના ઉત્તરભેદની સંખ્યા બંધમાં એકસો વીસ પ્રકૃતિઓ કેમ	૩૧૨
ઉપશમશ્રેણિ આદિ નિર્નંતર કેટલા કાળ પ્રાપ્ત થાય તેનો વિચાર.	૨૧૧	કહી તેનો વિચાર.	૩૧૩-૩૧૪
કેટલા સમયપર્યંત કેટલા જીવો નિર્નંતર મોક્ષમાં જાય તેનો વિચાર.	૨૧૧	પંદર બંધનનું સ્વરૂપ.	૩૧૫-૩૧૬
જીવોમાં વિરહકાળનો વિચાર	૨૧૩-૨૧૬	પાંચ સંઘાતનું સ્વરૂપ.	૩૧૭-૩૧૮
ત્રસાદિ ભાવને એક જીવ પ્રાપ્ત ન કરે તો કેટલો કાળ પ્રાપ્ત ન કરે તેનો વિચાર.	૨૧૬-૨૧૯	શુભાશુભ વર્ણ્યાદિનો વિભાગ.	૩૧૯
ભવનપતિ આદિ કેવ મરી ભવનપતિમાં ઉત્પન્ન થાય તો કેટલા કાળે ઉત્પન્ન થાય તેનો વિચાર.	૨૧૯-૨૨૨	કૃત્યબંધિ આદિ દ્વારોનો વિચાર.	૩૧૯-૩૨૧
શુશ્રુષ્ઠાનકોમાં એક જીવને આશ્રયી અંતરેનો વિચાર.	૨૨૨-૨૨૫	કૃત્યબંધિની પ્રકૃતિઓનું કથન.	૩૨૧-૩૨૨
શુશ્રુષ્ઠાનકોમાં અનેક જીવને આશ્રયી અંતરેનો વિચાર.	૨૨૫-૨૨૭	ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓનું કથન.	૩૨૨-૩૨૩
શુશ્રુષ્ઠાનકોમાં ભાવોનો વિચાર.	૨૨૬-૨૨૮	સર્વઘાતિ દેશઘાતિ અને અઘાતિ પ્રકૃતિઓની વિચારણા	૩૨૪-૩૨૬
પ્રજ્ઞાપનામાં જેમ અદ્ભુત ધોણનું અદ્ભુતપણું કઈ છે તેમ વિસ્તારથી જીવોમાં અદ્ભુતપણુંનો વિચાર.	૨૨૮-૨૪૭	પરાવર્તમાન અપરાવર્તમાન પ્રકૃતિઓ.	૩૨૬-૩૨૭
ચોદ જીવભેદોના નામનું કથન	૨૪૭	પુન્યપાપ પ્રકૃતિઓ.	૩૨૭
ચોદ શુશ્રુષ્ઠાનકોના નામનું કથન.	૨૪૭-૨૪૮	પુદ્ગલવિપાકી પ્રકૃતિઓ.	૩૨૮
દ્વિતીય દ્વાર સ્મારસંગ્રહ	૨૪૮-૨૭૭	ભવવિપાકી ક્ષેત્રવિપાકી અને જીવવિપાકી પ્રકૃતિઓ અને તેનું સ્વરૂપ.	૩૨૯-૩૩૦
દ્વિતીય દ્વાર પ્રશ્નોત્તરી	૨૭૭-૨૮૩	પ્રત્યેક કર્મમાં સંભવતા ભાવો.	૩૩૧-૩૩૨
આઠ કર્મના નામ તથા તેને ક્રમવાર કહેવાનું પ્રયોજન	૨૮૪-૨૮૭	કયા ભાવો હોય ત્યારે કયા શુભા ઉત્પન્ન થાય તેનો વિચાર.	૩૩૨
કર્મના ઉત્તરભેદોની સંખ્યા	૨૮૭	સિદ્ધિમાં ફાનાદિ લગ્નિધિઓ કઈ રીતે હોય તેના વિચાર માટેનું ટિપ્પન.	૩૩૩
જ્ઞાનાવરણીયના પાંચ ભેદનું સ્વરૂપ.	૨૮૭	પારિણામિક ભાવનો વિશેષ વિચાર.	૩૩૪
અંતરાયના પાંચ ભેદનું સ્વરૂપ.	૨૮૮	ઉદય હોય ત્યારે ક્ષયોપશમ હોય કે નહિ અને હોય તો શી રીતે ? તેનો પ્રશ્નોત્તર.	૩૩૫-૩૩૬
દર્શનાવરણીયના નવ ભેદનું સ્વરૂપ.	૨૮૮-૨૮૯	ક્ષયોપશમની વિચારણા માટે ટિપ્પન.	૩૩૬
ગોઠનીયના અદ્ભુતવીશ ભેદનું સ્વરૂપ.	૨૮૯-૨૯૬	એકસ્થાનકાદિ રસનો તથા તેના ઘાતિપણનો વિચાર.	૩૩૭-૩૪૮
આશ્રુ ગોત્ર તથા વેદનીયકર્મનું સ્વરૂપ.	૨૯૬-૨૯૭	કેના રસવાળા સ્વદ્ભેદોનો ઉદય હોય ત્યારે અવધિજ્ઞાનાદિ ઉત્પન્ન થાય તેનો વિચાર.	૩૩૮
નામકર્મની દરેક ઉત્તર પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ.	૨૯૭-૩૧૨	કંઈ કંઈ પ્રકૃતિઓનો કેટલા સ્થાનક રસ હોય તેનો વિચાર.	૩૪૦
		કયા કષાય વડે કેટલા સ્થાનક રસ બંધાય તેનો વિચાર.	૩૪૧
		રસનો ઉપમા દ્વારા વિચાર.	૩૪૨

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
બંધહેતુ સંબંધે વિશેષ વિચાર.	૪૬૯-૪૭૨	દરેક કર્મમાં અવકાશબાંધનો	
આવીશ પરિષદોત્તર વિસ્તારપૂર્વક		વિચાર.	૫૩૭-૫૩૯
સ્વરૂપ તથા તેમાં અચેતક પરિષદ		સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં	
સંબંધે શંકા સમાધાન.	૪૬૩-૪૮૧	બૂચસ્કારાદિનો વિચાર.	૫૩૯-૫૪૩
અતુર્થ દ્વાર સારસંગ્રહ	૪૮૧-૫૦૫	અકાંવીશ અદ્યતર સંબંધે દીપ્તિ.	૫૪૨-૫૪૩
અતુર્થ દ્વાર મજ્જોત્તરી	૫૦૫-૫૧૨	પ્રત્યેક ઉદયસ્થાનકોમાં બૂચસ્કારાદિનો	
બંધવિધિમાં ઉદ્યાદિતું કથન		વિચાર.	૫૪૩-૫૪૮
શા માટે તેનો વિચાર.	૫૧૩	સામાન્યતઃ સઘળી પ્રકૃતિઓના	
શુદ્ધસ્થાનકમાં બંધવિધિ.	૫૧૪	ઉદયસ્થાનકો તથા તેમાં	
આશુનો બંધ કેવા પરિણામે થાય		બૂચસ્કારાદિતું કથન.	૫૪૮-૫૫૬
તત્સંબંધે દીપ્તિ.	૫૧૪	કેવળી મહારાજના ઉદયસ્થાનકોમાં	
ઉદય અને સત્તાવિધિ.	૫૧૫	બૂચસ્કાર સંબંધે શંકાતું દીપ્તિ.	૫૪૯-૫૫૦
સઘળા જીવલોકોને બંધ ઉદય અને		મિથ્યાદૃષ્ટિના ઉદયસ્થાનક સંબંધે	
સત્તામાં કેટલા કર્મો હોય		દીપ્તિ.	૫૫૩-૫૫૬
તેનો વિચાર.	૫૧૫-૫૧૬	બૂચસ્કાર અને અદ્યતરની અસમાન	
શુદ્ધસ્થાનકમાં ઉદીરણાવિધિ,	૫૧૭-૫૧૮	સંબંધાતું કારણ.	૫૫૬-૫૫૭
ઉદય હોય છતાં ઉદીરણા ક્યારે		દરેક મૂળકર્મના તથા	
ન હોય તેનો મૂળકર્મ આશ્રયી		ઉત્તરપ્રકૃતિઓના સત્તાસ્થાનકોતું	
વિચાર.	૫૧૮-૫૧૯	કથન તથા તેમાં બૂચસ્કારાદિની	
શુદ્ધસ્થાનકોમાં ઉત્તરપ્રકૃતિઓ		વિચારણા તથા તત્સંબંધે દીપ્તિ.	૫૫૭-૫૬૮
સંબંધે ઉદીરણાની વિચારણા	૫૧૯-૫૨૩	સાદિ વગેરે જંગ સાથે સંબંધતા	
ઉદય હોવા છતાં જે પ્રકૃતિઓની		બાંધાનો તથા તેની અપાકાનો	
ઉદીરણા હોતી નથી તેનો વિચાર,		વિચાર.	૫૬૮-૫૭૧
તથા નિર્દાના સંબંધમાં મતભેદતું		પ્રકૃતિબંધના જઘન્યાદિમાં સાદિ	
દીપ્તિ.	૫૨૩-૫૨૫	આદિનો વિચાર.	૫૭૧
બંધ ઉપર અનાદિ વિગેરે		ઉત્તરપ્રકૃતિઓના જઘન્યાદિમાં	
બાંધાઓ.	૫૨૫	સાદિ આદિ જંગનો વિચાર.	૫૭૩
ઉત્તરપ્રકૃતિઓના બંધમાં ઉત્કૃષ્ટ		ભિન્ન ભિન્ન મૂળકર્મ તથા	
આદિ બાંધાઓતું કથન.	૫૨૬-૫૨૮	ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં સાદિ વિગેરે	
બૂચસ્કારાદિ ચાર ભેદતું સ્વરૂપ	૫૨૮-૫૨૯	બાંધાનો વિચાર.	૫૭૪
મૂળકર્મમાં બૂચસ્કારાદિની		કઈ કઈ ગતિવાળા કઈ કઈ પ્રકૃતિ	
વિચારણા.	૫૨૯-૫૩૦	ન બાંધે તેતું કથન.	૫૭૪-૫૭૫
બંધની જેમ ઉદ્યાદિમાં		મૂળકર્મના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધતું	
બૂચસ્કારાદિતું કથન.	૫૩૧-૫૩૩	કથન.	૫૭૬-૫૭૮
ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં બૂચસ્કારાદિનો		નિષેક તથા અબાધાકાળ સંબંધે	
વિચાર.	૫૩૩-૫૩૭	દીપ્તિ.	૫૭૭
		મૂળકર્મની જઘન્ય રિથિતિતું કથન.	૫૭૮

વિષય	પૃષ્ઠ
દરેક ઉત્તરપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું કથન.	૫૭૮-૫૮૪
અગ્નીઆરમા આદિ શુદ્ધિમાં બંધા-યદી સાતા શું કળ આપે-તે સંબંધે ટીપ્પન.	૫૭૮
આયુની અબાધા સંબંધે ટીપ્પન.	૫૮૩
આયુની અબાધા અંગે શંકા સમાધાન તથા કયા જીવો કેટલું આયુ શેષ હોય ત્યારે પરબલનું આયુ બાંધે તેનો વિચાર.	૫૮૩-૫૮૮
આયુમાં અપવર્તના સંબંધે ટીપ્પન.	૫૮૭
તીર્થંકરનામ તથા આહારક્રિક્તની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું કથન.	૫૮૮-૫૯૦
કેટલી સ્થિતિ ગાઠ નિકાચિત થાય તેને અંગે ટીપ્પન.	૫૮૯
તીર્થંકરનામની આટલી ઉત્કૃષ્ટ સત્તા લઈ તિર્થંકરમાં જાય કે નહિ તે સંબંધે શંકા સમાધાન.	૫૯૦-૫૯૧
કયા જીવો કયા કર્મની કેટલી સ્થિતિ બાંધી શકે તેનો વિચાર	૫૯૨
ઉત્તર પ્રકૃતિઓના જન્મનું સ્થિતિબંધનો વિચાર.	૫૯૨-૬૦૧
ઉત્તરપ્રકૃતિઓના સ્થિતિબંધને અંગે સતસેક સંબંધે ટીપ્પન.	૫૯૭-૫૯૮
વૈકલ્યપદકની જન્મનું સ્થિતિનું કથન.	૬૦૧-૬૦૨
નિષેકમાં અનંતરોપનિધા વડે વિચાર.	૬૦૨-૬૦૪
નિષેકનો પરપરોપનિધાવડે વિચાર.	૬૦૫-૬૦૫
નિષેકમાં અર્ધ અર્ધહાનિ કેટલીવાર થાય તેનો વિચાર.	૬૦૫-૬૦૬
અબાધાનો વિચાર.	૬૦૬-૬૦૮
એકેન્દ્રિયાદિ જીવોની જન્મનું ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું કથન.	૬૦૮-૬૧૧
સ્થિતિબંધને અંગે ટીપ્પન.	૬૧૧
જીવોમાં સ્થિતિસ્થાનનું અદ્યપચક્તિ.	૬૧૧-૬૧૩
સ્થિતિબંધ વંત્ર	૬૧૪-૬૧૬
સંકલેશના તથા વિશુદ્ધિના	

વિષય	પૃષ્ઠ
સ્થાનકોનું નિરૂપણ.	૬૨૦-૬૨૧
એક સ્થિતિસ્થાનકના બંધમાં હેતુબૂત કેટલા અધ્યવસાયો હોય તેનો વિચાર.	૬૨૨
સ્થિતિબંધમાં જન્મન્યાદિ ભંગની વિચારણા.	૬૨૨-૬૨૪
ઉત્તર પ્રકૃતિઓના સ્થિતિબંધમાં જન્મન્યાદિ ભંગનો વિચાર.	૬૨૫-૬૨૭
દરેક પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ તથા જન્મનું સ્થિતિ બંધના સ્વામી કોણ તેનું કથન તથા ચંત્ર.	૬૨૭-૬૩૩
સ્થિતિમાં શુદ્ધાશુભપણાનો વિચાર.	૬૩૩
મૂળકર્મના ઉત્કૃષ્ટાદિ રસબંધમાં આદિ વિગેરે ભંગનો વિચાર.	૬૩૫-૬૩૬
ઉત્તર પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટાદિ રસ બંધમાં જન્મન્યાદિ ભંગનો વિચાર.	૬૩૬-૬૩૮
સામાન્યથી રસબંધના સ્વામિત્વનો વિચાર.	૬૩૮-૬૩૯
ઉત્કૃષ્ટ રસબંધના સ્વામિત્વનો વિશેષ વિચાર.	૬૩૯-૬૪૩
જન્મનું રસબંધના સ્વામિત્વનું વિસ્તારથી નિરૂપણ.	૬૪૩-૬૫૨
ચોગસ્થાનાદિ સાત બોલોનું અદ્ય-બક્તિ.	૬૫૨-૬૫૩
કયાં રહેલા કર્મપુણ્યોનો જીવ અહીં કરે તેનો વિચાર.	૬૫૪-૬૫૭
એક અધ્યવસાય વડે અહીં કરાયેલા કર્મક્રિક્તના ભાગવિભાગનું નિરૂપણ.	૬૫૭-૬૬૦
કોઈપણ કર્મના ભાગમાં જન્મનું કે ઉત્કૃષ્ટ કલિક ક્યારે આવે તેની વિચારણા.	૬૬૧
કોઈપણ કર્મપ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ-બંધ શી રીતે થાય તેનો વિચાર.	૬૬૧-૬૬૨
આયુના પ્રદેશબંધમાં જન્મન્યાદિ ભાંગાઓ શી રીતે થઈ તેનો વિચાર.	૬૬૩
મૂળકર્મના જન્મન્યાદિ પ્રદેશબંધમાં સાધાદિ ભંગનું નિરૂપણ	૬૬૩-૬૬૭
ઉત્તર પ્રકૃતિઓના જન્મન્યાદિ પ્રદે-	

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
શબ્દમાં સાધાદિ ભાંગાઓનું કથન. ૬૭૬-૬૭૯		કષ્ઠ ગુણુઓનું લક્ષ કષ્ઠ ગતિમાં બધ	
ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વાભિવ્યનો		તેનો વિચાર.	૭૦૯
વિચાર.	૬૭૯-૬૮૪	કથો જીવો ઉત્કૃષ્ટ અને જલન્ય	
કેવા પ્રકારનો જીવ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ		પ્રદેશોદય કરે તેનું નિરૂપણ.	૭૧૦
કરે તેનું નિરૂપણ.	૬૮૪-૬૮૭	સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ	
મૂળકર્મમાં જલન્ય પ્રદેશનું		પ્રદેશોદય કર્યાં અને કોને હોય	
સ્વાભિવ્ય.	૬૮૭-૬૮૮	તેનું નિરૂપણ.	૭૧૦
કેવા પ્રકારનો જીવ જલન્ય પ્રદેશ		ગુણુઓના સ્વરૂપ સંબંધે તથા	
બંધ કરે તેનું તથા ઉત્તર પ્રકૃતિઓના		પ્રથમ ગુણુઓનું શિર ઓટલે શું	
જલન્ય પ્રદેશબંધના સ્વાભિવ્યનું		તત્સંબંધે ધીરૂપન.	૭૧૨-૭૧૩
નિરૂપણ થતું સાથે.	૬૮૮-૬૮૯	દેશવિસ્તર અને સર્વવિસ્તરનો શિર	
કષ્ઠ કર્મપ્રકૃતિઓ જલન્ય ઉત્કૃષ્ટ		ભાગ કથો તત્સંબંધે ધીરૂપન.	૭૧૪-૭૧૫.
નિરૂપણ કેટલા કાળ બંધ થાય		હાસ્યાદિ પ્રકૃતિઓમાં અંતમુદ્ધત	
તેનો વિચાર.	૬૮૯-૬૯૦	પછી શિરભાગ કેમ આવે તત્સં-	
ઉદયમાં અનાદિસંતાદિ ભાંગાનું		બંધે ધીરૂપન.	૭૧૬
નિરૂપણ.	૬૯૧	જલન્ય પ્રદેશોદય કર્યાં અને કોને	
ઉદયના સેદા.	૬૯૨	હોય તેનું નિરૂપણ.	૭૨૧-૭૨૨
પ્રકૃતિ ઉદયના સંબંધમાં ઉદય		સત્તાના સેદા તથા મૂળકર્મની	
તથા ઉદીરણમાં રહેલી ભિન્નતાનું		સત્તામાં સાદિ વિગેરે ભાગાનો	
નિરૂપણ.	૬૯૨	વિચાર.	૭૨૨-૭૨૩
મૂળકર્મની તથા ઉત્તરપ્રકૃતિઓના		ઉત્તર પ્રકૃતિઓની સત્તામાં સાદિ	
ઉદયમાં સાદિ આદિ ચાર ભાંગાનો		વિગેરે ભાંગાનો વિચાર.	૭૨૩
વિચાર.	૬૯૫	પ્રકૃતિઓની સત્તાનું સ્વાભિવ્ય.	૭૨૩-૭૨૪
સ્થિતિ ઉદયનું સ્વરૂપ.	૬૯૬	મૂળકર્મની સ્થિતિસત્તામાં અજલ-	
વધારેમાં વધારે ઉદયચોગ્ય કેટલી		ન્યાદિ ભાંગાનું નિરૂપણ.	૭૪૧
સ્થિતિ હોય તેનું તથા ઉદીરણ		ઉત્તર પ્રકૃતિઓની સ્થિતિસત્તામાં	
ચોગ્ય સ્થિતિથી ઉદય ચોગ્ય સ્થિતિ		અજલન્યાદિ ભાંગાનું કથન.	૭૪૧-૭૪૨
કેટલી વધારે હોય તેનું નિરૂપણ.	૬૯૭	સ્થિતિની ઉત્કૃષ્ટ સત્તા કેટલી હોય	
જલન્યથી કેટલી સ્થિતિનો ઉદય		કેવી રીતે થાય અને કોને હોય	
હોય તેનો વિચાર.	૬૯૮	તેનું નિરૂપણ.	૭૪૨-૭૪૭
જલન્ય ઉત્કૃષ્ટ કેટલા રસનો ઉદય		સ્થિતિની જલન્ય સત્તા કેટલી હોય	
હોય તેનો વિચાર.	૭૦૦	અને કોને હોય તેનો વિચાર.	૭૪૭-૭૪૮
મૂળકર્મના પ્રદેશોદયમાં અજલ-		સત્તાગત સ્થિતિસેદાનો વિચાર.	૭૪૮-૭૫૦
ન્યાદિ ભાંગાનો વિચાર.	૭૦૧-૬૦૩	અનુભાગની સત્તાનો વિચાર.	૭૫૧
ઉત્તરપ્રકૃતિઓ સંબંધે અજલન્યાદિ		અનુપર્યવશાનાદિના જલન્ય કેટલા	
ભાંગાઓનો વિચાર.	૭૦૩-૭૦૫	રસની સત્તા હોય તેનો વિચાર.	૭૫૧-૭૫૨
અગ્રીઆર ગુણુઓનું નિરૂપણ	૭૦૬-૭૦૮	અનુભાગની સત્તાના સેદાનું	

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
નિરૂપણ.	૭૫૩-૭૫૪	તાનો સ્વામિ કેણુ તેનો વિચાર. ૭૬૫-૭૬૮	
મૂળકર્મની પ્રદેશસત્તામાં અજબ- ન્યાદિ ભાંગાઓ.	૭૫૪	પ્રદેશસત્તાને અંગે થતાં ફરેક	
ઉત્તર પ્રકૃતિઓની પ્રદેશસત્તામાં અજબન્યાદિ ભાંગાઓ	૭૫૫-૭૫૬	ઉત્તર પ્રકૃતિઓના સ્પર્શકણ	
ફરેક પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસ- ત્તાનો સ્વામિ કેણુ તેનો વિચાર. ૭૫૬-૭૬૫		વિસ્તારપૂર્વક નિરૂપણ.	૭૬૮-૭૮૯
ફરેક પ્રકૃતિઓની જબન્ય પ્રદેશસ-		પંચમ દ્વાર સારસંગ્રહ	૭૮૯-૮૮૩
		પંચમ દ્વાર પ્રશોત્તરી	૮૮૩-૯૦૬
		શુદ્ધિપત્રક	૯૦૭-૯૨૬

અનુવાદકારની પ્રથમાવૃત્તિની

પ્ર સ્તા વ ના

કર્મગ્રંથના જ્ઞાનનો વધારે પ્રમાણમાં ફેલાવો થાય તે ઉદ્દેશથી આ ગ્રંથનું ભાષાંતર કરવાની શરૂઆત લગભગ બે વરસ પહેલાં કરી હતી. આ ગ્રંથના કર્તા શ્રીમાન્ ચંદ્ર-મહેતરાચાર્ય છે અને ટીકાકાર શ્રીમાન્ આચાર્ય મલયગિરિજી મહારાજ છે. જો બંને આચાર્યો પ્રખર વિદ્વાન હતા તેઓ કયારે થયા, ક્યાં થયા અને તેઓએ કયા કયા ગ્રંથોની રચના કરી વિશેષે સંબંધે અને વિશેષ માહિતિ નથી તેમ જ તે વિષયનો મને અભ્યાસ પણ નથી તે બાબત તે વિષયના અભ્યાસી વિદ્વાનોને સોંપી દઉં છું. આ ગ્રંથમાં લગ-ભગ એક હજાર ગાથા છે, જેની આંદર છએ કર્મગ્રંથનું આઠ કરણનું તથા તેને લગતી બીજી ઘણી બાબતોનું બહુ વિસ્તારથી નિરૂપણ કરવામાં આવેલું છે. તેમાંનો પહેલો ભાગ આપની સમક્ષ રજુ થાય છે. આ ભાગમાં પાંચ દ્વાર છે. તેમાંના પહેલાં દ્વારમાં યોગ ઉપયોગ અને શુભસ્થાનકોનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન છે, બીજા દ્વારમાં સ્ત્રપદ પ્રપણાદિ નવ દ્વારોનું વર્ણન છે. ત્રીજા દ્વારમાં બાંધવા યોગ્ય આઠ કર્મોનું વર્ણન છે, ચોથા દ્વારમાં સત્તાવન બંધહેતુનું વર્ણન છે અને પાંચમાં દ્વારમાં પ્રકૃતિજંધાદિ ચાર તથા ઉદય અને સત્તાનું સવિસ્તર વર્ણન કરેલું છે.

આ વિષયને વિશેષ સ્પષ્ટ અને સરલ કરવા માટે જ્યાં જ્યાં ઉપયોગિતા જણાઈ ત્યાં ત્યાં ટીપ્પણો આપવામાં આવ્યા છે. મલયગિરિ મહારાજે ટીકામાં આ વિષયને બહુ જ સ્પષ્ટ કરેલો હોવાથી તેમની જ ટીકાનું ભાષાંતર કર્મગ્રંથના અભ્યાસીઓને બહુ ઉપયોગી થશે એમ મારું નક્કર માનવું છે. આ પુસ્તક લખવામાં પ્રથમ પ્રેરણા અને ઉત્સાહ આપનાર શ્રીમાન્ આચાર્ય વિજયનીતિસુરિજી છે. તથા કર્મગ્રંથના અભ્યાસમાં પ્રેરણા કરનાર નેસાણા યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળાના સ્થાપક શ્રીમાન્ શેઠ વેણીચંદ્રનાથ તથા

માસ્તર વહ્નભદ્રાસ હાવાભાઈ છે કે જેમની નીચે રહી એસાણા યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળામાં તથા ભરૂચ નિવાસી શેઠ અનુપચંદ્રભાઈ મલુકચંદ પાસે કર્મગ્રંથનો અભ્યાસ કર્યો હતો જેને લીધે આ પુસ્તક હું તૈયાર કરી શક્યો છું. માટે તે બધાની કૃતજ્ઞતાપૂર્વક અહિં હું નોંધ લઉં છું. તે સિવાય કર્મપ્રકૃતિનો અભ્યાસ તે વિષયના ખાસ અભ્યાસી શ્રીમાન્ આચાર્ય વિજયદાનસૂરિજીના શિષ્ય શ્રીમાન્ આચાર્ય વિજયપ્રેમસૂરિજી પાસે તેમ જ પ્રસંગે ઉપસ્થિત થયેલી શંકાઓના યુક્તિસા પછુ તેમની પાસેથી મેળવ્યા હતા. માટે તેમના ઉપકારની નોંધ લીધા વિના રહી શકતો નથી. તથા બીજાઓએ જેમણે મને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ સહાય આપી હોય તેમનો પણ ઉપકાર માનું છું. તથા તૈયાર કરમાઓ વાચી આપવામાં ભાવનગર નિવાસી શેઠ કુવરજીભાઈનો તથા મારા વડીલજીંધુ જ્ઞમાન અને પ્રસંગે પ્રસંગે અનેક પ્રકારની કિંમતી સલાહ આપનાર પંડિત ભગવાનદાસભાઈનો પણ આભાર માનું છું. આચાર્ય મહારાજ શ્રીમાન્ વિજયનીતિસૂરિજી મહારાજનો આ સ્થળે ફરી આભાર માનું છું કે જેમની પ્રેરણા અને પ્રોત્સાહન સિવાય આ ગ્રંથ તૈયાર કરી શક્યો ન હોત. આ વિષય ઘણો ગહન હોઈ ભૂલો થવાનો સંભવ છે. વિદ્વાન પુરુષો મારા પર કૃપા કરી સઘળી ભૂલો સુધારશે અને મને જણાવી અનુગૃહીત કરશે. છેવટે મારાથી પરમાત્મા મહાવીરના સિદ્ધાંત વિરુદ્ધ જે કંઈ લખાયું હોય તે માટે મિથ્યા-હુખ્ત હઈ વિરમું છું.

સિં નમ્ર સેવક,
હીરાલાલ કેવચંદ

નમોત્યુ નં સમળસ્સ મગ્ગજો મહાવીરસ્સ ।

શ્રીમાન્ ચન્દ્રર્ષિ મહત્તરાચાર્ય વિરચિત

પંચસંગ્રહ

શ્રીમદ્વાચાર્ય મલયગિરિ કૃત ટીકાના અનુવાદ સહિત.

ટીકાકારકૃત મંગલ—

સઘળા 'કર્મરૂપ વૃક્ષોને બાળવામાં ઠાવાનળ સમાન, જેઓએ જગતનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપે બંધાયું છે અને જેઓએ સઘળા કુટીયિકોના અભિમાનનો નાશ કર્યો છે એવા પરમાત્મા વર્ધમાનસ્વામીને નમસ્કાર કરીને સંસારરૂપી કુવામાં ડુબેલા પ્રાણીઓનાં સમૂહનો ઉદ્ધાર કરવામાં હોયના જેવા, જેણે બાકીના બધા શાસ્ત્રોને ગોણું કર્યો છે, અને જેમાં સંપૂર્ણ ચચાર્થવાદ—ચચાવચિત વસ્તુનું કથન છે એવા ભૈનાગમનું અવલંબન કરીને અદ્વૈતપ્રતિષ્ઠાને છતાં પણ, અતિનિપુણ અને ગંભીર એવા પંચસંગ્રહ નામના ગ્રંથનું અત્ય-શાસ્ત્રોની ટીકાઓને તથા શુદ્ધમહારાજના ઉપદેશને અનુસરીને સુખપૂર્વક બોધ થામ તેમજ વિવરણ કરે છે. આ જગતમાં શિષ્યપુરુષો કોઈપણ ઇષ્ટ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતાં ઇષ્ટ દેવને નમસ્કારપૂર્વકજ પ્રવૃત્તિ કરે છે. આ ગ્રંથકર્તા આચાર્ય શિષ્ય નથી તેમ નથી, તેથી શિષ્યના સિદ્ધાંતનું પરિપાલન કરવા માટે, તથા શ્રેય કાર્યો બહુ વિઘ્નવાળા હોય છે. કહ્યું છે કે—“મહાન્ પુરુષોને પણ શ્રેય કાર્યો ઘણા વિઘ્નવાળાં હોય છે, અશ્રેયસ્ કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરનારાઓનાં વિઘ્નો કયાંય આવ્યાં બંધ છે” આ પ્રકરણ સમયસ્ જ્ઞાનનું કારણ હોવાથી કલ્યાણકારક છે, તેથી અહિં વિઘ્ન ન થાય એ હેતુથી વિઘ્નની શાંતિમાટે ઇષ્ટ દેવને નમસ્કાર, તથા શુદ્ધિમાન માણસ પ્રયોજનાદિના અભાવમાં પ્રવૃત્તિ કરતા નથી, સાટે શુદ્ધિમાન પુરુષોની પ્રવૃત્તિ અથે પ્રયોજનાદિનું પ્રતિપાદન કરવાની ઇચ્છાવાળા આચાર્ય શરૂઆતમાં આ ગાથા કહે છે—

નમિકુળ જિણં વીરં સસ્મં દુદ્ધટ્ટકમ્મનિદ્ધવર્ગ ।

વોચ્છામિ પંચસંગહમેયમહત્યં જહત્યં ચ ॥૧॥

નત્વા જિનં વીરં સમ્યગ્ દુષ્ટાદ્ધર્મનિહ્ણપક્કમ્ ।

વક્ષ્યે પંચસંગ્રહેતં મહાર્થે યથાર્થે ચ ॥ ૧ ॥

અર્થ—હુષ્ટ આઠ કર્મનો નાશ કરનાર જિનેશ્વર પરમાત્મા મહાવીરને સમ્યક્—નિકરણ-ચોગે નમસ્કાર કરીને મહાન્ અર્થવાળા પંચસંગ્રહ નામના આ ગ્રંથને યથાર્થરૂપે કહીશ.

ટીકાતુવાદ—શૂર, અને વીર, ધાતુ પરાક્રમ કરવાના અર્થમાં છે. વીરયતિ સ્મ એટલે કષાય, ઉપસર્ગ, પરિપેદ અને ઇન્દ્રિયાદિ અંતરંગ શત્રુસમૂહને જિતવામાં બેલે પરાક્રમ કર્યું છે તે વીર કહેવાય, અથવા ‘ફેર ગતિપ્રેરણયોઃ’ વિશેષેણ ફેરયતિ ગમયતિ સ્ફેટયતિ કર્મ, પ્રાપયતિ વા શિવં, પ્રેરયતિ શિવામિયુક્તમિતિ વા વીર, ઇર્ ધાતુ ગતિ કરવી અને પ્રેરણા કરવી એ અર્થમાં છે—એટલે વિશેષ પ્રકારે જેઓ કર્મને ફેર કરે, ‘અન્ય ભવ્ય આત્માઓને જેઓ મોક્ષપ્રાપ્તિ કરાવી આપે અથવા જેઓ મોક્ષ સન્નુષ્ઠ પ્રેરણા કરે તે વીર કહેવાય, અથવા ‘ફેરિ’ ગતૌ, વિશેષેણ અપુનર્મૈત્રેન ફેરેત્સ—ચાતિસ્મ શિવમિતિ વીર ઇર્ ધાતુ જવુ’ એ અર્થમાં છે. ફરીવાર સંસારમાં ન આવવું પડે તેવી રીતે જેઓ મોક્ષમાં ગયા તે વીર કહેવાય. તે વીરને પ્રણામ કરીને, તે વીર કોઈક નામથી પણ હોય એટલે કે કોઈનું નામ પણ વીર હોય, તેવા વીરનો નિષેધ કરવા માટે વિશેષણ કહે છે—‘જિનં રાગાદિશત્રુજેષ્ઠત્વાજ્ઞિનસ્તં’ રાગાદિ અંતરંગ શત્રુને જિતનાર હોવાથી જિન કહેવાય છે, જિન એવા વીરને નમસ્કાર કરીને, તે જિન શ્રુતકેવલી, અવધિજ્ઞાની આદિ પણ સંભવે છે, કારણ કે તેઓએ પણ યથાસંભવ રાગાદિ શત્રુઓને જિતેલા હોય છે, માટે તેઓનો નિષેધ કરવા માટે બીજું વિશેષણ કહે છે—‘દુષ્ટાદ્યકર્મનિષ્ઠાપકં’ હુષ્ટ એવા આઠ કર્મનો નાશ કરનારા કેવલ-જ્ઞાની વીર જિનને નમસ્કાર કરીને એટલે હુષ્ટ આઠ કર્મનો નાશ કરનાર શુભસંપન્ન કેવલજ્ઞાની જિનેશ્વર પરમાત્મા મહાવીરને નમસ્કાર કરીને. અહિં શંકા કરે છે કે—‘દુષ્ટાદ્યકર્મનિષ્ઠાપકં’ હુષ્ટ આઠ કર્મનો નાશ કરનારા એટલું જ વિશેષણ પુષ્ટ-સમર્થ હોવાથી હોવું જોઈએ, ‘જિન’ એ વિશેષણ ગ્રંથણ કરવાતું કઈ પ્રયોજન નથી, કારણ કે હુષ્ટ આઠ કર્મના જે વિનાશક હોય છે તે જિન હોય છે જ. તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—સંસારભોગ્યક આદિ કેટલાક પરમતાવલંબીઓ હિંસા અને મૈથુનાદિ રાગદ્વેષને વધારનારાં પાપ કાર્યોથી હુષ્ટ આઠ કર્મનો નાશ થાય એમ માને છે, કારણ કે ‘સંસારભોગ્યકને પણ હિંસા એ મુક્તિનું સાધન છે.’ —એવું વચન છે. માટે સંસારભોગ્યકાદિનો નિષેધ કરવા માટે જિન એ વિશેષણ ગ્રંથણ કર્યું છે એટલે જિન—રાગદ્વેષ અને અજ્ઞાનાદિ શત્રુને જિતનાર જ જે હુષ્ટ આઠ કર્મનો નાશ કરનાર છે તેવા પરમાત્મા મહાવીરને નમસ્કાર કરીને પ્રથમ આ—એટલે અંતાકરણમાં તત્ત્વરૂપે ઉત્પન્ન થયેલ પંચસંગ્રહ નામના ગ્રંથને કહીશ. ૧ શતક, ૨ સપ્તતિકા, ૩ કષાયપ્રાભૂત, ૪ સત્કર્મ, અને ૫ કર્મપ્રકૃતિ એ પાંચ ગ્રંથોનો સંગ્રહ, અથવા ૧ ચોગોપચોગવિષયમાર્ગશ્રુતિ, ૨ બંધક, ૩ બંદ્ય, ૪ બંધહેતુ અને ૫ બંધવિધિ એ પાંચ દ્વારોનો સંગ્રહ હોવાથી પંચસંગ્રહ કહેવાય છે, વળી ‘મહાર્યમ્’ ગંભીર અર્થવાળો, અને યથાર્થ—પ્રવચનથી અવિરોધી અર્થ જેમાં છે એવો, અથવા પ્રવચનમાં કહેલા અર્થને અતુસરીને પંચસંગ્રહ કહીશ, પણ પોતાની બુદ્ધિથી નહિં કહું. અહિં પંચસંગ્રહ એ વિષય છે. તેનું જ્ઞાન શ્રોતાનું અનન્તર-નશ્વકનું પ્રયોજન છે અને કર્તાનું પરોપકાર એ અનન્તર પ્રયોજન છે. પરંપર પ્રયોજન તો

૧ દરેક ગત્યર્થક ધાતુઓ પ્રાપ્તિ અર્થમાં પણ વપરાય છે—માટે ટીકાકારે આ અર્થ કરેલ છે.

કર્તા અને શ્રોતા એ બંનેને કર્મીનું સ્વરૂપ સમજી કર્મના ક્ષય કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવો એ છે. સંબંધ ઉપાયોપચરૂપ છે. વચનરૂપ પ્રકરણ એ ઉપાય છે અને તેનું જ્ઞાન એ ઉપેય છે.

હવે આ પ્રકરણનું યથાર્થ નામ બહાવે છે—

સયગાઠ પંચ ગંથા જહારિહં જેળ યત્થ સંશિત્તા ।
દારાણિ પંચ અહવા તેળ જહત્થામિહાણમિણં ॥૨॥

શતકાદયઃ પચ્ચ ગ્રન્થા યથાર્હં યેનાત્ર સંશિત્તાઃ ।

દ્વારાણિ પચ્ચ અથવા તેન યથાર્થામિધાનમિદમ્ ॥૨॥

અર્થ—જે કારણ માટે પહેલી ગાથાની ટીકામાં બહાવેલા શતકાદિ પાંચ ગ્રંથો અથવા જેનું સ્વરૂપ હવે પછીની ગાથામાં કહેવામાં આવશે તે યોગોપયોગવિષયમાર્ગજ્ઞા આદિ પાંચ કારો અથાયોગ્ય રીતે આ પ્રકરણમાં સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપે કહેવામાં આવેલા છે, તેથી આ પ્રકરણનું પંચસંઘક એ નામ સાર્થક અર્થવાળું છે. ૨

જેના પૂર્વની ગાથામાં નામ નિર્દેશ કર્યો છે તે પાંચ કારો અતાવે છે—

ઈત્થ ય જોગુવયોગાળ મગ્ગણા બંધગા ય વત્તવ્વા ।
તહ બંધિયવ્વ ય બંધહેયવો બંધવિહિણો ય ॥૩॥

અત્ર ચ યોગોપયોગાનાં માર્ગણા વન્ધકાચ્ચ વત્તવ્વાઃ ।

તથા વન્ધવ્યં ચ વન્ધહેતવો વન્ધવિષયચ્ચ ॥ ૩ ॥

અર્થ—આ પ્રકરણમાં ૧ યોગોપયોગ માર્ગજ્ઞા, ૨ બન્ધક, ૩ બન્ધવ્ય—બાંધવા લાયક આઠ કર્મીનું સ્વરૂપ, ૪ બન્ધહેતુ અને ૫ બંધવિધિ એ પાંચ કારણ કથન છે.

ટીકાનુ—આ પંચસંઘક પ્રકરણમાં યોગ અને ઉપયોગ સંબંધે વિચાર, બાંધનાર કથા જીવો છે તેના વિચાર, બાંધવા લાયક શું છે તેના વિચાર, બાંધવા યોગ્ય કર્મોના બંધ હેતુઓના વિચાર, તથા તે બંધના પ્રકૃતિગંધાદિ પ્રકારોના વિચાર કરવામાં આવનાર છે. હવે તે દરેક કારણના સ્વરૂપને પ્રકટ કરતા પ્રથમ યોગ શબ્દનો અર્થ કરે છે—યોગ એટલે વ્યાપાર, જીવનું વીર્ય, પરિસ્પર્શ, અથવા જે વડે દોહડું કેહવું આદિ અનેક ક્રિયાઓમાં જીવ જોડાય—પ્રવૃત્તિ કરે તે યોગ કહેવાય. તે યોગ અનેક લેહવાળા મન વચન અને કાયાના સહકારી કારણના લેહથી પંદર પ્રકારનો છે, જેનું સ્વરૂપ હવે પછીની ગાથામાં કહેવાશે. ઉપયોગ=જીવનું, જીવની ચેતના ચક્રિતને વ્યાપાર, અથવા જેનાથી આત્મા વસ્તુઓને બાંધવા પ્રત્યે પ્રવૃત્તિ કરે એવો બોધસ્વરૂપ જીવના સ્વરૂપજૂત ચેતના ચક્રિતને જે વ્યાપાર તે ઉપયોગ કહેવાય છે. તેના આર લેહ છે. જેનું સ્વરૂપ આગળ કહેવાશે, તે યોગ અને ઉપયોગની માર્ગજ્ઞા—વિચારજ્ઞા, જીવસ્થાન, માર્ગજ્ઞાસ્થાન, અને શુદ્ધસ્થાનકર્મા

કરવાની છે તે અર્થોત્ત જાણવું. ગાંધીમાં કહેલ 'અ' શબ્દથી માર્ગચાસ્થાનોમાં જીવસ્થાનક અને જીવસ્થાનકમાં પણ વિચાર કરવાનો છે, આ પ્રમાણે પહેલું દ્વાર કહ્યું. તથા જેઓ પોતાના આત્મપ્રદેશો સાથે આઠ પ્રકારના કર્મો જોડે તે બંધક કહેવાય. કર્મ બાંધનારા જીવોનો વિચાર બીજા દ્વારમાં કરવામાં આવશે. આ રીતે બંધક નામનું બીજું દ્વાર છે, તથા બાંધવા લાયક આઠ કર્મના સ્વરૂપનો વિચાર ત્રીજા દ્વારમાં કરશે તે બંધવ્ય નામનું ત્રીજું દ્વાર. તથા કર્મ પરમાણુઓ સાથે આત્મપ્રદેશોનો અગ્નિ અને લોહાના પિંડના જેવો પરસ્પર એકાકાર સંબંધ તે બંધ કહેવાય, તે બંધના મિથ્યાત્વાદિ જે હેતુઓ તેઓનો સવિસ્તર વિચાર ચોથા દ્વારમાં કરશે, તે બંધહેતુ નામનું ચોથું દ્વાર. તથા ઉક્ત સ્વરૂપવાળા બંધના પ્રકૃતિબંધાદિ પ્રકારોનો વિચાર પાંચમા દ્વારમાં કરશે, આ બંધવિધિ નામનું પાંચમું દ્વાર. આ પ્રમાણે પાંચ દ્વારનું સ્વરૂપ કહ્યું. ૩

હવે ૧ ઉદ્દેશના ક્રમને અનુસરી ૨ નિર્દેશ—પ્રતિપાદન થાય છે—એવો ન્યાય હોવાથી પહેલા યોગોપયોગમાર્ગજીવોનો વિચાર કરવા ઇચ્છતા શરૂઆતમાં યોગોનું સ્વરૂપ કહે છે—

સત્ત્વમસત્ત્વં ઉભયં અસત્ત્વમોર્સ મળોર્વઈ અટ્ટ ૮ ।

વેડવાહારોરાલમિસ્સસુદ્ધાણિ કમ્મયગં ॥૪॥

સત્ત્વમસત્ત્વમ્મયમસત્ત્વામૃષં મનો-વચાંસ્યદૌ ।

વૈક્રિયાહારોરાલમિશ્ચુદ્ધાણિ કમ્મજક્ષ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ—સત્ત્વ, અસત્ત્વ, ઉભય—મિશ્ર અને અસત્ત્વામૃષા જોમ મન અને વચન ચાર પ્રકારે હોવાથી કુલ આઠ, તથા વૈક્રિય, આહારક અને ઔદારિક એ ત્રણ મિશ્ર અને શુદ્ધ તથા કામજી એ પ્રમાણે કાયયોગના સાતમળી કુલ યોગના પંદર લેહ થાય છે.

ટીકાનુ—જો કે મન વચન અને કાયાના પુફ્ફલોના અવલંબનથી ઉત્પન્ન થયેલો જે વીચે વ્યાપાર તે યોગ કહેવાય છે, છતાં અહિં જે પુફ્ફલો વીચે વ્યાપારમાં કારણ છે તે મન વચન અને કાયાના પુફ્ફલોમાં જ કાર્યનો આરાપ કરીને તે પુફ્ફલોને યોગ શબ્દથી વિવક્ષ્યા છે. તેમાં સત્ત્વ, અસત્ત્વ, સત્ત્વાસત્ત્વ, અને અસત્ત્વામૃષા જોમ મન ચાર પ્રકારે છે.

તેમાં સત્ત્વ શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે 'સન્તો મુનયઃ પથાર્યાં વા તેષુ—સત્ત્વુ સાધુ સત્ત્વ' સત્ જોટલો મુનિ અથવા પદાર્થ. તે મુનિ અને પદાર્થને સાધુ—હિતકર તે સત્ત્વ મન કહેવાય. કારણ કે તે મુનિઓને સુક્ષ્મ પ્રાપ્ત કરાવનાર અને પદાર્થના યથાર્થ સ્વરૂપનું ચિન્તન કરનાર છે. જેમકે—જીવ છે, તે દ્રવ્યરૂપે સત્ત્વ અને પર્માયરૂપે અસત્ત્વ છે અને પોતપોતાના શરીરપ્રમાણ છે ઇત્યાદિરૂપે જે પ્રકારે વસ્તુ સ્વરૂપ છે તેજ પ્રકારે તેનો વિચાર કરવામાં તત્ત્વર મન તે સત્ત્વમન છે. સત્ત્વથી વિપરીત તે અસત્ત્વ, જેમકે જીવ નથી, અથવા એકાંત નિત્ય કે

૧ નામમાત્રથી પદાર્થનું નિરૂપણ કરવું તે ઉદ્દેશ.

૨ લક્ષણ, લેહ તથા પર્માયદ્વારા પદાર્થનું વિસ્તારથી નિરૂપણ કરવું તે નિર્દેશ.

ઝોકાંત અનિત્યરૂપ છે ઇત્યાદિ જે પ્રકારે વસ્તુ સ્વરૂપ નથી તે પ્રકારે તેના વિચાર કરવામાં તત્પર મન તે અસત્ય મન કહેવાય. સત્યાસત્ય ઝોટલે ક'ઇક સત્ય ક'ઇક અસત્ય, મિશ્રિત થયેલ હોય તે જેમકે ધવ, જેર અને પલાશાદિવડે મિશ્ર થયેલા અશોક વૃક્ષવાળા વનને, આ અશોકવન જ છે' એવો વિકલ્પ કરવામાં તત્પર તે સત્યાસત્ય-મિશ્ર મન કહેવાય. અહિં ધણું અશોક વૃક્ષ હોવાથી સત્ય છે અને ધવાદિ ધીળ વૃક્ષો હોવાથી અસત્ય છે. આ પ્રમાણે ક'ઇક સત્ય અને ક'ઇક અસત્ય હોવાથી મિશ્ર મનોયોગ કહેવાય છે. વ્યવહાર નયના મતની અપેક્ષાએ આ પ્રમાણે યોદ્ધા છે, વાસ્તવિક રીતે (નિશ્ચયનયથી) તે અસત્યમાં જ તેનો અંતર્ભાવ થાય છે, કારણ કે જે સ્વરૂપે વસ્તુનો વિચાર કર્યો છે તે પ્રકારે તે વસ્તુ નથી. તથા જે મન સત્ય રૂપ નથી તેમજ અસત્યરૂપ પણ નથી. તે અસત્યાનુષા મન કહેવાય છે. ઝોટલે કે જ્યારે મન દ્વારા જે વિચાર થાય છે તે સત્યરૂપ ન હોય તેમજ અસત્યરૂપ પણ ન હોય ત્યારે તે અસત્ય-અનુષા કહેવાય છે. અહિં 'સત્ય અને અસત્યનું' સ્વરૂપ કહે છે—જ્યારે વિપત્તિપત્તિ-વિવાદ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે પદાર્થને સ્થાપન કરવાની યુદ્ધિથી સર્વજ્ઞના મતને અનુસરીને જે વિકલ્પ-વિચાર કરવામાં આવે, જેમકે—છવ છે અને તે દ્રવ્યરૂપે સત્ અને પર્યાયરૂપે અસત્ છે તે સત્ય કહેવાય. કારણ કે આ પ્રમાણે નિર્ણય કરવામાં આરાધક ભાવ છે, અને જ્યારે વિવાદ-થાય ત્યારે પોતાના મત પ્રમાણે વસ્તુનું સ્થાપન કરવાની યુદ્ધિથી સર્વજ્ઞના મતથી વિપરીત વિકલ્પ-વિચાર કરવામાં આવે, જેમકે—છવ નથી, અથવા ઝોકાંત નિત્ય છે, તે અસત્ય છે, કારણ કે આવો વિકલ્પ કરવામાં વિરાધક ભાવ છે. આવા સ્વરૂપવાળું સત્ય કે અસત્ય જાને જેની અંદર ન હોય, પરંતુ જે વિકલ્પ પદાર્થનું સ્થાપન કે ઉત્થાપનની યુદ્ધિ વિનાજ માત્ર સ્વરૂપનોજ વિચાર કરવામાં પ્રવર્તે, જેમકે છે કેવલત 'તું ઘરો હાવ', મને 'ગાય આપ' ઇત્યાદિ તે અસત્ય-અનુષા મન કહેવાય. કારણ કે આવા વિકલ્પ દ્વારા માત્ર સ્વરૂપનોજ વિચાર થતો હોવાથી યથોક્ત લક્ષણ સત્ય કે અસત્ય નથી. આ પણ વ્યવહાર નયના મતની અપેક્ષાએ બાણુનું, નહિ તો વિપ્રતારણુ-છેતરણું આદિ હુક —મહિન આશયપૂર્વક જે વિચાર કરવામાં આવે તેનો અસત્યમાં અંતર્ભાવ થાય અને શુદ્ધ આશયથી જે વિચાર કરવામાં આવે તેનો સત્યમાં અંતર્ભાવ થાય છે. આ પ્રમાણે મનના-મનોયોગના ચાર લેહ કદા. જેમ મનના સત્યઆદિચાર લેહ અને સ્વરૂપ કદા તેમજ વચનના પણ સત્ય આદિ ચાર લેહ અને તેનું સ્વરૂપ સમજવું. જો રીતે આઠ યોગ થયા. હવે કાયયોગના લેહ કહે છે— 'વેચ્છવાહારોગલમિસસુદ્ધાણિ' મિશ્રશબ્દનો ફરેકની સાથે સંબંધ હોવાથી ૧ વૈકિંચમિશ્ર, ૨ આહારકમિશ્ર અને ૩ ઔદારિકમિશ્ર—એ ત્રણ મિશ્રના લેહ અને મિશ્ર શબ્દ ઓછા વિનાના વૈકિંચ, આહારક અને ઔદારિક એ ત્રણ શુદ્ધના લેહ છે. તેમાં શુદ્ધની વ્યાખ્યા કર્યા સિવાય ધીળની વ્યાખ્યા કરવાનું બની શકે તેમ નહિ હોવાથી પહેલા શુદ્ધ લેહોની વ્યાખ્યા કરે છે. કારણ કે શુદ્ધ વૈકિંચાદિ યોગો સમન્વયાવિના મિશ્રયોગો સમજી શકાતા નથી. તેથી પહેલાં શુદ્ધની અને પછીથી મિશ્રની વ્યાખ્યા કરે છે. ગાથામાં પ્રથમ મિશ્રનો નિર્દેશ કરવાનું કારણ જે કંમ તે યોગો થાય છે તે કંમ સૂચવવા માટે છે. તે આ પ્રકારે—જેમકે પહેલાં વૈકિંચમિશ્ર થાય છે અને પછી વૈકિંચ થાય છે, હવે તે ફરેકનો અર્થ કહે છે—અનેક પ્રકારની અથવા વિશિષ્ટ ક્રિયા કરનારું જે શરીર તે વૈકિંચ. તે આ પ્રમાણે—તે શરીર

એક યધને અનેક થાય છે, અનેક યધને એક થાય છે. નાનું યધને મોટું થાય છે. મોટું યધને નાનું થાય છે, આકાશમાગી યધને જમીન પર ચાલે છે, જમીનપર ચાલનાર યધને આકાશમાં ચાલનાર પણ થાય છે, દેશ યધને અદેશ થાય છે, તેમજ અદેશ યધને દેશ થઈ શકે છે; આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારની ક્રિયા આ શરીરદ્વારા થતી હોવાથી વૈક્રિય કહેવાય છે. તેના ઔપપાતિક અને લઘિપ્રત્યય એમ બે પ્રકાર છે. તેમાં ઉપપાત—દેવ નારકોનો જન્મ, જેની આંદર કારણ છે તે ઔપપાતિક કહેવાય છે. તે દેવ-નારકોને હોય છે. અને લઘિ—શક્તિ, તદ્વતુકુળ વીર્યાતરાય કર્મોના ક્ષયોપશમ જેમાં પ્રત્યય-કારણ છે તે લઘિપ્રત્યય કહેવાય છે. તે તિર્થંચ તથા મનુષ્યોને હોય છે. વૈક્રિયમિશ્ર દેવ નારકોને અપયા-સાવસ્થામાં હોય છે અને મનુષ્ય-તિર્થંચોને જ્યારે વૈક્રિય શરીર વિકૃત્વે ત્યારે તેના પ્રારંભકાળે તથા ત્યાગકાળે હોય છે. તે પણ કવચિત્ જ હોય છે. કારણ કે યધા મનુષ્ય-તિર્થંચોને વૈક્રિયલઘિ હોતી નથી.

હવે આહારક કાયયોગનું સ્વરૂપ કહે છે—જ્યારે તીર્થંકર ભગવાનની ઋક્ષિત્વ ઠંશન અથવા એવાજ પ્રકારનું કોઈ વિશિષ્ટ પ્રયોજન ઉત્પન્ન થાય ત્યારે વિશિષ્ટ લઘિના વશથી ચોદ પૂર્વધરવડે આહારક વર્ગણમાંથી પુફ્ફલો બહુ કરી જે બનાવાય તે આહારક શરીર કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—કોઈ વિશિષ્ટ કાર્ય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે વિશિષ્ટ લઘિવાળા સ્તુતકેવલી વડે જે બનાવાય-કરાય તેને આહારક શરીર કહે છે. 'કુદ્વલ્લભ' એ સુતથી કર્મમાં જુલ પ્રત્યય લાગી 'પાવહારકઃ' શબ્દની જેમ 'આહારક' શબ્દ બનેલ છે. નીચે જણાવેલ કાર્ય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સ્તુતકેવલી આહારક શરીર કરે છે, તે કાર્ય આ છે—પ્રાણીઓની કયાવાળા પરમાત્માની ઋક્ષિત્વ ઠંશન, ઋતુક્રમ પદાર્થનું જ્ઞાન અને સંશયનો નાશ કરવા માટે સ્તુતકેવલીઓનું આહારક શરીરદ્વારા પરમાત્માના ચરણકમલમાં ગમન થાય છે. 'આ આહારક શરીર વૈક્રિયશરીરની અપેક્ષાએ અત્યંત પ્રશસ્ત છે અને સ્ફટિકની શીલાની જેમ અત્યંત નિર્મળ પુફ્ફલના સમૂહથી બનેલું છે. આહારકમિશ્ર આહારકના પ્રારંભકાળે અથવા ત્યાગકાળે હોય છે, તે પણ કવચિત્ હોય છે, કારણ કે યધા સ્તુતકેવલીઓને આહારકલઘિ હોતી નથી કેટલાકને હોય તે પણ ઉપશોક્ત કારણો છતાં લઘિનેા ઉપયોગ કરે ત્યારે કરતાં અને છોડતાં આહારકમિશ્ર હોય છે. હવે ઔદારિક કાયયોગ કહે છે—ઉદાર એટલે પ્રધાન શ્રેષ્ઠ જે શરીર તે ઔદારિક. ઉદાર શબ્દ વિન્યાદિ ગણપાઠમાં હોવાથી ઇક્ષ્ણ પ્રત્યય લાગી ઔદારિક શબ્દ બનેલ છે. બીજા શરીરો કરતાં આ શરીરનું પ્રાધાન્ય-શ્રેષ્ઠત્વ તીર્થંકર અને ગણધરના શરીરની અપેક્ષાએ સમજવાતું છે, કારણ કે તીર્થંકર અને ગણધરના શરીરની અપેક્ષાએ અનુત્તર દેવતાનું શરીર પણ-એ કે દેવેાનું શરીર અત્યંત કાન્તિવાળું અને પ્રશસ્ત છે તેમાં પણ અનુત્તર સુરનું શરીર તો અત્યંત વધારે કાન્તિવાળું અને પ્રશસ્ત છે છતાં-અનંતશુભ્રહીન છે. અથવા ઉદાર-મોટું જે શરીર તે ઔદારિક, કારણ કે તે કંઈક અધિક એક હબાર

ઋગ્વેદ પદાર્થને વિશેષરૂપે ગણવું તે સૂક્ષ્મ પદાર્થનું જ્ઞાન-અને ગ્વેદ હકીકત આજ રીતે છે કે અન્યથા તેવી જે સંઘ તે સંઘ.

૧ પ્રત્યેક વગરપતિકાયનું શરીર કંઈક અધિક એક હબાર ગોળનું છે.

ચોજન પ્રમાણ મોટામાં મોટું હોઈ શકે છે. તેથી તે શેષ શરીરની અપેક્ષાએ જૃહત પ્રમાણ-વાળું. છે વૈક્રિય શરીરથી આ શરીરની મોટાઈ 'ભવધારણીય સહજ શરીરની અપેક્ષાએ જાણવી. નહિતો ઉત્તર વૈક્રિય એક લક્ષ્યચોજન પ્રમાણ પણ હોય છે. આ પ્રમાણે ઔદારિક શરીરનું સ્વરૂપ કહ્યું. ઔદારિકમિત્ર મનુષ્ય અને તિથ્યોને અપયોપતાવસ્થામાં હોય છે, અને કેવલિસસુદ્ધતાવસ્થામાં પણ ખીજ છૂટા અને સાતમા સમયે હોય છે. તથા 'કમ્મયગંતિ' હવે કાર્મણ શરીરનું સ્વરૂપ કહે છે—કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલ કર્મરૂપ જે શરીર એટલે કે આદે કર્મની અનંતાનંત વર્ગીકરણો જે આત્માની સાથે પાણી અને દૂધની જેમ એકાકાર થયેલી છે તેનો જે પિંડ તે કાર્મણશરીર છે. કાર્મણશરીર તે અવયવી છે અને કર્મની દરેક ઉત્તર પ્રકૃતિઓ અવયવો છે, કાર્મણશરીર અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો અવયવ-અવયવીભાવ સંબંધ છે. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—'કર્મનો વિકાર, આકં પ્રકારના વિચિત્ર કર્મનું બનેલું'. અને સદ્ગણાં શરીરોનું કારણજૂત જે શરીર તે કાર્મણશરીર જાણવું. આ કાર્મણશરીર ઔદારિકાદિ સદ્ગણાં શરીરોનું કારણજૂત-ખીજજૂત છે. કારણ કે ભવપ્રપંચની વૃદ્ધિ થવામાં ખીજજૂત કાર્મણશરીરનો જ્યારે મૂળથી નાશ થાય ત્યારે બાકીનાં શરીરોની ઉત્પત્તિનો સંભવ નથી, કાર્મણશરીર છે ત્યાં સુધીજ શેષ શરીર અને સંસાર છે. આ કાર્મણશરીર એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં જવા માટે ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે. કહ્યું છે કે—કાર્મણશરીરથીજ યુક્ત આત્મા મરણ દેશને છોડી ઉત્પત્તિ સ્થાન તરફ જાય છે.

પ્ર૦—જ્યારે કાર્મણશરીર યુક્ત આત્મા એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં જાય છે ત્યારે જતા આવતા કેમ દક્ષિણમાં આવતો નથી—દેખાતો નથી ? ઉ૦—કર્મપુદ્ગલો અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી તે થકુ આદિ ઇન્દ્રિયોના વિષયજૂત થતા નથી. ખીજાઓએ પણ કહ્યું છે કે—'એક ભવમાંથી ખીજ ભવમાં જતાં વચ્ચે ભવશરીર-ભવની સાથે સંબંધવાળું શરીર છતાં પણ નીકળતાં અને પ્રવેશ કરતાં સૂક્ષ્મ હોવાથી દેખાતું નથી. પરંતુ નહિ દેખાવાથી તેનો અભાવ ન સમજવો.' આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારે મનોયોગ, ચાર પ્રકારે વચ્ચનયોગ અને સાત પ્રકારે કાયયોગ એમ પંદર યોગો કહ્યા. આદિ કોઈ શંકા કરે કે તેજસશરીર પણ છે કે જે ખાધેલા આહારના પાકનું કારણ છે, અને જે વડે વિશિષ્ટ તપ વિશેષથી ઉત્પન્ન થયેલ તેજોદેશ્યાલગ્નિધવાળા પુરુષની તેજોદેશ્યાનું નીકળવું થાય છે. તો શા માટે તે કહ્યું નહિ ? એટલે કે તેજસયોગ જુદો કેમ ન કહ્યો ? તેના જવાબમાં કહે છે કે—તેજસ શરીર કેમશાં કાર્મણ સાથે અવ્યભચારી—નિયત સંબંધવાળું હોવાથી તે કાર્મણના ગ્રહણ કરવા વડે તેનું પણ ગ્રહણ કર્યું છે એમ સમજવું. આ પ્રમાણે યોગોનું સ્વરૂપ કહ્યું.

યોગોનું સ્વરૂપ કહીને હવે ઉપયોગો કહે છે—

૧ જન્મથી મરણ પર્વત જે રહે તે ભવધારણીય શરીર કહેવાય. ૨ પોતાના જળશરીરથી અન્ય જે શરીર કરવામાં આવે તે ઉત્તર વૈક્રિય કહેવાય. ઉત્તર એટલે ખીજું. આ શરીર એક સાથે એક અને તેથી વધારે પણ કરી શકાય છે.

અન્નાણતિગં નાનાણિ પંચ इह अट्ठहा उ सागारो ।

અચક્ષુદંસણાહ ચઉહુવઓગો અણાગારો ॥૫॥

અજ્ઞાનત્રિકં જ્ઞાનાનિ પચ્ચ હત્યહ્વાં તુ સાકારઃ ।

અચક્ષુર્દર્શનાદિકઃ ચતુર્દ્વોપયોગોઽનાકારઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ—ત્રણ અજ્ઞાન અને પાંચ જ્ઞાન એમ આઠ પ્રકારે સાકાર ઉપયોગ છે, અને અચ-
ક્ષુર્દર્શનાદિ ચાર પ્રકારે નિરાકાર ઉપયોગ છે.

ટીકાતુ—જે બાણી શકાય તે જ્ઞાન. સામાન્ય અને વિશેષ એમ બે પ્રકારે વસ્તુનું સ્વરૂપ છે, તેમાં જે વડે વિશેષ-નામ ભતિ યુક્ત અને કિંવાદિ યુક્ત વિશેષરૂપ યોધ થાય તે જ્ઞાન કહેવાય. અ-વિપરીત જ્ઞાન તે અજ્ઞાન. અજ્ઞાન શબ્દની અંદરનો ‘અ’ મિથ્યા-વિપરીત અર્થનો વાચક હોવાથી મિથ્યા-વિપરીત જે જ્ઞાન તે અજ્ઞાન એ અર્થ થાય છે. તેના ત્રણ ભેદ છે—૧ મતિઅજ્ઞાન. ૨ સુતઅજ્ઞાન અને ૩ વિભંગજ્ઞાન. તેઓનું સ્વરૂપ આગળ કહેવાશે. વસ્તુના યથાર્થ યોધને જ્ઞાન કહે છે. તેના ૧ મતિજ્ઞાન, ૨ સુતજ્ઞાન, ૩ અવધિજ્ઞાન, ૪ અનુપર્ચવજ્ઞાન અને ૫ કેવળજ્ઞાન-એમ પાંચ ભેદ છે. તેમાં પ્રથમ મતિજ્ઞાનનો અર્થ—કહે છે—મનુષ્ય ધાતુ બાણીવાના અર્થમાં છે. મનન કરવું-બાણીવું તે-મતિ. અથવા પાંચ ઇન્દ્રિય અને મનદ્વારા જે વડે નિયત વસ્તુનો યોધ થાય તે મતિ. એટલે કે જે સ્થળે રહેલા વિષયને ઇન્દ્રિયો બાણી શકે તે સ્થળે રહેલા વિષયનો પાંચ ઇન્દ્રિય અને મનરૂપ સાધનદ્વારા જે યોધ થાય તે મતિજ્ઞાન. ‘બ્રહ્મં સુતમ્,’ શ્રવણ કરવું તે સુત. વાચ્યવાચકભાવના સંબંધપૂર્વક શબ્દ સંબંધી અર્થને બાણીવામાં હેતુભૂત જ્ઞાનવિશેષ સુતજ્ઞાન કહેવાય છે. જળધારણ આદિ અર્થક્રિયા કરવામાં સમર્થ અચુક પ્રકારની આકૃતિવાળી વસ્તુ એ ઘટ શબ્દ વડે વાચ્ય છે—ઈત્યાદિ સ્વરૂપે જેમાં સમાન પરિણામ પ્રધાનરૂપે છે એવો શબ્દ અને અર્થની વિચારણાને અનુસરીને થયેલો ઇન્દ્રિય અને મનનિમિત્તક યોધ તે સુતજ્ઞાન. ‘અષોઽષો વિસ્તૃતં વસ્તુ કીયતે પરિશ્ચિતે અનેન’ નીચે નીચે વિસ્તાર વાળી વસ્તુ ઇન્દ્રિય અને મનની સહાયતા વિના જે જ્ઞાનદ્વારા બાણી શકાય તે અવધિજ્ઞાન અથવા અવધિ એટલે મર્યાદા. રૂપી દ્રવ્યોનેજ બાણી રૂપ મર્યાદાવાળું આત્માને પ્રત્યક્ષ જે જ્ઞાન તે અવધિજ્ઞાન. આજ ત્રણ જ્ઞાનો જ્યારે મિથ્યાત્વમોહના ઉદયથી કહણિત થાય છે ત્યારે વસ્તુ સ્વરૂપને યથાર્થરૂપે બાણી નહિ હોવાથી તેઓ અનુકરમે મતિઅજ્ઞાન, સુતઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાનરૂપે કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—આદિના

૧ પ્રથમ શ્રોતા ઘટ શબ્દ સામળે છે ત્યાર પછી ઘટ શબ્દ દ્વારા વાચ્ય ઘટ શબ્દ અર્થનું સ્મરણ થાય છે, અર્થ સુધીના જ્ઞાન ને મતિજ્ઞાન કહેવાય છે. પછી વાચ્ય વાચક સંબંધ વડે આવા પ્રકારનો ઘટ તે ઘટ શબ્દ વાચ્ય અર્થ છે એ પ્રમાણે વાચ્યવાચકભાવના સંબંધ પૂર્વક જે તાત્પર્ય યોધ થાય છે તેને સુતજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે.

૨ આ અર્થ વૈમાનિક દેવની આપેલા છે, કારણ કે તેઓ નીચે નીચે વધારે બાણી છે, ઉપર તો પોતાના વિચારની ધળ સુધીજ બાણી છે,

ત્રણ જ્ઞાન મિશ્રણવાળા સંયોગથી થાય છે.' વિભાગ-અર્થે 'વિ' શબ્દ વિપરીત અર્થનો વાચ્ય છે. જે વડે રૂપિ દ્રવ્યોનો વિપરીત ભાગ-ભોધ થાય તે વિભાગજ્ઞાન કહેવાય છે. આ જ્ઞાન અવધિજ્ઞાનથી ઉલટું છે. તથા 'પરિ' સર્વથા અર્થમાં છે, જાતને જાત; -જાણવું, મનસિ મનસો વા પર્યંતઃ મનઃપર્યંતઃ-મનના ભાનોનું સર્વથા પછે જે જ્ઞાન થાય તે મનઃપર્યંતજ્ઞાન એટલે કે જે દ્વારા અલીલીપમાં રહેલ સંજ્ઞી પચોન્દ્રિયોના મનોગત ભાવો-વિચારો જાણી શકાય તે મનઃપર્યંતજ્ઞાન અથવા મનઃપર્યંતજ્ઞાન કહેવાય છે. અથવા સંપૂર્ણપણે મનને જે જાણે તે મનઃપર્યંતજ્ઞાન. અથવા મનના પર્યાયો-એટલે ધર્મો, બાહ્ય વસ્તુને ચિન્તન કરવાના પ્રકારો-પદાર્થોના વિચાર કરતાં મનોવર્ગીય વિશિષ્ટ આકારરૂપે પરિણમે છે તેનું જે જ્ઞાન તે 'મનઃપર્યાયજ્ઞાન. તથા કેવળ એટલે એક. એક જે જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન, એક હોવાનું કારણ આ જ્ઞાન મત્યાદિજ્ઞાન નિરપેક્ષ છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-‘છાંદસ્થિક મત્યાદિ ચાર જ્ઞાન નષ્ટ થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાન થાય છે.’ અથવા કેવલ એટલે શુદ્ધ પૂર્ણ જ્ઞાનને આવરનાર કર્મભક્ષરૂપ કલંકોનો સર્વથા નાશ થવાથી શુદ્ધ જે જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન. અથવા કેવલ એટલે સંપૂર્ણ. પ્રથમથી જ સર્વથા કેવલજ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષય થવાથી સંપૂર્ણપણે જે ઉત્પન્ન થાય તે કેવળજ્ઞાન, અથવા કેવલ એટલે અસાધારણ. તેના જેવું બીજું જ્ઞાન ન હોવાથી અસાધારણ જે જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન. અથવા કેવળ એટલે અનંત, અનંત જે વસ્તુને જાણવું હોવાથી અનંત જે જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન. બાવી રીતે પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન એમ આઠ પ્રકારે સાકારો-પયોગ છે, પ્રતિ વસ્તુના નિર્ણયરૂપ જે વિશેષ જ્ઞાન તે આકાર, અને આકારશુદ્ધ જે જ્ઞાન તે સાકાર કહેવાય. ‘આકાર એટલે વિશેષ-એવું શાસ્ત્રવચન છે.’ અર્થ પહેલાં જે અજ્ઞાનનો નિર્દેશ કર્યો છે તે સઘળા જીવોને પહેલાં અજ્ઞાન હોય છે. અને પછી સ્વચક્ત્ર પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ્ઞાન થાય છે એ જણાવવા માટે છે તથા ૧ ચક્ષુદર્શન, ૨ અચક્ષુદર્શન, ૩ અવધિદર્શન અને કેવળદર્શન-એમ ચાર પ્રકારે અનાકાર ઉપયોગ છે. પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવાળો આકાર-વિશેષ સહિત ઉપયોગ તે ‘અનાકાર ઉપયોગ કહેવાય છે. તેમાં ચક્ષુદ્વારા રૂપ વિષયનું જે સામાન્ય

૧ સ રી જીવ કોઇ પણ પદાર્થનો વિચાર કરવાનો હોય ત્યારે કાવચોગ વડે મનોવર્ગીય કહ્યું કરે છે. અને જે જે પ્રકારે ચિન્તન કરે છે તે તે રૂપ મનોવર્ગીયનો પરિણામ થાય છે તેને દ્રવ્ય મન કહે છે, તે મનોવર્ગીયના પરિણામને મનઃપર્યંતજ્ઞાની પ્રત્યક્ષ જાણે છે, અને ચિંતનીય વસ્તુને અનુમાનથી જાણે છે, મનોવર્ગીયનો અસુક જાતનો આકાર છે, માટે ‘આ જ્ઞેત્રમાં રહેલા આ જીવે આ પદાર્થનો આવો વિચાર કર્યો છે, આ જ્ઞાન અલી દીપ અને જે સમુદ્ભા રહેલા સંજ્ઞાના મનોગત ભાવ વિષયક હોય છે.

૨ શંકા-સંશ્લેષથી ઇન્દ્રિય અને મનને ચેતા પદાર્થના સામાન્ય બોધને ઇન્દ્રિયદર્શન કહી અવધિ તથા કેવળદર્શન એમ દર્શનરૂપ અનાકાર ઉપયોગના ત્રણ ભેદ જાતવાળા એમને અથવા વિસ્તારપૂર્વક સમજાવવા સ્પર્શનાદિ ઇન્દ્રિયો અને મન દ્વારા થતા સામાન્ય બોધને સ્પર્શનદર્શન, રસનદર્શન, ઘ્રાણ-દર્શન, ચક્ષુદર્શન, શ્રોત્રદર્શન તથા મનદર્શન તરીકે કહી અવધિ તથા કેવળ દર્શન સહિત દર્શનના આઠ ભેદ જણાવવા એમને તેને બદલે અર્થે ચાર જ ભેદ કેમ જણાવ્યા ?

સામાધાન:-લોક જનકારમાં ચક્ષુની પ્રધાનતા હોવાથી તેના દ્વારા ચેતા સામાન્ય બોધને ચક્ષુ-દર્શન કહી શેષ ઇન્દ્રિયો તથા મન દ્વારા ચેતા સામાન્ય બોધને વિસ્તારના કાવચી ભિન્ન-ભિન્ન દર્શન રૂપે ન જાતવાતાં લાક્ષણ્ય માટે અચક્ષુદર્શનમાં સમાવેશ કરેલ છે, તેથી ચાર ભેદ જ યોગ્ય છે. આ ઉપરોક્ત પ્રથમ કર્મમંથ ગા. ૧૦ના ચૂળ ટુળામાં જણાવેલ છે.

જ્ઞાન તે 'અક્ષુદ્ધ' જ્ઞાન. અક્ષુ સિવાય બાકીની ઇન્દ્રિયો અને મનથી પોતાપોતાના વિષયનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે અઅક્ષુદ્ધ જ્ઞાન. પાંચ ઇન્દ્રિય અને મનની સહાય વિના મર્યાદામાં રહેલા રૂપી પદાર્થનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે અવધિદર્શન. જગતમાં રહેલા રૂપી અરૂપી સઘળા પદાર્થનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે કેવળદર્શન. નામ બાદિ દ્વિગ આદિ વિના જે સામાન્ય જ્ઞાન થાય છે, તે દર્શન કહેવાય છે. આ પ્રમાણે ઉપયોગોનું સ્વરૂપ કહ્યું.

હવે આ યોગ અને ઉપયોગોનાં જીવસ્થાનકોમાં વિચાર કરવો જોઈએ—કયા જીવોને કેટલા યોગ અને કેટલા ઉપયોગ હોય તે કહેવું જોઈએ તે કહેવાની શરૂઆત કરે છે, ત્યાં પ્રથમ જીવસ્થાનકની સંખ્યા કહે છે. જીવો ચૌદ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—સૂક્ષ્મ જોકેન્દ્રિય, બાહર જોકેન્દ્રિય, બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, અસંજી પંચેન્દ્રિય અને સંજી પંચેન્દ્રિય—જો સાતે અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા જોમ જીવોના ચૌદ ભેદ થાય છે. જો કે આ જીવસ્થાનકોની સંખ્યા આઠાઈ પોતાની મેળેજ આગળ ઉપર કહેશે તો પણ અહીં જ તેનું કથન વધારે ઉપયોગી હોવાથી તેઓનું વ્યાખ્યાન કરે છે. તે આ પ્રમાણે—સ્પર્શરૂપ જોકે ઇન્દ્રિય જેઓને હોય તે પૃથ્વી, અપ્, તેડ, વાયુ, અને વનસ્પતિ જીવો જોકેન્દ્રિય કહેવાય છે. તે દરેક સૂક્ષ્મ અને બાહર જોમ બે પ્રકારે છે. તેમાં જેઓ સૂક્ષ્મનામકર્મના ઉદયથી સૂક્ષ્મ પરિણામવાળા અને લોકના સંપૂર્ણ ભાગમાં વ્યાપીને રહેનારા છે તેઓ સૂક્ષ્મ કહેવાય છે. અને જેઓ બાહરનામકર્મના ઉદયથી બાહર પરિણામવાળા અને લોકના અસુક-નિશ્ચિત સ્થાનકોમાં છે તેઓ બાહર કહેવાય છે. તથા સ્પર્શન અને રસનરૂપ બે ઇન્દ્રિયો જેઓને હોય તે શંખ, છીપ, ચંદનક, ઠોઠા, જંગો, નાના મોઠા કરમીયા, અને પૂરા આદિ બેધન્દ્રિય કહેવાય છે. તથા સ્પર્શન, રસન અને નાસિકારૂપ ત્રણ ઇન્દ્રિયો જેઓને હોય તે મૂ, માંકડ, ગદ્દધંયા, કુંચુઆ, મછોડા, કીડીઓ, ઉધડ, કપોસ, અસ્થિક, ત્રપુસ, બીજક અને તુંબરૂક આદિ તેધન્દ્રિયો કહેવાય છે. સ્પર્શન, રસન, નાસિકા અને અક્ષુરૂપ ચાર ઇન્દ્રિયો જેઓને હોય છે તે જમર માંખ, ઠાંસ, મચ્છર, વીંછી, કીડા. અને પતંગીયા ચૌરિન્દ્રિય કહેવાય છે. સ્પર્શન, રસન, નાસિકા, અક્ષુ અને શ્રોતરૂપ પાંચે ઇન્દ્રિયો જેઓને હોય છે તે મત્સ્ય, મગર સતુબ્ધ આદિ પંચેન્દ્રિય જીવો બે પ્રકારે છે—સંજી અને અસંજી તેમાં ભૂત, વર્તમાન અને ભાવી પદાર્થોના સ્વભાવનો જે વિચાર કરવો તે સંજી. અને સંજાવાળા હોય તે સંજી કહેવાય છે એટલે કે વિશિષ્ટ સ્વભાવ આદિરૂપ મનોવિજ્ઞાનવાળા સંજી કહેવાય છે. અને જોવા પ્રકારના મનોવિજ્ઞાન વિનાના અસંજી કહેવાય. આ સઘળા જીવો અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા જોમ બે પ્રકારે છે. તેમાં શ્રદ્ધા અને પરિણમનના કારણભૂત આત્માની જે શક્તિ વિશેષ તે પર્યાપ્તિ. અને તે પુદ્ગલોના

૧ અનાદિકાળથી સર્વજીવને નિર્જાદાવસ્થામાં અઅક્ષુદ્ધ જ્ઞાન હોય છે માટે ગાથામાં પ્રથમ તેનો નિરૂપક કર્યો છે. પરંતુ અક્ષુદ્ધ જ્ઞાનની પ્રધાનતા હોવાથી ટીકાકારે પ્રથમ તેની વ્યાખ્યા કરી પછી અઅક્ષુદ્ધ જ્ઞાન બતાવેલ છે.

૨ જેઓના ગમે તેટલા સરીર એકત્ર થાય છતાં ચક્ષુસ્ત્રી ન દેખાય તે સૂક્ષ્મ કહેવાય. જેઓના અનેક સરીરનો સમૂહ પણ દેખાઈ શકતો હોય તે બાહર કહેવાય.

૩ પર્યાપ્તિ. ક્રિયાપરિણામિતરૂપનઃ વિવક્ષિત આહારમહત્ત્વ, સરીરવિવર્તનાદિ ક્રિયા કરવામાં સમર્થ કરણની નિષ્પત્તિ તે પર્યાપ્તિ, તે પુદ્ગલ રૂપ છે અને તે તે ક્રિયાના કર્તા આત્માનું કરણવિશેષ

ઉપયયથી થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે-ઉત્પત્તિસ્થાને આવેલા છવે જે પુદ્ગલો અહણુ કરેલાં છે અને પ્રતિસમય બીજા પણુ પુદ્ગલો અહણુ કરાય છે કે જે પુદ્ગલો પ્રથમ અહણુ કરેલા પુદ્ગલોના સંબંધથી તે રૂપે પરિણત થતા બધ છે તેઓની આહારાદિ પુદ્ગલોને ખલ અને રસાદિરૂપે પરિણમનના કારણબૂત જે શક્તિ-વિશેષ તે પથો-પિત્તો કહેવાય છે, જેમ ઉદરની આંદર રહેલા પુદ્ગલ વિશેષની આહારના પુદ્ગલોને ખલ અને રસરૂપે પરિણમન કરવામાં કારણબૂત શક્તિ વિશેષ હોય છે. તે પથો-પિત્તો છ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે-૧ આહારપથોપિત્ત, ૨ શરીરપથોપિત્ત, ૩ ઇન્દ્રિયપથો-પિત્ત, ૪ પ્રાણાપાનપથોપિત્ત, ૫ બાષ્પપથોપિત્ત, ૬ અને મનપથોપિત્ત. તેમાં જે શક્તિ વડે બાહ્ય આહાર અહણુ કરીને ખલ-વિદ્યા, મૂત્ર અને રસ-સાર પદાર્થરૂપે પરિણમીને તે આહારપ-

છે. જે કરણવિશેષથી આત્મા આહારાદિ અહણુ કરવાનું સામર્થ્ય ઉત્પન્ન થાય તે કરણુ જે પુદ્ગલ-લોથી નીપજે તેના પ્રકારના પરિણામવાળા, આત્માએ અહણુ કરેલા પુદ્ગલો પથોપિત્ત શબ્દથી વ્યવ-હારાય છે. જેમ કે-આહારઅહણુ કરવામાં સમર્થ કરણની ઉત્પત્તિ તે આહારપથોપિત્ત, શરીરના કરણની નિષ્પત્તિ તે શરીરપથોપિત્ત, ઇન્દ્રિયના કરણની ઉત્પત્તિ તે ઇન્દ્રિયપથોપિત્ત, ઉચ્છ્વાસ અને નિઃશ્વાસને યોગ્ય કરણની ઉત્પત્તિ તે પ્રાણાપાનપથોપિત્ત. બાષ્પ યોગ્ય પુદ્ગલોને અહણુ કરવામાં અને છોડવામાં સમર્થ કરણની ઉત્પત્તિ તે બાષ્પપથોપિત્ત. કહ્યું છે કે-“આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, આસોમ્હવાસ, બાષ્પ અને મનની ઉત્પત્તિ જે પુદ્ગલોથી થાય છે તેના પ્રતિ જે કરણુ તે પથોપિત્ત. (સંદ્ધાન્તમાં છ પથો-પિત્તો પ્રસિદ્ધ છે તો અહીં પાંચ પથોપિત્તો કેમ કહી ? તેના ઉત્તર એ છે કે અહીં ઇન્દ્રિય પથો-પિત્તના અહણુથી મન પથોપિત્તનું અહણુ કરેલું છે, માટે પાંચ પથોપિત્તો કહી છે. (પ્ર૦—) શાસ્ત્રકારે મનને અનિન્દ્રિય કહ્યું છે. તો ઇન્દ્રિયના અહણુથી મનનું અહણુ કેમ થાય ? (ઉ૦—) જેમ શબ્દાદિ વિષયને અહણુ કરનાર સાક્ષાત્ વ્યક્ત આદિ છે, તેવું મન નથી, અને સુષ્માને સાક્ષાત્ અહણુ કરનાર મન છે, માટે સ પૂર્ણ ઇન્દ્રિય નથી, પણ ઇન્દ્રિય-આત્માનું લિંગ હોવાથી ઇન્દ્રિય પણ છે અહીં પાંચ જ પથોપિત્તો કહી છે તે બાલ કરણની અપેક્ષાએ જાણુથી, પણ અન્તઃકરણુ છે માટે મનપથોપિત્ત જુદી કહી છે, તેમાં કંઈપણ હોય નથી. જન્ને પ્રકારે મનપથોપિત્તનો સંભવ છે, અહીં તેજસ અને કાચી શરીર સહિત જ આત્માની વિવક્ષિત ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ એટલે વિવક્ષિત ક્રિયા કરવામાં સમર્થ કરણની ઉત્પત્તિ તે પથોપિત્ત. બોદારિકાદિ શરીરની પ્રથમ ઉત્પત્તિમાં જ આ પથોપિત્તોનો વિચાર કર્યો છે.) આ છ જે પથોપિત્તોનો આરંભ એક સાથે થાય છે અને અનુક્રમે પૂરી થાય છે પણ સાથે પૂરી થતી નથી. કારણુ કે ઉત્તરોત્તર પથોપિત્તો અધિક અધિક કાળે સમાપ્ત થાય છે. તેમાં આહાર પથોપિત્તનું સ્વરૂપ જાણકાર કહે છે-“શરીરેન્દ્રિય-વાડ-મન-પ્રાણાપાનયોગ્યદલિકદ્રવ્યા-હરણક્રિયાપરિસમાપ્તિરાહારપથોપિત્ત.” શરીર, ઇન્દ્રિય, બાષ્પ, મન અને પ્રાણાપાન-આસોમ્હવાસને યોગ્ય દલિક-પુદ્ગલોની આહરણુ-અહણુ ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે આહારપથોપિત્ત કરણુવિશેષ છે. અહીં મનના અહણુ કરવાથી રપષ્ટ રીતે ઇન્દ્રિય પથોપિત્તના અહણુથી મનપથોપિત્તનું અહણુ કર્યું છે. “ચૈતિત્ય શરીર-તંપા સંસ્થાપનક્રિયા-પરિસમાપ્તિઃ શરીરપથોપિત્ત” સામાન્યરૂપે અહણુ કરેલા પુદ્ગલોને શરીરરૂપે સંસ્થાપન-રચના ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે શરીરપથોપિત્ત.

અહીં પ્રગપના સૂત્રના ટીકાકારે પથોપિત્તની વ્યાખ્યામાં ઉત્પત્તિસ્થાને આવીને છવ જે પુદ્ગલો અહણુ કરે છે અને જહી પ્રતિસમય જે પુદ્ગલો અહણુ કરાય છે-જેમ સામાન્યરૂપે કહ્યું છે, પણ ક્યાં પુદ્ગલો કરે છે-જેમ રપષ્ટ કહ્યું નથી, પરન્તુ તત્વાર્થકારે આહારપથોપિત્તની વ્યાખ્યામાં વિશેષપણુ

ચોષિત. જે શક્તિવટે રસરૂપ આહારને રસ, લોહી, માંસ ચરબી, હાડકાં, મજ્જા (હાડકાની અંદર રહેલ ચીકણો માંસ પદાર્થ) અને વીર્ય એ સાત ધાતુરૂપે પરિણમાવે તે શરીરપર્યોષિત. જે શક્તિવટે ધાતુરૂપે પરિણામ પામેલા આહારને ઇન્દ્રિયોરૂપે પરિણમાવે તે ઇન્દ્રિયપર્યોષિત. જે શક્તિવટે ઉચ્છ્વાસયોગ્ય વર્ગજ્ઞામાંથી દલિકે અહણ કરી ઉચ્છ્વાસ રૂપે પરિણમાવી તેનું અવલંબન લઈ ઊઠે-મૂકે તે ઉચ્છ્વાસ પર્યોષિત. જે શક્તિવટે ભાષા યોગ્ય વર્ગજ્ઞામાંથી દલિકે અહણ કરી ભાષાપણે પરિણમાવી તેનું અવલંબન લઈ મૂકે તે ભાષાપર્યોષિત. તથા

શરીર, ઇન્દ્રિય, ભાષા, મન અને આસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલો અહણ કરવાનાં કલા છે. પ્રથમ સમયે અહણ કરેલાં તેમજ પ્રતિસમય અહણ કરાતાં એવાં તે પુદ્ગલોથીજ કરણની નિષ્પત્તિ થાય છે તે પર્યોષિતસામર્થ્ય છે. તેથી એમ પણ જણાય છે કે શરીરને યોગ્ય પુદ્ગલોથી શરીરપર્યોષિત, ઇન્દ્રિયને યોગ્ય પુદ્ગલોથી ઇન્દ્રિયપર્યોષિત, ભાષાને યોગ્ય પુદ્ગલોથી ભાષાપર્યોષિત, આસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલોથી આસોચ્છ્વાસ પર્યોષિત અને મનને યોગ્ય પુદ્ગલોથી મનપર્યોષિતની નિષ્પત્તિ સંભવે છે. ‘ત્વગાદીન્દ્રિયનિર્વૃત્તીનક્રિયાપરિસમાપ્તિરિન્દ્રિયપર્યોષિત.’ ત્વક્-રપશ્ચેન્દ્રિય અને આદિ શબ્દથી, રસન, ગ્રાણી, અક્ષુ, શ્રોત્ર અને મન; તેઓના સ્વરૂપને ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે ઇન્દ્રિયપર્યોષિત. ‘ગ્રાણીપાનક્રિયાયોગ્યદ્રવ્યઅહણનિસર્ગશક્તિનિર્વૃત્તીનક્રિયાપરિસમાપ્તિઃ ગ્રાણીપાનપર્યોષિતઃ’ ઉચ્છ્વાસ અને નિઃઆસની ક્રિયાને યોગ્ય આસોચ્છ્વાસ વર્ગજ્ઞાના દ્રવ્યને અહણ કરવાની અને મૂકવાની શક્તિ-સામર્થ્યને ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે આસોચ્છ્વાસપર્યોષિત. ‘ભાષાયોગ્યદ્રવ્યઅહણનિસર્ગશક્તિનિર્વૃત્તીનક્રિયાપરિસમાપ્તિભાષાપર્યોષિતઃ’, ભાષાને યોગ્ય ભાષાવર્ગજ્ઞાના દ્રવ્યને અહણ કરવા અને મૂકવાની શક્તિ-સામર્થ્યને ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે ભાષાપર્યોષિત. ‘મનસ્વ-યોગ્યદ્રવ્યઅહણનિસર્ગશક્તિનિર્વૃત્તીનક્રિયાપરિસમાપ્તિમનપર્યોષિતરિત્યેકે’, મનરૂપે પરિણામને યોગ્ય મનોવર્ગજ્ઞાના દ્રવ્યને અહણ કરવા અને મૂકવાના સામર્થ્યને ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયાની પરિસમાપ્તિ તે મનપર્યોષિત એમ કોઈ આચાર્ય ઇન્દ્રિય પર્યોષિતથી જુદી મનપર્યોષિત માને છે, અને ઇન્દ્રિય પર્યોષિતના અહણવટે મનપર્યોષિતનું અહણ કરતા નથી પણ મનપર્યોષિતને કોઈ માને છે અને કોઈ માનતા નથી-એમ સમજવાનું નથી. આમાં યુગપદારબ્ધનામગ્નિ ક્રમેણ સમાપ્તિઃ, ઉત્તરોત્તરસૂક્ષ્મતરત્વાત્, સ્વદાવોદિકર્તૃત્વ-ઘટનવત્, આ છ એ પર્યોષિતોને એક સાથે આરંભ થાય છે, પણ અનુક્રમે સમાપ્તિ થાય છે. અનુક્રમે સમાપ્તિ થવાનું કારણ જાણવે છે-‘ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મ હોવાથી.’ જેમકે આહારપર્યોષિતથી શરીરપર્યોષિત સૂક્ષ્મ છે, કારણ કે તે ઘણું સૂક્ષ્મ દ્રવ્યના સમૂહથી બનેલી છે. તેથી ઇન્દ્રિયપર્યોષિત વધારે સૂક્ષ્મ છે, તેનાથી પણ આસોચ્છ્વાસ પર્યોષિત સૂક્ષ્મ છે. તેથી ભાષાપર્યોષિત સૂક્ષ્મ છે અને તેથી મનપર્યોષિત વધારે સૂક્ષ્મ છે તેની ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મતા દષ્ટાન્તથી જતાવે છે-સૂતર કંતવા અને કાષ વગેરે ઘડનાની પેઠે, બનકું સૂતર કંતનારી અને ઝીણું સૂતર કંતનારી કંતવાનો એક સાથે આરંભ કરે. તેમાં બનકું સૂતર કંતનારી જલદી કોઠકું પૂરું કરે અને ઝીણું સૂતર કંતનારી લાંબા કાળે પૂરું કરે. કાષ ઘડવામાં પણ આજ ક્રમ છે. ચાલવા વગેરેનું ચોરસ વગેરે મોટી કારીગરીનું કામ થોડા કાળમાં થાય છે. અને તેજ ચાંદ્રો વગેરેના અને પુતળીઓ વગેરે સહિત કરવામાં આવે તો લાંબા કાળે તૈયાર થાય છે. જુઓ-તરતારવીટીકા (અ ૮ સૂ. ૧૨.) પ્રસાપના અનુવાદ પ. ૭૧

ઔદારિકશરીરને પહેલી પર્યોષિત પહેલેજ સમયે પૂર્ણ થાય છે. અને ત્યાર પછી અંતર અંતર-મુદ્દતે અન્ય અન્ય પર્યોષિતો પૂર્ણ થાય છે. અને વૈકિંચ તથા આહાર શરીરને પહેલી પર્યોષિત પહેલા સમયે, ત્યારપછી અંતરમુદ્દતે બીજી અને ત્યારપછી સમયે સમયે અનુક્રમે ત્રીજી, ચોથી આદિ પર્યોષિતો પૂર્ણ થાય છે. સઘળી પર્યોષિતોના પૂર્ણ થવાને કાળ અંતરમુદ્દત છે.

જે શક્તિવદે મનોયોગ્ય વચ્ચાના ફલિકેા અકલ્પ કરી મનપણે પરિણામી તેનું અવલંબન લઇ છેડે તે મનપર્યાપ્તિ. આ પર્યાપ્તિઓ એકેન્દ્રિય બેન્દ્રિયાદિ-અસંગી પંચેન્દ્રિય પર્યન્ત અને સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયને અનુક્રમે ચાર, પાંચ અને છ હોય છે. ઉત્પત્તિના પહેલેજ સમયે સઘળા જીવો પોતપોતાની ચોચતા પ્રમાણે સઘળી પર્યાપ્તિઓને એક સાથેજ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિવદે છે અને અનુક્રમે પૂર્ણ કરે છે. તેમાં પહેલી આહારપર્યાપ્તિ કરે છે, ત્યારબાદ શરીરપર્યાપ્તિ, પછીથી ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ એ પ્રમાણે અનુક્રમે ચોથી, પાંચમી અને છઠ્ઠી પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરે છે. આહારપર્યાપ્તિ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયેજ પૂર્ણ થાય છે. અને શેષ પર્યાપ્તિઓ અનુક્રમે અંતર્મુહૂર્ત કાલે પૂર્ણ થાય છે.

મૃ-આહારપર્યાપ્તિ પહેલેજ સમયેજ પૂર્ણ થાય છે એ શી રીતે બાણી શકાય ?

ઉ-આ વિષયમાં ભગવાન્ આયં રથામાચાર્યે પત્રવણાસૂત્રમાં યીજા ઉદેશકમાં આ સૂત્ર કહ્યું છે ‘આહારપર્યાપ્તિ અપજ્જનં મંતે કિમાહારણ, અણાહારણ ? ગોયમા ! નો આહારણ અણાહારણ દ્વિતિ.’ હે ભગવન્ ! આહારપર્યાપ્તિવદે અપર્યાપ્તા શું આહારી હોય કે અણાહારી હોય ? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન્ મહાવીર ગૌતમસ્વામિને કહે છે કે-હે ગૌતમ ! આહારપર્યાપ્તિવદે અપર્યાપ્ત જીવો આહારી હોતા નથી, પરંતુ અણાહારી હોય છે. તેથી આહારપર્યાપ્તિવદે અપર્યાપ્ત વિશ્લેષગતિમાંજ સંભવે છે, ઉત્પત્તિસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલા આહારપર્યાપ્તિવદે અપર્યાપ્ત સંભવતા નથી. કારણ કે ઉત્પત્તિસ્થાનને પ્રાપ્ત થનાર પહેલેજ સમયે આહાર કરે છે, તેથી એમ જણાય છે કે આહારપર્યાપ્તિની પૂર્ણતા ઉત્પત્તિના પહેલેજ સમયે થાય છે એ કદાચ ઉત્પત્તિસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલા પશુ આહારપર્યાપ્તિવદે અપર્યાપ્ત હોય તો ઉત્તર સૂત્રને આ પ્રમાણે કહેવું બેઝંજો-‘સિય આહારણ સિય અણાહારણ’ આહારપર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તા કદાચ આહારી પણ હોય, કદાચ અણાહારી પણ હોય. જેમ શરીરાદિપર્યાપ્તિના સઘળામાં કદાચ આહારી હોય કદાચ અણાહારી પણ હોય તેમ કહ્યું છે. આહારપર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તા વિશ્લેષ ગતિમાં અણાહારી હોય અને ઉત્પત્તિસ્થાનમાં આવી આહાર કરે ત્યારે આહારી હોય. આ પ્રમાણે ત્યારેજ બને કે જે સમયે ઉત્પત્તિસ્થાનમાં આવી ઉત્પન્ન થાય છે તે સમયે જો આહારપર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન થાય. પરંતુ તેજ સમયે આહારપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય છે માટે આહારપર્યાપ્તિવદે અપર્યાપ્તા તો વિશ્લેષગતિમાંજ હોય છે, અને તે વખતે અણાહારી હોય છે. તેથીજ આહારપર્યાપ્તિવદે અપર્યાપ્તાનું અણાહારીપણું વિશ્લેષગતિમાંજ સંભવે છે અને શરીરાદિપર્યાપ્તિવદે અપર્યાપ્તા વિશ્લેષગતિમાં અણાહારી હોય છે, અને ઉત્પત્તિસ્થાને ઉત્પન્ન થયા બાદ ન્યામુધી શરીરાદિ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ ન કરે ત્યાં મુધી તે તે પર્યાપ્તિવદે અપર્યાપ્તા આહારી હોય છે. એટલે શરીરાદિ પર્યાપ્તિવદે અપર્યાપ્તા અણાહારી અને આહારી એમ બંને પ્રકારે હોય છે. તથા સઘળી પર્યાપ્તિઓને પૂર્ણ કરવાનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. જેઓ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરે તેઓ પર્યાપ્તા કહેવાય છે, અને સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ નહિ કરનારા આત્માઓ અપર્યાપ્તા કહેવાય છે. તે અપર્યાપ્તા લઘિ અને કરણથી એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં જેઓ અપર્યાપ્તા છતાં જ મરે, પરંતુ સ્વયોગ્ય સઘળી પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ નજ કરે તે લઘિ અપર્યાપ્તા કહે-

વાય, અને જેઓએ શરીર અને ઇન્દ્રિયાદિ સ્વયોગ્ય પધોષિતો પૂર્ણ કરી નથી પરંતુ અવશ્ય પૂર્ણ કરશે તે કરણ અપધોષિતા કહેવાય છે.

ઉદ્દેશ કેમ પ્રમાણે નિર્દેશ થાય છે—એટલે જે ક્રમથી કહેવાની શરૂઆત કરી હોય તે ક્રમથી કહેવું બેઠકો એ ન્યાયે પ્રથમ ઉપરોક્ત જીવસ્થાનોમાં યોગોને કહેવા ઇચ્છતા આચાર્ય આ ગાથા કહે છે—

વિગલાસન્નિપજ્જત્તણ્ણુ લબ્ભંતિ કાયવજ્જોગા ।

સવ્વે વિ સન્નિપજ્જત્તણ્ણુ સેસેસુ કાઓગો ॥ ૬ ॥

વિકલાસંઙ્ગિપર્યાપ્તેષુ લબ્ધેતે કાયવાગ્યોગૌ ।

સર્વેણ્ણિ સંઙ્ગિપર્યાપ્તેષુ ક્ષેપેષુ કાયયોગઃ ॥૬॥

અર્થ—વિકલેન્દ્રિય અને અસંઙ્ગિયેન્દ્રિય પધોષિતામાં કાયયોગ અને વચનયોગ એ યોગ હોય છે સંઙ્ગિપધોષિતામાં સમજા યોગો હોય છે. અને શેષ જીવસ્થાનોમાં કાયયોગ જ હોય છે.

ટીકાસુબ—પદનો એક દેશ હોવાથી આપું પદ હેવું બેઠકો—એ ન્યાયે ગાથામાં કહેલ વિકલ શબ્દથી વિકલેન્દ્રિય એ આપું પદ હેવું, અને આ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ યથાયોગ્ય રીતે સમજવું. પધોષિતા વિકલેન્દ્રિય—પધોષિતા બેઠકેન્દ્રિય, તેઠકેન્દ્રિય, ચઉચિન્દ્રિય અને પધોષિતા અસંઙ્ગિયેન્દ્રિય જીવોમાં કાયયોગ અને વચનયોગ એમ બે યોગ હોય છે. તેમાં કાયયોગ ઔદારિક શરીરરૂપ, અને ‘વિકલેન્દ્રિયોમાં અસત્યઅમૃષાદિબળ વચનયોગ હોય છે’ એ શાસ્ત્ર

૧ ઉપર જેમ અપધોષિતા એ બેદ કલા તેમ પધોષિતા પણ લબ્ધિ અને કરણ એમ બે પ્રકાર છે. લબ્ધિપધોષિતા તેને કહેવાય કે જેઓએ સ્વયોગ્ય પધોષિત પૂર્ણ કરી હોય અગર અવશ્ય કરવાના હોય અર્થાત્ સ્વયોગ્ય પધોષિતો પૂર્ણ કરીને જ મરવાના હોય એવી લબ્ધિશક્તિવાળા હોય. કરણપધોષિતા તેને કહેવાય કે જેઓએ સ્વયોગ્ય પધોષિતો પૂરી કરી લીધી છે. અર્થે કરણઅપધોષિતા અને લબ્ધિપધોષિતાનો અર્થ લગભગ સરખો જણાય છે તેથી ધણા શંકામાં પડે છે. તે સંબંધમાં એ સમજાવું કે—કર્મના બે પ્રકાર છે ૧ પધોષિતામકર્મ ૨ અપધોષિતામકર્મ. જે કર્મના ઉદ્દેશથી સ્વયોગ્ય પધોષિતો પૂર્ણ થાય તે પધોષિતામકર્મ. જે કર્મના ઉદ્દેશથી સ્વયોગ્ય પધોષિતો પૂર્ણ ન જ થાય તે અપધોષિતામકર્મ. લબ્ધિ એટલે શક્તિ વડે કરીને પધોષિતા તે લબ્ધિપધોષિતા, તે પધોષિતામકર્મના ઉદ્દેશવાળા આત્માઓ. અને શક્તિવડે અપધોષિતા તે અપધોષિતામકર્મના ઉદ્દેશવાળા આત્માઓ. તાત્પર્ય એ કે પધોષિત અને અપધોષિત નામકર્મના ઉદ્દેશવાળા આત્માઓ જ કહે લબ્ધિપધોષિતા અને લબ્ધિઅપધોષિતા કહેવાય છે. અને કરણઅપધોષિતા તથા કરણપધોષિતા તો પધોષિતામકર્મના ઉદ્દેશ થયા બાદ આત્માની અનુક્રમ અવસ્થાને ઝોળાવવા માટે જ શાસ્ત્રકારે રાખેલાં નામ માત્ર છે. જેમકે લબ્ધિપધોષિતા—પધોષિત નામકર્મવાળા આત્માઓ ત્યાં સુધી સ્વયોગ્ય પધોષિત પૂર્ણ ન કરે ત્યાં સુધીની તેઓની અવસ્થાને કરણઅપધોષિતાવસ્થા કહેવી અને સ્વયોગ્યપધોષિતો પૂર્ણ કર્યા પછીની અવસ્થાને કરણપધોષિતાવસ્થા કહેવી. આ રીતે લબ્ધિપધોષિત અને લબ્ધિઅપધોષિત ત્યારે કર્મ—રૂપ છે ત્યારે કરણઅપધોષિત અને કરણપધોષિત કર્મરૂપ નથી એ સ્પષ્ટ ભેદ છે.

વચનને અનુસરી અસત્યઅમૃતાર્થ વચનયોગ હોય છે. પર્યાપ્ત સંક્ષિપ્તચિન્દ્રિયમાં મન, વચન અને કાયાના સઘળા યોગો હોય છે એટલે કે પંદરે યોગો હોય છે. તેમાં કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ દેવલિસસુદ્ધાતાવસ્થામાં હોય છે. કહ્યું છે કે— 'આઠ સમયનો દેવલિસસુદ્ધાત કરતાં ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ ણીએ છડે અને સાતમે સમયે હોય છે.' આહારક અને આહારકમિશ્રકાયયોગ લઘિસપ્ત સ્તુતકેવલી તે લઘિનો ઉપયોગ કરે ત્યારે હોય છે. તેમજ વૈકિયલઘિસપ્ત મનુષ્ય તિથ્ય લઘિ ફારવે ત્યારે વૈકિયકાયયોગ હોય છે, દેવતા નારકોને પર્યાપ્તાવસ્થામાં વૈકિયકાયયોગ હોય છે. મનયોગના ચાર લેહ અને વચનયોગના ચાર લેહ ચારે ગતિના સંક્ષિપ્તપ્રાપ્તને હોય છે, અને ઔદારિકકાયયોગ પર્યાપ્ત મનુષ્ય તિથ્યોને હોય છે. તથા શેષ સૂક્ષ્મ બાહર પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય, અપર્યાપ્તા બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચઇરિન્દ્રિય, અસંક્ષિપ્તચિન્દ્રિય અને સંક્ષિપ્તચિન્દ્રિય એ નવ જીવલેહમાં એકલો કાયયોગજ હોય છે. તે પણ ઔદારિકમિશ્રકાયયોગજ હોય છે. અહિં લઘિ અપર્યાપ્તાની વિવક્ષા છે. જો કરણઅપર્યાપ્તાની વિવક્ષા હોત તો અપર્યાપ્ત દેવ નારકોને વૈકિયમિશ્રકાયયોગ પણ લીધો હોત પરંતુ તે લીધો નથી તેથીજ અહિં લઘિ અપર્યાપ્તાની વિવક્ષા છે એમ સમજાય છે. ૬

તેજ હકીકતને સ્પષ્ટ કરતા કહે છે.

લક્ષીપ કરણેહિ ય ઓરાલિયમીસગો અપજ્જતે ।

પજ્જતે ઓરાલો વેઝવિય મીસગો વાવિ ॥૭॥

લગ્ગ્યા કરણેઔદારિકમિશ્રકોડપર્યાપ્તે ।

પર્યાપ્તે ઊરાલો વૈકિયમિશ્રકો વાડપિ ॥૭॥

અર્થ—લઘિ અને કરણથી અપર્યાપ્તામાં ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ હોય છે. અને પર્યાપ્તામાં ઔદારિકકાયયોગ અથવા વૈકિયમિશ્રકાયયોગ પણ હોય છે.

ટીકાતુ-લઘિ અને કરણ એ બંને વિશેષજ્ઞવાળા અપર્યાપ્તા જીવોમાં ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ એકજ હોય છે. આ હકીકત તિથ્ય અને મનુષ્ય આશ્રયી કહી છે એમ સમજવું. કારણ તેઓમાં જ લઘિ અને કરણ એ બંને વિશેષજ્ઞ સંભવે છે. પરંતુ દેવ નારકોમાં સંભવતાં નથી. કારણ કે તેઓ કરણ અપર્યાપ્તજ સંભવે છે. લઘિઅપર્યાપ્ત નહિ, તેઓને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં વૈકિયમિશ્રકાયયોગ જાણવો. તથા સાતે અપર્યાપ્ત જીવસ્થાનોને વિગ્રહગતિમાં અને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે કાર્મણકાયયોગ હોય છે અને પર્યાપ્ત જીવોને ઔદારિક, વૈકિય અને વૈકિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગો હોય છે. તેમાં તિથ્ય-તથા મનુષ્યોને ઔદારિક, દેવ-નારકોને

૧ અહિં નવે જીવલેહમાં ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ જ હોય એમ કહ્યું, પરંતુ સાતે અપર્યાપ્ત જીવસ્થાનોમાં વિગ્રહગતિમાં તથા ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે કાર્મણ કાયયોગ હોય પછીની ગાથાની ટીકામાં આ હકીકત જણાવી છે પણ અહિં તેની અવિવક્ષા કરી હોય તેમ લાગે છે.

વૈક્રિય અને વૈક્રિયલબ્ધિવાળા પથોત બાહરવાયુકાય, પચૈન્દ્રિય તિથ્ય તથા મનુષ્યોને વૈક્રિયકાયયોગ અને વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગ હોય છે. તથા ગાયને ખતે મૂકેલા અપિ શબ્દથી લબ્ધિસંપન્ન ચોદ પૂર્વધરને આહારકાયયોગ અને આહારકમિશ્રકાયયોગ પણ હોય છે. ૭.

આર્હિ કેટલાક આચાર્યો શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતાં પહેલાં મનુષ્ય તિથ્યોને ઔદારિકમિશ્ર અને દેવ-નારકોને વૈક્રિયમિશ્ર તથા શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા બાદ શેષ પર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તા મનુષ્ય-તિથ્યોને ઔદારિક અને દેવ-નારકોને વૈક્રિયકાયયોગ માને છે તેમના મતને જણાવ-નારી અન્યકર્તુક ગાથા કહે છે—

કમ્મુરલદુગમપજે વેડવિવિદુગં ચ સન્નિલક્ષિણે ।
પજેસુ ડરલોચ્ચિય વાપ વેડવિવિદુગં ચ ॥

કાર્મણૌદારિકદિકમપર્યાપ્તિ વૈક્રિયદિકં ચ સંજ્ઞિનિ લબ્ધિમતિ ।
પર્યાપ્તિષુ ડરલ એવ વાતે વૈક્રિયદિકં ચ ॥

અર્થ—અપર્યાપ્તામાં કાર્મણ અને ઔદારિકદિક એ ત્રણ યોગો હોય છે, અને લબ્ધિવાળા સંજ્ઞી દેવાદિમાં વૈક્રિયદિક હોય છે તથા પર્યાપ્તામાં ઔદારિકકાયયોગ અને વાયુકાયમાં વૈક્રિય-દિક હોય છે.

ટીકાતુલ્ય—અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મજોકેન્દ્રિયાદિ જીવલેહોમાં કાર્મણ, ઔદારિકમિશ્ર અને ઔદારિક એ ત્રણ યોગો હોય છે. અપર્યાપ્તાવસ્થામાં કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્રયોગ હોય છે. પરંતુ ઔદારિકકાયયોગ ગાયનાની ઉપર લગેલ અવતરણ પ્રમાણે શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી શેષપર્યાપ્તિવડે અપર્યાપ્તાને અન્ય આચાર્યને મતે છે એમ સમજવું. એજ પ્રમાણે દેવ-નારકોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં કાર્મણ વૈક્રિયમિશ્ર અને વૈક્રિયકાયયોગ હોય છે. સ્વમતે તો સ્વયોગ્ય સમગ્રી પર્યાપ્તિવડે પર્યાપ્તાને ઔદારિક કે વૈક્રિય કાયયોગ હોય છે. જ્યાં સુધી સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ ન કરી હોય ત્યાં સુધી મનુષ્ય-તિથ્યોને કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્ર, દેવ-નારકોને કાર્મણ અને વૈક્રિયમિશ્રયોગ હોય છે. તથા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જોકેન્દ્રિયાદિ તિથ્યોમાં અને પર્યાપ્ત મનુષ્યોમાં ઔદારિક કાયયોગ હોય છે, અને દેવ-નારકોમાં વૈક્રિયયોગ હોય છે. પર્યાપ્ત વાયુકાયમાં વૈક્રિય, વૈક્રિયમિશ્ર, અને ગાયને ખતે મુકેલ ‘અ’ શબ્દ અનુક્રમે સમુચ્ચાયક હોવાથી ઔદારિક એમ ત્રણ યોગ હોય છે. વૈક્રિયદિક કેટલાક વાયુકાય જીવોને હોય છે, સમગ્રોને નહિ. પનવણા સૂત્રની શૂંચિમાં કહ્યું છે કે—‘તિળં તાવ રાસીળં વેડવિવિલક્ષો ચેવ નસ્થિ વાયરપજ્જ-તાળં પિ સંલેજ્જહમ્મગસ્સત્તિ’ ત્રણ રાસિ-સૂક્ષ્મ જોકેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત અને બાહરજોકેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત-એ ત્રણ રાસિના જીવોને વૈક્રિયલબ્ધિ હોતીજ નથી. બાહર પર્યાપ્ત વાયુકાયમાંથી તેના સંજ્ઞાતમા ભાગના જીવોનેજ વૈક્રિયલબ્ધિ હોય છે.

હવે જીવસ્થાનોમાં ઉપયોગો કહે છે—

મહસુયઅજ્ઞાણ અચક્ષુ દંસણેકારસેસુ ઠાણેસુ ।

પજ્જત-ચડપણિદિસુ સચક્ષુ સન્નીસુ બારસવિ ॥૮॥

મતિશ્રુતાજ્ઞાનાચક્ષુર્દર્શનાન્યેકાદશસુ સ્થાનેષુ ।

પર્યાપ્તચતુઃપચ્ચેન્દ્રિયેષુ સચક્ષુષિ સંક્ષિપ્ત દ્વાદશાપિ ॥૯॥

અર્થ—અગિયાર જીવસ્થાનોમાં મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને અચક્ષુદર્શન એ ત્રણ ઉપયોગો હોય છે. પર્યાપ્ત અહરિન્દ્રિય અને પર્યાપ્ત પચ્ચેન્દ્રિયમાં અક્ષુદર્શન સહિત ચાર ઉપયોગ હોય છે અને સંજિમાં બારે ઉપયોગ હોય છે.

ટીકાતુ—પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સુક્ષ્મ બાહર એકેન્દ્રિય, બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય, અપર્યાપ્ત અહરિન્દ્રિય અસંજિ પચ્ચેન્દ્રિય અને સંજિ પચ્ચેન્દ્રિય એ અગિયાર જીવસ્થાનોમાં મતિઅજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાન અને અચક્ષુદર્શન એ ત્રણ ઉપયોગો હોય છે અહિં અપર્યાપ્તા તે લગ્નિ અપર્યાપ્તા અમજ્ઞા, અન્યથા કરણ અપર્યાપ્ત અહરિન્દ્રિયાદિમાં ઇન્દ્રિયપર્યાપ્ત પૂર્ણ થયા બાદ અક્ષુદર્શન પણ હોય છે. કરણ કે મૂળટીકામાં—‘સ્વોપસટીકામાં આચાર્ય મહારાજે સ્વીકાર્યું’ છે. કરણ અપર્યાપ્ત સંજિને તો મતિ, શ્રુત, અવગિજ્ઞાન, અવધિદર્શન અને વિભંગજ્ઞાન પણ હોય છે. તથા પર્યાપ્ત અહરિન્દ્રિય અને અસંજિપચ્ચેન્દ્રિયમાં અક્ષુદર્શન સાથે પૂર્વોક્ત ત્રણ મળી મતિ શ્રુત અજ્ઞાન અને અક્ષુ અચક્ષુદર્શન એમ ચાર ઉપયોગ હોય છે અને સંજિ પર્યાપ્તામાં બારે ઉપયોગો હોય છે. તેમાં દેવગતિઆદિ ત્રણ ગતિમાં દેવગજ્ઞાન કેવળદર્શન અને મનાપચ્ચેવજ્ઞાન વિના નવ ઉપયોગ હોય છે. માત્ર મનુષ્યગતિમાં જ બારે ઉપયોગો હોય છે. ૮

આ પ્રમાણે જીવસ્થાનોમાં યોગ અને ઉપયોગો વિચાર્યાં હવે માર્ગજ્ઞાસ્થાનોમાં તેઓને વિચારવા બેધએ, તે માર્ગજ્ઞાસ્થાનો આ પ્રમાણે છે, તે કહે છે—

ગદ્ગદંદિય અ કાપ જોપ વેપ કસાયનાળે ચ ।

સંજમદંસણહેસા મવસમ્મે સજિ આહારે ॥૨૧॥

આ ગાથા આચાર્ય મહારાજ સ્વયમેવ આગળ ઉપર કહેશે પરંતુ અહિં જો તેડું વ્યાખ્યાન કરવામાં આવ્યું હોય તો ઉપકારક થાય તેમ હોવાથી તેડું અહિં વ્યાખ્યાન કરે છે—કર્મપ્રધાન જીવવડે જે પ્રાપ્ત કરાય તે એટલે કે નરક દેવ આદિ પર્યાયરૂપે આત્માનો જે પરિણામ તે ગતિ તે ચાર પ્રકારે છે—નરકગતિ, તિર્થંચગતિ, મનુષ્યગતિ અને દેવગતિ. તથા ‘દ્વુ પરમૈશ્વર્યે દ્વન્નાવિન્નર’ દ્વન્ન ધાતુ પરમ ઐશ્વર્યવાળા હોવું એ અર્થમાં છે. પરમ ઐશ્વર્ય જેનામાં હોય તે ઇદ્ર કહેવાય, આત્મામાં જ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન અને ઉત્કૃષ્ટ સામર્થ્યનો યોગ હોવાથી તેજ ઇન્દ્ર છે. તેડું જે ચિન્હ તે ઇન્દ્રિય કહેવાય છે. તે સ્પર્શન, રસન, નાસિકા, ચક્ષુ, અને શ્રોત્ર એમ પાંચ પ્રકારે છે. ઇન્દ્રિયના ચલણવડે ઇન્દ્રયોવાળા એકેન્દ્રિ-

૧ કરણપર્યાપ્તકેન્દ્રિયપર્યાપ્તો સત્યાં તેપાં અક્ષુર્દર્શન મવત્તિ કરણ અપર્યાપ્તાઓને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી અક્ષુદર્શન હોય છે.

ચાહિ જીવો અહણ કરવાના છે, કારણ કે ઇન્દ્રિય કેઈ સ્વતન્ત્ર વસ્તુ નથી. વળી આગળ ઇન્દ્રિયવાનુ આત્માઓમાં જ યોગાદિનો વિચાર કરવામાં આવશે. ‘ચોતે હતિ કાયઃ’ પુદ્ગલના મળવા વિખરવા વડે જે ચય અપચય ધર્મને પ્રાપ્ત કરે તે કાય. તે છ પ્રકારે છે—પુરુષી કાય, આકાય, તેડકાય, વાઉકાય, વનસ્પતિકાય, અને ત્રસકાય. તથા જેનો અર્થ અને જેના પંદર લેહનું સ્વરૂપ પહેલાં સવિસ્તર કહેવાઈ ગયું છે તે યોગના સામાન્યથી ત્રણ લેહ છે. મનોયોગ, વચનયોગ, અને કાયયોગ. ‘વેચતે હતિ વેદઃ’ જે અનુભવાય તે વેદ. એ અભિલાષારૂપ છે. તે ત્રણ પ્રકારે છે સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, અને નપુંસકવેદ. સ્ત્રીના પુરુષના વિષયમાં જે અભિલાષ તે સ્ત્રીવેદ, પુરુષનો સ્ત્રીના વિષયમાં જે અભિલાષ તે પુરુષવેદ, અને નપુંસકનો સ્ત્રી પુરુષ બંનેના વિષયમાં જે અભિલાષ તે નપુંસકવેદ. ‘કપ્યન્તે હિન્ત્યન્તે પરસ્પરમસ્મિન્ પ્રાણિન હતિ કવઃ સંસારઃ તમચન્તે ઇમિરિતિ કષાયઃ’, જેની અંદર પ્રાણિઓ પરસ્પર હંકાય-હુઃખી થાય તે સંસાર. તે સંસારને જે વડે આત્માઓ પ્રાપ્ત કરે—જે વડે સંસારમાં રખડે, હુઃખી થાય તે કષાય. તે હેાધ માન માયા અને લોભ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તથા પહેલાં જેના શબ્દાર્થનું નિરૂપણ કયું છે તે જ્ઞાન કહેવાય છે. જ્ઞાનના અહણ વડે તેના પ્રતિપક્ષભૂત અજ્ઞાનનું પણ અહણ છે. તે જ્ઞાનના પાંચ લેહ અને અજ્ઞાનના ત્રણ લેહ એમ આઠે લેહનું સ્વરૂપ પહેલાં વિસ્તારપૂર્વક કહ્યું છે. તથા ‘સંયમનં સંયમઃ સમ્યગુપરમઃ ચારિત્રમિત્યર્થઃ’ સંયમ એટલે ત્યાગ. સમ્યગ્ પ્રકારે વિરમવું—અહા અને જ્ઞાનપૂર્વક સર્વથા પાપવ્યાપારનો ત્યાગ કરવો તે સંયમ અથવા ચારિત્ર કહેવાય છે. તે પાંચ પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે—૧ સામાયિકચારિત્ર, ૨ છેદાપસ્થાપનીય ચારિત્ર ૩ પરિહાર વિશુદ્ધિક ચારિત્ર, ૪ સૂક્ષ્મસંપ્રસાધ ચારિત્ર, અને ૫ યથાખ્યાત ચારિત્ર. સંયમના અહણથી તેના પ્રતિપક્ષભૂત દેશસંયમ અને ‘અસંયમતુ’ પણ અહણ છે. તેમાં સમાય એટલે રાગ અને દ્વેષના રહિતપણાવડે આત્મસ્વરૂપમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. વિભાવદશામાંથી સ્વભાવમાં આવવું—અતર્ક્ય દંષ્ટિ થવી તે. આ સમાય અન્ય સાધુઓની ક્રિયાઓનું પણ ઉપલક્ષણ છે એટલે કે આ સમાય દ્વારા અન્ય સાધુઓની ક્રિયાઓ પણ લેવાની છે. કારણ કે સાધુઓની સઘળી ક્રિયાઓ રાગ-દ્વેષના અભાવરૂપ છે. અહિં સાધુની સઘળી ક્રિયાઓ રાગ-દ્વેષના અભાવમાં કારણ હોવાથી કારણમાં કાયનેા આરોપ કરીને સધુઓની સઘળી ક્રિયાઓનેજ રાગ-દ્વેષના અભાવરૂપ કહી છે. સમાયવડે-રાગદ્વેષના રહિતપણાવડે થયેલું અથવા સમાય છતાં થયેલું જે ચારિત્ર તે સામાયિક છે. અથવા સમ

૧ જ્ઞાન, ચારિત્ર, સમ્યક્ત્વ વિગેરે માર્ગજ્ઞાનોમાં તેના પ્રતિપક્ષ અજ્ઞાનાદિ પણ અહિં લેવાના છે. કારણ કે યોદ માર્ગજ્ઞા માહેની કોઇ પણ માર્ગજ્ઞા દ્વારા સઘળા સંસારી જીવોનો વિચાર કરવાનો હોય છે. જો અહિં પ્રતિપક્ષ ભેદ ન લેવામાં આવે તો તે જ્ઞાનદિમાં અમુક જીવોના જ વિચાર થાય અને ઘણો ભાગ રહી જાય તેથી જ અહિં પ્રતિપક્ષ ભેદનું પણ અહણ થાય છે.

૨ દેશથી—સર્વાં શૈ નહિ પણ અહય અર્થે પાપવ્યાપારનો ત્યાગ જે ચારિત્રમાં હોય તે દેશસંયમ અથવા સંયમાસંયમ પણ કહેવાય છે.

૩ જેમાં અહયાથે પણ પાપવ્યાપારનો ત્યાગ ન હોય તે અસંયમ અથવા અવિરતિ ચારિત્ર કહેવાય છે.

જોટલે સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રનો અધ્યયન જોટલે જે લાભ તે સમાય, અને તેજ સામાયિક છે. જોટલે જોટલે અર્થે આત્મામાં સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતું જાય છે, તે સામાયિક ચારિત્ર સર્વથા પાપવ્યાપારના ત્યાગરૂપ છે.

પ્રશ્ન—સામાન્ય રીતે સઘળાં ચારિત્રો સામાયિક છે, કારણ કે તે સઘળાં પાપવ્યાપારના ત્યાગરૂપ છે તો પછી હેતોપસ્થાપનીયાદિ શેઠ શા માટે ?

ઉત્તર—જો કે સઘળાં ચારિત્રો સર્વથા પાપવાળા વ્યાપારના ત્યાગરૂપ હોવાથી સામાયિક-રૂપજ છે, તો પણ પૂર્વ પર્વાયના ઉદ્ધારરૂપ જે વિશેષ છે, તેને લઈનેજ હેતોપસ્થાપનીયાદિ ચારિત્રો પહેલા સામાયિક ચારિત્રથી શબ્દ અને અર્થથી ભુલ પડે છે. અને પહેલામાં પૂર્વ-પર્વાયનો છેલ્લો વિગેરે કોઈપણ પ્રકારનો વિશેષ નહિ હોવાથી તે ‘સામાયિક’ એવા સામાન્ય ગ્રહમાં જ રહે છે. જોટલે કે પહેલા ચારિત્રો સામાયિક એવું સામાન્ય નામજ રહે છે. તે બે પ્રકારે છે—૧ ઇત્વર, ૨ યાવત્કથિક. તેમાં ભરત અને ઐરવતક્ષેત્રમાં પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના તીર્થમાં એકોને પાંચ મહાવ્રતોનો ઉચ્ચાર કરાવ્યો નથી તેવા નવદીક્ષિત શિષ્યનું અદ્વપકાળ માટેનું જે ચારિત્ર તે ઇત્વર અને દીક્ષાના સ્વીકારકાળથી આરંભી મરણ પર્થતનું જે ચારિત્ર તે યાવત્કથિક. તે ભરત અને ઐરવતક્ષેત્રના વચલા બાવીસ તીર્થંકરના તીર્થમાં રહેલા સાધુઓનું, અને મહાવિદેહક્ષેત્રના તીર્થંકરના તીર્થમાં રહેલા સાધુઓનું સમજવું. કારણ કે તેઓના ચારિત્રની ઉત્પાપના થતી નથી જોટલે કે તેઓને વડી દીક્ષા આપવામાં આવતી નથી, શરૂઆતથીજ તેઓને ચાર મહાવ્રતો ઉચ્ચરાવવામાં આવે છે, અને યાવત્કથ પર્થત નિરતિચાર પછે તેનું પાલન કરે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—‘સામાન્યથી સઘળાં ચારિત્રો સામાયિકરૂપજ છે, પરંતુ છેલ્લા આદિ વિશિષ્ટ ક્રિયાઓ વડે અર્થ અને નામથી ભુલ પડે છે. અને કોઈપણ જાતની વિશેષતા વિનાનું પહેલું ચારિત્ર સામાયિક એવી સામાન્ય સંજ્ઞામાંજ રહે છે. ૧ સર્વથા પાપવ્યાપારના ત્યાગરૂપ સામાયિક ચારિત્ર છે તે બે પ્રકારે છે—૧ ઇત્વર, ૨ યાવત્કથિક. તેમાં પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના તીર્થમાં મહાવ્રતોનું આરોપણ કયા વિનાના નવદીક્ષિત શિષ્યને વડી દીક્ષા આપતાં પહેલાં અદ્વપકાળ માટે જે આપવામાં આવે તે પહેલું ઇત્વર સામાયિક ચારિત્ર, અને વચલા બાવીસ તીર્થંકર અને મહાવિદેહક્ષેત્રના તીર્થંકરના તીર્થના સાધુઓને દીક્ષાની શરૂઆતથી તે મરણ પર્થતનું જે ચારિત્ર આપવામાં આવે તે યાવત્કથિક સામાયિક ચારિત્ર છે.’ ૨-૩

પ્રશ્ન—ચારિત્ર શ્રેણી કરનારાએ ઇત્વર સામાયિક પણ ‘હે ભગવન ! હું યાવત્કથપર્થત સામાયિક કરું છું’ એ પ્રમાણે જોટલું પોતાનું આયુષ્ય છે તેટલા કાળમાટે અહંશ કહ્યું છે, તો વડીદીક્ષા લેતા પૂર્વનું સામાયિકચારિત્ર ઓડતાં પોતે જે યાવત્કથપર્થતની પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેનો લોપ કેમ ન થાય ?

ઉત્તર—પહેલાં જ અમે કહ્યું છે કે સઘળાં ચારિત્રો સામાન્ય સ્વરૂપે તો સામાયિકરૂપજ છે, કારણ કે દરેક ચારિત્રમાં સંપૂર્ણ પાપવ્યાપારના ત્યાગનો સફાવ છે. માત્ર છેલ્લા આદિ વિશુદ્ધિ વિશેષવડે જ વિશેષતાને પ્રાપ્ત થતું શબ્દ અને અર્થવડે સિદ્ધતા ધારણ કરે છે. તેથી જેમ

યાવકથિક સામાયિક અથવા છેદોપસ્થાપનીયચારિત્ર ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ વિશેષરૂપ સૂક્ષ્મસંપન્ન-
ચાહિ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતાં ભાંગતા નથી, તેમ ઇત્વર સામાયિક પણ વિશુદ્ધિ વિશેષરૂપ છેદોપ-
સ્થાપનીયચારિત્ર પ્રાપ્ત થતાં ભાંગતું નથી. જો દીક્ષા છોડી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરે તોજ
ભાંગ થાય છે. પરંતુ સામાયિક ચારિત્રની જ વિશેષ વિશુદ્ધિરૂપ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર પ્રાપ્ત
થતાં ભાંગતું નથી. કહ્યું છે કે— 'વ્રતોને છોડી દેતાં ચારિત્રનો ભાંગ થાય છે, પરંતુ જે ચારિત્ર
પહેલાનાં ચારિત્રને વિશેષ શુદ્ધ કરે છે. નામમાત્રથી જ બુદ્ધ છે, તેનાથી ભાંગ કેમ થાય ?
અર્થાત્ સૂક્ષ્મસંપન્નચાહિ પ્રાપ્ત થતાં જેમ છેદોપસ્થાપનીયાદિનો ભાંગ થતો નથી તેમ છેદોપ-
સ્થાપનીય પ્રાપ્ત થતાં ઇત્વર સામાયિક ચારિત્રનો પણ ભાંગ ન થાય.' તથા જે ચારિત્રમાં પૂર્વ
પર્યાયનો છેદ અને મહાવ્રતોમાં સ્થાપન કરવાતું હોય તે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર. શુરુ બપોરે
નાની દીક્ષા આપે છે ત્યારે માત્ર કરેમિશતે ઉચ્ચરાવે છે, ત્યારપછી ચોગોદ્ધન કર્યા બાદ વડી
દીક્ષા આપે છે; અને તે વખતે પાંચ મહાવ્રતો ઉચ્ચરાવે છે. જે દિવસે વડી દીક્ષા લે છે, તે
દિવસથી દીક્ષાના વરસની શરૂઆત થાય છે, અને પૂર્વનો દીક્ષાપર્યાય કપાઈ જાય છે. આ વડી
દીક્ષા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર કહેવાય છે. તે બે પ્રકારે છે—૧ સાતિચાર, ૨ અને નિરતિચાર.
તેમાં ઇત્વર સામાયિકવાળા નવદીક્ષિત શિષ્યને જે પાંચ મહાવ્રતોનું આરોપણ થાય છે—જે વડી
દીક્ષા અપાય છે તે, અથવા એક તીર્થ કરના તીર્થમાથી અન્ય તીર્થ કરના તીર્થમાં જતા
જેમકે—પાર્થનાથ ભગવાનના તીર્થમાંથી વદ્ધાનસ્વામિના તીર્થમાં જતા સાધુઓ ચાર
મહાવ્રત છોડી પાંચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મને સ્વીકાર કરે તે નિરતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર.
અને મૂળ શુષ્ણનો ઘાત કરનાર સાધુને ફરી જે વ્રતો ઉચ્ચરાવવાં તે સાતિચાર છેદોપસ્થાપ-
નીય ચારિત્ર. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે— 'નવદીક્ષિત શિષ્યને અથવા એક તીર્થમાથી બીજા તીર્થમાં
જતા સાધુઓને નિરતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે, અને મૂળ શુષ્ણનો ઘાત કરનારને
સાતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે. અને સ્થિત કલ્પમાં હોય છે' જે તીર્થ કરના
તીર્થમાં વ્યાતુભાસ અને પ્રતિકમ્બાદિ આચારો નિશ્ચિતરૂપે હોય એવો જે પહેલા અને
છેલ્લા તીર્થ કરના તીર્થનો કલ્પ તે સ્થિતકલ્પ કહેવાય છે. તથા પરિહાર એટલે તપવિશેષ,
તપાવિશેષવડે ચારિત્રને આવરનારા કર્મની શુદ્ધિ જે ચારિત્રમાં થાય તે પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્ર
કહેવાય છે. તે બે ભેદે છે—૧ નિર્વિશમાનક, ૨ અને નિર્વિદ્યકાયિક. વિવક્ષિત ચારિત્રને
તપસ્યાદિ કરવાવડે સેવનારા જેઓ હોય તે નિર્વિશમાનક કહેવાય છે, અને જે યુનિવર્સ
તે ચારિત્રનું પાલન કરે છે તેઓના જેઓ પરિચારકો હોય તેઓ નિર્વિદ્યકાયિક કહેવાય
છે. આ પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્ર પાલક અને પરિચારક વિના અહણુ કરી શકાતું નહિ હોવાથી
ઉપરોક્ત નામે ઓળખાય છે. આ ચારિત્ર અહણુ કરનારનો નવ નવનો સમૂહ હોય છે.
તેમાંના ચાર તપસ્યાદિ કરવાવડે ચારિત્રનું પાલન કરનારા, ચાર પરિચારક—વેધાવસ્થા કરનારા,
અને એક વાચનાચાર્ય થાય છે. જો કે આ ચારિત્રને અહણુ કરનારા સમૂહના યુતાતિશયસંપન્ન
હોય છે તો પણ તેઓના આચાર હોવાથી એકને વાચનાચાર્ય તરીકે સ્થાપે છે. હવે નિર્વિ-
શમાનકની તપસ્યાનો કમ અન્ય શાસ્ત્રની ગાથાઓ દ્વારા બતાવે છે, તે આ પ્રમાણે— જ્ઞાની
મહારાજે શીયાળો, ઉનાળો અને ચોમાસુ એ ત્રણે ઋતુમાં જમન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ

ત્રણ હોદ્દે પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્રનો તપ કર્યો છે. ૧ ઉનાળામાં જ્યન્ય જોકે, મધ્યમ જે, અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ઉપવાસ કરવાના કહ્યા છે. ૨ શિયાળામાં જ્યન્ય જે, મધ્યમ ત્રણ, અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર ઉપવાસ અને ચોમાસામાં જ્યન્ય ત્રણ, મધ્યમ ચાર, અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ઉપવાસ કરવાના કહ્યા છે. પારણે આયંબિલ કરવાનું કહ્યું છે. અને બિહાના સાત પ્રકારમાંથી પાંચ પ્રકારે બિહાનું ગ્રહણ હોય છે, અને તેમાંના જે પ્રકારમાં અભિગ્રહ ધારણ કરવાનો હોય છે. તથા વાચનાચાર્ય અને પરિચારકો હમેશાં આયંબિલ કરે છે. 'અર્હિ પંચમુ ગદો દોસુ અમિ-ગાદો' એ પદ્ધતી સામાન્યતઃ સાધુઓની આહારની એવણા જોટલે આહાર ગ્રહણ કરવાના પ્રકાર 'સાત છે એમ જણાવ્યું છે. તે આ પ્રમાણે-સંસૃષ્ટ, અસંસૃષ્ટ, ઉદ્ધૃત, અદ્ધપલેપિકા, અવગૃહીત, પ્રગૃહીત, અને સાતમી ઉબ્બિતપદ્ધતી. એ સાત પ્રકારમાંથી પહેલા જે પ્રકારે ગમ્મહનિર્ગત સાધુને આહારનું ગ્રહણ થતું નથી, પાંચ પ્રકારે થાય છે. તે પાંચમાંથી પછી એકવડે આહાર અને એકવડે પાણી એ પ્રમાણે જેમાં અભિગ્રહ હોય છે. 'આ પ્રમાણે છ માસ પદ્ધત તપ કરીને નિર્વિશમાનક-તપ કરનારા અનુચર થાય છે, અને અનુચર તપ કરનારા થાય છે. જોટલે કે અત્યાર સુધી જે સુનિ વેશાવચ્ચ કરતા હતા તેઓ હવે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તપસ્યા કરે છે, અને તપસ્યા કરનારા અનુચર થાય છે. આ અનુચર તથા વાચનાચાર્ય આયંબિલ કરે છે. આ પ્રમાણે વળી છમાસ તપ કરીને ત્યાર પછી વાચનાચાર્ય તપસ્યા કરે છે. આઠમાંથી, એક વાચનાચાર્ય થાય છે, અને સાત વેશાવચ્ચ કરનારા થાય છે. આ પ્રમાણે આ પરિહારવિશુદ્ધિક કલ્પ અઠાર માસ પ્રમાણ કર્યો છે. (આ અઠાર માસમાંથી દરેકને એક વરસના આયંબિલ અને છમાસ ઉપવાસને આંતરે આયંબિલ કરવાનું આવે છે.) આ પ્રમાણે અર્હિ સંક્ષેપમાં આ કલ્પનું વર્ણન કર્યું છે, વિશેષ વર્ણન પ્રજાપનાદિ મોટા સૂત્રથી જાણીતું. આ અઠાર માસ પ્રમાણ કલ્પ પૂર્ણ કરીને ફરી પછી આજ પરિહાર-વિશુદ્ધિકલ્પનો સ્વીકાર કરે, અથવા બિનકલ્પનો સ્વીકાર કરે, અથવા ગમ્મહમાં આવી શકે

જુઓ પ્રવચન સારોહાર પૃષ્ઠ ૨૧૫ ગા. ૭૩૬

૧ જાણ કે લી આદિ ચીકણા પદાર્થવડે હાથ કે પાત્ર ખરડાયેલા હોય તે ખરડાયેલા હાથ કે પાત્રવડે જે બિહા ગ્રહણ કરવી તે સંસૃષ્ટ બિહા. ૨. જાણ કે લી આદિ ચીકણા પદાર્થવડે નહિ ખરડાયેલા હાથ કે પાત્રવડે જે બિહા ગ્રહણ કરવી તે અસંસૃષ્ટ બિહા. ૩. તપેલી વિગેરે શૂળ પાત્ર-માંથી થાળી વિગેરે બીજા પાત્રમાં કાઢેલું ભોજન ગ્રહણ કરવું તે ઉદ્ધૃત બિહા. ૪. લેપ જોટલે ચીકણા જેની અંદર નથી એવા નિરસ વાલ ચણા વિગેરેને ગ્રહણ કરવા તે અથવા જે ગ્રહણ કરતાં પશ્ચાત્-કર્મ આદિથી ઉત્પન્ન થયેલા કર્મોના જંધ અદ્ધ થાય તે અદ્ધપલેપિકા બિહા. ૫. ભોજનકાળે થાળી વિગેરે પાત્રમાં ફર આદિ જે ભોજન ભોજન કરનારને પીરસ્યું હોય, તે પીરસેલા ભોજનમાંથી જે ગ્રહણ કરવું તે અવગૃહીતબિહા. ૬. ભોજનકાળે ભોજન કરવા ક્ષમ્મતા પુરુષને પીરસવા ક્ષમ્મતા કોઇ રસોધવા વિગેરેએ અથવા વિગેરેથી તપેલી વિગેરે પાત્રમાંથી ભોજન કાઢેલું હોય પરંતુ પીરસ્યું ન હોય તેને જે ગ્રહણ કરવું અથવા ખાનારાએ પોતેજ પોતાના હાથવડે પાત્રમાંથી અથવા વિગેરેથી કાઢેલા ભોજનને જે ગ્રહણ કરવું તે પ્રગૃહીત બિહા. ૭. જે ભોજન ખરાજ આદિ હોવાને કારણે નાખી દેવા યોગ્ય હોય અને જે ભોજનને આજણ્યાદિ પછી લેવા ન ક્ષમ્મતા હોય તે ભોજનને અથવા અર્ધા છોડેલા ભોજનને ગ્રહણ કરવું તે ઉબ્બિતપદ્ધતી બિહા.

એ. આ ચારિત્રને સ્વીકાર કરનારા વીર્ય'કર પાસે સ્વીકારે અથવા વીર્ય'કર પરમાત્મા પાસે જેમણે આ ચારિત્રનો સ્વીકાર કર્યો છે તેઓની પાસે સ્વીકારે છે, પરંતુ અન્યની પાસે સ્વીકારે નહિ. એઓનું જે ચારિત્ર તે પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર કહેવાય છે.' તથા કિર્દિરૂપે કરાયેલ સૂક્ષ્મ લોભ કષાયનો ઉદય જેની અંદર હોય તે સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર. આ ચારિત્ર દશમે ગુણસ્થાનકે હોય છે. અહિં કિર્દિરૂપે કરાયેલ લોભનો જે અવશેષ ભાગ રહેલો છે, તેનો ઉદય હોય છે. તે વિશુદ્ધમાનક અને સંકલિપ્યમાનક એમ બે ભેદ છે. તેમાં ક્ષપકશ્રેણિ અથવા ઉપશમશ્રેણિ ઉપર ચઢતા વિશુદ્ધમાનક હોય છે, કારણ કે ચઢતા પરિણામવાળા હોય છે, અને ઉપશમશ્રેણિથી પડતા સંકલિપ્યમાનક હોય છે, કારણ કે પડતા પરિણામવાળા થાય છે. તથા અથાખ્યાત-અહિં અથ શબ્દ યથાર્થ અર્થમાં અને આર્ અભિવિધિ-મયોદા અર્થમાં છે. યથાર્થપણે મયોદાપૂર્વક જે ખ્યાત એટલે અકષાયરૂપ ચારિત્ર કહ્યું છે, તે અથાખ્યાત કહેવાય છે. કહ્યું છે કે-‘અથ શબ્દ યથાર્થ’ અર્થમાં અને આર્ અભિવિધિના અર્થમાં કહ્યો છે. આવા પ્રકારનું અકષાયરૂપ જે ચારિત્ર તે અથાખ્યાત અથવા યથાખ્યાત ચારિત્ર કહ્યું છે.’ અહિં યથાખ્યાત એ ણીભું નામ છે, તેનો અન્યથા આ પ્રમાણે છે-જેમ સર્વ જીવલોકમાં અકષાય ચારિત્ર પ્રસિદ્ધ છે તે પ્રમાણે જે ચારિત્ર તે યથાખ્યાત. કષાયના ઉદય વિનાનું જે ચારિત્ર તે યથાખ્યાત કહેવાય છે. તે ચારિત્ર બે ભેદ છે—૧ છાસસ્થિક, અને ૨ કેવલિક. છાસસ્થિક પણ બે પ્રકારે છે—૧ ક્ષાયિક, ૨ જૌપશમિક. તેમાં ચારિત્ર મોહનિયતા સર્વથા ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલું ક્ષાયિક યથાખ્યાત બારણે ગુણસ્થાને. અને ચારિત્ર મોહના સર્વથા ઉપશમથી થયેલું જૌપશમિક યથાખ્યાત અગીઆરમા ગુણસ્થાને હોય છે. તથા કેવલિક યથાખ્યાત પણ બે ભેદ છે—૧ સયોગિકેવલી સંખંધી, ૨ અયોગિકેવલી સંખંધી. કહ્યું છે કે—‘છાસસ્થિક અને કેવલિક એમ બે ભેદ યથાખ્યાત કહ્યું છે. તે દરેકના બપોળે ભેદ છે—તેમાં ક્ષયથી થયેલ, અને ઉપશમથી થયેલ એમ બે ભેદ પહેલા છાસસ્થિકના છે, તથા સયોગિકેવળીનું અને અયોગિકેવળીનું એમ બે ભેદ કેવલિક યથાખ્યાતના છે.’ આ આ પ્રમાણે સંક્ષેપે ચારિત્રનું સ્વરૂપ કહ્યું. તથા તેખડું તે દર્શન અથવા સામાન્ય અને ત્રિશેષ સ્વરૂપવાળી વસ્તુના વિષયમાં જાતિ ગુણ લિંગ ક્રિયા સિવાય સામાન્ય માત્ર જે જ્ઞાન તે દર્શન. તે ચાર પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે—૧ અણુદર્શન, ૨ અચણુદર્શન, ૩ અવધિદર્શન, અને ૪ કેવળદર્શન. આ ચારેનું સ્વરૂપ ઉપયોગના અધિકારમાં પહેલાં જણાવ્યું છે ત્યાંથી જાણી લેવું. તથા, ‘લિદયતે નિજયતે આત્મા કર્મણા સદા જનયેતિ હેર્યા.’ જે વડે આત્મા કર્મની સાથે લેવાય તે લેશ્યા કહેવાય. યોગાન્તર્ગત કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યની સુખ્યતાવડે કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યના યોગે થયેલ આત્માના જે શુભાશુભ પરિણામવિશેષ તે લેશ્યા કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—‘કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યોના પ્રધાનપણાવડે સ્ફટિક સરખા આત્માનો જે શુભાશુભ પરિણામ તેમાં આ લેશ્યા શબ્દ પ્રવર્તે છે. એટલે કે કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યોના યોગે થયેલા શુભાશુભ પરિણામને લેશ્યા કહે છે.’ તે છ પ્રકારે છે—૧ કૃષ્ણલેશ્યા, ૨ નીલલેશ્યા, ૩ કાપોતલેશ્યા, ૪ તેભે લેશ્યા, ૫ પદ્મલેશ્યા, ૬ અને શુકલલેશ્યા. કૃષ્ણાદિક લેશ્યાઓની યોગાન્તર્ગત-મન વચન અને કાયાની વર્ગણાઓની અન્તર્ગત અનંતી વર્ગણાઓ રહેલી છે, એમ જાણવું. કારણ કે યોગ સાથે

તેઓનો અન્વય વ્યતિરેક સંબંધ જણાય છે, તે આ પ્રમાણે-જ્યાં સુધી યોગ છે ત્યાં સુધીજ દેશ્યા છે, અને યોગના અભાવે અયોગિ અવસ્થામાં હોતી નથી. આ પ્રમાણે દેશ્યાઓનો અન્વય વ્યતિરેક સંબંધ યોગની સાથે હોવાથી દેશ્યાઓ યોગાન્તર્ગત દ્રવ્યો છે એમ સમજવું. તથા તથાપ્રકારના આનાદિ પારિણામિક ભાવવડે મોક્ષગમનયોગ્ય જે આત્મા તે ભવ્ય. અને તથાપ્રકારના પારિણામિક ભાવવડે મોક્ષગમનને જે અયોગ્ય તે અભવ્ય. તે અર્હિ ભવ્યના અહંભુથી તેના પ્રતિપક્ષભૂત અભવ્યનું પણ અહંભુ કરવાનું છે. સમ્યક્-શબ્દ પ્રશંસા અથવા અવિરુદ્ધ અર્થમાં છે. સમ્યક્ જીવનો ભાવ-પરિણામ તે સમ્યક્ત્વ. એટલે પ્રશસ્ત અથવા મોક્ષને અવિરોધી જે આત્માનો પરિણામવિશેષ તે સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.

પ્ર૦—સમ્યક્ત્વ કે જે આત્માનું સ્વરૂપ છે તે કોઈ હેતુવડે પ્રાપ્ત થાય છે, કે હેતુ નિસિવાય પ્રાપ્ત થાય છે? હેતુનો વિચાર કરતા કોઈ હેતુ થતી શકતો નથી. તે આ પ્રમાણે-સમ્યક્ત્વનો કયો હેતુ છે? ૧ શું અરિહંત ભગવાનના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ હેતુ છે? ૨ અથવા સિદ્ધાંતના અર્થનું શ્રવણ કરવું એ હેતુ છે? ૩ કે આ બે નિસિવાય અન્ય હેતુ છે? અર્હિ આ પ્રમાણે ત્રણ પક્ષ થઈ શકે છે. તેમાં પ્રથમ ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ સમ્યક્ત્વનાં હેતુ નથી, કારણ કે અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ કરવા છતાં પણ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ થતી નથી. તે આ પ્રમાણે ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ કરવા છતાં પણ અભવ્યોને સમ્યક્ત્વ ઉત્પત્તિ થતી નથી. માટે તે સમ્યક્ત્વનું કારણ નથી. જે છતાં જે ન થાય તે તેનું કારણ છે એમ યુદ્ધિમાન પુરુષો કહી શકે નહિ, કારણ કે કારણના અભાવમાં કાર્યની ઉત્પત્તિરૂપ અતિપ્રસંગ દોષની પ્રાપ્તિ થાય. વળી કદાચ એમ કહો કે ઉપર દેશ્યા-આરવાળી જમીનમાં નાખેલું ખીજ જેમ શુદ્ધ ભૂમિનો અભાવ હોવાથી અંકુર ઉત્પન્ન કરતું નથી એટલા માત્રથી કંઈ ખીજ અંકુરોત્પત્તિનું કારણ નથી એમ કહેવાતું નથી, કારણ કે અન્યત્ર શુદ્ધ ભૂમિમાં નાખેલું એજ ખીજ અંકુરોત્પત્તિનું કારણ થાય છે તેમ અભવ્યો પણ સમ્યક્ત્વરૂપ અંકુરની ઉત્પત્તિ પ્રત્યે ઉપરદેશ જેવા હોવાથી તેઓને ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરતા નથી, છતાં પણ ભગવાન અરિહંતની પૂજા દર્શનાદિ એ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં હેતુ નથી એમ નથી, કારણ કે શુદ્ધભૂમિ જેવા ખીજા ભવ્ય આત્માઓમાં સમ્યક્ત્વના હેતુરૂપે સ્પષ્ટપણે જણાય છે માટે અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ એ સમ્યક્ત્વનો હેતુ છે, તેમાં કંઈ દોષ નથી એ તમારું કથન અસત્ય છે. કારણ કે કેટલાક દીર્ઘ સંસારી ભવ્ય આત્માઓને અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ કરવા છતાં પણ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ થતી નથી. માટે અરિહંત બિંબની પૂજા દર્શનાદિ સમ્યક્ત્વનું કારણ નથી. હવે ખીજો પક્ષ પ્રવચનાર્થનું શ્રવણ એ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં કારણ છે એમ કહો તો તે પણ અસત્ય છે, કારણ કે અનંતવાર પ્રવચનના અર્થનું શ્રવણ કરવા છતાં પણ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ થતી નથી. તે આ પ્રમાણે-સર્વજીવો અનંતવાર ઐવેયકમાં ઉત્પન્ન થયા છે એમ ભગવતે જણાવ્યું છે. આ પ્રમાણે ઐવેયકમાં

૧ અર્હિ સર્વજીવો અનંતવાર ઐવેયકમાં ઉત્પન્ન થયા છે; એમ ભગવતે જણાવ્યું છે એ કથન ત્રસપણું પામી અનંતકાળ સુધી સંસારમાં રહેલા જીવોની અપેક્ષાએ સમજવું.

અનંતીવાર ઉત્પત્તિ રજોહરણાદિ સાધુનું વિગ ધારણ કર્યો વિના સંભવતી નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-‘અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ જિનપ્રણીત દ્રવ્ય સંજ્ઞમવડે ઐવેયકમાં ઉત્પત્તિ થાય છે.’ રજોહરણ આદિ સાધુનું વિગ જ્યારે ધારણ કરે ત્યારે યથાયોગ્ય રીતે સિદ્ધાંતોના અર્થનું અવણ અને તેનું જ્ઞાન અવશ્ય હોય છે. જે માટે કહ્યું છે કે-‘જ્યારે સાધુનું વિગ ધારણ કરે ત્યારે યથાયોગ્ય રીતે સૂત્રપોરિસી, અથપોરિસી આદિ શ્રુતધર્મ હોય છે. એટલે કે અસુક સમયે મૂળ સૂત્રનોજ પાઠ કરવો, અસુક સમયે અર્થનો વિચાર કરવો, એ રૂપ શાસ્ત્રાધ્યયન અવશ્ય હોય છે. કારણ કે વીતરાગ દેવે તે તેઓનું નિત્યકર્મ કહ્યું છે.’ આ ગાથામાં ‘જ્ઞો’ એ પદથી શ્રુતધર્મ લેવાનો છે, અને તે પણ જેમણે સઘળા દોષોનો નાશ કર્યો છે એવા વીતરાગના વચનરૂપ છે. આ પ્રમાણે અનંતવાર પ્રવચનના અર્થનું અવણ કરવા છતાં પણ કેટલાક આત્માઓને સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ થતી નથી, કારણ કે જ્યારે સમ્યક્ત્વ થાય ત્યારે કંઈક ન્યૂન અર્ધપુર્ણગત પરાવર્તન સંસાર બાકી રહે છે, હવે જે પ્રવચનાર્થના અવણથીજ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય તો ‘સઘળા જીવોને અર્ધપુર્ણગત પરાવર્તન સંસાર બાકી રહે, પણ સઘળા જીવોનો એટલો સંસાર ઘટી શકતો નથી. કહ્યું છે કે-‘સમ્યક્ત્વ જ્યારે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે અવશ્ય કંઈક ન્યૂન અર્ધપુર્ણગત પરાવર્તન સંસાર શેષ રહે છે. સઘળા જીવોને કંઈ એટલો સંસાર શેષ હોતો નથી.’ માટે પ્રવચનાર્થનું અવણ સમ્યક્ત્વ ઉત્પત્તિમાં હેતુ નથી. હવે ત્રીજો પક્ષ કહે છે-આ બે હેતુથી કોઈ અન્ય હેતુ સમ્યક્ત્વમાં કારણ છે એમ કહો તો તે પણ અસત્ય છે, કારણ કે તે હેતુઓ સંસારમાં અનંતી વાર પ્રાપ્ત થયા છતાં સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થયું નથી. કહ્યું છે કે-‘અન્ય કોઈ એવો હેતુ નથી કે જે હેતુને પૂર્વે પ્રાપ્ત ન કર્યો હોય. કારણ કે અનાદિ સંસારમાં જમણ કરતાં કયા હેતુ સાથે યોગ થયો નથી ? અર્થાત્ દરેક હેતુ સાથે યોગ થયો છે. છતાં સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થયું નથી, માટે એવો કોઈ પણ અન્ય હેતુ નથી કે જે સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં કારણ હોય.’ હવે અહેતુક-હેતુ સિવાયજ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે એ પક્ષનો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો તે પણ અચુક્ત છે. કેમકે હેતુના અસ્વીકારમાં સર્વકાર્યો સર્વ સ્થળે અને સર્વ જીવોને સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિના પ્રસંગ આવે. કારણ કે જેની ઉત્પત્તિમાં કોઈ કારણ નથી તે અસુક ક્ષેત્રમાં અસુક કાળમાં કે અસુક પુરુષને થાય એ નિયમજ હોતો નથી, પરંતુ ગમે તે કાળમાં ગમે તે ક્ષેત્રમાં કે ગમે તેવા આત્માને થાય એમ પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે જે દેશ કાલાદિ નિમિત્ત રૂપે નથી તે નિયત થવા માટે એટલે કે અસુક દેશમાં કે અસુક કાળમાં જ થાય તેમ નિશ્ચિતરૂપે થવા માટે યોગ્ય પણ નથી, કારણ કે જો તે દેશકાલાદિમાં નિયતરૂપે થાય તો તેજ દેશકાળાદિ હેતુરૂપે થવાનો પ્રસંગ આવે. માટે અહેતુક પક્ષ ઘટી શકતો નથી. આ રીતે સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં હેતુરૂપે એક પણ પક્ષ ટકી શકતો નથી.

ઉ-તમે જે સહેતુક-સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં કોઈ હેતુ છે કે અહેતુક-સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં કોઈ હેતુ નથી ? એવા સુખ્ય જે બે પક્ષો કહ્યા તેમાંથી અહેતુક પક્ષને તો અમે સ્વીકારતાજ નહિ હોવાથી અમને કોઈ ક્ષતિ-દોષ કરતો નથી. સહેતુક પક્ષનો તો અમે સ્વીકાર કરીએ

છીએજ. સહેતુક પક્ષ સંબંધે પણ સમ્યક્ત્વનો કયો હેતુ છે ? શું ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ હેતુ છે, અથવા પ્રવચનાર્થનું અવશ્ય હેતુ છે ઈત્યાદિ તમે જે કહ્યું તે પણ અભિપ્રાય નહિ સમજતા હોવાથી અચુક છે. કારણ કે બિનેશ્વરના વચનોના રહસ્યને સમજનાર ‘માત્ર ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિકજ સમ્યક્ત્વનું’ નિમિત્ત છે’ એમ કહેતા નથી, પરંતુ સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિનું પારમાર્થિક કારણ તથાભવ્યત્વરૂપ અનાદિ પારિણામિક ભાવ કે જે જીવનો સ્વભાવવિશેષ છે તે છે. અને જાકીના ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ તે તો સહકારિકારણ છે. માટે અહિં કંઈ દોષ નથી. તે આ પ્રમાણે—એવાજ પ્રકારનો તે તે આત્માનો ‘તથાભવ્યત્વરૂપ અનાદિ પારિણામિક સ્વભાવવિશેષ છે કે જેવડે તે તે વિવક્ષિત ક્ષેત્રમાં તે તે વિવક્ષિત કાળમાં અને તે તે પ્રતિનિયત ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ ‘સહકારીકારણદ્વારા સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય છે. કેટલાકને તથાપ્રકારના અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ નિમિત્ત વિના પણ સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય છે. તથાભવ્યત્વ એ સાધ્યવ્યાધિ સમાન છે. જેમ કોઈ એક સાધ્યવ્યાધિ પોતાની મેળે જ શાંત થાય છે, અને કોઈ એક જ્યાં સુધી વૈદ્યના કહેવા પ્રમાણે ઉપચાર કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી શાંત થતો નથી, ઉપચાર કર્યો બાદ શાંત થાય છે, અથવા લાભા કાળે સ્વયમેવ દૂર થાય છે. તેમ આ તથાભવ્યત્વ પણ કોઈક તો પોતાની મેળેજ પરિપક્વ થાય છે. જેવડે અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિક બાહ્ય નિમિત્તની અપેક્ષા સિવાયજ આત્માને સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને કોઈક તો અરિહંતના બિંબની પૂજા, દર્શન; વિશિષ્ટ તપોભક્તીવાળા સાધુઓનું દર્શન, અથવા પ્રભુના વચનના અવશ્યરૂપ નિમિત્તોની અપેક્ષા સ્વ પરિપક્વ થાય છે, અથવા ઘણે કાળે નિમિત્તવિનાજ પરિપક્વ થાય છે. આજ હેતુથી હરિભક્તસૂરિ મહારાજે ધર્મસાર પ્રકરણમાં કહ્યું છે કે—‘આ તથાભવ્યત્વ સાધ્ય વ્યાધિ સમાન છે’ તેથી તથાપ્રકારના અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિક તથાભવ્યત્વના પરિપાકમાં હેતુરૂપે થઈને સમ્યક્ત્વનું પણ કારણ થાય છે. ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શન અને પ્રવચનાર્થનું અવશ્ય તથાભવ્યત્વના પરિપાકમાં હેતુ થાય છે, અને તથાભવ્યત્વનો પરિપાક થયા બાદ તેજ પૂજા દર્શનાદિ સમ્યક્ત્વનું પણ કારણ થાય છે. વળી પૂર્વપક્ષીએ ‘પૂજા દર્શનાદિ સામગ્રી છતાં પણ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતું નથી માટે તે સમ્યક્ત્વનું કારણ નથી’ એ જે કહ્યું છે તે પણ અયોગ્ય છે. કારણ કે જેના ભવ્યત્વનો પરિપાક થયો છે તેનેજ અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિ સમ્યક્ત્વના હેતુરૂપે થાય છે, એમ શાસ્ત્રમાં સ્વીકારેલ છે. પરંતુ જ્યાં સુધી તથાભવ્યત્વનો પરિપાક થયો હોતો નથી ત્યાં સુધી તે દર્શનાદિ સમ્યક્ત્વના હેતુરૂપે સ્વીકાર્યો નથી. તથાભવ્યત્વનો એવાજ પ્રકારનો અનાદિ પારિણામિક સ્વભાવ છે કે જેવડે વિવક્ષિત ક્ષેત્ર અને કાળનો સફળાવ થાય ત્યારે ભગવાન અરિહંતના બિંબની પૂજા દર્શનાદિની અપેક્ષાએ તે તથાભવ્યત્વનો પરિપાક થાય છે અને સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં હેતુ થાય છે. આ રીતે તથાભવ્યત્વનો પરિપાક સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિમાં મૂળ કારણ છે અને

૧ પ્રત્યેક ભવ્યનું તે તે વિશેષ પ્રકારનું જે ભવ્યત્વ તેને તથાભવ્યત્વ કહેવામાં આવે છે.

૨ સાથે રહી જે કાર્વ ઉત્પન્ન કરે તે સહકારિ કારણ કહેવાય છે

પૂજા દર્શનાદિ સહકારિ કારણ છે. તેથી અહિં કંઈ દોષ નથી. એટલું જ કહેવું બસ છે. તે 'સમ્યક્ત્વ ત્રણ પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે-૧ ક્ષાયિક, ૨ ક્ષાયોપશમિક, ૩ ઔપશમિક. તેમાં ત્રણ પ્રકારના દર્શનમોહનીયના સર્વથા ક્ષયથી જે ઉત્પન્ન થાય તે ક્ષાયિક, દર્શન-મોહનીયનો ક્ષય અનંતાનુબંધીના ક્ષય થયા વિના થતો નથી માટે તે અનંતાનુબંધીનો-ક્ષય પણ અહિં લેવાનો છે. તથા ઉદયપ્રાપ્ત મિથ્યાત્વના ક્ષયથી અને ઉદય અપ્રાપ્તના ઉપશમથી એટલે કે સમ્યક્ત્વ સ્વરૂપણની પ્રાપ્તિરૂપ રોકાયેલ (મિથ્યાત્વ)ના ઉદયિત્વ સ્વરૂપથી થયેલ જે તત્ત્વરુચિ તે 'ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ. તથા ઉદયમાં આવેલા મિથ્યાત્વના ક્ષયથી અને ઉદયમાં નહિ આવેલા મિથ્યાત્વના રસોદય અને પ્રદેશોદય સ્વરૂપ બંને પ્રકારના ઉદયના રોકવાથી થયેલ જે તત્ત્વરુચિ તે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ. સમ્યક્ત્વના શંકણથી તેના પ્રાતપક્ષભૂત મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન અને મિશ્રણ પશુ શંકણ કયું છે, તેઓનું સ્વરૂપ શુભસ્થાનકના સ્વરૂપના કથન પ્રસંગે વર્ણવશે આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વ માર્ગભૂત સ્વરૂપ કહ્યું. તથા જે દ્વારા પૂર્વોપરનો વિચાર કરી શકાય તે સંસાર-મનવાળા આત્માઓ સંસારી, અને તેના પ્રતિપક્ષ-મનવિનાના સઘળા એકેન્દ્રિયાદિ જીવો અસંસારી સંસારીના શંકણથી તત્પ્રતિપક્ષ અસંસારીનું પશુ શંકણ કયું છે. તથા જ્યોત્સ્નાહાર, લોભાહાર, અને કવલાહાર આ ત્રણમાંથી કોઈપણ જાતનો આહાર કરે તે આહારી, અને આ ત્રણમાંથી એક પશુ જાતનો આહાર ન કરે તે અજ્યાહારી કહેવાય છે. આહારીના શંકણથી તત્પ્રતિપક્ષ અજ્યાહારી પણ શંકણ કરાયા છે.

આ પ્રમાણે ચૌદ માર્ગભૂતસ્થાનનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે તેઓમાં કોઈ સ્થળે નિષેધદ્વારા, અને કોઈ સ્થળે વિધાનદ્વારા યોગો કહેવા ઇચ્છતા નીચેની ગાથા કહે છે—

इगिविगलथावरेसु न मणो दो भेय केवलदुगंमि ।
इगिथावरे न वाया विगलेसु असच्चमोसेव ॥९॥

एक [एकेन्द्रिय] विकलस्थावरेषु न मनः द्वौ भेदौ केवलद्विके ।
एकस्थावरे न वचः विकलेष्वसत्यामृषैव ॥९॥

અર્થ—એકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિય અને સ્થાવરમાં મનોયોગ હોતો નથી. કેવળદ્વિક માર્ગભૂતમાં મનોયોગના બે ભેદ હોતા નથી. એકેન્દ્રિય અને સ્થાવરમાં વચનયોગ હોતો નથી. અને વિકલેન્દ્રિયમાં અસત્ય અમૃષા વચનયોગજ હોય છે.

૧ ત્રણ પ્રકારના સમ્યક્ત્વનું વિશેષ સ્વરૂપ ઉપશમના કરણમાં આવશે ત્યાંથી જોઈ લેવું.

૨ જે અનંતાનુબંધિ ચાર સત્તામાં ન હોય તો મિથ્યાત્વ અને મિશ્ર મોહનીય એ બેના અને જે અનંતાનુબંધિ ચાર સત્તામાં હોય તો તે ચાર સહિત મિથ્યાત્વ તથા મિશ્ર મોહનીય એમ છતાં પ્રદેશોદયથી તથા ઉપશમ સમ્યક્ત્વરૂપ વિશુદ્ધિવડે શુદ્ધ કરાયેલ મિથ્યાત્વ મોહનીયના દલિલરૂપ સમ્યક્ત્વ મોહનીયના રસોદયથી થયેલ જે તત્ત્વરુચિ તે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.

ટીકાતુ—ઇન્દ્રિયદ્વારમાં એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચૈદ્રિન્દ્રિય માર્ગોમાં, કાય-દ્વારમાં પૃથ્વી, અપ્, તેઊ, વાયુ, અને વનસ્પતિ કાયમાર્ગોમાં અને ઉપલક્ષણથી અસંગી તથા અનાહારક માર્ગોમાં પણ મનોયોગના ચાર લેહમાંથી એકપણ લેહ હોતો નથી. તથા જ્ઞાન અને દર્શનદ્વારમાંથી કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન માર્ગોમાં મનોયોગના અસત્ય અને સત્યાસત્ય એ બે લેહ હોતા નથી, પરંતુ સત્યમનોયોગ અને અસત્યામૃષા મનોયોગ એ બે લેહ હોય છે. તથા ઇન્દ્રિયદ્વારમાં એકેન્દ્રિયમાર્ગોમાં, કાયદ્વારમાં પૃથ્વીકાયાદિ પાંચે સ્થાવરમાર્ગોમાં, અને ઉપલક્ષણથી અણુહારિમાર્ગોમાં વચનયોગના ચારે લેહો હોતા નથી. તથા વિકલેન્દ્રિયોમાં અને ઉપલક્ષણથી અસંગિમાર્ગોમાં અસત્યઅમૃષા વચનયોગ હોય છે, શેષ લેહો હોતા નથી. ૬

સત્ત્વા અસત્ત્વમોસા દો દોસુવિ કેવલેસુ માસાઓ ।

અંતરગદ્ કેવલિણ્ણુ કમ્મયન્નત્થ તં વિવક્ષાણ્ણ ॥૧૦॥

સત્યાસત્યામૃષે દ્વે દ્વોરોપિ કેવલયોર્મપિ ।

અન્તરગતૌ કેવલિકે કર્મણમન્યત્ર તત્ વિવક્ષયા ॥૧૦॥

અર્થ—કેવળદ્વિકમાર્ગોમાં સત્ય અને અસત્યઅમૃષા એ બે ભાષા હોય છે. વિશ્લેષણ અને કેવલિસમુદ્ધાતમાં કાર્મણયોગ હોય છે, અન્યત્ર તે વિવક્ષાએ હોય છે.

ટીકાતુ—કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એ બે માર્ગોમાં સત્ય અને અસત્યામૃષા એ બે વચનયોગ હોય છે, અને શેષ સગી આદિ માર્ગોમાંસ્થાનોમાં મનોયોગના ચારે લેહ તથા વચનયોગના ચારે લેહ હોય છે. તથા વિશ્લેષણમાં, ઉત્પત્તિના પ્રથમસમયે, અને કેવલીસમુદ્ધાતમાં ત્રીજે ચોથે અને પાંચમે સમયે કાર્મણકાયયોગ હોય છે, અન્યકાળે વિવક્ષાએ હોય છે. એટલે કે એ સત્તારૂપે વિવક્ષા કરવામાં આવે તો હોય છે, યોગરૂપે વિવક્ષા કરવામાં આવે તો હોતો નથી. કારણ કે ઉપર કહ્યું તે સિવાયના કાળમાં મિશ્ર કે ઔદારિકાદિયોગો હોય છે, પરંતુ કેવળ કાર્મણકાયયોગ હોતો નથી. ૧૦

મળનાણવિમંગેસુ મીસં ઝરલંપિ નારયસુરેસુ ।

કેવલથાવરવિગલે વેઝન્વિદુગં ન સંભવદ્ ॥૧૧॥

મનોજ્ઞાનવિમલ્લયોઃ મિશ્રમુરલમપિ નારકસુરેષુ ।

કેવલસ્થાવરવિકલે વૈક્રિયદ્વિકં ન સંભવતિ ॥૧૧॥

અર્થ—મનઃપર્યવજ્ઞાન અને વિભાગજ્ઞાનમાં ઔદારિકમિશ્રયોગ સંભવતો નથી. નારદી અને દેવોમાં ઔદારિકયોગ પણ હોતો નથી. કેવલદ્વિક, સ્થાવર, અને વિકલેન્દ્રિયમાં વૈક્રિય-દ્વિક સંભવતું નથી.

ટીકાતુ—મનઃપર્યવજ્ઞાન અને વિભાગજ્ઞાનમાર્ગોમાં ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ હોતો નથી.

કારણ કે ઔદારિકમિશ્ર મનુષ્ય તિથ્યોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય છે, ત્યાં તે બંને જ્ઞાને હોતા નથી. તેમાં મનઃપર્યવજ્ઞાન દ્રવ્ય અને ભાવથી સંયમી આત્માઓનેજ શાય છે તે તો પર્યાપ્તોજ હોય છે. અને વિભાગજ્ઞાન મનુષ્ય તિથ્યોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં ઉત્પન્ન થતું નથી. તથા નારકી અને દેવોમાં ઔદારિકમિશ્ર અને ઔદારિક એ બંને યોગો તેઓતું ભવધારણીય શરીર વૈકિય હોવાથી હોતા નથી. ગાથાના બીજા પાદમાં મૂકેલ અપિ શબ્દ બહુલ અર્થવાળો હોવાથી ચક્ષુરશન અને અણુહારિભાગીજ્ઞામાં ઔદારિકમિશ્ર વૈકિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર હોતા નથી, એમ સમજવું. તથા કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ઉપલક્ષણથી યથા-ખ્યાત ચારિત્ર. વાચુવર્ચિત પૃથિવીકાયાદિ સ્થાવર અને ગેષ્ટન્દ્રિય, તેષ્ટન્દ્રિય તથા અહિરિન્દ્રિય એ દશ ભાગીજ્ઞામાં વૈકિય અને વૈકિયમિશ્રયોગો હોતા નથી. હિંધિને પ્રયોગ કરવામાં પ્રમાદ છે તેથી સાતમા શુલ્કસ્થાનથી આગળ કૌર્ષપણ શુલ્કસ્થાનકે કૌર્ષપણ હિંધિ ફારવતા નથી તેથીજ કેવળદિક અને યથાખ્યાત ચારિત્રભાગીજ્ઞામાં વૈકિયદિક હોતું નથી અને સ્થાવરાદિમાં તો હિંધિજ હોતી નથી તેથી વૈકિયદિક હોતું નથી. વાચુકાચમાં વૈકિયદિક હોય છે માટે વાચુતું વજન કયું છે. ૧૧

આહારદુર્ગં જાયઙ્ ચોદસપુલ્લિસ્ત ઇઙ્ વિસેસણઓ ।

મણુયગૃપંચેવિયમાઙ્પસુ સમર્ષપ જોષ્ઙ્જા ॥૧૨॥

આહારકદ્વિકં જાયતે ચતુર્દશપૂર્વિણં ઇતિ વિશેષણતઃ ।

મનુષ્યગતિ-પદ્ધેન્દ્રિયાદિકેષુ સ્વમત્યા યોજયેત્ ॥૧૨॥

અર્થ—આહારકદિક ઔદપૂર્વિનેજ હોય છે. એ વિશેષણવડે, મનુષ્યગતિ અને પચેન્દ્રિયાદિ ભાગીજ્ઞામાં જ્યાં ઔદ પૂર્વધર સંભવી શકે ત્યાં સ્વમતિથી તેની યોજના કરવી.

ટીકાતુ—આહારક અને આહારકમિશ્રકાયયોગ હિંધિસંપત્ત ઔદપૂર્વધરમુનિનેજ હોય છે, બીજા કૌંધને હોતા નથી. એવું વિશેષણ હોવાથી મનુષ્યગતિ પચેન્દ્રિયજાતિ ઇત્યાદિ ભાગીજ્ઞાસ્થાનોમાંથી કઈ કઈ ભાગીજ્ઞામાં ઘટી શકે છે તેની યોજના પોતાની બુદ્ધિથી કરી દેવી. એટલે કે જે જે ભાગીજ્ઞાસ્થાનોમાં ઔદપૂર્વના અભ્યાસનો સંભવ હોય ત્યાં ત્યાં યોગનો નિષ્કર્ષ કરવો, યાત્રીના સ્થાનોમાં નહિ. જેમકે—ઉપરની બે ઉપરાત ત્રસકાય, પુરુષ, નયુંસક એ બે વેદ વિગેરે. આ પ્રમાણે કેટલીક ભાગીજ્ઞાઓમાં અચુક યોગો નથી હોતા એમ કહ્યું, અને કેટલીએક ભાગીજ્ઞાઓમાં અચુક અચુક યોગોતું વિધાન કયું. પરંતુ કઈ ભાગીજ્ઞાએ બધા મળી કેટલા યોગો હોય એ મંદમતિવાળાઓથી સમજી શકાય તેમ નહિ હોવાથી તેઓના બોધ માટે કઈ ભાગીજ્ઞામાં કેટલા યોગો હોય તે કહે છે—દેવગતિ અને નરકગતિમાં ઔદારિકદિક અને આહારકદિકવિના શેષ અગીઆર યોગો હોય છે. તેમાં ઔદપૂર્વના અધ્યયનનો અભાવ હોવાથી આહારકદિક અને ભવધારણીય વૈકિયશરીર હોવાથી ઔદારિકદિક હોતા નથી. આ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ હેતુઓની સંકલના કરી દેવી. તિથ્ય-

ગતિ, સ્ત્રીવેદ, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, વિભંગજ્ઞાન, અવિરતિ, સાસ્વાદન, અભ્યભ્ય; મિથ્યા-
ત્વ, ૨ઔપશમિકસમ્યક્ત્વ, એ દશ માર્ગજ્ઞામાં આહારકદિકકહીન શેષ તેર યોગો હોય છે.
અહિં પશુ આહારકદિકના અભાવનો વિચાર ઉપર કહ્યા પ્રમાણેજ સમજવો.

પ્રશ્ન—તિથિઅગતિથી મિથ્યાત્વ સુધીની નવ માર્ગજ્ઞામાં તો ચૌદપૂર્વના અધ્યયનનો
અભાવ હોવાથી આહારકદિક ન હોય તે બરાબર છે પરંતુ ઔપશમિકસમ્યક્ત્વ કે જે
ચોથાથી અગીઆરમા સુધીમાં હોય છે ત્યાં કેમ ન હોય ?

ઉત્તર—અનાદિમિથ્યાત્વની કે જેઓ પહેલે ગુણહાણે ત્રણ કરણ કરી ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત
કરે છે તેઓને તો ચૌદપૂર્વનો અભ્યાસજ હોતો નથી તેથી, અને ચારિત્રમોહનીયની ઉપ-
શમના કરવા માટે શ્રમણપણામાં જેઓ ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે તેઓ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત
કયા બાદ તરતજ ચારિત્રમોહનીયની ઉપશમનાનો પ્રયત્ન કરે છે તેથી કોઈપણ દ્વિષ
કદાચ હોય તો પશુ ફેરવતા નથી, માટે તેઓને આહારકદિક હોતું નથી તથા મનુષ્ય-
ગતિ, પ્રત્યેન્દ્રિયભ્રાન્તિ, ત્રસકાષ, કામયોગ, પુરુષવેદ, નપુંસકવેદ, કૌષ, માન, માયા, લૌભ,
એ કવાયઅતુષ્ઠ, મતિ, શ્રુત, અવધિજ્ઞાન, અવધિદર્શન, અચક્ષુદર્શન, છ દેશ્યા, ક્ષાયોપશમિ-
કસમ્યક્ત્વ, ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ, ભભ્ય, સંજ્ઞિ અને આહારક એ છન્વીસમાર્ગજ્ઞામાં પંદરે યોગો
હોય છે. એકેન્દ્રિયમાર્ગજ્ઞામાં મનોયોગ અને વચનયોગના ચાર ચાર લેઈ, તથા આહારક
અને આહારકમિશ્ર સિવાયના ઔદારિક ઔદારિકમિશ્ર, કાર્મણ્ય, વૈકિંચ અને વૈકિંચમિશ્ર એ પાંચ
યોગો હોય છે. તેમાં પૃથ્વી, અપ, તેજ, અને વનસ્પતિકામમાર્ગજ્ઞામાં વૈકિંચદિકસિવાય ત્રણ

૧ અગીઆરમી ગાથામાં વિભંગજ્ઞાને ઔદારિકમિશ્રનો નિષેધ કર્યો છે ત્યારે બારમી ગાથાની
ટીકામાં તેર યોગમાં ઔદારિકમિશ્ર યોગ ગ્રહણ કર્યો છે. અતુર્થ કર્મજનની ૨૬મી ગાથામાં પશુ
વિભંગે તેર યોગ લીધા છે. તેનું કારણ એમ બતાવ્યું છે કે અપર્પનાવસ્થામાં વિભંગજ્ઞાન ઉપાન
ન થાય માટે ૧૧મી ગાથામાં વિભંગજ્ઞાને ઔદારિકમિશ્રયોગનો નિષેધ કર્યો છે, અને દેવગતિમાંથી
સકને આવે તો મનુષ્યગતિમાં સંભવી શકે માટે ૧૨મી ગાથાની ટીકા વિગેરેમાં ઔદારિકમિશ્ર યોગ
ગ્રહણ કર્યો છે.

૨ ઉપશમસમ્યક્ત્વે ઔદારિકમિશ્ર વૈકિંચમિશ્ર અને કાર્મણ્ય યોગો કેમ હેતુ તેનો વિચાર આજ
દારની પચીસમી ગાથામાં અને તેનાજ ટીપ્પણમાં કર્યો છે ત્યાંથી જોઈ લેવું.

૩ સઘળા યોગો છઠ્ઠા ગુણહાણે સુધીમાં ધરી શકે છે અને ઉપરોક્ત બધા ભાવો છઠ્ઠા અને તે
કરતા પશુ ઉપરના ગુણહાણે હોય છે તેથી ઉપરોક્ત સઘળા માર્ગજ્ઞાઓમાં પંદરે યોગો સંભવે છે.
કામ્ય એમ શંકા થાય કે ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાર્ગજ્ઞાએ ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ્યયોગ
ની રીતે ધરી શકે? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે નપું સમ્યક્ત્વ જો કે કોઈને અપર્પનાવસ્થામાં ઉત્પન્ન
થાય નહિ, પરંતુ પૂર્વે મન્યું કરણ અપર્પનાવસ્થામાં હોઈ શકે છે. ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ સાથે નરક
સિવાય ત્રણ ગતિમાં અને ક્ષાયિક સાથે અસંખ્યાત વર્ષના આયુષાના મનુષ્ય તિર્થંચ ત્રણ નરક અને
વૈમાનિક દેવ એમ ચારે ગતિમાં જઈ શકે છે. તેથી તે માર્ગજ્ઞામાં અપર્પનાવસ્થાભાવિ ઔદારિક-
મિશ્ર, વૈકિંચમિશ્ર, અને કાર્મણ્યયોગ ધરી શકે છે. તથા આહારિમાર્ગજ્ઞામાં કાર્મણ્ય કાપયોગ ઉત્પન્નના
પ્રશ્ન સમયે ધટે છે કેમકે તે વખતે જીવ આહારિ હોય છે.

યોગો હોય છે. વિકલેન્દ્રિયમાં ઉપરોક્ત ત્રણ યોગમાં અસત્યઅમુષાવચનયોગ ભેદતાં ચાર યોગ હોય છે. વાયુકાય માર્ગજ્ઞામાં ઔદારિકદિક, વૈકિયદિક અને કાર્મણ્ય એ પાંચ યોગો હોય છે. કારણકે બાહરપર્યાપ્ત વાયુકાયમાંના કેટલાકને વૈકિયલ્પિય હોય છે. મનોયોગ, વચનયોગ, મનઃપર્યવસાન, સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર, એ પાંચ માર્ગજ્ઞામાં ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ્યવિના તેર યોગો હોય છે. કારણ કે કાર્મણ્યયોગ વિશ્લેષણતિમાં તથા ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે અને ઔદારિકમિશ્ર અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય છે, તે વખતે મનોયોગાદિનો અભાવ છે, માટે તે બે યોગો હોતા નથી. અશ્રુદ્દર્શનમાર્ગજ્ઞાએ કાર્મણ્ય ઔદારિકમિશ્ર વૈકિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર સિવાયના અગ્નીઆર યોગો હોય છે. પરિહારવિશુદ્ધિક અને સૂક્ષ્મસંપરાયચારિત્ર એ બે માર્ગજ્ઞામાં મનોયોગ અને વચનયોગના ચાર ચાર ભેદ તથા ઔદારિકકાયયોગ એ નવ યોગો હોય છે. ચારિત્ર પર્યાપ્તાવસ્થામાંજ હોય છે તેથી તથા કેઈક લ્પિય હોય તો પણ તેના પ્રયોગ આ ચારિત્રવાળા કરતા નહિ હોવાથી અન્ય-યોગો હોતા નથી ઉપરોક્ત નવમાં વૈકિયકાયયોગ મેળવીએ એટલે સમ્યગ્મિથ્યાદિષ્ટિમાર્ગ-જ્ઞાએ દશ યોગ હોય છે. મિશ્રસમ્યક્ત્વ પર્યાપ્તાવસ્થામાંજ હોય છે તેથી પર્યાપ્તાવસ્થા-ભાવિ યોગોજ આ માર્ગજ્ઞાએ હોય છે. ઉપરોક્ત નવ યોગમાં વૈકિયદિક મેળવતાં અગ્નિ-આર યોગ દેશવિશતિમાર્ગજ્ઞાએ હોય છે. અહિં વૈકિયલ્પિયનો પણ સંભવ છે, તેથી તે યોગો લીધા છે. ચત્વારખ્યાત ચારિત્રમાર્ગજ્ઞાએ ઉપરોક્ત નવમાં ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ્ય કાયયોગ મેળવતા અગ્નીઆર યોગો હોય છે. કારણ કે કેવળિ સમુદ્ધાતમાં ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ્યકાયયોગ એ બે યોગો હોય છે. ૧ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન માર્ગજ્ઞાએ સત્ય મનોયોગ અને અસત્યઅમુષા મનોયોગ, સત્ય વચનયોગ અને અસત્યઅમુષા વચન-યોગ, ઔદારિક, ઔદારિકમિશ્ર, અને કાર્મણ્ય કાયયોગ એમ સાત યોગો હોય છે, અસ-ન્નિમાર્ગજ્ઞાએ ઔદારિકદિક, વૈકિયદિક, કાર્મણ્ય અને અસત્યઅમુષા વચનયોગ એ છ યોગો હોય છે અને અજ્ઞાહારિ માર્ગજ્ઞાએ એક કાર્મણ્ય કાયયોગજ હોય છે. આ પ્રમાણે બાસક માર્ગજ્ઞામાં યોગો કહ્યા. ૧૨

આ પ્રમાણે માર્ગજ્ઞામાં યોગો કહીને હવે ઉપયોગો ઘટાવે છે—

મણુયગર્હૈષ્ઠ વારસ મળકેવલવજ્જિયા નવજ્ઞાસુ ।

ઇગિથાવરેસુ તિન્નિ ઉ ચડ વિકલે વાર તસસકલે ॥૧૩॥

૧ આ માર્ગજ્ઞામાં યોગો કાર્મણ્ય ૨૮માં કાર્મણ્ય અને ઔદારિકમિશ્ર વિના તેર યોગો કહ્યા છે, વૈકિય અને આહારિકમિશ્રનો નિષેધ કર્યો નથી. કારણ કે લ્પિયએ ફેરવનાર અતુલ્ય પર્યાપ્તોજ હોય છે. અહિં આહારિકમિશ્ર અને વૈકિયમિશ્રનો પણ નિષેધ કર્યો છે. કારણ કે એ મિશ્ર યોગ હોય ત્યાં સુધી તે શરીરમાં અશ્રુદ્દર્શન હોતું નથી. વિવાક્ષાભેદ છે.

૨ કેવળજ્ઞાન તેરમે ગુણકણ્ઠિ હોય છે, ત્યાં કેવળિજ્ઞાનવાનને મનોયોગ અન્ય ક્ષેત્રમાં રહેલા અવધિ કે મનઃપર્યવસાનીઓ મનદારા પ્રશ્ન પૂછે તેના ઉત્તર મનદારા આપે ત્યારે હોય છે. વચનયોગ ઉપદેશ આપે ત્યારે હોય છે. ઔદારિકકાયયોગ વિહારાદિ કાળે હોય છે. ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ્ય કાયયોગ કેવળિસમુદ્ધાતમાં હોય છે.

મનુજગતૌ દ્વાદશ મનોજ્ઞાનકેવલવર્જિતા નવાન્યાસુ ।

એકેન્દ્રિયસ્થાવરેષુ શ્રીણિ તુ ચત્તારો વિકલે દ્વાદશ ત્રસસકલે ॥૧૩॥

અર્થ—મનુષ્યગતિમાં બાર, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવલદ્વિક વર્જીત શેષ અન્યગતિમાં, એકેન્દ્રિય અને સ્થાવરમાં ત્રણ, વિકલેન્દ્રિયમાં ચાર, તથા ત્રસ અને પંચેન્દ્રિયમાં બારે ઉપયોગો હોય છે.

ટીકાનુ—મનુષ્યગતિમાં બારે ઉપયોગો ઘટે છે. નરકગતિ, તિર્થંચગતિ, અને દેવગતિમાં મનઃપર્યવજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન વિના નવ ઉપયોગો હોય છે. એકેન્દ્રિય-માર્ગણા, ઉપલક્ષણથી બેધેન્દ્રિય અને તેધેન્દ્રિયમાર્ગણા, તથા પૃથ્વી અપ્ તેઉ વાયુ અને વનસ્પતિ એ પાંચ સ્થાવરકાય માર્ગણા એ આઠ માર્ગણામાં મતિઅજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાન અને અવ્યક્ષુદર્શન એ ત્રણ ઉપયોગો હોય છે. ગાદામાં ચૂકેલા ‘તુ’ શબ્દ અધિક અર્થને। સૂચક હોવાથી દેશવિરતિમાર્ગણામાં મતિ, શ્રુત, અવધિજ્ઞાન, ચક્ષુ, અવ્યક્ષુ, અને અવધિ-દર્શન, એ છ ઉપયોગો હોય છે. તથા અજ્ઞાનવટે મિશ્ર ઉપરોક્ત ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ દર્શન મિશ્રસમ્યક્ત્વમાર્ગણાએ હોય છે. અસંયતમાર્ગણામાં આદિના ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન અને ત્રણ દર્શન એ નવ ઉપયોગ હોય છે. વિકલેન્દ્રિયમાં ચૌરિન્દ્રિયમાર્ગણાએ મતિ શ્રુત અજ્ઞાન અને અવ્યક્ષુ અવ્યક્ષુદર્શન એ ચાર ઉપયોગો હોય છે. ઉપલક્ષણથી અસંજ્ઞિમાર્ગણામાં પચ્ચ એજ ચાર ઉપયોગો હોય છે. તથા ત્રસકાય અને પંચેન્દ્રિયમાર્ગણામાં બારે ઉપયોગો સંભવે છે. ૧૩

જોષ વેષ સન્ની આહારગમવ્યસુક્કલેસાસુ ।

વારસ સંજમસમ્મે નવ દસ લેસાકસાસુ ॥૧૪॥

યોગે વેદે સંજિનિ આહારગમવ્યસુક્કલેસ્યાસુ ।

દ્વાદશ સંયમસમ્યક્ત્વે નવ દશ લેસ્યાકવાયેષુ ॥૧૪॥

અર્થ—યોગ, વેદ, સંજિ, આહારક, ભવ્ય, અને શુકલ લેશ્યામાર્ગણામાં બારે ઉપ-યોગો હોય છે. સંયમ અને સમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં નવ અને લેશ્યા તથા કવાયમાર્ગણામાં દશ ઉપયોગો હોય છે.

ટીકાનુ—મનોયોગ વચનયોગ અને કાયયોગ એ યોગમાર્ગણા, પુરુષ સ્ત્રી અને નપું-સકવેદ એ વેદમાર્ગણા, સંજિમાર્ગણા, આહારક, ભવ્ય, અને શુકલલેશ્યામાર્ગણા, એ દશ માર્ગણામાં બારે ઉપયોગો હોય છે. અહિં વેદમાં કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એ બે ઉપ-યોગો કહ્યા છે તે દ્રવ્યવેદની અપેક્ષાએ સમજવા, કારણ કે અભિલાષાદૃષ ભાવવેદ તે। નવમા શુભકાણા સુધીજ હોય છે. તથા યથાખ્યાતચારિત્ર અને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વમાર્ગણામાં અજ્ઞાનનિક વિના નવ ઉપયોગો હોય છે. તથા કૃષ્ણ નીલ કાપોત તેજો અને પદ્મ એ પાંચ લેશ્યામાર્ગણા, કોષ માન માયા અને લોકાદૃષ ચાર કવાયમાર્ગણા એ નવ માર્ગણામાં

કેવળદ્વિક હીન દશ ઉપયોગો હોય છે. કૃષ્ણાદિદેશ્યાઓ તથા કોધાદિ છતાં કેવળદ્વિક થતું નથી માટે તે ઉપયોગો હોતા નથી. ૧૪

હજી અહિં જે ઉપયોગો સાથે હોતા નથી અને જેઓ સાથે હોય છે તે ખતાવતા આ ગાથા કહે છે—

**સમ્મત્તકારણેહિ મિચ્છનિમિત્તા ન હોંતિ ઉવઓગા ।
કેવલદુગેણ સેસા સંતેવ અચક્ષુચક્ષુસુ ॥૧૫॥**

સમ્યક્ત્વકારણેર્મિથ્યાત્વનિમિત્તા ન મવન્ત્યુપયોગાઃ ।

કેવલદ્વિકેન શેષાઃ સન્ત્યેવાચક્ષુચક્ષુર્મ્યામ્ ॥૧૫॥

અર્થ—સમ્યક્ત્વનિમિત્તક ઉપયોગો સાથે મિથ્યાત્વનિમિત્તક ઉપયોગો હોતા નથી. કેવલદ્વિક સાથે અન્ય કોઈ ઉપયોગો હોતા નથી. તથા અચક્ષુદર્શન અને ચક્ષુદર્શન સાથે મિથ્યાત્વનિમિત્તક અને સમ્યક્ત્વનિમિત્તક જોમ અને પ્રકારના ઉપયોગો હોય છે.

ટીકાનું—સમ્યક્ત્વ જેઓનું કારણ છે એવા મતિજ્ઞાનાદિ ઉપયોગો સાથે મિથ્યાત્વ જેનું નિમિત્ત છે એવા મતિઅજ્ઞાનાદિ ઉપયોગો હોતા નથી. કારણ કે પરસ્પર વિરુદ્ધ છે. તથા કેવલજ્ઞાન અને કેવળદર્શન સાથે છાશ્વત્થિક મતિજ્ઞાનાદિ કોઈ પણ ઉપયોગો હોતા નથી. કારણ કે દેયજ્ઞાન તથા દેશદર્શનનો વિરુદ્ધ થવાથીજ પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન અને કેવળ-દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે—‘છાશ્વત્થિકજ્ઞાનો ન્યારે નષ્ટ થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે.’

પ્રશ્ન—મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો અને ચક્ષુદર્શનાદિ દર્શનો પોતપોતાના આવરણોનો યથા-યોગ્ય રીતે ક્ષયોપશમ થવાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તો ન્યારે સંપૂર્ણપણે પોત-પોતાના આવરણોનો ક્ષય થાય ત્યારે આસ્ત્રિ પરિણામની જેમ તેઓ પૂર્ણરૂપે થવાં જોઈએ. તો પછી કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન થાય ત્યારે મતિજ્ઞાનાદિનો અભાવ કેમ થાય ? જેમ આસ્ત્રિાવર-ણીયનો ક્ષયોપશમ થવાથી સામાયિકાદિ આસ્ત્રિનો ઉત્પન્ન થાય છે, અને ન્યારે આસ્ત્રિાવર-ણીય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થાય છે ત્યારે યથાગયાત આસ્ત્રિ ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ તેની ઉત્પત્તિમાં સામાયિકાદિ આસ્ત્રિનો નાશ થતો નથી, તેમ કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિમાં મતિજ્ઞાનાદિનો નાશ ન થવો જોઈએ. કહ્યું છે કે—આવરણોનો દેશથી નાશ થવાથી જે મતિ શ્રુતાદિ જ્ઞાનો હોય છે, તે આવરણનો સર્વથા નાશ થવાથી જીવને કેમ હોતા નથી ?

ઉત્તર—જેમ સૂર્યની આડે ગાદ વાહળોના સમૂહ આવેલા હોય છતાં દિવસ-રાત્રિનો સ્પષ્ટ વિભાગ સારૂમ પડે તેટલો પ્રકાશ ઉઘાડો રહે છે, વળી તે પ્રકાશની આડે સાદહીની ઝુંપડી હોય તેના કાણામાંથી કાણુને અનુસરીને આવેલો પ્રકાશ તે ઝુંપડીમાં રહેલી ઘટ પટાદિ વસ્તુને જળાવે છે, તે સાદહીની ઝુંપડીમાં આવેલો પ્રકાશ તે ઝુંપડીનો સ્વતન્ત્ર નથી પરંતુ બહારથી આવેલો સૂર્યનો છે, હવે તે ઝુંપડીનો નાશ થાય, અને વાહળો દૂર ખસી

અથ ત્યારે પૂર્ણ સૂચનો પ્રકાશ ઉઘાડો થાય છે, તેમ ગાઢ કેવળજ્ઞાનાવરણીયથી કેવળજ્ઞાન દબાવા છતાં પણ જરૂર અને ચેતન્યનો સ્પષ્ટ વિભાજ્ય માલૂમ પડે તેવો જ્ઞાનનો પ્રકાશ ખુલ્લો રહે છે. તે પ્રકાશને મતિજ્ઞાનાવરણાદિ આવરણો દબાવે છે તેના ક્ષયોપશમરૂપ વિવર-કાણામાંથી નીકળેલો પ્રકાશ જીવાદિ પદાર્થોને યથાયોગ્ય રીતે જણાવે છે, અને ક્ષયોપશ-મને અનુરૂપ મતિજ્ઞાન આદિ નામ છારણ કરે છે. અહિં સાદસીની ઝુંપડીમાંથી આવેલા પ્રકાશની જેમ મતિજ્ઞાનાવરણાદિના ક્ષયોપશમરૂપ વિવરમાંથી જે પ્રકાશ આવ્યો તે પ્રકાશ કેવળજ્ઞાનનોજ છે. હવે તે મતિજ્ઞાનાવરણાદિ આવરણો અને કેવળજ્ઞાનાવરણનો સર્વથા નાશ થાય ત્યારે પૂર્ણ સૂચનો પ્રકાશની જેમ પૂર્ણ કેવળજ્ઞાનનોજ પ્રકાશ ઉઘાડો થાય છે, મતિજ્ઞાનાદિ સંજ્ઞિત કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ હોતો નથી, પરંતુ સંપૂર્ણપણે દરેક વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને જણતો અત્યંત સ્ફૂટ પૂર્ણ પ્રકાશ હોય છે. કારણ કે ક્ષયોપશમને અનુરૂપ જે પ્રકાશનું મતિજ્ઞાન આદિ નામ આપતા હતા તે કેવળજ્ઞાનનોજ પ્રકાશ હતો. કેવળજ્ઞાનાવરણીય કમનેા ઉદય અને મતિજ્ઞાનાવરણાદિના ક્ષયોપશમ હતો ત્યારે જે અપૂર્ણ પ્રકાશ હતો તે આવરણોના સર્વથા દૂર થવાથી થયેલા પૂર્ણપ્રકાશમાં મળી ગયો, એટલે મતિજ્ઞાનાદિ નામેા પણ નષ્ટ થયા, તેથીજ મતિજ્ઞાનાદિ ચાર જ્ઞાનો નષ્ટ થાય ત્યારે કેવળ-જ્ઞાન થાય એ કથન કહ્યું છે. કહ્યું છે કે-ઝુંપડીના છિદ્રદ્વારા આવેલા ચેદની આંતરે રહેલા સૂચનો ફરિજો ઝુંપડી અને ચેદના અભાવમાં હોતા નથી, તેમ આ ચાર જ્ઞાનો પણ હોતા નથી, અન્ય આચારો આ વિષયમાં આ પ્રમાણે કહે છે-સુયોગિ કેવળિઆદિ ગુણસ્થાને પણ મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો હોય છે. પરંતુ નિષ્કુળ હોવાથી તેની વિવક્ષા કરતા નથી. જેમ સૂર્યો-દય થાય ત્યારે શ્રદ્ધ નક્ષત્રાદિ સઘળા હોય છે છતાં નિષ્કુળ હોવાથી તેની વિવક્ષા કરતા નથી. કહ્યું છે કે- જેમ સૂર્યોદય કાળે નક્ષત્રાદિ હોય છે છતાં નિષ્કુળ હોવાથી વિવક્ષા કરતા નથી તેમ જિનેશ્વરને આભિનિયોધિક જ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો હોય છે છતાં નિષ્કુળ હોવાથી વિવક્ષા કરતા નથી. તથા અભ્યક્તશૈન અક્ષુદશૈન અને અહુવચનના નિર્દેશ વડે અવધિ-દર્શન સાથે સમ્યક્ત્વનિમિત્તક અને મિથ્યાત્વનિમિત્તક અને પ્રકારના ઉપયોગો હોય છે. કારણ કે એ ત્રણે દર્શનો પહેલા ગુણસ્થાનકથી બારમા ગુણસ્થાનક પધંત હોય છે, તેથી મતિ શ્રુત અવધિ અને મનઃપર્થવજ્ઞાન, સામાયિક હેતોપસ્થાપનીય પરિકારવિશુદ્ધિક અને સૂક્ષ્મકૃપણચારિત્ર, ક્ષયોપશમિક અને ઔપશમિકસમ્યક્ત્વ એ દશ માર્ગજ્ઞાના કેવળ-ક્રિક અને અજ્ઞાનત્રિકહીન રોપ સાત ઉપયોગો હોય છે, તથા અજ્ઞાનત્રિક, અજ્ઞાન, સાંસ્વા-દન અને મિથ્યાત્વ એ છ માર્ગજ્ઞાના કેવળક્રિક અને મતિજ્ઞાનાદિ ચાર જ્ઞાનહીન ત્રણ

૧ અહિં વિવક્ષા નહિ કરવાનું કારણ પૂર્ણ જ્ઞાન બ્યારે હોય ત્યારે અપૂર્ણજ્ઞાનો નકામા છે તે છે. આ આચાર્ય મહારાજ દરેક જ્ઞાન અને તેના આવરણો જુદા જુદા માને તેજ જ્ઞાનાવરણનો સર્વથા નાશ થવાથી મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો છે એમ કહી શકે-જ્ઞાનનો સદ્ભાવ ખતારી શકે. પૂર્વની જેમ મતિજ્ઞાનાદિનું કારણ કેવળજ્ઞાનાવરણીય માને અને કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ માને તો ન કહી શકે. કારણ કે જો મતિજ્ઞાનાદિનું કારણ કેવળજ્ઞાનાવરણીય માને તો તે કારણના નષ્ટ થવાથી ખૂલ્યા થયેલા પ્રકાશમાં પેલો પ્રકાશ સમગ્રજ જ્ઞાન એટલે મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાનો સંભવિ શકેજ નહિ. તેથી અન્ય આચાર્ય મહારાજના મતે પાંચે જ્ઞાનો અને તેનો આવરણો ભિન્ન ભિન્ન છે એમ સમજવું.

અજ્ઞાન અને આદિના ત્રણ દર્શન એ છ ઉપયોગો હોય છે, કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન-માર્ગભામાં એજ બે ઉપયોગ હોય છે, ચક્ષુ અચક્ષુ અને અવધિદર્શન એ ત્રણ માર્ગભામાં કેવળદિક્ષીન શેષ દશ ઉપયોગો હોય છે, અને અણહારિમાર્ગભામાં મનઃપર્થવજ્ઞાન અને ચક્ષુદર્શન સિવાયના દશ ઉપયોગો હોય છે. અણહારિપણું વિશ્વક્રમિતામાં તથા કેવળિ-સસુદ્ધાતમા ત્રીજે ચોથે અને પાચમે સમયે હોય છે. તેમાં વિશ્વક્રમિતામાં ત્રણ અજ્ઞાન આદિના ત્રણ જ્ઞાન અચક્ષુદર્શન અને અવધિદર્શન એ આઠ ઉપયોગો સંભવે છે, કેવળિસસુ-દ્ધાતમાં કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન બે છે. આ પ્રમાણે માર્ગભામાં ઉપયોગો કહ્યા.

આ પ્રમાણે માર્ગભામાં યોગ અને ઉપયોગોનો વિચાર કર્યો, હવે શુભસ્થાનોમાં વિચાર કરવો જોઈએ. તેમાં પણ પહેલા શુભસ્થાનકનું સ્વરૂપ કહી તેની અંદર યોગ ઉપયોગની બટના કરવી જોઈએ. તેથી શુભસ્થાનકનું સવિસ્તર સ્વરૂપ કહે છે. તેમાં શુભસ્થાનકે આ પ્રમાણે છે-૧ મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાનક, ૨ આસ્વાદનસમ્યગ્દષ્ટિ શુભસ્થાનક, ૩ સમ્યગ્મિથ્યા-દષ્ટિ શુભસ્થાનક, ૪ અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ શુભસ્થાનક, ૫ દેશવિરતિ શુભસ્થાનક, ૬ પ્રમત્ત-સંયત શુભસ્થાનક, ૭ અપ્રમત્તસંયત શુભસ્થાનક, ૮ અપૂર્વકરણ શુભસ્થાનક, ૯ અનિ-વૃત્તિ બાહર સંપરાય શુભસ્થાનક, ૧૦ સૂક્ષ્મસંપરાય શુભસ્થાનક, ૧૧ ઉપશંતકપાય વીત-રાગ છદ્ધસ્થ શુભસ્થાનક, ૧૨ ક્ષીણકપાય વીતરાગછદ્ધસ્થ શુભસ્થાનક, ૧૩ સયોગીકેવલિ શુભસ્થાનક અને ૧૪ અયોગીકેવલિ શુભસ્થાનક. તેમાં શુભસ્થાનનો સામાન્ય અર્થ આ પ્રમાણે છે-જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર અ આત્માના સ્વાભાવિક શુભો છે. તે શુભો આવા-રક કર્મોથી દબાયેલા છે. તે કર્મોના વત્તા કે કોછા અશે દૂર થવાથી પ્રગટ થયેલા જ્ઞાનાદિશુભોના સ્થાન-સેદ-સ્વરૂપ વિશેષને શુભસ્થાન કહે છે. પહેલે શુભકાણે આવારકકર્મો વધારે પ્રમાણમાં હોવાથી અશુદ્ધિ વિશેષ હોય છે, ત્યારે જ્ઞાનાદિ શુભો અદ્યપ્રમાણમા પ્રગટ થયેલા હોય છે, અને ઉપર ઉપરના શુભસ્થાનકે પૂર્વ પૂર્વ શુભસ્થાનકની અપેક્ષાએ શુદ્ધિ વધારે વધારે હોવાથી જ્ઞાનાદિ શુભો વધારે પ્રમાણમાં પ્રગટ થયેલા હોય છે. આ પ્રમાણે પ્રગટ થયેલા શુભોના સ્વરૂપની વિશેષતાને શુભસ્થાન કહેવામાં આવે છે. જો કે આ પ્રમાણે જ્ઞાનાદિ શુભોના સ્વરૂપની વિશેષતા અસંખ્ય પ્રકારની હોય છે તેથી શુભસ્થાનો પણ અસંખ્ય થાય છે, છતાં તે વિશેષતાઓ સામાન્ય મનુષ્યના ખ્યાલમા ન આવે તેથી ખાસ વિશેષતા બતાવવા અસંખ્ય અસંખ્ય જ્ઞાનાદિ શુભોના સ્વરૂપ વિશેષને એક એકમાં સમાવી સ્થુલ-દષ્ટિથી ચૌદ શુભસ્થાનકજ કહેવામાં આવ્યા છે, આ પ્રમાણે શુભસ્થાનકનો સામાન્ય અર્થ કહી હવે પ્રત્યેક શુભસ્થાનકનું સ્વરૂપ કહે છે.

૧ મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાનક-જીવ અને અજીવ આદિ તત્ત્વોની મિથ્યા-વિપરીત છે દષ્ટિ-અદ્ધા જેને તે આત્મા મિથ્યાદષ્ટિ કહેવાય છે કાંઈ યુરુષે ધત્તુરો આધો હોય તેને જેમ ઘોળામાં પીળાની પ્રતીતિ થાય છે, તેમ મિથ્યાત્વમોહનીયના ઉદયથી આત્માને જીવ અને અજીવના સ્વરૂપની યથાર્થ પ્રતીતિ થતી નથી તે આત્મા મિથ્યાદષ્ટિ કહેવાય છે. તેના જ્ઞાનાદિશુભોના સ્વરૂપ વિશેષને મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાનક કહેવાય છે. અહિં ઉપરના શુભસ્થા-

નની અપેક્ષાએ અશુદ્ધિ વધારે હોવાથી અને શુદ્ધિ અલ્પ હોવાથી શુભો અલ્પ પ્રમાણમાં ઉઘાડા થયેલા હોય છે.

પ્રશ્ન—જો આત્મા મિથ્યાદષ્ટિ છે, તો તેને શુભસ્થાનકનો સંભવ કેમ હોઈ શકે ? કારણ કે શુભો તો જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રરૂપ છે, તે શુભો જ્યારે વિપરીત પ્રતીતિ-શ્રદ્ધા હોય ત્યારે કેમ હોય ? તાત્પર્ય જો કે જ્ઞાનાદિ શુભો જ્યારે મિથ્યાત્વમોહના ઉદયથી દૂષિત થયેલા હોય ત્યારે તે દૂષિત શુભોને શુભસ્થાન કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર—જો કે તત્ત્વાર્થની શ્રદ્ધારૂપ આત્માના શુભને સર્વથા હયાવનાર પ્રમળ મિથ્યા-ત્વમોહનીયના વિષાદોદયવડે ઈવ અને અણવ આદિ વસ્તુની પ્રતીતિરૂપ તાર્ત્વિક શ્રદ્ધા પ્રાણિઓને વિપરીત હોય છે, તો પણ દરેક પ્રાણિઓમાં આ મનુષ્ય છે, આ પશુ છે, ઇત્યાદિ વિષયની પણ કાંઈક પ્રતીતિ હોય છે. છેવટે નિર્ગોહ અવસ્થામાં પણ તથા પ્રકારની આ ઉભય છે, આ શીત છે, એ પ્રકારની સ્પર્શનેન્દ્રિયના વિષયની પ્રતિપત્તિ-જ્ઞાન અવિપરીત હોય છે જેમ અતિ ગાઢ વાદળાઓથી અન્ન અને સૂર્યની પ્રભા હબાયા છતાં પણ સંપૂર્ણ-પણે તેની પ્રભાનો નાશ થતો નથી પરંતુ કાંઈક અંશ ઉઘાડો રહે છે, જો તે અંશ ઉઘાડો ન રહે તો દરેક પ્રાણિઓમાં પ્રસિદ્ધ દિવસ રાત્રિનો ભેદ દૂર થાય ‘કહ્યું છે કે-ગાઢ વાદળાઓ છતાં પણ અન્ન અને સૂર્યની પ્રભા ઉઘાડી હોય છે.’ તેમ અહિં પણ પ્રમળ મિથ્યા-ત્વમોહના ઉદયથી સમ્યક્ત્વરૂપ આત્માનું સ્વરૂપ હબાવા છતાં પણ તેનો અંશ ઉઘાડો રહે છે, કે જે વડે મનુષ્ય અને પશુ આદિ અતાર્ત્વિક વિષયની અવિપરીત પ્રતીતિ દરેક આત્મા-ઓને થાય છે. માત્ર તાર્ત્વિક વિષયની યથાર્થ શ્રદ્ધા હોતી નથી. તે અંશ શુભની અપેક્ષાએ મિથ્યાદષ્ટિને પણ શુભસ્થાનકનો સંભવ છે.

પ્રશ્ન—અંશ શુભની અપેક્ષાએ મિથ્યાદષ્ટિને જ્યારે તમે શુભસ્થાનક માનો છો, ત્યારે તેને મિથ્યાદષ્ટિ કેમ કહેા છો ? કારણ કે મનુષ્ય પશુ આદિ વિષયની પ્રતિપત્તિ-શ્રદ્ધાની અપેક્ષાએ અને છેવટે નિર્ગોહ અવસ્થામાં પણ તથા પ્રકારની સ્પર્શની અવ્યક્ત પ્રતીતિની અપેક્ષાએ દરેક આત્માઓમાં સમ્યક્દષ્ટિ પણ વટી શકે છે. તાત્પર્ય જો કે અંશ શુભની અપેક્ષાએ દરેક આત્માઓને સમ્યક્ત્વી કહેવા જોઈએ, મિથ્યાદષ્ટિ નહિ, તો મિથ્યાદષ્ટિ કેમ કહા ?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત તમારો દોષ ઘટી શકતો નથી. કારણ કે ભગવાન અરિહંતે કહેલ સંપૂર્ણ પ્રવચનના અર્થને માનવા છતાં પણ તેની અંદરનો એક પણ અક્ષર ન માને તો તે સર્વજ્ઞ પ્રભુ પર વિશ્વાસ ન હોવાને લીધે મિથ્યાદષ્ટિજ કહેવાય છે કહ્યું છે કે-સૂત્રમાં કહેલ એક પણ અક્ષરની અશ્રદ્ધાથી આત્મા મિથ્યાદષ્ટિ થાય છે.’ હવે જો સૂત્રજ તેને પ્રમાણ નથી, તો ભગવાન અરિહંતે કહેલ ઈવ અણવાદિ વસ્તુ વિષયક યથાર્થ તત્ત્વનિર્ણય કયાંથી હોય ?

પ્રશ્ન—ઉપર કહ્યું કે ભગવાન અરિહંતે કહેલ સિદ્ધાંતના સંપૂર્ણ અર્થને માનવા છતાં પણ તેની અંદરના એક પણ અક્ષરને ન માને તો તે મિથ્યાદષ્ટિ છે. પરંતુ ન્યાયની રીતે

તો તે મિશ્રદંષ્ટિ છે, કારણ કે ભગવાન અરિહંતે કહેલા સિદ્ધાંતના સઘળા અર્થને માને છે, માત્ર કેટલાક અર્થોનેજ માનતો નથી. અહિં કેટલાક અર્થોની શ્રદ્ધા, કેટલાક અર્થોની અશ્રદ્ધા એમ શ્રદ્ધા અશ્રદ્ધાનું મિશ્રપણું હોવાથી મિશ્રદંષ્ટિ કહેવાવો જોઈએ, મિથ્યાદંષ્ટિ કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર—શ્રદ્ધા-અશ્રદ્ધાનું મિશ્રપણું હોવાથી મિશ્રદંષ્ટિ કહેવાવો જોઈએ, મિથ્યાદંષ્ટિ નહિ. એ જે કહ્યું તે વસ્તુ સ્વરૂપનું અજ્ઞાન હોવાથી અસત છે અહિં વસ્તુસ્વરૂપ આ છે-જ્યારે વીતરણે કહેલ જીવ અજીવ આદિ સઘળા પદાર્થોને તે જિનપ્રણીત છે, માટે યથાર્થ રૂપે સર્વદે ત્યારે તે સમ્યગ્દંષ્ટિ છે, જ્યારે જીવ અજીવઆદિ સઘળા પદાર્થોને અથવા તેના અમુક અંશન પણ અયથાર્થ રૂપે સર્વદે ત્યારે તે મિથ્યાદંષ્ટિ છે, અને જ્યારે એક પણ દ્રવ્ય કે પર્થાયના વિષયમાં બુદ્ધિની મહતાવડે સમ્યગ્જ્ઞાન અથવા મિથ્યાજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી ન તો એકાંતે યથાર્થ શ્રદ્ધા હોય, કે નતો એકાંતે અશ્રદ્ધા હોય, ત્યારે તે મિશ્રદંષ્ટિ કહેવાય છે. શતકની ખૂબચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—'નાજિયેર દ્વીપમાં વસનાર ભુખથી પીડિત કોઈ એક પુરુષની આગળ ઝોહન આદિ અનેક જાતનો આહાર મૂકીએ, પરંતુ તેને તે આહાર ઉપર નથી તો રુચિ હોતી નથી તો અરુચિ હોતી, કારણ કે તે ઝોહનાદે આહાર પહેલાં કોઈ દિવસ તેણે દેખ્યો નથી, તેમ તે કેવો હોય તે સાંભલ્યો નથી. એજ પ્રમાણે મિશ્ર-દંષ્ટિને પણ જીવાદિ પદાર્થ ઉપર રુચિ કે અરુચિ હોતી નથી' આ રીતે શ્રદ્ધા અશ્રદ્ધા અને ન હોય ત્યારે તે મિશ્રદંષ્ટિ કહેવાય છે. પરંતુ જ્યારે એક પણ વસ્તુ કે પર્થાયના વિષયમાં એકાંતે અશ્રદ્ધા હોય ત્યારે તે મિથ્યાદંષ્ટિ કહેવાય છે. માટે અહિં કંઈ દોષ નથી. તે મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારે છે તેનું સ્વરૂપ આગળ ચોથા દ્વારમાં કહેવાશે.

૨. સાસ્વાદન શુભ્ધસ્થાનકઃ—આય-ઉપશમસમ્યક્ત્વના લાભનો જે નાશ કરે તે આય-સાદન કહેવાય અહિં 'પુલોદ્ગવ્યઃ' એ સૂત્ર વડે ય અક્ષરનો દોષ થવાથી આસાદન શબ્દ અને છે. અનંતાનુબંધિ કથાયનો ઉદય ઉપશમસમ્યક્ત્વનો નાશ કરતો હોવાથી તે અનંતાનુબંધિકથાયના ઉદયનેજ આસાદન કહેવામાં આવે છે. કારણ કે જ્યારે અનંતાનુબંધિકથાયનો ઉદય થાય છે ત્યારે પરમ આનંદ સ્વરૂપ અનંતસુખરૂપ ક્રમને આપનાર મોક્ષવૃક્ષના ખીજ-જૂત ઉપશમસમ્યક્ત્વનો લાભ અંતરકરણનો ઝોછામાં ઝોછો એક સમય વધારેમાં વધારે છ આવલિકાકાળ બાકી રહે ત્યારે દૂર થાય છે. આ આસાદન-અનંતાનુબંધિ કથાયના ઉદય સહિત જે વર્તો-હોય તે સાસાદન કહેવાય. તથા સમ્યક્-અવિપરીત દંષ્ટિ-જીવ અજીવઆદિ વસ્તુની શ્રદ્ધા છે જેને તે સમ્યગ્દંષ્ટિ, સાસાદન એવો જે સમ્યગ્દંષ્ટિ તે સાસાદન સમ્યગ્દંષ્ટિ, એટલે કે અનંતાનુબંધિ કથાયના ઉદયવાળો સમ્યગ્દંષ્ટિ આત્મા તે સાસાદન સમ્યગ્દંષ્ટિ, તેનું જે શુભ્ધસ્થાન તે સાસાદન સમ્યગ્દંષ્ટિ શુભ્ધસ્થાન કહેવાય છે. અથવા સાસ્વાદન સમ્યગ્દંષ્ટિ શુભ્ધસ્થાન એવો પણ પાઠ છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—સમ્યક્ત્વરૂપ રસનો આસ્વાદ કરે તે સાસ્વાદન કહેવાય. જેમ કોઈ માણસે ખીર ખાધી હોય તે વિશે સૂગ ચડવાથી વમન કરે તે વખતે તે ખીરના રસનો આસ્વાદ લે છે, તેમ આ ઉપશમસમ્યગ્દંષ્ટિ પણ અંતરકરણનો ઝોછામાં ઝોછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે છ આવલિકાકાળ બાકી રહે

ત્યારે અનંતાનુબંધિ કષાયનો ઉદય થવાથી સમ્યક્ત્વ ઉપર અરુચિવાળો થયો થકો સમ્યક્ત્વને વમતો આત્મા સમ્યક્ત્વ રસનો આસ્વાદ કરે છે. તેના જ્ઞાનાદિ ગુણના સ્વરૂપ વિશેષને સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાન કહેવાય છે. તેની ઉત્પત્તિનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે-ગંભીર અને અપાર સંસાર સમુદ્રની મધ્યમાં રહેલો આત્મા મિથ્યા દર્શનમોહનીયાદિ હેતુથી અનંતપુફ્ફગલ પરાવર્ત પથે ત અનેક પ્રકારના શારીરિક તથા માનસિક દુઃખોને અનુભવીને કથમપિ-મહામુરકેલીથી તથાભવ્યત્વનો પરિણામ થવા વડે પર્વતની નદીના પત્થરના ગોળ થવાના ન્યાયે-પર્વતની નદીનો પત્થર જેમ અથડાતા પીટાતાં જોની મેળે ગોળ થાય તેમ-અનાલોભે-ઉપયોગ વિના શુભ પરિણામ રૂપ યથાપ્રવૃત્તિકરણ થાય છે. અહિં કરણ જોટલે આત્માનો શુભ પરિણામ જો અર્થ છે. તે પરિણામ વડે આયુકર્મ વિના જ્ઞાનાવરણીયાદિ સાત કર્મની સ્થિતિ પલ્લેપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન એક કોડાકોડી સાગરાપમ પ્રમાણ કરે છે. અહિં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવા જતા વચમાં જીવને કર્મપરિણામજન્ય તીવ્ર રાગદ્વેષના પરિણામ રૂપ કર્કશ ગાઠ લાંબા કાળથી રૂઢ થયેલ શુભ ગાંઠના જેવી જેને પૂર્વે લેહી નથી એવી દુર્લેષ અન્ય પ્રાપ્ત થાય છે. કહ્યું છે કે-‘ત્યાં વચમાં જીવને પૂર્વે જેને લેહી નથી એવી અન્ય પ્રાપ્ત થાય છે, જેમ બિનેશ્વર કહે છે.’ અન્ય જોટલે શું? તેનો અર્થ કરતાં કહ્યું છે કે-‘કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલ તીવ્ર રાગદ્વેષરૂપ જે આત્મપરિણામ તે અન્ય છે, અને તે અન્ય કર્કશ ગાઠ લાંબા કાળથી રૂઢ થયેલ શુભ ગાંઠના જેવી છે.’ આ અન્ય પથે ત અભાવે પણ યથાપ્રવૃત્તિકરણ વડે કર્મ ખપાવીને અનંતિવાર આવે છે. પરંતુ અન્ય-લેહ જોટલે કે જે રાગદ્વેષ આત્માને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરતાં અટકાવે છે તેનો લેહ કરી શકતા નથી. આવશ્યક ટીકામાં કહ્યું છે કે-‘કેટલાક અભાવે પણ યથાપ્રવૃત્તિકરણ દ્વારા કર્મ ખપાવીને અન્યદેશ પથે ત આવે છે. અને અરિહંતાદિની વિજૃંભિતે ભેવાથી ભેવાજ પ્રકારની વિજૃંભિત પ્રાપ્ત થાય એ હેતુથી કે કોઈ અન્ય હેતુથી ધર્મક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ કરતા તેને શુભ સામાયિકનો લાભ થાય છે, અને કંઈક અધિક નવપૂર્વ સુધી અભ્યાસ કરે છે. પરંતુ સર્વવિરતિ (દેશવિરતિ કે સમ્યક્ત્વ રૂપ) સામાયિક કે અન્ય કોઈ આત્મિક લાભ થતો નથી. યથાપ્રવૃત્તિકરણ થવા પછી જેને મોક્ષવું સુખ નજીકમાં છે, અને ઉત્પન્ન થયેલો જેના વીચનો તીવ્ર વેગ ન રોકી શકાય તેવો છે, એવો કોઈ મહોત્તમ તીક્ષ્ણ કુહાડાની ધાર જેવા અપૂર્વકરણરૂપ પરમ વિદ્યુદ્ભવે ઉપરોક્ત સ્વરૂપવાળી અન્યનો લેહ કરીને અનિવૃત્તિકરણમાં પ્રવેશ કરે છે. અનિવૃત્તિકરણના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી એક સંખ્યાતમો ભાગ બાકી રહે ત્યારે ઉદયસમયથી આરંભી તે સંખ્યાતમો ભાગ જેવડી અંત-સુંદૃતપ્રમાણ ત્યજિતે છોડીને ઉપર અંતઃસુંદૃતકાળ પ્રમાણ અંતરકરણ કરે છે. અંતર-કરણ જોટલે અંતઃસુંદૃતકાળમાં વેદવાયોગ્ય મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મના પુફ્ફગોને અભાવ કરવા રૂપ ક્રિયા. અંતરકરણ કરે ત્યારે મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મની સ્થિતિના બે વિભાગ થાય છે. અંતરકરણની નીચેની અંતઃસુંદૃતપ્રમાણ પ્રથમ સ્થિતિ, અને અંતરકરણની ઉપરની

૧ અભાવેને અરિહંતાદિની વિજૃંભિત ભેવાથી તેની પૌરુષલિક સંપત્તિની ક્ષણ થાય, પરંતુ અરિહંતની આત્મસંપત્તિની જેવી આત્મસંપત્તિની ક્ષણ ન થાય, કારણ તેઓ અભાવ છે.

મોટી બીજી સ્થિતિ. અંતરકરણમાં મિથ્યાત્વના પુદ્ગલોને પહેલી અને બીજી સ્થિતિમાં નાખી દૂર કરે છે અને તેટલી ભૂમિ તદ્દન શુદ્ધ કરે છે, એટલે કે અંતર્યુદ્ધર્તમાં લોગવવા યોગ્ય મિથ્યાત્વમોહના દલિકોને દૂર કરે છે. હવે જ્યાં સુધી આત્મા પહેલી નાની સ્થિતિને અનુભવે છે ત્યાં સુધી તે મિથ્યાદષ્ટિ કહેવાય છે. તે નાની સ્થિતિ દૂર થઈ જાય ત્યારે અંતરકરણમાં-શુદ્ધ ભૂમિમાં પ્રવેશ કરે છે અને ત્યાં મિથ્યાત્વનો રસ કે પ્રદેશ વડે ઉદય નહિ હોવાથી ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. કહ્યું છે કે-‘જેમ હાવાનળ ઉપર ભૂમિ કે બગેલા લાકડાને પ્રાપ્ત કરી શાન્ત થાય છે, તેમ મિથ્યાત્વના ઉદયરૂપ હાવાગિન અન્તરકરણરૂપ ઉપરભૂમિને પ્રાપ્ત કરી શાન્ત થાય છે અને આત્મા ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે.’ ત્રણે કરણોનો કેમ શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કહ્યો છે-‘અન્ધિ પયંત પહેલું યથાપ્રવૃત્તિકરણ હોય છે, આ કરણે અન્ધિનો લેહ થતો નથી. અન્ધિ લેહતાં બીજું અપૂર્વકરણ હોય છે, આ કરણે અન્ધિનો લેહ થાય છે. અને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ જેને નળક છે એવા આત્માને ત્રીજું અનિવૃત્તિકરણ થાય છે. અનિવૃત્તિકરણમાં અંતરકરણ કરી પહેલી સ્થિતિ લોગવી હીધા બાદ ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે.’ પરમનિષિંતા લાભ સમાન તે ઉપશમસમ્યક્ત્વનો જઘન્યથી એક સમય ઉત્કૃષ્ટથી છ આવલિકા કાળ રોષ રહે ત્યારે મહાન કાયના ઉત્પન્ન થવા રૂપ અનંતાનુબંધિકથાનો ઉદય થાય છે. તેના ઉદયથી ઉપશમસમ્યક્ત્વથી પડી સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે જાય છે. અથવા ઉપશમશ્લેષીથી પડતા પણ કેટલાએક સાસ્વાદને આવે છે. અંતરકરણનો જેટલો કાળ રોષ હોય અને સાસ્વાદને આવે તેટલો કાળ ત્યાં રહી ત્યાર પછી મિથ્યાત્વમોહનો ઉદય થવાથી અવશ્ય મિથ્યાત્વ શુભસ્થાનકે જાય છે.

૩. મિશ્રદષ્ટિ શુભસ્થાન-સમ્યગ્-અથાઈ મિથ્યા-અથથાઈ દષ્ટિ-શ્રદ્ધા છે જેને તે સમ્યગ્-મિથ્યાદષ્ટિ, તેના જ્ઞાનાદિ શુભોના સ્વરૂપ વિશેષને સમ્યગ્-મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાન કહેવાય છે. હમણાંજ કહેલ ત્રણ કરણદારા પ્રાપ્ત થયેલ ઉપશમસમ્યક્ત્વરૂપ વિશિષ્ટ ઔષધિ સમાન આત્મપરિણામ વડે મહાનકોદરો સરખા મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મને શુદ્ધ કરી તેને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી નાખે છે. ૧ શુદ્ધપુંજ, ૨ અર્ધવિશુદ્ધપુંજ, ૩ અશુદ્ધપુંજ, મિથ્યાત્વમોહનીયના એક સ્થાનક અને મંદ બે સ્થાનક રસવાળા પુદ્ગલોને સમ્યક્ત્વમોહનીય કહે છે, તેના ઉદયથી જિનેશ્વરોના વચનપર શ્રદ્ધા થાય છે, તે વળતે આત્મા ક્ષયોપશમિકસમ્યક્ત્વી હોય છે. મધ્યમ બે સ્થાનક રસવાળા મિથ્યાત્વના પુદ્ગલોને મિશ્રમોહનીય કહેવામાં આવે છે. તેના ઉદયથી જિનપ્રણીત તત્ત્વપર શ્રદ્ધા કે અશ્રદ્ધા હોતી નથી. અને તીવ્ર બે સ્થાનક

૧ કર્મપ્રચારોના અભિપ્રાયે અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ આ રીતે ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામે છે. પરંતુ સિદ્ધાન્તકારોના અભિપ્રાયે અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ યથાપ્રવૃત્તિકરણ કરી તથાપ્રકારોના વિશુદ્ધ અધ્યવસાય રૂપ અપૂર્વકરણ દારા જ મિથ્યાત્વના ત્રણ પુંજ કરી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામ્યા વિના જ પ્રથમથી શુદ્ધપુંજને અનુભવતા ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પામે છે. અને બૃહત્કલ્પભાષ્યકારોના અભિપ્રાયે તે અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ યથાપ્રવૃત્તિ ત્રણ કરણ કરી અંતરકરણમાં ત્રણ પુંજ થયાં વિના જ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામે છે. તેમજ તે જીવને અર્ધવિશુદ્ધ અને શુદ્ધપુંજ સંપાદિત ન હોવાથી અંતરકરણમાં અંતે મિથ્યાત્વનો ઉદય થવાથી કરીથી મિથ્યાત્વે જ જાય છે. જુઓ વિશેષવચનક ગાથા પૃ.૩૦ની ટીકા.

ત્રણ અને ચાર સ્થાનકે રસવાળા પુરુષો મિથ્યાત્વગ્રાહનીય કહેવાય છે, તેના ઉદયથી જિન-પ્રણીત તત્ત્વ પ્રત્યે અનુચિત થાય છે ઉપરોક્ત ત્રણ પુંજમાંથી જ્યારે અર્ધવિશુદ્ધપુંજનો ઉદય થાય ત્યારે તેના ઉદયથી જીવને અરિહંતે કહેલ તત્ત્વની અર્ધવિશુદ્ધ શ્રદ્ધા થાય છે. અર્થાત્ જિનપ્રણીત તત્ત્વપ્રત્યે જેવું કે 'અરુચિ હોતી નથી, ત્યારે સમ્યગ્મિથ્યાદિ શુભ-સ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે. તેના કાળ (જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી) અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. ત્યાર-પછી ત્યાંથી પરિણામને અનુસરી પહેલે કે ચોથે ગુણસ્થાનકે જાય છે.

૪. અવિરતિ સમ્યગ્દિ શુભસ્થાન. સંપૂર્ણપણે પાપવ્યાપારથી જેઓ વિરમ્યા હોય તે વિરત કે વિરતિ કહેવાય છે, અને જેઓ પાપવ્યાપારથી જિલકુલ વિરમ્યા નથી તે અવિરત કે અવિરતિ કહેવાય છે. પાપવ્યાપારથી સર્વથા નહિ વિરમેલા સમ્યગ્દિ આત્માઓ અવિ-રતિ સમ્યગ્દિ કહેવાય છે. આ સમ્યગ્દિ આત્માઓ અવિરતિ નિમિત્તે થતાં દુરંત નર-કાંદિ દુઃખ જેવું ક્ષણ છે એવા કર્મબંધને ભણવા છતાં, અને પરમ સુનીતિદેશો પ્રદેશ સિદ્ધિરૂપ મહેલમાં ચક્રવાની નિસરણી સમાન વિરતિ છે એમ ભણવા છતાં પણ તેનો સ્વી-કાર કરી શકતા નથી, તેમ તેના પાલન માટે પ્રયત્ન પણ કરી શકતા નથી. કારણ કે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયોદયથી દબાયલા છે. તે કષાયો અદ્ય પણ પચ્ચક્ષ્યાણને રોકે છે. કહ્યું છે કે- 'જે કારણ માટે અદ્ય પણ પચ્ચક્ષ્યાણ-વિરતિને રોકે તેથી તે અપ્રત્યાખ્યા-

૧ મિથ્યગુણસ્થાને પહેલે અને ચોથે એ બંને ગુણસ્થાનોથી આવે છે. પહેલેથી આવનારને જે અરુચિ હતી તે હઠી જાય છે જેવું જ કહી શકાય નહિ. ચોથેથી આવનારને જેવું હતી તે દૂર થાય છે, અરુચિ તો હતી જ નહિ. એટલે જ ત્રીજે ગુણસ્થાને જેવું કે અરુચિ નથી હોતી તેમ કહેવાય છે. તેનું નામજ અર્ધવિશુદ્ધ શ્રદ્ધા છે

૧ જેઓ ૧ વિરતિના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણ્યા નથી ૨ સ્વીકાર કરતા નથી અને ૩ તેનું પાલન કરતા નથી એ ત્રણ પદોના આઠ ભાગા થાય છે.

૧ જેઓ વિરતિના સ્વરૂપને યથાર્થ સમજતા નથી, સ્વીકાર કરતા નથી, અને પાલન કરતા નથી તે સામાન્યથી સંખ્યા જીવો.

૨ જેઓ જાણતા નથી, સ્વીકારતા નથી, પણ પાલન કરે છે તે અજ્ઞાન તપસ્વી.

૩ જેઓ જાણતા નથી, સ્વીકારે છે. પણ પાલન કરતા નથી તે સર્વ પાશ્વરૂપ આદિ.

૪ જે જાણતા નથી, પરંતુ સ્વીકાર કરે છે અને પાલન પણ કરે છે. તે ગીતાય અનિશ્ચિત-અગીતાય સુનિ.

૫ જેઓ જાણે છે, પરંતુ સ્વીકાર અને પાલન કરતા નથી તે શ્રેણિકાંદિ.

૬ જેઓ જાણે છે, સ્વીકારતા નથી, પણ પાલન કરે છે તે અનુતરવપત્તી દેવ.

૭ જેઓ જાણે છે, સ્વીકારે છે, પણ પાલન કરતા તથી તે સંવિઅપાક્ષિકસુનિ.

૮ જે જાણે છે, સ્વીકારે છે, અને પાલે છે તે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ યુક્ત આત્મા. આ આઠ ભાગામાંથી પ્રથમના ચાર ભાગે વર્તતા મિથ્યાદિ હોય છે, કારણ કે તેઓ સમ્યગ્જ્ઞાન રહિત છે. પછીના ત્રણ ભાગે વર્તતા અવિરતિ સમ્યગ્દિ હોય છે, કારણ કે તેઓ સમ્યગ્જ્ઞાન સહિત છે અને આઠમે ભાગે વર્તતા આત્માઓ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ યુક્ત હોય છે. કારણ કે તેઓ સમ્યગ્જ્ઞાન સહિત વિરતિનો સ્વીકાર કરે છે અને પાલન કરે છે.

નાવરણ કહેવાય છે. અહિં ‘અ’ એ અદ્ય અર્થનો વાચક છે. ૧ તથા-‘અવિરતિ નિમિત્તક કર્મભંધને અને રાગદ્વેષજન્ય દુઃખને બાંધવા છતાં તેમજ વિરતિથી થતા સુખને ઈચ્છતા છતાં પણ વિરતિ ધારણ કરવા માટે અસમર્થ થાય છે. ૨ પોતાના પાપકર્મને નિંદતો જેણે જીવ અજીવનું સ્વરૂપ બદલ્યું છે, જેની શ્રદ્ધા અચલ છે, અને જેણે મોહને ચલિત કર્યો છે એવો આ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા હોય છે,’ ૩ આ અવિરતિ આત્માનું સમ્યગ્દષ્ટિ-પણું પૂર્વે જેનું વર્ણન કર્યું છે તે અંતરકરણકાળમાં જેનો સંભવ છે તે ઉપશમસમ્યક્ત્વ, અથવા વિશુદ્ધ દર્શનમોહ-સમ્યક્ત્વમોહનો ઉદય છતાં જેનો સંભવ છે તે ક્ષાયોપશમિક-સમ્યક્ત્વ, અથવા દર્શનમોહનીયના સર્વથા ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થયેલ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ આ ત્રણ સમ્યક્ત્વમાંથી કોઈપણ સમ્યક્ત્વ છતાં હોય છે, એટલે કે આ શુભકાણે દરેક આત્મા-ઓને આ ત્રણ સમ્યક્ત્વમાંથી કોઈપણ સમ્યક્ત્વ હોય છે. આ શુભના પ્રભાવથી આત્મા સ્વપરની વહેંચણ કરી શકે છે અને સંસાર તરફનો તીવ્ર આસક્તિભાવ ઓછો થાય છે. પૂર્વના અશુભ કર્મના ઉદયથી કદાચ પાપક્રિયામાં પ્રવર્તે તો પણ પશ્ચાત્તાપપૂર્વે હૃદયે પ્રવર્તે છે. અને આત્માને હિતકારી પ્રવૃત્તિમાં ઉદ્ભાસપૂર્વે હૃદયે પ્રવર્તે છે. તેના શુભોના સ્વરૂપ ભેદને અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુભસ્થાન કહે છે. નીચેના શુભસ્થાનની અપેક્ષાએ અહિં અનંતશુભ વિશુદ્ધિ હોય છે, અને પાંચમા શુભસ્થાનકની અપેક્ષાએ અનંતશુભ હીન વિશુદ્ધિ હોય છે.

૫. દેશવિરતિ શુભસ્થાન—જે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા સર્વવિરતિની ઈચ્છા છતાં પણ પ્રત્યા-પચાનાવરણ કષાયના ઉદયથી હિંસાદિ પાપવાળી ક્રિયાઓનો સર્વથા ત્યાગ કરી શકતો નથી, પરંતુ દેશથી-અંશતઃ ત્યાગ કરી શકે છે તે દેશવિરતિ કહેવાય છે. તેમાં કોઈ એક મતવિષયક ક્ષણથી સાવધયોગનો ત્યાગ કરે છે, કોઈ બે મત સંબંધી, ચાવત કોઈ સર્વ-મત વિષયક અનુમતિ વળીને સાવધયોગનો ત્યાગ કરે છે. અહિં અનુમતિ ત્રણ પ્રકારે છે—૧ પ્રતિસેવનાનુમતિ, ૨ પ્રતિશ્રવણાનુમતિ, ૩ સંવાસાનુમતિ, તેમાં જે કોઈ પોતે કરેલા કે બીજાએ કરેલા પાપકાર્યને વખાણે તથા સાવધારણથી તૈયાર કરેલા ભોજનને ખાય ત્યારે તેને પ્રતિસેવનાનુમતિ દોષ લાગે છે. તથા પુત્રાદિકે કરેલા હિંસાદિ સાવધ કાર્યને સાંભળે તેને સંમત થાય પણ તેનો નિષેધ કરે ત્યારે પ્રતિશ્રવણાનુમતિ દોષ લાગે છે. અને હિંસાદિ સાવધ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયેલા પુત્રાદિકમાં માત્ર મમત્વ રાજે પરંતુ તેના પાપ કાર્યને સાંભળે નહિ વખાણે પણ નહિ ત્યારે તેને સંવાસાનુમતિ દોષ લાગે છે. તેમાં જે સંવાસા-નુમતિ સિવાય સર્વ પાપબ્યાપારનો ત્યાગ કરે તે ઉત્કૃષ્ટ દેશવિરતિ આવક કહેવાય છે. અને સંવાસાનુમતિનો પણ બ્યારે ત્યાગ કરે ત્યારે તે યતિ-સર્વથા પાપબ્યાપારથી વિરમેલો સાધુ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—“સમ્યગ્દર્શન સહિત પોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં વિરતિને યશ્વ કરતો એક મતથી માંડી છેવટે સંવાસાનુમતિ સિવાય સર્વ પાપબ્યાપારનો ત્યાગી દેશવિરતિ કહેવાય છે. ૧ તે દેશવિરતિ આત્મા પરિમિત વસ્તુનો ઉપયોગ કરતો, અપરિમિત અનંત વસ્તુનો ત્યાગ કરતો પરલોકને રિષે અપરિમિત અનંત સુખ પામે છે, ૨ આ દેશવિરતિપણું અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો ક્ષયોપશમ થવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. આ શુભસ્થાનકે અવિરતિ

સમગ્રદષ્ટિની અપેક્ષાએ અનંતશુદ્ધિ વિશુદ્ધિ હોય છે. અને તેના બદલ્યથી માંડી ક્રમશઃ ચડતાં પડતાં અસંખ્યાતા સ્થાનકો છે. કહ્યું છે કે—‘તે અવિરત સમગ્રદષ્ટિ શુદ્ધસ્થાનકથી આરંભી ઉત્તરોત્તર વધતી વિશુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરતો પૂર્વકે વિશુદ્ધિના અનેક સ્થાનો પર આરૂઢ થાય છે—ચડે છે. અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો સ્થયોપશમ કરે છે, તેથી તેને અદ્ય અદ્ય પાપવ્યાપારનો ત્યાગ કરવાની યુદ્ધિ થાય છે.’ ૨. અહિં પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો ઉદય હોવાથી સર્વથા પાપવ્યાપારનો ત્યાગ હોતો નથી. કહ્યું છે કે—‘સર્વ પ્રકારે પાપવ્યાપારનો ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા છતાં પણ તેને દબાવે છે તેથી પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કહેવાય છે.’ દેશવિરતિના સ્વરૂપ વિશેષને દેશવિરતિ શુદ્ધસ્થાન કહે છે.

૬. પ્રમત્ત સંયત શુદ્ધસ્થાન—સર્વથા પાપવ્યાપારથી જેઓ વિરમ્યા, પૂર્વોક્ત સંવાસાનુભવિથી પણ જેઓ વિરમ્યા, તે સંયત અથવા સર્વવિરતિ સાધુ કહેવાય છે, તેણે ‘સંયતપણું’ પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો સ્થયોપશમ થવાથી—પ્રાયઃ સામાયિક ચારિત્ર પ્રાપ્ત થવા વડે અથવા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર પ્રાપ્ત થવા વડે હોય છે એમ સમજવું. જે માટે કહ્યું છે—‘તે સંયત આત્મા પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો સ્થયોપશમ થવાથી સામાયિક ચારિત્ર અથવા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરે છે.’ જે કે સંયતને ત્રીણું ‘પરિહારવિશુદ્ધિક ચારિત્ર પણ અન્યત્ર કહ્યું છે, પરંતુ તે કોઈક વખતેજ હોય છે, વળી વિશિષ્ટ દેશકાળ સંઘયજી અને સ્તુતાદિની અપેક્ષા રાખનારું છે માટે અહિં તેની વિવક્ષા કરી નથી. તથા મન વચન અને કાયા વડે કોઈ પણ પ્રકારની પાપક્રિયા કરવી નહિ, કરાવવી નહિ. અને કરતાંને સારા માનવો નહિ, આ પ્રમાણે ત્રિકરણયોગે પાપવ્યાપારના ત્યાગી મુનિ પણ મોહનીયાદિ કર્મના ઉદયના સામર્થ્યથી તીવ્ર સંજ્વલન કષાય અને નિદ્રા આદિ કોઈ પણ પ્રમાદના ચોગે ચારિત્રમાં સીદાવ—કિલ્લપરિણામ વાળો થાય એવો પ્રમાદ યુક્ત જે મુનિ તે પ્રમત્ત કહેવાય છે. આવા પ્રમાદયુક્ત સંયતનું જે શુદ્ધસ્થાન એટલે કે વિશુદ્ધિ અવિશુદ્ધિની તીવ્રતા અને મંદતા વડે થયેલો જે સ્વરૂપનો હોય તે પ્રમત્તસંયત શુદ્ધસ્થાન કહેવાય છે. અહિં દેશવિરતિ શુદ્ધસ્થાનની અપેક્ષાએ અનંતશુદ્ધિ વિશુદ્ધિ હોવાથી વિશુદ્ધિનો પ્રકર્ષ અને અવિશુદ્ધિનો અપકર્ષ છે, અને અપ્રમત્ત શુદ્ધસ્થાનની અપેક્ષાએ અનંતશુદ્ધિની વિશુદ્ધિ હોવાથી વિશુદ્ધિનો અપકર્ષ અને અવિશુદ્ધિનો પ્રકર્ષ છે. આ પ્રમાણે અન્ય શુદ્ધસ્થાનોમાં પણ પૂર્વ ઉત્તર શુદ્ધસ્થાનની અપેક્ષાએ વિશુદ્ધિ અવિશુદ્ધિના પ્રકર્ષ અપકર્ષની યોજના કરી લેવી.

૭. અપ્રમત્ત સંયત શુદ્ધસ્થાન—મન્દ સંજ્વલન કષાયનો ઉદય હોવાથી નિદ્રા વિકલા આદિ પ્રમાદવિનાનો મુનિ અપ્રમત્ત સંયત કહેવાય છે. પ્રમત્તસંયતની અપેક્ષાએ અપ્રમત્તસંયત અનંતશુદ્ધિ વિશુદ્ધિ પરિણામવાળો હોય છે. આ અપ્રમત્તસંયતના ત્રણે કાળની અપે-

૧ આ ચારિત્રનું મહત્ત્વ પ્રશ્ન પાસે અગર જેમણે આ ચારિત્રનું મહત્ત્વ પ્રશ્ન પાસે કયું છે, તેઓની પાસેજ થાય છે વળી યોગ્ય આરાના ઉત્પન્ન થયેલા પ્રથમ સંઘયણી અને લગભગ સાધનવ પૂર્વના યાત્રીને આ ચારિત્ર હોય છે, બીજાને હોયું નથી. તેથી અદ્યકાળ અને અદ્ય મહત્ત્વ કરનારા હોવાથી છડે સાતમે શુદ્ધણે આ ચારિત્ર હોય છે છતાં વિવક્ષા કરી નથી.

સાચે ક્રમશઃ ચડતા ચડતા અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ વિશુદ્ધિસ્થાનો હોય છે. કહ્યું છે કે-‘અપ્રમત્તચંદ્રિતા તરતમભાવે-ક્રમશઃ ચડતા ચડતા અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ વિશુદ્ધિસ્થાનો જ્ઞાની મહારાજે બાણેલા છે, કે જેના ઉપર રહેતો-તે અધ્યવસાયે વર્તતો સુને અપ્રમત્ત કહેવાય છે.’ આ ભગવાન અપ્રમત્તસંચતને વિશિષ્ટ તપ અને ધર્મધ્યાનાદિના ચોગે કર્મો ખપાવતા, અને તેથી કરીને અપૂર્વ અપૂર્વ વિશુદ્ધિસ્થાનો ઉપર ચડતા મનઃપર્થ-વજ્ઞાન આદિ અનેક ઋદ્ધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે-‘તે અપ્રમત્તસંચત મહાત્મા તીવ્ર વિશુદ્ધતા ચોગે કર્મ ખપાવતાં શુભસુદ્ધને અવગાહે છે, અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, તથા મનઃપર્થવજ્ઞાન અને કૌશાદિ યુદ્ધિઓ પણ પ્રાપ્ત કરે છે, ૧ તથા તે ચારિત્રરૂપ શુભના પ્રભાવથી જંઘાચારણલગ્નિ, વિવાચારણ લગ્નિ, અને સર્વોપધિ આદિ અનેક લગ્નિઓ, તેમજ અક્ષીણમહાનસ આદિ બળો ઉત્પન્ન થાય છે. ૨’ તેનું જે શુભસ્થાન તે અપ્રમત્તસંચત શુભસ્થાન કહેવાય છે. આ પ્રમત્ત અપ્રમત્ત બંને શુભસ્થાનક અંતઃકૂલે અંતઃકૂલે પરિવર્તન પામ્યા કરે છે.

૮. અપૂર્વકરણ શુભસ્થાન—અપૂર્વ-પૂર્વે નહિ થયેલા, અથવા અન્ય શુભસ્થાનકો સાથે ન સરખાવી શકીએ તેવા. અને કરણ-સ્થિતિઘાતાદિ ક્રિયા અથવા પરિણામ. તાત્પર્ય એ કે પૂર્વે નહિ થયેલા, અથવા અન્ય શુભસ્થાનકો સાથે જેને ન સરખાવી શકીએ એવા સ્થિતિઘાત, રસઘાત, શુભશ્રેણિ, શુભસંક્રમણ, અને અપૂર્વસ્થિતિબંધ, એ પાંચે પદાર્થો જેની અંદર થાય, અથવા પૂર્વે નહિ થયેલા અપૂર્વ પરિણામ જેની અંદર હોય તે અપૂર્વકરણ કહેવાય. હવે સ્થિતિઘાતાદિનું સ્વરૂપ કહે છે—

૧ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોની દીર્ઘસ્થિતિને અપવર્તના કરણવડે ઘટાડી અદ્ય કરવી તે સ્થિતિઘાત.

૨ રસઘાત-સત્તામાં રહેલ જ્ઞાનાવરણીયાદિ અશુભપ્રકૃતિઓના તીવ્ર રસને અપવર્તના-કરણવડે ઘટાડી અદ્ય કરવો તે રસઘાત. આ બંનેને પૂર્વશુભસ્થાનોમાં રહેલા આત્માઓ વિશુદ્ધિ અદ્ય હોવાથી અદ્ય પ્રમાણમાં કરતા હતા, અહિં વિશુદ્ધિ તીવ્ર હોવાથી મોટા પ્રમાણમાં કરે છે. પૂર્વશુભસ્થાનોમાં વધારે કાળમાં અદ્ય સ્થિતિ અને રસ દૂર થતો હતો, અહિં વિશુદ્ધિ તીવ્ર હોવાથી થોડા કાળમાં ઘણી સ્થિતિ અને બધો રસ દૂર કરે છે.

૩ શુભશ્રેણિ-અત્યંત વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવડે અપવર્તના કરણથી ઉપરની સ્થિતિમાંથી ઉતારેલાં દલિલોને શીઘ્ર અપાવવા માટે ઉદય સમયથી આરંભી અન્તઃકૂલના સમયપ્રમાણ સ્થાનકોની અંદર પૂર્વ પૂર્વ સ્થાનકથી ઉત્તર ઉત્તર સ્થાનોમાં અસંખ્ય અસંખ્યશુભાકારે દલિલોને જે ગોઠવવા તે શુભશ્રેણિ ઉપરની સ્થિતિમાંથી પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્ય અસંખ્યશુભ દલિલો ઉતારે છે, અને તેને ઉદયસમયથી આરંભી અન્તઃકૂલ પ્રમાણ સ્થાનકોમાં અસંખ્યાતશુભ વૃદ્ધિએ ગોઠવે છે. જેમકે પહેલે સમયે જે દલિલો ઉતાર્યા તેમાંથી ઉદયસમયમાં થોડા, તેનાથી પછીના સ્થિતિસ્થાનમાં અસંખ્યાતશુભ, તેનાથી પછીના સ્થિતિસ્થાનમાં અસંખ્યાતશુભ એમ પૂર્વ પૂર્વ સ્થાનથી ઉત્તર ઉત્તરસ્થાનમાં અસંખ્યાતશુભ

વૃદ્ધિએ અંતર્બુદ્ધિ તં પ્રમાણુ સ્થાનોમાં ગોઠવે છે. ણીબ સમયે પૂર્વ સમયથી અસંખ્યશુભા વધારે ઉતારે છે, તેને પણ જોજ કમે અસંખ્યાતશુભ વૃદ્ધિએ ગોઠવે છે. આ પ્રમાણે ત્રીબ આદિ સમયો માટે પણ સમજુતું. પૂર્વ શુભસ્થાનોમાં મંદ વિશુદ્ધિ હોવાથી અપવર્તના કરણ વડે ઉપરના સ્થાનોમાંથી અદ્ય પ્રમાણમાં દલિક ઉતારતો હતો, અને તેની વધારે કાળમાં થોડા દલિક લોગવાય તે પ્રમાણે રચના કરતો હતો. અહિં ત્રીબ વિશુદ્ધિ હોવાથી અપવર્તના કરણ વડે ઉપરના સ્થાનોમાંથી વધારે પ્રમાણમાં દલિકો ઉતારે છે, અને થોડા કાળમાં ઘણા દૂર થાય જો પ્રમાણે તેની રચના કરે છે.

૪ શુભસંક્રમ—સત્તામાં રહેલા અબધમાન અશુભ પ્રકૃતિઓના દલિકોને અધ્યમાન શુભ પ્રકૃતિમાં પૂર્વ પૂર્વ સમય કરતાં ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્યશુભ વૃદ્ધિએ સંક્રમવાવા-બધાતી પ્રકૃતિરૂપે કરવા, તે, શુભસંક્રમ. તે પણ અહિં અપૂર્વ કરે છે.

૫ અપૂર્વસ્થિતિબંધ—પૂર્વે અશુદ્ધ પરિણામ હોવાથી કમોની દીર્ઘસ્થિતિ બાંધતો હતો, આ શુભસ્થાનકે ત્રીબ વિશુદ્ધિ હોવાથી અદ્ય અદ્ય સ્થિતિબંધ કરે છે. અને તે પણ પૂર્વ પૂર્વથી ઉત્તરોત્તર-પછી પછીનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે હીન કરે છે અપૂર્વકરણના પહેલે સમયે જે સ્થિતિબંધ કરે છે, તેનાથી અતુકમે ઘટતા ઘટતા ત્યારપછીનો સ્થિતિબંધ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમાભાગે હીન કરે છે. જો પ્રમાણે દરેક સ્થિતિબંધ અદલાય છે, આ પ્રમાણે અપૂર્વકરણમાં પાંચે પદ્યોથી પ્રવર્તે છે. આ અપૂર્વકરણ બે પ્રકારે છે—૧ ક્ષપક, ૨ ઉપશમક. ચારિત્ર્યોહનીય કમોનો ક્ષય અને ઉપશમ કરવાને યોગ્ય હોવાથી રાજ્ય યોગ્ય કુંવરને રાજની જેમ તે ક્ષપક અને ઉપશમક કહેવાય છે. કેમકે અહિં ચારિત્ર્યોહનીયની જોક પણ પ્રકૃતિનો સર્વથા ક્ષય કે ઉપશમ કરતો નથી. તેણે જે શુભસ્થાન તે અપૂર્વકરણ શુભસ્થાન કહેવાય છે. આ શુભસ્થાનકે ત્રિકાળવર્તી અનેક જીવોની અપેક્ષાએ સમયે સમયે અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ અધ્યવસાયસ્થાનો હોય છે, અને તે પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે વધતા વધતા હોય છે. તે આ પ્રમાણે—જેજોએ જૂતકાળમાં આ શુભસ્થાનના પ્રથમ સમયને પ્રાપ્ત કર્યો હતો, વર્તમાનમાં પ્રાપ્ત કરે છે અને ભવિષ્યમાં પ્રાપ્ત કરશે તે સઘળા જીવોની અપેક્ષાએ જલન્યથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ પર્થત અતુકમે વડતા વડતા અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણુ અધ્યવસાયના સ્થાનકો હોય છે. કારણ કે જોકી સાથે આ શુભસ્થાને થોડા પ્રથમ સમયવર્તી કેટલાજોક જીવોના અધ્યવસાયોમાં તરતમતાનો પણ સંભવ છે. અને તરતમતાની સંખ્યા કેવળજાની મહારાજો જોટલીજ દેખેલી છે. આ કારણથી અહિં જોમ પણ નજ કહી શકાય કે—આ શુભસ્થાનકના પ્રથમ સમયને પ્રાપ્ત કરનારા ત્રિકાળવર્તી જીવો અનંત હોવાથી, તથા પરસ્પર અધ્યવસાયવતું તારતમ્ય હોવાથી, અધ્યવસાયો અનંતા હોય છે. કેમકે જીવો પ્રાયઃ સમાન અધ્યવસાયવાળા હોવાથી જીવોની સંખ્યા અનંત હોવા છતાં પણ અધ્યવસાયની સંખ્યા તો અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણુજ

૧ અપવર્તના કરણવડે ઉપરના સ્થાનોમાંથી ઉતારેલા દલિકોને અંતર્બુદ્ધિ તં પ્રમાણુ સ્થાનોમાં ગોઠવે છે. ઉપરના શુભસ્થાનોમાં આ અંતર્બુદ્ધિ તં 'હોડું' હવું, આ શુભસ્થાનકે તે નાતું છે એટલે થોડા કાળમાં ઘણા દલિકોને દૂર કરે છે

છે. તેથી પ્રથમ સમયે જે સ્વરૂપવાળા અને જેટલા અધ્યવસાયો હોય છે, તેનાથી દ્વિતીય સમયે અન્ય અને સંખ્યામાં વધારે અધ્યવસાયો હોય છે. બીજે સમયે જે અધ્યવસાયો હોય છે, તેનાથી અન્ય અને અધિક ત્રીજે સમયે હોય છે. ત્રીજે સમયે જે અને જેટલા અધ્યવસાયો છે, તેનાથી અન્ય અને વધારે ચોથે સમયે હોય છે. આ પ્રમાણે અપૂર્વકરણના ચરમસમય પછી ત કહી જવું. ઉપરોક્ત અધ્યવસાયોની સ્થાપના કરવામાં આવે એટલે કે અતુલ્ય નીચે નીચે તેની સંખ્યા મૂકવામાં આવે તો સમાન સંખ્યા નહિ હોવાથી વિષમ અતુલ્ય ક્ષેત્ર રોકે છે.

પ્રશ્ન—આ શુલ્કસ્થાનમાં પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અધ્યવસાયો વધે છે, તેનું કારણ ?

ઉત્તર—જીવ સ્વભાવજ કારણ છે. આ શુલ્કસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરનારા આત્માઓ પ્રત્યેક સમયે ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાને લઇને વિશુદ્ધિના પ્રકરણને પ્રાપ્ત કરતા જીવ સ્વભાવજ ભિન્ન ભિન્ન અધ્યવસાયોમાં વર્તે છે. અને તેથીજ પહેલે સમયે સાથે ચડેલા જીવોમાં જે અધ્યવસાયની ભિન્નતા છે, તે કરતાં બીજા સમયે વધારે ભિન્નતા જણાય છે. આ શુલ્કસ્થાનના પ્રથમ સમયના જઘન્ય અધ્યવસાયથી પ્રથમ સમયનું ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાય અનંતશુલ્ક વિશુદ્ધ છે. અહિં જઘન્ય અધ્યવસાય આ શુલ્કસ્થાનકની અપેક્ષાએ સમજવું. કારણ કે અપ્રમત શુલ્કસ્થાનના ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયથી આ શુલ્કસ્થાનનું જઘન્ય અધ્યવસાય પણ અનંતશુલ્ક વિશુદ્ધ હોય છે. પહેલા સમયના ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયથી બીજા સમયનું જઘન્ય અધ્યવસાય પણ અનંતશુલ્કવિશુદ્ધ છે. ઉપર પહેલા સમયના અધ્યવસાયોથી બીજા સમયના અધ્યવસાયો જુદા છે એમ જે કહ્યું, તેનું કારણ આ જ છે. કારણ કે પહેલા સમયના ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયથી બીજા સમયનું જઘન્ય અધ્યવસાય ત્યારેજ અનંતશુલ્ક હોઈ શકે કે જ્યારે પહેલા સમયના અધ્યવસાયોથી બીજા સમયના અધ્યવસાયો જુદા જ હોય. તેનાથી તે જ સમયનું ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાય અનંતશુલ્ક વિશુદ્ધ છે, આ પ્રમાણે કહેતાં ત્યાં સુધી જવું કે દ્વિચરમ સમયના ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયથી ચરમ સમયનું જઘન્ય અનંતશુલ્ક વિશુદ્ધ છે, તેનાથી તેજ ચરમ સમયનું ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાય અનંતશુલ્ક વિશુદ્ધ છે. આ રીતે એકજ સમયના અધ્યવસાયો પણ પરસ્પર અનંતભાગ વૃદ્ધ, અસંખ્યાતભાગ વૃદ્ધ, સંખ્યાતભાગ વૃદ્ધ, સંખ્યાતશુલ્ક વૃદ્ધ, અસંખ્યાત શુલ્કવૃદ્ધ અને અનંતશુલ્કવૃદ્ધ એમ છ સ્થાન યુક્ત હોય છે. એટલે કે વિશુદ્ધિની અપેક્ષાએ જઘન્ય અધ્યવસાયથી કેટલાક અધ્યવસાયો અનંતભાગ અધિક વિશુદ્ધ, કેટલાક અસંખ્યાત ભાગ અધિક વિશુદ્ધ, કેટલાક સંખ્યાત ભાગ અધિક વિશુદ્ધ એમ કેટલાક સંખ્યાતશુલ્ક અસંખ્યાતશુલ્ક અને અનંતશુલ્ક અધિક વિશુદ્ધ હોય છે. આ પ્રમાણે આ શુલ્કસ્થાનના કોઈ પણ સમયમાં રહેલા અધ્યવસાયો પદસ્થાન પતિત હોય છે. આ રીતે આ શુલ્કસ્થાનકે એક સાથે ચડેલા જીવોના અધ્યવસાયોમાં પરસ્પર વિશુદ્ધિનું તારતમ્ય હોવાથી આ શુલ્કસ્થાનનું બીજું નામ નિવૃત્તિ પણ કહેવાય છે.

૯. અનિવૃત્તિ બાદર સંપ્રસાદ શુલ્કસ્થાનક-જેની અંદર એક સાથે ચડેલા જીવોના અ-

અધ્યવસાયમાં પરસ્પર તારતમ્ય ન હોય તે અનિવૃત્તિ. જે શુભસ્થાનકમાં એક સાથે ચડેલા જીવોના અધ્યવસાયમાં પરસ્પર તારતમ્ય હોય તે નિવૃત્તિ કહેવાય છે, અને જે શુભસ્થાનકમાં સાથે ચડેલા જીવોના અધ્યવસાયમાં પરસ્પર તારતમ્ય ન હોય, પરંતુ એકજુદ જે અધ્યવસાય તેજ ખીબાનું, તેજ ત્રીબાનું, એમ અનંતજીવોનું પણ એક સરખું હોય, તે અનિવૃત્તિ શુભ-સ્થાનક કહેવાય છે. આજ આકાશ અને નવમા શુભસ્થાન વચ્ચે તફાવત છે. તથા જે વડે સંસારમાં રખડે તે સંપરાય જોટલે કપાયેલ્લ. જેની અંદર કિટ્ટિરૂપે કરાયેલ સૂક્ષ્મ લોભાની અપેક્ષાએ રચ્છ કપાયેલ્લ હોય તે બાહર સંપરાય કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ કે જેની અંદર સાથે ચડેલા જીવોના અધ્યવસાયમાં પરસ્પર તારતમ્ય ન હોય અને બાહર કપાયેલો ઉદય હોય તે અનિવૃત્તિ બાહર સંપરાય શુભસ્થાનક કહેવાય છે. આ શુભસ્થાનકનો કાળ અંતઃકુર્હૂતનો છે. અંતઃકુર્હૂત પ્રમાણુ આ શુભસ્થાનકના કાળમાં પ્રથમ સમયથી આરંભી ઉત્તરોત્તર અનંતશુભ વિશુદ્ધ અધ્યવસાય હોય છે. જોટલે કે પહેલે સમયે જે અધ્યવસાય હોય તેનાથી ખીજે સમયે અનંતશુભ વિશુદ્ધ હોય છે, તેનાથી અનંતશુભ વિશુદ્ધ ત્રીજે સમયે હોય છે, આ પ્રમાણે ચરમ સમય પર્વત 'બાણુવ'. તેથી અંતઃકુર્હૂતના જેટલા સમયો તેટલાજ અધ્યવસાયો આ શુભસ્થાનકમાં પ્રવેશ કરનારાઓના હોય છે, અધિક હોતા નથી, અહિં પણ આકાશ શુભસ્થાનકની જેમ સ્થિતિધાતાદિ પાંચે પદાર્થો પ્રવર્તે છે. આ અનિવૃત્તિ બાહર સંબલન લોભ સિવાય બાસ્ત્રિ મોહનીયની વીશ પ્રકૃતિનો સર્વથા ક્ષય અને ઉપશમ કરતો હોવાથી ક્ષપક અને ઉપશમક એમ બે ભેદ છે.

૧૦ સૂક્ષ્મ સંપરાય શુભસ્થાન-કિટ્ટિરૂપે કરાયેલ સૂક્ષ્મ લોભ કપાયેલો ઉદય જેની અંદર હોય તે સૂક્ષ્મ સંપરાય કહેવાય છે. તેના પણ ક્ષપક અને ઉપશમક એવા બે ભેદ છે. કારણ કે અહિં શેષ રહેલ એક સંબલન લોભનો સર્વથા ક્ષય કે ઉપશમ કરે છે. ઉપશમ એણિવાળો ઉપશમાવે છે, અને ક્ષપક એણિવાળો ક્ષય કરે છે તેના જ્ઞાનાદિ શુભના સ્વરૂપ વિશેષને સૂક્ષ્મસંપરાય શુભસ્થાન કહે છે.

૧૧ ઉપશાંતકપાય વીતરાગ છન્દસ્થ શુભસ્થાનક-આત્માના જ્ઞાનાદિ શુભોને જે દબાવે તે છન્દ જોટલે જ્ઞાનાવરણાદિ ધાતિકર્મનો ઉદય, અને તે ધાતિકર્મના ઉદયવાળા આત્માઓ છન્દસ્થ કહેવાય છે. દશમા શુભસ્થાન સુધીના છન્દસ્થો રાગી પણ હોય છે, તેનાથી પૃથક્ કરવા માટે વીતરાગ પદનું ઇન્દ્રજ્ય કહ્યું છે. માયા અને લોભ કપાયના ઉદયરૂપ રાગ, અને ઉપલક્ષણથી ક્રોધ અને માનના ઉદયરૂપ દ્રેષ પણ જેઓના દૂર થયેલ છે તે વીતરાગ કહેવાય છે. અહિં વીતરાગ છન્દસ્થ લેવાના છે, પરંતુ દશમા શુભસ્થાનક સુધીના રાગી છન્દસ્થ નહિ

૧ અહિં વિશુદ્ધિનો વિચાર બે રીતે થાય છે. ૧ તિર્ગમ્યુખી વિશુદ્ધિ, અને ઉર્ધ્વમુખી વિશુદ્ધિ, એક સાથે ચડેલા જીવોના અધ્યવસાયોમાં પરસ્પર તારતમ્યનો જે વિચાર તે તિર્ગમ્યુખી વિશુદ્ધિ, અને પૂર્વપૂર્વ સમય કરતાં ઉત્તરોત્તર સમયની વિશુદ્ધિનો જે વિચાર તે ઉર્ધ્વમુખી વિશુદ્ધિ કહેવાય છે, અપૂર્વકરણ નામના કરણે અગર તે નામના શુભસ્થાને જાને પ્રકારે વિચાર થઈ શકે છે. અને અનિવૃત્તિ નામના કરણે અગર તે નામના ગુરુસ્થાને દક્ષત ઉર્ધ્વમુખી વિશુદ્ધિ હોય છે.

આ વીતરાગ છન્દસ્થ આરમા શુણ્ણસ્થાનવાળા આત્માઓ પણ હોય છે, તેનાથી પૃથક્ કરવા માટે ઉપશાંતકધાય વિશેષણ મૂક્યું છે. ઉપશાંતકધાય-જેઓએ કપાયોને સર્વથા ઉપશમાવ્યા છે, એટલે કે કપાયો સત્તામાં હોવા છતાં તેઓને એવી સ્થિતિમાં મૂકી દીધા છે કે જેની અંદર સંક્રમણ અને ઉદ્ધર્તન આદિ કરણો, તેમજ વિપાકોદય કે પ્રદેશોદય કંઈપણ પ્રવર્તતું નથી, મોહનીયકર્મને જેઓએ સર્વથા ઉપશમ કર્યો છે એવા વીતરાગનું અહિં શુણ્ણ હોવાથી, આરમા શુણ્ણસ્થાનવાળા બ્રુહા પડે છે. કારણ કે તેઓએ તેા મોહનેા સર્વથા ક્ષય કર્યો છે. ઉપશાંતકધાય વીતરાગ છન્દસ્થ આત્માનું જે શુણ્ણસ્થાન તે ઉપશાંતકધાય વીતરાગ છન્દસ્થ શુણ્ણસ્થાન કહેવાય છે. આ શુણ્ણસ્થાનકનું સ્વરૂપ ઉપશમશ્રેણિના સ્વરૂપને સમજ્યા વિના ભરાબર સમજી શકાય તેમ નથી. ઉપશમશ્રેણિનું સ્વરૂપ આચાર્ય મહારાજ પોતેજ વિસ્તારથી ઉપશમના કરણના અધિકારમાં કહેશે. છતાં અહિં આ શુણ્ણસ્થાનનું સ્વરૂપ કંઈક સમજાય માટે સંક્ષેપમાં કહે છે-જે દ્વાગ આત્મા મોહનીયકર્મને સર્વથા શાંત કરે એવી ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતી પરિણામની ધારાને ઉપશમશ્રેણિ કહેવાય છે. આ ઉપ-શમશ્રેણિનેા પ્રારંભક અપ્રમત્ત સંયતજ હોય છે. અને ઉપશમશ્રેણિથી પહોતા અપ્રમત્ત, પ્રમત્ત, દેશવિરતિ, કે અવિરતિમાંનો કોઈપણ હોય છે, એટલે કે પહોતાં અનુક્રમે ચોથા મુખી આવે છે અને ત્યાંથી પડે તો બીજે અને ત્યાંથી પહેલે શુણ્ણાણે પણ જાય છે. સાબ્યકાર ભગવાન કહે છે કે-‘ઉપશમશ્રેણિનો પ્રસ્થાપક અપ્રમત્ત સંયત હોય છે, અને અન્તે અપ્રમત્ત, પ્રમત્ત, અથવા અવિરતિ પણ થાય છે.’ શ્રેણિના બે અંશ છે-૧ ઉપશમભાવનું સમ્યક્ત્વ, ૨ ઉપ-શમભાવનું ચારિત્ર, તેમાં ચારિત્ર મોહનીયની ઉપશમના કરતા પહેલા ઉપશમભાવનું સમ્ય-ક્ત્વ સાતમે શુણ્ણાણેજ પ્રાપ્ત થાય છે, કેમકે દર્શનમોહનીયની સાતે પ્રકૃતિઓ સાતમેજ ઉપશમાવે છે, માટે ઉપશમશ્રેણિનો પ્રસ્થાપક અપ્રમત્ત સંયતજ છે એમ કહે છે. કેટલાક અન્ય આચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે-અવિરતિસમ્યક્દષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, કે અપ્રમત્ત, શુણ્ણસ્થાનમાનો કોઈપણ અનંતાનુબંધિ કપાયને ઉપશમાવે છે, અને દર્શનનિકાદિને તો સંયમમાં વર્તતોજ ઉપશમાવે છે. આ અભિપ્રાયે ચોથા શુણ્ણસ્થાનકથી ઉપશમશ્રેણિના પ્રારં-ભક કહી શકાય છે. તેમાં પહેલાં અનંતાનુબંધિ ઉપશમાવે છે, ત્યાર પછી અંતરુદ્ધત્ત રહી દર્શનનિક ઉપશમાવે છે. દર્શનનિકની ઉપશમના થયા બાદ પ્રમત્ત અપ્રમત્ત શુણ્ણાણે એકઠો વાર પરાવર્તન કરીને-અમનાગમન કરીને અપૂર્વકરણ શુણ્ણસ્થાનકે જાય છે. ત્યાં અંતરુદ્ધત્તપર્યંત સ્થિતિઘાતાદિ વડે ઘણી સ્થિતિ અને ઘણો રસ ઓછો કરી અનિવૃત્તિ બાદર સંપ્રસાય શુણ્ણસ્થાનકે જાય છે, અહિં પણ સ્થિતિઘાતાદિ વડે ઘણી સ્થિતિ અને રસ ઓછો કરે છે આ શુણ્ણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ જાય અને એક ભાગ શેષ રહે ત્યારે ચારિત્ર મોહનીયની એકવીશ પ્રકૃતિનું અંતરકરણ કરે છે. ત્યારપછી પહેલાં નપુंस-કવેદ ઉપશમાવે છે, ત્યાર પછી સ્ત્રીવેદ, ત્યાર પછી એક સાથે હાસ્ય રતિ અરતિ ભય શોક

૧ અહિં અનંતાનુબંધિની વિસંચોભના કર્યા વિના ઉપશમશ્રેણિ શરૂ કરે નહિ, એમ કેટલાક આચાર્ય કહે છે. તેની વિસંચોભના ચોથાથી સાતમા મુખી થાય છે. ત્યારપછી દર્શનનિકની ઉપશમના સંયમમાં વર્તતાં થાય છે. ૨ અંતરકરણનું સ્વરૂપ ઉપશમના કરણમાંથી જોઇ લેવું.

અને જુગુપ્સારૂપ હાસ્યપદ્ધતિ, ત્યાર પછી પુરુષવેદ, ત્યાર પછી એક સાથે અપ્રત્યાખ્યાનાવ-
રણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, ત્યારપછી સંજ્વલનક્રોધ, ત્યારપછી એક સાથે અપ્રત્યા-
ખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ માન, ત્યારપછી સંજ્વલન માન, ત્યારપછી એક સાથે
અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ માયા, ત્યારપછી સંજ્વલનમાયા ઉપશમાવે છે, જે
સમયે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ માયા ઉપશમે છે, તેજ સમયે સંજ્વલન-
માયાના બંધ ઉદય અને ઉદ્દીરણનો વિચ્છેદ થાય છે. ત્યારપછીના સમયથી લોભનો વેદક
થાય છે. અહિંથી લોભના ઉદયનો જેટલો કાળ છે, તેના ત્રણ વિભાગ થાય છે, તે આ
પ્રમાણે-૧ અશ્વકર્ણકરણાદ્ધા, ૨ કિટ્ટિકરણાદ્ધા, ૩ કિટ્ટિવેદનાદ્ધા. તેમાં જે કાળમાં સત્તામાં
નહેલા રસસ્પર્શકો ક્રમશઃ અઠતા અઠતા રસાણુવાળા પરમાણુઓનો ક્રમ તોડતા સિવાય
અન્યતઃ યોછા રસવાળા થાય તે અશ્વકર્ણકરણાદ્ધા. આ અશ્વકર્ણકરણકાળમાં વર્તમાન
આત્મા અપૂર્વ સ્પર્શકો કરે છે. સ્પર્શક એટલે શું? તે કહે છે—આ સંસારમાં બ્રહ્મ
કરતા આત્માઓ અનંતાનંત પરમાણુઓથી બનેલા અનંતા સ્કંધોને પ્રતિસમય કબ્જરૂપે
ઝડપ કરે છે. તેની અંદર એક એક સ્કંધમાં યોછામાં યોછા રસવાળો જે પરમાણુ છે,
તે પરમાણુમાંના રસના ઠેવળી મહારાજના જ્ઞાનરૂપ શસ્ત્રવટે એકના બે ભાગ ન થાય તેવા
સર્વ જીવોથી અનંતશુભા રસાવિભાગ- રસાણુઓ થાય છે. આવા સમાન રસાણુઓવાળા પર-
માણુઓનો જે સમૂહ તે પહેલી વર્ગણા, એક અધિક રસાણુવાળા પરમાણુઓનો જે સમુદાય તે
બીજી વર્ગણા, બે અધિક રસાણુવાળા પરમાણુઓનો જે સમુદાય તે ત્રીજી વર્ગણા, એમ
અનુક્રમે એક એક અધિક રસાણુવાળા પરસ્પર સરખા પરમાણુના સમુદાયવાળી અભવ્યથી
અનંતશુભા અથવા સિદ્ધાંત અનંતમા ભાગ પ્રમાણુ અનંત વર્ગણા થાય છે. એ અનંત-
વર્ગણાના સમૂહને સ્પર્શક કહેવાય છે. પહેલા સ્પર્શકની છેલ્લી વર્ગણામાંહેના કોઈપણ
પરમાણુમાં જે રસ છે તેનાથી એક અધિક રસાણુવાળા કોઈ પરમાણુ નથી, બે અધિક
રસાણુવાળા કોઈ પરમાણુ નથી, તેમ સંખ્યાતા અસંખ્યાતા કે અનંતા અધિક રસાણુવાળા
પણ કોઈ પરમાણુ નથી. પરંતુ સર્વ જીવોથી અનંતશુભા અધિક રસાણુવાળા પરમાણુઓ
હોય છે. તેવા સમાન રસાણુવાળા પરમાણુના સમૂહને બીજી સ્પર્શકની પહેલી વર્ગણા
કહેવામાં આવે છે. તેનાથી એક અધિક રસાણુવાળા પરમાણુના સમુદાયની બીજી વર્ગણા,
એ પ્રમાણુ એક એક અધિક રસાણુવાળા સમાન સમાન પરમાણુઓની અભવ્યથી અનંત-
શુભા વર્ગણાઓ થાય છે, તેના સમૂહનું બીજી સ્પર્શક થાય છે. એ રીતે અનંતા સ્પર્શકો
થાય છે. આ સઘળાં પૂર્વ સ્પર્શકો કહેવાય છે, કારણ કે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા
આત્માઓ આવા સ્પર્શકો તો બાધે છે. આ સ્પર્શકોમાંથી પ્રથમ દ્વિતીયાદિ વર્ગણાઓ
ઝડપ કરી તેને તીમ વિશુદ્ધિ પડે અઠતા અઠતા રસાણુવાળા પરમાણુઓનો ક્રમ તોડતા

૧ જે સમયથી લોભનો ઉદય થાય છે તે સમયથી હવે નવમા શુભસ્થાનકનો જેટલો કાળ છે
તેના બે ભાગ થાય છે એક ભાગમાં અપૂર્વસ્પર્શક થાય છે, એક ભાગમાં કિટ્ટિઓ થાય છે. એ બે
ભાગ પૂરા કરી દશમે શુભાણુ બળ છે તે ભાગમાં કિટ્ટિઓ વેદે છે. એ પ્રમાણે લોભના વેદનના ત્રણ
ભાગ થાય છે, એમ કહ્યું છે.

સિવાય અનંતશુભ્રહીન રસવાળી કરીને પૂર્વની જેમ સ્પર્શકો કરે છે. આવા પ્રકારના અદ્યપરસવાળા સ્પર્શકો પહેલા કોઈ વખત કયાં ન હતા, માટે તે અપૂર્વસ્પર્શક કહેવાય છે. આ પ્રમાણે અશ્વકર્ણકરણાદના અંતર્મુદ્ગર્તમાં સમયે સમયે પૂર્વ સ્પર્શકમાંની વર્ગાણ્ણ્યોને અનંતશુભ્રહીન રસવાળી કરીને તેના અપૂર્વસ્પર્શકો કરે છે. અહિં 'ઝોટલું' સમજવાતું કે સત્તામાં જે પૂર્વસ્પર્શકો રહેલા છે તે સઘળા અપૂર્વ સ્પર્શક રૂપે થતાં નથી, પરંતુ કેટલાંક પૂર્વસ્પર્શકરૂપે પણ રહે છે. સંનવલનમાયાના બંધાદિના વિચ્છેદ થયા પછી સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળે સંનવલનમાયાને ઉપશમાવે છે. આ પ્રમાણે અશ્વકર્ણકરણાદના પૂર્ણ થયા બાદ કિટ્ટિકરણાદમાં પ્રવેશ કરે છે. તે કાળમાં લોભની કિટ્ટિઓ કરે છે. હવે કિટ્ટિ ઝોટલે શું ? તે કહે છે, -પૂર્વસ્પર્શકોમાંથી અને અપૂર્વસ્પર્શકોમાંથી પ્રથમ દ્વિતીયાદિ વર્ગાણ્ણ્યો અહણ કરીને તેઓને તીવ્ર વિશુદ્ધિના બળથી અનંતશુભ્રહીન રસવાળી કરીને, તે વર્ગાણ્ણ્યોમાંના ઝેર અધિક બે અધિક ઇત્યાદિ ચઢતા ચઢતા રસાણુના કંમને તોડીને વર્ગાણ્ણ્ય વર્ગાણ્ણ્યોની વચ્ચે મોડું અંતર પાડી દેવું, જેમકે-જે વર્ગાણ્ણ્યમાં અસત્કલ્પનાઓ સો, ઝેરકસો ઝેર, ઝેરકસો બે, ઇત્યાદિ રસાણુઓ હતા, તેમાંથી વિશુદ્ધિના બળથી રસ ઘટાડીને દશ પંદર કે, પચીસ રસાણુઓ રાખવા તે કિટ્ટિ કહેવાય છે. અપૂર્વસ્પર્શકકાળે જે રસ હતો, તેનાથી પણ અહિં અનંતશુભ્રહીન રસ કરે છે, અને ચઢતા ચઢતા રસાણુને કંમ તોડે છે, એ બંને વસ્તુ અહિં થાય છે. આ કિટ્ટિકરણકાળમાં પૂર્વ તેમજ અપૂર્વસ્પર્શકની અનંતી કિટ્ટિઓ થાય છે, છતાં સત્તામાં પૂર્વસ્પર્શકો તેમ અપૂર્વ સ્પર્શકો પણ રહે છે, સઘળા પૂર્વ અપૂર્વ સ્પર્શકની કિટ્ટિઓ થતી નથી. કિટ્ટિકરણ કાળના ચરમ સમયે ઝોટલે કે નવમા શુભ્રસ્થાનકના ચરમસમયે સુગમત્વ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ લોભ ઉપશમાવે છે, સંનવલનલોભનો બંધવિચ્છેદ અને બાહર લોભનો ઉદયવિચ્છેદ થાય છે ત્યાર પછી આત્મા દશમા સૂક્ષ્મસંપરાય શુભ્રસ્થાનકમાં પ્રવેશ કરે છે. અહિં પ્રતિસમય ટેટલીક કિટ્ટિઓને ઉદય ઉદીરણથી લોગવે છે, અને દ્વિતીય સ્થિતિમાંની ટેટલીક કિટ્ટિઓને ઉપશમાવે છે, તથા સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલા લોભના દલિકોને તેટલાજ કાળે શાંત કરે છે. આ પ્રમાણે પ્રતિસમય ઉદય ઉદીરણથી લોગવતો તેમજ ઉપશમાવતો ત્યાં સુધી ભય કે સૂક્ષ્મસંપરાય શુભ્રસ્થાનકનો ચરમસમય આવે, તે ચરમસમયે સંનવલન લોભ સર્વથા શાંત થાય છે. ત્યાર પછીના સમયે આત્મા ઉપશાંતમોહ શુભ્રસ્થાનમાં પ્રવેશ કરે છે.

મુક્ત—અપ્રમત્ત સંયતજ ઉપશમશેણિનો આરંભ કરે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—‘ઉપશમશેણિનો પ્રારંભક અપ્રમત્તવિરત સાધુ હોય છે. અને અપ્રમત્ત સંયતપણું તો અનંતાનુબંધિ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, અને મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉપશમ થવાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે, અન્યથા થતું નથી. કારણ કે જો તેઓને ઉદય હોય તો સમ્યક્વાદિશુષોનો લાભજ થતો નથી. કહ્યું છે કે, -‘પહેલાં અનંતાનુબંધિ કષાયનો જ્યાં સુધી ઉદય હોય, ત્યાં સુધી ભવ્ય-સિદ્ધિ અપ્રાપ્ત. પણ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. અપ્રત્યાખ્યાનાવરણનામના ળીળ કષાયનો ઉદય થતાં સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય છે, પરંતુ દેશવિરતિ પણ પ્રાપ્ત થતું નથી. ૨ ત્રીજા પ્રત્યાખ્યાનાવરણીયકષાયનો જ્યાં સુધી ઉદય હોય ત્યાં સુધી સર્વવિરતિચારિત્ર

પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. જો કે સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિપણું તો પ્રાપ્ત કરે છે, ૩ આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વ અને બાર કષાયોનો ઉપશમ થવાથી જ્યારે સર્વવિરતિપણું પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યારે શ્રેણિમાં તેઓનો ઉપશમ કરે છે, જોમ શી રીતે કહો છો ? કેમકે ઉપશમ તો થયેલો જ છે, ઉપશમનો વળી ઉપશમ શું ?

ઉત્તર—તમે જે કહ્યું, તે સિદ્ધાંતનું સમ્યગ્જ્ઞાન નહિ હોવાથી અસત્ય છે. કારણ કે શ્રેણિપર ચક્રતાં પહેલાં તે કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉપશમ ન હતો પરંતુ ક્ષયોપશમજ હતો. ઉપશમ તો શ્રેણિમાંજ થાય છે. કહાચ તમે જોમ કહો કે જ્યારે ક્ષયોપશમ થાય, ત્યારે ઉદયમાં આવેલા કર્મનો ક્ષય થાય છે, અને ઉદયમાં નહિ આવેલા કર્મનો ઉપશમ થાય છે. અને જ્યારે ઉપશમ થાય છે, ત્યારે પણ ઉદયમાં આવેલાનો ક્ષય, અને ઉદયમાં નહિ આવેલાનો ઉપશમ થાય છે. આ રીતે તો બે સરખાજ છે. તો પછી આ બંને વચ્ચે શું વિશેષ છે ? કે જેથી કરીને પહેલાં ક્ષયોપશમ હતો, ઉપશમ ન હતો જોમ કહો છો ? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે જ્યારે ક્ષયોપશમ થાય છે, ત્યારે જેનો જેનો ક્ષયોપશમ થાય છે તેનો તેનો પ્રદેશોદય હોય છે. ઉપશમમાં તે હોતો નથી. જોજ એ બંનેમાં વિશેષ છે શ્રેણિ પ્રાપ્ત કરતા પહેલાં ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના પ્રદેશોદય હતો તે પ્રદેશોદયને પણ ઉપશમશ્રેણિમાં થાત કરે છે. ભાષ્યકાર જિનભદ્રગણિસુક્ષમાશ્રમણ મહારાજ આ સંબંધમાં આ પ્રમાણે કહે છે—,મિથ્યાત્વમેહનીય અને પ્રથમના બાર કષાયોનો જ્યારે ક્ષયોપશમ થાય છે ત્યારે જ્ઞે-દયને અનુભવતા નથી, પ્રદેશોદયને અનુભવે છે. પરંતુ જેણે તેનો સર્વથા ઉપશમ કર્યો છે તે પ્રદેશોદયને પણ અનુભવતો નથી.

વળી અહિં જોમ શંકા થાય કે ક્ષયોપશમ થવા છતાં પણ જો મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિ આદિ બાર કષાયોનો પ્રદેશોદય હોય છે, તો તે પ્રદેશોદયવડે સમ્યક્ત્વાદિ શુણ્ણો વિષાત કેમ ન થાય ? જોમ અનંતાનુબંધિનો ઉદય થવાથી સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ દૂર થાય તેમ મિથ્યાત્વાદિનો ઉદય થવાથી સમ્યક્ત્વાદિ પ્રાપ્ત થવા હોય તો પણ તે અવરૂપ દૂર થાય છે. તેના સમાધાનમાં સમજવું કે પ્રદેશોદય અત્યંત મન્દ શક્તિવાળો હોવાથી ઉપરોક્ત દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી. કારણ કે મન્દ શક્તિવાળો ઉદય સ્વાવાર્થ શુણ્ણો ઘાત કરવા માટે સમર્થ થતો નથી. જોમ આર જ્ઞાન ધારણ કરનારાઓને મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ પ્રકૃતિઓનો વિપાકોદય પણ તેઓના જ્ઞાનને દબાવવા સમર્થ થતો નથી જોજ હંકીકતને પધારે સ્પષ્ટ કરે છે—મતિજ્ઞાનાવરણાદિ કર્મપ્રકૃતિઓ ધ્રુવોદથી છે, અને ધ્રુવોદથી હોવાથી તેઓનો અવરૂપ સ્વોદય હોય છે. કેમકે કર્મપ્રકૃતિઓના ધ્રુવોદય અધ્રુવોદયપણી વિવક્ષા સ્વોદયની અપેક્ષાજોજ છે. પરંતુ તે સ્વોદય મન્દ શક્તિવાળો હોવાથી મતિજ્ઞાનાદિને ઘાત કરનાર થતા નથી. હવે જો સ્વોદય દ્વારા અનુભવાતા તે મતિજ્ઞાનાવરણાદિ કર્મો તેઓનો ઉદય મન્દ શક્તિવાળો હોવાથી સ્વાવાર્થ-પોતાને દબાવવા યોગ્ય શુણ્ણને દબાવવા સમર્થ થતા નથી, તો પછી પ્રદેશોદયવડે અનુભવાતા અનંતાનુબંધિ આદિ તો સ્વાવાર્થ શુણ્ણને દબાવવા અત્યંત સમર્થ નહિ થાય, કારણ કે સ્વોદયથી પ્રદેશોદય તો અત્યંત મન્દ સામર્થ્યવાળો છે. ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે કે—અનંતાનુબંધિ આદિને વેદતા દર્શનાદિનો ઘાત કેમ ન

થાય ? ઉત્તરમાં કહે છે-કે મન્દ પ્રભાવવાળો છે માટે. જેમ કોઈ સ્વયે રસોદય છતાં પણ શુભનો ઘાત થતો નથી તેમ. ૧ જેમ સંપૂર્ણ ચાર જ્ઞાનીને મતિજ્ઞાનાવરણાદિનો નિત્ય ઉદય-શ્રવેદોદય છે, છતાં પણ તે ઉદય મન્દ હોવાથી વિઘાત કરનાર થતો નથી, તેમ પ્રદેશોદય પણ વિઘાત કરનાર થતો નથી, જેમ જાણવું. ૨' ઉપશાંત કષાય વીતરાગ છદ્મસ્થશુ-સ્થાનકે આત્મા જ્ઞાનથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટી અંતર્મુદ્ગર્ત માત્ર રહે છે. ત્યાંથી અવ-શ્ય પડે છે. પ્રતિપાત બે રીતે થાય છે-૧ ભવક્ષયપડે, ૨ અદ્વાક્ષયપડે એટલે આશુ પૂર્ણ થવાથી પ્રતિપાત થાય છે. જેમ કોઈ ઉપશાંતમોહ શુભસ્થાનકને સમયમાત્ર સ્પર્શી આશુ પૂર્ણ થવાથી કાળધર્મ પામી અનુત્તરવિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે. મનુષ્યાશુના સ્વમ-સમયપર્યંત અગિયારમું શુભસ્થાનક હોય છે, અને દેવાશુના પ્રથમ સમયથી ચોથું. શુભસ્થા-ન પ્રાપ્ત કરનારા આશ્રયિનેજ જ્ઞાન્ય સમય પ્રમાણ કાળ ઘટે છે. અદ્વાક્ષયપડે એટલે શુભ-સ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ થવાથી પડે તે બે કાળધર્મ ન પામે તો આ શુભકાળે અંતર્મુદ્ગર્તકાળ રહીને બે ક્રમે અઘરો હતો તેજ ક્રમે પડે છે, પઠતાં અનુક્રમે સાતમા અને છઠ્ઠા સુધી તો આવેજ છે. ત્યાં બે સ્થિર ન થાય, તો કોઈ પાંચમે અને કોઈ ચોથે આવે છે. કોઈ ત્રીજે-થી પડી પહેલે અને કોઈ બીજે ધર્મ પહેલે શુભકાળે જાય છે, અગીઆરમાથી ક્રમશઃ પકતા આ રીતે પહેલા શુભસ્થાનક સુધી પણ પહોંચી જાય છે. વધારેમાં વધારે એક ભવમાં બે વાર ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત થાય છે. જે આત્મા એક ભવમાં બે વાર ઉપશમશ્રેણિ કરે તે તે ભવમાં ક્ષયકશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, અને જે એક વાર ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરે તેને તે ભવમાં ક્ષયકશ્રેણિ પ્રાપ્ત થઈ પણ શકે છે આ પ્રમાણે એક ભવમાં ઉપશમ અને ક્ષયક બંને શ્રેણિ પ્રાપ્ત થઈ શકે એવો કાર્મિકચિકિત્સો અભિપ્રાય છે. એક ભવમાં બેમાથી એકજ શ્રેણિ પ્રાપ્ત થઈ શકે એવો સિદ્ધાંતકારનો અભિપ્રાય છે. કલ્પાધ્યયનમાં કહ્યું છે કે-‘સમ્ય-કૃત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી પલ્લોપમ પૃથક્ત્વ સ્થિતિ જોાછી કરે ત્યારે દેશવિરતિ પ્રાપ્ત થાય છે, સર્વત્રિરતિ ચારિત્ર, ઉપશમશ્રેણિ, અને ક્ષયકશ્રેણિ અનુક્રમે સંખ્યાતા સાગરોપમ સ્થિતિ જોાછી કરે ત્યારે પ્રાપ્ત થાય છે. ૧ આ પ્રમાણે દેવ કે મનુષ્ય જન્મમાં સમ્યક્ત્વથી ન પડે તો બેમાંથી એક શ્રેણિ વિના એક ભવમા યથાયોગ્ય રીતે સઘળું પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ૨ અન્યત્ર પણ કહ્યું છે-‘મોહનો સર્વોપશમ એક ભવમાં બે વાર થાય છે. પરંતુ જે ભવમાં મોહનો સર્વોપશમ થાય તે ભવમાં મોહનો સર્વથા ક્ષય થતો નથી.’ આ પ્રમાણે સંક્ષેપમાં ઉપશમશ્રેણિનું સ્વરૂપ કહ્યું. વિસ્તારથી ઉપશમનાકરણમાંથી બેધ લેવું.

૧૨ ક્ષીણકષાય વીતરાગ છદ્મસ્થ શુભસ્થાનક-સર્વથા પ્રકારે નષ્ટ થયેલા છે કષાયો જેજોના તે ક્ષીણકષાય કહેવાય. અન્ય શુભસ્થાનોમાં પણ આગળ ઉપર કહેવાશે તે યુક્તિથી કેટલાક કષાયોના ક્ષયનો સંભવ હોવાથી અન્ય શુભસ્થાનકોનો પણ ક્ષીણકષાય એવો વ્યપ-દેશ સંભવે છે, તે હેતુથી તે શુભસ્થાનકોથી પૃથક્ કરવા માટે ‘વીતરાગ’ વિશેષણ અડધું કહ્યું છે. ક્ષીણકષાય વીતરાગ તો કેવળી મહારાજ પડ્યું છે, તેજોથી પૃથક્ કરવા માટે ‘છદ્મસ્થ’ વિશેષણ અડધું કહ્યું છે. હવે ક્ષીણકષાય છદ્મસ્થ એટલું જ અડધું કરવામાં આવે તો નવમા દશમા શુભસ્થાનવાળાઓએ પણ કેટલાક કષાયોનો ક્ષય કરેલા હોવાથી તેઓને

પણ એ નામ લાગુ પડે, તેથી પૃથક્ કરવા માટે વીતરાગ વિશેષણ મૂકેલું છે. વીતરાગ છંદસ્થ એટલુંજ ગ્રહણ કરવામાં આવે તો અગીઆરમા ગુણસ્થાનનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય, તેથી ક્ષીણકપાય વિશેષણ મૂક્યું છે. ક્ષીણકપાય વીતરાગ છંદસ્થ આત્માનું જે ગુણ-સ્થાનક તે ક્ષીણ કપાય વીતરાગ છંદસ્થ ગુણસ્થાન કહેવાય છે. આ ગુણસ્થાનક જે ક્રમથી આત્મા પ્રાપ્ત કરે છે, તે ક્રમ શરૂઆતથી જણાવે છે-ક્રમશઃ ચડતાં જે અધ્યવસાય દ્વારા આત્મા દર્શનમોહનીયનો અને ત્યારપછી આરિત્યમોહનીયનો સર્વથા ક્ષય કરે તે ક્ષપક-શ્રેણી કહેવાય છે. તેના બે અંશ છે. ૧ ક્ષાયિકભાવનું સમ્યક્ત્વ, ૨ ક્ષાયિકભાવનું આરિત્ય, તેમાંનો પ્રથમ અંશ કયાં? અને કોણ પ્રાપ્ત કરે? તે કહે છે-ક્ષપકશ્રેણીનો આરંભ કરનાર મનુષ્યજ હોય છે. અને તે આઠ વરસથી અધિક આયુવાળો, પ્રથમ સંધ્યણી, શુદ્ધ ધ્યાન યુક્ત મનવાળો અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ દેશવિરતિ પ્રમત્ત કે અપ્રમત્તમાથી કૌંઠપણ ગુણ-સ્થાનકે વર્તમાન અને ક્ષાયોપશમસમ્યક્ત્વી હોય છે. કહ્યું છે કે—અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, કે અપ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાનકમાંના કૌંઠપણ ગુણસ્થાનકે વર્તમાન નિર્મળ ધ્યાન યુક્ત ચિત્તવાળો આત્મા ક્ષપકશ્રેણી પ્રાપ્ત કરે છે. ૧ (ક્ષપકશ્રેણીનો આરંભક જો અપ્રમત્ત હોય અને તે પૂર્વધર હોય તો શુદ્ધધ્યાન યુક્ત હોય છે, અને પૂર્વધર ન હોય તો ધર્મધ્યાન યુક્ત હોય છે.) ક્ષપકશ્રેણી પર ચડતો ઉપરોક્ત આરમાથી કૌંઠપણ ગુણસ્થા-નકે વર્તમાન આત્મા યથાપ્રવૃત્તાદિ ત્રણ કરણ વડે પહેલા અનંતાનુબંધિ કપાયનો નાશ કરે છે. ત્યારપછી અનુક્રમે મિથ્યાત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય, અને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ક્ષય કરે છે. અનંતાનુબંધિની વિશ્વયોજના, અને દર્શનત્રિકની ક્ષપણાનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ ઉપશમના કરણમાં આચાર્ય પોતાની ઝેળેજ કહેશે, માટે અહીં તેનો વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો નથી ત્યાંથી જોઈ લેવું. ક્ષપકશ્રેણીનો આરંભ કરનારા બધાંયુ અને અબધાંયુ એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં જો બધાંયુ ક્ષપકશ્રેણીનો આરંભ કરે, અને અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કર્યા પછી મરણનો સંભવ ૧હોવાથી વિરામ પામે તો, તે આત્મા કદાચિત્ મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય થવાથી ફરી પણ અનંતાનુબંધિ બાંધે છે. કારણ કે તેના બીજ રૂપ મિથ્યાત્વમોહનીયનો નાશ કર્યો નથી. પરંતુ અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કર્યા પછી ચડતા પરિણામે જેણે મિથ્યાત્વમોહનીયનો પણ ક્ષય કર્યો છે, તે તેના બીજભૂત મિથ્યાત્વનો નાશ થયેલો હોવાથી ફરીવાર અનંતાનુબંધિ બાંધતો નથી. દર્શનસપ્તકનો ક્ષય કર્યા બાદ જો મરણ પામે તો અપતિત પરિણામે અવ-સ્થ વૈમાનિક દેવમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને પતિત પરિણામને અનુસરી આરે ગતિમાં જાય છે. કહ્યું છે કે—બધાંયુક ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરે અને પહેલા કપાયનો

૧ અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કર્યા પછી જાદા મરણ પામે છે એમ નથી. તેમજ સઘળા મિથ્યાત્વમોહનીયનો ક્ષય કરે છે એમ પણ નથી. આયુ પૂર્ણ થયું હો તો મરણ પામે છે. મરણ પ્રાપ્ત ન કરે અને ચડતા પરિણામવાળા હોય તો મિથ્યાત્વનો ક્ષય કરે છે. અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કર્યા બાદ આયુ પૂર્ણ થાય અને મરણ પામે તો અવસ્થ વૈમાનિક દેવમાં જાય છે. પતિત પરિણામે ગમે તે ગતિમાં જાય છે. આયુ પૂર્ણ ન થયું હોય અને ચડતા પરિણામવાળા ન હોય તો મિથ્યાત્વમોહનીયનો ક્ષય કરવા પ્રયત્ન કરતો નથી.

ક્ષય કરી બે મરણ પામે, તો કદાચિત્ મિથ્યાત્વનો ઉદય થવાથી ફરી તેને બાધે છે, પરંતુ મિથ્યાત્વનો પણ બેણે ક્ષય કર્યો હોય તે ફરી અનંતાનુબંધિ બાંધતા નથી. ૧ અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કર્યો બાદ અથવા દર્શન સપ્તકનો ક્ષય કર્યો બાદ અપતિત પરિણામે મૃત્યુ પામે તો અવશ્ય દેવલોકમાં બંધ છે. અને પતિત પરિણામે મરણ પામે તો પરિણામને અનુસરી આત્માંથી ગમે તે ગતિમાં બંધ છે. ૨. બદ્ધાયુષ્ક હોવા છતાં પણ દર્શનસપ્તક ક્ષય કર્યો પછી મરણ ન પામે તો અવશ્ય વિરામ પામે છે, પરંતુ આરિત્ર્યોહનીયની ક્ષપણા માટે ઉદ્ધમ કરતો નથી. કહ્યું છે કે-બદ્ધાયુષ્ક ક્ષપકથેષ્વિનો સ્વીકાર કરે તો દર્શન સપ્તક ક્ષય થયે અવશ્ય સ્થિર થાય છે-વિરામ પામે છે પરંતુ આરિત્ર્યોહનીયનો ક્ષય કરવા ઉદ્ધમ કરતો નથી. અહિં પૂર્વપક્ષીય શંકા કરે છે કે-દર્શનત્રિકનો પણ બે ક્ષય થયો તો આત્મા શુ સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય? કે અસમ્યગ્દષ્ટિ? આ શંકા થવાનું કારણ સમ્યક્ત્વ મિશ્ર અને મિથ્યાત્વ એ ત્રણેનો ક્ષય કર્યો છે. સમ્યક્ત્વનો ક્ષય થયેલો હોવાથી સમ્યગ્દષ્ટિ ન કહેવાય, તેમ મિથ્યાત્વ અને મિશ્રનો ક્ષય થયેલો હોવાથી અસમ્યગ્દષ્ટિ પણ ન કહેવાય? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે-દર્શનત્રિકનો ક્ષય થયો એટલે આત્મા વિશુદ્ધ સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય.

વળી અહિં શંકા થાય કે સમ્યગ્દર્શનનો અભાવ થવાથી સમ્યગ્દષ્ટિપણું કેમ બટી શકે? તેના ઉત્તરમાં સમજાવું કે-મીણા-કેદ્ ન ઉત્પન્ન કરે એવા કરાયેલા કોદરા એવા કે બેની અંદરથી મિથ્યાત્વભાવ નષ્ટ થયો છે એવા બે મિથ્યાત્વના પુદ્ગલો કે બે પુદ્ગલો તત્ત્વાર્થ-શ્રદ્ધાનરૂપ છવસ્વભાવને આવરતા નહિ હોવાથી ઉપચારથી સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે, તેનોજ ક્ષય થાય છે. પરંતુ તત્ત્વાર્થની શ્રદ્ધારૂપ બે આત્મપરિણામ તે રૂપ બે સમ્યગ્દર્શન તેનો ક્ષય થતો નથી તે તો મનુષ્યની આખ આડે આવેલ શુદ્ધ અભરખ દૂર થવાથી જેમ તે આંખ શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રકાશે છે, તેમ સ્વચ્છ અભરખ સમાન સમ્યક્ત્વમોહનીયના પુદ્ગલોનો ક્ષય થવાથી શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રકાશે છે. વિશેષાવશ્યકભાવ્ય યા. ૧૩૧ માં કહ્યું છે કે-મિથ્યાત્વાદિ દર્શનત્રિકનો ક્ષય થયે છતે ત્રણે દર્શનથી રહિત થયેલો આત્મા સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય કે અસમ્યગ્દષ્ટિ? ઉત્તરમાં કહે છે કે-સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય. વળી પ્રશ્ન કરે છે કે સમ્યક્ત્વનો ક્ષય થયે છતે સમ્યક્ત્વ કયાથી હોય? કે તે સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય? તેનો ઉત્તર આપતાં કહે છે કે-મીણા-કેદ્ રહિત થયેલા મહન કોદરારૂપ હીન રસવ.શું બે મિથ્યાત્વ છે તેજ અહિં સમ્યક્ત્વ રૂપે કહેવામાં આવ્યું છે. તે દર્શનમોહનીયનોજ ક્ષય કર્યો છે, પરંતુ સમ્યગ્ દર્શન-શ્રદ્ધારૂપ આત્માના શુણનો ક્ષય કર્યો નથી તે શ્રદ્ધારૂપ ભાવતો નિર્મળ અભરખ જવાથી મનુષ્યની દષ્ટિની જેમ સમ્યક્ત્વ મોહનીયના પુદ્ગલોનો ક્ષય થવાથી અત્યંત શુદ્ધ થાય છે. ૩ માટેજ દર્શનમોહનીયનો ક્ષય થવાથી આત્મા સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય છે. તથા બેણે આવતા ભવનું આયુ નથી બાંધ્યું એવો કોઈ આત્મા ક્ષપકથેષ્વિ માટે તો દર્શન સપ્તક ક્ષય થયા પછી પરિણામથી પતિત થયા વિનાજ આરિત્ર્યોહનીય અપાવવા માટે પ્રયત્ન કરે છે. કહ્યું છે કે-અમદાયુષ્ આત્મા દર્શનસપ્તકનો ક્ષય થયા પછી અનુપરત-ચક્રતા પરિણામે ક્ષપકથેષ્વિ પૂણું કરે છે. આરિત્ર્યોહનીયનો ક્ષય કરવા માટે પ્રયત્ન કરતો આત્મા યથાપ્રવૃત્તિ કરવાદિ ત્રણ કરણ કરે છે. તે આ પ્રમાણે-૧ યથાપ્રવૃત્તકરણ, ૨ અપૂર્વકરણ, ૩ અને અનિ-

વૃત્તિકરણ. આ ત્રણે કરણનું સ્વરૂપ આચાર્યશ્રી આગળ ઉપર કહેશે. માટે અહિં તેનો વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી માત્ર અહિં અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકમાં યથાપ્રવૃત્તિકરણ, અપૂર્વકરણ ગુણ-સ્થાનકમાં અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણ ગુણસ્થાનકમાં અનિવૃત્તિકરણ કરે છે એમ 'સમજવું. તેમાં અપૂર્વકરણે સ્થિતિઘાતાદિવડે ક્ષય કરતાં કરતાં અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ આઠે કથાયનો એવી રીતે ક્ષય કરે કે અનિવૃત્તિકરણના પહેલે સમયે પદ્યોપમના અસંખ્યા-તમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિ રહે. અનિવૃત્તિકરણના સંખ્યાતા ભાગ બીય ત્યારે સ્થાનાર્થિક, નરકદિક, તિર્થગૃહદિક, એકેન્દ્રિયાદિ ભતિ ચતુષ્ક, સ્થાવરનામ, આતપનામ, ઉદ્યોતનામ, સૂક્ષ્મ-નામ, અને સાધારણનામ, એ સોળે પ્રકૃતિઓને પણ ઉદ્ભવના સંક્રમવડે અપાવતાં અપાવતાં પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિ થાય. ત્યાર પછી તેઓને સમયે સમયે ગુણસંક્રમવડે અધ્યમાન પ્રકૃતિમાં સંક્રમાવતાં સંક્રમાવતાં સંપૂર્ણપણે ક્ષય થાય એ કે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કથાયાષ્ટકને ક્ષય કરવાની શરૂઆત પહેલાંજ કરી હતી, પરંતુ તેનો હજી સુધી ક્ષય થયો નથી. વચમાંજ પૂર્વોક્ત સોળ પ્રકૃતિઓને અપાવી નાખે છે ત્યારપછી અંતર્યુદ્ધર્તકાળે કથાયાષ્ટકને પણ (સંપૂર્ણપણે) અપાવે છે. આ સૂત્રાદેશ એટલે અંધકારનો અભિપ્રાય છે. અન્ય આચાર્યો આ પ્રમાણુ કહે છે-પૂર્વોક્ત સોળ પ્રકૃતિઓનેજ અપૂર્વકરણે સ્થિતિઘાતાદિ વડે ઘાત કરતાં કરતાં, એવી રીતે ઘાત કરે કે અનિવૃત્તિકરણના પહેલા સમયે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિ રહે. આઠે કથાયોને ઉદ્ભવના સંક્રમવડે અપાવતાં અપાવતાં, અનિવૃત્તિકરણના સંખ્યાતા ભાગ બીય ત્યારે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિ થાય. ત્યારપછી તેઓને સમયે સમયે ગુણસંક્રમ વડે અધ્યમાન પ્રકૃતિમાં સંક્રમાવતાં સંક્રમાવતાં સંપૂર્ણપણે ક્ષય થાય, ત્યારપછી અંતર્યુદ્ધર્તકાળે સોળ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય છે. આઠે કથાય અને સોળ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થયાં પછી અંત-ર્યુદ્ધર્તકાળે નવ નોકથાય અને સંજવલન ચતુષ્ક એ તોર પ્રકૃતિઓનું અતરકરણ કરે છે. અતરકરણનો વિધિ આગળ કહેશે. અતરકરણ કરી દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલાં નપુસક-વેદના હલિકને ઉદ્ભવના સંક્રમવડે એવી રીતે ઉવેલે કે અંતર્યુદ્ધર્તકાળે પદ્યોપમના અસં-ખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિ રોપ રહે, ત્યારપછી તેને ગુણસંક્રમવડે અધ્યમાન પ્રકૃતિમાં સંક્રમાવતાં સંક્રમાવતાં અંતર્યુદ્ધર્તકાળે સંપૂર્ણપણે ક્ષય થાય. પ્રથમ સ્થિતિમાં રહેલા

૧ ક્ષપક ઔણિનું નિરુત સ્વરૂપ ઉપસંગના કરણને આતે કહેવાશે ત્યાંથી બેઝ લેવું.

૨ અહિં નપુ સક્રવેદના દલિકને ઉદ્ભવના સંક્રમવડે એવી રીતે ઉવેલે, કે અંતર્યુદ્ધર્તકાળે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિ રોપ રહે. ત્યારપછી તેને ગુણસંક્રમવડે અધ્યમાન પ્રકૃતિમાં સંક્રમા-વતાં અંતર્યુદ્ધર્તકાળે ક્ષય થાય. એમ ઉપર લખ્યું છે. તેમાં ઉદ્ભવનાકાળે ગુણસંક્રમ પ્રવર્તે તો નથી છેવડા પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જ પ્રવર્તે છે એમ સમજનાવું નથી. કારણ કે અઅધ્યમાન દરેક અશુભ પ્રકૃતિઓનો ગુણસંક્રમ તો અપૂર્વકરણના પ્રથમ સમયથી જ શરૂ થાય છે. એટલે ઉદ્ભવનાકાળે પણ ગુણસંક્રમ પ્રવર્તે છે. પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ તો છેવડા ખંડ છે, એટલે તે છેવડા ખંડનું દલિક ગુણસંક્રમવડેજ પરમા સંક્રમાવે છે. એક સ્થિતિઘાતનો કાળ અંતર્યુદ્ધર્તનો છે માટે અંત-ર્યુદ્ધર્તકાળે સંક્રમાવે છે એમ કહ્યું છે.

હલિકને જો નપુસકવેદે શ્રેષ્ઠિ માંડી હોય તો લોગવતાં લોગવતાં ક્ષય કરે છે, અને જો નપુસકવેદે ન માંડી હોય તો આવલિકામાત્ર પ્રથમ સ્થિતિને વેદ્યમાન પ્રકૃતિમાં સ્તિષ્ઠુકસં-કમવડે સંકેભાવી ફર કરે છે. આ પ્રમાણે નપુસકવેદનો ચત્તામાંથી નાશ કરે છે. ત્યારપછી આજ કચે સ્ત્રીવેદને અંતર્મુહૂર્તકાળે ખપાવે છે. ત્યારપછી છ નોકપાયને જોડી સાથે ખપાવવાનો આરંભ કરે છે. જે સમયે છ નોકપાયને દિર્ઘગ કરવાનો આરંભ કરે છે. તે સમયથી આરંભી તેજોના દ્વિતીય સ્થિતિના હલિકને પુરુષવેદમાં સંકેભાવતો નથી, પરંતુ સંજ્ઞાલન કોષમાં સંકેભાવે છે. છ નોકપાયોનો પણ પૂર્વોક્ત વિધિએ ક્ષય થતા થતા અંતર્મુહૂર્તકાળે સર્વથા ક્ષય થાય છે. જે સમયે હાસ્યપદ્ધતિ ક્ષય થાય, તેજ સમયે પુરુષવેદના બંધ, ઉદય અને ઉદીરણનો વિચ્છેદ થાય છે, અને સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળમાં બંધાયેલ હલિક છોડી શેષ સંપૂર્ણ હલિકનો પણ ક્ષય થાય છે. પુરુષવેદનો ઉદય વિચ્છેદ થયા પછી આત્મા અવેદી-વેદના ઉદય વિનાનો થાય છે. આ પ્રમાણે પુરુષવેદના ઉદયે શ્રેષ્ઠિ આરંભનાર આશ્રયિ સમજવું. જ્યારે નપુસકવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેષ્ઠિનો સ્વીકાર કરે, ત્યારે પહેલા સ્ત્રીવેદ અને નપુસકવેદને જોડ સાથે ખપાવે છે. સ્ત્રીવેદ અને નપુસકવેદના ક્ષય થતાની સાથેજ પુરુષવેદનો બંધ વિચ્છેદ થાય છે. ત્યારપછી અંતર્મુહૂર્તકાળે પુરુષવેદ અને હાસ્યપદ્ધતિનો પણ જોડ સાથેજ ક્ષય થાય છે. જ્યારે સ્ત્રીવેદના ઉદયે શ્રેષ્ઠિ આરંભે, ત્યારે પહેલાં નપુસકવેદનો ક્ષય કરે, ત્યારપછી સ્ત્રીવેદનો ક્ષય કરે સ્ત્રીવેદના ક્ષય સાથેજ પુરુષવેદનો બંધવિચ્છેદ થાય, પછી અવેદક છતો પુરુષવેદ અને હાસ્યપદ્ધતિનો જોડ સાથેજ ક્ષય કરે છે. ત્યારપછી કોષાદિનો ક્ષય કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. હવે અહિં પુરુષવેદે ક્ષપકશ્રેષ્ઠિ માંડનાર આશ્રયિ પ્રસંગાગત હકીકત કહે છે-કોષને વેદતા જે સમયે પુરુષવેદનો ઉદયવિચ્છેદ થાય ત્યાંથી જેટલો કાળ કોષને ઉદય રહેવાનો છે, તેટલો કાળના ત્રણ વિભાગ કરે છે. તે આ પ્રમાણે-૧ અર્ધકલ્પકરણાદા. જેની અંદર અપૂર્વ સ્પર્શક થવાની ક્રિયા થાય છે. ૨ કિટ્કિરણાદા. જેની અંદર કિટ્કિરણ થાય છે. કિટ્કિરણાદા. જે કાળમાં કરેલી કિટ્કિરણ વેદાય છે. અર્ધકલ્પકરણાદામાં વર્તમાન આત્મા સંજ્ઞાલન કોષાદિ આદેની અંતરકરણ ઉપરની યોગી સ્થિતિમાં અનંતા અપૂર્વ સ્પર્શકો કરે છે આ કાળમાં વર્તમાન પુરુષવેદને પણ સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળે શુભસંકમવડે કોષમાં સંકેભાવતા સંકેભાવતા ચરમસમયે સર્વસંકમવડે સંકેભાવી તેની ચત્તા રહિત થાય છે. અર્ધકલ્પકરણાદા.

૧ અંતરકરણ કયાં પછીજ ક્ષય કરવાનો આરંભ કરે છે, પરંતુ પહેલા કરતો નથી, એમ અહિં સમજવાનું નથી, અપૂર્વકરણના પ્રથમ સમયથી આરંભી સ્થિતિધારાદિ પ્રવર્તે છે. અને સ્થિતિ, અને હલિક જોખ થતાજ જાય છે. શુભસંકમવડે અખખમાન તમામ પ્રકૃતિઓના હલિક ખખમાન પ્રકૃતિમાં સંક્રમે જાય છે. વધારામાં નવને શુભસ્થાને જેટલી પ્રકૃતિઓનો સર્વથા ક્ષય થાય છે, તેઓનો ઉદયના સંક્રમ પણ થાય છે. તાત્પર્ય એ કે જધનો ક્ષય તો થતોજ જાય છે. અંતરકરણ કયાં પછી આરંભ કરે છે એ લખવાનું તાત્પર્ય એટલુંજ કે આત્માર સુધી સામાન્ય ક્રિયા થતી હોય, તે જે જે પ્રકૃતિઓ પહેલાં પહેલાં નિર્જન થવાની હોય તેની તેની અંદર વિશેષ-શુભ ક્રિયા થાય છે. ઉદયના સંક્રમનું સ્વરૂપ સંક્રમકરણમાંથી જોઈ લેવું.

પૂર્ણ થયા પછી કિટ્ટિકરણાદ્વામાં પ્રવેશ કરે છે. તે કાળમાં વર્તીતો આત્મા સંજ્વલન ચારે ક્ષાયોની દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલા દલિકોની કિટ્ટિઓ કરે છે. અપૂર્વ સ્પર્દક અને કિટ્ટિનું સ્વરૂપ પહેલાં આપ્યું છે તે પ્રમાણે સમજવું. જે કિટ્ટિઓ થાય છે. તે ધરમાર્થથી તો અનંત છે, તો પણ દરેક ક્ષાયની ત્રણ ત્રણ કદખીને સ્થૂંદ જાતિલેહની અપેક્ષાએ બાર કિટ્ટિઓ કદખી છે. ૧ કોષના ઉદયે શ્રેણિના આરંભનાર આશ્રયિ આ પ્રમાણે સમજવું. જ્યારે માનના ઉદયે શ્રેણિનો આરંભ કરે ત્યારે સ્ત્રીવેદ કે નપુંસકવેદને ઉદયે શ્રેણિ આરંભનાર જે રીતે પુરૂષવેદનો ક્ષય કરે, તે રીતે ઉદ્ભવન વિધિથી કોષનો ક્ષય કરે છે. કોષનો ક્ષય થયો એટલે શેષ માનાદિ ત્રણની પૂર્વક્રમે નવ કિટ્ટિઓ કરે છે. માયાના ઉદયે શ્રેણિ સ્વીકારે તો કોષ અને માનનો ઉદ્ભવન વિધિથી ક્ષય કરે, એટલે શેષ માયા અને લોભની પૂર્વક્રમે છ કિટ્ટિઓ કરે, અને જો લોભના ઉદયે શ્રેણિનો સ્વીકાર કરે તો કોષાદિ ત્રણેને ઉદ્ભવન વિધિથી ક્ષય કરે, એટલે માત્ર લોભનીજ ત્રણ કિટ્ટિ કરે છે. આ પ્રમાણે કિટ્ટિઓ કરવાનો વિધિ છે. કિટ્ટિ કરવાનો કાળ પૂર્ણ થાય ત્યારે કોષના ઉદયે જો શ્રેણિનો સ્વીકાર કર્યો હોય તો કોષની દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલ પ્રથમ કિટ્ટિના દલિકને ખેંચીને તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે, અને તેને ત્યાં સુધી વેદે કે તેની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે. ત્યારપછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલ બીજી કિટ્ટિના દલિકને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને વેદે. તે પણ તેની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધી વેદે. પ્રથમ કિટ્ટિની જે એક આવલિકા શેષ રહી છે, તેને બીજી કિટ્ટિના વેદાતા દલિકો સાથે સ્તિયુક્ત સંક્રમવડે સંક્રમની અનુભવે. ત્યારપછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલ ત્રીજી કિટ્ટિના દલિકને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને તે કિટ્ટિઓનો અનુભવ કરે. તેને પણ પ્રથમ સ્થિતિની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધી વેદે. પહેલી અને બીજી કિટ્ટિની જે એક એક આવલિકા શેષ રહે છે તે અનુક્રમે બીજી અને ત્રીજી કિટ્ટિના વેદાતા દલિકોમાં સ્તિયુક્ત સંક્રમવડે સંક્રમી ભોગવાઈ જાય છે, અને ત્રીજી કિટ્ટિની જે એક આવલિકા શેષ રહી તે માનની પ્રથમ કિટ્ટિ સાથે સ્તિયુક્ત સંક્રમવડે અનુભવાય છે. આ ત્રણે કિટ્ટિઓને જેટલો કાળ વેદે છે, તેટલો કાળમાં બીજી સ્થિતિમાં રહેલ દલિકને ગુણસંક્રમવડે સમયે સમયે અસંખ્ય ગુણ-વૃદ્ધિએ સંજ્વલન માનમાં સંક્રમાવે છે. ત્રીજી કિટ્ટિ વેદવાનો જેટલો કાળ છે તેના ચરમ સમયે સંજ્વલન કોષના બંધ ઉદય અને ઉદ્ભવના એ ત્રણેનો એક સાથે વિચ્છેદ થાય છે. સત્તામાં પણ સમય-ચૂન બે આવલિકા કાળમાં બંધાયેલું જ શેષ રહે છે બીજી રહેતું નથી કારણ કે સઘળું માનમાં સંક્રમની ખલાસ ક્યું છે. જે સમયે કોષના બંધ ઉદયનો

૧ કોષાદિ દરેકની અનંતી કિટ્ટિઓ છતાં એક એકની ત્રણ ત્રણ કદખી અર્ધિ બાર કિટ્ટિઓ કદખી છે. તે એની રીતે કે જવન્ય રસવાળી કિટ્ટિથી ચડતા ચડતા રસવાળી કેટલીક કિટ્ટિઓનો પડે-શીમા, ત્યાંથી ચડતા ચડતા રસવાળી કેટલીક બીજીમાં, ત્યાંથી છેલ્લી કિટ્ટિ સુધીની કિટ્ટિઓ ત્રીજીમાં, આ પ્રમાણે બધી કિટ્ટિઓને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી નાંખે છે. વધારે રસવાળી કિટ્ટિઓનો વિભાગ પહેલો ઉદયમાં આવે, અદ્ય અદ્ય રસવાળી કિટ્ટિઓનો વિભાગ પછી પછી ઉદયમાં આવે કારણ કે ઉપરાંતર આત્મા નિશુદ્ધ પરિણામી હોય છે એમ લાગે છે.

વિમ્બેહ થયો તે પછીના સમયે માનની બીજી સ્થિતિમાં રહેલા પ્રથમ કિટ્ટિના દલિકને જે'ચીને તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને તેને અત્યુદ્ધૃત પથ'ત વેદે. તે વેદતા સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળમાં બંધાયેલું કૌંધનું જે દલિક સત્તામાં શેષ રહેલું છે, તેને તેટલાજ કાળે શુણ્વસંક્રમવડે સંક્રમાવતા સંક્રમાવતા ચરમ સમયે સંપૂર્ણપણે સંક્રમાવી તેની સત્તા રહિત થાય, અને માનનું પણ પ્રથમસ્થિતિ રૂપે કરાયેલું પ્રથમ કિટ્ટિનું જળ લોગવતા લોગવતા સમયાધિક આવલિકા કાળમાં લોગવાય તેટલું શેષ રહે. ત્યારપછીના સમયે માનની બીજી સ્થિતિમાં રહેલા બીજી કિટ્ટિના દલિકને જે'ચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને અનુભવે તેને પણ પ્રથમસ્થિતિની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધી અનુભવે. ત્યારપછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલા ત્રીજી કિટ્ટિના દલિકને પ્રથમ સ્થિતિરૂપે કરે અને અનુભવે તેને પણ તેની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધી અનુભવે. અને તેજ સમયે માનના બંધ ઉદય અને ઉદીરણનો યુગપત્ વિમ્બેહ થાય. સત્તામાં પણ સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળમાં બંધાયેલા દલિકજ શેષ રહે. કારણ કે શેષ સઘળા દલિકને શુણ્વસંક્રમવડે માયામાં સંક્રમાવી દીધું છે. માનની પ્રથમ કિટ્ટિની જે આવલિકા શેષ રહે છે તે બીજી કિટ્ટિમાં, બીજી કિટ્ટિની જે આવલિકા શેષ રહે તે ત્રીજી કિટ્ટિમાં અને ત્રીજી કિટ્ટિની જે આવલિકા શેષ રહે તે માયામાં સ્તિશુક સંક્રમવડે સંક્રમી લોગવાઈ જાય છે. આ પ્રમાણે દરેક કિટ્ટિઓની શેષ રહેલી આવલિકા માટે સમજવું. જે સમયે માનના બંધ ઉદયનો વિમ્બેહ થયો, ત્યારપછીના સમયે માયાની બીજી સ્થિતિમાં રહેલ પહેલી કિટ્ટિના દલિકને જે'ચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને અત્યુદ્ધૃત પથ'ત અનુભવે સંજ્વલનમાનના બંધનો વિમ્બેહ થયા પછી સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલા બીજી સ્થિતિમાં રહેલા દલિકને શુણ્વસંક્રમવડે માયામાં સંક્રમાવતાં સંક્રમાવતાં ચરમ સમયે સઘળું સંક્રમાવી સત્તા રહિત થાય, અને માયાનું પણ પ્રથમ સ્થિતિરૂપે કરાયેલું પહેલી કિટ્ટિનું જળ લોગવતા લોગવતા સમયાધિક આવલિકામાં લોગવાય તેટલું શેષ રહે. ત્યારપછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલા બીજી કિટ્ટિના દલિકને જે'ચી પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને તેની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધી અનુભવે. ત્યારપછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલા ત્રીજી કિટ્ટિના દલિકને જે'ચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને પ્રથમ સ્થિતિની સમયાધિક આવલિકા બાકી રહે ત્યાં સુધી અનુભવે. જે સમયે માયાની પ્રથમ સ્થિતિરૂપે કરાયેલ ત્રીજી કિટ્ટિની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે તેજ સમયે માયાના બંધ ઉદય અને ઉદીરણનો એક સાથે વિમ્બેહ થાય. તેની સત્તાપણ સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળમાં જે બંધાયેલ છે તેજ છે. કારણ કે શેષ સઘળા દલિકને લોગવી અને શુણ્વસંક્રમવડે લોભમાં સંક્રમાવી દૂર કરેલ છે. દરેક કિટ્ટિની પહેલી સ્થિતિની એક એક આવલિકા જે શેષ રહે છે તેની વ્યવસ્થા પહેલા કહ્યા પ્રમાણે સમજવી. જે સમયે માયાના બંધ ઉદયનો વિમ્બેહ થાય ત્યારપછીના સમયે લોભની બીજી સ્થિતિમાં રહેલા પહેલી કિટ્ટિના દલિકને જે'ચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે છે, અને તેને અત્યુદ્ધૃત સુધી અનુભવે છે. સંજ્વલન માયાના બંધાદિનો વિમ્બેહ થયા પછી સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલું તેવું જે જગ સત્તામાં હતું, તેને તેટલાજ

કાળે શુભસંક્રમણે લોભમાં સંક્રમણી તેની સત્તા રહિત થાય છે, અને લોભનું પણ પ્રથમ સ્થિતિરૂપે કરાયેલું પહેલી કિટ્ટિનું કળ લોગવતાં સમયાધિક આવલિકામાં લોગવાય તેટલું શેષ રહે છે. ત્યારપછીના સમયે લોભની બીજી સ્થિતિમાં રહેલા બીજી કિટ્ટિના કલિકને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને તેને અનુભવે. તેને અનુભવતો લોભની બીજી સ્થિતિમાં રહેલા ત્રીજી કિટ્ટિના કલિકને અત્યાર સુધી જે કિટ્ટિઓના કલિકે અનુભવ્યા તેની અપેક્ષાએ અત્યંત હીન રસવાળી કરી સૂક્ષ્મ કિટ્ટિઓ કરે. તે સૂક્ષ્મ કિટ્ટિઓ પણ ત્યાં સુધી કરે કે પ્રથમ સ્થિતિરૂપે કરાયેલ દ્વિતીય કિટ્ટિના કલિકને લોગવતા લોગવતા સમયાધિક આવલિકા પ્રમાણુ શેષ રહે. તેજ સમયે સંબલન લોભના બંધને, બાદરકવાયની ઉદય-ઉદીરણુનો, અને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય શુભસ્થાનકના કાળનો એક સાથેજ વિચ્છેદ થાય છે. જે સમયે લોભનો બંધવિચ્છેદ થયો ત્યારપછીના સમયે બીજી સ્થિતિમાં રહેલ સૂક્ષ્મ કિટ્ટિના કલિકને ખેંચી તેની પ્રથમ સ્થિતિ કરી તેને અનુભવે છે. તે સમયે સૂક્ષ્મ કિટ્ટિઓને અનુભવતો લોભથી આત્મા સૂક્ષ્મસંપરાય શુભસ્થાનવર્તી કહેવાય છે બીજી કિટ્ટિની જે એક આવલિકા શેષ રહી તે સ્તિભુક સંક્રમણે સૂક્ષ્મ કિટ્ટિમાં સંક્રમી સૂક્ષ્મકિટ્ટિઓ સાથેજ લોગવાઈ જાય છે. સૂક્ષ્મસંપરાય શુભકાળે લોભની સૂક્ષ્મકિટ્ટિઓને ઉદય ઉદીરણુ વડે વેદતો, બીજી સ્થિતિમાં રહેલા સૂક્ષ્મ કિટ્ટિઓના કલિકને, અને સમયન્યૂન જે આવલિકા-કાળમાં બંધાયેલા કલિકને સ્થિતિઘાતાદિ વડે ક્ષય કરતો કરતો ત્યાં સુધી જાય, કે સૂક્ષ્મસંપરાય શુભસ્થાનકના સંખ્યાતા લાગ જાય અને એક લાગ શેષ રહે તે સંખ્યાતામાં લાગમાં સંબલન લોભને સર્વોપવર્તનાવડે અપવર્તને સૂક્ષ્મસંપરાય શુભસ્થાનકની સમાન કરે. સર્વોપવર્તનાવડે સ્થિતિની અપવર્તના થયા પછી પણ સૂક્ષ્મસંપરાય શુભસ્થાનકનો અંતઃસૂક્ષ્મકાળ બાકી છે. અર્હિથી આરંભી મોહનીયકર્મમાં સ્થિતિઘાતાદિ થતા નથી બીજા કર્મમાં તો થાય છે. લોભની અપવર્તિત સ્થિતિને ઉદય ઉદીરણુવડે લોગવતો ત્યાં સુધી જાય કે દશમા શુભસ્થાનકનો સમયાધિક આવલિકાકાળ બાકી રહે, ત્યારપછીના સમયથી ઉદીરણુ પણ ન થાય. માત્ર ઉદય વડેજ તેને ચરમસમય પર્યંત અનુભવે. ચરમ સમયે જ્ઞાનાવરણુપચક, દર્શનાવરણુચતુષ્ક, યથાકીર્તિ, ઉચ્ચૈર્ગોત્ર, અને અંતરાયપચકરૂપ સોળ કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધવિચ્છેદ થાય, અને મોહનીયની ઉદય અને સત્તાનો વિચ્છેદ થાય. ત્યારપછીના સમયે આત્મા ક્ષીણુકવાય થાય છે એટલે કે ક્ષીણુમોહ શુભસ્થાનકે જાય છે. તે શુભસ્થાનકે બાકીના કર્મમાં પૂર્વની જેમ સ્થિતિઘાતાદિ ત્યાં સુધી પ્રવર્તે કે તે શુભસ્થાનકના સંખ્યાતા લાગ જાય અને એક લાગ શેષ રહે. તે એક લાગ બાકી રહે ત્યારે જ્ઞાનાવરણુપચક, અંતરાયપચક, દર્શનાવરણુચતુષ્ક, અને નિદ્રાદિકરૂપ સોળ કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તાગત સ્થિતિને સર્વોપવર્તનાવડે અપવર્તને, હવે એટલો ક્ષીણુમોહશુભસ્થાનકનો કાળ શેષ છે, તેટલી રાજે છે. માત્ર નિદ્રાદિકની સ્થિતિ સ્વસ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયન્યૂન

૧ જે વીર્યપ્રવૃત્તિદ્વારા એકદમ રિચાતે ધટી હવે જેટલો શુભસ્થાનકનો કાળ હોય, તેટલોજ બાકી રહે તે સર્વોપવર્તના કહેવાય.

૨ આદિ સુદૃઢી રસઘાત અને શુભશ્રેણી મહેલુ કરવા એમ લાગે છે.

રાખે છે, સામાન્યથી કર્મસ્વરૂપે તો તુલ્ય છે. કારણ કે દ્વિચરમ સમયે તેની સ્વરૂપસત્તાનો નાશ થાય છે, પરંતુ જેની અંદર સ્તિષ્ઠુક સંક્રમવડે સંક્રમે છે તે રૂપે છેલ્લે સમયે તેની સત્તા હોય છે. ક્ષીણકષાય શુભસ્થાનકને કાળ હુણ પશુ અંતર્મુહૂર્ત બાકી છે. અહિંથી આરંભી પૂર્વોક્ત ઘાતિકર્મની પ્રકૃતિઓમાં સ્થિતિઘાતાદિ થતા નથી, શેષ કર્મોમાં થાય છે. નિદ્રાદિક હીન તે સોળ કર્મ પ્રકૃતિઓને ઉદય-ઉદીરણાવડે લોગવતો લોગવતો ત્યાં મુખી બાચ કે તેઓની માત્ર સમયાધિક પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે. ત્યારપછીના સમયે ઉદીરણા પશુ અંધ થાય, માત્ર ઉદયાવલિકાજ શેષ રહે. તેને ઉદય વડેજ અનુભવતો ક્ષીણચોક્ક શુભસ્થાનકના દ્વિચરમ સમય પર્થત બાચ. દ્વિચરમ સમયે નિદ્રાદિકનો સ્વરૂપ સત્તાની અપેક્ષાએ ક્ષય થાય, અને ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ચરમ સમયે ક્ષય થાય. ત્યારપછીના સમયે આદિ ઘાતિ કર્મનો સર્વથા ક્ષય થયો હોવાથી કેવલી થાય.

સયોગિ કેવળિશુભસ્થાનક-યોગ વીર્યપરિસ્પંદ એ પર્યાવવાચક શબ્દો છે. મન વચન અને કાયા વડે જેઓના વીર્યની પ્રવૃત્તિ થતી હોય તેઓ સયોગી કહેવાય છે. આ શુભસ્થાનકે ઘાતિકર્મના સર્વથા ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન હોય છે, પરંતુ તેઓને મન વચન અને કાયાવડે વીર્ય પ્રવૃત્તિ હોવાથી તેઓ સયોગી કેવળી કહેવાય છે. તેમાં તે ભગવાનને કાચયોગ વિહાર અને નિમેષ-ઉન્મેષાદિમાં પ્રવર્તે છે, વચનયોગ દેશનાદિ કાળે પ્રવર્તે છે, અને મનોયોગ મનઃપર્વજ્ઞાની અથવા અનુત્તરસુરાદિવડે મનકારાજ પૂછાયેલા પ્રશ્નોને જ્યારે મનવડેજ ઉત્તર આપે ત્યારે પ્રવર્તે છે. અન્યક્ષેત્રમાં રહેલા મનઃપર્વજ્ઞાની અથવા અનુત્તર સુરાદિ જ્યારે મનકારા પ્રશ્ન કરે ત્યારે પ્રભુ તે પ્રશ્નને કેવળજ્ઞાનકારા બાણી તેને જે જવાબ આપવાનો હોય, તેને અનુરૂપ મનોવર્ગણા પરિણામે છે. પરિણામ પામેલી તે મનોવર્ગણાઓને મનઃપર્વજ્ઞાની અથવા અવધિજ્ઞાની પોતાના જ્ઞાનવડે જુએ છે. જોઈને તે મનોવર્ગણાના આકારકારા અનુમાનવડે અલોક સ્વરૂપ અથવા લોકસ્વરૂપ આદિ પૂછેલ બાહ્ય અર્થને જાણે છે. કહ્યું છે કે-‘બાહ્ય અર્થને અનુમાનકારા બાણે છે,’ આ પ્રમાણે યોગવાળા કેવળજ્ઞાની મહારાજનું જે શુભસ્થાન, તે સયોગી કેવળિ શુભસ્થાન કહેવાય છે. અંતર્મુહૂર્ત આશુ બાકી રહે ત્યારે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી ચોક્કમાં બાચ, તેઓ આશ્રયી સયોગિ કેવળિશુભસ્થાનકને જલ્પનકાળ અંતર્મુહૂર્ત છે, અને પૂર્વકોટી વર્ષના આયુવાળા ગર્ભમાં સાત માસ રહી જન્મ થયા થયા પછી આઠ વરસની ઉંમર થયા બાદ કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન ઉત્પન્ન કરે તેઓ આ શ્રવિ દેશોન પૂર્વકોટી પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ કાળ છે. તથા સઘળા સયોગિ કેવળિઓ સમુદ્ધાત કરતાં પહેલાં આયોજિકાકરણનો આરંભ કરે છે. તેથી કેવળિસમુદ્ધાતની પ્રતિયા કહેવા ઇચ્છતા સમુદ્ધાત શબ્દની વ્યાખ્યા કહેવા પૂર્વક આયોજિકાકરણનો અર્થ કહે છે ‘તેમાં

૧ જિન્ન જિન્ન પદાર્થોનો વિચાર કરતી વખતે મનોવર્ગણાના જિન્ન જિન્ન આકારો રચાય છે. મનઃપર્વજ્ઞાનીઓને તે આકારોનું નિશ્ચિત જ્ઞાન હોય છે. એટલે કેવળી મહારાજની પરિણામ પામેલી મનોવર્ગણાકારા જેવું અનુમાન કરે કે મનોવર્ગણાનો અમુક જાતનો આકાર થયો છે એટલે પ્રભુએ મને અમુક ઉત્તર આપ્યો છે. આ પ્રમાણે અનુમાનકારા બાણઅર્થને બાણે છે. અનુમાન કરવાનું કારણ મનઃપર્વજ્ઞાની માત્ર મનોવર્ગણાનો સાક્ષાત્કાર કરે છે, ચિંતનીય વિષયનો સાક્ષાત્કાર કરતો નથી.

પોતાનું જેટલું આશુ અવશેષ છે, તેનાથી અધિક સ્થિતિવું નથી; કેમકે આગળ સમ કરવાનો આત્માનો જે પ્રયત્ન તે સમુદ્ધાત કહેવાય છે. કેમકે કરવાની ઇચ્છાવાળા સઘળા કેવળિઓ પહેલા આયોજિકાકરણ કરે છે. 'હવે આયોજિકાકરણનો શબ્દાર્થ શું છે? તે કહે છે—અન્યોદ્ધા—યોજિકા—વ્યાપાર. કરણ—ક્રિયા. જેટલે કે કેવળિની દષ્ટિરૂપ મર્યાદાવડે અત્યંત પ્રશસ્ત મન વચન અને કાયાનો વ્યાપાર તે આયોજિકાકરણ કહેવાય છે. જો કે કેવળિમહારાજના યોગનો વ્યાપાર પ્રશસ્ત જ હોય છે, છતાં અહિં એવી વિશિષ્ટ યોગપ્રવૃત્તિ થાય છે, કે જેની પછી સમુદ્ધાત અથવા યોગના નિરોધ રૂપ ક્રિયાઓ થાય છે. કેટલાએક આત્માઓ આવર્જિતકરણ એવું નામ કહે છે, તેના અર્થ આ પ્રમાણે છે—તથાભવ્યત્વરૂપ પરિણામવડે મોક્ષગમન પ્રત્યે સન્નિપ્ત કરાયેલ આત્માનો અત્યંત પ્રશસ્ત જે યોગવ્યાપાર તે આવર્જિતકરણ કહેવાય છે. ખીલ કેટલાએક આત્માઓ આવરજકરણ એવું નામ કહે છે. તેના કારણે આ પ્રમાણે છે—જે ક્રિયા અવશ્ય કરવા યોગ્ય હોય તે આવરજકરણ કહેવાય છે. અત્યંત પ્રશસ્ત મન વચન અને કાયાના વ્યાપારરૂપ ક્રિયા અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે, માટે તે આવરજકરણ કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે—સમુદ્ધાત કંઈ સઘળા કેવળિઓ કરતા નથી, કેટલાએક કરે છે, અને કેટલાએક નથી પણ કરતા. પરંતુ આ આવરજકરણ તો સઘળા કેવળિઓ કરે જ છે. આ પ્રમાણે આયોજિકાકરણ કયાં પછી જે કેવળિમહારાજને પોતાનું આશુ જેટલું બાકી છે, તેનાથી વેદનીયાદિ કર્મો દીર્ઘ સ્થિતિવાળા હોય તે કર્મોને સમ કરવા માટે સમુદ્ધાત કરે છે. પરંતુ જે કેવળિમહારાજને આશુ સાથેજ પૂર્ણ થઈ જાય એવા અન્ય કર્મો હોય તો તેઓ સમુદ્ધાત કરતા નથી. કહ્યું છે કે—'સ્થિતિના વત્તા જોછા-પણને લઈને આશુ પૂર્ણ થતાં જો થોડા કર્મોની સંપૂર્ણતા ન થાય તો સમુદ્ધાત કરે છે. ૧ અંતર્મુદ્ધત આશુ બાકી હોય ત્યારે સ્થિતિ અને કર્મોણુવડે અધિક વેદનીયાદિ કર્મોને સમ કરવા માટે સમુદ્ધાત કરે છે' ૨ સમુદ્ધાતમાં વેદનીયાદિ કર્મોની વધારાની સ્થિતિ અને પરમાણુઓનો નાશ કરી અવશિષ્ટ આશુ સાથેજ તેઓ ભોગવાઈ જાય એમ કરે છે. આ સમુદ્ધાત અંતર્મુદ્ધત આશુ બાકી હોય ત્યારેજ થાય છે.

પ્ર૦—દીર્ઘ સ્થિતિવાળા વેદનીયાદિ કર્મોને આશુ સાથે સમ કરવા માટે સમુદ્ધાતનો આરંભ યુક્તિ યુક્ત નથી. કારણ કે કૃતનાશાદિ દોષનો પ્રસંગ આવે છે. કઈ રીતે કૃતનાશાદિ દોષનો પ્રસંગ આવે તે કહે છે—ઘણા કાળ સુધી ભોગવાઈ શકે એવા વેદનીયાદિ કર્મોને જોકદમ નાશ કરવાથી કૃતનાશ દોષ આવે છે. કારણ કે કર્મબંધ કરતી વખતે અચૂક વખત સુધી રૂળ આપે જો રીતે જે નિયત કરેલ છે, તે રૂળને કર્મનો જોકદમ નાશ કરવાથી અનુભવતો નથી. અને તેથી કરેલા કર્મના રૂળનો પોતેજ નાશ કરે છે, માટે કૃતનાશ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. અને જો એમ થાય તો પોતે જે કર્મનો સર્વથા ક્ષય કર્યો છે તેના નાશનો પણ સંભવ થાય—ફરી કર્મબંધ થાય, અને તેથી મોક્ષમાં પણ અવિશ્વાસનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય.

૧ કરેલા કર્મોને રૂળ આપ્યા સિવાય નાશ થવો તે કૃતનાશદોષ કહેવાય છે.

ઉત્તરે આમાન્યથી કર્મસ્વરૂપે જોડું છે, કારણ કે કૃતનાશ આદિ દોષનો પ્રસંગ જ પ્રાપ્ત થતો નથી તે આ પ્રમાણે જ નહીં કારણ કે હિંસા એક સેતિકા- (માપ વિશેષ) પ્રમાણ આહારને ખાવાના હિસાબે સો વરસમાં ખાવા માટે નિશ્ચિત કરેલા આહારને ભરમકવ્યાધિના સામર્થ્યથી થોડાજ દિવસોમાં સંપૂર્ણપણે ખાઈ જવાથી કૃતનાશ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી, કારણ કે ખાવા માટે એ આહારને નિશ્ચિત કરેલો છે, તે ખાઈ જાય છે. જો કે વધારે વખતમાં ખાઈ શકાય એ રીતે નિશ્ચિત કરેલા આહારને થોડા વખતમાં ખાય છે એ વાત ખરી છે, પરંતુ ખાય છે તો ખરોજ, ખાધા વિના ફેંકી દેતો નથી એટલે કૃતનાશ દોષ ન આવે. ખાધા વિનાજ ફેંકી દેતો હોય તો કૃતનાશ દોષ આવે. તેમ ઘણા કાળ સુધી રૂળ આપે એ રીતે નિશ્ચિત કરેલા વેદનીયાદિ કર્મને પણ તથાપ્રકારના વિશુદ્ધ અધ્યવસાય રૂપ ઉપક્રમવડે-કર્મક્ષયના હેતુવડે સંપૂર્ણપણે જલદીથી ભોગવી લેવાથી કૃતનાશ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી. કર્મને ભોગવ્યા વિનાજ નાશ કરે તો કૃતનાશ દોષ આવે, પરંતુ અહિં તો જલદીથી ભોગવીનેજ દૂર કરે છે માટેજ કૃતનાશ દોષ આવતો નથી. કર્મનો અનુભવ જે રીતે થાય છે. પ્રદેશોદયવડે, રસોદયવડે, તેમાં પ્રદેશોદયવડે સંપૂર્ણ કર્મ-સંઘળા કર્મો અનુભવાય છે. એવું કોઈ કર્મ નથી, કે જે પ્રદેશોદયવડે અનુભવાયા છતાં ક્ષય ન થાય. જો પ્રદેશોદયવડે ભોગવાઈને પણ કર્મનો ક્ષય થાય છે, તો કૃતનાશ દોષ કઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય ? વિપાકોદયવડે તો કોઈ કર્મ અનુભવાય છે અને કોઈ નથી પણ અનુભવાતું. વિપાકોદયવડે અનુભવવાથીજ જો કર્મનો ક્ષય થતો હોય તો મોક્ષના અભાવનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય-કોઈ મોક્ષમાજ ન જાય. કારણ કે જો રસોદયવડે અનુભવવાથીજ સંઘળા કર્મોનો ક્ષય થાય, એવો નિયમ હોય તો અસંખ્યાતા ભવોમાં તથાપ્રકારના વિચિત્ર અધ્યવસાયો-વડે નરકગતિ આદિ અનેક ગતિઓનાં જે કર્મો ઉપાજન કર્યા છે, તે સંઘળાનો કોઈ એક મનુષ્ય આદિ ભવમાંજ અનુભવ થઈ શકે નહિ. કારણ કે બાંધેલી તે તે ગતિઓનો વિપાકોદય પોતપોતાના ભવને અધીન છે, એટલે કે જે જે ગતિભાયક કર્મો બાંધ્યા હોય તે તે ગતિમાં આત્મા જાય ત્યારેજ તેના વિપાકોદય થાય છે, અન્યથા થતો નથી. હવે જે જે ભવ યોગ્ય કર્મો ઉપાજન કર્યા છે, તે તે ભવમાં અનુક્રમે જવાવડે તે તે ભવ યોગ્ય કર્મનો અનુભવ થાય તો કોઈ નરકાદિ યોગ્ય કર્મ બાંધી નરકમાં જાય, ત્યાં ચારિત્રનો અભાવ હોવાથી ઘણા કર્મો બાંધે, તેઓને વળી જે ભવયોગ્ય બાંધ્યા હોય ત્યાં જઈ અનુભવે, વળી ત્યાં કોઈને કોઈ ગતિ યોગ્ય બાંધે, તેને તે તે ગતિમાં જઈ અનુભવે, આ પ્રમાણે તે તે ગતિમાં અનુભવ થવાથી કોઈ પણ આત્માનો મોક્ષ કયાંથી થાય ? કોઈ પણ

૧ ધણું ખાવા છતાં તમિ ન થાય એ જાતના એક વ્યાધિનું નામ ભરમક વ્યાધિ છે. જેમ ભરમક વ્યાધિથી જલદી અન્ન ખાઈ જાય છે તેમ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયરૂપ ભરમકવ્યાધિથી કર્મોને એકદમ ભોગવી ખાલી કરે છે, ભોગવ્યા વિના ખાલી કરતો નથી.

૨ પરરૂપે જે અનુભવ કરવો તે પ્રદેશોદય કહેવાય છે. સ્તિશુકસંહ્યા અને પ્રદેશોદય એ બંને એકજ અર્થ વાળા છે.

૩ સ્વરૂપે જે અનુભવ કરવો તે રસોદય કહેવાય છે.

ભવમાં કોઈ પણ ભવ યોગ્ય કર્મ ન બાંધે એમ તો બનતુંજ નથી; કેમકે આઠમા ગુણ-સ્થાનકના છઠ્ઠા ભાગ સુધીમાં દરેક આત્માઓ પ્રતિસમય કોઈ ને કોઈ ગતિયોગ્ય કર્મ બાંધે છે, માટે રસોદય દ્વારાજ સઘળા કર્મો અનુભવવા બેઠાંજે એવો નિયમ ન સમજવો. અને પ્રદેશોદય દ્વારા અવશ્ય અનુભવવા યોગ્ય છે એમ સ્વીકારવું બેઠાંજે. આ પ્રમાણે સ્વીકાર કરતાં કોઈ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી.

પ્ર૦—હીર્ષકાળ સુધી કૃળ આપે એવી રીતે બાંધેલા કર્મને વિશિષ્ટ અધ્યવસાયરૂપ ઉપક્રમ વડે શીઘ્ર અનુભવતાં કૃતનાશ દોષ આવતો નથી—એમ જે ઉપર કહ્યું, તે બરાબર નથી. કારણ કે જે વેદનીયાદિ કર્મ બાંધ્યું છે, તે તો હીર્ષકાળ પર્વત કૃળ આપે એ રીતે બાંધ્યું છે, તેને વિશિષ્ટ પરિણામ રૂપ 'ઉપક્રમવડે શીઘ્ર અનુભવે છે, તો તે રીતે અનુભવતાં કૃતનાશ દોષ કેમ ન આવે ? જેટલી સ્થિતિવાળું બાંધ્યું છે ત્યાં સુધી તો અનુભવતો નથી.

ઉત્તર—તમે જે દોષ આપ્યો તે પણ અસત છે. કારણ કે તથાપ્રકારના વિશિષ્ટ અધ્યવસાયના વશથી ઉપક્રમ લાગી શકે એજ પ્રકારે બ'ધ સમયે કર્મ બાંધ્યું છે, એટલેજ શીઘ્ર અનુભવતાં કૃતનાશ દોષ આવતો નથી, વળી જિનવચનોને પ્રમાણભૂત માનીને પણ વેદનીયાદિ કર્મોનેા ઉપક્રમ માનવો બેઠાંજે. ભાષ્યકાર ભગવાન કહે છે કે—'જેમ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભવ અને ભાવરૂપ હેતુઓને આશ્રયિને કર્મોનેા ઉદય ક્ષય ક્ષયોપશમ ઉપશમ વિગેરે થાય છે એમ માનીએ છીએ, તેમ તેજ હેતુઓને આશ્રયિ કર્મોમાં ઉપક્રમ પણ સ્વીકારવો બેઠાંજે, એ યુક્ત છે.' આ પ્રમાણે કર્મના નાશના જેમ હેતુઓ છે, તેમ ચોક્ષના નાશના કોઈ હેતુઓ નથી, જેથી ચોક્ષમાં અનાયાસ-અવિચ્છાદનો પ્રસંગ આવે. કારણ કે ચોક્ષમાં જનારા આત્માઓએ ચોક્ષનો અભાવ થવાના રાગદ્વેષાદિ હેતુઓનોજ સર્વથા નાશ કર્યો છે. તેથી તમે વેદનીયાદિ કર્મની જેમ કદેલા કર્મક્ષયનો પણ નાશ થાય ઇત્યાદિ જે કહ્યું તે અયોગ્ય છે એમ નિશ્ચિત થયું.

પ્ર૦—એવો શું નિયમ છે કે આયુકર્મથી વેદનીય નામ અને ગોત્ર કર્મજ વધારે સ્થિતિવાળા હોય છે ? પરંતુ કોઈ કાળે વેદનીયાદિથી આયુ વધારે સ્થિતિવાળું ન હોય ?

ઉત્તર—જીવસ્વભાવ એજ અર્થ કારણ છે. આવા પ્રકારનોજ આત્માનો પરિણામ છે, કે જે વડે વેદનીયાદિ કર્મની સમાન અથવા ત્યૂનજ આયુ હોય છે, પરંતુ કોઈ કાળે વેદનીયાદિ કર્મથી વધારે હેતુ નથી. જેમ આયુકર્મના અમુક બ'ધમાં જીવસ્વભાવ કારણ છે. આયુકર્મ વિના જ્ઞાનાવરણીયાદિ સાતે કર્મો સમયે સમયે બ'ધાયા કરે છે, આયુષ તો પોતાના ભવના આયુના ત્રીજે ભાગે નવમે ભાગે અર્ધ નિશ્ચિત કાલેજ બ'ધાય છે, પરંતુ સમયે સમયે બ'ધાતુ નથી. આ પ્રમાણે બ'ધની વિચિત્રતાના નિયમમાં જેમ સ્વભાવ સિવાય કોઈ હેતુ નથી. તેમ વેદનીયાદિ કર્મની ત્યૂન કે સમાન આયુ હોવામાં જીવસ્વભાવ વિશેષજ કારણ છે. સિવાય કોઈ હેતુ નથી. ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે કે—'અસમાન

સ્થિતિવાળા ક્રમોમાં એવો શું નિયમ છે કે આયુજ થોડું હોય ? પરંતુ આયુક્રમથી બીજા ક્રમ અદ્ય સ્થિતિવાળા ન હોય ? ઉત્તરમાં કહે છે કે-એમ તે ક્રમનો અધુવળંક થવામાં જીવસ્વભાવ કારણ છે, તેમ આયુની સ્થિતિ અદ્ય હોવામાં જીવ સ્વભાવજ કારણ છે.’

આયોજિકાકરણ કયાં પછી જે કેવળ મહારાજને આજીઆથી વધારે સ્થિતિ વાળા વેદનીયાદિ ક્રમો હોય, તેને સમ કરવા સમુદ્ધાત કરે છે. ત્યારે સમુદ્ધાત એટલે શું ? તેના ઉત્તરમાં કહે કે-‘સમ-અપુનર્મૈવેન’ ફરીવાર ઘાત ન કરવો પડે તેવી રીતે ‘વત્-વત્પ્રાવલ્તેન’ અધિકતાયે ઘાત: વેદનીયાદિકર્મ્મણાં વિનાશ: અસ્મિન્ ક્રિયાવિશેષે સ સમુદ્ધાત’ વેદનીયાદિ ક્રમોનો વિનાશ જે ક્રિયાવિશેષમાં થાય તે ક્રિયાવિશેષને સમુદ્ધાત કહેવાય. એટલે કે ફરીવાર ઘાત ન કરવો પડે તેવી રીતે ઘણા કાળ પર્વત યોગવવા યોગ્ય વેદનીયાદિ ક્રમોનો શીઘ્ર વિનાશ જે ક્રિયામાં થાય તે ક્રિયાવિશેષને સમુદ્ધાત કહેવાય છે. તે સમુદ્ધાત કરતો આત્મા પહેલા સમયે જાડાઈવડે પોતાના શરીર પ્રમાણુ. અને ઉર્ધ્વ અર્ધે લોકાંત પ્રમાણુ પોતાના આત્મપ્રદેશનો હંડ કરે છે-બનાવે છે, બીજે સમયે પોતાના પ્રદેશોને પૂર્વ પશ્ચિમ અથવા દક્ષિણ ઉત્તરમાં કપાટરૂપે કરે છે, ત્રીજે સમયે મંથન-સ્વર્ધયારૂપે કરે છે, ચોથે સમયે જે આંતરાગ્રો રહ્યા હોય, તે સંપૂર્ણ ચૌદરાજ્યલોક વ્યાપી આત્મા થાય છે, પાંચમે આંતરાગ્રો સંહાર કરે છે. છઠે સમયે મંથાનનો સંહાર કરે છે, સાતમે સમયે કપાટનો સંહાર કરે છે, અને આઠમે સમયે હંડનો સંહાર કરી આત્મા શરીરસ્થ થાય છે. આ પ્રમાણે આઠ સમય પ્રમાણુ કેવળી સમુદ્ધાત કરે છે. તેમાં હંડ સમય પહેલા વેદનીય, નામ અને ગોત્રક્રમની પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ જે સ્થિતિ હતી, તેના બુદ્ધિવંદ અસંખ્યાતા ભાગ કરી, તેમાંનો એક અસંખ્યાતમા ભાગ બાકી રાખી બાકીના અસંખ્યાતા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિનો હંડ સમયે આત્મપ્રદેશને હંડરૂપે કરતો આત્મા એક સાથે હલે છે, અને પહેલા ત્રણે ક્રમોનો જે રસ હતો, તેના અનંતા ભાગ કરવા તેમાંથી હંડસમયે અસાતવેદનીય, પ્રથમ વળે સંસ્થાન-પંચક, પ્રથમ વળે સંઘયણપંચક, અપ્રશસ્ત વર્ણોદિ ચતુષ્ક, ઉપધાત, અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, અપર્યાપ્ત, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભાગ, દુઃસ્વર, અનાદેય, અયશઃકીર્તિ, અને નીચૈર્ગોત્રરૂપ પચીસ અશુભ પ્રકૃતિઓના અનંતા ભાગ પ્રમાણુ રચને હલે છે, અને એક અનંતરો ભાગ શેષ રાખે છે. તેજ સમયે સાતાવેદનીય, દેવદિક્ક, મનુષ્યદિક્ક, પચૈન્દ્રિયભતિ. શરીર પંચક, અગોપાંગત્રય, પ્રથમ સંઘયણ, પ્રથમ સંસ્થાન, પ્રશસ્ત વર્ણોદિચતુષ્ક, અશુભલુ. પરાધાત,

૧ કેવળી સમુદ્ધાત કરતો આત્મા પહેલા સમયે જાડા પહેલો શરીર પ્રમાણુ અને ઉર્ધ્વ લોકથી અધોલોક પર્વત આત્મપ્રદેશનો હંડ કરે છે. બીજ સમયે આખા હંડમાંથી પૂર્વ પશ્ચિમ અથવા ઉત્તર દક્ષિણ લોકના છેડા સુધી આત્મ પ્રદેશને ફેલાવી કપાટ રૂપે કરે છે, ત્રીજે સમયે બીજે સમયે પૂર્વ પશ્ચિમ ફેલાવા હોય તો ઉત્તર દક્ષિણ અને બીજે સમયે ઉત્તર દક્ષિણ ફેલાવા હોય તો પૂર્વ પશ્ચિમ લોક પર્વત આખા કપાટમાંથી આત્મપ્રદેશ ફેલાવી મંથાન રૂપે કરે છે ચોથે સમયે જે લોકનો ગ્રાન્ અસંખ્યાતમા ભાગ આત્મપ્રદેશ વિનાનો રહ્યો છે, તેમાં આત્મ પ્રદેશ ફેલાવી, આંતરાગ્રો ભાગ પૂર્ણ કરી, ચૌદ રાજ્યલોક વ્યાપી થાય છે.

ઉચ્ચવાસ, પ્રશસ્તવિદ્યાયોગતિ, ત્રસ, બાહર, પચોપ્ત, આતપ, ઉલ્લોત, સ્થિર, શુભ, સુભગ, સુરવર, આદેય, યશઃક્રાંતિ, નિર્માણ, તીર્થંકર, અને ઉચ્ચૈર્ગોત્રરૂપ યોગણુયાળીસ પ્રકૃતિઓના રસને પાપ પ્રકૃતિઓના રસમાં પ્રવેશ કરાવવાવડે-સંકેમાવવાવડે નાશ કરે છે. આ પ્રમાણે પુણ્યના રસનો પાપરૂપે પરિણામ સમુદ્ધાતના માહાત્મ્ય-સામર્થ્યથી થાય છે. તથા પહેલા સમયે જે અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણુ સ્થિતિ અને અનંતમા ભાગ પ્રમાણુ રસ શેષ હોતો, તેના યુદ્ધિ વડે અનુક્રમે અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરવા. તેમાંથી એક એક ભાગ શેષ રાખી, બાકીના સ્થિતિના અસંખ્યાતા ભાગોને, અને રસના અનંતા ભાગોને બીજા કપાટ સમયે એક સાથે હણે છે, અહિં પણ પ્રથમ સમયની જેમ અપ્રશસ્ત પ્રકૃતિઓના રસમાં પ્રવેશ કરાવવાવડે- સંકેમાવવાવડે પ્રશસ્ત પ્રકૃતિઓના રસનો ક્ષય કરે છે. તથા બીજે સમયે ક્ષય થતા બાકી રહેલી સ્થિતિના અને અવશિષ્ટ રસના વળી યુદ્ધિવડે અનુક્રમે અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરવા, તેમાંથી એક એક ભાગ રાખી બાકીના સ્થિતિના અસંખ્યાતા ભાગોને અને રસના અનંતા ભાગોને, ત્રીજા મંથાન સમયે એક સાથે હણે છે. અહિં પણ પુનઃ પ્રકૃતિઓના રસને પાપપ્રકૃતિઓના રસમાં સંકેમાવી ક્ષય કરે છે. તથા ત્રીજે સમયે અવશિષ્ટ સ્થિતિના અસંખ્યાતમા ભાગના અને રસના અનંતમા ભાગના યુદ્ધિવડે અનુક્રમે અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરવા. તેમાંથી ચોથે સમયે સ્થિતિના અસંખ્યાતા ભાગ હણે છે, એક ભાગ બાકી રાખે છે. રસના અનંતા ભાગ હણે છે, એક બાકી રાખે છે. પુનઃ પ્રકૃતિઓના રસનો ક્ષય પણ પૂર્વની જેમજ થાય છે. આ પ્રમાણે પ્રતિસમય સ્થિતિ-ચાતાહિ કરતા ચોથે સમયે પોતાના પ્રદેશવડે જેમણે સંપૂર્ણ હોક પૂર્ણ કર્યો છે, એવા કેવળિ ભગવાનને વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મની સ્થિતિ પોતાના આશુથી સંખ્યાતશુણી થઈ, અને રસ તો હણ પણ અનંતશુભજ છે. હવે ચોથે સમયે ક્ષય થતા અવશિષ્ટ સ્થિતિ, અને

૧ કર્મઅંથના મતે આતપ અને ઉલ્લોત નવમા ગુણસ્થાનકના બીજા ભાગે સત્તામાંથી જળ્ય છે, છતાં અહિં પ્રશસ્ત ૩૯ પ્રકૃતિઓમાં તે જન્યનું ૩૯ણુ આવશ્યક નિર્ધારિતકારાદિના અભિપ્રાયે કરેલ છે. તેઓના મતે આ જન્ય પ્રકૃતિઓ અયોગિના દિગ્દરમ સમયે સત્તામાંથી જળ્ય છે તેમજ આવશ્યક નિર્ધારિતકારાદિના અભિપ્રાયે અપ્રશસ્ત વિદ્યાયોગતિ અને અપર્વાસ નામકર્મ નવમા ગુણસ્થાનકના બીજા ભાગે સત્તામાંથી જળ્ય છે છતાં અપ્રશસ્ત પચીસ પ્રકૃતિઓમાં તે જન્યનું ૩૯ણુ કર્મઅંથના અભિપ્રાયે કરેલ છે. કર્મઅંથના મતે આ જન્ય પ્રકૃતિઓ અયોગિના દિગ્દરમ સમયે સત્તામાંથી જળ્ય છે.

આ સમુદ્ધાતનું રવરૂપ ટીકાકાર મલયગિરિજા મહારાજએ આવશ્યક ચૂંચિને અનુસરીને કહ્યું છે, અને આવશ્યક ચૂંચિમાં એક સ્થળે આતપ-ઉલ્લોતના ૩૯ણુથી અને અન્ય સ્થળે અપ્રશસ્ત વિદ્યાયોગતિ તથા અપર્વાસ નામકર્મના ૩૯ણુથી આવશ્યક ચૂંચિકાર મહર્ષિએ જન્ય મતે જણાવ્યા હોય તેમ ક્ષણે છે તત્ત્વ કેવલિગમ્ય.

૨ અહિં પુનઃ પ્રકૃતિઓના રસને પાપપ્રકૃતિઓના રસમાં સંકેમાવી ક્ષય કરે છે, એ વાત કહી છે. અને તેની અંદર કારણ સમુદ્ધાતનું માહાત્મ્ય-સમુદ્ધાતનું સામર્થ્ય જતાવ્યું છે એટલે સમુદ્ધાતના સામર્થ્યથી પુનઃનો રસ પાપરૂપે પરિણામ પામે છે, અને કાર્ષણ્ય પતદમ્ભ વિના પ્રકૃતિઓમાં દલિકે પાપ પ્રકૃતિઓમાં સંકેમે છે. કારણ કે એકલો રસ તો ગુણરૂપ હોવાથી સંકેમી શકે નહિ, એટલે રસ યુક્ત દલિકોજ સંકેમે છે.

અવશિષ્ટ રસના બુદ્ધિવટે અનુક્રમે સંખ્યાતા, અને અનંતા ભાગ કરવા. તેમાંથી એક એક ભાગ શેષ રાખી બાકીના સ્થિતિના સંખ્યાતા ભાગોને અને રસના અનંતા ભાગોને પાંચમા આંતરના સંહાર સમયે હણે છે. આ પ્રમાણે સસુદ્ધાતના પહેલા ચાર સમય પર્વત પ્રતિસમય જેટલી સ્થિતિ અને જેટલા રસ હોય, તેના અનુક્રમે અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરી, એક એક ભાગ રાખી, બાકીના અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગોને હણે છે, અને ચોથા સમયે જે સ્થિતિ અને જે રસ સત્તામાં હોય, તેના સંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરી, એક ભાગ રાખી, શેષ અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગોને પાંચમા સમયે ઘાત કરે છે. અહિંથી આગળ છઠ્ઠા સમયથી આરંભી સ્થિતિકંડક અને રસકંડકનો અંતસ્ફૂર્ત્તકાળે નાશ કરે છે, જેટલે કે પાંચમા સમયે ક્ષય થયા બાદ જે સ્થિતિ અને જે રસની સત્તા શેષ હોય તેના અનુક્રમે સંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરી, પ્રત્યેકનો એક એક ભાગ રાખી, બાકીના સ્થિતિના અસંખ્યાતા અને રસના અનંતા ભાગોને ક્ષય કરવાનો પ્રયત્ન કરે, જેટલોક ભાગ છઠ્ઠા સમયે, જેટલોક ભાગ સાતમા સમયે, એમ સમયે સમયે ક્ષય કરતાં, અંતસ્ફૂર્ત્તકાળે સ્વળા અસંખ્યાતા અને અનંતા ભાગોને હણે છે. વળી જે સ્થિતિ અને રસ રહે, તેના સંખ્યાતા અને અનંતા ભાગ કરી, એક ભાગ રાખી, બાકીના સંખ્યાતા અને અનંતા ભાગોને અંતસ્ફૂર્ત્તકાળે ક્ષય કરે છે. આ પ્રમાણે અંતસ્ફૂર્ત્ત અંતસ્ફૂર્ત્ત કાળે સ્થિતિઘાત અને રસઘાત કરતો કરતો ત્યાં સુધી બધા કે સયોગિ કેવળિ શુણ્ણસ્થાનનો ચરમ સમય આવે. સસુદ્ધાતના છઠ્ઠા સમયથી સયોગિ કેવળિ શુણ્ણસ્થાનના ચરમ સમય સુધીના કાળમાં અંતસ્ફૂર્ત્તકાળવાળા અસંખ્યાતા સ્થિતિઘાત અને રસઘાત થાય છે અને વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મની સ્થિતિ પશુ આયુની સમાન થાય છે, એમ સમજવું. આ સસુદ્ધાતને વિધિ આવશ્યક જુદીને અનુસરીને કહ્યો છે. જે કેવળિ મહારાજને વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મ આયુની સમાન સ્થિતિવાળા હોય, તે સસુદ્ધાત કરતા નથી. ભગવાન આર્ચશ્યામ મહારાજે પત્તવણી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—જે કેવળિ મહારાજને પ્રદેશ અને સ્થિતિવટે આયુની તુલ્ય ભવોપદ્યાદિ વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મો હોય, તે કેવળીઓ સસુદ્ધાત કરતા નથી. સસુદ્ધાત કયાં વિના અનંતા કેવળિ બિનેશ્વરા જરા અને મરણથી રહિત થઈને, શ્રેષ્ઠ શોકમતિમાં ગયા છે.’ સસુદ્ધાત કરીને, અથવા કયાં વિના, લેશ્યાના નિરોધ માટે, અને યોગ નિમિત્તે થતા બંધને નાશ કરવા માટે યોગનો શોધ આવશ્યક કરે છે. કહ્યું છે કે—લેશ્યાના નિરોધને અને યોગ નિમિત્તે થતા સમય સ્થિતિ પ્રમાણ બંધના નિરોધને ઈચ્છતા કેવળિ મહારાજ યોગનો શોધ કરે છે. ૧ જો સમયે સમયે કર્મનુ શ્રદ્ધા કરે તો બંધની પરંપરા ચાલુ રહેવાથી કોઈને શોક ન થાય. જો કે પૂર્વે બાંધેલા કર્મોની સ્થિતિને નાશ થવાથી તેનાથી તો છુટો થાય છે. ૨ નોકર્મરૂપ યોગ દ્રવ્ય વટે-મન વચન અને કાયાના પુદ્ગલોવડે જીવનો વીર્ય વ્યાપાર

૧ અત્યાર પહેલાં એક એક સ્થિતિઘાત અને એક એક રસઘાત કરતા અંતસ્ફૂર્ત્ત ટાઇમ થતો હતો, અહિં સસુદ્ધાતના સાહાર્યથી પહેલા પાંચ સમય પર્વત જેટલી સ્થિતિ અને જેટલા રસનો ઘાત થાય છે તેને એક એક સમયજ થાય છે. છઠ્ઠા સમયથી થતા સ્થિતિઘાત અને રસઘાતને અંતસ્ફૂર્ત્ત ટાઇમ થાય છે.

થાય છે. જ્યાં સુધી તે યોગદ્રવ્યની હયાતિ છે, ત્યાં સુધી સમય સ્થિતિ પ્રમાણુ કરમને બંધ પણુ સિદ્ધ છે.' ૩ આ પ્રલોકમાં બંધની જે સમય માત્ર સ્થિતિ કહી છે, તે બંધ સમય છોડીને 'કહી છે એમ સમજવું. યોગનિરોધ કરતો-વીર્ય વ્યાપારનો બંધ કરતો આત્મા પહેલા બાહર કાયયોગના બળથી અંતર્યુદ્ધર્તમાત્ર કાળે બાહર વચનયોગનો રોધ કરે છે. તેનો રોધ કર્યા પછી અંતર્યુદ્ધર્ત તેજ અવસ્થામાં રહીને બાહર કાયયોગના અવલંબનથી બાહર મનોયોગનો અંતર્યુદ્ધર્ત કાળે રોધ કરે છે. કહ્યું છે કે—'પહેલા બાહર કાયયોગ વડે બાહર વચનયોગ અને બાહર મનોયોગને અનુક્રમે રોકે છે. અહિં વચનયોગ અને મનોયોગને રોકતા બાહર કાયયોગ એ અવલંબન માટે વીર્યવાન આત્માનું કરણ-ઉત્કૃષ્ટ સાધન મનાયું છે. એટલે કે વચન મન અને કાયા દ્વારા વીર્યવ્યાપારનો રોધ કરવા માટે અવલંબનની જરૂર છે. અહિં કાયયોગ એ અવલંબન છે. કાય દ્વારા થતા વીર્યવ્યાપાર વડે પહેલા બાહર વચનયોગ, ત્યાર પછી બાહર મનોયોગનો રોધ કરે છે. બાહર મનોયોગનો રોધ કર્યા પછી અંતર્યુદ્ધર્ત એજ સ્થિતિમાં રહીને દમ્બવાસ નિધાસને અંતર્યુદ્ધર્તકાળે રોકે છે. ત્યાર-પછી અંતર્યુદ્ધર્ત એજ સ્થિતિમાં રહીને સૂક્ષ્મ કાયયોગના બળથી બાહર કાયયોગનો રોધ કરે છે. કારણ કે જ્યાં સુધી બાહર યોગ હોય ત્યાં સુધી સૂક્ષ્મ યોગો રોકી શકતા નથી, સધળા બાહર યોગનો રોધ કર્યા પછીજ સૂક્ષ્મ યોગોનો રોધ થાય છે. કહ્યું છે કે—સૂક્ષ્મ કાયયોગ વડે બાહર કાયયોગનો પણ રોધ કરે છે. કારણ કે બાહર યોગો છતાં સૂક્ષ્મ યોગો રોકાતા નથી.' અહિં કેટલાએક આચાર્યો એમ કહ્યું છે કે—બાહર કાયયોગના બળથીજ બાહર કાયયોગ રોકે છે. તેઓ અહિં આ પ્રમાણુ યુક્તિ બતાવે છે—જેમ કારપત્રિક-કરવતથી કાપનાર કરવતીયો સ્તંભ ઉપર બેસીનેજ સ્તંભને કાપે છે, તેમ બાહર કાયયોગના અવલંબનથી બાહર કાયયોગને રોકે છે. અહિં તત્ત્વ કેવળી મહારાજ જાણે બાહર કાયયોગને રોકતો પૂર્વસ્પર્શકોની નીચે અપૂર્વ સ્પર્શકો કરે, એટલે કે પહેલા વધારે વધારે વીર્યવ્યાપારવાળા સ્પર્શકો કરતો હતો, અહિં અત્યન્ત અદ્ય વીર્યવ્યાપારવાળા 'અપૂર્વ સ્પર્શકો કરે છે યોગ-આનંદનું સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસંગે સ્પર્શકનું સ્વરૂપ આચાર્ય મહારાજ પોતાની મેળે જ બંધનકરણમાં કહેશે. અત્યાર પહેલા પર્ચાપ્તિ પર્ચાય વડે પરિણત આત્માએ કાયાદિવ્યાપારને કરવા માટે જે સ્પર્શકો કર્યા હતા, તે પૂર્વસ્પર્શકો કહેવાય છે, અને તે સ્થૂલ છે. જે સ્પર્શકોને હંમણાં કરવાનો આરંભ કરે છે, તે સૂક્ષ્મ છે. કારણ કે આવા પ્રકારના અત્યન્ત હીન વીર્યાણુવાળા સ્પર્શકો પૂર્વે અનાદિ સંસારમાં કેઈ કાળે કર્યા ન હતા, માટે અપૂર્વ કહેવાય

૧ અગ્નિઆરમા બારમા અને તેગમા ગુણસ્થાનકે માત્ર યોગનિમિત્તે જે સ્થિતિનો બંધ થાય છે, તે પૂર્વના સમયે બંધાય, અને પછીના સમયે ભોગવાય, અને ત્યારપછીના સમયે સત્તા રહિત થાય છે. એટલે કે જે સમયે બંધાય છે, ત્યારથી ત્રીજા સમયે સત્તા રહિત થાય છે. એટલે અકાપાયિક સ્થિતિનો બંધ જે સમય પ્રમાણુ ગણાય છે. છતાં અહિં એક સમય કહ્યો, તે બંધ સમય છોડીને કહ્યો છે. માત્ર ભોગ્ય સમયજ લીધો છે.

૨ ચક્રતા ચક્રતા વીર્યાણુવાળી વર્ગણા અને સ્પર્શકોનો જે કમ છે, તે કાયમ રાખી વીર્યવ્યાપાર અત્યંત અદ્ય કરવો તે અપૂર્વસ્પર્શક કહેવાય છે.

છે. તેમાં પૂર્વસ્પર્શકોમાંની નીચલી જે પહેલી બીજી આદિ વર્ગોવાળા છે, તેઓમાં જે વીર્યઅવિભાગ પલિષ્ઠેદ-વીર્યોલુઓ હોય છે, તેઓના અસંખ્યાતા ભાગો જે થે છે, અને એક અસંખ્યાતમો ભાગ શેષ રાખે છે. અને જે જીવપ્રદેશો છે, તેનો એક અસંખ્યાતમો ભાગ જે થે છે, શેષ સઘળા ભાગો રાખે છે. એટલે કે આટલી સંખ્યાવાળા જીવપ્રદેશમાંથી પૂર્વોક્ત વીર્યવ્યાપાર રોકે છે. આ પ્રમાણે બાહર કાયરોગનો રોધ કરતા પહેલા સમયે ક્રિયા થાય છે. કર્મપ્રકૃતિ પ્રાણુતમાં કહ્યું છે કે—‘ પહેલે સમયે અપૂર્વ સ્પર્શકો કરે છે. પૂર્વસ્પર્શકોમાંની નીચેની પહેલી આદિ વર્ગોવાળામાં જે વીર્યોલુઓ હોય છે, તેના અસંખ્યાતા ભાગને જે થે છે, એટલે કે અસંખ્યાતા ભાગોમાં રહેલ વીર્યોલુ પ્રમાણુ વીર્યવ્યાપાર રોકે છે, અને જીવપ્રદેશોનો અસંખ્યાતમો ભાગ જે થે છે, એટલે કે પહેલા સમયે એટલા પ્રદેશમાંથી વીર્યવ્યાપાર એટલો કરે છે.’ ત્યારપછી બીજા સમયે પહેલે સમયે જે થેલા અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ જીવપ્રદેશોથી અસંખ્યાત શુભ જીવપ્રદેશો જે થે છે. એટલે કે પહેલે સમયે એક ભાગ જે થેલો હતો બીજા સમયે અસંખ્યાતા ભાગો જે થે છે. એટલા બધા પ્રદેશોમાંથી વીર્યવ્યાપાર રોકે છે. તથા પહેલા સમયે જે વીર્યોલુઓ જે થ્યા હતા તેનાથી અસંખ્યેયશુભહીન એટલે કે અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ વીર્યોલુઓને જે થે છે. તાત્પર્ય એ કે પહેલા સમયની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ વીર્યવ્યાપાર રોકે છે. આ પ્રમાણે પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્યાતશુભ અસંખ્યાતશુભ આત્મપ્રદેશોમાંથી પહેલા સમયે જે વીર્યવ્યાપાર રોકાય છે, તેનાથી પછી પછીના સમયે અસંખ્યાતશુભહીન અસંખ્યાતશુભહીન વીર્યવ્યાપાર રોકેલો, ત્યાં સુધી નાથ કે અપૂર્વસ્પર્શક કરવાના અંતઃસૂક્તનો ચરમ સમય આવે, આ અંતઃસૂક્તકાળમાં અત્યન્ત અદ્ય વીર્ય વ્યાપારવાળા સૂચિશ્રેણિના વર્ગમૂળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ અપૂર્વસ્પર્શકો ઘાય છે. અને તે અપૂર્વસ્પર્શકો પૂર્વસ્પર્શકોનો તે અસંખ્યાતમો ભાગમાત્ર છે બાકીનાં પૂર્વસ્પર્શકરૂપે જ રહે છે. સઘળા પૂર્વસ્પર્શકો અપૂર્વસ્પર્શકરૂપે થતાં નથી. અપૂર્વસ્પર્શક કરવાના અંતઃસૂક્તના પછીના સમયે કિંદ્રિ કરવાની શરૂઆત કરે છે, અને તે અંતઃસૂક્ત પર્થત કરે છે. કહ્યું છે કે—‘ તે કેવળી ભગવાન્ અપૂર્વસ્પર્શક કરીને સ્થુલ કાયરોગનો નાશ કરે, છે, અને શેષ કાયરોગની કિંદ્રિ કરે છે’ હવે કિંદ્રિ એટલે શું? તે કહે છે—એક એક વીર્યોલુની વૃદ્ધિનો નાશ કરીને એટલે કે એક એક ચડતા ચડતા વીર્યોલુવાળી વર્ગોવાળોના કેમનો નાશ કરીને ‘અનંતશુભહીન વીર્યોલુવાળી એક એક વર્ગોવાળે રાખવાવડે ચોગને અદ્ય કરવો. તે કિંદ્રિ

૧ ચોગસ્થાનમાં અનંતભાગહીન કે અનંતશુભહીન કે એ જે હાનિ, અથવા અનંતભાગ અધિક કે અનંતશુભઅધિક એ જે વૃદ્ધિ કહી નથી. પરંતુ વચથી ચાર હાનિ કે વૃદ્ધિ થાય છે એમ કહ્યું છે. આપ્તમું વીર્ય અનંત છે, પરંતુ ચોગ-વીર્યવ્યાપાર અનંત નથી, અસંખ્યાત પ્રમાણુ છે કેમકે ઉદ્વેગ નેટલો વીર્યવ્યાપાર છે, તેના સૂક્ષ્મ અરો કરવામાં આવે તો પણ અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ જ થાય છે, અનંત પ્રમાણુ થતા નથી. અર્હિ ચોગનો રોધ કરતા કિંદ્રિ કરવાના અવસરે જે ‘અનનુગૂળનૈકૈકવર્ગોગસ્થાપનેન ચોગસ્થાલીકરણમ્’ ‘અનંતશુભહીન એક એક વર્ગોવાળે રાખવાવડે ચોગને અદ્ય કરવો તે કિંદ્રિ કહેવાય છે’ એમ જે લખે છે તેમાં અનંતશુભહીન કરવાનું જે કહે છે તે સમજાતું નથી. અસંખ્યેય શુભહીન જોડે એમ લાગે છે. તરવ કેવળી ચહારાજ જાણે.

કહેવાય છે. તેમાં કિટ્ટિ કરવાના પ્રથમ સમયે પૂર્વસ્પર્શકોની અને અપૂર્વસ્પર્શકોની જે પહેલી આદિ વર્ગીયુઓ છે, તેઓના જે અવિભાગ પરિષ્કન્ધે એટલે વીધાણુઓ છે, તેઓના અસંખ્યાતમા ભાગોને જેએ છે, એક અસંખ્યાતમે ભાગ રોષ રાજે છે. જીવપ્રદેશોના પણ એક અસંખ્યાતમે ભાગ જેએ છે, રોષ સઘળા ભાગોને રાજે છે. અહિં તાત્પર્ય એ કે એટલા જીવ પ્રદેશોને જેએ છે, તેટલા જીવપ્રદેશોમાંથી એટલા વીધાણુ જેએ છે, તેટલા વીધાણુપ્રમાણ વીધંબ્યાપર રોકે છે. આ કિટ્ટિકરણના પહેલા સમયની ક્રિયા છે. બીજે સમયે પહેલાં જેએલા વીધાવિભાગ પરિષ્કન્ધ-વીધાણુના ભાગથી અસંખ્યેશુણ્ડીન વીધાણુ-ઓના ભાગને જેએ છે. અને જીવપ્રદેશોના પહેલે સમયે જેએલા જીવપ્રદેશના અસંખ્યા-તમા ભાગથી અસંખ્યાતશુણ્ડ ભાગોને એટલે કે અસંખ્યાતા ભાગોને જેએ છે. આ પ્રમાણે કિટ્ટિઓ કરતો ત્યાં સુધી જાત કે અંતરુદ્ધત્તો ચરમ સમય આવે. પહેલા સમયે કરા-યેલ કિટ્ટિઓથી બીજે સમયે કરાયેલ કિટ્ટિઓ અસંખ્યેય શુણ્ડીન છે એ પ્રમાણે રોષ સઘળા સમયોમાં જાણવું અહિં શુણ્ડકાર પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમે ભાગ છે. કમપ્રકૃતિ પ્રાણુતમાં કહ્યું છે કે- આ પ્રમાણે અંતરુદ્ધત્ત પર્યંત પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્યેયશુણ્ડીન શ્રેણિએ કિટ્ટિઓ કરે, અને અસંખ્યાતશુણ્ડ શ્રેણિએ જીવપ્રદેશો જેએ કિટ્ટિઓનો શુણ્ડકાર પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમે ભાગ છે. પહેલા સમયે કરાયેલ કુલ કિટ્ટિઓ સૂચિશ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ છે. એ પ્રમાણે બીજા આદિ દરેક સમ-યોમાં પણ સમજવું. માત્ર સૂચિશ્રેણિનો અસંખ્યાતમે ભાગ નાનો નાનો હોય. સઘળી કિટ્ટિઓનો સરવાળો પણ સૂચિશ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ થાય છે. આ સઘળી કિટ્ટિઓ પૂર્વસ્પર્શક અને અપૂર્વસ્પર્શકનો સંખ્યાતમે ભાગ માત્ર છે કિટ્ટિઓ કરવાની ક્રિયા પૂર્ણ થયા છતાં પણ પૂર્વસ્પર્શકો અને અપૂર્વસ્પર્શકો રહે છે, સઘળાની કિટ્ટિઓ થતી નથી. કિટ્ટિ કરવાની ક્રિયા પૂર્ણ થયા પછી પૂર્વસ્પર્શક અને અપૂર્વસ્પર્શકનો નાશ કરે છે જે સમયે તેઓનો નાશ થયો, તે સમયથી આરંભી અંતરુદ્ધત્ત પર્યંત આત્મા કિટ્ટિગત-યોગ-કિટ્ટિરૂપ યોગવાળો હોય છે. કમપ્રકૃતિ પ્રાણુતમાં કહ્યું છે કે- કિટ્ટિ કરવાની ક્રિયા પૂર્ણ થયા બાદ પૂર્વસ્પર્શક અને અપૂર્વસ્પર્શકનો નાશ કરે, ત્યારપછી અંતરુદ્ધત્ત પર્યંત કિટ્ટિરૂપ યોગવાળો હોય છે. તે અંતરુદ્ધત્તમાં કંઈપણ ક્રિયા કરે નહિ. પરંતુ જોજ સ્થિતિમાં રહે, ત્યાર પછીના સમયે સૂક્ષ્મ કાયયોગના અવલંબનથી અંતરુદ્ધત્તકાળે સૂક્ષ્મ વચનયોગનો રોધ કરે છે. સૂક્ષ્મ વચનયોગનો રોધ કર્યા પછી અંતરુદ્ધત્ત પર્યંત તેજ અવસ્થામાં રહે છે. કંઈપણ અન્ય સૂક્ષ્મયોગને રોકવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી. ત્યારપછીના

૧ પહેલા સમયે અસંખ્યાતી કિટ્ટિઓ કરે, બીજે સમયે અસંખ્યાતશુણ્ડીન કરે, એટલે કે પહેલે સમયે એક એક અધિક વીધાણુનાળી એટલી વર્ગીયુઓ કમ તોડે તેટલી તે સમયે કિટ્ટિઓ થાય છે. પહેલા સમયે અસંખ્યાતી વર્ગીયુઓમાંથી ઉપરોક્ત કમ તોડે બે, માટે અસંખ્યાતી કિટ્ટિઓ થાય છે. તેનાથી અસંખ્યાત શુણ્ડીન વર્ગીયુમાં બીજે સમયે કમ તોડે છે, એમ ચરમ સમયપર્યંત થાય છે. તેથી પહેલા સમયની કિટ્ટિઓથી પછી પછીના સમયની કિટ્ટિઓ અસંખ્યાતમે અસંખ્યાતમે ભાગ માત્ર છે એમ કહ્યું છે.

સમયે સૂક્ષ્મકાયયોગના અવસ્થાનથી સૂક્ષ્મમનોયોગને અંતર્મુદ્દર્શકાણે રોકે છે. ત્યારપછી પણ અંતર્મુદ્દર્શક તદવસ્થ રહે છે. ત્યાર પછી સૂક્ષ્મકાયયોગને અંતર્મુદ્દર્શકાણે રોકે છે. તે સૂક્ષ્મકાયયોગને રોકવાની ક્રિયા કરતો સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ નામના શુક્લધ્યાનના ત્રીજા ભેદ ઉપર આરૂઢ થાય છે. આ ધ્યાનના બળથી વદન અને ઉદરઆદિના પોલાણુ ભાગ પૂરાઈ જાય છે, અને શરીરના એક તુલીયાંશ ભાગમાંથી આત્મપ્રદેશો સંકોચાઈ શરીરના બે તુલીયાંશ ભાગમાં બેના પ્રદેશો રહ્યા છે એવો આત્મા થાય છે. કહ્યું છે કે- 'સૂક્ષ્મ-કાયયોગવડે અનુકંઠે સૂક્ષ્મચતુરયોગ અને સૂક્ષ્મમનોયોગને રોકે છે, ત્યારપછી કિટ્ટિરૂપ યોગવાળો આ આત્મા સૂક્ષ્મ ક્રિયાવાળો હોય છે. ૧ તે સૂક્ષ્મ કાયયોગને રાધ કરતા સર્વપર્યાયાનુગત સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ નામના નિર્મળ ધ્યાનપર આરૂઢ થાય છે.' ૨ સૂક્ષ્મકાયયોગને રોકતો પહેલો સમયે કિટ્ટિઓના અસંખ્યાતા ભાગોનો નાશ કરે છે, એક ભાગ રાખે છે. શેષ રહેલા એક ભાગના અસંખ્યાતા ભાગ કરી, એક ભાગ રાખી, બાકી સઘળા ભાગોનો બીજો સમયે નાશ કરે છે. આ પ્રમાણે સમયે સમયે કિટ્ટિઓનો નાશ કરતો, સયોગિ કેવળિશુલ્કધ્યાનકના ચરમ સમય પર્વત જાય છે ચરમ સમયે જેટલી કિટ્ટિઓ રહી હોય તેનો નાશ કરી આત્મા અયોગિ કેવળિ શુલ્કધ્યાનકે જાય છે. સયોગિ-કેવળિના ચરમ સમયે સઘળાં કર્મો અયોગિકેવળિ શુલ્કધ્યાનકનો જેટલો કાળ છે તેટલી જ સ્થિતિવાળા રહે છે. માત્ર જે કર્મપ્રકૃતિઓનો અયોગિ શુલ્કાણે ઉદય નથી; તેઓની સ્થિતિ દ્વરૂપ સત્તા આશ્રયિ સમયન્યૂન રાખે છે. સત્તાકાળ આશ્રયિ સામાન્ય રીતે ઠરેક પ્રકૃતિઓનો સત્તાકાળ અયોગિ શુલ્કધ્યાનકની સમાન હોય છે. સયોગિ શુલ્કધ્યાનકના ચરમ સમયે સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ ધ્યાન, સઘળી કિટ્ટિઓ, સાતવેદનીયનો બંધ, નામ અને ગોત્ર કર્મની ઉદીરણા, યોગ, શુદ્ધલેશ્યા સ્થિતિ અને રસનો ઘાત, એ સાત પદાર્થોનો એક સાથે નાશ થાય છે. ત્યારપછીના સમયે આત્મા અયોગિકેવળી થાય છે.

૧૪. અયોગિકેવળિ શુલ્કધ્યાનક-પૂર્વે જેવું વર્ણન કયું છે તેવા સૂક્ષ્મ કે બાહ્ય કોઈપણ પ્રકારના યોગ વિનાના કેવળિ મહારાજનું જે શુલ્કધ્યાનક તે અયોગિકેવળિ શુલ્કધ્યાનક કહેવાય છે. તે શુલ્કધ્યાનકે વર્તમાન આત્મા કર્મોનો ક્ષય કરવા માટે બ્યુપરતક્રિયા અનિવૃત્તિ નામના શુક્લધ્યાનના ચોથા પાયાપર આરૂઢ થાય છે. કહ્યું છે કે- તે કેવળિ ભગવાન ત્રણ શરીરથી છુટા થવા માટે સર્વવસ્તુગત સચુનિષ્કલ્પિય અનિવૃત્તિ નામના નિર્મળ ધ્યાન પર આરૂઢ થાય છે. ૧ આ પ્રમાણે સ્થિતિવાત, રસવાત, ઉદીરણા આદિ કોઈપણ પ્રવૃત્તિ વિનાના અયોગિ કેવળિ ભગવાન જે કર્મોનો અહિં ઉદય છે તેઓને ભોગવવાવડે

૧ આપણું શરીરના ત્રણ ભાગમાંથી એક ભાગમાં પોલાણુ છે. તે પોલાણુમાં આત્મ પ્રદેશો હોવા નથી. જાડીના શરીરના સઘળા ભાગમાં હોય છે. ત્યારે શુક્લધ્યાનના ત્રીજા પાયાપર આરૂઢ થાય છે. ત્યારે આત્મપ્રદેશો એવાં પોલાણુના ભાગ પૂરાઈ જાય છે. અને શરીરના ત્રણ ભાગમાંથી બે ભાગમાં આત્મા આવી જાય છે. એટલે જ ચોક્કસમાં બે ભાગ જેટલી અવગાહના હોય છે, અને આકૃતિ અનિવૃત્તિય હોય છે.

ક્ષય કરે છે, અને જે કર્મોનો અર્હિ ઉદય નથી તેઓને વેદમાન પ્રકૃતિમાં સ્તિયુક્ત સંક્રમવડે સંક્રમાવતા, અથવા સ્તિયુક્તસંક્રમવડે વેદમાન પ્રકૃતિરૂપે અનુભવતા ત્યાં સુધી જાય કે અયોગિ અવસ્થાનો દ્વિચરસમય આવે. તે દ્વિચરમ સમયે દેવદ્રિક, શરીરપંચક, બંધન-પંચક, સંઘાતનપંચક, છ સંસ્થાન, ત્રણ અગ્રોપાંગ, છ સંઘવલ્લુ, વર્ણોદિ વીશ, પરાધાત, ઉપ-ધાત, અશુદ્ધલુ, ઉચ્છવાસ, પ્રચરત અપ્રચરત વિહાયોગતિ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, સુસ્વર, દુઃસ્વર, દુર્ભાગ, અનાદેય, અયશઃકીર્તિ, પ્રત્યેક, નિર્માણ, અપર્માત, નીચિગોત્ર, સાતા અસાતા-એ બેમાંથી જેનો ઉદય ન હોય તે એક વેદનીય એ પ્રમાણે યોતેર પ્રકૃતિઓનો સ્વરૂપસત્તા આશ્રયિ નાશ થાય છે. કારણ કે ચરમ સમયે અનુભવાતી પ્રકૃતિઓમાં સ્તિયુક્તસંક્રમ વડે સંક્રમી જાય છે. અર્હિ સ્તિયુક્ત સંક્રમ મૂળ કર્મથી અભિજ્ઞ પર પ્રકૃતિઓમાં થાય છે, એમ સમજવું. કહ્યું છે કે—‘મૂળપ્રકૃતિથી અભિજ્ઞ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ પરસ્પર સંક્રમે છે.’ તથા જેનો ઉદય હોય તે એક વેદનીય, અનુભ્યગતિ, મનુષ્યાનુપૂર્વી, મનુષ્યાયુઃ, પંચેન્દ્રિયભતિ, ત્રસ, સુમગ, આદેય, યશઃકીર્તિ, ધર્મોપ્ત, બાહર, તીર્થંકરનામ, ઉચ્ચેગોત્ર, એ તેર પ્રકૃતિઓની સત્તાનો વિચ્છેદ ચરમ સમયે થાય છે. બીજા અચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે—ચરમ સમયે ઉદય નહિ હોવાથી મનુષ્યાનુપૂર્વીનો દ્વિચરમ સમયે નાશ થાય છે. કારણ કે જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય તેઓનો સ્તિયુક્ત સંક્રમ થતા નથી, તેથી તેઓનાં દલિક ચરમ સમયે સ્વસ્વરૂપે સત્તામાં દેખાય છે. તેથી ચરમ સમયે તેઓની સત્તાનો વિચ્છેદ થાય તે યુક્ત છે. પરંતુ જે પ્રકૃતિનો ચરમ સમયે ઉદય ન હોય, તેના દલિક ચરમ સમયે સ્વસ્વરૂપે સત્તામાં કષ્ટ રીતે હોઈ શકે! ચાર આનુપૂર્વી ક્ષેત્રવિપાકી હોવાથી વિચ્છેદગતિમાંજ તેઓનો ઉદય હોય છે, બવસ્થાને તેના ઉદયનો સંભવ નથી. અને બવસ્થાને તેનો ઉદય નહિ હોવાથી અયોગિના દ્વિચરમ સમયેજ મનુષ્યાનુપૂર્વીની સ્વરૂપ સત્તાનો નાશ થાય છે. તેમના મતે દ્વિચરમ સમયે તહોતેર પ્રકૃતિ-ઓની, અને ચરમ સમયે બાર પ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ થાય છે. ત્યાર પછીના સમયે શિંગના બંધમાંથી છુટા થવા રૂપ સહકારી કારણથી ઉત્પન્ન થયેલ સ્વભાવ વિશેષથી જેમ ચોરડી ઉંચે જાય છે, તેમ ભગવાન પણ કર્મના સંબંધથી છૂટા થવારૂપ સહકારિકારણથી ઉત્પન્ન થયેલ સ્વભાવ વિશેષથી ઉંચે હોકના ખતે જાય છે. અને તે જગત્ત્રેણિવડે ઉંચે જતા આત્મા જેટલા આકાશપ્રદેશને અર્હિ અવગાહીને રહ્યો છે તેટલાજ આકાશપ્રદેશને ઉંચે જતા પણ અવગાહતો, અને વિવક્ષિત સમયથી અન્ય સમયને નહિ સ્પર્શતો ચૌદમા શુભસ્થાન-

૧ મનુષ્યાનુપૂર્વીનો દ્વિચરમ સમયેજ સત્તામાંથી નાશ થાય, એજ મત વધારે સંગત જણાય છે. કારણ કે જેનો સ્સોદય હોય છે, તેઓને તો ચરમ પર્વત ભોળવીને ખપાવે છે. પરંતુ જેઓને પ્રદે-શોદય એટલે સ્તિયુક્તસંક્રમવડે સંક્રમાવી દૂર કરવાની હોય છે, તેની સ્વરૂપ સત્તાનો એક સમય પહેલાજ નાશ થાય છે. જેમ સત્તામાંથી નિદ્રાદિકનો બારમાના દ્વિચરમસમયે નાશ થાય છે. સ્તિયુક્તસંક્રમવડે સમાન સમયનું દલિક સમાન સમયમાં સંક્રમી શકતું નથી. તેથી સ્તિયુક્તસંક્રમવડે સંક્રમી પ્રકૃતિ સ્સોદયવતી પ્રકૃતિની એક સમય પહેલાજ સત્તામાંથી જાય છે. જે સમાન સમયનું સમાન સમયમાં સ્તિયુક્ત સંક્રમવડે સંક્રમી શકતું હોય તો યોતેર પ્રકૃતિઓનું દલિક પણ ચરમ સમયેજ સત્તામાંથી કેમ ન જાય ?

કના ચરમસમય પછીનાજ સમયે હોકના અતે બધ છે. આવશ્યકચુષ્ટિમાં કહ્યું છે કે-‘આત્મા જેટલા આકાશપ્રદેશને અહિં અવગાહીને રહ્યો છે, તેટલાજ આકાશપ્રદેશને અવગાહતો, ઋણ-મેણિવડે સિદ્ધિવસ્થાના પહેલેજ સમયે હોકના અતે બધ છે. વાકો જતો નથી, તેમ બીજા સમયને પણ સ્પર્શતો નથી.’ ત્યાં ગયેલા ભગવાન શાશ્વતકાળ પથતે જોજ સ્થિતિમાં રહે છે. ફરી કોઇપણ કાળે સંસારમાં આવતા નથી, કે જન્મ ધારણ કરતા નથી ત્યાં ગયેલા ભગવાન અનંતકાળપથતે તેજ સ્થિતિમાં રહે છે એ કેવી રીતે બાણી શકાય? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે સંસારના બીજજૂત, રાગ અને દ્વેષાદિ યુક્તિ-સિદ્ધપથાંયનો નાશ કરવા સમર્થ છે, તેઓનો તો સર્વથા નાશ કયો છે. સર્વથા નષ્ટ થયેલા તે રાગ દ્વેષ ફરીવાર ઉત્પન્ન થતા નથી, કારણકે રાગ-દ્વેષનું કારણ જે મોહનીય કર્મનાં પુદ્ગલો છે. તેજ સત્તામાં નથી, હશમાં શુભસ્થાનકના અતે સર્વથા વિચિત્ર થયેલા છે ફરીવાર તે બંધાતાં પણ નથી, કારણ કે સંકલેશ વિના તેનો બંધ થતો નથી. સિદ્ધના જીવોમાં ફરી સંકલેશની ઉત્પત્તિજ થતી નથી, કારણકે તેઓ રાગાદિ કલેશથી સર્વથા યુક્ત છે. તેથીજ મોક્ષમાં ગયેલા તે પરમાત્મા અનંતકાળ પથતે તેજ સ્થિતિમાં રહે છે. આ પ્રમાણે ચૌદ શુભસ્થાનકનું સ્વરૂપ કહ્યું કયા શુભસ્થાનકનો કેટલો કાળ છે તે બીજા દ્વારમાં આવશે. ૧૫

આ પ્રમાણે શુભસ્થાનકોનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે શુભસ્થાનકમાં યોગો કહેવા ઇચ્છતા કહે છે—

જોગાહારદુગૂળા મિચ્છે સાસાયણે અવિરપ્પ ય ।

અપુવ્વાદ્ધસુ પંચસુ નવ ઓરાલો મળવર્ઘે ય ॥૧૬॥

યોગા આહારકદ્ધિકોના મિથ્યાત્વે સાસાદને અવિરતે ચ ।

અપૂર્વાદિષુ પચ્ચસુ નવ ઔદારિકં મનો વાક્ ચ ॥૧૬॥

અર્થ—મિથ્યાત્વ, સાસાદન, અને અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ શુભઠાણે આહારકદ્ધિક ન્યૂન તેર યોગો હોય છે. અપૂર્વકરણાદિક પાંચ શુભઠાણે મનના ચાર, વચનના ચાર અને ઔદારિક એમ નવ યોગો હોય છે.

ટીકાતુ—મિથ્યાત્વ સાસાદન અને અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ એ ત્રણ શુભઠાણે આહારક અને આહારકમિશ્રવિના રોષ તેર યોગો હોય છે. ચૌદપૂર્વના જ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી આહારકદ્ધિક એ ત્રણ શુભસ્થાનકે હોતું નથી અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિભાદર સંપરાય, સુક્ષ્મસંપરાય, ઉપશાંતમોહ અને ક્ષીણમોહ એ પાંચ શુભઠાણે મનોયોગના ચાર લેહ, વચન યોગના ૪ લેહ અને ઔદારિક કાથયોગ એ નવ યોગોજ હોય છે. અન્ય કોઈ પણ યોગોનો સંભવ નથી. કારણ કે કદાચ કોઈ લગ્નિસંપન્ન આ શુભસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે છતાં અહિં તેનો ઉપયોગજ કરતા નથી. ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ તો અનુક્રમે અપચીત્તાવસ્થામાં અને વિશ્વહતિમાં હોય છે, તેથી તે પણ હોતા નથી. ૧૬

વેઝવિણા જુયા તે મીસે સાહારગેણ અપમત્તે ।

વેસે દુવિઝવિજુયા આહારદુગેણ ય પમત્તે ॥૧૭॥

વૈક્રિયેણ યુક્તાસ્તે મિથ્રે સાહારકૈર્ગામ્રમત્તે ।

દેશે દ્વિવૈક્રિયયુક્તા આહારકદ્વિકૈન ચ પ્રમત્તે ॥૧૭॥

અર્થ—વૈક્રિયયોગ સહિત દશ મીઠે, આહારક સહિત અગીઆર અપ્રમત્તે, વૈક્રિયદ્વિક સહિત અગીઆર દેશવિરતે, અને આહારકદ્વિક સહિત તેર યોગ પ્રમત્તે હોય છે.

ટીકાનુબ—પૂર્વોક્ત ઔદારિક કાયયોગ આદિ નવ યોગ સાથે વૈક્રિયકાયયોગ મેળવતાં દશ યોગ સમ્યગ્નિમિથ્યાદંષ્ટિ શુષ્કાણે હોય છે ત્રીનુ' શુષ્કસ્થાનક હંમેશાં પર્યાપ્તાવસ્થાભાજ હોય છે, તેથી અપર્યાપ્તાવસ્થાભાવિ ઔદારિકમિથ્ર, વૈક્રિયમિથ્ર અને કાર્મણ્યયોગ હોતા નથી. આહારકદ્વિક તો લઘિસંપન્ન ચૌદપૂર્વર્તિનજ હોય છે, તેથી તે પણ અહિં હોતું નથી. માટે શેષ દશ યોગજ અહિં સંભવે છે. અહિં જોમ થકા થાય, કે અપર્યાપ્તાવસ્થાભાવિ દેવ નારદી સંબધી વૈક્રિયમિથ્ર તો ભલે અહિં ન હોય, પરંતુ વૈક્રિય લઘિવાળા પર્યાપ્તા મનુષ્ય તિથિ'એને મિથ્રદંષ્ટિ છતાં વૈક્રિયશરીર કરવાનો સંભવ છે, તેથી તેનો ન્યારે આરંભ કરે ત્યારે વૈક્રિયમિથ્ર થતે છે, તો તે અહિં શા માટે ન કહ્યું ? તેના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે—આ શુષ્કાણુવાળા વૈક્રિયલઘિ નહિ ફેરવતા હોય તે કારણે, અથવા ગમે તે અન્ય કારણે અન્યકર્તા આચાર્ય મહારાજે અને અન્ય આચાર્ય મહારાજેએ અહિં વૈક્રિયમિથ્ર માન્યું નથી. તેમ્ વાસ્તવિક કારણ તથાપ્રકારના સંપ્રદાયનો અભાવ હોવાથી જ્યારે જાણી શકતા નથી. તથા ઉપર કહેલા નવ યોગ સાથે વૈક્રિયકાયયોગ અને આહારકકાયયોગ સહિત કરતાં અગીઆર યોગ અપ્રમત્ત શુષ્કસ્થાનકે હોય છે. અપ્રમત્ત શુષ્કસ્થાનકે કેઈપણ લઘિનેા પ્રયોગ કરતા નથી, પરંતુ જો વૈક્રિય કે આહારક લઘિ ફેરવી અપ્રમત્ત જાય, તો બંનેનાં શુદ્ધ-યોગનો સંભવ છે, મિથ્રનો નહિ. લઘિ કરતી અને છોડતી વખતે પ્રમત્ત હોય છે, કે જો વખતે મિથ્રયોગનો સંભવ છે. તથા તે પૂર્વોક્ત નવ યોગ સાથે વૈક્રિય વૈક્રિયમિથ્ર સહિત કરતાં અગીઆર યોગ દેશવિરતિ શુષ્કાણે હોય છે. વૈક્રિયલઘિ સંપન્ન મનુષ્ય તિથિ'એને તે બંને યોગો થતે છે. તે પાંચમે શુષ્કાણે કહેલા અગીઆર યોગ સાથે આહારક આહારક-મિથ્ર યોગ જોડતાં તેર યોગ પ્રમત્ત શુષ્કાણે હોય છે. અહિં વૈક્રિય અને આહારકલઘિ-સંપન્ન મુનિઓને વૈક્રિયદ્વિક અને આહારકદ્વિક સંભવે છે. ૧૭

અઞ્જોગો અઞ્જોગી સત્ત સજોગંમિ હૌંતિ જોગા ઉ ।

દો દો મ્ણવજ્ઞજોગા ડાલદુર્ગં સકમ્મજ્ઞં ॥૧૮॥

અયોગો અયોગી સપ્ત સયોગિનિ મવન્તિ યોગાસ્તુ ।

દ્વૌ દ્વૌ મનોવાગ્યોગાવૌદારિકદ્વિકં સકાર્મણમ્ ॥૧૮॥

અર્થ—અયોગિ ભગવાન યોગ રહિત છે. સયોગિ શુષ્કાણે બે મનના, બે વચનના, ઔદારિકદ્વિક, અને કાર્મણ્ય જોમ સાત યોગ હોય છે.

વિવેચન—અયોગિકેવળિ શુષ્કસ્થાનકે સૂક્ષ્મ કે બાહર કેઈપણ યોગ હોતા નથી, કેમકે

અયોગિ અવસ્થાનું કારણ યોગનો અભાવજ છે. તથા સયોગિ કેવળિ શુદ્ધસ્થાનકે સત્યમનો-યોગ, અસત્યઅનુષામનોયોગ, સત્યવચનયોગ, અસત્યઅનુષાવચનયોગ, ઔદારિકકાચયોગ, ઔદારિકમિશ્ર કાચયોગ, અને કાર્મણકાચયોગ એ સાત યોગો હોય છે. તેમાં ઔદારિકમિશ્ર અસુદ્ધાતમાં બીજે છૂટકે અને સાતમે સમયે, અને કાર્મણ ત્રીજે ચોથે અને પાંચમે સમયે હોય છે, બાકીના ચોગો માટે શુદ્ધસ્થાનકના સ્વરૂપમાં કહ્યું છે, તે પ્રમાણે સમજી લેવું. ૧૮

આ પ્રમાણે શુદ્ધસ્થાનકોમાં ચોગો ઘટાવી હવે ઉપયોગો ઘટાવે છે.—

અચક્ષુચક્ષુદંસણમજ્ઞાણતિગં ચ મિચ્છસાસાણે ।

વિરયાવિરય સમ્મે નાણતિગં દંસણતિગં ચ ॥૧૯॥

અચક્ષુચક્ષુર્દર્શને અજ્ઞાનત્રિકં ચ મિથ્યાદૃષ્ટિસાસ્વાદને ।

વિરતાવિરતૌ સમ્યગ્દૃષ્ટૌ જ્ઞાનત્રિકં દર્શનત્રિકં ચ ॥૧૯॥

અર્થ—મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સાસ્વાદને અજ્ઞાનત્રિક, ચક્ષુર્દર્શન અને અચક્ષુર્દર્શન એ પાંચ ઉપયોગો હોય છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને દેશવિરતિશુદ્ધકાણે ત્રણજ્ઞાન અને ત્રણદર્શન એ છ ઉપયોગો હોય છે.

ટીકાકાર—મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સાસ્વાદન એ બે શુદ્ધકાણે મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, અને વિભંગજ્ઞાન એ ત્રણ અજ્ઞાન, ચક્ષુર્દર્શન અને અચક્ષુર્દર્શન એ બે દર્શન, એમ પાંચ ઉપયોગો હોય છે. જેમ અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકતા અવધિજ્ઞાનીને પ્રથમ સામાન્યજ્ઞાન રૂપ અવધિદર્શન થાય છે, તેમ વિભંગજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકતા વિભંગજ્ઞાનીને પણ પ્રથમ અવધિદર્શન થાય છે, એમ સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે. પરંતુ ગમે તે કોઈ અભિપ્રાયથી અહિં અવધિદર્શન માન્યું નથી. કેમકે પહેલાં બે શુદ્ધકાણે માત્ર બે દર્શન કહ્યાં છે, અવધિદર્શન કહ્યું નથી. ટીકાકાર મહારાજ કહે છે કે તેનો યથાર્થ અભિપ્રાય અમે સમજી શકતા નથી. ભગવતી-સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘હે પ્રભો ! અવધિદર્શની અનાકાર ઉપયોગી જ્ઞાની હોય છે, કે અજ્ઞાની ? આ પ્રમાણે ગૌતમ મહારાજના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પરમાત્મા મહાવીર કહે છે કે—જ્ઞાની પણ હોય છે, અજ્ઞાની પણ હોય છે. બે જ્ઞાની હોય તો કેટલાક ત્રણ જ્ઞાની, અને કેટલાક ચાર જ્ઞાની હોય છે. જે ત્રણ જ્ઞાની હોય છે, તે મતિજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની અને અવધિજ્ઞાની હોય છે. જે ચાર જ્ઞાની હોય છે, તે મતિ, શ્રુત, અવધિ, અને મનઃપર્ચવજ્ઞાની હોય છે. જે અજ્ઞાની હોય છે, તે મતિઅજ્ઞાની, શ્રુતઅજ્ઞાની, અને વિભંગજ્ઞાની હોય છે.’ આ સૂત્રમાં મિથ્યાદૃષ્ટિ વિભંગજ્ઞાનીઓને પણ અવધિદર્શન સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું છે, કારણકે જે અજ્ઞાની હોય છે, તે મિથ્યાદૃષ્ટિજ હોય છે. ત્યારે અવધિજ્ઞાની સાસ્વાદનભાવને કે મિશ્રભાવને પ્રાપ્ત કરે, ત્યારે ત્યાં પણ અવધિદર્શન હોય છે. આ રીતે પહેલાં ત્રણ શુદ્ધકાણે અવધિદર્શન પણ હોય છે, એમ સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે. તથા અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ અને દેશવિરતિ શુદ્ધસ્થાનકે મતિ શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણ જ્ઞાન ચક્ષુ, અચક્ષુ, અને અવધિ એ ત્રણ દર્શન એમ છ ઉપયોગો હોય છે. ૧૯

મિસ્સંમિ વામિસ્સં મળનાણજુયં પમત્તપુઠ્ઠવાણં ।
કેવલિયનાણદંસણ ઉવઓગ અજોગિજોગીસુ ॥૨૦॥

મિશ્રે વ્યામિશ્રં મનઃપર્યવજ્ઞાનયુક્તં પ્રમત્તપૂર્વાણામ્ ।
કૈવલિકજ્ઞાનદર્શનોપયોગાવયોગિયોગિનોઃ ॥૨૦॥

અર્થ—પૂવોક્ત ત્રણ ઉપયોગ મિશ્રે મિશ્ર હોય છે. પ્રમત્તાદિને મનઃપર્યવજ્ઞાન યુક્ત સાત ઉપયોગ હોય છે. અયોગિ તથા સયોગિ ગુણઠાણે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન હોય છે.

ટીકાતુ—સમ્યગ્મિત્યાદિષ્ટિ ગુણસ્થાનકે પૂર્વે કહેલા ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ દર્શન અજ્ઞાનવડે મિશ્ર હોય છે. મતિજ્ઞાન મતિઅજ્ઞાનવડે. શ્રુતજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાનવડે, અને અવધિજ્ઞાન વિશંભજ્ઞાનવડે મિશ્ર હોય છે. આ ગુણસ્થાનકે સમ્યક્ત્વ અને મિત્યાત્વ બંનેનો અંશ હોય છે. તેમાં કોઈ વખત સમ્યક્ત્વાંશનું બાહુલ્ય હોય છે, તો કોઈ વખત મિત્યાત્વાંશનું બાહુલ્ય હોય છે. કોઈ વખત બંને સમાન હોય છે. જ્યારે સમ્યક્ત્વાંશનું બાહુલ્ય હોય, ત્યારે જ્ઞાનનો અંશ વધારે, અજ્ઞાનનો અંશ ઓછો હોય છે. જ્યારે મિત્યાત્વાંશનું બાહુલ્ય હોય ત્યારે અજ્ઞાનનો અંશ વધારે, જ્ઞાનનો અંશ અલ્પ હોય છે. બંને અંશે સરખા હોય ત્યાર જ્ઞાન અને અજ્ઞાન બંને સમપ્રમાણમાં હોય છે. તથા પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકથી આરંભી બારમા ક્ષીણમેઠ ગુણસ્થાનક પર્્યંત પૂવોક્ત ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ દર્શન એ છ ઉપયોગ સાથે મનઃપર્યવજ્ઞાન ભેદતાં સાત ઉપયોગો હોય છે. તથા સયોગિ કેવળિ અને અયોગિ કેવળિ એમ બે ગુણસ્થાનકે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એમ બે ઉપયોગો હોય છે. અન્ય કોઈ ઉપયોગો હોતા નથી. ૨૦

આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોમાં ઉપયોગો કહીને, હવે માર્ગસ્થાનોમાં જીવસ્થાનાદિને કહેવા ઇચ્છતા પ્રથમ માર્ગસ્થાનો કહે છે—

ગઈ ઇંદિય ય કાપ્ જોપ્ વેપ્ કસાયનાળે ય ।
સંજમદંસણલેસા મવસન્નિસમ્મઆહારે ॥૨૧॥

ગતીન્દ્રિયે ચ કાયે યોગે વેદે કષાયજ્ઞાનેષુ ચ ।
સંયમદર્શનલેસ્યાયાં મવ્યસન્નિસમ્યગાહારે ॥૨૧॥

અર્થ—ગતિ, ઇન્દ્રિય, કાય, યોગ, વેદ, કષાય, જ્ઞાન, સંયમ, દર્શન, લેશ્યા, બંધ, સંનિ, સમ્યક્ત્વ અને આહારમાર્ગણુ એમ ચૌદ મૂળ માર્ગણુ છે. અને તેના બાસક ઉત્તર ભેદ છે. તે દરેકનું સવિસ્તૃત વર્ણન પહેલા અપાયું છે, ત્યાંથી બોધ લેવું. ૨૧

હવે એ માર્ગસ્થાનોમાં જીવસ્થાનકોનો વિચાર કરે છે—

તિરિયગઈય્ ચોદ્દસ નારયસુરનરગઈસુ દોઠાળા ।

અગિંદિયસુ ચડરો વિગલ પર્ણિદિસુ છચ્ચડરો ॥૨૨॥

તિર્યંગતૌ ચતુર્દશ નારકસુરનરગતિષુ દ્વે સ્થાને ।

એકેન્દ્રિયેષુ ચત્ત્વારિ વિકલપચ્ચેન્દ્રિયેષુ પદ્ ચત્ત્વારિ ॥૨૨॥

અર્થ—તિર્યંગગતિમાં ચૌદે જીવસ્થાનકો હોય છે, નરક દેવ અને મનુષ્યગતિમાં બે જીવસ્થાનકો હોય છે, એકેન્દ્રિયમાં ચાર, વિકલેન્દ્રિયમાં છ, અને પંચેન્દ્રિયમાં ચાર જીવસ્થાનકો હોય છે.

ટીકાનુ—તિર્યંગગતિમાં ચૌદે જીવસ્થાનકો થયે છે, કેમકે એકેન્દ્રિયાદિ સઘળા ભેદવાળા જીવોનો તેમાં સંભવ છે. તથા નારક, દેવ, અને મનુષ્યગતિમાં પર્ણાપ્ત અપર્ણાપ્ત સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયરૂપ બન્ને જીવસ્થાનક હોય છે. અહિં નારક અને દેવના સાહચર્યથી મનુષ્યો કરજી અપર્ણાપ્ત અને સમનરક-મનવાળા વિવક્ષ્યા છે, તેથીજ તેમાં પૂર્વોક્ત બે જીવસ્થાનક થયે છે. બે સામાન્યપણેજ મનુષ્યોની વિવક્ષા કરીએ તો અપર્ણાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયરૂપ ત્રીણું જીવસ્થાનક પણ સંભવે છે. કેમકે ઉલટી પિત્ત આદિ ચૌદસ્થાનકમાં ઉત્પન્ન થતા સંભૂતિમ મનુષ્યો અસંજ્ઞિ અને લઙ્ઘિ અપર્ણાપ્ત હોય છે. ભગવતિસૂત્રમાં કહ્યું છે કે ‘હે પ્રભો ! સંભૂતિમ મનુષ્યો કયાં ઉત્પન્ન થાય છે ? હે ગૌતમ ! પીસ્તાલીસ લાખ યોજન પ્રમાણ મનુષ્યક્ષેત્રમાં અહીંદ્રિય અને બે સમુદ્રમાં રહેલા પંદર કર્મભૂમિ, ત્રીસ અકર્મભૂમિ અને છપ્પન અંતરદ્વિપરૂપ એકસો એક ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થતા ગર્ભજ મનુષ્યોની વિદ્યામાં, સૂત્રમાં, કદ્દમાં, નાકના ભેદમાં, ઉલટીમાં, પિત્તમાં, વીર્યમાં, યજ્ઞમાં, રૂધિરમાં, વીર્ય પુરુષદેહના પરિસંગમાં, જીવવિનાના કલેવરમાં, નગરની ખાળમાં, સઘળા અશુચિના સ્થાનકોમાં, અને સ્ત્રીપુરુષના સંયોગમાં આ ચૌદે સ્થાનકોમાં સંભૂતિમ મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેઓ અંગુલના અક્ષરઆતમા ભાગની અવગાહનાવાળા, અસંજ્ઞિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ, અજ્ઞાની, અને સઘળી પર્ણાપ્તિએ અપર્ણાપ્ત હોય છે, તથા અંતર્મુદ્દર્તના આઉપે કાળ કરે છે. તથા એકેન્દ્રિયમાર્ગજ્ઞામાં પર્ણાપ્ત અપર્ણાપ્ત સૂક્ષ્મ બાહર એકેન્દ્રિયરૂપ ચાર જીવસ્થાનકો હોય છે. વિકલેન્દ્રિયમાર્ગજ્ઞામાં પર્ણાપ્ત અપર્ણાપ્ત બેષેન્દ્રિય તેષેન્દ્રિય અને ચૌરેન્દ્રિયરૂપ છ જીવસ્થાનકો હોય છે. અને પંચેન્દ્રિયમાર્ગજ્ઞામાં પર્ણાપ્ત અપર્ણાપ્તસંજ્ઞિ અસંજ્ઞિરૂપ ચાર જીવસ્થાનકો હોય છે. ૨૨

દસ તસકાણ ચડ ચડ થાવરકાણસુ જીવઠાળાઈ ।

ચત્ત્વારિ અદ્દ દોલ્લિ ય કાયવર્ડમાણસેસુ કમા ॥૨૩॥

દશ ત્રસકાયે ચત્ત્વારિ ચત્ત્વારિ સ્થાવરકાયેષુ જીવસ્થાનાનિ ।

ચત્ત્વાર્યદ્ દ્વે ચ કાયવાગ્માનસેષુ ક્રમાત્ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ—ત્રસકાયમાં દશ, સ્થાવરકાયમાં ચાર ચાર, તથા કાયયોગ વચનયોગ અને મનો-યોગમાં અનુક્રમે ચાર આઠ અને બે જીવસ્થાનકે હોય છે.

ટીકાનું—ત્રસકાયમાં અપર્થાપ્ત પર્થાપ્ત બેઘન્દ્રિય તેઘન્દ્રિય ચઠ્ઠિન્દ્રિય અસંશ્લિષ્ઠેન્દ્રિય અને સંશ્લિષ્ઠેન્દ્રિયરૂપ દશ જીવસ્થાનકે હોય છે. તથા સ્થાવરકાય—પૃથ્વી અપૂ તેઠ વાયુ અને વનસ્પતિકાય એ દરેકમાં પર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ બાહર એકેન્દ્રિયરૂપ ચાર ચાર જીવસ્થાનકે હોય છે. આ જ ચાર જીવસ્થાનકે વચનયોગ અને મનોયોગ વિનાના કેવળ કાયયોગમાં હોય છે. કેવળ કાયયોગ એકલા એકેન્દ્રિયોજ છે, અને તેના ચાર ભેદ પૂર્વે કહ્યા છે. મનોયોગ વિનાના વચનયોગમાં પર્થાપ્ત અપર્થાપ્ત બેઘન્દ્રિય તેઘન્દ્રિય ચઠ્ઠિન્દ્રિય અને અસંશ્લિષ્ઠેન્દ્રિય એ આઠ જીવભેદો હોય છે. તથા મનોયોગમાં સંશ્લિષ્ઠેન્દ્રિય પર્થાપ્ત અપર્થાપ્ત એ બે જીવસ્થાનકે હોય છે. ૨૩

चउ चउ पुमिथिवेण सव्वाणि नपुंसकंपराएसु ।

किण्हाइतिगाहारागभवामव्वे य मिच्छे य ॥૨૪॥

चत्वारि चत्वारि पुंस्त्रीवेदे सव्वाणि नपुंसकंपरायेषु ।

कृष्णादित्रिकाहारकमव्यामव्ये च मिथ्यादृष्टौ च ॥૨૪॥

૧ સામાન્યથી મનોયોગવાળા જીવોને વચનયોગ તથા કાયયોગ અને વચનયોગવાળા જીવોને કાયયોગ હોય છે. એટલે કાયયોગમાં ચોદ, વચનયોગમાં એકેન્દ્રિયના ચાર ભેદ વિના શેષ દશ અને મનોયોગમાં સંશ્લિષ્ઠેન્દ્રિય-અપર્થાપ્ત એમ બે જીવભેદો હોય છે, પરંતુ અહિં મનોયોગવાળાઓને વચન-યોગ અને કાયયોગની તેમજ વચનયોગવાળાને કાયયોગની ગોચરતા અણી તેની વિવક્ષા કરી નથી, ૨૮ આ ગાથામાં જણાવ્યા મુજબ મનોયોગમાં બે, વચનયોગમાં આઠ અને કાયયોગમાં ચાર જીવસ્થાનકે હોય છે.

પ્રશ્ન—આજ ત્રયમાં ગાથા છઠ્ઠીમાં પર્થાપ્ત વિકલેન્દ્રિય અને અસંશ્લિષ્ઠ પચેન્દ્રિય એમ ચાર જીવસ્થાનકેમાં કાયયોગ તથા વચનયોગ, સંશ્લિષ્ઠ-પર્થાપ્ત એક જીવસ્થાનકમાં સવયોગ અને શેષ નવ જીવસ્થાનકમાં કેવળ કાયયોગ ખતાવેલ છે તો પૂર્વાપર વિશેષ કેમ નહિ આવે ?

ઉત્તર—છઠ્ઠી ગાથામાં લબ્ધિ-અપર્થાપ્તની વિવક્ષા હોવાથી અને તેમને ક્રિયાનો સમાપ્તિકાલ ન હોવાથી તેની ગોચરતા માની લબ્ધિ-અપર્થાપ્ત બેઘન્દ્રિયાદિ ચાર ભેદમાં વચનયોગ અને સંશ્લિષ્ઠ-પર્થાપ્તમાં મનોયોગની વિવક્ષા કરી નથી. જ્યારે અહિં લબ્ધિ-પર્થાપ્તની વિવક્ષા હોવાથી કરણ-અપર્થાપ્ત અવસ્થામાં તે લબ્ધિ-પર્થાપ્ત જીવોને કરણ-પર્થાપ્ત જીવોની જેમ ક્રિયાના પ્રારંભકાલ અને સમાપ્તિ કાલ એકેક્રાંતી અપર્થાપ્ત બેઘન્દ્રિયાદિ ચારમાં પણ વચનયોગ અને સંશ્લિષ્ઠ-અપર્થાપ્તમાં મનોયોગ કહ્યો છે. જીએ. સ્વો. ટીકા. ગા. ૨૩

અને આ ગાથામાં દર્શાવ્યા મુજબ મનોયોગની પ્રધાનતાવાળા જીવોને વચનયોગ તથા કાયયોગ તેમજ વચનયોગની પ્રધાનતાવાળાને કાયયોગની ગોચરતા માની છઠ્ઠી ગાથામાં જણાવ્યા મુજબ લબ્ધિ-અપર્થાપ્તની વિવક્ષા કરીએ અને ત્યાં જણાવ્યા મુજબ ચોથા ઘટાપીએ તો માત્ર સંશ્લિષ્ઠ-પર્થાપ્ત રૂપ એક-જીવભેદમાં મનોયોગ, પર્થાપ્ત અસંશ્લિષ્ઠેન્દ્રિય અને પર્થાપ્ત વિકલેન્દ્રિય એ ચારમાં વચનયોગ અને શેષ નવ જીવભેદોમાં કાયયોગ હોય એમ સમજવું.

અર્થ—પુરુષ અને સ્ત્રીવેદમાં ચાર ચાર; નપુંસકવેદ, કપાય, કૃષ્ણાદિ ત્રણ દેશ્યા, આહારક, ભવ્ય, અભવ્ય, અને મિથ્યાત્વમાં સઘળા જીવસ્થાનો ઘટે છે.

ટીકાતુ—પુરુષવેદ અને સ્ત્રીવેદમાં અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત અસંજિષ્ઠેન્દ્રિય અને સંજિષ્ઠેન્દ્રિયરૂપ ચાર ચાર જીવલેદો હોય છે. જો કે અસંજિષ્ઠપર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત જો બંને જીવોમાં માત્ર નપુંસક વેદજ કહ્યો છે. ભગવતિજીમાં કહ્યું છે કે—‘હે પ્રભો ! અસંજિષ્ઠેન્દ્રિય તિથંચો શું સ્ત્રીવેદી છે ? પુરુષવેદી છે ? કે નપુંસકવેદી છે ? હે ગૌતમ ! સ્ત્રીવેદી નથી, પુરુષવેદી નથી પરંતુ અવશ્ય નપુંસકવેદી છે. છતાં અહિં પુરુષવેદ અને સ્ત્રીવેદ જો કહ્યા છે, તે તેઓમાં માત્ર સ્ત્રી અને પુરુષનો આકાર હોય છે, તે આશ્રયિ કહ્યા છે. ભાવથી તો નપુંસકવેદ એકજ હોય છે. મૂળ ટીકામાં કહ્યું છે કે ‘જો કે અસંજિષ્ઠ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત નપુંસકવેદી છે, છતાં માત્ર સ્ત્રી પુરુષદ્વિગના આકાર આશ્રયિને સ્ત્રીવેદી પુરુષવેદી કહ્યા છે.’ તથા નપુંસકવેદ, કૌંઘ માન માયા અને હોભરૂપ કપાય, કૃષ્ણદેશ્યા, નીલદેશ્યા, કાપોતદેશ્યા, આહારક, ભવ્ય, અભવ્ય, ચ શબ્દથી અસંપ્રમ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ જો તેર માર્ગજીમાં સઘળા જીવસ્થાનો ઘટે છે. કારણ કે સઘળા જીવોમાં આ સઘળા ભાવોનો સંભવ છે. ૨૪

તેતુલેસાહસુ દોત્તિ સંજમે એકમટ્ટમળહારે ।

સન્નો સમ્મંમિ ય દોત્તિ સેસયાઈ અસંનિમ્મિ ॥૨૫॥

તેજોલેશ્યાદિષુ દ્વે સંયમે એકમણ્ણવનાહારે ।

સંજ્ઞિનિ સમ્યગ્દષ્ટૌ ચ દ્વે જ્ઞેપકાણ્યસંજ્ઞિનિ ॥૨૫॥

અર્થ—તેજો આદિ ત્રણ દેશ્યામાં જો, સંપ્રમમાં એક, અણુહારિમાં આઠ. સંજિ અને સમ્યક્ત્વમાં જો અને અસંજિમાં બાકીના જીવસ્થાનકો હોય છે.

ટીકાતુ—તેજો પદ અને શુક્લદેશ્યામાં અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત સંજિ પંચેન્દ્રિયરૂપ જો જીવસ્થાનકો હોય છે. અહિં અપર્યાપ્તા કરણથી દેવાના છે. કારણ કે લઘિ અપર્યાપ્તાને તો કૃષ્ણ આદિ ત્રણ દેશ્યાજ હોય છે. તથા ગાથાના ઉત્તરાધર્માં મુકેલ ‘ચ’ શબ્દ જો નહિ કહેલ અર્થનો સુમુચ્યાયક હોવાથી તેજોદેશ્યા માર્ગજીમાં કરણ અપર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયો પદ્ય શ્રલ્લ કરવા. કારણ કે ભવનપતિ અંતર જ્યોતિષક સૌધર્મ અને ઇશાન દેવલોકના દેવો બાહર પર્યાપ્ત પૃથ્વી અપ્ અને પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે સઘળા દેવોને તેજોદેશ્યા હોય છે. દેવો જો દેશ્યાના પરિણામે મરણ પામે છે તે દેશ્યાના પરિણામે આગલી ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે કે ભવાંતરમાં પોતાના ભવની દેશ્યા સાથે લઈ જાય છે. કહ્યું છે કે—‘જો દેશ્યાજો મરણ પામે છે તે દેશ્યાજો ભવાંતરમાં ઉત્પન્ન થાય છે.’ તેથી બાહર એકેન્દ્રિય પૃથ્વી અપ્ અને પ્રત્યેક વનસ્પતિના જીવોને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં કેટલોક કાળ તેજોદેશ્યા હોય છે. તથા સામાયિકાદિ પાંચ આસ્ત્રિમાર્ગજી અને દેશવિરતિમાર્ગજીમાં પર્યાપ્તસંજિષ્ઠેન્દ્રિયરૂપ એકજ જીવલેદો ઘટે છે. તથા અણુહારિમાર્ગજીમાં સાતે અપર્યાપ્તા અને આઠમાં સંજિષ્ઠપર્યાપ્તો જોમ આઠ જીવલેદો ઘટે છે. સાતે અપર્યાપ્તાને વિચલ્લગતિમાં અણુહારિપદ્ય

સંભવે છે, અને સંજ્ઞિ પર્થોપ્તાને કેવાળસસુદ્ધાતાવસ્થામાં ત્રીજે ચોથે અને પાંચમે સમયે અણુહારિપણું હોય છે. તથા સંજ્ઞિમાર્ગણુ અને ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક અને ઔપશમિક એ ત્રણ સમ્યક્ત્વમાર્ગણુમાં પર્થોપ્ત અપર્થોપ્ત સંજ્ઞિપર્થોપ્તિરૂપ બે જીવલેદો હોય છે.

પ્રશ્ન—ક્ષાયિક અને ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ દ્વંષ જવાંતરમાં જતો હોવાથી એ બે સમ્યક્ત્વમાં તે સંજ્ઞિ અપર્થોપ્તો એ જીવલેદ ઘટે છે. પરંતુ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વમાં સંજ્ઞિ અપર્થોપ્ત જીવલેદ શી રીતે ઘટે ! કારણ કે અપર્થોપ્તાવસ્થામાં તલોગ્ય અધ્યવસાયનો અભાવ હોવાથી કૌણપણુ નહું સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતું નથી. કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે અપર્થોપ્તાવસ્થામાં નહું ભલે ઉત્પન્ન ન થાય, પરંતુ ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિકની જેમ પરભવતું હાવેલું અપર્થોપ્તાવસ્થામાં હોય, તેના કૌણ નિષેધ કરી શકે છે ? આ કથન પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે જે મિથ્યાદષ્ટિ મિથ્યાત્વશુભંકાણે ત્રણ કરણ કરી ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે તે જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી કૌણ જીવ કાળ કરતો નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે— ‘ઔપશમિકસમ્યક્દષ્ટિ અનંતાનુબંધિનો બંધ, તેના ઉદય આયુનો બંધ અને મરણ એ ચારમાંથી એક વાતું’ પણ કરતો નથી. કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે— ઉપશમભેષિપિતૃ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ અપર્થોપ્તાવસ્થામાં હોય છે, તે પણ અયોગ્ય છે. કારણ કે ઉપશમભેષિપિર ભટેલો જે આત્મા ત્યાં મરણ પાગી અનુત્તરવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેને દેવાયુના પહેલેજ સમયે સમ્યક્ત્વમેહનીયનાં પુદ્ગલોનો ઉદય થવાથી ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ હોય છે, ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ હોતું નથી. શતકની યૃહચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે— ‘જે ઉપશમ સમ્યક્દષ્ટિ ઉપશમભેષિમાં મરણ પામે છે, તે દેવાયુના પહેલાજ સમયે સમ્યક્ત્વમેહનીયના ફલિતેને ઉદયાવાદકમાં નાખીને વેદે છે, તેથી ઉપશમ સમ્યક્દષ્ટિ અપર્થોપ્તો હોતો નથી, આ પ્રમાણે ઉપશમસમ્યક્ત્વમાર્ગણુમાં સંજ્ઞિપર્થોપ્તો એકજ જીવલેદ ઘટે, પરંતુ અપર્થોપ્તો થતો શકે નહિ.

ઉત્તર—ઉપરોક્ત કૌણ દોષ ઘટતો નથી. કારણ કે સપ્તતિકાની ચૂર્ણિમાં શુભસ્થાનકમાં જ્યાં નામકર્મના બંધ અને ઉદયસ્થાનકનો વિચાર કર્યો છે, ત્યાં ચોથાશુભસ્થાનકના ઉદયસ્થાનના વિચાર પ્રસંગે પચીસ અને સત્તાવીસ પ્રકૃતિનો ઉદય દેવ અને નારકી આશ્રયિ કહ્યો છે. તેમાં નારકીઓ ક્ષાયિક અને વેદકસમ્યક્ત્વી કહ્યા છે, અને દેવો ત્રણે પ્રકારના સમ્યક્ત્વી કહ્યા છે. તે અંથના પાઠનો અર્થ આ પ્રમાણે— ‘પચીસ અને સત્તાવીસનો ઉદય દેવતા અને નારકી આશ્રયિ હોય છે. તેમાં નારકી ક્ષાયિક અને વેદક સમ્યક્ત્વી હોય છે, અને દેવો ત્રણે સમ્યક્ત્વી હોય છે. તેમાં પચીસનો ઉદય શરીરપર્થોપ્તિ કરતો હોય છે, અને સત્તાવીસનો ઉદય શરીરપર્થોપ્તિને પર્થોપ્તા અને શેષ પર્થોપ્તિને અપર્થોપ્તાને હોય છે. આ પ્રમાણે આ બંને ઉદયસ્થાનકો અપર્થોપ્તાવસ્થામાં હોવાથી આ અંથમાં અપર્થોપ્તાવસ્થામાં પણ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ અહંણુ કયું છે. આ રીતે શતકચૂર્ણિમાં ઉપશમ સમ્યક્ત્વે સંજ્ઞિપર્થોપ્ત એકજ જીવલેદ કહ્યો, અને સપ્તતિકાની ચૂર્ણિમાં ઉપશમભેષિપિતૃ ઉપશમસમ્યક્ત્વ દ્વંષ અનુત્તર વિમાનમાં જાય એ અપેક્ષાએ સંજ્ઞિપર્થોપ્ત અપર્થોપ્ત બે જીવ-

લેદ કદા. આ પ્રમાણે બે મત છે. તત્ત્વ કેવળિમહારાજ બલે. તથા પર્થાપ્ત અપર્થાપ્ત સંજ્ઞિ સિવાય શેષ સઘળા જીવસ્થાનો અસંજ્ઞિમાર્ગજ્ઞામાં હોય છે. ૨૫

હવે સામાન્યપણે જ્ઞાનાદિમાર્ગજ્ઞામાં બેટલા જીવસ્થાનકે ઘટે છે, તેવું પ્રતિપાદન કરે છે—

દુસુ નાણ-દંસણાઈં સઠ્ઠે અજ્ઞાણિણો ય વિન્નેયા ।

સન્નિમ્મિ અયોગિ અવેહિ એવમાહિ મુણેયઠ્ઠં ॥૨૬॥

દ્વયોજ્ઞાનદર્શનાનિ સર્વેઽપ્યજ્ઞાનિનશ્ચ વિજ્ઞેયાઃ ।

સંજ્ઞિન્યયોગ્યવેદ્યેવમાદિ મન્તવ્યમ્ ॥૨૬॥

અર્થ—જ્ઞાન અને દર્શન બે જીવલેદમાં હોય છે. અજ્ઞાનિ સઘળા જીવલેદો બલવા. અયોગિ અવેહિ આદિ બાવે સંજ્ઞિમાંજ બલવા.

ટીકાતુ—સંજ્ઞિપદોદ્વિધ પર્થાપ્ત અને અપર્થાપ્ત બે બે જીવલેદોમાં સામાન્ય રીતે જ્ઞાન દર્શન સંભવે છે, બીજા લેદોમાં સંભવતાં નથી. અને સામાન્ય રીતે સઘળા જીવલેદો અજ્ઞાની સંભવે છે, એટલે કે ચીદે જીવસ્થાનો અજ્ઞાની હોઈ શકે છે. અયોગિપણું, અવેદિપણું, આદિ શબ્દથી અદેશ્યાપણું, અકષાયિપણું અનિન્દ્રિયપણું માર સંજ્ઞિપર્થાપ્તામાં જ તેમાં પણ મનુષ્યગતિમાંજ ઘટે છે, અન્યત્ર સંભવતું નથી. આદિ અયોગિપણું સંજ્ઞિપર્થાપ્તામાં કહ્યું છે, તેથી એમ શંકા થાય કે સૂક્ષ્મ બાહર યોગ વિનાના ‘અયોગિપણામાં સંજ્ઞિપણું’ કેમ ઘટે? તેના ઉત્તરમાં ‘સમજવું’ કે દ્રવ્યમનનો સંબંધ હોવાથી સંજ્ઞિપણું ઘટે છે. દ્રવ્યમનના સંબંધથી સંજ્ઞિપણાનો વ્યપદેશ થાય છે, જેમ સયોગિ કેવળિમાં વ્યપદેશ થાય છે. કહ્યું છે કે મન કરણ-દ્રવ્યમન કેવળિ મહારાજને છે, તેથી તેઓ સંજ્ઞિ કહેવાય છે.’ ૨૬

પૂર્વની બાધાના વિષયનેજ વિશેષતા: વિચારે છે—

દો મહુસુયઓહિદુગે એકં મળનાણકેવલવિમંગે ।

છ તિગં વ ચક્ષુદંસણ ચડદસ ઠાણાણિ સેસતિગે ॥

દ્વે મતિશ્રુતાવધિદિકે એકં મનોજ્ઞાનકેવલવિમંગ્લે ।

પદ્મ ત્રિકં વા ચક્ષુર્દર્શને ચતુર્દશ સ્થાનાનિ શેષત્રિકે ॥

૧ અયોગીપણામાં દ્રવ્ય મનનો સંબંધ હોવાથી સંજ્ઞિપણું ઘટે છે એમ ઉપર કહ્યું, પરંતુ કોઈ પણ જાતના યોગ વિનાના તે આત્માને કયા મન:પ્રાયોગ્યવર્ગજ્ઞાનું મહણ કે પરિચયન કરવાતું છે કે દ્રવ્યમનનો સંબંધ છે એમ કહી શકાય? આવી શંકા કરનારાઓ ‘સમજવું’ કે નજીકના જૂતકાળમાં હોય તો તેના વર્તમાનમાં આરોપ થઈ શકે છે અયોગિપણાની નજીકના સયોગિપણામાં મન પ્રાયોગ્ય વર્ગજ્ઞાનું મહણ પરિચયન કરતું, તેથી અયોગિપણામાં તે વખતે બાકે મન:પ્રાયોગ્ય વર્ગજ્ઞાનું મહણ ન હોય તો પણ સંજ્ઞિપણાનો આરોપ થઈ શકે છે.

અર્થ—મતિ શ્રુત અને અવધિજ્ઞાને બે, મનઃપર્થવજ્ઞાન કેવળજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાને એક, છ અથવા ત્રણ ચક્ષુર્દર્શને, અને શેષ ત્રણ આજ્ઞાને ચૌદે ઇવસ્થાનો હોય છે.

ટીકાતુ—મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, અને અવધિદર્શનમાર્ગજ્ઞામાં પર્થોપ્ત અપર્થોપ્ત સંસિપચેન્દ્રિયરૂપ બે ઇવસ્થાનક હોય છે. તથા મનઃપર્થવજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન અને વિભંગજ્ઞાનમાર્ગજ્ઞામાં પર્થોપ્ત સંસિપચેન્દ્રિય રૂપ એકજ ઇવસ્થાન હોય છે. અહિં વિભંગજ્ઞાનમાં જે પર્થોપ્તસંસિરૂપ એકજ ઇવસ્થાનક કહ્યું, તે તિર્થંચ, મનુષ્ય, અને અસંસિનારકની અપેક્ષાએ સમજવું. કારણ કે સંસિપચેન્દ્રિય તિર્થંચ અને મનુષ્યોને અપર્થોપ્તાવસ્થામાં વિભંગજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી, તથા અસંસિ પચેન્દ્રિય તિર્થંચમાંથી જેઓ રત્નપ્રભા નારકીમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓનો અસંસિનારક એવે નામે બ્યવહાર થાય છે, તેઓને પણ અપર્થોપ્તાવસ્થામાં વિભંગજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી, પરંતુ સઘળી પર્થોપ્તિઓ સંપૂર્ણ થયા બાદ ઉત્પન્ન થાય છે. તે અપેક્ષાએ વિભંગજ્ઞાનમાં સંસિપર્થોપ્તરૂપ એકજ ઇવસ્થાન કહ્યું છે. સામાન્ય રીતે વિચારતાં વિભંગજ્ઞાન માર્ગજ્ઞાને સંસિપર્થોપ્ત અપર્થોપ્ત એ બંને ઇવસ્થાનક હોય છે. કારણ કે સંસિ તિર્થંચ મનુષ્યમાંથી ઉત્પન્ન થતા નારક દેવોને અપર્થોપ્તાવસ્થામાં પણ વિભંગજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. તથા ચક્ષુર્દર્શનમાર્ગજ્ઞામાં પર્થોપ્ત અપર્થોપ્ત ચતુરિન્દ્રિય, અસંસિપચેન્દ્રિય, અને સંસિપચેન્દ્રિય એમ છ ઇવસ્થાનકો ઘટે છે. અપર્થોપ્તાવસ્થામાં પણ ઇન્દ્રિયપર્થોપ્ત પૂર્ણ થયા પછી શેષ પર્થોપ્તિએ અપર્થોપ્તાને કેટલાએક ચક્ષુર્દર્શનોપયોગ માને છે. કેટલાક નથી પણ માનતા. તેમના મતની અપેક્ષાએ પર્થોપ્ત ચતુરિન્દ્રિય, અસંસિપચેન્દ્રિય અને સંસિપચેન્દ્રિય એમ ત્રણ ઇવસ્થાનો ચક્ષુર્દર્શનમાર્ગજ્ઞાને હોય છે. શેષ મતિ આજ્ઞાન, શ્રુતઆજ્ઞાન, અને અચક્ષુર્દર્શન એમ ત્રણ ઉપયોગે ચૌદે ઇવસ્થાનકો ઘટે છે. તથા સારવાદને સૂક્ષ્મ અપર્થોપ્તા વિના કરણ અપર્થોપ્તા છ ઇવસ્થાનકો અને સાતમે સંસિપર્થોપ્તો એ સાત ઇવસ્થાનકો હોય છે. મિત્રે એક સંસિપર્થોપ્તજ હોય છે.

આ પ્રમાણે માર્ગજ્ઞાસ્થાનકોમાં ઇવસ્થાનકો કલા હવે શુષ્કસ્થાનકો ઘટાવે છે.

સુનારણસુ ચત્તારિ પંચ તિરિણસુ ચોદસ મણૂસે ।

ઈગિ વિગલેસુ જુયલં સઙ્ગાણિ પર્ણિદિસુ હવંતિ ॥૨૭॥

સુનારકયોથત્વારિ પઞ્ચ તિર્યક્ષુ ચતુર્દશ મણુપે ।

અકવિકલેન્દ્રિયેષુ યુગલં સર્વાણિ પચ્ચેન્દ્રિયેષુ મવન્તિ ॥૨૭॥

અર્થ—દેવતા અને નારકીમાં ચાર, તિર્થંચમાં પાંચ, મનુષ્યમાં ચૌદ, એકેન્દ્રિય અને વિકેન્દ્રિયમાં બે, અને પચેન્દ્રિયમાં સઘળાં શુષ્કસ્થાનકો હોય છે.

ટીકાતુ—દેવગતિ અને નરકગતિ માર્ગજ્ઞામાં મિથ્યાદષ્ટિથી આરંભી અવિરતિસમ્યક્-દષ્ટિ સુધીના ચાર શુષ્કસ્થાનકો હોય છે. ત્રીજા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીકથાયનો ઉત્થંચ હોવાથી એ ગતિમાં વિરતિ પરિણામ થતાજ નથી. દેશવિરતિ સુધીના પાંચ શુષ્કસ્થાનકો તિર્થંચ-

ગતિમાં હોય છે. ગર્ભાવસ્થાએ સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિ યોગ્ય પરિણામ થઈ શકે છે. તેમાં યુગલિયા તિથિઓને આરજ્ય શુભસ્થાનક હોય છે, અને સમ્યક્ત્વ ત્રણમાંથી કોઈપણ પ્રકારનું સંભવે છે. અને સંખ્યાતા વર્ષના આયુવાળા સંજ્ઞિ તિથિઓમાં ક્ષાયિક સિવાય બે સમ્યક્ત્વ, અને દેશવિરતિ સુધીના પાંચ શુભસ્થાનકો સંભવે છે. મનુષ્યગતિમાં ચૌદે શુભસ્થાનક ઘટે છે. તેમાં મિથ્યાત્વથી આરંભી અયોગિ સુધીના સર્વ ભાવોના સંભવ છે. તથા એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયમાં મિથ્યાદષ્ટિ અને સાસ્વાદન એ બે શુભસ્થાનક હોય છે. તેમાં સાસ્વાદનપણું પર્થોપનામકર્મના ઉદયવાળા કરણઅપર્થોપનાઓને અપર્થોપનાવસ્થામાં બાધવું, તથા પંચેન્દ્રિય માર્ગશ્રામાં સઘળાં ચૌદે શુભસ્થાનકો સંભવે છે. કારણ કે મનુષ્યગતિમાં સઘળા ભાવો ઘટે છે. ૨૭

સર્વેસુવિ મિચ્છે વાતેતસુદ્ધમતિગં પમોત્તુણ ।

સાસાયણો ડ સમ્મો સન્નિદુગે સેસ સન્નિમ્મિ ॥૨૮॥

સર્વેવપિ મિથ્યાદષ્ટિર્વાયુતેજઃસૂક્ષ્મત્રિકં પ્રમુચ્ય ।

સાસ્વાદનસ્તુ સમ્યગ્દષ્ટિઃ સંજ્ઞિક્ષિકે શેષાણિ સંજ્ઞિનિ ॥૨૮॥

અર્થ—મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાનક સર્વજીવોમાં, સાસ્વાદન શુભસ્થાનક વાસુ તેજ અને સૂક્ષ્મત્રિક વર્ણને શેષ સઘળા જીવોમાં, અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુભસ્થાનક સંજ્ઞિક્ષિકામાં, અને શેષ શુભસ્થાનકો સંજ્ઞિમાં હોય છે.

ટીકાતુલ્ય—સામાન્ય રીતે ત્રસ અને સ્થાવર સઘળા જીવોમાં મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાનક હોય છે. તથા અગ્નિકાય, વાઉકાય, અને સૂક્ષ્માદિ ત્રણ-સૂક્ષ્મનામકર્મના ઉદયવાળા, અપર્થોપનામકર્મના ઉદયવાળા, અને સાધારણ નામકર્મના ઉદયવાળા જીવોને છોડી શેષ ક્ષિપિ-પર્થોપના અને કરણ અપર્થોપના સઘળા જીવસ્થાનોમાં અને સંજ્ઞિપર્થોપનામાં સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ શુભસ્થાનક હોય છે. તથા સંજ્ઞિપર્થોપના અને સંજ્ઞિ અપર્થોપના જીવોમાં અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુભસ્થાનક હોય છે. શેષ મિથ્યાદષ્ટિ અને દેશવિરતિ આદિ અગ્નીઆર શુભસ્થાનકો પર્થોપના સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયમાં હોય છે. ૨૮

જા બાયરો તા વેણ્ણુ તિસુ વિ તહ તિસુ ય સંપરાણ્ણુ ।

લોભંમિ જાવ સુદ્ધમો છ હેસા જાવ સમ્મોત્તિ ॥૨૯॥

યાવદ્વાદરસ્તાવદ્ વેદેષુ ત્રિણ્ણપિ તથા ત્રિપુ વ સંપરાણેણ્ણુ ।

લોભે યાવત્સૂક્ષ્મઃ ષટ્તલેણ્ણ્યાસુ યાવત્સમ્યગ્દષ્ટિરિતિ ॥૨૯॥

અર્થ—ત્રણ વેદ, તથા ત્રણ કપાયમાં બાહર સંપરાય સુધીના શુભસ્થાનકો હોય છે.

૧ અહિં વેદમાં જે નવ શુભસ્થાનકો કહ્યા તે દ્રવ્યવેદ આશ્રયી કહ્યા છે ? કે ભાવવેદ આશ્રયી ? દ્રવ્યવેદ આશ્રયી તો કહ્યા બહુતા નથી. કારણ કે તે તો ઉપરના શુભસ્થાનકો પશુ હોય છે. ભાવવેદ

લોકમાં સૂક્ષ્મસંપ્રદાય સુધીના, અને છ દેશમાં અતુર્યશુણ્યસ્થાનક સુધીના શુણ્યસ્થાનકો હોય છે.

ટીકાનું—ત્રણ વેદમાર્ગણમાં અને કૌંધ માન અને માયા એ ત્રણ કષાયમાર્ગણમાં મિથ્યાદૃષ્ટિથી આરંભી અનિવૃત્તિ બાદર સંપ્રદાય સુધીનાં નવ શુણ્યસ્થાનકો હોય છે.

તથા લોકમાર્ગણમાં મિથ્યાદૃષ્ટિથી આરંભી સૂક્ષ્મસંપ્રદાય સુધીનાં દશ શુણ્યસ્થાનકો હોય છે. અને છ દેશમાં માર્ગણમાં પ્રથમ શુણ્યસ્થાનકથી આરંભી અવિરતિસમ્યક્દૃષ્ટિ સુધીના આર શુણ્યસ્થાનકો હોય છે. ૨૬

અપુવાહસુ સુક્ષ્મા નત્થિ અજોગિમ્મિ તિન્નિ સેસાણં ।

મૌસો યગો ચરો અસંજયા સંજયા સેસા ॥ ૩૦ ॥

અપૂર્વાદિષુ શુક્લા નાસ્ત્યયોગિનિ તિન્નઃ શ્રેષ્ઠાણામ્ ।

મિશ્ર એકચત્વારોઽસંયતાઃ સંયતાઃ શ્રેષ્ઠાઃ ॥ ૩૦ ॥

અર્થ—અપૂર્વકરણદિમાં શુક્લદેશ્યા હોય છે, અયોગિમાં એક પણ દેશ્યા હોતી નથી, અને શેષ શુણ્યસ્થાનકોમાં ત્રણ દેશ્યા હોય છે. તથા મિશ્રે એક, અને અસંયતે ચાર શુણ્યસ્થાનકો હોય છે. તથા શેષ શુણ્યસ્થાનકો સંયતને હોય છે.

ટીકાનું—અપૂર્વકરણથી આરંભી સયોગિ શુણ્યસ્થાનક સુધીના સઘળા શુણ્યસ્થાનકોમાં એક શુક્લદેશ્યાજી હોય છે, અન્ય કોઈ દેશ્યા હોતી નથી. અયોગિ કેવળ શુણ્યસ્થાનકે કોઈ પણ દેશ્યા હોતી નથી, કારણ કે ત્યાં યોગનો અભાવ છે. જ્યાં સુધી યોગ છે, ત્યાં સુધીજ દેશ્યા હોય છે. બાકીના દેશ્યવિરતિ પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત સંયતને તેઓ પદ્મ અને શુક્લ એ ત્રણ શુક્લદેશ્યા હોય છે. દેશ્યવિરતાદિને આ ત્રણ શુક્લ દેશ્યાઓ દેશ્યવિરતિ આદિ પ્રાપ્ત કરતાં હોય છે એમ સમજવું. અન્યથા છએ દેશ્યાઓ હોય છે. કહ્યું છે કે ‘સમ્યક્ત્વ, દેશ્યવિરતિ અને ‘સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિકાળે ત્રણ શુક્લદેશ્યાજી હોય છે, અને પ્રાપ્ત થયા પછી

કલા હોય તે બાવવેદ છતાં ચારિત્ર કેમ હોઈ શકે? નવમા શુણ્યસ્થાનક સુધી વેદો કલા તે ઉપરથી ઉપરોક્ત થઈ શકે છે. તેના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે અહિં નવ શુણ્યસ્થાનકો બાવવેદ આશ્રયી કલા છે. વેદ એ દેશ્યાદિ છે, અને સર્વધાતિકષાયોના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલા શુણ્યને હલ્લતા નથી. પરંતુ સર્વધાતિ કષાયોના ઉદય યુક્ત તેનો ઉદય ચારિત્રને હલ્લે છે. વેદના તીવ્ર મંદાદિ અસંખ્ય ભેદો થાય છે તેમાંના કેટલાક મંદ ભેદો ઉપરના શુણ્યસ્થાનકે પદ્મ પ્રતીવચાન થાય છે. અને તે અત્યંત મંદ હોવાથી શુણ્યને બાધક થતા નથી જેમ પિતાદિ દોષો સઘળા છવાને હોય છે, પરંતુ જો તે ઉત્કટ ન હોય તે બાધક થતા નથી, તેમ ઉપર ઉપરના શુણ્યસ્થાને અત્યંત મંદતાને પ્રાપ્ત થયેલા તે વેદો બાધક થતા નથી. જુઓ મૂળટીકા ગા. ૨૯

૧ સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત થયા પછી સઘળા દેશ્યાઓ હોય છે, એમ ઉપર કહ્યું, તેમાં સર્વવિરતિ પ્રમત્ત શુણ્યસ્થાનક, મહાશુ કરવું, અપ્રમત્તે તે હોયેલા શુક્લ દેશ્યાજી હોય છે. આ રીતે છ દેશ્યા માર્ગણમાં છ શુણ્યસ્થાનક સંભવે છે.

સઘળી લેશ્યાઓ પરાવર્તન પામે છે.' તથા મનોયોગ વચનયોગ માર્ગોણાએ અયોગિકેવળિ વર્ણને શેષ તેર ગુણસ્થાનકો હોય છે. તથા મતિ શ્રુત અવધિજ્ઞાન માર્ગોણામાં અવિરતિ સ્વચ્છગદ્દિથી આરંભી ક્ષીણમેહ સુધીના નવ ગુણસ્થાનકો હોય છે. મનઃપર્યવજ્ઞાનમાર્ગોણામાં પ્રમત્તસંયતથી આરંભી ક્ષીણમેહ સુધીના સાત ગુણસ્થાનકો હોય છે. દેવળજ્ઞાન દેવળદર્શનમાર્ગોણામાં સયોગિ અને અયોગિકેવળિ એ બે ગુણસ્થાનક હોય છે. મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અને વિશંગજ્ઞાનમાર્ગોણામાં પહેલાં ત્રણ ગુણસ્થાનકો હોય છે. ચક્ષુ અચક્ષુ અને અવધિદર્શનમાર્ગોણામાં પહેલા ગુણસ્થાનકથી આરંભી ક્ષીણમેહ સુધીના બાર ગુણસ્થાનકો હોય છે. મિશ્રસ્વચ્છગદ્દિથી આરંભી ક્ષીણમેહ સુધીના બાર ગુણસ્થાનકો હોય છે. મિશ્રગુણસ્થાનક હોય છે. દેશવિરતિ આરિત્રમાર્ગોણામાં દેશવિરતિ ગુણસ્થાનક હોય છે. અવિરતિમાર્ગોણામાં પહેલા ચાર ગુણસ્થાનકો હોય છે. સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય આરિત્રમાર્ગોણામાં પ્રમત્ત સંયતથી આરંભી નવમા સુધીના ચાર ગુણસ્થાનકો હોય છે. પરિહારવિશુદ્ધિ આરિત્રમાર્ગોણામાં છઠું અને સાતમું એ બે ગુણસ્થાનક હોય છે. સૂક્ષ્મસંપરાય આરિત્રમાર્ગોણામાં એક સૂક્ષ્મસંપરાયન હોય છે. અને યથાખ્યાત આરિત્રમાર્ગોણામાં છેલ્લા ચાર ગુણસ્થાનકો હોય છે.

અમવિવેકસુ પદમં સઘ્વાણિયરેસુ વો અસન્નિસુ ।

સન્નિસુ વાર કેવલિ નો સન્ની નો અસન્નીવિ ॥૩૧॥

અમવ્યેષુ પ્રથમં સર્વાણીતરેષુ દે અસંજિવ ।

સંજિવેષુ દ્વાદશ કેવલિનો ન સંજિનો નાસંજિનાવપિ ॥૩૧॥

અર્થ—અભવ્યમાં પહેલું એક, અભવ્યમાં સઘળા, અસંજિમાં બે, અને સંજિમાં બાર ગુણસ્થાનકો હોય છે. કેવળિ ભગવાન્ સંજિ દે અસંજિ કંઈ પણ હોતા નથી.

ટીકાણું—અભવ્ય છવોમાં પહેલું, મિથ્યાદૃષ્ટિ એકજ ગુણસ્થાનક હોય છે. ભવ્યોમાં મિથ્યાદૃષ્ટિથી આરંભી અયોગિકેવળિ સુધીના સઘળા ગુણસ્થાનકો સંભવે છે. અસંજિમાર્ગોણામાં મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સાસ્વાદન એ બે ગુણસ્થાનક હોય છે. તેમાં સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક લઘિ પર્થાપ્તા તેઓને કરજી અપર્થાપ્તાવસ્થામાં ભલવું. સંજિમાં છેલ્લા બે સિવાય બાર ગુણસ્થાનક હોય છે. સયોગિકેવળિ અને અયોગિકેવળિ એ બે ગુણસ્થાનક તેની અંદર સંભવતા નથી. કારણ કે મનોવિજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી સયોગિ અને અયોગિકેવળિ સંજિ કહેવાતા નથી. તેમ દ્રવ્યમનનો સંબંધ છે માટે અસંજિપણ કહેવાતા નથી. તેથીજ ગાયમાં કહ્યું છે કે—કેવળિભગવાન્ મનોવિજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી સંજિ કહેવાતા નથી તેમ દ્રવ્યમનનો સંબંધ હોવાથી અસંજિ પણ કહેવાતા નથી. સ્મૃતિતકાચૂર્ણમાં કહ્યું છે કે—

૧ અહિં અવધિદર્શનમાં ૧ થી ૧૨ ગુણસ્થાનક કલા છે તે ત્રમતે નહિ પણ ભગવતીજ સ્વ આદિના અભિપ્રાયે સમન્વૃત્ત. કારણ કે પ્રથમ ગાયા ૧૬ની ટીકામાં ગુણસ્થાનકમાં યોગ દર્શનતાં પહેલા બીજા ગુણસ્થાને અવધિદર્શન કહ્યું નથી. બુદ્ધો ગાયા ૧૬નું વિવેચન.

૨ મનોવર્ગોણા પુદ્ગલોને ત્રણ કરી તે દ્વાતા વિચાર કરતા આત્માઓ સંજિ કહેવાય છે. તેરમે ચૌદમે ગુણસ્થાનક કેવળજ્ઞાન હોવાથી મનોવર્ગોણાદ્વારા વિચાર કરતા પદ્મ નથી. પરંતુ કેવળ-

‘મનકરણ-દ્રવ્યમન કેવળિ મહારાજને છે તેથી સંજ્ઞિ કહેવાય છે, મનોવિજ્ઞાન આશ્રયિ તેઓ સંજ્ઞિ નથી’

અપમત્તુવસન્તઅજોગિ જાવ સઘ્વેવિ અવિરચાઈયા ।

વેયગડવસમલાઈયદિટ્ટી કમસો મુણેયઘ્વા ॥૩૨॥

અગ્રમત્તોપશાન્તાયોગિનઃ યાવત્સર્વેઽપ્યવિરતાઘાઃ ।

વેદકોપશમક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટયઃ ક્રમશઃ મન્તવ્યાઃ ॥૩૨॥

અર્થ—અવિરતિથી આરંભી અપ્રમત્ત ઉપાશાન્તમોહ અને અયોગિકેવળિ સુધીના શુભ-સ્થાનકો અત્યુકમે વેદક ઉપશમ અને ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિ માર્ગભામાં જાણવા.

ટીકાનું—અહિ પહેલો સંબંધ અત્યુકમે કરવો તે આ પ્રમાણે—અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિથી આરંભી અપ્રમત્ત સુધીના આર શુભસ્થાનકો વેદકસમ્યક્ત્વમાર્ગભામાં હોય ત્રે, અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિથી આરંભી ઉપશાન્તમોહ સુધીનાં આક શુભસ્થાનકો ઉપશમસમ્યક્ત્વમાર્ગભામાં હોય છે, અને અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિથી આરંભી અયોગિકેવળિ સુધીના અગીઆર શુભસ્થાનકો ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વમાર્ગભામાં હોય છે. મિથ્યાદષ્ટિ સારવાન અને મિશ્રસમ્યક્ત્વ માર્ગભામાં પોતાપોતાના નામવાળું એક એક શુભસ્થાનક ગાથામાં નથી કહ્યું છતાં જાણી લેવું. ૩૨

આહારગેસુ તેરસ પંચ અણાહારગેસુ વિ ભવંતિ ।

મળિયા જોગુવયોગાણ મગ્ગણા બંધગે મળિમો ॥૩૩॥

આહારકેષુ ત્રયોદશ પચ્ચાનાહારકેષ્વપિ ભવન્તિ ।

મળિતા યોગોપયોગાનાં માર્ગણા બન્ધકાન્ મળામઃ ॥૩૩॥

અર્થ—આહારકમાં તેર અને અણાહારકમાં પાંચ શુભસ્થાનક હોય છે. આ પ્રમાણે યોગોપયોગમાર્ગભા કહી હવે બન્ધકતું વર્ણન કરીશ.

ટીકાનું પ્રથમ શુભસ્થાનકથી આરંભી સયોગિ કેવળિ સુધીના તેર શુભસ્થાનકો આહારકમાર્ગભામાં હોય છે. અનાહારકમાર્ગભામાં પહેલાં બે શુભસ્થાનક, અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુભસ્થાનક, અને છેલ્લા બે સયોગિ કેવળિ અને અયોગિ કેવળિ એમ પાંચ શુભસ્થાનક હોય છે. તેમાં પહેલા બીજા અને ચોથા શુભસ્થાનકે વિજહગતિમાં અણાહારિપણુ છે. તેરમે સમુદ્ઘાતાવસ્થામાં ત્રીજો ચોથો અને પાંચમે સમયે અણાહારિપણુ છે. અને ચૌદમા શુભ-સ્થાનકવાળા આત્માઓ શરીરનો અણાવ હોવાથી અણાહારીજ હોય છે. આ પ્રમાણે યોગોપયોગમાર્ગભાનામતું પહેલું દ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે બન્ધકનામના બીજા દ્વારનું પ્રતિપાદન કરીશું. ૩૩

ચાનકારા પદાર્થો જાણીને અન્ન ક્ષેત્રમા રહેલા મન.પર્વવચ્ચાની કે અત્યુત્તર વિચાનના દેવોને ઉત્તર આપવા મનોવર્ગભા અહણુ કરે છે. એટલે કેવળિમહારાજને માત્ર વર્ગભાનું અહણુ છે, તે દારા મનન કરવાપણું નથી. એટલે કે દ્રવ્ય મન છે, પણ ભાવમન નથી. ભાવમન નહિ હોવાથી સંજ્ઞિ ન કહેવાય, દ્રવ્યમન હોવાથી સંજ્ઞિ પણ કહેવાય. અને જારમા શુભસ્થાનક સુધી વર્ગભાનું અહણુ તેમ તે દારા મનન પરિણામ પણ થાય છે, તેથી તેઓ સંજ્ઞિ કહેવાય છે.

अहंकारो नमो नमः

પંચસંગ્રહ-પ્રથમદ્વાર-સારસંગ્રહ

આ સંપૂર્ણ ગ્રંથમાં શતક, સત્કર્મ, કથાપ્રાશ્ન, કર્મપ્રકૃતિ અને સંપત્તિકા આ પાંચ ગ્રંથોનો સંગ્રહ હોવાથી અથવા આના પ્રથમભાગમાં યોગ-ઉપયોગ માર્ગશ્રી, બંધક, બંધવ્ય, બંધહેતુ અને બંધવિધિ એ પાંચ દ્વારોનો સંગ્રહ હોવાથી આ ગ્રંથનું નામ પંચસંગ્રહ છે.

પ્રથમદ્વારમાં પ્રથમ ચૌદ જીવસ્થાનકોમાં ગાથા ૬ થી ૮ માં યોગો અને ઉપયોગો, પછી બાસક માર્ગશ્રીઓમાં ગા. ૬ થી ૧૫ માં યોગો તેમજ ઉપયોગો, ત્યારબાદ ચૌદ શુદ્ધસ્થાનકોમાં ગા. ૧૬ થી ૨૦ માં યોગો તથા ઉપયોગોનો વિચાર કરી બાસક માર્ગશ્રીઓમાં ગા. ૨૧ થી ૩૩ માં ચૌદ જીવસ્થાનક તથા શુદ્ધસ્થાનકોનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

યોગો

યોગ=મન-વચન-કાયાના ટેકા દ્વારા આત્મપ્રદેશોમાં થતું જે સ્ફુરણ અર્થાત્ આત્મપ્રદેશોની સકરૂપ અવસ્થા, એટલે કે જે આત્મશક્તિદ્વારા જીવ દોહતું, વળગતું, વિચારતું, યોગ્યું વગેરે ક્રિયાઓમાં જોડાય તે યોગ કહેવાય છે. તે શક્તિ, ઉત્સાહ, ચેષ્ટા, પરાક્રમ, સામર્થ્ય વગેરે નામોથી પણ જોળખાવાય છે.

આ યોગ એક હોવા છતાં કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરી કારણના ભેદથી તે યોગના મન-વચન તથા કાયા રૂપ ત્રણ ભેદો છે.

[૧] મનદ્વારા આત્મપ્રદેશોમાં થતું સ્ફુરણ તે મનોયોગ, તેનાં (૧) સત્ય (૨) અસત્ય (૩) સત્યાસત્ય અને (૪) અસત્યામૃષા એમ ચાર પ્રકાર છે.

(૧) જેનાવડે સુનિઓ અથવા પદાર્થોનું હિત થાય એવી વિચારણા તે સત્યમનોયોગ. જેમકે-જીવ નિત્યાનિત્ય સ્વરૂપ છે.

(૨) જેનાવડે સુનિઓ કે પદાર્થોના અહિતની વિચારણા થાય તે અસત્ય મનોયોગ, જેમકે-જીવ એકાંતે નિત્ય જ છે અથવા અનિત્ય જ છે.

(૩) જેનાવડે કંઈક અંશે સત્ય અને કંઈક અંશે અસત્ય પદાર્થની વિચારણા થાય તે સત્યાસત્ય મનોયોગ જેમકે-અનેક પ્રકારનાં વૃક્ષો હોવા છતાં આંખનાં વૃક્ષો વધારે પ્રમાણમાં હોવાથી આ આસ્રવન છે.

(૪) જેનાવડે પદાર્થના સત્ય કે અસત્ય એવા કોઈ વાસ્તવિક સ્વરૂપની વિચારણા જ ન

આય, કેવળ લોકોના પરસ્પરના અવહાર માટે જે વિચારણા કરવામાં આવે તે અસત્યામૃષા મનોયોગ, જેમકે—હું સવારમાં વહેલો ઉઠીશ અને પહેલાં આ કાર્ય કરીશ.

સત્યાસત્ય અને અસત્યામૃષા આ જે લોકો વ્યવહાર નયથી છે. નિશ્ચયનયથી તો સત્યાસત્યનો અસત્યમાં અને અસત્યામૃષાનો સત્ય કે અસત્યમાં અંતર્ભાવ થાય છે આ જ રીતે વચનયોગના આ જે લોકો માટે પણ આ જ પ્રમાણે સમજવું.

[૨] વચનદ્વારા આત્મપ્રદેશોમાં યતુ જે સ્કુરણ તે વચનયોગ. તેના પણ સત્ય, અસત્ય, સત્યાસત્ય અને અસત્યામૃષા—આ ચાર પ્રકાર છે.

આ ચારે લોકોનું સ્વરૂપ મનોયોગના લોકોની જેમજ સમજવાનું છે માત્ર મનોયોગમાં ચિંતન અથવા વિચારણા છે ત્યારે વચનયોગમાં કહેવું—જેમ સમજવું.

[૩] શરીરદ્વારા આત્મપ્રદેશોમાં યતુ જે સ્કુરણ તે કાયયોગ. તેના ૧. ઔદારિક, ૨. ઔદારિકમિશ્ર ૩ વૈક્રિય, ૪ વૈક્રિયમિશ્ર, ૫. આહારક, ૬ આહારક મિશ્ર અને ૭ કાર્મણુ જેમ સાત પ્રકાર છે.

ઔદારિકશરીરદ્વારા આત્મપ્રદેશોમાં જે હલન—ચલન થાય તે ઔદારિક કાયયોગ, જેમ કાયયોગના સાતે લોકોમાં સમજવું.

ત્યાં સ્વયોગ્ય સર્વપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત અને અન્ય આચાર્યોના મતે શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત મનુષ્ય—તિર્થંચોને સામાન્યથી જીવનપર્યન્ત ઔદારિક અને ઉત્પત્તિના બીજા સમયથી સ્વયોગ્ય સર્વ પર્યાપ્તિએ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી અને અન્યમતે શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી મનુષ્ય—તિર્થંચોને અને કેવલિ સમુદ્ધાતમાં બીજે છડે તથા સાતમા સમયે તેમજ સિદ્ધાન્તના મતે લઘિસંપન્નજીવોને વૈક્રિય તથા આહારકના પ્રારંભકાળે ઔદારિક મિશ્ર હોય છે.

સર્વપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત અને અન્યમતે શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત દેવ—નારકોને જીવન પર્યન્ત અને લઘિસંપન્ન મનુષ્ય—તિર્થંચોને વૈક્રિયશરીરની સંપૂર્ણ રચના થયા બાદ તેનો ત્યાગ ન કરે ત્યાં સુધી વૈક્રિય હોય છે અને ઉત્પત્તિના બીજા સમયથી સર્વપર્યાપ્તિ અથવા શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી દેવ—નારકોને તેમજ લઘિસંપન્ન મનુષ્ય—તિર્થંચોને વૈક્રિયશરીરના પ્રારંભ તથા ત્યાગકાળે અને સિદ્ધાન્તના મતે માત્ર ત્યાગકાળે વૈક્રિયમિશ્ર હોય છે.

ચૌદ પૂર્વધર આહારકાદિ લઘિધર મુનિઓ તીર્થંકરદેવની ઋદ્ધિ આદિના દર્શનનિમિત્તે જે શરીર બનાવે છે તેની સંપૂર્ણ રચના થયા બાદ તેનો ત્યાગ ન કરે ત્યાં સુધી આહારક અને જો જ શરીરના પ્રારંભ તથા ત્યાગકાળે તેમજ સિદ્ધાન્તના મતે માત્ર ત્યાગકાળે આહારકમિશ્ર હોય છે.

દરેક જીવોને વિગ્રહગતિમાં, ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે અને કેવલિ—ભગવંતોને કેવલિ સમુદ્ધાતમાં ત્રીજા—ચોથા તથા પાંચમા સમયે કાર્મણુ હોય છે. અન્યકાળે પણ કાર્મણુ શરીર હોય છે, પરંતુ તેની અપ્રધાનતા હોવાથી વિવક્ષા કરવામાં આવી નથી, આ શરીર હોય તો

જ ધીબ શરીરે ઉત્પન્ન થાય છે માટે જ આ શરીર સર્વ શરીરોનું અને ભવનું પણ મૂળ કારણ છે. એક ભવથી ધીબ ભવમાં જતાં પણ આ શરીર હોય છે, પરંતુ તે અતિસૂક્ષ્મ હોવાથી અમંચક્ષુથી ભેંઈ શકાતું નથી.

અન્યત્ર તેજસ શરીર પણ આવે છે પરંતુ તે અનાદિકાળથી કાર્મણશરીરની સાથે જ હોય છે માટે તેની જુદી વિવક્ષા કરવામાં આવી નથી.

ઉપર જણાવેલ સુખ ત્રણે યોગોમાંથી જે જીવેને જેટલાં યોગો હોય તે યોગોમાંથી અતિસૂક્ષ્મે અવશ્ય પરાવર્તન થાય છે અને કેવળ કાયયોગવાળા જીવેને જીવનપર્યંત કેવળ કાયયોગ હોય છે.

ઉપયોગો

જે શક્તિવડે જીવ પદાર્થ જાણવામાં પ્રવૃત્તિ કરે તે ઉપયોગ. તેના (૧) સાકાર અને (૨) નિરાકાર જોમ બે મૂખ્ય લેહ છે.

(૧) જે શક્તિવડે જીવ સામાન્ય અને વિશેષ સ્વરૂપવાળા પદાર્થને વિશેષ સ્વરૂપે જાણે એટલે કે આકાર-ભૂતિ આદિ વિશિષ્ટ સ્વરૂપે જાણે તે સાકારોપયોગ તેને જ્ઞાનોપયોગ અથવા વિશેષોપયોગ પણ કહેવામાં આવે છે, તેના (૧) મતિ (૨) શ્રુત (૩) અવધિ (૪) મનાયર્થવ અને (૫) કેવળજ્ઞાન તેમજ (૬) મતિ-અજ્ઞાન (૭) શ્રુત અજ્ઞાન અને (૮) વિશંગજ્ઞાન જોમ આઠ પ્રકાર છે.

(૧) મનન કરતું તે મતિ અથવા જે શક્તિવડે યોગ્યદેશમાં રહેલ પદાર્થને પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનદ્વારા વિશેષ સ્વરૂપે જાણે તે મતિજ્ઞાન. તેણે આભિનિર્માણિક એવું ધીબુ પણ નામ છે.

(૨) જેનાવડે સંભળાય અથવા જે સંભળાય તે શ્રુત જ્ઞાન, અથવા જેનાવડે શ્રુતાનુસારી શબ્દ ઉપરથી અર્થનો અથવા અર્થ ઉપરથી શબ્દનો જોધ થાય તે શ્રુતજ્ઞાન.

(૩) જેનાવડે ઇન્દ્રિય નિરપેક્ષપણે નીચે નીચે વિસ્તારવાળી વસ્તુ જણાય અથવા જેનાવડે રૂપી પદાર્થને જાણવા રૂપ મર્યાદાવાળું જ્ઞાન થાય તે અવધિજ્ઞાન.

(૪) જેનાવડે અદીદીપમાં રહેલ સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયજીવોના મનને સર્વ બાબુથી જાણે અથવા મનપણે પરિણામ પામેલ મનોવર્ગજ્ઞાને જાણી અનુમાનદ્વારા વિચારેલ પદાર્થને જાણે તે મનાયર્થવ, મનાયર્થવ કે મનાયર્થોવ જ્ઞાન કહેવાય છે.

(૫) જેનાવડે સમયે સમયે લોક-અલોકવર્તિ સર્વ પદાર્થનો વિશેષ પ્રકારે જોધ થાય તે કેવળજ્ઞાન તેના એક, અસાધારણ, નિર્બાધાત, અનંત, શુદ્ધ, સફલ વગેરે પણ નામે છે.

(૬-૭-૮) મિથ્યાત્વથી કલુષિત જોવાં જે પ્રથમનાં ત્રણ જ્ઞાનો તે જ અંતુકચે મતિ-અજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિશંગજ્ઞાન કહેવાય છે. આદિ અજ્ઞાનનો જ્ઞાનનો અભાવ જોવો અર્થ નથી, પરંતુ વિપરીત જ્ઞાન તે અજ્ઞાન જોવો અર્થ છે.

(૨) જેનાવડે સામાન્ય વિશેષ સ્વરૂપવાળા પદાર્થને સામાન્ય સ્વરૂપે બાંધે એટલે આકાર ભાતિ આદિ વિશેષ સ્વરૂપે ન બાંધે તે નિરાકારોપયોગ તેને દર્શનોપયોગ અથવા સામાન્યોપયોગ પણ કહેવાય છે. તેના (૧) ચક્ષુદર્શન, (૨) અચક્ષુદર્શન, (૩) અવધિદર્શન અને કેવળદર્શન એમ ચાર પ્રકાર છે.

(૧) ચક્ષુવડે પદાર્થનો સામાન્ય બોધ તે ચક્ષુદર્શન.

(૨) ચક્ષુ સિવાયની ચાર ઈન્દ્રિયો અને મનદ્વારા પદાર્થનો સામાન્ય બોધ તે અચક્ષુદર્શન.

(૩) રૂપી પદાર્થોની મર્યાદાવાળો આત્મ-સાક્ષાત્પણે પદાર્થનો સામાન્ય બોધ તે અવધિદર્શન.

(૪) સમયે સમયે હોક-અહોકમાં રહેલ સર્વપદાર્થનો સામાન્ય બોધ તે કેવળદર્શન.

છત્રસ્થાનુવોને પ્રથમ નિરાકારોપયોગ અને પછી સાકારોપયોગ એમ અત્યુહૂતે અત્યુહૂતે ઉપયોગ બદલાય છે, જ્યારે કેવલિ ભગવતોને પ્રથમ સાકારોપયોગ અને પછી નિરાકારોપયોગ એમ સમયે સમયે બદલાય છે.

ચૌદ જીવસ્થાનકો

(૧) સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય, (૨) બાહર એકેન્દ્રિય, (૩) બેધન્દ્રિય, (૪) તેધન્દ્રિય (૫) ચક્રિન્દ્રિય (૬) અસંજિ પંચેન્દ્રિય અને (૭) સંજિપંચેન્દ્રિય એ સાતે પર્ચાત્ત અને સાતે અપર્ચાત્ત એમ કુલ ચૌદ જીવસ્થાનક એટલે કે સંસારી જીવોના પ્રસિદ્ધ હોદ્દો છે.

(૧) અસંજ્ય શરીરો એકઠા થવા છતાં ચર્મચક્ષુથી જે ભેદ ન શકાય તેમ જે શસ્ત્રાદિથી છેદાય-લેદાય નહિ તેવા સૂક્ષ્મ નામકર્મના ઉદયવાળા જે જીવો તે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય, તે ચૌદ રાજહોકમાં કાંસી કાંસીને કારણ છે.

(૨) એક અથવા અસંજ્ય શરીરો ભેગાં થાય ત્યારે જે ચર્મચક્ષુથી જેની શકાય, શસ્ત્રાદિથી છેદી-લેદી શકાય તેવા બાહર નામકર્મના ઉદયવાળા પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ તે બાહર એકેન્દ્રિય, તે હોકના અચુક અચુક નિયત સ્થાનોમાં રહેલા છે.

(૩) સ્પર્શન અને રસન એ બે ઇન્દ્રિયવાળા શંખ, કોક, ગંડાળા, વગેરે જે જીવો તે બેધન્દ્રિય.

(૪) સ્પર્શન, રસન અને શ્રાવણ ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા કાનખજુરા, માંકડ વગેરે જે જીવો તે તેધન્દ્રિય.

(૫) ઉપર જણાવેલ ત્રણ ઉપરાંત ચક્ષુઇન્દ્રિય જેને હોય તે આખી વીંછી વગેરે જીવો તે ચક્રિન્દ્રિય. પાંચે ઇન્દ્રિયવાળા જીવો તે પંચેન્દ્રિય.

(૬) દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞાવિનાના જે પંચેન્દ્રિય તે અસંજિપંચેન્દ્રિય.

(૭) દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા જેને હોય તે સંજિપંચેન્દ્રિય.

પુષ્કલના સમૂહથી ઉત્પન્ન થયેલ, સંસારી જીવને શરીર ધારણ કરી જીવવાની જે શક્તિ તે પર્યાપ્તિ. તે આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, આસોચ્છવાસ, ભાષા અને મનના લેહથી છ પ્રકારે છે.

એકેન્દ્રિયોને - પ્રથમની ચાર, વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિ પચેન્દ્રિયને પાંચ અને સંજ્ઞિ પચેન્દ્રિય જીવોને છ એ પર્યાપ્તિઓ હોય છે.

સ્વયોગ્ય સર્વ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરીને જ જે જીવો મૃત્યુ પામે તે પર્યાપ્ત, અને સ્વયોગ્ય સર્વ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કર્યા વિના જ જે મૃત્યુ પામે તે અપર્યાપ્ત, વળી તે હરેકના લબ્ધિ અને કરણુ જોમ જે જે પ્રકાર છે.

(૧) સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી હોય કે ન કરી હોય પરંતુ જે અવશ્ય કરીને જ મૃત્યુ પામે તે લબ્ધિ પર્યાપ્ત.

(૨) જે જીવો સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કર્યા વિના જ મૃત્યુ પામે તે લબ્ધિઅપર્યાપ્ત.

(૩) જેણે સ્વયોગ્ય સર્વ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી હોય તે કરણુ પર્યાપ્ત.

(૪) જેણે સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ ન કરી હોય પરંતુ અવશ્ય પૂર્ણ કરશે તે કરણુ અપર્યાપ્ત, આ અર્થ ટીકામાં જતાવેલો છે. પરંતુ કેટલેક સ્થળે સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ ન કરી હોય તે કરણુ અપર્યાપ્ત-આવો પણ અર્થ છે.

માર્ગશ્રાવ્યો

અસુક પ્રકારે શોધવું અથવા વિચારવું તે માર્ગશ્રાવ્ય, તેના મૂળ લેહ ચૌદ અને ઉત્તરલેહ બાસક છે.

(૧) નરકત્વ વગેરે પર્યાયની પ્રાપ્તિ તે ગતિ-એ નરક-તિર્થ-અ-મનુષ્ય અને દેવના લેહ ચાર પ્રકારે છે.

(૨) આત્માને જોળખવાની નિશાની તે ઇન્દ્રિય અને તેના ઉપલક્ષણથી એકેન્દ્રિય, બેષ્-ન્દ્રિય, તેષ્-ન્દ્રિય, ચક્રિન્દ્રિય તથા પચેન્દ્રિય એ પાંચ પ્રકારે ઇન્દ્રિય માર્ગશ્રાવ્ય છે.

(૩) ઐય-અપચયપણાને પામે તે કાય. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ તેમજ ત્રસ જોમ છ પ્રકારે છે.

(૪) મૂળલેહની અપેક્ષાએ મન-વચન અને કાય જોમ ત્રણ પ્રકારે ચોગ છે.

(૫) ગુરુષાદિ પ્રત્યેનો જે અભિલાષ તે વેદ સ્ત્રી-પુરુષ અને નપુંસકના લેહથી ત્રણ પ્રકારે છે.

(૬) જેનાથી સંસાર વૃદ્ધિ પામે તે કવાય. કોષ, માન, માયા તથા લોભના લેહથી ચાર પ્રકારે છે.

(૭) પૂર્વ જણાવેલ આઠ લેહે જ્ઞાનમાર્ગશ્રાવ્ય છે.

(૮) જેમાં સચચૂ એટલે અહીં તથા જ્ઞાનપૂર્વક સર્વથા પાપબાપારના ત્યાગ હોય તે

સંયમ, તેના સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મ સંપ્રસય અને યથાખ્યાત એમ મુખ્યત્વે પાંચ લેહ છે, પરંતુ માર્ગજ્ઞાની દૃષ્ટિએ દેશવિરતિ તથા અવિરતિ સહિત સાત લેહ છે.

(૧) સમતા અથવા જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર રૂપ શુભો જેમાં હોય તે સામાયિક ચારિત્ર. ઇત્તરિક અને ચાવતકથિક એમ બે પ્રકારે છે. (૧) પહેલા-છેલ્લા તીર્થ કરના તીર્થમાં પ્રથમ જે હલુદીક્ષા અપાય છે ત્યાંથી વડી દીક્ષા સુધી ઇત્તરિક સામાયિક ચારિત્ર અને (૨) ભરત-ઐરવતક્ષેત્રમાં મધ્યના બાવીશ તીર્થ કરના તીર્થમાં તથા મહાવિદેહક્ષેત્રમાં પ્રથમથી જ મહા-મતોતું આરોપણ કરાવવામાં આવતું હોવાથી દીક્ષાના સમયથી જીવનપર્યંતનું જે ચારિત્ર તે ચાવતકથિક.

(૨) જેમાં પૂર્વના ચારિત્ર પચાંચનો છેદ કરી મહામતોતું આરોપણ કરવામાં આવે તે છેદોપસ્થાપનીય (૧) સાતિચાર તથા (૨) નિરતિચાર એમ બે પ્રકારે છે. (૧) મહામતાદિકનો સાત થવાથી પૂર્વપચાંચનો છેદ કરી ફરીથી મહામતોતું આરોપણ કરવામાં આવે તે સાતિ-ચાર અને (૨) વડીદીક્ષા વખતે પૂર્વના પચાંચનો જે છેદ કરવામાં આવે તેમજ ભરત-ઐર-વત ક્ષેત્રમાં પ્રથમ તીર્થ કરના સાધુ ભગવંતો ણીજ તીર્થ કરના તીર્થમાં પ્રવેશ કરે તે સમયે પાંચમાંથી ચાર મહામતો સ્વીકારે ત્યારે અને ત્રેવીશમા તીર્થ કરના તીર્થમાંથી બાવીશમા તીર્થ કરના તીર્થમાં પ્રવેશ કરતાં ચારમાંથી પાંચ મહામતોનો સ્વીકાર કરે ત્યારે નિરતિચાર છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર હોય છે. આ ચારિત્ર મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સર્વથા હોતું નથી.

(૩) જેમાં વિશિષ્ટ પ્રકારના તપવટે ચારિત્રની શુદ્ધિ કરવામાં આવે તે પરિહારવિશુદ્ધિ, આ ચારિત્રનો સ્વીકાર કરનાર નવ નવનો સમૂહ હોય છે. તે નવમાંથી ચાર ચારિત્રનું પાલન કરનારા, ચાર વેધાવગ્ર્ય કરનારા અને એક વાચનાચાર્ય થાય છે. એમ યથાસંભવ છ-છ માસ પારા ફરતી કરી અઢાર માસ પૂર્ણ કરે છે.

આ ચારિત્રનો સ્વીકાર કરનાર પ્રથમ સંઘમણી અને કઈક ન્યૂન નવ પૂર્વના અઢ્યારસી હોય છે. આ ચારિત્ર શ્રી તીર્થ કરદેવ પાસે અગર જેણે પૂર્વે આ ચારિત્રનું પાલન કર્યું હોય તેમની પાસે જ ગ્રંથણ કરી શકાય છે. કાળ પૂર્ણ થયે છતે ફરીથી આ જ ચારિત્રનો અગર જિનકદપનો સ્વીકાર કરે અથવા ગ્રંથમાં જાય.

(૪) જેમાં દિદિરૂપે કરાયેલ માત્ર લોક કપાયનો ઉદ્ધય હોય તે સૂક્ષ્મ સંપ્રસય ચારિત્ર, તે (૧) વિશુદ્ધમાન અને (૨) સંઘિરશમાન એમ બે પ્રકારે છે. (૧) સ્વપક અથવા ઉપશમ શ્રેણિએ ચડતાં દશમા શુભસ્થાનકે વિશુદ્ધમાન અને (૨) ઉપશમશ્રેણિથી પડતા દશમા શુભ-સ્થાનકે સંઘિરશમાન હોય છે.

(૫) સર્વ જીવલોકમાં પ્રસિદ્ધ, કપાય રહિત, અત્યંત નિરતિચાર જે ચારિત્ર તે યથાખ્યાત અથવા અધાખ્યાત ચારિત્ર છે. તે અગિયારમાંથી ચૌદમા-એમ ચાર શુભસ્થાનકે હોય છે. તેના (૧) છાંદસિક અને (૨) કેવલિક એમ બે પ્રકાર છે. વળી છાંદસિક યથાખ્યાતના ઉપશાન્ત

અને ક્ષાયિક જોમ જે પ્રકાર છે અને તે અતુકમે અગિયારમે તથા બારમે ગુણુસ્થાનકે હોય છે, તેમજ ક્વલિક ચમાખ્યાત પશુ (૧) સયોગી અને (૨) અયોગિના લેહથી જે પ્રકારે છે તે અતુકમે તેરમે તથા ચૌદમે ગુણુસ્થાનકે હોય છે.

(૬) જેમાં અદપાંશે પાપવ્યાપારનો પચ્ચક્ષુખાણુ પૂર્વક ત્યાગ હોય તે દેશવિરતિ.

(૭) જેમાં અદપ પશુ પાપવ્યાપારનો ત્યાગ ન હોય તે અવિરતિ.

દેશવિરતિમાં અદપાંશે ચારિત્ર હોવાથી અને અવિરતિમાં અદપ પશુ ચારિત્ર ન હોવાથી સુખ્યત્વે ચારિત્રના પાંચ જ પ્રકાર છે. પરંતુ કોઈ પશુ જોકે મૂલ્ય માર્ગણામાં સર્વ સંસારી જીવોનો સમાવેશ કરવાનો હોવાથી તે જાનેની પશુ ગણના કરી ચારિત્રના ક્ષાત પ્રકાર ગણાવવામાં આવ્યા છે જો જ પ્રમાણે ભવ્ય માર્ગણામાં અભવ્યતુ, અને સમ્યક્ત્વ માર્ગણામાં મિથ્યાત્વાદિકેતુ શંકણુ કથુ છે. જોમ સમજી લેવું.

(૮) પૂવે જણાવેલ ચારલેહે દર્શન માર્ગણા છે.

(૧૦) જેનાવડે આત્મા કર્મ સાથે લેપાય તે લેશ્યા. કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજો, પદ્મ અને શુકલ જોમ છ લેહે છે. પ્રથમની ત્રણ લેશ્યા અશુભ અને અંતિમ ત્રણ લેશ્યા શુભ છે. વળી દ્રવ્યલેશ્યા અને ભાવલેશ્યા જોમ પશુ લેશ્યાના જે પ્રકારે છે. યોગાન્તર્ગત કૃષ્ણવર્ણાદિ વશુ અતુક વાળાં જે પુરુષલો તે દ્રવ્યલેશ્યા અને તેનાથી થતો શુભાશુભ આત્મપરિણામ તે ભાવલેશ્યા.

દેવ અને નારકોને ભવપથન્ત દ્રવ્યલેશ્યા અવસ્થિત જોકે જ હોય છે. માત્ર ભાવલેશ્યા-જ્યોતુ પરાવર્તન થાય છે. ત્યારે શેષજીવોમાં પ્રત્યેક અંતઃપૂર્ણતે દ્રવ્ય અને ભાવ બંને પ્રકારે લેશ્યાતુ પરાવર્તન થાય છે.

(૧૧) અનાદિ પારિણામિક ભાવવડે મોક્ષગમન ચોગ્ય આત્મા તે-ભવ્ય. તેનાથી વિપરીત તે અભવ્ય.

(૧૨) પ્રશંસનીય અથવા મોક્ષ માટે અવિરોધી જોવો જે જીવનો પરિણામ તે સમ્યક્ત્વ. તે (૧) ક્ષાયિક (૨) ક્ષાયોપશમિક (૩) જોપશમિક (૪) મિશ્ર (૫) સાસ્વાદન અને (૬) મિથ્યાત્વ જોમ છ પ્રકારે છે.

સમ્યક્ત્વ નિમિત્ત વિના ઉત્પન્ન થતું નથી, પરંતુ નિમિત્ત પ્રાપ્ત કરી-ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં પશુ જીવના તથાભવ્યત્વની પરિપક્વતા જો સુખ્ય કારણ છે અને અરિહંત પરમાત્માના ગિંજનાં દર્શનાદિક તથા વ્યાખ્યાનશ્રવણાદિ ધર્મોતુષાનો સહકારી કારણો બને છે.

તથાભવ્યત્વની પરિપક્વતા સાધ્ય વ્યાધિ સમાન છે, જેમ-કેટલાક-જીવને સાધ્ય વ્યાધિ બાહ્ય ઉપચારની અપેક્ષા વિના જ શાન્ત થાય છે, અને કેટલાક જીવોને બાહ્ય ઔષધાદિના ઉપચારથી જ શાન્ત થાય છે, જોમ કેટલાક જીવોને બાહ્ય નિમત્તો વિના જ તથાભવ્યત્વની

પરિપક્વતા થવાથી સમ્યક્ત્વાદિક ઉત્પન્ન થાય છે બ્યારે કેટલાકને ખાલ નિમિત્તોથી જ તથા-
ભવ્યતાની પરિપક્વતા થાય છે અને સમ્યક્ત્વાદિક પ્રગટ થાય છે.

(૧) ચાર અનંતાનુબંધિ અને ત્રણ દર્શન મોહનીયને દર્શનસપ્તક કહેવામાં આવે છે. એ સાતેના સંપૂર્ણ ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થયેલ સમ્યક્ત્વ તે ક્ષાયિક.

(૨) ઉપરોક્ત સાતમાંથી સમ્યક્ત્વ મોહનીયના ઉદયથી અને શેષ છ ના ઉપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ સમ્યક્ત્વ તે ક્ષાયોપશમિક.

(૩) પૂર્વોક્ત સાતેના સંપૂર્ણપણે દબાવવાથી પ્રગટ થયેલ જે સમ્યક્ત્વ તે ઔપશમિક.

(૪-૫-૬) શેષ ત્રણે સુગમ છે.

(૧૩) જેને કીર્તિકાંક્ષી સંજ્ઞા હોય તે સંસી તેનાથી વિપરીત તે અસંસી.

(૧૪) જોજ, લોભ અને કવલ એમ ત્રણમાંથી કોઈ પણ પ્રકારનો આહાર જીવ બ્યારે કરે ત્યારે આહારી, તેનાથી વિપરીત તે અણાહારી.

વિમુક્તગતિમાં તેમજ કેવલિ અસુઘાતમાં ત્રીજા, ચોથા-પાંચમા સમયે અને ચૌદમા શુભસ્થાનકે જીવે અણાહારી હોય છે અને શેષ સઘળા સંસારી જીવે હંમેશા આહારી હોય છે.

ચૌદ જીવસ્થાનક

જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર વગેરે જે આત્માના સ્વાભાવિક શુભ છે, તેઓને જોછા કે વધુ પ્રમાણમાં રહેવાનું જે સ્થાન તે શુભસ્થાન.

સૂક્ષ્મતાની દૃષ્ટિએ દરેક આત્માઓમા જ્ઞાનાદિક શુભેાનું ભિન્ન સ્વરૂપ હોવાથી વાસ્તવિક રીતે અનંત અથવા અસંખ્યાત શુભસ્થાનકો કહી શકાય. પરંતુ સ્પષ્ટદૃષ્ટિએ શાસ્ત્રકારોએ ચૌદ શુભસ્થાનકો બતાવેલ છે.

(૧) મિથ્યાદૃષ્ટિ શુભસ્થાનક-સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ કહેલ જીવાદિક તત્ત્વોમાં મિથ્યા= વિપરીત, દૃષ્ટિ=માન્યતા જેઓને હોય તે મિથ્યાદૃષ્ટિ, તેવા જીવોના જ્ઞાનાદિ શુભોને રહેવાનું સ્થાન તે મિથ્યાદૃષ્ટિ શુભસ્થાનક.

જો કે અહિં સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ કહેલ જીવ-અજીવાદિ પદાર્થોમાં વિપરીત માન્યતા છે છતાં આ મનુષ્ય છે, પશુ છે, એમ યાવત્ નિર્ગોઢાવસ્થામાં પણ અવ્યક્ત સ્પર્શવિષયક યથાર્થ જ્ઞાન હોય છે તેથી મિથ્યાદૃષ્ટિને પણ શુભસ્થાનક કહેવાય છે.

શંકા:—સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ કહેલ જીવાદિક તત્ત્વોમાં વિપરીત દૃષ્ટિ હોવાથી મિથ્યા-દૃષ્ટિ કહો છો તો કૌટુંબિકદૃષ્ટિએ અવિપરીત માન્યતા હોવાથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ શા માટે નહિ ?

સમાધાન:—સર્વજ્ઞકથિત સંપૂર્ણ ક્રાદશાંગીને માનવા છતાં તેના એક પણ પદાર્થને ન

માનનારને સર્વજ્ઞતા વચ્ચેનો પ્રત્યે વિશ્વાસનો અભાવ હોવાથી મિથ્યાદષ્ટિ કહેવામાં આવે છે, તો સર્વજ્ઞ પ્રભુના વચ્ચેનો ઉપર લેવા માત્ર પણ શ્રદ્ધા ન હોય તેઓને તો સમ્યક્દષ્ટિ ન જ કહેવાય, મિથ્યાદષ્ટિ જ કહેવાય.

તે મિથ્યાત્વ અભિગ્રહાદિક પાંચ પ્રકારે છે.

(૨) સાસ્વાદન સમ્યક્દષ્ટિ શુશ્રુસ્થાનકઃ—જેમ ક્ષીરાદિકતુલ્ય લોચન કર્યા પછી તેના પ્રત્યે અરુચિ થવાથી તેનું વમન કરતાં છુવને ક્ષીરાદિકનો સ્વાદ આવે છે, તેમ ઉપશમ સમ્યક્ત્વમાં વર્તતા છુવને અનંતાનુગ્રહિનો ઉદય થવાથી સમ્યક્ત્વ પ્રત્યે અરુચિ થવાથી સમ્યક્ત્વરૂપી શુશ્રુષી પક્ષમાં તે શુશ્રુનો જે આસ્વાદ આવે તે આસ્વાદન, અને તેવા આસ્વાદ શુક્ત છુવનું જે શુશ્રુસ્થાનક તે સાસ્વાદન સમ્યક્દષ્ટિ શુશ્રુસ્થાનક અથવા સમ્યક્ત્વના લાભનો સાદન-નાશ કરેલ છુવનું જે શુશ્રુસ્થાનક તે સાસ્વાદન સમ્યક્દષ્ટિ શુશ્રુસ્થાનક એમ પણ કહેવાય છે. આ શુશ્રુસ્થાનક ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી જ પક્ષમાં આવે છે.

ઉપશમ સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ

અનાદિ સંસારમાં મિથ્યાત્વાદિકના નિમિત્તથી અનંત કાળથી શારીરિક, માનસિક આદિ દુઃખોને અનુભવતો કોઈ છુવ ભવપરિપાકતા વશથી ઘૂણાસૂર ન્યાયે અથવા ગિરિ-નદી-ઘોઘ-ગોળ ન્યાયે યથાપ્રવૃત્તિકરણ કરે છે.

ઉપયોગવિના જેમ તેમ પ્રવર્તેલ આત્માનો જે વિશુદ્ધ પરિણામ તે યથા-પ્રવૃત્તિકરણ, તે વડે આશુ સિવાય આતે કર્મની સત્તામાં રહેલ સ્થિતિ ઘટાડીને કંઈક ન્યૂન અંતઃકોષ-કોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કરે છે. આ કરણ લગ્યો તથા અભ્યયો પણ અનંતીવાર કરે છે.

અર્હિ જેનો ચોક્ષ નશુકમાં છે એવો ભવ્ય આત્મા અનાદિકાળથી સુષ્ટ કરાયેલ પૂર્વે કથારેય ન લોકાયેલી રાગ-દ્વેષની ગાંઠને જે અપૂર્વ એવા વિશુદ્ધ અધ્યવસાયોવડે ભેદે અર્થાત્ રાગ-દ્વેષને અલપ રસવાળા કરે તે અથવા પૂર્વે કોઈવાર નહિ કરેલ સ્થિતિભાત, રસભાત, શુભશ્રેષ્ઠિ અને અપૂર્વ સ્થિતિબંધ એ આર પદાર્થો કરે તે અપૂર્વકરણ. ત્યારબાદ આત્મા અનિવૃત્તિકરણ કરે છે.

જ્યાં એક સાથે પ્રવેશ કરેલ આત્માઓને પરસ્પર અધ્યવસાયોમાં અંશમાત્ર ફેરફાર ન હોય તે અનિવૃત્તિકરણ. અર્હિ પણ સ્થિતિભાતાદિ પૂર્વવત્ પ્રવર્તે છે.

આ અનિવૃત્તિકરણના સંખ્યાતા ભાગ બધા અને એક સંખ્યાતયો ભાગ પ્રમાણ કાળ બાકી રહે ત્યારે સત્તામાં રહેલ મિથ્યાત્વની સ્થિતિમાંથી નીચે અંતર્મુદ્ધત પ્રમાણ એટલે કે અનિવૃત્તિના બાકી રહેલ સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિને રાખી તેની પછી અંતર્મુદ્ધત પ્રમાણ સ્થિતિમાંથી મિથ્યાત્વના દલિક ખાલી કરવા રૂપ અંતરકરણની ક્રિયા શરૂ કરે છે, આ ક્રિયાવડે મિથ્યાત્વની સ્થિતિના જે ભાગ થઈ વચ્ચે અંતર્મુદ્ધત પ્રમાણ ખાલી નજ્યા

રૂપ અંતર થાય છે. તેને અંતરકરણ કહેવાય છે આ અનિવૃત્તિકરણ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધીમાં મિથ્યાત્વની પ્રથમસ્થિતિને અનુભવવા દ્વારા સંપૂર્ણ સ્થિતિ કરે છે એટલે ત્યાં સુધી આત્મા મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે અને ત્યારપછીના તરતના જ સમયે આત્મા અંતરકરણ રૂપ ખાલી જગ્યામાં પ્રવેશ કરે છે.

જેમ જીવર ભૂમિ પ્રાપ્ત કરી હાવાનલ યોલવાઈ બાય છે, તેમ અંતરકરણ રૂપી જીવર ભૂમિ પ્રાપ્ત કરી આત્માનો અનાદિકાલીન મિથ્યાત્વ રૂપી હાવાનલ પણ મિથ્યાત્વના દલિકેના અભાવ હોવાથી શુભાઈ બાય છે. તેથી અંતરકરણના પ્રથમ સમયે જ જીવ મોક્ષરૂપી વૃક્ષના બીજ સમાન પૂર્વે કોઈવાર નહિ પ્રાપ્ત કરેલ પરમાનંદ સ્વરૂપ ઉપશમ સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરે છે.

અંતરકરણના પ્રથમ સમયે જ સત્તામાં રહેલ મિથ્યાત્વનાં દલિકેનાં ઉપશમ સમ્યક્ત્વ રૂપ આત્મવિશુદ્ધિ દ્વારા શુદ્ધ-અર્ધશુદ્ધ અને અશુદ્ધ એમ ત્રણ વિભાગ કરે છે. આ અંતરકરણનો કાળ જન્મ-મર્યાદા એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી છ આવલિકા બાદી રહેત્યારે કોઈ જીવને અનંતાનુબંધિને ઉદય થાય તેથી સાર્વાદન શુણ્ણસ્થાનક પ્રાપ્ત કરે છે. વળી ઉપશમ શ્રેણીથી પડતાં પણ કોઈ જીવ સાર્વાદને આવે છે અને આ શુણ્ણસ્થાનથી પડી મિથ્યાત્વે જ બાય છે.

અંતરકરણમાં રહેલ કોઈ જીવ દેશવિરતિ અથવા સર્વવિરતિ ભાવ પણ પામે છે અને અંતરકરણના અંતે જો શુદ્ધપુંજનો ઉદય થાય તો ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વી, અર્ધશુદ્ધ પુંજનો ઉદય થાય તો મિશ્રદષ્ટિ તથા અશુદ્ધ પુંજનો ઉદય થાય તો મિથ્યાદષ્ટિ થાય છે.

(૩) સમ્યક્મિથ્યાદષ્ટિ શુણ્ણસ્થાનક:—અહિં રહેલ આત્માને જોનધર્મ ઉપર રાગ કે દ્રેષ હોતો નથી તેથી સમ્યક્મિથ્યાદષ્ટિ શુણ્ણસ્થાનક કહેવાય છે.

આ શુણ્ણસ્થાનક યોધાથી પડતાં અને પહેલાથી ચડતાં પણ આવે છે. અહિં પૂર્વે અંતરકરણમાં કરેલ અર્ધવિશુદ્ધિ પુર્વ રૂપ મિશ્ર મોહનીયનાં પુદ્ગલોનો ઉદય હોય છે.

(૪) અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ શુણ્ણસ્થાનક:—સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ કહેલ જીવાદિક નવતરતોમાં ક્ષેપ-ઉપાદેયપણાવડે કરીને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હોવા છતાં અપ્રત્યાખ્યાનીય કથાયના ઉદયથી પાપ-બ્યાપારના ત્યાગ રૂપ અશમાત્ર પણ વિરતિ સ્વીકારી શકે નહિ તે અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ, એવા જીવોનું જે શુણ્ણસ્થાનક તે અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ શુણ્ણસ્થાનક. અહિંથી સાતમા શુણ્ણસ્થાનક સુધી ક્ષાયિક, ઔપશમિક અને ક્ષાયોપશમિક એ ત્રણમાંથી કોઈ પણ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ હોય છે.

(૫) દેશવિરતિ શુણ્ણસ્થાનક:—જ્યાં સ્થૂલપ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિ એક ત્રતથી આરંભી ચાલત સંવાસાનુભતિ સિવાય પાપ-બ્યાપારનો ત્યાગ હોય તે દેશવિરતિ શુણ્ણસ્થાનક.

અહિં તરતમભાવે અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાય સ્થાનો હોય છે. તેમજ અત્યંત શુણ્ણસ્થાનક કરતાં અહિં શુણ્ણનો પ્રકર્ષ અને દોષનો અપકર્ષ તથા છઠ્ઠા શુણ્ણસ્થાનકની

અપેક્ષાએ શુભનો અપકર્ષ અને દોષનો પ્રકર્ષ હોય છે, એમ અન્ય શુભસ્થાનકોમાં પૂર્વ અને ઉત્તર શુભસ્થાનકોની અપેક્ષાએ શુભ અને દોષના પ્રકર્ષ-અપકર્ષની વિચારણા સમજી લેવી.

આ શુભસ્થાનકે રહેલ આત્મા સર્વવિરતિ ચારિત્રને ગ્રહણ કરવાની પૂર્ણ ઇચ્છાવાળો હોવા છતાં પ્રત્યાખ્યાનીય કષાયના ઉદયથી ગ્રહણ કરી શકતો નથી.

(૬) પ્રમત્ત સંયત શુભસ્થાનક. સાચી શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનપૂર્વક સંપૂર્ણ પાપ-વ્યાપારનો ત્યાગ કરેલ આત્મા તે સંયત, અને સંયત હોવા છતાં પાંચ પ્રકારના પ્રમાદમાંથી યથાસંભવ ઝોકાદ પ્રમાદ જેને હોય તેવા આત્માનું જે શુભસ્થાનક તે-પ્રમત્તસંયત શુભસ્થાનક.

(૭) અપ્રમત્તસંયત શુભસ્થાનક: પ્રમાદરહિત સંયતનું જે શુભસ્થાનક તે અપ્રમત્તસંયત શુભસ્થાનક. જો કે અહિં પણ મંદ પ્રકારના સંજ્વલન કષાયો. નવ નોકષાયો તેમજ નિદ્રા, પ્રત્યક્ષા આદિનો ઉદય સંભવે છે તેથી સર્વથા અપ્રમત્તપણું તો નથી જ, પરંતુ તે અત્યંત અદ્ય પ્રમાણમાં હોવાથી તેની વિવક્ષા કરી નથી.

હ્રુત્-સાતમ્ આ બંને શુભસ્થાનકો પ્રત્યેક અંતમુહૂર્તે રૂપાં કરે છે.

આ શુભસ્થાને અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ વિશુદ્ધિસ્થાનો હોય છે અને ઉત્તરોત્તર નવા નવા વિશુદ્ધ અધ્યવસાયોને પ્રાપ્ત કરતા સુનિરાએ અનેક પ્રકારની લાઠિયો, કૌષ્ઠાદિક બુદ્ધિઓ અને જ્ઞાતજ્ઞાન રૂપી સમુદ્રનો પાર પામે છે.

(૮) અપૂર્વકરણુ શુભસ્થાનક:—સ્થિતિધાતાદિક પાંચ પદાર્થો જ્યાં અપૂર્વ પણ કરે તે અપૂર્વકરણુ શુભસ્થાનક. અહિં સમકાળે પ્રવેશ કરેલ જીવોને એક સમયમાં પણ પરસ્પર અધ્યવસાયોનો તક્ષાવત હોય છે તેથી નિવૃત્તિકરણુ એવું પણ નામ છે.

આ શુભસ્થાનક સંસારચક્રમાં કેવળ એણી ચઢવાની અપેક્ષાએ પાંચ વાર અને પતનની પણ અપેક્ષા લઈએ તો ઉત્કૃષ્ટથી નવવાર પ્રાપ્ત થાય છે. જોટલે સ્થિતિધાતાદિક પાંચ પદાર્થો સર્વથા અપૂર્વ કરે છે એમ કહી શકાય નહિ પરંતુ કૌણક વાર અથવા બહુ અદ્યવાર પ્રાપ્ત થનાર વસ્તુને જેમ અપૂર્વ કહેવાય છે તેમ અહિં પણ સમજવું.

(૧) અપવર્તના કરણુ દ્વારા અંતમુહૂર્ત કાળમાં સ્થિતિના અગ્રભાગથી જલ્પનથી પદ્યો-પમના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ અને ઉત્કૃષ્ટથી ચોંકડો સાગરોપમ પ્રમાણુ સ્થિતિનો નાશ કરવો તે સ્થિતિધાત.

(૨) અપવર્તના કરણુ દ્વારા રસનું જે અદ્ય કરવું તે રસધાત.

આ અપૂર્વકરણુમાં હજારો સ્થિતિધાત અને એકેક સ્થિતિધાતમાં હજારો રસધાત થાય છે.

(૩) ઉપરથી ઉતારેલ સ્થિતિમાંથી જલ્પી સ્વ કરવા માટે ઉદય સમયથી અસંખ્યાત શુભકારે અંતમુહૂર્ત કાળ પ્રમાણુ સમયોમાં જે દલિલોની સ્થાના કરવી તે શુભશ્રેણી.

(૪) અજ્ઞાતમાન અશુભ પ્રકૃતિઓનાં દલિલોને સમયે સમયે અજ્ઞાતમાન શુભ પ્રકૃતિઓમાં અસંખ્યાત શુભકારે સંકેતોવાવાં તે શુભસંકેત.

(૫) પૂર્વ-પૂર્વનો સ્થિતિબંધ પૂર્ણ થયે છતે ઉત્તરોત્તર સ્થિતિબંધ પદ્યોપમના (અ) સંખ્યાતમાભાગે ન્યૂન-ન્યૂન કરવો તે-અપૂર્વસ્થિતિબંધ.

અહિં ત્રિકાળવર્તી જીવોની અપેક્ષાએ પ્રથમ સમયથી-છેલ્લા સમય સુધી દરેક સમયે અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ અધ્યવસાયો હોય છે, અને પૂર્વ-પૂર્વના સમયની અપેક્ષાએ પછી-પછીના સમયે તે વિશેષ વિશેષ-અધિક હોય છે માટે અહિં તિર્થંગુણી અને ઊર્ધ્વ-ગુણી એમ બે પ્રકારની વિશુદ્ધિ હોય છે.

વિવક્ષિત એક જ સમયવર્તી જીવોની વિશુદ્ધિનો વિચાર તે તિર્થંગુણી વિશુદ્ધિ અને તેથી મૂળમાં બતાવ્યા સુબળ અનંતશાબ્દિક છ પ્રકારની વૃદ્ધિ-હાનિ લેતે છે.

પૂર્વ-પૂર્વના સમયની અપેક્ષાએ ઉત્તર-ઉત્તર સમયની વિશુદ્ધિનો વિચાર તે ઊર્ધ્વગુણી વિશુદ્ધિ.

આ શુભસ્થાનકે મોહનીયકર્મની એક પણ પ્રકૃતિનો સંપૂર્ણ ક્ષય કે ઉપશમ કરતો નથી પરંતુ તદ્દોગ્ય લાયકાત હોવાથી આ શુભસ્થાનકના ક્ષપક અને ઉપશમક એમ બેલ પડે છે.

(૬) અનિવૃત્તિ બાહર સંપરાય શુભસ્થાનક:—એક સાથે પ્રવેશ કરેલા જીવોને કોઈ પણ વિવક્ષિત સમયે પરસ્પર જ્યાં અધ્યવસાયોમાં તરતમતા ન હોય, પરંતુ એક જ પ્રકારનો અધ્યવસાય હોય અને દશમા શુભસ્થાનકની અપેક્ષાએ બાહર=સ્વલ, સંપરાય=કપાયનો ઉદય જ્યાં હોય તે અનિવૃત્તિ બાહર સંપરાય શુભસ્થાનક.

આ શુભસ્થાનકે લોભ સિવાય શેષ ચારિત્ર મોહનીયની ૨૦ પ્રકૃતિઓનો સંપૂર્ણ પણે ક્ષય અથવા ઉપશમ કરે છે. માટે આ શુભસ્થાનકના ક્ષપક અને ઉપશમક એમ બે પ્રકાર છે.

(૧૦) સૂક્ષ્મ સંપરાય શુભસ્થાનક:—સૂક્ષ્મ=કટિટ્વ રૂપે કરાયેલ લોભ કપાયનો જ્યાં ઉદય હોય તે સૂક્ષ્મસંપરાય શુભસ્થાનક, આ શુભસ્થાનકના પણ ક્ષપક અને ઉપશમક એમ બે બેલ છે. અહિં માત્ર એક લોભનો જ સંપૂર્ણપણે ક્ષય કે ઉપશમ કરે છે.

(૧૧) ઉપશાન્ત કપાય વીતરાગ છન્નસ્થ શુભસ્થાનક:—જેણે કપાયો સંપૂર્ણપણે ઉપશાન્ત કર્યા છે અને જેને રાગ-દ્વેષનો અભાવ છે છતાં મોહનીય સિવાય શેષ ત્રણ પ્રાતિકર્મનો ઉદય વર્તે છે એવા આત્માત્મ જે શુભસ્થાનક તે ઉપશાન્ત કપાય વીતરાગ છન્નસ્થ શુભસ્થાનક.

આ શુભસ્થાનક ઉપશમશ્રેણીએ ચઢતાં જ પ્રાપ્ત થાય છે-તે ઉપશમશ્રેણિનું સ્વરૂપ આ સુબળ છે.

મોહનીય કર્મને સર્વથા ઉપશમાવવા માટે ઉત્તરોત્તર વધતી-જે શુદ્ધ અધ્યવસાયોની ધારા તે ઉપશમશ્રેણિ, આ શ્રેણિનો પ્રારંભક અપ્રમત્ત સંવત જ હોય છે અને અન્ય આશ્ચર્યોના મતે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિથી માંડીને અપ્રમત્ત સંવત સુધીના કોઈ પણ ચાર શુભસ્થાનકમાંનો હોય છે.

દર્શનમોહનીયની ઉપશમના અને ચારિત્રમોહનીયની ઉપશમના રૂપ બેલિના બે અશી છે. ત્યાં સ્વમતે અપ્રમત્તસંયત અને અન્યમતે ચોથાથી સાતમા શુભસ્થાનકમાં રહેલો કોઈ પણ આત્મા પ્રથમ ચાર અનંતાનુબંધિનો સમકાળે ઉપશમ કરે છે અને કેટલાક આચાર્યોના મતે અનંતાનુબંધિનો કુલ જ કરે છે. ત્યારબાદ સંયમમાં વર્તતો આત્મા સમકાળે દર્શન-ત્રિકનો ઉપશમ કરી પ્રમત્ત-અપ્રમત્ત શુભકાણે હજારોવાર પરિભ્રમણ કરી અંતર્બુદ્ધિ પ્રમાણ આઠમા શુભસ્થાનકમાં સ્થિતિઘાતાદિથી કર્મોની સ્થિતિ ઓછી કરી કુલ નિર્દાહ છત્રીસ પ્રકૃતિઓનો બંધવિગ્રહે કરી અનિવૃત્તિકરણ શુભસ્થાનક પ્રાપ્ત કરે છે.

અહિં અનિવૃત્તિકરણના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી એક સંખ્યાતામા ભાગ પ્રમાણ કાળ બાકી રહે ત્યારે અનંતાનુબંધિ વિના ચારિત્રમોહનીયની શેષ ૨૧ પ્રકૃતિઓનું અંતરકરણ કરે છે. ત્યારબાદ પ્રથમ નપુંસકવેદ, પછી સ્ત્રીવેદ, ત્યારબાદ હાસ્યપદ્ધત્ત અને તે પછી પુરુષ-વેદને સંપૂર્ણપણે ઉપશમાવે છે. ત્યારબાદ સમકાળે અપ્રત્યાખ્યાનીય પ્રત્યાખ્યાનીય કોષને ઉપશમાવે, અને તે જ સમયે સંબલન કોષના બંધ-ઉદય અને ઉદીરણનો વિગ્રહે થાય-તે પછી સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળે સંબલન કોષનો ઉપશમ થાય, ત્યારબાદ અંતર્બુદ્ધિ સમકાળે અપ્રત્યાખ્યાનીય પ્રત્યાખ્યાનીય માનનો ઉપશમ થાય અને તે જ સમયે સંબલન માનના બંધ ઉદય-ઉદીરણનો વિગ્રહે થાય, ત્યારબાદ સંબલન માનનો અને ત્યારબાદ સમકાળે અપ્રત્યાખ્યાનીય-પ્રત્યાખ્યાનીય માયાનો ઉપશમ થાય અને તે જ સમયે સંબલન માયાના બંધ-ઉદય-ઉદીરણ વિગ્રહે થાય, ત્યારબાદ સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળે સંબલન માયાનો પણ ઉપશમ થાય. જે સમયે સંબલન માયાના બંધ-ઉદય-ઉદીરણ વિગ્રહે પામે તે સમયે સંબલન લોભનો ઉદય થાય અને તે લોભનો ઉદય હવે જેટલો સમય રહેવાનો છે તેના ઉદયકાળની અપેક્ષાએ અશ્વકર્ણકરણાદા, કિટ્કિરણાદા અને કિટ્કિવેદનાદા એમ ત્રણ વિભાગ કરે.

(૧) અશ્વકર્ણકરણાદામાં વર્તમાન આત્મા અનંતા પૂર્વસ્પર્દકોમાંથી અપૂર્વસ્પર્દકો કરે, એટલે કે અનાદિસંસારમાં પરિભ્રમણ કરતી પૂર્વે કોઈપણ વાર ન ક્યો હોય તેવાં અનંતશુભ્લિન રસવાળાં સ્પર્દકો અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિના વશથી અહિં નવીન બનાવે છે, તે અશ્વકર્ણકરણાદા સમાપ્ત થયે છતાં કિટ્કિરણાદામાં પ્રવેશ કરે.

(૨) કિટ્કિરણાદામાં વર્તતો આત્મા પ્રતિસમયે પૂર્વ અને અપૂર્વસ્પર્દકોમાંથી પ્રથમ-દ્વિક વર્ણાઓનાં દલિકને ગ્રહેણ કરી એકોત્તરવૃદ્ધિનો ત્યાગ કરવા પૂર્વક અનંતશુભ્લિન રસવાળાં કરે તે કિટ્કિઓ ગ્રહેવાય છે. આવી અનંતી કિટ્કિઓ કરે છે. ત્યારબાદ એટલે આ શુભસ્થાનકના ચરમસમયે સમકાળે અપ્રત્યાખ્યાનીય-પ્રત્યાખ્યાનીય લોભનો સંપૂર્ણપણે ઉપશમ થાય છે અને તેજ સમયે સંબલન લોભનો બંધ બાદર લોભનો ઉદય તથા ઉદીરણ વિગ્રહે પામે વળી તે સાથે જ કિટ્કિરણાદા તથા આ શુભસ્થાનકની પણ સમાપ્તિ થાય છે.

(૩) ત્યારબાદ લોભ વેદવાના કાળના છેલ્લા-ત્રીજા ભાગમાં પ્રવેશ કરે છે. અને તેને સૂક્ષ્મસંપશય શુભસ્થાનક કહેવાય છે. અહિં રહેલ આત્મા પ્રતિસમય કેટલીક કિટ્કિઓને

ઉદય-ઉદીરણા દ્વારા યોગવે છે અને દ્વિતીય સ્થિતિગત કેટલીક કિટ્ટિઓનો ઉપશમ કરે છે એમ આ શુષ્કસ્થાનકના ચરમ સમય સુધીમાં સંપૂર્ણ હોવાનો પણ ઉપશમ કરી અગિયારમા શુષ્કસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્રશ્ન:-અનંતાનુબંધિ અપ્રત્યાખ્યાનીય અને પ્રત્યાખ્યાનીય કષાયોનો ઉદય હોય ત્યાં સુધી અનુક્રમે સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ તો સાતમા શુષ્કસ્થાનકથી ઉપશમ કેમ કહો છે ?

ઉત્તર:-પ્રથમ તેનો ક્ષયોપશમ હતો હવે ઉપશમ કરે છે.

પ્રશ્ન:-એ બન્નેમાં તફાવત શું છે ?

ઉત્તર:-કર્મનો ઉદય રસથી અને પ્રદેશથી એમ બે પ્રકારે છે. ત્યાં ક્ષયોપશમમાં અનંતાનુબંધિ આદિનો પ્રદેશોદય હોય છે અને રસોદય હોતો નથી જ્યારે ઉપશમમાં પ્રદેશોદય પણ હોતો નથી આ વિશેષતા છે.

પ્રશ્ન:-અનંતાનુબંધિ આદિ કષાયો સર્વઘાતી હોવાથી તેનો પ્રદેશોદય પણ સ્વાવાચ્છં સમ્યક્ત્વાદિ શુષ્કનો ઘાત કેમ ન કરે ?

ઉત્તર:-તે પ્રદેશોદય તદ્દન મંદશક્તિવાળો હોય છે, જેથી તે સ્વાવાચ્છં શુષ્કનો અદ્યપ પણ ઘાત કરી શકતો નથી.

આ ઉપશમશ્રેણિ એક ભવમાં બે વાર અને ભવચક્રમાં ઉત્કૃષ્ઠથી એક જીવ ચાર વાર કરી શકે છે, તેથી જો ભવમાં ઉપશમ શ્રેણિ કરે તે ભવમાં ક્ષપકશ્રેણિ પણ કરી શકે, પરંતુ સિદ્ધાન્તના મતે એક ભવમાં ક્ષપક અને ઉપશમ બે બેમાંથી એક જ શ્રેણિ કરી શકે.

આ અગિયારમા શુષ્કસ્થાનકથી શુષ્કસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ થયે પડે તો જો ક્રમે ચઢે તે જ ક્રમે પડતાં સાતમા-છઠ્ઠા શુષ્કસ્થાનક સુધી આવીને રહે છે અને કોઈક જીવ અનુક્રમે પાંચમે અથવા ચોથે આવીને રહે છે-જ્યારે કોઈ સાસવાદને આવી મિથ્યાત્વે પણ જાય છે. અને જો ભવક્ષયે કોટલે આસુ પૂર્ણ થયે કાળ કરે તો અનુત્તર વિમાનમાં જાય અને ત્યાં પ્રથમ સમયે જ ચોથા શુષ્કસ્થાનકે આવે.

(૧૨) ક્ષીણમોહ વીતરાગ છન્દસ્થ શુષ્કસ્થાનક:-

જેણે મોહનીય કર્મનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરેલ છે અને જેને સર્વથા રાગ-દ્રેષનો પણ અભાવ છે છતાં જ્ઞાનાવરણીય વગેરે શેષ ત્રણ ઘાતિકર્મનો ઉદયછે તેવા આત્માતુ જો શુષ્કસ્થાનક તે ક્ષીણમોહવીતરાગ છન્દસ્થ શુષ્કસ્થાનક.

આ શુષ્કસ્થાનક ક્ષપકશ્રેણિ દ્વારા જ પ્રાપ્ત થાય છે.

મોહનીય કર્મનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરવા ચોગ્ય ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતી વિશુદ્ધ પરિણામની ધારા તે ક્ષપકશ્રેણિ.

આ શ્રેણિના પણ દર્શન મોહનીય અને ચારિત્ર મોહનીયના ક્ષય કરવા રૂપ જે વિશાળ છે અને તેથી દર્શન મોહનીયના ક્ષયની અપેક્ષાએ અતુલ શુભસ્થાનકથી કાપકશ્રેણિનો પ્રારંભક પણ કહી શકાય છે.

ચોથાથી સાતમા સુધીનાં ચાર શુભસ્થાનકમાંથી કોઈ પણ શુભસ્થાનકે વર્તતા પ્રથમ સંઘચણી, જોછામાં જોછી આઠ વર્ષની વયવાળો, ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વી, શુદ્ધ ધ્યાન યુક્ત મનવાળો, મનુષ્ય જ આ શ્રેણિનો આરંભ કરી શકે છે. અને તેમાં પણ જો અપ્રમત્ત અને પૂર્વધર મહાત્મા આ શ્રેણિનો આરંભ કરે તો શુક્લધ્યાન યુક્ત હોય છે અન્યથા ધર્મધ્યાન યુક્ત હોય છે.

ચારમાંથી કોઈ પણ શુભસ્થાનકે વર્તતાં પ્રથમ યથાપ્રવૃત્તિકરણ વગેરે ત્રણ કરણો દ્વારા અનંતાનુબંધિનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરે છે. ત્યારબાદ અનુક્રમે મિથ્યાત્વ, મિશ્ર અને સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો ક્ષય કરે છે.

અહિં જો બદ્ધાંશુ શ્રેણિનો આરંભ કરે અને ચાર અનંતાનુબંધિનો ક્ષય થયા બાદ તથા-વિધ સામગ્રીના અભાવે અટકી જાય અને મિથ્યાત્વ આદિનો ક્ષય ન કરે તો અનંતાનુબંધિના ધીજભૂત મિથ્યાત્વનો ફરીથી ઉદય થવાનો સંભવ હોવાથી મિથ્યાત્વ શુભસ્થાનકે આવી ફરી પણ મિથ્યાત્વનો બંધ કરે અને જો ચઠ્ઠા પરિણામવાળો હોય તો દર્શનત્રિકનો અવશ્ય ક્ષય કરે જ છે. અહિં જો બદ્ધાંશુ હોય તો સાતના ક્ષયે અવશ્ય અટકે તે વખતે મૂલ્ય પામે અને અપતિત પરિણામવાળો હોય તો દેવગતિમાં અન્યથા પરિણામને અનુસારે અન્ય ગતિમાં પણ જાય.

દેવ-નરકાશુનો બંધ કયાં પછી સાતનો ક્ષય કરે તો ત્રીજા ભવે અને કવચિત્ પાંચમા ભવે તેમજ યુગલિક મનુષ્ય-તિથ્યાશુ બાંધ્યા પછી જો સાતપ્રકૃતિનો ક્ષય કરે તો જોશા ભવે સુક્રિાએ જાય, પરંતુ તે ભવમાં તો ચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષય ન જ કરે.

પ્રશ્ન:—અહિં ત્રણે દર્શન મોહનીયનો ક્ષય કર્યો હોવાથી જો સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય કે અસમ્યગ્દષ્ટિ ?

ઉત્તર:—સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવાય.

પ્રશ્ન:—સમ્યક્ત્વ મોહનીયરૂપ સમ્યક્ત્વનો ક્ષય કર્યો હોવાથી સમ્યગ્દષ્ટિ કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર:—મિથ્યાત્વના જ શુદ્ધ પુંજને ઉપચારથી સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે-તેનો નાશ થયો છે પરંતુ તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યગ્દર્શન જે આત્માનો યુગ્મ છે તેનો નાશ થયો નથી બલકે તે તો વધુ નિર્મળ થયેલ છે. માટે સમ્યગ્દષ્ટિ જ કહેવાય.

જો અબદ્ધાંશુ હોય તો આ સાતનો ક્ષય કયાં પછી ચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષય કરવા અવશ્ય યથાપ્રવૃત્તિ આદિ ત્રણ કરણો અપ્રમત્તાદિ ત્રણ શુભસ્થાને અનુક્રમે કરે. ત્યાં અપૂર્વકરણ શુભસ્થાનકે આશુવિના દરેક કશોનો સ્થિતિધાતાદિવડે લાત કરે છે, પરંતુ મધ્યમ આઠ કષા-

શેનો એવી રીતે ઘાત કરે છે કે નવમા શુભસ્થાનકેના પ્રથમ સમયે માત્ર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિ રહે.

ત્યારબાદ તે આઠ કષાયોના ક્ષય કરતાં કરતાં અનિવૃત્તિકરણના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી એકેન્દ્રિય ભતિ વગેરે સોલ પ્રકૃતિઓના પ્રથમ ઉદ્ભવના સંક્રમથી અને પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારથી શુભસંક્રમવડે સંપૂર્ણ પશ્ચે નાશ કરી બાકી રહેલ આઠ કષાયોના નાશ કરે, પરંતુ અન્ય આચાર્યોના મતે પ્રથમ સોળ પ્રકૃતિઓના ક્ષય કરતાં કરતાં વચમાં મધ્યમ આઠ કષાયોના ક્ષય કરી શેષ સોલ પ્રકૃતિઓના સંપૂર્ણ ક્ષય કરે, ત્યારબાદ અંતર્મુદ્ધર્ત કાળે નવ નોકષાય અને ચાર સંબલનતુ અંતરકરણ કરે અને તે પછી પુરુષવેદે એણિનો આરંભ કરનાર પ્રથમ દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલ નપુંસકવેદને ઉદ્ભવનાદારા અને પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિ થવા બાદ શુભસંક્રમદારા અંતર્મુદ્ધર્તમાં સંપૂર્ણ ક્ષય કરે છે. એ જ પ્રમાણુ અંતર્મુદ્ધર્તમાં સ્ત્રીવેદનો અને ત્યારબાદ હાસ્યપટ્ટકનો ક્ષય કરે છે વળી તેના ક્ષયની સાથે જ પુરુષવેદના બંધ ઉદય-ઉદીરણા વિષ્ણુકે થાય છે. ત્યારબાદ અવેદક એવો તે સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળે પુરુષવેદનો પણ સંપૂર્ણ ક્ષય કરે છે.

સ્ત્રીવેદે એણિ માડનાર પહેલાની જેમ પ્રથમ અંતર્મુદ્ધર્તમાં સ્ત્રીવેદનો ક્ષય કરે છે તેમજ તે જ સમયે પુરુષવેદનો બંધ અટકે છે ત્યાર બાદ અવેદક એવો તે હાસ્યપટ્ટક અને પુરુષવેદ એ સાતનો સમકાળે ક્ષય કરે છે. અને નપુંસકવેદે એણિમાડનાર પ્રથમ કહેલ રીતે જ પ્રથમ નપુંસક અને સ્ત્રીવેદનો એકીસાથે જ ક્ષય કરે છે તથા તે જ સમયે પુરુષવેદનો બંધ-વિષ્ણુક કરી અવેદક એવો તે ત્યારબાદ હાસ્યપટ્ટક અને પુરુષવેદનો સમકાળે ક્ષય કરે છે. અહિં ત્રણે વેદનાં પ્રથમ સ્થિતિમાં રહેલ દલિકને જે વેદનો, ઉદય હોય તેને લોગવાને અને અન્ય બે વેદનાં આવલિકા માત્ર દલિક હોય તેનો સ્તિબ્ધ સંક્રમથી ક્ષય કરે છે.

હવે પુરુષવેદે એણિનો આરંભ કરનાર આત્મા બે સમયે અવેદક થાય તે જ સમયથી સંબલન કોષ જેટલો કાળ ઉદયમાં રહેવાનો છે તેટલો કાળના અશ્વકર્ણકરણાદા, કિટ્ટિકરણાદા અને કિટ્ટિવેદનાદા એમ ત્રણ વિકાગ કરે છે.

ત્યાં અશ્વકર્ણકરણાદામાં ઉપરની સ્થિતિમાં રહેલ ચારે સંબલનનાં અનંતા અપૂર્ણ સ્પર્ધકો કરે છે. અને કિટ્ટિકરણાદામાં વાસ્તવિકરીતે અનંતી છતાં સ્વલભતિની અપેક્ષાએ એકેક સંબલનની ત્રણ ત્રણ એમ ચાર કિટ્ટિઓ કરે છે. બે આનના ઉદયે એણિનો આરંભક હોય તો સંબલન કોષને નપુંસકવેદની જેમ ક્ષય કરી શેષ માન આદિની નવ અને બે માયાએ એણિનો આરંભક હોય તો નપુંસકવેદની જેમ સંબલન કોષ, માનનો ક્ષય કરી માત્ર માયા તથા લોભની છ અને બે લોભે એણિનો આરંભક હોય તો નપુંસકવેદની જેમ કોષાદિ ત્રણનો ક્ષય કરી માત્ર લોભની ત્રણ કિટ્ટિઓ કરે છે. ત્યારબાદ—

કિટ્ટિવેદનાદામાં વર્ત્તો કોષોદયવાળો આત્મા કોષનાં દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલ ત્રણે કિટ્ટિઓનાં દલિકને અનુક્રમે આકર્ષી પ્રથમ સ્થિતિ કરે અને સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધી અનુભવે. તેમજ દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલ દલિકને પ્રતિસમયે શુભસંક્રમવડે માનમાં

સંક્રમાવે, પ્રથમ અને દ્વિતીય કિટ્ટિની શેષ રહેલ આવલિકા અતુકમે દ્વિતીય અને તૃતીય કિટ્ટિની પ્રથમ સ્થિતિની પ્રથમ આવલિકા સાથે સ્તિબૂક સંક્રમદ્વારા ભોગવે છે. અને તૃતીય કિટ્ટિની પ્રથમ સ્થિતિની આવલિકાને માનની પ્રથમ સ્થિતિમાં રહેલ પ્રથમ કિટ્ટિના દલિક સાથે સ્તિબૂક સંક્રમથી વેદે છે. અને તૃતીય કિટ્ટિની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે તે જ વખતે સંબલન કોષના બંધ-ઉદય-ઉદીરણાનો વિગ્રહેદ થાય છે. ત્યારબાદ સમયન્યૂન જે આવલિકાકાળે સંબલન કોષનો સંપૂર્ણ ક્ષય થાય છે. આ જ પ્રમાણે માન, માયા તથા લોભની પ્રથમ કિટ્ટિ સુધી સમજવું.

ત્યારબાદ લોભનાં દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલ દ્વિતીય કિટ્ટિનાં દલિક ખેંચી પ્રથમસ્થિતિ કરે અને સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધી વેદે તે દ્વિતીય કિટ્ટિને વેદતો લોભના દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલ તૃતીય કિટ્ટિના દલિકની સૂક્ષ્મ કિટ્ટિઓ કરે. લોભની દ્વિતીય કિટ્ટિની પ્રથમ સ્થિતિ સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે તે જ સમયે સંબલન લોભના બંધનો તથા બાદર સંબલન લોભના ઉદય-ઉદીરણાનો વિગ્રહેદ થાય તેમજ આ ગુણુસ્થાનકની પણ સમાપ્તિ થાય છે.

સૂક્ષ્મ સંપ્રસય ગુણુસ્થાનકમાં વર્તતો આત્મા પ્રથમ સમયથી જ દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલ લોભનાં સૂક્ષ્મ કિટ્ટિકૃત દલિકોને આકર્ષી પ્રથમ સ્થિતિ બનાવે અને વેદે એમ થાવત આ ગુણુસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ બધ અને તે વખતે દ્વિતીય સ્થિતિમાં રહેલા લોભની કિટ્ટિઓને સર્વોપવર્તના કરણદ્વારા ઘટાડી સૂક્ષ્મ સંપ્રસય ગુણુસ્થાનકના બાકી રહેલ અંત-સૂક્ષ્મ કાળ પ્રમાણુ કરે, ત્યારબાદ મોહનીય કર્મના સ્થિતિઘાતાદિ ન થાય, એમ સમયાધિક આવલિકા આ ગુણુસ્થાનકની બાકી હોય ત્યાં સુધી ઉદય-ઉદીરણાથી અને ચરમાવલિકામાં માત્ર ઉદયદ્વારા સંબલન લોભને વેરી આ ગુણુસ્થાનકના ચરમ સમયે મોહનીય કર્મને સંપૂર્ણ ક્ષય તેમજ પાંચ જ્ઞાનાવરણીય, ચાર દર્શનાવરણીય, પાંચ અંતરાય, યશઃ પ્રીતિ અને ઉચ્ચગોત્ર એ સોળ પ્રકૃતિનો બંધ વિગ્રહેદ કરી બારણું ગુણુસ્થાનક પ્રાપ્ત કરે.

આ ગુણુસ્થાનકે જ્ઞાનાવરણીય વગેરે શેષ ત્રણ ઘાતિકર્મનો સ્થિતિઘાતાદિકથી નાશ કરતો કરતો આ ગુણુસ્થાનકનો અંતસૂક્ષ્મ પ્રમાણુ સંખ્યાતયો ભાગ બાકી રહે ત્યારે સર્વોપવર્તના કરણદ્વારા સ્થિતિને ઘટાડી પાંચ જ્ઞાનાવરણીય, ચાર દર્શનાવરણીય અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદ પ્રકૃતિઓની સ્થિતિ આ ગુણુસ્થાનકના શેષ રહેલ કાળ સમાન અને નિદ્રાદિકની સ્થિતિ સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ એક સમયન્યૂન અને કર્મસત્તાની અપેક્ષાએ ચૌદની સમાન રાખે છે. ત્યારબાદ આ ગુણુસ્થાનકની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહે ત્યાં સુધી ઉપરોક્ત ચૌદ પ્રકૃતિઓને ઉદય-ઉદીરણાથી અને ચરમાવલિકામાં ઉદયથી ભોગવે છે. સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ આ ગુણુસ્થાનકના દ્વિચરમસમયે અન્યથા ચરમ સમયે નિદ્રાદિકની સત્તાનો અને શેષ ચૌદ પ્રકૃતિઓની સત્તાનો ચરમસમયે વિગ્રહેદ થાય છે.

(૧૩) સયોગિ કેવલી ગુણુસ્થાનક:— પૂર્વે રહેલ મન-વચન તથા કાયયોગ હોવા છતાં

જેમને આદેશ ધારિતકર્મના ક્ષયથી નિર્મળ જોઈ કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન પ્રગટ થયું છે એવાં આત્માઓનું જે શુદ્ધસ્થાનક તે સયોગિ કેવલી શુદ્ધસ્થાનક.

અહિં કાચયોગ દ્વારા આહાર-નિહાર, વચનયોગદ્વારા દેશના અને મનોયોગદ્વારા અન્ય-જેનમાં રહેલ અવધિજ્ઞાની તથા મનઃપર્ચવજ્ઞાનીઓએ પૂછેલા પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપે છે.

અંતર્મુદ્ધર્ત આશુ બાકી રહે છે તે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનારને આશ્રયી આ શુદ્ધસ્થાન-કનો જ અન્ય કાળ અંતર્મુદ્ધર્ત છે. અને આઠ વર્ષની વયે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનાર પૂર્વકોઠ વર્ષના આશુવાળાઓને આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટકાળ દેશોન પૂર્વકોઠ વર્ષ પ્રમાણ છે.

આ શુદ્ધસ્થાનકનો અંતર્મુદ્ધર્તકાળ શેષ રહે ત્યારે કેવલિસમુદ્ધાત કયાં પહેલાં દરેક કેવલિઓ આયોજિકાકરણ કરે છે. તેને આવર્જિતકરણ અથવા આવરણ કરણ પણ કહેવાય છે.

જે કેવલિ ભગવંતને આશુભ્ય કરતાં શેષ વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મો અધિક હોય તે કેવલિ સમુદ્ધાત કરે છે. બીજાઓ કરતા નથી.

ખાંધતી વખતે જ ઉપકર્મને યોગ્ય એવાં વેદનીયાદિ કર્મો ખાધેલાં હોય છે કે તેનો ભોગવ્યા વિના જ નાશ કરવા છતાં કૃતનાશ, અકૃતાભ્યાગમ કે મુક્તિમાં અનાયાસનો કોઈ પ્રદાન આવતો નથી.

આશુકર્મ આખા ભવમાં જોકે જ વાર ખંધાય છે. અને બીજા કર્મો સમયે સમયે ખંધાય છે તેથી અથવા તથાસ્વભાવે જ વેદનીયાદિ કર્મો આશુની સમાન અથવા તેથી અધિક હોય છે પણ આશુભ્યથી ન્યૂન હોતાં જ નથી.

દરેક કર્મ પ્રદેશોદયથી ભોગવીને ક્ષય કરાય છે પણ રસોદયથી ભોગવીને નહિ, જો રસોદયથી ભોગવીને જ ક્ષય થાય તો જીવ કયાં પછે ચોક્કે જઈ શકે નહિ.

જે ક્રિયામાં ફરીથી ઉત્પન્ન ન થાય તેવી રીતે વિશેષપણે વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મોના ઘાત કરવામાં આવે તે કેવલિ સમુદ્ધાત કહેવાય છે.

કેવલિ સમુદ્ધાત કરતો આત્મા પ્રથમ સમયે પોતાના શરીરમાંથી કેટલાક આત્મપ્રદેશો બહાર કાઢી બહાર તથા ચહેાળાઈથી શરીર પ્રમાણ અને લંગાઈથી ચૈદ રબળુ પ્રમાણ હંડ, બીજા સમયે પૂર્વ-પશ્ચિમ અથવા દક્ષિણ-ઉત્તર કપાટ, ત્રીજા સમયે બાકી રહેલ દિશામાં બીજું કપાટ બનાવી મંથન કરે છે. અને ચોથા સમયે, મંથનના આંતરા પૂરી લોક વ્યાપી થાય છે. ત્યારબાદ પાંચમા સમયે મન્યાનનો, છઠ્ઠા સમયે કપાટનો સાતમા સમયે હંડ રૂપે કરેલ આત્મપ્રદેશોના સંકેત કરી આઠમા સમયે સ્વશરીરસ્થ થાય છે.

પ્રથમના પાંચ સમય સુધી સમુદ્ધાતના માહાત્મ્યથી સમયે સમયે સ્થિતિઘાત અને રસઘાત કરે છે અને છઠ્ઠા સમયથી આ શુદ્ધસ્થાનકના અરમ સમય સુધી અંતર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણ અનેક સ્થિતિઘાતો તથા રસઘાતો કરે છે.

આ સમુદ્ધાતમાં રહે પ્રશસ્ત પ્રકૃતિઓના રસનો અપ્રશસ્ત પ્રકૃતિઓમાં નાખી ઘાત કરે છે. આ શુભસ્થાનકનો અંતર્મુદ્દર્ત કાળ બાકી રહ્યો હતો કેવાલ સમુદ્ધાત કરીને અથવા કયાં વિના પણ સર્વ કેવલિઓ લેશ્યાના નિરોધ માટે તથા સમયે સમયે થતા યોગનિમિત્તક સમય પ્રમાણ સાતાવેદનીયના બંધને અટકાવવા માટે યોગનિરોધ કરે છે.

ત્યાં પ્રથમ અંતર્મુદ્દર્તમાં બાહર કાયયોગથી બાહર મનોયોગ રોકી અંતર્મુદ્દર્ત પ્રમાણ સ્વભાવસ્થ રહી પુનઃ તે જ બાહર કાયયોગના બલથી અંતર્મુદ્દર્તમાં બાહર વચનયોગને રોકી વળી અંતર્મુદ્દર્ત સ્વભાવસ્થ રહી અંતર્મુદ્દર્તમાં ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસને રોકે છે. ત્યારબાદ અંતર્મુદ્દર્ત તદવસ્થ રહી અંતર્મુદ્દર્તમાં સૂક્ષ્મ કાયયોગના બળથી અને કેટલાક આચાર્યોના મતે બાહર કાયયોગના બળથી બાહર કાયયોગને રોકે છે.

તે બાહર કાયયોગને રોકતાં પૂર્વસ્પર્શકોની નીચે અંતર્મુદ્દર્ત કાળ સુધી હરેક સમયે અનાદિ સંસારમાં પ્રથમ કોઈવાર ન કયાં હોય તેવી રીતે અત્યંત અદ્ય યોગ કરવા રૂપ અપૂર્વ સ્પર્શકો કરે છે. તે અપૂર્વ સ્પર્શકો પૂર્વ સ્પર્શકોના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલાં જ કરે છે.

ત્યારબાદ પૂર્વ અને અપૂર્વ સ્પર્શકોમાંથી વીચ વ્યાપારની પ્રથમાદિ વર્ગલાઓ બહેણ કરી એકોત્તર વૃદ્ધિનો ત્યાગ કરવા પૂર્વક પુનઃ અત્યંત અદ્યયોગ કરવા રૂપ કિટ્ટિઓ અંતર્મુદ્દર્ત કાળમાં સમયે સમયે અને કુલ પણ સૂચિએલિના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કરે છે.

યોગકિટ્ટિઓ કયાં બાદ પૂર્વ-અપૂર્વ સ્પર્શકોનો નાશ કરે છે, ત્યારબાદ અંતર્મુદ્દર્ત કાળસુધી સૂક્ષ્મ કિટ્ટિગત યોગવાળો થાય છે.

અંતર્મુદ્દર્ત કાળ બાદ સૂક્ષ્મ કાયયોગના બળથી અંતર્મુદ્દર્તમાં સૂક્ષ્મ મનોયોગને રોકી અંતર્મુદ્દર્ત સ્વભાવસ્થ રહી પુનઃ અંતર્મુદ્દર્તમાં તે જ સૂક્ષ્મ કાયયોગથી સૂક્ષ્મ વચનયોગને રોકી ફરીથી અંતર્મુદ્દર્ત પર્યંત તદવસ્થ રહે છે.

સૂક્ષ્મ કાયયોગથી જ અંતર્મુદ્દર્તકાળમાં સૂક્ષ્મ કાયયોગને રોકતાં સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતી નામે શુકલધ્યાનમાં આરૂઢ થઈ સમયે સમયે કિટ્ટિઓનો નાશ કરે છે. આ ધ્યાનના સામર્થ્યથી આત્મા આત્મપ્રદેશી વહન-ઉદરાદિ શરીરના પોલાણબાજોને પૂરી પોતાના એક તૃતીયાંશ ભાગ પ્રમાણ આત્મપ્રદેશોનો સંકેત કરી સ્વશરીરના બેતૃતીયાંશ ભાગ પ્રમાણ અવગાહેના રાખે છે.

આ અંતર્મુદ્દર્તના અંતે એટલે આ શુભસ્થાનકના અન્ય સમયે (૧) સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતી ધ્યાન (૨) સઘળી કિટ્ટિઓ (૩) સાતાનો બંધ (૪) નામ-જોત્રની ઉદ્દીરણ (૫) યોગ (૬) શુકલદેશ (૭) સ્થિતિઘાત તથા રસઘાત આ સાતં ભાવો એકી સાથે વિમુક્ત પામે છે અને તે સમયે સત્તાગત સર્વ કર્મો અયોગિ શુભસ્થાનકના કાળ સમાન સ્થિતિવાળાં રહે છે. વળી સત્તા હોવા છતાં અયોગિ શુભસ્થાનકે જેઓનો ઉદય નથી તે પ્રકૃતિઓ સ્વરૂપ સત્તાની અપેક્ષાએ અયોગિ શુભસ્થાનકના કાળથી એક સમય ન્યૂન સ્થિતિવાળાં રહે છે, ત્યારબાદ આત્મા અયોગિકેવલી થાય છે.

(૧૪) અયોગિકેવલી ગુણસ્થાનકઃ—પૂર્વે કહેલ યોગો ન હોય એવા કેવલજ્ઞાનિઓનું જે ગુણસ્થાનક તે અયોગિકેવલિ ગુણસ્થાનક.

આ ગુણસ્થાનકે વર્તમાન આત્મા કર્મોનો ક્ષય કરવા 'બ્યુપરતક્ષિયા અનિવૃત્તિ નામે શુદ્ધધ્યાનના ચોથા પાયા પર આરૂઢ થાય છે અને સ્થિતિઘાત, રસઘાત આદિ કોઈપણ વિશિષ્ટ પ્રકારના પ્રયત્ન વિના ભગવંત અહિં જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય છે તેને અનુભવવા દોરા ક્ષય કરે છે અને જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય નથી તેઓને વેધમાન પ્રકૃતિઓમાં સ્તિબ્ધ સંક્રમણ સંક્રમાવે એમ અયોગિ અવસ્થાના દ્વિચરમ સમય સુધી બાંધેલાં દ્વિચરમ સમયે જેનો ઉદય નથી એવી (૭૨) યોતેર પ્રકૃતિઓનો સ્વરૂપ સત્તાની અપેક્ષાએ વિચ્છેદ થાય છે અને મનુષ્યગતિ વગેરે ઉદયવાળી (૧૩) તેર પ્રકૃતિઓનો સત્તામાંથી ચરમ સમયે નાશ થાય છે. અન્ય આઆયોના મતે મનુષ્યાનુપૂર્વિનો ઉદય ન હોવાથી દ્વિચરમ સમયે તેના સહિત (૭૩) તોતેર પ્રકૃતિઓ અને ચરમ સમયે બાકીની બાર પ્રકૃતિઓ સત્તામાંથી નષ્ટ થાય છે.

સ્તિબ્ધ સંક્રમણ પોતાની મૂળકર્મની ઉદયવાળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં જ થાય છે, એને પ્રદેશોદય પણ કહેવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે ચૌદ ગુણસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ કરી પછીના સમયે કર્મસંખંધથી ચુકત થવા રૂપ સહકારી કારણથી ઉપપન્ન થયેલ સ્વભાવ વિશેષથી શિંગના બંધમાંથી છુટા થયેલ ચોરઠાની જેમ અહિં જેટલા પ્રદેશને અવગાહી રહેલ છે ઉપર પણ તેટલા જ પ્રદેશોને અવગાહન કરતા કેવલિ ભગવંત અનુભૂષીએ તે જ સમયે લોકના અંતે જઈ સાશ્વતકાળ પથંત રહે છે, પરંતુ સંસારના બીજબૂત રાગ-દ્વેષનો સર્વથા અભાવ હોવાથી પુનઃ કર્મબંધના અભાવે ફરી સંસારમાં આવતા નથી.

ચૌદ ગુણસ્થાનકનો કાળ

પ્રથમ ગુણસ્થાનકઃ—અભવ્યને અનાદિ અનંત કાળ, ભવ્યને અનાદિ સાન્ત અને સમ્યક્તેવથી પતિતને સાદિ સાન્ત=અધન્યથી અંતરુદ્ધર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી-દેશોનપુદ્ગલપરાવર્ત કાળ છે.

સાત્વાહન-અધન્યથી ૧ સમય, ઉત્કૃષ્ટથી. ૬ આવલિકા.

ત્રિશ્ર, ક્ષીણમોહ, અને અયોગિ કેવલી-આ ત્રણેનો અધન્ય-ઉત્કૃષ્ટ કાળ અંતરુદ્ધર્ત છે. એટલું વિશેષ કે-અયોગિ ગુણસ્થાનકનો કાળ પાંચ હસ્તશ્વરના ઉચ્ચાર પ્રમાણ અંતરુદ્ધર્ત છે.

અવિરતિ સમ્યગદષ્ટિ-અધન્યથી અંતરુદ્ધર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી સાધિક તેત્રીશ સાગરોપમ.

દેશવિરતિ તથા સયોગિકેવલી=અધન્યથી અંતરુદ્ધર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોઠ વર્ષ.

છદ્ધાથી અગિયારમા સુધીનાં છ ગુણસ્થાનકનો અધન્યથી ચરણની અપેક્ષાએ એક સમય અન્યથા અધન્ય-ઉત્કૃષ્ટ બંને પ્રકારે અંતરુદ્ધર્ત.

॥ चतुर्दशजीवस्थानेषु योगानां यन्त्रकम् ॥

[illegible]

॥ चतुर्दशजीविस्थानकेषु उपयोगानां यन्त्रकम् ॥

उपयोग	मतिआद्यान	श्रुत आद्यान	निवर्गआद्यान	मतिआद्यान	श्रुतआद्यान	अवधिआद्यान	अन उपयोगान	प्रेषणआद्यान	अक्षिण	अवधिआद्यान	अवधिआद्यान	प्रेषणआद्यान	अक्षिण
अग्नेन्द्रिय सुक्ष्म अपयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०
अग्नेन्द्रिय सुक्ष्म पयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०
अग्नेन्द्रिय व्याहर अपयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०
अग्नेन्द्रिय व्याहर पयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०
तेजन्द्रिय अपयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०
तेजन्द्रिय पयोग	१	१	०	०	०	१	०	०	०	१	०	०	०
तेजन्द्रिय अपयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०
तेजन्द्रिय पयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०
अक्षिणन्द्रिय अपयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०
अक्षिणन्द्रिय पयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०
अक्षिण ५ जे० अपयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०
अक्षिण ५ जे० पयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	१	१	०	०	०
अक्षिण ५ जे० अपयोग	१	१	०	०	०	०	०	०	१	१	०	०	०
अक्षिण ५ जे० पयोग	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
कुल	१४	१४	१	१	१	१	१	१	३	१४	१	१	

भाग संख्या	उपयोग—										कुल
	सति अद्यान	श्रुत अद्यान	विश्वगद्यान	सतिद्यान	श्रुतद्यान	अवधिद्यान	अनारभ्यद्यान	वैद्यद्यान	अक्षरशून्य	अवक्षरशून्य	वैद्यशून्य
यथाप्रभात	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
होमविरति	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
भावनरति	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
क्षुद्रशून्य	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
अवक्षुद्रशून्य	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
वैद्यक्षुद्रशून्य	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
कृष्ण लेखा	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
नील लेखा	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
कापोत लेखा	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
तमे लेखा	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
रश्मिलेखा	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
शुक्ल लेखा	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
लेख	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
अक्षरलेख	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
क्षयिक	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
क्षयोपशमिक	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
अपशमिक	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
मिश्र	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
साम्याहन	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
मिथ्याहन	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
संवि	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
असंवि	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
आकार	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
अकार	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
कुल भाग संख्या	४०	४०	४०	४४	४४	४४	४०	४१	४०	४०	४०

॥ चतुर्दशगुणस्थानेषु योगानां यन्त्रकम् ॥

-गुणस्थानके-	-योगी-													
	सत्य भनयोग	असत्य भनयोग	सत्यासत्य भनयोग	असत्याभूषा भनयोग	सत्य वयनयोग	असत्य वयनयोग	सत्यासत्य वयनयोग	असत्याभूषा वयनयोग	वैकिर्मान्ध्र क्षययोग	वैद्वि क्षययोग	आकारक सिद्ध क्षययोग	आकारक क्षययोग	औदारिक सिद्ध क्षययोग	औदारिक क्षययोग
मिथ्यादृष्टि गुणस्थान	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१
साक्षाद्वदन	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१
सम्भगमिथ्यादृष्टि (मिश्र)	१	१	१	१	१	१	१	१	०	१	०	०	१	०
अविरति सम्भगदृष्टि	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१
दृष्टविरति	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	०	०	१	०
अभक्तसंयत	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	०
अप्रभक्तसंयत	१	१	१	१	१	१	१	१	०	१	०	१	१	०
अपूर्वकरण	१	१	१	१	१	१	१	१	०	०	०	०	१	०
अनिवृत्तिभाहार संपराय	१	१	१	१	१	१	१	१	०	०	०	०	१	०
सुहृत् संपराय	१	१	१	१	१	१	१	१	०	०	०	०	१	०
छिप्रांतकषाय वीतराग छादय	१	१	१	१	१	१	१	१	०	०	०	०	१	०
क्षीणकषाय वीतराग छादय	१	१	१	१	१	१	१	१	०	०	०	०	१	०
सयोगी केवल	१	०	०	१	१	०	०	१	०	०	०	०	१	१
अयोगी केवल	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
कुल भाग्यलुब्ध	१३	१२	१२	१३	१३	१२	१२	१३	५	७	१	२	४	४

॥ चतुर्दशगुणस्थानकेषु उपयोगानां यन्त्रकम् ॥

उपयोग शुद्धस्थानम्	मतिअमान	श्रुत अमान	विक'मान	मतिमान	श्रुतमान	अवधिमान	मनाःपरवमान	इवमान	अश्रुदश'न	अवश्रुदश'न	अनविदश'न	इवदश'न	इव उपयोग
सिध्दादृष्टि	१	१	१	०	०	०	०	०	१	१	०	०	५
सारवादन	१	१	१	०	०	०	०	०	१	१	०	०	५
मिथ	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१	१	०	६
अविरति	०	०	०	१	१	१	०	०	१	१	१	०	६
हेमविरति	०	०	०	१	१	१	०	०	१	१	१	०	६
अमरस'यत	०	०	०	१	१	१	१	०	१	१	१	०	७
अप्रमरस'यत	०	०	०	१	१	१	१	०	१	१	१	०	७
अभुव'दश'य	०	०	०	१	१	१	१	०	१	१	१	०	७
अनिवृत्तिवादे स'पराय	०	०	०	१	१	१	१	०	१	१	१	०	७
सूक्ष्म स'पराय	०	०	०	१	१	१	१	०	१	१	१	०	७
उपधात गोळ	०	०	०	१	१	१	१	०	१	१	१	०	७
क्षीयगोळ	०	०	०	१	१	१	१	०	१	१	१	०	७
सयोगी	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	१	२
अयोगी	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	१	२
कुल शुद्धस्थान	३	३	३	१०	१०	१०	७	२	१२	१२	१०	२	

		-भागाव्याख्या-		-लघुव्याख्या-	
नरकगति	०	०	०	०	०
तिथ्यागति	०	०	०	०	०
भुलुभगति	०	०	०	०	०
दिवगति	०	०	०	०	०
अश्रुनिद्रय	०	०	०	०	०
हान्द्रय	०	०	०	०	०
श्रीनिद्रय	०	०	०	०	०
अश्रुनिद्रय	०	०	०	०	०
पञ्चनिद्रय	०	०	०	०	०
भूषणीकाय	०	०	०	०	०
अपकाय	०	०	०	०	०
तुलिकाय	०	०	०	०	०
वायुकाय	०	०	०	०	०
वनरपतिकाय	०	०	०	०	०
असकाय	०	०	०	०	०
भनोयोग	०	०	०	०	०
वचनयोग	०	०	०	०	०
काययोग	०	०	०	०	०
आवेद	०	०	०	०	०
पुरषवेद	०	०	०	०	०
नृपुंसकवेद	०	०	०	०	०
कोष	०	०	०	०	०
मान	०	०	०	०	०
माया	०	०	०	०	०
दोष	०	०	०	०	०
भक्तिअज्ञान	०	०	०	०	०
श्रुतअज्ञान	०	०	०	०	०
विभंगज्ञान	०	०	०	०	०
भक्तिज्ञान	०	०	०	०	०
श्रुतज्ञान	०	०	०	०	०
अवधिज्ञान	०	०	०	०	०

॥ मार्गणस्थानकेषु गुणस्थानकानां यन्त्रयम् ॥

[illegible]

પ્રશ્નોત્તરી

પ્ર-૧ પંચસંશ્લેષ નામ કેમ રાખ્યું છે ?

ઉ૦ શતક, સપ્તતિકાં, કથાચત્રાણુત, સત્કર્મ અને કર્મપ્રકૃતિ આ પાંચ ગ્રંથનો ભથ્થા યોગોપયોગ માર્ગણા, બંધક, બંધવ્ય, બંધહેતુ અને બંધવિધિ એ પાંચ વિષયોનો સંશ્લેષ હોવાથી 'પંચસંશ્લેષ' નામ છે.

પ્ર-૨ આ ગ્રંથના મૂળકર્તા કોણ ? વર્તમાનમાં આની ઉપર કઈ કઈ ટીકાઓ મળે છે ?

ઉ૦ આ મૂળગ્રંથના કર્તા ચન્દ્રધર મહત્તરાચાર્ય છે, આની ઉપર સ્વોપજ્ઞટીકા તથા ૫૦ શ્રી મહાયગિરિજી મહારાજોએ બનાવેલ કોમ બે ટીકા મળે છે.

પ્ર-૩ વીર્ય અને યોગમાં શું તફાવત છે ?

ઉ૦ વીર્યોન્તરાય કર્મના સંપૂર્ણ ક્ષયથી કે ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થયેલ જે વીર્યલબ્ધિ તેને વીર્ય કહેવાય છે. અને મન, વચન, કાયાના અવલંબનદ્વારા જે વીર્યનો વપરાશ જોટલે કે આત્મપ્રદેશોત્તરુ સ્ફુરણ તે યોગ, અર્થાત સકરણવીર્ય તે યોગ, તે તેરમ્બ શુભસ્થાનક સુધીના આત્માઓને જ હોય છે. પરંતુ સિદ્ધ પરમાત્માઓ કે અયોગિ મહાત્માઓને અનન્તવીર્ય હોવા છતાં સકરણવીર્યનો અભાવ હોવાથી તે વીર્યને યોગ કહી શકાય નહિ.

પ્ર-૪ જ્ઞાન અને અજ્ઞાનમાં શું તફાવત છે ?

ઉ૦ આત્મવિકાસમાં ઉપયોગી, વિરતિ પ્રાપ્ત કરાવનાર, અલ્પ કે વિશેષ પ્રમાણમાં જે બોધ તે જ્ઞાન અને તેનાથી વિપરીત અર્થાત આત્મવિકાસને રોકનાર, યથેચ્છ બોધ કરાવનાર, સંસારચુલ્લિ કરાવનાર જે જ્ઞાન તે અજ્ઞાન.

પ્ર-૫ સામાન્યથી દર્શન અને જ્ઞાન બન્નેમાં બોધ છે તે તે બન્નેમાં શું વિશેષતા છે ?

ઉ૦ કોઈપણ પદાર્થનો ભતિ, લિંગ, આકૃતિ આદિ વિશેષ ધર્મો વિના સાત સામાન્ય પણે થતો જે બોધ તે દર્શન અને તે પદાર્થનો ભત્યાદિ અનેક ધર્મો વિશિષ્ટ જે બોધ તે જ્ઞાન.

પ્ર-૬ લબ્ધિ અપર્યાપ્ત અને કરણ અપર્યાપ્તમાં શું વિશેષતા છે ?

ઉ૦ જે છવ સ્વયોચ્ચ પરાપ્તિઓ પૂર્ણ કર્યા વિના જ મરે તે લબ્ધિ અપર્યાપ્ત કહેવાય અને જે છવે હજી સ્વયોચ્ચ પરાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી નથી તેમજ ભવિષ્યમાં કરે અથવા ન પણ કરે તે કરણ અપર્યાપ્ત.

૫-૭ કરણ અપયોપ્ત એવ લઙ્ગિય પયોપ્ત હોય કે લઙ્ગિય અપયોપ્ત ?

ઉ૦ વર્તમાનમાં કરણ અપયોપ્ત હોવા છતાં ભવિષ્યમાં સ્વયંભૂત પયોપ્તિઓ અવશ્ય પૂર્ણ કરવાનો જ હોય તો તે લઙ્ગિય પયોપ્ત, અને સ્વયંભૂત પયોપ્તિઓ પૂર્ણ ન જ કરવાનો હોય તો તે લઙ્ગિય અપયોપ્ત, અર્થાત્ કરણ અપયોપ્ત લઙ્ગિય પયોપ્ત પણ હોય અને લઙ્ગિય અપયોપ્ત પણ હોય.

૫-૮ લઙ્ગિય અપયોપ્ત એવ કરણ અપયોપ્ત જ હોય કે કરણ પયોપ્ત પણ હોય ?

ઉ૦ લઙ્ગિય અપયોપ્ત કરણ અપયોપ્ત જ હોય પરંતુ કરણપયોપ્ત ન હોય, અપેક્ષા વિશેષે હોય પણ ખરો, તે માટે શ્રી જૈન ગ્રંથકર મહાન-મહેસાણાથી પ્રકાશિત થયેલ નવ-તરવ ગાથા ૬૬૭ વિવેચન ભુજો.

૫-૯ લઙ્ગિય પયોપ્ત એવ કરણ અપયોપ્ત હોય કે કરણ પયોપ્ત ?

ઉ૦ લઙ્ગિય પયોપ્ત સ્વયંભૂત પયોપ્તિઓ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી કરણ અપયોપ્ત હોય અને પૂર્ણ થયા બાદ કરણ પયોપ્ત હોય.

૫-૧૦ કરણ પયોપ્ત એવ લઙ્ગિય પયોપ્ત હોય કે લઙ્ગિય અપયોપ્ત ?

ઉ૦ કરણ પયોપ્ત એવ લઙ્ગિય પયોપ્ત જ હોય પણ લઙ્ગિય અપયોપ્ત ન હોય, અપેક્ષા-વિશેષ માટે ઉપરોક્ત નવતરવ ગાથા ૬૬૭ વિવેચન ભુજો.

૫-૧૧ અસંગી અને સંમૂલ્લિખમાં શું તફાવત છે ?

ઉ૦ બંનેના શબ્દાર્થ ભુજા છે. પરંતુ ભાવ એક જ છે. અર્થાત્ હીલકાલિકી સંજ્ઞા વિનાનાં જીવોને અસંગી કહેવાય છે અને માતા-પિતાના સંયોગ વિના તેમજ દેવશબ્દા તથા કુંભીમાં ઉત્પન્ન થયેલ જીવો સિવાયનાં જીવોને સંમૂલ્લિખ કહેવાય છે. અર્થાત્ દેવ, નરક અને ગર્ભજ તિથ્ય-મતુઓ સિવાયનાં સર્વજ્ઞ સંસારી જીવો અસંગી અથવા સંમૂલ્લિખ કહેવાય છે.

૫-૧૨ સંગી જીવો ગર્ભજ જ હોય ?

ઉ૦ દેવો અને નારકો ગર્ભજ ન હોવા છતાં સંગી છે એટલે ગર્ભજ હોય તે સંગી જ હોય પરંતુ સંગી હોય તે ગર્ભજ હોય પણ ખરા અને ન પણ હોય.

૫-૧૩ અસંગિ-પચેન્દ્રિયમાં અને અસંગિ-માર્ગજ્ઞમાં કેટલા અને કયાં કયાં જીવો હોય ?

ઉ૦ અસંગિ-પચેન્દ્રિયમાં પોતાનાં પયોપ્ત-અપયોપ્ત રૂપ બે અને અસંગિ-માર્ગજ્ઞમાં સંગિ-પયોપ્ત-અપયોપ્ત વર્ગિત શેષ આર જીવો હોય.

૫-૧૪ જ્ઞાન, આરિય તેમજ લઙ્ગાદિક માર્ગજ્ઞોમાં અજ્ઞાન, અવિરતિ અને અસંવ્યાદિકર્તુ અલ્પ શા માટે ?

ઉ૦ જ્ઞાનાદિ ઉપરોક્ત એકેક મૂળમાર્ગજ્ઞોમાં સર્વ સંસારી જીવોનાં સમાવેશ કરવાનો હોવાથી તેના પ્રતિપક્ષભૂત અજ્ઞાનાદિ-લોહો પ્રજ્ઞ અલ્પ-કરેલ છે.

પ્ર-૧૫ અદી દીપની બહાર રહેલ છવોના તેમજ દેવાદિકના મનના ભાવોને મનપર્યવજ્ઞાની જાણી શકે કે નહિ ?

ઉ૦ તિચ્છુ" અદીદીપ પ્રમાણ મતુષ્ય ક્ષેત્રમાં, ઉપર જ્યોતિષયજ્ઞના ઉપરના તળ ભાગ સુધી અને નીચે અધોગ્રામ સુધીના ક્ષેત્રમાં રહેલ અગર બહારથી ઉપરોક્ત ક્ષેત્રમાં આવેલ સંસિ-પંચેન્દ્રિયના મનના ભાવોને મનપર્યવજ્ઞાની જાણી શકે પણ ઉપરોક્ત ક્ષેત્રની બહાર રહેલ છવોના નહિ.

પ્ર-૧૬ કેવલજ્ઞાનીને માત્ર કેવલજ્ઞાન જ હોય કે પાંચે જ્ઞાન હોય ?

ઉ૦ કેટલાક આચાર્યોના મતે માત્ર કેવલજ્ઞાન જ હોય ત્યારે કેટલાક આચાર્યોના મતે પાંચે જ્ઞાનો હોય છે.

પ્ર-૧૭ ચક્ષુ અને અચક્ષુશ્ચૈન માર્ગોણમાં પ્રથમના બાર શુષ્કસ્થાનક જણાવેલ છે તેા શું કેવલી ભગવંતેા ચક્ષુ આદિથી જોઈ કે સાંભળી વગેરે ન શકે ?

ઉ૦ કેવલજ્ઞાન-દર્શનથી સમસ્ત ભાવો જાણતા જ હોય છે-માટે તેઓને કંઈ જોવા કે સાંભળવા જેવું રહેતું નથી એટલે કે તેના કાર્યનો અભાવ હોવાથી ચક્ષુદર્શનાદિ હોવા છતાં તેની વિવક્ષા કરી નથી.

પ્ર-૧૮ એક જ છવને આઆય સંસારચક્રમાં ચૌદ શુષ્કસ્થાનકમાંથી કયા કયા શુષ્કસ્થાનકેા ઉદ્ભૂતથી કેટલીવાર પ્રાપ્ત થઈ શકે ?

ઉ૦ બારસું, તેરસું, ચૌદસું શુષ્કસ્થાનક એક જ વાર, આઠસું, નવસું, દશસું, શુષ્કસ્થાનક ચઢવાની અપેક્ષાએ પાંચ વાર અને ઉપશમશેષિથી પરવાની. અપેક્ષાએ પણ ગણીએ તેા કુલ નવ વાર, અગિયારસું શુષ્કસ્થાન ચાર વાર, બીસું શુષ્કસ્થાનક પાંચ વાર છકું સાતસું સંખ્યાતી વાર, પાંચસું, ચૌથું, ત્રીસું અને પહેલું અસંખ્યાતીવાર પ્રાપ્ત થાય, પરંતુ ત્રીજા શુષ્કસ્થાનક માટે સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ કયાંય જોવામાં આવ્યો નથી.

પ્ર-૧૯ છવ કયા શુષ્કસ્થાનકે મરી શકે અને કયા શુષ્કસ્થાનકે મરી ન શકે-તેમજ કયા કયા શુષ્કસ્થાનકેા પરલવમાં સાથે લઈ જઈ શકે ?

ઉ૦ મિશ્ર સિવાય એકથી અગિયાર જોમ દશ શુષ્કસ્થાનકે મરી શકે અને ચૌદમા શુષ્કસ્થાનકે પણ મરી શકે પરંતુ તે મરણને નિર્વાણ કહેવાય છે ત્રીજે, બારમે અને તેરમે મરતો જ નથી, અને પહેલું, બીસું, ચૌથું શુષ્કસ્થાનક લઈ પરલવમાં જઈ શકે છે.

પ્ર-૨૦ સિદ્ધાત્માઓને કયું શુષ્કસ્થાનક હોય ?

ઉ૦ સિદ્ધ પરમાત્માઓને સર્વોત્તમ શુષ્કસ્થાનક હોય છે. પરંતુ અહિં સંસારસ્થ છવોની અપેક્ષાએજ ચૌદ શુષ્કસ્થાનકેા જતાવવામાં આવ્યાં છે અને તેથી જ સિદ્ધોને શુષ્કસ્થાનક જતાવેલ નથી.

પ્ર-૨૧ વર્તમાનકાળે ભરતક્ષેત્રમાં કેટલાં શુષ્કસ્થાનક હોય ?

૯૦ અહિં જન્મેલાની અપેક્ષાએ ૧ થી ૭ અને અન્યસ્થાને જન્મેલાની અપેક્ષાએ ચૌદે ચૌદ ગુણસ્થાનકો પશુ હોઈ શકે.

પ્ર-૨૨ અહિં પાંચમા આરામાં કેટલાં ગુણસ્થાનક હોય ?

૯૦ ચૌદ ચૌદ ગુણસ્થાનકો હોઈ શકે.

પ્ર-૨૩ અસંજિ-નારકો કોને કહેવાય ? વળી આ જ રીતે અસંજિ-દેવો કહેવાય કે નહિ ?

૯૦ જે અસંજિ પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત તિલચો કાળ કરીને નરકમાં ગયેલા છે તેઓને વ્યવહારથી અસંજિ-નારકો કહેવાય છે પરંતુ વાસ્તવિક રીતે નહિ, એ જ પ્રમાણે અસંજિમાંથી કાળ કરી દેવ થયેલ વ્યતર સુધીના દેવોને અસંજિ-દેવો પણ કહી શકાય એમ લાગે છે.

પ્ર-૨૪ અવધિજ્ઞાની મનના ભાવો બાણી શકે કે નહિ ?

૯૦ અમુક વિશિષ્ટ પ્રકારના અવધિજ્ઞાનીઓ મનના ભાવ બાણી શકે.

પ્ર-૨૫ અવધિજ્ઞાની અને મનઃપર્થવજ્ઞાની એમ બન્ને મનના ભાવો બાણી શકે તો તે બન્નેમાં વિશેષતા શું ?

૯૦ અવધિજ્ઞાની મનના ભાવો જોઈ શકે અને જે સ્વરૂપમાં બાણે તેનાં કરતાં મનઃપર્થવજ્ઞાની વધારે પ્રમાણમાં અને વધુ સ્પષ્ટ બાણી શકે, તેમજ દરેક મનઃપર્થવજ્ઞાની મનના ભાવો બાણે પણ દરેક અવધિજ્ઞાની મનના ભાવો બાણી શકે નહિ.

પ્ર-૨૬ અવધિ અને મનઃપર્થવ એ બંને જ્ઞાનનો વિષય રૂપી પદાર્થને જ બાણવાનો છે તો તે જ્ઞાનોથી અરૂપી જોવા મનના ભાવો શી રીતે બાણી શકાય ?

૯૦ આ બન્ને જ્ઞાનોથી આત્મા સંજિ-પંચેન્દ્રિય છોડીને મનપણે પરિણામાવેલ મનોવર્ગજ્ઞાન પુરૂષોત્તમને સાક્ષાત જુએ અને તેના આકારાદિથી ચિત્તન કરાયેલ પદાર્થોને અતુમાનથી બાણી શકે.

પ્ર-૨૭ આ દ્વારમાં કયા કયા મતાન્તરો આવેલ છે ?

૯૦ (૧) પ્રથકાર ઉત્પત્તિના બીજ સમયથી સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી મિશ્ર કાયયોગ માને છે બ્યારે અન્ય આચાર્યો શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી મિશ્ર અને પછી શુદ્ધ કાયયોગ માને છે.

(૨) પ્રથકાર અઊર્ધ્વેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત વગેરે ત્રણ જીવસ્થાનોમાં ચક્ષુદર્શન માનતા નથી બ્યારે કેટલાક આચાર્યો તેમને પણ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી ચક્ષુદર્શન માને છે.

(૩) ગાથા ૧૧ માં વિલંગ્મજ્ઞાનમાં જોહારિકમિશ્ર હોય નહિ એમ કહેલ છે બ્યારે ગાથા ૧૨ ચીની શ્રીકામાં વિલંગ્મજ્ઞાનમાં જોહારિકમિશ્ર હોય તેમ જણાવેલ છે.

(૪) આ પ્રથની શ્રીકામાં ચક્ષુદર્શન માર્ગજ્ઞાનમાં વૈકિયમિશ્ર અને આહારિકમિશ્રનો નિષેધ કર્યો છે બ્યારે અતુર્થઃ કર્મપ્રથમાં તેનો નિષેધ કરેલ નથી.

(૫) આ અંશમાં શુભસ્થાનકોમાં ચેળિ બતાવતાં મનોયોગ સંજ્ઞિ-પચેન્દ્રિય પથો-
પતને અને વચનયોગ પથોપ્ત બેષ્ટન્દ્રિયાદિક પાંચ શુભસ્થાનકોમાં અને કાયયોગ
સર્વ શુભસ્થાનકોમાં બતાવેલ છે ત્યારે માર્ગશ્લા-સ્થાનકોમાં શુભસ્થાનો બતાવતાં
મનોયોગમાં સંજ્ઞિ-પથોપ્ત, અપથોપ્ત બે, વચનયોગમાં પથોપ્ત-અપથોપ્ત વિકલેન્દ્રિય
અને અસંજ્ઞિ પચેન્દ્રિય, એમ આઠ અને કાયયોગમાં એકેન્દ્રિયના માત્ર ચાર શુભ-
સ્થાનક બતાવેલ છે. જ્યારે ચતુર્થ કર્મઅંશમાં વચનયોગમાં પથોપ્ત બેષ્ટન્દ્રિયાદિ
માત્ર પાંચ શુભસ્થાનો બતાવેલ છે.

(૬) ભગવતીશ્રી આદિ સૂત્રમાં અવધિદર્શનમાં ૧ થી ૧૨, કર્મઅંશાદિકમાં ૪ થી
૧૨ અને આ જ અંશમાં ગાથા ૨૦ માં ૩ થી ૧૨ અને ગાથા ૩૦ની ટીકામાં ૧
થી ૧૨ શુભસ્થાનક કહ્યા છે.

(૭) અહિં વિશ્વજ્ઞાનમાં સંજ્ઞિ-પથોપ્ત એક અને ચતુર્થ કર્મઅંશમાં સંજ્ઞિ-પથોપ્ત
અને અપથોપ્ત એમ બે શુભલેહ કહ્યા છે.

(૮) ઉપશમ સમ્યક્ત્વમાં શતકપૃષ્ઠચૂર્ણી આદિના મતે સંજ્ઞિ-પથોપ્ત એક અને
સપ્તતિકા ચૂર્ણીકારાદિના મતે સંજ્ઞિ-અપથોપ્ત-પથોપ્ત એમ બે શુભલેહ હોય છે.

(૯) અહિં તેમજ કર્મઅંશાદિકમાં ક્ષપકશ્રેણિમાં આતપ અને ઉષોતનો ક્ષય નવમા
શુભસ્થાનકે અને અપથોપ્ત તથા અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિનો ચૌદમાના દિવસમ સમયે
ક્ષય કહ્યો છે. જ્યારે આવશ્યક ચૂર્ણીકારે નવમા શુભસ્થાનકે અપથોપ્ત તથા અપ્ર-
શસ્ત વિહાયોગતિનો અને ચૌદમાના દિવસમ સમયે આતપ-ઉષોતનો ક્ષય કહ્યો છે.

(૧૦) કેટલાક આચાર્યો ક્ષપકશ્રેણિમાં નવમા શુભસ્થાનકે અપ્રત્યાખ્યાનીય વગેરે
આઠ કપાયોની વચ્ચે થીલુદિનિકાદિ સોલ પ્રકૃતિઓનો અને કેટલાક આચાર્યો થીલુ-
દિનિકાદિ સોલ પ્રકૃતિઓની વચ્ચે આઠ કપાયોનો ક્ષય માને છે.

(૧૧) અંશકાર વગેરે ઉપશમશ્રેણિના આરંભક અપ્રમત સંયત જ કહે છે ત્યારે
કેટલાક આચાર્યો ચોથાથી ચાતમા શુભસ્થાનકવર્તી શુભલેહ કહે છે.

(૧૨) અહિં તેમજ અન્ય કેટલાક અંશોમાં અનંતાનુબંધિનો ઉપશમ કરીને પશુ
ઉપશમશ્રેણિ કરે છે એમ કહ્યું છે ત્યારે કેટલાક અંશોમાં અનંતાનુબંધિનો ક્ષય
કરીને જ ઉપશમશ્રેણિ માંડે છે એમ કહ્યું છે.

(૧૩) કર્મઅંશાદિકના મતે ઉપશમ અને ક્ષપક એમ બંને શ્રેણિઓ એક જ
ભવમાં કરી શકાય જ્યારે સિદ્ધાન્તના મતે એક ભવમાં બેમાંથી એક જ શ્રેણી કરી
શકાય છે.

(૧૪) કેટલાક આચાર્યોના મતે કેવલી ભગવંતને મત્યાદિ ચાર જ્ઞાનો નહિ માત્ર
કેવળજ્ઞાન જ હોય જ્યારે કેટલાક આચાર્યોના મતે પાંચે જ્ઞાનો હોય છે.

(૧૫) આદિ સીવેદ અને પુરુષવેદમાં પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ અને સંજ્ઞિ પદો-
ન્દ્રિય એમ ચાર જીવલેદ કલા છે. અને ભગવતીજ સૂત્ર વગેરેમાં અસંજ્ઞાનાં અને
જીવસ્થાનોમાં નપુંસકવેદ જ કહ્યો છે.

પ્ર-૨૮ મિશ્ર ગુણસ્થાનકે જ્ઞાન હોય કે અજ્ઞાન ?

ઉ૦ જો આ ગુણસ્થાનકે સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ભાગ ઉદયમાં વધુ હોય તો મુખ્યત્વે જ્ઞાન
અને જો મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ભાગ વધારે ઉદયમાં હોય તો મુખ્યત્વે અજ્ઞાન, અને
જો બંનેનો સરખો ભાગ ઉદયમાં હોય તો અજ્ઞાનમિશ્રિત જ્ઞાન હોય છે. જુઓ આ
શ્રવણી ગા-૨૦ તેમજ તૃતીય કર્મશ્રવણ ગા૦ ૧૬ ની ટીકા. અને તેથી જ અમેાએ
કોષ્ટકમાં આ ગુણસ્થાનકે નવ ઉપયોગ જણાવ્યા છે.

પ્ર-૨૯ વર્તમાનમાં ભરતક્ષેત્રમાં જન્મેલાને કેટલા આદિત્ર હોય ?

ઉ૦ ઇવરિક સામાયિક આદિત્ર તથા જન્મે પ્રકારજીવ ઉદોપસ્થાપનીય આદિત્ર હોય.

પ્ર-૩૦ કલેક કેવલિઓ કેવલિ સમુદાયત કરે જ ?

ઉ૦ જે કેવલિ ભગવતોને આગ્રહ કરતાં જોય તથા અધાતી કર્મોની સ્થિતિસત્તા વધારે
હોય તેઓ કરે, બીજાઓ ન કરે.

પ્ર-૩૧ આયોજિકાકરણુ એટલે શું ? તેનાં બીજા કયા નામો છે ?

ઉ૦ કેવલીની દૃષ્ટિરૂપ મધોઠાવડે અત્યંત પ્રશસ્ત મન-વચન-કાયાનો વ્યાપાર, તે આયો-
જિકાકરણુ, એનાં આવરણકકરણુ અને આવર્જિતકરણુ એમ બે બીજા નામો છે.

પ્ર-૩૨ અપૂર્વ સ્પર્શક એટલે શું ?

ઉ૦ અનાદિ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા જીવે અંધ ક્ષારા કોઈપણ વાર ન કર્યા હોય
તેમાં સત્તામાં રહેલ કર્મપુણ્યલોને રક્ષાંશની એકોત્તર વૃદ્ધિનો ત્યાગ કર્યા વિના અત્યંત
હીન રસવાળાં કરવાં તે અપૂર્વસ્પર્શક.

પ્ર-૩૩ સંમૂર્તિમ મનુષ્યો કયાં ઉત્પન્ન થાય ?

ઉ૦ ગર્ભજ મનુષ્યોના ચૌદ અશુચિસ્થાનોમાં.

પ્ર-૩૪ અપૂર્વકરણુ ગુણસ્થાનકમાં 'વદસ્થાનપતિત'માં સંખ્યાતગુણહીન વગેરે આવે છે તે
તે શી રીતે હોય ? તે દ્વાન્ત સાથે સમજાવો.

ઉ૦ જેટલી સંખ્યા હોય તેમાંથી માત્ર સંખ્યાતમા ભાગ અસંખ્યાતમા ભાગ અને
અનંતમા ભાગ પ્રમાણ માત્ર સંખ્યા રહે તેને જ શાસ્ત્રીય પરિણાયામાં સંખ્યાત-
ગુણહીન વગેરે અનુકરે કહેવાય છે, જેમ-અસલી મૂળ સંખ્યા એક લાખની હોય
અને અસતકલ્પનાએ દશની સંખ્યાને સંખ્યાત, સોની સંખ્યાને અસંખ્યાત
અને હજારની સંખ્યાને અનંત કલ્પીએ તો લાખને દશ રૂપ સંખ્યાતી સંખ્યાએ
ભાગતાં, દશહજાર આવે, તે લાખની અપેક્ષાએ સંખ્યાતમે ભાગ છે અને તેજ
સંખ્યાતગુણ હીન કહેવાય, જો જ પ્રમાણે લાખને સો રૂપ અસંખ્યાતી સંખ્યાએ

ભાગતાં એક હજાર આવે તે લાખની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતમો ભાગ છે તેમજ અસંખ્યાતશુષ્કહીન કહેવાય અને તે જ લાખની સંખ્યાને હજાર રૂપ અનંત સંખ્યાએ ભાગતાં સો આવે તે લાખની અપેક્ષાએ અનંતભાગ છે તેને જ અનંતશુષ્કહીન કહેવાય.

પ્ર-૩૫ કૌષ્ઠિક વ્યક્તિએ ‘ગાય’ શબ્દ સાંભળ્યો અને કૌષ્ઠિક વ્યક્તિએ ‘ઘટ’ પદાર્થ જોયો અહિં આ બંને વ્યક્તિઓને કયું જ્ઞાન થયું કહેવાય ?

ઉત્તર ‘ગાય’ શબ્દ સાંભળવા છતાં અને ‘ઘટ’ પદાર્થ જોવા છતાં અનુક્રમે ‘ગાય’ શબ્દ થી અમુક પ્રકારનો ‘ગાય’ પદાર્થ વાચ્ય છે અને ‘ઘટ’ પદાર્થથી જોનો વાચક અમુક શબ્દ છે આવો બોધ ન થાય ત્યાં સુધી મતિજ્ઞાન અને ઉપદેશક બોધ થાય ત્યારે મુતજ્ઞાન થયું કહેવાય.

પ્ર-૩૬ યથાપ્રવૃત્તાદિકં ત્રણ કરણમાંથી અભવ્ય છવ કેટલાં કરણ કરે ?

ઉત્તર અભવ્યછવો માત્ર યથાપ્રવૃત્તકરણ કરે.

પ્ર-૩૭ સામાયિક કેટલા પ્રકારનાં છે ?

ઉત્તર મૃત, સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ એમ ચાર પ્રકાર છે.

પ્ર-૩૮ અભવ્યછવો ચારમાંથી કયું સામાયિક પામે, તેનાથી તેમને શું લાભ થાય ?

ઉત્તર અભવ્યો ચારમાંથી માત્ર મૃત સામાયિક પ્રાપ્ત કરે, તેનાથી સાદા નવ પૂર્વસુધીનો અભ્યાસ કરી શકે.

પ્ર-૩૯ અભવ્યો નવે તરવો માને કે નહિ ?

ઉત્તર અભવ્યો મોક્ષ સિવાય વધુમાં વધુ આઠ તરવો માને.

પ્ર-૪૦ અભવ્ય છવો જો મોક્ષને ન માને તો પછી ચારિત્ર શા માટે સ્વીકારે ? અને તેથી શું લાભ થાય ?

ઉત્તર અભવ્યો તીર્થંકર પરમાત્માની ઋદ્ધિ તેમજ તેઓશ્રી પાસે આવતા મહર્દિક દેવો તેમજ ઇન્દ્રાદિકને જોઈને શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માની ઋદ્ધિ અથવા દેવ-ઇન્દ્રાદિક પહું પ્રાપ્ત કરવા દ્રવ્ય ચારિત્રનો સ્વીકાર કરે છે, પણ ભાવચારિત્રનો નહિ, અને તેથી નવ ગ્રેવેયક સુધીનાં સુખો મેળવી શકે છે.

પ્ર-૪૧ બંધાયેલ બધાં જ કર્મ ભોગવવાં પડે કે ભોગવ્યા વિના પણ ક્ષય થાય ?

ઉત્તર બંધાયેલ બધાં જ કર્મ પ્રદેશથી અવરૂપ ભોગવવાં જ પડે પણ રસથી ભોગવે પણ ખરા અને ભોગવ્યા વિના પણ ક્ષય થાય.

પ્ર-૪૨ જોવું કયું કર્મ છે કે જે આખા બધાંમાં જોક જ વાર બંધાય ?

ઉત્તર આચ્યુબ્ય કર્મ.

પ્ર-૪૩ સ્તિબૂકલંકમ અને પ્રદેશોદયમાં શું ફેર છે ?

ઉત્તર કંઈ પણ ફેર નથી, બંને જોક જ છે.

પ્ર-૪૪ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પાંચમાંથી કેટલાં અને કયા કયા ચારિત્ર હોય.

ઉત્તર ચાવતકથિક સામાયિક, સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત એ ત્રણ ચારિત્ર હોય.

ચોદસવિહાવિ જીવાં વિવંધગા તેસિમંતિમો મેઓ ।

ચોદસહા સઠ્ઠે હુ કિમાઈસંતાઈપયનેયા ॥૧॥

ચતુર્દશવિધા અપિ જીવા વિવંધકાસ્તેષામન્તિમો મેદઃ ।

ચતુર્દશહા સર્વેઽપિ હુ કિમાદિસદાદિપદજ્ઞેયાઃ ॥૧॥

અર્થ—ચોદ પ્રકારના જીવો કર્મના બ'ધક છે. તેમાંનો અંતિમ ભેદ ચોદ પ્રકાર છે. સઘળા જીવભેદો કિમ્ આદિ, અને સત્ આદિ પદોથી બાણવા યોગ્ય છે.

ટીકાતુ—જેનું સ્વરૂપ પહેલા દ્વારની પાંચમી ગાથાની ટીકામાં કહ્યું છે, તેવા અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ બાહર જોકેન્દ્રિયાદિ ચોદ પ્રકારના જીવો જ્ઞાનાવસ્થાથી આઠે પ્રકારના કર્મના બ'ધક-બાંધનારા છે. તે ચોદ પ્રકારના જીવોમાંનો અંતિમ ભેદ જે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિયૈન્દ્રિય છે, તે મિથ્યાદષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકના ભેદે ચોદ પ્રકાર છે તથા પૂર્વોક્ત સૂક્ષ્મ જોકેન્દ્રિયાદિ ચોદ પ્રકારના જીવો, તેમજ ગુણસ્થાનકના ભેદે મિથ્યાદષ્ટિ આદિ જીવો 'કિમ્' આદિ અને 'સત્પદમરૂપણા' આદિ 'દ્વારો વડે યથાર્થ' સ્વરૂપે સમજવા યોગ્ય છે, 'તે હવે પછી સમજાવે છે. ૧

જે કર્મથી વર્ણન કરવા પ્રતિજ્ઞા કરી હોય તે કર્મથી વર્ણન કરતું જોઈએ. એ ન્યાયે પહેલા 'કિમ્' આદિ પદોવડે જીવની પ્રરૂપણા કરે છે—

કિં જીવા ? ઉવસમમાઈઈહિં માવેહિં સંજુયં દઢં ।

કસ્સ ? સરૂવસ્સ પહુ કેણન્તિ ? ન કેવહુ કયા ડ ॥૨॥

કિં જીવાઃ ? ઉપશમાદિમિમૈર્વિઃ સંયુતં દ્રવ્યમ્ ।

કસ્ય ? સ્વરૂપસ્ય પ્રમુઃ કેનેતિ ? ન કેનાપિ કૃતાસ્તુ ॥૨॥

અર્થ—જીવ કો શું છે ? ઉપશમાદિ ભાવો વડે સંયુક્ત દ્રવ્ય તે જીવ છે. કોનો પ્રભુ છે ? સ્વરૂપનો પ્રભુ છે. કોણે બનાવ્યો છે ? કોઈએ બનાવ્યો નથી.

ટીકાતુ—કિમ્ આદિ પ્રશ્નો દ્વારા જીવના સ્વરૂપને જણાવે છે તેમાં પહેલો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—

૧ દ્વાર જોડે જીવરૂપ વસ્તુને સમજવાના પ્રકાર. જીવનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ સમજવા માટે આવા આવા અનેક પ્રકારોની પૂરોત્તરોએ ગણવણ કરી છે, તેમાંથી આદિ કિમ્ આદિ અને સત્પદમરૂપણા આદિ પ્રકારો વડે જીવનું સ્વરૂપ સમજાવે છે.

પ્રશ્ન—જીવ એ શું છે-જીવનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—ઔપશમિક, ઔદયિક, સ્થાયિક, ક્ષાયોપશમિક, અને પારિણામિક ભાવો વડે યુક્ત જે દ્રવ્ય તે જીવ કહેવાય છે. એટલે કે આ ભાવોમાંથી જે ત્રણ ચાર કે પાંચ ભાવો જેની અંદર હોય છે, તે જીવ કે આત્મા કહેવાય છે.

શકા-ઔદયિકભાવ નિગોદથી માંડી સઘળાં સંસારી જીવોને હોય છે, અને ઔપશમિક તો કેટલાકને જ હોય છે, તો પછી ગાથાની શરૂઆતમાં ઔદયિક ભાવને છોડી શા માટે ઔપશમિકભાવનું અહંત્વ કહ્યું છે ?

ઉત્તર—જીવનું સ્વરૂપ જણાવતાં તેનું એવું સ્વરૂપ જણાવવું એટલે કે જે અસાધારણ હોય. કારણ કે એ પ્રમાણે અસાધારણ સ્વરૂપ જણાવે તોજ અન્ય પદાર્થોથી જીવ ભિન્ન છે એવું સમજાય, અન્યથા ન સમજાય. આ હેતુથી ઔદયિકાદિ અહંત્વ ન કરતાં ઔપશમિકાદિ ભાવોનું અહંત્વ કહ્યું છે.

એજ હકીકત સ્પષ્ટ કરે છે-ઔદયિક અને પારિણામિક એ બે ભાવ તો અજીવદ્રવ્યમાં પણ ઘટે છે, માટે તે ભાવો શરૂઆતમાં અહંત્વ કયાં નથી. ક્ષાયિકભાવ ઔપશમિક ભાવપૂર્વક જ થાય છે, કારણ કે કોઈ પણ જીવ ઉપશમભાવ પામ્યા વિના ક્ષાયિકભાવ પ્રાપ્ત કરતોજ નથી. કેમકે અનાદિ મિથ્યાત્વી પ્રહેલીવાર ઉપશમ સમ્યક્ત્વજ પ્રાપ્ત કરે છે; માટે તેને પણ શરૂઆતમાં ન મૂકયો. ક્ષાયોપશમિકભાવ ઔપશમિકભાવથી અત્યંત ભિન્ન નથી, તેથી શરૂઆતમાં ઔપશમિક ભાવનું અહંત્વ કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૨—જીવો કેના પ્રભુ-સ્વામિ છે ?

ઉત્તર—જીવો પોતાના સ્વરૂપનાજ પોતે સ્વામિ છે. આ નિશ્ચયનયનો અભિપ્રાય છે. કારણ કે કોઈથી છુટા થયેલા આત્માઓ કોઈ કોઈના સ્વામિ નથી, પરંતુ તથાસ્વભાવે પોતાના સ્વરૂપનાજ પોતે સ્વામિ છે. સંસારમાં જે સ્વામિ-સેવકભાવ જણાય છે, તે કર્મરૂપ ઉપાધિથી ઉત્પન્ન થયેલો હોવાથી ઔપાધિક છે, વાસ્તવિક નથી.

પ્રશ્ન ૩—જીવોને કોણે જનાવ્યા છે ?

ઉત્તર—જીવોને કોઈએ જનાવ્યાજ નથી, પરંતુ આકાશની જેમ અકૃત્રિમ છે. હમેશાં એક નિયમ છે કે ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુનો જરૂર નાશ થાય. જો જીવ ઉત્પન્ન થયેલો હોય તો તેનો પણ નાશ થાય. પરંતુ તેનો કોઈકાળે નાશ થતો નહિ હોવાથી અકૃત્રિમ છે.

૧ જે વસ્તુને જે સ્વરૂપ એટલે કે જે ગુણ અથવા ધર્મ જતાવવામાં આવે તે સ્વરૂપ તે જાતની દરેક વસ્તુમાં હોય અને તે સિવાયની વસ્તુમાં ન જ હોય તો તે અસાધારણ સ્વરૂપ કહેવાય, જેમ- ઉપયોગ એ જીવનું સ્વરૂપ છે, તો સઘળા જીવોમાં અધિક વા ન્યૂન પ્રમાણમાં કોઈને કોઈ ઉપયોગ અવશ્ય હોય છે અને જીવ સિવાયની વસ્તુમાં ઉપયોગ હોતો જ નથી, માટે ઉપયોગ એ જીવનું અસાધારણ સ્વરૂપ કહેવાય.

ટીકાકાર મહારાજ હવે છે કે-જીવો અકૃત્રિમ છે તેવું. યુક્તિપૂર્વક સવિસ્તૃત સ્વરૂપ ધર્મસંબંધિની ટીકામાં કહ્યું છે, ત્યાંથી બેઈ લેવું. અહિં અંતઃકૃતિના અવધી કહેવામાં આવ્યું નથી. ૨

કથં સરીરે લોષ વ હંતિ કેવચિર સર્વકાલં તુ ।

કહ માવજુયા જીવા દુગતિગચડપંચમીસેહિં ॥૩॥

કુઝ ? શરીરે લોકે વા મવન્તિ કિયચિરં ? સર્વકાલં તુ ।

કતિમાવજુતા જીવાઃ ? દ્વિકત્રિકચતુષ્ચમિષ્ટૈઃ ॥૩॥

અર્થ—જીવ કયાં રહે છે ? શરીર અથવા લોકમાં રહે છે. કેટલો કાળ જીવ રહેવાનો છે ? ? સર્વકાળ રહેવાનો છે. કેટલા ભાવ યુક્ત જીવો હોય છે ? બે ત્રણ ચાર કે પાંચ ભાવ યુક્ત જીવો હોય છે.

ટીકાનું—પૂર્વની ગાથામાં જીવનું સ્વરૂપ સમજવા ત્રણ પ્રશ્નો કરી તેના ઉત્તર આપ્યા છે. આ ગાથામાં બીજા ત્રણ પ્રશ્નો કરી તેના ઉત્તર આપે છે.

પ્રશ્ન ૪—જીવો કયાં રહે છે ?

ઉત્તર—જીવો પોત-પોતાના શરીરમાં રહે છે, અથવા લોકમાં રહે છે. તેમાં સામાન્ય વિચાર કરતાં જીવો લોકમાં રહે છે, અલોકમાં નહિ. કારણ કે તથાસ્વભાવે ધર્મોસ્તિકાય, અધર્મોસ્તિકાય, જીવ અને પુદ્ગલોનો અલોકમાં અભાવ છે. વિશેષ વિચાર કરતાં પોત-પોતાનો જીવ પોતપોતાના શરીરમાં રહે છે, પોતાના શરીરથી બહાર રહેતો નથી. કારણ કે શરીરના પરમાણુઓ સાથે આત્મપ્રદેશોનો પાણી અને દૂધની જેમ પરસ્પર એકાકાર સંબંધ છે.

કહ્યું છે કે—જીવ અને પુદ્ગલ પરસ્પર એકાકારરૂપે રહેલા છે, તેમાં આ જીવ છે અને આ શરીર છે એવો વિભાગ થઈ શકતો નથી. જેમ પાણી અને દૂધ એકાકારરૂપે રહેલા છે તેમાં આ પાણી અને આ દૂધ એવો વિભાગ થઈ શકતો નથી.

પ્રશ્ન ૫—જીવો કેટલાકાળ પર્થત જીવરૂપે રહેશે ? તેનો નાશ ક્યારે થશે ?

ઉત્તર—સર્વદા જીવો જીવરૂપે રહેશે, કોઈ કાળે તેઓનો નાશ થશે નહિ. અહિં ત્રીજા પ્રશ્નના ઉત્તરવડે જીવો અનંતકાળથી છે એમ કહ્યું. અને આ પ્રશ્નના ઉત્તરવડે અનંતકાળપર્થત જીવો જીવરૂપે રહેવાના છે એ કહ્યું. તાત્પર્ય એ કે જીવોને કોઈએ બનાવ્યા નથી તેથી અનાદિ કાળથી છે, અને અનંતકાળ પર્થત રહેવાના છે. એટલે કે અનાદિ અનંત છે, એમ સમજવું.

બ્યારે એમ છે ત્યારે યુક્ત અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા આત્માઓ પણ પોતાની એ સ્થિતિમાંથી કોઈ કાળે નહિ થશે નહિ, પરંતુ હંમેશા માટે જ્ઞાન દર્શન આદિ પોતાના સ્વરૂપ-

માંજ રહેશે, એમ માનવું બોધ્યું. આ કહેવાવડે કેટલાક બૌદ્ધાદિ અન્ય દર્શનીઓનું ખંડન કર્યું છે, એમ સમજવું.

તેઓ આ પ્રમાણે કહે છે—‘ઓલવાઈ ગયેલા દીવો પૃથ્વીમાં નીચે જતો નથી, આકાશમાં ઉંચે જતો નથી, પરંતુ ત્યાંજ રહ્યો છતો સ્નેહ-તેલના ક્ષય થવાથી ઓલવાઈ બચ છે. તેમ સ્નેહ-રાગદેષના ક્ષય થવાથી નવૃત્તિ-ચોક્ષને પ્રાપ્ત થયેલા આત્મા પણ પૃથ્વીમાં નીચે જતો નથી, આકાશમાં ઉંચે જતો નથી, તેમ કોઈ દિશા કે વિદિશામાં પણ જતો નથી, પરંતુ ત્યાંજ રહ્યો છતો દીવાની જેમ ઓલવાઈ બચ છે, અર્થાત્ તેનો નાશ થાય છે.’ તથા ‘અરિહંતાના મરણોન્મુખ ચિત્તનું પ્રતિસંધિ-અનુસંધાન હોતું નથી, પરંતુ દીવાનો જેમ નિર્વાણ-નાશ થાય છે, તેમ ચિત્ત-આત્માનો ચોક્ષ થાય છે.’

આ મતવાળાઓ તેલ થઈ રહેવાથી ઓલવાઈ ગયેલા દીવાની જેમ આત્માનો ચોક્ષ માને છે. આ મત પ્રમાણે આત્માનો ચોક્ષ થયા પછી આત્મા જેવી વસ્તુ રહેતી નથી. આ કથનનું ‘આત્મા અત્રાદિ અનંત છે’ એમ કહેવાવડે ખંડન કર્યું છે. કારણ કે બે વસ્તુ સત્ છે તેનો કોઈ કાળે નાશ થતો નથી. પર્વાય-અવસ્થાઓ ભલે બદલાયા કરે પરંતુ મૂળ દ્રવ્ય કાયમ રહે છે.

પ્રશ્ન—જીવો ઉપશમાદિ કેટલા ભાવોવડે યુક્ત હોય છે ?

ઉત્તર—કેટલાક જીવો બે ભાવ યુક્ત, તેમ કેટલાક ત્રણ અને ચારે ભાવ યુક્ત હોય છે, અને કેટલાક પાંચે ભાવ યુક્ત પણ હોય છે.

પ્રશ્ન—ઉપશમાદિ કેટલા ભાવો છે ? તેનું શું સ્વરૂપ છે ? અને તેનો દ્વિક-ત્રિકાદિ ચોગ શી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર—ઉપશમાદિ છ ભાવો છે. તે આ પ્રમાણે—ઔદયિક, ઔપશમિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, પારિણામિક અને સાંત્તિયાતિક, હવે તેનું સ્વરૂપ કહે છે, તે આ પ્રમાણે—

૧ ઔદયિકભાવ-કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા બે જીવસ્વભાવ. જેમ કોષના ઉદયથી આત્મા કોષી, રાગના ઉદયથી રાગી વિગેરે. તે બે હોદે છે. ૧ ઉદય, ૨ ઉદયનિબ્ધન તેમજ ઉદય એટલે પોતાપોતાની શક્તિ પ્રમાણે ક્રૂણ આપવા માટે સન્મુખ થયેલા કર્મોના ક્રૂણો. તે તે રૂપે અનુભવ કરવો. તે અર્થે ઉદય-શબ્દથી સ્વાર્થમાં ઇકલ્પ પ્રત્યય કરી ઔદયિક શબ્દ બનાવેલ છે. અને કર્મોના ઉદયવડે ઉત્પન્ન થયેલા બે જીવસ્વભાવ તે ઉદયનિબ્ધન, અર્થે તેનું નિર્વૃત્ત ઇકલ્પ પ્રત્યય કરી ઔદયિક શબ્દ બનાવ્યો છે, એમ સર્વત્ર સમજવું. ઉદયનિબ્ધન બે હોદે છે.—૧ જીવવિષયક, ૨ અજીવવિષયક. તેમાં નરકગતિ આદિકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ નારકવ્ય આદિ પર્વાયના પરિણામરૂપ જીવવિષયક ઔદયિક ભાવ છે. કારણ કે નારકવાદિ જીવના ભાવો-પર્વાયો નરકગતિ આદિ કર્મોના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા છે, તેથી વેલાવિક છે, સ્વાભાવિક નથી.

આર્થ યથોમાં કહ્યું છે કે-ઔદયિક ભાવતુ-શુ સ્વરૂપ છે-ઔદયિકભાવ બે ભેદે કહ્યો છે. તે આ પ્રમાણે-૧ ઉદય, ૨ ઉદયનિબ્ધન. ઉદય એટલે શું? આઠ પ્રકારની કર્મ પ્રકૃતિ-ઓના ક્રમનો અનુભવ કરવો તે ઉદયરૂપ ઔદાયિક ભાવ છે. ઉદયનિબ્ધન બે ભેદે કહ્યો છે. ૧ જીવવિષયક ઉદયનિબ્ધન, ૨ અજીવવિષયક ઉદયનિબ્ધન. જીવોદયનિબ્ધન ઔદાયિક એટલે શું? જીવોદયનિબ્ધન ઔદાયિકભાવ અનેક ભેદે વર્ણાવેલ છે, તે આ પ્રમાણે-નારકપણું, તિવંચપણું, મનુષ્યપણું, દેવપણું, પૃથ્વીકાયપણું, અપૃથ્વીકાયપણું, તેઉકાયપણું, વાયુકાયપણું, જનસ્પતિકાયપણું, ત્રસકાયપણું, કોષકષાયિ, માનકષાયિ, માયાકષાયિ, લોકકષાયિ, સ્ત્રીવેદી, પુરુષવેદિ, નપુંસકવેદિ, કૃષ્ણદેશ્યા, નીલદેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા, શુકલ લેશ્યા, ત્રિશ્યાદંષ્ટિપણું, અવિરતિપણું, અજ્ઞાનિપણું, આહારકપણું, છંદસ્થપણું, સયોગિપણું, સંસારાવસ્થા અને અસિદ્ધાવસ્થા. આ બધા ભાવો જીવને કર્મોના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા છે, તેથી તે જીવોદય નિબ્ધન કહેવાય છે. અજીવોદયનિબ્ધન એટલે જીવે શક્ય કરેલા ઔદાયિકાદિ શરીરમાં કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ જે વર્ણાદિ પરિણામ. તે આ પ્રમાણે-ઔદાયિકાદિ શરીર યોગ્ય પુદ્ગલોનું બહુ, તે પુદ્ગલોનો તે તે શરીરરૂપે પરિણામ, તથા શરીરમાં વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શરૂપ પરિણામ, આ સઘળું કર્મના ઉદય સિવાય થતું નથી, તેથી તે અજીવોદયનિબ્ધન ઔદાયિકભાવ કહેવાય છે.

૨. ઔપશ્યમિકભાવ બે ભેદે છે. ૧ ઉપશમ, ૨ ઉપશમનિબ્ધન. તેમાં શાખથી ઠંકાયેલા અગ્નિની જેમ કર્મની સર્વથા અનુદયાવસ્થા, પ્રદેશથી પણ ઉદયનો જે અભાવ તે ઉપશમ, એટલે કે કર્મને યોગી સ્થિતિમાં મૂકી દેવા કે રસથી કે પ્રદેશથી ક્રૂણ ન આપે તે ઉપશમ. આવા પ્રકારના ઉપશમને સર્વોપશમ કહેવામાં આવે છે, અને તે ચોક્કનીયકર્મનોજ થાય છે, બીજા કોઇ કર્મનો યતો નથી. કહ્યું છે કે-‘સર્વોપશમ ચોક્કનીયનોજ થાય છે.’ અહિં ઉપશમ શબ્દને સ્વાર્થમાં ઇકણ્ પ્રત્યય કરવાથી ઔપશ્યમિક શબ્દ બને છે. કર્મના સર્વથા ઉપશમ થવા વડે ઉત્પન્ન થયેલ જે જીવસ્વભાવ તે ઉપશમનિબ્ધન. અને તે કોષાદિ કષાયોના ઉદયનો સર્વથા અભાવ થવાથી તેના ક્રૂણરૂપે ઉત્પન્ન થયેલ પરમ શાંત અવસ્થારૂપ જીવનો પરિણામ વિશેષ છે. અહિં ઉપશમ શબ્દથી તેન નિવૃત્ત અર્થમાં ઇકણ્ પ્રત્યય થઈ-ઔપશ્યમિક શબ્દ બન્યો છે. તે ઔપશ્યમિકભાવ અનેક પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે-ઉપશાંત વેદ, ઉપશાંત કોષ, ઉપશાંતમાન, ઉપશાંતમાયા, ઉપશાંતલોભ, ઉપશાંત દર્શનમોહનીય, ઉપશાંતચારિત્ર મોહનીય. અહિં વેદ અને કોષાદિ ચારિત્રમોહનીયનો સર્વથા ઉપશમ થવાથી ઉપશમભાવનું યથાખ્યાત ચારિત્ર, અને દર્શનમોહનીયનો સર્વથા ઉપશમ થવાથી ઉપશમભાવનું સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે.

૩. ક્ષાયિક ભાવ પણ બે ભેદે છે. ૧ ક્ષય, ૨ અને ક્ષયનિબ્ધન. તેમાં ક્ષય એટલે કર્મોના સર્વથા અભાવ. ક્ષય એજ ક્ષાયિકભાવ. અને કર્મોનો સર્વથા અભાવ થવાથી તેના ક્રૂણરૂપે ઉત્પન્ન થયેલ જીવનો જે વિચિત્ર પરિણામ વિશેષ તે ક્ષયનિબ્ધન. તે આ પ્રમાણે-કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મના સર્વથા ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલ કેવળજ્ઞાનિત્વ એ પ્રમાણે કેવળદર્શનિત્વ, ક્ષીણમતિજ્ઞાનાવરણત્વ, ક્ષીણશ્રુતજ્ઞાનાવરણત્વ, ક્ષીણઅધિજ્ઞાનાવરણત્વ, ક્ષીણમનઃપર્થવજ્ઞાનાવરણત્વ

ચાવત ક્ષીણવીર્યોતરાત્વ, અને ચુકત્વ, આ સઘળા ભાવો કર્મનો સર્વથા નાશ થવાથી તેના ફળરૂપે ઉત્પન્ન થયેલા છે તેથી તે ક્ષયનિબ્બન્ન કહેવાય છે. અહિં ક્ષયથી ઉત્પન્ન થવા વડે થયેલા જે છબ સ્વભાવ તે ક્ષાયિકભાવ એવો વ્યુત્પત્ત્યર્થ થાય છે.

૪ ક્ષાયોપશમિકભાવ પણ બે પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે ૧ ક્ષયોપશમ, ૨ અને ક્ષયોપશમનિબ્બન્ન. તેમાં ઉદયમાં આવેલા કર્મોંશનો ક્ષય અને ઉદયમાં નહિ આવેલા કર્મોંશનો વિપાક આશ્રય જે ઉપશમ તે ૧ ક્ષયોપશમ, અને તે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય, અને અંતરાય જે ચાર ઘાતિકર્મોંનોજ થાય છે, અન્ય કર્મોંનો થતો નથી. ક્ષયોપશમ એજ ક્ષાયોપશમિક, સ્વાર્થમાં ઇંકણ પ્રત્યય દરવાથી થાય છે. તથા ઘાતિકર્મોંના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ મતિજ્ઞાનાદિ લબ્ધિરૂપ આત્માનો જે પરિણામવિશેષ તે ક્ષયોપશમનિબ્બન્ન કહેવાય છે.

સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે કે-‘ક્ષયોપશમનિબ્બન્ન એ શું છે ? ક્ષયોપશમનિબ્બન્ન અનેક પ્રકારે કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે-ક્ષાયોપશમિક આશિનિભોધિકજ્ઞાનલબ્ધિ, એ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાનલબ્ધિ, અવધિજ્ઞાનલબ્ધિ, મનઃપર્યવજ્ઞાનલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક મતિજ્ઞાનલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક શ્રુત-અજ્ઞાનલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક વિભાગજ્ઞાન લબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દર્શનલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્મિથ્યાદર્શનલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક સામાયિકલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક છેદાપર્યાપનીયલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક પરિહારવિશુદ્ધિકલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક સૂક્ષ્મસંપ્રાયલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક દેશ-વિરતિલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક દાનલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક લાભલબ્ધિ, ક્ષાયોપશમિક લોભલબ્ધિ,

૧ ઉદયમાં આવેલા કર્મોંનો ક્ષય અને ઉદયમાં નહિ આવેલાનો ઉપશમ તે ક્ષયોપશમ કહેવાય. અહિં ઉપશમ શબ્દના જે અર્થ કરવા જોઇએ. ૧ ઉપશમ એટલે ઉદયપ્રાપ્ત કર્મોંનો ક્ષય અને સત્તામાં રહેલા કર્મોંને પરિણામને અનુસરી હીન શક્તિવાળા કરી એવી સ્થિતિમાં મૂકવા કે સ્વરૂપે કળ ન આપે. આ અર્થ મોહનીય કર્મોંમા લાગુ પડે છે. મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુભંધિ આદિ પાર કષા થોના ક્ષયોપશમ થાય છે, ત્યારે તેઓના ઉદય પ્રાપ્ત અંશને પરિણામને અનુસરી હીન શક્તિવાળા કરી એવી સ્થિતિમાં મૂકે છે કે સ્વરૂપતઃ કળ ન આપે ત્યારેજ સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ આરિનરૂપ શુભો ઉત્પન્ન થાય છે.

ઉપશમનો બીજો અર્થ-ઉદયપ્રાપ્ત અંશનો ક્ષય અને ઉદય અપ્રાપ્ત અંશને પરિણામને અનુસરી માત્ર હીન શક્તિવાળા કરવા. આ અર્થે રોષ ત્રણ ઘાતિ કર્મોંને લાગુ પડે છે. તેઓના ઉદય પ્રાપ્ત અંશનો ક્ષય કરે છે, અને ઉદય અપ્રાપ્ત અંશને પરિણામાનુસાર હીન શક્તિવાળા કરે છે, તેઓને સ્વરૂપતઃ કળ ન આપી શકે તેવી સ્થિતિમાં મૂકેલા નહિ હોવાથી તેઓને રસોદય પણ હોય છે, છતાં શક્તિ ઓછી કરેલી હોવાથી શુભના વિધાતક થતા નથી. જેટલા પ્રમાણમાં તેઓની શક્તિ ઓછી કરી છે, તેટલા પ્રમાણમાં મતિજ્ઞાનાદિ શુભો પ્રગટ થાય છે, એટલા માટે આ ત્રણ કર્મોંનો ઉદયાલુપક ક્ષયોપશમ કહેવાય છે. ક્ષયોપશમ ઘાતિકર્મોંનોજ થાય, અઘાતિનો નહિ. કારણ કે ઘાતિ કર્મોંનો ક્ષયોપશમ થાય તો શુભો ઉઘાડો થાય છે. અઘાતિ કર્મ કોઈ શુભને દબાવતા નથી જેથી તેના ક્ષયોપશમની જરૂર હોય ? તેઓ તો વધારે સ્થિતિ કે વધારે રસવાળા હોય તોજ પોતાને કરવા ચોખ્ખા કાચ કરી શકે છે, માટે અઘાતિ કર્મોંનો ક્ષયોપશમ હોઈ શકતો નથી.

૨ મિથ્યાત્વનો ઉદય નહિ હોવાથી સમ્યગ્મિથ્યાદર્શન લબ્ધિને અહિં ગણેલ છે.

ક્ષાયોપશમિક ઉપલોગલઘ્નિ, ક્ષાયોપશમિક વીર્યલઘ્નિ, ક્ષાયોપશમિક પંડિતવીર્યલઘ્નિ,^૧ એ પ્રમાણે બાલ વીર્યલઘ્નિ, બાલપંડિતવીર્યલઘ્નિ, ક્ષાયોપશમિક ઔત્રેન્દ્રિયલઘ્નિ,^૨ એ પ્રમાણે ચકુષ્ઠિન્દ્રિયલઘ્નિ, ક્ષાયોન્દ્રિયલઘ્નિ, બિન્હાઈન્દ્રિયલઘ્નિ, સ્પર્શનેન્દ્રિયલઘ્નિ ઇત્યાદિ. આ બધા બાલો ધાતિકર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલા હોવાથી ક્ષયોપશમનિબ્ધન કહેવાય છે.

૫. પરિણામર્ણુ-અવસ્થિત વસ્તુનું પૂર્વ અવસ્થાના ત્યાગ કરવાવડે ઉત્તરાવસ્થાને કથાર્થિત પ્રાપ્ત થવું તે, એટલે કે પોતાના મૂળ સ્વરૂપને છોડ્યા વિના પૂર્વ અવસ્થાના ત્યાગ પૂર્વક ઉત્તર અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવી તે પરિણામ કહેવાય છે.

કહ્યું છે કે-‘પોતાના મૂળ સ્વરૂપને છોડ્યા વિના અર્થોત્તર-અન્ય સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થવું તે પરિણામ કહેવાય. સર્વથા એકજ અવસ્થામાં રહેવું, અથવા સર્વથા અન્ય સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થવું, તે રૂપ પરિણામ અર્થે જ્ઞાનિઓને ઇષ્ટ નથી.’

પરિણામ શબ્દને સ્વાર્થમાં ઇકલ્પ પ્રત્યય કરવાથી પરિણામ એજ પરિણામિક બાવ કહેવાય છે. તેના સાદિ અને અનાદિ એવા બે ભેદ છે. તેમાં ઘી ગોળ ચોખા આસવો અને ઘટાદિ પદાર્થોની નવા બુનાપણા આદિ અવસ્થાઓ, તથા વર્ષધર પર્વત, ભવન, વિમાન, ફેટ, અને રત્નપ્રભા આદિ પૃથ્વીઓની પુદ્ગલોના મળવા વિખરવાવડે થયેલી અવસ્થાઓ, તથા ગંધર્વનગર-આકાશમાં થતી બિન્ન બિન્ન આકૃતિઓ, સંધ્યારાગ, ઉલ્કાપાત, ગર્ભના, મહિષ-ધુમસ, દિગ્દાહ-દિશામાં ફેખાતો અગ્નિ, વિશ્વળી, ચંદ્રપરિવેષ-ચંદ્ર ફરતું જે ગોળ કુંડાળ થાય છે તે, સૂર્ય પરિવેષ, ચંદ્ર-સૂર્ય-અંકુષ, ઇન્દ્રધનુષ ઇત્યાદિ અનેક અવસ્થાઓ આદિ પારિણામિક બાવે છે. કેમકે તે તે જાતના પરિણામો અસુક અસુક વખતે થાય છે વળી તેનો નાશ થાય છે. અથવા તેમાં પુદ્ગલોના મળવા વિખરવાવડે ઓછાવત્તાપણુ-ફેર-ફારો થયા કરે છે. તથા લોકસ્થિતિ, અલોકસ્થિતિ, ભવ્યત્વ, અશબ્યત્વ, જીવત્વ, ધર્મોસ્તિકાયત્વ ઇત્યાદિરૂપ જે આવે છે તે અનાદિ પારિણામિકબાવે છે. કારણ કે તેના સ્વરૂપમાં કોઈ જાતનો ફેરફાર થતો નથી. પોતપોતાના સ્વરૂપમાંજ રહે છે.

૬ સન્નિપાત એટલે અનેક બાવોનું મળવું, તે વડે થયેલ તે સાન્નિપાતિક છકો બાવ છે. તાત્પર્ય એ કે ઔદ્યિકાદિ બાવોના જે આદિના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલ જે અવસ્થા વિશેષ તે સાન્નિપાતિક કહેવાય છે. કોઈપણ જીવમાં એક બાવ હોતો જ નથી, પરંતુ બે ત્રણ ચાર કે પાંચ બાવો હોય છે.

૧ મિથ્યાત્વી જીવના વીર્યબાપારને બાલવીર્ય કહેવામાં આવે છે. સમ્યક્ત્વી અને દેશવિરતિના વીર્યબાપારને બાલપંડિત, અને સર્વવિરતિ યુનિના વીર્યબાપારને પંડિતવીર્ય લઘ્નિ કહેવામાં આવે છે. આ સઘળી લઘ્નિનો સામાન્ય વીર્યલઘ્નિમાં સમાવેશ થાય છે, પરંતુ સ્પષ્ટતા ખાતર મિન્ન ગણાવેલ છે.

૨ આ લઘ્નિનો મતિજ્ઞાન લઘ્નિમાં સમાવેશ થઈ જાય છે, કારણ કે આ સઘળી લઘ્નિઓ મતિજ્ઞાનાવસ્થુપના ક્ષયોપશમથી થાય છે. પરંતુ વિશેષ સ્પષ્ટતા ખાતર જુદી ગણાવેલ છે.

૩ ન્યારે ભવક્ષિત પદાર્થોના અનેક ભેદો હોય છે અને તે ભેદોમાંના ક્યારેક કોઈ પણ એક, ક્યારેક કોઈ પણ બે, એમ ચાતુર ક્યારેક દરેક ભેદોનો વિચાર કરવાનો હોય છે ત્યારે તે વિવક્ષિત

આ પાંચે ભાવેના સામાન્યથી દ્વિકાદિ સંયોગે છબ્વીસ ભાંગા થાય છે. તે આ પ્રમાણે—
 બેના સંયોગે દશ, ત્રણના સંયોગે દશ, ચારના સંયોગે પાંચ, અને પાંચના સંયોગે એક.

બેના સંયોગે થતા દશ ભાંગા આ પ્રમાણે—૧ ઔદયિક ઔપશમિક, ૨ ઔદયિક ક્ષાયિક, ૩ ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક ૪ ઔદયિક પારિણમિક, ૫ ઔપશમિક ક્ષાયિક, ૬ ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક, ૭ ઔપશમિક પારિણમિક, ૮ ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક, ૯ ક્ષાયિક પારિણમિક, ૧૦ ક્ષાયોપશમિક પારિણમિક.

ત્રણના સંયોગવાળા દશ ભાંગા આ પ્રમાણે—૧ ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક ક્ષાયિક, ૨ ઔદયિક ઔપશમિક, ક્ષાયોપશમિક, ૩ ઔદયિક ઔપશમિક પારિણમિક, ૪ ઔદયિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક, ૫ ઔદયિક ક્ષાયિક પારિણમિક, ૬ ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક પારિણમિક, ૭ ઔપશમિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક, ૮ ઔપશમિક ક્ષાયિક પારિણમિક, ૯ ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક પારિણમિક, ૧૦ ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક પારિણમિક.

ચારના સંયોગથી થતા પાંચ ભાંગા તે આ—૧ ઔદયિક ઔપશમિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક, ૨ ઔદયિક ઔપશમિક ક્ષાયિક પારિણમિક, ૩ ઔદયિક ઔપશમિક ક્ષાયોપશમિક પારિણમિક ૪ ઔદયિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક પારિણમિક, ૫ ઔપશમિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક પારિણમિક. સરવાળે પચ્ચીસ.

પદાર્થના એક એક ભેદ આશ્રયી, ભેદે ભેદના, તથા તથા ભેદના એમ વાવત તે પદાર્થના ભેદના ભેદો હોય છે ત્યાં સુધીના ભેદોના ભાંગાઓ બનાવવામાં આવે છે, આવા ભાગાઓ અનુક્રમે એક સંયોગી દ્વિસંયોગી, ત્રિસંયોગી ઇત્યાદિ નામથી ઓળખાય છે.

તે એક સંયોગી આદિ ભાંગા કેટલા થાય તે જાણવા નીચે લખેલ પદ્ધતિ ધણી ઉપયોગી છે.

જે વિવક્ષિત પદાર્થના એક-દ્વિસંયોગી આદિ ભાંગા બનાવવા હોય તે પદાર્થના ભેદોની સંખ્યા પ્રમાણે એકથી આરંભી ક્રમશઃ અંક સ્થાપના કરવી. તે અંકોની જરાબર નીચે ઉલટાક્રમે (પશ્ચાત્તુર્વર્ત્તિ) અંકોની સ્થાપના કરવી, નીચેના અંકમાં જે સર્વથી પ્રથમ અંક છે તેની સંખ્યા પ્રમાણે એક સંયોગી ભાંગા થાય, હવે તે જ સંખ્યાને તેની પછી સ્થાપન કરેલ અંક વડે ગુણી તેની સમઞ્ચેલિએ રહેલ ઉપરની સંખ્યાવડે ભાગતાં જે સંખ્યા આવે તે દ્વિસંયોગી ભાગાની સંખ્યા જાણવી, તે દ્વિસંયોગી ભાગાની સંખ્યાને તેની પછી સ્થાપન કરેલ સંખ્યાવડે ગુણી તેની સમઞ્ચેલિએ રહેલ ઉપરની સંખ્યા વડે ભાગતાં ત્રિસંયોગી ભાગા આવે આ રીતે પછી પછી સ્થાપન કરેલ સંખ્યાવડે ગુણુકાર કરી તેની તેની સમઞ્ચેલિએ રહેલ ઉપરની સંખ્યાવડે ભાગતાં ચતુઃસંયોગી આદિ ભાંગા આવે.

જેમ 'લાવ'ના સંજ્ઞામાં વિચાર કરતાં 'લાવે' પાંચ છે તેથી અનુક્રમે એકથી પાંચ સુધીના અંકોની સ્થાપના કરવી. જેમકે—૧ ૨ ૩ ૪ ૫. આ અંકોની જરાબર નીચે ઉલટાક્રમે તે જ અંક સુક્રમ. જેમકે ૫ ૪ ૩ ૨ ૧, નીચેના અંકોમાં સર્વ પ્રથમ ૫ નો અંક છે માટે એક સંયોગી ભાંગા ૫ થાય, તે પનાં અંકને તેની પછી સ્થાપન કરેલ અંક ૪ છે તેથી તેના વડે ગુણતાં $૫ \times ૪ = ૨૦$ થાય હવે તે ૨૦ ને તે ચારની સમઞ્ચેલિએ ઉપર રહેલ સંખ્યા ૨ વડે ભાગતાં $૨૦ \div ૨ = ૧૦$ એટલે ત્રિસંયોગી ભાંગા ૧૦ થાય, એ $૧૦ \times ૨ = ૨૦ \div ૪ = ૫$, ચતુઃસંયોગી ભાંગા ૫ થાય, $૫ \times ૧ = ૫ \div ૫ = ૧$ પંચસંયોગી ભાગો ૧ થાય, આ રીતે વિવક્ષિત પદાર્થમાં એક દ્વિસંયોગી આદિ ભાંગાઓ જાણી શકાય.

તથા પાંચે ભાવોના સંયોગથી થતો જોકે ભંગ કુલ છબીસ ભાંગા થાય છે.

આ ભાંગામાંથી દ્વિક સંયોગિ જોકે, ત્રિક સંયોગિ બે, ચતુઃ સંયોગિ બે, અને પંચ સંયોગિ જોકે જોમ છ ભાંગાજી વટે છે, યીજી વટતા નથી. માત્ર ભંગ રચના આશ્રયિને જ બતાવ્યા છે. વટતા ભાંગાના જ્ઞાન માટે પશુ તે રચના ઉપયોગિ છે.

હવે કયો ભંગ કેાને વટે છે તે બતાવે છે—દ્વિક સંયોગિ ભાંગામાંથી ક્ષાયિક પારિણામિક જો નવમો ભાંગો સિદ્ધો આશ્રયી વટે છે. ચારિત્ર, દાનાદિ લઠિધ, ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ, સિદ્ધોને કેવળજ્ઞાન દર્શન, ક્ષાયિક ભાવે છે, અને જીવત્વ પારિણામિક ભાવે છે.

ત્રિકસંયોગિ ભાંગામાંનો ઔદયિક ક્ષાયિક પારિણામિક જો પાંચમો ભંગ તથા ઔદયિક ક્ષાયોપશમિક પારિણામિક જો છઠ્ઠો ભંગ જોમ બે ભાંગા સંબવે છે. તેમાં પાંચમો ભંગ કેવળિ આશ્રયિ જાણવો. તેજોને મનુષ્યગતિ આદિ ઔદયિક ભાવે, જ્ઞાન દર્શન આદિ ક્ષાયિકભાવે, અને જીવત્વ ભવ્યત્વ જો પારિણામિક ભાવે છે તથા છઠ્ઠો ભંગ ચારે ગતિના સંસારિ જીવ આશ્રયિ જાણવો. તેજોને નારકત્વાદિ પર્થાય ઔદયિકભાવે, ઇન્દ્રિય મતિજ્ઞાનાદિ ક્ષાયોપશમિકભાવે, અને જીવત્વ ભવ્યત્વ કે અભવ્યત્વ પારિણામિકભાવે હોય છે. આ કારણથી આ ભંગ ગતિના લેહે ચાર પ્રકારે થાય છે. તે આ પ્રમાણે—નરકગતિમાં ઔદયિકભાવે નારકીપશુ, ક્ષાયોપશમિક ભાવે ઇન્દ્રિયાદિ અને પારિણામિકભાવે જીવત્વ ભવ્યત્વ અથવા જીવત્વ અભવ્યત્વ હોય છે. તિથંચગતિમાં ઔદયિકભાવે તિથંચોનિત્વ, ક્ષાયોપશમિકભાવે ઇન્દ્રિયાદિ, અને પારિણામિક ભાવે જીવત્વાદિ વટે છે. આ પ્રમાણે હેવ અને મનુષ્ય ગતિ આશ્રયી પશુ વિચાર કરી લેવો.

આજ ત્રણ ભાંગામાં ચોથો ક્ષાયિકભાવ ભેડીએ ત્યારે ચતુઃસંયોગિ ભંગ થાય છે. તે આ—ઔદયિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક. આ ચતુઃસંયોગે ચતા છ ભાંગામાંનો ચોથો ભંગ છે.

આ ભાંગો પશુ પૂર્વોક્ત ત્રિક સંયોગિ ભાંગાની જોમ ગતિના લેહે ચાર પ્રકારે થાય છે. તેમાં ઔદયિકભાવે મનુષ્યત્વાદિ ક્ષાયિકભાવે સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયોપશમિકભાવે મતિજ્ઞાનાદિ અને પારિણામિકભાવે જીવત્વ અને ભવ્યત્વ હોય છે.

પૂર્વોક્ત ત્રિક સંયોગિ ભાંગા સાથે ઔપશમિકભાવ ભેડીએ ત્યારે પશુ ચતુઃસંયોગિ ભંગ થાય છે, અને તે આ—ક્ષાયોપશમિક ઔપશમિક ઔદયિક પારિણામિક. આ ચતુઃસંયોગિ ભાંગામાંનો ત્રીજો ભંગ છે.

આ ભંગ પશુ પૂર્વોક્ત ભાંગાની જોમ ગતિના લેહે ચાર પ્રકારે થાય છે. માત્ર એટલું વિશેષ છે કે—ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વના સ્થાને ઉપશમસમ્યક્ત્વ જાણવું.

પંચસંયોગિ ભાંગો ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વે ઉપશમશ્રેણિ માંડનારનેજ વટે છે અન્યત્ર વટતો નથી. તે ભાંગો આ પ્રમાણે—ઔદયિક ઔપશમિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક.

તેમાં ઔદયિકભાવે મનુષ્યગતિ આદિ, ઔપશનિકભાવે આરિત્ર. ક્ષાયિકભાવે સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયો-પશનિકભાવે મતિજ્ઞાનાદિ, અને પારિણામિકભાવે જીવત્વ અને જીવ્યત્વ હોય છે.

આ પ્રમાણે અવાંતર ભાંગના ભેદોની અપેક્ષાએ કુલ પંદર ભંગ થટે છે.

કહ્યું છે કે—‘ઔદયિક ક્ષાયોપશનિક અને પારિણામિક એ એક ભંગ ચાર ગતિના ભેદે ચાર પ્રકારે છે. એ ત્રણની સાથે ક્ષાયિક ભેદતાં ચતુઃસંયોગિ ભંગના પણ ચાર ભેદ થાય છે. અથવા ક્ષાયિકને સ્થાને ઉપશમ ભેદતાં પણ ચાર ગતિના ભેદે ચાર ભેદ થાય છે. ૧ આ પ્રમાણે બાર તથા ઉપશમશ્રેણિને પંચસંયોગિ એક ભંગ, દેવગિ મહારાજનો ત્રિક સંયોગિ એક ભંગ, અને સિદ્ધનો દ્વિક સંયોગિ એક ભંગ, આ પ્રમાણે સાન્નિપાતિકભાવના પંદર ભેદ થટે છે.’ ૨.

આ પ્રમાણે પંદર ભંગની અપેક્ષાએ દ્વિક ત્રિક ચતુષ્ક અને પંચકરૂપ સાન્નિપાતિકભાવ-યુક્ત જીવો હોય છે. ગાથામાં એજ હકીકત કહી છે. ‘દુગતિગવચ્ચંચમોસેર્ધિ’ એ ત્રણ બાર અને પાંચ ભાવવડે યુક્ત જીવો હોય છે.

આ પ્રમાણે ભાવોનું સ્વરૂપ, તેના દ્વિક સંયોગે થતા ભાંગા, તથા કયા કયા ભાંગાઓ દેવી રીતે થટે છે તે કહ્યું. હવે ત્રીજી ગાથામાં જીવો કયાં રહે છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જીવો શરીરમાં રહે છે એમ કહ્યું છે. એ પ્રશ્નગથી જે જીવો ભેદલા શરીરમાં સંભવે છે તેનું પ્રતિપાદન કરે છે—

સુનેરશ્યા તિસુ તિસુ વાડપણિંદિતિરિવ્વ ચડ ચડસુ ।

મણુયા પંચસુ સેસા તિસુ તણુસુ અવિગ્ગહા સિદ્ધા ॥૪॥

સુનેરકાશિષુ ત્રિષુ વાયુપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યક્કઃ ચતુશ્ચતુર્ણુ ।

મનુજાઃ પચ્ચસુ શેપાશ્ચિષુ તતુષ્વવિગ્ગહાઃ સિદ્ધાઃ ॥ ૪ ॥

અર્થ—દેવો અને નારકો ત્રણ ત્રણ શરીરમાં હોય છે. વાયુ અને પંચેન્દ્રિયતિર્યક્કો ચાર ચાર શરીરમાં હોય છે. મનુષ્યો પાંચ શરીરમાં અને શેષ જીવો ત્રણ શરીરમાં હોય છે. સિદ્ધ ભગવાન અશરીરી છે.

ટીકાનુ—દેવો અને નારકોના ત્રણ ત્રણ શરીરમાં હોય છે, અર્થાત્ તેઓને ત્રણ ત્રણ શરીર હોય છે. તે ત્રણ શરીરો આ—તૈજસ, કાર્મણ અને વૈકિય.

વાયુકાયના જીવોને અને ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યક્કોને ચાર ચાર શરીર હોય છે. તેમાં ત્રણ શરીર પૂર્વે કહ્યાં તે અને ચોથું ઔદારિક શરીર હોય છે. અહિં વૈકિય શરીર વૈકિય-લબ્ધિ સંપન્ન વાયુકાય અને ગર્ભજ તિર્યક્કોને હોય છે, બધાને હોતું નથી.

મનુષ્યોને પાંચ શરીર હોય છે. તેમાં વૈકિયશરીર વૈકિયલબ્ધિવાળાને, અને આહારક-

શરીર આહારકલ્પિત સંપન્ન ચૌદપૂર્વધરને હોય છે. ઔદારિક તેજસ કાર્મણ્ણુ એ ત્રણ શરીર તો સામાન્યતઃ સઘળા તિર્થંચ અને મનુષ્યોને હોય છે.

શેષ એકેન્દ્રિય બેધન્દ્રિય તેધન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અસંશિ પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ અને અસંશિ મનુષ્યોને ઔદારિક તેજસ અને કાર્મણ્ણુ એમ ત્રણ ત્રણ શરીર હોય છે.

તથા નષ્ટ થયા છે સઘળા કર્મમલરૂપ કલંક જેઓને એવા સિદ્ધોને એક પણ શરીર ફેાડું નથી. ૪

આ પ્રમાણે કિમ્ આદિ પદોવડે પ્રરૂપણા કરી. હવે સત્પદાદિ પદોવડે પ્રરૂપણા કરે છે. સત્પદાદિ નવ પદો આ પ્રમાણે છે. ૧ સત્પદપ્રરૂપણા, ૨ ક્ષત્ર્યપ્રમાણ, ૩ ક્ષેત્ર, ૪ સ્પર્શના, ૫ કાળ, ૬ અંતર, ૭ ભાગ, ૮ ભાવ, અને ૮ અલ્પગદુત્વ, તેમાં પહેલાં સત્પદપ્રરૂપણા કરે છે—

પુઢવાઙ્ ચઙ્ ચઙ્હા સાહારણવર્ણપિ સંતર્યં સયર્યં ।

પત્તેયપજ્જપજ્ઞા દુવિહા સેસાઙ્ ડવવઙ્ઞા ॥ ૫ ॥

પૃથિવ્યાદયસ્ત્વારશ્ચતુર્દ્વા સાધારણવનમપિ સન્તઃ સતતમ્ ।

પ્રત્યેકપર્યાપ્તકાપર્યાપ્તિકા દ્વિવિધાઃ શ્લેષાસ્તૂપપન્નાઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ—પૃથિવીકાયાદિ ચાર ચાર પ્રકારે, સાધારણ વનસ્પતિકાચ પણ ચાર પ્રકારે, પ્રત્યેક વનસ્પતિકાચ પર્થોપ્ત અપર્થોપ્ત એમ બે પ્રકારે નિરંતર વિદ્યમાન હોય છે. અને શેષ છવો પહેલાંના ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે, ઉપજતાની બજના સમજવી.

ટીકાનુબ—શુભસ્થાનકોમાં છવોની વિદ્યમાનતાનો જે વિચાર તે સત્પદપ્રરૂપણા કહેવાય છે.

તેમાં પૃથ્વીકાચ, અગ્નિકાચ, તેજકાચ, અને વાયુકાચ એ દરેક સૂક્ષ્મ અને બાહર તથા પર્થોપ્ત અને અપર્થોપ્તના બેઢે ચાર ચાર પ્રકારે છે, કુલ ચોળ બેઢ થાય છે તથા સાધારણ વનસ્પતિકાચ પણ સૂક્ષ્મ અને બાહર તથા પર્થોપ્ત અને અપર્થોપ્તના બેઢે ચાર પ્રકારે છે. તથા પ્રત્યેક વનસ્પતિકાચ પર્થોપ્ત અપર્થોપ્ત એમ બે બેઢે છે. કુલ એકેન્દ્રિયના આવીસ બેઢ થાય છે.

તે દરેક બેઢ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા, અને ઉત્પન્ન થતા એમ બન્ને પ્રકારે છે. અહિં આ બાવીસે બેઢવાળા છવો પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા અને વર્તમાનકાળે ઉત્પન્ન થતા નિરંતર હોય છે, તેનો વિરહકાળ નથી.

અહિં પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા અને ઉત્પન્ન થતા એમ બે કહે છે, તે જે વખતે શિશ્વ શુર મહારાજને પ્રજા પૂછે અને તેનો શુર મહારાજ ઉત્તર આપે તે અપેક્ષાએ સમજવું.

શેષ બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, અને અસંશિપંચેન્દ્રિય એ દરેક પર્થોપ્ત અને

અપયોમ તથા સંજ્ઞિપચેન્દ્રિય પયોમ એ સર્વ પ્રકારના જીવો પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા નિરંતર વિદ્યમાન હોય છે. પરંતુ ઉત્પન્ન થતા હોય છે, તેમ નથી પણ હોતા.

ગાથામાંનો 'તુ' શબ્દ અનેકાર્થક હોવાથી સંજ્ઞિ લઘિ અપયોમ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા તથા ઉત્પન્ન થતા એમ બંને પ્રકારે ભજનીય છે એટલે કે ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે તેમ નથી પણ હોતા.

પ્રશ્ન—ઉત્પન્ન થતા હોય છે તેમ નથી પણ હોતા, એમ શી રીતે બાણી શકાય ? ઉત્તર—લઘિ અપયોમ સંજ્ઞિનો સ્થિતિકાળ અંતર્યુદ્ધર્ત પ્રમાણ છે, કારણ કે તેઓનું આયુ તેટલું જ હોય છે. અને તેઓનો ઉત્પત્તિ આશ્રયિ વિરહકાળ બાર મુદ્ધર્તનો છે. હવે ઉત્પન્ન થયા પછી વિરહકાળ પડે, અને ઉત્પન્ન થયેલા પોતાનું આયુ પૂર્ણ કરી મરણ પામે તો કંઈક અધિક અગીઆર મુદ્ધર્ત પર્વત એક પણ લઘિ અપયોમ સંજ્ઞિ પચેન્દ્રિય પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલો કે ઉત્પન્ન થતો હોઈ શકે નહિ. તેથીજ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલાની પણ ભજના જણાવી છે.

શંકા—મેષન્દ્રિય તેષન્દ્રિય ચઉરિન્દ્રિય અસંજ્ઞિ પચેન્દ્રિય લઘિ અપયોમ પણ અંતર્યુદ્ધર્તના આયુવાળા છે, અને વિરહ પણ અંતર્યુદ્ધર્તનો અન્યત્ર કહેવાય છે. તો તેઓ પણ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા ભજનાએ કેમ ન હોય ? એટલે કે લઘિ અપયોમ સંજ્ઞિની જેમ તેઓ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા હોય કે ન પણ હોય એમ કેમ ન બને ?

ઉત્તર—અહિં કંઈ દોષ નથી. કારણ કે વિરહકાળથી તેઓના આયુનું અંતર્યુદ્ધર્ત મોટું છે. એટલે વિરહકાળ પૂર્ણ થતા છતાં પણ પૂર્વના ઉત્પન્ન થયેલા જીવો વિદ્યમાન હોય છે, તેથીજ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા જીવો આશ્રયી ભજના કહી નથી.

પ્રશ્ન—વિરહકાળથી આયુનું અંતર્યુદ્ધર્ત મોટું છે એ શી રીતે બાણી શકાય ?

ઉત્તર—અન્ય પ્રાણીમાં કંઈ કંઈ શશિઓ નિત્ય છે, એનો જ્યાં વિચાર ચાલ્યો છે, ત્યાં જો નિત્યશશિઓ ગણાવી છે, તેની સાથે લઘિ અપયોમ મેષન્દ્રિયાદિની પણ ગણના કરી છે. અને એ ગણના ત્યારેજ થઈ શકે કે વિરહકાળથી આયુનું અંતર્યુદ્ધર્ત મોટું હોય. ૫

આ પ્રમાણે જીવના ચૌદે લેહોનો સત્પદમરૂપણા વડે વિચાર કરીને હવે તે ચૌદ લેહ-માંના છેલ્લા લેહનો ચૌદ શુશ્રુથાનકના લેદે ચૌદ પ્રકારે સત્પદમરૂપણા દ્વારા વિચાર કરવો એકજો તેથી શુશ્રુથાનકોનેજ સત્પદમરૂપણાવડે વિચારે છે—

મિચ્છા અવિરય દેસા પમત્તઅપમત્તયા સજોગિ ચ ।

સવ્વહં ઇયરગુણા નાનાજીવેસુ વિ ન હોંતિ ॥ ૬ ॥

મિથ્યાદૃષ્ટ્યોઽવિરતદેઽવિરતાઃ પ્રમત્તાપ્રમત્તકાઃ સયોગી ચ ।

સર્વાદ્વામિતરગુણા નાનાજીવેષ્વપિ ન મવન્તિ ॥ ૬ ॥

અર્થ—મિથ્યાદષ્ટિ અવિરતિ દેશવિરતિ પ્રમત્ત અપ્રમત્ત અને સયોગિ કેવળિ શુદ્ધસ્થાનકો સર્વકાળ હોય છે. ઇતર શુદ્ધસ્થાનકો નાનાં જીવોમાં પણ સર્વકાળ હોતા નથી. ૬

ટીકાનુબ—^૧મિથ્યાદષ્ટિ, અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, અને સયોગિ કેવળિ આ છ શુદ્ધસ્થાન સર્વકાળ હોય છે. આ છ શુદ્ધસ્થાનકવર્તી જીવો નિરંતર હોય છે.

શેષ સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ, મિશ્ર, અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિ બાહર અંપરાય, સૂક્ષ્મસંપ્રસાય, ઉપશાંતિમોહ, ક્ષીણમોહ, અને અયોગિ કેવળિ એ આઠ શુદ્ધસ્થાનકો એક જીવમાં તો હ્રસ્વ રહો પરંતુ અનેક જીવોમાં પણ સર્વકાળ હોતા નથી.

આ આઠ શુદ્ધસ્થાનવર્તી જીવો સર્વકાળ વિદ્યમાન હોતા નથી. એ કોઈ વખતે હોય છે તો આઠમાંથી કોઈપણ એક શુદ્ધસ્થાનકે હોય છે, કોઈ વખતે કોઈપણ બે, કોઈ વખતે કોઈ પચ્ચ ત્રણ શુદ્ધસ્થાનકે હોય છે, એમ આવત્ આઠે શુદ્ધસ્થાનક પર પણ કોઈ વખતે જીવો હોય છે. વળી તેઓમાં કોઈ વખત એક જીવ હોય છે, કોઈ વખત અનેક જીવો હોય છે. અનેક જોટલે કેટલા તેની નિશ્ચિત સંખ્યા આગળ ઉપર કહેશે. કોઈ વખત ન હોય તો આઠમાંના કોઈપણ શુદ્ધસ્થાનકે કોઈપણ જીવ હોતો નથી. કોઈપણ શુદ્ધસ્થાનકપર જીવો ન હોય તો કેટલો કાળ ન હોય તે આગળ ઉપર વિરહકાળમાં કહેશે. ૬

હવે એ આઠ શુદ્ધસ્થાનકના એક-દ્વિકાદિના સંયોગે સરવાળે જેટલા ભેદો થાય છે, તે એટલે ભતાવવા કરણ-ગણના કહે છે—

इगदुग जोगाइणं ठवियमहो एगणेग इइ जुयलं ।

इगि जोगाउ दुदु गुणा गुणियविमिस्सा भवे भंगा ॥७॥

एकद्विकयोगादीनां स्थापयित्वाऽयः एकवहुत्वमिति युगलम् ।

एकयोगात् द्विद्विगुणं गुणितविमिश्रा भवेयुर्मद्गमाः ॥ ७ ॥

અર્થ—એક દ્વિક આદિ સંયોગિ ભાંગાની નીચે એક અનેકજુ' યુગલ સ્થાપણ'. પછી એક સંયોગથી આરંભી બમણા કરી બે મેળવવા. ત્યારપછી તેમાં જેની સાથે શુદ્ધાકાર કર્યો છે, તે સંખ્યા મેળવવી જોટલે કુલ ભાગા થાય.

ટીકાનુબ—એક બે ત્રણ આદિ દરેક સંયોગની નીચે એક અને અનેકરૂપ યુગલ મૂકવું. ત્યારપછી બે પદના સંયોગની ભંગ સંખ્યા કાઢવી હોય તે પદના સંયોગની નીચે રહેલ યુગલ બગડાને તેની પૂર્વના પદના સંયોગની ભંગ સંખ્યાસાથે શુદ્ધાકાર કરવો, તેમાં બે મેળવવા, અને જેની સાથે શુદ્ધાકાર કર્યો છે, તે ભંગ સંખ્યા આવે.

^૧ મિથ્યાદષ્ટિ જીવો પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા અને ઉત્પન્ન થતા નિરંતર હોય છે. શેષ પાંચ શુદ્ધસ્થાનકવાળા જીવો પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા નિરંતર હોય છે, પરંતુ ઉત્પન્ન થતા હોય છે, તેમ નથી પણ હોતા. કારણ કે તેઓ વિરહકાળ હોય છે. વિરહકાળ આગળ ઉપર કહેશે.

તેનો વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે છે—જેટલા શુદ્ધસ્થાનકો વિકલ્પે હોય છે, કે જેના એક અનેકના ભેદની સંખ્યા બધાવા ઇચ્છીએ છીએ, તેટલા અસત કલ્પનાએ બિંદુઓ મૂકવા. અહિં બીજું, ત્રીજું, આઠમાંથી બાર મુખીના પાંચ, અને ચૌદમું કુલ આઠ શુદ્ધસ્થાનકો વિકલ્પે હોય છે, માટે આઠ બિંદુઓ સ્થાપવા, અને તે દરેક બિંદુની નીચે જેનો આંક મૂકવો. તે આ પ્રમાણે—

૨ ૮ ૨૬ ૮૦ ૨૪૨ ૭૨૮ ૨૧૮૬ ૬૫૬૦ તેમાં એક એક પદના બે ભાંગા થાય છે. તે અ
૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ પ્રમાણે—એક, અને અનેક, તે બે ભાંગા પેશ
૨ ૨ ૨ ૨ ૨ ૨ ૨ ૨ બિંદુ ઉપર મૂકવા.

બે પદના આઠ ભાંગા થાય છે. તે આ પ્રમાણે—ઉપર કહ્યું છે કે જે પદની ભંગ સંખ્યા કાઢવા ઇચ્છાયું હોય, તેના પહેલાંના પદની જે ભંગ સંખ્યા હોય તેની સાથે શુદ્ધવા, તેમ બે મેળવવા, અને જેની સાથે શુદ્ધાકાર કર્યો છે, તે સંખ્યા મેળવવી, એટલે કુલ ભાંગ થાય. અહિં બે પદની ભંગ સંખ્યા કાઢવી છે, માટે તેની પૂર્વના એક પદના બધાં ભંગ થતા હોવાથી તે બે સાથે જેનો શુદ્ધાકાર કરવો એટલે ચાર થાય, તેમાં બે મેળવવા, અને જેની સાથે શુદ્ધાકાર કર્યો છે માટે તે સંખ્યા મેળવવી એટલે બે પદના આઠ ભાંગા થાય એ આઠ ભંગ બીજા બિંદુ ઉપર મૂકવા.

પ્રશ્ન—જે પદના તો ચાર જ ભાંગા થાય, તે આ પ્રમાણે—જ્યારે બીજે અને ત્રીજે શુદ્ધસ્થાનકે જીવો હોય ત્યારે કેાઈ વખતે એક એક જીવ હોય, કેાઈ વખત બીજા ઉપર એક અને ત્રીજા ઉપર અનેક હોય, કેાઈ વખત બીજા ઉપર અનેક અને ત્રીજા ઉપર એક હોય, કેાઈ વખતે બીજા અને ત્રીજા બંને ઉપર અનેક હોય આ પ્રમાણે વિચારતાં બે પદના ચારજ વિકલ્પ થાય છે, અધિક એક પણ થતો નથી, તો પછી કેમ કહો છો કે બે પદના આઠ ભાંગા થાય છે ?

ઉત્તર—તમારી શંકા અમારો અભિપ્રાય નહિ સમજતા હોવાથી અનુકત છે. અમારો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે.

સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ બંને હિમેશાં અવસ્થિત હોય, અને ભજના માત્ર અનેકપણને આશ્રયિનેજ હોય તો તમારા કહેવા પ્રમાણે બે પદના ચાર ભાંગા થાય. પરંતુ જ્યારે સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ સ્વરૂપેજ વિકલ્પે હોય, જેમકે—કેાઈ વખતે સાસ્વાદન હોય, કેાઈ વખતે મિશ્ર હોય, કેાઈ વખતે બંને હોય. તેમાં કેવળ સાસ્વાદન હોય તેના એક અનેક આશ્રયી બે, એમ મિશ્રના ચત્તુ બે, અને બંને યુગપત્ હોય ત્યારે તમારા કહેવા પ્રમાણે ચાર આ પ્રમાણે બે પદના આઠ ભાંગા થાય છે.

જો પ્રમાણે ત્રણ પદના ભાંગાનો વિચાર કરીએ ત્યારે ત્રણનાં સંયોગના તો આઠ ભાંગા હેવા બેધએ, પરંતુ તેની અંતર્ગત એક એક પદના અને બધાં પદના પણ હેવા બેધએ, તેથી ત્રણ પદનાં છબીસ ભાંગા થાય છે.

આ પ્રમાણે આગળ ઉપર પણ ભાંગાનો વિચાર કરી લેવો. અહિં પદના ભાંગા લીધા છે, તેથી બે પદના ભાંગા લઈએ ત્યારે એક એક પદના પણ ભાંગા હોય છે, માટે બે પદના આઠ, અને ત્રણ પદના ભાંગા લઈએ ત્યારે એક એક પદના, અને બળે પદના પણ લેવાના હોય છે, માટે ત્રણ પદના છઠ્ઠીસ ભાંગા થાય છે.

હવે ત્રણ પદના છઠ્ઠીસ ભંગ થાય તે આ પ્રમાણે-ત્રણ પદની પહેલાના બે પદના આઠ ભંગ હોવાથી આઠને બેએ ગુણવા, તેમાં બે મેળવવા, અને આઠની સાથે ગુણાકાર કરેલો હોવાથી તે આઠ મેળવવા એટલે ત્રણ પદના કુલ છઠ્ઠીસ ભાંગા થાય. આ છઠ્ઠીસ ભાંગા ત્રીજા બિંદુ ઉપર મૂકવા.

અહિં ટીકામાં બિંદુ ઉપર બે અને ત્રણ આદિના સંયોગે થતા ચાર અને આઠ આદિ ભાંગાઓ મૂકવાનું કહ્યું છે. અહિં બે ત્રણ આદિ પદના આઠ અને છઠ્ઠીસ આદિ ભાંગા મૂક્યા છે. કારણ કે પાછલી સંખ્યા સાથે ગુણવાનું સુઝમ પડે.

૧ એક અનેકના વિકલ્પો સમજવા માટે નેટલા ગુણસ્થાનકો વિકલ્પે હોય છે તેના ભાંગાઓ સમજવા બેઠકો.

બ્યારે આઠમાંનું કોઈ પણ એક ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે તેના આઠ વિકલ્પ થાય.

બ્યારે આઠમાંના કોઈ પણ બે હોય, જેમકે-કોઈ વખત બીજું ત્રીજું હોય, કોઈ વખત બીજું આઠમું હોય, એમ જુદા જુદા બે ગુણસ્થાનકના સંયોગે અઠ્ઠાવીસ ભંગ થાય.

એમ ત્રિકસંયોગે હપ્તન, ચતુસસંયોગે સીતર, પંચસંયોગે હપ્તન, વટ્સંયોગે અઠ્ઠાવીસ, સપ્ત સંયોગે આઠ, અને બ્યારે આઠ ગુણસ્થાનકે જીવે હોય ત્યારે અષ્ટ સંયોગે એક ભંગ થાય આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકના ભાંગા થાય.

હવે તે તે ભાંગાઓમાં કોઈ વખત એક જીવ હોય, કોઈ વખત અનેક જીવે હોય, તે એક અનેકના પણ ધણું વિકલ્પો થાય, જેમકે આઠમાંનું કોઈ પણ એક ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે તેમાં કોઈ વખત એક જીવ હોય, કોઈ વખત અનેક જીવ હોય, એટલે એક એક ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે અનેકના બેઠક બે વિકલ્પ થાય, એટલે આઠ ગુણસ્થાનકના સોળ વિકલ્પ થાય.

બ્યારે કોઈ પણ બે ગુણસ્થાનક હોય, જેમકે બીજું અને ત્રીજું ગુણસ્થાનક હોય, ત્યારે કોઈ વખત એ બે ગુણસ્થાનક પર એક એક જીવ હોય, કોઈ વખત બીજા ઉપર એક ત્રીજા ઉપર અનેક જીવે હોય, કોઈ વખત ત્રીજા ઉપર એક બીજા ઉપર અનેક જીવે હોય, કોઈ વખત બીજા ત્રીજા એમ બંને ઉપર અનેક હોય. આ પ્રમાણે બ્યારે કોઈ પણ બે ગુણસ્થાનક હોય, ત્યારે તેના એક અનેક જીવે આશ્રય ચાર વિકલ્પ થાય. દ્વિક સંયોગે અઠ્ઠાવીસ ભાંગા છે તેને ચારે ગુણતા કુલ એકસો બાર ભંગ એક અનેકના થાય.

એ રીતે ત્રિકસંયોગે ગુણસ્થાનકના હપ્તન ભંગ થાય તેના એક એક ત્રિકસંયોગે એક અનેકના આઠ આઠ ભંગ થાય એટલે કુલ ચારસો અઠ્ઠાવીસ ભંગ થાય.

ચતુસસંયોગે ગુણસ્થાનકના સિતર ભંગ થાય તેમાંના એક એક ચતુસસંયોગે એક અનેક જીવે આશ્રય સોળ સોળ વિકલ્પ થાય, તેથી સિતરને ચોળે ગુણતા એક અનેકના કુલ અગીઆરસો વીસ વિકલ્પ થાય.

હવે ચાર પક્ષની ભંગ સંખ્યા કહે છે-પૂર્વની ત્રણ પક્ષની ભંગ સંખ્યા છઠ્ઠીસ સાથે બેનો શુદ્ધાકાર કરવો એટલે બાવન થાય, તેમાં બે મેળવવા, અને તેમાં પાછળના છઠ્ઠીસ ભંગ મેળવવા એટલે એવી થાય. તે ચાર પક્ષના ભાંગાઓ સમજવા, તે યોથા બિંદુ ઉપર મૂકવા.

હવે પાંચ પક્ષના ભાંગા કહે છે-પૂર્વના ચાર પક્ષના એવી ભાંગાને બેનો શુદ્ધવા, તેમાં બે મેળવવા, અને એવી સહિત કરવા, એટલે કુલ પાંચ પક્ષના બસો બેતાલીસ ભાંગા થાય છે. તે પાંચમાં બિંદુ ઉપર મૂકવા.

છ પક્ષના ભાંગા કહે છે-પાંચ પક્ષની બસો બેતાલીસ ભંગ સંખ્યાને નીચેના બગડાનો શુદ્ધવા, તેમાં બે મેળવવા અને બેની સાથે બેનો શુદ્ધ થાય છે તે બસો બેતાલીસ મેળવવા એટલે છ પક્ષની કુલ ભંગ સંખ્યા સાતસો અઠ્ઠાવીસ થાય. તે છઠ્ઠા બિંદુ ઉપર મૂકવા.

હવે સાત પક્ષની ભંગ સંખ્યા કહે છે-પૂર્વોક્ત સાતસો અઠ્ઠાવીસને બેનો શુદ્ધવા, તેમાં બે મેળવવા, પૂર્વોક્ત ભંગસંખ્યા સાતસો અઠ્ઠાવીસ મેળવવી એટલે સાત પક્ષની કુલ ભંગ સંખ્યા એકવીસસો છઠાસી થાય. તેને સાતમા બિંદુ ઉપર મૂકવા.

હવે આઠ પક્ષની ભંગ સંખ્યા કહે છે-પૂર્વોક્ત એકવીસસો છઠાસીને બેનો શુદ્ધવા, તેમાં બે મેળવવા, અને તેમાં સાત પક્ષની ભંગ સંખ્યા એકવીસસો છઠાસી ઉમેરવી એટલે આઠ પક્ષની કુલ સંખ્યા પાંચઠસો અને સાઠ થાય છે. ૭

પંચ સંયોગે શુદ્ધચાનકના છપ્પન ભાંગા થાય અને એક એક ભંગમાં એક અનેક જીવો આશ્રયિ બનીસ બનીસ વિકલ્પ થાય. તેથી બનીસે શુદ્ધતા એક અનેકના કુલ સત્તરસો બાણુ ભંગ થાય.

પદ્મસંયોગે શુદ્ધચાનકના અઠ્ઠાવીસ ભંગ થાય. એક અનેકના ચોસઠ વિકલ્પ થાય તેથી ચોસઠે શુદ્ધતાં પદ્મસંયોગે એક અનેક જીવો આશ્રયિ કુલ સત્તરસો બાણુ ભંગ થાય.

સપ્તસંયોગે શુદ્ધચાનકના આઠ ભંગ થાય, તેમાંના દરેક ભંગમાં એક અનેક જીવો આશ્રયિ વિકલ્પ કરીએ તો એકસો અઠ્ઠાવીસ ભંગ થાય તેના આઠ સાથે શુદ્ધાકાર કરતા કુલ એક હજાર ચોવીસો ભંગ થાય.

અષ્ટ સંયોગે શુદ્ધચાનકનો એક જ ભંગ છે, તેમાં એક અનેકના વિકલ્પ બસો છપ્પન થાય. તેને એકે શુદ્ધતા કુલ ભંગ પણ તેટલાજ થાય. કુલ પાંચઠસો અને સાઠ ભાંગા થાય છે.

ચતુર્થ કર્મત્રયમાં દ્વિકાદિ સંયોગના એક અનેકના આ પ્રમાણે ભાંગા કલા છે. આ ત્રયમાં એક બે ત્રણ આદિ પદના ભાંગા લીધા છે. જ્યાં પદના ભાંગા લેવાના હોય ત્યાં જે પદના લેવાના હોય તેની અંતગતતા દરેકના ભાંગા લેવાના હોય છે. જેમકે-ત્રણ પદના એક-અનેકના ભાંગા લેવાના હોય તેમાં એક પદના અને બીજા પદના પણ લેવાના હોય છે. દાખલા તરીકે ત્રણ પદના લેવાના હોય, ત્યારે ત્રણ પદમાં એક એક પદ ત્રણ હોવાથી અને તે એક એક પદના બીજા ભંગ થતા હોવાથી છ, બીજા પદના ત્રણ વિકલ્પ થતા હોવાથી અને બીજા પદમાંના એક એક વિકલ્પના એક અનેકના ચાર ચાર વિકલ્પ થતા હોવાથી બાર. અને ત્રણ પદના એક અનેકના આઠ, કુલ છઠ્ઠીસ ભંગ થાય છે. બીજા પદના ત્રણ વિકલ્પ આ પ્રમાણે થાય છે-૨-૩-૮ આ પ્રમાણે ત્રિક સંયોગી ભંગ હોય તો તેમાં ૨-૩, ૨-૮, ૩-૮. એ પ્રમાણે ત્રણ થાય છે. એ રીતે ચાર આદિ પદના પણ વિકલ્પો સમજવા.

હવે આજ ભાંગાઓને ગણવાની બીજી રીત કહે છે—

અહવા યક્ષપર્દયા દો મંગાં શ્ચિં બહુત્તસન્ના જો ।

અથ ચ્ચિય પયવુદ્દોષ તિગુણા દુગસંજુયા મંગા ॥૮૧॥

અથૈકપદિકૌ દ્વૌ મન્નૌ ઇક-બહુત્વસન્નૌ ચૌ ।

તાવેવ પદશ્ચદ્વૌ ત્રિગુણૌ દ્વિકસંયુતૌ મન્નાઃ ॥૮૨॥

અર્થ—અથવા એકત્વ અને ગુહત્વ સંસારવાળા એક એક પદના બે બળે ભાંગા થાય છે તેનેજ પદની વૃદ્ધિમાં ત્રણ શુભા કરતાં અને તેમાં બે ઉમેરતાં કુલ ભાંગા થાય છે.

ડીકાલુ—ગાથામાં મૂકેલ ‘અથવા એ પદ અન્ય પ્રકાર સૂચવવા માટે છે. પૂર્વની ગાથામાં બતાવેલ પ્રકારથી બીજો પ્રકાર આહિ’ બતાવે છે.

અર્થ—આઠમાત્રું કોઈપણ એક શુભસ્થાનક હોય ત્યારે તેના એક અને અનેકના ભેદે બળે ભાંગ થાય છે. જેમકે—અર્થ એક સાસ્વાદને જ છવ હોય અન્યત્ર સાત શુભસ્થાનક ન હોય, અને તેમાં પછી કોઈ વખત એક હોય, કોઈ વખત અનેક હોય એમ એક અનેકના ભેદે બે ભાંગ થાય, એ પ્રમાણે એક એક પદના બળે ભાંગ થાય.

હવે બે ત્રણ આહિ પદના એક અનેકના કેટલા ભાંગ થાય તે કહે છે—જેટલા પદના એક અનેકના ભાંગ બહુવા ધ્રુવિયા હોય, તેની પહેલાંના પદની ભાંગ સંખ્યાને ત્રણ શુભી કરવી, તેમાં બે ઉમેરવા, એટલે જેટલા પદની ભાંગસંખ્યા બહુવા ધ્રુવિયું છે તે સંખ્યા આવે. જેમકે બે પદની ભાંગ સંખ્યા કાઠવી હોય, ત્યારે તેની પૂર્વની ભાંગસંખ્યા બે બે છે, તેને ત્રણ શુભા કરી બે ઉમેરીએ એટલે બે પદના ભાંગની આઠ સંખ્યા આવે.

એ પ્રમાણે ત્રણ પદની ભાંગસંખ્યા બહુવી હોય, ત્યારે તેની પૂર્વના આઠ ભાંગાને ત્રણ શુભા કરી તેમાં બે ઉમેરીએ એટલે ત્રણ પદના એક અનેકની ભાંગ સંખ્યા છબીસ આવે.

છબીસને ત્રણ શુભા કરી તેમાં બે ઉમેરીએ એટલે ચાર પદના એસી ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે પાંચ પદના બસો બેતાલીસ, છ પદના સાતસો અઠાવીસ, સાત પદના એકવીસસો છબીસ, અને આઠ પદના પાંચઠસો સાઠ ભાંગા થાય છે. ૮

આ પ્રમાણે સત્પદપ્રપણા કરી. હવે દ્રવ્ય પ્રમાણ-ચૌદ સ્થાનકમાંના દરેક છવસ્થાનકની તથા શુભસ્થાનકવર્તી છવેની સંખ્યા કેટલી છે, તે કહે છે—

સાહારણાળ મેયા ચરો અણંતા અસંખયા સેસા ।

મિચ્છા જંતા ચરો પલિયાસંખંસ સેસ સંખેજ્ઞા ॥ ૧ ॥

સાધારણાનાં ચત્વારો મેદા અનન્તા અસંખ્યકાઃ શ્લેષાઃ ।

મિથ્યાદૃષ્ટ્યોઽનન્તાચત્વારઃ પૃથ્વાસંખ્યાંશઃ શ્લેષાઃ સંખ્યેયાઃ ॥૧૧॥

અર્થ—સાધારણના ચારે ભેદો અનંત છે, શેષ ભેદો અસંખ્ય છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ અનંત છે, પછીના ચાર શુદ્ધસ્થાનકવાળા પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે, અને શેષ શુદ્ધસ્થાનકવાળા જીવો સંખ્યાતા છે.

ટીકાનુ૦—સાધારણ વનસ્પતિકાયાના સૂક્ષ્મ બાદર પર્ણાત અપર્ણાત એ ચારે ભેદો અનંત સંખ્યા પ્રમાણ છે, કારણકે તે દરેક જીવો અનંત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે.

શેષ પૃથ્વી અપ્ તેડ અને વાયુ તે દરેક લોક સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્ણાત અપર્ણાત એમ ચાર ચાર પ્રકારે, પ્રત્યેક બાદર વનસ્પતિકાયા પર્ણાત, અપર્ણાત એ બે પ્રકારે, તથા ઊર્ધ્વન્દ્રિય, તેર્ધ્વન્દ્રિય, અર્ધરિન્દ્રિય, અર્ધસિંધ્રિય અને સંસિંધ્રિય તે દરેક પર્ણાત અપર્ણાત એમ બળે પ્રકારે કુલ અઠાવીસે પ્રકારના જીવોની સંખ્યા અસંખ્યાત પ્રમાણ છે, કારણકે તે દરેક ભેદવાળા જીવો અસંખ્યાતા છે.

શંકા—અપર્ણાત સંસિંધ્રિય જીવો અસંખ્યાતા કઈ રીતે કહેવાય ? કારણકે તેઓ હંમેશાં હોતા નથી. કેમકે તેઓનું આશુ અંતઃસૂક્ત છે, અને વિરહકાળ બાર સૂક્ત છે, એટલે કંઈક અધિક અગીઆર સૂક્ત સુધી તે એક પણ અપર્ણાત સંસિંધ્રિય જીવો હોતો જ નથી, તો પછી અસંખ્યાતા કઈ રીતે કહી શકે ?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત દોષ ઘટતો નથી. કારણ કે જો કે તેઓ હંમેશાં હોતા નથી તોપણ જ્યારે હોય છે, ત્યારે જનન્યથી એક બે અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા હોય છે. જ્યારે હોય ત્યારે ઉપરોક્ત સંખ્યાનો સફલાય છે, માટે અસંખ્યાતા કહેવામાં કોઈપણ વિરોધ નથી.

કહ્યું છે કે—‘એક સમયમાં એક બે ત્રણ સંખ્યાતા અથવા અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે.’ આ પ્રમાણે જીવલોક આશ્રયી સંખ્યા કહી.

હવે શુદ્ધસ્થાનક આશ્રયી જીવોની સંખ્યા કહે છે—મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્માઓ અનંત છે. કારણકે તેઓ અનંત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે. નિર્ગોષીવા સઘળા જીવો મિથ્યાત્વી છે. અનંત સંખ્યાને પૂરનાર તે જ જીવો છે.

સાસ્વાદન સમ્યક્દૃષ્ટિ, મિશ્રદૃષ્ટિ, અવિરતિસમ્યક્દૃષ્ટિ, અને દેશવિરતિ શુદ્ધસ્થાનકવાળા જીવો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. અહિં પદ્યોપમ એ ક્ષેત્ર પદ્યોપમ સમજવું, તેથી તે ચાર શુદ્ધકાણવાળા જીવો ક્ષેત્ર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે.

અહિં સાસ્વાદન અને મિશ્રદૃષ્ટિ શુદ્ધસ્થાનકવાળા જીવો હંમેશાં હોતા નથી, કેમકે તે બે શુદ્ધસ્થાનકો અધુન છે. પરંતુ જ્યારે હોય છે ત્યારે જનન્યથી એક બે અને ઉત્કૃષ્ટથી ક્ષેત્ર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ હોય છે.

અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ અને દેશવિસ્ત આત્માઓ હ્રમેશાં હોય છે. કેમકે તે બંને શુણ્ણસ્થાનકો મુખ છે. માત્ર કોઈ વખતે જોછા હોય છે, તો કોઈ વખતે વધારે હોય છે. તે બંને શુણ્ણ-સ્થાનકવાળા જીવો જઘન્યથી પણ ક્ષેત્ર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશશિ પ્રમાણ છે, ઉત્કૃષ્ઠથી પણ જોટલા જ છે. પરંતુ અસંખ્યાતાના અસંખ્યાતા લેઈ હોવાથી જઘન્યથી પદ્યોપમના અસંખ્યાત ભાગથી ઉત્કૃષ્ઠથી પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમે ભાગ અસંખ્યાત શુણ્ણ મોટો સમજવો. અને દેશવિરતિથી અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ઠથી ઘણા વધારે સમજવા. કારણકે અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ગતિમાં હોય છે, અને દેશવિરતિ માત્ર મતુલ્ય, તિથિઅગતિમાં જ હોય છે.

બાકીના પ્રમત્તાદિ દરેક શુણ્ણસ્થાનકના જીવો અમુક નિશ્ચિત સંખ્યાવાળા જ છે. તે દરેકની નિશ્ચિત સંખ્યા કેટલી છે તે અન્યકાશ પ્રોતે જ આગળ ઉપર કહેયે. ૬

આ પ્રમાણે સામાન્યથી દ્રવ્ય પ્રમાણ કહ્યું. હવે વિશેષથી કહેવા ઇચ્છતા કહે છે—

પત્તેયપઞ્જવળકાઢ્યાઽ પયરં હરંતિ લોગસસ ।

અંગુલઅસંખ્યભાગેણ માઢ્યં મૂદગતણૂ ય ॥૧૦॥

પ્રત્યેકપર્યાસવનસ્પતિકાયિકાસ્તુ પ્રતરં હરંતિ લોકસ્ય ।

અદ્વગુલાસંખ્યેયમાગેન માજિતં મૂદકતનવશ્ચ ॥૧૦॥

અર્થ—પર્યાસ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય, પર્યાસ બાહર પૃથ્વીકાય, અને પર્યાસબાહર અખકાયના જીવો અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગવડે ભાગાયેલ લોક સંખ્યાથી પ્રતરનો અપહાર કરે છે.

ટીકાસુ—પર્યાસ પ્રત્યેક બાહર વનસ્પતિકાય, પર્યાસ બાહર અખકાય અને પર્યાસ બાહર પૃથ્વીકાય એ દરેક લેઈવાળા જીવો સાત રાજપ્રમાણુ ધનીકૃત લોકના ઉપલા નીચલા પ્રદેશ-રહિત એક એક પ્રદેશની બાકાઈરૂપ માંડાના આકારવાળા પ્રતરને ‘અંશુલમાત્ર ક્ષેત્રના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશવડે ભાગતા અપહાર કરે છે.

જોનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—સઘળા પર્યાસ પ્રત્યેક બાહર વનસ્પતિકાયના જીવ એકી વખતે સંપૂર્ણ પ્રતરનો અપહાર કરવા ઉદ્યમવંત થાય અને જો એક સાથે એક એક જીવ અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણુ એક એક ખંડનો અપહાર કરે—અહણુ કરે તો એક જ સમયમાં તે સઘળા જીવો તે સંપૂર્ણ પ્રતરનો અપહાર કરે છે—અહણુ કરે છે.

તેથી આ અર્થ ક્ષિત થાય છે કે—ધનીકૃત લોકના એક પ્રતરમાં અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણુ જેટલા ખંડો થાય તેટલા પર્યાસ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય છે.

૧ જોદરાજ પ્રમાણુ લોકને શુદ્ધિવડે સાત રાજ લાગે પહેળો અને સાત રાજ બાકી કરવા તે ધનીકૃત કહેવાય છે. તેની એક એક પ્રદેશ બીડી પહેળી અને સાત રાજ ઉચી આકાશપ્રદેશની જે પંક્તિ તે સચિદ્રેણી કહેવાય. સચિદ્રેણીના વર્ગને પ્રતર કહેવાય. એટલે કે સાત રાજ લાગે પહેળો અને એક પ્રદેશ બાકી આકાશપ્રદેશના વિસ્તારરૂપ માંડાના આકારવાળો જે ભાગ તે પ્રતર કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે જ પર્થાત બાહર અધ્યાય અને પર્થાત બાહર પૃથ્વીકાયના સંબંધમાં પણ સમજ લેવું.

આ રીતે જોતાં જો કે આ ત્રણેય સરખાપણું જણાય છે, તોપણ અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગના અસંખ્યાતા હેઠ થતા હોવાથી ત્રણેય પરસ્પર આ પ્રમાણે અલ્પબહુત્વ સમજવું-પર્થાત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય જીવો થોડા છે, તેનાથી પર્થાત બાહર પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતશુભ છે, તેનાથી બાહર પર્થાત અધ્યાય અસંખ્યાતશુભ છે. ૧૦

આવલિવર્ગા ડનાવલીષ ગુણિઓ હુ વાયરા તેડુ ।

વાડુ ય લાંગસંઘં સેસતિગમસંઘિયા લોગા ॥૧૧॥

આવલિકાવર્ગડનાવલિકયા ગુણિતો હુ વાદસ્તેજઃ ।

વાયવથ લોકસંઘ્યાઃ શેષત્રિકમસંઘ્યા લોકાઃ ॥૧૧॥

અર્થ—આવલિકાના વર્ગને કંઈક ન્યૂન આવલિકાના સમયવડે શુભતાં જે આવે તેટલા બાહર તેજકાયના જીવો છે. લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશપ્રદેશ તેટલા બાહર વાયુકાયના જીવો છે. અને શેષ ત્રણ અસંખ્યાતા લોકાકાશપ્રદેશ પ્રમાણુ છે.

ટીકાનુ—આવલિકાના વર્ગને કંઈક ન્યૂન આવલિકાના સમયવડે શુભતાં જે અસંખ્યા આવે તેટલા બાહર પર્થાત તેજકાયના જીવો છે.

આવલિકાના અસંખ્યાતા સમયો છે, છતાં અસંખ્યાતાને તેના દશ સમય કલ્પી તેના વર્ગ કલ્પે. તેટલાને તેટલાને શુભતાં જે આવે તે વર્ગ કલ્પવાય છે. જેટલે દશને દશે શુભતાં સો થાય. તેને કેટલાક જોછા આવલિકાના સમયવડે શુભતાં. અહિં કેટલાક જોછામાં જે સમય લઈ આવલિકાના કુલ દશ સમયમાંથી તે જે જોછા કરી આઠ સમયવડે શુભતાં આઠસો થાય. તેટલા બાહર તેજકાયના જીવો છે.

વાસ્તવિકરીતે આવલિકાના સમયો થોડા અસંખ્યાતા જેટલા હોવાથી થોડા અસંખ્યાતાની અસંખ્યાને તેજ અસંખ્યાને શુભતાં જે આવે તેને કંઈક જોછી થોડા અસંખ્યાતાની અસંખ્યાને શુભાકાર કરવો. શુભતાં જે અસંખ્યા આવે તેટલા બાહર તેજકાયના જીવો છે.

૧ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયના જીવો અલ્પ છે, અને પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતશુભ છે. તેનું કારણ વનસ્પતિકાયથી પૃથ્વીકાયનું સરીર સૂક્ષ્મ છે, અને ઉત્પત્તિસ્થાનનું ક્ષેત્ર વિશાળ છે. વનસ્પતિકાય માત્ર રત્નપ્રજાના ઉપરના તલમાં રહેલ પૃથ્વી નદી સમુદ્ર અને ઉપવન આદિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને પૃથ્વીકાય તો નારકીઓના અસંખ્ય યોજન પ્રમાણે લાંબા પહોળા પૃથ્વીપિંડો, દેવલોકનાં મોટા મોટા વિશાળ વિશેરે રચેલ ઉત્પન્ન થાય છે. તેનાથી અધ્યાયનું સરીર સૂક્ષ્મ અને તેનું ઉત્પત્તિસ્થાન વિશાળ હોવાથી તે પૃથ્વીથી પણ અસંખ્યાત શુભ છે. તેઓ અસંખ્યાતા સમુદ્રો દહો, અને ધનોદધિના પિંડોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સૌથી બાહર પર્થાત તેજકાય અલ્પ હોવાનું કારણ તેનો સદ્ભાવ માત્ર અહોદિપમાં જ છે. અને સૌથી વાઉકાય વધારે હોવાનું કારણ ક્ષેત્રની વિપુલતા છે. લોકના સઘળા પોલાણના ભાગમાં વાયુકાયના જીવો છે.

પર્થોમ બાહર વાયુકાય લોકના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. એટલે કે ઘનીકૃતલોકના અસંખ્યાતા પ્રતરના સંખ્યાતમા ભાગમા રહેલ પ્રતરના આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ બાહર પર્થોમ વાયુકાય જીવો છે.

બાહર પર્થોમ પૃથ્વી અપ્ તેઉ વાયુ અને વનસ્પતિનું પરસ્પર અદ્યપગદુત્વ આ પ્રમાણે છે—સર્વથી અદ્ય બાહર પર્થોમ તેઉકાય છે, તેઓથી પર્થોમ પ્રત્યેક બાહર વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતશુણા છે, તેઓથી પર્થોમ બાહર પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતશુણા છે, તેઓથી પર્થોમ બાહર અપ્કાય અસંખ્યાત શુણા છે, અને તેઓથી પર્થોમ બાહર વાયુકાય અસંખ્યાતશુણા છે. તથા શેષ ત્રિક અસંખ્યાતા લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ છે.

અહિં શેષ ત્રિકમાં અપર્થોમ બાહર અને અપર્થોમ પર્થોમ સૂક્ષ્મ એ ત્રણ લેવાના છે. એટલે કે અપર્થોમ બાહર પૃથ્વી અપ્ તેઉ અને વાયુ તથા પર્થોમ અપર્થોમ સૂક્ષ્મ પૃથ્વી અપ્ તેઉ અને વાયુ તે દરેક પ્રકારના જીવો અસંખ્યાતા લોકાકાશમાં જેટલા આકાશપ્રદેશ હોય તેટલા છે. આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત ત્રણે રાશિનું સામાન્ય સ્વરૂપે અદ્યપગદુત્વ કહ્યું.

વિશેષતઃ વિચાર કરતાં ત્રણે રાશિનું સ્વસ્થાને અદ્યપગદુત્વ આ પ્રમાણે છે—અપર્થોમ બાહર ઔથી અદ્ય છે, તેનાથી અપર્થોમ સૂક્ષ્મ અસંખ્યાતશુણા છે. તેનાથી પર્થોમ સૂક્ષ્મ સંખ્યાતશુણા છે. શેષ ત્રિકનું પ્રકલ્પ એ ઉપલક્ષણ—સૂચક છે, તેવડે અપર્થોમ બાહર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય પણ અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે એમ સમજવું.

સાધારણ વનસ્પતિકાય સૂક્ષ્મ બાહર પર્થોમ અપર્થોમ એ ચારે લેહતા જીવો સામાન્યતાઃ જનતલોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે. એ પહેલાં કહ્યું છે. વિશેષતઃ વિચાર કરતાં તેઓનું અદ્યપગદુત્વ આ પ્રમાણે છે—બાહર પર્થોમ સાધારણ જીવો, તેઓથી બાહર અપર્થોમ સાધારણ અસંખ્યાત શુણા, અને તેઓથી પર્થોમ સૂક્ષ્મ સાધારણ સંખ્યાત શુણા છે. ૧૧

હવે વિકલેન્દ્રિય અને અસંજિની સંખ્યા કહે છે—

પજ્જતાપજ્જતા બિત્તિચુડાસન્નિજો અવહરંતિ ।

અંગુલસંસ્વાસંસ્વપ્પસમર્થયં પુઢો પયરં ॥૧૨॥

પર્યાપ્તાપર્યાપ્તા દ્વિત્રિચુરિન્દ્રિયાસન્નિજોપહરંતિ ।

અંગુલસંસ્વેયાસંસ્વેયપ્રદેશમવતં પૃથક્ પ્રતસ્ય ॥૧૨॥

અર્થ—પર્થોમ અપર્થોમ બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ઔરિન્દ્રિય અને અસંજિપથેન્દ્રિય એ પ્રત્યેક જીવો અનુક્રમે અંશુલતા સંખ્યાતમા અને અસંખ્યાતમા ભાગપડે ભંગાયેલ પ્રતરનો અપહાર કરે છે.

ટીકાનુ—બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ઔરિન્દ્રિય અને અસંજિપથેન્દ્રિય એ દરેક પ્રકારના પર્થોમતા

અને અપર્યાપ્તા જીવો અનુક્રમે અંશુલના સંખ્યાતમા અને અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશવડે ભાગતા સંપૂર્ણ પ્રતરનો અપહાર કરે છે. તેની ભાવના-વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે છે.

સઘળા પર્યાપ્તા બેઈન્દ્રિય જીવો એક સાથે જો અંશુલમાત્ર ક્ષેત્રના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ પ્રતરના અંકનો અપહાર કરે તો તે સઘળા બેઈન્દ્રિય જીવો એકજ સમયે સંપૂર્ણ પ્રતરનો અપહાર કરે છે.

તાત્પર્ય એ કે-સાત રાજ પ્રમાણ ધનીકૃત લોકના એક પ્રતરના અંશુલના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જેટલા ખડો થાય તેટલા પર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિય જીવો છે.

એજ પ્રમાણે પર્યાપ્ત તેઈન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને અસંક્ષિપ્તચેન્દ્રિય માટે પણ સમજવું.

એક પ્રતરના અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જેટલા ખડો થાય તેટલા અપર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિય તેઈન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને અસંક્ષિપ્તચેન્દ્રિયો સમજવા. એટલે કે એક પ્રતરના આકાશપ્રદેશને અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ વડે ભાગતા જે આવે તેટલા અપર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિયાદિ દરેક પ્રકારના જીવો છે એમ સમજવું.

જો કે તે સઘળા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિયાદિ સામાન્ય સ્વરૂપે સમાન પ્રમાણવાળા કહ્યા છે તોપણ અંશુલના સંખ્યાતમો અને અસંખ્યાતમો ભાગ નાનો મોટો હોવાનો હોવાથી વિશેષ સ્વરૂપે તેઓનું અલ્પબહુત્વ આ પ્રમાણે સમજવું.

પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય સૌથી અલ્પ, તેનાથી પર્યાપ્ત અસંક્ષિપ્ત પચેન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, તેઓથી પર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, તેનાથી પર્યાપ્ત તેઈન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત અસંક્ષિપ્તચેન્દ્રિય અસંખ્યાત જુણ છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત તેઈન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, અને તેનાથી અપર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. ૧૨

આ પ્રમાણે અસંક્ષિપ્ત પચેન્દ્રિય મુખીના સઘળા જીવોની સંખ્યા કહી. હવે સંક્ષિપ્ત પ્રકરણ માટે કહે છે—

સન્નિવૃત્તસુ ગચ્છતુ પંદમાપ અસંત્વ સેદિ નેરણ્યા ।

સેદિઅસંત્વેજ્જંસો સેસાસુ જહોત્તરં તહ ચ ॥ ૧૩ ॥

સંજ્ઞિનશ્વત્સુ ગતિષુ પ્રથમાયામસંત્વેયાઃ શ્રેણયો નારકાઃ ।

શ્રેણ્યસંત્વેયાઃ શ્રેણસુ યયોત્તરં તથા ચ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ—સંક્ષિપ્ત ચારે ગતિમાં હોય છે. પહેલી નરકપૃથ્વીમાં અસંખ્યાતી સ્થિતિએ પ્રમાણ નારકો છે. અને શેષ પૃથ્વીમાં શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ નારકો છે. અને તે ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાતમા અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ છે.

ટીકાનુ—સંક્ષિપ્ત ચારે ગતિમાં હોય છે, તેથી ચારે ગતિ આશ્રય સંખ્યાનો વિચાર કરવો બેઈએ. તેમાં પહેલાં નરકગતિ આશ્રયી વિચાર કરે છે—

પહેલી રત્નપ્રભા નરક પૃથ્વીમાં સાતરાજ પ્રમાણ ધનીકૃત લોકની એક પ્રાદેશિકી અસંખ્યાતી સૂચિશ્રેણિ પ્રમાણ નારકો છે. એટલે કે અસંખ્યાતી સૂચિશ્રેણિના જેટલા આકાશપ્રદેશ થાય, તેટલા પહેલી નારકીમાં નારક જીવે છે.

ગાથાના અંતમાં રહેલ 'અ' એ ગાથામાં નહિ કહેલ વસ્તુને અહણ કરવાનું સૂચવતો હોવાથી ભવનપતિ દેવતાઓ પણ તેટલીજ સૂચિશ્રેણિ પ્રમાણ છે. આ હકીકત ગાથામાં સાક્ષાત્ કહી નથી છતાં 'અ' શબ્દથી અહણ કરવાની છે એમ સમજવું. શેષ બીજી આદિ નરકપૃથ્વીમાં સૂચિશ્રેણિના અસંખ્યાતમા પરંતુ ઉત્તરોત્તર પૂર્વ પૂર્વ પૃથ્વીમાં રહેલ નારકોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતમા અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ બાણવા. તે આ પ્રમાણે.

બીજી નરકપૃથ્વીમાં રહેલ નારકજીવોની અપેક્ષાએ ત્રીજી પૃથ્વીમાં અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ નારકો છે. ત્રીજી નરકપૃથ્વીના નારકીઓની અપેક્ષાએ ચોથી પૃથ્વીમાં અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ નારકીઓ છે આ પ્રમાણે સાતે નરકપૃથ્વીમાં સમજવું.

એણિના અસંખ્યાતમા ભાગ ઉત્તરોત્તર ન્હાનો ન્હાનો લેવાનો હોવાથી ઉપરોક્ત અલ્પ-અહુત્ય થટે છે.

પ્રશ્ન—બીજી નારકીથી આરંભી ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાતમા અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ નારકીઓ છે એ રી રીતે સમજી શકાય ?

ઉત્તર—યુક્તિના વશથી સમજી શકાય છે. તે યુક્તિ આ પ્રમાણે છે.

સાતમી નરકપૃથ્વીમાં પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં રહેલા નારકીઓ અલ્પ છે, તેઓથી તેજ સાતમી નારકીમાં હક્ષિણ દિશામાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાત શુણ્ઠા છે.

પ્રશ્ન—હક્ષિણ દિશામાં અસંખ્યાત શુણ્ઠા શા માટે છે ?

ઉત્તર—જગતમાં બે પ્રકારના આત્માઓ છે. ૧ શુદ્ધપાસિક, ૨ કૃષ્ણપાસિક. તેઓનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—જે જીવોને કંઈક ન્યૂન અર્થપુદ્ગલ પરાવર્તન માત્ર સંસાર જ શેષ હોય છે તે શુદ્ધપાસિક કહેવાય છે. અને તેથી વધારે કાળ જેઓનો આક્રી છે તે આત્માઓ કૃષ્ણપાસિક કહેવાય છે.

કહ્યું છે કે—જેઓનો કંઈક ન્યૂન અર્થ પુદ્ગલ પરાવર્તન સંસાર શેષ હોય તે અવશ્ય શુદ્ધપાસિક કહેવાય છે. અને અર્થપુદ્ગલ પરાવર્તનથી વધારે સંસાર જેઓનો શેષ હોય તે કૃષ્ણપાસિક કહેવાય છે.

આટલા ન્યૂન સંસારવાળા જીવ અલ્પ હોવાથી શુદ્ધપાસિક જીવો થોડા છે, અને કૃષ્ણપાસિક વધારે છે.

કૃષ્ણપાસિક જીવો તથાસ્વભાવે હક્ષિણદિશામાં વધારે ઉપજાય થાય છે, પરંતુ શેષ તથા

દિશામાં વધારે ઉત્પન્ન થતા નથી દક્ષિણ દિશામાં કૃષ્ણપાક્ષિક જીવોનું વધારે સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થવાનું કારણ તથાસ્વભાવ છે.

તે તથાસ્વભાવને પૂર્વાચાર્યોએ યુક્તિ વડે આ પ્રમાણે ઘટાડ્યો છે-કૃષ્ણપાક્ષિક આત્માઓ દીર્ઘકાળ પર્યંત સંસારમાં રખડનારા કહેવાય છે. દીર્ઘકાળ પર્યંત સંસારમાં રખડનારાઓ ઘણા પાપના ઉદયવાળા છે, પાપના ઉદયવિના સંસારમાં રખડે નહિ માટે. બહુ પાપના ઉદયવાળા કૂર કર્મી હોય છે. કૂરકર્મી વિના બહુ પાપ બાધે નહિ માટે. અને તે કૂરકર્મીઓ પ્રાયઃ ભળ્યો હોવા છતાં પણ તથાસ્વભાવે-જીવસ્વભાવે દક્ષિણ દિશામાં વધારે ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ શેષ ત્રણ દિશામાં વધારે પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થતા નથી.

કહ્યું છે કે-‘ કૃષ્ણપાક્ષિક આત્માઓ કૂરકર્મી હોય છે અને તેથી નારકી મનુષ્ય તિથંચ અને દેવગતિ આદિ સ્થાનોમાં ભળ્યો હોવા છતાં પણ પ્રાયઃ દક્ષિણદિશામાં ઉત્પન્ન થાય છે.’ આ પ્રમાણે દક્ષિણદિશામાં ઘણા કૃષ્ણપાક્ષિકજીવોની ઉત્પત્તિને સંભવ હોવાથી પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમથી દક્ષિણદિશાના અસંખ્યાત ગુણ સંભવે છે.

સાતમી નરકપૃથ્વીના દક્ષિણદિશાના નારકીઓથી છઠ્ઠી તમઃ પ્રભા નરકપૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશામાં ઉત્પન્ન થયેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે. અસંખ્યાતગુણ કેમ હોઈ શકે ? એમ પૂછતા હો તો સાંભળો-સર્વોત્કૃષ્ટ પાપ કરનાર સંસારી પંચેન્દ્રિય તિથંચ અને મનુષ્યો સાતમી નરક પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને કંઈક ન્યૂન ન્યૂન પાપ કરનારા છઠ્ઠી આદિ નરક પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સર્વોત્કૃષ્ટ પાપકરનારા સૌથી અદ્ય હોય છે, અને અનુક્રમે કંઈક ઓછું ઓછું પાપ કરનારા વધારે વધારે હોય છે. તે હેતુથી સાતમી નરકપૃથ્વીના દક્ષિણદિશાના નારક જીવોની અપેક્ષાએ છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર પશ્ચિમ-દિશાના નારકીઓનું અસંખ્યાતગુણપણું ઘટે છે. આ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર નરકપૃથ્વી આશ્રયી પણ બાકી લેવું.

તેઓથી તેજ છઠ્ઠી પૃથ્વીમાં દક્ષિણદિશામાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે. અસંખ્યાતગુણ હોવાનું કારણ પૂર્વે કહ્યું છે તેજ સમજવું. તેઓથી પાંચમી ક્રમપ્રભા પૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશાના નારકી અસંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી તેજ પાંચમી નરક-પૃથ્વીમાં દક્ષિણદિશામાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે, તેઓથી ચોથી પંકમપ્રભા પૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશામાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી તેજ નરકપૃથ્વીમાં દક્ષિણદિશાના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી ત્રીજી વાલુકાપ્રભાપૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશામાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાત ગુણ છે, તેનાથી તેજ નરક-પૃથ્વીમાં દક્ષિણદિશાના નારકીઓ અસંખ્યાત ગુણ છે, તેનાથી બીજી શકરાપ્રભા પૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશાના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે, તેનાથી તેજ નરકપૃથ્વીમાં દક્ષિણદિશામાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે તેનાથી પહેલી રત્નપ્રભા નરકપૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમદિશામાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે, અને તેઓથી તેજ રત્નપ્રભા નારકીમાં દક્ષિણદિશામાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતગુણ છે.

પ્રજાપતિ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘દિશાને અનુસરીને નીચે સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તરદિશામાં સૌથી અદ્ય છે, તેનાથી દક્ષિણદિશામાં અસંખ્યાતશુભ છે. સાંતરી નરકપૃથ્વીના દક્ષિણદિશાના નારકીઓથી છઠ્ઠી તમ.પ્રજા પૃથ્વીમાં પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશાના નારકીઓ અસંખ્યાતશુભ છે. તેનાથી દક્ષિણદિશામાં અસંખ્યાતશુભ છે. તમ.પ્રજા પૃથ્વીના દક્ષિણદિશાના નારકીથી પાંચમી ધ્રુમપ્રજા નરકપૃથ્વીમાં પૂર્વ ઉત્તર અને પાશ્વિમદિશામાં અસંખ્યાતશુભ નારકીઓ છે, તેનાથી દક્ષિણદિશામાં અસંખ્યાતશુભ છે. ધ્રુમપ્રજા પૃથ્વીના દક્ષિણદિશાના નારકીથી ચોથી પંકપ્રજામાં પૂર્વ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર-દિશામાં નારકીઓ અસંખ્યાતશુભ છે, તેનાથી દક્ષિણદિશામાં અસંખ્યાતશુભ છે. પંકપ્રજા પૃથ્વીના દક્ષિણદિશાના નારકીથી ત્રીજી વાહુકાપ્રજા પૃથ્વીમાં પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તરદિશાના નારકીઓ અસંખ્યાતશુભ છે, તેનાથી દક્ષિણદિશામાં અસંખ્યાતશુભ છે. વાહુકાપ્રજા પૃથ્વીના દક્ષિણદિશાના નારકીઓથી બીજી શકંરાપ્રજા પૃથ્વીમાં પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તરદિશાના નારકીઓ અસંખ્યાતશુભ છે, તેનાથી દક્ષિણદિશામાં અસંખ્યાતશુભ છે. શકંરાપ્રજા પૃથ્વીના દક્ષિણ-દિશાના નારકીથી પહેલી રત્નપ્રજા નરકપૃથ્વીમાં પૂર્વ પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતશુભ છે, તેનાથી તેજ નરકપૃથ્વીમાં દક્ષિણદિશામાં રહેલા નારકીઓ અસંખ્યાતશુભ છે.’

જે નારકીના છવે જેનાથી અસંખ્યાતશુભ હોય છે, તેઓના અસંખ્યાતમે ભાગે તેઓ હોય છે. જેમકે ત્રીજી નારકીના છવેથી બીજી નારકીના છવે અસંખ્યાતશુભ છે, તેથી ત્રીજી નારકીના છવે બીજી નારકીના છવેના અસંખ્યાતમે ભાગે વર્તે છે. તેથીજ રત્નપ્રજા પૃથ્વીના પૂર્વ ઉત્તર અને પશ્ચિમ દિશામાં રહેલા નારકીના અસંખ્યાતમા ભાગે શકંરાપ્રજા પૃથ્વીના નારકી છે. બ્યારે એમ છે ત્યારે પહેલી નારકીના સંઘના નારકીના અસંખ્યાતમા ભાગે બીજી નારકીના નારકી તે હોય જ. આ પ્રમાણે નીચલી નરકપૃથ્વી માટે પણ વિચારી લેવું.

હવે અંતરેતુ પ્રમાણ કહે છે—

‘સંત્રેજ જોયણાં સૂઝપણેહિં માહો પયરો ।

વંતરસુરેહિં હીરડ ઇવં ઇકેકમેણં ॥ ૧૪ ॥

સંત્રેયયોજનાનાં સ્વચિત્રદેશૈર્માજિતઃ પ્રતરઃ ।

વ્યન્તરસુરૈર્દિયતે ઇવમેકૈકમેદેન ॥ ૧૪ ॥

અર્થ—સંખ્યાતા ચોજન પ્રમાણ સૂચિ શ્રેણિના આકાશ પ્રદેશવડે ભંગાયેલ પ્રતર વ્યન્તર દેવાવડે અપહરાય છે. આ પ્રમાણે પ્રત્યેક વ્યન્તર નિકાલ માટે સમજવું.

ટીકાતુ—‘સંખ્યાતા ચોજન પ્રમાણ સૂચિ શ્રેણિમાં રહેલા આકાશપ્રદેશવડે એક પ્રતરના

૧ આદિ વ્યન્તરેના સંખ્યા આ પ્રમાણે જણાવી. પરંતુ અનુયોગ દ્વાર સૂત્ર તથા પ્રજાપતિ સૂત્રમાં આ પ્રમાણે છે, કેટક વ્યન્તર સંખ્યાતા ચો જોજન સૂચિશ્રેણિના પ્રદેશોના વર્ત કરવે અને તેમાં કુલ જેટલા પ્રદેશો આવે તેટલા પ્રદેશો પ્રમાણ ધનીકૃત લોકના એક પ્રતરના જેટલા ખડે થાય તેટલા કુલ વ્યન્તરો છે. આ અભિપ્રાયે પ્રથમની સંખ્યા કરતા ઘણી ઓછી સંખ્યા આવે.

આકાશપ્રદેશને ભાગતાં જે આવે તેટલા વ્યંતરદેવો છે. એટલે કે સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિ શ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખડો થાય તેટલા વ્યંતરદેવો છે. અથવા આ પ્રમાણે પણ કલ્પના થઈ શકે-સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા પ્રતરના એક એક ખંડને દરેક વ્યંતરો એક સાથે ગ્રહણ કરે તો તે સઘળા વ્યંતરદેવો એકજ સમયે તે સંપૂર્ણ પ્રતરને ગ્રહણ કરી શકે છે. ભાવાર્થ એકજ છે.

આ પ્રમાણે દરેક વ્યંતર નિકાચના પ્રમાણ માટે પણ સમજવું. તાત્પર્ય એ છે કે જે રીતે સઘળા વ્યંતર દેવોનું પ્રમાણ કહ્યું તે પ્રમાણે એક એક વ્યંતરનિકાચનું પ્રમાણ પણ સમજવું.

આ પ્રમાણે લેતાં સઘળા વ્યંતરદેવોના સમૂહની પ્રમાણભૂત સંખ્યા સાથે વિરોધ નહિ આવે, કારણ કે પ્રતરના આકાશપ્રદેશને ભાગનાર જે સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિના આકાશપ્રદેશ લેવાનું કહ્યું છે, તે સંખ્યાતુ નાનું મોટું લેવાનું છે. જ્યાં એક એક વ્યંતરની સંખ્યા કાઢવી હોય ત્યાં મોટા સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિના આકાશપ્રદેશવડે ભાગવા, જેથી જવાબની સંખ્યા નાની આવે. અને સર્વ સમૂહની સંખ્યા કાઢવી હોય ત્યાં નાના સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિના આકાશપ્રદેશવડે પ્રતરના આકાશપ્રદેશને ભાગવા, જેથી બધા વ્યંતરોના સરવાળા જેટલીજ સંખ્યા આવે. તેથી અહિં કંઈ વિરોધ નથી. ૧૪

હવે જ્યોતિષ દેવોનું પ્રમાણ કહે છે—

‘હ્રસ્વન્ન દોસયંગુલ સૂઙ્ગપ્સેહિં માહ્ઓ પયરો ।

જોઙ્સિપ્હિં હીરઙ્ સદ્ગાળે ત્થીય સંસ્વગુણા ॥૧૫॥

પટ્પચ્ચાશતશ્વતઙ્ગયાંગુલાનાં ઘચિપ્રદેશૈર્માજિતઃ પ્રતરઃ ।

જ્યોતિષ્કૈર્જિયતે સ્વસ્થાને સ્ત્રિયઃ સંસ્વેયગુણાઃ ॥૧૫॥

અર્થ—બસો છાપન અંગુલ પ્રમાણ સૂચિ પ્રદેશવડે ભંગાયેલ પ્રતર જ્યોતિષ દેવોવડે અપહરણ છે સ્વસ્થાને રેવીઓ સંખ્યાતગુણી છે.

ટીકાનું—બસો^૧ છાપન અંગુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ વડે પ્રતરના આકાશ પ્રદેશને ભાગતાં જે આવે તેટલા જ્યોતિષ દેવો છે. અથવા બસો છાપન અંગુલપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા પ્રતરના જેટલા ખડો થાય તેટલા જ્યોતિષ દેવો છે. અથવા બસો છાપન અંગુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડા એક એક ખંડને એક સાથે સઘળા જ્યોતિષ દેવો અપહાર કરે તો એકજ સમયમાં તે સઘળા દેવો સંપૂર્ણ પ્રતરને અપહાર કરે છે. ત્રણેમાં તાત્પર્ય એકજ છે.

૧ અહિં જ્યોતિષદેવોની સંખ્યા જે રીતે જતાવી છે તેથી અનુચોગદ્વાર તથા પ્રધાપના સુચમાં કંઈક જુદી રીતે જતાવી છે, તે આ પ્રમાણે—બસો છાપન અંગુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશો હોય તેવો વર્ગ કરતા જે સંખ્યા આવે તેટલા પ્રદેશો પ્રમાણ ધનીકૃત લોકના એક પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા કુલ જ્યોતિષોઓ છે. આ મત સુજન પ્રમથ કરતાં ઘણી જ ઓછી સંખ્યા આવે.

તથા આરે દેવનિકાયમાં પોતપોતાની નિકાયમાં રહેલા દેવોની અપેક્ષાએ દેવીઓ સંખ્યા-તથુષ્ટી છે. પશવણના મહાદંડકમાં તેવો યાક છે આટે. મહાદંડક આગળ અતાવશે.

વેમાનિક દેવોનું પ્રમાણ કહે છે—

અસંસ્વસેદિસ્વપ્સતુલ્લયા પદમદુદ્ધયકપ્પેસુ ।

સેદિ અસંસ્વસમા ઉવરિં તુ જહોત્તરં તહ ય ॥૧૬॥

અસંસ્વેયશ્રેણ્યાકાશપ્રદેશતુલ્યાઃ પ્રથમદ્વિતીયકલ્પયોઃ ।

શ્રેણ્યસંસ્વેયાંશસમા ઉપરિ તુ યથોત્તરં તથા ચ ॥૧૬॥

અર્થ—અસંખ્યાતી શ્રેણિના આકાશપ્રદેશ તુલ્ય પહેલા અને બીજા દેવલોકના દેવો છે. ઉપરના દેવલોકના દેવો શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ છે. જેમ જેમ ઉપરના દેવો તેમ તેમ પૂર્વ પૂર્વથી અસંખ્યાતમા ભાગે છે.

ટીકાતુ—સનીકૃતલોકની આતરાજ પ્રમાણ લાંબી અને એક પ્રદેશપ્રમાણ બહી પહોળી અસંખ્યાતી સૂચિશ્રેણિમાં જેટલા આકાશપ્રદેશ હોય છે, તેટલા પહેલા સૌધર્મ દેવલોકમાં અને બીજા ઇશાન દેવલોકમાં એક એકમાં દેવો છે.

માત્ર સૌધર્મ દેવલોકના દેવોની અપેક્ષાએ ઇશાન દેવલોકના દેવો સંખ્યાતમા ભાગે છે. કારણકે પન્નવણાસૂત્રના મહાદંડકમાં ઇશાન દેવલોકના દેવોથી સૌધર્મ દેવલોકના દેવો સંખ્યાત શુદ્ધા કહ્યા છે.

તથા ઉપરના સનક્રુમાર માહેન્દ્ર ઇક્ષ્વા લાંતક મહાશુક અને સહસાર એ દરેક દેવલોકમાં સૂચિશ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ દેવો રહેલા છે.

અહિં એટલું સમજવાનું કે સૂચિશ્રેણિનો અસંખ્યાતયો ભાગ અનુક્રમે નાનો હોવાનો હોવાથી અનુક્રમે ઉપર ઉપરના દેવલોકના દેવતાઓ પૂર્વ પૂર્વના દેવલોકના દેવોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતમા ભાગે છે.

તાત્પર્ય એ કે જેટલા સનક્રુમારકલ્પના દેવો છે, તેની અપેક્ષાએ માહેન્દ્ર દેવલોકમાં દેવો અસંખ્યાતમા ભાગે છે, અને માહેન્દ્ર દેવલોકના દેવોથી સનક્રુમારના દેવો અસંખ્યા-તથુષ્ટા છે. એ પ્રમાણે માહેન્દ્ર દેવલોકના દેવોની અપેક્ષાએ ઇક્ષ્વા દેવલોકના દેવો અસંખ્યાતમા ભાગે છે. આ રીતે લાંતક મહાશુક અને સહસાર દેવલોકમાં પણ બાણી લેવું.

માથાના અંતમાં રહેલ ‘ચ’ શબ્દ એ માથામાં નહિ કહેલ વસ્તુનો સમુચ્ચય કરતો હોવાથી. આનંદ પ્રાણ અને અચ્યુત દેવલોકમાં, નીચલી, મધ્યમ અને ઉપરની ત્રણ ત્રણ શ્રેણિકમાં, અને અતુતરવિમાનમાં, એ દરેકમાં શ્રેણપદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ દેવો બહુવા.

અહિં એટલું વિશેષ સમજવાનું કે પૂર્વ પૂર્વ દેવોની અંગેણાંએ ઉતારોત્તર દેવો સંખ્યા-
તશુણ્હીના જાણવા, પ્રજાપનાના મહાદંકમાં તેવો પાઠ છે માટે.

પ્રજાપનામાં કહ્યું મહાદંક-મોટું અદ્યપગહુત્વ આ પ્રમાણે છે-હે પ્રજો! હવે સર્વ
જીવોના અદ્યપગહુત્વનું સૂચક મહાદંક વર્ણવીશ.

૧ ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યો સૌથી અદ્ય છે, ૨ તેથી મનુષ્ય સ્ત્રીઓ સંખ્યાતશુણ્હી
છે, ૩ તેથી પર્વોપત બાદર તેઉકોંચ અસંખ્યાતશુણ્હી છે, ૪ તેથી અંતુત્તર વિમાનના દેવો
અસંખ્યાતશુણ્હી છે, ૫ તેથી ઉપરના ત્રણ ઐવેયકના દેવો અસંખ્યાતશુણ્હી છે, ૬ તેથી
મધ્યમ ત્રણ ઐવેયકના દેવો સંખ્યાતશુણ્હી છે, ૭ તેથી નીચલી ત્રણ ઐવેયકના દેવો સંખ્યા-
તશુણ્હી છે, ૮ તેથી અમ્યુત દેવલોકના દેવો સંખ્યાતશુણ્હી છે, ૯ તેથી આરણ દેવ-
લોકના દેવો સંખ્યાતશુણ્હી છે, તેથી પ્રાણુત દેવલોકના દેવો સંખ્યાતશુણ્હી છે, ૧૧ તેથી
આનત દેવલોકના દેવો સંખ્યાતશુણ્હી છે, ૧૨ તેથી સાતમી નરકપૃથ્વીની નારકીઓ અસંખ્યાતશુણ્હી
છે, ૧૩ તેથી છઠી તમઃપ્રભાપૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતશુણ્હી છે, ૧૪ તેથી સહજા
દેવલોકના દેવો અસંખ્યાતશુણ્હી છે, ૧૫ તેથી મહાશુક દેવલોકના દેવો અસંખ્યાતશુણ્હી છે,
૧૬ તેથી પાંચમી ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતશુણ્હી છે, ૧૭ તેથી હાંતક દેવ-
લોકના દેવો અસંખ્યાતશુણ્હી છે, ૧૮ તેથી ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાત-
શુણ્હી છે, ૧૯ તેથી બ્રહ્મદેવલોકના દેવો અસંખ્યાતશુણ્હી છે, ૨૦ તેથી ત્રીજી વાહુકપ્રભા
પૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતશુણ્હી છે, ૨૧ તેથી માહેન્દ્ર દેવલોકના દેવો અસંખ્યાતશુણ્હી
છે, ૨૨ તેથી સનતકુમાર દેવલોકના દેવો અસંખ્યાતશુણ્હી છે, ૨૩ તેથી બીજી શકંશપ્રભા
નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતશુણ્હી છે, ૨૪ તેથી સંમૂર્ધિમ મનુષ્યો અસંખ્યાતશુણ્હી છે, ૨૫
તેથી ધંશાનદેવલોકના દેવો અસંખ્યાતશુણ્હી છે, ૨૬ તેથી ધંશાન કલ્પની દેવીઓ સંખ્યાત-
શુણ્હી છે, ૨૭ તેથી સૌધર્મ દેવલોકના દેવો સંખ્યાતશુણ્હી છે, ૨૮ તેથી સૌધર્મકલ્પની દેવી
ઓ સંખ્યાતશુણ્હી છે, ૨૯ તેથી ભવનવાસી દેવો અસંખ્યાતશુણ્હી છે, ૩૦ તેથી ભવનવાસી
દેવી સંખ્યાતશુણ્હી છે, ૩૧ તેથી સ્તનપ્રભાપૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતશુણ્હી છે, ૩૨ તેથી ખેચર
પંચેન્દ્રિય તિયંચ પુરૂષો અસંખ્યાતશુણ્હી છે, ૩૩ તેથી ખેચર પંચેન્દ્રિય તિયંચ સ્ત્રીઓ
સંખ્યાતશુણ્હી છે, ૩૪ તેથી સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિયંચપુરૂષો સંખ્યાતશુણ્હી છે, ૩૫ તેથી
સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિયંચ સ્ત્રીઓ સંખ્યાતશુણ્હી છે, તેથી જલચર પંચેન્દ્રિય તિયંચ પુરૂષો
સંખ્યાતશુણ્હી છે, ૩૭ તેથી જલચર પંચેન્દ્રિય તિયંચ સ્ત્રીઓ સંખ્યાતશુણ્હી છે, ૩૮ તેથી
વાયુવંતર દેવો સંખ્યાતશુણ્હી છે, ૩૯ તેથી વાયુવંતરી દેવી સંખ્યાતશુણ્હી છે, ૪૦ તેથી
જ્યોતિષીદેવો સંખ્યાતશુણ્હી છે, ૪૧ તેથી જ્યોતિષી દેવી સંખ્યાતશુણ્હી છે, ૪૨ તેથી ખેચર
પંચેન્દ્રિય તિયંચ નપુંસકો સંખ્યાતશુણ્હી છે, ૪૪ તેથી જળચર પંચેન્દ્રિય તિયંચ નપુંસક
સંખ્યાતશુણ્હી છે, ૪૫ તેથી ચૌરિન્દ્રિય પર્વોપત સંખ્યાતશુણ્હી છે, ૪૬ તેથી પર્વોપત પંચેન્દ્રિય
વિશેષાધિક છે, ૪૭ તેથી પર્વોપત એકેન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, ૪૮ તેથી પર્વોપત તેકેન્દ્રિય
વિશેષાધિક છે, ૪૯ તેથી અપર્વોપત પંચેન્દ્રિય અસંખ્યાતશુણ્હી છે, ૫૦ તેથી અપર્વોપત ચૌરિ-
ન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, ૫૧ તેથી અપર્વોપત તેકેન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, ૫૨ તેથી અપર્વોપત

એકંદ્રિય વિશેષાધિક છે, ૫૩ તેથી પર્થોપ્ત પ્રત્યેક બાહર વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતશુષ્કા છે, ૫૪ તેથી પર્થોપ્ત બાહર નિગોહ અસંખ્યાતશુષ્કા છે. ૫૫ તેથી પર્થોપ્ત બાહર પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતશુષ્કા છે, ૫૬ તેથી પર્થોપ્ત બાહર અંધકાય અસંખ્યાતશુષ્કા છે. ૫૭ તેથી પર્થોપ્ત બાહર વાયુકાય અસંખ્યાતશુષ્કા છે, ૫૮ તેથી અપર્થોપ્ત બાહર તેલકાય અસંખ્યાતશુષ્કા છે, ૫૯ તેથી અપર્થોપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતશુષ્કા છે, ૬૦ તેથી અપર્થોપ્ત બાહર નિગોહ અસંખ્યાતશુષ્કા છે, ૬૧ તેથી અપર્થોપ્ત બાહર પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતશુષ્કા છે ૬૨ તેથી અપર્થોપ્ત બાહર અંધકાય અસંખ્યાતશુષ્કા છે, ૬૩ તેથી અપર્થોપ્ત બાહર વાહિકાય અસંખ્યાતશુષ્કા છે, ૬૪ તેથી અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ તેલકાય અસંખ્યાતશુષ્કા છે, ૬૫ તેથી અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય વિશેષાધિક છે, ૬૬ તેથી અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ અંધકાય વિશેષાધિક છે, ૬૭ તેથી અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ વાહિકાય વિશેષાધિક છે, ૬૮ તેથી પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ તેલકાય સંખ્યાતશુષ્કા છે, ૬૯ તેથી પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય વિશેષાધિક છે, ૭૦ તેથી પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ અંધકાય વિશેષાધિક છે, ૭૧ તેથી પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાય વિશેષાધિક છે, ૭૨ તેથી અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોહ અસંખ્યાતશુષ્કા છે, ૭૩ તેથી પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોહ સંખ્યાતશુષ્કા છે, ૭૪ તેથી અસંખ્યસિદ્ધિઆ અનંતશુષ્કા છે, ૭૫ તેથી સમ્યક્ત્વથી પહેલા અનંતશુષ્કા છે, ૭૬ તેથી સિદ્ધી અનંતશુષ્કા છે, ૭૭ તેથી પર્થોપ્ત બાહર વનસ્પતિકાય જીવો અનંતશુષ્કા છે. ૭૮ તેથી પર્થોપ્ત બાહર જીવો વિશેષાધિક છે, ૭૯ તેથી અપર્થોપ્ત બાહર વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતશુષ્કા છે, ૮૦ તેથી અપર્થોપ્ત બાહર જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૧ તેથી બાહર જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૨ તેથી અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાય અસંખ્યાત શુષ્કા છે, ૮૩ તેથી અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૪ તેથી પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મવનસ્પતિકાય સંખ્યાત શુષ્કા છે, ૮૫ તેથી પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૬ તેથી સામાન્યથી સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૭ તેથી અસંખ્યસિદ્ધિઆ જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૮ તેથી નિગોહ જીવો વિશેષાધિક છે, ૮૯ તેથી વનસ્પતિ જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૦ તેથી એકંદ્રિય જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૧ તેથી સામાન્યથી તિથંચ જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૨ તેથી મિથ્યાદષ્ટિ વિશેષાધિક છે, ૯૩ તેથી અવિરત જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૪ તેથી સક્રિયાથી જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૫ તેથી છન્દસ્થ જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૬ તેથી સચોગી આત્માઓ વિશેષાધિક છે, ૯૭ તેથી સંચારસ્થ જીવો વિશેષાધિક છે, ૯૮ અને તેથી સજ્જા જીવો વિશેષાધિક છે.

આ પ્રમાણે પ્રજાપતિ સૂત્રમાં કહેલું મોટું અદ્યખલ્લેવ સમજવું. ૧૬

અહિં પહેલાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓની તથા કાવચપતિ અને સૌધર્મકેવલૈકના-
કેવેની સંખ્યા અસંખ્યાતી સૂચિશ્રેણિ પ્રમાણ સામાન્યથી કહી છે. તેમાં અસંખ્યાતનું પ્રમાણ
કંઈ કહ્યું નથી, તેવી આ ત્રણમાં કોણ જોણા અને કોણ વધારે તે સમજી શકાતું નથી, એટલે
અહિં તેણેની અસંખ્યાતરૂપ સંખ્યાના નિર્ણય માટે કહે છે—

સેદી પક્ષેકપયસરઙ્ગસૂર્જનમંગુલવ્વમિયં ।

વસ્માય ભવણસોહમ્મયાણ સાણં હમં હોહ ॥૧૭॥

અણ્યકૈકપ્રદેશરચિત્ત્વચીનામહુગુલપ્રમિતમ્ ।

વર્માયાં મવનસૌધર્માણાં માનમિદમ્ મવતિ ॥૧૭॥

અર્થ—શ્રેષ્ઠિના જોકેક આકાશ પ્રદેશવડે સ્થાયેલી સુચિના અંશુલ પ્રમાણુ ક્ષેત્રમાંથી પ્રાપ્ત થયેલ ઘરમાં, ભવનપતિ અને સૌધર્મદેવલોકનું નીચલી ગાથામાં કહેવાશે તે પ્રમાણુ થાય છે.

ટીકાનું—ઘરમાં નામની પહેલી નરકપૃથ્વીના નારકોના તથા ભવનપતિ અને સૌધર્મ દેવલોકના દેવોના પ્રમાણુના નિષ્કૃષ્ટ માટે પહેલાં જેટલી શ્રેષ્ઠિઓ કહી છે, તેટલા શ્રેષ્ઠિ વ્યતિરિક્ત-સિવાયના આકાશપ્રદેશ અહંણ કરીને તેની સુચિશ્રેષ્ઠિ કરવી, તેમાંથી સુચિશ્રેષ્ઠિનો અંશુલ પ્રમાણુ ભાગ અહંણ કરવો. ત્યારપછી શું કરવું તે હવે પછીની ગાથામાં કહે છે. ૧૭

તેજ દેખાડે છે—

છપ્પન્નદોસયંગુલ મૂઓ મૂઓ વિગન્મ મૂલતિગં ।

ગુણિયા જહુત્તરત્થા રાસીઓ કમેણ સૂઈઓ ॥૧૮॥

ષટ્પચ્ચાશદધિકશતદ્વયાહુગુલસ્ય મૂયો મૂયો વિગૃહ્ય મૂલત્રિકમ્ ।

ગુણિતા યથોત્તરસ્યા રાશયઃ ક્રમેણ સ્વચયઃ ॥૧૮॥

અર્થ—અસત્ કદંબનાથે અંશુલમાત્ર ક્ષેત્રમાં રહેલ જસો છપ્પન આકાશપ્રદેશનું વાર-વાર વર્ગમૂળ કાઢીને ત્રણ મૂળ લેવાં, અને ઉપર ઉપરની રાશિને નીચે નીચેની રાશિ સાથે ગુણાકાર કરવો, જે સંખ્યા આવે તેટલી તેટલી સુચિશ્રેષ્ઠિ પ્રમાણુ ઘરમાંના નારકીઓ, અને ભવનપતિ તથા સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવો છે.

ટીકાનું—પૂર્વે કહેલ અંશુલ પ્રમાણુ સુચિશ્રેષ્ઠિમાં રહેલા આકાશપ્રદેશનું વર્ગમૂળ કાઢવાની રીતિએ મૂળ કાઢીને તેમાંથી ત્રણ મૂળ લેવા, અને તેને તથા અંશુલમાત્ર સુચિશ્રેષ્ઠિના પ્રદેશની સંખ્યાને અનુક્રમે સ્થાપવી.

પછી અંશુલમાત્ર સુચિશ્રેષ્ઠિની પ્રદેશસંખ્યાને મૂળ સાથે ગુણતા આકાશપ્રદેશની જેટલી સંખ્યા આવે તેટલી સંખ્યા પ્રમાણુ આપી સુચિશ્રેષ્ઠિના જેટલા આકાશપ્રદેશ થાય તેટલી રત્નપ્રકા પૃથ્વીના નારક જીવોની સંખ્યા છે.

૧ અહિં પ્રથમ નારક તથા ભવનપતિઓના પ્રમાણુ માટે જે અસંખ્યાત શ્રેષ્ઠિઓનું પ્રમાણુ બતાવ્યું છે તેના કરતાં શિન્ન શિન્ન સૂત્રોમાં શિન્ન શિન્ન રીતે જોવા મળે છે તે આ પ્રમાણુ—
અનુયોગદ્વાર સૂત્ર તથા જીવસમાસ ગ્રંથના અભિપ્રાયે—અંશુલમાત્ર સુચિશ્રેષ્ઠિમાં જે આકાશ પ્રદેશો છે તેના પહેલાં અને બીજા વર્ગમૂળનો ગુણાકાર કરતાં જે સંખ્યા આવે તેટલી સંખ્યા પ્રમાણુ સાત રાજની સુચિશ્રેષ્ઠિઓ નારકોના પ્રમાણુ માટે છે, જેમ—અંશુલમાત્ર ક્ષેત્રમાં અસત્કદંબનાથે જસો છપ્પન આકાશ પ્રદેશો છે, તેનું પહેલું વર્ગમૂળ સાત અને બીજું વર્ગમૂળ ચાર હોવાથી તેનાં ગુણાકાર $૧૬ \times ૪ = ૬૪$ થાય એટલે નારકોના જીવોના પ્રમાણુ માટે અપરકદંબનાથે ચોસઠ શ્રેષ્ઠિઓ આવે,

પેલા અને બીજા મૂળનો શુદ્ધાકાર કરતાં જેટલા આકાશપ્રદેશ આવે તેટલી આખી સૂચિ-
શ્રેણિમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ બવનપતિના દેવો છે.

બીજા અને ત્રીજા મૂળનો શુદ્ધાકાર કરતાં જેટલા આકાશપ્રદેશ આવે તેટલી આખી
સૂચિશ્રેણિપ્રમાણ સૌધર્મદેવલોકના દેવતાઓ છે.

અંશુલપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિમાં જે કે અસંખ્યાતા આકાશપ્રદેશ છે, છતાં અસત્કલ્પનાયે
બસો છાપન કલ્પવા. તેને વર્ગમૂળ કાઢવાની રીતએ ત્રણવાર મૂળ કાઢવું. બસો છાપનનું
પહેલું મૂળ સોળ, બીજું મૂળ ચાર અને ત્રીજું મૂળ બે.

હવે આ ત્રણે મૂળ અને બસો છાપન એ ચારે રાશિઓને મોટી નાની સંખ્યાના ક્રમ
પ્રમાણે ઉપર નીચે સ્થાપવી. જેમકે ૨૫૬-૧૬-૪-૨. ત્યારપછી ઉપર ઉપરની રાશિને નીચે
નીચેની રાશિ સાથે શુદ્ધાકાર કરવો. જેમકે બસો છાપનને પહેલું મૂળ સોળ સાથે શુદ્ધા-
કાર કરવો. શુદ્ધતાં ચાર હજાર છઠ્ઠું થાય.

તાત્પર્ય:- આ ત્રંથમાં બવનપતિઓના પ્રમાણ માટે જેટલી શ્રેણિઓની સંખ્યા જનાવી છે તેટલી
સંખ્યા નારકો માટે અનુચોલ દાર તથા જીવસમાસમા બતાવી છે, જે કે સૂત્રમાં સામાન્યથી નારકોની
સંખ્યા બતાવી છે-પરંતુ શ્રેષ્ઠ છ નારકોના નારકો પ્રથમ નરકના નારકોથી અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા
જ હોવાથી પ્રથમ નરકના નરકો માટે પણ ઉપરોક્ત પ્રમાણ માનવામાં કંઈ બાધ નથી.

આ ત્રંથમાં અંશુલમાત્ર સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ આકાશપ્રદેશોના પ્રથમ અને દ્વિતીય વર્ગમૂળનો શુદ્ધા-
કાર કરતાં જે સંખ્યા આવે તેટલી-અસંખ્યાતી શ્રેણિઓ બવનપતિઓના પ્રમાણ માટે બતાવી છે,
પરંતુ જીવસમાસ ત્રંથમાં અંશુલમાત્ર સૂચિશ્રેણિમાં જે આકાશપ્રદેશો છે તે જ સંખ્યાને પોતાના પ્રથમ
વર્ગમૂળ સાથે શુદ્ધતાં જે સંખ્યા આવે તેટલી-અસંખ્યાતી શ્રેણિઓ બવનપતિઓના પ્રમાણ માટે લેવાનું
કહ્યું છે. અંશુલ માત્ર સૂચિશ્રેણિમાં અસત્કલ્પનાએ બસો છાપન આકાશપ્રદેશ અને તેનું પ્રથમ વર્ગ-
મૂળ સોલ હોવાથી ૨૫૬ × ૧૬ = ૪૦૯૬ થાય અને અસત્કલ્પનાએ તેટલી શ્રેણિઓ બવનપતિઓના
પ્રમાણ માટે સમજવી. તાત્પર્ય એ છે કે-આ ત્રંથમાં પ્રથમ નરકના જીવોના પ્રમાણ માટે જેટલી
અસંખ્યાતી શ્રેણિઓ બતાવી છે તેટલી જ શ્રેણિઓ જીવસમાસમાં બવનપતિના પ્રમાણ માટે બતાવી
છે. વળી પ્રજાપનાસૂત્રમાં-અંશુલમાત્ર સૂચિશ્રેણિમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશો છે તેના પ્રથમ વર્ગમૂળના
સંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશો આવે તેનાથી સંખ્યાતયુક્ત શ્રેણિઓ બવનપતિઓના પ્રમાણ
માટે લેવાનું જણાયું છે. અસત્કલ્પનાએ અંશુલમાત્ર સૂચિશ્રેણિમાં ૬૫૩૬૬ આકાશ પ્રદેશો માનીએ
તો તેલું પ્રથમ વર્ગમૂળ ૨૫૬, તેના અસંખ્યાતમો ભાગ ૪, તેને અસંખ્યાતયુક્ત કરીએ એટલે કે
દશી શુદ્ધીએ તો ૪૦ આવે, અને અસત્કલ્પનાએ તેટલી શ્રેણિઓ બવનપતિના પ્રમાણ માટે જણવી,
વળી અનુચોલદાર સૂત્રના અભિપ્રાયે અંશુલમાત્ર સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ આકાશપ્રદેશોના પ્રથમ વર્ગમૂ-
ળના અસંખ્યાતમા ભાગથી સંખ્યાતયુક્ત કરતાં જેટલી શ્રેણિઓ આવે તેટલી શ્રેણિઓ બવનપતિના
પ્રમાણ માટે જણવી, જેમ અંશુલમાત્ર સૂચિશ્રેણિમાં અસત્કલ્પનાએ ૬૫૩૬૬ આકાશપ્રદેશ માનીએ,
તેનું પ્રથમ વર્ગમૂળ ૨૫૬, તેના અસંખ્યાતમો ભાગ અસત્કલ્પનાએ ૨, અને તેને સંખ્યાતયુક્ત કર-
વાથી એટલે કે દશી શુદ્ધવાથી વીસ થાય, આટલી શ્રેણિઓ બવનપતિઓના પ્રમાણ માટે સમજવી,
જેમ બવનપતિઓના પ્રમાણ માટે કુલ ચાર મતો બોવા મળે છે. વિશેષાર્થોએએ તે તે ત્રંથ બોવા.

રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકાના પ્રમાણરૂપે આટલી શ્રેણિઓ સમજવી. એટલે કે ચાર હજાર છન્દુ સૂચિશ્રેણિમાં જેટલા આકાશપ્રદેશ હોય તેટલા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓ છે.

બીજા વર્ગમૂળ ચાર સાથે પહેલા મૂળ સોળનો શુભાકાર કરવો, શુભતાં ચોસક આવે, તેટલી સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ ભવનપતિ દેવતાઓ છે.

તથા ત્રીજા મૂળ બે સાથે બીજા મૂળ ચારનો શુભાકાર કરવો, શુભતા આઠ આવે, તેટલી સંપૂર્ણ સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ આકાશપ્રદેશપ્રમાણ સૌધર્મ દેવલોકના દેવતાઓ છે.

આ ઉપરથી કોણ કોનાથી વધારે છે તે સહજમાં જણાઈ આવશે. ૧૮

રત્નપ્રભા નારકાદિનાજ વિષયમાં પ્રકારાંતરે શ્રેણિનું પ્રમાણ કહે છે—

અહવંગુલપ્પણસા સમૂલગુણિયાં ઉ નેરહયસૂદં ।

પદમદુડ્યાપયાઈં સમૂલગુણિયાઈં ઇયરાણં ॥૧૯॥

અથવાહ્નુલપ્રદેશાઃ સ્વમૂલગુણિતાસ્તુ નૈરયિક્ષ્વચિઃ ।

પ્રથમદ્વિતીયપદૌ સ્વમૂલગુણિતાવિસ્તયોઃ ॥૧૯॥

અર્થ—અથવા અંશુલક્ષેત્રમાં રહેલા પ્રદેશોને પોતાના મૂળ સાથે શુભતાં બે આવે તેટલી શ્રેણિઓ રત્નપ્રભા નારકીના પ્રમાણરૂપે સમજવી એજ પ્રમાણે પહેલાં અને બીજા મૂળને પોતાપોતાના મૂળ સાથે શુભતાં બે આવે તેટલી શ્રેણિઓ અતુલ્ય ભવનપતિ અને સૌધર્મના પ્રમાણરૂપે સમજવી.

વિવેચન—અથવા એ પદ અન્ય પ્રકાર સૂચવવા માટે મૂકેલું છે. તે અન્ય પ્રકાર તે આ.

પૂર્વની ગાથામાં અંશુલમાત્ર ક્ષેત્રમાં રહેલા પ્રદેશશિની જસો છાપનની કલ્પના કરી હતી, અહિં તે પ્રમાણે કરવાની નથી. પરંતુ વાસ્તવિક જેટલી સંખ્યા છે તેનીજ વિવક્ષા છે.

એક અંશુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિમાં રહેલા આકાશપ્રદેશને પોતાના મૂળ સાથે શુભાકાર કરવો, શુભાકાર કરતાં બે સંખ્યા આવે તેટલી સૂચિશ્રેણિમાં રહેલા આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકા છે

અંશુલપ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલા આકાશપ્રદેશના પહેલા મૂળને પોતાના મૂળ સાથે શુભતાં બે સંખ્યા આવે તેટલી સૂચિશ્રેણિઓ ભવનપાતદેવોના પ્રમાણના નિશ્ચય માટે સમજવી. એટલે એટલી સૂચિશ્રેણિમાં જેટલા આકાશપ્રદેશ હોય તેટલા ભવનપતિ દેવો જણાવા.

અંશુલપ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલા આકાશપ્રદેશના બીજા મૂળને પોતાના મૂળ સાથે શુભતાં બે પ્રદેશશિ આવે તેટલી સૂચિશ્રેણિમાં રહેલા આકાશપ્રદેશપ્રમાણ સૌધર્મદેવલોકના દેવતાઓ છે. ૧૯

હવે ઉત્તરવૈદિકયશરીરવાળા તિથ્યપચેન્દ્રિય જીવોના પ્રમાણના નિશ્ચય માટે કહે છે—

અંગુલમૂલાસંલિપ્તિભાગપ્પમિયાં ડ હોંતિ સેહીઓ .

ઉત્તરવેડવિચાણં તિરિયાણ ય સન્નિપજ્જાણં ॥૨૦॥

અહ્વગુલમૂલાસંલિપ્તિભાગપ્રમિતાસ્તુ મવન્તિ અણ્યઃ .

ઉત્તરવૈક્રિયાણાં તિરચાં ચ સંન્નિપર્યાપ્તાનામ્ ॥૨૦॥

અર્થ—ઉત્તરવૈક્રિયશરીરી સંન્નિપર્યાપ્ત તિરચાના પ્રમાણરૂપે એક અંગુલ પ્રમાણક્ષેત્રમાં રહેલ આકાશપ્રદેશના મૂળના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિઓ છે.

વિવેચન—એક અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલ આકાશપ્રદેશનું જે પહેલું વર્ગમૂળ તેના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિઓ ઉત્તરવૈક્રિયશરીરી સંન્નિપચેન્દ્રિય તિરચાના પ્રમાણના નિશ્ચય માટે બાણવી.

તાત્પર્ય—એ કે સૂચિશ્રેણિના એક અંગુલપ્રમાણ ક્ષેત્રમાં જેટલા આકાશપ્રદેશો હોય, તેટલું જે પહેલું વર્ગમૂળ તેના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશપ્રદેશો આવે, તેટલી ઉત્તર વૈક્રિયલઘિસંપન્ન પર્યાપ્ત સંન્નિપચેન્દ્રિય તિરચાની સખ્યા બાણવી.

શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—પચેન્દ્રિય તિરચામાં કેટલા વૈક્રિયશરીરી કલા છે ? હે ગૌતમ ! અસંખ્યાતા કલા છે. કાલઆશ્રયી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અપર્પિણીના સમયપ્રમાણ કલા છે. ક્ષેત્ર આશ્રયી વિચારતાં પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમાં અસંખ્યાતી સૂચિશ્રેણિઓ છે તેવી અંગુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિના પ્રથમ વર્ગમૂળના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ પ્રમાણ કલા છે.

ઉત્તરવૈક્રિયશરીરી લઘિસંપન્ન પર્યાપ્ત સંન્નિપચેન્દ્રિય તિરચા અસંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્રમાં રહેલા હાથી મત્સ્ય અને હંસાદિ જીવો બાણવા. ૨૦

હવે મનુષ્યના પ્રમાણ માટે કહે છે—

ઉક્કોસપ્પ મણુયા સેઢિ રૂવાહિયા અવહરંતિ .

તદ્વિમૂલાહર્ણિ અંગુલમૂલપ્પસેઢિ ॥૨૧॥

ઉત્કૃષ્ટપદે મનુજાઃ શ્રેણીં રૂપાધિકા અપહરન્તિ .

તૃતીયમૂલાહર્તૈરંગુલમૂલપ્રદેશૈઃ ॥૨૧॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટપદે મનુષ્યો ત્રીજા વર્ગમૂળવડે શુભાયેલા અંગુલપ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલ પ્રદેશના પહેલા મૂળના પ્રદેશોથી એક રૂપ વધારે હોય તો સંપૂર્ણ સૂચિશ્રેણિનો અપહાર થઈ શકે.

ટીકાલુ—આ જગતમાં જે પ્રકારના મનુષ્યો છે ૧ ગર્ભજ, ૨ સંભૂચિન્મ. તેમાં ગર્ભજ પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા એ જે ભેદ છે. અને અંતર્યુદ્ધર્ત આયુવાળા સંભૂચિન્મો તે

અપર્યાપ્તાવસ્થામાંજ મરણ પામે છે. આ હંદ્રીકત પહેલા દ્વારમાં કહ્યું છે, તેથી તે પર્યાપ્તા હોતા નથી.

તેમાં જે ગર્ભજ પર્યાપ્તા મનુષ્યો છે, તે ધ્રુવ હોવાથી હંમેશાં હોય છે, અને તે સંખ્યા-તાજ છે. તેઓની જઘન્ય સંખ્યા પણ પાંચમા અને છઠ્ઠા વર્ગનો શુણ્ણકાર કરતાં જે આવે તે છે.

શંકા:—વર્ગ એટલે શું ? પાંચમા વર્ગનું સ્વરૂપ શું ? છઠ્ઠા વર્ગનું સ્વરૂપ શું ? પાંચમા અને છઠ્ઠા વર્ગનો શુણ્ણકાર કેટલો થાય ?

સમાધાન—કૌર્ધએક વિવક્ષિત રાશિને વિવક્ષિત રાશિસાથે શુણ્ણતાં જે આવે તે વર્ગ કહેવાય છે. એકનો વર્ગ એકજ થાય માટે વૃદ્ધિ રહિત હોવાથી તે વર્ગમાંજ ગણતો નથી. બેને બેએ શુણ્ણતાં બેનો વર્ગ ચાર (૪) થાય, આ પહેલો વર્ગ, ચારનો વર્ગ સોળ (૧૬) થાય, એ બીજો વર્ગ. સોળનો વર્ગ બસો છપ્પન (૨૫૬) થાય. એ ત્રીજો વર્ગ. બસો છપ્પનનો વર્ગ પાંચઠ્ઠ હજાર પાંચસો છત્રીસ (૬૫૫૩૬) થાય, એ ચોથો વર્ગ. પાંચઠ્ઠ હજાર પાંચસો છત્રીસનો વર્ગ ચારસો એાગણત્રીસ હેઠાં એાગણપચાસ લાખ સઠસઠ હજાર બસો છન્ટુ (૪૨૯૪૯૬૭૨૯૬) થાય, એ પાંચમો વર્ગ.

હવે તેના વર્ગને ત્રણ ગાથા વડે પ્રતિપાદન કરે છે—એક લાખ ચૌરાશી હજાર ચારસો સઠસઠ હેઠાંહેઠાં ચુમાલીસ લાખ સાત હજાર ત્રણસો સિતેર હેઠાં પંચાણ્ણલાખ એકાવન હજાર છસો અને સોળ (૧૮૪૪૬૭૪૪૦૭૩૭૦૬૫૫૧૬૧૬) થાય, એ છઠ્ઠો વર્ગ.

આ પ્રમાણે છ વર્ગ થાય છે. તેમાંના છઠ્ઠા વર્ગનો પાંચમા વર્ગ સાથે શુણ્ણકાર કરવો, શુણ્ણકાર કરતાં જેટલો પ્રદેશરાશિ થાય, તેટલા જઘન્યથી પણ ગર્ભજ પર્યાપ્ત મનુષ્યો હોય છે.

છઠ્ઠા અને પાંચમા વર્ગના શુણ્ણકારના એાગણત્રીસ આંકડા થાય છે. તે આંકડા હેઠાં હેઠાં આદિ શબ્દદ્વારા બોલી શકાય તેમ નહિ હોવાથી, તે સંખ્યાના આંક આપ્યા છે. અને તે આ—૭૬૨૨૮૧૬૨૫૧૪૨૬૪૩૩૭૫૬૩૫૪૩૬૫૦૩૩૬.

આ સંખ્યાને પૂર્વાચાર્યો ત્રીજા ચમલપદ ઉપરની અને ચોથા ચમલપદ નીચેની કહે છે.

ચમલ એટલે બળે વર્ગનો સમૂહ. એક એક ચમલમાં બળે વર્ગ આવે છે.

અનુયોગદ્વારની શૃંગિમાં કહ્યું છે કે—‘બળે વર્ગના સમૂહને ચમલ કહે છે.’

તેથી પૂર્વોક્ત છ વર્ગના સમૂહના ત્રણ ચમલ થાય.

મનુષ્ય પ્રમાણના હેતુબૂત રાશિને ત્રીજા ચમલપદથી ઉપરની કહેવાતું કારણ પાંચમા અને છઠ્ઠા વર્ગનો શુણ્ણકાર છે. પાંચમો અને છઠ્ઠો વર્ગ ત્રીજા ચમલમાં આવે છે, સાતમો અને આ આઠમો વર્ગ ચોથા ચમલમાં આવે છે. મનુષ્યપ્રમાણની હેતુબૂત સંખ્યા છઠ્ઠા વર્ગથી વધારે છે, કારણ કે છઠ્ઠા અને પાંચમા વર્ગના શુણ્ણકાર જેટલી છે. અને તેથીજ સાતમા વર્ગથી પણ એાછી છે. માટે મનુષ્ય સંખ્યાના પ્રમાણબૂત રાશિને ત્રીજા ચમલપદથી વધારે, અને ચોથા ચમલપદથી એાછો કહ્યો છે.

અથવા આ પૂર્વોક્ત રાશિના છન્ડુ છેદનક થાય છે. છેદનક જોટલે અર્ધો અર્ધો કરવા તે. જોટલે કે જોગણુત્રીસ અંકપ્રમાણ રાશિનું પહેલીવાર અર્ધ કરીએ, બીજી વાર તેનું અર્ધ કરીએ, ત્રીજી વાર તેનું અર્ધ કરીએ, ચોથ અર્ધ અર્ધ છન્ડુવાર કરીએ ત્યારે છન્ડુમી વાર એકડો આવે.

એને ઉંધી રીતે કહીએ તો છન્ડુ વાર ઠાણુ બમણા કરવા. જેમકે-જોકને એક બે, બેને બે ચાર, ચારને ચાર આઠ, એમ છન્ડુ વાર બમણા બમણા કરતા છન્ડુમી વારે પૂર્વોક્ત રાશિ આવે.

છન્ડુ છેદનક કેમ થાય તે કહે છે-પહેલા વર્ગના બે છેદનક થાય, પહેલું છેદનક બે, બીજું છેદનક એક. બીજા વર્ગના ચાર છેદનક થાય. જોટલે કે બીજા વર્ગની સંખ્યાના અર્ધ અર્ધ ભાગ ચારવાર થાય. જેમકે-પહેલું છેદનક આઠ, બીજું છેદનક ચાર, ત્રીજું છેદનક બે, ચોથું છેદનક એક. આજ રીતે ત્રીજા વર્ગના આઠ છેદનક, ચોથા વર્ગનાં સોળ છેદનક, પાંચમા વર્ગના બત્રીસ છેદનક, અને છઠાવર્ગનાં ચોસઠ છેદનક થાય. ગર્ભજ મનુષ્યની સંખ્યા પાંચમા અને છઠા વર્ગના શુણાકાર જોટલી હોવાથી તે સંખ્યામાં પાંચમા અને છઠા બે બંને વર્ગના છેદનકો આવે. પાંચમા વર્ગનાં બત્રીસ અને છઠા વર્ગનાં ચોસઠ હોવાથી બંનેના સરવાળા કરતાં છન્ડુ છેદનકો પૂર્વોક્ત રાશિમાં થાય.

આ કઇ રીતે બાણી શકાય ? એમ પૂછતા હો તો કહીએ છીએ-જે જે વર્ગના જે જે વર્ગ સાથે શુણાકાર કરીએ અને શુણાકાર કરતાં જે સંખ્યા આવે તેમાં તે બંને વર્ગનાં છેદનકો ઘટે છે. જેમ પેલા વર્ગને બીજા વર્ગ સાથે શુણતા જે સંખ્યા આવે તેમાં પેલા વર્ગના બે અને બીજાના ચાર કુલ છ છેદનકો સંભવે છે. તે આ પ્રમાણે-

પેલા અને બીજો વર્ગના શુણાકાર ચોસઠ થાય છે. તેનું પેલું છેદનક બત્રીસ, બીજું સોળ, ત્રીજું આઠ, ચોથું ચાર, પાંચમું બે, અને છઠું એક, એમ છ છેદનકો થાય છે. એમ અન્યત્ર પણ બાણુલું. એજ પ્રમાણે પાંચમા અને છઠા વર્ગના શુણાકારમાં પાંચમા વર્ગના બત્રીસ અને છઠા વર્ગનાં ચોસઠ બંને મળી છન્ડુ છેદનકો આવે છે.

આ પ્રમાણે એકજ રાશિને શિષ્યની યુદ્ધિનો પ્રકર્ષ થાય માટે ત્રણ રીતે પરમશુભ મહારાજે ઉપદેશ્યો છે.

અનુયોગહારસૂત્રમાં કહ્યું છે કે-‘જ્યન્યપદે મનુષ્યો સંખ્યાતા કોઠ છે. ત્રીજા યમલપદથી ઉપર અને ચોથા યમલપદની નીચે છે. અથવા છઠા વર્ગને પાંચમાં વર્ગપદે શુણતાં જે આવે તેટલા છે. અથવા છન્ડુ છેદનક આપનાર એ રાશિ છે.’

હવે જે ગર્ભજ અને સંમૂર્ધિષ્ઠ અપર્યાપ્ત જીવો છે તે બંને કોઈ વખત હોય છે, કોઈ વખત નથી પણ હોતા. કારણકે ગર્ભજ અપર્યાપ્તનું જન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર સુદૃર્ત અંતર છે, અને સંમૂર્ધિષ્ઠ અપર્યાપ્તનું જન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ સુદૃર્ત અંતર છે. અપર્યાપ્ત અંતરસુદૃર્તના આયુવાળા હોય છે. તેથી અંતરસુદૃર્ત પછી

સંઘના નિર્દેશ થાય છે-નાશ પામે છે. એટલે કંઈક અધિક અગીયાર મુદ્દત ગર્ભ અપર્યાપ્તા, અને કંઈક અધિક ત્રેવીસ મુદ્દત સંમૂર્ણિય અપર્યાપ્તા હોતા નથી. તેથી જ ઉપર કહ્યું છે કે ગર્ભ અપર્યાપ્તા મનુષ્ય અને સંમૂર્ણિય મનુષ્ય કેઈ વખત હોય છે, અને કેઈ વખત હોતા નથી.

ત્યારે ગર્ભ અપર્યાપ્તા અને સંમૂર્ણિય અપર્યાપ્તા એ સંઘના મળી વધારેમાં વધારે હોય ત્યારે તેઓનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે-ઉત્કૃષ્ટપદે ગર્ભ અને સંમૂર્ણિય મનુષ્યની સર્વોત્કૃષ્ટ સંખ્યા હોય ત્યારે જેટલી સંખ્યા થાય તેનાથી બે કે વાસ્તવિક રીતે નથી, છતાં અંશ-તદ્વપનાયે એક મનુષ્ય વધારે હોય તો સૂચિશ્રેણિના એક અંશુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલા આકાશપ્રદેશના પેલા મૂળને ત્રીજા મૂળ સાથે શુભતા જેટલા આકાશ પ્રદેશ આવે તેટલા આકાશપ્રદેશવડે ભાગતાં-અસત્ત્વપનાયે સૂચિશ્રેણિના એક અંશુલક્ષેત્રના બસો છપ્પન આકાશપ્રદેશ કદાપીએ તેવું પહેલું મૂળ સોળ, બીજું મૂળ ચાર, ત્રીજું મૂળ બે, પહેલા મૂળને ત્રીજા મૂળ વડે શુભતા બીજા આવે તેટલા આકાશ પ્રદેશવડે ભાગતાં-સંપૂર્ણ એક સૂચિશ્રેણિનો અપહાર થાય.

તાત્પર્ય એ છે કે-સૂચિશ્રેણિના અંશુલભાવ ક્ષેત્રમાં જેટલા આકાશપ્રદેશ છે, તેના પહેલા વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગમૂળવડે શુભતા જેટલા આકાશપ્રદેશ થાય તેટલા તેટલા પ્રમાણવાળા એક એક ખંડને પર્ણાત અપર્યાપ્ત ગર્ભ અને સંમૂર્ણિય એક એક મનુષ્ય શક્ય કરે, અને કુલ મનુષ્યની સંખ્યા છે તેનાથી એક વધારે હોય તો સંપૂર્ણ શ્રેણિ એકજ સમયે અપહાર કરી શકાય. પરંતુ એક મનુષ્ય ઓછો છે એટલે એક ખંડ વધે છે.

બીજી આ રીતે પણ કહી શકાય-સૂચિશ્રેણિના અંશુલભાવ ક્ષેત્રમાં રહેલા આકાશપ્રદેશના પહેલા વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગમૂળ સાથે શુભતા જેટલા આકાશપ્રદેશ આવે, તેટલા આકાશપ્રદેશવડે આખી સૂચિશ્રેણિના આકાશપ્રદેશને ભાગતાં જે જવાબ આવે તેમાંથી એકરૂપ યોગ્ય કરવું, તેટલી સંમૂર્ણિય અને ગર્ભ મનુષ્યની સર્વોત્કૃષ્ટ સંખ્યા છે. કેવળજ્ઞાની મહારાજે તેઓની તેટલી જ સંખ્યા બોધે છે.

અનુયોગદ્વાર સૂચિમાં કહ્યું છે કે-ઉત્કૃષ્ટપદે જે મનુષ્યો છે, તેમાં એક મનુષ્ય નાખ્યે છતે તે મનુષ્યો વડે સંપૂર્ણ સૂચિશ્રેણિનો અપહાર થાય.

તે શ્રેણિનો કાલ અને ક્ષેત્ર વડે અપહારનો વિચાર કરે છે. કાલથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીના સમય પ્રમાણ છે. અને ક્ષેત્રથી સૂચિશ્રેણિના અંશુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલા આકાશપ્રદેશના પ્રથમ વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગમૂળવડે શુભતા.

આ પંક્તિમાં શું કહ્યું ? તો કહે છે-તે શ્રેણિના અંશુલપ્રમાણ ક્ષેત્રમાં જે પ્રદેશરાશિ છે, તેના પહેલા વર્ગમૂળમાં જે પ્રદેશરાશિ આવે, તેને ત્રીજા વર્ગમૂળમાં આવેલા પ્રદેશરાશિ વડે શુભાકાર કરવો. શુભાકાર કર્યે છતે જે પ્રદેશરાશિ થાય, એવડા એવડા એક એક ખંડને અપહાર કરે, બીજી બાજુ એક એક મનુષ્યનો અપહાર કરે એટલે કે એવડા એવડા સૂચિ-

શ્રેણિના એક એક ખંડને એક એક મનુષ્ય ગ્રહણ કરે, એ એક મનુષ્ય વધારે હોય તો સંપૂર્ણ શ્રેણિને ગ્રહણ કરી શકે. એક બાબુ અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીના જેટલા સમય થાય તેટલા ઉત્કૃષ્ટપદે મનુષ્યો કહ્યા. બીજી બાબુ અંશુલપ્રમાણ ક્ષેત્રના પેલા મૂળના ત્રીજા મૂળ સાથે ગુણતા આવેલા આકાશપ્રદેશપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિના જેટલા ખંડો થાય, તેમાંથી એક ન્યૂન કરીએ તેટલા કહ્યા.

તેથી અહિં શંકા કરે છે કે-આવડા આવડા ખંડોપદે એક શ્રેણિનો અપહાર કરીએ તો તેનો અપહાર કરતાં અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાલ કેમ ભય ? આચાર્ય મહા-રાજ ઉત્તર આપે છે કે-ક્ષેત્ર અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી. સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે-‘કાલ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, તેનાથી પણ અત્યંત સૂક્ષ્મ આકાશપ્રદેશરૂપ ક્ષેત્ર છે. એક અંશુલપ્રમાણ ક્ષેત્રમાં જેટલા અથા આકાશ પ્રદેશો રહ્યા છે, કે તેમાંથી પ્રતિસમય એક એક આકાશપ્રદેશ લેવામાં આવે, તો અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ ભય.’ માટે કાલથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીના સમયપ્રમાણ મનુષ્યો છે.

ક્ષેત્રથી સૂચિશ્રેણિના એક અંશુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રના પ્રદેશના પહેલા વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગમૂળવડે ગુણતા જેટલા પ્રદેશો થાય તેટલા પ્રમાણવાળા સૂચિશ્રેણિના જેટલા ખંડો થાય તેમાંથી એક બાંધી કરીએ તેટલા ઉત્કૃષ્ટપદે મનુષ્યો છે. ૨૧

આ પ્રમાણે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ ભેદે ચૌદે જીવભેદોત્પન્ન પ્રમાણ કહ્યું. હવે ગુણસ્થાનકના ભેદે ચૌદ ભેદોત્પન્ન પ્રમાણ કહે છે—

સાસાયેનાઙ્ગ ચરો અસંખ્યા અણંતયા મિચ્છા ।

કોટિસહસ્રપુહ્લતં પમત્ત ઇયરે ડ થોવયરા ॥૨૨॥

સાસ્વાદનાદિચત્વારોઽસંખ્યા અનન્તા મિથ્યાદૃષ્ટયઃ ।

કોટિસહસ્રપૃથક્ત્વં પ્રમત્તા ક્ષત્રે તુ સ્તોક્તરાઃ ॥૨૨॥

અર્થ—સાસ્વાદનાદિ ચાર અસંખ્યાતા છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ અનંત છે, હજારકોડ પૃથક્ત્વ પ્રમત્ત સંયત છે, અને અપ્રમત્ત સંયત તેનાથી અલ્પ છે.

ટીકાનુ—સાસ્વાદન સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ. અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિ, અને દેશવિરતિ એ ચારે ગુણસ્થાનકે વર્તતા જીવો અસંખ્યાતા અસંખ્યાતા છે. કારણ કે એ પ્રત્યેક ગુણસ્થાનવર્તિ જીવો વધારેમા વધારે ક્ષેત્રપદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશ રશિપ્રમાણ છે.

મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો અનંત છે, કેમકે તેઓ અનંત લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ છે.

તથા પ્રમત્ત સંયત જન્મ-મથી પણ કોડ સહસ્ર પૃથક્ત્વ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ કોડ સહસ્ર પૃથક્ત્વ પ્રમાણ છે.

તેથી નવ સુધીની સંખ્યાને પૃથક્ત્વ કહે છે. એ જૈન સિદ્ધાંતનો પારિભાષિક શબ્દ છે.

તેથી ૫મું કર્મભૂમિમાં પ્રમત્તસંયત મુનિજો જન્મ્યથી પણ બે હજાર કોડથી અધિક હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી નવહજાર કોડ હોય છે. તથા અપ્રમત્ત સંયત મુનિજો પ્રમત્ત સંય- તથી અત્યંત અદ્ય છે. ૨૨

एगाङ् चउप्पण्णा समगं उवसामगा य उवसंता ।

अङ्गं पडुच्च सेढीए होंति सव्वेवि संखेज्जा ॥२३॥

एकात् चतुःपञ्चाशत् समकमुपशमकाश्चोपशान्ताः ।

अद्वां प्रतीत्य श्रेण्याः भवन्ति सर्वेऽपि संख्येयाः ॥૨૩॥

અર્થ—એકથી આરંભી ચોપન ૫૫૦૦ એક સાથે ઉપશમક અને ઉપશાંતમોહી જીવે હોય છે, અને શ્રેણિના કાલ આશ્રયી સઘળા મળીને પણ સંખ્યાતાજ હોય છે.

ટીકાગુરુ—ઉપશમક એટલે ઉપશમ ક્રિયા કરનારા આક્રમ નવમા અને દશમા શુભસ્થા- નકવર્તિ જીવે, અને ઉપશાંત એટલે જેઓએ મોહને સર્વથા શાંત કર્યો છે, તે ઉપશાંતમોહ શુભસ્થાનકવર્તિ જીવે. આ બંને પ્રકારના જીવે કોઈ વખતે હોય છે, કોઈ વખતે નથી પણ હોતા. કારણ કે ઉપશમશ્રેણિનું અંતર પડે છે. કેટલું અંતર પડે છે તે આગળ ઉપર અંતરદ્વારમાં કહેશે. તેથી ઉપશમક-અપૂર્વકરણ અનિવૃત્તિબાદરસંપ્રાયવર્તિ જીવે તથા ઉપશાંત-ઉપશાંતમોહ શુભસ્થાનકવર્તિ જીવે બ્યારે હોય છે, ત્યારે જન્મ્યથી એક બે કે ત્રણ હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ચોપન જીવે હોય છે.

આ પ્રમાણુ પ્રવેશ કરનાર આશ્રયી કહ્યું છે. એટલે કે આટલા જીવે એક સમયે એક સાથે ઉપશમ શ્રેણિમાં અપૂર્વકરણાદિ શુભસ્થાનકોની અંદર પ્રવેશ કરતા હોય છે.

ઉપશમશ્રેણિના સંપૂર્ણ કાલ આશ્રયિ વિચારીએ તો સઘળા મળીને પણ સંખ્યાતા જીવેજ હોય છે.

તાત્પર્ય એ કે-ઉપશમશ્રેણિનો કાળ અંતર્યુદ્ધર્ત પ્રમાણુ છે. તે અંતર્યુદ્ધર્ત પ્રમાણુ ઉપ- શમશ્રેણિના સઘળા કાળમાં ઉત્તરોત્તર સમયે અન્ય અન્ય જીવે પ્રવેશ કરે તો પણ સંખ્યાતા જીવેજ હોય છે.

પ્રશ્ન—ઉપશમશ્રેણિના અંતર્યુદ્ધર્ત પ્રમાણુ કાળના અસંખ્યાતા સમય થાય છે. તે કાળમાં એક એક સમયે એક એક જીવ પ્રવેશ કરે તો પણ શ્રેણિના સંપૂર્ણ કાળમાં અસંખ્યાતા જીવે સંભવે છે, તો પછી બે ત્રણથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટથી ચોપન સુધીની સંખ્યા પ્રવેશ કરે તો અસંખ્યાતા કેમ ન થાય ? થાય જ. પછી એમ કેમ કહો છો કે ઉપશમ શ્રેણિના સઘળા કાળ આશ્રયી પણ સંખ્યાતાજ જીવે હોય છે ?

ઉત્તર—તમારી આ કલ્પના ત્યારેજ થાય કે બ્યારે શ્રેણિના અંતર્યુદ્ધર્ત કાળમાં દરેક સમયે જીવે પ્રવેશ કરતા હોય. પરંતુ પ્રત્યેક સમયે જીવે પ્રવેશ જ કરતા નથી પરંતુ કેટલાક સમયોમાં જ કરે છે, તેથી જ ઉપરોક્ત સંખ્યા ઘટી શકે છે.

પ્રશ્ન—અંતર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણુ શ્રેણિના કાળના કેટલાક સમયોમાંજ જીવો પ્રવેશ કરે છે, પરંતુ સઘળા સમયોમાં પ્રવેશ કરતા નથી એ શી રીતે જણાય ?

ઉત્તર—ઉપશમશ્રેણિમાં યથોપતા ગર્ભજ મનુષ્યો જ પ્રવેશ કરી શકે છે, અન્ય જીવો નહિ. તે પણ ચારિત્રસંપન્ન આત્માઓજ, જેવા તેવા નહિ. ચારિત્રસંપન્ન મહાત્માઓ વધારેમાં વધારે એ હજાર કોઠથી નવ હજાર કોઠ જ હોય છે. તે પણ કંઈ સઘળા શ્રેણિ સ્વીકારી શકતા નથી, પણ કેટલાક જ સ્વીકારી શકે છે.

તેથી જાણી શકાય છે કે—ઉપશમશ્રેણિના સઘળા સમયોમાં જીવોનો પ્રવેશ થતો નથી, પરંતુ કેટલાકેક સમયોમાં જ થાય છે. તેમાં પણ કોઈ કાળે પંદરે કર્મભૂમિ આશ્રયી વધારેમાં વધારે ચોપન જીવોજ એક સાથે પ્રવેશ કરતા હોય છે, વધારે નહિ. અને સઘળા શ્રેણિના કાળમાં સંખ્યાતાજ જીવો હોય છે. અસંખ્યાતા નહિ. તે સંખ્યાતા પણ સેંકડો પ્રમાણુ જાણવા, હજારોની સંખ્યામાં નહિ. પૂર્વાચાર્ય મહારાજોએ એમજ જણાવેલું છે.

खवगा खीणा जोगी एगाइ जाव होंति अट्टसयं ।

अच्चाप सयपुहुत्तं कोटिपुहुत्तं सजोगीओ ॥२४॥

क्षपकाः क्षीणा अयोगिनः एकाव यावत् भवन्त्यष्टतप्त ।

अद्यायां शतपृथક્त्वं કોટિપૃથક્ત્વં સયોગિનઃ ॥૨૪॥

અર્થ—ક્ષપક, ક્ષીણશોહી અને અયોગિ એકથી આરંભી યાવત્ એકસો આઠ પર્થત હોય છે, અને સંપૂર્ણ શ્રેણિના કાળમાં શતપૃથક્ત્વ હોય છે. તથા સયોગિ કેવળિ કોઠ પૃથક્ત્વ હોય છે.

ટીકાનુ—ક્ષપક એટલે ચારિત્રશોહનીયની ક્ષપણ કરનારા આઠમા નવમા અને દશમા શુભસ્થાનકવર્તિ આત્માઓ, ક્ષીણશોહ શુભસ્થાનકવર્તિ જીવો અને અયોગિ કેવળિ આત્માઓ આ સઘળા કોઈ વખતે હોય છે, અને કોઈ વખત હોતા નથી. કેમકે ક્ષપકશ્રેણિ અને અયોગિકેવળિ શુભસ્થાનકનું અંતર પડે છે.

ત્યારે ક્ષપક—અપૂર્વકરણ અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય અને સૂક્ષ્મ સંપરાય તથા ક્ષીણશોહ અને અયોગિકેવળિ શુભસ્થાનકે જીવો હોય ત્યારે જન્મ્યથી એક બે અને ઉત્કૃષ્ટથી એકસો આઠ હોય છે. આ પ્રમાણુ પણ પ્રવેશ કરનાર આશ્રયી કહ્યું છે. આટલા જીવો વધારેમાં વધારે એક સમયે એક સાથે ક્ષપકશ્રેણિમાં, ક્ષીણશોહ શુભસ્થાનકે, અને અયોગિકેવળિ શુભસ્થાનકે પ્રવેશ કરે છે.

ક્ષપકશ્રેણિ તથા ક્ષીણશોહ શુભસ્થાનકને કાળ અંતર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણુ છે, અને અયોગિકેવળિને કાળ પાંચ હસ્વાક્ષર બેટલો છે. આ ક્ષપકશ્રેણિના સંપૂર્ણ કાળમાં અને અયોગિ

૧ અહિં સેંકડો પ્રમાણુ સંખ્યા નવસો સુધીની હોય તેમ લાગે છે. પછી ચાની જણે.

શુભસ્થાનકના કાળમાં અન્ય અન્ય જીવો પ્રવેશ કરે તો પણ તે સઘળા મળી શતપૃથક્ત્વ જ હોય છે.

તાત્પર્ય એ કે-આંતરુંદૂત પ્રમાણ સપકશ્રેણિના સઘળા કાળમાં પંદર કર્મભૂમિની અંદર અન્ય અન્ય જીવો પ્રવેશ કરે તો શતપૃથક્ત્વ જીવો પ્રવેશ કરે છે, અધિક પ્રવેશ કરતા નથી.

અયોગિ કેવળિ આશયી પણ આજ પ્રમાણે સમજવું. ક્ષીણમોહને કાપક સાથે જ લેવા. શતપૃથક્ત્વ સંખ્યા જ કેમ, વધારે કેમ નહિ? એ શંકાનું સમાધાન ઉપશમશ્રેણિ પ્રમાણે જાણવું.

તથા અયોગિ કેવળિ શુભસ્થાનકવર્તિ જીવો કોઠપૃથક્ત્વ હોય છે. અયોગિ કેવળિ હંમેશા હોય છે, કારણ કે તે નિત્ય શુભસ્થાનક છે. આ શુભસ્થાનકે જન્યથી પણ કોટિપૃથક્ત્વ અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ કોટિપૃથક્ત્વ જીવો હોય છે. જન્યથી ઉત્કૃષ્ટ વધારે હોય છે. ૨૪

આ પ્રમાણે દ્રવ્યપ્રમાણ કાર કહ્યું. હવે શેત્રપ્રમાણ કાર કહે છે—

અપ્પજ્જત્તા દોન્નિવિ સુહમા ઇગિંદિયા જણ સઙ્ગે ।

સેસા ચ અસંલેજા બાયર પવણા અસંલેસુ ॥૨૫॥

અપર્યાપ્તૌ દ્વાવપિ સક્ષ્મા એકેન્દ્રિયા જગતિ સર્વસ્મિન્ ।

શેપાથ્ર અસંલેયતમે વાદરપવનાઃ અસંલેયેષુ ॥૨૫॥

અર્થ—ખંને પ્રકારના અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો સઘળા લોકમાં છે. શેષ જીવો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે, અને બાહર વાસુકાય લોકના અસંખ્યાતા ભાગમાં રહેલા છે.

ટીકાનુબ—ખંને પ્રકારના અપર્યાપ્તા—હ્રિષિક અપર્યાપ્તા અને કરણ અપર્યાપ્તા તથા આશામાં કહેલ અપિ શબ્દ અનુક્રાંતો સમુચ્ચાયક હોવાથી પર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય પૃથ્વી અપ્ તેહ વાસુ અને વનરપતિ એ દરેક પ્રકારના જીવો સંપૂર્ણ લોકમાં રહેલા છે.

શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—સૂક્ષ્મ જીવો લોકના સઘળા ભાગમાં રહ્યા છે.

પ્રશ્ન—પર્યાપ્તાદિ સઘળા લેહવાળા પૃથ્વીકાયાદિ સર્વે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો સંપૂર્ણ લોકમાં વ્યાપી રહ્યા છે, એટલું કહેવાથી સઘળા લેહવાળા સૂક્ષ્મ જીવો સંપૂર્ણ લોકમાં છે એ છંદ્ર અર્થ સિદ્ધ થાય છે, તો શા માટે સુખ્ય પણે અપર્યાપ્તાનું અહણ કયું, અને અપિ શબ્દથી પર્યાપ્તાનું અહણ કયું?

૧ અહિં શતપૃથક્ત્વ પણ વધારેમાં વધારે નવસો જ સંજ્ઞે છે.

૨ જગતિતામણિના ચૈત્યવંદનમાં કેવળજ્ઞાનીની જન્ય સંખ્યા બે કોડ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા નવ કોડ કહી છે. એટલે જન્ય સંખ્યામાં બે કોડ અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યામાં નવ કોડ સમજાવી.

ઉત્તર—સૂક્ષ્મ જીવોમાં પર્થોપ્તાની અપેક્ષાએ અપર્થોપ્તા અદ્ય છે, છતાં અપર્થોપ્ત જીવો ઘણા છે એ જણાવવા માટે સુખ્યવૃત્ત્યા અપર્થોપ્તાનું શ્રેષ્ઠ કથું છે. તે આ પ્રમાણે.

એ કે પર્થોપ્તાથી અપર્થોપ્તા સંખ્યેયશુભ્રહીન છે તે પશુ તે જગતના સંપૂર્ણ ભાગમાં કદા છે, એમ કહી અવરથ તેઓ ઘણા છે એમ સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું છે.

પર્થોપ્તાની અપેક્ષાએ અપર્થોપ્તા સંખ્યાતશુભ્રહીન કેમ હોઈ શકે? અપર્થોપ્તા તો વધારે હોવા જાઈએ.

ઉત્તર—પ્રજાપતામાં અપર્થોપ્તાની અપેક્ષાએ પર્થોપ્તા સંખ્યાતશુભ્રા કદા છે. તેનો પાઠ આ પ્રમાણે—

‘સૂક્ષ્મ અપર્થોપ્ત અદ્ય છે, પર્થોપ્તા સંખ્યાતશુભ્રા છે.’

અન્યથા પશુ કહ્યું છે કે—બાહર જીવોમાં અપર્થોપ્તા વધારે અને સૂક્ષ્મમાં પર્થોપ્તા વધારે જણાવા. એમ સામાન્યથી કેવળી ભાગવંતોએ કહ્યું છે.

સૂક્ષ્મ સિવાયના પર્થોપ્ત બાહર એકેન્દ્રિય—પૃથ્વી અપૂર્વે વનસ્પતિ અને યૌર્ધન્દ્રયાદિ સઘળા જીવો દોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહ્યા છે.

બાહર વાયુકાય પર્થોપ્ત અપર્થોપ્ત દોકના અસંખ્યાતા ભાગોમાં રહેલા છે. દોકનો જે કંઈપણ પોલાણનો ભાગ છે, તે સઘળા ભાગમા વાયુ વાય છે. જે પર્વતના મધ્યભાગાદિ કે તેના જેવા ધીળ ભાગો કે જે અતિનિમિઠ અને નિમિત-ઠાંસેલા અવયવોવાળા છે. ત્યાં બાહર વાયુના જીવ હોતા નથી. કેમકે તેમા પોલાણ હોતું નથી. એવો ઠાંસેલો ભાગ સંપૂર્ણ દોકનો અસંખ્યાતમા ભાગ જ છે, તેથી એક અસંખ્યાતમાં ભાગ છોડીને શેષ સઘળા અસંખ્યાતા ભાગોમાં બાહર વાયુકાયના જીવો કદા છે. ૨૫

હવે શુભ્રસ્થાનક આશ્રથી ક્ષેત્રપ્રમાણ કહે છે—

સાસાયણાઈ સવ્વે લોયસ્ય અસંખ્યમિ ભાગંમિ ।

મિચ્છા ઉ સવ્વલોપ હોઈ સજોગીવિ સમુદ્ધાણા ॥૨૬ ॥

સાસ્વાદનાદયઃ સર્વે લોકસ્યાસંખ્યેયતમે માગે ।

મિથ્યાદૃષ્ટ્યસ્તુ સર્વલોકે મવન્તિ સયોગ્યપિ સમુદ્ધાણે ॥૨૬ ॥

અર્થ—સાસ્વાદનાદિ સઘળા શુભ્રસ્થાનકવાળા જીવો દોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહ્યા છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ સંપૂર્ણ દોકમાં છે, અને સમુદ્ધાતમાં સયોગિ કેવળિ પશુ સંપૂર્ણ દોકમાં હોય છે.

ટીકાનું—મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સયોગિકેવળિ વિના સામ્યગૃહિ અને મિશ્રદૃષ્ટિ આદિ સઘળા શુભ્રસ્થાનકવર્તિ જીવો દોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહ્યા છે. કારણ કે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ આદિ શુભ્રસ્થાનકો સજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયમાંજ હોય છે.

સાસ્વાદન શુભસ્થાનક અતિ અલ્પ કેટલાક કરણ અપર્યાપ્ત બાહર પૃથ્વી અપ વનસ્પતિ વિકલેન્દ્રિય અને અસંસિ પંચેન્દ્રિયમાં પણ હોય છે, પરંતુ તેઓ તેમજ ત્રીજા આદિ શુભ-સ્થાનકવાળા સંસિપંચેન્દ્રિયો અતિ અલ્પ હોવાથી લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાંજ હોય છે, એ હેતુથી તેઓનું ક્ષેત્ર લોકનો અસંખ્યાતમો ભાગ કહ્યું છે.

મિથ્યાદષ્ટિ જીવો સંપૂર્ણ લોકમાં હોય છે. કેમકે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો સકળ લોક-વ્યાપિ છે, અને તે સઘળા મિથ્યાદષ્ટિ છે.

તથા સસુદ્ધાતમાં સુયોગિકેવળિ પણ સકળ લોકવ્યાપિ હોય છે. સસુદ્ધાત કરતો આત્મા પહેલાં હંડ સમયે અને બીજા કપાટ સમયે લોકના અમંખ્યાતમા ભાગમાં વર્તે છે, ત્રીજા મંથાન સમયે લોકના અસંખ્યાતા ભાગોમાં વર્તે છે, અને ચોથા સમયે સંપૂર્ણ લોકવ્યાપિ થાય છે.

શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—‘ચોથે સમયે પોતાના આત્મપ્રદેશવડે સંપૂર્ણ લોક પૂરે છે, આઠમે સમયે શરીરસ્થ થાય છે.’ ૨૬

સસુદ્ધાતમાં સુયોગિકેવળિ પણ સંપૂર્ણ લોકવ્યાપિ હોય છે એમ કહ્યું, તેથી સસુદ્ધાતના પ્રસંગે સસુદ્ધાતોની પ્રકૃપણા કરે છે—

વેયનકસાયમારણવેડવિચયતેડહારકેવલિયા ।

સગ પળ વડ તિન્નિ કમા મણુસુરનેરહ્યતિરિયાળં ॥૨૭॥

વેદનાકપાયમારણવૈક્રિયતેજાહારકૈવલિકાઃ ।

સપ્ત પશ્ચ ચત્ત્વારણ્યઃ ક્રમેણ મનુજસુરનેરયિકતિરશ્ચાપ્ત ॥૨૭॥

અર્થ—વેદના, કષાય, મારણ, વૈક્રિય, તેજસ, આહારક, અને કેવલિ એ સાત સસુદ્ધાતો છે. તે મનુજ દેવ નારકી અને તિથંચોમાં અનુક્રમે સાત પાંચ ચાર અને ત્રણ હોય છે.

ટીકાતુલ્ય—પૂર્વની ગાથામાં અથવા હવે પછીની ગાથામાં મૂકેલ સસુદ્ધાત શબ્દને વેદના આદિ શબ્દ સાથે જોડી તેનો આ પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરવો. જેમકે—વેદના સસુદ્ધાત, કષાયસ-સુદ્ધાત વગેરે.

તેમાં વેદના વડે જે સસુદ્ધાત થાય તે વેદના સસુદ્ધાત, અને તે અશાતાવેદનીયકર્મથી ઉત્પન્ન થયેલો છે.

કષાયના ઉદયવડે થયેલો સસુદ્ધાત તે કષાયસસુદ્ધાત, અને તે ચાવિત્રમોહનીયકર્મજન્ય છે.

મરણકાળે થનારો જે સસુદ્ધાત તે મારણ કે મારણાતિક સસુદ્ધાત, અને તે આયુકર્મ વિષયક છે. આ સસુદ્ધાત અંતમુંદૂર્ત શેષ આયુ હોય ત્યારે જ થાય છે.

વૈક્રિયશરીરનો આરંભ કરતાં થનારો સસુદ્ધાત તે વૈક્રિય સસુદ્ધાત, તે વૈક્રિયશરીર નામકર્મ વિષયક છે.

તૈજસ શરીર જેનો વિષય છે એવો જે સમુદ્ધાત તે તૈજસ સમુદ્ધાત, તે તેજોદેશ્યા જ્યારે મૂકવી હોય ત્યારે થાય છે, અને તે તૈજસશરીરનામકર્મજન્ય છે.

આહારક શરીરનો આરંભ કરતાં થનારો જે સમુદ્ધાત તે આહારક સમુદ્ધાત, તે આહારકશરીરનામકર્મવિષયક છે.

અંતર્મુદ્ધૂર્તમાં જ જેઓ યોક્ષમાં જવાના છે એવા કેવળ મહારાજને થનારો જે સમુદ્ધાત તે કેવલિક સમુદ્ધાત કહેવાય છે.

હવે સમુદ્ધાત શબ્દનો શું અર્થ છે? તે કહે છે-સમ્-તન્મય થઈ, જન્-અધિકતાયે-વણ, ઘાત-ક્ષય, તન્મય થવા વડે કાલાંતરે ભોગવવા યોગ્ય વણા કર્મોશનો જેની અંદર ક્ષય થાય તે સમુદ્ધાત.

અહિં એમ પ્રશ્ન થાય કે-તન્મયતા કેની સાથે? તે કહે છે કે-વેદનાદિ સાથે. તે આ પ્રમાણે-

જ્યારે આત્મા વેદનાદિ સમુદ્ધાતને પ્રાપ્ત થયેલો હોય છે, ત્યારે વેદનાદિના અનુભવ જ્ઞાનમાં પરિણત થાય છે, એટલે કે તેનાજ ઉપયોગવાળો હોય છે, અન્ય જ્ઞાનમાં પરિણત થોતો નથી.

પ્રમળતાએ-અધિકતાયે કર્મોશનો ક્ષય શી રીતે થાય? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે-વેદનાદિના અનુભવ જ્ઞાનમાં પરિણત આત્મા કાલાંતરે અનુભવવા યોગ્ય વણા વેદનીયાદિના કર્મપ્રદેશોને ઉદીરણ કરણવડે જેથી ઉદયાવલિકામાં નાંખી હોગવી ક્ષય કરે છે, આત્મપ્રદેશો સાથે એકાકાર થયેલા કર્મોણુનો નાશ કરે છે.

સામાન્યતા સમુદ્ધાતનું સ્વરૂપ કહી હવે પ્રત્યેક સમુદ્ધાત માટે કહે છે-

જ્યારે આત્મા વેદના સમુદ્ધાતને પ્રાપ્ત થયેલો હોય છે ત્યારે અથાતા વેદનીયકર્મના પુણ્યલોનો ક્ષય કરે છે. એજ હકીકત સ્પષ્ટ કરે છે-

વેદનાવડે વિહ્વળ થયેલો આત્મા અનંતાનંત કર્મસ્કંધોથી વિદાયેલા પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીરથી બહાર પથ કાઢે છે. શરીરના ત્રણ ભાગ કરીએ તેમાં એક ભાગ પોલાણનો છે, જેમાં આત્મપ્રદેશ હોતા નથી, બે ભાગમાં હોય છે. જ્યારે સમુદ્ધાત થાય છે, ત્યારે આત્મપ્રદેશ એકદમ યજ થાય છે, અને તે સ્વસ્થાનથી બહાર નીકળે છે. અને નીકળેલા તે પ્રદેશોવડે મુખ જરૂર વિગેરેના પોલાણોને અને કાન તથા ખણા આદિની વચ્ચેના ભાગને પૂરીને લંબાઈ પહોળાઈ વડે શરીર પ્રમાણ ક્ષેત્ર વ્યાપીને અંતર્મુદ્ધૂર્તકાળપર્થેત રહે છે, અને તેટલા કાળમાં વણા અથાતા વેદનીયકર્મનો ક્ષય કરે છે.

કયાં સમુદ્ધાતને કરતો આત્મા કયાં આરિત્રયોહનીયના કર્મપુણ્યલોનો ક્ષય કરે છે. તે આ પ્રમાણે-કયાંયેના ઉદય વડે સમાકુળ-વિહ્વળ આત્મા પોતાના પ્રદેશોને બહાર કાઢીને તે પ્રદેશોવડે મુખ અને હોજરી આદિના પોલાણને પૂરીને અને કાન તથા ખણા આદિના અંતરભાગને-પણ પૂરીને લંબાઈ-પહોળાઈવડે શરીર પ્રમાણ ક્ષેત્ર વ્યાપીને અંતર્મુદ્ધૂર્તપર્થેત રહે છે, અને તેટલા કાળમાં વણાં કયાંયેયોહનીયના કર્મપુણ્યલોનો ક્ષય કરે છે.

એ પ્રમાણે મરણ સમુદ્ધાતને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા આયુર્કર્મના પુણ્યલોનો ક્ષય કરે છે.

વૈકિય સમુદ્ધાત કરતો આત્મા પોતાના પ્રદેશોને શરીરથી બહાર કાઢીને તે પ્રદેશોના બાહ્ય-પહોળાઈ વડે પોતાના શરીર પ્રમાણ અને લંબાઈ વડે સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ હંદ કરે છે. હંદ કરીને વૈકિય શરીરનામકર્મનાં પુણ્યલોનો પહેલાની જેમ ક્ષય કરે છે.

કહ્યું છે કે-‘વૈકિય સમુદ્ધાત કરે છે, કરીને સંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ આત્મપ્રદેશનો હંદ રચે છે, રચીને સ્થૂલ પુણ્યલોનો નાશ કરે છે.’

તૈજસ અને આહારક સમુદ્ધાત વૈકિય સમુદ્ધાતની જેમ સમજવા, એટલું વિશેષ કે તૈજસ સમુદ્ધાત કરતો આત્મા તૈજસનામકર્મનાં પુણ્યલોનો ક્ષય કરે છે, અને આહારક સમુદ્ધાતમાં આહારક શરીર નામકર્મનાં પુણ્યલોનો ક્ષય કરે છે.

વૈકિય અને આહારક એ બંને સમુદ્ધાત તે તે શરીર વિકૃતિ ત્યારે હોય છે, અને તેજોલેશ્યા સમુદ્ધાત કોઈ એક પર તેજોલેશ્યા મૂકે ત્યારે હોય છે.

કેવળિસમુદ્ધાત કરતા કેવળિ ભગવાન્ શાતા અશાતાવેદનીય, શુભ અશુભ નામકર્મ અને ઉચ્ચ નીચ ગોત્રકર્મનાં પુણ્યલોનો ક્ષય કરે છે. કેવળિ સમુદ્ધાત સિવાય શેષ સઘળા સમુદ્ધાતોનો અંત્યુર્હૂતકાળ. માત્ર કેવળિસમુદ્ધાતનો આઠ સમય કાળ છે.

પ્રજાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-‘હે પ્રભો ! વેદના સમુદ્ધાત કેટલા સમય પ્રમાણ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! અસંખ્યાતા સમયપ્રમાણ અંત્યુર્હૂતનો કહ્યો છે. એ પ્રમાણે આહારક સમુદ્ધાત પથંત સમજવું. હે પ્રભો ! કેવળિસમુદ્ધાત કેટલા સમયપ્રમાણ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! આઠ સમય પ્રમાણ કહ્યો છે.’

હવે આ સમુદ્ધાતોનો ચારે ગતિમાં વિચાર કરે છે.

મનુષ્યગતિમાં સાતે સમુદ્ધાતો હોય છે. કેમ કે મનુષ્યમાં સઘળા ભાવોનો સંભવ છે. દેવગતિમાં શરૂઆતના પાંચ સમુદ્ધાતો હોય છે. આહારક અને કેવળિ સમુદ્ધાત હોતા નથી. કેમકે દેવગતિમાં ચૌદ પૂર્વનું અધ્યયન અને ક્ષાયિકભાવનું જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર હોતાં નથી. નરકગતિમાં આદિના ચાર હોય છે. તેજોલેશ્યા લગ્નિ ન હોવાને કારણે તૈજસ સમુદ્ધાત પણ તે ગતિમાં હોતો નથી. તિર્થંચગતિમાં વૈકિયલગ્નિવાળા સંશ્લિષ્ઠેન્દ્રિય અને વાયુકાયને છોડીને શેષ એવોને આદિના ત્રણ સમુદ્ધાતો હોય છે, તેઓને વૈકિય લગ્નિ પણ હોતી નથી તેથી. ૨૭

વૈકિયલગ્નિવાળા સંશ્લિષ્ઠેન્દ્રિય અને વાયુકાયના સંબંધમાં વિશેષ કહે છે—

પંચિન્દિયતિરિયાણં દેવાણ વ હોંતિ પંચ સન્નોણં ।

વેડલ્લિયવારૂણં પદમા ચડરો સમુદ્ધાયા ॥૨૮॥

૧ સમુદ્ધાતનું વિશેષ સ્વરૂપ પ્રજાપના સૂત્રના સમુદ્ધાત પદમાંથી અને લોકપ્રકાશના ત્રીજા સર્ગમાંથી જોઈ લેવું.

પદ્મેન્દ્રિયતિરથાં દેવાનામિવ ભવન્તિ પદ્મ સન્નિનાપ્ ।

વૈક્રિયવાયૂનાં પ્રથમાશ્વત્વાઃ સમુદ્ઘાતાઃ ॥૨૮॥

અર્થ—સંસિ પદ્મેન્દ્રિય તિથંઓમાં દેવોની જેમ પાંચ સમુદ્ઘાતો હોય છે. કારણ કે કેટલાએક સંસિ તિથંઓમાં વૈક્રિયલબ્ધિ અને તેભેદેશ્યાલબ્ધિ પણ હોય છે. વૈક્રિયલબ્ધિ-વાળા વાયુકાય છવોને પહેલાં વેદના કષાય મારણ અને વૈક્રિય એ ચાર સમુદ્ઘાતો હોય છે. ૨૮

આ પ્રમાણે ક્ષેત્રદ્વાર કહ્યું હવે સ્પર્શનાદ્વાર કહે છે—

ચતુદસવિહાવિ જીવા સમુદ્ઘાણં ફુસંતિ સઘ્વજગં ।

રિસેઢીષ્ વ કેઈં एवं મિચ્છા સજોગી ય ॥૨૯॥

ચતુર્દશવિધા અપિ જીવાઃ સમુદ્ઘાતેન સ્પૃશન્તિ સર્વં જગત્ ।

ઋજુશ્રેણ્યાં વા કેઽપિ एवं મિથ્યાદૃષ્ટયઃ સયોગિનશ્ચ ॥૨૯॥

અર્થ—ચૌદે પ્રકારના છવો સમુદ્ઘાતવડે સર્વ જગત્નો સ્પર્શ કરે છે. અથવા કેટલાક છવો ઋજુશ્રેણિવડે સર્વ જગત્નો સ્પર્શ કરે છે. એ પ્રમાણે મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સ્વયોશિકેવળિ સમુદ્ઘાતવડે સર્વ જગત્ને સ્પર્શે છે.

ટીકાતુ—અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ ચૌદે પ્રકારના છવો મારણ સમુદ્ઘાતવડે સંપૂર્ણ જગત્નો સ્પર્શ કરે છે. એનો બાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—

પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એ બંને પ્રકારના સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય છવો સંપૂર્ણ લોકમાં રહેલા છે, તેથી તેઓ સ્વસ્થાન આશ્રયિને પણ સંપૂર્ણ લોકને સ્પર્શ કરતા ઉત્પન્ન થાય છે. સ્વસ્થાન આશ્રયિને એટલે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય તો તેઓ સંપૂર્ણ લોકવર્તિ હોવાથી સમુદ્ઘાત વિના પણ સંપૂર્ણ જગત્ને સ્પર્શ કરતા ઉત્પન્ન થાય છે. હવે બે સ્વસ્થાન આશ્રયિ સર્વ જગત્નો સ્પર્શ કરતાં ઉત્પન્ન થાય તો પછી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત વડે સર્વ જગત્ને સ્પર્શ કરતા કેમ ઉત્પન્ન ન થાય ? અર્થાત્ ઉત્પન્ન થાય જ. કેમકે કેટલાએક છવો અધોલોકમાંથી ઉર્ધ્વલોકમાં ઉત્પન્ન થાય તેઓને ચૌદે શબ્દની સ્પર્શના સંભવે છે.

સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય વિના બાહર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયાદિ સઘળા છવો સ્વસ્થાન આશ્રયિ લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં જ રહેલા છે, તેથી તેઓ સ્વસ્થાન આશ્રયિ સર્વ જગત્નો સ્પર્શ કરતા નથી, ધરંતુ સમુદ્ઘાતવડે સર્વ જગત્નો સ્પર્શ કરે છે. તે આ પ્રમાણે—અહિં જે સમુદ્ઘાત લેવા સુચરું છે, તે મારણ સમુદ્ઘાત લેવાનો છે. મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરતો આત્મા બહાર અને પહોળાઈ વડે પોતાના શરીરપ્રમાણ અને લંબાઈ વડે જઘન્યથી અંશુલને અસંખ્યાતમે ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતો યોગ્ય પ્રમાણ પોતાના પ્રદેશનો

દંડ કરે છે, અને કરીને જે સ્થાને આગળના ભવમાં ઉત્પન્ન થશે, તે સ્થાનમાં પોતાના પ્રદેશના દંડનો પ્રક્ષેપ કરે છે. તે ઉત્પત્તિસ્થાનને જો તે સમશ્રેણિમાં હોય તો મારણાંતિક સસુદ્ધાત વડે એક સમયમાં જ પ્રાપ્ત કરે છે, અને વિષમ શ્રેણિમાં હોય તો ઉત્કૃષ્ટથી યોગે સમયે પ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે અપર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયાદિ બારે પ્રકારના જીવો મારણાંતિક સસુદ્ધાત વડે સર્વ જગત્નો સ્પર્શ કરી શકે છે. તે પણ અનેક જીવોની અપેક્ષાઓ ઘટે છે. એજ સ્પષ્ટ કરે છે.—

સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો ચૌદે રાજલોકમાં વ્યાપ્ત હોવાથી તેની અંદરનો એક જીવ પણ મારણ સસુદ્ધાત વડે અથવા ઋણશ્રેણિ વડે ચૌદે રાજનો સ્પર્શ કરી શકે છે. પરંતુ બાહર એકેન્દ્રિયાદિ બારે પ્રકારના જીવો સંપૂર્ણ લોકવ્યાપિ નહિ હોવાથી તેમાંના કોઈ એક જીવ ઉપરના કોઈ સ્વયોગ્ય સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થાય, અન્ય જીવ નીચે સ્વયોગ્ય સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થાય, એમ અનેક જીવોની અપેક્ષાઓ મારણ સસુદ્ધાતવડે તેઓમાં ચૌદે રાજલોકની સ્પર્શના ભટ્ટી શકે છે.

તથા કેટલાએક સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયજીવ જીવો ઋણશ્રેણિવડે પણ સર્વ જગત્ને સ્પર્શે છે. અહિં ‘વ’ એ શબ્દ-પક્ષાંતરનો સૂચક છે. એટલે કેવળ સસુદ્ધાતવડે જ સ્પર્શ કરે છે એમ નથી, પરંતુ ઋણશ્રેણિવડે પણ સ્પર્શ કરે છે, એમ સૂચવે છે.

ઋણશ્રેણિવડે કઈ રીતે સ્પર્શ કરે છે તે કહે છે.

અધોલોકમાંથી ઉર્ધ્વલોકને અંતે ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો ચૌદે રાજનો સ્પર્શ કરે છે. એ પ્રમાણે સઘળી દિશામાં બાણી લેવું. તેથી એક અનેક જીવોની અપેક્ષાઓ ઋણશ્રેણિવડે પણ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો સંપૂર્ણ લોકનો સ્પર્શ કરે છે.

હવે શુણ્યસ્થાન આશ્રયી સ્પર્શનાનો વિચાર કરે છે—ત્રિધ્યાદષ્ટિ જીવો સર્વ જગત્નો સ્પર્શ કરે છે. અહિં સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ જીવો ત્રિધ્યાદષ્ટિ હોય છે, અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયો સંપૂર્ણ લોકનો સ્પર્શ કરે છે.

સચોગિ કેવળિ કેવળિસસુદ્ધાતમાં યોગે સમયે સંપૂર્ણ લોકનો સ્પર્શ કરે છે. એ જો પહેલાં જ કહ્યું છે. ૨૬

હવે શેષ શુણ્યસ્થાનકોમાં સ્પર્શના કહે છે—

૧ અહિં ઉપર અનુત્તર વિમાનના પૃથ્વીપિંડમાં કે સિદ્ધસિદ્ધાન્ત એકેન્દ્રિયપણે ઉત્પત્તિનો સંભવ છે, અને નીચે સાતમી નાસ્ત્રીના પાચકાના પૃથ્વીપિંડાદિમા ઉત્પત્તિનો સંભવ છે.

૨ ઋણગતિવડે પણ સર્વ જગત્નો સ્પર્શ કરે છે એમ અહિં કહેવાનું કારણ એ છે કે સઘળા જીવો મારણ સસુદ્ધાત કરે જ છે એમ નથી. કેટલાક કરે છે, કેટલાક નથી પણ કરતા. જે નથી કરતા તે ઋણગતિવડે પણ ચૌદરાજની સ્પર્શના કરી શકે છે.

મોસા અજયા અહ અહ બારસ સાસાયણા હ દેસજઈ ।

સગ સેસા ડ ફુસંતિ રજૂ સોણા અસંલંસં ॥૩૦॥

મિશ્રા અયતા અષ્ટાવઘૌ દ્રાદશ સાસ્વાદનાઃ પદ્ દેશ્યતયઃ ।

સસ શેષાસ્તુ સ્થાન્તિ રજ્ઞઃ ક્ષીણા અસંલ્લેયાંશમ્ ॥૩૦॥

અર્થ—મિશ્રદષ્ટિ અને અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ છવે આઠ આઠ રાજને સ્પર્શે છે સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ બાર રાજને, દેશવિરતિ છ રાજને, ક્ષીણમોહને છાડીને શેષ શુભસ્થાનકવાળા સાત સાત રાજને, અને ક્ષીણમોહ શુભસ્થાનકવાળા રાજના અસંખ્યાતમાં ભાગને સ્પર્શે છે. ૩૦

ઉપરની ગાથામાં કહેલ સ્પર્શનાનો આચાર્ય મહારાજ સ્વયમેવ હવે પછીની ગાથાઓમાં વિચાર કરે છે. તેમા આ ગાથામાં ત્રીજા અને ચોથા શુભસ્થાનકની સ્પર્શના કહે છે—

સહસારંતિય દેવા નારયનેહેનં જંતિ તદ્વ્યમુવં ।

નિજ્જંતિ અચ્ચુયં જા અચ્ચુયદેવેણ દ્વયરસુરા ॥૩૧॥

સહસારાન્તિકદેવા નારકસ્નેહેન યાન્તિ તૃતીયમુવમ્ ।

નીયન્તેઽચ્યુતં યાવદચ્યુતદેવેનેતરસુરાઃ ॥૩૧॥

અર્થ—સહસાર સુધીના દેવો નારકી ઉપરના સ્નેહવડે ત્રીજી નરકપૃથ્વી સુધી જાય છે, તથા હંતર દેવોને અચ્યુત દેવલોકનો દેવતા અચ્યુત દેવલોક પર્વત લઈ જાય છે, તેથી તેઓને આઠ આઠ રાજની સ્પર્શના થતે છે.

ટીકાનુ-મિશ્રદષ્ટિ શુભસ્થાનકવાળા મરણ પામતા નહિ હોવાથી અહિં ભવસ્થ મિશ્ર-દષ્ટિનુંજ અહંશુ છે.

સહસાર દેવલોક સુધીના દેવો પૂર્વજન્મના મિત્ર નારકી ઉપરના સ્નેહવડે તેની વેદના શાંત કરવા માટે અથવા ઉપલક્ષણથી પૂર્વજન્મના વૈરિ નારકીની વેદના વધારવા માટે ત્રીજી નરકપૃથ્વી પર્વત જાય છે. સહસાર દેવલોક સુધીના દેવો પોતાના જ્ઞાનવડે જોઈને મિત્ર નારકીની વેદના શાંત કરવા અને શત્રુ નારકીની વેદના ઉદીરવા ત્રીજીજી નરકપૃથ્વી પર્વત જઈ શકે છે. આનતાદિ દેવોની જવાની શક્તિ છે, છતાં અલ્પ સ્નેહાદિવાળા હોવાથી સ્નેહાદિ પ્રયોજનવડે પણ નરકમાં જતા નથી. તેથી સહસાર સુધીના દેવોનું અહંશુ કયું છે.

જ્યેષ્ઠે સીતાનો જીવ અચ્યુતેન્દ્ર નરકમાં રહેલ લક્ષ્મણને-પૂર્વના સ્નેહથી મળવા માટે ચોથી નરકે ગમેલ અને ત્યાં રાવણને પણ મોખ કરેલ જો હકીકત જૈન રામાયણ (સાતમા પર્વ)ના દશમા સર્ગમાં છે પરંતુ તે કવચિત્ હોવાથી તેની વિવક્ષા કરવામાં આવી નથી. માટે જ અહિં અચ્યુતદેવલોક સુધીના દેવોને અહંશુ ન કરતાં સહસાર સુધીના દેવો તથા ચોથી નરક પર્વત નહિ પણ ત્રીજી નરક સુધી જાય એમ અહંશુ કરેલ છે.

તથા અમ્યુતદેવલોકનો દેવતા જન્માંતરના સ્નેહથી અથવા જોજ ભવના સ્નેહથી અન્ય દેવોને અમ્યુતદેવલોક પર્વત લઈ બધ છે.

મિશ્રદષ્ટિ અને અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ જો દરેકને આઠ આઠ રાજની સ્પર્શના થટે છે. તેની ભાવના આ પ્રમાણે—

જ્યારે મિશ્રદષ્ટિ ભવનપતિ આદિ દેવને પૂર્વજન્મનો અથવા આ જન્મનો મિત્ર અમ્યુત દેવલોકનો દેવતા સ્નેહથી અમ્યુતદેવલોકમાં લઈ બધ ત્યારે તેને છ રાજની સ્પર્શના થટે છે. કારણ કે તિસ્ત્રલોકથી અમ્યુતદેવલોક પર્વત છ રાજ થાય છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે— અમ્યુત દેવલોક પર્વત છ ‘રાજ થાય છે.’

તથા ઠોઠક સહસ્રાર કલ્પવાસિ મિશ્રદષ્ટિ દેવતા પૂર્વજન્મના મિત્ર નારકીની વેદના

૧ સાતે નારકીઓ પ્રત્યેક એક એક રાજ ઉંચી હોવાથી અધીલોકના સાત રાજમાં મતભેદ નથી. ઉચ્ચલોકના સાતરાજમાં મતભેદ છે, શ્રુતસંઘર્ષિ આદિના અભિપ્રાયે—પહેલી નારકીના ઉપરના તળથી સૌધર્મ દેવલોક પર્વત એક રાજ, ત્યાંથી માહેન્દ્રપર્વત બીજો રાજ, ત્યાંથી લાતક પર્વત ત્રીજો રાજ, ત્યાંથી સહસ્રાર સુધી ચોથો રાજ, ત્યાંથી અમ્યુત સુધી પાંચમો રાજ, ત્યાંથી ગ્રેવેલક પર્વત છઠ્ઠો અને ત્યાંથી લોકાંત પર્વત સાતમો રાજ થાય છે. આદિ તિસ્ત્રલોકના મધ્ય ભાગમાંથી અમ્યુત પર્વત પાંચ રાજ થાય એમ કહ્યું. જીવસમાસાદિના મતે તો છ રાજ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

ईसाणमि विवृद्धा अद्वाहजा य रज्जुमार्हिदे ।

पंचेव सहसारे छं अच्युत सप्त लोकेते ॥૧૧૧॥

અર્થ—તિસ્ત્રલોકના મધ્ય ભાગથી ઈસાન પર્વત દોઢરાજ, માહેન્દ્ર પર્વત અઢીરાજ, સહસ્રાર પર્વત પાંચ રાજ, અમ્યુત પર્વત છ રાજ, અને લોકાંત પર્વત સાત રાજ થાય છે. પંચસંઘર્ષમાં ‘છ અચ્યુત’ એ જે પાઠ મૂક્યો છે, તે આ ગાયત્રી ચોથું પદ છે. તિસ્ત્રલોકના મધ્યભાગથી, અમ્યુત પર્વત છ રાજ થાય છે. એમ જે કહ્યું છે તે આ પાઠને અનુસરીને કહ્યું છે. અને તેને અનુસરીને જ અમ્યુત પર્વત છ રાજની સ્પર્શના થટે છે. આ પંચસંઘર્ષમાં જીવસમાસના અભિપ્રાયે સ્પર્શના કહી છે.

- ૧ આદિ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિની સ્પર્શના મિત્ર દષ્ટિની જેમ આઠ રાજની કહી છે. મિશ્રદષ્ટિ મરણ પામતો નહિ હોવાથી જેમ ભવસ્ય ઘટ્યું કર્યું છે, તેમ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ મરણ પામે છે, છતાં ભવસ્ય વિવક્ષ્યો હોય એમ લાગે છે તેથીજ મિશ્રદષ્ટિ જેમ અવિરતિની આઠ રાજની સ્પર્શના કહી છે.

જો એમ વિવક્ષા ન હોય તો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિને નવ રાજની સ્પર્શના થાય છે. તે આ પ્રમાણે.

અનુતર વિમાનમાંથી ચ્યવી મનુષ્ય ગતિમાં આવતા સાત રાજની સ્પર્શના થાય છે, તથા સહસ્રારાદિ કોષ સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ નારકીની વેદના વધારવા કે શાંત કરવા ત્રીજી નરક પર્વત બધ તેથી પહેલી અને બીજી નારકીનો એક એક રાજ સ્પર્શ એમ જે રાજ થાય, તે ઉપરાંત સાત રાજમાં મેળવતા નવરાજની સ્પર્શના થાય. પરંતુ તે કહી નથી, આદિ તો આઠ રાજની જ સ્પર્શના કહી છે. તેથીજ મિશ્રદષ્ટિની જેમ અવિરતિ પશુ ભવસ્ય જ વિવક્ષ્યો હોય તેમ લાગે છે. જીવ સમાસની દીક્ષા પૂઠ ૧૬૨માં પશ્ય કહ્યું છે કે— ‘અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટીડ્યંદ્ર રજ્જુઃ સ્પૃશન્તિ માવના સ્વિહ સમ્યગ્મિવ્યાદિવિવેકિતિ પ્રત્યુત્થામિપ્રાયો ભવ્યતે. ચિત્તનંદીકાકૃતાપીત્યમ્તેદેશ એવ દત્તઃ માવન્નિકા તુ ત્યાવિષા ન કાવિત્ કૃતા.’

જાત કરવા તેમજ પૂર્વના વરિ નારકીની વેદના ઉદીરવા વાલુકાપ્રમા નામની ત્રીજી નરકપૃથ્વી પથંત બધ ત્યારે ભવનપતિના નિવાસની નીચેના જે રાજ વધ છે તેથી પૂર્વોક્ત છ રાજ જે રાજ સહિત આઠ રાજ થાય. આ પ્રમાણે અનેક જીવોની અપેક્ષાએ મિશ્રદષ્ટિ આત્માઓને તિવ્હાં હોકથી અચ્યુત સુધીના છ રાજ અને પેલી અને બીજી નારકીનો એક એક રાજ કુલ આઠ રાજની સ્પર્શના થાય છે.

અથવા કોઈક મિશ્રદષ્ટિ સહસાર કલ્પવાસિ દેવ પૂર્વોક્ત કારણે ત્રીજી નરકપૃથ્વીમાં જતો સાત રાજ સ્પર્શે છે, અને તે જ સહસાર દેવને કોઈક અચ્યુતનો દેવતા સ્નેહવદે અચ્યુત-દેવલોકમાં લઈ બધ ત્યારે સહસારથી અચ્યુત સુધીના એક રાજને વધારે સ્પર્શે છે, આ પ્રમાણે એકજ દેવ આશ્રયિ પશુ આઠ રાજની સ્પર્શના ઘટે છે.

અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિને પશુ-મિશ્રદષ્ટિની જેમ આઠ રાજની સ્પર્શના સમજવી.

પ્રશ્ન—અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ આત્માઓ તેજ ભાવમાં—સમ્યક્ત્વમાં વર્તતા છતા કાળ પશુ કરે છે, અને સમ્યક્ત્વ લઈ અન્ય ગતિમાં પશુ બધ છે, તેથી તેઓની બીજી રીતે પણ વિચારવા કેમ કરતા નથી ? મિશ્રદષ્ટિની જેમ ભવસ્થ સમ્યક્ત્વી આશ્રયીજ કેમ વિચાર કરે છે ?

ઉત્તર—બીજી રીતે તેઓને આઠ રાજની સ્પર્શનાનો અસંભવ છે તે અસંભવ જ બતાવે છે—સમ્યક્ત્વ સહિત તિથ્ય અથવા મનુષ્ય કાળધર્મ પાસી બીજી આદિ નરકપૃથ્વીમાં જતો નથી, તેમજ બીજી આદિ નારકીમાંથી સમ્યક્ત્વ સહિત તિથ્ય કે મનુષ્યમાં આવતો નથી, એટલે કાળધર્મ આશ્રયી અધોલોકની સ્પર્શના વધતી નથી. તેથી જ કાળધર્મ પાસી સમ્યક્ત્વ સહિત મનુષ્ય વિમાનવાસી દેવમાં જતાં અથવા ત્યાંથી અવીને મનુષ્યભવમાં આવતા સર્વોદ્ધૃષ્ટ સાતરાજની સ્પર્શના સંભવે છે, કોઈ રીતે વધારે સંભવતી નથી. આ પ્રમાણે કાળધર્મ પાસી સમ્યક્ત્વ સહિત અન્ય ગતિમાં જતાં તેમજ આવતા સાતરાજની સ્પર્શના સામાન્ય રીતે અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિને પશુ મિશ્રદષ્ટિની જેમ સમજવી, અન્ય પ્રકારે નહિ.

અર્થ—અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ જીવે પશુ આઠ રાજ સ્પર્શે છે. તેની ભાવના મિશ્રદષ્ટિની જેમજ કરવાની છે, એમ અચ્યુત ગણના આભિપ્રાય જણાય છે. ગ્રામીન ટીકાકારોએ પશુ અવિરતિને મિશ્રદષ્ટિની જેમ આઠ રાજની સ્પર્શના કહી છે તથા પ્રકારનો બીજો ઠાંધ વિચાર કર્યો નથી.

આ ઉપરથી પશુ અવિરતિ ભવસ્થ વિવક્ષ્યો હોય એમ જણાય છે. અર્થે ત્રીજી નારકામાં બધ છે, છતાં પહેલી જે નારકીની સ્પર્શના લીધી છે. ત્રીજીની લીધી નથી. કારણ પહેલી જે નારકી પછી વસત જ ત્રીજી નારકાનો એક લાખ અધાવીસ હજારનો પિંડ આવે છે તેમાં નવ પાંચડા છે, તે પાંચડામાં નારકાના છર્ચો છે. તે પિંડપથંત જ ઉપરોક્ત દેવો નારકીની વેદના ઉદીરવા કે જાત કરવા બધ છે. પિંડ પશુ થવા પછી અસંખ્યાત ચોળન પ્રમાણ ત્રીજી નારકાનો ભાગ રહી જાય છે તે અસંખ્યાતાની આગળ પૂર્વોક્ત પિંડ અત્યંત જલ્પ હોવાથી તેની સ્પર્શના થાય છે છતાં વિવક્ષી નથી.

જે કે મતાંતરે અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિની નવ તેમજ બાર રાજની સ્પર્શના પશુ કહી છે. તેમાં નવ રાજની સ્પર્શના કર્મકથના મતે દરેક રીતે ઠીક સંગત થાય છે. મિશ્રદષ્ટિની જેમ વિચાર કરવામાં આવે કે મરણનો સંભવ હોવાથી તેમ વિચાર કરવામાં આવે અને રીતે સંગત થાય છે. પછી ચાની કહે તે પ્રમાણુ.

અન્ય કેટલાકે આચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે—અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓને ઉત્કૃષ્ટી નવરાજની સ્પર્શના ઘટે છે.

કઈ રીતે નવ રાજની સ્પર્શના ઘટે છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે—આ આચાર્ય મહારાજઓના મતે ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ લઈને ત્રીજી નરક પૃથ્વીમાં પણ જાય છે. તેથી અનુત્તર વિમાનવાસિ દેવભવમાં જતાં અથવા ત્યાંથી અગ્ની મનુષ્યભવમાં આવતાં સાત રાજની સ્પર્શના થાય છે, અને ત્રીજી નરકપૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થતાં અથવા ત્યાંથી અગ્ની મનુષ્યભવમાં આવતાં બે રાજની સ્પર્શના થાય છે, આ પ્રમાણે સામાન્યરીતે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓને નવ રાજની સ્પર્શના સંભવે છે.

ભગવતિજી આદિ સૂત્રોના અભિપ્રાયે તે અતુલ શુભસ્થાનકવાળાઓને બાર રાજની સ્પર્શના પણ સંભવે છે તે આ પ્રમાણે—અનુત્તર દેવભવમાં જતાં અથવા ત્યાંથી અગ્ની મનુષ્યભવમાં આવતાં સાતરાજની સ્પર્શના થાય છે. તથા ભગવતિજી આદિના અભિપ્રાયે પૂર્વભદ્રાણુ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ તિર્થંચ અથવા મનુષ્ય ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ લઈ છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીમાં પણ નરકપણે ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વયુક્ત નારકી ત્યાંથી અગ્ની મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે હેતુથી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીમાં જતા અથવા ત્યાંથી આવતાં પાંચ રાજને સ્પર્શે છે. આટલે સર્વે મળી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓને સામાન્યતઃ બાર રાજની સ્પર્શના થાય છે.

સમ્યક્ત્વ સહિત સાતમી નરકપૃથ્વીમાં ગમનાગમન ભગવતિજીમાં પણ નિષેધેલું છે, માટે આદિ છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીનું ચક્ર પણ કથું છે. ૩૧

હવે સાસ્વાહન શુભસ્થાનકવાળાઓને બાર રાજની સ્પર્શનાનો વિચાર કરે છે—

છટ્ટીઽ નેરઙ્ક્રઽ સાસણમાવેણ ષઙ્ક્ર તિરિમિણુય ।

લોગંતનિક્કુહેસુ જંતિઽન્ને સાસણગુણતથા ॥૩૨॥

ષષ્ઠ્યાં નારકઃ સાસાદનમાવેનૈતિ તિર્યગ્મનુજયોઃ ।

લોકાન્તનિક્કુહેસુ યાન્ત્યન્યે સાસાદન્નગુણસ્થાઃ ॥૩૨॥

અર્થ—છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીમાં વર્તમાન નારકી સાસ્વાહનભાવ સાથે તિર્થંચ અથવા મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે પાંચરાજની સ્પર્શના થાય છે. તથા સાસ્વાહન શુભસ્થાનક રહેલા અન્ય કેટલાક જીવો લોકાંત નિક્કુટોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી સાત રાજની સ્પર્શના ઘટે છે. આ રીતે કુલ બાર રાજની સ્પર્શના થાય છે.

ટીકાનુબંધ—છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીમાં વર્તમાન કોઈ એક નારકી પોતાના ભવના અતે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પડી સાસ્વાહન ભાવને પ્રાપ્ત થયેા છતાં કાલ કરે, અને કાલ કરીને તિર્થંચ અથવા મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થાય, એટલે તેને પાંચરાજની સ્પર્શના થાય.

સાતમી નરકપૃથ્વીનો નારકી સાસ્વાદન શુશ્રુષ્ઠાનકને છોડીને જ તિર્થમાં ઉત્પન્ન થાય છે, માટે છઠી નરકપૃથ્વીનું ગ્રહણ કર્યું છે.

તથા સાસ્વાદનશુશ્રુષ્ઠાનકે વર્તતા કેટલાએક તિર્થો અથવા મનુષ્યો તિર્થલોકમાંથી ઉપર લોકાંત નિષ્ક્રુટામાં-ત્રસનાડીના છેડે રહેલા લોકાંત પ્રદેશોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે તેઓને સાત રાજની સ્પર્શના થાય છે. આ પ્રમાણે સરવાળે સાસ્વાદન શુશ્રુષ્ઠાનકવર્તિ આત્માઓને સામાન્યથી બાર રાજની સ્પર્શના સંભવે છે.

અહિં એક શ્રવ આશ્રયિ સ્પર્શનાનો વિચાર કરતા નથી, પરંતુ એક શુશ્રુષ્ઠાનક આશ્રયિ વિચારે છે. તેથી અનેક શ્રવ આશ્રયિ બાર રાજની સ્પર્શના થાય છે, માટે અહિં કોઈ દોષ નથી.

અહિં પ્રાયઃ સાસ્વાદનભાવને પ્રાપ્ત થયેલા આત્માઓની અધોગતિ થતી નથી, એટલે કે સાસ્વાદન શુશ્રુષ્ઠાનક લઈને પ્રાયઃ કોઈ શ્રવે અધોગતિમાં જતા નથી, માટે બાર રાજની સ્પર્શનાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે.

કથાય એ સાસ્વાદન શુશ્રુષ્ઠાનકવાળાઓની અધોગતિ પણ થાય તેા અધોલોકના નિષ્ક્રુટાંદિમાં પણ તેઓની ઉત્પત્તિના સંભવ હોવાથી ચૌદરાજની સ્પર્શના સંભવે. પણ તેમ થતું નહિ હોવાથી બારરાજની જ સ્પર્શના કહી છે. ૩૨

હવે અપૂર્વકરણાદિની સ્પર્શનાને કહેવા ઇચ્છતા કહે છે—

उवसामय उवसंता सव्वहे अपमत्तविरया य ।

गच्छन्ति रिउगईय पुंदेसजया उ बारसमे ॥૩૩॥

उपशमका उपशान्ताः सर्वार्थि अप्रमत्तविरताश्च ।

गच्छन्ति ऋजुगत्या पुंदेस्यतास्तु द्वादशमे ॥૩૩॥

અર્થ—ઉપશમક, ઉપશાંત અને અપ્રમત્ત તથા પ્રમત્ત વિરત આત્માઓ ઋજુગતિવડે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ આશ્રયિ સાતરાજની સ્પર્શના સંભવે છે. તથા મનુષ્યરૂપ દેશવિરતિ શ્રવે બારમા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ આશ્રયી છ રાજની સ્પર્શના થાય છે. ૩૩

ટીકાનું—ઉપશમ એટલે ઉપશમશ્રેણિપર આરૂઠ થયેલા અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિબાહરસ. પરાય, અને સંક્ષમસંપરાયવર્તિ આત્માઓ, ઉપશાંત એટલે ઉપશાંતમોહ શુશ્રુષ્ઠાનકવર્તિ આત્માઓ, અપ્રમત્ત સંયત સાધુઓ, અને ળીલ પાદના અંતે ગ્રહણ કરેલ ‘ચ’ શબ્દથી અપ્રમત્તભાવાભિમુખ પ્રમત્ત સંયત સાધુઓ આ સઘળાઓને ઋજુગતિવડે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં ઉત્પન્ન થતાં સાત રાજની સ્પર્શના સંભવે છે.

સપ્તશ્રેણિ પર આરૂઠ થયેલા અપૂર્વકરણાદિ શુશ્રુષ્ઠાનકવર્તિ આત્માઓ મરણ પામતા

નથી, તેમજ મારણ સમુદ્ધવાતનો પણ આરંભ કરતા નથી, તેથી તેઓને લોકોનો અસંખ્યાતમો ભાગ માત્ર સ્પર્શના ઘટે છે, અધિક ઘટતી નથી. આ જ કારણથી ક્ષીણમોહની માત્ર લોકોના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્પર્શના પહેલા કંઠી છે.

પ્રશ્ન—જ્યારે મનુષ્યભવના આયુનો ક્ષય થાય અને પરભવાયુનો ઉદય થાય ત્યારે પરલોકગમન સંભવે છે. તે વખતે તો અવિરતિપણુ હોય છે, ઉપશમપણુ આદિ ભાવો હોતા નથી. કારણ કે પ્રમત્તાદિ ભાવો મનુષ્યભવના અંત સમય સુધી જ હોય છે. પરભવાયુના પ્રથમ સમયે તો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુદ્ધસ્થાનક હોય છે. માટે સંવર્ધસિદ્ધ મહાવિમાને જતાં ચતુર્થ શુદ્ધસ્થાનકની સાત રાજની સ્પર્શના સંભવે છે, અપૂર્વકરણાદિની સંભવતી નથી. તો પછી અહિં અપૂર્વકરણાદિની સાત રાજની સ્પર્શના શી રીતે કહેવામાં આવે છે ?

ઉત્તર—અહિં કંઈ દોષ નથી. પરભવમાં જતાં ગતિ બે પ્રકારે થાય છે. ૧ કંદુકગતિ, ૨ ઇલિકાગતિ.

તેમાં કંદુકની જેમ જે ગતિ થાય તે કંદુકગતિ. જોટલે કે જેમ કંદુક-કટો પોતાના સઘળા પ્રદેશોને પિંડ કરીને પૂર્વના સ્થળ સાથે સંબંધ રાખ્યા વિના ઉઠે જાય છે, તેમ કોઈક જીવ પણ પરભવાયુનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે પરલોકમાં જતા પોતાના પ્રદેશોને એકત્ર કરીને પૂર્વના સ્થળ સાથે સંબંધ રાખ્યા વિના ઉત્પત્તિસ્થાનકે આવે જાય છે.

કંદુકગતિ કરનાર આત્માને પોતાના સ્વરમ સમય પર્વત મનુષ્યભવનો સંબંધ હોય છે, અને પરભવાયુના પ્રથમ સમયે દેવભવનો સંબંધ છે, તેથી કંદુકગતિ કરનાર આશ્રયી પ્રમત્તાદિ શુદ્ધસ્થાનકવાળાઓને સાત રાજની સ્પર્શના ઘટતી નથી.

તથા બીજી ઇંચળની જેમ જે ગતિ થાય તે ઇલિકાગતિ. જેમ ઇંચળ પૂરછ જોટલે પાછળનો ભાગ જે સ્થળ હોય છે, તે સ્થળને નહિ છોડતી મુખ જોટલે આગળના ભાગવડે આગળના સ્થાનને પોતાનું શરીર પસારી સ્પર્શ કરે છે, અને ત્યારપછી પૂરછને સંહરી લે છે. જોટલે કે જેમ ઇંચળ પાછલા ભાગ વડે પૂર્વસ્થાનનો સંબંધ છોડ્યા વિના આગલા સ્થાનનો સંબંધ કરે છે, અને આગલા ભાગ સાથે સંબંધ કરી પછીથી પાછલા સ્થાનનો સંબંધ છોડે છે, તેમ કોઈક જીવ પણ પોતાના ભવના અંતકાળે પોતાના પ્રદેશોથી ઋણુગતિવડે ઉત્પત્તિ સ્થાનનો સ્પર્શ કરીને પરભવાયુના પ્રથમ સમયે પૂર્વના શરીરનો ત્યાગ કરે છે. આ રીતે પોતાના ભવના અંત સમયે-કે જે સમયે પ્રમત્તાદિ ભાવો હોય છે-પોતાના આત્મપ્રદેશોવડે સંવર્ધસિદ્ધ મહાવિમાનરૂપ પોતાના ઉત્પત્તિ સ્થાનને સ્પર્શ કરતો હોવાથી ઇલિકાગતિ આશ્રયી પ્રમત્તા તેમજ ઉપશમકાદિને સાત રાજની સ્પર્શના કોઈ પણ રીતે વિરોધિ નથી.

આ પ્રમાણે ઋણુગતિવડે જતાં પ્રમત્તાદિને સાત રાજની સ્પર્શના સંભવે છે. વક્રગતિવડે જતાં નહિ. કારણ કે ઋણુગતિથી જતાં પોતાના આયુના છેલ્લા સમયે પોતાના પ્રદેશોવડે ઉત્પત્તિસ્થાનનો સ્પર્શ કરે છે, જોટલે તે છેલ્લા સમયે પ્રમત્તાદિ શુદ્ધસ્થાનક અને સાત રાજની સ્પર્શના એ બંને સંભવે છે.

વક્રગતિવડે જતાં બીજા સમયે ઉત્પત્તિસ્થાનનો સ્પર્શ કરે છે, કે જે સમયે પરભવાયુનો ઉદય થાય છે. પહેલે સમયે વચમાં રહે છે, કે જે સમય પૂર્વભવાયુનો છેલ્લો સમય છે. આ પ્રમાણે પૂર્વભવના છેલ્લા સમયે વચમાં અને પરભવાયુના પહેલા સમયે ઉત્પત્તિસ્થાને બચ છે. પરભવાયુના પહેલા સમયે ઉત્પત્તિસ્થાને જતો હોવાથી અને તે સમયે અવિરતિ સમગ્રદષ્ટિ શુદ્ધસ્થાનક હોવાથી વક્રગતિવડે જતાં પ્રમત્તાદિને સાત રાજની સ્પર્શના સંભવતી નથી.

તથા ‘વુંદેસજ્ઞા’ એ પદમાં ‘વું’ પદવડે સામાન્યથી મનુષ્યનું ગ્રહણ છે. એટલે સામાન્યથી મનુષ્યરૂપ દેશવિરત આત્માઓ ઋણુગતિવડે બધારે બારમા અમ્યુત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે તેઓને છ રાજની સ્પર્શના ઘટે છે. તિથિઓ સહસાર નામના આઠમા દેવલોક સુધીજ બચ છે, માટે મનુષ્યનું ગ્રહણ કર્યું છે.

દેશવિરતિ આદિ શુદ્ધસ્થાનકો પોતાના ભવના અંત સમય પર્થત જ હોય છે માટે પૂર્વે કહેલ યુક્તિથી ઋણુગતિથીજ જતા છ રાજની સ્પર્શના દેશવિરત આત્માને સંભવે છે. તિમ્બાદોકના મધ્ય ભાગથી અમ્યુત દેવલોક પર્થત છ રાજ થાય છે, માટે છ રાજની સ્પર્શના કહી છે. ૩૩

જો પ્રમાણે સ્પર્શના કાર કહ્યું. હવે કાળકાર કહે છે.

કાળ ત્રણ પ્રકારે છે-૧ ભવસ્થિતિકાળ, ૨ કાયસ્થિતિકાળ, અને દરેક શુદ્ધસ્થાનક આશ્રય કાળ.

તેમાં ભવસ્થિતિ કાળ એટલે એક ભવનું આયુ.

કાયસ્થિતિ એટલે પૃથ્વીકાયાદિમાંથી કેઈપણ મરણ પામીને તેનું વારંવાર ત્યાં જ ઉત્પન્ન થવું તે, તેનો જે કાળ તે કાયસ્થિતિકાળ. જેમકે પૃથ્વીકાયનો જીવ મરણ પામી પૃથ્વીકાય થાય, વળી મરણ પામી પૃથ્વીકાય, એમ ઉપરાઉપરી એટલો કાળ પૃથ્વીકાય થાય તે કાળ કાયસ્થિતિકાળ કહેવાય. એમ અન્યત્ર પણ સમજવું.

તથા દરેક શુદ્ધસ્થાન એક એક આત્મામાં કેટલો કેટલો કાળ રહે તેનો જે નિશ્ચિત સમય તે શુદ્ધસ્થાનક વિભાગકાળ કહેવાય. તેમાં પહેલાં ભવસ્થિતિ કહે છે—

૧ દેશવિરતિની સ્પર્શના માટે જીવસમાસ પાના ૧૬૨ માં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે ‘દેશવિરતિ મનુષ્ય અર્થથી મરીને અમ્યુત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થતાં છ રાજને સ્પર્શ છે. અર્થે એમ ન કહેવું કે-દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થતાં તે આત્મા દેવ હોવાથી અવિરતિ સમગ્રદષ્ટિ છે, પરંતુ દેશવિરતિ નથી. કારણ કે જે દેશવિરતિ આત્મા ઋણુગતિવડે એક સમયે દેવમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેને પૂર્વભવનું આયુ ક્ષેપ થયું નથી, તેમજ પૂર્વભવના મરીરનો સંબંધ પણ છૂટ્યો નથી. માટે ઋણુગતિમાં પૂર્વભવના આયુનો અને પૂર્વ જન્મના મરીરનો સંબંધ હોવાથી તે આત્મા દેશવિરતજ છે, તેથીજ ઋણુગતિવડે જતાં છ રાજની સ્પર્શના કહી છે. માટે અર્થે ‘કંઈ કંઈ દોષ નથી’ ધ્વિકાગતિવડે જતાં આ સ્પર્શના સંભવે છે.

સત્તણહમપજ્ઞાણં અંતમુદુત્તં દુહાવિ સુદુમાણ ।

સેસાણંપિ જહન્ના ભવઠિઈ હોઈ એમેવ ॥૩૪॥

સસાનામપર્યાસાનામન્તર્મુદુત્તં દ્વિથાપિ સુદુમાણામ્ ।

શેષાણામપિ જઘન્યા મવસ્થિતિર્મવતિ એવમેવ ॥૩૪॥

અર્થ—સાતે અપર્યાપ્તા અને સુક્ષ્મ પર્યાપ્તાનું જાને પ્રકારે અંતમુદુત્તં આયુ છે. શેષ શ્રવેનું પણ જઘન્ય આયુ એ પ્રમાણે જ છે.

ટીકાનું—સુક્ષ્મ બાહર એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, અને અસંજ્ઞિ સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય એ સાતે લબ્ધિ અપર્યાપ્તાના અને સુક્ષ્મ એકેન્દ્રિય પર્યાપ્તાના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એમ જાને પ્રકારે એક ભવના આયુનું પ્રમાણ અંતમુદુત્તં છે. તેઓ અંતમુદુત્તંમાત્ર શ્રવે છે.

એટલું વિશેષ છે કે જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ અંતમુદુત્તં મોટું છે.

શેષ બાહર એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તાનું જઘન્ય આયુ અંતમુદુત્તં પ્રમાણ હોય છે, અને તે જસો જાપન આવલિકાથી વધારેજ હોય છે. ૩૪

હવે એકેન્દ્રિયાદિના ઉત્કૃષ્ટ આયુનું પ્રમાણ કહે છે—

બાવીસસહસ્રાઈં વારસ વાસાઈં અડળપન્નદિણા ।

છમ્માસ પુલ્લકોડી તેત્તીસયરાઈં ઉક્કોસા ॥૩૫॥

દ્વાવિંશતિ(વર્ષ)સહસ્રાણિ દ્વાદશ વર્ષાણિ ઇકોનપચ્ચાશત્ દિનાનિ ।

પદ્મમાસાઃ પૂર્વકોટિઃ ત્રયસિંચત્ અતરાણિ ઉત્કૃષ્ટા ॥૩૫॥

અર્થ—પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયનું આયુ બાવીસ હજાર વર્ષ, બેઇન્દ્રિયાદિનું કેમે બાર વર્ષ, જોગણપચાસ દિવસ, અને જમાસ, અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય તિર્થંચનું પૂર્વકોટ વર્ષ, અને સંજ્ઞિનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ તેત્તીસ સાગરોપમ પ્રમાણ છે.

ટીકાનું—અહિં પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયનો બાવીસ હજાર વર્ષ પદો સાથે અનુકરે સંબંધ કરવાનો છે. તે આ પ્રમાણે—

પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાવીસહજાર વરસનું છે. અને તે આયુ પર્યાપ્ત બાહર પૃથ્વીકાય એકેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ બહુનું. શેષ એકેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ નહિ. કારણકે શેષ એકેન્દ્રિયનું એટલું મોટું આયુ હોતું નથી. તે પ્રમાણે—

૧ જોજામાં જોણું જસો જાપન આવલિકા પ્રમાણ આયુ હોય છે, અને તે જોજામાં જોણું જાપનારા લબ્ધિ અપર્યાપ્તાનું હોય છે. પર્યાપ્તાનું આયુ જસો જાપન આવલિકાથી વધારેજ હોય છે.

ક્રીડા જઘન્ય આયુ સત્તર સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ ઝાંઝીસ સાગરોપમ. અને 'મહાત્મ્યપ્રભા નારકીડા' જઘન્ય આયુ ઝાંઝીસ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ છે.

સંજિપચૈન્દ્રિય તિયૌચના પાંચ લેહ છે. તે આ પ્રમાણે-જળચર, ચતુષ્પદ, ઉરપરિસર્પ, ભૂજપરિસર્પ, અને ખેચર. તેમાં જળચરનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ કોઠા ૫૦૦ વર્ષ, ચતુષ્પદ સ્થળચરનું ત્રણ પદ્યોપમ, ઉરપરિસર્પ સ્થળચરનું પૂર્વકોઠા ૫૦૦ વર્ષ, ભૂજપરિસર્પ સ્થળચરનું પૂર્વકોઠા ૫૦૦ વર્ષ, અને ખેચરનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ પદ્યોપમનો અસંખ્યાતરો ભાગ છે.

કહ્યું છે કે- 'ગર્ભજ જળચરનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ પૂર્વકોટિ, ચતુષ્પદનું ત્રણ પદ્યોપમ, ઉરપરિસર્પનું પૂર્વકોઠા અને ભૂજપરિસર્પનું પૂર્વકોઠા, અને ખેચરનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ પદ્યોપમના અસંખ્યાતરો ભાગ પ્રમાણ છે.'

સંજિપચૈન્દ્રિય પથોપત મનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ ત્રણ પદ્યોપમ પ્રમાણ છે.

તથા દેવો ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે-ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ અને વૈમાનિક.

તેમાં ભવનપતિ હથ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે-અસુરકુમાર, નાગકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વાયુકુમાર, સ્તનિતકુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વીપકુમાર, અને દિક્કુમાર. એ હથે ભવનપતિ બે પ્રકારે છે. ૧ મેરૂપર્વતના હક્ષિણ અર્ધ ભાગમાં રહેનાર, ૨ મેરૂ પર્વતના ઉત્તર અર્ધ ભાગમાં રહેનાર અસુરકુમારનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક સાગરોપમ, અને ઉત્તરાર્ધ ભાગમાં રહેનારનું કંઈક અધિક એક સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ આયુ છે. તથા હક્ષિણ અર્ધમાં રહેનાર નાગકુમારો નવેનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ દોઢ પદ્યોપમ અને ઉત્તરાર્ધમાં રહેનાર નવેનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ દેશોન બે પદ્યોપમ છે. તથા હક્ષિણાર્ધવર્તિ અસુરકુમારના સ્વામિ અભેન્દ્રની દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાડા ત્રણ પદ્યોપમ અને ઉત્તરાર્ધવર્તિ અસુરકુમારના સ્વામિ બહેન્દ્રની દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાડા ચાર પદ્યોપમ છે. તથા હક્ષિણ દિગ્વર્તિ નાગકુમારો નવે નિકાયની દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ દોઢ પદ્યોપમ, અને ઉત્તરદિગ્વર્તિ નવે નિકાયની દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ દેશોન બે પદ્યોપમ છે. ઈન્દ્ર-ઈન્દ્રાણીનું બે ઉત્કૃષ્ટ આયુ કહ્યું હોય તે સઘળા દેવ-દેવી માટે પણ ઘટે છે. તથા સઘળા ભવનપતિ દેવ-દેવીનું જઘન્ય આયુ હથ હજાર વર્ષ પ્રમાણ છે.

વ્યંતર આઠ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે-પિશાચ, ભૂત, યક્ષ, રાક્ષસ, કિનર, કિપુરૂષ, મહોરગ, અને ગંધર્વ. એ આઠે પ્રકારના વ્યંતરનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક પદ્યોપમ અને જઘન્ય આયુ હથ હજાર વર્ષ પ્રમાણ છે. તથા વ્યંતરીનું જઘન્ય આયુ હથ હજાર વર્ષ, અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ અર્ધ પદ્યોપમ પ્રમાણ છે.

૧ શ્રી તત્ત્વચોધિગમ સ્ત્ર અ. ૪ સ્ત્ર ૩૧ માં પોણા બે પદ્યોપમ કહેલ છે.

૨ બુકસંમર્શણી ગાથા ૪ માં હક્ષિણદિગ્વર્તિ નાગકુમારો નવ નિકાયની દેવીઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ અર્ધ પદ્યોપમ અને ઉત્તરદિગ્વર્તિ નવ નિકાયની દેવીઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ દેશોન એક પદ્યોપમ કહેલ છે.

જ્યોતિષ પાંચ ભેદ છે. તે આ પ્રમાણે—ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા. ચંદ્ર વિમાનવાસિ દેવતું જન્ય આયુ પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્લોપમ. ચંદ્રવિમાનવાસિ દેવીતું જન્ય આયુ પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ પચાસહજાર વર્ષ અધિક અર્ધપલ્લોપમ. સૂર્ય વિમાનવાસિ દેવતું જન્ય આયુ પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક હજાર વર્ષ અધિક એક પલ્લોપમ. સૂર્ય વિમાનવાસિ દેવીતું જન્ય આયુ પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ પાંચસો વર્ષ અધિક અર્ધ પલ્લોપમ. ગ્રહ વિમાનવાસિ દેવતું જન્ય આયુ પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક પલ્લોપમ. ગ્રહવિમાનવાસિ દેવીતું જન્ય આયુ પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ અર્ધ પલ્લોપમ નક્ષત્રવિમાનવાસિ દેવતું જન્ય આયુ પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ અર્ધ પલ્લોપમ. નક્ષત્રવિમાનવાસિ દેવીતું જન્ય આયુ પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ કષ્ટક અધિક પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ. તારાના વિમાનવાસિ દેવતું જન્ય આયુ પલ્લોપમનો આઠમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ. તારાના વિમાનવાસિ દેવીતું જન્ય આયુ પલ્લોપમનો આઠમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ સાધિક પલ્લોપમનો આઠમો ભાગ છે.

કહ્યું છે કે—ચંદ્ર, સૂર્ય ગ્રહ, અને નક્ષત્ર વિમાનવાસિ દેવ તથા, દેવી એ આઠેનું જન્ય આયુ પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ છે. ૧ તારાની દેવ દેવીનું જન્ય આયુ પલ્લોપમનો આઠમો ભાગ છે. હવે ઉત્કૃષ્ટ આયુ કહીશ. ૨ ચંદ્રનું લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્લોપમ, સૂર્યનું એક હજાર વરસ અધિક એક પલ્લોપમ, ગ્રહનું એક પલ્લોપમ, ૩ નક્ષત્રનું અર્ધ પલ્લોપમ અને તારાના દેવનું પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ આયુ છે. ચંદ્રની દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ પચાસ હજાર વર્ષ અધિક અર્ધ પલ્લોપમ, સૂર્યની દેવીનું પાંચસો વરસ અધિક અર્ધ પલ્લોપમ પ્રમાણ આયુ છે. ૪-૫ ગ્રહની દેવીનું અર્ધ પલ્લોપમ, નક્ષત્રની દેવીનું કષ્ટક અધિક પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ, અને તારાની દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાધિક પલ્લોપમના આઠમા ભાગપ્રમાણ કહ્યું છે. ૬-૭.

તથા વૈમાનિક દેવો બે પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—૧ કલ્પોપપન્ન, ૨ અને કલ્પાતીત

તેમાં બાર દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા સ્વામિ-સેવકની મર્યાદાવાળા બે દેવો તે કલ્પોપપન્ન અને સ્વામિ સેવકની મર્યાદા વિનાના ઐવેયક અને અનુત્તરવિમાનના બે દેવો તે કલ્પાતીત.

તેમાં સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવોનું જન્ય આયુ એક પલ્લોપમ, ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમ. પરિગૃહીત-કોઈ પણ એક દેવવદ ગ્રહણ કરાયેલી દેવીનું જન્ય પલ્લોપમ. ઉત્કૃષ્ટ સાત પલ્લોપમ. અપરિગૃહીત-કોઈ પણ દેવે નહિ ગ્રહણ કરેલી દેવીનું જન્ય પલ્લોપમ, ઉત્કૃષ્ટ પચાસ પલ્લોપમ. ઇશાન દેવલોકમાં દેવોનું જન્ય આયુ સાધિક એક પલ્લોપમ, અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાધિક બે સાગરોપમ. પરિગૃહીત દેવીનું જન્ય આયુ સાધિક પલ્લોપમ, ઉત્કૃષ્ટ નવ પલ્લોપમ. અપરિગૃહીત દેવીનું જન્ય આયુ સાધિક પલ્લોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ પચાસ પલ્લોપમ, સનકસન દેવલોકમાં જન્ય આયુ બે સાગરોપમ. ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાત સાગરોપમ, માહેન્દ્ર દેવલોકમાં જન્ય આયુ સાધિક બે સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાધિક સાત સાગરોપમ, બ્રહ્મા

દેવલોકમાં જન્મ્યા આયુ સાત સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ દશ સાગરોપમ, હોતક દેવલોકમાં જન્મ્યા આયુ દશ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ ચૌદ સાગરોપમ, મહાશુક દેવલોકમાં જન્મ્યા આયુ ચૌદ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ આયુ સત્તર સાગરોપમ, સહસ્રાર દેવલોકમાં જન્મ્યા આયુ મત્તર સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ આયુ અઠાર સાગરોપમ, આનત દેવલોકમાં જન્મ્યા આયુ અઠાર સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ યોગણીશ સાગરોપમ, પ્રાણુત દેવલોકમાં જન્મ્યા આયુ યોગણીશ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ વીશ સાગરોપમ. આરણ્ય દેવલોકમાં જન્મ્યા આયુ વીશ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ એકવીશ સાગરોપમ. અવ્યુત દેવલોકમાં જન્મ્યા આયુ એકવીશ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ બાવીશ સાગરોપમ.

કલ્પાતીત દેવોમાં અધસ્તન અધસ્તન ઐવેયકનાં વિમાનોનાં દેવોત્તુ જન્મ્યા આયુ બાવીશ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રેવીશ સાગરોપમ. અધસ્તન મધ્યમ ઐવેયકમાં જન્મ્યા ત્રેવીશ સાગરોપમ. ઉત્કૃષ્ટ ચોવીશ સાગરોપમ. અધસ્તન ઉપરિતન ઐવેયકનાં દેવોત્તુ જન્મ્યા આયુ ચોવીશ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ પચીસ સાગરોપમ. મધ્યમ અધસ્તન ઐવેયકમાં જન્મ્યા, પચીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ છવીસ સાગરોપમ. મધ્યમ મધ્યમ ઐવેયકમાં જન્મ્યા છવીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ સત્તાવીસ સાગરોપમ. મધ્યમ ઉપરિતન ઐવેયકમાં જન્મ્યા આયુ સત્તાવીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ અઠ્ઠાવીસ સાગરોપમ, ઉપરિતન અધસ્તન ઐવેયકમાં જન્મ્યા અઠ્ઠાવીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ યોગણુત્રીસ સાગરોપમ. ઉપરિતન મધ્યમ ઐવેયકમાં જન્મ્યા યોગણુત્રીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રીસ સાગરોપમ. ઉપરિતન ઉપરિતન ઐવેયકમાં જન્મ્યા ત્રીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ એકત્રીસ સાગરોપમ. વિજય વિજયંત જયંત અને અપરાજિત એ ચાર અનુત્તર વિમાનના દેવોત્તુ જન્મ્યા આયુ એકત્રીસ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમ. અને સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનના દેવોત્તુ અજન્મ્યોત્કૃષ્ટ આયુ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણુ છે. અજન્મ્યોત્કૃષ્ટ એટલે જન્મ્યા અને ઉત્કૃષ્ટ એવા ભેદ વિનાતુ. સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનના સહજા દેવોત્તુ એક સરણુ તેત્રીસ સાગરોપમ આયુ છે.

આ પ્રમાણુ સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અને અનુત્તર વિમાનવાસિ દેવોને-છાકીને અન્યત્ર તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણુ આયુ હોતુ નથી. તેથી તેઓને આશ્રયીને જ સંસિઓની ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણુ કહી છે, એમ સમજવું. ૩૫

આ પ્રમાણુ ભવસ્થિતિ કાળ કહ્યો. હવે એક એક જીવ દરેક શુભસ્થાનકમાં કેટલો કાળ રહી શકે તે કહે છે—

હોઈ અણાઈઅણંતો અણાઈસંતો ય સાઈસંતો ય ।

દેસૂળપોગ્ગલહ્લં અંતમુહુત્તં ચરિમિચ્છો ॥૩૬॥

૧ શ્રી તત્ત્વાર્થપ્રિયમ સૂત્ર અખ્યાવ. ૪ સૂત્ર ૩૮ માં તથા તેના ભાષ્યમાં વિન્યાદિ ચારતુ ઉત્કૃષ્ટ આયુ ૩૨ સાગરોપમ કહેલ છે.

भवति, अनाद्यनन्तोच्चादिसान्तव्य सादिसान्तव्य ।

देशोनपुद्गलार्द्ध अन्तर्द्वैत चरिमो मिथ्यादृष्टिः ॥३६॥

અર્થ—મિથ્યાદૃષ્ટિ શુદ્ધસ્થાનકનો અનાદિ, અનંત, અનાદિસાંત, અને સાદિસાંત એમ ત્રણ પ્રકારનો સ્થિતિકાળ છે. છેલ્લો સાદિ સાંત કાળવાળો મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન અર્થ પુદ્ગલ પરાવર્તન, અને બધાન્યથી અંતર્દ્વૈત હોય છે.

ટીકાનુબ—કાળ આશ્રયિ વિચારતાં મિથ્યાદૃષ્ટિ ત્રણ પ્રકારે હોય છે. તે આ પ્રમાણે—
અનાદિ અનંત, અનાદિ સાંત અને સાદિ સાંત.

તેમાં અલભ્ય આશ્રયી અને જેઓ કોઈ દિવસ મોક્ષમાં જવાના નથી એવા લભ્ય આશ્રયિ, અનાદિ અનંત, સ્થિતિકાળ છે. કારણ કે તેઓ અનાદિ કાળથી આરંભી આગામિ સંપૂર્ણકાળ પર્યંત મિથ્યાદૃષ્ટિ શુદ્ધસ્થાનકે જ રહેશે, આગળ વધશે નહિ.

જે લભ્ય અનાદિકાળથી મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, પરંતુ ભવિષ્યમાં અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરશે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ આશ્રયી અનાદિ સાંત કાળ છે.

તથા જે છબ તથાલભ્યત્વના પરિપાકના વશથી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને કોઈ કારણ પડે સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વને અનુભવે છે, તે કાળાંતરે અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરશે, તેથી તેવા મિથ્યાદૃષ્ટિ આશ્રયી સાદિસાંત કાળ પડે છે. કેમકે કૃપરોક્ત આત્માએ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યો પછી ત્યાંથી પડી મિથ્યાત્વ શુદ્ધસ્થાનકે પ્રાપ્ત કર્યું માટે સાદિ, વળી કાળાંતરે અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરશે ત્યારે મિથ્યાદૃષ્ટિ શુદ્ધસ્થાનકના અંત થશે માટે સાંત.

સાદિસાંત કાળવાળો આ મિથ્યાદૃષ્ટિ બધાન્યથી અંતર્દ્વૈત હોય છે. કારણ કે સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે આવી ફરી અંતર્દ્વૈત કાળેજ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી કિંચિત ન્યૂન અર્થ પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળ પર્યંત હોય છે. કારણ કે સમ્યક્ત્વથી પડેલો આત્મા વધારેના વધારે દેશોન અર્થ પુદ્ગલ પરાવર્તનના અંતે અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે.

આ કારણથીજ મિથ્યાદૃષ્ટિનો સાદિઅનંતકાળ હોતો નથી. કારણકે મિથ્યાત્વ શુદ્ધસ્થાનકનું બધારે સાદિપણું થાય, ત્યારે ઉત્કૃષ્ટથી કિંચિદ ન્યૂન અર્થ પુદ્ગલ પરાવર્તનના અંતે અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી મિથ્યાત્વનો અંત કરે છે, અનંતકાળ પર્યંત મિથ્યાત્વમાં રહેતો નથી. ૩૬

ઉપરોક્ત ગાથામાં દેશોનપુદ્ગલપરાવર્તોર્ધ કહ્યું છે તેથી, અહિં શંકા થાય કે પુદ્ગલ-પરાવર્તન એટલે શું ? એ શંકા દૂર કરવા પુદ્ગલપરાવર્તનનું સ્વરૂપ કહે છે—

पोगलपरिग्रहो हृह द्वाह चउन्विहो मुण्यव्वो ।

एकेको पुण दुविहो बायरसुहुमत्तभेएणं ॥३७॥

પુદ્ગલપરાવર્તનં દ્વ્યં દ્રવ્યાદેશતુર્વિધો જ્ઞાતવ્યઃ ।

एकैकः पुनः द्विविधः वादरसहस्रत्वमेदेन ॥३७॥

અર્થ—અહિં પુદ્ગલપરાવર્તન દ્રવ્યાદિ બેદે ચાર પ્રકારે બાણુવો તથા એક એક બાદર અને સૂક્ષ્મના બેદે બળે પ્રકારે બાણુવો.

ટીકાતુલ્ય—નિર્ગથ પ્રવચનમાં પુદ્ગલપરાવર્તન દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવના બેદે ચાર પ્રકારે કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે—૧ દ્રવ્ય-પુદ્ગલ પરાવર્તન, ૨ ક્ષેત્ર-પુદ્ગલપરાવર્તન, ૩ કાળ-પુદ્ગલપરાવર્તન, ૪ અને ભાવ-પુદ્ગલપરાવર્તન.

વળી દરેકના બાદર અને સૂક્ષ્મ એવા બળે પ્રકાર છે. જેમકે—સૂક્ષ્મ દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્તન, અને બાદર દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્તન. એ પ્રમાણે દરેકના બેદો સમજવા. ૩૭

હવે બાદર અને સૂક્ષ્મ દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્તનનું સ્વરૂપ કહે છે—

संसारंमि अदंतो जाव य कालेण कुसिय सव्वाणू ।

इगु जीवु मुयइ नायर अन्नयरतणुट्ठिओ सुहमो ॥३८॥

संसारे अटन् यावता च कालेन स्पृष्ट्वा सर्वाणू ।

एको जीवो भुज्जति वादरोज्यतरत्तुस्थितः सहस्रमः ॥३८॥

અર્થ—સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો કૌંઠ્યએક આત્મા સઘળા આણુઓને જેટલા કાળે ઔદારિકાદિરૂપે સ્પર્શ કરીને મૂકે તેટલા કાળને દ્રવ્યપુદ્ગલ પરાવર્તન કહે છે. અને કૌંઠ્યપણુ એક શરીરમાં રહી છતો સઘળા આણુને જેટલા કાળે સ્પર્શે તે કાળને સૂક્ષ્મ દ્રવ્યપુદ્ગલ-પરાવર્તન કહે છે.

ટીકાતુલ્ય—કર્મવશ આત્માઓ જેની બાદર રખડે તે ઔદ રાજલોક પ્રમાણુ ક્ષેત્ર સંસાર કહેવાય છે. તે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો કૌંઠ્યએક આત્મા સંપૂર્ણ ઔદ રાજલોકમાં જે કૌંઠ્ય પરમાણુઓ હોય તેને જેટલા કાળે સ્પર્શ કરીને મૂકે એટલે કે ઔદારિકાદિરૂપે પરિણુમાવી પરિણુમાવી છાંટે તેટલા કાળ વિશેષને બાદર દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

તાત્પર્યાર્થ એ કે—જેટલા કાળે એક જીવ જગતમાં રહેલા સઘળા પરમાણુઓને યથારી રીતે ઔદારિક, વૈકલ્ય, તૈજસ, આપા, આસોચ્છવાસ, મન, અને કાર્મણુ એ સાતે રૂપે આડી અવળી રીતે પરિણુમાવી પરિણુમાવી છાંટે તેટલા કાળ વિશેષને બાદર દ્રવ્યપુદ્ગલ-પરાવર્તન કહે છે.

હવે સૂક્ષ્મ દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે—ઔદારિકાદિ શરીરમાંના કૌંઠ્યપણુ એક શરીરમાં રહેલો સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો આત્મા જેટલા કાળે જગદ્ગતિ સઘળા પરમાણુઓને સ્પર્શ કરીને મૂકે તેટલા કાળવિશેષને સૂક્ષ્મ દ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

તાત્પર્ય' એ કે-જેટલા કાળે દોહાકાશમાં રહેલા સઘળા પરમાણુઓને ઔદારિકાદિમાંથી વિવક્ષિત કોઈપણ એક શરીરરૂપે પરિણામીને મૂકતાં જેટલો કાળ થાય તેટલા કાળને સૂક્ષ્મદ્રવ્યપુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

અહિં બાહર અને સૂક્ષ્મમાં જેટલો વિશેષ છે કે બાહરમાં ઔદારિક વૈકિયાદિ બે બે રૂપે જગદત્તિ સઘળા પરમાણુઓને પરિણામે તે સઘળાનો પરિણામ ગણાય છે, અને સૂક્ષ્મમાં ઔદારિકરૂપે પરિણામાવતાં વચમાં વૈકિયપણે પરિણામે તે તેઓને તે રૂપે પરિણામ ગણાતો નથી, કાળ તો ગણાય જ છે. બાહરમાં આઠા અવળા પણ સાતેપણે જગત્વર્તિ સઘળા પરમાણુઓને પરિણામાવવાના હોય છે, સૂક્ષ્મમાં કોઈપણ એક રૂપે પરિણામાવવાના હોય છે.

અહિં પુદ્ગલપરાવર્તન એ સાર્થક નામ છે, આત્મા ઔદારિકાદિરૂપે અથવા વિવક્ષિત કોઈપણ એક શરીરરૂપે જગત્વર્તિ સઘળા પરમાણુઓને જેટલા કાળે પરિણામીને મૂકે તેટલા કાળને પુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

આ શબ્દનું 'ચ્યુત્પત્તિ નિમિત્ત છે. આ ચ્યુત્પત્તિનિમિત્ત વડે પોતાના એક અર્થમાં સમ-વાચસંબંધે રહેનાર પ્રવૃત્તિનિમિત્તરૂપ અનંતઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી પ્રમાણુ કાળ સમજવો. તેથી ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્તનાદિમાં પુદ્ગલોના પરાવર્તનને અભાવ હોવા છતાં પણ તેનું પ્રવૃત્તિ-નિમિત્ત બે અનંત ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી પ્રમાણુ કાળ વિદ્યમાન હોવાથી પુદ્ગલપરાવર્તન શબ્દ ક્ષેત્રાદિમાં પણ પ્રવર્તે તે કોઈ પણ ભાતનો વિરોધ નથી.

એમ જો શબ્દ બે અર્થે તે ગાય એ અર્થમાં અર્થ ધાતુ ઉપરથી ઉત્પન્ન થયેલો છે. આ તેલું ચ્યુત્પત્તિનિમિત્ત છે. પણ એ અર્થમાં તે શબ્દ પ્રવર્તતો નથી. કારણ કે ગતિ કરનારા સઘળા ગાય કહેવાતા નથી પરંતુ ગમનરૂપ ચ્યુત્પત્તિનિમિત્ત સાથે એકજ અર્થમાં સમવાચ સંબંધે રહેનાર જેટલે કે જેની અંદર ચ્યુત્પત્તિનિમિત્ત રહે છે તેનીજ અંદર સમવાચ સંબંધ રહેનાર ખરી, છુધ, પુછડું અને ગળાની ગોઠડીરૂપ પ્રવૃત્તિનિમિત્ત જણાય તે જેટલે કે ખરી ગળકંબલ આદિ જેની અંદર હોય તે ગાય કહેવાય છે. તેથી જવાની ક્રિયા ન કરતી હોય છતાં ગાયના પિઠમાં પ્રવૃત્તિનિમિત્તનો સફાવ હોવાથી ગાય એ શબ્દ પ્રવર્તે છે. આ પ્રમાણે ક્ષેત્રાદિ પુદ્ગલ-પરાવર્તન માટે પણ સમજવું.

૧ ચ્યુત્પત્તિ નિમિત્ત જેટલે શબ્દ ઉપરથી નીકળતો અર્થ.

પુદ્ગલપરાવર્તનનો પુદ્ગલ-પુદ્ગલોને મઠણ કરી ઔદારિકાદિપણે પરાવર્તન-પરિણામી પરિણા-મી જેની અંદર મૂકે તે પુદ્ગલપરાવર્તન એ શબ્દ ઉપરથી નીકળતો અર્થ છે. આ અર્થ દ્રવ્ય-પુદ્ગલપરાવર્તનમાં ઘટે છે, પરંતુ ક્ષેત્રાદિ પુદ્ગલપરાવર્તનમાં ઘટતો નથી. કારણ તેમાં પુદ્ગલોને મઠણ કરવાનો નથી. ત્યારે ત્યાં તેનું પ્રવૃત્તિનિમિત્ત બે કાળે વે ઘટે છે.

શબ્દ ઉપરથી એ વે અર્થ નીકળે છતાં બે અર્થમાં તે પ્રવર્તે તે તેનું પ્રવૃત્તિનિમિત્ત કહેવાય છે એમ પંકમાંથી ઉત્પન્ન થાય તે પંકજ આપો શબ્દનો અર્થ છતાં તેની કમળ અર્થમાંજ પ્રવૃત્તિ થાય છે. તેમ અહિં પુદ્ગલપરાવર્તનનો શબ્દાર્થ એ વે થાય પરંતુ તે અનંત ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી બે કાળે વે અર્થમાં એ ઘટે છે. જેટલે ક્ષેત્રાદિમાં પુદ્ગલનું મઠણ નહિ હોવા છતાં પણ પુદ્ગલ પરા-વર્તન શબ્દની પ્રવૃત્તિમાં કોઈ વિરોધ આવતો નથી.

આ સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુદ્ગલપરાવર્તનમાં વિવક્ષિત એક શરીર સિવાય અન્ય શરીરરૂપે પરિણમ્યાની પરિણમ્યાની જે પુદ્ગલોને છેડે તે ગણાય નહિ. પરંતુ ઘણા કાળે પણ વિવક્ષિત એક શરીર રૂપે જ્યારે જગદ્ગતિ પરમાણુઓને પરિણમ્યાને ત્યારે તેને પરિણામ ગણાય છે. કાળ તો, શરૂઆતથી છેવટ સુધીના ગણાય જ છે. ૩૮

આ પ્રમાણે બાહર અને સૂક્ષ્મ એમ બે ભેદે દ્રવ્ય પુદ્ગલપરાવર્તનનું સ્વરૂપ કહ્યું, હવે બાહર અને સૂક્ષ્મ એમ બે ભેદે ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્તનનું સ્વરૂપ કહે છે—

લોગસ્સ પદ્મસેસુ અણંતરપરંપરાવિમત્તોહિં.

સ્વેત્તમિ વાયરો સો સુહુમો ડ અણંતરમયસ્સ ॥૩૯॥

લોકસ્ય પ્રદેશેષુ અનન્તરપરમ્પરા વિમત્તિત્થામ્.

ક્ષેત્રે વાદરઃ સ સ્પ્રમસ્તુ અનન્તરમૃતસ્ય ॥ ૩૯ ॥

અર્થ—અનંતર પ્રકારે કે પરંપર પ્રકારે લોકાકાશના પ્રદેશોમાં મરણ પામતા આત્માને જેટલો કાળ થાય તે બાહર ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્તન કહેવાય, અને અનંતર પ્રકારે મરતા આત્માને જેટલો કાળ થાય તે સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્તન કહેવાય.

ટીકાતુ—બૌદ્ધરાજ પ્રમાણુ લોકાકાશના પ્રદેશોમાં અનંતર પ્રકારે જેટલે કે કમપૂર્વક-એક પછી એક આકાશપ્રદેશમાં મરણ પામતા અથવા પરંપરપ્રકારે કેમ સિવાય આકાશ પ્રદેશને સ્પર્શી મરણ પામતા એક આત્માને જેટલો કાળ થાય તેટલા કાળને ક્ષેત્રથી બાહર પુદ્ગલપરાવર્તન કહેવામાં આવે છે.

તાત્પર્ય એ કે-જેટલા કાળે એક આત્મા લોકાકાશના સઘળા આકાશપ્રદેશોને કમવડે કે કેમ સિવાય મરણવડે સ્પર્શ કરે તેટલા કાળને ક્ષેત્રથી બાહર પુદ્ગલપરાવર્તન કહેવામાં આવે છે.

હવે ક્ષેત્રથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે—બૌદ્ધરાજ પ્રમાણુ લોકના સઘળા પ્રદેશોમાં કમપૂર્વક-એક પછી એક આકાશપ્રદેશને સ્પર્શી મરણ પામતા જેટલો કાળ થાય તેટલા કાળને સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

અહિં ભાવના આ પ્રમાણે છે-એ કે જીવની જઘન્ય અવગાહના પણ અસંખ્ય આકાશ-પ્રદેશપ્રમાણુ હોય છે, તેથી એક આકાશપ્રદેશને સ્પર્શીને મરણ પામે તે સમયે તે ક્ષેત્રના કોઈ પણ એક આકાશપ્રદેશની સ્પર્શનાની વિવક્ષા કરી તેને અવધિરૂપે ગણવો. ત્યારપછી તે આકાશપ્રદેશથી અન્ય ભાગમાં રહેલા આકાશ પ્રદેશોને મરણવડે સ્પર્શ કરે તો તે ગણાય

૧ જે પુદ્ગલોને એક વાર મરણ કરી ચૂકેલા હોય તેને ફરી મરણ કરે અગર મિત્ર મરણ કરે તો તેની સ્પર્શના ગણાતી નથી. પરંતુ જેને નથી મરણ કર્યો તેને મરણ કરી પરિણમ્યાની રૂપે તો તેની સ્પર્શના ગણાય છે.

નહિ. પરંતુ અનંતકાળે તે મળ્યાદિપ એક આકાશપ્રદેશની નજીકના બીજા આકાશપ્રદેશને મરણ વડે કરીને બ્યારે સ્પર્શે ત્યારે તે સ્પર્શના ગણાય. વળી તેની નજીકના ત્રીજા આકાશ-પ્રદેશને સ્પર્શને બેટલે કાળે મરણ પામે તે ગણાય એમ કંમપૂર્વક લોકાકાશના સઘળા આકાશ પ્રદેશોને મરણવડે સ્પર્શ કરતા બેટલો કાળ થાય, તેને ક્ષેત્રથી સૂક્ષ્મપુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે. ૩૬

બાહર અને સૂક્ષ્મ એમ બે ભેદે ક્ષેત્રપુદ્ગલપરાવર્તન કહ્યો. હવે બાહર અને સૂક્ષ્મ કાળ પુદ્ગલ પરાવર્તન કહે છે—

उत्सर्पिणि समणसु अणंतरपरंपराविभत्तिहि ।

કાલમ્મિ વાયરો સો સુદ્ધમો ડ અણંતરમયસ્સ ॥૪૦॥

उत्सर्पिणिसमयेण अनन्तरपरम्पराविभक्तिम्याम् ।

કાલે વાદરઃ સ સ્પષ્ટસ્તુ અનન્તરસૂતસ્ય ॥૪૦॥

અર્થ—અનંતર પ્રકારે કે પરંપર પ્રકારે ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સમયોને મરણવડે સ્પર્શ કરતાં બેટલો સમય થાય તેને બાહર કાળ પુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે. અને અનંતર પ્રકારે—એક પછી એક સમયોને મરણવડે સ્પર્શ કરતાં બેટલો કાળ થાય તેને સૂક્ષ્મ કાળ પુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

ટીકાતુ—અહિ ઉત્સર્પિણીના બ્રહ્મણી અવસર્પિણીનું બ્રહ્મણ પણ ઉપલક્ષણથી કરવાનું છે. તેથી તેનો અર્થ આ થાય છે—

ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સઘળા સમયોમાં અનંતર પ્રકારે અને પરંપર પ્રકારે મરણ પામતા આત્માને બેટલો કાળ થાય તેટલા કાળને બાહર કાળ પુદ્ગલપરાવર્તન કહેવાય છે.

તાત્પર્ય એ કે—બેટલો કાળે એક જીવ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સઘળા સમયોને કંમવડે કે કંમ સિવાય મરણવડે સ્પર્શ કરે બેટલો આકા અવળા પણ સઘળા સમયોમાં મરણ પામે તેટલા કાળને બાહર કાળ પુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

હવે સૂક્ષ્મ કાળ પુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે—ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સઘળા સમયોમાં ઉત્સર્પિણીના પ્રથમ સમયથી આરંભી ત્યારપછી કંમપૂર્વક મરણ પામતા બેટલો કાળ બધે તેને સૂક્ષ્મ કાળપુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

અહિ પણ કોનો વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે છે—કેઈ જીવ ઉત્સર્પિણીના પ્રથમ સમયે મરણ પામે, ત્યારપછી તે જીવ સમય-ચૂન વીસ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ ગયા પછી બે ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ પામે, તો તે બીજો સમય મરણથી સ્પર્શાયેલો ગણાય. બે કે ઉત્સર્પિણીના અન્ય અન્ય સમયોને મરણ કરતા વડે સ્પર્શો છે છતાં

ક્રમપૂર્વક તેઓને સ્પર્શ કરવાના હોવાથી તેઓની સ્પર્શના ગણાય નહિ. હવે જો કદાચ તે આત્મા તે ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ ન પામે પરંતુ અન્ય સમયે મરણ પામે તો તે પણ ન ગણાય પરંતુ અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી ગમે છતે જ્યારે ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ પામે ત્યારે જ તે સમય ગણાય. આ પ્રમાણે ક્રમ પૂર્વક ઉત્સર્પિણીના સઘળા સમયોને અને ત્યારપછી અવસર્પિણીના સઘળા સમયોને મરણવડે સ્પર્શ કરતાં બેટલો કાળ થાય તેને કાળથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્તન કહેવામાં આવે છે.

ઉત્સર્પિણીના પહેલા સમયે મરણ પામનાર ત્યારપછીની અવસર્પિણી ગયા પછી આવતી ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ પામે તો તે ગણાય. જો તે ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ ન પામે તો તે ઉત્સર્પિણી અને ત્યારપછીની અવસર્પિણી ગયા પછીની ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે મરણ પામે તો ગણાય. આ પ્રમાણે ક્રમપૂર્વક ઉત્સર્પિણીના સમયોમાં મરણ પામતાં બેટલો કાળ થાય તેને સૂક્ષ્મ કાળ પુદ્ગલપરાવર્તન કહેવાય છે. ૪૦

સૂક્ષ્મ બાહર એમ બે બેટલો કાળ પુદ્ગલપરાવર્તન કદો. હવે સૂક્ષ્મ બાહર એમ બે બેટલો બાવ પુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે—

અણુભાગઠાણેસું અણંતરંપરંપરાવિમત્તીર્હિ ।

માવંમિ વાયરો સો સુદ્ધમો સંવેસુંગુક્કમસો ॥૪૧॥

અણુભાગસ્થાનેષુ અનંતરંપરંપરાવિમત્તીર્મ્યામ્ ।

માવે વાદરઃ સ સૂક્ષ્મઃ સર્વેષ્વનુક્કમશઃ ॥૪૨॥

અર્થ—અનંતર અને પરંપરાવડે અણુભાગસ્થાનોમાં મરણ પામતાં બેટલો કાળ થાય તેને બાવથી બાહર પુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે. અને અણુક્રમે સઘળા અધ્યવસાયોમાં મરણ પામતાં બેટલો કાળ બાવ તેને સૂક્ષ્મ બાવપુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

ટીકાણુ—અણુભાગસ્થાનકોણુ સંવિસ્તૃત સ્વરૂપ ક્રમપ્રકૃતિ સમૂહમાં બંધન કરણની બાહર રસબંધનુ સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસંગે ‘एकज्ज्वलसायसमज्जियस्स इत्थियस्स किं रसो तुल्लો’ આ અર્થવડે કરીને કહેશે. તે અણુભાગ સ્થાનકો અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ છે.

રસસ્થાનકોના બંધમાં હેતુભૂત કષાયોદયજન્ય જે અધ્યવસાયો તે પણ કારણમાં કાર્યનો અર્થસ્પર્શ કરવાથી અણુભાગસ્થાનકો જ કહેવાય છે.

રસબંધમાં હેતુભૂત તે અધ્યવસાયો પણ અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણુ છે.

હવે ગાથાનો અર્થ કહે છે—રસબંધમાં હેતુભૂત અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણુ અધ્યવસાયોમાં બેટલો કાળે એક આત્મા અનંતર પરંપરાવડે મરણ પામે તેટલા કાળને બાહર બાવપુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

તાત્પર્યથી એ કે—બેટલો કાળે એક આત્મા ક્રમવડે કે ક્રમસિવાય રસબંધના સઘળા

અધ્યવસાયોમાં મરણ પામે એટલે કે કરેક અધ્યવસાયને કેમ સિવાય મરણવડે સ્પર્શે તેટલા કાળને બાહર બાવપુદ્ગલ પરાવર્તન કહે છે.

હવે સૂક્ષ્મ બાવપુદ્ગલ પરાવર્તન કહે છે—રસખંધના હેતુભૂત સઘળા અધ્યવસાયોમાં કેમ-પૂર્વક મરણ પામતાં એટલે કાળ થાય તેને સૂક્ષ્મ બાવપુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

એની ભાવના—વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે—કોઈક આત્મા જન્મ્ય કષાયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા અધ્યવસાયે મરણ પામ્યો, ત્યારપછી તે આત્મા અનંતકાળે પણ પહેલાની નજીકના પીળા અધ્યવસાયે મરણ પામે તે મરણ ગણાય, પરંતુ અન્ય અન્ય અધ્યવસાયે થયેલાં મરણો ન ગણાય. ત્યારપછી વળી કાળાંતરે પીળાની નજીકના ત્રીજા અધ્યવસાયે મરણ પામે—આશુ પૂર્વક કરે તે મરણ ગણાય, વચમાં વચમાં અન્ય અન્ય અધ્યવસાયોને સ્પર્શીને થયેલાં અનંતા મરણો પણ ગણાય નહિ, એટલે કે ઉત્ક્રમવડે મરણો દ્વારા થયેલી અધ્યવસાયની સ્પર્શના ગણાય નહિ, કાળ તો ગણાયજ. આ રીતે અનુક્રમે રસખંધના સઘળા અધ્યવસાયસ્થાનોને એટલા કાળે મરણવડે સ્પર્શે તેટલા કાળને સૂક્ષ્મબાવપુદ્ગલપરાવર્તન કહે છે.

અહિં બાહર પુદ્ગલપરાવર્તનની સઘળી પ્રક્રિયા શિખોને સૂક્ષ્મ પુદ્ગલપરાવર્તનનું સ્પર્શ જ્ઞાન થાય એટલા માટે કરેલી છે સિદ્ધાંતમાં કોઈપણ રથે કોઈપણ પ્રકારનું બાહર પુદ્ગલ-પરાવર્તન ઉપયોગી જણાયુ નથી. માત્ર તેનું સ્વરૂપ બતાવ્યા પછી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલપરાવર્તનનું સ્વરૂપ બતાવે તો તેને શિખોં સુખપૂર્વક સમજી શકે તે માટે જ તેનું સ્વરૂપ કહ્યું છે.

અહિં જો કે ચારે સૂક્ષ્મપુદ્ગલપરાવર્તનોમાં પરમાર્થથી-વાસ્તવિક રીતે કોઈ વિશેષ નથી તેપણુ જીવાભિગમાદિ સુત્રોમાં ક્ષેત્ર આશ્રયી ન્યાં ન્યાં વિચાર કર્યો છે, ત્યાં ત્યાં ઘણા ભાગે ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્તનનું શ્રદ્ધા કહ્યું છે.

‘સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—જો મિથ્યાદષ્ટિ કાળ આશ્રયી સાદિ સપથવસિત છે, તે જન્મ્યથી અંતર્યુદ્ધર્ત હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણુ અનંત કાળ હોય છે; અને ક્ષેત્ર આશ્રયી વિચારતાં દેશોન અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તન કાળ હોય છે.’

‘અહિં પુદ્ગલપરાવર્તન જો ક્ષેત્ર પુદ્ગલપરાવર્તન સમજવું. આ પ્રમાણે પ્રસંગને અનુસરી ચાર પ્રકારના પુદ્ગલપરાવર્તનનું સ્વરૂપ કહ્યું.’ ૪૧

આ પ્રમાણે મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાનકનો જન્મ્યોત્કૃષ્ટ કાળ કહ્યો હવે સાસ્ત્રાદન અને મિથ્યા-દષ્ટિ શુભસ્થાનકનો તથા ઔપશ્યિક સમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનો કાળ કહે છે—

આવલિયાણં છક્કં સમયાદારઘ્મ સાસણો હોઈ.

મીસુવસમ અંતમુહુ જ્ઞાઈયદિદ્ધિ અણંતજ્ઞા ॥૪૨॥

આવલિકાનાં પદ્કં સમયાદારમ્ય સાસ્વાદનો ભવતિ.

મીશ્રોપશમાવન્તર્યુદ્ધર્ત ક્ષાયિકદષ્ટિસ્વન્તાદ્વા ॥૪૨॥

અર્થ—સાસ્વાદન શુભસ્થાનક સમયથી આરંભી છ આવલિકાપર્વત હોય છે, મિશ્રદષ્ટિ શુભસ્થાનક અને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ અંતર્યુદ્ધર્ત્તપર્વત હોય છે, અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અનંતકાળપર્વત હોય છે.

ટીકાનુબ—એક સમયથી આરંભી છ આવલિકાપર્વત સાસ્વાદન શુભસ્થાનક હોય છે, આ સંબંધમાં વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે—

પહેલા કારમાં શુભસ્થાનકના સ્વરૂપમાં ભૂતાવેલા કેમે જેણે સાસ્વાદનપણું પ્રાપ્ત કર્યું છે એવો કોઈ આત્મા સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે એક સમય રહે છે, અન્ય કોઈ બે સમય રહે છે; અન્ય કોઈ ત્રણ સમય રહે છે, એમ ચાલત કોઈક છ આવલિકાપર્વત રહે છે, ત્યારપછી અવશ્ય મિથ્યાત્વ શુભસ્થાનકે ભય છે. તેથી એક જીવ આશ્રયી સાસ્વાદન શુભસ્થાનકનો કાળ જલ્દનથી એક સમય હોય છે, ઉત્કૃષ્ટથી છ આવલિકા હોય છે.

તથા મિશ્રદષ્ટિ શુભસ્થાનક અને ઉપશમસમ્યક્ત્વ જલ્દન અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્યુદ્ધર્ત્તપર્વત રહે છે. તે આ પ્રમાણે-મિશ્રદષ્ટિ શુભસ્થાનકનો જલ્દનથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્યુદ્ધર્ત્તકાળ પ્રસિદ્ધ છે.

કહ્યું છે કે—‘સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિનો કાળ અંતર્યુદ્ધર્ત્ત છે.’

માત્ર જલ્દનપદે અંતર્યુદ્ધર્ત્ત નામું હોય છે, ઉત્કૃષ્ટપદે મોટું હોય છે.

તથા ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ કે જે-મિથ્યાત્વ શુભસ્થાને ત્રણ કરણ કરીને પ્રાપ્ત કરે છે તે અથવા ઉપશમશ્રેણિનું જલ્દનથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્યુદ્ધર્ત્તજ હોય છે. એટલે કે એ બંને પ્રકારના ઉપશમસમ્યક્ત્વનો કાળ અંતર્યુદ્ધર્ત્તનો છે.

તેમાં પ્રથમ ઉપશમસમ્યક્ત્વનો અંતર્યુદ્ધર્ત્તકાળ પ્રસિદ્ધ છે. તે આ પ્રમાણે-મિથ્યાત્વ શુભસ્થાનકે ત્રણ કરણ કરી ઉપશમસમ્યક્ત્વ સહિત દેશવિરતિ આદિ શુભસ્થાનકે પશુ ભય તોપણ તેનો અંતર્યુદ્ધર્ત્તજ સ્થિતિકાળ છે. કારણકે ત્યારપછી ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે.

આદિ સમ્યક્ત્વનો કાળ ભૂતાવેલો છે, શુભસ્થાનકનો નહિ ઉપશમસમ્યક્ત્વ અંતર્યુદ્ધર્ત્તથી વધારે કાળ ન રહે, એટલે દેશવિરતિ આદિ શુભસ્થાને વધારે કાળ રહેવાનું હોય તો ક્ષાયોપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી લેશે છે તથા દેશવિરતિ આદિ પ્રાપ્ત ન કરે માત્ર સમ્યક્ત્વજ પ્રાપ્ત કરે તો અંતર્યુદ્ધર્ત્ત પછી યદી કોઈ સાસ્વાદને ભય છે, અને કોઈક ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે.

તથા ઉપશમશ્રેણિનો કાળ અંતર્યુદ્ધર્ત્તનો હોવાથી શ્રેણિનો ઉપશમસમ્યક્ત્વનો જલ્દન અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્યુદ્ધર્ત્તનોજ કાળ ઘટે છે. માત્ર જલ્દનથી ઉત્કૃષ્ટ વધારે હોય છે.

ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વદષ્ટિ અનંતકાળપર્વત હોય છે. કારણ કે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ એ દર્શનમોહ-નીચના સંપૂર્ણ નાશથી ઉત્પન્ન થયેલું જીવનું શુદ્ધ સ્વરૂપ હોવાથી પ્રાપ્ત થયા પછી કોઈ વિવિધ નાશ યામત નથી. તેથીજ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનો આદિ અનંતકાળ છે. ૪૨

હવે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ તથા દેશવિરતિ શુભસ્થાનકનો કાળ કહે છે—

વેયગ અવિરયસમ્મો તેત્તીસયરાહં સાહરેગાહં ।

અંતમુહુત્તાઓ પુન્નવકોટી દેસો ઉ દેસુળા ॥૪૩॥

વેદકાવિરતસમ્યગ્દષ્ટિઃ ત્રયસ્ત્રિંશદતરાણિ સાતિરેકાણિ ।

અંતમુહુત્ત્વં પૂર્વકોટિઃ દેશસ્તુ દેશોન્ના ॥૪૩॥

અર્થ—વેદક અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા અંતમુહુર્તથી આરંભી કંઈક અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પથંત હોય છે, અને દેશવિરતિ દેશોન પૂર્વકોટિ પથંત હોય છે.

ટીકાનુ—શ્વાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ યુક્ત અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા જઘન્યથી અંતમુહુર્ત પથંત હોય છે, અને ત્યારપછી અંતમુહુર્તથી આરંભી ત્યાં સુધી હોય છે કે ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ કાળ થાય. એટલે કે ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પથંત હોય છે, તેથી શ્વાયોપશમિકનો તેટલો કાળ થટે છે.

કંઈક અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પથંત શ્વાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ યુક્ત અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ઠેવી રીતે હોય ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—કોઈએક પ્રથમ સંઘર્ષણી આત્મા અતિ સુંદર ચારિત્ર્યું પાલન કરી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા અતુલરવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં તેનો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિપણમાં તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ અય, ત્યારપછી ત્યાંથી અયવી મનુષ્યભવમાં આવી ન્યાં સુધી સર્વવિરતિ આદિ પ્રાપ્ત ન કરે ત્યાં સુધી અવિરતિપણમાં જ રહે, તેથી આવા સ્વરૂપવાળા કોઈક વેદક અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માને મનુષ્યભવના કેટલાક પથંત અધિક તેત્રીસ સાગરોપમનો કાળ થટે છે.

દેશવિરતિ આત્મા જઘન્યથી અંતમુહુર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટી પથંત હોય છે, તેથી પાંચમા શુભસ્થાનકનો તેટલો કાળ છે.

તેમાં અંતમુહુર્તની ભાવના આ પ્રમાણે—કોઈ એક અવિરતાદિ આત્મા અંતમુહુર્ત પથંત દેશવિરતિ શુભસ્થાનકે રહી અવિરતિ આદિને પ્રાપ્ત કરે અગર પ્રમત્તાદિ શુભસ્થાનકે અય તેને આશ્રયી અંતમુહુર્તકાળ થટે છે, જઘન્યથી પણ તેટલો કાળ રહી અવિરતિપણને કે સર્વવિરતિ ભાવને પ્રાપ્ત કરે છે, તે પહેલાં નહિ.

દેશોન પૂર્વકોટીની ભાવના આ પ્રમાણે છે—કોઈક પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળો આત્મા ગર્ભમાં કંઈક અધિક નવ માસ રહે. ત્યારબાદ પ્રસવ શ્યા પછી પણ આઠ વરસ પથંત દેશવિરતિ અથવા સર્વવિરતિને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, કારણ કે જીવસ્વભાવે આઠ વરસથી નીચેની વયવાળાને દેશવિરતિ અગર સર્વવિરતિને યોગ્ય પરિણામ થતા નથી. તેથી તેટલા કાળપથંત કોઈપણ અતનુ આદિ પ્રાપ્ત થતું નથી, એટલે તેટલું આયુ વીત્યા બાદ જેઓ દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરે તેઓ આશ્રયી દેશવિરતિ શુભસ્થાનકનો દેશોન પૂર્વકોટિ કાળ થટે છે,

અધિક ઘટતો નથી. કારણ કે પૂર્વકોટિથી અધિક આશુવાળાં યુગત્રિયા હોય છે, તેઓને તો વિરતિના પરિણામ જ થતા નથી, તેઓને માત્ર આજ સુલ્પસ્થાનક હોય છે.

ઉપર કહ્યું કે પ્રસવ થયા પછી આઠ વર્ષ પર્થત લુપ્તસ્વભાવે દેશથી અથવા સર્વથી વિરતિ પરિણામ થતા નથી. ત્યારપછી જ થાય છે, તેથી ભગવાન વળસ્વામિના વિષયમાં હોષનો પ્રસંગ આવશે. કારણ કે ભગવાન વળસ્વામિએ છ માસની ઉંમરમાં જ ભાવથી સર્વસાવધવિરતિ પ્રાપ્ત કરી છે, એમ શાસ્ત્રમાં સંભળાય છે. સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-

‘છ માસની. ઉંમરવાળા પર લુપ્તનિકામમાં પ્રયત્નવાળા, માતાસહિત ભગવાન વળસ્વામિને હું વાંડું છું.’

આ પ્રમાણે હોવાથી પૂર્વોક્ત નિયમમાં આવેલા વિરોધના જવાબમાં કહે છે કે-તમે જે કહ્યું તે સત્ય છે. પરંતુ ભગવાન વળસ્વામિને બાલ્યાવસ્થામાં પણ ભાવથી આશિત્રની પ્રાપ્તિ આશ્ચર્યરૂપ છે, અને આવી રીતે આશિત્રની પ્રાપ્તિ કાઠાચિક્ષી-કોઈ વખતે જ થનારી હોય છે માટે અહિં કોઈ દોષ નથી.

વળી શંકા કરે છે કે-ભગવાન વળસ્વામિને બાલ્યાવસ્થામાં પણ ભાવથી આશિત્રની પ્રાપ્તિ થઈ તેવી આશિત્રની પ્રાપ્તિ કોઈક વખત જ થનારી હોય છે એમ તમે શી રીતે બોલો છો ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે-પૂર્વોચ્ચ મહારાજના આખ્યાન અમે બાણીએ છીએ કે, ભગવાન વળસ્વામિને આશિત્રની પ્રાપ્તિ આશ્ચર્યજૂત છે.

પંચવસ્તુ ગ્રંથમાં જ્યાં પ્રવ્રજ્યાની પ્રાપ્તિ કાળના નિયમનો વિચાર કર્યો છે ત્યાં કહ્યું છે કે-“ તયદો પરિવ્રજક્ષેત્, ન ચરણમાવોવિ પાયમેવસિં । આદ્ય માવકદ્દર્શ સુતં પુન હોદ નાયજ્ઞં ॥૧૧॥ એ ગાથાની વ્યાખ્યા-

આઠ વરસની નીચેની ઉંમરવાળા મનુષ્યો પરિભવનું ક્ષેત્ર હોય છે. બાલ્યાવસ્થા હોવાથી જે તે વડે પરિભવને પ્રાપ્ત થાય છે-જે તે વડે કબાઈ બંધ છે. તથા આશિત્રનો પરિણામ પણ આઠ વરસથી નીચેની ઉંમરવાળાને પ્રાપ્ત થતો નથી.

વળી હસ્માસિયં છસુ જયં માવય સમન્નિયં વંદે’ એ પ્રકારનું શાસ્ત્રમાં જે સૂત્ર કહ્યું છે તે તો કોઈ કાળે જ થનાર ભાવોને કથન કરવારું છે. તે હેતુથી આઠ વરસની નીચેની ઉંમરવાળાને તેઓ પરિભવનું સ્થાન હોવાથી તથા તેઓને આશિત્ર પરિણામ થતો નહિ હોવાથી દીક્ષા અપાતી નથી. ” ૪૩

હવે પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત સુલ્પસ્થાનકનો એક જ આશથી કાળ કહે છે-

સમયાઓ અંતમુદ્ધ પમત્ત અપમત્તયં મયંતિ મુળી ।

દેસૂળ પુઠ્ઠવકોહિં અન્નોન્નં ચિદ્દહિ મયંતા ॥ ૪૪ ॥

સમયાદન્તર્મુદ્ધર્ત્તં પ્રમત્તતામપ્રમત્તતાં મજ્જન્તે મુનયઃ ।

દેશોનાં પૂર્વકોટિમન્યોન્યં તિષ્ઠન્તિ મજ્જન્તઃ ॥ ૪૫ ॥

અર્થ—સમયથી આરંભી અંતર્યુદ્ધર્ત પર્વત પ્રમત્તપણાને અથવા અપ્રમત્તપણાને મુનિઓ સેવે છે. અને પરસ્પર એ બંને શુભસ્થાનકને દેશોનપૂર્વ કોટિ પર્વત સેવે છે.

ટીકાતુલોક—મુનિઓ પ્રમત્તપણામાં અથવા અપ્રમત્તપણામાં સમયથી આરંભી અંતર્યુદ્ધર્ત પર્વત રહે છે, ત્યારપછી પ્રમત્ત હોય તે અવશ્ય અપ્રમત્તે બધા અને અપ્રમત્ત હોય તે પ્રમત્તે બધા છે. તેથી પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત એ એક એકનો જઘન્યથી સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્યુદ્ધર્ત કાળ છે. એને જ વિચારે છે.

પ્રમત્તમુનિઓ અથવા અપ્રમત્તમુનિઓ જઘન્યથી તે તે અવસ્થામાં એક સમય રહે છે. ત્યારપછી મરણનો સંભવ હોવાથી અવિરતિપણામાં બધા છે. અહિં જઘન્યથી સમયનો કાળ મરનાર આશ્રયીને જ ઘટે છે. મરણ ન પામે તો અંતર્યુદ્ધર્તનો જ કાળ હોય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્યુદ્ધર્ત કાળ છે. ત્યારપછી અવશ્ય પ્રમત્તને અપ્રમત્તપણું દેશવિરતિપણું અથવા મરણ થાય છે. અને અપ્રમત્તને પ્રમત્તપણું કોઈ પણ શ્રેણિ અથવા દેશવિરતિ આદિ પ્રાપ્ત થાય છે.

હવે અહિં શંકા થાય કે—અંતર્યુદ્ધર્ત પછી પ્રમત્ત શુભસ્થાનકેથી અપ્રમત્ત શુભસ્થાનકે બધા અને અપ્રમત્ત શુભસ્થાનકેથી પ્રમત્ત શુભસ્થાનકે બધા એ કેમ બાળી શકાય ? શા માટે દેશવિરતિ આદિની જેમ દીર્ઘકાળ પર્વત એ બે શુભસ્થાનક ન હોય ?

એ શંકાનો ઉત્તર આપતાં જણાવે છે કે—જે સંકલેશ સ્થાનકોમાં વર્તે તો મુનિ પ્રમત્ત હોય છે, અને જે વિશુદ્ધિ સ્થાનકોમાં વર્તે તો મુનિ અપ્રમત્ત હોય છે, તે સંકલેશ અને વિશુદ્ધિનાં સ્થાનકો પ્રત્યેક અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે. વધારાં મુનિપણામાં વર્તે તો મુનિ ભયાં મુખી ઉપશમશ્રેણિ અથવા ક્ષપકશ્રેણિ પર ન ચડે ત્યાં મુખી છવ સ્વભાવે સંકલેશ સ્થાનકોમાં અંતર્યુદ્ધર્ત રહી વિશુદ્ધિસ્થાનકોમાં બધા, અને વિશુદ્ધિસ્થાનકોમાં અંતર્યુદ્ધર્ત રહી સંકલેશસ્થાનકોમાં બધા છે. તથાસ્વભાવે દીર્ઘકાળ પર્વત સંકલેશસ્થાનકોમાં રહેતો. નથી, તેમ દીર્ઘકાળ પર્વત વિશુદ્ધિસ્થાનકોમાં પણ રહી શકતો નથી. તેથી પ્રમત્તપણામાં અને અપ્રમત્તપણામાં દેશોનપૂર્વ કોટિ પર્વત પરાવર્તન કર્યા કરે છે. તે હેતુથી પ્રમત્ત બાવ અથવા અપ્રમત્ત બાવ એ પ્રત્યેક અંતર્યુદ્ધર્ત કાળ પર્વતજ હોય છે, વધારે કાળ હોતા નથી.

શતકની મૃદુચ્ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—આ પ્રમાણે સંકલેષ પરિણામવાળો કે વિશુદ્ધ પરિણામવાળો મુનિ અંતર્યુદ્ધર્તકાળ મુખી જ હોય છે, વધારે કાળ હોતો નથી. તેથી સંકલેષ પરિણામવાળો પ્રમત્ત મુનિ સંકલેશસ્થાનકોમાં અંતર્યુદ્ધર્ત પર્વત હોય છે, અને વિશુદ્ધ પરિણામવાળો અપ્રમત્ત મુનિ વિશુદ્ધિસ્થાનકોમાં અંતર્યુદ્ધર્ત પર્વત હોય છે.

પ્રશ્ન—આ પ્રમાણે પ્રમત્તપણામાં અને અપ્રમત્તપણામાં કેટલો કાળ પરાવર્તન કરે ?

ઉત્તર—પ્રમત્ત તેમ અપ્રમત્તપણામાં દેશોન પૂર્વકોટિ પર્વત પરાવર્તન કરે છે. પ્રમત્તે

૧ અહિં જે સંકલેશ સ્થાનક કહ્યાં તે અપ્રમત્તની અપેક્ષાએ સમજવાં, દેશવિરતિની અપેક્ષાએ તો તે સધળા વિશુદ્ધિસ્થાનકો જ છે.

અંતર્મુદૂર્ત રહી અપ્રમત્ત, અપ્રમત્તે અંતર્મુદૂર્ત રહી પ્રમત્તે એમ ક્રમશઃ દેશોના પૂર્વ કોટિ પર્યન્ત કયા કરે છે.

અહિં ગર્ભના કંઈક અધિક નવમાસ અને પ્રસવ થયા પછી આઠ વર્ષે જીવસ્વભાવે વિરતિ પરિણામ થતા નહિ હોવાથી અને તેટલો કાળ પૂર્વકોટિ આશુમાંથી ઓછો કરવાનો હોવાથી દેશોના પૂર્વકોટિ કાળ કહ્યો છે.

હવે બાકીનાં શુભસ્થાનકોનો એક જીવ આશ્રયી કાળ કહે છે.

સમયાઓ અંતર્મુદૂ અપુવ્વકરણા ઉ જાવ ઉવસંતો ।

સ્ત્રોણાજોગીજંતો દેસસસવ જોગિણો કાલો ॥૪૫॥

સમયાદન્તર્મુદૂર્ત અપૂર્વકરણાણુ યાવદુપશન્તઃ ।

સ્ત્રીણાયોગિનોસ્તર્મુદૂર્ત દેશસ્યેવ યોગિનઃ કાલઃ ॥૪૫॥

અર્થ—અપૂર્વકરણથી ઉપશાંતમોહ સુધીના શુભસ્થાનકો સમયથી આરંભી અંતર્મુદૂર્ત-પર્યન્ત હોય છે, અને દેશવિરતિની જેમ સયોજિ કેવળી અંતર્મુદૂર્ત પર્યન્ત હોય છે, અને દેશવિરતિની જેમ સયોજિ શુભસ્થાનકનો કાળ છે.

ટીકાનુ—અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિભાવરસંપ્રસાદ, સૂક્ષ્મસંપ્રસાદ, અને ઉપશાંતમોહ એ દરેક શુભસ્થાનક સમયથી આરંભી અંતર્મુદૂર્ત પર્યન્ત હોય છે, તેથી તે દરેક શુભસ્થાનકનો જન્મન્ય સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુદૂર્ત કાળ છે.

તેમાં પ્રથમ સમય પ્રમાણ કાળ કંઈ રીતે હોય તેનો વિચાર કરે છે—કોઈ એક આત્મા ઉપશમ્યેષ્ણિમાં એક સમય માત્ર અપૂર્વકરણપણાને અનુભવી, અને કોઈ અનિવૃત્તિકરણે આવી તેને સમય માત્ર અનુભવી, અન્ય કોઈ સૂક્ષ્મ સંપ્રસાદે આવી તેને સમયમાત્ર સ્પર્શી અન્ય કોઈ ઉપશાંતમોહ શુભસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરી તેને સમયમાત્ર અનુભવી કાળધર્મ પામે છે. આ સમયે અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓને મનુષ્યાશ્રુતા ચરમ સમય પર્યન્ત અપૂર્વકરણાદિ શુભસ્થાનકો હોય છે, અને દેવપણામાં ઉત્પન્ન થયેલા તેઓને પહેલે સમયે જ અવિરતિ સમ્યક્ષ્ટિ શુભસ્થાનક પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે ઉપરોક્ત ચાર શુભસ્થાનકમાંથી કોઈપણ શુભસ્થાનકમાં સમયમાત્ર રહી કાળધર્મ પામે તો તે અપેક્ષાએ તે તે શુભસ્થાનકનો સમય માત્ર કાળ સંભાવે છે.

અંતર્મુદૂર્તકાળ કંઈ રીતે હોય તેનો વિચાર તો મુગ્ધ છે. કારણ કે અપૂર્વકરણાદિ સઘળાં શુભસ્થાનકોનો અંતર્મુદૂર્તનો કાળ હોવાથી અંતર્મુદૂર્ત પછી અન્ય શુભસ્થાનકે જાય તેથી અથવા મરણ પ્રાપ્ત કરે તેથી તેઓનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ અંતર્મુદૂર્ત ઘટે છે.

ક્ષપકેષ્ણિમાં અપૂર્વકરણાદિ દરેક શુભસ્થાનકોનો એક સરળો અંતર્મુદૂર્તનો જ કાળ છે. કારણકે ક્ષપકેષ્ણિ પર આરૂઢ થયેલા આત્માઓ સઘળાં કર્મનો ક્ષય કર્યો વિના મરણ-પ્રાપ્તતા નથી.

ક્ષીણ્વેગોઃ શુભસ્થાનકનો અને ભવસ્થ અયોગિ કેવળિનો અજઞ્ઞચોક્ષ્ણ અંતર્યુદ્ધત્ કાળ છે. તેમાં ક્ષીણ્વેગોહિતુ મરણ થતું નથી તેથી તે શુભસ્થાનકે અંતર્યુદ્ધત્ રહી જ્ઞાનાવરણીયાદિ ત્રણ ઘાતિ કર્મનો ક્ષય કરી સયોગિ કેવળી શુભસ્થાનકે જાય છે. તેથી તેનો કાળ એક સરખો અંતર્યુદ્ધત્ પ્રમાણજ છે. અને ભવસ્થ અયોગિ કેવળી પાંચ હસ્વાક્ષર ઉચ્ચારતાં જેટલો કાળ થાય તેટલો કાળ ત્યાં રહી સઘળા અઘાતિ કર્મનો ક્ષય કરી ભોક્ષમાં જાય છે. તેથી તેનો કાળ પાંચ હસ્વાક્ષર ઉચ્ચારતાં જેટલો કાળ થાય તેટલો છે.

સયોગિ કેવળિનો દેશવિરતિ શુભસ્થાનકના જેટલો કાળ છે જઞ્ઞચથી અંતર્યુદ્ધત્, ઉત્કૃષ્ઠથી દેશોત્તર પૂર્વકોટિ તેમા અંતગઠ કેવળિ આશ્રયી અંતર્યુદ્ધત્નો કાળ છે.

મરૂદેવા માતાની જેમ છેલ્લા અંતર્યુદ્ધત્માં જ ક્ષપકચેષ્ઠિ માંડી ઘાતિ કર્મનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ભોક્ષમાં જનાર અંતગઠ કેવળિ કહેવાય છે

હવે દેશોત્તર પૂર્વકોટિ શી રીતે હોય ? તે કહે છે—પૂર્વકોટિ વરસના આશુવાળો કોઈ આત્મા સાત માસ ગર્ભમાં રહી પ્રસવ થાય ત્યાં આઠ વર્ષ પછી બારિત્ર, પ્રાપ્ત કરી શીઘ્ર કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે, એવા પૂર્વકોટિ વર્ષના આશુવાળાની અપેક્ષાએ તેરમા શુભસ્થાનકનો દેશોત્તર પૂર્વકોટિ કાળ સંભવે છે. ૪૫

આ પ્રમાણે દરેક શુભસ્થાનકોનો એક જ આશ્રયી કાળ કહ્યો. હવે કાયસ્થિતિનું પ્રમાણ કહે છે—

પર્ણિદિયાણંતા વોળિ સહસ્તા તસાળ કાયઠિઈ.

અયરાળ હગ પર્ણિદિસુ નરતિરિયાળં સગટ્ટ મંવા ॥૪૬॥

એકેન્દ્રિયાણામનન્તા હૌ સહસ્રૌ ત્રસાનાં કાયસ્થિતિઃ ।

અત્રાણામેકઃ પચ્ચેન્દ્રિયેષુ નરતિરિયાં સસાટ્ટમવાઃ ॥૪૬॥

અર્થ—એકેન્દ્રિયોની કાયસ્થિતિ અનન્તા હબર સાગરોપમ, ત્રસની જે હબર સાગરોપમ, પચેન્દ્રિયોની એક હબર સાગરોપમ અને મનુષ્ય તિયેબની કાયસ્થિતિ સાત આઠ ભવ છે.

ટીકાતુ—વારવાર તેજ એકેન્દ્રિયાદિ ભવોમાં ઉત્પન્ન થવું, જેમકે એકેન્દ્રિયમાં મરી ફરી ફરી એકેન્દ્રિય થવું, બેઈન્દ્રિયમાં મરી ફરી ફરી બેઈન્દ્રિય થવું, તે કાયસ્થિતિ કહેવાય છે.

૧ જે સમયે પૂર્વજન્મનું આશુ પૂર્ણ થાય તે પછીના સમયથી જ પછીના જન્મનું આશુ શરૂ થાય છે. વિગ્રહગતિમાં કે ગર્ભમાં જે કાળ ગુમાવે છે, તે પછીના જન્મનો જ ગુમાવે છે. જેટલો અર્ધ સાત માસ કે નવમાસ ગર્ભના અને પ્રસવ થયા પછીના જે આઠ વર્ષ કલા તે પૂર્વકોટી અંતર્ગતજ સંમજ્જ્યા. ગાથા જેવની ટીકામાં ગર્ભનાં નવ માસ લખ્યા અને આ ગાથાની ટીકામાં સાત માસ લખ્યા, પણ સાત માસ લેવાથી શુભસ્થાનકનો કાળ જે માસ વધારે આવે છતાં ગર્ભના નવમાસ લખ્યા તે બદ્ધતાની દ્રષ્ટિએ લાગે છે.

એકેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ અનંતા હોયર સાગરોપમ એટલે કે અનંતી ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી પ્રમાણુ છે.

પ્રજાપતા સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-‘હે પ્રભો ! એકેન્દ્રિયો એકેન્દ્રિયરૂપે કાળથી કેટલો કાળ હોય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્યુદ્ધત્ કોય, ઉત્કૃષ્ટથી અનંત ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી પ્રમાણુ અનંતકાળ હોય, ક્ષેત્રથી અનંત લોક પ્રમાણુ, આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલા અસંખ્યાતા સમય પ્રમાણુ અસંખ્યાતા ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્તન જેટલી હોય છે.’

અનંતા હોયર સાગરોપમ પ્રમાણુ એકેન્દ્રિયોની આ કાયસ્થિતિ વનસ્પતિની અપેક્ષાએ બહુવી, શેષ પૃથ્વીકાયાદિની અપેક્ષાએ નહિ. કારણ કે વનસ્પતિ સિવાય પૃથ્વીકાયાદિ સ્વ-ગાની કાયસ્થિતિ અસંખ્ય કાળ પ્રમાણુ જ છે.

પ્રજાપતા સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-‘હે પ્રભો ! પૃથ્વીકાય જીવો પૃથ્વીકાયપણામાં કેટલો કાળ જાય ? હે ગૌતમ ! કાળ આશ્રયિ જઘન્યથી અંતર્યુદ્ધત્ અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી પ્રમાણુ અસંખ્યાતો કાળ જાય. ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ કાળ જાય એ પ્રમાણુ અખંડાય, તેડકાય અને વાઉકાય માટે પણ સમજવું.

હે પ્રભો ! વનસ્પતિકાયનો વનસ્પતિકાયપણામાં કાળ આશ્રયિ કેટલો કાળ જાય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્યુદ્ધત્ ઉત્કૃષ્ટથી અનંત ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણીરૂપ અનંતો કાળ જાય. ક્ષેત્રથી અનંત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ, અથવા અસંખ્યાતા ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્તન પ્રમાણુ કાળ જાય. અહિં અસંખ્યાતુ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણુ લેવાનું છે.’

અહિં સૂત્રના પાઠમાં જે ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતા લોક કહેલા છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-અસંખ્યાતા લોકાકાશમાં રહેલા પ્રદેશોમાંથી એક એક સમયે એક એક આકાશપ્રદેશનો અપહાર કરતાં જેટલી અસંખ્યાતી ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી થાય, તેટલી ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી કાળ પૃથ્વીકાયરૂપે રહે છે.

આ જ પ્રમાણે વનસ્પતિકાયની કાયસ્થિતિનો વિચાર કરતાં ક્ષેત્રથી જે અનંતલોક કહ્યા છે, તે સંખંધમાં પણ સમજવું. એટલે કે અનંતલોકાકાશમાં રહેલા આકાશપ્રદેશોમાંથી સમયે સમયે એક એકનો અપહાર કરતાં જેટલી અનંત ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી કાળ જાય, તેટલી ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી પ્રમાણુ કાળ વનસ્પતિકાયનો વનસ્પતિકાયરૂપે રહેવાનો સમજવો.

તથા વારંવાર ત્રસકાય-એકેન્દ્રિયાદિરૂપે ઉત્પન્ન થતા ત્રસોની કાયસ્થિતિ જે હોયર સાગરોપમ પ્રમાણુ છે. માત્ર કેટલાક વર્ષ વધારે સમજવા.

પ્રજાપતા સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-‘હે પ્રભો ! ત્રસકાય જીવો ત્રસકાયપણે કેટલો કાળ હોય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્યુદ્ધત્ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા વર્ષ અધિક જે હોયર સાગરોપમ હોય.’

તથા પંચેન્દ્રિયજીવોની કાયસ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્યુદ્ધત્, અને ઉત્કૃષ્ટથી કેટલાક વર્ષ અધિક એક હોયર સાગરોપમ પ્રમાણુ છે.

પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં તેટલીજ કહી છે. તે અર્થના પાઠનો અર્થ આ-‘હે પ્રભો ! પચૈન્દ્રિય-જીવો પચૈન્દ્રિયપદ્ધતિમાં કેટલો કાળ હોય-રહે ? હે ગૌતમ ! જમ-મથી-અંતર્યુક્ત’, ઉત્કૃષ્ટથી કેટલાક વર્ષ અધિક એક હબાર સાગરોપમ હોય છે.

તથા પર્યાપ્તનામકર્મના ઉદયવાળા સંજ્ઞિ પચૈન્દ્રિય મનુષ્ય અને તિર્થંચની ઉત્કૃષ્ટ કાય-સ્થિતિ સાત અથવા આઠ ભવની છે. તેમાં ઉપરા ઉપરી મનુષ્યના અથવા તિર્થંચના ભવ થાય તો સાત ભવ સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા થાય, અને આઠમો ભવ અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળા યુગલિયાનોજ થાય.

તે આ પ્રમાણે-પર્યાપ્ત મનુષ્યો અથવા પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પચૈન્દ્રિય તિર્થંચો નિરંતર અનુ-ક્રમે પર્યાપ્ત મનુષ્યના અથવા પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ તિર્થંચના સાત ભવ અનુભવી, આઠમા ભવમાં જો તે પર્યાપ્ત મનુષ્ય કે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ તિર્થંચ થાય તો અનુક્રમે અવશ્ય અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળા યુગલિક મનુષ્ય અથવા યુગલિક તિર્થંચ થાય. પરંતુ સંખ્યાતાવર્ષના આયુવાળા ન થાય. અસંખ્યાતા વર્ષના આયુવાળા યુગલિકો મરણ પામી દેવલોકમાં જ ઉત્પન્ન થતા હોવાથી નવમો ભવ પર્યાપ્ત મનુષ્યનો કે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પચૈન્દ્રિય તિર્થંચનો ન જ થાય આ હેતુથી પાછળના સાત ભવો નિરંતર થાય તો સંખ્યાતા વર્ષના આયુવાળાજ થાય. વચમાં અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળો એક પણ ભવ ન થાય. કારણ કે અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળા ભવની પછી તરત જ મનુષ્ય ભવનો કે તિર્થંચભવનો અસંભવ છે, આ પ્રમાણે જેઓ ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિ પૂર્ણ કરે તેઓ આશ્રયી સમજાવું. ૪૬

હવે ઉપર જે મનુષ્ય અને તિર્થંચના સાત આઠ ભવો કહ્યા, તેનું ઉત્કૃષ્ટથી કાળનું પ્રમાણ કહે છે—

પૂર્વકોટિપુહુતં પલ્લતિયં તિરિનરાણ કાલેણં ।

નાનાદગપજ્જત મણુપલ્લસંખંસ અંતમુહુ ॥૪૭॥

પૂર્વકોટિપુથક્ત્વં પલ્લત્રિકં તિર્યન્નરાણાં કાલેન ।

નાનાકાપર્યાપ્તિકમણુપ્યાણાં પલ્લાસંખ્યાંશોઽન્તર્મુહર્ત્તમ્ ॥૪૭॥

અર્થ—તિર્થંચ અને મનુષ્યની સ્વકાયસ્થિતિનો કાળ પૂર્વકોટિ પુથક્ત્વ અધિક ત્રણ પલ્લોપમ છે અનેક અને એક અપર્યાપ્ત મનુષ્યનો કાળ પલ્લોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને અંતર્યુક્ત છે.

ટીકાનુ—પર્યાપ્ત મનુષ્યો અને પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પચૈન્દ્રિય તિર્થંચોના દરેકના આઠ ભવોનો સમૂહો મળી ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ કાળ પૂર્વકોટિ પુથક્ત્વ અને ત્રણ પલ્લોપમ થાય છે, તે આ પ્રમાણે—

૧ ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળા સંખ્યાતા વર્ષના આયુવાળા ગણાય છે અને તેનાથી સમય પણ અધિક આયુવાળા અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળા ગણાય છે. આ આયુ માટે પરિભાષા છે.

જ્યારે પર્થોસ મંત્રુષ્યો અથવા પર્થોસ સંજ્ઞિ પચેન્દ્રિય તિર્થેષો પૂર્વના સાતે ભવેભાં પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળા થાય, અને આઠમા ભવમાં ત્રણ પદ્યોપમના આયુવાળા થાય, ત્યારે તેઓને સાત કોઠ પૂર્વ વર્ષ અધિક ત્રણ પદ્યોપમ ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ કાળ થાય છે.

હવે અપર્થોસ મંત્રુષ્યો અપર્થોષ્ત મંત્રુષ્યપણે ઉપરા ઉપરી ઉત્પન્ન થાય તો કેટલે કાળ ઉત્પન્ન થાય તે કહે છે—અપર્થોસ અનેક મંત્રુષ્યો અપર્થોષ્ત મંત્રુષ્યપણે નિરંતર ઉત્પન્ન થાય તો તેઓને નિરંતર ઉત્પન્ન થવાનો કાળ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે, એટલે કે એટલા કાળ પર્થોસ તેઓ નિરંતર ઉત્પન્ન થઈ શકે છે, ત્યારપછી અંતર પડે છે.

તથા વારંવાર ઉત્પન્ન થતા એક અપર્થોષ્ત મંત્રુષ્યને કાળ જનન્યથી પણ અંતર્યુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્યુદ્ધર્ત છે એટલે કે કોઈપણ એક અપર્થોસ મંત્રુષ્ય ઉપરા ઉપરી અપર્થોસ મંત્રુષ્ય થયા કરે તો તેનો જનન્ય કાળ પણ અંતર્યુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કાળ પણ અંતર્યુદ્ધર્ત છે. તેઓ નિરંતર જેટલા ભવ કરે તેનો સઘળો મળી અંતર્યુદ્ધર્ત જ કાળ થાય છે. ૪૭

હવે પુરુષવેદાદિની કાયસ્થિતિ કહે છે—

પુરિસિત્તં સન્નિત્તં સયપુહુત્તં તુ હોઽ અચરાણં ।

થી પલિયસયપુહુત્તં નપુંસગત્તં અણંતદ્વા ॥૪૮॥

પુરુષત્વં સન્નિત્ત્વં શતપૃથક્ત્વં તુ ભવત્યતરાણામ્ ।

સ્ત્રીત્વં પલ્યશતપૃથક્ત્વં નપુંસકત્વમનન્તાદ્વા ॥૪૮॥

અર્થ—પુરુષપણાનો અને સંજ્ઞિપણાનો શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમ કાળ છે. સ્ત્રીપણાનો શતપૃથક્ત્વ પદ્યોપમ, અને નપુંસકપણાનો અનંત કાળ છે.

ટીકાતુ—વચમાં અદ્ય પણ અંતર પડ્યા વિના નિરંતર પુરુષપણું પ્રાપ્ત થાય તો જનન્યથી અંતર્યુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમ પર્થોસ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યાર પછી અવશ્ય વેદાતર થાય છે. બાધામાં મૂકેલ ‘તુ’ શબ્દ અધિક અર્થને સ્પષ્ટ હોવાથી કેટલાક વર્ષ અધિક શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમ સમજવા.

પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘હે પ્રજ્ઞો ! પુરુષવેદનો પુરુષવેદપણામાં કેટલો કાળ જાય ? હે ગૌતમ ! જનન્યથી ‘અંતર્યુદ્ધર્ત’, ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક અધિક શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમ કાળ જાય’

૧ સ્ત્રીવેદનો જનન્ય સમય કહ્યો તેમ પુરુષવેદનો કાળ ઘટે નહિ. કારણ કે અહિં પુરુષ છે અને શ્રૈણિમાં મરણ પામી અનુત્તર વિમાનમાં જાય ત્યાં પણ પુરુષ જ થવાનો છે. અંતર્યુદ્ધર્ત એવી રીતે ઘટે કે કોઈ અન્યવેદિ પુરુષવેદમાં આવી અંતર્યુદ્ધર્ત રહી મરી અન્ય વેદે જાય. અંતર્યુદ્ધર્તથી આયુ અદ્ય ન હોય તેથી તેનો જનન્ય અંતર્યુદ્ધર્ત જ કાળ હોય છે. જો કે વેદની સ્વકાયસ્થિતિમાં દ્રબની વિવક્ષા છે. જ્ઞાનની નથી કારણ કે જ્ઞાનવેદ અંતર્યુદ્ધર્તે પરાવર્તન પામે છે. છતાં સ્ત્રીવેદનો જનન્ય સ્વકાય સ્થિતિ કાળ અતારતા જ્ઞાનવેદ લીધો હોય તેમ લાગે છે. કારણકે તે સિવાય સમયકાળ ઘટતો નથી.

તથા સંજ્ઞિપણનો-સમનસ્કપણનો નિરંતર કાળ જન્યથી અંતઃકૃત, અને ઉત્કૃષ્ટથી શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમ છે. અસંજ્ઞિમાં ન બધ અને ઉપરાઉપરી સંજ્ઞિ થાય તો ઉત્કૃષ્ટ તેટલો કાળ થાય છે. તેટલો કાળ ગયા પછી અવશ્ય અસંજ્ઞિપણ પ્રાપ્ત થાય છે.

અહિં પણ શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમ સાતિરેક સમબલું. પ્રજ્ઞાપનામાં તે પ્રમાણેજ કહ્યું છે. તે આ પ્રમાણે—

‘હે પ્રભો ! સંજ્ઞિ પચૈન્દ્રિયપણમાં કાળથી કેટલો કાળ બધ ? હે ગૌતમ ! જન્યથી અંતઃકૃત, અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક શતપૃથક્ત્વ સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ બધ.’

તથા સ્ત્રીવેદ નિરંતર પ્રાપ્ત થાય તો જન્યથી એક સમય, અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક સો પદ્યોપમ પથંત પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મા ઉપરા ઉપરી સ્ત્રીવેદી જ થાય તો જન્ય ઉત્કૃષ્ટથી ઉપરોક્ત કાળ સંભવે છે, ત્યાર પછી અવશ્ય વેદાંતર થાય છે.

તેમાં જન્યથી સમય કાળ શી રીતે સંભવે તેનો વિચાર કરે છે.—કોઈ એક સ્ત્રી ઉપશમશ્રેણિમાં ત્રણે વેદના ઉપશમવડે અવેદિપણ અનુભવી શ્રેણિથી પઠતાં એક સમયમાત્ર સ્ત્રીવેદનો અનુભવ કરી બીજે સમયે કાળ કરી દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય. શ્રેણીમાં કાળધર્મ પાત્રી અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થતા હોવાથી અને ત્યાં પુરુષપણ જ પ્રાપ્ત થતું હોવાથી તે આશ્રયી સ્ત્રીવેદનો જન્ય એક સમય કાળ ઘટે છે.

સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ વિષયમાં ભગવાન આયશ્યામ મહારાજે પૂર્વ પૂર્વ આચાર્યોના મતસેવને યતાવતા પાંચ આદેશો જણાવ્યા છે. તે આ પ્રમાણે—

‘હે પ્રભો ! સ્ત્રીવેદનો સ્ત્રીવેદપણમાં નિરંતર કેટલો કાળ હોય ? એક આદેશો—મતે જન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક એકસો દશ પદ્યોપમ.

એક આદેશો જન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ અધિક અઠાર પદ્યોપમ.

એક આદેશો જન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ચૌદ પદ્યોપમ.

એક આદેશો જન્ય એક સમય, અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક સો પદ્યોપમ.

એક આદેશો જન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વ અધિક પદ્યોપમ પૃથક્ત્વ હોય છે.

આ પ્રમાણે સ્ત્રીવેદના વિષયમાં પૂર્વાચાર્યોના પાંચ મતો છે. તે મતોનો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે.

ર અહિં પુરુષપણ સ્ત્રીપણ અને નપુંસકપણ દ્રવ્ય આશ્રયી લેવાતું છે એટલે કે પુરુષાદિનો આકાર નિરંતર એટલો કાળ પ્રાપ્ત થાય છે. પછી આકાર અવસ્થ ફરી ભય છે. કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે એક ભવથી બીજા ભવમાં જતાં તો કોઈ આકાર હોતો નથી તો પછી ઉપરોક્ત કાળ કેમ ઘટે ? તેના ઉત્તરમાં સમબલું કે શરીર થયા પછી અવસ્થ થવાનો છે માટે માનિમૂલવદુપવારઃ એ ન્યાયે ત્યાં પણ લેવાનો છે. જુઓ મૂળ ડીકા ગા. ૮૨

કોઈ આત્મા પૂર્વકોટિવર્ષના આયુવાળી મનુષ્યની સ્ત્રી કે તિથિયની સ્ત્રીમાં પાંચ છ ભવો સ્ત્રીપણે અનુભવી ઇશાનદેવલોકમાં પંચાવન પલ્લોપમપ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી અપરિગૃહીતા દેવીમાં દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય, ત્યાંથી આયુઃ ક્ષયે મરી ફરી પૂર્વકોટિવર્ષના આયુવાળી નારી કે તિથિયણીમાં સ્ત્રીપણે ઉત્પન્ન થાય. ત્યાંથી બીજાવાર ઇશાન દેવલોકમાં પંચાવન પલ્લોપમના આયુવાળી અપરિગૃહીતા દેવીમાં દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય, ત્યારપછી અવશ્ય અન્ય વેદને પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે સ્ત્રીપણ પ્રાપ્ત કરનાર જીવ આશ્રયી પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વ અધિક એક સો દશ પલ્લોપમની કાયસ્થિતિ સંભવે છે.

શંકા—જો દેવકુરુ કે ઉત્તરકુરુમાં ત્રણ પલ્લોપમના આયુવાળી સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થાય તો પૂર્વોક્ત કાળથી અધિક કાયસ્થિતિ પણ સંભવે છે, તો શા માટે આટલીજ કહી ?

ઉત્તર—તમે જે કહ્યું તે અમારો અભિપ્રાય નહિ સમજતા હોવાથી અચુક છે. કારણ કે દેવીમાંથી અશ્વનીને અસંખ્યવર્ષના આયુવાળી સ્ત્રીમાં સ્ત્રીપણે ઉત્પન્ન થાયજ નહિ. કેમકે દેવયોનિમાંથી અવેદાનો અસંખ્યવર્ષના આયુવાળીમાં ઉત્પત્તિનો નિષેધ છે.

કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે અસંખ્યવર્ષના આયુવાળી સ્ત્રી ઇશાન દેવલોકમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે પણ અચુક છે. ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી યુગલિક સ્ત્રી ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી દેવીમાં ઉત્પન્ન ન થાય. કેમકે યુગલિકા અહિં જેટલું આયુ હોય તેટલા અગર તેથી ન્યૂન આઉખેજ દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય પણ અધિક આઉખે ઉત્પન્ન થાય નહિ. તેથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કોઈ જીવ બ્રહ્મ કરે તોજ સીવેદનો તેટલો કાળ સંભવે છે.

પ્રજાપતિ ટીકાકાર મહારાજે પણ કહ્યું છે કે—‘અસંખ્યવર્ષના આયુવાળી યુગલિક સ્ત્રી દેવગતિમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે નહિ.’

દ્વિતીય આદેશવાદિ આ પ્રમાણે કહે છે—પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળી નારી કે તિથિયણીમાં પાંચ છ ભવો સ્ત્રીવેદપણે અનુભવી પૂર્વોક્ત પ્રકારે ઇશાન દેવલોકમાં બે વાર ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવાળી દેવીમાં ઉત્પન્ન થાય, તો અવશ્ય પરિગૃહીતા દેવીમાંજ ઉત્પન્ન થાય, પરંતુ અપરિગૃહીતા દેવીમાં ઉત્પન્ન ન થાય. તેમના મતે સીવેદનો ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિકાળ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક અઠાર પલ્લોપમ હોય છે. પરિગૃહીતાનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ નવ પલ્લોપમ હોવાથી બે ભવના અઠાર પલ્લોપમ થાય છે.

ત્રીજા આદેશવાદિના મતે બે વાર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળી દેવીમાં ઉત્પન્ન થાય તો સૌધર્મ દેવલોકમાં સાત પલ્લોપમ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી પરિગૃહીતા દેવીમાંજ ઉત્પન્ન થાય. તેથી તેમના મતે પૂર્વ કોટિ પૃથક્ત્વ અધિક સૌધ પલ્લોપમ સીવેદની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ છે.

ચોથા આદેશવાદિના મતે પચાસ પલ્લોપમ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળી સૌધર્મ દેવલોકની અપરિગૃહીતા દેવીમાં પૂર્વોક્ત પ્રકારે બે વાર દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય. તેથી તેમના અભિપ્રાયે પૂર્વ કોટિ પૃથક્ત્વ અધિક સો પલ્લોપમ સીવેદની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ થટે છે. આ ચોથો આદેશ જ અંશકાર મહારાજે ગ્રહણ કર્યો છે, કારણ કે પ્રાયઃ વધુ આચાર્યોએ આજ આદેશને માન્ય રાખ્યો છે.

હવે પાંચમા આદેશવાદિ આ પ્રમાણે કહે છે—અનેક ભવમાં જન્મણ કરવાવડે જો સીવેદની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિનો વિચાર કરીએ તો પૂર્વ કોટિ પૃથક્ત્વ અધિક પદ્યોપમ પૃથક્ત્વજ સંભવે છે, અધિક નહિ. તે આ પ્રમાણે—પૂર્વ કોટિ વરસના આયુવાળી નારી કે તિથિયશ્લીમાં સાત ભવપર્વત સીપણું અતુભવી આઠમા ભવમાં દેવકુળ કે ઉત્તરકુળમાં ત્રણ પદ્યોપમના આયુવાળી સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાંથી મરી સૌધર્મ કે ધ્યાન દેવલોકમાં જન્મ્ય આયુવાળી દેવીમાં દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય, ત્યારપછી અવશ્ય જન્ય વેદે ઉત્પન્ન થાય. આ રીતે પૂર્વ કોટિ પૃથક્ત્વ અધિક પદ્યોપમ પૃથક્ત્વ પ્રમાણ સીવેદની કાયસ્થિતિ સંભવે છે.

આ પ્રમાણે પાંચે આદેશોના અભિપ્રાયો કહ્યા. આ પાંચ આદેશોમાંના કોઈ પણ આદેશના સત્યાસત્યનો નિષ્કૃષ્ટ તો આતિશય જ્ઞાની અગર તો સર્વોત્કૃષ્ટ સુતલઙ્કિષ્ણપ્રજા જ કરી શકે.

આ આદેશો ભગવાન આર્થશ્યામ મહારાજના જ્ઞાનમાં ન હતા, માત્ર તે તે કાળની અપેક્ષાએ પૂર્વ પૂર્વના આચાર્ય મહારાજઓએ તે તે કાળમાં થયેલા ઐશ્વર્યના પૂર્વાપરનો વિચાર કરી પોતાની બુદ્ધિને અનુસરી સીવેદની કાયસ્થિતિની પ્રફુલ્લ કરી, તેથી તેઓના કોઈપણ મતને અસત્ય માનવો એ શક્ય નથી. તે હેતુથી તે સઘળા સૈદ્ધાંતિક આચાર્ય મહારાજઓના મતોને ભગવાન આર્થશ્યામ મહારાજે ઉપદેશ્યા-સંગ્રહ્યા.

શંકા—સૂત્રમાં ગૌતમ મહારાજ પરમાત્મા મહાવીરને પૂછે છે કે—હે પ્રભો ! સીવેદનો સીવેદપણમાં નિરંતર કેટલો કાળ જાય ? ત્યારે પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! જોકે આદેશો પૂર્વ કોટિ પૃથક્ત્વ અધિક જોડેલા હશે પદ્યોપમ કાળ જાય જોમ કહી પાંચ આદેશો જણાવે છે. પરંતુ પરમાત્મા મહાવીર જ્યારે ઉત્તર આપતા હોય ત્યારે તેવા અનેક આદેશો ઘટી જ કેમ શકે ? કારણ કે તેઓ સર્વજ છે.

ઉત્તર—પ્રવચનને જાણનારા તે આચાર્યોએ પોતાના મતવડે સૂત્રને કહેતા છતાં જોટલે કે સૂત્રમાં પોતાનો મત કહેતા હોય છતાં પણ ગૌતમ ભગવાન પ્રશ્ન પૂછે છે, અને તેનો પરમાત્મા મહાવીર ઉત્તર આપે છે એ રૂપે કહ્યા છે. તેઓએ સૂત્રની એ શૈલી રાખી છે. આર્થશ્યામ મહારાજે પૂર્વની જે પ્રકારે સૂત્રરચના હતી તે કાયમ રાખીને તેજ પ્રકારે અહિં સૂત્રો લખ્યા છે. જો જોમ ન હોય તો સાક્ષાત્ ભગવાન જ્યારે ગૌતમ મહારાજને ઉત્તર આપે ત્યારે કોઈપણ પ્રકારના સંશયપૂર્વક કથન ઘટી શકેજ નહિ, કારણ કે ભગવાન સર્વજ હોવાથી સઘળા સંશયથી રહિત છે. માટે ‘પ્રત્યેક વાચકે’ એ વચન ભગવાન આર્થશ્યામ મહારાજનું સમજવું, પરંતુ ભગવાન મહાવીરનું નહિ.

તથા નપુંસકપણનો નિરંતર કાળ જન્મ્ય જોકે સમય, અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ છે, જન્મ્ય જોકે સમયનો કાળ સીવેદની જેમ સમજવો અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા પુણ્યદ પરાવર્તન પ્રમાણ અનંતકાળ સાંખ્યવહારિક જીવો આશ્રયી સમજવો. પ્રજાપનામાં કહ્યું છે કે—હે પ્રભો ! નપુંસકવેદમાં નપુંસકવેદપણે કેટલો કાળ જાય ? હે ગૌતમ ! જન્મ્ય જોકે સમય, અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ, તેમાં કાળ આશ્રયી અનંત ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી પ્રમાણ કાળ અને ક્ષેત્ર

આશ્રયી અનંતલોક, અથવા આવલોકનાં અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ અસંખ્ય પુદ્ગલપરાવર્તન પ્રમાણુ કાળ જાય.

નપુંસકવેદનો આ કાયસ્થિતિકાળ 'સાંખ્યવહારિક' જીવો આશ્રયી કહ્યો છે. કારણ કે અનાદિ નિગોદમાંથી સાંખ્યવહારિક જીવોમાં આવી ફરીથી નિગોદમાં જાય તો તેઓ તેની અંદર અસંખ્ય પુદ્ગલપરાવર્તન જ રહે છે. અસાંખ્યવહારિક જીવો આશ્રયી અનંતકાળ બે પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણુ-જેઓ અસાંખ્યવહારિક રાશિમાંથી નીકળી કાઢી કાળે સાંખ્યવહારિકરાશિમાં આવવાના જ નથી તેવા કેટલાક જીવો આશ્રયી અનાદિ અનંત કાળ છે. એવા પણ અનંતા સૂક્ષ્મનિગોદ જીવો છે, કે જેઓ ત્યાંથી નીકળ્યા નથી, તેમ નીકળશે પણ નહિ. તથા જેઓ અસાંખ્યવહારિક રાશિમાંથી નીકળી સાંખ્યવહારિક રાશિમાં આવશે તેવા કેટલાક જીવો આશ્રયી અનાદિ સાંત કાળ છે. અહિં આવશે એમ જે કહ્યું તે પ્રમાણુ કાળભાવિ સાંખ્યવહારિકરાશિમાં વર્તમાન જીવો આશ્રયી કહ્યું છે. અન્યથા જેઓ અસાંખ્યવહારિકરાશિમાંથી નીકળી સાંખ્યવહારિકરાશિમાં આવ્યા, આવે છે અને આવશે તે સંઘળાના નપુંસકવેદનો કાળ અનાદિસાંત હોય છે.

હવે અહિં શંકા કરે છે કે-જીવો અસાંખ્યવહારિકરાશિમાંથી નીકળી શું સાંખ્યવહારિક-રાશિમાં આવે છે કે જેથી આ પ્રમાણુ પ્રકૃષ્ટા કરા છો ?

ઉત્તર-અસાંખ્યવહારિક રાશિમાંથી નીકળી જીવો સાંખ્યવહારિકરાશિમાં આવે છે.

પ્રશ્ન-આ શા આધારે બાણી શકાય ?

ઉત્તર-પૂર્વાચાર્યોના વચનથી.

હુઃપ્રમકાળ રૂપ અંધકારમાં નિમગ્ન જિનપ્રવચનનો પ્રકાશ કરવામાં લીલા સમાન ભગવાન શ્રીજિનભદ્રગણિસમાશ્રમણુ મહારાજ વિશેષણુવતી શ્રદ્ધા કહે છે કે-‘સાંખ્યવહારિક રાશિમાંથી જેટલા જીવો ચોક્ષમાં જાય છે તેટલા જીવો અનાદિ વનસ્પતિ રાશિમાંથી-સૂક્ષ્મનિગોદમાંથી સાંખ્યવહારિકરાશિમાં આવે છે.’ ટીકાકાર મલયગિરિજી મહારાજ કહે છે છે-આ સંબંધમાં વિશેષ વિચાર પત્રવણીની ટીકામાં કયો છે. માટે અહિં તેનો વિસ્તાર કયો નથી. ૪૮

હવે બાહર પથોત્ત જોડેન્દ્રિયાદિની કાયસ્થિતિ કહે છે—

બાયરપજ્જેર્ગિવિય વિગલાણ ય વાસસહસ્સ સંલેજ્જા ।

અપજ્જંતસુહુમસાહારણાણ પત્તેગમંતસુહુ ॥૪૯॥

૧ જેઓ અનાદિકાળથી સૂક્ષ્મ નિગોદમાં રહેલા છે. કદિપણુ તેમાંથી બહાર નીકળ્યા નથી, તેઓ અવ્યવહારરાશિના જીવો કહેવાય છે. તે સિવાયના બીજા જીવો તથા જેઓ સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી બહાર નીકળી ફરી સૂક્ષ્મ નિગોદમાં ગયા હોય તેઓ પણ અવ્યવહાર રાશિના કહેવાય છે. જુઓ સમતત્વ પ્રકરણુ પૃ ૨૨

બાદરપર્યાપ્તકેન્દ્રિયવિકલાનાં ચ વર્ષસહસ્રાણિ સંખ્યેયાનિ ।

અપર્યાપ્તસૂક્ષ્મસાધારણાનાં પ્રત્યેકમન્તર્હૂર્ત્ત્મ ॥૪૯॥

અર્થ—બાદર પર્થોમ એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ સંખ્યાતા હબર વર્ષની છે. અપર્યાપ્ત, સૂક્ષ્મ, અને સાધારણ એ દરેકની કાયસ્થિતિ અંતર્હૂર્ત્ત્મની છે.

ટીકાતુ—વારંવાર પર્થોમ બાદર એકેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા પર્થોમ બાદર એકેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્હૂર્ત્ત્મની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા હબર વર્ષની છે.

પ્રશ્નાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘હે પ્રભો ! વારંવાર બાદર પર્થોમ એકેન્દ્રિય પણે ઉત્પન્ન થતા બાદર પર્થોમ એકેન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો હોય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્હૂર્ત્ત્મ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા હબર વર્ષનો હોય.’

આ બાદર પર્થોમ એકેન્દ્રિયની કાયસ્થિતિનો વિચાર સામાન્ય બાદર પર્થોમ એકેન્દ્રિય છવો આશ્રયી કર્યો છે એ બાદર પર્થોમ પૃથ્વીકાય એકેન્દ્રિય, બાદર પર્થોમ અખાય એકેન્દ્રિય એમ એક એક આશ્રયી વિચાર કરીએ તો તેઓની કાયસ્થિતિ આ પ્રમાણે બાબુવી

કોઇ છવ વારંવાર પર્થોમ બાદર પૃથ્વીકાય થાય તો તે રૂપે ઉત્પન્ન થતાં પર્થોમ બાદર પૃથ્વીકાયની કાયસ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્હૂર્ત્ત્મ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા હબરવર્ષની છે.

આ પ્રમાણે બાદર પર્થોમ અખાય, બાદર પર્થોમ વાયુકાય, અને પર્થોમ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની પણ સ્વકાય સ્થિતિ બાબુવી.

તથા બાદર પર્થોમ તેજકાયની જઘન્યથી અંતર્હૂર્ત્ત્મ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા રાત્રિ દિવસની બાબુવી.

પન્નવણા સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘હે પ્રભો ! બાદર પર્થોમ પૃથ્વીકાયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો હોય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્હૂર્ત્ત્મ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા હબર વર્ષનો હોય છે.

એ પ્રમાણે અખાયના વિષયમાં પણ સમજવું.

હે પ્રભો ! બાદર પર્થોમ તેજકાયનો કાળ કેટલો હોય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્હૂર્ત્ત્મ, ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા રાત્રિ-દિવસનો હોય છે.

બાદર પર્થોમ વાયુકાય, અને પર્થોમ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્હૂર્ત્ત્મ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા હબર વર્ષ પ્રમાણ હોય છે.’

તથા વિકલેન્દ્રિય-બેધન્દ્રિય તેધન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય એ દરેકનો કાયસ્થિતિકાળ જઘન્યથી અંતર્હૂર્ત્ત્મ, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા હબર વર્ષનો છે.

પ્રશ્નાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘હે પ્રભો ! વારંવાર બેધન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા બેધન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્હૂર્ત્ત્મ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા કાળ છે. એ પ્રમાણે તેધન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયનો પણ કાળ સમજવો.’

આ સામાન્ય વિકલ્પેન્દ્રિયનો સ્વકાયસ્થિતિકાળ સમજવો, જો પર્થાપ્ત બેઇન્દ્રિયાદિનો વિચાર કરીએ તો તેઓનો કાયસ્થિતિ કાળ આ પ્રમાણે સમજવો.

વારંવાર, પર્થાપ્ત બેઇન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતાં પર્થાપ્ત બેઇન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિકાળ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા વર્ષનો છે.

પર્થાપ્ત તેઇન્દ્રિયનો જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા રાત્રિ દિવસનો છે.

પર્થાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયનો જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા માસનો છે.

કહ્યું છે કે-હે પ્રભો ! પર્થાપ્ત બેઇન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા પર્થાપ્ત બેઇન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો હોય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા વર્ષનો હોય છે.

હે પ્રભો ! પર્થાપ્ત તેઇન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા તેઇન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા રાત્રિ દિવસનો છે.

હે પ્રભો ! પર્થાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થતા ચૌરિન્દ્રિયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા માસનો છે.

સૂક્ષ્મ બેઇન્દ્રિયથી આરંભી સંક્ષિપ્ત પંચેન્દ્રિય સુધીના મધ્યના અપર્થાપ્તાનો દરેકનો કાયસ્થિતિકાળ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત છે.

કહ્યું છે કે-હે પ્રભો ! અપર્થાપ્તપણે ઉત્પન્ન થતા અપર્થાપ્તાનો કેટલો કાળ છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત છે.

તથા સામાન્યથી સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ, સાધારણ-પર્થાપ્ત અપર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોહ અને પર્થાપ્ત અપર્થાપ્ત બાહર નિગોહ એ દરેક ભેદનો કાયસ્થિતિકાળ જઘન્યથી પણ અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત છે.

પ્રશ્નાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-હે પ્રભો ! સૂક્ષ્મ અપર્થાપ્તપણે ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મ અપર્થાપ્તાનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત છે.

આ પ્રમાણે પૃથ્વીકાય, આકાય, તેજકાય, વાયુકાય, અને વનસ્પતિકાયનો પણ કાયસ્થિતિ કાળ સમજવો.

દરેક પર્થાપ્તાનો પણ જોટલો જ સમજવો.

હે પ્રભો ! બાહર પર્થાપ્ત નિગોહપણે અને બાહર અપર્થાપ્ત નિગોહપણે ઉત્પન્ન થતા બાહર પર્થાપ્ત નિગોહનો અને બાહર અપર્થાપ્ત નિગોહનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત છે.

જો પર્થાપ્ત અપર્થાપ્તરૂપ વિશેષણની અપેક્ષા કર્યા વિના સામાન્યથી સૂક્ષ્મનો કાયસ્થિતિ કાળ વિચારીએ તો આ પ્રમાણે બાહર-વારંવાર સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયપણે ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મ

પૃથ્વીકાયનો કાયસ્થિતિ કાળ જન્મનથી અંતર્યુદ્ધત અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી બહુવો.

એ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ અખંડાય, સૂક્ષ્મ તેડિકાય, સૂક્ષ્મ વાયુકાય, અને સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયનો પણ સમજવો.

કહ્યું છે કે—'હે પ્રભો ! સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયપણે ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયનો કાયસ્થિતિ કાળ કેટલો ? હે ગૌતમ ! જન્મત્ય અંતર્યુદ્ધત અને ઉત્કૃષ્ટથી કાળ આશ્રયી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી અને ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતા લોક પ્રમાણુ કાળ બહુવો.

એ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ અખંડાય, સૂક્ષ્મ તેડિકાય, સૂક્ષ્મ વાયુકાય, અને સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયનો પણ બહુવો.' ૪૮

હવે પ્રત્યેક અને બાહરાદિની સ્વકાયસ્થિતિ કહે છે—

પત્તેય વાદરસ્સ ઉ પરમા હરિયસ્સ હોઈ કાયટ્ઠિઈ ।

ઓસર્પિણી અસંખા સાહારત્તં રિડગઈયત્તં ॥૫૦॥

પ્રત્યેકં વાદરસ્ય તુ પરમા હરિતસ્ય મવતિ કાયસ્યિતિઃ ।

ઉત્સર્પિણ્યોઽસંખ્યેયાઃ સાહારત્ત્વં ઋજુગતિત્વમ્ ॥૫૦॥

અર્થ—બાહરની અને બાહર વનસ્પતિકાયની એ દરેકની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી છે આહારીપણુ અને ઋજુગતિપણુ પણ એટલોજ કાળ હોય છે.

ટીકાવાળા—આ ગાથામાં પ્રત્યેક એ બુદ્ધ પદ છે, સમસ્તપદ નથી. સમસ્ત—સમાચાન્ત પદ હોય તો વનસ્પતિકાયનું વિશેષણ થાય અને તેથી પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની સ્વકાયસ્થિતિનો પ્રશ્ન આવે. આ ગાથામાં પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય આશ્રયી સ્વકાયસ્થિતિ કહી નથી, પરંતુ સામાન્યથી બાહર અને બાહર વનસ્પતિકાય આશ્રયી સ્વકાયસ્થિતિ કહી છે.

૧ શૂળ ટીકામાં પ્રત્યેક અને બંને બાહર એ વનસ્પતિકાયના વિશેષણ લીધા છે. તેમાં એમ જણાવ્યું છે કે—પૃથ્વીના અપર્પિત વિશેષણરહિત પ્રત્યેક બાહર વનસ્પતિકાયની સ્વકાયસ્થિતિ અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણુ છે. આટલોજ કાળ આહારિપણુનો અને ઋજુગતિપણુનો પણ છે. આહારિપણુનો અને ઋજુગતિપણુનો આટલો કાળ છે, જેનું કંઈ રીતે અનુમાન કરે હો ? તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે—ગાથામાં અક્ષરો અધિક દેવાથી અર્થ પણ અધિક થાય છે. પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય સૂક્ષ્મ નહિ હોવાથી તેનું બાહરપણુ તો સિદ્ધ જ છે. સિદ્ધ છતાં પણ જે બાહરનું પ્રકણ કયું છે તે ઉપરાંત અર્થને જણાવવા માટેજ અહીં કયું છે.

મલમગિરિજી મહારાજે પ્રણયના સૂત્રને અનુસરી બાહર અને વનસ્પતિકાય લિખ લિખ લીધા છે. અને બાહર વનસ્પતિકાયમાં સાધારણ અને પ્રત્યેક એ બંનેનું પ્રકણ કયું છે. તથાવ્યાક્રમતો વિશેષવ્રત્તિ-પત્તિ એ ન્યાયે આહારિપણુનો અને ઋજુગતિપણુનો જન્મન ઉત્કૃષ્ટ કાળ કહ્યો છે.

આગમમાં પણ જોઈ પ્રમાણે કહી છે. તેથી તેનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે—સામાન્યથી બાહરકાયની તથા બાહરનો સંબંધ વનસ્પતિ સાથે પણ હોવાથી બાહર વનસ્પતિની—સામાન્યથી વનસ્પતિકાયની કાયસ્થિતિ પહેલાં ૪૬ મી યાયામાં કહી છે—ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી છે. જઘન્ય એ બંનેની અંતર્યુદ્ધર્ત છે. એટલે કે કોઈ એવ ઉપરાઉપરી બાહરના ભાવો કરે સૂક્ષ્મ ન થાય તો તેની અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાયસ્થિતિ સમજવી એ પ્રમાણે કોઈ એવ બાહર વનસ્પતિકાય થયા કરે તો તેની પણ અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ બાંધવી, અને જઘન્ય અંતર્યુદ્ધર્ત સમજવી.

પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘હે પ્રભો ! વારંવાર બાહરપણે ઉત્પન્ન થતા બાહર જીવોનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો છે ? હે ગૌતમ ! કાલથી—કાળ આશ્રયી જઘન્યથી અંતર્યુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણુ અસંખ્યાતો કાળ છે. ક્ષેત્રથી અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ છે

હે પ્રભો ! બાહર વનસ્પતિકાયપણે ઉત્પન્ન થતા બાહર વનસ્પતિ જીવોનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્યુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ છે. ક્ષેત્રથી અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ કાળ છે.’

આ પાઠમાં જે અંશુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ કહ્યો છે, એવું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ ક્ષેત્રમાં જેટલા આકાશપ્રદેશો છે, તેમાંથી સમયે સમયે એક એકનો અપહાર કરતા જેટલી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ થાય તેટલો કાળ અહિં લેવો.

તથા આહારિયણુ નિરંતર પ્રાપ્ત થાય તો જઘન્યથી જે સમયન્યૂન એક ક્ષુદ્ધકંભવ પ્રમાણુ, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણુ કાળ પ્રાપ્ત થાય છે. તાત્પર્ય એ કે—ઉપરાઉપરી ઋતુગતિ થાય વક્રગતિ ન થાય—ઋતુગતિમાં આત્મા આહારીજ હોય છે—તો આહારિયણુનો ઉપરોક્ત કાળ ઘટે છે.

કહ્યું છે કે—‘પ્રભો ! કાળથી આહારિયણુ કેટલો કાળ હોય ? હે ગૌતમ ! આહારિયણુ એ પ્રકારે કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે—૧ છન્નસ્થ આહારિયણુ, અને ૨ કેવળિઆહારિયણુ. હે

અહિં આહારિયણુનો જઘન્ય કાળ જે સમયન્યૂન બસોછપન આવલિકા કહ્યો છે. ઝોછામાં ઝોછું બસો છપન આવલિકા આણુ હોય છે, એટલે તેટલો કાળ લીધો છે, તેમાં પંચુ જે સમયન્યૂન લેવાનો છે. એક ભરમાંથી બીજા ભરમાં જતો આત્મા વિગ્રહગતિમાંજ અણુહારિ હોય છે. વિગ્રહગતિએ પર-ભવમાં જતાં જે સમય કે ત્રણ સમય થાય છે. તેમાં સમ્પ્રાપ્તના એક કે જે સમય અણુહારિયણુ હોય છે. અહિં જઘન્ય આહારિયણુનો કાળ કહેવાનો છે, માટે તે જે સમયન્યૂન બસો છપન આવલિકાકાળ કહ્યો છે. જે કે વિગ્રહગતિમાં ચાર કે પાંચ સમય પણ થાય છે, અને તેથી અણુહારિના સમય વધારે હોય છે. પરંતુ તે દ્વચિતજ, બહુલતાએ નહિ માટે તેની વિવક્ષા કરી નથી. જુઓ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર પાતું ૩૯૩

પ્રશ્નો ! છદ્મસ્ય આહારિપણાનો કેટલો કાળ છે ? હે ગૌતમ ! જદ્વન્યથી એ સમયન્યૂન ક્ષુદ્ધ-ક્રમવ અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીરૂપ અસંખ્યાતો કાળ છે, અને સ્નેહથી અંશુલતા અસંખ્યાતમા સાગ્રપ્રમાણ કાળ છે '

આટલો કાળ નિરંતર આહારિપણું ઋતુગતિએ પરભવમાં જતા હોય છે, વિશ્વગતિએ જતાં હોતો નથી. કારણ કે વિશ્વગતિમાં અણુહારિપણું હોય છે. એટલાજ માટે ઋતુગતિ-પણાનો પણ ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ કાળ વટે છે. વર્તમાન થાય અને ઉપરાઉપરી ઋતુગતિજ થાય તો અસંખ્યાતિ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પથંત થાય છે. ૫૦

હવે બાહર એકેન્દ્રિયાદિની કાયસ્થિતિ કહે છે—

મોહટ્વિર્દ વાયરાણં સુદુમાણ અસંખયા મવે લોકા ।
સાહારણેસુ દોસદ્વપુગ્ગલા નિર્વિવેસેસાણં ॥૫૧॥

મોહસ્થિતિર્વાદરાણાં સદ્માણામસદ્ધેયા મવેલ્લોકાઃ ।

સાધારણાનાં દ્વૌ સાર્થવુદ્ગલૌ નિર્વિવેશાણામ્ ॥૫૧॥

અર્થ—સામાન્યથી બાહર પૃથ્વીકાયદિની મોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રમાણ, સુદુમની અસંખ્યાતો લોક પ્રમાણ, અને સાધારણની અઢી પુદ્ગલવપરાવર્તન પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ છે.

દીકાનુ—ગાથામાં મૂકેલ મોહ ૨૦૦થી દર્શનમોહનીય કર્મની વિવક્ષા છે. તથા ગાથામાં એ કે પદ સામાન્યતઃ કહ્યું છે તો પણ બાહર પૃથ્વી, અપ, તેહ, વાઉ, પ્રત્યેક અને સાધારણ વનસ્પતિ આશ્રયી કહ્યું છે એમ સમજવું. સામાન્યથી બાહર આશ્રયી કે બાહર વનસ્પતિકાય આશ્રયી સમજવું નહિ. કારણકે તે બંનેની કાયસ્થિતિ પહેલાં વચાસમી ગાથામાં કહી છે. તેથી ગાથાનો અક્ષરાર્થ આ પ્રમાણે છે.

પર્થાગત અપર્થાગત વિશેષણ રહિત બાહર પૃથ્વી, અપ, તેહ, વાઉ, પ્રત્યેક અને સાધારણ વનસ્પતિ કાયની જદ્વન્ય કાયસ્થિતિ અંતઃસુદ્ધર્ત છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી મિથ્યાત્વ મોહનીયકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જેટલી સીતેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કાયસ્થિતિ છે.

પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—હે પ્રશ્નો ! બાહર પૃથ્વીકાયપણામાં બાહર પૃથ્વીકાયનો સ્વકાયસ્થિતિ કાળ કેટલો હોય ! હે ગૌતમ ! જદ્વન્ય અંતઃસુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સિતેર કોડા-કોડી સાગરોપમપ્રમાણ હોય છે.

એ પ્રમાણે બાહર અપકાય, બાહર તેહકાય, અને બાહર વાયુકાય આશ્રયી પણ બાણવો.

હે પ્રશ્નો ! પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનો પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયપણામાં કાયસ્થિતિકાળ કેટલો હોય હે ગૌતમ ! જદ્વન્યથી અંતઃસુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સિતેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ હોય છે.

હે પ્રભો ! બાહર નિગોહપણમાં બાહર નિગોહનો કાળ કેટલો હોય ! હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સિત્તેર કોડકોડી સાગરોપમપ્રમાણ હોય છે.

તથા વારંવાર સૂક્ષ્મપણે ઉત્પન્ન થતા પર્થોપ્ત અપર્થોપ્ત વિશેષણ વિનાના સૂક્ષ્મ પૃથ્વી-કાયાદિનો કાયસ્થિતિ કાળ જઘન્ય અંતર્મુદ્ધર્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા લોકાકાશમાં રહેલા આકાશ પ્રદેશોમાંથી સમયે સમયે એકનો અપહાર કરતાં જેટલી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી થાય તેટલો છે.

પ્રજાપતા સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-‘હે પ્રભો ! સૂક્ષ્મપણે ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલો હોય ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુદ્ધર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ હોય છે, અને ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતા લોક પ્રમાણ કાળ હોય છે. પર્થોપ્ત વિશેષણ શુદ્ધ પૃથ્વીકાયાદિની સ્વકાયસ્થિતિ પહેલાં ડહમી ગાથામાં કહી છે, એટલે અહિં સામાન્યથીજ લેવાની છે.

તથા સૂક્ષ્મ બાહર પર્થોપ્ત કે અપર્થોપ્ત એ કોઈપણ વિશેષણ વિનાના સાધારણની કાયસ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુદ્ધર્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી અતી પુદ્ગલ પરાવર્તન પ્રમાણ છે.

કહ્યું છે કે-‘હે પ્રભો ! કોઈપણ જીવ વારંવાર નિગોહમાં ઉત્પન્ન થાય તો તેની કાયસ્થિતિ કેટલી ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુદ્ધર્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી કાળ આશ્રયી અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ અનંતકાળ, અને ક્ષેત્રથી અતી પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળ છે.’

આ નિગોહની જે કાયસ્થિતિ કહી તે સાંવ્યવહારિક જીવો આશ્રયી કહી છે. કારણ કે વારંવાર નિગોહપણે ઉત્પન્ન થતા અસાંવ્યવહારિક જીવોની કાયસ્થિતિ તો અનાદિની છે.

વિશેષણવતી અંથમાં કહ્યું છે કે-‘એવા અનંત જીવો છે કે જેઓએ ત્રસાદિ પરિણામ પ્રાપ્ત કર્યો નથી, અનંતાનંત તે જીવો નિગોહાવસ્થામાંજ રહે છે.’

જ્યારે સામાન્યથી સૂક્ષ્મ નિગોહ આશ્રયી કાયસ્થિતિનો વિચાર કરીએ ત્યારે અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ કાળ છે. જ્યારે સામાન્યપણે બાહર નિગોહ આશ્રયી વિચારીએ ત્યારે સિત્તેર કોડકોડી સાગરોપમ કાયસ્થિતિ છે જ્યારે પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોહ આશ્રયી અથવા અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોહ આશ્રયી એમ સિન્નસિન્ન વિચારીએ ત્યારે જઘન્યથી પણ અંતર્મુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુદ્ધર્ત કાયસ્થિતિ છે, એ પ્રમાણે બાહર નિગોહ માટે પણ સમજવું.

તથા વનસ્પતિ આશ્રયી સામાન્યથી વિચાર કરીએ તો તેની અસંખ્યાત પુદ્ગલપરાવર્તન પ્રમાણ કાયસ્થિતિ છે. એ પહેલાં કહ્યું છે.

અહિં ટીકાકાર મહારાજ લખે છે કે-મૂળટીકામાં અને અન્ય અંથોમાં આગમ વિરોધ ખીલ ખીલ રીતે કાયસ્થિતિ જણાય છે, પરંતુ તેની ઉપેક્ષા કરીને પન્નવણ સૂત્રને અનુસરી ગાથાની વ્યાખ્યા કરી છે. અને એજ હેતુથી અંગૂરવનો અનાદર કરીને દરેક સ્થલે તે સૂત્રનો પાઠ બતાવ્યો છે. ૫૧

આ પ્રમાણે કાયસ્થિતિ કાળ કહ્યો પહેલા શુભસ્થાનક આશ્રયી જે કાલ કહ્યો છે, તે એક જીવ આશ્રયી કહ્યો છે, હવે અનેક જીવો આશ્રયી કહે છે.-

સાસણ મીસાઓ હવંતિ સન્તયા પલિયસંઘગકાલાં ।

ઉવસામગ ઉવસંતા સમયાઓ અંતરમુદુત્તં ॥૫૨॥

સાસ્વાદનમિશ્રા મવન્નિ સન્તતાઃ પલ્પસંઘ્યેકકાલાઃ ।

ઉપશમકા ઉપશાન્તાઃ સમયાદન્તર્હર્ષર્ષ ॥૫૨॥

અર્થ—સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિશ્રદષ્ટિ નિરંતર ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્યથી અતુલ્યે પલ્પોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ, અને એક જીવના કાળ પ્રમાણ કાળપર્યંત હોય છે. ઉપશમક અને ઉપશાંતભોહ સમયથી અંતરમુદુત્તં કાળ પર્યંત હોય છે.

ટીકાતુલ—સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિશ્રદષ્ટિ એ દરેક શુભસ્થાનક નિરંતર ઉત્કૃષ્ટથી ક્ષેત્ર પલ્પોપમના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ કાળપર્યંત હોય છે. અને જઘન્યથી એક જીવ આશ્રયી સાસ્વાદનનો એક સમય અને મિશ્રશુભસ્થાનકનો અંતરમુદુત્તં જે જઘન્ય કાળ કહ્યો છે તેટલો કાળ અનેક જીવ આશ્રયી પણ હોય છે.

તાત્પર્યથી આ પ્રમાણે—અનેક જીવો સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ શુભસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે તો તેનો જઘન્ય કાળ એક સમય છે. ઉપશમ સમ્યક્ત્વનો જઘન્ય એક સમય કાળ શેષ રહે ત્યારે અનંતાતુલ્યંધિ કથાયના ઉદયથી ત્યાંથી પડી તે એક સમય સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે રહી મિશ્રાત્વ શુભસ્થાનકે જાય અને બીજા સમયે કોઈ પણ જીવો સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે ન આવે તો તે આશ્રયી જઘન્ય એક સમયકાળ થટે છે. અને નિરંતર અન્ય અન્ય જીવો સાસ્વાદન શુભસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે તો ઉત્કૃષ્ટથી ક્ષેત્ર પલ્પોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જે આકાશપ્રદેશો છે, તેનો સમયે સમયે અપહાર કરતાં જેટલો કાળ થાય, તેટલો કાળ જેટલો કે અસંખ્યાતી ઉત્સર્ગિણી અવસર્ગિણી પ્રમાણ કાળ થટે છે. ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

જો પ્રમાણે સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાનકનો અનેક જીવો આશ્રયિ નિરંતર કાળ જઘન્યથી અંતરમુદુત્તં છે. જેટલો કે અનેક જીવો નિરંતર તૃતીય શુભસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે તો તેનો જઘન્ય કાળ અંતરમુદુત્તંનો છે. કારણ કે તે શુભસ્થાનકનો જઘન્યથી પણ તેટલોજ કાળ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ક્ષેત્ર પલ્પોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશોને સમયે સમયે અપહાર કરતાં જેટલો કાળ થાય તેટલો કાળ થટે છે. અન્ય અન્ય જીવો તે શુભસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે તો તેટલો કાળ કરે છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

ઉપશમક-ઉપશમ બ્રેહ્મિની અંતર્ગત અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિ બાહર સંપરાય, અને સૂક્ષ્મ સંપરાય એ ત્રણ શુભસ્થાનકો તથા ઉપશાંત-ઉપશાંતભોહ એ દરેકનો નિરંતર કાળ જઘન્ય એક સમય હોય છે, એક કે અનેક જીવો અપૂર્વકરણાદિ શુભસ્થાનકે આવી તે તે શુભસ્થાનકને

સમયમાત્ર સ્પર્શી, મરણ-પામે અને અન્ય જીવો તેમાં પ્રવેશ ન કરે તો જઘન્ય એક સમય કાળ ઘટે છે. તથા નિરંતર અન્ય અન્ય જીવો તે તે શુભસ્થાનકોને પ્રાપ્ત કરે તો પણ ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુદ્ગત કાળ પચોત જ પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે. પર

હવે ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિનો નિરંતર કાળ કહે છે—

સ્વવગા સ્ત્રીણાજોગી હૌંતિ અણિચાવિ અંતરમુદ્ગતં ।

નાણાજીવે તં ચિય સત્તર્હિ સમયેર્હિ અઢમહિયં ॥૫૩॥

ક્ષપકાઃ સ્ત્રીણાયોગિનો ભવન્ત્યનિત્યા અપિ અંતર્મુદ્ગતમ્ ।

નાનાજીવાન્ તદેવ સપ્તમિઃ સમયૈરમ્યધિકમ્ ॥૫૩॥

અર્થ—ક્ષપક સ્ત્રીણમોહી અને અયોગિ કેવળિઓ સઘળા અનિત્ય હોય છે, છતાં પણ હોય ત્યારે અંતર્મુદ્ગતકાળ હોય છે. અને અનેક જીવ આશ્રયી સાત સમય અધિક અંતર્મુદ્ગત કાળ હોય છે.

ટીકાતુલ્ય—ક્ષપક-ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિ બાહર સંપરાય, તથા સ્ત્રીણમોહી અને ભવશ્ય અયોગિ કેવળી આત્માઓ અનિત્ય છે. હોય છે, તેમ નથી પણ હોતા. પરંતુ જ્યારે હોય છે, ત્યારે જઘન્યથી પણ અંતર્મુદ્ગતકાળ તો હોય છે જ, કેમકે તે તે શુભસ્થાનકનો તેટલો કાળ છે. કારણ કે ક્ષપકશ્રેણિમાં તેમજ સ્ત્રીણમોહ શુભસ્થાનકે કોઈપણ જીવો મરણ પામતા નથી અને કોઈએ શુભસ્થાનકે અંતર્મુદ્ગત રહી અઘાતિકર્મ અપાવી મોક્ષમાં જાય છે. એટલે ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિની જેમ ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિનો જઘન્ય સમય કાળ નથી.

અનેક જીવો આશ્રયિ પણ ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિ શુભસ્થાનકો નિરંતર હોય તો અંતર્મુદ્ગત કાળ પચોતજ હોય છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે. કારણ કે સંપૂર્ણ ક્ષપકશ્રેણિનો નિરંતરકાળ અંતર્મુદ્ગત જ છે.

અહિં એટલું વિશેષ છે કે એક જીવાશ્રિત અંતર્મુદ્ગતથી અનેક જીવાશ્રિત અંતર્મુદ્ગત સાત સમય અધિક ભણવું.

ગાથામાં 'નાણાજીવે' એ પદથી એક જીવાશ્રિત અંતર્મુદ્ગતથી અનેક જીવાશ્રિત અંતર્મુદ્ગત સાત સમય અધિક કહ્યું છે.

અહિં ક્ષપકશ્રેણિના અપૂર્વકરણાદિ શુભસ્થાનકોનો એક જીવાશ્રિત કાળથી અનેક જીવાશ્રિત કાળ માત્ર સાત સમય વધારે કહ્યો છે, તેનું શું કારણ ? એ શંકા થાય છે. તેના ઉત્તરમાં ટીકાકાર મહારાજ જણાવે છે કે—જો વચન સૂત્રકારના વચન ઉપરની શ્રદ્ધાથીજ માનવું એમજો આ વિષયમાં અમે અત્યાહત કોઈ પણ સુક્તિ બેતા નથી તેમ કોઈ અન્ય અંથમાં આ વિષયમાં કંઈ પણ શંકા સમાધાન નથી.

તથા મિથ્યાદંષ્ટિ, અવિરતિ સમ્યગ્દંષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, અને સયોગિકેવળિ
જો છ શુભસ્થાનકો અનેક જીવો આશ્રયી હશે તો હોય છે, તેનો કોઈપણ કાળે વિરહ નથી.

કહ્યું છે કે-મિથ્યાદંષ્ટિ, અવિરતિ સમ્યગ્દંષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, અને સયોગિકેવળિ
કેવળિ જો છ શુભસ્થાનકો નાના જીવો આશ્રયી સર્વકાળ હોય છે. તેથી અનેક જીવો આશ્રયી
તે છ શુભસ્થાનકનું કાળમાન અચકારે કહ્યું નથી. કારણ કે તે સુપ્રતીત છે. જોકે જીવ
આશ્રયી તો પહેલાં કહ્યું છે જ. ૫૩

આ પ્રમાણે ભવસ્થિતિ, કાયસ્થિતિ, તથા શુભસ્થાનકોમાં એક જીવનો અને અનેક જીવનો
અવસ્થાન કાળ કહીને હવે એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમાં અનેક જીવોની અપેક્ષાએ નિરંતર ઉત્પત્તિનું
કાળમાન કહે છે—

एगिदित्तं समयं तत्तत्तणं सम्मदेसचारित्तं ।

आवलिवासंखंसं अहसमयं चरित्तं सिद्धी य ॥૫૪॥

एकेन्द्रियत्वं सततं त्रसत्वं सम्यग्देसचारित्वम् ।

आवलिकासंख्येयांसं अहौ समयाः चारित्रं सिद्धत्वं च ॥૫૪॥

અર્થ—એકેન્દ્રિયપણું નિરંતર હોય છે. ત્રસપણું, સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ યાદિત્ત આવલિ-
કાના અસંખ્યાત્વતા કાળ પ્રમાણ કાળ પર્યંત હોય છે. તથા સર્વવિરતિ યાદિત્ત અને
સિદ્ધપણું નિરંતર આઠ સમયપર્યંત હોય છે.

દીક્ષાનુ—અનેક જીવો આશ્રયી એકેન્દ્રિયપણું ઉત્પત્તિ નિરંતર હોય છે. એટલે કે એકે-
ન્દ્રિયપણું ઉત્પન્ન થતા આત્માઓ હશે તો હોય છે, તેનો વિરહ નથી.

આ હકીકતને જ પધારે સ્ફુટ કરે છે, તે આ પ્રમાણે—એકેન્દ્રિયે પાંચ પ્રકાર છે. તે આ
પ્રમાણે પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેજકાય, વાયુકાય, અને વનસ્પતિકાય. આ પૃથ્વીકાય આદિ
એક એક લોકમાં જીવો સર્વકા ઉત્પન્ન થતા હોય છે, તો પછી સામાન્યતા એકેન્દ્રિય જીવોમાં
નિરંતર ઉત્પન્ન થાય એ હકીકત, થટી જ શકે છે.

પૃથ્વીકાળાદિ દરેક હશે તો ઉત્પન્ન થતા હોય છે એ શી રીતે બાબતું ? એના ઉત્તરમાં
જણાવે છે કે—સૂત્રના વચનથી બાબતું. તે સૂત્ર આ પ્રમાણે—

‘હે પ્રભો ! પૃથ્વીકાયના જીવો વિરહ વિના કેટલો કાળ ઉત્પન્ન થાય ? હે ઔતમ ! વિરહ
વિના દરેક સમયે ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રમાણે અપકાય તેજકાય વાયુકાય અને વનસ્પતિ-
કાય પણ દરેક સમયે વિરહ વિના ઉત્પન્ન થાય છે.’

વળી શકા કરે છે કે—પૃથ્વીકાયાદિ પ્રત્યેક સમયે ઉત્પન્ન થાય તો પ્રતિસમય કેટલા ઉત્પન્ન
થાય ? તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે—પૃથ્વી આપૂ તેજ અને વાયુ એ દરેક સમયે સમયે
અસંખ્યાત્વ લોકાકાશ પ્રદેશના પ્રમાણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને વનસ્પતિકાય અનંત લોકાકાશ

પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ, અને સાધારણ વનસ્પતિકાય અનંત લોકાકાશ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ ઉત્પન્ન થાય છે, એમ સમજવું.

કહ્યું છે કે-‘એકેન્દ્રિયોમાં વિરહ વિના જ પ્રતિસમય મરણ અને જન્મ થાય છે. તેમાં વનસ્પતિકાય અનંત લોકપ્રમાણ અને શેષ ચાર કાયો અસંખ્ય લોકપ્રમાણ જન્મે છે અને મરે છે.’

પન્નવણા સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે-‘હે પ્રભો ! પૃથ્વીકાયના જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? હે ગૌતમ ! વિરહ સિવાય સમયે સમયે અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે વાયુકાય પર્યંત સમજવું.

હે પ્રભો ! વનસ્પતિકાયના જીવો વિરહ સિવાય સમયે સમયે કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાન ઉપપાત આશ્રયી અનંતા અને પરસ્થાન ઉપપાત આશ્રયી અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે.’

અહિ સ્વસ્થાન પરસ્થાનનું તાત્પર્ય એ છે કે-સાધારણ વનસ્પતિના જીવો સાધારણ વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય તો સમયે સમયે અનંતા ઉત્પન્ન થાય છે. અને નિર્ગોહ સિવાય શેષ જીવોમાંથી સાધારણ વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય તો અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે. કારણકે નિર્ગોહ સિવાય કોઈપણ એકવાળા જીવોની સંખ્યા અનંત પ્રમાણ નથી. માત્ર સાધારણ વનસ્પતિ જીવોની સંખ્યા જ અનંતપ્રમાણ છે.

તથા ત્રસપણે નિરંતર ઉત્પન્ન થાય તો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ કાળ પર્યંત ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે. એટલે કે તેટલો કાળ ગયા પછી કોઈપણ જીવ અમુક કાળપર્યંત ત્રસપણે ઉત્પન્ન થતો નથી.

સામાન્યતઃ ત્રસપણો તો ઉપરોક્ત કાળ ઘટે છે. પરંતુ બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ઔરિન્દ્રિય, તિયંકૃપંચેન્દ્રિય, સંમૂર્ણિય મનુષ્ય, અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસના નારકીઓને છોડી શેષ દરેક નારકીઓ, અતુલર કેવ વજીને શેષ સઘળા દેવો, એ દરેક નિરંતર ઉત્પન્ન થાય તો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ કાળ પર્યંત ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

તથા સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિ ચારિત્રને અનેક જીવો નિરંતર પ્રાપ્ત કરે તો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ કાળ પર્યંત પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારપછી અમુક સમયનું અવશ્ય અંતર પડે છે.

તથા સર્વથા પાપાપ્યપારના ત્યાગરૂપ જે આત્મપરિણામ તે રૂપ જે ચારિત્ર કે જે મૂળ ગુણ અને ઉત્તરગુણના આસેવન રૂપ લિંગવડે ગમ્ય છે તેને, તથા સઘળા કર્મોના નાશ અવાથી પ્રાપ્ત થયેલા યથાસ્થિત આત્મસ્વરૂપ રૂપ જે સિદ્ધત્વ તેને અનેક જીવો પ્રાપ્ત કરે

તે જાન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આઠ સમયપથ"ત પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે. ૫૪

હવે ઉપશમશ્રેણિ આદિ નિરંતર કેટલા સમયપથ"ત પ્રાપ્ત થાય તે કહે છે—

उवसमसेहो उवसंतया य. मणुयंच्चणुत्तरसुरत्तं ।

पडिवज्जंते समया संखेया खवगसेही य ॥૫૫॥

उपशमश्रेणिषुपशान्ततां च मनुष्यत्वमनुत्तरसुरत्वम् ।

प्रतिपद्यन्ते समयान् संख्येयान् क्षपकश्रेणिं च ॥૫૫॥

અર્થ—ઉપશમશ્રેણિ, ઉપશાંતપથ, મનુષ્યપથ, અનુત્તરસુરપથ, અને ક્ષપકશ્રેણિ આ સઘળા-ભાવોને સંખ્યાતા સમયપથ"ત પ્રાપ્ત કરે છે.

ટીકાતુ—ઉપશમશ્રેણિ, ઉપશાંતપથ—ઉપશાંતમોહ શુભરથાનક, પ"થેન્દ્રિયગર્ભજ મનુષ્યત્વ અનુત્તરસુરત્વ, ઉપક્ષેપથી અપ્રતિષ્ઠાન—સાતમી નારકીના ઈર્ષક નરકાવાસમાં નારકીપથ, તથા ક્ષપકશ્રેણિ આ સઘળા ભાવોને અનેક જીવો નિરંતર પ્રાપ્ત કરે તે જાન્યથી સમયમાત્ર પ્રાપ્ત કરે છે. એક કે અનેક જીવો તે તે ભાવોને પ્રાપ્ત કરી બીજે સમયે કેાઈપણ જીવ તે તે ભાવોને પ્રાપ્ત ન કરે તે આશ્રયી જાન્ય સમયકાળ ઘટે છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા સમય પથ"ત પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

કારણ કે આ સઘળા ભાવોને પ્રાપ્ત કરનાર ગર્ભજ મનુષ્યોજ છે, અને તે સંખ્યાતાજ છે.

જો કે અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસમાં તિથ"યો પણ બળ છે પરંતુ તે નરકાવાસો માત્ર લાખ ચોખ્ખાનો જ હોવાથી તેમાં સંખ્યાતાજ નારકીઓ-હોય છે, એટલે તિથ"ય મનુષ્યોમાંથી જનારા પણ સંખ્યાતા જ હોય છે. તેમજ ત્યા જવાનો નિરંતર કાળ ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા સમયનો જ કહ્યો છે.

તથા ગર્ભજ મનુષ્યમા પણ જો કે ગમે તે ગતિમાંથી આવી શકે છે, પરંતુ ગર્ભજ મનુષ્યની સંખ્યા સંખ્યાત પ્રમાણ હોવાથી આવનાર જીવો પણ સંખ્યાતા જ સમજવા.

ચોપનમી યાથામા અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસ અને અનુત્તર સુર માટે કહ્યું ન હતું તે આ યાથામાં કહ્યું છે. ૫૫

પહેલા નિરંતર આઠ સમયપથ"ત સિદ્ધત્વ પ્રાપ્ત કરે છે, એ કહ્યું છે. તેમાં આઠ સમય-પથ"ત કેટલા મોક્ષમાં બળ ? તેમ સાત છ વિગેરે સમયપથ"ત કેટલા મોક્ષમાં બળ ? એ શિષ્યની શંકા દૂર કરવા અને વિશેષ નિશ્ચય કરવા કહે છે—

वत्तीसा अडयाला सट्ठी वावचरी य चुलसीई ।

छन्नउइ दुअट्टसयं एगाए जहुत्तरे समए ॥૫૬॥

દ્વાત્રિંશત્ અષ્ટચત્વારિંશત્ ષષ્ઠિઃ દ્વાસપ્તતિશ્ચ ચતુરશ્ચીતિઃ ।

ષણ્ણવતિઃ દ્વિઅષ્ટોત્તરશતં એકાદીન્ યથોત્તરાન્ સમયાન્ ॥૫૬॥

અર્થ—બત્રીસ, અઠતાલીસ, સાઠ, બહેતેર, ચોરાશી, છન્નુ, એકસો બે, અને એકસો આઠ સુધીની સંખ્યા પશ્ચાત્પૂર્વિકો અતુકમે એકથી આઠ સમય પથંત મોક્ષમાં બળ્ય છે.

ટીકાનુ૦—એકથી બત્રીસ સુધીની સંખ્યા નિરંતર આઠ સમયપથંત મોક્ષમાં બળ્ય છે.

એટલે કે પહેલે સમયે જઘન્ય એક બે મોક્ષમાં બળ્ય ઉત્કૃષ્ટ બત્રીસ મોક્ષમાં બળ્ય, બીજે સમયે જઘન્યથી એક બે મોક્ષમાં બળ્ય ઉત્કૃષ્ટથી બત્રીસ મોક્ષમાં બળ્ય, ત્રીજે પ્રમાણે ત્રીજે ચોથે યાવત્ આઠમે સમયે પણ જઘન્યથી એક બે અને ઉત્કૃષ્ટથી બત્રીસ મોક્ષમાં બળ્ય છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે. નવમે સમયે કોઈપણ મોક્ષમાં જતો નથી.

એ પ્રમાણે તેત્રીસથી અઠતાલીસ સુધીની કોઈપણ સંખ્યા નિરંતર ઉત્કૃષ્ટથી સાત સમય-સુધી મોક્ષમાં બળ્ય છે, ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

ઓગણપચાસથી સાઠ સુધીની કોઈપણ સંખ્યા નિરંતર ઉત્કૃષ્ટથી છ સમયપથંત મોક્ષમાં બળ્ય છે, ત્યારપછી અંતર પડે છે.

એકસઠથી બહેતેર સુધીની કોઈપણ સંખ્યા નિરંતર ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ સમયપથંત મોક્ષમાં બળ્ય છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

તહેતેરથી ચોરાશી સુધીની સંખ્યા નિરંતર ઉત્કૃષ્ટથી ચાર સમયપથંત મોક્ષમાં બળ્ય છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

પંચાશીથી છન્નુ સુધીની સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર ત્રણ સમયપથંત મોક્ષમાં બળ્ય છે, ત્યાર પછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

સત્તાણ્ણથી એકસો બે સુધીની સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર બે સમયપથંત મોક્ષમાં બળ્ય છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

એકસો ત્રણથી એકસો આઠ સુધીની કોઈપણ સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર એક સમયપથંત મોક્ષમાં બળ્ય છે, પછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

ગાથામાં એકથી અતુકમે આઠ સમયપથંત જે સંખ્યાનું પ્રતિષાદન કયું છે તે પશ્ચાત્-પૂર્વિકો સમયની સંખ્યા લેવા સૂચ્યું છે. એટલે કોનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે. એકસો ત્રણથી એકસો આઠ સુધીની કોઈપણ સંખ્યા એક સમયપથંત મોક્ષમાં બળ્ય છે. સત્તાણ્ણથી એકસો બે સુધીની કોઈપણ સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર બે સમય પથંત મોક્ષમાં બળ્ય છે. એમ યાવત્ એકથી બત્રીસ સુધીની કોઈપણ સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર આઠ સમયપથંત મોક્ષમાં બળ્ય છે, ત્યારપછી અવશ્ય અંતર પડે છે જઘન્યથી દરેક સંખ્યા એક સમય-પથંત મોક્ષમાં બળ્ય છે. ૫૬

આ પ્રમાણે અવિસ્તર કાળદાર કહ્યું છે, હવે અંતરદાર કહે છે—

ગર્ભયતિરિમણુસુરનારયાણ વિરહો મુદ્ધત્ત વારસગં ।

મુચ્છિમનરાણ ચંડવીસ વિગલં અમણાણ અંતમુદ્ધ ॥૫૭॥

ગર્ભયતિરિમણુસુરનારયાણાં વિરહો મુદ્ધત્તિર્ણિ દ્વાદશ ।

સંમુચ્છિમનરાણાં ચતુર્વિંશતિઃ વિકલામનસ્કાનામન્તર્મુદ્ધત્તમ્ ॥૫૭॥

અર્થ—ગર્ભજ તિર્થંજ મનુષ્ય દેવ અને નારકીનો વિરહકાળ બાર મુદ્ધત્ત, સંમુચ્છિમ મનુષ્યનો થોવીસ મુદ્ધત્ત, અને વિકલેન્દ્રિય તથા અસંશ્લિષ્ઠિન્દ્રિયનો વિરહ અંતમુદ્ધત્તનો છે.

ટીકાતુ—નિરંતર ઉત્પન્ન થતા ગર્ભજ તિર્થંજ, ગર્ભજ મનુષ્ય, દેવતા અને નારકીનો ઉત્પાદ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ બાર મુદ્ધત્તનો છે. એટલે કે ગર્ભજ તિર્થંજ અને ગર્ભજ મનુષ્યમાં ગર્ભજતિર્થંજ અને મનુષ્યરૂપે કોઈપણ એવ ઉત્પન્ન ન થાય તો તેનો વિરહકાળ જ્યન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર મુદ્ધત્ત છે, ત્યારપછી તેઓમાં કોઈ ને કોઈ એવ અવશ્ય ઉત્પન્ન થાય જ છે.

કહ્યું છે કે—હે પ્રસો ! ગર્ભજતિર્થંજ પંચેન્દ્રિયનો ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જ્યન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર મુદ્ધત્ત કહ્યો છે.

એ પ્રમાણે ગર્ભજ મનુષ્યના સંબંધમાં પ્રશ્નનો ઉત્તર આપેલ છે. હે ગૌતમ ! જ્યન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ બાર મુદ્ધત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે.

ભવનપતિ આદિની વિવશ્વા કર્યા વિના સામાન્યતા દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થતા દેવોના ઉત્પાદ આશ્રયી જ્યન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર મુદ્ધત્ત વિરહકાળ છે.

કહ્યું છે કે—હે પ્રસો ! દેવગતિમાં ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જ્યન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર મુદ્ધત્ત વિરહકાળ કહ્યો છે.

દેવગતિમાં કોઈ પણ એવ ઉત્પન્ન ન થાય તો જ્યન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બારમુદ્ધત્ત પશ્ચાત્ત ઉત્પન્ન ન થાય, ત્યારપછી ભવનપતિ આદિ કોઈ સેદમાં કોઈ ને કોઈ એવ આવી ઉત્પન્ન થાય જ.

હવે એ દેવગતિમાં અસુરકુમારાદિ જુદા જુદા સેદ આશ્રયી વિચાર કરીએ તો ઉત્પત્તિ આશ્રયી અંતર આ પ્રમાણે બહુવું—

અસુરકુમારે, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિષ્ણુકુમાર, વાયુકુમાર, અગ્નિકુમાર, સ્તનિતકુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્વિપકુમાર દ્વિપકુમાર, એમ પ્રત્યેક ભવનપતિ, દરેક સેદવાળા અંતરો દરેક સેદવાળા જ્યોતિષ્ક, સૌધર્મ અને ધર્માન એ સઘળા સેદવાળા દેવોમાં ઉત્પન્ન થતા દેવો આશ્રયી જ્યન્ય એક સમય, અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ મુદ્ધત્ત વિરહકાળ છે.

સનકુમાર દેવોમાં જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ નવ રાત્રિ દિવસ અને વીસ સુફૂર્ત વિરહકાળ છે.

એ પ્રમાણે માહેન્દ્ર દેવલોકમાં જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ બાર રાત્રિદિવસ અને દશ સુફૂર્ત, છાસ દેવલોકમાં સાડી બાવીસ દિવસ, છાંતક દેવલોકમાં પીસ્તાલીસ રાત્રિદિવસ, મહાશુક દેવલોકમાં એ'શી રાત્રિદિવસ, સહસાર દેવલોકમાં સો રાત્રિ દિવસ, આનત દેવલોકમાં સ'ખ્યાતા માસ, પ્રાણુત દેવલોકમાં સ'ખ્યાતા માસ, માત્ર આનત દેવલોકની અપેક્ષાએ વધારે બાણુવા. આરણુ દેવલોકમાં સ'ખ્યાતા વર્ષ, અચ્યુત દેવલોકમાં પ્રણુ સ'ખ્યાતા વર્ષ, માત્ર આરણુ કલ્પના દેવની અપેક્ષાએ વધારે બાણુવા. અધસ્તન ત્રણ ઐવેયક દેવોમાં સ'ખ્યાતા સો વર્ષ, મધ્યમ ત્રણ ઐવેયક દેવોમાં સ'ખ્યાતા હજાર વર્ષ, ઉપરના ત્રણ ઐવેયક દેવોમાં સ'ખ્યાતા લાખ વર્ષ, વિજય વિજયંત જયંત અને અપરાજિત અનુત્તર દેવોમાં અસ'ખ્યાતો કાળ, અને સંવાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનવાસિ દેવોમાં પદ્યોપમના સ'ખ્યાતમા ભાગરૂપ ઉત્પાદ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ છે.

જઘન્ય વિરહ દરેક સ્થળે એક સમયનો છે.

કહ્યું છે કે-હે પ્રભો ! અમુરકુમાર દેવોનો ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ સુફૂર્ત કહ્યો છે.

હે પ્રભો ! નાગકુમાર દેવોમાં ઉત્પત્તિ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ સુફૂર્ત કહ્યો છે.

એ પ્રમાણે સુવણ્કુમાર, વિણ્કુમાર, અગ્નિકુમાર, વાયુકુમાર, દ્વિપકુમાર, ઉદધિકુમાર, કિંકુમાર અને સ્તનિતકુમાર દેવોમાં જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ સુફૂર્ત વિરહકાળ કહ્યો છે.

વ્યંતર દેવોના વિષયમાં પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ સુફૂર્ત વિરહકાળ કહ્યો છે.

બ્યોતિષ્ક દેવો સ'બધે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ સુફૂર્ત વિરહકાળ કહ્યો છે.

હે પ્રભો ! સૌધર્મ કલ્પના દેવોમાં ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ સુફૂર્ત વિરહકાળ કહ્યો છે.

ઈશાન દેવલોકના દેવોના વિષયમાં પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ સુફૂર્ત વિરહકાળ કહ્યો છે.

સનકુમાર દેવોના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ નવ રાત્રિદિવસ અને વીસ સુફૂર્ત વિરહકાળ કહ્યો છે.

માહેન્દ્રદેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બાર રાત્રિદિવસ અને દશ સુફૂર્ત વિરહકાળ કહ્યો છે.

પ્રથમ દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સાદી યાવીસ દિવસ, લાંતક દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ પીસ્તાલીથ રાત્રિદિવસ, મહાશુક દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ એ શી રાત્રિદિવસ, સહસાર દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જઘન્ય એક સમય ઉત્કૃષ્ટ એ રાત્રિદિવસ, આનત દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા માસ, પ્રાણુત દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા માસ, આરણુ દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા વર્ષ, અઘ્ચુત દેવલોકના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા વર્ષ, નીચલી ત્રણ ઐવેયક દેવના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા એ વર્ષ, મધ્યમ ત્રણ ઐવેયક દેવના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા હબ્દ વર્ષ, ઉપરની ત્રણ ઐવેયકના દેવના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા એ હબ્દ વર્ષ, વિજય વૈજયંત જયંત અને અપરાજિત અનુત્તર દેવના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અજંખાતો ઉત્પાદ આશ્રયી વિરહકાળ કહ્યો છે.

હે પ્રભો ! સર્વોર્થસિદ્ધ દેવો આશ્રયી કેટલો ઉત્પાદ વિરહ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્લેાષમના સંખ્યાતમા લાગ પ્રમાણુ વિરહકાળ કહ્યો છે.

તથા સામાન્યતઃ નરકગતિમાં નિરંતર ઉત્પન્ન થતા નારકી છુવોનો ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આર સુફૂર્ત કહ્યો છે.

કહ્યું છે કે-હે પ્રભો ! નરકગતિમાં ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ આર સુફૂર્ત વિરહકાળ કહ્યો છે.

નરકગતિમાં ઉત્પન્ન આશ્રયી આ વિરહકાળ કેઈપણુ નારકીની વિવક્ષા કયાં વિના સામાન્યથી જ કહ્યો છે.

એ રત્નપ્રભા આદિ નારકીની અપેક્ષાએ વિશેષ વિચાર કરીએ તો વિરહકાળ આ પ્રમાણુ છે-રત્નપ્રભા નારકીમાં ઉત્પન્ન આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ વિરહ ચોવીસ સુફૂર્ત, શકરાપ્રભા નારકીમાં સાત રાત્રિદિવસ, વાલુકાપ્રભા નારકીમાં પંદર દિવસ, પંકપ્રભા નારકીમાં એક માસ, ધુમપ્રભા નારકીમાં બે માસ, તમઃપ્રભા નારકીમાં ચાર માસ, અને તમસ્તમપ્રભા નારકીમાં ઉત્કૃષ્ટ વિરહ છ માસ છે. જઘન્ય દરેક નારકીમાં એક સમય છે.

કહ્યું છે કે-હે પ્રભો ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓનો ઉત્પાદ આશ્રયી કેટલો વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ સુફૂર્ત કહ્યો છે. હે પ્રભો ! શકરાપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓમાં કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સાત રાત્રિદિવસ કહ્યો છે. હે પ્રભો ! વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓમાં કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અર્ધમાસ કહ્યો છે.

હે પ્રભો ! પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓમાં કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ એક માસ કહ્યો છે. હે પ્રભો ! કુમપ્રભા પૃથ્વીના નારકી-ઓમાં કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ બે માસ કહ્યો છે. હે પ્રભો ! તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓમાં કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચાર માસ કહ્યા છે. હે પ્રભો ! નીચે સાતમી-તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓમાં કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસ વિરહકાળ કહ્યો છે.’

સંપૂર્ણ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં નિરંતર ઉત્પન્ન થતા સંમૂર્ચિમ મનુષ્યોના ઉત્પાદ આશ્રયી જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ યુદ્ધર્ષ વિરહકાળ છે. સંમૂર્ચિમ મનુષ્યપણે કોઈપણ જીવ આવી ઉત્પન્ન ન થાય તો ઉક્તકાળ પર્વંત ઉત્પન્ન થતા નથી, ત્યારપછી અવશ્ય ઉત્પન્ન થાય છે.

કહ્યું છે કે—હે પ્રભો ! સંમૂર્ચિમ મનુષ્યોના કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ચોવીસ યુદ્ધર્ષ વિરહકાળ કહ્યો છે.’

તથા નિરંતર ઉત્પન્ન થતા વિકલેન્દ્રિય-એષન્દ્રિય તેષન્દ્રિય-ચૌરિન્દ્રિય તથા સંમૂર્ચિમ તિથન્દ્રિય પચેન્દ્રિય એ દરેકનો ઉત્પાદ આશ્રયી જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્યુદ્ધર્ષ વિરહકાળ છે.

ભગવાન્ આચર્યામ મહારાજ પન્નવણા સૂત્રમાં કહે છે કે—હે પ્રભો ! એષન્દ્રિયનો કેટલો ઉત્પાદ વિરહકાળ કહ્યો છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્યુદ્ધર્ષ કહ્યો છે. એ પ્રમાણે તેષન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને સંમૂર્ચિમ પચેન્દ્રિય તિથન્દ્રિય એ દરેકનો જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્યુદ્ધર્ષ વિરહકાળ કહ્યો છે.’ ૫૭

આ પ્રમાણે જીવસ્થાનકોમાં અનેક જીવાશ્રિત ઉત્પત્તિ આશ્રયિ અંતર કહ્યું. હવે તેજ જીવસ્થાનકોમાં એક જીવાશ્રયી અંતરનું પ્રતિપાદન કરવા હચ્છતા કહે છે—

તસવાયરસાહારણઅસન્નિઅપુમાણ જો ઠિઈકાલો ।

સો હ્યરાણ વિરહો ઇવં હરિયેયરાણં ચ ॥૫૮॥

ત્રસવાદરસાધારણાસંજ્યપુંસાં (નપુંસકાનાં)યઃ સ્થિતિકાલઃ ।

સ હત્તરેષાં વિહ ઇવં હરિતેતરેષાં ચ ॥૫૯॥

અર્થ—ત્રસ, બાહર, સાધારણ, અસન્નિ અને નપુંસકનો જે સ્થિતિકાળ તે ઇતર-સ્થાવ રાહિનો વિરહકાળ સમજવો. એ રીતે હરિત અને અહરિતના સંબંધમાં સમજવું.

ટીકાનુ—પૂર્વની ગાથાઓમાં અનેક જીવાશ્રયી અંતર કહ્યું છે. જેમકે દેવ અગર ન ગતિમાં ભવાંતરમાંથી કોઈ પણ જીવ આવી દેવ કે નરકરૂપે ઉત્પન્ન ન થાય તો કેટલો કા ઉત્પન્ન ન થાય ?

હવે પછી એક ઇલાશથી અંતર કહે છે. જેમકે-કોઈ એક ઇવ ત્રસ કે બાદર છે, તે વધારે કેટલા કાળે સ્થાવરપણું કે સૂક્ષ્મપણું પ્રાપ્ત કરે ?

અહિં એવું સામાન્ય સ્વરૂપ એ છે કે એક લેહનો જેટલો સ્થિતિકાળ હોય, તેટલો તેનો વિરૂદ્ધ લેહનો વિરહકાળ હોય છે. જેમકે-સ્થાવર કે સૂક્ષ્મપણાનો વિરહકાળ કેટલો ? એટલે કે કોઈ એક ઇવ કેટલાકાળે સ્થાવરપણું કે સૂક્ષ્મપણું પ્રાપ્ત કરે એનો નિર્ણય કરવો હોય ત્યારે તેના વિરૂદ્ધ લેહ ત્રસ અને બાદરપણે ઉત્કૃષ્ટથી તે ઇવ કેટલો કાળ રહે એ વિચારી નિર્ણય કરવો એમજો. એક ઇવ વધારેમાં વધારે ત્રસપણામાં અને બાદરપણામાં જેટલો કાળ રહે, તેટલો સ્થાવર અને સૂક્ષ્મપણાનો અંતર કાળ ગણાય. આજ હકીકત વિસ્તારથી કહે છે-

ત્રસ બાદર સાધારણ અસંજિ અને નપુંસક એ દરેકનો જેટલો સ્થિતિકાળ છે તેટલો અનુક્રમે તેઓના પ્રતિપક્ષ સ્થાવર સૂક્ષ્મ પ્રત્યેકશરીર સંજિ અને સ્ત્રી-પુરુષવેદનો ઉત્કૃષ્ટથી વિરહકાળ સમજવો.

જેમકે-સ્થાવરપણું છોડીને સ્થાવરપણું પ્રાપ્ત કરતાં કેટલો કાળ બય ? તો કહે છે કે જઘન્ય અંતઃસૂક્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રસકાયનો કાયસ્થિતિકાળ કેટલાક વર્ષ અધિક બે હબાર સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ બય.

જઘન્યથી અંતઃસૂક્તની ભાવના આ પ્રમાણે-કોઈ એક ઇવ સ્થાવરપણું છોડી અંતઃસૂક્ત આશુવાળા ત્રસમાં આવી સ્થાવરમાં બય તે આશ્રથી જઘન્ય અંતઃસૂક્તકાળ થટે છે.

કોઈ ઇવ ઉપરીકત કંઈક અધિક બે હબાર સાગરોપમ ત્રસમાં રહી મોક્ષમાં ન બય તો પછી અવશ્ય સ્થાવરમાં બય એ રીતે ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ થટે છે.

એ રીતે સૂક્ષ્મપણું પ્રાપ્ત કરતાં જઘન્ય અંતઃસૂક્ત અને ઉત્કૃષ્ટ બાદરનો સિત્તરે કોડા-કોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કાયસ્થિતિકાળ અંતર છે.

તથા પ્રત્યેક શરીરપણાને છોડી સાધારણ શરીરમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી કાળાંતરે પ્રત્યેક શરીરપણું પ્રાપ્ત કરતા જઘન્ય અંતઃસૂક્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સાધારણનો અઘી પુદ્ગલ પરાવર્તન પ્રમાણ કાયસ્થિતિકાળ અંતર છે.

તથા સંજિપણું છોડી અસંજિમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી સંજિપણું પ્રાપ્ત કરતા જઘન્ય અંતઃસૂક્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અસંજિનો અસંજ્ય પુદ્ગલ પરાવર્તન કાયસ્થિતિ પ્રમાણ અંતરકાળ છે.

અહિં સૂક્ષ્મપણાનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર સિત્તરે મોડામોડી સાગરોપમ પ્રમાણ જણાવ્યું, પરંતુ સામાન્ય સૂક્ષ્મની અપેક્ષાએ તેટલું અંતર ઘટી શકતું નથી. આગળ આજ દારની ગાં ૫૦ અને તેની ટીકામાં સામાન્ય બાદરની ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિ અસંજ્ય ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ બતાવી છે. એટલે સૂક્ષ્મનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર પણ અસંજ્ય ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી પ્રમાણ સંલગ્ન, તેથી પૃથ્વીકાવાદિ કોષપણુ વિવક્ષિત એક કાયમાં જ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાવાદિકનું અંતર વિચારીએ તો સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાવ ઇવ સિત્તરે મોડામોડી સાગરોપમ પ્રમાણ બાદર પૃથ્વીકાવ ઇવની સ્વકાયસ્થિતિ પૂર્ણ કરી પુનઃ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાવમાં આવે એ અપેક્ષાએ ઉકત અંતર ઘટી શકે. તરવ કેવલિગમ્ય.

અહિં અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્તન પ્રમાણુ અસંજિનો જે કાયસ્થિતિકાળ લીધો છે, તે વનસ્પતિ આશ્રયી લીધો છે. કારણ કે સંજિ સિવાયના ઝોકેન્દ્રિયાદિ સઘળા અસંજિ જ કહેવાય છે, તેથી તેનો ઉપરોક્ત વિરહકાળ ઘટી શકે છે.

તથા પુરુષવેદ અથવા સ્ત્રીવેદને પ્રાપ્ત કરતાં જઘન્ય અંતર્મુદ્ધૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ તે બંનેનું નપુંસકવેદનો અસંખ્ય પુદ્ગલપરાવર્તન પ્રમાણુ કાયસ્થિતિકાળ અંતર છે.

અહિં એટલું વિશેષ સમજવું કે પુરુષવેદના વિરહકાળનો વિચાર કરતાં સ્ત્રીવેદનો કાયસ્થિતિકાળ અધિક લેવો, અને સ્ત્રીવેદના વિરહકાળનો વિચાર કરતાં પુરુષવેદનો કાયસ્થિતિકાળ અધિક ગ્રહણ કરવો. અલ્પ હોવાથી ગાથામાં કહ્યો નથી. કારણ કે નપુંસકવેદના કાયસ્થિતિકાળની અપેક્ષાએ સ્ત્રીવેદનો પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક સો પદ્યોપમ પ્રમાણુ, અથવા પુરુષવેદનો કેટલાક વર્ષ અધિક શત પૃથક્ત્વ સાગરોપમ પ્રમાણુ કાયસ્થિતિકાળ અલ્પ જ છે. અથવા ગાથાના અંતે મૂકેલ એ શબ્દ અનુક્રાંતો સમુચ્ચાયક હોવાથીજ ઉપરોક્ત અધિક કાળ ગ્રહણ કર્યો છે એમ સમજવું.

આ પ્રમાણુ સ્થાવર સૂક્ષ્મ પ્રત્યેકશરીરી સંજિ અને સ્ત્રી-પુરુષવેદનું અંતર કહ્યું. હવે ત્રસ, બાહર, સાધારણ, અસંજિ અને નપુંસકવેદનું અંતર આ જ ગાથાના ત્રણ પદ્યો કહે છે- સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, પ્રત્યેકશરીરી. સંજિ અને સ્ત્રી-પુરુષવેદ એ દરેકનો જે કાયસ્થિતિ કાળ છે તે અનુક્રમે ત્રસ બાહર સાધારણ અસંજિ અને નપુંસકનો વિરહકાળ સમજવો.

જેમકે ત્રસપણું છોડી સ્થાવરમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી ત્રસપણું પ્રાપ્ત કરતાં જઘન્ય અંતર્મુદ્ધૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થાવરનો આવાલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ સમચરાશિ પ્રમાણુ અસંખ્ય-પુદ્ગલ પરાવર્તનરૂપ કાયસ્થિતિ વિરહકાળ ગણવો.

તથા બાહરભાવને છોડી સૂક્ષ્મ ઝોકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી બાહરભાવને પ્રાપ્ત કરતા જઘન્ય અંતર્મુદ્ધૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સૂક્ષ્મનો અસંખ્યાતા લોકાકાશના પ્રદેશોને પ્રતિસમય અપહાર કરવા વડે ઉત્પન્ન થયેલ અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણુ કાયસ્થિતિ વિરહકાળ સમજવો.

નિગોદપણાને છોડી પ્રત્યેક શરીરીમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી કાળાંતરે નિગોદમાં ઉત્પન્ન થતા જઘન્ય અંતર્મુદ્ધૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રત્યેક શરીરનો અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણુ કાયસ્થિતિ વિરહકાળ સમજવો.

અસંજિપણાને છોડી સંજિમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી અસંજિપણું પ્રાપ્ત કરતા જઘન્ય અંતર્મુદ્ધૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સંજિપણાનો કેટલાક વર્ષ અધિક શત પૃથક્ત્વ સાગરોપમ કાયસ્થિતિ પ્રમાણુ અંતરકાળ છે.

નપુંસકપણાનો ત્યાગ કરી પુરુષ કે સ્ત્રીવેદમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી નપુંસકવેદને પ્રાપ્ત કરતા જઘન્ય અંતર્મુદ્ધૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદનો કાયસ્થિતિ પ્રમાણુ અંતરકાળ

છે. તેમાં સ્ત્રીવેદનો ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિકાળ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક સો પશ્યોપમ પ્રમાણે, અને પુરુષવેદનો કાયસ્થિતિકાળ કર્ણક અધિક થત પૃથક્ત્વ સાબરોપમ પ્રમાણે સમજવો.

આ પ્રમાણે વનસ્પતિ અને અવનસ્પતિપણાનો પણ અંતરકાળ સમજવો જેમકે—વનસ્પતિપણું છોડી અન્ય અવનસ્પતિ—પૃથિવી આદિમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી વનસ્પતિપણું પ્રાપ્ત કરતા જઘન્ય અંતરુદ્ધૃત અને ઉત્કૃષ્ટ અવનસ્પતિપણાનો અસંખ્યાતિ ઉત્સર્ગિણી પ્રમાણ કાયસ્થિતિરૂપ અંતરકાળ સમજવો.

તથા અવનસ્પતિપણાનો ત્યાગ કરી વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી અવનસ્પતિપણું પ્રાપ્ત કરતા જઘન્ય અંતરુદ્ધૃત અને ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાયનો અસંખ્યાતા પુફ્ફગલ પરાવર્તનરૂપ કાયસ્થિતિ અંતરકાળ સમજવો.

ગાથામાનો એ શબ્દ નહિ વસ્તુનો સમુચ્ચય કરતો હોવાથી જઘન્ય અંતર અંતરુદ્ધૃત સમજવું.

આ પ્રમાણે પૃથ્વીનિદ્રાનો અંતરકાળ અપૃથ્વીનિદ્રાના કાયસ્થિતિકાળ પ્રમાણ અને અપૃથ્વીનિદ્રાનો અંતરકાળ પૃથ્વીનિદ્રાના કાયસ્થિતિકાળ પ્રમાણ સમજવો.

તથા મનુષ્યનો અમનુષ્ય કાયસ્થિતિ કાળ પ્રમાણ અને અમનુષ્યનો મનુષ્ય કાયસ્થિતિ કાળ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ અંતર કાળ સમજવો.

આ પ્રમાણે શ્રવણ પૂર્વાપરનો વિચાર કરી પોતાની મેળેજ અંતરકાળ કહેવો. જઘન્ય સર્વત્ર અંતરુદ્ધૃત વિરહકાળ સમજવો. ૫૮

આ રીતે મનુષ્ય સંબંધે જોકે જીવાશ્રિત અંતર કહીને હવે દેવગતિમાં અંતરકાળ કહે છે—

આર્દ્રશાણં અમરસ્ય અંતરં હીણયં મુહુર્તંતો ।

આસહસારે અચ્ચુયણુત્તર દિણ માસ વાસ નવ ॥૫૯॥

આર્દ્રશાનાત્ અમરસ્યાન્તરં હીનં મુહુર્તન્તિઃ ।

આસહસારાત્ આચ્ચુવાત્ આનુત્તરાન્ દિનાનિ માસાન્ વર્ષાણિ નવ ॥

અર્થ—ઇશાન દેવલોક સુધીના દેવેનું જઘન્ય અંતર અંતરુદ્ધૃત છે. સહસારસુધીના, અચ્યુતસુધીના અને અનુત્તરસુધીના દેવેનું અનુક્રમે નવ દિવસ, નવમાસ અને નવવર્ષનું અંતર છે.

ટીકાલુ—આ ગાથામાં ભવનપતિ આદિ દેવોમાંથી અલગી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કેટલા કાળે ફરી ભવનપતિ આદિ દેવમાં ઉત્પન્ન થાય, તે કહે છે.

ભવનપતિથી આરંભી ઇશાન દેવલોક સુધીના કોઈ પણ દેવ પોતાની દેવનિકાયમાંથી અલગી ફરી તે ભવનપતિ આદિમાં ઉત્પન્ન થાય તો તેનું જઘન્ય અંતર અંતરુદ્ધૃત છે.

આટલું જઘન્ય અંતર શી રીતે ઘટે ? તે સંબંધમાં કહે છે—ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્કે, સૌધર્મ અથવા ઇશાન કદપમાંથી કોઈ પણ દેવતા મરણ પામી ગઈજ મત્સ્યાદિમાં ઉત્પન્ન થઈને સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો થયા પછી ત્યાં તીમ સ્થરોપશમના વશથી ઉત્પન્ન થયેલા બતિસ્મરણાદિવડે પૂર્વભવને અનુભવતો અથવા જોવા જ પ્રકારના અન્ય કોઈ કારણવડે-કારણ કે જીવની શક્તિ અચિત્ત્ય છે—ધર્મના સંબંધવાળી શુભ ભાવના ભાવતો ઉત્પન્ન થયા પછી અંતર્સુહૃત્ કાળે મરણ પામી ફરી તેજ પોતાની દેવનિકાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આવા કોઈ જીવ આશ્રયી જઘન્ય અંતર્સુહૃત્ અંતરકાળ ઘટે છે.

કોઈ આત્મા અપર્યાપ્તસ્થામાં દેવગતિ યોગ્ય કર્મજંબુ કરતો નથી. માટે પર્યાપ્તો અહંભુ કયો છે. પર્યાપ્તો થયા પછી જોવાજ પ્રકારના ઉત્તમ નિમિત્તો મળ્યે શુભ ભાવના વશથી અંતર્સુહૃત્માંજ દેવગતિ યોગ્ય કર્મ જાંધી મરણ પામી ઇશાન દેવલોક પર્યંત ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

ઉત્કૃષ્ટ અંતર ભવનપતિ આદિમાંથી ગયવી વનસ્પતિઆદિમાં જન્મણ કરતાં આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ અસંખ્ય પુદ્ગલપરાવર્તનકાળ છે. ઐવેયક સુધીના ઉત્કૃષ્ટ અંતરનો વિચાર હવે પછીની ગાથામાં આચાર્ય મહારાજ સ્વયમેવ કહેશે, અહિં તો પ્રસંગ-થીજ કહ્યો છે.

હવે સનત્કુમારાદિનુ જઘન્ય અંતર કહે છે—સનત્કુમાર દેવલોકથી આરંભી સહસ્રાર દેવ-લોક સુધીના કોઈપણ દેવલોકમાંથી ગયવી ફરી પોતાના તે જ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થતા દેવોનું જઘન્ય અંતર નવ દિવસનું છે.

ઇશાન દેવલોક સુધીમાં જવા યોગ્ય પરિણામ અંતર્સુહૃત્ આયુવાળાને પણ થઈ શકે છે. પરંતુ સનત્કુમારથી સહસ્રાર સુધીમાં જવા યોગ્ય પરિણામ જોણામાં જોણા નવ દિવસના આયુવાળાનેજ થઈ શકે છે. કેમકે ઉપરના દેવલોકમાં જવાનો આધાર અનુક્રમે વિશુદ્ધ વિશુદ્ધ પરિણામ ઉપર છે. ચડતા ચડતા પરિણામનો આધાર વધારે વધારે મનની મજબુતાઈ ઉપર છે, અને મનની મજબુતાઈનો આધાર અનુક્રમે ઉમરના વધવા ઉપર છે. જોટલે અમુક ઉમરવાળાનેજ અમુક હદ સુધીના વિશુદ્ધ પરિણામ થઈ શકે છે, અને તે દ્વારા તે તે યોગ્ય કર્મ જાંધી અમુક દેવલોકપર્યંત જઈ શકે છે. સનત્કુમારથી સહસ્રાર દેવલોક સુધીમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામ નવ દિવસના આયુવાળાને થઈ શકે છે, કેમકે જોટલા દિવસે તેનું મન જોટલું મજબૂત થાય છે. તેથીજ નવ દિવસના આયુવાળા અતિ વિશુદ્ધ સમ્યક્દિષ્ટનું સહસ્રાર દેવલોકપર્યંત ગમન સંભવે છે.

આનન્દ કદપથી આરંભી અમર્યુત દેવલોક સુધીના દેવોમાંથી ગયવી મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી આનન્દાદિ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવાનો જઘન્ય અંતરકાળ નવ માસ છે. આનન્દ દેવલોકથી અમર્યુત દેવલોક સુધીમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય વિશિષ્ટ વિશિષ્ટતર પરિણામનો નવ માસના આયુવાળાને સંભવ છે. તેથીજ જોણામાં જોણા તેટલા આયુવાળો વિશિષ્ટ વિશિષ્ટતર પરિણામને યોગે આનન્દથી અમર્યુત દેવલોક સુધીમાં જવા યોગ્ય કર્મ ઉપાજન કરી ત્યાં જાય છે.

ટીકાનુવાદ-સહિત.

તથા પ્રથમ ઐવેયકથી આરંભી સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાન વળી શેષ આર અનુત્તર દેવ સુધીના દેવોમાંથી અધવી મનુષ્ય થઈ ફરી પોતાના તેજ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવાનું જઘન્ય અંતર નવ વર્ષ છે. પ્રકૃષ્ટ દ્રવ્ય અને ભાવ ચારિત્રની પ્રાપ્તિનો નવ વર્ષના આશુવાળાને સંભવ છે, તેથીજ તેવા આત્માનું અનુત્તરસુર પર્વત ગમન સંભવે છે.

સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાંથી અધવી મનુષ્ય થઈ ફરી સર્વાર્થસિદ્ધમાં કોઈ જતા જ નથી પરંતુ મોક્ષમાંજ જાય છે, તેથી તેનું વર્જન કર્યું છે. ૫૬

હવે પૂવોક્ત સ્થાનોનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર કહે છે—

યાવરકાલુક્ષોસો સઙ્ગદ્વે વીયઓ ન ઉવવાઓ ।

દો અયરા વિજયાદિસુ નરણ્ણુ વિયાણુમાણેણં ॥૬૦॥

સ્થાવરકાલ ઉત્કૃષ્ટઃ સર્વાર્થે દ્વિતીયો નોપપાતઃ ।

દે અતરે વિજયાદિષુ નરકેષુ વિજાનીહિ અનુમાનેન ॥૬૦॥

અર્થ—નવમ ઐવેયક સુધીના સઘળા દેવોનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર સ્થાવરનો કાળ સમજવો. સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં બીજીવાર ઉપપાત થતો નથી. વિજયાદિ આરમાં જે સાગરોપમ અંતરકાળ છે. અને નરકોમાં આ જ અનુમાનવડે અંતરકાળ સમજવો.

ટીકાનુ—અવનપતિથી આરંભી નવમ ઐવેયક સુધીના સઘળા દેવોમાંથી અધવી ફરી પોતાની તેજ દેવલોકમાં ઉત્પન્નિતું ઉત્કૃષ્ટ અંતર સ્થાવરની સ્વકાયસ્થિતિ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ સમયશશિપ્રમાણ અસંખ્યેય પુણ્યલપરાવર્તનરૂપ કાળ સમજવો.

સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનના દેવો ત્યાંથી અધવી મનુષ્ય થઈ તેજ ભવમાં મોક્ષમાં જાય છે. કારણકે તેઓ સઘળા એકાવતારી છે. તેથી તેઓ ફરી તેમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. જોટલે તેઓમાં જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ કંઈપણ અંતર નથી માટે કહ્યું નથી.

તથા વિજય વૈજયંત જયંત અને અપરાજિત એ આર અનુત્તર દેવોમાંથી અધવી મનુષ્ય થઈ વિજયાદિ દેવોમાં ઉત્પન્નિતું ઉત્કૃષ્ટ અંતર જે સાગરોપમ છે. વિજયાદિમાંથી અધવી ફરી વિજયાદિમાં ઉત્પન્ન થાય તો મનુષ્ય અને સૌધર્મી દેવલોકમાં ઉત્કૃષ્ટ જે સાગરોપમ કાળ નિર્ગમન કરી ઉત્પન્ન થાય છે

જીવાસિગમ સૂત્રમાં તો અવનપતિથી આરંભી સહસ્રાર દેવલોક સુધીના દેવોમાં જઘન્ય અંતર અંતરુદ્ધત્ત કહ્યું છે અને આનંતકદપથી આરંભી સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાન વળી શેષ

૧ વિજયાદિમાંથી અવલોકો આત્મા નરક કે તિર્થંચમા ઉત્પન્ન થતો નથી. વધારેમાં વધારે જે સાગરોપમ કાળ મનુષ્ય અને સૌધર્મી દેવ ભવોમાં ગુમાવી વિજયાદિમાં ઉત્પન્ન થઈ મોક્ષમાં જાય છે. વિજયાદિમાં ગયેલો ફરી વિજયાદિમાં જાય એવો કંઈ નિયમ નથી. મોક્ષમાં ન જાય અને વિજયાદિમાં જાય તો ઉપરોક્ત ઉત્કૃષ્ટ અંતર સંભવે છે.

વિજ્યાદિ ચાર વિમાન સુધીના દેવોમાં વર્ષપૃથક્ત્વ કહ્યું છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ અંતર ગ્રેવેયક સુધીના દેવોમાં વનસ્પતિનો અસંખ્યપુદ્ગલ પરાવર્તનરૂપ કાળ અને વિજ્યાદિ ચારમાં સંખ્યાતા સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ કહ્યો છે.

તે અંધના પાઠનો અર્થ આ પ્રમાણે—‘સવનપતિથી આરંભી સહસ્રાર સુધીના દેવપુરુષેત્ત્વ જન્ય અંતર અંતરુદ્ધર્ત છે, ઉત્કૃષ્ટ અંતર વનસ્પતિનો કાયસ્થિતિકાળ છે. હે પ્રભો ! આનંદરૂપ પુરુષોમાં કેટલું અંતર છે ? હે ઔતમ ! જન્ય વર્ષપૃથક્ત્વ, અને ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિનો કાયસ્થિતિકાળ છે. એ પ્રમાણે ગ્રેવેયક દેવોમાં પણ છે. અનુવર્તીપાતિક દેવોમાં જન્ય અંતર વર્ષ પૃથક્ત્વ, અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા સાગરોપમ છે’ તત્ત્વ કેવળી મહારાજ ભણે.

નરકોમાં પણ આજ અનુમાન વડે જન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર સમજવું. એટલે કે કોઈ પણ નરકમાંથી મળવી ફરી તે તે નરકમાં ઉત્પત્તિ જન્ય અંતર અંતરુદ્ધર્ત છે. અંતરુદ્ધર્તના આશુવાળો કોઈ સહિષ્ણુ પરિણામને યોગે નરકયોગ્ય કર્મ ઉપાજન કરી નરકમાં જાય છે. જેમ અંતરુદ્ધર્તના આશુવાળો તંદુલીયોમચ્છ સાતમી નરકમાં જાય છે. ઉત્કૃષ્ટ અંતર સ્થાવરનો અસંખ્યાતા પુદ્ગલ પરાવર્તનરૂપ કાયસ્થિતિકાળ છે. ઉત્કૃષ્ટથી એટલો કાળ વનસ્પતિ આદિમાં રખડી તે તે નરકમાં જઈ શકે છે. ૬૦

હવે શુભસ્થાનકોમાં એક શુભાશિત અંતરનો વિચાર કરે છે—

પલિયાસંલો સાસાયણંતરં સેસયાણ અંતમુદ્ધુ ।
મિચ્છસસ વે હસટ્ટી ઇયરાણં પોગ્ગલદ્ધંતો ॥૬૧॥

પલ્યાસંલ્યઃ સાસાદનસ્યાન્તરં શ્રેષ્ઠાનામન્તર્મુદ્ધર્સ્ય ।

મિથ્યાત્વસ્ય દ્વે વટ્ઠપટ્ટી ફતરેવાં પુરુગલાદ્ધાન્તઃ ॥૬૧॥

અર્થ—સાસ્વાદનનાં જન્ય અંતર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ, અને શેષ શુભસ્થાન-કોટું અંતરુદ્ધર્ત કાળ છે. તથા મિથ્યાત્વનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર એ છાસક સાગરોપમ, અને શેષ શુભસ્થાનકોટું કંઈક ન્યૂન અર્થ પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળ છે.

ટીકાનું—કોઈપણ શુભસ્થાનકેથી પડી ફરી તે તે શુભસ્થાનકે જોઈમાં જોઈ કે વધારેમાં વધારે કેટલા કાળે પ્રાપ્ત કરે તે કહે છે.

સાસ્વાદનભાવનું જન્ય અંતર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે. એટલે કે કોઈ આત્મા સાસ્વાદનભાવને અનુભવી ત્યાંથી પડી ફરી સાસ્વાદનભાવને પ્રાપ્ત કરે તો અવશ્ય જન્યથી પણ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમો ભાગ પ્રમાણ કાળ મળે છતેજ પ્રાપ્ત કરે છે, પહેલા નહિ.

આ પ્રમાણે કેમ બાળી શકાય ? જેમ પૂછતા હો તો કહે છે—ઔપશમિક સત્યકૃત્વ પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી અનંતાપુષિ કષાયના ઉદયથી પડીનેજ સાસ્વાદનભાવને પ્રાપ્ત કરે છે, ઉપશમ-

સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા વિના કોઈ જીવ સાસ્વાદને જઈ શકતો નથી. સાસ્વાદનેથી પડી મિથ્યાત્વે જઈ ફરીવાર ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ થાય તો મોહનીયની છબીસ પ્રકૃતિની સત્તા થયા પછી યથાપ્રવૃત્તિ આદિ ત્રણ કરણ કરવા પૂર્વક પ્રાપ્ત થાય છે. મોહનીયની છબીસની સત્તા મિશ્ર અને સમ્યક્ત્વપુર્ણ ઉવેલે ત્યારે થાય છે. અને તે બંનેની ઉદ્ભવના પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળે થાય છે. તેથી પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા કાળે સમ્યક્ત્વ અને મિશ્રમોહનીય ઉવેલી છબીસની સત્તાવાળો થઈ તરતજ ત્રણ કરણ કરવા પૂર્વક ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે અને ત્યાંથી પડી સાસ્વાદને આવે તો તે આશ્રયી સાસ્વાદનું જન્મ્ય અંતર પલ્લોપમનો અસંખ્યાતમા ભાગ થઈ છે.

શેષ મિથ્યાદષ્ટિ, સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ, અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, ઉપ-શમશ્રેણિ સંબંધી અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિ બાહરસંપરાય, સૂક્ષ્મસંપરાય, અને ઉપશાંતિમોહ એ શુદ્ધસ્થાનકોનું જન્મ્ય અંતર અંતરુદ્ધત છે. તે આ પ્રમાણે—

મિથ્યાદષ્ટિ આદિ પોતપોતાના તે તે શુદ્ધસ્થાનકને છોડી અન્ય શુદ્ધસ્થાનકે જઈ ફરી પોતપોતાના તે તે શુદ્ધસ્થાનકને જન્મ્યથી અંતરુદ્ધત કાળ ગયા પછી પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

પ્રશ્ન—ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિનો માત્ર અંતરુદ્ધત અંતરકાળ શી રીતે ? કારણ કે દરેક શુદ્ધસ્થાનકનો અંતરુ-અંતરુદ્ધતનો કાળ છે. આદ્યેથી દરેક શુદ્ધસ્થાનકે અંતરુ અંતરુદ્ધત રહી અગીયારમે જાય ત્યાં પણ અંતરુદ્ધત રહે, ત્યાંથી પડી અત્યુકે સાતમે છડે આવી અંતરુદ્ધત પછી શ્રેણિપર આરૂઢ થાય ત્યારે અપૂર્વકરણાદિને સ્પર્શે છે, એટલે કાળ વધારે થાય, અંતરુદ્ધત કેમ ?

ઉત્તર—ઉપશમશ્રેણિનો સંપૂર્ણ કાળ પણ અંતરુદ્ધત છે. ઉપશમશ્રેણિથી પડ્યા બાદ કોઈક આત્મા ફરી પણ અંતરુદ્ધત પછી ઉપશમશ્રેણિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને અપૂર્વ-કરણાદિ શુદ્ધસ્થાનકને સ્પર્શે છે. તેથી જન્મ્ય અંતરુદ્ધત અંતર થઈ છે. આ અંતરુ-દ્ધતના અસંખ્યાત ભેદ છે. તેથી અપૂર્વકરણાદિ શુદ્ધસ્થાનકાદિની પછી અનિવૃત્તિબાહર અને સૂક્ષ્મસંપરાયાદિ દરેક શુદ્ધસ્થાનકોમાં અંતરુ અંતરુદ્ધત રહેવા છતાં, અને શ્રેણિપરથી પડ્યા પછી અંતરુદ્ધત જવા બાદ અંતરુ અંતરુદ્ધતકાળ પ્રમાણ ત્રણ કરણ કરીને

૧ કોઈ આત્માએ મિથ્યાત્વે ત્રણ કરણ કરી ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી. પડી, સાસ્વાદને સ્પર્શે, પહેલે આવે, ત્યાં અંતરુદ્ધત રહી, ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી, ઉપરના શુદ્ધસ્થાનકે જઈ અંતરુદ્ધતમાર્ગ શ્રેણિનું ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી ઉપશમશ્રેણિપર આરૂઢ થાય. ત્યારપછી શ્રેણિથી પડી અંતરુદ્ધતમાર્ગ સાસ્વાદને સ્પર્શે શકે છે, અને આ રીતે સાસ્વાદનની સ્પર્શનાનું જન્મ્ય અંતર અંતરુદ્ધત પણ સંભવે છે, તો પછી તે અહિં કેમ ન કહ્યું ? એ શંકા થઈ શકે તેમ છે તેના ઉત્તરમાં સમજાવું કે બહુજ અલ્પ સંખ્યાને તેમ થવું હોવાથી તેટલું અંતર સંભવે છે, છતાં વિવક્ષ્યું નથી.

૨ પહેલે શુદ્ધસ્થાનકથી ચોથે પાંચમે જઈ પડી પહેલે આવી વળી અંતરુદ્ધત કાળે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી ચોથે પાંચમે જઈ પડી છે, અને છકુ સાતમું તો પ્રત્યેક અંતરુદ્ધતે બદલાયા જ કરે છે, એટલે તેઓનું પણ અંતરુદ્ધત અંતર સંભવે છે.

વિવક્ષિત અપૂર્વકરણાદિ શુભુસ્થાનકને સ્પર્શ કરવા છતાં અંતર વિચારીએ તો અંતઃસુંદરતા થાય છે, અધિક નહિ. કેમકે શુભુસ્થાનકનું અંતઃસુંદરતા નાનું છે, અને અંતરકાળનું મોટું છે એટલે કંઈ વિરોધ નથી.

શંકા-અંતરકાળ કહેવાના પ્રસંગે ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિની વિવક્ષા કેમ કરી ? ક્ષપકશ્રેણિના પણ કેમ ન લીધા ?

ઉત્તર-ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિ શુભુસ્થાનકેથી પડવાનો અભાવ હોવાથી ફરી તે શુભુસ્થાનકો પ્રાપ્ત થતા નથી, માટે ક્ષપકશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિ શુભુસ્થાનકોના અંતરનો અભાવ છે. અને આ જ હેતુથી ક્ષીણમોહ સયોગિકેવળિ અને અયોગિકેવળિ શુભુસ્થાનના અંતરનો પણ વિચાર કયો નથી. કેમકે તે દરેક શુભુસ્થાનક એકવારજ પ્રાપ્ત થાય છે.

વળી અહિં એમ પણ પ્રશ્ન થાય કે-અંતરકાળમાં બે વાર ઉપશમશ્રેણિ કેમ લીધી ? ત્યારે કહે છે કે-એક વાર ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરી તેજ ભવમાં બીજી વાર ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરતો નથી. કારણ કે એક ભવમાં સૂત્રના અભિપ્રાયે બંને શ્રેણિની પ્રાપ્તિનો અસંભવ છે.

હૃદયભાષ્યમાં કહ્યું છે કે-‘બે શ્રેણિમાંથી એક વિના એક ભવમાં દેશવિરતિ સર્વવિરતિ આદિ સઘળા ભાવો પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રેણિ બેમાંથી એકજ કાં તો ઉપશમશ્રેણિ કાં તો ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત થાય છે.’^૧ માટે બંને વાર અપૂર્વકરણાદિ શુભુસ્થાનકો ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત વિવક્ષ્યા છે.

હવે ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ કહે છે-મિથ્યાદષ્ટિ શુભુસ્થાનકેથી અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ આદિ શુભુસ્થાનકે બધું ત્યાંથી પડી ફરી મિથ્યાત્વ શુભુસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે તો તેનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર એકસો બત્રીસ સાગરોપમ છે.

એકસો બત્રીસ સાગરોપમ અંતર શી રીતે થાય ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે-કોઈ એક મિથ્યાદષ્ટિ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી છાસક સાગરોપમ પર્યંત સમ્યક્ત્વ ચુકત રહી શકે છે. ત્યારપછી વચમાં અંતઃસુંદરતા કાળ મિથ્યાદષ્ટિ શુભુસ્થાનકને સ્પર્શી ફરી ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી છાસક સાગરોપમ પર્યંત તેના અનુભવ કરે છે. આ પ્રમાણે એક સો બત્રીસ સાગરોપમ પછી કોઈક મહાત્મા મોક્ષસ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે, અથવા અધ-અ કોઈ આત્મા મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. તેમાં બે મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરે છે, તેને મિથ્યાત્વથી ઉપરના શુભુસ્થાનકે થઈ ફરી મિથ્યાત્વ શુભુસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરતા ઉપરોક્ત ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ વટે છે.

૧ ઉપરોક્ત અભિપ્રાય સૂત્રકારનો છે, કર્મઅંશકારનો નહિ કર્મઅંશકારના મતે તો એક ભવમાં ઉપશમ અને ક્ષપક એમ બે શ્રેણિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. એટલે ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પડી અંતઃસુંદરતાકાળે ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરે અને અપૂર્વકરણાદિ શુભુસ્થાનકોને સ્પર્શે તો પણ અંતઃસુંદરતા પ્રમાણુ વિરહકાળને વધી આવતો નથી.

અહિં સઘળો મળી અંતર્મુદ્ધર્ત્ત અધિક એકસો જાત્રીસ સાગરોપમ વિરહેકાળ થાય છે, તો ગાથામાં પરિપૂર્ણ એકસો જાત્રીસ સાગરોપમ કેમ લીધાર ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે અંતર્મુદ્ધર્ત્ત એ અદ્ય કાળ હોવાથી વિવક્ષા કરી નથી, માટે, કંઈ દોષ નથી.

તથા ઇતર સાસ્વાદન શુભસ્થાનકથી આરંભી ઉપશાંતયોહ સુધીના દરેક શુભસ્થાનકને ફરી પ્રાપ્ત કરવાને ઉત્કૃષ્ટ કાળ કંઈક ન્યૂન અર્ધ પુરૂષ પરાવર્તન છે. કારણ કે સાસ્વાદનાં કોઈપણ શુભસ્થાનકેથી પડી પહેલે શુભસ્થાનકે આવનાર આત્મા ત્યાં વધારેમાં વધારે કંઈક ન્યૂન અર્ધ પુરૂષ પરાવર્તન પર્થત રહે છે ત્યાર પછી અવરથ ઉપરના શુભસ્થાનકે જાય છે, તેથી તેટલું જ ઉત્કૃષ્ટ અંતર છે ૬૧

આ પ્રમાણે એક જીવાશ્રિત શુભસ્થાનકોમાં અંતરકાળ કહ્યો. હવે અનેક જીવાશ્રિત કહે છે—

વાસપુદુત્ત ઉવસામગણ વિરહો છમાસ સ્વગણં ।

નાનાજીવસુ સાસાળમીસાણં પહ્લસંલ્લસો ॥ ૬૨ ॥

વર્ષપૃથક્ત્વં ઉપશમકાનાં વિરહઃ પદ્ માસાઃ ક્ષપકાનામ્ ।

નાનાજીવેષુ સાસાદનમિશ્રયોઃ પલ્યાસંલ્લ્યાશઃ ॥ ૬૨ ॥

અર્થ—ઉપશમક—અપૂર્વકરણાદિ શુભસ્થાનકોનું અનેક જીવને આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ અંતર વર્ષ પૃથક્ત્વ, ક્ષપક અપૂર્વકરણાદિનું છ માસ, અને સાસ્વાદન તથા મિશ્રનું પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે.

ટીકાનુ—ઉપરની ગાથામાં એક જીવાશ્રિત શુભસ્થાનકનો અંતરકાળ કહ્યો છે, આ ગાથામાં અનેક જીવાશ્રિત કહે છે. એટલે કે અયોગિ આદિ શુભસ્થાનકને કોઈપણ જીવ પ્રાપ્ત ન કરે તો કેટલો કાળ પ્રાપ્ત ન કરે તે કહે છે—

ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણથી આરંભી ઉપશાંતયોહ સુધીનાં કોઈપણ શુભસ્થાનકનું અનેક જીવો આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ અંતર વર્ષ પૃથક્ત્વ છે. તાત્પર્ય એ છે કે—આ જગતમાં ઉપરોક્ત ચાર શુભસ્થાનકમાં કોઈપણ જીવો સર્વવા ન હોય તો વર્ષ પૃથક્ત્વ પર્થત હોવા નથી ત્યારપછી કોઈને કોઈ જીવ તે શુભસ્થાનકને અવરથ પ્રાપ્ત કરે છે

૨ અહિં ત્રીજી શુભસ્થાનકના અંતર્મુદ્ધર્ત્ત માટે શંકા કરી પગનું પડેલી વારનો છાસદ સાગરોપમ-કાળ પૂરવા બાવીસ બાવીસ સાગરોપમના આકેખે ત્રણવાર અમ્બુન દેવલેકમા જન. અને બીજી વારનો છાસદ સાગરોપમ કાળ પૂર્ણ કરવા તેવીસ તેવીસ સાગરોપમને આકેખે બે વાર વિન્ધ્યાદિમાં જન, તેમાં અમ્બુત અને વિજ્યાદિમાં જતા આવતા વચ્ચા મનુષ્ય ભવના આધુપના કાળમાટે કેમ શંકા ન કરી એવો પ્રશ્ન થાય તેના જવાબમાં પણ એમજ લાગે છે કે તે તે ભવના આધુના કાળની પધુ વિવક્ષા કરી નથી, એકસો જાત્રીસ સાગરોપમ ઉપરનો એ બધોકાળ લેવાનોજ છે, કારણ કે દાયોપ-શમિક સમ્પક્તવનો એકસો જાત્રીસ સાગરોપમ કાળ જતાવનાં વચમાં ચના મનુષ્યભવનો કાળ લીધાજ છે, તેથી અહિં અંતરકાળમાં પણ તે કાળ લેવા એકજે, એમ લાગે છે.

ક્ષપકચેષ્ટિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણથી આરંભી ક્ષીણચોદ્ધ સુધીના કોઈ પણ શુભસ્થાનકને અને ઉપલક્ષણથી અયોગિકેવળિ શુભસ્થાનકને કોઈપણ જીવો પ્રાપ્ત ન કરે તો છ માસ પર્યંત પ્રાપ્ત કરતા નથી, ત્યારપછી કોઈ ને કોઈ જીવ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. વધારેમાં વધારે છ માસ પર્યંતજ સંપૂર્ણ જીવલોકની અંદર ઉપરોક્ત શુભસ્થાનકોમાં કોઈ પણ જીવ હોતો નથી.

સાસ્વાદન અને મિશ્ર જો દરેક શુભસ્થાનકનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર પર્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. કોઈ કાળે સંપૂર્ણ લોકમાં પણ પર્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ પર્યંત સાસ્વાદન અને મિશ્ર જો શુભસ્થાનકે કોઈ પણ જીવો હોતા નથી, ત્યારપછી અવશ્ય તે શુભસ્થાનકે આવે છે.

મિથ્યાદષ્ટિ, અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, અને સયોગિકેવળિ જો છ શુભસ્થાનકે હમેશાં જીવો હોય છે તેથી તેનું અંતર નથી, માટે કહ્યું નથી. ૬૨

હવે ચતુર્થોદ્ધ શુભસ્થાનકોને ઉત્કૃષ્ટથી કેટલે અંતરે પ્રાપ્ત કરે તે કહે છે—

સમ્માઈ તિન્નિ ગુણા કમસો સગચોદ્ધપન્નરદિણાણિ ।

હમ્માસ અજોગિચ્ચં ન કોવિ પઢિવજ્જણ સયયં ॥૬૩॥

સમ્યક્ત્વાદીનિ ત્રીણિ ગુણાનિ ક્રમણઃ સમ્પવત્તુર્દશપંચદશદિનાનિ ।

પદ્દમાસમયોગિત્વં ન કોઽપિ પ્રતિપચતે સતતમ્ ॥૬૩॥

અર્થ—સમ્યક્ત્વાદિ ત્રણ શુભસ્થાનકને અનુક્રમે સાત ચૌદ અને પંદર દિવસ પર્યંત, અને અયોગિપણને છમાસ પર્યંત ઉત્કૃષ્ટથી કોઈ પ્રાપ્ત કરતા નથી.

ટીકાતુલ્ય—અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ત્રણ શુભસ્થાનકે જીવો નિરંતર હોય છે, એટલે

૧ અર્ધિ ગાથામાં ‘તિન્નિ’ પદથી ત્રણ શુભસ્થાનકે લીધાં છે, પરંતુ સર્વવિરતિમાં જ્યાં સાતમા જો અંતેનો સમાવેશ થય જાય છે, એટલે આર લેનામાં પણ હરકન નથી. સયોગિકેવળિ મટિ કેમ ન કહ્યું ? એમ શંકા થાય પણ ક્ષપકચેષ્ટિનો વિરહકાળ છ માસનો કહ્યો છે, છ માસ પછી તો અવશ્ય ક્ષપક ચેષ્ટિમાં કોઈ ને કોઈ જીવ હોય જ. ક્ષપકચેષ્ટિનો કાળ અંતર્યુદ્ધતનો હોવાથી ત્યારપછી તેઓ તેરમે જવાનાજ. એટલે તેરમા શુભસ્થાનકને પ્રાપ્ત પ્રાપ્ત ન કરે તો છ માસ પર્યંત પ્રાપ્ત કરતા નથી. ત્યારપછી અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે, તે અર્થાત્ સમ્યગ્ગ યાય છે. તથા પહેલાં શુભસ્થાનકનું ઉત્કૃષ્ટ પર્યોપમનો અસંખ્યાતમા ભાગ અંતર છે, કારણ કે સાસ્વાદનેથી પડી અવશ્ય મિથ્યાત્વે જાય છે, અને સાસ્વાદનનું ઉત્કૃષ્ટ તેટલુંજ અંતર છે. મૂળટીકામાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે, પરંતુ ત્રીજા શુભસ્થાનક—આદિથી પણ મિથ્યાત્વે જાય છે તેમજ અન્યત્ર મિથ્યાત્વના અવકાતવ્યવધનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર સાત દિવસ કહ્યું છે એટલે મિથ્યાત્વ શુભસ્થાનકનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર સાત દિવસનું આવે, માટે વિચારણીય છે. દરેક શુભસ્થાનકનું જન્મન અંતર એક સમય છે, એક સમય બાદ કોઈ ને કોઈ જીવ તે તે શુભસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

તેનો અંતર કાળ કહ્યો નથી. પરંતુ અન્ય જીવો તે ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત ન કરે તો વધારેમાં વધારે ઠેકઠો કાળ પ્રાપ્ત ન કરે તે કહે છે—

કોઈ કાળે અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ એ ત્રણ ગુણસ્થાનકને અનુક્રમે સાત ચૌદ અને પંદર દિવસ પર્થત નિરંતર કોઈપણ જીવો પ્રાપ્ત કરતા નથી. એટલે કે-કોઈ કાળે એક જીવને કે સંપૂર્ણ જીવલોકમાં અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકને કોઈ પણ જીવો પ્રાપ્ત ન કરે તો ઉત્કૃષ્ટથી સાત દિવસ પર્થત પ્રાપ્ત કરતા નથી. ત્યારપછી અવશ્ય કોઈને કોઈ જીવ પ્રાપ્ત કરે છે.

એ રીતે દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકને ચૌદ દિવસ પર્થત, અને સર્વવિરતિ ગુણસ્થાનકને પંદર દિવસ પર્થત પ્રાપ્ત કરતા નથી. અયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકને છમાસ પર્થત કોઈપણ જીવ પ્રાપ્ત કરતા નથી ત્યારપછી અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. ૬૩

આ રીતે અંતરદાર કહ્યું. હવે બાગદાર કહેવાનો અવસર છે. તે દાર અદ્યપણકુલ-દારની અંદર સમાઈ જાય છે. કારણ કે અમુક જીવો અમુક કરતાં સંખ્યાત અસંખ્યાત કે અનંતગુણ કહે ત્યારે પૂર્વના જીવો સંખ્યાતમા અસંખ્યાતમા કે અનંતમા ભાગે ઘટે છે, એટલે જુદું કહ્યું નથી. હવે બાવદાર કહે છે—

સમ્માહ ચત્તુરુ તિય ચત્ત ઉવસમ્મુવસંતયાણ ચત્ત પંચ ।
ચત્ત ચીણાઅપુવ્વાણં તિન્નિ ઉ માવાવસેસાણં ॥૬૪॥

સમ્યક્તાદિષુ ચતુર્ણુ ત્રયચત્તારઃ ઉપશ્ચમકોપશાન્તાનાં ચત્તારઃ પચ્ચ ।
ચત્તારઃ ક્ષીણાપૂર્વયોઃ ત્રયસ્તુ માવા અવશેષાણાય ॥૬૪॥

અર્થ—અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ આદિ ચાર ગુણસ્થાનકોમાં ત્રણ અથવા ચાર ભાવો હોય છે, ઉપશ્ચમક અને ઉપશાંતભોહમાં ચાર અથવા પાંચ ભાવો, ક્ષીણભોહ અને અપૂર્વકરણે ચાર, અને શેષ ગુણસ્થાનકોમાં ત્રણ ભાવો હોય છે.

ટીકાસુ—અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિથી આરંભી અપ્રમત્સુધીના ચાર ગુણસ્થાનકોમાં ત્રણ અથવા ચાર ભાવો હોય છે. તેમાં ત્રણ હોય તો બૌદ્ધિક, ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક એ ત્રણ હોય છે, અને ચાર હોય તો પૂર્વોક્તા ત્રણ સાથે ક્ષાયિક અથવા ઔપશમિક બેકરતાં ચાર ભાવો થાય છે.

તેમાં મનુષ્યગતિ આદિ ગતિ, વેદ, કથા, આહારકલ્પ, અવિરતિત્વ, લેશ્યા ઇત્યાદિ બૌદ્ધિક ભાવે હોય છે. ભગ્યત્વ અને જીવત્વ પારિણામિક ભાવે હોય છે, મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાન, ચક્ષુર્દર્શનાદિ દર્શન, ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાનાદિ લબ્ધિ પચ્ચ ઇત્યાદિ ક્ષાયોપશમિકભાવે હોય છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ક્ષાયિકભાવે, અને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ ઉપશ્ચમકભાવે હોય છે.

આદિ ઝોટલું સમજવું કે બ્યારે ત્રણ ભાવો વિવક્ષીએ ત્યારે સમ્યક્ત્વ ક્ષાયોપશમિક લેવું, અને ક્ષાયિક અથવા ઔપશમિક સહિત ચાર ભાવ વિવક્ષીએ ત્યારે સમ્યક્ત્વ ક્ષાયિક અથવા ઔપશમિક લેવું.

ઉપશમ્યેષ્ટિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણ અતિવૃત્તિભાદર સંપરાય અને સૂક્ષ્મસંપરાય તથા ઉપશાતમોહ એ ચાર શુણ્ઠ્યસ્થાનકે ચાર અથવા પાંચ ભાવો હોય છે. તેમા ચાર હોય ત્યારે ઔદયિક ઔપશમિક પારિણામિક અને ક્ષાયોપશમિક એ ચાર હોય છે.

તેમાં મનુબ્યગતિ વેદ કષાય દેશ્યા આદિ ઔદયિકભાવે, જીવત્વ ભવત્વ પારિણામિક-ભાવે, ઉપશમ સમ્યક્ત્વ ઉપશમભાવે, અને જ્ઞાન દર્શન અને દાનાદિ લબ્ધિ આદિ ક્ષાયોપશમિક ભાવે હોય છે.

માત્ર દશમા અને અગીઆરમા શુણ્ઠ્યસ્થાનકે ઔદયિકભાવે વેદ અને કષાયો ન કહેવા. કારણ કે નવમા શુણ્ઠ્યસ્થાનકે ઉપશમી ગયેલા હોવાથી ઉદયમાં હોતા નથી. ક્ષાયોપશમિક ભાવે વેદક સમ્યક્ત્વ ન કહેવું, કારણ કે તે યોદ્યાથી સાતમા સુધીજ હોય છે. અને ઉપશમ-ભાવે ઉપશમ ચારિત્ર વધારે કહેવું.

બ્યારે ક્ષાયિક સમ્યક્દષ્ટિ ઉપશમ્યેષ્ટિ પર આરૂઢ થાય ત્યારે ક્ષાયિક ભાવે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને ઉપશમભાવે ઉપશમ ભાવનું ચારિત્ર હોય છે, અને શેષ ત્રણ ભાવે ઉપર કલા પ્રમાણે હોય છે

તથા ક્ષપકશ્રેષ્ઠિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિભાદરસંપરાય, સૂક્ષ્મસંપરાય, અને ક્ષીણ-મોહ એ શુણ્ઠ્યસ્થાનકે ચારજ ભાવો હોય છે, કારણ કે ક્ષપકશ્રેષ્ઠિમાં ઔપશમિકભાવનો અભાવ છે.

શેષ મિથ્યાદષ્ટિ, સાસ્વાદન સમ્યક્દષ્ટિ, સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ, સયોગિ કેવળિ, અને અયોગિ કેવળિ, એ શુણ્ઠ્યસ્થાનકોમાં ત્રણ ભાવોજ હોય છે.

મિથ્યાદષ્ટિ સાસાદન અને મિશ્રદષ્ટિને આ પ્રમાણે ત્રણ ભાવો હોય છે-ઔદયિક પારિણામિક અને ક્ષાયોપશમિક. તેમાં ગતિ ભતિ દેશ્યા વેદ કષાય વિગેરે ઔદયિક ભાવે હોય છે. જીવત્વ અને ભવત્વ એ પારિણામિક ભાવે હોય છે, અને કેટલાક મિથ્યાદષ્ટિ જીવોને જીવત્વ અને અભવત્વ પારિણામિક ભાવે હોય છે અને ભતિ અજ્ઞાન આદિ ત્રણ અજ્ઞાન ચક્ષુ-દર્શનાદિ ત્રણ દર્શન અને દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ ક્ષાયોપશમિક ભાવે હોય છે.

સયોગિ કેવળિ અને અયોગિકેવળિમાં આ પ્રમાણે ત્રણ ભાવો હોય છે-ઔદયિક

૧ અગિયારમે શુણ્ઠ્યસ્થાનકે ચારિત્ર મોહનીયની દરેક પ્રકૃતિઓ પૂર્ણ પણે ઉપશમી ગયેલ હોવાથી ઉપશમ ભાવનું ચારિત્ર હોય છે, પરંતુ દશમા શુણ્ઠ્યસ્થાનકે સૂક્ષ્મ લોભનો ઉદય હોવાથી ઉપશમ ભાવનું ચારિત્ર હોતું નથી પરંતુ ક્ષયોપશમભાવનું હોય છે, છતાં આદિ ઉપશમભાવનું લીધું છે તે અપૂર્ણને પૂર્ણ માની લીધું છે. કારણકે ચારિત્ર મોહનીયની વીર પ્રકૃતિઓ ઉપશમી ગયેલી છે. લોભનો પચ્છ ધણે ભાગ ઉપશમી ગયેલો છે, માત્ર અલ્પ અજ્ઞાન બાકી છે. એટલે તેને પૂર્ણ માની લેવામા કંઈ હરકત નથી.

પારિણામિક અને ક્ષાયિક. તેમાં મનુષ્યગતિ આદિ ઔદાયિક ભાવે, ભવ્યત્વ અને જીવત્વ પારિણામિક ભાવે, કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ચારિત્ર અને પૂર્ણ જ્ઞાનાદિ પાંચ લબ્ધિ જો સર્વ ક્ષાયિકભાવે હોય છે.

સિદ્ધ ભગવાનને ક્ષાયિક અને પારિણામિક જો જોજી જીવના સ્વરૂપ રૂપ ભાવો હોય છે. તેમાં કેવળજ્ઞાનાદિ ક્ષાયિકભાવે અને જીવત્વ પારિણામિક ભાવે હોય છે, જો પણ સમજી લેવું.

આ પ્રમાણે શુદ્ધસ્થાનકોમાં ભાવો વિચાર્યા. તેને અનુસરી જીવસ્થાનકોમાં પણ પોતાની મેળે વિચારી લેવા.

તેમાં શરૂઆતના બાર જીવસ્થાનકોમાં ઔદાયિક ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક જો ત્રણ ભાવો હોય છે. આ સઘળા જીવસ્થાનકોમાં પહેલુંજ શુદ્ધસ્થાનક હોય છે. માત્ર કરણ અપર્યાપ્ત બાદર જો કેન્દ્રિય બેધન્દ્રિય તેધન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય અને અસંસિપચેન્દ્રિયમાંથી કેટલાકને સાસ્વાદન હોય છે, તેથી, તેમાં પહેલા અને બીજા શુદ્ધસ્થાનકમાં જે રીતે ભાવો કહ્યા હોય તે રીતે સમજવા.

લબ્ધિ અપર્યાપ્ત સંસિમાં પણ પૂર્વોક્ત જ ત્રણ ભાવો સમજવા. કારણ અપર્યાપ્ત સંસિમાં ચોથા શુદ્ધસ્થાનકનો પણ સંભવ હોવાથી જેઓએ દર્શન સંપતકનો કાય કર્યો હોય તેઓને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, અને જેઓ ઉપશમશ્રેણિમાંથી કાળધર્મ પાત્રી અનુત્તર વિમાનમાં ગયેલા હોય તે દેવોને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ. પણ હોઈ શકે છે. માટે ઔદાયિક ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક અથવા ઔપશમિક ઔદાયિક ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક જોમ ચાર ચાર ભાવો પણ હોય છે. ઉપરોક્ત બે સમ્યક્ત્વમાંથી કોઈ પણ સમ્યક્ત્વ ન હોય તો પૂર્વોક્ત ત્રણ ભાવો હોય છે. માત્ર સમ્યક્ત્વ ક્ષાયોપશમિક હોય છે.

પર્યાપ્ત સંસિ જીવોમાં તો શુદ્ધસ્થાનકના ક્રમે જે પ્રમાણે ભાવો કહ્યા છે તે પ્રમાણે તે સઘળા હોય છે, કારણ કે સંસિમાં ચોદે શુદ્ધસ્થાનકનો સંભવ છે. ૬૪

આ પ્રમાણે ભાવદ્વાર કહ્યું. હવે અવગણકૃત્વદ્વાર કહે છે—

થોવા ગબ્મયમણુયા તત્તો હત્થીઓ તિચનગુણિયાઓ ।

વાયર તેઝકાયા તાસિમસંલેજ્જ પજ્જત્તા ॥૬૫॥

સ્તોકા ગર્ભજમણુજાઃ તતઃ સ્ત્રિયઃ ત્રિચનગુણિતાઃ ।

વાદરતેજસકાયાઃ તામ્યોઝ્સંલેયગુણાઃ પર્યાપ્તાઃ ॥૬૫॥

અર્થ—ગર્ભજ મનુષ્યો થોડા છે, તેનાથી સ્ત્રીઓ ત્રણનો જેટલો ઘન થાય તેટલા શુદ્ધી છે, અને તેનાથી બાદર પર્યાપ્ત તેજકાયના જીવો અસંખ્યાત શુદ્ધ છે.

ટીકાનુ—પુરુષરૂપ ગર્ભજ મનુષ્યો થોડા છે, કારણ કે તેઓ માત્ર સંખ્યાતા કોડાકોડ પ્રમાણ છે.

આહિ સી સંખધે નીચે કહેવાયું હોવાથી પુરૂષોત્તમ ગ્રહણ કર્યા છે.

પુરૂષરૂપ ગર્ભજ મનુષ્યોથી તેની સ્ત્રીઓ ત્રણનો ઘન જેટલા થાય તેટલા શુણી જોડે છે સત્તાવીસ શુણી છે. માત્ર સત્તાવીસ વધારે છે જોમ સમજવું.

વૃદ્ધ આચાર્યોએ કહ્યું છે-કે 'તિથ'જ પુરૂષોથી તિથ'જ સ્ત્રીઓ ત્રણ શુણી અને ત્રણ વધારે છે, મનુષ્ય પુરૂષોથી મનુષ્ય સ્ત્રીઓ સત્તાવીસ શુણી અને સત્તાવીસ વધારે હોય છે, અને દેવ પુરૂષોથી દેવીઓ બત્રીસશુણી અને બત્રીસ વધારે હોય છે. જોમ જેઓએ શામ-દેવનો જથ્થો કર્યો છે એવા વીતરાણોએ કહ્યું છે.'

મનુષ્યરૂપ સ્ત્રીઓથી પર્થોષ્ઠ બાહર તેઉકાયના છવો અસંખ્યાતશુણા છે. કારણ કે તેઓ જેટલાક વર્ગ ન્યૂન આવશિકાના ઘનના જેટલા સમયો થાય તેટલા છે. તેનું પ્રમાણ દ્રવ્ય-પ્રમાણ દ્વારમાં કહ્યું છે.

હવે અનુત્તર દેવાદિ સંખધે કહે છે—

તત્તોણુત્તરદેવા તત્તો સંસ્થેજ્ઞ જાણઓ કવ્વો ।

તત્તો અસ્સંસ્થગુણિયા સત્તમ છટ્ટી સહસ્સારો ॥૬૬॥

તતોતુત્તરદેવાઃ તતઃ સંસ્થેયગુણઃ યાવદાનતઃ કલ્પઃ ।

તતોસંસ્થેયગુણાઃ સપ્તમ્યાં પઠ્યાં સહસ્રારઃ ॥૬૬॥

અર્થ—તેનાથી અનુત્તરદેવો અસંખ્યાત શુણા છે, તેનાથી આનત કલ્પ સુધીના દેવો અનુક્રમે સંખ્યાતશુણા છે, તેનાથી અનુક્રમે સાતમી અને છટ્ટી નારકીઓના નારકીઓ, તથા સહસ્રાર દેવો અસંખ્યાતશુણા છે.

ટીકાનું—બાહર પર્થોષ્ઠ તેઉકાયથી અનુત્તર વિમાનવાસિ દેવો અસંખ્યાત શુણા છે, કારણ કે તેઓ ક્ષેત્ર પદ્ધત્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશમાણ છે.

તે અનુત્તરવિમાનવાસિ દેવોથી આનત કલ્પ સુધીના દેવો અનુક્રમે સંખ્યાતશુણા છે. તે આ પ્રમાણે—

અનુત્તર વિમાનવાસિ દેવોથી ઉપરની ઐવેયકના પ્રતરના દેવો સંખ્યાતશુણ છે, કારણ કે તેઓ ક્ષેત્રપદ્ધત્યોપમના મોટા અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશપ્રમાણ છે.

આ કઈ રીતે બજાઈ ? જોના ઉત્તરમાં કહે છે કે-વિમાનો ધણા છે માટે. તે આ પ્રમાણે-અનુત્તર દેવોના પાંચજ વિમાનો છે, અને ઐવેયકના ઉપરના પ્રતટ-પ્રતરમાં સો વિમાનો છે. અને પ્રત્યેક વિમાનમાં અસંખ્યાત દેવો રહેલા છે. જેમ જેમ નીચે નીચેના વિમાનવાસિ દેવોના વિચાર કરીએ તેમ તેમ તેની જાંઠર વધારે દેવો હોય છે. તેથી જણાય છે કે અનુત્તર વિમાનવાસિ દેવોની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રપદ્ધત્યોપમના મોટા અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ ઐવેયકના ઉપરના પ્રતરના દેવો છે.

પન્નવણાના મહાદંડકમાં પણ તેમ જ કહ્યું છે. આગળ પણ મહાદંડકને અનુસરીને જ વિચાર કરી લેવો.

ઐવેયકના ઉપરના પ્રતરના દેવોથી ઐવેયકના મધ્યમ પ્રતરના દેવો અસંખ્યાતશુણ છે. તેનાથી ઐવેયકના નીચેના પ્રતરના દેવો સંખ્યાતશુણ છે. તેનાથી પણ અવ્યુત દેવો સંખ્યાતશુણ છે.

જો કે આરણ્ય અને અવ્યુત સમગ્રેષ્ટિમાં છે, તેમજ સરળી વિમાનની સંખ્યાવાળા છે, તો પણ અવ્યુતદેવોથી આરણ્યકલ્પના દેવો સંખ્યાતશુણ છે. કારણ કે આરણ્યકલ્પ હક્ષિણ દિશામાં છે, અવ્યુતકલ્પ ઉત્તરદિશામાં છે. હક્ષિણદિશામાં તથાસ્વભાવે કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો વણા ઉત્પન્ન થાય છે. કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો વણા છે અને શુક્લપાક્ષિક થોડા હોય છે. તેથીજ અવ્યુત કલ્પની અપેક્ષાએ આરણ્ય કલ્પમાં દેવોનું સંખ્યાતશુણાપણું સંભવે છે. આ વિચાર આનંત અને પ્રાણતના સંબંધમાં પણ બાકી લેવો.

આરણ્યકલ્પવાસિ દેવોથી પ્રાણતકલ્પના દેવો સંખ્યાતશુણ છે. તેનાથી આનંત કલ્પના દેવો સંખ્યાતશુણ છે. અહિં પણ આનંતકલ્પ હક્ષિણમાં અને પ્રાણતકલ્પ ઉત્તરમાં છે.

અનુત્તર વિમાનવાસિ દેવોથી આરંભી આનંતકલ્પવાસિ દેવો સુધીના સઘળા દેવો હરેક ક્ષેત્રપદ્ધોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશાસિ પ્રમાણ છે.

કહ્યું છે કે— આનંત પ્રાણતાદિ ક્ષેત્રપદ્ધોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે છે. ’

માત્ર ક્ષેત્રપદ્ધોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અનુક્રમે મોટો મોટો લેવાનો છે.

આનંતકલ્પવાસિ દેવોથી સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતશુણ છે. કેમકે તેઓ ઘનીકૃત હોકની જોક પ્રદેશિક-સૂચિએણિના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ છે.

તેઓથી છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતશુણ છે. મહાદંડકમાં સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીના નારકીઓના અસંખ્યાતમા ભાગે કહ્યા છે, એટલે અહિં સાતમીથી છઠ્ઠીના અસંખ્યાતશુણા કહ્યા તે ઘરાબર છે.

તેઓથી પણ સહસ્રારકલ્પવાસિ દેવો અસંખ્યાતશુણ છે. છઠ્ઠી નરકપૃથ્વીના નારકીઓના પ્રમાણના હેતુજીત જે એણિનો અસંખ્યાતમો ભાગ કહ્યો છે, તેની અપેક્ષાએ સહસ્રારકલ્પવાસિ દેવોના પ્રમાણમાં હેતુજીત એણિનો અસંખ્યાતમો ભાગ અસંખ્યાતશુણ મોટો હોવાથી સહસ્રાર કલ્પવાસિ દેવો અસંખ્યાતશુણ છે. ૬૬

હવે શુક આદિના સંબંધમાં કહે છે—

સુક્કમિ પંચમાય લંતય ચોત્થીય બંમ તચ્ચાપ ।

માર્હિદ સળંકુમારે દોચ્ચાપ મુચ્છિમા મળુયા ॥૬૭॥

શુક્રે પञ्चम्यां लान्तकै चतुर्थ्यां ब्रह्मे तृतीयस्याम् ।

माहेन्द्रे सनत्कुमारं द्वितीयस्यां संमूर्च्छिमा मनुजाः ॥६७॥

અર્થ—શુક્રમાં, પાંચમી નારકીમાં, લાંતકમાં, ચોથી નારકીમાં, બ્રહ્મદેવલોકમાં, ત્રીજી નારકીમાં, માહેન્દ્ર દેવલોકમાં, સનત્કુમાર દેવલોકમાં, અને બીજી નારકીમાં ઉત્તરોત્તર અનુક્રમે અસંખ્યાતશુષ્ણુ છવો છે. તેનાથી સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો અસંખ્યાતશુષ્ણુ છે.

ટીકાતુલ્ય—સહસ્રાર દેવોથી મહાશુક્રકલ્પના દેવો અસંખ્યાતશુષ્ણુ છે, કારણ કે વિમાનો ઘણા છે. તે આ પ્રમાણે—સહસ્રાર દેવલોકમાં છ હજાર વિમાનો છે, અને મહાશુક્રકલ્પમાં ચાળીસ હજાર વિમાનો છે. તથા નીચે નીચેના વિમાનવાસિ દેવો વધારે વધારે હોય છે, અને ઉપર ઉપરના વિમાનવાસિ દેવો અલ્પ અલ્પ હોય છે.

ઉપર ઉપરના વિમાનવાસિ દેવો અલ્પ અલ્પ હોય છે એ કઈ રીતે સમજી શકાય ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—ઉપર ઉપરના વિમાનવાસિ દેવોની સંપત્તિ ઉત્તરોત્તર શુષ્ણુ-પ્રકર્ષના યોગે અધિક અધિક પુન્યવાન આત્માઓ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને નીચે નીચેના વિમાનની સંપત્તિ અનુક્રમે હીન હીન શુષ્ણુના યોગે અલ્પ અલ્પ પુણ્યવાન આત્માઓ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક શુષ્ણુપ્રકર્ષવાળા પુન્યવાન આત્માઓ સ્વભાવથીજ અલ્પ અલ્પ હોય છે, અને હીન હીન શુષ્ણુયુક્ત અલ્પ પુન્યવાન આત્માઓ વધારે હોય છે, તેથીજ ઉપર ઉપરના વિમાનોમાં દેવોની સંખ્યા અલ્પ અલ્પ હોય છે, અને નીચે નીચેના વિમાનોમાં વધારે વધારે હોય છે. માટે જ સહસ્રાર કલ્પના દેવોથી મહાશુક્ર કલ્પના દેવો અસંખ્યાત શુષ્ણુ ઘટે છે.

તેઓથી પાંચમી નરક પૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાત શુષ્ણુ છે. કારણ કે તેઓ શ્રેણિના મોટા અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશરાશિ પ્રમાણ છે.

તેઓથી પણ લાંતક કલ્પમાં દેવો અસંખ્યાત શુષ્ણુ છે. શ્રેણિના અતિ મોટા અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશરાશિ પ્રમાણ છે માટે.

તેઓથી પણ ચોથી પંકપ્રમા પૃથ્વીમાં નારકો અસંખ્યાતશુષ્ણુ છે. લાંતક દેવોના પ્રમાણમાં હેતુભૂત શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગની અપેક્ષાએ ચોથી નારકીના નારકીઓના પ્રમાણમાં હેતુભૂત શ્રેણિનો અસંખ્યાતમો ભાગ અસંખ્યાત શુષ્ણુ મોટો છે માટે.

તેઓથી પણ બ્રહ્મ દેવલોકમાં દેવો અસંખ્યાતશુષ્ણુ છે. અસંખ્યાતશુષ્ણુ શી રીતે હોય ? તેના વિચાર મહાશુક્ર દેવલોકની સંખ્યા કહેવાના પ્રસંગે કર્યો છે તે પ્રમાણે સમજી લેવો.

તેઓથી પણ ત્રીજી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતશુષ્ણુ છે. અહિં પણ યુક્તિ પહેલાની જેમજ સમજવી.

તેઓથી પણ માહેન્દ્ર કલ્પમાં દેવો અસંખ્યાતશુષ્ણુ છે.

તેઓથી પણ સનત્કુમાર કલ્પમાં દેવો વિમાનો ઘણા હોવાથી અસંખ્યાતશુષ્ણુ છે. તે

આ પ્રમાણે-સનતકુમાર કદવમાં બાર લાખ વિમાનો છે, અને માહેન્દ્રકદવમાં આઠ લાખ વિમાનો છે. વળી સનતકુમાર કદવ ઢક્ષિણ દિશિમાં છે અને માહેન્દ્ર કદવ ઉત્તરદિશિમાં છે. તથાસ્વભાવે કૃષ્ણપાક્ષિક છવો ઢક્ષિણ દિશામાં વધારે ઉત્પન્ન થાય છે, અને શુક્લપાક્ષિક છવો ઉત્તરદિશામાં વધારે ઉત્પન્ન થાય છે સ્વભાવથી જ કૃષ્ણપાક્ષિક છવો ઘણા છે, અને શુક્લપાક્ષિક છવો થોડા હોય છે. તેથી માહેન્દ્રકદવના દેવોની અપેક્ષાએ સનતકુમાર કદવના દેવો અસંખ્યાતશુણા ઘટે છે.

તેઓથી પચ્ચ બીજી નરકપૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતશુણા છે. અતિ મોટા શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે માટે.

સાતમી નરકપૃથ્વીથી આરંભી બીજી નરકપૃથ્વી પર્વત ઢરેકની સ્વસ્થાને સંખ્યા સૂચિ-શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલા આકાશપ્રદેશશયિ પ્રમાણ છે. માત્ર પૂર્વ પૂર્વ સૂચિ-શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગની અપેક્ષાએ ઉત્તરોત્તર સૂચિશ્રેણિનો અસંખ્યાતમા ભાગ મોટો મોટો લેવાનો છે. એટલે ઉપરોક્ત અવયવહૃત્વ વટી શકે છે.

તથા બીજી નરકપૃથ્વીના નારકોથી સંખ્યામુખ્ય મનુષ્યો અસંખ્યાત શુણા છે. કારણ કે તેઓ અંશુલભાવ ક્ષેત્રમાં રહેલા આકાશ પ્રદેશના ત્રીજા મૂળ સાથે પહેલા મૂળનો શુણાકાર કરતાં બેટલો પ્રદેશશયિ આવે તેટલા તેટલા પ્રમાણવાળા એક પ્રાદેશિકી એક સૂચિશ્રેણિમાં બેટલા ખડો થાય તેમાંથી કેટલાક કોડાકોડી પ્રમાણ ગર્ભજ મનુષ્યો યોછા કરીએ તેટલા છે. તેથી અસંખ્યાતશુણા ઘટે છે. ૬૭

હવે ધંશાનાદિના સંખ્યામાં અવયવહૃત્વ કહે છે—

ईशाने सख्यत्यत्रि वत्तीसगुणाओ होंति देवीओ ।
सखेज्जा सोहम्मे तओ असंखा भवणवासी ॥६८॥

ईशाने सर्वत्रापि द्वात्रिंशद्गुणा भवन्ति देव्याः ।

संख्येयगुणाः सौधर्मे ततोऽसंख्येयगुणा भवनवासिनः ॥६८॥

અર્થ—તેઓથી ધંશાન દેવલોકના દેવો અસંખ્યાતશુણા છે. સર્વત્ર દેવીઓ, બત્રીસશુણી હોય છે. તેઓથી સંખ્યાતશુણા સૌધર્મ કદવવાસિ દેવો છે. તેઓથી ભવનપતિ અસંખ્યાત-શુણા છે.

ટીકાતુ—સંખ્યામુખ્ય મનુષ્યોથી ધંશાન દેવલોકના દેવો અસંખ્યાતશુણા છે. કારણ કે એક અંશુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલા આકાશપ્રદેશશયિના બીજા વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગમૂળ સાથે શુણતાં જે સંખ્યા આવે તેટલી વનીકૃત લોકની એક પ્રાદેશિકી સૂચિશ્રેણિમાં બેટલા આકાશપ્રદેશો હોય તેટલા ધંશાનકદવમાં દેવ-દેવીઓનો સમૂહ છે.

કુલ દેવ-દેવીની જે સંખ્યા કહી તેને બત્રીસે ભાગતાં જે આવે તેમાંથી એક રૂપ ન્યૂન

કરતાં જે આવે તેટલા ઇશાન કલ્પના હેવો છે. માટે જ સંખ્યાત્મક મનુષ્યોથી ઇશાન કલ્પના હેવો અસંખ્યાતશુભા કહ્યા છે.

ઇશાન કલ્પના હેવોથી તેની દેવીઓ સંખ્યાતશુભા છે, કેમકે બત્રીસ શુભા અને બત્રીસ અધિક છે માટે. તેજ કહે છે.

સૌધર્મ કલ્પ અને જ્યોતિષક આદિ દેવોના હરેક લોકમાં હેવોથી દેવીઓ બત્રીસશુભા હોય છે. ગાથાનાં મૂકેલ તુ શબ્દ અધિક અર્થનો સૂચક હોવાથી બત્રીસ વધારે લેવાની છે.

જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

‘તિથિ’ય પુરૂષોથી તિથિ’ય સ્ત્રીઓ ત્રણ શુભા અને ત્રણ વધારે છે, મનુષ્ય પુરૂષોથી મનુષ્ય સ્ત્રીઓ સત્તાવીસ શુભા અને સત્તાવીસ વધારે છે, અને દેવપુરૂષોથી દેવ સ્ત્રીઓ બત્રીસશુભા અને બત્રીસ વધારે છે.’

તથા ઇશાન કલ્પની દેવીઓથી સૌધર્મકલ્પના હેવો વિમાન ઘણા હોવાથી સંખ્યાતશુભા છે. તે આ પ્રમાણે—

ઇશાન દેવલોકમાં અઠાવીસ લાખ વિમાનો છે, અને સૌધર્મ દેવલોકમાં બત્રીસ લાખ વિમાનો છે. વળી સૌધર્મકલ્પ હસ્તિયુદ્ધિમાં છે, અને ઇશાન કલ્પ ઉત્તર દિશામાં છે. હસ્તિયુદ્ધિમાં કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો વધારે ઉત્પન્ન થતા હોવાથી અને જીવસ્વભાવે કૃષ્ણપાક્ષિક જીવોની સંખ્યા વધારે હોવાથી ઇશાનકલ્પના દેવીથી સૌધર્મકલ્પના હેવો સંખ્યાતશુભા છે.

શંકા—હસ્તિયુદ્ધિમાં કૃષ્ણપાક્ષિક જીવો વધારે ઉત્પન્ન થાય છે માટે સૌધર્મકલ્પના હેવો સંખ્યાતશુભા છે એમ કહ્યું, આ યુક્તિ પ્રમાણે માહેન્દ્ર દેવલોકની અપેક્ષાએ સનતકુમાર કલ્પના હેવો પણ સંખ્યાતશુભા કહેવા જોઈએ, કેમકે બંનેમાં યુક્તિનું સામ્ય છે. તો માહેન્દ્રકલ્પના હેવોથી સનતકુમારના હેવો અસંખ્યાતશુભા કેમ કહ્યા ? અને અહિં સૌધર્મના સંખ્યાતશુભા કેમ કહ્યા ?

ઉત્તર—પન્નવણી સૂત્રના મહાદંડકમાં તેમજ કહ્યું છે માટે અહિં પણ તેમજ કહેવામાં આવ્યું છે. તે મહાદંડક—મોઢું અલ્પબહુલ પહેલાં કહ્યું છે.

તથા સૌધર્મકલ્પના હેવોથી તેની દેવીઓ બત્રીસશુભા અને બત્રીસ વધારે છે.

સૌધર્મકલ્પની દેવીઓથી ભવનવાસિ હેવો અસંખ્યાતશુભા છે. તે પ્રમાણે—

અંશુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલ આકાશપ્રદેશના પહેલા વર્ગમૂળને બીજા વર્ગમૂળ સાથે શુભતાં આકાશ પ્રદેશની જે સંખ્યા થાય તેટલી ઘનીકૃત લોકની એક પ્રાદેશિકી સૂચિયેષુમાં જેટલા આકાશપ્રદેશો હોય તેટલા ભવનપતિ દેવ-દેવીઓની સંખ્યા છે. અને તેના બત્રીસમટ જાગમાંથી એક રૂપ ન્યૂન ભવનપતિ હેવો છે. તેથી સૌધર્મ દેવીથી ભવનપતિ હેવો અસંખ્યાતશુભા છે.

ભવનવાસિ દેવોથી તેની દેવીઓ બત્રીસશુભા અને બત્રીસ વધારે છે. ૬૮

હવે રત્નાપ્રભાદિના સંબંધમાં કહે છે—

રયણપ્પમિયા રવહયરપર્ણિદિ સંલેજ તત્તિરિક્વિઓ ।

સલ્લત્થ તઓ થલચર જલચર વળ જોડસા ચેવં ॥૬૯॥

રત્નપ્રમિકાઃ સ્વચરપન્થેન્દ્રિયાઃ સંલેયગુણાસ્તત્તિરિક્વઃ ।

સર્વત્ર તતઃ સ્થલચરા જલચરા વ્યન્તરા જ્યોતિષ્કાશૈવમ્ ॥૬૯॥

અર્થ—તેઓથી રત્નપ્રભાના નારકી અને ખેચર પંચેન્દ્રિય પુરૂષો ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાત-ગુણા છે. તેની સ્ત્રી સંખ્યાતગુણી છે. તેનાથી સ્થળચર, જળચર, વ્યંતર અને જ્યોતિષક ઉત્તરોત્તર સંખ્યાત સંખ્યાતગુણા છે.

ટીકાનુ—ભવનવાસિ કેવીથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકીઓ અસંખ્યાતગુણા છે. કારણ કે અંશુલ પમાણ ક્ષેત્રના પ્રદેશરાશિ સાથે તેના પહેલા વર્ગમૂળને ગુણતાં જે પ્રદેશસંખ્યા આવે તેટલી સૂચિશ્રેણિના આકાશપ્રદેશ પ્રમાણુ તેઓ છે.

તેઓથી પણ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિથ્ય પુરૂષો અસંખ્યાતગુણા છે. કારણ કે તેઓ પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ અસંખ્ય સૂચિશ્રેણિના આકાશપ્રદેશ પ્રમાણુ છે.

પહેલી નારકીના પ્રમાણમાં હેતુભૂત સૂચિશ્રેણીથી ખેચર પંચેન્દ્રિય પુરૂષોના પ્રમાણભૂત સૂચિશ્રેણિ અસંખ્યાતગુણી હોવાથી અસંખ્યાતગુણા છે.

તેનાથી ખેચર પંચેન્દ્રિય તિથ્ય યુવતિઓ સંખ્યાતગુણી છે. કારણ કે તેઓ ત્રણગુણી અને ત્રણ વધારે છે.

આ પ્રમાણે તિથ્યોમાં સર્વત્ર પોતપોતાની બાંધમાં પુરૂષની અપેક્ષાએ સ્ત્રીઓ સંખ્યાત-ગુણી બેટલી ત્રણ ગુણી અને ત્રણ વધારે કહેવી, ફરક સ્થળે જોમજ કહેવાશે.

ખેચર પંચેન્દ્રિય તિથ્ય સ્ત્રીઓથી સ્થલચર પુરૂષો સંખ્યાત ગુણા છે, કારણ કે પ્રતરના-મોટા અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ અસંખ્યાતિ સૂચિશ્રેણિના પ્રદેશરાશિ પ્રમાણુ તેઓ છે.

તેઓથી પણ તેની સ્ત્રીઓ ત્રણ ગુણી અને ત્રણ વધારે છે.

તેઓથી પણ મત્સ્ય મંજર આદિ જળચર પુરૂષો સંખ્યાતગુણા છે, કારણ કે તેઓ પ્રતરના અતિમોટા અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ અસંખ્યાતિ સૂચિશ્રેણિના આકાશપ્રદેશપ્રમાણુ છે.

તેઓથી તેની સ્ત્રીઓ ત્રણગુણી અને ત્રણ વધારે છે,

તેઓથી પણ વ્યન્તર પુરૂષો સંખ્યાતગુણા છે, કારણ કે તેઓ સંખ્યાતા કોડાકોડી મોજન પ્રમાણુ સૂચિશ્રેણિ જેવડા જોક પ્રતરના બેટલા ખડો થાય તેટલા સામાન્યતઃ—પુરૂષ અને સ્ત્રી બંને મળીને વ્યંતરો છે. અહિં તે કેવળ પુરૂષની જ વિવક્ષા હોવાથી તેઓ સંપૂર્ણ સમૂહની અપેક્ષાએ બીજામાં ભાગથી જોકરૂપ હીન છે. તેથી જળચર સ્ત્રીઓથી વ્યંતર પુરૂષો સંખ્યાતગુણા થટે છે.

તેઓથી પણ વ્યતરીઓ બત્રીસ ગુણી અને બત્રીસ વધારે છે.

તેઓથી પણ જ્યોતિષક પુરૂષ દેવો સંખ્યાતગુણા છે. સામાન્યતઃ જ્યોતિષક દેવો બસો છપ્પન અંશુલપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડાં એક પ્રતરના જેટલા ખડો થાય તેટલા છે. માત્ર અહિં પુરૂષ દેવની વિવક્ષા હોવાથી તેઓ પોતાના સંપૂર્ણ સમૂહની સંખ્યાની અપેક્ષાએ બત્રીસમા ભાગથી એકરૂપ ન્યૂન છે. તેથી વ્યતરીઓથી જ્યોતિષક પુરૂષ દેવો સંખ્યાતગુણા ઘટે છે.

જ્યોતિષક પુરૂષદેવોથી તેની દેવીઓ બત્રીસગુણી અને બત્રીસ વધારે છે. કહ્યું છે કે-
'દેવોમાં સર્વત્ર બત્રીસગુણી અને બત્રીસ દેવીઓ હોય છે.' ૬૮

હવે નપુંસક ખેચર આદિના સંબંધમાં કહે છે—

તત્તો નપુંસલ્લહર સંલ્લેજ્ઞા થલચર જલચર નપુંસા ।

ચતુરિન્દ્રિ તત્તો પળવિતિ ઇન્દિય પજ્જત કિંચિદિયા ॥૭૦॥

તત્તો નપુંસલ્લેચરાઃ સંલ્લેયગુણાઃ સ્થલચરા જલચરા નપુંસકાઃ ।

ચતુરિન્દ્રિયાઃ તત્તઃ પચ્ચદ્વિત્રીન્દ્રિયાઃ પર્યાપ્તાઃ કિન્ચિદધિકાઃ ॥૭૦॥

અર્થ—તેઓથી નપુંસક ખેચર સંખ્યાતગુણા છે. તેઓથી અતુલને નપુંસક સ્થળચર અને જળચર ઉત્તરોત્તર સંખ્યાતગુણા છે, તેઓથી ચૌરિન્દ્રિય સંખ્યાતગુણા છે, તેઓથી પર્થાસ પચેન્દ્રિય બેઠન્દ્રિય અને તેઠન્દ્રિય ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક છે.

ટીકાનુ—જ્યોતિષક દેવીઓથી ખેચર પચેન્દ્રિય તિથિય નપુંસકો સંખ્યાતગુણા છે. કેહી સ્થળે 'તત્તો ચ સંલ્લ' એવો પાઠ છે તેમાં 'ચ' શબ્દ સસુન્નઅર્થ સમજવો.

જેઓ 'તત્તો અસંલ્લ' એવો પાઠ લઈ જ્યોતિષક દેવીઓથી ખેચર નપુંસકો અસંખ્યાતગુણા છે એવું વ્યાખ્યાન કરે છે; તેઓ એ પ્રમાણે કેમ વ્યાખ્યાન કરે છે તે અમે સમજી શકતા નથી. કારણ કે અહિંથી આગળ પર્થાસ ચૌરિન્દ્રિયો આશ્રયી જે કહેવાશે, તે પણ જ્યોતિષક દેવની અપેક્ષાએ સંખ્યાત ગુણા જ ઘટે છે.

સંખ્યાત ગુણા શી રીતે ઘટે ? તે કહે છે—બસો છપ્પન અંશુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડાં એક પ્રતરના જેટલા ખડો થાય તેટલા જ્યોતિષક દેવો છે, આ હકીકત પહેલાં દ્રવ્ય પ્રમાણ દ્વારની પંદરમી ગાથામાં કહી છે, તે આ પ્રમાણે—'બસો છપ્પન અંશુલ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિના પ્રદેશવડે ભંગાયેલો પ્રતર જ્યોતિષક દેવોવડે અપહરાય છે.' તથા અંશુલના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સૂચિશ્રેણિ જેવડાં એક પ્રતરના જેટલા ખડો થાય તેટલા પર્થાસ ચૌરિન્દ્રિય છે.

પહેલાં દ્રવ્યપ્રમાણ દ્વારની બારમી ગાથામાં કહ્યું છે કે—'પર્થાસ અને અપર્થાસ બેઠ-

૧ મૂળ ટીકામા આ પાઠ છે. તેમા 'તત્તો અસંલ્લ સ્થલચર' એમ પાઠ છે

ન્દ્રિય તેષન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને અસંશિપંચેન્દ્રિયો અનુક્રમે અંશુલના સંખ્યાતમા અને અસંખ્યાતમા ભાગમાં વહેલ આકાશપ્રદેશવડે ભંગાયેલ પ્રતરનો અપહાર કરે છે.

અહિં અંશુલના સંખ્યાતમા ભાગની અપેક્ષાએ બસો છપ્પસ અંશુલ સંખ્યાતશુભ જ થાય છે. આ પ્રમાણે વિચારતા જ્યોતિષક દેવોની અપેક્ષાએ જ્યારે પર્વાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયો પણ સંખ્યાતશુભ જ થતે છે, તો પછી પર્વાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયની અપેક્ષાએ સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ ખેચર પંચેન્દ્રિય નપુ'સકો માટે તો શું કહેવું ? અર્થાત્ તે પણ સંખ્યાતશુભ જ થતે અસંખ્યાતશુભ નહિ.

કદાચ અહિં એમ કહેવામાં આવે કે-દેવ-દેવીની વિવક્ષા વિનાજ સામાન્યતાઃ જ્યોતિષની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો ખેચર પંચેન્દ્રિય નપુ'સકો સંખ્યાતશુભ થતે છે, પરંતુ જ્યોતિષક દેવીની અપેક્ષાએ તો અસંખ્યાતશુભ જ થતે છે.

એ પ્રમાણે કહેવું તે પણ ચોખ્ખ નથી, કારણ કે તે તો શૂન્ય પ્રલાપ માત્રજ છે, તે આ પ્રમાણે-જો દેવ પુરૂષોની અપેક્ષાએ દેવીઓ અસંખ્યાતશુભી હોય તો કુલ દેવની સંખ્યામાંથી દેવ પુરૂષની સંખ્યા બાદ કરતાં કેવળ દેવીની અપેક્ષાએ ખેચરપંચેન્દ્રિય નપુ'સકો અસંખ્યાતશુભ થતી થકે. પરંતુ તેમ નથી. કારણ કે દેવીની અપેક્ષાએ દેવો બીસીસમા ભાગે જ છે. એટલે દેવની કુલ સંખ્યામાંથી દેવપુરૂષની સંખ્યા બાદ કરવા છતાં પણ જ્યોતિષક દેવીથી ખેચર નપુ'સકો સંખ્યાતશુભ જ થાય, અસંખ્યાતશુભ નહિ.

તથા ખેચરપંચેન્દ્રિય નપુ'સકોથી સ્થળચર પંચેન્દ્રિય નપુ'સકો સંખ્યાતશુભ છે. તેઓથી પર્વાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય સંખ્યાતશુભ છે. તેઓથી પર્વાપ્ત સંસિ અસંશિપંચેન્દ્રિયો વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્વાપ્ત યેષન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્વાપ્ત તેષન્દ્રિય વિશેષાધિક છે.

જો કે પર્વાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયથી આરંભી પર્વાપ્ત યેષન્દ્રિય સુધીના હરેક ભેદો અંશુલના સંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણુ સૂચિત્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખડે થાય તેટલા સામાન્યથી કહ્યા છે. તો પણ અંશુલનો સંખ્યાતમા ભાગ સંખ્યાતા ભેદવાળો હોવાથી અને તે અનુક્રમે મોટો મોટો હોવાનો હોવાથી ઉપર બે અદ્યખળદુલ્ય કહ્યું છે, તે વિરૂદ્ધ નથી. ૭૦

હેવે અપર્વાપ્ત પંચેન્દ્રિયાદિના સંબંધમાં અદ્યખળદુલ્ય કહે છે—

અસંખ્યા પળ કિંચિદિય સેસ કમસો અપજ્જ ઓમયઓ ।

પંચેદિય વિસેસહિયા ચડતિયબેશંદિયા તત્તો ॥૭૧॥

અસંખ્યેયા પચ્ચેન્દ્રિયાઃ કિંચિદધિકાઃ શેષાઃ ક્રમશોઽપર્યાપ્તા ઉભયે ।

પંચેન્દ્રિયા વિશેષાધિકાશ્ચતુસ્ત્રિવીન્દ્રિયાસ્તતઃ ॥૭૧॥

અર્થ—તેઓથી અપર્વાપ્ત પંચેન્દ્રિય અસંખ્યાતશુભ છે, તેઓથી અનુક્રમે અપર્વાપ્ત

ચૌરિન્દ્રયાદિ વિશેષાધિક વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્થોન્ત અપર્થોન્ત પંચેન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્થોન્ત અપર્થોન્ત ચૌરિન્દ્રિય તેષ્ઠન્દ્રિય અને યેષ્ઠન્દ્રિય ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક છે.

ટીકાનુ૦—પર્થોન્ત તેષ્ઠન્દ્રિયથી અપર્થોન્ત પંચેન્દ્રિય અસંખ્યાતશુભા છે. તેઓથી અપર્થોન્ત ચૌરિન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. તેઓથી અપર્થોન્ત તેષ્ઠન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. તેઓથી અપર્થોન્ત યેષ્ઠન્દ્રિય વિશેષાધિક છે.

એ કે અપર્થોન્ત પંચેન્દ્રિયથી આરંભી અપર્થોન્ત યેષ્ઠન્દ્રિય સુધીના દરેક હેઠા અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સૂચિએણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખડે થાય તેટલા સામાન્યથી કહ્યા છે, તે પછી અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ નાનો મોટો લેવાનો હોવાથી આ પ્રમાણે જે અદ્યપબ્દુત્વ કહ્યું છે, તે કોઈ પછી રીતે વિદાયને પ્રાપ્ત થઈ નથી.

પ્રજાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘હે પ્રજો ! સામાન્યતઃ ઇન્દ્રિયવાળા તેમજ એકેન્દ્રિય યેષ્ઠન્દ્રિય તેષ્ઠન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય પર્થોન્તા અપર્થોન્તામાંથી કોણ કોની તુલ્ય અદ્ય બહુ કે વિશેષાધિક છે ? હે ગૌતમ ! સૌથી અદ્ય પર્થોન્ત ચૌરિન્દ્રિય છે, પર્થોન્ત પંચેન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, પર્થોન્ત યેષ્ઠન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, પર્થોન્ત તેષ્ઠન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, તેનાથી અપર્થોન્ત પંચેન્દ્રિય અસંખ્યાતશુભા છે, અપર્થોન્ત ચૌરિન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, અપર્થોન્ત તેષ્ઠન્દ્રિય વિશેષાધિક છે, અને તેઓથી અપર્થોન્ત યેષ્ઠન્દ્રિય વિશેષાધિક છે.’ ઇત્યાદિ.

અપર્થોન્ત યેષ્ઠન્દ્રિયથી પર્થોન્ત અપર્થોન્ત રૂપ પંચેન્દ્રિયો વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્થોન્ત અપર્થોન્ત ચૌરિન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્થોન્ત અપર્થોન્ત તેષ્ઠન્દ્રિય વિશેષાધિક છે. તેઓથી પછી પર્થોન્ત અપર્થોન્ત યેષ્ઠન્દ્રિય વિશેષાધિક છે.

પર્થોન્ત અપર્થોન્ત પંચેન્દ્રિયાદિના અદ્યપબ્દુત્વ કહેવાના પ્રસંગે કહ્યું છે કે—‘પંચેન્દ્રિયો થોડા છે અને વિપરીતપણે ચૌરિન્દ્રિયથી યેષ્ઠન્દ્રિય પર્થોન્ત વિકલેન્દ્રિયો વિશેષાધિક છે.’ ૭૧

હવે પર્થોન્ત બાહર વનસ્પતિકાયાદિના સંબંધમાં અદ્યપબ્દુત્વ કહે છે—

પઞ્જત વાયર પત્તેયતરૂ અસંલેજ્જ ઇતિ નિગોયાઓ ।

પુઢવી આઝ વાઝ વાયરઅપઞ્જતતેઝ તઓ ॥૭૨॥

પર્યાપ્તવાદરપ્રત્યેકતરવોજસંલેયગુણા ઇતિ નિગોદાઃ ।

પૃથિવ્ય આપો વાયવો વાદરાપર્યાપ્તેજાંસિ તતઃ ॥૭૨॥

અર્થ—તેઓથી પર્થોન્ત બાહર પ્રત્યેક વનસ્પતિ અસંખ્યાતશુભા, તેઓથી બાહર પર્થોન્ત નિગોદો અસંખ્યાતશુભા, તેઓથી પર્થોન્ત બાહર પૃથ્વી અપ્ અને વાદ ઉત્તરોત્તર અનુક્રમે અસંખ્યાતશુભા છે. અને તેઓથી બાહર અપર્થોન્ત તેકે અસંખ્યાત શુભા છે.

ટીકાનુ૦—પર્થોન્ત અપર્થોન્ત યેષ્ઠન્દ્રિયોથી પર્થોન્ત બાહર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયા હવે અસંખ્યાતશુભા છે.

એ કે પહેલા અપયોપ્ત બેઇન્દ્રિયાદિની જેમ બાહર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય છવે પશુ અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સુચિશ્રેણિ જેવડા એક પ્રતરના જેટલા ખંડે થાય તેટલા કદા છે, તોપણ અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગના અસંખ્યાતા લેઈ થતા હોવાથી બાહર પયોપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયના પરિભાણના પ્રસંગે અંશુલનો અસંખ્યાતમા ભાગ બેઇન્દ્રિયના અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગથી અસંખ્યેય ગુણુહીન હોવો. કેમકે ભાગનાર અંશુલનો અસંખ્યાતમા ભાગ ઘણા નાનો હોવામાં આવે તોજ જવાબ મોટો આવે. માટે અહિં કોઈ વિરોધ નથી.

વળી આ હકીકત આ પ્રમાણે જ સ્વીકારવી બેઇએ. કારણ કે પ્રજાપના સૂત્રના મહાદંડકમાં અપયોપ્ત બેઇન્દ્રિય પછી તરતજ બાહરપયોપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિ અસંખ્યાતગુણ કહેલી છે.

શંકા—મહાદંડકમાં અપયોપ્ત બેઇન્દ્રિય પછી તરતજ બાહર પયોપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિના સંબંધમાં કહેલું હોવાથી અસંખ્યાતગુણપણું થી શકે, એ બરાબર છે. પરંતુ અહિં તો અપયોપ્ત બેઇન્દ્રિય પછી પયોપ્ત અપયોપ્ત પંચેન્દ્રિયો કદા, ત્યારપછી અનુક્રમે ચૌરિન્દ્રિય રોષેન્દ્રિય અને બેઇન્દ્રિયના સંબંધમાં કહ્યું છે, અને તેની પછી પયોપ્ત બાહર પ્રત્યેક વનસ્પતિ માટે કહ્યું છે. તેથી તેઓ અસંખ્યાતગુણ કઈ રીતે થી શકે ? વચમાં ઘણાના સંબંધમાં કદા પછી વનસ્પતિના સંબંધમાં કહ્યું હોવાથી અપયોપ્ત બેઇન્દ્રિયથી વિશેષાધિકપણું જ થતે.

ઉત્તર—અહિં કંઈ દોષ નથી. કારણ કે એ કે વચમાં પયોપ્ત અપયોપ્ત બેઇન્દ્રિયાદિના સંબંધમાં કહ્યું છે છતાં તેઓ સઘળા પૂર્વ પૂર્વથી વિશેષાધિક વિશેષાધિક જ કદા છે. વિશેષાધિક એટલે પૂર્વની સંખ્યાથી થોડા વધારે, પરંતુ સંખ્યાતગુણ અધિક નહિ તેથી અપયોપ્ત બેઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ બાહર પયોપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિ અસંખ્યાતગુણ કદા છે છતાં પણ મહાદંડકમાં પયોપ્ત અપયોપ્ત બેઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણ જ કદા છે એમ સમજવું.

તેઓથી પણ બાહર પયોપ્ત નિર્જોદો—અનંતકાયના શરીરો અસંખ્યાતગુણ છે. તેઓથી પયોપ્ત બાહર પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતગુણ છે, તેઓથી પયોપ્ત બાહર અપકાય અસંખ્યાતગુણ છે.

અહિં એ કે પયોપ્ત બાહર પ્રત્યેક વનસ્પતિ, પૃથ્વીકાય અને અપકાયના છવે અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સુચિશ્રેણિ ખંડે એક પ્રતરના જેટલા થાય તેટલા સામાન્યથી કદા છે, તો પણ અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગના અસંખ્ય લેઈ છે તેથી અંશુલનો અસંખ્યાતમા ભાગ અનુક્રમે અસંખ્યેયગુણ હીન હીન ગ્રહણ કરવાનો હોવાથી આ પ્રમાણે અસંખ્યેયગુણ અસંખ્યેયગુણ કહેતા કોઈ દોષ આવતો નથી. આ રીતે પણ દોષ નથી. કેમકે મહાદંડકમાં પણ અસંખ્યેયગુણ કદા છે. મહાદંડક પહેલા કહી ગયા છે.

તથા બાહર પયોપ્ત અપકાયથી બાહર પયોપ્ત વાયુકાય અસંખ્યાતગુણ છે. ધનીકૃતલોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ અસંખ્ય પ્રતરના આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ તેઓ છે. તેઓથી

પણ અપર્યાપ્ત બાહર તેડકાય અસંખ્યાતશુભા છે. તેઓ અસંખ્યાતા હોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે, યાદે. ૭૨

હવે અપર્યાપ્ત બાહર વનસ્પતિ આદિના સંબંધમાં કહે છે.

વાદર તરુ નિગોયા પુઢવીજલવાડતેડ તો સુહુમા ।
તત્તો વિસેસઅહિયા પુઢવી જલ પવણ કાયા ડ ॥૭૩॥

વાદરતરુનિગોદાઃ પૃથ્વીજલવાયુતેજાંસિ તતઃ સૂક્ષ્માઃ ।
તતઃ વિન્નૈષાધિકાઃ પૃથ્વીજલપવનકાયાસ્તુ ॥૭૩॥

અર્થ—તેઓથી બાહર અપર્યાપ્ત વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતશુભા છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત બાહર નિગોદો અસંખ્યાતશુભા, તેઓથી અપર્યાપ્ત બાહર પૃથ્વી, અય અને વાહ ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાતશુભા, તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેડકાય અસંખ્યાતશુભા છે, અને તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વી, જળ અને વાયુકાય ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક છે.

ટીકાનુ—અપર્યાપ્ત પઢની પૂર્વ ગાથામાંથી અનુવૃત્તિ લેવાની છે.

તેથી અપર્યાપ્ત બાહર તેડકાયના જીવોથી અપર્યાપ્ત પ્રત્યેક બાહર વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતશુભા છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત બાહર નિગોદ અસંખ્યાતશુભા છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત બાહર પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતશુભા છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત બાહર અજ્ઞકાય અસંખ્યાતશુભા છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત બાહર વાયુકાય અસંખ્યાતશુભા છે તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેડકાય અસંખ્યાતશુભા છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય વિશેષાધિક છે, તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અજ્ઞકાય વિશેષાધિક છે. અને તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાય વિશેષાધિક છે. ૭૩

હવે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેડકાયાદિના સંબંધે અવપગહુવ કહે છે.

સંલ્હેજ્જ સુહુમ પજ્જત્ત તેડ કિંચિદહિય મુજલસમીરા ।
તત્તો અસંલ્લગુણિયા સુહુમનિગોયા અપજ્જત્તા ॥૭૪॥

સંલ્હેયાઃ સૂક્ષ્માઃ પર્યાપ્તાઃ તેજાંસિ કિન્નિદધિકાઃ મૂજલસમીરાઃ ।
તત્તોઽસંલ્લેયગુણાઃ સૂક્ષ્મનિગોદા અપર્યાપ્તાઃ ॥૭૪॥

અર્થ—તેઓથી સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત તેડકાય સંખ્યાતશુભા, તેઓથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વી જળ અને વાયુ અનુક્રમે વિશેષાધિક વિશેષાધિક છે. તેઓથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદો અસંખ્યાતશુભા છે.

ટીકાનુ—અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાય જીવોથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેડકાય સંખ્યાતશુભા છે. કારણ કે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવોથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો હંમેશાં ઘણા હોય છે.

તેઓથી પર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ અપ્કાય વિશેષાધિક છે. તેઓથી પર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાય વિશેષાધિક છે. તેઓથી અપર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોહ અસંખ્યાતશુષ્ણ છે. ૭૪

હવે પર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોહાદિના સંબંધમાં કહે છે—

સંસ્થેયગુણા તત્તો પજ્જત્તાણંતયા તઓ મઠ્ઠવા ।

પઢિવહિયસમ્મસિદ્ધા વળ બાયર જીવ પજ્જત્તા ॥૭૫॥

સંસ્થેયગુણાઃ તતઃ પર્યાપ્તાઃ અનન્તાઃ તત્તોઽમ્ભ્યાઃ ।

પ્રતિપતિતસમ્યક્ત્વાઃ સિદ્ધાઃ વનસ્પતયઃ વાદરાઃ જીવાઃ પર્યાપ્તાઃ ॥૭૫॥

અર્થ—તેઓથી પર્થાપ્ત અનંતકાય અપ્કાયતશુષ્ણ, તેઓથી અભવ્ય અનંતશુષ્ણ, તેઓથી પ્રતિપતિત સમ્યક્ત્વી અનંતશુષ્ણ, તેઓથી સિદ્ધો અનંતશુષ્ણ અને તેઓથી પર્થાપ્ત બાહર વનસ્પતિ છવો અનંતશુષ્ણ છે.

ટીકાતુવ—અપર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોહોથી પર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોહો અપ્કાયતશુષ્ણ છે.

એ કે અહિં અપર્થાપ્ત તેઉકાયથી આરંભી પર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોહપર્થાપ્ત સામાન્ય રીતે અન્યત્ર અસંખ્ય લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ કહેવાય છે. તોપણ અસંખ્યાતાના અસંખ્ય ભેદ હોવાથી અને ઉત્તરોત્તર ચોટું ચોટું અસંખ્યાતું લેવાતું હોવાથી ઉપરોક્ત અલ્પબહુલ્ય કોઈપણ રીતે વિરૂદ્ધ નથી. તેમજ મહાદંડકમાં પણ તેવો જ પાઠ છે.

પર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોહોથી અભવ્યો અનંતશુષ્ણ છે. જેમકે તેઓ અઘન્યયુક્ત અનંત પ્રમાણ છે. અનુયોગદાર સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

‘ઉત્કૃષ્ટ પરિત્ત અનંતામાં એક રૂપ નાંખીએ એટલે અઘન્ય યુક્ત અનંત થાય. અભવ્ય છવો તેટલા જ છે.’

તેઓથી પણ સમ્યક્ત્વથી પડી મિઠ્યાત્વ શુભચાનકે ગયેલા અનંતશુષ્ણ છે. તેઓથી સિદ્ધના છવો અનંતશુષ્ણ છે. અને તેઓથી પર્થાપ્ત બાહર વનસ્પતિકાયના છવો અનંતશુષ્ણ છે. ૭૫

હવે સામાન્ય પર્થાપ્ત બાહરાદિના સંબંધમાં કહે છે—

કિંચિહિયા સામન્ના ઇયં ડ અસંખ વળ અપજ્જત્તા ।

ઇયં સામન્નેણ વિસેસઅહિયા અપજ્જત્તા ॥ ૭૬ ॥

કિંચિદધિકાઃ સામાન્યા ઇતે તુ અસંસ્થેયગુણા વના અપર્યાપ્તાઃ ।

ઇતે સામાન્યેન વિશેષાધિકા અપર્યાપ્તાઃ ॥૭૬॥

અર્થ—તેઓથી સામાન્યપણે પર્ચાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયો વિશેષાધિક, તેઓથી અપર્ચાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાય અસંખ્યાતશુભા, અને તેઓથી સામાન્ય અપર્ચાપ્ત બાદર વિશેષાધિક છે.

ટીકાતુલ્ય—પર્ચાપ્ત બાદર વનસ્પતિ જીવોથી સામાન્યપણે પર્ચાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયજીવો વિશેષાધિક છે. કારણ કે પર્ચાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય છે.

તેઓથી અપર્ચાપ્ત બાદર વનસ્પતિજીવો અસંખ્યાતશુભા છે, અને તેઓથી વનસ્પતિ આદિ વિશેષજીવ વિનાના બાદર અપર્ચાપ્ત એકેન્દ્રિય જીવો સામાન્યપણે વિશેષાધિક છે. ૭૬

હવે સૂક્ષ્મ અપર્ચાપ્ત વનસ્પતિ આદિ સંખ્યા કેટલી છે—

સુહુમા વળા અસંખ્યા વિસેસહિયા ઇમે ઉ સામન્ના ।

સુહુમવળા સંલેજ્જા પજ્જત્તા સવ્વ કિંચિદિયા ॥૭૭॥

સૂક્ષ્માઃ વનાઃ અસંલેયયુગ્માઃ વિશેષાધિકાઃ ઇમે તુ સામાન્યાઃ ।

સૂક્ષ્માઃ વનાઃ સંલેયાઃ પર્યાપ્તાઃ સર્વે કિંચિદધિકાઃ ॥૭૭॥

અર્થ—તેઓથી અપર્ચાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ જીવો અસંખ્યાતશુભા, તેઓથી સામાન્ય અપર્ચાપ્ત સૂક્ષ્મ વિશેષાધિક, તેઓથી પર્ચાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ સંખ્યાતશુભા, તેઓથી સઘળા સૂક્ષ્મ પર્ચાપ્ત વિશેષાધિક છે.

ટીકાતુલ્ય—અપર્ચાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય જીવોથી સૂક્ષ્મ અપર્ચાપ્ત વનસ્પતિજીવો અસંખ્યાતશુભા છે. તેઓથી સામાન્ય-વનસ્પતિ આદિ વિશેષજીવ વિનાના અપર્ચાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે. કારણ કે અપર્ચાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય છે.

તેઓથી પર્ચાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ જીવો સંખ્યાતશુભા છે, કારણ કે અપર્ચાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવોથી પર્ચાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો તથાસ્વભાવે હંમેશા સંખ્યાતશુભા જ હોય છે. કેવળજ્ઞાની મહાશયે તેમજ દેવેણું છે માટે.

તેઓથી સઘળા પર્ચાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે. પર્ચાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે.

શંકા—પર્ચાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ જીવોથી સઘળા પર્ચાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક કેમ કહ્યા ? અસંખ્યાતશુભા કેમ ન કહ્યા ? કારણ કે ઘણી મોટી સંખ્યાવાળા સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે.

ઉત્તર—પર્ચાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવો પૂર્વોક્ત સંખ્યાથી કોઈ રીતે અસંખ્યાતશુભા થતા નથી. કારણ કે પર્ચાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ જીવોની અપેક્ષાએ પર્ચાપ્ત પૃથ્વીકાયાદિ સઘળા સૂક્ષ્મ જીવો પણ બહુ અલ્પ સંખ્યાવાળા છે. કેમકે પર્ચાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ જીવો અનંત લોકાકાશ પ્રદેશાશિ પ્રમાણુ છે, અને પૃથ્વીકાયાદિ સઘળા સૂક્ષ્મ પર્ચાપ્ત જીવો પણ અસંખ્યાત લોકાકાશપ્રદેશ પ્રમાણુ જ છે. ૭૭

હવે પર્થાપતાપર્થાસ સૂક્ષ્મહિના સંખ્યામાં કહે છે—

પજ્જત્તાપજ્જત્તા સુહુમા કિંચિદિહિયા મઘ્વસિદ્ધિયા ।

તત્તો વાયર સુહુમા નિગોય વણસ્સહજિયા તત્તો॥૭૮॥

પર્યાપ્તાપર્યાપ્તાઃ સૂક્ષ્માઃ કિંચિદધિકાઃ મઘ્વસિદ્ધિકાઃ ।

તત્તો વાદરસૂક્ષ્માઃ નિગોદાઃ વનસ્પતિજીવાસ્તતઃ ॥૭૮॥

અર્થ—તેજોથી પર્થાસ અપર્થાસ સૂક્ષ્મ જીવો વિશેષાધિક છે. તેજોથી બઘ્વસિદ્ધિક જીવો વિશેષાધિક, તેજોથી બાહર સૂક્ષ્મ નિગોદો વિશેષાધિક, અને તેજોથી સઘળા વનસ્પતિ જીવો વિશેષાધિક છે.

ટીકાતુ—સઘળા પર્થાસ સૂક્ષ્મ જોકેન્દ્રિય જીવોથી સઘળા પર્થાસ અપર્થાસ સૂક્ષ્મ જોકેન્દ્રિય જીવો વિશેષાધિક છે. તેજોથી બઘ્વસિદ્ધિકા જીવો વિશેષાધિક છે. કારણ કે સર્વ જીવોની સંખ્યામાંથી બઘ્વન્યુક્ત અનંત પ્રમાણ અબઘ્વની સંખ્યા કાઢી નાખતાં શેષ સઘળા જીવો બઘ્વ છે, માટે પૂવોક્ત સંખ્યાથી બઘ્વ જીવો વિશેષાધિક કહ્યા છે.

તેજોથી પણ બાહર અને સૂક્ષ્મ બંને મળી નિગોદ જીવો વિશેષાધિક છે. કેમકે તેમાં કેટલાક અબઘ્વ જીવોની સંખ્યાનો પણ સમાવેશ થાય છે માટે.

પ્રશ્ન—બઘ્વ જીવોથી બાહર અને સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવો વિશેષાધિક કેમ કહ્યા ? સંખ્યાત કે અસંખ્યાતશુદ્ધા કેમ નહિ ? કેમકે નિગોદમાં બઘ્વ અબઘ્વ બંને પ્રકારના જીવો છે, અને બઘ્વ જીવો નિગોદ સિવાયના જીવલેહોમાં પણ છે. જોટલે નિગોદ અને તે સિવાયના જીવલેહોમાં રહેલા બઘ્વ જીવોથી માત્ર નિગોદના જીવો કે જેમાં અનંત અબઘ્વો પણ રહેલા છે તે વિશેષાધિક કેમ ?

ઉત્તર—બઘ્વ જીવોથી બાહર અને સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવો સંખ્યાત કે અસંખ્યાતશુદ્ધા કોઈ પણ રીતે ઘટી શકતા નથી, કેમકે અહિં અબઘ્વ સિવાયના બઘ્વોનો વિચાર કર્યો છે. અબઘ્વો યુક્ત અનંત સંખ્યા પ્રમાણુ છે, અને બાહર સૂક્ષ્મ નિગોદ વિનાના શેષ સઘળા જીવોનો સરવાળો અસંખ્ય લોકાકાશપ્રદેશરાશિ પ્રમાણુ જ છે. તેથી અબઘ્વો અને બઘ્વોની મોટી સંખ્યા તો બાહર નિગોદમાં જ રહેલી છે અન્યત્ર નહિ તથા બઘ્વની અપેક્ષાએ અબઘ્વો ઘણા જ અદષ છે—અનંતમો ભાગ માત્ર છે—જોટલે અબઘ્વ અનંત જીવો સૂક્ષ્મ બાહર નિગોદમાં રહેલા છે છતાં પણ કુલ બઘ્વ જીવોથી બાહર સૂક્ષ્મ નિગોદજીવોની કુલ સંખ્યા વિશેષાધિક જ થાય છે.

સૂક્ષ્મ બાહર નિગોદ જીવોથી સામાન્યતઃ વનસ્પતિ જીવો વિશેષાધિક છે. કારણ કે પ્રત્યેક શરીરિ વનસ્પતિકાયાના જીવોનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે ૭૮

હવે સામાન્ય એકેન્દ્રિયાદિ આટે કહે છે—

एगिंदिया तिरिक्खा चउगइमिच्छा य अविरइजुया य ।

सकसाया छउमर्था सजोग संसारि सव्वे वि ॥ ७९ ॥

એકેન્દ્રિયાઃ તિર્યચ્ચઃ ચાતુર્ગતિકમિધ્યાષ્ટયથાવિરતિયુતાશ્ચ ।

સકસાયાચ્છબ્રહ્મસ્થાઃ સયોગાઃ સંસારિણઃ સર્વેઽપિ ॥૭૯॥

અર્થ—તેઓથી એકેન્દ્રિયો, તિર્યચો આદિ ગતિના મિથ્યાત્વીઓ, અવિરતિ, સકસાથી, છબ્રહ્મથી, યોગવાળા, સંસારી, અને સર્વે જીવો ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક છે.

ટીકાનુ—સઘળા બનરૂપતિજીવોથી સામાન્યતઃ એકેન્દ્રિયો વિશેષાધિક છે. કેમકે બ્રહ્મ અને સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ જીવોની સંખ્યાનો તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે.

તેઓથી સામાન્યતઃ તિર્યચો વિશેષાધિક છે, કેમકે પર્થાસ અપર્થાસ એકેન્દ્રિયાદિ જીવોની સંખ્યાનો તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે.

તેઓથી આદિગતિના મિથ્યાદંષ્ટિ જીવો વિશેષાધિક છે, કેમકે અવિરતિ સમ્યગ્દંષ્ટિ આદિ શુશ્રુસ્થાનકવાળા કેટલાક સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય વિનાના સઘળા તિર્યચો મિથ્યાદંષ્ટિ છે, તેઓનો તથા અસંખ્યાતા મિથ્યાદંષ્ટિ નારક દેવ અને મનુષ્ય જીવોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે, માટે તિર્યચ જીવોની અપેક્ષાએ આદિ ગતિના મિથ્યાદંષ્ટિઓ વિશેષાધિક કહ્યા છે.

તેઓથી અવિરતિ યુક્ત-વિરતિવિનાના જીવો વિશેષાધિક છે, કેમકે કેટલાક અવિરતિ સમ્યગ્દંષ્ટિ આત્માઓનો તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે.

તેઓથી કથાય યુક્ત આત્માઓ વિશેષાધિક છે, કેમકે દેશવિરતિથી આરંભી સૂક્ષ્મ સંપ્રસાદ સુધીના શુશ્રુસ્થાનકોમાં રહેલા કેટલાક જીવોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે.

તેઓથી છબ્રહ્મ વિશેષાધિક છે, કેમકે તેમાં ઉપશાંતભોહી તેમ જ ક્ષીણભોહી જીવોનો સમાવેશ થાય છે માટે.

તેઓથી યોગવાળા આત્માઓ વિશેષાધિક છે, અયોગિ કેવળિ જીવોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે.

તેઓથી સંસારી જીવો વિશેષાધિક છે, અયોગિ કેવળિનો સમાવેશ થાય છે માટે.

તેઓથી સઘળા જીવો વિશેષાધિક છે, કારણ કે સિદ્ધના જીવોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે માટે. ૭૯

આ પ્રમાણે સામાન્યતઃ સર્વજીવો આશ્રયી અદ્વયબુદ્ધિ કહ્યું. હવે શુશ્રુસ્થાનક આશ્રયી કહે છે—

उवसंत खवग जोगी अपमत्त पमत्त देस सासाणा ।

मीसाविरया चउ चउ जहुत्तरं संखसंखगुणा ॥८०॥

उपशान्तात् क्षપकाः योगिनः अप्रमत्ताः प्रमत्ताः देशाः सासादनाः ।

मिश्रा अविरताः चत्वारः चत्वारः यद्योत्तरं संख्येयासंख्येयगुणाः ॥८०॥

અર્થ—ઉપશામક અને ઉપશાંતમોહિની અનુક્રમે ક્ષપક સયોગિ અપ્રમત્ત અને પ્રમત્ત એ ચાર ઉત્તરોત્તર સંખ્યાત સંખ્યાત શુદ્ધા છે. અને તેઓથી દેશવિરતિ સાસ્વાદન મિશ્ર અને અવિરતિ એ ચારે ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાત અસંખ્યાત શુદ્ધા છે.

ટીકાનુ—ગાથામાં અહિં કહેલ ‘उवसंत’ એ પદથી ચારિત્ર મોહનીયની ઉપશમના કરનારા આઠમાં નવમા અને દશમાશુદ્ધસ્થાનકવાળા તથા જેણે ચારિત્રમોહનીયની સર્વથા ઉપશમના કરી છે તે અગ્નીનારમા શુદ્ધસ્થાનકવાળા એમ બંને અહિં કહેવાના છે.

જેન પ્રમાણે ગાથામાં અહિં કહેલ ‘खवग’ પદથી ચારિત્ર મોહની ક્ષપણા કરનારા આઠમાંથી દશમા શુદ્ધસ્થાનક સુધીના અને ક્ષીણમોહ નારમા શુદ્ધસ્થાનકવાળા એમ બંને લેવાના છે.

ઉપશાંતથી પછીના ચાર ઉત્તરોત્તર સંખ્યાતશુદ્ધા છે, અને તેઓથી પછીના ચાર ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાત શુદ્ધા છે. તે આ પ્રમાણે—

ઉપશમક આઠમાંથી દશમા શુદ્ધસ્થાનક સુધીના આત્માઓ અને ઉપશાંતમોહિ આત્માઓ સૌથી અદ્ય છે. કેમકે એણિના સંપૂર્ણ કાળ આશ્રયી વિચારતાં પણ વધારેમાં વધારે તેઓની એક બે કે ત્રણ આદિ નિયત સંખ્યા પ્રમાણ છે માટે.

તેઓથી ક્ષપક અને ક્ષીણમોહિ આત્માઓ સંખ્યાતશુદ્ધા છે. કારણ કે તેઓની એણિના સંપૂર્ણ કાળ આશ્રયિ પણ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા શત પૃથક્ત્વ પ્રમાણ છે માટે.

ઉપશમ અને ક્ષપક એણિમાં કહેલું ઉપરોક્ત અદ્યબદ્ધત્વ તે બંને એણિમાં જ્યારે વધારે જીવો હોય ત્યારે થતે છે. કારણ કે કેટલીક વખત આ બંને એણિમાં કોઈ પણ જીવો હોતાજ નથી, કોઈ વખત બંનેમાં હોય છે, અને સરખાજ હોય છે, કોઈ વખત ઉપશમક થોડા અને ક્ષપક જીવો વધારે હોય છે, કોઈ વખત ક્ષપક થોડા અને ઉપશમક વધારે હોય છે, એમ અનિયતપણે હોય છે.

ક્ષપક જીવોથી સયોગિ કેવળિઓ સંખ્યાતશુદ્ધા હોય છે, કેમકે તેઓ જોછામાં જોછા પણ કોટિ પૃથક્ત્વ હોય છે માટે.

તેઓથી અપ્રમત્તયતિ સંખ્યાતશુદ્ધા હોય છે, કેમકે તેઓ બે હજાર કોડ પ્રમાણ હોઈ શકે છે માટે.

તેઓથી પ્રમત્તયતિઓ સંખ્યાતશુદ્ધા છે, કેમકે તેઓ કોટિ સહસ્ર પૃથક્ત્વ હોય છે માટે.

તેઓથી પણ દેશવિરતિ અસંખ્યાતશુભા છે, અસંખ્યાતા તિથિઓના દેશવિરતિ શુભસ્થાનકે સંભવ છે માટે.

અહિં અસંખ્યાતાનું કેટલું પ્રમાણ લેવું તેના જવાબમાં કહે છે કે-ક્ષેત્રપદ્યોપમનો અસંખ્યાતનો ભાગ લેવો.

તેઓથી પણ સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ અસંખ્યાતશુભા છે, આ શુભસ્થાનક અનિ-ત્ય હોવાથી જ્યારે તેમાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા હોય ત્યારે આ અદ્યપખલુત્વ ઘટે છે. કારણ કે કોઈ વખત તેઓ સર્વથા હોતા નથી. કોઈ વખત હોય છે ત્યારે જઘન્યથી યોગ જે પણ હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશવિરતિના પ્રમાણના હેતુભૂત ક્ષેત્રપદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની અપે-ક્ષાએ અસંખ્યાતશુભ મોટા ક્ષેત્રપદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ હોય છે.

તેઓથી મિશ્રદષ્ટિઓ અસંખ્યાતશુભા છે. તેઓ સાસ્વાદનના પ્રમાણમાં હેતુભૂત ક્ષેત્ર-પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતશુભા મોટા ક્ષેત્રપદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ છે માટે.

આ શુભસ્થાનક પણ અનિત્ય હોવાથી જ્યારે તેમાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા હોય ત્યારે જ આ અદ્યપખલુત્વ ઘટે છે. નહિ તો કોઈ વખત હોય છે કોઈ વખત નથી પણ હોતાં, હોય ત્યારે જઘન્યથી યોગ જે હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ઉપરોક્ત સંખ્યા હોય છે.

તેઓથી પણ અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ અસંખ્યાતશુભા છે. કારણ કે તેઓ મિશ્ર-દષ્ટિની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતશુભા મોટા ક્ષેત્રપદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે, માટે. ૮૦

હવે શેષ શુભસ્થાનક આશ્રયી કહે છે—

उक्तोसपय संता मिच्छा तिसु गईसु होंतसंखगुणा ।

तिरिणसणंतगुणिया सन्निसु मणुएसु संखगुणा ॥८१॥

उत्कृष्टपदे सन्तः मिथ्यादृष्टयः तिसुषु गतिषु भवन्त्यसंख्येयगुणाः ।

तिर्यङ्मुख तेऽनन्तगुणाः संज्ञिषु मनुजेषु संख्येयगुणाः ॥८१॥

અર્થ—અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ઇવોથી તિથિય સિવાય ત્રણ ગતિમાં ઉત્કૃષ્ટપદે વર્તતા મિથ્યાદષ્ટિ ઇવો અસંખ્યાત શુભા છે, તેઓથી તિથિય ગતિમાં મિથ્યાદષ્ટિઓ અનંતશુભા છે. તથા સ્વભાવીય અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્યોથી મિથ્યાદષ્ટિ મનુષ્યો સંખ્યાતશુભા છે.

ટીકાનું—અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ઇવોથી નારક મનુષ્ય અને દેવ એ ત્રણ ગતિમાં ઉત્કૃષ્ટ પદે વર્તતા મિથ્યાદષ્ટિ ઇવો અસંખ્યાતશુભા છે. તેઓથી પણ તિથિયગતિમાં વર્તતા મિથ્યા-દષ્ટિ ઇવો સઘળા નિગોહ ઇવો મિથ્યાત્વી હોવાથી અનંતશુભા છે.

ગભજ મનુષ્યોમાં અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ શુભસ્થાનકવાળા મનુષ્યોથી મિથ્યાદષ્ટિ મનુષ્યો સંખ્યાતુલ્ય છે. કેમકે તેઓ સઘળા મળી સંખ્યાતાજ છે.

તથા જે ભવસ્થ અયોગિ કેવળિ જીવો છે તે કષપક તુલ્ય હોય છે. કેમકે તેઓની સંખ્યા પણ વધારેમાં વધારે અતપૃથક્ત્વજ હોય છે.

અભવસ્થ અયોગિકેવળિ અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ જીવોથી અનંતશુદ્ધા છે, સિદ્ધો અનંતા છે અને તે સઘળા અયોગિ છે માટે. ૮૧

આ રીતે અદ્યપબુદ્ધત્વ કહ્યું અને તે કહેવાથી સત્પદ્ધતિ પ્રરૂપણા સંપૂર્ણ કરી. આ સત્પદ્ધતિ પ્રરૂપણા અતીવ શહેન છે છતાં પણ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની કૃપાથી તેણે મેં અદ્યપમાત્ર વર્ણન કહ્યું છે. અદ્યપબુદ્ધિવાળા મેં જિનેન્દ્રોના આગમથી જે કંઈ વિરૂદ્ધ કહ્યું હોય તેને તત્ત્વસં વિદ્વાનોએ મારા પર કૃપા કરી શોધી લેવું. હવે પૂર્વે જીવોના ચૌદ ભેદો વર્ણવ્યા છે તે ચૌદ ભેદો કહે છે—

પર્ણિદિય સુહુમિયરા સન્નિયર પર્ણિદિયા સવિત્તિચડ ।

પજ્જત્તાપજ્જત્તામેપર્ણ ચોદસગ્ગામા ॥૮૨॥

એકેન્દ્રિયાઃ સક્ષમેતરાઃ સન્ધીતરાઃ પજ્વેન્દ્રિયાઃ સદ્વિત્તિચતુરિન્દ્રિયાઃ ।

પર્યાપ્તાપર્યાપ્તમેદેન ચતુર્દશગ્રામાઃ ॥૮૨॥

અર્થ—સૂક્ષ્મ અને બ્રાહ્મ જોકેન્દ્રિય સંજ્ઞી અને અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય ગેષ્ઠેન્દ્રિય તેષ્ઠેન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય એ સાતે પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તાના ભેદે જીવોના ચૌદ પ્રકાર છે.

ટીકાસુવ—સૂક્ષ્મ નામકર્મના ઉદયવાળા સૂક્ષ્મ, અને બ્રાહ્મ નામકર્મના ઉદયવાળા બ્રાહ્મ એમ જોકેન્દ્રિયો બે પ્રકાર છે. તથા સંજ્ઞિ અને અસંજ્ઞિ એમ પંચેન્દ્રિય જીવો બે ભેદ છે. તે ચાર ભેદ તથા ગેષ્ઠેન્દ્રિય તેષ્ઠેન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય એમ જીવોના સાત ભેદો થાય છે. તે દરેક પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તાના ભેદે જીવોના કુલ ચૌદ ભેદો થાય છે. આ ચૌદ ભેદોનું પૂર્વે સવિસ્તર વર્ણન કહ્યું છે એટલે અહિં તેનું વર્ણન કરતા નથી. ૮૨

હવે છેલ્લો સંજ્ઞિપર્યાપ્ત ભેદ શુભસ્થાનકના ભેદે ચૌદ પ્રકાર છે તે ચૌદ ભેદો કહે છે.

મિચ્છા સાસણમિસ્સા અવિરયદેસા પમત્ત અપમત્તા ।

અપુવ્વ બાયર સુહુમોવસંતલ્લીણા સજોગિયરા ॥૮૩॥

મિથ્યાદષ્ટિઃ સાસાદનમિશ્રૌ અવિરત્તદેશૌ પ્રમત્તાપ્રમત્તૌ ।

અર્પણવાદરક્ષ્મોપશાન્તલ્લીણાઃ સયોગીતરૌ ॥૮૩॥

અર્થ—મિથ્યાદેષ્ટિ, સાસાદન સમ્યગ્દેષ્ટિ, મિશ્રદેષ્ટિ, અવિરત સમ્યગ્દેષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત સંયત, અપ્રમત્ત સંયત, અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિ બાહર સંપરાય, સૂક્ષ્મ સંપરાય, ઉપશાંતમોહ, ક્ષીણમોહ, સયોગિ, અને અયોગિકેવળિ જો ચૌદ શુશ્લુકાનકો છે. તેનું સ્વરૂપ પહેલા દારમાં વિસ્તારથી કહ્યું છે તેથી અહિં ફેરી તેનું વ્યાખ્યાન કરતા નથી. ૮૩

આ શુશ્લુકાનકોમાં વર્તતા બે જીવો કર્મનો બંધ કરે છે તે કહે છે—

તેરસ વિવંધગા તે અટ્ટવિહં બંધિયવ્યયં કર્મમં ।

મૂલુત્તરમેયં તે સાહિમો તે નિસામેહ ॥૮૪॥

ત્રયોદશ વિવંધકાસ્તે અષ્ટવિધં વ્યવ્યયં કર્મમં ।

મૂલોત્તરમેદં તાનં કથયામઃ તાનં નિશમયત ॥૮૫॥

અર્થ—તેર શુશ્લુકાનકવર્તી તે જીવો મૂળ અને ઉત્તર લેહવાળા બાંધવા ચોગ્ય આઠ પ્રકારના કર્મને બાંધે છે. તે અમે કહીએ છીએ, તેને તમે સાંભળો.

ટીકાતુલ્ય—મિથ્યાદેષ્ટિથી આરંભી સયોગિકેવળિ સુધીના તેર શુશ્લુકાનકમાં વર્તતા જીવો યથાચોગ્ય રીતે પ્રતિસમય આઠ સાત છ કે જોકે કર્મને બાંધે છે. અયોગિકેવળિ ભગવાન હેતુનો અભાવ હોવાથી જોકે પણ કર્મનો બંધ કરતા નથી.

બાંધવા ચોગ્ય વસ્તુ વિના કોઈ પણ રીતે બંધક હોતા નથી, માટે બાંધવા ચોગ્ય વસ્તુ કહે છે—

બાંધવા ચોગ્ય જેનું સ્વરૂપ ત્રીજા દારમાં 'કહેશે તે મૂળ અને ઉત્તર લેહવાળા કર્મો છે. તેમાં મૂળ લેહે કર્મ આઠ પ્રકારે છે, અને ઉત્તર લેહે જોકેસો અઠાવન પ્રકારે છે, તે મૂળ અને ઉત્તર લેહોને અમે વિસ્તારપૂર્વક કહીએ છીએ, સાવધાન થઈને સાંભળો. ૮૪

આ પ્રમાણે બંધક નામનું બીજું દાર પૂર્ણ થયું.

બીજું દાર સમાપ્ત.

દ્વિતીયદ્વાર સારસંગ્રહ

પ્રથમદ્વારમાં બતાવેલ પર્થોક્ત સૂક્ષ્મ કોકેન્દ્રિય વગેરે ચીદે પ્રકારના છવો કર્મના બાંધનારા છે, તેમાં પર્થોક્ત સંક્ષિપ્ત-પંચેન્દ્રિય રૂપ જે ચીદગો લેઈ છે તે મિથ્યાત્વાદિ શુષ્કસ્થાન-કેના લેઈથી ચીદ પ્રકારે છે. તે સર્વ કિંમતિ અને સત્પદ્ધતિ એમ સુખ્યપદ્ધતિ એ પ્રકારના કારણથી બાંધવા ગોચર છે.

કિલ્લાવાળા નગરમાં પ્રવેશ કરવા માટે બે દ્વાર જ ન હોય તો તેમાં કેમ રહી જ ન શકે અને એક બે બાવત જેમ અધિક દ્વારો હોય તેમ તે નગરમાં આસાનીથી પ્રવેશાદિ કરી શકાય, એ જ રીતે શાસ્ત્રરૂપી મહાનગરમાં પ્રવેશ કરવા માટે ભિન્ન ભિન્ન રીતે પ્રશ્નો કરી ઉત્તરો મેળવવા રૂપ દ્વારો હોય તો અતિ કઠિન શાસ્ત્રોમાં પણ સુખપૂર્વક પ્રવેશ કરી શકાય અર્થાત્ તેનો બોધ સહેલાઈથી થઈ શકે.

કિમ્ ? આદિ પ્રશ્નોદ્વારા જે ઉત્તરો મેળવવા તે કિંમતિ દ્વાર કહેવાય છે તે છ છે.

સત્પદ્ધ પ્રરૂપણા આદિનો જે વિચાર કરવો તે સત્પદ્ધપ્રરૂપણાદિ દ્વાર. તે નવ છે. આને અનુચોગદ્વારો પણ કહેવામાં આવે છે.

- કિંમતિ છ દ્વારો -

(૧) છવ શુ' છે ? ઔપશ્યિકાદિ બાવોથી યુક્ત દ્રવ્ય તે છવ છે.

ઔપશ્યિકાદિ બાવો પાંચ છે. તેમાં ઔદયિક અને ચારિત્ર્યુપશ્યિક બાવ અન્ય દ્રવ્યમાં પણ હોય છે, ક્ષાયિકબાવ ઉપશ્યમપૂર્વક જ હોય છે. ક્ષાયોપશ્યિક બાવ ઔપશ્યિકથી અત્યંત ભિન્ન નથી માટે ગ્રામમાં સુખ્યત્વે અન્યબાવો ગ્રહણ ન કરતાં ઔપશ્યિક બાવને ગ્રહણ કરેલ છે.

(૨) છવ કેના સ્વામી છે ? છવ નિશ્ચયનયથી પોતાના સ્વરૂપનો જ સ્વામી છે. કારણ કે સ્વામી-સેવક આદિ સંસારી બાવ કર્મોપાધિજન્ય હોવાથી વાસ્તવિક નથી.

(૩) છવ કેણે બનાવેલ છે ? અનાદિકાળથી હોવાથી છવ કોઈએ બનાવેલ નથી.

(૪) છવ કયાં રહે છે ? લોકમાં અથવા શરીરમાં, શરીરની અપેક્ષાએ દેવો અને નારદો વૈકિંય, તેજસ અને કાર્મણ્ય એ ત્રણ શરીરમાં, લઘિધર્મપન્ન પર્થોક્ત બાહર વાસુકાય અને પર્થોક્ત સંક્ષિપ્ત-તિર્થંચો ઔદારિક સહિત ચારમાં, મનુષ્યો આહારક સહિત પાંચે શરીરમાં

અને શેષ સર્વ સંસારી જીવો ઔદારિક, તૈજસ, તથા કાર્મણુ જો ત્રણ શરીરમાં રહે છે. જ્યારે સિદ્ધો અશરીરી છે.

(૫) જીવ કેટલા કાળ સુધી રહેવાના છે ? જીવો અનંતકાળ સુધી રહેવાના છે, કદાપિ નાશ પામવાના નથી.

(૬) જીવ કેટલા ભાવોથી રુદ્ધ હોય ? જીવ બે, ત્રણ, ચાર અને પાંચ ભાવોથી રુદ્ધ હોય છે. તેનું વિશેષ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે-

(૧) ઔપશમિક, (૨) ક્ષાયિક, (૩) ક્ષયોપશમિક, (૪) ઔદયિક અને (૫) પારિણમિક આ પાંચ ભાવો છે, બે ત્રણ આદિ ભાવોનું મળવું તે છઠ્ઠો સાન્નિપાતિક ભાવ છે.

(૧) મોહનીયકર્મોનો સર્વથા ઉપશમ થવાથી પ્રગટ થયેલ જીવનો સ્વભાવ તે ઔપશમિક, તેના (૧) ઉપશમ તથા (૨) ઉપશમનિબ્ધન જોમ બે ભેદ છે, (૧) મોહનીય કર્મોનો સર્વથા ઉપશમ થવો તે ઉપશમ, (૨) તેથી ઉત્પન્ન થયેલ જે આત્મસ્વભાવ તે ઉપશમનિબ્ધન, તેના ઉપશમ સમ્યક્ત્વ અને ઉપશમચારિત્ર જોમ બે પ્રકાર છે.

(૨) કર્મોનો સર્વથા ક્ષય થવાથી પ્રગટ થયેલ જે જીવસ્વભાવ તે ક્ષાયિકભાવ. ક્ષય અને ક્ષયનિબ્ધન જોમ બે પ્રકારે છે, (૧) કર્મોનો ક્ષય થવો તે ક્ષય અને (૨) કર્મોના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલ જે સ્વાભાવિક આત્મ સ્વભાવ તે ક્ષયનિબ્ધન, તેના કેવલજ્ઞાન, કેવલકર્મજ્ઞાન, હાનાદિક પાંચ લબ્ધિ, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને યથાખ્યાત ચારિત્ર જોમ નવ પ્રકાર છે.

(૩) ઉદયમાં આવેલ અંશનો ક્ષય અને ઉદયમા નહિ આવેલ કર્મહલિકનો વિપાકોદય અટકાવવો અથવા તેા મંદશક્તિવાળાં કરીને સ્વરૂપે ઉદયમાં લાવવાં તે ક્ષયોપશમિક, તે (૧) ક્ષયોપશમ અને (૨) ક્ષયોપશમનિબ્ધન જોમ બે પ્રકારે છે. (૧) ચાર લાતિકર્મોના ઉદિત અંશનો ક્ષય અને અનુદિત કર્મોંશનો વિપાકોદયની અપેક્ષાજો ઉપશમ અથવા અત્યંત અદ્યપશક્તિવાળાં કર્મવા રૂપ ઉપશમ તે ક્ષયોપશમ, (૨) ચારે લાતિકર્મોના ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થયેલ જે જીવસ્વભાવ તે ક્ષયોપશમનિબ્ધન. તેના મત્યાદિ ચાર જ્ઞાન, અહુ આદિ ત્રણ કર્મજ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન, હાનાદિ પાંચ લબ્ધિ, ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ જોમ અઠાર ભેદ છે.

(૪) કર્મોના ઉદયથી પ્રગટ થયેલ જે જીવસ્વભાવ તે ઔદયિક, તેના પછુ બે ભેદ છે, (૧) ઉદય (૨) ઉદયનિબ્ધન. ત્યાં તે તે કર્મોનો વિપાકથી અનુભવ કરવો અર્થાત વેદવું તે ઉદય અને (૨) કર્મોના ઉદયથી પ્રગટ થયેલ જીવનો જે વૈશ્વાવિક સ્વભાવ તે ઉદયનિબ્ધન. તેના (૧) જીવવિષયક અને (૨) અજીવવિષયક જોમ બે પ્રકાર છે.

(૧) કર્મોના ઉદયથી જીવને જે નરકત્યાદિ પર્યાયની પ્રાપ્તિ અથવા જીવની કોધી, અજ્ઞાની આદિ સંસારી અવસ્થાજો તે જીવવિષયક ઉદયનિબ્ધન, તેના વાસ્તવિક રીતે અસંયમી, કોધી, પુરુષવેદી, ત્રસ, સૂક્ષ્મ આદિ અસંખ્યાત અથવા અનંત ભેદો પછુ કહી શકાય, પરંતુ

શાસ્ત્રોમાં મુખ્યપદ્ધતિ પ્રસિદ્ધ અજ્ઞાન, સંસારી, અસંયમ, છ લેશ્યા, ચાર ગતિ, ચાર કષાય, ત્રણ વેદ અને મિથ્યાત્વ એમ એકવીસ લેહો છે.

(૨) કર્મના ઉદયથી જીવે ગ્રહણ કરેલ ઔદારિકાદિ શરીર પુણ્યલોભાં વર્ણાદિકની પ્રાપ્તિ તથા આહાર આદિની પ્રાપ્તિ તે અજીવવિષયક ઉદયનિબ્ધન.

(૫) પોતાની મૂળ અવસ્થાનો ત્યાગ કર્યાવિના કશુંચિત્ ઉત્તર અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવી તે પારિણામિક ભાવ. તેના (૧) સાદિ અને (૨) અનાદિ એમ બે લેહ છે. (૧) ધી, ગોળ આદિ પદાર્થોની પૂર્વાપર આદિ અવસ્થાઓ તેમજ જીવના ચોગ-ઉપચોગ આદિનું પરાવર્તન તે સાદિપારિણામિક. (૨) જીવત્વ, ભવ્યત્વ, ધર્મસ્તિકાયત્વ આદિ અનાદિ પારિણામિક ભાવ છે. પારિણામિક ભાવના અનેક લેહો કહી શકાય પરંતુ અહિં જીવમાં જ ઘટે એવા જીવત્વ, ભવ્યત્વ અને અભવ્યત્વ એમ ત્રણ જીવના અનાદિ પારિણામિક ભાવના લેહો છે.

આ પાંચ મૂળ ભાવોમાંથી કદાપિ જીવ કોઈપણ એક ભાવ યુક્ત હોતો નથી, પરંતુ બેથી આરંભી પાંચ સુધીના ભાવોથી યુક્ત હોય છે અને તેથી જ ‘બેથી પાંચ સુધીના ભાવોનું મળવું’ તે સાન્નિપાતિક ભાવ કહેવાય છે.

આ સાન્નિપાતિક ભાવના ત્રિસંયોગી હયા, ત્રિસંયોગી હયા, ચતુઃસંયોગી પાંચ અને પંચસંયોગી એક એમ કુલ છઠ્ઠીસ લેહો શાય છે. પશુ તે બધા જ જીવમાં ઘટી શકતા નથી એથી પ્રરુપણામાત્રની દૃષ્ટિએ છઠ્ઠીસ લેહો છે.

સિદ્ધના જીવોમાં ક્ષાયિક અને પારિણામિક એ રૂપ એક ત્રિસંયોગી ભંગ ઘટે છે, કેમકે સિદ્ધોને ક્ષાયિકભાવે જ્ઞાનાદિક અને પારિણામિક ભાવે જીવત્વ હોય છે.

ભવસ્થ કેવલિ-ભગવંતોને ક્ષાયિક ભાવે જ્ઞાનાદિ, ઔદયિક ભાવે મનુષ્યગતિ, શુદ્ધલેશ્યાદિ અને પારિણામિક ભાવે જીવત્વ ભવ્યત્વ હોવાથી ક્ષાયિક, ઔદયિક અને પારિણામિક રૂપ ત્રિસંયોગી ભંગ ઘટે છે.

ઉપશમશ્રેણિમાં રહેલ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વીને પંચસંયોગી ભંગ ઘટે છે. તેઓને ઉપશમ-ભાવે ચારિત્ર, ક્ષાયિકભાવે સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયોપશમિકભાવે મત્યાદિ જ્ઞાન વગેરે, ઔદયિકભાવે મનુષ્યગતિ આદિ પારિણામિકભાવે જીવત્વ, ભવ્યત્વ હોય છે.

એકથી સાત શુદ્ધસ્થાનક સુધી સર્વ સંસારી જીવોને ક્ષાયોપશમિક, ઔદયિક અને પારિણામિક રૂપ ત્રિસંયોગી ભંગ ઘટે છે. ત્યાં ક્ષાયોપશમિક ભાવે ઇન્દ્રિયો તેમજ મતિ-જ્ઞાનાદિ, અથવા મતિજ્ઞાનાદિ, ઔદયિકભાવે નરકાદિ ગતિ, કષાયો વગેરે અને પારિણામિક ભાવે જીવત્વ, તથા ભવ્યત્વ અગર અભવ્યત્વ હોય છે.

ઔપશમિક સમ્યક્ત્વી ચારે ગતિના જીવોને ઉપશમસહિત ચતુઃસંયોગી ભંગ અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી ચતુર્ગતિક જીવોને ક્ષાયિક સહિત ચતુઃસંયોગી ભંગ એમ આ ત્રણ ભંગ ચારે ગતિમાં ઘટતા હોવાથી ગતિ આશ્રયી એકેકના ચાર લેહ થવાથી ૩૪૪=૨ અને પ્રથમના

તથા મલી કુલ ૧૨+૩=૧૫ અને મૂલલેહની અપેક્ષાએ છ સાન્નિપાતિક લેદો જીવોમાં ઘટે છે, શેષ વીશ લેહ ઘટતા નથી.

— સત્પદાદિ દ્વારો —

(૧) સત્પદપ્રરુણા, (૨) દ્રવ્ય પ્રમાણ, (૩) ક્ષેત્ર, (૪) સ્પર્શના, (૫) કાલ, (૬) અંતર, (૭) ભાગ, (૮) ભાવ અને (૯) અદ્યત્વ પ્રરુણા આ સત્પદાદિ નવ દ્વારો અનુયોગ-દ્વારો પણ કહેવાય છે.

(૧) વિદ્યમાન પદોનો જે વિચાર તે સત્પદ પ્રરુણા.

સૂક્ષ્મ પર્થોખ, અપર્થોખ તથા બાહર પર્થોખ, અપર્થોખ એમ ચાર પ્રકારે પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેલકાય, વાયુકાય તેમજ સાધારણ વનસ્પતિકાય એમ વીશ તેમજ બાહર પર્થોખ, અપર્થોખ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય એમ કુલ બાવીસે પ્રકારના જીવો ઉત્પન્ન થયેલા અને ઉત્પન્ન થતા નિરંતર હોય છે.

પર્થોખ, અપર્થોખ, ઘેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, ચક્રિન્દ્રિય, અસંજિ પંચેન્દ્રિય અને પર્થોખ સંજિ પંચેન્દ્રિય આ નવ પ્રકારના જીવો ઉત્પન્ન થયેલા નિરંતર હોય છે. પરંતુ વિવક્ષિત સમયે ઉત્પન્ન થતા ક્યારેક હોય છે અને ક્યારેક નથી પણ હોતા.

પ્રશ્ન—અપર્થોખ વિકલેન્દ્રિય અને અપર્થોખ અસંજિપંચેન્દ્રિય અન્તર્મુહૂર્તના જ આયુ-અવધાળા છે અને તેઓનો ઉત્પત્તિ આશ્રયી વિરહકાળ પણ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે તો તે નિરંતર ઉત્પન્ન થયેલા હોય જ, એમ કેમ કહી શકાય ?

ઉત્તર—વિરહકાળના અંતર્મુહૂર્ત કરતાં તેઓના આયુષ્યનું અંતર્મુહૂર્ત મોટું હોવાથી એમ કહી શકાય છે.

પ્રશ્ન—પરંતુ એમ શી રીતે સમજી શકાય ?

ઉત્તર—અન્ય શ્રેણીમાં આ જીવોને પણ નિત્યરાશિ રૂપે ગણાવ્યા છે માટે વિરહકાળના અંતર્મુહૂર્તથી આયુષ્યનું અંતર્મુહૂર્ત મોટું છે એમ સમજી શકાય છે.

લઙ્ગિ અપર્થોખ સંજિ-પંચેન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થયેલા અને ઉત્પન્ન થતા ક્યારેક હોય છે અને ક્યારેક નથી હોતા, કારણકે એ જીવોનો ઉત્પત્તિ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ બાર મુહૂર્ત પ્રમાણ છે, જ્યારે આયુષ્ય માત્ર અંતર્મુહૂર્તનું છે, માટે સાધિક અગિયાર મુહૂર્ત સુધી કોઈ વખતે ઉત્પન્ન થયેલા ન હોય એમ પણ જાણે છે.

મિથ્યાદષ્ટિ, અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્તચંચત, અપ્રમત્ત સંચત અને સયોગિ-કેવલી આ છ શુણ્યસ્થાનકો અનેક જીવો આશ્રયી સામાન્યથી સર્વ ક્ષેત્રોની અપેક્ષાએ હંમેશાં હોય છે.

શેષ સાસ્વાદનાદિ આઠ શુણ્યસ્થાનકોમાંનું એક પણ શુણ્યસ્થાનક આખાય જગતમાં કોઈ-

વખતે કોઈ પણ જીવોને ન હોય એવું પણ બને છે. કોઈક વખતે આઠમાંથી એક હોય શેષ સાત ન હોય એમ ક્યારેક બે હોય, ત્રણ હોય, ચાર, પાંચ, છ કે સાત હોય અને ક્યારેક આઠે આઠે શુભસ્થાનક પણ હોય છે.

તેમાં પણ જ્યારે એકાદિ શુભસ્થાનકે જ જીવો હોય ત્યારે પણ ત્યાં કોઈ વખત એક જ હોય, કોઈ વખત અનેક હોય, એથી જ્યારે આઠમાંથી જેટલાં શુભસ્થાનક હોય ત્યારે તેટલા શુભસ્થાનકના એક-અનેક જીવ આશ્રયી ભાંગાઓ થાય છે.

તેની રીત આ સુબળ છે—પ્રથમ વિકલ્પવાળાં શુભસ્થાનકો આઠ છે માટે આઠ બિંદુઓ સ્થાપવાં હરેક બિંદુની નીચે એક-અનેકની સંખ્યા રૂપે ૨ નો અંક સ્થાપવો, ત્યાર બાદ જે પદના સંયોગની ભંગ સંખ્યા કાઢવી હોય તેની પૂર્વના પદના સંયોગની ભંગ સંખ્યાને બે બે શુભવા અને તેમાં બે ઉમેરવા, ત્યારબાદ જેની સાથે શુભાકાર કરેલ છે તે સંખ્યા ઉમેરવાથી ધ્વનિયત પદના સંયોગી ભાંગાઓ આવે.

જેમકે—એક સંયોગી ૨ ભાંગા, તેને બેબે શુભતાં $૨ \times ૨ = ૪$ તેમાં ૨ ઉમેરતાં $૪ + ૨ = ૬$ અને બેની સાથે શુભાકાર કરેલ હોવાથી પુનઃ ૨ ઉમેરતાં બે પદના સંયોગી ભાંગા $૬ + ૨ = ૮$ થાય. એ જ રીતે ત્રિસંયોગી ૨૬, ચતુઃસંયોગી ૮૦, પંચસંયોગી ૨૪૨, ૫૬ સંયોગી ૭૨૮, સપ્તસંયોગી ૨૧૮૬ અને અષ્ટસંયોગી ૬૫૬૦ ભાંગા થાય છે.

અથવા એક પદના એક અને અનેક જીવ આશ્રયી જે બે ભાંગા છે તે પ્રત્યેક પદના ભાંગાને ત્રણ શુભા કરી તે બે ઉમેરવાથી પછી પછીના પદની ભંગ સંખ્યા આવે. જેમ—એક પદના બે ભાંગા છે તેને ત્રણ શુભા કરી બે ઉમેરવાથી $૨ \times ૩ = ૬ + ૨ = ૮$ આઠ, તે આઠને ત્રણ શુભા બે ઉમેરવાથી ત્રણ પદના $૮ \times ૩ = ૨૪ + ૨ = ૨૬$ છબીસ. ઇત્યાદિ.

(૨) વિવક્ષિત સ્થાનોમાં જીવ દ્રવ્યની સંખ્યા કેટલી છે? અર્થાત્ કેટલા જીવો છે તેની વિચારણા તે દ્રવ્ય પ્રમાણ પ્રરૂપણ.

પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તથા બાહર એમ બારે પ્રકારના સાધારણ જીવો અનંત લોકાકાશના પ્રદેશશિષ્ પ્રમાણ છે, છતાં તેમાં પર્યાપ્ત બાહર સર્જથી અલગ, તેથી અપર્યાપ્ત બાહર અસંખ્યાતશુભા. તે થકી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અસંખ્યાતશુભા અને તેનાથી પણ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ સંખ્યાતશુભા છે.

ધનીકૃત લોકના એક પ્રતરના અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશ પ્રમાણ જેટલા ખડો થાય તેટલા પર્યાપ્ત બાહર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય જીવો છે.

પર્યાપ્ત બાહર પૃથ્વીકાય તથા પર્યાપ્ત બાહર અપ્કાયનું પ્રમાણ પણ તેટલું જ છે પરંતુ એક એકથી અનુક્રમે અસંખ્યાતશુભા છે.

અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગના અસંખ્યાત લેઈ હોવાથી તેમ માનવામાં કંઈ વિરોધ નથી.

આવલિકાના સમયપ્રમાણ સંખ્યાનો વર્ગ કરી તેને કંઈક ન્યૂન આવલિકાના સમય પ્રમાણ સંખ્યા સાથે શુભતાં જેટલી સંખ્યા આવે તેટલા પર્યાપ્ત બાહર તેલિકાય જીવો છે.

ઘનીકૃતલોકના સંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રતરના પ્રદેશરાશિ પ્રમાણુ પર્થોપ્ત બાહર વાયુકાય જીવે છે.

પૃથ્વીકાયાદિ આ ચારેના શેષ ત્રણ ત્રણ પ્રકારના જીવલેહો અને અપર્થોપ્ત બાહર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય જીવે અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણુ=અસંખ્યાતા છે.

તેમાં પણ વિશેષથી વિચારીએ તો પૂર્વે કહેલ પ્રમાણવાળા હોવાથી પર્થોપ્ત બાહર પૃથ્વીકાય પોતાના શેષ ત્રણ લેહોની અપેક્ષાએ અદ્ય તે થકી અપર્થોપ્ત બાહર પૃથ્વીકાય અસંખ્યાત-શુષ્ક, તે થકી અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતશુષ્ક અને તેનાથી પર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય સંખ્યાતશુષ્ક છે. એજ રીતે અપકાય, તેલકાય, વાયુકાય તથા પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયમાં પણ સમજી લેવું.

અંશુલના સંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશોવડે ભાગતાં ઘનીકૃત લોકના એક પ્રતરના જેટલા ખંડો થાય તેટલા પર્થોપ્ત બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય અને અસંજિ-પંચેન્દ્રિય એ પ્રત્યેક જીવે છે. છતાં અંશુલનો સંખ્યાતમો ભાગ સંખ્યાત લેહવાળો હોવાથી તેઓનું પરસ્પર અદ્યબદ્ધત્વ આ પ્રમાણે છે-

પર્થોપ્ત ચઉરિન્દ્રિય સર્વથી અદ્ય, તેથકી પર્થોપ્ત અસંજિપંચેન્દ્રિય વિશેષાધિક, તેથકી પર્થોપ્ત બેઈન્દ્રિય વિશેષાધિક અને તે થકી પર્થોપ્ત તેઈન્દ્રિય વિશેષાધિક છે.

અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશરાશિવડે ઘનીકૃત લોકના એક પ્રતરને ભાગતાં જેટલા ખંડો થાય તેટલા અપર્થોપ્ત વિકલેન્દ્રિય અને અપર્થોપ્ત અસંજિ-પંચેન્દ્રિય જીવે છે, છતાં અપર્થોપ્ત અસંજિ પંચેન્દ્રિયથી અપર્થોપ્ત ચઉરિન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય અને બેઈન્દ્રિય જીવે અનુક્રમે વિશેષાધિક છે.

અંશુલમાત્ર સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશોની સંખ્યાને પોતાના વર્ગમૂળ સાથે શુષ્કતાં જે અસંખ્યાત સંખ્યા આવે તે અસંખ્યાતી શ્રેણિઓના કુલ જેટલા આકાશ પ્રદેશો છે તેટલા પ્રથમ નરકના નારકો છે.

બીજીથી સાતમી સુધીના દરેક નરકના નારકો એક સમ રબળુ પ્રમાણુ શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશો છે તેટલા હોય છે. પરંતુ બીજીથી પછી પછીની નરકમાં શ્રેણિનો અસંખ્યાતમો ભાગ અસંખ્યશુષ્ક હીન સમજવો. કારણ કે-અત્યંત ઉત્કટે પાપ કરનારા કૂરકર્મી સાતમી નરકમાં જાય છે અને તેવા જીવો થોડા જ હોય છે, માટે સાતમી નરકમા જીવે સર્વથી થોડા છે. તેનાથી હીન હીન પાપ કરનારા અનુક્રમે છઠ્ઠી આદિ નરકમાં જાય છે અને તેવા જીવોની સંખ્યા અસંખ્યાતશુષ્ક કહી છે-માટે સાતમીથી પ્રથમ નરક સુધીના જીવો અનુક્રમે એકેકથી અસંખ્યાતશુષ્ક છે.

અત્યંત કૂરકર્મી પાપી જીવો કૃષ્ણપાણિક કહેવાય છે, તેઓનો દેશોનાર્ધપુદ્ગલપરાવર્તનથી અધિક સંસાર બાકી હોય છે. તેવા જીવો ઘણા છે અને તેઓ તથાસ્વભાવે જ ગમે તે ગતિમાં દક્ષિણદિશામાં વધારે ઉત્પન્ન થાય છે. અને જેઓને દેશોનાર્ધપુદ્ગલપરાવર્તન

અગર તેથી ન્યૂન સંસાર શેષ હોય તે છોડે શુદ્ધપાત્રિક કહેવાય છે. તેવા છોડે થોડા જ હોય છે અને તે છોડે તથાસ્વભાવે જ કોઈપણ ગતિમાં પ્રાયઃ પૂર્વ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાં જ ઉત્પન્ન થાય છે માટે દરેક નરકમાં આ ત્રણે દિશાના નારકો કરતાં એક દક્ષિણ-દિશાના નારકો અસંખ્યાતશુભ હોય છે.

અંશુલપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ આકાશપ્રદેશોના પહેલા અને બીજા વર્ગમૂળનો શુભા-કાર કરતાં જે સંખ્યા આવે તે અસંખ્ય સંખ્યા પ્રમાણ સાતરાજની શ્રેણિઓના જેટલા આકાશપ્રદેશો છે તેટલા કુલ ભવનપતિ દેવો છે, વળી અસુરકુમારાદિ દશે નિકાયના દેવો પણ તેટલા જ છે. પરંતુ તે કુલ ભવનપતિઓની સંખ્યાથી સંખ્યાતશુભ હીન છે.

ધનીકૃતલોકના એક પ્રતરના સંખ્યાત શેષન સૂચિશ્રેણિ પ્રમાણ જેટલા ખંડો થાય તેટલા સર્વ વ્યંતરો અને વ્યંતરના એકેક નિકાયના દેવો છે પરંતુ સર્વ વ્યંતરો કરતાં તે સંખ્યા-તશુભ હીન છે.

ધનીકૃતલોકના એક પ્રતરના બસો છાપન અંશુલ સૂચિશ્રેણિ પ્રમાણ જેટલા ખંડો થાય તેટલા કુલ ભવોતિષ દેવો છે.

દરેક નિકાયમાં દેવો કરતાં દેવીઓ ભત્રીશયુષ્ણી અને ભત્રીશ અધિક છે.

અંશુલપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ આકાશપ્રદેશોના બીજા અને ત્રીજા વર્ગ મૂળનો શુભા-કાર કરવાથી જે અસંખ્યાત સંખ્યા આવે તે અસંખ્ય સંખ્યા પ્રમાણ સાતરાજની સૂચિ શ્રેણિઓના આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ પહેલા-બીજા દેવલોકના દેવો છે. ત્યાં બીજા દેવલોકના દેવોથી પહેલા દેવલોકના દેવો સંખ્યાતશુભ છે.

સનકુમારથી સહસ્રાર સુધીના દરેક કલ્પના દેવો સાતરાજની એક શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગે રહેલ આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ અસંખ્ય છે. પણ ત્રીજાથી ઉપર ઉપરના કલ્પમાં દેવો અનુ-ચે અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે.

આનતકલ્પથી અનુત્તર સુધીના દરેક દેવો ક્ષેત્ર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ અસંખ્ય આકાશપ્રદેશ પ્રમાણ છે અને ઉપર-ઉપરના અનુક્રમે સંખ્યાતશુભ હીન-હીન છે, પરંતુ સર્વોચ્ચ સહસ્રવિમાનમાં સંખ્યાતા જ હોય છે.

ઉપર-ઉપરના કલ્પોમાં વિમાનોની સંખ્યા ન્યૂન ન્યૂન હોવાથી અને અધિકાધિક દાના-દેકે યુધ્ધ કરનારા છોડે જગતમાં અદ્ય હોવાથી અને તેવા છોડે ઉત્તરોત્તર ઉપર-ઉપરના દેવોમાં ઉત્પન્ન થતા હોવાથી ઉપર-ઉપરના દેવો હીન-હીન હોય છે.

અંશુલપ્રમાણ સૂચિશ્રેણિમાં રહેલ પ્રદેશશિના પ્રથમ વર્ગમૂળના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જે સંખ્યા આવે તે સંખ્યા પ્રમાણ અસંખ્યાત સાતરાજની શ્રેણિઓના જેટલા આકાશપ્રદેશો છે તેટલા વૈકિયલગ્નિસંપન્ન પર્યાપ્ત સંસિ-પચેન્દ્રિય તિથ્યંચો છે.

ગર્ભ અને સંમૂર્ત્તિ એમ મનુષ્યો બે પ્રકારે છે. બીજી પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના

ભેદથી ગર્ભજ મનુષ્ય બે પ્રકારે છે. ત્યાં અપર્યાપ્ત ગર્ભજ અને અપર્યાપ્ત સંમૂર્ણિત મનુષ્યો ક્યારેક જગતમાં હોય છે અને ક્યારેક નથી પણ હોતા. તેથી તે બંને પ્રકારના મનુષ્યો જ્યારે ન હોય ત્યારે પણ જઘન્યથી પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્યો પાંચમા અને છઠ્ઠા વર્ગોનાં શુણ્ઠકાર કરવાથી જે સંખ્યા આવે તેટલા અર્થોત્ ૨૯ અંક પ્રમાણ છે. અથવા ત્રીજા યમલપદથી ઉપરની અને ચોથા યમલપદની નીચેની સંખ્યા પ્રમાણે છે, અથવા એકની સંખ્યાને જાનુકરમે જાનુવાર દ્વિશુષ્ણ દ્વિશુષ્ણ કરતાં જે સંખ્યા આવે તેટલા છે, એટલે કે મનુષ્યોની ૨૬ અંકની જે જઘન્ય સંખ્યા છે તેને જાનુવાર અર્ધી અર્ધી કરતાં એકની સંખ્યા આવે.

વિવક્ષિત સંખ્યાને તેજ સંખ્યા સાથે શુણ્ઠતાં જે સંખ્યા આવે તે વર્ગ કહેવાય છે, એકને એકે શુણ્ઠતાં એક જ આવે માટે તેને વર્ગ કહેવાય નહિ, બેને બેએ શુણ્ઠતાં ચાર થાય માટે ચાર એ પ્રથમ વર્ગ કહેવાય.

બે બે વર્ગની સંખ્યાને એક યમલપદ કહેવાય છે. તેથી છ વર્ગની સંખ્યા ત્રણ યમલપદવાળી અને આઠ વર્ગની સંખ્યા ચાર યમલપદવાળી કહેવાય, પણ અહિં છઠ્ઠા વર્ગનો પાંચમા વર્ગ સાથે શુણ્ઠકાર કરેલ હોવાથી ત્રણ યમલપદ ઉપરની સંખ્યા કહી છે.

જે વર્ગોને જે વર્ગ સાથે શુણ્ઠકાર કરીએ અને તેથી જે સંખ્યા આવે તેમાં તે બંને વર્ગના છેદનકો આવે છે, છઠ્ઠા વર્ગમાં ૬૪, અને પાંચમા વર્ગમાં ૩૨ છેદનકો હોવાથી કુલ ૯૬ છેદનક પ્રમાણ આ સંખ્યા કહેવાય છે. છેદનક એટલે વિવક્ષિત સંખ્યાને અર્ધી અર્ધી કરવી તે.

ઉપર જણાવેલ ત્રણે પ્રકારના મનુષ્યો જગતમાં જ્યારે વધારેમાં વધારે હોય ત્યારે કાળથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીના સમયો પ્રમાણ અને શ્વેતથી અંશુલમાત સ્ત્રિચ્છેદિમાં રહેલ પ્રદેશરાશિના પહેલા અને ત્રીજા વર્ગમૂળનો શુણ્ઠકાર કરતાં જેટલા પ્રદેશો આવે તેટલા તેટલા પ્રદેશ પ્રમાણ સાત રાજની એક શ્રેણિના જેટલા ખંડ થાય તેથી એક મનુષ્ય જોઈ છે.

મિથ્યાદષ્ટિઓ અનંત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે. સાસ્વાહનાદિ ચાર શુણ્ઠસ્થાનકવાળાં જીવો પ્રત્યેક શ્વેતપદ્યોષમના અસંખ્યાતમા લાગમાં રહેલ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ. અસંખ્યાતાં છે, તેમાં સાસ્વાહન અને મિશ્રશુણ્ઠસ્થાનકે કોઈ વખત જીવો નથી પણ હોતા, જ્યારે હોય છે ત્યારે જઘન્યથી એક, બે યાવત્ ઉત્કૃષ્ઠથી કહેલ સંખ્યા પ્રમાણ હોય છે.

ચોથા, પાંચમા શુણ્ઠસ્થાનકવાળાં જીવો કાયમ હોય છે. વળી જઘન્યથી તેમજ ઉત્કૃષ્ઠથી પણ કહેલ સંખ્યા પ્રમાણ જ હોય છે. છતાં જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ઠ અસંખ્ય શુણ્ઠ છે.

અહિં સામાન્યથી ચારેતુ પ્રમાણ સમાન બતાવેલ હોવા છતાં જ્યારે દરેક શુણ્ઠસ્થાનકે ઉત્કૃષ્ઠજીવો જીવો હોય ત્યારે પાંચમા શુણ્ઠસ્થાનકવાળાં ચોડા અને તેથી બીજા, ત્રીજા તથા ચોથા શુણ્ઠસ્થાનકવાળાં જીવો અનુક્રમે અસંખ્યાતશુણ્ઠ હોય છે.

પ્રમત્તસંયત જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ઠથી બે હબ્દરથી નવહબ્દર કોઠ અને અપ્રમત્તસંયતો તેથી ઘણી જ જોઈ સંખ્યામાં હોય છે.

ઉપશમશ્રેણિ સંબંધી આઠ નવ, દશ એ ત્રણ તેમજ ઉપશાન્તચોહ આ ચારમાં કોઈ પણ શુભસ્થાનકે એક સમયમાં એક સાથે પ્રવેશ કરનાર જીવો વધુમાં વધુ યોગ્ય અને આગળ-પાછળ પ્રવેશ કરેલ ઉપશમશ્રેણિમાં વર્તનાર કુલ જીવો સંખ્યાતા હોય છે.

પ્રશ્ન :- અંતર્યુદ્ધર્તમાં અસંખ્યાતા સમયે થાય છે, તો અંતર્યુદ્ધર્તના કાળ પ્રમાણે ઉપશમશ્રેણિમાં પ્રતિ સમયે એકેક જીવ પ્રવેશ કરે તો પણ અસંખ્યાતા જીવો હોઈ શકે તો અહિં સંખ્યાતા જ કેમ કહ્યા ?

ઉત્તર :- ઉપશમશ્રેણિમાં પ્રતિસમયે જીવો પ્રવેશ કરતા નથી, કોઈ કોઈ સમયે જ પ્રવેશ કરે છે માટે સંખ્યાતા જ જીવો હોય

પ્રશ્ન :- પ્રતિસમયે પ્રવેશ કરતા નથી પણ કોઈ કોઈ સમયે જ કરે છે એ કેમ બાંધી શક્ય ?

ઉત્તર :- પર્વાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્યો જ સંખ્યાતા છે વળી તેમાં સંયતો તો ક્રોટિસહસ્ર-પૃથક્ત જ હોય છે અને તે કંઈ બધા ઉપશમશ્રેણિ કરતા નથી. માટે જ પ્રતિસમયે પ્રવેશ કરતા નથી એમ સમજાય છે. આગળ ક્ષપકશ્રેણિમાં પણ આ પ્રમાણે જ સમજવું.

ક્ષપકશ્રેણિગત આઠ, નવ, દશ તથા ક્ષીણચોહ અને અયોગી આ પાંચમાંથી કોઈપણ એક શુભસ્થાનકે એક સમયે પ્રવેશ કરનારા જીવો એકથી માંડી એકસો આઠ સુધી હોય છે અને આગળ-પાછળ પ્રવેશ કરેલ સંપૂર્ણ ક્ષપકશ્રેણિમાં અને અયોગિ-શુભસ્થાનકે વિવક્ષિત સમયે સંખ્યાતા જ હોય છે.

સયોગિ-કેવલી જલ-યથી બે કોહ અને ઉત્કૃષ્ટથી નવકોહ હોય છે.

(૩) જેટલી જગ્યાને વ્યાપ્ત કરી બે જીવો રહ્યા હોય તેટલી જગ્યા તે જીવોનું ક્ષેત્ર કહેવાય.

સર્વ અપર્વાપ્ત અને પર્વાપ્ત પૃથ્વીકાય વગેરે પાંચ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયો સંપૂર્ણ લોકમાં અને અપર્વાપ્ત-પર્વાપ્ત બાહર વાયુકાય ચેતુર્વર્ણતાના મધ્યભાગ જેવા અત્યંત ગીચ અવયવ-વાળા લોકના અસંખ્યાતામાં ભાગને છોડી લોકના અસંખ્યાતા ભાગોમાં તેમજ બાકી રહેલ અપર્વાપ્ત-પર્વાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિય વગેરે બારે પ્રકારના જીવો લોકના અસુક નિયતસ્થાને જ હોવાથી લોકના અસંખ્યાતામાં ભાગમાં છે.

અહિં ગાથામાં માત્ર સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયો સર્વ લોકમાં છે એમ ન કહેતાં અપર્વાપ્ત સૂક્ષ્મ અને અપિ શબ્દથી પર્વાપ્ત સૂક્ષ્મ અહણ કરેલ છે, તેનું કારણ પર્વાપ્ત સૂક્ષ્મ જીવોની અયોગી અને અપર્વાપ્ત સૂક્ષ્મ સંખ્યાતાગુણ હીન હોવા છતાં સંપૂર્ણ લોકમાં રહેલ છે તે અર્થ જણાવવા માટે છે.

મિથ્યાદષ્ટિઓ સંપૂર્ણ લોકમાં, કેવલિ-સમુદ્ધવાતમાં ચોથા સમયે સયોગિ-કેવલીઓ સંપૂર્ણલોકમાં અને સારવાહનાદિ શેષ બાર શુભસ્થાનકવાળા જીવો લોકના અસંખ્યાતામાં

ભાગમાં છે, કારણકે મિશ્ર વગેરે અગિયાર શુભસ્થાનકો સંસિમાં જ હોય છે અને સાસ્વાદન શુભસ્થાનક અપયોગ્ય બાહર કેટલાક એકેન્દ્રિય વગેરેને પણ હોય છે છતાં તે જીવો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જ હોવાથી સાસ્વાદનાદિ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જ છે.

આદિ કેવલિ-સમુદ્ધાતમાં ચોથા સમયે સયોગી કેવલિઓ સંપૂર્ણ લોકવ્યાપી હોય છે એમ કહ્યું, તેથી સમુદ્ધાતના પ્રસંગથી તેણે સ્વરૂપ કહે છે.

વેદનાદિ સાથે તન્મય થવા પૂર્વક કાલાન્તરે ભોગવવા યોગ્ય ઘણાં કર્મોને ઉદયાર્ણવકામાં લાવી ક્ષય કરવો તે સમુદ્ધાત, તે (૧) વેદના, (૨) કષાય, (૩) મારણ, (૪) વૈકલ્ય, (૫) તેજસ, (૬) આહારક અને (૭) કેવલિ એમ સાત પ્રકાર છે.

(૧) જેમાં વેદનાથી વ્યાકૂળ થયેલ જીવ પોતાના કેટલાક આત્મપ્રદેશોને શરીર બહાર કાઢી વદન, ઉદર વગેરેના પોલાણ ભાગોને અને રુદ્ધ આદિના આંતરણોને પૂરી લંબાઈ-પહોળાઈથી સ્વશરીર પ્રમાણ ક્ષેત્રને વ્યાપ્ત કરી અંતર્મુદ્ગર્તકાળમાં કાલાન્તરે ભોગવવા યોગ્ય ઘણાં અસાતવેદનીય કર્મપુદ્ગલોનો નાશ કરે તે વેદના સમુદ્ધાત.

(૨) એજ રીતે જેમાં ઘણાં આંતર મોહનીય કર્મોનાં પુદ્ગલોનો ક્ષય કરે તે કષાય સમુદ્ધાત.

(૩) જેમાં અંતર્મુદ્ગર્ત આસુ શેષ રહે છે તે શરીરમાંથી પોતાના આત્મપ્રદેશોને બહાર કાઢી બહાઈ-પહોળાઈથી સ્વ-શરીર પ્રમાણ અને લંબાઈથી ઉત્પત્તિક્ષેત્ર સુધી તેનો ફંદ બનાવી અંતર્મુદ્ગર્તકાળમાં આયુષ્યકર્મોનાં ઘણાં પુદ્ગલોનો નાશ કરે તે-મારણ સમુદ્ધાત.

(૪) જેમાં વૈકલ્યશરીરના પ્રારંભકાળે પોતાના કેટલાક આત્મપ્રદેશોને શરીરમાંથી બહાર કાઢી બહાઈ-પહોળાઈથી સ્વશરીર પ્રમાણ અને લંબાઈથી સંખ્યાત યોજન પ્રમાણ જીવપ્રદેશોનો ફંદ બનાવી પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલ વૈકલ્ય શરીરનામકર્મોનાં ઘણાં કર્મપુદ્ગલોનો નાશ કરે તે-વૈકલ્ય સમુદ્ધાત.

(૫) તે જ પ્રમાણે જેમાં નિશ્ચલ અને અનુચલ હેતુથી અનુકરે તેજોલેશ્યા અને શીતલેશ્યા સુકવા માટે પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલ ઘણાં તેજસ નામકર્મોનાં પુદ્ગલોનો ક્ષય કરે તે-તેજસ સમુદ્ધાત.

(૬) એજ પ્રમાણે જેમાં આહારકના પ્રારંભકાળે પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલ આહારક શરીર નામકર્મોનાં ઘણાં પુદ્ગલોનો ક્ષય કરે તે-આહારક સમુદ્ધાત.

(૭) આયુષ્ય કરતાં અધિક હોય તેવાં વેદનીયાદિ કર્મોને આયુષ્યની સમાન કરવા માટે અંતર્મુદ્ગર્ત આયુષ્ય બાકી રહે છે તે સયોગી કેવલિ ભગવંત જે સમુદ્ધાત કરે તે કેવલિ સમુદ્ધાત.

કેવલિ સમુદ્ધાતનો કાળ આઠ સમયનો છે. એજ છબ્બે સમુદ્ધાતનો પ્રત્યેકનો કાળ અંતર્મુદ્ગર્ત છે.

પ્રથમના ત્રણ સમુદ્ધાતો ઉપયોગ વિના અને શેષ ચાર સમુદ્ધાતો ઉપયોગ પૂર્વક થાય છે.

મનુષ્યોમાં સાત, દેવોમાં તથા વૈકિંચ અને તેભેદેશ્યાલબ્ધિસંપન્ન સંનિ-પત્યેન્દ્રિય તિર્થ્યોને પહેલા પાંચ, વૈકિંચલબ્ધિ સંપન્ન વાચુકાય તથા નારકમાં પહેલા ચાર અને શેષ તિર્થ્યોમાં પ્રથમના ત્રણ સમુદ્ધાત હોય છે.

(૪) છવ જેટલા શેઝનો સ્પર્શ કરે તે સ્પર્શના.

સ્વર્ અપર્યાપ્ત તથા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયછવો સંપૂર્ણ લોકમાં રહેલ હોવાથી તેઓને સ્વાભાવિક ઔદરાજની સ્પર્શના હોય છે.

શેષ ચાર પ્રકારના છવો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જ રહેલ હોવાથી તેઓને મરણ સમુદ્ધાતવડે અને તેમાંના કેટલાક છવોને પરભવમાં જતાં જંબુશ્રેણિવડે પણ ઔદરાજ રૂપ સંપૂર્ણ જગતની સ્પર્શના હોય છે.

મિશ્રદાંદિષ્ટોને તેમજ દેવલિ સમુદ્ધાતમાં યોદ્યા સમયે સ્યોગિકેવલિઓને ઔદરાજની, મિશ્રદાંદિષ્ટ તથા અવિરતિ સમ્યગ્દાંદિષ્ટને આઠ રાજની, સારવાદન સમ્યગ્દાંદિષ્ટને ચાર રાજની, દેશવિરતિને છ રાજની, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, ઉપશમશ્રેણિ-અતર્ગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ તથા ઉપશાન્ત ચોક્ક તેમજ અયોગિકેવલિ શુભસ્થાનકવાળાઓને સાત રાજની સ્પર્શના હોય છે. સ્પષ્ટશ્રેણિગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ તથા ક્ષીણચોક્ક શુભસ્થાનકવાળાઓને એક રાજના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્પર્શના હોય છે.

મિશ્રદાંદિષ્ટ અથવા અવિરતિ સમ્યગ્દાંદિ સહસાર કલ્પવાસી કોઈપણ દેવ અવધિજ્ઞાનથી ભણીને પૂર્વભવના સ્નેહથી યા વૈરથી ત્રીજી નરક સુધી જાય ત્યારે સાતરાજની સ્પર્શના થાય અને તે જ સમયે પૂર્વના સ્નેહથી ભવનપતિથી સહસાર સુધીના ઉપરોક્ત શુભસ્થાનકે વર્તતા કોઈ દેવને અમ્યુતદેવ પોતાના દેવલોકમાં લઈ જાય ત્યારે ઉપર એક રાજ વધે માટે કુલ આઠ રાજની સ્પર્શના થાય. અથવા અમ્યુત દેવલોકનો દેવ ભવનપતિને આરમા દેવલોકમાં લઈ જાય ત્યારે છ રાજની અને તે જ સમયે અન્ય કોઈ સહસારનો દેવ ત્રીજી નરકમાં જાય ત્યારે નીચે જે રાજ અધિક થાય એમ આઠ રાજની સ્પર્શના થાય.

અવિરતિ સમ્યગ્દાંદિ પોતાનું શુભસ્થાનક લઈ નીચે નરકમાં જતા ન હોવાથી મરણની અપેક્ષાએ તિવર્ણલોકમાંથી અનુત્તરવિમાનમાં જતાં અથવા ત્યાંથી મનુષ્યમાં આવતાં સાત-રાજની જ સ્પર્શના થાય છે.

કર્મજંથના મતે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ સહિત છવ ત્રીજી નરકપૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય છે માટે તિવર્ણલોકમાંથી ત્રીજી નરકમાં જતાં અગર ત્યાંથી તિવર્ણલોકમાં આવતાં જે રાજ અને મનુષ્યમાંથી અનુત્તરમાં જતાં-આવતાં સાતરાજ એમ મતાન્તરે કુલ નવરાજની સ્પર્શના હોય છે.

ભગવતીજી આદિ સૂત્રના અભિપ્રાયે ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ સહિત જીવ છૂટી નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તિર્છલોકમાંથી છૂટી નરકમાં જતાં અગર ત્યાંથી આવતા પાંચ રાજ અને તિર્છલોકમાંથી અનુત્તરવિમાનમાં જતાં અગર આવતાં સાત રાજ એમ અવિરતિ સમ્યગ્દેષ્ટિને બાર રાજની પશ્ચ સ્પર્શના થટે છે.

છૂટી નરકમાંથી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક લઈને તિર્છલોકમાં મનુષ્ય કે તિર્થંચપણે ઉત્પન્ન થતાં પાંચ રાજ અને તે જ સમયે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે રહેલ કૌર્ષ પણ જીવ ઉર્ધ્વલોકના અતિ નિષ્ક્રુદ્ધોમાં ઉત્પન્ન થાય તેથી સાત રાજ એમ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકવાળાઓને બાર રાજની સ્પર્શના હોય છે. ઘણું કરીને સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક લઈ જીવો ઉપર જ બાય છે પરંતુ નીચે જતા નથી માટે બાર રાજથી અધિક સ્પર્શના થતી નથી.

ઉપશમશ્રેણિગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ ગુણસ્થાનકવાળા તેમજ ઉપશાંતમોહ અપ્રમત્ત તથા અપ્રમત્તાભિમુખ પ્રમત્તને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતવડે અથવા મૃત્યુસમયે ઇલિકાગતિએ જનુ-શ્રેણિવડે સર્વોર્થસિદ્ધ વિમાનમાં જતાં સાતરાજની સ્પર્શના હોય છે.

મરણસમયે કંડુકગતિ અને ઇલિકાગતિ એમ બે પ્રકારે ગતિ હોય છે. તેમાં જનુ-શ્રેણિમાં ઇલિકાગતિ જ હોય છે.

દેશવિરતિ મનુષ્યને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતવડે અથવા મરણાન્ત સમયે જનુશ્રેણિવડે આરમા દેવલોકે જતાં છ રાજની સ્પર્શના હોય છે.

(૫) કાળ ત્રણ પ્રકારે (૧) એક ભવનું આયુષ્ય તે ભવસ્થિતિકાળ (૨) મરીને વારંવાર પૃથ્વીકાયાદિ વિવક્ષિત તેની તે જ કાયમાં ઉત્પન્ન થતાં બે કાળ યાચ તે કાયસ્થિતિકાળ, અને (૩) કૌર્ષપણ વિવક્ષિત ગુણસ્થાને એક જીવ બેટલો સમય રહે તે ગુણસ્થાનક કાળ.

(૧) સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ સાતે અપર્યાપ્ત તેમજ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય એ આઠ પ્રકારના જીવોનો જનન્ય તેમજ ઉત્કૃષ્ટ એ બન્ને પ્રકારે ભવસ્થિતિકાળ અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. પરંતુ જનન્ય કાળ કરતાં ઉત્કૃષ્ટકાળ વધુ સમજવો.

પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિય વગેરે શેષ છ પ્રકારના જીવોનો જનન્ય ભવસ્થિતિકાળ અંતર્મુહૂર્ત છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પર્યાપ્ત બાહર પૃથ્વીકાયનો બાવીસ હજાર વર્ષ, અપ્રકાયનો સાત હજાર વર્ષ, તેડકાયનો ત્રણ અહોરાત્ર, વાયુકાયનો ત્રણ હજાર વર્ષ, પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનો દશ હજાર વર્ષ અને સાધારણ વનસ્પતિકાયનો અંતર્મુહૂર્ત તથા સામાન્યથી પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયનો પૃથ્વીકાયની અપેક્ષાએ બાવીસ હજાર વર્ષ ભવસ્થિતિકાળ છે.

પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયનો બાર વર્ષ, તેકેન્દ્રિયનો ઝોગણપચાશ દિવસ, ચક્રિરિન્દ્રિયનો છ માસ, પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય સ્વલ્પચરનો ચોરાશી હજાર વર્ષ, ખેચરનો જોતેર હજાર વર્ષ, ઉરપરિસર્પનો ત્રેપન હજાર વર્ષ, ભૂજપરિસર્પનો બેતાલીસ હજાર વર્ષ અને જલચરનો પૂર્વ કેઠ વર્ષ ઉત્કૃષ્ટથી ભવસ્થિતિકાળ છે.

પર્યાપ્ત ગર્ભજ જલચર, ઉપરિસર્પ અને બીજપરિસર્પનો પૂર્વકોઠ વર્ષ, ખેસરનો પલ્લોપમનો અસંખ્યાતમે ભાગ તેમજ ચતુષ્પદ તિર્થંચનો તથા ગર્ભજ મનુષ્યનો ત્રણ પલ્લોપમ ઉત્કૃષ્ઠથી ભવસ્થિતિકાળ છે.

સાતે નરકના નારકોના જઘન્યથી અનુક્રમે દશ હજાર વર્ષ, એક સાગરોપમ, ત્રણ, સાત, દશ, સત્તર અને બાવીશ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ઠથી અનુક્રમે એક, ત્રણ, સાત, દશ સત્તર, બાવીશ અને તેત્રીસ સાગરોપમ ભવસ્થિતિકાળ છે.

અસુરકુમારનો જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ઠ સાધિક સાગરોપમ, નાગકુમારાદિ શેષ નવ ભવનપતિદેવોનો જઘન્યથી દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ઠથી દેશોન જે પલ્લોપમ, વ્યંતર અને વાણવ્યંતરનો જઘન્યથી દશ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ઠથી એક પલ્લોપમ ભવસ્થિતિકાળ છે.

અન્દ્રાદિ પ્રથમના ચાર અપોતિષનો જઘન્ય પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ઠથી અનુક્રમે એક લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્લોપમ, એક હજાર વર્ષ અધિક એક પલ્લોપમ, એક પલ્લોપમ, અર્ધપલ્લોપમ અને તારાઓનો જઘન્યથી પલ્લોપમનો આઠમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ઠથી પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ ભવસ્થિતિકાળ છે.

સૌધર્મમાં જઘન્ય એક પલ્લોપમ અને ઉત્કૃષ્ઠ જે સાગરોપમ, ઇશાનમાં જઘન્ય સાધિક પલ્લોપમ અને ઉત્કૃષ્ઠ સાધિક જે સાગરોપમ, સનતકુમારમાં જઘન્ય જે અને ઉત્કૃષ્ઠ સાત સાગરોપમ, માહેન્દ્રમાં જઘન્ય સાધિક જે અને ઉત્કૃષ્ઠ સાત સાગરોપમ, પ્રહલોકમાં જઘન્ય સાત અને ઉત્કૃષ્ઠ દશ સાગરોપમ, લાન્તકમાં જઘન્ય દશ અને ઉત્કૃષ્ઠ ચૌદ સાગરોપમ, મહા-ગૃકમાં જઘન્ય ચૌદ અને ઉત્કૃષ્ઠ સત્તર સાગરોપમ, સહસ્રારમાં જઘન્ય સત્તર અને ઉત્કૃષ્ઠ અઠાર સાગરોપમ ભવસ્થિતિકાળ છે.

આનતાદિ ચાર દેવલોકમાં અને નવ ઐવેયકમાં અનુક્રમે એક એક સાગરોપમની વૃદ્ધિ છે, એટલે નવમી ઐવેયકમાં જઘન્ય ત્રીશ અને ઉત્કૃષ્ઠ એકત્રીશ સાગરોપમ ભવસ્થિતિકાળ છે.

વિજ્યાદિ ચાર અનુત્તરમાં જઘન્ય એકત્રીશ અને ઉત્કૃષ્ઠ તેત્રીશ સાગરોપમ તેમજ સર્વાર્થસિદ્ધમાં અજઘન્યોત્કૃષ્ઠ તેત્રીશ સાગરોપમ ભવસ્થિતિકાળ છે.

એક જીવ આશ્રયી ગુણુસ્થાનક કાળ:-

મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનકનો અભવ્ય તથા ભતિભવ્યની અપેક્ષાએ અનાદિ અનંત, મોક્ષગામી ભવ્યજીવોની અપેક્ષાએ અનાદિસંત અને સચ્ચક્ત્વથી પતિતની અપેક્ષાએ સાદિ સંત એમ ત્રણ પ્રકારે કાળ છે. ત્યાં સાદિ-સાન્ત મિથ્યાદિષ્ટનો જઘન્યથી અતરુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ઠથી દેશોનાર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તન કાળ છે.

અહિં પ્રસંગથી પુદ્ગલપરાવર્તનનું સ્વરૂપ કહે છે.

પુણ્યપરાવર્તન (૧) દ્રવ્ય (૨) ક્ષેત્ર (૩) કાળ તથા (૪) ભાવના એકથી ચાર પ્રકારે છે. વળી તે દરેકના (૧) સૂક્ષ્મ અને (૨) બાહ્ય એમ બે બે પ્રકાર છે.

(૧) ઔદારિકાદિ કોઈપણ શરીરમાં રહેલો જીવ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં જેટલા કાળે જગતમાં રહેલ સર્વ પુણ્યલોને આહારક વિના ઔદારિકાદિ સાત પથ્થે પરિણુમાવીને છોડે તેટલા કાળ પ્રમાણ બાહ્ય દ્રવ્ય પુણ્ય પરાવર્તન છે અને કોઈ એક જીવ જગતમાં રહેલ સર્વ પુણ્યલોને જેટલા કાળે આહારક વિના ઔદારિકાદિ સાતમાંથી કોઈ એક પથ્થે પરિણુમાવીને છોડે તેટલા કાળ પ્રમાણ સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુણ્ય પરાવર્તન છે.

(૨) એક જીવ ઔદારિકાદિ સર્વ પ્રદેશોને જેટલા કાળે જેમ તેમ મરણવડે સ્પર્શ કરે તેટલા કાળ પ્રમાણ બાહ્ય ક્ષેત્ર પુણ્યપરાવર્તન અને જેટલા કાળે સર્વ લોક પ્રદેશોને કેમશઃ મરણવડે સ્પર્શ કરે તેટલા કાળ પ્રમાણ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુણ્ય પરાવર્તન.

જો કે જીવની અવગાહના જઘન્યથી પણ અસંખ્ય આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે તેથી એક પ્રદેશમાં મરણ સંભવતું નથી છતાં મૃત્યુ પામનાર જીવવડે સ્પર્શ કરાયેલ પ્રથમ આકાશ પ્રદેશની મર્યાદા કરી એક એક આકાશપ્રદેશ કહેલ છે એથી કોઈ વિરોધ નથી.

(૩) એક જીવ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીકાળના સર્વ સમયોને જેટલા કાળે જેમ તેમ મરણવડે સ્પર્શે તેટલા કાળ પ્રમાણ બાહ્ય કાળ પુણ્ય પરાવર્તન અને તે જ જન્મે કાળના સર્વ સમયોને જેટલા કાળે કેમશઃ મરણવડે સ્પર્શે તેટલા કાળ પ્રમાણ સૂક્ષ્મ કાળ પુણ્ય પરાવર્તન.

(૪) અનુભાગ બંધના કારણભૂત જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ સુધીના તરતમતાવાળા અસંખ્ય લોક પ્રમાણ અધ્યવસાયો છે-તે સર્વ રસબંધના અધ્યવસાયોને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો કોઈ પણ એક જીવ જેમ તેમ મરણવડે જેટલા કાળે સ્પર્શે કરે તેટલા કાળ પ્રમાણ બાહ્ય પુણ્ય પરાવર્તન અને તે જ રસબંધના અધ્યવસાયોને કેમશઃ મરણવડે જેટલા કાળે સ્પર્શે કરે તેટલા કાળ પ્રમાણ સૂક્ષ્મ બાહ્ય પુણ્યપરાવર્તન કાળ છે.

ક્ષેત્રાદિ ત્રણ પ્રકારના પુણ્યલત્તુ પરાવર્તન ન હોવા છતાં દ્રવ્ય પુણ્ય પરાવર્તનની જેમ આ ત્રણ પુણ્યપરાવર્તનોમાં પણ અનંત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી રૂપ કાળ ઘટે છે માટે પ્રવૃત્તિનિમત્તથી 'જો' આદિ શબ્દોની જેમ આ ક્ષેત્રાદિ ત્રણને પુણ્ય પરાવર્તન કહેવાય છે. તેમજ દ્રવ્યાદિ ચારે પ્રકારનાં બાહ્ય પુણ્ય પરાવર્તનો કોઈ પણ ઉપયોગમાં આવતાં નથી છતાં તેનું સ્વરૂપ સમજવાથી સૂક્ષ્મનું સ્વરૂપ સારી રીતે સમજી શકાય માટે જ બાહ્યની પ્ર-પણા કરી છે.

સાસ્વાદન શુભસ્થાનકનો જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી છ આવલિકા કાળ છે.

મિશ્ર તથા ઉપશમ સમ્યક્ત્વનો કાળ જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટથી એમ બન્ને પ્રકારે અંત-મુદ્ધર્ત કાળ છે, પરંતુ જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટનું અંતમુદ્ધર્ત મોટું બાણકું.

સાધિક સમ્યગ્દષ્ટિને કાળ સાદિ અનંત છે, ક્ષયોપશમ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુભસ્થાન-
કને કાળ જન્યથી અંતર્યુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સાધિક તેનીસ સાગરોપમ છે.

દેશવિરતિ શુભસ્થાનકને કાળ જન્યથી અંતર્યુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સાધિક આઠવર્ષ
ન્યૂન પૂર્વકોઠ વર્ષ છે.

આ શુભસ્થાનક પ્રાપ્ત કર્યા પછી જાહિ જન્યથી પણ અંતર્યુદ્ધર્ત રહીને જ અન્ય
શુભસ્થાનકે જઈ શકે છે માટે તેથી ઓછો કાળ સંભવી શકતો નથી.

પૂર્વકોઠથી અધિક આયુવાળા છુવે તથાસ્વભાવે જ દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત
કરી શકતા નથી. માટે પૂર્વકોઠ વર્ષના આયુવાળો કોઈ મનુષ્ય સાધિક સાત માસ ગર્ભમાં
રહી જન્મ્યા પછી આઠવર્ષે દેશવિરતિ અથવા સર્વવિરતિ અહંબુ કરી શકે પણ તે પહેલાં
નહિ, માટે ઉત્કૃષ્ટથી તેટલો કાળ કહ્યો છે.

જો કે સૂત્રમાં વજસ્વામિએ ભાવચારિત્ર સ્વીકાર્યાની હકીકત મળે છે પણ તે ક્વચિત્
હોવાથી અથવા આશ્ચર્યરૂપ હોવાથી અહિં કોઈ વિશેષ નથી.

પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત તેમજ ઉપશમશ્રેણિગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ અને ઉપશાન્તમોહ શુભ-
સ્થાનકને જન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્યુદ્ધર્ત પ્રમાણ કાળ છે. આ છએ
શુભસ્થાનકને એક સમય પ્રમાણ જન્ય કાળ મરણની અપેક્ષાએ જ ઘટે છે. મરણવિના
આ કોઈપણ શુભસ્થાને અંતર્યુદ્ધર્ત રહીને જ પછી અન્ય શુભસ્થાનકે જાય.

પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત આ બન્ને શુભસ્થાનકને સાથે મળી જન્યથી અંતર્યુદ્ધર્ત અને
ઉત્કૃષ્ટથી દેશવિરતિની જેમ દેશોન પૂર્વકોઠવર્ષ પ્રમાણ કાળ છે.

ક્ષપકશ્રેણિગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ શુભસ્થાનક તેમજ ક્ષીણમોહ શુભસ્થાનકને અજન્યો-
ત્કૃષ્ટ એટલે કે એક સરખો જ અંતર્યુદ્ધર્ત કાળ છે અને અયોગિ શુભસ્થાનકને પાંચ
હસ્વાક્ષરના ઉચ્ચાર પ્રમાણ અજન્યોત્કૃષ્ટ અંતર્યુદ્ધર્ત કાળ છે.

સયોગિકેવલિ શુભસ્થાનકને દેશવિરતિની જેમ જન્યથી અંતર્યુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી
દેશોનપૂર્વકોઠવર્ષ પ્રમાણ કાળ છે.

અંતર્યુદ્ધર્ત આયુષ્ય બાકી હોય ત્યારે જે કેવળજ્ઞાન પામે તે અન્તકૃત્ કેવલી કહેવાય છે.

સ્વકાયસ્થિતિકાળ

પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત તેમજ પૃથ્વીકાયાદિની વિવક્ષા વિના એકેન્દ્રિયોની સ્વકાયસ્થિતિ
કાળથી અનંતા હારો સાગરોપમ પ્રમાણ અને ક્ષેત્રથી આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં
રહેલ સમય દુષ્ય અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્તન પ્રમાણ છે.

સામાન્યથી પૃથ્વીકાયની સ્વકાયસ્થિતિ અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ અને
ક્ષેત્રથી અસંખ્ય લોકોકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે.

અપકાય, તેડકાય, વાયુકાય અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની સ્વકાયસ્થિતિ પણ પૃથ્વીકાયની સ્વકાયસ્થિતિ પ્રમાણુ છે.

વનસ્પતિકાયની કાયસ્થિતિ અનંત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી પ્રમાણુ અને ક્ષેત્રથી આવલિ-કાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ સમયો પ્રમાણુ અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્તનની છે.

ત્રસકાયની સ્વકાયસ્થિતિ કેટલાંક વર્ષો અધિક બે હજાર સાગરોપમ પ્રમાણુ અને પંચેન્દ્રિયની કેટલાંક વર્ષો અધિક એક હજાર સાગરોપમ પ્રમાણુ છે.

પર્યાપ્ત મનુષ્યો અને પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિથ્યોની સ્વકાયસ્થિતિ સંખ્યાત વર્ષોના આયુની અપેક્ષાએ સાત ભવ પ્રમાણુ અને યુગલિકમાં જવાની અપેક્ષાએ આઠભવ પ્રમાણુ છે. તે આઠે ભવનો કાળ સાત પૂર્વકૌંઠ અને ત્રણ પદ્યોપમ છે.

લઘિ અપર્યાપ્ત મનુષ્યો કાયમ માટે જગતમાં હોતા નથી અર્થાત્ કોઈ વખત નથી પણ હોતા. જ્યારે સતત વિરહવિના હોય છે ત્યારે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ કાળ સુધી હોય છે, પછી અવશ્ય વિરહ પડે છે.

એક અપર્યાપ્ત મનુષ્યની સ્વકાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટી અંતરુંદૂત છે.

ઉપર જણાવેલ દરેક જીવોની જઘન્ય સ્વકાયસ્થિતિ અંતરુંદૂત પ્રમાણુ છે.

પુરુષની અને સંજ્ઞિની જઘન્ય સ્વકાયસ્થિતિ અંતરુંદૂત અને ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિ કેટલાંક વર્ષો સહિત સાગરોપમ શતપૃથક્ત્વ પ્રમાણુ છે.

ત્રીવેદની અને નપુંસકવેદની જઘન્ય સ્વકાયસ્થિતિ એક સમયની છે અને તે ભાવવેદની અપેક્ષાએ સંભવે છે.

ત્રીવેદે અગર નપુંસકવેદે ઉપશમશ્રેણિ માંડનાર કોઈ પણ જીવ અવેદક થઈ અગિયાર માથી પઠતાં નવમા શુલ્કસ્થાનકે પુનઃ ત્રીવેદ કે નપુંસકવેદનો એક સમય પ્રમાણુ અનુભવ કરી આયુષ્ય ક્ષયે અનુત્તર વિમાનમાં જ જાય, ત્યાં પુરુષવેદનો જ ઉદય હોય છે તેથી જઘન્યકાળ એક સમય ઘટે છે, પણ પુરુષવેદને આ રીતે એક સમય ઘટતો નથી.

ત્રણે વેદોની ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિમાં દ્રવ્યવેદની અપેક્ષા છે.

ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિ પ્રથમ મતે પૂર્વકૌંઠ પૃથક્ત્વ અધિક એકસો દશ પદ્યોપમ, ધીજા મતે પૂર્વકૌંઠ પૃથક્ત્વ અધિક અઠાર પદ્યોપમ, ત્રીજા મતે પૂર્વકૌંઠ પૃથક્ત્વ અધિક ચૌદ પદ્યોપમ, ચોથા મતે પૂર્વકૌંઠ પૃથક્ત્વ અધિક સો પદ્યોપમ, પાંચમા મતે પૂર્વકૌંઠ પૃથક્ત્વ અધિક પદ્યોપમ પૃથક્ત્વ પ્રમાણુ છે.

ઘણા આચાર્ય ભગવતોએ આમાંના ચોથા મતનો સ્વીકાર કરેલ હોવાથી આ ગ્રંથમાં પણ મૂળકારે તે ગ્રંથ કરેલ છે.

પૂર્વકૌંઠ વર્ષથી એક સમય પણ અધિક આયુષ્ય હોયતો તે આયુષ્ય અસંખ્યાત વર્ષનું

મણાય અને તે અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા યુગલિકો કાળ કરીને પોતાના આયુષ્ય સમાન આયુષ્યવાળા અગર તેથી ન્યૂન આયુષ્યવાળા દેવમાં જ જાય છે, પરંતુ પોતાના આયુષ્યથી અધિક આયુષ્યવાળા દેવોમાં જતા નથી.

દેવો કાળ કરી સંખ્યાતવર્ષના આયુષ્યવાળામાં જ જાય છે, પણ યુગલિકમાં જતા નથી.

નપુસકવેદની ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિ કાળથી અનંતી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી અને ક્ષેત્રથી આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્તનની છે.

આ નપુસકવેદની સ્વકાયસ્થિતિ સાંવ્યવહારિક જીવોની અપેક્ષાએ છે. અસાંવ્યવહારિક જીવો આશ્રયી કેટલાકની અનાદિ અનંત અને કેટલાકની અનાદિસાન્ત હોય છે.

અનાદિ સૂક્ષ્મ નિગોહમાંથી જે જીવો હજુ બહાર આવ્યા જ નથી તે અસાંવ્યવહારિક અને જે જીવો અનાદિ સૂક્ષ્મ નિગોહમાંથી નીકળી પૃથ્વીકાયાદિ અન્ય સ્થાનોમાં ઉત્પન્ન થયા હોય તે ફરીથી સૂક્ષ્મનિગોહમાં જાય તો પણ સાંવ્યવહારિક જીવો કહેવાય છે.

સાંવ્યવહારિક જીવશાશિમાંથી જ્યારે જેટલા જીવો મોક્ષમાં જાય ત્યારે ત્યારે તેટલા જીવો અસાંવ્યવહારિક શાશિમાંથી સાંવ્યવહારિક શાશિમાં આવે છે.

સામાન્યથી પર્થોપ્ત બાહર ઓકેન્દ્રિય, પર્થોપ્ત બાહર પૃથ્વીકાયા, પર્થોપ્ત બાહર અપકાય, પર્થોપ્ત બાહર વાયુકાય અને પર્થોપ્ત બાહર પ્રત્યેક વનરપતિકાય ઓ ફરેકની જુદી જુદી સ્વકાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા હજાર વર્ષ પ્રમાણ અને પર્થોપ્ત બાહર તેઉકાયની સંખ્યાતા શત્તિન્દિવસ પ્રમાણ છે—અને જઘન્યથી ફરેકની અંતર્મુદ્ધૃત પ્રમાણ છે.

સામાન્યથી બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય અને ચઉરિન્દ્રિય ઓ ત્રણેની જુદી જુદી ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિ સંખ્યાતા હજાર વર્ષ, પર્થોપ્ત બેધન્દ્રિયની સંખ્યાતા વર્ષ, પર્થોપ્ત તેધન્દ્રિયની સંખ્યાતા દિવસ અને પર્થોપ્ત ચઉરિન્દ્રિયની સંખ્યાતા માસ પ્રમાણ છે. આ ફરેકની જઘન્ય સ્વકાયસ્થિતિ અંતર્મુદ્ધૃત પ્રમાણ છે.

સર્વ અપર્થોપ્ત, પર્થોપ્ત-અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ ચાર તથા પર્થોપ્ત-અપર્થોપ્ત સૂક્ષ્મ-બાહર સાધારણ વનરપતિકાય ઓ ફરેકની અલગ અલગ સ્વકાયસ્થિતિ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી ઓમ બંને રીતે અંતર્મુદ્ધૃત પ્રમાણ છે, પરંતુ જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુદ્ધૃત મોડું સમજવું.

સામાન્યથી સર્વ બાહરની તેમજ સર્વ બાહર વનરપતિકાયની સ્વકાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી પ્રમાણ અને ક્ષેત્રથી અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ અસંખ્ય આકાશ પ્રદેશ તુલ્ય સમય પ્રમાણ અને જઘન્યથી અંતર્મુદ્ધૃત પ્રમાણ છે.

આહારીપણાની નિરંતર પ્રાપ્તિ જઘન્યથી વિગ્રહગતિ સંબંધી અણાહારીપણાના બે સમય ન્યૂન સુલ્લેકભવ પ્રમાણ છે, ક્વચિત્ ત્રણ સમય ન્યૂન સુલ્લેકભવ પ્રમાણ પણ હોય—પણ તેની અહિં અવિવક્ષા લાગે છે, તેમજ ઉત્કૃષ્ટથી કાળધકી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી અને ક્ષેત્રથી અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ સમય પ્રમાણ છે. વળી પરભવમાં જતાં ઋજુ-ગ્રેષ્મિની નિરંતર પ્રાપ્તિ પણ ઉત્કૃષ્ટથી તેટલા જ કાળ સુધી હોય છે.

સામાન્યથી બાહર પૃથ્વીકાય, બાહર અખંધ, બાહર તેઉકાય, બાહર વાયુકાય, બાહર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય તથા બાહર સાધારણ વનસ્પતિકાયની પ્રત્યેકની અલગ અલગ ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિ સીત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ અને જઘન્યથી અંતમુંડૂત્ત પ્રમાણ છે.

સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિ ચારની અને સૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિકાયની દરેકની જુદી જુદી સ્વકાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી અને જઘન્યથી અંતમુંડૂત્ત પ્રમાણ છે.

સામાન્યથી સાધારણ વનસ્પતિકાય માત્રની ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિ અઢી પુદ્ગલપરાવર્તન કાળ પ્રમાણ અને જઘન્યથી અંતમુંડૂત્ત પ્રમાણ છે.

સાસ્વાદનાદિ અશ્રુવ ગુણુસ્થાનકોનો નિરંતરકાળ.

આ અશ્રુવ આઠ ગુણુસ્થાનકો અનેક જીવોને આશ્રયીને પણ જગતમાં કાયમ માટે હોતા નથી એ વાત પ્રથમ આવી ગઈ છે, એટલે એ આઠે ગુણુસ્થાનકો જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અનેક જીવાશ્રયી નિરંતર જગતમાં ફેટલા કાળ સુધી હોય તેનો અહિં વિચાર કરે છે.

સાસ્વાદન અને મિશ્ર આ બે ગુણુસ્થાનકો અનેક જીવાશ્રયી ઉત્કૃષ્ટથી જગતમાં ક્ષેત્ર પહોંચાપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશ રાશિ સમાન સમય પ્રમાણ એટલે કે અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી પ્રમાણ કાળ સુધી નિરંતર હોય છે-અને જઘન્યથી સાસ્વાદન એક સમય અને મિશ્ર અંતમુંડૂત્ત કાળ સુધી હોય છે.

ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ અને ઉપશાન્તમોહ ગુણુસ્થાનકો અનેક જીવાશ્રયી નિરંતરકાળ જગતમાં જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતમુંડૂત્ત છે પછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

ક્ષપકશ્રેણિગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ, ક્ષીણમોહ તથા અયોગિ-ગુણુસ્થાનકો અનેક જીવાશ્રયી નિરંતરકાળ જઘન્યથી તેનો એક જીવાશ્રયી અજઘન્યોત્કૃષ્ટ જે અંતમુંડૂત્ત કાળ છે સેટલા છે અને ઉત્કૃષ્ટથી તેમાં સાત સમય અધિક છે. પછી અવશ્ય અંતર પડે છે.

અહિં કોઈ યુક્તિ જાણવામાં આવતી નથી. માત્ર જિનવચન જ પ્રમાણ ભૂત છે.

અનેક જીવાશ્રયી નિરંતર ઉત્પત્તિકાળ

પૃથ્વીકાયાદિ ચાર, પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય તથા સાધારણ વનસ્પતિકાય જીવો નિરંતર પ્રતિસમયે ઉત્પત્ત થાય છે. અંતર છે જ નહિ.

સાધારણ વનસ્પતિકાય સિવાય પૃથ્વીકાયાદિ દરેક પ્રતિસમયે અસંખ્ય ઉત્પત્ત થાય છે. વળી પૃથ્વીકાયાદિમાંથી સાધારણ વનસ્પતિકાયપણે ઉત્પત્ત થતા જીવો પણ પ્રતિસમયે અસંખ્ય જ હોય છે, પરંતુ સાધારણ વનસ્પતિકાયમાંથી સાધારણ વનસ્પતિકાય સ્વરૂપે ઉત્પત્ત થતા જીવો પ્રતિસમય અનંતા હોય છે.

સામાન્યથી ત્રસકાયજીવો અને વિશેષથી બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૈરિન્દ્રિય, અસંજિ-
પચેન્દ્રિય તિથંજી, ગર્ભજ.તિથંજી, અપ્રતિબ્ધાન નરકાવાસ સિવાયના સાતે નરકના નારકો,
સંમૂર્ધિમ મનુષ્યો, અનુત્તર સિવાયના દરેક પ્રકારના દેવો, સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિ ચારિત્ર
જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી આવાલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ અસંખ્ય
સમય સુધી નિરંતર ઉત્પન્ન થાય છે, પછી અવશ્ય અંતર પડે છે. આ દરેક જીવો તથા
સમ્યક્ત્વ વગેરે વિવક્ષિત એક સમયમાં જઘન્યથી એક અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન
થાય છે.

સર્વવિરતિ ચારિત્ર તથા મોક્ષ જીવો જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ સમય
સુધી નિરંતર પ્રાપ્ત કરે છે. વિવક્ષિત સમયે જઘન્યથી એક અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા જીવો
જ પામે છે.

ઉપશામક અપૂર્વકરણિક ત્રણ, ઉપશાન્ત મોહ, ગર્ભજ મનુષ્યપણું, અપ્રતિબ્ધાન નર-
કાવાસ, અનુત્તર સુરપણું તથા ક્ષપકબેણિ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા
સમય સુધી નિરંતર પ્રાપ્ત થાય છે. વિવક્ષિત સમયે જઘન્યથી એક અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા
જીવો પ્રાપ્ત કરે છે. કારણે આ સર્વ જીવો પ્રાપ્ત કરનાર ગર્ભજ મનુષ્યો જ હોય છે અને
તે ઉત્કૃષ્ટથી પણ સંખ્યાતા જ હોય છે. બે કે ગર્ભજ મનુષ્યપણું ચારે ગતિના જીવો અને
અપ્રતિબ્ધાન નરકાવાસપણું ગર્ભજ તિથંજી પણ પ્રાપ્ત કરે છે છતાં તે બંનેમાં સંખ્યાતા
જીવો જ હોય છે તેથી તેમાં ઉત્પન્ન થનાર જીવો પણ વિવક્ષિત સમયે સંખ્યાતા જ હોય છે.

પૂર્વે ઉત્કૃષ્ટથી આઠ સમય સુધી મોક્ષપ્રાપ્તિ નિરંતર કહી, ત્યાં પણ આ પ્રમાણે
વિશેષતા બહુવી.

એકથી બત્રીશ સુધીની સંખ્યા જ નિરંતર આઠ સમય સુધી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે,
પરંતુ બે તેત્રીસથી અઠતાલીસ, ઝોગલુપયાશથી સાઠ, એકસઠથી બહોત્તર, તોત્તરથી ચોરાશી,
પંચાશીથી છત્તુ અને સત્તાણીથી એકસો બે સુધીની સંખ્યા બે નિરંતર મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે
તો ઉત્કૃષ્ટથી પણ અનુક્રમે સાત, છ, પાંચ, ચાર, ત્રણ અને બે સમય સુધી જ પ્રાપ્ત કરે,
પછી અવશ્ય અંતર પડે. બે એકસો ત્રણથી એકસો આઠ સુધીની સંખ્યા કોઈ પણ એક
સમયે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે તો બીજા સમયે અવશ્ય અંતર પડે. તે મોક્ષણું અંતર જઘન્યથી
એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી છ માસણું હોય છે.

(૬) અનંતરદ્વાર

વિવક્ષિત ભાવની પ્રાપ્તિ પછી ફરીથી તે જ ભાવ જેટલા કાળ સુધી પ્રાપ્ત ન થાય
તેટલો કાળ અહિં 'અંતર' તરીકે કહેવાય છે.

તે અનંતર એક જીવ આશ્રયી તેમજ અનેક જીવાશ્રયી પણ હોય છે. ત્યાં પ્રથમ ઉત્પત્તિ
આશ્રયી અંતર=વિરહ કહે છે.

સંપૂર્ણ સાતે નરકમાં કોઈ પણ જીવ ઉત્પન્ન ન થાય તો જઘન્યથી એક સમય અને

ઉત્કૃષ્ટથી બાર મુહૂર્ત સુધી ન થાય માટે જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી બાર મુહૂર્ત પ્રમાણ ઉત્પત્તિ આશ્રયી વિરહકાળ છે.

રતનપ્રભા આદિ પ્રત્યેક નરકમાં ઉત્પત્તિ આશ્રયી અનુક્રમે ચૌવીશ મુહૂર્ત, સાત દિવસ, પંદર દિવસ, એક માસ, બે માસ, ચાર માસ અને છ માસ ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ છે.

વિકલેન્દ્રિય અને અસંસિ-પંચેન્દ્રિય તિથ્યમાં અંતર્મુહૂર્ત અને ગર્ભજ તિથ્યમાં બાર મુહૂર્ત પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ છે.

ગર્ભજ મનુષ્યોમાં બાર મુહૂર્ત અને સંમૂર્ચિમ મનુષ્યોમાં ચૌવીશ મુહૂર્ત પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ છે.

સામાન્યથી સર્વ દેવોમાં ઉત્પત્તિ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ બાર મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. દશે પ્રકારના ભવનપતિ, આઠે પ્રકારના વ્યંતર તથા વાણવ્યંતર, પાંચે પ્રકારના જ્યોતિષીઓ, સૌધર્મ તથા ઇશાન દેવલોકમાં પ્રત્યેકનો જુદો જુદો ઉત્કૃષ્ટથી વિરહકાળ ચૌવીશ મુહૂર્ત પ્રમાણ છે.

સનત્કુમારમાં નવ દિવસ વીશ મુહૂર્ત, માહેન્દ્રમાં બાર દિવસ દશ મુહૂર્ત, પ્રહલદપમાં સાઠા બાવીશ દિવસ, લાન્તકમાં પીસ્તાલીશ, મહાશુકમાં એંશી અને સહસ્રારમાં સો દિવસનો ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ છે.

આનન્દ-પ્રાણતમાં વર્ષથી ન્યૂન એવા સંખ્યાત માસ અને આશ્વ-અવધૂતમાં સોથી ન્યૂન એવા સંખ્યાત વર્ષ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ છે, પરંતુ આનન્દ કરતાં પ્રાણતમાં અને આશ્વ કરતાં અવધૂતમાં વિરહકાળ વધારે સમજવો.

પ્રથમની ત્રણ ઐવેયકમાં હજારથી જોછાં એવા સંખ્યાતા સો વર્ષ, મધ્યમની ત્રણ ઐવેયકમાં સાબથી ન્યૂન એવાં સંખ્યાતાં હજાર વર્ષ અને ઉપરની ત્રણ ઐવેયકમાં હોઠથી જોછાં એવાં સંખ્યાતાં લાખ વર્ષ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ વિરહ કાળ છે.

વિજ્યાદિ ચાર અનુત્તરમાં પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં સંખ્યાતમો ભાગ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ વિરહ કાળ છે.

ઉપરોક્ત સર્વ જીવોમાં ઉત્પત્તિ આશ્રયી જઘન્ય વિરહકાળ એક સમય છે શેષ જીવોમાં ઉત્પત્તિ આશ્રયી વિરહકાળ નથી.

હવે એક જીવ આશ્રયી અન્તર કહે છે.

કોઈ પણ એક જીવ ત્રસપણાનો ત્યાગ કરી જ્યાં સુધી ફરીથી ત્રસપણું પ્રાપ્ત કરે નહિ ત્યાં સુધીનો કાળ ત્રસનું અન્તર કહેવાય.

અહિં ત્રસાદિ ભાવના પ્રતિપક્ષી સ્થાવરાદિ ભાવની જેટલી સ્વકાયસ્થિતિ હોય તેટલા કાળ પ્રમાણ ત્રસાદિ ભાવનું અન્તર થાય.

તસ્યુ' ઉત્કૃષ્ટ અન્તર આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ સમય પ્રમાણ અસંખ્ય પુફ્ફગલ પરાવર્તન રૂપ સ્થાવરની સ્વકાયસ્થિતિ સમાન છે.

સ્થાવરનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર તસ્યની સ્વકાયસ્થિતિ તુલ્ય કેટલાક વર્ષો અધિક એ હજાર સાગરોપમ છે.

બાહ્યરત્ન અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી પ્રમાણ અને સૂક્ષ્મરત્ન સીત્તર કોઠાકોઠી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ અન્તર છે.

સાધારણરત્ન અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી પ્રમાણ અને અસાધારણપ્રત્યેકરત્ન સાધારણની સ્વકાયસ્થિતિ તુલ્ય અત્યુક્તપરાવર્તન અન્તર છે.

અસંસિદ્ધ સંજિના કાળ સમાન કેટલાક વર્ષો અધિક સાગરોપમ શતપૃથક્ત્વ પ્રમાણ અને સંસિદ્ધ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ સમયશાંતિ પ્રમાણ અસંખ્ય પુફ્ફગલ પરાવર્તન ઉત્કૃષ્ટ અન્તર છે.

નપુસકવેદરત્ન પૂર્વકોઠ પૃથક્ત્વ અધિક એ પલ્લોપમ સહિત કેટલાક વર્ષો અધિક સાગરોપમ શત પૃથક્ત્વ, સીવેદરત્ન કેટલાક વર્ષો યુક્ત સાગરોપમ શત પૃથક્ત્વ અધિક અસંખ્ય પુફ્ફગલ પરાવર્તન અને પુરુષવેદરત્ન પૂર્વકોઠ પૃથક્ત્વ અધિક શત પલ્લોપમ સહિત અસંખ્ય પુફ્ફગલ પરાવર્તન ઉત્કૃષ્ટ અન્તર છે.

વનસ્પતિરત્ન અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી અને અવનસ્પતિરત્ન અસંખ્ય પુફ્ફગલ પરાવર્તન ઉત્કૃષ્ટ અન્તર છે.

પથેન્દ્રિયરત્ન અસંખ્ય પુફ્ફગલ પરાવર્તન યુક્ત વિકલેન્દ્રિયના સ્વકાયસ્થિતિ કાળ તુલ્ય અને અપથેન્દ્રિયરત્ન કેટલાક વર્ષો અધિક એક હજાર સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ અન્તર છે.

મનુષ્યરત્ન સાધિક અસંખ્ય પુફ્ફગલ પરાવર્તન અને અમનુષ્યરત્ન પૂર્વકોઠ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રણ પલ્લોપમ ઉત્કૃષ્ટ અન્તર છે.

આ સર્વ ભાવોરત્ન જઘન્ય અન્તર અંતર્મુદ્ધૃત પ્રમાણ છે.

ઇશાન સુધીનો કોઈપણ દેવ કાળ કરી ગર્ભજ મનુષ્ય આદિમાં ઉત્પન્ન થઈ સર્વ પથોતિઓ પૂર્ણ કરી ભતિ સ્મરણ જ્ઞાનાદિ કોઈ વિશિષ્ટ કારણથી દેવાયુનો જન્મ કરી અંતર્મુદ્ધૃતમાં કાળ કરી ઇશાન દેવલોક સુધીના કોઈ પણ દેવમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે માટે આ દેવોરત્ન જઘન્ય અન્તર અંતર્મુદ્ધૃત પ્રમાણ છે.

ક્રમશઃ ઉપર-ઉપરના દેવોમાં જવા માટે અધિક-અધિક વિશુદ્ધ અધ્યવસાયની આવશ્યકતા રહે છે અને વિશુદ્ધ અધ્યવસાયનો આધાર મનની દૃઢતા ઉપર હોય છે, સામાન્યથી ઉન્નતરની વૃદ્ધિ સાથે મનની દૃઢતા વધે છે. તેથી સનતકેમારથી સહસાર સુધીના દેવોનું નવ દિવસ, આરણ્યથી અભ્યુત સુધીના દેવોનું નવમાસ જઘન્ય અન્તર છે.

પ્રકૃષ્ટ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ વિના ઐવેચકાદિમાં જઈ શકાતું નથી અને પ્રકૃષ્ટ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ જઘન્યથી પણ નવ વર્ષની ઉમ્મરવાળાને જ થાય છે, તેથી નવ ઐવેચક તથા વિજયાદિ ચારતું જઘન્ય અંતર નવ વર્ષનું છે. સર્વોર્ધસિદ્ધ વિમાનથી ચ્યવી મનુષ્યમાં આવી તે જ ભવે મોઢે જતા હોવાથી ત્યાં અંતર પ્રરૂપણ નથી.

જીવાભિગમસૂત્રના મતે સહસ્રાર સુધીના દેવોનું જઘન્ય અંતર અંતરુદ્ધત્ અને સર્વોર્ધસિદ્ધ વર્જિત આનતાદિ સર્વ દેવોનું જઘન્ય અંતર વર્ષ પૃથક્ત્વ છે.

ઐવેચક સુધીના સર્વદેવોનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ અસંખ્ય સમયરાશિ તુલ્ય અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્તન પ્રમાણ છે. વિજયાદિ ચાર અનુત્તર દેવો મનુષ્ય અને દેવમાં જ જતા હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ અંતર બે સાગરોપમ પ્રમાણ છે અને જીવાભિગમ સૂત્રના મતે સંખ્યાતા સાગરોપમ પ્રમાણ છે.

સાતમાંથી કેઈ પણ નરકનો જીવ કાળ કરી તિર્થંચ મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થઈ સર્વ પર્વાસિંચે પર્વાસ થઈ તંદુલિયા મત્સ્ય આદિની જેમ સકલિષ્ટ અધ્યવસાયથી નરકાનુભવ બંધ કરી અંતરુદ્ધત્ કાળમાં જ યુગ નરકમાં જઈ શકે છે માટે જઘન્ય અંતર અંતરુદ્ધત્ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્તન પ્રમાણ છે.

શુભ્રસ્થાનકોમાં જોકેજીવ આશ્રયી અંતર

સાસ્વાદન શુભ્રસ્થાનક ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડતાં જ આવે છે અને સાસ્વાદનથી નિયમ મિથ્યાત્વે જ ખાય છે, વળી તે મિથ્યાદષ્ટિ ફરીથી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામે તો જ સાસ્વાદન પામે, શાસ્ત્રમાં નિયમ છે કે-મિથ્યાદષ્ટિ મોહનીયની છળીશની સત્તાવાળો હોય તો જ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામે, તેમજ મિથ્યાદષ્ટિ શુભ્રસ્થાનકે ત્રણ કરણ કરી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરેલ જીવને મોહનીયની અઠ્ઠાવીશની જ સત્તા હોય છે, વળી તે ઉપશમ સમ્યક્ત્વ સાસ્વાદને થઈ જે સમયે મિથ્યાત્વે આવે છે તે જ સમયથી સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીયની ઉદ્વેગના શરૂ કરે છે. ઉદ્વેગના દ્વારા તે ઝનનેનો ક્ષય કરતાં પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ થાય છે, ત્યારબાદ ફરીથી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામી પડતાં સાસ્વાદને આવે, આથી સાસ્વાદન શુભ્રસ્થાનકનો ત્યાગ કરી તે જીવ ફરીથી સાસ્વાદન શુભ્રસ્થાનક જઘન્યથી પણ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પછી જ પામી શકે, માટે સાસ્વાદનનું જઘન્ય અંતર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે.

મિથ્યાદષ્ટિ અને મિશ્રથી ઉપશાન્ત મોહ સુધીનાં ઘરેક શુભ્રસ્થાનકનું જઘન્ય અંતર અંતરુદ્ધત્ છે, કેમકે વિવસિત શુભ્રસ્થાનકનો ત્યાગ કરી અન્યશુભ્રસ્થાનકે અંતરુદ્ધત્ રહી ફરીથી વિવસિત શુભ્રસ્થાનકે આવી શકે છે માટે આ ઘરે શુભ્રસ્થાનકનું જઘન્ય અંતર અંતરુદ્ધત્ છે.

મિથ્યાદષ્ટિ શુભ્રસ્થાનકનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર છ પૂર્વકોઠ વર્ષ અધિક જોકેસો બત્રીશ સાગરોપમ છે. જો કે ત્રીકામાં છ પૂર્વકોઠ વર્ષ અધિક લગેલ નથી. પરંતુ જોકેસો બત્રીશ સાગરોપમ છે.

રોપમની દૃષ્ટિએ તે તફાવત અદ્ય હોવાથી તેની અવિવક્ષા કરી હોય એમ લાગે છે. છતાં અન્યથાજે જણાવેલ હોવાથી અમે અહિં આ પ્રમાણે જણાવેલ છે.

સાસ્વાદનાદિ શેષ કથ શુદ્ધસ્થાનકેનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર દેશેનાધં પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળ પ્રમાણ છે. કારણ કે ઉપશાન્તગોહ સુધી ગયેલ જીવ વિવક્ષિત શુદ્ધસ્થાનકથી પડી વધુમાં વધુ દેશેનાધં પુદ્ગલ પરાવર્તન પ્રમાણ કાળ સુધી સંસારમાં રળે છે, પછી અવશ્ય મોક્ષે જાય છે, તેથી તેટલા કાળે ફરીથી આ બધાં શુદ્ધસ્થાનકનો સંભવ હોવાથી વિવક્ષિત શુદ્ધસ્થાનકોનો સંભવ હોવાથી વિવક્ષિત શુદ્ધસ્થાનકની પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટથી આટલું અન્તર થતી શકે છે.

ક્ષીણગોહ આદિ ત્રણ શુદ્ધસ્થાનકો ભવચક્રમાં એક જ વાર પ્રાપ્ત થતાં હોવાથી તેનું અન્તર નથી.

અનેકે જીવાશ્રિત શુદ્ધસ્થાનકોમાં અન્તર

સાસ્વાદનાદિ આઠ શુદ્ધસ્થાનકો જગતમાં અનેક જીવાશ્રયી ક્યારેક હોય છે અને ક્યારેક નથી હોતાં, એ વાત પૂર્વે કહેવાઈ ગયેલ છે. હવે જો તે શુદ્ધસ્થાનકો જગતમાં કોઈ પણ જીવને ન હોય તો જલ્પનથી અને ઉત્કૃષ્ટથી કેટલા કાળ સુધી ન હોય તેનો અહિં વિચાર કરે છે.

સાસ્વાદનાદિ આઠ શુદ્ધસ્થાનકેનું જલ્પન અન્તર એક સમય છે અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર સાસ્વાદન અને મિશ્ર શુદ્ધસ્થાનકનું પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ, ઉપશમભેલિગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ તથા ઉપશાન્ત ગોહ એ ચારનું વર્ષ પૃથક્ત્વ, ક્ષપકશ્રેણિગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ, ક્ષીણગોહ અને અયોગિ-શુદ્ધસ્થાનકેનું છ માસ પ્રમાણ છે.

કોઈ વખત સંપૂર્ણ જગતમાં કોઈ પણ જીવ નવીન સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અને સર્વ-વિરતિ આ ત્રણ ગુણો જો પ્રાપ્ત ન કરે તો ઉત્કૃષ્ટથી અનુક્રમે સાત, બૌદ્ધ અને પંદર દિવસ સુધી ન કરે, પછી તો અવશ્ય પ્રાપ્ત કરેજ. આથી આ ત્રણ ગુણોનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર સાત, બૌદ્ધ અને પંદર દિવસનું કહેલ છે. દરેકનું જલ્પન અન્તર એક સમયનું છે. એ જ પ્રમાણે સયોગિ-શુદ્ધસ્થાનકેનું જલ્પન એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસ પ્રમાણ અન્તર છે.

(૬) ભાગદ્વાર

આ કારનો અદ્યપણકૃત્વ કારમાં સમાવેશ થઈ જતો હોવાથી અહિં જુદું જતાવેલ નથી.

(૮) ભાવદ્વાર

પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત સંનિપચેન્દ્રિય સિવાય શેષ બાર જીવસ્થાનકમાં ક્ષાયોપશમિક, બૌદ્ધ-યિક અને પારિણમિક આ ત્રણ ભાવો હોય છે, કારણ કે ઔપશમિક અને ક્ષાયિક ભાવ મોથા શુદ્ધસ્થાનકથી જ સંભવે છે. જ્યારે અહિં તો માત્ર મિથ્યાત્વ તથા કેટલાંક લગ્નિક

પર્યાપ્ત ઓકેન્દ્રિયાદિને કરણ-અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે હોય છે, પરંતુ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ શુભસ્થાનકો હોતા નથી તેથી તે બે ભાવો સંભવતા નથી.

અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ તેમજ લઘિ પર્યાપ્ત કોષ્ઠકને કરણ-અપર્યાપ્તાવસ્થામાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પણ હોય છે અને સપ્તતિકા વૃષ્ટિના મતે ઉપશમ સમ્યક્ત્વી ઉપશમ-શ્રેણિમાં કાળ કરી ઉપશમસમ્યક્ત્વ સહિત અનુત્તર વિમાને જાય છે તેથી તે મતે કોષ્ઠકને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પણ હોય છે તેથી અનેક જીવાશ્રયી પાંચે ભાવો પણ ઘટે છે.

પર્યાપ્તસંજ્ઞિમાં સામાન્યથી પાંચે ભાવો ઘટી શકે છે.

ત્યાં એક અથવા અનેક જીવાશ્રયી મિથ્યાત્વાદિ પ્રથમનાં ત્રણ શુભસ્થાનકે ક્ષાયોપશમિક, ઔદયિક અને પારિણામિક એ ત્રણ અને સયોગી-તથા અયોગિ-કેવળી શુભસ્થાનકે ઔદયિક, ક્ષાયિક અને પારિણામિક એ ત્રણ ભાવો હોય છે.

ક્ષયોપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ચાર શુભસ્થાનકે ક્ષાયોપશમિક, ઔદયિક અને પારિણામિક એ ત્રણ અને ક્ષાયિક કે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વી જીવને ક્ષાયિક કે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ સહિત ચાર ભાવો અને ત્રણ પ્રકારના સમ્યક્ત્વી જીવોને આશ્રયી પાંચે ભાવો હોય છે.

ઉપશમશ્રેણિગત અપૂર્વકરણાદિ ચાર શુભસ્થાનકોમાં એક અથવા અનેક જીવ આશ્રયી ઉપશમ સમ્યક્ત્વીને ક્ષાયિક વિના ચાર અને ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિને પાંચે ભાવો હોય છે.

ક્ષપકશ્રેણિગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ તથા ક્ષીણમોહ આ ચાર શુભસ્થાનકે ઉપશમવિના ચાર ભાવો હોય છે.

(૬) અદ્યપબહુત્વ

ક્યા જીવોથી ક્યા જીવો કેટલા અદ્ય અથવા અધિક છે તેનો વિચાર જેમાં હોય તે અદ્યપબહુત્વ.

પુરુષ રૂપ ગર્ભજ મનુષ્યો સર્વથી અદ્ય છે અને સંખ્યાતા જ છે તે થકી ગર્ભજ માનવસ્રીઓ સત્તાવીસ અધિક છે. તેથી પર્યાપ્ત બાહર તેઉકાય જીવો અસંખ્યાતશુભા છે, તેથી અનુત્તર દેવો અસંખ્યાતશુભા છે, તેથકી ઉપરના ત્રણ, મધ્યમ ત્રણ અને નીચેના ત્રણ ઐવેયક દેવો, તે થકી અમ્યુત, આરણ્ય, પ્રાણુત અને આનાત કલ્પના દેવો અનુક્રમે ઓકેકથી સંખ્યાત શુભ છે.

શાસ્ત્રમાં આ સર્વ દેવોને ક્ષેત્ર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ કલ્પા છે, તેા પણ અસંખ્યાતમો ભાગ ઉત્તરોત્તર સંખ્યાત શુભો મોટો હોવાનો હોવાથી ઉપરોક્ત અદ્યપબહુત્વમાં દોષ નથી.

ઉપર-ઉપર કરતાં નીચે-નીચેના ઐવેયકોમાં અને દેવલોકોમાં વિમાનો અધિક-અધિક હોવાથી તેમજ વધુ વધુ પુણ્ય અને શુભના પ્રકર્ષવાળા જીવો ઉપર-ઉપર ઉત્પન્ન થાય છે

અને ઉત્તરોત્તર હીન હીન પુણ્ય અને ગુણવાળા જીવો નીચે-નીચે ઉત્પન્ન થાય છે: જગતમાં ઉત્તરોત્તર હીન પુણ્ય અને હીન ગુણવાળા જીવો અધિક-અધિક હોય છે તેથી ઉપર-ઉપરના દેવોથી નીચે-નીચેના દેવો અધિક-અધિક હોય છે. આ યુક્તિ સૌધર્મદેવ સુધી સમજાવી.

બારમા-અગિયારમા તેમજ દશમા-નવમા દેવલોકમાં વિમાનોની સંખ્યા સમાન છે છતાં બારમો અને દશમો દેવલોક ઉત્તર દિશામાં તથા અગિયારમો તેમજ નવમો દેવલોક દક્ષિણ દિશામાં આવેલ છે, અને તથાસ્વભાવે જ કૃષ્ણપાણિક જીવો મોટા ભાગે દક્ષિણમાં અને શુક્લપાણિક જીવો મોટા ભાગે ઉત્તરદિશામાં ઉત્પન્ન થાય છે. વળી શુક્લપાણિક જીવો કરતાં કૃષ્ણપાણિક જીવોની સંખ્યા ઘણીજ વધારે છે. માટે વિમાનોની સંખ્યા સમાન હોવા છતાં બારમાથી અગિયારમામાં અને દશમાથી નવમામાં દેવ સંખ્યાતગુણ કદા છે.

આ જ યુક્તિ માહેન્દ્ર અને સનત્કુમાર કલ્પના દેવો માટે તથા હશાન અને સૌધર્મ કલ્પના દેવો માટે પણ સમજાવી.

આનંદ કલ્પના દેવોથી સાતમી તથા છઠ્ઠી નરકના નારકો, સહસ્રાર કલ્પના દેવો, મહા-શ્લોક કલ્પના દેવો, પાંચમી નરકના નારકો, લાન્તકના દેવો, ચૌથી નરકના નારકો, બ્રહ્મલોકના દેવો, ત્રીજી નરકના નારકો, માહેન્દ્ર અને સનત્કુમાર કલ્પના દેવો, તથા બીજી નારકના નારકો એમ અનુક્રમે એક એકથી અસંખ્યાત ગુણ છે.

સહસ્રાર કલ્પથી પ્રારંભી બીજી નરકના નારકો સુધીના પ્રત્યેક દેવો તથા પ્રત્યેક નારકો સપ્તરશ્મિ પ્રમાણુ શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ અસંખ્ય પ્રદેશરાશિ પ્રમાણુ છે, છતાં ઉત્તરોત્તર શ્રેણિનો અસંખ્યાતમો ભાગ અસંખ્યાતગણો મોટો દેવાનો હોવાથી ઉપરોક્ત અવ્યવહૃત્વ સંગત છે.

તેથી સંમૂલ્લેખ મનુષ્યો અસંખ્યાતગુણ છે, તેથી ઇશાન કલ્પના દેવો અસંખ્યાત-ગુણ છે, તેમનાથી તેમની દેવીઓ બત્રીશ ગણી અને બત્રીશ અધિક છે. તે દેવીઓથી સૌધર્મવાસી દેવો અસંખ્યાતગુણ અને તેનાથી તે જ કલ્પની દેવીઓ બત્રીશગણી અને બત્રીશ અધિક છે. તેનાથી ભવનપતિદેવો અસંખ્ય ગુણ છે, તેનાથી તેની દેવીઓ બત્રીશગણી અને બત્રીશ અધિક છે.

ભવનપતિની દેવીઓથી પ્રથમ પૃથ્વીના નારકો અસંખ્યાતગુણ છે. તેથી જેચર પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ પુરુષો અસંખ્યાતગુણ છે, તેથી તેમની સ્ત્રીઓ ત્રણ ગુણી અને ત્રણ અધિક છે. જેચર પંચેન્દ્રિય તિર્થંચણીઓથી સ્થલચર તિર્થંચ પુરુષો અને તિર્થંચણીઓ, જલચર તિર્થંચ પુરુષો અને તેમની સ્ત્રીઓ, વ્યંતરદેવો અને વ્યંતરીઓ, બ્યૌતિષદેવો અને તેમની દેવીઓ એમ એકેકથી અનુક્રમે અસંખ્યાતગુણ છે.

જેચર તિર્થંચ પુરુષોથી બ્યૌતિષ દેવીઓ સુધીના ફરેક જીવો ધનીકૃતલોકના એક પ્રત-રના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ અસંખ્યાતી શ્રેણિઓના પ્રદેશરાશિ પ્રમાણુ અસંખ્યાતા છે.

પરંતુ ઉત્તરોત્તર જીવોના પ્રમાણબૂત પ્રતરનો અસંખ્યાતમો ભાગ સંખ્યાતશુભો મોટો હોવાથી ઉપરોક્ત અદ્વપબદ્ધત્વ બરાબર છે.

પોતપોતાની ભતિમાં તિથ્યમાં સર્વત્ર પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓ સંખ્યાતશુભ એટલે ત્રણ-ચારી અને ત્રણ અધિક લેવી, જ્યારે દેવોમાં બત્રીશ શુભી અને બત્રીશ જ અધિક સમજવી.

જ્યોતિષક દેવીઓથી ખેચર, સ્થલચર અને જલચર નપુંસક તિથ્યો તેમજ પર્વાત્ત અઠરિન્દ્રિયો અનુક્રમે એક એકથી સંખ્યાતશુભ છે, પર્વાત્ત અઠરિન્દ્રિયથી પર્વાત્ત પંચેન્દ્રિય પર્વાત્ત બેઠન્દ્રિય અને પર્વાત્ત તેઠન્દ્રિય અનુક્રમે એક-એકથી વિશેષાધિક છે.

પર્વાત્ત તેઠન્દ્રિયોથી અપર્વાત્ત પંચેન્દ્રિયો અસંખ્યાતશુભ છે, તેથી અપર્વાત્ત અઠરિન્દ્રિય, તેઠન્દ્રિય અને બેઠન્દ્રિયો અનુક્રમે એક એકથી વિશેષાધિક છે અપર્વાત્ત બેઠન્દ્રિયથી પર્વાત્ત-અપર્વાત્ત એમ ઉભય પંચેન્દ્રિયો, અઠરિન્દ્રિયો, તેઠન્દ્રિયો અને બેઠન્દ્રિયો ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક છે.

અપર્વાત્ત પંચેન્દ્રિયથી પર્વાત્ત-અપર્વાત્ત ઉભય બેઠન્દ્રિય સુધીના દરેક જીવો સામાન્યથી એક પ્રતરના અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જેટલા ખડો થાય તેટલા કહ્યા છે, છતાં અંશુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ મોટો નાનો લેવાનો હોવાથી ઉપરોક્ત અદ્વપબદ્ધત્વમાં વિરોધ નથી. એજ પ્રમાણે હવે પછી પર્વાત્ત બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયથી પર્વાત્ત બાદર અપ્કાય સુધીના દરેક જીવો પણ એક પ્રતરના અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જેટલા ખડો થાય તેટલા સામાન્યથી કહ્યા છે તો પણ અંશુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અનુક્રમે અસંખ્યાતશુભ નાનો-નાનો સમજવો, તેથી અસંખ્યશુભ અદ્વપબદ્ધત્વ કહેવામાં કોઈ દોષ નથી.

પર્વાત્ત અપર્વાત્ત બેઠન્દ્રિયથી પર્વાત્ત બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય, તેથી પર્વાત્ત બાદર નિગોદો અર્થાત્ બાદર સાધારણ વનસ્પતિકાયનાં ઔદારિક શરીરો, તેથી પર્વાત્ત બાદર પૃથ્વીકાય, બાદર અપ્કાય, ઉત્તરોત્તર એક એકથી અસંખ્યાતશુભ છે. તેથી પર્વાત્ત બાદર વાયુકાય અને તેથી અપર્વાત્ત બાદર તેઠકાય અનુક્રમે અસંખ્યાત શુભ છે.

અપર્વાત્ત બાદર તેઠકાયથી અપર્વાત્ત બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય, તેથી અપર્વાત્ત બાદર નિગોદો, અપર્વાત્ત બાદર પૃથ્વીકાય, અપ્કાય અને વાયુકાય અનુક્રમે એક-એકથી અસંખ્યાતશુભ છે, અપર્વાત્ત બાદર વાયુકાયથી અપર્વાત્ત સૂક્ષ્મ તેઠકાય અસંખ્યાતશુભ છે. તેથી અપર્વાત્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય, અપ્કાય અને વાયુકાય ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક છે.

અપર્વાત્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાયથી પર્વાત્ત સૂક્ષ્મ તેઠકાય અસંખ્યાતશુભ છે. તેથી પર્વાત્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય, અપ્કાય અને વાયુકાય અનુક્રમે એક-એકથી વિશેષાધિક છે. પર્વાત્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાયથી અપર્વાત્ત સૂક્ષ્મ નિગોદો અર્થાત્ અપર્વાત્ત સૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિકાયનાં ઔદારિક શરીરો અસંખ્યશુભ છે.

અપર્વાત્ત સૂક્ષ્મ નિગોદથી પર્વાત્ત સૂક્ષ્મ નિગોદો સંખ્યાતશુભ છે.

અપર્યાપ્ત બાદર તેલિકાચથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મનિગોદ કુખીના દરેક સામાન્યથી અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ કહેલ છે તો પણ અસંખ્યના અસંખ્ય પ્રકારો હોવાથી ઉપર બતાવ્યા મુજબ અસંખ્યાતશુષ્ક, વિશેષાધિક કે સંખ્યાતશુષ્ક વગેરે રૂપ અદ્યપ્યદ્યુત કહેવામાં કેઈ દોષ નથી.

પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદોથી અભવ્યો, સમ્યક્ત્વથી પતિત મિથ્યાત્વીઓ, સિદ્ધો અને પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાય છવો ઉત્તરોત્તર અનંતશુષ્ક છે, તેથી પર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયો વિશેષાધિક છે, તેઓથી અપર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાય છવો અસંખ્યશુષ્ક છે, તેથી સઘળા અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયો વિશેષાધિક છે.

અપર્યાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયોથી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિછવો અસંખ્યશુષ્ક છે, તેથી અપર્યાપ્ત સર્વ સૂક્ષ્મ છવો વિશેષાધિક, તેઓથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાય છવો સંખ્યાતશુષ્ક અને તેથી પર્યાપ્ત સર્વ સૂક્ષ્મ છવો વિશેષાધિક છે.

એ કે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પુરવીકાયાદિ છવો અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે, પરંતુ તેનાથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયછવો અનંતશુષ્ક હોવાથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાય કરતાં શેષ સૂક્ષ્મ છવો અનંતમા બાગ જેટલા જ છે તેથી તેના કરતાં પર્યાપ્ત સર્વ સૂક્ષ્મ છવો વિશેષાધિક જ થાય છે.

પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મથી પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ છવો વિશેષાધિક છે, તેથી ભવ્યછવો, બાદર સૂક્ષ્મ નિગોદના છવો અને સર્વ વનસ્પતિ છવો ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક છે.

પ્રશ્ન:-બાદર-સૂક્ષ્મ નિગોદમાં અનંતા અભવ્યછવો પણ છે અને સૂક્ષ્મ-બાદર નિગોદની બહાર રહેલ ભવ્ય છવો પણ અસંખ્યાતા છે છતાં ભવ્ય છવો કરતાં બાદર સૂક્ષ્મ નિગોદના છવો સંખ્યાત કે અસંખ્યાતશુષ્ક ન કરેતાં વિશેષાધિક જ કેમ કદા ?

ઉત્તર:-બાદર-સૂક્ષ્મ નિગોદમાં ભવ્ય છવો કરતાં અનંતા અભવ્યો વધુ હોવા છતાં તેમજ ભવ્યછવોમાંથી નિગોદ બહાર રહેલ અસંખ્ય ભવ્યછવો બોધા યવા છતાંય નિગોદમાં રહેલ ભવ્ય છવો કરતાં શેષ સર્વ ભવ્યછવો અને અભવ્યો અનંતમા બાગ સમાન જ હોવાથી ભવ્ય છવો કરતાં બાદર-સૂક્ષ્મ નિગોદના છવો વિશેષાધિક જ થાય સંખ્યાત શુદ્ધાદિ ન જ થાય.

સર્વ વનસ્પતિ છવોથી એકેન્દ્રિયો, તિર્થંજો, ચારેઅતિના મિથ્યાદિષ્ટો, અવિન્નિ છવો, સ્વકપાથી, છગ્રસ્થો, ચોગવાળા છવો, મંસાદી છવો અને સર્વ છવો અનુક્રમે વિશેષાધિક વિશેષાધિક છે.

ગુણસ્થાનકે આશ્રયી અદ્યપ્યદ્યુત

ઉપસમબેલિગત અપૂર્વકરણાદિ ચાર ગુણસ્થાનકવાળા છવો દિદ્યુદ પદે પદે પડી રહેલ ના ગુણસ્થાનકે રહેલ દિદ્યુદ સંખ્યાવાળા છવોની અદ્યપ્યદ્યુત : ૨૫ છે અને : ૨૫ : ૨૫ : ૨૫ : ૨૫ :

સ્થાનકે જીવે પરસ્પર સમાન હોય છે. તેથી ક્ષપક અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ ક્ષીણમોહ તથા ભવસ્થ અયોગિ શુભસ્થાનકે ઉત્કૃષ્ટપદે રહેલ જીવે શતપૃથક્ત્વ પ્રમાણ હોવાથી સંખ્યાત છે અને આ પાંચે શુભસ્થાનકોમાં પરસ્પર સમાન હોય છે.

તેથી સયોગિ-કેવલિજો સંખ્યાતશુભ છે કેમકે તેઓ જઘન્યથી પણ બે ઠેક હોય છે. તેઓથી અપ્રમત્ત અને પ્રમત્ત શુભસ્થાનકવાળા જીવે અનુક્રમે સંખ્યાતશુભ છે કારણ કે ઉત્કૃષ્ટપદે તેઓ અનુક્રમે બે હબરકોહ અને કોટિસહસ્ર પૃથક્ત્વ પ્રમાણ હોય છે.

પ્રમત્ત સંયતો થકી ઉત્કૃષ્ટપદે વર્તતા દેશવિરતિ, સાસ્વાદની, મિશ્રદંષ્ટિ અને અવિરતિ સમ્યગ્દંષ્ટિ જીવે ક્રમશઃ એક એકથી અસંખ્યાતશુભ છે અને તેથી સિદ્ધો અનંતશુભ છે.

આ અદ્યખલુત્વ જ્યારે દરેક શુભસ્થાનકે જીવે ઉત્કૃષ્ટપદે હોય ત્યારે સમજવું, પણ હંમેશ નહિ, કારણ કે પ્રથમ જણાવેલ સાસ્વાદનાદિ આઠ શુભસ્થાનકે જીવે ક્યારેક નથી પણ હોતા. ક્યારેક એક-બે આદિ હોય, એટલે તે અપેક્ષાએ અનિયત શુભસ્થાનકોમાં જીવે ન પણ હોય અને કેટલીકવાર જણાવેલ સંખ્યાથી વિપરીત પણ હોય, પરંતુ જ્યારે દરેક શુભ-સ્થાનકે ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા હોય ત્યારે જણાવ્યા મુજબ અદ્યખલુત્વ હોય છે.

જો કે દેશવિરતિ આદિ ચારે શુભસ્થાનકવાળા જીવે સામાન્યથી ક્ષેત્ર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ કદા છે, તો પણ પદ્યોપમને અસંખ્યાતમા ભાગ અનુક્રમે અસંખ્યશુભ મોટો મોટો લેવાનો છે એથી અસંખ્યાતશુભ કહેવામાં વિશેષ આવતો નથી.

સર્વ અવિરતિ સમ્યગ્દંષ્ટિજીવોથી તિથંચ સિવાય ત્રણ ગતિમાં રહેલ મિથ્યાદંષ્ટિઓ અસંખ્યશુભ છે, તેથી તિથંચગતિમાં મિથ્યાદંષ્ટિઓ અનંતશુભ છે.

મનુષ્યગતિમાં રહેલ ચોથા શુભસ્થાનકવાળા જીવોની અપેક્ષાએ ગર્ભજ મિથ્યાદંષ્ટિ મનુષ્યો સંખ્યાતશુભ છે.

અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ આદિ ચૌદ પ્રકારના જીવલેદો અને મિથ્યાદંષ્ટિ આદિ ચૌદ શુભસ્થાન-કોનું સ્વરૂપ પ્રથમદ્વારથી જોઈ લેવું.

અયોગિ-શુભસ્થાનક સિવાયના તેર શુભસ્થાનકે રહેલ જીવે યથાસંભવ આઠ, સાત છ અને એક કર્મના વિશેષપ્રકારે બંધ કરનારા છે તેથી કર્મ તે બદ્ધ છે માટે હવે ત્રીજા દ્વારમાં બાંધવાયોગ્ય તે કર્મના મૂળ અને ઉત્તરયોદ્ધો કહેશે.

ધતિ દ્વિતીયદ્વાર સારસંગ્રહ

૩ શ્રોત રી

૩-૧ અનુયોગદ્વાર જોટલે શું ? અને તે કેટલાં છે ?

ઉ૦ શાસ્ત્રના યોગ માટે જે અનુકૂલ વ્યાપાર તે અનુયોગ, અને શાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરવા માટે અનુકૂલ વ્યાપાર રૂપ દરવાજા તે અનુયોગદ્વાર અને તે શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ સત્પદ્મચર-પદ્મા આદિ નવ અનુયોગ દ્વારા છે.

૩-૨ છવ શું પદાર્થ છે ?

ઉ૦ ઔપશ્યિકાદિ ભાવોથી યુક્ત જોડું જે દ્રવ્ય તે છવ.

૩-૩ ક્ષાયિક, ઔદયિકાદિ પ્રસિદ્ધ ભાવોને છોડી ઔપશ્યિકાદિ ભાવ યુક્ત દ્રવ્યને છવ કહેવાયું શું કારણ ?

ઉ૦ ઔદયિક અને પારિભ્રામિક ભાવ છવ સિવાય અન્ય દ્રવ્યમાં પણ હોય છે અને ક્ષાયિક ભાવ ઉપશમ પૂર્વક જ થાય છે. તેમજ ક્ષયોપશમભાવ ઔપશ્યિક ભાવથી તર્જન સિન્ન ન હોવાથી અન્ય ભાવોને ગ્રહણ ન કરતાં મૂળમાં ઔપશ્યિકાદિ ભાવ-યુક્ત દ્રવ્યને છવ કહેલ છે.

૩-૪ બૌદ્ધો મોક્ષનું સ્વરૂપ કેવું માને છે ?

ઉ૦ બૌદ્ધોના મતે દરેક પદાર્થો ક્ષણધ્વંસી હોવાથી ક્ષણસંતાનનો નાશ થાય જોટલે મોક્ષ થાય એમ માને છે. તેમનું કહેવું છે કે તેલ આદિ ખલાસ થવાથી જેમ હીપક જોલવાઈ જાય જોટલે તે કયાંય દિશા કે વિદિશાઓમાં જતો નથી પણ ત્યાંજ નાશ પામે છે જોટલે કે તેનું અસ્તિત્વ રહેતું નથી. તેમ રાગાદિનો ક્ષય થવાથી આત્મા પણ કયાંય દિશા કે વિદિશાઓમાં જતો નથી પણ ત્યાંજ નાશ પામે છે જોટલે તેનું ક્ષણ સંતાનરૂપ અસ્તિત્વ પણ રહેતું નથી. અને તે જ મોક્ષ છે.

૩-૫ છવ કૌના સ્વામી છે ?

ઉ૦ છવ નિશ્ચયથી સ્વ-સ્વરૂપના સ્વામી છે. વ્યવહારથી સ્વામિ-સેવકાદિ ભાવો કમ-જનિત ઉપાધિ રૂપ હોવાથી તે વાસ્તવિક નથી.

૩-૬ સાન્નિપાતિક ભાવો જોટલે શું ? અને તે કેટલાં છે ?

ઉ૦ પાંચ મૂળભાવોમાંથી મૂળ બેથી પાંચ ભાવોનું જે મીલન તે સાન્નિપાતિક ભાવ, અને તે કુલ છઠ્ઠીસ છે.

૩-૭ ઔદયિક ભાવના ગ્રંથમાં બતાવેલ ૨૧ જ ભેદો કહી શકાય કે તેથી વધારે પણ કહેવાય ?

ઉ૦ ઔદયિક ભાવના સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ભેદો કહી શકાય પરંતુ સ્વલક્ષણો જગત્પ્રસિદ્ધ એવા ઔકવીશ ભેદો જ કહ્યા છે. તેના ઉપલક્ષણથી ત્રસપણું સ્થાવર પણું ઇત્યાદિ અનેક ભેદો કહી શકાય.

મ-૮ આકાશ અને સાકર કયા ભાવે છે ?

ઉ૦ આકાશ એ અનાદિ પારિણામિક ભાવે અને સાકર એ સાદિ પારિણામિક ભાવે છે. તેમજ ઔદયિક ભાવે પણ છે.

મ-૯ ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક આ ત્રિસંયોગી ભાગો જીવોમાં કેમ ન વટે ?

ઉ૦ ક્ષાયોપશમિક ભાવ બારમા ગુણસ્થાનક સુધીના જીવોમાં જ હોય છે અને તે જીવોમાં મનુષ્યગતિ, શુક્લલેશ્યાદિક ભાવો અવશ્ય ઔદયિક ભાવે હોય છે. માટે ઔદયિક ભાવ વિના ક્ષાયોપશમિક ભાવ સંભવતો ન હોવાથી આ ભાગો ન વટે.

મ-૧૦ ઉત્પદ્યમાન અને ઉત્પન્ન એ બંને પ્રકારના જીવો કયારેક જગતમાં ન હોય એવા કયા જીવો છે.

ઉ૦ સંમૂર્ત્તિમ મનુષ્યો.

મ-૧૧ અદ્વીકીપની બહાર રહેલ જીવોમાં કેટલાં ગુણકાણાં હોય ?

ઉ૦ અદ્વીકીપની બહાર જન્મેલ જીવોને પ્રથમનાં પાંચ ગુણકાણાં હોય અને અદ્વિથી ગયેલાઓની અપેક્ષાએ સાત ગુણકાણાં હોય.

મ-૧૨ કાયમ વિદ્યમાન હોય તેવાં ગુણસ્થાનકો કેટલાં અને કયાં કયાં ?

ઉ૦ પહેલું, તેરમું અને ચારથી સાત એમ કુલ છ ગુણસ્થાનકો કાયમ વિદ્યમાન હોય.

મ-૧૩ કયા કયા ગુણસ્થાનકે કેટલા કેટલા જીવો હોય ?

ઉ૦ પહેલે અનંતા, ચોથે અને પાંચમે અસંખ્યાતા, બીજે અને ત્રીજે અસંખ્યાતા હોઈ શકે અને શેષ સર્વ ગુણસ્થાનકે ઉત્કૃષ્ટથી પણ સંખ્યાતા જ હોય.

મ-૧૪ જોવાં કયાં ગુણસ્થાનકો છે કે જ્યાં જીવો ન પણ હોય અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા પણ હોય.

ઉ૦ સાસ્વાદન અને મિશ્ર ગુણસ્થાનક.

મ-૧૫ એક બટાટામાં કેટલાં શરીરો હોય ?

ઉ૦ એક બટાટામાં ઔદારિક શરીરો અસંખ્યાતાં અને તેજસ કાર્મણ અનંતા હોય છે.

મ-૧૬ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ પ્રદેશોની સંખ્યા અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સમયો પ્રમાણ કેમ થાય ?

ઉ૦ વિશેષાવશ્યક ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે કાળ સૂક્ષ્મ છે અને ક્ષેત્ર તેથી પણ અત્યંત સૂક્ષ્મ

છે માટે અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં અસંખ્યાત વિસ્તરિણી અવ-
સરિણીના સમયે પ્રમાણ પ્રદેશે હોઈ શકે છે.

પ્ર-૧૭ બાદર પર્વાત પૃથ્વીકાયાદિ જીવોની અપેક્ષાએ બાદર પર્વાત તેઉકાય જીવો તદ્દન
અદ્ય કેમ ?

ઉ૦ બાદર પર્વાત તેઉકાય જીવો માત્ર અદીક્રીપમાં જ હોય છે જ્યારે બાદર પર્વાત
પૃથ્વીકાયાદિક તેથી બહાર પણ આખા લોકમાં અનુક્રમ અનુક્રમ સ્થાનોએ હોય છે માટે
બાદર પર્વાત પૃથ્વીકાયાદિકથી તે અત્યંત અદ્ય છે.

પ્ર-૧૮ ચાર નિકાયના દેવોનું પરસ્પર અદ્યબદ્ધત્વ જણાવો !

ઉ૦ વૈમાનિકદેવો સર્વથી અદ્ય, તેથી ભવનપતિ અને વ્યંતર અનુક્રમે અસંખ્યાત શુભ,
તેથી જ્યોતિષીઓ સંખ્યાતશુભ છે.

પ્ર-૧૬ ત્રણ પ્રકારના મનુષ્યોમાંથી જગતમાં કયા પ્રકારના મનુષ્યો હંમેશા હોય ?

ઉ૦ ગર્ભજ પર્વાત મનુષ્યો હંમેશ હોય, શેષ બંને અપર્વાતા અનિયત હોય.

પ્ર-૨૦ બંને પ્રકારના અપર્વાત મનુષ્યો કાયમ ન હોય તેમ શી રીતે સમજી શકાય ? અને
તે કેટલા કાળ સુધી ન હોય ?

ઉ૦ બંને પ્રકારના અપર્વાત મનુષ્યોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય પણ અંતરુદ્ધત્વ હોય છે અને
ગર્ભજ મનુષ્યોના તેમજ સંભૂતિમ મનુષ્યોના ઉત્પત્તિ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ
અનુક્રમે બાર અને ઐવિશ ચુદ્ધત્ પ્રમાણ છે એટલે જ્યારે ઉત્પત્તિ આશ્રયી
ઉત્કૃષ્ટ વિરહ પડે ત્યારે વિરહના પૂર્વ સમયે ઉત્પત્તિ થયેલ બંને પ્રકારના અપર્વાત
મનુષ્યો અંતરુદ્ધત્ પછી ન હોય તેથી ગર્ભજ અપર્વાત મનુષ્યો સાધિક અગ્નિ-
ચાર ચુદ્ધત્ અને સંભૂતિમ મનુષ્યો સાધિક ત્રેવીશ ચુદ્ધત્ સુધી સંપૂર્ણ જગતમાં
ન હોય એવું પણ બને છે.

પ્ર-૨૧ ક્ષેત્ર અને સ્પર્શનામાં શું વિશેષતા છે ?

ઉ૦ જે જીવો જેટલા ક્ષેત્રમાં રહ્યા હોય તે તેઓનું ક્ષેત્ર કહેવાય અને સ્પર્શનામાં જેમાં
રહેલ હોય તે ક્ષેત્ર તથા ઉપર નીચે અને ચારે તરફ સ્પર્શ કરાયેલું ક્ષેત્ર પણ આવે
તેથી ક્ષેત્ર કરતાં સ્પર્શના અધિક થાય.

પ્ર-૨૨ કયા સસુદ્ધાતમાં તેજ નિમિત્તે અધિક નવીન કર્યોનું અવશ્ય ગ્રહણ થાય ?

ઉ૦ કપાય સસુદ્ધાતમાં.

પ્ર-૨૩ કેવલિ સસુદ્ધાતમાં કેવલિભગવંત પોતાના આત્મપ્રદેશોથી કયા સમયે કેટલા
ક્ષેત્રમાં વ્યાપ્ત હોય ?

ઉ૦ પહેલા, બીજા, છઠ્ઠા, સાતમા અને આઠમા સમયે લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં,

ત્રીજા અને પાંચમા સમયે લોકના અસંખ્યાતા જાગોમાં, તેમજ ચોથા સમયે સંપૂર્ણ લોકમાં વ્યાપ્ત હોય.

પ્ર-૨૪ અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિને સ્પર્શના કયા કયા મતે કેટલા રાજની હોય ?

ઉ૦ મૂળ મતે આઠ રાજ, સાધિક સમ્યક્ત્વ સહિત ત્રીજી નરકે જાય તે મતે નવરાજ, અને ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ લઈ છઠ્ઠી નરકે જાય તે મતે બાર રાજની સ્પર્શના હોય.

પ્ર-૨૫ અર્હિથી સામાન્યથી ત્રીજી નરકે ત્રણ રાજ અને છઠ્ઠી નરકમાં જતાં પાંચ રાજની સ્પર્શના કેમ કહી ?

ઉ૦ ત્રીજી અને છઠ્ઠી નરકના નીચેના અંત ભાગ સુધી એટલે ચોથી અને સાતમી નરકના ઉપરના ભાગ સુધી ત્રણ અને છ રાજ થાય એ વાત બરાબર છે પરંતુ નરક પૃથ્વી ત્રીજા તથા છઠ્ઠા રાજમાં શરૂઆતના એક લાખ અઠ્ઠાવીસ હજાર, અને એક લાખ સોળ હજાર ચોજન પ્રમાણ ભાગમાં છે અને તે રાજની અપેક્ષાએ તદ્દન અદ્ય હોવાથી તેની અવિવક્ષા કરી અત્યુકતે બે રાજ અને પાંચ રાજ કહ્યા છે.

પ્ર-૨૬ ઉપરના સાત રાજની ગણતરીમાં શું મતાન્તર છે ?

ઉ૦ જીવસમાસાદિના મતે તિવ્છોલોકના મધ્યભાગથી ધ્યાને દોહ, માહોન્દ્રે બલી, સહસ્રારે પાંચ, અવ્યુતે છ અને લોકાન્તે સાત રાજ થાય છે. અર્હિ આ મત અલ્પ કરેલ છે. પરંતુ પૃથ્વિસંપ્રહણી આદિના મતે સૌધર્મે એક, માહોન્દ્રે બે, લાન્તકે ત્રણ, સહસ્રારે ચાર, અવ્યુતે પાંચ, ઐવેયકે છ અને લોકાન્તે સાત રાજ થાય છે.

પ્ર-૨૭ કયાં સુધીના દેવો ગમનાગમન કરે ?

ઉ૦ બાર દેવલોક સુધીના.

પ્ર-૨૮ સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે લઈને કોઈ જીવ અધોલોકમાં જાય કે ન જાય ?

ઉ૦ સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે લઈને ઘણું કરી અધોલોકમાં ન જાય પણ ઊર્ધ્વલોકમાં જાય,

પ્ર-૨૯ એવાં કયા જીવો છે કે જેનું જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ અને પ્રકારનું આયુ અન્તર્યુદ્ધત હોય પણ તેથી અધિક ન હોય ?

ઉ૦ સૂક્ષ્માદિક સાતે અપર્યાપ્ત.

પ્ર-૩૦ એવાં કયા દેવો છે કે જેનું ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય આયુ તુલ્ય હોય.

ઉ૦ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો.

પ્ર-૩૧ ચાર નિકાયના દેવોમાંથી કયું નિકાયના દેવોનું જઘન્ય આયુ દસ હજાર વર્ષ હોય ?

ઉ૦ ભવનપતિ અને વ્યંતર.

પ્ર-૩૨ સાદિ સપર્થવસિત મિથ્યાત્વ શુભસ્થાનકનો જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ કાળ કેટલો ?

ઉ૦ જઘન્ય અન્તર્યુદ્ધત અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન અર્ધ પુરુષલ પરાવર્તન.

પ્ર-૩૩ છ માસની ઉંમરે જાવ ચારિત્રનો સ્વીકાર કેણે કર્યો ?

ઉં શ્રી વજ્રસ્વામિએ.

પ્ર-૩૪ અન્તકૃત કેવલી એટલે શું ?

ઉં અંતર્મુદ્ધર્ત આશુ બાકી હોતે છતે જેઓને કેવલજ્ઞાન થાય તે અન્તકૃત કેવલી કહેવાય.

પ્ર-૩૫ છકા આદિ શુદ્ધસ્થાનકે એક સમય રહી એવ સાતમા આદિ શુદ્ધસ્થાનકે બીજા કે નહિ ?

ઉં ન જ બાજ.

પ્ર-૩૬ જો ન બાજ તો તેમનો એક સમય જયન્ત કાળ કેમ થતે ?

ઉં વિવક્ષિત શુદ્ધસ્થાનકે એક સમય રહી કાળ કરી અવિરતિપણાને જ પામે, તેથી જ એક સમય કાળ થતે અન્યથા નહિ.

પ્ર-૩૭ અસાંખ્યવહારિક રાશિમાંથી એવો સાંખ્યવહારિક રાશિમાં કયારે આવે ? અને કેટલા આવે ?

ઉં જે સમયે જેટલા એવો મોક્ષમાં બાજ તે સમયે તેટલા એવો અસાંખ્યવહારિક રાશિ-માંથી સાંખ્યવહારિક રાશિમાં આવે.

પ્ર-૩૮ જગતમાં કેષપપણુ વિવક્ષિત એવ જગત કેટલો કાળ પુરુષવેદપણુમાં રહી શકે ?

ઉં કેટલાંક વર્ષો અધિક સાગરોપમ થતપૃથક્ત.

પ્ર-૩૯ જાવવેદ પ્રાંત અંતર્મુદ્ધર્તે જલસાય છે અને સર્વાન્તરમાં જતાં આકૃતિરૂપ પ્રબલવેદ હોતાં નથી તો પુરુષવેદપણુ આટલો કીર્ત કાળ કેમ થતે ?

ઉં આગામીભવમાં જે વેદ થવાનો હોય તે વેદ સર્વાન્તરમાં જતાં ન હોવા છતાં તેની વિવક્ષા કરી પ્રબલવેદની અપેક્ષાએ તેટલો કાળ કલ્પો છે. નપુંસક અને સ્ત્રીવેદ માટે પણ આ પ્રમાણે સમજવાનું છે.

પ્ર-૪૦ એવ નિરંતર ઓત્રેન્દ્રિયપણું કેટલા સમય સુધી પ્રાપ્ત કરે ?

ઉં કેટલાંક વર્ષો અધિક એક હંબર સાગરોપમ.

પ્ર-૪૧ એવ નિરંતર રસનેન્દ્રિયપણું કેટલો કાળ પ્રાપ્ત કરે ?

ઉં કેટલાંક વર્ષો અધિક બે હંબર સાગરોપમ.

પ્ર-૪૨ સામાન્યથી નિગોહની તેમજ બાહર સૂક્ષ્મ, પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત નિગોહની સ્વકાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી કેટલી હોય ?

ઉં સામાન્યથી નિગોહની બહી પુરુષજ પરાવર્તન, બાહર નિગોહની સીતેર ઠોઠા-ઠોઠી સાગરોપમ, સૂક્ષ્મ નિગોહની અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી, પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત નિગોહની સ્વકાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણુ છે.

પ્ર-૪૩ સાસ્વાદનાંદિ આઠ અનિત્ય શુભસ્થાનકો અનેક જીવ આશ્રયી જગતમાં ઉત્કૃષ્ટથી કેટલા સમય સુધી સતત હોય ?

ઉ૦ સાસ્વાદન અને મિશ્ર અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી સુધી અને શેષ છ શુભસ્થાનકો અંતર્મુહૂર્ત કાળ સુધી સતત હોય છે.

પ્ર-૪૪ ઉપરોક્ત આઠ શુભસ્થાનકો સંપૂર્ણ જગતમાં કોઈ પણ જીવને ઉત્કૃષ્ટથી કેટલા કાળ સુધી ન હોય ?

ઉ૦ સાસ્વાદન અને મિશ્ર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધી, ઉપશમશ્રેણિ અંતર્ગત અપૂર્વકરણાદિ ચાર વર્ષ પૃથક્ત્વ અને ક્ષપકશ્રેણિગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ, ક્ષીણશ્રેણિ અને અયોગિ છ માસ સુધી ન હોય.

પ્ર-૪૫ ઉત્કૃષ્ટથી આઠ સમય સુધી સતત કયા કયા ભાવો પ્રાપ્ત થાય ?

ઉ૦ સર્વવિરતિ આરિત્ર અને સિદ્ધપણ.

પ્ર-૪૬ નિરંતર પ્રતિસ્રમયે અનંતા ઉત્પન્ન થાય એવા જીવો કયા કયા ?

ઉ૦ એકેન્દ્રિય, વનસ્પતિ અને સાધારણ વનસ્પતિકાયના જીવો.

પ્ર-૪૭ જીવ એકેન્દ્રિયપણાનો ત્યાગ કરી પુનઃ ઉત્કૃષ્ટથી કેટલા કાળે એકેન્દ્રિય થાય ?

ઉ૦ કેટલાંક વર્ષ અધિક બે હજાર સાગરોપમ કાળે.

પ્ર-૪૮ જગતમાં સુનિઓ સર્વદા હોય છે, વળી તે પ્રતિ અંતર્મુહૂર્તે છઠ્ઠી સાતમે અને સાતમાથી છઠ્ઠે શુભસ્થાનકે જાય છે તો ગાથા દ્વયમાં સર્વવિરતિ અનંતર્ગત પ્રમત્ત અને અપ્રમત્તનો અનેક જીવાશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ પંદર દિવસનો કેમ કહ્યો ?

ઉ૦ અવિરતિ કે દેશવિરતિમાંથી પ્રમત્તે કે અપ્રમત્તે જાય તે અપેક્ષાએ તે ગાથામાં ઉત્કૃષ્ટ વિરહ પંદરદિવસનો કહ્યો છે, પરંતુ છઠ્ઠે સાતમે પરાવર્તન કરતા સુનિઓની અપેક્ષાએ નહિ.

પ્ર-૪૯ જીન-આગમો અને પંચસંબ્રહ્મોદિ ઋષિો સર્વજ્ઞમૂળક કહેવાય છે તો તેમાં મતાન્તર કેવી રીતે હોઈ શકે ?

ઉ૦ વાત સત્ય છે, પરંતુ પૂર્વે આગમો સુનિભગવતો કંઠસ્થ રાખતા હતા, તે પછી કેટલાંક કાળે મોટા મોટા દુષ્કાળો પડવાથી અને સ્મરણશક્તિ આદિ ઘટી જવાથી આગમો ભરાભર કંઠસ્થ રહ્યા નહિ, ત્યારબાદ બે આગમો બે સુનિઓને બે રીતે કંઠસ્થ હતાં તે રીતે તપાસી વાચનાદ્વારા અવસ્થિત કર્યા છતાં કેટલાંક સુનિઓને ભિન્ન-ભિન્ન રીતે વાદ રહેલ પાઠોનો સમન્વય ન થવાથી તેમાં કયા પાઠો સત્ય છે કે અસત્ય ? તેનો નિર્ણય તે કાળના અતિશયશ્રુતસંપન્ન આચાર્યો પણ ન કરી શકવાથી તે પાઠો આગમો પુસ્તકારૂઢ કરવી વળતે મતાન્તર રૂપે લેવામાં આવ્યા, તેમજ તે પછી પણ લઘીયા વગેરેના લેખનદોષના કારણે પણ પાઠો ભિન્ન-ભિન્ન રૂપે થયા એથી સર્વજ્ઞમૂળક આગમોમાં મતાન્તરો જણાય છે.

પ્ર-૫૦ મતાન્તર જોટલે જણાવેલ મતથી સિત્તમત જોટલે કે અન્યમત, તેા તે મૂળમતથી સર્વથા સિત્ત જ હોય કે અપેક્ષાએ તેનો સમન્વય પણ થઈ શકે ?

ઉ૦ જે અપેક્ષામાત્રથી સિત્ત રીતે જતાવેલ હોય પણ બીજી કોઈ અપેક્ષાએ સમન્વય થઈ શકે તેને મતાન્તર કહેવાય નહિ, કારણ કે જુદા જુદા પ્રશ્નોમાં અથવા એક જ પ્રશ્નમાં જુદા જુદા મતો હોય અને જેનો કોઈ અપેક્ષાએ તેઓએ તે અથવા અન્યપ્રશ્નમાં સમન્વય ન કર્યો હોય તે જ મતાન્તર કહેવાય.

ક્યારેક કેટલાક સિત્ત-સિત્ત પ્રશ્નોમાં સિત્ત-સિત્ત મતોનો તે તે પ્રશ્નના ટીકા આદિ કરનાર અન્ય આચાર્યો પોતાની યુદ્ધિને અનુસારે સમન્વય કરતા જણાય છે પણ તે સમન્વય મૂળ પ્રશ્નકારના આશયને અનુરૂપ જ થાય છે ? અગર અન્ય રીતે થાય છે ? તે અતિશય જ્ઞાનીઓ વિના અન્ય કોઈથી કહી શકાય નહિ, તેથી જ કેટલાક સ્થળોએ તેવા સમન્વયો કરી ‘તત્ત્વં તુ કેવલિતો વિવન્તિ’ ઇત્યાદિ લખેલું જોવા મળે છે.

પ્ર-૫૧ પંચેન્દ્રિય તિથિઓમાં ત્રણે વેદવાળાઓનું અદ્યપજ્ઞત્વ શી રીતે છે ?

ઉ૦ પુરુષવેદી સર્વથી થોડા, તેમજી સ્ત્રીવેદી અને નપુસકવેદી અનુક્રમે સંખ્યાતશુષ્ક છે.

પ્ર-૫૨ અક્ષરો વધારે કે સમ્યક્ત્વથી પતિત મિથ્યાદષ્ટિઓ વધારે ?

ઉ૦ અક્ષરો કરતાં સમ્યક્ત્વથી પતિત મિથ્યાત્વીઓ અનંતશુષ્ક છે.

પ્ર-૫૩ અક્ષરો અને સિદ્ધો બન્ને અનંતા છે તેા તેમાં કોણું કોણું અને વધારે કોણું ?

ઉ૦ અક્ષરો થોડા અનંતે અને સિદ્ધો પાંચમા અનંતે છે, દિગંબરીય પ્રશ્નોમાં તથા આપણામાં પણ કોઈ કોઈ સ્થળે આઠમા અનંતે સિદ્ધો કલા છે. તેથી અક્ષરો કરતાં સિદ્ધો અનંતશુષ્ક છે.

પ્ર-૫૪ ઉપશમશ્લેષિમાં સમ્યક્ત્વ કયા ભાવે હોય ? તેમજ ક્ષપકશ્લેષિમાં દશમા શુલ્કસ્થાનક સુધી કયા ભાવનું આદિત્ત હોય ?

ઉ૦ ઉપશમશ્લેષિમાં સમ્યક્ત્વ ઔપશમનિક અથવા ક્ષાયિક ભાવે હોય અને ક્ષપકશ્લેષિમાં દશમા શુલ્કસ્થાનક સુધી આદિત્ત ક્ષયોપશમ ભાવનું હોય.

પ્ર-૫૫ કયા અપર્યાપ્ત જીવોમાં પાંચે ભાવો વધી શકે ?

ઉ૦ સંનિ-અપર્યાપ્ત જીવોમાં.

ત્રીભુજ બંધવ્ય દ્વારે

આ પ્રમાણે બંધક પ્રરૂપણા નામનું ત્રીભુજ દ્વાર કહ્યું, હવે બંધવ્ય પ્રરૂપણા નામનું ત્રીભુજ દ્વાર કહે છે.

બાંધનાર ચૌદ લેહવાળા જીવોને બાંધવા યોગ્ય શું છે ? કેનો બંધ કરે છે ? તેનો વિચાર આ દ્વારમાં કરશે. બાંધવા યોગ્ય-કર્મના મૂળ અને ઉત્તર લેદો કહેવાનો આરંભ કરતાં પહેલાં મૂળ લેદો બતાવે છે. કેમકે મૂળ લેદોનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય તો ઉત્તર લેદો સુખપૂર્વક જાણી શકાય છે. તે મૂળ લેદો આ પ્રમાણે—

નાણસ્સ વંસણસ્સ ચ આવરણં વેયણીય મોહનીયં ।

આડ ચ નામં ગોયં તહંતરાયં ચ પયહીઓ ॥૧॥

જ્ઞાનસ્ય દર્શનસ્ય ચાવરણં વેદનીયં મોહનીયમ્ ।

આયુષ્ય નામ ગોત્રં તથાન્તરાયં ચ પ્રકૃતયઃ ॥૧॥

અર્થ—જ્ઞાન અને દર્શનનું આવરણ-જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર, તથા અંતરાય એ આઠ કર્મના મૂળ લેદો છે.

ટીકાતુલ્ય—જે વડે વસ્તુનું જ્ઞાન થાય એટલે કે નામ ભતિ શુષ્ક ક્રિયા આદિ સહિત વિશેષ બોધ જે વડે થાય તે જ્ઞાન.

જે વડે દેખાય એટલે કે નામ ભતિ આદિ વિના સામાન્ય બોધ જે વડે થાય તે દર્શન. કહ્યું છે કે—

‘નામ ભતિ આદિરૂપ જે આકાર-વિશેષ બોધ તે વિના પદાર્થોનું જે સામાન્ય જ્ઞાન થાય તેને સિદ્ધાંતમાં દર્શન કહ્યું છે.’

જે વડે આચ્છાદન થાય-દબાય તે આવરણ કહેવાય છે, એટલે કે-મિથ્યાત્વાદિ હેતુ-ઓનું જેમાં પ્રાધાન્ય છે એવા જીવજ્ઞાપાર દ્વારા અહંભુ કરાચેત્રી કાર્મણ વર્ગણાની અંદરનો જે વિશિષ્ટ પુદ્ગલ સમુહ તે આવરણ કહેવાય છે. તેમાં જ્ઞાનને આચ્છાદન કરનાર જે પુદ્ગલ સમૂહ તે જ્ઞાનાવરણ, અને દર્શનને આચ્છાદન કરનાર જે પુદ્ગલ સમૂહ તે દર્શનાવરણ કહેવાય છે.

સુખ અને દુઃખરૂપે જે અનુભવાય તે વેદનીય કહેવાય છે, એ કે સઘળાં કર્મોનો

અનુભવ થાય છે છતાં, પણ વેદનીય શબ્દ પંક્તિ આદિ શબ્દોની જેમ રૂઢ અર્થવાળો હોવાથી સાત્તા અને અસાત્તારૂપે જે અનુભવાય તેજ વેદનીય કહેવાય છે, એવ કચ્છો કહેવાતાં નથી.

જે કર્મ આત્માને સદ્ અસદરૂપ વિવેકથી રહિત કરે, હું કોણ? મારું શું? પર કોણ? અને પશુનું શું? કોણું એક જ્ઞાન ન થવા દે ચોદનીય કહેવાય.

જે વડે અસુક અસુક ગતિમાં અસુક કાળ પર્વત આત્મા ટકી શકે, પોતે કરેલાં કર્મો વડે પ્રાપ્ત થયેલી નરકાદિ દુર્ગતિમાંથી નીકળવાની ઇચ્છા છતાં પણ જે અટકાવે, પ્રતિબંધકપણાને પ્રાપ્ત થાય તે આયુઃ. અથવા એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં જતાં આત્માઓને જેનો અવસ્થ ઉદય થાય તે આયુઃ.

જે કર્મ ગતિ ભતિ આદિ અનેક પર્યાયોનો આત્માને અનુભવ કરાવે તે નામકર્મ.

ઉચ્ચ અને નીચ શબ્દોવડે જે જોડાવાય એવો જે ઉચ્ચ અને નીચ કુળમાં ઉત્પન્ન થવા રૂપ આત્માનો પર્ચોલ વિશેષ તે ગોત્ર. તે પર્ચોલ પ્રાપ્ત થવામાં હેતુભૂત કર્મપણુ કારણમાં કાર્યનો આશય થવાથી ગોત્ર કહેવાય છે. અથવા જેનો ઉદય થવાથી આત્માનો ઉચ્ચ અને નીચ શબ્દો વડે વ્યવહાર થાય તે ગોત્ર કહેવાય છે.

અવ અને દાનાદિકેનું વ્યવધાન=અંતર કરવા જે કર્મ પ્રાપ્ત થાય, એટલે કે જેના ઉદયથી એવો દાનાદિ ન કરી શકે તે અંતરાય કહેવાય છે.

આજ આઠ મૂળ પ્રકૃતિઓ છે. અહિં પ્રકૃતિ શબ્દનો અર્થ એક થાય છે. ભાષ્યકાર ભગવાન કહે છે કે—‘અથવા પ્રકૃતિ એટલે એક’ એટલે કર્મ આઠ એક છે એ અર્થ થાય છે.

પ્રશ્ન—જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મને આ કેમથી કહેવામાં કંઈ પ્રયોજન છે? અથવા પ્રયોજન સિવાય જ આ કેમ પ્રવર્તેલો છે?

ઉત્તર—જે કેમપૂર્વક જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મો પૂર્વે કલાં છે તે કેમપૂર્વક કહેવામાં પ્રયોજન છે, તે અગ્રે કહીએ છીએ—તે આ પ્રમાણે—

અહિં જ્ઞાન અને દર્શન એ એવળું સ્વરૂપ છે. કારણ કે જ્ઞાન અને દર્શનના અભાવે એવત્વ હોઈ શકતું જ નથી. કેમકે ચેતના એ એવળું સ્વરૂપ છે. એ એવમાં તે જ્ઞાન અને દર્શનનો જ અભાવ હોય તો તે એવ કઈ રીતે હોઈ શકે? માટે એવમાં તેના સ્વરૂપ રૂપ ચેતના-જ્ઞાન દર્શન હોવીજ જોઈએ. જ્ઞાન અને દર્શનમાં પણ જ્ઞાન એ સુખ્ય છે. કારણ કે સઘળાં શાસ્ત્રાદિ સંબંધી વિચાર જ્ઞાનદાતા જ થઈ શકે છે. વળી જ્ઞાનાવરણાદિ સઘળી લબ્ધિઓ જ્ઞાનોપયોગમાં તત્ત્વજ્ઞાન આત્માને જ થાય છે. દર્શનોપયોગમાં વર્તમાન આત્માને થતી નથી. કહ્યું છે કે—

‘સાધારણપયોગિ આત્માને સઘળી લબ્ધિઓ થાય છે, અનાધારણપયોગિ આત્માને થતી નથી.’

તથા જે સમયે આત્મા સઘળા કર્મ રહિત થાય છે, તે સમયે જ્ઞાનાપયોગી જ હોય છે પરંતુ દર્શનોપયોગી હોતા નથી. કેમકે દર્શનોપયોગી બીજે સમયે હોય છે. તે હેતુથી જ્ઞાન જો પ્રધાન છે. તેને આવરનાર જ્ઞાનાવરણીય કર્મ હોવાથી, તેને પહેલું કહ્યું છે, અને ત્યારપછી દર્શનને આવરનાર દર્શનાવરણીય કર્મ કહ્યું છે. કારણ કે જ્ઞાનાપયોગથી મ્યુત આત્માની દર્શનોપયોગમાં સ્થિરતા થાય છે.

આ જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મ પોતાના વિષાકને બતાવતાં યથાયોગ્ય રીતે અવશ્ય સુખ અને દુઃખરૂપ વેદનીય કર્મના ઉદયમાં હેતુ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

અતિ ગાઢ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના રસોદય વડે સૂક્ષ્મ અને અતિસૂક્ષ્મ પદાર્થોને વિચાર કરવામાં અસમર્થ પોતાને બાણતા ઘણા આત્માઓ અત્યંત ખેદ પામે છે—અત્યંત દુઃખને અનુભવ કરે છે. અને જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ પટ્ટતા સુક્ત આત્મા સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મતર પદાર્થોને પોતાની ગુદિવડે બેઠતો—બાણતો અને ઘણાઓથી પોતાને ઘડીઆતો ભેટો અત્યંત આનંદનો—સુખનો અનુભવ કરે છે. આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય અને ક્ષયોપશમ અનુક્રમે દુઃખ અને સુખરૂપ વેદનીય કર્મના ઉદયમાં નિમિત્ત થાય છે.

ગાઢ દર્શનાવરણીય કર્મના વિષાકોદય વડે જન્માંધ આદિ થવાથી ઘણા માણસો અતિ અફણુત દુઃખનો અનુભવ કરે છે; અને દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમવડે ઉત્પન્ન થયેલી કુશળતા દ્વારા સ્પષ્ટ અક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયો સુક્ત થઇને યથાર્થપણે વસ્તુને ભેટો અત્યંત આનંદનો અનુભવ કરે છે. આ રીતે દર્શનાવરણીય કર્મ દુઃખ અને સુખરૂપ વેદનીય કર્મના ઉદયમાં નિમિત્તરૂપ થાય છે.

આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મ વેદનીય કર્મના ઉદયમાં હેતુ થાય છે એ અર્થ જણાવવા ત્રીજું વેદનીય કર્મ કહ્યું છે.

વેદનીય કર્મ ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ વસ્તુના સંયોગે સુખ કે દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે. ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ વસ્તુના સંયોગે સંસારિ આત્માઓને અવશ્ય રાગ અને દ્વેષ થાય છે. ઇષ્ટ વસ્તુનો સંયોગ થવાથી સારું થયું, મને આ વસ્તુ મળી, જોવો ભાવ થાય છે, અને અનિષ્ટ વસ્તુનો સંયોગ થવાથી મને આ વસ્તુ ક્યાંથી મળી? ક્યારે જો દુર થાય? જોવો ભાવ થાય છે. જોજ રાગ અને દ્વેષરૂપ છે. રાગ અને દ્વેષ મોહનીય કર્મરૂપ જ છે. આ રીતે વેદનીયકર્મ મોહનીયના ઉદયમાં કારણ છે, એ અર્થ જણાવવા માટે વેદનીય પછી ચોથું મોહનીય કર્મ કહ્યું છે.

મોહમૂઢ આત્માઓ બહુ આરંભ અને પરિબલઆદિ કાર્યોમાં આસક્ત થઇને નરકાદિ આયુષ્ય પામે છે. આ રીતે મોહનીય કર્મ આયુકર્મના બંધમાં હેતુ છે એ જણાવવા મોહનીય પછી આયુકર્મ કહ્યું છે.

૧ તેરમા ગ્રન્થસ્થાનકના પહેલે સમયે, ચૌદમા ગ્રન્થસ્થાનકના પહેલા સમયે, અને સિદ્ધ અવસ્થાના પ્રથમ સમયે આત્મા જ્ઞાનના ઉપયોગમાં જ વર્તેલા હોય છે.

નરકાશુ આદિ કૌંઠપણુ આશુનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે અવશ્ય નરકગતિ પાંચેન્દ્રિય ભતિ આદિ નામકર્મનો ઉદય થાય છે. માટે આશુ પછી નામકર્મ કહ્યું છે.

નામકર્મનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે અવશ્ય ઉચ્ચ કે નીચ જોતમાંથી કૌંઠ પણુ જોત કર્મનો ઉદય થાય છે. જો જણાવવા નામકર્મ પછી જોતકર્મ કહ્યું છે.

જોતકર્મનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે ઉચ્ચ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલાને પ્રાયઃ કાનાંતરાય કાનાંતરાયાદિકર્મનો સુયોપશ્ચમ હોય છે, કેમકે રાજા વગેરે ઘણું દાન આપે છે ઘણો લાભ પણ મેળવે છે જોમ દેખાય છે. અને નીચકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલાને પ્રાયઃ કાનાંતરાય કાનાંતરાયાદિકર્મનો ઉદય હોય છે. અત્યંત હલકા વર્ણોમાં દાન આદિ જણાતું નથી. આ પ્રમાણે ઉચ્ચ નીચ જોતનો ઉદય અંતરાયના ઉદયમાં હેતુ છે જો અર્થના જ્ઞાન માટે જોત પછી અંતરાય કર્મ કહ્યું છે. ૧

આ પ્રમાણે મૂળ પ્રકૃતિઓ કહી, હવે ઉત્તર પ્રકૃતિઓને સંખ્યા બતાવવા દ્વારા કહે છે—

પંચ નવ દોન્નિ અઢાવીસા ચરો તહેવ બાયાલા ।

દોન્નિ ચ પંચ ચ મળિયા પયહીઓ ઉત્તરા ચેવ ॥૨॥

પંચ નવ દે અષ્ટાવિંશતિઃ ચતસ્રઃ તથૈવ દ્વાચત્વારિંશત્ ।

દે ચ પંચ ચ મળિતાઃ પ્રકૃતય ઉત્તરાથૈવ ॥૨॥

અર્થ—પાંચ, નવ, બે, અઠ્ઠાવીસ. ચાર, તેમજ બેતાલીસ, બે, અને પાંચ જો આઠ કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે.

ટીકાનુ—અહિં અનુક્રમે જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠકર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓની સંખ્યા કહી છે, તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણીયની પાંચ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે, જો પ્રમાણે દર્શનાવરણીયની નવ, વેદનીયની બે, મોહનીયની અઠ્ઠાવીસ, આશુની ચાર, તેમજ નામકર્મની બેતાલીસ, જોતની બે અને અંતરાયની પાંચ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ પૂર્વોચાર્ય મહારાજાઓએ કહી છે. ૨

જે કેમપૂર્વકે કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હોય તે કેમપૂર્વકે કથન કરવું જોઈએ, એવો ન્યાય હોવાથી પહેલાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓનું વ્યાખ્યાન કરે છે—

મહસુયઓહિમળકેવલાળ આવરણં મવે પઠમં ॥

મતિશ્રુતાવધિમનઃકેવલાનામાવરણં મવેત્ પ્રથમમ્ ।

૧) અર્થ—મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્થવ, અને કેવળજ્ઞાનનું જે આવરણ તે પહેલું જ્ઞાનાવરણ કર્મ છે.

ટીકાતું—પહેલું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ પાંચ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુત-જ્ઞાનાવરણ, અવધિજ્ઞાનાવરણ, મનઃપર્યાયજ્ઞાનાવરણ, અને દેવળ જ્ઞાનાવરણ.

મતિ-શ્રુતાદિ જ્ઞાનતું સ્વરૂપ પહેલા કારમાં વિસ્તારપૂર્વકે કહ્યું છે એટલે ફરી અહિં કહેતા નથી.

મતિજ્ઞાન અને તેના પેટા ભેદોને આવરનાઈ જે કર્મ તે મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાન અને તેના પેટા ભેદોને આવરનાઈ શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, આ રીતે પાંચે આવરણો સમજવા.

જ્ઞાનાવરણીયકર્મ આત્માના જ્ઞાન શુષ્કને કળાવે છે.

આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીયની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ કહી હવે તેના સરખાજ ભેદવાળી અને સમાન સ્થિતિવાળી અંતરાય કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ કહે છે—

દાળલામમોગોવમોગવિરયંતરાયયં ચરિમં ॥૩॥

દાનલામમોગોપમોગવીર્યાંતરાયકં ચરિમ્ ॥૩॥

અર્થ—દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ, અને વીર્યને કળાવનાઈ છેલ્લું અંતરાય કર્મ છે.

ટીકાતું—દાનાદિ શુભોને કળાવનાઈ દાનાંતરાય, લાભાંતરાય, ભોગાંતરાય, ઉપભોગાંતરાય, અને વીર્યાંતરાયના ભેદ છેલ્લું અંતરાયકર્મ પાંચ પ્રકારે છે.

તેમાં પોતાતું સ્વત્વ ઉઠાવી અન્યને અર્પીત કરવું તે દાન કહેવાય. જે કર્મના ઉદયથી તેવા પ્રકારના દાનની ઇચ્છા ન થાય, પોતાના ઘરમાં વૈભવ છતાં શુભવાન પાત્ર મળવા છતાં આ મહાત્માને દેવાથી મહાન્ કૃણની પ્રાપ્તિ થાય તેમ બાલુવા છતાં દેવાનો ઉત્સાહ ન થાય તે દાનાંતરાય કર્મ કહેવાય છે.

લાભ એટલે વસ્તુની પ્રાપ્તિ, જે કર્મના ઉદયથી વસ્તુને આપ્ત ન કરી શકે, દાન શુભ વડે પ્રસિદ્ધ હાતારના ઘરમાં દેવાયોગ્ય વસ્તુ હોવા છતાં પણ તે વસ્તુને ભિક્ષા માગવામાં કુશળ અને શુભવાન વાચક હોવા છતાં પણ આપ્ત ન કરી શકે તે લાભાંતરાયકર્મ કહેવાય.

જે કર્મના ઉદયથી વિશિષ્ટ આહારાદિ વસ્તુની સામગ્રી મળવા છતાં પણ અને પ્રત્યા-ખ્યાન-ત્યાગનો પરિણામ અથવા વૈરાગ્ય ન હોવા છતાં પણ માત્ર કૃપણતાથી તે વસ્તુઓને ભોગવવા સમર્થ ન થાય તે ભોગાંતરાયકર્મ કહેવાય છે.

એ પ્રમાણે ઉપભોગાંતરાય કર્મ પણ સમજવું ભોગ અને ઉપભોગ એટલે લાભાંતરાય કર્મના સ્વયોપશમથી પ્રાપ્ત સામગ્રીનો ઉપયોગ કરવો તે. પરંતુ તે બંનેમાં આ વિશેષ છે જે એક વાર ભોગવાય તે ભોગ, અને વારંવાર ભોગવાય તે ઉપભોગ કહેવાય છે. એક વાર ભોગવવા-રોગ્ય વસ્તુ બેના ઉદયથી ન ભોગવી શકે તે ભોગાંતરાય, અને વારંવાર ભોગવવા-રોગ્ય વસ્તુ બેના ઉદયથી ન ભોગવી શકે તે ઉપભોગાંતરાય કહેવાય છે, કહ્યું છે કે—

એક વાર જે લોગણવાય તે આહાર અને પુષ્પ આદિ લોગ, અને વારંવાર જે લોગણવાય તે વસ્ત્ર અને સ્ત્રી આદિ ઉપલોગ કહેવાય છે.^૧

વીર્ય એટલે આત્માની અનંતશક્તિ, તેને આવરનારૂં જે કર્મ તે વીર્યંતરાય. જે કર્મના ઉદયથી શરીર રોગ રહિત હોવા છતાં અને યુવાવસ્થામાં વર્તતા છતાં પણ અદ્યપભળાળો થાય, અથવા શરીર ભળવાન હોવા છતાં કોઈ સિદ્ધ કરવાલાયક કાર્ય આવી પડવા વડે હીન સ્વપણાને લઈ તે કાર્ય સિદ્ધ કરવા પ્રવૃત્તિ કરી શકે નહિ, તે વીર્યંતરાય કર્મ કહેવાય છે. કે

આ પ્રમાણે અંતરાય કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ કહી. હવે સમાન સ્થિતિવાળી હોવાથી અને જ્ઞાતિ કર્મ હોવાથી જ્ઞાનાવરણીયની નજીકની બીજા દર્શનાવરણીય કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ કહે છે—

નયનેયરોહિકેવલ દંસનચાવરણયં મવે ચઙહા ।

નિદ્રાપયલાહિ છહા નિદ્રાહ્નુરુત્તીળક્ષ્ત્રી ॥ ૪ ॥

નયનેતરાવધિકેવલ—દર્શનાવરણ મવેચતુર્દા ।

નિદ્રાપચલામ્યાં પોદા નિદ્રાદિદિલ્લક્ષ્યાનર્દિમિઃ ॥ ૪ ॥

અર્થ—અક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ, અને કેવળદર્શન વિષયક દર્શનાવરણીય કર્મ ચાર ભેદ છે. નિદ્રા અને પ્રચલા સાથે છ ભેદ છે અને બેવાર બોલાયેલ નિદ્રા અને પ્રચલા તથા શીશુદિ સાથે નવ ભેદો થાય છે.

ટીકાતુલ્ય—અહિં દર્શનાવરણીય કર્મ બંધ ઉદય અને સત્તામાં કોઈ વખતે ચાર પ્રકારે કોઈ વખત છ પ્રકારે, અને કોઈ વખતે નવ પ્રકારે એમ ત્રણ રીતે સંભવે છે. તે ચાર છ અને નવ પ્રકારે કઈ રીતે સંભવે તેને બતાવતાં પહેલા ચાર પ્રકાર બતાવે છે.

અક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ અને કેવળદર્શન વિષયક દર્શનાવરણીય કર્મ ચાર ભેદ છે. તાત્પર્ય એ કે—અચારે દર્શનાવરણીય કર્મના બંધ ઉદય અને સત્તામાં ચાર ભેદની વિવક્ષા કરવામાં આવે ત્યારે તે ચાર ભેદ આ પ્રમાણે સમજવા—અક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન, અને કેવળદર્શન.

તેમાં અક્ષુદારા અક્ષુના વિષયત્વ જે સામાન્ય જ્ઞાન તે અક્ષુદર્શન, અને તેને આવરનારૂં જે કર્મ તે અક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મ.

અક્ષુ વિના શેષ સ્વપર્ણનાદિ ચાર ઇન્દ્રિય અને મનવડે તે તે ઇન્દ્રિયના વિષયત્વ જે સામાન્ય જ્ઞાન તે અચક્ષુદર્શન, અને તેને આવરનારૂં જે કર્મ તે અચક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મ.

૧ અહિં અક્ષુ—અચક્ષુદર્શનાવરણ ન કહેતા સામાન્ય માત્ર ઇન્દ્રિયાવરણ કહેવામાં આવે તો બધા આવરણોનો સમાવેશ થાય છે. પરંતુ લોકમાં આ વસ્તુ જે જોઈ હોય આ દેખું છું એવા વ્યવહાર અક્ષુના સંબંધમાં જ થાય છે. તેથી તથા વિગ્રહગતિમાં કોઈપણ દર્શન ન હોય ત્યારે અચક્ષુદર્શન તો હોય છે જ તે બચાવવા અક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન અલગ અલગ કહ્યા છે.

અચક્ષુદર્શનાવરણીયમાં સ્પર્શનાદિ આર ઇન્દ્રિયાવરણ અને મનનો ઇન્દ્રિયાવરણ એમ પાંચ આવરણોનો સમાવેશ થાય છે.

ઇન્દ્રિય અને મનની સહાય વિના મર્યાદામાં રહેલા રૂપી પદાર્થોનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે અવધિદર્શન અને તેને આવરનારૂં જે કર્મ તે અવધિદર્શનાવરણીય કર્મ.

રૂપિ અરૂપિ દરેક પદાર્થનું જે સામાન્ય જ્ઞાન તે કેવળદર્શન, અને તેને આવરનારૂં જે કર્મ તે કેવળદર્શનાવરણીય કર્મ કહેવાય છે.

તેજ દર્શનાવરણીયનું ચતુષ્ક નિદ્રા પ્રચલા સાથે ગણતાં છ ભેદે થાય છે. નિદ્રા એ સર્વ-ઘાતિની પ્રકૃતિ છે. આત્માની ચૈતન્યશક્તિને દબાવી સરીર ઉપર પલ્લ અસર કરે છે કે જેને લક્ષ આંખોનું ઘેરાવું, રોલાં આવવા, શરીર ભારે થવું, ઇત્યાદિ ચિન્હો થાય છે.

હવે નિદ્રાનો શબ્દાર્થ કહે છે-જે અવસ્થામાં ચૈતન્ય અવશ્ય અસ્પષ્ટ થાય તે નિદ્રા કહેવાય. જ્યારે નિદ્રા આવે છે ત્યારે કોઈપણ ઇન્દ્રિયના વિષયનું કે અન્ય કોઈપણ પ્રકારનું જ્ઞાન થતું નથી. તે નિદ્રાના ત્રીજા મંદાદિ ભેદે પાંચ પ્રકાર થાય છે. તે આ પ્રમાણે-નિદ્રા, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલા, પ્રચલાપ્રચલા, અને શીલુદ્ધિ.

તેમાં જોવા પ્રકારની મન્દ નિદ્રા આવે કે જેની અંદર નખઘોઠાટિકા-વ્યપટી વગરની, જોકાદ શબ્દ કરવો એ આદિ દ્વારા સુખપૂર્વક ભથ્થે થાય તે નિદ્રા. જોવા પ્રકારની નિદ્રા ઉંઘ આવવામાં હેતુભૂત જે કર્મ તે પંચ કારણમાં કાર્યનો આરોપ કરી નિદ્રા કહેવાય છે. નિદ્રા દર્શનાવરણીયકર્મ એ ઉંઘ આવવામાં કારણ છે, અને ઉંઘ એ કાર્ય છે.

જે નિદ્રાવસ્થામાં બેઠેલો અથવા ઉભો રહેલો ઠોલાં ખાખા કરે, જોટલે કે જેની અંદર બેઠાં બેઠાં કે ઉભાં ઉભાં ઉંઘ આવે તે પ્રચલા. જોવા પ્રકારના વિપાકનો અનુભવ કરાવનારી કર્મપ્રકૃતિ પણ પ્રચલા કહેવાય છે.

શીલુદ્ધિ ત્રિકની અપેક્ષાએ આ જે નિદ્રાએ મંદ છે. દર્શનાવરણીયનું પદ્ધત જ્યાં પ્રહલ્ય કરવામાં આવે ત્યાં દરેક સ્થળે ઉપરોક્ત છ પ્રકૃતિઓ અહલ્ય કરવી.

આ દર્શનાવરણ પદ્ધતને બેવાર બોલાયેલ નિદ્રા અને પ્રચલા જોટલે નિદ્રાનિદ્રા અને પ્રચલાપ્રચલા તથા શીલુદ્ધિ સાથે ગણતાં દર્શનાવરણીય નવ પ્રકારે થાય છે.

તેમાં નિદ્રાથી ચડીયાતી જે નિદ્રા તે નિદ્રાનિદ્રા. તેની અંદર ચૈતન્ય અત્યંત અસ્ફુટ થયેલું હોવાથી ઘણું ઢંઢોળવું, ઘણું સાદ પાડવા ઇત્યાદિ પ્રકારો વડે પ્રબોધ થાય છે. આ હેતુથી સુખપૂર્વક પ્રબોધ થવામાં હેતુભૂત નિદ્રા કર્મપ્રકૃતિની અપેક્ષાએ આ નિદ્રાનું ચડીયા-તાપણું છે. તાત્પર્ય એ કે જેના ઉદયથી જોવી ગાઢ ઉંઘ આવે કે ઘણું સાદ પાડવાથી કે ઘણું ઢંઢોળવાથી હુઃખપૂર્વક ભથ્થે થવાય તે નિદ્રાનિદ્રા કહેવાય છે. જોવા પ્રકારની નિદ્રામાં હેતુભૂત કર્મપ્રકૃતિ પણ નિદ્રાનિદ્રા કહેવાય છે.

પ્રચલાથી ચડીયાતી જે નિદ્રા તે પ્રચલાપ્રચલા. આ નિદ્રા ચાલતાં ચાલતાં પણ પ્રાપ્ત

ચાય છે. એટલે કે જે કર્મના ઉદયથી ચાલતાં ચાલતાં ઉઘ આવે તે પ્રયત્નાપ્રયત્ના કહેવાય છે. અને તેથી એક સ્થળે બેઠા કે ઉભા રહેલાને પ્રાપ્ત થતી પ્રયત્નાની અપેક્ષાએ આ નિદ્રાનું ચીજાણાપણું છે.

પિંડરૂપે થયેલી છે આત્મશક્તિ અથવા વાસના જે સ્વાપાવસ્થામાં તે સ્થાનર્થિ અથવા 'સ્થાનચુદ્ધિ' કહેવાય છે. કારણ કે જ્યારે આ નિદ્રા આવે છે ત્યારે પ્રથમ સંઘયણી જે વાસુદેવ તેના અર્ધ બળ સમાન બળ ઉત્પન્ન થાય છે.

જેમ કેાઇ માણસને રોગના બેરથી બળ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમજ અતૃપ્ત વાસનાને રાત્રિમાં ઉઘમાં જ ઉઠી પૂછ કરી આવે છે.

શાસ્ત્રમાં આ સંબંધે એક ઉદાહરણ આપ્યું છે તે આ પ્રમાણે—કેાઇ એક સ્થળે થીજુદિ નિદ્રાના ઉદયવાળો સાધુ રહેતો હતો. તેને દિવસે કેાઇ એક સ્થળે જતાં રસ્તામાં હાથીએ રખડના કરી તે હાથી ઉપર તે સાધુને ઘણો ઝુસ્સો થયો, અને વેર હેવાની ધમ્મ થઇ. તે રાત્રે તેને થીજુદિ નિદ્રા આવી, નિદ્રામાં જ ઉઠીને જ્યાં હાથી હતો ત્યાં જઇ તેના બે હાંત ઉપાડી પોતાના ઉપાશ્રયના ખારણમાં ફેંકી મૂકી ગયો. આ નિદ્રાના બળથી સાધુને હાથીના હંતુશબ ખેંચવા બેટલી શક્તિ ઉત્પન્ન થઇ અને વેર લીધું.

વિશેષાવશ્યક લાખ્યાદિ શાસ્ત્રોમાં બીજા ધણુ અનેક ડાખલાઓ આપ્યા છે.

નિદ્રાઓનો અર્થ કરતાં પ્રાચીન કર્મશ્રદ્ધમાં કહ્યું છે કે—જેની અંદર સુખપૂર્વક પ્રયોધ -ભયત થાય તે નિદ્રા. હઃખપૂર્વક જેની અંદર પ્રયોધ થાય તે નિદ્રાનિદ્રા. બેઠેલા અને ઉભા રહેલાને નિદ્રા આવે તે પ્રયત્ના અને ચક્રમણ કરતાં -ચાલતાં ચાલતાં જે ઉઘ આવે તે પ્રયત્ના પ્રયત્ના કહેવાય છે. અતિ સક્રિય કર્મને અનુભવ કરતાં થીજુદિ નિદ્રા પ્રાપ્ત થાય

૧ થીજુદિનિદ્રા યદિ લોકપ્રકાશ સર્ગ દશમાના સ્થાન ૧૪૯ માં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે—

‘સ્થાનર્થિવાસુદેવાર્ધવલાર્દશ્ચિત્તાર્થકૃત્ ॥ સ્થાના સંવાતીમૂતા શુદ્ધિર્દિનચિન્તિતાર્થ-
ચિવવાતિકાંક્ષા યત્યાં સા સ્થાનચુદ્ધિઃ’ इति तु कर्मग्रन्थावचूर्णौ । आद्यसंहननापेक्षामिदमस्या
बलं मतम् । अन्यथा तु वर्तमानयुवज्योऽष्टगुणं भवेत् ॥

અર્થ કર્મગ્રન્થવૃત્તાવમિપ્રાયઃ । જીતકલ્પવૃત્તો તુ-ચતુદયે અતિસંક્લિષ્ટપરિણામાત્ દિનદષ્ટ-
મર્ચેમુત્પાપ પ્રસાવપતિ કેશવાર્ધવલાર્દઃ જાવતે તદનુદયેઽપિ જ સ શેષપુરુષેચ્ચલિતવૃત્તો
ભવતિ, इयं જ પ્રથમસંહનિન યથ ભવતિ ।

પ્રથમ સંઘયણી સ્થાનર્થિ નિદ્રાવાળાને વાસુદેવનું અર્ધબળ ઉત્પન્ન થાય છે, અને શેષ સંઘયણુ-
વાળાને વર્તમાન યુવાનોથી આઠગણું બળ ઉત્પન્ન થાય છે જે કર્મશ્રયની ટીકા આદિમાં કહ્યું છે.

અને જીતકલ્પરતિમાં તે થીજુદિનિદ્રા પ્રથમ સંઘયણિને જ હોય, અને તેને જ્યારે તે નિદ્રા
આવે ત્યારે વાસુદેવનું અર્ધબળ અને નિદ્રા ન આવેલી હોય ત્યારે ધણુ શેષ પુરુષોથી ત્રણ ચારગણું
બળ હોય એમ કહ્યું છે.

થીજુદિ નિદ્રાવાળો નિદ્રામાં જ દિવસ કે રાત્રિમાં ચિત્તવેલ કર્મને-અતૃપ્ત વાસનાને નિદ્રામાં જ
ઉઠી ઉત્પન્ન થયેલા બળરહે કરી આવે છે અને પાંડો મુદ્ધ બળ છે, પ્રાતઃકાળે જ્યારે થાય ત્યારે તેને
મને આતુ સ્વપ્ન આપ્યું એમ થાય છે. જો કે તે તે સાક્ષાત્ કાર્ય કરી આવ્યો છે.

છે. તે મહા આકરી નિદ્રા છે અને તે પ્રાયઃ દિવસમાં કે રાત્રિમાં ચિત્તવેદ અર્થને સાધનારી છે.' થીલુદિના વિપાકને અનુભવ કરાવનારી કર્મપ્રકૃતિ પણ કારણમાં કાર્યને આરોપ કરી થીલુદિ કહેવાય છે.

અલ્પદર્શનાવરણીયાદિ ચાર કર્મપ્રકૃતિઓ મૂળથી દર્શનલબ્ધિનેા ઘાત કરે છે એટલે તેના ઉદયથી અલ્પદર્શનાદિ પ્રાપ્ત જ થતા નથી. અથવા તેઓના ક્ષયોપશમને અનુસરીને થાય છે. અને નિદ્રાઓ તો દર્શનાવરણીયના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલી દર્શનલબ્ધિને દબાવે છે.

નિદ્રાઓને દર્શનાવરણીયમાં ગણવાનું કારણ નિદ્રાઓ છન્નસ્થને જ હોય છે, છન્નસ્થને પહેલાં દર્શન અને પછી જ જ્ઞાન થાય છે, એટલે નિદ્રાના ઉદયથી બ્યારે દર્શનલબ્ધિ દબાય એટલે જ્ઞાન તો દબાયું જ. તેથી જ તેને જ્ઞાનાવરણીયમાં ન ગણતાં દર્શનાવરણીયમાં ગણેલી છે. ૪

આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાયકર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓનું વર્ણન કર્યું. જ્ઞાનાવરણાદિ ત્રણે ધાતિકર્મ છે, તેથી ધાતિકર્મના પક્ષગથી હવે મોહનીય કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ વર્ણવે છે—

સોલસ કસાય નવ નોકસાય દંસણતિગં ચ મોહણીયં ।

સુરનરતિરિનિરયાઝ સાયાસાયં ચ નીઝઞ્ચં ॥૫॥

પોઢણ કષાયા નવ નોકષાયા દર્શનત્રિકં ચ મોહનીયમ્ ।

સુરનરતિર્યગ્નિરયાયૂષિ સાતાસાતં ચ નીઝોઞ્ચમ્ ॥ ૫ ॥

અર્થ—સોળ કષાય. નવ નોકષાય, અને દર્શનત્રિક એમ અઠાવીસ બેઢે મોહનીય કર્મ છે. દેવાયુ, મનુષ્યાયુ, તિર્થંગાયુ. અને નરકાયુ એમ ચાર પ્રકારે આયુ કર્મ છે. સાતવેદનીય, અને અસાત વેદનીય એમ બે બેઢે વેદનીય કર્મ છે અને નીચગોત્ર-ઉચ્ચગોત્ર એમ બે પ્રકારે ગોત્રકર્મ છે.

વિવેચન—મોહનીય કર્મ બે પ્રકારે છે—૧ ^૧દર્શનમોહનીય; ૨ ^૨ચારિત્રમોહનીય. તેમાં

૧ દર્શન એટલે સમ્યક્ત્વ, શ્રદ્ધા, જ્ઞિ, વસ્તુસ્વરૂપ-આત્મસ્વરૂપ-યથાર્થ જ્ઞાન. એ આત્માનો મહાત્મ શુણ્ણ છે જેને લઈ અદારદોષ રહિત શુદ્ધ દેવ. ૫^મ અક્ષરવિષયકારી શુદ્ધ સાક્ષિ, અને દયામૂળ ધર્મ પર જ્ઞિ થાય છે. આત્માના સ્વરૂપ-યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે, અને અનંત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર શુદ્ધ આત્મા તે હું અને જ્ઞાનાદિ યુક્તો તે મારા. શરીર તે હું નહિ અને દ્રવ્યાદિ વસ્તુઓ તે મારી નહિ, એ પ્રમાણે બેઢ જ્ઞાન થાય છે. તથા આત્માને હિતકારી કાર્યમાં જ્ઞિપૂર્વક પ્રવૃત્તિ થાય છે અને અહિતકારી કાર્યમાં પૂર્વકર્મના ઉદયથી કદાચ પ્રવૃત્તિ થાય તો પણ યથાતાપપૂર્ણ હૃદયે પ્રવૃત્તિ થાય છે. તેને આવરનાર દર્શન મોહનીય કર્મ છે, તેના અનંતાનુબંધી અને સિધ્ધાત્મ મોહનીય એ બેઢ છે. તેમાં અનંતાનુબંધિ સંસાર તરફ તીવ્ર આસક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે અને સિધ્ધાત્મ મોહનીય આત્માના સ્વરૂપના યથાર્થ જ્ઞાનથી વિકલ્પ કરે છે.

૨ સર્વેય પરમાત્મા મહાવીરના વચનપર યથાર્થ શ્રદ્ધા રાખી તે વચનેને બરાબર સમજી તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવી, વિભાવ દશમાથી જૂટી સ્વભાવ-સ્વરૂપના આયુ, તે ચારિત્ર કહેવાય છે તેને

આરિયગ્રોહનીયની વધારે પ્રકૃતિઓ હોવાથી અને તેના સંજ્ઞામાં ઘણું કહેવાનું હોવાથી પહેલાં તેનું સ્વરૂપ બતાવે છે—સોળ કષાય અને નવ નોકષાય એમ બે ભેદે આરિય ગ્રોહનીય કર્મ છે.

તેમાં જેને લઈ આત્માઓ સંસારમાં રખડે તે કષાય. તેના 'ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એમ ચાર લેહ છે. વળી તે દરેકના તીવ્ર મંદાદિ ભેદે અનંતાનુબંધિ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, અને સંબંધલન એમ ચાર ચાર લેહ થાય છે. અનંતાનુબંધિ કષાય એ અતિ તીવ્ર છે અને અન્ય કષાયો અનુક્રમે મંદ મંદ છે.

તેમાં અનંત સંસારની પરંપરા વધારનારા જે કષાયો તે અનંતાનુબંધિ કષાય કહેવાય છે. તીવ્ર રાગ દ્વેષથી-ક્રોધાદિથી આત્મા અનંત સંસારમાં રખડે છે. તેથી આદિના કષાયોની અનંતાનુબંધિ એવી સંજ્ઞા ચોળેલી છે.'

આજ કષાયોનું સંયોજના એનું ણીલુ' નામ છે. તેનો અનર્થ આ પ્રમાણે-જે વડે આત્માઓ અનંત ભવો-જન્મો સાથે ભ્રમણાં જોટલે કે જેને લઈ જીવો અનંત જન્મપથ'ત રખડે તે સંયોજના કહેવાય છે. કહ્યું છે કે-જે કષાયો જીવને અનંત સંખ્યાવાળા ભવો સાથે ભેડે તે સંયોજના, અનંતાનુબંધિ પણ તે જ કહેવાય છે.' આ કષાયોને ઉદય હોય ત્યાં સુધી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી.

જે કર્મના ઉદયથી અદ્ય પણ પ્રત્યાખ્યાન-લ્લાગ દશા પ્રાપ્ત ન થાય, પૌદ્ગલિક પદા-શૌપરનેા ગ્રોહ જોડા કરી શકે નહિ તે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાય છે. કહ્યું છે કે-જે કર્મના ઉદયથી અદ્ય પણ પચ્ચક્રખાણું કરવાના ઉત્સાહવાળો ન થાય, એ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય સંજ્ઞા અનંતાનુબંધિથી ઉતરતા ણીલ કષાયોમાં ચોળેલી છે.'

અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયના ઉદયથી અદ્ય પણ વિરતિના પરિણામ થતા નથી. એ કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ થાય છે. તે સમ્યક્ત્વની આત્માઓને પાપબાપાદોથી છુટવાની ઇચ્છા જરૂર હોય છે પરંતુ ઇચ્છી શકતા નથી અને તેમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તો પણ પશ્ચાત્તાપ પૂર્ણ થઈએ પ્રવૃત્તિ કરે છે.

આવરનાક આરિય ગ્રોહનીય કર્મ છે. તેનાથી આત્માની સ્વરૂપાનુવાચી દશા થતી નથી. ગ્રોહનીયકર્મ આત્માના શ્રદ્ધા અને આરિય એ બે મહાગુણને રોકે છે. અર્ધિ એટલું સમજવાનું કે જ્ઞાન શુદ્ધ દારા બહુપણું થાય છે પરંતુ તેમાં વધાર્જીતા-વધાર્જી જ્ઞાન વેા સમ્યક્ત્વ હોય તો જ આવે છે.

૧ ક્રોધ, અક્રિય, દેવ અને ક્ષમાનો અભાવ એ ક્રોધના પર્ણિ છે. માન, મદ, અભિમાન. અને નમ્રતાનો અભાવ એ માનના પર્ણિ છે. માયા, કપટ, ભ્રાંસ અને અંદરની ચિન્નતા અને અસરળતા એ માયાના પર્ણિ છે, તથા લોભ, ઈચ્છા, શુદ્ધિ, વ્યાસક્રિયા અને અસતેષ એ લોભના પર્ણિ છે.

૨ વિરતિ એટલે વિરમવું-પાછા હટવું, નહિરાવવાથી જુદી આત્માના સ્વરૂપમાં સ્થિર થવું તે છે. જ્યાં સુધી સર્વથા પાપબાપારથી છુટતો નથી, જ્યાં સુધી પૌદ્ગલિકભાવ રહે છે ત્યાં સુધી આત્મા સ્વરૂપમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી સ્વરૂપમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના કોઈપણ આત્મા સંપૂર્ણ કર્મને ક્ષય કરી ગ્રોહમાં જઈ શકતો નથી. તેથી જ ગ્રોહ પ્રાપ્ત કરવા માટે વિરતિ-સંપૂર્ણ ત્યાગ આવશ્યક છે.

સર્વથા પ્રકારે પાપવ્યાપારના ત્યાગરૂપ સર્વવિરતિ ચારિત્ર વડે અવશ્ય-હયાય ઐટલે કે જેના ઉદ્દયથી સંપૂર્ણ પાપવ્યાપારનો સર્વથા ત્યાગ ન કરી શકે તે પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાય કહેવાય છે. કહ્યું છે કે-‘સર્વથા પાપવ્યાપારથી જે વિરતિ, તેને અહિં પ્રત્યાખ્યાન કહ્યું છે. તેને આવરનાર અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયોથી મંદ જે ત્રીજા કષાયો તેમાં પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય સંસાર ચેતેલી છે.

આ કષાયના ઉદયથી આત્મા સર્વથાપ્રકારે પાપવ્યાપારનો ત્યાગ કરી શકતો નથી, દેશથી ત્યાગ કરી શકે છે. ઐટલે આવકપણું પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ સાધુપણું પ્રાપ્ત થતું નથી.

પરિપક્વ ઉપસર્ગ આદિ પ્રાપ્ત થયે છતાં સર્વથા પ્રકારે પાપવ્યાપારના ત્યાગી ચારિત્રવાન સાધુ મહારાજને પણ જે કષાયો કંઈક જાનવલ્લભ્યમાન કરે-કષાય શુદ્ધા કરે તે સંભવલન કષાય કહેવાય છે. કહ્યું છે કે-‘જે કારણ માટે સર્વથા પાપવ્યાપારના ત્યાગી ‘સંવિશ્રયતિને પણ કંઈક-અદ્ય કષાયાન્વિત કરે છે તેથી તે અદ્ય પ્રમાણમાં પ્રશ્નનો અભાવ કરનારા સંભવલન કહેવાય છે.’ અન્યત્ર પણ કહ્યું છે-‘જે કારણથી શબ્દાદિ વિષયોને પ્રાપ્ત કરી વારંવાર જાનવલ્લભ્યમાન થાય છે તેથી ચોથા કષાયોને સંભવલન કહેવાય છે.’

સંભવલન કષાયના ઉદયવાળો આત્મા સંપૂર્ણ પાપવ્યાપારને છોડી સર્વવિરતિ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરે છે, પરંતુ આત્માના પૂર્ણ સ્વભાવરૂપ યથાખ્યાત ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

કષાયોનું કાચું આત્માને બહિરાત્મભાવમાં રોકી અંતરાત્મકશક્તિમાં સ્થિર ન થવા દેવો જો છે. જેમ જેમ કષાયનું જળ ઝોલું થતું જાય તેમ તેમ આત્મા બહિરાત્મભાવ-પૌદ્ગલિક ભાવથી છૂટી અંતરાત્મભાવમાં સ્થિર થતો જાય છે.

અહિં વિરતિ કાને કહેવી તે સમજવું આવશ્યક છે-વિરતિ ઐટલે જે પદાર્થોને પોતે ત્યાગ કર્યો છે તેના રસનો પણ ત્યાગ થવો તે. જેમકે-ઉપવાસ ન્યારે કરીએ ત્યારે જો કે બાકીથી આહારનો ત્યાગ કર્યો છે, પરંતુ ઉંઠા ઉતરીને આપણે વિચારીએ તો જણાશે કે જે આહારનો ત્યાગ કર્યો છે તેનો રસ તો કાચમ છે. રસનો ત્યાગ થયો હોતો નથી. ન્યારે જો રસનો પણ ત્યાગ થાય ત્યારે યથાર્થ ઉપવાસ થાય છે. તેમ જોની જોની જેટલા પ્રમાણમાં વિરતિ પ્રાપ્ત થાય તેના તેના તેટલા તેટલા પ્રમાણમાં રસનો પણ ત્યાગ થાય ત્યારે યથાર્થ વિરતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

પૌદ્ગલિક પદાર્થો પરના રસનો ત્યાગ ન થવા દેવો તે કષાયોનું કાચું છે. અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ કષાયોનો જેમ જેમ ક્ષયોપશ્ચય થતો જાય તેમ તેમ રસનો ત્યાગ થતો જાય છે. રસ ઐટલે બહારથી વરતુનો ત્યાગ કર્યો હોય છતાં અંતરંગ તેની ઈચ્છા કાચમ રહેતી. તે દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિ ચક્રાત્માનો જેટલા જેટલા પ્રમાણમાં વિરતિ પ્રાપ્ત થાય છે તેટલા તેટલા પ્રમાણમાં પૌદ્ગલિક પદાર્થોની અંતરંગ ઈચ્છા નષ્ટ થતી જાય છે. જેટલે જેટલે અંશે અંતરંગ ઈચ્છા નષ્ટ થાય તેટલે તેટલે અંશે આત્મા વિભાવમાંથી સ્વભાવમાં આવતો જાય છે. સર્વવિરતિસંપન્ન સુનિરાજને પૌદ્ગલિક પદાર્થોની અંતરંગ ઈચ્છા નષ્ટ થયેલી હોવાથી અતુલર વિમાનમાં પૌદ્ગલિક સુખો પણ સુખ લાગે છે.

૧ ઉલ્લસવિહારી જ્યાં સાતમા ગુણસ્થાનકે રહેલા સુનિ સંવિત્ર થતિ કહેવાય છે.

હવે નોકધાયોનું સ્વરૂપ કહે છે-નો શબ્દ આદિ સાહચર્યવાચક અથવા દેશ નિર્ણયવાચક છે. એટલે કે જેઓ કષાયના સહચારી હોય, સાથે રહી કષાયોને જેઓ ઉદ્દીપન કરે અથવા જેઓ કષાયોનું સંપૂર્ણ કાર્ય કરવા અસમર્થ હોય તે નોકધાયો કહેવાય છે.

કયા કષાયોના સહચારી છે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે-આદિના બાર કષાયોના સહચારી છે. તે આ પ્રમાણે-આદિના બાર કષાયોનો ક્ષય થયા પછી નોકધાયો ટકી થકતા નથી. કારણ કે બાર કષાયોનો ક્ષય કર્યા બાદ તરતજ સ્વપ્ને આત્મા નોકધાયોનો ક્ષય કરવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. અથવા ઉદય પ્રાપ્ત નોકધાયો અવસ્ય કષાયોને ઉદ્દીપન કરે છે. જેમકે રતિ અરતિ કમશા દોષ કે કોઈને ઉદ્દીપન કરે છે. તેથીજ તેઓ કષાયના પ્રેરક કહેવાય છે. કહ્યું છે કે-કષાયના સહવર્તિ હોવાથી અને કષાયના પ્રેરક હોવાથી હાસ્યાદિ નવને નોકધાય કષાય કહ્યા છે.

તે નોકધાયો નવ છે. તે આ પ્રમાણે-ત્રણ વેદ અને હાસ્યપટ્ટક. ઓવેદ પુરુષવેદ, અને નપુંસકવેદ એમ વેદ ત્રણ પ્રકારે છે.

જેના ઉદયથી ક્રીને પુરુષોપસોગની ઇચ્છા થાય, જેમ પિત્તનો વધારો થવાથી અધુર-બાળા પદાર્થો ખાવાની ઇચ્છા થાય તે ઓવેદ.

જેના ઉદયથી પુરુષને ક્રીના ઉપસોગની ઇચ્છા થાય, જેમ કટુનો વધારો થવાથી ખટા પદાર્થો ખાવાની ઇચ્છા થાય તે પુરુષવેદ.

જેના ઉદયથી સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેના ઉપસોગની ઇચ્છા થાય જેમ પિત્ત અને કટુ બંનેનો વધારો થવાથી મન્નિચકા-જેની અંદર ખટાશ અને ગળપણ બંને હોય તેની શબ્દ ખાવાની ઇચ્છા થાય તે નપુંસક વેદ કહેવાય છે.

તથા હાસ્ય. રતિ. અરતિ, શોક, લાજ અને ભુગુપ્તિ એ હાસ્ય પટ્ટકનોહનીય કર્મ છે.

તેમાં જેના ઉદયથી નિમિત્ત મગવાબંધે અથવા નિમિત્ત વિનાજ હસવું આવે અથવા અહોં મહાકાવે તે હાસ્યમોહનીય કર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી બાહ્ય કે અભ્યંતર વસ્તુના વિષયમાં હર્ષ ધારણ કરે, ઇષ્ટ સંયોગ મળવાથી કારે થયું આ ઇષ્ટ વસ્તુ મળી જોવો જાનક થાય તે રતિ મોહનીય.

જે કર્મના ઉદયથી બાહ્ય કે અભ્યંતર વસ્તુના વિષયમાં અપ્રીતિ ધરણ કરે, અનિષ્ટ સંયોગ મળવાથી કષાંથી આવી વસ્તુનો અને સંયોગ કયો તેનો વિયોગ થાય તો ઈક્ર એ પ્રમાણે ખેદ થાય તે અરતિમોહનીય.

૧ વેદ મોહનીના ઉદયથી આત્માને ક્રીઓના વિષયો મેળવવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે. તે ઇચ્છા મંદ સ્વભાવ અને તીવ્ર રોમ ત્રણ પ્રકારે છે. મંદ વાદસા પુરુષવેદના ઉદયમાગને અને મધ્યમ અને તીવ્ર અનુક્રમે ઓવેદ અને નપુંસકવેદના ઉદયમાગને હોય છે. આ રીતે કેટલાંક પુણ્ય આત્માને વાદસાના બેદે ત્રણ વેદનો ઉદય હોઈ શકે છે.

જે કર્મના ઉદયથી પ્રિય વસ્તુના વિચોગાદિ કારણે છાતી ફૂટવી, આકેંઠ કરવો, જમીન પર આળોટવું, હીલ્ડ નિઃશ્વાસ લેવા વગેરે રૂપ દિલગીરી થાય તે ચોકમોહનીય. છાતી ફૂટવી વિગેરે દિલગીરીના સૂચક છે.

જે કર્મના ઉદયથી 'સનિમિત્ત કે નિમિત્ત વિના સંકલ્પમાત્રથી જ ભય પામે તે ભયમોહનીય.

જે કર્મના ઉદયથી શુભ કે અશુભ વસ્તુના સંબંધમાં બુદ્ધિ-સાધારણ કરે-બુદ્ધિ થાય તે બુદ્ધિ-સામોહનીય.

આ પ્રમાણે આદિત્રમોહનીયની પચીસ પ્રકૃતિઓ કહી. હવે હર્શનમોહનીય કહે છે. તે ત્રણ હોય છે. તે આ પ્રમાણે-૧ મિથ્યાત્વમોહનીય ૨ મિશ્રમોહનીય ૩ સમ્યક્ત્વમોહનીય.

જે કર્મના ઉદયથી જિનેશ્વરોએ કહેલ તત્ત્વો પર અશ્રદ્ધા થાય, આત્માના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન ન થાય. તે મિથ્યાત્વમોહનીય.

જે કર્મના ઉદયથી જિનેશ્વરોએ કહેલ તત્ત્વની યથાર્થ શ્રદ્ધા ન થાય તેમ અશ્રદ્ધા પણ ન થાય, રૂચિ કે અરૂચિ બેમાંથી એક પણ ન હોય તે મિશ્રમોહનીય.

જે કર્મના ઉદયથી જિનપ્રણીત તત્ત્વની સમ્યક્ શ્રદ્ધા થાય, યથાર્થ રૂચિ ઉત્પન્ન થાય તે સમ્યક્ત્વમોહનીય.

આ પ્રમાણે મોહનીયકર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે મૂળ કર્મના ક્રમ પ્રમાણે આયુકર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ બતાવે છે.

આયુકર્મની આર ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે. તે આ પ્રમાણે—દેવાયુ, મનુષ્યાયુ, તિર્થંગાયુ અને નરકાયુ.

જે કર્મના ઉદયથી આત્માનો દેવ, મનુષ્ય, તિર્થંગ અને નરકપથોય અમુક નિયત કાલ-પર્યાંત ટકી શકે તે દેવાયુ, મનુષ્યાયુ, તિર્થંગાયુ અને નરકાયુ કર્મ કહેવાય છે.

આયુકર્મ અમુક ગતિમાં અમુક કાલપર્યાંત આત્માની સ્થિતિ થવામાં તેમજ તે તે ગતિને અનુરૂપ કર્મોના ઉપલોભ થવામાં હેતુ છે. આ પ્રમાણે આયુકર્મના ઉત્તર હોટો કહ્યા. હવે અદ્ય વક્તવ્ય હોવાથી વેદનીય અને ગોત્રકર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓ કહે છે.

વેદનીયકર્મની બે ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે તે આ પ્રમાણે-૧ સાત વેદનીય અને ૨ અસાત વેદનીય.

જે કર્મના ઉદયથી આરોગ્ય અને વિષયોપલોગાદિ ઇષ્ટ સાધનો દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલ આહ્લાદરૂપ સુખનો અનુભવ કરે તે સાતવેદનીય.

૧ સનિમિત્તમાં બાહ્ય નિમિત્તો લેવાના છે અને અનિમિત્તમાં સ્મરણ રૂપ અભ્યંતર નિમિત્ત લેવાના છે. જેમકે કોઈ હસાવે અને હસીએ કે એવું જ કંઈક કેળવવામાં આવે અને હસીએ તે બાહ્ય નિમિત્ત અને પૂતીનુશ્વત્ત હસવાના કારણો વાદ આવે અને હસીએ તે અભ્યંતર નિમિત્ત કહેવાય એમ સંમતવું.

જે કર્મના ઉદયથી માંદગી આદિ અનિષ્ઠ સાધનો દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલ એકરૂપ દુઃખનો અનુભવ કરે તે અસાતવેદનીય.

ગોત્રકર્મની પશ્ચ એ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે તે આ-૧ ઉચ્ચગોત્ર અને ૨ નીચગોત્ર.

તેમાં જે કર્મના ઉદયથી ઉત્તમ ભતિ, કુળ, બળ, તપ, ઐશ્વર્ય, શ્રુત, સત્કાર, અવ્યુત્થાન-સામું જર્ણુ, આસનપ્રદાન, અંજલિ પ્રશ્ન-હોય ભેડવા આદિનો સંભવ હોય તે ઉચ્ચગોત્ર.

જે કર્મના ઉદયથી જ્ઞાનાદિ યુક્ત હોવા છતાં પશ્ચ નિંદા પ્રાપ્ત કરે અને હીન ભતિ, કુળ આદિનો સંભવ હોય તે નીચ ગોત્ર કહેવાય છે

ઉચ્ચગોત્રના ઉદયથી ઉંચ કુળ ઉંચ ભતિમાં જન્મ પામી કરે છે તેને હાલ તપ ઐશ્વર્ય આદિ પ્રાપ્ત સુલભ થાય છે અને નીચગોત્રના ઉદયથી નીચ કુળ નીચ ભતિમાં જન્મ પામી કરે છે. જેને હાલ તપ ઐશ્વર્ય આદિ લગભગ દુર્લભ થાય છે. આ પ્રમાણે વેદનીય અને ગોત્રકર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓ કહી. ૫

હવે ગોત્રકર્મની સમાન સ્થિતિવાળું હોવાથી તેની પછી નામકર્મની પ્રકૃતિઓનું નિર્ધારણ કરે છે. તે બે ભેદ છે. ૧ પિંડપ્રકૃતિ અને ૨ પ્રત્યેકપ્રકૃતિ. તેમાં પહેલાં પિંડપ્રકૃતિઓ બતાવે છે.

ગજ્જાઢસરીરંગં બંધણ સંઘાયણં ચ સંઘયણં ।

સંઠાળવજ્રગંધરસફાસઅણુપુન્નિવિહગર્હ ॥૬॥

ગતિજાતિશરીરાક્ષોપાક્કં વન્નનં સંઘાતનં ચ સંહનનમ્ ।

સંસ્થાનવર્ણગંધરસસ્પર્શાણુપૂર્વીવિહાયોગતયઃ ॥૬॥

અર્થ—ગતિ, ભતિ. શરીર, અંગોપાંગ, બંધન, સંઘાતન, સંઘયણ, સંસ્થાન, વજ્ર, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, આણુપૂર્વી, અને વિદ્યાયોગતિ, એ ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ છે.

વિવેચન—આ ગાથામાં ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ બતાવે છે. જેના અનેક ભેદો થઈ શકતા હોય તે પિંડપ્રકૃતિ કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે—

તથા પ્રકારના કર્મપ્રદાન જીવવડે જે પ્રાપ્ત થાય, અર્થાત્ તથાપ્રકારના કર્મવડે જીવ જેને પ્રાપ્ત કરે તે ગતિ. ભેદે શરીર સંઘયણાદિ સર્વ કર્મોવડે પ્રાપ્ત થાય છે, છતાં ગતિ એ રૂઢ અર્થવાળી હોવાથી આત્માનો નારક્ત્વ આદિ જે પરીણ થાય છે એજ અર્થમાં ગતિશબ્દ વપરાય છે. તે ચાર પ્રકારે છે—૧ નરકગતિ, ૨ તિર્થંગતિ, ૩ મનુષ્યગતિ, અને ૪ દેવગતિ.

૧ જે કર્મના ઉદયથી જીવ એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં જાય તે ગતિ નામકર્મ એમ સર્વોર્થ સિદ્ધિકાર કહે છે.

મનુષ્યત્વ દેવતાદિ તે તે પર્થાય ચંવામાં હેતુબૂત જે કર્મ તેને જાતિનામકર્મ કહે છે. જેમકે જે કર્મના ઉદ્ભવથી આત્માનો દેવપર્થાય થાય તે દેવજાતિ નામકર્મ, જો પ્રમાણે મનુષ્યજાતિ આદિ માટે પણ સમજવું.

હવે જાતિનામકર્મ કહે છે—અનેક લેહ પ્રલેહવાળા જોકેન્દ્રિયાદિ જીવોનો જોકેન્દ્રિયત્વાદિરૂપ જે સમાન-જોકસરણો પરિણામ કે જેને લઈ અનેક પ્રકારના જોકેન્દ્રિયાદિ જીવોનો જોકેન્દ્રિયાદિરૂપે વ્યવહાર થાય જોતું જે સામાન્ય તે જાતિ, અને તેના કારણબૂત જે કર્મ તે જાતિનામકર્મ.

અહિં તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—દ્રવ્યરૂપ બ્રાહ્મ અને અવ્યંતર નાસિકા અને કણીદિ ઇન્દ્રિયો અગોપાંગ નામકર્મ અને ઇન્દ્રિયપર્ચાસિ નામકર્મના સામર્થ્યથી સિદ્ધ છે, અને ભાવેન્દ્રિયો સ્પર્શનાદિ ઇન્દ્રિયાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી સિદ્ધ છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—‘ઇન્દ્રિયાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ભાવેન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થાય છે.’

પરંતુ આ જોકેન્દ્રિય છે, આ જો ઇન્દ્રિય છે, જોવા શબ્દ વ્યવહારમાં કારણ તથાપ્રકારના સમાન પરિણામરૂપ જે સામાન્ય તે અન્યથી અસાધ્ય હોવાથી તેનું કારણ જાતિ નામકર્મ છે. કહ્યું છે કે—‘અવ્યક્તિઆરિ-નિર્દોષ સરખાપણાવટે જોકે કરાયેલ જે વસ્તુ સ્વરૂપ તે જાતિ’ તેના નિમિત્તબૂત જે કર્મ તે જાતિનામકર્મ.

તે પાંચ પ્રકારે છે—૧ જોકેન્દ્રિય જાતિનામકર્મ, ૨ બેઇન્દ્રિય જાતિનામકર્મ, ૩ તેઇન્દ્રિય જાતિનામકર્મ, ૪ ચૌરિન્દ્રિય જાતિનામકર્મ, અને ૫ પંચેન્દ્રિય જાતિનામકર્મ.

જે કર્મના ઉદ્ભવથી અનેક લેહ પ્રલેહવાળા જોકેન્દ્રિય જીવોમાં જોવો સમાન પરિણામ થાય કે જેને લઈ તે સઘળાનો આ જોકેન્દ્રિય છે જોવા સામાન્ય નામથી વ્યવહાર થાય તે જોકેન્દ્રિય જાતિનામકર્મ.

જે કર્મના ઉદ્ભવથી અનેક લેહવાળા બેઇન્દ્રિય જીવોમાં જોવો કોઈ સમાન બ્રાહ્મ આકાર થાય કે જેને લઈ તે સઘળાનો બેઇન્દ્રિય જોવા સામાન્ય નામથી વ્યવહાર થાય તે બેઇન્દ્રિય જાતિનામકર્મ.

જો પ્રમાણે તેઇન્દ્રિયાદિ ‘જાતિનામકર્મ’નો પણ અર્થ સમજવો.

૧ જાતિ નામકર્મ જો દ્રવ્યેન્દ્રિય કે ભાવેન્દ્રિય ક્ષત્રામાં હેતુ નથી કારણ કે દ્રવ્યેન્દ્રિયો અગોપાંગ નામકર્મ અને ઇન્દ્રિય પર્ચાસિ વડે થાય છે, અને ભાવેન્દ્રિયો ચિત્તિચાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ વડે થાય છે. પરંતુ અનેક લેહ પ્રલેહ વાળા પૃથ્વીકાય અપ્કાવાદિ જોકેન્દ્રિય જીવોમાં સમાન આકાર-પરિણામ પ્રાપ્ત થવામાં, તેમજ જોકેન્દ્રિયની ચેતના શક્તિ બેઇન્દ્રિયથી અધિક ન હોય, બેઇન્દ્રિયની ચેતના તેઇન્દ્રિયથી અધિક ન હોય, જો પ્રમાણે ચેતના શક્તિની વ્યવસ્થા થવામાં જાતિ નામકર્મ કારણ છે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કર્મપ્રકૃતિમાં જાતિ નામકર્મ સંબંધમાં આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે—જોકેન્દ્રિયાદિ જીવોમાં જોકેન્દ્રિયાદિ. શબ્દ વ્યવહારનું કારણ તથાપ્રકારના સમાન પરિણામ રૂપ જે સામાન્ય તે જાતિ, તેના કારણબૂત જે કર્મ તે જાતિ નામકર્મ.

ને જીવ્ શાય સુખદુઃખના ઉપયોગનું જે સાધન હોય તે શરીર. તેના પાંચ ભેદ છે. તે આ પ્રમાણે—ઔદારિક શરીર, વૈકિય શરીર, આહારક શરીર, તૈજસ શરીર અને કાર્મણ શરીર.

શરીરોનો વિસ્તૃત અર્થ પહેલા ક્ષણમાં કયો છે. તે શરીર પ્રાપ્ત થવામાં હેતુબૂત જે કર્મ તે શરીર નામકર્મ. તે પણ પાંચ ભેદ છે.

તેમાં જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિક શરીર યોગ્ય પુદ્ગલો અહણ કરી ઔદારિક શરીર પાંચે પરિણામે, અને પરિણામીને જીવપ્રદેશો સાથે પરસ્પર એકાકાર રૂપે જે ભેદે તે ઔદારિક શરીર નામકર્મ. આ રીતે શેષ શરીર નામકર્મની પણ વ્યાખ્યા કરી લેવી. ઔદારિકાદિ શરીરો પ્રાપ્ત થવામાં ઔદારિક નામકર્મ કારણ છે.

ગાથામાં અહણ કરેલ અઞ શબ્દથી અંગોપાંગ લેવાનું છે. તેમાં અસ્તક આદિ આઠ અંગ અંગ છે. કહ્યું છે કે—અસ્તક, છાતી પેટ, પીઠ, બે બાહુ, અને બે અંગુલો આઠ અંગ.

આ વિષયમાં પૂરોચાર્યનો અભિપ્રાય પણ આ પ્રમાણે છે—દ્રવ્યરૂપ ઇન્દ્રિયો અંગોપાંગ નામકર્મ અને ઇન્દ્રિય પશોપત નામકર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને જ્વાલરૂપ ઇન્દ્રિયો રસજ્ઞનાદિ ઇન્દ્રિયાવરણ (મતિદાનાવરણ) કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થાય છે. ‘ઇન્દ્રિયો ક્ષયોપશમભવ્ય છે એવું’ આગમનું વચન છે’ પરંતુ આ એન્દ્રિય છે, બેન્દ્રિય છે છતાંદિ શબ્દવ્યવહારમાં નિશ્ચિત જે સામાન્ય તે અન્યથે અસાધ્ય હોવાથી ભતિનામકર્મભવ્ય છે.

અર્થિ કોષ શ કા કરે કે શબ્દવ્યવહારના કારણ માત્રથી ભતિની સિદ્ધિ નહિ થાય બે એમ થાય, તો હરિન્સિદ્ધિ આદિ શબ્દવ્યવહારમાં કારણરૂપે હરિત્વાદિ ભતિની પણ સિદ્ધિ થાય અને એમ થાય તો ભતિનો કોષ પાર ન રહે માટે એન્દ્રિયાદિ પદોનો વ્યવહાર ઔપાધિક છે, ભતિ નામકર્મ સાનવાનું કોષ કારણ નથી. વળી બે એન્દ્રિયત્વાદિ ભતિનો સ્વીકાર કરેલો તો નારક્ત્વાદિકને પણ તે નારક્ત્વ નારક્ષિ વ્યવહારનું કારણ હોવાથી તેને પચેન્દ્રિયની અવાન્તર ભતિ તરીકે સાનવી પડશે, અને પછી ગતિ નામકર્મ સાનવાની જરૂર પડશે નહિ.

આ પ્રશ્નો અને અર્થિ આ પ્રમાણે ઉત્તર આપીએ છીએ—અપકૃષ્ટ ચૈતન્યાદિના નિયામક તરીકે એન્દ્રિયત્વાદિ ભતિની સિદ્ધિ થાય છે. એટલે કે પચેન્દ્રિયથી ચોરિન્દ્રિયનું ચૈતન્ય અર્થ, (અર્થ-ચૈતન્ય એટલે અર્થ ક્ષયોપશમ લેવાનો છે) ચોરિન્દ્રિયથી તેજન્દ્રિયનું અર્થ, આ પ્રમાણે ચૈતન્યની વ્યવસ્થા થવામાં એન્દ્રિયત્વાદિ ભતિ હેતુ છે, તેમજ શબ્દવ્યવહારનું કારણ પણ તે ભતિ જ છે. તેથી તેના કારણરૂપે ભતિ નામકર્મ સિદ્ધ છે. નારક્ત્વાદિ ભતિ નથી, કેસકે તિર્મકત્વનું પચેન્દ્રિયત્વ સાથેનું સાકર્મ બાધક છે (મિલ મિલ અધિકરણમાં રહેનાર કર્મનો એકમાં જે સમાવેશ થાય તે સંકર કહેવાય છે.) નારક્ત્વાદિ જે ગતિ છે તે અચુક પ્રકારના સુખદુઃખના ઉપયોગમાં નિયામક છે, અને તેના કારણરૂપે ગતિ નામકર્મ પણ સિદ્ધ છે.

તાત્પર્ય એ કે ગતિ નામકર્મ સુખદુઃખના ઉપયોગમાં નિયામક છે અને ભતિ નામકર્મ ચૈતન્ય વિકાસમાં નિયામક છે.

૧ જે જે શરીર નામકર્મનો ઉદય થાય તે તે શરીર યોગ્ય લોકમાં રહેલા પુદ્ગલો અહણ કરી તેને તે તે શરીર રૂપે પરિણામવાના તે શરીર નામકર્મનું કાર્ય છે. જેમ કે ઔદારિક નામકર્મનો ઉદય થાય ત્યારે ઔદારિક વર્ગજીવાથી પુદ્ગલો અહણ કરી તેને ઔદારિકપણે પરિણામવું છે. કર્મ એ કારણ છે, અને શરીર એ કાર્ય છે. કર્મ એ કારણ વર્ગજીવોના પરિણામ છે, અને ઔદારિકાદિ શરીર એ ઔદારિકાદિ વર્ગજીવોના પરિણામ છે.

છે.' તેના અવયવરૂપ અંગિણી, નાક, કાન આદિ ઉપાંગ છે. અને તેના અવયવરૂપ નખ, વાળ, પાંખણ, રેખા વગેરે અંગોપાંગ કહેવાય છે. અંગ અને ઉપાંગની સંધિ અંગોપાંગ થાય, તેના અને અંગોપાંગ શબ્દનો સમાસ થવાથી વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે એક અંગોપાંગ શબ્દનો હોય થઈ અંગોપાંગ શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. તે ત્રણ પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે- ઔદારિક અંગોપાંગ, વૈકિય અંગોપાંગ અને આહારક અંગોપાંગ.

તેમાં જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિક શરીરપણે પરિણામ પામેલા પુદ્ગલોનો ઔદારિક શરીરને યોગ્ય અંગ ઉપાંગ અને અંગોપાંગના રુપે વિભાગરૂપે પરિણામ થાય તે ઔદારિક અંગોપાંગ નામકર્મ. અંગોપાંગ નામકર્મનું કાર્ય શરીરપણે પરિણામ પામેલા પુદ્ગલોનો અંગ ઉપાંગ અને અંગોપાંગ રૂપે રુપે વિભાગ કરી આપવો તે છે.

એ પ્રમાણે વૈકિય અને આહારક અંગોપાંગ નામકર્મનું સ્વરૂપ સમજવું.

તૈજસ અને કાર્મણ્યશરીર જીવની આકૃતિને અનુસરતા હોવાથી તેને અંગોપાંગનો સંભવ નથી. ઔદારિકાદિ ત્રણ શરીરની આકૃતિને આત્મા અનુસરતા હોવાથી તેને અંગોપાંગ ધરી શકે છે.

જે વડે બંધાય-એકાધ્ય તે બંધન, જે કર્મના ઉદયથી પૂર્વે અહણ્ય કરાયેલ અને અહણ્ય કરાતા આહારિકાદિ પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંબંધ થાય તે બંધન નામકર્મ. પ્રજ્ઞાપંના સૂત્રના મૂળ ટીકાકાર મહારાજ કહે છે કે— 'એવું એક કર્મ છે કે જેના નિમિત્તે બે આદિનો સંયોગ થાય છે. જેમ બે કાષ્ઠને એકાકાર કરવામાં શળ કારણ છે' તે પાંચ પ્રકારે છે, તેનું સ્વરૂપ આગળ કહેશે. બંધન નામકર્મ આત્મા અને પુદ્ગલો અગર પરસ્પર પુદ્ગલોનો એકાકાર સંબંધ થવામાં કારણ છે.

ઔદારિક, વૈકિય, આહારક અને તૈજસ નામકર્મનો ઉદય થાય ત્યારે ઔદારિક વૈકિય આહારક અને તૈજસ વર્ગણ્યમાથી પુદ્ગલો અહણ્ય કરી તેનું તે તે શરીર બનાવે છે. એ પ્રમાણે કાર્મણ્યશરીર નામકર્મ વડે કાર્મણ્ય વર્ગણ્યમાથી પુદ્ગલો અહણ્ય કરે છે, અને તેને કર્મ રૂપે પરિણામ લે છે.

કાર્મણ્ય શરીર નામકર્મ એ પછુ કર્મ વર્ગણ્યનો પરિણામ છે અને કાર્મણ્ય શરીર પછુ કાર્મણ્ય વર્ગણ્યનું જ બનેલું છે. આમ હોવાથી બને એક જેવા જણાય છે પરંતુ તેમ નથી. બને બિન્ન બિન્ન છે. કાર્મણ્ય શરીર નામકર્મ નામકર્મની એક ઉત્તરપ્રકૃતિ છે, અને કાર્મણ્ય વર્ગણ્યના પુદ્ગલોના મહં જુમાં હેતુ છે. જ્યાં સુધી કાર્મણ્ય શરીર નામકર્મનો ઉદય છે ત્યાં સુધી જ કાર્મણ્યવર્ગણ્યમાથી કર્મ યોગ્ય પુદ્ગલો આત્માની સાથે એકાકાર થયેલ આઠે કર્મની જ્ઞાતવર્ગણ્યના પિંડનું નામ કાર્મણ્ય શરીર છે. કાર્મણ્ય શરીર એ અવયવી છે અને કર્મની દરેક ઉત્તરપ્રકૃતિઓ તેના અવયવો છે, કાર્મણ્ય શરીર નામકર્મ બંધનથી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગે, ઉદયમાંથી તેરમા અણુકાણે અને સત્તામાંથી ચોદમાના દ્વિચરમ સમયે બને છે. જ્યારે કાર્મણ્ય શરીરનો સંબંધ ચોદમાના ચરમ સમયપર્યંત છે. કાર્મણ્ય શરીર નામકર્મનો ઉદય તેરમા અણુચ્છાનક સુધીજ હોય છે માટે ત્યાં સુધીજ, કર્મ યોગ્ય પુદ્ગલોનું અહણ્ય થાય છે, ચોદમે થતું નથી. કાર્મણ્ય નામકર્મનું કાર્ય કાર્મણ્ય શરીર ચોદમાના ચરમ સમયપર્યંત હોય છે.

જે વડે ઔદારિકાદિ પુદ્ગલો પિંડરૂપે કરાય તે સંઘાતન. એટલે કે જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિકાદિ પુદ્ગલો ઔદારિકાદિ શરીરની રચનાને અનુસરી પિંડરૂપે થાય તે સંઘાતન નામકર્મ. તે પાંચ પ્રકારે છે, તેનું સ્વરૂપ આગળ ઉપર કહેશે.

અસ્થિની રચના વિશેષને સંઘયણ કહે છે, અને તે ઔદારિક શરીરમાંજ હોય છે. અન્ય શરીરમાં હોતું નથી. કારણ કે ઔદારિક સિવાય કોઈપણ શરીરમાં અસ્થિ-હાડકાં હોતાં નથી. તે છ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે વજ્રઋષભનારાય, ઋષભનારાય, નારાય, અર્ધનારાય, કીલિકા, અને સેવાત-છેવડું.

તેમાં વજ્ર શબ્દનો અર્થ ખીલી, ઋષભનો અર્થ હાડકાને વીંટાનાર પાટો અને નારાયનો અર્થ મકંટબંધ થાય છે. મકંટબંધ એક પ્રકારના મળ્યૂત બંધનું નામ છે. હવે દરેક સંઘયણનો અર્થ કહે છે.

જેની અંદર જે હાડકા ખને બાણ મકંટબંધ વડે બંધાયેલા હોય, અને તે પાટાની આકૃતિવાળા ત્રીજા હાડકા વડે વીંટળાયેલા હોય, અને તેના ઉપર તે ત્રણ હાડકાને લેહનાર ખીલીરૂપ હાડકું હોય આવા પ્રકારના મળ્યૂત બંધને વજ્રઋષભનારાય કહે છે. તેવો મળ્યૂત બંધ થવામાં હેતુભૂત જે કર્મ તેને વજ્રઋષભનારાય સંઘયણ નામકર્મ કહેવાય છે.

તથા જે સંઘયણ ખીલીસરખા હાડકા રહિત છે, મકંટબંધ અને પાટો જેની અંદર હોય છે તે ઋષભનારાય, તેના હેતુભૂત કર્મને ઋષભનારાય સંઘયણ નામકર્મ કહે છે.

જેની અંદર જે હાડકા માત્ર મકંટબંધથીજ બંધાયેલા હોય તે નારાય, તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે નારાય સંઘયણ નામકર્મ.

જેની અંદર એક બાણ મકંટબંધ હોય અને બીજી બાણ હાડકારૂપ ખીલીનો બંધ હોય તે અર્ધનારાય સંઘયણ, તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે અર્ધનારાય સંઘયણ નામકર્મ.

જેની અંદર હાડકાઓ માત્ર કીલિકા—ખીલીથી બંધાયેલા હોય તે કીલિકા, તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે કીલિકા સંઘયણ નામકર્મ.

જેની અંદર હાડકાના છેકાઓ પરસ્પર સ્પર્શાનિજ રહેલા હોય અને જે હંમેશા તૈલાદિતું મદન, ચપી આદિની અગ્રેણા રાખે તે સેવાત સંઘયણ, તેના હેતુભૂત કર્મને સેવાત સંઘયણ નામકર્મ કહે છે.

આ પ્રમાણે છ પ્રકારે સંઘયણ નામકર્મ કહ્યું. હાડકાનો મળ્યૂત કે સિધિત બંધ થવામાં સંઘયણ નામકર્મ કારણ છે.

સંસ્થાન એટલે આકાર વિશેષ. ગ્રહણ કરાયેલ શરીરની રચનાને અનુસરી ગોઠવાયેલા, અને પરસ્પર સંબંધ યથેલા ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોમાં સંસ્થાન નામકર્મ. શરીરમાં-આકાર-વિશેષ જે કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય તે સંસ્થાન નામકર્મ. શરીરમાં અનુક અનુક જાતનો

આકાર થવામાં સંસ્થાન નામકર્મ કારણ છે. તે છ પ્રકારે છે. આ પ્રમાણે-સમચતુરસ, ત્ર્યગ્રોધપરિમંડલ, સાદિ, કુબ્જ, વામન, અને હુંડક.

તેમાં સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહેલ લક્ષણ અને પ્રમાણને અવિસંવાદિ-મળતા ચાર ખુણા ચાર દિગ્વિભાગ વડે ઉપલક્ષિત-ઓળખાતા શરીરના અવયવો જેની અંદર હોય તે સમચતુરસ. એટલે કે જેની અંદર સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં જે પ્રમાણે શરીરનું પ્રમાણ અને લક્ષણ કહ્યું છે તે પ્રમાણે શરીરનું પ્રમાણ અને લક્ષણ થાય, તથા જેની અંદર જમણે ઠીંચણ અને ઠાળો ખણો, ઠાળો ઠીંચણ અને જમણે ખણો, બે ઠીંચણ, તથા મસ્તક અને પલાંડી, એ ચારે ખુણાનું અંતર સરખું હોય તે સમચતુરસ સંસ્થાન તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે સમચતુરસ સંસ્થાન નામકર્મ.

ત્ર્યગ્રોધ-વઠના જેવો પરિમંડલ-આકાર જેની અંદર હોય તે ત્ર્યગ્રોધપરિમંડલ. જેમ વઠનો ઉપરનો ભાગ શાખા પ્રશાખા અને પાંદડાંઓથી સંપૂર્ણ પ્રમાણવાળો સુશોભિત હોય છે અને નીચેનો ભાગ હીન-સુશોભિત હોતો નથી, તેમ જેની અંદર નાભિની ઉપરના અવયવો સંપૂર્ણ લક્ષણ અને પ્રમાણ યુક્ત હોય અને નાભિની નીચેના લક્ષણ અને પ્રમાણયુક્ત ન હોય તે ત્ર્યગ્રોધપરિમંડલ સંસ્થાન, તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે ત્ર્યગ્રોધપરિમંડલ સંસ્થાન નામકર્મ.

આદિ આદિ શબ્દથી ક્ષેત્રો જેની સંજ્ઞા છે એવો નાભિની નીચેના શરીર ભાગ શબ્દ કરવાનો છે. તેથી આદિ-નાભિની નીચેના દેહભાગ યુક્ત જે હોય તે સાદિ કહેવાય; એ કે નાભિની નીચેના દેહભાગ યુક્ત તો સંપૂર્ણ શરીર છે, અને તેના આકાર તો સમચતુરસ સંસ્થાનમાં આવી બાય છે, તેથી આ રીતે આદિ સાદિત્વ વિશેષણ નહિ ઘટતું હોવાથી આદિ શબ્દ વડે પ્રમાણ અને લક્ષણ યુક્ત વિશિષ્ટ-નાભિની નીચેના શરીરભાગજ શબ્દ કરવો. એટલે કે જેની અંદર નાભિની નીચેના શરીરના અવયવો સંપૂર્ણ અને લક્ષણ યુક્ત હોય અને નાભિની ઉપરના અવયવો પ્રમાણ અને લક્ષણ યુક્ત ન હોય તે સાદિ સંસ્થાન.

અન્ય આચાર્યો સાદિ શબ્દને બદલે સાચી એવું નામ જોડે છે. સાચી એટલે શાદમ-લીવૃક્ષ એમ સિદ્ધાંતના રહસ્યને બાબુનાશઝો કહે છે. સાચીના એવું જે સંસ્થાન તે સાચી સંસ્થાન. જેમ શાદમલીવૃક્ષનો રક્ષભાગ અતિપુષ્ટ અને સુંદર હોય છે, અને ઉપરના ભાગમાં તેને અનુરૂપ મહાન વિશાળતા હોતી નથી, તેમ જે સંસ્થાનમાં શરીરનો અધોભાગ પરિપૂર્ણ હોય ઉપરનો ભાગ તથા પ્રકારનો ન હોય તે સાદિ સંસ્થાન, તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે સાદિસંસ્થાન નામકર્મ.

જેની અંદર મસ્તક ઝીવા અને હસ્તપાદાદિ અવયવો પ્રમાણ અને લક્ષણ યુક્ત હોય અને છાતી ઉદર-પેટ આદિ અવયવો પ્રમાણ અને લક્ષણ યુક્ત ન હોય તે કુબ્જસંસ્થાન, તેનું હેતુભૂત કર્મ તે કુબ્જસંસ્થાન નામકર્મ.

૧ આદિ પ્રકેશ કુબ્જ પછી વામન કહ્યું છે વૃક્ષસંગ્રહણીમા પહેલા વામન પછી કુબ્જ કહ્યું છે. એટલે લક્ષણ સ્થિતિ વિગેરે આદિ જે કુબ્જનું તે ત્યા વામનનું અને આદિ જે વામનનું તે ત્યા કુબ્જનું એમ મતોતર સમજવો.

જેની અંદર છાતી અને ઉદરાદિ અવયવો પ્રમાણ અને લક્ષણયુક્ત હોય અને હસ્તપાદાદિ અવયવો હીન હોય તે વામનસંસ્થાન, તે સંસ્થાન થવામાં હેતુભૂત જે કર્મ તે વામન-સંસ્થાન નામકર્મ.

જેની અંદર શરીરના સઘળા અવયવો પ્રમાણ અને લક્ષણહીન હોય તે હુંડસંસ્થાન. તેહું હેતુભૂત જે કર્મ તે હુંડસંસ્થાન નામકર્મ કહેવાય છે.

જે કર્મના ઉદયથી શરીર ચોલાયુક્ત થાય તે વર્ણ. તે પાંચ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે રવેત, પીળો, લાલ, લીલો, અને કાળો. તે તે પ્રકારના શરીરનો વર્ણ થવામાં હેતુભૂત કર્મ પણ પાંચ પ્રકારે છે.

તેમાં જેના ઉદયથી જીવોના શરીરોમાં બગલા વિગેરે જેવો રવેતવર્ણ થાય તે રવેત-વર્ણ નામકર્મ. જે રીતે અન્ય વર્ણનામકર્મનો પણ અર્થ સમજી લેવો શરીરમાં અમુક અમુક જાતનો વર્ણ—રંગ થવામાં વર્ણ નામકર્મ કારણ છે.

જે નાસિકાનો વિષય હોય, જે સુંઘી શકાય તે ગંધ. તેના બે ભેદ છે—૧ સુરભિગંધ ૨ દુરભિગંધ.

જે કર્મના ઉદયથી શતપત્ર અને માલતીઆદિના પુષ્પોની જેમ જીવોના શરીરનો સુંદર ગંધ થાય તે સુરભિગંધ નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી જીવોના શરીરમાં લસણ અને હિંગના જેવી ખરાબ ગંધ ઉત્પન્ન થાય તે દુરભિગંધ નામકર્મ. જારે કે ખરાબ ગંધ થવામાં ગંધનામકર્મ કારણ છે.

જેનો આસ્વાદ લઈ શકાય તે રસ. તે પાંચ પ્રકારે છે. તિક્ત-તીજો, કટુ-કંઠવો, કષા ચેદ-કટાઈ ગયેલા જેવો, આમ્લ-ખાટો, અને મધુર. શરીરનો તેવો રસ-સ્વાદ થવામાં હેતુ-ભૂત જે કર્મ તે પાંચ પ્રકારે છે.

તેમાં જે કર્મના ઉદયથી જીવોના શરીરોમાં મરિચાદિની-મરિચાદિના જેવો તિક્ત રસ થાય તે તિક્તરસનામકર્મ. જે પ્રમાણે અન્ય રસ નામકર્મનો અર્થ પણ સમજી લેવો. શરીરમાં તે તે પ્રકારનો રસ થવામાં રસ નામકર્મ કારણ છે.

જે સ્પર્શનેન્દ્રિયનો વિષય હોય, જેનો સ્પર્શ થઈ શકે તે સ્પર્શ. તે આઠ પ્રકારે છે—કંઠશ-કઠોર, મૃદુ-સુવાળો, લઘુ-હલકો, ગુરુ-ભારે, સ્નિગ્ધ-ચીકણો, રૂક્ષ-છુજો, શીત અને ઉષ્ણ, તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે સ્પર્શનામકર્મ.

તેમાં જે કર્મના ઉદયથી જીવોના શરીરોમાં પથ્થર આદિના જેવો કઠોર સ્પર્શ, થાય તે કંઠશસ્પર્શનામ કર્મ.

૧ પ્રથમ કર્મગ્રંથ ગાથા ૪૦ની ટીકામાં તિક્ત અને કટુનો અર્થ આનાથી વિપરીત કરેલ છે. અર્થાત્ નિંજ આદિના રસ જેવો તિક્ત રસ અને મરી, સુંઠ આદિના રસ જેવો કટુ રસ કહેલ છે.

એ પ્રમાણે શેષ સઘળા સ્પર્શનામકર્મનો અર્થ પણ સમજાવેલો. શરીરમાં તે તે પ્રકારનો સ્પર્શ થવામાં સ્પર્શનામકર્મ કારણ છે.

તથા દૂર્ધર, હાંબલ, અને ગોમુત્રિકાનાં આકારે અનુક્રમે જે ત્રણ અને ચાર સમયપ્રમાણુ વિચ્છેલ વડે એક એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં જતાં જીવની આકાશપ્રદેશની બેહિને અનુસરી જે ગતિ થાય તે આનુપૂર્વિક. તેવા વિપાકવડે વેલ જોટલે તે પ્રકારના ફળને અનુભવ કરાવનારી જે કર્મપ્રકૃતિ તે આનુપૂર્વિકનામકર્મ. તે ચાર પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે-નરક-જાત્યાનુપૂર્વિક, તિર્થંગત્યાનુપૂર્વિક, મનુષ્યગત્યાનુપૂર્વિક, અને દેવગત્યાનુપૂર્વિક.

તેમાં જે કર્મના ઉદયથી વચગતિવડે નરકમાં જતાં જીવની આકાશપ્રદેશની બેહિને અનુસરી ગતિ થાય તે નરકાનુપૂર્વિકનામકર્મ. એમ શેષ ત્રણ આનુપૂર્વિકનામકર્મનો અર્થ સમજાવેલો. વિચ્છેલગતિ સિવાય જીવ ગમે તેમ જઈ શકે છે, પરંતુ વિચ્છેલગતિમાં આકાશપ્રદેશની બેહિને અનુસરીને જીવની ગતિ થાય છે, અને તેમાં આનુપૂર્વિકનામકર્મ કારણ છે.

તથા વિહાયસુ-આકાશવડે જે ગતિ તે વિહાયોગતિ.

પ્રશ્ન-આકાશ સર્વવ્યાપક હોવાથી આકાશ સિવાય ગતિનો સંભવ નથી તો પછી વિહાયસુ એ વિશેષણ શા માટે બ્રહ્મ કહ્યું? કારણ કે વ્યવસ્થેષ-પૃથક્ કરવા હાથક વાતનો અભાવ છે. વિશેષણ લગભગ એક વસ્તુથી બીજી વસ્તુને જુદી પાડવી હોય ત્યાં મૂકાય છે. આકાશ વિના ગતિનો સંભવ નહિ હોવાથી અહિં કોઈ વ્યવસ્થેષ નથી, તેથી વિહાયસુ એ વિશેષણ નકાચું છે.

ઉત્તર-અહિં વિહાયસુ એ વિશેષણ નામકર્મની પ્રથમ પ્રકૃતિ જ ગતિનામકર્મ છે તેનાથી પૃથક્ કરવા માટે મૂક્યું છે. કારણ કે અહિં માત્ર ગતિનામકર્મ જોટલું જ કહેવામાં આવે તો પહેલું ગતિનામકર્મ તો આવી ગયું છે ફરી શામાટે મૂક્યું એવી શંકા થાય, તે શંકા ન થાય માટે વિહાયસુ એ વિશેષણ સાર્થક છે. તેથી આપણે જે આલીએ છીએ તે ગતિમાં વિહાયોગતિનામકર્મ હેતુ છે, પરંતુ નારકત્વાદિપર્યાય થવામાં હેતુ નથી.

તે જે પ્રકારે છે-૧ શુભવિહાયોગતિ, ૨ અશુભવિહાયોગતિ.

જે કર્મના ઉદયથી હંસ હાથી અને બળદના જેવી સુંદર ગતિ-આલ પ્રાપ્ત થાય તે શુભવિહાયોગતિનામકર્મ.

૧ વળી ગંધ રસ અને સ્પર્શ નામકર્મની પ્રકૃતિઓ દરેક જીવને દરેક સમયે ઉદયમાં હોય છે, કેમકે પ્રવેશી છે. તેથી એમ શંકા થાય કે સ્વેત અને કૃષ્ણ એવી પરસ્પર વિરોધિ પ્રકૃતિઓનો એક સાથે ઉદય કેમ હોઈ શકે? એના ઉત્તરમાં સમજાવણું કે આ સઘળી પ્રકૃતિઓ શરીરના અચુક અચુક ભાગમાં ચોતપોતાલુ કાર્ય કરી કૃતાર્થ થાય છે. જેમ કે વાળનો વણું કૃષ્ણ, લોહીનો લાલ, ફાંત હાંસા વિગેરેમાં સ્વેત. પિત્તમાં પીળા કે લીલા વણું હોય છે. એ પ્રમાણે ગંધ આદિ માટે પણ સમજણું જોટલે અહિં કોઈ જાતનો વિરોધ નથી.

૨ તત્ત્વાર્થભાષ્ય સ્વ ૮-૧૨માં એના ઉદયથી નિર્મીણ નામકર્મ વડે બનાવાયેલ જીવ વગેરે અંગે તથા આંગળી વગેરે ઉપાંગો ચોગ્યસ્થાને ગોઠવાય તે આનુપૂર્વિક નામકર્મ એ પ્રમાણે જણાવેલ છે.

જે કર્મના ઉદયથી ગધેડું, ઉંટ, પાટો અને કાઝડાના જેવી અશુભગતિ પ્રાપ્ત થાય તે અશુભવિહાયોગતિ નામકર્મ. ૬

આ પ્રમાણે ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ કહ્યું. જેના અર્વાંતર ભેદો થઈ શકતા હોય તેનું નામ પિંડપ્રકૃતિ. આ ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓના અર્વાંતર પાંચઠે ભેદો થાય છે.

હવે પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહે છે, તેના બે ભેદ છે, ૧ સપ્રતિપક્ષ, ૨ અપ્રતિપક્ષ.

જેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ હોય પરંતુ અર્વાંતર ભેદો થઈ શકતા ન હોય તે સપ્રતિ-પક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિ. જેમકે—ત્રસ, સ્થાવર વિગેરે.

જેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ ન હોય તેમ અર્વાંતર ભેદો પણ ન થઈ શકતા તે હોય તે અપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિ. જેમ કે અશુરૂલ્લુ આદિ. તેમાં અલ્પ વજ્રાત્મ્ય હોવાથી પહેલાં અપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ કહે છે.

અગુરુલ્લુ ડવઘાયં પરઘાઠ્ઠાસાઠાઘવુજ્ઞોયં ।

નિર્માણતિત્યનામં ચ ચોદસ અઢ પિંડપત્તેયા ॥૭॥

અગુરુલ્લુપ્રધારં પરાધાતોચ્છ્વાસાતપોધોત્તમ્ ।

નિર્માણં તીર્થનામ ચ ચતુર્દશાષ્ટૌ પિન્દાઃ પ્રત્યેકાઃ ॥૭॥

અર્થ—અશુરૂલ્લુ, ઉપધાત, પરાધાત, ઉચ્છ્વાસ, આતપ, ઉધોત, નિર્માણ. અને તીર્થ-કરનામ જે આઠ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ છે, અને પૂર્વ ગાથામાં કહેલ ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ છે.

ટીકાતુ—જે કર્મના ઉદયથી જીવોનું શરીર ન બારે ન લલ્લુ કે ન શુરૂલ્લુ થાય પરંતુ અશુરૂલ્લુ પરિણામ પરિણત થાય તે ‘અશુરૂલ્લુનામકર્મ’.

જે કર્મના ઉદયથી શરીરની અંદર વધેલા પ્રતિબિંદુ—જીભ ઉપર થયેલી બીજી જીભ, અલ્લુલ્લુલ્લુ—રસોળી, અને ચોરડાં-દાંતની ખાસે ધારવાળા નીકળેલા બીજાં દાંત જે આદિ પોતાનાજ અવયવડે હણાય-ફૂંચી થાય અથવા પોતે કરેલ ઉદ્ધમ્બન-જાડ ઉપર ઉધે માથે ભટકેલું, ભેરવપ્રધાત-પર્વત ઉપરથી ઝંખાપાત કરવો જે આદિવડે હણાય તે ઉપધાત નામકર્મ. ૧

૧ અશુરૂલ્લુ નામકર્મનો સંપૂર્ણ શરીરાશ્રિત વિપાક છે. તેના ઉદયથી સંપૂર્ણ શરીર લોહાના ગોળા જેવું સારું નહિ, ૧ જેવું હલકું નહિ, આગર શરીરનો અધિક ભાગ ગુરુ કે અધિક ભાગ લલ્લુ જેમ પણ નહિ પરંતુ નહિ સારું નહિ હલકું જેવા અશુરૂલ્લુ પરિણામવાળું થાય છે સ્પર્શનામ-કર્મમાં ગુરુ અને લલ્લુ જે બે સ્પર્શ કલા છે. પરંતુ તેઓ શરીરના અધિક અધિક અવયવમાંજ પોતાની શક્તિ ખતાવે છે. જેમ તે હાડકાં વિગેરેમાં ગુરુતા, વાળ વિગેરેમાં લલ્લુતા થાય છે તે બેનો વિપાક આખા શરીરાશ્રિત નથી એ તદ્દત છે.

૨ કહેવાયેલ સ્વરૂપવાળા અજો અને ઉપાજો જે કર્મના ઉદયથી બીજા વડે હણાય તે ઉપધાત નામકર્મ. આ પ્રમાણે તરવાર્જી દૃષ્ટિમાં કહેલ છે, જ્યારે તત્ત્વાર્જી સાધ્યમાં—પોતાનાં પરાક્રમ તથા વિગ્રહ ૪૦

જે કર્મના ઉદયથી ઓજસવી-પ્રતાપી આત્મા પોતાના દર્શન માત્રથી તેમજ વાણીની પટુતાવડે મહારાજાઓની સલામાં જવા છતાં પણ તે સલાના સભ્યોને ત્રાસ ઉત્પન્ન કરે-શ્લેષા પેદા કરે અને પ્રતિવાદિ-સામાપણની પ્રતિભાને દબાવે તે પરાધાતનામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી ઉચ્છ્વાસ-નિચ્છ્વાસલબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય તે ઉચ્છ્વાસ-નિચ્છ્વાસ નામકર્મ.^૨

જે કર્મના ઉદયથી જીવોના શરીરો સ્વરૂપે ઉજ્ય નહિ છતાં ઉજ્યપ્રકાશરૂપ આતપ કરે તે આતપ નામકર્મ. તેનો ઉદય સૂર્યના વિમાનની નીચે રહેલા બાહર પૃથ્વીકાયના જીવોને જ હોય છે, આશ્વિનાય જીવોને હોતો નથી. કારણ કે સિદ્ધાન્તમાં તેનો ઉદય નિષેધો છે તે જીવોના શરીરમાં જે ઉજ્યતા છે તે ઉજ્ય સ્વરૂપ નામકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલી છે, અને જે પ્રકાશકત્વ છે તે ઉત્કટ સ્વતંત્ર નામકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલું છે.

જે કર્મના ઉદયથી જાંતુઓના શરીરો શીત પ્રકાશરૂપ ઉદ્યોત કરે તે ઉદ્યોતનામકર્મ. તેનો ઉદય યતિ અને દેવનાના ઉત્તરવેદિય શરીરમાં, ચંદ્ર ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાના વિમાનની નીચે રહેલા પૃથ્વીકાયના શરીરમાં, તેમજ કેટલીક વનસ્પતિ વગેરેમાં હોય છે.

વગેરેનો નાશ કરનાર જે કર્મ તે ઉપધાત નામકર્મ જેમ જાણાવેલ છે. તથા વિજય પામવા છતાં અન્યરથાને વિજય નથી પામ્યો છતાં કથન જે કર્મના ઉદયથી થાય તે ઉપધાત નામકર્મ, એ પ્રમાણે પણ અન્ય આચાર્યો કહે છે

૧ જે કર્મના ઉદયથી અન્યને હણે તે પરાધાન નામકર્મ એ પ્રમાણે શતકચૂલિમાં જણાવેલ છે અને રાજવાર્તિકકાર કહે છે કે જે કર્મના ઉદયથી ક્ષત્રિ આદિનું આવરણ નશ્તકર્મ હોવા છતાં પણ અન્યનું કરાવેલ શસ્ત્રાદિનો આધાત થાય તે પરાધાત નામકર્મ.

૨ અહિં જેમ શંકા થાય કે સધળા લબ્ધિઓ ક્ષાયોપશમિક બાવે એટલે કે વીર્ણતરાય કર્મના ક્ષયોપશમ થવાથી કહી છે, તો આસોષ્વ્રાસ લબ્ધિમાં આસોષ્વ્રાસ નામકર્મનો ઉદય માનવાનું શું પ્રયોજન ? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે-કેટલીક લબ્ધિઓમાં કે જેની અંદર લોકમાં રહેલા પુદ્ગલો ગ્રહણ કરવાના હોય અને ગ્રહણ કરી આસોષ્વ્રાસાદિ રૂપે પરિણામવાનાં હોય ત્યાં કર્મનો ઉદય પણ માનવો પડે છે કારણ કે કર્મના ઉદય વિના લોકમાં રહેલા પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી પરિણામી શક્તાં નથી. જેમ કે-આહારક લબ્ધિ જેને ઘટ્ટ હોય તેને જ્યારે આહારક કરવું હોય ત્યારે લોકમાં રહેલી આહારકવર્ગશ્રામાંથી પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી તેને આહારકપણે પરિણામવે છે. આ ગ્રહણ અને પરિણામ કર્મના ઉદય વિના થતો નથી જો કે તદ્વત્કુળ વીર્ણતરાયકર્મનો ક્ષયોપશમ તો થવો જ જોઈએ, જો તે ન હોય તો લબ્ધિ ફેરવી શકે જ નહિ. જેમ કે વૈદિક શરીર નામકર્મની લગભગ દરેક સંધિ પર્વોદય તિર્થંચમનુષ્યોને સત્તા હોય છે, છતાં સધળા મનુષ્ય તિર્થંચ વૈધિ શરીર કરી શક્તા નથી. પરંતુ જેને તદ્વત્કુળ ક્ષયોપશમ થયો હોય તેજ કરી શકે છે. તેમ અહિં પણ આસોષ્વ્રાસ પુદ્ગલો ગ્રહણ તેમજ પરિણામ કરવાનું હોવાથી આસોષ્વ્રાસ નામકર્મ માનવાની આવશ્યકતા રહે છે.

૩ આતપનું લક્ષણ અસિમાં ઘટનું નહિ હોવાથી પણ તેને આતપનો ઉદય હોતો નથી આતપનું લક્ષણ-પોતે અનુજ્ય હોઈ દૂર રહેલી વસ્તુ ઉપર ઉજ્ય પ્રકાશ કરે એ છે. જ્યારે અસિ સ્વયં ઉજ્ય છે, અને માત્ર થોડે દૂર રહેલ વસ્તુપરજ ઉજ્ય પ્રકાશ કરી શકે છે.

જે કર્મના ઉદયથી જંતુઓના શરીરોમાં પોતપોતાની ભતિને અનુસારે અંગ પ્રત્યંગની નિયતસ્થાનવર્તિતા-વ્યવસ્થા જે સ્થળે જે અંગ ઉપાંગ કે અંગોપાંગ બેઠાંજે તેની ત્યાં ગોઠવણ થાય તે 'નિર્માણનામકર્મ'. આ કર્મ સુતાર જેવું છે. જેમ સુતાર પુતળી વિગેરેમાં હાથ વિગેરે અવયવોની વ્યવસ્થા કરે છે તો આ કર્મ ન હોય તો તેના નોકર જેવા અંગોપાંગ નામકર્મ આદિ વડે થયેલા મસ્તક અને ઉદરાદિ અવયવોની નિયતસ્થળે રચના થવામાં કોઈ નિયમ ન રહે, તેથી નિયત સ્થળે રચના થવામાં નિર્માણનામકર્મ કારણ છે.

જે કર્મના ઉદયથી અષ્ટ મહાપ્રાતિહાય^૧ આદિ યોગીશ અતિશયો ઉત્પન્ન થાય તે ટીર્થંકર નામકર્મ.

ગાથામાં જોઈએ અહ એમ બે અંગ્યા હાળી છે તે કમપૂર્વક આ પ્રમાણે હોવાની છે: પૂર્વોક્ત ગાથામાં ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ કહી છે, અને આ ગાથામાં આઠ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહી છે. આ પ્રમાણે અપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહી હવે સપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહે છે.

તસવાયરપજ્જતં પત્તેય ચિરં સુમં ચ નાયઠવં ।

સુસ્સરસુમગાઢજ્ઞં જસકિત્તી સેયરા વોસં ॥૮૧॥

તસવાદરપર્વાત્તકં પ્રત્યેકં સ્થિરં શુભં ચ જ્ઞાતવ્યમ્ ।

સુસ્સરસુમગાદેયં વશઃકીર્તિઃ સેતરા વિશતિઃ ॥૮૨॥

અર્થ—તસ, બાહર, પર્વાત. પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ, સુસ્સર, સુમગ, આદેય, અને વશઃકીર્તિ એ ઇતર ભેદ-સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્માત, સાધારણ, અસ્થિર, અશુભ, હુઃસ્વર, હુર્ભંગ, અનાદેય, અને અવશઃકીર્તિ સાથે સપ્રતિપક્ષ વીશ પ્રકૃતિઓ બહુવી.

ટીકાતુ—તાપ આદિથી પીડિત થયા છતાં જે સ્થાને રહ્યા છે તે સ્થાનથી ઉદ્દેગ પામે અને છાયા આદિના સેવન માટે અન્ય સ્થળે બાથ તે બેઠનિદ્રથ, તેઠનિદ્રથ, ઔરિનિદ્રથ અને થયેનિદ્રથ ત્રણ કહેવાય છે. તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે ત્રસનામકર્મ.

તેનાથી વિપરીત સ્થાવરનામકર્મ. ઉજ્જ્વલા આદિથી તપ થવા છતાં પણ તે સ્થાનનો ત્યાગ કરવા માટે જેઓ અસમર્થ છે તે પૃથ્વી અથ તેઈ વાઈ અને વનસ્પતિ સ્થાવર કહેવાય છે. તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે સ્થાવર નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી જીવો બાહર થાય તે બાહર નામકર્મ. બાહરપણું તે જોકે પ્રકારનો પરિણામ વિશેષ છે, કે જેના વશથી પૃથ્વીકાયાદિ જોકે જોકે જીવનું શરીર ચક્ષુદ્વારા ગ્રહણ

૧ જેના ઉદયથી અંગોપાંગોની સમાપ્તિ થાય અર્થાત્ જેના ઉદય ભતિનામકર્મને અનુસારે તે તે સ્થળે તે તે પ્રમાણવાળાં અણુ આદિ જનાવં તે નિર્માણ નામકર્મ એમ રાજવાર્તિકકાર કહે છે.

થતું નથી છતાં પણ ઘણા જીવોના શરીરનો ત્યારે સમૂહ થાય ત્યારે તે અહુદારા અહુદાય થાય છે. તેના હેતુભૂત જે કર્મ તે 'બાહર નામકર્મ'.

જે કર્મના ઉદયથી જીવનો સૂક્ષ્મ પરિણામ થાય કે જેને લઈ ગમે તેટલા શરીરોનો પિંડ એકઠો થાય છતાં દેખાઈ શકે નહિ તે સૂક્ષ્મનામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી સ્વયોગ્ય પર્થોત્તિ પૂર્ણ કરવામાં સમર્થ થાય તે પર્થોત્તિ નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી સ્વયોગ્ય પર્થોત્તિ પૂર્ણ કરવામાં સમર્થ ન થાય, અધુરી પર્થોત્તિએ જ મરણ પામે તે અપર્થોત્તિનામકર્મ. પર્થોત્તિનું સ્વરૂપ પહેલા કારમાંથી જોઈ લેવું.

જે કર્મના ઉદયથી એક એક જીવને બિલ્લ બિલ્લ શરીર પ્રાપ્ત થાય તે પ્રત્યેક નામકર્મ, તે કર્મનો ઉદય પ્રત્યેક શરીર જીવોને હોય છે. નારક, દેવ, મનુષ્ય, બ્રહ્મન્દ્રિય, તેષ્ઠન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય પૃથ્વી, અપ તેહ વાહ અને કૌઠ આત્મ વિગેરે પ્રત્યેક વનસ્પતિ. એ પ્રત્યેક શરીર જીવો છે. તે સઘળાને પ્રત્યેક નામકર્મનો ઉદય હોય છે.

પ્રશ્ન—જે કૌઠ અને આત્મ આદિ વૃક્ષોમાં પ્રત્યેક નામકર્મનો ઉદય માનીએ તો તેઓમાં એક એક જીવને બિલ્લ બિલ્લ શરીર હોવું જોઈએ, તે તો હોતું નથી. કારણ કે કૌઠ પીપળો પીટુ અને સેહુ આદિ વૃક્ષોના મૂળ સ્કંધ છાલ મોટી ઠાળીઓ વિગેરે દરેક અવયવો અસંખ્ય જીવવાળા માનવામાં આવેલા છે. પ્રજાપના સૂત્રમાં એકારિચક્ર—એક બીજવાળા અને બહુ બીજવાળા વૃક્ષની પ્રજ્વલના પ્રશ્નને કહ્યું છે કે— તે વૃક્ષોના મૂળ અસંખ્ય જીવોવાળા છે. એટલે કે મૂળમાં અસંખ્ય જીવો હોય છે. એ પ્રમાણે કંઈ પણ, સ્કંધ પણ, છાલ પણ, મોટી ઠાળીઓ પણ, અને પ્રવાહ પણ અસંખ્ય જીવવાળા છે પાંદડાં એક એક જીવવાળા છે. ધત્યાદિ મૂળથી આરંભી ફળ સુધીના સઘળા અવયવો દેવદત્તાના શરીરની જેમ એક

૧ બાહર નામકર્મ એ જીવવિપાકી પ્રકૃતિ છે. એટલે જીવનો કંઈક બાહર પરિણામ ઉત્પન્ન કરી પુદ્ગલ ઉપર અસર કરે છે. જેને લઈ એક અથવા અસંખ્ય શરીરોના પિંડ અણુનો વિષય થાય છે. જીવવિપાકી પ્રકૃતિ પુદ્ગલ ઉપર પણ જરૂર અસર કરે છે. જેમ કૌઠ નિદ્રા વિગેરે જીવવિપાકી જાં તેની અસર પુદ્ગલ પર થાય છે. તેમ બાહર અને સૂક્ષ્મ જીવવિપાકી જાં પુદ્ગલ પર અસર થાય છે. એમ ન હોય તો બાહરનું પણ ઔદારિક શરીર છે, સૂક્ષ્મનું પણ ઔદારિક શરીર છે. બંનેના શરીર અનંતાનંત વર્ગજ્ઞાના જાતેલા છે છતાં ગમે તેટલા સૂક્ષ્મ જીવોના શરીરો એકઠા થવા છતાં તે દેખાય જ નહિ અને બાહર જીવોના એક અથવા અસંખ્ય શરીરોના પિંડ દેખાય તેનું કારણ શું ? કારણ એજ કે બાહર અને સૂક્ષ્મનામકર્મ જીવ પર પોતાની અસર ઉત્પન્ન કરી પુદ્ગલ પર અસર કરે છે. તેથીજ એવો અર્થ કરવામાં આવ્યો છે કે—

જે કર્મના ઉદયથી અણુથી દેખી શકાય એવા સ્થૂળ શરીરની પ્રાપ્તિ થાય તે બાહર નામકર્મ, અને તેનાથી વિપરીત સૂક્ષ્મનામકર્મ. બાહર નામકર્મ જે જીવવિપાકી ન હોત તો એકદમ ગુણસ્થાનકે તેનો ઉદય હોઈ શકે જ નહિ કેમકે એકદમ ગુણસ્થાનકે માત્ર જીવવિપાકી પ્રકૃતિઓનોજ ઉદય હોય છે.

૨ મૂળીયા ઉપર જમીનમાં રહેલા ભાગને કદ કહે છે, અને જમીન બહાર નીકળેલા ભાગને સ્કંધ કહે છે.

દીકાતુવાઈ સહિત

શરીરાકાર જણાય છે. જેમ કેવદત્ત નામના કોઈ પુરૂષનું શરીર આખું એક સ્વરૂપવાળું જણાય છે. તેમ, મૂળ-આદિ સઘળા પશુ આખું એક એક સ્વરૂપે જણાય છે. માટે કોઈ વૃક્ષાદિ તે વૃક્ષો આખું એક શરીરવાળા છે, અને અસંખ્ય જીવોવાળા છે, એટલે તે કોઈ વગેરેનું શરીર એક છે, અને તેમાં જીવો અસંખ્ય છે. તાત્પર્ય એ કે એક શરીરમાં અસંખ્ય જીવો હોય છે, એક નહિ. આ પ્રમાણે હોવાથી તે પ્રત્યેક શરીરી કેમ કહી શકાય ? કેમકે એક શરીરમાં એક જ નથી પરંતુ એક શરીરમાં અસંખ્યાતા જીવો છે.

ઉત્તર—મૂળ કંઈ આદિ સઘળા પ્રત્યેક શરીરી જ છે, કારણ કે મૂળ આદિમાં જે અસંખ્ય જીવો શાખામાં ફેલા છે, તે સઘળાના શરીરો ભિન્ન ભિન્ન છે.

પ્રશ્ન—જ્યારે મૂલાદિ સઘળા ભિન્ન ભિન્ન શરીરવાળા છે ત્યારે તેઓ એકાકાર કેમ જણાય છે ?

ઉત્તર—સ્ત્રોત્રદ્રવ્ય-ભેડનાર દ્રવ્યથી મિશ્રિત એકાકાર થયેલ સરસવની વાટની જેમ કોઈ એવાજ પ્રકારના પ્રબળ રાગ-સ્ત્રોત્ર પડે તો વડે બાંધેલા તથા પ્રકારના પ્રત્યેક નામકર્મના પુરુષોના ઉદયથી તે સઘળા જીવોનું શરીર ભિન્ન ભિન્ન હોય છે છતાં પરસ્પર વિભિન્ન-એકાકાર શરીરવાળા થાય છે. પ્રસાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—સ્ત્રોત્ર દ્રવ્યથી મિશ્ર થયેલા ઘણા સરસવોની બનાવેલી વાટ જેમ એકાકાર જણાય છે તેમ પ્રત્યેક શરીરી જીવોના શરીરનો સંઘાત એકાકાર જણાય છે. અથવા ઘણા તલમાં તેને મિશ્ર કરનાર ગોળ વિગેરે નાળી તેની તલપાપડી કરવામાં આવે તે જેમ એકાકાર-દરેક તલ તેમાં ભિન્ન હોવા છતાં એક પિંડરૂપ જણાય છે તેમ વિવિધ પ્રત્યેક નામકર્મના ઉદયથી મૂળ આદિ દરેકને ભિન્ન ભિન્ન શરીર હોવા છતાં એકાકાર જણાય છે. તેમાંની બંને ગાથાનો અક્ષરાર્થ આ પ્રમાણે છે—જેમ કોઈ સંયોજક દ્રવ્યથી ઘણા સરસવોની વાળેલી વર્તિ-વાટ, અથવા સંયોજક દ્રવ્યથી ઘણા તલપડે વિભિન્ન થયેલી જેમ તલપાપડી થાય છે તેમ પ્રત્યેક શરીરી જીવોનાં શરીર-સંઘાત-શરીરના પિંડો થાય છે.

તાત્પર્ય—જેમ તે વર્તિ-વાટમાં સઘળા સરસવો પરસ્પર ભિન્ન છે, એકાકાર નથી. કેમકે તેઓ સઘળા આપણને ભિન્ન ભિન્ન જણાય છે, એકાકાર જણાતા જ નથી. આદિ ઘણા સરસવો ગ્રંથ કરવાનું એજ કારણ છે કે તેઓ પરસ્પર એકાકાર નથી એમ સ્પષ્ટપણે જણાય. એ પ્રમાણે વૃક્ષાદિમાં પણ મૂળ આદિ દરેક અવયવોમાં અસંખ્યાતા જીવો હોય છે છતાં તે સઘળા પરસ્પર ભિન્ન ભિન્ન શરીરવાળા છે. અસંખ્યાતા જીવ વચ્ચે એક શરીરવાળા છે એમ નથી અને જેમ તે સરસવો સંયોજક દ્રવ્યના સંઘાત માહાત્મ્યથી પરસ્પર વિભિન્ન થયેલા છે, તેમ મૂળ આદિમાં રહેલા પ્રત્યેક શરીરી જીવો પણ તથા પ્રકારના પ્રત્યેક નામકર્મના ઉદયથી પરસ્પર સંઘાત-એકાકારરૂપે થયેલા છે.

જે કર્મના ઉદયથી જનંત જીવો વચ્ચે એક શરીર પ્રાપ્ત થાય તે સાધારણ નામકર્મ.

પ્રશ્ન—જનંત જીવો વચ્ચે એક શરીર કેમ ઉત્પન્ન થાય ? ન થઈ જોઈએ. કારણ કે—જે જીવ પહેલો ઉત્પન્ન થયો તેણે તે શરીર બનાવ્યું, અને તેની સાથે પરસ્પર એકાવા વડે

સંપૂર્ણપણે પોતાનું કયું. તેથી તે શરીરમાં પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલા જીવનો જ અવકાશ હોવો જોઈએ, અન્ય જીવોનો અવકાશ કેમ હોઈ શકે ? દેવદત્તના શરીરમાં જેમ દેવદત્તનો જીવ પોતાના સંપૂર્ણ શરીર સાથે સંબંધ ધરાવે છે તેમ બીજા જીવો તેના સંપૂર્ણ શરીર સાથે કંઈ સંબંધ ધરાવતા ઉત્પન્ન થતા નથી, કારણ કે તેમ દેખાતું નથી. વળી કદાચ અન્ય જીવોને ઉત્પન્ન થવાનો અવકાશ હોય છતાં પણ જે જીવે તે શરીર ઉત્પન્ન કરીને પસ્પર ભેડાવા વડે પોતાનું કયું તે જીવજ તે શરીરમાં સુખ્ય છે, માટે તેના સંબંધેય પર્ણાપ અપર્ણાપ વ્યવસ્થા, પ્રાણાપાનાદિ યોગ્ય પુદ્ગલોનું શ્રહણ વગેરે હોઈ જોઈએ, પરંતુ અન્ય જીવોના સંબંધે તે કંઈ હોયું જોઈએ નહિ. સાધારણમાં તો તેમ નથી. કારણ કે તેમાં પ્રાણાપાનાદિ વ્યવસ્થા જે એકની તે અનંતાની અને જે અનંતાની તે એકની હોય છે. તો તે કંઈ રીતે હોઈ શકે ?

ઉત્તર-ઉપર જે કહ્યું તે જિનવચનના જ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી યોગ્ય નથી. કારણ કે સાધારણ નામકર્મના ઉદયવાળા અનંતા જીવો તથા પ્રકારના કર્મોદયના સામર્થ્યથી એક સાથેજ ઉત્પત્તિસ્થાનને પ્રાપ્ત થાય છે, એક સાથેજ તે શરીરનો આશ્રય લઈ પર્યાપ્તિઓ કરવાનો આરંભ કરે છે, એક સાથેજ પર્યાપ્ત થાય છે, એક સાથેજ પ્રાણાપાનાદિ યોગ્ય પુદ્ગલોને શ્રહણ કરે છે. એકનો જે આહાર તે બીજા અનંતાનો, અને અનંતાનો જે આહાર તે વિવક્ષિત એક જીવનો હોય છે. શરીરને લગતી સઘળી ક્રિયા જે એક જીવની તે અનંતાની અને અનંતાની જે ક્રિયા તે એક જીવની એ પ્રમાણે સમાન જ હોય છે. તેથી અહિં કોઈ અસંગતિ નથી.

પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-એક સાથે અનંતા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, એક સાથે તેઓના શરીરની નિષ્પત્તિ થાય છે, એક સાથે શ્વાસોચ્છવાસાદિ યોગ્ય પુદ્ગલોનું શ્રહણ થાય છે, અને એક સાથે શ્વાસોચ્છવાસ લેવાની ક્રિયા પણ કરે છે. એક જીવનું જે શ્રહણ તે અનંતાનું સાધારણ હોય છે, અનંતા જીવોનું જે શ્રહણ તે એકનું પણ હોય છે. આહાર, શ્વાસોચ્છવાસ યોગ્ય પુદ્ગલોનું શ્રહણ એ વગેરે શરીરને લગતી સઘળી ક્રિયા સાધારણ એટલે અનંતા જીવની તે એક જીવની અને એક જીવની તે અનંતા જીવની હોય છે. સાધારણ જીવોનું એ 'લક્ષણ' છે.

તથા જે કર્મના ઉદયથી મસ્તક, હાડકાં, અને હાંત આદિ શરીરના અવયવોમાં સ્થિરતા-નિર્દયપણું થાય તે સ્થિર નામકર્મ.

૧ એ કે શરીરને લગતી સઘળી ક્રિયા સમાન હોય છે, પરંતુ કર્મનો બંધ, ઉદય, આયુર્ધ પ્રમાણ એ કંઈ સઘળા સાથે ઉત્પન્ન થયેલાને સરખાજ હોય છે એમ નથી. સરખાજ હોય તેમ જોઈ વતાં પણ હોય છે.

૨ કુબ્ધર ઉપવાસાદિ તપ કરવા છતાં પણ જેના ઉદયથી અજોપગિતું સ્થિરપણું થાય તે સ્થિર નામકર્મ અને જેના ઉદયથી અન્ય ઉપવાસાદિ કરવાથી અજર સ્વરૂપ શીત કે ઉષ્ણાદિના સંબંધથી અજોપાંગ કુલ થાય તે અસ્થિર નામકર્મ એમ રાજ્યવાર્તિકકાર કહે-છે.

તેનાથી વિપરીત અસ્થિર નામકર્મ. જે કર્મના ઉદયથી જિહ્વા આદિ શરીરના અવયવોનાં અસ્થિરતા થાય તે અસ્થિર નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી નાભિની ઉપરના અવયવો શુભ થાય તે 'શુભ નામકર્મ'.

તેનાથી વિપરીત અશુભ નામકર્મ. જે કર્મના ઉદયથી નાભિની નીચેના શરીરના અવયવો અશુભ થાય તે. તે આ પ્રમાણે—મસ્તક વડે કોઈને સ્પર્શ કરીએ તો તે સતોષ પામે છે, કેમકે તે શુભ છે. પગથી અડકીએ તો ગુસ્સે થાય છે, કેમકે તે અશુભ છે.

કદાચ અહિં જોમ કહેવામાં આવે કે—જીના પગવડે પણ સ્પર્શ કરાયેલો પુરૂષ સંતુષ્ઠ થાય છે માટે ઉપરના લક્ષણમાં દોષ આવે છે. તેના ઉત્તરમાં કહે છે—તે સતોષમાં તો મોહ કારણ છે. અહિં તો વસ્તુ સ્થિતિનો વિચાર થાય છે, માટે કોઈ દોષ નથી.

જે કર્મના ઉદયથી જીવનો સ્વર કર્ણપ્રિય થાય, શ્રોતાનો પ્રીતિના હેતુભૂત થાય તે સુસ્વર નામકર્મ.

તેનાથી વિપરીત દુસ્વર નામકર્મ. જે કર્મના ઉદયથી જીવનો સ્વર કર્ણકટુક થાય, શ્રોતાને અપ્રીતિપ્રદ કારણ થાય તે.

જે કર્મના ઉદયથી ઉપકાર નહિ કરવા છતાં પણ સ્વભાવના મનને પ્રિય થાય તે સુભગ નામકર્મ.

તેનાથી વિપરીત જે કર્મના ઉદયથી ઉપકાર કરવા છતાં પણ જીવોને અપ્રિય થાય તે દુર્ભગ નામકર્મ. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—'જે જીવ ઉપકાર નહિ કરવા છતાં પણ સ્વભાવને પ્રિય થાય તેને સૌભાગ્યનો ઉદય હોય છે, અને ઉપકાર કરવા છતાં પણ અપ્રિય થાય તેને દૌર્ભાગ્યનો ઉદય છે.

સૌભાગ્ય નામકર્મના ઉદયવાળો પણ કોઈ જીવ જો કે કોઈને આશ્રયી અપ્રિય થાય તો તે તેના દોષે થાય છે. જેમ અલબ્ધને વીર્યકર અપ્રિય થાય છે. તેમાં સૌભાગ્યના ઉદય-વાળાનો કંઈ દોષ નથી.'

જે કર્મના ઉદયથી જે પ્રવૃત્તિ કરે જે જોલે તે સર્વને હોકા પ્રમાણ કરે, અને કેળવા પછી તરતજ અવ્યુત્થાન—સામે જવું આદિ સત્કાર કરે તે 'આદેય નામકર્મ'.

તેનાથી વિપરીત અનાદેય નામકર્મ. જે કર્મના ઉદયથી યુક્તિયુક્ત જોલવા છતાં પણ હોકા તેડું વચન માન્ય કરે નહિ, તેમજ ઉપકાર કરવા છતાં પણ અવ્યુત્થાનાદિ આચરે નહિ તે.

૧ જે કર્મના ઉદયથી વ્યક્તિ જોનાર અથવા સાંભળનારને રસપ્રીય થાય તે શુભનામકર્મ અને અરસપ્રીય થાય તે અશુભ નામકર્મ જોમ રાજ્યાર્થિકકાર કહે છે.

૨ જોના દર્શનમાત્રથી શ્રદ્ધેવપણું થાય જોવા શરીરનો યુગ્મ-પ્રભાવ જે કર્મના ઉદયથી થાય તે આદેય નામકર્મ જોમ વસ્તુસંવૃત્તિમાં કહેલ છે બ્યારે 'જે કર્મના ઉદયથી પ્રતિશાસુક્ત શરીર મળે તે આદેય નામકર્મ અને પ્રતિવા રહિત શરીર મળે તે અનાદેય નામકર્મ જોમ રાજ્યાર્થિકકાર કહે છે.

તપ, શૌચ અને ત્યાગાદિથી ઉપાર્જિત યશઃવટે લોકોમાં જે પ્રશંસા થવી-વાહવાહ બોલાવી તે યશઃકીર્તિ અથવા યશ એટલે સામાન્યથી આતિ, અને કીર્તિ એટલે શુભના વર્ણનરૂપ પ્રશંસા અથવા સર્વ દિશામાં પ્રસરનાર, પરાક્રમથી ઉત્પન્ન થયેલી અને સર્વ મનુષ્યો વડે પ્રશંસનીય જે કીર્તિ તે યશ, અને એક દિશામાં પ્રસરનારી, હાન પુનઃથી થયેલી જે પ્રશંસા તે કીર્તિ. તે યશ અને કીર્તિ જે કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય તે યશઃકીર્તિ નામકર્મ.

તેનાથી વિપરીત અયશઃકીર્તિ નામકર્મ. જે કર્મના ઉદયથી મધ્યસ્થ મનુષ્યોને પણ અપ્રશંસનીય થાય તે.

આ રીતે સપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ કહી. આ સપ્રતિપક્ષ ત્રસાદિ પ્રકૃતિઓનું આ ક્રમથી જે કથન કર્યું છે, તે આ પ્રકૃતિઓના સંસાદિ દ્વિક જણાવે છે. તે આ પ્રમાણે-

ત્રસાદિ દશ પ્રકૃતિઓ ત્રસાદિ દશક કહેવાય, સ્થાવરાદિ દશ પ્રકૃતિઓ સ્થાવરાદિ દશક કહેવાય. તેમ અન્યત્ર ભ્યાં ત્રસાદિનું પ્રકલ્પ કર્યું હોય ત્યાં આ જ ત્રસાદિ દશ પ્રકૃતિઓ સમજવી અને સ્થાવરાદિ દશનું ભ્યાં પ્રકલ્પ કર્યું હોય ત્યાં ત્રસાદિની પ્રતિપક્ષ સ્થાવરાદિ દશ પ્રકૃતિઓ સમજવી.

તથા ત્રસાદિ દશ અને સ્થાવરાદિ દશ પ્રકૃતિઓ બંને ક્રમપૂર્વક પરસ્પર વિરોધી છે. જેમકે-ત્રસ વિરુદ્ધ સ્થાવર, બાહર વિરુદ્ધ સૂક્ષ્મ. તથા ત્રસચતુષ્ક, સ્થાવરચતુષ્ક, સ્થિર-ષટ્ક, અસ્થિરષટ્ક, આદિ સંસારમાં કહેલી પ્રકૃતિઓ આજ આધ્યાત્મિકી લેવાની છે. ૮

આ પ્રમાણે નામકર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે પૂર્વોક્ત ગતિ આદિ ચૌદ પિંડ પ્રકૃતિઓમાં જેના જેટલા પેટા ભેદો થાય છે, અને સરવાળે જેટલા ભેદો થાય છે તેનું પ્રતિપાદન કરે છે—

ગર્હ્યાર્હ્યાણ મેયા ચૌ પળ પળ તિ પળ પંચ છ છકં ।

પળ દુગ પળટ્ટ ચૌદુગ પિંડુત્તરમેય પળસટ્ટી ॥૧॥

ગત્યાદીનાં મેદાશ્વતારઃ પચ્ચ પચ્ચ ત્રયઃ પચ્ચ પચ્ચ ષટ્ ષટ્ ।

પચ્ચ દ્વૌ પચ્ચ અષ્ઠૌ ચત્વારઃ દ્વૌ પિંહોત્તરમેદાઃ પચ્ચષટ્ઃ ॥૧॥

અર્થ—ગતિ આદિ ચૌદ પિંડ પ્રકૃતિઓના ઉત્તરભેદો અનુક્રમે ચાર, પાંચ, પાંચ, ત્રણ, પાંચ, પાંચ, છ, છ, પાંચ, બે, પાંચ, આઠ, ચાર અને બે, સરવાળે પાંચસ થાય છે.

ટીકાનુ—ગતિ, ભતિ આદિ ચૌદ પિંડ પ્રકૃતિઓના અનુક્રમે ચારથી બે પર્થત ઉત્તર-ભેદો થાય છે તે આ પ્રમાણે—ગતિના ચાર ભેદ, ભતિ નામના પાંચ, શરીર નામના પાંચ, અંગોપાંગ નામના ત્રણ, બંધન નામના પાંચ, સંઘાતન નામના પાંચ, સંઘર્ષણ નામના છ, સંસ્થાન નામના છ, વચ્ચે નામના પાંચ, ગંધ નામના બે, રસ નામના પાંચ, સ્પર્શ નામના આઠ, આનુપૂર્વિક નામના ચાર, અને વિહાયોગતિ નામના બે.

આ ગતિ આદિ પિંડપ્રકૃતિઓના સઘળા ઉત્તર લેદો પહેલા ગતિ આદિના સ્વરૂપને કહેવાના અવસરે કમપૂર્વક વિસ્તારથી કહ્યા છે, માટે અહિં ફરીથી કહેવા નથી.

સઘળા મળી ચૌદ પિંડ પ્રકૃતિઓના પાંચક ઉત્તર લેદો થાય છે. અને પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ સઘળી મળી અઠાવીસ થાય છે. તે બંનેનો સરવાળો કરતાં નામકર્મની ત્રાણું ઉત્તર પ્રકૃતિઓ થાય છે. આ આચાર્ય મહારાજ બંધન નામકર્મના પાંચ લેદોજ માને છે, એટલે ઉક્ત સંખ્યા જ થાય છે.

અહિં બંધમાં એકસો વીસ ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો અધિકાર છે, ઉદયમાં એકસો બાવીસ, અને સત્તામાં એકસો અઠતાલીસ, અથવા એકસો અઠાવન પ્રકૃતિઓનો અધિકાર છે. તેથી જે વિવક્ષાએ કે કારણે બંધાદિમાં આવું વૈચિત્ર્ય જણાય છે તેના પ્રતિપાદન માટે કહે છે—

સસરીંતરમૂયા બંધન સંઘાયણા ઉ બંધુદણ ।

વળણાઙ વિગપ્પાવિ હુ બંધે નો સમ્મમીસાઙ્ ॥૧૦॥

સ્વશરીરાન્તર્ભૂતાનિ બન્ધનસંઘાતનાનિ તુ બન્ધોદયે ।

વર્ણાદિવિકલ્પા અપિ હુ બન્ધે નો સમ્યક્ત્વમિથે ॥૧૦॥

અર્થ—બંધ અને ઉદયમાં બંધન અને સંઘાતનને પોતાના શરીરની અંતર્ગત વિવક્ષ્યા છે, અને વર્ણાદિના ઉત્તર લેદો પણ બંધ અને ઉદયમાં વિવક્ષ્યા નથી તથા સમ્યક્ત્વ મેહનીય અને મિશ્રમેહનીય બંધમાં હોતી જ નથી.

ટીકાકુવાલ—બંધ અને ઉદયનો જ્યારે વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે બંધન નામના પાંચ લેદોની અને સંઘાતન નામના પાંચ લેદોની પોતપોતાના શરીરની અંતર્ગત વિવક્ષા કરી છે એમ સમજવું.

જો કે પાંચે બંધન અને સંઘાતનનો બંધ છે અને ઉદય પણ છે છતાં જે શરીર નામકર્મનો બંધ કે ઉદય હોય તે સાથે તે શરીર યોગ્ય બંધન અને સંઘાતનનો અવશ્ય બંધ અને ઉદય હોય જ છે તેથી બંધ અને ઉદયમાં જુદા વિવક્ષ્યા નથી.

સત્તામાં જુદાજુદા બતાવ્યા છે, અને તે બતાવવા જ જોઈએ. જો સત્તામાં પણ ન બતાવવામાં આવે તો મૂળ વસ્તુજ હિંદી જાય, બંધન અને સંઘાતન નામનું કોઈ કર્મ જ નથી એમ થાય, એટલે સત્તામાં બતાવ્યા છે.

કયા કયા બંધન અને સંઘાતનની કયા કયા શરીરની અંતર્ગત વિવક્ષા કરી છે તે કહે છે—ઔદારિક બંધન અને સંઘાતન નામકર્મની ઔદારિક શરીર નામકર્મની અંતર્ગત, વૈકિય બંધન અને સંઘાતન નામકર્મની વૈકિય શરીર નામકર્મની અંતર્ગત, આહારકબંધન અને સંઘાતન નામની આહારક શરીર નામની અંતર્ગત, તેજસ બંધન અને સંઘાતન તેજસ શરીર નામની અંતર્ગત, અને કાર્મણ બંધન અને કાર્મણ સંઘાતન નામકર્મની કાર્મણ શરીર નામકર્મની અંતર્ગત વિવક્ષા કરી છે.

જે વસ્તુ, બંધ, રસ અને સ્પર્શ નામકર્મના અનુક્રમે પાંચ, બે, પાંચ અને આઠ ઉત્તર-સેદો થાય છે, તેની બંધ અને ઉદયમાં વિવક્ષા કરી નથી પરંતુ સામાન્યતાઃ વર્ણોદિ ચારજ ગણ્યા છે. કારણ કે વીસેનો સાથેજ બંધ અને ઉદય હોય છે. એક પણ પ્રકૃતિ પહેલાં કે પછી બંધ કે ઉદયમાંથી જાણી થતી નથી, તેથી એમ વિવક્ષા કરી છે.

તથા દર્શન મોહનીયની બે ઉત્તર પ્રકૃતિ-સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીયને બંધમાં ગ્રહણ કરતા નથી, કારણ કે તેનો બંધજ સંભવતો નથી તેનેજ સ્પષ્ટપણે બતાવે છે-એમ કોઈ છાત્ર આદિ ઔપધિ વિશેષવટે મહનકોદરા શુદ્ધ કરે છે, તેમ આત્મા મહન-કોદરા જેવા મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મને ઔપધિસમાન સમ્યક્ત્વને અનુરૂપ વિશુદ્ધિ વિશેષ વડે શુદ્ધ કરે છે, અને તેને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી નાંખે છે. તે આ પ્રમાણે-૧ શુદ્ધ, ૨ અર્ધવિશુદ્ધ અને ૩ અશુદ્ધ.

તેમાં અત્થત્ શુદ્ધ કરાએલા કે જે સમ્યક્ત્વ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયેલા છે, જોટલે કે જે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થવામાં વિઘાતક થતા નથી તે પુદ્ગલો શુદ્ધ કહેવાય છે, અને તેનો સમ્યક્ત્વ મોહનીય એ નામે વ્યવહાર થાય છે.

જે અદ્ય શુદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલા છે તે અર્ધ વિશુદ્ધ અને તેનો મિશ્ર મોહનીય એ નામે વ્યવહાર થાય છે.

જેઓ અદ્ય પણ શુદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલા નથી, પરંતુ મિથ્યાત્વ મોહનીય સ્વરૂપેજ રહેલ છે, તે અશુદ્ધ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—

એમ છાણાદિ વડે મહનકોદરા શુદ્ધ કરાય છે, તેમ સમ્યક્ત્વરૂપ ગુણવડે તે ભ્રમ આત્મા મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મને શુદ્ધ કરે છે જે સર્વથા શુદ્ધ કરાય છે તે સમ્યક્ત્વ મોહનીય કર્મ, જે અદ્ય વિશુદ્ધ કરાય છે તે મિશ્ર મોહનીય કર્મ, અને જે શુદ્ધ કરાતા જ નથી જેવા હોય તેવા જ રહે છે તે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મ છે.’

આ રીતે સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય સમ્યક્ત્વ ગુણ વડે સત્તામાજ શુદ્ધ થયેલા મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના પુદ્ગલો હોવાથી તેઓનો બંધ થતો નથી, પરંતુ મિથ્યાત્વ મોહનીયનોજ બંધ થાય છે.

તેથી બંધના વિચાર પ્રસંગે સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય વિના મોહનીય કર્મની છબીસ, અને બંધન પાંચ, સંઘાતન પાંચ અને વર્ણોદિ સોળ વિના નામકર્મની સઠસઠ પ્રકૃતિઓ ગ્રહણ કરાય છે. શેષ કર્મની પ્રકૃતિઓની સંખ્યામાં વધઘટ નથી જોડેલે સર્વ પ્રકૃતિઓની સંખ્યાનો સરવાળો કરતા બંધમાં એકસો વીસ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ થાય છે.

ઉદયના વિચાર પ્રસંગે સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીયનો પણ ઉદય થતો હોવાથી તેની વૃદ્ધિ કરતાં એકસો બાવીસ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ થાય છે,

સત્તામાં બંધ ઉદયમાં નહિ વિવક્ષેલ પાંચ બંધન, પાંચ સંઘાતન અને વર્ણોદિ સોળઠ’ પણ ગ્રહણ થતું હોવાથી સરવાળે એકસો અઠતાવીસ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ થાય છે.

કર્મસ્તવમાં કહ્યું છે કે—' જે પરમાત્માએ સત્તામાંથી એકસો અઠતાલીસ પ્રકૃતિઓ પ્રાપ્તી તે પરમાત્માને હું નમસ્કાર કરું છું'.

જ્યારે શ્રીમાન્ ગર્ગિષ્ અને શ્રી શિવશર્માચાર્યાદિ અન્ય આચાર્ય મહારાજોના મતે સત્તામાં એકસો અઠાવન પ્રકૃતિઓ ગણવામાં આવે ત્યારે બંધનો પંદર વિવક્ષાય છે— ગણવામાં આવે છે. તેથી એકસો અઠતાલીસ પ્રકૃતિઓમાં પાંચ બંધન તો ગણવામાં છે અને વધારાના ૬૨ બંધન અધિક કરીએ એટલે એકસો અઠાવન ઉત્તર પ્રકૃતિઓ થાય છે. ૧૦

હવે પંદર બંધન શી રીતે થાય છે એવી શિખ્યની શકા કરીને તેના ઉત્તરમાં પંદર બંધનની પ્રદેપણા અર્થે કહે છે—

વેડવાહારોરાલિયાણ સગતેયકમ્મજુત્તાણં ।

નવ બંધનાણિ હયરદુજુત્તાણં તિન્નિ તેસિ ચ ॥૧૧॥

વૈક્રિયાહારકૌદારિકાણાં સ્વકતૈજસકાર્મણ્યુક્તાનામ્ ।

નવ વ્યનનાનિ હ્તરદ્વિજુક્તાનાં ત્રીણિ તયોષ્ઠ ॥૧૧॥

અર્થ—પોતાનાજ નામ સાથે, તેજસ સાથે, અને કાર્મણ સાથે જોડતાં વૈક્રિય આહારક અને ઔદારિકના નવ બંધન થાય છે. તેજસ કાર્મણ બંને સાથે યુક્ત કરતાં ત્રણ બંધન થાય છે, અને તેજસ કાર્મણ એ બે શરીરના ત્રણ બંધન થાય છે કુલ પંદર બંધન થાય છે.

ટીકાનુ—પોતાના નામ સાથે તેજસ સાથે અને કાર્મણ સાથે વૈક્રિય આહાર અને ઔદારિકને જોડતા નવ બંધન થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

વૈક્રિય વૈક્રિય બંધન, વૈક્રિય તેજસ બંધન, વૈક્રિય કાર્મણ બંધન, આહારક આહારક બંધન, આહારક તેજસ બંધન, આહારક કાર્મણ બંધન, ઔદારિક ઔદારિક બંધન, ઔદારિક તેજસ બંધન, ઔદારિક કાર્મણ બંધન

તેમાં પૂર્વે અહણ કરાયેલા વૈક્રિય પુદ્ગલોનો અહણ કરાતા વૈક્રિય પુદ્ગલો સાથે જે સંબંધ તે વૈક્રિય વૈક્રિય બંધન, અને એવા પ્રકારનો સંબંધ થવામાં હેતુબૂન જે કર્મ તે વૈક્રિય વૈક્રિય બંધન નામકર્મ. એ પ્રમાણ ફરેક બંધન નામકર્મ માટે સમજવું.

પૂર્વે અહણ કરેલા અને અહણ કરાતાં વૈક્રિય પુદ્ગલોનો અહણ કરાયેલા અને અહણ કરાતાં તેજસ પુદ્ગલો સાથે જે સંબંધ તે વૈક્રિય તેજસ બંધન.

પૂર્વે અહણ કરેલા અને અહણ કરાતાં વૈક્રિય પુદ્ગલોનો અહણ કરાયેલાં અને અહણ કરાતાં કાર્મણ પુદ્ગલો સાથે જે સંબંધ તે વૈક્રિયકાર્મણબંધન.

પૂર્વે અહણ કરેલાં આહારક પુદ્ગલોનો અહણ કરાતાં આહાર પુદ્ગલો સાથે જે સંબંધ તે આહારક આહારક બંધન.

પૂર્વે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં આહારક પુફ્ફલો સાથે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં તેજસ પુફ્ફલોનો જે સંબંધ તે આહારક તેજસ બંધન.

પૂર્વે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં આહારક પુફ્ફલોનો પૂર્વે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં કાર્મણ પુફ્ફલો સાથે જે સંબંધ તે આહારક કાર્મણબંધન.

પૂર્વે અહણ કરેલાં ઔદારિક પુફ્ફલોનો અહણ કરાતાં ઔદારિક પુફ્ફલો સાથે જે સંબંધ તે ઔદારિક ઔદારિક બંધન.

પૂર્વે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં તેજ ઔદારિક પુફ્ફલોનો પૂર્વે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં તેજસ પુફ્ફલો સાથે જે સંબંધ તે ઔદારિક તેજસ બંધન.

પૂર્વે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં ઔદારિક પુફ્ફલોનો પૂર્વે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં કાર્મણ પુફ્ફલો સાથે જે સંબંધ તે ઔદારિક કાર્મણ બંધન.

તથા ઇતર-તેજસ અને કાર્મણ બંનેના સમૂહ સાથે જોડાયેલા તે ત્રણ શરીરના ત્રણ બંધન થાય છે તે આ પ્રમાણે વૈકલ્પિક તેજસ કાર્મણ બંધન, આહારક તેજસ કાર્મણ બંધન, અને ઔદારિક તેજસ કાર્મણ બંધન.

તેમાં પૂર્વે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં વૈકલ્પિકતેજસ અને કાર્મણ એ ત્રણેના પુફ્ફલોનો પરસ્પર જે સંબંધ તે વૈકલ્પિકતેજસકાર્મણબંધન એ પ્રમાણે આહારક તેજસ કાર્મણ બંધન અને ઔદારિક તેજસકાર્મણબંધન પણ સમજવા.

પૂર્વોક્ત નવ બંધન સાથે આ ત્રણ બંધન જોડતાં કુલ બાર થાય છે.

તથા તેજસ અને કાર્મણના પરસ્પર જોડવાથી ત્રણ બંધન થાય છે. તે આ પ્રમાણે-તેજસતેજસબંધન, તેજસકાર્મણબંધન, અને કાર્મણકાર્મણબંધન.

તેમાં પૂર્વે અહણ કરેલાં તેજસ પુફ્ફલોનો અહણ કરાતાં તેજસ પુફ્ફલો સાથે પરસ્પર જે સંબંધ તે તેજસતેજસબંધન.

પૂર્વે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં તેજસ પુફ્ફલોનો પૂર્વે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં કાર્મણ પુફ્ફલો સાથે જે સંબંધ તે તેજસકાર્મણબંધન.

પૂર્વે અહણ કરેલાં કાર્મણ પુફ્ફલોનો અહણ કરતાં કાર્મણ પુફ્ફલો સાથે પરસ્પર જે સંબંધ તે કાર્મણ કાર્મણબંધન.

પૂર્વોક્ત બાર બંધનો સાથે આ ત્રણ બંધન જોડતાં કુલ પંદર બંધન થાય છે. તે તે બંધનોના હેતુબૂત કર્મના પણ પંદર જોડો થાય છે. આ પ્રમાણે જોડો પંદર બંધન માને છે તેમને મતે પંદર બંધનનું સ્વરૂપ કહ્યું. ૧૧

હવે જે આચાર્યો પંદર બંધનની વિવક્ષા કરતા નથી પરંતુ પાંચ જ માને છે તેમના મતે પાંચ બંધન અને તેના સમાન વજ્રવ્ય હોવાથી પાંચ સંઘાતનું વ્યાખ્યાન કરે છે—

ઓરાલિયાફયાળં સંઘાયા બંધનાણિ ચ સજોગે ।

ઔદારિકાદીનાં સંઘાતાઃ વન્ધનાનિ ચ સ્વયોગે ।

અર્થ—ઔદારિકાદિ શરીરના સંઘાતનો અને બંધનો પોત-પોતાના યોગ્ય પુફ્ફલોના યોગે થાય છે.

ટીકાતુ—ઔદારિક, વૈકિય, આહારક, તેજસ, અને કાર્મણુ શરીરોના પોતપોતાના યોગ્ય પુફ્ફલો સાથે યોગ થાય ત્યારે તેના સંઘાત અને બંધન થાય છે. પર પુફ્ફલો સાથે યોગ છતાં તેની વિવક્ષા થતી નહિ હોવાથી સંઘાત કે બંધન થતા નથી.

તાત્પર્ય—આ પ્રમાણે—જો કે ઔદારિકાદિ પુફ્ફલોના પર-તૈજસાદિ પુફ્ફલો સાથે સંયોગ થાય છે, અને સંયોગ જોજ અહિં બંધન કહેવાય છે. બંધન સંઘાત સિવાય થતું નથી. ‘અસંહત પુફ્ફલોના બંધ થતો નથી’ જોવો ન્યાય છે માટે તો પણ પર પુફ્ફલો સાથે થતા સંયોગની અહિં વિવક્ષા કરતા નથી માટે પાંચ જ બંધન અને પાંચ જ સંઘાતન થાય છે.

ઔદારિકાદિ પુફ્ફલોના સ્વપુફ્ફલો સાથે જેમ યોગ થાય છે તેમ બીજા તૈજસાદિ પુફ્ફલો સાથે પણ યોગ થાય છે. તે યોગની વિવક્ષા કરી શિવશર્મસૂરિઆદિ આચાર્યોએ પંદર બંધન માન્યા છે. અને તે યોગની અવિવક્ષા કરી માત્ર સ્વ સ્વ યોગ્ય પુફ્ફલો સાથેના યોગની જ વિવક્ષા કરી આ આચાર્ય મહારાજે પાંચ બંધન માન્યા છે.

પ્રશ્ન—જોયો પંદર બંધન માને છે તેમના મતે ‘અસંહત પુફ્ફલોના બંધ થતો નથી.’ જોવો ન્યાય હોવાથી સંઘાતનો પણ પંદર હોવાં જોઇએ, કેમકે જેવા જેવા પ્રકારનો પુફ્ફલોના પિંડ થાય તે પ્રમાણે તેનું બંધન થાય. હવે પંદર માનવામાં આવે તો પૂર્વોપર વિરોધ કેમ ન આવે ? કેમકે સંઘાતનો તો કોઈ પંદર માનતા જ નથી. સઘળા આચાર્યો પાંચ જ માને છે.

ઉત્તર—ઉપરોક્ત કોષ વટતો નથી કારણ કે તેઓએ સંઘાતનનું લક્ષણ જ બીજું કહ્યું છે. સંઘાતન નામકર્મના લક્ષણનું તેઓ આ પ્રમાણે વર્ણન કરે છે—

માત્ર પુફ્ફલોની સંહતિ-સમૂહ થવામાં સંઘાતન નામકર્મ હેતુ નથી, કારણ કે સમૂહ તો અહંણ માત્રથી જ સિદ્ધ છે, તેથી માત્ર સંહતિમાં હેતુભૂત સંઘાત નામકર્મ માનવાની આવશ્યકતા નથી, પરંતુ ઔદારિકાદિ શરીરની રચનાને અનુસરી સંઘાત વિશેષ-પિંડ વિશેષ તે તે પુફ્ફલોની રચના વિશેષ થવામાં સંઘાત નામકર્મ નિમિત્ત છે. અને રચના તો ઔદારિક, વૈકિય, આહારક, તેજસ, અથવા કાર્મણુ વર્ગભૂતા પુફ્ફલોની જ થાય છે. કારણ કે જગતમાં ઔદારિકાદિ શરીર યોગ્ય પુફ્ફલો છે, અને તેના હેતુભૂત ઔદારિકાદિ નામકર્મો છે. ઔદારિક તેજસ વર્ગભૂત, કે ઔદારિક કાર્મણુ વર્ગભૂત નથી તેમ જ તેના હેતુભૂત ઔદારિક તેજસ નામકર્મ આદિ કર્મો પણ નથી, જેથી તેવા પ્રકારની વર્ગભૂતા અહંણ કરી

રચના થાય. પરંતુ ઔદારિક વર્ગેણ છે, અને તેના હેતુભૂત ઔદારિક નામકર્મ છે. ઔદારિક નામકર્મના ઉદયથી શરીર યોગ્ય વર્ગેણાનું ગ્રહણ અને ઔદારિક સંઘાતન નામકર્મના ઉદયથી ઔદારિક શરીરને યોગ્ય રચના થાય છે. અને ઔદારિકાદિ બંધન નામકર્મના ઉદયથી તેનો ઔદારિકાદિ શરીર સાથે સંબંધ થાય છે. એટલે જે શરીર નામકર્મના ઉદયથી જે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે તે પુદ્ગલોની રચના તે શરીરને અનુસરીનેજ થાય છે. પછી સંબંધ બદલે ગમે તેની સાથે થાય, તેથી 'સંઘાત નામકર્મ' તો પાંચ પ્રકારે જ અને જુદા જુદા શરીરો સાથે સંબંધ થતો હોવાથી બંધન પંદર પ્રકારે છે.

જેઓ પાંચ બંધન અને પાંચ સંઘાતન માને છે તેઓના મતે તો ઉપરોક્ત શંકાને અવકાશજ નથી. તે સંઘાતન નામ પાંચ પ્રકારે છે-૧ ઔદારિક સંઘાતન નામ, ૨ વૈકિંચ સંઘાતન નામ. ૩ આહારક સંઘાતન નામ, ૪ તૈજસ સંઘાતન નામ, ૫ અને કામજ સંઘાતન નામ. તેમાં ઔદારિક શરીરની રચનાને અનુસરી ઔદારિક પુદ્ગલોની સંહિત-રચના થવામાં નિમિત્તભૂત જે કર્મ તે આદારિક સંઘાતન નામકર્મ. એમ શેષ ચાર સંઘાતન કર્મોનો અર્થ બાળી લેવો. આ લક્ષણ ઘટતું હોવાથી કોઈ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી.

આ પ્રમાણે નામકર્મના સંબંધમાં કહેવા યોગ્ય કહીને હવે તેનો ઉપસંહાર કરે છે—

બંધસુમ સંતતદયા આસજ્જ અણેગહા નામં ॥૧૨॥

વન્યસુમસત્તોદયાનાસાધનિકયા નામ ॥૧૨॥

અર્થ—બંધ, શુભ, સત્તા. અને ઉદયને આશ્રયી નામકર્મ અનેક પ્રકારે થાય છે

ટીકાનુ-જેનું સ્વરૂપ દશમી ગાથામાં કહ્યું છે તે બંધ. શુભાશુભપણું, સત્તા અને કંઈ થને આશ્રયિ પૃથક્ પૃથક્ બાવને પ્રાપ્ત થતું નામકર્મ અનેક પ્રકારે થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ આ સંબંધે ઉપાધ્યાયજી મહારાજ આ પ્રમાણે લખે છે—

પ્રશ્ન—સંઘાતન નામકર્મ માનવાનું શું પ્રયોજન છે ? માત્ર પુદ્ગલોનો સમૂહ કરવો તેની અપર તે કર્મ કારણ છે એવો ઉત્તર આપતા હો તો તે યોગ્ય નથી. કેમકે પુદ્ગલોનો સમૂહ તો ઔદારિક નામકર્મના ઉદયથી જે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે તે ગ્રહણ કરવા માત્રથીજ સિદ્ધ છે. તેમાં તો સંઘાત નામકર્મના કંઈ ઉપયોગ નથી તથા ઔદારિકાદિ શરીરની રચના પ્રમાણે સંઘાત-સમૂહ વિશેષ કરવો તેમાં સંઘાતન નામકર્મ કારણ છે. આવો પૂર્વાચાર્યનો અભિપ્રાય પણ યુક્ત નથી. કારણ કે જેમ તન્તુનો સમૂહ ૫૮ પ્રત્યે કારણ છે, તેમ ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોનો સમૂહ ઔદારિકાદિ શરીરોનું કારણ છે, અને સમૂહ તો ગ્રહણ માત્રથી સિદ્ધ છે. તેમાં સંઘાતનને વિશેષ કારણરૂપે માનવાની શી આવશ્યકતા છે ?

ઉત્તર—અમુક પ્રમાણમાંજ લંબાઈ બહાઈ નિશ્ચિત પ્રમાણવાળા ઔદારિકાદિ શરીરની રચના માટે સમૂહ વિશેષતી-ઔદારિકાદિ શરીરને અનુસરતી રચનાની આવશ્યકતા છે અને તેથી જ શરીરનું તારતમ્ય થાય છે. માટે સમૂહ વિશેષતા કારણરૂપે સંઘાતન નામકર્મ અવસ્થ માનવું જોઈએ, એ રીતે પૂર્વાચાર્યનો અભિપ્રાય જ યુક્ત છે. તાત્પર્ય એ કે-ઔદારિકાદિ નામકર્મના ઉદયથી જે ઔદારિકાદિ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે તેની નિયત પ્રમાણવાળી રચના થવામાં સંઘાતન નામકર્મ હેતુ છે.

બ'ધ અને ઉદય આશ્રયિ ત્રાણમાંથી વર્ણાદિ સોળ, બ'ધન પંચક, સંઘાતન પંચક, એ છબ્બીસ પ્રકૃતિ જોાછી કરતાં સઠસઠ ઉત્તર પ્રકૃતિજોવાણું થાય છે.

શુભ, અને અશુભપણાનો વિચાર કરતા વર્ણાદિ ચતુષ્ક જે પ્રકારે ઘટે છે. ૧ શુભ, ૨ અશુભ. તેથી શુભ અને અશુભ કેાઘ પણ પ્રકૃતિજોની સંખ્યામાં વર્ણાદિ ચતુષ્ક ઉમેરાય છે. માટે સઘળી શુભ અને અશુભ પ્રકૃતિજો મળી જોકોત્તર થાય છે.

સત્તાનો ત્યારે વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે વર્ણાદિ વીસ, બ'ધન પંચક, સંઘાતન પંચક એ સઘળી પ્રકૃતિજોનું ગ્રહણ થતું હોવાથી ત્રાણું પ્રકૃતિજો ગણાય છે. આ પ્રમાણે સંખ્યાના જોદ આશ્રયી અનેક પ્રકારે નામકર્મ થાય છે. ૧૨

બહિ વર્ણાદિ ચતુષ્ક શુભ-પુણ્ય પ્રકૃતિજો અને અશુભ-પાપ પ્રકૃતિજો જો બ'નેમાં આવે છે. જો પૂર્વની આશામાં કહ્યું છે જે સ્વરૂપે વર્ણાદિ ચતુષ્ક પુણ્ય હોય તેજ સ્વરૂપે તે પાપ હોય જોમ હોવું ચોગ્ય નથી, કેમકે પરસ્પર વિરોધ છે માટે પરંતુ ઉત્તર પ્રકૃતિજોના વિભાગની અપેક્ષાજો શુભાશુભપણું ઘટે છે, તે માટે વિભાગ આશ્રયી ઉત્તર પ્રકૃતિજોની પ્રરૂપણા કરે છે—

નીલકસીળં દુગંધં તિત્તં કદુચ્ચં ગુરં સ્વરં રુક્ષં ।

સીયં ચ અસુમનવગં પગારસગં સુમં સેસં ॥૧૩॥

નીલં કૃષ્ણં દુર્ગન્ધં તિત્તં કદુકં ગુરુ સ્વરં રુક્ષં ।

સીતં વાણ્મનવકં એકાદશકં શુમં શેષમ્ ॥૧૩॥

અર્થ—નીલ, કૃષ્ણ જો જે વર્ણ, દુરભિગન્ધ. તિત્ત, કદુક, જો જે રસો; ગુરુ, ખર, રૂક્ષ અને શીત જો ચાર સ્પર્શ કુલ નવ અશુભ-પાપ છે, શેષ અગીઆર શુભ-પુણ્ય છે.

ટીકાતુ—વર્ણનામકર્મમાં નીલ અને કૃષ્ણવર્ણ નામકર્મ, બ'ધ નામકર્મમાં દુરભિગન્ધ નામકર્મ, રસ નામકર્મમાં તિત્ત અને કદુક રસ નામકર્મ, સ્પર્શ નામકર્મમાં ગુરુ, ખર, રૂક્ષ અને શીત સ્પર્શ નામકર્મ જો નવ પ્રકૃતિજો અશુભ છે. અને શેષ શુદ્ધ, પીત અને રક્તવર્ણ નામકર્મ, સુરભિગન્ધ નામકર્મ, મધુર, અમ્લ-ખાટો અને કષાય-ત્રોર રસ નામકર્મ અને લઘુ, ઘૃદ, સ્નિગ્ધ અને ઉષ્ણ સ્પર્શ નામકર્મ જો વર્ણાદિ અગીઆર પ્રકૃતિજો શુભ છે. ૧૩

આ પ્રમાણે સઘળા કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિજો કહી. હવે તે પ્રકૃતિજોના ધ્રુવબંધિત્વ, અધ્રુવબંધિત્વાદિ વિભાગનું પ્રતિપાદન કરવા માટે દ્વાર ગાથા કહે છે—

ધ્રુવબંધિ ધ્રુવોદય સઙ્ગઘાહ પરિચિત્તમાણઅસુમાઓ ।

પંચ ય સપઢિવક્ત્રા પર્ગઈ ય વિવાગઓ ચઢહા ॥૧૪॥

ધ્રુવબન્ધિધ્રુવોદયસર્વઘાતિપરાવર્તમાનાશ્રુમાઃ ।

પચ્ચ ચ સપ્રતિપક્ષાઃ પ્રકૃતપચ્ચ વિપાકતથતુર્દ્વા ॥૧૭૧॥

અર્થ—કર્મપ્રકૃતિઓ ધ્રુવબન્ધિની, ધ્રુવોદયી, સર્વઘાતિની, પરાવર્તમાન અને અશુભ એ પાંચ પ્રતિપક્ષ સહિત કરતાં દશ ભેદ થાય છે, અને વિપાક આશ્રયી ચાર ભેદ થાય છે.

ટીકાતુલ્ય—અહિં સામાન્યથી ભેદની સંખ્યાનો વિચાર કરતાં પ્રકૃતિઓ દશ પ્રકારે થાય છે. તે આ પ્રમાણે—ધ્રુવબન્ધિની, ધ્રુવોદયી, સર્વઘાતિની, પરાવર્તમાન, અને અશુભ એ પાંચેને અધ્રુવબન્ધિ આહિં પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિ સહિત કરતાં દશ ભેદ થાય છે.

અહિં પચ્ચ ચ એ પદમાં મૂકેલ ચ શબ્દવડે સપ્રતિપક્ષ ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓ પણ સમજવી.

તેમાં બંધવિચ્છેદ કાળપર્યંત દરેક સમયે દરેક જીવને જેઓનો બંધ હોય તે ધ્રુવબન્ધિની. બંધ વિચ્છેદ કાળ સુધીમાં પણ કાલાવસ્થાયે જેઓનો બંધ ન હોય તે અધ્રુવબન્ધિની.

ઉદયવિચ્છેદ કાળ પર્યંત દરેક સમયે જીવને જે જે પ્રકૃતિઓનો વિપાકોદય હોય તે ધ્રુવોદયી. અને ઉદયવિચ્છેદ કાળ સુધીમાં પણ જેઓના ઉદયનો નિયમ ન હોય તે અધ્રુવોદયી.

પોતાના વડે હલ્લી શકાય એવા જ્ઞાનાહિં શુભોનો જે સર્વથા ઘાત કરે તે સર્વઘાતિની. અને જ્ઞાનાહિં શુભોનો જે ઘાત ન કરે તે અઘાતિની. અથવા સર્વઘાતિપ્રતિભાગા-સર્વઘાતિ સ્વર્ણી. અહિં સર્વઘાતિની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિમાં દેશઘાતિ અને અઘાતિ એ બંનેનું શ્રલ્લેષ છે. તેમાં પોતાના વડે હલ્લી શકાય એવા જ્ઞાનાહિં શુભોના એક દેશને જેઓ હલ્લે તે દેશઘાતિની. અને સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓના સંસ્પર્ગથી સર્વઘાતિપ્રકૃતિઓનું સાદૃશ્ય જે પ્રકૃતિઓમાં હોય તે સર્વઘાતિપ્રતિભાગા. તાત્પર્ય એ કે-સ્વરૂપે અઘાતિ હોવા છતાં પોતાનામાં જ્ઞાનાહિં શુભને દબાવવાની શક્તિ નહિ હોવા છતાં જેઓ સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓના સંસ્પર્ગથી પોતાનો અતિદારૂણ વિપાક બતાવે છે, તેઓ સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓ સાથે વેદાતા દારૂણવિપાક બતાવતી હોવાથી તેઓના સાદૃશ્યને પ્રાપ્ત કરે છે માટે સર્વઘાતિ પ્રતિભાગા કહેવાય છે.

જે પ્રકૃતિઓનો બંધ અથવા ઉદય બીજી કોઈ બંધાતી અથવા વેદાતી પ્રકૃતિવડે પ્રકાશ-વડે જેમ અંધકાર રોગાય તેમ રૂંધાય-રોગાય તે પરાવર્તમાન કહેવાય. એટલે કે જે જે કાળે પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓના બંધ અને ઉદયનો સંભવ હોય તે તે કાળે બંધ અને ઉદય આશ્રયી જેઓ પરાવર્તન ભાવ પામે, અને ફરી યથાએગ્ય રીતે પોતાના બંધ અને ઉદયના હેતુઓ મળવાથી બંધ અને ઉદયમાં પ્રાપ્ત થાય, આ પ્રમાણે બંધ અને ઉદયથી પરાવર્તન થતું હોવાથી તેઓ પરાવર્તમાન કહેવાય છે. તથા જેઓનો બંધ અથવા ઉદય અન્ય વેદાતી કે બંધાતી પ્રકૃતિઓવડે પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓ નહિ હોવાથી શકાતો નથી તે અપરાવર્તમાન કહેવાય છે.

જે પ્રકૃતિનો વિપાક-રૂળ શુભ ન હોય તે અશુભ—પાપ અને જેઓનો વિપાક શુભ હોય તે શુભ-પુણ્ય કહેવાય છે.

તથા વિચ્છેદ કાળ પહેલાં જે પ્રકૃતિઓની દરેક સમયે દરેક જીવને સત્તા હોય તે ધ્રુવ-

જ્ઞતાક, અને વિરુદ્ધ કાળ પહેલાં પણ જેઓની સત્તાનો નિયમ ન હોય તે અધુવસત્તાક પ્રકૃતિઓ કહેવાય છે.

ધ્રુવબંધિની આદિ કઈ કઈ પ્રકૃતિઓ છે તે હવે પછી કહેવામાં આવશે.

વિષાક આશ્રયીને પ્રકૃતિઓ ચાર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—પુદ્ગલવિષાકિની, ભવ-વિષાકિની, ક્ષેત્રવિષાકિની અને જીવવિષાકિની.

વિષાક જોટલે કમં પ્રકૃતિઓના ફળનો અનુભવ કરવો તે. પુદ્ગલ, ભવ, ક્ષેત્ર, અને જીવદ્વારા પ્રકૃતિઓના ફળનો અનુભવ થતો હોવાથી તેઓ પુદ્ગલવિષાકાદિ કહેવાય છે. ૧૪

હવે ધ્રુવબંધિની આદિ પ્રકૃતિઓને કહેવા કચ્છતા પહેલાં ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ કહે છે—

નાણંતરાયદંસણ ધ્રુવબંધિ કસાર્યામચ્છમયકુચ્છા ।

અગુરુલલુ નિમિણ તેયં ઉવઘાયં વળ્ણવચ્છકમ્મ ॥૧૫॥

જ્ઞાનાન્તરાયદર્શનાનિ ધ્રુવવન્ધિન્યઃ કષાયમિથ્યાત્વમયજુગુપ્સાઃ ।

અગુરુલલુ નિર્માણં તૈલસમુપવાતં વર્ણવતુઃકાર્મણ્ ॥૧૫॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય, અંતરાય, દર્શનાવરણીય, કષાય, મિથ્યાત્વ, ભય, જુગુપ્સા, અજુ-રુલલુ, નિર્માણ, તેજસ, ઉપવાત, વર્ણવતુષ્ક, અને કાર્મણ્ જો ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ છે.

ટીકાનુ—જેનો શબ્દાર્થ ઉપર કહી આવ્યા તે ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ સુડતાલીસ છે. તે આ પ્રમાણે—

ગ્રાથામાં જ્ઞાનાવરણીયનો સામાન્યથીજ નિર્દેશ કરેલો હોવાથી તેના પાંચે છેદો લેવાના છે. જો પ્રમાણે અંતરાય અને દર્શનાવરણીય માટે પણ સમજવું જોટલે જ્ઞાનાવરણીય પાચ, અંતરાય પાચ, દર્શનાવરણીય નવ, કષાય સોળ, મિથ્યાત્વમોહનીય, ભય અને જુગુપ્સા જો આડનીસ ધાતિકર્મની ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ છે.

હવે નામકર્મની ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ કહે છે—અગુરુલલુ, નિર્માણ, તજસ, ઉપવાત, વર્ણ, બંધ, રસ અને રપર્થરૂપ વર્ણોદ્વિજનુષ્ક, અને કાર્મણ્ જોમ નવ છે.

આ પ્રકૃતિઓનો પૃથક્ નિર્દેશ જ્યાં નામકર્મની ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ લેવાનું કહેવામાં આવે ત્યાં આ પ્રકૃતિઓ મુખપૂર્વક લઈ શકાય જો માટે છે. સઘળી મળી સુડતાલીસ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવબંધિની છે.

હવે કઈ પ્રકૃતિઓ કયા ગુણસ્થાન સુધી નિરંતર બંધાય છે, તે કહે છે—

મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનક પર્થત મિથ્યાત્વમોહનીય નિરંતર બંધાય છે. ત્યાર પછી મિથ્યા-ત્વના ઉદય રૂપ હેતુનો અભાવ હોવાથી બંધતી નથી. મિથ્યાત્વ મોહનીય જ્યાં સુધી વેદાય છે ત્યાં સુધી બંધાય છે. કહ્યું છે કે—જ્યાં સુધી વેદાય છે ત્યાં સુધી બંધાય

છે ' મિથ્યાદષ્ટિ શુશ્વસ્થાનકથી આગળના કોઈ પણ શુશ્વકાણે મિથ્યાત્વનો ઉદય નથી માટે ઉપરના શુશ્વકાણે તેનો બંધ પણ નથી.

અનંતાનુબંધિયતુષ્ક, અને સ્થાનાર્થિક સાસ્વાદન સ્વચ્છદષ્ટિ શુશ્વસ્થાનક સુધી બંધાય છે. આ ઉપર અનંતાનુબંધીના ઉદયરૂપ હેતુનો અભાવ હોવાથી તે બંધાતી નથી. એ પ્રકૃતિઓના બંધમાં અનંતાનુબંધિ કપાયના ઉદયજન્ય આત્મપરિણામ હેતુ છે.

અપ્રત્યાખ્યાનાંવરણીય કપાય અવિરતિ સ્વચ્છદષ્ટિપર્યંત બંધાય છે. આગળ ઉપર તેઓના ઉદયનો અભાવ હોવાથી બંધાતા નથી. આદિના બાર કપાયનો તેઓના જ્યાં સુધી ઉદય હોય ત્યાં સુધીજ તત્તજન્ય આત્મપરિણામવડે બંધ થાય છે. એ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાનાંવરણીય દેશવિરતિ પર્યંત બંધાય છે.

નિદ્રા અને પ્રચલા અપૂર્વકરણના પ્રથમ ભાગ સુધી બંધાય છે. આગળ ઉપર તેના બંધયોગ્ય પરિણામનો અસંભવ હોવાથી બંધાતી નથી.

એ પ્રમાણે અગુરુસ્રુ આદિ નામકર્મની ક્રુવબંધિની નવ પ્રકૃતિઓ અપૂર્વકરણના ચાર-મસમય પર્યંત બંધાય છે. સંજ્વલન કોષ માન માયા અને લોભ અનિવૃત્તિબાદરસંપ્રસાય શુશ્વસ્થાનક પર્યંત બંધાય છે. આગળ ઉપર બાદર કપાયના ઉદયનો અભાવ હોવાથી બંધાતી નથી. કેમકે તેઓના બંધમાં બાદર કપાયનો ઉદય હેતુ છે.

જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, અને અંતરાય પાંચ એ સુક્ષ્મસંપ્રસાય શુશ્વસ્થાનકના ચરમસમય પર્યંત બંધાય છે. આગળ ઉપર તેના બંધમાં હેતુસૂત કપાયનો ઉદય નહિ હોવાથી બંધાતી નથી.

શેષ ગતિચતુષ્ક, આનુપુર્વિક ચતુષ્ક, ભાતિપંચક, વિહાયોગતદ્વિક, સંસ્થાનપદ્મક, સંઘયણપદ્મક, વૈકિંચદ્વિક, આહારકદ્વિક, ઔદારિકદ્વિક, ત્રણદશક, સ્થાવરદશક, તીર્થકરનામ, આતપ, ઉદ્યોત, ધરાધાત, ઉચ્છ્રાસ, સાત અસાતવેદનીય, ઉચ્ચ નીચ ગોત્ર, હાસ્ય, રતિ, શોક, અરતિ, એ દ્વાસ્યચતુષ્ક, ત્રણ વેદ, અને ચાર આયુ એ તહોતેર પ્રકૃતિઓ અશ્રુવ-બંધિની છે. કારણ કે તે તે પ્રકૃતિઓના સામાન્ય બંધકેતુઓ છતાં પણ પરસ્પર વિરોધિ હોવાથી દરેક સમયે બંધાતી નથી પણ અમુક અમુક ભગાદિ ચેત્ય પ્રકૃતિઓ બંધાતાં બંધાય છે. ૧૫

આ પ્રમાણે સપ્રતિપક્ષ ક્રુવબંધી પ્રકૃતિઓ કહી. હવે ક્રુવોદથી કહે છે—

નિમ્માણથિરાથિરતેયકમ્મવળ્લાઙ્ગુરુસુહમસુહં ।

નાણંતરાયદસગં દંસળચઝમિચ્છ નિચ્ચુદયા ॥૧૬॥

૧ નામકર્મની ક્રુવબંધિની નવ પ્રકૃતિઓ અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગ પર્યંત બંધાય છે. જુઓ બીજો કર્મગંથ ગાથા ૯-૧૦ અહિં ટીકામાં ચરમ સમય પર્યંત બંધાય છે એમ કહ્યું છે, અને ભવ જુઓસા આઠમાના અંતસમય સુધી બંધાય છે એ કહીકા કહી નથી. કારણ બહુશ્રુત બળે.

નિર્માણસ્થિરાસ્થિરતૈજસકાર્મણવર્ણાઘગુલ્લુવુશુમાશુમ્ ।

જ્ઞાનાન્તરાયદશકં દર્શનવત્તુમિથ્યાત્વં નિત્યોદયાઃ ॥૧૬॥

અર્થ—નિર્માણુ સ્થિર, અસ્થિર, તેજસ, કાર્મણ, વર્ણાદિચાર, અશુરુલ્લુ, શુભ, અશુભ, જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાયની દશ, દર્શનાવરણીય ચાર અને મિથ્યાત્વ એ ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓ છે.

ટીકાનુ—ઉદયવિગ્રહે કાળ પહેલાં જે પ્રકૃતિઓનો હ મેશા ઉદય હોય તે ધ્રુવોદયી કહેવાય છે. તે પ્રકૃતિઓ તે આ-નિર્માણુ, સ્થિર, અસ્થિર, તેજસ, કાર્મણ, વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શ એ વર્ણ્યતુષ્ક, અશુરુલ્લુ, શુભ અને અશુભ એ બાર નામકર્મની ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓ છે. એનો પૃથક્ નિર્દેશ અભિપ્રાય પૂરક છે. અને તે એ કે સામાન્યથી જ્યાં નામકર્મની ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓ હોવાનું કહે ત્યાં આ બાર પ્રકૃતિઓ હોવી. હવે ધાતિકર્મની ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓ કહે છે—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ, ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ અને કેવલદર્શનાવરણીય એ દર્શનાવરણીય ચાર અને મિથ્યાત્વમોહનીય એ પંદર ધાતિ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવોદયી છે. કુલ સત્તાવીસ થાય છે.

હવે કંઈ પ્રકૃતિઓનો કયા શુભસ્થાનક પર્યંત નિરંતર ઉદય હોય છે, તે કહે છે—અશુરુલ્લુ આદિ નામકર્મની ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓ તેરમા શુભસ્થાનકના ચરમ સમય પર્યંત, મિથ્યાત્વ મોહનીય પ્રથમ શુભસ્થાનકના ચરમ સમય પર્યંત, અને શેષ ધાતિ પ્રકૃતિઓ બારમા શુભસ્થાનકના ચરમ સમય પર્યંત નિરંતર ઉદયમાં હોય છે, તેથી તે ધ્રુવોદયી કહેવાય છે.

શેષ પંચાણુ પ્રકૃતિઓ અધ્રુવોદયી છે, અધ્રુવોદયી હોવાનું કારણ બતિનામાદિ ઘણી પ્રકૃતિઓ પરસ્પર વિરોધી છે અને વીર્યકર આદિ કેટલીક પ્રકૃતિઓનો સર્વ કાળે ઉદય કોતો નથી તે છે. પંચાણુ પ્રકૃતિઓનાં નામે સુખમ હોવાથી અહિં બતાવ્યા નથી. ૧૬

હવે સર્વધાતી પ્રકૃતિઓ બતાવે છે—

કેવલિયનાણદંસણઆવરણં વારસાહમકસાયા ।

મિચ્છન્તં નિદ્વાઓ ઇય વીસં સત્ત્વઘાઈઓ ॥૧૭॥

કૈવલિકજ્ઞાનદર્શનાવરણં દ્વાદશાઘકપાયાઃ ।

મિથ્યાત્વં નિદ્રા ઇતિ વિશતિઃ સર્વધાતિન્યઃ ॥૧૭॥

અર્થ—કેવળજ્ઞાનાવરણ, કેવળદર્શનાવરણ, આદિના બાર કપાય, મિથ્યાત્વ, અને નિદ્રા એ વીસ સર્વધાતિની પ્રકૃતિઓ છે.

ટીકાનુ—જેનો શબ્દાર્થ પહેલાં કરી આવ્યા તે સર્વધાતિની પ્રકૃતિઓ વીસ છે. તે આ પ્રમાણે—કેવળજ્ઞાનાવરણ, કેવળદર્શનાવરણ, અનંતાનુભવિ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ બાર કપાય, મિથ્યાત્વમોહનીય અને પાંચ નિદ્રા.

ઘાતિ પ્રકૃતિઓની અંદરની મતિજ્ઞાનાવરણાદિ શેષ પચીસ પ્રકૃતિઓ દેશઘાતિ છે.

વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને આશ્રુની સઘળી પ્રકૃતિઓ અઘાતિ છે.^૧

હવે ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓમાં સર્વઘાતિપણું શા હેતુથી છે ? એ પ્રશ્નનો અવકાશ બાણીને તેની પ્રજ્વળામાટે કહે છે—

સમ્મત્તનાણદંસણચરિત્તઘાઙ્ગનાઽ ઘાઈઓ ।

તસ્સેસ દેસઘાઙ્ગનાઽ પુણ દેસઘાઙ્ગઓ ॥૧૮॥

સમ્યક્ત્વજ્ઞાનદર્શનચાત્રિઘાતિત્વાત્ ઘાતિન્યઃ ।

તચ્છેષાઃ દેશઘાતિત્વાત્ પુનઃ દેશઘાતિન્યઃ ॥૧૯॥

અર્થ—સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્રનો સર્વથા ઘાત કરતી હોવાથી કેવળજ્ઞાનાવરણીયાદિ વીશ પ્રકૃતિઓ સર્વઘાતિ છે, અને શેષ પ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાદિશુષ્કના દેશને ઘાત કરતી હોવાથી દેશઘાતિ છે.

ટીકાનુઠ—ક્રીક્રા સ્વરૂપવાળી કેવળજ્ઞાનાવરણીયાદિ વીશ પ્રકૃતિઓ યથાયોગ્ય રીતે પોતાનાથી જે શુષ્કનો ઘાત થઈ શકે તે જ્ઞાન, દર્શન, સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર શુષ્કનો સંપૂર્ણપણે ઘાત કરે છે. તે આ પ્રમાણે—

મિથ્યાત્વ અને અનતાતુળાંધિ સમ્યક્ત્વનો સર્વથા ઘાત કરે છે. કારણ કે તેનો બધાં સુધી ઉદય હોય ત્યાં સુધી કોઈ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી. કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળદર્શનાવરણીય અનુક્રમે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનને સંપૂર્ણપણે દબાવે છે, પાંચે નિશ્રાઓ દર્શનાવરણીયકર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત દર્શનલભિને સર્વથા દબાવે છે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયો અનુક્રમે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ રૂપ ચારિત્રનો સર્વથા ઘાત કરે છે. આ પ્રમાણે આ સઘળી પ્રકૃતિઓ સમ્યક્ત્વાદિ શુષ્કોનો સર્વથા ઘાત કરતી હોવાથી સર્વઘાતિ કહેવાય છે.

ક્રીક્રા સર્વઘાતિ વીશ પ્રકૃતિઓ સિવાયની ચાર ઘાતિકર્મની મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ પચીસ પ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાદિશુષ્કના એક દેશને ઘાત કરતી હોવાથી દેશઘાતિ કહેવાય છે. ઉપર જે કહ્યું તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—

અહિં જો કે કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મશુષ્કને સંપૂર્ણપણે દબાવવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે તો પણ જીવસ્વભાવને સંપૂર્ણપણે દબાવવા તે સમર્થ થતું નથી. જો

૧ અહિં દેશઘાતિ આદિના બધીની અપેક્ષાએ વિચાર કર્યો છે, એટલે કુલ એકસો વીસ પ્રકૃતિઓ થાય છે. ઉદયની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો સમ્યક્ત્વ, મિથ્યોત્ક્રીય સાથે ઘાતિકર્મની સુડતાવીસ પ્રકૃતિઓ લેવી. તેમાં સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો દેશઘાતિમાં અને મિથ્યોત્ક્રીયનો સર્વઘાતિમાં સમાવેશ થાય છે. સરવાળે ઉદયની અપેક્ષાએ એકસો બાવીસ પ્રકૃતિઓ થાય છે.

સંપૂર્ણપણે દબાવે તો જીવ અજીવ થઈ જાય, અને જડ અને ચૈતન્ય વચ્ચેના ભેદનો અભાવ થાય. જેમ અતિગાંઠ વાડવાના સમૂહવડે સૂર્ય-ચંદ્રના કીરણોનો સમૂહ દબાવા છતાં પણ સર્વથા તેનો પ્રકાશ અવરોધ શકતો નથી એ સર્વથા અવરોધ જાય તો પ્રતિપ્રાણિ પ્રસિદ્ધ દિવસ-રાત્રિના વિભાગના અભાવનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય કહ્યું છે કે-ગાંઠ મેધને ઉદય થવા છતાં પણ ચંદ્ર સૂર્યનો કંઈક પ્રકાશ હોય છે, તેમ કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મવડે સંપૂર્ણપણે કેવળજ્ઞાન અવરોધ છતાં પણ જે કંઈ તત્સંબંધિ મંદ તીવ્ર અતિતીવ્ર પ્રકાશરૂપ જ્ઞાનનો એક દેશ ઉઘાડો રહે છે જેને મતિજ્ઞાનાદિ સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થાય છે, તે એક દેશને યથાયોગ્ય રીતે મતિ શ્રુત અવધિ અને મનઃપર્યાયજ્ઞાનાવરણીયકર્મ દબાવતું હોવાથી તે દેશઘાતિ કહેવાય છે.

જો પ્રમાણે કેવળદર્શનાવરણીય કર્મવડે સંપૂર્ણપણે કેવળદર્શન અવરોધ છતાં પણ તત્સંબંધિ મંદ અતિમંદ કે વિશિષ્ટાદિરૂપ જે પ્રમા કે જેની અશુદ્ધિદર્શનાદિ સંજ્ઞા છે, તે પ્રમાને યથાયોગ્ય રીતે ચક્ષુ અથવા અન્ય અવધિદર્શનાવરણીય કર્મ દબાવે છે, તેથી તે પણ દર્શનના એક દેશને દબાવતા હોવાથી દેશઘાતિ કહેવાય છે.

જો કે નિદ્રા આદિ પાંચ પ્રકૃતિઓ કેવળદર્શનાવરણવડે અનાવૃત કેવળદર્શન સંબંધી પ્રકાશ માત્ર દર્શનના એક દેશને જ ઘાત કરે છે, તો પણ દર્શનાવરણીય કર્મના ક્યોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ દર્શનભ્રમને સંપૂર્ણપણે દબાવવી હોવાથી તેઓને સર્વઘાતિ કહી છે.

સંનવલન કષાય અને નોકષાયો આદિના બાર કષાયના ક્યોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલી આદિભ્રમને દેશથી દબાવે છે. કારણ કે તેઓ માત્ર અતિચાર ઉત્પન્ન કરે છે. જે કષાયો અનાચાર ઉત્પન્ન કરે એટલે કે જેઓનો ઉદય સમ્યક્ત્વાદિ શુભોના વિનાશ કરે તે સર્વઘાતિ કહેવાય, અને જે કષાયો માત્ર અતિચાર ઉત્પન્ન કરે તે દેશઘાતિ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે-સઘળા અતિચારો સંનવલન કષાયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને આઠ બાર કષાયના ઉદયથી મૂળથી નાશ થાય છે, એટલે કે તે તે મતોથી પતિત થાય છે. તેથી તે પણ દેશઘાતિ છે.

મહત્ત્વ ધારણ યોગ્ય જે વસ્તુને જીવ આપી શકતો નથી, પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, કે ભોગોપભોગ કરી શકતો નથી તે દાનાંતરાયાદિ કર્મોના વિષય છે. અને તે મહત્ત્વ ધારણ યોગ્ય વસ્તુ જગતમાં રહેલ સર્વ દ્રવ્યોનો અનંતમેા ભાગ માત્ર જ છે. તેથી તથાગ્રેપ સર્વદ્રવ્યોનો જે એક દેશ તદ્વિષયક દાનાદિનો વિઘાત કરવી હોવાથી દાનાંતરાયાદિ દેશઘાતી કર્મ છે. જેમ જ્ઞાનના એક દેશને દબાવવી હોવાથી મતિજ્ઞાનાવરણાદિ દેશઘાતિ છે તેમ સર્વદ્રવ્યના એક દેશ વિષયક દાનાદિનો વિઘાત કરવી હોવાથી દાનાંતરાયાદિ દેશઘાતિ છે.

ગાથામાં મહત્ત્વ કરેલ 'તુ' શબ્દ જો અધિક અર્થને સૂચવતો હોવાથી નામ, ગોત્ર, વેદનીય અને આયુર્કર્મની અંતર્ગત સઘળી પ્રકૃતિઓ પોતાને હણવા લાયક કોઈ શુભ નહિ હોવાથી કોઈ પણ શુભને હણવી નથી. તેથી તે અઘાતિ છે. જોમ સમજવું. ૧૮.

હવે દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓનાં નામ કહે છે—

નાળાવરણચડકં દંસણતિગ નોકસાય વિગ્ધપણં ।
સંજલણ દેસઘાઈ તદ્યવિગ્ધો હમો અન્નો ॥૧૧॥

જ્ઞાનાવરણચતુષ્કં દર્શનત્રિકં નોકપાયાઃ વિગ્ધપચ્ચકમ્ ।

સચ્ચલનાઃ દેશઘાતિન્યઃ તૃતીયવિકલ્પોઽયમન્યઃ ॥૧૧॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણ ચતુષ્ક, દર્શનાવરણત્રિક, નોકપાય, વિગ્ધપચક અને સંજવલનચતુષ્ક એ દેશઘાતિ છે. આ ઘાતિ પ્રકૃતિઓમાં ત્રીજો વિકલ્પ છે.

ટીકાતુ—અતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ અવધિજ્ઞાનાવરણ અને મનાપર્યવજ્ઞાનાવરણ એ જ્ઞાનાવરણ ચતુષ્ક. અલ્પદર્શનાવરણ, અચક્ષુરદર્શનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણ એ દર્શનાવરણત્રિક ત્રણવેદ અને હાસ્થાદિપદ્ક એ નવ નોકપાય. હાનાંતદાય, હાભાંતરાય, હોગાંતરાય, ઉપહોગાંતરાય અને વીયાંતરાય એ વિગ્ધપચક તથા સંજવલન કોષ, માન, માયા અને લોભ એ સંજવલન ચતુષ્ક સઘળી મળી પચીસ પ્રકૃતિઓ દેશઘાતિ છે.

દેશઘાતિ હોવાનું કારણ પૂર્વની ગાથામાં વિચારી ગયા છે. સર્વઘાતિ અને અઘાતિ પ્રકૃતિઓમાં આ દેશઘાતિરૂપ ત્રીજો પ્રકાર છે. મૂળકારમાં તે માત્ર સર્વઘાતિ અને દેશઘાતિ એ બે જ લોક કહ્યા છે, તેથી આને ત્રીજો પ્રકાર કહે છે. ૧૯

આ પ્રમાણે સર્વઘાતિ કાર કહ્યું. હવે પરપરાવર્તમાનકાર કહે છે—

નાળંતરાયદંસણચડકં પરઘાયતિત્યડસ્તાસં ।

મિચ્છભયકુચ્છ ધુવર્વંધિનીડ નામસ્સ અપરિયત્તા ॥૨૦॥

જ્ઞાનાન્તરાયદર્શનચતુષ્કં પરાઘાતતીર્થોચ્છવાસપ્ ।

મિથ્યાત્વમયજુગુપ્સાઃ ધ્રુવવન્ધિન્યસ્તુ નામ્નોઽપરાવર્ત્તાઃ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય, અંતરાય, દર્શનાવરણીય ચતુષ્ક, પરાઘાત, તીર્થકર, ઉચ્છવાસ, મિથ્યાત્વ, ભય, અને નામકર્મની ધ્રુવવંધિની પ્રકૃતિઓ એ અપરાવર્તમાન છે.

ટીકાતુ—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, પરાઘાતનામ, તીર્થકરનામ, ઉચ્છવાસનામ, મિથ્યાત્વરોહનીય, ભય, જુગુપ્સા રોહનીય, અશુરલુપ્ત, નિર્મોહ, તૈજસ, ઉપઘાત વર્ણચતુષ્ક અને કામંષુ એ નામકર્મની નવ ધ્રુવવંધિની પ્રકૃતિઓ, સઘળી મળીને યોગશુત્રીસ પ્રકૃતિઓ બંધ અને ઉદય આશ્રયીને અપરાવર્તમાન છે.

કારણ કે આ પ્રકૃતિઓના બંધ ઉદય અથવા તે બંનેને બંધાવી કે ઉદય પ્રાપ્ત કોઈ પ્રકૃતિઓ શક્તી શકતી નથી તેથી કોઈપણ પ્રકૃતિઓ વડે બંધ ઉદય રોકાયા વિના ચોતાનો બંધ ઉદય બતાવે છે માટે તે અપરાવર્તમાન છે.

શેષ બંધ આશ્રયી ગણીએ તો એકાણું અને ઉદય આશ્રયી ગણીએ તો સમ્યક્ત્વ, મિશ્ર-
મોહનીય સહિત ત્રાણું પ્રકૃતિએ પરાવર્તમાન છે. કારણ કે તેઓમાંથી કેટલીકને બંધ
કેટલીકને ઉદય અને કેટલીકના બંને બંધાતી કે અનુભવાતી અન્ય પ્રકૃતિએ વડે રોકાય છે. ૨૦

પરાવર્તમાન દ્વાર કહ્યું હવે શુભ અશુભ દ્વાર આશ્રયી કહે છે—

મનુષ્યતિગં દેવતિગં તિરિયાકસાસઅદ્રુતણુયં ।

વિહગૃહવળ્લાદૃસુમં તસાદૃસતિત્યનિમ્માણં ॥૨૧॥

ચરંસડસમઆયવ પરાધાય પર્ણિદિ અગુરુસાડચ્ચં ।

ડજોયં ચ પસત્થા સેસા વાસીદ્ અપસત્થા ॥૨૨॥

મનુષ્યત્રિકં દેવત્રિકં તિરિયાગુરુચ્છવાસાદ્રુતવજ્જ્ઞમ્ ।

વિહાયોગતિવળ્લાદિશુમં ત્રસાદિદસતીર્થનિર્માણમ્ ॥૨૧॥

ચતુરસ્રર્પમાતપપરાવાતપચ્ચેન્દ્રિયાગુરુલુપ્સાતોષમ્ ।

ડયોતં ચ પ્રશસ્તાઃ શ્રેષ્ઠા દ્વયલીતિરપ્રશસ્તાઃ ॥૨૨॥

અર્થ—અને ટીકાતુ—મનુષ્યત્રિક—મનુષ્યગતિ મનુષ્યાનુપૂર્વી અને મનુષ્યાનુરૂપ. દેવત્રિક—
દેવગતિ દેવાનુપૂર્વી અને દેવાનુરૂપ, તિર્થયાત્રુ, ઉચ્છવાસ નામ, શરીર અને અંગોપાંગનું
અષ્ટક—ઔદારિકાદિશરીર પંચક અને ઔદારિક અંગોપાંગાદિ ત્રણ અંગોપાંગ, શુભ વિહાયો-
ગતિ, વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શરૂપ શુભ વર્ણાદિ ચતુષ્ક. ત્રસાદિ દશક—ત્રસ બાહર, પર્ણામ,
પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ, સુભગ, સુસ્વર, આરેય અને યશાકીર્તિરૂપ. તીર્થકર, નિર્મોહ, સમચતુરસ
સંસ્થાન, વળ્લવલનારાયસંઘયણ, આતપ, પરાધાત, પંચેન્દ્રિયભતિ, અનુરૂપ, સાતવેહનીય,
ઉચ્ચગોત્ર, ઉદ્યોતનામકર્મ જે બેતાલીસ પ્રકૃતિએ પ્રશસ્ત-સંજ્ઞાવાળી છે.

વર્ણાદિચતુષ્ક શુભપ્રકૃતિઓની સંખ્યામાં અને અશુભપ્રકૃતિઓની સંખ્યામાં એમ બંનેમાં
અણુય છે. કારણ કે તેનો બંને પ્રકારે સંભવ છે.

શેષ બાકી પ્રકૃતિઓ અશુભ છે. જે સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય કર્મ છે, તે
માત્ર ઉદય આશ્રયીને અશુભમાં ગણાય છે, બંધ આશ્રયી નહિ. કેમકે તે બંનેના બંધને
અસંભવ છે. તેથી તે બંને પ્રકૃતિઓ આગળ કર્મપ્રકૃતિસંગ્રહના અધિકારમાં અનુભાગની
ઉદીરણને કહેવાના પ્રશ્નને બુદ્ધિ જ કહેવાશે. ૨૧, ૨૨.

આ પ્રમાણે શુભ અશુભદ્વાર કહ્યું. હવે વિષાક ચાર પ્રકારે છે, એમ પહેલાં કહ્યું છે, તેણે
વિષયક કરવા ઇચ્છતા પ્રથમ પુદ્ગલવિપાકિની પ્રકૃતિઓ કહે છે—

આયાવં સંઠાણં સંઘયણસરીરચંગડજોયં ।

નામધુવોદયોપધાતપરાધાતં પ્રત્યેકસાધારણમ્ ॥૨૩॥

ઉદ્ગમ્યમાવા પોગ્ગલવિવાગિણો ।

આતપં સંસ્થાનાનિ સંદનનશરીરાક્ષોતમ્ ।

નામધુવોદયોપધાતપરાધાતં પ્રત્યેકસાધારણમ્ ॥૨૩॥

ઔદયિકમાવાઃ પુદ્ગલવિપાકિન્યઃ ।

અર્થ—આતપ, સંસ્થાન, સંઘયણ, શરીર, અંગોપાંગ, ઉષોત, નામધુવોદયી, ઉપધાત, પરાધાત, પ્રત્યેક અને સાધારણ એ ઔદયિકભાવવાળી અને પુદ્ગલવિપાકિની પ્રકૃતિઓ છે.

ટીકાનુ—વિપાક આશયી પ્રકૃતિઓ ચાર પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે—પુદ્ગલવિપાકિ, ભવવિપાકિ, ક્ષેત્રવિપાકિ અને જીવવિપાકિ એ પહેલાં કહ્યું છે.

જે કર્મપ્રકૃતિઓ પુદ્ગલના વિષયમાં ફળ આપવાને સન્ન્યુજ હોય તે પુદ્ગલવિપાકી, એટલે કે જે પ્રકૃતિઓના ફળને આત્મા પુદ્ગલ દ્વારા અનુભવે, ઔદારિકાદિ નામકર્મના ઉદયથી અહણ કરેલા પુદ્ગલોમાં જે કર્મપ્રકૃતિઓ પોતાની શક્તિ બતાવે તે પુદ્ગલવિપાકિ કહેવાય છે. તે છત્રીશ છે. તે આ પ્રમાણે—આતપનામ, છ સંસ્થાન, છ સંઘયણ, તૈજસ, કાર્મણ વર્ણને શેષ ત્રણ શરીર, તૈજસ અને કાર્મણ નામધુવોદયીના અહણ વડે અહણ કરાશે. માટે શરીરનું અહણ કરવા છતાં તેઓનું વર્ણન કહ્યું છે. તથા ત્રણ અંગોપાંગ, ઉષોત, નિમોણ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, તૈજસ, કાર્મણ, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને અશુદ્ધ લક્ષ્ય એ બાર નામ ધ્રુવોદયી, ઉપધાત, પરાધાત, પ્રત્યેક અને સાધારણ એ છત્રીસ પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલવિપાકિ છે.

આ સઘળી પ્રકૃતિઓ પોતપોતાનો વિપાક-ફળ-શક્તિનો અનુભવ ઔદારિકાદિ નામ કર્મના ઉદયથી અહણ કરેલા પુદ્ગલોમાં બતાવે છે. કેમકે તેવા પ્રકારનો તેના વિપાક સ્વરૂપજે બજાય છે, આ હેતુથી તે સઘળી પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલવિપાકિ છે.

ભાવ આશયી વિચાર કરતાં ઉપરોક્ત સઘળી પ્રકૃતિઓ ઔદયિક બાવે છે. ઉદય એ જ ઔદયિક, તે છે સ્વભાવ જેઓનો તે પ્રકૃતિઓ ઔદયિક બાવે કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ કે ફળનો અનુભવ કરાવવા રૂપ સ્વભાવ જેઓનો હોય તે પ્રકૃતિઓ ઔદયિક બાવે કહેવાય.

જે કે સઘળી પ્રકૃતિઓ પોતાના ફળને અનુભવ કરાવે જ છે. કારણ કે વિપાકનો ભ્યાં વિચાર કરવામાં આવે ત્યાં ઔદયિકભાવ જ ઉપયોગી છે. કેમકે ઉદય સિવાય વિપાક સંભવતો જ નથી. વિપાકનો અર્થ જ ફળનો અનુભવ છે. તેથી અહિં આ સઘળી પ્રકૃતિઓ ઔદયિક બાવે છે એવું જે ગાથામાં વિશેષણ મૂક્યું છે તે માત્ર પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ છે તેને નથી. પરંતુ જ છે. વ્યવસ્થાકર-પૃથક્ કરનાર નથી.

વળી આ વિશેષણ એવો નિર્ણય કરવું નથી કે આ પુદ્ગલવિપાક પ્રકૃતિઓ ઔદયિક ભાવે જ છે, અન્ય ભાવે નથી. કારણ કે આગળ ઉપર તેમાં ક્ષાયિક અને પારિણામિક એ બે ભાવ પણ કહેવાયો. ૨૩

પુદ્ગલવિપાક પ્રકૃતિઓ કહી હવે ભવવિપાક કર્મપ્રકૃતિઓ કહે છે.

આઠ મવવિવાગીણિ ।

આયુંવિ મવવિપાકીણિ ।

અર્થ—આઠ આયુ ભવવિપાક છે.

ટીકાતુ—આઠે ગતિના આયુ ભવવિપાક છે.

જે કર્મપ્રકૃતિઓ નારકાદિરૂપ પોતપોતાને ચોગ્ય ભવમાં ફળનો અનુભવ કરાવતી હોય તે કર્મપ્રકૃતિઓ ભવવિપાક કહેવાય.

કારણ કે બે ભાગ આદિ ગયા પછી ત્રીજા આદિ ભાગે આયુ બધાવા છતાં પણ ભયાં સુધી પૂર્વભવનો ક્ષય થવા વડે ઉત્તર સ્વચોગ્ય ભવ પ્રાપ્ત થયો હોતો નથી ત્યાં સુધી તે ઉદયમાં આવતું નથી. માટે તે ભવવિપાક છે.

હવે ક્ષેત્રવિપાક પ્રકૃતિઓ કહે છે.

સ્વેત્તવિવાગણુપુઙ્ગવી ।

ક્ષેત્રવિપાકિન્ય આનુપૂર્વ્યઃ ।

અર્થ—આઠ આનુપૂર્વ્ય ક્ષેત્રવિપાક છે.

ટીકાતુ—૧૨કાતુપૂર્વ્ય આદિ આઠ આનુપૂર્વ્યો ક્ષેત્રવિપાક છે.

એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં જવામાં હેતુભૂત આકાશ માર્ગ રૂપ ક્ષેત્રમાં જે કર્મપ્રકૃતિઓ પોતાના ફળનો અનુભવ કરાવતી હોય તે ક્ષેત્રવિપાકી કહેવાય.

આ આઠ પ્રકૃતિઓ પૂર્વ ગતિમાંથી નીકળી અન્ય ગતિમાં જતાં વચમાંજ ઉદયમાં આવે છે, શેષ કાલે બિલકુલ ઉદયમાં આવતી નથી, માટે તે ક્ષેત્રવિપાક છે. આદિ ક્ષેત્ર એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં જતા આકાશપ્રદેશની શ્રેણિરૂપ જ લેવાનું છે.

હવે જીવવિપાક પ્રકૃતિઓ કહે છે—

જીવવિવાગા ડ સેસાઓ ।

જીવવિપાકિન્યસ્તુ ક્ષેપાઃ ॥૨૪॥

અર્થ—શેષ પ્રકૃતિઓ અવિપાકિ છે.

ટીકાનું—એકસો વીસ પ્રકૃતિઓ આશ્રયી બાકી રહેલી છે તેર કર્મપ્રકૃતિઓ અવિપાકી છે.

અવનાં જ્ઞાનાદિ રૂપ સ્વરૂપને ઉપધાતાદિ કરવા રૂપ વિપાક બેઓનો હોય તે અવિપાકિ. એટલે કે જે પ્રકૃતિઓ પોતાના કૃણનો અનુભવ અવના જ્ઞાનાદિ ગુણને ઉપધાતાદિ કરવા સાક્ષાત્ અવનેજ કરાવતી હોય; પછી શરીર હોય કે ન હોય, તેમજ ભવ કે ક્ષેત્ર ગમે તે હોય, તે અવિપાકિ કહેવાય છે.

એમકે જ્ઞાનાવરણીયાદિ પ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાદિ આત્માના ગુણને દબાવવારૂપ કૃણનો અનુભવ શરીર હોય કે ન હોય તેમજ ભવ કે ક્ષેત્ર ગમે તે હોય સઘળે સ્થળે કરાવે છે. તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—

જ્ઞાનાવરણ પંચક, દર્શનાવરણ નવક, સાત અસાત વેદનીય, સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિથ્ય મોહનીય સિવાયની શેષ મોહનીયની છત્રીસ, અંતરાય પંચક, નરકગતિ આદિ ચાર ગતિ, એકેન્દ્રિય ભતિ આદિ પાંચ ભતિ, બે વિહાયોગતિ, ત્રસ બાહર પર્યાસ એ ત્રસત્રિક તેનાથી વિપરીત સ્થાવર સૂક્ષ્મ અને અપર્યાસ એ સ્થાવરત્રિક, સુસ્વર, સૌભાગ્ય, આદેય, અનાદેય, યશઃકીર્તિ, અયશઃ-કીર્તિ, વીર્યકરનામ, ઉચ્છવાસનામ, નીચગોત્ર અને ઉચ્ચગોત્ર આ સઘળી પ્રકૃતિઓ પોતાની શક્તિનો અનુભવ સાક્ષાત્ અવનેજ કરાવે છે તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણ પંચક અવના જ્ઞાનગુણને હણે છે, એ પ્રમાણે દર્શનાવરણ નવક દર્શનગુણને, મિથ્યાત્વમોહનીય સમ્યક્ત્વને, ચારિત્રમોહનીય ચારિત્રગુણને, દાનાંતરાધાદિ પાંચ પ્રકૃતિઓ દાનાદિ લબ્ધિઓને હણે છે. સાત અસાત વેદનીય સુખ દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે, જેને લઈ આત્મા સુખી કે દુઃખી કહેવાય છે, અને ગતિચતુષ્કાદિ પ્રકૃતિઓ અવનો ગતિ ભતિ આદિ પર્યાય ઉત્પન્ન કરે છે એટલે સઘળી અવિપાકિ કહેવાય છે.

શંકા-ભવવિપાકાદિ સઘળી પ્રકૃતિઓ પણ પરમાર્થથી વિચારતાં અવિપાકિજ છે. કારણ કે આદે આશુ પોતાપોતાને યોગ્ય ભવમાં તે તે ભવધારણ કરવારૂપ વિપાક દેખાડે છે, અને તે તે ભવમાં ધાણ્ય અવનું જ થાય છે, અન્ય કોઈનું નહિ આનુપૂર્વિકો પણ વિષ્ણુ હગતિરૂપ ક્ષેત્રમાં વિપાક બતાવતી આકાશપ્રદેશની શ્રેણિને અનુસરીને અમન કરવા રૂપ સ્વભાવ અવનેજ કરે છે, ઉદયપ્રાપ્ત આત્મપનામ અને સ રથાન નામકમોદિ પુદ્ગલવિપાકિ પ્રકૃતિઓ પણ તે તે પ્રકારની શક્તિ અવમાંજ ઉત્પન્ન કરે છે કે જે વડે અવ તેવાજ પ્રકારના પુદ્ગલો અહણ કરે છે, અને અહણ કરાયેલાં પુદ્ગલોની તે તે પ્રકારની રચના કરે છે. માટે સઘળી અવિપાકિજ છે, તો પછી અન્ય અન્ય વિપાકી શા માટે કહી ?

ઉત્તર—એ સત્ય છે સઘળી પ્રકૃતિઓ અવિપાકિજ છે અવ વિના વિપાક-કૃણનો અનુભવ હોતોજ નથી અહિં માત્ર ભવાદિના પ્રાધાન્યની વિચક્ષાએ ભવવિપાકિ આદિ વ્યપદેશ થાય

છે, જોટલે કે ભવાદિ દ્વારા તે તે પ્રકૃતિઓના કૃણને જીવ અનુભવે છે માટે ભવાદિની સુખતા હોવાથી તે તે પ્રકૃતિઓની તે તે પ્રકારની સંજ્ઞા થાય છે, તેથી અહિં કંઈ દોષ નથી. ૨૪

અહિં પુદ્ગલવિપાકિની પ્રકૃતિઓ ઔદયિકભાવે છે એ કહ્યું છે તે પ્રસંગને અનુસરી શેષ પ્રકૃતિઓમાં પણ સંભવતા ભાવો કહે છે—

મોહસ્સેવ ઉવસમો જ્ઞાઓવસમો વચનહ ઘાઈણં ।

સ્વયપરિણામિયુદયા અટ્ટપહાવિ હોતિ કમ્માણં ॥૨૫॥

મોહસ્યૈવોપશમઃ ક્ષયોપશમચતુર્ણાં ધાતિનામ્ ।

ક્ષયપારિણામિકોદયા અટ્ટાનામપિ ભવન્તિ કર્મણામ્ ॥૨૫॥

અર્થ—ઉપશમ મોહનીયકર્મનોજ થાય છે, ક્ષયોપશમ ચાર ધાતિકર્મનો થાય છે, અને ક્ષાયિક પારિણામિક અને ઔદાયિકભાવો આઠે કર્મોમાં હોય છે.

ટીકાનુવ-વિપાક અને પ્રદેશ એ બને પ્રકારે ઉદયના રોકાવા રૂપ ઉપશમ આઠ કર્મો-માંથી માત્ર મોહનીયકર્મનોજ થાય છે, બીજા કોઈ પણ કર્મોનો થતો નથી. કારણ કે જેમ મોહનીય કર્મનો સર્વથા ઉપશમ થવાથી ઉપશમભાવનું સમ્યક્ત્વ અને ઉપશમભાવનું યથા-ખ્યાત ચાસ્ત્ર પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોનો સર્વથા ઉપશમ થવાથી કેવળજ્ઞાનાદિ શુષ્ણે તથાસ્વભાવે ઉત્પન્ન થતાજ નથી.

અહિં ઉપશમ શબ્દથી સર્વોપશમ વિવક્ષ્યો છે, પરંતુ દેશોપશમ વિવક્ષ્યો નથી. કેમકે દેશોપશમ તો આઠે કર્મોનો થાય છે.

ઉદયાવલિકામાં પ્રવિષ્ટ કર્મો થના ક્ષયવડે અને ઉદયાવલિકામાં અપ્રવિષ્ટ અંશના વિપાકોદયના રોકાવારૂપ ઉપશમવડે થયેલા જે જીવસ્વભાવ તે ક્ષયોપશમિક ભાવ. તે જ્ઞાનાવરણીય હર્શનાવરણીય મોહનીય અને અંતરાય એ ચાર ધાતિકર્મોમાજ પ્રવર્તે છે, શેષ અઘાતી કર્મોમાં પ્રવર્તતો નથી. અને તે પણ કેવળજ્ઞાનાવરણ, કેવળહર્શનાવરણના રસોદયના રોકાવાનો અભાવ હોવાથી તે બે પ્રકૃતિ વિના શેષ ચાર ધાતિકર્મની પ્રકૃતિઓમાંજ પ્રવર્તે છે. ધાતિકર્મ આત્માના જ્ઞાનાદિ શુષ્ણે રોકે છે જોટલે તેનો યથાયોગ્યરીતે સર્વોપશમ કે ક્ષયોપશમ થવાથી જ્ઞાનાદિ શુષ્ણે પ્રગટ થાય છે. અઘાતિ કર્મો કોઈ આત્માના શુષ્ણે રોકતા નથી તેથી તેનો સર્વોપશમ કે ક્ષયોપશમ થતો નથી.

ક્ષાયિક, પારિણામિક અને ઔદયિક એ ત્રણ ભાવો આઠે કર્મોમાં પ્રવર્તે છે. તેમાં ક્ષય જોટલે સર્વથા નાશ થવો તે, ક્ષય જોજ ક્ષાયિકભાવ કહેવાય છે. મોહનીયકર્મનો સર્વથા નાશ સૂક્ષ્મ સંપરાય શુષ્ણસ્થાનકના ચરમ સમયે થાય છે, શેષ ત્રણ ધાતિકર્મનો ક્ષીણ કષાય શુષ્ણસ્થાનકના ચરમ સમયે, અને અઘાતિકર્મનો અયોગિકેવળિ શુષ્ણસ્થાનકના ચરમ સમયે આત્યંતિક ઉચ્છેદ-સર્વથા નાશ થાય છે.

પરિણમનુ-પોતાના મૂળ સ્વરૂપને છોડ્યા સિવાય અન્યસ્વરૂપને પ્રાપ્ત થવું તે પરિણમ,

અને તેમ પારિણામિક ભાવ. તાત્પર્ય એ કે-જીવપ્રદેશો સાથે જોડાઈને પોતાના સ્વરૂપને છોડ્યા વિના પાણી અને દૂધની જેમ મિશ્ર થવું-જોડાકાર થવું તે પારિણામિકભાવ. અથવા તે તે પ્રકારના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને અધ્યવસાયની અપેક્ષાએ તે તે પ્રકારે સંક્રમણરૂપે જે પારિણમયું-પરિણામ થવો તે પારિણામિકભાવ કહેવાય છે અને તે આઠે કર્મોમાં હોય છે. જેમકે આઠે કર્મો આત્મપ્રદેશ સાથે પાણી અને દૂધની જોડાકાર થયેલા છે.

ઉદય તો પ્રતીત જ છે. કારણ કે સઘળા સંસારિ જીવોને આઠે કર્મોના ઉદય દેખાય છે.

આ રીતે મોહનીય કર્મોમાં ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક ઔપશમિક ઔદયિક અને પારિણામિક એ પાંચે ભાવો સંભવે છે, જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય અને અંતરાયકર્મોમાં ઔપશમિક ભાવ સિવાયના ચાર ભાવ, અને નામ જોત વેદનીય અને આયુ એ ચાર કર્મોમાં ક્ષાયિક ઔદયિક અને પારિણામિક એ ત્રણ ભાવો જ સંભવે છે. ૨૫

હવે જે ભાવ છતાં જે શુભો ઉત્પન્ન થાય છે તે કહે છે-

સમ્મત્તાઈ ઉવસમે સ્વાઓવસમે ગુણા ચરિત્તાઈ ।

સ્વહૃદ્ય કેવલમાઈ તઽવવપ્સો ડ ઉદર્દૃષ ॥૨૬॥

સમ્યક્તાણુપશમે ક્ષયોપશમે ગુણાચારિત્રાદયઃ ।

ક્ષાયિકે કેવલાદયસ્તદ્વ્યવપદેશસ્ત્વૌદયિકે ॥૨૬॥

અર્થ-ઉપશમ થવાથી સમ્યક્ત્વ આદિ શુભો પ્રગટ થાય છે, ક્ષયોપશમ થવાથી ચારિત્ર આદિ શુભો, અને ક્ષય થવાથી કેવળજ્ઞાનાદિ શુભો પ્રગટ થાય છે. તથા ઉદય થવાથી તે તે ઔદયિકભાવે વ્યવપદેશ થાય છે.

ટીકાનું-મોહનીયકર્મોના જ્યારે સર્વથા ઉપશમ થાય ત્યારે ઔપશમિક ભાવનું સમ્યક્ત્વ, અને ઔપશમિક ભાવનું પૂર્ણ થથાગમ્યાત ચારિત્ર એ બે શુભ પ્રગટ થાય છે.

ચાર દ્રાતિ કર્મોના જ્યારે ક્ષયોપશમ થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાન ક્ષાયિકભાવે હોવાથી તે સિવાયના મતિ ક્ષુત અવધિ અને મનાપર્થવ એ ચાર જ્ઞાન તથા, મતિઅજ્ઞાન ક્ષુતઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન એ ત્રણ અજ્ઞાન, કેવળદર્શન ક્ષાયિક ભાવે હોવાથી તે વિના અણુ અચણુ અને અવધિ એ ત્રણ દર્શન, દાન લાભ ભોગ ઉપભોગ અને વીર્ય એ પાંચ લાભ, ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ ચારિત્ર અને સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિકારવિશુદ્ધિ અને સૂક્ષ્મ સંપ્રસાધરૂપ સર્વવિરતિ ચારિત્ર એ અઠાર શુભો પ્રગટ થાય છે.

અર્થે શંકા થાય કે-જ્ઞાન એ આત્માનો મૂળશુભ હોવાથી ગાથામાં જ્ઞાનાદિ શુભો છોડીને ‘ગુણા ચરિત્તાઈ’ ચારિત્રાદિ શુભો એમ કેમ કહ્યું? તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે-ચારિત્ર શુભ જ્યારે પ્રગટ થાય છે ત્યારે જ્ઞાન અને દર્શન અવરણ હોય જ છે એ જણાવવા ગાથામાં

ક્ષાયિક લાવ જ્યારે પ્રવર્તે ત્યારે કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, યથાખ્યાત ચારિત્ર, અને દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ, એ નવ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં જ્ઞાનાવરણીયનો સર્વથા ક્ષય થવાથી કેવળજ્ઞાન, દર્શનાવરણીયનો ક્ષય થવાથી કેવળદર્શન, મોહનીય કર્મનો ક્ષય થવાથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને યથાખ્યાત ચારિત્ર, અને અંતરાયકર્મનો ક્ષય થવાથી પૂર્ણ દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ પ્રગટ થાય છે. તેમજ સ્વભાવ કર્મનો ક્ષય થવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

ઔદાયિકલાવ જ્યારે પ્રવર્તે ત્યારે તે તે કર્મના ઉદયને અનુસરીને આત્માનો વ્યવદેશ થાય છે. જેમકે—પ્રમળ જ્ઞાનાવરણીયના ઉદયે અજ્ઞાની, પ્રમળ દર્શનાવરણીયના ઉદયે અધ્યક્ષિર-અહેરો ભાવહો એમ કોઇપણ એક અંગની ચેતના રહિત ઇત્યાદિ, વેદનીયના ઉદયે સુખી હઃખી, કોષાદિના ઉદયે કોષી, માની, માયી, લોભી ઇત્યાદિ, નામકર્મના ઉદયે મનુષ્ય દેવ એકેન્દ્રિય બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય ત્રીસિન્દ્રિય પંચેન્દ્રિય ત્રસ બાહર પચાસ ઇત્યાદિ, ઉચ્ચ-ગોત્રના ઉદયે આ ક્ષત્રિયનો પુત્ર છે એ શેઠનો છોકરો છે એ પ્રકારે પ્રશંસાગર્ભ વ્યવદેશ,

૧ ક્ષાયિક લાવના નવ ભેદોમાંથી સિદ્ધના જીવને ફક્ત કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન એ બે ભેદ હોય છે. બાકીના ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયિક ચારિત્ર અને દાનાદિ લબ્ધિઓ એ સાત ભેદ હોતા નથી. દર્શનમોહનીયત્રિક અને અનન્તાનુબંધીયતુષ્કના ક્ષય રૂપ નિમિત્તથી પ્રાપ્ત યજ્ઞેષી તત્ત્વરૂપિ તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનું કહેવાય છે, અને તે રૂપિ મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થયેલ મતિ-જ્ઞાનના અપાય રૂપ છે. મતિજ્ઞાનના અપાયોપશમ રૂપિ કેવલજ્ઞાની કે સિદ્ધને હોતી નથી, મારે તેમને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ નથી પરન્તુ દર્શનમોહનીય અને અનન્તાનુબંધી ક્ષયથી જે આત્મિક ગુણ રૂપ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનું પ્રગટ થાય છે તે કેવળજ્ઞાની કે સિદ્ધને હોય છે. ક્ષાયિક ચારિત્ર સિદ્ધાત્મા-ઓને હોતું નથી, કારણ કે હિંસાદિ સાવજ્યોગનો ત્યાગ કરી આહિંસાદિ નિરવજ્ય યોગનું સેવન કરવું તેને ચારિત્ર કહે છે, અને સિદ્ધના જીવો યોગ રહિત હોવાથી તેને યોગની પ્રવૃત્તિરૂપ ચારિત્ર નથી. પરન્તુ મોહનીયકર્મના ક્ષયથી પ્રગટ થયેલ સ્વરૂપમાં રમણતા રૂપ જે ક્ષાયિકચારિત્ર તે સિદ્ધને વિશે અવશ્ય હોય છે. વળી સિદ્ધોને વિશે પ્રવૃત્તિરૂપ દાનાદિક નથી, પણ લબ્ધિરૂપે તો હોય છે. કારણ કે અનંતરાય કર્મના ક્ષયથી આત્મિકગુણરૂપ દાનાદિક લબ્ધિઓ ક્ષાયિક લાવે પ્રગટ થાય છે, અને તે સિદ્ધોને અવશ્ય હોય છે.

પ્રશ્ન—હે ભગવન! સિદ્ધના જીવને અનંતરાય કર્મના ક્ષયથી દાનાદિક લબ્ધિઓ પ્રગટ થાય છે, પરન્તુ તેઓની દાનાદિને વિશે પ્રવૃત્તિ હોતી નથી, તો શું દાનાદિક લબ્ધિઓ નિષ્ફળ છે ?

ઉત્તર—આપુ ! તારી શંકા ઉચિત છે. સિદ્ધને વિશે દાનાદિક લબ્ધિઓ હોય છે, પરન્તુ તેઓની વ્યાવહારિક દાનાદિકને વિશે પ્રવૃત્તિ નથી પણ તેઓને નૈશ્વરિક દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ અને વીર્યલબ્ધિ હોય છે. તેઓમાં પરભાવ-પૌરુષલિક લાવના ત્યાગ રૂપ દાન, આત્મિક શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિરૂપ લાભ, આત્મિક શુદ્ધ સ્વરૂપના અનુભવવારૂપ ભોગ-ઉપભોગ અને સ્વભાવમાં પ્રવૃત્તિરૂપ વીર્ય હોય છે. ચોતાની વસ્તુને આપવી, ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થવી, ભોગ્ય અને ઉપભોગ્ય વસ્તુના ઉપયોગ કરવો, અને ચોતાની ચક્રિતાને ઉપયોગ કરવો તે ક્ષાયેપશમિક અને વ્યાવહારિક દાનાદિક કહેવાય છે. અને તે સિદ્ધના જીવોને હોતા નથી, પણ ક્ષાયિક અને નૈશ્વરિક દાનાદિ સિદ્ધાત્મામાં હોય છે, મારે દાનાદિ લબ્ધિઓ નિષ્ફળ નથી. જીવો પડિત ભગવાનદાસશાસ્ત્રીએ લખેલ નવતત્ત્વવિવરણ પાનું ૧૫૬.

અને નીચગોત્રના ઉદયે આ વેશ્યાપુત્ર છે આ આંડાલ છે ઇત્યાદિરૂપે નિંદાગર્ભ વ્યપદેશ, અને અંતરાયના ઉદયે અઢાતા અલાભિ અભોગિ ઇત્યાદિ અનેરૂપે આત્માનો વ્યપદેશ થાય છે. એટલે કે જેવા જેવા પ્રકારના કર્મનો ઉદય હોય તેને અનુસરી આત્માનો વ્યપદેશ થાય છે.

હવે પારિણામિક ભાવના સંબંધમાં વિશેષ પ્રતિપાદન કરવા માટે કહે છે—

નાણંતરાયદંસણવેયણિયાણં તુ મંગયા દોન્નિ ।

સાહસપ્પજ્જવસાણોવિ હોહ્ સેસાણ પરિણામો ॥૨૭॥

જ્ઞાનાન્તરાયદર્શનવેદનીયાનાં તુ મક્કકૌ દ્વૌ ।

સાદિસપર્પવસાનોઽપિ સવતિ શ્લેષાણાં પારિણામિકઃ ॥૨૭॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય અંતરાય દર્શનાવરણીય અને વેદનીય કર્મમાં જે ભાંગા હોય છે, અને શેષ કર્મમાં સાદિ સપર્પવસાન ભંગ પશુ હોય છે.

ટીકાનું—જ્ઞાનાવરણીય અંતરાય દર્શનાવરણીય અને વેદનીય કર્મમાં પ્રવાહની અપેક્ષાએ સામાન્યરૂપે પારિણામિક ભાવનો વિચાર કરતાં જે ભાંગા ઘટે છે. તે આ પ્રમાણે—અનાદિ અનંત, અને અનાદિસાંત, તેમાં ભવ્ય આશ્રયી અનાદિ સાંત, તે આ પ્રમાણે—ભવ અને કર્મનો પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ કાળથી સંબંધ છે માટે આદિનો અભાવ હોવાથી અનાદિ, અને સુક્તિગમન સમયે કર્મના સંબંધનો નાશ થતો હોવાથી સાંત, આ રીતે ભવ્યને અનાદિ સાંત ભાંગેા ઘટે છે. અભવ્ય આશ્રયી અનાદિ અનંત. તેમાં અનાદિ સંબંધે ભવ્ય આશ્રયી જેમ વિચાર કર્યો છે તેમ આદિ પશુ સમભૂ લેવું. અને કોઈ કાળે કર્મના સંબંધનો નાશ થવાનો નહિ હોવાથી અનંત એ પ્રમાણે અભવ્ય આશ્રયી અનાદિ અનંત ભાંગેા ઘટે છે. ઉપરોક્ત ચાર કર્મમાં સાદિ સાંત ભંગ ઘટતો નથી, કારણ કે એ ચાર કર્મ-માહિત કોઈ પશુ કર્મની કે તેની ઉત્તર પ્રકૃતિની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી સત્તા થતી નથી.

શેષ મોહનીય આયુ નામ અને ગોત્રનો પરિણામ સાદિ સાંત પશુ હોય છે. ‘અપિ’ શબ્દથી અનાદિ અનંત અને અનાદિ સાંત એ જે ભંગ પશુ ઘટે છે. ગાથાના પૂર્વોક્તમાં પ્રકૃષ્ટ કરેલ ‘તુ’ શબ્દ ભિન્ન ક્રમવાળો હોવાથી ઉત્તરાધર્મમાં ‘સેસાણ’ એ પદની પછી તેની યોજના કરવી. તે તુ શબ્દ વિશેષ અર્થનો સૂચક હોવાથી આ પ્રમાણે વિશેષ અર્થ જણાવે છે—મોહનીય આયુ નામ અને ગોત્રકર્મની કેટલીક ઉત્તર પ્રકૃતિઓ આશ્રયીનેજ સાદિસાંતરૂપ ત્રીજો ભંગ ઘટે છે. અને કેટલીક ઉત્તર પ્રકૃતિઓ આશ્રયી તો પૂર્વોક્ત અનાદિઅનંત અને અનાદિસાંત એ જે ભંગજ ઘટે છે. તેમાં પ્રકૃતિઓની સત્તા જ ન હોય અને સત્તામાં પ્રાપ્ત થાય, અગર જે પ્રકૃતિઓ સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેઓની સત્તા થાય તેમાંજ સાદિ સાંતરૂપ ત્રીજો ભંગ ઘટે છે. તે સિવાયની અન્ય પ્રકૃતિઓમાં અનાદિઅનંત

અને અનાદિસાંત એ જે ભાંગ વટે છે, અને તે જે ભાંગ પૂર્વે અભવ્ય અને ભવ્ય આશ્રયી કહ્યા તે પ્રમાણે સમજવા.

હવે કંઈ પ્રકૃતિઓ આશ્રયી સાદિસાંત ભાંગ વટે છે તે કહે છે—ઉપશમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ જ્યારે થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીયની સત્તાનો સંભવ છે. એ રીતે પંચેન્દ્રિયપણું જ્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે વૈકલ્યપટકની, સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તીર્થંકર નામકર્મની, અને સંયમ જ્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે આહારકદ્રિકની સત્તાનો સંભવ છે, માટે તે પ્રકૃતિઓમાં સાદિસાંત એ ભાંગ વટે છે. તથા અનંતગુણધિ, મનુષ્યદિક, ઉચ્ચ-ગોત્ર આદિ ઉદ્ભવનયોગ્ય પ્રકૃતિઓની ઉદ્ભવના થયા પછી ફરી પણ બંધનો સંભવ હોવાથી તે પ્રકૃતિઓ સત્તામાં આવે છે, માટે તેમાં સાદિસાંત ભાંગ વટે છે. આચુ કર્મની પ્રકૃતિઓમાં તે તે પ્રકૃતિઓ અનુક્રમે સત્તામાં સત્તામાં પ્રાપ્ત થતી હોવાથી સાદિસાંત ભાંગ સ્પષ્ટજ છે. આ પ્રમાણે ઉપર કહી તેટલી પ્રકૃતિઓમાંજ સાદિસાંત ભાંગ વટે છે.

અપ્રત્યાખ્યાન ક્રોધાદિ, ઔદારિકશરીરાદિ, અને નીચગોત્ર રૂપ પ્રકૃતિઓ કે જેની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી સત્તામાં આવતી નથી તે પ્રકૃતિઓ આશ્રયી ભવ્યોને અનાદિસાંત અને અભવ્યને અનાદિઅનંત એ બેજ ભાંગ વટે છે. ઉત્તરપ્રકૃતિઓ આશ્રયી તો આ પ્રમાણે સમજવું. અને જ્યારે મૂળ કર્મ આશ્રયી હરેકનો વિચાર કરીએ ત્યારે તો અનાદિ અનંત અને અનાદિસાંત એ બેજ ભાંગજ વટે છે, કારણ કે મૂળકર્મની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેઓ સત્તામાં આવતાજ નથી. ૨૭

પ્રશ્ન—કર્મોનો ક્ષયોપશમ તેઓનો ઉદય હોય ત્યારે થાય છે ? કે ઉદય ન હોય ત્યારે ?
ઉદય હોય ત્યારે છે એમ કહેતા હો તો એ સુક્ત નથી, કેમકે વિરોધ આવે છે. તે આ પ્રમાણે—ક્ષાયોપશમિકભાવ ઉદયાવસ્થિકામાં પ્રવિષ્ટ અંશનો ક્ષય થવાથી અને ઉદય અપ્રાપ્ત અંશનો વિષાદોદયના રોકાવારૂપ ઉપશમ થવાથી ઉત્પન્ન થાય છે, અન્યથા થતો નથી. જો ઉદય હોય તો ક્ષયોપશમ કેમ હોઈ શકે ? અને જો ક્ષયોપશમ હોય તો ઉદય કેમ હોઈ શકે ? હવે અનુદય એટલી કર્મનો ઉદય ન હોય ત્યારે ક્ષયોપશમ થાય છે, એમ કહેતા હો તો તે પણ અસુક્ત છે. કારણ કે ઉદયનો અભાવ હોવાથીજ જ્ઞાનાદિ શુભો પ્રાપ્ત થવા રૂપ ધંધ ફળ સિદ્ધ થાય છે. કેમકે ઉદયપ્રાપ્ત કર્યો જ આત્માના શુભોને હવાવે છે, પણ જેનો ઉદય નથી એ કંઈ શુભતા રોધક થતા નથી. તો પછી ક્ષયોપશમ થવાથી વિશેષ શું ? મતિ-જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મનો ઉદય નહિ હોવાથી જ મતિજ્ઞાનાદિ શુભો પ્રાપ્ત થશે તો પછી ક્ષાયોપશમિક ભાવની કલ્પના શા માટે કરવી ? ક્ષાયોપશમિક ભાવની કલ્પના નકામી છે.

ઉત્તર—ઉદય હોય ત્યારે ક્ષાયોપશમિક ભાવ થાય છે, તેમાં કંઈજ વિરોધ નથી. જે માટે કહ્યું છે—‘ઉદય છતાં અનેક ભેદે ક્ષયોપશમ થાય છે. તેમાં કંઈ વિરોધ નથી. જો ઉદય છતાં ક્ષાયોપશમિક ભાવ પ્રવર્તે તો ત્રણ કર્મમાંજ પ્રવર્તે છે, અને મોહનીયકર્મમાં પ્રદેશોદય છતાંજ ક્ષાયોપશમિકભાવ પ્રવર્તે છે.’ અહિં જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોનો જ્યાં સુધી ક્ષય ન થાય ત્યાં સુધી તેઓ દ્રુવોદયિ છે. તેથી તેઓનો ઉદય છતાંજ ક્ષયોપશમ વટે છે, પરંતુ

અનુદયે નહિ. કારણ કે ઉદય ન હોય ત્યારે તે જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોનોજ સંભવ નથી. માટે ઉદય છતાંજ ક્ષાયોપશમિકભાવ હોય તેમાં કંઈ વિરોધ નથી.

વળી 'એ ઉદય હોય તો ક્ષયોપશમ કેમ હોઈ શકે ?' એ પ્રકારે જે વિરોધ ઉપસ્થિત થયો તે પણ અયોગ્ય છે. કારણ કે દેશવાતિ સ્પર્શકોના ઉદય છતાં પણ કેટલાક દેશવાતિ સ્પર્શકની અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમ થવામાં કોઈ પણ પ્રકારે વિરોધ નથી. તે ક્ષયોપશમ તેવા તેવા પ્રકારના દ્રવ્ય સ્ત્રોત અને કાળાદિ સામગ્રીના વશથી વિચિત્રતાનો સંભવ હોવાથી અનેક પ્રકારે છે. તથા ઉદય છતાંજ એ ક્ષાયોપશમિકભાવ થાય તો સઘળાં કર્મોના થતો નથી પરંતુ જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય અને અંતરાય એ ત્રણ કર્મોનોજ થાય છે.

જો એમ છે તો મોહનીયકર્મોના ક્ષયોપશમ શી રીતે થાય છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે-મોહનીયકર્મોના ક્ષયોપશમ પ્રદેશોદય હોય ત્યારેજ થાય છે, રસોદય હોય ત્યારે નહિ. કારણ કે અનંતાનુભવિઆદિ કર્મપ્રકૃતિઓ સર્વવાતિ છે. સર્વવાતિ પ્રકૃતિઓના સઘળાં રસસ્પર્શકો સર્વવાતિજ હોય છે, દેશવાતિ હોતા નથી. સર્વવાતિ રસસ્પર્શકો સ્વભાવ શુભને સંપૂર્ણપણે હણે છે દેશથી નહિ તેથી તેઓના વિપાકોદય છતાં ક્ષયોપશમનો સંભવ નથી, પરંતુ પ્રદેશોદય છતાં ક્ષયોપશમનો સંભવ છે.

વળી અહિં એમ શંકા થાય કે-પ્રદેશોદય છતાં પણ ક્ષયોપશમભાવનો સંભવ કેમ હોઈ શકે ? કારણ કે સર્વવાતિસ્પર્શકોના કલિકો સર્વપ્રકારે સ્વભાવશુભને ઘાત કરવાના સ્વભાવવાળાં હોય છે. તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે-વસ્તુ સ્વરૂપના જ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી ઉપરોક્ત શંકા અયોગ્ય છે. કેમકે તે સર્વવાતિસ્પર્શકોના કલિકોને તથાપ્રકારના શુદ્ધ અંશ વસાયતા બળથી કંઈક અલ્પ શક્તિવાળા કરીને તે સ્પર્શકો વિરલ વિરલપણે અનુભવતા દેશવાતિ રસસ્પર્શકોમાં સ્તિબુદ્ધકંઠવડે સંક્રમતા હોવાથી જેટલી તેઓમાં ફળ આપવાની શક્તિ છે તે પ્રકટ કરવા સમર્થ થતા નથી, રસોદય હોય અને જેટલું ફળ આપી શકે તેટલું ફળ આપવા સમર્થ થતા નથી. તેથી તે સ્પર્શકો ક્ષયોપશમને હણનાર થતા નથી. માટે મોહનીયકર્મોના પ્રદેશોદય છતાં ક્ષયોપશમભાવ વિરોધી નથી.

'અણેગમેદોષિ' એ પદના અંતે મૂકેલ ઇતિ શબ્દ અધિક અર્થનો સૂચક હોવાથી આ પ્રમાણે વિશેષ સમજવું-આદિના બાર કપાય અને મિથ્યાત્વમોહનીય રહિત શેષ મોહનીય પ્રકૃતિઓનો પ્રદેશોદય હોય અથવા વિપાકોદય હોય છતાં ક્ષયોપશમ થાય છે એમાં કંઈ વિરોધ નથી. કારણ કે સંનવલન આદિ મોહનીયની પ્રકૃતિઓ દેશવાતિ છે. તેમાં પણ આ વિશેષ છે-સર્વવાતિ પ્રકૃતિઓ સિવાયની શેષમોહનીયકર્મની પ્રકૃતિઓ અધુવોદયિ છે. તેથી વિપાકોદયના અભાવમાં ક્ષયોપશમિક ભાવ હોવા છતાં અને પ્રદેશોદયનો સંભવ છતાં પણ તે પ્રકૃતિઓ અલ્પ પણ દેશવાતિ થતી નથી. ન્યારે વિપાકોદય હોય ત્યારે ક્ષાયોપશમિક ભાવ છતાં કંઈક મલિનતા કરતી હોવાથી દેશવાતિ થાય છે. એટલે શુભના દેશને હણનારી થાય છે.

તત્પર્ય એ કે દેશવાતિની પ્રકૃતિઓનો ઉદય છતાં ક્ષયોપશમ થઈ શકે છે, અને સર્વ-

ધાતિની પ્રકૃતિઓનો ઉદય છતાં ક્ષયોપશમ થઈ શકતો નથી પરંતુ પ્રદેશોદય છતાં ક્ષયોપશમ થઈ શકે છે. તેમાં કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળદર્શનાવરણીયનો તો ક્ષયોપશમ થતો જ નથી, કારણ કે તે ક્ષાયિકભાવની છે.

તથા દેશધાતિની પ્રકૃતિઓનો રસોદય હોય ત્યારેજ તે ગુણને દબાવનારી થાય છે, પ્રદેશોદય હોય ત્યારે નહિ અને સર્વધાતિની પ્રકૃતિઓનો પ્રદેશોદય પણ કંઈક અંશે વિધાત કરનાર થાય છે. ૨૭

અહિં પ્રકૃતિઓમાં ઔદયિકભાવ બે પ્રકારે થાય છે. તે આ પ્રમાણે-શુદ્ધ, અને ક્ષાયોપશમિકભાવયુક્ત યોના સ્વરૂપને સ્પષ્ટ કરવા માટે પહેલાં સ્પર્શકની સ્પર્શણા કરે છે—

ચડતિટ્ટાણરસાઈં સવ્વઘાઈંણિ હોંતિ ફઢાઈં ।
દુઢાણિયાણિ મીસાણિ દેસઘાઈંણિ સેસાણિ ॥૨૮॥

ચતુસ્થિસ્થાનરસાનિ સર્વધાતીનિ મવન્તિ સ્પર્શકાનિ ।

દ્વિસ્થાનકાનિ મિશ્રાણિ દેશધાતીતિ શ્લેષાણિ ॥૨૮॥

અર્થ—આર સ્થાનક અને ત્રણ સ્થાનક રસવાળા સઘળા સ્પર્શકો સર્વધાતિ છે, બે સ્થાનક રસવાળાં મિશ્ર છે, અને શેષસ્પર્શકો દેશધાતિ છે.

ટીકાનુ—૨૨સ્પર્શકો સ્વરૂપ કર્મપ્રકૃતિ સંગ્રહમાં બંધન કરણના અધિકારમાં અનુ-

૧ ક્ષયોપશમનો અર્થ ઉદયપ્રાપ્ત કર્મપુદ્ગલોનો ક્ષય કરવો અને ઉદય અપ્રાપ્ત પુદ્ગલોને ઉપશમના. અહિં ઉપશમના બે અર્થ થઈ શકે ૧ ઉપશમ એટલે ઉદય પ્રાપ્ત કર્મપુદ્ગલોનો ક્ષય કરવો અને સત્તાગત દલિતોને અધ્યવસાયને અનુસરી હીન શક્તિવાળા કરવા. ૨ ઉદય પ્રાપ્ત કર્મપુદ્ગલોનો ક્ષય કરવો અને સત્તાગત દલિતોને અધ્યવસાયનુસાર હીનશક્તિવાળા કરી સ્વરૂપે ફળ ન આપે એવી સ્થિતિમાં થકના. પહેલો અર્થ જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય અને અંતરાય એ ત્રણ કર્મમાં લાગુ થાય છે. તેઓના ઉદયપ્રાપ્ત દલિતોને ક્ષય કરે છે અને સત્તાગત દલિતોને પરિણામાનુસાર હીનશક્તિવાળા કરી તેનો સ્વરૂપે અનુભવ કરે છે સ્વરૂપે અનુભવ કરવા છતાં પણ તે ગુણના વિષયતક ચતા નથી, કારણ કે તેમાથી શક્તિ જોણી કરેલી છે. તેથી હવે તે પુદ્ગલોના જેટલા પ્રમાણમાં શક્તિ છે તે પ્રમાણમા ગુણને દબાવે છે. અને જેટલા પ્રમાણમા શક્તિ જોણી કરી તેટલા પ્રમાણમાં ગુણ પ્રકટ થાય છે. મોહનીયકર્મમાં બીજો અર્થ લાગુ પડે છે, તેના ઉદયપ્રાપ્ત દલિતોનો ક્ષય કરી સત્તાગત દલિતોમાથી પરિણામાનુસાર હીનશક્તિવાળા કરી એવી સ્થિતિમાં થકે છે કે તેનો સ્વરૂપે ઉદય ન થાય, જેમ કે સિધ્ધાન્ત અને અનંતાનધિ આદિ આર ક્ષાયોના ઉદયપ્રાપ્ત દલિતોનો ક્ષય કરી સત્તાગત દલિતોને હીનશક્તિવાળા કરી એવી સ્થિતિમાં થકે છે કે તેનો સ્વરૂપે ઉદય ન થાય ત્યારે સમ્યક્તાદિ ગુણો પ્રગટ થાય છે. તથા સુધી આ પ્રકૃતિઓનો રસોદય હોય ત્યાં સુધી સ્વાવાયં ગુણને પ્રગટ થવા દેના નથી કેમકે તે સઘળા પ્રકૃતિઓ સર્વધાતિની છે. મોહનીયકર્મની દેશધાતિની પ્રકૃતિઓમાં પહેલો અર્થ જ લાગુ થાય છે.

ભાગબંધનું સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસંગે કહેયે. તે સ્વપદ્ધંકો તીવ્રમંદાદિ રસના હોદે ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—એકસ્થાનક, દ્વિસ્થાનક ત્રિસ્થાનક અને ચતુસ્થાનક.

રસમાં એકસ્થાનકપણું, બેસ્થાનકપણું એ શું છે? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે—શુભ પ્રકૃતિઓનો ખીર અને ખાંડના રસની ઉપમાવાળો મિષ્ટ રસ છે, અને અશુભપ્રકૃતિઓનો લીંબડો અને કંડવા પટોળના રસની ઉપમાવાળો કંડવો રસ છે. આગળ ઉપર આજ હકીકત કહેયે કે—‘કંડવા તુરીયા અને લીંબડાની ઉપમાવાળો અશુભપ્રકૃતિઓનો તથા ખીર અને ખાંડની ઉપમાવાળો શુભ પ્રકૃતિઓનો રસ છે

ખીર આદિનો સ્વાભાવિક-જેવો હોય તેવો ને તેવોજ રસ તે એકસ્થાનક-મંદ કહેવાય છે. બે ભાગને ઉકાળતાં એક ભાગ બાકી રહે તે બેસ્થાનક-તીવ્રરસ કહેવાય છે, ત્રણ ભાગને ઉકાળતાં એક ભાગ બાકી રહે તેને ત્રણસ્થાનક-તીવ્રતર રસ કહેવાય છે, અને ચાર ભાગને ઉકાળતા એક ભાગ બાકી રહે તેને ચારસ્થાનક-તીવ્રરસ કહેવાય છે

એકસ્થાનક રસના પણુ બિંદુ, ચણુ, પસલી, અંજલિ, કરક, ઘટો, અને દ્રોણાદિ પ્રમાણ પાણિ નાખવાથી મંદ અતિમંદ આદિ અનેક હોદો થાય છે. એ પ્રમાણે બેસ્થાનક આદિના પણુ અનેક હોદો થાય છે. આ દ્રષ્ટાંતે કર્મમાં પણુ ચતુસ્થાનકાદિ રસ અને તે દરેકના અનંતભેદો સમજી લેવા ^૧

તથા એકસ્થાનક રસથી બે સ્થાનક રસ અનંતગુણુ છે, તેનાથી ત્રણ સ્થાનક રસ અનંતગુણુ છે, અને તેનાથી ચારસ્થાનક રસ અનંતગુણુ ^૨ તીવ્ર છે. આગળ ઉપર કહેયે કે—‘એકસ્થાનક રસથી દ્વિસ્થાનકાદિ રસ અતુલ્યે અનંત અનંત ગુણુ તીવ્ર છે.’

તેમાં સર્વંધાતિ પ્રકૃતિઓના ચતુસ્થાનક રસ સ્વપદ્ધંકો ત્રિસ્થાનક રસસ્વપદ્ધંકો અને બે સ્થાનક રસ સ્વપદ્ધંકો સર્વંધાતિજ છે, અને દેશધાતિ પ્રકૃતિઓનાં મિશ્ર છે. એટલે કે કેટલાક સર્વંધાતિ છે, કેટલાક દેશધાતિ છે, અને એકસ્થાનક રસસ્વપદ્ધંકો સઘળા દેશધાતિ જ છે. એકસ્થાનક રસસ્વપદ્ધંકો દેશધાતિ પ્રકૃતિઓનાંજ સંભાવે છે, સર્વંધાતિ પ્રકૃતિઓના સંભવતાં નથી. ૨૮

૧ અતિમંદ રસથી આરંભી ક્રમશઃ ચડતા ચડતા રસના અનંત ભેદો થાય છે. તેને ઝાની મહારાજો ચાર ભેદમાં વહેંચી નાખ્યા છે. અતિમંદથી અત્યુત્તમ હદ સુધીના અનંતભેદો એક સ્થાનકમાં, ત્યાર પછીના ક્રમશઃ ચડતા ચડતા અનંતભેદો બે સ્થાનકમાં, ત્યાર પછીના અનંતભેદો ત્રિસ્થાનકમાં, અને ત્યાર પછીના અનંતભેદો ચતુસ્થાનકમાં સમાવ્યા છે. એટલે રસના એકસ્થાનકાદિ ચાર ભેદો કલા છે. પાંચ સ્થાનકાદિ ભેદ ન કરતા ચારમાજ સમાવેશ કર્યો તેનું કારણ કયાય ચાર છે એ છે, રસબંધમાં કારણ કયાય છે, કયાય ચાર છે એટલે રસના અનંતભેદોનો ચારમાં સમાવેશ કર્યો છે.

૨ કર્મવર્ગશ્રીઓમા કષાયોદયજન્ય અધ્યવસાયરૂઝે ઉત્પન્ન થયેલી ઝાનાદિ ગુણોને આવરવાની અને સુખદુઃખાદિ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિને રસ કહે છે. જોહામા જોહા કષાયોદયથી આરંભી વધારેમાં વધારે કષાયોદયથી ઉત્પન્ન થયેલ રસને ચાર ભાગમાં વહેંચી નાખ્યો છે. ૧ મંદ ૨ તીવ્ર ૩ તીવ્રતર ૪ તીવ્રતમ તેનેજ એક સ્થાનકાદિ સંગ્રા આપી છે. તે દરેકના મંદ તીવ્ર આદિ અનંતભેદ થાય છે.

આ પ્રમાણે સ્પર્ધાકોનો વિચાર કર્યો હવે જેવી રીતે ઔદયિકભાવ શુદ્ધ હોય છે, અને જે રીતે ક્ષયોપશમભાવ શુદ્ધ હોય છે, તે દેખાડે છે—

નિહયસુ સવ્વઘાશ્રસેસુ ફક્કેસુ દેસઘાઈંણં ।

જીવસ્સ ગુણા જાયંતિ ઓહિમણચક્કુમાઈયા ॥૨૧॥

નિહતેષુ સર્વઘાતિસ્સેષુ સર્ધકેષુ દેશઘાતિનામ્ ।

જીવસ્ય ગુણા જાયન્તે અવધિમનશ્ચકુરાદયઃ ॥૨૧॥

અર્થ—દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓનાં સર્વઘાતિ રસસ્પર્ધાકો નિહત થાય ત્યારે જીવને અવધિ અને મનાપર્યવ જ્ઞાનાદિ શુભો ઉત્પન્ન થાય છે.

ટીકાતુ—અવધિજ્ઞાનાવરણાદિ દેશઘાતિ કર્મપ્રકૃતિઓના સર્વઘાતિ રસસ્પર્ધાકો તથા પ્રકારના વિશુદ્ધ અધ્યવસાયના બળ વડે નિહત—દેશઘાતિરૂપે પરિણામ પામે ત્યારે અને અતિસ્નિગ્ધ રસવાળાં દેશઘાતિ રસસ્પર્ધાકો પણ અદ્યવરસવાળાં કરાય ત્યારે તેમાંના ઉદ્યા-લિકામાં પ્રવિષ્ટ કેટલાક રસસ્પર્ધાકો ક્ષય થયે છતે અને શેષસ્પર્ધાકોના વિપાકોદયના દોષ-વાદ્ધેષ ઉપશમ થયે છતે જીવને અવધિજ્ઞાન મનઃપર્યવજ્ઞાન અને ચક્ષુદર્શનાદિ ક્ષયોપશમ-ભાવના શુભો ઉત્પન્ન થાય છે

તાત્પર્ય એ કે—અવધિજ્ઞાનાવરણાદિ દેશઘાતિ કર્મપ્રકૃતિઓનાં સર્વઘાતિ રસસ્પર્ધાકોના ન્યારે રસોદય હોય ત્યારે તે કેવળ ઔદયિકભાવજ હોય છે, ક્ષયોપશમભાવ હોતો નથી. કારણ કે સર્વઘાતિ સ્પર્ધાકો સ્વાભાવે શુભને સર્વથા દગાવે છે. પરંતુ ન્યારે દેશઘાતિ રસસ્પર્ધાકોના ઉદય હોય ત્યારે તે દેશઘાતિ સ્પર્ધાકોના ઉદય હોવાથી ઔદયિકભાવ, અને કેટલાક દેશઘાતિ રસસ્પર્ધાક સંબંધી ઉદ્યાવલિકામાં પ્રવિષ્ટ અશનો ક્ષય થયે છતે અને અનુ-દિત અશનો ઉપશમ થયે છતે ક્ષયોપશમિક એમ બે બાવ હોવાથી ક્ષયોપશમિકાતુ-વિદ્-ક્ષયોપશમિકભાવ શુદ્ધ ઔદયિકભાવ હોય છે.

મતિજ્ઞાનાવરણ શ્રુતજ્ઞાનાવરણ અચક્ષુદર્શનાવરણ અને અંતરાય એટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો તો હંમેશાં દેશઘાતિ રસસ્પર્ધાકોના ઉદય હોય છે. સર્વઘાતિ રસસ્પર્ધાકોના ઉદય હોતો નથી તેથી તે કર્મપ્રકૃતિઓનો હંમેશાં ઔદયિક ક્ષયોપશમિક એમ મિશ્રભાવ હોય છે, કેવળ ઔદયિકભાવ હોતો નથી. ૨૯

૧ દેશઘાતિની સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓ બધાંતી વખતે સર્વઘાતિ રસેજ બંધાય છે અને ઉદયમાં મતિ-શ્રુત જ્ઞાનાવરણ અચક્ષુદર્શનાવરણ અને અંતરાય એટલી પ્રકૃતિઓનો હંમેશાં દેશઘાતિરસજ હોય છે, અને શેષ પ્રકૃતિઓનો સર્વઘાતિ રસ પણ ઉદયમાં હોય છે, દેશઘાતિ પણ હોય છે. ન્યારે ન્યારે સર્વ-ઘાતિ રસ ઉદયમાં હોય ત્યારે ત્યારે તે રસ સ્વાભાવે શુભને સર્વથા દગાવતો હોવાથી અચક્ષુદર્શનાવરણ અવધિજ્ઞાનાદિ શુભો પ્રવૃદ્ધા હોતા નથી, દેશઘાતિ રસસ્પર્ધાકોના ઉદય હોય ત્યારેજ શુભો ઉદ્યાદિ થાય છે. તેથી ન્યારે સર્વઘાતિ રસસ્પર્ધાકોના ઉદય હોય ત્યારે કેવળ ઔદયિકભાવજ પ્રવર્તે છે. તથા સર્વ-

અહિં પહેલાં રસના ચતુઃસ્થાનકાદિ લેદો કહ્યા. હવે તે પ્રસંગને અનુસરી બે પ્રકૃતિ-
જોના બંધ આશ્રયી જેટલા પ્રકારના રસરૂપદર્શકો સંભવે છે, તે કહે છે—

આવરણમસત્ત્વગ્ધં પુંસંજલણંતરાયપયદીઓ ।

ચડટ્ટાણપરિણયાઓ દુતિચડટ્ટાણાઓ સેસાઓ ॥૩૦॥

આવરણમસર્વઘ્નં પુંસંજ્વલનાન્તરાયપ્રકૃતયઃ ।

ચતુઃસ્થાનપરિણતા દ્વિત્રિચતુઃસ્થાનાઃ શેષાઃ ॥૩૦॥

અર્થ—સર્વઘાતિ સિવાયની જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણની પ્રકૃતિઓ, પુરુષવેદ, સંન્ય-
સન કથાય, અને અંતરાય એટલી કર્મપ્રકૃતિઓ ચતુઃસ્થાન પરિણત છે. અને શેષ સઘ્ન
કર્મપ્રકૃતિઓ બે ત્રણ અને ચાર જોમ ત્રણ સ્થાન પરિણત છે.

ટીકાનું—સર્વઘા પ્રકારે જ્ઞાન અને દર્શનને કબાવનાર કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળ-
દર્શનાવરણીયને છે. શેષ મતિ શ્રુતિ અવધિ અને મનાપથવિજ્ઞાનાવરણ જો ચાર જ્ઞાનાવરણ
અહુ અહુ અને અવધિદર્શનાવરણ જો ત્રણ દર્શનાવરણ, પુરુષવેદ, સંન્યસન કોધાદિ ચાર,
અને જ્ઞાનાંતરાયાદિ પાંચ અંતરાય જો સત્તર પ્રકૃતિઓ ચતુઃસ્થાન પરિણત છે. એટલે કે
તેજોના રસબંધ આશ્રયી એકસ્થાનક દ્વિસ્થાનક ત્રિસ્થાનક અને ચતુઃસ્થાનક જોમ ચારે પ્રકારે
હોય છે.

તેમાં જ્યાં સુધી જીવો શ્રેણિ પર આડે ઘસા હોતા નથી. ત્યાં સુધી આ સત્તર પ્રકૃ-
તિઓના અધ્યવસાયને અનુસરી બેસ્થાનક ત્રણસ્થાનક અથવા ચારસ્થાનક રસ બંધાય છે.
અને શ્રેયથાડે આત્માઓ અનિવૃત્તિભાદર સંપ્રસાય શુદ્ધસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી
અત્યંત વિશુદ્ધ અધ્યવસાયના યોગે એકસ્થાનક રસ બાંધે છે. તેથી તે સત્તર પ્રકૃતિઓ
બંધ આશ્રયી ચતુઃસ્થાન રસ પરિણત સંભવે છે.

સત્તર સિવાયની શેષ શુભ અથવા અશુભ દરેક પ્રકૃતિઓ બંધ આશ્રયી બે ત્રણ અથવા
ચારસ્થાનક રસવાળી છે. કોઈપણ કાળે એકસ્થાનક રસવાળી હોતી નથી. એટલે કે સત્તર
સિવાયની સઘ્ન પ્રકૃતિઓના અધ્યવસાયને અનુસરી બેસ્થાનક ત્રણસ્થાનક અથવા ચાર-
સ્થાનક રસ બંધાય છે, કોઈપણ કાળે એકસ્થાનક રસ બંધાતો નથી

એકસ્થાનક રસ કેમ બંધાતો નથી ? જો પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—અહિં પ્રકૃતિઓ
જો પ્રકારની છે. ૧ શુભ, ૨ અશુભ. તેમાં અશુભપ્રકૃતિઓના એકસ્થાનક રસબંધને સંભવ
અનિવૃત્તિભાદર સંપ્રસાય શુદ્ધસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી છે, તે પહેલાં નહિ. કારણ

ઘાતિ રસરૂપદર્શકને અધ્યવસાયવડે દેશઘાતિ રૂપે કરી અને તેને પણ હીન શક્તિવાળા કરે અને તેનો
અનુભવ કરે ત્યારે ઔદૈવિક અને ક્ષયોપશમ જો બંને બાવો પ્રવર્તે છે મારે ઉદ્ધવાનુવિદ ક્ષયોપશમ-
ભાવ પ્રવર્તે છે જોમ કહેવાય છે.

અંધ અનુક્રમે પત્થર, ભૂમિ, રેતિ અને જળમાં કરેલી રેખા સમાન કષાયો વડે બંધાય છે. એટલે કે-પત્થરમાં કરેલી રેખા સરખા અનંતાનુબંધિ કષાયના ઉદય વડે સઘળી અશુભ પ્રકૃતિઓનો ચોઠાણીયો રસબંધ થાય છે. સૂર્યના તાપ વડે સુકાયેલા તળાવમાં પડેલી રેખા સરખા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયવડે ત્રણ ઠાણીયો રસબંધ થાય છે રેતિના સમૂહમાં પડેલી રેખા સરખા પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયવડે બેઠાણીયો રસબંધ થાય છે. અને પાણીમાં કરેલી રેખા સરખા સંબલન કષાયવડે એક સ્થાનક રસબંધ થાય છે

ચોથા પદમાંનો તુ શબ્દ અધિક અર્થનો સૂચક હોવાથી પૂર્વોક્ત સત્તર પ્રકૃતિઓનોજ એકસ્થાનક રસબંધ થાય છે, સઘળી અશુભ પ્રકૃતિઓનો થતો નથી, એટલું વિશેષ સમજવું.

તથા શેષ શુભ પ્રકૃતિઓનો રસબંધ વિપરીત બચ્ચવે. તે આ પ્રમાણે-પત્થરમાં કરેલી રેખા સમાન કષાયના ઉદય વડે પુન્ય પ્રકૃતિઓનો બેઠાણીયો રસબંધ, સૂર્યના તાપથી સૂકાયેલા તળાવમાં પડેલી રેખા સરખા કષાયવડે ત્રણ ઠાણીયો અને રેતીમાં કરેલી સરખા તથા પાણીમાં કરેલી રેખા સરખા કષાયો વડે ચોઠાણીયો રસબંધ થાય છે. એટલું વિશેષ છે કે સંબલન કષાયો વડે ત્રણ ચોઠાણીયો રસ બંધાય છે.

રસબંધનો આધાર કષાય પર છે. જેમ જેમ કષાયની તીવ્રતા તેમ તેમ પાપપ્રકૃતિઓમાં રસબંધની તીવ્રતા અને પુન્યપ્રકૃતિઓના રસબંધની મંદતા તથા જેમ જેમ કષાયની મંદતા તેમ તેમ પાપપ્રકૃતિઓના રસબંધમાં મંદતા અને પુન્યપ્રકૃતિઓના રસબંધમાં તીવ્રતા થાય છે, ગમે તેવા સંકલિષ્ટ પરિણામ થવા છતાં જીવસ્વભાવે પુન્ય પ્રકૃતિઓનો બેઠાણીયો રસબંધ થાય છે, એકઠાણીયો રસબંધ થતો જ નથી. આત્મા સ્વભાવે નિર્મળ છે. સંકલિષ્ટ પરિણામની તેના ઉપર ગમે તેટલી અસર થાય છતાં એટલી નિર્મળતા રહે છે કે જે વડે પુન્ય પ્રકૃતિઓ આછામાં આછી બેઠાણીયા રસેજ બંધાય છે. ૩૧

હવે શુભાશુભ પ્રકૃતિઓના રચના સ્વરૂપને જ ઉપમાદ્વારા પ્રરૂપે છે—

ઘોસાહૃ નિંબુવમો અસુમાળ સુમાળ લીરલંબુવમો ।

અગટ્ટાણો ડ રસો અણંતગુણિયા કમેણિયરે ॥૩૨॥

ઘોષાત્કીનિમ્બોપમોઞ્જુમાનાં શુમાનાં શીરલંબુવમોઃ ।

અકસ્થાનસ્તુ રસોઞ્જનતગુણિતાઃ ક્રમેણેતરે ॥૩૨॥

અર્થ—અશુભ પ્રકૃતિઓનો એકઠાણીયો રસ ઘોષાત્કી અને લીંબડાની ઉપમાવાળો છે અને શુભ પ્રકૃતિઓનો ખીર અને ખાડની ઉપમાવાળો છે. તે એકસ્થાનક રસથી ધંતર દ્વિસ્થાનકાદિ રસ અનુક્રમે અનંતશુભ સમજવા.

ટીકાનુ—અશુભ પ્રકૃતિઓનો એકઠાણીયો રસ ઘોષાત્કી-કડવા તુરીયા અને લિંગડાની રસની ઉપમાવાળો અને વિપાકમા અતિ કડવો હોય છે. તથા શુભ પ્રકૃતિઓનો એકસ્થા-

નક રસના જેવો શરૂઆતનો બેઠાણીયો રસ ખીર અને ખાંડના રસની ઉપમાવાળો, ચિત્તની અત્યંત પ્રસન્નતાનું કારણ અને વિપાકમાં મિષ્ટ હોય છે

શુભ પ્રકૃતિઓનો એક સ્થાનક રસ હોતો નથી એ પહેલાંજ કહ્યું છે. એ હેતુથી જો કે ગાથામાં શુભ અશુભ બંનેમાં એકસ્થાનક રસ એ પ્રમાણે સામાન્યતઃ કહ્યું છે, છતાં શુભ પ્રકૃતિઓમાં એકસ્થાનક રસની તુલ્ય પ્રાથમિક બેઠાણીયો રસ એકસ્થાનક શબ્દથી કહેલો છે એમ સમજવું.

તથા તે એકસ્થાનક રસથી ધ્રુવર દ્વિસ્થાનકાદિ રસ અનુક્રમે અનંતશુષ્કા સમજવા. તે આ પ્રમાણે—એકસ્થાનક રસથી દ્વિસ્થાનકરસ અનંતશુષ્ક તીવ્ર સમજવો. તેનાથી ત્રિસ્થાનક રસ અનંતશુષ્ક તીવ્ર સમજવો. અને તેનાથી ચતુસ્થાનક રસ અનંતશુષ્ક તીવ્ર સમજવો. તાત્પર્ય એ છે—એકસ્થાનક રસના પછી મંદ અતિમંદાદિ અનંત ભેદ થાય છે. એમ દ્વિસ્થાનકાદિ હરેકના પછી અનંત ભેદ થાય છે એ પહેલાં સવિસ્તર કહ્યું છે.

તેમાં અશુભ પ્રકૃતિઓનો જે સર્વજન્ય એક સ્થાનક રસ છે તે લીંબડો અને ઘોષા-તક્તીના સ્વાભાવિક રસની ઉપમાવાળો છે, અને જે શુભ પ્રકૃતિઓનો સર્વજન્ય બેઠાણીયો રસ છે તે ખીર અને ખાંડના સ્વાભાવિક રસની ઉપમાવાળો છે. શેષ અશુભ પ્રકૃતિઓના એકસ્થાનક રસચુકત જે સ્પર્દા છે અને શુભ પ્રકૃતિઓના દ્વિસ્થાનક રસચુકત જે સ્પર્દા છે તે અનુક્રમે અનંતશુષ્ક શક્તિવાળાં છે એમ સમજવું. તેનાથી પણ અશુભ પ્રકૃતિઓના દ્વિસ્થાન ત્રિસ્થાન અને ચતુસ્થાનક રસવાળા સ્પર્દા છે, અને શુભ પ્રકૃતિઓના ત્રણ અને ચાર સ્થાનક રસવાળાં સ્પર્દા છે અનુક્રમે અનંતશુષ્કા સમજવા.

આ પ્રમાણે પ્રસંગાનુપ્રસંગથી સઘળું કહ્યું. હવે દ્વારમાથાના આ શબ્દથી સૂચિત પ્રકૃતિઓની ધ્રુવાધ્રુવ સત્તા કહે છે—

उच्चं तिथं सम्मं मोसं वेउव्विच्छक्कमाऊणि ।

મળુદુગ આહારદુગં અટ્ટારસ અધુવસત્તાઓ ॥૩૩॥

उच्चं तीर्थं सम्यक्त्वं मिश्रं वैक्रियफट्कमायुंषि ।

મનુજદિકાહારકદિકમણાદશાધ્રુવસત્યઃ ॥૩૩॥

અર્થ—ઉચ્ચગોત્ર તીર્થકરનામ, સમ્યક્ત્વ મિશ્રમોહનીય, વૈક્રિયપટ્ક, ચાર આયુ, મનુ-બદ્ધિક, અને આહારકદિક એ આદાર પ્રકૃતિઓ અધ્રુવસત્તાવાળી છે.

ડીકાનું—ઉચ્ચગોત્ર, તીર્થકરનામ, સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મિશ્રમોહનીય. દેવગતિ દેવાનુ-પૂર્વિ નરકગતિ નરકાનુપૂર્વિ વૈક્રિયશરીર અને વૈક્રિય અંગોપાંગરૂપ વૈક્રિયપટ્ક, નરકાનુ આદિ ચાર આયુ. મનુધ્યગતિ મનુષ્યાનુપૂર્વિરૂપ મનુષ્યદિક અને આહારક શરીર આહારક અંગોપાંગ-રૂપ આહારકદિક, એ આદાર પ્રકૃતિઓ કેઈ વખતે સત્તામાં હોય છે કેઈ વખતે નથી હોતી માટે અનિયત સત્તાવાળી છે. તે આ પ્રમાણે—

ઉચ્ચગોત્ર અને વૈદિકચરિત્ર એ સાત પ્રકૃતિઓ જ્યાં સુધી જીવોએ ત્રસપણું ગણ કરેલું હોતું નથી, ત્યાં સુધી સત્તામાં હોતી નથી. ત્રસપણું પ્રાપ્ત થયા પછી જાંધે જોડે સત્તામાં હોય છે. આ પ્રમાણે સઘળા જીવોને સત્તામાં નહિ હોવાથી તેઓની અધ્રુવસત્તા કહેવાય છે. અથવા ત્રસ અવસ્થામાં બંધવડે સત્તામાં પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ રથાવરણાવને પ્રાપ્ત થએલો આત્મા અવસ્થા વિશેષને પ્રાપ્ત કરી ઉવેલે છે, માટે તેઓની અધ્રુવસત્તા છે. તથા સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્રમોહનીય જ્યાં સુધી તથાભવ્યત્વને પરિપાક થયો હોતો નથી અને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું હોતું નથી ત્યાં સુધી સત્તામાં પ્રાપ્ત થતી નથી. તથાભવ્યત્વને પરિપાક થાય અને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સત્તામાં આવે છે. અથવા સત્તામાં પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ મિથ્યાત્વે ગયેલો આત્મા ઉવેલે છે; અને અભવ્યને તો સર્વથા સત્તા હોતી નથી, માટે તેઓની પણ અધ્રુવસત્તા છે.

તીર્થંકરનામકમ તથાપ્રકારની વિશિષ્ટ વિશુદ્ધિ યુક્તા સમ્યક્ત્વ હોય ત્યારેજ સત્તામાં પ્રાપ્ત થાય છે.

આહારકદિક પણ તથાદૃષ્ય સંયમ છતાં બંધાય છે, સંયમના અભાવે બંધાતું નથી વળી બંધાવા છતાં પણ અવિરતિરૂપ નિમિત્તથી ઉવેલાય છે.

મનુષ્યદિકને પણ તેઉકાય અને વાઉકાયમાં ગયેલો આત્મા ઉવેલે છે. માટે તીર્થંકરનામદિ પ્રકૃતિઓની અધ્રુવસત્તા છે.

તથા દેવભવમાં નારકાણી, નરકભવે દેવાણી, આનતાદિ દેવોને તિથંચાણી, તેઉકાય વાઉકાય અને સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓને મનુષ્યાણી સત્તા હોતી નથી માટે આદિ આણી અધ્રુવ સત્તા છે.

શ્લેષ ૧ એકસો ત્રીસ કર્મપ્રકૃતિઓની ધ્રુવસત્તા છે.

શંકા—અનંતાનુબંધી કથાયની ઉદ્ધતનાનો સંસવ હોવાથી તેની સત્તાનો નાશ થયા પછી મિથ્યાત્વ નિમિત્તે ફરી બંધાય છે, અને સત્તામાં આવે છે, તેથી તેની અધ્રુવસત્તાજ હોવી જોઇએ. ધ્રુવસત્તા કેમ કહી ?

ઉત્તર—અભિપ્રાયનું જ્ઞાન નહિ હોવાથી ઉપરોક્ત શંકા અચોગ્ય છે. કારણ કે જો કર્મપ્રકૃતિઓ કેઇ નિયત અવસ્થાને આશ્રયીનેજ બંધાય છે, પરંતુ સર્વકાળ બંધાતી નથી અને

૧ અર્થ એકસો અધ્યવનના હિસાબે એકસો ત્રીસ પ્રકૃતિઓ લીધી છે. જો પાંચજ બંધન ગ્રહણ કરે તો એકસો છત્રીસ પ્રકૃતિઓ થાય. યુગ ટીકામાં અધ્રુવ સત્તામાં અદ્વાર, અને ધ્રુવસત્તામાં એકસો ચાર લીધી છે. અર્થ ઉદ્ધવની વિવક્ષા છે. યુગ ટીકાના સત્તાના હિસાબે ગણીએ તો અધ્રુવસત્તામાં બારીસ અને ધ્રુવસત્તામાં એકસો છત્રીસ થાય છે. પૂર્વોક્ત અદ્વારમાં આહારકબંધન, સંધાતન, અને વૈક્રિયબંધન, સંધાતન એ ચાર મેળવતાં બારીસ થાય. શ્લેષ એકસો છત્રીસ ધ્રુવસત્તાએ હોય છે. પંદર બંધનના હિસાબે પૂર્વોક્ત અદ્વાર આહારકના ચાર બંધન, એક સંધાતન અને વૈક્રિયના ચાર બંધન અને એક સંધાતન મેળવતા અદ્વારીસ અધ્રુવસત્તામાં અને શેષ એકસોત્રીસ ધ્રુવસત્તાએ હોય છે.

સમ્યક્ત્વાદિ વિશિષ્ટ શુષ્ણની પ્રાપ્તિ વિના તથા પ્રકારના ભવપ્રત્યાદિ કારણ યોગે ઉદ્ભવન યોગ્ય થાય છે, તેને અધ્રુવસત્તાવાળી માની છે. પરંતુ જે કર્મપ્રકૃતિઓ સર્વદા સર્વ જીવને બંધાય છે, અને વિશિષ્ટ શુષ્ણની પ્રાપ્તિ પૂર્વક ઉદ્ભવન યોગ્ય થાય છે તેને અધ્રુવ સત્તાવાળી માની નથી. કેમ કે તેના ઉદ્ભવનમાં વિશિષ્ટ શુષ્ણની પ્રાપ્તિ હેતુ છે. અને વિશિષ્ટ શુષ્ણની પ્રાપ્તિ વડે સઘળા કર્મની સત્તાનો નાશ થાય છે. અહિં અનંતાનુભંધિની સત્તા સમ્યક્ત્વાદિ વિશિષ્ટ શુષ્ણની પ્રાપ્તિ વિના તો સર્વ જીવોને સર્વકાળ હોય છે, તેની ઉદ્ભવનામાં સમ્યક્ત્વાદિ શુષ્ણની પ્રાપ્તિ હેતુ છે. પરંતુ સામાન્યથી ભવાદિ હેતુ નથી. માટે તેની અધ્રુવસત્તા નથી પરંતુ ધ્રુવસત્તા જ છે.

તથા ઉચ્ચઓનાદિ કર્મપ્રકૃતિઓ વિશિષ્ટ અવસ્થાની જ્યારે પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે બંધાય છે, અને તથાવિધ વિશિષ્ટ શુષ્ણની પ્રાપ્તિ વિના જ ઉદ્ભવન યોગ્ય થાય છે, માટે તે અધ્રુવ સત્તાવાળી છે. ૩૩

ઉપરોક્ત ગાથામાં ઉદ્ભવન યોગ્ય પ્રકૃતિઓનાં નામ માત્ર કહ્યાં. તે પ્રસંગને અનુસરી ૪૪ પ્રકૃતિઓ શ્રેણિ પર ચડ્યા વિના ઉદ્ભવન યોગ્ય છે, તેનું પરિમાણ કહે છે—

પદમકસાયસમેયા પ્યાઓ આડતિથવજ્ઞાઓ.

સત્તરસુવ્વલળાઓ તિગેસુ ગહઆણુપુવ્વાહ ॥૩૪॥

પ્રથમકપાયસમેતા પતા આયુસ્તીર્થવર્જાઃ ।

સપ્તદશોદ્વર્તિન્યસ્ત્રિકેષુ ગત્યાનુપૂર્ણ્યાયુંષિ ॥૩૪॥

અર્થ—આશુ અને તીર્થ કરનામ વર્ણને પ્રથમ કપાય યુક્ત એ સત્તર પ્રકૃતિઓ ઉદ્ભવન યોગ્ય છે. જ્યાં ત્રિકલું ગ્રહણ કરે ત્યાં ગતિ, આનુપૂર્વિ અને આશુ એ ત્રણ ગ્રહણ કરવા.

દીકાનુવ—તેત્રીસમી ગાથામાં જે અધ્રુવસત્તાવાળી અહાર પ્રકૃતિઓ કહી તેમાંથી ચાર આશુ અને તીર્થ કરનામકર્મ એ પાચ પ્રકૃતિઓ કાઢી નાખતાં અને અનંતાનુભંધિ કપાયની ચાર પ્રકૃતિઓ શેળવતાં કુલ સત્તર પ્રકૃતિઓ શ્રેણિપર ચડ્યા પહેલાં ઉદ્ભવન યોગ્ય છે એમ અમજવું. તેમાં અનંતાનુભંધિ અને આહારક સિવાયની સઘળી પ્રકૃતિની ઉદ્ભવના પહેલે શુષ્ણ-કાણે થાય છે. અનંતાનુભંધી કપાયની ઉદ્ભવના ચોથાથી સાતમા શુષ્ણસ્થાનક સુધીમાં અને આહારકની અવિરતિપણમાં થાય છે.

તથા શેષ ૧૭મીસ પ્રકૃતિઓ જે ઉદ્ભવન યોગ્ય છે, તે શ્રેણિ ઉપર આરૂઢ થાય ત્યારેજ છે અન્યત્ર નહિ. તેથી તે પ્રકૃતિઓને અહિં કહી નથી. પરંતુ આગળ પ્રદેશસંકેતના અધિ-કારમાં રહેશે.

૧ શ્રેણિમાં ઉદ્ભવન યોગ્ય છત્રીસ પ્રકૃતિઓ જે નવરે શુષ્ણકાણે ઉવેલામ છ તે આ છે—અનંતાનુભંધિ ચતુષ્ક અને સંભવલન લોહવિના અગ્નીઆર કપાય, નવનોકપાય, થીલુદ્ધિત્રિક, રથાવરદિક, તિર્થગદિક, નરકદિક, આતપદિક, એકેન્દ્રિયાદિ ચાર જાતિ અને સાધારણ નામકર્મ.

ને કેઈ સ્થળે દેવત્રિક, મનુષ્યત્રિક એમ ત્રિકલું શ્રદ્ધા કરવામાં આવે ત્યાં તેની બતિ તેની આતુપૂર્વિ અને તેનું આયુ એ પ્રમાણે ત્રણ સમજવી. ૩૪

આ પ્રમાણે સપ્રતિપક્ષ મુવસત્તાક પ્રકૃતિઓ કહી. હવે દ્વારગાથામાં કહેલ મુવબંધિ આદિ પદોના અર્થને સ્પષ્ટ કરતા કહે છે—

નિયહેતુસંભવેવિ હુ મયણિજ્ઞો જાણ હોઈ પયહોળ ।

બંધો તા અધુવાઓ ધુવા અમયણિજ્ઞબંધાઓ ॥૩૫॥

નિજહેતુસંભવેઽપિ હુ મજનીયો યાસાં મવતિ પ્રકૃતીનામ્ ।

બન્ધસ્તા અધુવાઃ ધુવા અમજનીયવન્ધ્વાઃ ॥૩૫॥

અર્થ—પોતાના બંધહેતુનો સંભવ છતાં ને પ્રકૃતિઓનો બંધ ભજનાઓ છે તે અમુવ-બંધિ, અને જેઓના બંધ નિશ્ચિત છે તે મુવબંધિની કહેવાય છે.

ટીકાનુ-—જે પ્રકૃતિઓનો બંધ પોતાના મિથ્યાત્વાદિ સામાન્ય બંધહેતુઓના સંભવ છતાં પણ ભજનીય છે, એટલે કે કેઈ વખતે બંધાય અને કેઈ વખતે ન પણ બંધાય તે અમુવબંધિ કહેવાય છે. તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—ઔદારિકદિક, વૈદિકદિક, આહારકદિક ગતિ ચતુષ્ક, ભતિપંચક, નિહાયોગતિક, આતુપૂર્વ ચતુષ્ક, સંસ્થાનપદક, સંધ્યસુપદક ત્રસાદિ વીશ-અસદશક અને સ્થાવરકશક, ઉચ્છવાસનામ, તીર્થંકરનામ, આતપ, ઉચીત, પરા-ભાત, સાત અસાત વેદનીય, આર આયુ, ઉચ્ચ નીચ ગોત્ર, હાસ્ય રતિ, શૌક અરતિ અને ત્રણ વેદ આ તહોતેર પ્રકૃતિઓ પોતાના સામાન્ય બંધ હેતુઓ મળવા છતાં પણ અવશ્ય બંધાય છે એમ નહિ હોવાથી અમુવબંધિ છે. એજ બતાવે છે—

પરાભાત અને ઉચ્છવાસનામકર્મના અવિરતિઆદિ પોતાના બંધહેતુ છતાં પણ ભારે પર્થાપ્તનામકર્મ યોગ્ય કર્મ બંધાય ત્યારેજ તે બંધાય છે, અપર્થાપ્તયોગ્ય કર્મ બંધાતાં તે પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી. આતપનામ એકેન્દ્રિયયોગ્ય પ્રકૃતિબંધ થતો હોય ત્યારેજ બંધાય છે, શેષકાળે બંધાતી નથી. તીર્થંકર અને આહારકદિકના અનુકરે સમ્યક્ત્વ અને સંધ્યમરૂપ પોતપોતાના સામાન્ય બંધહેતુ હોવા છતાં પણ કેઈ વખતે જ તે પ્રકૃતિઓ બંધાય છે. અને ઔદારિકદિકાદિ શેષ સહસ્રક પ્રકૃતિઓના પોતાના સામાન્ય બંધહેતુનો સદ્ભાવ છતાં પણ પરસ્પર વિરોધિ હોવાથી નિરંતર બંધાતી નથી, માટે એ સઘળી પ્રકૃતિઓ અમુવબંધિની છે.

જે પોતાના સામાન્ય બંધહેતુ છતાં અવશ્ય બંધાય છે તે મતિજ્ઞાનાવરણાદિ સુઠતાલીસ પ્રકૃતિઓ ‘મુવબંધિની કહેવાય છે, અને તે પ્રકૃતિઓ પહેલા બતાવી છે.

૧ જે પ્રકૃતિઓના જે જે ખાસ બંધહેતુ હોય છે તે તે હેતુઓ ભારે ભારે મળે ત્યારે ત્યારે તે તે પ્રકૃતિઓનો બંધ અવશ્ય થાય છે. પછી બને અમુવબંધિની હોય. તેથી અહિં ‘મુવબંધિ અમુવબંધિપણામાં સામાન્ય બંધહેતુની ત્રિવક્ષા છે. એટલે પોતાના સામાન્ય બંધ હેતુ છતાં જે પ્રકૃતિઓ બંધાય કે ન બંધાય તે અમુવબંધિ અને અવશ્ય બંધાય તે મુવબંધિ કહેવાય છે.

હવે ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓના અર્થને કહેવા ઈચ્છતા પહેલા ઉદયહેતુઓ જતાવે છે—

દઢવં ચેત્તં કાલો મવો ય માવો ય હેયવો પંચ ।

હેતુ સમાસેણુદઓ જાયઙ્ સઘ્વાણ પર્ગઈણં ॥૩૬॥

દ્રવ્યં ક્ષેત્રં કાલો મવથ માવથ હેતવઃ પચ્ચ ।

હેતુસમાસેનોદયો જાયતે સર્વાસાં પ્રકૃતીનામ્ ॥૩૬॥

અર્થ—દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભવ અને ભાવ એ પાંચ હેતુઓ છે આ હેતુના સમુદાયવડે સઘણી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય છે.

ટીકાતુ—અહિં સરમાન્યથી સઘણી કર્મપ્રકૃતિઓના પાંચ ઉદયહેતુઓ છે. તે આ— પ્રમાણે—દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, અને ભાવ. તેમા કર્મના પુરૂષાર્થોદય દ્રવ્ય છે. અથવા તથા— પ્રકારણ કોઈપણ ભાષા કારણ કે જે ઉદય થવામાં હેતુ હોય જન્મ કે અવજન પ્રાપ્ત થતા ગાળ વિગેરે ભાષાવર્ગોના પુરૂષાર્થો કોષના ઉદયનું કારણ થાય છે. તેમ જોવાનું પ્રકારના કોઈ પુરૂષાર્થદ્રવ્યો હોય કે જે કર્મનો ઉદય થવામાં હેતુ હોય તે દ્રવ્ય કહેવાય. જો પ્રમાણે આકાશપ્રદેશરૂપ ક્ષેત્ર, સમયાદિરૂપ કાળ મનુષ્યભવાદિરૂપ ભવ, અને જીવના પરિણામ વિશેષરૂપ ભાવ, આ સઘણા હેતુઓ પ્રકૃતિઓના ઉદયમાં કારણ છે. તેમાં પચ્ચ એક એક ઉદયનું કારણ નથી પરંતુ પાંચેનો સમૂહ કારણ છે. જોઈ કહે છે—

જેનું સ્વરૂપ ઉપર કહ્યું તે દ્રવ્યાદિ પાંચે હેતુના સમૂહવડે સઘણી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય છે. એકજ પ્રકારના દ્રવ્યાદિ હેતુઓ સઘણા કર્મપ્રકૃતિઓના ઉદયમાં કારણ રૂપ થતા નથી પરંતુ સિત્ત સિત્ત પ્રકારના દ્રવ્યાદિ હેતુઓ કારણ રૂપે થાય છે. કોઈક દ્રવ્યાદિ સામગ્રી કોઈ પ્રકૃતિના ઉદયમાં હેતુરૂપે થાય છે, કોઈ સામગ્રી કોઈના ઉદયના હેતુરૂપે થાય છે, તેથી હેતુપણમાં કોઈ કોઈ નથી. ૩૬

આ પ્રમાણે ઉદયહેતુઓ કહ્યા, હવે ઉદય આશ્રયી ધ્રુવાધુવપણનો વિચાર કરતા કહે છે—

અવોચ્છિન્નો ઉદઓ જાણં પર્ગઈણ તા ધ્રુવોદહયા ।

વોચ્છિન્નો વિ હુ સંમવઙ્ જાણ અધુવોદયા તાઓ ॥૩૭॥

અવ્યવચ્છિન્ન ઉદયો યાસાં પ્રકૃતીનાં તા ધ્રુવોદયાઃ ।

વ્યવચ્છિન્નોઽપિ હુ સમ્મવતિ યાસામધ્રુવોદયાસ્તાઃ ॥૩૭॥

૧ જેમ ભાષાદિ દ્રવ્ય રોપના ઉદયમાં, અયોગ્ય આહાર અસાતાના ઉદયમાં હેતુ થાય છે, તેમ ક્ષેત્ર કાળાદિ પચ્ચ ઉદયમાં હેતુ થાય છે. જ પાતી વળતે અમુક દ્રવ્યતા યોગે અમુક ક્ષેત્રમાં અમુક કાળે અમુક ભવમાં અમુક પ્રકારની અધ્યવસાયની સામગ્રીના યોગે તે તે યોગ્ય પ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય તેમ નિયત થાય છે, એટલે તેવા પ્રકારની દ્રવ્યાદિ સામગ્રીના યોગે તે તે પ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય છે.

અર્થ—જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય અવ્યવસ્થિત હોય તે ધ્રુવોદયિ કહેવાય છે. અને વિવિધ થવા છતાં પણ જે પ્રકૃતિઓના ઉદયનો સંભવ છે તે અધ્રુવોદયિ છે.

ટીકાતુ—જે કર્મપ્રકૃતિઓના પોતાના ઉદયવિચ્છેદ કાળ પર્થત નિરંતર ઉદય હોય તે મતિજ્ઞાનાવશ્યીયાદિ સત્તાવીશ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવોદયિ છે. અને ઉદયવિચ્છેદ કાળ સુધીમાં ઉદયનો નાશ થવા છતાં પણ ફરી તથાપ્રકારની દ્રવ્યાદિ સામગ્રીરૂપ હેતુને પ્રાપ્ત કરી જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય તે સાતવેદનીયાદિ પંચાલ પ્રકૃતિઓ અધ્રુવોદયિ કહેવાય છે. ૩૭

હવે સર્વઘાતિ, દેશઘાતિ, શુભ અને અશુભાતુ' લક્ષણ કહે છે—

અસુમસુમત્તજ્ઞાણાઈ રસમેયઓ મુણિજાહિ ।

સવિસયઘાયમેણ વાવિ ઘાઈત્તજ્ઞ નેયં ॥૩૮॥

અશુમશુમત્વવાતિત્વાનિ રસમેદતો મન્વીથાઃ ।

સ્વવિપયઘાતનમેદેન વાપિ ઘાતિત્વં જ્ઞેયમ્ ॥૩૮॥

અર્થ—અશુભપણું, શુભપણું, અને ઘાતિપણું, રસના ભેદે તુ બધુ. અથવા પોતાના વિષયને ઘાત કરવાના ભેદે ઘાતિપણું બધુ.

ટીકાતુ—કર્મપ્રકૃતિઓમાં અશુભપણું, શુભપણું, તથા સર્વ અને દેશના ભેદે ઘાતિપણું રસના ભેદે છે, એમ તું સમજ. એટલે કે સર્વઘાતિપણું, દેશઘાતિપણું, અને શુભાશુભપણું એ અધ્યવસાયને અનુસરી કર્મપ્રકૃતિઓમાં પહેલાં રસને આશ્રયી છે એમ તું સમજ. તે આ પ્રકારે—જે કર્મપ્રકૃતિઓ વિપાકમાં અત્યંત કટુક રસવાળી હોય તે અશુભ કહેવાય, અને જે પ્રકૃતિઓ જીવને પ્રભાદ-આનંદ થવામાં હેતુશૂત રસવાળી હોય તે પ્રકૃતિઓ શુભ કહેવાય, તથા જે કર્મપ્રકૃતિઓ સર્વઘાતિ રસસ્પર્શક યુક્ત હોય તે સર્વઘાતિ કહેવાય, અને જે કર્મપ્રકૃતિઓ દેશઘાતિ રસસ્પર્શક યુક્ત હોય તે દેશઘાતિ કહેવાય.

હવે પ્રકાશંતરે સર્વઘાતિપણું અને દેશઘાતિપણું બતાવે છે—જે કર્મ આત્માના જે શુભને દબાવે તે તેના વિષય કહેવાય જે કર્મપ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાદિરૂપ પોતાના વિષયને સર્વથા પ્રકારે ઘાત કરે તે સર્વઘાતિ, અને જે પ્રકૃતિઓ પોતાના વિષયના એક દેશને ઘાત કરે તે દેશઘાતિ કહેવાય છે, આ સંબંધમાં પહેલાં વિચાર કરી ગયા છે, માટે અહિં ફરી વિચાર કરતા નથી. ૩૮

પૂર્વની ગાથામાં રસના ભેદે સર્વ દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓ કહી. આ ગાથામાં સર્વઘાતિ અને દેશઘાતિ રસતુ' સ્વરૂપ કહે છે—

જો ઘાપ્ત સવિસયં સયલં સો હોઈ સત્ત્વઘાઈરસો ।

સો નિચ્છિદ્ધો નિચ્છો તણુઓ ફલિહૃમ્મહરવિમલો ॥૩૯॥

યો ઘાતયતિ સ્વવિપયં સકલં સ ભવતિ સર્વઘાતિરસઃ ।

સ નિશ્ચિદ્રઃ સ્તિગ્ધસ્તનુકઃ સ્ફટિકાબ્રહ્મરવિમલઃ ॥૩૧॥

અર્થ—જે રસ પોતાના વિષયને સંપૂર્ણપણે હણે તે રસ સર્વઘાતિ કહેવાય અને તે રસ છિદ્ર વિનાનો, સ્તિગ્ધ, તનુક, અને સ્ફટિક તથા અબ્રહ્મના ઘરના જેવો નિર્મલ છે.

ટીકાનુ—જે રસ પોતાના જ્ઞાનાદિ વિષયને મેઘના ઘટાંતે સંપૂર્ણ પણે હણે, જ્ઞાનાદિ શુભના ભણવા આદિરૂપ પોતાના કાર્યને સિદ્ધ કરવા અસમર્થ કરે એટલે કે જેને લઈ જ્ઞાનાદિશુભ ભણવા આદિરૂપ પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ ન કરી શકે તે રસ સર્વઘાતિ કહેવાય છે.

હવે તે રસ કેવો છે તે કહે છે—તાંબાના^૧ પાત્રની જેમ છિદ્ર વિનાનો, ઘી આદિની જેમ સ્તિગ્ધ, દ્રાક્ષા આદિની જેમ અલ્પ પ્રદેશથી બનેલ અને સ્ફટિક તથા અબ્રહ્મના ઘરની જેમ નિર્મળ હોય છે. રસ જો શુભ હોવાથી કેવળ રસ ન સમજવો, પરંતુ રસસ્પર્શકનો સમૂહ આવા સ્વરૂપવાળો છે એમ સમજવું ઉલ્

આ ગાથામાં દેશઘાતિ રસનું^૨ સ્વરૂપ કહે છે—

દેસવિચાદ્તત્તળઓ ઇયરો કહકંબલંસુસંકાસો ।

વિવિહ્વહુચ્છિદ્રમરિઓ અપ્પસિનેહો અવિમલો ય ॥૪૦॥

દેશવિચાતિત્વાદિતરઃ કટકમ્બલાંશુકસદ્ભાસઃ ।

વિવિધવહુચ્છિદ્રમૃતોઽપ્પસનેહોઽવિમલઃ ॥૪૦॥

૧ અહિં રસનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. અહિં કેવળ રસ હોતો નથી, પરંતુ રસસ્પર્શક દ્વારા છે. કારણ કે રસ શુભ છે. તે શુભ પદ્માણુ વિના રહી શકે નહિ, માટે રસ કહેવાથી તેના રસયુક્ત સ્પર્શકો બેના. તેમાં સર્વઘાતિ રસ સ્પર્શકો તાંબાના પાત્રની જેમ છિદ્ર વિનાના હોય છે એટલે જેમ ત્રાંબાના પાત્રમાં છિદ્ર નથી હોતા અને પ્રકાશક વસ્તુની પાછળ તે મૂક્યું હોય તો તેનો પ્રકાશ બહાર આવે છે તેમ સર્વઘાતિ રસસ્પર્શકોમાં ક્ષયોપશમરૂપ છિદ્રો હોતા નથી પરંતુ તેને બેદીને પ્રકાશ બહાર આવે છે. તથા ધૂતાદિ જેમ સ્તિગ્ધ હોય છે, તેમ સર્વઘાતિ રસ પણ અત્યંત સ્તિગ્ધશુભ હોવાથી અલ્પ પદ્ય પૂર્ણ કામ કરી શકે છે. તથા જેમ દ્રાક્ષા અલ્પ પ્રદેશથી બનેલી છતાં તૃપ્તિરૂપ કાર્ય કરવા સમર્થ છે તેમ સર્વઘાતિ કર્મપ્રકૃતિઓના ભાગમાં અલ્પદલિતો આવવા છતાં તેઓ તેના પ્રકારના તીવ્ર રસવાળા હોવાથી જ્ઞાનાદિ શુભને દાવાવવા રૂપ કાર્ય કરવા સમર્થ થાય છે તથા મટિક જેવા નિર્મળ કહેવાનું કારણ કાઠ વસ્તુની આડે સ્ફટિક રહેલું હોય છતાં તેની આરપાર જેમ તે વસ્તુનો પ્રકાશ આવે છે તેમ સર્વઘાતિ રસસ્પર્શકોને બેદી જડ ચેતન્યનો સ્પષ્ટ વિભાગ વાચ્ય પણ તેવો પ્રકાશ બહાર આવે છે. દેશઘાતિ રસ તેવા દેશો નથી. તેમાં ક્ષયોપશમરૂપ છિદ્રની જરૂર હોય છે. ક્ષયોપશમરૂપ છિદ્ર જો ન હોય તો તે કર્મ બેદી તેના પ્રકાશ બહાર ન આવે, એટલા માટે અનેક પ્રકારના છિદ્રો ભરેલા કહ્યો છે. તેમજ તેને અલ્પરનેહવાળો કહ્યો છે કારણ કે તેમાં સર્વઘાતિ રસ નેટલી સન્નિ નથી તેની વેળી તેના ભાગમાં વધારે પુદ્ગલો આવે છે તેથી તે ગ્ધ અને પુદ્ગલો બને મર્યાદા કરે છે. તેમજ તેને અનિર્મલ કહ્યો છે કારણ કે તેને બેદીને પ્રકાશ બહાર આવી શકતો નથી.

અર્થ—ઇતર-દેશઘાતિરસ દેશઘાતિ હોવાથી કટ, કંબળ, અને વસ્ત્રના જેવા અનેક છિદ્રથી ભરેલો, અદ્ય સ્નેહયુક્ત અને અનિર્મળ છે.

ટીકાતુલ્ય—ઇતર-દેશઘાતિરસ પોતાના વિષયના એક દેશને ઘાત કરતો હોવાથી તે દેશ-ઘાતિ છે. અને તે ક્ષયોપશમરૂપ અનેક પ્રકારનાં છિદ્રથી ભરેલો છે. તે આ પ્રકારે—

કોઈક વાંચના પત્રની બનાવેલી સાદહીની જેમ અતિસ્વદ સે'કડો છિદ્રયુક્ત હોય 'છે, કોઈક કંબળની જેમ મધ્યમ સે'કડો છિદ્ર યુક્ત હોય છે, અને કોઈક તથાપ્રકારના મધુ-શુભાળા કોમળ વસ્ત્રની જેમ અત્યંત ભારીક-સૂક્ષ્મ છિદ્ર યુક્ત હોય છે. તથા અદ્ય સ્નેહ-વિભાગના સમુદાયરૂપ અને નિર્મળતા રહિત હોય છે.

હવે અઘાતિ રસનું સ્વરૂપ કહે છે—

જાળ ન વિસઓ ઘાઙ્ગણમિ તાંણપિ સઙ્ગઘાઙ્ગરસો ।

જાયઙ્ગ ઘાઙ્ગસગાસેળ ચોરયા વેહચોરાણં ॥૪૧॥

યાસાં ન વિષયો ઘાતિત્વે તાસામપિ સર્વઘાતિરસઃ ।

જાયતે ઘાતિસકાશાત્ ચૌરતા વેદાચૌરાણામ્ ॥૪૧॥

અર્થ—જે પ્રકૃતિઓના ઘાતિપણને આશ્રયી કોઈ વિષય નથી તેઓના પશુ સર્વઘાતિ-કર્મપ્રકૃતિઓના સંસર્ગથી સર્વઘાતિ રસ થાય છે જેમ ચોર નહિ છતાં ચોરના સંસર્ગથી ચોરપણું થાય છે તેમ.

ટીકાતુલ્ય—જે કર્મપ્રકૃતિઓના ઘાતિપણને આશ્રયી કોઈ પશુ વિષય નથી એટલે કે જે દરેક પ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાદિ કોઈ પશુ શુષ્કનો ઘાત કરતી નથી તે પ્રકૃતિઓના પશુ સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓના સંસર્ગથી સર્વઘાતિ રસ થાય છે. જેમ બળવાનની સાથે રહેલો નબળો પશુ સ્વયં પોતામાં ભેર નહિ છતાં ભેર કરે છે, તેમ અઘાતિ કર્મની પ્રકૃતિઓ પશુ સર્વઘાતિના સંસર્ગથી તેના જેવી થઈ અનુભવાય છે.

અહિં દ્રષ્ટાંત કહે છે—જેમ પોતે ચોર નહિ છતાં ચોરના સંસર્ગથી ચોરપણું પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ સ્વયં અઘાતિ છતાં ઘાતિના સંબંધથી ઘાતિપણને પ્રાપ્ત થાય છે. ઘાતિકર્મના સંબંધ વિનાની અઘાતિ કર્મપ્રકૃતિઓ આત્માના કોઈ શુષ્કને હણતી નથી. ૪૧

હવે સંબંધન અને નોકપાયના દેશઘાતિપણનો વિચાર કરતા કહે છે—

૧ અહિં મતિમાનાવશીવાદિ કર્મના 'ક્ષયોપશમને વાંચના પત્રની બનાવેલી સાદહીના છિદ્રની ઉપમા આપી છે. જેમ તેમા ગોટાં મધ્યમ અને સૂક્ષ્મ અનેક છિદ્રો હોય છે, તેમ કોઈકમા તીવ્ર ક્ષયોપશમ, કોઈકમાં મધ્યમ અને કોઈકમાં અદ્ય ક્ષયોપશમરૂપ વિવર હોય છે. એટલે તે ઉપમા ધરી

ઘાઙ્ગલઓવસમેણં સમ્મચરિત્તાઈં જાઈં જીવસ્સ ।

તાણં હળંતિ દેસં સંજલણા નોકસાયા ય ॥૪૨॥

ઘાતિક્ષયોપશમેન સમ્યક્ત્ત્વારિત્તે ચે જીવસ્સ ।

તયોર્ષ્મન્તિ દેસં સંજલણા નોકસાયા ॥૪૨॥

અર્થ—સર્વઘાતિ શોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમ વડે જીવને જે સમ્યક્ત્વ અને આરિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે તેના એક દેશને સંજલણ અને નોકસાયા કહે છે.

ટીકાનુ૦—મિત્રયાત્ર અને જ્ઞાનતાનુભવિ આદિ સર્વઘાતિ બાર કષાયના ક્ષયોપશમ વડે જીવને જે સમ્યક્ત્વ અને આરિત્ર ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે. તેના એક દેશને વિપાકોદયને પ્રાપ્ત થયેલા સંજલણ અને હાસ્યાદિ નોકસાયા કહે છે, એટલે કે તે ગુણમાં અતિચાર ઉત્પન્ન કરવા રૂપ માત્ર મહિનતા ઉત્પન્ન કરે છે સર્વઘા ગુણનો નાશ કરતા નથી તે સંજલણ અને નોકસાયા દેશઘાતિ છે. એ પ્રમાણે જ્ઞાન દર્શન અને જ્ઞાનાદિ લક્ષિણના એક દેશને કહેવાતા મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ પણ દેશઘાતિ છે એમ સમજવું. ૪૨

હવે પરાવર્તમાન પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ કહે છે—

વિણિવારિય જા ગચ્છહ્ વંધં ઉદયં વ ઝનપગર્હણ ।

સા હુ પરિયત્તમાણી અણિવારેંતિ અપરિયત્તા ॥૪૩॥

વિનિવાર્ય યા ગચ્છતિ વન્ધસુદયં વાન્યપ્રકૃતેઃ ।

સા હુ પરાવર્તમાના અર્ણિવારયન્તી અપરાવર્તી ॥૪૩॥

અર્થ—અન્ય પ્રકૃતિઓના બંધ અથવા ઉદયને નિવારી જેઓ બંધ અથવા ઉદયને પ્રાપ્ત થાય છે તે પરાવર્તમાન કહેવાય છે, અને જેઓ નિવાસ્તી નથી તે અપરાવર્તમાન કહેવાય છે.

ટીકાનુ૦—જે પ્રકૃતિ અન્ય પ્રકૃતિના બંધ અથવા ઉદયને નિવારીને પોતે બંધ અથવા ઉદયને પ્રાપ્ત થાય તે પરાવર્તમાન કહેવાય છે. સઘળી મળી તે એકાણું પ્રકૃતિઓ છે. તે આ પ્રમાણે—નિદ્રાપંચક, સાતઅસાતવેદનીય, સોળ કષાય, ત્રણ વેદ, હાસ્ય રતિ, અરતિ શોક, ચાર આયુ, ચાર ગતિ, પાંચ બાતિ, ઔદારિકદિક, વૈદિકદિક, આહારકદિક, છ સંઘયણ, છ સંસ્થાન, ચાર આનુપૂર્વિ, બે વિહાર્યોગતિ, આતપનામ, ઉદ્યોતનામ, ત્રણદશક, સ્થાવર દશક, ઉચ્ચ ગોત્ર, અને નીચ ગોત્ર.

૧ જેનો ઉદય છતાં ક્ષયોપશમ થઈ શકતો હોય તે દેશઘાતિ અને જેનો ઉદય ક્ષયોપશમને વિરોધિ હોય તે સર્વઘાતિ કહેવાય છે સર્વઘાતિ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ગુણને સર્વઘા રોકે છે અનાચાર ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે દેશઘાતિ પ્રકૃતિઓ ગુણના એક દેશને રોકે છે, અતિચાર માત્ર ઉત્પન્ન કરે છે.

આ સઘળી પ્રકૃતિઓ પરાવર્તમાન શાં માટે છે ? એમ બે પ્રશ્ન કરતા હો તો કહે છે—અહિં બે કે સોળ કપાયો અને પાંચ નિકાં બે એકવીસ પ્રકૃતિઓ ધ્રુવબંધિ હોવાથી સાથેજ બંધાય છે પરસ્પર સ્વભતીય પ્રકૃતિઓના બંધને રોકીને બંધાતી નથી તો પણ બ્યારે તેઓને ઉદય થાય છે ત્યારે સ્વભતીય અન્યપ્રકૃતિના ઉદયને નિવારીનેજ થાય છે, તે સ્વિચાલ્ય થતો નથી માટે તે એકવીસે પ્રકૃતિઓ ઉદય આશ્રયી પરાવર્તમાન છે. તથા સ્થિર, શુભ, અસ્થિર અને અશુભ એ ચારે પ્રકૃતિઓ એક સાથેજ ઉદયમાં આવે છે, ઉદયમાં વિરોધિ નથી પરંતુ સ્થિર અને શુભ અસ્થિર અને અશુભના બંધને રોકીને, અસ્થિર અને અશુભ સ્થિર અને શુભના બંધ રોકીને બંધાય છે. માટે તે ચારે પ્રકૃતિઓ બંધ આશ્રયી પરાવર્તમાન છે. અને શેષ ગતિ આદિ પ્રકૃતિઓ બંધ અને ઉદય એ બંનેમાં પરસ્પર વિરોધિ હોવાથી સ્વભતીય પ્રકૃતિના બંધ અને ઉદય એ બંનેને રોકીને બંધ અને ઉદયને પ્રાપ્ત થાય છે માટે બંધ ઉદય બંનેમાં પરાવર્તમાન છે.

હવે વિપાકને આશ્રયી પ્રકૃતિઓ ચાર પ્રકારે છે એમ બે કહ્યું, તેનું વ્યાખ્યાન કરતાં કહે છે—

દુવિહા વિવાગઓ પુન હેઝવિવાગઓ રસવિવાગઓ ।

एकेकावि य चउहा जओ च सहो विगप्पेण ॥૪૪॥

द्विविधा विपाकतः पुनः हेतुविपाकाः रसविपाकाः ।

एकैकाऽपि च चतुर्द्धा यतश्च शब्दो विकल्पेन ॥૪૪॥

અર્થ—વિપાકને આશ્રયી પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારે છે ૧ હેતુવિપાકા, ૨ રસવિપાકા અને એક એક ચાર પ્રકારે છે. બે કે વિપાકને આશ્રયી પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારે છે એમ દ્વાર ગાથામાં કહ્યું નથી તો પછી અહિં ક્યાંથી કહ્યું ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે દ્વારગાથામાં અતિ અંદુલ્ય કરેલ એ શબ્દ વિકલ્પ અર્થવાળો હોવાથી કહ્યું છે.

ટીકાનુ—વિપાકને આશ્રયી પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારે છે. ૧ હેતુવિપાકા ૨ અને રસવિપાકા. તેમાં પુદ્ગલદિ રૂપ હેતુને આશ્રયી બે પ્રકૃતિઓના વિપાક—કુળાનુભવ થતો હોય તે પ્રકૃતિઓ હેતુવિપાકા કહેવાય તથા રસને આશ્રયીને એટલે રસની સુખ્યતાએ નિર્દેશમાન વિપાક બે પ્રકૃતિઓના હોય તે પ્રકૃતિઓ રસવિપાકા કહેવાય.

વળી તે એક એક ચાર પ્રકારે છે. તેમાં પુદ્ગલ, ક્ષેત્ર, ભવ, અને જીવરૂપ હેતુના ભેદે ચાર પ્રકારે હેતુવિપાકા છે. તે આ પ્રમાણે—પુદ્ગલવિપાકા, ક્ષેત્રવિપાકા, ભવવિપાકા, અને જીવવિપાકા. તે ચારેનું સ્વરૂપ તથા પ્રકૃતિઓ પહેલાં કહી ગયા છે.

તથા ચાર ત્રણ બે અને એકસ્થાનક રસના ભેદે ચાર પ્રકારે રસવિપાકા પ્રકૃતિઓ છે. તે આ પ્રમાણે—ચારસ્થાનક રસવાળી, ત્રણસ્થાનક રસવાળી. બેસ્થાનક રસવાળી, અને એક-

સ્થાનક રસવાળી એકસ્થાનકાદિ રસના લેહનું સ્વરૂપ તથા કઈ પ્રકૃતિઓના કેટલે કેટલે રસ બંધાય છે તે પહેલા કહેવાઈ ગયું છે.

આદિ શંકા કરે છે કે વિપાકને આશ્રયી પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારે છે એ હકીકત દારગાથામાં તો કહી નથી તો પછી આદિ કેમ તેણે વર્ણન કરે છે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—ઉપ-શૈક્ષ્ણ શંકા અયોગ્ય છે. કાન્સ કે નથી કહી એ જ અસિદ્ધ છે એ જ અસિદ્ધપણું બતાવે છે—દારગાથા ચૌદમીમા પ્રકૃતિ ચળક પછી બે ચ શબ્દ કહ્યો છે તે વિકલ્પ અર્થવાળો છે. તેથી તેનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે—વિપાક આશ્રયી પ્રકૃતિઓ ચાર પ્રકારે છે અથવા અન્યથા—અન્ય પ્રકારે પણ છે એ અન્ય પ્રકારે કહેવાથી જ હેતુ અને રસના ભેદ બે પ્રકારે છે એમ જાણવું ૪૦

હવે હેતુવિપાકપણાને આશ્રયી વિચાર કરતાં કહે છે.

જા જં સમેચ્છ હેતું વિવાગઉદયં ઉવેતિ પગર્હઓ ।

તા તવિવાગસન્ના સેસમિહાણાઈં સુગમાઈં ॥૪૫॥

યા યં સમેત્ય હેતું વિપાકોદયમુપયાન્તિ પ્રકૃતયઃ ।

તાસ્તદ્વિપાકસંજ્ઞાઃ શેષમિધાનાનિ સુગમાનિ ॥૪૫॥

અર્થ—જે પ્રકૃતિઓ જે હેતુને પ્રાપ્ત કરી વિપાકોદયને પ્રાપ્ત થાય તે પ્રકૃતિઓ તે વિપાક સંજ્ઞાવાળી થાય છે. શેષ નામો તો સુગમ છે.

ટીકાતુલ—જે સંસ્થાન, સંઘવણ નામકર્મોદિ પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલોદયને જે કારણને પ્રાપ્ત કરી વિપાકોદયને પ્રાપ્ત થાય છે. તે પ્રકૃતિઓ તે વિપાક સંજ્ઞાવાળી એટલે કે પુદ્ગલવિપાક ભવવિપાક આદિ નામવાળી થાય છે જેમ સંસ્થાન નામકર્મોદિ પ્રકૃતિઓ ઔદારિકોદિ પુદ્ગલને પ્રાપ્ત કરી વિપાકોદયને પ્રાપ્ત થાય છે. માટે તે પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલવિપાક કહેવાય છે. ચાર આત્મપ્રવિઓ વિશ્વલગતિરૂપ ક્ષેત્રને આશ્રયી ઉદયમાં આવે છે, માટે તે ક્ષેત્રવિપાક કહેવાય છે. ઇત્યાદિ.

શેષ મુવ સત્કર્મ અમુવ સત્કર્મ ઉદ્ભવના આદિના નામો તો સુગમ છે માટે તેનો વિશેષ વિચાર કરતા નથી. તે દરેકના નામોના અર્થો પહેલા આવી ગયા છે માત્ર ઉદ્ભવનાનો અર્થ આવ્યો નથી તેણે સ્વરૂપ પ્રદેશક ક્રમના અધિકારમાં આવ્યો. ૪૫

આ પ્રમાણે જ્યારે કહ્યું ત્યારે પુદ્ગલવિપાકપણાને આશ્રયી પરંતુ વક્તવ્ય જણાવી તેમાં દોષ આપે છે—

અરઙ્ગરૂપં ઉદઓ કિન્ન મવે પોગ્ગલાણિ સંપ્પવ ।

અપ્પુટ્ટેહિવિ કિન્નો एवं કોહાહયાણંવિ ॥૪૬॥

અરતિસ્ત્યોલ્લસ્યઃ કિં ન મવેત્ પુદ્ગલાન્ સમ્પ્રાપ્ય ।

અસ્પૃઘૈરપિ કિં નો એવં ક્રોધાદીનામપિ ॥૪૬॥

અર્થ—અરતિ અને રતિમોહનીયનો ઉદય શું પુદ્ગલને આશ્રયીને થતો નથી ? ઉત્તરમાં કહે છે કે પુદ્ગલના સ્પર્શ વિના પણ શું તે બન્નેનો ઉદય થતો નથી ? ક્રોધાદિનું પણ એ પ્રમાણે સમજવું.

ટીકાનું—જે પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલ રૂપ હેતુને પ્રાપ્ત કરી વિપાકોદયને પ્રાપ્ત થાય તે પુદ્ગલ વિપાકી એમ ઉપરની ગાથામાં કહ્યું તે સંબંધમાં પ્રશ્નકાર પ્રશ્ન પૂછે છે કે—રતિમોહનીય અને અગતિ મોહનીયનો ઉદય શું પુદ્ગલરૂપ હેતુને આશ્રયીને થતો નથી ? અર્થાત્ તે બંનેનો ઉદય પણ પુદ્ગલોને પ્રાપ્ત કરીને જ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—કંટકાદિ ખરાબ પુદ્ગલના સંસર્ગથી અરતિનો વિપાકોદય થાય છે, અને પુષ્પની માળા અને અંદનાદિના સંબંધથી રતિ-મોહનીયનો ઉદય થાય છે. આ પ્રમાણે પુદ્ગલને પ્રાપ્ત કરી તે બંનેનો ઉદય થતો હોવાથી તે બંને પુદ્ગલવિપાકિ કહેવી યોગ્ય છે. જીવવિપાકી કહેવી યોગ્ય નથી અને કહી છે તો જીવવિપાકિ.

તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—પુદ્ગલના સંબંધ વિના શું રતિ અરતિ મોહનીયનો ઉદય થતો નથી ? અર્થાત્ પુદ્ગલના સંબંધ વિના પણ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—કંટકાદિના સંબંધ વિના પણ પ્રિય અપ્રિય વસ્તુના દર્શન અને તેના સ્મરણાદિ વડે રતિ અરતિનો વિપાકોદય જણાય છે પુદ્ગલવિપાકિ તો એને કહેતાય જેનો ઉદય પુદ્ગલના સંબંધ વિના થાય જ નહિ. રતિ, અરતિ તો એવી નથી. પુદ્ગલના સંસર્ગથી થાય છે તેમ તેના સંસર્ગ વિના પણ થાય છે માટે પુદ્ગલની સાથે બ્યભિચારિ હોવાથી તે પુદ્ગલવિપાકિ નથી; પરંતુ જીવવિપાકિ જ છે.

આ પ્રમાણે ક્રોધાદિના સંબંધમાં પણ પૂર્વ પક્ષનો તિરસ્કાર કરી તેનું જીવવિપાકિપણું સિદ્ધ કરવું. તે આ પ્રમાણે—ક્રોધના તિરસ્કાર કરનારા શબ્દો સાંભળી ક્રોધનો ઉદય થાય છે, શબ્દો પુદ્ગલ થાય છે, એટલે ક્રોધ શબ્દો કરે કે ક્રોધનો ઉદય પણ પુદ્ગલને આશ્રયીને થાય છે માટે તે પુદ્ગલવિપાકિ છે. સ્મરણાદિ વડે પુદ્ગલના સંબંધ વિના પણ કયાં નથી થતો ? એમ ઉત્તર આપી તે જીવવિપાકિ છે એમ સિદ્ધ કરવું. એમ અન્યત્ર પણ સમજવું ૪૬

હવે ભવવિપાકિ પ્રકૃતિને આશ્રયી પ્રશ્ન કરનાર પૂછે છે કે—જેમ આયુકર્મનો જે ભવનું આયુ બાક્યુ હોય તે પોતપોતાના ભવમાં જ વિપાકોદય થાય છે, અન્યત્ર થતો નથી; તેમ ગતિનામકર્મનો પણ પોતપોતાના ભવમાં જ વિપાકોદય થાય છે પોતપોતાના ભવ સિવાય અન્યત્ર થતો નથી. આ વસ્તુ જિન પ્રવચનના રહસ્યને સમજનારને પ્રતીત જ છે. માટે ગતિ પણ આયુની જેમ ભવવિપાકિ કેમ કહેવાતી નથી ? શા માટે જીવવિપાકિ કહેવાય છે ? એમ અન્યે કહો છો આચર્ય મહારાજ તેનો અનુવાદ કરી ખંડન કરે છે—

આઠવ ભવવિવાગા ગઈ ન આઠસ પરભવે જન્મ્હા ।

નો સઠ્ઠાવિ ઉદઓ ગઈણ પુણ સંકમેણતિ ॥૪૭॥

આયુરિ ભવવિપાકાઃ ગતયઃ નાયુપઃ પરભવે યસ્માત્ ।

નો સર્વથાપ્યુદયો ગતીનાં પુનઃ સંક્રમેણાસ્તિ ॥૪૭॥

અર્થ—આયુની જેમ ગતિઓ ભવવિપાકી નથી કારણ કે આયુનો પરભવમાં કોઈપણ રીતે ઉદય હોતો નથી. ગતિનો તો સંક્રમણે ઉદય હોય છે.

ટીકાતુ—આયુની જેમ ગતિઓ ભવવિપાકી નથી કારણ કે આયુનો જે ભવતું આયુ બાંધ્યું હોય તે સિવાય અન્ય કોઈપણ ભવમાં વિપાકોદયવડે ઉદય થતો નથી પરંતુ સંક્રમણે—સ્તિષ્ઠુકસંક્રમણે વડે પણ ઉદય થતો નથી. જે ગતિતું આયુ બાંધ્યું હોય ત્યાં જ તેનો ઉદય થાય છે, તેથી સર્વથા પોતાના ભવ સાથે અવ્યભિચારી હોવાથી આયુ ભવવિપાકી કહેવાય છે. પરંતુ ગતિઓનો તો પોતાના ભવવિના અન્યથા પણ સંક્રમણે—સ્તિષ્ઠુકસંક્રમણે વડે ઉદય થાય છે તેથી પોતાના ભવ સાથે વ્યભિચારી હોવાથી તે ભવવિપાકી નથી.

તાર્પથ્ય એ કે આયુનો સ્વભવમાં જ ઉદય થાય છે માટે તે ભવવિપાકી છે, અને ગતિઓનો પોતાના ભવમાં વિપાકોદય વડે અને પરભવમાં સ્તિષ્ઠુકસંક્રમણે જેમ પોતાના અને પરબને ભવમાં ઉદય થતો હોવાથી તે ભવવિપાકી નથી. ૪૭

હવે ક્ષેત્રવિપાકિ આશ્રયી પર પ્રશ્નને દૂર કરવા કહે છે—

અણુપુઙ્ગવીણં ઉદઓ કિં સંક્રમણેણ નાત્ય સંતેવિ ।

જહુ સ્વેત્તહેઉણો તાણ ન તહુ અન્નાણ સવિવાગો ॥૪૮॥

આનુપૂર્વીનામુદયઃ કિં સંક્રમણેણ નાસ્તિ સત્યપિ ।

યથા ક્ષેત્રહેતુકઃ તાસાં ન તથાજ્ઞાસાં સ્વવિપાકઃ ॥૪૮॥

અર્થ—શું આનુપૂર્વિનો ઉદય સંક્રમણે થતો નથી ? સંક્રમણે ઉદય થાય છે છતાં પણ જે રીતે ક્ષેત્રહેતુક તેઓનો વિપાક છે તે રીતે અન્ય પ્રકૃતિઓનો નથી માટે આનુપૂર્વિઓ ક્ષેત્રવિપાકિ છે.

ટીકાતુ—ઉપદેશક ગાથામાં ગતિનામકર્મને ભવવિપાકિ કહી છે એમ આનુપૂર્વિ નામકર્મ પણ કેમ ભવવિપાકિ નથી ? એ સંબંધમાં પૂર્વપક્ષીય શંકા કરે છે—જેમ ગતિનામકર્મનો પોતપોતાના ભવ સિવાય અન્ય ભવમાં સંક્રમણે વડે ઉદય થાય છે તેથી પોતાના ભવ સાથે વ્યભિચારી છે માટે તેઓ ભવવિપાકિ કહેવાતી નથી પરંતુ ભવવિપાકિ કહેવાય છે. તેણે આનુપૂર્વિનામકર્મનો સ્વયેગ્ય ક્ષેત્ર સિવાય અન્યથા સ્તિષ્ઠુકસંક્રમણે શું ઉદય થતો નથી કે જેથી તે પ્રકૃતિઓ અન્યથા ક્ષેત્રવિપાકિ કહેવાય છે ? સ્વયેગ્ય ક્ષેત્ર સિવાય અન્યથા પણ

સંક્રમવટે ઉદય થાય છે. માટે સ્વક્ષેત્ર સાથે વ્યભિચારિ હોવાથી આતુપૂર્વિકોને ક્ષેત્રવિપાકિ કહેવી યોગ્ય નથી. પરંતુ જીવવિપાકિ જ કહેવી જોઈએ. એ પ્રશ્ન કરનારનો અભિપ્રાય છે.

તેનો આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે—

આતુપૂર્વિકોનો સ્વયોગ્ય ક્ષેત્ર સિવાય અન્યત્ર સંક્રમવટે ઉદય હોય છે છતાં પણ જેવી રીતે તે પ્રકૃતિકોનો આકાશ પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્ર નિમિત્તે રસોદય થાય છે તેમ અન્ય કોઈપણ પ્રકૃતિકોનો થતો નથી તેથી આતુપૂર્વિકોના રસોદયમાં આકાશ પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્ર અસાધારણ હેતુ છે એ જણાવવા માટે તેઓને ક્ષેત્રવિપાકિ કહી છે ૪૮

હવે જીવવિપાકિ આશ્રયી પરપ્રશ્નને દૂર કરવા કહે છે—

સંપત્ત્ય જીવકાલે ઉદયં કાઓ ન જંતિ પગર્દઓ ।

एवमिणमोहहेउ आसज्ज विसेसयं नत्थि ॥૪૯॥

सम्प्राप्य जीवकालौ उदयं काः न यान्ति प्रकृतयः ।

एवमेतदोयहेतुमाश्रित्य विशेषितं नास्ति ॥૪૯॥

અર્થ—જીવ અને કાળરૂપ હેતુને પ્રાપ્ત કરી કઈ પ્રકૃતિકો ઉદયમાં આવતી નથી ? અર્થાત્ સઘળી આવે છે, માટે બીજી પ્રકૃતિકો જીવવિપાકિ છે. એના ઉત્તરમાં કહે છે—જોશ હેતુને આશ્રયી તો એમ જ છે વિશેષ હેતુને આશ્રયી એમ નથી.

ટીકાતુ—કઈ એવી પ્રકૃતિકો છે કે જે પ્રકૃતિકો જીવ અને કાળરૂપ હેતુને આશ્રયી ઉદયમાં આવતી નથી ? અર્થાત્ સઘળી પ્રકૃતિકો જીવ અને કાળરૂપ હેતુને આશ્રયી ઉદયમાં આવે છે. કારણ કે જીવ અને કાળ વિના ઉદયનો જ અસંભવ છે. માટે સઘળી પ્રકૃતિકો જીવવિપાકિ છે, એવો પ્રશ્નકારનો આશય છે.

અહિં આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે કે—સામાન્ય હેતુને આશ્રયી તો તે જ એમ કહ્યું તેમજ છે. એટલે જીવ અને કાળને આશ્રયી સઘળી પ્રકૃતિકોનો ઉદય થતો હોવાથી સઘળી પ્રકૃતિકો જીવવિપાકિ છે. પરંતુ અસાધારણ-વિશેષ હેતુને આશ્રયી એમ નથી. કારણ કે જીવ અથવા કાળ સઘળી પ્રકૃતિકોના ઉદય પ્રત્યે સાધારણ હેતુ છે. તેની અપેક્ષાએ એ વિચાર કરીએ તો સઘળી પ્રકૃતિકો જીવવિપાકિ જ છે, એમાં કોઈ સંદેહ નથી પરંતુ કેટલીક પ્રકૃતિકોના ઉદય પ્રત્યે કોનાકિ પણ અસાધારણ કારણ છે માટે તેની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રવિપાકિ આદિ વ્યવહાર થાય છે. તેથી અહિં કંઈ દોષ નથી. ૪૯

હવે રસઆશ્રયી અન્ય પ્રશ્ન કરે છે—

केवलदुग्गस्स सुहुमो हासाइसु कहं न कुणइ अपुव्वो ।

सुभगार्हणं मिच्छो किलिट्ठओ एगठाणिरसं ॥૫૦॥

કેવલદ્વિકસ્ય સૂક્ષ્મઃ હાસ્યાદિષુ કથં ન કરોત્યપૂર્વઃ ।

સુમગાદીનાં મિથ્યાદૃષ્ટિઃ ચિલ્પ્ત એકસ્થાનિકરસમ્ ॥૫૦॥

અર્થ—સૂક્ષ્મ સંપ્રસાય શુભસ્થાનકે વર્તમાન આત્મા કેવળદિકને એકઠાણિયો રસ કેમ ન બાંધે ? હાસ્યાદિકનો અપૂર્વકરણવાળો કેસ ન બાંધે ? અને કિલ્પ પરિણામિ મિથ્યાદૃષ્ટિ સુભગાદિનો કેમ ન બાંધે ?

ટીકાતુ—જેમ શ્રેણિપર આરૂઢ થયેલો આત્મા અનિવૃત્તિ બાદર સંપ્રસાય શુભસ્થાનકના સંખ્યાતા બાગ મયા પછી અતિ વિશુદ્ધ પરિણામના થોગે મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ અશુભ પ્રકૃતિઓનો એકઠાણિયો રસ બાંધે છે, તેમ ક્ષપકશ્રેણિ પર આરૂઢ થયેલો આત્મા સૂક્ષ્મ સંપ્રસાય શુભસ્થાનકના છેલ્લા કે ઉપાન્ત્યાદિ સમયોમાં વર્તતા અતિવિશુદ્ધ પરિણામને થોગે કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળ દર્શનાવરણીયનો એક ઠાણિયો રસ કેમ ન બાંધે ? કેવળદિક એ અશુભ પ્રકૃતિ છે. તેના બાંધનારાઓમાં ક્ષપકશ્રેણિ પર ચડેલ સૂક્ષ્મ સંપ્રસાય શુભસ્થાનકવાળા આત્માઓ અતિવિશુદ્ધ પરિણામવાળા છે. માટે મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ પ્રકૃતિઓની જેમ કેવળદિકના પણ એક સ્થાનક રસબંધનો સંભવ છે. તો પછી કેમ ન કહ્યો ? શા માટે તેનો જોછામાં જોછા પણ જોઠાણિયો રસ બંધાય છે એમ કહ્યું ? એમ પ્રશ્નકારનો આશય છે.

હાસ્ય રતિ ભય અને જીશુષા એ પાપ પ્રકૃતિ હોવાથી તેનો અતિવિશુદ્ધિના પ્રકર્ષને પ્રાપ્ત થયેલો અપૂર્વકરણ શુભસ્થાનકવાળો આત્મા એક સ્થાનક રસ કેમ ન બાંધે ? કારણ કે તેના બંધમાં તેજ અતિવિશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળો છે.

સુભગ આદિ પુન્ય પ્રકૃતિઓનો અતિ સંકુલિત પરિણામવાળો મિથ્યાદૃષ્ટિ એક સ્થાનક રસ કેમ ન બાંધે ? કારણ કે અતિ સંકુલિત પરિણામનો સંભવ છતાં પુન્ય પ્રકૃતિઓના પણ એકસ્થાનક રસબંધનો સંભવ છે. શા માટે પહેલાં એમ કહ્યું કે સત્તાર પ્રકૃતિઓ જ એક બે ત્રણ અને ચાર ઠાણીયા રસે બંધાય છે ? અને અન્ય સઘળી પ્રકૃતિઓ બે ત્રણ કે ચાર ઠાણીયા રસે બંધાય છે ? ૫૦

ઉપર પ્રમાણે પ્રશ્નકારના આશયને ધ્યાનમાં રાખી આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે—

જલરેહસમકસાપિ ઇગઠાળી ન કેવલદુગસસ ।

જં તણુયંપિ હુ મળિયં આવરણં સર્વઘાતિ સે ॥૫૧॥

જલરેસાસમકપાયૈરપ્યેકસ્થાનિકો ન કેવલદ્વિકસ્ય ।

યતસ્તતુકમપિ હુ મળિતમાવરણં સર્વઘાતિ તયોઃ ॥૫૨॥

અર્થ—જળરેખા સમાન કવાયવડે પણ કેવળદિકનો એકઠાણીયો રસબંધ થતો નથી, કારણ કે તે બંનેનું અલ્પ પણ આવરણ સર્વઘાતિ કહ્યું છે.

ટીકાતુ—જળરેખા સમાન સંબંધિત કવાયનો ઉદય છતાં પણ કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને

કેવળદર્શનાવરણીય કર્મને જોકઠાણીયો રસબંધ થતો નથી. કારણ કે તે બનેલું રસરૂપ અદ્ય પણ આવરણ તીથેંકરો અને ગણધરોએ સર્વધાતિ કહ્યું છે. જોડેલે કે તેઓનો સર્વ બંધન્ય રસ પણ સર્વધાતિ કહ્યો છે. અને સર્વધાતિ રસ બંધન્યપદે પણ યોઠાણીયો બંધાય છે, જોકઠાણીયો બંધાતો બંધ નથી. તે હેતુથી કેવળજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળદર્શનાવરણીયનો જોકઠાણીયો રસબંધ થતો નથી ૫૧

હવે હાસ્યાદિ પ્રકૃતિ આશ્રયી ઉત્તર કહે છે—

સેસાસુમાળ વિ ન જં સ્વગિયરાણં ન તારિસા સુદ્ધિ ।
ન સુમાણંપિ હુ જમ્હા તાણં વંધો વિસુદ્ધાંતિ ॥૫૨॥

જેષાશુમાનામપિ ન યત્ સ્વપ્રકેતરાણાં ન તાદૃક્ શુદ્ધિઃ ।

ન શુમાનામપિ હુ યસ્માત્ તાસાં વન્ધઃ વિશુદ્ધમાને ॥૫૨॥

અર્થ—શેષ અશુભપ્રકૃતિઓનો પણ જોક સ્થાનક રસ બંધ થતો નથી. કારણ સ્વપ્રક અને ઇતર શુભસ્થાનકવાળાને તેવા પ્રકારની શુદ્ધિ હોતી નથી. શુભ પ્રકૃતિઓનો સંકિલ્પ મિથ્યાદિષ્ટિને પણ જોક સ્થાનક રસબંધ થતો નથી, કારણ કે તેઓનો બંધ પણ કંઈક વિશુદ્ધ પરિણામ છતાં થાય છે.

ટીકાતુ—પૂવે કહેલ મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ સત્તર પ્રકૃતિ સિવાય શેષ અશુભ પ્રકૃતિઓનો પણ જોક સ્થાનક રસબંધનો સંભવ નથી. કારણ કે સ્વપ્રક—અપૂર્વકરણ શુભસ્થાનકમાં અને ઇતર—પ્રમત્ત અપ્રમત્ત શુભસ્થાનકમાં તેવા પ્રકારની વિશુદ્ધિ હોતી નથી જેથી જોક સ્થાનક રસનો બંધ થાય. જ્યારે જોક સ્થાનક રસબંધ યોગ્ય પરમ પ્રકરણને પ્રાપ્ત થયેલ વિશુદ્ધ અનિવૃત્તિ બાદર સંપ્રસાય શુભસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી થાય છે. ત્યારે સત્તર સિવાય કોઈપણ અશુભપ્રકૃતિઓનો બંધ થતો નથી. તેથી સત્તર સિવાય કોઈપણ અશુભ પ્રકૃતિઓનો જોક સ્થાનક રસબંધ થતો નથી. ગાથામાં કહેલ સ્વપ્રક શબ્દથી અપૂર્વકરણ શુભસ્થાનક લેવાનું છે.

શુભપ્રકૃતિઓનો મિથ્યાદિષ્ટિ સંકિલ્પ પરિણામિ આત્મા પણ જોક સ્થાનક રસ બંધતો બંધ નથી. કારણ કે શુભપ્રકૃતિઓનો અતિસંકિલ્પ મિથ્યાદિષ્ટિ છતાં બંધ થતો નથી, પરંતુ કંઈક વિશુદ્ધ પરિણામ છતાં બંધ થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ સંકલેષ છતાં શુભપ્રકૃતિઓના જોક સ્થાનક રસબંધનો સંભવ છે, પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ સંકલેષના અભાવે નહિ. તેથી શુભપ્રકૃતિઓનો પણ જોકામાં જોકો ભેજાનક રસનો બંધ થાય છે. જોક સ્થાનક રસનો બંધ થતો નથી.

અહિં જોમ શંકા થાય કે સાતગી નરક પ્રાયોગ્ય બાંધતા અતિસંકિલ્પ પરિણામિ મિથ્યાદિષ્ટિને પણ વૈકિંચકિક તેજસ આદિ શુભપ્રકૃતિઓ બંધાય છે તે સમયે તેનો જોકઠાણીયો રસ કેમ ન બંધાય ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—નરકપ્રાયોગ્ય બાંધતાં વૈકિંચ તેજસ આદિ

ને શુભ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે તેઓનો પણ તથાસ્વભાવે જોછામાં જોછો પણ બેઠાણીયો રસ જ બંધાય છે એકઠાણીયો બંધાતો જ નથી એમાં કારણ જીવસ્વભાવ છે. પર

આ વિષયમાં પ્રાશ્નિક પ્રશ્ન કરે છે—

उक्कोसठिइअज्झवसाणेहिं एगठाणिओ होही ।

सुमियाण तन्न जं ठिइ असंखगुणिया उ अणुमाणा ॥५३॥

उत्कृष्टस्थित्यव्यवसायैः एकस्थानिको भविष्यति ।

सुमानां तन्न यतः स्थित्यसंख्येयगुणास्तु अनुमाणाः ॥५३॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને યોગ્ય અધ્યવસાયો વડે શુભ પ્રકૃતિઓનો એકસ્થાનક રસ બંધ થશે, એમ પ્રશ્ન કરનારનો આભિપ્રાય છે. આત્માય^૧ મહારાજ કહે છે કે—શુભ પ્રકૃતિઓનું તેમ નથી. કારણ કે સ્થિતિબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયોથી રસબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયો અસંખ્યાતશુભા છે.

ટીકાતુલ—નરકાણુ સિવાય ત્રણ આણુ વિના શુભ અથવા અશુભ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશ વર્તતાં થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશ વિના થતો નથી. કહ્યું છે કે—‘સઘળી સ્થિતિઓમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશ વડે થાય છે.’ તેથી ને અધ્યવસાયો વડે શુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થશે તે જ અધ્યવસાયો વડે તેઓનો એકસ્થાનક રસબંધ થશે. તો પછી એમ કેમ કહો છો કે શુભ પ્રકૃતિઓનો એક સ્થાનક રસબંધ થતો નથી ?

આ પ્રશ્ન કરનારનો આશયને ધ્યાનમાં રાખી આત્માય^૧ મહારાજ ઉત્તર આપે છે—

તે ને મહું તે બરાબર નથી. કારણ કે સ્થિતિબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયોથી રસબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયો અસંખ્યાતશુભા છે. તાત્પર્ય^૨ એ છે કે—

પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનકથી આરંભી સમય સમય વધતા સરવાળે અસંખ્યાત સ્થિતિવિશેષો સ્થિતિસ્થાનકો થાય છે. એક એક સ્થિતિમાં અસંખ્યાતા રસસ્પર્શકો હોય^૩ છે. તેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ બ્યારે થાય ત્યારે દરેક સ્થિતિમાં—દરેક સ્થિતિસ્થાનકમાં ને અસંખ્યાતા રસસ્પર્શકના સમૂહવિશેષ હોય છે, તે સઘળા બે સ્થાનક રસના જ ઘટે છે, એક સ્થાનક રસના નહિ. તેથી જ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયો વડે પણ શુભ પ્રકૃતિઓનો રસબંધ જીવસ્વભાવે બેઠાણીયો જ થાય છે; એક ઠાણીયો થતો નથી. ૫૩

૧ કેહ પણ એક સ્થિતિબંધ અસંખ્યાત સમય પ્રમાણુ બંધાય છે, તેમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પણ અસંખ્યાત સમય પ્રમાણુ જ થાય છે. પ્રત્યેક સ્થિતિસ્થાનકમાં અસંખ્ય સ્પર્શકો હોય છે. એટલે જ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બેટવા સમય પ્રમાણુ બંધાય છે તેનાથી સ્પર્શકસંખ્યાતો અસંખ્યશુભ થાય છે.

હવે સત્તા સંબંધે પર પ્રશ્નને દૂર કરવા કહે છે—

દુવિહમિહ સંતકમ્મં ધુવાધુવં સૂદ્ધયં ચ સદ્દેણ ।

ધુવસંતં ચિય પદ્મમા જઓ ન નિયમા વિસંજોગો ॥૫૪॥

દ્વિવિધમિહ સત્કર્મ ધુવાધુવં સ્વચિતં ચ શ્વદેન ।

ધુવસન્ત એવ પ્રથમાઃ યતો ન નિયમાત્ વિસંયોગઃ ॥૫૪॥

અર્થ—ધુવ અને અધુવ એમ બંને પ્રકારની સત્તા દ્વારગાથામાં જ શબ્દ વડે સૂચવી છે તેમાં પહેલા અનંતાનુબંધિ કથાયોની અવશ્ય ધુવસત્તા જ છે, કારણ કે શુભપ્રાપ્તિ વિન તેની વિસંયોજના થતી નથી.

ટીકાનુ—દ્વારગાથામાં કહેલ જ શબ્દ વડે સત્તા બે પ્રકારે સૂચવી છે. તે આ પ્રમાણે- ધુવસત્તા અને અધુવસત્તા.

તેમાં જેઓને સમ્યક્ત્વાદિ ઉત્તર શુભોની પ્રાપ્તિ થઈ નથી તેવા સઘળા સંસારીજીવોને જે પ્રકૃતિઓની નિરંતર સત્તા હોય તે ધુવસત્તા એ પહેલાં જ કહ્યું છે. તે ધુવસત્તા પ્રકૃતિઓ એકસો ચાર છે. તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીયપંચક, દર્શનાવરણી નવ, સાત અસાત વેદનીય, મિથ્યાત્વ, સોળ કષાય, નવ નોકષાય, તિર્થગ્રંથિક, અતિપંચક, ઔદારિકિક, તેજસ, કાર્મણ, સંસ્થાનપદક, સંઘયણપદક, વર્ણોદિ ચાર, વિહાયોગતિકિક, પરાધાત, ઉચ્છવાસ, આતપ, ઉદીત, અશુભલક્ષુ, નિર્માણ, ઉપધાત, ત્રસદશક, સ્થાવરદશક, નીચજોગ અને અંત રાયપંચક. અર્ધિ વર્ણોદિ ચાર જ વિવક્ષ્યા છે અને બંધન સંધાતન વિવક્ષ્યા નથી માટે એકસો ચાર થાય છે.

તથા સમ્યક્ત્વાદિ ઉત્તર શુભોની જેઓને પ્રાપ્તિ થઈ નથી તેવા આત્માઓને પણ જે પ્રકૃતિઓની સત્તા કોઈ વખતે હોય અને કોઈ વખતે ન હોય તે અધુવસત્તા કહેવાય.

આ પ્રમાણે હોવાથી કોઈ શંકા કરે કે—અનંતાનુબંધિકથાવની ઉદ્દલના થાય છે એટલે તેની સત્તાનો નાશ થાય છે વળી મિથ્યાત્વના યોગે ફરી સત્તામાં આવે છે તો તેની અધુવસત્તા કેમ ન કહેવાય? તેવું ખંડન કર્યું છે એમ સમજવું. કારણ કે અનંતાનુબંધિ કથાવની વિસંયોજના સમ્યક્ત્વાદિશુભની પ્રાપ્તિ વિના તો થતી જ નથી પરંતુ શુભની પ્રાપ્તિના વશથી થાય છે. ઉત્તરશુભની પ્રાપ્તિ વડે જે સત્તાનો નાશ થાય છે. તે પ્રકૃતિઓની અધુવસત્તાના વ્યપદેશનો હેતુ નથી. ઉત્તર શુભની પ્રાપ્તિ વડે થતો સત્તાનો નાશ એ અધુવસત્તાના વ્યપદેશનો હેતુ હોય તો સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓ અધુવસત્તાના વ્યપદેશને યોગ થાય. કારણ કે ઉત્તરશુભના યોગે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ થાય છે. પરંતુ તેમ નથી. ધુવસત્તાના લક્ષણમાં જ કહ્યું છે કે ઉત્તરશુભની પ્રાપ્તિ પહેલાં જે પ્રકૃતિઓની દરેક જીવને દરેક સમયે સત્તા હોય તે ધુવસત્તા. ઉત્તરશુભની પ્રાપ્તિ પહેલાં તો દરેક જીવને દરેક સમયે અનંતાનુબંધિ અવશ્ય સત્તામાં હોય છે. માટે અનંતાનુબંધિ કથાવની ધુવસત્તા જ છે.

સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય, તીર્થ કર નામ અને આહારકદ્રિક એ પ્રકૃતિઓ ઉત્તર શુષ્કની પ્રાપ્તિ થયા પછી જ સત્તામાં આવે છે માટે તે પ્રકૃતિઓની અધુવ સત્તા પ્રતીત જ છે અને શેષ વેદિકથપદ્કાદિ પ્રકૃતિઓ ઉત્તર શુષ્કની પ્રાપ્તિ થયા પહેલાં પણ નિરંતર સત્તામાં હોય એ કંઈ નિયમ નથી. માટે તેઓની પણ અધુર સત્તા છે. ૫૪

અહિં જે પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ હવે પછી કહેવાશે તેનું પ્રતિપાદન કરનારી અન્યની બનાવેલી બે દ્વાર ગાથા છે. તે મંદમતિશ્લેષોને સુખપૂર્વક જ્ઞાન થવામાં કારણ હોવાથી તે બે ગાથા પણ અહિં લખે છે—

‘અણુદયઉદઓમયબંધનીડ ઉમબંધઉદયવોછેયા ।

સંતરઉમયનિરંતરબંધા ઉદસંકમુક્કોસા ॥૧॥

અણુદયસંકમજેટ્ટા ઉદણુદય ય બંધઉક્કોસા ।

ઉદયાણુદયવર્દઓ તિતિતિચડુહા ઉ સવ્વાઓ ॥૨॥

અર્થ—અણુદયબંધિ, ઉદયબંધિ અને ઉભયબંધિ સમક, કમપૂર્વક અને ઉત્કંઠથી બંધાઈ જોડોનો વિચ્છેદ થાય છે તે. સાંતર, ઉભય અને નિરંતરબંધિ. ઉદય સંકમોત્કુષ્ટ, અણુદય સંકમોત્કુષ્ટ, ઉદય બંધોત્કુષ્ટ અને અણુદયબંધોત્કુષ્ટ અને અણુદયવતી એમ સઘળી પ્રકૃતિઓ અણુકેમે ત્રણ, ત્રણ, ત્રણ, ચાર અને બે પ્રકારે છે.

દીકાતુવ—કમપ્રકૃતિઓ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—સ્વાતુદયબંધિ, સ્વોદયબંધિ અને ઉભયબંધિ. તેમાં પોતાનો ઉદય ન હોય ત્યારે જ જોડોનો બંધ થતો હોય તે સ્વાતુદયબંધિ, પોતાનો ઉદય છતાં જ જોડોનો બંધ થતો હોય તે સ્વોદયબંધિ અને પોતાનો ઉદય હોય કે ન હોય છતાં જો પ્રકૃતિઓ બંધાતી હોય તે ઉભયબંધિ કહેવાય.

વળી પણ કમપ્રકૃતિઓ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—સમકલ્પવિચ્છિન્નમાનબંધોદયા, કમલ્પવિચ્છિન્નમાનબંધોદયા અને ઉત્કંઠલ્પવિચ્છિન્નમાનબંધોદયા. તેમાં જે કમપ્રકૃતિઓનો બંધ અને ઉદય સાથે જ થતો હોય તેઓ સમકલ્પવિચ્છિન્નમાનબંધોદયા, પહેલા બન્ધ અને પછી ઉદય એમ કમપૂર્વક જોડોનો બંધ ઉદય વિચ્છિન્ન થતો હોય તે કમલ્પવિચ્છિન્નમાનબંધોદયા અને પહેલા ઉદય અને પછી બંધ એ પ્રમાણે ઉત્કંઠથી જોડોનો બંધ ઉદય જતો હોય તે ઉત્કંઠલ્પવિચ્છિન્નમાનબંધોદયા કહેવાય. આ ત્રણે પ્રકારની પ્રકૃતિઓને ગાથામાં મૂકેલ ઉભય, બંધ અને ઉદય એ શબ્દ વડે કમપૂર્વક ગ્રહણ કરેલ છે.

૧ અણુદયોદયોમયવિચ્છિન્ન્યઃ સમયવિચ્છોદયવ્યુત્ક્રેદાઃ ।

સાન્તરોમયનિરંતરવિચ્છિન્ન્ય ઉદયસકમોત્કુષ્ટાઃ ॥ ૧ ॥

અણુદયસકમજ્યેષ્ઠા ઉદયાણુદયયોશ્ચ વ્યુત્ક્રેદાઃ ।

ઉદયાણુદયવત્યઃ તિસ્રઃ તિસ્રઃ તિસ્રઃ ચતસ્રઃ દ્વિવિધાશ્ચ સર્વાઃ ॥ ૨ ॥

આ રીતે પણ પ્રકૃતિઓ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—સાંતરખંધિ, ઉભયખંધિ અને નિરંતરખંધિ. એ ત્રણેનું સ્વરૂપ આચાર્ય મહારાજ આગળ કહેશે.

તથા પ્રકૃતિઓ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ, અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ, ઉદય બંધોત્કૃષ્ટ અને અનુદય બંધોત્કૃષ્ટ.

તથા પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—ઉદયવતી અને અનુદયવતી. ઉપરોક્ત ચાર તથા બે ભેદ એ દરેકનું સ્વરૂપ સ્વયમેવ આચાર્ય મહારાજ આગળ કહેશે.

આ સઘળી પ્રકૃતિઓ અનુક્રમે ત્રણ ત્રણ ત્રણ ચાર અને બે ભેદ છે તેઓને તે પ્રકારે ઉપર કહી ગયા છે. ૧-૨

હવે આ સઘળા ભેદવાળી પ્રકૃતિઓને અનુક્રમે કહેવી જોઈએ. તેમાં પહેલા સ્વાનુદયખંધિ આદિ ત્રણ ભેદને કહેવા ધ્વજતા આ ગાથા કહે છે—

देवनिरयाउवेउव्विच्छक्काहारजुयलत्तिथाणं ।

वंधो अणुदयकाले ध्रुवोदयाणं तु उदयम्मि ॥५॥

देवनरकायुवैक्रियपट्काहारयुगलतीर्थानाम् ।

वन्धोऽनुदयकाले ध्रुवोदयानां तूदये ॥ ૫૫ ॥

અર્થ—દેવાયુ, નરકાયુ, વૈક્રિયપટક, આહારકદ્વિક અને તીર્થંકર નામકર્મ જોટલી પ્રકૃતિઓ પોતાનો ઉદય ન હોય તે કાળે બંધાય છે અને ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો પોતાનો ઉદય છતાં બંધ થાય છે.

ટીકાક્રુત—દેવાયુ, નરકાયુ, દેવગતિ દેવાનુપૂર્વ નરકગતિ નરકાનુપૂર્વ વૈક્રિયશરીર વૈક્રિય અંગોપાંગ એ છ પ્રકૃતિરૂપ વૈક્રિયપટક. આહારક શરીર આહારક અંગોપાંગરૂપ આહારકદ્વિક અને તીર્થંકરનામકર્મ એ અગ્રીઆર પ્રકૃતિઓનો બંધ પોતાનો ઉદય ન હોય તે કાળે જ થાય છે તે આ પ્રમાણે—

દેવત્રિકનો ઉદય દેવગતિમાં, નરકત્રિકનો ઉદય નરકગતિમાં, અને વૈક્રિયદ્વિકનો ઉદય તે બંને ગતિમાં હોય છે. દેવો અને નારકીઓ ભવ સ્વભાવે જ એ આઠ પ્રકૃતિઓ બાંધતા કથી.

તીર્થંકરનામકર્મનો ઉદય કેવળજ્ઞાન થાય ત્યારે હોય છે તે વખતે તે કર્મપ્રકૃતિનો બંધ થતો નથી. કારણ કે અપૂર્વકરણ શુષ્કાણે જ તેનો બંધવિચ્છેદ થાય છે.

આહારક શરીર કરવામાં પ્રવૃત્ત થયેલો આત્મા લબ્ધિ ફારવવાના કાર્યમાં બ્યગ્ન થયેલો

૧ વૈક્રિય શરીર અને વૈક્રિય અંગોપાંગ પોતાનો ઉદય ન હોય ત્યારે બંધાય છે એમ ને કહ્યું તે ભવપ્રત્યયિક વિવક્ષા કરીને કહ્યું હોય એમ લાગે છે. કારણ કે વૈક્રિય શરીર અનુભવ તિર્થંકર દેવ પ્રાયોગ્ય નાતિનો બાંધતા વૈક્રિય બાંધે છે.

હોવાથી પ્રમત હોય છે તેથી અને ત્યારપછીના કાળમાં તથાપ્રકારની વિશુદ્ધિનો અભાવ હોવાથી મંદસંયમસ્થાનમાં વતો છે માટે આહારક શરીરિ આહારકદિકનો બંધ કરતો નથી. માટે એ સઘળી પ્રકૃતિઓ સ્વાનુકૂળબંધિ કહેવાય છે.

તથા ધ્રુવોદયિ—જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, અંતરાય પંચક, મિથ્યાત્વમોહનીય નિર્મીણ, તેજસ, કાર્મણ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, અગુરુલુ અને વધુચતુષ્ક, એ સત્તાવીસ પ્રકૃતિઓનો ઉદય છતાં જ બંધ થાય છે. કારણ કે એ સઘળી પ્રકૃતિઓ ધ્રુવોદયિ હોવાથી તેઓનો સંપર્ક ઉદય છે.

શેષ નિદ્રાપંચક, ભતિપંચક, સસ્થાનકપદક, સંઘમણ્વદક, સોળ કષાય, નવ નોકષાય, પશ્ચાત, ઉપશ્ચાત, આતપ, ઉષોત, ઉચ્છ્વાસ. સાત અસાત વેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, મનુષ્યત્રિક, તિથ્યત્રિક, કૌર્ભારિકદિક, શુભ અશુભ વિહારોગત, ત્રય, બાહર, પચોત, પ્રત્યેક, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપચોત. સાધારણ, સુસ્વર, મુભગ, આદેય, યશકીર્તિ, હ.સ્વર, હુભંગ, અનાદેય, અને અપયશકીર્તિ એ બાંશી પ્રકૃતિઓ સ્વોદયાનુકૂળબંધિ છે. કારણ કે એ સઘળી પ્રકૃતિઓ મનુષ્ય તિથ્યોનો ઉદય હોય કે ન હોય ત્યારે બંધાય છે. માટે સ્વોદયાનુકૂળ કહેવાય છે. ૫૫

હેવે જે પ્રકૃતિઓનો સાથે જ બંધ અને ઉદયનો વિચ્છેદ થાય છે, તે પ્રકૃતિઓ કહે છે—

૧ આહારક શરીર અને આહારક અંગોપાંગ પણ પોતાનો ઉદય ન હોવ ત્યારે બંધાય છે એમ ઉપર કહ્યું છે પરંતુ સપ્તતિકા લાભમાં એકત્રીયના બંધે જે ઉદયસ્થાનક લીધા છે. તે આ પ્રમાણે— ૨૬-૩૦. તેમાં ૨૬ નો ઉદય પ્રગતપણામાં આહારક અથવા વૈક્રિય શરીર કરીને અપ્રમત શુદ્ધસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરનાર ઉદ્યોતના ઉદય વિનાના સંવતને કહ્યો છે, અને ત્રીસો ઉદય ઉદ્યોતના વેદક વૈક્રિય અથવા આહારક શરીરિને અથવા સ્વભાવરથ સંવતને કહ્યો છે. અહિં એકત્રીયનો બંધ આહારકદિક સહિત છ અને તેના બંધક આમાન્ય રીતે ૨૬ અને ૩૦ એ બંને ઉદયવાળા આહારક અને વૈક્રિય શરીરિ લીધા છે. આહારક શરીરિ માટે કંઈ જુદું કહ્યું નથી. આહારક શરીરિને આહારકનો ઉદય હોય જ એટલે અહિં આહારક શરીરિને પણ આહારકનો બંધ લીધો છે જુઓ સપ્તતિકાભાગ્ય પાનુ ૮૭ ગાથા ૧૨૫. તમા પા. ૧૦૬ ગા. ૧૬૪ મા અપ્રમત સંવતને ૨૮-૨૯-૩૦-૩૧ એ ચાર બંધસ્થાનક કહ્યા છે અને ૨૬-૩૦ એ ઉદયસ્થાનક કહ્યા છે. તેમાં પહેલું ઉદયસ્થાન વૈક્રિય અને આહારક સંવતને કહ્યું છે. બીજું વૈક્રિય આહારક સંવતને અથવા સ્વભાવરથ સંવતને કહ્યું છે. ત્રીજું અપ્રમત સંવતને ૨૬-૩૦ એ બંને ઉદયસ્થાનકમાં ૨૮ ના બંધે ૮૮ નું સપ્તસ્થાન, ૨૯ ના બંધે ૮૯ નું, ૩૦ ના બંધે ૯૦ નું અને ૩૧ ના બંધે ત્રણનું સપ્તસ્થાન કહ્યું છે. અહિં આહારકશરીરિ એકત્રીય ન પામે એમ કહ્યું નથી. અહિં અલ્પ હોવાને લીધે ત્રિવક્ષા ન કરી હોય તો સંભવે છે. તરત ચાંની મહારાજ જણે.

૨ અહિં મનુષ્ય તિથ્યોનો ઉદય હોય કે ન હોય ત્યારે બંધાય છે એમ કહેવાનું કારણ ઉકા પ્રકૃતિઓમાંથી લગભગ સઘળી પ્રકૃતિઓ તેઓ પામે છે તે છે. કેવ નારકોઓ પણ ઉકા પ્રકૃતિઓમાંથી તેને એનો ઉદય સંભવી શકે છે, તેનો ઉદય હોય કે ન હોય છતાં ઉકા પ્રકૃતિઓમાંથી સ્વયોગ્ય પ્રકૃતિઓ પામે છે.

ગયચરિમલોમધુવર્વધિ મોહહાસરઙ્ગમણ્યપુઢ્વોળં ।

સુહમતિગઆયવાળં સપુરિસવેયાળ વંધુદયા ॥ ૫૬ ॥

વોચ્છિજ્ઞંતિ સમં ચિય કમસો સેસાળ ઉક્કમેળં તુ ।

અટ્ટપહમજસસુરતિગવેઽઽવાહારજુયલાળં ॥ ૫૭ ॥

ગતચરિમલોમધુવર્વધિમોહહાસ્યરતિમતુજાતુપૂર્વીણામ્ ।

સૂક્ષ્મત્રિકાતપાનાં સપુરુપવેદાનાં વન્ધોદયૌ ॥ ૫૬ ॥

વ્યવચ્છિદ્યેતે સમમેવ ક્રમશઃ જ્ઞેષાણામુક્તમેળ તુ ।

અટાનામયશઃસુરત્રિકૈવક્રિયાદ્વારયુગલાનામ્ ॥ ૫૭ ॥

અર્થ—સંબલન લોભ વિના મોહનીયકર્મની ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ, હાસ્ય રતિ, મતુ-
ખ્યાતુપૂર્વિ, સૂક્ષ્મત્રિક. આતપ અને પુરૂષવેદ જોટલી પ્રકૃતિઓનો બંધ અને ઉદય સાથે જ
વિચ્છેદ થાય છે. શેષ પ્રકૃતિઓનો કેમપૂર્વક વિચ્છેદ થાય છે અને અયશ કીર્તિ, કુશત્રિક,
વૈકિંચદિક અને આહારાદિક, એ પ્રકૃતિઓનો ઉત્ક્રમે બંધ ઉદયનો વિચ્છેદ થાય છે. ૫૬-૫૭

ટીકાતુ—સંબલન લોભ સિવાયની મોહનીયકર્મની ધ્રુવબંધિની પંદર કષાય, મિથ્યાત્વ
અથ અને જુગુપ્સા એ અહાર કર્મ પ્રકૃતિઓ. હાસ્ય, રતિ, મતુખ્યાતુપૂર્વિ, સૂક્ષ્મ, અપયોસ
અને સાધારણરૂપ સૂક્ષ્મત્રિક, આતપનામ અને પુરૂષવેદ એ સધળી મળી છબીસ પ્રકૃતિનો
બંધ અને ઉદય સાથે જ વિચ્છેદ થાય છે. જોટલી કે એ પ્રકૃતિઓનો જે શુદ્ધસ્થાને બંધ
વિચ્છેદ થાય છે તે જ શુદ્ધસ્થાનકે ઉદય વિચ્છેદ પણ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

સૂક્ષ્મત્રિક આતપ અને મિથ્યાત્વ મોહનીયનો મિથ્યાદંષ્ટિ શુદ્ધસ્થાનકે, અનંતાતુબંધિનો
સાસ્ત્રવાદનો, મતુખ્યાતુપૂર્વિ અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો અવિરતિ સમ્યક્દંષ્ટિ શુદ્ધસ્થાનકે,
પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનો દેશવિરતિ શુદ્ધકાણે હાસ્ય રતિ અથ અને જુગુપ્સાનો અપૂર્વ-
કરણે, સંબલન ક્રોધ, માન, માયા અને પુરૂષવેદનો ધીનવૃત્તિ બાહર સંપ્રસાય શુદ્ધકાણે
સાથે જ બંધ અને ઉદયનો વિચ્છેદ થાય છે તેથી તે સમક વ્યવચ્છિદ્યમાન બધોદયા
કહેવાય છે.

તથા આ છબીસ અને હવે પછી અયશઃકીર્તિ આદિ જે આઠ કહેશે તે સિવાય શેષ
છયાત્મી પ્રકૃતિઓનો બંધ અને ઉદય કેમપૂર્વક જોટલી કે પહેલા બંધનો. ત્યારપછી ઉદયનો
વિચ્છેદ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણીય પંચક, અંતરાય પંચક અને દર્શનાવરણ ચતુષક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો
સૂક્ષ્મ સંપ્રસાયના અરમ સમયે બંધ વિચ્છેદ અને ક્ષીણ કષાયના અરમ સમયે ઉદય વિચ્છેદ
થાય છે. નિકા અને પ્રત્યક્ષાનો અપૂર્વકરણના પહેલા કાળે બંધ વિચ્છેદ અને ક્ષીણ કષાયના

દ્વિચરમ સમયે ઉદય વિચ્છેદ, અસાત વેદનીયનો પ્રમત્તે અને સાત વેદનીયનો સયોગિના ચરમ સમયે બંધ વિચ્છેદ અને એ બનેનો સયોગિ કેવળીના ચરમ સમયે ઉદય વિચ્છેદ, છેલ્લા સંસ્થાનનો મિથ્યાદિષ્ટિ શુભાંશુ, વચલા ચાર સંસ્થાન, અપ્રમત્ત વિદ્યાગોગતિ અને કુસ્વરનો સાસ્વાદને, ઔદાચિકાદિક અને પ્રથમ સંઘયલુનો અવિરત સમ્યક્દેષ્ટ શુભાંશુ, અચિર અને અશુભનો પ્રમત્ત સંયતે, તૈજસ, કાર્મણ, સમચતુરસ સંસ્થાન, વર્ણાદિ ચતુષ્ક, અશુદ્ધિ ચતુષ્ક, પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ, સુસ્વર અને નિર્માણનો અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગે બંધ વિચ્છેદ થાય છે. અને છેલ્લા સંસ્થાનથી આરંભી નિર્માણ સુધીની અઠાવીસે પ્રકૃતિઓનો સયોગિ કેવળીના ચરમ સમયે ઉદય વિચ્છેદ થાય છે. તથા મનુષ્યત્રિકનો^૧ અવિરતિ શુભાંશુ પચૈન્દ્રિય ભતિ, ત્રસ, બાહર, પથોપ્ત, સુભાગ, આદેય, તીથંકર એટલી પ્રકૃતિઓનો અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગે અને યશઃકીર્તિ તથા ઉચ્ચગોત્રનો સુક્ષ્મ સંપરાયના ચરમસમયે બંધવિચ્છેદ થાય છે અને આ બારે પ્રકૃતિઓનો અયોગિ કેવળીના ચરમ સમયે ઉદય-વિચ્છેદ થાય છે, તથા સ્થાવરનામ, એકેન્દ્રિય, બેષ્ટ્રન્દ્રિય, તેષ્ટ્રન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય ભતિ નામનો, તથા નરકત્રિકનો અને છેલ્લા સંઘયલુનો, તથા નપુલકવેદનો મિથ્યાદિષ્ટિ શુભાંશુ બંધવિચ્છેદ થાય છે. અને ઉદયવિચ્છેદ અનુક્રમે સાસ્વાદને, અવિરતિ સમ્યક્દેષ્ટ શુભાંશુ, અપ્રમત્ત સંયતે અને અનિવૃત્તિ બાહર સંપરાય શુભાંશુ થાય છે. તથા અવેદનો બંધ-વિચ્છેદ સાસ્વાદને અને ઉદયવિચ્છેદ નવમે શુભાંશુ થાય છે. તથા તિર્થચાતુર્પૂર્વિ, કુભંગ અને અનાદેયનો તથા તિર્થઅગતિ, તિર્થચાતુ, ઉદ્યોત અને નીચગોત્રનો તથા સ્થાનધિત્રિકનો તથા ચોથા પાચમા સઘયલુનો તથા બીજા ત્રીજા સઘયલુનો ઉપરાક્ત સઘળી પ્રકૃતિઓનો બંધ વિચ્છેદ સાસ્વાદન શુભાંશુ થાય છે અને ઉદય વિચ્છેદ અનુક્રમે અવિરતિ શુભાંશુ દેશવિરતિ શુભાંશુ, પ્રમત્તે, અપ્રમત્તે અને ઉપશાંતગોક શુભાંશુ થાય છે. તથા અર તિથોકનો બંધવિચ્છેદ પ્રમત્ત સંયતે અને ઉદયવિચ્છેદ અપૂર્વકરણે થાય છે. સંજવલન લોભનો બંધ વિચ્છેદ નવમા શુભસ્થાનકના ચરમસમયે અને ઉદય વિચ્છેદ સુક્ષ્મસંપરાયના ચરમસમયે થાય છે. તે હેતુથી આ છયાત્મી પ્રકૃતિઓ ક્રમવ્યવસ્થિત્ત્વમાન બધોદયા કહેવાય છે. તથા અયશઃકીર્તિ, સુરત્રિક, વૈક્રિયાદિક, અને આહારકદિક, એ આઠ પ્રકૃતિઓનો પહેલા ઉદય અને પછી બંધવિચ્છેદ થતો હોવાથી ઉત્ક્રમ વ્યવસ્થિત્ત્વમાન બધોદયા કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે—

અયશઃ-કીર્તિનો પ્રમત્તે, હેવાયુરનો અપ્રમત્તે, દેવદિક અને વૈક્રિયાદિકનો અપૂર્વકરણે બંધ વિચ્છેદ થાય છે અને એ છઠ્ઠે પ્રકૃતિઓનો ઉદય વિચ્છેદ ચોથે શુભાંશુ થાય છે. તથા

૧ અહિં મનુષ્યત્રિકમાં મનુષ્યાનુપૂર્વિ લીધી છે અને તેનો ઉદય વિચ્છેદ અયોગિના ચરમ સમયે થાય છે એમ કહ્યું છે, એ વિચારણીય છે. કારણ કે કોષપણ આનુપૂર્વિકો ઉદય પહેલા બીજા અને ચોથા એ ત્રણ શુભસ્થાનકે જ હોય છે. અન્યત્ર કોતો નથી. કદાચ પ્રદેશોદયની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવે તો તે પણ ચોથા નથી કારણ કે પ્રદેશોદયે તો સંઘયલુ, સંસ્થાન નામકર્મોદિ તહોતેર પ્રકૃતિઓ પછી હોય છે. એટલે બંધ અને ઉદયમાં ચોથે જ ભતી હોવાથી તેને સનતત્વવ્યવસ્થિત્ત્વમાન બધોદયમાં ગ્રહણ કરવી બેધએ એમ લાગે છે પછી ચાની મહારાજ ભણ્યું.

આહારદિકનેા અપૂર્વકરણે બંધવિચ્છેદ અને અગ્રમત સંયતે ઉદયવિચ્છેદ થાય છે, આટે તે આદે ઉત્ક્રમચ્ચવિચ્છેદમાન બધોદયા કહેવાય છે. ૫૬-૫૭

હવે સાંતરાદિ પ્રકૃતિઓ કહે છે—

ધ્રુવબંધિની તિત્થગરનામ આડયચડક્ર વાવન્ના ।

ણયા નિરંતરાઓ સગવીસુમ સંતરા સેસા ॥ ૫૮ ॥

ધ્રુવબંધિન્યઃ તીર્થકરનામ આયુચતુષ્કં દ્રાપઞ્ચાશ્વત્ ।

ણતા નિરંતરાઃ સપ્તવિંશતિરુમયાઃ સાન્તરાઃ શ્રેષ્ઠાઃ ॥૫૮॥

અર્થ—ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ, તીર્થકરનામ, આયુઃચતુષ્કં એ બાવન પ્રકૃતિઓ નિરંતરા છે, હવે કહેવાશે તે સત્તાવીસ ઉભયા અને શેષ પ્રકૃતિઓ સાન્તરા છે.

ટીકાનું—જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાય પંચક, દર્શનાવરણ નવક, સોળ કષાય, મિથ્યાત્વ, ભય, બુદ્ધિહીનતા, અશુદ્ધિ, નિમોષ, વૈજ્ઞાન્ય, કાર્મણ, ક્ષયલાભ અને વર્ણચતુષ્કં એ સુકૃતાલીસ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ તથા તીર્થકર નામ અને આયુઃચતુષ્કં એ બાવન પ્રકૃતિઓ નિરંતરા છે.

નિરંતરાનું સ્વરૂપ સાદમી ગાથામાં કહેશે. તથા હવે પછીની ગાથામાં કહેવાશે તે સત્તાવીસ પ્રકૃતિઓ સાન્તરનિરંતરા છે અને શેષ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓ સાન્તરા છે. ૫૮

હવે સાન્તરનિરંતરા સત્તાવીસ પ્રકૃતિઓના નામ કહે છે—

ચડરંસડસમપરઘાડસાસપુંસગલસાયસુમલગર્હ ।

વેડવિડરલસુરનરતિરિગોયડુસુસરતસતિચક ॥૫૯॥

ચતુરસ્રર્પસપરાધાતોચ્છ્રવાસપુંસકલસાતશુમલગતયઃ ।

વૈક્રિયૌદારિકસુરનરતિર્યગોત્રદિકસુસ્વત્રસત્રિકચતુઃ ॥૫૯॥

અર્થ તથા ટીકાનું—સમચતુરસ્ર સંસ્થાન, વજ્રર્પણનારાચસંઘયણ, પરાધાત, ઉચ્છ્રવાસ, પુરુષવેદ, પચેન્દ્રિય જ્ઞાતિ, સાતાવેદનીય, શુભાવિહારોગતિ, પૈકિયદિક, ઔદારિકદિક, સુરદિક, મતુષ્યદિક, તિર્થદિક, ગોત્રદિક—ઉચ્ચગોત્ર નીચગોત્ર, સુસ્વત્રિક—સુસ્વર સુભાષ અને આદેય, ત્રસચતુષ્કં—ત્રસ બાદર પર્થાસ અને પ્રત્યેક; એ સત્તાવીસ પ્રકૃતિઓ ઉભયા—સાન્તર નિરંતરા છે. ૫૯

હવે સાન્તર નિરંતરાદિનેા અર્થ કહે છે—

સમયાઓ અંતમુહુ ઉક્કોસા જાણ સંતરા તાઓ ।

બંધેહિયંમિ ઉમયા નિરંતરા તમ્મિ ઉ જહન્ને ॥૬૦॥

સમયાદન્તર્મુદ્ધર્ત્ત્વકૃદ્યો યાસાં સાન્તરાસ્તાઃ ।

વ્યવેજિકે ઉમયાઃ નિરન્તરાસ્તસ્મિન્તુ જઘન્યઃ ॥૬૦॥

અર્થ—જે કર્મપ્રકૃતિઓનો સમયથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુદ્ધર્ત્ત્વ પર્થત બંધ થતો હોય તે સાંતરા કહેવાય છે તથા જે પ્રકૃતિઓનો સમયથી આરંભી અંતર્મુદ્ધર્ત્ત્વ અને તેથી પણ અધિક બંધ થતો હોય તે સાંતરાનિરંતરા કહેવાય છે અને જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પણ અંતર્મુદ્ધર્ત્ત્વ બંધ થતો હોય તે નિરંતરા કહેવાય છે.

ટીકાનુ૦—જે કર્મપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સમયમાત્ર બંધ થતો હોય અને ઉત્કૃષ્ટ સમયથી આરંભી અંતર્મુદ્ધર્ત્ત્વ પર્થત બંધ થતો હોય, તેથી વધારે કાળ ન થતો હોય તે સાંતરા પ્રકૃતિઓ છે. કેમકે અંતર્મુદ્ધર્ત્ત્વમા પણ બધા આશ્રયી વ્યવધાન પડે છે, અંતર્મુદ્ધર્ત્ત્વકાળ પણ નિરંતર થતો નથી તેથી તે સાંતરા કહેવાય છે. તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે—અસાત-વેદનીય, ઓવેદ, નપુસકવેદ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, નરકક્રિક, આહારક્રિક, પહેલા વિના પાંચ સસ્થાન, પહેલા વિના પાંચ સઘનજ. આદિની આર એકેન્દ્રિયાદિ ભતિ, આતપ, ઉષોત; અપ્રશસ્ત વિહાંયોગતિ, સ્થિર, શુભ, યશઃકીર્તિ, અને સ્થાવરદશક. આ સઘળી પ્રકૃતિઓ જઘન્યથી એક સમય બંધાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુદ્ધર્ત્ત્વ પર્થત બંધાય છે. ત્યાર પછી પોતાના સામાન્ય બંધ હેતુને સફળાવ છતાં પણ તથાસ્વભાવે તે પ્રકૃતિઓના બંધ યોગ્ય અધ્યવસાયોનું પરાવર્તન થતું હોવાથી અવશ્ય બંધાતી નથી પરંતુ તેની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે માટે સાંતરા કહેવાય છે.

જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્યથી સમયમાત્ર બંધ થતો હોય અને ઉત્કૃષ્ટથી સમયથી આરંભી નિરંતર અંતર્મુદ્ધર્ત્ત્વની ઉપર અસંખ્ય કાળ પર્થત બંધ થતો હોય તે સાંતરાનિરંતરા કહેવાય છે. કારણ કે અંતર્મુદ્ધર્ત્ત્વમાં બંધ આશ્રયી અંતર પડે છે અને અસંખ્ય કાળ પર્થત નિરંતર પણ બંધાય છે. તે પૂર્વે કહેલી સમયતુરજાદિ સત્તાવીસ પ્રકૃતિઓ છે. તે પ્રકૃતિઓ જઘન્ય સમયમાત્ર બંધાય છે માટે સાંતરા છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અનુત્તરાદિ દેવો અસંખ્યકાળ પર્થત પણ નિરંતર બાધે છે, માટે અંતર્મુદ્ધર્ત્ત્વમાં બધનું અંતર નહિ હોવાથી નિરંતરા કહેવાય છે.

તથા જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્યથી પણ અંતર્મુદ્ધર્ત્ત્વ પર્થત બંધ થતો હોય અંતર્મુદ્ધર્ત્ત્વમાં બધનું અંતર ન જ પડતું હોય તે નિરંતરા કહેવાય છે અને તે પહેલાં કહેલી ધ્રુવબન્ધિ આદિ બાવન પ્રકૃતિઓ છે. એ પ્રકૃતિઓ જઘન્યથી પણ અંતર્મુદ્ધર્ત્ત્વપર્થત નિરંતર બંધાય છે.

તારપર્થ એ કે જે પ્રકૃતિઓ અંતર્મુદ્ધર્ત્ત્વ પર્થત નિરંતર બંધાતી હોય તેટલા કાળમાં અંતર ન જ પડતું હોય તે નિરંતરા. અંતર્મુદ્ધર્ત્ત્વ કાળમાં પણ અંતર પડતું હોય તે સાંતરા અને જે પ્રકૃતિઓનું અંતર્મુદ્ધર્ત્ત્વ કાળમાં બંધ આશ્રયી અંતર પડતું પણ હોય અને અંતર્મુદ્ધર્ત્ત્વ પર્થત અને તેથી વધારે અસંખ્યકાળ પણ નિરંતર બંધાતી હોય તે સાંતરા નિરંતરા કહેવાય છે. ૬૦

આ પ્રમાણે નિરંતરાદિ પ્રકૃતિઓ કહી. હવે ઉદયબધૌતકૃષ્ણાદિ પ્રકૃતિઓને કહેવા ઇચ્છતા પહેલા તેનું સ્વરૂપ કહે છે—

उदय व अणुदय वा बंधाओ अन्नसंकमाओ वा ।
ठितिसंतं जाण भवे उक्कोसं ता तयक्खाओ ॥६१॥

उदये वा अनुदये वा बन्धादन्यसंकमाद्वा ।

स्थितिसत्कर्म यासां भवेदुत्कृष्टं तास्तदाख्याः ॥६१॥

અર્થ—બંધ વડે અથવા અન્યના સંક્રમવડે ઉદય હોય અથવા ન હોય છતાં જે કર્મ-પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિની સત્તા થાય તે પ્રકૃતિઓ તે સંજ્ઞાવાળી સમજવી.

ટીકાનુબંધ—જે કર્મ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય અથવા ન હોય છતાં બંધ વડે કે અન્ય પ્રકૃતિઓના ફલિકૌના સંક્રમ વડે ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિની સત્તા થાય તે પ્રકૃતિઓ તેને અનુદય સંજ્ઞાવાળી સમજવી. તે આ પ્રમાણે—

જે કર્મ પ્રકૃતિઓની વિપાકોદય હોય ત્યારે બંધ વડે મૂળકર્મની જેટલી સ્થિતિ છે તેટલી સ્થિતિ બંધાથ તે ઉદય બધૌતકૃષ્ણ એટલે મૂળકર્મનો જેટલો ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિબંધ થાય છે, તેટલો સ્થિતિબંધ જે ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો બંધાતી વખતે થતો હોય તે હવે જે જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ઠ બંધ થતો હોય તે ઉદય બધૌતકૃષ્ણ. જેમકે—મતિજ્ઞાના-વશીય કર્મ.

જેઓનો ઉદય ન હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિબંધ થતો હોય તે અનુદય બધૌતકૃષ્ણ. જેમકે પાંચ નિપ્રા.

તથા પોતાના મૂળકર્મનો જેટલો ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિબંધ થાય તેટલો સ્થિતિબંધ જે કર્મ-પ્રકૃતિઓનો બંધાતી વખતે ન થતો હોય પરંતુ સ્વભાવીય પ્રકૃતિઓના ફલિકૌના સંક્રમવડે થતો હોય તે સંક્રમોત્કૃષ્ઠ કહેવાય. તેમાં જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે જે પ્રકૃતિઓને અન્ય સ્વ-ભાવીય ફલિકૌના સંક્રમવડે ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિનો લાભ થાય તે ઉદય સંક્રમોત્કૃષ્ઠ જેમકે—સાતવેદનીય.

ઉદય ન હોય ત્યારે સંક્રમવડે ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિનો લાભ થાય તે અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ઠ કહેવાય. જેમકે—દેવગતિ નામકર્મ. ૬૧

તેમાં અનાનુપૂર્વિકો પણ કહી શકાય છે, એ જણાવવા પહેલાં ઉદય સંક્રમોત્કૃષ્ઠ પ્રકૃતિઓ કહે છે—

૧ શાઓમાં (૧) પૂર્વાનુપૂર્વી, (૨) પશ્ચાત્પૂર્વી અને (૩) અનાનુપૂર્વી એમ ત્રણ પ્રકારે પદાર્થો વર્ણન આપે છે.

(૧) જે પદાર્થોનું જે ક્રમે નિરુપણ કરવામાં આવ્યું હોય તે જ ક્રમે એકેક પદાર્થોનું સ્વરૂપ જતાવતું તે પૂર્વાનુપૂર્વી. (૨) જે પદાર્થોનું જે ક્રમે નિરુપણ કરવામાં આવ્યું હોય તેથી તદ્દન ઉલટા ક્રમે

મનુગૃહ સાયં સમ્મં ધિરહાસાઇછવેગસુમલગઈ ।

રિસહ ચરંસગાઈપણુચ્ચ ઉદસંકમુકકોસા ॥૬૨॥

મનુષ્યગતિઃ સાતં સમ્યક્ત્વં સ્થિરહાસ્યાદિષ્ટકવેદશુભલગતયઃ ।

ઋષમચતુરસ્રાદિપશ્ચોચ્ચં ઉદયસંક્રમોત્કુષ્ટાઃ ॥૬૨॥

અર્થ—મનુષ્યગતિ, સાતવેદનીય, સમ્યક્ત્વમોહનીય, સ્થિર પદ્ક, હાસ્યાદિ પદ્ક, ત્રણ વેદ, શુભ વિહારોગતિ, વજ્રઋષભનારાચાદિ પાંચ સંઘયજી, સમ્યચતુરસ્રાદિ પાંચ સંસ્થાન, અને ઉચ્ચ ગોત્ર એ ઉદય સંક્રમોત્કુષ્ટ પ્રકૃતિઓ છે.

દીકાતુ—મનુષ્યગતિ, સાતવેદનીય, સમ્યક્ત્વમોહનીય, સ્થિરાદિ પદ્ક—સ્થિર શુભ સૌભાગ્ય સુસ્વદ આદેય અને યશઃપ્રીતિ, હાસ્યાદિ પદ્ક—હાસ્ય રતિ અરતિ ચૌક ભય અને વ્યુગ્રાસા વેદનિક—ત્રીવેદ પુરૂષવેદ અને નપુંસકવેદ, શુભ વિહારોગતિ, વજ્રઋષભનારાચ, ઋષભનારાચ, નારાચ, અર્ધનારાચ અને ક્ષીલિકા એ પાંચ સઘયજી, સમચતુરસ્ર, ત્ર્યમોધપરિમંડલ, સાર્દિ, વામન અને કુબ્જ એ પાંચ સંસ્થાન, અને ઉચ્ચગોત્ર એ ત્રીય કર્મપ્રકૃતિઓ ઉદય સંક્રમોત્કુષ્ટ છે.

આ પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે તેની વિપક્ષભૂત સ્વભાવીય નરકગતિ, અસાત વેદનીય અને ત્રિધ્યાત્વમોહનીયાદિ કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કુષ્ટ સ્થિતિ બાંધીને તેની બંધાવલિકા વીત્યા બાદ ઉદય પ્રાપ્ત ઉપરોક્ત મનુષ્યગતિ આદિ પ્રકૃતિઓનો બંધ શરૂ કરે. એટલે પ્રાપ્ત અને બંધાતી તે મનુષ્યગત્યાદિમાં નરકગત્યાદિ વિપક્ષ પ્રકૃતિના કલિકાને સંક્રમાવે એટલે સંક્રમથી ઉત્કુષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય. બંધાવલિકા પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી તેમાં કોઈ પણ કરણ લાગે નહિ માટે બંધાવલિકા જવી બેઠી. અને જેમાં સંક્રમ થવાનો છે તેનો બંધ શરૂ થાય એટલે જ તેમાં સંક્રમ થાય. કારણ બંધાતી પ્રકૃતિય પત્તકશ્લેષ થાય છે. અને પત્તકશ્લેષ સિવાય કોઈ પ્રકૃતિઓ સંક્રમેજ નહિ માટે મનુષ્યગત્યાદિનો બંધ થવો બેઠીએ એમ કહ્યું છે.

કાબલા તરીકે મનુષ્યગતિનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે નરકગતિની વીચકોસકોડીની સ્થિતિ બાંધે તેની બંધાવલિકા વીત્યા બાદ મનુષ્યગતિનો બંધ શરૂ કરે તેમાં ઉદયાવલિકા ઉપરના નરકગતિના કલિકા સંક્રમાવે ત્યારે મનુષ્યગતિમાં ઉત્કુષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય.

જો પ્રમાણે સાતવેદનીયાદિ માટે પણ સમજવું. સંક્રમવડે ઉત્કુષ્ટ સ્થિતિસત્તા થવાનું

એટલે કે છેલ્લેથી પહેલાં સુધી એકેક પદાર્થનું સ્વરૂપ જતાવવું તે પદ્યાર્થપૂર્વી. (૩) જે પદ્યાર્થનું જે ક્રમે નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું હોય તે પદ્યાર્થનું ઉપર જણાવેલ અને ક્રમે વિના આકુન્નચણું સ્વરૂપ જતાવવું તે અનાતુપૂર્વી કહેવાય છે.

અર્થે મૂળ ગાથામાં જણાવેલ ચાર પદ્યાર્થોમાંથી પ્રથમ ચોળનું પત્તી ચોચાનું, બીજાનું અને પહેલાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે મટે આ વર્ણન અનાતુપૂર્વીએ કયું છે તેમ કહેવાય છે.

કારણ શુભ પ્રકૃતિઓનો સ્થિતિબંધ અલ્પ થાય છે; અશુભનો ઉત્કૃષ્ટ થાય છે. એટલે અશુભ પ્રકૃતિઓના દલિકાના સંક્રમવડેજ શુભ પ્રકૃતિઓમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય, અન્યથા નહિ. માટે તેઓ ઉદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ કહેવાય છે.

હવે અનુદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહે છે—

મનુયાણુપુન્નિમીસગઆહારગદેવજુગલવિગલાણિ ।

સુહુમાદિતિગં તિથ્યં અણુદયસંક્રમણ ઉવકોસા ॥૬૨॥

મનુજાનુપૂર્વિમિશ્રકાહારકદેવજુગલવિકલાણિ ।

સૂક્ષ્માદિત્રિકં તીર્થમનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટાઃ ॥૬૩॥

અર્થ—મનુખ્યાનુપૂર્વિ, મિશ્રમોહનીય, આહારકદ્વિક, દેવદ્વિક, ચિકલત્રિક, સૂક્ષ્મત્રિક, અને તીર્થકરનામકર્મ એ અનુદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ છે.

ટીકાનુ—મનુખ્યાનુપૂર્વિ, મિશ્રમોહનીય, આહારકશરીર અને આહારક અંગોપાંગ, દેવ-દ્વિક-દેવગતિ દેવાનુપૂર્વિ, બેધન્દ્રિય તેધન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયભતિ એ ચિકલત્રિક, સૂક્ષ્મ અપ-ચીત અને સાધારણ એ સૂક્ષ્મત્રિક, અને તીર્થકરનામકર્મ એ તેર પ્રકૃતિઓ અનુદયસંક્ર-મોત્કૃષ્ટ છે. કારણ કે આ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ પોતાના બંધવડે થતો નથી કેમકે તેઓની સ્થિતિ પોતાના મૂળ કર્મ જેટલી બંધ સમયે બંધાતીજ નથી, પરંતુ સ્વભા-વીય પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓના સંક્રમવડેજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્યારે પ્રકૃતિઓની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી તેની બંધાવલિકા જે સમયે પૂર્વ થાય તે પછીના સમયે ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના બંધનો આરંભ કરે, બંધાવી તે પ્રકૃતિઓમાં પૂર્વે બંધાયેલી તેની પ્રતિપક્ષ નરકાનુપૂર્વિ આદિના દલિકા સંક્રમાવે એટલે સંક્રમવડે તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થાય છે. તે પછી તેઓનો ઉદય ન હોય ત્યારેજ કારણ કે જ્યારે ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે તેની વિપક્ષ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિ-તિનો બંધજ થતો નથી. જેમ કે મનુખ્યાનુપૂર્વિનો ઉદય વિશ્વકર્માતિમાં હોય છે, ચિકલત્રિક અને સૂક્ષ્મત્રિકનો ઉદય ચિકલેન્દ્રિય અને સૂક્ષ્માદિ જીવોમાં હોય છે. આહારકનો ઉદય આહારક શરીરીને હોય છે, મિશ્રમોહનીયનો ઉદય ત્રીજે શુભકાળે હોય છે, અને તીર્થકરનામનો ઉદય તેરમે શુભકાળે હોય છે, ત્યાં તેની વિપક્ષ પ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને યોગ્ય અધ્યવસારોજ હોતા નથી અને દેવદ્વિકનો ઉદય દેવગતિમાં હોય છે પરંતુ ત્યાં તેનો બંધ નથી. માટે તે પ્રકૃતિઓ અનુદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ છે. ૬૩

હવે અનુદય બંધોત્કૃષ્ટ અને ઉદય બંધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહે છે—

નારયતિરિરલદુગં છેવદ્દેર્ગિદિથાવરાયાવં ।

નિદ્વા અણુદયજેટ્ટા ઉદવકોસા પરાણાઃ ॥૬૪॥

નારકતિર્યગૌદારિકદિકાનિ સેવાત્તૈન્દ્રિયસ્થાવરાતપાનિ ।

નિદ્રા અનુદયજ્યેષ્ઠાઃ ઉદયોત્કૃષ્ટાઃ પરે અનાયુષઃ ॥૬૪॥

અર્થ—નરકદિકે, તિર્યચ્ચદિકે, ઔદારિકદિકે, સેવાત્ત સઘયણ, એકેન્દ્રિય, સ્થાવર, આતપ અને પાંચ નિદ્રા એ અનુદય બધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ છે, અને આયુકર્મવિના શેષ પ્રકૃતિઓ ઉદયબધોત્કૃષ્ટ છે.

ટીકાનુ—નરકદિકે, તિર્યચ્ચદિકે, ઔદારિકદિકે, છેવટુંસઘયણ, એકેન્દ્રિયભતિ, સ્થાવર-નામ, આતપનામ, અને પાંચ નિદ્રા એ પંદર કર્મપ્રકૃતિઓ અનુદયબધોત્કૃષ્ટ છે. આ સઘયણી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પોતાના મૂળકર્મના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ જેટલોજ થાય છે, પરંતુ તેઓનો ઉદય ન હોય ત્યારે થાય છે.

નરકદિકાદિ ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધાધિકારી કોણ છે તેનો વિચાર કરતા જણાશે કે આ-પ્રકૃતિઓનો જ્યાં ઉદય છે ત્યાં તેનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ થઈ શકતોજ નથી. તેમજ નિદ્રાનો જ્યારે ઉદય હોય છે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને યોગ્ય કિલ્લ પરિણામ થતા નથી. અને જ્યારે તેવા પ્રકારના કિલ્લ પરિણામ હોય છે ત્યારે નિદ્રાનો ઉદય હોતો નથી. કારણ કે નિદ્રામાં કષાયાદિ વૃત્તિઓ ઉલટી શાંત થાય છે. માટે તેનો ઉદય હોય ત્યારે તેનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થતો નથી.

આર આયુ વિના શેષ સાઠ કર્મપ્રકૃતિઓ ઉદય બધોત્કૃષ્ટ છે. તે આ પ્રમાણે-પંચેન્દ્રિય-ભતિ, વૈકિયદિકે, ^૧ હુંડસ્થાન, પરાધાત, ઉમ્મવાસ. ઉદ્યોત, અશુભવિહાયોગતિ, અશુદ્ધલક્ષુ, તેજસ, કામંણ, નિમોણ, ઉપધાત, વર્ણોદિચતુષ્ક, સ્થિરાદિષટ્ક, ત્રસાદિચતુષ્ક, અસાતવેદનીય, નીચગોત્ર, સોળકપાય, મિઠ્યાત્વગોહનીય, જ્ઞાનાવરણપંચક, અંતરઃપંચક, અને દર્શનાવર-ણચતુષ્ક આ પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે તેઓનો પોતાના મૂળકર્મના જેટલોજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે, માટે તે પ્રકૃતિઓ ઉદય બધોત્કૃષ્ટ છે.

આયુકર્મમાં તો પરસ્પર સંક્રમ થતો નથી તેમજ બંધાતા આયુકર્મના દલિલે પૂર્વબદ્ધ આયુના ઉપચય માટે થતા નથી. પૂર્વબદ્ધઆયુ સ્વતન્ત્ર રહે છે, અને બદ્ધઆયુ પણ સ્વતન્ત્ર રહે છે. તેથી આર પ્રકારમાંથી એક પણ પ્રકારવડે તિર્યચ મનુષ્યાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો લાભ થતો નથી. માટે અનુદય બધોત્કૃષ્ટાદિ આરમાંની કોઈપણ સંજ્ઞા સહિત છે.

એ કે દેવનારકાયુ^૨ પરમાર્થથી અનુદયબધોત્કૃષ્ટ છે. કારણ કે એનો ઉદય ન હોય

૧ અહિં વૈકિયદિકને ઉદયબધોત્કૃષ્ટમા ગણ્યુ છે. એ કે તેનો ઉદય દેવ નારકાને લવ પ્રત્યયિક છે ત્યાં તો તેનો બંધ નથી. પરંતુ ઉત્તરવૈકિયસરીરધારી મનુષ્યતિર્યચો કિલ્લ પરિણામને યોગે તે બે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે છે તેથી ઉદયબધોત્કૃષ્ટમાં ગણ્યુ છે.

૨ દેવ નારકાયુને એક પણ સંજ્ઞામાં નહિ ગણવાનું કારણ એમ પણ હોય કે જ્યારે ઉદય બધો-ત્કૃષ્ટાદિ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાનો વિચાર કરે ત્યારે ઉદય બધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની પૂર્વ સત્તા હોય છે અને અનુદય બધોત્કૃષ્ટની એક સમય ન્તર હોય છે. હવે ઉપરોક્ત બે આયુને અનુદય બધોત્કૃષ્ટમાં

ત્યાં દૈત્યૃષ્ટિ સ્થિતિખંડ થાય છે. તો પણ પ્રયોજનના અભાવે પૂર્વોચારોએ ચારમાંની કોઈ પણ સંજ્ઞામાં વિવક્ષી નથી માટે ચારમાંની એકપણ સંજ્ઞામાં અણ્ણેલ નથી. ૬૪

હવે ઉદયવતી અને અનુદયવતીનું સ્વરૂપ કહે છે—

ચરિમસમયમિ દલિયં જાસિં અન્નતથ સંકમે તાઓ ।
અનુદયવદ્ ઇયરીઓ ઉદયવદ્ હોંતિ પગઈઓ ॥૬૫॥

ચરમસમયે દલિકં યાસામન્યત્ર સંક્રમયેત્ તાઃ ।

અનુદયવત્યઃ જ્ઞેતાઃ ઉદયવત્યઃ મવન્તિ પ્રકૃતયઃ ॥૬૫॥

અર્થ—જે કર્મપ્રકૃતિઓના દલિક અન્ય સમયે અન્યત્ર સંક્રમે તે પ્રકૃતિઓ અનુદયવતી છે, અને ઇતર પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી છે.

ટીકાનું—જે કર્મપ્રકૃતિઓના દલિક અન્ય સમયે એટલે કે તે તે પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપ સત્તાનો નાશ જે સમયે થાય તે સમયે અન્ય પ્રકૃતિઓમાં સ્તિષ્ઠક સંક્રમવડે સંક્રમે, અને સંક્રમીને અન્ય પ્રકૃતિરૂપે અનુભવાય તે પ્રકૃતિઓ અનુદયવતી સંજ્ઞાવાળી છે. અને જે પ્રકૃતિઓનાં દલિકાં પોતાની સત્તાનો જે સમયે નાશ થાય તે સમયે સ્વસ્વરૂપે અનુભવાય તે પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી સંજ્ઞાવાળી છે ૬૫

હવે તેજ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓ કહે છે—

નાળંતરાયઆઉદંસણચઊવેયણીયમપુમિત્થી ।
ચરિમુદયઉચ્ચવેયગ ઉદયવદ્ ચરિમલોભો ય ॥૬૬॥

જ્ઞાનાન્તરાયાયુષ્કદર્શનચતુર્વેદનીયાપુંસિયઃ ।

ચરમોદયોચ્ચવેદકા ઉદયવત્યશ્વરમલોભઃ ॥૬૬॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય, અન્તરાય, આયુ, દર્શનાવરણ અયુષ્ક, વેદનીય, નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, અયોગિના અરમસમયે ઉદયવતી નામકર્મની નવ પ્રકૃતિઓ, ઉચ્ચ જોત્ર, વેદકસમ્યક્ત્વ, અને સંજ્ઞવલન હોલ એટલી પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી છે.

ટીકાનું—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અન્તરાય પાંચ, ચાર આયુ. દર્શનાવરણીયની અશુદ્ધનાં વરણીયાદિ ચાર સાત, અસાતવેદનીય, સ્ત્રીવેદ, નપુંસકવેદ, અયોગિના અરમ સમયે નામકર્મની જે પ્રકૃતિઓનો રસોદય છે તે નવ પ્રકૃતિઓ તે આ-મનુષ્યગતિ પચોદ્દયભતિ ત્રણ

ગણે તો તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા પણ એક સમય નહીં કેમ ન હોય? જે શંકા થાય એટલે એ શંકા જ ઉપસ્થિત ન થાય માટે પણ કોઈ સંજ્ઞામાં ન ગણી હોય. કેમકે આયુની પૂર્ણ સત્તા જ હોય છે, નહીં હોતી નથી.

આદર પર્વાસ સૌભાગ્ય આદેય યશઃકીર્તિ અને તીર્થંકર, ઉચ્ચગોત્ર, સમ્યક્ત્વમોહનીય, અને સંતવલન લોક આ ચોત્રીય પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી છે, કારણ કે તેઓનો ઉદય અને સત્તાનો એક સમયેજ નાશ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણ પાંચ, અંતરાય પાંચ, અને દર્શનાવરણ ચાર એ ચૌદ પ્રકૃતિઓ ક્ષીણક્રયાય શુભસ્થાનકના ચરમ સમયે કે જે સમયે તેઓની સત્તાનો નાશ થાય છે તે સમયે સ્વસ્વરૂપે અનુભવાય છે, માટે તે ઉદયવતી છે. એ પ્રમાણે ચરમોદયવતી નામકર્મની મનુષ્યગતિ આદિ નવ પ્રકૃતિઓ સાત અસાત વેદનીય અને ઉચ્ચગોત્ર સ્વર્ણી મળી બાર પ્રકૃતિઓનો અયોગિ કેવળિ શુભસ્થાનકના અન્ત્ય સમયે, સંતવલન લોકનો સ્વપક્ષેષિમાં સુક્ષ્મ સંપ્રશયના અન્ત્ય સમયે, સમ્યક્ત્વમોહનીયનો સાધિક સમ્યક્ત્વ ઉપાભવ કરતા પોતાના ક્ષયના ચરમ સમયે, કીર્તેક અને નપુંસકવેદનો તે તે વેદના ઉદયે શ્રેષ્ઠિ આરંભનારને અનિવૃત્તિ બાદર સંપ્રશય શુભસ્થાનકના સંખ્યાત ભાગ ગયા પછી તે તે વેદના ઉદયના અન્ત્ય સમયે, આર આહુનો પોતપોતાના ભવના ચરમ સમયે સ્વસ્વરૂપે અનુભવ થાય છે માટે તે સ્વર્ણી પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી કહેવાય છે.

એ કે સાત અસાત વેદનીય અને ત્રી નપુંસકવેદના અનુદયવતીપણું પણ સંભવે છે. કારણ કે ચૌદમા શુભસ્થાનકે એક જીવને સાતા અસાતા બેમાંથી એકનોજ ઉદય હોય છે. જેનો ઉદય હોય તે ઉદયવતી, અને જેનો ઉદય ન હોય તે અનુદયવતી. એ પ્રમાણે જે વેદના ઉદયે શ્રેષ્ઠિ આરંભી હોય તે વેદ ઉદયવતી સંજ્ઞક, અને બીજો અનુદયવતી સંજ્ઞક કહેવાય. આ પ્રમાણે ઉક્ત ચાર પ્રકૃતિઓ અનુદયવતીપણું પણ સંભવે છે છતાં મુખ્ય શુભને અવલંબીનેજ સત્પુરૂષો કર્મપ્રકૃતિઓનું નામ આપે છે. એક જીવ આશ્રયી બલે એક પ્રકૃતિ ઉદયવતી સંજ્ઞક અને અન્ય પ્રકૃતિ અનુદયવતી સંજ્ઞક હોય પરંતુ કિન્ન કિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ એ ચાર પ્રકૃતિઓ ઉદયવતી હોય છે, એ ધ્યાનમાં રાખીને પુર્વ પુરૂષોએ ઉદયવતી કહી છે.

શેષ એકસો ચૌદ પ્રકૃતિઓ અનુદયવતી છે. કારણ કે તે પ્રકૃતિઓનાં દલિકો ચરમ સમયે અન્યત્ર સંક્રમતા હોવાથી પોતાના રસોદયનો અભાવ છે. તે આ પ્રમાણે—

ચરમોદય સંજ્ઞાવાળી મનુષ્યગતિ આદિ નામકર્મની નવ પ્રકૃતિઓ, નરકદ્વિક, તિર્થંજી-દ્વિક, એકેન્દ્રિય બેદન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયભતિ, સ્થાવર, સુક્ષ્મ, સાધારણ, આતપ અને ઉવોત એ બાવીસ પ્રકૃતિઓ વળીને નામ કર્મની શેષ એકોત્તર પ્રકૃતિઓ સ્તિપુક-સંક્રમવડે સંક્રમાવી ચરમ સમયે પરપ્રકૃતિના વ્યપદેશે લગવાન અયોગિકેવળી અનુભવે છે. એ પ્રમાણે નિદ્રા અને પ્રયતાને ક્ષીણક્રયાય શુભસ્થાનકવાળો અનુભવે છે. તથા ત્રિધ્યાત્વમોહનીય અને ત્રિશ્વમોહનીયને સત્સકલ્પ કાળે સમ્યક્ત્વમાં સ્તિપુકસંક્રમવડે સંક્રમાવી પરબ્યપદેશે અનુભવે છે. અનંતાનુબંધિના ક્ષયકાળે તેના દલિકોને બાધમાન ચારિત્રમોહનીયમાં શુભસંક્રમવડે સંક્રમાવી અને ઉદયાવલિકાના દલિકોને ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં સ્તિપુકસંક્રમવડે સંક્રમાવી પરબ્યપદેશે અનુભવે છે. તથા સ્થાવર, સુક્ષ્મ, સાધારણ, આતપ, ઉવોત, એકે-

તૃતીયદ્વાર સારસંગ્રહ

હવે આ દ્વારમાં બાંધના યોગ્ય આઠ પ્રકારના કર્મોનો વિચાર કરેલ છે તેથી આ દ્વારનું 'બંધવ્ય' નામ રાખેલ છે.

જ્ઞાનાવરણીય, કર્શનાવરણીય, વેદનીય, શોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય એ આઠ મૂળ કર્મપ્રકૃતિઓ છે.

સામાન્ય-વિશેષ જોમ ઉભય ધર્મવાળી વસ્તુમાં રહેલ વિશેષ ધર્મને જાણવાની જે આત્મામાં રહેલ શક્તિ તે જ્ઞાન, તેને શોકનાર અર્થોત્ તેને દાંકનાર જેમાં મિથ્યાત્વાદિ હેતુ-ઓની પ્રધાનતા છે એવા જીવના વ્યાપારથી થઈ જુ કરાયેલ કાર્મણ્યવર્ગણા અન્તર્ગત જે યુદ્ધગલ સ્કધોનો સમૂહ તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ.

સામાન્ય-વિશેષ જોમ ઉભયધર્મવાળી વસ્તુને સામાન્ય સ્વરૂપે જાણવાની આત્મામાં રહેલી શક્તિ તે દર્શન અને તેને શોકનાર જે કર્મ તે દર્શનાવરણીય કર્મ.

જે સુખ-દુઃખ રૂપે અનુભવાય તે વેદનીય, જો કે દરેક કર્મ કોઈને કોઈ સ્વરૂપે અનુ-ભવાય જ છે તો પણ કાદવમાં ઉત્પન્ન થયેલ દરેક પદાર્થોને પંકજ કહેવાતાં નથી પરંતુ રુદી વિશેષથી કમળને જ પંકજ કહેવાય છે તેમ જ સુખ-દુઃખ રૂપે અનુભવાય તેને જ વેદ-નીય કર્મ કહેવાય છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ આત્મિકદંષ્ટિએ સાર-અસાર-અર્થોત્ હેય ઉપાદેય આદિના વિવેક વિનાનો થાય તે શોહનીય.

જોકે ભવથી ળીળ ભવમાં જતાં સર્વ જાણુથી જીવને જે ઉદયમાં આવે તે અથવા કરેલ પોતપોતાના કર્મના ફળને અનુસારે પ્રાપ્ત થયેલ નરકાદિ ગતિમાંથી નીકળવાની ઇચ્છા-વાળા પ્રાણીને રોહી રાખે તે આયુષ્ય.

જે કર્મ જીવને નરકત્વાદિ પર્થાયો લોગવવા તરફ નમાવે અર્થોત્ લઈ જાય તે નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ ઉચ્ચ-નીચ શબ્દો વડે ળોલાવાય અથવા ઉચ્ચ-નીચ કૃણમાં ઉત્પન્ન થવા રૂપ આત્માનો પર્થાય વિશેષ થાય તે ગોત્ર.

જે કર્મના ઉદયથી અનંત શક્તિવાળો જીવ દાનાદિકના અંતર-વ્યવધાનને પામે તે અંતરાય અથવા વિદ્ય કર્મ છે.

અર્હિ પ્રકૃતિ શબ્દના જુદા જુદા ત્રણ અર્થો છે. પ્રકૃતિ=સ્વભાવ, અથવા ત્વિતિ, રક્ષ

અને પ્રદેશનો સમુદાય તે પ્રકૃતિ, અથવા પ્રકૃતિ-લેહ. આહિં દીકાકારે વિશેષાવશ્યકભાષ્યના અનુસારે પ્રકૃતિ-લેહ એ અર્થ અહણ કરેલ છે. તે મૂળકર્મના આ આઠ જ લેહ છે.

આહિં જ્ઞાનાવરણીયાહિં આઠે કર્મ જે કમપૂર્વક કર્યા છે તેમાં આ કારણ છે.

જ્ઞાન-દર્શન રૂપ ચેતના એ જીવનો સ્વતંત્ર રૂપ સ્વભાવ-લક્ષણ છે, તેથી ચેતના વિના જીવ-અજીવમાં કોઈ લેહ રહેતો નથી, તે બે પ્રકારની ચેતનામાં પણ જ્ઞાનની પ્રધાનતા છે કારણ કે જ્ઞાનથી જ સર્વ શાસ્ત્રોના વિષયોનો વાસ્તવિક બોધ થઈ શકે છે અને સર્વ લબ્ધિઓ પણ સાકારપયોગ યુક્ત એટલે કે જ્ઞાનોપયોગ યુક્ત જીવને જ પ્રાપ્ત થાય છે, વળી કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વખતે તેમજ મોક્ષની પ્રાપ્તિ સમયે પ્રથમ જ્ઞાનોપયોગ જ હોય છે. તેથી સર્વથી પ્રથમ તેને આવરનાર જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહેલ છે.

જ્ઞાનોપયોગથી વ્યુત થયેલાઓને બીજા સમયે દર્શનોપયોગ જ હોય છે માટે તેની પછી દર્શનાવરણીય કર્મ કહેલ છે.

આ બે કર્મના તીવ્રતર કે તીવ્રતમ વિપાકોદયવાળો જીવ પુણિની મંદતા અને ઇન્દ્રિયોની હીનતા આહિં દ્વારા નિત્યાનંધતા, બધિરતા વગેરે પ્રાપ્ત કરી અન્યજીવો કરતાં પોતાને અદ્યક્ષકિતવાળો માની અત્યંત દુઃખનો અનુભવ કરે છે અને આ બે કર્મના તીવ્રતર તીવ્રતમ આહિં ક્ષયોપશમ પ્રાપ્ત કરેલ જીવ પુણિની કુશળતા અને ઇન્દ્રિયોની સુંદરતા આહિં પ્રાપ્ત કરી બીજાઓ કરતાં પોતાને સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મતર વસ્તુઓના જ્ઞાનવાળો માનતો અત્યંત સુખનો અનુભવ કરે છે તેથી આ બે કર્મ પછી વેદનીય કર્મ કહ્યું છે.

સુખ-દુઃખનો અનુભવ કરતા સંસારી આત્માને સુખ તથા સુખના સાધનો ઉપર રાગ અને દુઃખ તથા દુઃખના સાધનો ઉપર દ્વેષ અવરથ થાય છે માટે વેદનીય પછી મોક્ષનીય કર્મ જણાવેલ છે.

મોક્ષમાં મૂઠ થયેલ જીવ અનેક પ્રકારનાં આરંભ-પરિબ્રહ્મિક પાપો દ્વારા નરકાદિ આયુષ્ય ઉપાબંધન કરે છે એથી મોક્ષનીય પછી આયુષ્ય કર્મ જણાવેલ છે.

નરકાદિ આયુષ્યના ઉદયને અનુસારે નરકગતિ, પંચેન્દ્રિયબળિ ત્રસાદિ નામકર્મની પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં આવે છે તેથી આયુષ્ય પછી નામકર્મ કહેલ છે.

નરકાદિ ગતિમાં ઉત્પન્ન થયેલ જીવ અવરથ ઉચ્ચ-નીચ પર્થાય વિશેષને પામે છે એ અર્થ જણાવવા માટે નામ પછી ગોત્ર કર્મ કહેલ છે.

ઉચ્ચકૂળમાં ઉત્પન્ન થયેલ જીવને ઘણું કરીને હાનાહિં પાંચે લબ્ધિઓ સુલભ અથવા વધુ પ્રમાણમાં હોય છે ત્યારે નીચકૂળમાં ઉત્પન્ન થયેલ જીવને ઘણું કરીને આ પાંચે લબ્ધિઓ હલંકા અથવા ઘણા ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે એ અર્થ જણાવવા ગોત્ર પછી અંતરાય કર્મ બતાવેલ છે.

ત્યાં જ્ઞાનાવરણીય આહિં આઠે કર્મના અનુક્રમે પાંચ-નવ-એ-અઠ્ઠાવીસ-ચાર-બેતાલીસ-એ અને પાંચ ઉત્તર ભેટો છે.

પ્રથમ ક્ષારમાં જેનું સ્વરૂપ ગતાવર્તમાં આપ્યું છે તે મતિ વગેરે પાંચ જ્ઞાનોને રોકનાર અનુક્રમે મતિજ્ઞાનાવરણીય, શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય, અવધિજ્ઞાનાવરણીય, મનઃપર્થવજ્ઞાનાવરણીય અને કેવળજ્ઞાનાવરણીય એમ પાંચ પ્રકારે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે.

અંતરાયકર્મની પ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાવરણીયની તુલ્ય હોવાથી કેમપ્રાપ્ત દર્શનાવરણીય કર્મ છોડી અંતરાયકર્મની પાંચ પ્રકૃતિઓ જણાવેલ છે. ત્યારબાદ કેમપ્રાપ્ત દર્શનાવરણીયનું વર્ણન કરી વેદનીયનું વર્ણન ન કરતા ક્ષાત્રીપણાના સામ્યથી મોહનીયનું વર્ણન કરેલ છે. ત્યારબાદ કેમપ્રાપ્ત આયુકર્મની પ્રકૃતિઓ ગતાવેલ છે એ કે તેના પછી નામકર્મનું સ્વરૂપ ગતાવલું બોધ્યે પરંતુ નામકર્મમાં થયું કહેવાનું હોવાથી અને વેદનીય તથા ગોત્રમાં અદ્ય કહેવાનું હોવાથી આયુષ્ય પછી વેદનીય અને ગોત્રકર્મ કહી અન્તે નામકર્મનું સ્વરૂપ જણાવેલ છે.

જે કર્મના ઉદયથી દાન યાચવામાં કુશળ શુભવાન યાચક મળ્યો હોય, કાતા પાસે આપવા યોગ્ય પદાર્થ પણ હોય, દાનનું મહાન્ ફળ ભણતો હોય છતાં ય કાતા દાન ન આપી શકે તે જ્ઞાનાન્તરાય.

જે કર્મના ઉદયથી દાનશુભ વડે પ્રસિદ્ધ કાતા મળ્યો હોય, તેની પાસે આપવા યોગ્ય પદાર્થો હાજર હોય, યાચક શુભવાન હોય અને યાચના કરવામાં કુશળ હોય છતાં ઇચ્છિત વસ્તુ પ્રાપ્ત ન કરી શકે તે જ્ઞાનાન્તરાય.

જે કર્મના ઉદયથી વિવક્ષિત પદાર્થનું ઇચ્છ્યકૃપાણુ ન હોવા છતાં અને ઉદાસીનતા ન ન હોવા છતાં ઇષ્ટ આહારાદિક તથા વસ્ત્રાદિ પદાર્થો મળવા છતાં કેવળ કૃપણતા અથવા તમિષતાદિના કારણે ભોગવી ન શકે તે અનુક્રમે ભોગાન્તરાય અને ઉપભોગાન્તરાય કર્મ છે.

આહારાદિક જે એકવાર ભોગવાય તે ભોગ અને વસ્ત્ર, આભૂષણ, શ્રી આદિ જે વાર-વાર ભોગવી શકાય તે ઉપભોગ.

જે કર્મના ઉદયથી શક્તિશાળી હોવા છતાં અદ્યમળવાળો થાય અથવા મળવાન હોવા છતાં કોઈપણ કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં પ્રવૃત્તિ ન કરી શકે અથવા ઉત્સાહ વિનાનો થાય તે વીર્યાન્તરાય.

પ્રથમ ક્ષારમાં જણાવેલ ચક્ષુદર્શનાદિ ચાર દર્શનોને જે રોકે તે અનુક્રમે ચક્ષુદર્શનાવરણ, અચક્ષુદર્શનાવરણ, અવધિદર્શનાવરણ અને કેવલદર્શનાવરણ છે.

દર્શનાવરણીય કર્મની બંધ, ઉદય અને સત્તામાં જ્યાં ચાર પ્રકૃતિઓ જણાવી હોય ત્યાં આ ચાર સમજવી અને જ્યાં છ ગતાવી હોય ત્યાં આ ચાર અને નિદ્રા-પ્રયત્ના અને જ્યાં નવ પ્રકૃતિઓ ગતાવી હોય ત્યાં આ છ ઉપરાંત નિદ્રાનિદ્રા-પ્રયત્નાપ્રયત્ના અને થીલુદ્ધી સમજવી.

જે કર્મના ઉદયથી જે અવસ્થામાં જીવનું ચૈતન્ય અવશ્ય અસ્પષ્ટપણાને પામે તે નિદ્રા તે પાંચ પ્રકારે છે.

જે નિદ્રા-અવસ્થામાં સહેલાઈથી ભગૃત થઈ શકાય તે નિદ્રા.

જેમાં ઘણા મોટા અવાજો કરવાથી કે હાથ-પગાદિ પકડીને હલાવવા દ્વારા ભગૃત કરી શકાય તે નિદ્રા-નિદ્રા.

ખેડાં ખેડાં અથવા ઉભાં ઉભાં ઉંઘે તે પ્રચલા અને ચાલતાં ચાલતાં કે કંઈ કામકાજ કરતાં ઉંઘે તે પ્રચલા-પ્રચલા.

ભગૃત અવસ્થામાં ચિંતવેલ કાર્યને જે નિદ્રાવસ્થામાં કરે તે થીલુદી. આ નિદ્રાના ઉદય-કાળે પ્રથમ સંઘયણીને અર્ધવાસુદેવ જેટલું અને અન્ય સંઘયણવાળાને પોતાના સ્વાભાવિક ભળથી આઠગણું અથવા જે-ત્રણ ગણું ભળ પ્રાપ્ત થાય છે.

અહિં કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરી તે તે વિપાકને બતાવનારી કર્મપ્રકૃતિઓને થલુ નિદ્રા વિગેરે શબ્દથી કહેલ છે.

દર્શન મોહનીય અને આસ્ત્રિ મોહનીય જોમ મોહનીય કર્મના મુખ્ય બે પ્રકાર છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવાદિતરવો ઉપર હેય ઉપાદેય રૂપે યથાર્થશ્રદ્ધા ન થાય અથવા શંકાદિનો સંભવ રહે તે દર્શન મોહનીય, તેના (૧) મિશ્રાત્વ (૨) મિશ્ર અને (૩) સમ્યક્ત્વ મોહનીય જોમ ત્રણ પ્રકાર છે.

(૧) જે કર્મના ઉદયથી સર્વજકથિત જીવાદિતરવોમાં હેય-ઉપાદેય આદિ સ્વરૂપે યથાર્થશ્રદ્ધા ન થાય તે મિશ્રાત્વ મોહનીય.

(૨) જે કર્મના ઉદયથી સર્વજકથિત જીવાદિતરવો ઉપર રાગ અને દ્વેષ પણ ન હોય તે મિશ્રમોહનીય.

(૩) સર્વજકથિત તરવો પ્રતિ થયેલ યથાર્થશ્રદ્ધામાં જે કર્મના ઉદયથી શંકાદિ અતિ-આદિનો સંભવ થાય તે સમ્યક્ત્વ મોહનીય.

જે કર્મના ઉદયથી સર્વજકથિત જીવાદિતરવોની હેય-ઉપાદેય આદિ સ્વરૂપે યથાર્થશ્રદ્ધા હોવા છતાં હેય-ઉપાદેયાદિ રૂપે આચરણ ન કરી શકે તે આસ્ત્રિમોહનીય, તેના કષાય અને નોકષાય મોહનીય જોમ મુખ્ય બે પ્રકાર છે.

જેની અંદર પ્રાણીઓ પરસ્પર પીઠાય તે કષ=સંસાર. અને જીવ જોનાવડે તે સંસારને પામે તે કષાય. તેના (૧) અનંતાનુબંધી (૨) અપ્રત્યાગ્યાનીય (૩) પ્રત્યાગ્યાનીય અને (૪) સંજ્વલન જો ચાર ભેદ છે અને તે દરેકના (૧) ક્રોધ (૨) માન (૩) માયા અને (૪) લોભ જોમ ચાર-ચાર ભેદ હોવાથી કુલ સોળ ભેદો છે.

જીવ જોના વડે અનંત સંસારને પ્રાપ્ત કરે તે અનંતાનુબંધી, આનું બીજું નામ 'સંયોજના' છે. ત્યાં જીવને અનંત ભવો સાથે જોડે તે સંયોજના જોવો અર્થ છે. આ કષાયના ઉદયથી સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થતું નથી, સમ્યગ્દર્શિને આ કષાયનો ઉદય સાથે તે પ્રાપ્ત થયેલ સમ્યગ્દર્શન આદ્યું બંધ છે માટે આ કષાયો આસ્ત્રિ મોહનીયનો ભેદ હોવા છતાં યથાર્થ

જ્ઞાનોને પણ ઘાત કરનાર હોવાથી આ ચાર કષાયો અને દર્શનનિક આ સાતને દર્શન સંપત્તિ કહેવામાં આવે છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ દેશવિરતિના પરિણામ રૂપ અદ્ય પણ પ્રત્યાખ્યાન ન કરી શકે તે અપ્રત્યાખ્યાનીય અથવા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય, જ્યાં સુધી આ કષાયોનો ઉદય હોય ત્યાં સુધી આત્મા દેશવિરતિ પામી શકતો નથી.

જેના ઉદયથી જીવ ભાવચારિત્ર રૂપ સર્વવિરતિને સ્વીકાર ન કરી શકે અથવા જેનો ઉદય થવાથી પ્રાપ્ત થયેલ ભાવચરિત્રનો પણ નાશ થાય તે પ્રત્યાખ્યાનીય અથવા પ્રત્યાખ્યાનાવરણ,

જેના ઉદયથી ઉપસર્ગો અને પરિણેહો પ્રાપ્ત થયે છે તે અથવા ઇંદ્ર કે અનિદ્ર શબ્દાદિક વિષયોની પ્રાપ્તિમા ત્યાગી મુનિ પણ રાગ-દ્વેષના પરિણામવાળા થાય તે સંબંધન કષાય કહેવાય છે.

પ્રથમના ચાર કષાયો સમ્યક્ત્વાદિ મૂળ ગુણોને ઘાત કરનારા છે અને સંબંધન કષાયો સંયમમા અતિચાર માત્ર લગાડનારા ઝોટલે કે યથાખ્યાત ચારિત્રનો ઘાત કરનારા છે.

જેના ઉદયથી જીવ ઇર્ષ્યા, અસૂયા, ગુસ્સા આદિની લાગણી વાળો થાય તે ક્રોધ.

જેના ઉદયથી જીવ ગર્વ, અભિમાન, અછેડતા, મદ આદિની લાગણી વાળો થાય તે માન.

જેના ઉદયથી જીવ કપટ, દંભ, વકેતા આયા આદિની લાગણીવાળો થાય તે માયા.

જેના ઉદયથી જીવ આસક્તિ, ઇચ્છા, આશા, આકર્ષણ, તૃષ્ણા આદિની લાગણીવાળો થાય તે લોભ.

જેન ઉદયથી જીવને કષાયોની ઉત્પત્તિમાં પ્રેરણા મળે અર્થાત્ પોતે સંપૂર્ણ કષાય સ્વરૂપ ન હોવા છતાં કષાયોને પ્રજટ થવામાં નિમિત્તભૂત અને તે નોકષાય અથવા પ્રથમના ચાર કષાયોના સહચારી હોવાથી નોકષાયો કહેવાય છે તે હાસ્ય વગેરે ભેદથી નવ પ્રકારે છે.

(૧) જેના ઉદયથી જીવને બાહ્ય નિમિત્તોથી અગર નિમિત્તવિના હાસ્ય થાય તે હાસ્યમોહનીય.

(૨) જેના ઉદયથી જીવને બાહ્ય નિમિત્તથી અથવા નિમિત્ત વગર આનંદ થાય તે સતિ-મોહનીય, અલુગમો થાય તે અસતિમોહનીય, શોક થાય તે શોકમોહનીય, બીક લાગે તે ભય-મોહનીય, ઘણા થાય તે ભુગુપ્સા મોહનીય કહેવાય છે.

જેના ઉદયથી સ્ત્રી પ્રત્યે અભિલાષા જાગે તે પુરુષવેદ, પુરુષ પ્રત્યે અભિલાષા જાગે તે સ્ત્રીવેદ અને સ્ત્રી-પુરુષ ઉભય પ્રત્યે અભિલાષા જાગે તે નપુંસકવેદ કહેવાય છે. આ ત્રણે વેદ અનુક્રમે વીત્ર, વીત્રતર અને વીત્રતમ અભિલાષ રૂપ હોય છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ અસુક નિયત કાળ સુધી દેવભવમાં ટકી રહે તે દેવાયુ, મનુ-ભવભવમાં ટકી રહે તે મનુષ્યાયુ, તિર્થંચલવમાં ટકી રહે તે તિર્થંચાયુ અને નરકભવમાં ટકી રહે તે નરકાયુ.

જેના ઉદયથી જીવને આરોગ્ય અને વિષયોપભોગાદિ ઇષ્ટસાધનો દ્વારા જે આહુતિ ઉત્પન્ન થાય તે સાતાવેદનીય, જેના ઉદયથી જીવને માંદગી આદિ અનિષ્ટ સાધનો દ્વારા જે ગેહરૂપ દુઃખ ઉત્પન્ન થાય તે અસાતાવેદનીય.

જેના ઉદયથી ઉત્તમકુલ આદિની પ્રાપ્તિ થાય તે ઉચ્ચગોત્ર અને જેના ઉદયથી નિહનીયકુલ આદિની પ્રાપ્તિ થાય તે નીચગોત્ર.

નામકર્મની પ્રકૃતિઓના મુખ્ય બે પ્રકાર છે, જેના અવાન્તર લેહો હોય તે પિંડપ્રકૃતિ. પિંડ એટલે કે એકથી વધારે પેટા લેહોનો સમુદાય તે પિંડપ્રકૃતિઓ કહે છે, જેના અવાન્તરલેહો ન હોય પણ વ્યક્તિગત પોતે એક જ પ્રકૃતિ હોય તે પ્રત્યેક પ્રકૃતિ.

તે પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓના અપ્રતિપક્ષી અને સપ્રતિપક્ષી એમ બે પ્રકાર છે.

અમુરુદ્ધુ આદિ પ્રકૃતિઓને વિરુદ્ધ પ્રકૃતિઓ ન હોવાથી તે અપ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિઓ છે અને ત્રસાદિ પ્રકૃતિઓને સ્થાવરાદિ વિરોધી પ્રકૃતિઓ હોવાથી તે સપ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિઓ કહેવાય છે.

ગતિ, ભતિ, શરીર, અંગોપાંગ, બંધન, સંઘાતન. સંઘયજી, સંસ્થાન, વર્ણ, બંધ, રચ, સ્પર્શ, આનુપૂર્વી અને વિહાયોગતિ એ ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓ છે.

અમુરુદ્ધુ. ઉપઘાત, પરાઘાત, ઉચ્છવાસ, આતપ, ઉલોત, નિર્માણ અને તીર્થંકરનામકર્મ એ આઠ અપ્રતિપક્ષી અને ત્રસ, બાહર, પર્થોપ્ત, પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ, મુસ્વર, સૌભાગ્ય, આદેય અને યશઃકીર્તિ આ ત્રસાદિ દશ તથા સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્થોપ્ત, સાધારણ, અસ્થિર, અશુભ, દુસ્વર, દૌર્ભાગ્ય, અનાદેય અને અયશઃકીર્તિ એ સ્થાવરાદિ દશ એ વીશ સપ્રતિપક્ષી એમ કુલ અઠાવીશ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ તથા પ્રથમ જણાવેલ ચૌદપિંડ પ્રકૃતિઓ એમ મૂળ ગાથામાં જણાવેલ નામકર્મની કુલ ૪૨ પ્રકૃતિઓ છે.

આ સંખ્યા માત્ર કહેવા પૂરતી જ ઉપયોગી છે એમ નથી, પરંતુ બંધાદિકર્મ પ્રાપ્ત થતા દલિકોના આ ૪૨ રીતે મુખ્યપણે લેહ પડે છે પછી શરીર, વર્ણ વગેરે કેટલી પ્રકૃતિમાં પેટા લેહ પડે છે, વળી શુદ્ધચૂર્ણિ આદિ ગ્રંથોમાં આ બેતાલીસને ચ પિંડપ્રકૃતિ કહી છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ નરકત્વ, તિર્થંકૃત્વ, મનુષ્યત્વ અને દેવત્વ પધાંયને પ્રાપ્ત કરે તે અનુક્રમે નરક, તિર્થંચ, મનુષ્ય અને દેવગતિ નામકર્મ છે.

જે કર્મના ઉદયથી અનેક લેહ-પ્રલેહવાળા એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને એકેન્દ્રિયત્વાદિ રૂપ જે સમાન=એકસરખો પરિણામ થાય કે જેને લઈ અનેક પ્રકારના એકેન્દ્રિયાદિ જીવોનો એકેન્દ્રિયાદિ રૂપે વ્યવહાર થાય તે ભતિનામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી અનેક લેહ-પ્રલેહવાળા એકેન્દ્રિયજીવોમાં એવો સમાન પરિણામ થાય કે જેને લઈને તે સઘળાનો આ એકેન્દ્રિય છે એવા સામાન્ય નામથી વ્યવહાર થાય તે એકેન્દ્રિય ભતિનામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી અનેક લેહવાળા બેઇન્દ્રિય આદિ જીવોમાં જોવો કોઈ સમાન બાહ્ય આકાર થાય કે જેને લઇને તે સવળાનો આ બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અઉરિન્દ્રિય કે પચેન્દ્રિય છે એવા સામાન્ય નામથી વ્યવહાર થાય તે અનુક્રમે બેઇન્દ્રિય-તેઇન્દ્રિય-અઉરિન્દ્રિય અને પચેન્દ્રિય જાતિનામકર્મ કહેવાય છે.

અહિં તાત્પર્યે એ છે કે બાહ્ય અને અસ્થંતર નિવૃત્તિ આદિ દ્રવ્યેન્દ્રિયો ઇન્દ્રિયપયોગિત, અંગોપાંગનામકર્મ તથા નિર્માણનામકર્મથી પ્રાપ્ત થાય છે અને લઘિ ઉપયોગ રૂપ ભાવેન્દ્રિયો મતિજ્ઞાનાવરણીય અને ચક્ષુ-અચક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ અનેક આકારવાળા હોવા છતાં આ સર્વે જોકેન્દ્રિય છે, બેઇન્દ્રિય છે ઇત્યાદિ એક સ્વરૂપ શબ્દ વ્યવહાર બીજા કોઈ કર્મથી સિદ્ધ ન હોવાથી તેના જોકેન્દ્રિયાદિક શબ્દવ્યવહારનું અનુક્ર લેહ સુધીના ચૈતન્યના નિયામકનું કારણ જાતિનામકર્મ માનવું પડે છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ જેમાં વિસ્તાર પામે જોવું અથવા જે ઉપલોગના સાધનરૂપ અને જીવોદિક સ્વભાવવાળું શરીર પ્રાપ્ત થાય તે શરીરનામકર્મ. તે ઔદારિક, વૈકિય, આહારક, તૈજસ, કાર્મણુ એમ પાંચ પ્રકારે છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ ઔદારિક-વૈકિય-આહારક-આદિ પાંચે શરીરોચીય પુફ્ફગલો અહલ્લુ કરી ઔદારિકાદિ શરીરરૂપે પરિણામી આત્મપ્રદેશો સાથે પાણી અને દૂધની જેમ અલેહસ્વ-રૂપ સંબંધ કરે તે અનુક્રમે ઔદારિક, વૈકિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણુ શરીરનામકર્મ કહેવાય છે.

મસ્તક, પીઠ, છાતી, પેટ, બે જુબજો અને બે સાથળો એ આઠ અંગો, અને સુખ, નાક, નાસિ, આંગળીઓ વગેરે ઉપાંગો તથા ફાંત, નખ, પર્વ, રેખાઓ વગેરે અંગોપાંગો કહેવાય છે, જે કર્મના ઉદયથી શરીરપણે પરિણામ પામેલાં પુફ્ફગલોના અંગ-ઉપાંગ અને અંગોપાંગ રૂપ સ્પષ્ટ વિભાગ સ્વરૂપે વિભાગ થાય તે અંગોપાંગનામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિક, વૈકિય કે આહારક શરીર સ્વરૂપ પરિણામ પામેલા પુફ્ફ-ગલોના તે તે શરીરના અંગ-ઉપાંગ અને અંગોપાંગ રૂપે સ્પષ્ટ વિભાગ સ્વરૂપે પરિણામ થાય તે અનુક્રમે ઔદારિક-વૈકિય અને આહારક અંગોપાંગનામકર્મ કહેવાય છે.

તૈજસ અને કાર્મણુશરીર જીવના સંસ્થાન સ્વરૂપ હોવાથી આ બંને શરીરને અંગોપાંગ હોતાં નથી.

જે કર્મના ઉદયથી આત્મપ્રદેશો અને અહલ્લુ કરાતાં ઔદારિકાદિ પુફ્ફગલોના અથવા પૂર્વે-અહલ્લુ કરાયેલાં અને નવાં અહલ્લુ કરાતાં ઔદારિકાદિ પુફ્ફગલોના પરસ્પર એકાકાર સંબંધ થાય તે બંધન નામકર્મ પાંચ પ્રકારે છે.

જે કર્મના ઉદયથી પૂર્વે અહલ્લુ કરેલાં અને અહલ્લુ કરાતાં ઔદારિક, વૈકિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણુ પુફ્ફગલોના પરસ્પર પોત-પોતાની સાથે એકાકાર સંબંધ થાય તે અનુક્રમે ઔદારિક, વૈકિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણુ બંધન નામકર્મ કહેવાય છે.

જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિકાદિ સ્વભાવીય પુદ્ગલો એકઠા કરાય તે સંઘાતન નામકર્મ પાંચ પ્રકારે છે.

જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ શરીર યોગ્ય પુદ્ગલો સમૂહ રૂપે થાય તે અનુક્રમે ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ સંઘાતન નામકર્મ છે,

જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિક શરીરમાં હાડકાઓની અચુક બિન્ન બિન્ન રીતે રચના થાય તે સંઘયણ નામકર્મ-છ પ્રકારે છે.

ખન્ને બાલુ મકંટબંધની જેમ જે હાડકાંઓના છેડા એક બીજામાં ઝેળવેલા હોય તે નારાય, અને તે ખન્ને હાડકાંઓ ઉપર પાટાના આકારવાળું ત્રીભુજ હાડકું વીંટળાયેલું હોય તે ઋષભ, તેની ઉપર તે ત્રણેને લેદનાર ખીલી રૂપ હાડકું બેસાડેલું હોય અને જેવી મજબુતાઈ થાય તેવો મજબૂત હાડકાંનો બાધો જે કર્મના ઉદયથી થાય તે વજ્રઋષભનારાય સંઘયણ નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી ત્રણ હાડકાંને લેદનાર ખીલી વિના પૂર્વે કહેલ હાડકાંની જેવી મજબુતાઈ થાય તેવો હાડકાંનો બાધો થાય તે ઋષભનારાય સંઘયણ નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી માત્ર જે બાલુ મકંટબંધ કરેલ હાડકાંની મજબુતાઈ જેવી હાડકાંઓની રચના વિશેષ થાય તે નારાય સંઘયણ નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી એકબાલુ મકંટબંધ અને એકબાલુ માત્ર ખીલી મારેલ હાડકાંની મજબુતાઈ જેવી હાડકાંઓની રચના વિશેષ થાય તે અર્ધનારાય સંઘયણ નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી માત્ર ખીલી મારેલ હાડકાંની મજબુતાઈ જેવી હાડકાંની રચના થાય તે ક્ષીલિકા.

જે કર્મના ઉદયથી હાડકાંના પર્યંત ભાગ માત્ર સ્પર્શીને જ રહેલાં હોય અથવા જે તૈલાદિના મઠન વગેરેની અપેક્ષા રાખે તેવી હાડકાંઓની રચના વિશેષ થાય તે ઉદરપૃથ્ઠ અથવા સેવાર્ત સંઘયણ નામકર્મ કહેવાય છે.

જે કર્મના ઉદયથી ઔદારિકાદિ શરીરમાં જુદા જુદા પ્રકારના વિશેષ આકારો થાય તે સંસ્થાન નામકર્મ છ પ્રકારે છે.

જે કર્મના ઉદયથી શરીરના સર્વ અવયવો અથવા આરે યુષ્માના વિભાગો સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહેલા સંપૂર્ણ લક્ષણોથી યુક્ત પ્રાપ્ત થાય તે સમચતુરસ્રસ્થાન નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી નાભિથી મસ્તક સુધીના સર્વ અવયવો વટકુલની જેમ વિશાળ એટલે સામુદ્રિકશાસ્ત્રમાં કહેલ સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત થાય અને નાભિથી નીચેના અવયવો તેવા ન થાય તે ત્ર્યંગોધપરિમંડલ સંસ્થાન નામકર્મ છે.

જે કર્મના ઉદયથી પગથી નાભી સુધીના અવયવો સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહેલ સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત પ્રાપ્ત થાય પણ નાભિની ઉપરના અવયવો તેવા ન થાય તે સાદિ અથવા સાચી સંસ્થાન નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી મસ્તક, શીવા તથા હસ્ત-પાદાદિ અવયવો પ્રમાણ્યુક્ત થાય અને છાતી વગેરે શેષ અવયવો તેવા ન થાય તે કુખ્ય સંસ્થાન નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી છાતી-ઉદર આદિ અવયવો પ્રમાણ્ય અને લક્ષણ્ય યુક્ત હોય અને મસ્તકાદિ અવયવો તેવા ન થાય તે વામન સંસ્થાન.

આદિ કેટલાક આચાર્યો કુખ્ય અને વામનની વ્યાખ્યા ઉલટા-સુલટી કરે છે.

જે કર્મના ઉદયથી શરીરના સર્વ અવયવો પ્રમાણ્ય અને લક્ષણ્યથી સંહિત પ્રાપ્ત થાય તે હુંડક સંસ્થાન નામકર્મ.

જેના ઉદયથી જીવનું શરીર શોભા યુક્ત થાય તે વર્ણનામકર્મ-પાંચ પ્રકારે છે.

જે કર્મના ઉદયથી શરીરને વિષે સફેદ, પીળો, લાલ, લીલો અને કાળો વર્ણ થાય તે અનુક્રમે ચૈત-પીત-રક્ત-નીલ તથા કૃષ્ણ વર્ણ નામકર્મ છે. ન્યાયદર્શનમાં ચિત્ત=રંગભેરંગી અને કપીશ=કાબરચીતરો એ બે વર્ણ વધુ બતાવેલ છે પરંતુ આદિ બતાવેલ પાંચ વર્ણોની વ્યાપ્તિય મેળવણીથી જ આ બે તેમજ બીજા પશ્ચ અનેક રંગો થાય છે, માટે આ પાંચ જ બતાવેલ છે, બીજા બતાવેલ નથી.

જે કર્મના ઉદયથી શરીર ગંધયુક્ત થાય તે ગન્ધનામકર્મ, તે બે પ્રકારે છે.

જેના ઉદયથી શરીર કસ્તુરી જેવું મુગંધી પ્રાપ્ત થાય તે મુરભિગંધ અને લક્ષણ્ય આદિ જેવું દુર્ગંધવાળું પ્રાપ્ત થાય તે દુરભિગંધ નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી શરીર આસ્વાદવાળું થાય તે રસનામકર્મ પાંચ પ્રકારે છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર તીખાશ, કઠવાશ, તુરાશ, ખટાશ અને ચીકાશવાળું થાય તે અનુક્રમે તિક્ત, કટુ, કષાય, આમ્લ અને મધુરરસ નામકર્મ છે.

ન્યાયદર્શનમાં છઠ્ઠો આદારસ બતાવેલ છે, પરંતુ તે સર્વસ્થોમાં અતર્જીત હોવાથી આદિ ભિન્ન બતાવેલ નથી.

જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર કઠોર-ભારે આદિ સ્પર્શવાળું થાય તે સ્પર્શનામકર્મ આઠ પ્રકારે છે.

જેના ઉદયથી જીવનું શરીર કઠોર, સુંવાળું, હલકું, ભારે, ચીકાશવાળું, દુષ્પું, શીત અને ઉષ્ણ સ્પર્શવાળું થાય તે અનુક્રમે કઠંશ, મૃદુ, લઘુ, શુરે, સ્નિગ્ધ, રુક્ષ, શીત અને ઉષ્ણસ્પર્શ નામકર્મ છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવને પરભવમાં જતાં આકાશપ્રદેશની શ્રેણિને અનુસારે કોણી, હળ અને ગોમૂત્રિકાના આકારે અનુક્રમે બે ત્રણ અને ચાર સમય પ્રમાણ્ય વળાંકવાળી ગતિ થાય તે અનુપૂર્વી નામકર્મ ચાર પ્રકારે છે.

જે કર્મના ઉદયથી નરક, તિર્થંચ, મનુષ્ય અને દેવભવમાં જતાં આકાશપ્રદેશની શ્રેણીને અનુસારે વક્રતાવાળી જે ગતિ થાય તે અનુક્રમે નરકાનુપૂર્વી, તિર્થંગાનુપૂર્વી, મનુષ્યાનુપૂર્વી અને દેવાનુપૂર્વી નામકર્મ છે.

જે કર્મના ઉદયથી આકાશ વડે જે ગતિ થાય તે વિહાયોગતિ નામકર્મ જે પ્રકારે છે, તે કે આકાશ સર્વત્ર વ્યાપ્ત હોવાથી આકાશ સિવાય ગતિનો સંભવ જ નથી. માટે વિહાયસૂ-વિશેષણની જરૂર નથી, પરંતુ પિંડ પ્રકૃતિમાં પહેલી પ્રકૃતિ પણ ગતિનામકર્મ હોવાથી તેનાથી સિદ્ધતા જતાવવા માટે વિહાયસૂ વિશેષણ આવશ્યક છે.

જે કર્મના ઉદયથી હાથી, બળદ અને હંસાદિ જેવી સુંદર ચાલ પ્રાપ્ત થાય તે શુભ-વિહાયોગતિ અને ઊંટ, ગધેડા અને પાઠા આદિ જેવી ખરાબ ચાલ પ્રાપ્ત થાય તે અશુભ-વિહાયોગતિ નામકર્મ છે.

આ પ્રમાણુ ચૌદ પિંડ પ્રકૃતિઓના કુલ પેટા લેહો પાંચઠ થાય છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર ભારે, હલકું કે ભારે-હલકું ન થાય પરંતુ ભારે પણ નહિ અને હલકું પણ નહિ એવું અશુભલક્ષુ પરિણામયુક્ત થાય છે તે અશુભલક્ષુ નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ પોતાના જ શરીરમાં થયેલ રસોહી, ચોરહંત, પ્રતિજિહ્વા આદિ અવયવો વડે દુઃખી થાય અથવા હાથે જ કચેલા બંધનાદિથી કે પર્વત પરથી પડવા આદિથી હણાય તે ઉપધાત નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ પોતાના હર્શન કે વાણી આદિ દ્વારા બળવાન એવા બીજાઓને ક્રોધ પમાડે અર્થાત્ તેઓની પ્રતિભાને હણી નાખે તે પરાધાત નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ શ્વાસોચ્છવાસ લગિધથી યુક્ત થાય તે શ્વાસોચ્છવાસ નામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી જીવનું પોતાનું શરીર ઉષ્ણ ન હોવા છતાં બીજાઓને તાપયુક્ત લાગે તે આતપ નામકર્મ છે. તેનો ઉદય માત્ર સૂર્યના વિમાનમાં રહેલ બાહર, પૃથ્વીકાય જીવોને જ હોય છે, પરંતુ અગ્નિકાય જીવોને નહિ. અગ્નિના જીવોને તો ઉત્કટ રક્તવર્ષુ નામકર્મ અને ઉષ્ણરૂપશ્વનામકર્મનો ઉદય હોય છે.

જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર શીત પ્રકાશ રૂપ ઉદ્યોતયુક્ત થાય તે ઉદ્યોત નામકર્મ તેનો ઉદય સૂર્ય સિવાયના બ્યોતિષ વિમાનોમાં રહેલ બાહર પૃથ્વીકાયના જીવોને, સુનિના ઉત્તરવૈદિક્યમાં તથા આહારક શરીરમાં, દેવોના ઉત્તરવૈદિક્યમાં, આગીઆ જીવો તથા અન્દકંત રત્નો અને ઔષધિઓ વગેરેને હોય છે.

જે કર્મના ઉદયથી અંગેા ઉપાંગેા અને અંગેાપાંગેા જીવોને પોતપોતાની જાતિને અનુસારે નિયતસ્થાને ગોઠવાય તે નિર્માણનામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી ત્રણે જગતને પૂજ્ય થાય અર્થાત્ અષ્ટપ્રાતિહાર્ય અને ચૌત્રીશ અતિ-શયો આદિથી યુક્ત ચષ કૃતાર્ય હોવા છતાં તીર્થની સ્થાપના કરે તે તીર્થંકરનામકર્મ.

જે કર્મના ઉદયથી જીવ ઇન્દ્રિયોત્તર ગતિ કરી શકે તે ત્રસનામકર્મ.

જેના ઉદયથી એક જીવનું એક કે છેવટે અસંખ્યા શરીરો ભોગાં થાય ત્યારે દંદિગોચર થઈ શકે એવા સ્થૂલ પરિણામવાળા જીવ થાય તે બાહરનામકર્મ.

જેના ઉદયથી જીવ સ્વયંભ્ય પર્થોગિઓ પૂરી કરીને જ મરે તે પર્થોગિનામકર્મ.

જેના ઉદયથી એક એક જીવને ભિન્ન ભિન્ન શરીર મળે તે પ્રત્યેકનામકર્મ.

પ્રશ્ન: કૌઠ-પીપળો-પીછુ આદિ વૃક્ષોના મૂળ, સ્તંભ, છાલ, ચોટી ઠાળીઓ વગેરે દરેક અવયવો અસંખ્ય જીવવાળા કદા છે અને શાસ્ત્રમાં તેને પ્રત્યેક શરીરવાળા કદા છે અને તે કૌઠ આદિ અવયવોથી દેવદત્તની જેમ અખંડ એક શરીર લાગે છે તો એક શરીરમાં અસંખ્ય જીવો હોવા છતાં તે પ્રત્યેક કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર:-ઉપરોક્ત મૂળાદિ દરેક અવયવોમાં અસંખ્યજીવો કદા છે પરંતુ તે દરેકનું શરીર ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. છતાં તેવા પ્રકારના વિવિધ રાગદ્વેષના પરિણામથી બંધાયેલ પ્રત્યેક નામકર્મના ઉદયથી તે બધા શરીરો એવી રીતે પરસ્પર એકાકાર શરીરવાળા બની ગયાં હોય છે કે જેથી તે એક અખંડ શરીર રૂપે લાગે છે. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તે દરેક જીવોનું શરીર ભિન્ન ભિન્ન હોય છે અને તેથી જ તે પ્રત્યેક શરીર નામકર્મના ઉદયવાળા જ શાસ્ત્રમાં કદા છે.

જેના ઉદયથી દાંત-હાડકાં આદિ અવયવોમાં સ્થિરતા થાય તે સ્થિરનામકર્મ.

જેના ઉદયથી નાભિની ઉપરના અવયવો શુભ થાય તે શુભનામકર્મ

જેના ઉદયથી જીવનો સ્વર મધુર અને સાંભળનારને પ્રીતિનું કારણ બને તે સુસ્વરનામકર્મ.

જેના ઉદયથી જીવ સર્વને પ્રિય લાગે તે સૌભાગ્યનામકર્મ.

જેના ઉદયથી વ્યક્તિનું વચન આદર કરવા યોગ્ય થાય તે આદરનામકર્મ.

જેના ઉદયથી જીવ યશઃ અને કીર્તિ યાત્રે અથવા યશઃ વડે જે આતિ મેળવે તે યશઃ કીર્તિનામકર્મ.

સર્વ દિશાઓમાં પ્રસરનાર પરાક્રમથી ઉત્પન્ન થયેલ અને સર્વ મનુષ્યો વડે પ્રશંસનીય જે ખ્યાતિ તે યશઃ-એક દિશામાં પ્રસરનારી, જ્ઞાન-પુણ્યથી ઉત્પન્ન થયેલ જે ખ્યાતિ તે કીર્તિ કહેવાય છે

જેના ઉદયથી જીવ ઇન્દ્રિયોત્તર ગતિ ન કરી શકે અથવા ગતિજ ન કરી શકે તે સ્થાવર નામકર્મ.

જેના ઉદયથી જીવનો તેવો સૂક્ષ્મ પરિણામ થાય કે અસંખ્યશરીરો એકત્ર થવા છતાં દંદિગોચર ન થઈ શકે તે સૂક્ષ્મનામકર્મ

જેના ઉદયથી જીવ સ્વયંભ્ય પર્થોગિઓ પૂર્ણ કર્યા વિના જ મરે તે અપર્થોગિ નામકર્મ.

જેના ઉદયથી અનંતજીવો વચ્ચે એક જ ભૌદારિકશરીર મળે અને આહાર-ધાસાભ્ય-પાસ આદિ સઘળા જીવોને સાધારણ-સમાન હોય તે સાધારણ નામકર્મ.

પ્રશ્ન: પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલ જીવ પોતાના સંપૂર્ણ શરીરમાં વ્યાપ્ત થઈને રહે છે તેથી પછી તેમાં બીજા અનંત જીવો કેમ રહી શકે? અને બીજા અનંત જીવો કદાચ રહી શકે એમ માની લઈએ તોપણ જે જીવે પ્રથમ તે શરીર ઉત્પન્ન કરીને પરસ્પર ભેદાવાવડે પોતાનું કાર્ય છે તે જીવ જ તે શરીરમાં મુખ્ય છે માટે તેના સંબંધે જ પર્યાપ્ત અવસ્થા, પ્રાણ-પાનાદિ શોભ્ય પુદ્ગલોત્તું શ્રદ્ધા વગેરે હોઈ શકે પરંતુ અન્ય જીવોના સંબંધે તે હોઈ શકે નહિ અને સાધારણમાં તો અનંતા જીવોની પ્રાણપાનાદિ વ્યવસ્થા એક જ પ્રકારે હોય છે તો અનંતા જીવોને એક શરીર શી રીતે હોય?

ઉત્તર: તથાપ્રકારના સાધારણ નામકર્મના ઉદયથી અનંતા જીવો એક સાથે જ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે જ શરીરમાં રહીને પર્યાપ્તિઓ કરવાને આરંભ, આહાર અને પ્રાણપાનાદિ શોભ્ય પુદ્ગલોત્તું શ્રદ્ધા આદિ શરીર સંબંધી સર્વ ક્રિયાઓ એક જ સાથે કરે છે, માટે કોઈ દોષ નથી.

જેના ઉદયથી જિહ્વા આદિ શરીરના અવયવો અસ્થિર થાય તે અસ્થિર નામકર્મ.

જેમા ઉદયથી નાભિની નીચેના અવયવો અશુભ થાય તે અશુભનામકર્મ, જેમ કોઈ માણસને પગ આદિ અડે તો તેને કોષ થાય, જો કે કામી પુરૂષને સ્ત્રીના પગાદિ અવયવો અઠવાથી કોષને બદલે આનંદ થાય છે પરંતુ ત્યાં આનંદ થવાનું કારણ મોહ છે. જ્યારે અહિં વસ્તુસ્થિતિની વિચારણા છે.

જેના ઉદયથી જીવોનો સ્વર કર્ણકંઠક થાય અને સાંભળનારને અપ્રીતિનું કારણ બને તે ક્રુરસ્વર નામકર્મ.

જેના ઉદયથી જીવ સર્વને અપ્રિય થાય તે કૌભાંચ્ય નામકર્મ, સૌભાંચ્ય નામકર્મના ઉદય-વાળા તીર્થંકર પરમાત્મા જેવા મહાત્માઓ પણ કોઈ અજ્ઞાન આદિ જીવને અપ્રિય થાય છે પરંતુ ત્યાં અજ્ઞાનમાં પોતામાં રહેલ દોષ જ અપ્રીતિનું કારણ છે પરંતુ તીર્થંકર પરમાત્મા આપદને તો સૌભાંચ્ય નામકર્મનો જ ઉદય હોય છે.

જેના ઉદયથી વ્યક્રિત અથવા તેનું વચન સર્વત્ર તિરસ્કાર પામે પણ આદરણીય ન થાય તે અનાદેય નામકર્મ.

જેના ઉદયથી એક અથવા સર્વદિશાઓમાં અપચડને પામે તે અથશઃકીર્તિ.

આ પ્રમાણે આઠ અપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક અને વીશ સપ્રતિપક્ષ પ્રત્યેક એમ અઠાવીસ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ અને ચૌદ પિંડપ્રકૃતિઓના દૃષ્ટાન્તર લેઈ યેજાવતાં નામકર્મની ૬૩ પ્રકૃતિઓ થાય છે અને કેટલાક આચાર્યના મતે બંધન પાંચને બદલે પંદર ગણતાં નામકર્મની ૧૦૩ પ્રકૃતિઓ થાય છે.

આ ત્રાણી અથવા એકસોત્રણ પ્રકૃતિઓ માત્ર સત્તામાં ગણાય છે પરંતુ બંધ-ઉદય અને ઉદીરણમાં સહસ્રક જ ગણાય છે, કારણકે પોતપોતાના શરીરમાં બંધન અને સંઘાતોના સ્વશરીર સાથે જ બંધાઈ થતા હોવાથી તેઓની તેમાં ભિન્ન વિવક્ષા કરી નથી અને વર્ણાદિકના સર્વે અવાન્તર હોદો પણ સર્વ જીવોને સાથે જ બંધ ઉદય-ઉદીરણમાં પ્રાપ્ત થતા હોવાથી તેના અવાન્તર હોદોની બંધાદિમાં વિવક્ષા કરી નથી માટે પૂર્વોક્ત પિંડપ્રકૃતિઓના ૬૫ હોદમાંથી વર્ણચતુષ્કના કુલ વીશ હોદોને બદલે માત્ર સામાન્યથી વર્ણ ચતુષ્ક ગણવાથી તેના સોળ હોદો અને પાંચ બંધન અને પાંચ સંઘાતન એમ છઠ્ઠીસ હોદો યોગ્ય કરવાથી ૩૬ પિંડપ્રકૃતિઓ અને ૨૮ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ મળી નામકર્મની ૬૪ પ્રકૃતિઓ ગણાય છે.

પ્રશ્ન-બંધાદિકમાં કયાય પણ બંધનો અને સંઘાતનો શરીરથી જુદાં હોતાં નથી અને વર્ણ ચતુષ્કના પેટા હોદો પણ સર્વત્ર સાથે જ હોય છે માટે જુદા ગણેલ નથી તો સત્તામાં આ દરેકની જુદી વિવક્ષા શા માટે કરી છે ?

ઉત્તર-બંધન સંઘાતન અને વર્ણ ચતુષ્કના પેટાહોદો વાસ્તવિક રીતે અલગ તો છે જ પરંતુ જેમ બંધાદિકમાં બધાં સાથે જ આવતા હોવાથી જુદી વિવક્ષા કરી નથી એમ સત્તામાં પણ તેની જુદી વિવક્ષા કરવામાં ન આવે તો તેતું અસ્તિત્વ પણ ન રહે-અર્થાત્ બંધનાદિ છે કે નહિ ? અને તેતું શું કાર્ય છે ? વગેરે તેતું સ્વરૂપ જ ન રહે અને તેથી જ સત્તામાં જુદી વિવક્ષા કરી છે.

ઉદય-ઉદીરણ અને સત્તામાં મોહનીય કર્મની અકૂલીસ પ્રકૃતિઓ હોવા છતાં સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્રમોહનીયનો બંધ ન હોવાથી બંધમાં મોહનીયકર્મની છઠ્ઠીસ પ્રકૃતિઓ ગણાય છે.

પ્રશ્ન-બંધ વિના મિશ્રમોહનીય અને સમ્યક્ત્વ મોહનીય ઉદયાદિમાં શી રીતે હોઈ શકે ?

ઉત્તર-ઉપશમ સમ્યક્ત્વ રૂપ ઔષધિ વિશેષ સ્વરૂપ વિશુદ્ધ અધ્યવસાય દ્વારા અશુદ્ધ એવા મિથ્યાત્વ મોહનીયના પુદ્ગલોને જ યોગ્ય રસવાગા કરીને અવશુદ્ધ અને વિશુદ્ધ એમ બે નવા પુજ રૂપે બનાવે છે અરે તે જ મિશ્રમોહનીય અને સમ્યક્ત્વ મોહનીય કહેવાય છે. તેથી સ્વરૂપરૂપે બંધ ન હોવા છતાં પણ આ બે પ્રકૃતિઓ ઉદયાદિમાં હોઈ શકે છે.

એમ આઠે કર્મની બંધમાં ૧૨૦, ઉદય તથા ઉદીરણમાં મોહનીયની બે પ્રકૃતિઓ વધવાથી ૧૨૨ અને સત્તામાં ઉપરોક્ત બે ઉપરાંત નામકર્મની ૬૭ને બદલે ૬૩ પ્રકૃતિઓ હોવાથી ૧૪૮ અને નામકર્મની ૧૦૩ હોવાથી ૧૫૮ પ્રકૃતિઓ હોય છે.

જે શ્રીમાન્ ગર્ગર્ષિ તથા અન્ય શિવશર્મસૂરિ આદિ મહર્ષિઓ પાંચને બદલે પંદર બંધન માની સત્તામાં એકસો અકૂલન પ્રકૃતિઓ માને છે. તેઓના મતે પંદર બંધનના નામ આ પ્રમાણે છે.

(૧) ઔદારિક-ઔદારિક બંધન, (૨) વૈક્રિય-વૈક્રિય બંધન, (૩) આહારક-આહારક

અંધન, (૪) તેજસ-તેજસ અંધન, (૫) કામંભુ-કામંભુ અંધન, (૬) ઔદારિક-તેજસ અંધન, (૭) વૈકિય-તેજસઅંધન, (૮) આહારક-તેજસઅંધન, (૯) ઔદારિક-કામંભુઅંધન, (૧૦) વૈકિય-કામંભુઅંધન, (૧૧) આહારક-કામંભુઅંધન, (૧૨) તેજસ-કામંભુઅંધન, (૧૩) ઔદારિક-તેજસ-કામંભુ અંધન, (૧૪) વૈકિય-તેજસ-કામંભુ અંધન, (૧૫) આહારક-તેજસ-કામંભુ અંધન

જેના ઉદયથી પૂર્વે અહણ કરાયેલ અને નવીન અહણ કરાતાં ઔદારિક પુદ્ગલોનો પરસ્પર એકાકાર રૂપે સંબંધ થાય તે ઔદારિક-ઔદારિક અંધન. એ પ્રમાણે દરેકની વ્યાખ્યા સમજવી.

પ્રશ્ન—જેના ઉદયથી ઔદારિક પુદ્ગલો સમૂહ રૂપે થાય તે સંઘાતન નામકર્મ અને પૂર્વે અહણ કરેલાં અને અહણ કરાતાં ઔદારિકાદિ પુદ્ગલો પરસ્પર એકાકાર તે અંધન નામકર્મ એમ પ્રથમ કહ્યું છે તો પુદ્ગલ સમૂહરૂપ થવા વિના અંધનનો સંબંધ ન હોવાથી જે આચાર્યો અંધન પદ્ધતિ માને છે તેઓના મતે સંઘાતન પણ પદ્ધતિ હોવાં જોઈએ? પાંચ જ કેમ કહ્યાં છું?

ઉત્તર—જેઓ અંધન પદ્ધતિ માને છે તેઓ સંઘાતન નામકર્મની વ્યાખ્યા ઔદારિકાદિ પુદ્ગલોને એકઠાં કરવાં એવી નથી કરતા, કેમકે તેઓનું કહેવું છે કે અહણ માત્રથી જ ઔદારિકાદિ પુદ્ગલો સમૂહ રૂપે યદ્યપ્ત જાય એટલે સમૂહરૂપ થવામાં સંઘાતન નામકર્મ માનવાની જરૂર નથી. પરંતુ જેના ઉદયથી ઔદારિકાદિ શરીરની રચનાને અનુદૂલ પુદ્ગલોની રચના વિશેષ થાય તે સંઘાતન નામકર્મ એમ માને છે તેથી ઔદારિકાદિ શરીર પાંચ જ હોવાથી અંધન પદ્ધતિ હોવા છતાં સંઘાતનો પાંચ જ થાય છે, પરંતુ પદ્ધતિ નથી.

પ્રશ્ન—વર્ણ અતુષ્ક શુભ અને અશુભ એમ બંને પ્રકારની પ્રકૃતિઓમાં ગણાવેલ હોવાથી પરસ્પર વિરોધ કેમ ન આવે?

ઉત્તર—વર્ણઅતુષ્કના વીર્ય લેદમાંથી નીલ-કૃષ્ણ એ બે વર્ણ, કુરભિગંધ. તિષ્ઠા અને કદુરસ, કર્કશ, શુરુ, રુચ્ચ, પીત એ ચાર રસો એમ નવ લેદ અશુભ અને શેષ અગિયાર પેટા લેદો શુભ છે તેથી બંનેમાં ગણાવેલ છે

આ પ્રમાણે કર્મની સર્વ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ કહી હવે તેઓની ઉપર મુરબંધી આદિ પ્રતિપક્ષ સહિત પાંચ અને ચ શબ્દથી પ્રતિપક્ષ સહિત દ્વિવસ્તુતા અને વિપાક આશ્રયી ચાર પ્રકારનાં દ્વારો એમ કુલ સોળ દ્વારોની વ્યાખ્યા-સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે

(૧) પોતપોતાના સામાન્ય અંધ હેતુઓ વિદ્યમાન હોતે છતે જે પ્રકૃતિઓ અવશ્ય અંધાય તે મુરબંધી કુલ ૪૭ પ્રકૃતિઓ છે.

મિશ્રચાત્ર પ્રથમ અલ્પસ્થાનક સુધી. થીરહીનિક અને અનંતાનુભધી દ્વિતીય અલ્પસ્થાનક સુધી, અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાય અતુષ્ઠ અલ્પસ્થાનક સુધી, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય પાંચમા અલ્પ-

સ્થાનક સુધી, નિદ્રાદિક આઠમા શુદ્ધસ્થાનકના પ્રથમ ભાગ સુધી વર્ણુ ચતુષ્ક, અગુરુલઘુ, ઉપધાત, નિર્માણ, તેજસ તથા કાર્મણ આ નવ પ્રકૃતિઓ આઠમા શુદ્ધસ્થાનકના છઠ્ઠા ભાગ સુધી, ભય અને ભુગુપ્ત આઠમા શુદ્ધસ્થાનકના ચરમ સમય સુધી અને સંજવલન ચતુષ્ક નવમા શુદ્ધસ્થાનકના અનુક્રમે બીજાથી પાંચમા ભાગના ચરમ સમય સુધી, પાંચ જ્ઞાનાવસ્થાઓ ચાર દર્શનાવસ્થા અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદ પ્રકૃતિઓ દશમા શુદ્ધસ્થાનક સુધી સર્વ જીવો અવશ્ય બાંધે છે માટે આ સર્વ ધ્રુવમંધી છે. જ્યાં નામકર્મની ધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓ લખી હોય ત્યાં આ વર્ણુચતુષ્કાદિ નવ પ્રકૃતિઓ જ સમજવી.

(૨) પોતપોતાના સામાન્ય બંધ હેતુઓ વિદ્યમાન હોતે છતે જે પ્રકૃતિઓ બંધાય અથવા ન પણ બંધાય તે અધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓ ૭૩ છે.

અતુલ્ય આદિ શુદ્ધસ્થાનકોમાં સમ્યક્ત્વરૂપ સામાન્ય બંધહેતુ હોવા છતાં જિનનામકર્મ કોઈકને જ બંધાય છે, સાતમાદિ શુદ્ધસ્થાનકે અપ્રમત ચારિત્રરૂપ સામાન્ય બંધહેતુ હોવા છતાં આહારકદિક કોઈક જ બાંધે છે, કષાયરૂપ સામાન્ય બંધહેતુ હોવા છતાં આઠમા શુદ્ધસ્થાનક સુધી પરાધાત અને ઉચ્છવાસ નામકર્મ પર્યાપ્ત નામકર્મ સાથે જ બંધાય પણ અપર્યાપ્ત નામકર્મ સાથે ન બંધાય, અવિરતિરૂપ સામાન્ય બંધહેતુ હોવા છતાં ઉદ્યોત નામકર્મ બીજા શુદ્ધસ્થાનક સુધી તિથ્યગતિ નામકર્મ સાથે જ બંધાય પણ અન્ય ગતિઓ સાથે ન બંધાય.

પ્રથમ શુદ્ધસ્થાનકે મિત્રતાત્વ રૂપ સામાન્ય બંધહેતુ હોવા છતાં આતપ નામકર્મ એકેન્દ્રિય ભતિ નામકર્મ સાથે બંધાય પણ દ્વીન્દ્રિયાદિ ભતિ સાથે ન બંધાય માટે આ સાત પ્રકૃતિઓ અધ્રુવબંધી છે અને શેષ છાસઠ પ્રકૃતિઓ પરસ્પર વિરોધી હોવાથી સમકાલે સર્વ બંધાતી નથી માટે અધ્રુવબંધી છે.

સામાન્યથી સર્વ કર્મપ્રકૃતિઓના ઉદય, ક્ષય, ક્ષયોપશમ અને ઉપશમ આદિમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ અને ભાવ એમ સચ્ચાઇપણે પાંચ હેતુઓ હોય છે, જેમ-ચંદનાદિના વિલેપનથી અને પુષ્પમાળાદિના સ્પર્શથી સાતાનો, સર્પ, કંટક આદિના સ્પર્શથી અસાતાનો ઉદય

૧ આદિ જિનનામ તથા આહારકદિકના અનુક્રમે સમ્યક્ત્વ તથા ચારિત્ર બંધ હેતુ કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે—જ્યારે સમ્યક્ત્વ હોય છે ત્યારે જ જિનનામનો બંધ થાય છે તેથી મિત્રતાવાદિ શુદ્ધસ્થાને સમ્યક્ત્વનો અમાત હોવાથી જિનનામનો બંધ થતો નથી. એ જ રીતે અપ્રમત ચારિત્ર હોય તો જ આહારકદિકનો બંધ થાય, તેથી પ્રમત સુધી અપ્રમત ચારિત્ર ન હોવાથી આહારકદિકનો બંધ પણ નથી આ પ્રમાણે શતકચુષ્પિમાં ખુટાસો કરેલ છે. આ ત્રણે પ્રકૃતિઓ અધ્રુવબંધી હોવાથી બંધ હેતુ હોય ત્યારે બંધ થાય જ એવો નિવૃત્ત નથી. તેથી નવમા આદિ શુદ્ધસ્થાનકે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર રૂપ બંધ હેતુ હોવા છતાં આ પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી.

અથવા ત્રણે પ્રકૃતિઓના બંધના જે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર હેતુ કહેલ છે તે સહકારી હેતુ તરીકે સમજવાના છે અને સમ્યક્ત્વ તથા ચારિત્ર નિષિષ્ટ તથા તથા પ્રકારનો કષાયોદય એ મુખ્ય હેતુ છે એમ સમજવાનું છે.

ઘાય છે એ જ પ્રમાણે ક્ષેત્ર આશ્રયી-શરીરવાળી વ્યક્તિને આણુ, સીમલા આદિ ઠંડા ક્ષેત્રમાં અસાતાનો, ખેડવાડા, મદ્રાસ આદિ ઉષ્ણ ક્ષેત્રમાં સાતાનો ઉદય, એ જ પ્રમાણે કાળ આશ્રયી એ જીવને ઉનાળામાં સાતાનો અને શિયાળામાં અસાતાનો ઉદય થાય છે તેમજ ભવઆશ્રયી દેવાદિમાં સાતાનો અને નરકાદિ ભવમાં અસાતાનો ઉદય થાય છે અને ભાવઆશ્રયી વૃદ્ધ-વસ્થામાં ઘણું કરીને અસાતાનો અને યુવાવસ્થામાં ઘણું કરીને સાતાનો ઉદય થાય છે, એ જ પ્રમાણે અન્ય પ્રકૃતિઓના ઉદયમાં અને સર્વપ્રકૃતિઓના ક્ષયાદિમાં કારણો સ્વયં વિચારવાં, અંધવિસ્તારના ભયથી અહિં બતાવેલ નથી.

જે પ્રકૃતિઓનો જે શુષ્કસ્થાનક સુધી ઉદય બતાવેલ છે તે તે પ્રકૃતિઓનો તે તે શુષ્કસ્થાનક સુધી સર્વ જીવોને નિરંતર ઉદય હોય તે ધ્રુવોદયી ૨૭ પ્રકૃતિઓ છે.

ત્યાં મિથ્યાત્વ મોહનીય મિથ્યાત્વ શુષ્કઠણે, પાંચ જ્ઞાનાવરણીય, ચાર દર્શનાવરણીય અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદનો બારમા શુષ્કસ્થાનક સુધી, નિર્માણ, ગિર, અસ્થિર, શૂલ, અશુભ, અશુરકણુ, તૈજસ, કામજ્ઞ અને વર્ણચતુષ્ક નામકર્મની આ બાર પ્રકૃતિઓનો તેરમા શુષ્કસ્થાનક સુધી સર્વ જીવોને હંમેશાં ઉદય હોય છે માટે ધ્રુવોદયી છે. ત્યાં ત્યાં નામકર્મની ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓ લખી હોય ત્યાં આ બાર જ સમજવી.

જે પ્રકૃતિઓનો જે શુષ્કસ્થાનક સુધી ઉદય કહેલ છે તે તે પ્રકૃતિઓ તે તે શુષ્કસ્થાનક સુધી કોઈ જીવને ઉદય હોય અને કોઈક જીવને ઉદય ન હોય અથવા એક જ જીવને અમુક કાળે ઉદયમાં હોય અને અમુક કાળે ઉદયમાં ન હોય તે અધ્રુવોદયી પંચાણુ પ્રકૃતિઓ છે, જેમ દેવને દેવગતિનો ઉદય હોય છે ૨૫ મનુષ્યને તેનો ઉદય નથી હોતો માટે દેવગત્યાદિ કેટલીક પ્રકૃતિઓ એવી છે કે અમુક જીવને ઉદયમાં હોય છ અને અમુક જીવને ઉદયમાં નથી હોતી ત્યારે સાતાવેદનીયાદિક કેટલીક પ્રકૃતિઓ એવી છે કે એક જ જીવને અમુક કાળે ઉદયમાં હોય છે અને અમુક કાળે ઉદયમાં નથી હોતી માટે આ સઘળી પ્રકૃતિઓ અધ્રુવોદયી કહેવાય છે.

પોતાથી ઠાંકવા લાયક જે શુષ્ક જેટલો હોય તે શુષ્કને સર્વથા જ ઠાંકે તે સર્વધાતી ૨૦ પ્રકૃતિઓ છે અને ઉદયની અપેક્ષાએ ગણીએ તો મિશ્રમોહનીય સહિત ૨૧ છે તે આ પ્રમાણે-કેવલજ્ઞાનાવરણીય, કેવલદર્શનાવરણીય, પ્રથમના બાર કષાય, મિથ્યાત્વમોહનીય, પાંચનિદ્રા અને મિશ્રમોહનીય.

કેવલજ્ઞાનાવરણીય અને કેવલદર્શનાવરણીય પોતાથી ઠાંકવા લાયક અનુક્રમે જે કેવલજ્ઞાન-શુષ્ક છે તેને સર્વથા જ ઠાંકે છે.

અનંતાનુગ્રધી તથા મિથ્યાત્વ અને મિશ્રમોહનીય પોતાથી ઠાંકવા લાયક સમ્યક્ત્વશુષ્કને અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાય અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય પોતાથી ઠાંકવા લાયક અનુક્રમે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતરૂપ આદિત્રિશુષ્કને સર્વથા જ ઠાંકે છે માટે આ સઘળી પ્રકૃતિઓ સર્વધાતી છે.

જો કે નિદ્રાપંચક સંપૂર્ણ દર્શન લભિષના એક દેશ રૂપ દર્શનશુષ્ક કે જે યક્ષુ-અયક્ષુ

દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલ છે તેને જ રોકે છે, પરંતુ પોતાથી આવરવા લાયક પૂર્વોક્તા બે આવરણના ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થયેલ જોકે દેશ રૂપ દર્શનલબ્ધિને સર્વથા હણે છે માટે તે પાંચ નિદ્રાઓ પણ સર્વઘાતી છે.

પોતાથી આવરવા લાયક બે અને જેટલો ગુણ હોય તેના જોકે દેશને અને કૌંક વાર તેને સંપૂર્ણપણે હણે તે દેશઘાતી, આવી પ્રકૃતિઓ ચાર ઘાતીકર્મ અન્તર્ગત મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ ચાર જ્ઞાનાવરણ, અક્ષુદર્શનાવરણાદિ ત્રણ દર્શનાવરણ, ચાર સંભવલન કષાય અને નવ નોકષાય અને પાંચ અંતરાય બે પચીસ તથા ઉદયની અપેક્ષાએ સમ્યક્ત્વ મોહનીય સંહિત છવીસ પ્રકૃતિઓ છે, તેમાં મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ અને પાંચ અંતરાય આ આઠ પ્રકૃતિઓ પોતાથી હણવા લાયક બે ગુણ છે તેને હંમેશાં દેશથી જ હણે છે પરંતુ કૌંક પણ કાળે સર્વથા હણતી જ નથી એ જ પ્રમાણે ચાર સંભવલન અને નવ નોકષાયો અન્ય કષાયોના ઉદયના અભાવમાં કેવળ પોતાથી આવરવા લાયક નિરતિચાર ચારિત્રમાં અતિચાર ભાગ લગાડનાર હોવાથી દેશથી જ ઘાત કરે છે માટે દેશઘાતી છે અને સમ્યક્ત્વ મોહનીય પણ નિમ્બ સમ્યગ્દર્શન ગુણમાં આત્ર અતિચાર લગાડવા દ્વારા સમ્યગ્દર્શનના દેશને જ ઘાત કરે છે માટે દેશઘાતી છે.

અવધિજ્ઞાનાવરણ, મનાપર્થવજ્ઞાનાવરણ, અક્ષુદર્શનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણ આ ચાર પ્રકૃતિઓ પોતાથી આવરવા લાયક બે ગુણ જેટલો હોય છે તેને કૌંકકવાર દેશથી હણે છે અને કૌંકકવાર સર્વથી હણે છે. જેમ-અવધિજ્ઞાની, મનાપર્થવજ્ઞાની, અક્ષુદર્શની અને અવધિદર્શનીને આ પ્રકૃતિઓ અવધિજ્ઞાનાદિના દેશથી જ ઘાત કરે છે, જ્યારે ઉપરોક્ત ગુણ વિનાના છવોને તે તે ગુણનો સર્વથા ઘાત કરે છે માટે આ બધી પ્રકૃતિઓ દેશઘાતી છે.

દાનાદિ લબ્ધિઓને વિષય શ્રદ્ધા ધારણાદિ યોગ્ય દ્રવ્ય પૂરતો જ છે એટલે જીવ દાનાન્તરાયાદિ કર્મના ઉદયથી બે આપી શકતો નથી, પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, ભોગ કે ઉપભોગ કરી શકતો નથી અને જેના માટે વીર્ય ફેરવી શકતો નથી, તે વસ્તુ સર્વ દ્રવ્યના અનંતમાં ભાગ પ્રમાણ જ છે માટે દાનાન્તરાયાદિનો પણ તેટલો જ વિષય હોવાથી દેશઘાતી કહેવાય, અથવા તીવ્ર દાનાન્તરાયાદિનો ઉદય પણ જીવની દાનાદિ લબ્ધિઓને સર્વથા ઘાત કરી શકતો નથી માટે પણ દાનાન્તરાયાદિ દેશઘાતી છે તે આ પ્રમાણે—અત્યંત ગાઢ દાનાન્તરાયાદિના ઉદયવાળા નિરોહીયા છવોને પણ બીજાઓને યોરાક રૂપે જનવાથી દાન, પોતે આહારાદિ પ્રાપ્ત કરતા હોવાથી લાભ, આહારાદિનો ભોગ-ઉપભોગ કરતા હોવાથી ભોગ-ઉપભોગ તેમજ આહાર અને આણુપાનાદિ યોગ્ય પુદ્ગલોને શ્રદ્ધા કરવામાં વીર્યનો વ્યાપાર કરતા હોવાથી વીર્ય, એમ યત્કિચિત્ત સ્વરૂપમાં પણ દાનાદિક પાંચ લબ્ધિઓ હોય જ છે—એમ લાગે છે.

આ દ્વાર ગાથામાં બતાવેલ સર્વઘાતી અને અઘાતી પ્રકૃતિ રૂપ બે વિકલ્પથી અન્ય-એવો આ દેશઘાતી રૂપ ત્રીજો વિકલ્પ છે.

જે રસ પોતાના જ્ઞાનાદિ વિષયને સંપૂર્ણપણે હણે તે સર્વઘાતી રસ, તાંબાના પાત્રની

જેમ છિદ્ર વિનાનો, ઘૂલ આદિની જેમ સ્નિગ્ધ, દ્રાક્ષાદિની જેમ અલ્પ પ્રદેશવાળો, અને સ્ફટિક તથા અગ્નિના ઘરની જેમ નિર્મલ છે.

જે રસ પોતાના વિષયભૂત જ્ઞાનાદિ શુભનો દેશથી ઘાત કરે તે દેશવાળી રસમાંનો કોઈક રસ વાંશના પત્રની બનાવેલી સાદડીની જેમ અતિસ્થૂલ, કોઈક કંબલની જેમ મધ્યમ અને અને કોઈક કુંવાળા કોમળ વસ્ત્રની જેમ અત્યંત સૂક્ષ્મ સેંકડો છિદ્રયુક્ત હોય છે તેમ જ તે રસ અલ્પ સ્નેહાવિભાગના સમુદાય રૂપ અને નિર્ભળતા રહિત હોય છે.

અહિં કેવલ રસ હોતો નથી માટે રસરૂપદ્ધાનો સમુદાય આવા સ્વરૂપવાળો સમજવો.

જે પ્રકૃતિઓ આત્માના જ્ઞાનાદિ શુભને હણતી નથી તે અઘાતી કહેવાય છે. 'યોતે ચોર ન હોવા છતાં ચોરની સાથે રહેવાથી જેમ ચોરપણું પ્રાપ્ત થાય' તેમ આ પ્રકૃતિઓ અઘાતી હોવા છતાં ઘાતી પ્રકૃતિઓના સંસર્ગથી ઘાત કરનારી થાય છે. તેથી તેમને સર્વ-ઘાતી-પ્રતિભાગા પણ કહેવાય કે, તે અઘાતી પ્રકૃતિઓ પંચોતેર છે.

જે પ્રકૃતિઓ અન્ય પ્રકૃતિઓના બંધ અને ઉદયને રોકવા વિના જ પોતાનો બંધ દહ્ય બતાવે તે અપરાવર્તમાન પ્રકૃતિઓ ૨૬ છે.

જે પ્રકૃતિઓ અન્ય પ્રકૃતિઓના બંધ-ઉદય અથવા બંધોદય એ બન્ને રોકી પોતાનો બંધ-ઉદય અથવા બંધોદય બતાવે તે પરાવર્તમાન પ્રકૃતિઓ ૯૧ છે.

અહિં સ્થિર-અસ્થિર, શુભ અને અશુભ આ ચાર પ્રકૃતિઓ મુવોદથી હોવાથી કેવલ બધે પરાવર્તમાન છે, પાંચ નિદ્રા અને સોળ કપાચો મુવબંધી હોવાથી કેવળ ઉદયે પરાવર્તમાન છે અને સાતાવેદનીયાદિ શેષ ૬૬ પ્રકૃતિઓ ઉભય પરાવર્તમાન છે. આ ૬૬ માં સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ એ ચાર ઉચેરતા ૭૦ પ્રકૃતિઓ બધે પરાવર્તમાન થાય છે અને આ જ છાંંત્રમાં પાંચ નિદ્રા અને સોળ કપાચો ઉચેરતાં ઉદયે પરાવર્તમાન કુલ ૮૭ પ્રકૃતિઓ છે. બંધ ન હોવાથી કેવળ ઉદયની અપેક્ષાએ ગણીએ તો મિશ્રમોહનીય અને સમ્યક્ત્વ મોહનીય પણ પરાવર્તમાન છે.

જે પ્રકૃતિઓ જીવને આનંદ-પ્રમોદ થવામાં હેતુભૂત રસવાળી હોય તે પુવ્વ અથવા શુભ પ્રકૃતિઓ ૪૨ છે જે પ્રકૃતિઓ જીવને શોક-ક્રોધ થવામાં હેતુભૂત રસવાળી હોય તે પાપ અથવા અશુભ પ્રકૃતિઓ ૮૨ છે.

દ્વાર ગાથામાં બતાવેલ પંચ ય પદમાં રહેલ વ શબ્દથી સૂચિત પ્રતિપક્ષ સહિત મુવસત્તા જણાવેલ છે.

જે પ્રકૃતિઓ સર્વ મિથ્યાદષ્ટિ જીવેને હંમેશા સત્તામાં હોય તે મુવસત્તા પ્રકૃતિઓ ૧૩૦ છે.

જે પ્રકૃતિઓ મિથ્યાદષ્ટિ જીવેને સત્તામાં હોય પણ ખરી અને ન પણ હોય તે અમુ-સત્તા પ્રકૃતિઓ ૨૮ છે.

ઉચ્ચગોત્ર તથા વૈકિંચ ઓકાદશની ત્રસપ્ત્યુ' ન પામેલા જીવોને તેમજ ત્રસપ્ત્યુ' પામીને બંધકારા પ્રાપ્ત કરેલ સત્તાવાળા જીવોને પણ સ્થાવરમાં જઈને અવસ્થાવિશેષને પામી ઉદ્ધવના કયાં પછી સત્તા હોતી નથી અને શેષ જીવોને હોય છે.

મનુષ્યદિકની તેઉકાય વાયુકાયમાં જઈને ઉદ્ધવના કયોળાદ ત્યાં તેમજ ત્યાંથી નીકળી અન્ય તિથંચમાં પણ જ્યાંસુધી બંધકારા સત્તા પ્રાપ્ત ન કરે ત્યાં સુધી સત્તા હોતી નથી અને અન્યને હોય છે.

જે જીવે સમ્યક્ત્વાદિ વિશિષ્ટ નિમિત્તથી જિનનામ બંધકારા સત્તામાં પ્રાપ્ત કરેલ હોય તેવા જીવને મિથ્યાત્વે અને ચતુર્થોદિ શુશ્વસ્થાનકોમાં જિનનામની સત્તા હોય અને ન બાંધ્યું હોય તેમને ન હોય.

જે જીવોએ અપ્રમત્તાદિ જે શુશ્વસ્થાનકે બંધકારા આહારકદિકની સત્તા પ્રાપ્ત કરી હોય તેવા જીવોને ઉદ્ધવના ન કરે ત્યાંસુધી આહારક સપ્તકની સત્તા હોય અને ઉદ્ધવના કયોળાદ અથવા બાંધ્યું જ ન હોય તેઓને સત્તામાં ન હોય.

ત્રણ પુત્ર કરવા કારણ સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્રમોહનીયની સત્તા પ્રાપ્ત કરેલ જીવોને જ્યાંસુધી આ યેનો ક્ષય કે ઉદ્ધવના ન થાય ત્યાંસુધી તે યેની સત્તા હોય અને અન્ય જીવોને ન હોય.

સર્વ સ્થાવરોને દેવ-નરકાયુની, તેઉકાય-વાયુકાય તથા સ્વાતમીનારક્ષના જીવોને મનુષ્યા-શુપની સર્વ નારકોને દેવાશુપની, સર્વ દેવોને નરકાયુની તેમજ આનતાદિ દેવોને તિથંચાયુની સત્તા હોતી નથી. અન્ય જીવોને યથાયોગ્ય ચારે આયુની સત્તા હોય છે.

એમ આ અઠ્ઠાવીસે પ્રકૃતિઓ સત્તામાં કેષકને હોય છે અને કેષકને હોતી નથી માટે અધ્રુવસત્તાક છે.

જે કે અનંતાનુભધિકષાયની પણ ચતુર્થોદિ શુશ્વસ્થાનકે ઉદ્ધવના કરનાર જીવોને મિથ્યાદિ શુશ્વસ્થાનકે સત્તા હોતી નથી અને અન્ય જીવોને હોય છે છતાં મિથ્યાદિદ્રિ દરેક જીવોને સર્વકળે તેની સત્તા હોય છે માટે અનંતાનુભધિ ધ્રુવસત્તાક છે.

જિનનામ અને ચાર આયુ સિવાય શેષ અધ્રુવસત્તાવાળી ૨૩ પ્રકૃતિઓ અને ચાર અનંતાનુભધીકષાય આ ૨૭ પ્રકૃતિઓની શ્રેષ્ઠિ વિના પણ ઉદ્ધવના થાય છે

ક્ષપકશ્રેષ્ઠિમાં અન્ય ૩૬ પ્રકૃતિઓની ઉદ્ધવના થાય છે.

જ્યાં ત્રિક હોય ત્યાં ગતિ, આનુપૂર્વી અને આયુષ્ય એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ અને જ્યાં દિક હોય ત્યાં ગતિ અને આનુપૂર્વી એમ બે પ્રકૃતિઓ સમજવી.

વિપાક આશ્રયી હેતુવિપાકી અને રસવિપાકી એમ બે પ્રકારે પ્રકૃતિઓ છે આ બે પ્રકાર દ્વારાગાથામાં સાક્ષાત્ બતાવ્યા નથી પરંતુ ગાથામાં ‘પર્ગદ્ વ’ એ પદમાં રહેલ વ શબ્દથી જણાવેલ છે.

બે પ્રકૃતિઓ હેતુને પ્રાપ્ત કરી વિપાકોદયને પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રકૃતિઓ હેતુવિપાકી કહેવાય છે. તે પુદ્ગલવિપાકી, ભવવિપાકી, ક્ષેત્રવિપાકી અને જીવવિપાકી એમ ચાર પ્રકારે છે.

બે પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલરૂપ હેતુને પ્રાપ્ત કરી વિપાકને બતાવે છે તે પુદ્ગલવિપાકી છત્રીસ પ્રકૃતિઓ છે. જેમ શરીરનામકર્મ અને સંસ્થાનામકર્મોદિ પ્રકૃતિઓ ઔદારિકોદિ પુદ્ગલોને પ્રાપ્ત કરી તેમાં તેવા તેવા પરિણામ અને આકૃતિઓ આદિ કરવા દ્વારા વિપાકોદયમાં આવે છે તેથી તે સઘળી પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલવિપાકી છે.

બે પ્રકૃતિઓ દેવભવ આદિ હેતુને પ્રાપ્ત કરી પોતાના વિપાકને બતાવે તે ચાર આયુષ્ય ભવવિપાકી કહેવાય છે.

બે પ્રકૃતિઓ વિમ્બહગતિરૂપ ક્ષેત્રહેતુને પ્રાપ્ત કરી પોતાના વિપાકને બતાવે તે ચાર આતુપૂર્વિકો ક્ષેત્રવિપાકી છે.

બે પ્રકૃતિઓ જ્ઞાનાદિશુભોને ઉપધાતાદિ કરવા દ્વારા સાક્ષાત્ જીવને જ પોતાનો વિપાક દેખાડે તે મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ ૭૬ અને ઉદયની અપેક્ષાએ સમ્યક્ત્વમોહનીય તથા મિશ્ર-મોહનીય સહિત ૭૮ પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકી છે. જેમ-જ્ઞાન.વરણીય જ્ઞાનશુભોના ધાત કરવા દ્વારા, સાતા-અસાતાવેદનીય મુખ-દુઃખ ઉત્પન્ન કરવા દ્વારા અને દેવગતિનામકર્મ દેવત્વ પયોધ પ્રાપ્ત કરવા દ્વારા અને ઠાના-તરાયાદિ ઠાનાદિ લગ્નવને હણવાદ્વારા સાક્ષાત્ જીવને જ પોતાનો વિપાક બતાવે છે માટે આ પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકી જ છે.

પ્રશ્ન—રતિ-અરતિ મોહનીય જીવવિપાકી કહી હોવા છતાં કુંડની માળા અને ચંદનાહિના વિદ્યેપન દ્વારા રતિમોહનીયનો અને કંટક તથા અગ્નિ રૂપથી આદિથી અરતિ મોહનીયનો પણ ઉદય થાય છે, તે જ પ્રમાણે કર્કશ અને કઠોર શબ્દ રૂપ ભાષાના પુદ્ગલોને પામી ક્રોધ મોહનીયનો, વાદ્ય આદિ શિકારી પશુઓને ભ્રેષ્ઠ ભય મોહનીયાદિનો પણ ઉદય થાય છે તેથી આ રતિ મોહનીયાદિ પ્રકૃતિઓ પણ પુદ્ગલવિપાકી કેમ ન કહેવાય ?

ઉત્તર—રતિમોહનીયાદિ પ્રકૃતિઓ તમોએ કહ્યા મુજબ પુદ્ગલને પ્રાપ્ત કરી પોતાને વિપાક બતાવે છે એ વાત ખરી છે, પરંતુ પુદ્ગલ રૂપ નિમિત્ત વિના પણ માર પ્રિય-અપ્રિયના દર્શન-અમરણ અવસ્થાદિ દ્વારા રતિ અને અરતિ મોહનીયનો અને તે જ પ્રમાણે પોતાની તરફના પહેલાંના પ્રતિકૂળ વર્તનાહિના અમરણથી.ક્રોધનો અને કેવળ મનની કલ્પનાથી પણ ભયમોહનીયનો ઉદય થાય છે, માટે પુદ્ગલ રૂપ હેતુને પામીને જ પોતાનો વિપાક બતાવે છે એવો નિયમ ન હોવાથી રતિ મોહનીય વગેરે પ્રકૃતિઓ જીવવિપાકી છે પણ પુદ્ગલવિપાકી નથી.

પ્રશ્ન—દેવાયુષ વગેરે ચાર પ્રકૃતિઓ દેવાદિ ભવ હેતુને પ્રાપ્ત કરી પોતાના વિપાકને બતાવે છે માટે ચાર આયુષ્ય જેમ ભવવિપાકી છે તેમ દેવગતિ આદિ ચાર પ્રકૃતિઓ દેવાદિ ભવ રૂપ હેતુને પામીને જ પોતાના વિપાકને બતાવે છે માટે આયુષ્યની જેમ દેવગતિ આદિ ચાર પ્રકૃતિઓ ભવવિપાકી કેમ નહિ ?

ઉત્તર—દેવાદિ આયુષ્યનો રસોદય અને પ્રદેશોદય એમ બંને પ્રકારનો ઉદય તે તે ભવમાં જ હોય છે, પરંતુ અન્ય ભવમાં નહિ, ત્યારે દેવગતિ નામકર્મનો પ્રદેશોદય અન્ય ભવમાં પણ હોય છે તેથી આયુષ્ય ભવવિપાકી હોવા છતાં ગતિઓ ભવવિપાકી નથી પરંતુ ઇવવિપાકી છે.

પ્રશ્ન—જેમ દેવગતિનો પ્રદેશોદય અન્ય ભવમાં હોય છે તેમ દેવાદિ આતુપૂર્વો નામકર્મનો પ્રદેશોદય પણ વિશ્વકર્મ રૂપ ક્ષેત્ર સિવાય અન્ય સ્થળે હોય છે માટે ગતિઓની જેમ ચાર આતુપૂર્વો પણ ઇવવિપાકી કેમ નહિ ?

ઉત્તર—જેમ ચાર આતુપૂર્વોનો વિપાકોદય બતાવવામાં વિશ્વકર્મ રૂપ ક્ષેત્ર મુખ્ય કારણ છે તેમ ગતિઓનો વિપાક બતાવવામાં નથી માટે ચાર આતુપૂર્વો ગતિઓની જેમ ઇવવિપાકી નથી પરંતુ ક્ષેત્રવિપાકી છે.

પ્રશ્ન—સામાન્યથી સઘળી પ્રકૃતિઓ ઇવ રૂપ હેતુને પ્રાપ્ત કરી ઇવને જ વિપાક બતાવે છે પરંતુ બીજા કોઇને નહિ. માટે સર્વ પ્રકૃતિઓ ઇવવિપાકી જ માનીએ અને પુણ્યહાદિ વિપાક ન માનીએ તો શું દોષ આવે ?

ઉત્તર—સામાન્યથી સર્વ પ્રકૃતિઓ તમામ કહેવા મુજબ ઇવવિપાકી જ છે અને તેમ માનવામાં કોઈ દોષ નથી પરંતુ પુણ્યહાદિ હેતુની મુખ્યતા માનીને અહિં પુણ્યહાદિવિપાકી આદિ ચાર પ્રકારે પ્રકૃતિઓ કહી છે.

અહિં પુણ્યહાદિવિપાકીપ્રકૃતિઓ ઔદયિકભાવે બતાવી તેથી પુણ્યહાદિવિપાકી પ્રકૃતિઓ જ ઔદયિકભાવે છે અને અન્યપ્રકૃતિઓ નથી એમ સમજવાનું નથી કેમકે સઘળી પ્રકૃતિઓ ઔદયિક ભાવે હોય છે તેમજ આ પ્રકૃતિઓનો ઔદયિકભાવ જ હોય તે એમ પણ સમજવાનું નથી કારણકે આ પ્રકૃતિઓ આગળ ઉપર ક્ષાયિક અને પારિશ્રામિકભાવે પણ બતાવશે એટલે અહિં ઔદયિક ભાવે છે એ વિશેષજ્ઞ સામાન્યથી પુણ્યહાદિવિપાકી પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ બતાવવા માટે જ અહંણ કરેલ છે પણ બીજા કોઈ હેતુથી અહંણ કરેલ નથી.

અહિં પ્રસંગથી કુલ ભાવો કેટલા છે અને કયા ભાવથી કયા કયા ગુણ પ્રગટ થાય તેમજ કયા કયા કર્મના કેટલા ભાવો હોય તે કહે છે.

બીજા દ્વારના ચારભમાં જણાવ્યા મુજબ કુલ પાંચ ભાવો છે.

ઉપશમભાવથી સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર એ બે ગુણો પ્રગટ થાય છે, ક્ષયોપશમભાવથી

ચારિત્ર અને આદિ શબ્દથી મત્યાદિજ્ઞાનો, સમ્યક્ત્વ, ચક્ષુઆદિ દર્શનો અને દાનાદિ લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે.

અહિં પ્રથમ આત્માના મુખ્યગુણ જ્ઞાનાદિતું બ્રહ્મ ન કરતાં ચારિત્રાદિ ગુણોતું બ્રહ્મ કહે છે તે ચારિત્રગુણની હાજરીમાં જ્ઞાનાદિગુણો અવશ્ય હોય તેમ જણાવવા માટે છે.

ક્ષાયિકભાવથી કેવલજ્ઞાનાદિ નવગુણો પ્રગટ થાય છે.

પ્રશ્ન:-સિદ્ધોમાં કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન જો બે ગુણો તો હોય પણ સમ્યક્ત્વાદિ સાત ગુણો શી રીતે હોય ?

ઉત્તર:-સિદ્ધોને પોતે જ જિન હોવાથી જિનોક્તતત્ત્વની રુચિ રૂપ સમ્યક્દર્શન હોતું નથી, પરંતુ દર્શન સપતકના ક્ષયથી પ્રગટ આત્મિકગુણ રૂપ સમ્યક્દર્શન અને ચોગોનો અભાવ હોવાથી શુભચોગોની પ્રવૃત્તિ અને અશુભચોગોની નિવૃત્તિરૂપ ચારિત્ર હોતું નથી પરંતુ સંપૂર્ણ મોહનીયકર્મના ક્ષયથી પ્રગટ થયેલ આત્મગુણોમાં રમણતા અને સ્થિરતા રૂપ ક્ષાયિક યથા-ખ્યાત ચારિત્ર હોય છે તે જ પ્રમાણે તેઓને શરીર અને કર્મબંધાદિના અભાવે વ્યવહારિક દાનાદિને વિષે પ્રવૃત્તિ હોતી નથી પરંતુ પરભાવ રૂપ પુણ્યલક્ષણના ત્યાગ સ્વરૂપ અને રાગદ્વેષાદિક ભાવના ત્યાગ-સ્વરૂપ દાન, આત્મિક શુદ્ધ સ્વરૂપ-જ્ઞાનાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ રૂપ દાન, આત્માના સ્વાભાવિક સુખ અને જ્ઞાનાદિગુણોના અનુભવરૂપ લોભ-રૂપલોભ અને સ્વભાવમાં પ્રવૃત્તિ રૂપ વીર્ય જેમ નૈશ્વર્યિક દાનાદિ પાંચ લબ્ધિઓ અવશ્ય હોય છે. આ રીતે સમ્યક્ત્વાદિ સાત ગુણ પણ ઘટી શકે છે અન્યથા તેમાંના કેટલાક ઘટે છે, કેટલાક નથી પણ ઘટતા, અપેક્ષા વિશેષ માટે જુઓ શ્રી જૈન શ્રેયસ્કાર મંડળ-મહેસાણા પ્રકાશિત નવતત્ત્વ પ્રકરણ આ. ૪૬ પૃ. ૧૭૨-૧૭૩

ઔદયિકભાવથી અજ્ઞાની, સંસારી આદિ તે તે ભાવોનો અપદેશ થાય છે.

પારિણામિકભાવથી કર્મપરમાણુઓ આત્મપ્રદેશો સાથે પાણી અને દૂધની જેમ મિશ્રિત થાય છે અથવા કર્મસ્વરૂપે રહેવા છતાં સ્થિતિ ક્ષયાદિથી અથવા સંક્રમાદિ દ્વારા અન્ય સ્વરૂપે થાય છે.

ઉપશમભાવ મોહનીય કર્મોનો જ થાય છે, ક્ષયોપશમભાવ ચાર ઘાતિકર્મોનો જ અને શેષ ત્રણ ભાવો આઠે કર્મના થાય છે એટલે કે મોહનીયમાં પાંચ અને શેષ ત્રણ ઘાતિકર્મમાં ઉપશમ વિના ચાર અને ચાર અઘાતીકર્મમાં ક્ષાયિક-ઔદયિક અને પારિણામિક આ ત્રણ ભાવો હોય છે.

અહિં ઉપશમથી સર્વોપશમ સમજવાનો છે.

આઠે મૂળ કર્મમાં તથા અનંતાનુબંધિ વિના મુવસત્તાવાળી ૧૨૬ ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાં અભ્યંત્ર તથા બાહ્ય અભ્યંત્ર ભાવો આશ્રયી અનાદિ અનંત અને અવ્યયભાવો આશ્રયી અનાદિ અનંત આ બે પારિણામિક ભાવના ભાગા ઘટે છે અને અનંતાનુબંધિમાં ઉપરોક્ત બે ભાગો

-ઉપરાંત ઉદ્ધતના કરી બંધ દ્વારા ફરીથી સત્તા પ્રાપ્ત કરનાર છુવેને સાદિ સાન્ત એમ કુલ ત્રણ અને અધુવસત્તાવાળી અક્ષવીશે પ્રકૃતિઓમાં માત્ર સાદિ સાન્ત રૂપ એક જ પારિશ્રામિક ભાંગે-ઘટે છે.

પ્રશ્ન—તમે એ પ્રથમ ચાર વાર્તિકમંને ક્ષયોપશમ કહ્યો, પરંતુ તે ક્ષયોપશમ કમંને (૧) ઉદય હોય ત્યારે હોય કે (૨) ઉદય ન હોય ત્યારે હોય? તે આ બેમાંથી એક પણ રીતે ઘટી શકતો નથી, કારણ કે ક્ષયોપશમભાવ ઉદયાવલિકામાં પ્રાપ્ત હલિકને ક્ષય થવાથી અને શેષ હલિકના વિપાકોદયને રોકવા રૂપ ઉપશમથી ચાય છે અને કમંને ઉદય વિપાકોદય હોય તો જ કસેવાય માટે ઉદય હોય ત્યારે ક્ષયોપશમ અને ક્ષયોપશમ હોય ત્યારે ઉદય ન જ હોય, વળી બીજી રીતે માનીએ તો કમંના અનુદયથી જ તે તે જ્ઞાનાદિ શુભો પ્રાપ્ત થઈ જાય છે માટે અનુદય અવસ્થામાં પણ ક્ષયોપશમ માનવો યોગ્ય નથી.

ઉત્તર:—અહિં ક્ષયોપશમ એટલે ઉદયાવલિકામાં પ્રાપ્ત કમંહલિકને ક્ષય અને શેષ કમંહલિકને અધ્યવસાયનુસાર હીન રસવાળા કરી સ્વસ્વરૂપે અનુભવ કરવો તે અથવા ઉદયાવલિકામાં પ્રાપ્ત કમંહલિકને ક્ષય અને શેષ કમંહલિકને અત્યંત નિરસ કરી સ્વભત્તીય અન્ય કમંસ્વરૂપે એટલે કે પ્રદેશોદય રૂપે જ અનુભવ કરવો તે એમ ક્ષયોપશમના બે અર્થ છે.

તેમાં જ્ઞાનાવરણીય, હર્શનાવરણીય અને અંતરાય એ ત્રણકમંની દેશવાતી પ્રકૃતિઓમાં પ્રથમનો અર્થ ઘટે છે ત્યારે મિથ્યાત્વમોહનીય અને અનંતાનુબંધી આદિ બાર કષાયોમાં બીજો અર્થ ઘટે છે તથા મોહનીયની શેષ સંજ્ઞલનાદિ તેર પ્રકૃતિઓમાં બન્ને અર્થ ઘટે છે અર્થાત્ રસોદય હોય ત્યારે પણ ક્ષયોપશમ હોય છે અને પ્રદેશોદય હોય ત્યારે પણ ક્ષયોપશમ હોય છે પરંતુ રસોદય સાથે ક્ષયોપશમ હોય ત્યારે દેશવાતી ચાય છે અને બ્યારે રસોદયના અભાવમાં ક્ષયોપશમ હોય છે ત્યારે તે પ્રકૃતિઓ દેશવાતી થતી નથી.

પ્રશ્ન:—મિથ્યાત્વમોહનીય અને અનંતાનુબંધી આદિ કષાયોનો પ્રદેશોદય છતાં પણ ક્ષયોપશમભાવ શીરીતે હોય? કારણકે સર્વવાતી સ્પર્શકોનાં હલિકો સ્વભાત્તશુભને સર્વપ્રકારે જ ઘાત કરવાના સ્વભાવવાળાં હોય છે.

ઉત્તર:—તથાપ્રકારના શુદ્ધ અધ્યવસાયના બળથી સર્વવાતી સ્પર્શકોનાં હલિકોને કંઈક અદ્યપશ્ચિવવાળાં કરી દેશવાતી રસસ્પર્શકોમાં સ્તિબૂદ્ધકંઠ વડે સંકમાવેલ હોવાથી તે સ્પર્શકોમાં જેટલી કૃળ આપવાની શક્તિ છે તેટલું કૃળ આપવા સમર્થ થતાં નથી તેથી સ્પર્શકો સ્વાવાર્થ શુભને હણતાં નથી માટે પ્રદેશોદય છતાં ક્ષયોપશમભાવ ઘટી શકે છે.

ક્ષયોપશમ અને રસોદય એકી સાથે હોય તે ક્ષયોપશમાનુવિદ અને ક્ષયોપશમના અભાવ-કાળે જે રસોદય હોય તે શુદ્ધ એમ બૌદ્ધધિક્ષાવ બે પ્રકારે છે.

ત્યાં મતિજ્ઞાનાવરણીય, ક્ષુતજ્ઞાનાવરણીય, અચક્ષુહર્શનાવરણીય અને પાંચ અંતરાય એ

આઠ પ્રકૃતિઓનો ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ ઔદયિકભાવ જ હોય છે, પણ શુદ્ધ ઔદયિકભાવ હોતો નથી, જ્યારે તે તે શુભવાળા આત્માઓને તે તે અવધિજ્ઞાનાદિ શુભને આવરનાર અવધિજ્ઞાનાવસ્થીય વગેરે શેષ દેશઘાતી પ્રકૃતિઓનો ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ ઔદયિક અને તે તે શુભના અભાવવાળા છવોને કેવળ શુદ્ધ ઔદયિકભાવ જ હોય છે

સર્વઘાતી પ્રકૃતિઓનાં એક સ્થાનક રસસ્પર્શકો હોતાં જ નથી તેમજ દ્વિસ્થાનકાદિ સઘળાં રસસ્પર્શકો સર્વઘાતી જ હોય છે અને દેશઘાતી પ્રકૃતિઓનાં એક સ્થાનક રસસ્પર્શકો દેશઘાતી દ્વિસ્થાનક રસસ્પર્શકો ભ્રમ અને ત્રિસ્થાનક, ચતુસ્થાનક સઘળાં રસસ્પર્શકો સર્વઘાતી જ હોય છે.

તથાપ્રકારના વિશુદ્ધ અધ્યવસાયના પ્રભાવથી દેશઘાતી પ્રકૃતિઓનાં જે સર્વઘાતી રસસ્પર્શકો હંચાયાં છે અને અતિસ્નિગ્ધ એવાં દેશઘાતી સ્પર્શકો અદ્ય રસવાળાં કરાયાં છે તે સ્પર્શકોનો ઉદય થાય ત્યારે છવને અવધિ આદિ શુભો પ્રગટ થાય છે.

—: રસસ્પર્શકોનું સ્વરૂપ :—

અહિં કાષાયિક અધ્યવસાય દ્વારા ઘડવું કરાતા કર્મસ્કંધના પરમાણુઓમાં શુભાશુભ કળ આપવાની જે શક્તિ ઉત્પન્ન થાય તે રસ કહેવાય છે.

તે રસનાં સ્પર્શકો એકસ્થાનક, દ્વિસ્થાનક, ત્રિસ્થાનક અને ચતુસ્થાનક એમ ચાર પ્રકારે હોય છે. ત્યાં શુભ પ્રકૃતિઓનો રસ શેલડી જેવો મધુર અને અશુભ પ્રકૃતિઓનો રસ કંઠવાં તુંબકા જેવો હોય છે ત્યાં શેલડી અને કંઠવા તુંબકાનો જે સહજ-સ્વાભાવિક રસ તે એકસ્થાનક રસ. તે એક સ્થાનકરસ પણ તેમાં ઓછા-વધતા પ્રમાણમાં પાણી નાખવાથી અનેક પ્રકારે થાય છે. ઉપરોક્ત બન્ને પ્રકારના રસોને ઉકાળી અર્ધ બાળી નાખવાથી એવો મધુર અગર કટુરસ થાય તે દ્વિસ્થાનકરસ, જે જ પ્રમાણે ઉકાળી બે ભાગ બાળી એક ભાગ રાખવાથી તેમજ ઉકાળી ત્રણ ભાગ બાળી એક રાખવાથી એવો રસ થાય તે અનુક્રમે ત્રિસ્થાનક અને ચતુ: સ્થાનક રસ કહેવાય છે.

એકસ્થાનકની જેમ દ્વિસ્થાનકાદિ રસના પણ અનેક ભેદો હોય છે, પરંતુ મુખ્ય દ્રષ્ટિએ એકસ્થાનકાદિ ચાર વિભાગ ભતાવવામાં આવ્યા છે.

એ જ પ્રમાણે કર્મસ્કંધોમાં પણ એકસ્થાનકાદિ ચાર પ્રકારનો રસ હોય છે અને તે દરેકના અનંતા ભેદો હોય છે.

એક સ્થાનકથી દ્વિસ્થાનકાદિ રસ અનુક્રમે અનંતશુભ હોય છે.

ત્યાં અર્ધ આશ્રયી ચાર જ્ઞાનાવસ્થા, ત્રણ દર્શનાવસ્થા, પાંચ અંતરાય, પુરુષવેદ અને ચાર સંતપ્તન આ સત્તર પ્રકૃતિઓનો એકસ્થાનકાદિ ચાર પ્રકારનો અને શેષ ૧૦૩ પ્રકૃતિઓનો દ્વિસ્થાનકાદિ ત્રણ પ્રકારનો રસ હોય છે.

વળી અશુભ પ્રકૃતિઓનો અનંતાનુબંધિ કષાયથી અતુસ્થાનક, અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાયથી ત્રિસ્થાનક તેમજ પ્રત્યાખ્યાનીય કષાયથી દ્વિસ્થાનક તેમજ સંબલન કષાયથી પૂર્વોક્ત સત્તર અશુભ પ્રકૃતિઓનો દ્વિસ્થાનક અને એક સ્થાનક અને શેષ અશુભ પ્રકૃતિઓનો દ્વિસ્થાનક રસ બંધાય છે.

શુભ પ્રકૃતિઓનો અનંતાનુબંધિથી દ્વિસ્થાનક, અપ્રત્યાખ્યાનીયથી ત્રિસ્થાનક તેમજ પ્રત્યાખ્યાનીય તથા સંબલન કષાયથી અતુસ્થાનકરસ બંધાય છે.

અશુભ પ્રકૃતિઓના એકસ્થાનક રસ બંધયોગ્ય વિશુદ્ધ અધ્યવસાયો અનિવૃત્તિકરણના સંખ્યાતા ભાગો બંધ અને એક સંખ્યાતાનો ભાગ બાકી રહે ત્યારે જ આવે છે અને તે વખતે ઉપર જણાવેલ સત્તર તથા કેવલઆવરણદિક એ જોગણીસ સિવાય કેઇ અશુભ પ્રકૃતિઓ બંધાતી જ નથી અને કેવલ આવરણદિક સર્વધાતી હોવાથી તથાસ્વભાવે જ તે વખતે તેમજ સ્વપ્ન-સૂક્ષ્મસ્વપ્નશય શુભસ્થાનકે પણ જઘન્યથી દ્વિસ્થાનક રસ યુક્ત જ બંધાય છે તેથી બંધ આશ્રયી આ સત્તર અશુભ પ્રકૃતિઓનો જ એકસ્થાનક રસ હોય છે.

મિથ્યાત્વાદિ અવસ્થામાં પણ સામાન્યથી અતિસંકિલ્પ પરિણામે પ્રાપ્ત શુભ પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી પરંતુ કંઈક વિશુદ્ધ પરિણામ હોય ત્યારે જ શુભ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે માટે શુભ પ્રકૃતિઓનો એક સ્થાનક રસ બંધાતો નથી પરંતુ જઘન્યથી પણ દ્વિસ્થાનક જ બંધાય છે અને અતિસંકિલ્પ પરિણામે નરકગતિ વગેરે અશુભ પ્રકૃતિઓ સાથે ત્રસચતુષ્ક, તેજસ્-કાર્મણાદિ જે શુભ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે તેઓનો પણ તથા સ્વભાવે જઘન્યથી દ્વિસ્થાનક રસ જ બંધાય છે, મૂળમાં શુભ પ્રકૃતિઓનો અનંતાનુબંધી કષાયથી એક સ્થાનક રસ બંધાય છે એમ કહ્યું છે, ત્યાં એકસ્થાનક રસ જેવો પ્રાથમિક દ્વિસ્થાનક રસ સમજવો.

પ્રશ્ન:-જે અધ્યવસાયો દ્વારા શુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે તે જ અધ્યવસાયોથી તે પ્રકૃતિઓમાં એક સ્થાનક રસબંધ કેમ ન થાય ?

ઉત્તર:-જઘન્યથિતિસ્થાનકથી માઠી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સુધી સમયસમયની વૃદ્ધિએ અસંખ્યાતા સ્થિતિસ્થાનો હોય છે અને તે દરેક સ્થિતિસ્થાનોમાં અસંખ્ય રસ સ્પર્શકો હોય છે તેથી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ થાય ત્યારે દરેક સ્થિતિમાં અસંખ્ય રસસ્પર્શકો બંધાય છે અને તે સઘળા રસસ્પર્શકો દ્વિસ્થાનક રસનાં જ હોય છે, માટે જ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ યોગ્ય અધ્યવસાયોથી પણ શુભ પ્રકૃતિઓમાં એક સ્થાનક રસ ન જ બંધાય.

—: ઉપયોગી—અન્યદ્વારે :—

સ્વોદયબંધી, સ્વાનુદયબંધી અને ઉભયબંધી એમ પ્રકૃતિઓ ત્રણ પ્રકારે છે.

જે પ્રકૃતિઓ પોતાનો ઉદય હોય ત્યારે જ બંધાય તે મતિજ્ઞાનાવરણીય વગેરે ધ્રુવોદયી સત્તાવીશ પ્રકૃતિઓ સ્વોદયબંધી છે, જે પ્રકૃતિઓ પોતાનો ઉદય ન હોય ત્યારે જ બંધાય તે દેવ-ત્રિકાદિ અગિયાર પ્રકૃતિઓ સ્વાનુદયબંધી છે અને જે પ્રકૃતિઓ પોતાનો ઉદય હોય કે ન હોય ત્યારે અર્થાત્ બંને રીતે બંધાય તે ત્રિકાગાદિ ૮૨ પ્રકૃતિઓ ઉભયબંધી છે.

સમક્રમ્યવચ્છિદ્ધમાનબંધોદયા, ક્રમક્રમ્યવચ્છિદ્ધમાનબંધોદયા અને ઉત્ક્રમક્રમ્યવચ્છિદ્ધમાનબંધોદયા એમ ત્રણ પ્રકૃતિઓ ત્રણ પ્રકારે છે.

જે પ્રકૃતિઓનો બંધ અને ઉદય એકીસાથે એક જ શુભસ્થાનકે વિચ્છેદ થાય છે તે ત્રિકાગા-ત્વમેહનીય વગેરે છવીસ પ્રકૃતિઓ સમક્રમ્યવચ્છિદ્ધમાનબંધોદયા છે. જે પ્રકૃતિઓનો પહેલાં બંધ અને પછી ઉદયવિચ્છેદ થાય તે મતિજ્ઞાનાવરણીદિ છયાસી પ્રકૃતિઓ ક્રમક્રમ્યવચ્છિદ્ધમાન-બંધોદયા છે. અને જે પ્રકૃતિઓનો પ્રથમ ઉદય અને પછી બંધ વિચ્છેદ થાય તે દેવત્રિકાદિ આઠ પ્રકૃતિઓ ઉત્ક્રમક્રમ્યવચ્છિદ્ધમાનબંધોદયા છે.

સાન્તરા, નિરન્તરા અને સાન્તરા-નિરન્તરા એમ અન્ય રીતે ત્રણ પ્રકારે પ્રકૃતિઓ છે.

જે પ્રકૃતિઓનો જલ્પનથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુદૂર્ત સુધી બંધ હોય એટલે કે બંધ આશ્રયી અંતર્મુદૂર્તમાં ત્રણ જે પ્રકૃતિઓ અંતરવાળી હોય તે અસાતાવેહનીયાદિ ૪૧ પ્રકૃતિઓ સાન્તરા છે. જે પ્રકૃતિઓ જલ્પનથી ત્રણ અંતર્મુદૂર્ત સુધી અવરથ બંધાય અર્થાત્ બંધ આશ્રયી અંતર્મુદૂર્તમાં જેઓનું અંતર ન હોય તે ૪૭ ધ્રુવબંધી, ચાર આયુષ્ય અને જિનનામ એમ પર પ્રકૃતિઓ નિરંતરા છે. જે પ્રકૃતિઓ જલ્પનથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુદૂર્તથી અધિક સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત કાળ સુધી બંધાય અર્થાત્ બંધ આશ્રયી અંતર્મુદૂર્તમાં ત્રણ જેઓનું અંતર હોય અને અંતર્મુદૂર્તથી અધિક કાળ સુધી ત્રણ નિરંતર બંધાય તે સાતાવેહનીય વગેરે સત્તાવીશ પ્રકૃતિઓ સાન્તરા-નિરન્તરા છે.

ઉદય બંધોત્કૃષ્ટા, અનુદય બંધોત્કૃષ્ટા, ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા અને અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા એમ પ્રકૃતિઓ ચાર પ્રકારે છે.

પોતાનો ઉદય હોય ત્યારે જ બંધથી જે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય તે ઉદય-

અંધાકૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ. સાઠ છે. જેમ મતિજ્ઞાનાવરણીય વગેરે કમ પ્રકૃતિઓ પોતાનો ઉદય હોય ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિસત્તાવાળી થાય છે. માટે તે પ્રકૃતિઓ ઉદયબંધાકૃષ્ટ છે.

પોતાનો ઉદય ન હોય ત્યારે જ બંધથી જે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય તે નરકગતિ આદિ પંદર પ્રકૃતિઓ અનુદયબંધાકૃષ્ટ છે.

નરકદિકનો ઉદય નારકને જ હોય છે અને નારકો નરકદિક બાંધતા જ નથી.

તિથંચદિકનો ઉદય તિથચને, ઔદારિકદિક તથા ઉવકુ. સંઘયણનો ઉદય યથાયોગ્ય મનુષ્ય તિથંચોને હોય છે ત્યારે આ પાંચે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ દેવ અને નારકો કદે છે.

ઝંકેન્દ્રિય-સ્થાવર અને આત્મપૂતામકર્મનો ઉદય ઝંકેન્દ્રિયોને હોય છે અને આ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ ઇંશાન સુધીના દેવો કદે છે.

ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ અતિસંકલિષ્ટ પરિણામે થાય છે અને નિરોદય અવસ્થામાં અતિ સંકલિષ્ટ પરિણામ હોતા નથી તેથી નિર્ગનો ઉદય ન હોય ત્યારે પાંચે નિર્ગાઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે માટે આ પંદર પ્રકૃતિઓ અનુદયબંધાકૃષ્ટ છે.

પોતાનો ઉદય હોય ત્યારે પોતાની સ્વભાવીજ અન્ય પ્રકૃતિઓના સંક્રમથી જે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય તે મનુષ્યગતિ વગેરે ત્રીશ પ્રકૃતિઓ ઉદય સંક્રમોકૃષ્ટ છે.

સમ્યક્ત્વ મોહનીય સિવાયની આ સઘળી પ્રકૃતિઓની પોતપોતાના મૂળકર્મની સ્થિતિથી ઝોછી જ સ્મિત બધાય છે. તેથી મનુષ્યગતિ વગેરેની પ્રતિપક્ષી જે નરકગતિ વગેરે પોત પોતાના મૂળકર્મ જેટલી સ્થિતિવાળી બધાય છે. તેઓનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ કરી ઉદયપ્રાપ્ત મનુષ્યગતિ વગેરેનો બંધ શરૂ કરી પૂર્વબદ્ધ નરકગત્યાદિકની બંધાવલિકા બ્યતીત થયા બાદ તુરત જ ઉદયાવલિકા ઉપરની એટલે બંધાવલિકા અને ઉદયાવલિકા ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળી નરકગતિ આદિને બંધાવી મનુષ્યગતિ આદિની ઉદયાવલિકા ઉપર સંક્રમણે છે માટે મનુષ્ય ગત્યાદિ પ્રકૃતિઓની ઉદય હોય ત્યારે સંક્રમથી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિસત્તા થાય છે એ જ રીતે સાતાવેદનીયના ઉદયવાળો કોઇક જીવ અસાતાવેદનીયનો ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી તરત જ સાતાનો બંધ શરૂ કરી પૂર્વે બંધાયેલ અસાતાવેદનીયને બંધાવલિકા વીત્યાબાદ ઉદયાવલિકા ઉપરની જે આવલિકા ન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિવાળી અસાતાને સાતાવેદનીયની ઉદયાવલિકા ઉપર સંક્રમણે ત્યારે સાતાવેદનીયની સંક્રમ દ્વારા આવલિકા ન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ થાય.

ઈશનરિકની સત્તાવાળો કોઇ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ મિથ્યાત્વ મોહનીયનો સીત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી અંતર્યુક્ત મિથ્યાત્વે જ રહી તરત જ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પામે તે જ સમયે પૂર્વે બંધાયેલ અંતર્યુક્ત ન્યૂન ઉદયાવલિકા ઉપરની સીત્તર

કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ મિથ્યાત્વ મોહનીયને સમ્યક્ત્વ મોહનીયની ઉદયાવલિકા ઉપર સંક્રમાવે ત્યારે સમ્યક્ત્વ મોહનીયની સંક્રમ દ્વારા અંતઃસૂક્ષ્મ ન્યૂન સીતર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય ઇત્યાદિ.

પોતાનો ઉદય ન હોય ત્યારે પોતાની સ્વભૂતીય અન્ય પ્રકૃતિઓના સંક્રમથી જેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય તે મનુષ્યાનુપૂર્વી વગેરે તેર પ્રકૃતિઓ અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા છે, મિશ્ર-મોહનીય સિવાય આ બારે પ્રકૃતિઓનો પોતાના મૂળકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જેટલો કોઈનો સ્થિતિબંધ થતો નથી, પરંતુ મનુષ્યાનુપૂર્વી પંદર કોડાકોડી સાગરોપમ, તીર્થંકર નામકર્મ અને આહારકારિક અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ, દેવદ્રિક દસ કોડાકોડી સાગરોપમ, સૂક્ષ્મત્રિક અને વિકલત્રિક અઠાર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટથી બંધાય છે.

તેથી મનુષ્યાનુપૂર્વી આદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળી પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટબંધ કરી ઉદયમાં નહિ આવેલ જેવી આ મનુષ્યાનુપૂર્વી આદિનો બંધ શરૂ કરે અને બંધાવલિકા વ્યતીત થયા બાદ ઉદયાવલિકા ઉપરની અથોત બંધાવલિકા અને ઉદયાવલિકા ન્યૂન વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ પૂર્વે બંધાયેલ નરકાનુપૂર્વી આદિ પ્રકૃતિઓને બંધાતી મનુષ્યાનુપૂર્વી આદિની ઉદયાવલિકા ઉપર સંક્રમાવવાથી મનુષ્યાનુપૂર્વી, સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક અને દેવદ્રિકની સમયાધિક આવલિકા ન્યૂન વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તા થાય, આજ રીતે જિનનામ અને આહારકારિકની અન્ય પ્રકૃતિઓના સંક્રમથી અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય.

દર્શનત્રિકની સત્તાવાળો કોઈક જીવ મિથ્યાત્વમોહનીયનો સીતર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી મિથ્યાત્વે જ અંતઃસૂક્ષ્મકાળ પ્રમાણુ રહી તરત ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પાત્રી અંતઃસૂક્ષ્મ ન્યૂન ઉદયાવલિકા ઉપરની સીતર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ મિથ્યાત્વમોહનીયને અનુદિવ જેવી મિશ્રમોહનીયમાં ઉદયાવલિકા ઉપર સંક્રમાવે ત્યારે મિશ્ર-મોહનીયની સમયાધિક અંતઃસૂક્ષ્મ ન્યૂન સીતર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ-સત્તા થાય.

આ રીતે આ સઘળી પ્રકૃતિઓ, અનુદયકાળે સંક્રમથી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિસત્તાવાળી થતી હોવાથી અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા છે.

આયુષ્યનો પરસ્પર સંક્રમ ન હોવાથી મનુષ્ય-તિર્થંચાચુની મૂળકર્મ જેટલી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સત્તા થતી નથી અને દેવ-નરકાચુની પોતાનો ઉદય ન હોય ત્યારે બંધથી મૂળકર્મ જેટલી તેનીસ સાગરોપમ પ્રમાણુ સ્થિતિ બંધાય છે. તેથી આ બે આયુષ્ય અનુદય બે યોત્કૃષ્ટા ઠીક શકાય, પરંતુ અહિં કોઈ પ્રયોજન ન હોવાથી ચાર આયુષ્યને આમાંની કોઈ સંજ્ઞા આવેલ નથી.

જે પ્રકૃતિઓ પોતાની સત્તાના ચરમ સમય સુધી સ્વસ્વરૂપે જોગવાય તે ઉદયવતી ચોત્રીશ પ્રકૃતિઓ છે તે આ પ્રમાણુ-પાંચ જ્ઞાનાવસ્થીય, ચાર દર્શનાવસ્થીય, પાંચ અતરાય

આ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો બારમા ગુણધાના અરમ સમય સુધી, ચાર આયુષનો પોતપોતાના સંપના અરમ સમય સુધી જન્ને વેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, ત્રસનિક, મનુષ્યગતિ, પથેન્દ્રિય ભતિ, સૌભાગ્ય, આદેયકિક અને જિનનામ આ બારનો અયોજિના અરમ સમય સુધી, સંવલન દોષનો સુક્ષ્મસંપરાયના અરમ સમય સુધી, સમ્યક્ત્વ ચોક્કનીયનો પોતાના ક્ષયના અરમ સમય સુધી, ઓ અને નપુંસકવેદે શ્રેષ્ઠ માંડનારને પોતપોતાના ઉદયના અરમ સમય સુધી અનુક્રમે સીવેદ અને નપુંસકવેદનો સ્વરૂપે ઉદય અને સત્તા હોય છે.

પોતાની સ્વરૂપસત્તાના નાશના સમયે જે પ્રકૃતિઓ સ્તિબૂકસંક્રમ દ્વારા સ્વભાવીય અન્ય પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમ પામી પછીના સમયે અન્ય પ્રકૃતિ રૂપે અનુભવાય તે નિદ્રાદિ શેષ અઠાસી પ્રકૃતિઓ અનુદયવતી છે.

ચૌદમા ગુણસ્થાનકે એક જીવને જે વેદનીયમાંથી એકનો ઉદય હોય છે અને એકનો ઉદય હોતો નથી તેમજ પોતાથી છતર વેદોદયે શ્રેષ્ઠ માંડનારને નપુંસકવેદ અને સીવેદનો ઉદય નથી હોતો માટે આ ચારે પ્રકૃતિઓ અનુદયવતી પણ સંસારે છે, પરંતુ ભિન્ન ભિન્ન જીવોને આશ્રયીને ઉદયવતી પણ છે માટે સુખ્ય ગુણનું અવલંબન કરી મહાપુરુષોએ ઉદયવતી કહેલ છે.

ધ્રુવબંધી આદિ દરેક દ્વારમાં કેટલી અને કઈ કઈ પ્રકૃતિઓ હોય છે તે કોષ્ટકમાંથી જોઈ લેવી.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

પંચસંગ્રહ—તૃતીયદ્વાર પ્રશ્નોત્તરી

પ્ર-૧ ‘પ્રકૃતિ’ શબ્દનો શું અર્થ છે ?

ઉ૦ અહિં કાબ્યકારને અનુસારે ‘લેહ’ નવતરત્વમાં ‘સ્વભાવ’ અને પંચસંગ્રહ બંધનકરણ ગા. ૪૦ માં ‘સ્થિતિ આદિ ત્રણનો સમુદાય’ એમ પ્રકૃતિ શબ્દના ત્રણ અર્થ છે.

પ્ર-૨ નામકર્મની પ્રકૃતિઓની સંખ્યા કેટલી રીતે છે ? તેમજ કઈ કઈ સંખ્યા કયાં કયાં ઉપયોગી છે ?

ઉ૦ નામકર્મની પ્રકૃતિઓની સંખ્યા ૪૨, ૬૭, ૬૩ અને ૧૦૩ એમ ચાર પ્રકારે જણાવેલ છે. તેમાં ૪૨ માત્ર મૂળ લેહ અથવા કલિક વહેચણીમાં ૬૭-બંધ-ઉદય-ઉદ્ગીરણમાં અને ૬૩ અથવા ૧૦૩ની સંખ્યા સત્તામાં ઉપયોગી છે.

પ્ર-૩ કોવી કઈ પ્રકૃતિઓ છે કે જે બંધ વિના પણ ઉદય-ઉદ્ગીરણ અને સત્તામાં હોય ?

ઉ૦ સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને મિશ્ર મોહનીય.

પ્ર-૪ જેની એક પણ ઉત્તરપ્રકૃતિ સર્વઘાતી નથી એવું કયું ઘાતી કર્મ છે ?

ઉ૦ અંતરાય કર્મ.

પ્ર-૫ પોતાથી બળવાન કોવા પણ અન્યપુરુષોને ભય લાગે છે ત્યાં ભય પામનાર અને ભય પમાડનારને કયા કર્મનો ઉદય કહેવાય ?

ઉ૦ ભય પામનારને ભય મોહનીય અને ભય પમાડનારને પરાઘાત નામકર્મનો ઉદય કહેવાય.

પ્ર-૬ કયા કર્મના ઉદયથી જીવોને અંગ આદિ અવયવો પોતપોતાની ભતિને અનુસારે યોગ્યસ્થાને ગોઠવાય ?

ઉ૦ નિર્માણ નામકર્મના ઉદયથી.

પ્ર-૭ નીચેના વિષયમાં કયા કર્મનો ઉદય હોય ?

(૧) બહેરાશ (૨) સાંસારિક પદાર્થો મેળવવાની ઇચ્છા (૩) પોતાનું શરીર પોતાને ભારે કે હલકું ન લાગે પણ બરાબર=સમતોલ લાગે. (૪) જાતે જ ક્ષણે ખાવા આદિથી મરે. (૫) શરીરની અંદર રહેલ આદિત્વ રક્તરણુ. (૬) કોવા માત્રથી પણ જે લોકોના સત્કાર-સન્માનાદિ પામે. (૭) મોહક આદિ મળવા છતાં અને ઇચ્છા હોવા છતાં પોતે ખાઈ ન શકે.

૭૦ (૧) બહેરાશમાં-અક્ષુદરનાવરણીય. (૨) આસારિક પદાર્થો ચેળવવાની ઇચ્છામાં-લોભ મોહનીય. (૩) પોતાનું શરીર પોતાને ભારે-હલકું ન લાગવામાં અગુરુલલુ નામકર્મ. (૪) જાને જ કાંસો ખાવા આદિથી મરવામાં-કીપધાત નામ. (૫) શરીરની અંદર રુધિર આદિનું સ્ફુરણ થવામાં અસ્થિર નામ. (૬) લોકોના સત્કાર-સન્માન આદિ પામવામાં આદેય નામ અને (૭) મોહક આદિ ખાઈ ન શકવામાં ભોગાન્તરાય કર્મનો ઉદય હોય છે

મ-૮ એવું કયું કર્મ છે કે-એ બંધાયા પછીના તરતના ભવમાં જ ઉદયમાં આવે પણ જે ભવમાં બાંધ્યુ તે જ ભવમા કે તે પછીના તરતના ભવને મુકીને પછીના ભવોમાં ઉદયમાં ન જ આવે ? તેમજ જીવનના ૨/૩ ભાગ પહેલાં ન જ બંધાય ?

૭૦ આશુબ્ધ કર્મ.

મ-૯ પોતપોતાના હેતુઓ વિદ્યમાન હોય ત્યાંસુધી જે પ્રકૃતિઓ અવશ્ય બંધાય તે મુબ બંધી કહેલ છે તો આગળ ચોથાક્રારમા અનંતાનુબંધી આદિ પાત્રીક પ્રકૃતિઓનો મુબત્વે અવિરતિ બધહેતુ કહંશે અને શીલ્પદ્વિત્રિક તથા અનંતાનુબંધી પ્રકૃતિઓ તમે મુબબંધી ગણાવી છે. તેથી આ સાતે પ્રકૃતિઓનો ચોથા શુલ્કસ્થાનક સુધી બંધ હોવો જોઈએ પરંતુ એઓનો બધ બીજા શુલ્કસ્થાનક સુધી જ છે. તે જ પ્રમાણે નિક્રા-મચલા તથા નામકર્મની નવ મુબબંધી વગેરે પ્રકૃતિઓનો બંધહેતુ કષાય છે છતાં તે પ્રકૃતિઓ પણ કષાય છે ત્યાં સુધી બધાતી નથી પરંતુ અપૂર્વકરણ શુલ્ક-સ્થાનકના પ્રથમાદિ ભાગ સુધી જ બંધાય છે તો આ બધી પ્રકૃતિઓ મુબબંધી કેમ કહેવાય ?

૭૦ અનંતાનુબંધી આદિ ષાંગીક પ્રકૃતિઓનો 'અવિરતિ' બંધહેતુ સામાન્યથી કહેલ છે, કેમકે બીજે શુલ્કસ્થાનકે બંધવિચ્છેદ થનાર અનંતાનુબંધી આદિ પચીશ પ્રકૃતિઓનો કેવળ અવિરતિ બંધહેતુ નથી પણ અનંતાનુબંધી ઉદયવિશિષ્ટ અવિરતિ બધહેતુ છે, અનંતાનુબંધિનો ઉદય બે શુલ્કસ્થાનક સુધી જ છે માટે શીલ્પદ્વિત્રિકાદિ સાત પ્રકૃતિઓ મુબબંધી હોવાછતાં બે શુલ્કસ્થાનક સુધી જ બંધાય છે. પણ ચોથા શુલ્કસ્થાનક સુધી બંધાતી નથી. જો જ પ્રમાણે નિક્રા-મચલા આદિ પ્રકૃતિઓનો 'કષાય' સામાન્યથી બંધહેતુ કહેલ છે, પરંતુ કેવળ કષાય બંધહેતુ નથી, 'તે તે પ્રકૃતિ બંધ ચોગ્ય અધ્યવસાય વિશિષ્ટ તથા તથા પ્રકારનો કષાયોદય" તે તે પ્રકૃતિના બંધમાં હેતુ હોવાથી બંધવિચ્છેદ પછીના સ્થાનોમા સામાન્ય કષાય હોવા છતાં તે તે પ્રકૃતિબંધ ચોગ્ય અધ્યવસાય વિશિષ્ટ તથા તથા પ્રકારનો કષાયોદય નહિ હોવાથી અપૂર્વકરણના બીજા આદિ ભાગોમાં તેમજ અનિવૃત્તિકરણ વગેરે શુલ્કસ્થાનકે નિક્રા-મચલાદિ મુબબંધી પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી એટલે કે પોતપોતાના વિશિષ્ટ હેતુઓ હોય ત્યાં સુધી શીલ્પદ્વિત્રિકાદિ અવશ્ય બંધાય છે તેથી આ પ્રકૃતિઓ મુબબંધી કહેવાય છે.

૩-૧૦ બે અનંતાનુબંધી આદિ પચીશ પ્રકૃતિઓનો અનંતાનુબંધી વિશિષ્ટ અવિરતિ બંધ.

હેતુ છે તેા સર્વવિરતિધર પીઠ-મહાપીઠ સાધુ મહારાજને તે હેતુના અભાવમાં સ્ત્રીવેદનો બંધ શી રીતે થયો ?

ઉ૦ પીઠ-મહાપીઠ મુનિરાજ ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ જ હતા એવો નિશ્ચય ન હોવાથી આકર્ષનો સંભવ હોવાથી સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે ગયેલા એવા તેઓને સ્ત્રીવેદનો બંધ થયી શકે. અથવા ગુરુ મહારાજે બાહુ-સુબાહુ મુનિઓની કરેલ શુભપ્રશંસાથી ઉત્પન્ન થયેલ ઈર્ષ્યા રૂપ સંકિલ્પ તીવ્રતમ કૃષ્ણદેશનાને ગોપવતાં તીવ્ર સંનિવસન માયાના પરિણામથી પૂર્વે બંધાયેલ સ્ત્રીવેદની સ્થિતિ અને રસ વધારી બંધ વિના પણ તેને નિકાસિત કરેલ તેથી તેના જ કળ સ્વરૂપે બન્ને મુનિઓ બ્રાહ્મી અને સુંદરી રૂપે થયા માટે અર્ધિ દોષ નથી. જુઓ આ જ દ્વારની મૂળાટીકા ગા૦ ૩૬.

પ્ર-૧૧ સર્વ જીવોને ત્રીજા શુદ્ધકણ્ઠે હંમેશાં મિશ્ર મોહનીયનો ઉદય હોય છે, છતાં મિશ્ર મોહનીયને પ્રુવોદથી ન માનતાં અપ્રુવોદથી કેમ કહી ?

ઉ૦ ઉદયવિચ્છેદ કાળ સુધી જે નિરંતર ઉદયમાં હોય તે પ્રુવોદથી કહેવાય છે. પરંતુ મિશ્ર મોહનીયનો ત્રીજા શુદ્ધસ્થાનક સુધી નિરંતર ઉદય નથી. કારણકે પહેલા-બીજા શુદ્ધ-સ્થાનકે તેના ઉદયનો અભાવ છે. તેથી ઉદયવિચ્છેદ કાળસુધી ઉદય અને ઉદયનો અભાવ એમ બન્ને હોવાથી તે અપ્રુવોદથી છે.

પ્ર-૧૨ નિર્માણ આદિ નામકર્મની ખાર પ્રકૃતિઓ પ્રુવોદથી કહેલ છે તેથી તેરમા શુદ્ધસ્થાનક સુધી સર્વ જીવોને હંમેશા આ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય એટલે કે વિગ્રહગતિમાં પણ તેઓનો ઉદય હોય, ત્યારે વિગ્રહગતિમા જીવ તૈજસ-કાર્મણ શરીર સુક્ષ્મા હોય છે અને તે બંને શરીરો પૌદ્ગલિક હોવાથી વર્ણોનિ સહિત જ હોય છે તેથી ત્યાં (વિગ્રહગતિમાં) તૈજસ. કાર્મણ તથા વર્ણચતુષ્ટયનો ઉદય થતી શકે, પરંતુ તે વખતે ઔદાન્કિકાદિ ત્રણમાંથી એક પણ શરીર ન હોવાથી તે હોય ત્યારે જ જેનો ઉદય હોઈ શકે એવી નિર્માણ નામકર્મ વગેરે છ પ્રકૃતિઓનો ઉદય કેમ થતી શકે ?

ઉ૦ જેમ સુષુપ્ત અવસ્થામાં અથવા એકાન્ત પ્રદેશમાં કેટલીકવાર કષાયોદય જીવને સ્પષ્ટ વિપાક બતાવી શકતો નથી છતાં નવમા શુદ્ધસ્થાનક સુધી દરેક જીવોને કોઈ ને કોઈ બાહર કષાયનો ઉદય અવશ્ય હોય જ છે તેમ વિગ્રહગતિમાં નિર્માણ નામકર્મ આદિ પ્રુવોદથી પ્રકૃતિઓનો ઉદય અવશ્ય હોય છે પરંતુ ઔદાન્કિકાદિ પુદ્ગલ રૂપ નિમિત્તના અભાવે તે પ્રકૃતિઓ પોતાનો સ્પષ્ટ વિપાક બતાવી શકતી નથી. પણ ઉત્પત્તિ-સ્થાને ઔદાન્કિકાદિ શરીરની રચના થતાં જ પોતાનું કળ અવશ્ય બતાવે જ છે.

પ્ર-૧૩ કોઈપણ પ્રકૃતિઓના ઉદયાદિ થવામાં દ્રવ્યાદિ પાંચ હેતુઓ કેવી રીતે ઘટે છે તે કોઈ પણ એક પ્રકૃતિના દ્વિગ્નાત્કારા સમજાવો.

ઉ૦ દ્રવ્યથી-દહિ, અડદ, લેંસું દૂધ તથા મહિરા આદિ દ્રવ્યો વાપરવાથી, ક્ષેત્રથી-અના-યદેશ આદિ અયોગ્ય સ્થાનોમાં રહેવાથી, કાળથી-મધ્યાહ્ન આદિ અયોગ્યકાળે અધ્ય-

યન કરવાથી, ભવથી-તિથિયાદિ ભવથી અને ભાવથી-રેંગાદિ, અસ્થિર ચિત્ત અથવા અત્યંત વૃદ્ધતાદિની પ્રાપ્તિથી મતિ-શ્રુતજ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મનો તીવ્ર ઉદય થાય છે. તે જ પ્રમાણે બ્રાહ્મી, સારસ્વત ચૂર્ણ, બદામ વગેરેના સેવન રૂપ દ્રવ્ય હેતુથી, કાશી સિદ્ધાચલજી આદિ રૂપ ક્ષેત્રહેતુથી, પ્રાતઃકાળ વગેરે રૂપ કાળહેતુથી, મનુષ્યભવ વગેરે-રૂપ ભવ અને આદોગ્ય, સ્થિરચિત્ત, બાહ્ય અથવા તરુણત્વાદિ અવસ્થા રૂપ ભાવહેતુથી તે બંને કર્મનો ક્ષયોપશમ થતો પશુ જણાય છે.

આ જ પ્રમાણે દરેક પ્રકૃતિઓના ઉદય-સ્થય-ક્ષયોપશમ-ઉપશમ વગેરેમાં પશુ દ્રવ્યાદિ પાંચે હેતુઓ યથાયોગ્ય રીતે સ્વયં વિચારવા.

પ્ર-૧૪ નિદ્રા આદિ પાંચે પ્રકૃતિઓનો ઉદય જેમ પ્રાપ્ત દર્શન લગ્નિને હણે છે તેમ પ્રાપ્ત જ્ઞાનશુભને પશુ હણે છે છતાં તેને જ્ઞાનાવરણીયમાં ન ગણતાં દર્શનાવરણીયમાં કેમ ગણેલ છે ?

ઉ૦ વાસ્તવિકરીતે નિદ્રાદિ પાંચે પ્રકૃતિઓનો ઉદય ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલ દર્શન અને જ્ઞાન એ બંને લગ્નિઓને હણે છે, પરંતુ જનસ્ય જીવેને પ્રથમ દર્શન લગ્નિનો અને પછી જ જ્ઞાનલગ્નિનો ઉપયોગ પ્રવર્તે છે, તેથી દર્શનલગ્નિનો ઘાત કરનાર દર્શનાવરણીયમાં ગણવાથી દર્શનની પ્રાપ્તિ વિના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી ન હોવાથી જ્ઞાનનો પશુ ઘાત કરનાર છે જ એમ સહેલાઈથી સમજી શકાય છે. પરંતુ જ્ઞાનાવરણીયમાં કહે તો જેમ જ્ઞાનશુભનો ઘાત કરે તેમ દર્શનશુભનો ઘાત કરે કે નહિ ? તે સ્પષ્ટ સમજી શકાય નહિ માટે નિદ્રાપંચકને જ્ઞાનાવરણીયમાં ન ગણતાં દર્શનાવરણીયમાં ગણેલ છે.

પ્ર-૧૫ મતિજ્ઞાનાવરણીય, શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય અને ચક્ષુ-અથક્ષુ દર્શનાવરણીય વગેરે પ્રકૃતિઓ ક્ષુવોદથી ગણેલ છે અને દરેક જીવેને બારમા શુભસ્થાનક સુધી તે પ્રકૃતિઓનો ઉદય માનેલ છે તો ઉત્કૃષ્ટ લગ્નિ સંપન્ન સંપૂર્ણ ચૌદ પૂર્વધર તથા સર્વધન્નિયોની સંપૂર્ણ શક્તિવાળા સુનિરાભેને ઉપરાકત મતિજ્ઞાનાવરણીય વગેરેનો ઉદય કેમ હોય ?

ઉ૦ જેમ વિષ મરણુ પ્રાપ્ત કરાવનાર છે છતાં પ્રયોગવિશેષથી અત્યંત અદ્યપ્રમાણમાં અપા-યેલ તે જ વિષ કોઈપણ બાતનું નુકશાન કરતું નથી તેમ ઉત્કૃષ્ટ લગ્નિસંપન્ન સંપૂર્ણ ચૌદ પૂર્વધર તથા સર્વધન્નિયોની સંપૂર્ણ શક્તિવાળા સુનિરાભેને અધ્યવસાય વિશેષથી એકસ્થાનક રસ સ્પર્શક રૂપે કરાયેલ મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મનો ઉદય હોય છે અને તેથી તે સ્વાવાયં શુભને રોકવા સમર્થ થતાં નથી.

પ્ર-૧૬ પ્રતિપક્ષી એવાં સ્થિર-અસ્થિર અને શુભ-અશુભ નામકર્મનો ઉદય એકીસાથે શી રીતે હોઈ શકે ?

ઉ૦ એક જ શરીરમાં ઢાંઢ અસ્થિ વગેરે અવયવો સ્થિર હોય છે. ત્યારે શૂં ત્રિહા રુધિર આદિ અસ્થિર હોય છે તે જ પ્રમાણે એ જ શરીરમાં નાભિથી મસ્તક સુધીના અવ-

યવો શુભ અને નાશિની નીચેના અવયવો અશુભ હોય છે, આ રીતે પ્રતિપક્ષી સ્થિતિ આરે પ્રકૃતિનો ઉદય જોકે સાથે હોઇ શકે છે.

૩-૧૭ પ્રકૃતિઓનો હંમેશાં ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ ઔદયિક ભાવ જ હોય, અને તે કઇ રીતે માની શકાય ?

ઉ૦ મતિ-શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય, અચક્ષુ દર્શનાવરણીય તથા જ્ઞાનાન્તરાયાદિ પાંચ અંતરાય જો આઠ પ્રકૃતિઓનો હંમેશાં ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ ઔદયિક ભાવ જ હોય છે, અને જો વાત ફરકે જીવોને ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં મતિજ્ઞાનાદિ આઠે લગ્નિઓ અવશ્ય પ્રગટ હોય જ છે તેથી સહેલાઇથી સમજી શકાય છે.

૩-૧૮ અક્ષુદર્શનાવરણીય, અવધિક્ષિકાવરણ, અને મનઃપર્મવજ્ઞાનાવરણ દેશઘાતી કહેલ છે, પરંતુ તેમન્દ્રિય સુધીના જીવોને અક્ષુદર્શનાવરણ, અને અવધિ તથા મનઃપર્મવજ્ઞાન વિનાના જીવોને શેષ ત્રણ આવરણો સ્વાવાયં શુભનો સર્વથા ઘાત કરે છે તો આ આરે પ્રકૃતિઓ દેશઘાતી કેમ કહેવાય ?

ઉ૦ જે પ્રકૃતિઓ પોતાનો ઉદય હોય ત્યાંસુધી સર્વજીવોને હંમેશા સ્વાવાયંશુભનો સર્વથા જ ઘાત કરે તે જ સર્વઘાતી કહેવાય છે પરંતુ જે પ્રકૃતિઓ પોતાના ઉદય કાળ સુધી કેઈક જીવોને સર્વથા અને કેઈક જીવોને દેશથી અથવા જોકે જ જીવને અચુક કાળે દેશથી પણ સ્વાવાયં શુભનો ઘાત કરે છે તે દેશઘાતી કહેવાય છે. આ આરે પ્રકૃતિઓ પણ આવી હોવાથી દેશઘાતી કહેલ છે.

૩-૧૯ ઉપરોક્ત આરે પ્રકૃતિઓ દેશઘાતી હોવા છતાં જ અચુક જીવોના સ્વાવાયં શુભને સર્વથા કેમ હણે છે ?

ઉ૦ દેશઘાતી પ્રકૃતિઓનાં સ્પર્ધકો સર્વઘાતી અને દેશઘાતી જોમ જો પ્રકારે કહેલ છે તેથી જ્યારે આ પ્રકૃતિઓનાં સર્વઘાતી રસસ્પર્ધકો ઉદયમા આવે છે ત્યારે સ્વાવાયંશુભને સર્વથા હણે છે અને જ્યારે અલ્પ રસવાળાં દેશઘાતી સ્પર્ધકો ઉદયમા આવે છે ત્યારે દેશથી હણે છે.

૩-૨૦ દેશઘાતી પ્રકૃતિઓનાં પણ સ્પર્ધકો સર્વઘાતી છે તો સર્વઘાતી અને દેશઘાતી પ્રકૃતિઓમાં તફાવત શું ?

ઉ૦ દેશઘાતી પ્રકૃતિઓનાં જોકે સ્થાનિક રસસ્પર્ધકો દેશઘાતી જ હોય છે અને ક્ષિસ્થાનિક રસ સ્પર્ધકો મિશ્ર હોય છે. અને શેષ સર્વઘાતી જ હોય છે. છતાં આ પ્રકૃતિઓનાં સર્વઘાતી સ્પર્ધકો પણ અપવર્તનાદિદ્વારા હણાવાથી દેશઘાતી થાય છે. જ્યારે સર્વઘાતી પ્રકૃતિઓમાં જોકે સ્થાનિક રસસ્પર્ધકો સર્વથા હોતાં જ નથી અને ક્ષિસ્થાનિકાદિ સર્વસ્પર્ધકો સર્વઘાતી જ હોય છે. અપવર્તનાદિદ્વારા હણાઇને જલન્યથી ક્ષિસ્થાનિક રસવાળાં જે સ્પર્ધકો અને છે તે પણ સર્વઘાતી જ રહે છે પણ દેશઘાતી થતાં નથી દેશઘાતી અને સર્વઘાતી પ્રકૃતિઓમાં આ જ તફાવત છે.

પ્ર-૨૧ ચક્ષુ-અચક્ષુ દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી સંપૂર્ણ દર્શન લબ્ધિની અપેક્ષાએ જે એક દેશરૂપ દર્શન ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે તેને જ પાંચ નિદ્રાનો ઉદય હશે છે, તો તે નિદ્રાઓ સર્વઘાતી કેમ કહેવાય ?

ઉ૦ જો કે ચક્ષુદર્શનાવરણીયાદિના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલ દર્શનલબ્ધિ-સંપૂર્ણ દર્શન લબ્ધિના એક દેશ રૂપ છે પરંતુ નિદ્રાપંચક તેને સંપૂર્ણ પણે જ હણે છે. અથવા સત્તામાં નિદ્રાપંચકના સર્વઘાતી જ રસ સ્પર્શકો હોય છે. માટે તે સર્વઘાતી કહેલ છે.

પ્ર-૨૨ ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ અને શુદ્ધ જોમ બન્ને પ્રકારના ઔદયિકભાવ કેટલી અને કઈ પ્રકૃતિમાં ઘટી શકે ?

ઉ૦ અવધિ તથા મનઃપર્ચવ જ્ઞાનાવરણ, ચક્ષુ તથા અવધિદર્શનાવરણ, ચાર સંબંધન અને નવ નોકધાય આ સત્તર પ્રકૃતિઓમાં બન્ને પ્રકારનો ઔદયિક ભાવ ઘટી શકે છે.

પ્ર-૨૩ ઘાતીકર્મોમાં એવી કઈ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ છે કે જેનો ક્ષયોપશમ થઈ શકે જ નહિ ?

ઉ૦ કેવળજ્ઞાનાવરણીય, કેવળદર્શનાવરણીય અને પાંચ નિદ્રા આ સાત પ્રકૃતિઓનો ક્ષયોપશમ થઈ શકે જ નહિ.

પ્ર-૨૪ સર્વઘાતી અને દેશઘાતી પ્રકૃતિઓના ક્ષયોપશમમાં શું વિશેષતા છે ?

ઉ૦ સર્વઘાતી પ્રકૃતિઓનો ક્ષયોપશમ પોતાના રસોદય સાથે હોતો નથી, પરંતુ પ્રદેશોદય સાથે જ હોય છે. ત્યારે દેશઘાતી પ્રકૃતિઓનો ક્ષયોપશમ રસોદય સાથે હોય છે. એ વિશેષતા છે.

પ્ર-૨૫ ઉદયબધોત્કૃષ્ટા પ્રકૃતિઓમાં અસાતાવેદનીય વગેરે કેટલીક એવી પ્રકૃતિઓ છે કે જેઓનો ઉદય ન હોય ત્યારે પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબદ્ધ થાય છે, માટે અસાતાવેદનીય વગેરે પ્રકૃતિઓને અનુદયબધોત્કૃષ્ટા પણ કેમ ન કહેવાય ? એ જ પ્રમાણે મનુષ્યસ્વ મોહનીય સિવાયની ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા મનુષ્યગતિ વગેરે પ્રકૃતિઓમાં પણ પોતાનો ઉદય ન હોય ત્યારે પોતાની સ્વભાવી અન્ય પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસંક્રમ થાય છે, માટે મનુષ્યગતિ વગેરે અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા પણ કેમ ન કહેવાય ?

ઉ૦ જેનો ઉદય ન હોય તે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું પ્રથમની ઉદયસ્થિતિમાં રહેતું દલિક તેના અનંતર પૂર્વ સમયે જ સ્વભાવીય ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં સ્થિત્યુક્ત સંક્રમ ઠારા સંક્રમી જાય છે, ત્યારે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓનું પ્રથમસ્થિતિનું દલિક સ્વ સ્વરૂપે ધાવર હોય છે તેથી ઉદય વખતે બધ અથવા અન્ય પ્રકૃતિઓના સંક્રમથી જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય છે તેના કરતાં તેનો ઉદય ન હોય ત્યારે પોતાના બધથી અથવા અન્યપ્રકૃતિના સંક્રમથી પણ એક સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી અસાતા વેદનીય વગેરે અનુદયબધોત્કૃષ્ટા અને મનુષ્યગતિ વગેરે અનુદય નંક્રમોત્કૃષ્ટા ન જ કહી શકાય. પરંતુ ઉદયબધોત્કૃષ્ટા અને ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા જ કહેવાય.

પ્ર-૨૬ કઈ કર્મપ્રકૃતિ એવી છે કે જેનો વિપાક એકાન્તે સુભક્ષ્ણ જ આપનાર છે ?

ઉં તીર્થ"કર નામકર્મ.

પ્ર-૨૭ હાસ્ય, રતિ, પુરુષવેદ અને સમ્યક્ત્વ મોહનીય આ ચાર પ્રકૃતિઓને અહિં તેમજ નવતરત્વ વગેરેમાં અશુભ ગણાવી છે ત્યારે તરવાથીધિગમ સૂત્ર અં ૮ સૂત્ર ૨૬ માં શુભ ગણાવી છે, તો તેનું શું કારણ ?

ઉં આ હાસ્યાદિ પ્રકૃતિઓના વિષાક પૌદ્ગલિક દંષ્ટ્રોએ જીવને આનંદદાયક હોવાથી તરવાથીધિગમસૂત્રમાં તે શુભ તરીકે ગણાવેલ હોય તેમ લાગે છે. પરંતુ તેઓના વિષાક પૌદ્ગલિક દંષ્ટ્રોએ આનંદદાયક હોવા છતાં આત્માના ચારિત્ર અને સમ્યક્ત્વરૂપ શુભોના ઘાત કરનાર હોવાથી અહિં તેમજ નવતરવાદિમાં તે અશુભ તરીકે ગણાવેલ લાગે છે.

પ્ર-૨૮ એવી કઈ પ્રકૃતિઓ છે કે જે ઉદયવતી અને અનુદયવતી જોમ બન્નેમાં આવવા છતાં પ્રધાનશુભની વિવક્ષા કરી તેને ઉદયવતીમાં ગણાવી છે ?

ઉં સ્ત્રીવેદ, નપુંસકવેદ, સાતા-અસાતાવેદનીય, આ ચાર પ્રકૃતિઓ બન્નેમાં આવવા છતાં ઉદયવતીમા જ ગણાવેલ છે.

પ્ર-૨૯ એવી કઈ પ્રકૃતિઓ છે જેમાં સત્તા આશ્રયી સાદિ અનંત સિવાય પારિજ્ઞામિક ભાવના ત્રણ ભાંગા ઘટી શકે ?

ઉં માત્ર ચાર અનંતાનુભંધી કથાયમાં જ સાદિ અનંત સિવાયના પારિજ્ઞામિક ભાવના ત્રણભાંગા ઘટી શકે છે.

પ્ર-૩૦ કોઈકને અલંકારો મળતા નથી, કોઈકને મળે છે તો વાપરતાં બીજા અટકાવે છે. જ્યારે કોઈકને મળે છે, બીજાઓ વાપરવા પ્રેરણા કરે છે, વાપરવાનો શોખ પણ છે, છતાં તે વાપરી શકતા નથી, અહિં તે તે જીવોને કયા કર્મોનો ઉદય કહેવાય ?

ઉં જેઓને અલંકારો મળતા નથી તેઓને લાભાન્તરાય, જેમને મળે છે છતાં વાપરતાં બીજાઓ અટકાવે છે તેને ઉપસોગાન્તરાય અને જે સ્વયં વાપરી શકતા નથી તેઓને ઉપસોગાન્તરાય સહિત લોભ અને ભયમોહનીયનો ઉદય હોય છે.

પ્ર-૩૧ અતિસંકલિષ્ટ મિથ્યાદંષ્ટિને કેટલી અને કઈ કઈ શુભપ્રકૃતિઓ બંધમાં આવી શકે ?

ઉં ૨૧. તે આ-પંચેન્દ્રિય ભતિ, આહારક સિવાયનાં ચાર શરીર અને બે અંગોપાંગ, શુભવર્ણચતુષ્ક, પરાઘાત, ઉન્મૂલાસ, આતપ, ઉલોત, નિમોષ, અચુરુલધુ તથા ત્રસ-ચતુષ્ક તેમાં પચ્ચ આતપ, ઉલોત અને ઔદારિક દ્રિક તિયંચગતિ સાથે જ, વૈકિયકિક નરકગતિ સાથે જ અને શેષ પંદર પ્રકૃતિઓ બન્ને ગતિ સાથે બંધમાં આવી શકે છે.

પ્ર-૩૨ અંતર્યુદ્ધર્ત્તથી જોછો બંધ કાળ જ ન હોય તેવી પ્રકૃતિઓ કેટલી અને કઈ કઈ ?

ઉં ૪૭ દ્રુવભંધી, ચાર આયુષ્ય અને જિનનામ. કુલ બાવન, (૫૨)

પ્ર-૩૩ જેનો બધન્યથી જોક સમય બંધ હોય તેવી પ્રકૃતિઓ કેટલી અને કઈ કઈ ?

ઉ૦ ચાર આયુષ્ય અને જિનનામ સિવાય શેષ અધુવર્ણી અડસઠ (૬૮)

૩-૩૪ અધુવર્ણી હોવા છતાં જે જલન્યથી પણ સતત અંતરુદ્ધત્ત્વ બંધાય જ એવી પ્રકૃતિઓ કેટલી અને કંઈ કંઈ ?

ઉ૦ ચાર આયુષ્ય અને જિનનામ. કુલ પાંચ. (૫)

૩-૩૫ ક્ષપક સૂક્ષ્મસંપરાયને પણ જલન્યથી જેનો દ્વિસ્થાનિક રસ બંધાય તેવી પ્રકૃતિઓ કંઈ કંઈ ?

ઉ૦ કેવળજ્ઞાનાવરણ અને કેવળદર્શનાવરણ.

૩-૩૬ જે અંતરુદ્ધત્ત્વથી વધારે કાળ સતત ન જ બંધાય એવી પ્રકૃતિઓ કેટલી અને કંઈ કંઈ ?

ઉ૦ પીસ્તાલીશ, તે આ-અશુભવિહારોગતિ, એકેન્દ્રિયાદિ ચાર ભત્તિ, અન્તિમ પાંચ સંવ-યણ અને પાંચ સંસ્થાન. આહારક્રિક, નરકક્રિક, આતપ, ઉલોત, સ્થિર, શુભ, યશ, હાસ્ય, રતિ, શોક, અરતિ, અવેહ, નપુંસકવેહ, અસાતાવેહનીય, સ્થાવરદશક અને ચાર આયુષ્ય.

૩-૩૭ કેટલી અને કંઈ કંઈ પ્રકૃતિઓ એવી છે કે-જે સંપૂર્ણ ક્ષય થયા પછી ફરીથી બંધ અને સત્તામાં ન આવે ?

ઉ૦ અનંતાનુબંધી વિના ધ્રુવસત્તાવાળી એકસો છવીશ પ્રકૃતિઓ.

૩-૩૮ પ્રાયઃ સર્વ લબ્ધિઓ ક્ષયોપશમ કે ક્ષાયિકભાવથી પ્રાપ્ત થાય છે. છતાં કંઈ લબ્ધિઓ એવી છે કે જે ઔદયિક ભાવે પ્રાપ્ત થાય છે ? તેમજ તેનું કારણ શું ?

ઉ૦ જે લબ્ધિઓમાં નવીન પુદ્ગલાદિને અકલ્પકરવાની જરૂર ન હોય તેવી કેવળજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાનાદિ સર્વ લબ્ધિઓ યથાસમય ક્ષાયિક કે ક્ષયોપશમ ભાવે પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ જે લબ્ધિઓ ફારવવામાં નવીન પુદ્ગલોનું અહણ વગેરે જરૂરી હોય તે લબ્ધિઓ બે પ્રકારે છે. તેમાંની એક સુખ્યત્વે ક્ષયોપશમભાવે અને ગૌણપણે ઔદયિક ભાવે હોય છે. જ્યારે બીજી સુખ્યત્વે ઔદયિક ભાવે અને ગૌણપણે ક્ષયોપશમ ભાવે હોય છે, વૈકિંચ, આહારક, તેલ્લેદશ્યા, આસોઅપ્પાસ આદિ લબ્ધિઓ પ્રથમ પ્રકારમાં આવે છે અને ચક્રવર્તિત્વ, વાસુદેવત્વ, પ્રતિવાસુદેવત્વ આદિ લબ્ધિઓ બીજા પ્રકારમાં આવે છે, તે તે લબ્ધિઓમાં તે તે પ્રકારનાં પુદ્ગલોનું અહણ વગેરે જરૂરી હોવાથી ઔદયિક ભાવ વિના આ લબ્ધિઓ ફારવી શકાતી નથી, વળી એની સાથે લાભાન્તરાય, વીર્યોન્તરાય આદિ કર્મોના ક્ષયોપશમ પણ અવશ્ય હોય જ છે. તે ક્ષયોપશમ ચાર ઘાતીકર્મોના જ થાય છે.

૩-૩૯ કયા કર્મોના ઉદયથી ક્ષુધાનો અનુભવ થાય ? દ્વંધપાક આદિ સ્વાદિષ્ટ ભોજનની ઇચ્છા થાય અને શ્રી આદિ વિભવીય વ્યક્તિઓનું આકર્ષણ થાય ?

ઉ૦ અસાતા વેદનીયકર્મોના ઉદયથી ક્ષુધાનો અનુભવ થાય. લોભના દયથી દ્વંધપાક આદિ

સ્વાદિષ્ટ ભોજનની ઇચ્છા થાય અને વેદમોહનીયના ઉદયથી વિભતીય વ્યક્તિઓનું આકર્ષણ થાય.

પ્ર-૪૦ ક્ષુધા આદિ ત્રણે પ્રસંગો અસાતા વેદનીયાદિ કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થાય છે, અને આહારાદિ વાપરવાથી તે તે કર્મ ભોગવાઈ ક્ષય પામતાં જણાય છે તો ઉદયમાં આવેલ તે તે કર્મનો ક્ષય કરવા માટે આહાર, સ્વાદિષ્ટ ભોજન અને સ્ત્રી વગેરેનું સેવન અત્યંત આવશ્યક ગણાય અને જો તેમ હોય તો, જેમ બને તેમ ભોજનાદિની ઇચ્છાઓને પૂર્ણ કરવા કરતાં નાબૂદ કરવી તેમજ ઇચ્છાઓ કદાચ નાબૂદ ન કરી શકાય તો પણ તે તે પ્રસંગોથી અવશ્ય દૂર રહેવું જોઈએ એમ અનેક શાસ્ત્રોમાં જણાવેલ છે તેવું શું ?

ઉ૦ અસાતા વેદનીયાદિ કર્મના ઉદયથી ઉપરના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે અને તે તે રીતે આહાર, સ્વાદિષ્ટ ભોજન તેમજ વિષયસેવનથી તે કાળે ઉદયમાં આવેલ કર્મનો ક્ષય જરૂર થાય છે, પરંતુ સામાન્ય કેટિના સંસારી જીવો રાગ-દ્વેષયુક્ત હોવાથી આ પ્રસંગોમાં આસક્તિભાવ આવ્યા વિના રહેતો જ નથી, અને વિષયસેવનમાં તો આસક્તિભાવ ઉપરાંત અનેક જીવોની હિંસા પણ થાય છે.

તેથી તે કાળે ઉદયમાં આવેલ કર્મના ભોગવટાથી તે કર્મ જેટલું નષ્ટ થાય છે તેના કરતાં તેના નિમિત્તે પ્રદેશ તથા સ્થિતિની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ગુણ અને રસની અપેક્ષાએ ઘણું વધારે નવીનકર્મ અવશ્ય બંધાય છે. માટે જ શાસ્ત્રમાં તેવી ઇચ્છા વગેરેને નાબૂદ કરવા અને તે શક્ય ન હોય તો પણ છેવટે તે પદાર્થોના ભોગવટાથી દૂર રહેવા જણાવેલ છે અને તે બરાબર જ છે.

પ્ર-૪૧ ભાષિત કર્મ ભોગવ્યા વિના દૂર થાય નહિ અને ઇચ્છાઓને નાબૂદ કરવાથી તથા ઇચ્છાઓ નાબૂદ ન થાય તો પણ તેવા પ્રસંગોથી દૂર રહેવાથી તે તે કર્મ ભોગવાઈને ક્ષય પામે નહિ પણ એમને એમ રહી જાય, તો શું કરવું ?

ઉ૦ કર્મ નિકાચિત અને અનિકાચિત એમ બે પ્રકારે હોય છે. ત્યાં અનિકાચિત તથા અદ્યનિકાચિત સ્વધર્મો કર્મ વિષાકોદયથી અવશ્ય ભોગવવાં જ પડે એવો નિયમ નથી, પરંતુ બાર પ્રકારના તપ રૂપ નિર્જરાના પરિણામથી અથવા તેવા પ્રકારના કેઈ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયો દ્વારા તે તે કર્મનો ભોગવ્યા વિના પણ ક્ષય થઈ શકે છે. અને જે કર્મ ગાઢ નિકાચિત હોય છે, તે અવશ્ય વિષાકોદયથી ભોગવવું જ પડે છે. અને તેથી જ સ્વયંજ્ઞાની તથા અનાસક્ત હોવા છતાં તીર્થંકરાદિ જેવા મહાપુરુષોને પણ કર્મને વશ થવું પડે છે, પણ ત્રિજ્ઞાની તથા નિરાસક્તભાવવાળા હોવાથી તેવા મહાપુરુષોની વાત નિરાળી છે. જ્યારે આપણે તેવા જ્ઞાની કે નિરાસક્ત ભાવવાળા નથી એટલે નિકાચિત કર્મ જાણી શકતા નથી અને રાગ-દ્વેષ પાત્ર્યા વિના પણ રહી શકતાં નથી, માટે આપણે તેવા તેવા પ્રસંગોથી દૂર રહેવું અને તેવી ઇચ્છાઓને નાબૂદ કરવી એ જ શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે.

પ્ર-૪૨ એકે જીવને એકે ભવમાં વધારેમાં વધારે કેટલા આયુષની સત્તા હોય ?

ઉ० જ્યાંસુધી પરભવનું આયુષ્ય ન જાંધે ત્યાંસુધી એક જીવે અન્યગતિનું આયુષ્ય જાંધે-
નારને આયુષ્યજાંધના પ્રથમ સમયથી તે ભવ પર્યંત તે આયુષ્યની જ સત્તા હોય છે.

પ્ર-૪૩ એવા કયા જીવો છે કે જેઓને આખા ભવ સુધી એક જ આયુષ્યની સત્તા હોય ?

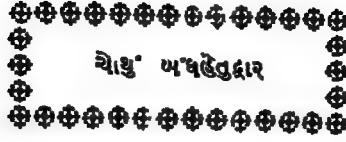
ઉ० સઘળા તેઉકાય, વાઉકાય તેમજ આવતા ભવનું આયુષ્ય પણ વર્તમાન ગતિનું જ જેઓએ જાંધ્યું હોય તેવા મનુષ્ય તથા તિર્થંચી.

પ્ર-૪૪ એકે ભવમાં આયુષ્ય એક જ વાર જાંધાય કે તેમાં કેંઈ અપવાદ છે ?

ઉ० પ્રજાપના સૂત્રમાં પોતાના આયુષ્યના બે ભાગ ગયા પછી જે આયુષ્યનો જાંધે થયેા તેનું તે આયુષ્ય તે ભવના બાકીના કાળમાં અનેકવાર જાંધાય એમ જતાવી તેને આકર્ષો કલા છે. પરંતુ કર્મજાદિક ચાલુ ગ્રંથોમાં આખા ભવમાં આયુષ્ય એક જ વાર જાંધાય એ હકીકત પ્રસિદ્ધ હોવાથી આઠમા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આયુષ્ય એકે ભવમાં એક જ વાર જાંધાય એમ જતાવેલ છે.

अहम् ।

આ પ્રમાણે અ'ધન્યદ્વાર કહ્યું. હવે અ'ધહેતુરૂપ ચોથા દ્વારને કહેવા ઇચ્છતા આ આશા કહે છે—

बंधस्त मिच्छाविरङ्कसायजोगा य हेयवो भणिया ।

ते पंच दुवालस पन्नवीस पन्नरस भेद्गहा ॥ १ ॥

बन्धस्य मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगाश्च हेतवो भणिताः ।

ते पञ्च द्वादशपञ्चविंशतिपञ्चदशमेदवन्तः ॥ १ ॥

અર્થ—કર્મ'અ'ધના મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, અને યોગ એ ચાર હેતુઓ કહ્યા છે. અને તે અનુક્રમે પાંચ, બાર, પચીસ, અને પંદર ભેદવાળા છે.

ટીકાતુલ્ય—કર્મ અને આત્માનો પાણી અને દૂધના જેવો કે અગ્નિ અને લોહના જેવો જે 'સ'અ'ધ તે અ'ધ તેના સામાન્યથી તીર્થ'કરો અને ગણપરોએ ચાર હેતુઓ કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, અને યોગ, 'જોગા' શબ્દ પછી મૂકેલ 'ય' એ 'પદ્ધિનીયમન્તરાદ્ય' અત્યનિકપણ્ય' અન્તરાય એ આદિ એક એક કર્મના વિશેષ હેતુને સૂચક છે.

તે મિથ્યાત્વાદિ ચાર હેતુઓના અનુક્રમે પાંચ, બાર, પચીસ, અને પંદર અવાંતર ભેદો થાય છે. તે આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વ પાંચ ભેદે, અવિરતિ બાર ભેદે, કષાયો પચીસ ભેદે, અને યોગો પંદર ભેદે છે.

'મેદ્ગહા' એ પદમાં ફલ પ્રત્યય પ્રાકૃત ભાષામાં મતુ અર્થમાં થયો છે. પ્રાકૃતમાં મતુ અર્થમાં બાલ ફલ અને મળ એ ત્રણ પ્રત્યય થાય છે. સંસ્કૃતમાં વાળા અર્થમાં મતુ પ્રત્યય થાય છે જેમ કે—પુદ્ગિમત્ એટલે પુદ્ગિવાળો. એ પ્રમાણે અહિં સમજવું. ૧

હવે પહેલા મિથ્યાત્વના પાંચ ભેદોને કહેવા ઇચ્છતા કહે છે—

अभिगगहियमणाभिगगहियं च अभिनिवेशियं चेव ।

संसङ्गमणाभोगं मिच्छन्तं पंचहा होइ ॥ २ ॥

અમિષ્ટહીતમનમિષ્ટહીતં ચામિનિવેશિકં ચૈવ ।

સાંશયિકમનાભોગં મિથ્યાત્વં પશ્ચા મવતિ ॥ ૪ ॥

અર્થ—આભિશ્રદ્ધિક, અનાભિશ્રદ્ધિક, આભિનિવેશિક, સાંશયિક, અને અનાભોગ એમ મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારે છે.

ટીકાનું—તત્ત્વજ્યુત ઇવાદિપદ્ધતિની અગ્રદા રૂપ એટલે કે આત્માના સ્વરૂપના અય-શર્થ જ્ઞાનરૂપ મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—આભિશ્રદ્ધિક, અનાભિશ્રદ્ધિક, આભિ-નિવેશિક, સાંશયિક અને અનાભોગ.

વંશપરંપરાથી પોતે જે ધર્મ માનતો આવ્યો છે તેજ ધર્મ સાચો છે ખીજા સાચા નથી એ પ્રમાણે બુદ્ધ શેષ આદિ અસત્ય ધર્મોમાંથી કોઈ પણ એક ધર્મને તત્ત્વબુદ્ધિએ ગ્રહણ કરવા વડે થયેલું જે મિથ્યાત્વ તે આભિશ્રદ્ધિક. આ મિથ્યાત્વના વશથી યોદ્ધાકાંદિ-દ્વિગંધ-શદિ અસત્ય ધર્મોમાંથી કોઈપણ એક ધર્મ ગ્રહણ કરે છે, અને એનેજ સત્ય માને છે. સત્યાસત્યની પરીક્ષા કરી શકતો નથી.

તેનાથી વિપરીત જે મિથ્યાત્વ તે અનાભિશ્રદ્ધિક. એટલે કે થયેલ તત્ત્વરૂપવાળો અભિ-શ્રદ્ધ—કોઈ પણ એક ધર્મનું ગ્રહણ જેની અંદર ન હોય તે. આ મિથ્યાત્વના વશથી સમગ્રા ધર્મો સારા છે કોઈ ખરાબ નથી, આ પ્રમાણે સાચા જોડાની પરીક્ષા વિના કાચ અને મણિમાં ભેડ નહિ સમજનારની જેમ કંઈક^૧ માધ્યસ્થવૃત્તિને ધારણ કરે છે.

સર્વજ્ઞ પ્રભુ શ્રી મહાવીરે કહેલ પદ્ધતિને ઉખાડી નાખવારૂપ અભિનિવેશવડે થયેલું જે મિથ્યાત્વ તે આભિનિવેશિક. આ મિથ્યાત્વના વશથી ગોષ્ઠામાહિલ આદિની જેમ સર્વજ્ઞે કહેલ પદ્ધતિને ઉખાડી પોતાના માનેલા અર્થોને સ્થાપન કરે છે.

સંશયવડે થયેલું જે મિથ્યાત્વ તે સાંશયિક, જેના વશથી ભગવાન અરિહંતે કહેલ ઇવાદિ તત્ત્વોમાં સંશય થાય છે. જેમ કે-હું નથી સમજી શકતો કે ભગવાન અરિહંતે કહેલ ધર્મો-સ્તિકાયાદિ સત્ય છે કે નહિ.

જેની અંદર વિશિષ્ટ વિચાર શક્તિના અભાવે સત્યાસત્યનો વિચારજ ન હોય તે અનાભોગ મિથ્યાત્વ. અને તે એકેન્દ્રિયાદિ^૨ ઇવોને હોય છે. આ પ્રમાણે પાંચ મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ કહ્યું. ૨

૧ અર્થ કંઈક માધ્યસ્થવૃત્તિ ધારણ કરે છે એમા કંઈક મૂકવાનું કારણ એ કે વાસ્તવિક રીતે આ માધ્યસ્થવૃત્તિ જ નથી. સાચા જોડાની પરીક્ષા કરી સાચાનો સ્વીકાર કરી જોડા અન્ય ધર્મો પર દ્રેષ ન રાખવો તે વાસ્તવિક માધ્યસ્થવૃત્તિ છે. અર્થ તો બધા ધર્મો સરખા માન્યા એટલે ઉપરથી માધ્યસ્થતા કેપાઈ એટલું જ માત્ર. જોળ અને જોળ સરખા માનવાથી કંઈ માધ્યસ્થતા કહેવાતી નથી.

૨ અર્થ એકેન્દ્રિયાદિને અનાભોગ મિથ્યાત્વ કહ્યું છે. પરંતુ આ જ કારની આ ગાથાની તથા પાંચમી ગાથાની સ્વોપદ ટીકામાં સંહિ-પંચેન્દ્રિય પશોપ્ત સિવાયના ઇવોને અનાભિશ્રદ્ધિક મિથ્યાત્વ કહેલ છે અને આ જ ગાથાની સ્વોપદ ટીકામાં “આગમનો અભાસ ન કરવો એટલે કે અગ્રાંન જ સારું છે.” એવા અનાભોગ મિથ્યાત્વનો અર્થ કરેલ છે,

હવે અવિરતિઆદિના બાર વગેરે લેટો કહે છે—

છકાયવહો મળદંદિયાળ અજમો અસંજમો મળિયો ।

હૈ વારસહા સુગમા કસાયજોગા ચ પુવ્વુત્તા ॥ ૩ ॥

પદ્કાયવધો મનદંદિયાળામયમોઝસંયમો મળિતઃ ।

હિતિ દ્વાદશઘા સુગમાઃ કપાયયોગાસ્તુ પૂર્વોક્તાઃ ॥ ૩ ॥

અર્થ—છકાયનો વધ અને મન તથા પાંચ ઇન્દ્રિયોનો અસંયમ એમ બાર પ્રકારે અવિરતિ કહી છે. અને પૂર્વે કહેલા કપાય તથા યોગો સુગમ છે.

ટીકાનું—પૃથ્વી. અપ, તેજ, વાહ, વનસ્પતિ અને ત્રસ એ પ્રકારે છ કાયની હિસા કરવી તથા પોતપોતાના વિષયમાં યથેચ્છપણે પ્રવર્તતી મન અને ક્ષોત્ર આદિ પાંચ ઇન્દ્રિયોનો કાબુમાં ન રાખવી. એ પ્રમાણે તીથે કરે અને ગણધરેએ બાર પ્રકારે અવિરતિ કહી છે. એમ કહીને કતો જણાવે છે કે અને અમારી બુદ્ધિથી કહી નથી. તે બારે પ્રકારે અસંયમ સુગમ છે, એક એક પદની વ્યાખ્યા ન કરવામાં આવે તો પણ સુખપૂર્વક સમજી શકાય તેમ છે, માટે એક એક પદની વ્યાખ્યા કરી નથી.

કપાયના પૃથ્વી લેટોનું તથા યોગના પૂંદર લેટોનું અવિરતર વર્ણન પહેલાં કહ્યું છે, માટે ફરી આદિ કહેતા નથી. ત્યાંથી જ એઈ લેવું. ૩

આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વાદિના અવાંતર લેટો કલા. હવે મિથ્યાત્વાદિ મૂળ લેટોને શુભસ્થાનકોમાં કહેવા ઇચ્છતા કહે છે—

ચતુષ્પદ્મો મિચ્છે તિપ્પદ્મો મીસસાસનાવિરણ ।

દુગપદ્મો પમત્તા ઉવસંતા જોગપદ્મો ॥ ૪ ॥

ચતુષ્પ્રત્યયકો મિથ્યાત્વે ત્રિકપ્રત્યયકો મિથ્યાસાદનાવિરણે ।

દ્વિકપ્રત્યયકઃ પ્રમત્તાત્ ઉપશન્તાત્ યોગપ્રત્યયકઃ ॥ ૪ ॥

અર્થ—મિથ્યાત્વે ચારે હેતુવાળો મિશ્ર, સાસાદન, અવિરતિમાં ત્રણ હેતુવાળો, પ્રમત્ત શુભસ્થાનથી બે હેતુવાળો અને ઉપશન્તિમાં બે શુભસ્થાનકથી માત્ર યોગ નિમિત્તક બંધ થાય છે.

ટીકાનું—મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાનકે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કપાય અને યોગરૂપ ચારે હેતુ વડે કર્મનો બંધ થાય છે. કારણ કે મિથ્યાત્વ શુભકાણે ચારે બંધહેતુઓ છે.

સાસાદન, મિશ્ર અને અવિરતિસમગ્રદષ્ટિ શુભકાણે અવિરતિ, કપાય અને યોગરૂપ ત્રણ હેતુ વડે બંધ થાય છે. આ શુભસ્થાનકોમાં મિથ્યાત્વ બંધહેતુ રૂપે નથી. કારણ કે મિથ્યાત્વનો ઉદય પહેલે જ શુભકાણે છે.

દેશવિરતિ શુભકાણે કંઈક ન્યૂન ત્રણ દેતુદ્ધારા કર્મજાંધ થાય છે. કારણ કે અહિં ત્રસની અવિરતિ હોતી નથી. ભે કે સર્વથા ત્રસકાયની અવિરતિથી આવક વિરમ્યો નથી છતાં હિંસા ન થાય તેમ ઉપયોગપૂર્વક પ્રવર્તતો હોવાથી છે છતાં વિવક્ષી નથી. આ શુભસ્થાનકે કંઈક ન્યૂન ત્રણ હેતુવટે કર્મજાંધ થાય છે તે ગાથામાં કહ્યું નથી, છતાં સામચર્ચથી જ જણાય છે. કારણ કે પૂરા ત્રણ હેતુ ન કહ્યા તેમ બે હેતુ પણ ન કહ્યા એટલે સમભય છે કે ત્રણથી ન્યૂન અને બેથી વધારે બંધહેતુઓ છે.

પ્રમત્ત શુભસ્થાનકથી આરંભી સૂક્ષ્મસંપ્રસાય શુભસ્થાનક પર્યંત કવાય અને યોગ બે બે હેતુઓ વડે કર્મજાંધ થાય છે. કારણ કે પ્રમત્તાદિ શુભસ્થાનકોમાં મિથ્યાત્વ અને અવિરતિનો અભાવ છે.

તથા ઉપશાંતમોહ શુભસ્થાનકથી આરંભી સયોગિ કેવળી શુભસ્થાનક મુધીમાં કેવળ યોગનિમિત્તે જ બંધ થાય છે. કેમકે ઉપશાંતમોહાદિ શુભસ્થાનકોમાં કવાયો પણ હોતા નથી.

અયોગિ ભગવાન કોઈપણ બંધહેતુના અભાવે કોઈપણ કર્મનો બંધ કરતા નથી. ૪

આ પ્રમાણે શુભસ્થાનકોમાં મિથ્યાત્વાદિ મૂળ હેતુઓ કહ્યા હવે તે મૂળ હેતુઓમાંના કેટલાક અવાંતર લેદો સંભવે છે તે કહે છે—

પણપલ્લ પલ્લ તિયછહિયચત્ત ગુણચત્ત છકચડસહિયા ।

દુજુયા ય વોસ સોલસ દસ નવ નવ સત્ત હેઝય ॥ ૫ ॥

પચ્ચપચ્ચાશ્વ પચ્ચાશ્વ ત્રિકપટ્કાચિકચત્તારિશ્વ ઓનોનવત્તારિશ્વ પટ્કચત્તુસહિતા ।

દિયુતા ચ વિશતિઃ પોહશ્વ દશ નવ નવ સમ્પ હેતવચ્ચ ॥ ૫ ॥

અર્થ—પંચાવન, પચાશ્વ, ત્રણ અને છ અધિક ચાળીશ, યોગશુભાળીશ, છ ચાર અને એ સહિત વીશ, સોળ દશ નવ નવ અને સાત બે પ્રમાણે અવાંતર લેદો અનુક્રમે મિથ્યાત્વાદિ તેમ શુભસ્થાનકોમાં હોય છે.

ટીકાનુ૦—મિથ્યાત્વાદિ ચાર મૂળ બંધહેતુઓના ઉત્તરલેદોનો સરવાળો કરતાં કુલ સત્તાવન થાય છે.

તેમાં મિથ્યાદષ્ટિ શુભકાણે આહારક અને આહારકમિશ્ર બે બે કાયયોગ વિના પંચાવન બંધહેતુઓ હોય છે. આહારકદિકોના અહિં અભાવ છે. કારણ કે આહારકદિક આહારક લગ્નિધસંપન્ન ચૌદપૂર્વધર મુનિઓનેજ હોય છે. પહેલે શુભકાણે તેઓના અભાવ હોવાથી તે બે યોગો હોતા નથી.

સાર્વાહન શુભકાણે પાંચે પ્રકારના મિથ્યાત્વનો અભાવ હોવાથી તેને દૂર કરતાં પચાસ બંધ હેતુઓ છે.

મિશ્રદષ્ટિ શુભકાણે તેતાલીસ બંધહેતુઓ હોય છે. કારણ કે ‘સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ કાળ કરતો નથી’ એવું શાઅનુ’ વચન હોવાથી મિશ્રશુભકાણું લગ્ન પરલોકમાં જતો નથી. તેથી

અપયોગતાવસ્થામાં જેને સંભવ છે, તે કાર્મણ્ય ઔદારિકમિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગ ઘટતા નથી. તથા અહિં અનંતાનુભંધિ કથાયનો પણ ઉદય હોતો નથી, પહેલા બે ગુણકાણુ સુધીજ તેનો ઉદય હોય છે. માટે અનંતાનુભંધિ ચાર કથાય, કાર્મણ્ય, ઔદારિકમિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્ર એ સાત હેતુઓ પૂર્વોક્ત પચાસમાંથી દૂર કરતાં શેષ તેતાલીસ બંધહેતુઓ હોય છે.

અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ ગુણકાણે છેતાલીસ હેતુઓ હોય છે. કારણ કે આ ગુણસ્થાનકે મરણ્યુનો સંભવ હોવાથી તેને સાથે લઈ પરલોકગમન પણ થાય છે. તેથી પૂર્વે દૂર કરેલા અને અપયોગતાવસ્થામાં સંભવતા કાર્મણ્ય, વૈક્રિયમિશ્ર અને ઔદારિકમિશ્ર એ ત્રણ યોગોનો અહિં સંભવ હોવાથી એ ત્રણ મેળવતાં છેતાલીસ બંધહેતુઓ થાય છે.

દેશવિરતિ ગુણકાણે જોગણુયાળીસ બંધહેતુઓ હોય છે. કારણ કે અહિં અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ્ય કથાયનો ઉદય હોતો નથી ત્રસકાયની અવિરતિ હોતી નથી, અને આ ગુણસ્થાનકે મરણ્યુનો અસંભવ હોવાથી ત્રિઅહગતિમાં અને અપયોગતાવસ્થામાં સંભવતા કાર્મણ્ય અને ઔદારિકમિશ્ર એ બે યોગો પણ હોતા નથી. તેથી પૂર્વોક્ત છેતાલીસમાંથી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ્ય કથાય, ત્રસકાયની અવિરતિ, ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ્ય એ સાત હેતુઓ દૂર કરતાં જોગણુયાલીસ બંધહેતુઓ હોય છે.

શંકા:—દેશવિરતિ શ્રાવક માત્ર સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થયેલ ત્રસની અવિરતિથીજ નિવર્ત્યો છે, પરંતુ આરંભથી ઉત્પન્ન થયેલી અવિરતિથી વિરમ્યો નથી. આરંભથી ઉત્પન્ન થયેલ ત્રસની અવિરતિ તો શ્રાવકને કાયમ છે તો બંધહેતુમાંથી ત્રસની અવિરતિ કેમ દૂર કરે છે ?

ઉત્તર:—અહિં ઉપરોક્ત દોષ ઘટતો નથી કારણ કે શ્રાવક ચતનાવડે પ્રવૃત્તિ કરતો હોવાથી આરંભથી ઉત્પન્ન થયેલ ત્રસની અવિરતિ હોવા છતાં પણ તેની વિવક્ષા કરી નથી.

પ્રમત્ત સંયત્ત ગુણસ્થાનકે છબીસ બંધહેતુઓ હોય છે. છબીસ શી રીતે હોઈ શકે ? તો કહે છે—આ ગુણસ્થાનકે અવિરતિ સર્વથા હોતી નથી અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ્ય ચતુષ્કનો પણ ઉદય હોતો નથી. તથા લગ્નિસંપન્ન ચૌદ પૂર્વધર યુનિઓને આહારકદિકનો સંભવ છે, માટે તે બે યોગો હોય છે. તેથી અવિરતિના અગ્નીઆર લેહ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ્ય ચતુષ્ક એ પંદર બંધહેતુઓ પૂર્વોક્ત જોગણુયાળીસમાંથી કહાઠતાં અને આહારક તથા આહારકમિશ્ર એ બે યોગ મેળવતાં છબીસ બંધહેતુ થાય છે.

અપ્રમત્ત યુનિઓ લગ્નિ દ્વૈરવતા નહિ હોવાથી આહારકશરીર કે વૈક્રિયશરીરનો આરંભ કરતા નથી માટે તેઓને આહારકમિશ્ર કે વૈક્રિયમિશ્ર એ બે યોગ ઘટતા નથી. તેથી પૂર્વોક્ત છબીસમાંથી વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર એ બે યોગ દૂર કરતાં ચોવીસ બંધહેતુઓ અપ્રમત્ત ગુણકાણે હોય છે.

૧ અહિં તેમજ કર્મમંથાદિમા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે આહારકની જેમ વૈક્રિય કાયયોગ કહ્યો છે. પરંતુ તત્ત્વાર્થ સૂત્ર અ. ૨ સૂત્ર ૪૪ ની સિદ્ધાંતિજાણી ટીકામાં વૈક્રિય શરીર જનાવીને ઉત્તરકાળમા પણ અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે ન જવ જોમ કહ્યું છે. તેથી એ અપેક્ષાએ અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે વૈક્રિય કાયયોગ પણ ન થતે. પછી તો માની જાણે.

અપૂર્વકરણ શુદ્ધિથી આહારક કાયયોગ અને વૈકલ્પિકાયયોગ એ બે યોગ પશુ હોતા નથી. માટે બાવીસજી બંધહેતુ હોય છે.

હોસ્થાદિ ધરૂકનો અપૂર્વકરણજી ઉદયવિચ્છેદ થતો હોવાથી અનિવૃત્તિબાદર સંપરાયે સોળ બંધહેતુઓ જ હોય છે.

અનિવૃત્તિબાદર સંપરાયે ત્રણ વેદ તથા સંબલન ત્રિકનો ઉદયવિચ્છેદ થતો હોવાથી સૂક્ષ્મ-સંપરાયે દશ બંધહેતુઓ થટે છે.

સંબલન હોશનો સૂક્ષ્મસંપરાયે ઉદયવિચ્છેદ થાય છે માટે ઉપશાંતભેદ શુદ્ધિથી યોગરૂપ નથ બંધહેતુઓ હોય છે. જો નથ હેતુઓ ક્ષીણભેદ શુદ્ધિથી પશુ હોય છે.

સત્યમનોયોગ, અસત્યઅનુષા મનોયોગ, સત્યવચનયોગ, અસત્ય અનુષા વચનયોગ, કામચંદ્રકાયયોગ, ઔદારિક કાયયોગ અને ઔદારિકમિત્ર કાયયોગ એ સાત બંધહેતુઓ સયોગિ કેવળી શુદ્ધસ્થાનકે હોય છે. તેમાં કેવળી સમુદ્ધાતમાં બીજે કહે અને સાતમે સમયે ઔદારિકમિત્ર અને ત્રીજે ચોથે તથા પાંચમે સમયે કામચંદ્ર કાયયોગ હોય છે, અને તે સિવાયના કાળમાં ઔદારિકકાયયોગ હોય છે. વચનયોગ ઉપદેશ આપતી વખતે અને મનોયોગ અનુત્તર વિમાનવાસી આદિ કેવો અને અન્યથેત્રમાં રહેલા ગુણો મનથી પ્રકાશ પૂછે ત્યારે મન વડે ઉત્તર આપતા હોય છે.

અયોગિકેવળી ભગવાન શરીરમાં રહેવા છતાં પશુ સર્વથા મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગનો શોધ કરેલા હોવાથી તેઓને એક પશુ બંધહેતુ હોતો નથી. ૫

આ પ્રમાણે શુદ્ધસ્થાનકોમાં સત્તામાત્રથી સંભવતા મિથ્યાત્વાદિ હેતુઓના પંચાવન આદિ અવાંતર હોદો કલા. હવે એક સમયે એક જીવને જન્મ, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટથી જે શુદ્ધસ્થાનકે બેટલા હેતુઓ હોઈ શકે છે, તે કહે છે—

દસ દસ નવ નવ અઢ પંચ જહતિગે દુદુગ સેસયાળેગો ।

અઢસત્તસત્તસત્તગલ્લદોદોદોદોગિજુયા વા ॥ ૬ ॥

દશ દશ નવ નવાઽષ્ટૌ પંચ યતિત્રિકે દ્વિદ્વિકં શેષકાળામેકઃ ।

અષ્ટસત્ત સત્તસત્તકવદ્દ્વિદ્વિક્વિક્વયુતા વા ॥ ૬ ॥

અર્થ—પહેલા શુદ્ધસ્થાનકથી ચારથી તેરમા શુદ્ધસ્થાનક સુધીમાં એક સમયે એક જીવને જોછામાં જોછા અનુક્રમે દશ, દશ, નવ, નવ, આઠ, યતિત્રિકે પાંચ પાંચ, નવમે બે, દશમે બે, અને શેષ શુદ્ધસ્થાનકે એક એક હેતુ હોય છે. અને વધારેમાં વધારે ઉપદેશ સંખ્યામાં અનુક્રમે આઠ, સાત, સાત, છ, યતિત્રિકે બે, અને નવમે એક હેતુ મેળવતાં કુલ બેટલા થાય તેટલા હોય છે. ૬

ટીકાનુ—ગાથામાં પૂર્વોક્તે મિથ્યાદષ્ટિ આદિ શુદ્ધસ્થાનકોમાં અનુક્રમે જોછામાં જોછા

એક સમયે એક જીવને કેટલા હેતુઓ હોય તે કહ્યું છે. અને ઉત્તરાર્ધપદે ઉત્કૃષ્ટ પદની પૂર્તિ માટે મેળવવા યોગ્ય હેતુઓની સંખ્યા કહી છે. તેથી તેના સંક્ષેપે અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે.

મિથ્યાદષ્ટિ આદિ શુભસ્થાનકોમાં જન્મન્યથી દશ આદિ બંધ હેતુઓ હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ આદિ સંખ્યા મેળવતાં અઠાર આદિ બંધહેતુઓ હોય છે. તાત્પર્યથી આ પ્રમાણે—મિથ્યાદષ્ટિ શુભકાણે જન્મન્યપદે એક સમયે એક સાથે દશ બંધહેતુઓ, ઉત્કૃષ્ટપદે અઠાર બંધહેતુઓ, અને મધ્યમ અગ્રીયાર આદિ બંધહેતુઓ હોય છે.

આ પ્રમાણે મધ્યમનો વિચાર પોતાની મેળેજ કરી લેવો.

સારવાદને જન્મન્યથી દશ ઉત્કૃષ્ટથી સત્તર, મિશ્રશુભસ્થાનકે જન્મન્ય નવ ઉત્કૃષ્ટ સોળ, એ પ્રમાણે અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ શુભકાણે જન્મન્ય નવ ઉત્કૃષ્ટ સોળ, દેશવિરતિ શુભકાણે જન્મન્ય આઠ ઉત્કૃષ્ટ ચૌદ, યતિત્રિક-પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત અને અપૂર્વકરણ શુભસ્થાનકે જન્મન્ય પાંચ પાંચ ઉત્કૃષ્ટ સાત સાત, અનિવૃત્તિબાદરે જન્મન્ય બે, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ, સુદ્ધમત્તપરણે જન્મન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રિજ, શેષ ઉપશાંતમોહ, ક્ષીણમોહ, અને સયોગિકેવળિ શુભકાણે અજન્મન્યોત્કૃષ્ટ એકજ બંધહેતુ હોય છે.

સુદ્ધમત્તપરણાદિમાં તેને યોગ્ય મેળવવાની સંખ્યા નહિ હોવાથી કહી નથી, માટે ગાથાના પૂર્વાર્દમાં કહેલી બંધહેતુની સંખ્યાજ સમજવી. ૬

હવે મિથ્યાદષ્ટિ શુભસ્થાનકે જન્મન્યપદે બે દશ બંધહેતુઓ કહ્યા તે બતાવે છે.

મિચ્છત્ત ઇકકાયાદિધાય અજ્ઞયરઅક્ષણુલુદઓ ।

વેયસ્સ કસાયાણ ચ જોગસ્સણ મયદુગંઠા વા ॥ ૭ ॥

મિથ્યાત્વમેકકાયાદિધાતોજ્યતરાક્ષણુલોદયઃ ।

વેદસ્ય કપાયાણાં ચ યોગસ્ય અનંતાનુવન્ધિ મયજુગુપ્સા વા ॥ ૭ ॥

અર્થ—પાંચમાંથી એક મિથ્યાત્વ, એક કાયાદિનો ઘાત, અન્યતર ઇન્દ્રિયનો અસંયમ, જેમાંથી એક યુગલ, અન્યતર વેદ, અન્યતર કોપાદિ ચાર કપાય, અને દશ યોગમાંથી એક યોગ એ પ્રમાણે જન્મન્ય દશ બંધહેતુઓ હોય છે, અને અનંતાનુબંધિ, લય, અને જુગુપ્સા એ કોઈ વખતે ઉદયમાં હોય છે કોઈ વખતે નથી હોતા.

ટીકાનુવા૦—એક સમયે એક સાથે જોછામાં જોછા કેટલા બંધહેતુઓ હોય તે કહે છે.

મિથ્યાત્વના પાંચ લેહોમાંથી કોઈ પણ એક મિથ્યાત્વ,

છ કાયમાંથી એક બે આદિ કાયની હિંસાના લેહ કાયની હિંસાના છ લેહ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—છ કાયમાંથી જ્યારે પુરિપૂર્વક એક કાયની હિંસા કરે ત્યારે એક કાયમાત્ર

૧ છકાયના દિક્ષયોગાદિના પંદર વગેરે ભાગાઓ જાણવાની રીત પૃષ્ઠ ૧૨૬-૧૩૦ ની ટીપ્પણીમાં જણાવેલ છે. ત્યાંથી જોષ લેવી.

કહેવાય; જ્યારે છ કાયમાંથી કોઈ પણ બે કાયની હિંસા કરે, ત્યારે બે કાયનો ઘાતક કહેવાય, જ્યારે છ કાયમાંથી કોઈ પણ ત્રણ કાયની હિંસા કરે, ત્યારે ત્રણ કાયનો ઘાતક કહેવાય, જો પ્રમાણે છ કાયમાંથી કોઈ પણ ચાર કે પાંચ કાયની હિંસા કરે, ત્યારે અનુક્રમે ચાર અને પાંચ કાયનો ઘાતક, અને છઠ્ઠે કાયની એક સાથે હિંસા કરે, ત્યારે સ્વકાયઘાતક કહેવાય. આ પ્રમાણે યુદ્ધિપૂર્વક એકાદિ કાયની હિંસા થઈ શકે છે, સજ્જ કરી શકે છે, માટે કાયઘાતના ભેદે છ ભેદો થાય છે.

વળી પ્રત્યેક કાયઘાતના આ પ્રમાણે ભેદો થાય છે, જ્યારે કોઈ પણ એક કાયની હિંસા કરે ત્યારે કાયો છ હોવાથી છ ભેદ થાય, છમાંથી કોઈ પણ બે કાયની હિંસા કરે ત્યારે દ્વિકાય ચોથો પંદર ભેદ થાય, જો પ્રમાણે ત્રિકાય ચોથો વીસ ભેદ, ચતુષ્કાય ચોથો પંદર, પંચકાય ચોથો છ, અને છતાં ચોથો એક ભંગ થાય છે. કાયની હિંસાના સ્થાને જો ભેદો પ્રહસ્ય કરવા.

એનાદિ પાંચ ઇન્દ્રિયોમાંથી કોઈ પણ એક ઇન્દ્રિયનો અસંયમ, હાન્ય રતિ કે શોક અરતિ જો બેમાંથી કોઈ પણ એક યુગલ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંભવલન જો ત્રણ કાયમાંથી કોઈ પણ કોનાદિ ત્રણ કાયનો ઉદય.

કષાયોમાંથી કોઈ માન માયા અને લોભ એક સાથે ઉદયમાં આવતા નથી પરંતુ અનુક્રમે ઉદયમાં આવે છે. એટલે કે જ્યારે કોઈ ઉદયમાં આવે ત્યારે માન, માયા કે લોભ કોઈ પણ ઉદયમાં આવતા નથી. માનનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે કોઈ માયા કે લોભ કોઈપણ ઉદયમાં હોતા નથી જો પ્રમાણે માયા લોભ માટે પણ સમજવું. પરંતુ જ્યારે અપ્રત્યાખ્યાનાદિ કોઈ ઉદયમાં આવે ત્યારે તેની નીચેના પ્રત્યાખ્યાનાદિ કોઈનો પણ ઉદય થાય છે, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ માનનો ઉદય છતાં પ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ માનનો પણ ઉદય થાય છે. જો પ્રમાણે માયા લોભ માટે પણ સમજવું.

અહિં જોવા નિયમ છે કે ઉપર ઉપરના કોષાદિનો ઉદય છતાં નીચે નીચેના કોષાદિનો ઉદય જરૂર થાય છે. તેથી અહિં અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ કષાયોમાંથી કોષાદિ ત્રિકલું પ્રહસ્ય કયું છે.

તથા દશ યોગમાંથી કોઈ પણ એક યોગ. આ પ્રમાણે એક સાથે દશ અંશ હેતુજો હોય છે.

પ્રશ્ન—ચોથો પંદર છે, જો પહેલાં અનેકવાર કહ્યું છે. માટે અહિં પંદર યોગમાંથી એક યોગ હોય જોમ કહેવું ભેદજો, તો પછી ચામાટે દશમાંથી એક યોગ હોય જોમ કહ્યું ?

ઉત્તર—મિથ્યાદૃષ્ટિ શુભાણે આહારકદિક હીન શેષ તેર ચોથો સંભવે છે. ‘આહારક અને આહારકમિત્ર જો બે કાયયોગ લબ્ધિસપ્ત યોદ્ધાગ્નિને આહારક ચરીર કરે ત્યારે હોય છે’ એવું શાસ્ત્રવચન હોવાથી તેનો મિથ્યાદૃષ્ટિને અસંભવ છે જો પહેલાં કહ્યું છે તેમાં પણ જ્યારે અનંતાનુભવિ કષાયનો ઉદય ન હોય ત્યારે દશયોગજ સંભવે છે.

૧ અહિં મનનો અસંયમ અલગ હોવા છતાં ઇન્દ્રિયના અસંયમની ભ્રમ શુદ્ધિ બતાવેલ નથી તેમ કરણ મનના અસંયમથી જ ઇન્દ્રિયનો અસંયમ થાય છે. માટે ઇન્દ્રિયના અસંયમથી મનના અસંયમને અલગ ન ગણતાં ઇન્દ્રિયના અસંયમમાં અંતર્ગત ગણેલ છે.

વળી અહિં એમ સંકા શ્રાવ કે અનંતાનુબંધિના ઉદયનો અભાવ મિથ્યાદષ્ટિને કેમ સંભવે ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—કોઈ એક જીવે સમગ્રદૃષ્ટિ છતાં પહેલાં અનંતાનુબંધિની વિસયોજના કરી માત્ર એટલું કરીનેજ ચિરમ્બે પરંતુ તથા પ્રકારના વિશુદ્ધ અધ્યવસાયરૂપ સામગ્રીના અભાવે મિથ્યાત્વાદિના ક્ષય માટે પ્રયત્ન કર્યો નહિ, ત્યારપછી કાળાન્તરે મિથ્યાત્વ-મોહના ઉદયથી મિથ્યાત્વચુસ્થાનકે બાધ છે અને ત્યાં જઈને મિથ્યાત્વરૂપ હેતુવડે અનંતાનુબંધિ બાધિ છે, અને બંધાતા તે અનંતાનુબંધિમાં પ્રતિસમય શેષ આરિત્રમોહનીયના દલિલો સંક્ર-માત્રે છે, સંક્રમાવીને અનંતાનુબંધિરૂપે પરિણમીને છે તેથી બધાં સુધી સંક્રમાવલિકા પૂરું ન થાય ત્યાં સુધી મિથ્યાદષ્ટિ છતાં પણ અનંતાનુબંધિનો ઉદય હોતો નથી.

આ પ્રમાણે મિથ્યાદષ્ટિ છતાં અને અનંતાનુબંધિ બાધ્યા છતાં એક આવલિકાકાળ તેનો ઉદય હોતા નથી. તેના ઉદયનો અભાવ હોવાથી મરણ-યતું નથી. કારણકે અનંતાનુબંધિ કષાયના ઉદય વિનાના મિથ્યાદષ્ટિને સત્કર્મ આદિ શ્રેયોમાં મરણનો નિષેધ કર્યો છે. તેથી ભાવંતરમાં જતાં જેનો સંકલ્પ છે તેવા વૈકલ્પમિશ્ર, ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ્ય એ ત્રણ યોગો પશુ હોતા નથી, માટે દશ યોગમાંથી કોઈપણ યોગ હોય એમ કહ્યું છે.

તથા અનંતાનુબંધિ, ક્ષય અને ભુયુષ્ઠાનો ઉદય વિકલ્પે હોય છે—કોઈ વખતે હોય છે, કોઈ વખતે નથી હોતો. બ્યારે તેઓનો ઉદય નથી હોતો ત્યારે જઘન્યપદે પૂર્વોક્ત દશ બંધ હેતુઓ હોય છે અને તેમાં અનંતાનુબંધિ, ક્ષય, ભુયુષ્ઠા અને કાયનો વધ ભળે ત્યારે અગ્નીઆરથી આરંભી અઠાર હેતુઓ થાય છે. ૭

આ પ્રમાણે જઘન્યપદ ભાવિ દશ બંધહેતુઓ કહ્યા, તેઓના મિથ્યાત્વ અને કાયલાતાદિને દેશવતાં ઘણાં ભાંગાઓ થાય છે તે ભાંગાઓના જ્ઞાન માટે ઉપાય કહે છે—

इच्चेसिमैगगहणे तस्संस्त्ता भंगया उ कायाणं ।

जुयलस्स जुयं चउरो सया ठवेज्जा कसायाणं ॥ ૮ ॥

૧ અનંતાનુબંધિની વિસયોજના કરી મિથ્યાત્વે આવનાર જે સમયે મિથ્યાત્વે આવે તેજ સમયે અનંતાનુબંધિની અંતઃક્રાંદાક્રોડી પ્રમાણુ સ્થિતિ બાધિ છે, તેના અભાધાકાળ અંતરુદ્ધતનો છે એટલે તેટલો કાળ તેનો પ્રદેશ કે રચયી ઉદય થતો નથી. પરંતુ જેનો અભાધાકાળ વીતી ગયો છે અને જેનો રસોદય આશુ છે તેના અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિકના દલિલો બંધાતા અનંતાનુબંધિમાં સંક્રમાવે છે. સંક્રમેલા તે દલિલો એક આવલિકા ગયા પાદ ઉદયમાં આવે છે માટે મિથ્યાત્વ ચુસ્થાણે પણ એક આવલિકા અનંતાનુબંધિનો ઉદય હોતો નથી.

૨ જેમ બંધાવલિકા સકલ કરણને અયોગ્ય છે તેમ જે સમયે દલિલો અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમે તે સમયથી આરંભી એક આવલિકા તે દલિલોમાં પણ કોઈ કરણ લાગતું નથી માટે સંક્રમાવલિકા પણ સકલ કરણને અયોગ્ય છે. જે સમયે અનંતાનુબંધિ બાધિ તેજ સમયે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિકના દલિલો સંક્રમાવે છે તેથી બંધ અને સંક્રમનો સમય એક જ છે એટલે કમસા કમસા એક આવલિકા અનંતાનુબંધિનો ઉદય ન હોય તેમ કહ્યું છે.

इत्येषामेकग्रहणे तत्संख्या मङ्गकास्तु कायानाम् ।

युगलस्य युगं चत्वारः सदा स्थापयेत् कपायाणाम् ॥ ८ ॥

અર્થ—એક સમયે અનેક જીવ આશ્રયી ભાંગાની સંખ્યા લાવવા માટે તે મિથ્યાત્વાદિના એક એક લેહનું શ્રદ્ધા કરતા તેના લેહની સંખ્યા મૂકવી, કાયના ભાંગાઓ મૂકવા, યુગલના સ્થાને બે મૂકવા, અને કપાયના સ્થાને ચારની સંખ્યા મૂકવી.

ટીકાનું—પૂર્વની ગાથામાં કહ્યું એ રીતે એક સમયે એક જીવને મિથ્યાત્વાદિના-મિથ્યાત્વ, કાયનો ઘાત, ઇન્દ્રિયનો અસંયમ, યુગલ, વેદ, કપાય અને યોગોના એક એક લેહને શ્રદ્ધા કરતાં દશ બંધહેતુઓ થાય તે આ પ્રમાણે—

પાંચ મિથ્યાત્વમાંથી કોઇપણ એક મિથ્યાત્વ, છ કાયમાંથી કોઇપણ એક કાયનો ઘાત, પાંચ ઇન્દ્રિયના અસંયમમાંથી કોઇપણ એક ઇન્દ્રિયનો અસંયમ, બે યુગલમાંથી કોઇપણ એક યુગલ, ત્રણ વેદમાંથી કોઇપણ એક વેદ, કોષાદિ ચાર કપાયમાંથી કોઇપણ એક કોષાદિ કપાય, અને દશ યોગમાંથી કોઇપણ એક યોગ. આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વાદિનો એક એક લેહ શ્રદ્ધા કરતાં એકાદમાં એકાદ દશ હેતુઓ એક સમયે એક જીવને હોય છે.

હવે એક સમયે અનેક જીવ આશ્રયી ભાંગાની સંખ્યા લાવવી હોય ત્યારે મિથ્યાત્વાદિના લેહની સંખ્યા મૂકવી. કારણકે એક સાથે એક જીવને મિથ્યાત્વના સઘળા લેહનો ઉદય હોતો નથી, કોઇને કોઈ હોય છે, તો કોઈ જીવને કોઈ હોય છે. તથા ઉપયોગ પૂર્વક જે ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાં પ્રવર્તે તે લેવાની હોવાથી કોઈ જીવને કોઈ ઇન્દ્રિયનો અસંયમ હોય, કોઈ જીવને કોઈ હોય, એ પ્રમાણે કોઇને કોઈ કાયનો ઘાત, અને વેદ આદિ હોય કોઇને કોઈ હોય માટે મિથ્યાત્વ આદિના સ્થાને તેના લેહની સંખ્યા મૂકવી. તે આ પ્રમાણે—

મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારે છે માટે પહેલાં તેના સ્થાને પાંચનો અંક મૂકવો. તેની પછી પૃથ્વીકાયાદિના ઘાતને આશ્રયી એકદિકાદિના સંયોગથી ઉત્પન્ન થતા ભાંગાની પૂર્વે કહેલી સંખ્યા મૂકવી. ત્યારપછી ઇન્દ્રિયના અસંયમના પાંચ લેહ છે માટે તેના સ્થાને પાંચ મૂકવા.

અર્ધિ એમ શકા થાય કે પાંચ ઇન્દ્રિય અને મન એમ છ ઇન્દ્રિયનો અસંયમ હોવાથી ઇન્દ્રિય-મનના સ્થાને છની સંખ્યા મૂકવી એમ, પાંચની કેમ મૂકે છે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે મનની અવિરતિ છે છતાં વિવક્ષી નથી. કારણકે પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિની અતર્ગતજ મનની અવિરતિની વિવક્ષા કરી છે. પાંચ ઇન્દ્રિયની પ્રવૃત્તિ છતાં મન દરેકમાં પ્રવર્તે છે માટે.

તેની ઉપર હાસ્ય-રતિ, શોક-અરતિ એ યુગલના સ્થાને બે મૂકવા. કારણકે એ બે યુગલનો ઉદય કમપૂર્વક હોય છે; સાથે હોતો નથી. હાસ્યનો ઉદય હોય ત્યારે રતિનો ઉદય અવશ્ય હોય છે, એ પ્રમાણે શોકનો ઉદય હોય ત્યારે અરતિનો ઉદય અવશ્ય હોય છે, માટે હાસ્ય અને રતિ તથા શોક અને અરતિને સાથેજ લીધા છે. ત્યારપછી ત્રણ વેદોનો કમપૂર્વક ઉદય થતો હોવાથી વેદના સ્થાને ત્રણ મૂકવા. કોષ માન માયા અને લોભનો કમ-પૂર્વક ઉદય થતો હોવાથી કપાયના સ્થાને ચાર મૂકવા.

જે કે દશ હેતુમાં અપ્રત્યાખ્યાન, પ્રત્યાખ્યાન અને સંબલન એ ત્રણ કથાઓ હોય ત્રણ હેતુ લીધા છે. પરંતુ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કોષનો ઉદય ત્યારે તેની નીચેના પ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ કોષનો ઉદય અવરણ હોય છે. એ પ્રમાણે માનાદિનો ઉદય હોય ત્યારે ત્રણ માનાદિનો એક સાથે ઉદય હોય છે, છતાં કોષ માન આદિનો ઉદય કમપૂર્વક થતો હોવાથી અંકસ્થાપનામાં કથાઓના સ્થાને ચારણ મૂકાય છે. ત્યારપછી યોગની પ્રવૃત્તિ કમપૂર્વક હોવાથી યોગના સ્થાને દશની^૧ સંખ્યા મૂકવી. અંક સ્થાપના આ પ્રમાણે—

યોગ ૪૦ વેગ ૬૦ ઈં ૪૦ મિં

૧૦—૪—૩—૨—૫—૬—૫.

૮.

આ પ્રમાણે અંકસ્થાપના કથી પછી ભંગસંખ્યાનું જેટલું નિશ્ચિત પ્રમાણ આવે છે તે કહે છે—

જા વાયરો તા ઘાઓ વિગપ્પ ફફ ઝુગવ વંધહેઝળં ।

યાવદ્વાદરસ્તાવદ્ ઘાતઃ વિકલ્પા इति યુગપદ્વન્વહેતુતામ્ ।

અર્થ—આદરસંપરાય શુદ્ધસ્થાનક પર્થત પૂર્વોક્ત કર્મે સ્થાપેલા અંકોનો શુદ્ધાકાર કરવો. આ પ્રકારે શુદ્ધાકાર કરતાં એક સાથે અનેક છવ આશ્રયી થતા બંધહેતુના વિકલ્પો થાય છે.

ટીકાનું—અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય શુદ્ધસ્થાનક પર્થત પૂર્વોક્ત કર્મે સ્થાપેલા અંકોનો સંભવ પ્રમાણે શુદ્ધાકાર કરવો. આ પ્રમાણે શુદ્ધાકાર કરતા એક સમયે અનેક છવ આશ્રયી થતા બંધહેતુના વિકલ્પો થાય છે. હવે મિથ્યાદષ્ટિ શુદ્ધાણે થતા ભાંગાની સંખ્યા કહે છે.—મિથ્યાદષ્ટિ શુદ્ધાણે એક છવને એક સમયે કહેલા દશ બંધહેતુના અનેક છવ આશ્રયી છત્રીસ હેબર ભંગ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

અર્વાતર લેહની અપેક્ષાએ મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારે છે, તે પાંચ લેહો એક એક કાચનો ઘાત કરતાં સંભવે છે. જેમકે આભિગ્રહિક કોષએક મિથ્યાત્વી પૃથ્વીકાચનો વધ કરે, કોઈ અપકાચનો વધ કરે એ પ્રમાણે કોઈ તેઈ, વાઈ, વણ કે તસનો વધ કરે, આ પ્રમાણે આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વી કાચની હિંસાના લેહે છ પ્રકારે થાય છે, એ પ્રમાણે અન્ય મિથ્યાત્વ માટે પણ સમજવું. માટે પાંચ મિથ્યાત્વને છ કાચની હિંસા સાથે શુદ્ધતા ત્રીસ લેહ થાય.

આ સઘળા લેહો એક એક ઇન્દ્રિયના અસંયમમાં હોય છે. જેમ કે પૂર્વોક્ત ત્રીસ લેહવાળા સ્પર્શેન્દ્રિયની અવિરતિવાળા હોય, ધીબ ત્રીસ રસનેન્દ્રિયની અવિરતિવાળા હોય, એ પ્રમાણે ત્રીબ, ચોથા, અને પાંચમા ત્રીસ ત્રીસ છવે કમપૂર્વક પ્રાણ, અણ, અને શ્રોત્રેન્દ્રિયની અવિરતિવાળા હોય માટે ત્રીસને પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે શુદ્ધતાં એકસો પચાસ લેહ થાય.

૧ એ કે એક સમયે કિંવા ઘણી ઘણ થકે છે છતાં જેની અંદર ઉપયોગ હોય તેજ યોગની વિવક્ષા થતી હોવાથી દશ યોગમાંથી એક યોગ એક સમયે લીધો છે.

તે જોડસો પચાસ લેઈ હાથરતિના ઉદયવાળા હોય, બીજા દોઢસો શેઠ અરતિના ઉદય-વાળા હોય માટે તેને યુગલ સાથે શુભતાં ત્રણસો લેઈ થાય.

આ ત્રણસો લેઈ પુરૂષવેદવાળા હોય, એમ બીજા અને ત્રીજા ત્રણસો ત્રણસો ભવે કીર્તિ અને નવપંચ વેદના ઉદયવાળા હોય. માટે ત્રણસોને ત્રણ વેદ સાથે શુભતા નવસો લેઈ થાય.

આ નવસો લેઈ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ ત્રણ કોષાદિ યુક્ત હોય છે. એટલે કે નવસો લેઈ અપ્રત્યાખ્યાવરણાદિ ત્રણ કોષવાળા એ પ્રમાણે બીજા, ત્રીજા, અને ચોથા નવસો નવસો અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ માન, માયા, અને લીલાવાળા હોય છે. માટે નવસોને ચાર કષાયે શુભતાં છત્રીસો લેઈ થાય.

તે છત્રીશો લેઈ દશમાંથી કેમ ને કેમ યોગ યુક્ત હોય છે, માટે છત્રીસોને દશ યોગે શુભતાં છત્રીસ હજાર લેઈ થાય.

આ રીતે જોઈ સમયે જોઈ જીવને ઘટતા જોઈમાં જોઈ દશ બંધહેતુના તેજ સમયે અનેક જીવ આશ્રયી મિથ્યાત્વાદિ લેઈને ફેરવતા બંધ હેતુના છત્રીસ હજાર ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે દશનો વિકલ્પ છત્રીસ હજાર પ્રકારે થયો, કેમકે દરેક વિકલ્પમાં દશની સંખ્યા કાયમ રહી છે; અગીઆર આદિ બંધહેતુમાં મિથ્યાત્વાદિના લેઈને ફેરવી ફેરવી શુભાકાર કરવાની આજ રીત છે.

હવે અગીઆર આદિ મધ્યમ બંધહેતુને પ્રતિપાદન કરવા ગાથાનું ઉત્તરાર્ધ કહે છે—

અનંતાનુબંધિમયદુર્ગાણ ચારણા પુણ વિમજ્જેસુ ॥ ૧ ॥

અનંતાનુબંધિમયજુગ્પ્સાનાં ચારણા પુનર્વિમલ્લેષુ ॥ ૧ ॥

અર્થ—મધ્યમ અગીઆર આદિ વિકલ્પોમાં અનંતાનુબંધિ, ભય, અને જીગૃહ્સાની ચારણા કરવી એટલે ફેરવવા.

ટીકાનું—અનંતાનુબંધિકાચ, ભય, અને જીગૃહ્સાને ફેરવતાં અને કાયનો વધ વધારતાં વચલા અગીઆર આદિ બંધહેતુઓ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં ભય^૧ નાખીએ એટલે અગીઆર હેતુ થાય, તેના ભાંગા પૂર્વે કહ્યા તે રીતે ૩૬૦૦૦ છત્રીસ હજાર જ થાય. અથવા જીગૃહ્સા નાખીએ ત્યારે પણ અગીઆર થાય, અર્થે પણ ભાંગા ૩૬૦૦૦

૧ ભય મેળવતાં અથવા જીગૃહ્સા મેળવતાં અગીઆર બંધહેતુના તથા ભય જીગૃહ્સા બંને સાથે મેળવતા પાર હેતુના ભાંગા છત્રીસ હજાર જ થશે, વધશે નહિ. કારણ કે ભય કે જીગૃહ્સા પરસ્પર વિરોધી નથી. એટલે જો જોઈ સાથે શુભતાં છત્રીસ હજાર જ થાય. યુગલની જેમ પરસ્પર વિરોધિ હોય તો એટલે કે જોઈ જીવને ભય હોય બીજા જીવને જીગૃહ્સા હોય એટલે બેએ શુભતાં ભાંગા વધે. પરંતુ ભય અને જીગૃહ્સા બંનેનો જોઈ સમયે જોઈ જીવને ઉદય હોઈ રોકે છે. તેથી તેના ભાંગા વધશે નહિ.

થાય. અથવા અનંતાતુળખિના કોઈપણ કોષાદિ મેળવીએ ત્યારે અગીઆર થાય. અનંતાતુળખિનો બ્યારે ઉદય થાય ત્યારે યોગ તેર હોય છે કારણ કે મિથ્યાદષ્ટિને અનંતાતુળખિનો ઉદય થયા પછી મરણનો સંભવ હોવાથી અપર્ણામાવસ્થાભાવિ કાર્મણ્ય ઔદાસિકમિશ્ર અને વૈકિંચમિશ્ર યોગો ઘટે છે. આ હકીકત પહેલાં સુકિતપૂર્વક કહેવાઈ છે. તેથી કપાય સાથે શુષ્કતા જે છત્રીસસો આબ્યા છે તેને દશને બદલે તેર યોગ સાથે શુષ્કતા ૪૬૮૦૦ થાય તથા તે પૂર્વોક્ત બઘન્ય દશ બંધહેતુમાં પૃથ્વીકાયાદિ છકાયમાંથી કોઈપણ બેકાયનો વધ ગણીએ ત્યારે અગીયારહેતુ થાય.

અહિં એ ધ્યાનમાં રાખવું કે દશ હેતુમાં એક કાયનો વધ છે અને એક કાયનો વધ મેળવવાનો છે. કુલ બે કાયનો વધ લેવાનો છે. છ કાયના દ્વિકસંયોગે ૧૫ ભાગ થાય માટે કાયકાતસ્થાને પંદર મૂકવા, તેથી મિથ્યાત્વના પાંચ વેદ સાથે બેકાયની હિસાના દ્વિકસંયોગે થતા પંદર ભાગ સાથે શુષ્કતા ૭૫ થાય, તેને પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે શુષ્કતા ૩૭૫ થાય; તેને બે યુગલ સાથે શુષ્કતા ૭૫૦ થાય, તેને ત્રણ વેદ સાથે શુષ્કતા ૨૨૫૦ થાય, તેને ચાર કપાય સાથે શુષ્કતા ૯૦૦૦ થાય. તેને દશ યોગ સાથે શુષ્કતા ૯૦૦૦૦ ભાગ થાય. સઘળા મળી મિથ્યાદષ્ટિ શુષ્કતાએ અગીઆર બંધ હેતુના બે ભાગ અઠાસીસો ૨૦૮૮૦૦ ભાગ થાય. આ પ્રમાણે અગીઆર બંધહેતુના ભાગા કઠ્યા.

હવે બાર હેતુના ભાગા કહે છે—પૂર્વોક્ત બઘન્ય દશ બંધહેતુમાં બય અને જુશુસા અને મેળવતાં બાર હેતુ થાય તેના પહેલાંની જેમ છત્રીસ હબર ૩૬૦૦૦ ભાગ થાય. અનંતાતુળખિ અને બય મેળવતાં પણ બાર થાય. અહિં અનંતાતુળખિના ઉદયે યોગો તેર લેવાના હોવાથી પહેલાંની જેમ છેતાલીસ હબર અને આઠસો ૪૬૮૦૦ ભાગા થાય. અથવા અનંતાતુળખિ અને જુશુસા મેળવતાં બાર થાય તેના પણ છેતાલીસ હબર અને આઠસો ૪૬૮૦૦ ભાગા થાય. અથવા એક કાયના સ્થાને ત્રણ કાયનો વધ લેતાં બાર હેતુ થાય.

છ કાયના ત્રિકસંયોગે વીશ ભાગા થાય માટે કાયકાતસ્થાને વીસ મૂકવા. પછી અતુલ્ય શુષ્કાકાર કરવો. તે આ પ્રમાણે—મિથ્યાત્વના પાંચ લેહેને કાયની હિસાના ત્રિકસંયોગે થતા વીશ ભાગા સાથે શુષ્કતાં સો ૧૦૦ ભાગા થાય, તેને પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે શુષ્કતાં પાંચસો ૫૦૦ થાય. તેને યુગલ સાથે શુષ્કતાં એક હબર ૧૦૦૦ થાય, તેને ત્રણ વેદ સાથે શુષ્કતાં ત્રણ હબર ૩૦૦૦ થાય, તેને ચાર કપાય સાથે શુષ્કતાં બાર

૧ અહિં ભાગા કરવા માટે શુષ્કાકારનો જે ક્રમ કહ્યો છે તે ક્રમે શુષ્કાકાર કરતાં ભાગ સખ્યા આવે છે. એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે બ્યારે અનંતાતુળખી મેળવવામાં આવે ત્યારે દશ યોગને બદલે તેર યોગે શુષ્કતા, અને બ્યારે કાયનો વધ મેળવવામાં આવે ત્યારે જો બે કાય ગણીએ તો દ્વિકસંયોગે પંદર ભાગ થાય માટે કાયના સ્થાને જો બદલે પંદર મૂકવા. કાય ત્રણ ગણીએ ત્યારે ત્રિકસંયોગે વીશ ભાગ થાય માટે વીશ મૂકવા. એ પ્રમાણે અતુલ્ય સંયોગે પંદર, પાંચ સંયોગે છ અને છ સંયોગે એક ભાગ થાય માટે તેટલા તેટલા સુકવા. અનંતાતુળખિ તથા બય એમ બંને બ્યારે મેળવ્યા હોય ત્યારે એટલી કાંચે વીધી હોય તેના ભાગાની સંખ્યા કાયના સ્થાને મુકવી અને યોગ દશને બદલે તેર સુકી શુષ્કાકાર કરવો. આ કદ્દમાં રાખવું.

હબર થાય, તેને દશ થોગ સાથે ગુણતાં એક લાખ વીસ હબર ૧૨૦૦૦૦ ભંગ થાય. અથવા ભય અને બે કાયની હિસા લેતા બાર થાય તેના પૂર્વની જેમ નેહું હબર ૬૦૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને બે કાયની હિસા લેતાં પણ નેહું હબર ૬૦૦૦૦ ભંગ થાય.

અથવા અનંતાનુબંધિ અને બે કાયની હિસા લેતાં પણ બાર થાય. અહિં કાયની હિસાના સ્થાને દ્વિક અથોગે થતા પંદર ભાગા મૂકવા અને અનંતાનુબંધિનો ઉદય હોવાથી થોગો તેર લેવા અને પૂર્વે કહેલ વિધિ પ્રમાણે ચરસ્પર ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર કરતાં એક લાખ સત્તરહબર ૧૧૭૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે બાર હેતુ સાત પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા પાંચ લાખ છેતાલીસ હબર અને છસો ૫૪૬૬૦૦ થાય. આ પ્રમાણે બાર બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે તેર હેતુના ભાગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં ભય, જુગુપ્સા અને અનંતાનુબંધિ એ ત્રણ મેળવતાં તેર બંધહેતુ થાય.

અનંતાનુબંધિનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે થોગો તેર ગણવાના હોવાથી પહેલાની જેમ છેતાલીસ હબર અને આઠસો ૪૬૮૦૦ ભંગ થાય.

અથવા દશ બંધહેતુમાં જે એક કાય લીધેલી છે, તેને બદલે ચાર કાય લેતાં એટલે કે દશ હેતુમાં એક છે, અને ત્રણ મેળવતાં પણ તેર હેતુ થાય. છ કાયના ચતુષ્ક સથોગી પંદર ભંગ થાય માટે કાયવધસ્થાને તે પંદર ભંગ મૂકવા, ત્યારપછી પૂર્વકમે વ્યવસ્થાપિત અંકોના ગુણાકાર કરતાં નેહું હબર ૬૦૦૦૦ ભંગ થાય.

અથવા ભય અને ત્રણ કાયની હિસા લેતાં પણ તેર હેતુ થાય. છકાયના ત્રિકસથોગી વીસ ભાંગા થતા હોવાથી કાયવધસ્થાને વીસ મૂકવા અને ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર કરતાં એક લાખ વીસ હબર ૧૨૦૦૦૦ ભંગ થાય.

અથવા અનંતાનુબંધિ અને ત્રણ કાયનો વધ લેતા તેર હેતુ થાય. પૂર્વે કહેલ વિધિ પ્રમાણે અંકોના ગુણાકાર કરતાં એક લાખ છપ્પત્ર હબર ૧૫૬૦૦૦ ભંગ થાય.

અથવા ભય જુગુપ્સા અને બેકાયની હિસા લેતાં તેર હેતુ થાય તેના નેહું હબર ૬૦૦૦૦ ભંગ થાય.

અથવા ભય અનંતાનુબંધિ અને બે કાય લેતા પણ તેર હેતુ થાય તેના પૂર્વની જેમ એક લાખ સત્તર હબર ૧૧૭૦૦૦ ભંગ થાય.

એ પ્રમાણે અનંતાનુબંધિ જુગુપ્સા અને બે કાયની હિસા લેતાં પણ એક લાખ સત્તર હબર ૧૧૭૦૦૦ ભંગ થાય.

આ પ્રમાણે તેર બંધહેતુ આઠ પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા આઠ લાખ છપ્પત્ર હબર અને આઠસો ૮૫૬૮૦૦ થાય. આ પ્રમાણે તેર બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે ચૌદ બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં પાંચ કાયનો વધ ગ્રહણ કરતાં ચૌદ બંધહેતુ થાય. છ કાયના પાંચના સંયોગે છ ભાંગા થાય માટે કાયના વધસ્થાને છ મૂકવા. ત્યારપછી પૂર્વોક્ત કર્મે અકોનો શુભાકાર કરતાં છત્રીસહજાર ૩૬૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય અને ચાર કાયનો વધ હેતાં પંચ ચૌદ હેતુ થાય. છ કાયના ચતુષ્ક સંયોગે પંદર ભાંગા થાય માટે કાયની હિસાને સ્થાને પંદર મૂકવા. ત્યારપછી પૂર્વોક્ત કર્મે અકોનો પરસ્પર શુભાકાર કરતાં નેત્રું હજાર ૬૦૦૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ચાર કાયની હિસા હેતાં પંચ નેત્રું ૬૦૦૦૦ ભંગ થાય. અથવા અનંતાનુબંધિ અને ચાર કાયની હિસા હેતાં પંચ ચૌદ હેતુ થાય, અનંતાનુબંધિના ઉદયે યોગો તેર હોય છે માટે યોગના સ્થાને તેર મૂકવા. છ કાયના ચારના સંયોગે પંદર ભાંગા થાય માટે કાયની હિસાના સ્થાને પંદર મૂકવા. ત્યારપછી પૂર્વોક્ત કર્મે અકોના શુભાકાર કરતાં એક લાખ અને સત્તર હજાર ૧૧૭૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, જુગુપ્સા અને ત્રણ કાયને ગ્રહણ કરતાં ચૌદ હેતુ થાય. કાયના ત્રિકસંયોગે વીશ ભંગ થાય, તેથી કાયની હિસાના સ્થાને વીશ મૂકી અકોનો શુભાકાર કરતાં એક લાખ વીશ હજાર ૧૨૦૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, અનંતાનુબંધિ અને ત્રણ કાયની હિસા હેતાં ચૌદ હેતુ થાય. તેના પૂર્વવત્ એક લાખ છપ્પન હજાર ૧૫૬૦૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા, અનંતાનુબંધિ અને ત્રણ કાયની હિસાના પંચ એક લાખ છપ્પન હજાર ૧૫૬૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, જુગુપ્સા, અનંતાનુબંધિ, અને બે કાયની હિસા હેતાં ચૌદ હેતુ થાય તેના પૂર્વની જેમ—પૂર્વોક્ત વિધિને અનુસારે શુભાકાર કરતાં એક લાખ સત્તર હજાર ૧૧૭૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે ચૌદ બંધહેતુ આઠ પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા આઠ લાખ બારી હજાર ૮૮૨૦૦૦ થાય. આ રીતે ચૌદ બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે પંદર બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—

પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં છબે કાયની હિસા ગ્રહણ કરતાં પંદર બંધહેતુ થાય. છ કાયનો છના સંયોગે એક જ ભંગ થાય માટે પૂર્વોક્ત અકોમાં કાયની હિસાને સ્થાને એક મૂકવો ત્યાર પછી અનુક્રમે અકોનો શુભાકાર કરતાં છ હજાર ભાંગા થાય.

અથવા ભય અને પાંચ કાયની હિસા હેતાં પંચ પંદર હેતુ થાય. તેના પૂર્વોક્ત કર્મે શુભાકાર કરતાં છત્રીસ હજાર ૩૬૦૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને પાંચ કાયની હિસાના પંચ છત્રીસ હજાર ૩૬૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા અનંતાનુબંધિ અને પાંચ કાયની હિસા લેતાં પણ પંદર હેતુ થાય. અહિં સોળાં તેર લેવાના છે અને કાયની હિસાના પાંચ સયોએ છ ભાંગા લેવાના છે. સોળ અને કાયના સ્થાને તેર અને છ મૂકી પૂર્વોક્ત કર્મે અઠાનો શુષ્કાર કરતાં છેતાલીસ હજાર આઠસો ૪૬૮૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, ભુશુપ્ત અને ચાર કાયની હિસા લેતાં પણ પંદર હેતુ થાય. તેના ભાંગા નેવુ હજાર ૬૦૦૦૦ થાય.

અથવા ભય, અનંતાનુબંધિ અને ચાર કાયની હિસા લેતાં પણ પંદર હેતુ થાય તેના પહેલાની જેમ એક લાખ સત્તર હજાર ૧૧૭૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે ભુશુપ્ત, અનંતાનુબંધિ અને ચાર કાયની હિસા લેતાં પણ એક લાખ સત્તર હજાર ૧૧૭૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, ભુશુપ્ત, અનંતાનુબંધિ અને ત્રણ કાયની હિસા લેતાં પંદર હેતુ થાય. તેના એક લાખ છપ્પત્ત હજાર ૧૫૬૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે પંદર હેતુ આઠ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા છ લાખ અને અઠતાલીસસો ૬૦૪૮૦૦ થાય. આ પ્રમાણે પંદર બંધ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે સોળ બંધ હેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બંધ હેતુમાં ભય અને છ કાયની હિસા ગ્રહણ કરતાં સોળ બંધ હેતુ થાય. તેના પૂર્વોક્ત ક્રમાનુસારે અઠાના શુષ્કાર કરતાં છ હજાર ૬૦૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે ભુશુપ્ત અને છ કાયનો વધ મેળવતાં પણ છ હજાર ભાંગા થાય.

અથવા અનંતાનુબંધિ અને છ કાયનો વધ મેળવતાં પણ સોળ હેતુ થાય. તેના ૫-૫-૧-૨-૩-૪-૧૩ આ કર્મે અઠાનો શુષ્કાર કરતાં અઠોતેરસો ૭૮૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, ભુશુપ્ત અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં પણ સોળ હેતુ થાય. તેના પહેલાની જેમ છત્રીસ હજાર ૩૬૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, અનંતાનુબંધિ અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં પણ સોળ હેતુ થાય. તેના છેતાલીસ હજાર અને આઠસો ૪૬૮૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે ભુશુપ્ત-અનંતાનુબંધિ અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં પણ છેતાલીસ હજાર આઠસો ભાંગા થાય.

અથવા ભય, ભુશુપ્ત, અનંતાનુબંધિ અને ચાર કાયનો વધ મેળવતાં પણ સોળ હેતુ થાય. તેના પહેલાની જેમ એક લાખ સત્તર હજાર ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે સોળ હેતુ સાત પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા બે લાખ છાર્ક હજાર અને આસો ૨૬૬૪૦૦ થાય. આ રીતે સોળ બંધ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે સત્તર હેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ હેતુમાં ભય ભુશુન્સા અને છ કાયની હેંસા મેળવતાં સત્તર હેતુ થાય તેના પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોના શુભાકાર કરતાં છ હજાર ૬૦૦૦ ભંગ થાય.

અથવા ભય, અનંતાનુભંધિ અને છ કાયની હિંસા મેળવતાં પચ્ચ સત્તર હેતુ થાય તેના પૂર્વવત્ અંકોતેરસો ૭૮૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે ભુશુન્સા, અનંતાનુભંધિ અને છ કાયનો વધ મેળવતાં પચ્ચ અંકોતેરસો ૭૮૦૦ ભંગ થાય.

અથવા ભય, ભુશુન્સા, અનંતાનુભંધિ અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં પચ્ચ સત્તર હેતુ થાય તેના ઉત્તાલીસ હજાર અને આઠસો ૪૬૮૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે સત્તર ભંધહેતુ ચાર પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા અઠસઠ હજાર અને ચારસો ૬૮૪૦૦ થાય. આ પ્રમાણે સત્તર ભંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે અઠાર હેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ ભંધહેતુમાં છ કાયનો વધ, ભય, ભુશુન્સા અને અનંતાનુભંધિ મેળવતા અઠાર હેતુ થાય. તેના ભાંગા અંકોતેરસો ૭૮૦૦ થાય.

અંકોના શુભાકાર કરતાં લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય હકીકત પહેલાં કહી છે તે પ્રમાણે લક્ષ્ય રાખી અંકોના શુભાકાર કરવો.

આ પ્રમાણે દશ હેતુથી આરંભી અઠાર હેતુના મિથ્યાદિષ્ટિ શુભાંકે કુલ ભાંગા ચોત્રીસ લાખ સત્તોતેર હજાર અને છસો ૩૪૭૭૬૦૦ થાય. ૬

હવે અનંતાનુભંધિના ઉદય વિનાના મિથ્યાદિષ્ટિને ભેટલા યોગો સંસદે છે તે કહે છે—

અણપુદયરદિયમિચ્છે જોગા દસ કુળજ જન્ન સો કાલં ।

અણઉદયો પુણ તદુલ્લગ સમ્મદિટ્ઠિસ્સ મિચ્છુદણ ॥૧૦॥

અનન્તાનુવંચુદયરદિતમિથ્યાદિષ્ટૌ યોગા દસ કરોતિ યતો ન સ કાલમ્ ।

અનન્તાનુવંચુનુદયઃ પુનઃ તદુલ્લક્ષમ્પગ્દષ્ટૈઃ મિથ્યાત્તોદયે ॥૧૦॥

અર્થ—અનન્તાનુભંધિના ઉદય વિનાના મિથ્યાદિષ્ટિને યોગો દશ હોય છે, કારણ કે તે તથાસ્વભાવે કાળ કરતો નથી. મિથ્યાત્વીને અનંતાનુભંધિના ઉદયનો અભાર અનંતાનુભંધિના ઉદયનાર સમ્યક્દિષ્ટિને અથાર મિથ્યાત્વયોહનો ઉદય થાય ત્યારે હોય છે

ટીકાનું—અનંતાનુભંધિના ઉદય વિનાના મિથ્યાદિષ્ટિને યોગો દશ જ હોય છે. શા માટે દશ યોગ હોય છે? મિથ્યાદિષ્ટિને તો પૂર્વે તેર યોગો કહ્યા છે, તેના ઉત્તર આપતા કહે છે—

અનંતાનુભંધિના ઉદય વિનાનો મિથ્યાદિષ્ટિ તથાસ્વભાવે મરતો નથી, અને, મરણ, મૃત્યુ

નહિ હોવાથી વિચલિતિમાં અને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જેનો સંભવ છે તે કાર્મણ, ઔદારિક-મિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગો તેને હોતા નથી માટે દશ યોગો જ હોય છે.

વળી કહે છે કે—મિથ્યાદષ્ટિને અનંતાનુબંધિનો અનુદય કેમ સંભવે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—અનંતાનુબંધિનો અનુદય અનંતાનુબંધિનો ઉદ્ભવક—ઉમેકનાર—સત્તામાંથી નાશ કરનાર સમ્યક્દષ્ટિને મિથ્યાત્વમોહનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે હોય છે.

તાત્પર્ય એ કે—જેણે અનંતાનુબંધિની ઉદ્ભવના કરી છે એવો સમ્યક્દષ્ટિ જ્યારે મિથ્યાત્વ મોહના ઉદયથી પરી મિથ્યાત્વ શુષ્કાણે જાય અને ત્યાં બીજાનું મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ વડે અનંતાનુબંધિ બાધે ત્યારે તેનો એક આવલિકા કાળ ઉદય હોતો નથી તેટલો કાળ દશ યોગ જ હોય છે. ૧૦

હવે સાસ્વાદન શુષ્કસ્થાનકે દશથી ચત્તર સુધીના બંધહેતુઓનો વિચાર કરે છે. તેમાં સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ સર્વથા સંભવતું નથી, માટે મિથ્યાદષ્ટિને જે જન્મન્યથી દશ બંધહેતુ કહ્યા છે તેમાંથી મિથ્યાત્વરૂપ પ્રથમ પદ કાઢી નાંખવું. શેષ પૂર્વે કહ્યા તેજ જન્મન્ય પદ બાવિ નવ હેતુઓ લેવા. તેમાં અનંતાનુબંધિ કષાય વધારવો એટલે સાસ્વાદને ઓછામાં ઓછા દશ હેતુ થાય. સાસ્વાદન શુષ્કસ્થાને અનંતાનુબંધિનો ઉદય અવશ્ય હોય છે કારણ કે તેના વિના સાસ્વાદન જ ઘટતું નથી, માટે. જ્યારે અનંતાનુબંધિનો ઉદય હોય ત્યારે યોગો તેર સંભવે છે. એ પહેલાં જ કહ્યું છે તેથી યોગના સ્થાને તેરનો અંક સ્થાપવો. એટલે અંકસ્થાપના આ પ્રમાણે કરવી.

ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને પાચ, કાચના વધના સ્થાને તેના સંયોગી ભાંગાઓ, કષાયના સ્થાને ચાર, વેદના સ્થાને ત્રણ, શુભલના સ્થાને બે, અને યોગના સ્થાને તેર આ પ્રમાણે અંકો મૂકવા.

હવે અર્ધ જે વિશેષ છે તે કહે છે—

સાસાયણમ્મિ રૂવં ચય વેયહયાણ નિયગજોગાણ ।

જમ્હા નપુંસડદણ વેડવિચમીસગો નત્થિ ॥ ૧૧ ॥

સાસ્વાદને રૂપં ત્યજ વેદાહતેમ્યો નિજકયોગેમ્યઃ ।

યસ્માનપુંસકોદયે વૈક્રિયમિશ્રકો નાસ્તિ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ—સાસ્વાદન શુષ્કસ્થાનવર્તી યોગોને વેદ સાથે શુષ્કતાં જે આવે તેમાંથી એક રૂપ કાઢી નાંખવું કારણ કે નપુંસક વેદના ઉદયે વૈક્રિયમિશ્ર યોગ હોતો નથી.

ટીકાનું—સાસ્વાદન સમ્યક્દષ્ટિ શુષ્કસ્થાનકે એટલા યોગો હોય તે યોગો-સાથે પહેલાં વેદોનો શુષ્કાકાર કરવો, જે સંખ્યા આવે તેમાંથી એક રૂપ ઓછું કરવું.

તાત્પર્ય એ કે એક એક વેદના ઉદયે કેમપૂર્વક તેર યોગો પ્રાપ્ત સંભવે છે. જેમકે

પુરુષવેદના ઉદયે ઔદારિક વૈક્રિય આદિ કાયાના યોગો તથા મનોયોગના ચાર અને વચન-યોગના ચાર હોદો સંભવે છે. તેમજ સ્ત્રીવેદ અને નપુસકવેદના ઉદયે પણ સંભવે છે. માટે ત્રણ વેદને તેર સાથે શુભતાં યોગલુચાળીસ થાય. તેમાંથી એક રૂપ દ્વર કરવું એટલે શેષ આઠત્રીસ રહે.

હવે અહિં શંકા થાય કે પહેલાં વેદ સાથે યોગોનો શુભાકાર કરી તેમાંથી એક સંખ્યા યોગી કેમ કરી? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે વર્તતા આત્માને નપુ-સકવેદના ઉદયે વૈક્રિયમિશ્ર કાયયોગ હોતો નથી. કારણ કે અહિં વૈક્રિયમિશ્ર કાયયોગ કાર્મણ સાથે વિવક્ષ્યો છે. નપુસક વેદનો ઉદય છતાં વૈક્રિય કાયયોગ નરકગતિમાં જ હોય છે. અન્યત્ર કયાંય હોતો નથી. સાસ્વાદન શુભસ્થાનક લઇને કૌર્મપણ આત્મા નરકગતિમાં જતો નથી. માટે વેદ સાથે યોગોનો શુભાકાર કરી એક સંખ્યા યોગી કરવાનું કહ્યું છે.

એટલા જ માટે અહિં પહેલાં વેદ સાથે યોગોને શુભી, તેમાંથી એક રૂપ યોગી કરવું. અને ત્યાર પછી શેષ અઠોનો શુભાકાર કરવો. એ એમ ન કરીએ તો એટલા થતા હોય તેટલા નિશ્ચિત જાંઘાની સંખ્યાનું જ્ઞાન સુખપૂર્વક ન થાય.

અહિં અંકસ્થાપના આ પ્રમાણે સમજવી—પહેલાં ત્રણ વેદ મૂકવા, ત્યારપછી તેર યોગો મૂકવા, ત્યાર પછી છ કાય, ત્યાર પછી પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, ત્યાર પછી બે સુગલ, ત્યાર પછી ચાર કષાય મૂકવા, સ્થાપના આ પ્રમાણે-૪-૨-૫-૬-૧૩-૩.

આ અઠોનો શુભાકાર આ પ્રમાણે કરવો—ત્રણ વેદ સાથે તેર યોગોને શુભવા એટલે યોગલુચાલીસ ઠહ થાય. તેમાંથી એક રૂપ યોગી કરતાં આઠત્રીસ ઠહ રહે. તે આઠત્રીસે જાંઘા છએ કાયના વધમાં ઘટે છે. એમ કે—કૌર્મ સત્યમનોયોગી પુરુષવેદી પુરુષીકાયનો વધ કરનાર હોય, કૌર્મ સત્યમનોયોગી પુરુષવેદી અજ્ઞાયનો વધ કરનારા હોય, એ પ્રમાણે તેક કાયાદિનો વધ કરનાર પણ હોય. એ પ્રમાણે અસત્યમનોયોગાદિ દરેક યોગ અને દરેક વેદ સાથે યોગ કરવો. તેથી આઠત્રીસને છએ શુભતાં બસે અઠ્ઠાવીસ ૨૨૮ થાય. તે બસે અઠ્ઠા વીસે એક એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિવાળા હોય છે. માટે તેને પાંચે શુભતાં અગીઆરસો અને શોક-અરતિના ઉદયવાળા હોય છે માટે તેને બેએ શુભતાં બાવીસસો અને એ'શી ૨૨૮૦ જાંઘા થાય. તે બાવીસસો અને એ'શી છએ કૌર્મના ઉદયવાળા હોય, તેટલા જ બીજા માનના ઉદયવાળા હોય, તેટલા જ બાયા અને લોભના ઉદયવાળા હોય છે, માટે તેને ચારે શુભતાં એકાણસો અને વીસ ૬૧૨૦ જાંઘા થાય.

આટલા જાંઘા સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે દશ બંધહેતુના થાય. હવે પછી પણ અઠોનો કેમપૂર્વક શુભાકાર કહ્યો તે પ્રમાણે સમજવો.

હવે અગીઆર બંધ હેતુના જાંઘા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં જે એક કાયનો વધ ગણેલો છે તેને બદલે બે કાયનો વધ લેતા અગીઆર હેતુ થાય. છ કાયના દ્વિકસયોગી

પંદર ભાંગા થાય. તેથી કાયના સ્થાને છને બદલે પંદર મૂકવા. ત્યારપછી પૂર્વોક્ત ક્રમે અક્રોને શુષ્કાકાર કરતાં બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા તે પૂર્વોક્ત દશ હેતુમાં બય હમેશતાં અગીઆર થાય. બય હમેશતાં ભાંગાની સંખ્યા વધશે નહિ માટે પૂર્વવત્ એકાદસો વીશ ૬૧૨૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતાં અગીઆર હેતુના પચ્ચ એકાદસો વીશ ૬૧૨૦ ભાંગા થાય.

સરનાળે અગીઆર બંધ હેતુના એકતાલીસ હજાર અને ચાલીસ ૪૧૦૪૦ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે અગીઆર હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે બાર હેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં એક કાયના બદલે ત્રણ કાય હેતાં બાર હેતુ થાય. છ કાયના ત્રિક સંયોગે વીશ ભંગ થાય, તેથી કાયના સ્થાને છને બદલે વીશ મૂકવા. ત્યાર પછી પૂર્વવત્ અક્રોને શુષ્કતાં ત્રીસ હજાર અને ચારસો ૩૦૪૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા બય અને બે કાયનો વધ હેતાં પચ્ચ બાર થાય તેના બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને બેકાયનો વધ હેતાં પચ્ચ બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભંગ થાય.

અથવા બય, જુગુપ્સા એ બે મેળવતાં પચ્ચ બાર હેતુ થાય. તેના એકાદસો અને વીશ ૬૧૨૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે બાર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા પંચાશી હજાર એકસો અને વીશ ૮૫૧૨૦ થાય. આ પ્રમાણે બાર હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે તેર હેતુના ભાંગા કહે છે—તે પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં એક કાયના સ્થાને ચાર કાયનો વધ હેતાં તેર બંધહેતુ થાય. છ કાયના અતુષ્ક સંયોગે પંદર ભાંગા થાય છે તેથી કાયના સ્થાને પંદર મૂકવા ત્યાર પછી પૂર્વોક્ત ક્રમે અક્રોને શુષ્કાકાર કરતાં બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા બય અને ત્રણ કાયનો વધ મેળવતાં પચ્ચ તેર હેતુ થાય તેના ત્રીસ હજાર અને ચારસો ૩૦૪૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ત્રણ કાયના વધના તેર હેતુના પચ્ચ ત્રીસ હજાર અને ચારસો ૩૦૪૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા બય, જુગુપ્સા અને બે કાયની હિંસા હેતાં પચ્ચ તેર હેતુ થાય તેના પૂર્વવત્ બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે તેર બંધ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા એક લાખ અને ચોસ-ઠસો ૧૦૬૪૦૦ થાય. આ પ્રમાણે તેર બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે ચૌદ હેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં પાંચ કાયનો વધ ગ્રહણ કરતાં ચૌદ હેતુ થાય, છ કાયના પાંચના સંયોગે છ ભાંગા થાય. તે છ ભાંગા કાયવધના સ્થાને મૂકી પૂર્વોક્ત કંઠે અઠોનો શુભાકાર કરતાં એકાલ્પસો અને વીસં ૯૧૨૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય અને ચાર કાયનો વધ મેળવતાં પણ ચૌદ હેતુ થાય. તેના પૂર્વવત્ બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતાં પણ ચૌદ હેતુ થાય. તેના પણ બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, જુગુપ્સા અને ત્રણ કાયનો વધ મેળવતાં પણ ચૌદ હેતુ થાય. કાયવધના સ્થાને ત્રિકસંયોગે થતા વીશ ભાંગ મૂકી પૂર્વોક્ત કંઠે અઠોનો શુભાકાર કરતાં ત્રીશ હજાર અને ચારસો ૩૦૪૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે ચૌદ બંધ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા પંચાશી હજાર એક સો અને વીશ ૮૫૧૨૦ થાય. આ પ્રમાણે ચૌદ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે પંદર હેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં છ કાયનો વધ મેળવતાં પંદર હેતુ થાય. છ કાયના વધનો ભાગો એક થાય તે એક ભાંગો કાયના વધસ્થાને મૂકી પૂર્વોક્ત કંઠે અઠોનો શુભાકાર કરતાં પંદરસો વીશ ૧૫૨૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં પણ પંદર હેતુ થાય. તેના પહેલાની જેમ એકાલ્પસો વીશ ૯૧૨૦ ભાંગા થાય.

અથવા જુગુપ્સા અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં પંદર હેતુ થાય તેના પણ એકાલ્પસો વીશ ૯૧૨૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતાં પંદર હેતુ થાય. છ કાયના ચતુષ્ક સંયોગે પંદર ભાંગા થાય. તે પંદર ભાંગા કાયવધસ્થાને મૂકી પૂર્વોક્ત કંઠે અઠોનો શુભાકાર કરતાં બાવીસ હજાર અને આઠસો ૨૨૮૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે પંદર બંધ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા એતાલીસ હજાર પાંચસો અને સાઠ ૪૨૫૬૦ થાય. આ પ્રમાણે પંદર બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે સોળ બંધ હેતુના ભાંગા કહે છે—તે પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં ભય અને છ કાયનો વધ મેળવતાં સોળ બંધહેતુ થાય. તેનો પંદરસો વીશ ૧૫૨૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને છ કાયનો વધ મેળવતાં પણ પંદરસો વીશ ૧૫૨૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય ભુશુપ્ત્સા પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં સોળ હેતુ થાય તે છ કાયના પંચ સંયોગી છ ભાંગા થાય. તે છ ભાંગા કાયની હિસાના સ્થાને મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોને શુણ્ણાકાર કરતાં એકાણસો વીશ ૯૧૨૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે સોળ બંધ હેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા બાર હજાર એકસો અને સાઠ ૧૨૧૬૦ થાય. આ પ્રમાણે સોળ બંધહેતુના ભાગા કહ્યા.

હવે સત્તર બંધ હેતુના ભાંગા કહે છે—તે પૂર્વોક્ત દશ બંધહેતુમાં ભય ભુશુપ્ત્સા અને છ કાયનો વધ મેળવતાં સત્તર બંધહેતુ થાય, તેના પૂર્વોક્ત ક્રમે શુણ્ણાકાર કરતાં પંદરસો અને વીશ ૧૫૨૦ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી સાસ્વાદન શુણ્ણસ્થાનકના બંધહેતુના ભાંગા ત્રણ લાખ ત્યાસી હજાર અને ચાલીસ ૩૮૩૦૪૦ થાય.

આ પ્રમાણે સાસ્વાદન શુણ્ણસ્થાનકના બંધ હેતુના ભાગા કહ્યા.

હવે મિશ્ર શુણ્ણસ્થાનકના નવથી સોળ સુધીના બંધહેતુના ભાગા કહે છે—સાસ્વાદન સ્વયમ્દર્શિ શુણ્ણસ્થાનકે જન્મપદે જે દશ બંધ હેતુ કહ્યા છે, તેમાંથી અનંતાનુબંધિ કાઢી નાખતા શેષ નવ હેતુઓ સ્વયમ્દર્શિશ્યાદર્શિ શુણ્ણકાણે ઓછામાં ઓછા હોય છે અનંતાનુ બંધિનો ઉદય બેજ શુણ્ણકાણા સુધી હોય છે માટે અહિં તેને કાઢી નાખવામાં આવ્યો છે. તથા મિશ્રદર્શિ મરણ પામતો નહિ હોવાથી અપર્યાપ્તાવસ્થાસંભવિ ઔદારિકમિશ્ર, વૈકિંચમિશ્ર અને કામંભુ એ ત્રણ યોગો પણ તેને ઘટતા નથી માટે અહિં દશ યોગો જ સંભવે છે.

એટલે અંકસ્થાપના આ પ્રમાણે સમજવી યોગસ્થાને દશ, કપાયસ્થાને ચાર, વેદ સ્થાને ત્રણ, યુગલસ્થાને બે, ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને પાંચ, કાયના વધના સ્થાને છ મૂકવા, ૧૮-૪-૩-૨-૫-૬ આ અંકોને ક્રમશઃ શુણ્ણતાં મિશ્રદર્શિ શુણ્ણકાણે નવ બંધ હેતુના બહેતિરસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય.

તેજ નવ હેતુમાં બે કાયનો વધ ગણતાં દશ હેતુ થાય. અહિં છ કાયના દ્વિકસંયોગે પંદર ભંગ થાય માટે કાયના વધના સ્થાને છને બદલે પંદર મૂકવા ત્યારપછી અંકોને અનુક્રમે શુણ્ણતાં અઢાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય મેળવતાં પણ દશ થાય તેના પૂર્વવત્ બહેતિરસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે ભુશુપ્ત્સા મેળવતાં દશ બંધહેતુના પણ બહેતિરસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય.

૧ ભય ભુશુપ્ત્સા મેળવતાં ભાગા વધતી નહિ, પરંતુ કાયો મેળવતા ભાંગા વધશે. બપારે જે કાય ગણવામાં આવી હોય ત્યારે તેના પંદર ભાંગા થાય માટે પૂર્વોક્ત અંકસ્થાપનામાં, કાયની હિસાને સ્થાને પંદર મૂકી અંકોને શુણ્ણાકાર કરવા એ પ્રમાણે બપારે ત્રણ ચાર પાંચ જે છ કાયો ગણવામાં આવી હોય ત્યાં તેના અનુક્રમે વીશ પંદર છ અને એક ભાગા કાયની હિસાને સ્થાને મૂકી અંકોને અનુક્રમે શુણ્ણાકાર કરવા, બીજા કોષ અંકો આ શુણ્ણકાણે ફેરવવાના નથી.

આ પ્રમાણે ૬૨૫ બંધ હેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા બત્રીસ હજાર અને ચારસો ૩૨૪૦૦ થાય. આ પ્રમાણે ૬૨૫ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે અગીઆર હેતુના કહે છે.—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધહેતુમાં ત્રણ કાયનો વધ મેળવતાં અગીઆર હેતુ થાય, છ કાયના ત્રિકસંયોગે વીશ ભાંગા થાય માટે કાયના વધના સ્થાને વીશ મૂકી પૂર્વોક્ત કેમે અંકોનો ગુણાકાર કરતાં ચોવીસ હજાર ૨૪૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય અને બે કાયનો વધ મેળવતાં અગીઆર થાય. છ કાયના દ્વિકસંયોગે પંદર ભાંગા થાય તે કાયના સ્થાને મૂકવા. ત્યારપછી અંકોનો કેમશઃ ગુણાકાર કરતાં અઠાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ રીતે બુગુપ્ત્રા અને બે કાયનો વધ મેળવતાં પચ્ચ અગીઆર હેતુના અઠાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, બુગુપ્ત્રા મેળવતાં અગીઆર થાય તેના પૂર્વવત્ બહેતિરેસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય

આ પ્રમાણે અગીઆર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા સઠસઠ હજાર અને બસો ૬૭૨૦૦ થાય. આ પ્રમાણે અગીઆર હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે બાર હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ હેતુમાં ચાર કાયનો વધ મેળવતાં બાર હેતુ થાય છ કાયના અતુલક સંયોગે પંદર હેતુ થાય માટે કાયની હિસાબના સ્થાને પંદર મૂકી પૂર્વોક્ત કેમે અંકોનો ગુણાકાર કરતા અઠાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય

અથવા ભય અને ત્રણ કાયનો વધ મેળવતાં પચ્ચ બાર હેતુ થાય. છ કાયના ત્રિકસંયોગે વીશ ભાંગા થાય માટે કાયસ્થાને વીશ મૂકી કેમશઃ અંકોને ગુણતાં ચોવીસ હજાર ૨૪૦૦૦ ભાંગા થાય.

બે પ્રમાણે બુગુપ્ત્રા અને ત્રણ કાય મેળવતાં બાર હેતુના પચ્ચ ચોવીસ હજાર ૨૪૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, બુગુપ્ત્રા અને બે કાયનો વધ મેળવતાં પચ્ચ બાર થાય તેના પૂર્વવત્ અઠાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે બાર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય, તેના કુલ ભાંગા ચૌદાસી હજાર ૮૪૦૦૦ થાય. આ પ્રમાણે બાર હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે તેર હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધહેતુમાં પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં તેર

---

૧ અર્થે 'ચાર કાયનો વધ મેળવતાં' નો તાત્પર્ય એ સમજવાનો છે કે પૂર્વોક્ત નવ આદિ હેતુમાં એક કાય તો છે અને નવી ત્રણ કાય મેળવવાની છે કુલ ચાર કાય ગણવાની છે પરંતુ ચાર નવી કાય મેળવી કુલ પાંચ ગણવાની નથી કારણ કે તેમ કરતા હેતુ વધી જાય આ પ્રમાણે સર્વ સમજાવું.

હેતુ થાય, છ કાયના પાંચના સંયોગે છ ભાંગા થાય. તે છ ભાગા કાયના વધસ્થાને મૂકી અઠોનો કમપૂર્વક ગુણાકાર કરતાં બહોતેરસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય અને ચાર કાયનો વધ મેળવતાં પણ તેર હેતુ થાય ચારના સંયોગે કાયના પંદર ભાંગા થાય તે પંદર ભાંગ કાયના વધસ્થાને મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અઠોનો ગુણાકાર કરતાં અઠાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ચાર કાય મેળવતાં તેર હેતુના પણ અઠાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, જુગુપ્સા અને ત્રણ કાયનો વધ મેળવતાં પણ તેર હેતુ થાય, છ કાયના ત્રિક સંયોગે વીશ ભાંગ થાય કાય વધસ્થાને તે વીશ ભાંગ મૂકી ક્રમશઃ અઠોને ગુણતાં ચોવીસ હજાર ૨૪૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે તેર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા સઠપ્પઠ હજાર અને બસો ૬૭૨૦૦ થાય. આ પ્રમાણે તેર હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે ચૌદ હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધ હેતુમા છ કાયનો વધ મેળવતાં ચૌદ હેતુ થાય, છ કાયનો છના સંયોગે એકજ ભાંગ થાય, કાયના વધના સ્થાને તે એક અંક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અઠોને ગુણતા બારસો ૧૨૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય અને પાંચ કાય મેળવતાં પણ ચૌદ થાય કાયના પચસંયોગી છ ભાંગા કાયની દ્વિસાને સ્થાને મૂકી ક્રમશઃ અઠોનો ગુણાકાર કરતાં બહોતેરસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને પાંચ કાય મેળવતાં ચૌદ હેતુના પણ બહોતેરસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતાં પણ ચૌદ હેતુ થાય, અર્ધ કાયના વધના સ્થાને પંદરનો અંક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અઠોનો ગુણાકાર કરતાં અઠાર હજાર ૧૮૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે ચૌદ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા તેત્રીસ હજાર અને છસો ૩૩૬૦૦ થાય આ પ્રમાણે ચૌદ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે પંદર હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ હેતુમા ભય અને છ કાયનો વધ મેળવતાં પંદર હેતુ થાય, છ કાયનો છ સંયોગી એક ભાંગ થાય. કાયની દ્વિસાના સ્થાને તે એક ભાંગ મૂકી પૂર્વોક્ત અઠોનો ગુણાકાર કરતાં બારસો ૧૨૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને છ કાયનો વધ મેળવતાં પંદર હેતુના પણ ૧૨૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, જુગુપ્સા અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં પંદર થાય, છ કાયના પંચ સંયોગી છ ભાંગા થાય તે છ ભાંગા કાયની દ્વિસાના સ્થાને મૂકી અઠક્રમે અઠોનો ગુણાકાર કરતાં બહોતેરસો ૭૨૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે પંદર હેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા છ-પુસો ૯૬૦૦ થાય, આ પ્રમાણે પંદર હેતુના ભાંગા કદા.

હવે સોળ હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધહેતુમાં બચ જુગુપ્સા અને છએ કાયનો વધ મેળવતાં સોળ હેતુ થાય, છ કાયનો છના સંયોગે એક સંજ થાય તે એક સંજ કાયની હિસાના સ્થાને મૂકી કેમકે: બંધેને શુભતાં બારસો ૧૨૦૦ ભાંગા થાય.

મિશ્રદષ્ટિ શુભકાણે નવથી સોળ બંધહેતુના કુલ ભાંગા ત્રણ લાખ અને યોગીસો ૩૦૨૪૦૦ થાય, ૧૧.

આ પ્રમાણે મિશ્રદષ્ટિ શુભસ્થાનકના બંધહેતુ કદા. હવે અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ શુભકાણે નવથી સોળ બંધહેતુ હોય છે. તેના ભાંગા કહેવાની શરૂઆત કરતાં પહેલાં યોગ આશ્રયી વિશેષ છે તે કહે છે—

चत्तारि अविरए चय थीउदए विउठ्विमीसकम्मइया ।

इत्थिनपुंसगउदए ओरालियमीसगो नत्थि ॥ ૧૨ ॥

चत्तारि अविरते त्यज स्त्रीउदये वैक्रियमिश्रकर्माणौ ।

स्त्रीनपुंसकोदये औदारिकमिश्रको नास्ति ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—વેદ સાથે યોગેને શુભી તેમાંથી ચાર રૂપ કાઢી નાખવાં. કારણ કે સ્ત્રીવેદને ઉદયે વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણ્ય યોગ હોતા નથી, અને સ્ત્રીવેદ તથા નપુંસકવેદના ઉદયે ઔદારિકમિશ્ર યોગ હોતો નથી.

ટીકાતુ—વેદ સાથે પોતાના યોગેનો શુભાકાર કરવો એ પૂર્વની ગાથામાંથી લેવાનું છે. તેથી તેના આ પ્રમાણે અર્થ થાય—અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ શુભકાણે પહેલાં વેદ સાથે યોગેને શુભી જે સંખ્યા આવે તેમા ચાર રૂપ જોડા કરવાં.

આરરૂપ શા માટે જોડા કરવાં ? તેનું કારણ કહે છે—આ શુભસ્થાનકે સ્ત્રીવેદના ઉદયે વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણ્ય એ બે યોગો હોતા નથી. કારણ કે વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણ્ય કાય યોગી સ્ત્રીવેદીમાં અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ કોઈપણ આત્મા ઉત્પન્ન થતો નથી, કેમકે ચતુર્થ શુભસ્થાનક લઈને જનાર આત્મા પુરૂષ થાય છે, સ્ત્રી થતો નથી.

સમતિકાચૂર્ણમાં વૈક્રિયમિશ્ર કાયયોગી અને કાર્મણ્યકાયયોગી અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ સંજે વેદમાં ભાંગાનો વિચાર કરતાં કહ્યું છે કે—‘આ બે યોગમાં જોયે શુભકાણે સ્ત્રીવેદ હોતો નથી કારણકે તેઓ સ્ત્રીવેદમાં ઉત્પન્ન થતા નથી’ એટલે કે આ બે યોગમાં વર્તમાન સ્ત્રીવેદના ઉદયવાળા જીવને ચતુર્થ શુભસ્થાનક હોતું નથી.

આ હકીકત ઘણા જીવોમાં સમાવ આશ્રયી કહી છે, અન્યથા કોઈ વખતે સ્ત્રીવેદમાં પણ તેઓના ઉત્પત્તિ થાય છે. સમતિકાચૂર્ણમાંજ કહ્યું છે કે—‘કદાચિત્ સ્ત્રીવેદમાં પણ જોયે શુભકાણે આ બે યોગ ઘટે છે.’

તથા સ્ત્રીવેદનો અને નપુંસકવેદનો ઉદય છતાં ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ હોતો નથી. કારણકે સ્ત્રીવેદના અને નપુંસકવેદના ઉદયવાળા તિર્યંચ અને મનુષ્યોમાં અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા ઉત્પન્ન થતો નથી. આ પશુ વધુા જીવોમાં સંભવ આશ્રયી કહ્યું છે, એટલે કદાચ કૈંધકમાં ન થતે તેથી કંઈ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી. સ્ત્રીવેદના ઉદયવાળા મહિસ્વામી, પ્રાહ્મી, સુંદરી વિગેરે ચોથું શુભકાણું લઈ મનુષ્યગતિમાં ઉત્પન્ન થયા છે અને તેને વિશ્વહતિમાં કામંભુ અને અપયોમાવસ્થામાં ઔદારિકમિશ્રયોગ પશુ ઘટી શકે છે.

આ પ્રમાણે સ્ત્રીવેદે વૈકુન્થમિશ્ર, ઔદારિકમિશ્ર અને કામંભુકાયયોગો ઘટતા નથી અને નપુંસક વેદે ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ ઘટતો નથી માટે વેદ સાથે યોગોને શુભી તેમાંથી ચાર જોછા કરવા.

અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુભકાણે જન્મ-પદે નવ બંધહેતુઓ હોય છે. તે આ પ્રમાણે — છકાયમાંથી કૈંધપશુ એક કાયનો વધ, પાંચ ઇન્દ્રિયમાંથી એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, જે યુગલમાંથી એક યુગલ, ત્રણ વેદમાંથી એક વેદ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ કૈંધપશુ કૈંધાદિ ત્રણ કષાય, તેર યોગમાંથી કૈંધપશુ એક યોગ, આ પ્રમાણે જોછામાં જોછા નવ બંધહેતુ એક સમયે એક જીવને હોય છે.

એક સમયે અનેક જીવ આશ્રયી ભાંગાની સંખ્યા લાવવા માટે અંક સ્થાપના આ પ્રમાણે કરવી. છ કાયના એક એકના યોગે છ ભાંગા થાય માટે કાયની હિસાને સ્થાને છ મૂકવા, એ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયની અવિરતિને સ્થાને પાંચ, વેદના સ્થાને ત્રણ, યુગલના સ્થાને એ, કષાયને સ્થાને ચાર, યોગને સ્થાને તેર મૂકવા તેમાં પશુ પહેલાં વેદ સાથે યોગો શુભી તેમાંથી ચાર જોછા કરી ત્યારપછી શેષ અંકો સાથે શુભાકાર કરવો. એટલે શુભાકાર કરવા માટે અંકો આ પ્રમાણે મૂકવા. -૪-૨-૫-૬-૧૩-૩.

હવે તેઓને શુભાકાર આ પ્રમાણે કરવો—ત્રણ વેદ સાથે તેર યોગને શુભતાં જોગ-શુભાલીસ ૩૬ થાય તેમાંથી ચાર જોછા કરતા શેષ પાત્રીસ રહે તેને છ કાયે શુભતાં બસો દશ ૨૧૦ થાય, તેને પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે શુભતાં એક હજાર અને પચાસ ૧૦૫૦ થાય, તેને જે યુગલ સાથે શુભતાં એકવીસસો ૨૧૦૦ થાય, અને તેને ચાર કષાય સાથે શુભતાં ચૌરાશીસો ૮૪૦૦ થાય. આ પ્રમાણે નવ બંધહેતુના અનેક જીવ આશ્રયી ચૌરાશીસો ભાંગા થાય.

હવે દશ બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ હેતુમાં જે કાયનો વધ મેળવતાં દશ હેતુ થાય. છ કાયના દ્વિકસયોગે પંદર ભાગા થાય માટે કાયસ્થાને પંદર મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોને શુભાકાર કરતાં એકવીસ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાગા થાય.

અથવા કાય મેળવતાં દશ થાય તેના ભાંગા પૂર્વવત્ ચૌરાશીસો ૮૪૦૦ થાય.

એ પ્રમાણે જીગૃહ્સા મેળવતાં પશુ દશ બંધહેતુના ચૌરાશીસો ૮૪૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે દશ બંધહેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા સાઠત્રીસ હજાર અને આઠસો ૭૭૮૦૦ થાય આ રીતે દશ બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે અગીઆર બંધ હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધહેતુમાં ત્રણ કાયનો વધ હેતાં અગીઆર હેતુ થાય, છ કાયના ત્રિકસંયોગે વીશ ભાંગા થાય માટે કાયને સ્થાને વીશ મૂકી પૂર્વોક્ત કમે અંકોને ગુણતાં અઠાવીસ હજાર ૨૮૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય અને બે કાયનો વધ મેળવતાં પણ અગીઆર થાય. બે કાયનો વધ ગણીએ ત્યારે કાય સ્થાને પંદર મૂકી પૂર્વોક્ત કમે અંકોને ગુણકાર કરવો તેના પૂર્વવત્ જોકવીસ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને બે કાયનો વધ મેળવતાં અગીઆર હેતુના પણ જોકવીસ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય અને જુગુપ્સા મેળવતાં અગીઆર થાય તેના પૂર્વવત્ ચૌરાશીસો ૮૪૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે અગીઆર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા અઠોતેર હજાર અને બારસો ૭૮૪૦૦ થાય. અગીઆર બંધ હેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે બાર હેતુના કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધહેતુમાં ચાર કાયનો વધ અહણ કરતાં બાર હેતુ થાય છ કાયના ચતુષ્ક સંયોગે પંદર ભાંગા થાય માટે કાયસ્થાને પંદર મૂકી પૂર્વોક્ત કમે અંકોને ગુણકાર કરતાં જોકવીસ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ત્રણ કાયનો વધ અને ભય મેળવતા પણ બાર થાય. અહિં કાયસ્થાને વીશ મૂકી પૂર્વોક્ત કમે અંકોને ગુણકાર કરતાં અઠાવીસ હજાર ૨૮૦૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે ત્રણ કાયનો વધ અને જુગુપ્સા મેળવતાં બાર હેતુના પણ અઠાવીસ હજાર ૨૮૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય જુગુપ્સા અને બે કાયનો વધ મેળવતાં બાર હેતુ થાય. અહિં કાયસ્થાને પંદર મૂકી અંકોને ગુણકાર કરતાં પૂર્વવત્ જોકવીસ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે બાર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા અઠાણ્ઠ હજાર ૬૮૦૦૦ થાય. બાર બંધ હેતુ કહ્યા.

હવે તેર બંધ હેતુઓનો વિચાર કરે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ બંધહેતુમાં પાચ કાયનો વધ હેતાં તેર હેતુ થાય, છ કાયના પંચસંયોગિ છ ભાંગા થાય. માટે કાયની હિંચાને સ્થાને છ મૂકી પૂર્વોક્ત કમે અંકોને ગુણતાં ચૌરાશીસો ૮૪૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ચાર કાયનો વધ અને ભય મેળવતાં પણ તેર હેતુ થાય ત્યાં કાયસ્થાને પંદર મૂકી અંકોને ગુણકાર કરતાં જોકવીસ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતાં તેર હેતુના પણ જોકવીસ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, ભુશુપ્ત અને ત્રણ કાયનો વધ મેળવતાં પશુ તેર હેતુ થાય. અહિં કાય-
સ્થાને ત્રિકલ્પયોગી વીશ ભાંગા મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકૈનો શુભાકાર કરતાં અઠાવીશ હજાર
૨૮૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે તેર બંધ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા અઠાતેર હજાર અને ચારસો
૭૮૪૦૦ થાય. આ પ્રમાણે તેર હેતુઓ કહ્યા.

હવે ચૌદ હેતુઓ કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ હેતુમાં છ કાયનો વધ ગ્રહણ કરતાં ચૌદ
હેતુ થાય, છ કાયનો છ સ્થાને એક જ ભાગ થાય. કાયવધસ્થાને તે એક ભાગ મૂકી
પૂર્વોક્ત ક્રમે અકૈનો શુભાકાર કરતાં ચૌદસો ૧૪૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા પાંચ કાયનો વધ અને ભય મેળવતાં ચૌદ હેતુ થાય. અહિં કાયસ્થાને છ મૂકી
અકૈનો શુભાકાર કરતાં ચૌદસો ૮૪૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે ભુશુપ્ત અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં ચૌદ હેતુના પશુ ચૌદસો
૮૪૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, ભુશુપ્ત અને ચાર કાયનો વધ મેળવતાં પશુ ચૌદ થાય, અહિં કાયસ્થાને
પંદર મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકૈનો શુભાકાર કરતાં એકવીશ હજાર ૨૧૦૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે ચૌદ બધ હેતુ ચાર પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા એગણચાળીશ હજાર
અને બસો ૩૬૨૦૦ થાય. ચૌદ હેતુ કહ્યા.

હવે પંદર હેતુઓ કહે તે—છે પૂર્વોક્ત નવ હેતુમાં ભય અને છ કાયનો વધ મેળવતાં
પંદર થાય. અહિં કાયસ્થાને એક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકૈનો શુભાકાર કરતાં ચૌદસો ૧૪૦૦
ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે ભુશુપ્ત અને છ કાય મેળવતાં પંદર હેતુના પશુ ચૌદસો ૧૪૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, ભુશુપ્ત અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં પશુ પંદર હેતુ થાય. અહિં
કાયની હિંસાને સ્થાને છ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકૈનો શુભાકાર કરતાં ચૌદસો ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે પંદર હેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય, તેના કુલ ભાંગા અગીઆર હજાર અને બસો
૧૧૨૦૦ થાય. પંદર હેતુઓ કહ્યા.

હવે સોળ હેતુઓ કહે છે—તે પૂર્વોક્ત નવ હેતુમાં ભય, ભુશુપ્ત અને છ કાય
મેળવતાં સોળ હેતુ થાય, અહિં છ કાયનો ચતુરસ્રયોગી એક ભાગ થતો હોવાથી કાયની
હિંસાના સ્થાને એક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકૈનો શુભાકાર કરતાં ચૌદસો ૧૪૦૦ ભાંગા થાય.
આ પ્રમાણે અવિરતિ સ્વયંગદ્યે શુભાણે નવ બંધ હેતુથી આરંભી સોળ હેતુ સુધીના
કુલ ભાંગા ત્રણ લાખ ભાવન હજાર અને આઠસો ૩૫૨૮૦૦ થાય. અવિરતિ સ્વયંગદ્યે
શુભાણે બંધ હેતુઓના ભાંગા કહ્યા.

હવે દેશવિરતિ શુભસ્થાનકના બંધ હેતુ કહે છે—દેશવિરતિ શુભાણે જનન્ય આઠ અને ઉત્કૃષ્ટ ચૌદ બંધહેતુ હોય છે.

તેમાં દેશવિરતિ શ્રાવક ત્રસકાયની અવિરતિથી વિરમ્યો હોવાથી હિંસા પાંચ કાયની હોય છે. તેના દ્વિકસયોગે દશ, ત્રિક સયોગે દશ, ચતુષ્કસયોગે પાંચ, અને પંચસયોગે એક એ પ્રમાણે ભાંગા થાય છે. એટલે જેટલા કાયની હિંસા આઠ આઠ હેતુમાં લીધી હોય તેના સયોગે જેટલા ભાંગા થાય તેટલા ભાંગા કાયની હિંસાના સ્થાને મૂકવા.

તથા આ શુભાણે ઔદારિકમિશ્ર, કાર્મણ અને આહારકદ્વિક એ ચાર યોગો નહિ હોવાથી શેષ અગીઆર યોગો હોય છે. આ શુભસ્થાનક પર્યાપ્તસ્થામાં જ હોવાથી ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ યોગ હોતા નથી અને ચૌદ પૂર્વના અધ્યયનનો અભાવ હોવાથી આહારક અને આહારકમિશ્ર એ બે યોગ પણ હોતા નથી.

જઘન્યપદ ભાવિ આઠ બંધ હેતુ આ પ્રમાણે હોય છે—પાંચ કાયમાંથી કોઈ પણ એક કાયનો વધ, પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી કોઈ પણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ, ત્રણ વેદમાંથી કોઈ પણ એક વેદ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કથાયના ઉદયનો અહિં અભાવ હોવાથી પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંવલનના કોઈ પણ કોષાદિ બે કથાય, અને અગીઆર યોગમાંથી કોઈ પણ એક યોગ એમ એક સમયે એક જીવને આઠ બંધ હેતુ હોય છે.

તથા પાંચ કાયના એક એક સયોગે પાંચ ભાંગા થાય છે માટે કાયની હિંસાને સ્થાને પાંચ સ્થાપવા, તેમ જ ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને પાંચ, યુગલના સ્થાને બે, વેદના સ્થાને ત્રણ, કથાયના સ્થાને ચાર અને યોગના સ્થાને અગીઆર ૧૧-૪-૩-૨-૫-૫ મૂકી અઠોનો શુભાકાર કરતાં એક સમયે અનેક જીવ આશ્રયી ભાંગા ઉત્પન્ન થાય છે.

શુભાકાર આ પ્રમાણે કરવો—કોઈ પણ ઇન્દ્રિયની અવિરતિવાળા કોઈપણ કાયનો વધ કરનાર હોય છે માટે પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે પાંચ કાયને શુભતાં પચીસ રપ થાય, તે પચીસ હાસ્ય-રતિના ઉદયવાળા અને બીજા પચીસ શોક-અરતિના ઉદયવાળા હોય છે માટે પચીસને બે યુગલ સાથે શુભતાં પચાસ થાય, તે પચાસ પુરૂષવેદના ઉદયવાળા બીજા પચાસ સ્ત્રીવેદના અને ત્રીજા પચાસ નપુંસક વેદના ઉદયવાળા હોય છે માટે પચાસને ત્રણ વેદ સાથે શુભતા એકસો પચાસ ૧૫૦ ભાંગા થાય. તે એકસો પચાસ કોષ કથાથી બીજા તેટલા જ માન કથાથી તેટલા જ માયા અને તેટલા જ લોક કથાથી હોય છે માટે એકસો પચાસને ચાર કથાય સાથે શુભતાં છસો ભાગ થાય, તે છસો સત્યમનોયોગી બીજા છસો અસત્યમનોયોગી એ પ્રમાણે અગીઆર યોગો તેજોને હોવાથી છસો ને અગીઆર યોગો સાથે શુભતાં છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાંગા થાય.

આ રીતે આઠનો બંધહેતુ એક સમયે અનેક જીવો આશ્રયી છાસઠસે પ્રકારે થાય છે. આઠ બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે નવ હેતુના કહે છે—તે આઠ બંધહેતુમાં બેકાયનો વધ ચઠણ કરતાં નવ બંધહેતુ થાય. પાંચ કાયના દ્વિકસયોગે દશ ભાગ થાય, માટે કાયવધસ્થાને દશ મૂકી ક્રમશઃ અઠોનો શુભાકાર કરતાં તેર હબર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય મેળવતાં પણ નવ થાય, અહિં તો કાયવધસ્થાને પાંચ જ મૂકતાં તેનાં ભાંગા પૂર્વવત્ છાસઠસો ૬૬૦૦ થાય.

એ પ્રમાણે ભુશુપ્સા મેળવતાં નવ બંધહેતુના પણ છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે નવ બંધહેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા છવીસ હબર અને અને બારસો ૨૬૪૦૦ થાય. નવ બંધહેતુઓ કહ્યા.

હવે દશ બંધહેતુઓ કહે છે—તે પૂર્વોક્ત આઠ બંધહેતુમાં ત્રણ કાયનો વધ હેતાં દશ હેતુ થાય, પાંચ કાયના ત્રિકસયોગે દશ ભાંગા થાય માટે કાયની હિંસાને સ્થાને દશનો આઠ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે શુભાકાર કરતાં તેર હબર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાગ થાય.

અથવા બે કાયનો વધ અને ભય મેળવતાં પણ દશ થાય. અહિં પણ કાયની હિંસાના સ્થાને પાંચ કાયના દ્વિકસયોગે દશ ભાગ થતા હોવાથી દશ ભાંગા મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અઠોનો શુભાકાર કરતાં તેર હબર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે ભુશુપ્સા અને બે કાયનો વધ મેળવતાં દશ બંધહેતુના તેર હબર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાંગા થાય. અથવા ભય અને ભુશુપ્સા મેળવતાં પણ દશ બંધહેતુ થાય તેના પૂર્વવત્ છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે દશ બંધહેતુ ચાર પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા છેતાલીસ હબર અને બસો ૪૬૨૦૦ થાય. દશ બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે અગીઆર બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—તે પૂર્વોક્ત આઠ બંધહેતુમાં ચાર કાયનો વધ હેતાં અગીઆર થાય. પાંચ કાયના ચતુષ્કસયોગે પાંચ ભાંગા થતા હોવાથી કાયની હિંસાના સ્થાને પાંચ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અઠોનો શુભાકાર કરતાં છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ત્રણ કાયનો વધ અને ભય મેળવતાં અગીઆર થાય, અહિં કાયની હિંસાના સ્થાને દશ મૂકવા તેના પૂર્વવત્ તેર હબર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે ત્રણ કાયનો વધ અને ભુશુપ્સા મેળવતાં અગીઆર હેતુનાં પણ તેર હબર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય, ભુશુપ્સા અને બે કાયનો વધ મેળવતાં પણ અગીઆર થાય, અહિં

પણ કાયની હિંસાના સ્થાને કશ જ મૂકવા તેના પૂર્વવત્ તેર હબર અને બસો ૧૩૨૦૦ ભાંગા થાય.

આ રીતે અગીઆર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા છેતાલીસ હબર અને બસો ૪૬૨૦૦ થાય. અગીઆર બંધહેતુ કહ્યા.

હવે બાર હેતુ કહે છે—તે પૂર્વોક્ત આઠ હેતુમાં પાંચ કાયની હિંસા બહુ કરતાં બાર હેતુ થાય, પાંચ કાયનો પંચસંયોગિ એક જ ભંગ થતા હોવાથી કાયની હિંસાના સ્થાને તે એક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકોનો ગુણાકાર કરતાં તેરસો અને વીશ ૧૩૨૦ ભાંગા થાય.

અથવા ચાર કાયનો વધ અને ભય મેળવતાં બાર થાય. અહિં પાંચ કાયના ચતુષ્ક સંયોગિ પાંચ ભંગ થતા હોવાથી કાયની હિંસાના સ્થાને પાંચ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકોનો ગુણાકાર કરતાં છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતાં બાર હેતુના પણ છાસઠસો ૬૬૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા ત્રણ કાયનો વધ, ભય અને જુગુપ્સા મેળવતાં પણ બાર હેતુ થાય. પાંચ કાયના ત્રિકસંયોગિ કશ ભંગ થતા હોવાથી કાયની હિંસાના સ્થાને કશ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકોનો ગુણાકાર કરતાં તેર હબર અને બસો ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે બાર હેતુ ચાર પ્રકારે થાય તેના કુલ ભાંગા સત્તાવીસ હબર સાતસો અને વીશ ૨૭૭૨૦ થાય. બાર બંધહેતુ કહ્યા.

હવે તેર બંધહેતુ વિચારે છે—પૂર્વોક્ત આઠ બંધહેતુમાં પાંચકાયનો વધ અને ભય મેળવતાં તેર બંધહેતુ થાય. પાંચકાયનો પાંચસંયોગિ એક ભંગ થતા હોવાથી કાયના સ્થાને એક મૂકી પૂર્વોક્ત અકોનો ક્રમશઃ ગુણાકાર કરતાં ભાંગા તેરસો અને વીશ ૧૩૨૦ થાય.

એ પ્રમાણે જુગુપ્સા અને પાંચ કાયનો વધ મેળવતાં તેર બંધહેતુના પણ તેરસો વીશ ૧૩૨૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભય જુગુપ્સા અને ચાર કાયનો વધ મેળવતાં તેર હેતુ થાય. અહિં કાયસ્થાને પાંચ મૂકી અકોનો ગુણાકાર કરતાં છાસઠસો ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે તેર બંધહેતુ ત્રણ પ્રકારે થાય. તેના કુલ ભાંગા બાણસો અને ચાળીસ ૯૨૪૦ થાય. તેર બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે ચૌદ હેતુના ભાંગા કહે છે—પૂર્વોક્ત આઠ બંધહેતુમાં પાંચ કાયનો વધ, ભય અને જુગુપ્સા મેળવતાં ચૌદ બંધહેતુ થાય. અહિં પાંચ કાયનો પંચસંયોગિ એક

ભંગ થતો હોવાથી કાચસ્થાને એક મૂકી પૂવોક્ત કચે અકોનો ગુણાકાર કરતાં ભાંગા।
તેરસો વીસ ૧૩૨૦ થાય.

આ પ્રમાણે દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે આકંથી ચૌદ સુધીના બંધહેતુના કુલ ભાંગા
એક હાખ ત્રેસઠ હજાર છસો અને એ'શી ૧૬૩૬૮૦ થાય. ૧૨

આ રીતે દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકના બંધહેતુ કહ્યાં. હવે પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત ગુણસ્થા-
નકના પાચથી સાત સુધીના બંધહેતુના ભાંગા કહેતાં પહેલાં યોગના સંબંધમાં પ્રમત્ત
અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે બે વિશેષ છે તે કહે છે—

દોરૂવાળિ પમત્તે ચયાહિ ઇગં તુ અપ્પમત્તમિ ।

જં ફિત્થિવેયડદણ આહારગમીસગા નત્થિ ॥૧૩॥

દ્વે રૂપે પ્રમત્તે ત્વજ એકં તુ અપ્રમત્તે ।

યસ્માન્ સ્ત્રીવેદોદયે આહારકમિશ્વકૌ ન સ્તઃ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ—વેદ સાથે યોગનો ગુણાકાર કરી તેમાંથી પ્રમત્ત ગુણકાણે બે રૂપનો અને
અપ્રમત્ત ગુણકાણે એક રૂપનો ત્યાગ કરવો. કારણ કે સ્ત્રીવેદનો ઉદય છતાં પ્રમત્તે
આહારક અને આહારકમિશ્વ એ બે યોગ અને અપ્રમત્તે આહારક કાયયોગ હોતો નથી.

ટીકાનું—એ કે આ ગાથામાં વેદ સાથે યોગને ગુણવાનુ કહ્યું નથી છતાં પહે-
લાંની ગાથામાંથી તેની અનુવૃત્તિ લેવાની છે. તેથી અહિં પદોનો આ પ્રમાણે સમન્વય કરવો.

પ્રમત્તસંયત અને અપ્રમત્ત સંયત ગુણકાણે પહેલાં વેદ સાથે તે તે ગુણકાણે
જેટલા યોગો હોય તેનો ગુણાકાર કરવો. ગુણીને બે આવે તેમાંથી પ્રમત્ત સંયતે બે
રૂપ ઝોછાં કરવા અને અપ્રમત્ત સંયતે એકરૂપ ઝોછું કરવું.

બે અને એક રૂપ શા માટે ઝોછું કરવું ? તેનું કારણ કહે છે—સ્ત્રીવેદનો ઉદય
છતાં આહારક કાયયોગ અને આહારકમિશ્વ એ બે યોગ હોતા નથી. કેમકે સ્ત્રીઓને
ચૌદ પૂર્વના અધ્યયનનો અસંભવ છે, ચૌદપૂર્વના જ્ઞાન વિના કોઇને આહારકલગ્નિધ
હોતી નથી.

ચૌદપૂર્વનું અધ્યયન શા માટે હોતું નથી ? તો કહે છે—સ્ત્રીઓને દષ્ટિવાદના અધ્ય-
યનનો નિષેધ કયો છે માટે.

શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—સ્ત્રીઓ સ્વભાવે તુચ્છ છે, અભિમાન બહુલતાવાળી છે. ચપળ
છે, ધીરજ વિનાની છે એટલે છુરવી શકતી નથી. અથવા બુદ્ધિ વડે મંદ છે માટે
અતિશયવાળાં જેની અંદર અધ્યયનો રહેલા છે, તે દષ્ટિવાદના અધ્યયનનો સ્ત્રીઓને
નિષેધ કયો છે.’

માટે પ્રમત્ત સંયતને વેદ સાથે પોતાના યોગોનો શુષ્કાકાર કરી સ્ત્રીવેદે આહારક યોગ અને સ્ત્રીવેદે આહારકમિશ્ર એ બે ભાંગા કાઢી નાંખવા. તથા અપ્રમત્ત સંયતને સ્ત્રીવેદે આહારક કાયયોગ રૂપ એક ભાંગ જોડા કરવો.

વૈક્રિય અને આહારક લઘિધવાળા પ્રમત્ત સંયત મુનિઓ લઘિધનો પ્રયોગ અર્હિ કરતા હોવાથી તેને વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર એ બે યોગ હોય છે. પરંતુ તે લઘિધ પ્રમત્ત સંયત વિકુર્વી તે તે શરીર યોગ્ય પદાર્પિતઓ પૂર્ણ કરી અપ્રમત્ત સંયતે જતા હોવાથી ત્યાં વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર એ બે યોગો હોતા નથી. આરભ-કાળે અને ત્યાગકાળે મિશ્રપણું હોય છે. તે બંને વખતે પ્રમત્ત શુષ્કાણું જ હોય છે. માટે અપ્રમત્તે એક ભાંગ જોડા કરવાનું કહ્યું છે.

પ્રમત્ત સંયતે જઘન્યપદે પાંચ બંધહેતુઓ આ પ્રમાણે હોય છે—અર્હિ સર્વથા પાપબ્યાપારના ત્યાગી મુનિઓ હોવાથી મિથ્યાત્વ અને અવિરતિ સર્વથા હોતી નથી. કપાય અને યોગ એ બે જ હેતુઓ હોય છે. માટે બે યુગલમાંથી એક યુગલ, ત્રણ વેદમાંથી એક વેદ, ચાર સંજ્વલન કપાયમાંથી એક કૌષાદિ કપાય અને કામંજુ તથા ઔદારિકમિશ્ર એ બે યોગ વિના શેષ તેર યોગમાંથી એક યોગ એ પ્રમાણે પાંચ બંધ-હેતુઓ હોય છે.

માટે અર્હિ વેદના સ્થાને ત્રણ, યોગના સ્થાને તેર, યુગલના સ્થાને બે અને કપા-ચના સ્થાને ચારનો અંક મૂકી ક્રમશઃ અક્રોનો શુષ્કાકાર કરવો.

શુષ્કાકાર આ પ્રમાણે કરવો—પહેલાં ત્રણ વેદ સાથે તેર યોગોને શુષ્કવા, શુષ્કતાં યોગશુષ્કાલીસ રહ થાય તેમાથી બે રૂપ જોડા કરવાં એટલે શેષ સાડત્રીશ ૩૭ રહે, તેને બે યુગલ સાથે શુષ્કવા એટલે સુરમેતેર ૭૪ થાય, તેને ચાર કપાય સાથે શુષ્કવા એટલે બસો છન્દુ રહ્દ ભાંગા થાય. આ પ્રમાણે પાંચ બંધહેતુના અનેક જીવો આશ્રયી બસો છન્દુ ભાંગા થાય.

હવે છ બંધહેતુ કહે છે—તે પાંચમાં ભય મેળવતાં છ બંધહેતુ થાય ત્યાં પશુ તે જ બસો છન્દુ ભાંગા થાય. એ પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતાં છ હેતુના પશુ બસો છન્દુ ભાંગા થાય. કુલ છ બંધહેતુના પાંચસો બાલુ પહર ભાંગા થાય.

હવે સાત બંધહેતુઓ કહે છે—પૂર્વોક્ત પાંચ હેતુમાં ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતાં સાત હેતુ થાય તેના પશુ બસો છન્દુ રહ્દ ભાંગા થાય. સઘળા મળી પ્રમત્ત સંયત શુષ્કાણું અગીઆરસો અને ચૌરાશી ૧૧૮૪ ભાંગા થાય.

અપ્રમત્ત સંયત શુષ્કાણું પશુ પાંચથી સાત સુધી બંધહેતુઓ હોય છે. તેમાં પાંચ આ પ્રમાણે—ત્રણ વેદમાંથી એક વેદ, કામંજુ, ઔદારિકમિશ્ર, વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર સિવાય અગીઆર યોગમાંથી કૌમ્પલ એક યોગ, બે યુગલમાંથી એક

પાંચસંઘ-ચતુર્થઢ્ઠાર

સુગલ અને સંઘવલન ચાર કષાયમાંથી કોઈપણ એક કષાય એમ ઝોછામાં ઝોછા પાંચ બંધહેતુઓ હોય છે.

અહિં વેદના સ્થાને ત્રણ યોગના સ્થાને અગ્નીચાર, સુગલના સ્થાને બે અને કષાયના સ્થાને ચાર, ૪-૨-૧૧-૩ એ પ્રમાણે અંકો મૂકવા.

તેમાં પહેલાં વેદ સાથે યોગનો ગુણાકાર કરવો એટલે તેનીસ ૩૩ થાય તેમાંથી અહિં ત્રીવેદોદયે આહારક કાયયોગ નથી હોતો માટે એક લાંગા ઝોછો કરવો એટલે શ્રેષ્ઠ બત્રીસ ૩૨ રહે. તે બત્રીસ હાસ્થરતિના ઉદયવાળા અને બીજા બત્રીસ શેક અસ્તિના ઉદયવાળા હોવાથી બે સુગલ સાથે ગુણતાં ચોસઠ થાય તે ચોસઠ કોષ કષાયી, બીજા ચોસઠ માન કષાયી એ પ્રમાણે ત્રીજા અને ચોથા ચોસઠ ચોસઠ માયા અને દોઢા કષાયી હોવાથી ચોસઠને ચાર કષાય સાથે ગુણતાં બસો છપ્પન ૨૫૬ થાય. આટલા અપ્રમત સંયતે પાંચ બંધહેતુના લાંગા થાય.

તે પાંચમાં ભય મેળવતાં છ થાય ત્યાં પણ બસો છપ્પન ૨૫૬ લાંગા જ થાય. અથવા જુગુપ્સા મેળવતાં પણ છ થાય તેના પણ તેટલા જ ૨૫૬ લાંગા થાય. છ બંધહેતુના સઘળા મળી પાંચસો ચાર ૫૧૨ લાંગા થાય.

તથા તે પાંચમા ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતાં સાત હેતુ થાય તેના પણ બસો છપ્પન ૨૫૬ લાંગા થાય.

અપ્રમત સંયત ગુણકાણે સઘળા મળી એક હજાર અને ચોવીસ ૧૦૨૪ લાંગા થાય. અપ્રમત ગુણસ્થાનકના બંધહેતુ કલા.

હવે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકના બંધહેતુઓ કહે છે—અપૂર્વકરણે યોગો નવ હોય છે કારણ કે આહ વૈકલ્ય અને આહારક એ બે કાયયોગ પણ હોતા નથી.

અહિં જઘન્યપદે પાંચ બંધહેતુઓ હોય છે અને તે આ—ત્રણ વેદમાંથી કોઈ પણ એક વેદ, નવ યોગમાંથી કોઈપણ એક યોગ, બે સુગલમાંથી એક સુગલ, અને સંઘવલન ચાર કષાયમાંથી કોઈપણ એક કોષાદિ કષાય, આ પ્રમાણે પાંચ હેતુઓ હોય છે.

અહિં વેદસ્થાને ત્રણ, યોગસ્થાને નવ, સુગલસ્થાને બે અને કષાયસ્થાને ચાર ૩-૬-૨-૪ એ પ્રમાણે અંકો સ્થાપવા તેમાં ત્રણ વેદ સાથે નવ યોગોને ગુણતાં સત્તાવીસ ૨૭ થાય તેને બે સુગલ સાથે ગુણતાં ચોપન ૫૪ થાય અને ચાર કષાય સાથે ગુણતાં બસો અને સોળ ૨૧૬ થાય. અપૂર્વકરણે પાંચ બંધહેતુના તેટલા લાંગા થાય.

તે પાંચમાં ભય મેળવતાં છ હેતુ થાય, તેના પણ બસો સોળ લાંગા થાય. અથવા જુગુપ્સા મેળવતાં છ હેતુના પણ બસો સોળ લાંગા થાય. છ હેતુના કુલ ચારસો બત્રીસ ૪૩૨ લાંગા થાય.

તે પાંચમાં ભય બુધુષ્ઠા બંને મેળવતાં સાત બંધહેતુ થાય તેના પશુ બસો સોળ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી અપૂર્વકરણ ગુણકાણે આઠસો ચોસઠ ૮૬૪ ભાંગા થાય. આ રીતે અપૂર્વકરણના બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકે બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણકાણે જઘન્યપદે બે બંધહેતુ હોય છે અને તે આ સંબંધન ચાર કપાયમાંથી કોઈ પશુ એક કોધાદિ કપાય અને નવ યોગમાંથી કોઈ પશુ એક યોગ. આર કપાયને નવ યોગ સાથે ગુણતાં બે બંધહેતુના છત્રીસ ભાંગા થાય.

ઉત્કૃષ્ટપદે ત્રણ હેતુઓ હોય છે. તેમાં બે તો પહેલાં કહ્યા તે અને ત્રીજો કોઈ પશુ એક વેદ. આ ગુણકાણે જ્યાં સુધી પુરુષવેદ અને સંબંધનની ચાર એમ પાંચ પ્રકૃતિઓના બંધ હોય છે ત્યાં સુધી વેદનો પશુ ઉદય હોય છે માટે ત્રણ વેદમાંથી કોઈ પશુ એક વેદ મેળવતાં ત્રણ બંધહેતુ થાય છે. તે ત્રણ હેતુના પૂર્વોક્ત છત્રીસને ત્રણે ગુણતાં એકસો આઠ ૧૦૮ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણકાણે એકસો ચુસ્માલીસ ૧૪૪ ભાંગા થાય.

સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણકાણે સૂક્ષ્મકિર્દિરૂપે કરાયેલ સંબંધન લોભરૂપ કપાય અને નવ યોગ એમ દશ બંધહેતુ હોય છે. એક જીવને એક સમયે લોભ કપાય અને એક યોગ એમ બે હેતુ હોય છે અને અનેક જીવ આશ્રયી તે એક કપાયને નવ યોગ સાથે ગુણતાં નવ ભાંગા થાય.

ઉપશાંતભોહ ગુણસ્થાને માત્ર યોગ જ બંધહેતુ છે અને તે નવમાંથી કોઈ પશુ એક એક યોગ એક કાલે બંધહેતુ હોવાથી તેના નવ ભાંગા થાય છે.

એ પ્રમાણે ક્ષીણભોહ ગુણસ્થાનકે પશુ નવ ભાંગા થાય છે.

સંયોગિ કેવળી ગુણસ્થાનકે સાત યોગ થવાથી સાત ભાંગા થાય છે. ૧૩

હવે સઘળા ગુણસ્થાનકના બંધહેતુના ભાંગાની સંખ્યા કહે છે—

સઘગુણઠાણગેસુ વિસેસહેઠણ ઇત્તિયા સંસ્થા ।

છાયાલલક્ષ્ણ બાસોઈ સહસ્સ સય સત્ત સયરી અ ॥૧૪॥

સર્વગુણસ્થાનકેષુ વિશેષહેતુનામેતાવતી સંખ્યા ।

પદ્મત્વારિચ્છલ્લક્ષાઃ દ્વયચીતિસહસ્રાણિ શ્રુતાનિ સપ્ત સપ્તતિથિ ॥૧૪॥

અર્થ—સઘળા ગુણસ્થાનકોમાં એક સાથે સંભવતા દશાદિરૂપ વિશેષ બંધહેતુના સઘળા ભાંગાની સંખ્યા આટલી થાય અને તે આ પ્રમાણે—છેતાલીસ લાખ બારી હજાર સાતસો અને સિત્તેર ૪૬૮૨૭૦. ૧૪

આ પ્રમાણે શુભસ્થાનકોમાં યુગપત્ કાળભાવિ બંધહેતુઓ અને તેના ભાંગાની સંખ્યા કહી. હવે અવસ્થાનકોમાં યુગપત્કાળભાવિ બંધહેતુની સંખ્યાનું પ્રતિપાદન કરવા કહે છે—

સોલસટ્ઠારસ હેઝ જહન્ન ઉક્કોસયા અસન્નીર્ણ ।

ચોદસટ્ઠારસપ્પજ્જસ સન્નિળો સન્નિગુણગહિયો ॥ ૧૫ ॥

પોદ્દશાદશ હેતુ જઘન્યોત્કટ્કાવસંજ્ઞિનામ્ ।

ચતુર્દશાદશાપર્યાપ્તિકસ્ય સંજ્ઞિનઃ સંજ્ઞી ગુણગૃહીતઃ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ—અસંજ્ઞિના બારે ભેદોમાં જઘન્ય સોળ અને ઉત્કૃષ્ટ અઠાર બંધહેતુ હોય છે. અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિમાં જઘન્ય ચૌદ અને ઉત્કૃષ્ટ અઠાર હોય છે અને સંજ્ઞિને શુભ-સ્થાનકના અહંભુથી જ અહંભુ કયો છે.

ટીકાતુ—સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત સિવાય શેષ બારે અવસ્થાનકોમાં દરેકમાં જઘન્યપદે સોળ બંધહેતુઓ અને ઉત્કૃષ્ટપદે અઠાર બંધહેતુઓ હોય છે. આ હેતુઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ શુભસ્થાનક આશ્રયીને જ કહ્યા છે એમ સમજવું. સાસ્વાદન સત્ય-દૃષ્ટિ શુભસ્થાનકે તો બાહર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયોને જઘન્યપદે પંદર બંધહેતુઓ હોય છે. તથા સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તને જઘન્યપદે ચૌદ અને ઉત્કૃષ્ટપદે અઠાર બંધહેતુઓ હોય છે અને જે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તો છે તે તો શુભસ્થાનકના અહંભુ વડે જ અહંભુ કયો છે. કારણ કે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયમાં જ ચૌદે શુભસ્થાનકનો સંભવ છે તેથી ચૌદ શુભસ્થાનકના ભાંગા કહેવા વડે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયમાં જ કહ્યા છે એમ સમજવું. માટે તેની બાહર અહિં ફરીથી ભાંગા કહેવામાં નહિ આવે. ૧૫.

હવે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય વળીને, શેષ તેર અવસ્થાનોમાં મિથ્યાત્વાદિના અવાંતર ભેદોમાંથી જે જે ભેદો સંભવે છે, તેને વિશેષથી નિર્ણય કરવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

મિત્તહંતં ધર્મં ચિય છક્કાયવહો તિ જોગ સન્નિમ્મિ ।

ઈન્દિયસંઘા સુગમા અસન્નિવિગલેસુ દો જોગા ॥ ૧૬ ॥

મિથ્યાત્વમેકમેવ પદ્કાયવઘઃ ત્રયો યોગાઃ સંજ્ઞિનિ ।

ઈન્દ્રિયસંઘ્યા સુગમા અસંજ્ઞિવિકલેષુ દ્વૌ યોગૌ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ—પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ વિના તેરે અવભેદોમાં મિથ્યાત્વ એક જ હોય છે. વધુ છએ કાયનો હોય છે, અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિમાં ચોગ ત્રણ હોય છે, ઇન્દ્રિયની સંખ્યા સુગમ છે અને અસંજ્ઞિ તથા વિકલેન્દ્રિયમાં ચોગ બધે હોય છે.

ટીકાનુ૦—પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય વિના તેરે જીવલેદોમાં પાંચ મિથ્યાત્વમાંથી એક 'અનાલોગિક મિથ્યાત્વ' જ હોય છે, બીજા કોઈ મિથ્યાત્વના લેદો સંભવતા નથી. માટે અંક સ્થાપનમાં મિથ્યાત્વના સ્થાને એક સ્થાપવો. તથા તે તેરે જીવલેદોમાં સામાન્ય રીતે જીવે કાચોના વધ હંમેશાં હોય છે. પરંતુ એક જે કાયાદિના ઘાતરૂપે ભાંગાની પ્રરૂપણાના વિષયજૂત હોતો નથી. કારણ કે તે અસંજ્ઞિ જીવે હંમેશાં જીવે કાચો પ્રત્યે અવિરત પરિણામવાળા હોય છે. એટલે તેઓને સમયે સમયે જીવે કાચની હિંસા હોય છે.

પ્રશ્ન—મિથ્યાદષ્ટિ આદિ શુષ્કતાણે પૂર્વે જે કાચના ભાંગાની પ્રરૂપણા કરી તે રીતે સંભવે? કારણ કે જેમ અસંજ્ઞિ તે કાચોની હિંસાથી વિરમેલો નહિ. હોવાથી સામાન્યતઃ જીવે કાચનો હિંસક છે તેમ મિથ્યાદષ્ટિ પણ તે જીવે કાચોની હિંસાથી વિરમેલો નહિ હોવાથી હિંસક છે જ. માટે કોઈ વખતે એક કોઈ વખતે જે આદિ કાચના હિંસક કેમ કહ્યા?

ઉત્તર—તમે જે દોષ આપ્યો તે દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી. કારણ કે સંજ્ઞિ જીવે મનવાળા છે, અને મનવાળા હોવાથી તેઓને કોઈ કોઈ વખતે કોઈ કોઈ કાચપ્રત્યે તીવ્ર તીવ્રતર પરિણામ થાય છે. તે સંજ્ઞિ જીવોને એવો વિકલ્પ થાય છે કે મારે આ એક કાચની હિંસા કરવી છે, આ જે કાચની હિંસા કરવી છે, અથવા અમુક અમુક ત્રણ કાચનો ઘાત કરવો છે. આ રીતે પુલ્કિપૂર્વક અમુક અમુક કાચની હિંસામાં તેઓ પ્રવર્તે છે, માટે તે અપેક્ષાએ જ કાચના એક જે આદિ સંયોગથી કરેલા ભાંગાની પ્રરૂપણા ઘટે છે.

અસંજ્ઞિ જીવોને તો મનના અભાવે તેવા પ્રકારનો સંકલ્પ થતો નહિ હોવાથી સઘળી કાચો પ્રત્યે હંમેશાં એક સરખા પરિણામવાળા જ હોય છે એ હેતુથી તેઓને હંમેશાં જીવે કાચના વધરૂપ એક ભંગ જ હોય છે. માટે કાચના સ્થાને પણ એકનો અંક જ મૂકવો.

તથા અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિમાં કાર્મણ્ય ઔદાચિકમિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્ર એમ ત્રણ યોગો હોય છે, બીજા યોગો હોતા નથી માટે અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયના અધહેતુના ભાંગાનો વિચાર કરતાં યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકવા. તથા તેરે જીવલેદોમાં ઇન્દ્રિયની સંખ્યા પ્રસિદ્ધ હોવાથી સુગમ છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ અહિ એકેન્દ્રિયાર્થિ સઘળા અસંજ્ઞિ જીવોને અનાલોગિક મિથ્યાત્વ કહ્યું છે. જૂના ટીકામાં અનભિશુદ્ધિત મિથ્યાત્વ કહ્યું છે. જૂના ટીકા યોગ્યા કારની પાંચમી ગાથાના અંતમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ જીવસ્થાનમાં જ આ વિશેષો સંભવે છે શૈવ સત્તાઓને એક અનભિશુદ્ધિત મિથ્યાત્વ જ હોય છે, તેથી જ અનભિશુદ્ધિતને તેમાં આ પ્રમાણે અથ" કહ્યું છે—અભિપ્રયીત અભિપ્રયીત વૈકલ્પિક-ત્રિવલ્લરિન્દ્રિયમૈકલ્પ. સોળમી ગાથામાં પણ 'મિથ્યાત્વમેકલ્પમભિપ્રયીત દ્વાવિચારમસંજ્ઞિનામ એ પ્રમાણે કહ્યું છે તત્ત્વ ગાની અલે

પંચેન્દ્રિયને પાંચ, ઔરિન્દ્રિયને ચાર, તેષ્ઠિન્દ્રિયને ત્રણ. જેષ્ઠિન્દ્રિયને જે અને એકેન્દ્રિય જીવેને એક.

માટે તે તે જીવોના બંધહેતુના વિચાર પ્રસંગે ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને જેટલી ઇન્દ્રિયવાળા તેઓ હોય તે સંખ્યા મૂકવી.

તથા પચોપ્ત અપચોપ્ત અસંજિ પંચેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિય જીવોમાં બંબે યોગ હોય છે. તેમાં અપચોપ્તને કાર્મણ તથા ઔદારિકમિશ્ર એ જે યોગ હોય છે અને પચોપ્તને ઔદારિક કાયયોગ તથા અસત્ય અમૃષા વચનયોગ એ જે યોગ હોય છે માટે તેઓના બંધહેતુ ગણતાં યોગના સ્થાને બંબે મૂકવા.

તથા સંજિ અપચોપ્ત સિવાય બાર જીવજેદોમાં અનંતાનુબંધિ આદિ ચારે કષાયો હોવાથી કષાયના સ્થાને ચાર મૂકવા. વેદ એક નપુંસક જ હોવાથી વેદના સ્થાને એક મૂકવો. માત્ર અસંજિ પંચેન્દ્રિયના ભાંગા ગણતાં તેઓને દ્રવ્યથી ત્રણે વેદ હોવાથી વેદના સ્થાને ત્રણ મૂકવા અને તે સમજાને યુગલ બંને હોવાથી યુગલના સ્થાને જે મૂકવા.

તથા સંજિ અપચોપ્તમાં તેઓની એ લખિય વડે વિવક્ષા કરવામાં આવે તો કષાયો આદિ એકેન્દ્રિયાદિને જે પ્રમાણે કહ્યા તે પ્રમાણે જ કહેવા અને કરજી અપચોપ્ત સંજિમાં પચોપ્ત સંજિની જેમ અનંતાનુબંધિનો ઉદય નથી પણ હોતો, બ્યારે ન હોય ત્યારે કષાયના સ્થાને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ ત્રણ કષાય મૂકવા અને ઉદય હોય ત્યારે ચાર મૂકવા, ત્રણ વેદનો ઉદય તેઓને હોવાથી વેદના સ્થાને ત્રણ મૂકવા અને યુગલના સ્થાને જે મૂકવા. ૧૬.

હવે એકેન્દ્રિય જીવોમાં જેટલા યોગો સંજાવે છે તે કહે છે—

एवं च अपज्जाणं वायसुहमाण पज्जयाण पुणो ।

તિણ્ણેક્ક કાયજોગા સણિઅપજ્જે ગુણા તિણ્ણિ ॥૧૭॥

एवं चापर्याप्तानां वादरसहस्राणां पर्याप्तानां पुनः ।

શ્રવઃ એકઃ કાયયોગાઃ સંજ્ઞિન્યપર્યાપ્તે ગુણાશ્વયઃ ॥૧૭॥

અર્થ—અસંજિની જેમ બાહર અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય અપચોપ્તને જે યોગ હોય છે. પચોપ્ત બાહર અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને અનુક્રમે ત્રણ અને એક યોગ હોય છે. તથા અપચોપ્ત સંજિને ત્રણ ગુણસ્થાન હોય છે.

ટીકાનુ—જેમ અપચોપ્ત અસંજિ અને વિકલેન્દ્રિયને જે યોગ કહ્યા છે, તેમ અપચોપ્ત બાહર અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને પણ કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્ર એ જે યોગ હોય છે.

તથા પચોપ્ત બાહર અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને અનુક્રમે ત્રણ અને એક યોગ હોય

છે. તેમાં પર્થાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયને ઔદારિક, વૈક્રિય અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગ હોય છે. અને પર્થાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને આદારિકકાયયોગરૂપ એકજ યોગ હોય છે. માટે તે તે જીવોની અપેક્ષાએ બંધહેતુના ભાગાનો વિચાર કરતાં યોગસ્થાને ત્રણ કે એક અંક મૂકવો.

તથા ગુણસ્થાનકનો વિચાર કરવામાં આવે તો કરણ અપર્થાપ્ત સંજ્ઞિને મિથ્યાદૃષ્ટિ, સાસ્વાદન, અને અવિરતિ સચ્ચગ્રહણિ એ ત્રણ ગુણસ્થાનક હોય છે.

તથા ગાથાની શરૂઆતમાં 'एवं च' એમાં એવં પછી મૂકેલ ચ શબ્દ અદ્યક્તનો સૂચક હોવાથી કરણ અપર્થાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપચેન્દ્રિય જીવોમાં મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સાસ્વાદન એમ બન્ને ગુણસ્થાન હોય છે એમ સમજવું.

તથા પર્થાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિ પચેન્દ્રિય જીવોમાં મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપ એકજ ગુણસ્થાનક હોય છે. જ્યારે બાહર એકેન્દ્રિયાદિ પૂર્વોક્ત જીવોમાં સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક હોય ત્યારે ત્યાં મિથ્યાત્વ નહિ હોવાથી બંધહેતુ પંદર હોય છે.

તે વખતે યોગો કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્ર એ બે હોય છે. કારણ કે સંજ્ઞિ સિવાય અન્ય જીવોને સાસ્વાદનપણું અપર્થાપ્તાવસ્થામાંજ હોય છે, અન્યકાળે હોતું નથી. અને અપર્થાપ્તસંજ્ઞિ સિવાય શેષ જીવોને અપર્થાપ્તાવસ્થામાં બેજ યોગ હોય છે. અપર્થાપ્ત સંજ્ઞિમાં તો કાર્મણ, ઔદારિકમિશ્ર, અને વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગો હોય છે તે પહેલાં કહ્યુંજ છે.

પ્રશ્ન—સાસ્વાદનપણામાં પણ શેષ પર્થાપ્તિએ અપર્થાપ્તા અને શરીરપર્થાપ્તિએ પર્થાપ્તાને ઔદારિકકાયયોગ સંભવે છે માટે બાહર એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિ પચેન્દ્રિય જીવોને સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે ત્રણ યોગો કેમ ન કહ્યાં? બે યોગ કેમ કહ્યાં?

ઉત્તર—ઉપરોક્ત શંકા અયોગ્ય છે, કારણ કે શરીરપર્થાપ્તિએ પર્થાપ્તાવસ્થામાં સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક જ હોતું નથી, કેમ કે સાસ્વાદનપણાનો કાળ માત્ર છ આવ-વિકા છે અને શરીર પર્થાપ્તિએ પર્થાપ્તા તો અતરુણ્ણકાળે થાય છે. તેથી શરીર-પર્થાપ્તિ પૂર્ણ થતાં પહેલાં જ સાસ્વાદનપણું ચાલુ બાય છે માટે તે જીવોને સાસ્વાદનપણામાં પૂર્વોક્ત બે જ યોગ હોય છે.

મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકે જ્યાં સુધી શરીરપર્થાપ્તિ પૂર્ણ કરી નથી હોતી ત્યાં સુધી કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્ર એ બે જ યોગ હોય છે અને શરીરપર્થાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી ઔદારિક કાયયોગ હોય છે માટે અપર્થાપ્તાવસ્થામાં ત્રણ યોગો થતે છે. ૧૭.

એ જ હકીકત કહે છે—

અરુણેણ તિન્નિ છપહં સરીસ્પજ્જત્તયાણ મિચ્છાણં ।

સવિરુદ્ધેણ સન્નિસ્સ સમ્મમિચ્છસ્સ વા પંચ ॥ ૧૮ ॥

ઔદારિકેણ શ્રીણિ પળ્લાં શરીરપયાપ્તિકાનાં મિથ્યાદષ્ટીનાપ્ ।

સવૈક્રિયેણ સંજ્ઞિનઃ સમ્યગ્દષ્ટેર્મિથ્યાદષ્ટેર્વા પજ્જ ॥ ૧૮ ॥

અર્થ—શરીરપયાપ્તિએ પયાપ્તા મિથ્યાદષ્ટિ છ જીવલેહોને ઔદારિક કાયયોગ સાથે ત્રણ-યોગ હોય છે અને સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ શરીરપયાપ્તિએ પયાપ્તા સંજ્ઞિ જીવોને વૈક્રિય અને ઔદારિક કાયયોગ સાથે પાંચ યોગ હોય છે.

ટીકાનું—શરીર પયાપ્તિએ પયાપ્તા અને શેષ પયાપ્તિએ અપયાપ્તા મિથ્યાદષ્ટિ સૂક્ષ્મ બાહર એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિપચેન્દ્રિય એ છ જીવલેહોને ઔદારિક કાયયોગ સાથે ત્રણ યોગો હોય છે. તેથી અપયાપ્ત આ છ જીવલેહોના મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનક આશ્રયી બંધહેતુના ભાંગાનો વિચાર કરતાં અંક સ્થાપનમાં યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકવા.

તથા સંજ્ઞિ અપયાપ્ત મિથ્યાદષ્ટિ અથવા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને શરીરપયાપ્તિ પૂર્ણ થતા પહેલાં પૂર્વોક્ત વૈક્રિયમિત્ર અને કાર્મણરૂપ ત્રણ યોગો હોય છે અને શરીર પયાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી દેવ અને નારાદીની અપેક્ષાએ વૈક્રિય કાયયોગ અને મનુષ્ય તથા તિથ-ચોની અપેક્ષાએ ઔદારિક કાયયોગનો સંભવ હોવાથી કુલ પાંચ યોગો સંભવે છે. તેથી સંજ્ઞિને અપયાપ્તિવાસ્થ્યમા સમ્યગ્દષ્ટિપણાને અગર મિથ્યાદષ્ટિપણાને આશ્રયી બંધહેતુના ભાંગા કહેવાના અવસરે યોગના સ્થાને પાંચ મૂકવા.

અર્થ પહેલાં સંજ્ઞિ અપયાપ્તાને જઘન્યપદે ચૌદ બંધહેતુ અને ઉત્કૃષ્ટપદે અઠાર બંધહેતુ કહ્યા છે. તેનો હવે વિચાર કરે છે.

તેમાં જઘન્યપદે ચૌદ બંધહેતુઓ સમ્યગ્દષ્ટિને હોય છે. તે આ પ્રમાણે—છ કાયનો વધ; પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી કોઈ પણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, જે યુગલમાંથી એક યુગલ, ત્રણ વેદમાંથી કોઈપણ એક વેદ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંનવલન કોષાદિ કષાયોમાંથી કોઈપણ કોષાદિ-ત્રણ કષાય, તથા યોગો અર્થ પાંચ સંભવે છે. કહ્યું છે કે ‘સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ સંજ્ઞિ અપયાપ્તને વૈક્રિય અને ઔદારિક કાયયોગ સાથે પાંચ યોગ હોય છે.’ માટે, પાંચ યોગમાંથી કોઈપણ એક યોગ. પ્રમાણે જઘન્યપદે ચૌદ હેતુ હોય છે.

એકે સ્થાપનમાં પયાપ્ત સંજ્ઞિ સિવાય શેષ સઘળા જીવોને હંમેશાં છ કાયના વધરૂપ એકજ ભાંગો હોય છે, માટે કાયસ્થાને એક, વેદના સ્થાને ત્રણ, યોગના સ્થાને પાંચ, ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને માંચ, યુગલના સ્થાને બે, અને કષાયના સ્થાને ચાર. ૪-૨-૫-૫-૩-૧ મૂકવા. આ અંકોનો ગુણાકાર આ પ્રમાણે કરવો.

પહેલાં ત્રણ વેદ સાથે પાંચ યોગોનો શુભાકાર કરવો એટલે પંદર ૧૫ થાય, તેમાંથી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ શુભકાણે ચાર રૂપ ઓછા કરવાનું પૂર્વે કહ્યું છે તે પ્રમાણે ચાર રૂપ ઓછાં કરવાં એટલે શેષ અગીઆર ૧૧ રહે. તેને પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે શુભાકાર કરવો એટલે પંચાવન ૫૫ થાય, તેની સાથે બે યુગલને શુભતાં એકસો દશ ૧૧૦ થાય, તેને કેધાદિ કષાયો સાથે શુભતાં ચારસો અને આળીસ ૪૪૦ થાય. તેટલા સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તા સમ્યગ્દષ્ટિને ચૌદ બંધહેતુના ભાંગા થાય.

તે ચૌદ બંધહેતુમાં ભય મેળવતાં પંદર થાય તેના પશુ ચારસો આળીસ જ ૪૪૦ ભાંગા થાય.

અથવા ભુશુન્સા મેળવતાં પંદર હેતુના પશુ ચારસો આળીસ ૪૪૦ ભાંગા થાય.

તથા તે ચૌદ બંધહેતુમાં ભય અને ભુશુન્સા એ બંને મેળવતાં સોળ હેતુ થાય તેના પશુ ચારસો આળીસ જ ૪૪૦ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાને બંધહેતુના સત્તરસો અને સાઠ ભાંગા થાય.

સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ અપર્યાપ્તા સંજ્ઞિને કામંજી, ઔદારિકમિશ્ર અને વૈકિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગો હોય છે. માટે યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકવા.

આ શુભકાણવાળાને જઘન્યપદે પંદર બંધહેતુ હોય છે. કારણ કે અહિં અનંતાનુબંધિનો ઉદય અવશ્ય હોય છે. અંકસ્થાપનમાં શેષ અકાંની સ્થાપના પૂર્ણવત્ કરવી. તે આ પ્રમાણે ૪-૨-૫-૩-૩-૧.

તેમાં પહેલા ત્રણ વેદ સાથે ત્રણ યોગોનો શુભાકાર કરવો એટલે નવ ૯ થાય તેમાંથી સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે એક રૂપ ઓછું કરવા પૂર્વે કહ્યું છે તે પ્રમાણે એક રૂપ ઓછું કરવું એટલે શેષ આઠ રહે. તેને પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે શુભતાં આળીસ થાય, તેને બે યુગલ સાથે શુભતાં એ'શી થાય, તેને ચાર કષાય સાથે શુભતાં ત્રણસે વીશ ૩૨૦ થાય, એટલા સાસ્વાદન શુભકાણે સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાના પંદર બંધહેતુના ભાંગા થાય.

તે પંદરમાં ભય મેળવતાં સોળ હેતુ થાય તેના પશુ તે ત્રણસો વીશ ૩૨૦ ભાંગા જ થાય.

એ પ્રમાણે ભુશુન્સા મેળવતાં સોળ હેતુના પશુ ત્રણસો વીશ ૩૨૦ ભાંગા થાય.

ભય, ભુશુન્સા બંને મેળવતા સત્તર હેતુ થાય તેનાં પશુ ત્રણસો વીશ ૩૨૦ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી સાસ્વાદન શુભકાણે સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તાના બંધહેતુના ભાંગા ચારસો એ'શી ૧૨૮૦ ભાંગા થાય.

મિથ્યાદષ્ટિ સંજ્ઞિ અપયોપ્તાને જઘન્યપદે સોળ બંધહેતુઓ હોય છે કારણ કે પૂર્વોક્ત પંદર હેતુમાં મિથ્યાત્વનો ઉદય વધે છે. અહિં યોગો પાંચ હોય છે. કેમકે પહેલાં કહ્યું છે છે-સચ્ચક્તી અથવા મિથ્યાત્વી સંજ્ઞિ અપયોપ્તાને વૈકલ્ય સહિત પાંચ યોગો હોય છે' માટે યોગના સ્થાને પાંચ મૂકવા. શેષ અંકસ્થાપના પૂર્વની જેમજ કરવી, માત્ર અહિં મિથ્યાત્વનો ઉદય હોવાથી અને તે પછી એક અનાભોગિક મિથ્યાત્વ હોવાથી મિથ્યાત્વના સ્થાને એક મૂકવો. એટલે અંકસ્થાપના આ પ્રમાણે કરવી ૪-૨-૫-૫-૩-૧-૧

શુભાકાર આ પ્રમાણે કરવો—ત્રણ વેદ સાથે પાંચયોગોને શુભતાં પંદર ૧૫ થાય તેને પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતિ સાથે શુભતાં પચોતેર ૭૫ થાય તેને બે યુગલ સાથે શુભતાં એકસો પચાસ ૧૫૦ થાય અને તેને ચાર કષાય સાથે શુભતાં છસો ૬૦૦ થાય. સંજ્ઞિ અપયોપ્ત મિથ્યાદષ્ટિને સોળ બંધહેતુના તેટલા ભાંગા થાય.

તે સોળમાં ભય મેળવતાં સત્તર હેતુ થાય તેના પછી તેટલા જ ૬૦૦ ભાંગા થાય.

અથવા બ્રુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર હેતુના પછી છસો ૬૦૦ ભાંગા થાય.

તથા ભય અને બ્રુગુપ્સા બંને મેળવતાં અઠાર બંધહેતુ થાય. તેના પછી છસો ૬૦૦ ભાંગા થાય.

સરવાળે સંજ્ઞિ અપયોપ્ત મિથ્યાદષ્ટિના ચોવીસસો ૨૪૦૦ ભાંગા થાય અને ત્રણે શુભસ્થાનકના સઘળા મળી ચોપનસો અને ચાલીસ ૫૪૪૦ ભાંગા થાય.

હવે અપયોપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય અપયોપ્તાને સાસ્વાદન શુભકાણે જઘન્યથી પંદર બંધહેતુ હોય છે. તે આ પ્રમાણે—છ કાયનો વધ, પાંચ કાયની અવિરતિમાંથી કોઈ પછી એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ, ત્રણ વેદમાંથી કોઈ પછી એક વેદ, અનંતાનુબંધિ આદિ કષાયોમાંથી કોઈ પછી કોઈપણ ચાર કષાય અને કાર્મણ તથા ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગમાંથી એક યોગ. આ પ્રમાણે ઓછામાં ઓછા પંદર હેતુ હોય છે.

તેની અંક સ્થાપના ક્રમશઃ આ પ્રમાણે—છ કાયના વધના સ્થાને એક, ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને પાંચ, કષાયના સ્થાને ચાર, યુગલના સ્થાને બે, વેદના સ્થાને ત્રણ અને યોગના સ્થાને બે. ૧-૫-૪-૨-૩-૨ આ અંકોનો અનુક્રમે શુભાકાર કરતાં પંદર બંધહેતુના બસો ચાલીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય.

તે પંદરમાં ભય મેળવતાં સોળ બંધહેતુ થાય તેના પછી બસો ચાલીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય.

એ પ્રમાણે બ્રુગુપ્સા મેળવતાં સોળ બંધહેતુના પછી બસો ચાલીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય.

તથા ભય, બ્રુગુપ્સા બંને મેળવતા સત્તર બંધહેતુ થાય તેના પછી બસો ચાલીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી સાર્વાઈન ગુણસ્થાનકે વર્તમાન અસંજિ પંચેન્દ્રિયના બંધહેતુના નવસો અને સાઠ ૯૬૦ ભાંગા થાય.

મિથ્યાદષ્ટિ અસંજિ પંચેન્દ્રિય અપચાપ્તાને મિથ્યાત્વમોહનો ઉદય વધવાથી બધન્ય-પદે સોળ બંધહેતુઓ હોય છે. મિથ્યાત્વ ગુણકોણે અપચાપ્તાવસ્થામાં ચોગો ત્રણ હોય છે, માટે ચોગના સ્થાને ત્રણ મૂકવા. ત્યારપછી પૂર્વવત્ અકોનો ગુણાકાર કરતા સોળ બંધહેતુના ત્રણસો સાઠ ૩૬૦ ભાંગા થાય છે.

તે સોળમાં ભય મેળવતાં સત્તર બંધહેતુ થાય તેના પછુ ત્રણસો સાઠ ૩૬૦ ભાંગા થાય.

બુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર બંધહેતુના પછુ ત્રણસો સાઠ ૩૬૦ ભાંગા થાય.

તથા ભય બુગુપ્સા બંને મેળવતાં અઠાર બંધહેતુ થાય તેના પછુ ત્રણસો સાઠ ૩૬૦ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી મિથ્યાદષ્ટિ અસંજિ અપચાપ્તાને ચૌદસો અને આળીસ ૧૪૪૦ બંધહેતુના ભાંગા થાય. બંને ગુણસ્થાનકના મળી અસંજિ અપચાપ્તાના બંધહેતુના ભાંગા ચોવીસસો ૨૪૦૦ થાય.

પચાપ્ત અસંજિ પંચેન્દ્રિયને બધન્યપદે સોળ બંધહેતુ હોય છે. તે આ પ્રમાણે—એક મિથ્યાત્વ, છ કાયનો વધ, પાંચ ઇન્દ્રિયની અવિરતમાંથી કોઈ પણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ, અનંતાનુબંધિ આદિ કષાયોમાંથી કોઈપણ કોષાદિ ચાર કષાય, ત્રણ વેદમાંથી એક વેદ અને ઔદાસિક કાયચોગ તથા અસત્ય અમૃષા વચનચોગમાંથી એક ચોગ.

અંક સ્થાપના આ પ્રમાણે—૧-૧-૫-૨-૪-૩-૨. કેમકે: અકોનો ગુણાકાર કરતાં સોળ બંધહેતુના બસો આળીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય.

તે સોળ હેતુમાં ભય મેળવતાં સત્તર થાય તેના પછુ બસો આળીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય.

બુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર હેતુના પછુ બસો આળીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય.

ભય તથા બુગુપ્સા બંને મેળવતાં અઠાર બંધહેતુ થાય તેના પછુ બસો આળીસ ૨૪૦ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી પચાપ્ત અસંજિ પંચેન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાંગા નવસો સાઠ ૬૬૦ થાય. આ પ્રમાણે અસંજિ પંચેન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાંગા કયા.

હવે ચૌરિન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—અપચાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયને સાર્વાઈન ગુણકોણે બધન્યપદે પંદર બંધહેતુઓ હોય છે. તે આ પ્રમાણે—છ કાયનો વધ, ચાર ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ તથા

સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય વિનાના શેષ સઘળા સંસારી જીવો પરમાર્થથી તો નપુંસકવેદી જ છે, માત્ર અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય જીવોમાં સ્ત્રી અને પુરૂષનો આકાર હોય છે તે આકાર માત્રને આશ્રયી તેઓ સ્ત્રીવેદી અને પુરૂષવેદીમાં ઘટે છે, માટે અસંજ્ઞિમાં ત્રણ વેદ કહ્યા છે. ચૌરિન્દ્રિયાદિ જીવોને તો સ્ત્રી અને પુરૂષનો બાહ્ય આકાર પણ હોતો નથી માટે ચૌરિન્દ્રિયાદિ સઘળા જીવોમાં નપુંસકવેદ એક જ સમજવો. માટે વેદ એક તથા અનંતાનુબંધિ કૌધાદિમાંથી કૌધપણ કૌધાદિ ચાર કષાય, કાર્મણ અને ઔદારિકમિશ્ર યોગમાંથી એક યોગ.

અંકસ્થાપનામાં કાયસ્થાને એક, કારણ કે જીવે કાયની હિસાનો વટ્ટસંયોગિ ભાગો એક જ હોય છે તેથી. ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને ચાર, યુગલના સ્થાને બે, વેદના સ્થાને એક, કષાયના સ્થાને ચાર અને યોગના સ્થાને બે. ૨-૪-૧-૨-૪-૧ મૂકવા.

હવે આ અંકોનો ગુણાકાર આ પ્રમાણે કરવો—ચારે ઇન્દ્રિયની અવિરતિ એક એક યુગલના ઉદયવાળાને હોય છે માટે બે યુગલ સાથે ગુણવા એટલે આઠ ૮ થાય તે આઠે કૌધાદિ કૌધપણ એક એકના ઉદયવાળા હોય છે માટે આઠને ચારે ગુણતાં બત્રીસ ૩૨ થાય, તે બત્રીસ એક એક યોગવાળા હોય છે માટે તેને બેએ ગુણતાં ચોસઠ ૬૪ થાય. આટલા અપર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિયના સાસ્વાદન ગુણકાણે પંદર બંધ-હેતુના ભાંગા થાય.

તે પંદરમાં ભય મેળવતાં સોળ થાય, તેના પણ ચોસઠ ૬૪ ભાંગા થાય.

એ રીતે ભુગુપ્સા મેળવતાં પણ સોળ બંધહેતુના ચોસઠ ૬૪ ભાંગા થાય.

તથા ભય અને ભુગુપ્સા બંને મેળવતાં સત્તર બંધહેતુ થાય, તેના પણ ચોસઠ ૬૪ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી ચૌરિન્દ્રિય અપર્યાપ્તાના સાસ્વાદન ગુણકાણે બંધહેતુના બસો છપ્પત્ત ૨૫૬ ભાંગા થાય.

તથા મિથ્યાદષ્ટિ અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયને બધન્યપદે પૂર્વોક્ત પંદર હેતુમાં મિથ્યા-સ્વમેહનીય ઉત્તેજવાથી સોળ બંધહેતુ થાય છે. અર્હિ યોગો કાર્મણ ઔદારિકમિશ્ર અને ઔદારિક એમ ત્રણ હોય છે. કારણ કે અર્હિ શરીર પર્યાપ્ત પૂર્ણ થયા પછી ઔદારિકક્રમયયોગ ઘટે છે. એટલે યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકી પૂર્વવત્ અંકોનો ગુણાકાર કરતાં છન્નુ ૯૬ ભાંગા થાય.

તે સોળમાં ભય મેળવતા સત્તર હેતુ થાય, તેના પણ છન્નુ ૯૬ ભાંગા થાય.

એ રીતે ભુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર હેતુના પણ છન્નુ ૯૬ ભાંગા થાય.

ભય અને ભુગુપ્સા બંને મેળવતાં અઠાર હેતુ થાય, તેના પણ છન્નુ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી અપર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિય મિથ્યાદષ્ટિના ત્રણસો ચોરાશી ૩૮૪ ભાંગા થાય.

પર્યાપ્ત ચૌરિન્દ્રિયને જઘન્યપદે સોળ બંધહેતુઓ હોય છે, તે આ પ્રમાણે—એક મિથ્યાત્વ, છ કાયનો વધ, ચાર ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી કોઈપણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ, અનંતાનુબંધિ કોષાદિમાંથી કોઈપણ કોષાદિ ચાર કષાય, નપુંસકવેદ અને ઔદારિક કાયયોગ તથા અસત્ય અમૃષા વચનયોગ એ બે યોગમાંથી એક યોગ.

અંકસ્થાપના આ પ્રમાણે—મિથ્યાત્વના સ્થાને એક, ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને ચાર, યુગલના સ્થાને બે, કષાયના સ્થાને ચાર, વેદના સ્થાને એક અને યોગના સ્થાને બે. ૧-૧-૪-૨-૪-૧-૨. ક્રમશઃ અંકોનો ગુણાકાર કરતાં સોળ બંધહેતુના ચોસઠ ૬૪ ભાંગા થાય.

તે સોળમાં ભય મેળવતાં સત્તર થાય, તેના પછી ચોસઠ ૬૪ ભાંગા થાય.

બ્રુશુપ્સા મેળવતાં સત્તર હેતુના પછી ચોસઠ ૬૪ ભાંગા થાય.

ભય અને બ્રુશુપ્સા બંને મેળવતાં અઠાર હેતુ થાય તેના પછી ચોસઠ ૬૪ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે ચૌરિન્દ્રિય પર્યાપ્ત મિથ્યાદષ્ટિના બંધહેતુના બસો છપ્પત્ત ૨૫૬ ભાંગા થાય. ચૌરિન્દ્રિયના સઘળા મળી આઠસો અને છત્તુ ૮૬૬ ભાંગા થાય. આ રીતે ચૌરિન્દ્રિયના ભાંગા કઠ્યા.

હવે તે ઇન્દ્રિયના ભાંગા કહે છે—અપર્યાપ્ત તે ઇન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણકોણે જઘન્યપદે ચૌરિન્દ્રિય પ્રમાણે પંદર હેતુ હોય છે. માત્ર ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને ત્રણ ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ કહેવી.

પૂર્વની જેમ અંકોનો ગુણાકાર કરતાં પંદર બંધહેતુના અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય.

તે પંદરમાં ભય મેળવતાં સોળ થાય, તેના પછી અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય.

અથવા બ્રુશુપ્સા મેળવતાં સોળ હેતુના પછી અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય.

ભય અને બ્રુશુપ્સા બંને મેળવતાં સત્તર હેતુ થાય, તેના પછી અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી અપર્યાપ્ત તે ઇન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણકોણે બંધહેતુના એકસો બાહું ૧૯૨ ભાંગા થાય.

પૂર્વોક્ત પંદરમાં મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ મેળવવાથી મિથ્યાદષ્ટિ અપર્યાપ્ત તે ઇન્દ્રિયને સોળ બંધહેતુ હોય છે. અહિં યોગો કાર્મણ, ઔદારિકમિશ્ર અને ઔદારિક એ ત્રણ હોય છે. માટે યોગને સ્થાને ત્રણ મૂકી પૂર્વવત્ અંકોનો ગુણાકાર કરતાં સોળ બંધહેતુના બહોંતેર ૭૨ ભાંગા થાય.

તે સોળમાં ભય મેળવતાં સત્તર થાય તેના પછી બહોંતેર ૭૨ ભાંગા થાય.

પંચસંગ્રહ—ચતુર્થાંકાર

એ જ રીતે જુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર હેતુના પશ્ચ બહોતેર ૭૨ ભાંગા થાય. ભય, જુગુપ્સા બંને મેળવતાં અઠાર હેતુ થાય. તેના પશ્ચ પૂર્વવત્ બહોતેર ૭૨ ભાંગા થાય.

બધા મળી અપયોષ્ત તેઇન્દ્રિય મિથ્યાદષ્ટિના બસો અઠારી ૨૮૮ ભાંગા થાય. બંને ગુણસ્થાને અપયોષ્ત તેઇન્દ્રિયના બંધહેતુના કુલ ભાંગા ચારસો અને એશી ૪૮૦ થાય.

પયોષ્ત તેઇન્દ્રિયને પયોષ્ત ઔરિન્દ્રિયની જેમ જઘન્યપદે સોળ બંધહેતુઓ હોય છે. માત્ર ત્રણ ઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી કોઈપણ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ કહેવી. શેષ સઘણ પૂર્વની જેમ સમજવું. અહિં ભાંગા અડતાલીસ ૪૮ થાય.

તે સોળમાં ભય મેળવતાં સત્તર હેતુ થાય તેના પશ્ચ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય.

તે પ્રમાણે જુગુપ્સા મેળવતા સત્તર હેતુના પશ્ચ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય.

તથા ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતા અઠાર હેતુ થાય તેના પશ્ચ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે મિથ્યાદષ્ટિ ગુણકાણે પયોષ્ત તેઇન્દ્રિયના બંધહેતુના સરવાળે એકસો બાણ ૧૬૨ ભાંગા થાય. તેઇન્દ્રિયના બંધહેતુના કુલ ભાંગા છસો બહોતેર ૬૭૨ થાય. તેઇન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાંગા કલ્યા.

હવે બેઇન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાંગા કહે છે—અપયોષ્ત બેઇન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણકાણે ઔરિન્દ્રિયની જેમ પંદર બંધહેતુ હોય છે, માત્ર બેઇન્દ્રિયની અવિરતિમાંથી કોઈ પશ્ચ એક ઇન્દ્રિયની અવિરતિ કહેવી. પૂર્વવત્ અકોનો ગુણકાર કરતાં પંદર હેતુના બત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય.

તે પંદરમાં ભય મેળવતાં સોળ હેતુ થાય તેના પશ્ચ બત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય.

જુગુપ્સા મેળવતાં સોળ હેતુના પશ્ચ બત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય.

તથા ભય અને જુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર બંધહેતુ થાય તેના પશ્ચ બત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી અપયોષ્ત બેઇન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણકાણે એકસો અઠારીસ ૧૨૮ ભાંગા થાય.

મિથ્યાદષ્ટિ અપયોષ્ત બેઇન્દ્રિયને પૂર્વોક્ત પંદર હેતુમાં મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ મળવાથી સોળ બંધહેતુ થાય. માત્ર અહિં યોગ કાર્મણ્ય ઔદારિકમિત્ર અને ઔદારિક એ ત્રણ હોય માટે યોગના સ્થાને ત્રણ મૂલ્ય પૂર્વની જેમ અકોનો ગુણકાર કરતાં અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય. મિથ્યાદષ્ટિ બેઇન્દ્રિય અપયોષ્તાના સોળ બંધહેતુના તેટલા ભાંગાં થાય.

તે સોળમાં ભય મેળવતાં સત્તર હેતુ થાય. તેના પશ્ચ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય.

જુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર હેતુના પશુ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય.

તથા ભય જુગુપ્સા બંને મેળવતાં અઠાર હેતુ થાય, તેના પશુ અડતાલીસ ૪૮ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી એકસો બાહ્ય ૧૬૨ ભાંગા થાય, બંને ગુણસ્થાનકે બેઈન્દ્રિય અપ-
ચીત્તાને સઘળા મળી ત્રણસો વીશ ૩૨૦ ભાંગા થાય.

પર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિયને જઘન્યપદે અનંતરોક્ત સોળ બંધહેતુઓ હોય છે. માત્ર
અહિં ઔદારિકકાયયોગ અને અસત્ય અમૃષા વચનયોગ એ બે યોગમાંથી એક યોગ
કહેવો. યોગના સ્થાને બે મૂઠી પૂર્વોક્ત ક્રમે અંકોનો ગુણાકાર કરતાં સોળ બંધહેતુના
અત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય.

તે સોળમાં ભય મેળવતાં સત્તર હેતુ થાય તેના પશુ અત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય.
જુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર હેતુના પશુ અત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય.

તથા ભય અને જુગુપ્સા એ બંને મેળવતાં અઠાર બંધહેતુ થાય તેના પશુ
અત્રીસ ૩૨ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી પર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિયના બંધહેતુના એકસો અઠાવીશ ૧૨૮ ભાંગા
થાય. બેઈન્દ્રિયના બંધહેતુના સઘળા મળી ચારસો અને અડતાલીસ ૪૪૮ ભાંગા થાય.
બેઈન્દ્રિયના બંધહેતુના ભાંગા કહ્યા.

હવે બાહર એકેન્દ્રિયના ભાંગા કહે છે—અપર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયને સાસ્વાદન
ગુણકાણે જઘન્યપદે પૂર્વની જેમ પંદર બંધહેતુઓ હોય છે. માત્ર અહિં એક સ્પર્શ
ઈન્દ્રિયનીજ અવિરતિ કરવી.

અંકસ્થાપનામાં ઇન્દ્રિયની અવિરતિના સ્થાને એક, છ કાયના વધના સ્થાને એક,
કષાયના સ્થાને ચાર, યુગલના સ્થાને બે, વેદના સ્થાને એક, અને યોગના સ્થાને બે
૧-૧-૪-૨-૧-૨ મૂઠી, અંકોનો ગુણાકાર કરતાં પંદર હેતુના સોળ ૧૬ ભાંગા થાય.

તે પંદરમાં ભય મેળવતાં સોળ હેતુ થાય તેના પશુ સોળ ૧૬ ભાંગા થાય.
જુગુપ્સા મેળવતાં સોળ બંધહેતુના પશુ ૧૬ ભાંગા થાય.

તથા ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતાં સત્તર હેતુ થાય તેના પશુ સોળ ૧૬
ભાંગા થાય.

આ પ્રમાણે અપર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણકાણે બંધહેતુના ચોસઠ
૬૪ ભાંગા થાય.

તથા મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ મળવાથી અપર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિય મિથ્યાદષ્ટિને સોળ બંધહેતુ
થાય. માત્ર અહિં કાર્મણ્ય, ઔદારિકમિશ્ર, અને ઔદારિક એ ત્રણ યોગમાંથી કોઈપણ

એક યોગ કહેવો. યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકી પૂર્વવત્ અકોનો શુષ્કાકાર કરતાં સોળ બંધહેતુના ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય.

તે સોળમાં ભય મેળવતાં સત્તર હેતુ થાય તેના પછી ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય.

જુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર હેતુના પછી ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય.

તથા ભય જુગુપ્સા બંને મેળવતાં અઢાર હેતુ થાય, તેના પછી ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી છનું ૯૬ ભાંગા થાય. બંને શુષ્કાકાર બાહર એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્તાના સઘળા મળી એકસો સાઠ ૧૬૦ ભાંગા થાય.

પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયને જઘન્યપદે અનંતરોક્ત સોળ બંધહેતુઓ હોય છે માત્ર અહિં ઔદારિક, વૈક્રિય, અને દૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ યોગમાંથી એક યોગ કહેવો કારણ કે પર્યાપ્ત બાહર વાયુકાયમાના કેટલાક જીવોને વૈક્રિય શરીર હોય છે. માટે યોગના સ્થાને ત્રણ મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકોનો શુષ્કાકાર કરતાં સોળ હેતુના ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય.

તે સોળમાં ભય મેળવતાં સત્તર હેતુ થાય તેના પછી ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય.

જુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર હેતુ થાય તેના પછી ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય.

ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતાં અઢાર હેતુ થાય તેના પછી ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય.

કુલ છનું ભાગા થાય. સઘળા મળી બાહર એકેન્દ્રિયના બંધહેતુના બસો અને છપ્પન ૨૫૬ ભાંગા થાય. બાહર એકેન્દ્રિયના ભાંગા કહ્યા.

હવે સૂક્ષ્મએકેન્દ્રિયના કહે છે—સૂક્ષ્મએકેન્દ્રિય અપર્યાપ્તાને જઘન્યપદે બાહર એકેન્દ્રિયની જેમ સોળ બંધહેતુઓ હોય છે. અહિં ભાંગા પૂર્વવત્ ચોવીસ ૨૪ થાય.

તે સોળમાં ભય મેળવતાં સત્તર હેતુ થાય તેના પછી ચોવીસ ૨૪ ભાંગા થાય.

જુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર હેતુના પછી ૨૪ ભાંગા થાય.

તથા ભય અને જુગુપ્સા બંને મેળવતાં અઢાર બંધહેતુ થાય તેના પછી ચોવીસ ભાંગા થાય.

સરવાળે છનું ૯૬ ભાંગા થાય.

તથા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને જઘન્યપદે હંમણાં કહ્યા તેજ સોળ બંધહેતુઓ હોય છે. માત્ર અહિં યોગ એક ઔદારિક માત્રયોગજ્ઞ હોય છે. માટે યોગના સ્થાને એક મૂકી પૂર્વોક્ત ક્રમે અકોનો શુષ્કાકાર કરતા સોળ બંધહેતુના આઠ ભાંગા થાય. એટલે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિઓ સાથે ફેરવતાં સોળ બંધહેતુ આઠ પ્રકારે થાય.

~~~~~

તે સોળમાં ભય મેળવતાં સત્તર થાય તેના પછુ આઠ ૮ ભાંગા થાય.

અથવા જુગુપ્સા મેળવતાં સત્તર હેતુના પછુ આઠ ૮ ભાંગા થાય.

તથા ભય અને જુગુપ્સા મેળવતાં અઠાર હેતુ થાય તેના પછુ આઠ ૮ ભાંગા થાય.

સઘળા મળી બત્રીસ ભાંગા થાય. સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના સઘળા મળી બંધહેતુના એકસો અઠાવીસ ૧૨૮ ભાંગા થાય. ૧૮

આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકોમાં અને છવસ્થાનકોમાં બંધહેતુના ભાંગા દેઘા. હવે જે કર્મપ્રકૃતિઓ અન્વય વ્યતિરેકને અનુસરી જે બંધહેતુવાળી છે તેનું તે પ્રકારે પ્રતિપાદન કરે છે—

સોલસ મિચ્છનિમિત્તા વજ્જહિ પળનીસ અવિરહ્ણ ય ।

સેસા ઉ કસાણ્હિવિ જોગેહિવિ સાયવેયનીયં ॥ ૧૯ ॥

પોડ્ઝ મિચ્ચાન્વનિમિત્તા વચ્ચન્તે પઞ્ચવિગ્ગદવિરત્થા ચ ।

જોપાસ્તુ કપાયરપિ યોગૈરપિ સાતવેદનીયમ્ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ—સોળ કર્મપ્રકૃતિઓ મિથ્યાત્વરૂપ હેતુવડે બંધાય છે. તથા પાંત્રીસ પ્રકૃતિઓ અવિરતિરૂપ હેતુવડે, શેષ પ્રકૃતિઓ કપાયોવડે, અને સાતવેદનીય યોગરૂપ હેતુવડે બંધાય છે.

ટીકાનુબંધ—કારણનો સફળતાવ છતાં કાર્યનો સફળતાવ તે અન્વય, અને કારણના અભાવે કાર્યનો અભાવ તે વ્યતિરેક કહેવાય.

નરકગતિ. નરકાનુપર્જિય, નરકાયુ, એકેન્દ્રિયભતિ, વિકલેન્દ્રિયભતિત્રિક, મિથ્યાત્વ, નપુંસકવેદ, હુંદકમંદ્યાન, સેવાત્ સંચયણુ. આતપનામ, સ્થાવરનામ, સૂક્ષ્મનામ, સાધારણનામ અને અપર્યાપ્તનામ એ સોળ પ્રકૃતિઓ અન્વય વ્યતિરેકવડે વિચારતાં મિથ્યાત્વનિમિત્તક છે. દેનકે એ સોળ પ્રકૃતિઓ મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ છતાં અવશ્ય બંધાય છે, અને મિથ્યાત્વરૂપ હેતુનો અભાવ છતાં બંધાતી નથી.

આ કર્મપ્રકૃતિઓ મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે બંધાય છે. અને મિથ્યાત્વ ગુણઠાણે તેો આદિ બંધહેતુ હોય છે એટલે જો કે આ સોળ પ્રકૃતિઓ બંધાતાં અવિરતિ આદિ હેતુઓનો પછુ ઉપયોગ થાય છે, તેો પછુ તેઓની સાથે અન્વય વ્યતિરેક બંધન થઈતું નથી; પરંતુ મિથ્યાત્વ સાથેજ થઈ છે. કારણ કે મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધીજ તે પ્રકૃતિઓ બંધાય છે, અને મિથ્યાત્વ દૂર થતાં અને અવિરતિ આદિ હેતુ હોવા છતાં પછુ તેઓ બંધાતી નથી માટે વાસ્તવિક રીતે મિથ્યાત્વ જ તે પ્રકૃતિઓનો બંધહેતુ છે, અવિરતિ આદિ નથી. એટલે કે જો સોળ પ્રકૃતિઓનાં

અંધમાં મિથ્યાત્વ મુખ્ય હેતુ છે અને અવિરતિ આદિ ગૌણ છે. આ પ્રમાણે આગળ ઉપર પણ હેતુઓ માટે સમજવું.

તથા સ્થાનાર્થિક, સ્ત્રીવેદ, અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક, તિર્થચત્રિક, પહેલા અને છેલ્લા વિના ચાર સંસ્થાન, અને છેલ્લા વિના પાંચ સંઘયણ, ઉદ્યોત, અપ્રશસ્ત વિહો-ચોમતિ, દુર્ભંગ, અનાદેય, દુઃસ્વપ્ન, નીચગોત્ર, અપ્રત્યાખ્યાન ચતુષ્ક, મનુષ્યનિક અને ઔદારિકદિક, એ પાંચીસ કર્મપ્રકૃતિઓ અવિરતિ નિમિત્તે બંધાય છે. એટલે કે એ પ્રકૃતિઓનો ખાસ હેતુ અવિરતિ છે.

તથા સાત વેદનીય વિનાની શેષ અડસઠ પ્રકૃતિઓ કથાયોવડે બંધાય છે. તે અડસઠ પ્રકૃતિઓનો ખાસ બંધહેતુ કથાય છે. કારણ કે તેઓ કથાયો સાથે અન્વય વ્યતિરેકને અનુસરે છે.^૧

તથા જ્યાં સુધી યોગ છે ત્યાં સુધી બંધાય છે, અને યોગના અભાવે બંધાતી નથી, માટે સાત વેદનીયના યોગ બંધહેતુ છે. ૧૯

તિથ્યચારાહારાણં વંધે સમ્મત્તસંજમા હેઝ ।

પયહીપયસવંધા જોમેહિં કસાયઓ ડ્યરે ॥ ૨૦ ॥

તીર્થકારાહારકાણાં વંધે સમ્યક્ત્વસંયમૌ હેતુ ।

પ્રકૃતિપ્રદેશવંધૌ યોગૈઃ કયાયત્ત્વત્તરૌ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ—તીર્થંકર અને આહારકેદિકના બંધમાં સમ્યક્ત્વ અને સંયમ હેતુ છે. તથા પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ યોગવડે, અને સ્થિતિબંધ અને રસબંધ કથાયવડે થાય છે.

ટીકાનું—તીર્થંકર અને આહારકેદિકના બંધમાં અનુક્રમે સમ્યક્ત્વ તથા સંયમ હેતુ છે. એટલે કે તીર્થંકરના બંધમાં સમ્યક્ત્વ, અને આહારકેદિકના બંધમાં સંયમ હેતુ છે. આ પ્રમાણે તે પ્રકૃતિઓના બંધમાં જ્યારે સમ્યક્ત્વ અને સંયમ હેતુ તરીકે કહેવામાં આવ્યા ત્યારે અન્વય કોઈ આ હકીકત યુક્તિથી વિરૂદ્ધ છે એમ કહી પ્રશ્ન ઉત્પન્ન કરે છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ આ રથજે કર્મપ્રયત્ન ટીકામા સોળનો બંધહેતુ મિથ્યાત્વ, પાંચીસના મિથ્યાત્વ અને અવિરતિ એ બે, પામકના યોગ વિના ત્રણ અને સાત વેદનીયના ચારે બંધહેતુ લીધા છે ટીકામાં તે તે પ્રકૃતિઓનો ને ગુણદેહના સુધી બંધ થાય છે ત્યાં સુધીમાં અન્વય વ્યતિરેક સંબંધવડે ઘટતા બંધા હેતુની વિવક્ષા કરી છે. અને અહિં એક જ હેતુ નિગદ્યો છે. તથા ટીકામા તીર્થંકરનામ અને આહારકેદિકનો કથાય બંધહેતુ છતાં પણ સમ્યક્ત્વાદિ બીજા અંતરંગ કારણો ક્ષેત્રાથી ચારનાથી કયા હેતુથી બંધાય છે તે કહ્યું નથી. અહિં કથાયરથ હેતુની વિવક્ષા કરી છે એટલે એમાં વિવક્ષા જ કારણ છે. મનભેદ બહુતો નથી

પ્રશ્ન—તીર્થંકર નામકર્મનો બંધહેતુ એ સમ્યક્ત્વ કહીએ તો શું ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ હેતુ છે? અથવા ક્ષાયિક હેતુ છે? કે ક્ષાયોપશમિક હેતુ છે? દરેક સ્થળે દોષ છે. તે આ પ્રમાણે—તીર્થંકર નામકર્મના બંધમાં ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ બંધહેતુ તરીકે કહેવામાં આવે તો ઉપશાંત મોહ ગુણકાણે પણ તેનો બંધ પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે ત્યાં પણ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વનો સફળાવ છે. એ ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ કહેવામાં આવે તો સિદ્ધોને પણ તેના બંધનો પ્રસંગ આવે. કારણ કે તેઓને પણ ક્ષાયિક-સમ્યક્ત્વ છે. એ ક્ષાયોપશમિક કહેવામાં આવે તો અપૂર્વકરણના પહેલે સમયે પણ તેના બંધના વિચ્છેદનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય. કારણ કે તે સમયે તેને ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ હોતું નથી. અને તીર્થંકર નામકર્મના બંધનો વિચ્છેદ તો અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગે થાય છે. માટે કૌર્ધપણ સમ્યક્ત્વ તીર્થંકર નામકર્મના બંધમાં હેતુરૂપ થતું નથી. તથા આહારકદ્ધિકનો બંધહેતુ સંયમ કહેવામાં આવે તો ક્ષીણમોહાદિ ગુણકાણે પણ તેના બંધનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય કારણ કે ત્યાં વિશેષતઃ અતિનિર્ભળ ચારિત્રનો સફળાવ છે. અને ત્યાં બંધ તો થતો નથી, માટે આહારકદ્ધિકનો પણ સંયમ બંધહેતુ નથી.

ઉત્તર—અમારા અભિપ્રાયનું અજ્ઞાન હોવાથી ઉપર બે શંકા ઉપસ્થિત કરી તે અચોગ્ય છે. કારણ કે—‘વિત્તયરાહારાણ વંચે સમ્મત્તસંજમા દેઠ્ઠ’ એ પદ વડે સાક્ષાત્ સમ્યક્ત્વ અને સંયમ જ માત્ર તીર્થંકર અને આહારકદ્ધિકના બંધહેતુરૂપે કદ્ધા નથી, પરંતુ ‘સહકારી કારણભૂત વિશેષ હેતુરૂપે કદ્ધા છે. મૂળ કારણ તો આ બંનેમાં કષાય વિશેષ જ છે. પહેલા જ કહ્યું છે કે—‘સેસાવ કસાણ્હિ’ શેષ પ્રકૃતિઓ કષાયોવડે-કષાયરૂપ બંધહેતુવડે બંધાય છે. અને તીર્થંકર નામકર્મના બંધમાં હેતુરૂપે થતા તે કષાય વિશેષો ઔપશમિકાદિ કૌર્ધપણ સમ્યક્ત્વ રહિત હોતા નથી એટલે કે ઔપશમિકાદિ કૌર્ધપણ સમ્યક્ત્વ રહિત માત્ર કષાયવિશેષો જ તીર્થંકરના બંધમાં હેતુભૂત થતા નથી. તથા તે ઔપશમિકાદિ કૌર્ધપણ સમ્યક્ત્વયુક્ત તે કષાયવિશેષો સઘળા જીવોને તે પ્રકૃતિઓના બંધમાં હેતુ થતા નથી. તેમ જ અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગ પછી પણ બંધહેતુરૂપે થતા નથી. તથા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકથી આરંભી અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગ સુધીમાં જ સંભવતા કેટલાક પ્રતિનિયત ‘કષાય વિશેષો જ આહારકદ્ધિકના બંધમાં હેતુ છે.

તાત્પર્ય એ કે ચોથાથી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગ સુધીના કષાયવિશેષો ઔપશ-મિકાદિ કૌર્ધપણ સમ્યક્ત્વ યુક્ત અને હમણાં જ કહેશે તેવી જાવનાવાળા આત્માઓને

૧ સાથે રહી જે કારણરૂપે થાય, તે સહકારી કારણ કહેવાય. વિશિષ્ટ કષાયરૂપ હેતુની સાથે રહી સમ્યક્ત્વ અને સયમ તીર્થંકર અને આહારકદ્ધિકના બંધમાં હેતુ થાય છે. માટે સમ્યક્ત્વ અને સયમ સહકારી કારણ કહેવાય છે.

૨ અર્થ પ્રતિનિયત શબ્દ યુદ્ધી એજ જણાવે છે કે યાનીની દષ્ટિમા નિશ્ચિત થયેલ અયુક જ કષાયવિશેષો અર્થ બંધહેતુરૂપે લેવાના છે. સાતમાથી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગ સુધીના, સઘળા નાંહ.

પચસ'અહ-ચતુર્થ'દ્વાર

તીર્થ'કર નામકર્મના અંધમાં હેતુ થાય છે. અને આહારકદિકના અંધમાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વિશિષ્ટ કષાયો હેતુરૂપે થાય છે. માટે અહિં કોઈ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી.

પ્રશ્ન—ઔપશમિકાદિ કૌંઠપિણ્ડ સમ્યક્ત્વ યુક્ત જે કષાયવિશેષો તીર્થ'કર નામ-
કર્મના અંધમાં હેતુ છે તેનું સ્વરૂપ શું? એટલે કે કેવા પ્રકારના કષાયવિશેષો
તીર્થ'કર નામકર્મના અંધમાં કારણ છે?

ઉત્તર—પરમાત્માના પરમ પવિત્ર અને નિર્દોષ શાસનવડે જગત્પતિ સઘળા
જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાની ભાવના આદિ પરમ ગુણના સમૂહ યુક્ત તે કષાયવિશેષો
તીર્થ'કર નામકર્મના અંધમાં કારણ છે. તે આ પ્રમાણે—

ભવિષ્યમાં જેઓ તીર્થ'કર થવાના છે તેઓને ઔપશમિકાદિ કૌંઠપિણ્ડ સમ્યક્ત્વ
જ્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેના જળથી સ'પૂણું સંસારના આદિ, મધ્ય અને અંતભાગમાં
નિર્જીણપણાનો-ગુણરહિતપણાનો નિર્ણય કરી એટલે કે સ'પૂણું સંસારમાં, ભલે
પછી તેનો ગમે તે ભાગ હોય તેમાં આત્માને ઉત્તર કરનાર કોઈ તત્ત્વ નથી એવો
નિર્ણય કરી તે મહાશય તથાભવ્યત્વના થોગે આ પ્રમાણે વિચાર કરે—

અહો! આ આશ્ચર્ય છે! કે સકળગુણસંપન્ન તીર્થ'કરોએ પ્રરૂપેલ, સ્ફુરાયમાન
તેજપાણી પ્રવચન વિદ્યમાન છતાં પણ મહામોહરૂપ અંધકાર વડે અવરાઈ ગયેલો છે
સાચો માર્ગ જેની અંદર એવા આ ગહન સંસારમાં દુઃખથી ભરેલું છે અંતઃકરણ
જેઓનું એવા મૂઢમનવાળા આત્માઓ ભચ્યાજ કરે છે માટે હું આ જીવોને આ
સંસારમાંથી આ પવિત્ર પ્રવચનવડે યથાયોગ્ય રીતે પાર ઉતારું. આ પ્રમાણે વિચાર કરે.

અને એ પ્રમાણે વિચારીને પરાઈવ્યસની કરેલાદિ ગુણ યુક્ત અને પ્રત્યેક ક્ષણે
પરોપકાર કરવામાંજ વધતી જતી છે ઇચ્છા જેની એવા તે મહાત્મા હંમેશાં જે
જે રીતે બીજાને ઉપકાર થાય, બીજાનું ભલું થાય એટલે તેઓના આત્માનો ઉદ્ધાર
થાય તે તે રીતે પ્રવૃત્તિ કરે છે. માત્ર વિચાર કરી બેસી રહેતા નથી. આ પ્રમાણે
પ્રાણીઓનું કદયાણુ કરવાદ્વારા ઉપકાર કરતા તીર્થ'કરનામકર્મ ઉપાભવ કરીને પરમ-
પુરુષાર્થનું-મોક્ષનું સાધન તીર્થ'કરપણું પ્રાપ્ત કરે છે.

કહ્યું છે કે—'સમ્યક્ત્વના જળથી સંસારની નિર્જીણતાને સમ્યક્પ્રકારે જોઈને
તથાભવ્યત્વના થોગે તે મહાશય તેની વિચિત્રતાનો વિચાર કરે ૧.

વિચાર આ પ્રમાણે કરે—આ સર્વજ્ઞભાષિત ધર્મનું તેજ છતાં પણ મહામોહરૂપ
અંધકારવડે ગહન આ સંસારમાં દુઃખ પામતા આત્માઓ પરિભ્રમણ કર્યાજ કરે છે. ૨,

માટે આ સઘળા જીવોને દુઃખથી ભરેલા આ સંસારમાંથી યથાયોગ્ય પણે કોઈ
પણ રીતે આ પરમપવિત્ર પ્રવચનવડે પાર ઉતારું, એવો શ્રેષ્ઠ સમ્યક્ત્વ યુક્ત તે મહાત્મા
વિચાર કરે. ૩

એ પ્રમાણે વિચાર કરીને કર્ણાદિ ગુણ સુક્ત, પરોપકાર કરવામાં વ્યસની અને અન્ય આત્માઓના કલ્યાણ કરવાની જ વધતી જતી છે ભાવના જેની એવા તે બુદ્ધિમાન્ મહાત્મા તે તે પ્રકારે પ્રવૃત્તિ કરે. ૪

આ પ્રમાણે પ્રાણીઓનું કલ્યાણ કરતા સત્ય અર્થવાળું અને પરમ પુરુષાર્થનું સાધન તીર્થંકરપણું પ્રાપ્ત કરે. ૫

અહિં પહેલી ગાથામાં જનને એ વડે સમ્યક્ત્વનું અહણુ કર્યું છે. આ પ્રમાણે સઘળા આત્માઓને સંસારમાંથી પાર ઉતારવાની તીવ્ર ભાવનાવડે આત્મા તીર્થંકરનામકર્મ બાંધે છે.

તથા સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને પોતાના સ્વજનાદિના વિષયમાં યથોક્ત ચિંતા કરે એટલે માત્ર સ્વજનોનેજ તારવાનો વિચાર કરે અને તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે તે ધીમાન્ આત્મા ગણધર ૧ શબ્દ પ્રાપ્ત કરે છે.

જે આત્મા સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયે છતે ભવની નિશુષ્ણતાને ભેધને નિવેંદ થવાથી માત્ર પોતાનો જ ઉદ્ધાર ઇચ્છે અને તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે તે સુંદકેવળી થાય છે. કહ્યું છે કે—

જે સ્વજનાદિ સંબંધે જ તારવાનો વિચાર કરે અને તે પ્રકારે પ્રવૃત્તિ કરે તે બુદ્ધિમાન્ આત્મા ગણધર થાય છે. ૧

તથા જે સંવિન્ન સંસાર પર નિવેંદ થવાથી પોતાનો જ ઉદ્ધાર ઇચ્છે અને તેટલા પુરતી જ પ્રવૃત્તિ કરે તે સુંદકેવળી થાય. ૨

આ પ્રમાણે ગણધરાદિ કૌણ થાય તે પ્રસંગગત કહ્યું.

સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ યોગથી થાય છે. તેમાં જ્ઞાનાચ્છાદકત્વાદિ જે સ્વભાવવિશેષ તે પ્રકૃતિબંધ છે, અને જે કર્મપરમાણુઓનો આત્મા સાથે ક્ષીરનીરવત્ સંબંધ થાય છે તે પ્રદેશબંધ છે.

તથા સ્થિતિબંધ અને રસબંધ કષાયવડે થાય છે. તેમાં કર્મોનું આત્મા સાથે ત્રીશ કોડાકોડી આદિ કાળપથ^૧ ત રહેલું તે સ્થિતિબંધ છે, અને ઓછા વત્તા પ્રમાણમાં જ્ઞાનાદિ ગુણને કબાવનાર તથા ઓછા વત્તા પ્રમાણમાં સુખ-દુઃખાદિ ઉત્પન્ન કરનાર જેનું સ્વરૂપ પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે એવો એકસ્થાનકાદિ જે રસ છે તે અનુભાગબંધ છે. આ પ્રમાણે આદિ ગુણસ્થાનકોમાં અને જીવલેહોમાં બંધહેતુના ભાંગા કલ્યા. ૨૦

૧ ગણધર અને આચાર્ય આદિ જવાનાં હેતુજન કર્મોના તીર્થંકરનામકર્મના જ સમાવેશ થયે છે એમ સમજવું.

અધ્યાયેલા કરોનો યથાચોગ્યરીતે ઉદય થાય છે, અને તેઓનો ઉદય થવાથી સાધુઓને અનેક પ્રકારના પરિપક્ષો ઉપસ્થિત થાય છે. તેથી જે પરિપક્ષોમાં જે કર્મોનો ઉદય નિમિત્ત છે, તેઓનું તથા તેનો વિજય કઈ રીતે કરવો તેનું પ્રતિપાદન કરે છે—

સુપિપાસુપહસીયાણિ સેજ્ઞા રોગો વધો મલો ।

તળફાસો ચરોયા ય દંસેકારસ જોગિસુ ॥ ૨૧ ॥

સુત્પિપાસોજ્ઞાતિતાનિ ક્વચિત્ત રોગો વધો મલઃ ।

તળસ્પર્શશ્રવ્યાં ચ દશ્વ એકાદશ યોગિસુ ॥ ૨૧-॥

અર્થ—શુધા, પિપાસા, ઉષ્ણ, શીત, શઘ્યા, રોગ, વધ, મળ, તૃણસ્પર્શ, અર્થા, અને દંશ જે અગ્નિઆર પરિપક્ષો સયોગિ કેવળિ શુદ્ધસ્થાને હોય છે.

ટીકાતુલ્ય—અર્થે ગાથામાં પરિપક્ષ શબ્દ લખ્યો નથી છતાં તેનું પ્રકરણ હોવાથી અર્થાત્ પ્રાપ્ત થાય છે. તે શબ્દ ગાથામાંના દરેક પદ સાથે જોડાયો. તે આ પ્રમાણે—શુત્પરિપક્ષ, પિપાસાપરિપક્ષ, ઉષ્ણપરિપક્ષ, શીતપરિપક્ષ, શઘ્યાપરિપક્ષ, રોગપરિપક્ષ, વધપરિપક્ષ, મળપરિપક્ષ, તૃણસ્પર્શપરિપક્ષ, અર્થાપરિપક્ષ, અને દંશપરિપક્ષ.

કર્મના ઉદયથી આવા આવા પરિપક્ષો જ્યારે પ્રાપ્ત થાય થાય, ત્યારે મુનિઓએ પ્રવચનમાં કહેલ વિધિ પ્રમાણે સમભાવે સહન કરી તેના પર જ્ય મેળવવો જોઈએ. તેનો વિજય આ પ્રમાણે કરવો—

નિર્દોષ આહારની ગવેષણા કરતા, પરંતુ તેવા પ્રકારનો નિર્દોષ આહાર નહિ મળવાવડે અથવા અદ્ય મળવાવડે જેમની ક્ષુધાની શાંતિ થઈ નથી, અવસર વિના ગોચરી જવા પ્રત્યે જેમની ઇચ્છા વિરામ પામી છે, આવશ્યક ક્રિયામાં જરાપણ રુખ્ણતા થાય તેને જેઓ સહન કરતા નથી, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને ભાવનામાં જેમણે ચિત્ત મગ્ન થયેલું છે, અને પ્રબળ ક્ષુધાજન્ય પીડા ઉત્પન્ન થવા છતાં પણ અનેક-શૃણીય આહારનો જેઓએ ત્યાગ કર્યો છે, એવા મુનિરાજે જરા પણ ગ્દાનિ વિના ક્ષુધથી ઉત્પન્ન થયેલ પીડા સમભાવે સહન કરવી તે શુત્પરિપક્ષવિજય.

જે પ્રમાણે પિપાસા પરિપક્ષના વિજય માટે પણ સમજવું.

અત્યંત ઉચ્ચ સૂર્યના કિરણના તાપવડે સૂકાઈ જવાથી જેનાં પાંદડાં ખરી પડેલ છે અને તેથીજ જેની છાયા દૂર થઈ છે એવા વૃક્ષવાળી અટવીમાં, અથવા અન્યત્ર કે જ્યાં ઉચ્ચ તાપ લાગે ત્યાં જતા કે રહેતા, તથા અનન્યાદિ તપવિશેષવડે જેઓને પેટમાં અત્યંત ઠાંક ઉત્પન્ન થયેલ છે, તેમજ અત્યંત ઉષ્ણ અને કઠોર વાયુના સંપર્કથી જેઓને તાણવું અને ગળામાં શોષ પડેલ છે, તેવા મુનિરાજે જીવોને પીડા ન થાય એ ઇચ્છાથી કાચા પાણીમાં અવગાહ—હાવા માટે પડવાની કે કાચા પાણીથી

સ્નાન કરવાની અગર તો કાચું પાણી પીવાની ઇચ્છા પણ નહિ કરતાં ઉષ્ણતાજન્ય પીડાને સમસાવે સહન કરવી તે ઉષ્ણપરિષહવિજય.

ઘણી થંડી પડવા છતાં પણ અકલ્પનીય વસ્ત્રો ત્યાગ કરતા, અને પ્રવચનમાં કહેલ વિધિને અનુસરી કલ્પનીય વસ્ત્રો ઉપભોગ કરતા, તથા પક્ષિની જેમ પોતાના એક ચોક્કસ સ્થાનનો નિશ્ચય નહિ કરતા, તેથી જ વૃક્ષની નીચે, શૂન્ય ગૃહમાં, અથવા એવાજ કેાઈ અન્ય સ્થળે રહેતા ત્યાં બરફના કણવડે અત્યંત થંડા પવનનો સંબંધ થવા છતાં પણ તેના પ્રતિકારનું કારણ અગ્નિ આદિને સેવવાની ઇચ્છા પણ નહિ કરતા, તેમજ પૂર્વે અનુભવેલા થંડીને દૂર કરવાનાં કારણોને યાદ પણ નહિ કરતા શીતથી ઉત્પન્ન થયેલી પીડાને સમસાવે સહન કરવી તે શીતપરિષહવિજય.

કંઠણુ ધારવાળા અને નાના મોટા ઘણા કાંકરા વડે વ્યાપ્ત શીત અથવા ઉષ્ણ પૃથ્વી ઉપર અથવા કોમળ અને કઠિન આદિ લેહવાળા ચંપકાદિની પાટ ઉપર નિદ્રાને અનુભવતા પ્રવચનોક્ત વિધિને અનુસરી કઠિનાદિ શમ્યાથી થતી પીડા સમસાવે સહન કરવી તે શમ્યાપરિષહવિજય.

કોઈપણ પ્રકારનો રોગ થાય ત્યારે નફા તોટાનો વિચાર કરી શાખમાં કહેલ વિધિને અનુસારે ચારિત્રમાં સ્ખલના ન થવા પામે તેવી રીતે, પ્રતિક્રિયા-ઔષધાદિ ઉપચાર કરવા તે રોગપરિષહવિજય.

તીક્ષ્ણ ધારવાળી તરવાર અથવા મુઠ્ઠગરાદિ હથિયારના તાડનાદિવડે શરીર ચીરાતાં છતાં પણ ચીરનાર ઉપર અલ્પ પણ મનોવિકાર નહિ કરતાં એવો વિચાર કરે કે—‘મેં પૂર્વે બાંધેલા કર્મફળ’ જ આ ફળ છે આ બિચારા રાંકડાઓ મને કંઈપણ કરી શકતા નથી એ તો નિમિત્તમાત્ર છે, વળી એવો પણ વિચાર કરે કે નાશ પામવાના સ્વભાવવાળા શરીરને આ લોકો પીડા ઉત્પન્ન કરે છે, પરંતુ મારા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ અતરંગ ગુણોને કોઈપણ પ્રકારની પીડા કરી શકતા નથી, એવી ભાવના ભાવતા વાંસલાથી છેદનાર અને ચંદનથી પૂજા કરનાર બંને પર સમદર્શિ મુનિરાજે વધથી થતી પીડા સમસાવે સહન કરવી તે વધપરિષહવિજય.

અપકાય આદિ છોવોને પીડા ન થાય માટે મરણપર્યંત સ્નાન નહિ કરવાના મતને ધારણ કરનાર, ઉચ્ચ સૂર્યકિરણના તાપથી ઉત્પન્ન થયેલ પરસેવાના જળ સંબંધથી પવનથી ઉડેલી પુષ્કળ ધુળ લાગવા વડે બેનું શરીર અત્યંત મલીન થયું છે છતાં પણ બેઓના ચિત્તમાં તે મેલને દૂર કરવાનો સંકલ્પ પણ નથી, પરંતુ સમ્યક્જ્ઞાન, દર્શન-ચારિત્રરૂપ નિર્મળ જળના પ્રવાહ વડે કર્મરૂપ મેલને જ દૂર કરવા બેઓ પ્રયત્નવંત છે તેવા મુનિરાજે મળથી થતી પીડાને સમસાવે સહન કરવી તે મળપરિષહવિજય.

ગમ્મમાં વસતા અગર ગમ્મમાં નહિ વસતા મુનિરાજને પોલાણુ વિનાના દર્શાદિ

ઘાસના ઉપલોગની પ્રભુએ આજ્ઞા આપી છે. તેમાં જે મુનિરાજને પોતાના ગુરુએ દર્શાવેલા ઘાસ ઉપર શયન કરવાની અનુજ્ઞા આપી છે તે જ મુનિરાજે દર્શાવેલા ઘાસ ઉપર સંશયો અને ઉત્તરપટ્ટો પાથરીને સૂઈ બેઠો છે, અથવા જેના ઉપકરણોને ચોરો ચોરી ગયા છે અગર તો અતિશુષ્ક થવાથી ફાટી ગયા છે તેવા મુનિઓ પોતાની પાસે સંશયો અને ઉત્તરપટ્ટો નહિ હોવાથી દર્શાવેલા પાથરી સૂઈ બેઠો છે, તેવા ઘાસ પર સૂતા. પૂર્વે અનુભવેલ મખમલની શય્યા આદિને ચાકે પથ્થુ નહિ કરતા તે ઘાસના અગ્રભાગાદિ ભોંકાવા દ્વારા થતી પીડાને સમજાવે સહન કરવી તે તૃણસ્પર્શપરિષદ્વિબ્ય.

જે મહાશયોએ ખંધ અને મોક્ષનું સ્વરૂપ ભણ્યું છે, જેઓ પવનની જેમ નિઃસંગતા ધારણ કરે છે, જેઓ દેશ અને કાળને અનુસરી સયમવિરોધી માર્ગમાં જવાનો ત્યાગ કરનારા છે, તથા જેઓ આગમમાં કહેલ માસકેદવની મર્યાદાને અનુસરી વિહાર કરનારા છે. એવા મુનિરાજે કઠોર કાકરા અને કંટકાદિ વડે પોતાના પગમાં અત્યંત પીડા થવા છતાં પણ પૂર્વે પોતે સેવેલા વાહનાદિમા જવાનું સ્મરણ નહિ કરતાં આમા નુશામ વિહાર કરવો તે સર્વાપરિષદ્વિબ્ય.

દંશપરિષદ્માં દંશ શબ્દનું અહંબુ શરીરને ઉપઘાત કરનારા સઘળા જંતુઓને અહંબુ કરવા માટે છે. જેમ કાગડાથી ઘીનું રક્ષણ કરવું એમ કહેવામાં આવે ત્યાં કાગડા શબ્દનું અહંબુ ઘી ખાઈ જનાર કાગડા સિવાય અન્ય પક્ષિઓના અહંબુ માટે પણ કહ્યું છે તેમ આદિ પણ સમજવું. તેથી ડાંશ, મચ્છર, માંખીઓ. માંકડ, કીડા, કીડીઓ અને વીંછી આદિ જંતુઓ વડે પીડા પામવા છતાં પણ તે સ્થાનથી અન્યત્ર નહિ જતા અને તે દંશ-મચ્છરાદિ જંતુઓને ત્રિવિધે ત્રિવિધે પીડા નહિ કરતા તેમ જ વીંજણા-આદિ વડે તેને દૂર પણ નહિ કરતા તે ડાંશ-મચ્છરાદિથી થતી બાધાને સમજાવે સહન કરવી તે દંશપરિષદ્વિબ્ય.

આ અગ્નીઆરે પરિષદો સયોગિ કેવલિ ભગવાનને સંભવે છે. ૨૧

હવે કયા કર્મના ઉદયથી આ અગ્નીઆર પરિષદો ઉત્પન્ન થાય છે તે કહે છે—

વેયળીયમવા યપ પન્નાનાણા ડ આદિમે ।

અટ્ટમંમિ અલામોત્થો છઝમત્થેસુ ચોદ્દસ ॥ ૨૨ ॥

વેદનીયમવા યતે પ્રજ્ઞાજ્ઞાને તુ આદિમે ।

અટ્ટમે અલામોત્થઃ છઝમત્થેસુ ચતુર્દશ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ—પૂર્વોક્ત અગ્નીઆર પરિષદો વેદનીયકર્મથી ઉત્પન્ન થયેલા છે. જ્ઞાનાવરણીય-કર્મોના ઉદય છતાં પ્રજ્ઞા અને અજ્ઞાન પરિષદ ઉત્પન્ન થાય છે અને અતરાયનો ઉદય છતાં અલાસથી ઉત્પન્ન થયેલ પરિષદ થાય છે. છઝમત્થોને એ ચૌદ પરિષદો હોય છે.

ટીકાતુલ્ય—વીશમી ગાથામાં કહેલ અગીઆર પરિષદો વેદનીયકર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે. જેમકે ક્ષુધાવેદનીયનો ઉદય થાય, ભૂખ સગત લાગે તે અવસરે તે ભૂખને સહન કરવાનો અવસર આવે તેને આત્માના અણાહારિ આદિ સ્વભાવને યાદ કરી જો સમજાવે સહન કરે તો તેનો વિજય કર્યો કહેવાય, નહિ તો નહિ. જો વિક્ષેપતા થાય, દુઃસ્થાન થાય તો પરિષદ ઉપર વિજય મેળવ્યો ન કહેવાય. એ પ્રમાણે અન્ય પરિષદો માટે પણ સમજવું. કહ્યું છે કે—

ક્ષુધા, પિપાસા, શીત, ઉષ્ણ, દંશ, ચર્ચા, વધ, મદ, શંખ્યા, રોગ અને તુષ્ટસ્પર્શ એ અગીઆર પરિષદો વેદનીય કર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે સઘળા સયોગિ દેવળીઓને સંભવે છે.

તથા જ્ઞાનાવરણીયકર્મનો ઉદય પ્રજ્ઞા અને અજ્ઞાન પરિષદ ઉત્પન્ન થવામાં હેતુ છે. તેમાં અંગ, ઉપાંગ, પૂર્વ, પચમ્ના વગેરે શાસ્ત્રોમાં વિશારદ તેમ જ આકરણ, ન્યાય અને અધ્યાત્મ શાસ્ત્રમાં નિપુણ એવા મારી સન્મુખ અન્ય સઘળા સૂર્યની પાસે ખજુઆની જેમ નિસ્તેજ છે એવા પ્રકારના અભિમાનજન્ય જ્ઞાનના આનંદનો નિરાસ કરવો—ત્યાગ કરવો તે પ્રજ્ઞાપરિષદવિજય.

તથા આ અજ્ઞ છે, પશુ સમાન છે, કંઈપણ સમજતો નથી એવા પ્રકારના તિરસ્કારના વચનોને સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરતા, પરમ દુઃખર તપસ્યાદિ ક્રિયામાં રક્ત-સાવધાન અને નિત્ય અપ્રમત્ત ચિત્તવાળા એવા મને હજી પણ જ્ઞાનાતિશય ઉત્પન્ન થતો નથી એ પ્રકારે જે વિચાર કરવો અને જરાપણ વિકળતા ઉત્પન્ન ન થવા દેવી તે અજ્ઞાન પરિષદ વિજય.

તથા આઠમા અંતરાયકર્મનો વિપાકોદય છતાં અલાભ પરિષદ સહન કરવાનો અવસર થાય છે.

તેમાં ભિન્ન ભિન્ન દેશમાં વિહાર કરતા, સંપત્તિની અપેક્ષાએ ધણા ઉચ્ચ, નીચ ઘરોમાં ભિક્ષાને નહિ પ્રાપ્ત કરીને પણ સંકૂલિષ્ટ ચિત્ત વિનાના અને હાતારની પરીક્ષા કરવામાં નિરૂત્ક્રમ, ‘અલાભ એ મને ઉત્કૃષ્ટ તપ છે’ એવો વિચાર કરીને અપ્રાપ્તિને અધિક ગુણવાળી માનતા, અલાભજન્ય પીડાને જે સમજાવે સહન કરવી તે અલાભ પરિષદવિજય.

પૂર્વની ગાથામાં કહેલ અગિયાર પરિષદો તથા પ્રજ્ઞા, અજ્ઞાન અને અલાભ મળી કુલ ચૌદ પરિષદો ઉપશાંતમોહ તથા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે હોય છે. કારણ કે તે ગુણસ્થાનકે વર્તમાન આત્માઓએ સંપૂર્ણ મોહનીય કર્મનો ઉપશમ તથા ક્ષય કરેલ છે.

સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકે પણ એ ચૌદ પરિષદો જ હોય છે. જે કે અહિં વર્તતા આત્માઓ સંબલન લોભની સૂક્ષ્મ કિટ્ટિઓને અનુભવે છે છતાં અત્યંત સૂક્ષ્મ લોભને

કૌધરૂપ અગ્નિને ઉત્પન્ન કરવામાં કુશળ, મિથ્યાત્વમોહના ઉદયથી મહોન્મત્ત પુર-
ષોએ ઉચ્ચારેલા, ઈચ્છાપ્રયુક્ત, તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરે તેવા અને નિદાત્મક વચનો સાંભ-
ળવા છતાં પણ તેમ જ તેનો પ્રતિકાર કરવાની શક્તિ-છતાં પણ કૌધાદિ કષાયોદય-
રૂપ નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયેલ પાપકર્મનો વિપાક અત્યંત દુરંત છે એમ ચિંતવન કરતા
અદ્વયમાત્ર કષાયને પણ પોતાના હૃદયમાં સ્થાન ન આપવું તે આકેશપરિપક્વવિજય.

સૂત્રના ઉપદેશને અનુસરી વિહાર કરતાં અગર રહેતાં કૌઠ વખતે જો કે અરતિ
ઉત્પન્ન થાય તો પણ સ્વાધ્યાય, કથાન અને ભાવનારૂપ કર્મમાં રમણતા વડે અરતિનો
ત્યાગ કરવો તે અરતિ પરિપક્વ વિજય.

આરામ-મગીચો, ઘર કે કૌઠ એવા જ પ્રકારના ઓકાંત સ્થળમાં વસતા યુવા-
વસ્થાનો મદ્દ અને વિલાસ-હાવભાવ વડે પ્રમત્ત થયેલી મહોન્મત્ત અને શુભ મનઃસ-
કલ્પનો નાશ કરતી સ્ત્રીઓના વિષયમાં પણ અત્યંત દાખમાં-વશ રાખેલ છે ઇન્દ્રિયો
અને મન જેમણે એવા મુનિરાજે ‘આ અશુચિથી ભરપુર માંસનો પિંડ છે.’ આવા
પ્રકારની શુભ ભાવનાના વશથી તે સ્ત્રીઓના વિલાસ, હાસ્ય, મૃદુ ભાષણ, વિલાસપૂર્વક
નિરીક્ષણ અને મોહ ઉત્પન્ન કરે તેવા પ્રકારની ગતિરૂપ કામનાં બાણોને નિષ્ફળ કરવાં
અને જરા પણ વિકાર ઉત્પન્ન ન થવા દેવો તે સ્ત્રીપરિપક્વવિજય.

નમ્રતા-નમ્રપણું, અચેલકપણું. તે અચેલકપણું શાસનના ઉપદેશ વડે અન્ય પ્રકારે
વચ્ચને ધારણ કરવારૂપે કે જીર્ણ, અદ્વય મૂલ્યવાળા ફાટી ગયેલા અને આખા શરીરને
નહિ ઢાંકવાવાળા વસ્ત્ર ધારણ કરવા સંબંધે બાણવું, કારણ કે લોકમાં તેવા વસ્ત્રો પહેવો
હોય તો પણ નમ્રપણાનો વ્યવહાર થાય છે. જેમ કે—

નદી ઉતરતો પુરુષ નીચે પહેરવાની પોતડી માથે વીંટીલી હોય છતાં પણ ‘નમ્ર’
એવો વ્યવહાર થાય છે. તથા જેણે જીર્ણ વસ્ત્ર પહેરેલું છે એવી કૌઠ સ્ત્રી વણકરને
કહે છે કે વણકર જલદી કર, મને સાડી આપ, હું નાગી છું.

તે પ્રમાણે ફાટેલા, અદ્વયમૂલ્યવાળા, શરીરના અમુક ભાગને ઢાંકનારા વસ્ત્રો ધારણ
કરનારા મુનિઓ પણ અન્ય પ્રકારે ધારણ કરવાથી વસ્ત્ર સહિત છતાં પણ વાસ્તવિક
રીતે અચેલક ગણાય છે.

“જેમ પાણીમાં પ્રવેશ કરતો અને બહુ વસ્ત્રવાળો છતાં મસ્તક ઉપર કેડે પહે-
રવાતું વસ્ત્ર જેણે વીંટીલું છે એવો મહુબ્ધ અચેલક-વસ્ત્રરહિત કહેવાય છે તેમ વસ્ત્ર
ધારણ કરનાર વસ્ત્રવાળા મુનિઓ પણ થોડા જીર્ણ, કૃત્તિસત વસ્ત્રવડે અચેલક કહેવાય છે.

જેમ કૌઠ સ્ત્રી વણકરને કહે છે કે-કે વણકર ત્વરા કર, મને જલદી સાડી આપ.
હું નાગી છું.”

જ્યારે એમ છે તો ઉત્તમ ધૈર્ય અને સંઘયણાદિ રહિત તુલ્યગ્રહણ અને અશ્મિનો

ત્યાગ કરેલો હોવાથી સંયમ પાલન કરવા નિમિત્તે શાસ્ત્રોક્ત વસ્ત્રને ધારણ કરનારા આ યુગના સાધુઓને પણ અચેલક પરિષદનું સહન કરવું સમ્યક્ પ્રકારે જાણવું. કહ્યું છે કે—

સંયમના પાલન નિમિત્તે જીર્ણોદ્ધિ વસ્ત્રોને ધારણ કરનારા સદા મમત્વ રહિત યતિને પરિષદને સહન કરવાનું કેમ ન હોય ?”

અહીં પૂર્વપક્ષી કહે કે તમે જે પ્રકારે કહ્યું તે પ્રકારે અચેલકપણું ઔપચારિક થયું, તેથી તેવા પ્રકારના અચેલકપણાનું પરિષદનું સહન કરવું તે પણ ઔપચારિક થયું અને એમ હોય તો ભોક્ષપ્રાપ્તિ શી રીતે થાય ? કારણ કે ઉપચારિત—આરોપિત વસ્તુ વાસ્તવિક અર્થક્રિયા કરી શકે નહિ. માણવકને વિશે અગ્નિનો આરોપ કરવાથી પાકક્રિયા થતી નથી.

ઉત્તર—જો એમ હોય તો નિર્દોષ આહારને પણ ખાનાર યુગિને સમ્યક્ પ્રકારે ક્ષુધાપરિષદનું સહન કરવું નહિ ઘટી શકે. કારણ કે તમે કહેલા ન્યાયથી તો આહારના સર્વથા ત્યાગથી જ ક્ષુધાપરિષદ સહન કરવો ઘટી શકે અને જો એમ માનીએ તો અરિહંત ભગવાન પણ ક્ષુધાપરિષદને જિતનારા ન થાય. કારણ કે ભગવાન પણ છમ્મસ્થાવસ્થામાં તમારા મતે પણ નિર્દોષ આહાર લે છે તો તે પ્રમાણે નિર્દોષ આહાર લેનાર ક્ષુધા પરિષદનો વિરોધ તમને ઇષ્ટ નથી એમ નથી. તેથી જેમ અનેપણીય અને અકલ્પનીય લોભનના ત્યાગથી ક્ષુધાપરિષદનું સહન કરવું ઇષ્ટ છે તેમ મહામૂલ્ય, અનેપણીય અને અકલ્પનીય વસ્ત્રના ત્યાગથી અચેલક પરિષદનું સહન કરવું માનવું જોઈએ.

જો એમ હોય તો સુંદર સ્ત્રીના ઉપલોગનો ત્યાગ કરી કાણી, મુખવાળી અને યોગોળ અંગવાળી સ્ત્રીનો ઉપલોગ કરતાં સ્ત્રીપરિષદ સહન કરવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થશે—એમ ન કહેવું, કારણ કે સૂત્રમાં સ્ત્રીના ઉપલોગ સર્વથા પ્રતિષિદ્ધ છે. જો પ્રમાણે કોઈ પણ સૂત્રમાં જીર્ણોદ્ધિ અને અલ્પમૂલ્યવાળા વસ્ત્રોના પ્રતિષેધ કયો નથી તેથી અતિ-પ્રસંગ હોય પ્રાપ્ત થતો નથી કહ્યું કે—

જો વસ્ત્રના પરિલોગ માત્રથી અચેલક પરિષદનો જય ન થાય તો ભક્તતાદિના અહંભુથી ક્ષુધાપરિષદનો પણ જય ન થાય. જો પ્રમાણે તો તમારે બિનેશ્વરદેવો પણ સર્વથા પરિષદને જીતનારા ન થયા, એમ સિદ્ધ થયું અથવા લોભનાદિમાં જે વિધિ-ઈષ્ટ છે તે વસ્ત્રમાં કેમ ઇષ્ટ નથી ? અહિં સ્ત્રીપરિષદના પ્રસંગથી અનિદ્રની પ્રાપ્તિ થશે એમ કહે તો સૂત્રાન્તરેના બાધ થવાથી તે પ્રસંગનું નિવારણ થાય છે. બિનવ-રોએ મૈથુન સિવાય કોઈની સર્વથા અવુક્તા આપી નથી તેમ પ્રતિષેધ પણ કયો નથી. કારણ કે તે (મૈથુન) રાગદ્વેષ સિવાય થતું નથી. જો એમ ન હોય તો પરિષદના સહન કરનારાએ પ્રાસુક છતાં પણ અશનાદિ કદાચિત્ પણ ન ખાવું જોઈએ તેમ પીવું ન જોઈએ.

વધારે પ્રસંગથી બસ છે. વિસ્તારથી તો ધર્મસંઘણી ટીકામાં અપવાદનો વિચાર કયો છે ત્યાંથી જાણી લેવું.

તથા પદનો એક દેશ કહેવાથી આખા પદનું ગ્રહણ થતું હોવાથી ગાથામાં સત્કાર શબ્દ ગ્રહણ કર્યો છે છતાં 'સત્કાર પુરસ્કાર' ગ્રહણ કરવો.

તેમાં વસ્ત્ર, પાત્ર, આહાર, પાણી આદિ દેવા તે સત્કાર કહેવાય અને છતાં શુભની પ્રશંસા કરવી અથવા પ્રણામ, અભ્યુત્થાન-સામે જવું, આસન આપવું વિગેરે પુરસ્કાર કહેવાય છે.

તેમાં લાંબા કાળથી પ્રહસ્યર્થનું પાલન કરનારા, મહા તપસ્વી, સ્વ-પર સિદ્ધાંતના રહસ્યને જાણનાર, વારંવાર પરવાદિઓને જિતનાર એવા અને કોઈપણ પ્રણામ કરતા નથી, ભક્તિ કે બહુમાન કરતા નથી, આદરપૂર્વક આસન આપતા નથી તેમ જ આહાર, પાણી અને વસ્ત્રપાત્રાદિ પણ કોઈ આપતા નથી. એ પ્રકારના દુઃપ્રવૃત્તિવાન-અશુભ સંકલ્પનો ત્યાગ કરવો તે સત્કાર પુરસ્કાર પરિણમિત વિજય.

હું સઘળા પાપસ્થાનોનો ત્યાગી, ઉત્કૃષ્ટ તપસ્થાને આચરનાર અને નિઃસંઘ હું. છતાં પણ ધર્મ અને અધર્મના ફલરૂપ દેવ અને નારકોને જોઈ શકતો નથી માટે ઉપવાસાદિ મહા તપસ્યા કરનારને પ્રાતિહાર્ય વિશેષ ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રભાવમાત્ર છે, આવો મિથ્યાત્વ મોહનીયના પ્રદેશો વડે જે અશુભ અધ્યવસાય થાય છે, તે દર્શન પરિણમિત કહેવાય છે, તેનો જય આ રીતે કરવો—

દેવો મનુષ્યોની અપેક્ષાએ સુખી છે, વર્તમાન કાળમાં દુઃખમકાળના પ્રભાવથી તીર્થંકરાદિ મહાપુરુષો નથી તેથી પરમ સુખમાં આસક્ત હોવાથી અને મનુષ્યલોકમાં કાચની અભાવ હોવાથી મનુષ્યોને દૃષ્ટિગોચર થતા નથી. નારકોઓ અત્યંત તીવ્ર વેદના વડે બાપ્ત હોવાથી અને પૂર્વે બાંધેલા આકરા કર્મના ઉદય રૂપ અપન વડે બદલ થયેલા હોવાથી જ્યાં આવવાની શક્તિ વિનાના છે માટે તેઓ પણ અહિં આવતા નથી. દુઃખમકાળના પ્રભાવ વડે ઉત્તમ સંઘયણ નહિ હોવાથી તેવા પ્રકારનું ઉત્કૃષ્ટ તપ કરવાની શક્તિ નથી કે તેવા પ્રકારનો ઉત્કૃષ્ટ ભાવનો ઉદ્ભાસ પણ થતો નથી કે જે વડે જ્ઞાનાતિશય ઉત્પન્ન થવાથી તેના સ્થાનમાં રહેલા દેવ-નારકોને જોઈ શકાય. પૂર્વ મહાપુરુષોને ઉત્તમ સંઘયણના વશથી તયોવિશેષની શક્તિ અને ઉત્તમ ભાવના હતી કે જેને લઈ ઉત્પન્ન થયેલા જ્ઞાનાતિશય વડે સઘળું જોઈ શકતા હતા, આ પ્રમાણે વિચાર કરી જ્ઞાનીના વચનમાં જરા પણ અશ્રદ્ધા થવા ન દેતાં ચિત્તને સ્થિર કરવું તે દર્શન પરિણમિત વિજય કહેવાય છે.

આ નિષદા આદિ આઠ પરિણમો મોહનીયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય છે તે આ પ્રમાણે—ભયના ઉદયથી નિષદાપરિણમ, માનના ઉદયથી ચાંચા પરિણમ, ક્રોધના ઉદયથી આક્રોશ પરિણમ, અરતિના ઉદયથી અરતિપરિણમ, પુરુષવેદના ઉદયથી સ્ત્રીપરિણમ, જીવ-પ્રામાહનીયના ઉદયથી નાન્યપરિણમ, લોભના ઉદયથી સત્કાર પુરસ્કાર પરિણમ અને દર્શનમોહના ઉદયથી દર્શનપરિણમ ઉત્પન્ન થાય છે.

આ પહેલેથી આરંભી બાવીશે પરિષદો રાગિઓને પહેલા ગુણુસ્થાનકથી આરંભી નવમા ગુણુસ્થાનક સુધીના સઘળા જીવોને હોય છે. એકી વખતે એક જીવને વીશ પરિષદો થાય છે. કારણ કે શીત અને ઉષ્ણ તથા નિષઘા અને ચર્ચા એ પરસ્પર વિરુદ્ધ હોવાથી એક સાથે હોતા નથી. આ પ્રમાણે બંધહેતુ નામનું દ્વાર સમાપ્ત થયું.

૬ ચોથું બંધહેતુદ્વાર સમાપ્ત ૬

પંચસંગ્રહ-ચતુર્થદ્વાર સારસંગ્રહ

કાર્મણુ વર્ગજ્ઞાનાં પુદ્ગલોનો પાણી અને દૂધની જેમ આત્મપ્રદેશો સાથે એકાકાર સંબંધ થવો તે બંધ. તેના મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ એ આરંભાત્મ્ય હેતુઓ છે.

(૧) અભિગૃહીત, (૨) અનભિગૃહીત, (૩) આભિનિવેશિક, (૪) સાંશયિક અને (૫) અનાલોગ એ પાંચ પ્રકારે મિથ્યાત્વ છે.

(૧) જૈનદર્શન સિવાયના દર્શનોમાંથી પોતે સ્વીકારેલ જૌદ્ધ આદિ કોઈપણ એક દર્શનને સત્ય માનવું તે અભિગૃહીત.

(૨) સર્વદર્શનો સત્ય માનવા તે અનભિગૃહીત મિથ્યાત્વ. આ મિથ્યાત્વમાં આંશિક મધ્યસ્થતા હોય છે.

(૩) જિનેશ્વર ભગવંતના વચનથી વિપરીત છે એમ સમજવા છતાં દિગંબર કે ગોષ્ઠામાહિલની જેમ કદાચરથી પોતે પ્રજ્ઞપણા કરેલ કે સ્વીકાર કરેલ કથનને જ વળગી રહેવું તે આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ.

(૪) ભગવંતે કહેલ અતીન્દ્રિય પદાર્થોમાંથી અમુક પદાર્થો છે કે કેમ ? એવો સંશય થવો તે સાંશયિક મિથ્યાત્વ.

(૫) વિશિષ્ટ મનશક્તિના અભાવે સત્યાસત્યનો વિચાર જ ન આવવો તે અનાલોગ મિથ્યાત્વ.

એકેન્દ્રિયાદિકને આ મિથ્યાત્વ હોય છે પરંતુ સ્વોપજ દીકાકારે સંજ્ઞિ-પર્યાપ્ત સિવાયના સર્વ જીવોને અનભિગૃહીત મિથ્યાત્વ કહેલ છે. અને આગમ અભ્યાસ ન કરવો-અજ્ઞાન જ સાડું છે-એમ માનવું તેને અનાલોગ મિથ્યાત્વ કહેલ છે.

અભજ્યોને અનભિગૃહીત અને અનાલોગ આ બેમાંથી જ કોઈ પણ એક મિથ્યાત્વ હોય છે એ પ્રમાણે ઉપાં ૦ શ્રી યશોવિજયજી મં ૦ સાહેબે શ્રી ધર્મપરીક્ષા ગ્રંથમાં આચારાંગસૂત્રની દીકાનો પાઠ આપી બજાવેલ છે.

પૃથ્વી આદિ છ કાયનો વધ અને મન તથા શ્રોત્ર વગેરે પાંચ ઇન્દ્રિયોનો અસંયમ એમ બાર પ્રકારે અવિરતિ છે.

પૂર્વે જણાવ્યા મુજબ પચીસ પ્રકારે કષાય તથા પંદર પ્રકારે યોગ છે.

આ પ્રમાણે આ ચારે સામાન્ય બંધહેતુઓના કુલ સત્તાવન પેટાભેદો એટલે કે ઉત્તરબંધહેતુઓ છે.

મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનકે ચારે બંધહેતુઓથી, સાસ્વાદન, મિશ્ર તથા અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ રૂપ ત્રણ ગુણુસ્થાનકે મિથ્યાત્વના ઉદયનો અભાવ હોવાથી અવિરતિ આદિ ત્રણ બંધહેતુઓથી અને દેશવિરતિ ગુણુસ્થાનકે ત્રસકાયની વિરતિ હોવાથી કંઈક ન્યૂન ત્રણ હેતુઓથી કર્મબંધ થાય છે.

દેશવિરતને ત્રસકાયની સર્વથા વિરતિ હોતી નથી, છતાં કયાના પરિણામ પૂર્વક જમણા હોવાથી અપેક્ષાએ ત્રસકાયની વિરતિ કહી શકાય છે.

પ્રમત્તથી સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણુસ્થાનક સુધી કષાય અને યોગ એ બે બંધહેતુઓથી તથા ઉપશાંતિમાં આદિ ત્રણ ગુણુસ્થાનકોમાં માત્ર યોગ હેતુથી કર્મબંધ થાય છે.

ગુણુસ્થાનકોમાં સત્તામાત્રથી સંભવતા ઉત્તર બંધહેતુઓ આ પ્રમાણે છે.

મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનકે આહારકદ્ધિક વિના પચાવન, સાસ્વાદન ગુણુસ્થાનકે પાંચ મિથ્યાત્વ વિના પચાસ અને મિશ્ર ગુણુસ્થાનકે મરણનો સંભવ ન હોવાથી વિગ્રહગતિ તથા અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં જ સંભવતા કર્મણુ, ઔદારિકમિશ્ર તથા વૈક્રિયમિશ્ર એ ત્રણ તથા અનંતાનુબંધિનો ઉદય બે જ ગુણુસ્થાનક સુધી હોવાથી ચાર અનંતાનુબંધી એમ સાત વિના તેતાલીસ ઉત્તર બંધહેતુઓ હોય છે.

અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણુસ્થાનકે વિગ્રહગતિ અને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પણું સંભવતું હોવાથી તે વખતે સંભવતા કર્મણુ, ઔદારિકમિશ્ર તથા વૈક્રિયમિશ્ર સહિત પૂર્વે જણાવેલ તેતાલીસ એમ કુલ છેતાલીસ બંધહેતુઓ આ ગુણુસ્થાનકે હોય છે.

દેશવિરતિ ગુણુસ્થાનકે વિગ્રહગતિ તથા અપર્યાપ્તાવસ્થાનો સંભવ ન હોવાથી કર્મણુ, ઔદારિકમિશ્ર, ત્રસકાયની અવિરતિ તેમજ ઉદયનો અભાવ હોવાથી ચાર અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાય એમ સાત વિના યોગણુચાલીસ, અર્ધિ વૈક્રિયદ્ધિક વૈક્રિયલગ્નિના ઉપયોગ સમયે હોય.

પ્રમત્તે ત્રીજા કષાયનો તથા અવિરતિનો સર્વથા અભાવ હોવાથી ત્રસકાય વિનાની અગિયાર અવિરતિ અને પ્રત્યાખ્યાનીય કષાય એ પંદર બાદ કરતાં અને આહારકદ્ધિકનો સંભવ હોવાથી તે ઉમેરતાં છવીસ, અપ્રમત્તે લગ્નિ ક્ષેત્રવતા ન હોવાથી વૈક્રિયમિશ્ર તથા આહારકમિશ્ર વિના શેષ ચોવીસ અને અપૂર્વકરણુ ગુણુસ્થાનકે વૈક્રિય તથા આહારક કાયયોગ વિના શેષ બાવીસ બંધહેતુઓ હોય છે.

અનિવૃત્તિકરણુ ગુણુસ્થાનકે હાસ્યષટ્કના ઉદયનો અભાવ હોવાથી તે છ વિના

સોળ, સુક્ષ્મસંપરાયે ત્રણ વેદ તથા સંસ્કૃત કોષાદિકે ત્રણનો પણ ઉદય ન હોવાથી એ છ વિના દશ, ઉપશાન્ત તથા ક્ષીણગ્રોહ સંસ્કૃત લોકનો પણ ઉદય ન હોવાથી શેષ નવ અને સયોગિ-કેવલિ ગુણસ્થાનકે પહેલાં-છેલ્લાં-એ મન, બે વચન, કાર્મણ તથા ઔદારિકિક્રિક એમ સાત બંધહેતુઓ હોય છે.

કેવલિ ભગવંતને કેવલિ-સમુદ્ધાતમાં બીજા છઠ્ઠા અને સાતમા સમયે ઔદારિકમિશ્ર, ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા સમયે કાર્મણ અને શેષકાળે ઔદારિક કાયયોગ હોય છે. દેશનાદિ આપવામાં વચનયોગ અને અનુત્તર દેવાદિકે મનથી પૂછેલા પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપવામાં મનોયોગ હોય છે.

અયોગિ-ગુણસ્થાનકે શરીર હોવા છતાં અત્યંત નિષ્કંપ અવસ્થા હોવાથી કોઈ પણ યોગ હોતો નથી. માટે સર્વસંવર ભાવ હોય છે.

મિથ્યાત્વાદિ ગુણસ્થાનકે એક જીવને એકી સાથે જીવન્યથી તથા ઉત્કૃષ્ટથી અનુ-ક્રમે આ પ્રમાણે બંધહેતુઓ હોય છે.

ગુણસ્થાનક	બંધન્ય હેતુ	મધ્યમ હેતુ	ઉત્કૃષ્ટ હેતુ	ગુણસ્થાનક	બંધન્ય હેતુ	મધ્યમ હેતુ	ઉત્કૃષ્ટ હેતુ
મિથ્યાત્વ	૧૦	૧૧થી ૭	૧૮	અપૂર્વકરણ	૫	૬	૭
સંનિવાહન	૧૦	૧૧થી ૧૬	૧૭	અનિવૃત્તિ	૨	—	૩
મિશ્ર	૬	૧૦થી ૧૫	૧૬	સુક્ષ્મસંપરાય	૨	૨	૨
અવિરતિ	૬	૧૦થી ૧૫	૧૬	ઉપશાન્તગ્રોહ	૧	૧	૧
દેશવિરતિ	૮	૯થી ૧૩	૧૪	ક્ષીણગ્રોહ	૧	૧	૧
પ્રમત્ત	૫	૬	૭	સયોગિકેવળી	૧	૧	૧
અપ્રમત્ત	૫	૬	૭	અયોગિકેવળી	—	—	—

—: મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે :—

આ ગુણસ્થાનકે બંધન્યથી દશ હેતુઓ હોય છે તે આ પ્રમાણે:—ત્રણ વેદમાંથી એક-વેદ, ચાર ચન, ચાર વચન, ઔદારિક તથા વૈક્રિય કાયયોગ એ દશમાંથી એક યોગ, હાસ્ય-રતિ અથવા શોક-અરતિ એમ બન્નેનો ઉદય સાથે જ હોવાથી બેમાંથી એક યુગલ, પાંચમાંથી એક મિથ્યાત્વ, પાંચ ઇન્દ્રિયોના અસંયમમાંથી એક ઇન્દ્રિયનો અસંયમ, કોષાદિક ચારમાંથી અપ્રત્યાગ્યાનીય વગેરે ત્રણ કોષાદિક અને છ માંથી એક-સંયમનો વધ આ દશ હેતુઓ છે.

પ્રશ્ન:—આ પ્રકારની અવિરતિમાં મનનો અસંયમ પણ ગણાવેલ છે. તો અહિં પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મન એ છમાંથી એકનો અસંયમ ન બતાવતાં પાંચ ઇન્દ્રિયોના અસંયમમાંથી એક ઇન્દ્રિયનો અસંયમ કેમ બતાવ્યો ?

ઉત્તર:—મનના અસંયમથી જ ઇન્દ્રિયો સંયમ રહિત બને છે તેથી મનના અસંયમને અલગ ન બતાવતાં ઇન્દ્રિયના અસંયમની અંતર્ગત જ ગણેલ છે.

પ્રશ્ન:—આ ગુણસ્થાનકે અનંતાનુબંધિ ઉદય ન હોય એવું કઈ રીતે બને ?

ઉત્તર:—ક્ષયોપશમ સમયગદ્યે ચતુર્થાદિ ગુણસ્થાનકે પ્રથમ અનંતાનુબંધિની ઉદ્ભવના કરે પણ ત્યારબાદ તથાપ્રકારના વિશિષ્ટ અધ્યવસાયના અભાવે એ તેના બીજા ભૂત મિથ્યાત્વનો ક્ષય ન કરી શકે તે કાલાંતરે ફરીથી બ્યારે મિથ્યાત્વનો ઉદય થાય ત્યારે અનંતાનુબંધિનો ઉદય હોતો નથી, પરંતુ તેના નિમિત્તે અનંતાનુબંધિનો બંધ શરૂ થાય છે.

એ કે અહિં નવીન બંધાયેલ અનંતાનુબંધિ જલ્પનથી અંતર્મુદ્ધત અને ઉદ્ભવથી ચાર હજાર વર્ષ પ્રમાણ તેના અભાધાકાળ વીત્યા પહેલાં ઉદયમાં આવે નહિ, પરંતુ જે સમયે અનંતાનુબંધિનો બંધ શરૂ થાય છે તે જ સમયથી સત્તામાં રહેલ શેષ અપ્રત્યાખ્યાનીય વગેરે બાર કષાયોનાં દલિત અનંતાનુબંધિમાં સંક્રમી અનંતાનુબંધિરૂપે બને છે અને તેનો સંક્રમાવલિકા કાળ વીત્યા બાદ અનંતાનુબંધિરૂપે ઉદય થાય છે. તેથી એવા છવોને પ્રથમ ગુણસ્થાનકે આવે ત્યારે એક આવલિકા મુખી અનંતાનુબંધિનો ઉદય હોતો નથી શેષ મિથ્યાત્વીઓને અવશ્ય હોય છે.

પ્રશ્ન:—આ ગુણસ્થાનકે ઉપર જણાવ્યા તે દશ તથા કાર્મણ, વૈક્રિયમિશ્ર અને ઔદારિકમિશ્ર એ ત્રણ એમ તેર યોગો હોય છે, છતાં અહિં દશ જ કેમ કહ્યા છે ?

ઉત્તર:—સામાન્યથી અહિં તેર યોગ હોય છે, પરંતુ અનંતાનુબંધિના ઉદય વિનાનો મિથ્યાત્વી કાળ કરતો નથી તેથી વિગ્રહગતિ તથા અપર્યાપ્તાવસ્થામાં સંભવતા આ ત્રણ યોગો ઘટતા નથી, માટે દશ જ કહેલ છે. આ રીતે આ ગુણસ્થાનકે અનંતાનુબંધિનો ઉદય ન હોય ત્યારે દશમાંથી એક યોગ અને અનંતાનુબંધિનો ઉદય હોય ત્યારે તેરમાંથી એક યોગ સમજવો.

આ હેતુઓમાં વેદ વગેરે એકેક હેતુના ત્રણ વગેરે પેટાભેદો હોવાથી અનેક છવાશ્રયી અનેક ભાંગાઓ સંભવે છે, તે સમજવા માટે ઉપર જણાવેલ હેતુઓના દરેકના બેટલા પેટાભેદો છે તે દરેક હેતુની નીચે તેટલી સંખ્યા સુઝવી, સ્થાપના આ આ પ્રમાણે—વેદ યોગ યુગલ મિથ્યાત્વ ઇન્દ્રિયનો અસંયમ કષાય કાયવધ હવે સ્થાપન કરેલ અકોનો અનુક્રમે ગુણાકાર કરવાથી કુલ ભંગ સંખ્યા આવે છે તે આ પ્રમાણે—ત્રણ વેદ છે. તેને યોગ દશ હોનાથી દશે ગુણતાં ત્રીશ, યુગલ બે છે તેથી ત્રીશને બે બે ગુણતાં સાઠ, મિથ્યાત્વ પાંચ છે માટે સાઠને પાંચે ગુણતા ત્રણસો, તેને પાંચ ઇન્દ્રિયોના અસંયમની સંખ્યાથી ગુણતાં પંદરસો, તેને કોષાદિ ચાર કષાયોથી ગુણતાં છ હજાર થાય, હવે અહિં છમાંથી એક કાયનો વધ હોવાથી અને છ કાયના એક

સંયોગી ભાંગા છ થાય છે તેથી છ હબરને છ એ ગુણતાં દશ બંધહેતુના કુલ છત્રીસ હબર ભાંગા થાય છે.

ઉપર જણાવ્યા મુજબ દશમાં એકથી પાંચ સુધીની વધારે કાયનો વધ, અનંતાનુબંધી, ભય અને ભુશુન્સામાંથી એકાદિ હેતુ ઉમેરતાં અગિયાર વગેરે મધ્યમ બંધહેતુઓ થાય છે. અને આ બધા ઉમેરવાથી ઉત્કૃષ્ટથી અઢાર બંધહેતુઓ થાય છે. ત્યાં દશ અને અઢાર બંધહેતુનો એકે એક, અગિયાર અને સત્તર બંધહેતુના ચાર ચાર, બાર અને સોલ બંધહેતુના સાત સાત તથા તેર, ચૌદ અને પંદર બંધહેતુના આઠ આઠ વિકલ્પો થાય છે.

એક એ પણ યાદ રાખવું કે જે વિકલ્પમાં અનંતાનુબંધી હોય ત્યાં યોગ તેર હોવાથી અંકસ્થાપનામાં યોગની જગ્યાએ દશને બદલે તેરની સંખ્યા મુકવી તેમજ છ કાય-વધના એક તથા પંચ સંયોગી છ છ, બે અને ચાર સંયોગી પંદર પંદર, ત્રિસંયોગી વીશ અને છ સંયોગી એક ભાંગે થાય છે. માટે જે બંધહેતુના જે વિકલ્પમાં જેટલી કાયનો વધ ગણેલ હોય ત્યાં તેટલી કાયના સંયોગના જેટલા ભાંગા હોય તેટલી સંખ્યા અંક સ્થાપનામાં કાયના સ્થાને મૂકવી. ત્યારબાદ ઉપર મુજબ અનુક્રમે અંકોનો ગુણકાર કરવાથી તે તે બંધહેતુના તે તે વિકલ્પની ભાગસંખ્યા આવશે.

વળી આને સહેલાઈથી યાદ રાખવા માટે એક આ હકીકત પણ ધ્યાનમાં રાખવી કે જે બંધહેતુના જે વિકલ્પમાં અનંતાનુબંધી ન હોય અને છ એ કાયની હિંસા હોય ત્યાં છ હબર, એક અથવા પાંચ કાયની હિંસા હોય ત્યાં એક અને પંચ સંયોગી ભાંગા છ હોવાથી છ હબરને છ એ ગુણતાં છત્રીસ હબર જ્યાં બે અથવા ચાર કાયની હિંસા હોય ત્યાં બે અને ચાર કાયના પંદર પંદર ભાંગા થતા હોવાથી છ હબરને પંદરે ગુણતાં નેવું હબર અને જ્યાં ત્રણ કાયની હિંસા હોય ત્યાં છ કાયના ત્રિસંયોગી ભાંગા વીશ હોવાથી પૂર્વોક્ત છ હબરને વીશે ગુણતાં એક લાખ વીશ હબર ભાંગા થાય છે.

જે જ પ્રમાણે જે બંધહેતુના જે વિકલ્પમાં અનંતાનુબંધી અને છએ કાયની હિંસા હોય ત્યાં છ કાયનો છ સંયોગી એક જ ભાંગે હોવાથી અઢોત્તેરસોને એકે ગુણવાથી અઢોત્તેરસો, જ્યાં એક અથવા પાંચ કાયની હિંસા હોય ત્યાં પૂર્વોક્ત અઢોત્તેરસોને છ વડે ગુણતાં છેતાલીસ હબરને આઠસો, જ્યાં બે અથવા ચાર કાયની હિંસા હોય ત્યાં અઢોત્તેરસોને પંદર વડે ગુણતાં એક લાખ સત્તર હબર અને જ્યાં ત્રણ કાયનો વધ હોય ત્યાં અઢોત્તેરસોને વીશ વડે ગુણતાં એક લાખ છપ્પન હબર ભાંગા થાય.

ભય, ભુશુન્સા અથવા તે બન્ને ઉમેરવાથી પણ ભાગ સંખ્યામાં કંઈ ફેર પડતો નથી અર્થાત્ તેની તે જ સંખ્યા આવે છે.

મિશ્રિત ગુણસ્થાનકે અધિકૃતના વિકલ્પના ભાગાઓ

અધિકૃત	હેતુઓના વિકલ્પો	વિકલ્પના ભાગાઓ	કુલ ભાગાઓ
૧૦	૧ વેદ, ૧ ગોમ, ૧ યુગલ, ૧ મિશ્રિત, ૧ ઇન્દ્રિય અસ- યમ, અપ્રત્યા, આદિન ગણ કયાપ ૧ કાયવધ	૩૬૦૦૦	૩૬૦૦૦
૧૧	પૂર્વોક્ત દસ તથા બે કાયનો વધ	૬૦૦૦૦	૨૦૮૮૦૦
૧૧	" " " અનંતાનું	૪૬૮૦૦	
૧૧	" " " ભય	૩૬૦૦૦	
૧૧	" " " જુગુપ્સા	૩૬૦૦૦	
૧૨	પૂર્વોક્ત દસ, ગણ કાય વધ	૧૨૦૦૦૦	૪૪૬૬૦૦
૧૨	" બે કાય વધ અનંતાનું	૧૧૭૦૦૦	
૧૨	" " ભય	૬૦૦૦૦	
૧૨	" " જુગુપ્સા	૬૦૦૦૦	
૧૨	" અનંતાનું ભય	૪૬૮૦૦	
૧૨	" " જુગુપ્સા	૪૬૮૦૦	
૧૨	" ભય જુગુપ્સા	૩૬૦૦૦	
૧૩	પૂર્વોક્ત દસ, ચાર કાય વધ	૬૦૦૦૦	૮૫૬૮૦૦
૧૩	" ત્રણ કાય વધ અનંતાનું	૧૫૬૦૦૦	
૧૩	" " ભય	૧૨૦૦૦૦	
૧૩	" " જુગુપ્સા	૧૨૦૦૦૦	
૧૩	" બે કાય વધ અનંતાનું ભય	૧૧૭૦૦૦	
૧૩	" " " જુગુપ્સા	૧૧૭૦૦૦	
૧૩	" " ભય જુગુપ્સા	૬૦૦૦૦	
૧૩	" અનંતાનું ભય જુગુપ્સા	૪૬૮૦૦	
૧૪	પૂર્વોક્ત દસ, પાંચ કાય વધ	૩૬૦૦૦	૮૮૨૦૦૦
૧૪	" ચાર કાય વધ અનંતાનું	૧૧૭૦૦૦	
૧૪	" " ભય	૬૦૦૦૦	
૧૪	" " જુગુપ્સા	૬૦૦૦૦	
૧૪	" ત્રણ કાય વધ અનંતાનું ભય	૧૫૬૦૦૦	
૧૪	" " " જુગુપ્સા	૧૫૬૦૦૦	
૧૪	" ભય જુગુપ્સા	૧૨૦૦૦૦	
૧૪	" બે કાય વધ અનંતાનું ભય જુગુપ્સા	૧૧૭૦૦૦	
૧૫	પૂર્વોક્ત દસ, છ કાય વધ	૬૦૦૦	૬૦૪૮૦૦
૧૫	" પાંચ કાય વધ, અનંતાનું	૪૬૮૦૦	
૧૫	" " ભય	૩૬૦૦૦	
૧૫	" " જુગુપ્સા	૩૬૦૦૦	
૧૫	" ચાર કાય વધ, અનંતાનું ભય	૧૧૭૦૦૦	
૧૫	" " " જુગુપ્સા	૧૧૭૦૦૦	
૧૫	" ભય જુગુપ્સા	૬૦૦૦૦	
૧૫	" ત્રણ કાય વધ અનંતાનું ભય જુગુપ્સા	૧૫૬૦૦૦	

* અહિં દસમાં બે કાયવધ કિમેસ્વાથી ચાર ચાપ, પરંતુ દસ વધહેતુમાં એક કાયનો વધ ગણાયેલ હોવાથી બે કાયનો વધ જણાવવા છતાં એક જ કાયનો વધ વધુ ચાલ, આરતિ સર્વજન સમજાવે છે.

ક્રમ ક્રેડિટ	હેતુઓના વિકલ્પો	વિકલ્પવાર ભાગાઓ	કુલ ભાગ સંખ્યા
૧૬	પૂર્વોક્ત દશ, છ કાચ વધ અનંતાં	૭૮૦૦	૨૬૬૪૦૦
૧૬	" " ભવ	૬૦૦૦	
૧૬	" " જુગલ	૬૦૦૦	
૧૬	" પાંચ કાચ વધ અનંતાં ભવ	૪૬૮૦૦	
૧૬	" " " જુગલ	૪૬૮૦૦	
૧૬	" " ભવ જુગલ	૪૬૮૦૦	
૧૬	" આઠ કાચ વધ અનંતાં ભવ જુગલ	૧૧૭૦૦૦	૬૮૪૦૦
૧૭	પૂર્વોક્ત દશ, છ કાચ વધ અનંતાં ભવ	૭૮૦૦	
૧૭	" " " જુગલ	૭૮૦૦	
૧૭	" " ભવ જુગલ	૬૦૦૦	
૧૭	" પાંચ કાચ વધ અનંતાં ભવ જુગલ	૪૬૮૦૦	૭૮૦૦
૧૮	પૂર્વોક્ત દશ, છ કાચ વધ અનંતાં ભવ જુગલ	૭૮૦૦	

આ પ્રણાલિ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે સર્વ બંધહેતુના કુલ ભાગા ચોત્રીસ લાખ સત્તાતોર હજાર અને છસો (૩૪૭૭૬૦૦) થાય.

—: સાંસ્વાદન ગુણસ્થાનક :-

અહિં પ્રથમ ગુણસ્થાનકે બતાવેલ બધન્યપદભાવી દશ હેતુમાંથી મિથ્યાત્વનો ઉદય ન હોવાથી તેને બાદ કરતાં અને અનંતાનુબંધીનો ઉદય અવશ્ય હોવાથી તે ઉમેરતાં બધન્યથી કુલ દશ હેતુઓ હોય છે. તે આ પ્રમાણે—

ત્રણ વેદમાંથી એક વેદ, આહારકદ્રિક સિવાય અહિં સંભવતા તેર યોગમાંથી એક યોગ, એ યુગલમાંથી એક યુગલ, પાંચ ઇન્દ્રિયોમાંથી એક ઇન્દ્રિયનો અસંયમ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ રૂપ ચાર કષાયમાંથી કોઈ પણ અનંતાનુબંધી આદિ ચાર ક્રોધાદિક, છ કાયની હિંસામાંથી એક કાયની હિંસા.

અહિં પણ જે જે હેતુના જેટલા જેટલા લેહો હોય તે દરેક હેતુની નીચે તેટલી સંખ્યા સૂકવી. સ્થાપના આ પ્રમાણે—વેદ યોગ યુગલ ઇન્દ્રિયનો અસંયમ કષાય કાયવધ હવે સ્થાપન કરેલ અકોનો પ્રથમથી આરંભી છેલ્લા અંક સુધી અનુક્રમે ગુણાકાર કરવાથી કુલ ભાગ સંખ્યા આવે છે. પરંતુ આ ગુણસ્થાનકે નપુંસકવેદીને વૈકિંચમિશ્ર કાયયોગ હોતો નથી, અહિં કામંજુ સાથે વૈકિંચમિશ્ર કાયયોગની વિવક્ષા છે અને તે વૈકિંચમિશ્ર નપુંસકવેદીને નરકમાં અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જ હોય છે. બ્યારે સાંસ્વાદન ગુણસ્થાનકે લખેને છતાં તથા સ્વભાવે જ નરકમાં જતા નથી, માટે ત્રણ વેદને તેર આદાર બંધહેતુમાં છ કાચ વધ બતાવેલ છે તથા દશમાં એક કાચ આવેલ હોવાથી છ ને બદલે પાંચ કાચ વધ, અનંતાનુબંધી, જન તથા જુગલના એમ દસમાં આઠ ઉમેરવાથી આદાર હેતુઓ બંધે.

થોએ ગુણતા ઓગણચાલીસ થાય, તેમાંથી નપુસકવેદે વૈકિંચમિશ્ર કાયયોગ ખાદ કરતાં આહરીસ રહે તે આહરીસને જે યુગલે ગુણતાં છેતર, તેને પાંચ ઇન્દ્રિયના અસંયમે ગુણતાં ત્રણસો એંશી થાય, તેને ચાર કપાયે ગુણતાં પંદરસો વીશ થાય, છ કાયના એક સંયોગી ભાંગા છ હોવાથી પંદરસો વીશને છ એ ગુણતાં બધન્યપદભાવી દશ બંધ હેતુના કુલ નવ હબર એકસો વીશ ભાંગા થાય.

આ દશમાં એકથી પાંચ સુધીની વધારે કાયનો વધ, ભય અને ભુગુપ્તમાંથી એકાદિ હેતુ ઉમેરતાં અગિયાર વજેરે મધ્યમ બંધહેતુઓ થાય છે અને આ બધા ઉમેરવાથી ઉત્કૃષ્ટથી સત્તર બંધહેતુઓ થાય છે. ત્યાં દશ અને સત્તરનો એક જ વિકલ્પ છે, અગિયાર અને સોળ બંધહેતુમાં ત્રણ ત્રણ વિકલ્પ અને બારથી પંદર સુધીના ચાર હેતુઓમાં ચાર ચાર વિકલ્પ થાય છે.

આ પછુ ખાસ યાદ રાખવું કે-જે જે બંધહેતુના વિકલ્પમાં છ એ કાયનો વધ હોય ત્યાં છ કાય વધનો પદ્મસંયોગી એક જ ભાંગો હોવાથી ચાર કપાયથી ગુણચેલા પૂર્વોક્ત પંદરસો વીશ જ ભાંગા થાય, જ્યાં એક અથવા પાંચ કાયની હિસા હોય ત્યાં એક અને પંચસંયોગી છ ભાંગા હોવાથી પંદરસો વીશને છએ ગુણતાં નવ હબર એકસો વીશ થાય. જ્યાં જે અથવા ચાર કાયની હિસા હોય ત્યાં છ કાયના દ્વિ અને ચતુઃસંયોગી ભાંગા પંદર હોવાથી પંદરસો વીશને પંદરે ગુણતાં બાવીશ હબર આઠસો ભાંગા થાય અને જ્યાં ત્રણ કાયનો વધ હોય ત્યાં છ કાયના ત્રિસંયોગી ભાંગા વીશ હોવાથી પૂર્વોક્ત પંદરસો વીશને વીસે ગુણતાં ત્રણ હબર ચારસો ભાંગા થાય.

સારસાદન ગુણસ્થાનકે બંધહેતુના વિકલ્પવાર ભાંગાઓ

બંધ હેતુ	હેતુઓના વિકલ્પો	વિકલ્પ વાર ભાંગા	કુલ ભંગ સંખ્યા
૧૦	૧ વેદ, ૧ યોગ, ૧ યુગલ ૧ ઇન્દ્રિયઅસંયમ, ૪ કપાય ૧ કાયવધ	૯૧૨૦	૯૧૨૦
૧૧	પૂર્વોક્ત દશ, એ કાય વધ	૨૨૮૦૦	
૧૧	ભય	૯૧૨૦	૨૧૦૪૦
૧૧	ભુગુપ્ત	૯૧૦	
૧૨	પૂર્વોક્ત દશ, ત્રણ કાય વધ	૩૦૪૦૦	
૧૨	એ કાય વધ, ભય	૨૨૮૦૦	
૧૨	ભુગુપ્ત	૨૨૮૦૦	૮૫૧૨૦
૧૨	ભય	૯૧૨૦	
૧૩	પૂર્વોક્ત દશ, ચાર કાય વધ	૨૨૮૦૦	
૧૩	ત્રણ કાય વધ, ભય	૩૦૪૦૦	
૧૩	ભુગુપ્ત	૩૦૪૦૦	૧૦૧૪૦૦
૧૩	એ કાય વધ ભય	૨૨૮૦૦	

અંક હેતુ	હેતુઓના વિકલ્પો	વિકલ્પવાર ભાગા	કુલ ભાગ સંખ્યા
૧૪	પૂર્વોક્ત દશ પાત્ર કાય વધ	૯૧૨૦	૮૫૧૦
૧૪	" ચાર કાય વધ ભય	૨૨૮૦૦	
૧૪	" " જુગુપ્સા	૨૨૮૦૦	
૧૪	" ત્રણ કાય વધ ભય જુગુપ્સા	૩૦૪૦૦	
૧૫	પૂર્વોક્ત દશ, છ કાયવધ	૧૫૨૦	૪૨૧૬૦
૧૫	" પાત્ર કાય વધ, ભય	૯૧૨૦	
૧૫	" " જુગુપ્સા	૯૧૨૦	
૧૫	" ચાર કાય વધ, ભય, જુગુપ્સા	૨૨૮૦૦	
૧૬	પૂર્વોક્ત દશ, છ કાય વધ ભય	૧૫૨૦	૧૨૧૬૦
૧૬	" " જુગુપ્સા	૧૫૨૦	
૧૬	" પાત્ર કાય વધ ભય જુગુપ્સા	૯૧૨૦	
૧૭	પૂર્વોક્ત દશ, છ કાય વધ ભય, જુગુપ્સા	૧૫૨૦	૧૫૨૦

એમ આ ગુણસ્થાનકે કુલ ત્રણ લાખ ત્રાસી હજાર ને ચાલીશ (૩૮૩૦૪૦) ભાગાઓ થાય છે.

—: મિશ્ર ગુણસ્થાનક :—

અહિં અનંતાનુભવીના ઉદય હોતો નથી, માટે પૂર્વે જણાવેલ દશમાંથી તેને બાદ કરતાં જઘન્યથી નવ હેતુઓ થાય છે, અહિં યોગ માત્ર દશ જ હોય છે.

નવ અંકહેતુઓ આ પ્રમાણે:—ત્રણ વેદમાંથી એક વેદ, દશમાંથી એક યોગ. એમાંથી એક યુગલ. પાંચમાંથી એક ધન્વિયનો અસંયમ, ચાર કષાયોમાંથી અપ્રત્યા-જ્ઞાનીય વગેરે ત્રણ કૌષાદિક, છ કાયમાંથી એક કાયની હિંસા.

અહિં પણ જે જે હેતુના જેટલા જેટલા ભેદો હોય તે દરેક હેતુની નીચે તેટલી સંખ્યા મુકવી. સ્થાપના આ પ્રમાણે:—વેદ યોગ યુગલ ધન્વિય અસંયમ કષાય કાયવધ. સ્થાપન કરેલ અંકોનો પ્રથમથી આરંભી છેલ્લા અંક સુધી પરસ્પર એક-એકનો ગુણકાર કરવાથી કુલ સંગ સંખ્યા આવે છે. ત્રણ વેદને દશ યોગે ગુણતાં ત્રીસ, ત્રીશને બે યુગલે ગુણતાં સાઠ, સાઠને પાત્ર ધન્વિયના અસંયમે ગુણતાં ત્રણસો, તેને ચાર કષાયે ગુણતાં આસો અને તેને છ કાય વધના એક સંયોગી ભાંગા છ હોવાથી છએ ગુણતાં સાત હજાર ને બસો ભાંગા થાય છે.

આ નવમાં વધારાની પાંચ કાયની હિંસા, ભય તથા જુગુપ્સા ઉમેરતાં ઉત્કૃષ્ટથી સોળ હેતુઓ થાય, ત્યાં નવ અને સોળ એક જ રીતે થતા હોવાથી તેનો એક એક

વિકલ્પ, કંથ અને પંદરના ત્રણ-ત્રણ, અને ખારથી ચીઠના દરેકના ચાર-ચાર વિકલ્પ છે. કારણ કે મધ્યમના બંધહેતુઓમાં કાયવધની સંખ્યા, ભય અને જુગુપ્સામાં ફેરફાર થાય છે. અહિં પણ પૂર્વની જેમ જે કેાઈ બંધહેતુ કે તેના વિકલ્પમાં છ કાયની હિંસા હોય ત્યાં ખારસો, એક અથવા પાંચ કાયની હિંસા હોય ત્યાં સાત હંભર બસો, બે અથવા ચાર કાયની હિંસા હોય ત્યાં અઠાર હંભર અને ત્રણ કાયની હિંસા હોય ત્યાં ચોવીસ હંભર ભાંગાઓ થાય છે.

મિશ્ર જુગુપ્સાનાં બંધહેતુના વિકલ્પવાર ભાંગાઓ

બંધહેતુ	હેતુઓના વિકલ્પો	વિકલ્પવાર ભાંગા	કુલ ભંગ સંખ્યા
૯	૧ વેદ, ૧ યોગ ૧ જુગલ, ૧ ઇન્દ્રિયનો અસંયમ, અગ્રત્યાગ ત્રણ ક્રોધાદિ, ૧ કાયવધ	૭૨૦૦	૭૨૦૦
૧૦	પૂર્વોક્ત નવ, બે કાય વધ	૧૮૦૦૦	૩૦૪૦૦
૧૦	" ભય	૭૨૦૦	
૧૦	" જુગુપ્સા	૭૨૦૦	
૧૧	પૂર્વોક્ત નવ ત્રણ કાયનો વધ	૨૪૦૦૦	૬૭૨૦૦
૧૧	" બે કાયનો વધ, ભય	૧૮૦૦૦	
૧૧	" " જુગુપ્સા	૧૮૦૦૦	
૧૧	" " ભય, જુગુપ્સા	૭૨૦૦	
૧૨	પૂર્વોક્ત નવ ચાર કાયનો વધ	૧૮૦૦૦	૮૪૦૦૦
૧૨	" ત્રણ કાયનો વધ, ભય	૨૪૦૦૦	
૧૨	" " જુગુપ્સા	૨૪૦૦૦	
૧૨	" બે કાયનો વધ, ભય જુગુપ્સા	૧૮૦૦૦	
૧૩	પૂર્વોક્ત નવ, પાંચ કાય વધ,	૭૨૦૦૦	૬૭૨૦૦
૧૩	" ચાર કાય વધ, ભય,	૧૮૦૦૦	
૧૩	" " જુગુપ્સા	૧૮૦૦૦	
૧૩	" ત્રણ કાય વધ, ભય જુગુપ્સા	૨૪૦૦૦	
૧૪	પૂર્વોક્ત નવ છ કાય વધ	૧૨૦૦	૩૩૬૦૦
૧૪	" પાંચ કાય વધ, ભય	૭૨૦૦	
૧૪	" " જુગુપ્સા	૭૨૦૦	
૧૪	" ચાર કાય વધ, ભય જુગુપ્સા	૧૮૦૦૦	
૧૫	પૂર્વોક્ત નવ છ કાય વધ, ભય	૧૨૦૦	૬૧૦૦૦
૧૫	" " જુગુપ્સા	૧૨૦૦	
૧૫	" પાંચ કાય વધ, ભય, જુગુપ્સા	૭૨૦૦	
૧૬	પૂર્વોક્ત નવ છ કાય વધ, ભય, જુગુપ્સા	૧૨૦૦	૧૨૦૦

આ પ્રમાણે મિશ્ર જુગુપ્સાનાં કુલ ત્રણ ભાગ, બે હંભર ને ચારસો (૩૦૨૪૦૦) ભાંગાઓ થાય છે.

—: અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણુસ્થાનક :—

અહિં મિશ્ર ગુણુસ્થાનકમા કહ્યા તે જ જનન્યથી નવ, ઉત્કૃષ્ટથી સોળ અને મધ્ય-મથી દશથી પંદર સુધીના બધેતુઓ હોય છે.

નવ તથા સોળનો એક એક-દશ તથા પંદર બંધેતુના ત્રણ-ત્રણ અને શેષ બંધેતુઓમા ચાર-ચાર વિકલ્પો હોય છે.

આ ગુણુસ્થાનકે સામાન્યથી આહારકદ્દિકે સિવાય તેર યોગો હોય છે. તેથી અંક સ્થાપના આ રીતે થાય છે.—વેદ યોગ ગુણલ ઇન્દ્રિયનો અસંયમ કષાય કાયવધ. સ્થાપન કરેલ અંકોનો પહેલાથી છેલ્લા સુધી પરસ્પર ગુણાકારથી નવ હેતુની ભાંગ સંખ્યા આવે છે. પરંતુ ચતુર્થ ગુણુસ્થાનક લઈને કોઈ પણ ઇપ, કોઈ પણ ગતિમાં સ્ત્રીવેદી તરીકે ઉત્પન્ન થતો નથી તેથી ચતુર્થ ગુણુસ્થાનકે સ્ત્રીવેદીને કાર્મણ, દેવીમાં ઉત્પન્ન થતો નથી તેથી વૈક્રિયમિશ્ર અને મનુષ્યણી તથા તિયંચ સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થતો નથી માટે ઔદારિકમિશ્ર એમ આ ત્રણ યોગો ઘટતા નથી, વળી ચતુર્થ ગુણુસ્થાનક લઈને કોઈ ઇપ મનુષ્ય કે તિયંચમા પણ નપુંસકપણે ઉત્પન્ન થતો જ નથી તેથી નપુંસકવેદીને ઔદારિકમિશ્રયોગ ધટી શકતો નથી. એટલે પુરુષ વેદીને તેર યોગ. નપુંસકવેદીને ઔદારિકમિશ્રવિના બાર અને સ્ત્રી વેદીને કાર્મણ, વૈક્રિયમિશ્ર તથા ઔદારિકમિશ્રવિના શેષ દશ યોગ ઘટે છે. માટે ત્રણ વેદને તેર યોગે ગુણી તેમાંથી ચાર ભાંગા બાક કરતાં શેષ પાંત્રીસ, તેને બે યુગલે ગુણતાં સીત્તર, તેને પાંચ ઇન્દ્રિયોના અસંયમે ગુણતા ત્રણસો પચાસ, તેને ચાર કષાયે ગુણતાં ચૌદસો થાય, અહિં નવ બંધેતુમાં એક કાયવધ છે અને છ કાયવધના એકસ યોગી ભાગા છ થાય છે તેથી ચૌદસોને છએ ગુણતા નવ બંધેતુના કુલ આઠ હજાર ચારસો ભાંગા થાય છે. પરંતુ ત્યાં કાય સાથે ગુણાકાર કર્યા વિનાના ભાંગા ચૌદસો છે તે બરાબર ચાક રાખવા, અને જે જે બંધેતુ કે જે જે વિકલ્પમાં છ કાયનો વધ હોય ત્યાં તેના પદ્મયોગી એક જ ભાગો હોવાથી ચૌદસો ભાગા જ સમજવા. જ્યાં એક અથવા પાંચ કાયનો વધ હોય ત્યાં તેના ભાંગા છ હોવાથી ચૌદસોને છએ ગુણતા આઠ હજાર ચારસો ભાંગા થાય, જ્યાં બે અથવા ચાર કાયનો વધ હોય ત્યાં તેના પંદર-પંદર ભાંગા થતા હોવાથી ચૌદસોને પંદરવડે ગુણતાં એકવીસ હજાર ભાંગા, અને જેમાં ત્રણ કાયનો વધ હોય ત્યાં છ કાયના ત્રિસયોગી ભાંગા વીસ હોવાથી ચૌદસોને વીસે ગુણતાં અઠ્ઠાવીસ હજાર ભાંગા આવે. એમ આ ગુણુસ્થાને સર્વત્ર સમજવું. વળી અહિં પણ બે વગેરે કાયની વધ સંખ્યા, ભય અને ભુગુપ્તિ આ ત્રણનો મધ્યમ હેતુઓમાં વારંવાર ફેરફાર થાય છે.

અવિરતિ ગુણસ્થાનકે બંધહેતુના વિકલ્પવાર ભાંગાઓ

બંધ હેતુ	હેતુઓના વિકલ્પો	વિકલ્પ વાર ભાંગા	કુલ ભાગ સંખ્યા
૯	૧ વેદ, ૧ યોગ, ૧ સુમલ ૧ ઇન્દ્રિયઅસંગમ, ૩ કપાલ ૧ કાવચ	૮૪૦૦	૮૪૦૦
૧૦	પૂર્વોક્ત નવ, બે કાવનો વધ,	૨૧૦૦૦	૩૭૮૦૦
૧૦	" ભય	૮૪૦૦	
૧૦	" જુગુપ્સા	૮૪૦૦	
૧૧	પૂર્વોક્ત નવ, ત્રણ કાવનો વધ,	૨૮૦૦૦	૭૮૪૦૦
૧૧	" બે કાવ વધ, ભય	૨૧૦૦૦	
૧૧	" " જુગુપ્સા	૨૧૦૦૦	
૧૧	" ભય જુગુપ્સા	૮૪૦૦	
૧૨	પૂર્વોક્ત નવ, ચાર કાવનો વધ	૨૧૦૦૦	૬૮૦૦૦
૧૨	" ત્રણ કાવનો વધ, ભય	૨૮૦૦૦	
૧૨	" " જુગુપ્સા	૨૮૦૦૦	
૧૨	" બે કાવનો વધ ભય જુગુપ્સા	૨૧૦૦૦	
૧૩	પૂર્વોક્ત નવ, પાંચ કાવનો વધ	૮૪૦૦	૭૮૪૦૦
૧૩	" ચાર કાવનો વધ, ભય	૨૧૦૦૦	
૧૩	" " જુગુપ્સા	૨૧૦૦૦	
૧૩	" ત્રણ કાવનો વધ, ભય, જુગુપ્સા	૨૮૦૦૦	
૧૪	પૂર્વોક્ત નવ, છ કાવનો વધ	૧૪૦૦	૩૬૨૦૦
૧૪	" પાંચ કાવનો વધ, ભય	૮૪૦૦	
૧૪	" " જુગુપ્સા	૮૪૦૦	
૧૪	" ચાર કાવનો વધ, ભય, જુગુપ્સા	૨૧૦૦૦	
૧૫	પૂર્વોક્ત નવ, છ કાવનો વધ, ભય	૧૪૦૦	૧૧૨૦૦
૧૫	" " જુગુપ્સા	૧૪૦૦	
૧૫	" પાંચ કાવનો વધ, ભય, જુગુપ્સા	૮૪૦૦	
૧૬	પૂર્વોક્ત નવ, છ કાવનો વધ, ભય, જુગુપ્સા	૧૪૦૦	૧૪૦૦

આ પ્રમાણે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકે કુલ ત્રણ લાખ, બાવન હજાર અને આઠસો (૩૫૨૮૦૦) ભાંગાઓ થાય છે.

આ નવાદિ બંધહેતુઓના અનેક જીવાશ્રયી ભાંગા કહ્યા તે બહુલતાએ છે, કારણ કે ચતુર્થ ગુણસ્થાનકે લઈને સીવેલીપણે મદિલકુમારી, રાજમતી, બ્રાહ્મી, સુંદરી આદિ ઉત્પન્ન થયાના ઉદ્દેશ્યો મળે છે. એથી આ અપેક્ષાએ ચતુર્થ ગુણસ્થાનકે સીવેલીને વિગ્રહગતિમાં કાર્મણ અને ઉત્પત્તિસ્થાને ઔદારિકમિશ્ર એમ બે યોગ થી શકે છે.

એટલે એ દષ્ટિએ સીવેલીને માત્ર વૈકિંચમિશ્ર અને નપુસકવેદીને પૂર્વે કહ્યા મુજબ ઔદારિકમિશ્ર એમ બે યોગો જ નથી હોતા, તેથી ત્રણ વેદને તેર યોગે ગુણી થારને અંદલે બે જ ભાંગા જોવા કરતાં શેષ ૩૭ ભાંગા રહે અને પૂર્વોક્ત રીતે સ્થાપન કરેલ આઠેથી પરસ્પર ગુણવાથી કુલ નવ બંધહેતુની ભાંગ સંખ્યા ૮૪૦૦૦ની અંદલે

૮૮૮૦ થાય છે, અને કાયથી ગુણ્યા વિનાના જે પ્રથમ ચૌદસો ભાંગા કરેલા છે તેના મદલે ૧૪૮૦ કરવા અને પછી તે ૧૪૮૦ ન્યાં છ કાયવધ હોય ત્યાં તેટલાજ, ન્યાં એક અથવા પાંચ કાયનો વધ હોય ત્યાં તેને છ ગુણ્યા, જે અથવા ચાર કાયનો વધ હોય ત્યાં પંદર ગુણ્યા અને ન્યાં ત્રણ કાયનો વધ હોય ત્યાં વીસ ગુણ્યા કરી ભંગ સંખ્યા સ્વયં વિચારી લેવી.

સપ્તતિકા ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે- ચોથું ગુણુસ્થાનક લઈને ક્યારેક દેવી પશ્ચે પશ્ચ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તે મતે સ્ત્રીવેલી અને પુરુષવેલીને તેર-તેર, અને નપુસકવેલીને ઔદારિકમિશ્ર વિના ખાર યોગ હોવાથી પ્રથમ ત્રણવેદને તેરયોગે ગુણી તેમાંથી એક રૂપ બાદ કરતાં આઠત્રીશ રહે અને તેની સાથે સ્થાપન કરાયેલા શેષ અઠ્ઠાને પરસ્પર ગુણ્યાકાર કરવાથી દરેક બંધહેતુના અને તેના વિકલ્પના ભાંગાઓ થાય છે. તે ભાંગાઓ સાસ્વાદન ગુણુસ્થાનકની જેમ જ થતા હોવાથી અહિં ફરીથી લખેલ નથી.

—: દેશવિરતિ ગુણુસ્થાનક :-

આ ગુણુસ્થાનકે ત્રણમાંથી એક વેદ, આહારકદ્રિક, કાર્મણ તથા ઔદારિકમિશ્ર વિના અગિયારમાંથી એક યોગ, જે યુગલમાંથી એક યુગલ, પાંચ ઇન્દ્રિયના અસંયમ-માંથી એક ઇન્દ્રિયનો અસંયમ, ચાર કષાયોમાંથી પ્રત્યાખ્યાનીય અને સંબલન એ બે કૌમારિક તેમજ અહિં ત્રસકાયની વિરતિ હોવાથી શેષ પાંચ કાયમાંથી એક કાયની હિસા એમ જ્ઞાન્યથી આઠ બંધહેતુઓ છે. તેમાં ચાર કાય તથા ભય, ભુગુપ્સા ઉમેરવાથી ઉત્કૃષ્ટથી ચૌદ બંધહેતુઓ થાય છે. આ બંને હેતુઓનો એક-એક જ વિકલ્પ છે. તથા બે કાયવધ આદિની સંખ્યા, ભય તથા ભુગુપ્સા એ ત્રણના ફેરફારથી થતા નવથી તેર સુધીના મધ્યમ હેતુઓમાંથી નવ અને તેરના ત્રણ-ત્રણ અને શેષ હેતુઓના ચાર-ચાર વિકલ્પ થાય છે.

અહિં કાય પાંચ જ હોવાથી પાંચ કાયના પંચસંયોગી એક, એક અને ચતુઃસંયોગી પાંચ-પાંચ અને દ્વિસંયોગી તથા ત્રિસંયોગી દશ-દશ ભાંગા થાય છે. માટે જે જે બંધહેતુમાં જેટલી કાયનો વધ હોય તે તે બંધહેતુમાં કાયના સ્થાને તેટલા સંયોગી ભંગની સંખ્યા મુકેવી.

અહિં આઠ બંધહેતુમાં અંકસ્થાપના આ રીતે:-વેદ યોગ યુગલ ઇન્દ્રિયનો અસંયમ કષાય કાયવધ સ્થાપન કરેલ અઠ્ઠાને અનુક્રમે પહેલાથી છેલ્લા અંક સુધી ગુણ્યાકાર કરવાથી કુલ ભંગ સંખ્યા આવે છે. જેમકે-ત્રણ વેદને અગિયાર યોગે ગુણતાં તેત્રીસ, તેને બે યુગલે ગુણતાં છાસઠ તેને પાંચ ઇન્દ્રિયના અસંયમે ગુણતાં ત્રણસો ત્રીશ, તેને ચાર કષાયે ગુણતાં તેરસો વીસ, અહિં પાંચ કાયના એક સંયોગી

પાંચ ભાંગા હોવાથી તેરસો વીસને પાંચે ગુણતાં જઘન્યપદભાવી આઠ બંધહેતુના છાસંસો ભાંગા થાય.

જે બંધહેતુમાં ચાર કાયની હિંસા હોય ત્યાં પણ છાસંસો, જે અથવા ત્રણ કાયની હિંસા હોય ત્યાં તેર હજાર બસો અને જ્યાં પાંચે કાયનો વધ હોય ત્યાં માત્ર તેરસો વીસ ભાંગા થાય છે.

દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે બંધહેતુના વિકલ્પના ભાંગાઓ

બંધ હેતુ	હેતુઓના વિકલ્પો	વિકલ્પનાર ભાંગાઓ	કુલ ભંગ સંખ્યા
૮	૧ વેગ. ૧ યોગ. ૧ સુમઘ. ૧ ધન્વિયનો અસંવય, ૨ ક્ષયા ૧ કાયવધ	૬૬૦૦	૬૬૦૦
૯	પૂર્વોક્ત આઠ બે કાયનો વધ	૧૩૨૦૦	૨,૪૦૦
૯	„ ભય	૬૬૦૦	
૯	„ ગુણુપ્રમા	૬૬૦૦	
૧૦	પૂર્વોક્ત આઠ ત્રણ કાય વધ	૧૩૨૦૦	૪૬૨૦૦
૧૦	„ બે કાય વધ ભય	૧૩૨૦૦	
૧૦	„ „ ગુણુપ્રમા	૧૩૨૦૦	
૧૦	„ ભય ગુણુપ્રમા	૬૬૦૦	
૧૧	પૂર્વોક્ત આઠ ચાર કાય વધ	૬૬૦૦	૪૬૨૦૦
૧૧	„ ત્રણ કાય વધ ભય	૧૩૨૦૦	
૧૧	„ „ ગુણુપ્રમા	૧૩૨૦૦	
૧૧	„ બે કાય વધ ભય ગુણુ	૧૩૨૦૦	
૧૨	પૂર્વોક્ત આઠ પાંચ કાય વધ	૧૩૨૦	૨૪૭૨૦
૧૨	„ ચાર કાય વધ ભય	૬૬૦૦	
૧૨	„ „ ગુણુ	૬૬૦૦	
૧૨	„ ત્રણ કાય વધ ભય ગુણુ	૧૩૨૦૦	
૧૩	પૂર્વોક્ત આઠ પાંચ કાય વધ, ભય	૧૩૨૦	૯૨૪૦
૧૩	„ „ ગુણુ	૧૩૨૦	
૧૩	„ ચાર કાય વધ, ભય ગુણુ	૬૬૦૦	
૧૪	પૂર્વોક્ત આઠ, પાંચ કાય વધ, ભય, ગુણુપ્રમા	૧૩૨૦	૧૩૨૦

આ પ્રમાણે દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે કુલ એક લાખ, ત્રેસઠ હજાર, છસો અને એ'શી (૧૬૩૬૮૦) ભાંગાઓ થાય છે.

પ્રમત્ત-અપ્રમત્ત અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક.

આહં મિથ્યાત્વ અને અવિરતિ એક પણ ભેદ હોતો નથી. ત્રણમાંથી એક વેદ, પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે અમૃત તથા ઔદારિકમિશ્ર સિવાય તેરમાંથી એક યોગ, અપ્રમત્ત

ગુણસ્થાનકે પૂર્વોક્ત જે, વૈકિંચમિશ્ર તથા આહારકમિશ્ર સિવાય શેષ અગિયારમાંથી એક યોગ અને અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે ચાર મન, ચાર વચન, તથા ઔદારિક કાય-યોગ એ નવમાંથી એક યોગ, ત્રણ ગુણસ્થાનકે એમાંથી એક યુગલ અને ચાર સંત્વ-લનમાંથી એક કોષ વગેરે એમ આ ગુણસ્થાનકોમાં જઘન્યથી પાંચ બંધહેતુ હોય છે તેમાં ભય અથવા ભુગુપ્સા ઉમેરવાથી જે પ્રકારે છ અને બન્ને ઉમેરવાથી સાત બંધહેતુઓ થાય છે.

પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે ત્રણ વેદને તેર યોગે ગુણતાં ઓગણચાલીસ, આવે તેમાંથી ઋગ્વેદીને આહારક અને આહારકમિશ્ર એ જે યોગ ન હોવાથી તે બાદ કરતાં સાઠ-ત્રીસ રહે, તેને જે યુગલે ગુણતાં ચુમ્ભોત્તેર, તેને ચાર કપાયે ગુણતાં પાંચહેતુના બસો છન્નુ ભાંગા થાય, પૂર્વોક્ત પાંચમાં ભય અથવા ભુગુપ્સા ઉમેરવાથી થયેલ છ હેતુના બન્ને વેકલ્પમાં અથવા ભય અને ભુગુપ્સા બન્ને ઉમેરવાથી થયેલ સાતહેતુમાં પણ ભાંગા થી બસો છન્નુ જ થાય, એમ પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે કુલ અગિયારસો ચોરાશી (૧૧૮૪) ભાંગા થાય છે.

અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે ત્રણવેદને અગિયાર યોગે ગુણી ઋગ્વેદીને આહારક કાય-યોગ ન હોવાથી તેમાંથી એક ભાંગા ઓછો કરતાં બત્રીસ રહે, તેને જે યુગલે ગુણતાં ચોસઠ, તેને કોષાદિ ચારવડે ગુણતાં પાંચ બંધહેતુના બસો છપ્પન ભાંગા થાય. તેમાં ભય અથવા ભુગુપ્સા ઉમેરવાથી છના જે વિકલ્પ થાય અને બન્નેમાં બસો છપ્પન બસો છપ્પન ભાંગા થાય. તેમજ પાંચમાં ભય-ભુગુપ્સા બન્ને ઉમેરતાં સાત હેતુ થાય અર્ધિ પણ બસો છપ્પન ભાંગા થાય એમ આ ગુણસ્થાનકે કુલ એક હજાર ને ચોવીશ ભાંગા થાય.

અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે ત્રણવેદને નવ યોગે ગુણતાં સત્તાવીશ થાય, તેને જે યુગલે ગુણતાં ચોપ્પન, ચોપ્પનને કોષાદિ ચારે ગુણતાં પાંચ હેતુના બસો સોલ ભાંગા થાય. તેમાં ભય અથવા ભુગુપ્સા ઉમેરવાથી છના જે વિકલ્પ થાય. બન્ને વિકલ્પમાં બસો સોલ બસો સોલ ભાંગા થાય. તથા પાંચમાં એપ્રી સાથે બન્ને ઉમેરતાં સાત બંધહેતુ થાય, અર્ધિ પણ બસો સોળ ભાંગા થાય, એમ આ ગુણસ્થાનકે કુલ આઠસો ચોસઠ ભાંગાઓ થાય.

—: અનિવૃત્તિકરણાદિ ગુણસ્થાનકો :—

અનિવૃત્તિ ગુણસ્થાનકે ચાર મન, ચાર વચન અને ઔદારિકકાય એ નવમાંથી એક યોગ અને કોષાદિક ચારમાંથી એક કપાય એમ જઘન્યથી જે બંધહેતુઓ હોય છે. ત્યાં નવયોગને કોષાદિ ચારે ગુણતાં તેના છત્રીસ ભાંગા થાય છે, વળી આ ગુણ-સ્થાનકની શરૂઆતમાં જ્યારે ત્રણમાંથી એક વેદનો પણ ઉદય હોય ત્યારે પૂર્વોક્ત

મે તેમજ ત્રણમાંથી એક વેદ એમ ત્રણ બંધહેતુઓ હોય છે. અહિં મે બંધહેતુના છત્રીસ ભાંગાને ત્રણ વેદે ગુણતાં એકસો આઠ ભાંગા એમ આ ગુણસ્થાનકે કુલ એકસો ચુમ્ભાલીસ ભાંગા થાય છે.

સૂક્ષ્મસંપરાયે ઉપર જણાવેલ નવમાંથી એક યોગ અને સૂક્ષ્મકિંદ્રિય સંબંધન દોષ એમ બે બંધહેતુઓ હોય છે. અહિં નવમાંથી કેાઈ પણ એક યોગ હોવાથી નવ ભાંગા થાય છે. એ જ પ્રમાણે ઉપશાન્તમોહ તથા ક્ષીણમોહવીતરાગ ગુણસ્થાનકે ઉપરોક્ત નવ યોગમાંથી કેાઈ પણ એક યોગ સ્વરૂપ એક-એક બંધહેતુ અને નવ-નવ ભાંગા થાય છે.

સંયોગિકેવળી ગુણસ્થાનકે અહિં સંભવતા સાતમાંથી કેાઈ પણ એક યોગ હોય તેથી એક બંધહેતુ અને તેના સાત ભાંગા થાય છે.

એમ સંજ્ઞિ-પર્યાપ્ત જીવસ્થાનકમાં આ તેર ગુણસ્થાનકોના સર્વ મળી છેતાલીસ દ્વાબ, બ્યાસી હબાર સાતસો સિતેર (૪૬૮૨૭૦) ભાંગા થાય છે.

હવે સંજ્ઞિ-પર્યાપ્ત વિનાના શેષ તેર જીવસ્થાનકોમાં બંધહેતુઓના વિચાર આ પ્રમાણે છે.

આ તેર જીવસ્થાનકોમાં એક અનાલોગ મિથ્યાત્વ જ હોય છે અને સ્વોપસીકાકારના મતે અનભિગૃહીત એ એક મિથ્યાત્વ હોય છે.

આ દરેક જીવોને વિરતિ ન હોવાથી તેમજ આ એક કાયનો વધ કરું કે મે કાયનો વધ કરું એવા સંકલ્પ રૂપ મનનો પણ અભાવ હોવાથી સામાન્યથી સર્વકાં છએ કાયના વધ રૂપ એક જ ભાંગા હોય છે.

અહિં સર્વત્ર અપર્યાપ્ત એટલે લઘિ પર્યાપ્ત રૂપ કરણ અપર્યાપ્ત સમજવા. અને તેથીજ બાહર અપર્યાપ્ત વગેરે પાંચ અપર્યાપ્તમાં મિથ્યાત્વ અને સાસ્વાદન એમ બે ગુણસ્થાનકે કહ્યાં છે. તેમજ સંજ્ઞિ-અપર્યાપ્તમાં પહેલું બીજું તથા ચોથું એમ ત્રણ ગુણસ્થાનકો કહેલ છે.

અહિં સ્વોપસીકામાં દરેક જીવલેહોને ત્રણ વેદનો ઉદય માની ભાંગા કહ્યા છે એથી વેદની જગ્યાએ ત્રણનો અંક મુકવો છે. પરંતુ અન્ય શ્રેયમાં ચૌરિન્દ્રિય સુધીના જીવોને માત્ર નપુંસકવેદનો જ ઉદય કહેલ છે અહિં પણ એ જ પ્રમાણે વિચાર કરવો છે. તેથી ચૌરિન્દ્રિય સુધીના ભાંગાઓ ગણવાના હોય ત્યારે વેદના સ્થાને એકનો જ અંક મુકવો. પરમાર્થથી તો અસંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય પણ નપુંસકવેદી જ હોય છે. પરંતુ બાહ્ય આકારની દૃષ્ટિએ તે ત્રણ વેદવાળા હોય છે, માટે અહિં અસંજ્ઞિના ભંગ વિચારમાં વેદના સ્થાને ત્રણ અંક મુકવો.

અહિં શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તિ જીવોને ઔદારિક કાયયોગ અને દેવનારકોને વૈક્રિય કાયયોગ કહેલ છે તેથી અન્ય આચાર્યોના મત ગ્રહણ કર્યો હોય તેમ લાગે છે. અને તેથી જ સંજ્ઞિ-અપર્યાપ્તને પહેલા તથા ચોથા ગુણસ્થાનકે કાર્મણ, ઔદારિકદિક તેમજ વૈક્રિયદિક એમ પાંચ યોગ અને શેષ અપર્યાપ્ત જીવસ્થાનકોમાં મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને કાર્મણ તથા ઔદારિકદિક એમ ત્રણ યોગો કહ્યા છે. જ્યારે આ દરેક જીવસ્થાનકોમાં સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે શરૂઆતના માત્ર છ આવલોકિ પ્રમાણ કાળ સુધી જ હોઈ શકે છે અને કાયયોગ શરીર-પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી આવે છે માટે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે સંજ્ઞિ-અપર્યાપ્તને ત્રણ અને શેષ અપર્યાપ્તાઓને બે યોગો કહ્યા છે.

ઈન્દ્રિયોના અસંયમના સ્થાને પચેન્દ્રિયોને પાંચ, ચૈત્તરિન્દ્રિયોને ચાર, તેષ્ટિન્દ્રિયોને ત્રણ, ઘેષ્ટિન્દ્રિયોને બે અને એકેન્દ્રિયોને એકેષ્ટિન્દ્રિય હોય છે માટે તે તે સ્થાને તે તે અંક સંખ્યા મુકવી.

ઘેષ્ટિન્દ્રિયાદિ સઘળા પર્યાપ્તાઓને ઔદારિક કાય અને અસત્યામૃષા એ બે બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયને ઔદારિક કાય તથા વૈક્રિયદિક એમ ત્રણ તેમજ સુદ્રમ પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયને માત્ર ઔદારિક કાયયોગ જ હોય છે. માટે યોગના સ્થાને તે તે જીવોને તેટલી અંક સંખ્યા મુકવી.

સામાન્યથી સંજ્ઞિ-અપર્યાપ્તને ચૌદથી અઠાર બંધહેતુઓ હોય છે અને વિશેષથી વિચાર કરતાં પહેલા ગુણસ્થાનકે સોળથી અઠાર બંધહેતુઓ હોય છે, તે આ પ્રમાણે- ત્રણ વેદમાથી એક વેદ, પાંચમાંથી એક યોગ, બેમાંથી એક યુગલ. પાંચમાંથી એક ઈન્દ્રિયનો અસંયમ, અનંતાનુભવી આદિ ચાર કષાયમાથી કોષાદિ ચાર, અનાલોગ મિથ્યાત્વ અને છ કાયનો વધ આ સોળ બંધહેતુ જન્યથી હોય છે. તેની સાંગ સંખ્યા લાવવા અંકોની સ્થાપના કરવી. સ્થાપના:-વેદ યોગ યુગલ ઈન્દ્રિયનો અસંયમ કષાય મિથ્યાત્વ છ કાયવધ. સ્થાપન કરેલ આ અંકોનો અનુક્રમે ગુણકાર કરવાથી છસો સાંગા થાય, તેમાં ભય અથવા જીરુપ્સા ઉમેરવાથી બે રીતે સત્તર બંધહેતુ અને ભય તથા જીરુપ્સા એમ બંને ઉમેરતાં ઉત્કૃષ્ટથી અઠાર બંધહેતુ થાય, આ દરેકના પણ પૂર્વોક્ત રીતે છસો-છસો સાંગા થાય એમ પ્રથમ ગુણસ્થાનકે કુલ ચૌવીસો (૨૪૦૦) સાંગા થાય.

સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે મિથ્યાત્વનો અભાવ હોવાથી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે બતાવેલ સોળ હેતુમાંથી શેષ પંદર બંધહેતુઓ જન્યથી હોય. અહિં યોગ ત્રણ હોવાથી પ્રથમ ત્રણ વેદને ત્રણ યોગે ગુણતાં નવ. તેમાંથી નવપ્રસંગવેદીને વૈક્રિયમિશ્ર કાયયોગ ન હોવાથી શેષ આઠ, તેને બે યુગલે ગુણતાં સોળ. તેને પાંચ ઈન્દ્રિયના અસંયમે

શુભતાં એ'શી. તેને ચાર કષાયે શુભતાં ત્રણસો વીશ ભાંગા થાય, તે પંદરમાં ભય અથવા ભુશુપ્સા ઉમેરતાં બે રીતે સોળ હેતુ થાય અને ભય-ભુશુપ્સા એ બન્ને ઉમેરતાં સત્તર બંધહેતુ થાય. આ દરેકના પછ ત્રણસો વીશ-ત્રણસો વીશ ભાંગા થાય, એમ સાસ્વાદને કુલ બારસો એ'શી (૧૨૮૦) ભાંગા થાય.

ચોથા શુભસ્થાનકે પૂર્વોક્ત પંદરમાંથી અનંતાત્તુબંધિ વિનાના શેષ ચૌદ બંધહેતુ જઘન્યથી હોય. ત્યાં પ્રથમ ત્રણ વેદને પાંચ યોગે શુભતાં પંદર થાય, તેમાંથી સ્ત્રી-વેદીને કાર્મણુ, ઔદારિકમિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્ર અને નપુંસકવેદીને ઔદારિકમિશ્ર ન હોવાથી આ ચાર બાદ કરતાં શેષ અગિયાર રહે, તેને બે યુગલે શુભતાં બાવીશ, તેને પાંચ ઇન્દ્રિયના અસંયમે શુભતાં એકસો દશ, તેને ચાર કષાયે શુભતાં ચારસો ચાલીસ ભાંગા થાય, તેમાં ભય અથવા ભુશુપ્સા ઉમેરતાં બે રીતે પંદર હેતુ થાય, તેના ભાંગા ચારસો ચાલીસ, ચારસો ચાલીસ થાય અને ભય-ભુશુપ્સા બન્ને ઉમેરતાં સોળ બંધહેતુ થાય ત્યાં પછ ચારસો ચાલીસ ભાંગા થાય. એમ ચોથા શુભસ્થાને કુલ સત્તરસો સાઠ (૧૭૬૦) ભાંગા થાય અને મતાંતરે ભાંગાઓ સ્વયં વિચારી લેવા. તેમજ સંજ્ઞિ-અપર્યાપ્તના ત્રણે શુભસ્થાનકના સર્વ મલી ચોપનસો ચાલીસ (૫૪૪૦) ભાંગા થાય.

અસંજ્ઞિ-પર્યાપ્તને એક મિથ્યાત્વ શુભસ્થાનક જ હોય, ત્યાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જઘન્યથી સોળ બંધહેતુઓ હોય છે. સ્થાપના:-વેદ યોગ યુગલ ઇન્દ્રિયનો અસંયમ કષાય મિથ્યાત્વ છ કાયવધ. સ્થાપના કરાયેલ આ અંકોનો પૂર્વની જેમ પરસ્પર શુભાકાર કરતાં કુલ બસો ચાલીસ ભાંગા થાય તેમાં ભય અથવા ભુશુપ્સા ઉમેરવાથી બે રીતે સત્તર અને તે બન્ને ઉમેરવાથી અઠાર બંધહેતુ થાય. એ દરેકના બસો ચાલીસ-બસો ચાલીસ ભાંગા થાય, સર્વ મળી નવસો સાઠ (૯૬૦) ભાંગા થાય.

અસંજ્ઞિ-અપર્યાપ્તને પ્રથમ શુભસ્થાનકે ઉપર સુજબ જ સોળ બંધહેતુ હોય પરંતુ અહિં કાર્મણુ અને ઔદારિકકદિક એમ ત્રણ યોગો હોય છે. માટે યોગની જગ્યાએ ત્રણનો અંક સુક્રી સ્થાપના કરવી. સ્થાપના:-વેદ યોગ યુગલ ઇન્દ્રિયનો અસંયમ કષાય મિથ્યાત્વ છ કાયવધ સ્થાપન. કરેલ અંકોનો પૂર્વની જેમ અતુકમે શુભાકાર કરવાથી ત્રણસો સાઠ ભાંગા થાય, તેમાં ભય અથવા ભુશુપ્સા ઉમેરવાથી બે રીતે સત્તર અને બન્ને ઉમેરવાથી અઠાર બંધહેતુ થાય. દરેકના ત્રણસો સાઠ-ત્રણસો સાઠ ભાંગા થાય એમ પ્રથમ શુભસ્થાનકે કુલ ચૌદસો ચાલીસ (૧૪૪૦) ભાંગા થાય.

સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે મિથ્યાત્વ વિના જઘન્યથી આ જ પંદર હેતુ હોય. પછ અહિં કાર્મણુ અને ઔદારિકમિશ્ર એ બે જ યોગો હોય છે માટે યોગની જગ્યાએ બેની સંખ્યા સુક્રી પૂર્વોક્ત રીતે પરસ્પર અંકોનો શુભાકાર કરતાં બસો ચાલીસ ભાંગા

થાય તેમા ભય અથવા ભુગુપ્તિ ઉમેરતાં બે રીતે સોળ અને બન્ને ઉમેરતાં સત્તર બંધહેતુ થાય ત્રણે સ્થળે બસો ચાલીસ-બસો ચાલીસ ભાંગા થાય. કુલ મલી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે નવસો સાઠ (૯૬૦) ભાંગા થાય અને બન્ને ગુણસ્થાનકે મળી અસંખ્યિ પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તના કુલ ચોવીસો (૨૪૦૦) ભાંગા થાય.

ચૈત્રિન્દ્રિય પર્યાપ્તને એક મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે જ હોય, ત્યાં પૂર્વની જેમ જન્મનથી સોળ. તેમા ભય અથવા ભુગુપ્તિ ઉમેરવાથી બે રીતે સત્તર અને બન્ને ઉમેરવાથી અઠાર બંધહેતુ થાય, અહિં માત્ર નપુંસકવેદ જ હોય છે, ઇન્દ્રિયો ચાર હોય છે તેથી પૂર્વની જેમ અકેનો ગુણાકાર કરતાં ચારે સ્થાને ચોસઠ-ચોસઠ ભાગા થવાથી કુલ બસો છપ્પન ભાંગા થાય.

ચૈત્રિન્દ્રિય અપર્યાપ્તને પણ પ્રથમ ગુણસ્થાનકે આ પ્રમાણે જન્મનથી સોળ બંધહેતુઓ હોય છે તેમાં ભય અથવા ભુગુપ્તિ ઉમેરવાથી બે રીતે સત્તર અને બન્ને ઉમેરવાથી અઠાર બંધહેતુઓ થાય છે. પરંતુ અહિં યોગ ત્રણ હોય છે. માટે યોગના અકની જગ્યાએ ત્રણનો અંક મુકી પૂર્વોક્ત રીતે અકેનો ગુણાકાર કરતાં ચારે સ્થળે છત્તુ-છત્તુ ભાગા થવાથી પ્રથમ ગુણસ્થાનકે કુલ ત્રણસો ચોરાશી ભાગા થાય. સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે પણ જન્મનથી મિથ્યાત્વ વિના તે જ પંદર બંધહેતુઓ હોય, તેમાં ભય અથવા ભુગુપ્તિ ઉમેરવાથી બે રીતે સોળ અને બન્ને ઉમેરવાથી સત્તર હેતુ થાય, પરંતુ અહિં કામંષુ અને ઔદારિકમિત્ર એ બે યોગો હોય છે. માટે યોગની જગ્યાએ બેનો એક મુકી પૂર્વ પ્રમાણે અકેનો ગુણાકાર કરતાં ચારે સ્થાને ચોસઠ-ચોસઠ ભાગા થવાથી કુલ બસો છપ્પન ભાંગા થાય, બન્ને ગુણસ્થાનકે મલી ચૈત્રિન્દ્રિય અપર્યાપ્તના કુલ બસો ચાલીસ ભાંગા થાય છે.

તેઘન્દ્રિય પર્યાપ્તને પણ ચૈત્રિન્દ્રિય પર્યાપ્તની જેમ બંધહેતુઓ હોય છે. પરંતુ અહિં ઇન્દ્રિયો ત્રણ હોવાથી ઇન્દ્રિયના સ્થાને ત્રણની સંખ્યા મુકી પૂર્વોક્ત રીતે ગુણાકાર કરતા ચારે સ્થાને અડતાલીસ-અડતાલીસ ભાંગા થતા હોવાથી કુલ એકસો બાણું ભાંગા થાય.

તેઘન્દ્રિય અપર્યાપ્તને પણ પહેલા તથા બીજા ગુણસ્થાને ચૈત્રિન્દ્રિય અપર્યાપ્તની જેમજ બંધહેતુ બાણવા, માત્ર અહિં ઇન્દ્રિયો ત્રણ હોવાથી ઇન્દ્રિયના અસંયમના સ્થાને ત્રણને અંક મુકી ગુણાકાર કરવાનો હોવાથી ભગ સંખ્યા મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને ચારે સ્થાને બેતેતર-બેતેતર થતી હોવાથી કુલ બસો અઠ્યાસી અને સાસ્વાદને ચારે સ્થાને અડતાલીસ-અડતાલીસ હોવાથી કુલ એકસો બાણું થાય છે. બન્ને ગુણસ્થાને મલી કુલ ચારસો એ રી ભાંગા થાય.

તેઘન્દ્રિય પર્યાપ્તને એક પહેલું જ ગુણસ્થાન હોય છે ત્યાં પણ પૂર્વની જેમ સોળથી અઠાર બંધહેતુઓ હોય છે. માત્ર અહિં ઇન્દ્રિયોના અસંયમના સ્થાને બેની

સંખ્યા મુકી પૂર્વોક્ત રીતે અંકોના ગુણાકાર કરવાથી આરે સ્થળે બત્રીસ-બત્રીસ ભાંગા થવાથી કુલ એકસો અઠ્ઠાવીસ ભાંગા થાય.

બેઇન્દ્રિય અપર્યાપ્તને પણ મિથ્યાત્વે સોળથી અઠાર બંધહેતુ હોય, પરંતુ અહિં યોગ ત્રણ હોવાથી યોગની જગ્યાએ ત્રણનો અંક મુકી પૂર્વોક્ત રીતે ગુણાકાર કરવાથી આરે સ્થળે અડતાલીસ-અડતાલીસ ભાંગા થવાથી કુલ મિથ્યાત્વે એકસો બાહુ ભાંગા થાય, અને સાસ્વાદને મિથ્યાત્વ વિના પંદરથી સત્તર બંધહેતુ હોય પણ અહિં યોગ બે જ હોવાથી આરે સ્થળે બત્રીસ-બત્રીસ ભાંગા થવાથી કુલ એકસો અઠ્ઠાવીસ ભાંગા થાય. એમ બેઇન્દ્રિય અપર્યાપ્તના બન્ને ગુણસ્થાનકે મલી કુલ ત્રણસો વીસ ભાંગા થાય.

બાહર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયને પહેલું જ ગુણસ્થાનક હોય છે. ત્યાં પૂર્વની જેમ સોળથી અઠાર બંધહેતુઓ હોય પરંતુ ઇન્દ્રિય એક હોવાથી ઇન્દ્રિયના અસંયમના સ્થાને એક અને ઔદારિક કાચયોગ તથા વૈકિંચદ્વિક એમ ત્રણ યોગ હોવાથી યોગના સ્થાને ત્રણનો અંક મુકી પ્રથમની જેમ ગુણાકાર કરવાથી આરે સ્થળે ચોવીસ-ચોવીસ ભાંગા થાય, સર્વ મલી છન્ટુ ભાંગા થાય.

બાહર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયને મિથ્યાત્વે પૂર્વની જેમ સોળથી અઠાર બંધહેતુ હોય છે. અહિં કાર્મણ તથા ઔદારિકદ્વિક એ ત્રણ યોગ હોય છે, માટે પૂર્વની જેમ ગુણાકાર કરતાં આરે સ્થાને ચોવીસ-ચોવીસ ભાંગા થતાં કુલ છન્ટુ ભાંગા થાય, બીજે ગુણસ્થાને પણ પંદરથી સત્તર બંધહેતુના આરે વિકલ્પોમાં સોળ-સોળ ભાંગા થતા હોવાથી કુલ ચોસઠ ભાંગા થાય એમ બન્ને ગુણસ્થાને મળી બાહર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયના એકસો સાઠ ભાંગા થાય છે.

સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તને પણ પહેલું એક જ ગુણસ્થાનક હોય ત્યાં સોળથી અઠાર બંધહેતુના આરે વિકલ્પમાં માત્ર ઔદારિક કાચ રૂપ જ એક જ યોગ હોવાથી આઠ-આઠ એમ કુલ બત્રીસ ભાંગા થાય.

સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તને પહેલું જ ગુણસ્થાનક હોય છે તેથી ત્યાં બાહર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયના પહેલા ગુણસ્થાનકની જેમજ બંધહેતુ અને તેના ભાંગા થાય છે.

—: પ્રકૃતિઓના બંધહેતુઓ :—

નરકત્રિક, એકેન્દ્રિયાદિ ભતિચતુષ્ક, સ્થાવર ચતુષ્ક, હુંડક સંસ્થાન, છેવડું સંધ-ચલુ, આતપ, મિથ્યાત્વ અને નપુંસકવેદ આ સોળ પ્રકૃતિઓના મિથ્યાત્વ સાથે અન્ય ન્યતિરેક સંબંધ હોવાથી મુખ્ય બંધહેતુ મિથ્યાત્વ છે અને તે વખતે વર્તમાન શેષ અવિરતિ આદિ ત્રણ હેતુઓ ગૌણ છે એમ આગળ પણ સમજવું.

કારણની વિદ્યમાનતામાં કાર્યની વિદ્યમાનતા તે અન્વય અને કારણના અભાવમાં કાર્યનો અભાવ તે વ્યતિરેક કહેવાય છે.

તિર્થંચત્રિક, દૌભાંડચત્રિક, શીલુદ્ધિત્રિક, ચાર અનંતાનુબંધી તથા અપ્રત્યાખ્યાનીય, પ્રથમનાં પાંચ સંધ્યણુ, મધ્યનાં ચાર સંસ્થાન, સ્ત્રીવેદ, નીચગોત્ર, અશ્વલવિહાસોગતિ, ઉદ્યોત, મનુષ્યત્રિક અને ઔદારિકદ્વિક આ પાંચીસ પ્રકૃતિઓનો અન્વય વ્યતિરેકવડે અવિરતિ મુખ્ય હેતુ છે. સાતવેદનીય સિવાય શેષ અડસઠ પ્રકૃતિઓનો કષાય મુખ્ય હેતુ છે અને સાતવેદનીયનો યોગ મુખ્ય હેતુ છે.

તીર્થંકર અને આહારકદ્વિકના બંધમાં કેવળ કષાય કારણ નથી પરંતુ સમ્યક્ત્વ અને અપ્રમત્તચારિત્રવિશિષ્ટ તથા પ્રકારના પ્રતિનિયત કષાયવિશેષો જ કારણ છે, વળી જિનનામના કારણભૂત તેવા કષાયવિશેષો ચોથાથી અને આહારકદ્વિકના કારણભૂત કષાયવિશેષો અપ્રમત્તથી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગ સુધી જ ઘટી શકે છે.

અનાદિ અનંત સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખોથી અત્યંત પીડાતા પ્રાણીઓને જોઈને પરૌપકારી, પરાર્થવ્યસની એવા જે મહાત્માઓ પ્રવચનવડે એ સમસ્ત જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાની ભાવના ભાવે અને તેવા પ્રકારનો પુરુષાર્થ પણ કરે તે મહાત્માઓ તીર્થંકર નામકર્મને બંધ કરે છે. પોતાના જ કુટુંબીઓને તારવાની ભાવનાપૂર્વકનો જેઓ પ્રયત્ન કરે છે તે મહાત્માઓ ગણધર લખિષ પ્રાપ્ત કરે છે અને જેઓ પોતાનું જ કલ્યાણ કરવાનો વિચાર અને પ્રયત્ન કરે તે મુંડકેવલિ થાય છે.

આ હેતુઓથી ચાર પ્રકારે બંધ થાય છે. તેમાં પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ યોગથી તેમજ સ્થિતિ તથા રસબંધ કષાયથી થાય છે. તેમાં સ્થિતિબંધ કેવળ કષાયથી અને રસબંધ લેશ્યાસહકૃત કષાયથી થાય છે, અહિં મિથ્યાત્વ તથા અવિરતિ બંધહેતુને કષાયની અન્તર્ગત ગણી માત્ર બે હેતુનું જ મુખ્યત્વે કથન છે.

બંધાયેલાં કર્મોનો ઉદય થવાથી મહાન ત્યાગી એવા મુનિઓને પણ પરિપક્ષો પ્રાપ્ત થાય છે. તે પરિપક્ષો મુખ્યપણે બાવીશ છે. તેમાં વેદનીય કર્મના ઉદયથી ક્રુધા, પીપાસા, શીત, ઉષ્ણ, દંશ-મચક, ચર્ચા, શમ્યા, રોગ, વધ, તૃષ્ણસ્પર્શ અને મલ આ અગિયાર પરિપક્ષો પ્રાપ્ત થાય છે અને તે તેરમા શુલ્કસ્થાનક સુધી હોય છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી પ્રજ્ઞા અને અજ્ઞાન તથા લાભાન્તરાય કર્મના ઉદયથી અલાભ પરિપક્ષ આવે છે. આ ત્રણે પરિપક્ષો આરમા શુલ્કસ્થાનક સુધી હોય છે. દર્શન મોહનીયના ઉદયથી દર્શન અને ચારિત્ર મોહનીયના ઉદયથી નિષદ્યા, ચાચના, આકોશ, અરિત, સ્ત્રી, નમ્રતા અને સત્કાર એ સાત એમ કુલ આ આઠ પરિપક્ષો નવમા શુલ્કસ્થાનક સુધી હોય છે.

કર્મના ઉદયથી આ પરિપક્ષો પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તે તે પરિપક્ષોને દૂર કરવા માટે

દોષોના સેવનદ્વારા ચારિત્રને મલિન કરવાની ઇચ્છા ન કરતાં ચારિત્રમાર્ગમાં સ્થિર રહેવા માટે અને કર્મના ક્ષય માટે પ્રવચનમાં કહેલ વિધિ સુબળ આ રીતે તે તે પરિપક્વો ઉપર વિજય મેળવવો જોઈએ.

અત્યંત તપસ્વી હોય, ક્ષુધા પ્રબળ લાગી હોય, છતાં શુદ્ધ આહાર ન મળે અથવા અદ્યપ આહાર મળે તો પણ અનેષણીય આહારને અહંજી કરવાની લેશ માત્ર માત્ર પણ ઇચ્છા ન કરતાં, સ્વાધ્યાયાદિ આવશ્યક ક્રિયાઓમાં જરા પણ પ્રમાદ ન સેવતાં 'આહાર ન મળવાથી અનિચ્છાએ પણ તપનો લાભ થયો' એમ વિચારી ભૂખની પીડાને સમભાવે સહન કરવી તે ક્ષુધાપરિષદ્વિજય.

એ જ પ્રમાણે અત્યંત તૃપ્તા લાગવા છતાં પણ દોષિત પાણી વાપરવાની ઇચ્છા ન કરતાં તૃપ્તાને સહન કરવી તે પિપાસાપરિષદ્વિજય.

અત્યંત ગરમીમાં તડકામાં વિહારાદિ કરવાથી અને અતિઉષ્ણ વાસુથી તાળવું અને કંઈ સુકાતાં હોય છતાં પાણીમાં પડવાની કે નહાવા આદિની ઇચ્છા ન કરતાં, તેમજ તે ગરમીને દૂર કરવાના કોઈપણ ઉપાયો ન ચિંતવતાં ગરમીને સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરવી તે ઉષ્ણપરિષદ્વિજય.

મહા મહિનાની અત્યંત ઠંડીમાં સવારમાં વિહારાદિ કરવાના કારણે શરીરના અવયવો પણ સ્તબ્ધ થઈ જતા હોય છતાં ઠંડીને દૂર કરવા માટે અગ્નિની કે ગૃહ-સ્થની જેમ ગરમ કપડાં આદિ પહેરવાની ઇચ્છા ન કરતાં ઠંડીની પીડાને સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરવી તે શીતપરિષદ્વિજય.

જાંચી, નીચી જમીન ઉપર અથવા કાંકરા આદિથી વ્યાપ્ત જોવી ભૂમિ ઉપર થયન કરવા છતાં ખેદને ન કરતાં તેનાથી થતી પીડાને સમભાવે સહન કરવી તે શમ્બા-પરિષદ્વિજય.

શરીરમાં ગમે તેટલા રોગો થાય તો પણ ચારિત્રમાં ન કદ્યે તેવાં ઔષધાદિ દ્વારા રોગોને અટકાવવાનો વિચાર પણ ન કરતાં કદ્યે થકે તેવાં ઔષધોદ્વારા રોગ દૂર થાય તો ઠીક છે અન્યથા પૂર્વકૃત કર્મ અપાવવાનો સુંદર અવસર છે એમ સમજી રોગોને સમભાવે સહન કરવા તે રોગપરિષદ્વિજય.

તલવાર, સુદગર આદિથી કોઈ મારવા આવે તો પણ તેના ઉપર લેશમાત્ર પણ ક્રોધ ન કરતાં મારા પૂર્વકૃત કર્મનું જ આ ફળ છે, આ તો અભિચાર નિમિત્ત માત્ર છે, અથવા તો આ તો આત્માથી પર જોવાં શરીરાદિને જ હજી છે, પરંતુ મારા આત્માના જ્ઞાનાદિક પ્રાણો હણી શકતો નથી. એમ વિચારી વધથી થતી પીડાને સમભાવે સહન કરવી તે વધપરિષદ્વિજય.

શરીર ઉપર ઘણો મેલ થવા છતાં પૂર્વે અનુભવેલ મેલ દૂર કરવાનાં સાધનોને

સેવવાની ઇચ્છા પણ ન કરતાં આપું શરીર અશુચિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ છે અને અશુચિમય જ છે એમ વિચારી મળથી થતી પીડાને સહન કરવી તે પરિષદ વિજય છે.

સઘન પાથરેલ દર્બાદિ ઘાસ ઉપર સંધારો અને ઉત્તરપટ્ટો પાથરીને અગર જેના સંધારાદિ ચોરાઈ ગયા હોય કે ફાટી ગયા હોય તેઓ પાથર્યા વિના પણ શયન કરતાં ઘાસના અઘણાગાદિથી પીડા પામવા છતાં તેને દૂર કરવાની કે ચુંદર શરૂ પાથરવાની ઇચ્છા ન કરતાં તે પીડાને સમભાવે સહન કરે તે તૃપ્તપરિષદવિજય.

શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ નવ કલ્પાદિ વિહાર કરતાં પગમાં કાંટા-કાંકરાદિ લાગવા છતાં અને ઠંડીમાં પગમાં પગ ઠરી જવા છતાં પૂર્વે ગૃહસ્થપણમાં ઉપયોગ કરેલ વાહન કે જોડાં આદિની મનથી પણ ઇચ્છા ન કરતાં તેનાથી થતી પીડાને સમભાવે સહન કરવી તે ચર્્યાપરિષદવિજય.

શરીરને ઉપદ્રવ કરનાર ડાંચ, મચ્છર, માંકડ, કીડી, વિષ્ણુ આદિ કુદ્ર જતુઓથી પીડા પામવા છતાં પણ તે સ્થાનથી અન્યસ્થાને જવાની અગર પંખા આદિથી તે જતુઓને દૂર કરવાની મનથી પણ ઇચ્છા ન કરવી અને તેનાથી થતા દુઃખને સમભાવે સહન કરવું તે દશપરિષદવિજય.

અંગ-ઉપાંગ આદિ સ્વશાસ્ત્રોમાં અને વ્યાકરણ, ન્યાય, વૃદ્ધશન આદિ અન્ય-શાસ્ત્રોમાં પોતે સંપૂર્ણ કુશળ હોય, અનેક મુનિરાજો પ્રશ્નાદિ પુછી સમાધાનો મેળવતા હોય છતાં પણ ‘પૂર્વના પૂર્વધર મહર્ષિઓની અપેક્ષાએ હું તો સૂર્ય આગળ ખળુઆ જેવો જ છું’ ઇત્યાદિ વિચારોદ્ધાર લેશમાત્ર પણ અભિમાનજન્ય જ્ઞાનના આનંદને ન થવા દે, તે પ્રજ્ઞાપરિષદવિજય.

પોતાની બુદ્ધિ બહુ અદ્ય હોય, ઘણી મહેનત કરવા છતાં થોડું પણ લાગી ન શકે તેથી ‘આ તો પશુ છે કંઈ પણ સમજતો નથી’ એ પ્રમાણે બીજાઓ કહેતા હોય છતાં ખેદ ન કરે તેમજ લાલુવાના ઉદ્ભવને પણ ન છોડે, પરંતુ મેં પૂર્વે ઘણું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધ્યું છે કે જેના થોડા આટલી મહેનત કરવા છતાં પણ મને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. ઇત્યાદિ વિચારોદ્ધાર જરા પણ હીનતાને ધારણ ન કરે અને લાલુવામાં વિશેષ ઉદ્ભવ કરે તે અજ્ઞાનપરિષદવિજય.

અનેક સ્થળે દાતાઓ પાસે યાચના કરવા છતાં પોતાની જરૂરિયાત પ્રમાણે કલ્પનીય વસ્તુઓ મેળવી ન શકે છતાં અકલ્પિત વસ્તુઓને ચૂંટણ કરવાની ઇચ્છા પણ ન કરે, તેમજ ‘અદાણ એ પરમ તપ છે’ એમ સમજી આવશ્યક વસ્તુઓ ન મળવા છતાં પણ ખેદને ધારણ ન કરે તે અદાણ પરિષદવિજય.

પોતાની ઇન્દ્રિયો દ્વારા બરાબર નિરીક્ષણ કરી જ્યાં સૂી, પશુ કે નપુંસકો ન રહેતા હોય અને જ્યાં સ્વાધ્યાયાદિ સુખપૂર્વક થઈ શકે તેમ હોય તેવા એકાન્ત

સ્થાને રહેલું અથવા સિંહાદિ હિંસક પશુઓના ભય'કર સ્થાનોમાં કાચોત્સર્ગાદિ કરતાં આવી પડતા ચારે પ્રકારના ઉપસંગોને સમભાવે સહન કરવા તે નિષ્ઠા પરિપક્વ-વિભય છે.

મહાન તપસ્વી તથા જ્ઞાની એવા પણ મુનિરાજ દીનતા અને ગ્લાનિ વિના વસ્ત્ર, પાત્ર, આહારાદિ આવશ્યક વસ્તુઓની યાચના કરતાં લલ્લુતાજન્ય અભિમાનને સહન કરે તે યાચનાપરિપક્વવિભય.

કોધાનલને ઉપજવનાર અનેક પ્રકારનાં આક્ષેપ વચ્ચે સાંભળે અને તેનો પ્રતીકાર કરવાની પોતાનામાં શક્તિ હોય છતાંય 'કોધ એ કર્મજંધનું કારણ છે' એમ સમજી પોતાના હૃદયમાં લેશમાત્ર પણ કોધને અવકાશ ન આપતાં જે ક્ષમા ધારણ કરવી તે આક્રોશપરિપક્વવિભય.

વસતિમાં કે વિહારાદિમાં અરતિનાં નિમિત્તો પ્રાપ્ત થાય તો પણ તેના કડું-વિપાકને યાદ કરી અરતિ ન થવા દે તે અરતિપરિપક્વવિભય.

એકાન્ત સ્થળે હાવશાવાદથી યુક્ત અપ્સરા સમાન સ્ત્રીઓ કામબાણોને ફેંકે અથવા ભોગની પ્રાર્થના કરે તો પણ 'ભોગ એ દુર્ગતિનું કારણ છે, બહારથી મનોહર દેખાવા છતાં આ સ્ત્રીઓ મળ-મૂત્રાદિનો પિંડ જ છે' ઇત્યાદિ વિચાર દ્વારા મનમાં લેશમાત્ર પણ વિકાર ન થવા દે સ્ત્રીપરિપક્વવિભય છે.

અદ્ય મૂલ્યવાળાં, શુભ્ર અથવા લોકરુદિથી ભિન્ન રીતે નિર્મમત્વપણે માત્ર સંયમની રક્ષા માટે વસ્ત્રો ધારણ કરે, પરંતુ ઘણાં મૂલ્યવાળાં અથવા લોકવ્યવહાર પ્રમાણે મમત્વથી કોઈ પણ વસ્તુને ઉપયોગ ન કરે તે અચેલકપરિપક્વવિભય કહેવાય.

વ્યવહારમાં જેમ ઘણાં કપડાં હોવા છતાં અધોવસ્ત્ર મસ્તકે વોટી નહીં પાર કરનાર મનુષ્યે નમ્રપણે નહીં પાર કરી એમ કહેવાય છે અથવા 'કોઈ માણસ ફરજને કહે કે હું નમ્ર ફરે છું' માટે જલદી કપડાં આપ' એવો પ્રયોગ કરાય છે તેમ આદિ પણ શુભ્ર, અદ્ય મૂલ્યવાળાં, અથવા અન્ય રીતે ધારણ કરેલ વસ્ત્રો હોવા છતાં પણ તે અચેલક કહેવાય છે.

દિગંબર:-આ રીતે તો અચેલકપણું ઉપચરિત થયું, જેમ ઉપચરિત ગાય દૂધ ન આપી શકે તેમ ઉપચરિત પરિપક્વનો જય પણ મોક્ષ કેમ આપી શકે ?

આચાર્ય:-આ રીતે અચેલકપણું ઉપચરિત માનો તો તમારા મટે પણ કલ્પનીય આહાર વાપરનારા છન્દસ્ય ભગવંતને પણ ક્ષુધા પરિપક્વનો વિભય ઉપચરિત જ કહેવાય અને તેથી ઉપચરિત ક્ષુધાપરિપક્વનો વિભય મોક્ષાદિ અર્થક્રિયા ન જ કરી શકે.

દિગંબર:-એ એમ માનીએ તો વૃદ્ધ અને બેડાળ સ્ત્રીના ભોગમાં પણ સ્ત્રી પરિપક્વનો વિભય કેમ ન કહેવાય ?

આચાર્ય:-મેથુન સિવાય અન્ય કોઈ પણ પદાર્થો એકાન્તે અકલ્પનીય કહ્યા નથી તેમજ એકાન્તે ઉપયોગ કરવાની અનુસૂચા પણ આપેલ નથી, જ્યારે મેથુનક્રિયા રાગ-દ્વેષ પૂર્વક જ થાય છે તેથી એકાન્તે વર્જ્ય છે. અન્યસૂત્રોમાં પણ તેનો અત્યંત નિષેધ જ કરેલ છે તેથી જોડાણ અને વૃદ્ધ જીને ભોગવવામાં સ્ત્રીપરિવહના વિજયનો પ્રસંગ આવતો નથી.

અનેક પ્રકારના તપને કરનાર, અનેક વાદીઓને જિતવામાં કુશળ, તેમજ વર્ત-માનકાલીન સર્વશાસ્ત્રોના પારંગત એવા પણ મારો કોઈ વસ્ત્ર-પાત્ર ઔપધાદિકારા સત્કાર અને અભ્યુત્થાન તેમજ આસનપ્રદાન આદિકારા પુરસ્કાર પણ કરતા નથી. એવો ખેદ ન થવા દે અને ઉપર જણાવેલ સત્કાર-પુરસ્કાર વધારે પ્રમાણમાં થાય તો પણ અભિમાન ન થવા દે તે સત્કાર-પુરસ્કાર પરિવહવિજય.

હું હીર્ષકાળથી વિવિધ પ્રકારનાં અતિહૃદય તપ અને સુંદર ચારિત્રનું પાલન કરું છું છતાં શાસ્ત્રમાં જતાવેલ દેવ-નારકોને ભેઈ શકતો નથી તેમજ આવાં હૃદય અનુ-હાનો કરવા છતાં કોઈ દેવોને પ્રસન્ન થતા કે અહિં આવતા ભોતો નથી તો આવા દેવ-નારકો વગેરે અતીન્દ્રિય પદાર્થો હશે કે કેમ? ઇત્યાદિ મિથ્યાત્વ મોહનીયના પ્રદેશોદયથી અશુભ વિચાર થાય તે હર્શન પરિવહ. તેનો જ અ પ્રમાણે થાય:-

વર્તમાનકાળમાં અહિં સાક્ષાત્ વીર્યકરો આદિ તેમજ ઉત્તમ પ્રકારના સંઘયણા-દિના અભાવે એવા મહાન્ ત્યાગી કે તપસ્વીઓ પણ નથી કે જેઓનાં હૃદય અનુ-હાનોથી આકર્ષાઈ દેવો અહિં આવે, વળી તેવા પ્રકારનો ઉલ્લુહ તપ આદિ કરવાની શક્તિના અભાવે મને પણ અવધિ આદિ પ્રત્યક્ષજ્ઞાનો ઉપજતાં નથી કે જેથી પોતાના સ્થાને રહેલા દેવ-નારકો આદિને હું અહિંથી ભેઈ શકું? વળી નારકો પરવશ હોવાથી અહિં આવી શકતા નથી. પણ એથી જ્ઞાનીઓના વચનમાં શંકા લાવવાનું કંઈ પણ કારણ નથી. ઇત્યાદિ વિચારણા દ્વારા ચિત્તને સ્થિર કરવું તે હર્શનપરિવહવિજય.

પંચસંગ્રહ ચતુર્થદ્વાર-પ્રશ્નોત્તરી

પ્ર ૧ આ કારની પ્રથમ ગાથામાં સામાન્યથી મિથ્યાત્વાદિ ચાર બંધહેતુઓ કહ્યા અને આજ કારની વીજની ગાથામાં તેમજ પંચમ કર્મચંદ્ર ગાથા હપ માં પ્રકૃતિ અને પ્રદેશબંધ યોગથી અને સ્થિતિબંધ તથા રસબંધ કષાયથી થાય છે એમ જણાવેલ છે, જ્યારે શ્રી તત્ત્વાર્થોદિગમ અ. ૮. સૂત્ર ૧ માં આ ચાર હેતુઓ ઉપરાંત પ્રમાદને પણ હેતુ તરીકે ગણાવેલ છે તો આ ભિન્નતાનું કારણ શું?

ઉ ૦ મિથ્યાત્વ અને અવિરત્તિ પણ એક પ્રકારના તીવ્ર કષાયો જ છે અને તેથી જ

અનંતાનુબંધી કષાય ચારિત્ર મોહનીયની પ્રકૃતિ હોવા છતાં તેને દર્શન સખ-
કમાં ગણેલ છે. એટલે મિથ્યાત્વ તથા અવિરતિનો કષાયમાં અંતર્ભાવ કરી
અહિં ગા. ૨૦ માં તેમજ પંચમ કર્મચંદ્રમાં જે જ હેતુઓ કહ્યા છે અને
બાળજીવોને સમભવવા માટે આ દ્વારની પ્રથમ ગાથામાં મિથ્યાત્વ તથા અવિ-
રતિને અલગ બતાવી સામાન્યથી ચાર હેતુઓ કહ્યા છે. વળી પ્રમાદ પણ
એક પ્રકારનો કષાય જ હોવાથી તેને અહિં અલગ બતાવેલ નથી. બ્યારે નય-
વાદની અપેક્ષાએ બાળજીવોને સમભવવા માટે પ્રમાદને અલગ ગણી તત્વાર્થ-
ધિગમ સૂત્રમાં પાંચ હેતુઓ કહ્યા છે. તેથી અહિં પરમાર્થથી કંઈ વિરોધ નથી.

પ્ર૦ ૨ એક જીવ એકી સાથે પાંચ અથવા છ કાયની હિંસા કેવી રીતે કરે ? તે દ્વિધાન્ત
આપી સમભવો.

ઉ૦ રસોઈ કરતી વખતે હીલાં શાક આદિ બનાવતાં પાંચ અથવા છએ કાયનો
વધ સંભવી શકે છે તે આ પ્રમાણે-સળગતી સગડી કે ચૂલા આદિથી અગ્નિ-
કાય, તેને સળગાવવા પંખા આદિથી હવા નાખતાં વાયુકાય, કાચા પાણીમાં
હીલું શાક આદિ બનાવવામાં અંકાય અને વનસ્પતિકાય, મીઠું અને તેના
જેવા પદાર્થોમાં પૃથ્વીકાય તેમજ ચોમાસા આદિમાં કુંદુઆ આદિ અતિપ્રારીક
ત્રસજીવો વધુ પ્રમાણમાં હોવાથી તે પણ સળગતી સગડી આદિમાં પડે તેથી
ત્રસકાય-એમ છએ કાયની હિંસા એકી સાથે સંભવી શકે છે. તે જ પ્રમાણે
હોકો, ચલમ આદિના વપરાશમાં પણ છ કાયની હિંસા શાસ્ત્રમાં જણાવેલ છે.

પ્ર૦ ૩ કયા કયા જીવને કયું કયું મિથ્યાત્વ હોય ?

ઉ૦ બૌદ્ધાદિ અન્ય દર્શનકારોને અભિગૃહીત, જમાલી આદિ નિહંવોને અથવા તેનાં
કદાચહી જીવોને આભિનિવેશિક, સંયમ સ્વીકાર્યા પહેલાં ઇન્દ્રભૂતિ આદિ ગણ-
ધરોને કે તેવા પ્રકારના સંશયવાળા અન્યજીવોને સાંશયિક, કોઈ પણ ધર્મના
આશ્રહ વિનાના-સર્વ ધર્મને સમાન માનનારા-જીવોને અનભિગૃહીત અને એકે-
ન્દ્રિયાદિ જીવોને અનાલોગ મિથ્યાત્વ હોય છે. બીજી રીતે અભ્યોને અન-
ભિગૃહીત અને અનાલોગ અને અભ્યોને પાંચે મિથ્યાત્વ સંભવી શકે છે.

પ્ર૦ ૪ સંકમાવલિકા એટલે શું ? અને તેટલા કાળસુધી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને અનંતા-
નુબંધિનો ઉદય કેમ ન હોય ?

ઉ૦ વિવક્ષિત કર્મલલિકનો જે સમયથી જે પ્રકૃતિમાં સંકમ થવાની શરૂઆત થાય
એટલે કે બંધ્યમાન પ્રકૃતિરૂપે પરિણામ પામવાની શરૂઆત થાય તે સમયથી
આરંભી એક આવલિકા સુધીના કાળ તે સંકમાવલિકા કહેવાય છે અને તે
સંકમાવલિકામાં કોઈ પણ કરણ લાગી શકતું નથી તેમજ તેના ઉદય પણ

અર્થ શકતો નથી, સંકેતમાવલિકા વીત્યા બાદ જ ઉદય થાય છે માટે જ મિથ્યા-દષ્ટિને સંકેતમાવલિકા સુધી અનંતાનુબંધીના ઉદય ન હોય.

પ્ર૦ ૫ કોઈપણ જીવ યોગ્ય ગુણસ્થાનક લઈને કયા વેદે ઉત્પન્ન ન થાય ?

ઉ૦ યોગ્ય ગુણસ્થાનક લઈને કોઈ પણ જીવ ચોટા ભાગે દેવ આદિ ત્રણે ગતિમાં સ્ત્રીપણે ઉત્પન્ન થતો નથી, પરંતુ મનુષ્યગતિમાં મલ્લિકાનાથ, પ્રાક્ષી, સુંદરી, રાજ-મતી વગેરે કેટલાક આત્માઓ સ્ત્રીપણે ઉત્પન્ન થયા છે. એ રીતે કવચિત્ દેવ-ભવમાં પણ સ્ત્રીપણે ઉત્પન્ન થાય છે. તેમજ યોગ્ય ગુણસ્થાનક લઈને મનુષ્ય કે તિથંચમાં નપુંસકપણે પણ કોઈ ઉત્પન્ન થતા નથી.

પ્ર૦ ૬ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક લઈને જીવ કઈ ગતિમાં ન જાય ?

ઉ૦ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક લઈને જીવ નરકગતિમાં જતો નથી તેથી જ સાસ્વાદન ગુણકાણે નપુંસકવેદીને વૈકિંચમિશ્ર કાયયોગ ગ્રહણ કરેલ નથી.

પ્ર૦ ૭ અનંતાનુબંધિના ઉદય વિનાના મિથ્યાદષ્ટિને તેર યોગમાંથી કેટલા યોગ ઘટે ? અને તેનું કારણ શું ?

ઉ૦ પ્રથમ ગુણસ્થાને સંભવતા તેર યોગોમાંથી વિગ્રહગતિ અને અપયોષ્તાવસ્થામાં જ સંભવતા કાર્મણુ, ઔદારિકમિશ્ર તથા વૈકિંચમિશ્ર આ ત્રણ યોગ ઘટતા નથી. કારણ કે અનંતાનુબંધિના ઉદય વિનાનો મિથ્યાત્વી કાળ કરતો નથી માટે તે જીવને શેષ ૬૫ યોગો ઘટે છે.

પ્ર૦ ૮ પહેલે ગુણસ્થાનકે વૈકિંચલ્પિષ્ઠ શૈરવતાં અનંતાનુબંધિના ઉદય વિનાના જીવને વૈકિંચશરીરના પ્રારંભ વખતે વૈકિંચમિશ્ર કેમ ન ઘટે ?

ઉ૦ માત્ર એક આવલિકા કાળ હોવાથી તે વખતે લ્પિષ્ઠ શૈરવતો નહિ હોય અથવા ઉત્તરવૈકિંચની વિવક્ષા ન કરી હોય-એમ લાગે છે. વિશેષ તો જ્ઞાનિ-ગમ્ય.

પ્ર૦ ૯ એક જીવને એકી સાથે બાવીશમાંથી વધુમાં વધુ કેટલા પરિપક્ષો સંભવે ? અને ન સંભવે તેનું કારણ શું ?

ઉ૦ શીત અને ઉષ્ણ એ બે તેમજ અર્ચા તથા નિષઘા એ બે પરિપક્ષો પરસ્પર વિરોધી હોવાથી આ ચારમાંથી જયે તે વિરોધી બે પરિપક્ષો ન ઘટે, માટે શેષ વીશ પરિપક્ષો એકી સાથે સંભવી શકે અને કેટલાકના મતે અર્ચા, નિષઘા તથા શમ્યા એ ત્રણે પરસ્પર વિરોધી હોવાથી આ ત્રણમાંથી પણ કોઈપણ એક સમયે એક જ હોય-માટે એકી સાથે જોગણીસ પરિપક્ષો ઘટી શકે, જુઓ તત્વાર્થોધિગમ અ. ૬ સૂત્ર. ૧૭.

પ્ર૦ ૧૦ જિનનામ કર્મના બંધમાં કેવળ સંચક્તવને હેતુ માનીએ તો શું દોષ આવે ?

ઉં જિનનામ કર્મના બંધનું કારણ કેવલ સમ્યક્ત્વ માનીએ તો દરેક સમ્યગ્દષ્ટિને અને સિદ્ધોને પણ જિનનામનો બંધ થવો જોઈએ પરંતુ કોઈક સમ્યગ્દષ્ટિ જ જિનનામ બાંધે છે અને તે પણ આઠમા ગુણસ્થાનકેના છઠ્ઠા ભાગ સુધી જ, માટે સમ્યક્ત્વ સહિત તથા પ્રકારના કષાયવિશેષો જ જિનનામના બંધનું કારણ છે.

પ્રં ૧૧ મુંડ કેવલી એટલે શું ? અને તે શાથી થાય ?

ઉં જીસ આદિ શારીરિક કોઈ પણ અવયવની એવી ખામી હોય કે જેથી તેઓ ઉપદેશ આદિ આપી ન શકે તે મુંડકેવલી કહેવાય છે. વળી સમ્યગ્દર્શન ખામી પોતાનું જ કદયાણ કરવાની ભાવના ભાવે અને તેવી જ પ્રવૃત્તિ કરે તે મુંડ-કેવલી થાય છે.

પ્રં ૧૨ છ કાયવધના એક સંયોગી આદિ ભાંગા કેટલા અને કયા કયા ?

ઉં એક સંયોગી આદિ ભાંગા કુલ ૬૩ છે. તે આ પ્રમાણે—એક સંયોગી ભાંગા છ-(૧) પૃથ્વીકાય (૨) આપ્કાય (૩) તેલિકાય (૪) વાયુકાય (૫) વનસ્પતિ કાય (૬) ત્રસકાય.

દ્વિસંયોગી ભાંગા પંદર છે. (૧) પૃં અં (૨) પૃં તેં (૩) પૃં વાં (૪) પૃં વનં (૫) પૃં ત્રસં (૬) અં તેં (૭) અં વાં (૮) અં વનં (૯) અં ત્રસં (૧૦) તેં વાં (૧૧) તેં વનં (૧૨) તેં ત્રસં (૧૩) વાં વનં (૧૪) વાં ત્રસં (૧૫) વનં ત્રસં

ત્રિસંયોગી ભાંગા વીશ છે. (૧) પૃં અં તેં (૨) પૃં અં વાં (૩) પૃં અં વનં (૪) પૃં અં ત્રસં (૫) પૃં તેં વાં (૬) પૃં તેં વનં (૭) પૃં તેં ત્રસં (૮) પૃં વાં વનં (૯) પૃં વાં ત્રસં (૧૦) પૃં વનં ત્રસં (૧૧) અં તેં વાં (૧૨) અં તેં વનં (૧૩) અં તેં ત્રસં (૧૪) અં વાં વનં (૧૫) અં વાં ત્રસં (૧૬) અં વનં ત્રસં (૧૭) તેં વાં વનં (૧૮) તેં વાં ત્રસં (૧૯) તેં વનં ત્રસં (૨૦) વાં વનં ત્રસં

ચતુઃ સંયોગી ભાંગા પંદર છે. (૧) પૃં અં તેં વાં (૨) પૃં અં તેં વનં (૩) પૃં અં તેં ત્રસં (૪) પૃં અં વાં વનં (૫) પૃં અં વાં ત્રસં (૬) પૃં અં વનં ત્રસં (૭) પૃં તેં વાં વનં (૮) પૃં તેં વાં ત્રસં. (૯) પૃ. તે. વન. ત્રસં. (૧૦) પૃ. વા. વન. ત્રસં. (૧૧) અ. તે. વા. વન. (૧૨) અ. તે. વા. ત્રસં. (૧૩) અ. તે. વન. ત્રસં. (૧૪) અ. વા. વન. ત્રસં. (૧૫) તે. વા. વન. ત્રસં.

પંચસંયોગી ભાંગા છે છે. (૧) પૂ. અ. તે. વા. વન. (૨) પૂ. અ. તે. વા. ત્રસ. (૩) પૂ. અ. તે. વન. ત્રસ. (૪) પૂ. અ. વા. વન. ત્રસ. (૫) પૂ. તે. વા. વન. ત્રસ. (૬) અ. તે. વા. વન. ત્રસ.

પદ્મસંયોગી ભાંગો એક છે. (૧) પૂ. અ. તે. વા. વન. ત્રસ.

પ્ર૦ ૧૩ દેશવિરતિને સંપૂર્ણ ત્રસણવોની હિંસાની અપેક્ષાએ આઠમા ભાગની જ હિંસાનું પચ્ચક્રખાણુ હોય છે છતાં તેમને ત્રસકાયની વિરતિ કેમ ગણાવેલ છે ?

ઉ૦ તમે કહ્યું તે પ્રમાણે હોવા છતાં દેશવિરતિને કોઈ પશુ કાર્યના આરંભમાં કયાના જ પરિણામ હોય છે અને તેથી તેમની પ્રવૃત્તિ જયણાપૂર્વક જ થાય છે એથી આ અપેક્ષાએ તેમને ત્રસકાયની વિરતિ ગણાવેલ છે.

પ્ર૦ ૧૪ પ્રજ્ઞા=વિશિષ્ટ પ્રકારનું અતિશય જ્ઞાન, તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી થાય છે છતાં આ પ્રજ્ઞા પરિપક્વ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી હોય છે એમ કેમ કહ્યું ?

ઉ૦ આ પરિપક્વ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયકાળે જ હોય છે. પરંતુ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષય થયા પછી કેવળીને હોતો નથી માટે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી થાય છે, એમ કહેલ છે.

પ્ર૦ ૧૫ પરિપક્વ=પ્રતિકૂળતા કે કષ્ટનું સહન કરવું' પરંતુ વિશિષ્ટ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, આ અને સત્કારના પ્રસંગમાં તો અનુકૂળતા જ મળે છે, પશુ પ્રતિકૂળતા કે કષ્ટ નથી છતાં તે ત્રણને પરિપક્વ રૂપે કેમ ગણાવેલ છે ?

ઉ૦ પરિપક્વ=પ્રતિકૂળતા કે કષ્ટનું સહન કરવું' એમ સામાન્યથી કહી શકાય પરંતુ વાસ્તવિક રીતે અહીં કહેલ વ્રતોનો ભંગ કે મલિનતા થવાના સંયોગો આવે ત્યારે તે વ્રતોની રક્ષા માટે ચિત્તની સ્થિરતાપૂર્વક તેવા સંયોગોને આધીન બની દોષોનું સેવન ન કરવું એ અર્થ છે. આ કારણે જ ઉપરોક્ત ત્રણે પ્રસંગોમાં અનુકૂળતા મળવા છતાં તેનાથી વ્રતોનો ભંગ કે મલિનતાનો સંભવ હોવાથી તે અનુકૂળ સંયોગોને આધીન ન થતાં સ્વસ્થ રહેવા માટે ચિત્તની એકાગ્રતા રૂપ કષ્ટ સહન કરવું પડે છે અને પ્રતિકૂળ સંયોગો કરતાં અનુકૂળ સંયોગોમાં સ્વસ્થ રહેવું વધુ મુશ્કેલ છે તેથી આ ત્રણને પશુ પરિપક્વ રૂપે કહેલ છે.

પ્ર૦ ૧૬ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે સુધી જ હોય છે તેથી દર્શન પરિપક્વ પશુ ત્યાં સુધી જ સંભવી શકે, પરંતુ આઠમા-નવમા ગુણસ્થાનકે દર્શન સખતકને સર્વથા ક્ષય કે ઉપશમ જ કરેલ હોય છે. તેથી ત્યાં દર્શન પરિપક્વ

કેવી રીતે સંભવી શકે ? જો ન સંભવી શકે તો અહિં નવમા ગુણસ્થાનક સુધી ખાવીશે પરિપહો કંઈ રીતે બતાવ્યા ?

ઉ૦ આ પ્રશ્નને ઉત્તર શ્રી ભગવતીસૂત્ર શતક ૮, ઉદ્દેશ ૮ સૂત્ર ૨૪૩ની ટીકામાં ટીકાકાર મહર્ષિ આ પ્રમાણે આપે છે.

યસ્માદ્દશંતસપ્તકોપશમસ્યોપર્યેત્ર નપુંસકવેદાદ્યુપશમકાલેઽનિવૃત્તિવાદરમમ્પરાયો
ભવતિ, સ્ત્રિવાચકાદિવ્યતિરિક્તગ્રન્થાન્તરમતેન કર્ષનત્રયમ્ વૃદ્ધિ માગે સપગ્નાતે જ્યેષ્ઠ
ચાતુષ્પગ્નાતે એવ સ્થાદ્, નપુંસકવેદં ચાસૌ તેન સહોપશમયિતુમુપક્રમતે, નતશ્ચ નપુંસક
વેદોપશમાવસરેઽનિવૃત્તિવાદરસમ્યચસ્ય સત્ત્વો દર્શનમોદસ્ય પ્રદેશત્ત્વદયોઽસ્તિ ન તુ
સત્ત્વેત્ત્વ સત્ત્વત્ત્વપ્રત્યયો દર્શનપરિપહઃ તસ્યાસ્તિ ઇતિ, તત્ત્વશ્રાણવપિ મવન્તીતિ ।
ભા૦ ૨૦ પાતું ૩૬૧.

આનો ભાવ આ પ્રમાણે છે, જે કારણથી દર્શનત્રિકના ઉપશમની ઉપર નપુંસકવેદ વગેરેના ઉપશમકાળે અનિવૃત્તિબાદર સંપરાય હોય છે (અને) તે (અનિવૃત્તિ બાદર) આવશ્યક વગેરે અન્યગ્રંથોના મતે દર્શનત્રિકનો મોટો ભાગ ઉપશાંત થયે છતે અને શેષ ભાગ બાકી રહ્યો છતે જ હોય, અને આ (બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકવાળો) તે દર્શનત્રિકની સાથે જ નપુંસકવેદને ઉપશમાવવાની શરૂઆત કરે છે તેથી અનિવૃત્તિબાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકવાળાને નપુંસકવેદના ઉપશમ સમયે ઓટલે કે ઉપશમ થાય તે કાળમાં દર્શન મોહનીયની કેવળ સત્તા નહિ પરંતુ પ્રદેશથી ઉદય પશ્ચ હોય છે, તેથી દર્શન મોહનીયના પ્રદેશોદયતા નિમિત્તવાળો દર્શન પરિપહ નવમા ગુણસ્થાનકવાળા જીવને હોય છે, અને તેથી મોહનીયના ઉદયથી સંભવતા આઠે ય પરિપહો હોય છે.

પ્ર૦ ૧૭ માત્ર યોગ હેતુથી જ કયા ગુણસ્થાને કયા કર્મનો બંધ થાય ?

ઉ૦ ઉપશાન્તમોહાદિ ત્રણ ગુણસ્થાને માત્ર યોગ હેતુથી સાતાવેદનીયનો જ બંધ થાય છે.

પ્ર૦ ૧૮ સ્ત્રીવેદીને છઠ્ઠા ગુણસ્થાને આહારક્રિક્ક અને સાતામા ગુણસ્થાને આહારક કાંચ યોગ કેમ ન થટે ?

ઉ૦ આહારક શરીર ચૌદ પૂર્વધરો જ બનાવી શકે, જ્યારે સ્ત્રીઓ તુલ્ય સ્વભાવ વાળી, અભિમાની, ચપળ ઇન્દ્રિયોવાળી અને મંદ બુદ્ધિવાળી હોવાથી અતિશય અધ્યયનવાળા ચૌદ પૂર્વો જેમાં છે તે દૃષ્ટિવાદ સૂત્ર લખવાનો તેઓને નિવેધ છે માટે તેઓ આહારક શરીર બનાવી શકે તેમ ન હોવાથી આહારક અને આહારકમિશ્ર યોગ તેઓને થતતા નથી.

પ્ર૦ ૧૯ સ્ત્રીઓને ચૌદ પૂર્વના અધ્યયનના અભાવે આહારક લિપ્ત ન હોય, એમ ઉપર

જણાવ્યું તેા સ્ત્રીઓ કરતાં પણ નપુંસકો વધારે મલિન સ્વભાવવાળા હોવાથી તેઓને ચૌદ પૂર્વજી અધ્યયન અને તેથી પ્રાપ્ત થતી આહારક લિપિ શી રીતે હોઈ શકે ?

ઉ૦ શાઓમાં નપુંસકો જે પ્રકારના કહ્યા છે, જન્મ નપુંસકો અને કૃત્રિમ નપુંસકો, તેમાં જેઓ જન્મથી નપુંસક હોય છે તેઓ અત્યંત મલિન વિચારવાળા અને તીવ્ર વેદોદ્ધયવાળા હોવાથી ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, પરંતુ પાછળથી ઔષધાદિના પ્રયોગથી થયેલ છ પ્રકારના કૃત્રિમ નપુંસકો મંદવેદોદ્ધયવાળા હોવાથી અત્યંત મલિન વિચારવાળા હોતા નથી તેથી તેઓને ચૌદ પૂર્વજી અધ્યયન અને આહારક લિપિ થટી શકે છે.

પ્ર૦ ૨૦ સર્વધર્મોને સમાન માનનારો મધ્યસ્થ કેમ ન કહેવાય ?

ઉ૦ માત્ર રાગ-દ્વેષ ન કરે અને સર્વ ધર્મોને સમાન માને તેટલા માત્રથી જ કોઈને મધ્યસ્થ ન કહેવાય. પરંતુ સત્યને સત્યસ્વરૂપે અને અસત્યને અસત્યસ્વરૂપે જાણવા છતાં જે રાગ-દ્વેષ ન કરે તેને જ મધ્યસ્થ કહેવાય, અન્યથા નીતિ અનીતિને સમાન માનનારને વિવેકશૂન્ય હોવા છતાં ય મધ્યસ્થ કહેવાનો પ્રસંગ આવે.

પ્ર૦ ૨૧ પ્રથમ ગુણસ્થાને એક જીવને એકી સાથે જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી બંધહેતું અને તેના ભાંગા કેટલા કેટલા હોય ?

ઉ૦ પ્રથમ ગુણસ્થાને જઘન્યથી દશ બંધહેતું હોય અને તેના ભાંગા છત્રીશ હજાર થાય, ઉત્કૃષ્ટથી અઢાર બંધહેતું અને તેના ભાંગા સાત હજાર ને આઠસો થાય છે.

પ્ર૦ ૨૨ મોહનીયકર્મની કઈ પ્રકૃતિના ઉદયથી સત્કારપરિપક્વ પ્રાપ્ત થાય ?

ઉ૦ લોભ મોહનીયના ઉદયથી સત્કાર પરિપક્વ પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્ર૦ ૨૩ કયા કયા ગુણસ્થાનકે જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી એક જ પ્રકારના એટલે કે ભેદ ન પડે તેવા બંધહેતુઓ હોય ?

ઉ૦ દશમાથી તેરમા ગુણસ્થાનક સુધી જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી એક જ પ્રકારના બંધહેતું હોય છે. ત્યાં દશમે જે અને શેષ ત્રણ ગુણસ્થાને એક જ બંધહેતું હોય છે.

પ્ર૦ ૨૪ કંઈક ન્યૂન ત્રણહેતુ પ્રત્યયિક બંધ કયા ગુણસ્થાને હોય અને તે કઈ રીતે ?

ઉ૦ કંઈક ન્યૂન ત્રણ હેતુ પ્રત્યયિક બંધ દેશવિરતિ ગુણસ્થાને હોય છે. ત્યાં બાર પ્રકારની અવિરતિમાંથી ત્રસકાયની અવિરતિનું જ પચ્ચક્ષુબાણ હોવાથી કંઈક ન્યૂન ત્રણ હેતુ કહેલ છે.

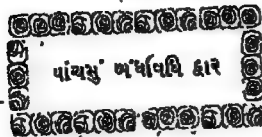

પ્ર૦ ૨૫ પ્રથમ કર્મચંદ્રની ગાથા ૫૪ થી ૬૧ સુધીમાં અને તત્ત્વાર્થોધિગમ અધ્યાય ૬નાં ૧૧ થી ૨૬ સુધીનાં સૂત્રોમાં દરેક કર્મના જુદા જુદા અનેક બંધહેતુઓ બતાવ્યા છે છતાં અહિં મિથ્યાત્વ વગેરે ચાર જ બંધહેતુઓ કેમ કહ્યા ?

ઉ૦ કર્મચંદ્ર અને તત્ત્વાર્થોધિગમ સૂત્રમાં બતાવેલ દરેક કર્મના જુદા જુદા દરેક હેતુઓનો સૂક્ષ્મ દષ્ટિએ વિચાર કરતાં મિથ્યાત્વાદિ ચારમાં જ સમાવેશ થઈ જાય છે પરંતુ બાળશ્રવેને હેય-ઉપાદેય રૂપે સમજાવવા કયાં કાચો ચોગ્ય છે અને કયાં કાચો કરવા ચોગ્ય નથી તે જણાવવા માટે અથવા કયાં કાચોથી તે તે કર્મમાં વિશેષ રસબંધ થાય છે તેનું જ્ઞાન કરાવવા દરેક કર્મના ભિન્ન-ભિન્ન બંધહેતુઓ જણાવ્યા છે.

॥ અર્થ ॥

આ પ્રમાણે બંધવેતુનામનું ચોથું દ્વાર કહ્યું. હવે બંધવિધિનામના પાંચમા દ્વારને કહેવાનો અવસર છે, તેમાં બંધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તાનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવશે.

અહિં એમ શકે થાય કે વન્ધસ્ય વિધિઃ વન્ધવિધિઃ બંધની વિધિ-સ્વરૂપ-પ્રકાર તે બંધવિધિ એવી બ્યુત્પત્તિ હોવાથી બંધના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરવું એજ યુક્ત છે, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તાનું સ્વરૂપ અહિં કહેવું તે યુક્તિયુક્ત નથી. તો શા માટે અહિં બંધ, ઉદય ઉદીરણા અને સત્તા એ ચારેના સ્વરૂપને કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી ? તેનો ઉત્તર આપવા નીચેની ગાથા કહે છે—

વદ્ધસ્તુવદ્ધો ઉદય ઉદીરણા તદવસેસયં સંતં ।

તમ્હા બંધવિદ્વાણે મન્નંતે રૂઢ મણિયદ્વં ॥૧॥

વદ્ધસ્તુવદ્ધઃ ઉદયે ઉદીરણા તદવસેષકં સત્ ।

તસ્માત્ વન્ધવિધાને સખ્યમાતે રૂઢિઃ મણિતવ્યમ્ ॥૧॥

અર્થ—બાંધેલા કર્મનો ઉદય થાય છે, ઉદય હોય ત્યારે ઉદીરણા થાય છે, અને શેષની સત્તા હોય છે, આ પ્રમાણે પરસ્પર સંબંધ હોવાથી બંધવિધિ કહે છે તે ઉદય-અર્થનું સ્વરૂપ પણ કહેવું જોઈએ.

ટીકાનું—બાંધેલા કર્મનો તેનો જેટલો જેટલો અબાધકાળ હોય તેનો કય થયા બાદ ઉદય થાય છે. ઉદય છતાં પ્રાયઃ અવશ્ય ઉદીરણા હોય છે. અને જે કર્મને અધ્યાપિ ઉદય ઉદીરણાવડે બોધાવેને દૂર નથી કયું તે અવશેષ કર્મની સત્તા હોય છે.

આ પ્રમાણે પરસ્પર સંબંધ હોવાથી બંધનું સ્વરૂપ ત્યારે કહેવામાં આવે ત્યારે ઉદયારૂઢિનું સ્વરૂપ પણ અવશ્ય કહેવું જોઈએ, જેટલે અનુક્રમે ચારેનું સ્વરૂપ આ દ્વારમાં કહેવામાં આવશે. ૧

તેમાં પહેલા મૂળકર્મ આશ્રયી શુભસ્થાનકોમાં બંધવિધિ કહે છે—

૧. અહિં પ્રાયઃ મૂળકર્મ કરણ ઉદીરણા વિના એકલો ઉદય પણ હોય છે, જે જણાવવું છે, એમકે ચાનાવરણાદિ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓ.

જા અપમત્તો સત્તદ્વંધગા સુદૃમ છપ્પમેગસ્ત ।

ઉવસંતસ્વીજોગી સત્તપ્પહં નિયદ્દિમીસઅનિયદ્દી ॥૨॥

યાવદ્ગ્રમત્તઃ સપ્તાષ્ટવન્ધકાઃ સૂક્ષ્મઃ પળ્લાં એકસ્ય ।

ઉપશાન્તક્ષીણયોગિનઃ સપ્તાનાં નિવૃત્તિમિશ્રાનિવૃત્તયઃ ॥૨॥

અર્થ—અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે પચીત જીવો સાત કે આઠ કર્મના બંધક છે. સૂક્ષ્મ સંપરાયવર્તિ છે કર્મના, ઉપશાંતમોહ, ક્ષીણમોહ—અને સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનક-વર્તિ એક કર્મના, અને નિવૃત્તિ, મિશ્ર અને અનિવૃત્તિ ગુણસ્થાનકવર્તિ સાત કર્મના બંધક છે.

ટીકાસુ—મિશ્ર ગુણસ્થાનક વળીને મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનકથી આરંભી અપ્રમત્ત ગુણસ્થાન સુધીના સઘળા જીવો સમયે સમયે સાત અથવા આઠ કર્મ બાંધે છે. તેમાં જ્યારે આયુનો બંધ કરે ત્યારે અંતરુદ્ધર્ત પચીત આઠ બાંધે છે, અને શેષકાળ સાત બાંધે છે. મિશ્ર ગુણસ્થાનક માટે આગળ કહેશે માટે તેનું વર્ણન છે.

સૂક્ષ્મસંપરાયવર્તિ જીવો મોહનીય અને આયુ વિના સમયે સમયે છ કર્મ બાંધે છે. આ ગુણસ્થાનકવર્તિ જીવો અતિવિશુદ્ધ પરિણામવાળા હોવાથી આયુનો બંધજ કરતા નથી, અને બાહર કષાયના ઉદયરૂપ બંધનું કારણ નહિ હોવાથી મોહનીય કર્મનો પણ બંધ કરતા નથી.

ઉપશાંતમોહ ક્ષીણમોહ અને સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકે વર્તતા આત્માઓ યોગાનિમિત્તક એક માત્ર સાતા વેદનીયનો જ બંધ કરે છે. કષાયઉદય નહિ હોવાથી શેષ કોઈપણ કર્મ બાંધતા નથી.

તથા મિશ્ર, અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિ બાહર સંપરાય ગુણસ્થાનકે આયુ વિના પ્રતિસમય સાત સાત કર્મ બંધાય છે. આઠમે અને નવમે ગુણસ્થાનકે અતિ વિશુદ્ધ પરિણામ હોવાથી અને મિશ્ર ગુણસ્થાનકે જીવસ્વભાવે આયુનો બંધ થતો નથી.^૧

આ પ્રમાણે મૂળકર્મો આશ્રયી ગુણસ્થાનકોમાં બંધવિધિ કહ્યો. ૨

૧ આયુનો બંધ ઘેલના પરિણામે થાય છે. ઘેલના પરિણામ એટલે પરાવર્તમાન પરિણામ, ચડતા ઊતરતા પરિણામ. ઊતરતા સમયે પરિણામની ધારા ચડતી જતી હોય પછી ભયે તે શુભ હોય કે અશુભ હોય ત્યારે આયુકર્મ અંધારું નથી. આઠમા આદિ ગુણસ્થાનકોમાં ક્રમશઃ શુદ્ધપરિણામના ચડતો જતો હોવાથી આયુ અધારું નથી. ત્રીજે ગુણસ્થાનકે પણ ઘેલના પરિણામનો અસંભવ હોય એમ લાગે છે. શેષ પહેલાંથી જ્યાં સુધીમા ઘેલના પરિણામનો સંભવ છે તેવા પરિણામે ત્યાં આયુનો બંધ થાય છે. સાતમે ગુણસ્થાનકે જો કે આયુ બંધાય છે પણ ત્યાં નથી શરૂઆત થતી નથી. જદ્દે આરંભે સ્થાને પુરું કરે છે એટલું જ.

હવે ઉદય અને સત્તાવિધિ કહે છે—

જા સુદૃમસંપરાઓ ઉદ્વિજ સંતાંઈ તાવ સઠ્વાઈ ।
સત્તદુઠ્ઠવસંતે સ્ત્રીણે સત્ત સેસેસુ ચત્તારિ ॥૩॥

યાવત્સુદૃમસંપરાયઃ ઉદીર્ણાનિ સન્તિ તાવત્સર્વાણિ ।
સપ્તાદૌ ઉપશાન્તે સ્ત્રીણે સપ્ત શેષેષુ ચત્તારિ ॥૩॥

અર્થ—સૂક્ષ્મસંપરાય પથે ત સઘળાં આઠે કર્મનો ઉદય અને આઠે કર્મની સત્તા હોય છે. ઉપશાંતિમોહ સાત કર્મનો ઉદય અને આઠ કર્મની સત્તા હોય છે. ક્ષીણમોહ સાતનો ઉદય અને સાતની સત્તા હોય છે. અને શેષ શુણ્ઘ્નસ્થાનકોમાં ચાર કર્મનો ઉદય અને ચાર કર્મની સત્તા હોય છે.

ટીકાતુ—મિથ્યાદષ્ટિ શુણ્ઘ્નસ્થાનકથી આરંભી સૂક્ષ્મસંપરાય શુણ્ઘ્નસ્થાનક પથે ત આઠે કર્મનો ઉદય અને આઠે કર્મની સત્તા હોય છે. કારણ કે આ સઘળા શુણ્ઘ્નસ્થાનકોમાં મોહનીયકર્મનો ઉદય અને સત્તા હોય છે.

ઉપશાંતિમોહ શુણ્ઘ્નસ્થાનકે ઉદયમાં સાત કર્મ હોય છે. કારણ કે મોહનીયકર્મનો સર્વથા ઉપશમ થયેલો હોવાથી તેનો ઉદય હોતો નથી. અને સત્તામાં આઠે કર્મ હોય છે. કેમકે મોહનીયકર્મ સત્તામાં તો પડયુ જ છે.

ક્ષીણમોહ શુણ્ઘ્નસ્થાનકે સાત કર્મનો ઉદય અને સાત કર્મની સત્તા હોય છે. કારણ કે મોહનીયકર્મનો સર્વથા ક્ષય થયેલો હોવાથી તે ઉદય કે સત્તામાં હોતું નથી.

તથા ધાતિકર્મનો સર્વથા નાશ થયેલો હોવાથી સયોગિ અને અયોગિ કેવળી શુણ્ઘ્નસ્થાનકે અધાતિ ચાર કર્મનો જ ઉદય અને સત્તા હોય.

આ પ્રમાણે મૂળકર્મ આશ્રયી ઉદય અને સત્તાનું સ્વરૂપ કહ્યું. ૩

ઉદીરણના સંબંધમાં ઘણું કહેવાતું હોવાથી તેનો વિધિ આગળ કહેશે, તેને બાકી રાખી હવે શુણ્ઘ્નસ્થાનકોમાં જંધ ઉદય અને સત્તા ઘટાવે છે—

વંધંતિ સત્ત અદૃ વ ઉદ્વિજ સત્તદુગા ઉ સઠ્ઠેવિ ।
સત્તદુછેગ વંધગમંગા પજ્જત્તસંઘિમ્મિ ॥૪॥

વન્ધન્તિ સપ્તાદૌ વા ઉદીર્ણસત્તાષ્ટકાસ્તુ સર્વેઽપિ ।

સપ્તાષ્ટકેકાઃ વન્ધકમન્નાઃ પર્યાપ્તસંઘિનિ ॥૪॥

અર્થ—સઘળા શુણ્ઘ્ન સાત અથવા આઠ કર્મ બાંધે છે. તથા સઘળા શુણ્ઘ્નને

ઉદય અને સત્તામાં આઠે કર્મો હોય છે. માત્ર પર્વાપ્ત સંજિમાં શુભસ્થાનકનાં હોદ્દે સાત, આઠ, છ અને એક એમ બંધના ચાર ભાગા હોય છે.

ટીકાનું—પર્વાપ્ત સંજિ સિવાય શેષ અપર્વાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ તેરે હોદ્દે વાળા સઘળા જીવો પ્રતિસમય સાત અથવા આઠ કર્મો બાંધે છે. તેમાં ચોતાનાં આયુના બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા આદિ ભાગની શરૂઆતમાં આયુ બાંધે ત્યારે અંતર્યુદ્ધર્ત પર્વાપ્ત આઠ કર્મો બાંધે છે. શેષ કાળ નિરંતર સાત કર્મો બાંધે છે. તથા તેરે હોદ્દના સઘળા જીવોને ઉદય અને સત્તામાં આઠે કર્મો હોય છે.

પર્વાપ્ત સંજિમાં સાત, આઠ, છ અને એક એમ શુભસ્થાનકનાં હોદ્દે, બંધના ચાર વિકલ્પો હોય છે. એટલે કે પર્વાપ્ત સંજિ કોઈ વખતે સાત બાંધે છે; કોઈ વખતે આઠ બાંધે છે, કોઈ વખતે છ બાંધે છે, અને કોઈ વખતે એક બાંધે છે.

તેમાં મિથ્યાદષ્ટિથી આરંભી અપ્રમત્તસંયત પર્વાપ્ત સઘળા સંજિ પંચેન્દ્રિયો આયુબંધકળે આઠ કર્મો અને શેષ સઘળો કાળ સાત કર્મો બાંધે છે. તથા મિથ્યા અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયવર્તે સઘળા જીવો આયુ વિના સાત કર્મો બાંધે છે. સૂક્ષ્મ સંપરાયે આયુ અને મોહનીય વિના છ કર્મો બાંધે છે, અને ઉપશાંત મોહથી આરંભી સયોગિ કેવળી સુધીના સઘળા આત્માઓ એક સાતા વેદનીય કર્મોને બંધ કરે છે. અયોગિ કેવળિ ભગવાન બંધહેતુના અભાવે એક પણ કર્મોને બંધ કરતા નથી.

ગાથામાં સત્તદ્વાગ પછી ગ્રહણ કરેલ તુ શબ્દ એ અધિક અર્થને સૂચવતો હોવાથી આઠ, સાત અને ચાર એ ત્રણે ઉદયના વિકલ્પો તથા આઠ, સાત અને ચાર એ ત્રણ સંતાના વિકલ્પો પર્વાપ્ત સંજિમાં સમજવા. અને તે શુભસ્થાનક પરત્વે ઉદય અને સંતાના વિધિમાં ત્રીજી ગાથામાં કહ્યા છે તે પ્રમાણે જાણવા. ૪

હવે શુભસ્થાનકોમાં ઉદીરણાવિધિ કહે છે—

જાવ પમત્તો અટ્ટપ્હુદીરગો વેયઆહવજ્જાણં ।

સુદ્ધમો મોહેણ ચ જા સ્વીણો તત્પરઓ નામગોયાણં ॥૫॥

યાવત્પ્રમત્તઃ અધાનામુદીરકઃ વેદનીયાયુર્વર્જનાન્મ ।

સૂક્ષ્મઃ મોહેન ચ યાવત્ સ્વીણઃ તત્પરતઃ નામગોત્રયોઃ ॥૫॥

અર્થ—મિથ્યાદષ્ટિથી આરંભી પ્રમત્ત સંયત પર્વાપ્ત સઘળા જીવો આઠ કર્મોને ઉદીરક હોય છે, અપ્રમત્તથી આરંભી સૂક્ષ્મ સંપરાય સુધીના સઘળા જીવો વેદનીય અને આયુ વિના છ કર્મોને ઉદીરક હોય છે, મોહનીય વિના પાંચ કર્મોને સ્વીણો

પંચસંશ્લેષ-પાંચમું કોર

પર્યંત ઉદીરક છે, અને તે પછીના સયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકવર્તી એવો નામ અને ગોત્ર એ બે કર્મના ઉદીરક છે.

ટીકાનુ-મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનકથી આરંભી પ્રમત્તસંયત ગુણસ્થાનકપર્યંત સઘળાં જીવો આઠે કર્મના ઉદીરક હોય છે, એટલે કે તે સઘળાં જીવોને સમયે સમયે આઠે કર્મની ઉદીરણા હોય છે. માત્ર પોતપોતાનું આયુ લોગવતા એક આવલિકા પ્રમાણુ શેષ રહે ત્યારે તેની ઉદીરણા થતી નથી. તે કાળે તેઓ સાત કર્મના ઉદીરક હોય છે.

‘ઉદ્યાવલિકા ઉપરની સ્થિતિમાંથી કલિકો જેવી ઉદ્યાવલિકા સાથે લોગવવા યોગ્ય કરવા તે ઉદીરણા કહેવાય છે.’ અહિં માત્ર એક આવલિકા જ બાકી છે ઉપરની સઘળી સ્થિતિ, લોગવાઈને દૂર થયેલી છે એટલે ઉપરથી જેવવા યોગ્ય કલિકો નહિ હોવાથી તે એક આવલિકા કાળ આયુવિના સાત કર્મના ઉદીરક હોય છે.

સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ ગુણસ્થાનકે વર્તતા સઘળાં જીવો સર્વદા આઠે કર્મના ઉદીરક હોય છે. કારણ કે આયુની છેલ્લી એક આવલિકા-શેષ રહે ત્યારે મિશ્રગુણસ્થાનકનો અસંભવ છે. કેમકે અત્યુદ્ધત આયુ શેષ રહે ત્યારે જ મિશ્રગુણસ્થાનકવર્તી સઘળાં જીવો તથાસ્વભાવે ત્યાંથી પડી યોગ્ય કે પહેલે ગુણસ્થાનકે ચાલ્યા બાય છે, ત્રીજે ગુણસ્થાનકે રહેતા નથી.

અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકથી આરંભી સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનક પર્યંત સઘળાં જીવો વેદનીય અને આયુ વિના છ કર્મના ઉદીરક છે. અપ્રમત્ત જ્ઞાના પરિણામવડે વેદનીય અને આયુકર્મની ઉદીરણા થતી નથી માટે એ બે કર્મનું વર્જન કહેવું છે.

સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકે કૃપકશ્રેણિમાં મોહનીયકર્મનો ક્ષય કરતા કરતા સત્તામાં એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે તે છેલ્લી આવલિકામાં મોહનીય વિના પાંચ કર્મની ઉદીરણા થાય છે. ઉપશમશ્રેણિમાં તે મોહની સત્તા વધારે હોવાથી ચરમ સમય પર્યંત ઉદીરણા થાય છે. તેથી સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકની ચરમ આવલિકાથી આરંભી ક્ષીણ-મોહ ગુણસ્થાનકે પર્યંત મોહનીય, વેદનીય અને આયુકર્મ વિના શેષ પાંચકર્મની ઉદીરણા થાય છે.

માત્ર ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકની ચરમાવલિકામાં જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, અને અંતરાયની સ્થિતિ સત્તામાં એક આવલિકા જ શેષ રહેવાથી તેની ઉદીરણા થતી નથી, નામ અને ગોત્ર એ બે કર્મની જ ઉદીરણા થાય છે.

કોઈ પણ કર્મ સત્તામાં જ્યારે એક આવલિકા બાકી રહે ત્યારે તેની ઉદીરણા થતી નથી, કારણ કે ઉપરની સ્થિતિમાંથી જેવી શકાય તેવું દળ રહ્યું નથી.

ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકની ચરમાવલિકાથી આરંભી સયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમય પર્યંત માત્ર નામ અને ગોત્ર એ બે કર્મની ઉદીરણા થાય છે.

સૂક્ષ્મ કે બાહ્ય કૌંઠપણ પ્રકારનો યોગ નહિ હોવાથી અયોગિ કેવળિ ભગવાન કૌંઠપણ કર્મની ઉદીરણ કરતા નથી. ઉદીરણ યોગ હોય ત્યારે જ થાય છે. અયોગિ ગુણસ્થાને યોગ નથી માટે ઉદીરણ થતી નથી. કહ્યું છે કે—

‘અયોગિ આત્મા કૌંઠપણ કર્મને ઉદીરતો નથી’ પ.

અહિં શંકા કરે છે કે ઉદય હોય ત્યારેજ ઉદીરણ પ્રવર્તે છે, એ પ્રમાણે સિદ્ધાંતમાં તે તે સ્થાને કહ્યું છે. તો શું જ્યાં સુધી ઉદય હોય ત્યાં સુધી ઉદીરણ પ્રવર્તે છે ? અથવા ઉદય હોય છતાં ઉદીરણ પ્રવર્તતી નથી એમ પણ બને છે ? તેનો ઉત્તર આપતાં આ ગાથા કહે છે—

જાવુદઓ તાવ ઉદીરણાવિ વેયણીયઆવજ્ઞાણં ।

અદ્ધાવલિયાસેસે ઉદય ઉ ઉદીરણા નત્થિ ॥૬૥॥

યાવદુદયઃ તાવદુદીરણાપિ વેદનીયાયુર્વર્જનામ્ ।

અધ્વાવલિકાશ્લેષે ઉદયે તુ ઉદીરણા નાસ્તિ ॥૬૥॥

અર્થ—વેદનીય અને આયુકર્મવિના શેષ છ કર્મની જ્યાં સુધી ઉદય હોય છે ત્યાં સુધી ઉદીરણ પણ હોય છે. તથા કૌંઠપણ કર્મની સત્તામાં એક આવલિકા સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ઉદીરણ હોતી નથી કેવળ ઉદય જ હોય છે.

ટીકાતુ—વેદનીય અને આયુવિના શેષ છ કર્મની જ્યાં સુધી ઉદય હોય છે ત્યાં સુધી ઉદીરણ પ્રવર્તે છે. વેદનીય અને આયુકર્મની પ્રમત્ત ગુણસ્થાનક પર્થત ઉદય હોય ત્યાં સુધી ઉદીરણ પ્રવર્તે છે. અને પ્રમત્તગુણસ્થાનકથી આગળ વેદનીય અને આયુકર્મની ઉદીરણ દૂર થવા છતાં પણ દેશોન પૂર્વકોટિપર્થત કેવળ ઉદય જ પ્રવર્તે છે. અહિં દેશોન પૂર્વકોટિ કાળ સયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકના કાળની અપેક્ષાએ સમજવો.

તથા સઘળાં કર્મોની અદ્ધાવલિકા શેષ રહે ત્યારે ઉદય પ્રવર્તે છે છતાં ઉદીરણ થતી નથી. અદ્ધાવલિકાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—આવલિ બેટલે પંક્તિ—શ્રેણિ. તે શ્રેણિ પ્રાયઃ દરેક પદાર્થની હોઈ શકે છે પરંતુ અહિં કાળનીજ પંક્તિ લેવાની હોવાથી અદ્ધા શબ્દનું અર્થ કહ્યું છે. અદ્ધા—કાળની આવલિકા—શ્રેણિ તે અદ્ધાવલિકા અર્થાત્ પ્રતિનિયત સંઆવાળી—આવલિકાના સમયપ્રમાણ જે સમયરચના તે અદ્ધાવલિકા કહેવાય છે. તે અદ્ધાવલિકા અર્થાત્ એક આવલિકા બેટલા કાળમાં ભોગવવા યોગ્ય દલિકા સત્તામાં જ્યાં શેષ રહે ત્યારે ઉદય પ્રવર્તે છે છતાં પણ ઉદીરણ નથી તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અંતરાય, મોહનીય, અને આયુકર્મનો પોતપોતાની

પર્યવસલિકામાં ઉદય હોય છે છતાં પણ ઉદીરણ થતી નથી. કારણ કે ત્યાં તેનું લક્ષણ ઘટતું નથી. ઉદીરણનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—

ઉદયસમયથી આરંભી એક આવલિકા જેટલા કાળમાં ભોગવાય એવી જે નિષેક રચના તે ઉદયાવલિકા કહેવાય છે. તે ઉદયાવલિકાથી ઉપરના સ્થિતિસ્થાનકોમાં રહેલા દલિકોને કષાયયુક્ત અગર કષાયવિનાના યોગસંજ્ઞક વીર્યવિશેષ વડે ખેંચી ઉદયાવલિકામાં રહેલા દલિકો સાથે ભોગવવા યોગ્ય કરવાં તે ઉદીરણ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—

‘ઉદયાવલિકાથી ઉપરના સ્થિતિસ્થાનકોમાંથી કષાયસંહિત કે કષાયવિનાના યોગસંજ્ઞક વીર્યવિશેષ વડે દલિકોને ખેંચી ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશ કરાવવો—મેળવવા તે ઉદીરણ કહેવાય છે.’

જ્યારે કોઈપણ કર્મની સત્તામાંજ એક આવલિકા શેષ રહેત્યારે તે આવલિકા ઉપર કોઈપણ સ્થિતિસ્થાનક નથી કે જેમાંથી દલિક ખેંચી તેને ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશ કરાવે—મેળવે. માટે તે વખતે ઉદય હોય છે છતાં પણ ઉદીરણ થતી નથી.

તથા ગાથામાંના તુ શબ્દ અધિક અર્થનો સૂચક હોવાથી નામ અને ગોત્રકર્મનો અયોગિ અવસ્થામાં ઉદય હોય છે છતાં યોગનો અભાવ હોવાથી ત્યાં ઉદીરણ થતી નથી. જો કે નામ, ગોત્ર અને વેદનીય કર્મની પર્યવસલિકા ચૌદમે શુભસ્થાનકે શેષ રહે છે પરંતુ ત્યાં યોગનો અભાવ હોવાથી ઉદીરણ જ થતી નથી.

તેમાં નામ અને ગોત્રકર્મની ઉદીરણ તરમાના ચરમસમયપર્યંત અને વેદનીયની ઉદીરણ પ્રમત્તપર્યંત પ્રવર્તે છે. આયુકર્મની પર્યવસલિકા ઉપશમશ્રેણિમાં ત્રીજું શુભસ્થાનક વર્ણ અગીઆર શુભસ્થાનકે સુધીમાં શેષ રહી શકે છે. કારણ કે ત્રીજું છોડી અગીઆર શુભસ્થાનકે સુધીમાં મરણ પામી શકે છે. અને ક્ષપકશ્રેણિમાં ચૌદમે શુભસ્થાનકેજ શેષ રહે છે, પરંતુ તેની ઉદીરણ છઠ્ઠા સુધીજ પ્રવર્તે છે. આગળ શુભકાણે અધિક આયુ સત્તામાં હોય તો પણ ઉદીરણ થતી નથી. કારણ પૂર્વે કહ્યું છે.

આ પ્રમાણે મૂળકર્મ આશ્રયી શુભસ્થાનકોમાં ઉદીરણનો વિધિ કહ્યો. ૬.

હવે ઉત્તરપ્રકૃતિ આશ્રયી ઉદીરણનો વિધિ કહેવો જોઈએ, તેમાં કઈ પ્રકૃતિની કયા શુભસ્થાનકે પર્યવસલિકા હોય છે ? તેના નિરૂપણ માટે કહે છે—

સાયાસાયાઠ્ઠ જાવ પમત્તો અજોગિ સેસુદધો ।

જા જોગી ઉદરિજ્જિહ સેસુદયા સોદયં જાવ ॥૭॥

સાતાસાતાયુષાં યાવત્પમત્તોઽયોગિજ્ઞેષોદયઃ ।

યાવત્ સયોગી ઉદીર્યતે જ્ઞેષોદયાઃ સ્વોદયં યાવત્ ॥૭॥

અર્થ—સાત, અસાતવેદનીય અને મનુષ્યાચુની ઉદ્ધરણા પ્રમત્તસંયત પથંત થાય છે. આ ત્રણ પ્રકૃતિ સિવાય અયોગિ ગુણસ્થાનકે જેનો ઉદય છે તેની ઉદ્ધરણા સયોગિગુણસ્થાનકે પથંત થાય છે. અને ઉદયપ્રાપ્ત શેષ પ્રકૃતિઓની ઉદ્ધરણા પોતાના ઉદય પથંત થાય છે.

ટીકાનું—સાત, અસાતવેદનીય અને મનુષ્યાચુની ઉદ્ધરણા પ્રમત્ત સંયત ગુણ-સ્થાનકે પથંત થાય છે, અપ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનકે થતી નથી. કારણ કે એ ત્રણ પ્રકૃ-તિની ઉદ્ધરણામાં પ્રમત્તદશાના પરિણામ હેતુ છે, છઠ્ઠા સુધી જ પ્રમત્ત દશા છે માટે ત્યાં સુધીજ ઉદ્ધરણા થાય છે, આગળના ગુણસ્થાનકે અપ્રમત્તદશા હોવાથી થતી નથી.

સાત-અસાતવેદનીય અને મનુષ્ય આચુ વિના જે પ્રકૃતિઓનો અયોગિ કેવળિ-ગુણસ્થાનકે ઉદય છે તેની ઉદ્ધરણા સયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકે પથંત થાય છે. એટલે કે સાત-અસાત વેદનીય અને મનુષ્ય આચુ વિના શેષ જે ત્રસ, બાહર, પયોપ્ત, મનુ-ષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયભતિ, તીર્થકરનામકર્મ, સૌભાગ્ય, આદેય, યશઃકીર્તિ અને ઉચ્ચગૌત્ર એ દશ પ્રકૃતિઓનો અયોગિ કેવળિ ગુણસ્થાનકે ઉદય છે, પરંતુ તેઓની ઉદ્ધરણા સયોગિ કેવળિગુણસ્થાનકના ચરમસમય પથંત થાય છે. અયોગિકેવળિ ભગવાન યોગના અભાવે કૌંઠપણ કર્મપ્રકૃતિને ઉદ્ધરતા નથી.

તથા પૂર્વોક્ત તેર પ્રકૃતિ સિવાય શેષ પ્રકૃતિઓની ઉદ્ધરણા તે તે પ્રકૃતિઓનો જ્યાં ઉદય હોય ત્યાં સુધી થાય છે. એટલે કે જે ગુણસ્થાનકે પથંત તેનો ઉદય હોય ઉદ્ધરણા પણ ત્યાં સુધી થાય છે. માત્ર ચંરમાવલિકામાં ઉદ્ધરણા થતી નથી, એટલે કે કૌંઠપણ કર્મપ્રકૃતિની ભોગવતા ભોગવતા સત્તામાં એક આવલિકાજ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ઉદ્ધરણા થતી નથી.

હવે કયા ગુણસ્થાનકે પથંત કઈ કઈ પ્રકૃતિઓની ઉદ્ધરણા પ્રવર્તે છે ? તે કહે છે ?

મિથ્યાત્વમોહનીય, આતપ, સૂક્ષ્મ, સાધારણ, અને અપયોપ્તનામરૂપ પાંચ પ્રકૃ-તિઓની મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણસ્થાનકે પથંત ઉદ્ધરણા થાય છે. કારણ કે મિથ્યાત્વમોહની-યનો ઉદય પહેલાગુણસ્થાનકેજ છે અને આતપાદિ પ્રકૃતિઓના ઉદયવાળા જીવોને પહેલું જ ગુણસ્થાનકે હોય છે.

અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક, એકેન્દ્રિય, બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય અને ચૌરેન્દ્રિયભતિ સ્થાવર નામકર્મ એ નવપ્રકૃતિની ઉદ્ધરણા સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે પથંત થાય છે. કારણ કે અનંતાનુબંધિનો ઉદય બીજા ગુણસ્થાનકે સુધી જ છે, અને શેષ એકેન્દ્રિય ભતિનામ-કર્મોદિ પ્રકૃતિઓના ઉદયવાળા જીવોમાં કરણપયોપ્તાવસ્થામાંજ બીજું ગુણસ્થાનકે હોય છે. તે સિવાય હંમેશા પહેલું ગુણસ્થાનકે હોય છે એટલે તે પ્રકૃતિઓને ઉદય બીજા ગુણસ્થાનકે સુધી હોવાથી તેની ઉદ્ધરણા પણ બીજા ગુણસ્થાનકે સુધી જ થાય છે.

મિશ્રમોહમોહનીય કર્મનો ઉદય ત્રીજે ગુણસ્થાનકે જ હોવાથી તેની ઉદ્ધરણા પણ ત્રીજું ગુણસ્થાનક જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધીજ થાય છે.

અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચતુષ્ક, દેવાચુ, નારકાચુ, તિયંગાનુપૂર્વિ, મનુષ્યાનુપૂર્વિ, દેવ-દિક, નરકદિક, વૈકિયદિક દુર્લભ, અનાદેય અને અપયશક્રીર્તિરૂપ સત્તર પ્રકૃતિઓની ઉદ્ધરણા અવિરતિ સમયગ્રહિ ગુણસ્થાનક સુધી થાય છે, તે પછી થતી નથી. કારણ કે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણનો ઉદય ચોથા ગુણસ્થાનક સુધી જ હોય છે. ત્યારપછીના ગુણસ્થાનકે તેનો ક્ષયોપશમ થયેલો હોવાથી ઉદય હોતો નથી. તથા દેવત્રિક, નરકત્રિક અને વૈકિયદિકનો ઉદય દેવતા નારકીને પહેલા ચાર ગુણસ્થાનક હોવાથી ચાર ગુણસ્થાનક સુધીજ હોય છે. અહિં ભવધારણીય વૈકિયશરીરની વિવક્ષા હોવાથી વૈકિયદિકે ચાર ગુણસ્થાનક કદા છે અન્યથા કૃત્રિમ વૈકિયશરીર નામનો ઉદય તો સાત ગુણસ્થાનક-સુધી હોય છે. તથા કેઈપણ આનુપૂર્વિનામકર્મનો ઉદય વિગ્રહગતિમાં હોય છે અને ત્યાં પહેલુ બીજું અને ચોથુ એ ત્રણ ગુણસ્થાનકજ હોય છે, બીજા કેઈ ગુણસ્થાનકો હોતા નથી માટે મનુષ્ય-તિયંગાનુપૂર્વિનો ઉદય પણ ત્રીજા વિના ચતુર્થ ગુણસ્થાનક સુધીજ હોય છે. તથા કૌશાલ્ય, અનાદેય અને અપયશક્રીર્તિ નામકર્મનો ઉદય દેશ-વિરતિ આદિ ગુણસંપન્ન છવોને ગુણનિમિત્તે જ હોતો નથી માટે સત્તર પ્રકૃતિઓની ઉદ્ધરણા પણ ચોથા ગુણસ્થાનક સુધીજ થાય છે.

તથા પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચતુષ્ક, તિયંગગતિ, તિયંગાચુ, ઉલ્લોતનામકર્મ, અને નીચ-ગોત્ર એ આઠ પ્રકૃતિની ઉદ્ધરણા દેશવિરતિ ગુણસ્થાનક સુધી થાય છે. કારણ કે પ્રત્યાખ્યાનાવરણનો ઉદય પાંચમા ગુણસ્થાનક સુધી હોય છે આગળ તેનો ક્ષયોપશમ થયેલો હોવાથી ઉદય હોતો નથી. તથા તિયંગોને પાંચ ગુણકાણુ હોવાથી તિયંગગતિ અને તિયંગાચુનો ઉદય પણ પાંચ ગુણસ્થાનક સુધીજ હોય છે. ઉલ્લોતનામકર્મ તિયંગ-ગતિનું સહચારિ હોવાથી તેનો ઉદય પણ પાંચમા સુધીજ હોય છે. જો કે આગળ ઉપર સાધુ વૈકિય કે આહારક શરીર કરે ત્યારે ઉલ્લોતનો ઉદય થાય છે. પરંતુ તે મનુષ્યગતિની સહચારી નથી તેથી તથા અદ્યકાળપર્યંત તેમજ અદ્યપને તેનો ઉદય હોવાથી વિવક્ષી નથી. તથા નીચગોત્રનો ઉદય પણ તિયંગો આશ્રયોનેજ પાંચમા ગુણસ્થાનકસુધી હોય છે માટે આ આઠ પ્રકૃતિઓની ઉદ્ધરણા પણ પાંચમા ગુણસ્થાનક-સુધીજ થાય છે.

સ્થાનદ્વિકત્રિક અને આહારકદિકરૂપ પાંચ પ્રકૃતિની ઉદ્ધરણા પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે પર્યંત હોય છે. કારણ કે શીણદિ, નિદ્રાનિદ્રા અને પ્રચલાપ્રચલો એ ત્રણ નિદ્રાઓ સ્થૂલ પ્રમાદરૂપ હોવાથી અપ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનકે તેનો ઉદય હોઈ શકે નહિ માટે પ્રમત્તપર્યંત તેનો ઉદય હોય છે. તથા આહારક શરીર અને તેના અંગોપાંગોનો ઉદય પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે આહારકશરીર કરનાર ચૌદ પૂર્વધરને હોય છે. જો કે આહારક-

શરીર કરી ઉઘાત નામકર્મ વિના ૨૯ અને ઉઘોતનામકર્મ સહિત ૩૦ના ઉદયે વર્તતા કોઈ સાધુ અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે જાય છે અને ત્યાં આહારકદ્રિકોને ઉદય ઘટી શકે છે પરંતુ તેઓ અદ્ય હોવાથી તેની વિવક્ષા કરી નથી તેથી પ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે તેને ઉદય હીધો છે માટે એ પાંચે પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા પ્રમત્તસંયત સુધીજ હોય છે.

તથા સાત અસાત વેદનીય અને મનુષ્યાયુનો અપ્રમત્તગુણસ્થાનકથી આરંભી ચૌદમા ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયપર્યંત કેવળ ઉદય જ હોય છે ઉદીરણા હોતી નથી એ પહેલાં જ કહ્યું છે.

સમ્યક્ત્વમોહનીય, અર્ધનારાય, કિલિકા અને છેવટા સંઘયણની ઉદીરણા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકપર્યંત થાય છે. આગળ ઉપર થતી નથી. કારણ કે આગળ ઉપર આરિત્રમોહનીયના ઉપશમક કે ક્ષપક જીવોજ હોય છે તેઓને ક્ષાયિક કે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વજ હોય છે, ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ હોતું નથી. સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વનેજ ચોથાથી સાતમા સુધીમાં હોય છે માટે તેની ઉદીરણા પણ ત્યાં સુધીજ કહી છે. અને છેલ્લા ત્રણ સંઘયણ વડે કોઈપણ શ્રેણિ પ્રારંભી થતી નથી સાતમા ગુણસ્થાનક સુધીજ જઈ શકે છે તેથી તેનો ઉદય સાતમા સુધી હોય છે એટલે ઉદીરણા પણ સાતમા સુધીજ થાય છે.

હાસ્યપદ્ધત્તની ઉદીરણા અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક સુધી હોય છે, આગળના ગુણસ્થાનકે અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામ હોવાથી ઉદય હોતો નથી માટે ઉદીરણા પણ હોતી નથી.

વેદનિક, સંજ્વલન કોષ, માન અને માયા એ છ પ્રકૃતિની ઉદીરણા અનિવૃત્તિ-કરણ પર્યંત થાય છે. અહિં તેનો સર્વથા ક્ષય અથવા ઉપશમ થતો હોવાથી ઉપરના ગુણસ્થાનકે તેની ઉદીરણા હોતી નથી. તથા સંજ્વલન લોભની સૂક્ષ્મસંપરાયપર્યંત ઉદીરણા થાય છે. તેમાં ઉપશમશ્રેણિમાં સૂક્ષ્મસંપરાયના ચરમસમયપર્યંત અને ક્ષપક-શ્રેણિમાં ચરમાવલિકા છોડી ખાકીના કાળમાં થાય છે.

ઋષભનારાય અને નારાયસંઘયણની ઉદીરણા ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનક સુધી થાય છે. કેમકે આ બે સંઘયણવાળા ઉપશમશ્રેણિ માંડી અહિં સુધીજ આવી શકે છે.

તથા ચક્ષુ અચક્ષુ-અવધિ અને કેવળદર્શનાવરણ એ દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, જ્ઞાનાવરણ પંચક, અને અંતરાય પંચક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓની ક્ષીણમોહપર્યંત ઉદય અને ઉદીરણા પ્રવર્તે છે. માત્ર ચરમાવલિકામાં ઉદીરણા હોતી નથી.

કર્મસ્તવના પ્રણેતા તો ક્ષીણમોહના દિચરમસમયપર્યંત નિદ્રા અને પ્રચલાનો ઉદય માને છે. કર્મસ્તવમાં કહ્યું છે કે-‘નિદ્રા અને પ્રચલાનો ક્ષીણમોહના દિચરમસમયે ઉદયવિરોધ થાય છે.’ તેથી તેમના મતે ક્ષીણમોહના દિચરમસમયપર્યંત નિદ્રાક્રિકોને ઉદય જાણવો. ઉદીરણા ચરમાવલિકા છોડીને સમજવી.

પંચસંક્રાંતિકારના મતે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકેના ચરમસમય પથ"ત ઉદય અને ઉદીરણા એ બંને હોય છે.

ઔદારિક શરીર, ઔદારિક અંગોપાગ, તૈજસ, કાર્મણ, સંસ્થાનપટક, વજ્ર-
પક્ષનારાય સંઘયણ, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, પ્રશસ્ત-અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, પરાઘાત,
ઉપઘાત, અગુરૂલ્લુ, ઉચ્છ્વાસ, પ્રત્યેક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, સુસ્વર, દુસ્વર
અને નિર્માણ રૂપ ઓગણત્રીસ પ્રકૃતિઓનો સંયોગિકેવળિ ગુણસ્થાનકેના ચરમ સમય
પથ"ત ઉદય અને ઉદીરણા હોય છે. અયોગિ ગુણસ્થાનકે ઉદય નહિ હોવાથી ઉદી-
રણા પણ હોતી નથી. યોગનો રાધ કરેલો હોવાથી ઉચ્છ્વાસ નામકર્મોદિ પ્રકૃતિઓનો
અને પુરુષલ્લનો સંબંધ છોડ્યા હોવાથી શરીર નામકર્મોદિ પુરુષલ્લવિપાકિ પ્રકૃતિઓનો
ઉદય હોતો નથી માટે ઉદીરણા પણ થતી નથી.

તથા ત્રસ, બાહર, પર્યાપ્ત, સુભગ, આદેય, યશઃકીર્તિ, મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિય-
ભતિ, તીર્થંકર નામકર્મ અને ઉચ્ચગોત્રરૂપ દશ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા તેરમા ગુણસ્થા-
નકેના ચરમસમય પથ"ત થાય છે, અને ઉદય અયોગિ ગુણસ્થાનકેના ચરમ સમય
પથ"ત હોય છે. યોગના અભાવે આદિ ઉદીરણા હોતી નથી.

આ પ્રમાણે ગુણસ્થાનકેમાં ઉદીરણાનો વિધિ કહ્યા.

હવે જે કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય હોવા છતાં પણ ઉદીરણા ભજનાએ હોય છે તે
જતાવે છે—

નિદ્રાઉદયવર્દનં સમિચ્છપુરિસાણ યગચત્તાણં ।

પયાણં ચિય મજ્ઞા ઉદીરણા ઉદય નન્નાસિં ॥૮॥

નિદ્રોદયવતીનાં સમિચ્છાત્વપુરુષાણામેકચત્વારિંશત્મા ।

પતાસામેવ મજનીયોદીરણોદયે નાન્યાસામ્ ॥૮॥

અર્થ—પાંચ નિદ્રા, ઉદયવતી સંજ્ઞાવાળી પ્રકૃતિઓ, મિચ્છાત્વમોહનીય, અને
પુરુષવેદ એ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓની ઉદય છતાં પણ ઉદીરણા ભજનીય બહુવી. અને
તે સિવાય અન્ય પ્રકૃતિઓની જ્યાં સુધી ઉદય હોય છે ત્યાં સુધી ઉદીરણા હોય છે.

ટીકાનું—પાંચ નિદ્રા, ત્રીજા ક્ષારમાં કહેલ જ્ઞાનાવરણપંચક, અંતરાયપંચક,
ચક્ષુ-અચક્ષુ-અવધિ અને કેવળદર્શનાવરણીય એ દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, સાત-અસાત
વેદનીય, સીવેદ, નયુકવેદ, સમ્યક્ત્વમોહનીય, સંભવલન લોભ, ત્રસ, બાહર, પર્યાપ્ત,
સુભગ, આદેય, યશઃકીર્તિ, મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયભતિ, તીર્થંકરનામ, ઉચ્ચગોત્ર, આર્ય,
આશુ એ ઉદયવતી સંજ્ઞાવાળી ચોત્રીસ પ્રકૃતિઓ, તથા મિચ્છાત્વમોહનીય અને પુરુષ ;

વેદ એ એકતાલીન પ્રકૃતિઓની ઉદય છતાં પણ ઉદીરણા ભજનીય હોય છે. એટલે કે અમુક ટાઇમ એકલો ઉદયજ હોય છે ઉદીરણા નથી પણ હોતી તે આ પ્રમાણે—

પાંચ^૧ નિદ્રાનો શરીર પર્યાપ્ત પૂર્ણ થયા પછીથી આરંભી ભ્યાં સુધી ઇન્દ્રિય-પર્યાપ્ત પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી કેવળ ઉદય જ હોય છે, ઉદીરણા હોતી નથી. શેષ કાળ ઉદય અને ઉદીરણા બંને સાથેજ હોય છે.

તથા આરંભ આશુની પોતપોતાના ભવની છેલ્લી આવલિકા શેષ રહે ત્યારે કેવળ ઉદય હોય છે ઉદીરણા હોતી નથી.

જ્ઞાનાવરણપંચકે, અંતરાયપંચકે અને દર્શનાવરણ ચતુષ્કની ક્ષય થતા થતા સત્તાનાં એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે ખારમા ગુણસ્થાનકની છેલ્લી આવલિકામાં કેવળ ઉદય હોય છે, ઉદીરણા હોતી નથી.

ક્ષપકંત્રણિમાં સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકે સંભવલન લોભની એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે ઉદીરણા હોતી નથી કેવળ ઉદય જ હોય છે.

ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉપાજન કરતાં ચરમાવલિકા શેષ રહે ત્યારે સમ્યક્ત્વ મોહનીયની ઉદીરણા થતી નથી. ઉદયજ માત્ર હોય છે.

ઉપશમસમ્યક્ત્વ ઉપાજન કરતાં અનિવૃત્તિકરણે પ્રથમ સ્થિતિની એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે મિથ્યાત્વમોહનીયનો કેવળ ઉદય હોય છે ઉદીરણા હોતી નથી.

ત્રસ, ખાદર, પર્યાપ્ત, મુલગ, આદેય, યશઃકીર્તિ, મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયભત્તિ, તીર્થંકર, અને ઉચ્ચગોત્ર એ દશ પ્રકૃતિઓની અયોગિ અવસ્થામાં યોગના અભાવે ઉદીરણા થતી નથી, ફક્ત ઉદય જ હોય છે.

સાત-અસાત વેદનીયની અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકથી તથાવિધ અધ્યવસાયના અભાવે ઉદીરણા હોતી નથી કેવળ ઉદય પ્રવર્તે છે.

સીવેદના ઉદયે ક્ષપકંત્રણિ આરંભનારને સીવેદની, નપુંસકવેદના ઉદયે આરંભનારને નપુંસકવેદની અને પુરૂષવેદના ઉદયે આરંભનારને પુરૂષવેદની પોતપોતાની

૧ કોષઃગુણ કમંપ્રકાશની સત્તામાં એક આવલિકા બાકી રહે ત્યારે ઉપરથી એવના લામક કોષ દલિક નહિ હોવાથી ઉદીરણા થતી નથી. જેમ કે-જ્ઞાનાવરણ પંચક, તથા પાંચ નિદ્રામાં સત્તામાં તેની વધારે સ્થિતિ હોવા છતાં શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી અને ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતા પહેલા વચ-લાભાળામાં જ્ઞાનાવરણ ઉદીરણા થતી નથી મૂળ ટીકામાં ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતાં સુધી નિદ્રાનો આભાળામાં જ્ઞાનાવરણ ઉદીરણા થતી નથી મૂળ ટીકામાં ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતાં સુધી નિદ્રાનો કેવળ ઉદય હોય છે એમ સામાન્ય કહ્યું છે. ‘ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિથી આરંભી’ એમ કહ્યું નથી. એ અભિ-પ્રાયે વિગ્રહગતિથી આરંભી ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતા સુધી નિદ્રાનો કેવળ ઉદય હોય એમ સંભવે છે. તેનો પાઠ આ પ્રમાણે ‘નિર્ઝા તુનીયપર્યાપ્તિ ચાવદુદીરણાવ્યવગમેનનુભવતુર્વાવદીરણા.’ મતાંતર હોય તેમ લાગે છે. તત્ત્વ કેવળી મહારાજ ભણે.

પ્રથમસ્થિતિની એક આવલોકિ શેષ રહે ત્યારે ઉદીરણા થતી નથી કેવળ ઉદય જ પ્રવર્તે છે. માટે ઉપરોક્ત એકતાલીસ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોવા છતાં પણ ઉદીરણા ભજનીય સમજવી.

તથા અન્ય એકાશી પ્રકૃતિઓની ઉદય છતાં ઉદીરણા ભજનીય નથી. એટલે કે શેષ એકાશી પ્રકૃતિઓનો જ્યાં સુધી ઉદય હોય છે ત્યાં સુધી ઉદીરણા પણ હોય છે પરંતુ ઉદીરણા વિનાનો કેવળ ઉદય કોઈ કાળે પણ હોતો નથી. બંને સાથે જ થાય છે અને સાથે જ ભય છે. આ પ્રમાણે ઉદીરણા વિસ્તારપૂર્વક કહી. ૮

હવે બંધને વિસ્તાર પૂર્વક કહેવા ઇચ્છતા, પહેલા બંધના પ્રકારો જણાવે છે—

હોઈ અણાઈઅણંતો અણાઈસંતો ચ સાઈસંતો ચ ।

બંધો અમઘ્વમઘ્વોવસંતજીવેસુ હૈઈ તિવિહો ॥૧॥

મવતિ અનાદ્યનન્તઃ અનાદિસાન્તશ્ચ સાદિસાન્તશ્ચ ।

બન્ધઃ અમઘ્યમઘ્યોપશાન્તજીવેષુ ઇતિ ત્રિવિધઃ ॥૧૧॥

અર્થઃ—અભાવ, ભાવ અને ઉપશાંતમોહ શુષ્કસ્થાનકથી પડેલા જીવોમાં અનુ-ક્રમે અનાદિ અનંત, અનાદિ સાંત, અને સાદિ સાન્ત બન્ધ હોય છે. એમ બન્ધ ત્રણ પ્રકારે છે.

ટીકાશ્રુત—સાંપ્રસાદિક કર્મોના બંધ અભાવ જીવોમાં અનાદિ અનંત છે. તેમાં ભૂતકાળમાં સર્વદા બંધ થતો હોવાથી અનાદિ, અને ભવિષ્યકાળમાં કોઈ પણ કાળે બંધનો નાશ નહિ થાય, સર્વદા બંધ કયાં જ કરશે માટે અનંત.

ભાવ જીવોમાં અનાદિસાંત. તેમાં ભૂતકાળમાં હંમેશાં બંધ થતો હોવાથી અનાદિ અને ભવિષ્યકાળમાં મોક્ષમાં જતાં કોઈ કાળે બંધનો વિચ્છેદ થશે માટે સાન્ત.

તથા ઉપશાંતમોહ શુષ્કસ્થાનકેથી પડેલા જીવોમાં સાદિ સાંત. તેમાં ઉપશાંત-મોહ શુષ્કસ્થાનકે બંધનો અભાવ હોવાથી અને ત્યાંથી પડે ત્યારે ફરી બંધ થતો હોવાથી સાદિ. એટલે કે ઉપશાંતમોહ શુષ્કસ્થાનકે સાંપ્રસાદિક કર્મોના બંધ થતો નથી ત્યાંથી પડી દશમા આદિ શુષ્કસ્થાનકે આવે ત્યારે બાંધે માટે સાદિ, અને તેને ભવિ-ષ્યકાળમાં વધારેમાં વધારે કંઈક ન્યુન અર્ધપુણ્ય પરાવર્ત કાળે મોક્ષમાં જતા બંધનો નાશપ્રથમે માટે સાંત.

આ પ્રમાણે બંધ ત્રણ પ્રકારે થાય છે. ૯

હવે આજ ત્રણ પ્રકારના બંધના ઉત્તરભેદો જતાવે છે—

પયડીઠિઈપણસાણુભાગમેયા ચઝવિહેકેકો ।

ઝકોસાણુકોસગજહન્રગજહન્રયા તેસિં ॥૧૦॥

તે વિ હુ સાઈઅઘાઈધુવઅધુવમેયઓ પુણો ચઝહા ।

તે દુવિહા પુણ નેયા મૂલુત્તરપયઈમેણં ॥૧૧॥

પ્રકૃતિસ્થિતિપ્રદેશાનુમાગમેદાત્ ચતુર્વિધ એકૈકઃ ।

ઉત્કૃષ્ટાનુત્કૃષ્ટકજ્ઞવન્યાજ્ઞન્યતા તેપામ્ ॥૧૦॥

તેઽપિ હુ સાધનાદિધ્રુવાધ્રુવમેદતઃ પુનશ્ચતુર્દ્વા ।

તે દ્વિવિધાઃ પુનર્જ્ઞેયા મૂલોત્તરપ્રકૃતિમેદન ॥૧૧॥

અર્થ—પૂવોક્ત 'અનાદિ અનંતાદિ એકેક બન્ધ પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશના લેહે ચાર ચાર પ્રકારે છે. તથા તે પ્રકૃતિબંધાદિ હરેકના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ જ્ઞાન્ય અને અજ્ઞાન્ય એમ ચાર ચાર લેહ થાય છે. તે ઉત્કૃષ્ટ આદિ હરેક લેહો સાદિ અનાદિ અનંત અને સાંત એમ ચાર ચાર પ્રકારે-લેહે છે અને તે પ્રત્યેક મૂલ અને ઉત્તર પ્રકૃતિના લેહે બધે લેહે છે.

ટીકાનુ૦—પૂર્વની ગાથામાં જે અનાદિ અનંત આદિ બંધના લેહો કહ્યા, તે હરેક પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશના લેહે ચાર ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે-પ્રકૃતિ-બંધ, સ્થિતિબંધ, રસબંધ, અને પ્રદેશબંધ. એટલે પૂવોક્ત બંધના ત્રણ લેહ પ્રકૃતિ-બંધાદિ ચારમાં ઘટે છે. જેમકે-પ્રકૃતિબંધ અજ્ઞાન્યને અનાદિ અનંત, જ્ઞાન્યને અનાદિ સાંત અને અર્ધિ સાંપરાયિક બંધની વિવક્ષા હોવાથી અને ઉપશાંતમાંહે સાંપરાયિક બંધ થતો નહિ હોવાથી ત્યાંથી પડતા પ્રકૃતિબંધ થાય માટે સાદિ સાંત એમ ત્રણે પ્રકાર પૂર્વે જેમ સામાન્ય બંધમાં ઘટાવ્યા છે તેમ અર્ધિ પણ ઘટાવી લેવાના છે. એમ સ્થિતિબંધાદિ માટે પણ સમજવું.

તથા અનાદિ અનંતાદિ લેહોની અપેક્ષા રાખ્યા વિના પ્રકૃતિબંધાદિ હરેકના સામાન્યથી ઉત્કૃષ્ટ, અનુત્કૃષ્ટ, જ્ઞાન્ય અને અજ્ઞાન્ય એમ ચાર ચાર પ્રકાર છે.

તાત્પર્ય એ કે પ્રકૃતિબંધાદિ એક એક ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ જ્ઞાન્ય અને અજ્ઞાન્ય એમ ચાર ચાર લેહે છે. તેમાં વધારેમાં વધારે જે બંધ તે ઉત્કૃષ્ટ, સમયાદિ ન્યૂન થતાં થતાં જ્ઞાન્ય સુધીનો જે બંધ તે અનુત્કૃષ્ટ. જોખમાં જોખો જે બંધ તે જ્ઞાન્ય, અને સમયાદિ વધતા વધતા ઉત્કૃષ્ટ સુધીનો જે બંધ તે અજ્ઞાન્ય.

૧ જેની અંદર શરૂઆત કે અંત ન હોય તે અનાદિ અનંત, જેની શરૂઆત ન હોય પરંતુ અંત હોય તે અનાદિ સાંત, જેની શરૂઆત હોય અને અંત ન હોય તે સાદિ અનંત, અને જેની શરૂઆત અંત એમ બંને હોય તે સાદિસાંત.

સામાન્ય રીતે જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ ત્રણ લેદો હોય છે. આદિ જઘન્ય અજઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ એમ બાબતેની ભેદી મળી ચાર લેદ કહ્યા છે. તેમાં જઘન્ય પ્રકૃતિખંધાદિનો જઘન્યમાં અને મધ્યમ તથા ઉત્કૃષ્ટનો અજઘન્યમાં સમાવેશ થાય છે. આ રીતે જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ પર્વત પ્રકૃતિખંધાદિના કુલ લેદોનો બે લેદમાં સમાવેશ કર્યો છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિખંધાદિનો ઉત્કૃષ્ટમાં, અને મધ્યમ તથા જઘન્યનો અનુત્કૃષ્ટમાં સમાવેશ થાય છે. આ રીતે ઉત્કૃષ્ટથી જઘન્યપર્વત પ્રકૃતિખંધાદિના કુલ લેદોનો પણ બે લેદમાં સંગ્રહ કર્યો છે.

શંકા: પ્રકૃતિખંધાદિના સઘળા લેદોનો જઘન્ય-અજઘન્યમાં અથવા ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ એમ કોઈપણ બેમાં સંગ્રહ-સમાવેશ થાય છે તો ચાર લેદ શા માટે લીધા ? કોઈપણ બેજ લેવા ભેદતા હતા ?

ઉત્તર-કોઈ વખતે અનુત્કૃષ્ટ ઉપર સાદિ અનાદિ ચાર ભાંગા ઘટે છે તો કોઈ વખતે અજઘન્ય ઉપર ચાર ભાંગા ઘટે છે. કોઈ વખતે અનુત્કૃષ્ટ પર બે ભાંગા તો કોઈ વખતે અજઘન્ય ઉપર બે ભાંગા ઘટે છે. આ રીતે ભાંગાની ઘટના ભિન્ન ભિન્ન રીતે થતી હોવાથી ચારે લેદ લીધા છે. આની વિશેષ સ્પષ્ટતા મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાં જ્યારે તે ભાંગાઓ ઘટાવશે ત્યારે થશે.

તે ઉત્કૃષ્ટ આદિ દરેક લેદો યથાસંભવ સાદિ આદિ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે-સાદિ, અનાદિ, કુલ અને અકુલ. તેમાં જેની અંદર શરૂઆત હોય તે સાદિ, અને શરૂઆત ન હોય તે અનાદિ. તથા જેનો અંત હોય તે સ્માન્ત, અને જેનો અંત ન હોય તે અનંત.

આદિ ઉત્કૃષ્ટ આદિ સઘળા લેદો કંઈ સાદિ આદિ ચાર લેદે ઘટતા નથી માટે અમે યથાસંભવ એ પ્રમાણે કહ્યું છે. એને જ સ્ફુટ કરે છે.

જે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ રસખંધાદિ ઉપરના ગુણસ્થાનકે થતા હોય, તેના અનુત્કૃષ્ટ લેદ ઉપર સાદિ આદિ ચાર ભાંગા ઘટે છે. કારણ કે ઉપરના ગુણસ્થાનકે નહિ ગયેલા, નહિ જનાશ અને જઈને પતિત થયેલા ભુવો હોય છે.

એ રીતે જે પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસખંધાદિ ઉપરના ગુણસ્થાનકે થતા હોય તેના અજઘન્ય ભાંગામાં સાદિ આદિ ચાર ભાંગા ઘટે છે.

તથા જે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ રસખંધાદિ પહેલા ગુણસ્થાને થતા હોય તેના અનુત્કૃષ્ટ ભાંગા પર સાદિ અને સ્માન્ત એ બે ભાંગા ઘટે છે. કારણ કે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકે વારાફરતી ઉત્કૃષ્ટ-અનુત્કૃષ્ટ બંનેનો સંભવ છે માટે.

એ પ્રમાણે જે પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસખંધાદિ પહેલા ગુણસ્થાનકે થતા હોય

તેના અબધન્ય ભાંગા પર સાદિ અને સાંત એ બે ભાંગા ઘટે છે. બધન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અમુકે સમયજ થતા હોવાથી તેના પર તો સાદિ અને સાંત એ બેજ ભાંગા ઘટે છે.

તથા તે સાદિ આદિ ભાંગા મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓના લેદે બબે પ્રકારે બહુવા. આ પ્રકૃતિબંધાદિ સઘળા લેદો યથાવસરે સૂત્રકાર પોતેજ વિરતારપૂર્વક કહેશે માટે અમે અહિં તેનો વિચાર કર્યો નથી. ૧૦-૧૧

મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાં સંભવતા બંધના અન્ય પણ ચાર લેદો છે. તેઓને હવે બતાવે છે—

મૂઓગારપ્પયરગ અવ્વત્ત અવટ્ટિઓ ય વિન્નેયા ।

મૂલુત્તરપગ્ગઈવંધનાસિયા તે હમે સુણસુ ॥૧૨॥

ભૂયસ્કારોજ્જપતરકોજ્વક્તવ્યોજ્વસ્થિતથ વિજ્ઞેયાઃ ।

મૂલોત્તરપ્રકૃતિવન્ધનાશ્રિતાઃ તાનિમાન્ શૃણુત ॥૧૨॥

અર્થ—મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓના બંધાશ્રિત ભૂયસ્કાર, અદ્વપતર, અવક્તવ્ય અને અવસ્થિત એ ચાર ભાંગા બહુવા. જેઓના સ્વરૂપને હવે પછી કહેશે તેને તમે સાંભળો.

ટીકાનુ—મૂળ પ્રકૃતિબંધ અને ઉત્તર પ્રકૃતિબંધ એ બંનેને આશ્રયીને રહેલા એટલે કે એ દરેકમાં ઘટતા અન્ય પણ ચાર લેદો છે. તે આ પ્રમાણે—ભૂયસ્કાર, અદ્વપતર, અવક્તવ્ય, અને અવસ્થિત. હવે તે દરેકનું સ્વરૂપ કહે છે—

જ્યારે થોડી પ્રકૃતિ બાંધી વધારે પ્રકૃતિ બાંધે, એટલે કે પહેલા જે બંધ થાય છે, તેનાથી એકાદિ પ્રકૃતિનો વધારે બંધ કરે, જેમ કે—સાત કર્મ બાંધી આઠનો બંધ કરે, તે બંધ ભૂયસ્કાર કહેવાય છે.

જ્યારે વધારે પ્રકૃતિ બાંધી પછી થોડી બાંધે એટલે કે પહેલાં જે બંધાય છે, તેનાથી એકાદિ ન્યૂન પ્રકૃતિ બાંધે, જેમ કે—આઠ કર્મ બાંધી, સાતનો બંધ કરે, તે બંધ અદ્વપતર કહેવાય છે.

આ બંને બંધનો એક સમયનો કાળ છે. કારણ કે જે સમયે વધે કે ઘટે તેજ સમયે તે બંધ ભૂયસ્કાર કે અદ્વપતર કહેવાય. પછીના સમયે તેનો તે બંધ રહે તો તે અવસ્થિત કહેવાય. અને જો કદાચ વધે કે ઘટે તો તે બંધ અન્ય ભૂયસ્કાર કે અદ્વપતર સંજ્ઞાને યોગ્ય થાય છે.

જ્યારે સર્વથા અબંધકે થઈને ફરી બંધનો આરંભ કરે ત્યારે તે બંધ અવક્તવ્ય કહેવાય છે. અવક્તવ્ય એટલે નહિ કહેવા યોગ્ય, એવો બંધ થાય કે જે બંધ ભૂય-

સ્કાર, અદ્યત્તર કે અવસ્થિત શબ્દવડે કહેવા યોગ્ય ન હોય તે બંધ અવક્રાંત્ય કહેવાય. અબંધકે શબ્દને નવો બંધ શરૂ કરે તેજ ભૂયસ્કારાદિ શબ્દવડે કહેવા યોગ્ય હોતો નથી માટે તે બંધ અવક્રાંત્ય કહેવાય છે. તેનો પણ એક સમયનોજ કાળ છે. કારણ કે પછીના સમયે વધે થટે કે તેનો તેજ રહે તો તે બંધ ભૂયસ્કારાદિ સંજ્ઞાનો યોગ્ય થાય છે.

તથા જ્યારે જેટલી પ્રકૃતિ પૂર્વના સમયે બાંધી હતી, તેટલીજ પછીના સમયોમા બાંધે ત્યારે તે બંધ અવસ્થિત કહેવાય. કારણ કે બંધસંખ્યામાં વૃદ્ધિ હાનિ થઈ નથી, તેટલીજ સંખ્યા છે.

હવે મૂળ તથા ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાં તે ભૂયસ્કારાદિ કેવી રીતે થટે છે, તે તમે સાંભળો-તેમાં પહેલા મૂળ કર્મોમાં વિચારે છે.

મૂળ કર્મમાં ચાર બંધસ્થાનક છે તે આ પ્રમાણે-એક. છ. સાત. અને આઠ. તેમાં જ્યારે એક સાત વેદનીયરૂપ કર્મપ્રકૃતિ બાંધે ત્યારે એક અને તે ઉપશાત મોહાદિ ગુણસ્થાનકે સમજવો. જ્યારે છ કર્મપ્રકૃતિ બાંધે. ત્યારે છનો બંધ. અને તે સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકે સમજવો. સાત કર્મ બાંધતા સાતનો બંધ અને તેમિશ્ર, અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિ બાદરે સમજવો. તથા શેષ મિશ્યાદિદ્વિથી આરંભી મિશ્ર વર્જિત અપ્રમત્ત સંયત સુધીના ગુણસ્થાનકવાળાને આસુ બંધકાળે આઠનો અને શેષ કાળે સર્વકા સાતનો બંધ સમજવો. ૧૨.

ટીકામાં મૂળ કર્મના જે બંધસ્થાનકો કહ્યા તેજ ગાથામાં કહે છે—

દ્વિગ્જાદ મૂલિયાણં વંધટ્ટાણા હવંતિ ચત્તારિ ।

एकषट्वादीनि मूलानां बन्धस्थानानि भवन्ति चत्वारि ।

અર્થ—મૂળકર્મના એક અને છ આદિ ત્રણ કુલ ચાર બંધસ્થાનકો છે.

ટીકાનુ-મૂળ કર્મના એક અને છ આદિ ત્રણ કુલ ચાર બંધસ્થાનકો છે. તે આ-એક, છ, સાત અને આઠ. આ ચારે બંધસ્થાનકો પૂર્વની ગાથામાં કહ્યા છે.

તેમાં ભૂયસ્કાર ત્રણ છે, તે આ પ્રમાણે-ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે એક પ્રકૃતિ બાંધી, ત્યાંથી પડી, સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકે છ પ્રકૃતિ બાંધતાં જે સમયે છનો બંધ કરે, તે સમયે ભૂયસ્કાર બંધ અને શેષ કાળે જ્યાં સુધી તેનો તેજ બંધ કરે ત્યાં સુધી અવસ્થિત બંધ હોય છે. આ પહેલો ભૂયસ્કાર બંધ કહેવાય. ત્યાંથી પડતા અનિવૃત્તિ બાદરે સંપરાય ગુણસ્થાનકે મોહનીયકર્મ સહિત સાત કર્મ પ્રકૃતિ બાંધતાં પહેલે સમયે બીજો ભૂયસ્કાર બંધ અને શેષકાળે જ્યાં સુધી તેનો તેજ બંધ કરે ત્યાં સુધી અવસ્થિત બંધ હોય છે આ બીજો ભૂયસ્કાર કહેવાય. સાત બાંધીને પ્રમત્તાદિ ગુણ-

સ્થાનકોમાં આયુકર્મ સહિત આઠ બાંધતા પહેલે સમયે ત્રીજો ભૂયસ્કાર બંધ અને શેષ કાળે અવસ્થિત બંધ હોય છે આ ત્રીજો ભૂયસ્કાર કહેવાય. આ પ્રમાણે મૂળ-કર્મમાં ત્રણ ભૂયસ્કાર કહ્યા.

અદ્યતર પણ ત્રણ હોય છે. તે આ પ્રમાણે-આઠ કર્મ પ્રકૃતિ બાંધીને સાત બાંધતા પહેલે સમયે અદ્યતરબંધ અને શેષકાળે અવસ્થિત આ પહેલો અદ્યતરબંધ કહેવાય. જ્યારે સાતકર્મ બાંધીને સુભ્રમસંપરાય ગુણસ્થાનકે છ કર્મપ્રકૃતિ બાંધે ત્યારે પહેલે સમયે બીજો અદ્યતરબંધ અને શેષકાળે અવસ્થિત બંધ હોય છે, આ બીજો અદ્યતર બંધ કહેવાય. છ બાંધીને ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે અથવા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે એક કર્મપ્રકૃતિ બાંધતા પહેલે સમયે ત્રીજો અદ્યતરબંધ અને શેષકાળે અવસ્થિત બંધ હોય છે, આ ત્રીજો અદ્યતરબંધ કહ્યો. આ પ્રમાણે મૂળકર્મમાં ત્રણ અદ્યતરબંધ કહ્યા.

અવસ્થિત બંધ ચાર હોય છે. કારણ કે ચારે બંધસ્થાનકો અમુક કાળપર્યંત નિરંતર બંધાય છે માટે. તેનો કાળ આ પ્રમાણે-આઠના અવસ્થિત બંધનો કાળ આયુ અંતમુહૂર્તજ બંધાતુ હોવાથી અંતમુહૂર્ત છે. સાતકર્મનો કાળ અંતમુહૂર્ત ન્યૂન પૂર્વકોટીના ત્રીજા ભાગ અધિક છ માસ ન્યૂન તેત્રીસ સાગરોપમ છે. ભાવના આ પ્રમાણે-કોઈ પૂર્વકોટીના આયુવાળો બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં નારદી કે દેવતાનું તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ આયુ બાંધે. આઉખાનો બંધકાળ અંતમુહૂર્ત છે. તેથી આઉખાનો બંધ કરી રહ્યા પછી અંતમુહૂર્ત ન્યૂન પૂર્વકોટીના ત્રીજો ભાગ સાતકર્મનો બંધ કરે. દેવભવ નારકભવમાં છ માસ શેષ રહે ત્યારે પરભવના આયુનો બંધ કરે છે, છ માસ શેષ ન રહે ત્યાં સુધી આયુ વિના સાતકર્મજ બાંધે છે એટલે પૂર્વોક્ત બંધકાળ ઘટે છે. છના બંધનો કાળ અંતમુહૂર્ત છે. કારણ કે સુભ્રમસંપરાય ગુણસ્થાનકનો તેટલોજ કાળ છે. અને એકના બંધનો કાળ દેશેન પૂર્વકોટી છે. સયોગિ ગુણસ્થાનકનો કાળ તેટલો છે. આ પ્રમાણે અવસ્થિત બંધ કહ્યો.

અન્યત્ર પણ ભૂયસ્કાર અદ્યતર અને અવસ્થિત બંધની ભાવના આ પ્રમાણે જ કરવી.

હવે અવક્રાંત્ય બંધ કહે છે-મૂળકર્મમાં અવક્રાંત્ય બંધ સંભવતો નથી કારણ કે સઘળી મૂળ કર્મપ્રકૃતિનો અબંધક થઈને ફરીવાર કર્મ બાંધતો નથી. સઘળી મૂળ કર્મપ્રકૃતિનો અબંધક અયોગિ ગુણસ્થાનકે થાય છે ત્યાંથી પડતો જ નથી એટલે અવક્રાંત્યબંધ પણ ઘટતો નથી. એજ હકીકત કહે છે—

અવંધગો ન વંધઈ રૂઢ અઢવત્તો અઓ નતિથિ ॥૧૩॥

અવન્ધકો ન વન્નાતિ રૂઢાવત્તવ્યોજ્જો નાસ્તિ ॥૧૩॥

અર્થ—સઘળી મૂળ કર્મપ્રકૃતિઓનો અબંધક થઈને તેઓને ફરી બાંધતો નથી માટે અહિં મૂળ કર્મપ્રકૃતિઓમાં અવકૃતવ્ય બંધ ઘટતો નથી. ૧૩

હવે બંધની જેમ ઉદય, ઉદીરણ અને સત્તાસ્થાનોમાં પણ ભૂયસ્કારાદિને કહેવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

મૂળોગારપ્પયરગઅવ્વત્તઅવટ્ઠિયા જહા વંધે ।

ઉદય ઉદીરણાપ સંતે જહસંમવં નેયા ॥૧૪॥

ભૂયસ્કારાલ્પતરાવક્તવ્યાવસ્થિતા યથા વન્ધે ।

ઉદયે ઉદીરણાયાં સત્તાયાં યથાસંમવં જ્ઞેયાઃ ॥૧૪॥

અર્થ—ઉદય ઉદીરણ અને સત્તામાં ભૂયસ્કાર, અદપતર, અવસ્થિત અને અવ-કૃતવ્ય જેમ બંધમાં કહ્યા છે તેમ યથાસંભવ જાણવા.

ટીકાતુલ્ય—જેમ બંધમાં મૂળકર્મને આશ્રયી ભૂયસ્કાર, અદપતર, અવસ્થિત અને અવકૃતવ્ય કહ્યા છે તેમ ઉદય, ઉદીરણ અને સત્તામાં પણ જેમ સંભવે તેમ જાણવા. અતિ સંક્ષેપમાં કહેલી આ હકીકતને વિશેષ વિચારે છે—

મૂળ પ્રકૃતિનાં ત્રણ ઉદયસ્થાનકો છે. તે આ પ્રમાણે—આક, સાત અને ચાર. પહેલા ગુણસ્થાનકથી કશામાં ગુણસ્થાનપથંત આઠે કર્મનો ઉદય હોય છે. મોહનીય-વિના અગીઆરમે અને બારમે સાત કર્મનો, ઘાતિ કર્મ વિના તેરમે અને ચૌદમે ગુણ-સ્થાનકે ચાર કર્મનો ઉદય હોય છે.

અહિં ભૂયસ્કાર એક છે, તે આ પ્રમાણે—ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે સાતનો વેદક થઈ ત્યાંથી પડે ત્યારે ફરી પણ આઠનો વેદક થાય છે. ચારનો વેદક થઈને સાત કે આઠ કર્મનો વેદક થતો નથી. કારણ કે ચારનો વેદક સયોગિ અવસ્થામાં હોય છે ત્યાંથી પ્રતિપાત થતો નથી માટે અહિં એકજ ભૂયસ્કાર ઘટે છે.

અદપતર એ છે તે આ—આઠના ઉદયસ્થાનેથી અગીઆરમા કે બારમા ગુણસ્થાનકે સાતના ઉદયસ્થાને, અને સાતના ઉદયસ્થાનેથી તેરમે ગુણસ્થાનકે બીજ ત્યારે ચારના ઉદયસ્થાને બીજ છે, માટે અદપતર એ ઘટે છે.

અવસ્થિત ત્રણ છે. ત્રણે ઉદયસ્થાનકો અમુક કાળ પથંત ઉદયમાં હોય છે. તેમાં આઠનો ઉદય અલબ્યને અનાદિ અનંત, અલબ્યને અનાદિસાંત અને અગીઆરમે ગુણ-સ્થાનકેથી પહેલાને દેશોન અર્ધ પુરુષ પરાવર્તન પથંત હોય છે. સાતનો ઉદય અંત-સુદૃષ્ટ પથંત હોય છે, અને ચારનો ઉદય દેશોન પૂર્વકોટિ પથંત હોય છે.

મૂળકર્મના ઉદયસ્થાનમાં અવકૃતવ્ય ઘટતો નથી. કારણ કે સઘળા કર્મનો અવે-

દેહ થઈને ફરી દોષપણ કર્મને વેદતો નથી. સઘળા કર્મનો અવેદક આત્મા સિદ્ધાવસ્થામાં થાય છે ત્યાંથી સંસારમાં આવતું નથી કે ફરી કર્મનો વેદક થાય. માટે અવસ્તંભોદય નથી.

હવે ઉદ્ધરણસ્થાનકો કહે છે-ઉદ્ધરણનાં પાંચ સ્થાનકો છે. તે આ-આઠ, સાત, છ, પાંચ, અને બે. તેમાં જ્યાં સુધી આયુની પર્યાંતાવલિકા શેષ ન રહી હોય ત્યાં સુધી પહેલાથી છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકપર્યંત આઠ કર્મની ઉદ્ધરણ હોય છે. અંતર્મુદ્ધર્ત શેષ આયુ રહે ત્યારેજ આત્મા ત્રીજે ગુણસ્થાનકેથી પહેલે કે ચોથે આવેલો જતો હોવાથી ત્યાં આઠ કર્મનીજ ઉદ્ધરણ હોય છે. સાતમાથી દશમા ગુણસ્થાનકે પર્યંત વેદનીય અને આયુવિના છ કર્મની ઉદ્ધરણ થાય છે. અગીઆરમે અને બારમે ગુણસ્થાનકે મોહનીય વિના પાંચ કર્મની ઉદ્ધરણ હોય છે. તેરમે ગુણસ્થાનકે નામ અને જોત્ર એ બેજ કર્મની ઉદ્ધરણ હોય છે.

આ પાંચ ઉદ્ધરણસ્થાનમાં ભૂયસ્કાર ત્રણ છે. તે આ પ્રમાણે-ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે પાંચ કર્મનો ઉદ્ધરક થઈ ત્યાંથી પડી સુક્ષ્મ સંપ્રસાય ગુણસ્થાનકે આવે ત્યારે છ કર્મનો ઉદ્ધરક થાય તે પહેલો ભૂયસ્કાર. ત્યાંથી પડતાં પ્રમત્ત સંયતાદિ ગુણસ્થાનકે આયુની આવલિકા શેષ રહે ત્યારે સાતનો ઉદ્ધરક થાય એ બીજો ભૂયસ્કાર. ત્યારપછી પરમવે આઠનો ઉદ્ધરક થાય એ ત્રીજો ભૂયસ્કાર. બેનો ઉદ્ધરક ક્ષીણમોહ અને સયોગિ કેવલિ ગુણસ્થાનકે હોય છે આ બેમાંથી એક પણ પડતો નથી. માટે તેની અપેક્ષાએ ભૂયસ્કાર થતો નથી. માટે ત્રણજ ભૂયસ્કાર થટે છે.

અદ્યપતર ચાર થાય છે. તે આ-આઠનો ઉદ્ધરક સાતના, સાતનો ઉદ્ધરક છના છનો ઉદ્ધરક પાંચના અને પાંચનો ઉદ્ધરક બેના ઉદ્ધરણ સ્થાને જાય છે માટે અદ્યપતર ચાર થટે છે.

તથા અવસ્થિત પાંચે સંભવે છે. તેમાં તેત્રીસ સાગરોપમના આયુવાળા દેવો કે નારદીઓ પોતાના આયુની શેષ એક આવલિકા ન રહે ત્યાં સુધી આઠ કર્મનો ઉદ્ધરક હોય છે માટે આઠ કર્મની ઉદ્ધરણનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ આવલિકા ન્યૂન તેત્રીસ સાગરોપમ છે. આયુની ત્યારે એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે તે આવલિકામાં સાત કર્મની ઉદ્ધરણ હોય છે માટે સાતકર્મની ઉદ્ધરણનો કાળ અંતર્મુદ્ધર્ત છે. ક્ષપકોશિમાં દશમા ગુણસ્થાનકની પર્યાંતાવલિકામાં અને અગીઆરમા ગુણમાં મોહનીય વિના પાંચ કર્મની ઉદ્ધરણ હોય છે માટે પાંચની ઉદ્ધરણ અંતર્મુદ્ધર્ત માત્ર હોય છે. તથા સયોગિ ગુણસ્થાનકનો દેશોન પૂર્વ કોટિ કાળ હોવાથી અને ત્યાં બે કર્મની ઉદ્ધરણ થતી હોવાથી બેની ઉદ્ધરણનો કાળ દેશોન પૂર્વકોટી છે, માટે અવસ્થિત પાંચ થટે છે.

૧ આયુની પર્યાંતાવલિકામાં આયુ વિના સાતનો ઉદ્ધરક આત્મા અપ્રમત્તે જ્ય તો વેદનીય વિના છ કર્મની ઉદ્ધરણ પડી શકે છે.

તથા અવક્રાંત્ય અહિં પણ ઘટતો નથી. કારણ કે મૂળકર્મનો સર્વથા અનુદીરક થઈને ફરી ઉદીરક થતો નથી. કેમકે સર્વ કર્મના અનુદીરક ભગવાન અયોગિકેવળી હોય છે ત્યાંથી પ્રતિપાત થતો નથી માટે અવક્રાંત્ય નથી.

સત્તાસ્થાનકો ત્રણ છે. તે આ પ્રમાણે—આઠ, સાત, ચાર. તેમાં અગીઆરમાં ગુણસ્થાનકે પચાત આઠે કર્મની સત્તા હોય છે. મોહવિના સાતની ક્ષીણમોહ, અને છેલ્લા બે ગુણસ્થાનકે ચાર અઘાતિ કર્મની સત્તા હોય છે.

તેની અંદર એક પણ ભૂયસ્કાર ઘટતો નથી કારણ કે સાતની સત્તાવાળો થઈ આઠની સત્તાવાળો કે ચારની સત્તાવાળો થઈ સાતની સત્તાવાળો થતોજ નથી. સાત આદિની સત્તાવાળો ક્ષીણમોહાદિ હોય છે તેનો પ્રતિપાત થતો નથી માટે.

અદ્વપતર બે ઘટે છે. કેમકે આઠના સત્તાસ્થાનેથી સાતના, અને સાતના સત્તાસ્થાનેથી ચારના સત્તાસ્થાને ભય છે માટે.

તથા અવસ્થિત આઠ, સાત અને ચાર એ ત્રણે હોય છે. તેમાં આઠની સત્તાનો કાળ અલબ્ધને અનાદિ અનંત અને ભવ્યને અનાદિ સાંત છે. સાતની સત્તા ક્ષીણ—મોહ ગુણસ્થાનકે હોવાથી અને તેનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત હોવાથી તેની સત્તાનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત છે. તથા ચારની સત્તા છેલ્લા બે ગુણસ્થાનકે હોવાથી અને સયોગિ ગુણ—કાણાનો કાળ દેશોન પૂર્વકોટી હોવાથી ચારની સત્તાનો ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટી કાળ છે.

તથા અવક્રાંત્ય અહિં પણ ઘટતો નથી. કારણ કે સર્વથા સઘળા કર્મની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેઓ સત્તામાં આવતાંજ નથી.

આ પ્રમાણે મૂળ કર્મના બંધ, ઉદ્ધય, ઉદીરણા અને સત્તાસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારાદિ કલ્યા.

હવે ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં ભૂયસ્કારાદિને કહેવા ઇચ્છતા પહેલાં દરેક કર્મના બંધ—સ્થાનકો કહે છે—

વંધટ્ટાણા તિ દસટ્ટ દંસણાવરણમોહનામાણં ।

સેસાણેગમવટ્ટિયવંધો સઙ્ગતથ ઠાણસમો ॥૧૫॥

વન્ધસ્થાનાનિ ત્રીણિ દશાણી દર્શનાવરણમોહનાસ્તામ્ ।

શેષાણામેકમવસ્થિતવન્ધઃ સર્વત્ર સ્થાનસમઃ ॥૧૫॥

અર્થ—દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને નામકર્મના અનુક્રમે ત્રણ, દશ અને આઠ બન્ધસ્થાનકો છે અને શેષ કર્મમાં એક એક બન્ધસ્થાનક હોય છે. તથા અવસ્થિત-બંધ સર્વત્ર બન્ધસ્થાનકોની સમાન હોય છે.

ટીકાનુબંધ—દર્શનાવરણ, મોહનીય અને નામકર્મના અનુક્રમે ત્રણ, દશ અને આઠ બંધસ્થાનકો છે. તથા શેષ જ્ઞાનાવરણીય, અંતરાય, વેદનીય, આયુ અને ગોત્ર એ દરેક કર્મનું એક એક બંધસ્થાન હોય છે.

તથા જે કર્મના જેટલા બંધસ્થાનકો હોય તે કર્મના તેટલા અવસ્થિત બંધ હોય છે. તેથીજ એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે અવસ્થિતબંધ સઘળા કર્મમાં બંધસ્થાનની સમાન હોય છે.

આ વિષયમાં વિશેષ વિચાર આ પ્રમાણે છે—દર્શનાવરણીય કર્મના ત્રણ બંધસ્થાનક છે. તે આ—નવ, છ, અને ચાર. તેમાં સઘળી પ્રકૃતિના સમૂહ તે નવ, થીલુ-દ્વિત્રિક રહિત છ, અને નિદ્રાદિકેહીન ચાર એમ ત્રણ બંધસ્થાનક થાય છે. તેમાં જે ભૂયસ્કાર, જે અદ્યપતર અને ત્રણ અવસ્થિતબંધ ઘટે છે. તે સઘળા સુગમ હોવાથી તેનું વ્યાખ્યાન કર્યું નથી. ચાર અને છના બંધરૂપ જે અવસ્થિતબંધ બંધ ઘટે છે તે આગળ કહેશે.

મોહનીયકર્મના દશ બંધસ્થાનકો છે. તે આ પ્રમાણે—ખાવીસ, એકવીસ, સત્તર, તેર, નવ, પાંચ, ચાર, ત્રણ, બે અને એક. તેમાં ખાવીસનું બંધસ્થાન મિથ્યાદષ્ટિને, એકવીસનું સાસ્વાદનીને, સત્તરનું મિશ્ર અને અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિને, તેરનું દેશવિરતને, નવનું પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત અને અપૂર્વકરણે, અને પાંચથી એક સુધીનાં પાંચે બંધસ્થાનકો અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકે હોય છે.

અહિં ભૂયસ્કાર નવ છે અને તે ઉપશમશ્રેણિથી પડતા સંબંધન લોભરૂપ એક પ્રકૃતિના બંધથી આરંભી અનુક્રમે બાણુવા.

જેમ ઉપરના ગુણસ્થાનકેથી પડતાં ભૂયસ્કાર થાય છે તેમ પહેલે ગુણસ્થાનકેથી ઉપરના ગુણસ્થાનકે ચડતાં અદ્ય અદ્ય બંધ કરતા અદ્યપતર થાય છે. પરંતુ તે આઠ જ થાય છે, કારણ કે ખાવીસના બંધસ્થાનકેથી કોઈ પણ જીવ એકવીસના બંધસ્થાનકે જતો નથી, તેમજ એકવીસના બંધમાંથી સત્તરના બંધે જતો નથી. કેમકે ખાવીસનો બંધ મિથ્યાદષ્ટિને હોય છે, એકવીસનો બંધ સાસ્વાદને હોય છે, અને સત્તરનો બંધ મિશ્રે અથવા અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકે હોય છે. મિથ્યાદષ્ટિ સાસ્વાદને જતો નથી, તેમજ સાસ્વાદને ગુણસ્થાનકેથી મિશ્ર કે સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરતો નથી, પરંતુ સાસ્વાદનેથી અવશ્ય મિથ્યાત્વેજ જાય છે માટે ખાવીસના બંધથી એકવીસના બંધે અથવા એકવીસના બંધથી સત્તરના બંધે જતો નહિ હોવાથી અદ્યપતર આઠજ થાય છે.

અવસ્થિતબંધ સર્વત્ર બંધસ્થાનની સમાનજ હોવાથી દશ છે. તેમાં ખાવીસનું બંધસ્થાન અલબ્યને અનાદિ અનંત, જે લબ્યો હજી સુધી મિથ્યાત્વેથી આગળ વધ્યા

નથી પરંતુ હવે વધવાના છે તે આશ્રયી અનાદિસાંત, અને ઉપરના ગુણસ્થાનકેથી પરી મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત થયેલા જીવો આશ્રયી સાદિસાંત છે. અને શેષ બંધસ્થાનકોનો કાળ તે તે બંધસ્થાનક જે ગુણસ્થાનકે હોય તે તે ગુણસ્થાનકનો જેટલો કાળ હોય તેટલો છે.

તથા એક અને સત્તરપ્રકૃતિના બંધરૂપ જે અવક્તવ્યબંધ છે. તે ઉપસાંતમોહ ગુણસ્થાનકેથી પડતાં જે રીતે સંભવે છે તે રીતે આગળ ઉપર વિચારશે.

નામકર્મના આઠ બંધસ્થાનકો છે. તે આ-ત્રેવીસ, પચીસ, છવીસ, અઠ્ઠાવીસ, ઝોગણુત્રીસ, ત્રીસ, એકત્રીસ, અને એક. આ બંધસ્થાનકો નાના જીવો આશ્રયી અનેક પ્રકારે છે એટલે તેને સંક્ષેપમાં કહેવું બની શકે તેમ નથી. એટલે સૂત્રકાર પોતેજ આગળ સપ્તતિકાસંશ્રુતિમાં વિસ્તારથી કહેશે માટે ત્યાંથી તેમણે સ્વરૂપ બાણી લેવું.

આ આઠ બંધસ્થાનકમાં જૂયસ્કાર છ છે-ત્રેવીસના બંધસ્થાનકેથી પચીસના તેમ પચીસના બંધસ્થાનેથી છવીસના, એમ એકત્રીસના બંધસ્થાનક પશ્ચાત્ત જવાનો સંભવ હોવાથી છ થાય છે.

અદ્યપતર સાત છે. તે આ-આહારદ્વિક અને તીર્થંકરનામકર્મ સહિત દેવ પ્રાયોગ્ય એકત્રીસ પ્રકૃતિ બાંધી કાળધર્મ પાત્રી દેવમાં જઈ તીર્થંકરનામ સહિત મનુષ્યગતિ પ્રાયોગ્ય ત્રીસ બાંધતાં પહેલો અદ્યપતર, દેવમાંથી ચ્યવી મનુષ્યગતિમાં આવી તીર્થંકરનામ સહિત દેવગતિ પ્રાયોગ્ય ઝોગણુત્રીસ બાંધતાં બીજો અદ્યપતર, તથા ક્ષપક-શ્રેણિ કે ઉપશમશ્રેણિ ઉપર ચઢતાં અઠ્ઠાવીસ આદિ ચાર બંધસ્થાનેથી એક બાંધતાં ત્રીજો અદ્યપતર, તથા મનુષ્ય કે તિર્થંચગતિ પ્રાયોગ્ય ઝોગણુત્રીસ બાંધી દેવ કે નર-કગતિ યોગ્ય અઠ્ઠાવીસ બાંધતાં ચોથો અદ્યપતર, અઠ્ઠાવીસના બંધેથી એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય છવીસના બંધે જતાં પાંચમો અદ્યપતર, તથા છવીસના બંધેથી અનુક્રમે પચીસ અને ત્રેવીસના બંધે જતાં છઠ્ઠો અને સાતમો અદ્યપતર. આ પ્રમાણે અદ્યપતર બંધ સાત છે.

^૧અવસ્થિતબંધ બંધસ્થાનની જેટલા આઠ છે. તથા અવક્તવ્યબંધ ત્રણ છે તે આગળ ઉપર કહેશે. ૧૫

હવે પૂર્વની ગાથામાં કહેલ જૂયસ્કાર અને અદ્યપતરની સંખ્યા આ ગાથામાં બતાવે છે—

૧ નામકર્મના દરેક બંધસ્થાનકોનો કાળ પ્રાય-અંતર્કૃત્ત્વ છે. પ્રાય: કહેવાતું કારણ મુગલીયા ત્રણ પશ્ચોપમ પશ્ચાત્ત દેવગતિયોગ્ય અઠ્ઠાવીસ બાધે છે, તેમજ અનુત્તરપાત્રી દેવો મનુષ્યગતિયોગ્ય ઝોગણુત્રીસ કે ત્રીસનો બંધ તેત્રીસ સાગરોપમ પશ્ચાત્ત કરે છે. સાતમી નરકના મિથ્યાત્વી નારકીઓ તિર્થંચગતિ યોગ્ય ઝોગણુત્રીસ કે ઉલીત સહિત ત્રીસનો તેત્રીસ સાગરોપમ પશ્ચાત્ત બંધ કરે છે એ છે. બાકીના બંધસ્થાનકોનો કાળ અંતર્કૃત્ત્વ છે.

મૂઓગારા દો નવ છ યપ્પતરા દુ અટ્ટ સત્ત કમા ।
મિચ્છાઓ સાસણત્તં ન એકતીસેક્કગુરુ જમ્હા ॥૧૬॥

ભૂયસ્કારા દ્વૌ નવ પદ્ ચાલ્પતરા દ્વાવટ્ઠૌ સત્ત ક્રમાત્ ।
મિથ્યાત્વાત્ સાસાદનત્વં ન એકત્રિંશત્ એકો ગુરુર્યસ્માત્ ॥૧૬॥

અર્થ— દર્શનાવરણ, મોહનીય અને નામકર્મના ભૂયસ્કાર અનુક્રમે બે નવ અને છ છે. અદ્યતર બે, આઠ અને સાત છે. મિથ્યાત્વેથી સાસાદને જતા નહિ હોવાથી મોહનીયના આઠજ અદ્યતર છે. અને એકત્રીસના બંધથી એકનો બંધ શુદ્ધ નથી માટે નામકર્મના છજ ભૂયસ્કાર થાય છે.

ટીકાબુ—દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને નામકર્મના અનુક્રમે બે, નવ અને આઠ ભૂયસ્કાર છે, તથા બે આઠ અને સાત અદ્યતર છે. તાત્પર્ય એ કે દર્શનાવરણીયકર્મના બે ભૂયસ્કાર, અને બે અદ્યતર છે. મોહનીયકર્મના નવ ભૂયસ્કાર અને આઠ અદ્યતર છે, તથા નામકર્મના છ ભૂયસ્કાર, અને સાત અદ્યતર છે.

અહિં એમ શંકા થાય કે—મોહનીયકર્મના દશ બંધસ્થાનકમાં ભૂયસ્કાર જેમ નવ થાય છે તેમ અદ્યતર નવ કેમ ન થાય ? તેમજ નામકર્મના આઠ બંધસ્થાનકમાં જેમ સાત અદ્યતર થાય છે તેમ ભૂયસ્કાર સાત કેમ ન થાય ?

તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે—કોઈપણ જીવ મિથ્યાત્વ શુષ્કાંથેથી સાસ્વાદને જતો નથી તેથી એકવીસના બંધરૂપ અદ્યતર ઘટતો નથી માટે મોહનીયના અદ્યતર આઠજ થાય છે. તથા નામકર્મના એકત્રીસના બંધથી ઉતરી આઠમા શુષ્કસ્થાનકના સાતમા ભાગે જે એક પ્રકૃતિના બંધ થાય છે તે એકત્રીસની અપેક્ષાએ ઝહોટો નથી માટે નામકર્મના ભૂયસ્કાર છજ થાય છે.

વળી એમ કહેવામાં આવે કે ઉપશમશ્રેણિથી પડતા યશઃકીર્તિરૂપ એક પ્રકૃતિ બાંધી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગે આત્મા એકત્રીસના બંધે પણ બંધ છે. અને તે એકત્રીસનો બંધ એક પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ ભૂયસ્કાર છે માટે સાત ભૂયસ્કાર થાય છે અને તે શુદ્ધજ છે. ‘અન્ય શાસ્ત્રોમાં પણ સાત ભૂયસ્કારો કહ્યા છે. શતકચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે— એકના બંધથી પણ એકત્રીસના બંધે બંધ છે માટે ભૂયસ્કાર સાત છે.’

તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—તે અયોગ્ય છે. કારણ કે અક્ષુવીશ આદિ બંધની અપેક્ષાએ એકત્રીસના બંધરૂપ ભૂયસ્કાર પહેલાંજ અહણ કર્યો છે. એકના બંધથી એકત્રીસના બંધે બંધ કે અક્ષુવીસઆદિ પ્રકૃતિના બંધથી એકત્રીસના બંધે બંધ એ બંનેમાં એકત્રીસના બંધરૂપ ભૂયસ્કારનું તો એકજ સ્વરૂપ છે. અવધિના ભેદે કેંઈ સિદ્ધ ભૂયસ્કારની વિવક્ષા થતી નથી. બે અવધિના ભેદે સિદ્ધ સિદ્ધ ભૂયસ્કારની વિવક્ષા કરવામાં

આવે તો ઉક્ત સંખ્યાથી પણ ઘણા ભૂયસ્કાર થાય. તે આ પ્રમાણે-કોઈ વખતે અહ્મા-વીસના બંધથી એકત્રીસના બંધે ભાય, એ રીતે કોઈ વખત યોગજીત્રીસના બંધથી, કોઈ વખત ત્રીસના બંધથી, તેમજ કોઈ વખત એક પ્રકૃતિના બંધથી એકત્રીસના બંધે ભાય. તથા કોઈ વખત તેવીસના બંધથી અહ્માવીસના બંધે ભાય એ રીતે કોઈ વખત પચ્ચીસ આદિના બંધથી અહ્માવીસના બંધે ભાય આ પ્રમાણે અવધિના ભેદે સિદ્ધ ભૂયસ્કારની વિવક્ષા કરવામાં આવે તો સાતથી પણ ઘણા વધારે ભૂયસ્કાર થાય. એ વસ્તુ તો ઇંદ નથી તેથી અવધિના ભેદે ભૂયસ્કારનો ભેદ નથી, માટે છ જ ભૂય-સ્કાર થાય છે.

તથા અવસ્થિતબંધ ભેટલા બંધસ્થાનકો છે તેટલાજ છે એ પહેલાંજ કહ્યું છે. આ પ્રમાણે ભૂયસ્કારાદિની સંખ્યા કહી. ૧૬

હવે અવકૃતબંધ બંધ કહે છે—

ચત્તુઃ છ વિદ્યુર્ નામંમિ ઇગ ગુણતીસ તીસ અઠ્ઠત્તા ।

ઇગ સત્તરસ ચ મોહે ઇકૈકો તદ્યવજ્જાળં ॥૧૭॥

ચત્તારઃ પદ્ દ્વિતીયે નામ્મિ ઇક એકોનત્રિશ્ચ ત્રિણદવત્તવ્યાઃ ।

ઇકઃ સપ્તદશ ચ મોહે ઇકૈકસ્ત્રીયવર્જનામ્ ॥૧૮॥

અર્થ—ખીભ દર્શનાવરણીય કર્મમાં ચાર અને છ એ બે અવકૃતબંધ બંધ છે. નામકર્મમાં એક, યોગજીત્રીસ અને ત્રીસના બંધરૂપ ત્રણ અવકૃતબંધ બંધ છે અને મોહ-ત્રીયકર્મમાં એક અને સત્તરના બંધરૂપ બે અવકૃતબંધ બંધ છે. તથા વેદનીયકર્મ સિવાય શેષ કર્મમાં એક એકજ અવકૃતબંધ બંધ છે.

ટીકાશ્રવ—ખીભ દર્શનાવરણીયકર્મમાં ચાર પ્રકૃતિના બંધરૂપ અને છ પ્રકૃતિના બંધરૂપ બે અવકૃતબંધ બંધ છે. તે આ પ્રમાણે—જ્યારે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ વિચ્છેદ થયા પછી ફરી બંધ થાય ત્યારે પહેલા સમયે અવકૃતબંધનો સંભવ છે એ પહેલાં કહ્યું છે.

દર્શનાવરણીયકર્મની સઘળી પ્રકૃતિઓનો બંધવિચ્છેદ ઉપશાંતમોહાદિ શુષ્કસ્થા-નકોમાં સંભવે છે, અન્યત્ર સંભવતો નથી. ઉપશાંતમોહ શુષ્કસ્થાનકેથી બે પ્રકારે પ્રતિ-પાત થાય છે. ૧ અદ્વાક્ષયે, ૨ ભવક્ષયે. તેમાં અદ્વાક્ષયે એટલે ઉપશાંતમોહ શુષ્કસ્થા-નકનો કાળ પૂર્ણ થાય અને પડે તે. અને ભવક્ષયે એટલે મરણ થાય અને પડે તે.

બે જીવ ઉપશાંતમોહ શુષ્કસ્થાનકનો મળ પૂર્ણ કરી પડે તે બે કર્મે ચડયો હતો તેજ કર્મે પડે છે. એટલે કે અગીઆરમાંથી દશમા, નવમા, આઠમા આદિ શુષ્ક-સ્થાનકોને સ્પર્શ કરતો કરતો પડે છે.

જે જીવ અગ્નિઆરમે ગુણસ્થાનકે મરણ પામે છે તે દેવાયુના પહેલા જ સમયે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ થાય છે. જોટલે કે મનુષ્યાયુના ચરમસમય પર્વત અગ્નિઆરમું ગુણસ્થાનક હોય છે અને દેવાયુના પહેલા જ સમયે જોથું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થાય છે. વચલા ગુણસ્થાનકની સ્પર્શના થતી નથી.

તેમાં જ્યારે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ કરી પડતો દશમા ગુણસ્થાનકમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે પહેલે જ સમયે દર્શનાવરણીયની આર પ્રકૃતિ બાંધે તે આર પ્રકૃતિના બંધરૂપ પહેલો અવસ્થાવ્ય.

જ્યારે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકેથી ભવક્ષયે પડતા અત્તરદેવમાં જાય ત્યારે પહેલે જ સમયે જોથા ગુણસ્થાનકે દર્શનાવરણીયકર્મની છ પ્રકૃતિ બાંધતાં છના બંધરૂપ બીજો અવસ્થાવ્યબંધ થાય છે.

આ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય કર્મમાં બે અવસ્થાવ્ય બંધ થાય છે.

નામકર્મમાં એક, ઓગણત્રીસ અને ત્રીશના બંધરૂપ ત્રણ અવસ્થાવ્ય બંધ છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્યારે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકનો કાળ પૂર્ણ કરી પડી દશમા ગુણસ્થાનકે પ્રવેશ કરે ત્યારે પહેલે જ સમયે એક યથાક્રિતિ બાંધતા એક પ્રકૃતિના બંધરૂપ પહેલો અવસ્થાવ્ય.

તથા જ્યારે ભવક્ષયે પડી દેવપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ત્યાં પહેલે જ સમયે મનુષ્યગતિયોગ્ય ઓગણત્રીસ પ્રકૃતિ બાંધતાં ઓગણત્રીસ પ્રકૃતિના બંધરૂપ બીજો અવસ્થાવ્ય.

તથા કેાઈ જીવ તીર્થંકરનામકર્મનો નિકાચિત બંધ કરી ઉપશમશ્રેણિ પર આરૂઢ થઈ અગ્નિઆરમે ગુણસ્થાનકે મરણ પામી દેવપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યાં પહેલે જ સમયે તીર્થંકરનામકર્મ સહિત મનુષ્યગતિ પ્રાપ્તિયોગ્ય ત્રીસ પ્રકૃતિ બાંધતાં ત્રીસ પ્રકૃતિના બંધરૂપ ત્રીજો અવસ્થાવ્ય બંધ થાય છે.

તથા મોહનીયકર્મમાં એક અને સત્તર પ્રકૃતિના બંધરૂપ બે અવસ્થાવ્ય બંધ છે. તે આ પ્રમાણે—

ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકેથી તેનો કાળ પૂર્ણ કરી ક્રમશઃ પડતાં પડતાં બાહર-સંપરાય ગુણસ્થાનકે સંજ્વલન લોભરૂપ એક પ્રકૃતિ બાંધતાં એકના બંધરૂપ પહેલો અવસ્થાવ્ય.

ભવક્ષયે પડી દેવપણું પ્રાપ્ત કરે ત્યારે પહેલે જ સમયે અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ થાય ત્યાં અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ નિમિત્તક સત્તર પ્રકૃતિ બાંધતાં સત્તરના બંધરૂપ બીજો અવસ્થાવ્યબંધ.

આ રીતે મોહનીયકર્મમાં બે અવસ્થાવ્ય બંધ થાય છે.

તથા ત્રીજી વેદનીયકર્મ વિના શેષ જ્ઞાનાવસ્થીય, અંતરાય, આયુ અને ગોત્રરૂપ ચાર કર્મમાં એક એક અવક્રતવ્ય બંધ છે.

તેમાં જ્ઞાનાવસ્થીય અને અંતરાયકર્મમાં ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકેથી અદ્વાક્ષ્યે કે ભવક્ષ્યે પડી પાંચ પાંચ પ્રકૃતિ બાંધતા પહેલે જ સમયે પાંચ પાંચ પ્રકૃતિના બંધ-રૂપ એક એક અવક્રતવ્ય બંધ થાય છે.

તથા ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકેથી બંને પ્રકારે પડતા ઉચ્ચગોત્ર બાંધતા પહેલે જ સમયે ઉચ્ચગોત્રના બંધરૂપ ગોત્રકર્મમાં એક અવક્રતવ્ય બંધ થાય છે.

તથા આયુના બંધના આરંભમાં ચાર આયુમાંની કોઈપણ એક એક પ્રકૃતિ બાંધતાં પહેલે જ સમયે તે તે એક એક આયુના બંધરૂપ અવક્રતવ્યબંધ થાય છે.

વેદનીયકર્મમાં અવક્રતવ્યબંધ સર્વથા ઘટતો નથી. કારણ કે વેદનીયકર્મનો બંધ-વિચ્છેદ થયા પછી ફરી બંધ થતો નથી. વેદનીયકર્મનો બંધવિચ્છેદ અયોગિ અવસ્થામાં થાય છે. ત્યાંથી પ્રતિપાત થતો નથી કે જેથી ફરીવાર બંધના આરંભનો સંભવ હોય. આ પ્રમાણે સર્વથા બંધનો વિચ્છેદ થયા પછી બંધનો આરંભ થતો નહિ હોવાથી વેદનીયમાં અવક્રતવ્યબંધ સંભવતો નથી. માટે તેનું વર્જન કયું છે.

તથા કર્શનાવસ્થીય, મોહનીય અને નામકર્મ વિના શેષ કર્મમાં એક એક બંધ-સ્થાનક હોવાથી ભૂયસ્કાર અને અદ્યતર બંધ ઘટતા નથી.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જે સમયે નવો બંધ થાય તે સમયે અવક્રતવ્ય અને શેષ-કાળ તેનો જ્યાં સુધી બંધ રહે ત્યાં સુધી અવસ્થિતબંધ ઘટે છે, અને વેદનીય કર્મમાં તો માત્ર અવસ્થિતબંધ જ ઘટે છે.

તેમાં જ્ઞાનાવસ્થીય, અંતરાય અને ગોત્રકર્મનો મૂળકર્મઆશ્રયી અવસ્થિત બંધ અલભ્ય આશ્રયી અનાદિ અનંત અને લભ્ય આશ્રયી અનાદિ સાંત અને સાદિ સાંત છે.

વેદનીયકર્મનો પણ મૂળકર્મ આશ્રયી અવસ્થિતબંધ અલભ્ય આશ્રયી અનાદિ અનંત અને લભ્ય આશ્રયી અનાદિ સાંત છે.

આયુકર્મનો અવસ્થિત બંધ માત્ર અંતર્યુદ્ધર્ત જ છે.

આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવસ્થાદિ પ્રત્યેક કર્મોના બંધસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહ્યા. ૧૭

હવે સામાન્યતઃ સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાંના બંધસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહેવા ઇચ્છતાં પહેલાં તેઓના બંધસ્થાનકોનું પ્રતિપાદન કરે છે—

इगसयरेगुत्तर जा दुवीस छुवीस तह तिपन्नाइं ।

जा चोवत्तरि बावट्टिरहियवंधाओ गुणंतोसं ॥१८॥

एका सप्तदश एकोत्तराणि यावत् द्वाविंशतिः पट्विंशतिः तथा त्रिपञ्चाशदादीनि ।
यावत् चतुःसप्ततिः द्वापष्टिरहितवन्धस्थानानि एकोनत्रिंशत् ॥१८॥

અર્થ—એક, સત્તર, તેનાથી એક એક અધિક કરતાં બાવીસ સુધીના પાંચ તથા છઠ્ઠીશ, અને ત્રેપનથી એક એક અધિક કરતાં અને બાસઠમું બંધસ્થાનક રહિત કરતાં ચુમ્ભોત્તર સુધીના એકવીશ, આ પ્રમાણે સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના સામાન્યથી યોગણ-ત્રીશ બંધસ્થાનકો થાય છે.

ટીકાનુ૦—સામાન્યતઃ સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના યોગણત્રીશ બંધસ્થાનકો થાય છે. તે આ—

એક, સત્તર, સત્તરથી એક એક અધિક કરતાં બાવીસ સુધીના પાંચ. તે આ પ્રમાણે—અઠાર, યોગણીશ, વીશ, એકવીશ, અને બાવીશ. તથા છઠ્ઠીશ, તથા ત્રેપનથી આરંભી એક એક અધિક કરતાં વચમાં બાસઠમા બંધસ્થાન વિનાના ચુમ્ભોત્તર સુધીના એકવીશ બંધસ્થાનકો. તે આ—ત્રેપન, ચૌપન, પંચાવન, છપ્પન, સત્તાવન, અઠ્ઠાવન, યોગણસાઠ, સાઠ, એકસઠ, ત્રેસઠ, ચૌસઠ, પાંસઠ, છાસઠ, સઠસઠ, અઠસઠ, યોગણોત્તર, સિત્તર, એકોત્તર, બહોત્તર, તહોત્તર, ચુમ્ભોત્તર. ૧-૧૭-૧૮-૧૯-૨૦-૨૧-૨૨-૨૬-૫૩-૫૪-૫૫-૫૬-૫૭-૫૮-૫૯-૬૦-૬૧-૬૩-૬૪-૬૫-૬૬-૬૭-૬૮-૬૯-૭૦-૭૧-૭૨-૭૩-૭૪.

આ યોગણત્રીશ બંધસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કાર અઠ્ઠાવીશ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

એક પ્રકૃતિનું બંધસ્થાન ઉપશાંતમોહાદિ ગુણસ્થાનકે હોય છે. જ્યારે ઉપશાંત મોહ ગુણસ્થાનકેથી પડી સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકે આવે ત્યારે ત્યાં જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, યશઃકીર્તિ, અને ઉચ્ચગોત્ર એ સોળ પ્રકૃતિ અધિક બાંધતાં સત્તર કર્મપ્રકૃતિના બંધરૂપ પહેલો ભૂયસ્કાર. ત્યાંથી પડી અનિ-વૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકે પ્રવેશ કરતા શરૂઆતમાં સંભવન લોભ અધિક બાંધતા અઠાર પ્રકૃતિના બંધરૂપ બીજો ભૂયસ્કાર. ત્યારપછી માયાનો પણ બંધ કરતાં યોગણીશ પ્રકૃતિના બંધરૂપ ત્રીજો ભૂયસ્કાર. ત્યારપછી તેજ ગુણસ્થાનકે માનનો અધિક બંધ કરતા વીશ પ્રકૃતિના બંધરૂપ ચોથો ભૂયસ્કાર. ત્યારપછી ત્યાંજ ક્રોધ અધિક બાંધતા એકવીશ પ્રકૃતિના બંધરૂપ પાંચમો ભૂયસ્કાર. ત્યાંથી પડતા તેજ ગુણ-સ્થાનકે પુરુષવેદ અધિક બાંધતા બાવીશ પ્રકૃતિના બંધરૂપ છઠ્ઠો ભૂયસ્કાર. ત્યારપછી અનુક્રમે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે પ્રવેશ કરતા લય, ભુગુપ્તિ, હાસ્ય અને રતિ એ ચાર પ્રકૃતિ અધિક બાંધતા છઠ્ઠીશ પ્રકૃતિના બંધરૂપ સાતમો ભૂયસ્કાર.

ત્યાંથી નીચે ઉતરતાં એજ ગુણસ્થાનકે નામકર્મની દેવગતિ પ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિ બાંધતાં પરંતુ પૂર્વોક્ત છઠ્ઠીશ પ્રકૃતિમાં યશઃકીર્તિ આવેલી હોવાથી તે એક

સિવાય સત્તાવીશ પ્રકૃતિ વધારતાં ત્રેપન પ્રકૃતિના બંધરૂપ આઠમો ભૂયસ્કાર. તીર્થંકર-નામકર્મ સહિત દેવગતિ પ્રાપ્તિય જોગલુત્રીશ બાંધતા ચોપન પ્રકૃતિના બંધરૂપ નવમો ભૂયસ્કાર. આઠારકદિક સહિત દેવગતિ પ્રાપ્તિય ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતાં પંચાવન પ્રકૃતિના બંધરૂપ દશમો ભૂયસ્કાર. આઠારકદિક અને તીર્થંકરનામ સહિત એકત્રીશ બાંધતા છપ્પન પ્રકૃતિના બંધરૂપ અગીઆરમો ભૂયસ્કાર.

ત્યાર પછી નીચે ઉતરતા એજ ગુણુસ્થાનકે નામકર્મની ત્રીશ પ્રકૃતિ સાથે નિદ્રા-દિકે બાંધતા સત્તાવન પ્રકૃતિના બંધરૂપ બારમો ભૂયસ્કાર. અને નામકર્મની એકત્રીશ પ્રકૃતિ સાથે નિદ્રાદિકે બાંધતાં અઠાવન પ્રકૃતિના બંધરૂપ તેરમો ભૂયસ્કાર. ત્યારપછી અપ્રમત્ત ગુણુસ્થાનકને પ્રાપ્ત થયેલા દેવાયુ સાથે તે અઠાવન પ્રકૃતિ બાંધતાં જોગલુ-સાઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ ચૌદમો ભૂયસ્કાર. આ જોગલુસાઠ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે- જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય છ, વેદનીય એક, મોહનીય નવ, આયુ એક, જોત્ર એક, અંતરાય પાંચ અને નામકર્મની એકત્રીસ.

ત્યાંથી દેશવિરતિ ગુણુસ્થાનકે આવી નામકર્મની અઠાવીસ બાંધતા અને પ્રત્યા-ખ્યાનાવરણુ ચતુષ્કે અધિક બાંધતાં સાઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ પંદરમો ભૂયસ્કાર. તીર્થંકર સહિત નામકર્મની જોગલુત્રીસ બાંધતા એકસઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ સોળમો ભૂયસ્કાર. તે એકસઠ પ્રકૃતિ આ પ્રમાણે છે-જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય છ, વેદનીય એક, મોહનીય તેર, આયુ એક, જોત્ર એક, અંતરાય પાંચ, અને નામકર્મની જોગલુત્રીશ.

ત્યાંથી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણુકાણે આવી નામકર્મની અઠાવીસ બાંધતા આયુનો બંધ નહિ કરતા અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણુ ચતુષ્કે અધિક બાંધતા ત્રેસઠ પ્રકૃતિના બંધ-રૂપ સત્તરમો ભૂયસ્કાર. ત્રેસઠ પ્રકૃતિ આ પ્રમાણે-જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય છ, વેદનીય એક, મોહનીય સત્તર, જોત્ર એક, અંતરાય પાંચ, અને નામકર્મની અઠાવીસ.

અહિં પૂર્વોક્ત એકસઠમાંથી આયુ અને તીર્થંકરનામ એ બે જોછી કરી અપ્રત્યા-ખ્યાન ચતુષ્કે વધારતાં ત્રેસઠ પ્રકૃતિ થાય છે. બીજી કોઈપણ રીતે પ્રકૃતિ જોછી વત્તી થતી નહિ હોવાથી બાસઠ પ્રકૃતિતું બંધસ્થાનક સર્વથા સંભવતું નથી માટે બાસઠના બંધરૂપ ભૂયસ્કાર પણ સંભવતો નથી.

તેજ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિને નામકર્મની જોગલુત્રીશ બાંધતા ચોસઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ અઠારમો ભૂયસ્કાર. તથા દેવગતિમાં મત્તુષ્યગતિ પ્રાપ્તિય નામકર્મની ત્રીશ બાંધતા તેજ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિને પાંસઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ જોગલુત્રીશમો ભૂયસ્કાર. તેજ જીવને આયુ અધિક બાંધતા છાસઠ પ્રકૃતિના બંધરૂપ વીશમો ભૂયસ્કાર. છાસઠ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે-જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય છ, વેદનીય એક, મોહ-નીય સત્તર, આયુ એક, જોત્ર એક, અંતરાય પાંચ, અને નામકર્મની ત્રીશ.

ત્યાંથી પડી મિથ્યાત્વે ગયેલાને નામકર્મની ત્રેવીસ બાંધતા આયુનો પણ બંધ-

કરતા અને મિથ્યાત્વમોહનીય, અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક અને સ્વ્યાનાર્દ્રત્રિક અધિક બાંધતા સહસ્રં પ્રકૃતિના બંધરૂપ એકવીસમો ભૂયસ્કાર. તથા એજ મિથ્યાદિષ્ટિને નામકર્મની પચીસ પ્રકૃતિ બાંધતા અને આયુનો બંધ નહિ કરતા અહસ્રં પ્રકૃતિના બંધરૂપ બાવીસમો ભૂયસ્કાર. તથા તેજ પચીસના બંધકને આયુ અધિક બાંધતા ઓગણતેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ ત્રેવીસમો ભૂયસ્કાર. તથા મિથ્યાદિષ્ટિને નામકર્મની છબીસ પ્રકૃતિ બાંધતા સીતેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ ચૌવીસમો ભૂયસ્કાર. તથા નામકર્મની અઠાવીસ બાંધતા અને આયુનો બંધ નહિ કરતા એકોતેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ પચ્ચીસમો ભૂયસ્કાર. તેને જ આયુનો બંધ કરતા બહોંતેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ છબીસમો ભૂયસ્કાર. તથા નામકર્મની ઓગણત્રીસ પ્રકૃતિ બાંધતા તહોંતેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ સત્તાવીસમો ભૂયસ્કાર. તથા તે જ મિથ્યાદિષ્ટિને નામકર્મની તથા અગતિ પ્રાયોગ્ય ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતા ચુરમોતેર પ્રકૃતિના બંધરૂપ અઠ્ઠાવીસમો ભૂયસ્કાર.

તે ચુરમોતેર પ્રકૃતિ આ પ્રમાણે-જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય નવ, વેદનીય એક, મોહનીય બાવીસ, આયુ એક, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ, અને નામકર્મની ત્રીસ. વધારેમાં વધારે એક સમયે એક જીવને ચુરમોતેર પ્રકૃતિ બંધાય છે.

અહિં કેટલાક ભૂયસ્કાર અન્ય અન્ય બંધસ્થાનકની અપેક્ષાએ ઘણીવાર થાય છે પરંતુ તેઓને એકવાર ગ્રહણ કરેલા હોવાથી અને અવધિના ભેદે ભૂયસ્કારના ભેદની વિવક્ષા થતી નહિ હોવાથી તેઓને અહિં ગણવામાં આવ્યા નથી. માત્ર એક ભૂયસ્કાર. અનેક પ્રકારે પણ થાય છે એટલું લક્ષ્ય રાખવું. તેથી ભૂયસ્કાર તો અઠ્ઠાવીસજ થાય છે.

તથા જે ક્રમે પ્રકૃતિઓ વધારી ભૂયસ્કાર કહ્યા તે ક્રમે પશ્ચાત્તુર્વિધે પ્રકૃતિઓ ઝોછી કરતા અદ્યપતર પણ ^૧અઠ્ઠાવીસજ થાય છે. અને તે પોતાની મેળેજ વિચારી લેવા.

૧ ઓગણત્રીસ બંધસ્થાનકમાં અઠ્ઠાવીસ અદ્યપતર થાય છે તે આ પ્રમાણે-હિરુદ્ધ રા-૫, ૬-૬, વે-૧, મો-૨૨, આ-૧, ના-૩૦, ગો-૧ અને અ-૫ એ ચુરમોતેર પ્રકૃતિ બાધી તેમાંથી આયુ કે જીવોત ઝોછી બાંધતાં તકોતેર અને જને ઝોછી બાંધતા બકોતેર એમ બે અદ્યપતર થાય તથા નામ-કર્મની અઠ્ઠાવીસ અને શૈષ ૭ કર્મની તેનાથીય કુદ એકોતેર બાધતા ત્રીજો અદ્યપતર, તથા એ કેન્દ્રિય યોગ્ય જીવીસ, આયુ અને શૈષ ૭ કર્મની તેનાથીય એમ સિતેર બાંધતા ચોથો અદ્યપતર. આયુ રહિત ઓગણતેર બાંધતા પાંચમો અદ્યપતર. તથા એકેન્દ્રિયાદિ યોગ્ય પચીસ અને શૈષ ૭ કર્મની તેનાથીય એમ સહસ્રં બાંધતાં છઠો અદ્યપતર. તથા આયુ સાથે સાત કર્મની ચુરમાલીસ અને એકેન્દ્રિયયોગ્ય ત્રેવીસ એમ સહસ્રં બાંધતા સાતમો અદ્યપતર. અને આયુ વિના ઇસક બાંધતા આઠમો અદ્યપતર. તે ઇસક પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે-રા-૫, ૬-૬, વે-૧, મો-૨૨, ના-૨૩, ગો-૧, અને અ-૫.

તથા ચોથે શુભાષ્ટમે રા-૫, ૬-૬, વે-૧, મો-૧૭, આ-૧, ગો-૧, અ-૫, અને નામકર્મની દેવગતિ યોગ્ય તીર્થકર નામકર્મ સહિત ૨૬ એમ પાંચક બાંધતા નવમો અદ્યપતર. તેમાંથી જ્ઞાનામ અને આયુ બેમાંથી એક એક ઝોછી બાંધતા એકસ અને જને ઝોછી બાંધતા ત્રેસકના બંધ રૂપ દસમો અને અગીઆરમો અદ્યપતર.

‘ સર્વત્ર બંધસ્થાનની સમાન અવસ્થિત બંધ છે ’ એ વચનને અનુસરી અવસ્થિત યોગશુનીસ છે.

અવકૃતવ્યબંધ અહિં સર્વથા ઘટતો નથી. કારણ કે સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો અબંધક થઇને ફરીવાર બંધક થતોજ નથી. સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો અબંધક અયો-ગિગુલુસ્થાનકે થાય છે ત્યાંથી પ્રતિપાત થતો નથી માટે અવકૃતવ્ય બંધ ઘટતો નથી.

આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓના અને સામાન્યથી સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓના બંધસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહ્યા.

હવે ઉદયસ્થાનકોમાં કહેવાનો અવસર છે. તેમાં પહેલા એક એક જ્ઞાનાવરણાદિ ઉત્તરપ્રકૃતિઓના ઉદયસ્થાનકોમાં વિચારે છે. તે આ પ્રમાણે-જ્ઞાનાવરણીય, વેદનીય, આયુ, ગોત્ર, અને અંતરાય એ પાંચે કર્મોમાં એક એક ઉદયસ્થાન છે તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાય એ બંને કર્મની પાંચે ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો પ્રતિસમય ઉદય હોવાથી એ પાંચ પાંચ પ્રકૃતિના સમૂહરૂપ ઉદયસ્થાન છે.

વેદનીય, આયુ અને ગોત્રકર્મનું તેઓની એક એક પ્રકૃતિજ ઉદયપ્રાપ્ત હોવાથી એક એક પ્રકૃતિરૂપ ઉદયસ્થાન છે. કારણ કે તેઓની ઉત્તરપ્રકૃતિઓ પરસ્પર પરાવર્ત-માન હોવાથી એક સાથે બે ત્રણ ઉદયમાં આવતી નથી પરંતુ એક વખતે કોઈપણ એકનો જ ઉદય થાય છે.

તથા પાંચમે ગુણકાણે જ્ઞા-૫ ૬-૬ વે-૧ મો-૧૩ આ-૧ ગો-૧ અ-૫ અને નામકર્મની ૨૯ એમ એકસહ બાંધતા પારમેો અસ્પતર, તથા જિનનામ અને આયુમાથી એક એક યોજી કરતા સાહ અને બને એજી કરતા એમજસાહના બંધરૂપ તેરમેો અને ચૌદમેો અસ્પતર થાય.

સાતમે ગુણકાણે જ્ઞા-૫, ૬-૬ વે-૧ મો-૬ ગો-૧ અ-૫ અને નામકર્મની જિનનામ અને આહારકદિક સાથે ૩૧ એમ અઘાવન બાંધતા પંદરમેો અસ્પતર, જિનનામના બધ વિના સત્તાવન બાંધતા સોળમેો અસ્પતર. જિનનામ બાંધતા અને આહારકદિક નહિં બાંધતા છપ્પનના બધે સત્તરમેો અસ્પતર. અને ત્રણે વિના પંચાવન બાંધતા અઠારમેો અસ્પતર.

તથા આઠમે ગુણકાણે જ્ઞા-૫, નિદ્રાદિક વિના ૬-૪, વે-૧, મો-૬, ગો-૧, અ-૫ અને નામ-કર્મની જિનનામ સાથે દેવમતિ યોગ ૨૯ એમ ચોપન બાંધતા એભણીસમેો અસ્પતર. જિનનામ વિના ત્રેપન બાંધતા વીશમેો અસ્પતર. તથા આઠમા ગુણસ્થાનકના સાતમ. સામે જ્ઞા-૫, ૬-૪, વે-૧, મો-૬, ગો-૧, અ-૫, અને નામકર્મની યશકીર્તિ એક એમ છવીસ બાંધતા એકવીસમેો અસ્પતર.

તથા નવમે ગુણકાણે જ્ઞા-૫, ૬-૪, વે-૧, મો-૫, નામ-૧, ગો-૧, અને અ-૫, એમ બાવીસ બાંધતા બાવીસમેો અસ્પતર, પુરુષવેદ વિના એકવીસ બાંધતા ત્રેવીસમેો અસ્પતર. સંનવન ક્રોધ વિના વીશ બાંધતા ચોવીસમેો અસ્પતર. માનવિના એભણીસ બાંધતા પચીસમેો અસ્પતર. માયા વિના અઠાર બાંધતા છવીસમેો અસ્પતર. અને લોભ-વિના દશમે ગુણકાણે સત્તર બાંધતા સત્તાવીસમેો અસ્પતર. અને અગીઆરમે ગુણકાણે એક-સાત વેદનીય બાંધતાં અઠાવીસમેો અસ્પતર. આ પ્રમાણે અઠાવીસ અસ્પતર થાય છે.

દર્શનાવરણીયના બે ઉદયસ્થાન છે. તે આ-ચાર અને પાંચ, તેમાં ચાર હોય તો ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ અને કેવળ દર્શનાવરણીય એ ચાર હોય છે. અને પાંચ હોય તો પાંચ નિદ્રામાંથી કોઈપણ એક નિદ્રાસહિત કરતા પાંચનો ઉદય હોય છે. ચક્ષુદર્શનાદિ ચાર ક્રિયોદયિ હોવાથી તે ચારેનો એક સાથે ઉદય હોય છે. પરંતુ નિદ્રાઓ અધુરોદયિ અને પરસ્પર વિરુદ્ધ હોવાથી કોઈ વખતે નિદ્રાનો ઉદય નથી પણ હોતો અને જ્યારે હોય ત્યારે પાંચમાંથી કોઈપણ એકનો ઉદય હોય છે. માટે યથોક્ત બે જ ઉદયસ્થાનકો સંભવે છે.

અહિં ચારથી પાંચના ઉદયે જતા એક ભૂયસ્કાર થાય છે. પાંચથી ચારના ઉદયે જતા એક અદ્વપતર થાય છે. અવસ્થિતોદય બે છે, કેમકે બંને ઉદયસ્થાનકો અમુક કાળપર્યંત ઉદયમાં વર્તે છે. અવક્રાન્ત્યોદય સર્વથા ઘટતો નથી. કારણ કે દર્શનાવરણીયકર્મની સર્વ પ્રકૃતિનો ઉદયવિચ્છેદ ક્ષીણમોહ શુભ્રાંશુ થાય છે, ત્યાંથી પડવાનો અભાવ હોવાથી ફરી તેની કોઈપણ પ્રકૃતિનો ઉદય થતો નથી.

તથા મોહનીયકર્મનાં નવ ઉદયસ્થાનકો છે. તે આ પ્રમાણે—એક, બે, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ અને દશ. ૧-૨-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦. આ સઘળા ઉદયસ્થાનકોને વિસ્તારથી સપ્તતિકા સંગ્રહમાં આચાર્યમહારાજ પોતેજ કહેશે માટે તેનો અહિં વિચાર કર્યો નથી.

એકના ઉદયસ્થાનેથી બે આદિના ઉદયસ્થાને ક્રમશઃ જતા આઠ ભૂયસ્કાર થાય છે, તથા દશના ઉદયસ્થાનેથી નવ આદિના ઉદયસ્થાનકે ક્રમશઃ જતા આઠ અદ્વપતર થાય છે. અવસ્થિત નવે નવ છે. દરેક ઉદયસ્થાનકે અમુક કાળપર્યંત ઉદયમાં હોઈ શકે છે.

અવક્રાન્ત્યોદય પાંચ છે. તે આ-એક, છ, સાત, આઠ અને નવ.

તેમાં જ્યારે ઉપશાંતમોહ શુભ્રસ્થાનકથી અદ્વાક્ષયે પડે ત્યારે સૂક્ષ્મસંપરાય શુભ્રસ્થાનકે પ્રવેશ કરતા પહેલા સંબલન લોભ ઉદયમાં આવે છે. તેથી તેને પહેલે સમયે સંબલન લોભરૂપ એક પ્રકૃત્યાત્મક અવક્રાન્ત્યોદય થાય છે.

જ્યારે ઉપશાંતમોહ શુભ્રસ્થાનકથી ભવક્ષયે પડે ત્યારે પહેલેજ સમયે અવિરતિ સત્યગદ્ધિ દેવ થાય છે. તે બે ક્ષાયિક સત્યગદ્ધિ હોય અને તેને ભય ભુશુન્સા ઉદયમાં ન હોય તો પહેલે સમયે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંબલન કોષાદિમાંથી કોઈ પણ કોષાદિ ત્રણ, પુરૂષવેદ અને હાસ્યરતિ 'યુગલ એ છ પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં આવે છે. આ પ્રમાણે છ પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ બીજો અવક્રાન્ત્યોદય થાય છે.

૧ દેવગતિમાં ભવના પ્રથમ આરંભી અંતકુહળ પ્રવૃત્તિ અવસ્થાહાસ્ય-રતિનો જ ઉદય હોય છે એટલે હાસ્ય રતિ એ બે પ્રકૃતિ જ ગ્રહણ કરી છે.

જો તે ક્ષાયિકસમ્યદષ્ટિ ન હોય તો 'પહેલેજ સમયે સમ્યક્ત્વમોહનીય વેદે છે તેથી સમ્યક્ત્વમોહનીય સહિત સાત પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ ત્રીજો અવક્રતવ્યોદય થાય છે.

અથવા જો ક્ષાયિકસમ્યદષ્ટિ હોય અને ક્ષય કે જુગુપ્સા એ બેમાંથી કોઈપણ એકને અનુભવે તો પણ સાત પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ ત્રીજો અવક્રતવ્ય થાય છે.

જ્યારે ક્ષાયોપશમ સમ્યક્ત્વી ક્ષય કે જુગુપ્સા એ બેમાંથી કોઈપણ એકને અનુભવે ત્યારે અથવા ક્ષાયિક સમ્યદષ્ટિ ક્ષય અને જુગુપ્સા એ બંનેને અનુભવે ત્યારે આઠ પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ ચોથો અવક્રતવ્યોદય થાય છે.

તથા ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વી ક્ષય અને જુગુપ્સા એ બંનેને એક સાથે અનુભવતો હોય ત્યારે નવ પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ પાંચમો અવક્રતવ્યોદય થાય. આ પ્રમાણે મોહનીયકર્મના અવક્રતવ્યોદય કહ્યા.

હવે નામકર્મના ઉદયસ્થાનકો કહે છે. તે બાર છે. તે આ પ્રમાણે—વીશ, એક-વીશ, ચોવીસ, પચીસ, છવીસ, સત્તાવીસ, અઠ્ઠાવીસ, ઝાગણત્રીસ, ત્રીસ, એકત્રીસ, નવ અને આઠ. ૨૦-૨૧-૨૪-૨૫-૨૬-૨૭-૨૮-૨૯-૩૦-૩૧-૬-૮. આ દરેક ઉદયસ્થાનકોને સમતિકા સંપ્રહમાં આચાર્ય મહારાજ પોતે જ વિસ્તારપૂર્વક કહેશે માટે અહિં તેઓનું વિવરણ કયું નથી, કહાય અહિં કહેવામાં આવે તો પુનરુક્તિ થવાથી અંશગૌરવરૂપ દોષનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય.

અહિં એકવીસના ઉદયસ્થાનેકથી આરંભી યથાયોગ્ય રીતે સંસારમાં કે સમુદ્ધાતમાં ચોવીસ અહિં ઉદયસ્થાનકે જાય છે માટે આઠ ભૂયસ્કાર થાય છે.

જો કે ઉદયસ્થાનક બાર છે છતાં વીશના ઉદયસ્થાનેથી એકવીસના તેમ જ આઠના ઉદયસ્થાનેથી નવના ઉદયસ્થાને અને નવના ઉદયસ્થાનેથી વીશના ઉદયસ્થાને કોઈ. છવે જતા નહિ હોવાથી આઠ જ ભૂયસ્કાર થાય છે. વીશ અને આઠનું ઉદયસ્થાન સામાન્ય કેવળીને હોય છે, એકવીસ અને નવનું ઉદયસ્થાન તીર્થંકર કેવળીને હોય છે. સામાન્ય કેવળીના ઉદયસ્થાનેથી તીર્થંકરના ઉદયસ્થાને અથવા તીર્થંકરના ઉદયસ્થાનેથી સામાન્ય કેવળીના ઉદયસ્થાને કોઈપણ છવે જતા નહિ હોવાથી તેના ભૂયસ્કાર થતા નથી.

તથા અદપતરોદય નવ છે. કઈ રીતે નવ થાય છે? તે કહે છે—અહિં કોઈપણ

૧ અગીઆરમે ગુણસ્થાનકથી જોએ ભવક્ષેપે પડે છે. તેઓ અનુવરવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ભવના પ્રથમ સમયે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે, છે, 'પૂર્વભવનું' ઉપશમમેચ્છિનું' ઉપશમસમ્યક્ત્વ અહિં લાવતા નથી એમ એક આચાર્ય મહારાજ માને છે તેથી ઉપર લખ્યું છે કે જો ક્ષાયિક સમ્યદષ્ટિ ન હોય તો પહેલે જ સમયે સમ્યક્ત્વ મોહનીયકર્મ વેદે છે. એવો પણ એક મત છે કે ઉપશમમેચ્છિનું' ઉપશમસમ્યક્ત્વ લઈ અનુવરવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે: તેમને મતે ઉદયસ્થાનકો અને અવક્રતવ્ય ઉદય ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનીની જેમ છે.

આત્મા નવના ઉદયથી આઠના ઉદયે, તેમ જ એકવીસના ઉદયથી વીસના ઉદયે જતો નથી. કારણ કે નવનું અને એકવીસનું ઉદયસ્થાન તીર્થ કરને હોય છે. તેઓ કંઈ સામાન્ય કેવળીના ઉદયસ્થાનકે જતા નથી, માટે એ બે અલ્પતર ઘટતા નથી. તથા કોઈ પચીસના ઉદયથી ચોવીસના ઉદયે જતા નથી. કારણ કે સંસારી આત્માઓ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં ચોવીસના ઉદયથી પચીસના ઉદયસ્થાનમાં પ્રવેશ કરે છે પરંતુ પચીસના ઉદયસ્થાનથી ચોવીસના ઉદયે જતા નથી. માટે અલ્પતરોદય નવ જ થાય છે.

તે અલ્પતરોદયો તીર્થ કર અને સામાન્ય કેવળીઓને સમુદ્ઘાત અને અયોગિ-પણું પ્રાપ્ત થતાં કંઈ રીતે થાય છે. તેના વિચાર કરે છે.

તેમાં સ્વભાવસ્થ સામાન્ય કેવળીને મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયબળતિ, ત્રસનામ, ખાદર નામ, અપર્યાપ્તનામ, સૌભાગ્યનામ, યશઃકીર્તિ, આદેય, અગુરુદ્વધુ, નિર્માણ, તૈજસ, કાર્મણ, વર્ણાદિ ચતુષ્ક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ, ઉપ-ઘાત, પ્રત્યેક, ઔદારિકદિક, છ સંસ્થાનમાંથી કોઈપણ એક સંસ્થાન, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, અન્યતર વિહાયોગતિ. સુસ્વર દુઃસ્વરમાંથી એક, એ ત્રીસ પ્રકૃતિઓના ઉદય હોય છે અને તીર્થ કરને તીર્થ કરનામકર્મ સાથે એકત્રીસનો ઉદય હોય છે.

હવે બ્યારે તેઓ સમુદ્ઘાતમાં પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે સમુદ્ઘાત કરતા સામાન્ય કેવળિને બીજે સમયે ઔદારિકમિશ્રયોગે વર્તતા પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, અન્યતરવિહાયોગતિ અને સુસ્વર દુઃસ્વરમાંથી એક એમ ચાર પ્રકૃતિઓના ઉદયનો રોધ થતા છન્વીસનો ઉદય થાય છે. અને તીર્થ કરને પરાઘાત ઉચ્છ્વાસ પ્રશસ્તવિહાયોગતિ અને સુસ્વરનો રોધ થતા સત્તાવીસનો ઉદય થાય છે. આ પ્રમાણે ત્રીસ અને એકત્રીસના ઉદયથી છન્વીસ અને સત્તાવીસના ઉદયે જતા છન્વીસના અને સત્તાવીસના ઉદયરૂપ બે અલ્પતર થાય છે.

તથા સમુદ્ઘાતમાં પ્રવિષ્ટ અતીર્થ કર કેવળિને ત્રીજે સમયે કાર્મણકાયયોગે વર્તતા ઉદય પ્રાપ્ત સંસ્થાન, વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ, ઔદારિકદિક, ઉપઘાત, અને પ્રત્યેક એ છ પ્રકૃતિનો રોધ થતા વીસનો ઉદય થાય છે. અને તીર્થ કર કેવળિને તે સમયે ઉક્ત છ પ્રકૃતિઓના ઉદયનો રોધ થતા એકવીસનો ઉદય થાય છે. આ પ્રમાણે છન્વીસ અને સત્તાવીસના ઉદયથી વીસ અને એકવીસના ઉદયે જતા વીસ અને એક-

૧ અહિં કોઈપણ આત્મા નવના ઉદયથી આઠના ઉદયે તેમજ એકવીસના ઉદયથી વીસના ઉદયે જતો નથી, કારણ કે નવનું અને એકવીસનું ઉદયસ્થાન તીર્થ કરને હોય છે, તેઓ કંઈ સામાન્ય કેવળીને ઉદયસ્થાનકે જતા નથી માટે એ બે અલ્પતર ઘટતા નથી-એમ દીક્રામાં જણાવ્યું છે પણ કઈ પ્રકૃતિ સ્વરૂપ અલ્પતર ઘટતા નથી તે ન્પટ લખ્યું નથી છતાં આક પ્રકૃતિરૂપ અને વીસ પ્રકૃતિરૂપ બે અલ્પતર ઘટતા નથી એવા ભાવ સમજાવે છે. પરંતુ આ જ ગાથાની દીક્રામાં આગળ આ બંને અલ્પતરો ઘટાળ્યા છે તેથી આ પદ્ધતિઓ લખવાનો ભાવ શું છે? તે બહુમુતો જણે.

વીસના ઉદયરૂપ બે અદ્યતર થાય છે. આ રીતે સચ્ચદ્વાતમાં ચાર અદ્યતર થાય છે. તથા અયોગિપણને પ્રાપ્ત કરતા તીર્થંકરકેવળિને યોગના રોધ કાળે પૂર્વોક્ત એકત્રીસ પ્રકૃતિમાંથી સ્વરનો ઉદય રોકાય ત્યારે ત્રીશનો ઉદય થાય છે, અને ત્યારપછી ઉચ્ચ-વોસનો ઉદય રોકાય ત્યારે જોગણત્રીસનો ઉદય થાય છે. તથા સામાન્ય કેવળિને પૂર્વોક્ત ત્રીસ પ્રકૃતિમાંથી સ્વરના ઉદયનો રોધ થાય ત્યારે જોગણત્રીસ અને ઉચ્ચવા-સના ઉદયનો રોધ થાય ત્યારે અઘ્ઘવીસનો ઉદય થાય છે. આ રીતે તીર્થ કરને આશ્રયી ત્રીશ અને જોગણત્રીસના ઉદયરૂપ બે અદ્યતર અને સામાન્ય કેવળિને આશ્રયી જોગ-ણત્રીસ અને અઘ્ઘવીસના ઉદયરૂપ બે અદ્યતર એમ ચાર અદ્યતર થાય છે.

આદિ જોગણત્રીસનો અદ્યતર બંનેમાં આવે છે પરંતુ અવધિના લેટે સિન્ન અદ્યતરની વિવક્ષા થતી નહિ હોવાથી તેને એક ગણી ત્રણ જ અદ્યતર થાય છે.

તથા અઘ્ઘવીસના ઉદયવાળા અતીર્થંકર કેવળિને અયોગિપણની પ્રાપ્તિના પ્રથમ સમયે પરાધાત, વિહાયોગતિ, પ્રત્યેક, ઉપધાત, અન્યતમ ઉદયપ્રાપ્ત સંસ્થાન, વજ્ર-ઋણનારાચસંધયણ, ઔદારિકદ્વિક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, અગુરુલક્ષ, તેજસ, કામંજી, વણદિચતુષ્ક, અને નિર્માણ, એ વીશ પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિરોધ થતા આઠનો ઉદય થાય છે, અને જોગણત્રીશ પ્રકૃતિના ઉદયવાળા તીર્થંકરકેવળિને ઉક્ત વીશ પ્રકૃ-તિઓનો ઉદય વિરોધ થાય ત્યારે નવનો ઉદય થાય છે, આ પ્રમાણે અઘ્ઘવીસ અને જોગણત્રીસના ઉદયથી આઠ અને નવના ઉદયે જતા આઠ અને નવના બે અદ્યતર થાય છે.

આ રીતે તીર્થંકર અતીર્થંકર કેવળી આશ્રયી સચ્ચદ્વાત અને અયોગિપણ પ્રાપ્ત કરતા થતા નવ અદ્યતરો વિચાર્યા.

તથા સંસારી જીવોને એકત્રીસ આદિ ઉદયસ્થાનેથી આરંભી એકવીશ સુધીના કેટલાએક અદ્યતર ઉદયસ્થાનોમાં સક્રમણ થાય છે, જેમકે ધન્વિચપચારિ પૂર્ણ થયા પછી ૨૪ કે ૨૬ માંથી કોઈપણ ઉદયસ્થાને વર્તતા મરણ પામી એકવીશના ઉદયે બંધ એટલે એકવીશનો અદ્યતર થાય, તથા ઉદ્યોત સહિત ત્રીશના ઉદયે વર્તતા ઉત્તરવૈકિંચ-શરીરી કેવો વૈકિંચ શરીર વિખરાઈ બંધ ત્યારે જોગણત્રીશના ઉદયે બંધ ત્યારે જોગ-ણત્રીશનો અદ્યતર થાય.

આ પ્રમાણે સંસારી જીવોને કેટલાએક અદ્યતરોનો સંભવ છે પરંતુ જે સંખ્યા-વાળા અદ્યતરો તેઓને થાય છે તે અદ્યતરો પૂર્વોક્ત અદ્યતરોમાં આવી બંધ છે. માત્ર એક અદ્યતર અનેક પ્રકારે થાય છે એટલું જ. પરંતુ અવધિના લેટે અદ્યતરોનો લેહ ગણીતો નહિ હોવાથી ૧ નવથી અધિક એક પણ અદ્યતર થતો નથી.

૧. આદિ એકત્રીસ પ્રકૃતિના ઉદયથી અધિક નામકર્મની પ્રકૃતિઓનું ઉદયસ્થાન ન હોવાથી એક-ત્રીશ પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ અદ્યતર થતો નથી તેથી એકત્રીસ તેજ પચીસ તથા ચોવિસના ઉદય વિના નવ ઉદયસ્થાનના નવ અદ્યતર મણાબા અને કેવળીની અવેક્ષાએ તે જરાખર છે પરંતુ લઘુ-

અવસ્થિત ઉદય સર્વત્ર સ્થાન ગુદ્ય છે' આતું મૂળ ટીકાકાર—સ્વોપચ દીકાકારનું વચન હોવાથી જેટલા ઉદયસ્થાનકો છે તેટલા અવસ્થિતોદયો પણ છે.

અવક્રત્યોદયનો સર્વથા અસંભવ છે કારણ કે નામકર્મની સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો ઉદય વિગ્રહેદ થયા પછી ફરી ઉદય થતો જ નથી. સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો ઉદય વિગ્રહેદ અયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે થાય છે ત્યાંથી પ્રતિપાત થતો નથી કે ફરી ઉદયનો સંભવ થાય માટે અવક્રત્યોદય ઘટતો નથી.

આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવસ્થાદિ દરેક ઉત્તરપ્રકૃતિઓના ઉદયસ્થાનોમાં બૂયસ્કારાદિ કહેલાં. ૧૮

હવે સામાન્યતઃ સઘળી પ્રકૃતિઓના ઉદયસ્થાનોમાં બૂયસ્કારાદિ કહેવા ઇચ્છતા પહેલાં ઉદયસ્થાનકો કહે છે—

પક્ષાર વાર તિચઝક્રવીસ ગુણતીસઓ ય ચડતીસા ।

ચડઆલા ગુણસટ્ટી ઉદયટ્ટાણાઈં છઠ્ઠીસં ॥ ૧૯ ॥

एकादश द्वादश त्रिचतुर्विंशतिरेकोनविंशतः च चतुस्त्रिंशत् ।

चतुश्चत्वारिंशत् एकोनपट्त्रिंशदयस्थानानि पञ्चविंशतिः ॥ १९ ॥

અર્થ—અગીઆર, બાર, ત્રણ અને ચાર અધિક વીશ, યોગજુત્રીશથી ચોત્રીસ, અને ચુમ્માલીસથી યોગજુસાઠ આ રીતે છઠ્ઠીસ ઉદયસ્થાનકો છે.

ટીકાગુ—સામાન્યતઃ સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓનાં છઠ્ઠીસ ઉદયસ્થાનકો છે. તે આ પ્રમાણે—

અગીઆર, બાર, ત્રણ અને ચાર અધિક વીશ, જેટલે ત્રેવીસ અને ચોવીશ તથા યોગજુત્રીશથી આરંભી ચોત્રીશ અને ચુમ્માલીસથી આરંભી યોગજુસાઠ. તે આ— યોગજુત્રીશ, ત્રીશ, એકત્રીશ, બત્રીશ, તેત્રીશ અને ચોત્રીશ તથા ચુમ્માલીસ, પીસ્તાલીસ, છેતાલીસ, સુકતાલીસ, અડતાલીસ, યોગજુપચાસ, પચાસ, એકાવન, બાવન,

સંપૂર્ણ મનુષ્યો અથવા તિર્થંચો વૈકિંચશરીર બનાવે ત્યારે ત્રીશના ઉદયસ્થાનથી પચીશના ઉદયસ્થાને અને લક્ષ્મણપન્ન છઠ્ઠીશના ઉદયમાં વર્તીતો વામુકામ વૈકિંચશરીર બનાવે ત્યારે છઠ્ઠીશના ઉદય સ્થાનથી ચોત્રીશના ઉદયસ્થાને ભવ છે. અથવા વચાસંભવ એકત્રીસથી છઠ્ઠીશ સુધીના ઉદયસ્થાનથી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ વગેરે કાળ કરી ઋતુચક્રિદ્વારા દેવ-નરકમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે પચીશના અને એકત્રિંશમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ચોત્રીશના ઉદયસ્થાને ભવ છે તેથી પચીશ અને ચોત્રીશ પ્રકૃતિના ઉદય સ્વરૂપ બનને અલ્પતરો સંસારી જીવોમાં ધરી શકે છે. તેથી કુદ નરને બદલે અગિયાર અલ્પતરોદય ધરી શકે છતાં ટીકામાં આ બે અલ્પતરો કેમ જતાવ્યા નથી? એનું કારણ બહુશ્રુતો ભણે.

૨ ઉદયસ્થાનક જેટલે એક સમયે એક જીવને જેટલી પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોઈ તે.

ત્રેપન, ચોપન, પંચાવન, છપન, સત્તાવન, અઠાવન અને જોગણસાં. ૧૧-૧૨-૨૩-૨૪-૨૬-૩૦-૩૧-૩૨-૩૩-૩૪-૪૪-૪૫-૪૬-૪૭-૪૮-૪૯-૫૦-૫૧-૫૨-૫૩-૫૪-૫૫-૫૬-૫૭-૫૮-૫૯.

હવે ઉક્ત ઉદયસ્થાનકોનું વિવરણ કરે છે—

મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાણુ, પંચેન્દ્રિયભાતિ, ત્રસનામ, આદરનામ, પર્યાપ્તનામ, સુભગ, આદેય, યશઃકીર્તિનામ, અન્યતર વેદનીય અને ઉચ્ચજોત્ર એ અગીઆર પ્રકૃતિઓનો ઉદય સામાન્ય કેવળી ભગવાનને અયોગિ અવસ્થામાં હોય છે અને એ જ અવસ્થામાં તીર્થંકર ભગવાનને તીર્થંકર નામકર્મ સહિત ખારનો ઉદય હોય છે.

આ અતીર્થંકર તીર્થંકર કેવળીના અને ઉદયસ્થાનકો અનુક્રમે અગુરુદધુ, નિર્માણ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, તૈજસ, કાર્મણુ, વણીદિ ચતુષ્ક એ ખાર ખુવોદયિ પ્રકૃતિ સાથે ત્રેત્રીસ અને ચોવીસ થાય છે. એ અને ઉદયસ્થાનકો અનુક્રમે સમુદ્ધવાત અવસ્થામાં કાર્મણુ કાયયોગે વર્તતા સામાન્ય કેવળી અને તીર્થંકરને હોય છે.

આ ચાર ઉદયસ્થાનકોમાં એક પણ ભૂચસ્કાર ઘટતો નથી. કારણ કે કોઈપણ આત્મા અયોગિપણામાંથી સયોગિપણામાં જતો નથી તેમજ સામાન્ય કેવળી તીર્થંકરના ઉદયને પ્રાપ્ત કરતો નથી.

તે ત્રેવીસ અને ચોવીસના ઉદયસ્થાન સાથે પ્રત્યેક, ઉપધાત, ઔદારિકદ્વિક, છ સ્થાનમાંથી કોઈપણ એક સ્થાન અને પ્રથમ સંઘયણુ એ છ પ્રકૃતિઓ ભેડતાં જોગણત્રીસ અને ત્રીસ એ બે ઉદયસ્થાન થાય છે. આ બે ઉદયસ્થાનક અનુક્રમે ઔદારિકમિશ્રયોગે વર્તતા સામાન્યકેવળી તથા તીર્થંકર ભગવાનને હોય છે.

ઔદારિકકાયયોગે વર્તતા તથા સ્વભાવસ્થ તેઓને પરાધાત, વિહાયોગતિ, ઉચ્છૈંસ અને સ્વરના ઉદય સાથે અનુક્રમે ત્રેત્રીસ અને ચોત્રીસનો ઉદય થાય છે.

યોગનો રોધ કરતાં ન્યારે સ્વરનો રોધ થાય એટલે કે સ્વરનો ઉદય બંધ પડે ત્યારે પૂવોક્ત ત્રેત્રીસ અને ચોત્રીસમાંથી એ એક પ્રકૃતિ ઓછી થતા બત્રીસ અને તેત્રીસનો ઉદય થાય છે.

ત્યારપછી શ્વાસોચ્છ્વૈંસનો રોધ થતાં શ્વાસોચ્છ્વૈંસનો ઉદય રોકાય ત્યારે એકત્રીસ અને બત્રીસનો ઉદય થાય છે.

આ પ્રમાણે દશ ઉદયસ્થાનકો કેવળી મહારાજને હોય છે.

એ દશ ઉદયસ્થાનોમાં છ ભૂચસ્કાર થાય છે અને તે સામાન્ય કેવળી અને

૧ અહિં દીકામાં કેવળિ મહારાજના દસ ઉદયસ્થાનમાં ૨૬-૩૦-૩૧-૩૨-૩૩ અને ૩૪ ૩૫ ભૂચસ્કાર કલા છે, પરંતુ ચાર થાય છે તે આ પ્રમાણે—સમુદ્ધવાત અવસ્થામાં કાર્મણુ કાયયોગે વર્તતા

તીર્થ'કરને આશ્રયી ઝોગલુત્રીશ અને ત્રીશ આદિ જાણવા. ખીજા ત્રેવીસાદિ ભૂચરકાર સંભવતા નથી તેનું કારણ પહેલા કહ્યું છે.

તથા અદ્યતરૌદય 'નવ છે અને તે ઝોત્રીસ વિના સઘળા સમજવા.

તથા ૧૪અહગતિમાં વર્તમાન ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિને ચુરમાલી-સનો ઉદય હોય છે. તે આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ, તથા નિદ્રાનો ઉદય ન હોય ત્યારે અક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ અને કેવળ એ દર્શનાવરણીય ચાર, અનંતાતુષાંધિ વર્જિત અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ કૌધાદિ ત્રણ કષાય, ત્રણ વેદમાંથી એક વેદ અને બે યુગલમાંથી કોઈપણ એક યુગલ એ પ્રમાણે મોહનીયકર્મની છ, એમ ધ્યાતિકર્મની વીશ, તથા ચાર ગતિમાંથી કોઈ પણ એક ગતિ, ચાર આતુર્પૂર્વિમાંથી ગતિને અનુસરતી એક આતુર્પૂર્વિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ત્રસ, બાદર, પર્વાસ, સુભગ-દુર્ભાગમાંથી એક, આદેય-અનાદેયમાંથી એક, યશઃકીર્તિ-અયશઃકીર્તિમાંથી એક, નિર્માણ, અશુરુલ્લુ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, તૈજસ, કાર્મણ, વણાદિક ચતુષ્ક એ રીતે નામકર્મની એકવીશ, ચાર આયુમાંથી એક આયુ, બે વેદનીયમાંથી એક વેદનીય, અને બે ગોત્ર-માંથી એક ગોત્ર એ સઘળીનો સરવાળો કરતાં અધ્યાત્મિકર્મની ચૌવીશ, સઘળી મળી ચુરમાલીસ પ્રકૃતિઓ થાય.

ઝોછામાં ઝોછી એ ચુરમાલીસ પ્રકૃતિઓનો ઉદય વિઅહગતિમાં વર્તમાન ક્ષાયિક

જ્ઞામાન્ય કેવળિ તથા તીર્થ'કરને અનુક્રમે ત્રેવાસ અને ચોવીસનો ઉદય હોય છે તેમાં સાતમે સમયે ઔદારિક સિદ્ધયોગે વર્તતા તેઓને પ્રત્યેક આદિ છ પ્રકૃતિનો ઉદય વધે એટલે ઝોગલુત્રીસ અને ત્રીસનો ઉદય થાય છે. તથા તેઓને આદ્યે સમયે ઔદારિક કાયયોગે વર્તતા સ્વર વગેરે ચાર પ્રકૃતિનો ઉદય વધે એટલે તેત્રીસ અને ચોત્રીસનો ઉદય થાય છે. આ પ્રમાણે ઝોગલુત્રીશ, ત્રીશ, તેત્રીસ અને ચોત્રી-સના ઉદયરૂપ ચાર ભૂચરકારૌદય થાય છે, પરંતુ કોઈ રીતે એકત્રીસ અને જત્રીસના ઉદયરૂપ ભૂચરકાર ઘટતા નથી.

અદ્યતરૌદય તો ઘટે છે. તેત્રીસ અને ચોત્રીસના ઉદયવાળા સ્વરનો રાધ કરે ત્યારે તેઓને જત્રીસ અને તેત્રીસનો ઉદય થાય અને ઉચ્છવાસનો રાધ થતાં એકત્રીસ અને જત્રીસનો ઉદય થાય, એટલે અર્ધિ તેત્રીસ જત્રીસ અને એકત્રીસ એ ત્રણ અદ્યતરૌદય થાય. આ રીતે એકત્રીસ અને જત્રીસ એ અદ્યતર થાય છે, પરંતુ ભૂચરકાર થતા નથી. પછી તો જ્ઞાનીમહારાજ જાણે.

૨ અદ્યતરૌદય નવ આ પ્રમાણે—યોગના રાધ કાળે એકત્રીસ અને જત્રીસના ઉદયે વર્તતા સામા-ન્ય કેવળિ અને તીર્થ'કરો અયોગિપણને પ્રાપ્ત કરે ત્યારે તેઓને અગીઆર અને બારનો ઉદય થાય છે. તથા બ્યારે સમુદ્ઘાત કરે ત્યારે તે જાને બીજે સમયે ઔદારિકસિદ્ધયોગે વર્તતા સ્વર આદિ પ્રકૃતિનો ઉદય ઝોછા થાય ત્યારે ત્રીસ અને ઝોગલુત્રીસનો ઉદય થાય અને કાર્મણ કાર્મણ કાયયોગે વર્તતા પ્રત્યેકાદિ છ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ઝોછા થાય ત્યારે ચોવીસ અને ત્રેવીસનો ઉદય થાય. અને યોગનો રાધ કરતાં પૂર્વે કહ્યા તે પ્રમાણે ત્રણ અદ્યતર થાય એટલે ૧૧-૧૨-૩૦-૨૬-૨૪-૨૩-૩૩-૩૨ અને ૩૧ એ નવ, અદ્યતરૌદય થાય છે.

સમ્યક્ત્વની હોય છે. પાંચીસ આદિ કૌંઠ પશુ ઉદયસ્થાનકો સંભવતાં નહિ હોવાથી ચુરમાલીસથી શરૂઆત કરે છે.

તે ચુરમાલીસમાં સમ્યક્ત્વમોહનીય, ભય અને ભુગુપ્સામાંથી કૌંઠ પશુ એક પ્રકૃતિ ઉમેરતાં પીસ્તાલીસનો ઉદય થાય. 'સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને ભય, અથવા સમ્યક્ત્વ-મોહનીય અને ભુગુપ્સા, અથવા ભય અને ભુગુપ્સા એમ બન્ને પ્રકૃતિ ઉમેરતાં છેતાલીસનો ઉદય થાય તથા સમ્યક્ત્વમોહનીય ભય અને ભુગુપ્સા એ ત્રણે ઉમેરતાં સુડતાલીસ પ્રકૃતિનો ઉદય થાય.

તથા ભવસ્થ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી દેવ અથવા નારકીને પૂર્વે કહેલી ચુરમાલીસ પ્રકૃતિમાંથી આનુપૂર્વિક દ્વર કરતાં અને વૈકિંચશરીર, વૈકિંચ અંગોપાગ, પ્રત્યેક, ઉપઘાત, અને સમચતુરસસંસ્થાન એ પાંચ ઉમેરતાં અડતાલીસ પ્રકૃતિનો ઉદય થાય છે. તે અડતાલીસ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, મોહનીયની પૂર્વે કહી તે છ, અને અતરાય પાંચ, એમ ઘાતિકર્મની વીસ. તથા નામકર્મની વિગ્રહગતિમાં જે એકવીસ કહી છે તે વૈકિંચદિક આદિ યુક્ત કરતાં અને આનુપૂર્વિક કાઠતાં પચ્ચીસ, ગોત્ર એક, વેદનીયની એક, અને આયુ એક એમ અઘાતિકર્મની અઠાવીસ, આ રીતે કુલ અડતાલીસ પ્રકૃતિનો જોછામાં જોછો ઉદય ભવસ્થ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી દેવ કે નારકીને હોય છે.

અહિં નારકીએને હુંડ સંસ્થાન આદિ અશુભ પ્રકૃતિઓના જ ઉદય હોય એમ સમજવું.

તે અડતાલીસમાં ભય ભુગુપ્સા અથવા સમ્યક્ત્વમોહનીય એ ત્રણમાંથી કૌંઠપશુ એક ઉમેરતાં જોગણુપચાસનો ઉદય થાય, ભય-સમ્યક્ત્વમોહનીય, ભુગુપ્સા-સમ્યક્ત્વ મોહનીય, અથવા ભય-ભુગુપ્સા એમ કૌંઠપશુ બન્ને પ્રકૃતિ ઉમેરતાં પચાસનો ઉદય થાય, અને ભય-ભુગુપ્સા અને સમ્યક્ત્વમોહનીય એ ત્રણે ઉમેરતાં એકાવનનો ઉદય થાય.

તથા પૂર્વે જે ચુરમાલીસ કહી છે તેમાંથી આનુપૂર્વિક કઠાડતાં અને ઔદારિક-દિક, પ્રત્યેક, ઉપઘાત, સમચતુરસ સંસ્થાન, અને વજ્રપ્રભનારાય સંઘયણુ એ છ

૧ અહિં સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય ક્ષાયોપશમ સમ્યક્ત્વીને જ હોય છે. એટલે જ્યાં જ્યાં સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય લીધો હોય ત્યાં તે ઉદયસ્થાનવાળો ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વી દેવ છે તેમ સમજવું. તથા ભય-ભુગુપ્સાનો ઉદય દરેકને હોય જ છે એમ નથી પરંતુ કૌંઠ વખતે એમાંથી એકનો, કૌંઠ વખતે બંનેનો ઉદય હોય છે, અને કૌંઠ વખતે એમાંથી એકનો પશુ ઉદય હોતો નથી તેથી જ વારાફરતી ઉમેરવાના કલા છે. દેવ, નારકીએને અપર્માપ્તાવસ્થામાં નિદ્રાનો ઉદય હોય તેમ લાગતું નથી. મનુષ્ય-તિય"એ સંભવ છે કેમકે તેના ઉદયમાં ગણેશ છે. ચુરમાલીસનો ઉદય દેવ-નારક આશ્રયી લીધો હોય તેમ લાગે છે કારણ કે ચુરમાલીસના ઉદયસ્થાનમાં નિદ્રા વધારીને ઉદયસ્થાન વધાયું નથી. પછી ચાની મહારાજ ભણે.

પ્રકૃતિઓ ઉમેરતાં યોગજીપચાસ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ભવસ્થ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની તિયંચ અથવા મનુષ્યોને હોય છે.

તેમાં સમ્યક્ત્વ મોહનીય, ભય અને જીગૃહ્સા એ ત્રણમાંથી કોઈપણ એક એક ભય-સમ્યક્ત્વ મોહનીય અથવા જીગૃહ્સા-સમ્યક્ત્વ મોહનીય કે ભય અને જીગૃહ્સા એમ કોઈપણ બન્ને અથવા સમ્યક્ત્વ મોહનીય, ભય અને જીગૃહ્સા એમ ત્રણે ઉમેરતાં પચાસ એકાવન અને બાવનનો ઉદય થાય છે.

તથા નિદ્રાનો ઉદય ઉમેરતાં ત્રેપનનો ઉદય થાય.

અથવા પહેલાં દેવ અને નરકને યોગ્ય જે અહતાલીસ પ્રકૃતિઓ કહી તેમાં શરીર પચાંપ્તિએ પચાંપ્તા ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ અથવા નારકીને પરાઘાત અને અન્યતર વિહાયોગતિ ઉમેરતાં પચાસનો ઉદય થાય. તેમાં સમ્યક્ત્વમોહનીય, ભય અને જીગૃહ્સા એ ત્રણમાંથી કોઈપણ એક ઉમેરતાં એકાવન, કોઈપણ બે ઉમેરતાં બાવન, અને ત્રણે ઉમેરતાં ત્રેપનનો, ઉદય, થાય.

અથવા શરીરસ્થ ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ તિયંચ અને મનુષ્યને પૂવે જે યોગજીપચાસ કહી છે તેમાં શરીરપચાંપ્તિએ પચાંપ્ત થયા પછી પરાઘાત અને પ્રશસ્તવિહાયોગતિ ઉમેરતાં એકાવનનો ઉદય થાય. ત્યારપછી તેમાં સમ્યક્ત્વમોહનીય, ભય, જીગૃહ્સા, અને નિદ્રા એ ચારમાંથી કોઈપણ એક પ્રકૃતિ ઉમેરતાં બાવન, કોઈપણ બે ઉમેરતાં ત્રેપન, કોઈપણ ત્રણ પ્રકૃતિ ઉમેરતાં ચોપન, અને ચારે ઉમેરતાં પંચાવનનો ઉદય થાય.

અથવા ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ તિયંચ અને મનુષ્યને અનંતરોક્ત એકાવન પ્રકૃતિ-ઓમાં પ્રાણાપાન પચાંપ્તિએ પચાંપ્તા થયા પછી શ્વાસોચ્છવાસનો ઉદય ઉમેરતાં બાવનનો ઉદય થાય. તેમાં સમ્યક્ત્વમોહનીય ભય જીગૃહ્સા અને નિદ્રામાંથી કોઈપણ એક ઉમેરતાં ત્રેપન, કોઈપણ બે ઉમેરતાં ચોપન, ત્રણ ઉમેરતાં પંચાવન, અને ચારે ઉમેરતાં છપ્પનનો ઉદય થાય.

અથવા શ્વાસોચ્છવાસ પચાંપ્તિએ પચાંપ્તા તિયંચ અને મનુષ્યને જે બાવન પ્રકૃતિઓ કહી તેમાં ભાષા પચાંપ્તિએ પચાંપ્તા થયા પછી સ્વરનો ઉદય ઉમેરતાં ત્રેપનનો ઉદય થાય. તેમાં સમ્યક્ત્વમોહનીય, ભય, જીગૃહ્સા, અને નિદ્રા એ ચારમાંથી કોઈપણ એક ઉમેરતાં ચોપન, કોઈપણ બે ઉમેરતાં પંચાવન, ત્રણ ઉમેરતાં છપ્પન, અને ચારે ઉમેરતાં સત્તાવનનો ઉદય થાય. અને તિયંચ આશ્રયી ઉદ્યોતનામકર્મ ઉમેરતાં અક્ષાવનનો ઉદય થાય. તે અક્ષાવન પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, ચક્ષુદર્શનાવરણીયાદિ ચાર અને એક નિદ્રા મળી પાંચ, મોહનીયની, પ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ કોઈપણ કોઈક ત્રણ કથાય, એક યુગલ, એક વેદ, સમ્યક્ત્વમોહનીય, ભય અને જીગૃહ્સા મળી નવ. અંતરાય પાંચ, જોત એક, વેદનીય

એક, આયુ એક અને નામકર્મની વિગ્રહગતિ માંહેની આતુપૂર્વિ વિના વીશ તથા આઠા-રિક્કિક, પ્રત્યેક, ઉપધાત, એક સંઘયણ, એક સંસ્થાન, પરાધાત, વિહાયોગતિ, ઉચ્ચ-વાસ, સ્વર, અને ઉદ્યોત એ એકત્રીશ કુલ અઠાવન પ્રકૃતિઓ થાય છે.

અવિરતિ સચ્ચદ્વિના આ સઘળા ઉદયસ્થાનો નિદ્રા, ભય, જુગુપ્સા અને ઉદ્યોત એ અધુવોદયિ હોવાથી તેઓને ઓછી વત્તી કરતાં અદ્યપતર અને ભૂતસ્કાર એમ બંને રૂપે સંસે છે.

તથા મિથ્યાદષ્ટિને ૧ છેતાલીસથી આરંભી ઝોગણુસાઠ મુધીના ઉદયસ્થાનકો હોય છે. તેઓને ભિન્ન ભિન્ન ગતિમાં રહેલા મિથ્યાદષ્ટિ છુવો આશ્રયી જેને સંપત્તિકા સંગ્રહમાં કહેશે તેના પૂર્વોપર ભાવનો વિચાર કરી નિદ્રા, ભય, જુગુપ્સા અને ઉદ્યોત એ પ્રકૃતિઓને ઓછી વત્તી કરી પોતાની મેળેજ સમજવા.

૧ મિથ્યાદષ્ટિના ઉદય-આનકોને સામાન્ય વિચાર આ પ્રમાણે-મિથ્યાદષ્ટિને વિગ્રહગતિમાં ટાના-વરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, વેદનીય એક, મોહનીય અનંતાનુબંધિ કોધાદિમાથી કોધાદિ ચાર, યુગલ એક, વેદ અને મિથ્યાત્વમોહનીય એ આઠ, આયુ એક, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ, એમ સાત-કર્મની પચીસ અને નામકર્મની એકવીસ કુલ છેતાલીસ પ્રકૃતિનો ક્રમમાં ક્રમ ઉદય હોય છે. તેમાં ભય અને જુગુપ્સા અને નિદ્રામાથી એક એક મેળવતાં ચુકતાલીસનો અને જખ્ખે મેળવતાં અડતાલીસનો અને ત્રણે મેળવતાં ઝોગણુપચાસનો ઉદય થાય છે. તથા ભવસ્થ એકેન્દ્રિયને પૂર્વેકિત સાત કર્મની પચીસ અને નામકર્મની એકવીસ પ્રકૃતિમાંથી આતુપૂર્વિ કહાડતાં અને પ્રત્યેક, ઔદારિક શરીર, ઉપધાત અને હુંકક સંસ્થાન એ ચાર મેળવતા ચોવીસ-કુલ ઝોગણુપચાસનો ઉદય થાય છે. તેમાં ભય, જુગુપ્સા અને નિદ્રા એ ત્રણમાંથી એક એક મેળવતા પચાસ, જખ્ખે મેળવતા એકાવન અને ત્રણે મેળવતા બાવનનો ઉદય થાય છે. તથા પૂર્વેકિત ઝોગણુપચાસમાં શરીરપર્ણિતિએ પર્ણાપાને પરાધાતનો ઉદય વધે એટલે પચાસનો ઉદય થાય છે. તેમાં ભય જુગુપ્સા અને નિદ્રા એ ત્રણમાંથી એક એક મેળવતા એકાવન, જખ્ખે મેળવતા બાવન અને ત્રણે મેળવતા ત્રેપનનો ઉદય થાય છે. તથા તે પચાસમા ઉચ્ચવાસ પર્ણાપિતિએ પર્ણાપાને શાસોષજ્વાસનો ઉદય વધે એટલે એકાવન પ્રકૃતિનો ઉદય થાય. તેમાં ભય, જુગુપ્સા અને નિદ્રામાંથી એક એક મેળવતા બાવન, જખ્ખે મેળવતા ત્રેપન અને ત્રણે મેળવતા ચોપનનો ઉદય થાય તથા તે પૂર્વેકિત એકાવનમા હિલોત અથવા આતપનો ઉદય વધે એટલે બાવનનો ઉદય થાય. તેમાં ભય, જુગુપ્સા અથવા નિદ્રામાંથી એક એક મેળવતા ત્રેપન, જખ્ખે મેળવતા ચોપન અને ત્રણે મેળવતા પંચાવનનો ઉદય થાય. તથા ભવસ્થ એકેન્દ્રિયને ઉદય ચોખ્ખ ચોવીસમા અજોષાંગ અને સંઘયણ ઉમેરતાં ભવસ્થ એકેન્દ્રિયાદને નામકર્મની કવ્વીસ અને શેષ સાત કર્મની પચીસ કુલ એકાવન પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે. તેમાં ભય, જુગુપ્સા અને નિદ્રામાંથી કેમ પણ એક એક ઉમેરતાં બાવન, જખ્ખે ઉમેરતા ત્રેપન અને ત્રણે ઉમેરતા ચોપનનો ઉદય થાય છે. તથા શરીરપર્ણિતિએ પર્ણાપા તેઓને પૂર્વેકિત એકાવનમાં પરાધાત અને વિહાયોગાતિ ઉમેરતા ત્રેપનનો ઉદય થાય. તેમાં ભય, જુગુપ્સા અને નિદ્રામાંથી એક એક ઉમેરતા ચોપન, જખ્ખે ઉમેરતા પંચાવન અને ત્રણે ઉમેરતા છપનનો ઉદય થાય છે. તથા ઉચ્ચાસ પર્ણાપિતિએ પર્ણાપા તેઓને પૂર્વેકિત ત્રેપનના ઉદયમાં શાસોષજ્વાસ ઉમેરતાં ચોપનનો ઉદય થાય. તેમાં ભય, જુગુપ્સા અને નિદ્રામાંથી એક એક ઉમેરતાં પંચાવન, જખ્ખે ઉમેરતા છપન, અને ત્રણે ઉમેરતા સપ્તાવનનો ઉદય થાય છે. તથા ભાષાપર્ણાપિતિએ પર્ણાપાને પૂર્વેકિત ચોપનમાં સ્વરનેક.

પ્રશ્ન—મિથ્યાદષ્ટિને મોહનીયકર્મની સાત પ્રકૃતિનો ઉદય છતાં વિઝડગતિમાં નામકર્મની એકવીશ પ્રકૃતિના ઉદયે વર્તમાન આત્માને પીસ્તાલીસ પ્રકૃતિનું ઉદયસ્થાન કેમ ન સંભવે? છેતાલીસનું કેમ કહ્યું?

ઉત્તર—વસ્તુસ્વરૂપનું અજ્ઞાન હોવાથી ઉપરોક્ત શંકા અયોગ્ય છે. કારણ કે મિથ્યાદષ્ટિને સાતનો ઉદય અનંતાનુભધિનો ઉદય ન હોય ત્યારે માત્ર એક આવલોકનાં સુધી હોય છે અને તે પર્યાપ્તાવસ્થામાં જ હોય છે. અને નામકર્મની એકવીશ પ્રકૃતિનો ઉદય તો વિઝડગતિમાં હોય છે. કોઈપણ મિથ્યાદષ્ટિ અનંતાનુભધીના ઉદય વિના કાળ કરતો નથી એટલે વિઝડગતિમાં અનંતાનુભધીના ઉદય વિનાનો કોઈપણ જીવ હોતો નથી. તેથી વિઝડગતિમાં આઠનો જ ઉદય હોય છે, અને તેને છેતાલીસ આદિ જ ઉદયસ્થાનકો હોય છે.

તથા તે મિથ્યાદષ્ટિને છેલ્લું જોગણસાઠ પ્રકૃતિનું ઉદયસ્થાન મોહનીયની ઠંશે પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં હોય ત્યારે હોય છે. તે જોગણસાઠ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—અનંતાનુભધી, અપ્રત્યાગયાનાવરણ, પ્રત્યાગયાનાવરણીય અને સંબલન કોધાદિમાંથી, કોઈપણ કોધાદિ આર, ત્રણ વેદમાંથી એક વેદ, બે યુગલમાંથી એક યુગલ, ભય, ભુગુપ્તિ, અને મિથ્યાત્વ મોહનીય એ મોહનીયની ઠંશ. તિર્થચગતિ, પંચેન્દ્રિયભતિ, તસનામ, આહરનામ, પર્યાપ્તનામ, સુભગ હુભંગમાંથી એક, આદેય અનાદેયમાંથી એક, યશઃકીર્તિ અયશઃકીર્તિમાંથી એક, વર્ણાદિ ચતુષ્ક, અગુરુલઘુ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, તૈજસ, કાર્મણ, નિર્માણ, ઔદારિકક્રિક, કોઈપણ એક સંઘયણ, કોઈપણ એક સંસ્થાન, પ્રત્યેક, ઉપ-પ્રાત, પરાષાત, કોઈપણ એક વિહાયોગતિ, બે સ્વરમાંથી એક સ્વર, ઉચ્છવાસ, અને ઉદ્ધોત એમ નામકર્મની એકત્રીસ, જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ, ચલુદ્દર્શનાવરણાદિ આર, પાંચ નિદ્રામાંથી કોઈપણ એક નિદ્રા, એક વેદનીય એક આયુ, અને એક ગોત્ર. આ આ રીતે વધારેમાં વધારે જોગણસાઠ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય છે.

ઉદય વધારતા પંચાવનનો ઉદય થાય. તેમાં ભય ભુગુપ્તિ અને નિદ્રામાંથી એક એક ઉમેરતા છપ્પન, બળને ઉમેરતા સતાવન અને ત્રણે ઉમેરતા અષ્ટાવનનો ઉદય થાય. તથા પૂરોક્ત પંચાવન પ્રકૃતિઓ તિર્થો આશ્રયી ઉદ્ધોનનો ઉદય વધારતાં છપ્પનનો ઉદય થાય. તેમાં ભય ભુગુપ્તિ અને નિદ્રામાંથી એક એક ઉમેરતા સતાવન, બળને ઉમેરતા અષ્ટાવન અને ત્રણે ઉમેરતા જોગણસાઠનો ઉદય થાય.

આ પ્રમાણે તિર્થોમાં એક સમયે એક જીવને વધારેમાં વધારે જોગણસાઠ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે. તેમાં જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, ઠંશનાવરણીય પાંચ, વેદનીય એક, મોહનીય ઠંશ, આયુ એક, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ અને નામકર્મની એકત્રીસ પ્રકૃતિઓ હોય છે. દેવાદિ બિભર્ષિન જીવો આશ્રયી ઉદયસ્થાનકો ગણતા એક એક ઉદયસ્થાન અનેક પ્રકારે થાય તે તથા ક્રમશઃ વધારતા જીવસ્કાર અને, જોઈ કરતાં અપતર થાય તે સ્વપ્નેવ સમજવા. અર્હિ જે જીવસ્કાર અને અપતર થાય તેનો પૂર્વોક્ત સંજ્ઞામાં કંઈ ઉપયોગ નથી કારણ કે સંજ્ઞા વધરી નહિ. માત્ર એક જીવસ્કાર કે એક અપતર અનેક રીતે થાય છે એટલું સમજવું. અર્હિ ઉદયસ્થાનકોની દિશા માત્ર જતાવી છે તેથી બિભર્ષિન જીવો આશ્રયી ઉદયસ્થાનકો સ્વપ્નેવ સમજી લેવા.

પ્રથમ અહિં-પાંચમું કાર

આ ઉદયસ્થાનકોની અંદર સારવાદન, મિત્ર અને દેશવિરતિ સંબંધી કેટલાક ઉદયસ્થાનકો શિત્ત શિત્ત રીતે પણ સંભવ છે તેઓને વક્તવ્યમાં સંવાદિકા સંકલ્પે સમ્યક્ રીતે વિચાર કરીને સ્વયંભવ કહેવા. આહિં તો ઉક્ત સંવાદવાળા ઉદયસ્થાનકોના /સવમાન બતાવવા એજ પ્રયોજન છે તે સિદ્ધ કર્યું.

આહિં અવકાશોદય થતો નથી કારણ કે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓના ઉદયવિરોધે શયા પછી તેના ઉદયનો ફરી સંભવ નથી.

અવસ્થિતોદય એટલા ઉદયસ્થાનકો હોય તેટલા જ હોય છે એવું વચન હોવાથી છબીસ છે.

કદાચ આહિં એમ શંકા થાય કે વિગ્રહાતિમાં કે સમુદ્ઘાતમાં બે ઉદયસ્થાનકો હોય છે તેમાં અવસ્થિતોદય કેમ સંભવે ? કારણ કે તેના ધ્યો બે અલ્પ કાળ છે. તેના સમાધાનમાં એમ સમજવું કે-તે સ્થિતિમાં પણ બે ત્રણ સમય અવસ્થાન થાય છે. બે સમયે વધે કે ઘટે તે જ સમયે ભૂયસ્કાર કે અલ્પતરોદય થાય છે. ત્યારપછીના ૧૫મયે બે તેનો તે જ ઉદય રહે તો તે અવસ્થિતોદય કહેવાય છે. સમુદ્ઘાત કે વિગ્રહાતિમાં ઉદયસ્થાનક બે એક જ સમય રહેવું હોય તો ઉપરોક્ત શંકા મુક્ત છે, પરંતુ તે ઉદયસ્થાનક બે કે ત્રણ સમય પણ રહી શકે છે એટલે અવસ્થિતોદય છબીસ સંભવે છે.

તથા 'ભૂયસ્કારોદય એકવીસ અને અલ્પતરોદય' ચોવીસ થાય છે.

૧ છબીસ ઉદયસ્થાનકોમાં કેવળના ઉદયસ્થાનો આશીષી ઇ, અવિરતના મુગ્ધાશીસથી અર્ધાન સુધીના પંદર ઉદયસ્થાનકોમાં બે કયે ઉદયમાં પ્રકૃતિઓ વધારી છે તે કયે વધારવા ચોદ અને છેલ્લું જોગલુસાંતુ-સરવાળે એકવીસ ભૂયસ્કાર થાય અને કેવળી અહારાળના ચર ચણીએ તો જોગલુસાંતુ ભૂયસ્કાર થાય.

૨ છબીસ ઉદયસ્થાનકોમાં કેવળી અહારાળના ઉદયસ્થાનો આશીષી નવ તથા અવિરતના અર્ધાન નથી મુગ્ધાશીસ સુધીના પંદર ઉદયસ્થાનકોમાં પચાતુર્થીએ પ્રકૃતિ જોઈ કરતાં ચોદ અલ્પતર થાય. એ કે-અર્ધાન પ્રકૃતિના ઉદયમાંથી નિદ્રા, ભય અને યુગ્ધસાધાર્થી ૧૪૪૫૫ એક જોઈ કરતા સપ્તાવનું, કૌર્ભવ્ય બે જોઈ કરતાં છપનનું અને ત્રણ જોઈ કરતા પંચાવનનું ઉદયસ્થાન થાય, એ પ્રસંગે જનન પણ સચાવવું. તથા જોગલુસાંતુ પ્રકૃતિના ઉદયવાળાને નિદ્રા આહિં પ્રકૃતિ જોઈ કરતાં અર્ધાવનનું અલ્પતર થાય. આ રીતે કુલ ચોવીસ અલ્પતર થાય. આહિં એક જ ભૂયસ્કાર અને અલ્પતર અનેક રીતે થઈ શકે છે પણ અવધાન બેદે ભૂયસ્કારાદિનો ભેદ નહિ ચણીતો હોવાથી તેઓની તેટલી જ સંખ્યા થાય છે. તથા મુગ્ધાશીસનો ઉદય વિગ્રહાતિમાં વર્તમાન ક્ષાવિક સમસ્કારીને હોય છે અને તેમાં ભય વિરોધે ઉચેરતાં હેટલો મુગ્ધાશીસનો ઉદય થાય છે અને અડતાશીસનો ઉદય ભવચરને હોય છે એટલે અડતાશીસના ઉદયથી મુગ્ધાશીસના ઉદયસ્થાનકે વધે નહિ તેથી તેની અપેક્ષાએ અલ્પતર ન ઘટે તેમ થાય છે, પરંતુ હોતાશીસના ઉદયવાળા ત્રિધાનીને ભય યુગ્ધપ્રસા વધે એટલે અડતાશીસનો ઉદય થાય તેમાંથી ભય કે યુગ્ધમાં કૌર્ભવ્ય એક ઘટવાથી મુગ્ધાશીસનું અલ્પતર થાય આ રીતે મુગ્ધાશીસનું અલ્પતર સંજોગે છે.

ઔગણ્ણીશમી ગાથામાં જે ઉદયસ્થાનકો કહ્યા તેમાં ભૂયસ્કાર અને અદ્વપતરની સંખ્યા સંકારણુ આ ગાથામાં કહે છે—

ભૂયપ્પયરા ઇગિચ્ચવીસં જન્નેઙ્ગ કેવલી છઠ્ઠમં ।
અજઓ ય કેવલિત્તં તિત્થયરિયરા વ અન્નોઙ્ગ ॥૨૦॥

ભૂયસ્કારાલ્પતરા એકચતુર્વિંશતિર્યસ્માત્ ન ઇતિ કેવલી છઠ્ઠ ।

અયતથ્થ કેવલિત્ત્વં તીર્થકરેતરૌ વાઙ્મ્યોન્યમ્ ॥૨૦॥

અર્થ—પૂર્વોક્ત છઠ્ઠીસ ઉદયસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કાર અને અદ્વપતર અનુક્રમે એક-વીશ અને ચોવીશ છે. કારણ કે દેવળી છન્નસ્થના ઉદયસ્થાનોને પ્રાપ્ત કરતો નથી. તેમ જ અવિરતિ દેવળીપણાના ઉદયસ્થાનોને પ્રાપ્ત કરતો નથી. એ જ પ્રમાણે તીર્થ-કર સામાન્યદેવળીના અને સામાન્યદેવળી તીર્થકરના ઉદયસ્થાનકોને પ્રાપ્ત કરતા નથી.

ટીકાનું—પૂર્વોક્ત છઠ્ઠીસ ઉદયસ્થાનકોમાં ભૂયસ્કારોદય એકવીશ છે અને અદ્વ-પતરોદય ચોવીસ છે. એમાંના એક પણુ ઉક્ત સંખ્યાથી અધિક નથી. કારણ કે દેવળી ભગવાન છન્નસ્થના ઉદયને પ્રાપ્ત કરતા નથી, અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ દેવળીજ્ઞાનીના ઉદય-સ્થાનકોમાં જતા નથી, તેમ જ સામાન્ય દેવળી અને તીર્થકરો એક બીજાના ઉદય-સ્થાનકે જતા નથી માટે પૂર્વે જે સંખ્યા કહી તેટલા જ ભૂયસ્કાર અને અદ્વપતરોદય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય આ છે—

દેવળી ભગવાન છન્નસ્થના ઉદયસ્થાનોમાં જતા નથી એ જાણ્યે તો ચુરમાલીસનું ઉદયસ્થાનક ભૂયસ્કારરૂપે થાય અને તેમ થવાથી તેની સંખ્યા વધે પરંતુ તેમ થતું નહિ હોવાથી ભૂયસ્કારની સંખ્યામાં વધારો થતો નથી. એ પ્રમાણે અતીર્થકર તીર્થ-કરના ઉદયને અને અયોગિ દેવળી સયોગિદેવળીના ઉદયને પ્રાપ્ત કરતા નથી. માટે અગ્નીઆર, બાર, ત્રેવીસ, ચોવીસ અને ચુરમાલીસ એ પાંચ ઉદયસ્થાનકો ભૂયસ્કારો-દયરૂપે સંભવતા નથી. પરંતુ ચેપ એકવીશ ઉદયસ્થાનકો જ ભૂયસ્કારોદયરૂપે સંભવે છે.

તથા અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ દેવળી ભગવાનના ઉદયસ્થાનકોને પ્રાપ્ત કરતા નથી માટે ચોત્રીસના ઉદયરૂપ અદ્વપતરોદય ઘટી શકતો નથી.

પ્રશ્ન—ચોત્રીસનો ઉદય સ્વભાવસ્થ તીર્થકર દેવળીને હોય છે. તેથી જ્યારે તીર્થ-કર થનારા આત્મા દેવળીપણાને પ્રાપ્ત કરે, અને ચુરમાલીસ આદિ કોઈપણ ઉદય-સ્થાનેથી ચોત્રીસના ઉદયે જાય ત્યારે ચોત્રીસના ઉદયરૂપ અદ્વપતર સંભવે છે તો પછી શા માટે ચોત્રીસના અદ્વપતરનો નિષેધ કર્યો ?

ઉત્તર—વસ્તુસ્વરૂપનું અજ્ઞાન હોવાથી ઉપરોક્ત શંકા અયોગ્ય છે કારણ કે દેવ-ળીપણાને સઘળા આત્માઓ ગુણસ્થાનકના રૂપે પ્રાપ્ત કરે છે. સીધા ચોથા પાંચમાથી.

પંચસંઘ-પાંચર્તુ દ્વાર

તેરમે જઈ શકતા નથી. પરંતુ છઠ્ઠા સાતમાથી આઠમા નવમા અને દશમા ગુણુસ્થાનકને ક્રમશઃ પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી બારમાને સ્પર્શીને જ કેવળીપણુને પ્રાપ્ત કરે છે. તેમાં બારમા ક્ષીણભોલે ગુણુસ્થાનકે^૧ તેત્રીસ પ્રકૃતિનું એક જ ઉદયસ્થાનક હોય છે. અન્ય કોઈ ઉદયસ્થાન હોતું નથી.

તે તેત્રીસ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયબલિ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, સુભગ, આદેય, યશઃકીર્તિ, તૈજસ, કાર્મણ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, વણીદિ ચતુષ્ક, અગુરુલઘુ, નિમોષ, ઔદારિકદિકે, પ્રત્યેક, ઉપધાત, અન્યતરવિહાયોગતિ, પરાધાત, સુસ્વર દુઃસ્વરમાંથી એક, ઉચ્ચવાસ, છ સંસ્થાનમાંથી એક સંસ્થાન, વજ્ર-વલનારાચસંઘચણ, સાત અસાતમાંથી એક વેદનીય, મનુષ્યાચુ, અને ઉચ્ચગોત્ર.

હવે જ્યારે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય અને સયોગિકેવળી ગુણુસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરે ત્યારે તીર્થંકર થનારને તીર્થંકરનામકર્મનો ઉદય થવાથી ચોત્રીસના ઉદયસ્થાનને પ્રાપ્ત કરે તેથી ચોત્રીસનું ઉદયસ્થાનક બૃચસ્કારરૂપે જ ઘટી શકે અદ્યતર રૂપે ઘટી શકે નહિ માટે ચોત્રીસના અદ્યતરનો નિષેધ કર્યો છે.

તથા જોગણુસાઠનું ઉદયસ્થાનક પણ પોતાનાથી અન્ય કોઈ મોટું ઉદયસ્થાનક નહિ હોવાથી અદ્યતરરૂપે થતું નથી એ કોઈ મોટું ઉદયસ્થાનક હોત તો તે મોટા ઉદયસ્થાનેથી જોગણુસાઠના ઉદયસ્થાને જતા તે અદ્યતર થાય પરંતુ તે તો નથી માટે ચોત્રીસ અને જોગણુસાઠ એ બે ઉદયસ્થાનકો અદ્યતરરૂપે થતા નથી તેથી ચોવીસ જ અદ્યતરરોહથો થાય છે. આ પ્રમાણે સામાન્યતઃ સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના ઉદયસ્થાનકોમાં બૃચસ્કારાદિ કહ્યાં.

હવે જ્ઞાનાવરણીયાદિ દરેક ઉત્તરપ્રકૃતિઓના અને સામાન્યથી સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓના સત્તાસ્થાનકોમાં બૃચસ્કારાદિ કહે છે—તેમાં જ્ઞાનાવરણીયાદિની ઉત્તરપ્રકૃતિઓના બૃચસ્કારાદિ પોતાની મેળે જ સમજવા. તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાય એ બે કર્મનું પાંચ પાંચ પ્રકૃતિરૂપ એક જ સત્તાસ્થાનક છે. આ બે કર્મની પાંચ પાંચ જ પ્રકૃતિ હોવાની અને તે પાંચેની સત્તા ક્રુવ

૧ અહિં એમ કહ્યું કે સઘળા આત્માઓ કેવળીપણુને ગુણુસ્થાનકના કેમ પ્રાપ્ત કરે છે એટલે બારમે થઈને જ તેરમે જાય છે તે સિવાય જઈ શકતા નથી એ જરાખર છે. પરંતુ બારમે તેત્રીસનું જ ઉદયસ્થાન હોય એમ બે કહ્યું તે કેમ સંભવે? કારણ કે ચાર અધ્યાત્મકર્મની જ તેત્રીસ પ્રકૃતિઓ થાય તેમાં જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર અને અંતરાય પાંચ એ જોઈ મળવાથી સુડતાલીસનું ઉદયસ્થાનક થાય, કારણ કે ધાર્તિ ત્રણ કર્મનો ઉદય હોય છે. તેથી તે સુડતાલીસના ઉદયસ્થાનેથી ધાર્તીકર્મ ખપાવી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ચોત્રીસના ઉદયે જતા ચોત્રીસનું અદ્યતર પણ સંભવી શકે તો શા માટે તેનો નિષેધ કર્યો? એટલે કે બારમે ગુણુદાણે તેત્રીસનું જ ઉદયસ્થાનક કેમ કહ્યું? અને ચોત્રીસનું અદ્યતર કેમ ન કહ્યું? એ શંકાને અવકાશ છે તેનું સમાધાન બહુશુભ પાસેથી ફરી લેવું.

હોવાથી બીજું નાનું મોટું કોઈ સત્તાસ્થાન નથી માટે ભૂચસ્કાર કે અદ્વપતરપણાને સંભવ નથી. તથા એ બે કર્મની સઘળી ઉત્તરપ્રકૃતિઓની સત્તાનો વ્યવચ્છેદ થયા પછી ફરી તેઓની સત્તાનો અસંભવ હોવાથી અવક્તવ્ય સત્તા પણ ઘટતી નથી. માત્ર અવસ્થિત સત્તા અભવ્યને અનાદિ અનંત અને ભવ્યને અનાદિ સાંત એ બે ભાગે સંભવે છે.

તથા વેદનીયના બે અને એક પ્રકૃતિરૂપ એમ બે સત્તાસ્થાનક છે. તેમાં અયોગિ ગુણસ્થાનકના દ્વિચરમસમય પથંત બે પ્રકૃતિરૂપ, અને છેલ્લે સમયે એક પ્રકૃતિરૂપ, સત્તાસ્થાનક છે. અહિં એક પ્રકૃતિના સત્તાસ્થાનકથી બે પ્રકૃતિના સત્તાસ્થાનકે જતા નહિ હોવાથી ભૂચસ્કાર ઘટતો નથી. બે પ્રકૃતિના સત્તાસ્થાનેથી એક પ્રકૃતિના સત્તાસ્થાનકે જતો હોવાથી એક અદ્વપતર સંભવે છે. બે પ્રકૃતિની સત્તારૂપ અભવ્યને અનાદિ અનંત અને ભવ્યને અનાદિ સાંત એમ એક અવસ્થિત સત્કર્મ સંભવે છે. એક પ્રકૃત્યાત્મક સત્તાસ્થાન માત્ર એક સમય જ રહેતું હોવાથી તે અવસ્થિતરૂપે ઘટતું નથી. અહિં પણ આ કર્મની સંપૂર્ણ સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેની સત્તા થતી નહિ હોવાથી અવક્તવ્ય સત્કર્મ સંભવતું નથી.

ગોત્ર અને આયુના બંને સત્તાસ્થાનકો હોય છે. તે આ પ્રમાણે—બે, અને એક. તેમાં જ્યાંસુધી ગોત્રકર્મની બંને પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય ત્યાંસુધી બે પ્રકૃતિરૂપ સત્તાસ્થાન, અને તેઉવાયુના ભવમાં જઈ ઉચ્ચગોત્ર ઉવેલી નાંબે ત્યારે નીચગોત્રરૂપ એક પ્રકૃતિરૂપ સત્તાસ્થાનક હોય છે. અથવા અયોગિ ગુણસ્થાનકના દ્વિચરમસમયે નીચગોત્રનો ક્ષય થાય ત્યારે છેલ્લે સમયે ઉચ્ચગોત્રની સત્તારૂપ એક પ્રકૃતિરૂપ સત્તાસ્થાનક હોય છે. અહિં એક નીચગોત્રની સત્તાવાળો પૃથ્વીકાયાદિમાં આવી ઉચ્ચગોત્ર બાંધે ત્યારે બે પ્રકૃતિની સત્તારૂપ એક ભૂચસ્કાર થાય. અદ્વપતર પણ ઉચ્ચગોત્ર ઉવેલે ત્યારે નીચગોત્રની સત્તારૂપ અથવા નીચગોત્રનો ક્ષય કરે ત્યારે ઉચ્ચગોત્રની સત્તારૂપ એક જ થાય. તથા અવસ્થિત સત્કર્મ બે છે. કારણ કે ઉચ્ચ નીચ એ બંને પ્રકૃતિની અને ઉચ્ચગોત્ર ઉવેલાયા બાદ એકલા નીચગોત્રની સત્તા ચિરકાળ પથંત સંભવે છે. તથા અવક્તવ્યસત્કર્મ ઉચ્ચગોત્રની સત્તા નાશ થયા પછી ફરી તે સત્તામાં આવે છે તેથી તે તે એક પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ ઘટે પરંતુ ગોત્રકર્મની અપેક્ષાએ ન ઘટે. કારણ કે ગોત્રકર્મની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી સત્તામાં આવતું નથી.

તથા આયુની પણ જ્યાંસુધી પરભવતું આયુ ન બાંધે ત્યાંસુધી ભોગવાતા એકની સત્તા હોય. અને પરભવતું આયુ બાંધે ત્યારે બેની સત્તા થાય છે. અહિં ભૂચસ્કાર બે પ્રકૃતિની સત્તારૂપ એક થાય છે અને તે બે સમયે પરભવતું આયુ બાંધે તેજ સમયે થાય છે. એક પ્રકૃતિરૂપ એક અદ્વપતર સત્કર્મ હોય છે અને તે અનુભૂતમાન ભવના આયુની સત્તાનો નાશ થયા પછી બે સમયે પરભવના આયુનો ઉદય થાય તે સમયે હોય છે. અવસ્થિત સત્કર્મસ્થાનો બંને હોય છે કારણ કે બંને સત્તાસ્થાનો.

અમુક કાળપર્યંત હોય છે. અવક્તવ્યસત્કર્મ હોતું નથી. કારણ કે આમુકર્મની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તે સત્તામાં આવતું જ નથી.

દર્શનાવરણીયના ત્રણ સત્તાસ્થાનો છે. તે આ પ્રમાણે—નવ, છ અને ચાર. તેમાં ક્ષપકશ્રેણિ આશ્રયી અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગપર્યંત અને ઉપશમશ્રેણિ આશ્રયી ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનક પર્યંત નવની સત્તા હોય છે. ક્ષપકશ્રેણિમાં બાદરસંપરાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ પછીથી આરંભી ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકના દ્વિચરમસમય પર્યંત છની સત્તા હોય છે અને છેલ્લે સમયે ચારની સત્તા હોય છે. અહિં ભૂયસ્કાર એક પણ ઘટતો નથી. કારણ કે ક્ષપકશ્રેણિમાં છ અને ચારની સત્તા થયા પછી પડતો નથી. અદ્યપતર બે છે. ૧ છ, ૨ ચાર. નવથી છની, અને છથી ચારની સત્તાએ જતા હોવાથી તે બે અદ્યપતર ઘટે છે. અવસ્થિત સત્કર્મ બે છે. ૧ નવ, ૨ છ. તેમાં નવની સત્તા અભવ્યને અનાદિ અનંત અને ભવ્યને અનાદિ સાંત હોય છે અને છની સત્તા અંતર્બુદ્ધત્ માત્ર જ હોય છે. તથા ચાર પ્રકૃતિરૂપ ત્રીણું સત્તાસ્થાન એક સમય માત્ર જ હોવાથી તે અવસ્થિતરૂપે હોતું નથી. તથા સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિનો વિચ્છેદ થયા પછી, ફરી સત્તાનો સંભવ નહિ હોવાથી, અવક્તવ્ય સત્કર્મ ઘટતું નથી.

મોહનીયનાં પંદર સત્તાસ્થાનો છે. તે આ પ્રમાણે—૨૮-૨૭-૨૬-૨૪-૨૩-૨૨-૨૧-૧૩-૧૨-૧૧-૫-૪-૩-૨-૧. તેમાં સઘળી પ્રકૃતિ સત્તામાં હોય ત્યારે અઠ્ઠાવીશ, તેમાંથી સમ્યક્ત્વમોહનીય ઉવેલે ત્યારે સત્તાવીસ. અને મિશ્રમોહનીય ઉવેલે ત્યારે, અથવા અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિને છન્વીસ તથા અઠ્ઠાવીશમાંથી અનંતાનુબંધિ ચાર કષાયનો ક્ષય થાય ત્યારે ચોવીસ, મિથ્યાત્વના ક્ષયે ત્રેવીશ, મિશ્રમોહનીયના ક્ષયે બાવીસ અને સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ક્ષય થાય ત્યારે એકવીશ, ત્યારપછી ક્ષપકશ્રેણિમાં આઠ કષાયનો ક્ષય થાય ત્યારે તેર, નપુંસકવેદના ક્ષયે બાર, સ્ત્રીવેદના ક્ષયે અગીઆર, છ નોકષાયના ક્ષયે પાંચ, પુરૂષવેદના ક્ષયે ચાર, સંજ્વલન કોધના ક્ષયે ત્રણ, સંજ્વલન માનના ક્ષયે બે અને સંજ્વલન માયાનો ક્ષય થાય ત્યારે એકની સત્તા હોય છે. અહિં અવસ્થિત સત્કર્મ પંદર છે કારણ કે સઘળા સત્તાસ્થાનકોમાં કમમાં કમ અંતર્બુદ્ધત્ પર્યંત અવસ્થાન-સ્થિરતાનો સંભવ છે. અદ્યપતર ચૌદ છે અને તે અઠ્ઠાવીસ છોડીને શેષ સઘળા સમજવા. તથા અઠ્ઠાવીસના સત્તાસ્થાનકરૂપ ભૂયસ્કાર સત્કર્મ એક જ છે. કેમકે ચોવીસના સત્તાસ્થાનેથી અથવા છન્વીસના સત્તાસ્થાનેથી અઠ્ઠાવીસના સત્તાસ્થાને બાય છે. શેષ સત્તાસ્થાનો ભૂયસ્કારરૂપે હોઈ શકતા નથી. કારણ કે અનંતાનુબંધિ કષાય, સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય સિવાય અન્ય પ્રકૃતિની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેઓની સત્તાનો અસંભવ છે. તથા મોહનીયકર્મની સઘળી પ્રકૃતિની સત્તાનો નાશ થયા પછી ફરી તેઓની સત્તા નહિ થતી હોવાથી અવક્તવ્ય સત્કર્મ ઘટતું નથી.

તથા નામકર્મના બાર સત્તાસ્થાનો છે. તે આ પ્રમાણે—૬૩-૬૨-૮૬-૮૮-૮૬-

૮૦-૭૯-૭૮-૭૬-૭૫-૬-૮. તેમાં સઘળી પ્રકૃતિ સત્તામાં હોય ત્યારે ત્રાહુ. વીથ. કરનામકર્મની સત્તા ન હોય ત્યારે બાહુ, વીથકરનામકર્મની સત્તા હોય અને આહારક શરીર, આહારક અંગોપાંગ, આહારકબંધન અને આહારક સંવાતન એ ચાર પ્રકૃતિની સત્તા ન હોય ત્યારે નેન્વાશી અને વીથકરનામકર્મની પણ સત્તા ન હોય ત્યારે અહૂશી. આ ચાર સત્તાસ્થાનકની પ્રથમ એવી સંજ્ઞા છે એટલે કે એ પ્રથમ સત્તાસ્થાન ચતુષ્ક કહેવાય છે.

આ ચાર સત્તાસ્થાનકમાંથી નામકર્મની તો પ્રકૃતિ ક્ષય થાય ત્યારે દ્વિતીય સત્તાસ્થાનનું ચતુષ્ક થાય. તે આ-એ'શી, આગણુએ'શી, છોત્તર, અને પંચોત્તર. આ દ્વિતીય સંજ્ઞક સત્તાસ્થાન ચતુષ્ક કહેવાય છે.

તથા પ્રથમ સત્તાસ્થાન ચતુષ્ક સંબંધી અહૂશીના સત્તાસ્થાનમાંથી દેવદિક્ક અથવા નરકદિક્ક ઉવેલે ત્યારે છયાશી, દેવદિક્ક અથવા નરકદિક્ક કે જે ન ઉવેલાયુ હોય તે સાથે વૈકિંચ ચતુષ્ક ઉવેલે ત્યારે એ'શી અને તેમાંથી મતુષ્પદિક્ક ઉવેલે ત્યારે અહોતેરનું સત્તાસ્થાન થાય છે. આ ત્રણ સત્તાસ્થાનોનો પ્રાચીન ગ્રંથોમાં અમુક એ સંજ્ઞાથી જ્ઞાપહાર થાય છે.

તથા અયોગિ અવસ્થાના ચરમ સમયે વીથકર પરમાત્માને નવ પ્રકૃતિનું અને સામાન્ય કેવળી મહારાજને આઠ પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાન હોય છે.

અહિં એ'શીનું સત્તાસ્થાનક ક્ષપાયેલિમાં તેરનો ક્ષય કર્યા પછી થાય છે, તેમ જ અહૂશીમાંથી વૈકિંચ આઠક ક્ષય કર્યા પછી પણ થાય છે પરંતુ બનેમાં સંખ્યા એક સરખી હોવાથી એક જ ગણ્યુ છે. માટે બાર જ સત્તાસ્થાનકો છે.

આ બાર સત્તાસ્થાનકોમાં દશ અવસ્થિત સત્કર્મ છે. નવ અને આઠના સત્તાસ્થાનકોનો એક સમયનો જ કાળ હોવાથી તે અવસ્થિતરૂપે નથી.

દશ અદ્યતર સ્થાનો છે. તે આ પ્રમાણે—પ્રથમ સત્તાસ્થાન ચતુષ્કથી બીજા સત્તાસ્થાન ચતુષ્કે જતાં ચાર અદ્યતર, બીજા ચતુષ્કથી ત્રીજાના ચરમસમયે નવ અને આઠના સત્તાસ્થાનકે જતાં બે અદ્યતર, પ્રથમ સત્તાસ્થાન ચતુષ્ક માંહેના અહૂશીના સત્તાસ્થાનેથી છયાસી અને અહોતેરના સત્તાસ્થાનકે જતાં બે અદ્યતર, એ'શીનું અદ્યતર નામકર્મની તોર ક્ષય કર્યા પછી પણ થાય છે અને વૈકિંચાઠક ક્ષય કર્યા પછી પણ થાય છે સંખ્યા ગુદ્ય હોવાથી તેને એક જ ગણ્યુ છે. કેમકે અવધિના વિદે અદ્યતરનો હેદ ગણાતો નથી. તથા ત્રાહુ અને બાહુ સત્તાસ્થાનેથી આહારક ચતુષ્ક ઉવેલતા નેન્વાશી અને અહૂશીના સત્તાસ્થાને જતાં બે અદ્યતર, સઘળા મળી દશ અદ્યતર થાય છે.

તથા જ્યસ્કાર સ્થાનો છ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—અહોતેરના સત્તાસ્થાનેથી મતુષ્પદિક્ક બાંધી એ'શીના સત્તાસ્થાને જતાં પહેલો જ્યસ્કાર, ત્યાંથી નરકદિક્ક અને

વૈક્રિય ચતુષ્કે અથવા દેવદ્વિકે અને વૈક્રિય ચતુષ્કે બાંધી છય શીના સત્તાસ્થાને જતાં બીજો ભૂયસ્કાર, ત્યાંથી દેવદ્વિકે અથવા નરકદ્વિકે બાંધી અકુશીના સત્તાસ્થાનકે જતાં ત્રીજો ભૂયસ્કાર, તીર્થંકરનામકર્મ બાંધી નેવ્યાશીના સત્તાસ્થાનકે જતાં ચોથો ભૂયસ્કાર, અથવા તીર્થંકરના બંધ વિના આહારકે ચતુષ્કે બાંધી બાણના સત્તાસ્થાને જતાં પાંચમો ભૂયસ્કાર અને ત્યાંથી તીર્થંકર નામ બાંધી ત્રાણના સત્તાસ્થાને જતાં છઠો ભૂયસ્કાર આ પ્રમાણે છ ભૂયસ્કાર થાય છે. શેષ સત્તાસ્થાનેથી બીજા મોટા સત્તાસ્થાને જવાનો અસંભવ હોવાથી અન્ય ભૂયસ્કાર થતા નથી માટે છ જ ભૂયસ્કાર થાય છે.

તથા નામકર્મની સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓની સત્તા નષ્ટ થયાં પછી ફરી સત્તાનો અસંભવ હોવાથી અવક્તવ્ય સ્થાન હોતું નથી. આ પ્રમાણે દરેક જ્ઞાનાવરણીયાદિ ઉત્તર પ્રકૃતિઓના સત્તાસ્થાનોમાં ભૂયસ્કારાદિ કલ્યા. ૨૦

હવે સામાન્યથી સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના સત્તાસ્થાનોમાં ભૂયસ્કારાદિ કહેવા ઇચ્છતા પહેલાં સત્તાસ્થાનકો કેટલા થાય છે કહે છે—

एकवार वारमासी इगिचउपंचाहिया य चउणउइ ।

एत्तो चउइहिय सयं पणवीसओ य छायालं ॥२१॥

वत्तीसं नत्थि सयं एवं अइयाल संत ठाणाणि ।

जोगिअघाइचउवके भण खिविउं घाइसंताणि ॥२२॥

एकादश द्वादशाशीतिः एकचतुःपञ्चाधिका च चतुर्नवतिः ।

अतः चतुर्दशाधिकं शतं पञ्चविंशच्च षट्चत्वारिंशत् ॥२१॥

द्वात्रिंशं नास्ति शतं एवमष्टचत्वारिंशत् सत्तास्थानानि ।

योग्यघातिचતુષ્કે ભણ ક્ષિપ્ત્વા ઘાતિસત્તાસ્થાનાનિ ॥૨૨॥

અર્થ—અગીઆર, બાર, એ'શી તથા એક, ચાર અને પાંચ અધિક એ'શી, ચોરાણું અને ત્યારપછી એકસો ચૌદ પચાસ સઘળા તથા એકસો પચીસથી આરંભી એકસો છેતાલીસ સુધીના સઘળા, વચમાં એકસો બત્રીસનું સત્તાસ્થાનક નથી. કુલ અઠતાલીસ સત્તાસ્થાનકો છે, સયોગિકેવળીના અઘાતિકર્મના ચાર સત્તાસ્થાનોમાં ઘાતિ-કર્મના સત્તાસ્થાનકો ઉમેરી ઉપરોક્ત સત્તાસ્થાનકો કહેવા.

ટીકાનું—સામાન્યતઃ સઘળી ઉત્તર પ્રકૃતિઓના અઠતાલીસ સત્તાસ્થાનો થાય છે. તે આ પ્રમાણે—અગીઆર, બાર, એ'શી તથા અહિં પણ એ'શીનો સંબંધ હોવાથી એક, ચાર અને પાંચ અધિક એ'શી એટલે કે એકાશી, ચોરાશી અને પચાશી, તથા ચોરાણુંથી આરંભી એક એક અધિક કરતાં એકસો ચૌદ સુધીના સઘળાં, તે આ

પ્રમાણે—ચોરાણું, પંચાણું, છનું, સત્તાણું, અઠાણું, નવાણું, સો, એકસો એક, એકસો બે, એકસો ત્રણ, એકસો ચાર, એકસો પાંચ, એકસો છ, એકસો સાત, એકસો આઠ, એકસો નવ, એકસો દસ, એકસો અગીઆર, એકસો બાર, એકસો તેર અને એકસો ચૌદ તથા એકસો પચીસથી આરંભી વચમાં એકસો બત્રીસ વજીને એકસો છેતાલીસ સુધીના સઘળાં, તે આ પ્રમાણે—એકસો પચીસ, એકસો છવીસ, એકસો સત્તાવીસ, એકસો અઠવીસ, એકસો આગણત્રીસ, એકસો ત્રીસ, એકસો એકત્રીસ, એકસો તેત્રીસ, એકસો ચોત્રીસ, એકસો પાંત્રીસ, એકસો છત્રીસ, એકસો સાઠત્રીસ. એકસો આઠત્રીસ, એકસો આગણચાળીસ, એકસો ચાળીસ, એકસો એકતાલીસ, એકસો બેતાલીસ, એકસો તેતાલીસ, એકસો ચુમ્માલીસ, એકસો પીસ્તાલીસ અને એકસો છેતાલીસ સરવાળે અઠ-તાલીસ સત્તાસ્થાનો થાય છે. તે આ પ્રમાણે—૧૧-૧૨-૮૦-૮૧-૮૪-૮૫-૯૫-૯૬-૯૭-૯૮-૯૯-૧૦૦-૧૦૧-૧૦૨-૧૦૩-૧૦૪-૧૦૫-૧૦૬-૧૦૭-૧૦૮-૧૦૯-૧૧૦-૧૧૧-૧૧૨-૧૧૩-૧૧૪-૧૨૫-૧૨૬-૧૨૭-૧૨૮-૧૨૯-૧૩૦-૧૩૧-૧૩૩-૧૩૪-૧૩૫-૧૩૬-૧૩૭-૧૩૮-૧૩૯-૧૪૦-૧૪૧-૧૪૨-૧૪૩-૧૪૪-૧૪૫-૧૪૬.

આ સત્તાસ્થાનોનું જે રીતે જ્ઞાન થાય તે રીતે કહે છે—

સયોગિ કેવળીની અઘાતિપ્રકૃતિ સંખંધી જોશી આદિ જે ચાર સત્તાસ્થાનો છે તેમાં ધાતિકર્મ સંખંધી સત્તાસ્થાનો અનુક્રમે ઉમેરીને અઠતાલીસે સત્તાસ્થાનો શિષ્યોને કહેવા. હવે એ જ કથનનો વિચાર કરે છે—

સામાન્ય કેવળી મહારાજને અયોગિશુણ્યસ્થાનકના ચરમ સમયે અગીઆર પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાન હોય છે. તે જ સમયે તીર્થંકર ભગવાનને બાર પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાન હોય છે. તે બાર પ્રકૃતિઓ આ છે—મનુષ્યાયુ, મનુષ્યગતિ, પશ્ચિન્દ્રિયભતિ, ત્રસનામ, બાદરનામ, પર્થાપ્તનામ, સુભગ, આદેય, યશઃકીર્તિ, તીર્થંકર, અન્યતર વેદનીય અને ઉચ્ચગોત્ર. આ જ બાર પ્રકૃતિઓ તીર્થંકર નામ રહિત અગીઆર અને તે સામાન્ય કેવળીને હોય છે.

સયોગિકેવળી અવસ્થામાં જોશી, એકાશી. ચોરાશી અને પંચાશી એમ ચાર સત્તાસ્થાનો હોય છે. તેમાં જોશી પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—દેવદિક, ઔદારિક ચતુષ્ક, વંકિય ચતુષ્ક, તૈજસ, કાર્મણ, તેજસબંધન, કાર્મણબંધન, તેજસસંઘાતન, કાર્મણસંઘાતન સંસ્થાન પદકે, સંઘયણ પદકે, વણાદિવીશ, અચુરુલ્લુ, પરાઘાત, ઉપઘાત, ઉચ્છૈસ, વિહાયોગતિક્ક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, સુસ્વર, દુઃસ્વર, ફલ્ગ, અયશઃકીર્તિ, અનાદેય, નિર્માણ, પ્રત્યેક. અપર્થાપ્ત, મનુષ્યાયુપૂર્વ, નીચગોત્ર અને અન્યતર-વેદનીય, એ અગણોતર તથા પૂવોક્ત અગીઆર સરવાળે જોશી થાય છે.

એ જ જોશી તીર્થંકરનામ સાથે એકાશી, આઠારક ચતુષ્ક સાથે ચોરાશી તથા તીર્થંકર આઠારક ચતુષ્ક બંને સાથે પંચાશી. તેમાં જોશી અને ચોરાશી એ બે સત્તાસ્થાન સામાન્ય કેવળીને અને એકાશી અને પંચાશી એ બે સત્તાસ્થાન તીર્થંકર કેવળીને હોય છે.

પંચસંઘ-પાંચસું દ્વાર

અહિં વીર્યકર અવીર્યકર એ બને એક જીભના સત્તાસ્થાનોમાં નહિ જતા હોવાથી તથા વીર્યકરિને બધ અહિં નહિ થતો હોવાથી એક પણ ભૂયસ્કાર થતો નથી અને એ શી અને ચોરાશીના સત્તાસ્થાનેથી અગ્નીઆરના સત્તાસ્થાને જતાં તથા એકાશી અને પંચાશીના સત્તાસ્થાનેથી બારના સત્તાસ્થાને જતાં અગ્નીઆર અને બારની સત્તારૂપ છે અલ્પતર થાય છે.

તથા પૂર્વેકત એ શી આદિ ચાર સત્તાસ્થાનો જ્ઞાનાવરણ પંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક અને અંતરાય પચક એમ ચૌદ પ્રકૃતિઓ સાથે ચોરાણું પંચાણું અઠાણું અને નવાણું એમ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે આ સત્તાસ્થાનો ક્ષીણુકંવાય ગુણુસ્થાનકના ચરમ સમયે માના છવે આશ્રયી હોય છે.

તથા ચોરાણું આદિ ચાર સત્તાસ્થાનો નિદ્રા અને પ્રવણ સાથે છન્દુ; સત્તાણું સૌ અને એકસો એક એ પ્રમાણે ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે. આ સત્તાસ્થાનો ક્ષીણુમેહ ગુણુસ્થાનકના દ્વિચરમ સમય પર્વત અનેક છવેની અપેક્ષાએ ઘટે છે.

અહિં ઉપરના ગુણુસ્થાનકેથી પડતા નહિ હોવાથી ભૂયસ્કાર એક પણ થતો નથી. તથા ક્ષીણુમેહ ગુણુસ્થાનકના ચરમ સમયવર્તિ ચોરાણુના અને અઠાણુંના સત્તાસ્થાનેથી એ શી અને ચોરાશીના સત્તાસ્થાને જતા અને પંચાણું તથા નવાણુંના સત્તાસ્થાનેથી એકાશી અને પંચાશીના સત્તાસ્થાને જતા એ શી, ચોરાશી, એકાશી અને પંચાશીના સત્તારૂપ ચાર અલ્પતર એ જ પ્રમાણે છન્દુ અને સૌના સત્તાસ્થાનેથી ચોરાણું અને અઠાણુંના સત્તાસ્થાને જતા તથા સત્તાણું અને એકસો એકના સત્તાસ્થાનેથી પંચાણું અને નવાણુંના સત્તાસ્થાને જતાં ચોરાણું અઠાણું પંચાણું અને નવાણુંની સત્તારૂપ ચાર અલ્પતર થાય છે.

તથા તે છન્દુ આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં સંવલન લોકનો પ્રણેપ કરતાં સત્તાણું, અઠાણું એકસો એક અને એકસો બે એમ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે. આ ચાર સત્તાસ્થાનો સૂક્ષ્મસંપ્રદાય ગુણુકંણે હોય છે.

એ જ ચારમાં સંવલન માયા મેળવતાં અઠાણું નવાણું એકસો બે અને એકસો ત્રણ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય. આ સત્તાસ્થાનો અનિવૃત્તિ આદરસંપ્રદાય ગુણુસ્થાનકના અંતે હોય છે.

તથા તે જ ગુણુકંણે સંવલન માનનો પ્રણેપ કરતાં નવાણું, સૌ, એકસો ત્રણ એને એકસો ચાર એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે.

એ જ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં સંવલન કૌંધનો પ્રણેપ કરતાં સૌ, એકસો એક, એકસો ચાર અને એકસો પાંચ એમ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે.

એ જ શુભસ્થાનકે પુરુષવેદનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો એક, એકસો બે, એકસો પાંચ અને એકસો છ એમ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે.

એ જ શુભસ્થાનકે હાસ્યાદિષટ્કનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો સાત, એકસો આઠ, એકસો અગીઆર અને એકસો બાર એ ચાર સત્તાસ્થાનકો થાય છે.

ત્યારપછી સ્ત્રીવેદનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો આઠ, એકસો નવ, એકસો બાર અને એકસો તેર એ ચાર સત્તાસ્થાનકો થાય છે.

ત્યારપછી એ જ શુભસ્થાનકે નપુસકવેદનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો નવ, એકસો દશ, એકસો તેર અને એકસો ચૌદ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે.

તથા એ જ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં એ જ શુભસ્થાનકે નરકદ્વિકાદિ નામકર્મની તેર પ્રકૃતિ અને થીલુદ્ધિત્રિક એમ સોળ પ્રકૃતિનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો પચીસ, એકસો છબીસ, એકસો યોગજીત્રીસ અને એકસો ત્રીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે.

ત્યારપછી એ જ શુભસ્થાનકે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ આઠ કષાયનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો તેત્રીસ, એકસો ચોત્રીસ, એકસો સાડત્રીસ અને એકસો આડત્રીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે. આ સઘળા સત્તાસ્થાનો નવમા શુભકાણે હોય છે.

તથા પૂર્વે જે ક્ષીણમોહ શુભસ્થાનક સંબંધી છન્દુ, સત્તાલું, સો અને એકસો એક એ ચાર સત્તાસ્થાનકો કહ્યા છે તેમાં મોહનીયની બાવીશ, થીલુદ્ધિત્રિક અને નામકર્મની તેર પ્રકૃતિઓનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો ચોત્રીશ, એકસો પાંત્રીસ, એકસો આડત્રીસ અને એકસો યોગજીત્રીશ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે.

નવમા શુભકાણાના છેલ્લા ચાર સત્તાસ્થાનોમાં મોહનીય કર્મની બાર કષાય અને નવનોકષાય એ એકવીશ પ્રકૃતિ આવી બાય છે. અહિં જે મોહનીયની બાવીશ પ્રકૃતિ લીધી છે તેમાં સમ્યક્ત્વ મોહનીય વધારે લીધી છે.

જે કમથી પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરે છે તેનાથી પશ્ચાત્તુપર્વિએ પ્રકૃતિઓનો પ્રક્ષેપ કરતાં ઉપરોક્ત સત્તાસ્થાનો થાય છે.

તથા તે ક્ષીણકષાય સંબંધી છન્દુ આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં મિશ્રમોહનીય સાહત મોહનીયની ત્રેવીસ, નામ ત્રયોદશક અને થીલુદ્ધિત્રિકનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો પાંત્રીસ, એકસો છત્રીસ, એકસો યોગજીત્રીશ અને એકસો ચાળીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે.

તથા તે છન્દુ આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં મિથ્યાત્વમોહનીય સાથે મોહનીયની ચોવીસ, નામ ત્રયોદશક અને થીલુદ્ધિત્રિકનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો છત્રીસ, એકસો સાડત્રીશ, એકસો ચાળીસ અને એકસો એકતાલીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે.

તે જ છનું આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં મોહનીયકર્મની છન્વીસ, સ્થાનાર્થિક અને નામ ત્રયોદશકનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો આઠત્રીસ એકસો જોગજુવાલીસ, એકસો મેતાલીસ અને એકસો તેતાલીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે.

તથા તે જ છનું આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં મોહનીયની સત્તાવીસ, નામ ત્રયોદશક અને સ્થાનાર્થિકનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો જોગજુવાળીસ, એકસો ચાળીસ, એકસો તેતાલીસ અને એકસો સુમ્માલીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે.

તથા તે જ છનું આદિ ચાર સત્તાસ્થાનોમાં મોહનીયની અઠ્ઠાવીસ, સ્થાનાર્થિક અને નામ ત્રયોદશકનો પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો ચાળીસ, એકસો એકતાલીસ, એકસો સુમ્માલીસ અને એકસો પીસ્તાલીસ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે.

આ પ્રમાણે મોહનીયની બાવીસ આદિ પ્રકૃતિઓની પ્રક્ષેપ વડે થનારા એકસો ચોત્રીસ આદિ સત્તાસ્થાનોથી આરંભી એકસો પીસ્તાલીસ સુધીના સત્તાસ્થાનો અવિરતિ સમયગ્રંથિથી આરંભી અપ્રમત ૧ ગુણસ્થાનકે પર્વત હોય છે જેમ સમજવું.

તથા હમણાં જ જે એકસો પીસ્તાલીસનું સત્તાસ્થાન કહ્યું તે જ પરમવતુ આયુ બાંધે ત્યારે એકસો છેતાલીસનું સત્તાસ્થાનક થાય છે. તથા બ્યારે તેઉ-વાયુના ભવમાં વર્તમાન આત્માને નામકર્મની અહોતેર અને નીચજોત્ર સત્તામાં હોય ત્યારે જ્ઞાનાવરણ પાંચ, દર્શનાવરણ નવ, વેદનીય બે, મોહનીય છન્વીસ, અંતરાય પાંચ, તિર્થંજાયુ, નામ અહોતેર અને નીચજોત્ર એ પ્રમાણે એકસો સત્તાવીસ પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાન હોય છે. તે જ પરમવ સંજંધી તિર્થંચનું આયુ બાંધે ત્યારે એકસો ૨ અઠ્ઠાવીશનું સત્તાસ્થાન થાય છે.

૧ સુચોગિ ગુણસ્થાનકોના સત્તાસ્થાનોમાં જ્ઞાનાવરણાદિ ઘાતિ આદિ પ્રકૃતિઓના પ્રક્ષેપથી આરંભી મોહનીયકર્મની ચોવીસ પ્રકૃતિઓના પ્રક્ષેપપર્વત જે ને સત્તાસ્થાનો કહ્યા તે તે સત્તાસ્થાનો ઉપરથી આત્મા પડે છે અને ઉત્પન્ન થાય છે જેમ સમજવાનું નથી, કારણ કે મોહનીયની ચોવીસની સત્તા થયા પછી જે ને પ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ થાય છે તેની ફરી સત્તા થતી જ નથી પરંતુ ભિન્નભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ નીચે નીચેના ગુણસ્થાનકે આવ્યા પ્રકારના સત્તાસ્થાનો હોય છે તેમ સમજવાનું છે. તેથી આ સત્તાસ્થાનોમાં ભૂવસ્કર થતા નથી. તથા મોહનીયની બાવીસ આદિ પ્રકૃતિઓના પ્રક્ષેપથી થનારા સત્તાસ્થાનોથી આરંભી એકસો પીસ્તાલીસ સુધીના સત્તાસ્થાનો ચતુર્થ ગુણસ્થાનકથી આરંભી અપ્રમત પર્વત હોય છે જેમ ને કહ્યું ત્યાં જેમ શંકા થાય છે કે—મોહનીયની છન્વીસ ઉમેરતા ને ૧૩૮—૧૩૯—૧૪૨—૧૪૪ એ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે તે આ ગુણસ્થાનકમાં કેમ સંભવે? કારણ કે મોહનીયનું છન્વીસનું સત્તાસ્થાન આ ચાર ગુણસ્થાનો હોતું જ નથી ૨૮—૨૪—૨૩—૨૨—૨૧ એ પાંચસાંથી કોષપણ સત્તાસ્થાન હોય છે છન્વીસનું સત્તાસ્થાન તો મિથ્યત્વ ગુણસ્થાને હોય છે. આ પ્રમાણે સત્તાવીસ ઉમેરતા ને સત્તાસ્થાનો થાય ત્યાં પણ એ જ સંકેત થાય છે. બે પહેલે ગુણસ્થાને એ સત્તાસ્થાનો સેનામાં આવે તો તે સંભવે છે. તરત જ્ઞાનીગમ્ય.

૨ અર્ધિ વેદિકા-વાડિકામાં વર્તતા એકસો સત્તાવીસની સત્તાનાથા જીવને પરમવ સંજંધી તિર્થંચા-

તથા વનસ્પતિકાય જીવોમાં સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી જ્યારે દેવદિક, નરકદિક અને વેદિય ચતુષ્ક એ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ થાય અને નામકર્મની એ'શી પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય ત્યારે નામકર્મની એ'શી, વેદનીય જો, ગોત્ર જો, અતુભૂયમાન તિય'અનું આયુ, જ્ઞાનાવરણ પંચક, દર્શનાવરણ નવક, મોહનીય છર્વાસ અને અંતરાય પાંચ એ પ્રમાણે એકસો ત્રીસનું સત્તાસ્થાન હોય છે અને પરબાવનું આયુ બાંધે ત્યારે એકસો એકત્રીસનું સત્તાસ્થાન થાય છે.

આ પ્રમાણે સત્તાસ્થાનોનો વિચાર કરતાં એકસો બત્રીસનું સત્તાસ્થાન કોઈ રીતે સંભવતું નથી માટે સૂત્રકારે તેનું વર્જન કર્યું છે. આદિ જો કે સત્તાણું આદિ સત્તાસ્થાનો ઉક્ત પ્રકારે અન્ય અન્ય યોગ્ય પ્રકૃતિઓનો પ્રક્ષેપ કરવાથી અનેક પ્રકારે બીજી બીજી રીતે થાય છે, તોપણ સંખ્યા વડે તેઓ તુલ્ય હોવાથી એક જ વિવક્ષાય છે. એક જ સત્તાસ્થાન બીજી બીજી રીતે થાય તેથી સત્તાસ્થાનોની સંખ્યા વધતી નથી. માટે અડતાલીસ જ સત્તાસ્થાનો થાય છે વધારે જોછા થતા નથી.

આ સત્તાસ્થાનોમાં સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તાનો વિચ્છેદ થયા પછી તેઓની સત્તા ફરી નહિ થતી હોવાથી અવકાશ સત્કર્મ ઘટતું નથી.

અવસ્થિતસ્થાન ચુરમાલીસ છે કારણ કે અગીઆર અને બારનું સત્તાસ્થાન અયોગિતા ચરમસમયે તથા ચોરાણુંનું સત્તાસ્થાન ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે જ હોય છે. એટલે એ ચાર સત્તાસ્થાનકો એક સમય પ્રમાણ જ હોવાથી અવસ્થિતપણે સંભવતા નથી માટે ચુરમાલીસ થાય છે. તથા અદ્યતર સુડતાલીસ છે અને જૂયસ્કાર સત્તર છે.

યુતો બંધ થાય ત્યારે એકસો અઢાવીસનું સત્તાસ્થાનક થાય એમ કહ્યું. જો કે આ જીવો તિય'આયુ સિવાય અન્ય આયુ બાંધતા નથી એ વાત બરાબર છે. પરંતુ એકસો સત્તાવીસમાં તિય'આયુની સત્તા હોવા છતાં ફરી પરબાવ સંબંધી તિય'આયુ લઈ એકસો અઢાવીસની સત્તા કેમ કરી શકાય? તે વિચારણીય છે.

૩ સયોગિ કેવળી ગુણસ્થાનકના સત્તાસ્થાનોમાં બાતિકર્મની પ્રકૃતિઓનો ક્રમશઃ પ્રક્ષેપ કરતાં એકસો છતાલીસ સુધીનાં જ સત્તાસ્થાનો ક્યાં તે જ ક્રમે એકસો છતાલીસમાંથી પચાસપૂર્વિકે પ્રકૃતિઓ જોછી કરતાં સુડતાલીસ અદ્યતરો થાય છે.

૪ જૂયસ્કાર સત્તર થાય છે તે આ પ્રમાણે—તેડવાયુમાં અતુભદિક અને ઉચ્ચગોત્ર ઉવેલાયા પછી ચા-૫, ૬-૬, ૭-૨, ૮-૨, ૯-૧, ૧૦-૧, ૧૧-૫ અને નામ-૭૮ એ પ્રમાણે એકસો સત્તાવીસ પ્રકૃતિની સત્તા હોય છે, તે જ આયુના બંધે એકસો અઢાવીસનું સત્તાસ્થાન થાય. એકસો સત્તાવીસની સત્તાવાળો પૃથ્વી આદિ અતુભદિક બાંધે ત્યારે એકસો જોગણત્રીસનું, ઉચ્ચગોત્ર અથવા આયુના બંધે એકસો ત્રીસનું અને જનના બંધે એકસો એકત્રીસનું સત્તાસ્થાન થાય. તથા આયુ વિના એકસો ત્રીસની સત્તાવાળો પંચેન્દ્રિય વૈકલ્પિક બાંધે ત્યારે એકસો છત્રીસનું અને આયુ બાંધે ત્યારે એકસો સાડત્રીસનું સત્તાસ્થાન થાય. તથા એકસો છત્રીસની સત્તાવાળો દેવદિક અથવા નરકદિક બાંધે ત્યારે એકસો આડત્રીસનું અને તેને જ આયુના બંધે એકસો જોગણઆળીસનું સત્તાસ્થાન થાય તથા આયુ-

આ જૂયસ્કારો તેઉ-વાયુમાં જે એકસો સત્તાવીસનું સત્તાસ્થાન થાય છે ત્યાંથી આરંભી પછીના સત્તાસ્થાનોમાં જ સંભવે છે. તે પહેલાંના સત્તાસ્થાનો ક્ષપકશ્રેણિમાં હોવાથી અને ત્યાંથી પડવાનો અભાવ હોવાથી તેઓમાં જૂયસ્કારો સંભવતા નથી. તેમાં પણ એકસો તેત્રીસનું સત્તાસ્થાન ક્ષપકશ્રેણિમાં જ હોય છે અને ત્યાંથી પ્રતિપાત થતો નથી તેથી તે પણ જૂયસ્કારરૂપે સંભવતું નથી. માટે સત્તર જ જૂયસ્કાર થાય છે. ૨૨

આ પ્રમાણે બંધ આદિના જૂયસ્કારાદિ ભેદો કહ્યા. હવે સાદિ આદિ ભેદો કહે છે. તે ભેદો આ પ્રમાણે છે—સાદિ, અનાદિ, ક્રુવ અને અક્રુવ. જે બંધાદિ આદિ—

વિના એકસો આઠત્રીસની સત્તાવાળાને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને 'મિશ્રમોહનીય સત્તામાં આવે ત્યારે એકસો ચાળીસનું સત્તાસ્થાન થાય. એકસો ચાળીસની સત્તાવાળો સમ્યક્ત્વ તીર્થંકરના બધે ત્યારે એકસો એકતાલીસનું, પરમવતું આયુ બધે ત્યારે એકસો બેતાલીસનું અને તે જ એકસો ચાલીસની સત્તાવાળો સમ્યક્ત્વ આહારક ચતુષ્ક બધે ત્યારે એકસો ચુરમાલીસનું, તીર્થંકર અને આહારક ચતુષ્ક બંને બધે ત્યારે એકસો પીંતાલીસનું અને તેને દેવાયુના બધે એકસો છેતાલીસનું સત્તાસ્થાન થાય

આ રીતે ૧૨૮-૧૨૯-૧૩૦-૧૩૧-૧૩૬-૧૩૭-૧૩૮-૧૩૯-૧૪૦-૧૪૧-૧૪૪-૧૪૫-૧૪૬-એટલા સત્તાસ્થાનો જૂયસ્કારપણે પ્રાપ્ત થાય છે.

તથા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની ઝા-૫, ૬-૯, વે-૨, મો-૨૧, આ-૧ નામ-૮૮, ગો-૨ અને અ-૫ એમ એકસો તેત્રીસ પ્રકૃતિની સત્તા હોય છે. તેને તીર્થંકરના બધે એકસો ચોત્રીસનું, આયુના બધે એકસો પાંત્રીસનું તીર્થંકર અને આયુના બધે વિના આહારક ચતુષ્કના બધે એકસો સાઠત્રીસનું, તીર્થંકરના બધે એકસો આઠત્રીસનું અને આયુના બધે એકસો જોગણચાળીસનું સત્તાસ્થાન થાય છે. કૃષ્ણની જેમ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની આયુ અને તીર્થંકર નામકર્મનો બંધ થાય છે. આ પ્રમાણે અહિં ૧૩૪-૧૩૫-૧૩૭-૧૩૮-૧૩૯ એ પાંચ સત્તાસ્થાનો જૂયસ્કારપણે પ્રાપ્ત થાય છે તેમાંના પહેલાના બે જ લેવાના છે. અન્ય સરખી સંખ્યાવાળા હોવાથી લેવાના નથી.

તથા અનંતાનુબંધિના વિશ્વમેળક ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વની ઝા-૫, ૬-૯, વે-૨, મો-૨૪, આ-૧, ના-૮૮, ગો-૨ અને અ-૫ એમ એકસો છત્રીસ પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાન હોય છે. તેને તીર્થંકરના બધે એકસો સાઠત્રીસનું, આયુના બધે એકસો આઠત્રીસનું, એકસો છત્રીસની સત્તાવાળાને આહારક ચતુષ્કના બધે એકસો ચાળીસનું, તીર્થંકરના બધે એકસો એકતાલીસનું અને દેવાયુના બધે એકસો બેતાલીસનું સત્તાસ્થાન થાય છે. અહિં ૧૩૭-૧૩૮-૧૪૦-૧૪૧-૧૪૨ એ પાંચ સત્તાસ્થાનો જૂયસ્કારપણે પ્રાપ્ત થાય છે તેમાંથી છેલ્લે જ જૂયસ્કાર લેવાનો છે, બીજા સમસ્તજ્ઞવાળા હોવાથી લેવાના નથી. આ પ્રમાણે વિચારતાં ૧૪૭ નો જૂયસ્કાર સંભવતો નથી. જે કે આહારક ચતુષ્કની ઉદ્ભવનાનો પશ્ચોપશ્ચનો અસંખ્યાતમો ભાગ મોટો હોય અને સમ્યક્ત્વ મોહનીયની ઉદ્ભવનાનો પશ્ચોપશ્ચનો અસંખ્યાતમો ભાગ નાનો હોય એટલે સમ્યક્ત્વ મોહનીયની ઉદ્ભવના થયા પછી પણ આહારક ચતુષ્કની સત્તા રહેતી હોય તો ઝા-૫, ૬-૯, વે-૨, મો-૨૭, આ-૧, ના-૯૨, ગો-૨ અને અ-૫ એ પ્રમાણે ૧૪૩ પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાન સંભવી શકે પરંતુ તે જૂયસ્કારરૂપે તો સંભવતો નહિ. કારણ કે મોહની અઘ્ણવીશ પ્રકૃતિ સાથે એકસો ચુરમાલીસ પ્રકૃતિની સત્તાવાળો સમક્ષિતમોહનીય હવેથી એકસો તેતાલીસના સત્તાસ્થાને બધ તેની તે અવતરણે ધરી શકે. તત્ત્વ યાની મહારાજ બજે.

પ્રારંભ-શરૂઆત યુક્ત હોય તે સાદિ. જેની આદિ ન હોય તે અનાદિ. ભવિષ્યમાં જે બંધાદિ હંમેશા રહેનાર હોય જેનો કોઈ કાળે નાશ ન થાય તે દ્રુવ-અનંત અને કાળાન્તરે જેનો વિચ્છેદ થાય તે અદ્રુવ-સાન્ત. આ ચાર ભેદોમાં જેના સફલાવમાં જેનો અવશ્ય સફલાવ હોય તે કહે છે—

સાદિ અદ્રુવો નિયમા જીવવિસેસે અળાઈ અદ્રુવધ્રુવો ।

નિયમા ધ્રુવો અળાઈ અદ્રુવો અદ્રુવો વ સાદિ વા ॥૨૩॥

સાદિરધ્રુવઃ નિયમાત્ જીવવિશેષાદનદિરધ્રુવો ધ્રુવઃ ।

નિયમાત્ ધ્રુવોઽનાદિરધ્રુવોઽધ્રુવો વા સાદિર્વા ॥૨૩॥

અર્થ—જે બંધાદિ સાદિ હોય છે, તે અવશ્ય અદ્રુવ હોય છે. જે બંધાદિ અનાદિ હોય છે, તે જીવવિશેષે અદ્રુવ હોય છે, દ્રુવ પણ હોય છે. જે દ્રુવ હોય છે. તે અવશ્ય અનાદિ હોય છે અને જે અદ્રુવ છે, તે અદ્રુવરૂપે રહે છે, અથવા સાદિ પણ થાય છે.

ટીકાતુલ્ય—અહિં જે બંધ સાદિ હોય છે તે અવશ્ય અદ્રુવ હોય છે. કારણ કે સાદિપણું ત્યારે જ ઘટે જ્યારે પૂર્વના બંધનો વિચ્છેદ થયા પછી નવા બંધનો પ્રારંભ થાય. તેથી સાદિ બંધના વિચ્છેદ પૂર્વક જ હોય છે માટે જ એમ કહ્યું કે જે બંધ સાદિ હોય તે અદ્રુવ-સાન્ત અવશ્ય હોય છે.

અભવ્ય અને ભવ્યરૂપ જીવો આશ્રયી અનાદિ બંધ બે પ્રકારે થાય છે. તે આ પ્રમાણે—અદ્રુવ, દ્રુવ. તેમાં અભવ્યને જે બંધ અનાદિ હોય છે તે તેને દ્રુવ-અનંત જ હોય છે અને ભવ્યને અનાદિ બંધનો પણ ભવિષ્યમાં નાશ થવાનો સંભવ હોવાથી સાન્ત થાય છે.

જે બંધ દ્રુવ હોય છે તે અવશ્ય અનાદિ હોય છે. કારણ કે અનાદિ સિવાય અનંત હોઈ શકતો જ નથી. કોઈ કાળે સાદિ બંધ અનંતકાળ પથંત રહી શકે જ નહિ. કારણ કે ઉપરના ગુણસ્થાનકે જઈ પૂર્વના બંધનો વિચ્છેદ કરી પરી ફરી બંધનો પ્રારંભ કરે ત્યારે સાદિ કહેવાય, પહેલે ગુણકાણેથી ઉપરના ગુણસ્થાનકે ચડનાર આત્મા લહે પહેલે ગુણકાણે આવે, પરંતુ તે કંઈક ન્યૂન અર્ધપુરુષલ પરાવર્તનથી વધારે સંસારમાં રહે જ નહિ. જ્યારે ઉપરના ગુણસ્થાનકે જાય ત્યારે બંધનો અંત કરે જ. માટે જે બંધ સાદિ હોય તે અવશ્ય સાન્ત હોય એમ કહ્યું છે.

તથા જે બંધનો અન્ત થાય છે તેની ફરી શરૂઆત થતી નથી એમ પણ બને છે. જેમ વેદનીયકર્મના બંધનો વિચ્છેદ થયા પછી તેના ફરી બંધ થતો નથી અને કોઈ કર્મમાં બંધનો વિચ્છેદ થયા પછી ફરી બંધની શરૂઆત થાય પણ છે, જેમ જ્ઞાનાવરણીયકર્મના બંધનો વિચ્છેદ થયા પછી પડે ત્યારે ફરી તેના બંધની શરૂ

આત થાય છે. તેથી જ એમ કહેવામાં આંચુ છે કે જે બંધ અક્રુવ હોય છે તે અક્રુવ-રૂપે જ રહે છે તેમ જ તે બંધની સાદિ પણ થાય છે. ૨૩.

આ પ્રમાણે સાદિ આદિ બંધના હોદામાં જે છતાં જે અવશ્ય હોય છે અથવા જે છતાં નથી પણ હોતા તે કહ્યું. હવે સાદિ આદિ જઘન્ય, અજઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એમ ચાર હોદે છે તેમાં અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ કેટલાકને એકરૂપે જણાય છે તેથી તદ્દગત સાદિત્વ વિશેષને બતાવવા દ્વારા તે બંનેના હોદ બતાવે છે—

ઉક્લોસા પરિવડિષ સાહ અણુક્લોસઓ જહન્નાઓ ।

અન્નંધાઓ વિચરો તદમાવે દો વિ અવિસેસા ॥૨૪॥

ઉત્કૃષ્ટાત્ પરિપતિતે સાદિરુત્કૃષ્ટો જઘન્યાત્ ।

અવન્નાદ્વા ઇતરસ્તદમાવે દ્વાવપિ અવિશેષૌ ॥૨૪॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ બંધથી જ્યારે પડે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટબંધ સાદિ થાય અને જઘન્ય બંધથી પડે અથવા અબંધક થઈ ફરી બાંધે ત્યારે અજઘન્ય બંધ સાદિ થાય. તેના અભાવમાં તે બંને સરખા જ છે.

ટીકાનું—અહિં જઘન્યથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ પર્વત જે બંધ કે ઉદ્યાદિ હોય તે સઘળો અજઘન્ય કહેવાય છે. માત્ર ઝોછામાં ઝોછો જે બંધ કે ઉદ્યાદિ હોય તેનો તેમાં સમાવેશ થતો નથી.

ઉત્કૃષ્ટથી આરંભી જઘન્ય પર્વત જે બંધ કે ઉદ્યાદિ હોય તે સઘળો અનુત્કૃષ્ટ કહેવાય છે. માત્ર વધારેમાં વધારે જે બંધ કે ઉદ્યાદિ હોય તેનો તેમાં સમાવેશ થતો નથી.

જો કે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ વચ્ચેના તેમ જ ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય વચ્ચેના સ્થાનકો બંનેનાં સરખા છે પરંતુ એટલા માત્રથી આ બંનેમાં વિશેષ નથી એમ નથી. કારણ કે તદ્દગત સાદિત્વ વિશેષનો હોદ હોવાથી બંનેમાં વિશેષ છે. તે જ વિશેષ—હોદ બતાવે છે.

ઉત્કૃષ્ટથી જ્યારે પડે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ સાદિ થાય છે. એટલે કે જ્યારે પરિણામ વિશેષ વડે ઉત્કૃષ્ટ બંધ કરીને ત્યાર પછી પરિણામની મંદતા વડે ઉત્કૃષ્ટ બંધથી પડે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ બંધની સાદિ થાય છે અને જઘન્ય બંધથી અથવા બંધાદિનો વિચ્છેદ કરીને પડે ત્યારે અજઘન્ય સાદિ થાય છે.

તાત્પર્ય એ કે જ્યારે તથાપ્રકારના પરિણામ વિશેષ વડે જઘન્ય બંધ કરીને ત્યાંથી પડે અથવા ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે જઈ ત્યાં અબંધક થઈ પરિણામના પરા-વર્તન વડે ત્યાંથી પડે ત્યારે અજઘન્ય બંધની સાદિ થાય છે. આ પ્રમાણે અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટની સાદિ સિદ્ધ સિદ્ધ કારણો વડે ઉત્પન્ન થયેલી હોવાથી અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ એ બંને સિદ્ધ છે, એક નથી.

તથા અજઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ભિન્ન ભિન્ન અવધિ—મર્યાદાથી ઉત્પન્ન થયેલા છે માટે પણ તે બંને ભિન્ન છે. તે આ પ્રમાણે—જઘન્યરૂપ મર્યાદાને આશ્રયી અજઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટરૂપ મર્યાદાને આશ્રયી અનુત્કૃષ્ટ પોતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે. એટલે કે જઘન્યથી અજઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી અનુત્કૃષ્ટ બળ્ય છે. અવધિના લેહે સ્વરૂપનો લેહ જણાય છે. જેમ પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશાની મર્યાદા ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી જેમ તે બંને સ્વરૂપે ભિન્ન છે તેમ અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટની મર્યાદા ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી તે બંને પણ સ્વરૂપે ભિન્ન છે.

આદિ માત્ર સાહિત્યવિશેષના સ્વીકાર વડે જ એટલે સાહિત્યરૂપ વિશેષ હોવાને લઇને જ અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટમાં સ્પષ્ટ વિશેષ—લેહ જણાય છે, માટે તેનું ગ્રહણ કથું છે. જ્યાં સાહિત્યરૂપ વિશેષનો અભાવ છે, ત્યાં તે ઊની વચ્ચે કોઈ ખાસ વિશેષ જણાતો નથી. કારણ કે સાહિત્યરૂપ વિશેષનો અભાવ ત્યારે જ હોય કે જ્યારે મર્યાદાનો અભાવ થાય એટલે કે જઘન્યથી અજઘન્ય બળ્ય ત્યારે અજઘન્યની સાદિ થાય અને ઉત્કૃષ્ટથી અનુત્કૃષ્ટ બળ્ય ત્યારે અનુત્કૃષ્ટની સાદિ થાય એ મર્યાદા જ નષ્ટ થાય ત્યારે વચ્ચેના સ્થાનકો સરખા હોવાથી તે બંનેમાં કોઈ ભેદનો લેહ ઘટી શકે નહિ. માટે સાહિત્ય વિશેષ જ તે બંનેના લેહમાં કારણ છે. સાહિત્ય વિશેષના અભાવે તે બંને સરખા છે.

જે કોઈ પણ સ્થળે સાહિત્યવિશેષ નહિ જણાવાથી અજઘન્ય અનુત્કૃષ્ટ વચ્ચે લેહ ન જણાતો હોય ત્યાં પણ અજઘન્યની મર્યાદા જઘન્ય છે અને અનુત્કૃષ્ટની મર્યાદા ઉત્કૃષ્ટ છે, એમ પોતાના અંતઃકરણમાં વિચારી તે બંને વચ્ચે લેહ છે એમ નિર્ણય કરી લેવો.

આ રીતે અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટનો વિશેષ કહો. હવે અજઘન્યાદિમાં સામાન્યથી સાહિત્યાદિ બંનેની પ્રકૃષ્ણા કરે છે—

તે ગાર્દ ઓહેળં ડકોસજહનગો પુળો સાર્દ ।

તૌ અનાદી ઓષેનોત્કુષ્ણજન્યકો પુનઃ સાર્દી

અર્થ—ઓષે અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ અનાદિ છે અને ઉત્કૃષ્ટ તથા જઘન્ય સાદિ છે.

ટીકાનું—જેની અંદર સાહિત્ય વિશેષ અનુપલક્ષ્યમાણ છે—ઓળખી શકાતા નથી—સમજી શકાતા નથી એટલે કે સાહિત્ય વિશેષ વિનાના તે અજઘન્ય અથવા અનુત્કૃષ્ટનો કાળ અનાદિ છે.

શી રીતે અનાદિ છે ? તો કહે છે—સામાન્યથી. એટલે પ્રકૃતિ અથવા સ્થિતિ આદિ વિશેષની અપેક્ષા રાખ્યા વિના સર્વત્ર અનાદિ છે. પ્રકૃતિ અને સ્થિતિ આદિને અપેક્ષીને તો હવે પછી કહેશે તે પ્રમાણે છે.

તથા નિયતકાળ ભાવિ હોવાથી એટલે કે અચુક નિર્ણયિત, સમય જ પ્રવર્તતા હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સાદિ છે.

આ રીતે પ્રકૃતિ એને સ્થિતિ આદિની અપેક્ષા સાર્થા વિના જઘન્યાદિમાં સાદિ-ત્વાદિની પ્રરૂપણા કરી હવે સામાન્યથી બંધ આશ્રયી કહે છે—

અધુવાણ સાહ સર્વે ધ્રુવાણાઈ ત્રિ સંભવિણો ॥૨૫॥

અધુવાણાં સાદયઃ સર્વે ધ્રુવાણામનાદી અપિ સંભવિનૌ ॥૨૫॥

અર્થ—અધુવખંધિ પ્રકૃતિઓના સઘળા ભાગા સાદિ છે અને ધ્રુવખંધિ પ્રકૃતિ-ઓના સંભવતા અજઘન્ય અને અતુત્કૃષ્ટ અનાદિ પણ હોય છે.

ટીકાતુલ્ય—સાતવેદનીયાદિ અધુવખંધિ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અતુત્કૃષ્ટ એ સઘળા ભાગા સાદિ છે. સાદિ એ સાન્તનું ઉપલક્ષણ—સૂચક હોવાથી સાન્ત પણ છે. જે સાદિ હોય છે તે સાન્ત અવશ્ય હોય છે એ પહેલાં કહ્યું છે. એટલે આદિ એકલો સાદિ ભાગો કહ્યો છે છતાં સાન્ત પણ લઈ લેવો.

વધુદિ ધ્રુવખંધિ પ્રકૃતિઓમાં યથાયોગ્ય રીતે સંભવતા અજઘન્ય અને અતુત્કૃષ્ટનો કાળ અનાદિ છે. આદિ પણ અનાદિ શબ્દવડે અન્ત પણ લઈ લેવાનો છે. કારણ કે ભ્યારે અનાદિ હોય ત્યારે અન્તપણનો પણ સંભવ છે. એટલે અનાદિ અને ધ્રુવ છે અને ગાથામાં અહણ કરેલા ‘અપિ’ શબ્દવડે સાદિ અને અધ્રુવ પણ છે.

તથા ધ્રુવખંધિ પ્રકૃતિઓના જે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ભેદ છે તે સાદિ સાન્ત જ હોય છે. કારણ કે એ બને કોઈ વખતે જ પ્રવર્તે છે. ભ્યારે પ્રવર્તે ત્યારે સાદિ અને જે સાદિ હોય તે સાન્ત હોય જ એ પહેલાં કહ્યું છે માટે ધ્રુવખંધિ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સાદિ સાન્ત બાણવા. ૨૫

આ પ્રમાણે સામાન્યથી પ્રકૃતિબંધ આશ્રયી જઘન્ય આદિ ભાગાઓ સાદિ આદિ રૂપે પ્રરૂપ્યા. હવે મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાં ભ્યાં ભ્યાં જે જે જઘન્યાદિ બંધનો સંભવ છે ત્યાં ત્યાં તે તે કહે છે—

મૂલુત્તરપગઈણં જહજ્જઓ પગહ્વન્ધ ડવસંતે ।

તવમદ્વા અજહજ્જો ઉક્કોસો સન્નિ મિચ્છંમિ ॥૨૬॥

મૂલોત્તરપ્રકૃતીનાં જઘન્યઃ પ્રકૃતિવન્ધ ઉપસન્તે ।

તદ્ અપ્રાદલ્પન્ય ઉત્કૃષ્ટઃ સન્નિભિ મિચ્છાદિ ॥૨૬॥

અર્થ—મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓ, જઘન્ય બંધ ઉપશાંતિગ્રાહી સુષુકાણે થાય છે. ત્યાંથી પડવાથી અજઘન્ય બંધ થાય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ બંધ મિચ્છાદિ સન્નિમાં હોય છે.

ટીકાનુ—મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓનાં જોડામાં જોડો બંધ ઉપશાંતમોહ ગુણ-કાણે થાય છે. કેમ કે ઉપશાંતમોહ ગુણકાણે મૂળ પ્રકૃતિ અથવા ઉત્તર પ્રકૃતિ આશ્રયી એક સાતવેદનીયરૂપ પ્રકૃતિનો જ બંધ થાય છે અને તે એક પ્રકૃતિનો બંધ પ્રકૃતિ-બંધ આશ્રયી જલન્ય કહેવાય છે.

અહિં સ્થિતિબંધાદિને આશ્રયી અજલન્યાદિ વિચાર ઇષ્ટ નથી જેથી જલન્ય સ્થિતિ આદિનો બંધ તે જલન્ય બંધ એમ કહેવાય. અહિં તો માત્ર પ્રકૃતિબંધ આશ્રયી વિચાર કરવો એ જ ઇષ્ટ છે. સ્થિતિબંધ આશ્રયી આગળ કહેશે. તેથી જે અલ્પમાં અલ્પ પ્રકૃતિનો બંધ તે જલન્ય બંધ કહેવાય. મારે જ એક પ્રકૃતિનો બંધ જલન્યબંધ કહેવાય છે.

અહિં ગાથામાં ઉપશાંત શબ્દનું ગ્રહણ ઉપલક્ષણ છે. તેથી ક્ષીણમોહ અને સયોગિ દેવળી ગુણસ્થાનકે પણ જલન્ય પ્રકૃતિબંધ સમજવો. માત્ર ઉપશાંતમોહ ગુણકાણેથી પ્રતિપાત થાય છે અને ક્ષીણમોહાદિ ગુણકાણેથી થતો નથી, પડે ત્યારે અજલન્ય આદિ ભાગાનો સંભવ થાય છે, મારે સુખ્ય વૃત્તિએ ઉપશાંતમોહનું ગ્રહણ કર્યું છે.

તે ગુણસ્થાનકેથી પડવાથી અજલન્ય બંધ થાય છે. કારણ કે અગીઆરમેથી દશમા આદિ ગુણકાણે આવે ત્યારે મૂળકર્મ આશ્રયી છ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓ આશ્રયી સત્તર આદિ પ્રકૃતિઓના બંધનો સંભવ છે.

મિથ્યાદિષ્ટ ૧ સંજ્ઞિને ઉત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિબંધ થાય છે. કારણ કે તેને મૂળ આઠે કર્મનો અને ઉત્તર ચુરમોતેર પ્રકૃતિઓનો બંધ થઈ શકે છે.

હવે તે ઉત્કૃષ્ટ બાંધી ત્યાંથી પડતા જે અલ્પ અલ્પ મૂળ અથવા ઉત્તર પ્રકૃતિ-ઓનો બંધ થાય તે બંધ અનુત્કૃષ્ટ કહેવાય. એને ગાથામાં નથી કહ્યો છતાં સામ-અર્થથી બાણી શક્ય છે.

અહિં સાદિત્વાદિ ભંગની ચોજના સુગમ હોવાથી પોતાની મેળે કરવી. તે આ પ્રમાણે—મૂળ અથવા ઉત્તર પ્રકૃતિઓના જલન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ બંધ કોઈ વખતે થતા હોવાથી સાદિ અને સાંત ભાંગે સમજવા. માત્ર અજલન્યબંધ સાદિ અનાદિ દ્રુવ અને અદ્રુવ એમ ચાર ભાંગે છે. તેમાં ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકથી પડે અને અજલ-ન્ય બંધ કરે ત્યારે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત નથી કર્યું તેઓને અનાદિ, અલ્પને હમેશા અજલન્ય બંધ થતો હોવાથી દ્રુવ અને લગ્યોને અસુક કાળે વિચ્છેદ થવાનો સંભવ હોવાથી અદ્રુવ છે. ૨૬

આ પ્રમાણે મૂળ અથવા ઉત્તર પ્રકૃતિ આશ્રયી જ્યાં જે જલન્ય આદિ સંભવે

---

૧ એકેન્દ્રિયાદિ જ્યાં પણ આઠ મૂળ અને ચુરમોતેર ઉત્તરપ્રકૃતિ ૨૧૩૫ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિબંધ કરે છે. છતાં અહિં મૂળ ગાથા ટીકાના સત્તી કેચ અણુવા! તે વિચારણીય છે.

છે ત્યાં તેનું પ્રતિપાદન કયું. હવે મૂળકર્મ આશ્રયી એક એક કર્મમાં સાદિત્વાદિનો વિચાર કરે છે—

આડસ સાદ્યધુવો બંધો તદ્યસ સાદ્ય અવસેસો ।

સેસાણ સાદ્યાઈ મઠ્ઠામઠ્ઠેસુ અધુવધુઓ ॥૨૭॥

આધુવઃ સાદિરધુવઃ વન્ધઃ તૃતીયસ્ય સાધવશેષઃ ।

જોવાળાં સાધ્યાદિઃ મળ્યામળ્યેષુ અધુવધુઓ ॥૨૭॥

અર્થ—આધુનો બંધ સાદિ અને અધુવ છે. ત્રીજા કર્મનો સાદિ વિના ત્રણ ભાગે છે અને શેષ કર્મનો સાદિ આદિ ચારે ભાગે છે. તથા લભ્યમાં અધુવ અને અલભ્યમાં ધ્રુવ બંધ હોય છે.

ટીકાતુલ્ય—મૂળ કર્મની અંદર આધુનો બંધ તે અધુવબંધિ હોવાથી સાદિ સાન્ત છે.

ત્રીજા વેદનીયકર્મનો બંધ સાદિ સિવાય અનાદિ, અધુવ અને ધ્રુવ એમ ત્રણ ભાગે છે. તેમાં સર્વદા તેનો બંધ થતો હોવાથી અનાદિ, અલભ્યમાં ઠાઈપણ કાળે વિચ્છેદનો અસંભવ હોવાથી અલભ્યને અનંત અને લભ્યને અયોગિ ગુણસ્થાનકે બંધનો વિચ્છેદ થતો હોવાથી અધુવ—સાન્ત છે.

શેષ જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય, નામ, ગોત્રકર્મ તથા અંતરાયકર્મનો બંધ સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધુવ એમ ચાર ભાગે છે. તેમાં ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકેથી પડે અને બંધ કરે માટે સાદિ તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત નથી કયું તેઓને અનાદિ, અલભ્યને ધ્રુવ અને લભ્યને અધુવ બંધ છે. ૨૭

હવે ઉત્તર પ્રકૃતિઓ આશ્રયી એક એક પ્રકૃતિના બંધમાં સાદિત્વાદિનો વિચાર કરે છે—

સાઈ અધુવો સઠ્ઠાણ હોઈ ધુવબંધિયાણ ણાઈ ધુવો ।

નિયયઅવન્ધચુયાળ સાઈ અળાઈ અપત્તાળ ॥૨૮॥

સાદિરધુવઃ સર્વ્વાસાં મવતિ ધ્રુવબંધિનીનામનાદિ ધ્રુવઃ ।

નિજકાવન્ધચ્યુતાનાં સાદિસ્નાદિસ્પ્રાપ્તાનામ્ ॥૨૮॥

અર્થ—સઘળી ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓનો બંધ સાદિ, સાન્ત, અનાદિ અને અનન્ત એમ ચાર ભાગે છે. પોતપોતાના અબંધસ્થાનથી પડે ત્યારે તેનો બંધ સાદિ થાય છે. તથા તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કયું નથી તેઓને તેનો બંધ અનાદિ છે.

ટીકાતુલ્ય—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય નવ, અંતરાય પાંચ, સોળ કથાય,

મિથ્યાત્વ, ભય, ભુગુપ્સા અગુરુલ્લુ, નિર્માણ, તૈજસ, કાર્મણ, ઉપધાત અને વર્ણાદિ ચતુષ્ક એ સુડતાલીસે મુવળધિ પ્રકૃતિઓનો ખંધ સાદિ, અનાદિ, મુવ અને અમુવ એમ ચાર ભાગે છે.

તેમાં સાદિ શી રીતે થાય છે? તે કહે છે—જ્યાં જ્યાં જે જે પ્રકૃતિનું અખંધ-સ્થાન હોય ત્યાંથી પડે ત્યારે તે તે પ્રકૃતિનો ખંધ સાદિ થાય છે, જેમકે—મિથ્યાત્વ, સ્થાનાર્દિનિક્ક અને અનંતાનુબંધિ એ આઠ પ્રકૃતિનું અખંધસ્થાન મિશ્રદંષ્ટિ આદિ શુણ્ણસ્થાનકો છે. એ પ્રમાણે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનું દેશવિરતિ આદિ શુણ્ણસ્થાનકો, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયનું પ્રમત્તસંયતાદિ શુણ્ણસ્થાનકો, નિદ્રા, પ્રત્યક્ષા, અગુરુલ્લુ, નિર્માણ, તૈજસ, ઉપધાત, વર્ણચતુષ્ક, કાર્મણ, ભય અને ભુગુપ્સા એ તેર પ્રકૃતિઓનું અનિવૃત્તિ બાદરાદિ શુણ્ણસ્થાનકો, સંજ્વલન કષાયનું સૂક્ષ્મસંપરાયાદિ શુણ્ણસ્થાનકો અને જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ અને દર્શનાવરણીય ચાર એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનું ઉપ-શાંતમોહાદિ શુણ્ણસ્થાનકો અખંધસ્થાન છે.

તે તે મિશ્રદંષ્ટિ આદિ અખંધસ્થાનેથી જ્યારે પડે ત્યારે મિથ્યાત્વાદિ પ્રકૃતિ-ઓનો ફરી ખંધ શરૂ થાય માટે સાદિ. સાદિપણું અમુવપણા વિના હોતું નથી, જે ખંધ સાદિ થાય તેનો અંત અવશ્ય થાય છે, તેથી જ્યારે મિશ્રદંષ્ટિ આદિ શુણ્ણસ્થા-નકે જાય ત્યારે તે તે પ્રકૃતિઓના ખંધનો અંત થાય માટે સાન્ત. તથા તે તે સમ્યક્-મિથ્યાદંષ્ટિ શુણ્ણસ્થાનકરૂપ અખંધસ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને તે પ્રકૃતિ-ઓનો ખંધ શરૂઆતનો અભાવ હોવાથી અનાદિ છે. અભાવોને કોઈપણ કાળે ખંધ વિચ્છેદ ન થાય માટે અનંત અને સબ્યો તે તે શુણ્ણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરી ભવિષ્યમાં ખંધનો નાશ કરશે માટે તેઓ આશ્રયી સાન્ત બન્ધ છે.

તથા મુવબન્ધિ—સુડતાલીસ સિવાય તહોંતેર અમુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો ખંધ તેઓ અમુવબંધિ હોવાથી જ સાદિ સાન્ત બાબુવો. ૨૮

આ પ્રમાણે સાદિ આદિ ભાંગાની પ્રરૂપણા કરી. હવે સ્વામિત્વ કહેવું બેઠએ એટલે કયો જીવ કેટલી પ્રકૃતિના ખંધનો અધિકારી છે તે કહેવું બેઠએ. તેમાં જે પ્રકૃતિઓ જે જીવોને ખંધ આશ્રયી અયોગ્ય છે તે પ્રકૃતિઓના ખંધના તે જીવો સ્વામિ નથી. એમ કહેવાથી તે સિવાયની બીજી પ્રકૃતિઓના ખંધના તેઓ સ્વામિ છે એમ અર્થાત્ સમજી શકાય અને એવી ખંધ આશ્રયી અયોગ્ય પ્રકૃતિઓ ચારે ગતિમાં થોડી હોય છે તેથી ગ્રંથલાઘવ માટે જે પ્રકૃતિઓ જે જીવોને અયોગ્ય છે, તેઓનું પ્રતિપાદન કરવા ઈચ્છતાં પહેલાં તિયજોને અયોગ્ય પ્રકૃતિઓનું પ્રતિ-પાદન કરે છે—

નરયતિગં દેવતિગં ઇગિવિગલાણં વિઉઢિવ નો બંધે ।

સળુયતિગુચ્ચં ચ ગઈતસંમિ તિરિ તિયજાહારં ॥૨૧॥

નરકત્રિકં દેવત્રિકમેકવિકલનાં વૈક્રિયં ન વન્વે ।

મનુજત્રિકોષં ચ ગતિત્રસે તિરથાં તીર્થાદિહારમ્ ॥૨૯॥

અર્થ—એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયોને નરકત્રિક, દેવત્રિક અને વૈક્રિયદ્વિક બંધમાં હોતું નથી, ગતિત્રસમાં મનુષ્યત્રિક, ઉચ્ચગોત્ર અને પૂર્વોક્ત આઠ પ્રકૃતિઓ બંધમાં હોતી નથી, તથા તીર્થંકરનામ અને આહારકદ્વિક સઘળા તિર્થંચોને બંધમાં હોતું નથી.

ટીકાનુ—નરકગતિ, નરકાનુપૂર્વિય અને નરકાનુ એ નરકત્રિક, દેવગતિ, દેવાનુપૂર્વિય અને દેવાનુ એ દેવત્રિક, તથા વૈક્રિય શરીર અને વૈક્રિય અંગોપાંગ એ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયોને બંધયોગ્ય હોતી નથી.

મનુષ્યગતિ મનુષ્યાનુપૂર્વિય અને મનુષ્યાનુ એ મનુષ્યત્રિક. ઉચ્ચગોત્ર અને ચ શબ્દ વડે પૂર્વોક્ત આઠ પ્રકૃતિઓ કુલ બાર પ્રકૃતિઓ ગતિત્રસ—તેઉકાય અને વાસુકાયના છવેને બંધ આશ્રયી અયોગ્ય છે. અર્થાત્ તેઓ બાંધતા નથી.

તીર્થંકર નામ અને આહારકશરીર, આહારક અંગોપાંગરૂપ આહારકદ્વિકને સઘળા તિર્થંચો તથાભવસ્વભાવે બાંધતા નથી.

તાત્પર્ય એ કે—તીર્થંકરનામ અને આહારકદ્વિક વિના શેષ એકસો સત્તર પ્રકૃતિઓના સામાન્યથી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચો બંધના સ્વામિ છે. એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયો આહારકદ્વિક. તીર્થંકરનામ, વૈક્રિયદ્વિક, નરકત્રિક અને દેવત્રિક વિના એકસો નવ પ્રકૃતિઓના બંધના સ્વામિ છે. તથા તેઉકાય અને વાઉકાય તીર્થંકરનામ, આહારકદ્વિક, વૈક્રિયદ્વિક, નરકત્રિક, દેવત્રિક, મનુષ્યત્રિક અને ઉચ્ચગોત્ર વિના શેષ એકસો પાંચ પ્રકૃતિઓના બંધના અધિકારી છે. ૨૯

હવે દેવો અને નારકીઓને આશ્રયી બંધને અયોગ્ય પ્રકૃતિઓ બતાવે છે—

વેઞ્ઞવાહારદુર્ગં નારયસુરસુદમ વિગલજાઙ્ગતિર્ગં ।

બંધહિ ન સુરા સાયવથાવરણર્ગિદિ નેરઙ્ગયા ॥૩૦॥

વૈક્રિયાહારકદ્વિકં નારકસુરસુદમવિકલજાતિત્રિકમ્ ।

વધ્નન્તિ ન સુરાઃ સાતપસ્થાવરૈકેન્દ્રિયં નૈરયિકાઃ ॥૩૦॥

અર્થ—વૈક્રિયદ્વિક, આહારકદ્વિક, નરકત્રિક, દેવત્રિક, સૂક્ષ્મત્રિક અને વિકલભાતિત્રિક એ સોળ પ્રકૃતિઓને દેવો બાંધતા નથી અને આત્મ, સ્થાવર અને એકેન્દ્રિયભાતિ સાથે યોગબીંધ પ્રકૃતિઓને નારકીઓ બાંધતા નથી.

ટીકાનુ—વૈક્રિય શરીર અને વૈક્રિય અંગોપાંગરૂપ વૈક્રિયદ્વિક, આહારક શરીર અને આહારક અંગોપાંગરૂપ આહારકદ્વિક, ત્રિક શબ્દનો દરેકની સાથે યોગ હોવાથી નરકગતિ નરકાનુપૂર્વિય અને નરકાનુ એ નરકત્રિક, દેવગતિ દેવાનુપૂર્વિય અને દેવાનુ એ

દેવત્રિકે, સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત અને સાધારણ એ સૂક્ષ્મત્રિક, બેઇન્દ્રિય તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય એ બાંધત્રિક, સઘળી મળી સોળ પ્રકૃતિઓને તથાભવસ્વભાવે સઘળા દેવો બાંધતા નથી. તેથી શેષ એકસો ચાર પ્રકૃતિઓના બંધાધિકારી સમજવા.

તથા આતપ સ્થાવર અને એકેન્દ્રિયભતિ સાથે પૂર્વોક્ત સોળ પ્રકૃતિઓ-કુલ ઓગણીસ પ્રકૃતિઓને તથાસ્વભાવે કોઇપણ નારકીઓ બાંધતા નથી, તેથી સામાન્યતઃ તેઓ એકસો એક પ્રકૃતિઓના બંધાધિકારી છે. ૩૦

આ પ્રમાણે પ્રકૃતિબંધ કહ્યો. હવે સ્થિતિબંધનું કથન શરૂ કરે છે—તેમાં અગી-આર અનુયોગક્રમ છે. તે આ પ્રમાણે-૧ સ્થિતિપ્રમાણ પ્રરૂપણ, ૨ નિપેક પ્રરૂપણ, ૩ અબાધાકંડક પ્રરૂપણ, ૪ એકેન્દ્રિયાદિ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિબંધના પ્રમાણ સંબંધે પ્રરૂપણ, ૫ સ્થિતિસ્થાન પ્રરૂપણ, ૬ સંકલેશસ્થાન પ્રરૂપણ, ૭ વિશુદ્ધિસ્થાન પ્રરૂપણ, ૮ અધ્યવસાયસ્થાનના પ્રમાણવિપચક પ્રરૂપણ, ૯ સાધાદિ પ્રરૂપણ, ૧૦ સ્વામિત્વ પ્રરૂપણ, ૧૧ અને શુભાશુભત્વ પ્રરૂપણ. તેમાં પહેલાં સ્થિતિ પ્રમાણ પ્રરૂપણ કહે છે. સ્થિતિ પ્રમાણ પ્રરૂપણ એટલે મૂળ અને ઉત્તર કરેક પ્રકૃતિઓની ઓછામાં ઓછી અને વધારેમાં વધારે કેટલી સ્થિતિ બંધાય તેના વિચાર. આ દ્વારમાં મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ જેટલી સ્થિતિ બંધાય તે કહેશે. તેમાં પહેલાં મૂળ કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે—

મોહે સત્તરી કોડાકોડીઓ વીસ નામગોયાળં ।

તીસિયરાળ ચરુણં તેત્તીસચરાઈં આરસ ॥૩૧॥

મોહે સત્તતિકોટીકોટયો વિશત્તિર્નામગોત્રયોઃ ।

ત્રિશદિતરેપાં ચતુર્ણાં ત્રયક્લિશદતરાણ્યાયુષઃ ॥૩૧॥

અર્થ—મોહનીયકર્મની સિત્તર કોડાકોડી, નામ અને ગોત્રની વીસ કોડાકોડી, ઇતર-જ્ઞાનાવરણાદિ ચાર કર્મની ત્રીસ કોડાકોડી અને આયુની તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય છે.

ટીકાનુ—મોહનીયકર્મની ઉત્કૃષ્ટ બંધસ્થિતિ સિત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. અહિં સ્થિતિ બે પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—કર્મસ્વરૂપે રહેનારી, અને અનુભવ યોગ્ય.

અહિં સ્થિતિનુ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ કર્મસ્વરૂપે રહેનારી સ્થિતિને આશ્રયીને જ કહ્યું છે એમ સમજવું. એટલે કે જે સમયે જે કોઇ કર્મ બંધાય તે સમયથી આરંભી તેની જેટલી સ્થિતિ બંધાઇ હોય તેના ચરમસમય પર્યંત તે કર્મ આત્મા

૧ સામાન્ય કલા કલા ગુણસ્થાનકે કેટલી બંધાય છે તે અને કલા કલા દેવો કે નારકીઓ કેટલી પામે છે તે સદગુણીની-ગોળ કર્મત્રયમાથી જાણવું અહિં તો દિગ્દર્શન માત્ર કરાવ્યું છે.

સાથે કોઈ પણ કરણ ન લાગે તો તે રૂપે ટકી શકે છે અને અબાધાકાલહીન શેષ સ્થિતિ અનુભવ યોગ્ય છે.

જે કર્મની જેટલી કોડાકોડી સાગરોપમપ્રમાણ સ્થિતિ બંધાય તેનો તેટલા સો વંદસનો અબાધાકાળ હોય છે. આ જ પ્રકરણમાં આગળ ઉપર કહેશે 'एवमया ब्राह्मण-ससया' જે કર્મની જેટલી કોડાકોડી પ્રમાણ સ્થિતિ બંધાય તેટલા સો વંદસનો અબાધાકાળ હોય છે.

જેમ કે—મોહનીયકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ બંધાતી હોવાથી તેનો સાત હજાર વંદસનો 'અબાધાકાળ' છે. એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-વાળું બાંધેલું મોહનીય કર્મ સાત હજાર વંદસ પર્થત પોતાના ઉદય વડે જીવને કાંઈ પણ બાધા ઉત્પન્ન કરતું નથી. ત્યારપછી જ, બાધા ઉત્પન્ન કરે છે. કારણ કે સાત હજાર વંદસના જેટલા સમયો થાય તેમાં આત્મા તથાસ્વભાવે દલિકની રચના કરતો નથી. ત્યારપછીના સમયથી આરંભી સાત હજાર વંદસે ન્યૂન સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમના જેટલા સમયો થાય તેટલામાં રચના કરે છે. તેથી જ સાતહજાર વંદસ પર્થત કૃણનો અનુભવ કરતો નથી અને સાત હજાર વંદસ ન્યૂન સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પર્થત કૃણ અનુભવે છે.

જેટલા સ્થાનકોમાં દલરચના થતી નથી તેને અબાધાકાળ કહે છે અને જેટલા સ્થાનકોમાં દલરચના થાય છે તેને નિષેક રચના કહે છે.

૧ જે સમયે જે કર્મ બંધાય તેના ભાગમાં જે દલિકો આવે તેઓ કમલઃ ભોગવાય તેટલા માટે તેની વ્યવસ્થિત રચના થાય છે જે સમયે કર્મ બંધાયુ તે સમયથી આરંભી જેટલાક સમયોમાં રચના થતી નથી, પરંતુ તેની ઉપરના સમયથી થાય છે. જેટલા સમયોમાં રચના થતી નથી, તેને અબાધાકાળ એટલે દલિક રચના વિનાનો કાળ. બંધ સમયથી આરંભી અમુક સમયમાં દલરચના નહિ થવામાં કારણ જીવસ્વભાવ છે. અબાધાકાળના ઉપરના સમયથી આરંભી અમુક સમયે આટલા જ દલિક કૃણ આવે, અમુક સમયે આટલા દલિક કૃણ આવે એ પ્રમાણે સ્થિતિના ચરમ સમયપર્થત નિશ્ચિત રચના થાય છે. જે જે સમયોમાં જે જે પ્રમાણે રચના થઈ હોય તે તે સમય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેટલા તેટલા દલિકોના કૃણને ભોગવે છે. તેથી જ અબાધાકાળ ગયા પછી એક સાચટા દલિક કૃણ આપતા નથી, પરંતુ ગોઠવણ અનુસાર જ કૃણ આવે છે. જેટલા સ્થાનોમાં રચના થઈ નથી તેને અબાધાકાળ કહે છે તેનું પ્રમાણ આગળ ઉપર કહેશે. કૃણ ભોગવવા માટે ક્યેલી વ્યવસ્થિત દલિકરચનાને નિષેક રચના કહે છે. અબાધાકાળમાં દલિક નહિ ગોઠવાયેલું હોવાથી તેટલા કાળપર્થત વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલા કર્મના કૃણને અનુભવતો નથી. તેટલો કાળ ગયા પછી અનુભવે છે. અર્થ જે સ્થિતિ કહી છે તે અબાધાકાળ સહિત કર્મસ્વરૂપે રહે-નારી કહી છે. કારણ કે અબાધાકાળમાં પણ તે કર્મનો રૂબરૂ તો જીવ સાથે છે જ. આયુ વિના સાત-કર્મની સ્થિતિ સાથે અબાધાકાળ જોડીને તેઓની સ્થિતિ કહી છે કારણ કે તે કર્મોના અબાધાકાળનું પ્રમાણ ચોક્કસ છે આયુના અબાધાકાળનું પ્રમાણ ચોક્કસ નહિ હોવાથી તેની સ્થિતિ સાથે અબાધા-કાળ જોડો નથી.

નામ અને ગોત્રકર્મની વીસ કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, બે હજાર વરસનો અબાધાકાળ છે. અબાધાકાળહીન કર્મદલિકનો નિષેક—કાળ છે.

તથા ઇતર-સાનાવરણ, દર્શનાવરણીય, વેદનીય અને અંતરાય એ ચાર કર્મની ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમપ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, ત્રણ હજાર વરસનો અબાધાકાળ છે અને અબાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે.

આયુકર્મની પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગ અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ અબાધાકાળ છે અને અબાધાકાળહીન નિષેક કાળ છે. આ રીતે મૂળકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી. હવે જ્ઞાન્ય કહે છે—

મોક્ષમકસાઈ તણુયા ઠિઈ વેયળીયસ્સ વારસ મુહુત્તા ।

અટ્ટટ્ટ નામગોયાળ સેસયાળં મુહુત્તંતો ॥૩૨॥

મુક્ત્વાઝ્કપાયિણઃ તતુકા સ્થિતિઃ વેદનીયસ્ય દ્વાદશ મુહુર્તાઃ ।

અઘાવટ્ટૌ નામગોત્રયોઃ શેષકાળાં મુહુર્તાન્તઃ ॥૩૨॥

અર્થ—અકષાયિ આત્માની સ્થિતિ મૂકીને વેદનીયકર્મની જ્ઞાન્ય સ્થિતિ ખાર મુહુર્ત છે, નામ અને ગોત્રકર્મની આઠ મુહુર્ત છે, અને શેષ કર્મોની અંતમુહુર્ત છે.

ટીકાનું—જ્ઞાન્ય સ્થિતિના પ્રસંગમાં વેદનીયકર્મની સ્થિતિ બે પ્રકારે છે. ૧ સકષાયિ આત્માઓને દશમા ગુણસ્થાનકને અન્તે ઝોછામાં ઝોછી જે બંધાય તે. ૨ અને અકષાયિ આત્માઓને અગીઆરમેથી તેરમા પથંત બે સમય પ્રમાણ જે જ્ઞાન્ય-સ્થિતિ બંધાય છે તે. અહિં 'અકષાયિ આત્માઓની સ્થિતિની વિવક્ષા નથી. તેથી તે સ્થિતિને છોડીને શેષ સકષાયિ આત્માઓને વેદનીયની જ્ઞાન્ય સ્થિતિ ખાર મુહુર્ત'

૧ અહિં એમ શંકા થાય કે અગીઆરમા આદિ ગુણાણુ વેદનીયકર્મની બ્યારે બે સમય પ્રમાણ જ્ઞાન્ય સ્થિતિ બંધાય ત્યારે તેની જ્ઞાન્ય સ્થિતિબંધ તરીકે વિવક્ષા કેમ ન કરી? તેના ઉત્તરમાં સમ-જનાતું' કે કપાયથ દેતુ વિના જે સ્થિતિ બંધાય છે તેમાં રમ નથી હોતો અને તેથી તેનું કંઈ ફળ અનુભવમાં આવતું નથી. ઝોછામાં ઝોછા કે વધારેમાં વધારે કપાય નિમિત્તથી જે કર્મ બંધાય છે તેનું જ ફળ અનુભવમાં આવે છે. અગીઆરમેથી ચૌદમા પથંત જે સુખ-દુઃખનો અનુભવ આત્મા કરે છે તે કપાય નિમિત્તે બંધાયેલા વેદનીયનો જ કરે છે. અગીઆરમે બંધાયેલી સાતાનો જે અનુભવ કરતો હોય તો હવેશમાં સાતાનો જ અનુભવ થાય અસાતાનો કદાપિ નહિ. કારણ કે અગીઆરમા આદિમાં સાતા જ બંધાય છે અને તે જે સમયે બંધાય તેના પછીના સમયે ભોગવાય છે. એટલે અગીઆર-માના બીજા સમયથી સાતાનો જ ઉદય રહેવાનો અને એમ તો નથી. તે ગુણસ્થાનકમાં અસાતાનો પણ ઉદય થાય છે. વળી પરાવર્તનમાન પ્રકૃતિ હોવાથી સાતા અસાતા બેનો ઉદય સાથે પણ હોઈ શકે નહિ તેથી જ કેળ ગોત્રનિમિત્તે બંધાયેલ સાતાની વિવક્ષા કરી નથી કેમકે તેનો ઉદય હોય કે ન હોય તે સરખું જ છે. દશમા સુધીની બંધાયેલી સાતા-અસાતાના જ ફળને ઉપરના ગુણાણુનાના અનુભવ છે.

પંચસંયત્-પાંચસું દ્વાર

પ્રમાણ બધાય છે, અંતરુદ્ધર્ત અભાધાકાળ છે અને અભાધાકાળહીન કર્મ ફળનો નિષેક કાળ છે.

એ પ્રમાણે નામ અને જોતકર્મની આઠ આઠ અંતરુદ્ધર્ત પ્રમાણ બધ-અસ્થિતિ છે, અંતરુદ્ધર્ત અભાધાકાળ છે અને અભાધાકાળહીન નિષેક કાળ છે.

શેષ જ્ઞાનાવસ્થા, કર્મનાવસ્થા, મોહનીય, અંતરાય અને આયુ એ પાંચ કર્મની અંતરુદ્ધર્ત બધ-અસ્થિતિ છે, અંતરુદ્ધર્ત અભાધાકાળ અને અભાધાકાળ હીન સોગ્ય કાળ છે. ૩૨

આ પ્રમાણે મૂળ કર્મની ઉત્કૃષ્ટ અને બધ-અસ્થિતિ કહી. હવે દરેક ઉત્તર પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે—

સુક્લિસુરમિમહુરાણ દસ ત્વ ત્વ સુમ ચરુપદ ફાસાળં ।
અઙ્ગાઙ્ગપવુદ્ધો અંબિલહાલિદપુન્વાળં ॥૬૩॥

સુક્લસુરમિમહુરાણં દસ ત્વ ત્વા શુમાળં ચરુપદં સ્વર્ગનામ્ ॥૬૩॥

અર્થ—શુકલવર્ણ સુરભિગંધ મધુરરસ અને શુભ ચાર સ્પર્શની દશ કોડકોડી અર્ધવૃત્તીયપદ્ધતિ આત્મહારિદ્રવર્ણનામ્ ॥૬૩॥

અર્થ—શુકલવર્ણ સુરભિગંધ મધુરરસ અને શુભ ચાર સ્પર્શની દશ કોડકોડી સાગરોપમની વૃદ્ધિ સહિત સ્થિતિ છે

ત્રીકાણ્ડ—શુકલવર્ણ, સુરભિગંધ, મધુરરસ તથા ચૃદ્ધ લઘુ સ્નિગ્ધ અને ઉષ્ણ એ ચાર શુભ સ્પર્શ એમ સાત પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ કોડકોડી સાગરોપમની છે, એક હબર વરસ અભાધાકાળ છે અને અભાધાકાળ નિષેકકાળ છે.

આત્મરસ અને પીતલવર્ણ આદિ રસ અને વર્ણની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અલોકને અહીં અહીં કોડકોડી સાગરોપમ અધિક છે. તે આ પ્રમાણે—

આત્મરસ અને હારિદ્ર-પીતલવર્ણની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાડા બાર કોડકોડી સાગરોપમ છે, સાડા બારસો વરસ અભાધા છે અને અભાધાકાળ નિષેકકાળ છે તથા

પ્રમાણ છે, સાડા બારસો વરસ અભાધા છે અને અભાધાકાળ નિષેકકાળ છે તથા

માયરસ અને રક્તવર્ણની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પંદર કોડકોડી સાગરોપમ છે, પંદરસો વરસ અભાધાકાળ છે અને અભાધાકાળ નિષેકકાળ છે. કેટુકરસ અને નીલવર્ણની ઉત્કૃષ્ટ

સ્થિતિ સાડા સત્તર કોડકોડી સાગરોપમ છે, સાડા સત્તરસો વરસ અભાધાકાળ છે અને અભાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે. વિકારસ કૃષ્ણવર્ણ અને ગાશામાં મૂકેલ તુ શબ્દ અધિક અર્થનો સૂચક હોવાથી દરભિગંધ, ચુડે કર્કશ રક્ષ અને શીત એ સ્પર્શ એ સઘળી પ્રકૃતિઓની વીશ કોડકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, એ હબર વરસનો અભાધાકાળ છે અને અભાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે. ૩૩

હવે અસાતા આદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે—

ત્રીસં કોડાકોડી અસાયઆવરણઅંતરાયાણં ।

મિચ્છે સયરો રૂપીમંજુદુગસાયાણ પન્નરસ ॥૩૪॥

ત્રિંશત્ કોટીકોટયઃ અસાતાવરણાન્તરાયાણામ્ ।

મિથ્યાત્વસ્ય સપ્તતિઃ સ્ત્રીમનુજદ્વિકસાતાનાં પંચદશ ॥૩૪॥

અર્થ—અસાત વેદનીય, જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અન્તરાયની ત્રીસ કોડાકોડી, મિથ્યાત્વની સિત્તેર કોડાકોડી, તથા સ્ત્રીવેદ મનુષ્યદ્વિક અને સાત વેદનીયની પંદર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે.

ટીકાનું—અસાતવેદનીય, મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, અવધિજ્ઞાનાવરણ, મનઃપથવજ્ઞાનાવરણ અને કેવળજ્ઞાનાવરણ એ પાંચ જ્ઞાનાવરણીય તથા નિદ્રાપંચક, અક્ષુ-અચક્ષુ-અવધિ અને કેવળદર્શનાવરણીય એ નવ દર્શનાવરણીય તથા દાનાંતરાય, લાભાંતરાય, ભોગાંતરાય, ઉપભોગાંતરાય અને વીર્યાંતરાય એ પાંચ અંતરાય કુલ વીસ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે, ત્રણ હજાર વરસનો અખાધાકાળ છે અને અખાધાકાળહીન નિષેક કાળ છે.

મિથ્યાત્વવેદનીયની સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, સાત હજાર વરસનો અખાધાકાળ છે અને અખાધાકાળહીન કર્મકળનો નિષેક કાળ છે.

સ્ત્રીવેદ, મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાનુપૂર્વિક અને સાતવેદનીય એ ચાર પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પંદર કોડાકોડી સાગરોપમની છે, પંદરસો વરસનો અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે. ૩૪

હવે સંઘયણાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે—

સંઘયણે સંઠાણે પદમે દસ ઉવરિમેસુ દુગવુહ્લી ।

સુહમતિવામણત્રિગલે ઠારસ ચત્તા કસાયાણં ॥૩૫॥

સંહનને સંસ્થાને પ્રથમે દશ ઉપરિતનેષુ દ્વિકવદ્ધિઃ ।

સૂક્ષ્મત્રિકવામનવિકલે અષ્ટાદશ ચત્તારિંશત્ કષાયાણામ્ ॥૩૫॥

અર્થ—પહેલા સંઘયણ અને પહેલા સંસ્થાનની દશ કોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે અને ઉપર ઉપરના એક એક સંઘયણ અને એક એક સંસ્થાનમાં બીજા કોડાકોડીની વૃદ્ધિ કરવાની છે. તથા સૂક્ષ્મત્રિક, વામનસંસ્થાન અને વિકલત્રિકની અઠાર કોડાકોડી સાગરોપમની અને કષાયોની ચાલીસ કોડાકોડી સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે.

ટીકાનું—પહેલા વજ્રસ્થાનનારાય સંઘયણ અને સમચતુરસ સંસ્થાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ કોડકોડી સાગરોપમ છે, એક હબર વરસનો અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન નિપેક કાળ છે અને ઉપરના સંઘયણ અને સંસ્થાનોમાં અનુક્રમે બીજે કોડકોડી સાગરોપમની વૃદ્ધિ કરવાની છે તે આ પ્રમાણે—

બીજા સ્થાનનારાય સંઘયણ અને ત્ર્યંબકપરિમંડલ સંસ્થાનની બાર કોડકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, બારસો વરસનો અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન નિપેકકાળ છે.

ત્રીજા નારાય સંઘયણ અને સાદિ સંસ્થાનની ચૌદ કોડકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, ચૌદસો વરસનો અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન ભોજ્યકાળ છે.

ચોથા અર્ધનારાય સંઘયણ અને કુબ્જ સંસ્થાનની સોળ કોડકોડી સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ. સોળસો વરસનો અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન ભોજ્યકાળ છે.

પાંચમા દ્વીલિકા સંઘયણ અને વામન સંસ્થાનની અઠાર કોડકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, અઠારસો વરસનો અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન નિપેકકાળ છે.

છઠ્ઠા છેવટું સંઘયણ અને હુંડક સંસ્થાનની વીશ કોડકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, બે હબર વરસનો અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન નિપેક કાળ છે.

સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત અને સાધારણ એ સૂક્ષ્મત્રિક, વામન સંસ્થાન અને ભેદન્દ્રિય તેષન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય એ વિશ્વત્રિક એમ સાત કર્મ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઠાર કોડકોડી સાગરોપમની છે, અઠારસો વરસનો અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન કર્મદલિકોનો નિપેકકાળ છે.

અહિં વામનને કેટલાએક ચોથું સંસ્થાન માને છે અને તેથી તેમના મતે તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સોળ કોડકોડી સાગરોપમની થાય છે અને તેટલી તેની સ્થિતિ ઇષ્ટ નથી માટે આ સંસ્થાન પાંચમું જ છે ચોથું નથી એ પ્રકારના વિશેષ નિર્ણય માટે પહેલીવાર સંસ્થાનોની સ્થિતિ કહેવાના પ્રસંગે કહી ગયા છતાં પણ ફરી તેનું મંડળ કર્યું છે.

તથા અનંતાનુબંધિ, અપ્રત્યાખ્યાનાવસ્થીય. પ્રત્યાખ્યાનાવસ્થીય અને સંલ્લસન એ સોળે કયાયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચાલીસ કોડકોડી સાગરોપમ છે. ચાર હબર વરસનો અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન નિપેકકાળ છે. ૩૫

હવે પુરુષવેદાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે—

પુંહાસર્કડેઉચ્ચે સુમત્વગતિથિરાઙ્ગક્રદેવદુમે ।

દસ સેસાળં ત્રીસા પંચદશા વાહ વાસસયા ॥૨૬॥

પુંવેદહાસ્યરત્યુચ્ચૌર્ગોત્રિ શુભસ્વગતિસ્થિરાદિપટ્ટકદેવદ્વિકે ।

દશ શેષાણાં વિંશતિઃ एतावन्त्यवधा वर्षशतानि ॥૩૬॥

અર્થ—પુરુષવેદ, હાસ્ય, રતિ, ઉચ્ચગોત્ર, શુભવિહાયોગતિ, સ્થિરાદિ પટ્ટક અને દેવદ્વિકની દશકોડાકોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે અને શેષ પ્રકૃતિઓની વીશ કોડા-કોડી સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. જેટલા કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ હોય તેટલા સો વરસનો અખાધાકાળ છે.

ટીકાનુ—પુરુષવેદ, હાસ્ય, રતિ, ઉચ્ચગોત્ર, શુભવિહાયોગતિ, સ્થિર, શુભ, સૌભાગ્ય, સુરવર, આદેય અને યશઃકીર્તિ એ સ્થિર પટ્ટક અને દેવગતિ તથા દેવાનુપૂર્વે એ દેવ-દ્વિક એમ તેર પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ કોડાકોડી સાગરોપમ છે, એક હજાર વરસનો અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે.

તથા જેટલી પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી તે સિવાયની ભય, બુધુપ્સા, શોક, અરતિ, નયુસકવેદ, નીચગોત્ર, નરકદ્વિક, તિયગ્દ્વિક, ઔદારિકદ્વિક, વૈકિંચદ્વિક અગુરુ-લઘુ, ઉપવાત, પરાવાત, ઉચ્છવાસ, ત્રસ, ખાદર, પર્થામ, પ્રત્યેક, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભાગ, દુઃસ્વર, અનાદેય, અયશઃકીર્તિ, સ્થાવર, આતપ, ઉદ્યોત, અશુભવિહાયોગતિ, નિર્માણ, એકેન્દ્રિયભતિ, પંચેન્દ્રિયભતિ, તૈજસ અને કાર્મણ એમ સાદગ્રીય કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ છે, જે હજાર વરસનો અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે.

હવે ઉક્ત સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની સ્થિતિ જ્યારે જાંધાય ત્યારે કેટલો અખાધા-કાળ હોય તેના પ્રમાણનું પ્રતિપાદન કરવા કહે છે—જે કર્મપ્રકૃતિની જેટલા કોડાકોડી સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી હોય તે પ્રકૃતિનો તેટલા સો વરસનો અખાધાકાળ હોય છે, જેમકે મિથ્યાત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ કહી છે તેથી તેનો સાત હજાર વર્ષ પ્રમાણ અખાધાકાળ છે. એ પ્રમાણે સર્વત્ર સમજવું. ૩૬

હવે આયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે—

સુરનારયાડયાણં અયરા તેતીસ તિન્નિ પલિયાઈં ।

इयराणं चउसुवि पुठ्वकोडितंसो अवाहाओ ॥૩૭॥

सुरनारकायुषोरतराणि त्रयस्त्रिंशत् त्रीणि पल्यानि ।

इतरयोः चतुर्ष्वपि पूर्वकोटिज्यंशः अवाधा ॥૩७॥

અર્થ—દેવ અને નરકાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમ છે અને ઇતર જે આયુની ત્રણ પદ્થોપમ છે. ચારે આયુનો પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ અખાધાકાળ છે.

ટીકાનું—દેવાચુ અને નારકાચુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમ છે. સાત પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ અધિક લેવો. તથા ઇતર-તિર્યચ અને મનુષ્યના આચુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ પદ્યોપમ છે. અહિં પણ પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ અધિક લેવો.

અહિં ચારે આચુમાં જે પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ વધારે લીધો છે તે અખાધા છે. તેટલા કાળમાં બધેયમાન આચુના દલિકની નિષેક રચના કરતો નથી. કારણ કે એ

૧ અહિં પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ લેવાનું કારણ એ કે પૂર્વકોટી વરસના આયુરાળા મનુષ્ય અને તિર્યચો વચ્ચેય રીતે પોતાના આચુના જે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં દેવ નારકીનું તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ આચુ બાંધી શકે છે. તેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાથે અખાધાકાળરૂપે પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ લેવાનું કહ્યું છે. જેમ બીજા સપ્તમા કર્મો સાથે અખાધાકાળ જોડીને સ્થિતિ કહી છે તેમ અહિં અખાધાકાળ જોડીને સ્થિતિ કહી નથી કારણ તેનો અખાધા નિશ્ચિન નથી. અસંખ્ય વરસના આયુરાળા મનુષ્ય તિર્યચો અને દેવો તથા નારકીઓ પોતાના આચુનો છમાસ શેષ રહે ત્યારે પરશવનું આચુ બાંધે છે. શેષ સંખ્યાતવરસના પરંતુ નિષ્પક્ષી આયુરાળા પોતાના આચુના જે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં પરશવનું આચુ બાંધે છે અને સોપકમાં આયુરાળા કુદ આચુના જે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં બાંધે છે એ તે વખતે ન બાંધે તો જેટલું આચુ બાકી હોય તેના ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં, તે વખતે જો ન બાંધે તો જેટલું બાકી હોય તેના ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં બાંધે છે. તાત્પર્ય એ કે કુલ આચુના ત્રીજો ભાગે, નવમે ભાગે, સત્તાવીસમા ભાગે એમ ચાલત ઉલ્લંઘન અંતર્યુદ્ધત આચુ બાકી હોય ત્યારે પરશવનું આચુ બાંધે છે. પરશવનું આચુ બાંધ્યા પછી પોતાનું જેટલું શેષ આચુ રહે તેટલો અખાધાકાળ છે.

અખાધા બધન્ય હોય અને આચુનો બધ પણ બધન્ય હોય છે. જેમ અંતર્યુદ્ધતના આયુરાળા અંતર્યુદ્ધત પ્રમાણ આચુ બાંધે, અખાધા બધન્ય હોય અને આચુનો બધ ઉત્કૃષ્ટ હોય જેમ અંતર્યુદ્ધતના આયુરાળા તેત્રીસ સાગરોપમનું તંદુર્ગીયમચ્છની જેમ નારકીનું આચુ બાંધે. ઉત્કૃષ્ટ અખાધા હોય અને આચુનો બધન્ય બધ હોય જેમ પૂર્વકોટી વરસના આયુરાળા પોતાના ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં અંતર્યુદ્ધત આચુ બાંધે. તથા ઉત્કૃષ્ટ અખાધા હોય અને આચુનો બધ પણ ઉત્કૃષ્ટ હોય, જેમ પૂર્વકોટી વરસના આયુરાળા ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ દેવ કે નારકીનું આચુ બાંધે આ પ્રમાણે અખાધાના વિષયમાં આલોકન માટે ચક્રિયો છે. આ પ્રમાણે અખાધા અનિશ્ચિત હોવાથી આચુ સાથે જોડી નથી

તથા અન્ય કર્મો પોતાના સ્વમતીય કર્મોના સ્થાનકોને પોતાના બધરૂઝે પુષ્ટ કરે છે અને જો તેનો ઉદય હોય તો તે જ જાતના બધાવલા નવા કર્મની બધાવલિકા ગયા પછી ઉદીરણા વડે તેનો ઉદય પણ થાય છે આયુકર્મમાં એમ નથી. બધાનું આચુ ભોગવતા આચુના એક પણ સ્થાનકને પુષ્ટ કરતું નથી, તેમ જ મનુષ્ય આચુ ભોગવતા સ્વમતીય મનુષ્યાચુ બધે તો બધાવલા તે આચુને અન્ય મનુષ્ય જન્મમાં જન્મે જ ભોગવે છે. અહિં તેના કોઈ પણ દલિકોનો ઉદય કે ઉદીરણા થતી નથી. તેથી પણ આચુ સાથે અખાધાકાળ જોડ્યો નથી.

અંતર્યુદ્ધતના આયુરાળા મનુષ્ય અનુવરવિમાનનું તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ આચુ બાંધી શકે નહિ. કારણ કે અનુવરવિમાનનું આચુ મુનિઓને પ્રમત અપ્રમત ગુણદાણે બધાય છે. તે ગુણસ્થાનક લગભગ નવ વરસની ઉમરવાળાને જ પ્રાપ્ત થાય છે.

લોગવાતું આયુ છે. લોગવાતા આયુના બે ભાગ બચા પછી ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવના આયુનો બંધ થાય છે મારે જ પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળો ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં પરભવનું આયુ બાંધે તેને જ તેટલો ઉત્કૃષ્ટ અબાધાકાળ હોય છે. પૂર્વકોટિનો ત્રીજો ભાગ એ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા છે, કારણ કે પૂર્વકોટિ કરતાં વધારે આયુવાળા પોતાનું છ માસ શેષ આયુ હોય ત્યારે જ પરભવનું આયુ બાંધે છે. ૩૭

હવે અહિં જે લોગવાતા આયુના બે ભાગ બચ અને ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવના આયુનો બંધ કરે એમ જે કહ્યું તે સંબંધમાં અન્ય કોઈ પ્રશ્ન પૂછે છે—

ઘોલીનેસું દોસું ભાગેસું આડયસ્સ જો વંધો ।

મણિઓ અસંભવાઓ ન ઘડઈ સો ગઙ્ગચલકેવિ ॥૩૮॥

વ્યતિક્રાન્તયોદ્વિયોર્માગયોરાયુષો યો વન્ધઃ ।

મણિતોજ્સંભવાત્ ન ઘટતે સ ગતિચતુષ્કેઽપિ ॥૩૮॥

અર્થ—લોગવાતા આયુના બે ભાગ બચ અને ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવના આયુનો જે બંધ કલો છે તે અસંભવ હોવાથી ચારે ગતિમાં ઘટી શકશે નહિ.

હવે અસંભવ કઈ રીતે છે ? તેનો જ વિચાર કરે છે—

પલ્યાસંસ્થેઝ્જંસે વંધંતિ ન સાહિષ્ નરતિરિચ્છા ।

હૃમ્માસે પુળ ઇયરા તદાઽ તંસો વહું હોદ્ ॥૩૯॥

પલ્યાસંસ્થેયંશ્ચે વન્નન્તિ ન સાધિકે નરતિર્યજ્ઞઃ ।

પળ્માસે પુનરિતરે તદાયુસ્ત્યંશઃ વહુ મવતિ ॥૩૯॥

અર્થ—યુગલિક મનુષ્ય તિથંચો બ્યાં સુધી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી અધિક આયુ શેષ હોય ત્યાં સુધી પરભવના આયુનો બંધ કરતા નથી અને ઈતર-દેવો તથા નારકીઓ છ માસથી અધિક આયુ બ્યાં સુધી શેષ હોય ત્યાં સુધી પરભવનું આયુ બાંધતા નથી. કારણ કે તેઓના આયુનો ત્રીજો ભાગ બહુ મોટો હોય છે.

ટીકાક્રમ—યુગલિકા મનુષ્યો અને તિથંચો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી અધિક પોતાનું આયુ બ્યાં સુધી શેષ હોય ત્યાં સુધી પરભવનું આયુ બાંધતા નથી, પરંતુ પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ શેષ રહે ત્યારે જ પરભવનું આયુ બાંધે છે. અહિં જેઓ યુગલિક મનુષ્ય અને તિથંચોને પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ, અબાધા માને છે તેઓના મતે પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવનું આયુ બાંધે એમ કહ્યું છે. તથા ઈતર-દેવો અને નારકીઓ પોતાના આયુનો બ્યાં સુધી છ માસથી

અધિક ભાગ શેષ હોય ત્યાં સુધી પરભવના આયુનો બંધ કરતા નથી, પરંતુ છ માસ આયુ શેષ રહે ત્યારેજ પરભવનું આયુ બાંધે છે. કારણ કે યુગલિક મનુષ્ય તિથિ^૧એ અને દેવ નારકીઓને પોતાના આયુનો ત્રીજો ભાગ બહુ મોટો હોય છે. તેમાં યુગલિક મનુષ્ય તિથિ^૧એને ત્રીજો ભાગ પદ્યોપમ પ્રમાણ, અને દેવો તથા નારકીઓને ત્રીજો ભાગ અગીઆર સાગરોપમ પ્રમાણ શેષ હોય છે. આટલો મોટો ભાગ શેષ હોય ત્યારે પરભવના આયુનો બંધ થઈ શકતો નથી પરંતુ પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ આદિ શેષ રહે ત્યારેજ બાંધે-એ થઈ શકે છે. આ પ્રમાણે જ્યારે છે ત્યારે પોતાના આયુનો ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવાયુનો બંધ, અને પૂર્વ કૌટિનો ત્રીજો ભાગ અબાધા એ બે કહ્યું છે તે સઘળું અસંગત છે. ૩૬

હવે ઉત્તર કહે છે—

પુવ્વાકોટી જેસિં આઝ અહિકિચ્ચ તે इमं भणियं ।
भणियंपि नियअवाहं आउं वंधंति अमुयंता ॥૪૦॥

પૂર્વકોટી ચેપામાયુરધિકૃત્ય તાનિદં મણિતમ્ ।
મણિતમપિ નિજાવાધામાયુઃ વન્ધન્તિ અમુચ્ચતઃ ॥૪૦॥

અર્થ—જેઓનું પૂર્વકૌટી વરસનું આયુ છે તેઓને આશ્રયી બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવનું આયુ બાંધે એમ કહ્યું છે. તેમજ પૂર્વકૌટિના ત્રીજા ભાગરૂપ પોતાની અબાધાને નહિ છોડતા એટલે પૂર્વકૌટીનો ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવનું આયુ બાંધે એ બે કહ્યું છે તે પણ પૂર્વકૌટી વરસના આયુવાળા છવો આશ્રયી કહ્યું છે.

ટીકાનું—જે સંજ્ઞિ ૫ ચૈન્દ્રિય તિથિ^૧એ અને મનુષ્યોનું પૂર્વકૌટિ પ્રમાણ આયુ હોય અને પરભવનું આયુ બાંધે તેઓ આશ્રયીનેજ પોતાના આયુના બે ભાગ બંધ અને ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં પરભવનું આયુ બાંધે એમ કહ્યું છે.

તાત્પર્ય એ કે પોતાના આયુના બે ભાગ બંધ અને ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવના આયુનો બંધ થાય એમ બે કહ્યું છે તે પૂર્વકૌટિ વરસના આયુવાળા છવો આશ્રયી કહ્યું છે. તેથી વધારે જેઓનું આયુ હોય તેઓ આશ્રયી આ નિયમ નથી. તેઓ તો છ માસ શેષ આયુ રહે ત્યારે પરભવનું આયુ બાંધે છે.

૧ આયુમાં જેવી પરિભાષા છે કે પૂર્વકૌટિ વરસના આયુવાળા સંખ્યાત વરસના આયુવાળા અને તેથી એક સમય પણ અધિક વાત પદ્યોપમ સાગરોપમાદિના આયુવાળા અસંખ્ય વરસના આયુવાળા કહેવાય છે પોતાના આયુના બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં આયુ બંધી શકે એ હકીકત સંખ્યાત વરસના આયુવાળા આશ્રયી થટે છે અસંખ્યાત વરસના આયુવાળા આશ્રયી ૩૬

તથા પૂર્વ કૌટિના ત્રીજા ભાગરૂપ ઉત્કૃષ્ટ અખાધા પણ પૂર્વકૌટિ વરસના આયુવાળાનેજ ઘટે છે કારણકે તેઓ પોતાના આયુના બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં પરભવતું આયુ ખાંધી શકે છે.

પરભવાયુનો ઉત્કૃષ્ટ બંધ અને ઉત્કૃષ્ટ અખાધા એ ભાગ પણ પૂર્વકૌટિ વરસના આયુવાળા બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાંજ આયુ ખાંધે અને તે પણ ઉત્કૃષ્ટ આયુ ખાંધે એવા જીવોનેજ ઘટે છે.

તથા પૂર્વકૌટિ વરસના આયુવાળા સઘળા જીવો કંઈ બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાંજ આયુ ખાંધે છે એવો નિયમ નથી. કેટલાક ત્રીજે ભાગે, કેટલાક ત્રીજા ભાગના ત્રીજા ભાગે એટલે કુલ આયુના નવમા ભાગે, કેટલાક ત્રીજા ભાગના ત્રીજા ભાગે એટલે કુલ આયુના સત્તાવીસમા ભાગે, ચાવત્ કેટલાક એક જીવનના અંતરુદ્ધર્તે પણ પારભવિક આયુ ખાંધે છે. જેટલું પોતાનું આયુ શેષ રહે અને પારભવિક આયુ ખાંધે તેટલો અખાધાકાળ છે. આ અખાધા લોગવાતા આયુ સંબંધી સમજવાની છે પરભવાયુ સંબંધી નહિ.

તેમજ લોગવાતું આયુ બે સમયે પૂર્ણ થાય તેના પછીના સમયેજ પરભવના આયુનો ઉદય થાય છે, વચમાં એક પણ સમયનું અંતર રહેતું નથી. જીવસ્વભાવે નિષેક રચનાજ એ રીતે થાય છે. લોગવાતા આયુના એક પણ સ્થાનકમાં થતી નથી, પરંતુ પછીના સમયથી આરંભીને જ થાય છે એટલે લોગવાતું આયુ પૂર્ણ થાય કે પછીના જ સમયે પરભવના આયુનો ઉદય થાય છે. આ રીતે બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગની શરૂઆતમાં આયુનો બંધ અને પૂર્વકૌટિના ત્રીજા ભાગરૂપ ઉત્કૃષ્ટ અખાધા એ પૂર્વકૌટિ વરસના આયુવાળા આશ્રયી કહ્યું છે માટે ઉક્ત હકીકત સંગત થાય છે. ૪૦

આ પ્રમાણે પરભવનું આયુ ખાંધનારા પૂર્વકૌટિ વરસના સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિથ્ય અને મનુષ્યોને પૂર્વકૌટિના ત્રીજા ભાગરૂપ ઉત્કૃષ્ટ અખાધા કહી. હવે પરભવાયુ બંધક શેષ જીવોને જેટલી અખાધા હોય તે કહે છે—

મિરુવક્ષમાણ છમાસા ઇગિવિગલાણ મવદ્વિંતસો ।

પલિયાસંસ્વેજ્જસં જુગધમ્મીણં વયંતન્ને ॥૪૧॥

નિરુપક્રમાણાં ષપ્માસા એકવિકલાનાં મવસ્થિતિત્ર્યંશઃ ।

પલ્યાસંસ્વેયાંશઃ યુગલધર્મિણાં વદન્ત્યન્યે ॥૪૨॥

નહિ. અસંખ્યાત વરસના આયુવાળા તો પોતાનું જીવન શેષ આયુ હોય ત્યારે પરભવનું આયુ ખાંધે છે. મતાંતરે યુગલિયા પલ્યાપમનો અસંખ્યાતગો ભાગ શેષ રહે ત્યારે અને નારકીઓ અંતરુદ્ધર્ત આયુ બાકી હોય ત્યારે પરભવનું આયુ ખાંધે છે.

અર્થ—નિરુપક્રમ આયુવાળાઓને છ માસ અળાધા છે. એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયોને પોતાના આયુને ત્રીજો ભાગ અળાધા છે. તથા યુગલિયાઓને પલ્લેયાપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અળાધા છે એમ અન્ય આચાર્યો કહે છે.

ટીકાનું—નિરુપક્રમ—અનપવર્તનીય આયુવાળા દેવો નારકીઓ અને અસંખ્યેય વરસના આયુવાળા તિથ્યો તથા મનુષ્યોને છ માસ પ્રમાણ અળાધા છે. કારણકે તેઓ પોતાનું છમાસ આયુ શેષ હોય ત્યારે પરભવનું આયુ બાંધે છે.

૧ આયુપક્રમનાં પુદ્ગલોને દ્વાયુષ અને દેવાદિગતિયાં રિયતિકાલને કાલાયુષ કહે છે તેમાં કાલાયુષના અપવર્તનીય અને અનપવર્તનીય એવા બે ભેદ છે—૧ વિપશઆદિ જાલ નિમિત્તથી અને રાગાદિ આતરનિમિત્તથી જે આયુષની રિયતિ ઘટે તે અપવર્તનીય આયુષ કહેવાય છે, અને તેના નિમિત્તથી જે આયુષની રિયતિ ન ઘટે તે અનપવર્તનીય આયુષ કહેવાય છે તેનો હેતુ આયુષના જન્મની શિથિલતા અથવા મળજ્વાળા છે જન્મમયે આયુષનો સિથિલ જન્મ કર્યો હોય તો તેનું અપવર્તન થાય છે, અને સખ્ત બંધ કર્યો હોય તો અપવર્તન થતું નથી. તેમાં અનપવર્તનીય આયુષના સોપક્રમ અને નિરુપક્રમ એ બે ભેદ છે ઉપક્રમ એટલે આયુષને ઘટનાના નિમિત્તો તેવડે સહિત હોય. અર્થાત વિપશઆદિ નિમિત્તો મળવાથી જે આયુષ ન ઘટે પરંતુ આયુષ પૂર્ણ થયું હોય ત્યારે તે નિમિત્તોથી મરણ થયું જાય, તે સોપક્રમ અનપવર્તનીય. અને મરણ સમયે જેને આયુષ ઘટનાના વિપશઆદિ નિમિત્તો પ્રાપ્ત જ ન થાય તે નિરુપક્રમ અનપવર્તનીય આયુષ કહેવાય છે. અપવર્તનીય આયુષ તો અવશ્ય સોપક્રમ હોય છે. કારણ કે ભારે ભારે અપવર્તનીય આયુષ હોય છે ત્યારે તેને વિપશઆદિ નિમિત્તો અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. અન્ય કોઈમા પણ આ પ્રમાણે સમજવું (તથા નીચે પ્રશ્ન અને ઉત્તરમાં આપેલ હકીકત આદિ પ્રગટ નથી છતાં ઉપયોગી હોવાથી લીધી છે)

૩૦—જે આયુષનું અપવર્તન (રિયતિનું ઘટવું) થાય તો તે આયુષ ફલ આપ્યા સિવાય નાશ થાય તેથી તેમાં કૃતનાશ દોષનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય; તથા આયુષ કર્મ બાકી હોવા છતાં મરણ પામે છે, માટે અકૃત-અનિમિત્ત મરણની અભ્યાગમ-પ્રાપ્તિ થવાથી અકૃતાભ્યાગમ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે વળી આયુષ છતાં મરણની પ્રાપ્તિ થાય છે માટે આયુષ કર્મની નિષ્ફળતા પણ સિદ્ધ થાય છે.

૩૦—આયુષ કર્મને કૃતનાશ, અકૃતાભ્યાગમ અને નિષ્ફળતા એ દોષો પરી રીતે લાગતા નથી કારણ કે ભારે આત્માને વિપશઆદિ ઉપક્રમ લાગે છે. ત્યારે આયુષ કર્મ બધું એક સાથે ઉદયમાં આવે છે અને જલદીથી ભોગવાય છે, તેથી બાધિયા આયુષનો ફલ આપ્યા સિવાય નાશ થતો નથી વળી સર્વ આયુષ કર્મનો ક્ષય થવા પછી જ મરણ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે અકૃત (અનિમિત્ત) મરણની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેથી અકૃતાભ્યાગમ દોષ પણ નથી. તથા આયુષ કર્મનો જલદીથી ઉપભોગ થાય છે અને બધું આયુષ ભોગવાયા પછી જ મરણ થાય છે માટે તે નિષ્ફળ પણ નથી. એમકે ચારે તરફથી મળજ્વાળા બાધેલી ઘાસની ગજીને એક તરફથી સળગાવી દોય તો તે અનુક્રમે ધીરે ધીરે બળે છે, પરંતુ તેનો બંધ તોડી નાખી છૂટી કરી નાંખી દોય અને એમરે જવન વાવો દોય તો તે ચારે તરફથી સળગે છે અને જલદી જળી જાય; તેવી રીતે બંધ સમયે સિથિલ બાધિયું આયુષ ઉપક્રમ લાગતાં બધું એક સાથે ઉદયમાં આવે છે અને શીઘ્ર ભોગવાય તેનો ક્ષય થાય છે. તેમાં ઔપચારિક (દેવો તથા નારકો), અસંખ્ય વર્ષના આયુષવાળા (મનુષ્ય અને તિથ્યો), ચરમ સ્તરીરી (તે જ સ્તરીરી દ્વારા મેક્ષને પ્રાપ્ત થનારા) અને ઉત્તમ પુરુષો-(તીર્થંકર, ચક્રવર્તીદિ) ને અવશ્ય અનપવર્તનીય આયુષ હોય છે જ કીના

એકેન્દ્રિય બેધન્દ્રિય તેધન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયોને લવસ્થિતિનો—એનું બેટલું ઉત્કૃષ્ટ આયુ હોય તેનો ત્રીજો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ અબાધ છે. કારણકે પોતપોતાના આયુના બે ભાગ ગયા પછી પરલવનું આયુ બાંધી શકે તેથી પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ આયુનો ત્રીજો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ અબાધ થઈ શકે છે.

શુભલિયા—અસંખ્યેય વરસના આયુવાળા તિર્થંગી અને મનુષ્યોને પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ પરલવાયુની અબાધ છે એમ અન્ય આચાર્યો કહે છે. તેમનાં મતે તેઓ પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરલવનું આયુ બાંધે એમ સમજવું. ૪૧

હવે તીર્થંકરનામ અને આહારકઠિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું પ્રમાણ કહે છે—

અંતો કોઢાકોઢી તિથયરાહાર તોષ સંસ્વાઓ ।
તેત્તીસપલિયસંસં નિકાશ્યાણં તુ ઉક્લોસા ॥૪૨॥

અતઃકોટીકોટી તીર્થકરાહારકયોઃ તસ્યાઃ સંસ્વાતઃ ।

ત્રયક્ષિણ્વ પલ્યાસંસં નિકાચિતયોસ્તુ ઉત્કૃષ્ટા ॥૪૨॥

અર્થ—તીર્થંકર અને આહારકઠિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતઃકોઢાકોઢી સાગરોપમ છે અને અંતઃકોઢાકોઢીના સંખ્યાતમા ભાગથી આરંભી નિકાચિત થયેલી એ અનેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અનુક્રમે તેત્રીસ સાગરોપમ અને પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે.

ટીકાનું—તીર્થંકરનામકર્મ અને આહારકઠિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતઃકોઢાકોઢી સાગરોપમની છે, અંતર્યુદ્ધત્ત અબાધાકાળ છે, અને અબાધાકાળ હીન કર્મકળને નિષેકકાળ છે. આ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અનિકાચિત તીર્થંકરનામ અને આહારકઠિકની કહી છે.

નિકાચિત એ બંને કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આ પ્રમાણે છે—તેમાં તીર્થંકરનામ-

છબેને અપવત્નીય અને અનપવત્નીય એ બન્ને પ્રકારનું આયુષ હોય છે. દેવો, નારકો તથા અસંખ્ય વર્ષના આયુષવાળા મનુષ્ય અને તિર્થંગી પોતાના આયુષના ૭ માસ બાકી રહે ત્યારે પરલવાયુને બંધ કરે છે. બાકીના નિરૂપકમ આયુષવાળા તિર્થંગી અને મનુષ્યો પોતાના આયુષનો ત્રીજો ભાગ બાકી રહે ત્યારે પરલવાયુને બંધ કરે છે અને સોપકમ આયુષવાળા પોતાના આયુષનો ત્રીજો, નવમો કે સત્વાવીશમો—એમ ત્રિગુણ કરતાં છેવટે અનંતર્યુદ્ધત્ત બાકી રહે ત્યારે પણ પરલવનું આયુષ બાંધે છે. જુઓ પંડિત ભગવાનદાસશાસ્ત્રીએ લખેલ નવતત્ત્વ વિવેચન પૃ. ૩૭.

૧ અર્થે એટલું સમજવાનું કે પોતાના ઉત્કૃષ્ટ આયુનો ત્રીજો ભાગ શેષ રહે અને પરલવનું આયુષ બાંધે તેઓને ઉત્કૃષ્ટ અબાધ થઈ શકે પરંતુ બધા ઉત્કૃષ્ટ આયુષવાળા હોય અને ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરલવનું આયુષ બાંધે એ કંઈ નિયમ નથી. કોઈ નરને કોઈ સત્તાવીસ કર્ત્વાદિ ભાગે પણ આયુષ બાંધે છે તેને તેટલી અબાધ સમજવી.

કર્મની અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમના સંખ્યાતમા ભાગથી આરંભી કંઈક ન્યૂન જે પૂર્વકોડી અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ અને આહારકદ્ધિકની પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે.

તાત્પર્ય એ કે-તીર્થંકરનામ અને આહારકદ્ધિકની અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમના સંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિથી આરંભી નિકાચિત કરવાનો આરંભ કરે છે. જ્યારે સંપૂર્ણપણે ગાઢ નિકાચિત થાય છે ત્યારે તીર્થંકરનામની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ કંઈક ન્યૂન જે પૂર્વકોડા અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

જે જન્મમાં તીર્થંકર થવાના છે તે ભવથી ત્રીજે ભવે પૂર્વકોટિ વરસના આયુવાળો કોઈ મનુષ્ય તીર્થંકરનામકર્મને પહેલપહેલા નિકાચિત કરે, ત્યાંથી તેત્રીસ સાગરોપમના આયુવાળો અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ થયા, ત્યાંથી ચ્યવી ચોરાસી લાખ પૂરવાના આયુવાળો તીર્થંકર થાય. આ પ્રમાણે પૂર્વકોટી વરસના આયુવાળો તીર્થંકર થાય. આ પ્રમાણે પૂર્વકોટી વરસના આયુવાળો નિકાચિત કરે ત્યાંથી અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્કૃષ્ટ આઉળે ઉત્પન્ન થાય અને ઉત્કૃષ્ટ આઉળે તીર્થંકર થાય તો ઉપર કહી તે પ્રમાણે નિકાચિત તીર્થંકરનામકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સંભવે છે.^૧ અને આહારકદ્ધિકની અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમના સંખ્યાતમા ભાગથી આરંભી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ ગાઢ નિકાચિત થાય છે.

આ રીતે બંનેની સ્થિતિ અનિકાચિત, અદ્વનિકાચિત અને ગાઢ નિકાચિત એમ ત્રણ પ્રકારે છે. બંનેની^૨ અનિકાચિત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ, અને અદ્વનિકાચિત અંતઃકોડાકોડીનો સંખ્યાતમા ભાગ છે. તથા ગાઢ નિકાચિત ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તેત્રીસ સાગરોપમાદિ છે.

૧ પૂર્વકોટી વરસના આયુવાળો કોઈ મનુષ્ય તીર્થંકર નામકર્મ ગાઢ નિકાચિત બાંધી તેત્રીસ સાગરોપમના આઉળે અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય અને ત્યાંથી ઉત્કૃષ્ટ ચોરાસી લાખ પૂર્વના આઉળે તીર્થંકર થાય તેઓ આશ્રયી ઉપરોક્ત ઉત્કૃષ્ટ ગાઢ નિકાચિત સ્થિતિ સંભવે છે. પૂર્વકોટિ વરસથી જોઈ આયુવાળો બાધે અને જોઈ આયુવાળો વૈમાનિક દેવો કે નરકમાં ઉત્પન્ન થાય અને તીર્થંકરભવમાં જોઈ આયુ હોય તો ઉપરોક્ત સ્થિતિથી જોઈ પણ ગાઢ નિકાચિત થાય છે. સંખ્યાત વરસના આયુવાળો મનુષ્ય ગાઢ નિકાચિત કરી શકે છે જોઈમાં જોઈ કેટલા આયુવાળો કરી શકે તે બાબતમાં આભ્યંત્ર નથી. મનુષ્યમાંથી જોઈમાં જોઈ દસ હજાર વરસના આયુવાળો પ્રથમ નારકીમાં અગર પદ્યોપમ પ્રમાણ જન્મ આયુવાળો સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે તીર્થંકરભવમાં જોઈમાં જોઈ બહોતર વરસનું આયુ હોય છે. એટલે મનુષ્યભવમાં એટલું આયુ શેષ હોય અને ગાઢ નિકાચિત કરે ત્યાંથી આરંભી બધાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં એટલું આયુ હોય અને તીર્થંકરના ભવમાં એટલું આયુ હોય તેટલી તીર્થંકર નામકર્મની સ્થિતિ ગાઢ નિકાચિત થાય એમ સમજવું.

૨ અનિકાચિત એ એવી સ્થિતિ છે કે જે તે નિકાચિતરૂપમાં પરિણમ ન વાગે તો વધે, ઘટે અને કદાચિત સત્તામાંથી નીકળી પણ જાય. નિકાચિત ત્રીજે ભવે જ થાય છે. તે પણ અંતઃકોડાકોડી

હવે અનિકાચિત અવસ્થામાં તીર્થંકરનામકર્મનું અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમરૂપ સ્થિતિનું જે ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ કહ્યું તે આશ્રયી અન્ય પ્રશ્ન કરે છે—

અંતોકોડાકોડી ઠિઠ્ઠિ વિ કહં ન હોઝ ? તિથયરે ।
સંતે કિત્તિયકાલં તિરિઓ અહ હોઝ ડ વિરોહો ॥ ૪૩ ॥

અંતઃકોડીકોડીસ્થિતિકેડપિ કયં ન ભવતિ ? તીર્થકરે ।

સતિ કિયત્કાલં તિયં અથ ભવતિ તુ વિરોધઃ ॥ ૪૩ ॥

અર્થ—અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિવાળું તીર્થંકરનામકર્મ સત્તામાં છતાં પણ કેટલાએક કાળપર્યંત તિથંચ કેમ ન થાય ? જો થાય એમ કહો તો આગમ વિરોધ આવે છે.

ટીકાનુ—અહિં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે—અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિવાળું તીર્થંકરનામકર્મ જ્યારે સત્તામાં હોય ત્યારે તેટલા કાળપર્યંત શું તે તિથંચ ન થાય ? કહાય એમ કહેવામાં આવે કે ન થાય, તો એમ પણ હોઈ શકે નહિ, કારણકે ત્રસકાયની ઉત્કૃષ્ટ સ્વકાયસ્થિતિ જે હબર સાગરોપમ કહી છે, ત્યાર પછી જીવ મોક્ષે ન જાય તો અવશ્ય સ્થાવર થાય છે. માટે તિથંચમાં ગયા વિના તેટલી સ્થિતિ પૂર્ણ

હીનો સંખ્યાતમો ભાગ જ થાય અને ગાઢ નિકાચિત તો જે ભવમાં નિકાચિત કરે છે તે ભવનું નેટહું આણુ શૈષ હોય ત્યાંથી વૈમાનિક દેવામાં કે ત્રીજી નરક સુધી જાય ત્યાં નેટહું આણુ હોય અને ત્યાંથી ભવી મનુષ્ય થાય ત્યાં નેટલા આણુએ ઉત્પન્ન થાય તેટલી થાય છે. ઉપર ગાઢ નિકાચિત સ્થિતિનું ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ બતાવ્યું છે. કારણ કે ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકાંટિ વરસના આણુવાળા મનુષ્ય જ જિનનામ માધે છે. ત્યાંથી અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ થાય અને ત્યાંથી ભવી ચોરાશીલાખ પૂરવના આણુવાળા તીર્થંકર થાય. તીર્થંકરનું ઉત્કૃષ્ટ તેટલું જ આણુ હોય છે. એટલે કષ્ટ ન્યૂન જે પૂર્વકાંટિ અધિક તેવીસ સાગરોપમ ગાઢ નિકાચિતનું ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ થાય છે.

અદ્ય નિકાચિત અને ગાઢ નિકાચિતમાં એ તફાવત છે કે અદ્યનિકાચિત કરણ સાધ્ય છે અને ગાઢ નિકાચિત કરણ અસાધ્ય છે. અદ્યનિકાચિત સ્થિતિની અપવર્તના થઈ જોઈ શકે અને ગાઢ નિકાચિત નેટલી સ્થિતિ થઈ હજી તેટલી બરાબર ભોગવાશે. જો કે રસોદયે તો જે ભવમાં તીર્થંકર થવાના છે તે ભવમાં નેટહું આણુ બાકી હોય અને ડેવજગત થાય તેટલી જ અનુભવે શૈષ સળળી સ્થિતિને પ્રદેશદયે અનુભવે છે. પ્રદેશદયે અનુભવાતી પ્રકૃતિનું ફળ ખીન જીવોની અપેક્ષાએ માન-મહત્ત્વ-પૂજન-સતકાર વધારે હોય છે અષ્ટમહાપ્રાતિહાવીદ ફળ તો રસોદય થાય ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય છે. ગમે તેવી તીવ્ર રમરાણી પ્રકૃતિ પણ જ્યાં સુધી રસસ્વરૂપે નથી અનુભવાતી ત્યાં સધી તે યથાર્થરૂપે કાપ કરતી નથી, જ્યારે રસસ્વરૂપે અનુભવાય છે ત્યારે સંપૂર્ણપણે પોતાની શક્તિનો અનુભવ કરાવે છે. આહારક્રિકની પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ગાઢ નિકાચિત થાય છે. તેની સ્થિતિ ત્રીજે ભવે નિકાચિત થાય છે એ કષ્ટ નિયમ નથી.

થઈ શકે નહિ. બે કદાચ તિથિઓમાં બાજુ એમ કહેવામાં આવે તો આગમ વિરોધ આવે. કારણકે તીર્થંકરનામકર્મની સત્તાવાળા તિથિઓગતિમાં ન બાજુ એમ આગમ યથામાં કહ્યું છે.

હવે ઉપરોક્ત પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે—

જમિહ નિકાઢ્યતિથ્યં તિરિયમ્ભવે તં નિસેહિયં સંતં ।

ઇયરંમિ નત્થિ દોસો ઉવટ્ટણવટ્ટણાસજ્જો ॥ ૪૪ ॥

યદિહ નિકાચિતતીર્થં તિર્યમ્ભવે તત્ નિષિદ્ધં સત્ ।

ઇતરસ્મિન્ નાસ્તિ દોષઃ ઉદ્વર્તનાપર્વત્તનાસાધ્યે ॥૪૪॥

અર્થ—અહિં બે નિકાચિત તીર્થંકર નામકર્મ છે, તેની સત્તા તિથિઓ બાબમાં નિષેધી છે. ઇતર ઉદ્વર્તના-અપર્વત્તના સાધ્ય અનિકાચિત જિનનામની સત્તા હોવામાં કોઈ દોષ નથી.

ટીકાતુ—જિનપ્રવચનમાં બે તીર્થંકર નામકર્મ ત્રીજે ભવે નિકાચિત કહ્યું છે એટલે અવશ્ય ભોગવાય એ રીતે વ્યવસ્થિત કહ્યું છે તેની સ્વરૂપસત્તા તિથિઓ બાબમાં નિષેધી છે. પરંતુ બેની ઉદ્વર્તના અને અપર્વત્તના થઈ શકે તે અનિકાચિત જિનનામની સત્તા તિથિઓબાબમાં નિષેધી નથી. અનિકાચિત જિનનામની સત્તા તિથિઓ બાબમાં હોય તેથી કોઈપણ દોષ નથી.

આ હકીકત સૂત્રકરે પોતાની બુદ્ધિથી કલ્પેલી નથી. વિશેષણવતિ નામના યથામાં પણ તે જ પ્રકારનું કથન છે. તે યથા આ પ્રમાણે—‘તિરિયસુ નત્થિ તિથ્યરનામ સત્તંતિ દેસિયં સમય । કહ્ વ તિરિયો ન હોહી, અયરોવમકોહિકોહીય ॥ ૧ ॥ તંપિ સુનિકાઢ્યસ્સેવ સઙ્ગમવમાવિણો વિણિદ્ધિ’ । અણિકાઢ્યસ્મિ વણ્ણ સન્નવર્ગહોણિ ન વિરોહો ॥૨॥

તે બંને ગાથાનો અર્થ ટીકાકાર પોતે જ લખે છે. તે આ પ્રમાણે—તીર્થંકરનામકર્મની સત્તા તિથિઓબાબમાં નથી એમ જિનપ્રવચનમાં કહ્યું છે, પરંતુ તીર્થંકરનામકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કહી છે તેટલી સ્થિતિમાં તીર્થંકરનામકર્મની સત્તાવાળો તિથિઓ કેમ ન થાય ? તેટલી સ્થિતિમાં તિથિઓ અવશ્ય થાય જ. કારણ કે તિથિઓબાબમાં બ્રમણ કયા વિના તેટલી સ્થિતિની પૂર્ણતા થવી જ અશક્ય છે.

હવે તેનો ઉત્તર આપે છે—તીર્થંકરનામકર્મની સત્તા તિથિઓમાં નથી હોતી એમ બે સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે તે ત્રીજે ભવે થનાર ‘સુનિકાચિત જિનનામકર્મની સત્તા આશ્રયી કહ્યું છે, સામાન્ય સત્તા આશ્રયી કહ્યું નથી. તેથી અનિકાચિત જિનનામકર્મની સત્તા છતાં સઘળી-આદે ગતિમાં બાજુ એમાં કોઈપણ પ્રકારનો વિરોધ નથી. ૪૪

આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું પ્રમાણ કહ્યું. હવે જઘન્ય સ્થિતિનું પ્રમાણ કહે છે. તેમાં મૂળકર્મની જઘન્ય સ્થિતિનું પ્રમાણ પહેલાં જ કહ્યું છે. એટલે ઉત્તર પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિનું પ્રમાણ કહેતાં પહેલાં સ્થિતિના સંબંધમાં નિયમ વિશેષ કહે છે—

પુવ્વકોટીપરઓ ઇગિવિગલો વા ન બંધણ આડં ।
અંતોકોટાકોટીણ આરડ અમવસન્ની તુ ॥ ૪૫ ॥

પૂર્વકોટીપરતઃ એકવિકલો વા ન વધ્નાત્યાયુઃ ।

અન્તઃકોટીકોટ્યા આરતોઽમવસન્ની તુ ॥ ૪૫ ॥

અર્થ—પૂર્વકોટીથી અધિક આયુ એકેન્દ્રિય અને વિઠ્ઠેન્દ્રિયો બાંધતા નથી. અને અંતઃકોટાકોટી સાગરોપમથી ન્યૂન સાતે કર્મની સ્થિતિ અભવ્યસંજ્ઞિ બાંધતા નથી.

ટીકાનુ—અહિં ચોરાશી લાખને ચોરાશી લાખે ગુણતાં, સિત્તેર લાખ અને છપ્પન્ન હજાર કોડ થાય. તેટલા વરે એક પૂર્વ થાય. જૃહત્સંઘહિમાં કહ્યું છે કે— ‘એક પૂર્વ’નું પ્રમાણ સિત્તેર લાખ અને છપ્પન્ન હજાર કોડ વર્ષ થાય છે. તેવા એક કોડ પૂર્વથી અધિક પરભવનું આયુ એકેન્દ્રિયો અને વિઠ્ઠેન્દ્રિયો બાંધતા નથી. એકેન્દ્રિયો અને વિઠ્ઠેન્દ્રિયો પરભવનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક કોડ પૂર્વ વર્ષનું જ બાંધે છે.

તથા અભવ્યસંજ્ઞિ ગાથામાં મૂકેલ તુ શબ્દ અધિક અર્થને સૂચવતો હોવાથી આયુ વર્જિત સાતે કર્મની સ્થિતિ અંતઃકોટાકોટી સાગરોપમથી હીન હીન બાંધતો નથી, પરંતુ જઘન્યથી પણ અંતઃકોટાકોટી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિજ બાંધે છે.

આ ઉપરથી એમ સમજી લેવાનું કે પંચેન્દ્રિયો પૂર્વકોટીથી અધિક પણ આયુ બાંધે અને અભવ્યસંજ્ઞિયો ગુણસ્થાનકે ગુણસ્થાનકે પરત્વે અંતઃકોટાકોટી સાગરોપમથી ન્યૂન પણ સાતકર્મની સ્થિતિ બાંધી શકે છે. ૪૫

આ પ્રમાણે સ્થિતિના સંબંધમાં નિયમ કહ્યો. હવે ઉત્તર પ્રકૃતિઓની જઘન્ય-સ્થિતિનું પ્રમાણ કહેવા ઇચ્છતા નીચેની ગાથા કહે છે—

સુરનારયાડયાણં દસવાસસહસ્સ લઘુ સતિત્થાણં ।
દ્યયરે અંતમુહુત્તં અંતમુહુત્તં અનાહાઓ ॥ ૪૬ ॥

૧ તીર્થંકરનામકર્મની અલ્પનિકાચિત અને ગાઢનિકાચિત એમ બે પ્રકારની નિકાચિત સત્તા ત્રીજે ભવે થાય છે જે કે ઉપરની ગાથામાં સુનિકાચિત માટે જ કહ્યું છે છતાં તે જને પ્રકારની સત્તા તિર્થંકર ગતિમાં ન હોય એમ લાગે છે. કારણ એ કે અલ્પ કે ગાઢ નિકાચના ત્રીજે ભવે થાય ત્યાંથી નરક કે વૈમાનિક દેવમાં જાય એટલે તિર્થંકરમાં જવાનો અવકાશ જ રહે નહિ. માત્ર ધણી ભવ પહેલા જે જિનનામ ખંધાવ છે કે જે બિલકુલ નિકાચિત ક્યેણું હોયું નથી તેની સત્તા તિર્થંકરગતિમાં પણ હોઈ શકે છે.

સુરનારકાયુષોઃ દશવર્ષસહસ્રાણિ લઘુઃ સતીર્થયોઃ ।

દ્વિતરયોરન્તર્મુહૂર્તમન્તર્મુહૂર્તમવાધા ॥ ૪૬ ॥

અર્થ—તીર્થંકર નામકર્મ સહિત દેવ અને નારકાયુની જઘન્ય સ્થિતિ દશ હજાર વરસ પ્રમાણ છે અને ઇતર જે આયુની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત છે અને અંતર્મુહૂર્તનો અઘાધાકાળ છે.

ટીકાતુ—દેવાયુ, નરકાયુ અને તીર્થંકરનામકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ દશ હજાર વરસ પ્રમાણ છે. તથા ઇતર મનુષ્યાયુ અને તીર્થંચાયુની જઘન્ય સ્થિતિ શુદ્ધકલવ પ્રમાણ અંતર્મુહૂર્ત છે.

એક શુદ્ધક લવનુ પ્રમાણ ગણે છે. છપ્પત્ર આવલોકિયા થાય છે, તથા એક મુહૂર્ત એટલે જે ઘડી પ્રમાણકાળમાં હૃદયુષ્ઠ અને યુવાન પુરુષના સાક્રીસસો તહોતેર શ્વાસો-ચ્છવાસ થાય છે. એક શ્વાસોચ્છવાસ એટલા કાળમાં કંઈક અધિક સત્તર લવ થાય છે અને એક મુહૂર્તમાં પાંચઠ હજાર પાંચસો અને છત્રીસ શુદ્ધકલવ—નાનામાં નાના લવો થાય છે.

આરે આયુ અને તીર્થંકર નામકર્મની અઘાધા અંતર્મુહૂર્ત છે. અઘાધાકાળહીન નિષેક કાળ છે. એટલે કે અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ અઘાધાકાળમાં ફલરચના કરતો નથી ત્યારપછીના સ્થિતિસ્થાનકથી આરંભી કરે છે.

અહિં સૂત્રકારે તીર્થંકર નામની 'દશ હજાર વરસ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિ કોઈ આચાર્યના મતે કહી છે. એમ ન હોય તો કર્મપ્રકૃતિ આદિ અન્યોમાં તો તીર્થંકર નામકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ કહી છે. માત્ર ઉત્કૃષ્ટ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી સંખ્યાતશુણ્વીન^૨ સમજવી.

કર્મપ્રકૃતિ ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—'આહારકદિક અને તીર્થંકર નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે અને તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધથી જઘન્ય સ્થિતિબંધ સંખ્યાત શુણ્વીન છે. તે જઘન્ય સ્થિતિબંધ પણ અંતઃકોડાકોડી પ્રમાણ જ છે.

શતકચૂર્ણિમાં પણ કહ્યું છે—'આહારક શરીર, આહારક અંગોપાંગ અને તીર્થં-

૧ દશ હજાર વરસ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિબંધ પહેલી નરકમા દશ હજાર વરસના આઠિખે જનાર શવ આશ્રયી થતે છે. અહિં પણ પહેલા છેલ્લા મનુષ્યના ભવનુ આયુ અધિક લેવું

૨ સંખ્યાત શુણ્વીન એટલે સંખ્યાતમે ભાગ સમજવો. ન્યા દ્વિયુષ્ઠ ત્રિયુષ્ઠ ઇત્યાદિ કહે ત્યાં જમણું ત્રણુણુ આદિ લેવું અને તેની સાથે હીન સખ્દ એકે ત્યારે તેટલામે ભાગ લેવો. જેમ દ્વિયુ-ણ્વીન એટલે જે ભાગ કરી એક ભાગ લેવો. ત્રિયુણ્વીન એટલે ત્રણ ભાગ કરી એક ભાગ લેવો. એમ સંખ્યાત શુણ્વીન એટલે સંખ્યાતા ભાગ કરી એક ભાગ લેવો. જે પ્રમાણે અસંખ્યાત શુણ્વીન એટલે અસંખ્યાતમે ભાગ અને અનંતશુણ્વીન એટલે અનંતમે ભાગ સમજવો.

કર નામકર્મનો જઘન્ય સ્થિતિખંધ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે અને અંતઃસુદૃર્ત અખાધાકાળ છે. માત્ર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધથી જઘન્ય સ્થિતિખંધ સંખ્યેય-શુણ્ય હીન છે.’

પુરુષવેદાદિની જઘન્ય સ્થિતિ કહે છે—

પુંવેષ અટ્વાસા અટ્મુહતા જસુચ્ચગોયાળં ।

સાપ વારસ હારગવિગ્ધાવરણાળ કિંચૂળં ॥૪૭॥

પુંવેદેઽષ્ટૌ વર્ષાણ્યઽષ્ટૌ મુહૂર્તા યશઃસ્વર્ગોત્તરોયોઃ ।

સાતે દ્વાદશ આહારકવિગ્ધાવરણાનાં કિંચિદનમ્ ॥૪૭॥

અર્થ—પુરુષવેદની જઘન્યસ્થિતિ આઠ વરસની, યશઃકીર્તિ અને ઉચ્ચગોત્રની આઠ સુદૃર્તની, સાતાવેદનીયની બાર સુદૃર્તની, આહારકદ્વિક, અંતરાય, જ્ઞાનાવરણીય અને ઠશનાવરણીયની કંઈક ન્યૂન સુદૃર્તની જઘન્ય સ્થિતિ છે.

ટીકાતુ—આ અટ્ વર્ષોદિ જઘન્ય સ્થિતિ જે જે શુણ્યસ્થાનકે તે તે પ્રકૃતિઓનો અંધવિચ્છેદ થાય છે ત્યાં ત્યાં ક્ષપકશંખિમાં ખંધાય છે. એ જ જઘન્યસ્થિતિ કહે છે.

પુરુષવેદની જઘન્ય સ્થિતિ આઠ વરસ પ્રમાણ છે. અંતઃસુદૃર્ત અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન કર્મદળનો નિષેકકાળ છે.

યશઃકીર્તિ અને ઉચ્ચગોત્રની આઠ સુદૃર્તની જઘન્યસ્થિતિ, અંતઃસુદૃર્ત અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે.

સાતાવેદનીયની બાર સુદૃર્ત જઘન્યસ્થિતિ, અંતઃસુદૃર્ત અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન નિષેકકાળ છે.

આહારક શરીર, આહારક અંગોપાંગ, અંતરાય પાંચ, ઠશનાવરણીય ચાર, કુલ સોળ કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ કંઈક ન્યૂન સુદૃર્ત એટલે અંતઃસુદૃર્તની છે, અંતઃસુદૃર્ત અખાધાકાળ અને અખાધાકાળહીન કર્મદળનો નિષેકકાળ છે.

કર્મપ્રકૃતિ આદિમાં આહારકદ્વિકની જઘન્યસ્થિતિ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ પહેલાં કહી છે છતાં અહિં જે અંતઃસુદૃર્તની કહી તે અન્ય આચાર્યના મતે કહી છે એમ સમજવું. ૪૭

હવે સંજ્વલન કોષાદિની જઘન્ય સ્થિતિ કહે છે—

દોમાસ ઇમ અદ્ધં અંનમુહત્તં ચ કોહપુલ્વણં ।

સેસાણક્કોસાઓ મિચ્છત્તઠિર્દિષ્ જં લઠ્ઠં ॥૪૮॥

द्वौ मासौ एकोद्विः अन्तर्मुहूर्तं च क्रोधपूर्वाणाम् ।

शेषाणामुत्કृष्टાત્ મિથ્યાત્વસ્થિત્યા ચલ્લભ્યમ્ ॥૪૮॥

અર્થ—સંજ્વલન કોષાદિ ચારની અનુક્રમે બે માસ, એક માસ, અર્ધ માસ અને અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. શેષ પ્રકૃતિઓની પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા જે આવે તેટલી છે.

ટીકાનુ૦—સંજ્વલન કોષ, માન, માયા અને લોભની અનુક્રમે બે માસ, એક માસ, અર્ધ માસ અને અંતર્મુહૂર્તની જઘન્ય સ્થિતિ છે. તાત્પર્ય એ કે નવમા ગુણ સ્થાનકે જ્યાં તેઓનો બંધવિચ્છેદ થાય છે ત્યાં બંધવિચ્છેદ સમયે ક્ષપકશ્રેણિમાં સંજ્વલન કોષની બે માસ, સંજ્વલન માનની એક માસ, સંજ્વલન માયાની અર્ધ માસ અને સંજ્વલન લોભની અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ જઘન્યસ્થિતિ બંધાય છે. દરેકમાં અંતર્મુહૂર્ત અબાધાકાળ છે અને અબાધાકાળહીન કર્મહળનો નિષેધકાળ છે.

શેષ-જેટલી કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ કહી તે સિવાય અન્ય પ્રકૃતિઓની પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વડે ભાગતાં જે આવે તે જઘન્ય સ્થિતિ છે. એ જ જઘન્ય સ્થિતિ બતાવે છે.

નિદ્રાપંચક અને અસાતાવેહનીય એ દરેક પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીશ કોડા-કોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સિત્તર કોડાકોડી પ્રમાણ સ્થિતિ વડે ભાગાકારની રીત પ્રમાણે ભાગવી. એ રીતે ભાગતાં શૂન્યને શૂન્ય વડે ઉડાડી નાખવી. એટલે નીચે જેટલા મીંડા ઉડાડવાના હોય તેટલા જ ઉપર ઉડાડવા, તાત્પર્ય એ કે નીચે જેટલા હોય તેટલી જ સંખ્યા વડે ઉપર ભાગી છેક ઉડાડવો અહિં એ પ્રમાણે છેક ઉડાડતા સાગરોપમના સાતીયા ત્રણ ભાગ આવે કારણ કે અહિં ઉપર ત્રીશ કોડા-કોડી છે નીચે સિત્તર કોડાકોડી છે તે બંને સંખ્યાને એક એક કોડાકોડીએ ભાગી છેક ઉડાડતાં સાગરોપમના સાતીયા ત્રણ ભાગ આવે છે. સાતીયા ત્રણ ભાગ એટલે સાગરોપમના સાત ભાગ કરીએ તેવા ત્રણ ભાગ. તેટલી નિદ્રાપંચક અને અસાત વેહનીયની જઘન્ય સ્થિતિ છે.

એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વમોહનીયની સાતીયા સાત ભાગ એટલે પૂર્ણ એક સાગરોપમ જઘન્ય સ્થિતિ છે.

સંજ્વલન સિવાય બાર કષાયની સાતીયા ચાર ભાગ જઘન્ય સ્થિતિ છે.

સૂક્ષ્મત્રિક અને વિકલભાતિત્રિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઠાર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિવડે ભાગતાં નીચેના જેટલા જ મીંડા ઉપર ઉડાડતાં ઉપર અઠાર અને નીચે સિત્તર રહે અહિં જોએ છેક ઉડાડો તેથી ઉપર અને નીચેનાં

એમ બંને સંખ્યાને બે વડે ભાગતાં ઉપર નવ અને નીચે પાંત્રીસ રહે, એટલે પાંત્રીસીયા નવ ભાગની સૂક્ષ્મત્રિકાદિ છ પ્રકૃતિની જઘન્ય સ્થિતિ આવે છે.

તથા સ્ત્રીવેદ અને મનુષ્યદિકનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પંદર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા નીચેના જેટલી જ શૂન્યને ઉપરની સંખ્યામાંથી ઉડાડી પાંચ વડે અપવર્તના કરવી, એટલે ઉપલી અને નીચલી બંને સંખ્યાને પાંચ વડે ભાગી છેદ ઉડાડવો—પાંચ વડે ભાગી સંખ્યા નાની કરવી એટલે સાગરોપમના ઔદિયા ત્રણ ભાગ આવે તેટલી સ્ત્રીવેદ અને મનુષ્યદિકની જઘન્યસ્થિતિ છે.

હાસ્ય, રતિ, યશઃકીર્તિ વર્ણને સ્થિરાદિ પાંચ, શુભવિહારોગતિ, સુરભિગંધ, શુકલવર્ણ, મધુરરસ, મૃદુ, લઘુ, સ્નિગ્ધ અને ઉબ્ધ રુપર્શ, આદ્યસંસ્થાન, આદ્યસંઘયણ, એ સત્તર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ દશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે, તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા ઉપરની અને નીચેની બંનેની સંખ્યાની સરખી જ શૂન્યને દૂર કરતા સાગરોપમનો સાતીથો એક ભાગ આવે તેટલી હાસ્ય આદિ સત્તર પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિ છે.

બીજા સંઘયણ અને બીજા સંસ્થાનની બાર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતાં નીચેની જેટલી જ શૂન્યને ઉપરથી દૂર કરતા અને પછી ઉપરની અને નીચેની બંને સંખ્યાને બે વડે છેદ ઉડાડતા પાંત્રીસીયા છ ભાગ રહે તેટલી બીજા સંઘયણ અને બીજા સંસ્થાનની જઘન્ય સ્થિતિ છે.

ત્રીજા સંઘયણ અને ત્રીજા સંસ્થાનનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ચૌદ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા શૂન્યને શૂન્ય વડે દૂર કરી ઉપલી નીચલી બંને સંખ્યાને ચૌદે ભાગતાં સાગરોપમનો પાંચીથો એક ભાગ આવે તેટલી તે બંનેની જઘન્ય સ્થિતિ છે.

ચોથા સંઘયણ અને ચોથા સંસ્થાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સોળ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા શૂન્યને શૂન્ય વડે દૂર કરી બેએ છેદ ઉડાડતા સાગરોપમના પાંત્રીસીયા આઠ ભાગ આવે તેટલી તે બંનેની જઘન્ય સ્થિતિ છે.

પાંચમા સંઘયણ અને પાંચમા સંસ્થાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઠાર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતાં અને બેએ છેદ ઉડાડતા સાગરોપમના પાંત્રીસીયા નવ ભાગ આવે તેટલી તે બંનેની જઘન્ય સ્થિતિ છે.

ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, અશુરુલ્લુ, પરાઘાત, ઉપઘાત, ઉચ્છવાસ, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભંગ, દુઃસ્વર, અનાદેય, અયશઃકીર્તિ, તિયજ્ઞિક, ઔદારિકદિક, હારિક, લોહિત, નીલ અને કૃષ્ણવર્ણ. દુરભિગંધ, કષાય, આરણ, કટુક અને તિક્તરસ, શુદ્ધ કર્કશ રૂક્ષ અને શીતરુપર્શ, એકેન્દ્રિયભતિ, પંચેન્દ્રિયભતિ, નિર્માણ, આતપ, ઉષોત,

અપ્રશસ્તવિહાયોગતિ, હુંક સંસ્થાન, છેવટું સંઘયણુ તૈજસ, કાર્મણુ, નીચગોત્ર, અરતિ, શોક, ભય બુધુપ્ત્યા, નપુસકવેદ અને સ્થાવર એ અડતાલીસ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ વીસ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા શૂન્યને શૂન્ય વડે દૂર કરતા સાગરોપમના સાતીયા બે ભાગ આવે તેટલી એ અડતાલીસ પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિ છે.

આદિ એ કે હારિદ્ર અને રક્તવણુદિનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ સાડાખાર કોડાકોડી આદિ સાગરોપમ પ્રમાણુ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા સાગરોપમના કંઈક અધિક પાંત્રીસીયા છ ભાગ આદિ જઘન્ય સ્થિતિ આવે તો પણ પ્રાચીન શાસ્ત્રોમાં તે હારિદ્ર રક્ત વણુદિ દરેક બેદોનો સાગરોપમના સાતીયા બે ભાગ પ્રમાણુ જ જઘન્ય સ્થિતિખંધ કહ્યો છે માટે આદિ પણ હારિદ્ર વણુદિનો તેટલો જ સ્થિતિખંધ કહ્યો છે.

આ પ્રમાણુ નિદ્રાપંચકથી આરંભીને સઘળી પ્રકૃતિઓના જઘન્ય સ્થિતિખંધનું પ્રમાણુ આ શ્રંથકાર મહારાજે મતાંતરને આશ્રયીને કહેલું હોય એમ સમભય છે કારણ કે કર્મપ્રકૃતિ આદિમાં બીજી રીતે સ્થિતિખંધના પ્રમાણુનું કથન^૧ છે. કઇ રીતે કથન છે તે કહે છે—

૧ કર્મપ્રકૃતિકાર ને રીતે નિદ્રા આદિ પંચાશી પ્રકૃતિઓની જઘન્યસ્થિતિ માને છે તે ૨૫૯ છે. તેઓ કહે છે કે—ને પ્રકૃતિ ને વર્ગની હોય તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગતા ને આવે તેમાંથી પશ્ચોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા ને રહે તે નિદ્રા આદિ પંચાશી પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ છે એકેન્દ્રિય તેટલી જઘન્ય સ્થિતિ બાધ છે, તેમાં જોડા કરેલો પશ્ચોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરતાં એકેન્દ્રિય આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ થાય છે. તથા એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધને અતુકને પત્વીસ, પચાસ, સો અને એક હજાર ગુણો કરતાં ને આવે તે બેષદ્વિવાદિનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ થાય છે. તેમાંથી પશ્ચોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા ને રહે તે બેષદ્વિવાદિ આશ્રયી જઘન્ય સ્થિતિ છે.

વૈક્રિયપટ્ટની પોતાના વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છેરે ભાગતાં ને આવે તેને હજારગુણો કરી પશ્ચોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા ને રહે તે તેની જઘન્ય સ્થિતિખંધ છે અને જોડા કરેલો ઉમેરતા ને આવે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ છે. હજારગુણો કરવાનું કારણ વૈક્રિયપટ્ટના બંધાધિકારી અસંખિપટ્ટેન્દ્રિયો છે અને તેઓ એકેન્દ્રિયોથી હજારગુણો બંધ કરે છે. જો કે અસંખિઓ પોતાના ઉત્કૃષ્ટ બંધથી પશ્ચોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન ૨૨૧^૧ધ્યોગ્ય પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિખંધ કરે છે તથાપિ વૈક્રિયપટ્ટ માટે દરેક રચણે પશ્ચોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરવા જણાવ્યું છે, વૈક્રિયપટ્ટની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વચ્ચે પંચસંગ્રહ કે કર્મપ્રકૃતિમાં મતભેદ નથી. સાધુ-શતકમાં ઉત્કૃષ્ટથી જઘન્ય પશ્ચોપમના સંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કહ્યો છે.

પંચસંગ્રહકાર નિદ્રા આદિ પંચાશી કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ આ પ્રમાણુ કહે છે—નિદ્રા આદિ પ્રકૃતિઓની પોતાની તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય તેને સિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગતા ને આવે તેટલી તેઓની જઘન્ય સ્થિતિ છે અને તેમાં પશ્ચોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરતા ને આવે તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે જો કે શુકલવણુદિની પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દસ કોડાકોડી આદિ છે અને

તેથી તેને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ભાગતા સાતીથો એક ભાગ આદિ આવે છે છતાં જ્ઞાન-સ્થિતિના વિચારમાં તો શુદ્ધવર્ણ, મુરલિગંધ, મધુરરસ અને ચાર શુભરસ એ સાત વિના એ હારિશ્વરજી વગેરે તેરની સાતીયા એ ભાગ જ્ઞાન-સ્થિતિ કહી છે. દાખલા તરીકે નિદ્રાની ઉત્કૃષ્ટ ત્રીશ કોડાકોડી પ્રમાણુ સ્થિતિને સિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગતા અને છેદ ઉડાકડતાં સાતીયા ત્રણ ભાગ આવે તેટલી તેની જ્ઞાન-સ્થિતિ છે. એકેન્દ્રિયો તેટલી બાધે છે. તેમાં પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરતા પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ અધિક સાતીયા ત્રણ ભાગ તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. એકેન્દ્રિયો તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધે છે. તથા સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ જે એકેન્દ્રિયની જ્ઞાન-સ્થિતિ છે તેને પચીસ, પચાસ, સો અને હજારગુણી કરતાં જે આવે તેટલી અનુક્રમે બેષ્ઠન્દ્રિયાદિ જ્ઞાન-સ્થિતિ બાધે છે અને એકેન્દ્રિયની પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ અધિક સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તેને પચીસ, પચાસ સો અને હજાર ગુણી કરતાં જે આવે તેટલી બેષ્ઠન્દ્રિયાદિ નિદ્રાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધે છે. પાંચમા કર્મગ્રંથ ગાં ૩૬ ની ટીકામાં કહ્યું છે કે—પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સિત્તેર કોડાકોડીએ ભાગતાં જે આવે તે નિદ્રા આદિ પ્રકૃતિઓની જ્ઞાન-સ્થિતિ છે અને પદ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે અધિક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તેનો પાઠ આ—અવમેવ જગન્ન્યસ્થિતિવિષયઃ પલ્લોપમાસહચેયમામા-માત્રાધિકઃ સ્તુત્વો મવતીતિ' આ વ્યાખ્યાન પંચસંપ્રદાયના અભિપ્રાયે સમજવું. એ પ્રમાણે ત્યાં કહ્યું છે. આ સંબંધમાં ઉપાધ્યાયજી શ્રી યોગેશ્વરજી મહારાજ પણ કર્મગ્રંથકૃતિ પાના ૭૭ માં આ પ્રમાણે લખે છે—પદ્યસંપ્રદાયે દુ વર્ગોત્કૃષ્ટસ્થિતિવિમ્બજનીયત્વા નામિત્રતા કિં દુ 'મેસાણુકોસામો મિષ્ટતઠિદિદં ચં લદ્' કતિ પ્રથમ સ્વસ્તોત્કૃષ્ટસ્થિતોર્મિષ્યાત્વસ્થિત્વા માને હૃદયે ચક્ષુર્યતે તદંવ જગન્ન્યસ્થિતિપરિમાણમુક્તમ્ । તત્ર નિદ્રાપદ્યકસ્યાસાતા-વેદનીયસ્ય ચ પ્રત્યેકમુક્તકૃષ્ટ સ્થિતિશ્ચિન્નજ સામરોપમકોડાકોડીરિતિ, તત્ત્વઃ મિષ્યાત્વોત્કૃષ્ટસ્થિત્વા માને હિયમાને શ્વત્વં છત્ત્વેન પાતવેદિતિ વચનાદ્ભાગજઃ સામરોપમસ્ય સન્નમાગાઃ, કથતી નિદ્રાપદ્યકસાતવેદનીયયોગેષ્વર્યા સ્થિતિઃ ।

ભાવાર્થ એ કે—પંચસંપ્રદાય વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ભાગવાનું માન્યું નથી પરંતુ પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિએ ભાગતા જે આવે તે જ જ્ઞાન-સ્થિતિનું પ્રમાણ કહ્યું છે તે આ પ્રમાણે—નિદ્રાપંચક અને અસાતવેદનીયની ઉત્કૃષ્ટ ત્રીશ કોડાકોડી સામરોપમ સ્થિતિને સિત્તેર કોડા-કોડીએ ભાગતાં સાતીયા ત્રણ ભાગ આવે તેટલી તેની જ્ઞાન-સ્થિતિ છે. અર્થ પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરવાનું કહ્યું નથી પરંતુ ઉક્ત જ્ઞાન-પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ વધારતાં જે આવે તે ઉત્કૃષ્ટ છે એમ કહ્યું છે. આગળ બેષ્ઠન્દ્રિયાદિના જ્ઞાન-સ્થિતિ અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં અવસરે તે રૂપક થાય છે. ત્યાં બેષ્ઠન્દ્રિયાદિની જ્ઞાન-સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બતાવતા જણાવે છે કે—'પદ્યસંપ્રદાયે દુ આ જગન્ન્યસ્થિતિરેકેન્દ્રિયાણાં સા પલ્લોપમાસહચેયમામાન્ધિકીકૃતા પર્વવિશ્વાદિના ન ગુણિતા દ્વીન્દ્રિયાદિનામુક્તકૃષ્ટા, યથાસ્થિતેવ વૈકાન્દ્રિયજગન્ન્યસ્થિતિઃ પર્વવિશ્વાદિના ગુણકા દ્વીન્દ્રિયાદીનાં જગન્ન્યેલુક્તમસ્તિ, તત્ત્વં દુ કેવલિનો વિવન્તિ' ભાવાર્થ એ કે—પંચસંપ્રદાય સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ એકેન્દ્રિયની જે જ્ઞાન-સ્થિતિ કહી છે તેમાં પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરતા અને તેને પચીસ આદિએ ગુણતા જે આવે તે બેષ્ઠન્દ્રિયાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે અને એકેન્દ્રિયની જેટલી જ્ઞાન-સ્થિતિ છે તેને જ પચીસ આદિએ ગુણતા જે આવે તેટલી બેષ્ઠન્દ્રિયાદિની જ્ઞાન-સ્થિતિ છે. તત્ત્વ તો કેવળ મહારાજ જાણે. જીવલિંગમ સ્વમાં પણ ચોસદમા પાને ખીજ બાજુમાં આ સંબંધે આ પ્રમાણે કહ્યું છે—'પદ્યસંપ્રદાયમતેનાપીદમેવ જગન્ન્ય-સ્થિતિપરિમાણં કેવલં પલ્લોપમાસહચેયમામાન્ધીનં (વ) વક્તવ્યં, તન્મતેન 'સેવાણુકોસામો મિષ્ટતઠિદિદં ચં લદ્' કવ્યંતાવનામાત્રસ્યૈવ જગન્ન્યસ્થિતિવિશ્વાત્ત્વ કારણસ્ય વિચમાનત્વાત' ભાવાર્થ એ કે—પંચસંપ્રદાય મતે આ જ જ્ઞાન-સ્થિતિનું પ્રમાણ પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમે ભાગે ફીન ન કહેવું. કારણ કે તેઓના મતે 'શિવ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ભાગતા જે આવે તે જ્ઞાન-સ્થિતિ છે'

જન્ય સ્થિતિ લાવવાનું આજ ગણિત ત્યાં વિદ્યમાન છે માટે. આ પ્રમાણે વિચારતા નિદ્રા આદિની પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સિત્તર કોડાકોડીએ ભાગતા ને આવે તે જન્ય છે અને તેટલી જન્ય સ્થિતિ એકેન્દ્રિયો બાધે છે. તેમાં પશ્ચોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક કરતા ઉત્કૃષ્ટ થાય છે, તેટલી ઉત્કૃષ્ટ બાધે છે. એકેન્દ્રિયની જન્ય અને ઉત્કૃષ્ટને પચીસ આદિએ ગુણતા બેધન્દ્રિયાદિની અનુક્રમે જન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આ પ્રમાણે પંચસંઘકારનો અભિપ્રાય જણાય છે. જીવાભિગમ સૂત્રમાં જન્ય સ્થિતિ આ આ પ્રમાણે કહી છે—નિદ્રા આદિની પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સિત્તર કોડાકોડીએ ભાગતા ને આવે તેમાંથી પશ્ચોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન તેઓની જન્ય સ્થિતિ છે અને એટલી કરેલી ઉચેરતા ને આવે તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. પ્રણાપના સૂત્રના ત્રેવીસમા પદમાં ૪૭૬ મા પાને પશુ તેટલી જ કહી છે. અહિં વર્ણાદિની દરેક ઉત્તર પ્રકૃતિની તેમ જ વૈક્રિયપટ્ટકમાંની દરેક પ્રકૃતિની પશુ પોતાની ને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તેને સિત્તર કોડાકોડીએ ભાગવાનું કહ્યું છે. પહેલા નેમ વર્ણોદિ દરેકની સાતીપા બે ભાગ પશ્ચોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન જન્ય સ્થિતિ કહી તેમ અહિં નહિ આવે પરંતુ સાતીપા એક ભાગ સવા ભાગ વિગેરે આવશે. દેવગતિની પશુ સાતીપા એક ભાગને હજારે ગુણી પશ્ચોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરતા ને રહે તે જન્ય સ્થિતિ આવશે. તથા એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિને પચીસ, પચાસ, સો અને હજાર ગુણી કરતા ને આવે તેટલી બેધન્દ્રિયાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે અને તેમાંથી પશ્ચોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન જન્ય સ્થિતિ છે. કમંદ્ર્યમાં બેધન્દ્રિયાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી જન્યસ્થિતિ પશ્ચોપમના સંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કહી છે. અહિં અસંખ્યાતમે ભાગ ન્યૂન કહ્યો છે. આ પ્રમાણે સ્થિતિયુધને અંગે શબ્દ મતો છે.

આ મતભેદ નિદ્રા આદિ પંચાશી પ્રકૃતિઓને અંગે કહ્યો તે બરાબર છે પરંતુ એકેન્દ્રિયો ૧૦૯ પ્રકૃતિઓ બાધે છે. તે પંચાશી સિવાય ચૈવ પ્રકૃતિઓ માટે શું સમજવું? એ સંકા અહિં થાય છે. ઉત્તરમાં એમ સમજવું કે—ચાર આયુ, વૈક્રિયપટ્ટક, આહારકર્દિક અને તીથે કરનામ સિવાય બાવીસ પ્રકૃતિઓના પોતપોતાના વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સિત્તર કોડાકોડીએ ભાગી પશ્ચોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરતા ને આવે તેટલી જન્ય સ્થિતિ એકેન્દ્રિયો બાધે છે અને પરિપૂર્ણ તે સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી બાધે છે. એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પચીસ આદિએ ગુણી પશ્ચોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા ને રહે તેટલી બેધન્દ્રિયાદિ જન્યસ્થિતિ બાધે છે. પરિપૂર્ણ તે સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી બાધે છે. આ પ્રમાણે કમંદ્ર્યપ્રકૃતિકારને મતે સમજવું.

પંચસંઘકારને મતે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિએ ભાગતા ને આવે તે એકેન્દ્રિયોની જન્ય અને પશ્ચોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉચેરતાં ને આવે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. એકેન્દ્રિયની જન્ય અથવા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પચીસ આદિએ ગુણી ને આવે તે અનુક્રમે બેધન્દ્રિયાદિની જન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે.

પ્રણાપના અને જીવાભિગમ સૂત્રના અભિપ્રાયે બાવીસ પ્રકૃતિઓની પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિએ ભાગી ને આવે તેમાંથી પશ્ચોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરતા ને રહે તેટલી એકેન્દ્રિયો જન્ય સ્થિતિ બાધે છે અને પરિપૂર્ણ તે સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી બાધે છે તથા એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પચીસ આદિએ ગુણતાં ને આવે તેટલી બેધન્દ્રિયાદિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધે છે અને પશ્ચોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન જન્યસ્થિતિ બાધે છે.

ચાર આયુ આહારકર્દિક અને તીથે કરનાયુકમંની જન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિયુધના અંગે કંઈ મતભેદ નથી. વૈક્રિયપટ્ટકની સ્થિતિ સંબંધે પંચસંઘ અને કમંદ્ર્યપ્રકૃતિમાં કંઈ મતભેદ નથી પરંતુ પ્રણાપના સૂત્રમાં દેવદિકની ૧/૭ સ્થિતિને હજારે ગુણી પશ્ચોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન જન્ય સ્થિતિ કહી છે. તત્ત્વ કેવળી મહારાજ બાણે

કર્મપ્રકૃતિમાં નિદ્રાદિની જઘન્ય સ્થિતિના પ્રમાણના પ્રતિપાદન માટે જે ગાથા કહી છે તે આ—*वगुक्तोसिद्धिर्णं मिच्छसुक्तोसगेण जं लद्धं । सेसाणं तु जहन्नो पल्लासंखेज-गेणूणो ॥ ૧ ॥*

એ ગાથાનો અક્ષરાર્થ આ પ્રમાણે છે—જે કર્મપ્રકૃતિ જે વર્ગની હોય તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વડે ભાગતાં જે આવે તેમાંથી પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તેટલો શેષ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ છે.

તેમાં વર્ગ એટલે સ્વભાવીય કર્મપ્રકૃતિઓનો સમૂહ. જેમ જ્ઞાનાવરણની પાંચ પ્રકૃતિઓનો જે સમૂહ તે જ્ઞાનાવરણીયવર્ગ. દર્શનાવરણીયની નવ પ્રકૃતિઓનો જે સમૂહ તે દર્શનાવરણવર્ગ. વેદનીયની બે પ્રકૃતિનો સમૂહ તે વેદનીયવર્ગ. દર્શનમોહનીયની પ્રકૃતિનો સમુદાય તે દર્શનમોહનીયવર્ગ. ચારિત્ર મોહનીયની પ્રકૃતિઓનો સમુદાય તે ચારિત્રમોહનીયવર્ગ. નોકષાય મોહનીય પ્રકૃતિઓનો 'સમુદાય તે નોકષાય મોહનીયવર્ગ. નામકર્મની દરેક પ્રકૃતિઓનો જે સમુદાય તે નામકર્મવર્ગ. યોત્રકર્મની પ્રકૃતિઓનો જે સમૂહ તે યોત્રકર્મવર્ગ અને અંતરાયકર્મની પાંચે પ્રકૃતિઓનો જે સમૂહ તે અંતરાયવર્ગ.

અહિં માત્ર મોહનીયમાં ત્રણ વર્ગ છે બાકી દરેક કર્મનો એક એક જ વર્ગ છે, એ વર્ગોની પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જે ત્રીશ કોડાકોડી આદિ સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સિત્તર કોડાકોડી વડે ભાગતાં જે આવે તેમાંથી પદ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તે નિદ્રા આદિ શેષ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ સમજવો. તે આ પ્રમાણે—

દર્શનાવરણીયકર્મની ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા શૂન્યને શૂન્ય વડે દૂર કરતા સાગરોપમના સાતીયા ત્રણ ભાગ આવે તે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન નિદ્રાપંચક અને અસાતવેદનીયની જઘન્ય સ્થિતિ છે.

એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વમોહનીયની પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન એક સાગરોપમ જઘન્ય સ્થિતિ છે. સંબલન સિવાય બાર કષાયની પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન સાતીયા ચાર ભાગ જઘન્ય સ્થિતિ છે. પુરુષવેદ વર્ણવ આઠ નોકષાય, તથા વૈકિંચષટ્ક, આહારકદ્રિક, તીર્થકરનામ અને યશઃકીર્તિ સિવાય નામકર્મની સઘળી પ્રકૃતિઓ અને નીચગોત્રની પદ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન સાતીયા બે ભાગ જઘન્ય સ્થિતિ છે.

જીવાંભિગમહિમાં તો આ અંચકાર મહારાજે જે રીતે જઘન્ય સ્થિતિનું પ્રમાણ કહ્યું છે, તે જ પ્રમાણ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન કહ્યું છે.

૧ અહિં ચારિત્ર મોહનીયથી કષાયમોહનીયની પ્રકૃતિઓ સમજવી.

‘અસં’ શબ્દ-પાંચમું કાંડ

ત્યાં સ્ત્રીવેદની જઘન્ય સ્થિતિને આશ્રયી આ સૂત્ર કહ્યું છે— સ્ત્રીવેદસ્ય ણં મતે !
કન્મસ્ય કેવલ્યં કાલં વર્ગઠિઈ વજ્રતા ? મોચમા ! જહન્નેણં સાગરોચ્ચમસ્ય વિવલ્લહા સત્તમગો
પલ્લિજોષ્મસ્ય અસંલેજામગેણ કુળો ’ હે પ્રભો ! સ્ત્રીવેદ મોહનીયની બધ સ્થિતિ કેટલા
ાળ પ્રમાણ કહી છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્યથી પલ્લયોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન
સાગરોપમનો સાતીયો કોઠ ભાગ કહી છે. ૪૮

અહિં વૈકલ્પિકપદ્ધતી જઘન્ય સ્થિતિ ઉક્ત પ્રકારે બટતી નથી તેથી તેની સ્થિતિને
પૃથક્ પ્રતિપાદન કરવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે.

વેગવિચ્છક્કિ તં સહસતાહિયં જં અસન્નિણો તેસિં ।
પલ્લિયાસંલ્લસૂણં ઠિઈ અવાહૂણિયનિસેમો ॥૪૯॥

વૈકલ્પિકપદ્ધતે તત્ સહસતાહિતં યત્ અસંજ્ઞિનસ્તાસામ્ ।
પલ્લ્યાસંલ્લ્યાસેનાનં સ્થિતિઃ અવાધોના ચ નિષેકઃ ॥૪૯॥

અર્થ—વૈકલ્પિકપદ્ધતી ઉલ્લુપ્ત સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતાં જે આવે
તેને હંબરે ગુણવા જે આવે તે પલ્લયોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન વૈકલ્પિકપદ્ધતીની
જઘન્ય સ્થિતિ છે. કારણ કે તેના બધક અસંજ્ઞિ પચેન્દ્રિયો છે. અગાધા કાળ ન્યૂન
નિષેક કાળ છે.

ટીકાકાંડ—દેવકિક વૈકલ્પિક અને નરકકિક જે વૈકલ્પિકપદ્ધતી ચોતાની ઉલ્લુપ્ત
સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા જે સાગરોપમના સાતીયા જે ભાગ આવે
તેને હંબરે ગુણી પલ્લયોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરી જે રહે તે પૂર્વોક્ત વૈકલ્પિક
પદ્ધતી જઘન્ય સ્થિતિ છે.

અહિં વૈકલ્પિક અને નરકકિકની તો વીશ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ છે
એટલે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા જે ભાગ આવે, પરંતુ દેવકિકની તો દશ
કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ છે તેને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગતા સાતીયા જેક
ભાગ આવે, તેના સંબંધમાં કહે છે કે ને કે દેવકિકની દશ કોડાકોડી સાગરોપમ
માણ સ્થિતિ છે તો પણ તેની જઘન્ય સ્થિતિનું પરિમાણ લાવવા માટે વીશ કોડા-
કોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિની વિવક્ષા કરી છે, કારણ કે અનિષ્ઠ અર્થમાં સામોની
પ્રવૃત્તિ હોવી નથી એનું પૂર્વના મહાપુરુષોનું વચન છે. એટલે સાતીયા જે ભાગને
હંબરે ગુણી પલ્લયોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરી જે રહે તેટલી જ દેવકિકની
પણ જઘન્ય સ્થિતિ છે. માટે જ અહિં વૈકલ્પિક આદિ છએ પ્રકૃતિ માટે વીશ કોડાકો-
ડીને મિથ્યાત્વની સ્થિતિ વડે ભાગવાનું કહ્યું છે.

અતઃચૂલ્લિમાં કહ્યું છે કે—‘ દેવગતિ, નરકગતિ, વૈકલ્પિકશરીર, વૈકલ્પિક અંગોપાંગ,

દેવાનુપૂર્વે અને નરકાનુપૂર્વેનો હંબરે ગુણાયેલ સાગરોપમના સાતીયા બે ભાગ પદ્યો-પમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન જઘન્ય સ્થિતિખંધ છે.

વૈકિયષટ્કનું જઘન્ય સ્થિતિખંધનું પરિભાષુ આટલું શા માટે ?

ઉત્તર—વૈકિયષટ્કરૂપ છ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિખંધ અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયો જ કરે છે અને તેઓ તે પ્રકૃતિઓની તેટલી જ સ્થિતિ ખાંધે છે, ન્યૂન ખાંધતા નથી. કોઈપણ કર્મપ્રકૃતિઓનો અમુક પ્રમાણવાળો જઘન્ય સ્થિતિખંધ ત્યારે જ ઘટી શકે કે કોઈપણ શુભ તેટલી સ્થિતિનો ખંધક હોય. અમુક કર્મપ્રકૃતિનો અમુક પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિખંધ કહે અને તેને કોઈ ખાંધનાર ન હોય તો તે સ્થિતિખંધ તરીકે જ ઘટી શકે નહિ. આર્હિ વૈકિયષટ્કના સાતીયા બે ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ ખંધક તો કોઈ શુભો નથી, પરંતુ તેને હંબરે ગુણી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન કરી બે રહે તેટલો જઘન્ય સ્થિતિખંધ અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયો ખાંધે છે, માટે હંબરે ગુણવાનું કહ્યું છે.

તથા સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પોતપોતાની અખાધા વડે ન્યૂન નિષેકના-ફલરચનાના વિષયભૂત સમજવી. એટલે કે જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જેટલો અખાધાકાળ હોય તેટલો કાળ છોડીને શેષ સ્થિતિખંધ-સમયોમાં કર્મફળનો નિષેક-રચના થાય છે, અખાધાના સમયોમાં થતી નથી.

ભગવતિ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘અખાધા ન્યૂન કર્મસ્થિતિ કર્મફળનો નિષેક છે.’ ૪૬

આ પ્રમાણે જઘન્ય સ્થિતિનું પરિભાષુ કહ્યું. હવે નિષેકનો વિચાર કરે છે. તેમાં બે અનુયોગદ્વાર છે. ૧ અનંતરોપનિધા, ૨ પરપરોપનિધા. તેમાં પહેલા અનંતરોપ-નિધા વડે વિચાર કરે છે—

મોક્ષમવાહાસમયે बहुगं तयणंतरे रयइ दलियं ।

ततो विसेसहीणं कमसो नेयं ठिई जाव ॥૫૦॥

મુક્ત્વાઝ્વાધાસમયાન્ बहुकं तदनन्तरं रचयति दलिकम् ।

ततो विशेषहीनं क्रमशः ज्ञेयं स्थितिर्यावत् ॥૫૦॥

અર્થ—અખાધાના સમયોને છોડીને ત્યારપછીના સમયે ઘણું પુફગલ દ્રવ્ય ગોઠવે છે. ત્યારપછીના સમયે ક્રમશઃ વિશેષહીન વિશેષહીન ગોઠવે છે. એ પ્રમાણે ખંધ્યમાન સ્થિતિના ચરમસમયપર્યંત બાણુરૂં.

ટીકાનુ—કોઈપણ વિવક્ષિત સમયે ખંધાતી કોઈપણ પ્રકૃતિરૂપે જેટલી કર્મણ વર્ગણાઓ પરિણમે તે વર્ગણાઓ તે સમયે તે પ્રકૃતિની જેટલી સ્થિતિ ખંધાય તેટલી સ્થિતિ પર્યંત ક્રમશઃ ફળ આપે તેટલા માટે વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવાય છે. તે નિષેક રચના કહેવાય છે.

માત્ર અખાધાકાળમાં દલરચના થતી નથી. એ આ પ્રમાણે રચના ન થાય તો અખાધાકાળ ગયા પછી જેટલી અને કંઈ વર્ગજ્ઞાઓના ફળને અનુભવ કરવો તે નિશ્ચિત ન થાય અને તેથી અવ્યવસ્થા થાય. અને અવ્યવસ્થા થવાથી બંધાયલી અમુક પ્રમાણ સ્થિતિનો કંઈ જ અર્થ ન રહે. અહિં બંધ સમયે બંધાયલી વર્ગજ્ઞાઓની નિશ્ચિતરૂપે રચના થતી હોવાથી જરા પણ અવ્યવસ્થા થતી નથી.

તે રચના કઈ રીતે થાય તે કહે છે—જ્યારે પણ કોઈ કર્મ બાંધે ત્યારે તેની જેટલી સ્થિતિ બંધાઈ હોય અને તે સ્થિતિના પ્રમાણમાં જેટલો અખાધાકાળ હોય તે અખાધાના સમયોને છોડીને ફળરચના કરે છે. તેમાં અખાધાના સમયોથી પછીના સમયે ઘણું ફળ ગોઠવે છે, ત્યારપછીના સમયે વિશેષહીન દલિક ગોઠવે છે. ત્યારપછીના સમયે તેનાથી પણ વિશેષહીન દલિક ગોઠવે છે, એ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર સમયે વિશેષહીન વિશેષહીન દલિક ગોઠવે છે. આ પ્રમાણે વિવક્ષિત સમયે બંધાયલી સ્થિતિના ચરમ સમય પર્વત કહેલું.

આ પ્રમાણે રચના થતી હોવાથી અખાધાકાળ પછીના પહેલા સમયે ઘણા દલિકનું ફળ અનુભવે છે, ત્યારપછીના બીજે સમયે વિશેષહીન દલિકનું ફળ અનુભવે છે, એ પ્રમાણે પછી પછીના સમયે પૂર્વ પૂર્વ સમયથી હીન હીન દલિકના ફળને અનુભવે છે. એ પ્રમાણે વિવક્ષિત સમયે બંધાયલી સ્થિતિના ચરમ સમય પર્વત કહેલું.

એ સમયે જેટલા રસવાળી અને જેટલી વર્ગજ્ઞાઓ ફળ આપવા નિયત થઈ હોય તે સમયે તેટલા રસવાળી અને તેટલી વર્ગજ્ઞાઓ ફળ આપે છે અને ફળ આપી આત્મપ્રદેશથી છુટી બાંધ છે. આ પ્રમાણે કરણો ન પ્રવર્તે ત્યારે સમજવું, કારણ કે કરણો વડે અનેક ફેરફારો થાય છે. ૫૦

હવે આગુના સંબંધમાં વિશેષ કહે છે—

આઉસ્સ પદમસમયા પરમવિયા જેણ તસ્સ ડ અવાહા ।

આયુષઃ પ્રથમસમયાત્ પરમવિકા યેન તસ્ય તુ અવાવા ।

અર્થ—આગુના પ્રથમ સમયથી જ ફળરચના થાય છે, કારણ કે તેની અખાધા પરભવના આગુ સંબંધી હોય છે.

ટીકાનું—ચાર આગુમાંથી કોઈપણ આગુ બંધાય ત્યારે પ્રથમ સમયથી આરંભી પૂર્વક્રમે દલિકની રચના કરે છે. તે પ્રકારે—પ્રથમ સમયે ઘણું દલિક ગોઠવે છે. બીજે સમયે વિશેષહીન દલિક ગોઠવે છે, ત્રીજે સમયે તેથી પણ વિશેષહીન ગોઠવે છે. એ પ્રમાણે બંધ્યમાન આગુના ચરમ સમયપર્વત કહેલું.

શંકા:—આગુ વિના હરેક કર્મમાં અખાધાના સમયોને છોડીને ફળરચના કરે

એમ કહું છે તો પછી આયુકર્મમાં પ્રથમ સમયથી આરંભી દલિકની રચના કરે એમ શા માટે કહું ?

ઉત્તર—બંધાતા આયુની અબાધા પરભવ સંબંધી-ભોગવાતા આયુ સંબંધી છે, માટે તે અબાધા તે બંધાતા આયુની સત્તાના વિષયભૂત કહેવાતી નથી જ્યારે બીજા કર્મોમાં અબાધા બંધાતા કર્મની 'સત્તાના વિષયભૂત કહેવાય છે. એ હેતુથી બંધ્યમાન આયુના પ્રથમ સમયથી આરંભીને જ દલિકને નિષેકવિધિ કહ્યો.

વળી અહિં શંકા થાય કે-બંધ્યમાન આયુની અબાધા પરભવ સંબંધી કેમ કહેવાય છે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે બંધ્યમાન આયુની અબાધા ભોગવતા આયુને આધીન નથી. એ જ હકીકત સ્પષ્ટ કરે છે.

આયુનો એવો સ્વભાવ છે છે કે જ્યાં સુધી અનુભવાતા ભવનું આયુ ઉદયમાં વર્તે છે ત્યાં સુધી બંધાતા ભવનું આયુ સર્વથા-પ્રદેશોદય કે રસોદયથી ઉદયમાં આવતું નથી પરંતુ અનુભવાતા ભવનું આયુ પૂર્ણ થયા પછી જ અવશ્ય ઉદયમાં આવે છે.

કેઇ વખતે અનુભવાતા ભવના આયુનો ત્રીજો ભાગ શેષ હોય ત્યારે કેઇ વખતે નવમો ભાગ શેષ હોય ત્યારે કેઇ વખતે સત્તાવીસમો ભાગ શેષ હોય ત્યારે અને કેઇ વખતે અંતર્મુદ્ધર્ત શેષ હોય ત્યારે પરભવનું દીર્ઘ સ્થિતિવાળું પશુ આયુ બાધિ છે. તેથી દીર્ઘ સ્થિતિવાળા પરભવાયુની પશુ ભોગવાતા આયુના શેષ ભાગને અનુસારે બેટલો શેષ ભાગ હોય તેટલી તેટલી અબાધા પ્રવર્તે છે માટે તે પરભવ સંબંધી કહેવાય છે, બંધ્યમાન આયુ સંબંધી કહેવાતી નથી. તેથી જ બંધ્યમાન આયુના પ્રથમ સમયથી જનરચના થાય એમ કહું છે. આ પ્રમાણે અનંતરોપનિધા વડે દલરચનાનો વિચાર કર્યો.

હવે પરંપરોપનિધા વડે વિચાર કરે છે—

પહ્લાસંસ્થિયમાગં ગતું અદ્વદ્વયં દલિયં ॥૫૧॥

પલ્યાસંસ્થેયમાગં ગત્વા અદ્વદ્વિં દલિકમ્ ॥૫૨॥

અર્થ—પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ બેટલા સ્થાનકો ઓળંગી ઓળંગી અદ્વદ્વિં દલિક થાય છે.

૧ બીજા કર્મોમાં અબાધા બંધાતા કર્મની સત્તા કહેવાય છે અને તેથી જ અપવર્તના વડે તે સ્થાનકો ભરી શકે છે અને અબાધા ઉડાડી નાખે છે. તથા રસભીષ પ્રકૃતિનો જો ઉદય હોય તો બંધાવલિકા ગયા બાદ ઉદીરણા વડે તેનો ઉદય પણ થાય છે. આયુના તેમ નથી. આયુની અબાધા તે બંધાતા આયુની સત્તા નહિ હોવાથી અપવર્તના વડે તે સ્થાનકો ભરી શકાતા નથી અને ભોગવાતા આયુના ઉદય સાથે રસભીષ બંધાતા આયુનો ઉદય પણ થતો નથી.

ટીકાનુ૦—સઘળા કર્મોમાં અળાધા પછીના પહેલે સમયે જે દલિકોની રચના કરી છે તેની અપેક્ષાએ ધીબ આદિ સમયોમાં વિશેષહીન વિશેષહીન દલિક ગોઠવાતું ગોઠવાતું પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનકો બધ ત્યારે તેના પછીના સ્થાનમાં અર્ધ દલિક થાય છે.

એટલે કે અળાધાની પછીના સમયોમાં એવા ક્રમથી યોધુ' યોધુ' દલિક ગોઠવાય છે કે પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનકો યોળંગી પછી જે સ્થાનક હોય તેમાં પહેલા સ્થાનકની અપેક્ષાએ અર્ધ દલિક હોય છે. ત્યારપછી અગાડીના સ્થાનકોમાં પણ વિશેષહીન વિશેષહીન ગોઠવાતું ગોઠવાતું પહેલા જે સ્થાનમાં અર્ધદલિક થયું છે તેની અપેક્ષાએ ફરી પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થાનકો યોળંગી પછી જે સ્થાનક આવે તેમાં અર્ધદલિક થાય છે.

એટલે કે પહેલીવાર જે સ્થાનકમાં અર્ધ થયા છે તેનાથી પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થાનકો યોળંગી પછીના સ્થાનકમાં અર્ધ થાય છે. એ પ્રમાણુ વળી પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થાનકો યોળંગી પછીના સ્થાનકમાં ધીણવાર જે સ્થાનકમાં અર્ધ થયા છે તેની અપેક્ષાએ અર્ધ થાય છે. એ પ્રમાણુ તેટલા તેટલા સ્થાનકો યોળંગી અર્ધ અર્ધ હીન ત્યાં સુધી કહેવું ચાલતુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવે.

જે જે સમયે ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ કે જઘન્ય એટલી સ્થિતિ બંધાય તે તે સમયે તેના ભાગમાં જે વર્ગીણુઓ આવે તેની અળાધાકાળ છોડી ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ કે જઘન્ય સ્થિતિના અરમ સમય પચત જે રીતે વ્યવસ્થિત રચના થાય છે તે કહી. એ રચનામાં સંક્રમાદિ કરણો વડે ફેરફાર ન થાય તો રચના પ્રમાણુ દલિકો ભોગવાય અને ફેરફાર થાય તો તે પ્રમાણુ ભોગવાય છે. પ્રતિસમય કર્મ બંધાતું હોવાથી રચના પણ પ્રતિસમય થાય છે. ૫૧

હવે હળરચનામાં અર્ધ અર્ધ હાનિના સ્થાનકો કેટલા થાય તે કહે છે—

પલિઓવમસસ મૂલા અસંસ્વભાગમ્મિ જત્તિયા સમયા ।

તાવહયા હાળીઓ ઠિહ્વંધુકોસપ નિયમા ॥૫૨॥

પલ્લોપમસ્ય મૂલાસંસ્થેયમાગે યાવન્તઃ સમયાઃ ।

તાવત્પો હાનયઃ સ્થિતિવન્થે ઉત્કૃષ્ટે નિયમાત્ ॥૫૨॥

અર્ધ—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધમાં પલ્લોપમના મૂળના અસંખ્યાતમા ભાગે જેટલા સમયો હોય તેટલા દ્વિગુણહાનિના સ્થાનકો છે.

ટીકાનુ૦—સઘળા કોઈપણ કર્મનો બ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે ત્યારે તેમાં નિષેક

આશયી પૂર્વોક્ત ક્રમે જે અર્દ્ધ અર્દ્ધ હાનિ થાય છે તેની સંજયા પદ્યોપમના પહેલા વર્ગમૂળના અસંખ્યાતમા ભાગે જેટલા સમયો હોય તેટલી થાય છે.

પ્રશ્ન—મિથ્યાત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સિત્તેર કોડકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ હોવાથી તેની અંદર નિષેક આશયી પૂર્વે કહ્યા તેટલા દ્વિગુણહાનિના સ્થાનકો સંભવે, પરંતુ આયુકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ માત્ર તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ હોવાથી તેની અંદર તેટલા સ્થાનકો કેમ સંભવે? અને લાગે છે તો સામાન્યતઃ સરખા જ.

ઉત્તર—જો કે સામાન્યતઃ દ્વિગુણહાનિના સ્થાનકો સરખા લાગે છે પરંતુ અહિં અસંખ્યાતમે ભાગ અસંખ્ય લેઈવાળો છે. કારણ કે અસંખ્યાતાના અસંખ્યાતા લેટો છે. તેથી આયુના વિષયમાં પદ્યોપમના પ્રથમ મૂળનો અસંખ્યાતમે ભાગ અતિ નાનો^૧ અહણ કરવો એટલે કોઈપણ પ્રકારના વિરોધનો અવકાશ રહેશે નહિ.

તથા અર્દ્ધહાનિના સ્થાનકો સઘળા મળી હવે કહેશે તે સંજયાની અપેક્ષાએ અદ્ય છે કારણ કે તેઓ પદ્યોપમના પહેલા વર્ગમૂળનો અસંખ્યાતમે ભાગ માત્ર છે. તેનાથી બે હાનિના એક આંતરામાં જે નિષેકસ્થાનો છે એટલે કે જેટલા સ્થાનો ઝોળાળી પછીના સ્થાનકમાં અર્દ્ધ ફલિકો થાય છે તે સ્થાનકો અસંખ્યાતગુણ છે. કારણ કે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ સમય પ્રમાણ છે. આ પ્રમાણે પરંપરોપનિધા વડે વિચાર કર્યો. પર

આ રીતે હળરચના સંજયે વિચાર કર્યો. હવે અખાધા અને કંડકની પ્રફૂલ્લ કરે છે—

उक्कोसठिईबंधा पल्लासंखेजभागमित्तेहि ।

हसिएहि समएहि हसइ अबाहाए इग समओ ।

उत्कृष्टस्थितिबन्धात् पल्यासंख्येयभागमात्रैः ।

हसितैः समयैर्हसत्यवाधाया एकः समयः ॥५३॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધથી આરંભી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ માત્ર સમયો ઘટવા વડે અખાધાનો એક સમય ઘટે છે.

ટીકાતુ—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધથી આરંભી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ માત્ર સમયોના ઘટવા વડે ઉત્કૃષ્ટ અખાધાનો એક સમય ઝોળા થાય છે એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ

૧ અહિં એટલું પણ સમજવું કે જેમ સ્થિતિ નાની તેમ દ્વિગુણહાનિ થોડી વાર થાય. જેમ જેમ સ્થિતિ વધારે તેમ તેમ દ્વિગુણહાનિ વધારે વાર થાય એટલે સ્થિતિ નાની હોય ત્યારે પદ્યોપમના પ્રથમ મૂળનો અસંખ્યાતમે ભાગ નાનો લેવો જેમ જેમ સ્થિતિ વધારે હોય તેમ તેમ મોટા લેવો.

અભાધા એક સમય ન્યૂન થાય છે. આ કમે હીન હીન અભાધા ત્યાં સુધી કહેવી કે જ્યન્ય સ્થિતિની અંતર્યુદ્ધર્ત પ્રમાણુ જ્યન્ય અભાધા થાય. અહિં આ પ્રમાણુ સંપ્ર-
દાય-રીત છે—

ચાર આયુને છોડીને શેષ સઘળા કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ અભાધામાં જ્યારે જીવ વર્ત્તો
હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ-પૂર્ણ સ્થિતિનો બંધ કરે, અથવા એક સમય હીન સ્થિતિનો બંધ
કરે, અથવા બે સમયહીન સ્થિતિનો બંધ કરે, એ પ્રમાણુ ચાવત્ સમય સમય ન્યૂન
કરતા પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે હીન સ્થિતિનો બંધ કરે.

તાત્પર્ય એ કે ઉત્કૃષ્ટ અભાધા ત્યાં સુધી પડે કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પદ્યોપમના
અસંખ્યાતા ભાગ ન્યૂન સુધી બંધાય. બીજી રીતે એમ પણ કહી શકાય કે પદ્યોપમને
અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થતા સુધી ઉત્કૃષ્ટ અભાધા પડે.

હવે જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ અભાધા એક સમય ન્યૂન હોય ત્યારે અવશ્ય પદ્યોપમના
અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ કરે.^૧

આ જ નિયમને અવલંબીને જ સૂત્રકારે કહ્યું કે—ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધમાંથી પદ્યો-
પમના અસંખ્યાતમા ભાગ માત્ર સમયો જોછા થવાથી અભાધાનો એક સમય જોછો
થાય છે. કારણ કે આ પ્રમાણુ કહ્યો હતો આવો અર્થ અર્થાત્ લખ થાય કે એક સમય
ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ અભાધામાં જીવ વર્ત્તો હોય ત્યારે અવશ્ય પદ્યોપમના અસંખ્યાતમે
ભાગે હીન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે છે. અહિંથી અગાડી પણ એ જ સંપ્રદાય-રીત છે—
એક સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ અભાધામાં વર્ત્તો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ બાંધે અથવા સમયાધિક પદ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન સ્થિતિ બાંધે,
અથવા બે સમયાધિક પદ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે, ચાવત્
પદ્યોપમના બે અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન સ્થિતિ બાંધે.

હવે જ્યારે બે સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ અભાધામાં વર્ત્તો હોય ત્યારે પદ્યોપમના.
અસંખ્યાતમા ભાગરૂપ બે કંઠક ન્યૂન એટલે કે પદ્યોપમના બે અસંખ્યાતમે ભાગે

૧ અનેક જીવો છે. કેાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ બાંધે છે, કેાં સમય ન્યૂન બાંધે છે, કેાં બે સમય
ન્યૂન બાંધે ચાવત્ કેાં પદ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન બાંધે છે, કેાં તેનાથી પણ ન્યૂન બાંધે છે.
હવે અહિં અભાધાકાળનો નિયમ શો? એ નિયમ માટે ઉત્તર કહ્યું છે કે-ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે ત્યારે
ઉત્કૃષ્ટ અભાધા સમય ન્યૂન કરે ત્યારે પણ ઉત્કૃષ્ટ અભાધા, બે સમય ન્યૂન બંધ કરે ત્યારે પણ ઉત્કૃષ્ટ
અભાધા ચાવત્ ત્યાં સુધી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન બંધ ન કરે ત્યાં સુધી ઉત્કૃષ્ટ અભાધા
પડે. પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન બંધ કરે ત્યારે સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ અભાધા પડે તે ત્યાં
સુધી કે બીજીવાર પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ બંધમાંથી જોછો ન થાય. બીજીવાર પદ્યોપમનો
અસંખ્યાતમો ભાગ જોછો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય ત્યારે બે સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ અભાધા પડે. એ પ્રમાણુ
પ્રત્યેક પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે અભાધાનો એક એક સમય ન્યૂન કરતા એક જાણુ જ્યન્ય
સ્થિતિબંધ અને બીજી જાણુ જ્યન્ય અભાધા આવે.

ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે, તે પણ એક સમય ન્યૂન અથવા જે સમય ન્યૂન બાંધે ચાવત્ ત્રીજીવાર પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન સ્થિતિ થાય ત્યાં સુધીની સ્થિતિ બાંધે.

એમ જોટલા સમય અબાધા ન્યૂન થાય તેટલા પદ્યોપમના અસંખ્યાતમો ભાગ પ્રમાણ કંડક વડે જોડો સ્થિતિબંધ થાય છે. એમ અબાધાનો સમય અને સ્થિતિ-બંધનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમો ભાગ પ્રમાણ કંડક જોડો કરતા ત્યાં સુધી જવું કે જઘન્ય અબાધાએ વર્તેતો જીવ જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે. પડ

આ પ્રમાણે અબાધાના સમયની હાનિ કરવા વડે સ્થિતિના કંડકની હાનિનો વિચાર કર્યો. હવે એકેન્દ્રિયાદિના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધના પ્રમાણનો વિચાર કરવા ઇચ્છતા, પહેલા એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધનું પ્રમાણ કહે છે—

જા ઇર્ગિદિ જહન્ના પહ્લાસંખંસસંજુયા સા ડ ।

તેસિં જેટ્ટા સેસાળ સંખભાગહિય જા સન્ની ॥૫૪॥

યા એકેન્દ્રિયાણાં જઘન્યા પલ્યાસંખ્યાંશસંયુતા સા તુ ।

તેષાં જ્યેષ્ઠા શ્લેષાણામસંખ્યભાગાધિકા યાવદસંજ્ઞિનઃ ॥૫૪॥

અર્થ—એકેન્દ્રિયની જે જઘન્ય સ્થિતિ હોય તે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમો ભાગના સમયે વડે યુક્ત કરતા તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે, તથા શેષ બેઠાન્દ્રિયથી આરંભી અસંજ્ઞિ સુધીની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એકેન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિમાં પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ મેળવતા અને તેને પચીસ આદિએ ગુણુતા જે આવે તેટલી છે.

ટીકાતુ—એકેન્દ્રિય જીવે નિદ્રા આદિ પ્રકૃતિઓની જે જઘન્ય સ્થિતિ બાંધતા હોય તેમાં પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉમેરતા જે થાય તેટલી એકેન્દ્રિય જીવે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે. એકેન્દ્રિય જીવે કેટલી જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે એ પૂછતા હો તે કહે છે—

ચોતાની મૂળ પ્રકૃતિની એટલે કે ચોતાના વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની સિત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વડે ભાગતા જે આવે તેમાંથી પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તેટલી જઘન્ય સ્થિતિ એકેન્દ્રિયો બાંધે છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય અને અંતરાયની સ્થિતિ ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે તેને મિથ્યાત્વની સિત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિ વડે ભાગતા સાગરોપમના સાતીયા ત્રણ ભાગ આવે. તેમાંથી પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ જોડો કરવો. એટલે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમો ભાગે ન્યૂન સાતીયા ત્રણ ભાગ

પ્રમાણ જ્ઞાનાવરણ પંચકે, દર્શનાવરણ નવકે, સાત-અસાતવેદનીય અને અંતરાય પંચ-કની જઘન્ય સ્થિતિ એકેન્દ્રિયો બાંધે છે, તેનાથી જોછી બાંધતા નથી.

એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વની પદ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન એક સાગરોપમ પ્રમાણ, કષાય મોહનીયની પદ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન સાતીયા ચાર ભાગ પ્રમાણ, નોકષાયમોહનીયની તથા વૈક્રિયષદક, આહારકદિક અને તીર્થંકરનામકર્મ વર્જિત નામકર્મની શેષ પ્રકૃતિઓની તથા ઉચ્ચ નીચ ગોત્રકર્મની પદ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન સાતીયા બે ભાગ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે.

આ પ્રમાણે ઉપર જે જઘન્ય સ્થિતિ કહી તે કર્મપ્રકૃતિ-ચૂર્ણિકાર આદિના મતે કહી છે. સૂત્રકાર—પંચસંગ્રહકારના મતે તેો નિદ્રાપંચકાદિ પ્રકૃતિઓની સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ જે પૂર્વે જઘન્ય સ્થિતિ કહી છે તે જ એકેન્દ્રિય ચોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિ સમજવી અને જ્ઞાનાવરણાદિ (બાવીસ) પ્રકૃતિઓની અંતર્મુહૂર્તાદિ જઘન્ય સ્થિતિ કર્મ પ્રકૃતિ ચૂર્ણિકારાદિને સમગ્ર જે પૂર્વે કહી છે તે જ જઘન્ય સ્થિતિ પંચસંગ્રહકારના મતે પણ સમજવી.

કર્મપ્રકૃતિ-ચૂર્ણિકારના મતે એકેન્દ્રિયોની જે જઘન્ય સ્થિતિ કહી તેમાં પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમે ભાગ યુક્ત કરીએ ત્યારે એકેન્દ્રિયોનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણ પંચકે, દર્શનાવરણ નવકે, સાત અસાત વેદનીય અને અંતરાય પંચ-કનો સાગરોપમના પૂર્ણ સાતીયા ત્રણ ભાગ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે.

એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વનો પૂર્ણ એક સાગરોપમ પ્રમાણ, કષાયમોહનીયનો સાતીયા ચાર ભાગ પ્રમાણ, નોકષાયમોહનીયનો તથા વૈક્રિયષદક, આહારકદિક અને તીર્થંકરનામ સિવાય શેષ નામકર્મની પ્રકૃતિઓનો અને ઉચ્ચ, નીચ ગોત્રનો સાતીયા બે ભાગ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે. આ જઘન્ય સ્થિતિબંધ કર્મપ્રકૃતિની ચૂર્ણિને અનુસારે કહ્યો છે.

સૂત્રકાર—પંચસંગ્રહકારના મતે નિદ્રા પંચકાદિની સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિ જે જઘન્ય સ્થિતિ કહી છે તેમાં પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમે ભાગ બેડતા એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે એમ સમજવું, તથા શેષ બેધન્દ્રિયથી આરંભી અસંખિ પંચેન્દ્રિય સુધીના છવોની પૂર્વે નિદ્રા આદિ પ્રકૃતિઓની સાતીયા ત્રણ ભાગાદિ પ્રમાણ જે જઘન્ય સ્થિતિ કહી છે તેમાં પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમે ભાગ ઉમેરી હવે જે સંખ્યાએ ગુણકાર કરવાનું કહેશે તે સંખ્યાએ ગુણકાર કરવો, ગુણતા જે આવે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે.

એટલે કે જ્યારે બેધન્દ્રિયાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હાવવાની—બાણવાની ઇચ્છા થાય

ત્યારે પૂર્વે કહેલી એકેન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ વડે અધિક કરવી અને તેને પચીસ આદિ સંખ્યાએ ગુણવા, ગુણતાં જે આવે તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે. ૫૪

ઉપરોક્ત અર્થને વ્યક્ત કરતા કહે છે—

પણવોસા પન્નાસા સય દસસય તાહિયા ફર્ગિદિ ઠિઈ ।

વિગલાસન્નીણ કમા જાયઙ્ જેટ્ટા વ હ્યરા વા ॥૫૫॥

પશ્ચાન્નિગતિપશ્ચાન્નિગતદશશતતાહિતા એકેન્દ્રિયસ્થિતિઃ ।

વિકલાસઙ્ગિનાં ક્રમાત્ જાયતે જ્યેષ્ઠા વા હ્તરા વા ॥૫૫॥

અર્થ—એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિને પચીસ પચાસ સો અને દશ સોએ ગુણતા અનુક્રમે બેઘન્દ્રિયાદિની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ થાય છે.

ટીકાનુ૦—એકેન્દ્રિયોની જે ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ છે તેને પચીસ, પચાસ, સો અને હજારે ગુણતાં જે આવે તેટલી અનુક્રમે બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય અને અસંખિ પંચેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ થાય છે.

તાત્પર્ય એ કે—જાનાવરણીયાદિ કર્મની પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂત સાગરોપમના સાતીયા ત્રણ ભાગ આદિરૂપ જે જઘન્ય સ્થિતિ છે તેને પચીસે ગુણતા જે આવે તેટલી બેઘન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ છે પચાસે ગુણતાં જે આવે તેટલી તેઘન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ છે, સોએ ગુણતા જે આવે તેટલી ચૌરિન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ છે અને હજારે ગુણતાં જે આવે તેટલી અસંખિ પંચેન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિ છે.

૧ અર્થ પદ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગે હીન સાનીયા ત્રણ ભાગ આદિરૂપ જે જઘન્ય સ્થિતિ કહી તેનો આશય જણાવે નથી. સૂત્રકારને મતે તે પૂર્ણ સાનીયા ત્રણ ભાગ જઘન્ય સ્થિતિ જણાય છે. આ જ હકીકત પંચાવનમી ગાથાની ટીકામાં મલ્લગીરીછ મહારાજે કહી છે તે પાઠ આ—સૂત્રકાર-મતેન દ્વા નિદ્રાપન્નકપ્રમૃતીના વા પૂર્વે જવન્ના સ્થિતિરુક્તા સા તાસમેકેન્દ્રિયપ્રાયોગ્યા જવન્ના સ્થિતિરવસેયા, જ્ઞાના-વરણપન્નકાદીના દ્વા પ્રાગુક્તૈર્વ કર્મપ્રકૃત્યાદિચુન્નિકારસમ્યતેતિ । સ એવ જવન્નાસ્થિતિવન્નઃ પદ્યોપમાસહ્યેય-ભાગયુતઃ સન્નુલ્લેપૃ સ્થિતિવન્ન એકેન્દ્રિયાણા મવતિ । આગળ વળી લખે છે કે—સૂત્રકારમતેન દ્વા નિદ્રાપન્ન-કાદીના પ્રાગુક્તા જવન્ના સ્થિતિ. પદ્યોપમાસહ્યેયમાગ-અધિકા એકેન્દ્રિયાણામુલ્લેપૃ સ્થિતિરવસેયા । પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સિધ્ધાત્વની સ્થિતિએ ભાગતાં જે આવે તે નિદ્રા આદિના જઘન્ય સ્થિતિપદ થાય છે. તેમાં પદ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂત કરવા પડેલા કહ્યું નથી. આ ઉપરથી અને ઉપાધ્યાયછ મહારાજના કથન પરથી જણાય છે કે સૂત્રકારનો અભિપ્રાય નિદ્રા આદિ પંચાશી પ્રકૃતિઓનો તે તે પ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ ગ્થિતિપદને સિધ્ધાત્વની સ્થિતિએ ભાગતાં જે આવે તેટલો જઘન્ય સ્થિતિપદ છે અને તેટલો એકેન્દ્રિય જઘન્ય બાંધે છે. પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે અધિક તેઓ ઉત્કૃષ્ટ બાંધે છે એકેન્દ્રિય ૧ જઘન્ય ગ્થિતિને પચીસ આદિએ ગુણતા બેઘન્દ્રિયાદિની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટને ગુણતાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે. અડતાલીસમી ગાથાના ટીપ્પનમાં પણ આ હકીકત કહી છે. તરવ સાની જણે.

તથા તે પૂર્વોક્ત એકેન્દ્રિયની જઘન્ય સ્થિતિમાં પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ મેળવી તેને પચીસે ગુણતાં જે આવે તેટલી બેધન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે. પચાસે ગુણતાં તેધન્દ્રિયની, સોએ ગુણતાં ચૌરિન્દ્રિયની અને હજારે ગુણતાં અસંખિ પંચેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે.

આ વિષયમાં કર્મપ્રકૃતિકાર આદિ આ પ્રમાણે કહે છે—એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને પચીસે ગુણતાં જે આવે તેટલી બેધન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે. એ પ્રમાણે પચાસે ગુણતાં તેધન્દ્રિયનો, સોએ ગુણતાં ચૌરિન્દ્રિયનો અને હજારે ગુણતાં જે આવે તેટલી અસંખિ પંચેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે.

અને બેધન્દ્રિયાદિનો પાતપોતાનો જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ છે તેમાંથી પદ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરતા જે રહે તેટલી તેઓને જઘન્ય સ્થિતિબંધ થાય છે. અહિં તત્ત્વ અતિશય જ્ઞાની બાણે.

આ રીતે એકેન્દ્રિયોના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધના પ્રમાણનો વિચાર કર્યો. સ્થિતિસ્થાનના વિચાર માટે કહે છે—

ઠિઠ્ઠાઠાણં ઇન્દ્રિયાણ યોદ્ધાઙ્ગં હોતિ સઙ્ગાણં ।

વેદિણ અસંસ્થેજ્ઞાણિ સંસ્થગુણિયાણિ જહ્ન ઉપિ ॥૫૬॥

સ્થિતિસ્થાનાન્યેકેન્દ્રિયાણાં સ્તોકાનિ ભવન્તિ સર્વેષામ્ ।

દ્વીન્દ્રિયાણામસંસ્થાણિ સંસ્થેયગુણાનિ યથોપરિ ॥૫૬॥

અર્થ—સઘળા એકેન્દ્રિયોના સ્થિતિસ્થાનકો થોડા છે. તેનાથી બેધન્દ્રિયના અસંખ્યાત ગુણા છે અને ઉપર ઉપરના તેધન્દ્રિયાદિનાં સંખ્યાતગુણા છે.

ટીકાનુ—એક સમયે એક સાથે જેટલી સ્થિતિનો બંધ થાય તે સ્થિતિસ્થાનક કહેવાય. જઘન્ય સ્થિતિથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના ચરમ સમય પચીસ સમય સમય વધારતાં જેટલા સમયો થાય તેટલા સ્થિતિસ્થાનકો હોય છે, તે આ પ્રમાણે—

૧ એક સમયે એક સાથે જેટલી સ્થિતિનો બંધ થાય તે જહ્નિયતિ સ્થાનક કહેવાય જેમ કેાઠ જઘન્ય સ્થિતિનો બંધ કરે તે પહેલું સ્થિતિસ્થાન, કેાઠ સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે તે બીજું સ્થિતિસ્થાન એમ કેાઠ ગણુ, ચાર, સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા, સમયાધિક સ્થિતિનો બંધ કરે ચાલત કેાઠ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ કરે તે છેલ્લું સ્થિતિસ્થાનક છે. આ તો બધું સ્થિતિસ્થાનકની ગતિ થઈ. હવે સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનોનો વિચાર કરીએ. એક સમયે જઘન્ય અધમ કે ઉત્કૃષ્ટ જેટલી સ્થિતિ બંધાઈ હોય તેના ભાગમાં આવેલ વર્ગજ્ઞાઓની આધાધાકણ છોડીને જેટલા સમયોમાં રચના થાય તે સઘળા સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનો કહેવાય. સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનક એટલે એક સમયે એક સાથે કાળમેદે જેટલા સમયોના બંધાવણ અને જેટલી વર્ગજ્ઞાઓના કળને અનુકલે તે.

કોઈ જઘન્ય સ્થિતિનો બંધ કરે તે પહેલું સ્થિતિસ્થાનક, સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિનો બંધ તે બીજું સ્થિતિસ્થાનક, બે સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિનો બંધ તે ત્રીજું સ્થિતિસ્થાનક, એમ સમય સમય વધારતા ચાલતું ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ તે છેલ્લું સ્થિતિસ્થાનક.

આવા પ્રકારના સ્થિતિસ્થાનકો સઘળા એકેન્દ્રિયો આશ્રયી વિચારતાં થોડા છે. કારણ કે તેઓના જઘન્ય સ્થિતિબંધ અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ વચ્ચે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગનું જ અંતર છે. તેઓના જેટલા જઘન્ય સ્થિતિબંધ છે, તેનાથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે અધિક છે, તેથી તેઓના સ્થિતિસ્થાનકો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા સમયો હોય તેટલા જ છે, માટે સર્વથી થોડા છે. તેનાથી બેઇન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનો અસંખ્યાતશુભા છે અને ત્યાર પછી ઉત્તરોત્તર સંજ્ઞિ પર્ચોપ્ત સુધીના સંખ્યાત સંખ્યાતશુભા છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—

સૂક્ષ્મ અપર્ચોપ્ત એકેન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનકો સર્વથી અદ્યપ' છે. તેનાથી અપર્ચોપ્ત બાહરના સંખ્યાતશુભા છે, તેનાથી સૂક્ષ્મ પર્ચોપ્તના સંખ્યાતશુભા છે, તેનાથી પર્ચોપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયના સંખ્યાતશુભા છે. આ સઘળા પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ સમય પ્રમાણ છે. પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમા ભાગ મોટો મોટો લેવાથી ઉપરોક્ત અદ્યપ બહુત્વ સંભવે છે.

પર્ચોપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનોથી અપર્ચોપ્ત બેઇન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનો અસંખ્યાતશુભા છે.

અસંખ્યાતશુભા કેમ ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે—અપર્ચોપ્ત બેઇન્દ્રિયના

૧ સંકલેષ અને વિશુદ્ધિનો આધાર યોગ છે જેમ જેમ યોગવ્યાપાર વધારે હોય તેમ તેમ વધારે વધારે પ્રમાણમાં વિશુદ્ધિ કે સંકલેષ હોઈ શકે. જેમ જેમ યોગ અદ્ય તેમ તેમ તે અદ્ય અદ્ય હોય અને સ્થિતિબંધનો આધાર મંકલેષ કે વિશુદ્ધિ છે. જેમ જેમ સંકલેષ વધારે તેમ તેમ સ્થિતિનો બંધ વધારે, જેમ જેમ સંકલેષ ઓછો અને વિશુદ્ધિ વધારે તેમ તેમ સ્થિતિનો બંધ અદ્ય અદ્ય થાય. એકેન્દ્રિયોમાં બાહર પર્ચોપ્ત એકેન્દ્રિયનો યોગ મર્ચોપ્ત વધારે છે તેનાથી સૂક્ષ્મ પર્ચોપ્તનો, તેનાથી બાહર અપર્ચોપ્તનો અને તેનાથી સૂક્ષ્મ અપર્ચોપ્તનો ઓછો ઓછો છે. સંકલેષ અને વિશુદ્ધિમાં પણ આ જ ક્રમ છે. બાહર પર્ચોપ્ત એકેન્દ્રિયનો સંકલેષ કે વિશુદ્ધિ બીજા એકેન્દ્રિયોથી વધારે છે અને તેથી જ તેઓને સ્વયોગ ઓછામાં ઓછો અને વધારેમાં વધારે સ્થિતિબંધ થઈ શકે છે. તેનાથી સૂક્ષ્મ પર્ચોપ્તને મંકલેષ પણ ઓછો અને વિશુદ્ધિ પણ ઓછી તેથી તે બાહર પર્ચોપ્ત જેટલી જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધી શકતા નથી. દાખલા તરીકે—બાહર પર્ચોપ્ત ઉત્કૃષ્ટ સો વરસ અને જઘન્ય પાંચ વરસની સ્થિતિ બંધના હોય તો સૂક્ષ્મ પર્ચોપ્ત જઘન્ય પદર અને ઉત્કૃષ્ટ નેતુની બાંધે. તેથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની વચ્ચાં અંતર ઓછું ઓછું રહે આ હેતુથી જ બાહર પર્ચોપ્તથી સૂક્ષ્મ પર્ચોપ્તના સ્થિતિસ્થાનકો ઓછા થાય આ પ્રમણે બાહર અપર્ચોપ્તમાં મોટે પછી સમજવું.

સ્થિતિસ્થાનો પદ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ છે.^૧ કારણ કે તેઓની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની વચ્ચે અંતર તેટલું જ છે અને પાછળનાં એકેન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ છે. પદ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ અસંખ્યાતમા ભાગથી અસંખ્યાતગુણ મોટો હોવાથી અપયોપ્ત બેઇન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનો એકેન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનોથી અસંખ્યાતગુણા ઘટે છે.

તેનાથી પયોપ્ત બેઇન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનો સંખ્યાતગુણા છે. તેનાથી અપયોપ્ત બેઇન્દ્રિયનાં સંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી પયોપ્ત બેઇન્દ્રિયનાં સંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી અપયોપ્ત ચૌરિન્દ્રિયનાં અસંખ્યાતગુણા છે. તેનાથી પયોપ્ત ચૌરિન્દ્રિયના સંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી અપયોપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયનાં સંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી પયોપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયના સંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી અપયોપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયના સંખ્યાતગુણા છે, તેનાથી પયોપ્ત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયના સંખ્યાતગુણા છે.

આહિં અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય પયોપ્ત સુધીના દરેક ભેદમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની વચ્ચે પદ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગનું અંતર છે એટલે તેટલા સ્થિતિસ્થાનો કદા છે અને પદ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ કમથ: મોટો મોટો લેવાથી ઉપરોક્ત અદ્ય બહુત્વ ઘટે છે.

અપયોપ્ત સંજ્ઞિનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ અંતઃકોડાકોડી અને ઉત્કૃષ્ટ પણ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ છે પરંતુ જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતગુણ મોટો છે એટલે સંખ્યાતગુણા ઘટે છે અને પયોપ્ત સંજ્ઞિને મિથ્યાત્વ ગુણકાણે જઘન્ય સ્થિતિબંધ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ દરેક પ્રકૃતિનો જેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કદ્યો તેટલો થાય છે માટે તેને પણ સંખ્યાતગુણ ઘટે છે.

આહિં આ અદ્યબહુત્વમાં અપયોપ્ત બેઇન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનો સંખ્યાતગુણ કહેવા અને શેષ સઘળાં સંખ્યાતગુણ કહેવાં. આ પ્રમાણે સ્થિતિસ્થાન સંબંધે વિચાર કર્યો.

હવે સંકલેસ્થાન અને વિશેષસ્થાનોનો વિચાર કરવો બેઇએ, તેમાં ઉત્તરોત્તર દરેક શ્વલેહમાં તે બંને પ્રકારના સ્થાનો અસંખ્યાત અસંખ્યાગુણા છે. તે આ પ્રમાણે-

૧ બે કે આ ત્રયમા એકેન્દ્રિયના જઘન્ય સ્થિતિબંધને પચીસ, પચાસ આદિએ ગુણતાં જે આવે તેટલો બેઇન્દ્રિયાદિનો જઘન્ય અને એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને પચીસ, પચાસ આદિએ જે આવે તેટલો બેઇન્દ્રિયાદિનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કદ્યો છે કમઃત્ર્યની જેમ એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને પચીસ આદિએ ગુણી તેમાંથી પદ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન જઘન્ય સ્થિતિબંધ કદ્યો તથી. છતાં પણ આહિં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધની વચ્ચે પદ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગનું અંતર સંખ્યાત હોય તેમ લાગે છે તેથી ઉપર બેઇન્દ્રિયના પદ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનકો કદ્યાં જણાય છે, પરંતુ આ અધારના સત્ પ્રમાણે પયોપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનોની અપેક્ષાએ અપયોપ્ત બેઇન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનો પુરા પચીસગુણાં પણ નથી તો તે અસંખ્યાતગુણ કેમ થઈ શકે ? તે વિચારણીય છે.

સંક્ષિપ્તચેત્રિયાદિપ્રકર-

સ. નંબર	પ્રકૃતિઓ	પ્રકૃતિનો તથા સંલિ- નો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિનું મૂલ્ય	ઉત્કૃષ્ટ અપાયા	અન્ય સ્થિતિનું મૂલ્ય	અન્ય અપાયા	એકેન્દ્રિય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું મૂલ્ય	એકેન્દ્રિય અન્ય સ્થિતિનું મૂલ્ય	બિહિન્દ્રિય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું મૂલ્ય
૧	મતિસાનાવરણીય આદિ પાંચ જ્ઞાનાવરણ	૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમ	૧૫ હજાર વર્ષ	અત્યુત્કૃષ્ટ	અત્યુત્કૃષ્ટ	સાધિક ૬ સાગરોપમ	૬ સાગર	સાધિક ૧૦૦ સાગર
૪	અશ્વદશનાવરણાદિ આર દશનાવરણ	"	"	"	"	"	"	"
૫	નિદ્રાપાંચક	"	"	૬ સાગર	"	"	"	"
૧	અસાતા વેદનીય	"	"	"	"	"	"	"
૨	સાતા વેદનીય	૧૫ કોડાકોડી સાગર	૧૫૦૦ વર્ષ	(૧૨) નાર ચુદ્ધત	"	સાધિક ૧ સાગર	૧ સાગર	અધિક ૫૦૦ સાગર
૧	નિદ્રાપાંચક	૭૦ કોડાકોડી સાગર	૭ હજાર વર્ષ	૧ સાગર	"	સાધિક ૧ સાગર	૧ સાગર	સાધિક ૨૫ સાગર
૧૨	અનંતાનુબંધી આદિ આર કયાય	૪૦ કોડાકોડી સાગર	૪ હજાર વર્ષ	૬ સાગર	"	સાધિક ૬ સાગર	૬ સાગર	સાધિક ૧૦૦ સાગર
૧	સંવલન કોષ	"	"	બે માસ	"	"	"	"
૧	" માન	"	"	એક માસ	"	"	"	"
૧	" માયા	"	"	૧૫ દિવસ	"	"	"	"
૧	" લોભ	"	"	અત્યુત્કૃષ્ટ	"	"	"	"
૨	હાથ-રતિ	૧૦ કોડાકોડી સાગર	૧ હજાર વર્ષ	૬ સાગર	"	સાધિક ૬ સાગર	૬ સાગર	સાધિક ૬૦ સાગર
૫	અરતિ, શોક, અપ- મુગ્ધતા, નયુસકવેદ	૨૦ કોડાકોડી સાગર	૨ હજાર વર્ષ	૬ સાગર	"	સાધિક ૬ સાગર	૬ સાગર	સાધિક ૭૦ સાગર

घन्यस्थितिवन्धादियन्त्रकम्

अतिरिक्त न्यून स्थितिभ्य	तदतिरिक्त स्थितिभ्य	तदतिरिक्त न्यून स्थितिभ्य	अतिरिक्त स्थितिभ्य	अतिरिक्त न्यून स्थितिभ्य	अतिरिक्त स्थितिभ्य	अतिरिक्त न्यून स्थितिभ्य	अतिरिक्त न्यून स्थितिभ्य
१०० सागर०	साधिक २१० सागर०	२१० सागर०	साधिक २२० सागर०	२२० सा०	साधिक २२० सा०	२२० सा०	अतिरिक्त
"	"	"	"	"	"	"	"
"	"	"	"	"	"	"	अतः कोडाकोडी सागर०
"	"	"	"	"	"	"	"
१०० सागर०	साधिक १०० सा०	१०० सा०	साधिक २१० सा०	२१० सा०	साधिक २१० सा०	२१० सा०	पार भूत
२५ सागर०	साधिक ५० सागर०	५० सागर०	साधिक १०० सा०	१०० सागर०	साधिक १०० सा०	१०० सा०	पार भूत
१०० सा०	साधिक २० सा०	२० सा०	साधिक ५० सा०	५० सा०	साधिक ५० सा०	५० सा०	अतः कोडाकोडी सागर०
"	"	"	"	"	"	"	ये भास
"	"	"	"	"	"	"	ये भास
"	"	"	"	"	"	"	१५ दिवस
"	"	"	"	"	"	"	अतिरिक्त
२० सागर०	साधिक ५० सागर०	५० सागर०	साधिक १० सागर०	१० सागर०	साधिक १० सागर०	१० सागर०	अतः कोडाकोडी
५० सागर०	साधिक १० सागर०	१० सागर०	साधिक २० सागर०	२० सागर०	साधिक २० सागर०	२० सागर०	"

સંખ્યા	પ્રકૃતિઓ	પ્રકૃતિનો વધા સહિ-નો ઉમેરુ સ્થિતિપદ	ઉમેરુ અખાધા	અધન્ય સ્થિતિપદ	અધન્ય અખાધા	એકેન્દ્રિય ઉમેરુ સ્થિતિપદ	એકેન્દ્રિય અધન્ય સ્થિતિપદ	એકેન્દ્રિય ઉમેરુ સ્થિતિપદ	
૧	સ્ત્રીવેદ	૧૫ કોડાકોડી સાગરોપમ	૧૫૦૦ વર્ષ	૬૬ સાગર૦	"	સાધિક ૬૬ સાગર	૬૬ સાં	આધિક ૬૬ સાં	
૧	પુરુષવેદ	૧૦ કોડાકોડી સાગર૦	૧ હજાર વર્ષ	આઠ વર્ષ	અંતમુક્ત	સાધિક ૬ સાગર૦	૬ સાગર૦	આધિક ૬ સાં	
૨	મનુષ્યાયુ, તિથંગાયુ	પૂર્વકોટિ ત્રિમાગાધિક મણુ પદ્યોપમ	પૂર્વકોડનો મોળે સાગ	સાધિક કુલકભવ	"	સાધિક સાતાદજારવર્ષ અધિક પૂર્વકોડ વર્ષ	સાધિક કુલકભવ	આરવર્ષ અધિક પૂર્વકોડ વર્ષ	
૨	દેવાયુ, નરકયુ	પૂર્વકોટિ ત્રિ ભાગાધિક તેત્રોશ સાં	સાધિક ૬૪ હજાર વર્ષ	"	x	x	x	x	
૪	(તિથંગાદિ, એકેન્દ્રિય, પદ્યેન્દ્રિય, ઔદારિક, સપ્તક, તેજસ-કામજી સપ્તક, સેવાતમ, હનન, હડક, સંસ્થાન, કબ્જવણુ, કુરુક્ષિત્ર, તિકારસ, યુર, કક્ષ, રક્ષ અને ક્ષીત એ ચાર રૂપશી, અશુભ વિહાયોગતિ જનનામ વિના સાત પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ, ત્રસ ચતુષ્ક, સ્થાવર, અસ્થિર પદ્ક.)		વીસ કોડાકોડી સાગર	૨ હજાર વર્ષ	૨ સાગરોપમ	અંતમુક્ત	સાધિક ૨ સાગર	૨ સાગર૦	સાધિક ૭ સાગર૦
૬	નરકદિક, વૈકિય સપ્તક	"	"	દેશીન ૨૮૫ સાં	"	x	x	x	
૮	શુક્રમત્રિક, વિકલ-ત્રિક, પદ્યમસહનન પદ્યમસંસ્થાન	૧૮ કોડાકોડી સાગર૦	૧૮૦૦ વર્ષ	૬૬ સાગર૦	"	સાધિક ૬૬ સાગર૦	૬૬ સાં	સાધિક ૬૬ સાં	
૨	નીલવણુ કટુરસ	૧૭૫ કોડા-કોડી સાગર૦	૧૭૫૦ વર્ષ	૬ સાગર૦	"	સાધિક ૬ સાગર૦	૬ સાગર૦	સાધિક ૭ સાં	
૨	લોહિતવણુ, કપાવરસ	૧૫ કોડાકોડી સાગર૦	૧૫૦૦ વર્ષ	"	"	"	"	"	

અગ્રિમિલ્લ જન્ય સ્થિતિમંથ	અગ્રિમિલ્લ જન્ય સ્થિતિમંથ	અગ્રિમિલ્લ જન્ય સ્થિતિમંથ	અગ્રિમિલ્લ જન્ય સ્થિતિમંથ	અગ્રિમિલ્લ જન્ય સ્થિતિમંથ	અગ્રિમિલ્લ જન્ય સ્થિતિમંથ	અગ્રિમિલ્લ જન્ય સ્થિતિમંથ	અગ્રિમિલ્લ જન્ય સ્થિતિમંથ
૧૦ સાગર૦	સાધિક ૧૦૨૬ સા૦	૧૦૨૬ સા૦	સાધિક ૨૧૪૬ સા૦	૨૧૪૬ સા૦	સાધિક ૨૧૪૬ સા૦	૨૧૪૬ સા૦	અંતઃ કોડાકોડી
૭૬ સાગર૦	સાધિક ૭૬ સાગર૦	૭૬ સાગર૦	સાધિક ૧૪૬ સાગર૦	૧૪૬ સા૦	સાધિક ૧૪૬ સા૦	૧૪૬ સા૦	આઠ વર્ષ
સાધિક સુલકભવ	સાધિક સોલ દિવસ અધિક પૂર્વકોડ વર્ષ	સાધિક સુલકભવ	અગ્રિમિલ્લ અધિક પૂર્વકોડ વર્ષ	સાધિક સુલકભવ	પૂર્વકોડ ત્રિમાસાધિક પદ્ય નોઅસ ખ્યાતોભાગ	સાધિક સુલકભવ	સાધિક સુલકભવ
x	x	x	x	x	"	સાધિક દશકભવ વર્ષ	સાધિક દશકભવ વર્ષ
૭૬ સાગરોપમ	સાધિક ૧૪૬ સાગર૦	૧૪૬ સાગર૦	સાધિક ૨૮૬ સાગર	૨૮૬ સાગરોપમ	સાધિક ૨૮૬ સાગર૦	૨૮૬ સાગર૦	અંતઃ કોડાકોડી સાગર૦
x	x	x	x	x	૨૮૬ સા૦	દેશી ૨૮૬ સા૦	"
૬૬ સા૦	સાધિક ૧૨૬ સા૦	૧૨૬ સા૦	સાધિક ૨૪૬ સા૦	૨૪૬ સા૦	સાધિક ૨૪૬ સા૦	૨૪૬ સા૦	"
૭૬ સાગર૦	સાધિક ૧૪૬ સાગર૦	૧૪૬ સાગર૦	સાધિક ૨૮૬ સાગર૦	૨૮૬ સાગર૦	સાધિક ૨૮૬ સા૦	૨૮૬ સા૦	"
"	"	"	"	"	"	"	"

ક્ર.સં.	પ્રકૃતિઓ	પ્રકૃતિનો તથા સંસ્થાનો ઉલ્લેખ રાજ્યોત્તમ	ઉલ્લેખ અપાયા	જનન રાજ્યોત્તમ	જનન અપાયા	કોઈનું રાજ્યોત્તમ	કોઈનું રાજ્યોત્તમ	કોઈનું રાજ્યોત્તમ	કોઈનું રાજ્યોત્તમ
૧	હારિદવણ, આગરસ	૧૨૧ કોડકોડી સાગરોપમ	૧૨૫૦ વર્ષ	"	"	"	"	"	"
૨	ચતુર્થ સંહન ચતુર્થ સંસ્થાન	૧૬ કોડકોડી સાગરો	૧૬૦૦ વર્ષ	કુલ સાગરો	"	સાધિક કુલ સાગર	કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર
૨	મનુષ્યદિક	૧૫ કોડકોડી સાગરો	૧૫૦૦ વર્ષ	કુલ સાગરો	"	સાધિક કુલ સાગર	કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર
૩	વૃત્તીય સંહન વૃત્તીય સંસ્થાન	૧૪ કોડકોડી સાગરો	૧૪૦૦ વર્ષ	કુલ સાગરો	અંતર્ગૃહીત	સાધિક કુલ સાગરોપમ	કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર
૨	દિતીય સંહન દિતીય સંસ્થાન	૧૨ કોડકોડી સાગરો	૧૨૦૦ વર્ષ	કુલ સાગરો	"	સાધિક કુલ સાગર	કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર
૨	દેવદિક	૧૦ કોડકોડી સાગરો	૧૦૦૦ વર્ષ	દેશીય ૨૮૫૦ સાગરો	"	સાધિક કુલ સાગર	કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર
૧૫	પ્રથમ સંહન, પ્રથમ સંસ્થાન, શુકલવણુ, સુરભિમંધ, મધુરસ, લઘુ આદિ ચાર શુભ રમણ શુભ વિહારો ગતિ સ્થિરપંચક	"	"	કુલ સાગરો	"	સાધિક કુલ સાગર	કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર
૮	તીર્થ કર નામ આકાંક્ષ સ્થાન	અંતઃ કોડકોડી સાગરો	અંતર્ગૃહીત	સંખ્યાત મુજબીન અંતઃ કોડકોડી સાગરોપમ	"	સાધિક કુલ સાગર	કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર
૧	વશ કીર્તિ	૧૦ કોડકોડી સાગરો	૧૦૦૦ વર્ષ	આઠ કુલ સાગરો	"	સાધિક કુલ સાગર	કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર
૧	ઉચ્ચગોત્ર	"	"	"	"	સાધિક કુલ સાગર	કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર
૧	નીચગોત્ર	૨૦ કોડકોડી સાગરો	૨૦૦૦ વર્ષ	કુલ સાગરો	"	સાધિક કુલ સાગર	કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર
૫	અંતરાય પાંચ	૩૦ કોડકોડી સાગરો	૩૦૦૦ વર્ષ	અંતર્ગૃહીત	"	સાધિક કુલ સાગર	કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર	સાધિક કુલ સાગર

१५००-१ दिशालिपि	२४००-१ दिशालिपि	३३००-१ दिशालिपि	४२००-१ दिशालिपि	५१००-१ दिशालिपि	६०००-१ दिशालिपि	७०००-१ दिशालिपि	८०००-१ दिशालिपि
"	"	"	"	"	"	"	"
३३०० सागर	साधिक ११३०० सा०	११३०० सा०	साधिक २२३०० सा०	२२३०० सा०	साधिक २२८३०० सा०	२२८३०० सा०	"
५६०० सा०	साधिक १०६०० सा०	१०६०० सा०	साधिक २१६०० सा०	२१६०० सा०	साधिक २१४६०० सा०	२१४६०० सा०	"
५ सागर	साधिक १० सागर	१० सागर	साधिक २० सागर	२० सागर	साधिक २०० सागर	२०० सागर	अंतः कोडाकोडी
४३०० सागर	साधिक ८३०० सागर	८३०० सागर	साधिक १७३०० सा०	१७३०० सा०	साधिक १७१३०० सा०	१७१३०० सा०	"
×	×	×	×	×	२८५०० सा०	इशान २८५०० सा०	"
४३०० सागर	साधिक ७३०० सागर	७३०० सागर	साधिक १४३०० सागर	१४३०० सागर	साधिक १४२३०० सा०	१४२३०० सा०	"
×	×	×	×	×	×	×	संभ्यातशुद्धीन अंतः कोडाकोडी सागर
सागर	साधिक ७३०० सागर	७३०० सागर	साधिक १४३०० सागर	१४३०० सागर	साधिक १४२३०० सा०	१४२३०० सा०	आहं शुद्ध
"	"	"	"	"	"	"	"
७३०० सागर	साधिक १४३०० सागर	१४३०० सागर	साधिक २८३०० सागर	२८३०० सागर	साधिक २८५०० सा०	२८५०० सा०	अंतः कोडाकोडी सागर
१०३०० सागर	साधिक २१३०० सागर	२१३०० सागर	साधिक ४२३०० सागर	४२३०० सागर	साधिक ४२८३०० सा०	४२८३०० सा०	अंतः शुद्ध

સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તના સંકલેશસ્થાનો સર્વથા અદ્ય છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત બાહરનાં અસંખ્યાતશુણા છે, તેનાથી પર્યાપ્તસૂક્ષ્મના અસંખ્યાતશુણા છે, તેનાથી પર્યાપ્ત બાહરના અસંખ્યાતશુણા છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિયના અસંખ્યાતશુણા છે, એ પ્રમાણે પર્યાપ્ત બેઇન્દ્રિય, અપર્યાપ્ત પર્યાપ્ત તેઇન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, અસંખ્યાતશુણા અને સંખ્યાતશુણાનાં ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાત અસંખ્યાતશુણા કહેવા.

અપર્યાપ્તસૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ સઘળા જીવભેદમાં ઉત્તરોત્તર સંકલેશના સ્થાનકો અસંખ્યાતશુણા છે એમ કઈ ચુકિતથી નાણી શકાય ?

ઉત્તર—અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને જઘન્ય સ્થિતિખંધ કરતાં જે સંકલેશના સ્થાનકો છે તેનાથી સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિખંધ કરતાં વિશેષાધિક સંકલેશના સ્થાનો હોય છે, તેનાથી પણ જે સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિખંધ કરતાં વિશેષાધિક હોય છે, એ પ્રમાણે પૂર્વ પૂર્વ સ્થિતિખંધથી ઉત્તરોત્તર સ્થિતિખંધમાં અધિક સંકલેશના સ્થાનો ત્યાં સુધી કહેવા કે તે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવે. એટલે કે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ પર્યંત કહેવાં.

અહિં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરતા કુલ જે સંકલેશના સ્થાનકો છે તે જઘન્ય સ્થિતિખંધ કરતા જે સંકલેશસ્થાનકો હોય છે તેની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતશુણા છે. હવે જ્યારે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના પોતાના જ જઘન્ય સ્થિતિખંધ યોગ્ય સંકલેશ સ્થાનોથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ યોગ્ય સંકલેશસ્થાનો અસંખ્યાતશુણા છે ત્યારે તેનાથી અપર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયના સંકલેશસ્થાનો તો બહુ જ સહેલાઈથી અસંખ્યાતશુણા થઈ શકે છે. તે આ પ્રમાણે—

અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનોની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્ત બાહરના સ્થિતિસ્થાનો સંખ્યાતશુણા છે એ પહેલાં જ કહ્યું અને સ્થિતિસ્થાનની વૃદ્ધિએ સંકલેશસ્થાનની વૃદ્ધિ થાય એ પણ કહ્યું છે. તેથી જ્યારે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મના અતિ અદ્ય સ્થિતિસ્થાનોમાં પણ જઘન્ય સ્થિતિસ્થાન સંખ્યાત સંકલેશસ્થાનની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસ્થાનના સંકલેશસ્થાનો અસંખ્યાતશુણા થાય તો સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયથી સંખ્યાતશુણા અધિક બાહર અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનોમાં અસંખ્યાતશુણા સંકલેશસ્થાનો બહુ સારી રીતે થાય જ આ જ ચુકિતથી ઉત્તરોત્તર પણ અસંખ્યાતશુણા પહોં વિચારી લેવું.

૧ અહિં કદાચ એમ શંકા થાય કે—જ્યારે સંખ્યાતશુણા સ્થિતિના સ્થાનો છે ત્યારે સંકલેશના સ્થાનો સંખ્યાતશુણા કેમ ન થાય ? અસંખ્યાતશુણા કેમ થાય ? એના ઉત્તરમાં એમ સમજવું કે અમુક અમુક સ્થાનો એવાં જો જે દિગ્વિસ્તૃતિ થાય છે તે એવી રીતે થાય છે કે અસંખ્યાતશુણા જ થાય. કારણ કે પૂર્વ પૂર્વદૃષ્ટિથી ઉત્તરોત્તરદૃષ્ટિ બગણી થાય છે તે રીતે તેવા સ્થાનોમાં એટલી બધી વાર થાય છે કે ઉપરોક્ત હકીકત જરાગર સંગત થાય છે.

હવે જેમ સંકલેશસ્થાનો ફરેકના અસંખ્યાતગુણ કહ્યા, તેમ વિશુદ્ધિસ્થાનો પણ ફરેકના અસંખ્યાતગુણ કહેવા. કારણ કે સંકલેષ પરિણામવાળાના જે સંકલેશસ્થાનો તે જ વિશુદ્ધ પરિણામવાળાના વિશુદ્ધિના સ્થાનો સંભવે છે. આ સંબંધે વિસ્તાર-પૂર્વક આગળ ઉપર વિચારાશે. માટે પૂર્વે સંકલેશના સ્થાનો જે ક્રમે અસંખ્યાતગુણ કહ્યા તે ક્રમે વિશુદ્ધિના સ્થાનો પણ અસંખ્યાતગુણ કહેવા અને બંનેની સંખ્યા સરખી જ કહેવી. પણ

હવે એક એક સ્થિતિસ્થાનના બંધમાં હેતુભૂત નાના જીવોની અપેક્ષાએ કેટલા અધ્યવસાયો હોય છે? એ પ્રશ્નના નિરૂપણ માટે કહે છે—

સઽવજહન્નાવિ ઠિઈ અસંખલોગપ્પપ્પસત્તુલ્લેહિ ।

અજ્ઞવસાપહિ ભવે વિસેસઅહિપહિ ઉવરુવરિ ॥૫૭॥

સર્વજ્ઞવન્યાઽપિ સ્થિતિરસંખ્યલોકપ્રદેશતુલ્યઃ ।

અધ્યવસાયૈર્મવેદ વિશેષાધિકૈરુપરિ ॥૫૭॥

અર્થ—સર્વ જઘન્યસ્થિતિ પણ અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો વડે બંધાય છે અને ઉપર ઉપરના સ્થાનકો વિશેષાધિક વિશેષાધિક અધ્યવસાયો વડે બંધાય છે.

ટીકાનું—આયુર્વર્જિત સાતે કર્મની જે સર્વ જઘન્ય સ્થિતિ છે, તે પણ અનેક જીવો આશ્રયી અસંખ્યલોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો વડે બંધાય છે. એટલે કે સર્વ જઘન્ય સ્થિતિબંધ થવામાં પણ અસંખ્યલોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો હેતુ છે. કોઈ જીવને કોઈ અધ્યવસાય વડે, કોઈ જીવને કોઈ અધ્યવસાય વડે તે તે જઘન્ય સ્થિતિ બંધાય છે. સ્થિતિનું સ્થાન એક જ અને તેના બંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાયો અસંખ્ય છે. ત્રિકાળવર્તિ અનેક જીવોની અપેક્ષાએ તે એક જ જઘન્ય-સ્થિતિ અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો વડે બંધાતી કેવળજ્ઞાની મહા-રાજે ભેઈ છે.

અહિં તીવ્ર અતિતીવ્ર મંદ અતિમંદ કથાયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ જે આત્મ-પરિણામ તે અધ્યવસાય કહેવાય છે. જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ પચાઉં કથાયના અસંખ્ય સ્થાનો

૧ અહિં સંકલેશ અને વિશુદ્ધિ સાપેક્ષ છે. જે સંકલેશના સ્થાનો છે, તે જ વિશુદ્ધિના સંભવે છે. દાખલા તરીકે દસ સ્થાન છે, વિશુદ્ધિમાં પહેલેથી બીજું, બીજાથી ત્રીજું જેમ ઉત્તરોત્તર ચડીયાતું છે, તેમ દસમાંથી નવમું, નવમાંથી આઠમું જેમ પચાતુર્પૂર્વિકે પડતું પડતું છે. ચડતા વિશુદ્ધિનું જે સ્થાન તે જ ઉત્તરતા અવિશુદ્ધિનું સંભવે છે. જેમ કોઈ જે જીવ ચોથે સ્થાનકે છે, તેમાં એક ચોથાથી પાંચમે જનાર છે, એક ચોથાથી ત્રીજે જનાર છે, બે કે ત્રણારે તો બંને જીવ એક સ્થાનક પર છે, છતાં ચડનારની અપેક્ષાએ શુદ્ધ અને તેજ પડનારની અપેક્ષાએ અશુદ્ધ છે. જેમ સંકલેશ અને વિશુદ્ધિ સાપેક્ષ છે, તેથી જ એટલા સંકલેશના તેટલા જ વિશુદ્ધિના સ્થાનો થાય છે.

છે તેથી તત્જન્ય અધ્યવસાયો પણ અસંખ્ય છે. અમુકથી અમુક હલ સુધીના કષાયો-
દયજન્ય અધ્યવસાય વડે અમુક સ્થિતિનું સ્થાનક, અમુકથી અમુક હલ સુધીના કષાયો-
દય વડે અમુક સ્થિતિનું સ્થાનક બંધાય છે. આ પ્રમાણે એક કાર્યના અનેક કારણો છે.

તથા ઉપરના સ્થિતિસ્થાનો વિશેષાધિક વિશેષાધિક અધ્યવસાયો વડે બંધાય છે. એટલે કે આયુર્વર્જિત સાતે કર્મની જે જઘન્ય સ્થિતિ છે તે ત્રિકાળવર્તિ અનેક જીવો આશ્રયી અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ અધ્યવસાયો વડે બંધાય છે, ત્યારપછીની બીજી સ્થિતિ વિશેષાધિક અધ્યવસાયો વડે બંધાય છે, ત્યારપછીની ત્રીજી સ્થિતિ પૂર્વથી પણ વિશેષાધિક અધ્યવસાયો વડે બંધાય છે, એ પ્રમાણે પછી પછીના યાવત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સુધીના દરેક સ્થાનો પૂર્વ પૂર્વથી અધિક અધિક અધ્યવસાયો વડે બંધાય છે.

આયુ કર્મ માટે આ પ્રમાણે સમજવું—આયુકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ ભિન્ન ભિન્ન અનેક જીવોની અપેક્ષાએ અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ અધ્યવસાયો વડે બંધાય છે. સમયાધિક બીજી સ્થિતિ પૂર્વથી અસંખ્યાતગુણુ અધ્યવસાયોથી બંધાય છે. તેનાથી ત્રીજી સ્થિતિ અસંખ્યાતગુણુ અધ્યવસાયોથી બંધાય છે. એમ પૂર્વ પૂર્વથી ઉત્તરોત્તર સ્થિતિનું સ્થાન અસંખ્યાતગુણુ અસંખ્યાતગુણુ અધ્યવસાયો વડે બંધાય છે. ૫૮

એનો જ કંઈક વિચાર કરે છે—

અસંખલોગત્પપ્સતુલ્લયા હૃીનમઙ્ગિમુક્ષોસા ।

ઠિર્દેવંધવજ્ઞવસાયા તોષ વિસેસા અસંલેજ્ઞા ॥૫૮॥

અસંખ્યલોકત્પ્રદેશતુલ્યા હીનમધ્યમોત્કૃષ્ટાયાઃ ।

સ્થિતેર્વિધ્વાસ્યવસાયાસ્તસ્યા વિશેષા અસંલ્યેયાઃ ॥૫૮॥

અર્થ—જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાયો અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ છે. કારણ કે તે જઘન્યાદિ સ્થિતિના અસંખ્યાતા વિશેષો છે.

ટીકાનું—સ્થિતિ શબ્દને પછીના અર્થમાં પ્રથમા વિભક્તિ પ્રાકૃતના નિયમને અનુસરી મૂકી છે. એટલે જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એ દરેક સ્થિતિબંધના હેતુભૂત અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ અધ્યવસાયો છે. કારણ કે તે જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એક એક સ્થિતિસ્થાનોમાં અસંખ્યાતા વિશેષો છે અને તે વિશેષો સ્થિતિબંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાયની વિચિત્રતામાં કારણ દેશ, કાળ, રસ વિલાગના વિચિત્રપણા વડે થાય છે એમ જાણવું. અથવા જઘન્ય સ્થિતિ અસંખ્ય સમય પ્રમાણુ છે, એ પ્રમાણે

૧ ૬૦૫, ક્ષેત્ર, કાળ, અનુભાગ આદિ અનેક કારણોની આત્મા પર અસર થાય છે, જેને ઘટ અધ્યવસાયની ભિન્નતા થાય છે. ઘણા જીવોએ એક સરખી સ્થિતિ બાંધવા છતાં તે સઘળા જીવો એક જ

પંચસંપ્રદ-પાંચમું કાર

અન્યથા સાધને-લિંગ સિદ્ધિ
સ્થિતિ સમય સમય પ્રમાણે મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિઓ પણ સમય
પ્રકારને-લેઈને પ્રાપ્ત કરે છે. એ પ્રમાણે મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિઓ પણ સમય
સમય માત્ર જોઈ શકા વડે ભિન્નતાને પ્રાપ્ત કરે છે. આ પ્રમાણે તે જનન્યાદિ સ્થિતિ-
ઓમાં અસંખ્ય વિશેષો રહેલા છે કે જે વિશેષોના કારણે પણ અસંખ્ય લોકાકાંક્ષ
પ્રદેશ પ્રમાણે અધ્યવસાયો છે. ૫૮

આ પ્રમાણે અધ્યવસાયસ્થાન આશ્રયી વિચાર કર્યો. હવે સાદિ અનાદિનો વિચાર
છે. તે જે પ્રકારે છે ૧ મૂળ પ્રકૃતિ વિષયક, ૨ ઉત્તર પ્રકૃતિ વિષયક. તેમાં પહેલા
૧ પ્રકૃતિવિષયક સાદિ અનાદિનો વિચાર કરવા હચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

સત્ત્વહં અજહ્નો વચહા ઠિહંબુ મૂલપર્મર્જનં ।
સેતા ડ સાહ્યધુવા વત્તારિ વિ આહ્ય એવં ॥૫૯॥

સત્તાનામજન્યવત્તર્કા સ્થિતિવત્તો મૂલપર્મર્જનમ્ ।
જેવાલ્લ સાધ્યધુવાવત્તારોવ્યાપુલ્લેવમ્ ॥૫૯॥

અર્થ—મૂળ સાત કર્મનો અજન્ય સ્થિતિબંધ ચાર પ્રકારે છે અને શેષ બંધો
સાદિ સાંત છે તથા આધુના ચારે બંધો સાદિ સાંત છે.

ટીકાડું—આધુવર્તિત સાતે મૂળકર્મનો અજન્ય સ્થિતિબંધ ચાર પ્રકારે છે.
સાદિ, અનાદિ, કુલ અને અધુલ. તે આ પ્રમાણે—

મોહનીય વિના છ મૂળકર્મનો જન્ય સ્થિતિબંધ ચારમ સમયે માત્ર એક સમય સુધી જ
મુષ્ટસ્થાનકેના ચરમસમયે થાય છે. તે જન્ય સ્થિતિબંધ ચારમ સમયે માત્ર એક સમય સુધી જ

ક્ષેત્રમાં, એક જ કાળમાં કે એક જ પ્રકારના સરખા સંયોગમાં અનુભવતા નથી, પરંતુ સિત્ત ભિન્ન
ક્ષેત્રકાળાદિ અને સિત્ત ભિન્ન સંયોગમાં અનુભવે છે. આનું કારણ સિત્ત ભિન્ન ભિન્ન ક્ષેત્ર, કાળ અને અનુ-
ભાગાદિ વડે યોગી અધ્યવસાયો થવામાં કારણ છે. ક્ષેત્રાદિ અસંખ્ય હોવાથી અધ્યવસાયો પણ
કારણે સિત્ત ભિન્ન અધ્યવસાયો વડે એક સરખા જ સ્થિતિ બંધાવા છતાં એક સરખા સંયો-
ગમાં અનુભવતી નથી. કોઈપણ એક સ્થિતિબંધનું એક અધ્યવસાયપદ એક જ કારણે હોય તો તે
કર્મને એક જ ને સામગ્રી પામી અનુભવે તે જ સામગ્રી પામી તે સ્થિતિને બાંધનાર સઘળા હવેએ
લુભવતી ભેદજો, પરંતુ તેમ થતું નથી. એક સરખા સ્થિતિ બાંધનાર અનેક અધ્યવસાયોદય અનેક
તે સ્થિતિને અનુક્રમે એક જ સ્થિતિબંધ થવામાં અનેક અધ્યવસાયોદય અનેક કારણો છે તે અનેક
અનુભવે છે. આ કારણથી એક જ સ્થિતિબંધ ચારમાં અનેક સિત્ત ભિન્ન ભિન્ન સંયોગોમાં અનુભવવાદય
કારણો વડે સ્થિતિબંધ એક સરખા જ થાય છે, માત્ર તેમાં સિત્ત ભિન્ન સંયોગોમાં અનુભવવાદય
તેમ જ અનેક કારણો વડે ફેરફાર થવાદય વિચિત્રતા રહેલી છે.

થતો હોવાથી સાદિ અને બીજે સમયે તે પ્રકૃતિઓના બંધનો વિચ્છેદ થતો હોવાથી તે જઘન્ય બંધનો પણ વિચ્છેદ થશે માટે સાંત. આ પ્રમાણે જઘન્ય સ્થિતિમાં સાદિ અને સાંત એ બે જ ભાગ ઘટે છે. આ પ્રકારના જઘન્ય સ્થિતિબંધથી અન્ય સઘળો સ્થિતિબંધ અજઘન્ય છે. તે અજઘન્ય સ્થિતિબંધ ઉપશાંતભોહા શુષ્કસ્થાનકે થતો નથી ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ કાળથી અજઘન્ય બંધ થાય છે. માટે અનાદિ, ભવ્યને કાળાંતરે અજઘન્ય બંધનો વિચ્છેદ થવાનો સંભવ હોવાથી સાન્ત અને અભવ્યને કોઈપણ કાળે વિચ્છેદ થવાનો સંભવ હોવાથી અનન્ત.

મોહનીયનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપકને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય શુષ્કસ્થાનકના અરમસમયે થાય છે. તે એક સમય જ થતો હોવાથી સાદિ સાન્ત, તે સિવાયનો અન્ય સઘળો અજઘન્ય સ્થિતિબંધ કહેવાય છે. તે ઉપશમ શ્રેણિમાં સૂક્ષ્મસંપરાયે થતો નથી, ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યને અનન્ત અને ભવ્યને સાન્ત છે.

બે કે વેદનીયનો બે સમયનો અતિ જઘન્ય સ્થિતિબંધ ઉપશાંતભોહા શુષ્કસ્થાનકે થાય છે પરંતુ તે સાર્વપરાયિક બંધ નથી. અહિં સાર્વપરાયિક બંધ આશ્રયી સાધાદિ ભાંગાનો વિચાર કરવાનો આરંભ કરેલો છે માટે અહિં તે સાર્વપરાયિક બંધનું અહણ કર્યું નથી.

તથા સાતે મૂળ કર્મના અજઘન્ય વર્ણિત શેષ જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સાદિ સાંત ભાંગે ગણવા. તેનાં જઘન્ય સ્થિતિબંધ આશ્રયી સાદિ અને સાંત એ બે ભાંગા તો પહેલા વિચારી ગયા છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સર્વ સંકલિષ્ટ સંજ્ઞિ મિથ્યાદિષ્ટિને કેટલોએક કાલ જ હોય છે ત્યાર પછી તેને જ અનુત્કૃષ્ટ થાય છે. વળી કાળાન્તરે સંકલિષ્ટ પરિણામ થાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટબંધ થાય છે. આ પ્રમાણે એ બંને વારાકરતી પ્રવર્તતા હોવાથી સાદિ સાંત ભાંગે છે.

આયુકર્મમાં જઘન્ય, અજઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એ ચારે સ્થિતિબંધ સાદિ સાંત ભાંગે બાણવા. કારણ કે આયુનો બંધ બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા આદિ ભાગની શરૂઆતમાં અંતર્મુદ્ધર્ત સુધી જ થાય છે. માટે બ્યારે જઘન્યાદિ આયુ બંધની શરૂઆત થાય ત્યારે સાદિ અને આયુનો બંધ પૂર્ણ થાય ત્યારે સાન્ત એ રીતે બે જ ભાંગા ઘટે છે. પદ

આ પ્રમાણે મૂળ કર્મ વિષયક સાદિ આદિ ભાંગનો વિચાર કર્યો. હવે ઉત્તર પ્રકૃતિ વિષયક વિચાર કરવા ધ્યેયતા કહે છે—

૧ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અંતર્મુદ્ધર્ત પર્વત થઈ શકે છે. તેનાથી વધારે સમય પર્વત ધરુશકતો નથી.

નાળંતરાયદંસણચતુક્કસંજલણઠિઈ અજહન્ના ।

ચટહા સાઈ અધુવા સેસા ઇયરાણ સવ્વાઓ ॥૬૦॥

જ્ઞાનાન્તરાયદર્શનચતુક્કસંજલણનાં સ્થિતિસ્વચ્ચા ।

ચતુર્દા સાધપ્રવાઃ શેષા ક્તરાસાં સર્વાઃ ॥૬૦॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય, અન્તરાય, દર્શનાવરણીય ચતુક્ક અને સંજલણની અજ્ઞાન સ્થિતિ ચાર પ્રકારે છે અને શેષ ઉત્કૃષ્ટ આદિ સાદિ સાંત ભાંગે છે. તથા ઈતર સઘળી પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટાદિ સઘળી સ્થિતિઓ સાદિ-સાંત ભાંગે છે.

ટીકાનુ—જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અન્તરાય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર અને સંજલણ કોષ, માન, માયા અને લોભ એ અઠાર પ્રકૃતિઓની અજ્ઞાન સ્થિતિ ચાર પ્રકારે છે. સાદિ, અનાદિ, ક્રુવ અને અક્રુવ. તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અન્તરાય પાંચ અને દર્શનાવરણીય ચાર, એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપકને સદ્મસંપરાય શુભસ્થાનકના ચરમસમયે થાય છે અને સંજલણ ચતુષ્કને જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપકને અનિવૃત્તિ બીહરસંપરાય શુભસ્થાનકે જે જે સમયે તેઓનો બંધવિરોધ થાય છે તે તે સમયે થાય છે. તેનો કાળ માત્ર એક સમયનો જ છે. માટે તે જઘન્ય સ્થિતિબંધ સાદિ સાન્ત ભાંગે છે. તે સિવાયનો જઘન્ય સઘળી સ્થિતિબંધ જઘન્ય કહેવાય છે. તે જઘન્ય સ્થિતિબંધ ઉપશાંતિસાદિ શુભસ્થાનકે થતો નથી, ત્યાંથી પડે ત્યારે ફરી થાય છે. માટે આદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અલભ્ય આશ્રયી ક્રુવ અને લભ્ય આશ્રયી અક્રુવ છે.

તથા શેષ જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાદિ સાંત ભાંગે છે. તેમાં જઘન્ય સંબધે તે પહેલાં વિચારી જાય. ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ તે સંજિ મિથ્યાદિને વારાફરતી થાય છે તે આ પ્રમાણે—

જ્યારે જ્યારે સર્વ સંકલ્પ પરિણામ થાય ત્યારે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ થાય અને મધ્યમ પરિણામે અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ થાય, આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વ શુભકાંચે ક્રમપૂર્વક પ્રવર્તતા હોવાથી તે બંને સાદિ સાંત ભાંગે છે.

તથા ઉપરોક્ત અઠાર પ્રકૃતિ વિના શેષ સઘળી પ્રકૃતિઓની જઘન્ય અજ્ઞાન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાદિ સાંત ભાંગે છે.

સાદિ સાંત ભાંગે શી રીતે થટે છે તે કહે છે—નિદ્રાપંચક, મિથ્યાત્વ, આદિના આર ક્રયાય, લય, જુગુપ્સા, તેજસ, કાર્મણ, શ્રદ્ધાદિ ચતુષ્ક, અજુગુપ્સા, ઉપશાંત, મતિમોહ, જોગોનાશ્રુતીસા પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ સ્ત્રીઓ સર્વ વિશુદ્ધ પયોગ બાદર

એકેન્દ્રિયને અંતર્બુદ્ધિ પથંત થાય છે. ત્યારપછી તે જ જીવને અધ્યવસાયનું પરા-
વર્તન થવાથી જ્યારે મંદપરિણામ થાય ત્યારે અજઘન્ય સ્થિતિબંધ થાય છે. ફરી પણ
કાળાંતરે કે અન્ય ભવમાં વિશુદ્ધ પરિણામ થાય ત્યારે જઘન્ય સ્થિતિબંધ થાય છે.
આ પ્રમાણે વારાફરતી થતા હોવાથી તે બંને સાદિ સાંત ભાંગે છે.

અને ઉત્કૃષ્ટ, અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સંજ્ઞા મિથ્યાદિષ્ટિને ક્રમપૂર્વક થાય છે. સર્વ
સંકલિષ્ટ પરિણામે ઉત્કૃષ્ટ થાય અને મધ્યમ પરિણામે અનુત્કૃષ્ટ થાય માટે તે બંને
સાદિ સાંત ભાંગે છે.

જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ પહેલે શુષ્કાણે થતો હોય તેના
અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધમાં તે બંને વારાફરતી થતા હોવાથી સાદિ અને
સાંત એ બે જ ભાંગા ઘટે છે.

જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય અથવા ઉત્કૃષ્ટ બંધ ઉપરના શુષ્કાણે થતો હોય તેના
અજઘન્ય કે અનુત્કૃષ્ટ ઉપર ચાર ભાંગા ઘટે છે, કારણ કે ઉપરના શુષ્કાણે નહિ
ચડેલા, નહિ ચડનારા અને ચડીને પડનારા જીવો હોય છે. આ નિયમને અનુસરી
ભાંગા ઘટાવી લેવાના છે.

શેષ અધુવબંધિ પ્રકૃતિઓના ચારે વિકલ્પો તેઓના બંધ જ અધુવ હોવાથી
સાદિ સાંત ભાંગે બહુવા. ૬૧

હવે પૂર્વોક્તા ગાથામાં કહેલ જઘન્યાદિ ભાંગાનો મંદ બુદ્ધિવાળા શિષ્યોના ઉપ-
કાર માટે વિશેષ વિચાર કરે છે—

અટ્ટારસપ્તહ સ્વવગો વાયરર્ણિદિ સેસધુવિયાળં ।

પજ્ઞો કુળઙ્ જહન્નં સાઈઅધુવો અઓ યસો ॥૬૧॥

અઘાદશાનાં ક્ષપકો વાદરૈકેન્દ્રિયઃ શેષધ્રુવવન્ધિનીનામ્ ।

પર્યાપ્તઃ કરોતિ જઘન્યં સાધ્યુવોજ્ઞાનં ણઃ ॥૬૨॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીયાદિ અઘાર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપક કરે છે અને
શેષ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો પર્યાપ્ત આદર એકેન્દ્રિય કરે છે. આ હેતુથી એ સાદિ
સાંત ભાંગે છે.

ટીકાનું—જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાય પંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક અને સંબલન
ચતુષ્ક, એ પૂર્વોક્તા અઘાર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપક તે તે પ્રકૃતિઓના
બંધવિરુદ્ધ સમયે કરે છે. તેમાં સંબલનચતુષ્કનો અનિવૃત્તિબાદર શુભસ્થાનકે
અને શેષ પ્રકૃતિઓનો સૂક્ષ્મસંપરાય શુભસ્થાનકે કરે છે. કારણ કે આ સઘળી પ્રકૃ-
તિઓ અશુભ છે, અશુભ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ વિશુદ્ધ પરિણામ હોય ત્યારે

થાય છે, સ્વપક આત્મા આત્મંત વિશુદ્ધ પરિણામવાળો હોય છે. માટે પૂવોક્ત અઢાર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ સ્વપકને જ થાય છે અન્યત્ર થતો નથી. તેનો કાળ એક સમયનો છે માટે તે સાદિ સાંત ભાંગે છે.

તથા શેષ મુવળધિની પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાય, અપકાય અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયરૂપ તથોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામવાળો બાદર એકેન્દ્રિય કેટલોએક કાળ કરે છે. શેષ એકેન્દ્રિયો તથાભવસ્વભાવે કરતા નથી. આંતર્યુંહૂર્ત પછી તે જ છુવ અજઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે છે. વારાકરતી તેઓને થતા હોવાથી તે બંને સાદિ સાંત ભાંગે છે. જઘન્ય બંધના સાદિ સાંત ભાંગાનું કારણ કહ્યું.

હવે અઢાર પ્રકૃતિઓના અજઘન્ય સ્થિતિબંધના ચાર પ્રકારનો, શેષ મુવળધિની પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટાદિના સાદિ અને સાંત ભાંગાનો, તથા અમુવળધિની પ્રકૃતિઓના ચારે પ્રકારમાં સાદિ સાંત એ બે ભાંગાનો વિચાર કરે છે—

અટ્ટારાગઽજહન્નો ઉવસમસેહીષ પરિવહંતસ્સ ।

સાઈ સેસવિગપ્પા સુગમા અધુવા ધ્રુવાળંપિ ॥૬૩॥

અષ્ટાદશાનામજઘન્ય ઉપશમશ્રેણ્યાઃ પ્રતિપત્તઃ ।

સાદિઃ શેષવિકલ્પાઃ સુગમા અધ્રુવાળાં ધ્રુવાળામપિ ॥૬૪॥

અર્થ—અઢાર પ્રકૃતિઓનો અજઘન્ય સ્થિતિબંધ ઉપશમ શ્રેણિથી પડતા થાય છે માટે સાદિ. તથા તેના શેષ વિકલ્પો અને અધ્રુવ તથા શેષ મુવળધિની પ્રકૃતિઓના પણ સઘળા વિકલ્પો સુગમ છે.

ટીકાનુ૦—જ્ઞાનાવરણીયાદિ પૂવોક્ત અઢાર પ્રકૃતિઓના અજઘન્ય સ્થિતિબંધની શરૂઆત ઉપશમશ્રેણિથી પડતા થાય છે માટે તે ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે— ઉપશમશ્રેણિથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અભવ્ય આશ્રયી મુવ અને ભવ્ય આશ્રયી અધ્રુવ છે.

એ જ અઢાર પ્રકૃતિઓના શેષ જઘન્યાદિ વિકલ્પો, તથા અધ્રુવળધિની પ્રકૃતિઓના અને અઢાર સિવાય શેષ મુવળધિની પ્રકૃતિઓના ચારે વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાંગે છે. જેનો વિચાર પહેલા કરી આવ્યા છે. ૬૩.

આ પ્રમાણે સાદિ અનાદિની પ્રરૂપણા કરી. હવે એના જ વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ માટે સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા કરે છે—

સઘ્વાળવિ પર્ગર્હણં ઉક્કોસં સન્નિળો કુણંતિ ઠિહં ।

ઈર્ગિદિયા જહન્નં અસન્નિ સ્વગા ચ કાણંપિ ॥૬૫॥

सर्वासामपि प्रकृतीनामुत्कृष्टां संज्ञिनः कुर्वन्ति स्थितिम् ।

एकेन्द्रिया जघन्यामसंज्ञिनः क्षपकाश्च कासामपि ॥६३॥

અર્થ—સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સંજ્ઞિઓ કરે છે, તથા જઘન્ય સ્થિતિબંધ એકેન્દ્રિયો કરે છે અને કેટલીએક પ્રકૃતિઓનો અસંજ્ઞિ તથા ક્ષપક કરે છે.

ટીકાનુ૦—શુભ-અશુભ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સંજ્ઞિ જીવો કરે છે. માત્ર તીર્થંકરનામ, આહારકદ્ધિક અને દેવાયુ વર્જિત એકસો સોળ પ્રકૃતિઓનો સંજ્ઞિ મિથ્યાદષ્ટિ અને તીર્થંકરનામાદિ ચાર પ્રકૃતિઓનો સમ્યગ્દષ્ટિયાદિ કરે છે.

આ શી રીતે સમજી શકાય કે જિનનામાદિનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સમ્યગ્દષ્ટિયાદિ કરે છે? તો કહે છે—અહિં તીર્થંકરનામકર્મનો બંધહેતુ સમ્યક્ત્વ અને આહારકદ્ધિકનો વિશિષ્ટ સંયમ છે. કહ્યું છે કે—

‘સમ્યક્ત્વશુભ રૂપ નિમિત્ત વડે તીર્થંકરનામકર્મ અને સંયમરૂપ હેતુ વડે આહારકદ્ધિક બંધાય છે.’

તથા દેવાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સર્વોર્થસિદ્ધ વિમાનમાં હોય છે. ત્યાં વિશિષ્ટ સંયમના વશથી ઉત્પત્તિ થાય છે, એટલે તેના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધમાં પણ સંયમ હેતુ છે. માટે મિથ્યાદષ્ટિ જીવોને આ પ્રકૃતિઓનો મૂળથી જ બંધનો અસંભવ હોવાથી સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ જીવો તે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધક બધાવા.

માત્ર દેવાયુ સિવાય તે પ્રકૃતિઓના બાંધનારાઓમાં જે સંકલ્પ પરિણામી છે તે જીવો તે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે એમ બહુવું. કહ્યું છે કે—‘સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે કારણ કે તે ઉત્કૃષ્ટ સંકલ્પેશ વડે બંધાય છે.’

હવે તે તીર્થંકરનામાદિ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કયો જીવ કરે તે કહે છે—પહેલાં જેણે નરકનું આયુ બાંધ્યું હોય એવો કેાઈ જીવ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી વીશ સ્થાનકના આરાધન વડે તીર્થંકરનામ નિકાશિત કરે તે જીવ અંત-મુક્તિ શેષ આયુ રહે અને નરકમાં જવા અભિયુગ થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ વમી નાખે છે. જે સમયે સમ્યક્ત્વ વમી મિથ્યાત્વ શુભસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરશે તે ચોથા શુભસ્થાનકના છેલ્લા સમયે તીર્થંકર નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે છે. તીર્થંકરનામકર્મના બાંધનારાઓમાં આવો જ જીવ સર્વ સંકલ્પ પરિણામે વર્તતો હોય છે.

૧ નરકમાં જનાર આત્મા ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ લાખે જતો નથી. એવો કર્મમયનો અભિપ્રાય છે એટલે નરકમાં જતા અભિયુગ થાય ત્યારે તેને વમી નાખે છે. માટે ચોથાથી પહેલાં શુભસ્થાને જતા ચોથાના ચરમ સમયે સંકલ્પ પરિણામે તીર્થંકરનામનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય અને તે ક્ષયોપશમિક સમ્યક્ત્વ જ કરે એમ કહ્યું છે.

શતક ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—તીર્થંકરનામકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને અસંયત વેદક સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્ય કે જેણે પહેલાં નરકનું આયુ ખાંધ્યું છે અને નરકાભિમુખ થયેો છતો મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત કરશે તે જીવ તીર્થંકરનામકર્મના અતિમ સ્થિતિખંધમાં વર્તતો છતો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે. તેના ખાંધનારાઓમાં તે જ અતિ સંકિલ્પ પરિણામી છે માટે, જે જીવ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ સહિત નરકમાં જાય છે, તે સમ્યક્ત્વને વમતો નહિ હોવાથી વિશુદ્ધ પરિણામવાળો હોય છે માટે તેને તીર્થંકરનામકર્મના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ થતો નથી.

તથા આહારકલિકનો પણ પ્રમત્તભાવને સન્મુખ થયેલો. અપ્રમત્ત સંયત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે છે. કારણકે તેના ખાંધનારાઓમાં તે જ સર્વ સંકિલ્પ પરિણામી છે.

દેવાયુનો પણ પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળો પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગના આઠ સમયે વર્તમાન અપ્રમત્તભાવને સન્મુખ થયેલો. પ્રમત્ત સંયત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે છે. અહિં એકાંતે સર્વ વિશુદ્ધ પરિણામવાળો અપ્રમત્ત સંયત આયુના ખંધનો આરંભ જ કરતો નથી. માત્ર પ્રમત્તે આરંભેલો અપ્રમત્ત પૂર્ણ કરે છે. કહ્યું છે કે—

‘અપ્રમત્ત આત્મા આયુના ખંધનો આરંભ કરતો નથી, પ્રમત્તે આરંભેલાને અપ્રમત્ત ખાંધે છે.’

દેવાયુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળો પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગના પ્રથમ સમયે એક સમય પર્થત કરે છે. ત્યારપછીના સમયે અખાધાની હાનિનો સંભવ હોવાથી ઘટતો નથી અને તે વખતે પ્રમત્ત શુભસ્થાનકે હોય છે. વળી આયુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ વિશુદ્ધ પરિણામે થાય છે માટે અપ્રમત્તભાવને સન્મુખ થયેલો પ્રમત્ત આત્મા આયુના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો ખંધકે કહ્યો છે.

તથા શેષ શુભ અથવા અશુભ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના ખંધકે સર્વ સંકિલ્પ સજિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવો છે. તેમાં પણ આ વિભાગ છે—

દેવાયુ વર્જિત શેષ ત્રણ આયુ, નરકક્રિક, દેવક્રિક, બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય, ચૌચિન્દ્રિય ભતિ. વૈકિંચક્રિક, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત અને સાધારણ એ પંદર પ્રકૃતિઓનો તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલ્પ પરિણામવાળો મિથ્યાદષ્ટિ તિર્થંચ અને મનુષ્યો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે છે. કારણ કે દેવો અને નારકીઓને તેના ખંધનો અભાવ છે. તે આ પ્રમાણે—

તિર્થંચાયુ અને મનુષ્યાયુ છોડીને શેષ પ્રકૃતિઓને દેવો અને નારકીઓ ભવ-સ્વભાવે જ ખાંધતા નથી, તથા તિર્થંચ અને મનુષ્યાયુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુના યુગલિકનું આયુ ખાંધતા થાય છે. દેવો અને નારકીઓ તથા ભવસ્વ-ભાવે ત્યાં ઉત્પન્ન થતા નથી. માટે તિર્થંચ અને મનુષ્યાયુના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધકે દેવો અને નારકીઓ હોતા નથી, પરંતુ તિર્થંચો અને મનુષ્યો જ હોય છે. તે પણ

પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળા, પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગના પ્રથમ સમયે વર્તમાન મિથ્યાદષ્ટિ અને તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામે વર્તતા હોય તે જ હોય છે.

અર્ધિ અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામવાળાને આયુનો બંધ થતો નહિ હોવાથી અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામવાળા ન કહેતાં તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામી કહ્યા છે.

સમ્યક્દષ્ટિ તિયંચ મનુષ્યોને તિયંચ અને મનુષ્યનું આઉચું જ બંધાતું નહિ હોવાથી તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામવાળા મિથ્યાદષ્ટિ લીધા છે.

નરકાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધનાર પણ તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલ્પ પરિણામિ મિથ્યાદષ્ટિ તિયંચ અને મનુષ્યો હોય છે. અત્યંત સંકિલ્પ પરિણામવાળાને આયુના બંધનો જ અસંભવ હોવાથી તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલ્પ પરિણામિ લીધા છે.

તથા તિયંચઅતિ, તિયંચાનુપૂર્વિ, ઔદારિક શરીર, ઔદારિક અંગોપાંગ, ઉદ્યોત અને છેવટું સંઘયણ એ છ પ્રકૃતિઓની અત્યંત સંકિલ્પ પરિણામવાળા દેવો અથવા નારકીઓ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે. આ છ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અત્યંત તીવ્ર સંકલેશ હોય ત્યારે થાય છે. જો કે તિયંચો અને મનુષ્યો આ છ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે પરંતુ તેની મધ્યમ સ્થિતિ બાંધે છે, કારણ કે જે સંકલેશ દેવો અને નારકીઓ ઉપરાંત છ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે તે સંકલેશ મનુષ્ય અને તિયંચો નરક પ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે, પરંતુ તિયંચ કે મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય બંધ કરતા નથી માટે તે છ પ્રકૃતિઓના દેવો અથવા નારકીઓ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધક કહ્યા છે.

એકેન્દ્રિયભાતિ સ્થાવર અને આતપ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સંકિલ્પ પરિણામવાળા ઇશાન સુધીના દેવો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે.

બીજા કેમ બાંધતા નથી ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે- નારકીઓને અને સનત્કુમારાદિ દેવોને ભવસ્વભાવે જ એ પ્રકૃતિઓના બંધનો અસંભવ છે અને અતિ સંકિલ્પ પરિણામવાળા તિયંચ-મનુષ્યોને નરકભાતિ પ્રાયોગ્ય બંધનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે અને મંદ સંકલેશ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધનો અસંભવ છે. માટે તે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધક માત્ર ઇશાન સુધીના દેવો જ કહ્યા છે.

તથા જે પ્રકૃતિઓ માટે કહી ગયા તે, સિવાયની સઘળી પ્રકૃતિઓની ચારે ગતિના સર્વસંકિલ્પ મિથ્યાદષ્ટિ સંજ્ઞિ જીવો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધક છે.

હવે ઉત્તરાદ્ય વડે જઘન્ય સ્થિતિના બંધસ્વામિત્વ કહે છે-એકેન્દ્રિયો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે. માત્ર કેટલીક પ્રકૃતિઓની અસંજ્ઞિ અને ક્ષપક જીવો જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે. તાત્પર્યથી આ પ્રમાણે—

દેવત્રિક, નરકત્રિક, વૈકિંચદ્રિક, આહારકદ્રિક, તીર્થકસ્મામ, પુરુષવેદ, સંભવન ચતુષ્ક, જ્ઞાનાવરણપંચક, અંતરાયપંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, ઉચ્ચગોત્ર, સાતાવેદનીય

उत्कृष्ट-अवन्यस्थितिवन्धस्वामि-यन्त्रकम्

અકૃતિઓ	સંખ્યા	ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં ધના સ્વામી	અધ્ય-ય રિશ્તિમાં ધના સ્વામી
ગાનાવરણ-૫, અંતરાય-૫, દુર્ગાનાવરણ-૪	૧૪	આતિલ કિલટ પવિસ્યામી પર્વાપ સ રી મિથ્યાદણિ	દુષ્ટક, સુક્ષ્મસંપદાય અરમ સમયવર્તી
૧૫ ચક્ર	૫	,	વિશુદ્ધ પર્વાપત બાદર ઐકેન્દ્ર્ય
સ્વાત્મ, આદ્ય બાર કયાવ	૧૩	"	" " " "
કંઠવલન ચતુષ્ક	૪	"	દુષ્ટક સ્વભાધ અરમ સમયવર્તી
કોરમ-રતિ	૨	તત્રાપોયં સંકિલટ પં સં મિ	વિશુદ્ધ પર્વાપત બાદર ઐકેન્દ્ર્ય
અરતિ, શોક, ભય, બુદ્ધિ ન્યુ સકલેદ	૫	આતિ, સં પં સં મિથ્યાં	" " " "
વેદ	૧	તત્રાપોં સં પં સં મિથ્યાં	" " " "
કૃત્યવેદ	૧	" " " " "	દુષ્ટક સ્વભાધ અરમ સમયવર્તી
સાતા વેદનીય	૧	" " " " "	" " " "
અસાતા વેદનીય	૧	આતિ સં પં સં મિથ્યાં	વિશુદ્ધ બાદર પર્વાપ ઐકેન્દ્ર્ય
દેવાસુ	૧	તત્રાપોં વિશુદ્ધ આપ્રવચામિ શુભ પ્રમતંવતિ	તત્રાપોં તં પર્વાપં સં રી અસં રી મિથ્યાદણિ
ગુપ્તમાય, તિર્થંગાસુ	૨	મિથ્યાં તત્રાપોં વિશુદ્ધ પર્વાપ અનુભવ-તિર્થંગ	તત્રાપોં સંકિલં મિથ્યાદણિ તિર્થંગ અને અનુભવ
પરકાસુ	૧	તત્રાપોં સં પં સં મિથ્યાં અનુભવ-તિર્થંગ	તત્રાપોં વિશુદ્ધ મિથ્યાદણિ પર્વાપત અસં રી અને સં રી
દેવદિક	૨	તત્રાપોં મં પર્વાપ મિથ્યાં અનુભવ-તિર્થંગ	સર્વવિશુદ્ધ પર્વાપત અસં રી પર્વેન્દ્ર્ય

પ્રકૃતિઓ	સંખ્યા	ઉદ્કૃષ્ટ સ્થિતિઓ ધના સ્વામી	બદ્ધ સ્થિતિઓ ધના સ્વામી
વૈકલ્પિક	૨	અતિ સંઘ પર્વાં મિથ્યાં મનું તિથં	સર્વવિશુદ્ધ પર્વાંત અસગ્ની પ એન્દ્રિય
નરકિક	૨	અતિ સંઘ પર્વાં મિથ્યાં મનું તિથં	તત્પ્રાયોં વિશુદ્ધ પર્વાંત અસગ્ની પ એન્દ્રિય
મનુષ્યિક, આદ્ય પાંચ સંહનન, આદ્ય પાંચ સંસ્થાન, શુભ વિકાસોગતિ, સ્થિરપંથક	૧૮	તત્પ્રાયોં સંઘ મિથ્યાં પર્વાં સંગ્ની	વિશુદ્ધ પર્વાંત બાહર એન્દ્રિય
તિથંગિક, ઔદારિક શરીર, ઉચોત	૪	અતિ સંઘ મિથ્યાં નારક તથા સહસ્રારાન્ત દેવ	" " " "
એન્દ્રિય, સ્થાવર, આત્મ	૩	અતિ સંઘ ધનાનાન્ત દેવ	" " " "
ઔદારિક અંગોપાગ, સેવાત સંહનન	૨	અતિ સંઘ મિથ્યાં નારક તથા સનત્કુમારયા સહસ્રાર સુધીના દેવ	" " " "
વિકલત્રિક, સ્ફુલ્ભત્રિક	૬	તત્પ્રાયોં સંઘ મિથ્યાં મનું તિં	" " " "
પંચેન્દ્રિય જાતિ, તેજસ, કામંજી, ક્રોધક સંસ્થાન, વશ્યત્વત્તુક, અશુભ વિકાસોગતિ, પરાધાત, ઉચ્છવાસ, અમુચ્છાધુ, નિમંચી, ઉપધાત, ત્રસત્વત્તુક, અસ્થિરપંથક	૨૪	અતિ સકલિષ્ટ મિથ્યાદિષ્ટ પર્વાંત સંગ્ની	વિશુદ્ધ પર્વાંત બાહર એન્દ્રિય
આહારકિક	૨	પ્રમતાભિમુખ અપ્રમતાવતિ	ક્ષપક સ્વબંધવિચ્છેદ સમયવર્તી
જિનનામ	૧	મિથ્યાત્વ-નરકાભિમુખ ક્ષયા-પશ્ય સમયકલ્પ ચરમસમય વર્તી મનુષ્ય	" " "
યજ્ઞક્રીતિ, ઉચ્ચગોત્ર	૨	તત્પ્રાયોં સંઘ પર્વાં મિથ્યાં સંગ્ની	ક્ષપક સ્ફુલ્ભસંપરાય ચરમ-સમયવર્તી
નીચગોત્ર	૧	અતિ સંઘ મિથ્યાં પર્વાં સંગ્ની	વિશુદ્ધ પર્વાંત બાહર એન્દ્રિય

અને યશઃકીર્તિ એ તેત્રીસ પ્રકૃતિ વિના શેષ સત્તાશી^૧ પ્રકૃતિઓની તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામવાળા એકેન્દ્રિય—પર્યાપ્ત બાહર પૃથ્વીકાય, અખ્યાય અને પ્રત્યેક વનસ્પતિ-કાયના જીવો જઘન્ય સ્થિતિ ખાંધે છે.

તથા દેવત્રિક, નરકત્રિક અને વૈકલ્પિક એ આઠ પ્રકૃતિઓની અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયો જઘન્ય સ્થિતિ ખાંધે છે.

આહારકચરીર, આહારક અંગોપાંગ અને તીર્થંકરનામકર્મની ક્ષપક અપૂર્વકરણ-વર્તિ જીવો જઘન્ય સ્થિતિ ખાંધે છે.

અંબલન કોથાદિ ચાર અને પુરુષવેદની ક્ષપક અનિવૃત્તિ બાહરસંપ્રાય ગુણ-સ્થાનકવર્તિ જીવો અને જ્ઞાનાવરણ પંચક, અંતરાય પંચક, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક, સાતા-વેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર અને યશઃકીર્તિ એ સત્તર પ્રકૃતિઓની ક્ષપક સૂક્ષ્મસંપ્રાય ગુણ-સ્થાનકવર્તિ જીવો જઘન્ય સ્થિતિ ખાંધે છે. ૬૩.

આ પ્રમાણે સ્વામિત્વપ્રદૂષણ કરી. હવે શુભાશુભપણાનો વિચાર કરવા માટે કહે છે—

સઘવાળ ઠિઠ્ઠે અસુમા ડકોસુકોસસંકિલેસેળં ।

ફ્યરા ડ વિસોહિય સુરનરતિરિઆડય મોત્તં ॥૬૪॥

સર્વાસાં સ્થિતિરશુભા ઉત્કૃષ્ટોત્કૃષ્ટસંકલેસેળં ।

ફતરા તુ વિશુદ્ધ્યા સુરનરતિર્યાગ્યંપિ મુક્ત્વા ॥૬૪॥

અર્થ—દેવાશુ, મનુષ્યાશુ અને તિર્થંયાશુને છોડીને શેષ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે, કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશ વડે બંધાય છે અને ઈતર જઘન્ય સ્થિતિ શુભ છે કારણ કે વિશુદ્ધ પરિણામ વડે બંધાય છે.

ટીકાનુ—શુભ અથવા અશુભ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે.

અહિં પ્રશ્ન થાય છે કે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની સ્થિતિ શા માટે અશુભ છે ? તો કહે છે—કારણ અશુદ્ધ છે માટે. તે આ પ્રમાણે—

ઉત્કૃષ્ટ સંકિલેષ પરિણામ બ્યારે થાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ થાય છે. કેમકે જેમ જેમ સંકલેશની વૃદ્ધિ થતી જાય તેમ સ્થિતિબંધ વૃદ્ધિ થાય એમ પ્રતિ-પાદન કર્યું છે, કપાયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ બે અશુભ અધ્યવસાય તે સંકલેશ

^૧ અહિં સત્તાશી પ્રકૃતિમાં મનુષ્યાશુ અને તિર્થંયાશુ એ બે આશુ પણ આવી જાય છે. પરંતુ તે બે આશુનો બંધો જરૂર અવલોકા પ્રમાણે જઘન્ય બંધ તો તત્પ્રાયોગ્ય સંકલેશે વર્તતા દેવ, નારક વર્જિત એકેન્દ્રિયથી ચરોન્દ્રિય સુધીના સર્વ જીવો કરી શકે એમ સંભવે છે.

કહેવાય છે. આ પ્રમાણે સંક્લેષ અધ્યવસાયરૂપ કારણ અશુદ્ધ હોવાથી તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધરૂપ કાર્ય પણ અશુભ જ હોય છે.

વળી અપ્રશસ્ત કર્મમાં જેમ સંક્લેશની વૃદ્ધિ થાય તેમ રસ પણ પુષ્ટ થાય છે તેથી અશુભકર્મની જેમ સ્થિતિ વધે તેમ રસ વધે છે. આ હેતુથી પણ તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે એ પ્રસિદ્ધ છે.

તથા જે પ્રશસ્ત કર્મપ્રકૃતિઓ છે તેઓમાં જેમ જેમ સંક્લેશ વધે તેમ તેમ તેની સ્થિતિની વૃદ્ધિ અને રસ ઓછો થતો જાય છે. સ્વયંભૂત ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેષ પરિણામ થાય ત્યારે તેઓની પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય છે, તે વખતે રસનો અત્યંત અલ્પ બંધ થાય છે માટે તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પણ જેની અંદરથી રસ કાઢી લીધો છે એવી શેલડીની જેમ નીરસ હોવાની અપ્રશસ્ત છે.

એ જ સ્વરૂપનો વિચાર કરવા માટે જે વડે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય છે, અને જે વડે જઘન્ય સ્થિતિ બંધાય છે, તેનું નિરૂપણ કરે છે—

સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશ વડે થાય છે, એટલે કે જે જે સંક્લેશ જે જે પ્રકૃતિના બંધમાં હેતુ છે, તેની અંદર જે ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશ છે તે સંક્લેશ તે તે પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં હેતુ છે.

તથા સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિ વિશુદ્ધ અધ્યવસાય વડે થાય છે. એટલે કે—જે વિશુદ્ધ પરિણામ જે પ્રકૃતિના બંધમાં હેતુ છે તેની અંદર જે સર્વ-વિશુદ્ધ પરિણામ છે તે, તે પ્રકૃતિની જઘન્ય સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરે છે.

આ વિષયમાં અપવાદ કહે છે—દેવ, મનુષ્ય અને તિર્થંચના આયુને છોડીને શેષ કર્મપ્રકૃતિઓ માટે જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સંબંધે ઉપરની પરિભાષા સમજવી. પરંતુ ત્રણ આયુ માટે વિષયાંસ સમજવો. તે આ પ્રમાણે—

પૂર્વોક્ત ત્રણ આયુ બાંધનારા જીવોમાં જે સર્વસંક્લેષ^૧ પરિણામવાળા હોય છે તે જીવો તે ત્રણ આયુની જઘન્ય સ્થિતિ બાંધે છે અને જે સર્વ વિશુદ્ધ પરિણામ-વાળા હોય છે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે છે. વળી જેમ જેમ તેઓની સ્થિતિ વધે છે તેમ તેમ રસની પણ વૃદ્ધિ થાય છે, જેમ જેમ અલ્પ અલ્પ સ્થિતિનો બંધ થાય છે તેમ તેમ રસ પણ ઓછો ઓછો બંધાય છે. આ પ્રમાણે ત્રણ આયુનો શેષ પ્રકૃતિ-ઓથી વિપરીત ક્રમ છે. ૬૪

આ પ્રમાણે સ્થિતિબંધનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે રસબંધનું સ્વરૂપ કહેવું છે. તેમાં ત્રણ

૧ અહિં આયુનો બંધ ધોલના પરિણામે થતો હોવાથી આયુ બંધાઈ શકે તેટલા પૂરતો સર્વ સંક્લેશ અને તેટલા પૂરતા સર્વ વિશુદ્ધ પરિણામ લેવાના છે. એ જ તાર્કિકનો સૂચક આ શબ્દ છે.

અનુયોગદ્વાર છે. તે આ પ્રમાણે—સાદિ અનાદિ પ્રરૂપણા, સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા અને અદ્યપદ્ધત્વ પ્રરૂપણા. સાદિ અનાદિ પ્રરૂપણા પશુ બે પ્રકારે છે. ૧ મૂળપ્રકૃતિ સંબંધે, ૨ ઉત્તરપ્રકૃતિ સંબંધે. તેમાં પહેલા મૂળ પ્રકૃતિ સંબંધે સાદિ અનાદિ પ્રરૂપણા કરવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

અણુભાગોણુકોસાં નામ-તદ્જ્ઞાણ ઘાઙ્ અજહન્નો ।

ગોચસ્સ દોવિ ણ્ણ ચરુવ્વિહા સેસયા દુવિહા ॥૬૫॥

અનુમાગોણુત્કુદો નામતૃતીયયોર્ષાતિનામજઘન્યઃ ।

ગોત્રસ્ય દ્વે અપ્યેતે ચતુર્વિધાઃ શ્રેષ્ઠા દ્વિવિધાઃ ॥૬૫॥

અર્થ—નામ અને વેદનીયનો અનુત્કુદ અનુભાગબંધ, ઘાતિકર્મનો અજઘન્ય અનુભાગબંધ અને ગોત્રના બંને બંધ ચાર ભાગે છે અને શ્રેષ્ઠ બંધ બે ભાગે છે.

ટીકાનુ—નામકર્મ અને વેદનીયકર્મનો અનુત્કુદ અનુભાગબંધ, તથા ઘાતિ-જ્ઞાનાવરણ હર્શનાવરણ મોહનીય અને અંતરાયકર્મનો અજઘન્ય અનુભાગબંધ સાદિ, અનાદિ, દ્રુવ અને અદ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

નામ અને વેદનીયકર્મનો ઉત્કુદ અનુભાગબંધ ક્ષપકને સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે થાય છે અને પછીના સમયે વિરોધ થાય છે. એક સમયમાત્ર થતો હોવાથી તે સાદિ સ્ત્રાંત ભાગે છે. તે સિવાયનો સઘળો રસબંધ અનુત્કુદ છે. તે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે થતો નથી. ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત નથી કર્યું તેઓને અનાદિ, અજઘન્યને ધ્રુવ અને જઘન્યને અપ્રશ્નથી અદ્રુવ છે.

મોહનીયનો ક્ષપકને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે, તથા જ્ઞાનાવરણીય હર્શનાવરણીય અને અંતરાયનો ક્ષપકને સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે જઘન્ય રસબંધ થાય છે. તે એક સમય જ થતો હોવાથી સાદિ સ્ત્રાંત છે. તે સિવાયનો અન્ય સઘળો રસબંધ અજઘન્ય છે. તેમાં મોહનીયનો અજઘન્ય રસબંધ ઉપશમશ્રેણિમાં સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણઠાણે અને જ્ઞાનાવરણાદિ ત્રણનો ઉપશાંતમોહ ગુણઠાણે થતો નથી. ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત નથી કર્યું તેઓ આશ્રયી અનાદિ અને ધ્રુવ અદ્રુવ અજઘન્ય અને જઘન્યની અપેક્ષાએ છે.

ગોત્રકર્મનો અજઘન્ય અને અનુત્કુદ બંને પ્રકારનો અનુભાગબંધ સાદિ અનાદિ દ્રુવ અને અદ્રુવ એમ ચાર ભાગે છે, તે આ પ્રમાણે—ગોત્રકર્મનો ઉત્કુદ અનુભાગબંધ, ક્ષપકને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયે થાય છે, તે સમયમાત્ર થતો હોવાથી સાદિ સ્ત્રાંત છે. તે સિવાયનો અન્ય સઘળો અનુભાગબંધ અનુત્કુદ છે. તે અનુત્કુદ રસબંધ ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે થતો નથી, ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે

સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ અને ધ્રુવ-અધ્રુવ, અભવ અને ભવ્યની અપેક્ષાએ ઘટે છે.

તથા ગોત્રકર્મનો જઘન્ય અનુભાગખંધ ઔપશ્યિક સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરતા સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીને અનિવૃત્તિકરણમાં અંતરકરણ કરીને મિથ્યાત્વની પ્રથમ સ્થિતિનો અનુભવ કરતા કરતા બ્યારે બ્યારે સ્વયં થાય ત્યારે તે પ્રથમ સ્થિતિના ચરમ સમયે નીચગોત્ર આશ્રયી થાય છે. તે એક સમયમાત્ર જ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાયનો ઉત્કૃષ્ટ ન થાય ત્યાં સુધીનો સઘળો અનુભાગખંધ અજઘન્ય છે. તે અજઘન્ય રસખંધ ઔપશ્યિક સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય ત્યારે ઉચ્ચગોત્ર આશ્રયી પ્રવર્તે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અને ધ્રુવ, અધ્રુવ અભવ અને ભવ્યની અપેક્ષાએ છે.

તથા આ પૂર્વોક્ત સાતે કર્મના ઉક્તવ્યતિરિક્ત સઘળા વિકલ્પો સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

વેદનીય અને નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગખંધ સાદિ સાંત ભાંગે પહેલા વિચારાઈ ગયો છે. જઘન્ય અને અજઘન્ય મિથ્યાદંષ્ટિ અથવા સમ્યક્દંષ્ટિને વારાફરતી થાય છે. તે આ રીતે—

બ્યારે પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામ થાય ત્યારે મિથ્યાદંષ્ટિ અથવા સમ્યક્દંષ્ટિને જઘન્ય અનુભાગ ખંધ થાય છે. સંકિલ્પ અથવા વિશુદ્ધ પરિણામ થાય ત્યારે અજઘન્ય થાય છે. આ પ્રમાણે ક્રમપૂર્વક થતા હોવાથી તે બંને સાદિ સાંત છે.

ઘાતિકર્મનો જઘન્ય અનુભાગખંધ સાદિ સાંત ભાંગે પહેલા વિચારી ગયા છે. ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ મિથ્યાદંષ્ટિને અનુકરમે થાય છે. બ્યારે સર્વ સંકિલ્પ પરિણામ થાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમ પરિણામ થાય ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ રસખંધ થાય છે માટે તે બંને સાદિ સાંત ભાંગે છે.

ગોત્રકર્મના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એ બંને સાદિ સાંત ભાંગે વિચારાઈ ગયા છે.

તથા આશુ કર્મ અધ્રુવખંધિ હોવાથી તેના અજઘન્ય રસખંધાદિ ચારે વિકલ્પ આશ્રયી સાદિ અને સાંત ભંગ સુપ્રસિદ્ધ છે. ૬૫

આ પ્રમાણે મૂળ કર્મ આશ્રયી સાધાદિ પ્રરૂપણા કરી હવે ઉત્તરપ્રકૃતિઓ આશ્રયી કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

સુમધુવિયાળગુક્તોલો ચઝહા અજહન્ન અસુમધુવિયાળં ।

સાઈ અધુવા સેસા ચત્તારિવિ અધુવબંધીળં ॥૬૬॥

શ્રુમધુવવન્ધિનીનામતુલ્કુટઃ ચતુર્દ્વાઙ્ગધન્યોઽશ્રુમધુવવન્ધિનીનામ્ ।

સાઘધ્રુવાઃ શ્રેષ્ઠાઃ ચત્તારોઽપ્યધુવવન્ધિનીનામ્ ॥૬૬॥

અર્થ—શુભ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો અતુલ્કુટ રસબંધ અને અશુભ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો અજઘન્ય રસબંધ ચાર પ્રકારે છે. શ્રેષ્ઠ બંધો સાદિ સાંત છે તથા અધ્રુવ-બંધિ પ્રકૃતિઓના ચારે સાદિ સાંત છે.

ટીકાનુ-શુભ ધ્રુવબંધિની-તૈજસ, કાર્મણ, પ્રશસ્ત વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, અગુરુલઘુ અને નિમોષ્ઞ એ આઠ પ્રકૃતિઓનો અતુલ્કુટ રસબંધ સાદિ, અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

એ આઠ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ ક્ષપકને અપૂર્વકરણે ત્રીશ કર્મપ્રકૃતિઓનો જે સમયે બંધવિચ્છેદ થાય છે તે સમયે એક સમય માત્ર થાય છે. એક સમય જ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાયનો અન્ય સઘળો રસબંધ અતુલ્કુટ છે. તે ઉપશમશ્રેણિમાં બંધવિચ્છેદ થવા પછી થતો નથી ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત નથી કર્યું તેઓને અનાદિ અને ધ્રુવ અધ્રુવ અલભ્ય અને લભ્યની અપેક્ષાએ છે.

અશુભ ધ્રુવબંધિ-જ્ઞાનાવરણપચક, દર્શનાવરણનવક, મિથ્યાત્વ, સોળ કષાય, ભય, ભ્રુશુષ્પા, ઉપધાત, અપ્રશસ્ત વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને અંતરાયપચક એ તેતાલીસ પ્રકૃતિઓનો અજઘન્ય અતુલાગબંધ સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણપચક, અંતરાયપચક અને દર્શનાવરણનવક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય અતુલાગબંધ ક્ષપકને સૂક્ષ્મસંપરાય શુણ્ણસ્થાનકના ચરમ સમયે થાય છે. સંજ્ઞ-લન ચાર કષાયનો અનિવૃત્તિ બાદર શુણ્ણસ્થાનકે વર્તતા ક્ષપકને તે તે પ્રકૃતિના બંધ-વિચ્છેદ સમયે થાય છે. નિદ્રા, પ્રયત્ના, ઉપધાત, ભય, ભ્રુશુષ્પા અને અપ્રશસ્ત વર્ણ-ચતુષ્ક એ પ્રકૃતિઓનો ક્ષપકશ્રેણિમાં અપૂર્વકરણ શુણ્ણસ્થાનકે તે તે પ્રકૃતિઓના બંધવિચ્છેદ સમયે થાય છે. પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ચાર કષાયનો સંયમને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતા દેશવિરતિને સ્વશુણ્ણસ્થાનકના ચરમ સમયે વર્તતા થાય છે. અપ્રત્યાખ્યાના-વરણીય ચાર કષાયનો ક્ષાયિક સચ્ચક્ત્ય અને સંયમ એ બંનેને એકી સાથે—એક સમયે પ્રાપ્ત કરતા અવિરતિ સચ્ચક્ત્યને જીવને થાય છે. કારણ કે તેના બાંધનારા-ઓમાં તેઓને જ અતિ વિશુદ્ધ અધ્યવસાય છે. દયાનર્દિનિક, મિથ્યાત્વ અને અન-તાનુબંધિ કષાય એ આઠ પ્રકૃતિઓનો સચ્ચક્ત્ય અને સંયમ એ બંનેને યુગપત્ એક જ સમયે પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતા મિથ્યાદંષ્ટિને ચરમસમયે જઘન્ય રસબંધ થાય છે. કારણ કે તે તે પ્રકૃતિ બાંધનારા જીવોમાં તે જ અતિ નિર્મળ પરિણામવાળા છે માટે તેઓ જ

જઘન્ય રસબંધના સ્વામિ છે. તે જઘન્ય રસબંધ માત્ર જોકે સમય થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાયનો અન્ય સઘળો રસબંધ અજઘન્ય છે અને તે અજઘન્ય રસબંધ જ્ઞાનાવરણપંચક, અંતરાયપંચક અને દર્શનાવરણચતુષ્કનો ઉપશાંતયોગ શુભસ્થાનકે થતો નથી, જો પ્રમાણે સંબલન ચતુષ્કનો ઉપશમશ્રેણિમાં સૂક્ષ્મસંપ-સાયે, નિદ્રા, પ્રયત્ના, ઉપધાત, અપ્રશસ્ત વર્ણ ચતુષ્ક, લય અને બુદ્ધિસાનો ઉપશમ શ્રેણિમાં અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયે, પ્રત્યાખ્યાનાવરણનો પ્રમત્તસંયતે, અપ્રત્યાખ્યાના-વરણાદિનો દેશવિરતાદિ શુભકાણે અને શીલુદ્ધિત્રકાદિનો મિશ્રાદિ શુભકાણે બંધવિ-ચ્છેદ થયેલો હોવાથી થતો નથી ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન જોજોએ પ્રાપ્ત કયું નથી તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અને ધ્રુવ અધ્રુવ અભય અને ભયની અપેક્ષાએ છે.

તથા શુભ અશુભ સઘળી ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના ઉક્ત શેષ વિકલ્પો સાદિ સાંત છે. તે આ પ્રમાણે—

તૈજસાદિ શુભ આઠ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ સાદિ સાંત ભાંગે અનુત્કૃષ્ટના ભાંગા કહેવાના પ્રસંગે વિચારી ગયા છે. અને જઘન્ય અજઘન્ય સંજ્ઞિ મિથ્યાદષ્ટિને પર્વાય વડે-કમપૂર્વક થાય છે. તે આ પ્રમાણે—ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશે વર્તતા જઘન્ય અને વિશુદ્ધ પરિણામે વર્તતા અજઘન્ય રસબંધ થાય છે. આ પ્રમાણે મિથ્યા-દષ્ટિને કમપૂર્વક થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે.

તેતાદીસ અશુભ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય અનુભાગબંધ પહેલાં વિચારી ગયા છે અને ઉત્કૃષ્ટ પર્વાય સર્વ સંકલેષ્ટ સંજ્ઞિ મિથ્યાદષ્ટિને જોકે અથવા બે સમય પર્વાય થાય છે. ત્યારપછી મંદ પરિણામ થાય ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ થાય છે. માટે આ બે પણ સાદિ સાંત ભાંગે છે.

અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના જઘન્યાદિ ચારે વિકલ્પો તેઓ અધ્રુવબંધિ હોવાથી જ સાદિ સાંત ભાંગે જાણવા. ૬૬

આ પ્રમાણે સાદિ અનાદિ સંબંધે વિચાર કર્યો. હવે તે પ્રકૃષ્ણને અતિ સ્પષ્ટ કરવા ઇચ્છતા સ્વામિત્વનો વિચાર કરે છે—

અસુમધુવાણ જહન્નં વંધગચરમા કુણંતિ સુવિસુદ્ધા ।

સમયં પરિવડમાણા અજહન્નં સાદ્યા દોવિ ॥૬૭॥

અસુમધુવાનાં, જઘન્યં વન્ધકચરમાઃ કુર્વન્તિ સુવિશુદ્ધાઃ ।

સમયં પ્રતિપતન્તઃ અજઘન્યં સાદી દ્વે અપિ ॥૬૭॥

અર્થ—અશુભ ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ સુવિશુદ્ધ પરિણામવાળો

અંધના ચરમ સમયે વર્તતા એક સમય માત્ર કરે છે. ત્યાંથી પડતા અજઘન્ય રસ-અંધ કરે છે, માટે તે બંને સાદિ છે.

ટીકાનું—અશુભ ધ્રુવબંધિની પૂર્વે કહેલી તેંતાલીસ પ્રકૃતિઓનો અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામવાળા અંધના ચરમ સમયે વર્તતા એટલે કે બે બે ગુણુસ્થાનકના બે બે સમયે તેઓનો અંધવિચ્છેદ થાય તે સમયે વર્તતા ક્ષપક આત્માઓ એક સમયમાત્ર અજઘન્ય રસઅંધ કરે છે. આ વિષયમાં પહેલા વિચાર કર્યો છે.

ઉપશમશ્રેણિમાં તે તે પ્રકૃતિનો અંધવિચ્છેદ કરીને અગાડી ઉપશાંતિમાં પહોંચીને ત્યાંથી જેઓ પડે છે તેઓ અજઘન્ય રસઅંધ કરે છે. માટે અજઘન્ય અજઘન્ય એ બંને સાદિ થાય છે. માત્ર અજઘન્ય અનુભાગઅંધ સઘળા સંસારી જીવોને થાય છે તેથી જેઓ અંધવિચ્છેદ સ્થાનને પ્રાપ્ત નથી થયા તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અભવ્યને અનન્ત અને ભવ્યને સાન્ત છે. આ રીતે પહેલાં ચાર પ્રકારે કહેલ છે. ૬૭

આ પ્રમાણે અશુભ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના અજઘન્ય અને અજઘન્ય અનુભાગ-અંધના સ્વામિ કહ્યા. હવે શુભ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ રસઅંધના સ્વામિ કહે છે.

સયલસુમાણુકોસં પવમણુકોસંગં ચ નાયઢ્વં ।

વન્નાઈ સુમઅસુમા તેળં તેયાલ ધ્રુવઅસુમા ॥૬૮॥

સકલશુમાનામુત્કૃષ્ટમેવમનુત્કૃષ્ટં ચ જ્ઞાતવ્યમ્ ।

વર્ણાદયઃ શુમા અશુમાસ્તેન ત્રયશ્ચત્વારિત્તિ ધ્રુવાશુમાઃ ॥૬૮॥

અર્થ—સઘળી શુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ અનુભાગ અંધ એ પ્રમાણે જ કરે છે, એમ બહુવું. વર્ણાદિ ચાર શુભ અને અશુભ એમ બંને પ્રકારે હોવાથી ધ્રુવ-અંધિની અશુભ પ્રકૃતિઓ તેંતાલીસ થાય છે.

ટીકાનું—સઘળી સાતવેદનીય, તિર્થંગાયુ, મનુષ્યાયુ, દેવાયુ, મનુષ્યદિકે, દેવદિકે, પંચેન્દ્રિયગતિ, શરીર પંચકે, સમચતુરસ સંસ્થાન, વજ્રઋષભનારાચસંઘયણુ, અંગો-પાંગત્રિકે, પ્રશસ્ત વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ, અગુરુલઘુ, પરાધાત, ઉચ્છ્વાસ, આતપ, ઉદીત, પ્રશસ્તવિહાંગિયગતિ, ત્રસદશક, નિર્માણુ, વીર્યકરનામ અને ઉચ્ચગોત્ર એ તેંતા-લીસ શુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ અનુભાગઅંધ પણ પૂર્વે કહ્યા એ જ પ્રમાણે કરે છે એમ બહુવું. એટલે કે તે પ્રકૃતિઓના આંધનારાઓમાં જેઓ ચરમ-અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામવાળા છે તેઓ ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગઅંધ કરે છે અને જેઓ મંદ પરિણામવાળા છે તે અનુત્કૃષ્ટ અનુભાગઅંધ કરે છે.

અર્થ વર્ણાદિ ચારનો શુભ પ્રકૃતિના સસુદાયમાં અને અશુભ પ્રકૃતિના સસુદા-યમાં એમ બંનેમાં અંતર્ભાવ થાય છે માટે અશુભ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓ તેંતાલીસ

થાય છે અને શુભ ધ્રુવબંધિની આઠ થાય છે. વણાદિને સામાન્ય ગણતાં ધ્રુવબંધિની સુડતાલીસ થાય છે. ૬૮.

આ રીતે શુભ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ અને અતુલ્ય રસબંધના સ્વામિ કહ્યા. હવે અનંતરોક્ત શુભ પ્રકૃતિઓની અંદર કેટલીએક પ્રકૃતિઓના વિશેષ નિર્ણય માટે કેટલીએક શુભ પ્રકૃતિઓના અને અશુભ સઘળી પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ રસબંધના સ્વામિ કહે છે—

સયલાસુમાયવાણં ઉજ્જોયતિરિલ્લમણુયઆઝણં ।

સન્નો કરેઈ મિચ્છો સમયં ઉક્કોસઅણુમાગમં ॥૬૯॥

સકલાશુભાતપાનામુદ્યોતતિર્યમ્મનુજાયુપામ્ ।

સચ્ચી કરોતિ મિથ્યાદદિઃ સમયમુલ્કુટાનુમાગમ્ ॥૬૯॥

અર્થ—સઘળી અશુભ પ્રકૃતિઓનો અને આતપ, ઉદ્યોત, તિર્થંચ અને મનુષ્યનું આશુ એ પુનઃ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ સંજ્ઞિ મિથ્યાદદિષ્ટ એક સમયમાત્ર કરે છે.

ટીકાનુ—જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણનવક, અસાતવેદનીય, મિથ્યાત્વ, સોળ-કપાય, નવ નોકપાય, નરકત્રિક, તિર્થંચદ્રિક, પહેલાને છાડી શેષ પાંચ સંઘયણ, પહેલાને છાડી શેષ પાંચ સંસ્થાન, એકેન્દ્રિય, બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયભતિ, સ્થાવરાદિ દશક, અપ્રશસ્ત વણુ ગંધ રસ અને રૂપશં, ઉપધાત, અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, નીચોગત્ર અને અંતરાયપંચક એ સઘળી ખ્યાશી અશુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ અતિસંકિલ્પ પરિણામી સંજ્ઞિ મિથ્યાદદિષ્ટ એક સમયમાત્ર કરે છે.

તેમાં પણ નરકત્રિક, બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિયભતિ, સૂક્ષ્મ, અપયોપ્ત અને સાધારણ એ નવ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધ અતિ સંકિલ્પ પરિણામિ મિથ્યાદદિષ્ટ સંજ્ઞિ તિર્થંચ અથવા મનુષ્ય કરે છે. કેમકે દેવો કે નારકીઓ ભવસ્થાવે જ આ પ્રકૃતિઓ બાંધતા નથી.

૧ અર્ધિ ત્રણ ગાથા તથા ટીકામાં ખ્યાશી પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ એક સમયમાત્ર કરે એમ બે કહ્યું છે તે જયન્યકાળની અવેક્ષાએ કહ્યું હોય તેમ લાગે છે. ઉત્કૃષ્ટથી તો એ સમય સુધી કરે એમ લાગે છે.

૨ અર્ધિ નરકત્રિકાદિ નવ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ અતિસંકિલ્પ પરિણામી મનુષ્ય-તિર્થંચો કરે એમ કહ્યું તે નરકદ્રિક માટે તો બરાબર છે, પરંતુ શેષ સાત પ્રકૃતિઓમાં ઘટતું નથી. કારણ કે અતિસંકિલ્પ પરિણામે આયુષ્ય બંધાતું જ નથી. વળી અતિસંકિલ્પ પરિણામે મનુષ્ય તિર્થંચો વિકલત્રિક અને સૂક્ષ્મનો બંધ ન કરતાં નરકપ્રાયોગ્ય પ્રકૃતિઓનો જ બંધ કરે છે તેથી અતિસંકિલ્પ પરિણામીથી તે તે પ્રકૃતિના બંધ પ્રાયોગ્ય અધ્યવસાય સ્થાનોમાં અતિસંકિલ્પ પરિણામી લેવાના હોય તેમ લાગે છે. કારણકે પંચમ કર્મ. ગા. ૬૬ ની ટીકામાં આ સાતે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ તતપ્રાયોગ્ય સંકિલ્પ મનુષ્ય તિર્થંચો કરે એમ કહ્યું છે અને તે આ રીતે જ સંજત થઈ શકે. પછી તો બહુજીતો કહે તે પ્રમાણ.

એકંદ્રિયભૂતિ અને સ્થાવર એ બે પ્રકૃતિના ભવનપતિથી આરંભી ઈશાન દેવ-લોકસુધીના દેવો જ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. કેમકે જે અતિક્ષિપ્ત પરિણામે ભવનપ-ત્યાદિ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે તેવા પરિણામે તિથંચ અને મનુષ્યો નરકગતિ પ્રાપ્તોગ્ય બાધે છે. અને જ્યારે મંદસંકલ્પ હોય ત્યારે તે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ રસબંધનો સંસવ નથી, કારણ કે તે અશુભ છે. તથા નારદીઓ અને ઇશાન ઉપરના દેવતાઓ ભવસ્વ-ભાવે એ પ્રકૃતિઓ જ બાંધતા નથી. માટે તે બે પ્રકૃતિઓના ઉપરોક્ત અતિ સં-ક્ષિપ્ત પરિણામિ દેવો જ ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધના સ્વામિ છે.

તિથંચગતિ. તિથંચાનુપૂર્વ અને છેવટું સંઘયણ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓના અતિ-સંક્ષિપ્ત પરિણામિ મિથ્યાદિદેવો અથવા નારદીઓ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધના સ્વામિ છે. અતિ-સંક્ષિપ્ત પરિણામિ મનુષ્ય તિથંચોને નરકગતિ યોગ્ય બંધ થતો હોવાથી ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના બંધનો અસંભવ છે.

તથા શેષ જ્ઞાનાવરણપંચક. દર્શનાવરણનવક. અસાતવેદનીય, મિથ્યાત્વ, સોળ કપાય, નપુંસકવેદ, અરતિ, ચોક. ભય, બુધ્ધિસા. હુંડસંસ્થાન. અપ્રશસ્ત વર્ણ અનુષ્ઠ, ઉપધાત, અપ્રશસ્તવિકાથોગતિ, દુર્ભાજ. દુઃસ્વર, અશુભ, અસ્થિર, અનાદેય, અયશઃ-કીર્તિ, નીચગોત્ર, અને અંતરાયપંચક એ છાપન પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ અતિ-સંક્ષિપ્ત પરિણામિ આરે જતિના મિથ્યાદિદેવો કરે છે.

હાસ્યરતિ, ઓવેદ, પુરૂષવેદ પહેલા અને છેલ્લાને છોડી ચાર સંસ્થાન. પહેલા અને છેલ્લાને છોડી ચાર સંઘયણ, એ ચાર પ્રકૃતિઓનો 'તત્પ્રાપ્તોગ્ય સંક્ષિપ્ત પરિ-ણામિ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે.

તથા આતપ. ઉદ્યોત, તિથંચ અને મનુષ્યનું આયુ એ ચાર પ્રકૃતિઓનો 'સચ્ચલુમાણુક્ષોમમેવ' સંઘળી શુભપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ વિશુદ્ધ પરિણામિ હોવો કરે એવા પહેલા વચનના સામર્થ્યથી સુવિશુદ્ધ સંજ્ઞા મિથ્યાદિદેવો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે.

અહિં એમ શી રીતે સમજી શકાય કે ઉક્ત ચાર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ મિથ્યાદિદેવો કરે છે ? પરંતુ સમ્યક્દષ્ટિ કરતા નથી ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—તિથંચ આયુ, આતપ અને ઉદ્યોત એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ તો સમ્યક્દષ્ટિને બંધમાજ આવતી નથી એટલે સમ્યક્દષ્ટિમાટે તેના રસબંધનો વિચાર જ શાનો હોય ? અને મનુષ્યાયુનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ તેનું ત્રણ પદ્યોપાસ પ્રમાણ આયુ બાંધનારને જાણે. તેનાથી અન્ય બાંધનાર અન્ય કોઈને થતો નથી. સમ્યક્દષ્ટિ તિથંચ અથવા મનુષ્યો તો મનુષ્યાયુનો બંધન

૧ અતિ તત્પ્રાપ્તોગ્ય સંસ્થાન ભવાનો ૭. અતિક્ષિપ્ત પાંચમાં તે મંદ અતિ આદિ પ્રકૃતિ-ઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય. માટે તેના પુત્રે સંકલ્પ થયો કે કે તેના પ્રકૃતિઓના બંધન થાય અને તેને કેટલું રસબંધ થયું.

કરતા નથી કારણકે તેઓ તો માત્ર દેવાયુનોજ બંધ કરે છે. સમ્યક્દષ્ટિ દેવો અથવા નારકીઓ મનુષ્યનું આઉંખુ બાંધે છે પરંતુ કર્મભૂમિયોગ્ય સંબંધાત વર્ષ પ્રમાણુજ આયુ બાંધે છે, અકર્મભૂમિયોગ્ય—અસંખ્યાત વર્ષનું બાંધતા નથી; કારણકે ભવસ્વભાવે ત્યાં ઉત્પન્ન થતા નથી. માટે મનુષ્યાયુ આદિ ચાર પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગબંધના મિથ્યાદષ્ટિ જીવોજ સ્વામિ છે, સમ્યક્દષ્ટિ જીવો નથી.

આ વિષયમાં પણ વિશેષ વિચાર કરીએ તો આતપનો તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામવાળો મિથ્યાદષ્ટિ દેવજ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે, ધીજી જીવો ન કરે. કારણ કે જે વિશુદ્ધ પરિણામે દેવો આતપનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે તેવા પરિણામે, મનુષ્ય અને તિથંચોને આતપના બંધનોજ અસંભવ છે. કારણ કે તેઓ તેવા પરિણામે એકેન્દ્રિય યોગ્ય કર્મબંધ જ કરતા નથી અને નારકને તથાસ્વભાવે આનો બંધ જ નથી.

તથા ઉદ્યોત નામકર્મનો સાતમી નરક પૃથ્વીમાં વર્તમાન ઔપશયિક સમ્યક્ત્વને ઉત્પન્ન કરતો નારકી યથાપ્રવૃત્તાદિ ત્રણ કરણપૂર્વક અંતરકરણ કરીને મિથ્યાત્વની પ્રથમ સ્થિતિ અનુભવતા તેના ચરમ સમયે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. કારણકે ઉદ્યોતના બંધક જીવોમાં તેજ અત્યંત શુદ્ધ પરિણામિ છે. આવા વિશુદ્ધ પરિણામવાળા છ નરક સુધીના નારકીઓ અને દેવો મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય, અને મનુષ્ય તિથંચો દેવ પ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે. સાતમી નરક પૃથ્વીના નારકીઓ ત્યાં સુધી મિથ્યાત્વમોહના ઉદયવાળા છે ત્યાં સુધી ભવસ્વભાવે જ તિથંચગતિ પ્રાયોગ્ય બંધ કરે છે, અને તિથંચગતિ પ્રાયોગ્ય કર્મ બાંધતા તેની સાથે ઉદ્યોતનામકર્મ બંધાઈ શકે છે, એટલે અનિવૃત્તિકરણના ચરમ સમયે વર્તમાન સાતમી નારકીના જીવો ઉદ્યોતનામના ઉત્કૃષ્ટ રસના બંધાધિકારી છે.

તથા તિથંચ અને મનુષ્યાયુનો તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામવાળો મિથ્યાદષ્ટિ ત્રણ પદ્યોપમ પ્રમાણુ યુગલિકનું આયુ બાંધતા ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે.

‘અશુરુલ્લુ, તૈજસ, કાર્મણુ, નિર્માણુ, પ્રશસ્ત વર્ણુ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, દેવદ્રિક, વૈકિંચદ્રિક, આહારકદ્રિક, પંચેન્દ્રિયજ્ઞાતિ, સમચતુરસસંસ્થાન, પરાધાત, ઉચ્છ્વાસ,

૧ સારામાં સારા પરિણામે તીર્થંકરાદિ પ્રકૃતિઓનો આદ્યે ગુણસ્થાનકે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય અને યશઃકીર્તિ આદિનો દશમે થાય એમ અર્થિ કહ્યું. ત્યારે અર્થિ શંકા થાય કે આદ્યમા ગુણસ્થાનકથી નવમા ગુણસ્થાનકે અનંતગુણુ વિશુદ્ધ પરિણામ છે. દશમાથી અગીઆરમે અત્યંત નિર્મળતા છે તો ત્યાં તેનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કેમ ન થાય? કદાચ અર્થિ એમ કહેવામા આવે કે ત્યાં તે બંધાતી નથી માટે ન થાય. પરંતુ સા માટે ન બંધાય? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે દરેક પુન્ય કે પાપ પ્રકૃતિઓના બંધ યોગ્ય પરિણામની તીર્થંકર પરમાત્માના યાત્રામાં ગર્વોદા છે કે જોજામાં જોજા અમુક હદના સારા પરિણામથી આરંભી વધારેમા વધારે અમુક હદ સુધીના સારા પરિણામ પર્વંત અમુક અમુક પુન્ય પ્રકૃતિઓ બંધાય. તે જ પ્રમાણે જોજામાં જોજા અમુક હદના સંકિલ્પ પરિણામથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ અમુક હદ સુધીના સંકિલ્પ પરિણામ પર્વંત અમુક પાપ પ્રકૃતિ બંધાય. આ પ્રમાણે બંધમા પોત-

પ્રશસ્ત વિહાયોગતિ તીથીંકર યશઃકીર્તિ સિવાય ત્રસાદિ નવકે એ પ્રમાણે યોગણુત્રીશ પ્રકૃતિઓના મોહનીયકર્મને સર્વથા અપાવવાની યોગ્યતાવાળો અપૂર્વકરણુ શુભસ્થાનકે વર્તિ આત્મા જ્યાં તેનો બંધવિચ્છેદ થાય છે ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે.

મનુષ્યદિકે, ઔદારિકદિકે અને પ્રથમ સંધયણુ એ પાંચ પ્રકૃતિઓનો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે.

તથા પ્રમત્તે દેવાયુનો બંધ શરૂ કરી અપ્રમત્તે ગયેલો આત્મા તીમ વિશુદ્ધિના યોગે તેનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે.

તથા સાત વેદનીય ઉચ્ચગોત્ર અને યશઃકીર્તિ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો ક્ષપક સૂક્ષ્મ-સંપરાય શુભસ્થાનકે વર્તિ આત્મા અત્યંત તીમ વિશુદ્ધિના યોગે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. ૬૮

આ પ્રમાણે શુભ અને અશુભ પ્રકૃતિઓના વિશેષરૂપે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધના સ્વામિ કહ્યા. હવે યથાયોગ્યપણે શુભ અશુભ પ્રકૃતિઓના જન્મન્ય રસબંધના સ્વામિ કહે છે—

આહાર અપ્પમત્તા કુણ્ઙ્ઙ જહન્નં પમત્તયાભિમુહો ।

નરતિરિય ચોદ્ધસહ્ઙ્ઙ દેવાજોગાણ સાડણ ॥૭૦॥

આહારકસ્યાપ્રમત્તઃ કરોતિ જઘન્યં પ્રમત્તતામિમુલ્લઃ ।

નરતિર્યચઃ ચતુર્દસાનાં દેવાયોગ્યાનાં સ્વાયુષોઃ ॥૭૦॥

અર્થ—આહારકદિકેનો જન્મન્ય રસબંધ પ્રમત્તપણાને સન્નુબ ગયેલો અપ્રમત્ત કરે છે. તથા દેવાને અયોગ્ય ઔદ પ્રકૃતિઓનો અને પોતાના બે આયુનો મનુષ્ય અને તિર્યચો જન્મન્ય રસબંધ કરે છે.

ટીકાનુ—આહારકદિકેનો પ્રમત્ત શુભસ્થાનકે સન્નુબ ગયેલો અપ્રમત્ત આત્મા જન્મન્ય રસબંધ કરે છે. કારણ કે તેના બાંધનાશઓમાં તે જ કિલ્લ પરિણામિ છે કેમકે પડતાં કિલ્લ પરિણામ થાય છે અને પુન્ય પ્રકૃતિઓનો કિલ્લ પરિણામે જ જન્મન્ય રસબંધ થાય છે.

પોતાની જે યોગાર્થા યોગી કે વધારેમાં વધારે સંકલેષ કે વિશુદ્ધિની મર્યાદા છે તે કરતા યોગી હોય કે વધી જાય તો તે પ્રકૃતિનો જન્મ ન થાય. આ હેતુથી જ અમુક અમુક પ્રકૃતિ અમુક શુભસ્થાનકે સુધી જન્માય આગળ ન જન્માય એમ કહ્યું છે. જો આ પ્રમાણે મર્યાદા ન હોય અને ઉત્તરોત્તર શુભસ્થાનકે જન્માય જ કરે તો તેના જન્મનો અંત જ ન આવે અને કોઈ જીવ યોગીમાં જ ન જાય, તેથી જ તીથીંકરોદિનો આદ્યો અને યશઃકીર્તિ આદિનો દશમે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કલ્પો અને બંધવિચ્છેદ પણ ત્યાં જ કલ્પો. કારણ કે તેના જન્મને યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધ પરિણામ ત્યાં જ છે, તે કરતા અગાડીનાં શુભસ્થાનકે તેના જન્મ યોગ્ય હૃદયી વધારે નિર્મળ પરિણામ છે. માટે ત્યાં ન જન્માય. આ પ્રમાણે દરેક પ્રકૃતિઓ માટે સમજવું.

તથા દેવના બંધને અયોગ્ય નરકત્રિક, દેવત્રિક, બેધન્દ્રિય, તેષન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય-બાતિ, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ અને વૈકિંચદ્વિક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો તથા તિથ્ય-આયુ અને મનુષ્યાયુનો તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ અને સંકિલ્પ પરિણામવાળા મનુષ્ય અને તિથ્યો જઘન્ય રસબંધના સ્વામિ છે.

તેમાં નરકત્રિકનો દશ હજાર વર્ષપ્રમાણ નારકાયુને બાંધતા તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ મનુષ્ય તિથ્યો જઘન્ય રસબંધ કરે છે. કારણ કે અતિવિશુદ્ધ પરિણામવાળાને નરકપ્રાયોગ્ય બંધનો સંભવ જ નથી.

શેષ ત્રણ આયુની પોતપોતાની જઘન્યસ્થિતિ બાંધતા તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલ્પ પરિણામી જઘન્ય રસબંધ કરે છે. અતિસંકિલ્પ પરિણામે તેના બંધનો અસંભવ છે.

વૈકિંચદ્વિકનો નરકગતિ યોગ્ય વીશકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતા અતિસંકિલ્પ પરિણામના યોગે જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

દેવદ્વિકનો દશકોડાકોડી પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતા તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલ્પ પરિણામે જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તેના બાંધનારાઓમાં આવા આત્માઓ જ અતિકિલ્પ પરિણામી છે.

બેધન્દ્રિય, તેષન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયબાતિ, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત અને સાધારણ એ છ પ્રકૃતિઓનો તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામી આત્મા જઘન્ય રસબંધ કરે છે. વધારે વિશુદ્ધિવાળાને તે પ્રકૃતિઓના બંધનો અસંભવ છે.

આ સોળે પ્રકૃતિઓને દેવો અને નારકીઓ ભવસ્વભાવે જ બાંધતા નથી. માટે મનુષ્ય અને તિથ્યંચુ અશ્લેષ કચુ છે. બે કે મનુષ્ય અને તિથ્યંચુ આયુ દેવો અને નારકીઓ બાંધે છે, પરંતુ તેના મધ્યમાયુનો બંધ કરે છે, જઘન્યાયુનો નહિ. ૭૦

ઓરાલિયતિરિયદુગે નીડજોયાળ તમતમા હળહં ।

મિચ્છ-નરયાળમિમુહો સમ્મદિદ્ધિ ડ તિત્થસ્સ ॥૭૧॥

ઔદારિકતિર્યગ્ગદ્ધિકયોર્નીચૈરુદોતયોસ્તમસ્તમાઃ ષણ્ણામ્ ।

મિથ્યાત્વનરકયોરમિમુલ્લઃ સમ્યગ્દષ્ટિસ્તુ તીર્થસ્વ ॥૭૨॥

અર્થ—ઔદારિકદ્વિક, તિથ્યંચુદ્વિક, નીચગેત્ર અને ઉદ્યોતનામકર્મ એ છ પ્રકૃતિઓનો સાતમી નરક પૃથ્વીના નારકીઓ જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તથા મિથ્યાત્વ અને નરકને સન્સુખ થયેલો સત્યગદ્ધિ તીર્થકર નામકર્મનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

૧ નરક પ્રાયોગ્ય બંધ કરતા બે કે કિલ્પ પરિણામ હોય છે પરંતુ દશ હજાર વર્ષથી વધારે આયુના બાંધનારની અપેક્ષાએ દશ હજાર વર્ષ પ્રમાણ આયુ બાંધનાર શુદ્ધ છે તેનાથી વધારે શુદ્ધ પરિણામે નરક પ્રાયોગ્ય બંધ જ ન થાય માટે તત્પ્રાયોગ્ય શુદ્ધ એમ કહ્યું છે.

તાત્પર્ય' એ કે ઔદારિકદિક અને ઉદ્યોતનામકર્મ' એ ત્રણ પ્રકૃતિઓના વ્યાખ્યાનનો વિશેષરૂપે વર્ણન. આખ્યાન-વિસ્તૃત ટીકા કરવા વડે વિશેષ અર્થનું જ્ઞાન થાય છે.' એનું વચન હોવાથી ગાથામાં એ કે-તમતમા' એ પદ વડે સાતમી નારકીના શબ્દો જ લીધા છે છતાં દેવો અથવા નારકીઓ તિયૈચગતિની ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશે વીચ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ખાંધતા બધન્ય રસખંધ કરે છે. કારણ કે તે પ્રકૃતિઓના ખાંધનાર શબ્દોમાં તેઓ જ સર્વસંકલિષ્ટ અધ્યવસાયવાળા છે. આવા પ્રકારના અતિકલિષ્ટ પરિણામી તિયૈચ મનુષ્યોને નરકગતિ યોગ્ય ખંધનો સંભવ હોવાથી ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના બધનો અસંભવ છે. તેમાં પણ ઔદારિક અંગોપાંગના ઈશાન દેવલોક પછીના દેવો જાણવા. કારણ કે અતિસંકલિષ્ટ પરિણામે ઈશાન સુખીના દેવોને તેા એકેન્દ્રિયયોગ્ય ખંધનો સંભવ હોવાથી તે વખતે તેઓને ઔદારિક અંગોપાંગ નામકર્મ ખંધાર્ત નથી.

તથા તિય^મઅગત, તિય^મઆગુપૂર્વિ અને નીચજોત્રનો સાતમી નરકપૃથ્વીમાં વર્ત-
માન ઔપશમિક સચક્ત્વને ઉત્પન્ન કરતો નારહી યથાપ્રવૃત્તાદિ ત્રણ કરણ કરવાપૂર્વક
અંતરકરણ કરીને પ્રથમ સ્થિતિને વિપાકોદય વડે અગુણવતા પ્રથમ સ્થિતિના ચરમ
સમયે મિથ્યાદષ્ટિ છતો જન્મ-રસબંધ કરે છે તે પ્રકૃતિઓના અંશકમાં તેની જ
ઉત્કૃષ્ટ વિશદિ છે.

શતકચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—‘તિય’અગતિ, તિય’અનુપૂર્વ અને નીચગોત્રનો સમ્ય-
કૃત્વને સન્નુગ થયેલો સાતમી નરકનો ચરમસમયવર્તી મિથ્યાદષ્ટિ નારણી ત્રણ કરણ
કરી પ્રથમ સ્થિતિનો અનુભવ કરતા તેના ચરમસમયે જ્યાં સુધી મિથ્યાત્વભાવ છે
ત્યાં સુધી ભવસ્વભાવે એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે. માટે તેનો તેને જઘન્ય રસખંધ
થાય છે. તેના બંધકમાં તે જ સર્વ વિશુદ્ધ પરિણામવાળો છે. આ પ્રમાણે ગાથામાં
અહણ કરેલી છઠ્ઠી પ્રકૃતિઓનો મિથ્યાદષ્ટિ જઘન્ય રસખંધનો સ્વામિ છે.

તથા મિથ્યાત્વ અને નરકને સ્વ-મુખ થયેલો અવિરત વેદક સમ્યક્દષ્ટિ આત્મા પીથી'કર નામકર્મના બધન્ય રસળ'ધનો સ્વામિ છે. ચોથાથી પહેલે જતા ચોથાના ચરમ સમયે તેનો ઉલ્કૃષ્ટ સ્થિતિમય અને બધન્ય રસળ'ધ કરે છે. કાંચુ કે તેના બધન્ય રસળ'ધને ચોગ્ય તે બ સર્વસંકલિષ્ટ પરિણામી છે. ૭૧

सुभधुव तसाइ चउरो परघाय पणिंदिसास चउगइया ।

उक्कडमिच्छा ते द्विय थीअपुमाणं विसुज्झंता ॥७२॥

શુભશ્રુવાણાં ત્રસાદીનાં ચતસૃણાં પરાઘાતપદ્મેન્દ્રિયોચ્છવાસાનાં ચતુર્ગતિકાઃ ।

ઉત્કટમિથ્યાદૃષ્ટયસ્તે એવ સ્વપુંસોર્વિશુચ્યન્તઃ ॥૭૨॥

અર્થ—શુભ ક્ષુબ્ધિની આઠ, ત્રસાદિ ચાર, પરાઘાત, પંચેન્દ્રિયભતિ અને ઉચ્છવાસનામ એ પંદર પ્રકૃતિઓનો ચારે ગતિના સંકિલ્પ પરિણામિ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તથા કંઈક વિશુદ્ધ પરિણામે વર્તતા તે જ જીવો સ્ત્રીવેદ અને નપુંસક વેદનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

ટીકાનું—શુભ વર્ણાદિ ચતુષ્ક, અગુરુલઘુ, તૈજસ, કાર્મણ અને નિર્માણ એ શુભ ક્ષુબ્ધિની આઠ, તથા ત્રસ, ખાદર, પર્ણાપ્ત અને પ્રત્યેક એ ત્રસાદિ ચાર, તથા પરાઘાત, પંચેન્દ્રિયભતિ અને ઉચ્છવાસ નામકર્મ એ પ્રમાણે પંદર પ્રકૃતિઓનો ચારે ગતિમાં વર્તતા સંકિલ્પ પરિણામિ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તે આ પ્રકારે—

નરકગતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતા અતિકિલ્પ પરિણામવાળા તિથંચો અને મનુષ્યો ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે. નરકગતિ પ્રાયોગ્ય બંધ કરતા પણ ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓ બંધાય છે. વળી નરકગતિ પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતા સર્વોત્કૃષ્ટ સંકલેશ પણ છે એટલે તે સઘળી પુન્ય પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ થાય છે.

તથા ઇશાન દેવલોક સુધીના દેવો સિવાય ત્રીજાથી આઠમા દેવલોક સુધીના કિલ્પ પરિણામિ દેવો અથવા નારકીઓ તિથંચગતિ અને પંચેન્દ્રિયભતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતાં ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે. ઇશાન સુધીના સર્વોત્કૃષ્ટ સંકલેશે વર્તતા દેવો તો પંચેન્દ્રિયભતિ અને ત્રસનામ વળીને શેષ તેર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે. કારણ કે સર્વસંકિલ્પ પરિણામે તેઓ એકેન્દ્રિયભતિ અને સ્થાવરનામકર્મનો બંધ કરતા હોવાથી પંચેન્દ્રિયભતિ અને ત્રસનામકર્મના બંધનો અસંભવ છે.

તથા તે જ ચારે ગતિના મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો કંઈક વિશુદ્ધ પરિણામે વર્તતા સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે. માત્ર કંઈક અલ્પ શુદ્ધ પરિણામવાળા નપુંસકવેદનો અને તેનાથી અધિક વિશુદ્ધ પરિણામવાળા સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે, એમ સમજવું. તેનાથી પણ અધિક વિશુદ્ધ પરિણામવાળા તો પુરુષવેદ બાંધે છે માટે જો વેદના બંધમાં અલ્પ વિશુદ્ધિવાળા જીવો લીધા છે. વેદ એ પાપ પ્રકૃતિ હોવાથી તેના જઘન્ય રસબંધમાં વિશુદ્ધ વિશુદ્ધ પરિણામ હેતુ છે. ૭૨

થિરસુમજસલાયાણં સપદ્ધિવક્ત્રાણ મિચ્છ સમ્મો વા ।

મજ્ઞિમપરિણામો કુણ્ઙ થાવરેર્ગિદિષ મિચ્છો ॥૭૩॥

સ્થિરચુમ્બકાસાતાનાં સપ્રતિપક્ષાણાં મિથ્યાદષ્ટિઃ સમ્યગ્દષ્ટિર્વા ।

મધ્યમપરિણામઃ કરોતિ સ્થાવરૈકેન્દ્રિયયોર્મિથ્યાદષ્ટિઃ ॥૭૩॥

અર્થ—સપ્રતિપક્ષ સ્થિર, શુભ, યશઃકીર્તિ અને સાતવેદનીયનો મધ્યમ પરિણામવાળો સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તથા સ્થાવર અને એકેન્દ્રિય ભૂતિનો મિથ્યાદષ્ટિ જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

ટીકાનુ—પોતાની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિ અસ્થિર, અશુભ, અયશઃકીર્તિ અને અસાતવેદનીય સાથે સ્થિર, શુભ, યશઃકીર્તિ અને સાતવેદનીય—કુલ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનો મધ્યમ પરિણામે—પરાવર્તમાન પરિણામે વર્તતો સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

જે સ્થિતિસ્થાનકથી જે સ્થિતિસ્થાનકે પચત ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓ પરાવર્તનપણે અધાય છે તેટલા સ્થાનકમાં વર્તતા આત્માઓ તે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે. કારણ કે સર્વવિશુદ્ધ પરિણામે કેવળ સાતવેદનીયાદિ શુભ પ્રકૃતિઓનો અને સર્વસંકલિષ્ટ પરિણામે કેવળ અસાતવેદનીયાદિ અશુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય છે, તે હેતુથી મધ્યમ પરિણામ યુક્ત સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ સપ્રતિપક્ષ ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબંધનો સ્વામિ થાય છે.

તથા સ્થાવર અને એકેન્દ્રિયભૂતિનો નારકી વિના શેષ ત્રણ ગતિનો મિથ્યાદષ્ટિ મધ્યમ પરિણામે વર્તતો આત્મા જઘન્ય રસબંધનો સ્વામિ છે. કેમકે સર્વ વિશુદ્ધ પરિણામે વર્તતો આત્મા પચેન્દ્રિયભૂતિ અને ત્રસનામકર્મ બાંધે છે અને સર્વસંકલિષ્ટ પરિણામે સ્થાવર અને એકેન્દ્રિયભૂતિનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. માટે મધ્યમ પરિણામયુક્ત આત્મા બંને પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબંધનો સ્વામિ કહ્યો છે.

આતપ નામકર્મના સર્વસંકલિષ્ટ પરિણામવાળા ઇશાન મુખીના મિથ્યાદષ્ટિ દેવો જઘન્ય રસબંધના સ્વામિ છે. તેના બાંધનારાઓમાં તેઓ સર્વસંકલિષ્ટ પરિણામવાળા છે માટે. આતપ નામકર્મ માટે જો કે ગાથામાં નથી કહ્યું છતાં શુદ્ધસહારાજના વચનથી અને અર્થાતરથી જણાય છે. ૭૩

સુસ્વરાઈ તિન્નિ દુગુણા સંઠિહસંઘયણમણ્યવિહજુયલે ।

ઉચ્ચે ચઝગઈ મિચ્છા અરઈસોગાણ ડ પમત્તો ॥૭૪॥

સુસ્વરાદીનાં ત્રયાણાં દ્વિગુણાનાં સંસ્થાનસંહનનમનુજવિહાયોગતિયુગલાનામ્ ।

ઉચ્ચૈર્ગોત્રસ્ય ચતુર્ગતિકો મિથ્યાદષ્ટિરતિયોક્કયોસ્તુ પ્રમચઃ ॥૭૪॥

અર્થ—સુસ્વરાદિ ત્રણને બમણી કરીએ એટલે સુસ્વરત્રિક અને દુઃસ્વરત્રિક એમ

છ પ્રકૃતિઓનો તથા સંસ્થાન પટક, સંઘયણ પટક, મનુષ્યદિક, વિહાયોગતિદિક અને ઉચ્ચગોત્રના ચારેગતિના મિથ્યાદષ્ટિ જીવો જઘન્ય રસબંધના સ્વામિ છે. તથા અરતિ અને શોકના જઘન્યરસનો પ્રમત આત્મા સ્વામિ છે.

ટીકાનુ—અમણા સુસ્વરાદિ ત્રણ છ થાય છે. ચોટલે કે સુસ્વર, સુભગ અને આદેય, દુઃસ્વર, દુર્ભંગ અને અનાદેય એ પ્રમાણે છ પ્રકૃતિઓ તથા છ સંસ્થાન, છ સંઘયણ, તથા યુગલ શબ્દનો મનુષ્ય અને વિહાયોગતિ બંનેની સાથે સંબંધ હોવાથી મનુષ્યગતિ અને મનુષ્યાનુપૂર્વિકૃત મનુષ્યયુગલ, શુભ ને અશુભ વિહાયોગતિરૂપ વિહાયોગતિયુગલ તથા ઉચ્ચગોત્ર એમ સઘળી મળી ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓનો મધ્યમ પરિણામવાળો ચારે ગતિનો મિથ્યાદષ્ટિ જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

કારણ કે તે સઘળી પ્રકૃતિઓ જ્યારે પોતપોતાની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓ સાથે પરાવર્તન પામી પામીને—વારાક્રમી બંધાય તે વખતે તેઓનો જઘન્ય રસબંધ થાય છે. પરાવર્તનભાવ જ્યારે હોય, ત્યારે પરિણામમાં તીવ્રતા હોતી નથી, તેથી જઘન્ય રસબંધ થઈ શકે છે. માટે તેઓના જઘન્ય રસબંધમાં પરાવર્તમાન પરિણામ બંધ હેતુ તરીકે કહ્યો છે.

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને આ પ્રકૃતિઓનો પરાવર્તન થવાવડે બંધ થતો નથી. શા માટે થતો નથી? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ અથવા નારકી મનુષ્યદિક અને વજ્રક્ષણનારાચસંઘયણ નામકર્મના બંધક થાય છે. તથાભવસ્વભાવે તેઓ દેવદિક બાંધતા નથી. અને જે સમ્યગ્દષ્ટિ તિયંચ આદિ છે તે દેવદિક બાંધે છે, મનુષ્યદિક અને વજ્રક્ષણનારાચ બાંધતા નથી. તેમ તેઓ સમ્યગ્દષ્ટિ હોવાથી ઉક્ત પ્રકૃતિઓની વિરોધિ અન્ય પ્રકૃતિઓ પણ બાંધતા નથી, તથા સમયતુરસ્સંસ્થાન, પ્રશસ્તવિહાયોગતિ સુભગ, સુસ્વર આદેય અને ઉચ્ચગોત્રની પ્રાંતપક્ષ પ્રકૃતિઓ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને બંધાતી જ નથી, માટે ઉપરોક્ત ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ મિથ્યાદષ્ટિ કરે છે એમ કહ્યું છે.

તથા અરતિ અને શોકનો પ્રમત સંયત પ્રમતેથી અપ્રમતે જતા અતિવિશુદ્ધ પરિણામ હોવાથી જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

ગાથામાં મૂકેલ તુ શબ્દ અનેક અર્થવાળો હોવાથી ગાથામાં નહિ કહેલ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસબંધનો પણ આશોપ કરે છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણચતુષ્ક અને અંતરાયપંચક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો સૂક્ષ્મસંપરાય શુણ્ઠસ્થાનકે વર્તમાન ક્ષપક આત્મા બંધવિચ્છેદ સમયે એક સમયમાત્ર જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તેથી તે તેના જઘન્ય રસબંધના સ્વામિ છે. કારણ કે તે પ્રકૃતિઓના બાંધનારા જીવોમાં તેને જ અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામ છે.

પુરુષવેદ અને સંજ્વલન ચતુષ્કનો અનિવૃત્તિઆદરસંપરાય શુણ્ઠસ્થાનકે વર્તમાન

उत्कृष्ट-वचनरसवन्धनसामि-पत्रकम्

प्रकृतिः	संख्या	उत्कृष्ट रसवन्धन रचना	वचन रसवन्धन रचना
शान्तवचन-१, दृष्टान्तवचन-४ अन्तराल-५, (संक्षेप आदि)	१४	विश्वार्थ, अतिशय विवक्षित परीत संज्ञा	क्षयक, सुखमय पदार्थ समयवर्ती
निर्दिष्ट-प्रत्यय	२	"	क्षयक अपूर्वकृत्यवर्ती, रसवन्ध विशेषक समये
वैयर्थ्यवचन, विवक्षित, अन्तरालवचन	८	"	क्षयक सुखमय पदार्थ अन्तराल समये प्राप्ति करान्तर विवक्षित
अन्तरालवचन	४	"	अन्तराल समये सुखवर्तिनि प्राप्ति करान्तर विवक्षित
अन्तरालवचन	४	"	अन्तराल समये सुखवर्तिनि प्राप्ति करान्तर विवक्षित करान्तर
अन्तरालवचन	४	"	क्षयक अनिष्टनि प्राप्ति रसवन्धन विशेषक समये
वचन, रति	२	रसवन्धन संक्षेप, विश्वार्थ परीत संज्ञा	क्षयक अपूर्वकृत्यवर्ती समयवर्ती
अन्तराल, रति	२	अति संक्षेप विवक्षित पदार्थ संज्ञा	अन्तरालवचन प्रत्ययनि
अन्तराल, रति	२	" " " " " "	क्षयक अपूर्वकृत्यवर्ती समयवर्ती
अन्तराल, रति	१	" " " " " "	रसवन्धन विशेषक विवक्षित
अन्तराल, रति	१	रसवन्धन संक्षेप	" " "
अन्तराल, रति	१	" " " " " "	क्षयक अनिष्टनि प्राप्ति रसवन्धन विशेषक समये
अन्तराल, रति	१	अति संक्षेप " " " "	पदार्थवचन, अन्तरालवचन
अन्तराल, रति	१	क्षयक-सुखमय पदार्थ समयवर्ती	" "

પ્રકૃતિઓ	સંખ્યા	ઉદ્દેશ રસમંધના સ્વામી	બીજા રસમંધના સ્વામી
દેવાયુ	૧	તલોગ્ય વિશુદ્ધ અગ્રમતપતિ	તતપ્રાયો સંમિથ્યા પર્વા પચે તિર્થ, મનુષ્ય
મનુષ્યાયુ, તિર્થગાયુ	૨	પર્વાત મનુષ્ય, તિર્થ, મિથ્યાદષ્ટિ	તતપ્રાયો સંમિથ્યા તિર્થ મનુષ્ય
નરકાયુ	૧	તતપ્રાયો સંમિથ્યા પર્વા મનુષ્ય તિર્થ	તતપ્રાયો વિશુદ્ધ મિથ્યા પર્વા મનુષ્ય તથા પચે તિર્થ
દેવદિક, વૈકિયદિક	૪	ક્ષપક અપૂર્વકરણે સ્વયં વિચ્છેદ સમયવર્તી	તતપ્રાયો સંમિથ્યા પર્વા મનુષ્ય, પચે તિર્થ
મનુષ્યદિક	૨	અતિવિશુદ્ધ સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ	પરાવર્તમાન, મધ્યમ પરિણામી મિથ્યાદષ્ટિ
તિર્થદિક	૨	અતિ સંમિથ્યા નારક તથા સહસ્રારાન્ત દેવ	ઉપશમ સમ્યકરૂપ પ્રાપ્ત કરનાર મિથ્યાત્વ ચરમ સમયવર્તી અત્યંત નારક
નરકદિક	૨	અતિ સંમિથ્યા પર્વા મનુષ્ય તિર્થ	તતપ્રાયો વિશુદ્ધ મિથ્યા પર્વા મનુષ્ય તથા પચે તિર્થ
આહારકદિક	૨	ક્ષપક અપૂર્વકરણે સ્વયં વિચ્છેદ સમયે	પ્રયત્નાભિમુખ અગ્રમતપતિ
ઔદારિકદિક	૨	અતિવિશુદ્ધ સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ	અતિ સંમિથ્યા દેવ, નારક
તૈમસ, કામંધ, શુક્લવર્ણ, ચતુષ્ક, પચે નિદ્રા, જાગૃતિ, પરાધાત, ઉચ્છવાસ, અચુરલક્ષ, નિર્માણ, ત્રસચતુષ્ક,	૧૫	ક્ષપક અપૂર્વકરણવર્તી સ્વયં વિચ્છેદ સમયે	અતિ સંમિથ્યા ચારે અતિવાળા
સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક	૬	તતપ્રાયો સંમિથ્યા મનુષ્ય, તિર્થ	તતપ્રાયો વિશુદ્ધ મિથ્યા મનુષ્ય તિર્થ
એકન્દ્રિય, સ્થાવર	૨	અતિ સંમિથ્યા ધ્રુવાનાન્ત દેવ	નરક સિવાય ત્રણ ગતિના મિથ્યાદષ્ટિ મધ્યમ પરિણામી છોડે
વજ્રસપ્તકનારાય સંહન	૧	સર્વવિશુદ્ધ સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ	પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામી મિથ્યાદષ્ટિ
મધ્યમ ચાર સંહન, ચાર સંધાન	૮	તતપ્રાયો સંમિથ્યાદષ્ટિ	પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામી મિથ્યાદષ્ટિ

પ્રકૃતિઓ	સંખ્યા	ઉત્કૃષ્ટ રસજંધના સ્વામી	મધ્યમ રસજંધના સ્વામી
૧ સંકલન	૧	આતિ સંઠ મિથ્યાં નારક તથા હંસાનાન્ત દેવ	પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામી મિથ્યાદષ્ટિ
મચ્છુરસ, ચિત્તરપંચક શુભવિકાચોગતિ,	૭	ક્ષેપક, અપૂર્વકરણ રત્નવં વિન્દેહ સમયવર્તી	પરાવર્તમાન-મધ્યમપરિણામી
કુલક, અશુભવિકાચોગતિ, અસિદ્ધ પદ્ધતિ,	૮	આતિ સંઠ મિથ્યાં પર્ણો સંઝી	" "
અશુભ વચ્ચુચક, ઉપધાત,	૫	" " " "	અપૂર્વકરણવર્તી ક્ષેપક, રત્નવં વિન્દેહ સમયે
	૧	તલોચ વિશુદ્ધ હંસાનાન્ત દેવ	આતિ સંઠ મિથ્યાં હંસાનાન્ત દેવ
	૧	ઉપક્રમ સમયકલ પ્રાપ્ત કરનાર મિથ્યાત્વ ચરમ સમય વર્તી સાતમ નારક	આતિ સંઠ નારક તથા સદસાનાન્ત દેવ,
ભોત	૧	અપૂર્વ કરણવર્તી ક્ષેપક, રત્ન- વંધવિન્દેહ સમયે	મિથ્યાત્વ તથા નારક અસિક્ષ્ય અથેલ ક્ષાપાપશ્ય સમયકલ ચરમ સમયવર્તી મહાપદ,
તીર્થંદ્ર નામકા	૧	ચક્ષુષસંપરાય ચરમ સમય વર્તી ક્ષેપક	પરાવર્તમાન-મધ્યમપરિણામી
યશઃ કીર્તિ	૧	ચક્ષુષસંપરાય ચરમ સમય વર્તી ક્ષેપક	" " મિથ્યાદષ્ટિ
ક્રમ્ય ગોત્ર	૧	ચક્ષુષસંપરાય ચરમ સમય વર્તી ક્ષેપક	ઉપક્રમ સમયકલ પ્રાપ્ત કરનાર, મિથ્યાત્વ ચરમ સમયવર્તી સાતમ નારક
નીચગોત્ર	૧	આતિ સંઠ મિથ્યાં પર્ણો સંઝી	

ક્ષપક તે તે પ્રકૃતિઓના બંધન્યવચ્છેક સમયે એક સમયમાત્ર જઘન્ય રસબંધ કરે છે. તેના બંધકમાં તેની જ અત્યંત વિશુદ્ધિ છે માટે.

અપ્રશસ્ત વર્ણુ ચતુષ્ક, નિદ્રા, પ્રચલા, ઉપધાત, હાસ્યરતિ, ભય, બુધુષ્સારૂપ અગ્નીઆર પ્રકૃતિઓનો ક્ષપણાને યોગ્ય અપૂર્વકરણે વર્તમાન આત્મા તે તે પ્રકૃતિઓના બંધન્યવચ્છેક સમયે એક સમયમાત્ર જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

સ્થાનર્દિનિક, મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિ કપાય એ આઠ પ્રકૃતિઓનો સમ્યક્ત્વ અને સંયમ એ બંનેને યુગપત્-એક સાથે પ્રાપ્ત કરનાર મિથ્યાદંષ્ટિ છવ મિથ્યાત્વ શુભસ્થાનકના અરમ સમયે જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

અપ્રત્યાજ્યાનાવરણ કપાયનો સંયમને પ્રાપ્ત કરનાર અવિરતિ સમ્યગ્દંષ્ટિ, પ્રત્યાજ્યાનાવરણ કપાયનો સર્વવિરતિને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતો દેશવિરતિ જઘન્ય રસબંધ કરે છે. આ સઘળું ગાથામાં નથી કહ્યું છતાં સમજી લેવું. ૭૪

આ પ્રમાણે સ્વામિત્વ આશ્રયી વિચાર કર્યો. હવે અનુભાગબંધના અધ્યવસાયો અને અનુભાગના અવિભાગ પદ્ધિચ્છેદોના પ્રમાણના નિરૂપણ માટે અદ્યપખડુત્વ કહે છે—

સેદ્ધિઅસંસ્લેજ્જંસો જોગટ્ટાણા તત્તો અસંસ્લેજ્જા ।

પયઢીમેઆ તત્તો ટિઢિમેયા હોંતિ તત્તોવિ ॥૭૫॥

ટિઢિવંધજ્જવસાયા તત્તો અણુભાગવંધઠાણાણિ ।

તત્તો કમ્મપણ્ણસા ણંતગુણા તો રસચ્છેયા ॥૭૬॥

અણ્ણપંસ્લેયંણો યોગસ્થાનાનિ તત્તોસ્સંસ્લેયાઃ ।

પ્રકૃતિમેદાસ્તતઃ સ્થિતિમેદા ભવન્તિ તત્તોઽપિ ॥૭૬॥

સ્થિતિવન્ધાધ્યવસાયાસ્તતોઽનુભાગવન્ધસ્થાનાનિ ।

તતઃ કર્મ્મપ્રદંશા અનન્તગુણાસ્તતો રસચ્છેદાઃ ॥૭૬॥

અર્થ—સુચિશ્રેણિના અસંજ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશપ્રમાણ યોગસ્થાનકો છે, તેનાથી અસંજ્યાતશુષ્ણા પ્રકૃતિના લેદો છે, તેનાથી અસંજ્યાતશુષ્ણા સ્થિતિબંધના અધ્યવસાયો છે, તેનાથી અસંજ્યાતશુષ્ણા રસબંધના અધ્યવસાયો છે, તેનાથી અનંતશુષ્ણા કર્મના પ્રદેશો છે અને તેનાથી અનંતશુષ્ણા રસાણુઓ છે.

ટીકાનુ—સાત રાજ પ્રમાણ ઘનીકૃત લોકાકાશની એક પ્રાદેશિકી જે પશ્ચિત તે શ્રેણિ-સુચિશ્રેણિ કહેવાય છે, તે સુચિશ્રેણિના અસંજ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશો છે તેટલા યોગસ્થાનકો છે. તેનાથી પણ અસંજ્યાતશુષ્ણા પ્રકૃતિના લેદો છે. એક

એક પ્રકૃતિના તીવ્ર અને મંદપણ વડે ઉત્પન્ન થયેલા એ વિશેષ છે તેની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતા ભેદો ઘટે છે. તે આ પ્રમાણે—

અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણના અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણે ભેદો છે. કારણ કે તે ભેદોના વિષયરૂપ ક્ષેત્ર અને કાળના તારતમ્ય વડે ક્ષયોપશમના તેટલા ભેદો આગમમાં કલા છે. તથા ચાર આનુપૂર્વિક નામકર્મના બંધ અને ઉદયની વિચિત્રતા વડે લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશપ્રદેશપ્રમાણ ભેદો છે.

અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે—‘અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણની પ્રકૃતિઓ ભેદો અસંખ્યાતા લોકાકાશપ્રમાણ છે. તેઓના ક્ષયોપશમના પણ તેટલા જ ભેદો છે. તથા ચાર આનુપૂર્વિક નામકર્મના ભેદો અસંખ્ય છે. લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશપ્રદેશો હોય તેટલા છે.’

આ પ્રમાણે શેષ પ્રકૃતિઓના પણ તે તે પ્રકારના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને સ્વરૂપાદિરૂપ સામગ્રીની વિચિત્રતાને આશ્રયીને આગમાનુસારે અસંખ્યાતા ભેદો સમજી લેવા. માટે યોગસ્થાનોથી અસંખ્યાતગુણ પ્રકૃતિના ભેદો થાય છે. કારણ કે એક એક યોગસ્થાનકે બંધ આશ્રયી પ્રકૃતિના સઘળા ભેદો ઘટે છે એટલે કે એક એક યોગસ્થાનકે વર્તતા અનેક જીવો વડે અથવા કાળભેદે એક જીવ વડે એ સઘળી પ્રકૃતિઓ બંધાય છે.

કહ્યું છે કે—‘યોગસ્થાનોથી અસંખ્યાતગુણી પ્રકૃતિઓ—પ્રકૃતિના ભેદો છે. એક એક યોગસ્થાનકમાં વર્તમાન આત્મા એ સઘળી પ્રકૃતિઓ બાંધે છે માટે.

તેનાથી પણ સ્થિતિના ભેદો—સ્થિતિવિશેષો અસંખ્યાતગુણ છે.

હવે સ્થિતિવિશેષ એટલે શું ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે—જ્યન્ય સ્થિતિથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પર્યંત જેટલા સમયો છે તેટલા સ્થિતિ વિશેષો છે. એક સાથે જેટલી સ્થિતિનો બંધ થાય તે સ્થિતિસ્થાનકે અથવા સ્થિતિવિશેષ કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ ક્ષયોપશમ વિશેષે અવધિજ્ઞાનના અસંખ્યાતા ભેદો થાય છે. જેમકે કોઇને મંદ ક્ષયોપશમ હોવાથી અદ્ય અવધિજ્ઞાન હોય. કોઇને મોડો વધારે ક્ષયોપશમ હોવાથી મોડું વધારે અવધિજ્ઞાન હોય, એમ ક્ષયોપશમ વધતા વધતા અવધિજ્ઞાન વધતું જાય છે. આ પ્રમાણે અસંખ્યાતા ભેદો થાય છે. તેથી તેના આવરણના પણ તેટલા જ ભેદો થાય. કારણ કે આવરણનો જ ક્ષયોપશમ થતો હોવાથી જેટલા ક્ષયોપશમના ભેદો તેટલા જ તેના આવરણના ભેદો છે. તેથી જ અવધિજ્ઞાનાવરણ પ્રકૃતિઓના અસંખ્યાતા ભેદો કલા છે. એ પ્રમાણે અવધિદર્શનાવરણ તેમ જ સતિ શ્રુતાદિ આવરણના અને સઘળી પ્રકૃતિઓના ભેદો સમજવા, કોષ પણ કર્મપ્રકૃતિ બાંધનારા જીવો કષ્ટ સરખા સ્વભાવવાળા હોતા નથી. એટલે સરખે સ્વભાવે કર્મપ્રકૃતિ બંધાતી પણ નથી. તેથી અસંખ્ય ભેદો થાય છે. જે કે જીવો અનંત છે માટે પ્રકૃતિના ભેદો અનંત પણ થઈ શકે. વિશેષાં ભાષ્ય. ગા. ૩૨૧ માં સતિજ્ઞાનના અને ગા. ૫૭૧ માં અવધિજ્ઞાનના પણ અનંત ભેદો કલા છે તેથી સતિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિજ્ઞાનાવરણના અનંત ભેદો થઈ શકે, એ રીતે અન્ય પ્રકૃતિઓના પણ યથાસંભવ અનંત ભેદો થઈ શકે, પણ અહિં અનંતભેદોની નિવક્ષા ન કરતા સૂક્ષ્મદષ્ટિએ એકેક પ્રકૃતિના અસંખ્યાતા ભેદોની વિવક્ષા કરી હોય તેમ લાગે છે.

જઘન્ય સ્થિતિ એ પહેલું સ્થિતિસ્થાન, સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિ એ બીજું સ્થિતિ-સ્થાન, બે સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિ એ ત્રીજું સ્થિતિસ્થાન, એ પ્રમાણે સમય સમય અધિક કરતા ત્યાં સુધી કહેવું કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એ છેલ્લું સ્થિતિસ્થાન કહેવાય, આ રીતે અસંખ્યાતા સ્થિતિવિશેષો થાય છે. તે સ્થિતિવિશેષો પ્રકૃતિના લેહોથી અસંખ્યાતશુણ્યા છે. કારણ કે દરેક પ્રકૃતિના લેહે અસંખ્યાતા સ્થિતિવિશેષો ઘટે છે, એટલે કે એક એક પ્રકૃતિનો લેહ બાંધતા અસંખ્ય સ્થિતિવિશેષો બાંધાય છે. એક જ પ્રકૃતિના લેહને કોઈક જીવ કોઈ સ્થિતિવિશેષ વડે બાંધે છે, તે જ પ્રકૃતિના લેહને તે જ કે અન્ય જીવ અન્ય સ્થિતિવિશેષ વડે બાંધી શકે છે.

તેનાથી પણ સ્થિતિબંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાયો અસંખ્યાતશુણ્યા છે. કારણ કે એક એક સ્થિતિસ્થાનનો બંધ થતા તેના હેતુભૂત અધ્યવસાયો અનેક જીવોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ કેવલજ્ઞાની મહારાજે બેંચા છે.

તેનાથી પણ રસબંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાયો અસંખ્યાતશુણ્યા છે. અહિં સ્થાન શબ્દ આશ્રય વાચક છે, જેમકે આ મારું સ્થાન છે, એટલે કે આ મારો આશ્રય છે, એટલે અહિં તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—અનુભાગબંધના આશ્રયરૂપ—હેતુરૂપ કષાયોદયમિશ્ર લેશ્યાજન્ય જે જીવના પરિણામ વિશેષ કે જેઓ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ સમય રહેનાર હોય છે તે પરિણામો સ્થિતિબંધના હેતુભૂત અધ્યવસાયોથી અસંખ્યાતશુણ્યા છે. કારણ કે સ્થિતિબંધના હેતુભૂત એક એક અધ્યવસાયમાં ત્રીજ અને મંદત્વાહિ લેહરૂપ કૃબ્જાહિ લેશ્યાના પરિણામો કે જે અનુભાગબંધમાં હેતુ છે તે અસંખ્યાતા લોકાકાશ પ્રદેશપ્રમાણ હોય છે. માટે સ્થિતિબંધના હેતુભૂત અધ્યવસાયોથી રસબંધના હેતુભૂત અધ્યવસાયો અસંખ્યાતશુણ્યા કહ્યા છે.

તેનાથી પણ કોઈ પણ વિવક્ષિત એક સમયે એક અધ્યવસાયથી અહંણ કરાયેલ કર્મદલિકના પરમાણુઓ અનંતશુણ્યા છે. કારણ કે એક એક વર્ગણમાં અલબ્યથી અનંતશુણ્યા પરમાણુઓ હોય છે. તથા તેનાથી એક અધ્યવસાયથી અહંણ કરાયેલ કર્મદલિકમાં રસાવિભાગપરિચ્છેદો એટલે રસાણુઓ અનંતશુણ્યા છે. કારણ કે એક એક પરમાણુમાં સર્વજીવોથી અનંતશુણ્ય રસાણુઓ હોય છે. આ પ્રમાણે અદ્યપખલુત્વ કહ્યું. ૭૫-૭૬

આ પ્રમાણે રસબંધનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે ક્રમ પ્રાપ્ત પ્રદેશબંધનું સ્વરૂપ કહેવું જોઈએ. તેમાં ત્રણ અનુયોગદ્વાર છે. તે આ-ભાગવિભાગ પ્રમાણ, સાધાદિરૂપણ અને સ્વામિત્વપ્રરૂપણ. તેમાં ભાગવિભાગપ્રરૂપણને કહેવા ઇચ્છતા પહેલા જે આકાશપ્રદેશ ઉપર રહેલી કર્મવર્ગણાઓને જેવી રીતે જીવ અહંણ કરે છે તે કહે છે—

एगणसोगाढे सव्वपणसेहिं कम्मणो जोगे ।

जीवो पोग्गलदव्वे गिण्हइ साई अणाई वा ॥७७॥

एकप्रदेशावगाहानि सर्वप्रदेशैः कर्मणः योग्यानि ।

जीवः पुद्गलद्रव्याणि गृह्णाति सादीन्यादीनि वा ॥७७॥

અર્થ—અભિન્ન આકાશપ્રદેશમાં રહેલા કર્મને યોગ્ય પુદ્ગલદ્રવ્યોને આત્મા પોતાના સર્વ પ્રદેશો વડે અહંભુ કરે છે. તે પુદ્ગલો સાદિ અથવા અનાદિ હોય છે.

ટીકાનું—જગત્માં પુદ્ગલ દ્રવ્યો જે પ્રકારના છે. તે આ પ્રમાણે—કર્મરૂપે પરિણમી શકે તેવા અને કર્મરૂપે ન પરિણમી શકે તેવા.

તેમાં છુટા પરમાણુ અને જે પ્રદેશ વડે અનેલા સ્કંધોથી આરંભી મનોવર્ગણા પછીની અઅહંભુપ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા સુધીના સમગ્રના સ્કંધો કર્મોને અયોગ્ય છે, એટલે કે આત્મા તેવા સ્કંધોને અહંભુ કરી તેને જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મરૂપે પરિણુમાવી શકતો નથી.

ત્યારપછીના એક એક અધિક પરમાણુથી અનેલા સ્કંધોથી આરંભી તેની જ ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા સુધીના સ્કંધો યોગ્ય છે. તેવા સ્કંધોને અહંભુ કરી તેને જ્ઞાનાવરણાદિરૂપે પરિણુમાવી શકે છે. ત્યારપછીના એક એક અધિક પરમાણુથી અનેલા સ્કંધોથી આરંભી મહાસ્કંધ વર્ગણા સુધીના તમામ સ્કંધો કર્મને અયોગ્ય છે.

અહિં કર્મ યોગ્ય જે પુદ્ગલ દ્રવ્યો છે તેને કર્મપણે પરિણુમાવવા માટે આત્મા અહંભુ કરે છે. કેવા પ્રકારના તે પુદ્ગલોને અહંભુ કરે છે? તો કહે છે કે—

એક પ્રદેશાવગાહ પુદ્ગલોને અહંભુ કરે છે. અહિં એક શબ્દ અભિન્ન અર્થનો વાચક છે. જેમ આપણા જાનેનું એક કુટુંબ છે. અહિં એક શબ્દ અભિન્ન અર્થનો વાચક હોવાથી જેમ તારૂં જે કુટુંબ તે જ માડું છે એવો અર્થ થાય છે, તેમ એક પ્રદેશાવગાહ—એક પ્રદેશમાં અવગાહીને રહેલા એટલે કે જે આકાશપ્રદેશમાં આત્માના પ્રદેશો અવગાહીને રહેલ છે, તે જ આકાશપ્રદેશમાં જે કર્મયોગ્ય પુદ્ગલદ્રવ્ય અવગાહીને રહેલા હોય તો તે પુદ્ગલદ્રવ્યોને જીવ અહંભુ કરે છે, અન્યથા અહંભુ કરતો નથી. એ એક પ્રદેશાવગાહનો અર્થ છે.

તાત્પર્ય એ કે—જે આકાશપ્રદેશને આત્મા અવગાહીને રહ્યો છે તે જ આકાશપ્રદેશને અવગાહીને રહેલ કર્મયોગ્ય વર્ગણાઓને અહંભુ કરી તેને કર્મપણે પરિણુમાવી શકે છે. પરંતુ જે આકાશપ્રદેશને આત્માએ અવગાહા નથી તે આકાશપ્રદેશને અવગાહીને રહેલ કર્મયોગ્ય વર્ગણાને અહંભુ કરવાની અને કર્મરૂપે પરિણુમાવવાની શક્તિનો અસંભવ છે.

કર્મબંધ કરનારા દરેક આત્માઓ માટે એ સામાન્ય હકીકત છે કે—કોઈપણ આત્મા પોતે જે આકાશપ્રદેશને અવગાહી રહ્યો છે તે જ આકાશપ્રદેશને અવગાહીને રહેલ કર્મયોગ્ય વર્ગણા અહંભુ કરી તેને કર્મપણે પરિણુમાવી શકે છે. અહિં કંઈક સરખાપણાને આશ્રયીને અશિનું દષ્ટાંત પૂર્વ મહર્ષિઓ આ પ્રમાણે વર્ણવે છે—

જેમ અગ્નિ બાળવા યોગ્ય પોતાના ક્ષેત્રમાં રહેલા પુદ્ગલ દ્રવ્યોને જ અગ્નિરૂપે પરણીમાવી શકે છે પોતાના ક્ષેત્રમાં નાંક રહેલાને પરિણીમાવી શકતો નથી તેમ જીવ પણ સ્વપ્રદેશાવગાઠ કર્મયોગ્ય પુદ્ગલ દ્રવ્યોને જ અહંબુ કરવાને અને કર્મરૂપે પરિણીમાવવાને સમર્થ છે. પરંતુ જે આકાશપ્રદેશને અવગાહીને પોતે રહ્યો નથી તે આકાશ પ્રદેશને અવગાહીને રહેલ કર્મપુદ્ગલોને અહંબુ કરી કર્મરૂપે પરિણીમાવવા માટે સમર્થ નથી. કારણ કે તે પોતાના વિષયની બહાર રહેલા છે.

કહ્યું છે કે—‘જેમ અગ્નિ તેના વિષય-ક્ષેત્રમાં રહેલ હલન યોગ્ય દ્રવ્યોને અગ્નિ-પણે પરિણીમાવે છે. તેના વિષયમાં નહિ રહેલને અગ્નિપણે પરિણીમાવતો નથી. તેમ જીવ પણ સ્વપ્રદેશાવગાઠ કર્મપુદ્ગલોને અહંબુ કરે છે અને કર્મપણે પરિણીમાવે છે. જે સ્વપ્રદેશાવગાઠ નથી તેને અહંબુ કરી શકતો નથી અને કર્મપણે પરિણીમાવી શકતો નથી.

આ પ્રમાણે આત્મા એક પ્રદેશાવગાઠ કર્મયોગ્ય પુદ્ગલ દ્રવ્યોને અહંબુ કરે છે. તે શી રીતે અહંબુ કરે છે? તો કહે છે કે—પોતાના સઘળા આત્મપ્રદેશો વડે. તેનો તાત્પર્યાર્થ આ પ્રમાણે—

જીવના સઘળા પ્રદેશો સાંકળના અવયવોની જેમ પરસ્પર સંકળાયેલા છે. માટે જીવનો એક પ્રદેશ જ્યારે સ્વપ્રદેશાવગાઠ કર્મયોગ્ય પુદ્ગલ દ્રવ્યોને અહંબુ કરવા પ્રયત્ન કરે ત્યારે અન્ય પ્રદેશો પણ તે પુદ્ગલ દ્રવ્યોને અહંબુ કરવા માટે અનંતર પરંપરપણે પ્રયત્ન કરે છે. માત્ર તેનો પ્રયત્ન મંદ, વધારે મંદ અને તેનાથી પણ વધારે મંદ હોય છે.

જેમ સાંકળનો છેલ્લો અવયવ ચલાવીએ ત્યારે તેની નજીકનો અને અનુક્રમે દૂર દૂર રહેલો અવયવ એમ સઘળા અવયવો ચાલે છે. માત્ર નજીકનો વધારે ચાલે છે. દૂર દૂરના મંદ મંદ ચાલે છે તેમ જીવનો એક પ્રદેશ અહંબુક્રિયામાં પ્રયત્નવંત થાય ત્યારે તેની નજીકના અને ક્રમશઃ દૂર દૂર રહેલા સઘળા પ્રદેશો પ્રયત્નવંત થાય છે માત્ર નજીકના પ્રદેશમાં વધારે પ્રયત્ન હોય છે, દૂર દૂરના પ્રદેશોમાં અલ્પ અલ્પ પ્રયત્નો હોય છે.

જેમ ઘટાદિ કોઈ વસ્તુને ઉપાડવા હાથ પ્રયત્ન કરે ત્યારે ત્યાં વધારે ક્રિયા થાય અને દૂર દૂર રહેલા માંબુખંધ કોણી ખંભા ત્રિજેરેમાં અનુક્રમે અલ્પ અલ્પ ક્રિયા થાય છે. એટલે ક્રિયા ઓછીવત્તી થાય છે પરંતુ પ્રયત્ન સઘળા પ્રદેશો થાય છે.

એ પ્રમાણે જ્યારે સઘળાએ જીવપ્રદેશો સ્વપ્રદેશાવગાઠ કર્મયોગ્ય દ્રવ્યોને અહંબુ કરવા માટે પ્રયત્ન કરે ત્યારે સઘળાએ જીવ પ્રદેશો અનંતર પરંપરપણે સંપૂર્ણ રીતે પ્રયત્ન કરે છે. એટલે કે કોઈપણ પ્રદેશ યોગ્ય પુદ્ગલોને અહંબુ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને અન્ય નથી કરતા એમ નથી. પરંતુ દરેક સમયે સઘળા જીવપ્રદેશો પ્રયત્ન કરે છે. માટે ગાથામાં સર્વ પ્રદેશો વડે અહંબુ કરે છે. એમ કહ્યું છે.

હવે જીવ વડે અહણ કરાતાં તે 'કર્મ'ચોગ્ય પુણ્ય દ્રવ્યો જો નિયત હેય, કાળ અને સ્વરૂપની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો અહણ આશ્રયીને સાદિ છે. કારણ કે તેવા સ્વરૂપવાળા તે પુણ્ય દ્રવ્યો તે જ વખતે અહણ કરાયેલ છે અને જો માત્ર કર્મરૂપે પરિણામ આશ્રયી પ્રવાહની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો અનાદિ છે. કારણ કે અનાદિ કાળથી જીવો કર્મપુણ્યલોને અહણ કર્યા કરે છે.

તાત્પર્ય એ કે કર્મ પ્રતિસમય જંધાતું હોવાથી તે અપેક્ષાએ સાદિ અને પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ છે. ૭૭

આ પ્રમાણે જ્યાં અવગાહીને રહેલા કર્મદ્રવ્યોને જે રીતે અહણ કરે છે તેનું પ્રતિપાદન કર્યું. હવે એક અધ્યવસાય વડે અહણ કરાયેલ કર્મદલિકના ભાગવિભાગની પ્રરૂપણા માટે કહે છે—

કમસો વુદ્ધિર્ઠિગં ભાગો દલિકસ્ય હોઈ સવિસેસો ।

તદ્વિયસ્ય સવજેટ્ટો તસ્ય ફુડસં જઓ નપ્પે ॥૭૮॥

કમસો વુદ્ધત્થિતીનાં ભાગઃ દલિકસ્ય મવતિ સવિસેષઃ ।

તૃતીયસ્ય સર્વજ્યેષ્ઠસ્ય સ્ફુટત્વં યતો નાલ્પે ॥૭૮॥

અર્થ—મોટી સ્થિતિવાળા કર્મોના દલિકનો ભાગ અનુક્રમે મોટો મોટો હોય છે. માત્ર ત્રીજા વેદનીયકર્મનો ભાગ સર્વથી વધારે છે, કારણ કે અદ્ય ભાગ હોય તો તેનું સ્ફુટપણું ન થાય.

ટીકાનું—કોઈપણ વિવક્ષિત સમયે એક અધ્યવસાયથી અહણ કરાયેલ દલિકનો—કર્મપરમાણુના સમૂહનો ભાગ અનુક્રમે મોટો મોટો હોય છે.

કેનો મોટો હોય છે ? મોટી સ્થિતિવાળા કર્મોના. અર્હિ પણ રૂકાકાશિગોલક-

૧ અર્હિ એમ શંકા થાય કે જેમ વધારે યોગ હોય ત્યારે વધારે પુણ્યલો અહણ કરે અદ્ય હોય ત્યારે અદ્ય અહણ કરે તેમ એમ કેમ ન અને કે જે જીવપ્રદેશ વધારે યોગ હોય ત્યાં વધારે કર્મોના સંબંધ થાય અદ્ય યોગ હોય ત્યાં અદ્ય કર્મોના સંબંધ થાય ? તેના ઉત્તરના સમજવાનું કે જીવ એક અપેક્ષા દ્રવ્ય છે એટલે બધે પ્રથમ જોઈએવો હોય છતાં કર્મોના સંબંધ જોઈએવો હોતો નથી. જે એક પ્રદેશનું કર્મ તે સમજાવું અને જે સમજાવું તે એકનું હોય છે. એક પ્રદેશ જેટલો અને જેવા પ્રકારનો અનુભવ હોય તેટલો અને તેવા પ્રકારનો સંપૂર્ણ આત્મામાં અનુભવ થાય છે. આત્મપ્રદેશ કહીએ છીએ ત્યાં પ્રદેશની માત્ર કલ્પના છે વાસ્તવિક નથી. એટલે ઉપરોક્ત શંકાને સ્થાન નથી.

૨ લોકમાં એમ કહેવાય છે કે કામકાને ડોળો એક હોય છે. જે બાજુ તે જુએ તે આપ સાથે તેનો સંબંધ થાય છે એટલે એક ડોળોનો જે બાજુ સંબંધ થાય છે. એમ જ્યાં એક શબ્દનો જે બાજુ સંબંધ હોય ત્યાં કાકાકિંગોલક-વાય કહેવાય છે. અર્હિ વધતી સ્થિતિવાળા એ શબ્દ સાથે કર્મશાં શબ્દનો સંબંધ છે અને વિશેષાધિક શબ્દ સાથે પણ સંબંધ છે એટલે એવો અર્થ થાય છે કે અનુક્રમે વધતી સ્થિતિવાળા કર્મોના અનુક્રમે મોટો ભાગ હોય છે.

ન્યાયે ક્રમશઃ એ પદનો સંબંધ કરી આ પ્રમાણે અર્થ કરવો—અનુક્રમે મોટી મોટી સ્થિતિવાળા કર્મનો ભાગ અનુક્રમે વિશેષ વિશેષ હોય છે. તાત્પર્ય એ કે—

જેવા કર્મથી કર્મની સ્થિતિ વધારે છે તેવા કર્મથી તેઓનો ભાગ પણ મોટો છે. જેની સ્થિતિ નાની તેનો ભાગ નાનો અને જેની મોટી તેનો ભાગ પણ મોટો હોય છે. તેમાં ખીલ સઘળા કર્મોથી નાની સ્થિતિ હોવાથી આયુનો ભાગ સર્વથી અલ્પ હોય છે. કારણ કે તેની ઉત્કૃષ્ટથી પણ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિ છે. તેનાથી નામ અને ગોત્રકર્મનો વિશેષાધિક ભાગ છે. કારણ કે તેની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી વીસ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. સ્વસ્થાને બંનેનો પરસ્પર સરખો છે. એટલે કે જેટલો ભાગ નામકર્મનો તેટલો જ ગોત્રનો છે.

શતકૃષ્ણિકાર મહારાજ કહે છે કે—‘આયુનો ભાગ સર્વથી અલ્પ છે. નામ અને ગોત્ર એ બંનેનો તુલ્ય ભાગ છે, આયુના ભાગથી વિશેષાધિક છે.’

તેનાથી જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અંતરાયનો ભાગ વિશેષાધિક છે. તેઓની સ્થિતિ ત્રીસકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે માટે. સરખી સ્થિતિ હોવાથી સ્વસ્થાને તે ત્રણેનો ભાગ સરખો છે. કહ્યું છે કે—‘જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અંતરાય એ ત્રણેનો ભાગ સરખો છે, નામ અને ગોત્રથી વિશેષાધિક છે.’

તેનાથી પણ મોહનીયનો ભાગ મોટો છે, તેની સિત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે માટે.

હવે અહિં અપવાદ કહે છે—ત્રીભુ વેદનીયકર્મ એ કે જ્ઞાનાવરણીયાદિની સમાન સ્થિતિવાળું છે છતાં તેનો ભાગ સર્વથી વધારે છે.—સર્વોત્કૃષ્ટ છે.

મોહનીયથી અલ્પ સ્થિતિવાળું છે છતાં તેનો ભાગ સર્વોત્કૃષ્ટ કેમ ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—ત્રીભુ વેદનીયકર્મના ભાગમાં એ અલ્પ દલિક આવે તો સુખ-દુઃખના અનુભવને સ્પષ્ટ કરવાપણું ન થાય. એટલે કે વેદનીયકર્મ દ્વારા જે સ્પષ્ટપણે સુખ-દુઃખનો અનુભવ થાય છે તે તેના ભાગમાં અલ્પ દલિક આવે તો ન થાય. તે જ સમજાવે છે—

વેદનીયકર્મ એ ઘણા દળવાળું હોય તો જ તે તેના દળરૂપ સુખ અથવા દુઃખનો સ્પષ્ટપણે અનુભવ કરાવવા માટે સમર્થ થાય, અલ્પ દળવાળું હોય તો સમર્થ ન થાય. આ પ્રમાણે થવામાં તેનો સ્વભાવ એ જ હેતુ છે. સ્પષ્ટપણે સુખ-દુઃખનો અનુભવ કરાવવા સમર્થ થાય એ માટે તેનો સર્વથી મોટો ભાગ પ્રાપ્ત થાય છે.

મૂળપ્રકૃતિના સંબંધમાં ભાગના વિભાજનો એટલે કોના કોના ભાગમાં કેટલું આવે તે વિચાર એક અધ્યવસાય વડે ગ્રહણ કરાયેલ કર્મ વર્ગીકૃતિઓ આશ્રયી સમજવો,

અને તે એક અધ્યવસાય ચિત્રતાગર્ભ હોય છે, જો એમ ન હોય તો કર્મમાં રહેલી વિચિત્રતા સિદ્ધ ન થાય. તે આ પ્રમાણે—

જો અધ્યવસાય એક જ સ્વરૂપવાળો હોય તો તેનાથી અહણ કરાયેલું કર્મ પણ એક સ્વરૂપવાળું જ હોઈ જાય. કેમકે કારણના ભેદ વિના કાર્યનો ભેદ થતો નથી. જો કારણના ભેદ વિના કાર્યનો ભેદ થાય તો અમુક કાર્યનું અમુક કારણ છે એ નિયત સંબંધ ન રહે. અહિં જ્ઞાનાવસ્થાયાદના ભેદે કર્મમાં પણ અનેક પ્રકારની વિચિત્રતા છે માટે તેના હેતુભૂત અધ્યવસાયને પણ શુદ્ધ એક સ્વરૂપવાળો નહિ પરંતુ અનેક સ્વરૂપવાળો માનવો જોઈએ. તે 'ચિત્રતાગર્ભ' એક અધ્યવસાય તેવા તેવા પ્રકારની દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળાદિ સામગ્રીને અપેક્ષીને સંકલેશ અથવા વિશુદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેા છતાં કોઈ વખતે આઠ કર્મનો બંધહેતુ થાય છે, કોઈ વખતે સાતકર્મનો બંધહેતુ થાય છે, કોઈ વખતે છ કર્મનો બંધહેતુ થાય છે, કોઈ વખતે એક કર્મનો બંધહેતુ થાય છે.

કહ્યું છે કે—'એક અધ્યવસાયથી અહણ કરાયેલું કર્મકલિક આઠ આદિ કર્મના બંધપણે શી રીતે પરિણમે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—તેનો—આત્માનો અધ્યવસાય જ તેવા પ્રકારનો હોય છે કે જે વડે એક અધ્યવસાયથી અહણ કરાયેલું કર્મકલિક આઠ આદિ પ્રકારના બંધપણે પરિણમે છે. જેમ કુંભાર માટીના પિંડ વડે સરાવ આદિ અનેકને પરિણમાવે છે, કેમકે તેનો તેવા પ્રકારનો પરિણામ છે. એ પ્રમાણે સર્વજ પ્રણયે જોયેલો જે પરિણામ છે તે પરિણામ વડે બંધાયેલું કર્મકલિક પણ આઠ આદિ બંધપણે પરિણામ પામે છે.'

અહિં આઠ પ્રકારના કર્મબંધમાં જે ભાગવિભાગનો વિધિ કહ્યો છે તે જ વિધિ સાતના બંધમાં અને છના બંધમાં અનુસરવો. એટલે કે જેની સ્થિતિ વધારે તેનો ભાગ વધારે અને જેની સ્થિતિ ઓછી તેનો ભાગ ઓછો સમજવો. ૭૮

એ જ હકીકત સમજાવે છે—

जं समयं जावइयाइं बंधणं ताण एसिबिहिण् ।

पत्तयं पत्तयं भागे निवत्तण जीवो ॥७९॥

૧ જેની અંદર અનેક પ્રકારના કાર્ય કરવારૂપ વિચિત્રતા રહેલી હોય તે ચિત્રતાગર્ભ કહેવાય. અહિં અધ્યવસાયને ચિત્રતાગર્ભ કહ્યો છે એટલે અનેક પ્રકારનું વિચિત્ર કાર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવા હોય છે. જો એમ ન હોય તો કર્મમાં ઓછીવત્તા સ્થિતિ, ઓછાવત્તા રસ, ઓછાવત્તા દલિક એવી વિચિત્રતા ન થાય. જો શુદ્ધ એક અધ્યવસાય હોય તો એક સરખું જ કાર્ય થાય. આવો ચિત્રતાગર્ભ અધ્યવસાય યવામાં પણ કર્મનો ઉદય જ કારણ છે. સમયે-સમયે—આઠ કર્મનો ઉદય હોય છે તે કંઈ સરખી સ્થિતિ કે સરખા રસવાળા હોતા નથી. તે દરેકની તેમ જ વિચિત્ર દ્રવ્યજ્ઞાદિની અસર આત્મા પર થાય છે તેને લઈ અધ્યવસાય વિચિત્ર થાય છે અને તેનાથી કર્મબંધરૂપ કાર્ય પણ વિચિત્ર થાય છે.

યસ્મિન્સમયે યાવન્તિ વજ્જાતિ તેષામીદ્ધેન વિધિના ।

પ્રત્યેકં પ્રત્યેકં માગાન્ નિર્વર્તયતિ જીવઃ ॥૭૧॥

અર્થ—જે સમયે જેટલા કર્મ ખાંધે છે તે સમયે તેમાંના ફરેકને પૂર્વોક્ત વિધિ વડે જીવ ભાગ આપે છે.

ટીકાનું—જે સમયે જેટલા આઠ, સાત કે છ કર્મોને તે તે પ્રકારના અધ્યવસાયના યોગે ખાંધે છે તે સમયે તે બંધાતા આઠ, સાત કે છ કર્મોને પૂર્વે કહેલ વિધિ પ્રમાણે ભાગ આપે છે. તે આ પ્રમાણે—

સર્વત્ર વેદનીયનો ભાગ મોટો છે અને શેષ કર્મોમાં સ્થિતિની વૃદ્ધિને અનુસરી વધારે વધારે હોય છે. એટલે કે—જેની સ્થિતિ વધારે તેમાં ભાગ વધારે અને જેની સ્થિતિ અદ્ય તેમાં ભાગ અદ્ય હોય છે. તેમાં જ્યારે આઠ પ્રકારના કર્મબંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાય પ્રવર્તે ત્યારે તેના વશથી ગ્રહણ કરેલા ફલિકને જીવે આઠ ભાગે વહેંચે છે.

આઠ કર્મ બંધાય ત્યારે ભાગવિભાગ કેવી રીતે થાય ? તેનો વિચાર તો પહેલા કરી ગયા છે. જ્યારે સાત કર્મના બંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાય પ્રવર્તે ત્યારે તેના વશથી ગ્રહણ કરેલા કર્મના સાત ભાગ કરે છે, તેમાં નામ અને ગોત્રકર્મના ભાગ સર્વથી અદ્ય અને સ્વસ્થાને પરસ્પર તુલ્ય છે. તેનાથી જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અંતરાયનો ભાગ વધારે છે. કારણ કે તેઓની સ્થિતિ મોટી છે અને સ્વસ્થાને પરસ્પર એક બીજાનો સરખો છે. તેનાથી મોહનીયનો ભાગ વિશેષાધિક છે, કારણ કે જ્ઞાનાવરણીયાદિથી તેની સ્થિતિ મોટી છે. તેનાથી પણ વેદનીયનો ભાગ વિશેષાધિક છે. વેદનીય કર્મમાં સર્વોત્કૃષ્ટ ભાગ હોવાનું કારણ પૂર્વે કહ્યું છે.

જ્યારે છ કર્મના બંધમાં હેતુભૂત અધ્યવસાય હોય ત્યારે તેના વશથી બાંધેલા કર્મફલિકના છ ભાગ કરે છે એટલે તેને છ ભાગે વહેંચી આપે છે—છપણે પરિણમાવે છે. તેમાં પણ ભાગનો વિભાગ પૂર્વની જેમ જ બણવો. જેમ કે—નામ અને ગોત્રને ભાગ અદ્ય, માંહોમાંહે તુલ્ય. તેનાથી જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અંતરાયનો ભાગ વધારે, ત્રણેમાં માંહોમાંહે સરખો અને તેનાથી વેદનીયનો ભાગ મોટો છે.

જ્યારે માત્ર એક વેદનીય કર્મ ખાંધે ત્યારે યોગના વશથી બાંધેલું જે કંઈ પણ ફલિક હોય તે સઘળું તે બંધાતી સાતાવેદનીયરૂપે જ પરિણમે છે.

આ પ્રમાણે હોવાથી તાત્પર્ય આ આવ્યું કે—જેમ જેમ થોડી પ્રકૃતિ બાંધે તેમ તેમ બંધાતી પ્રકૃતિનો ભાગ મોટો મોટો હોય અને જેમ જેમ ઘણી પ્રકૃતિ બાંધે તેમ તેમ અદ્ય અદ્ય ભાગ હોય છે. ૭૬

એ જ વિષયને સ્પષ્ટ કરે છે.

જહ જહ ય અપ્પપગઈણ વંધગો તહ્તહ્તિ ઉક્કોસં ।

કુણઈ પપ્પસવંધં જહ્નયં તસ્સ વચ્છાસા ॥૮૦॥

યથા યથા ચારપપ્રકૃતીનાં વન્ધકસ્તથા તથેતિ ઉક્કુપ્પ ।

કરોતિ પ્રદેશવન્ધં જઘન્યં તસ્ય વ્યત્પાસાત્ ॥૮૦॥

અર્થ—જેમ જેમ જીવ અદ્ય પ્રકૃતિઓનો બંધક હોય છે તેમ તેમ ઉક્કુપ્પ પ્રદેશ-બંધ કરે છે અને તેના વિપરીતપણાથી જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે. ૮૦

ટીકાતુ—જેમ જેમ અદ્ય મૂળ કે ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો બંધક હોય તેમ તેમ બંધાતી તે પ્રકૃતિઓનો ઉક્કુપ્પ પ્રદેશબંધ કરે છે. કારણ કે ભાગ અદ્ય છે. જોટલે કે—જેમ જેમ થોડી થોડી પ્રકૃતિઓ બાંધે, તેમ તેમ જે જે પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી તેના ભાગ બંધાતી તે તે પ્રકૃતિને પ્રાપ્ત થાય છે, માટે અદ્ય પ્રકૃતિઓ બંધાય ત્યારે ઉક્કુપ્પ પ્રદેશબંધ થાય છે.

‘જઘન્યં તસ્સ વચ્છાસા’ પૂર્વે જે કહ્યું તેનાથી વિપરીતપણે જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે. જોટલે કે—જેમ જેમ વધારે મૂળ કે ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો બંધક હોય તેમ તેમ જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે. કારણ કે ભાગ ઘણા છે. ૮૦

આ પ્રમાણે ઉક્કુપ્પ અને જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સંભવ કહ્યો. હવે જે પ્રકૃતિઓનો સ્વતઃ—અન્ય પ્રકૃતિઓનો ભાગ આત્મા વિના પરતઃ—અન્ય પ્રકૃતિઓનો ભાગ આવીને અને ઉભયતઃ—બંને રીતે ઉક્કુપ્પ પ્રદેશબંધનો સંભવ પ્રાપ્ત થાય છે, તેને પ્રતિપાદન કરે છે—

નાળંતરાહ્યાણં પરમાગા આઝગસ્સ નિયગાઓ ।

પરમો પપ્પસવંધો સેસાળં હમયઓ હોઈ ॥૮૧॥

જ્ઞાનાન્તરાયયોઃ પરમાગાદાયુષો નિજકાત્ ।

પરમઃ પ્રદેશવન્ધઃ જ્ઞેષાણામ્મયતો મવતિ ॥૮૧॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાયનો ઉક્કુપ્પ પ્રદેશબંધ અન્ય કર્મના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી થાય છે, આયુકર્મનો પોતાના ભાગથી જ ઉક્કુપ્પ પ્રદેશબંધ થાય છે અને શેષ કર્મોનો બંને રીતે થાય છે. ૮૧

ટીકાતુ—જ્ઞાનાવરણીયની અને અંતરાયકર્મની પ્રકૃતિઓનો ઉક્કુપ્પ પ્રદેશબંધ અન્ય પ્રકૃતિઓના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી થાય છે. જોટલે કે—

ત્યારે આયુ અને મોહનીયકર્મનો બંધવિચ્છેદ થાય ત્યારે મોહનીય યોગ્ય અને આયુયોગ્ય ભાગ જુદો પડતો નથી કારણ કે તે તે સમયે બંધાયેલ કાર્મણુવર્ગીણો

મોહનીય અને આયુષ્ય પરિણામ થતો નથી, પરંતુ જેટલા બંધાય છે તેટલા રૂપે જ પરિણામ થાય છે. માટે તે બે કર્મના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી જ્ઞાનાવરણ અને અંતરાયકર્મની પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. સ્વભૂતીય કોઈ ઉત્તરપ્રકૃતિના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી આ બે કર્મની પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થતો નથી. કારણ કે જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાય બે બંને કર્મની દરેક ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો એક સાથે જ બંધવિચ્છેદ થાય છે.

તથા આયુનો પોતાની સ્વભૂતીય પ્રકૃતિને પ્રાપ્ત થયેલ ભાગના પ્રવેશ વડે જ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—જ્યારે જીવ આયુ બાંધે છે ત્યારે આઠે મૂળ પ્રકૃતિનો બંધક હોય છે. માટે અન્ય પ્રકૃતિના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ હોતો નથી, પરંતુ સ્વભૂતીય પ્રકૃતિ વડે લક્ષ્ય ભાગના પ્રવેશ વડે જ થાય છે. કારણ કે આયુના અવાંતર ચાર ભેદ છે, એક વખતે ચારમાથી કોઈપણ એક આયુ જ બંધાય છે, વધારે બંધાતા નથી તેનું કારણ તથાપ્રકારનો જીવસ્વભાવ છે. માટે શેષ ત્રણ આયુનો ભાગ બંધાતા કોઈપણ આયુને બંધ છે તેથી પોતાની જ સ્વભૂતીય પ્રકૃતિ વડે લક્ષ્ય-મેળવવા યોગ્ય ભાગના પ્રવેશ વડે તેના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સંભવ છે.

તથા શેષ દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, નામ અને ગોત્રનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ અન્ય પ્રકૃતિઓના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી અને પોતાની સ્વભૂતીય પ્રકૃતિના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી એમ બંને રીતે થાય છે; તે આ પ્રકારે—

મોહનીયકર્મની કેટલીએક પ્રકૃતિઓનો આયુષ્યના વિચ્છેદકાળે તે આયુના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે અને કેટલીએક પ્રકૃતિઓનો સ્વભૂતીય પ્રકૃતિઓનો બંધવિચ્છેદ થયા બાદ વિચ્છેદ થયેલી તે પ્રકૃતિઓના ભાગનો પ્રવેશ થવાથી થાય છે. એ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય, વેદનીય, નામ અને ગોત્રના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ માટે પણ આગમને અનુસરીને સમજી લેવું. ૮૧

૧ જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાય સિવાય દરેક કર્મમાં સ્વભૂતીય નહિ બંધાતી પ્રકૃતિના ભાગના દલિતો આવવા વડે અને બીજા નાહ બંધાતા કર્મના ભાગના દલિતો આવવા વડે પ્રદેશબંધમાં દલિત થાય છે. જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાયની પાંચ પાંચ જ પ્રકૃતિઓ હોવાથી અને સાથે જ બંધમાથી જની હોવાથી સ્વભૂતીય પ્રકૃતિના ભાગના દલિતો આવવા વડે પ્રદેશબંધમાં વધારો થતો નથી પરંતુ પરપ્રકૃતિના ભાગના દલિતો આવવા વડે જ વધારો થાય છે. આયુકર્મ સહિત આઠે કર્મ બંધાતા હોય તે વખતે મોહનીય, વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને આયુમાં સ્વભૂતીય નહિ બંધાતી પ્રકૃતિના ભાગના દલિતો આવવા વડે અને આયુ ન બંધાતું હોય ત્યારે નહિ બંધાતી સ્વ તથા પર પ્રકૃતિના ભાગના દલિતો આવવા વડે પ્રદેશબંધમાં દલિત થાય છે. દર્શનાવરણીયમાં જ્યારે તેની નવે પ્રકૃતિઓ બંધાતી હોય ત્યારે સ્વભૂતિના ભાગ પ્રાપ્ત થતો નથી પરંતુ જ્યારે જ કે ચાર બંધાય છે ત્યારે જ સ્વભૂતીય ભાગ પ્રાપ્ત થાય છે. એ પ્રમાણે મોહનીય માટે પણ સમજવું.

હવે આયુના વિષયમાં પરની શંકાનું નિરાકરણ કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

उक्तोसमाइयाणं आउम्मि न संभवो विसेसाणं ।
एवमिणं किंतु इमो नेओ जोगट्टिइविसेता ॥८२॥

उक्त्यादीनां आयुषि न संभवः विशेषणाम् ।
एवमिदं किन्तु अयं ज्ञेयो योगस्थितिविशेषात् ॥८२॥

અર્થ—ઉક્ત્યદિ વિશેષોનો આયુમાં સંભવ નથી કારણ કે આયુ બંધાય ત્યારે આઠે કર્મ બંધાતા હોવાથી મૂળ પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ સર્વદા આઠમો ભાગ સરખી રીતે જ આવે છે. એવા શિષ્યના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા કહે છે કે—એ પ્રમાણે જ એ છે પરંતુ ઉક્ત્યદિ આદિ જે વિશેષ છે તે યોગ અને સ્થિતિના ભેદથી છે, માટે ઉક્ત્યદિ આદિ વિશેષોનો સંભવ છે. ૮૨

ટીકાનું—અહિં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે—આયુના સંબંધમાં ઉક્ત્યદિ, અનુક્ત્યદિ જઘન્ય અને અજઘન્યરૂપ વિશેષનો સંભવ નથી. કારણ કે—જ્યારે આયુ બંધાય ત્યારે આઠ કર્મનો બંધ થતો હોવાથી તેના બંધકાળે તેના ભાગમાં મૂળ પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ હંમેશા આઠમો ભાગ આવે માટે જ્ઞાનની રીતે હંમેશાં તેના ભાગમાં સરખી જ વર્ગીકૃતિઓ પ્રાપ્ત થાય, જોછીવત્તી નહિ. તો પછી ઉક્ત્યદિ વિશેષનો સંભવ કઈ રીતે હોઈ શકે ?

આ પ્રમાણે શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે કે—આયુ બંધાય ત્યારે આઠે કર્મ બંધાય છે અને મૂળ પ્રકૃતિની અપેક્ષાએ હંમેશાં આયુને આઠમો ભાગ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી તેની અપેક્ષાએ ઉક્ત્યદિ વિશેષનો સંભવ નથી એ પ્રમાણે તે જે કહ્યું તે બરાબર છે. કારણ કે માત્ર આઠમા ભાગ આશ્રયીને હંમેશા તેનું સરખાપણું અમે પણ કહ્યું જ છે, પરંતુ જે આ ઉક્ત્યદિરૂપ વિશેષ છે તે યોગ અને સ્થિતિના ભેદથી છે એમ સમજવું. તે આ પ્રમાણે—

જ્યારે જીવ ઉક્ત્યદિ યોગે વર્ત્તો હોય છે ત્યારે ઉક્ત્યદિ પ્રદેશ-વધારેમાં વધારે વર્ગીકૃતિઓનું અહણ કરે છે. મધ્યમયોગે મધ્યમ અને જઘન્યયોગે જઘન્ય એટલે જોછામાં જોછી વર્ગીકૃતિઓ અહણ કરે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી આયુકર્મનો ઉક્ત્યદિરૂપ ભાગ પણ તેને અનુસારે જ હોય છે. તેમ જ જ્યારે મોટી સ્થિતિવાળું આયુકર્મ બંધાય ત્યારે ભાગ મોટો હોય છે અને જઘન્ય સ્થિતિવાળું બંધાય ત્યારે ભાગ પણ જઘન્ય હોય છે. આ પ્રમાણે યોગ અને સ્થિતિના ભેદે ઉક્ત્યદિરૂપ વિશેષ હોય છે માટે એ ચારે ભાગોનો સંભવ છે. ૮૨

આ પ્રમાણે ભાગ વિભાગની પ્રકૃતિ કરી. હવે સાધાદિ પ્રકૃતિ કરવી બેઠાં.

તે બે પ્રકારે છે. ૧ મૂળપ્રકૃતિ વિષયક, ૨ અને ઉત્તરપ્રકૃતિ વિષયક. તેમાં પહેલાં મૂળપ્રકૃતિ વિષયક પ્રશ્નપૂર્ણ કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

મોહાન્યવજ્ઞાણં અણુક્લોસો સાદ્યાદૌ હોઝ ।

સાઈ અધુવા સેસા આઝમોહાણ સવ્વેવિ ॥૮૩॥

મોહાયુર્વર્જનામનુત્ક્રુષ્ટઃ સાદ્યાદિકો મવતિ ।

સાદ્યધ્રુવાઃ શેષા આયુર્મોહનીયયોઃ સર્વેઽપિ ॥૮૩॥

અર્થ—મોહ અને આયુ વર્જિત છ કર્મનો અનુત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ સાદિ આદિ ચાર લેદો છે અને શેષ જઘન્યાદિ સાદિ સાંત ભાગે છે. તથા આયુ અને મોહનીયકર્મના ચારે લેદો સાદિ સાંત ભાગે છે. ૮૩

ટીકાનુ—મોહનીય અને આયુકર્મ સિવાય શેષ જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય કર્મનો અનુત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

આ છ કર્મનો ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ મોહનીયકર્મનો બંધવિચ્છેદ થયા પછી સૂક્ષ્મ-સંપરાય ગુણસ્થાનકે ઉત્ક્રુષ્ટ થોળે વર્તમાન ક્ષપક અથવા ઉપશમકને એક કે બે સમય-પથંત થાય છે. માટે ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ તો સાદિ સાંત જ હોય છે. આ સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશખંધ અનુત્ક્રુષ્ટ છે. તે અનુત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ કરી ત્યાંથી પરતા અથવા ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે બંધવિચ્છેદ કરી ત્યાંથી પરતા મંદ-યોગસ્થાનકવર્તિ આત્માને થાય માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કયું નથી તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ અને ભવ્યને અધ્રુવ છે.

તથા એ છ કર્મના ઉત્ક્રુષ્ટ, જઘન્ય અને અજઘન્ય વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાગે છે. તેમાં ઉત્ક્રુષ્ટ તો સાદિ સાંત ભાગે હમણું જ વિચાર્યો. જઘન્ય પ્રદેશખંધ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે વર્તમાન, લગ્નિધ અપર્યાપ્ત, સર્વથી અદ્ય વીર્યવાળા અને સાત કર્મના બંધક સૂક્ષ્મ નિગોદને એક સમયમાત્ર હોય છે. બીજે સમયે તેને જ અજઘન્ય હોય છે. વળી દ્વરી પશુ સંજયાતો અથવા અસંજયાતો કાળ વીતી ગયા બાદ જઘન્ય યોગિ-પણું અને અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદપણું પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પ્રથમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશ-ખંધ થઈ શકે છે. ત્યારપછીના સમયે અજઘન્ય થાય છે. આ પ્રમાણે અનેક વાર સંસારી જીવોને જઘન્ય અને અજઘન્ય પ્રદેશખંધમાં પરાવર્તન થતું હોવાથી બંને સાદિ સાંત ભાગે છે.

આયુ અને મોહનીય કર્મમાં જઘન્ય, અજઘન્ય, ઉત્ક્રુષ્ટ અને અનુત્ક્રુષ્ટ એ સઘળા લેદો સાદિ સાંત ભાગે છે. તેમાં આયુ અધ્રુવબંધિ હોવાથી તેના ચારે વિકલ્પોનું તો સાદિ

સાંતપણું અત્યંત સ્પષ્ટ છે અને મોહનીયનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનવર્તિ સપ્તવિધ ખંધકે સમયગુદ્ધિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિને જોકે અથવા જે સમયપર્યંત હોય છે. શેષકાલ અનુત્કૃષ્ટ હોય છે, માટે જો બંને સાદિ સાંત ભાંગે છે. તથા જઘન્ય-અજઘન્યમાં સાદિ-સાંતપણાનો વિચાર જ્ઞાનાવરણીયાદિની જેમ બાણી લેવો. ૮૩

શિષ્યોના ઉપકાર માટે ઉપરોક્ત ગાથાનું વર્ણન કરતાં આચાર્ય મહારાજ કહે છે-

છન્નંધકસ્સ ઉક્કસ્સજોગિણો સાહ્વધુવઝકોસો ।

અણુકોસ તચ્ચુયાઓ અણાહ્વધુવાધુવા સુગમા ॥૮૪॥

પદ્ધન્ધકસ્યોત્કૃષ્ટયોગિનઃ સાધધુવ ઉત્કૃષ્ટઃ

અનુત્કૃષ્ટસ્તચ્ચૂતાદનાધધુવધુવાઃ સુગમાઃ ॥૮૪॥

અર્થ—આ છ કર્મના ખંધકે ઉત્કૃષ્ટ યોગિને પ્રદેશખંધ સાદિ સાંત છે. ત્યાંથી પડે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ થાય છે. તથા અનાદિ અધુવ અને ધુવ સુગમ છે. ૮૪

ટીકાનું—છ કર્મના ખંધકે ઉત્કૃષ્ટ યોગિ સુક્ષ્મસંપ્રસાદવર્તિ ક્ષપકે અથવા ઉપ-શમકે આત્માને જોકે અથવા જે સમયપર્યંત મોહ અને આયુ વિના છ કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે. તે તે જ વખતે થતો હોવાથી સાદિ અને ખીજે અથવા ત્રીજે સમયે વિચ્છેદ થતો હોવાથી સાન્ત.

તે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધથી પડવા વડે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય માટે તે સાદિ થાય, અથવા ઉપશાંતમોહ શુષ્કસ્થાનકે ખંધવિચ્છેદને પ્રાપ્ત કરીને ત્યાંથી પડે ત્યારે મંદ યોગસ્થાનકે વર્તતા અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ પ્રવર્તે જો રીતે પણ સાદિ થાય અને અનાદિ, ધુવ અને અધુવ તો સુગમ છે. તે આ પ્રમાણે-ખંધવિચ્છેદ સ્થાનને અથવા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ સ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ અનાદિ છે અને ધુવ-અધુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ હોય છે. ૮૪

આ પ્રમાણે મોહ અને આયુ વિના ચેષ કર્મના ઉત્કૃષ્ટ-અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધનો વિચાર કર્યો. હવે જઘન્ય-અજઘન્યનો વિચાર કરે છે—

હોઈ જહન્નોપ્પજ્જત્તગસ્સ સુહમનિગોયજીવસ્સ ।

તસ્સમઝપ્પન્નગ સત્તંધગસ્સપ્પવિરિયસ્સ ॥૮૫॥

एकं समयं अजहन्नओ तओ साइ अद्धुवा दोवि ।

मोहेवि इमे एवं आउम्मि य कारणं सुगमं ॥८६॥

મવતિ જઘન્યોઽપર્યાપ્તકસ્ય સૂક્ષ્મનિગોદજીવસ્ય ।

તત્સમયોત્પન્નસ્ય સપ્તવન્ધકસ્યાલ્પવીર્યસ્ય ॥૮૫॥

एकं समयमजघन्यस्ततः साद्यध्रुवौ द्वावपि ।

मोहोऽप्येतावेवमायुषि च कारणं सुगमम् ॥८६॥

અર્થ—પ્રથમ સમયોત્પન્ન જઘન્યયોગિ, સાત કર્મના બંધક, અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવને એક સમય પર્યાંત જઘન્ય પ્રદેશબંધ થાય છે, ત્યારપછી અજઘન થાય છે, માટે એ બંને સાદિ-સાંત છે. મોહનીયકર્મમાં પણ એ બે ભાગો એમ જ કહેવા અને આયુના સંબંધમાં તે કારણ સુગમ છે. ૮૫-૮૬

ટીકાનુ—તત્સમયોત્પન્ન એટલે ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે વર્તમાન, સર્વથી અલ્પ વીર્યવાળા સાતકર્મના બંધક, અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદીયા જીવને મોહ અને આયુ વિના શેષ છ કર્મનો 'સામર્થ્ય'થી માત્ર એક જ સમય જઘન્ય પ્રદેશબંધ થાય છે. ત્યારપછીના સમયે અજઘન્ય થાય છે, ત્યારપછી કાળાન્તરે ફરી પણ જઘન્ય-અજઘન્ય પ્રદેશબંધ થાય છે આ પ્રમાણે વારાફરતી થતા હોવાથી એ બંને સાદિ સાંત છે.

મોહનીયકર્મના જઘન્ય અજઘન્યનો પણ એ જ પ્રમાણે વિચાર કરી લેવો. તથા આયુના વિષયમાં જઘન્ય-સાદિ ચારે વિકલ્પો સાદિ સાંત બાંધે છે એ તો સુગમ છે, કારણ કે તેઓ સઘળા અમુલ્યબંધિ છે. ૮૫-૮૬

હવે મોહનીયના ઉત્કૃષ્ટ-અનુત્કૃષ્ટના સાદિ-સાંત ભાગાનો વિચાર કરે છે.

मोहस्य अङ्किलिद्वे उक्कोसो सत्तबंधण मिच्छे ।

एकं समयं एक्कोसओ तओ साइअधुवाओ ॥८७॥

मोहस्यातिक्लिष्टे उत्कृष्टः सप्तवन्धके मिथ्यादृष्टौ ।

एकं समयमनुत्કृष्टस्ततः साद्यध्रुवौ ॥८७॥

અર્થ—અતિક્લિષ્ટ પરિણામી સાતના બંધક મિથ્યાદૃષ્ટિ અથવા સરચર્ચાને મોહનો એક સમયપર્યાંત ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. ત્યારપછી અનુત્કૃષ્ટ થાય છે. માટે એ બંને સાદિ સાંત છે. ૮૭

૧ અહિં સામર્થ્યથી એક સમય એમ કહેવાનું કારણ સઘળા અપર્યાપ્તા અપર્યાપ્તિવસ્થામાં પૂર્વ સમયથી દિતરોત્તર સમયે અસંખ્ય અસંખ્યગુણ વધતા યોગસ્થાનકે બંધ છે તેથી જઘન્ય એમ માત્ર થકેને જ સમયે હોય છે બીજા આદિ ક્રોધપણ સમયોમા હોતો નથી. તેથી જઘન્ય પ્રદેશબંધ પણ એક સમય જ થાય છે. એ અર્થાત્ લેવાનું હોવાથી એમ કહ્યું છે.

ટીકાનું—અતિસંકલ્પ પરિણામિ, અહિં અતિસંકલ્પેશનું અહંબુ માત્ર બળ-
વાનપણું જણાવવા માટે છે. કારણ કે બળવાનને જ અતિસંકલ્પ હોય છે. નહિ
તો પ્રદેશબંધના વિષયમાં સંકલ્પ પરિણામનું કંઈ પ્રયોજન નથી. ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિવા-
ળાને પણ ઉત્કૃષ્ટ યોગ હોય છે અને તેને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. તેથી ગાથામાં
'અઙ્કલિટ્ટે' એ પદ વડે બળવાન આત્માનું અહંબુ છે. એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાને
વર્તમાન આત્મા હોવાનો છે, કેમકે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ તે જ કરી શકે છે, તથા સાતનો
બંધક, ગાથામાં મૂકેલ 'મિચ્છે' એ પદ સમ્યક્દષ્ટિનું ઉપલક્ષણ—સૂચક છે માટે મિથ્યા-
દષ્ટિ અથવા સમ્યક્દષ્ટિને એક અથવા બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. ત્યારપછી
અનુત્કૃષ્ટ થાય છે. વળી કાળાન્તરે ઉત્કૃષ્ટ ત્યારપછી અનુત્કૃષ્ટ થાય છે. એ પ્રમાણે વારા-
ફરતી થતા હોવાથી એ બંને સાદિ-સાંત ભાંગે છે. આ પ્રમાણે મોહનીયના વિષયમાં
બે ભાંગા વિચાર્યાં. ૮૭

આ પ્રમાણે મૂળપ્રકૃતિઓ આશ્રયી સાધાદિ ભાંગનો વિચાર કર્યો. હવે ઉત્તર-
પ્રકૃતિઓ આશ્રયી વિચાર કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

નાળંતરાયનિદ્વાઅળવજ્જકસાયમયદુર્ગ્ગાળ ।

દંસળચડપયલાળં ચડવિગળ્પો અળ્લોસો ॥૮૮॥

જ્ઞાનાન્તરાયનિદ્વાનન્તાલુબન્ધિવર્જકપાયમયજુગુપ્સાનામ્ ।

દર્શનચતુષ્કપ્રવલાનાં ચતુર્વિકલ્પોજ્જુત્કૃષ્ટઃ ॥૮૯॥

અર્થ—જ્ઞાનાવરણીય, અન્તરાય, નિદ્રા, અનન્તાનુબંધિ વર્જી ખાર કષાય, ભય,
ભુગુપ્સા, દર્શનાવરણ ચતુષ્ક અને પ્રચલાનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ ચાર પ્રકારે છે.

ટીકાનું—જ્ઞાનાવરણપંચક, અન્તરાયપંચક, નિદ્રા, અનન્તાનુબંધિ વર્જીને ખાર
કષાય, ભય, ભુગુપ્સા, ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ અને કેવળદર્શનાવરણીયરૂપ દર્શનાવરણ
ચતુષ્ક અને પ્રચલા એ ક્ષુબ્ધિ ત્રીસ પ્રકૃતિઓનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાદિ, અનાદિ,
કુલ અને અકુલ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અન્તરાય પાંચ અને ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ અને કેવળદર્શ-
નાવરણીયરૂપ દર્શનાવરણીય ચાર એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન ક્ષપક
અથવા ઉપશમક સૂક્ષ્મસંપરાયવર્તિ આત્માને એક કે બે સમયપર્યંત ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ
થાય છે. કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ યોગ વડે ઘણા દલિલો અહંબુ કરે છે અને આશુ તથા મોહ-
નીયનો બંધવિરોધ થયેલો હોવાથી તેના ભાગનો તેઓમાં પ્રવેશ થાય છે, એટલે કે
તેનો ભાગ પણ મળે છે, વળી ચાર દર્શનાવરણીયમાં તો સ્વભાવી નહિ બંધાતી
પ્રકૃતિઓનો ભાગ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. તે પ્રતિનિયત એક કે બે સમય જ થતો
હોવાથી સાદિ સાંત છે. ત્યારપછી સમયાન્તરે મંદયોગસ્થાને વર્તમાન તે જ આત્માને
અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય ત્યારે, અથવા ઉપશાંતમોહ શુદ્ધસ્થાનકે બંધવિરોધ કરીને

ત્યાંથી પડે અને અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે ત્યારે તેની સાદિ થાય. તે ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ યોગ્ય સ્થાન અથવા બંધવિરુદ્ધ સ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્ય અને ક્ષુબ્ધ અને ભવ્યને અધુવ છે.

નિદ્રા અને પ્રચલનો ઉત્ક્રુષ્ટ યોગસ્થાને વર્તમાન સાતકર્મના બંધક અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આરંભી અપૂર્વકરણ પર્યંતવર્તિ આત્માને એક અથવા બે સમય ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે. કારણ કે ઉત્ક્રુષ્ટ યોગસ્થાનનો સંભવ હોવાથી ઘણા દલિકો ગ્રહણ કરે છે અને નહિ બંધાતા આયુ તથા સ્થાનહિનિકનો ભાગ પ્રાપ્ત થાય છે. તે એક કે બે સમય સુધી જ હોવાથી સાદિ સાંત છે. ત્યાર પછી સમયાન્તરે અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશ ખંધ થાય એટલે તે પણ સાદિ થાય, અથવા બંધવિરુદ્ધ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પડે ત્યારે મંદ યોગસ્થાનકે વર્તતા અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય તેથી પણ તે સાદિ થાય. ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ યોગ્ય સ્થાન અથવા બંધવિરુદ્ધ સ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ અને ક્ષુબ્ધ-અધુવ, અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાઓ છે.

અપ્રત્યાગ્યાનાવરણ અતુષ્કનો ઉત્ક્રુષ્ટ યોગે વર્તમાન અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માને એક કે બે સમય ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે. કારણ કે ઉત્ક્રુષ્ટ યોગસ્થાનકને પ્રાપ્ત થયેલ હોવાથી ઘણા દલિકો ગ્રહણ કરે છે અને સ્વભાવી મિથ્યાત્વ તથા અનંતાનુબંધિ નહિ બંધાતી હોવાથી તેના ભાગનો તેમાં પ્રવેશ થાય છે. તે ઉત્ક્રુષ્ટ યોગસ્થાનથી પડે ત્યારે અથવા બંધવિરુદ્ધ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પડે ત્યારે મંદ યોગસ્થાનકે વર્તતા અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધનો આરંભ કરે ત્યારે તેની સાદિ થાય. તે ઉત્ક્રુષ્ટ બંધસ્થાન અથવા બંધવિરુદ્ધ સ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, ક્ષુબ્ધ-અધુવ, અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાઓ થઈ છે.

અપ્રત્યાગ્યાનાવરણ અતુષ્કનો ઉત્ક્રુષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્તતા દેશવિરતિ આત્માને એક અથવા બે સમયપર્યંત ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે, કારણ કે ઉત્ક્રુષ્ટ યોગના વશથી ઘણા દલિકો ગ્રહણ કરે છે તથા સ્વભાવી બંધાતી મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધિ અને અપ્રત્યાગ્યાનાવરણરૂપ પ્રકૃતિઓના ભાગનો તેમાં પ્રવેશ થાય છે, તે એક કે બે સમય જ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે ઉત્ક્રુષ્ટથી પડતા અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય ત્યારે અથવા બંધવિરુદ્ધ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પડે ત્યારે મંદ યોગસ્થાને વર્તતા અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય ત્યારે તેની સાદિ થાય, તે ઉત્ક્રુષ્ટ બંધ યોગ્ય સ્થાન અથવા બંધવિરુદ્ધ સ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ અને ક્ષુબ્ધ-અધુવ અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાઓ છે.

ભય અને જીરુપ્રસાનો ઉત્ક્રુષ્ટ યોગે 'અપૂર્વકરણ' ગુણસ્થાનકે વર્તમાન આત્માને

૧ અર્થ અજ્ઞાનમિથ્યાત્વ તથા અનંતાનુબંધિ આદિ માર કથાયનો ભાગ મળતો હોવાથી ભય-જીરુપ્રસાનો ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશખંધના સ્વાભાવી અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકે વર્તી કલા છે. પરંતુ અબધ્યમાન

એક અથવા બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે. કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ યોગના વશથી વર્ગજ્ઞાઓ ઝડપી કરે છે તેમ જ મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિ આદિ અબધ્યમાન સ્વભાવી પ્રકૃતિઓના ભાગનો પ્રવેશ થાય છે. તે ઉત્કૃષ્ટથી પણ માત્ર બે સમય થતો હોવાથી સાદિ સંત છે. તે ઉત્કૃષ્ટથી અનુકૃષ્ટે જતા અનુકૃષ્ટની સાદિ થાય, અથવા બંધવિચ્છેદ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પડી અનુકૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્તતા અનુકૃષ્ટ પ્રદેશખંધનો આરંભ કરે ત્યારે તેની સાદિ થાય. તે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ યોગ્ય સ્થાન અથવા બંધવિચ્છેદ સ્થાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓની અપેક્ષાએ અનાદિ અને ક્રુવ-અક્રુવ, અલભ્ય અને લભ્યની અપેક્ષાએ થાય છે.

સંભવલન કોષનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાને વર્તમાન સંભવલન ચતુષ્કોનો બંધક, અનુવૃત્તિ બાદર સંપરાયવર્તિ આત્માને એક અથવા બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ યોગના વશથી ઘણા દલિકો ઝડપી કરે છે અને મિથ્યાત્વાદિ પ્રકૃતિઓના અને પુરુષવેદના ભાગનો પ્રવેશ થાય છે.

તથા માનાદિ ત્રણ પ્રકૃતિના બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગી તે જ અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયવર્તિ આત્માને એક અથવા બે સમય સંભવલન માનનો સંભવલન કોષના ભાગનો પણ પ્રવેશ થતો હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે.

તથા દ્વિવિધબંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગી તે જ અનિવૃત્તિબાદરસંપરાયવર્તિ આત્માને એક કે બે સમય સંભવલન માયાનો સંભવલન માનના ભાગનો પણ પ્રવેશ થતો હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે.

તથા ઉત્કૃષ્ટ યોગી એક પ્રકૃતિનો બંધક અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાયવર્તિ આત્માને એક કે બે સમય સંભવલન લોભનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે. કારણ કે મોહનીયનો સઘળો ભાગ બંધાતી તે પ્રકૃતિરૂપે જ પરિણમે છે. માટે.

મિથ્યાત્વાદિ તેર પ્રકૃતિઓનો ભાગ પ્રમત અને અપ્રમત ગુણસ્થાને પણ મળે છે. તેથી આ બે ગુણસ્થાનક વર્તી આત્માઓને પણ ભય-ગુણસ્થાના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશના સ્વામી કહેવા નોંધ્યો. છતાં અર્ધ કેમ કહા નથી તે વિચારણીય છે. વળી પંચમ કર્મમંથ ગા. ૬૨ અને ૬૪ ની દીકર્માં બજાવેલ છે કે-અબધ્યમાન કપાયોનો ભાગ અબધ્યમાન કપાયોને જ મળે, પરંતુ નોકપાયોને મળે નહિ માટે આ બંને પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધના સ્વામી અબધ્યમાન મિથ્યાત્વનો ભાગ મળતો હોવાથી ચોથાથી આઠમા ગુણસ્થાનક સુધીના છવે છે.

તેથી પંચમ કર્મમંથાદિના મતે અબધ્યમાન કપાયનાં દલિકો સૈષ અબધ્યમાન કપાયોને જ મળે છે પરંતુ અબધ્યમાન નોકપાયોને મળતા નથી અને પંચસંઘાદિના મતે અબધ્યમાન મિથ્યાત્વની જેમ અબધ્યમાન કપાયોનું દલિક પણ અબધ્યમાન કપાય તથા નોકપાય એમ બંનેને મળે છે. એમ સમજાય છે. પરંતુ બે એમ હોય તો હાર્યાદિ બે યુગલમાં યથાસંભવ છટ્ટા આદિ ગુણસ્થાને મધ્યમા આઠ કપાયોનો ભાગ મળી શકે તેથી તે ગુણસ્થાનકવર્તી છવે જ આ ચારે પ્રકૃતિઓના સ્વામી કહેવા નોંધ્યો. છતાં તેમ ન કહેતા આવરતિ સમજાવેલ જ સ્વામી કેમ કહા ? તે વિચારણીય છે.

આ પ્રમાણે તે સંવલનની ચારે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ એક કે બે સમય જ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે તે સિવાયનો સઘળો પ્રદેશખંધ અનુત્કૃષ્ટ છે. તે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ યોગ્ય સ્થાનકથી પડતા અથવા ખંધવિચ્છેદ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરી ત્યાંથી પડતા મંદ યોગસ્થાનવર્તિ આત્માને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય માટે સાદિ, ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ યોગ્ય સ્થાન અથવા ખંધવિચ્છેદ સ્થાન નહિ પ્રાપ્ત કરનારને અનાદિ અને ધ્રુવ-અધ્રુવ, અભ્યંત્ર અને ભ્યંત્રે થાય છે. ૮૮

સેસા સાઈઅધુવા સવ્વે સઘ્વાળ સેસપર્ગઈર્ણ ।

શેષાઃ સાઘધ્રુવાઃ સર્વે સર્વાસાં શેષપ્રકૃતીનાય ।

અર્થ—ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના શેષ વિકલ્પો તથા શેષ સઘળી પ્રકૃતિઓના સઘળા વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાંગે છે.

ટીકાનુ—પૂર્વોક્ત ત્રીસ પ્રકૃતિઓના શેષ જઘન્ય, અજઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટરૂપ ત્રણે વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાંગે છે. તેમાં ઉત્કૃષ્ટ તે સાદિ-સાંત ભાંગે હમણાં જ વિચારી ગયા અને જઘન્ય અત્યંત અદ્ય વીર્યાવાળા, અપર્યાપ્ત, ભવ પ્રથમ સમયે વર્તમાન, સૂક્ષ્મ નિગોદીયાને થાય છે. ખીજ સમયે તેને જ અજઘન્ય થાય છે. ફરી પણ સંખ્યાતો કાળ અથવા અસંગ્યાતો કાળ ગયે છતે ઉક્ત સ્વરૂપવાળી નિગોદાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જઘન્ય થાય માટે તે જને સાદિ સાંત છે.

શેષ સઘળી મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધિ કષાય, સ્થાનર્હિત્રિક, અશુરુલ્લસ, તજસ, કાર્મણ, ઉપધાત, વર્ણચતુષ્ક અને નિર્માણરૂપ સત્તર ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના અને સઘળી અધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય, અજઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એ ચારે વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાંગે છે.

કઈ રીતે સાદિ સાંત ભાંગે છે ? તે કહે છે—

સ્થાનર્હિત્રિક, મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિનો સાતકર્મના બંધક, ઉત્કૃષ્ટ યોગ-સ્થાનકે વર્તમાન મિથ્યાદષ્ટિને એક અથવા બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે. આ આક પ્રકૃતિઓને સમ્યક્દષ્ટિ જીવો બાંધતા જ નથી, માટે મિથ્યાદષ્ટિ અહંણુ કર્યા છે. ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનેથી મધ્યમયોગસ્થાનકે જતા અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય. ફરી પણ કાળાન્તરે ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાન પ્રાપ્ત થતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે. આ પ્રમાણે મિથ્યાદષ્ટિને તે જને વારાફરતી થતા હોવાથી સાદિ સાંત છે.

તેજસ, કાર્મણ, અશુરુલ્લસ, ઉપધાત, વર્ણાદિ ચતુષ્ક અને નિર્માણ એ નામકર્મની ધ્રુવબંધિ નવ પ્રકૃતિઓનો તેવીસ પ્રકૃતિઓના બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન મિથ્યા-દષ્ટિને એક અથવા બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે. તે સિવાયના નામકર્મની

પચ્ચીસાદિ પ્રકૃતિના બંધકને ઘણા ભાગ થતા હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થતો નથી. દેવળજ્ઞાની મહારાજે તેમ જ દેવેશ છે. ત્યારપછી સમયાન્તરે અનુકૃષ્ટ થાય વળી ફરી કાળાન્તરે ઉત્કૃષ્ટ થાય. આ પ્રમાણે ક્રમશઃ થતો હોવાથી તે બંને સાદિ સાંત છે.

જન્ય-અજન્ય પ્રદેશબંધ ગાથાની શરૂઆતમાં જેમ ત્રીશ પ્રકૃતિ આશ્રયી ઘટાઠ્યા તેમ અહિં પણ ઘટાવી લેવા.

તથા અધ્રુવબંધિની સઘળી પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટાદિ ચારે વિકલ્પો તેઓના બંધ જ અધ્રુવ હોવાથી સાદિ સાંત ભાંગે ભણવા.

આ પ્રમાણે સાદાદિ ભંગની પ્રરૂપણા કરી. હવે સ્વામિત્વનો વિચાર કરવો જોઈએ. તે બે પ્રકારે છે—૧ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશવિષયક, ૨ જન્ય પ્રદેશવિષયક. વળી તે એકે એક બેબે પ્રકારે છે—૧ મૂળપ્રકૃતિ વિષયક, ૨ ઉત્તરપ્રકૃતિ વિષયક. તેમાં પહેલા મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિવિષયક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિત્વનો વિચાર કરે છે—

જાળ જહિં બંધંતો ઉકોસો તાળ તત્યેવ ॥૮૧॥

યાસાં યત્ર વન્ધાન્ત ઉત્કૃષ્ટાસાં તત્રૈવ ॥૮૧॥

અર્થ—જે પ્રકૃતિઓના બંધનો જ્યાં અન્ત થાય ત્યાં પ્રાયઃ તે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સમજવો.

ટીકાનુ—જે પ્રકૃતિઓનો જે સ્થાને બંધવિચ્છેદ થાય છે તે પ્રકૃતિઓનો પ્રાયઃ ત્યાં જ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સમજવો. તાત્પર્ય એ કે—જે સ્થાને બંધવિચ્છેદ થાય છે તે સ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલા ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્તતા આત્માઓ તે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ ભણવા.

અતિ સંક્ષેપમાં કહેલી ઉપરોક્ત હકીકતનો સવિશેષતઃ વિચાર કરે છે. તેમાં પણ મૂળપ્રકૃતિ વિષયક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિત્વનો વિચાર કરે છે.

આયુકર્મના મિથ્યાદૃષ્ટિ, અવિરતિ સચ્ચદૃષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્તસંયત અને અપ્રમત્તસંયત એ પાંચ ગુણસ્થાનકે વર્તતા ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનવર્તિ આત્માઓ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ છે, કારણ કે આ સઘળા ગુણસ્થાનકવાળાઓને ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનક અને આયુના બંધનો સંભવ છે.

શંકા—સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકવર્તિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ કેમ નથી હોતો ?

ઉત્તર—તેને ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકનો જીવસ્વભાવે અસંભવ છે.

એ અસંભવને વિશેષતઃ પુષ્ટ કરે છે—જો સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકવર્તિ આત્માને

ઉત્કૃષ્ટ યોગ હોય તો અનંતાનુબંધિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાસ્વાદને જ ધરી શકે કારણ કે મિથ્યાત્વના ભાગની પણ પ્રાપ્તિ થાય અને જો જોમ થાય તો અનંતાનુબંધિનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાદિ આદિ ચાર ભાગે ધરી શકે. તે આ પ્રમાણે—

અનંતાનુબંધિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ ઉક્ત નીતિએ સાસ્વાદને થાય, અન્યત્ર થાય. તે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકથી પડી મિથ્યાત્વે આવે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થા માટે સાદિ. જેઓએ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યં અનન્ત અને ભવ્યને સન્ત. આ પ્રમાણે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધે ચારે ભાગા ધરી શકે

પરંતુ આ હકીકત શાસ્ત્રકારને ઇષ્ટ નથી. કારણ કે અનંતાનુબંધિનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાદિ સાંત ભાગે પહેલા જ કહી ગયા છે. માટે સાસ્વાદન ગુણસ્થાન ઉત્કૃષ્ટ યોગનો અસંભવ હોવાથી તે આયુના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ નથી.

મિશ્રદષ્ટિ તો આયુનો બંધ જ કરતો નથી માટે તેનો પણ નિષેધ કર્યો છે.

મોહનીયકર્મનો સાતના બંધકે મિથ્યાદષ્ટિ, અવિરતિ સચ્ચદષ્ટિ, દેશવિરતિ, પ્રમદ સંયત, અપ્રમત્તસંયત, અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય એ સાત ગુણસ્થાનકર્મ આત્માઓ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ છે. આ સઘળાઓને ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાન અં મોહનીયના બંધનો સફલાવ છે માટે.

શિવશર્મસૂરિ મહારાજ કહે છે કે—‘આયુકર્મના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ પાંચ ગુણસ્થાનકવાળા અને મોહનીયકર્મના સાત ગુણસ્થાનકવાળા હોવા છે.’

અહિં શંકા કરે છે કે—સાસ્વાદન સચ્ચદષ્ટિ અને મિશ્રદષ્ટિ આત્માઓ મોહનીયના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ કેમ હોતા નથી ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—તેઓ ઉત્કૃષ્ટ યોગ હોતો નથી માટે હોતા નથી. તેમાં સાસ્વાદને ઉત્કૃષ્ટ યોગ કેમ નહ હોતો તેની યુક્તિ હમણાં જ કહી ગયા અને સચ્ચગિમિથ્યાદષ્ટિને પૂર્વસૂરિ મહારાજન પ્રવચનથી ઉત્કૃષ્ટ યોગ નથી હોતો જોમ સમજવું. તે પૂર્વસૂરિ મહારાજનું વચન આ છે

‘સાસનસમ્મામિષ્ણુક્ષોસો જોગો ન હવદ્વિત્તિ’ સાસ્વાદન અને મિશ્રદષ્ટિને ઉત્કૃષ્ટ યોગ હોતો નથી.

માટે ઉપરોક્ત સાત ગુણસ્થાનકવાળા જ મોહનીયના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ છે.

તથા જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય એ છ કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલો સુદ્ધમસંપરાયવર્તિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. કારણ કે નહિ બંધાતા આયુ અને મોહનીયનો ભાગ પણ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે મૂળપ્રકૃતિ વિષયકે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિત્વનો વિચાર કર્યો.

હવે ઉત્તર પ્રકૃતિવિષયક સ્વામિત્વનો વિચાર કરે છે—જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણચતુષ્ક અને અંતરાયપંચક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકને પ્રાપ્ત થયેલ સૂક્ષ્મસંપરાયવર્તિ આત્મા, ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. કારણ કે મોહનીય અને આયુના ભાગનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય છે અને દર્શનાવરણચતુષ્કમાં સ્વભાવી અબદ્યમાન નિદ્રાપંચકના ભાગનો પ્રવેશ થાય છે.

સંભવલન કોષ, માન, માયા અને લોભનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્તમાન અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયવાત્ત આત્મા અનુક્રમે ચાર ત્રણ બે અને એક પ્રકૃતિને બધાં બાંધતો હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. બંધ આશ્રયી વિચ્છિન્ન થયેલી પ્રકૃતિઓના ભાગનો પ્રવેશ થાય છે માટે.

નિદ્રાક્રિકના અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિથી ચારલી અપૂર્વકરણ પર્યંતવર્તિ ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્તમાન સાતકર્મનો બંધક આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. આ સઘળા ગુણસ્થાનકોમાં ઉત્કૃષ્ટ યોગ અને તે પ્રકૃતિના બંધનો સંભવ છે અને થીણુદ્વિત્રિક અને આયુના ભાગનો પ્રવેશ થાય છે.

ભય અને ભુગુપ્સાનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્તમાન અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકવર્તિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. કારણ કે તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરતા મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધિ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ પ્રકૃતિઓના ભાગનો તેમાં પ્રવેશ થાય છે માટે.

અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કથાયનો સાતનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. કેમકે આયુના ભાગનો તેમ જ મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિના ભાગનો તેમાં પ્રવેશ થાય છે.

પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કથાયનો સાતનો બંધક, ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકને પ્રાપ્ત થયેલી દેશવિરતિ આત્મા, ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધિ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને આયુના ભાગનો તેમાં પ્રવેશ થાય છે માટે.

તૈજસ, કાર્મણ, અગુરુલુષ્ઠ, ઉપલાત, વર્ણચતુષ્ક અને નિર્માણ એ નવપ્રકૃતિઓનો સાતકર્મનો બંધક, તેમાં પણ નામકર્મની એકેન્દ્રિયયોગ્ય ત્રેવીસ પ્રકૃતિ બાંધતો, ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્તમાન, મિથ્યાદષ્ટિ આત્મા એક કે બે સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધિ અને સ્થાનર્થિકરૂપ ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓના અને નામવાર દરેક અધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના લઘુ ઉપાય-સહેલી સુક્તિ બતાવવા દ્વારા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિ અંધકાર મહારાજ આગળ ઉપર પોતાની જેમે જ કહેશે. ૮૯

હવે પૂર્વોક્તા ત્રીશ પ્રકૃતિઓનો જે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાદિ આદિ ચાર પ્રકારે

કહ્યો છે તેના તથા અધુવબંધિ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટાદિ ચાર પ્રકારના પ્રદેશબંધ સંબંધ જે સાદિ-સાંત ભંગ કહ્યો છે તેના વિચાર કરવા માટે કહે છે—

નિયયઅબંધચુયાણં ગુવકોસો સાદ્ગાઢ તમપત્તે ।

સાદૈ અધુવોઽધુવબંધિયાણધુવબંધના ચેવ ॥૧૦॥

નિજકાવન્ધચ્યુતાનામનુત્કૃષ્ટઃ સાદિરનાદિસ્તમપ્રાપ્તાનામ્ ।

સાદિરધ્રુવોઽધુવબંધિનીનામપ્રવન્ધનાદેવ ॥૧૦॥

અર્થ—પૂર્વોક્ત ત્રીશ પ્રકૃતિઓના પોતાના અબંધસ્થાનકથી પડેલાઓને તેને અનુત્કૃષ્ટ થાય તેથી સાદિ અને તે સ્થાનકને નહિ પ્રાપ્ત થયેલાને અનાદિ છે. તથા અધુવબંધિની પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટાદિ ચારે તેઓ અધુવબંધિ હોવાથી જ સાદિ સાંત છે.

ટીકાનુ—જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણપંચક, અંતરાયપંચક, અનંતાનુબંધિ વર્ણને બાર કપાય, ભય અને ભુશુન્સા એ ત્રીશ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના પોતપોતાના અબંધસ્થાનકથી અથવા ઉપલક્ષણ દ્વારા ઉત્કૃષ્ટ બંધસ્થાનકથી પડેલાઓને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય ત્યારે તે બંધ સાદિ થાય અને તે અબંધસ્થાનને અથવા ઉત્કૃષ્ટ બંધ-સ્થાનને નહિ પ્રાપ્ત થયેલાને અનાદિ અને ધ્રુવ-અધ્રુવ, અભવ્ય અને ભવ્યની અપેક્ષાએ છે.

તથા અધુવબંધિ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટાદિ ચારે બંધ તેઓ અધુવબંધિ હોવાથી સાદિ સાંત ભાગે સમજવા. ૯૦

હવે અધુવબંધિની પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામિત્વના એટલે કે કથો જીવ તેના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરી શકે તેના જ્ઞાન માટે ટુકે ઉપાય બતાવે છે—

અપ્પતરપગઢ્વંધે ઉક્કઢજોગી ડ સન્નીપજ્જતો । કુળઢ પપ્પસુવકોસં

અલ્પતરપ્રકૃતિવન્ધે ઉત્કૃષ્ટયોગી તુ સંજ્ઞિપર્યાપ્તઃ । કરોતિ પ્રદેશોત્કૃષ્ટમ્

અર્થ—જ્યારે અલ્પ પ્રકૃતિઓનો બંધ થતો હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન સંજી પર્યાપ્તો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે છે.

ટીકાનુ—જ્યારે મૂળપ્રકૃતિઓનો અતિ અલ્પબંધ થતો હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ યોગ-સ્થાનકે વર્તમાન પર્યાપ્ત સંજી એક અથવા બે સમય અધુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે છે એટલે કે જ્યારે કોઈપણ વિવક્ષિત પ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ-બંધનો વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે મૂળકર્મ તેમ જ તેની સ્વભાવી અન્ય પ્રકૃતિઓ પણ એટલી બની શકે તેટલી જોઈ બંધાવી હોય અને ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનક હોય ત્યારે પર્યાપ્ત સંજ્ઞિને તેના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

સાતવેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર અને યશઃકીર્તિ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો છ કર્મનો બંધક

ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્તમાન સૂક્ષ્મસંપરાયવર્તિ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. કારણ કે આયુના અને મોહનીયના ભાગનો અને યશઃકીર્તિમાં અબધ્યમાન સ્વભતીય પ્રકૃતિઓના ભાગનો પણ પ્રવેશ થાય છે.

પુરુષવેદનો અનિવૃત્તિ બાહર સંપરાયવર્તિ ઉત્કૃષ્ટયોગી આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. કારણ કે મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિ આદિ પ્રકૃતિઓના ભાગનો પણ પ્રવેશ થાય છે.

દેવગતિ પ્રાયોગ્ય તીર્થંકરનામકર્મ સાથે ઝોગણુત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આરણી અપૂર્વંકરણના છઠ્ઠા ભાગ સુધીમાં ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન આત્મા તીર્થંકર નામકર્મના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન અપ્રમત્તસંચત તથા અપૂર્વંકરણવર્તિ આહારકદિક સહિત દેવગતિ યોગ્ય ત્રીશ પ્રકૃતિનો બંધક આત્મા આહારકદિકના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

કહ્યું છે કે— આહારકદિકના બંધમાં અપ્રમત્ત અને અપૂર્વંકરણ બંને ગ્રહણ કર્યા છે. ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન તે બંનેને દેવગતિ યોગ્ય આહારકદિક સાથે ત્રીશ બાંધતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. એકત્રીશના બંધમાં થતો નથી. કારણ કે ભાગો ઘણા થાય.

તથા હાસ્ય, રતિ, અરતિ અને શોક મોહનીયના ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ^૧ છે.

તથા તિર્થંગ્દિક, અસાતવેદનીય, નીચગોત્ર, ઓવેદ અને નપુંસકવેદનો સાત કર્મનો બંધક મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

— હુંકંકસંસ્થાન, સ્થાવર, અયશઃકીર્તિ, ઔદારિક, પ્રત્યેક, સાધારણ, સૂક્ષ્મ, બાહર, એકેન્દ્રિયભતિ અને અપયોષ્તનામકર્મ એ સઘળી પ્રકૃતિઓના એકેન્દ્રિયયોગ્ય ત્રેવીસ પ્રકૃતિનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

૧ આદિ એકલા અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ લીધા છે. પરંતુ કર્મગ્રંથની રીકામાં અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ અપૂર્વંકરણ સુધીના ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તતા કેવળ લીધા છે. પરંતુ આદિ એમ લાગે છે કે મોહનીયની સત્તર અને તેર પ્રકૃતિના બંધક યોગા પાંચમાવાળા ન લેતા બેઠાએ. પરંતુ નવ પ્રકૃતિના બંધક જહા સાતમા અને આઠમા ગુણસ્થાનકવાળા લેતા બેઠાએ. કારણકે તેઓને અલ્પ પ્રકૃતિઓનો બંધ છે અને અબધ્યમાન મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધિ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણનો ભાગ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ તેઓ જ કરી શકે એમ લાગે છે. તત્ત્વ કેવળીમગ્ધ.

૨ તિર્થંગ્દિકાદિ પ્રકૃતિઓ સમ્યગ્દષ્ટિ બાધતા નથી માટે મિથ્યાદષ્ટિ તેના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે તે બરાબર છે. પરંતુ અસાતવેદનીયને તો સમ્યક્ત્વી પણ બાધે છે માટે તે પણ તેના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ હોવા બેઠાએ. કર્મગ્રંથની રીકામાં લીધા છે.

એકેન્દ્રિય, તેકેન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિયભૂતિ, છેવટું સંધ્યણુ, ઔદારિક અંગોપાંગ, મનુષ્યદિક અને ત્રસનામકર્મનો અપયોપ્ત. એકેન્દ્રિયાદિ યોગ્ય પચીસ પ્રકૃતિનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

પરાધાત, ઉચ્છવાસ અને પયોપ્તનામકર્મનો એકેન્દ્રિય યોગ્ય પચીસ પ્રકૃતિનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગિ મિથ્યાદષ્ટિ સ્વામિ છે.

આતપ અને ઉદ્યોતનો એકેન્દ્રિયયોગ્ય છવિસનો બંધક સ્વામિ છે.

સ્થિર, શુભ, સુભગ, સુસ્વર, આદેય, સમચતુરસ્રસંસ્થાન, પ્રશસ્તવિહાયોગતિ, દેવદિક, વૈકિંચદિક, દુર્ભંગ, અનાદેય, અશુભ અને અસ્થિર એ પંદર પ્રકૃતિઓનો દેવગતિપ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન સચ્ચદષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

તથા નરકદિક, અપ્રશસ્તવિહાયોગતિ અને દુઃસ્વરનામકર્મનો નરકગતિ પ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીશનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

મધ્યમ ચાર સંધ્યણુ અને મધ્યમ ચાર સંસ્થાનનો તિર્યચ અને મનુષ્યગતિ યોગ્ય ઝોગણુત્રીશ પ્રકૃતિનો બંધક અને વજ્રપલનારાચર્યસંધ્યણુનો મનુષ્યગતિ યોગ્ય ઝોગણુત્રીશનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

દેવાયુનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલો અપ્રમત સંચિત ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

તથા શેષ ત્રણ આયુનો ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલો મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. આ પ્રમાણે મૂળપ્રકૃતિવિષયક અને ઉત્તરપ્રકૃતિવિષયક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનું સ્વામિત્વ કહ્યું.

હવે જન્ય પ્રદેશબંધનું સ્વામિત્વ કહેવું. એકેન્દ્રિય. તેમાં પહેલા મૂળપ્રકૃતિવિષયક કહે છે—

આયુ વિના સાતે મૂળપ્રકૃતિઓને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે વર્તમાન, સર્વથી અદ્ય વીર્યવાળો, લઘિ અપયોપ્ત, સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવ જન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

ઉત્પત્તિના બીજા સમયે વર્તમાન તે સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવ શા માટે જન્ય પ્રદેશ-

૧ દેવગતિ પ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીશ બાંધના દુર્ભંગ અને અનાદેયનો બંધ થતો નથી છતાં અર્ધ લીધો છે તેનો આશ્રય સમજતો નથી, બાકી એ બે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ એકેન્દ્રિયયોગ્ય ત્રેવીશ બાંધતા સંભવે છે. ત્રેવીસનો બંધક મિથ્યાદષ્ટિ તેનો બાધિકારી છે. અસ્થિર અને અશુભના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો પણ એ જ બાધિકારી સંભવે છે અને સ્વોપચ દીકામાં પણ આ દુર્ભંગ આદિ ચારેનો એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય ત્રેવીસનો બંધક સ્વામિ કહેલ છે.

૨ પ્રથમ સંધ્યણુના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો બાધિકારી તિર્યચગતિ યોગ્ય ઝોગણુત્રીસનો બંધક પણ કર્મબંધની દીકામાં લીધો છે.

ખંધનો સ્વામિ નથી હોતો ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—જીજ્ઞે સમયે પહેલા સમયથી અસંખ્યગુણુ વધતા યોગસ્થાનકે જાય છે. કારણ કે સઘળા અપર્યાપ્તા જીવો અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પ્રતિસમય પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્ય અસંખ્યગુણુ વધતા યોગસ્થાનકે જાય છે, માટે જીજ્ઞે સમયે જઘન્ય પ્રદેશખંધ હોતો નથી.

‘‘ શંતકચુષ્ણિકાર મહારાજ કહે છે કે—‘ સઘળા અપર્યાપ્તા જીવો સમયે સમયે અસંખ્યગુણુ યોગ વડે વધે છે માટે જીજ્ઞે અર્ધ સમયોમાં જઘન્ય પ્રદેશખંધ ઘટી શકતો નથી. ’

આયુનો પશુ તે જ લગિધ અપર્યાપ્તો અન્ય સૂક્ષ્મનિર્ગોહની અપેક્ષાએ સર્વમંદ યોગસ્થાનવર્તિ સૂક્ષ્મ નિર્ગોહનો આત્મા યોતાના આયુના ત્રીજા ભાગના પહેલે સમયે વર્ત્તે જઘન્ય પ્રદેશખંધ કરે છે. પરંતુ ત્યારપછીના સમયે કરતો નથી. કારણ કે અપર્યાપ્તો હોવાથી તેની પછીના સમયે અસંખ્યગુણુ વધતા યોગસ્થાનકે જાય છે માટે ત્યાં જઘન્ય પ્રદેશખંધ ઘટતો નથી, તેથી યોતાના આયુના ત્રીજા ભાગના પહેલા સમયે જઘન્ય પ્રદેશખંધ કરે છે એમ કહ્યું છે.

શિવશર્મસૂરિ મહારાજ કહે છે કે—‘ ઉત્પત્તિના પહેલે સમયે જઘન્ય યોગે વર્ત્તમાન અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મનિર્ગોહ સાતે કર્મોનો જઘન્ય પ્રદેશખંધ કરે છે અને આયુનો ખંધ કરતો તે જ સૂક્ષ્મનિર્ગોહીઓ આયુનો જઘન્ય પ્રદેશખંધ કરે છે. ’

આ પ્રમાણે મૂળપ્રકૃતિવિષયક જઘન્ય પ્રદેશનુ સ્વામિત્વ કહ્યું.

હવે ઉત્તરપ્રકૃતિ સંખંધે જઘન્ય પ્રદેશખંધનું સ્વામિત્વ કહે છે—

જહન્યં તસ્સ વચ્ચાસે ॥૧૧॥

જઘન્યં તસ્ય વ્યત્યાસે ॥૧૧॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધના સ્વામિત્વના વિષયમાં જે રીતે કહ્યું તેનાથી વિપર્યાસ કરતા જઘન્ય પ્રદેશખંધ થાય છે.

ટીકાનુ૦—ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધના સ્વામિત્વ સંખંધે જે હકીકત કહી છે તેનો વિપર્યાસ કરવાથી જઘન્ય પ્રદેશખંધનો સ્વામિ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ તે આત્મા કરે છે કે જે મનોલગિધસંપન્ન ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્ત્તમાન, સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો અને મૂળ તેમ જ ઉત્તરપ્રકૃતિઓની અદ્ય સંખ્યાનો ખંધનાર હોય.

શા માટે એ પ્રમાણે છે ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—જે આત્મા મનોલગિધ સંપન્ન છે તેની ચેષ્ટા—ક્રિયા શેષ જીવની અપેક્ષાએ અતિશય બળવાળી હોય છે કારણ કે વિચારપૂર્વક ક્રિયા કરનાર આત્માની ચેષ્ટા તીવ્ર હોય છે. પ્રબળ ચેષ્ટા સુક્રત તે આત્મા

ઘણા પુણ્યલોને શ્રદ્ધા કરે છે માટે મનોહરિષ્ઠસંપન્ન એ વિશેષણ શ્રદ્ધા કર્યું છે. મનોહરિષ્ઠયુક્ત હોવા છતાં પણ પોતાની ભૂમિકાને અનુસારે મંદ મંદ યોગસ્થાનક-વાળો પણ હોય છે. તેથી તેનો ત્યાગ કરવા માટે ઉત્કૃષ્ટયોગી એ વિશેષણ લીધું છે. તથા સંજ્ઞા અપયોખ્યાને પણ પોતાની ભૂમિકાને અનુસારે ઉત્કૃષ્ટ યોગ છે, તે ઉત્કૃષ્ટ યોગનું અહિં પ્રયોજન નથી, કારણ કે તે ઉત્કૃષ્ટ યોગે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થતો નથી, માટે તેને દૂર કરવા સઘળી પર્યાપ્તિઓ પર્યાપ્તો એ વિશેષણ શ્રદ્ધા કર્યું છે.

આ ત્રણે વિશેષણ યુક્ત હોવા છતાં પણ એ ઘણી મૂળ કે ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો બંધક હોય તો પણ વિવક્ષિત પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ ન થાય. કારણ કે દલિલો ઘણા ભાગમાં વહેંચાઈ બચ, તે હેતુથી મૂળ અને ઉત્તર અલ્પતર પ્રકૃતિઓનો બંધક હોવો જોઈએ એમ કહ્યું છે. આ ચાર વિશેષણ યુક્ત આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે છે માટે પ્રદેશબંધના સ્વામિત્વના વિષયમાં સર્વત્ર આ નિર્દોષ સામાન્ય લક્ષણ છે. તેમાં જે કંઈ વિશેષ છે તે પૂર્વે બતાવેલ છે.

ઉપરોક્ત લક્ષણોના વિપર્યાસ એ જ પ્રાયઃ જઘન્ય પ્રદેશબંધના સ્વામિત્વના વિષયમાં લક્ષણ સમજવું. તે આ પ્રમાણે—

મનોહરિષ્ઠ હીન, જઘન્ય યોગસ્થાનકે વર્તમાન, હરિષ્ઠ અપયોખ્યા, મૂળ અને ઉત્તર ઘણી પ્રકૃતિઓનો બાંધનાર આત્મા જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

કહ્યું છે કે—‘સંજ્ઞા ઉત્કૃષ્ટ યોગિ, પર્યાપ્તો, અલ્પતર પ્રકૃતિનો બંધક, ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે છે, તેથી વિપરીત જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે.’ આ તો બહુ સંક્ષેપમાં કહ્યું તેને જ મંદ મતિવાળા શિષ્યોના ઉપકાર માટે વિસ્તારથી વર્ણવે છે—

નરકગતિ, નરકાનુષ્ટાંભ, નરકાનુ અને દેવાનુકૂળ ચાર પ્રકૃતિઓના સઘળી પર્યાપ્તિઓ પર્યાપ્તો જઘન્ય યોગસ્થાનકે વર્તમાન અસંજ્ઞા પંચેન્દ્રિય જઘન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. અહિં અસંજ્ઞા પર્યાપ્તાના જઘન્યયોગથી સંજ્ઞા પર્યાપ્તાનો જઘન્યયોગ અસંખ્યાતશુણ્યો હોય છે.

કહ્યું છે કે—‘અસંજ્ઞા પર્યાપ્તાના જઘન્યયોગથી સંજ્ઞા પર્યાપ્તાનો જઘન્યયોગ અસંખ્યાતશુણ્યો છે.’

માટે સંજ્ઞાને જઘન્ય પ્રદેશબંધ ઘટતો નથી તેથી અસંજ્ઞા શ્રદ્ધા કર્યો છે અને અપયોખ્યા અસંજ્ઞાને વિવક્ષિત ચાર પ્રકૃતિઓનો બંધ થતો નથી માટે સઘળી પર્યાપ્તિઓ પર્યાપ્તો એમ કહ્યું છે.

૧ જઘન્ય પ્રદેશબંધ અપામાં ચાર વિશેષણ સૂચ્યા છે. પરંતુ વધારેમાં વધારે જોડવા ઘટે તેટલા ઘટાવવાના છે. જ્યાં ચારે ઘટે ત્યાં ચાર, ચારે ન જ ઘટતા હોય તો વધારેમાં વધારે ઘટી શકે તેટલા ઘટાવવાના છે.

આહારકેદિકનો મૂળ આદે કર્મનો અને દેવગતિ પ્રાપ્તિ પ્રયત્ન એકત્રીશ પ્રકૃતિનો અંધક જલન્યયોગે વર્તમાન અપ્રમત સંયત જલન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

દેવદિક, વૈકિયદિક અને તીર્થંકર નામકર્મ એ પાંચ પ્રકૃતિઓના ભવ પ્રથમ સમયે વર્તમાન જલન્ય યોગિ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ, જલન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે.

તેમાં તીર્થંકર નામકર્મનો બંધક દેવ અથવા નારકી અનુક્રમે દેવભવમાંથી અથવા નરકભવમાંથી અવીને મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થતો ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે વર્તમાન મનુષ્ય દેવગતિપ્રાપ્તિ પ્રયત્ન તીર્થંકર નામકર્મ સહિત યોગભૂત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતો, જલન્ય યોગિ, વૈકિયદિક અને દેવદિકનો જલન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે.

અહિં એમ શંકા થાય કે ઉક્ત ચાર પ્રકૃતિઓનો અસંજિમાં શા માટે જલન્ય પ્રદેશબંધ ન થાય ? કારણ કે સંજિથી અસંજિમાં યોગ અલ્પ છે. તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—અહિં અસંજિ બે પ્રકારનો છે. તે આ પ્રમાણે—૧ પર્વાપ્તો, ૨ અપર્વાપ્તો. તેમાં અપર્વાપ્તાને તો દેવગતિ પ્રાપ્તિ પ્રયત્ન કે નરકગતિ પ્રાપ્તિ પ્રયત્ન બંધ જ થતો નથી પર્વાપ્તાને જ થાય છે અને પર્વાપ્ત અસંજિને અપર્વાપ્ત સંજિના યોગસ્થાનકથી અસંજિયાતશુદ્ધિ યોગ હોય છે.

શતકચૂર્ણિકાર કહે છે કે—‘સંજિ અપર્વાપ્તાના યોગથી અસંજિ પર્વાપ્તાના યોગ અસંજિયાતશુદ્ધિ હોય છે.’

માટે અસંજિમાં જલન્ય પ્રદેશબંધ ઘટી શકતો નથી. તેથી ભવના પ્રથમ સમયે વર્તમાન અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્ય એ ચાર પ્રકૃતિઓના જલન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ કહ્યો છે.

આ કહેવા વડે કોઈ એમ કહે છે કે હિનબળવાળા અસંજિમાં વૈકિયષ્ટ્યકેનો જલન્ય પ્રદેશબંધ થાય છે તેનું બંધન કયું છે એમ સમજવું.

તીર્થંકરનામકર્મનો તીર્થંકરનામકર્મનો બાંધનાર મનુષ્ય કાળ કરીને દેવમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં ભવના પ્રથમ સમયે જલન્ય યોગસ્થાનકે વર્તતો તીર્થંકર નામકર્મ સહિત મનુષ્યપ્રાપ્તિ ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધનાર દેવ જલન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે. પૂર્વાચાર્યોએ તેમ જ પ્રતિપાદન કરેલું હોવાથી અન્યત્ર તેનો જલન્ય પ્રદેશબંધ થતો નથી.

શતકચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—‘તીર્થંકરનામકર્મનો બંધક મનુષ્ય કાળ કરીને દેવમાં ઉત્પન્ન થાય તેને પ્રથમ સમયે મનુષ્યગતિ પ્રયત્ન તીર્થંકરનામકર્મ સહિત ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતા સર્વ જલન્ય યોગે વર્તતાં તીર્થંકરનામકર્મનો જલન્ય પ્રદેશબંધ થાય અન્યત્ર ન થાય.’

૧ અહિં અન્યત્ર ન થાય એમ કહ્યું છે માટે તીર્થંકરનામકર્મ બાંધી નરકમાં જનારને તીર્થંકરનામકર્મ સાથે મનુષ્ય પ્રાપ્તિ ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતા તીર્થંકરનામકર્મનો જલન્ય પ્રદેશબંધ ન થાય એમ સમજવું હેતુ એ જણાય છે કે દેવથી નરકમાં ભવના પ્રથમસમયે પશુ યોગ વધારે હોવાને કારણે.

તથા મનુષ્યાયુ અને તિથિઆયુ વર્જિત શેષ એક 'સો' નવ પ્રકૃતિઓનો સર્વથી જઘન્ય યોગે વર્તમાન, લાઘ્ય અપર્યાપ્ત, ઉત્પત્તિના પ્રથમ સયયવર્તિ, સૂક્ષ્મનિગોદિથો, જઘન્ય પ્રદેશખંધનો સ્વામિ છે. તેમાં પશુ અપર્યાપ્ત, સૂક્ષ્મ અને સાધારણ નામકર્મનો નામકર્મની પચીસ પ્રકૃતિનો ખંધક સ્વામિ છે. એકેન્દ્રિય, આતપ અને સ્થાવર નામકર્મનો એકેન્દ્રિયયોગ્ય છવીસનો ખંધક સ્વામિ છે, મનુષ્યદ્વિકનો યોગ-ત્રીશનો ખંધક સ્વામિ છે. શેષ નામકર્મની પ્રકૃતિઓનો ત્રીશનો ખંધક ઉક્ત વિશેષણ-વાળો સૂક્ષ્મ નિગોદિથો જઘન્ય પ્રદેશખંધનો સ્વામિ છે.

મનુષ્યાયુ અને તિથિઆયુનો તે જ સૂક્ષ્મ નિગોદિથો પોતાના આયુના ત્રીજા ભાગના પ્રથમ સમયે વર્તેલો જઘન્ય પ્રદેશખંધનો સ્વામિ છે. પોતાના આયુના ત્રીજા ભાગના ધીબા આદિ સમયોમાં જઘન્ય પ્રદેશખંધ નાહ થવામાં કારણ પૂર્વે કહ્યું છે તે જ સમજવું, ૯૧

હવે મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધિ અને સ્ત્યાનદ્વિત્રિક એ આઠ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધના સ્વામિ અને તેજસાદિ નામ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓના જઘન્ય પ્રદેશખંધના સ્વામિ એ કે સામાન્યથી પૂર્વે કહ્યા છે છતાં મંદ યુદ્ધિવાળા છવોને સ્પષ્ટ રીતે બોધ થાય માટે વિશેષતઃ કહે છે—

સત્તવિહવન્ધમિચ્છે પરમો અગમિચ્છથીળગિદ્ધીળં ।

ઉક્કોસસંકિલિટૃ જહન્નઓ નામધુવિયાળં ॥૧૨॥

સપ્તવિહવન્ધકૈ મિથ્યાદૃષ્ટૌ પરમોઽનમિથ્યાત્વસ્ત્યાનર્દ્દીનામ્ ।

ઉત્કૃષ્ટસંક્રિષ્ટૈ જઘન્યો નામધ્રુવવન્ધિનીનામ્ ॥૧૨॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ સંક્રિષ્ટ પરિણામિ સાત કર્મના ખંધક મિથ્યાદૃષ્ટિને અનંતાનુ-બંધિ અનુબંધ, મિથ્યાત્વ અને થીલુદ્વિત્રિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે. તથા અપ-ર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદને નામ ધ્રુવબંધિની પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશખંધ થાય છે.

ટીકાનું—સાત કર્મનો ખંધક, ઉત્કૃષ્ટ સંક્રિષ્ટ પરિણામિ, અહિં સંકલેશનું અહણ્ય અતિશય બળનું અહણ્ય કરવા માટે કથું છે. એટલે તાત્પર્ય એ કે—

સર્વોત્કૃષ્ટ યોગસ્થાને વર્તમાન મિથ્યાદૃષ્ટિને અનંતાનુબંધિ, મિથ્યાત્વ અને થીલુ-દ્વિત્રિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ થાય છે. એટલે કે સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો, સર્વો-ત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકે વર્તમાન, સાતકર્મનો ખંધક, સંજ્ઞિપચેન્દ્રિય પૂર્વોક્ત અનંતાનુ-બંધિ આદિ આઠ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધનો સ્વામિ છે.

૧ અહિં ટીકામાં બે આયુ વિના એકસો નવ પ્રકૃતિઓ કહી, પરંતુ આ બે આયુ વિના એકસો સાત જ સંભવે છે. કારણ કે એકેન્દ્રિયો આ બે આયુષ્ય વિના એકસો સાત પ્રકૃતિઓ જ બાંધી શકે છે.

ઉત્કૃષ્ટ-જીવન્યસંબંધસ્વામિ-યંત્રકમ્,

પ્રકૃતિઓ	સંખ્યા	ઉત્કૃષ્ટ સંબંધના સ્વામી	જીવન્ય સંબંધના સ્વામી
સાનાવરણ-પાંચ, પાંચ અત રાંધ, દર્શનાવરણ ચાર	૧૪	સદ્મસ પરામી, ઉત્કૃષ્ટ યોગી	સર્વ અદ્ય વીરવાન લલિત અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મનિગોદનો શ્વ બવાલ સમય
નિદ્રા-પ્રચલ	૨	ઉત્કૃષ્ટયોગી, સપ્તવિધ બધક યોગથી આદ્યા ગુણસ્થાનકના પ્રથમ ભાગ સુધીના વર્તતા શ્વે	"
શીલ્પક્રિતિક. મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબધી ચતુષ્ક નપુ'સકવેદ, ઓવેદ	૧૦	ઉત્કૃષ્ટ યોગી. સપ્તવિધ બધક પર્માન સ રી મિથ્યાદૃષ્ટિ,	"
અપ્રત્યાખ્યાનીય ચતુષ્ક	૪	ચતુષ્ક ગુણસ્થાનકવર્તિ	"
પ્રત્યાખ્યાનીય ચતુષ્ક	૪	પંચમ ગુણસ્થાનકવર્તિ	"
સંબલન કોષ	૧	નવમા ગુણ ૦ ના દ્વિતીય ભાગવર્તિ	"
" માન	૧	" તૃતીય ભાગવર્તિ	"
" માયા	૧	" ચતુર્થ ભાગવર્તિ	"
" લોભ	૧	" પચમ ભાગવર્તિ	"
હાસ્ય, રતિ, શોક, અરતિ	૪	અવિરતિ સમગ્રદૃષ્ટિ	"
ભય, બુદ્ધિપ્રસા	૨	અજિમ ગુણસ્થાનકવર્તિ	"
પુરુષવેદ	૧	નવમા ગુણના પ્રથમ ભાગવર્તિ	"
દેવાયુ	૧	અપ્રચલ સંચલ	જીવન્યયોગી, પર્માપ્ત અસંગી પંચોદિત
અનુભાસુ-તિથિ-આયુ	૨	મિથ્યાદૃષ્ટિ પર્માપ્ત સ રી	સર્વોદય વીરવંત, લલિત અપ-યોધત, સૂક્ષ્મનિગોદ, સ્વાયુવૃત્તી ભાગ પ્રથમ સમયવર્તિ

પ્રકૃતિઓ	સંખ્યા	ઉદ્દેશ રસખંધના સ્વામી	અર્થ-રસખંધના સ્વામી
નરકાધુ	૧	મિથ્યાદષ્ટિ પર્વાત સંગ્રહી	અર્થ-પ્રાયોગી, પર્વાત અસંગ્રહી પંચેન્દ્રિય
દેવહિક, વૈકલ્પિક	૪	દેવપ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીસનો બંધક	ભવાત સમગ્ર દેવપ્રાયોગ્ય ઝોન-જુનોશનો બંધક, સમ્યક્દષ્ટિ અનુબધ
નરકહિક	૨	નરક પ્રાયોગ્ય " " "	અર્થ-પ્રાયોગી પર્વાત, અર્થસંગ્રહી પંચેન્દ્રિય, અષ્ટવિધ બંધક
મનુષ્યહિક	૨	મનુષ્યપ્રાયોગ્ય પચ્ચીસનો બંધક	મનુષ્યપ્રાયોગ્ય રહ ના. બધે
તિર્થ અહિક, વલ્કુ અનુબધ, તૈમ્મસ, કામૈશ્વ, અશ્વરુચધુ, નિર્માણ, જપધાત, ઔદારિક શરીર, હુંકસરેશ્વાન, પ્રત્યેક, બાદર, અરિશ્વર, અશુભ, દોષાગ્રિય, અનાદેય, અવશ	૨૦	ત્રેવીશનો બંધક મિથ્યાદષ્ટિ અનુબધ-તિર્થ અ	તિર્થ-પ્રાયોગ્ય ત્રીસના બંધક
ઔદારિક અંગોપાંગ, પંચેન્દ્રિય ભતિ, હેતુદેહ સંધ-યણુ, ત્રસ,	૪	ત્રસપ્રાયોગ્ય પચ્ચીસના બંધક અનુબધ-તિર્થ અ	" "
પરાધાત, ઉચ્છ્રવાસ, પર્વાત	૩	એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય પચ્ચીસના બંધક નરક વિનાના ત્રણ ગતિના છબે	" "
વિકલ્પનિક	૩	ત્રસપ્રાયોગ્ય પચ્ચીસના બંધક અનુબધ-તિર્થ અ	ત્રસપ્રાયોગ્ય ત્રીસના બંધક
એકેન્દ્રિય, રથાવગ	૨	ત્રેવીસના બંધક-અનુબધ તિર્થ અ	એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય છવીસના બંધક
આતપ	૧	છવીસના બંધક, નરક વિના ત્રણ ગતિના છબે	" "
ઉલોન	૧	નરક વિના ત્રણ ગતિના છબે એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય છવીસના બંધક	તિર્થ-પ્રાયોગ્ય ત્રીસના બંધક
મધ્યમના યાગ સંધયણુ " " સંસ્થાન	૮	તિર્થ-પ્રાયોગ્ય અથવા અનુબધ પ્રાયોગ્ય ઝોન-જુનોશનો બંધક	" "
વજ્રસપ્તભનારાય	૧	મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ઝોન-જુનોશનો બંધક	" "
સમયયુગ્મ, મુખવિહયોગતિ, રિશ્વર, શુભ, સો માગર, સુરવર, અદેય	૭	દેવપ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીસનો બંધક	" "

પ્રકૃતિઓ	સંખ્યા	ઉત્કૃષ્ટ રક્ષણ ધના સ્વામી	જન્ય રક્ષણ ધના સ્વામી
અશુભ વિહારોગતિ, દુઃસ્વર	૨	નરકપ્રાયોગ્ય અઢાવીશના બ'ધક	તિથ'ચ પ્રાયોગ્ય ત્રીશના બ'ધક
સૂક્ષ્મ, સાધારણ	૨	ત્રેવીશના બ'ધક	પર્વાં એકેં પ્રાયેં ૦ પચ્ચીશના બ'ધક
અપર્ણા	૧	,,	અપં ૦ તસ પ્રાયેં ૦ પચ્ચીશના બ'ધક
નશ	૧	સૂક્ષ્મસંપરાયવર્તિ	તિથ'ચ પ્રાયોગ્ય ત્રીશના બ'ધક
આહારકદિક	૨	દેવપ્રાયોગ્ય ત્રીશના બ'ધક ઉત્તમ મુનિ	અષ્ટવિધ બ'ધક, દેવપ્રાયોગ્ય, એકત્રીશના બ'ધક અપ્રમત્તવતિ
જિનનામ	૧	દેવપ્રાયોગ્ય ઝોગણુત્રીશનો બ'ધક મનુષ્ય	મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ત્રીશનો બ'ધક સમ્પદદષ્ટિ દેવ, ભવાલ મમયે
ઉચ્ચગોત્ર	૧	સૂક્ષ્મસંપરાયવર્તિ	ભવાલ ભમયવર્તિ, સર્વોપયોગી, લલિત અપર્ણા, સૂક્ષ્મ નિગો-દનો છવ
નીચગોત્ર	૧	મિથ્યાદષ્ટિ	,,

(૧) અહિં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબ'ધના સ્વામિમાં ચાર આણુ વિના સર્વત્ર ઉત્કૃષ્ટયોગી, સંશીપર્ણાત અને જ્યાં આણુબ'ધનો સંભવ હોય ત્યાં સપ્તવિધ બ'ધક છવે સમજવા.

(૨) વૈકિંથઅષ્ટક, આહારકદિક, તીર્થ'કર નામકમં, મનુષ્યાણુ તથા તિથ'આણુ વિના શેષ એકસે સાત પ્રકૃતિઓના જન્ય પ્રદેશબ'ધના સ્વામી સર્વ અલપ વીર'વાન્ લલિત અપર્ણા, સૂક્ષ્મનિગોદના છવ ભવાલ સમયે સમજવા.

તથા તેજસ, કાર્મણ, અગ્નિરુદ્ધ, ઉપધાત, વર્ણાદિ ચતુષ્ક અને નિર્માણ એ નામ ધ્રુવબંધિની નવ પ્રકૃતિઓના સાતનો બંધક મિથ્યાદષ્ટિ અપચાપ્તો સર્વ જ્ઞાન્ય યોગ-સ્થાને વર્તમાન નામકર્મની તિથિચગતિ યોગ્ય ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતો સૂક્ષ્મ નિગોદિઓ^૧ જ્ઞાન્ય પ્રદેશબંધનો સ્વામિ છે. આ પ્રમાણે નેચાશીની ગાથામાં કહેવા માટે બાહ્ય રાખેલા ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના સ્વામિ કહ્યા. ૯૨

આ પ્રમાણે સ્વામિત્વ પ્રરૂપણ કરી છેવટે તે કરીને પ્રદેશબંધનું સ્વરૂપ પૂર્ણ કર્યું. હવે કંઈ પ્રકૃતિઓ જ્ઞાન્યથી અથવા ઉત્કૃષ્ટથી કેટલા કાળ પથંત નિરંતર બંધાય ? તેનું નિરૂપણ કરવા માટે કહે છે—

સમયાદસંલ્પકાલં તિરિદુગનીયાણિ જાવ વજ્ઞંતિ ।

વેઽવિવ્યદેવદુગં પલ્લતિગં આઽ અંતમુહૂ ॥૧૩॥

સમયાદસંલ્પકાલં તિર્યગ્દિક્ષીચૈર્ગોત્રિ યાવત્ વચ્ચેતે ।

વૈક્રિયદેવદિકં પલ્પત્રિકમાયુરન્તર્મુહૂર્તમ્ ॥૧૩॥

અર્થ—તિથિગદ્ધક અને નીચગોત્ર જ્ઞાન્ય સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યકાળ પથંત, વૈક્રિયદિક્ષક અને દેવદિક્ષક ત્રણ પલ્પત્રીયમ પથંત અને આયુ અંતમુહૂર્ત પથંત નિરંતર બંધાય છે.

ટીકાનુ—તિથિચગતિ, તિથિચાનુપૂર્વિ અને નીચગોત્ર એ જ્ઞાન્યથી એક સમય પથંત બંધાય છે. કારણ કે બીજે સમયે તથાપ્રકારના અધ્યવસાયના યોગે તેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓના બંધનો સંભવ છે. ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય લોકાકાશના પ્રદેશની જેટલી સંખ્યા થાય તેટલા સમય પથંત નિરંતર બંધાય છે. કારણ કે તેઉકાય અને વાઉકાયમાં ગયેલા આત્માને એ જ ત્રણ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે, તથાભવસ્વભાવે તેની વિરોધિની મનુષ્યગતિ આદિ બંધાતી નથી. તે બંનેની સ્વકાયસ્થિતિ તેટલી જ છે તેથી ઉપરોક્ત ત્રણ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ તેટલો નિરંતર બંધકાળ કહ્યો છે.

પ્રજાપતિના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘હે ભગવન્ ! તેઉકાયિક છત્ર તેઉકાયપણે કાળથી કેટલો કાળ હોય ? હે ગૌતમ ! જ્ઞાન્યથી અંતમુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતો કાળ એટલો કાળ આશ્રયી અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પથંત હોય અને ક્ષેત્ર આશ્રયી

૧ અર્થ ગાથામાં નામની ધ્રુવબંધિ નવ પ્રકૃતિનો બંધક સૂક્ષ્મનિગોદ છે એમ કહ્યું નથી છતાં-અણ્યાન્યતો વિશેષપ્રતિપત્તિઃ નહિ સદેહાદલક્ષણતા-એ ન્વાયે લેવાનો છે. ન્વાયનો અર્થ આ-બ્યાખ્યાનથી વિશેષ અર્થનો નિર્ણય થાય છે. સંદેહથી-પ્રસવથી લક્ષણ અલક્ષણ શુદ્ધ નથી. તાતપર્ય એ કે-સૂત્રના અર્થમાં સશ્વ થવાથી તેના વિશેષાર્થનો નિર્ણય આખ્યાનથી થાય છે. પરંતુ જે લક્ષણ પ્રતિપાદક સૂત્ર છે તે અલક્ષણ શુદ્ધ નથી.

અસંખ્યાતા લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશ થાય તેટલા સમયપ્રમાણ હોય. એ પ્રમાણે વાયુકાય માટે પણ સમજવું.

વૈકલ્પિક અને દેવિક જન્ય એક સમય બંધાય. કારણ કે તે પરાવર્ત-માન પ્રકૃતિઓ છે, બીજે સમયે તથાપ્રકારના અધ્યવસાયના ચોગે તેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ બંધાઈ શકે છે. ઉત્કૃષ્ટી ત્રણ પદ્યોપમ પથંત બંધાય છે. કારણ કે અસંખ્ય વર્ષના આયુવાળા તિથંચો અને મનુષ્યો જન્મથી આરંભી મરણપથંત એ જ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે. તે ગુણિકો ઉત્કૃષ્ટી ત્રણ પદ્યોપમના આયુવાળા જ હોય છે માટે તેના ઉત્કૃષ્ટી તેટલો નિરંતર બંધકાળ કહી છે.

આરે આયુ ઉત્કૃષ્ટી નિરંતર અત્યુર્હત સુધી જ બંધાય છે અધિક કાળ બંધાતા નથી. તેમાં કારણ તથાપ્રકારનો અવસ્થાવ જ છે. ૬૩

દેસૂણપુવ્વકોઢી સાયં તહ અસંખ્યોગ્ગલા ડરલં ।

પરવાત્સાસતસચત્પર્ણિદિ પણસિય અચરસયં ॥૧૪॥

દેશોનાં પૂર્વકોટીં સાતં તયાસંસ્થપુદ્ગલાલુરલમ્ ।

પરાવાતોન્ન્યાસત્રસચત્પુષ્કપન્નેન્દ્રિયાણિ પન્નાશીતમતરસતમ્ ॥૧૪॥

અર્થ—સાતવેદનીય ઉત્કૃષ્ટી દેશોન પૂર્વકોટિ પથંત ઔઠારિકશરીર નામકમ્ અસંખ્યાતા પુદ્ગલ પરાવર્તન પથંત અને પરાવાત, ઉચ્છ્વાસ, ત્રસચતુષ્ક, અને પન્નેન્દ્રિયભતિ નામકમ્ એકસો પન્નાશી સાગરોપમ પથંત નિરંતર બંધાય છે.

ટીકાનુ—સાતવેદનીયકમ્ જન્યથી એક સમય બંધાય છે. કારણ કે પરાવર્ત-માન પ્રકૃતિ હોવાથી બીજે સમયે તથાપ્રકારના અધ્યવસાયરૂપે સામંચીનાં વશથી તેની વિરોધિ પ્રકૃતિનો બંધ થઈ શકે છે, તેથી સાતવેદનીયનો જન્ય એક સમયમાત્ર બંધકાળ ઘટે છે. પરાવર્તમાન પ્રકૃતિઓનો જન્યથી એક સમયમાત્ર બંધકાળ હોવામાં આગળ પણ આ જ કારણ સમજવું. ઉત્કૃષ્ટી દેશોન પૂર્વકોટિ પથંત નિરંતર બંધાય છે. કારણ કે ઉત્કૃષ્ટી સયોગિકેવળી ગુણસ્થાનકનો એટલો કાળ છે અને ત્યાં એકલી સાતાનો જ બંધ થાય છે, અસાતાનો થતો નથી.

૧ તેમાં ગુણસ્થાનકનો દેશોનપૂર્વકોટીકાળ હોવાથી સાતાનો ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ તેટલો ઘટે છે. અન્ય તો અંતર અત્યુર્હત પરાવર્તમાન પ્રકૃતિ હોવાથી પછટાયા કરે છે. આ પ્રમાણે દરેક પરાવર્તમાન પ્રકૃતિ માટે સમજવું જ્યાં જ્યાં જે જે પરાવર્તમાન પ્રકૃતિઓનો નિરંતર ત્રણ પદ્યોપમાદિ બંધકાળ કહી હોય ત્યાં ત્યાં તેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ ગુણ પ્રત્યયે કે ભર પ્રત્યયે બંધાતી નથી માટે કહી છે. જ્યાં જ્યાં વિરોધી પ્રકૃતિઓ બંધાતી હોય ત્યા ત્યા તો અત્યુર્હત ઉત્કૃષ્ટ નિરંતર બંધકાળ સમજવો જન્ય સર્વ સમય સમજવો.

ઔદારિકશરીર નામકર્મ જન્મ્યથી એક સમય બંધાય છે અને ઉત્કૃષ્ઠથી અસં-
ખ્યાતા પુર્ણગલ^૧ પરાવર્તન પર્થત બંધાય છે. કારણ કે સ્થાવરમાં ગયેલા જીવો
ઔદારિકશરીર નામકર્મ જ બાંધે છે, વૈકલ્ય બાંધતા નથી. કેમકે તેઓને ભવસ્વભાવે જ
તે શરીર નામકર્મ બંધાયેલ અધ્યવસાયનો અસંભવ છે. સ્થાવરમાં ગયેલા વ્યવહાર
રાશિના આત્માઓ ઉત્કૃષ્ઠથી તેટલો જ કાળ ત્યાં રહે છે.

પ્રજાપતિ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-‘હે પ્રજો! એકેન્દ્રિયનો એકેન્દ્રિયપણે કાળ આશ્રયી
કેટલો કાળ હોય? હે ગૌતમ! જન્મ્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ઠથી અનંતી ઉત્સ-
ર્ધિપણી અવસર્પિણી કાળ આશ્રયી હોય છે અને શ્વેત્રથી અનંતા લોક, અસંખ્યાતા
પુર્ણગલ પરાવર્તન કાળ હોય છે. તે પુર્ણગલ પરાવર્તન આવલોકના અસંખ્યાતમા
ભાગના સમય પ્રમાણ લેવા.’

પરાધાત, ઉચ્છ્વાસ, ત્રસ બાહર પર્થાપ્ત અને પ્રત્યેક એ ત્રસચતુષ્ક અને પંચે-
ન્દ્રિયભતિ એ સાત પ્રકૃતિઓ જન્મ્યથી એક સમયમાત્ર બંધાય છે અને ઉત્કૃષ્ઠથી
એકસો પંચાશી સાગરોપમ પર્થત નિરંતર બંધાય છે.

શી રીતે એકસો પંચાશી સાગરોપમ નિરંતર બંધાય છે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
કહે છે કે—

છઠ્ઠી નરક પૃથ્વીમાં રહેલી નારકીઓનું ઉત્કૃષ્ઠથી બાવીસ સાગરોપમ આયુ છે.
તેટલો કાળ ત્યાં ભવસ્વભાવે ઉક્ત પ્રકૃતિઓ જ બંધાય છે, તેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ
બંધાતી નથી. તે નારકી પોતાના ભવના અંતે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી તે લઇને મનુ-
ષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં પણ સમ્યક્ત્વના પ્રભાવથી વિવક્ષિત પ્રકૃતિઓની પ્રતિપક્ષ
પ્રકૃતિઓ બંધાતી નથી. હવે તે મનુષ્ય^૨ અનુત્તર સંયમનું પાલન કરી એકેત્રીશ સાગ-

૧ અહિં નિર્ગોહ જીવો પણ પ્રકારના છે-૧ કેટલાક જીવા જીવો છે કે નિર્ગોહમાંથી નીકળ્યા નથી
અને નીકળશે પણ નહિ. ૨ કેટલાક જીવા જીવો છે જેઓ હજી હવે નીકળશે અને ૩ કેટલાક જીવા
જીવો છે કે નિર્ગોહમાંથી નીકળી કરી નિર્ગોહમાં ગયા છે. અહિં ઔદારિક શરીર નામનો નિરંતર બંધ-
કાળ જો કહ્યો છે, તે ત્રીજા પ્રકારના જીવ આશ્રયી સમજવાના છે. પહેલાં જે પ્રકાર આશ્રયી તો અનુ-
ક્રમે અનાદિ અનંત અને અનાદિ સાંતકાળ સમજાવે. સૂક્ષ્મનિર્ગોહ જીવોને જેઓએ કાંઈ દિવસ જીવે
નથી તે અવ્યવહાર રાશિના જીવો કહેવાય છે. સૌપ સધળા વ્યવહારરાશિના કહેવાય છે.

૨ આ દીકમાં તેમ જ સ્વોપમ દીકમાં-‘છઠ્ઠી નરકમાંથી સમ્યક્ત્વ સહિત નીકળી મનુષ્યપણામાં
ઉત્તમ સંયમની આરાધના કરી નવમી ઐવેયકમાં ભવ’ એમ કહ્યું. પરંતુ છઠ્ઠી નરકમાંથી નીકળેલ જીવ
મનુષ્યપણામાં દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, પણ સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી શકેતો નથી’ એમ વૃક્ષસં-
ગ્રહણી વગેરે ધણા ગ્રંથોમાં કહ્યું છે. તેમ જ પંચમ કર્મગ્રંથ ગા. ૬૦ ની દીકમાં આ જ સાત પ્રકૃ-
તિઓનો ઉત્કૃષ્ઠ નિરંતર બંધકાળ બતાવતાં કહ્યું છે કે-‘સમ્યક્ત્વ સહિત છઠ્ઠી નરકમાંથી નીકળી મનુ-
ષ્યપણ’ પંચી દેશવિરતિની આરાધના કરી સમ્યક્ત્વ સહિત ચાર પલ્લોપમના આયુષ્યવાળો દેવ યજ્ઞ
ત્યાંથી મનુષ્યમાં આવી સર્વવિરતિ સંયમની આરાધના કરી નવમ ઐવેયકમાં ભવ’ અને તેથી ચાર

રોપમના આઉપે ઐવેચકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થાય. તે દેવ તથાપ્રકારના અધ્યવસાયના યોગે જન્મ થયા પછી તરત મિથ્યાત્વભાવને પ્રાપ્ત કરે. ચ્યવનકાળે ફરી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી મનુષ્યમાં આવી ઉત્તમ શ્રાવકપણું પાળી ખાવીસ ખાવીસ સાગરોપમના આઉપે ત્રણવાર અમ્મુત દેવલોકમાં જવા વડે છાસક સાગરોપમ કાળ પૂર્ણ કરે. ક્ષાયો-પશમિક સમ્યક્ત્વ તેટલો કાળ નિરંતર ટકી શકે છે. ત્યારપછી અંતર્મુદ્ધર્ત મિશ્ર શુષ્ક-સ્થાનકે આવી ફરી ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી બે વાર તેનીશ સાગરોપમના આઉપે વિજ્યાદિ વિમાનમાં જવા વડે છાસક સાગરોપમ પૂર્ણ કરે. આ સ્થાનકોમાં આટલા-કાળ પર્થંત ભવપ્રત્યયે અથવા શુષ્કપ્રત્યયે ઉક્ત પ્રકૃતિઓની વિપક્ષ પ્રકૃતિઓ અંધાતી નથી. માટે વિવક્ષિત પ્રકૃતિઓનો નિરંતર એકસો પંચાશી સાગરોપમનો અંધકાળ^૧ થટે છે. ૬૪

ચરંસરંસુમલગદ્ગુરિસસુસ્સરતિગાળ છાવટ્ટિ ।

બિડગા મણુદુગરલંગરિસહતિથાળ તેત્તીસા ॥૧૫॥

ચતુરસોર્વૈર્ગોત્રશુભલગતિપુરુષવેદસુસ્વરત્રિકાળાં પટ્પટિઃ ।

દ્વિગુણા મનુજદિકૌદારિકાન્નવર્ઞ્યમતીર્થાનાં ત્રયસ્ત્રિશ્ચ ॥૧૫॥

અર્થ—સમચતુરસ સંસ્થાન, ઉચ્ચગોત્ર, શુભ વિહાયોગતિ, પુરુષવેદ અને સુસ્વ-રત્રિકનો દ્વિગુણ છાસક સાગરોપમ નિરંતર અંધકાળ છે. તથા મનુજદિક, ઔદારિક અગોપાંગ, વજ્રપક્ષનારાચ સંઘયણ અને તીર્થ કરનામકર્મનો તેત્રીસ સાગરોપમ નિરંતર અંધકાળ છે. ૬૫

ટીકાનું—સમચતુરસ સંસ્થાન, ઉચ્ચગોત્ર, શુભવિહાયોગતિ, પુરુષવેદ સુસ્વર સુભાગ અને આદેય એ સુસ્વરત્રિકનો નિરંતર અંધકાળ પરાવર્તમાન પ્રકૃતિ હોવાથી જઘન્યથી એક સમયનો છે અને ઉત્કૃષ્ઠથી દ્વિગુણ છાસક સાગરોપમ એટલે એકસો ખત્રીસ સાગરોપમનો છે. આ સઘળી પ્રકૃતિઓ સમ્યગ્દષ્ટિ છવેને અથવા મિશ્રદષ્ટિ છવેને તો અવશ્ય અંધાય છે, કારણ કે તેની વિરોધિની પ્રકૃતિઓનો આસ્વાદન શુષ્ક-સ્થાનકે અંધવિચ્છેદ થાય છે. એટલે ઉત્કૃષ્ઠથી એટલો કાળ આત્મા સમ્યક્ત્વાદિ શુષ્ક-સ્થાનકે રહી શકે તેટલો કાળ નિરંતર ઉપરોક્ત સાત પ્રકૃતિઓ અંધાયા કરે છે.

પરોપમ કાળ પણુ અધિક થાય છે. “કર્મપ્રકૃતિ સંકેમણુકરણુ ગા. ૧૦૮ ની મલ્લપગિરિજા મ. ની તથા મહોપાધ્યાયજી મ ની ટીકા” માં પણુ આ જ પ્રમાણે જણાવેલ છે. છતાં અહિં એમ કેમ કહ્યું ? તે બહુશ્રુતો બળે.

૧ અહિં પરિબ્રમણનો જે ક્રમ કહેવામાં આવ્યો છે તે ક્રમે પરિબ્રમણ કરે તો તેટલો નિરંતર અંધકાળ થટે જ્ઞાનદષ્ટિ એ જ ક્રમ છે ત્યારપછી ચોક્ષમાં ન જાય તો સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે જાય અને ત્યાં વિરોધિની પ્રકૃતિઓનો અવશ્ય અંધ થાય.

અંતર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણુ મિશ્ર ગુણસ્થાનકના કાળથી અંતરિત એકસો બત્રીસ સાગરોપમનો સમ્યક્ત્વનો કાળ પૂર્વોક્ત પ્રકારે ઘટે છે. તે આ પ્રમાણે—

કોઈ એક મનુષ્ય ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી ઉત્તમ શ્રાવકપણુ પાળી ખાર્વાશ સાગરોપમને આઢિખે અમ્યુત દેવલોકમાં જાય. ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થઈ ઉત્તમ શ્રાવકપણુ પાળી અમ્યુત દેવલોકમાં જાય, વળી ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થઈ અમ્યુત દેવલોકમાં જાય, ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થાય. ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વનો વચમાં થતા મનુષ્યના ભવ અધિક છાસક સાગરોપમનો કાળ હોવાથી અંતર્મુદ્ધર્ત મિશ્ર ગુણસ્થાનકે જઈ ફરી ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી ઉત્તમ મુનિપણુ પાળી તેત્રીસ સાગરોપમને આઢિખે વિજયાદિ ચારમાંથી કોઈ મહાવિમાને ઉત્પન્ન થાય, ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થઈ અમુત્તર મુનિપણુ પાળી ફરી વિજયાદિ વિમાને ઉત્પન્ન થાય ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થાય. હવે જો તે ભવમાં મોક્ષ ન જાય તો સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે જાય. આ પ્રમાણે વચમાં થતા મનુષ્યના ભવોથી અધિક અને અંતર્મુદ્ધર્ત મિશ્ર ગુણસ્થાનકના કાળથી અંતરિત એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પર્યંત સમ્યક્ત્વાદિ ગુણકોણે રહી શકે છે અને ત્યાં ઉપરોક્ત સાત પ્રકૃતિઓ બાંધ્યા કરે છે. ત્યારપછી મોક્ષમાં ન જાય તો સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે જઈ ઉત્તમ પ્રકૃતિઓની વિરોધિ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે.

તથા મનુષ્યાર્થે ઔદારિક અંગોપાંગ અને વજ્રમ્બલનારાય સંઘયણનો જન્મચથી સમય અને તીર્થ કરનામકર્મનો જન્મચથી અંતર્મુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ઠથી એ પાંચ પ્રકૃતિઓનો તેત્રીસ સાગરોપમ નિરંતર બંધકાળ છે. તે આ પ્રકારે—

અમુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયેલો આત્મા તીર્થ કરનામકર્મ વજ્રને શેષ પ્રકૃતિઓ તો નિયમપૂર્વક બાંધે છે અને પછીના જન્મમાં તીર્થ કર ચનાર કોઈ આત્મા તીર્થ કર નામકર્મનો પણ બંધ કરે છે. માટે એ પાંચ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ઠથી તેટલો બંધકાળ ઘટે છે. માત્ર તીર્થ કરનામકર્મનો દેશોન જ પૂર્વકોટિ વડે અધિક સમજવો. ૯૫

૧ આદિ જે જન્મચથી સમયનો બંધકાળ કલો છે, તે જ્યાં સુધી વિરોધિની પ્રકૃતિઓ બંધતી હોય ત્યાં સુધી સમજવો. અને ઉત્કૃષ્ઠ બંધકાળ વિરોધિની પ્રકૃતિનો બંધવિરોધ થયા પછી એકલી જ્યાં સુધી બંધાય ત્યાં સુધીનો સમજવો. તીર્થ કરનામકર્મ જીવનભાવે જન્મચથી પણ આગુની જેમ અંતર્મુદ્ધર્ત જ બંધાય છે.

૨ દેશોન જે પૂર્વકોટિ અધિક કહેવાતું કારણ તીર્થ કરનામકર્મ ત્રોજે ભવે નિકામિત કરે છે તે છે. તે આ પ્રમાણે—વધારેમા વધારે પૂર્વકોટિ વર્ષના આયુવાળા કોઈ મનુષ્યે વીસ સ્થાનકનુ આરાધન કરી, તીર્થ કર નામકર્મ નિકામિત કર્યું પોતાનું ભેટલું આયુ શેષ હતું અને નિકામિત કર્યું તેટલો કાળ, ત્યાંથી અમુત્તર વિમાનમાં તેત્રીસ સાગરોપમને આઢિખે દેવ થાય તેટલો કાળ, ત્યાંથી ચ્યવી ઉત્કૃષ્ઠ ચોરાશી ન લાખ પ્રવના આઢિખે મનુષ્ય થાય ત્યાં જ્યાં સુધી આઠગા ગુણસ્થાનકના છઠ્ઠા ભાગથી અગાડી ન જાય તેટલો કાળ નિરંતર બંધાયા જ કરે છે. કેમકે તીર્થ કરનામકર્મ નિકામિત થયા પછી પોતાની બંધરોગ્ય ભૂમિકામાં પ્રતિસમય બંધાયા જ કરે એવા નિયમ છે. તેથી કેટલાએક વર્ષ ન્યૂન જે પૂર્વકોટી અધિક કાળ કલો છે.

સેસાણંતમુદ્ધત્તં સમયા તિથ્યાઽગાણ અંતમુદ્ધ ।

વન્ધો જહન્નઓવિ હ મંગતિગે નિચ્ચંબંધીણં ॥૧૬॥

શેષાણામન્તમુદ્ધત્તં સમયાત્ તીર્થાયુષોસ્તમુદ્ધત્તમ્ ।

વન્ધો જહન્યતોઽપિ હ મંગત્રિકં નિત્યવન્ધિનીનામ્ ॥૧૬॥

અર્થ—શેષ અમુવખંધિની પ્રકૃતિઓના સમયથી આરંભી અંતમુદ્ધત્તં પર્થત બંધ હોય છે. તીર્થંકરનામ અને આયુનો અંતમુદ્ધત્તં બંધ હોય છે અને નિત્ય-બંધિ પ્રકૃતિઓ આશ્રયી ત્રણ ભાગા છે.

ટીકાનુ—જે પ્રકૃતિઓ આશ્રયી પહેલાં નિરંતર બંધકાળ કહ્યો તે સિવાય પ્રથમ વર્ષ સંસ્થાનપંચક, પ્રથમ વર્ષ સંઘયણપંચક, એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયભૂતિ, સ્થાવરકંથક, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, નરકક્રિક, આહારક્રિક, આતપ, ઉદ્યોત, સ્ત્રીવેદ, નયુસકવેદ, સ્થિર, શુભ, યશઃશ્રીર્તિ, અશાતવેદનીય અને અપ્રશસ્તવિહાર્યોગતિ એ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓનો જન્ય સમયમાત્ર બંધ થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતમુદ્ધત્તં પર્થત બંધાય છે. ત્યારપછી બન્ધ આશ્રયી અવશ્ય પરા-વર્તન પામે છે. કારણ કે તે સઘળી અમુવખંધિની પ્રકૃતિઓ છે.

તીર્થંકરે નામકર્મ અને આયુકર્મનો જીવ સ્વભાવે જન્યથી પણ અંતમુદ્ધત્તં પર્થત નિરંતર બંધ થાય છે. ઉત્કૃષ્ટથી બંધકાળનુ પ્રમાણ પહેલા કહ્યું છે.

નિત્યબંધિ—મુવખંધિ પ્રકૃતિઓના બંધકાળ આશ્રયી ત્રણ ભાગા જણવા. તે આ પ્રમાણે—અનાદિ અનંત, અનાદિ સાંત અને સાદિ સાંત.

તેમાં અભવ્ય આશ્રયી અનાદિ અનંત બંધકાળ છે. કારણ કે તેઓને અનાદિ-મળથી બંધાયા કરે છે માટે અનાદિ અને ભવિષ્યકાળમાં કોઈ કાળે બંધનો વિચ્છેદ નહિ કરે માટે અનંત. તથા જે ભવ્યો હજી સુધી મિથ્યાત્વથી આગળ વધ્યા નથી પણ હવે પછી વધશે અને મુવખંધિની પ્રકૃતિઓના બંધનો વિચ્છેદ કરશે તેવા ભવ્ય જીવો આશ્રયી અનાદિ સાંત છે અને ઉપશંભશ્રેણિથી પહેલા જીવો આશ્રયી સાદિ સાંત છે. આ પ્રમાણે બંધવિધિ કહ્યો.

બંધવિધિ સમોપ્ત.

૧ આ પ્રકૃતિઓમાંથી હાસ્યરતિ, અરતિશોક, આહારક્રિક, સ્થિર, શુભ, યશઃશ્રીર્તિ અને અશા-તવેદનીય સિવાયની સઘળી પ્રકૃતિઓ પહેલાં એ ગુણદાણાં સુરી જ બંધાય છે. ત્યાં તે પ્રકૃતિઓની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ જવાની હોવાથી, અને તે પરાવર્તમાન હોવાથી અંતમુદ્ધત્તંથી વધારે કાળ બંધાય શકતી નથી. તથા આહારક્રિક સિવાયની હાસ્યરતિ આદિ સઘળી પ્રકૃતિઓ છતાં ગુણદાણાં સુધી પોતાની વિરોધિની પ્રકૃતિઓ સાથે પરાવર્તમાનપણે જ બંધાય કરે છે અને સાતમા આદ્ય ગુણરચાવકનો અંત-મુદ્ધત્તંથી અધિક કાળ નથી માટે આહારક્રિકનો અંતમુદ્ધત્તં ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ છે તથા તેનો જન્ય એક સમય જે બંધકાળ કહ્યો છે તે સાતમા કે આદ્ય ગુણદાણે જઈ એક સમય બાંધી મરણ પ્રાપ્ત કરનારની અપેક્ષાએ ઘટે છે.

उत्तरप्रकृति-उत्कृष्ट-जघन्यनिरन्तरबन्धकाल-यन्त्रकम्

प्रकृतिभो	संख्या	उत्कृष्ट बंधकाण	जघन्य बंधकाण
मानावरण-प, दृष्टानावरण ६, अंतराय-प, मिथ्यात्व, सौख्य कपाय, भय, लुप्यप्सा	३८	अभ्याश्रयी-अनादि अनंत अभ्याश्रयी-अनादि सांत पति- ताश्रयी-देशानाधि पुद्गल परा०	अंतर्भूत
काश्य, रति, अरति, शोक, आवेद, नपुंसकवेद	१	अंतर्भूत	अंक समय
पुरुषवेद	१	साधिक ओकसो जगोस सागरो०	"
साता	१	देशान पूर्वकोड	"
असाता	१	अंतर्भूत	"
आयुष्य चार	४	"	अंतर्भूत
देवदिक, वैदिकदिक	४	त्रय पथ्योपम	अंक समय
मनुष्यदिक, औदारिक ज्यो- पग, वज्रकपलनाराय	४	तेजीस सागरोपम	"
तिथि दिक	२	असंख्य उत्स० अवसर्पिली	"
नरकदिक, ओर्द्ध्यादि चार ज्वाति, आहारकदिक, अन्तिम पांथ संधवथ तथा अन्तिम पांथ संस्थान, अशुभ, विहा- योगति, आतप, उद्योत, स्थिर, शुभ, यश, रथावर दशक	३४	अंतर्भूत	"
पञ्चोद्गमि, पराधात, उ- वाप्त, तस व्युत्प	७	साधिक चार पथ्योपम सहित ओकसो पञ्चाशी सागरोपम	"
औदारिक शरीर	१	असंख्य पुद्गल परावर्त	"
वर्णव्युत्प, तेजस, काम्य, अगुरुक्षु, निमोक्ष, उपधात.	६	अभ्याश्रयी-अनादि अनंत अभ्याश्रयी-अनादि सांत पति- ताश्रयी-देशानाधि पुद्गल परा०	अंतर्भूत
अभयतुदय, शुभ विहायोगति, सौभाग्य, सुस्वर, आदि	५	साधिक ओकसो जगोस साग०	अंक समय
तीर्थ कर नामक	१	देशान ये पूर्वकोड वष आधिक तेजीस सागरोपम	अंतर्भूत
उच्चगोत्र	१	साधिक ओकसो जगोस साग०	अंक समय
नीचगोत्र	१	असंख्य उत्स० अवसर्पिली	"

ઉદયવિધિ.

હવે ઉદયવિધિ—ઉદયનું સ્વરૂપ કહે છે—

હોઙ્ઁઅંગાઙ્ઁઅંગંતો અણાઙ્ઁસંતો ધ્રુવોદયાણુદમો ।

સાઙ્ઁસપજ્જવસાણો અધુવાણં તહય મિચ્છસ્સ ॥૧૭॥

મવત્યનાઘન્તોઙ્ઁજાદિસાન્તો ધ્રુવોદયાનામુદયઃ ।

સાદિસપર્યવસાનોઙ્ઁધ્રુવાણાં તથા ચ મિધ્યાત્વસ્ય ॥૧૭॥

અર્થ—ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો ઉદય અનાદિ અનન્ત અને અનાદિ સાંત જોમ બે પ્રકારે છે અને અધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો તથા મિધ્યાત્વનો ઉદય સાદિ સાન્ત છે.

ટીકાનું—અહિં પ્રકૃતિઓ બે પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—ધ્રુવોદયી અને અધ્રુવોદયી. તેમાં કર્મપ્રકૃતિના કર્તા ઉદયાધિકારમાં એકસો અક્ષરન પ્રકૃતિઓ માને છે.^૧ અહિંથી આરંભી આઠ કરણના સ્વરૂપની સમાપ્તિ પર્યંત કર્મપ્રકૃતિકારના અભિપ્રાયે જ કહેવામાં આવશે. તેમના અભિપ્રાયે ધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓ અઠતાલીસ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, અંતરાય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, મિધ્યાત્વમોહનીય, વર્ણોદિ વીશ, તૈજસકાર્મણ્ય સપ્તક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, અશુદુલ્લભ અને નિર્માણ.

આ અઠતાલીસ પ્રકૃતિઓનો ઉદય અનાદિ અનન્ત અને અનાદિ સાંત જોમ બે પ્રકારે છે. તેમાં અબલ્ય આશ્રયીને તે પ્રકૃતિઓનો ઉદય અનાદિ અનન્ત છે. કારણ કે તેઓને અનાદિ કાળથી ઉદય છે અને કોઈ દિવસ ઉદયવિચ્છેદનો સંભવ નથી. તથા બલ્યો આશ્રયી અનાદિ સાંત છે, કારણ કે મોક્ષમાં જતાં તેઓને અવશ્ય ઉદય વિચ્છેદનો સંભવ છે.

અધ્રુવોદયિ શેષ એકસો ફથ પ્રકૃતિઓનો ઉદય સાદિ સાંત છે. કારણ કે તેઓ સઘળી અધ્રુવોદયિ હોવાથી પરાવર્તન પામી પામીને ઉદય થાય છે. કેવળ અધ્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો ઉદય સાદિ સાંત છે જોમ નથી પરંતુ મિધ્યાત્વનો ઉદય પણ સાદિ સાંત છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ કર્મપ્રકૃતિકાર જંબન પંદર માનતા હોવાથી તેમના અભિપ્રાયે આઠ કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિઓની સંખ્યા ૧૫૮ થાય છે. જયસંઘકાર પાંચ જંબન માનતા હોવાથી તેમના અભિપ્રાયે ૧૪૮ થાય છે. અહિં કર્મપ્રકૃતિકારના અભિપ્રાયથી કલ્પું છે. તથા ઉદયમાં બે કે ૧૨૨ પ્રકૃતિઓ કહી છે. કારણ કે તેમાં વર્ણોદિના ઉત્તર ભેદો વિવક્ષા નથી. અહિં ઉત્તર ભેદોની પણ વિવક્ષા કરી છે માટે એકસો અક્ષરન કહી છે. અહિં વિવક્ષાભેદ છે મતાર નથી.

સમ્યક્ત્વથી પડેલા જીવો આશ્રયી મિથ્યાત્વના ઉદયની સાદિ અને ફરી ન્યારે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે મિથ્યાત્વનો ઉદયવિષ્ણુ થતો હોવાથી અમુલ્ય આ પ્રમાણે અંશકારે મિથ્યાત્વનો ઉદય ત્રણ પ્રકારે જણાવેલો છે. ૧ અનાદિ અનન્ત, ૨ અનાદિ સાંત અને સાદિ સાંત. તેમાંના પહેલા એ ભાગ તેા મિથ્યાત્વ પ્રવોદયિ હોવાથી અને પ્રવોદયિ પ્રકૃતિઓમાં એ ભાગ કહ્યા હોવાથી મિથ્યાત્વમાં પંચ એ જ પ્રમાણે સમજી લેવા અને ત્રીજો ભાગ 'તદય મિચ્છત્સ' એ પદ વડે સાક્ષાત્ પતાવેલો છે. ૬૭

હવે ઉદયના પ્રકૃત્યુદય સ્થિત્યુદય આદિ લેદો કહે છે—

પયઢીઠિઢમાઈયા મેયા પુવ્વુત્તયા ઇહં નેયા ।

ઉદીરણુદયણં જજ્ઞાણત્તં તયં ચોચ્છં ॥૧૮॥

પ્રકૃતિસ્થિત્યાદયો મેદાઃ પૂર્વોક્તા ઇહ જ્ઞેયાઃ ।

ઉદીરણોદયયોઃ યજ્ઞાનાત્વં તદ્ વક્ષ્યે ॥૧૮॥

અર્થ—પ્રકૃતિ સ્થિતિ આદિ જે લેદો પૂર્વે કહ્યા છે તે આદિ પણ બાજુવા. માત્ર ઉદય ઉદીરણના વિષયમાં જે લેદો છે તે હું કહીશ.

ટીકાનુ—જે પ્રમાણે પહેલા અંધવિધિમાં પ્રકૃતિ, સ્થિતિ આદિ લેદો કહ્યા છે, જેમ કે—પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ અને પ્રદેશબંધ તે સવળા આદિ ઉદયાધિકારમાં પંચ બાજુવા. જેમ કે—પ્રકૃત્યુદય, સ્થિત્યુદય, અનુભવોદય અને પ્રદેશોદય, તેમાં આચાર્ય મહારાજ પોતે જ ઉદીરણનું સ્વરૂપ ઉદીરણકરણમાં વિસ્તારપૂર્વક કહેશે.

આદિ એ શંકા થાય કે ઉદયનું સ્વરૂપ કહેવાતાં અસંગે ઉદીરણનું સ્વરૂપ આગળ ઉપર કહેશે એ શા માટે કહ્યું ? તેના હિત્તરમાં સમજવાનું કે ઉદય અને ઉદીરણ સહભાવિ હોવાથી એ બંનેના સ્વામિત્વ સંબંધે પ્રાર્થઃ કંઈ લેદ નથી. કેમકે જે પ્રકૃતિનો ન્યાં સુધી ઉદય હોય છે તેની ત્યાં સુધી ઉદીરણ હોય છે, એ પ્રમાણે જેની ન્યાં સુધી ઉદીરણ હોય છે તેના ત્યાં સુધી ઉદય પણ હોય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી જે પ્રકારે પ્રકૃતિ આદિ લેદો ઉદીરણના અધિકારમાં કહેવાશે તેમ જ જે કંઈપણ સ્વામિત્વ પ્રદેશપણાદિ કહેવાશે તે સવળું પૂર્ણ રીતે આદિ પણ બાજી લેવું. માત્ર ઉદય અને ઉદીરણના પ્રકૃતિ આદિ લેદના વિષયમાં જે ભિન્નતા છે તે આદિ હું કહીશ. શેષ સવળું ઉદીરણની જેમ સમજી લેવું. ૬૮

હવે ઉદય અને ઉદીરણમાં પ્રકૃતિલેદના વિષયમાં ભિન્નતા જણાવવા ઇચ્છતા કેટલીએક પ્રકૃતિઓનો ઉદીરણ સિવાય પણ કેટલોક કાળ ઉદય હોય છે તે જણાવનારી એ ગાથા કહે છે—

ચરિમોદયમુચ્છાણં અજોગિકાલં ઉદીરણાવિરહે ।

દેસૂણપુવ્વકોહી મણુયાડગત્રેયણીયાણં ॥૧૯॥

તદ્યચ્ચિયપજ્જતી જાતા નિદ્ધાણ હોઈ પંચપહં ।

ઉદઓ આવલિકાંતે તેવીસાણ ઉ સેસાણં ॥૧૦૦॥

ચરમોદયોચ્ચેર્ગોત્રાણામયોગિકાલ્પદીરણાવિરહે ।

દેશોનાં પૂર્વકોટી મનુજાપુર્વેદનીયાનામ ॥૧૧॥

સૂતીયાં ચૈવ પર્યાપ્તિ યાવત્તાવત્ નિદ્રાણાં મવતિ પચ્ચાનામ ।

૧૦૭ ઉદય આવલિકાંતે ત્રયોવિંશતીનાં તુ શ્લેષાણામ ॥૧૦૮॥

૧૦૮ અર્થ—અયોગિનાં ચરમ સમયે ઉદયવતી નામકમંની નવ પ્રકૃતિઓ અને ઉચ્ચ-ગોત્રનો અયોગિ શુષ્કસ્થાનકનો કાળપચંત, મનુષ્યાશુ અને આત્મા-અસાત્ વેદનીયનો દેશોના પૂર્વકોટી પચંત, પાંચ નિદ્રાનો ત્રીજી પર્યાપ્તિ પચંત અને શેષ ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓનો છેલ્લી આશલિકા કાળ પચંત ઉદીરણા સિવાય કેવળ ઉદય પ્રવર્તે છે.

૧૦૯ શીકાંતુ—અયોગિ કેવળી શુષ્કસ્થાનકના ચરમ સમયે જે નામકમંની પ્રકૃતિઓ ઉદયમો વર્તે છે તે પ્રકૃતિઓનો, તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે—મનુષ્યગતિ, પચેન્દ્રિયબળતિ, ત્રસનામ, આદરનામ, પયોપ્તનામ, સુભગનામ, આદેયનામ, યથાક્રીંતિનામ અને તીર્થંકર ભંજીનામ તીર્થંકરનામ. એ નવ-પ્રકૃતિઓનો અને ઉચ્ચગોત્રનો અયોગિ કેવળી શુષ્ક-સ્થાનકે તે શુષ્કસ્થાનકના કાળપચંત ઉદીરણા સિવાય કેવળ ઉદય પ્રવર્તે છે.

૧૧૦ તથા મનુષ્યાશુ, સંતવેદનીય અને અસાત્વેદનીય એ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો પ્રમત્ત શુષ્કસ્થાનક પછીના શેષ શુષ્કસ્થાનકમાં ચર્તમાન આત્માઓને દેશોના પૂર્વકોટી પચંત ઉદીરણા સિવાય કેવળ ઉદય પ્રવર્તે છે. આ દેશોના પૂર્વકોટીકાળ સયોગિ કેવળી શુષ્ક-સ્થાનક આશ્રયી સમજવો. કારણ કે શેષ સઘળા શુષ્કસ્થાનકોનો તે અંતર્ગૃહીત પ્રમાણ જ કાળ છે.

સાત અસાત્વેદનીય અને મનુષ્યાશુ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓની પ્રમત્ત શુષ્કસ્થાનકથી પછીના શુષ્કસ્થાનકોમાં શા માટે ઉદીરણા થતી નથી ? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—ઉક્ત ત્રણ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા અવસ્થાએ અસ્થિત અધ્યવસાયના યોગે થાય છે અને અપ્રમત્ત સંયતાદિ શુષ્કસ્થાનકવાળા આત્માઓ તે વિશુદ્ધ-આતિવિશુદ્ધ અધ્યવસાયે ચર્તતા હોય છે, માટે તેઓને તે ત્રણ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણાનો અભાવ છે.

આત્મા જે સમયે શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો થાય છે તે પછીના સમયથી

૧ આ રથને સ્વેપંચ દીકાંકર મહારાજ આહારપર્યાપ્તિથી આરંભી હિન્દ્રપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતા સુધી પાંચે નિદ્રાનો કેવળ ઉદય હોય છે ઉદીરણા હોતી નથી અને ત્યારપછી ઉદય ઉદીરણા સાથે હોય છે એમ કહે છે. તેનો પાઠ આ પ્રમાણે—‘વાવદાદારસતીરેન્દ્રિયપર્વાસિયસ્તાવનિદ્રાણામુદયઃ, एतदूर्ध्वं उदीरणासद्वતरो મવત્યુદય’

આરંભી ત્રીજી ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ જે સમયે પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી-તેટલા કાળ પર્યાંત પાંચે નિદ્રાઓની તથાસ્વભાવે ઉદીરણા થતી નથી માત્ર ઉદય જ પ્રવર્તે છે.

શેષ જ્ઞાનાવરણપંચક, દર્શનાવરણચતુષ્ક, અંતરાયપંચક, સંબલન લોભ, ત્રષ્ણ વેદ, સત્યકૃત્વમોહનીય, મિથ્યાત્વમોહનીય. નરકાણુ, તિર્થંગાણુ અને દેવાણુ એ ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓનો છેલ્લી આવલિકામાં કેવળ ઉદય જ હોય છે ઉદીરણા હોતી નથી. તે આ પ્રમાણે-

જ્ઞાનાવરણીયપંચક, દર્શનાવરણીયચતુષ્ક અને અંતરાયપંચક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ક્ષીણ કષાય ગુણસ્થાનકની પર્યાંત આવલિકામાં કેવળ ઉદય જ પ્રવર્તે છે ઉદીરણા થતી નથી. કારણ કે તે વખતે તે-સઘળી પ્રકૃતિઓની છેલ્લી એક ઉદયાવલિકા જ શેષ રહી છે. ઉદયાવલિકા ઉપર કંઈપણ દલિકે રહ્યું નથી અને ઉદયાવલિકામાં તે કાંઈ કરણ પ્રવર્તતું જ નથી.

એ પ્રમાણે ક્ષપકોષાણુમાં સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકની પર્યાંત આવલિકામાં સંબલન લોભનો કેવળ ઉદય હોય છે. મિથ્યાત્વ, સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ અને નપુંસકવેદ એ પ્રકૃતિઓનો અંતરકરણ કષાય પછી પ્રથમ સ્થિતિની બ્યારે આવલિકા શેષ રહે ત્યારે કેવળ ઉદય જ પ્રવર્તે છે. ક્ષાયિક સત્યકૃત્વ ઉપાર્જન કરતા સત્યકૃત્વમોહનીયનો ક્ષય કરતાં કરતાં બ્યારે છેલ્લી એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે સત્યકૃત્વમોહનીયનો પણ કેવળ ઉદય જ પ્રવર્તે છે ઉદીરણા થતી નથી.

નારકાણુ, તિર્થંગાણુ અને દેવાણુ એ ત્રણ આણુનો પોતપોતાના ભવની છેલ્લી આવલિકામાં કેવળ ઉદય જ પ્રવર્તે છે, ઉદીરણા થતી નથી. કારણ કે ઉદયાવલિકાની અંતર્ગત સઘળા કર્મો ઉદીરણાને અયોગ્ય છે.

આદિ મનુષ્યાણુનો ઉદીરણા વિના પણ કેવળ ઉદયકાળ દેશોન પૂર્વકોટી પ્રમાણુ પહેલા કલ્પો છે. માટે મિથ્યાદષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકવાળાઓને મનુષ્યાણુનો તેની છેલ્લી આવલિકામાં ઉદીરણાના અભાવે જે આવલિકામાત્ર ઉદયકાળ છે તે જુદો કલ્પો નથી પરંતુ તેની અંતર્ગત તેને પણ સમજી લેવાનો છે. કારણ કે પૂર્વકોટીનું બ્યારે કથન કરે ત્યારે આવલિકા માત્ર કાળ તેના એક અતિ નાના ભાગરૂપ છે તેથી પૃથક્ ન કહ્યું હોય છતાં સામર્થ્યથી જ સમજી લેવાનું હોય છે.

આ પ્રમાણે ઉક્ત એકતાલીસ પ્રકૃતિઓ સિવાય શેષ પ્રકૃતિઓનો બ્યાં સુધી ઉદય હોય છે ત્યાં સુધી ઉદીરણા હોય છે અને બ્યાં સુધી ઉદીરણા હોય છે ત્યાં સુધી ઉદય હોય છે અને સાથે જ શરૂ થાય છે સાથે જ નાશ પામે છે. ૯૯-૧૦૦

આ પ્રમાણે પ્રકૃત્યુદયમાં ઉદીરણાથી જે વિશેષ છે તે જતાબ્યો, હવે સાધારિ પ્રરૂપણા કરવી જોઈએ, તે મૂળપ્રકૃતિ વિષયક અને ઉત્તરપ્રકૃતિ વિષયક એમ બે પ્રકારે છે. તે બંને વિષયક પ્રરૂપણા કરવા ઇચ્છતા કહે છે-

મોહે ચઢહા તિવિહોવસેસ સત્તપ્પહ મૂલપગર્હણં ।

મિચ્છત્તુદઓ ચઢહા અધુવધુવાણં દુવિહતિવિહા ॥૧૦૧॥

મોહે ચતુર્દ્વા ત્રિવિધોઽવશેષાણાં સપ્તાનાં મૂલપ્રકૃતીનામ્ ।

મિથ્યાત્વોદયચતુર્દ્વાઽધુવધુવાણાં દ્વિવિધત્રિવિધૌ ॥૧૦૧॥

અર્થ—મોહનીયકર્મનો ઉદય ચાર પ્રકારે છે અને અવશેષ સાત મૂળપ્રકૃતિઓનો ઉદય ત્રણ પ્રકારે છે. તથા મિથ્યાત્વનો ઉદય ચાર પ્રકારે છે અને અધુવોદયી તથા શેષ કુવોદયીનો ઉદય અનુક્રમે બે અને ત્રણ પ્રકારે છે.

ટીકાકુટું—મોહનીયકર્મનો ઉદય સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે મોહનીયનો ઉદય હોતો નથી ત્યાંથી પડે ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, અગ્નીઆરમ્બું ગુણસ્થાનકે જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અલબ્ધને ધ્રુવ અને લબ્ધને મોક્ષે જતાં ઉદય વિચ્છેદ થશે માટે અધ્રુવ હોય છે.

અવશેષ સાત મૂળકર્મનો ઉદય અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અંતરાયનો ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમય-પર્યંત ઉદય હોય છે, તથા વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને આયુકર્મના અયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમ સમયપર્યંત ઉદય હોય છે. તે તે ગુણસ્થાનકે તે તે કર્મોના ઉદયનો ક્ષય થયા પછી ત્યાંથી પડવાનો અભાવ હોવાથી ફરીવાર તેઓના ઉદયની શરૂઆત થતી નથી માટે એ સાતે કર્મનો ઉદય અનાદિ છે, તથા લબ્ધને જ્યારે ક્ષપકએણિ પર આરૂઢ થાય અને ઉપરોક્ત ગુણસ્થાનકે જાય ત્યારે તેઓનો ઉદય વિચ્છેદ થાય માટે સાંત અને અલબ્ધને કેાઈ કાળે પૂર્વોક્ત કર્મનો ઉદયવિચ્છેદ નહિ થાય માટે અનંત.

આ પ્રમાણે મૂળકર્મવિષયક સાદિ વિગેરે ભાંગાની પ્રરૂપણા કરી. હવે ઉત્તરપ્રકૃતિની અંદર સાદિ વિગેરે ભાંગાની પ્રરૂપણા કરે છે—

મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

સચ્ચક્ત્વથી પડેલાને મિથ્યાત્વમોહનો ઉદય થાય માટે સાદિ. તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી એટલે અઘાપિ જેઓએ સચ્ચક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ અલબ્ધને અનંત અને લબ્ધને સાંત મિથ્યાત્વમોહનો ઉદય હોય છે.

સઘળી અધુવોદયિ પ્રકૃતિઓનો સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે ઉદય હોય છે. કારણ કે તે સઘળી પ્રકૃતિઓનો ઉદય સ્થાયી નથી અધ્રુવ છે.

પૂર્વે જેનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તે મિથ્યાત્વમોહનીય વિના શેષ સુઠતાદ્રીસં ક્રુવો-
દયિ પ્રકૃતિઓના ઉદય અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

ક્રુવોદયિ ઘાતિ કર્મની પ્રકૃતિઓના ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયપર્યંત ઉદય હોય છે અને નામકર્મની ક્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓનાં સંયોજિત ગુણસ્થાનકના ચરમ-
સમયપર્યંત ઉદય હોય છે. ત્યાંથી પડવાનો અભાવ હોવાથી તે પ્રકૃતિઓના ઉદયની
સાદિ નથી; તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તે સઘળા સંસારી જીવોને પૂર્વોક્ત
ક્રુવોદયિ પ્રકૃતિઓના ઉદય અનાદિ હોય છે, ધ્રુવ અને અધ્રુવ અભાવ્ય અને ભાગ્યની
અપેક્ષાએ છે. ૧૦૧

આ પ્રમાણે પ્રકૃતિ ઉદયના સંબંધમાં ઉદીરણાથી જે વિશેષ હકીકત હકીત તે
કહી, શેષ ઉદીરણા પ્રમાણે સમજવું. હવે સ્થિતિ ઉદય એટલે વધારેમાં-વધારે અને
ઓછામાં ઓછી કેટલી સ્થિતિનો ઉદય હોય તે, કહે છે.

उदञ्चो ठिह्खण्णं संपत्तीए सभावतो पढमो ।

सति तस्मि भवे वीओ पओगओ दीरणा उदञ्चो ॥१०२॥

उदयः स्थितिर्ज्ञेयं सम्प्राप्त्या स्वभावतः प्रथमः ।

सति तस्मिन् भवेत् द्वितीयः प्रयोगत उदीरणोदयः ॥१०२॥

અર્થ—(અખાધાકાણ રૂપ) સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી (દ્રવ્યોદિ હેતુઓ) પ્રાપ્ત થયે
છતે (જે) વિપાકોદય થાય તે પહેલો સ્વભાવોદય; (અને તે સ્વભાવોદય) હોતે છતે
(ઉદીરણાકરણ રૂપ) પ્રયોગથી (જે ઉદય) થાય (તે) બીજો ઉદીરણોદય છે.

ટીકાનું—અહિં ઉદય બે પ્રકારે થાય છે. તે આ પ્રમાણે—સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી
અને પ્રયોગ વડે. તેમાં અહિં સ્થિતિ અખાધાકાણરૂપ છે. તે અખાધાકાણરૂપ-સ્થિતિનો
ક્ષય થવાથી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવરૂપ ઉદયના હેતુઓ પ્રાપ્ત થયે. છતે
પ્રયત્ન વિના સ્વાભાવિક રીતે જ તે સ્થિતિના ક્ષય વડે થયેલો ઉદય કહેવાય છે. તેનું
બીજું નામ સંપ્રાપ્તોદય અથવા ઉદયોદય છે.

તે ઉદય જ્યારે પ્રવર્તતો હોય ત્યારે ઉદીરણા કરણરૂપ પ્રયોગ વડે ઉદયાવલિકા
ઉપરના સ્થાનોમાં રહેલા દલિકોને જેવી ઉદયાવલિકાના દલિકો સાથે જે અનુસરે તે

૧ અહિં એમ શંકા થાય કે અખાધાકાળ પૂર્ણ થાય ત્યારે કોઈ પણ કર્મ ઉદયમાં આવે જ.
કારણ કે અખાધાકાળમાં વિવક્ષિત પ્રકૃતિના દલિકો ગોઠવાયા નથી. એટલે અખાધાકાળમાં તો ઉદય-
ન જ થાય પરંતુ તે ઉપરના સ્થાનકોમાં દલિકો ગોઠવાયેલા હોવાથી તે સ્થાનોમાં જ્યારે જીવ જાય
ત્યારે તે દલિકોનો ઉદય જરૂર થાય તો પછી ઉપર જે હેતુઓ બતાવ્યા તેની જરૂર શી? તેના ઉત્તરમાં
સમજવું કે—અખાધાકાળ ઉપરના સ્થાનકોમાં જ્યારે જીવ જાય ત્યારે ઉપરના કારણોના અભાવે પ્રદે-
શોદય થાય, પરંતુ રસોદય તો ઉપરના કારણો અભાવે જ થાય. ઉપરોક્ત કારણો રસોદયના છે એમ સમજવું.

બીજો પ્રયોગથી થયેલો ઉદય કહેવાય છે. તેનું બીજું નામ અસંપ્રાપ્તોદય અથવા ઉદીરણોદય છે.

તાત્પર્ય એ કે અખાધાકાળના ક્ષય થવા વડે સ્વાભાવિક રીતે થયેલો ઉદય અને તે ઉદય હોય ત્યારે ઉદીરણા કરણરૂપ પ્રયત્ન વડે થયેલો ઉદય એમ ઉદય બે પ્રકારે થાય છે.

અહિં સ્થિતિ ઉદયનું સ્વરૂપ કહેવાના પ્રસંગે ઉપર જે ઉદયના બે પ્રકાર બતાવ્યા તેનું કારણ એ કે જેટલા સ્થાનકોને ઉદીરણાથી અનુભવે છે તેનાથી ઉદયથી જે અનુભવે છે તે વધારે છે એ બતાવવું છે.

તે સ્થિતિનો ઉદય સામાન્ય રીતે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બે પ્રકારે છે. અહિં સ્થિતિનો ઉદય એટલે તે તે સ્થાનકોમાં રહેલા દલિકનો ઉદય એ અર્થ છે.

એટલું ક્યાનમાં રાખવું કે જે જે સ્થાનકોમાં લોગવવા માટે દલિકની રચના થઈ છે તેમાંનું કોઈપણ સ્થાનક ઉદીરણા વડે તફન ખાલી કરતો નથી પરંતુ તે તે સ્થાનકોમાં દલિકોને યોગના પ્રમાણમાં જેથીને ઉદયાવલિકાના સ્થાનકોમાં રહેલા દલિકો સાથે લોગવવા યોગ્ય કરે છે. તેમાં વધારેમાં વધારે જેટલા સ્થાનકોમાંના દલિકને અનુભવે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદય કહેવાય છે અને યોછામાં યોછા જેટલા સ્થાનકોમાંના દલિકને અનુભવે તે જઘન્ય સ્થિતિ ઉદય કહેવાય છે.

ઉદીરણાકરણ વડે જેટલા સ્થાનકોમાંના દલિકોને અનુભવે છે તેનાથી ઉદયથી જે અનુભવે છે તે વધારે છે તે નીચેની ગાથામાં સમજાશે. ૧૦૨

ઉદીરણાકરણ વડે વધારેમાં વધારે જેટલા સ્થાનકોમાંના દલિકોને અનુભવે છે તેનાથી ઉદય વડે એક વધારે સ્થાનકના દલિક અનુભવે છે તે કહે છે.

ઉદીરણજોગગાણં અઠ્ઠમહિયઠિર્ઞ્ણ ઉદયજોગગાઓ ।

ઉદીરણાયોગ્યામ્યોડમ્યધિકાઃ સ્થિત્વા ઉદયયોગ્યાઃ ।

અર્થ—ઉદીરણા યોગ્ય સ્થિતિથી ઉદયયોગ્ય સ્થિતિ એક સ્થિતિસ્થાનક વડે અધિક છે.

ટીકાનું—ઉદીરણા યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળી પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા યોગ્ય જે સ્થિતિઓ છે, તેનાથી ઉદયયોગ્ય સ્થિતિઓ ઉદયપ્રાપ્ત એક સ્થિતિ વડે અધિક છે. એટલે કે ઉદીરણા વડે વધારેમાં વધારે જેટલા સ્થિતિસ્થાનકોમાંના દલિકોને અનુભવે તેનાથી ઉદય વડે એક સ્થિતિસ્થાનકનાં અધિક દલિકો અનુભવે છે. તે આ પ્રમાણે—

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જ્યારે જંધાય ત્યારે અખાધાકાળમાં પણ પૂર્વે જંધાયેલું કે જેને અખાધાકાળ વીતી ગયો હોય છે તે દલિક છે. કેમકે અખાધાકાળ તો વિવક્ષિત સમયે જંધાયેલી કર્મપ્રકૃતિઓનો હોય છે. સપૂર્વ કર્મલતાનો હોતો નથી. જાણલા તરીકે—જે સમયે મતિજ્ઞાનાવરણીયકર્મ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળું જંધાય ત્યારે તે સમયથી આરંભી

તેનો ત્રણ હજાર વરસનો અખાધાકાળ હોય છે. પરંતુ સંપૂર્ણ મતિજ્ઞાનાવરણીયનો સ્હોતો નથી કેમકે પૂર્વે બંધાયેલ મતિજ્ઞાનાવરણીય કે જેનો અખાધાકાળ વીટી ગયો છે તેની દહરચના તો વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલ મતિજ્ઞાનાવરણીયના અખાધાકાળમાં પણ હોય છે. તેથી જ ન્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય ત્યારે બંધાવલિકા પૂર્ણ થયા બાદ તેની પછીના સ્થિતિસ્થાનકને વિપાકોદય વડે અનુભવ કરતો આત્મા તે સમયથી આરંભી ઉદયાવલિકા ઉપરના સઘળા સ્થિતિસ્થાનકોની ઉદીરણા કરે છે અને ઉદીરીને અનુભવે છે. એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જે સમયે બંધ થાય તે સમયથી આરંભી બંધાવલિકા જે સમયે પૂર્ણ થાય તેની પછીના સ્થાનકને રસોદયે અનુભવતો ઉદયાવલિકા ઉપરના બંધાવલિકા ઉદયાવલિકા હીન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના જેટલા સમયે થાય તે તમામ સ્થિતિસ્થાનકમાં રહેલા દલિકને યોગના પ્રમાણમાં જેથી તેને ઉદયાવલિકાના દલિકો સાથે મેળવી અનુભવે છે.

આ પ્રમાણે હોવાથી ઉદયાવલિકા હીન શેષ સઘળી સ્થિતિની ઉદય અને ઉદીરણા તુલ્ય છે. કેમકે જેટલા સ્થિતિસ્થાનોમાંથી દલિકો જેવ્યા તે હરેકને અનુભવ તો થવાનો જ છે તેથી તે સ્થાનકોની અગેશ્યએ ઉદય ઉદીરણા તુલ્ય છે. માત્ર ઉદયમાં એક સ્થાનક વધારે છે. કેમકે જે સ્થિતિસ્થાનકને અનુભવતો ઉદયાવલિકા ઉપરના સ્થાનકોની ઉદીરણા કરે છે. તે સ્થાનક ઉદયાવલિકા અતર્ગત હોવાથી તેની ઉદીરણા થતી નથી તેમાં તો માત્ર ઉદય જ પ્રવર્તે છે તેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની ઉદીરણાથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો ઉદય વેદ્યમાન સમયમાત્ર સ્થિતિ વડે અધિક છે.

એક સમય જ અધિક કહેવાનું કારણ આત્મા પ્રતિસમય ઉદયાવલિકામાંના એક એક સ્થાનકને જે અનુભવે તે છે. કોઈ કાર્ય આખી ઉદયાવલિકાના સ્થાનોને એક સાથે અનુભવતો નથી. બંધાવલિકા-ઉદયાવલિકા હીન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો ઉદય ઉદયબંધાવલિકા છયાસ્તી પ્રકૃતિઓનો સમજવો. શેષ પ્રકૃતિઓનો તો સત્તાગત સ્થિતિને અનુસરીને સમજવો, તેમાં પણ ઉક્ત ન્યાયે ઉદયપ્રાપ્ત એક સ્થિતિસ્થાનક વડે વધારે સમજવો.

૧ બંધાવલિકા એટલે જે સમયે બંધ થાય તે સમયથી આરંભી આવલિકા જેટલો જે કાળ તે-
૨ ઉદયાવલિકા એટલે ઉદય સમયથી આરંભી એક આવલિકા પ્રમાણ કાળમા ભોગવાય એવી જે દહરચના તે, જે સમયે કમ બંધાય તે સમયથી આરંભી એક આવલિકા પંપ ત તે બંધાયેલ કમમાં કોઈ કારણ પ્રાપ્ત નથી. તેમ જ ઉદય સમયથી આરંભી એક આવલિકાકાળમા ભોગવવા જેવો કમદેવોમા પણ કોઈ કારણ લાગતું નથી.

૩ ઉદય સંક્રમોદૃષ્ટા-મનુષ્યગતિ વગેરે ત્રીજા દારની ૬૨ મી માધ્યામા જ્યુવેલ ત્રીશ પ્રકૃતિઓમાંથી સમ્યક્ત્ર મોહનીય સિવાયની જોગણુત્રીશ પ્રકૃતિઓની પોતપોતાના ઉદયકાલે અન્ય પ્રકૃતિઓના સંક્રમથી એક આવલિકા ન્યૂત પોતાના મૂળકમની ઉત્કૃષ્ટ ગિયતિ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય છે. અને તે આવલિકા ન્યૂત થયેલ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તામાંથી સક્રમાવલિકા વ્યવીત થવા બાદ ઉદયાવલિકાની ઉપરનાં સર્વ સ્થિતિસ્થાનો ગત દલિકો ઉદીરણુભોગ્ય હોવાથી ત્રણ આવલિકા ન્યૂત પોતાના મૂળકમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, ૫ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ ઉદીરણુ મેળ્ય સ્થિતિઓ હોય છે.

હવે જઘન્ય સ્થિતિના ઉદય સંબંધે વિશેષ કહે છે—

હસ્તુદઓ ષગઠિર્દગં નિદ્વદુગા ષગિયાલાપ ॥૧૦૩॥

હસ્તોદયઃ એકસ્થિતીનાં નિદ્રોનાનામેકચત્વારિશ્વતઃ ॥૧૦૩॥

અર્થ—પાંચ નિદ્રા હીન એકતાલીસ પ્રકૃતિઓનો છેલ્લી એક સ્થિતિનો જે ઉદય તે જઘન્ય ઉદય સમજવો.

ટીકાનુ—પહેલા જે પ્રકૃતિઓનો ઉદીરણના કાળથી ઉદયનો કાળ વધારે કહ્યો છે તે એકતાલીસ પ્રકૃતિઓમાંથી પાંચ નિદ્રા બાદ કરતાં શેષ મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિય-જાતિ, ત્રસ, બાહર, પથોગિત, સુભગ, આદેય, યશઃકીર્તિ, તીર્થંકરનામ, ઉચ્ચગોત્ર, આયુ ચતુષ્ક, સાત અસાત વેદનીય, જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, અંતરાય પાંચ, સંબલનલોભ, તણુ વેદ, સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિથ્યાત્વમોહનીય એ છત્રીસ પ્રકૃતિઓની છેલ્લી સમયમાત્ર સ્થિતિ રહે ત્યારે જઘન્ય સ્થિતિનો ઉદય સમજવો. એટલે કે અયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે જેનો ઉદય હોય છે તે પ્રકૃતિઓનો તથા આયુચતુષ્ક, જ્ઞાનાવરણપચક, અંતરાયપંચક, દર્શનાવરણચતુષ્ક, સંબલનલોભ અને સમ્યક્ત્વમોહનીય એ સઘળી પ્રકૃતિઓની સ્થિતિનો ક્ષય થતાં થતાં સત્તામાં છેલ્લુ એક સ્થિતિસ્થાનક જ્યારે શેષ રહે ત્યારે તેને વેદતાં તેઓનો જઘન્યસ્થિતિનો ઉદય સમજવો.

તણુ વેદ તથા મિથ્યાત્વમોહનીયની પ્રથમ સ્થિતિને ભોગવતા ભોગવતા જ્યારે છેલ્લો એક સમય શેષ રહે ત્યારે તેને ભોગવતા તે પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિનો ઉદય સમજવો.

જે કે નિદ્રાપંચકનો શરીરપથોગિત પૂર્ણ કર્યા પછી ઇન્દ્રિયપથોગિત પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી વચગાળામાં કેવળ ઉદય જ હોય છે ઉદીરણ હોતી નથી. એટલે તેટલા કાળના છેલ્લે સમયે તે એક સ્થાનકને અનુભવતા જઘન્ય સ્થિતિનો ઉદય કેમ ન કહ્યો? એ શંકા અહિં થઈ શકે છે.

પરંતુ તે શંકા અસ્થાને છે કારણ કે અહિં જઘન્ય સ્થિતિનો ઉદય તેને કહેવામાં આવ્યો છે કે કોઈપણ એવા એક સ્થાનકનો અનુભવ કરે કે જેને વેદતા તેની અંદર તે સમયે ધીબ કોઈપણ સ્થાનકના દલિલ મળી શકતા ન હોય. જેમ કે—બારમા

અનુષ્ઠ ઇન્દ્રિયકૃષ્ટા નરકગતિ આદિ વીસ તેમ જ જિનનામ તથા આહારક સપ્તન વિના અનુદય સંક્રમોદકૃષ્ટા મનુષ્યાનુપૂર્ણ વજેરે સ્થ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ ઉદીરણ ચોગ્ય સ્થિતિઓ અતર્થુદય ન્યૂન પોતપોતાના ચૂળકર્મના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધની સમાન છે

આહારક સપ્તકની અતર્થુદય ન્યૂન અંતઃક્રોડાક્રોડી સામગેય પ્રમાણ અને જિનનામની પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ ઉદીરણ ચોગ્ય સ્થિતિઓ છે. વિશેષ મારે આ જ અંથમાં ઉદીરણકરણ જુઓ.

શુષ્કસ્થાનકના ચરમસમયે જ્ઞાનાવરણીયકર્મના છેલ્લા સ્થાનકને જ્યારે વેદ છે ત્યારે તે સમયે તેની અંદર અન્ય કોઈ સ્થાનકનું કલ્પિત મળતું નથી.

અહિં પાંચ નિદ્રામાં^૧ તો-એ કે શરીરપયાંપિત પૂર્ણ કર્યા પછી કેવળ ઉદય હોય છે છતાં સત્તામાં ઘણી સ્થિતિ હોવાથી અપવર્તના વડે ઉપરના સ્થાનકના કલ્પિતો મળી શકે છે અને તેનો પણ ઉદય થાય છે. શુદ્ધ એક સ્થિતિનો ઉદય હોતો નથી. માટે તેનું વર્ણન કર્યું છે.

શેષ પ્રકૃતિઓની ઉદય અને ઉદીરણા સાથે જ શરૂ થાય છે અનેસાથે જ ખતમ થાય છે. તેથી તે પ્રકૃતિઓની જે જઘન્ય સ્થિત્યુદીરણા તે જ જઘન્ય સ્થિત્યુદય સમજવો, માત્ર ઉદયપ્રાપ્ત એક સ્થાનક વધારે લેવું.

તેમ જ સાદિ વિગેરેની પ્રરૂપણા આદિ જે અહિં નથી કહેવામાં આવ્યું તે સઘળું સ્થિતિ ઉદીરણામાં જેમ કહ્યું છે તેમ અહિં પણ સમજવું. ૧૦૩

આ રીતે સ્થિતિ ઉદયનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે અનુભાગોદયનું સ્વરૂપ કહે છે—

અણુભાગુદઓવિ ઉદોરણાઈ તુલ્લો જહન્યં નવરં ।

આવલિગંતે સમ્મત્તવેયસ્થોનંતલોમાણં ॥૧૦૪॥

અનુભાગોદયોઽપ્યુદીરણાયાસ્તુલ્યઃ જઘન્યં નવરમ્ ।

આવલિકાન્તે સમ્યક્સ્વેદક્ષીણાન્તલોમાનામ્ ॥૧૦૪॥

અર્થ—અનુભાગનો ઉદય પણ તેની ઉદીરણા તુલ્ય સમજવો. માત્ર સમ્યક્ત્વ-મોહનીય, ત્રણ વેદ, ક્ષીણમોહ શુષ્કસ્થાનકે જેનો અંત થાય છે તે પ્રકૃતિઓ અને સંજવલનલોભના જઘન્ય રસનો ઉદય તે તે પ્રકૃતિની છેલ્લી આવલિકાના ચરમસમયે જાણવો.

ટીકાતુ—અનુભાગના ઉદયનું સ્વરૂપ અનુભાગની ઉદીરણાની જેમ સમજવું. એટલે કે જે રીતે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ રસની ઉદીરણા ઉદીરણાકરણમાં વિસ્તારપૂર્વક કહેશે તે રીતે અહિં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ રસનો ઉદય પણ કહેવો.

શું ઉદીરણાકરણમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે સઘળું અહિં કહેવું કે તેમાં કંઈ વિશેષ છે? તો કહે છે કે આટલો વિશેષ છે. તે આ પ્રમાણે—

સમ્યક્ત્વમોહનીય, ત્રણ વેદ, ક્ષીણમોહશુષ્કસ્થાનકે જેનો ઉદય વિચ્છેદ થાય તે જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર અને અંતરાય પાંચ એ એ ચૌદ પ્રકૃતિઓ

૧ નિદ્રાનો ઉદય જેઓ બારમા શુદ્ધસ્થાનક સુધી માને છે તેમના મતે બારમાના દ્વિચરમસમયે નિદ્રા અને પ્રયત્નના છેલ્લા સ્થાનકને અનુસારતા તેનો જઘન્ય સ્થિત્યુદય સંભવે છે.

અને સંજ્વલન લોભ તેટલી પ્રકૃતિઓના જઘન્ય રસનો ઉદય પોતાની છેલ્લી આવલિકાના ચરમસમયે સમજવો.

તાત્પર્ય એ કે—જ્ઞાનાવરણપંચક, અંતરાયપંચક, દર્શનાવરણચતુષ્ક, ત્રણ વેદ, સંજ્વલનલોભ અને સમ્યક્ત્વમોહનીય એ યોગણીય પ્રકૃતિઓના પોતપોતાના અંતકાળે ઉદીરણા નષ્ટ થયા બાદ સત્તામાં જ્યારે એક આવલિકામાત્ર સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે આવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય રસનો ઉદય સમજવો.

ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિનો ઉદય અને જઘન્ય રસનો ઉદય બંને સાથે જ થાય છે. ૧૦૪

આ રીતે ઉદીરણાની ભલામણ કરીને અનુભાગોદય કહ્યો. હવે પ્રદેશોદય કહેવો જોઈએ. તેમાં આ બે અર્થોધિકાર છે. સાદિ વિગેરે ભંગની પ્રરૂપણા અને સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા. તેમાં સાદિ વિગેરે ભંગની પ્રરૂપણા બે પ્રકારે છે. મૂળપ્રકૃતિ સંબંધી અને ઉત્તરપ્રકૃતિ સંબંધી. તેમાં પહેલાં મૂળપ્રકૃતિ સંબંધી સાદિ વિગેરે ભંગની પ્રરૂપણા કરવા આ ગાથા કહે છે—

અજહન્નોઽણ્કોસો ચઽહ તિહા છણહ ચઽવિહો મોહે ।

આઽસ્સ સાહઅધુવા સેસવિગપ્પા ય સવ્વેસિ ॥૧૦૫॥

અજઘન્યોઽનુક્રુષ્ટચતુર્દાં ત્રિધા પળ્લાં ચતુર્વિધો મોહે ।

આયુપ્પઃ સાધધુવાઃ શેષવિકલ્પૌ ચ સર્વેર્પામ્ ॥૧૦૫॥

અર્થ—આયુ અને મોહનીય વિના શેષ છ કર્મનો અજઘન્ય પ્રદેશોદય ચાર પ્રકારે છે અને અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશોદય ત્રણ પ્રકારે છે, મોહનીયકર્મના તે બંને ચાર પ્રકારે છે. તથા આયુના સઘળા વિકલ્પો અને સઘળા કર્મના શેષ વિકલ્પો સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે.

ટીકાનુ—મોહનીય અને આયુકર્મ વિના શેષ છ કર્મનો અજઘન્ય પ્રદેશોદય સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

કેઈ એક ક્ષપિત^૧ કર્મોંશ આત્મા દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો^૨ ત્યાં સંકલિષ્ટ પરિણામવાળો થઈને ઉત્ક્રુષ્ટ સ્થિતિ બાંધતો ઘણા પ્રદેશની ઉદ્ધર્તના કરે. ઉદ્ધર્તના કરે

૧ ક્ષપિત કર્મોંશ એટલે જોછામાં જોછા કર્મોંશની સત્તાવાળો આત્મા. તે ભવ્ય જ હોય છે. તેનો ઉપાય સંકમણકરણમાં કહેશે

૨ ક્ષપિતકર્મોંશ આત્મા સીધો એકેન્દ્રિયમાં ન જાય, પરંતુ દેવલોકમાં જાય મારે દેવલોકમાં જવાનું કહ્યું. જઘન્ય પ્રદેશોદય એકેન્દ્રિયમાં હોય છે, કારણ કે યોગ અત્યંત અત્યપ હોવાથી વધારે ઉદીરણા કરી શકતો નથી. બેધન્દ્રિયાદિમાં યોગ વધારે હોવાથી ઉદીરણા વધારે થાય એટલે વધારે

ઝોટલે નીચેના સ્થાનકોમાં રહેલા દલિકોને ઉપરના સ્થાનકોમાં ગોઠવે. ત્યારપછી બધને અંતે કાળ કરીને ઝોકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં પહેલે સમયે 'પૂર્વોક્ત છ કર્મ'નો બળન્ય પ્રદેશોદય થાય તે બળન્ય પ્રદેશોદય પહેલા સમયે ઝોક સમય જ થતો હોવાથી સાદિ અને સાંત છે.

તે સિવાય અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અબળન્ય છે. તે અબળન્ય પ્રદેશોદય બીજા સમયે થતો હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન નહિ પ્રાપ્ત કરનારને અનાદિ, અબલ્યને ધ્રુવ અને બલ્યને અધ્રુવ છે. તથા તે જ છ કર્મનો અનુલુપ્ત પ્રદેશોદય અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રકારે—આ છ કર્મનો ઉલુપ્ત પ્રદેશોદય જેનું સ્વરૂપ આગળ ઉપર કહેવાયે તે ગુણિતકર્મો^૧ આત્માને પોતપોતાના ઉદયને અંતે ગુણુએણિના શિરભાગમાં વર્તતા હોય છે. તે ઉલુપ્ત પ્રદેશોદય માત્ર ઝોક સમય જ હોય છે માટે સાદિ સાંત છે.

તે સિવાય અન્ય સઘળો અનુલુપ્ત પ્રદેશોદય છે અને તે સર્વદા પ્રવર્તતો હોવાથી અનાદિ છે. કારણ કે જ્યાં સુધી આત્માએ જે ગુણુસ્થાનકના જે સમયે ઉલુપ્ત પ્રદેશોદય થાય છે તે ગુણુસ્થાનકને પ્રાપ્ત કર્યું નથી ત્યાં સુધી અનુલુપ્ત પ્રદેશોદય હોય છે, તથા અબલ્યને અનંત અને બલ્યને સાંત છે.

મોહનીયકર્મનો અબળન્ય અને અનુલુપ્ત ઝોક બંને પ્રકારનો પ્રદેશોદય સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રકારે—

પ્રમાણુમા ભોગવાય તેથી બળન્ય પ્રદેશોદય ન થાય. માટે દેવલોકમાંથી ઝોકેન્દ્રિયમાં ભવાતું કલ્પું. નીચેના સ્થાનકોના દલિકો ઉપરના સ્થાનકમાં જ્યારે મોહવાય ત્યારે નીચેના સ્થાનકોના દલિકો બોજા રહે તેથી બળન્ય પ્રદેશોદય થઈ શકે માટે ઉદ્દત્તના કરવાનું જણાવ્યું. જે કર્મદલિકો બંધાય અને ઉદ્દર્ભિત થાય તેની બે આવલિકા પૂર્ણ થાય તો તે જીદીરણા ચોગ્ય થાય અને બે જીદીરણા થાય તો પણ બળન્ય પ્રદેશોદય ન થાય માટે તે થતાં પહેલા અને અલ્પ યોગ પ્રથમ સમયે હોય માટે પ્રથમ સમયે બળન્ય પ્રદેશોદય થાય એમ કલ્પું છે.

૧ ગુણિતકર્મો^૧ ઝોટલે વધારેમા વધારે કર્મો^૧ની સત્તાવાળો આત્મા.

૨ ગુણુએણિના શિરભાગ તેને કહે છે કે જે સ્થાનની અંદર વધારેમા વધારે દલિકો ગોઠવાયા હોય. સમ્યક્ત્વાદિ પ્રાપ્ત કરતાં અંતર્યુદ્ધતના સમય પ્રમાણુ સ્થાનકોમાં પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયમાં અસંખ્ય અસંખ્ય ગુણુકારે દળરચના થાય છે. આ કર્મે અંતર્યુદ્ધતના છેલ્લા સમયમાં સર્વથી વધારે દલિક ગોઠવાય છે તેને ગુણુએણિનું શિર કહેવામાં આવે છે. બારમા ગુણુસ્થાનકના સખ્યાતા ભાગ જાય અને ઝોક ભાગ રૈષ રહે ત્યારે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાયની સ્થિતિને સર્વોત્તરના વડે અપવર્તી બારમા ગુણુસ્થાનકની નેટલી સ્થિતિ રૈષ રહી છે તેના નેટલી કરે છે અને ઉપરના દલિક ઉનારી તે અંતર્યુદ્ધતમાં ગુણુએણિના કર્મે ગોઠવે છે. તે અંતર્યુદ્ધતનો છેલ્લો સમય એ ગુણુએણિનું શિર છે, તે જ બારમા ગુણુસ્થાનકનો ચરમસમય છે. ત્યાં જ ઉલુપ્ત પ્રદેશોદય ઘટે છે એ રીતે નામ જોત્ર અને વેદનીયકર્મની તેરમાના ચરમસમયે ચોદમા ગુણુસ્થાનકના કાળ પ્રમાણુ ગુણુએણિ કરે છે એટલે ચોદમા ગુણુસ્થાનકનો છેલ્લો સમય એ ત્રણ કર્મની ગુણુએણિનું શિર છે એટલે તે સમયે ઉલુપ્ત પ્રદેશોદય હોય છે.

ક્ષિપિત કર્મોંશ આત્માને અંતરકરણ જ્યારે કરે ત્યારે અંતરકરણને અંતે આવલિકા માત્ર કાળમાં જે ગોપુચ્છાકારે દંભરચના થાય છે તે આવલિકાના ચરમસમયે જન્મ્ય પ્રદેશોદય થાય છે. તે એક સમય જ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે.

તે સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અજન્મ્ય છે. તે બીજે સમયે થતો હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ અને ભવ્યને અધ્રુવ છે.

શુષ્કિત કર્મોંશ આત્માને સૂક્ષ્મસંપરાય શુષ્કસ્થાનકના ચરમસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે તે માત્ર છેલ્લે સમયે જ થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે.

તે સિવાયનો અન્ય સઘળો અતુલકૃષ્ટ પ્રદેશોદય છે. તે ઉપશમશ્રેણિથી પડતા થાય ખાટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ અને ભવ્યને અધ્રુવ છે.

આત્માના ઉત્કૃષ્ટ અતુલકૃષ્ટ જન્મ્ય અને અજન્મ્ય એ ચારે ભેદો સાદિ અને સાંત ભાગે છે. કારણ કે એ ચારે ભેદો યથાયોગ્ય રીતે નિયતકાળ પર્યંત પ્રવર્તે છે.

તથા પૂર્વોક્ત છ અને ગોહનીય એ સઘળા કર્મોના ઉત્કૃષ્ટ અને જન્મ્યરૂપ શેષ વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાગે છે. કેમકે અમુક નિયત સમયપર્યંત જ તે પ્રવર્તે છે. તેના વિચાર અતુલકૃષ્ટ અને અજન્મ્ય કહેવાના પ્રસંગે કર્યો છે. આ રીતે મૂળ કર્મ સંખ્યા સાદિ વિગેરે ભંગનો વિચાર કર્યો. ૧૦૫

૧) હવે ઉત્તરપ્રકૃતિ સંખ્યા સાદિ આદિ ભંગનો વિચાર કરે છે—

અજહન્નોણુક્કોસો ધ્રુવોદયાણં ચઝહ તિહા ચઝહા ।

મિચ્છન્તે સેસારિં દુવિહા સઞ્જે ય સેસાણં ॥૧૦૬॥

જઘન્યોજુત્કૃષ્ટઃ ધ્રુવોદયાનાં ચતુર્દાં ત્રિધા ચતુર્દાં ।

મિથ્યાત્વસ્ય શેષૌ આસાં દ્વિવિધાઃ સર્વે ચ શ્રેયાણામ્ ॥૧૦૬॥

૧ ઉદય સમયથી આરંભી ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્યાત અસંખ્યાતયુગ્મ જે દળરચના થાય છે તે શુષ્કશ્રેણિ કહેવાય છે. વળી ઉદયસમયમાં વધારે અને પછી પછીના સમયે અદ્ય અદ્ય જે નિયંત્રરચના થાય તે ગોપુચ્છાકાર દંભરચના કહેવાય છે.

૨ અંતરકરણનો સમધિક આવલિકાકાળ શેષ રહે ત્યારે બીજી સ્થિતિમાંથી દલિકા જેવી અંતરકરણની છેલ્લી આવલિકામાં તે દલિકાને ગોપુચ્છાકારે ગોળવે છે. તે સમધિકકાળ પૂર્ણ થાય અને છેલ્લી આવલિકામાં પ્રવેશ કરે ત્યારે ગોહનીયનો ઉદય થાય એટલે તે આવલિકાના છેલ્લા અમયે અદ્ય પ્રદેશો ગોહવાયકા હોવાથી જન્મ્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

અર્થ—ધ્રુવોદય પ્રકૃતિઓના અજઞન્ય પ્રદેશોદય ચાર પ્રકારે છે અને અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશોદય ત્રણ પ્રકારે છે. મિથ્યાત્વના તે બંને વિકલ્પો ચાર ભાગે છે. તથા આ સઘળી પ્રકૃતિઓના શેષ વિકલ્પો અને શેષ પ્રકૃતિઓના સઘળા વિકલ્પો સાદિ અને સાંત એ બે ભાગે છે.

ટીકાનુ—મિથ્યાત્વ રહિત શેષ તૈજસકાર્મણ્યસપ્તક, વણોદિ વીશ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, અચુરુલ્લઘુ, નિર્માણ, જ્ઞાનાવરણપાંચક, દર્શનાવરણચતુષ્ક અને અંતરાયપાંચક એ સુડતાલીસ ધ્રુવોદય પ્રકૃતિઓના અજઞન્ય પ્રદેશોદય સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર ભાગે છે. તે આ પ્રકારે—

ઉત્કૃષ્ટ સંદેશે વર્તતા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતો ક્ષપિતકર્માંશ કોઈ દેવ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશની ઉલ્લેખના કરે અને બાંધને અંતે કાળ કરીને એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય તે એકેન્દ્રિયને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે પૂર્વોક્ત સુડતાલીસ પ્રકૃતિઓના જઞન્ય પ્રદેશોદય હોય છે. માત્ર અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણને દેવતાઓને બાંધાવલિકાના ઘરમસમયે જઞન્ય પ્રદેશોદય 'સમજવો. તે જઞન્ય પ્રદેશોદય માત્ર એક સમય થતો હોવાથી સાદિ સાંત ભાગે છે.

તે સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અજઞન્ય હોય છે. તે એકેન્દ્રિયને ઉત્પત્તિના બીજે સમયે થતો હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી એટલે કે ક્ષપિતકર્માંશ થઈ દેવગતિમાંથી જેઓ એકેન્દ્રિયમાં નથી ગયા તેઓ આશ્રયી અનાદિ. અજઞન્યને અનન્ત અને જઞન્યને સાંત અજઞન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

પૂર્વે કહી તે જ સુડતાલીસ પ્રકૃતિઓના અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશોદય અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રકારે—

શુભશ્રેણિના શિરે વર્તમાન શુભિતકર્માંશ આત્માને તે તે પ્રકૃતિઓના ઉદયને અંતે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે. તે એક સમય થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે.

તે સિવાય અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અનુક્રુષ્ટ છે. તે સર્વદા થતો હોવાથી અનાદિ, અજઞન્યને ધ્રુવ અને જઞન્યને અધ્રુવ છે.

મિથ્યાત્વનો અજઞન્ય અને અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશોદય સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ આ પ્રકૃતિઓના જઞન્ય પ્રદેશોદય એકેન્દ્રિયના હોવાનું કારણ સ્પષ્ટકર્મનો જઞન્ય પ્રદેશોદય કહેવાના પ્રસંગે કહ્યું છે તે પ્રમાણે જાણી લેવું. અવધિદિક્કનો જઞન્ય પ્રદેશોદય દેવગતિમાં હોવાનું કારણ અવધિજ્ઞાનને દૈત્ય કરતા તેઓ ઘણા પ્રદેશોને દૂર કરે છે અને સત્તામાં ઓછા રહે છે. બાંધાવલિકાનો ઘરમસમય એટલા માટે ત્રણથી કમ છે કે બાંધાવલિકાનો ઉદય ન થાય. બાંધાવલિકાનો પહેલો સમય એટલા માટે ન લીધો કે તેટલો કાળ ઉદય ઉદીરણથી વધારે પ્રદેશો દૂર કરી શકે

પ્રથમ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરતા જેણે અંતરકરણ કયું છે, એવો ક્ષપિતકર્માંશ કોઈ આત્મા ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે જાય, તેને અંતરકરણનો કંઈક અધિક આવલોકિકાકાળ બાકી રહે ત્યારે છેલ્લી આવલોકિકામાં જે ગોપુચ્છાકાર-ઢળરચના થાય છે, તેના છેલ્લા સમયે વર્ત્તા જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે. તે એક સમયમાત્ર થતો હોવાથી સાદિ અને સાંત છે.

તે સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અજઘન્ય છે. તે તેનાથી બીજે સમયે પ્રવર્ત્તો હોવાથી સાદિ અથવા વેદક સમ્યક્ત્વથી પડતા પણ અજઘન્ય પ્રદેશોદય શરૂ થતો હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કયું નથી તેઓને અનાદિ, અભાવ્યને અનંત અને ભાવ્યને સાંત હોય છે.

તથા દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિમાં વર્ત્તમાન કોઈ ગુણિતકર્માંશ આત્મા સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરે એટલે તેને નિમત્તે ગુણશ્રેણિ કરે અને તે કરીને ત્યાં સુધી જાય, યાવત્ બંને ગુણશ્રેણિનો 'શિરભાગ પ્રાપ્ત થાય. તે વખતે ત્યાંથી પડી કોઈ મિથ્યાત્વે જાય તેને તે બંને ગુણશ્રેણિના શિરભાગનો અનુભવ કરતાં મિથ્યાત્વનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે. તે માત્ર એક સમય થતો હોવાથી સાદિ સાંત છે.

તે સિવાયનો અન્ય સઘળો પ્રદેશોદય અનુત્કૃષ્ટ છે તે બીજે સમયે થતો હોવાથી સાદિ, અથવા વેદક સમ્યક્ત્વથી પડતા પણ અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય શરૂ થતો હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કયું નથી તેઓને અનાદિ, અભાવ્યને મુખ અને ભાવ્યને અમુખ છે.

પૂર્વોક્ત સુડતાલીસ પ્રકૃતિઓના અને મિથ્યાત્વમોહનીયના શેષ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એ બે વિકલ્પ સાદિ સાંત ભાગે છે. તે બંનેનો વિચાર અનુત્કૃષ્ટ અને અજઘન્યનો વિચાર કરવાના પ્રસંગે કર્યો છે.

તથા બાકીની અમુવોદયિ એકસો દશ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય-અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એ સઘળા વિકલ્પો સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે. કારણ કે તે સઘળી પ્રકૃતિઓ અમુવોદયિ છે. ૧૦૬

આ પ્રમાણે સાદિ વિગેરે ભાગની પ્રરૂપણા કરી. હવે સ્વામિત્વનો વિચાર કરવો બોધ્યો. તે બે પ્રકારે છે—ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સ્વામિત્વ અને જઘન્ય પ્રદેશોદય સ્વામિત્વ.

૧ જે સમયે દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરે ત્યારથી અંતર્મુદ્ધર્ત્ત પર્વત આત્મા પ્રવર્ધમાન પરિણામવાળો રહે છે. એટલે અંતર્મુદ્ધર્ત્ત પર્વત ચડતી ચડતી ગુણશ્રેણિ કરે છે. હવે તે દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિમાં વર્ત્તો સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરે અને તનિમિત્તક ગુણશ્રેણિ કરે. સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરીને પણ અંતર્મુદ્ધર્ત્ત પર્વત અવશ્ય પ્રવર્ધમાન પરિણામવાળો જ રહે છે અને ચડતી ચડતી ગુણશ્રેણિ કરે છે. તે બંને ગુણશ્રેણિના શિર ભાગને જે સમયે પહોંચવાનો હોય તે પહેલા પડીને મિથ્યાત્વે જાય ત્યાં તે શિર ભાગનો અનુભવ કરતા મિથ્યાત્વનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

તેમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયનો સ્વામિ કોણ છે ? તેને પ્રતિપાદન કરવા માટે સંભવતી સઘની ગુણશ્રેણિઓ બતાવે છે—

સંમત્તદેસસંપુન્નવિરઙ્ગુપ્પત્તિઅણવિસંજોગે ।

દંસણસ્થવગે મોહસ્સ સમણે ઉવસંતસ્થવગે અ ॥૧૦૭॥

સ્ત્રીણાદિત્રિગે અસંસ્થગુણિય ગુણસેદિદલિય જહક્કમસો ।

સમ્મત્તાર્ઘેણોક્કારસણ્હ કાલો ઉ સસ્થસો ॥૧૦૮॥

સમ્યક્ત્વદેશસમ્પૂર્ણવિરત્યુત્પત્ત્યણવિસંયોજનેષુ ।

દર્શનસ્થપકે મોહસ્ય સ્મરને ઉપજાન્તે સ્થપકે ચ ॥૧૦૭॥

સ્ત્રીણાદિત્રિકે અસંસ્થાતગુણિતં ગુણશ્રેણિદલિકં યથાક્રમશઃ ।

સમ્યક્ત્વાદીનામેકાદશાનાં કાલસ્તુ સંસ્થેયાંશઃ ॥૧૦૮॥

અર્થ—સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ ત્યારે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે અનંતા-અધિની વિસંયોજના કરતા, દર્શનમોહનીયનો ક્ષય કરતા, ચારિત્ર મોહનીયને ઉપશ-માવતા, ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે, ચારિત્રમોહનો ક્ષય કરતા અને ક્ષીણમોહાદિ ત્રણ ગુણસ્થાનકે એમ અગિઆર ગુણશ્રેણિ થાય છે. તથા તે સમ્યક્ત્વાદિ અગીઆર ગુણ-શ્રેણિઓમાં હળરચના અતુલમે અસંખ્ય અસંખ્ય ગુણ થાય છે અને કાળ અતુલમે સંખ્યાતમે સંખ્યાતમે ભાગ છે.

ટીકાક્રમ—ઉદયસમયથી આરંભી પછી પછીના સમયમાં અસંખ્ય અસંખ્ય ગુણાકારે જે હળરચના થાય તે ગુણશ્રેણિઓ અગીઆર છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતા જે ત્રણ કરણ થાય છે તેમાં અપૂર્વકરણે તથા અનિ-વૃત્તિકરણે ગુણશ્રેણિ થાય છે અને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી આત્મા અંતર્મુદ્ધર્ત પૃથક્ અવશ્ય ચઠતા પરિણામવાળો રહે છે, ત્યારે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે થતી પહેલી ગુણશ્રેણિ.

૨-૩ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ ઉત્પન્ન થયા પછી પણ આત્મા અંતર્મુદ્ધર્ત પૃથક્ અવશ્ય ચઠતા પરિણામવાળો રહે છે અને ત્યારે જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ નિમિત્તે થતી બીજી અને ત્રીજી ગુણશ્રેણિ. જે કે દેશવિ-રતિ અને સર્વવિરતિ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થયા પછી જ્યાં સુધી તે ગુણ રહે ત્યાં સુધી ગુણશ્રેણિ થાય છે પરંતુ તે પરિણામાનુસાર થાય છે અને શરૂઆતના અંતર્મુદ્ધર્તમાં અવશ્ય પ્રવર્તમાન ગુણશ્રેણિ થાય છે. સર્વવિરતિ નિમિત્તકે ગુણશ્રેણિ પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત અને ગુણસ્થાનકે થાય છે.

૪ અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે અનંતાનુભંધિની વિસયોબ્ધના કરતા અપૂર્વ અનિવૃત્તિ-કરણે જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે ચોથી 'ગુણશ્રેણિ.

૫ તથા સાતમે ગુણસ્થાનકે સમ્યક્ત્વ, મિશ્ર અને મિથ્યાત્વ એ ત્રણ દર્શન-મોહનીયનો ક્ષય કરતા અપૂર્વ અનિવૃત્તિકરણે જે ગુણશ્રેણિ થાય તે પાંચમી ગુણશ્રેણિ.

૬ ચારિત્ર ઉપશમાવતા જે ગુણશ્રેણિ થાય તે છઠી ગુણશ્રેણિ. (આ વિષયમાં પાંચમા કર્મશ્રેણી ગાથા ૮૨ ની ટીકામાં કહ્યું છે કે-મોહનીયકર્મનો ઉપશમ કરનાર ઉપશમશ્રેણિ પર ચડેલો અનુવૃત્તિબાહરસંપરાય અને સૂક્ષ્મસંપરાયવર્તિ આત્મા કહેવાય છે. તેને મોહ ઉપશમાવતા જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે છઠી ગુણશ્રેણિ.)

૭ તથા ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનકે જે ગુણશ્રેણિ થાય છે, તે સાતમી ગુણશ્રેણિ.

૮ ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષય કરતા જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે આઠમી ગુણશ્રેણિ. (અહિં પણ તે જ ૮૨ મી ગાથાની ટીકામાં લખ્યું છે કે-મોહનીયનો ક્ષય કરનાર ક્ષપકશ્રેણિ પર ચડેલો અનિવૃત્તિબાહરસંપરાય અને સૂક્ષ્મસંપરાયવર્તિ આત્મા કહેવાય છે ત્યાં ક્ષય કરતા જે ગુણશ્રેણિ થાય તે આઠમી ગુણશ્રેણિ.)

૯ તથા ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકે જે ગુણશ્રેણિ થાય તે નવમી ગુણશ્રેણિ.

૧૦ સયોગિ કેવળીગુણસ્થાનકે થતી જે ગુણશ્રેણિ તે દશમી ગુણશ્રેણિ.

૧૧ તથા અયોગિકેવળી સંખંધે જે ગુણશ્રેણિ થાય તે અગીઆરમી ગુણશ્રેણિ.

આ સમ્યક્ત્વાદિ સંખંધિ અગીઆર ગુણશ્રેણિઓમાં જે દળસ્થના થાય છે તે અનુક્રમે અસંખ્યાત અસંખ્યાત ગુણ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતા જે ગુણશ્રેણિ થાય અને તેમાં જે દળસ્થના થાય તે પરિણામની મંદતા હોવાથી અદ્ય પ્રમાણમાં થાય છે, તેનાથી દેશવિરતિ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિમાં અસંખ્યાત-ગુણ દળસ્થના થાય છે. કારણ કે ત્યાં પરિણામ અનંતગુણ વિશુદ્ધ છે. તેનાથી પણ સર્વવિરતિ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિમાં અસંખ્યાતગુણ દળસ્થના થાય છે. એ પ્રમાણે

૧ અનંતાનુભંધિની વિસયોબ્ધના જે કે ચોથાથી સાતમા પર્વત થાય છે, પરંતુ સાતમા ગુણ-સ્થાનકવાળો આત્મા અનંતગુણ વિશુદ્ધ પરિણામવાળો હોવાથી અને સર્વવિરતિ નિમિત્તે થતી ગુણ-શ્રેણિથી અસંખ્યાતગુણ નિર્જરા અનંતાનુભંધિની વિસયોબ્ધના કરનાર કરે છે એમ કહ્યું હોવાથી અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે અનંતાનુભંધિની વિસયોબ્ધના કરતા જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે અહિં ગ્રહણ કરવી. એ પ્રમાણે દર્શનમોહનીયની ક્ષપણાદિ નિમિત્તે સાતમે ગુણસ્થાનકે થતી ગુણશ્રેણિ જ ગ્રહણ કરવી.

૨ સયોગિના અંતે જે અયોગિ નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ થાય છે, તે અયોગિની ગુણશ્રેણિ કોવાળી છે. કારણ કે અયોગિ ગુણસ્થાનકે ચોખ્ખા અભાવે ઉપરના સ્થાનકોમાંથી દળ ઉતારવા અને નીચેના સ્થાન-કોમાં ગોઠવવા એ કોઈપણ પ્રકારની ક્રિયા થતી નથી. પરંતુ સયોગિને અંતે જે પ્રમાણે ગોઠવી રાખ્યા છે તેને તે જ પ્રમાણે એક પણ દળ ઉત્તુ નીચું કર્યા વિના જોગવે છે.

પછી પછીની ગુણશ્રેણિમાં ઉત્તરોત્તર અનંતગુણ વિશુદ્ધિ હોવાથી અસંખ્યાત અસંખ્યાતગુણ દળરચના અયોગિ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિ પર્યંત કહેવી:

તથા એ સમ્યક્ત્વાદિ ગુણશ્રેણિઓનો કાળ અનુક્રમે સંખ્યેયગુણહીન સંખ્યેય ગુણહીન કહેવો. તે આ પ્રમાણે—સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતાં થતી ગુણશ્રેણિનો કાળ સીધો વધારે છે, તેનાથી દેશવિરતિ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિનો કાળ સંખ્યાતમો ભાગ છે. તેનાથી પણ સર્વવિરતિની ગુણશ્રેણિનો કાળ સંખ્યાતમો ભાગમાત્ર છે, એ પ્રમાણે ત્યાં સુધી કહેવું ચાવત્ સયોગિની ગુણશ્રેણિના કાળથી અયોગિની ગુણશ્રેણિનો કાળ સંખ્યાતગુણહીન છે.

તાત્પર્ય એ કે સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિ દીર્ઘ અંતર્યુદ્ધર્ત પર્યંત લોગવાય તેવી અને અદ્ય દળરચના—પ્રદેશપ્રમાણ જેની અંદર રહ્યું છે તેવી કરે છે. તેનાથી સંખ્યાતગુણ હીન અંતર્યુદ્ધર્તમાં લોગવાય તેવી અને અસંખ્યાતગુણ અધિક દળરચનાવાળી દેશવિરતિનિમિત્તક ગુણશ્રેણિ કરે છે. એ પ્રમાણે સંખ્યાતગુણહીન સંખ્યાતગુણહીન અંતર્યુદ્ધર્તમાં વેદવા યોગ્ય અને અસંખ્યાતગુણ અસંખ્યાતગુણ વધારે દલિક રચનાવાળી ઉત્તરોત્તર ગુણશ્રેણિ કરે છે.

અહિં કોઇ શંકા કરે કે—અનુક્રમે અસંખ્યાતગુણ અસંખ્યાતગુણ દલિક કેમ થતે ? સરખું કે ન્યૂન કેમ નહિ ?

તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરતો આત્મા મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે. તેને પરિણામની મંદતા હોવાથી અપૂર્વ અનિવૃત્તિકરણે જે દળરચના થાય, તેમાં દલિક અદ્ય પ્રમાણમાં હોય છે. અને સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થયા બાદ જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે પૂવોક્ત ગુણશ્રેણિની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણ દળવાળી હોય છે કારણ અત્યંત વિશુદ્ધ પરિણામ છે. આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતા અને થયા બાદ થતી ગુણશ્રેણિમાં દલિકની રચનાનું તારતમ્ય હોય છે. તેનાથી પણ દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિ અસં-

૧ ઉપાના રચનાક્રોમાં અપવર્તના કરણ વડે દલિકો ઉતારી ઉદય સમયથી આરંભી નેટલા અંતર્યુદ્ધર્ત પ્રમાણ રચનાક્રોમાં પૂર્વ પૂર્વથી ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાતગુણ ગોઠવાય છે તે અંતર્યુદ્ધર્તકાળ અહિં લેવાતો છે. એટલે સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે જેવા અંતર્યુદ્ધર્તમાં દળરચના થાય છે તેનાથી સંખ્યાતમા ભાગના અંતર્યુદ્ધર્તમાં દેશવિરતિ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિમાં દળરચના થાય છે. જો કે ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાતગુણ વિશુદ્ધિ હોવાથી દલિકો અસંખ્યાતગુણ વધારે ઉતારે છે અને ગોઠવે છે. એટલે તાત્પર્ય એ આવ્યો કે સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે જે ગુણશ્રેણિ થઈ તે ગોટા અંતર્યુદ્ધર્તમાં થઈ અને દલિકો જોણ ગોઠવાયા અને દેશવિરતિ નિમિત્તે જે ગુણશ્રેણિ થઈ તે સંખ્યાતગુણહીન અંતર્યુદ્ધર્તમાં થઈ અને દલિકો અસંખ્યાતગુણ ગોઠવાયા. આ પ્રમાણે થવાથી સમ્યક્ત્વની ગુણશ્રેણિ ઠારા નેટલા કાળમાં નેટલા દલિકો દૂર થાય તેનાથી સંખ્યાતમા ભાગના કાળમાં અસંખ્યાતગુણ વધારે દલિકો દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિમાં દૂર થાય આ પ્રમાણે પછી પછીની ગુણશ્રેણિ માટે સમજવું.

૨ આ ગુણશ્રેણિઓ અહિં બતાવવાનું કારણ ગુણશ્રેણિના ચિરભાગે વર્તતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોઈ શકે છે એ જણાવવું છે. અમુક ગતિમાં અમુક ગુણશ્રેણિ થઈ જાય છે એ બતાવવાનું કારણ પણ તે ગતિમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સંભવે એ છે.

આત્મશુદ્ધિ અધિક દળસ્થનાવાળી હોય છે. કારણ કે સમ્યગ્દષ્ટિની અવેક્ષાએ દેશવિરતિ આત્મા અત્યંત વધારે વિશુદ્ધ પરિણામવાળો છે. તેનાથી પણ સર્વવિરતિ શુદ્ધશ્રેણિ અસંખ્યાતશુદ્ધિ અધિક દળસ્થનાવાળી છે કારણ કે દેશવિરતિ આત્મા અતિવિશુદ્ધ પરિણામવાળો છે. તેનાથી પણ સંયતને અનંતાનુભવિની વિસંચોજના કરતા થતી શુદ્ધશ્રેણિ અસંખ્યાતશુદ્ધિ અધિક દળસ્થનાવાળી છે. કારણ કે પૂર્વથી અત્યંત વિશુદ્ધિ-વાળો આત્મા છે.

આ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર વધતી વધતી વિશુદ્ધિ હોવાથી આગળ આગળની શુદ્ધ-શ્રેણિમાં અસંખ્યાત અસંખ્યાતશુદ્ધિ અધિક દળસ્થના થાય છે, પરંતુ સમાન કે ન્યૂન થતી નથી અને તેથી જ ઉત્તરોત્તર શુદ્ધશ્રેણિમાં વર્તમાન છોડે અસંખ્યાત અસંખ્યાત-શુદ્ધિ અધિક કર્મની નિર્જરા કરનારા હોય છે. ૧૦૮

હવે કઈ શુદ્ધશ્રેણિઓ કઈ ગતિમાં હોઈ શકે છે તેના નિરૂપણ માટે આ ગાથા કહે છે—

જ્ઞાતિ ગુણાઓ પઢિષ મિચ્છત્તગયંમિ આહમા તિન્નિ ।

લંભંતિ ન સેસાઓ જં જ્ઞોણાસું અસુંમમરણં ॥૧૦૯॥

જ્ઞાતિ ગુણાદ્ પતિતે મિધ્યાત્વં ગતે આઘાસ્તિસ્રઃ ।

લમ્યન્તે ન શેષા યત્ ક્ષીણાસ્વશુભમરણમ્ ॥૧૦૯॥

અર્થ—આત્મા શીઘ્ર શુદ્ધથી પડી મિધ્યાત્વે જાય અને તરતમાં જ મરણ પામે તો આદિની ત્રણ શુદ્ધશ્રેણિઓ નારકાદિ ભવોમાં સંભવે છે. શેષ સંભવતી નથી. કારણ કે તેનો ક્ષય થયે છતે જ અશુભ મરણ થાય છે.

ટીકાનુ—કોઈ આત્મા સમ્યક્ત્વાદિ નિમિત્તે થતી શુદ્ધશ્રેણિ કયાં પછી તરતમાં જ સમ્યક્ત્વાદિ શુદ્ધથી પડી મિધ્યાત્વે જાય અને ત્યાંથી પણ તરત જ અપ્રશસ્ત મરણ વડે મરણ પામી નારકાદિ ભવમાં જાય ત્યાં અદ્ય કાળ પર્થત ઉદયને આશ્રયી શરૂ-આતની 'સમ્યક્ત્વ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ નિમિત્તે થયેલી ત્રણ શુદ્ધશ્રેણિઓ સંભવે છે. એટલે કે એ ત્રણ શુદ્ધનિમિત્તે થયેલી દળસ્થનાનો નારકાદિ ભવોમાં સંભવ છે અને એ દળસ્થનાનો સંભવ હોવાથી તેનો ઉદય પણ સંભવે છે, બાકીની શુદ્ધશ્રેણિઓ સંભવતી નથી. કારણ કે નારકાદિ ભવ અપ્રશસ્ત મરણ વડે મરણ પ્રાપ્ત કરતા થાય છે.

૧ સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે થયેલી દળસ્થના કેટલીક બાકી હોય અને દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી તેને નિમિત્તે શુદ્ધશ્રેણિ કરે તેનો પણ અમુક ભાગશૈષ હોય અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી તેને નિમિત્તે શુદ્ધ-શ્રેણિ કરે ત્યાંથી તરતમાં જ પડી મિધ્યાત્વે જાય ત્યાંથી પણ તરતમાં જ મરણ પામી નારકાદિ ભવમાં જાય ત્યાં આત્મા એ ત્રણે શુદ્ધ નિમિત્તે થયેલી દળસ્થના લઈને ગયેલો હોવાથી ઉદય આશ્રયી એ ત્રણે શુદ્ધશ્રેણિઓના દલિલો સંભવે છે.

ઉક્ત ત્રણ વિના ગુણશ્રેણિઓ જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી અપ્રશસ્ત મરણ થતું નથી, પરંતુ તે ગુણશ્રેણિઓ દૂર થયા પછી જ થાય છે. માટે શરૂઆતની ત્રણ ગુણશ્રેણિઓ જ નારકાદિ ભવોમાં સંભવે છે, શેષ સંભવતી નથી. ૧૦૬

આ પ્રમાણે ગુણશ્રેણિઓ કહી હવે કોણ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે અને કોણ જઘન્ય કરે છે ? તેનો વિચાર કરે છે—

उक्तोस पपसुदयं गुणसेढीसीसगे गुणियकम्मो ।

सव्वासु कुणइ ओहेण खवियकम्मो पुण जहन्नं ॥૧૧૦॥

उक्तप्रदेशोदयं गुणश्रेणिरिसि गुणितकर्मांशः ।

सर्वीसां करोत्योवेन क्षपितकर्मांशः पुनः जघन्यम् ॥૧૧૦॥

અર્થ—સામાન્ય રીતે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ગુણશ્રેણિને શિરે વર્તમાન ગુણિતકર્માંશ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે અને ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા જઘન્ય પ્રદેશોદય કરે છે.

ટીકાનું—પછી અને સપ્તમી વિભક્તિનો અર્થ પ્રત્યે અલેક હોવાથી સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો ગુણશ્રેણિના શિરે વર્તમાન ગુણિતકર્માંશ આત્મા-ઓષે-સામાન્યતઃ—ઘણે ભાગે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે. એટલે કે ઘણે ભાગે ગુણશ્રેણિના શિરભાગે વર્તતા ગુણિતકર્માંશ આત્માને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે અને પ્રાયઃ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને થાય છે. ગુણિતકર્માંશ અને ક્ષપિતકર્માંશ કોને કહેવા ? તેનું સ્વરૂપ આગળ કહેવાશે, ૧૧૦

હવે સઘળી પ્રકૃતિઓના ભિન્ન ભિન્ન ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયના સ્વામિ કહેવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

सम्मत्तवेयसंजलणयाण खीणंत दुजिणअंताणं ।

लहु खवणाय अवहिस्स अणोहिणुकोसो ॥૧૧૧॥

सम्यक्त्ववेदसंज्वलनानां क्षીणान्तानાં દ્વિજિનાન્તાનામ્ ।

લુપ્તલ્પણયાઙ્તે અવચેરનવિકસ્યોત્કૃષ્ટઃ ॥૧૧૧॥

અર્થ—સમ્યક્ત્વમેહનીય, ત્રણ વેદ અને સંનવલ કપાયનો તથા ક્ષીણમેહ ગુણસ્થાનકે જેનો અંત થાય છે તે પ્રકૃતિઓના તથા બે જિનેશ્વરને-સયોગિ કેવળી અને

૧ ઉપરના ગુણસ્થાનથી પછી પહેલે આવી અપ્રશસ્ત મરણ વડે મરણ પામી અન્ય નારકાદિ ભવોમાં ગુણશ્રેણિ લઈ જાય તો શરૂઆતની ત્રણ જ લઈ જાય છે. પરંતુ ઉપરના ગુણસ્થાનકે જ મરણ પામી એથુ ગુણકાણું લઈ દેવકોકાદિમાં જાય તો અન્ય ત્રણ ગુણશ્રેણિ લઈ જાય છે. જેમકે ઉપરના શ્રેણિમાં મરણ પામી જેને નિમિત્તે એથી ગુણશ્રેણિ લઈ અવુત્તર વિમાનમાં જાય છે.

અયોગિ કેવળીને જેનો ઉદય વિચ્છેદ થાય છે તે પ્રકૃતિઓનો, લઘુક્ષપણા વડે ક્ષય કરતા તે તે પ્રકૃતિઓના ઉદયના અંતસમયે ગુણિતકર્મોંશ આત્માને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે. માત્ર અવધિક્ષિકનો જેને અવધિજ્ઞાન નથી થયું તેને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે.

ટીકાનુ૦—સમ્યક્ત્વમોહનીય, ત્રણ વેદ અને સંબલન ચતુષ્ક એ આઠ પ્રકૃતિઓને લઘુક્ષપણા વડે ખપાવવા માટે ઉદયમવંત થયેલા ગુણિતકર્મોંશ આત્માને તે તે પ્રકૃતિના ઉદયના અરમસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

અહિં ક્ષપણા બે પ્રકારે છે—૧ લઘુક્ષપણા અને ૨ ચિરક્ષપણા. તેમાં સાત માસ અધિક આઠ વરસની ઉમરનો કોઈ બંધ્યાત્મા સંયમનો સ્વીકાર કરે તે સ્વીકાર્યા બાદ અંતર્મુદ્ધૂર્તકાળે જ ક્ષપક્રોષિનો આરંભ કરે, તેને જે કર્મનો ક્ષય થાય તે લઘુક્ષપણા કહેવાય છે અને જે ઘણા લાંબા કાળે સંયમને પ્રાપ્ત કરે અને સંયમ પ્રાપ્ત કર્યા પછી ઘણા કાળ ગયા બાદ ક્ષપક્રોષિનો આરંભ કરે તેને જે કર્મનો ક્ષય થાય તે ચિરક્ષપણા કહેવાય છે.

દીર્ઘકાળે જે સંયમને પ્રાપ્ત કરે અને ત્યારપછી દીર્ઘકાળે જે ક્ષપક્રોષિનો આરંભ કરે તેને ઉદય ઉદીરણા વડે ઘણા પુફ્ફલોનો ક્ષય થાય છે થોડા જ બાકી રહે છે તેથી ચિરક્ષપણા વડે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઘટી શકતો નથી. માટે જ લઘુક્ષપણા વડે ખપાવવાને ઉદયમવંત થયેલાને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય એમ કહ્યું છે. જે આત્મા જોછામાં જોછા જેટલા કાળે ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય તેટલા કાળે ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરે અને ત્યારપછી અંતર્મુદ્ધૂર્ત કાળે જ ક્ષપક્રોષિનો આરંભ કરે તેને ઉદય—ઉદીરણા વડે ઘણા કર્મપુફ્ફલો જોછા કરવાનો સમય મળી શક્યો હોતો નથી તેથી સત્તામાં વધારે કર્મપુફ્ફલો હોય છે એટલે તેવા ગુણિતકર્મોંશ આત્માને તે પ્રકૃતિના ઉદયના અરમસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

ઉપરોક્તા હકીકતને અનુસરી જે પ્રકૃતિઓનો બ્યાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે તે કહે છે.

ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે જે પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ થાય છે તે જ્ઞાનાવરણપંચક, અંતરાયપંચક અને દર્શનાવરણચતુષ્કરૂપ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો લઘુક્ષપણા વડે ખપાવવા ઉદયમવંત થયેલા ગુણશ્રેણિના શિરે વર્તમાન ક્ષપક આત્માને ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના અરમસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

માત્ર અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય જેને અવધિજ્ઞાન અને અવધિદર્શન ઉત્પન્ન થયું નથી તેને હોય છે. કારણ કે અવધિજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરતા ઘણા કર્મપુફ્ફલોનો તથાસ્વભાવે ક્ષય થાય છે, તેથી અવધિજ્ઞાનીને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોતો નથી, માટે જ અવધિલગ્નિ રહિત આત્માને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય એમ કહ્યું છે. તથા બે જિન એ પદ વડે સયોગિકેવળી અને અયોગિકેવળી એ બે લેવાના છે.

તેમાં સ્થોગિ કેવળીને જે જે પ્રકૃતિઓના ઉદયવિચ્છેદ થાય છે તે ઔદારિક સપ્તક, તૈજસકાર્મણ્ય સપ્તક, સ્વસ્થાન પદક, પ્રથમ સંઘયણ, વણ્ણિદિ વીથ, પરાધાત, ઉપધાત, અણુરુદ્ધ, પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, પ્રત્યેક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ અને નિર્માણરૂપ બાવન પ્રકૃતિઓના શુણ્ણિકર્મોંશ સ્થોગિકેવળી ભગવાનને સ્થોગિકેવળી શુણ્ણસ્થાનકના ચરમસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે.

તથા સુસ્વર દુઃસ્વરનો સ્વરના નિરોધકાળે અને ઉચ્છ્વાસ નામકર્મનો ઉચ્છ્વાસના નિરોધકાળે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે. સ્વર અને ઉચ્છ્વાસનો રોધ કરતા જે સમયે છેલ્લો ઉદય હોય, તે સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સંભવે છે.

અથોગિકેવળીને જે પ્રકૃતિઓના ઉદયવિચ્છેદ થાય છે તે અન્યતર વેદનીય, મનુષ્ય-ગતિ, મનુષ્યાયુ, પંચેન્દ્રિયભાતિ, ત્રસ, બાહર, પચોત્ત, સુભગ, આદેય, યશઃકીર્તિ, તીર્થંકર અને ઉચ્ચગોત્રરૂપ પ્રાર પ્રકૃતિઓના શુણ્ણિકર્મોંશ અથોગિકેવળીને ચરમસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. ૧૧૧

પદમગુણસેદિસીસે નિદ્રાપયલાણ કુળદ્ ઉવસંતો ।

દેવત્તં જ્ઞાતિ ગર્ભો વેડવિયસુરદુગ સ ઇવ ॥૧૧૨॥

પ્રથમગુણશ્રેણિશિરસિ નિદ્રાપ્રચલયોઃ કરોત્યુપશાન્તઃ ।

દેવત્તં જ્ઞાતિ ગતઃ વૈક્રિયસુરદિકસ્ય સ ઇવ ॥૧૧૨॥

અર્થ—પ્રથમ શુણ્ણશ્રેણિના શિરે વર્તમાન ઉપશાંત કષાય આત્મા નિદ્રા અને પ્રચલ્લાને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે. તથા દેવપણાને શીઘ્ર પ્રાપ્ત થયેલો તે જ આત્મા વૈક્રિયસપ્તક અને સુરદિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે.

ટીકાતુલ્ય—પોતાની પ્રથમ શુણ્ણશ્રેણિના શિરે વર્તમાન શુણ્ણિકર્મોંશ ઉપશાંત

૧ શુણ્ણશ્રેણિ એટલે પૂર્વ પૂર્વ સમયથી ઉત્તરોત્તર સમયમાં અસંખ્યાત અસંખ્યાત શુણ્ણાકારે જે દળરચના થાય છે તે. તે રચના જ્ઞાતમુંદ્રતના સમય પ્રમાણ સ્થાનકોમાં થાય છે. પહેલે સમયે જે દલિકા ઉપરના સ્થાનકોમાંથી ઉતારે તેમાંના ઉદય સમયમાં શોડા, પછીના સ્થાનકમાં અસંખ્યાતશુણ્ણા, તેનાથી પછીના સ્થાનકમાં અસંખ્યાતશુણ્ણા, માવત જ્ઞાતમુંદ્રત પ્રમાણ શુણ્ણશ્રેણિના છેલ્લા સમયમાં અસંખ્યાતશુણ્ણા જોઈવે છે. બીજે સમયે ઉપરના સ્થાનકોમાંથી પૂર્વ સમયથી અસંખ્યાતશુણ્ણા દલિકા ઉતારે છે તેને પણ ઉદય સમયથી આરંભી અસંખ્યાત અસંખ્યાત શુણ્ણાકારે જોઈવે છે એમ ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્યાત અસંખ્યાત શુણ્ણાકારે ઉતારે છે અને ઉદય સમયથી આરંભી ઉત્તરોત્તર સ્થાનકમાં અસંખ્યાત અસંખ્યાત શુણ્ણાકારે જોઈવે છે. અહિં એટલું સમજવાતું કે નીચે નીચેના સ્થાનકો ભોગ-વાહને દૂર થાય એટલે શેષ શેષ સ્થાનકમાં રચના થાય પરંતુ ઉપર સ્થાનકો વધતા નથી. દાખલા તરીકે પહેલે સમયે ઉતારેલા દલિકાની ઉદય સમયથી આરંભી પાંચ હજાર સ્થાનકોમાં શુણ્ણશ્રેણિ દ્વારા રચના થઈ તો બીજે સમયે ભોગલુપયાસસો નવાણું સ્થાનકમાં રચના થાય. એ પ્રમાણે એક એક સ્થાન-

કથાય આત્મા નિદ્રા અને પ્રવ્યક્ષાનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે. તથા તે જ શુષ્કીભિન્ન શિરે પ્રાપ્ત કરશે તેની ઉપશાંત કથાય આત્મા જે સમયે પોતાની પ્રથમ શુષ્કીભિન્ન શિરને પ્રાપ્ત કરશે તેની

ન્યૂન સ્થાનકમાં રચના થાય. લગભગ ધણી શુષ્કીભિન્નમાં દલિત ગોઠવાનો આ ક્રમ છે. આની અંદર અત્યુદ્ધતના છેલ્લા સમય અર્ધિ અસત્કર્મના પાચ હબરનો સમય એ શુષ્કીભિન્ન શિર કહેવાય છે. કારણ કે તે સ્થાનકમાં બીજા કોઈપણ સ્થાનકથી વધારેમા વધારે દલિત ગોઠવાયા છે. આ સ્થાનકને બ્યારે અનુભવતો હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થતે છે

અર્ધિ અગીઆરમે શુષ્કસ્થાનકે સ્થિર પરિણામ હોય છે એટલે કે અગીઆરમાના પહેલે સમયે બ્યારે પરિણામ તેવા જ બીજા સમયે થાવત તેના જ છેલ્લા સમયે હોય છે. તેથી ઉપરના સ્થાનકોમાંથી પહેલા સમયે નેટલા દલિતો ઉતારે તેટલા જ બીજા સમયે ઉતારે થાવત તેટલા જ છેલ્લા સમયે ઉતારે છે. અગીઆરમાના પહેલે સમયે ઉતારેલા દલિતને અત્યુદ્ધત પ્રમાણ સમયોમાં-સ્થાનકોમાં ઉદય સમયથી આરંભી અસત્કર્મના શુભાકારે ગોઠવે છે. બીજા સમયે જે ઉતારે છે તેને પણ તે જ ક્રમે ગોઠવે છે, ત્રીજા અર્ધિ સરખા જ દલિતો ઉતારતો હોવાથી રચના સરખા જ પ્રમાણમાં થાય છે. તેમ જ અર્ધિ એક એક સમય દ્વારા થાય તેમ ઉપર ઉપર એક એક સમય વધે છે એટલું વિશેષ છે. દાખલા તરીકે અગીઆરમાના પહેલા સમયે ઉતારેલા દલિતો તેના પહેલા સમયથી આરંભી સો સ્થાનકોમાં ગોઠવાયા તેમ બીજા સમયે ઉતારેલા દલિતો પણ સોમા જ ગોઠવાયા, ત્રીજા સમયે ઉતારેલા દલિતો પણ સોમાં જ ગોઠવાયા. તથા પહેલે સમયે ઉતારેલા દલિતો ઉદય સમયમાં, તેના પછીના સમયમાં, તેના પછીના સમયમાં નેટલા નેટલા ગોઠવાયા હોય એ જ પ્રમાણે બીજા સમયે ઉતારેલા દલિતો પણ ગોઠવાયા છે. જેમકે પહેલા સમયે ઉતારેલા દલિતોમાંથી ઉદય સમયે સો દલિતો. બીજા સમયે પાંચસો, ત્રીજા સમયે પંદરસો ગોઠવાયા હોય તો બીજા સમયે ઉતારેલા દલિતોમાંથી પણ ઉદય સમયે સો દલિતો, પછીના સમયે પાંચસો, પછીના સમયે પંદરસો ગોઠવાયા છે.

અર્ધિ પ્રથમ શુષ્કીભિન્ન શિરે વર્તમાન આત્મા નિદ્રા અને પ્રવ્યક્ષાનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે એમ કહ્યું છે. તેમાં પ્રથમ શુષ્કીભિન્ન શિર એટલે અગીઆરમા શુષ્કસ્થાનકના પહેલા સમયે ઉપરના સ્થાનકોમાંથી દલિતો ઉતારી નેટલા સ્થાનકોમાં ગોઠવે તેમાંનો જે છેલ્લો સમય તે તે સ્થાનકમાં અન્યની અપેક્ષાએ ધણી રચના થયેલી હોય છે. દાખલા તરીકે પહેલા સમયે ઉતારેલા દલિતો સો સમયમાં ગોઠવાયા માટે અગીઆરમા શુષ્કસ્થાનકનો સોનો સમય એ પ્રથમ એટલે પહેલા સમયે કરાયેલી શુષ્કીભિન્ન શિર કહેવાય છે. તે સમયે આત્મા પહેલે એટલે નિદ્રાદિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે અને નવાણુમા સમયે કાળધર્મ પામી અનુવર્તિમાનમાં જાય તે અનુવર્તિને કેવાણુના પહેલા જ સમયે વૈકિર્ણિક અને દેવદિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

આ શુષ્કસ્થાને અવસ્થિત પરિણામ હોવાથી જેમ જેમ પૂર્વ પૂર્વના સમયો નેટલા નેટલા ભોગવાઈને દૂર થાય તેમ તેમ આગળ આગળ તેટલા તેટલા અધિક સમયોમાં શુષ્કીભિન્ન રચના થતી હોવાથી આ શુષ્કસ્થાનકના પ્રથમ સમયે રચેલ શુષ્કીભિન્ન મસ્તક સ્થાને નેટલા દલિતો હોય છે તેટલા જ દલિતો બીજા આદિ સમયમાં કરેલ શુષ્કીભિન્ન મસ્તકે પણ હોય છે. છતાં પૂર્વ બંધથી થયેલ દલિત રચનારૂપ નિષેક સ્થાનોમાં વિશેષ હીન હીન દલિતો ગોઠવાયેલ છે એથી પ્રથમ સમયે કરેલ શુષ્કીભિન્ન મસ્તકે એટલે કે શિરલાગે બંધથી પ્રાપ્ત થયેલ નિષેકનાં દલિતો વધુ પ્રમાણમાં હોવાથી ત્યાં જ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. પરંતુ પછી પછીના સમયમાં શુષ્કીભિન્ન નિષેકના દલિતો સમાન સમાન હોવા છતાં પૂર્વ બંધથી પ્રાપ્ત થયેલ નિષેકના દલિતો વિશેષહીન વિશેષહીન હોવાથી ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થતો નથી.

પહેલાના સમયે કાળધર્મ પાત્રી દેવપણાને પ્રાપ્ત થાય તે આત્મા વૈકિંચસંપતક અને દેવદ્રિક એ નવ પ્રકૃતિઓને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કરે છે. ૧૧૨

તિરિયંગતુદયાણં મિચ્છત્તગમીસયીણગિહીણં ।

અવજ્જત્તસ્સ ચ જોગે દુતિગુણસેહીણ સીસાણં ॥૧૧૩॥

તિર્યગેકાન્તોદયાનાં મિથ્યાત્વાનમિશ્રસ્ત્યાનર્દીનામ્ ।

અપર્યાપ્તસ્વ ચ યોગે દ્વિતીયતૃતીયગુણશ્રેણિચિત્તોઃ ॥૧૧૩॥

અર્થ—તિર્યંગગતિમાં જ એકાંતે જેઓનો ઉદય હોય છે તે પ્રકૃતિઓનો તથા મિથ્યાત્વ, મિશ્ર, અનંતાનુબંધિ અને થીણુદ્વિત્રિકનો તથા અપર્યાપ્તનામકર્મનો, બીજા અને ત્રીજા ગુણશ્રેણિનો જ્યાં યોગ થાય ત્યાં વર્તતા મિથ્યાદષ્ટિને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકા—જે કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય કેવળ તિર્યંગમાં જ હોય છે તે એકેન્દ્રિય, બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયભતિ, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ અને સાધારણ નામકર્મ તથા મિથ્યાત્વબેહનીય, અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક, મિશ્રબોહનીય, થીણુદ્વિત્રિક અને અપર્યાપ્ત નામકર્મ, સઘળી મળી સત્તર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય બીજા અને ત્રીજા ગુણશ્રેણિના શિરનો યોગ જે સમયમાં થતો હોય તે સમયમાં વર્તમાન મિથ્યાદષ્ટિને થાય છે. માત્ર તે સમયે તે તે પ્રકૃતિનો ઉદય હોવો બેધજો. તેનો તાત્પર્યાર્થ આ પ્રમાણે—

કોઈ એક આત્માએ દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી દેશવિરતિ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિ કરી, ત્યારપછી સંયમ પ્રાપ્ત કરી સંયમ નિમિત્તે થતી ગુણશ્રેણિ કરી ત્યારપછી તે આત્મા સચ્ચક્ત્વાદિ ગુણેથી પડી મિથ્યાત્વે ગયો અને ત્યાંથી અપ્રશસ્ત મરણ વડે મરણ પાત્રી તિર્યંગમાં ઉત્પન્ન થયો. તે ગુણિતકર્મોશ્ચ તિર્યંગને જે સમયે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ નિમિત્તે થયેલી બને ગુણશ્રેણિના શિરભાગનો 'યોગ થાય—એકત્ર મળે

૧ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિનો શિરભાગ કયો લેવો? તેમ જ તે જાનેના યોગનો કયો સમય લેવો તે સંબંધમાં અને આ પ્રમાણે લાગે છે. જે સમયે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરે તે સમયથી અંતર્મુદ્ધત પર્વત અવરજ પ્રવહમાન પરિણામવાળો આત્મા રહેતો હોનાથી ગુણશ્રેણિ પશુ તેવી જ કરે છે. તેમાં દેશવિરતિના પહેલા સમયે જે દાલકા ઉતાવાં અને જેટલા સમયમાં તે દલિકાને ગોઠવ્યા તેમનો જે હેલ્યો સમય તેને જ દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિના શિર તરીકે લેવો અને સર્વવિરતિ આદિ જે સમયે પ્રાપ્ત કરે તે સમયે જેટલા સમયમાં રચના કરે તેના છેલ્લા સમયને સર્વવિરતિની ગુણશ્રેણિના શિર તરીકે લેવો. હવે તે જાનેના શિરભાગ એવી રીતે મળી શકે—દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિ છતાં સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરે. પરંતુ તે તેટલા કાળે પ્રાપ્ત કરે કે સર્વવિરતિના પહેલા સમયે જેટલા રચનાકર્મમાં દગરચના થાય છે તેટલા જ સમયો રૌણ હોય. દાખલા તરીકે દેશવિરતિના પહેલા સમયે પંદરસો સમયમાં ગુણશ્રેણિ થાય છે અને સર્વવિરતિના પહેલા સમયે પાંચસો સમયમાં થાય છે તો પંદરસો સમયમાંના પહેલા હગર સમય દેશવિરતિ ગુણશ્રેણિ ગાળી સર્વવિરતિ ગુણશ્રેણિ બચ. આ

તે સમયે તિયંગતિમાં જ જોહાન્તે જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય તે પૂર્વોક્ત સાત પ્રકૃતિઓનો અને અપર્યાપ્ત નામકર્મનો યથાયોગ્ય રીતે તે તે પ્રકૃતિનો ઉદય છતાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

તથા મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિના સંબંધમાં મરણ પ્રાપ્ત કરીને 'પણ બ્યારે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિની શુષ્કશ્રેણિના શિરભાગનો યોગ થાય તે કાળે શુષ્કતકર્માંશ કોઈ આત્મા મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરે ત્યારે તેને મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

શુષ્કશ્રેણિના શિરે વર્ત્તો કોઈ મિશ્ર શુષ્કસ્થાનક પ્રાપ્ત કરે તો મિશ્રમોહનીયનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

તથા મિથ્યાત્વે જાય કે ન જાય છતાં શુષ્કશ્રેણિના શિરે વર્ત્તતા શુષ્કતકર્માંશ આત્માને થીલુહિત્રિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. કારણ કે થીલુહિત્રિકનો પ્રમત્ત સંચત પયંત ઉદય હોય છે. તેથી જ બંને શુષ્કશ્રેણિના શિરે વર્ત્તો પ્રમત્ત હોય અને તેને થીલુહિત્રિકમાંની કોઈપણ નિદ્રાનો ઉદય થાય તો તેને પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઘટે છે. કહાચ પડીને મિથ્યાત્વે જાય તો ત્યાં પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઘટે છે. માત્ર શુષ્કશ્રેણિના શિરભાગને જે સમયે પ્રાપ્ત થાય તે સમયે તેનો ઉદય હોવો જોઈએ. ૧૧૩

સે કાલે અંતરકરણં હોહી અમરો ય અંતમુદુ પરબો ।

उकोसपयसुदयो हासाइसु मज्झिमडण्हं ॥૧૧૪॥

तस्य काले अन्तरकरणं मविष्यत्यमरान्तर्मुहूर्त्तपरतः ।

उत्कृष्टप्रदेशोदयः हास्यादीनां मच्यमानामथानाम् ॥૧૧૪॥

અર્થ—જે સમયે અંતરકરણ થશે તેની પહેલાના સમયે મરણ પામી દેવ થાય

પ્રમાણે થવાથી દેશવિરતિ શુષ્કાણે પહેલે સમયે જે પંદરસો સમયોમાં રચના થઈ તેમાંનો પંદરસોનો સમય અને સર્વવિરતિ શુષ્કાણે પહેલે સમયે જે પાંચસો સમયમાં રચના થઈ તેમાંનો પાંચસોનો સમય એ બંને એક જ આવી શકે. દેશવિરતિ શુષ્કાણે જોટલા સમયમાં રચના થાય છે તેના સંખ્યાત્મક ભાગના સમયમાં સર્વવિરતિ શુષ્કાણે રચના થાય છે. જોટલે આવી રીતે બંનેના શિરભાગનો યોગ થવામાં કોઈ વિરોધ આવતો નથી. દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ શુષ્કાણે પહેલા સમયે જોટલા સમયમાં રચના થાય છે તેના છેલ્લા સમયને શુષ્કશ્રેણિના શિરે જોટલા માટે કપ્પુ છુ કે તે શુષ્કાણે નીચે નીચેના સમયો યોગવાદ દૂર થાય તેમ તેમ ઉપર ઉપર સમય વધે છે અને રચનાના સમયની સંખ્યા કાયમ રહે છે.

૧ મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય મરણ પામીને મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરનાર અથવા મરણ પામ્યા સિવાય મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરનાર એ બંનેને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સંભવે છે એમ જણાવવા અહિં દીકામાં અવિ શબ્દ શૂંચો હોય તેમ લાગે છે.

તેને અંતર્મુદ્ધત્ ગયા બાદ હાસ્યાદિ છનો અને વચલા આઠ કથાયનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદે-
શોદય થાય છે.

ટીકાનું—કોઈ આત્માએ ઉપશમશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરી, તેને અનિવૃત્તિકરણમાં જે સમયે અંતરકરણ થશે તેની પહેલાના સમયે મરણ પામી દેવ થાય તે દેવને ઉત્પન્ન થયા પછી અંતર્મુદ્ધત્ ગયા બાદ શુભશ્રેણિના શિરે વર્તતા હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, બુગ્ધા એ હાસ્યપટ્ટકનો તથા અપ્રત્યાગયાનાવરણ અને પ્રત્યાગ્યાનાવરણ એ મધ્યમ કથાયાદિકનો કુલ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો તે તે પ્રકૃતિના ઉદયે વર્તતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદે-
શોદય થાય છે.

અંતર્મુદ્ધત્ ગયા બાદ શુભશ્રેણિનું શિર પ્રાપ્ત થાય છે માટે દેવમાં ઉત્પન્ન થયા પછી અંતર્મુદ્ધત્ ગયા બાદ, ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય એમ કહ્યું છે. ૧૧૪

હ્રસ્વટ્વિં બંધિતા અદ્વાજોગાદિઠિઠિનિસેગાણં ।

उक्कोसपप पढमोदयम्मि सुरनारगाऊणं ॥૧૧૫॥

ह्रस्वस्थितिं बद्ध्वा अद्वायोगादिस्थितिनिषेकाणाम् ।

उत्कृष्टपदे प्रथमोदये सुरनारकायुवोः ॥૧૧૫॥

અર્થ—અદ્વા, યોગ અને પહેલી સ્થિતિમાં દલિકનો નિષેક એ ત્રણેનું બંધાયે

૧ અંતર્મુદ્ધત્ પછી શુભશ્રેણિનું શિર પ્રાપ્ત થવાનું કારણ અપૂર્વ અનિવૃત્તિકરણના કાળથી વધારે કાળમાં શુભશ્રેણિ થાય એ છે અને અંતરકરણ સહ ચતા પહેલા મરણ થાય એમ કહેવાનું કારણ નીચે કહ્યું છે. એટલે અર્ધ જે સમયે મરણ પ્રાપ્ત કરવાનું કહ્યું ત્યારથી અંતર્મુદ્ધત્ ગયા બાદ જ શુભશ્રેણિનું શિર પ્રાપ્ત થાય. શુભશ્રેણિનું શિર કયુ કહેવાય તે પહેલા કહેવાય છે.

અર્ધ એ શંકા થાય કે અંતરકરણ ક્રિયા જે સમયે સહ થાય તે પહેલાના સમયે મરણ પ્રાપ્ત કરવાનું કેમ કહ્યું? ત્યાર પછી કેમ ન કહ્યું? તેના ઉત્તરમાં અને લાગે છે કે જેટલા સ્થાનકોનું અંતર-
કરણ અર્ધ થવાનું છે તેની અંદર જ શુભશ્રેણિ જેટલા સ્થાનકોમાં થાય છે તે ફરક સ્થાનકો અ.વી જતા હોવા જોઇએ અને જો એમ હોય તો તેનો શિરભાગ પણ અંતરકરણના દલિકો સાથે દૂર થાય એટલે અંતરકરણ ક્યાં પછી મરણ પ્રાપ્ત કરે તો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થઈ શકે નહિ. આંતર પાડવાની ક્રિયા શરૂ હોય અને મરણ પામે તો પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ન થાય કારણ કે આંતર પાડતા નાની મોટી સ્થિતિ વચ્ચે જેટલા સ્થાનકોનું આંતર પાડવાનું છે તે ફરક સ્થાનકોમાંથી દલિકો ઉપાડે છે માટે દલિકો ઓછા થાય અને તેથી શુભશ્રેણિના શિરભાગને પ્રાપ્ત કરવા છતાં પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ન થાય. અર્ધ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય તો કહેવો છે માટે અંતરકરણ ક્યાં પહેલા મરણ પામે એમ કહ્યું. શુભ-
શ્રેણિનો શિરભાગ જે અંતરકરણના દલિકો સાથે દૂર ન ચતા હોય તો અંતરકરણ કરતા કે અંતરકરણ ક્યાં પછી મરણ પામે તો પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થઈ શકે, જો એમ હોય તો અંતરકરણ કરતા પહેલાં મરણ પ્રાપ્ત કરે એમ કહેવાનું મને જન રહે નહિ તેથી ઉપરની કથના એ કરી છે.

ઉત્કૃષ્ટપદ હોય અને જ્ઞાન્ય સ્થિતિનો બંધ કરી મરણ પ્રાપ્ત કરી દેવ કે નારકી થાય, ત્યારે તેને પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનમાં વર્તતા દેવ અને નારકાયુનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય.

ટીકાનું—અદ્ધા-આયુનો બંધકાળ યોગ-મન, વચન અને કાયા દ્વારા પ્રવર્તતું આત્મવીર્ય અને પ્રથમ સ્થિતિ નિષેક એટલે બંધાતા આયુના પહેલા સ્થાનકમાં થતી દળરચના. એ ત્રણ જ્યારે ઉત્કૃષ્ટપદ હોય એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તતો વધારેમાં વધારે જેટલો કાળ આયુનો બંધ કરી શકે તેટલો કાળ આયુની જ્ઞાન્ય સ્થિતિનો બંધ કરીને તેમજ આયુના પ્રથમ સ્થાનકમાં ઉત્કૃષ્ટ દલિકનો નિષેધ કરીને મરણ પામી દેવ કે નારકી થાય તે દેવને દેવાયુનો અને નારકીને નારકાયુનો આયુની પ્રથમ સ્થિતિનો અનુભવ કરતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય.

કારણ કે હિલ્ અંતર્યુદ્ધર્ત પચંત ઉત્કૃષ્ટ યોગે ઘણા દલિકો અહણ કરાયા છે અને પ્રથમ સ્થિતિમાં ઘણા ગોઠવાયા છે, માટે પ્રથમ સ્થિતિનો અનુભવ કરતાં જ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થતી શકે છે. ૧૧૫

અદ્ધા જોગુક્કોસે બંધિત્તા મોગમૂમિગેસુ લહું ।

સવ્વપ્પજીવિયં વજ્જહત્તુ ઓવદ્ધિયા દોણહં ॥૧૧૬॥

અદ્ધાયોગોક્કુલ્લેન વદ્ધા મોગમૂમિગેસુ લહુ ।

સર્વાલ્પજીવિતં વર્જયિત્વા અપવર્ચ્ય દ્વયોઃ ॥૧૧૬॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ અને ઉત્કૃષ્ટ યોગ વડે ભોગભૂમિ સંબંધી આયુ બાંધીને મરણ પામી યુગલિયામાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં અંતર્યુદ્ધર્ત પ્રમાણ આયુ છોડી શેષ આયુની શીઘ્ર અપવર્તના કરે, કરીને અપવર્તના થયા બાદ પ્રથમ સમયે તિથંચ અને મનુષ્યને ક્રમશઃ તિથંચાયુ અને મનુષ્યાયુનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનું—વધારેમાં વધારે જેટલો કાળ આયુ બાંધી શકે તેટલો કાળ વડે અને વધારેમાં વધારે જેટલો યોગ વડે આયુ બાંધી શકે તેટલો યોગ વડે ભોગભૂમિના તિથંચ અને મનુષ્ય સંબંધી કોઈ આત્મા તિથંચનું અને કોઈ આત્મા મનુષ્યનું ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્લેયોપમ પ્રમાણ આયુ બાંધીને મરણ પામે, મરણ પામીને એક ત્રણ પલ્લેયોપમના આયુવાળા તિથંચમાં ઉત્પન્ન થાય અને બીજો ત્રણ પલ્લેયોપમના આયુવાળા મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને શીઘ્ર સર્વાલ્પજીવિત-ઓછામાં ઓછું અંતર્યુદ્ધર્ત પ્રમાણ આયુ વળીને શેષ પોતપોતાના સઘળા આયુની અપવર્તના કરણ વડે

૧ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં યુગલિયાને આયુની અપવર્તના થઈ શકે છે, પર્યાપ્તો થયા પછી થતી નથી તેમા પણ ઓછામાં ઓછું અંતર્યુદ્ધર્ત આયુ રાખી બાકીના આયુની જ અપવર્તના થાય છે. એટલે જ અંતર્યુદ્ધર્ત વળી શેષ આયુની અપવર્તના કરવાનું કહ્યું છે. આ બે આયુનો આ રીતે ઉત્કૃષ્ટ

અપવર્તના કરીને અપવર્તના થયા પછીના પ્રથમ સમયે વર્તતા તિયંચ અને મનુષ્યને અનુક્રમે તિયંચાસુ અને મનુષ્યાસુનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. ૧૧૬

નારયતિરિદિગદુભગાદિનીચૈર્ગોત્રમનુજાનુર્વિકાણં તુ ।

દંસળમોહસ્વગો તદ્વયગસેદો ડ પહિમગો ॥૧૧૭॥

નારકતિર્યગ્દિકદુભગાદિનીચૈર્ગોત્રમનુજાનુર્વિકાણં તુ ।

દર્શનમોહસ્વગઃ તૃતીયશ્રેણ્યાસ્તુ પ્રતિમયઃ ॥૧૧૭॥

અર્થ—તૃતીય શુષ્કશ્રેણીથી પતિત દર્શનમોહના કષપકે નારકદિક, તિયંચદિક, દુર્ભંગ, અનાદેય અને અપયશકીર્તિ, નીચગોત્ર અને મનુષ્યાનુર્વિકાણો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનુ૦—દર્શનમોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિને જપાવવા માટે પ્રચલનવત અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે શુષ્કશ્રેણિ કરે, ત્યારપછી તે જ આત્મા દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી દેશવિરતિ નિમિત્તે શુષ્કશ્રેણિ કરે, ત્યારપછી તે જ આત્મા સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી સર્વવિરતિ નિમિત્તે શુષ્કશ્રેણિ કરે. આ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ સંબંધી શુષ્કશ્રેણિ સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે બે કરણો કરે છે તેમાં જ કરે એટલે કે યોગે શુષ્કશ્રેણિ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ માટે થયેલા અપૂર્વ, અનિવૃત્તિ કરણમાં વર્તેલો દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી તત્સંબંધી શુષ્કશ્રેણિ કરે. ત્યારપછી કરણની સમાપ્તિ થયા બાદ બેણે દર્શનમોહનીયત્રિકનો ક્ષય કર્યો છે અને બેણે ત્રીજી સર્વવિરતિ નિમિત્તે શુષ્કશ્રેણિ કરી ત્યાંથી પડી અવિરતિપણું પ્રાપ્ત કર્યું છે તે અવિરત આત્માને સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે થયેલી દેશવિરતિ નિમિત્તે થયેલી અને સર્વવિરતિ નિમિત્તે થયેલી ત્રણે શુષ્કશ્રેણિનો શિરભાગ બે સ્થાનકમાં એકત્ર થતો હોય તે સ્થાનકમાં વર્તતા તે જ ભવમાં દુર્ભંગ, અનાદેય, અપયશકીર્તિ અને નીચગોત્રમાંથી બેનો બેનો ઉદય હોય તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. સર્વવિરતિથી અવિરતિમાં આવવા છતાં તેને નિમિત્તે થયેલી હળચળા રહી જાય છે એટલે કોઈ વિરોધ આવતો નથી.

હવે જો તે આત્માએ નારકીનું આસુ બાંધ્યું હોય અને તે શુષ્કશ્રેણિનું શિર પ્રાપ્ત થવા પહેલા મરીને નારકી થાય તો શુષ્કશ્રેણિના શિરભાગમાં વર્તતા પૂર્વોક્ત દુર્ભંગાદિ ચાર અને નરકદિકે એમ છ પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

દેશોદય થઈ શકે છે. કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ ગોત્ર અને ઉત્કૃષ્ટ કાળ વડે ઉત્કૃષ્ટ આસુ બાંધ્યું છે અને અપવર્તના થતા અત્યુદ્ધત આસુ વળે ઉપરના સ્વર્ણના આસુના દલિલો અત્યુદ્ધત કાળમાં જોવાયા તેમાં પણ પહેલા સ્થાનકમાં વધારે જોવાય એટલે અપવર્તના થયા પછી પહેલા સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થઈ શકે છે.

કદાચ અસંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા તિથ્યંચનું આયુ બાંધ્યું હોય અને મરણ પામીને તિથ્ય થાય તેને તિથ્યઅદિક સાથે પૂવોક્ત ચાર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય.

અને યુગલિયા મનુષ્ય સંબંધી આયુ બાંધ્યું હોય અને મનુષ્ય થાય તો 'મનુ-
ધ્યાનુપૂર્વિ' સાથે પૂવોક્ત પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય. ૧૧૭

સંઘયણપંચગસ્સ ડ વિદ્યાદિતિગુણસેદિસીસમ્મિ ।

આહારુજ્જોયાણં અપમત્તો આદિગુણસીસે ॥૧૧૮॥

સંહનનપચ્ચક્કસ્ય દ્વિતીયાદિત્રિગુણશ્રેણિશિરસિ ।

આહારકોદોતયોસ્પ્રમત્તઃ આદિગુણશિરસિ ॥૧૧૮॥

અર્થ—પ્રથમવર્ણ પાંચ સંઘયણનો ઠિતીય આદિ ત્રણ ગુણશ્રેણિના શિરે વર્તતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. તથા આહારકસપ્તક અને ઉદોત નામકર્મના પ્રથમ ગુણ-
શ્રેણિના શિરે વર્તતા અપ્રમત્તને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનુ—પ્રથમ સિવાય પાંચ સંઘયણ નામકર્મના દ્વિતીયાદિ ત્રણ ગુણશ્રેણિના શિરે વર્તતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—

કોઈ એક મનુષ્ય દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી દેશવિરતિ નિમિત્તે ગુણશ્રેણિ કરે, ત્યાર-

૧ ભવિષ્યનું કોઈ આયુ ન બાંધ્યું હોય અગર ત્રણ નરકનું, વૈમાનિક દેવનું કે અસંખ્યાતવર્ષના આયુવાળા મનુષ્ય-તિથ્યંચનું આયુ બાંધ્યું હોય તે જ ક્ષામિક સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરે છે માટે 'યુગલિયા' એ વિશેષણ બોધ્યું છે. તિથ્યંચને ભવામિત નીચગોત્રનો જ ઉદય હોય છે. મનુષ્યને ચોથે ગુણ્યાણે તેનો ઉદય હોઈ શકે છે પાચમે અને તેથી અગાડી તો મનુષ્યને ગુણપ્રત્યે ઉચ્ચગોત્રનો જ ઉદય હોય છે. પહેલા નીચનો ઉદય હોય તો પણ તે પછાદાઇ જાય છે. ત્યાંથી પડીને ચોથે આવે તો મૂળ હોય તે ગોત્રનો પણ ઉદય થઈ શકે છે માટે તેના ચોથે ગુણ્યાણે મનુષ્યાદિને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થતે છે. ક્ષામિક સમ્યક્ત્વી વૈમાનિકમાં જવો હોવાથી અને ત્યાં કુર્ભાદિનો ઉદય નહિ હોવાથી દેવગતિમાં તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કહી નથી.

૨ અહિં પ્રથમ સિવાયના પાંચ સંઘયણનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય દેશવિરતિ આદિ સંબંધી ત્રણ ગુણ-
શ્રેણિઓના શિરભાગે વર્તતા મનુષ્યને કહી પરંતુ બીજા અને ત્રીજા સંઘયણનો કર્મરત્તવ વગેરેમાં અગિયારમા ગુણચાનક સુધી ઉદય કહેલ છે અને આ ત્રણ ગુણશ્રેણિઓ કરતા ઉપશાન્તમેાહની ગુણ-
શ્રેણિમાં દલિકરચના અસંખ્યગુણ હોય છે. તેથી આ બે સંઘયણનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ઉપશાન્તમેાહ ગુણચાને પ્રથમ સમયે કરેલ ગુણશ્રેણિના શિરભાગે વર્તતા જીવને જ સંભવી શકે. છતાં આ મંથકર્તા તથા કેટલાક અન્ય મંથકર્તા 'ઉપશમશ્રેણિ'નો આરંભ પણ પ્રથમ સંઘયણવાળો જ કરે છે પણ બીજા ત્રીજા સંઘયણવાળા નહિ એમ માને છે. જુઓ પંચસંગ્રહ-સપ્તાતિકા ગા. ૧૨૬ ની ટીકા. તેથી અહિં પાચમે સંઘયણનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય દેશવિરતિ આદિ સંબંધી ત્રણ ગુણશ્રેણિના શિરભાગે વર્તતા મનુ-
ષ્યને જ કહેલ છે.

પછી તે જ આત્મા તીવ્ર વિશુદ્ધિના યોગે સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી સર્વવિરતિ નિમિત્તે શુષ્કશ્રેણિ કરે, અને ત્યારપછી વળી તે જ આત્મા તથાપ્રકારની વિશુદ્ધિના યોગે અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરવા માટે પ્રયત્નવંત થઈ તેને નિમિત્તે શુષ્કશ્રેણિ કરે. આ પ્રમાણે બીજી, ત્રીજી અને ચોથી જોમ ત્રણ શુષ્કશ્રેણિ થાય. તે ત્રણે નિમિત્તે ત્રણે શુષ્કશ્રેણિઓ કરીને તે ત્રણેના શિરભાગનો જે સ્થાનકમાં યોગ થાય તે સ્થાનકમાં વર્તમાન તે મનુષ્યને પ્રથમ સંઘચણ સિવાય પાંચ સંઘચણમાંથી જેનો ઉદય હોય તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

આહારક શરીરમાં વર્તમાન અપ્રમત સંયતને અપ્રમતના પહેલા સમયે જેટલા સ્થાનકોમાં શુષ્કશ્રેણિ-દળરચના થાય છે. તેમાંના છેલ્લે સમયે આહારકસપ્તક અને ઉદ્યોત નામકર્મનો અનુભવ કરતાં તે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. ૧૧૮

ગુણસેદીપ ભગ્નો પત્તો વેદંદિપુઢવિકાયત્તં ।

આચાવસ્સ ડ તવ્વેદ્ડ પઢમસમયંમિ વહંતો ॥૧૧૯॥

ગુણશ્રેણ્યા મયઃ પ્રાપ્તો દ્વીન્દ્રિયપૃથ્વીકાયત્વમ્ ।

આતપસ્ય તુ તદ્વેદી પ્રથમસમયે વર્તમાનઃ ॥૧૧૯॥

અર્થ—સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે થયેલી શુષ્કશ્રેણિથી પહેલા કોઈ આત્માએ બેઠન્દ્રિય-પણું પ્રાપ્ત કરી પૃથ્વીકાયપણું પ્રાપ્ત કર્યું. ત્યાં શરીરપર્યાપ્ત પૂર્ણ કયાં પછી પહેલે સમયે વર્તતા આતપના ઉદયવાળા તે પૃથ્વીકાયને તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય.

ટીકાનુ૦—શુષ્કિતકર્માંશ કોઈ પંચેન્દ્રિય આત્માએ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું અને સમ્યક્ત્વ નિમિત્તે શુષ્કશ્રેણિ કરી. ત્યારપછી ત્યાંથી પડી મિથ્યાત્વે ગયો. મિથ્યાત્વે જઈને મરણ પામી બેઠન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં બેઠન્દ્રિયને જેટલી સ્થિતિની સત્તા હોઈ શકે તે સિવાયની શેષ સઘળી સ્થિતિની અપવર્તના કરે. અપવર્તના કયાં બાદ ત્યાંથી મરણ પામી ખરબાદર પૃથ્વીકાયપણું પ્રાપ્ત કરે. ત્યાં જોમ અને તેમ જલદીથી શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો થાય. તે શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થયા પછીના પહેલા સમયે આતપ નામકર્મનો તે પૃથ્વીકાય આત્માને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

આતપનો ઉદય ખરબાદર પૃથ્વીકાયને હોય છે માટે જોકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થવાનું જણાવ્યું છે.

પંચેન્દ્રિયમાંથી સીધા જોકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થવાનું ન કહેતાં અથવા પંચેન્દ્રિયમાંથી તેઠન્દ્રિયાદિમાં ઉત્પન્ન થવાનું ન કહેતાં બેઠન્દ્રિયમાં જઈ પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય જોમ કહેવાનું કારણ બેઠન્દ્રિયમાંથી જોકેન્દ્રિયમાં ગયેલો આત્મા તેની સ્થિતિને ઘટાડી સ્વયોગ્ય કરી શકે છે. પરંતુ પંચેન્દ્રિયમાંથી જોકેન્દ્રિય થયેલો અથવા પંચેન્દ્રિયમાંથી

તેષાંન્દ્રિયાદિમાં જઈ એકેન્દ્રિય ક્ષયેલો આત્મા એકદમ તેની સ્થિતિને સ્વયંભૂ કરી શકતો નથી. માત્ર એકેન્દ્રિયની સ્થિતિને જ શીઘ્રતાથી સ્વયંભૂ કરી શકે છે. અહિં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયનાં અધિકારમાં શીઘ્રતાથી કરનાર આત્મા લેવાનો છે માટે પંચેન્દ્રિયમાંથી એકેન્દ્રિયમાં જઈ એકદમ સ્થિતિની અપવર્તના કરી એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય અને ત્યાં પણ શીઘ્ર શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તો થાય એમ કહ્યું છે.

આંતરપનો ઉદય શરીરપર્યાપ્તિ પૂર્ણ કર્યા પછી જ થાય છે માટે તે પૂર્ણ કર્યા પછીના પહેલા સમયે તેને વેદતાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય એમ કહ્યું છે. ૧૧૬

આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયના સ્વામિ કંઠાં, હવે જઘન્ય પ્રદેશોદયના સ્વામિ કંઠે છે—

દેવો જહંસ્યાંકુલં દોહુવ્વદિતુ મિચ્છંતસ્મિ ।

ચડનાણદંસણતિગે પર્ગિદિગપ જહન્નુદયં ॥૧૨૦॥

દેવો જઘન્યાયુર્દીર્ઘામુદ્વર્ત્ય મિધ્યાત્વં અન્તે ।

ચતુર્જ્ઞાનદર્શનત્રિકયોરેકેન્દ્રિયં ગતે જઘન્યોદયઃ ॥૧૨૦॥

અર્થ—કોઈ જઘન્ય આયુવાળો દેવ ઉત્પન્ન થયા બાદ અંતર્મુદ્વર્ત પછી સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરી અંતે મિધ્યાત્વે ભય, ત્યાં દીર્ઘ સ્થિતિ બાંધીને અને સત્તાગત સ્થિતિની ઉદ્વર્તના કરીને એકેન્દ્રિયમાં ભય, તે એકેન્દ્રિયને ચાર જ્ઞાનાવરણ અને ત્રણ દર્શનાવરણોના જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

ટીકાનુ—અહિં જઘન્ય પ્રદેશોદયના અધિકારમાં સર્વત્ર ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા અહણ કરવાનો છે, એ હકીકત પહેલા કહી છે.

દશહજાર વરસના આયુવાળો ક્ષપિતકર્માંશ કોઈ દેવ ઉત્પન્ન થયા બાદ અંતર્મુદ્વર્ત ગયા પછી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે. તથા તે સમ્યક્ત્વનું અંતર્મુદ્વર્ત ન્યૂન દશહજાર વરસ પર્યંત પાલન કરીને છેલ્લા અંતર્મુદ્વર્તમાં મિધ્યાત્વે ભય. તે મિધ્યાત્વી દેવ અતિસંકલિષ્ટ પરિણામવાળો થઈને પ્રેસ્તુત મતિજ્ઞાનાવરણાદિ કર્મપ્રકૃતિઓની અંતર્મુદ્વર્ત પર્યંત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે અને તે કાળે ઘણા દલિલોની ઉદ્વર્તના કરે એટલે સત્તાગત દલિલોની સ્થિતિ વધારે—નીચેના સ્થાનકોના દલિલોને ઉપરના સ્થાનકોના દલિલો સાથે ભોગવાય તેવા કરે. ત્યારપછી સંકલિષ્ટ પરિણામ છતાં જ કાળ કરીને તે દેવ એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય. તે એકેન્દ્રિય ઉત્પત્તિના પહેલે જ સમયે મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, મનપર્યવજ્ઞાનાવરણ અને કેવળજ્ઞાનાવરણ એ ચાર જ્ઞાનાવરણો તથા અણુદર્શનાવરણ, અચણુદર્શનાવરણ અને કેવળદર્શનાવરણ એ ત્રણ દર્શનાવરણોના કુલ સાત કર્મપ્રકૃતિઓના જઘન્ય પ્રદેશોદય કરે છે.

પહેલે સમયે જનન્ય પ્રદેશોદય કેમ થાય ? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે-પ્રાયઃ ઘણા દલિકની ઉદ્ધર્તના કરેલી હોવાથી પહેલે સમયે અલ્પ પ્રમાણમાં દલિક હોય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સંકલ્પશુભ્રા આત્માને પ્રદેશની ઉદ્ધરણા અલ્પ થાય છે કેમકે તેને અનુભાગની ઉદ્ધરણા વધારે થાય છે.

એવો સામાન્ય નિયમ છે કે-જ્યારે અનુભાગની વધારે પ્રમાણમાં ઉદ્ધરણા થાય ત્યારે પ્રદેશોની અલ્પ પ્રમાણમાં ઉદ્ધરણા થાય અને જ્યારે પ્રદેશોની વધારે પ્રમાણમાં ઉદ્ધરણા થાય ત્યારે અનુભાગની અલ્પ પ્રમાણમાં ઉદ્ધરણા થાય છે.

અર્થે અતિ સંકલ્પ પરિણામી એકેન્દ્રિયને વધારે પ્રમાણમાં અનુભાગની ઉદ્ધરણા થતી હોવાથી પ્રદેશોની ઉદ્ધરણા અલ્પ પ્રમાણમાં થાય છે તેથી ઉદ્ધરણાથી પણ વધારે દલિકો ઉદયમાં પ્રાપ્ત થતાં નથી માટે મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત થયેલા અતિસંકલ્પ પરિણામી એકેન્દ્રિયને પહેલે સમયે જનન્ય પ્રદેશોદય થાય એમ કહ્યું છે.

કુવવૈ ઓહિદુગસ્ત ડ દેવત્તં સંજમાડ સંપત્તો ।

મિચ્છુકોસુકદ્વિય આવલિગંતે પપ્સુદય ॥૧૨૧॥

કરોત્યવધિક્વિક્સ્ય તુ દેવત્તં સંજમાત સમ્પ્રાપ્તઃ ।

મિથ્યાત્વમુત્કૃષ્ટામુદ્વર્તવાલિકાન્તે પ્રદેસોદયમ્ ॥૧૨૧॥

અર્થ-સંયમના વશથી અવધિજ્ઞાન અને અવધિદર્શન ઉત્પન્ન કરી દેવપણુને પ્રાપ્ત થયેલો કોઈ આત્મા અંતર્મુદ્ધર્ત ગયા બાદ મિથ્યાત્વે બળ ત્યાં તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આંધે અને ઘણા પ્રદેશોની ઉદ્ધર્તના કરે તે દેવ આવલિકાના અંતસમયે અવધિક્વિક્ષેના જનન્ય પ્રદેશોદય કરે છે.

ટીકાનું-સૂચિતકર્માંશ કોઈ આત્મા સંયમ પ્રાપ્ત કરે અને તે સંયમના પ્રભાવ વડે અવધિજ્ઞાન, અવધિદર્શન ઉત્પન્ન કરી તે અવધિજ્ઞાન અને અવધિદર્શનથી પચ્ચા સિવાય દેવમાં બળ. ત્યાં અંતર્મુદ્ધર્ત ગયા બાદ મિથ્યાત્વે બળ, ત્યારપછી મિથ્યાત્વ નિમિત્તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આંધે અને ઘણા દલિકોની ઉદ્ધર્તના કરે. તે દેવ અધાવલિકાના અંત સમયે અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણનો જનન્ય પ્રદેશોદય કરે છે. ૧૨૧

૧ અર્થ પહેલા જ સમયે જનન્ય પ્રદેશોદય થાય એમ કહેવાનું કારણ એમ પણ જણાય છે કે બીજા આદિ સમયોમાં યોગ વધારે હોવાથી પહેલા સમયથી કંઈક વધારે પ્રદેશોને ઉદ્ધરી ભોગવે તેથી જનન્ય પ્રદેશોદય ન થાય માટે પહેલો સમય મહત્ત્વ કયો છે.

૨ અવધિજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરતો આત્મા ઘણા દલિકને સત્તામાંથી દૂર કરે છે એટલે સત્તામાં અલ્પ રહે છે માટે અવધિજ્ઞાનીને જનન્ય પ્રદેશોદય થાય છે, અવધિજ્ઞાન રહિત આત્માને ચેતા નથી. તેથી અવધિજ્ઞાનવાળો આત્મા અર્થે લીધો છે. તથા ચારિત્રના પ્રભાવથી દેવપણુને પ્રાપ્ત થયેલો આત્મા અંતર્મુદ્ધર્ત પદ ઉપરના ગુણાણે ટકી રહે છે ત્યારપછી મિથ્યાત્વે બળ છે માટે અંતર્મુદ્ધર્ત ગયા

વેયણિય ઉચ્ચસોયંતરાય અરહ્ણ હોહ ઓહિસમો ।

નિદ્ધાદુગસ્સ ઉદપ્પ ઉક્કોસઠિઈંહ પહિયસ્સ ॥૧૨૨॥

વેદનીયોચ્ચૈર્શોકાન્તરાયારતીનાં મવત્પવચિસમઃ ।

નિદ્ધાદ્વિક્કસ્યોદયે ઉત્કૃષ્ટસ્થિત્યાઃ પતિતસ્ય ॥૧૨૨॥

અર્થ—વેદનીયદિક્ક, ઉચ્ચગોત્ર, શોક, અંતરાયપંચક અને અરતિનો જન્મ પ્રદેશોદય અવધિજ્ઞાનની જેમ થાય છે. તથા નિદ્ધાદિક્કનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી નિવૃત્ત થયેલાને તેનો ઉદય છતાં જન્મ પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનુ—સાત, અસાતવેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, શોકમોહનીય, અંતરાયપંચક અને અરતિમોહનીય એ દશ પ્રકૃતિઓનો જન્મ પ્રદેશોદય અવધિજ્ઞાનાવરણની જેમ થાય છે. એટલે કે અવધિ જ્ઞાનાવરણનો ત્યાં અને જે રીતે જન્મ પ્રદેશોદય કહ્યો છે, ત્યાં અને તે રીતે એ દશ પ્રકૃતિઓનો પણ જન્મ પ્રદેશોદય થાય છે.

બાહ મિથ્યાત્વે જવાનું જણાવ્યું છે. મિથ્યાત્વે ગયા બાહ સંકલેષના વશથી દીર્ઘ સ્થિતિ બાધે અને સત્તાગત સ્થિતિની ઉદ્ધર્તના કરે. તેમાં બંધ કરવાનું એટલા માટે લખ્યું છે કે બંધ હોય ત્યારે જ ઉદ્ધર્તના થાય છે. ઉદ્ધર્તના કરવાનું કારણ નીચેના સ્થાનકોમાં દલિલો અલ્પ રહે તે છે. બંધાવલિકાના અંત સમયે જન્મ પ્રદેશોદય થાય એમ કહેવાનું કારણ બંધાવલિકા ગયા પછી ઉદીરણ વડે બંધાવેલા ધણી પ્રદેશોનો ઉદય થાય તેથી જન્મ પ્રદેશોદય ન થાય માટે બંધાવલિકાનો અંતસમય જન્મ પ્રદેશોદય માટે લીધો છે.

વળી અહિં એમ પણ શંકા થાય કે દેવપણામાં અંતર્યુદ્ધર્ત ગયા પછી મિથ્યાત્વે જન્મ દીર્ઘ સ્થિતિ બાધે અને ઉદ્ધર્તના કરે એમ કહ્યું પરંતુ વરસ, જે વરસ કે તેનાથી વધારે કાળ ગયા પછી બાધે એમ કેમ ન કહ્યું ? તેના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે જાણા કાળ ગયા પછી ક્ષપિતકર્મોશપણું ટકી શકે નહિ કારણ કે બંધ તો શરૂ છે. વળી બંધાવલિકા ગયા પછી ઉદીરણ વડે વધારે પ્રમાણમાં ઉદય થાય અને તેથી પણ જન્મ પ્રદેશોદય થઈ શકે નહિ.

વળી એમ પણ શંકા થાય કે શરૂઆતના અંતર્યુદ્ધર્તમાં શું બંધ નથી થતો ? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે તે અનિવાર્ય છે. કારણ કે સમગ્રના વશથી ઉત્પન્ન થયેલો બાહ્યા અંતર્યુદ્ધર્ત પમંત તો ઉપરના ગુણદાણે ટકી રહે ત્યારપછી મિથ્યાત્વે જન્મ અંતર્યુદ્ધર્ત ગયા પછી વિગેરે હકીકત સંગત થાય છે. વળી શંકા થાય કે મિથ્યાત્વે જવાનો હેતુ શો ? તેના ઉત્તરમાં જણાવું જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ અને વધારે પ્રમાણમાં ઉદ્ધર્તના પહેલે જ ગુણદાણે થાય છે.

૧ જાવના આ પ્રમાણ—કોષ ક્ષપિતકર્મોશ બાહ્યા સંવય પ્રાપ્ત કરે અને તેના વશથી દેવમાં જન્મ, ત્યાં અંતર્યુદ્ધર્ત ગયા પછી મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરે. તથા આટલા કાળમાં ઉદય ઉદીરણ વડે ધણી દલિલો જોઈ કરે મિથ્યાત્વે જન્મ સંકલેષના વશથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાધે અને ધણી દલિલોની ઉદ્ધર્તના કરે એટલે નીચેના સ્થાનકોમાં અલ્પ પ્રમાણમાં દલિલો રહે તે દેવને એ દશ પ્રકૃતિઓનો બંધાવલિકાના અંતસમયે જન્મ પ્રદેશોદય થાય છે. નિદ્ધાદિક્કનો પણ બાવા સ્વરૂપના હોવાને જ જન્મ પ્રદેશોદય થાય. માત્ર ઉત્કૃષ્ટ બંધ કરી નિવૃત્ત થાય અને પછી તરત તેનો ઉદય થાય તેને કહેવા.

નિદ્રા અને પ્રચલાનો પણ તે પ્રમાણે જ જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. માત્ર ઉત્કૃષ્ટ બંધ કરી પાછા ફરેલા-પડેલા અને નિદ્રા તથા પ્રચલાના ઉદયે વર્તતાને કહેવો.

ઉત્કૃષ્ટ બંધ કરી પાછા ફરેલા એમ કહેવાનું કારણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ અતિ-શય સંકિલ્પ પરિણામવાળાને થાય છે અને અતિસંકિલ્પ પરિણામ છતાં નિદ્રાક્રિયા ઉદયનો સંભવ નથી. આદિ જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદયનો તે વિચાર જ આવે છે માટે એમ કહ્યું છે.

મહસરિસં વરિસવરં તિરિગર્દે થાવરં ચ નીચં ચ ।

ઈન્દ્રિયપજ્જતીય પદમે સમયંમિ ગિદ્ધિતિગે ॥૧૨૩॥

મતિસદ્દશં વર્ષવરં તિર્યગ્ગતિં સ્થાવરં ચ નીચૌગોત્રં ચ ।

ઈન્દ્રિયપર્યાપ્ત્યાઃ પ્રથમે સમયે સ્ત્યાનર્દિવિક્રમ્ ॥૧૨૩॥

અર્થ—જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદયના વિષયમાં વર્ષવર-નપુસકવેદ, તિર્યગ્ગતિ, સ્થાવર અને નીચગોત્રને મતિજ્ઞાનાવરણની જેમ તું સમજ અને થીલુદ્ધિત્રિકનો ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાના પ્રથમ સમયે જાણ.

ટીકામુ—જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદયના સંબંધમાં નપુસકવેદ, તિર્યગ્ગતિ, સ્થાવરનામ-કર્મ અને નીચગોત્રને મતિજ્ઞાનાવરણની સમાન તું સમજ. એટલે કે મતિજ્ઞાનાવરણનો જે રીતે એકેન્દ્રિયમાં જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો છે, તે રીતે એ ચાર પ્રકૃતિઓનો પણ તે એકેન્દ્રિયને જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદય થાય છે એમ સમજવું.

તથા નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલાપ્રચલા અને થીલુદ્ધિ એ ત્રણ નિદ્રાનો જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદય પણ મતિજ્ઞાનાવરણની જેમ જ સમજવો. માત્ર ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તાના પ્રથમ સમયે તેનો ઉદય છતાં કહેવો. ત્યારપછીના સમયથી એ ત્રણ નિદ્રાની ઉદ્દીરણનો સંભવ હોવાથી જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદય સંભવી શકે નહિ. દેવલોકમાં થીલુદ્ધિત્રિકના ઉદયનો અભાવ હોવાથી એકેન્દ્રિયમાં જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો છે. ૧૨૩

અપુમિત્થિસોગપદમિલ્લઅરદ્ધરહિયાણ મોહપગર્દિણં ।

અંતરકરણાઽ ગય સુરેસુ ઉદયાવલીઅંતે ॥૧૨૪॥

અપુંહીશોકપ્રથમારતિરહિતાનાં મોહપ્રકૃત્તીનામ્ ।

અંતરકરણાત્ ગતે સુરેશ્વરુદયાવલિકાન્તે ॥૧૨૪॥

અર્થ—નપુસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, શોકમોહનીય, પ્રથમ કષાય, અરતિમોહનીય એ આઠ પ્રકૃતિ રહિત શેષ મોહનીયની પ્રકૃતિઓનો જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદય અંતરકરણ કરી દેવલોકમાં ગયેલાને ઉદયાવલિકાના અરમસમયે થાય છે.

ટીકાનું—નપુ'સકવેદ, સ્ત્રીવેદ, શોકમોહનીય, અનંતાનુબંધિ ચંતુષ્ક અને અસતિ-મોહનીય એ આઠ પ્રકૃતિ સિવાય, દર્શનમોહનીયની ત્રણ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણાદિ ખાર કષાય, પુરુષવેદ, હાસ્ય, રતિ, લય અને બુદ્ધિસા એ મોહનીયની વીશ પ્રકૃતિઓનો અંતરકરણથી-અંતરકરણ કરી દેવલોકમાં જ્યારે જાય ત્યારે ત્યાં ઉદયાવલોકાના અરમ સમયે જન્મ્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—કોઈ સ્થિતકર્મીએ ઉપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડતા અંતરકરણનો સમધિક આવલોકા કાળ બાંકી રહે ત્યારે બીજી સ્થિતિ-માંથી સમ્યક્ત્વ મોહનીયાદિના દલિકો જેવીને અંતરકરણની છેલ્લી આવલોકામાં ગોપુ-ત્રણાકારે ગોઠવે છે.

તે આ પ્રમાણે—પહેલા સમયમાં બધું દલિક ગોઠવે, બીજા સમયમાં વિશેષહીન, ત્રીજા સમયમાં વિશેષહીન, એમ ચાલત અરમસમયમાં વિશેષહીન ગોઠવે છે.

હવે સમધિક કાળ પૂર્ણ થાય અને જો મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદય થાય તો તેનો, મિથ્યમોહનીયનો ઉદય થાય તો તેનો અને સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો ઉદય થાય તો તેનો ઉદયાવલોકાના અરમ સમયે જન્મ્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

દર્શનત્રિક સિવાય શેષ સત્તર પ્રકૃતિઓનું ઉપશમશ્રેણિમાં અંતરકરણ કરી શ્રેણિમાં જ કાળધર્મ પામી દેવલોકમાં જાય ત્યાં પહેલે જ સમયે બીજી સ્થિતિમાંથી દલિકો જેવી ઉદય સમયથી આરંભી ગોપુત્રણાકારે ગોઠવે. તે આ પ્રમાણે—ઉદય સમયમાં બધું ગોઠવે, બીજા સમયમાં વિશેષહીન, ત્રીજા સમયમાં વિશેષહીન, એ પ્રમાણે વિશેષહીન આવલોકાના અરમસમય પચીસ ગોઠવે. તે આવલોકાના અરમસમયે વર્તતાં પૂર્વોક્ત સત્તર પ્રકૃતિઓનો જન્મ્ય પ્રદેશોદય કરે છે. ૧૨૪

હવે દેવલોકમાં નપુ'સકવેદાદિ આઠ પ્રકૃતિઓના નિષેધનું અને સત્તર પ્રકૃતિઓનો જન્મ્ય પ્રદેશોદય હોવાનું કારણ કહે છે—

उवसंतो कालगओ सव्वट्टे जाइ भगवइ सिद्धं ।

तत्थ न एयाणुदओ असुसुदए होइ मिच्छस्स ॥૧૨૫॥

उपशान्तः कालगतः सर्वार्थं याति भगवत्प्रां सिद्धम् ।

तत्र नैतासामुदयः अशुभस्य उदये भवति मिथ्यात्वस्य ॥૧૨૫॥

અર્થ—કાળધર્મ પામેલો ઉપશાંત કષાય આત્મા સર્વોર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં જાય એમ ભગવતિસૂત્રમાં કહ્યું છે. ત્યાં નપુ'સકવેદાદિ આઠનો ઉદય હોતો નથી. તથા અશુભ મરણ વડે મરનાર કે નહિ મરનારને મિથ્યાત્વનો જન્મ્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનું—જેણે મોહનો સર્વથા ઉપશમ કર્યો છે તે ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનક-વર્તી આત્મા અથવા ઉપશમ ક્રિયા કરનાર ઉપશમશ્રેણિમાં વર્તીતો કોઈ આત્મા કાળ-ધર્મ પામે તો સર્વોર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય એમ ભગવતીસૂત્રમાં સ્પષ્ટપણે કહ્યું છે, એમાં કોઈ વિસંવાદ નથી.

તે સર્વોર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ, અરતિ, શોક મોહનીય અને અનંતાનુબંધિ અતુષ્ઠ એ આઠ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોતો નથી માટે ત્યાં તેના જઘન્ય પ્રદેશોદયનો નિષેધ કર્યો છે અને દર્શનત્રિકા સવાચની શેષ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોવાથી ત્યાં તે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો છે.

મિથ્યાત્વનો જઘન્ય પ્રદેશોદય અશુભ મરણ વડે મરણ પ્રાપ્ત કરે અથવા મરણ પ્રાપ્ત ન કરે તો પણ પૂર્વની ગાથામાં કહ્યું તે પ્રમાણે ઉદયાવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

એ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીયનો પણ મરણ પામે કે ન પામે પરંતુ ઉદયાવલિકાના ચરમસમયે વર્તીતાં જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. ૧૨૫

उवसामश्नु चउहा अन्तमुहु बंधिऊण बहुकालं ।

पालिय सम्मं पढमाण आवलिअंत मिच्छगए ॥१२८॥

उपशमय्य चतुर्द्धाज्जंतुहूर्त्तं वक्खा बहुकालम् ।

पालयित्वा सम्यक्त्वं प्रयमानामावलिकान्તે मिथ्यात्वं गतः ॥१२६॥

અર્થ—ચાર વાર મોહનો ઉપશમ કરીને અને ચારબાર મિથ્યાત્વે જઈ અનંત-મુહૂર્ત પર્થત અનંતાનુબંધિને બાંધી ત્યારપછી બહુ કાળ પર્થત સમ્યક્ત્વનું પાલન કરી મિથ્યાત્વે જાય ત્યાં અનંતાનુબંધિ બાંધે તેના બંધાવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનું—કોઈ આત્મા ચારવાર મોહનીયને ઉપશમાવી પછીથી અંતમુહૂર્ત ગયા બાદ મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરે. ત્યાં મિથ્યાત્વ નિમિત્તે અંતમુહૂર્ત પર્થત અનંતાનુબંધિ કષાય

૧ અહિં એટલું સમજવાનું કે અંતરકરણનો સમધિક આવલિકા કાળ બાકી રહે ત્યારે ત્રણે પૂર્વના દલિલને અંતરકરણની છેલ્લી આવલિકામાં ગોપુચ્છાકારે ગોઠવે છે તેમાં મિથ્યાત્વનો ઉદય થાય અને મરણ પામે તો ભવંતરમાં અને ન મરણ પામે તો તે જ જન્મમાં આવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. પરંતુ મિશ્રમોહનીયનો ઉદય થવાથી મિશ્રગુણોએ આવેલો આત્મા ભ્યાં સુધી તે ગુણોએ હોય ત્યાં સુધી મરતો નથી માટે તેના જઘન્ય પ્રદેશોદય જે ગતિમાં ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડીને મિથ્યે આવે ત્યાં જ થાય. સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો તે ગતિમાં અગર દેવલોકમાં પણ જઘન્ય પ્રદેશોદય થઈ શકે છે.

આધિ. ત્યારપછી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે. તે સમ્યક્ત્વનું એકસો બત્રીસ સાંગરોપમ પથંત પાલન કરીને અને તે સમ્યક્ત્વના પ્રભાવ વડે અનંતાનુબંધિ કથાયના ઘણા પુણ્યો પ્રદેશસંક્રમ વડે ખપાવી કરી મિથ્યાત્વે બચ. ત્યાં મિથ્યાત્વ નિમિત્તે અનંતાનુબંધિ આધિ. તે બંધાવલિકાના ચરમસમયે પૂર્વે બંધાયેલા અનંતાનુબંધિ કથાયનો જન્મ્ય પ્રદેશોદય કરે છે.

બંધાવલિકા પૂર્ણ થયા પછીના સમયે પહેલા સમયના બંધાયેલા દલિકાનો પણ જીવિરણા વડે ઉદય થાય છે. માટે જન્મ્ય પ્રદેશોદય ઘટતો નથી તેથી બંધાવલિકાનો ચરમસમય અહંણુ કર્યો છે.

તથા સંસારમાં એક જીવને ચાર વાર જ મોહનીય કર્મોના સર્વોપશમ થાય છે, વધારે વાર થતો નથી માટે ચાર વાર મોહનીયનો ઉપશમ કરે એમ કહ્યું છે.

અહિં એમ શંકા થાય કે-મોહનીયના ઉપશમનું જ અહિં શું પ્રયોજન છે? તો કહે છે કે-મોહને ઉપશમાવતો આત્મા પ્રત્યાખ્યાનાદિ કથાયોના ઘણા દલિકાને અન્ય પ્રકૃતિઓમાં ગુણસંક્રમ વડે સંક્રમાવે છે. તેથી ક્ષીણપ્રાય થયેલા તેઓના દલિકા ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવી મિથ્યાત્વે આવ્યા બાદ મિથ્યાત્વ નિમિત્તે અંતર્બુદ્ધિ પથંત જે અનંતાનુબંધિ આધિ છે તેમાં ઘણા જ થોડા સંક્રમે માટે ચાર વાર મોહના ઉપશમનું અહંણુ કર્યું છે.

અંતર્બુદ્ધિ પથંત આંખી એકસો બત્રીસ સાંગરોપમ પથંત સમ્યક્ત્વના કાળમાં તેના ઘણા દલિકા દ્વાર છે તેથી મિથ્યાત્વે આવ્યા બાદ બંધાવલિકાના ચરમસમયે જન્મ્ય પ્રદેશોદય સંભવે છે. ૧૨૬

इत्थीष संजमभवे सर्वानरुद्धंमि गंतु मिच्छं तो ।

देवी लहु जिदुठिई उव्वट्टिय आवलीअंते ॥१२७॥

स्त्रियः संयमभवे सर्वनिरुद्धे गत्वा मिथ्यात्वं ततः ।

देवी लघु ज्येष्ठस्थितिमुद्वर्त्य आवलिकान्ते ॥१२७॥

અર્થ—કોઈ સ્ત્રી સંયમના ભવમાં અંતર્બુદ્ધિ આગુ શેષ રહે ત્યારે મિથ્યાત્વે બચ, ત્યાં કાળધર્મ પામી દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય. તે દેવીના ભવમાં શીઘ્ર પચાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી સ્ત્રીવેદની ઉદ્વૃષ્ટ સ્થિતિ આંખી અને સત્તાગત સ્થિતિની ઉદ્વર્તના કરે. તેને બંધાવલિકાના ચરમસમયે સ્ત્રીવેદનો જન્મ્ય પ્રદેશોદય થાય.

ટીકાનું—સંયમ વડે જોળખાતો જે ભવ તે સંયમભવ એટલે કે જે ભવમાં પોતે ચારિત્રનું પાલન કર્યું છે તે ભવ અંતર્બુદ્ધિ શેષ રહે ત્યારે કોઈ સ્ત્રી મિથ્યાત્વે બચ, ત્યાં કાળધર્મ પામી પછીના ભવમાં દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય, તે દેવીપણામાં જેમ

અને તેમ શીઘ્ર પચાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે અને સત્તામાં રહેલા ઘણા દલિકાની ઉદ્ધર્તના કરે. જે સમયે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબાંધ અને ઘણા દલિકાની ઉદ્ધર્તના થઈ તે સમયથી આરંભી બંધાવલિકાના ચરમસમયે સ્ત્રીવેદનો જબન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

તાત્પર્ય એ કે-ક્ષપિતકર્મોશ કોઈ સ્ત્રી દેશોન પૂર્વકોટી પચત સંયમનું પાલન કરી અંતઃકૃત્ત શેષ આચુ રહે ત્યારે મિથ્યાત્વે જઈ પછીના ભવમાં દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં શીઘ્ર પચાપ્તિઓ પૂર્ણ કરે. પચાપ્તાવસ્થામાં ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશે વર્તતી તે સ્ત્રી સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે અને પૂર્વજન્મની ઉદ્ધર્તના કરે. તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધથી આરંભી આવલિકાના ચરમસમયે સ્ત્રીવેદનો જબન્ય પ્રદેશોદય થાય. ૧૨૭

અપ્પંજ્જાજોગંસમંજિયાણ આંઝળં જિટ્ઠિદ્ધંતે ।

ઉવરિં થોવનિસેગે ચિર તિવ્વાસાંયવેદ્દેઈ ॥૧૨૮॥

અલ્પાદ્યાયોગસમંજિતાનામાયુષાં જ્યેષ્ઠસ્થિત્યન્તે ।

ઉપરિ સ્તોકનિવૈકે ચિરં તીવ્રાસાત્તવેદિનામ્ ॥૧૨૮॥

અર્થ—અલ્પ કાળ અને ચોગ વડે બાંધેલા ચારે આયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને અંતે કે જે સ્થાનમાં અલ્પ નિષેક થયેલો છે તે સર્વોપરિતન સ્થાનમાં વર્તતાં ઘણા કાળ સુધી તીવ્ર અસાતવેદનીય વડે અભિભૂત આત્માને ચારે આયુનો જબન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાતુ—કમમાં કમ જેટલા કાળ વડે અને કમમાં કમ જેટલા ચોગ વડે આયુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબાંધ થઈ શકે તેટલા કાળ અને ચોગ વડે બાંધાયેલા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા ચારે આયુનો જે સ્થાનકમાં જોછામાં જોછા નિષેક-દળચ્ચના થઈ છે તે ચરમ સ્થિતિ-સ્થાનકમાં વર્તતાં ઘણા કાળ સુધી તીવ્ર અસાતવેદનીયનાં ઉદય વડે વિહ્વળ થયેલા ક્ષપિતકર્મોશ આત્માને જે જે આયુનો ઉદય હોય તેનો જબન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

૧ દેશોન પૂર્વકોટિ પચત આસ્ત્રમાં સ્ત્રીવેદ બાંધે નહિ એવ પુરુષવેદ જ બાંધે અને તેમાં સ્ત્રીવેદ સંક્રમાવે એટલે સ્ત્રીવેદનું દળ જોછું થાય એટલે દેશોન પૂર્વકોટી સંયમનું પાલન કરવાનું કહ્યું. ઉપરના ગુણસ્થાનકે અરણ્ય પામે તો પછીના ભવમાં પુરુષ થાય, સ્ત્રી ન થાય માટે છેલ્લા અંતઃકૃત્તમાં મિથ્યાત્વે જવા સંચયું. અપચાપ્તાવસ્થામાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ થતો નથી, તેથી અને વધારે કાળ ન ગુમાવે માટે પચાપ્તાવસ્થા થાય એમ કહ્યું. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો બંધ એટલા માટે કહ્યો કે તે વખતે ઉદ્ધર્તના વધારે પ્રમાણમાં થાય. વધારે પ્રમાણમાં ઉદ્ધર્તના થવાથી નીચેના સ્થાનકોમાં દલિકા બહુ જ અલ્પ પ્રમાણમાં રહે એટલે બંધાવલિકાના ચરમસમયે જબન્ય પ્રદેશોદય થાય. આવલિકાનો ચરમસમય એટલા માટે લીધો કે બંધાવલિકા પૂર્ણ થયા પછી બંધાવલિકા પેણુ ઉદીરણથી ઉદયમાં આવે અને એમ થવાથી જબન્ય પ્રદેશોદય ન થાય. માટે બંધાવલિકાનો ચરમસમય અલ્પ ક્યો છે.

અત્વપ્રકાશ વડે અહુવાર આયુ ઝાંધી શકે નહિ અને અત્વ યોગ વડે ઘણા ફલિતો અહુષ્ટ કરી શકે નહિ માટે અત્વપ્રકાશ અને યોગનું અહુષ્ટ કર્યું છે.

ત્રીજા અસાતવેદનીય વડે વિદ્યુત થયેલા આત્માઓને આયુના ઘણા પુણ્યલોનો સ્થાય થાય છે, તેથી ત્રીજા અસાતને વેદનાર આત્માનું અહુષ્ટ કર્યું છે.

છેલ્લા સ્થાનકમાં નિષેક સ્થાના ઘણી જ અત્વ પ્રમાણમાં થાય છે તેમ જ ઉદય-ઉદ્ગરણાદિ વડે પણ ઘણા ફલિતો ફર થયેલા હોય એટલે ચરમસ્થાનકમાં ઘણા જ અત્વ ફલિતો રહે છે તેથી જન્ય પ્રદેશોદય માટે ચરમ સ્થાન લીધું છે. ૧૨૮

સંજોયણા વિજોજિય જહનનદેવત્તમંતિમમુદુત્તે ।

બંધિય ઉક્કોસઠિઈં ગંતુણેનિદિયાસન્નો ॥૧૨૯॥

સઠ્ઠવલહું નરય ગપ્ નરયગઈં તમ્મિ સઠ્ઠવપજ્જત્તે ।

અણપુવ્વિ સગઈતુલ્લા તા પુણ નેયા મવાઈમ્મિ ॥૧૩૦॥

સંયોજનાન્ વિસંયોજ્ય જઘન્યદેવત્વાન્તિમમુદુત્તે ।

બવ્વ્હોત્કુષ્ઠસ્થિતિં ગત્વા એકેન્દ્રિયાસન્નિષ્ઠા ॥૧૨૯॥

સત્ત્વલ્લુ નરકં ગતઃ નરકગતેઃ તસ્મિન્ સર્વપર્યાપ્તે ।

આનુપૂર્વ્યઃ સ્વગતિતુલ્યાઃ તાઃ પુનઃ જ્ઞેયા મવાદૌ ॥૧૩૦॥

અર્થ—અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરી જન્ય દેવપણું પ્રાપ્ત કરે, તેના છેલ્લા સુદૃષ્ટમાં એકેન્દ્રિય યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઝાંધીને એકેન્દ્રિયમાં અને ત્યાંથી અસંજિમાં જાય, ત્યાં જઈને ત્યાંથી શીઘ્ર નરકમાં જાય, સઘળી પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત તે નારકીને નરકગતિને જન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. તથા ચારે આનુપૂર્વિકે જન્ય પ્રદેશોદય પોતપોતાની ગતિની જેમ જ થાય છે. માત્ર પોતપોતાના ભવના પહેલે સમયે સમજવો.

ટીકાનુ—કોઈ આત્મા અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરીને, અહિં અનંતાનુ-બંધિની વિસંયોજના કરીને એમ કહેવાનું કારણ તેની વિસંયોજના કરતા શેષ સઘળા કર્મોના પણ ઘણા પુણ્યલોનો સ્થાય થાય છે. ત્યારપછી જન્ય આયુવાળું દેવપણું પ્રાપ્ત કરે ત્યાં છેલ્લા સુદૃષ્ટમાં મિથ્યાત્વે જઈ એકેન્દ્રિય યોગ્ય પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઝાંધીને સંહિષ્ટ પરિણામ છતાં જ એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં માત્ર અંતઃસુદૃષ્ટ રહીને અસંજિ પર્યેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય.

દેવ સીધા અસંજિ પર્યેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થતો નથી માટે એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થઈ અસંજિમાં ઉત્પન્ન થાય એમ જણાવ્યું છે.

તે અસંજિના ભવમાંથી અન્ય સઘળા અસંજિ એવાથી શીઘ્ર મરીને નરકમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં શીઘ્ર સઘળી પર્ચાપ્તિએ પર્ચાપ્તો થાય. સઘળી પર્ચાપ્તિએ પર્ચાપ્તો તે નારકીને નરકગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

પર્ચાપ્ત એવને ઘણી પ્રકૃતિઓનો વિપાકોદય થાય છે. વિપાકોદયપ્રાપ્ત પ્રકૃતિઓ સ્તિબુકસંક્રમ વડે અન્યત્ર સંક્રમતી નથી માટે અન્ય પ્રકૃતિઓના દલિક સ્તિબુકસંક્રમ વડે સંક્રમતા નથી તેથી ઉદયપ્રાપ્ત નરકગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય ઘટી શકે છે.

તથા આરે આનુપૂર્વિકોનો જઘન્ય પ્રદેશોદય પોતપોતાની ગતિની જેમ સમજવો એટલે કે જેવી રીતે ગતિના જઘન્ય પ્રદેશોદયની ભાવના-વિચારણા કરી છે તેમ આરે આનુપૂર્વિકની ભાવના પણ કરી લેવી. માત્ર ભાવના પ્રથમ સમયે તેઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેવો. કારણ કે વિકાસોગતિમાં જ તેનો ઉદય હોય છે અને તે પણ ત્રણ સમય સુધી જ હોય છે. તેમાં પણ ત્રીજે સમયે જેની બંધાવલિકા વ્યતીત થઇ છે તેથી અન્ય ક્ષતા પણ ઉદયમાં આવે છે તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય થતો નથી માટે ભવ પ્રથમ સમયનું ગ્રહણ કર્યું છે. ૧૨૯-૧૩૦

देवगई ओहिसमा नवरं उज्जोयवेयगो जाहे ।

चिरसंजमिणो अन्ते आहारे तस्स उदयम्मि ॥२३॥

૧ અનંતાનુબંધિની વિશ્વયોજના કરનાર આત્મા અન્ય પ્રકૃતિઓની જેમ નરકગતિના પણ ધણા પુદ્ગલો દૂર કરે છે માટે અહિં અનંતાનુબંધિની વિશ્વયોજના લીધી છે. જઘન્ય આયુવાણુ દેવપણું પ્રાપ્ત કરવાનું કારણ એમ જણાય છે કે જઘન્ય આયુવાણો દેવ અંતર્મુદ્દતના આયુવાણો એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થતો હોવો જોઇએ. દીર્ઘઆયુવાણુ એકેન્દ્રિયપણું નહિ હોવાનું કારણ અન્ય બંધોગ્ય નામકર્મની પ્રકૃતિઓ પણ બંધ વડે પુષ્ટ ન કરે તે છે. અન્ય પ્રકૃતિઓને જો પુષ્ટ કરે તો અસંજિમાં નરકગતિ બાંધતા તે પ્રકૃતિઓના દલિકો સંક્રમે અને નરકગતિ પુષ્ટ થાય તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય ન થાય અને દેવ ઓછામાં ઓછા પર્ચાપ્ત અંતર્મુદ્દતના આયુવાણો એકેન્દ્રિયમાં જ ઉત્પન્ન થાય તેટલી સ્થિતિ તો ગ્રહણ કરી વિના છૂટકો જ નથી. એકેન્દ્રિયમાંથી અસંજિમાં જઈ ત્યાં ધણીવાર નરકગતિ પ્રયોગ્ય બંધ ન કરે માટે જલદી મરી નરકમાં જાય એમ કહ્યું છે. નરકમાં પણ અપર્ચાપ્તાવસ્થામાં જઘન્ય ઉદય ન કરી. કારણ કે અપર્ચાપ્તાવસ્થામાં ઘણી પ્રકૃતિઓનો વિપાકોદય નહિ હોવાથી સ્તિબુકસંક્રમ વધારે થાય તેથી પર્ચાપ્તાવસ્થા લીધી છે. વળી નરકગતિમાં નરકગતિનો બંધ થતો નથી પરંતુ ઉદય ઉદીરણુ વડે ઓછા કરે છે માટે પણ પર્ચાપ્તાવસ્થા લીધી છે. સંજિથી અસંજિનો યોગ અદ્ય હોય તેથી ઓછા દલિકો ગ્રહણ કરે માટે અસંજિ લીધી છે.

અહિં એમ શંકા થાય કે નારકીને પોતાના આયુના ચરમસમયે નરકગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય એમ કેમ ન કહ્યું ? ચરમસમયે થાય એમ કહેવું જોઇએ. કારણ કે ઉદય ઉદીરણુ વડે ધણા દલિકો ભોગવાઇ જવાથી ઓછા થાય. વળી બંધાતી ચતુષ્ચ તિર્ચંચગતિમાં સંક્રમી જવાથી પણ ઓછા થાય. વળી ઉપર ઉપરના સ્થાનકમાં નિષેક રચના પણ કમ કમ છે તેથી પોતાનાં આયુના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય હોવો જોઇએ. કેમ ન લીધો તે બહુશ્રુત પાસેથી જણી લેવું

દેવગતિરવધિસમા નવરમુદ્યોતવેદકો યદા ।

ચિરસંયમિનોજ્જ્ઞે આહારસ્ય તસ્યોદયે ॥૧૩૧॥

અર્થ—દેવગતિને જઘન્ય પ્રદેશોદય અવધિજ્ઞાનાવરણની જેમ સમજવો. માત્ર જ્યારે ઉદ્યોતનો વેદક હોય ત્યારે જાણવો. તથા ચિરકાળ પર્વત સંયમનું પાલન કરનાર ચૌદપૂર્વિને અંતે આહારકને ઉદય થતા તેનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

ટીકાનું—દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય અવધિજ્ઞાનાવરણીયનો જઘન્ય પ્રદેશોદય જે પ્રમાણે કહ્યો છે તે પ્રમાણે સમજવો. એટલું વિશેષ છે કે દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય જ્યારે ઉદ્યોતનો ઉદય હોય ત્યારે જાણવો.

ઉદ્યોતનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય તેનું કારણ શું? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—

જ્યાં સુધી ઉદ્યોતનો ઉદય થતો નથી ત્યાં સુધી સ્તિષ્ઠકસંક્રમ વડે દેવગતિમાં ઉદ્યોતનું ક્ષણિક સંક્રમે છે તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય સંભવતો નથી. જ્યારે ઉદ્યોતનો ઉદય થાય છે ત્યારે તેનો સ્તિષ્ઠકસંક્રમ થતો નથી માટે ઉદ્યોતનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે એમ કહ્યું છે.

ઉદ્યોતનો ઉદય પર્વાપ્તાને થાય છે અપર્વાપ્તાને થતો નથી માટે પર્વાપ્તાવસ્થામાં દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે એમ સમજવું.

તથા દેશોન પૂર્વકોટિ પર્વત જેણે ચારિત્રનું પાલન કર્યું છે તેવા ચૌદપૂર્વિને અન્તિમકાળે—એવટે આહારકશરીરી થઇને આહારકસંપતક અને ઉદ્યોતના વિપાકોદયે વર્તતાં આહારકસંપતકનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

દીર્ઘકાળ પર્વત ચારિત્રનું પાલન કરતા ઘણા પુણ્યલોનો સ્થાય થાય છે. માટે ચિરકાળ સંયમિને જઘન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો છે. ઉદ્યોતના ઉદયનું અહણ કરવામાં કારણ ઉપર કહ્યું તે જ અહિં સમજવું. ૧૩૧.

સેસાણં ચક્વુસમં તંમિવ અન્નંમિ વા ભવે અચિરા ।

તજ્જોગા બહુયાઓ તા તાઓ વેયમાણસ્સ ॥૧૩૨॥

શેષાણાં ચક્ષુઃસમં તસ્મિન્વાજ્ઞ્યસ્મિન્વા મવેદચિરાત્ ।

તદ્યોગ્યા બહ્વીસ્તાસ્તાઃ વેદયમાનસ્ય ॥૧૩૨॥

અર્થ—ચક્ષુદર્શનાવરણીયની જેમ શેષ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય એકેન્દ્રિયના ભવમાં કહેવો. અથવા તે ભવમાં જેનો ઉદય નથી તેનો તે એકેન્દ્રિયના ભવમાંથી એકદમ નીકળી, તે તે પ્રકૃતિના ઉદય યોગ્ય અન્ય ભવમાં તે ભવને યોગ્ય ઘણી પ્રકૃતિ વેદતા જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેવો.

ટીકાનું—જે કર્મપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો તે સિવાયની સઘળી પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સુધી ચક્ષુદર્શનાવરણીયની જેમ કહેવો. એમ હોવાથી જે પ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયના ભવમાં ઉદય વર્તે છે, તે પ્રકૃતિઓનો તે જ ભવમાં દીર્ઘકાળ પથત વેદતા ક્ષપિતકર્મોશ્ચ આત્માને જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેવો.

મનુષ્યગતિ, બેઠેન્દ્રિયાદિ જાતિયતુષ્ક, પહેલા પાંચ સંસ્થાન, ઔદારિક અંગો-પાંગ, વૈક્રિય અંગોપાંગ, છ સંઘયણ, બે વિહાયોગતિ, ત્રણ, સુભગ, સુસ્વર, દુઃસ્વર અને આદેયરૂપ જે પચીસ પ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયમાં ઉદયનો સંભવ નથી તે પ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયના ભવમાંથી એકદમ નીકળી તે તે પ્રકૃતિઓના ઉદય યોગ્ય ભવોમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષપિતકર્મોશ્ચ આત્માને તે તે ભવયોગ્ય ઘણી પ્રકૃતિ વેદતાં જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેવો.

તે તે ભવને યોગ્ય ઘણી પ્રકૃતિઓનો ઉદય પચોપ્તાને હોય છે અપચોપ્તાને હોતો નથી માટે સઘળી પચોપ્તિએ પચોપ્તાને જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે એમ સમજવું.

પચોપ્તા છવને ઘણી પ્રકૃતિઓ ઉદયમાં આવે છે અને ઉદયપ્રાપ્ત પ્રકૃતિઓને સ્તિબુદ્ધસંક્રમ થતો નથી માટે વિવક્ષિત પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થતે છે.

જે કે પચોપ્તાને થાય એમ ગાથામાં કહ્યું નથી છતાં ઉપરોક્ત કારણથી સામચ્યથી 'વિવશુ'—કહ્યું છે.

તીર્થંકરનામકર્મનો જઘન્ય પ્રદેશોદય ક્ષપિતકર્મોશ્ચ તીર્થંકર પરમાત્માને ઉદયના પ્રથમ સમયે સમજવો. કારણ કે ત્યારપછીના સમયોમાં શુષ્કશ્રેણિ દ્વારા ગોઠવાયેલા ઘણા દલિકનો અનુભવ થતો હોવાથી જઘન્ય પ્રદેશોદય થતો નથી. ૧૩૨

આ પ્રમાણે પ્રદેશોદય કહ્યો, અને તે કહીને ઉદયાધિકાર પૂર્ણ કર્યો. હવે સત્તાના સ્વરૂપને કહેવાનો આવસર છે. તે સત્તા ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—પ્રકૃતિસત્કર્મ, સ્થિતિસત્કર્મ, અનુભાગસત્કર્મ અને પ્રદેશસત્કર્મ. પ્રકૃતિ સત્તાના વિષયમાં બે અનુયોગદ્વાર છે—સાદિ વિગેરેની પ્રરૂપણા અને સ્વામિત્વ. તેમાં સાદિ વિગેરેની પ્રરૂપણા બે પ્રકારે છે. મૂળકર્મવિષયક, ઉત્તરપ્રકૃતિવિષયક.

તેમાં મૂળપ્રકૃતિ સંબંધે સાદિ વિગેરેનું નિરૂપણ કરે છે—મૂળ કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તા અનાદિ, દ્રુવ અને અદ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં હંમેશા સદ્ભાવ હોવાથી મૂળકર્મની સત્તા અનાદિ છે, અભવ્યને દ્રુવ અને ભવ્યને અદ્રુવ છે.

આ પ્રમાણે મૂળકર્મ આશ્રયી સાદિ વિગેરે ભંગનો વિચાર કર્યો, હવે ઉત્તરપ્રકૃતિઓ આશ્રયી સાદિ વિગેરે ભંગનો વિચાર કરવા માટે કહે છે—

પદમકસાયા ચઢહા તિહા ધુવં સાઈઅદ્ધુવં સંતં ।

પ્રથમકષાયાઃ ચતુર્દાં ત્રિધા ધ્રુવં સાધધ્રુવં સત્કર્મ ।

અર્થ—પહેલા કષાયો ચાર પ્રકારે છે. શેષ ધ્રુવ સત્કર્મ ત્રણ પ્રકારે છે અને અધ્રુવ સત્કર્મ સાદિ અને સાંત છે.

ટીકાનુ—પહેલા અનંતાનુબંધિ કષાયો સત્તાની અપેક્ષાએ સાદિ અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

સમ્યગ્દષ્ટિ કોઈ આત્માએ અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરી, ત્યારબાદ બ્યારે સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે બધ મિથ્યાત્વ નિમિત્તે બાંધે ત્યારે તેની સત્તાની શરૂઆત થાય માટે સાદિ, અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના જ બેઓએ કરી નથી તેઓ આશ્રયી અનાદિ, અલબ્ધને અનંત અને લબ્ધાત્મા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉપાજન કરી અનંતાનુબંધિની સત્તાનો નાશ કરશે માટે સાંત.

અનંતાનુબંધિ સિવાય શેષ એકસો છઠ્ઠીસ ધ્રુવસત્તાક કર્મપ્રકૃતિઓ સત્તા આશ્રયી અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં આ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓ ધ્રુવ સત્તાવાળી હોવાથી અનાદિકાળથી સત્તામાં હોય છે માટે અનાદિ, અલબ્ધને કોઈ કાળે તે પ્રકૃતિઓની સત્તાનો નાશ નહિ થાય માટે ધ્રુવ અને લબ્ધ એકો જતાં તે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓનો નાશ કરશે માટે અધ્રુવ.

શેષ-અધ્રુવસત્કર્મપ્રકૃતિઓ સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે. તે સાદિ-સાંત-પણુ તે સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તા અધ્રુવ હોવાથી સમજવું. તે અધ્રુવ સત્કર્મપ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—સમ્યક્ત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય, મદુષ્યદ્રિક, દેવદ્રિક નરકદ્રિક, વૈકિંચસપ્તક, આહારકસપ્તક, તીર્થકરનામ, ઉચ્ચગોત્ર અને ચાર આયુ, કુલ અકુલીશ છે.

આ પ્રમાણે સાદિ વગેરે લંબનો વિચાર કર્યો. હવે કઈ કર્મપ્રકૃતિઓની સત્તાનો કોણુ સ્વામિ છે ? તે કહેવું બેઠકો. તે બે પ્રકારે છે—એક એક પ્રકૃતિ સંબંધે અને પ્રકૃતિના સમૂહ સંબંધે. એટલે કે એક એક પ્રકૃતિની સત્તાનો સ્વામિ કોણુ ? અને અનેક પ્રકૃતિના સમૂહની સત્તાનો સ્વામિ કોણુ ? તેમાં પહેલાં એક એક પ્રકૃતિની સત્તાનો સ્વામિ કહેવા ઈચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

દુચરિમલ્લીળમવન્તા નિદ્વાદુગચોદ્દસાઝણિ ॥૧૩૩॥

દ્વિચરમક્ષીળમવાન્તાનિ નિદ્વાદિકચતુર્દશાયુંષિ ॥૧૩૩॥

અર્થ—સીધુમોહના દ્વિચરમસમય પર્થત, ચરમસમય પર્થત અને લવના અંત-પર્થત બેની સત્તા છે એવી અત્યુકેમે નિદ્વાદિક, સાનાવરણાદિ ચૌદ અને ચાર આયુ છે.

ટીકાનુ—આદિ 'દુર્ચરિમ' આદિ પદનો સંજ્ઞ અનુક્રમે કરવો. તે આ પ્રમાણે—
 ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના દ્વિચરમ-ઉપાન્ત્ય સમય પર્વત નિદ્રાદિક સત્તામાં હોય છે, ત્યારપછી તેની સત્તા હોતી નથી. તેથી મિથ્યાદષ્ટિથી આરંભી ક્ષીણમોહ સુધીના સઘળા જીવો નિદ્રાદિકની સત્તાના સ્વામિ સમજવા.

આ પ્રમાણે જે ગુણસ્થાનક સુધી જે પ્રકૃતિઓની સત્તા કહેવામાં આવે તેઓની સત્તાના સ્વામિ મિથ્યાદષ્ટિથી આરંભી તે ગુણસ્થાનક સુધીના સઘળા જીવો સમજવા.

એ પ્રમાણે ક્ષીણમોહગુણસ્થાનકના ચરમસમય પર્વત જ્ઞાનાવરણપર્વક, અંતરાય-પર્વક અને દર્શનાવરણયતુષ્ક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે, અગાડી હોતી નથી.

આદિ આચુની પોતપોતાના ભવના અંતસમય પર્વત સત્તા હોય છે, અગળ હોતી નથી. ૧૩૩

તિસુ મિચ્છત્તં નિયમા અટ્ટસુ ઠાણેસુ હોદ્દ ભદ્ધયકવં ।

સાસાયણંમિ નિયમા સમ્મં મજ્ઞં વસસુ સંત ॥૧૨૪॥

ત્રિપ્પ મિથ્યાત્વં નિયમાદદ્ધસુ સ્થાનેષુ મવતિ માજ્યમ્ ।

સાસ્વાદને નિયમાત્ સમ્યક્ત્વં માજ્યં દશસુ સત્ ॥૧૨૪॥

અર્થ—પહેલા ત્રણ ગુણસ્થાનકોમાં મિથ્યાત્વ અવશ્ય સત્તામાં હોય છે. ત્યાર-પછીના આઠ ગુણકાણે ભજનાએ છે. સાસ્વાદને સમ્યક્ત્વ મોહનીય અવશ્ય સત્તામાં હોય છે, દશ ગુણકાણે ભજનાએ હોય છે.

ટીકાનુ—મિથ્યાદષ્ટિ, સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ ત્રણ ગુણસ્થાનકોમાં મિથ્યાત્વ-મોહનીયની સત્તા અવશ્ય હોય છે અને ચતુર્થ ગુણસ્થાનકથી આરંભી ઉપશાન્તમોહ-ગુણસ્થાનક પર્વત ભજનાઓ હોય છે, એટલે કે સત્તામાં હોય છે અને નથી પણ હોતી. તે આ પ્રમાણે—

અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ગુણસ્થાનકમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉપાર્જન કરતા જેઓએ મિથ્યાત્વનો ક્ષય કર્યો હોય છે તેઓને સત્તામાં હોતી નથી અને ઉપશમાવેલી હોય તેો એટલે કે ઉપશમ સમ્યક્ત્વીને સત્તામાં હોય છે. ક્ષીણમોહાદિ ગુણસ્થાનકોમાં મિથ્યાત્વની સત્તાનો અવશ્ય અભાવ છે.

સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકે સમ્યક્ત્વમોહનીય અવશ્ય સત્તામાં હોય છે. કારણ કે સાસ્વાદને મોહનીયની અઠ્ઠાવીસે પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે અને મિથ્યાદષ્ટિથી આરંભી બીજા ગુણસ્થાનક વિના ઉપશાન્તમોહ સુધીના દશ ગુણસ્થાનકોમાં ભજનાએ હોય છે. એટલે કે કોઈ વખતે સત્તામાં હોય છે કોઈ વખતે નથી હોતી. તે આ પ્રમાણે—

મિથ્યાદૃષ્ટિ ગુણકાણે અભવ્યને અને અઘાપિ પચત સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેવા ભવ્યને સમ્યક્ત્વમોહનીય સત્તામાં હોતી જ નથી અને ઉપશમ સમ્યક્ત્વથી પડીને આવેલા ભવ્યને જ્યાં સુધી ઉવેલે નહિ ત્યાં સુધી જ સત્તામાં હોય છે. તથા ઉપરના ગુણસ્થાનકેથી પડીને મિશ્રપણું પ્રાપ્ત કરે તેને મિશ્રગુણસ્થાનકે સમ્યક્ત્વ મોહનીયની અવશ્ય સત્તા હોય છે અને પહેલે ગુણકાણે સમ્યક્ત્વમોહનીય ઉવેલી મિશ્રપણું પ્રાપ્ત કરે તેને સત્તામાં નથી હોતી. યોગથી અગિઆરમા સુધીમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને સત્તામાં હોતી નથી, ઉપશમ-ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વને હોય છે. માટે દશ ગુણસ્થાનકોમાં સમ્યક્ત્વમોહનીયની સત્તા ભજનાએ કહી છે. બારમા આદિ ગુણસ્થાનકોમાં તે હોતી જ નથી. ૧૩૪

સાસણમીસે મીસં સન્તં નિયમેણ નવસુ મહ્યવ્વં ।

સાસાયણંત નિયમા પંચસુ મજ્ઞા અઓ પઢમા ॥૧૩૫॥

સાસ્વાદનમિશ્રયોર્મિશ્રં સત્ નિયમેન નવસુ મક્તવ્યમ્ ।

સાસાદનાન્તા નિયમાત્ પચ્ચસુ માજ્યા અતઃ પ્રથમાઃ ॥૧૩૬॥

અર્થ—સાસ્વાદન અને મિશ્રગુણકાણે મિશ્રમોહનીય અવશ્ય સત્તામાં હોય છે, નવ ગુણસ્થાનકમાં ભજનાએ હોય છે. તથા સાસ્વાદન પચત પહેલા અનંતાનુબંધિ કથાય અવશ્ય સત્તામાં હોય છે અને ત્યારપછીના પાંચ ગુણસ્થાનકે ભજનાએ હોય છે.

ટીકાનુ—સાસ્વાદન અને મિશ્ર એ બે ગુણસ્થાનકમાં મિશ્રમોહનીય અવશ્ય સત્તામાં હોય છે. કારણ કે સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકવર્તિ આત્મા મોહનીયની અકૂલીસે પ્રકૃતિની સત્તાવાળો હોય છે અને મિશ્રમોહનીયની સત્તા વિના મિશ્રગુણસ્થાનક થટી થકતું નથી, માટે સાસાદન અને મિશ્રગુણકાણે અવશ્ય મિશ્રમોહનીય સત્તામાં હોય છે.

અવિરતિ સમ્યક્દૃષ્ટિથી આરંભી ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનક પચત ભજનાએ હોય છે. એટલે કે કદાચિત્ હોય, કદાચિત્ ન હોય. તે આ પ્રમાણે—

ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને મિશ્રમોહનીયની સત્તા હોતી નથી, ઉપશમ-ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વને હોય છે, પહેલે ગુણકાણે અભવ્યને અને જેઓએ હલુ સુધી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને મિશ્રમોહનીયની સત્તા હોતી નથી અને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી મિથ્યાત્વે ભય તેઓ તે જ્યાં સુધી ઉવેલે નહિ ત્યાં સુધી સત્તામાં હોય છે. એટલે નવ ગુણકાણે ભજનાએ મિશ્રમોહનીયની સત્તા કહી છે.

સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક પચત અનંતાનુબંધિ કથાયો અવશ્ય સત્તામાં હોય છે કારણ કે મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકવર્તિ જીવો અનંતાનુબંધિ અવશ્ય બાંધે છે માટે તે બે ગુણસ્થાનકમાં તે તેની અવશ્ય સત્તા હોય છે. ત્યારપછીના

મિશ્રગુણસ્થાનકથી આરંભી અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનક સુધીના પાંચ ગુણસ્થાનકમાં ભજનાએ હોય છે. તેમાં યોથાથી સાતમા સુધીમાં. વિસયોબેલા હોય તો સત્તા હોતી નથી અન્યથા. હોય છે અને અનંતાનુબંધિની વિસયોબના કરી ત્રીજે આવે તેને ત્રીજે ગુણ-કોણે સત્તામાં ન હોય અન્યથા હોય છે. માટે અનંતાનુબંધિની સત્તા મિશ્રાદિ પાંચ ગુણકોણે ભજનાએ કહી છે.

ઉપરના ગુણકોણે પહેલા કથાયો સત્તામાં હોતા જ નથી. કારણ કે આ આચાર્ય મહારાજ અનંતાનુબંધિની વિસયોબના કરીને જ ઉપશમશ્રેણિ પર આરૂઢ થાય એમ માને છે. ૧૩૫

મજ્જિલ્લટ્ટકસાયા તો જા અણિયદિલ્લવગસંલેયા ।

ભાગા તા સંલેયા ઠિલ્લવંદા જાવ ગિલ્લિતિગં ॥૧૩૬॥

મધ્યમાષ્ટકવાયાસ્તાવત્ યાવદનિવૃત્તિલ્લપકસ્ય સજ્જયેયાઃ ।

ભાગાસ્તવઃ સજ્જયેયાનિ સ્થિતિલ્લવંદાનિ તાવત્ સ્થ્યાનદિલ્લિક્ષ ॥૧૩૬॥

અર્થ—મધ્યમ આઠ કથાયો ક્ષપકને અનુવૃત્તિકરણ ગુણસ્થાનકના સંખ્યાત ભાગ પર્યંત સત્તામાં હોય છે. ત્યારપછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડ પર્યંત શીલુદ્ધિત્રિક સત્તામાં હોય છે.

ટીકાનુ—વચલા અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ આઠ કથાયો ક્ષપકને અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ પર્યંત સત્તામાં હોય છે, ત્યારપછી હોતા નથી. કારણ કે તેઓનો ક્ષય થાય છે. ઉપશમશ્રેણિ આશ્રયીને તો ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાનક પર્યંત સત્તામાં હોય છે.

તથા ક્ષપકને અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય ગુણકોણે જે સ્થાને આઠ કથાયોનો ક્ષય થયો તે સ્થાનકથી સંખ્યાત સ્થિતિખંડો-સ્થિતિઘાત પર્યંત એટલે કે અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનકના જે સમયે આઠ કથાયોનો ક્ષય થયો તે સમયથી આરંભી સંખ્યાતા સ્થિતિઘાતો બેટલા સમયમાં થાય તેટલા સમયપર્યંત નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલા-પ્રચલા અને શીલુદ્ધિ એ શીલુદ્ધિત્રિક અને સ્થાવરાદિ નામકર્મની તેર પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય છે, ત્યારપછી હોતી નથી. કારણ કે તેટલા કાળમાં તેઓનો ક્ષય થાય છે. નામ-કર્મની તેર પ્રકૃતિઓ હવે પછી કહેશે અને ઉપશમશ્રેણિ આશ્રયી ઉપશાંતમોહ ગુણ-સ્થાનક પર્યંત સત્તામાં હોય છે. ૧૩૬

હવે એ જ નામકર્મની સ્થાવરાદિ તેર પ્રકૃતિઓ કહે છે—

થાવરતિરિગિલ્લદોદો આયાવેગિદિલ્લિગલંસાહારં ।

નરયદુગુજોયાણિ ય દસાદમેગંતતિરિજોગા ॥૧૩૭॥

સ્થાવરતિર્યગ્ગતિદ્વિક્રમાતપૈકેન્દ્રિયવિકલસાધારણ્ય ।

નરકદ્વિકોદ્યોતે ચ દશ આદિમા એકાન્તતિર્યગ્યોગ્યાઃ ॥૧૩૭॥

અર્થ—સ્થાવર અને સૂક્ષ્મનામરૂપ સ્થાવરદ્વિક, તિર્યગ્ગતિ અને તિર્યગ્નાનુભૂતિરૂપ તિર્યગ્દ્વિક, આતપનામ, એકેન્દ્રિય ભતિનામ, બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિય ભતિરૂપ વિકલત્રિક, સાધારણનામ, નરકગતિ અને નરકાનુભૂતિરૂપ નરકદ્વિક અને ઉદ્યોતનામ એ નામકર્મની સ્થાવરાદિ તેર પ્રકૃતિઓ કહેવાય છે. તેમાંથી શરૂઆતની દશ પ્રકૃતિઓ એકાન્ત તિર્યગ્ યોગ્ય છે એટલે કે તે દશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય માત્ર તિર્યગ્ગતિમાં જ હોય છે. તેથી જે કોઈપણ સ્થળે તિર્યગ્ એકાન્ત યોગ્ય પ્રકૃતિનું અહંબુ કયું હોય, ત્યાં આ દશ પ્રકૃતિઓ સમજવી.

एवं नपुंस इत्थी संतं छकं च वायर पुरिसुदप ।

समऊणाओ दोन्निउ आवलियाओ तओ पुरिसं ॥१३८॥

एवं नपुंसकः स्त्री सत् पदकं च वादरे पुरुषोदये ।

समयोने द्वे आवलिके ततः पुरुषः ॥१३८॥

અર્થ—પુરુષવેદનો ઉદયે શ્રેષ્ઠિ આરંભનાર બાહરસંપરાય ગુણકાણે એ પ્રમાણે અનુક્રમે નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ અને હાસ્યપદ્ધતિના ક્ષય કરે છે અને ત્યારપછી સમય ન્યૂન બે આવલિકા કાળે પુરુષવેદનો ક્ષય કરે છે.

ટીકાનું—એ પ્રકારે એટલે આઠ કપાયનો ક્ષય કર્યા પછી સંખ્યાતા સ્થિતિઘાત જોળંગી ગયા બાદ જેમ સોળ પ્રકૃતિનો ક્ષય કર્યો તેમ સોળ કર્મપ્રકૃતિનો ક્ષય કર્યા પછી સંખ્યાતા સ્થિતિઘાત વ્યતીત થયા બાદ નપુંસકવેદ નાશ પામે છે, જ્યાં સુધી તેનો નાશ ન થાય, ત્યાં સુધી તે સત્તામાં હોય છે.

નપુંસકવેદનો ક્ષય થયા પછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો જોળંગી ગયા બાદ સ્ત્રીવેદનો નાશ થાય છે. તે પછી જ્યાં સુધી નાશ ન પામે ત્યાં સુધી સત્તામાં હોય છે.

સ્ત્રીવેદે કે પુરુષવેદે ક્ષયક્રમેણ પર આરંભ થનાર આશ્રયી આ ક્રમ સમજવો. નપુંસકવેદે ક્ષયક્રમેણ પર ચક્રનારને સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદ એ બંને વેદનો એક સાથે ક્ષય થાય છે. જ્યાં સુધી તેનો ક્ષય ન થાય ત્યાં સુધી તે બંને વેદ સત્તામાં હોય છે, ઉપશમશ્રેણિ આશ્રયી તો ઉપશાંતિગોહ ગુણસ્થાનક પર્વત તે બંને વેદની સત્તા હોય છે.

સ્ત્રીવેદનો ક્ષય થયા પછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો જોળંગી ગયા બાદ હાસ્યાદિ પદ્ધતિનો ક્ષય થાય છે અને હાસ્યાદિ પદ્ધતિનો ક્ષય થયા પછી સમય ન્યૂન બે આવલિકા

કાંકાળે પુરુષવેદની સત્તાનો નાશ થાય છે. આ હકીકત પુરુષવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિ સ્વીકાર કરનાર આશ્રયી પ્રતિપાદન કરેલી છે. ૧૩૮

હવે અવેદ અને નપુંસકવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિ સ્વીકાર કરનાર આશ્રયી વિધિ કહે છે—

‘इत्थीऊदयं नपुंसं इत्थीवेयं’ च ‘सत्तगं च कर्मा ।’

अपुमोदयमि जुगर्वं नपुंसइत्थी पुणो सत्त ॥१३९॥

સ્વ્યુદયે નપુંસકઃ સ્ત્રીવેદશ્ચ સત્તકં ચ ક્રમાત્ ।

નપુંસકવેદે યુગપત્ નપુંસકસ્ત્રિયૌ-પુનઃ સપ્તકમ્ ॥૧૩૯॥

અર્થ—અવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિ પર આરંભ થનાર પહેલા નપુંસકવેદનો ક્ષય કરે છે, ત્યારપછી સંખ્યાતા સ્થિતિમાં જોળાંગી ગયા બાદ અવેદનો ક્ષય કરે છે અને ત્યારપછી પૂર્વોક્ત કાળે ગયા બાદ હાસ્યાદિષ્ટક અને પુરુષવેદનો એક સાથે ક્ષય કરે છે. નપુંસકવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિ આરંભનાર અવેદ અને નપુંસકવેદનો એક સાથે ક્ષય કરે છે અને ત્યારપછી પુરુષવેદ અને હાસ્યાદિષ્ટક એ સાત પ્રકૃતિઓનો સમકાળે ક્ષય કરે છે. જ્યાં સુધી તે તે પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કર્યો હોતો નથી ત્યાં સુધી તેની સત્તા હોય છે, ત્યારબાદ હોતી નથી. ઉપશમશ્રેણિ આશ્રયી જગીઆરમાં શુભસ્થાનક પર્યંત સત્તા હોય છે. ૧૩૯

ત્યારપછી શું કરે? તે કહે છે—

संखेजां ठिइखंडा पुणोवि कोहाइ लोभ सुहमत्ते ।

आसज्ज खवगसेढी सव्वा इयराइ जा संतो ॥१४०॥

સંખ્યેયાનિ સ્થિતિખંડાનિ પુનરપિ ક્રોધાદિઃ લોભઃ સુહમત્તે ।

આશ્રિત્ય ક્ષપકશ્રેણિ સર્જાં હતરાયાં યાવત્ જ્ઞાન્તમ્ ॥૧૪૦॥

અર્થ—સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો જોળાંગી ગયા બાદ અનુક્રમે ક્રોધાદિનો ક્ષય થાય છે અને લોભનો સૂક્ષ્મસંપરાયપણામાં ક્ષય થાય છે. ક્ષપકશ્રેણિ આશ્રયી આ હકીકત કહી છે. ઉપશમશ્રેણિમાં તે સઘળી પ્રકૃતિઓ ઉપશાંતમોહશુભસ્થાનક પર્યંત સત્તામાં હોય છે.

ટીકાતુ—પુરુષવેદનો ક્ષય થાય પછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો જોળાંગીને સંનવલન કોષનો નાશ થાય છે, ત્યારપછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો વ્યતીત થયા બાદ સંનવલન માનનો ક્ષય થાય છે, ત્યારપછી સંખ્યાતા સ્થિતિખંડો ગયા બાદ સંનવલન માંથીનો ક્ષય થાય છે. સંનવલન લોભનો સૂક્ષ્મસંપરાય શુભસ્થાનકના ચરમસમયે ક્ષય થાય છે.

આ મધ્યમ ક્રમાયાદિક આદિ સઘળી પ્રકૃતિઓનો ક્ષય ક્ષયકે આશ્રયી કહ્યો છે. જ્યાં સુધી ક્ષય થઈ ન હોય ત્યાં સુધી સત્તામાં હોય છે, ત્યારપછી હોતી નથી અને ઈતર ઉપશમન્નસિમાં તો ઉપશાંતિએક શુભસ્થાનક પચત સત્તામાં હોય છે એમ સમજવું. ૧૪૦

હવે આહારકસપ્તક અને તીર્થંકરનામકર્મની સત્તાનો સંભવ શુભસ્થાનકોમાં કહે છે—

સઘ્વાણિ આહારં સાસળામોસેયરાણ પુણ તિથ્યં ।
ઉમયે સંતિ ન મિચ્છે તિથ્યગરે અંતરમુદ્ધતં ॥૧૪૧॥

સર્વેષામપિ આહારં સાસ્વાદનમિશ્રેતરેણ પુનઃ તીર્થમ્ ।

ઉમયોઃ સતોર્ન મિથ્યાદદિષ્ટીર્થકરેન્તર્મુદ્ધતમ્ ॥૧૪૨॥

અર્થ—સઘળા શુભસ્થાનકવાળા જીવોને આહારકસપ્તકની વિકલ્પે સત્તા હોય છે. સાસ્વાદન અને મિશ્ર સિવાય અન્ય શુભસ્થાનકે તીર્થંકરનામની સત્તા ભજનાએ હોય છે. ખંનેની સત્તા હોય તો મિથ્યાદદિ હોતો નથી. તીર્થંકરની સત્તા છતાં અંતરમુદ્ધત પચત જ મિથ્યાદદિ હોય છે.

ટીકાનુ—મિથ્યાદદિથી આરંભી અયોગિ કેવળી સુધીના સઘળા જીવોને આહારકસપ્તકની સત્તા ભજનાએ હોય છે. એટલે કે કદાચિત્ હોય છે. કદાચિત્ નથી પણ હોતી.

સાતમે અને આઠમા શુભસ્થાનકના છઠ્ઠા ભાગ સુધીમાં આહારકનામકર્મ બાંધીને ઉપરના શુભસ્થાનકે ચડે, અગર તો પડી નીચેના શુભસ્થાનકમાં જાય તો સઘળા શુભસ્થાનકોમાં સત્તા સંભવે, ન બાંધનારને ન સંભવે.

સાસ્વાદન અને મિશ્ર શુભસ્થાનક સિવાયના સઘળા જીવોને તીર્થંકર નામકર્મની સત્તા ભજનાએ હોય છે. તીર્થંકરનામકર્મના બાંધ કર્યો હોય તો હોય, નહિ તો ન હોય. પરંતુ સાસ્વાદન અને મિશ્રદદિને તો અવશ્ય હોતી નથી. કારણ કે જીવસ્વભાવે જ તીર્થંકરનામકર્મની સત્તાવાળો આત્મા બીજે અને ત્રીજે એ જ શુભસ્થાનકે જતો નથી.

તથા આહારકનામકર્મ અને તીર્થંકરનામકર્મ એ બંનેની યુગપત્ એક જીવને જો સત્તા હોય તો તે જીવ મિથ્યાદદિ હોતો જ નથી—એટલે કે બંનેની સત્તાવાળો આત્મા મિથ્યાત્વે જતો જ નથી.

કેવળ તીર્થંકરનામકર્મની સત્તા મિથ્યાદદિને અંતરમુદ્ધત પચત જ હોય છે, વધારે કાળ હોતી નથી. એનો સપ્તતિકા સંશ્લેષમાં વિસ્તારપૂર્વક વિચાર કરશે, એટલે અહિં કંઈ નથી.

અન્નયરવેયળીયં ઉચ્ચં નામસ્ત ચરમઉદયાઓ ।

મળુયાઉ અજોગંતા સેસા ઉ દુચરિમસમયંતા ॥૧૪૨॥

અન્યતરવેદનીયયુષ્કૌર્ગોત્રં નામ્નશ્ચરમોદયાઃ ।

મનુજાયુરયોગ્યન્તાઃ શ્રેયાસ્તુ દ્વિચરસમયાન્તાઃ ॥૧૪૨॥

અર્થ—અન્યતર વેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, નામકર્મની ચરમોદયવતી પ્રકૃતિઓ અને મનુ-
ખ્યાયુ અયોગિના ચરમસમય પર્થત સત્તામાં હોય છે અને શેષ પ્રકૃતિઓ દ્વિચર
સમય પર્થત સત્તામાં હોય છે.

ટીકાનું—સાતા અગર અસાતા ભેમાંથી કોઈ વેદનીય. ઉચ્ચગોત્ર તથા અયો-
ગીના ચરમસમયે નામકર્મની જે પ્રકૃતિઓના ઉદય હોય છે તે નવ પ્રકૃતિઓ, તે
આ પ્રમાણે—મનુખ્યગતિ પચેન્દ્રિયભતિ, તસનામ, ખાદરનામ, પયોપ્તનામ, સુભગનામ,
આદેયનામ, યશઃકીર્તિનામ અને તીર્થંકરનામ તથા મનુખ્યાયુ એ બાર પ્રકૃતિઓ અયો-
ગિના ચરમસમય પર્થત સત્તામાં હોય છે.

ખાકીની અન્યતર વેદનીય, દેવદિક, ઔદારિકસપ્તક, વૈકિંચસપ્તક, આહારકસપ્તક,
તૈજસકર્મણસપ્તક, પ્રત્યેક, સંસ્થાનપટક, સંઘયલુપટક, વણાદિ વીશ, વિહાયોગતિકિક,
અગુરુલ્લુ, પરાધાત, ઉપધાત, ઉચ્છવાસ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, સુભગ, દુર્ભગ,
સુસ્વર, દુઃસ્વર, અનાદેય, અપયશકીર્તિ, મનુખ્યાયુપૂર્વિ, નિર્માણ, અપયોપ્ત અને નીચ-
ગોત્રરૂપ ત્યાસી પ્રકૃતિઓ અયોગિ કેવળી શુભસ્થાનકના દ્વિચરમસમય પર્થત સત્તામાં
હોય છે. દ્વિચરમસમયે એ ત્યાસી પ્રકૃતિઓની સત્તાને નાશ થાય છે એટલે ચરમસમયે
તેઓની સ્વરૂપસત્તા હોતી નથી. ૧૪૨

આ પ્રમાણે એકેક પ્રકૃતિની સત્તાના સ્વામિ કલ્યા. હવે પ્રકૃતિ સત્કર્મ સ્થાનગત
એટલે અનેક પ્રકૃતિઓના સમૂહની સત્તાના સ્વામિ કહેવા લોઈએ. પ્રકૃતિ સત્કર્મસ્થાનો
અગાડી ‘લો સન્ત દ્વાળાઈ’ ઇત્યાદિ અન્ન વડે સપ્તતિકાસ’અહમાં કહેવામાં આવશે
આદિ અન્નગૌરવના ભવથી કહેવાશે નહિ. માટે તેનો ત્યાંથી જ વિચાર કરી આદિ
સ્વામિત્વ કહેવું. આ પ્રમાણે પ્રકૃતિ સત્કર્મ સંબંધી કલું.

હવે સ્થિતિ સત્કર્મસત્તાના સંબંધમાં કહે છે. તેમાં જે અનુયોગદ્વાર છે—સાદિ
વગેરેનું પ્રરૂપણ અને સ્વામિત્વ. સાદિ વગેરેનું પ્રરૂપણ પણ જે પ્રકારે છે—૧ મૂળકર્મ
સંબંધી, ૨ ઉત્તરપ્રકૃતિ સંબંધી. તેમાં પહેલા મૂળકર્મ સંબંધી સાદિ વિગેરેનું પ્રરૂ-
પણ કરવા આ ગાથા કહે છે—

મૂલઠિઈ અજહન્ના, તિહા ।

મૂળનાં સ્થિતિરજવન્યા, ત્રિષા ।

અર્થ—મૂળકર્મની અજઘન્ય સ્થિતિ ત્રણ પ્રકારે છે.

ટીકાનું—મૂળકર્મ પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય સ્થિતિની સત્તા અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે—

મૂળકર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિની સત્તા પોતપોતાના ક્ષયને અતે જ્યારે એક સમયમાત્ર શેષ રહે ત્યારે હોય છે. તે જઘન્ય સત્તા એક સમયમાત્ર હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાય અન્ય સઘળી સ્થિતિની સત્તા અજઘન્ય છે. તે અજઘન્ય સ્થિતિની સત્તાનો સર્વદા સફાવ હોવાથી અનાદિ છે. અસત્યને ધ્રુવ અને સત્યને અધ્રુવ છે.

તથા ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા સાદિ સાંત છે. કારણ કે તે બંને પ્રકારની સત્તા કેમશઃ અનેકવાર થાય છે. (જઘન્યસ્થિતિની સત્તા પૂર્વે કદા સુખ્ય સાદિ-અધ્રુવ છે.)

આ રીતે મૂળકર્મ સંબંધે સાદિ વિગેરે ભંગની પ્રરૂપણા કરી. હવે ઉત્તરપ્રકૃતિ સંબંધે પ્રરૂપણા કરવા ઇચ્છતા કહે છે—

ચતુર્રા ડ પઢમયાળ ભવે ।

ધ્રુવસંતીર્ણપિ તિહા સેસવિગપ્પાડધ્રુવા દુવિહા ॥૧૪૩॥

ચતુર્દ્વા તુ પ્રથમાનાં ભવેત્ ।

ધ્રુવસત્તાકાનામપિ ત્રિધા શેષવિકલ્પા અધ્રુવા દિવિધાઃ॥૧૪૩॥

અર્થ—પહેલા અનંતાનુબંધિની અજઘન્ય સ્થિતિની સત્તા ચાર પ્રકારે છે અને શેષ ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની પણ અજઘન્ય સ્થિતિની સત્તા ત્રણ પ્રકારે છે. તથા ઉક્ત પ્રકૃતિઓના શેષ વિકલ્પો અને અધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓના સઘળા વિકલ્પો બે પ્રકારે છે.

ટીકાનું—પહેલા અનંતાનુબંધિ કથાયની અજઘન્ય સ્થિતિની સત્તા સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રકારે—

ઉક્ત કથાયની જઘન્યસ્થિતિસત્તા પોતાના ક્ષયના ઉપાન્ત્ય સમયે—જે સમયે તેની સત્તાનો નાશ થાય તેની પહેલાના સમયે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક સમય સ્થિતિ રૂપ, અન્યથા બે સમય સ્થિતિરૂપ છે. તે એક અથવા બે સમય પ્રમાણ હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાય અન્ય સઘળી સત્તા અજઘન્ય છે. તે અજઘન્ય સત્તા અનંતાનુબંધિની ઉદ્ભવના કયા પછી જ્યારે તેનો ફરી બંધ થાય ત્યારે થાય છે માટે સાદિ, તે સ્થાન નહિ પ્રાપ્ત કરનારાઓને અનાદિ, અસત્યને ધ્રુવ અને સત્યને અધ્રુવ હોય છે.

અનંતાનુબંધિ સિવાય પૂર્વે કહેલી એકસો છબીસ ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય સ્થિતિ સત્તા અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે—

તે પૂર્વેકત એકસો છબીસે પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા તે તે પ્રકૃતિઓના

સંયમે અતસમયે એટલે કે જે સમયે તે તે પ્રકૃતિઓનો સત્તામાંથી નાશ થાય ત્યારે હોય છે. તેમાં ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની માત્ર એક સમય સ્થિતિરૂપ અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપને આશ્રયી સમય સ્થિતિરૂપ અન્યથા. એ સમય સ્થિતિરૂપ જે સત્તા તે જઘન્ય સ્થિતિસત્તા છે. તે સમય અથવા જે સમય પ્રમાણ હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાયની અન્ય સંઘળી સત્તા અજઘન્ય છે. તે અનાદિ છે. કારણ કે જ્યાં સુધી જઘન્ય સત્તા ન થાય ત્યાં સુધી તેનો સહભાવ છે. ધ્રુવ અભ્યન્ને અને અધ્રુવ અભ્યન્ને હોય છે.

માત્ર અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના થયા બાદ તેનો ફરી બંધ થતો હોવાથી જ્ઞાતામાં આવે છે માટે તેની અજઘન્ય સત્તા પર ચાર ભાગા ઘટે છે. તે સિવાયની ધ્રુવસત્તાવાળી કોઈપણ કર્મપ્રકૃતિ સત્તામાંથી દૂર થયા પછી ફરી સત્તામાં આવતી જ નથી. માટે તેઓની અજઘન્ય સત્તામાં સાદિ સિવાયના ભાગાઓ જ ઘટી શકે છે.

અનંતાનુબંધિ કષાય અને શેષ સંઘળી ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓના શેષ ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય એ ત્રણ વિકલ્પો સાદિ સાંત ભાગે છે. તેમાં જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના વિષયમાં સાદિ સાંત ભાગનો તો પહેલા વિચાર કરી ગયા અને ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ એ બંને પ્રકારની સ્થિતિસત્તા કર્મશઃ અનેકવાર થાય છે માટે તે બંને સાદિ સાંત છે.

દેવક્રિક, નરકક્રિક, ઉચ્ચગોત્ર, સમ્યક્ત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય, વૌદ્ધયસંપત્ક, આહારકસંપત્ક, મનુષ્યક્રિક, એ ઉદ્દલન યોગ્ય ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓ તથા ચાર આસુ અને ત્રીથંકરનામકર્મ એ પ્રમાણે અકુવીશે અધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની જઘન્ય અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એમ ચારે પ્રકારની સ્થિતિસત્તા સાદિ-સાંત ભાગે છે. કારણ કે તે સંઘળી પ્રકૃતિઓની સત્તા જ અધ્રુવ છે.

જેની સત્તા સર્વદા હોય કે જે સર્વદા રહેવાની હોય તેના પર જ અનાદિ અને અનંત ભાગ ઘટી શકે પરંતુ જેની સત્તાનો જ નિયમ ન હોય તેના પર સાદિ અને સાંત સિવાય અન્ય ભાગાઓ ઘટી શકે નહિ. ૧૪૩

આ પ્રમાણે મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓના વિષયમાં સાદિ વગેરે ભાગનો વિચાર કર્યો. હવે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાના સ્વામિત્વ સંબંધે એટલે કે જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાનો સ્વામિ કોણ ? તે સંબંધે વિચાર કરવો જોઈએ. તેમાં પહેલા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાના સ્વામિત્વ સંબંધે વિચાર કરતાં કહે છે—

બંધુદઙ્કોસાણં ઉક્કોસ ઠિઈંડ સંતમુક્કોસં ।

તં પુણ સમયેણં અણુદયંકોસબંધીણં ॥૧૪૪॥

બંધોદયોત્કૃષ્ટાનામુત્કૃષ્ટા સ્થિતિસ્તુ સદુત્કૃષ્ટમ્ ।

તત્પુનઃ સમયેનોનમણુદયોત્કૃષ્ટવધ્વિનીનામ્ ॥૧૪૫॥

અર્થ—ઉદય છતાં બધોતુષ્ટ પ્રકૃતિઓની જે સ્થિતિ તે જ તેઓની ઉતુષ્ટ સ્થિતિ-સત્તા છે અને ઉદયનાં અભાવે બધોતુષ્ટ પ્રકૃતિઓની સમય ન્યૂન જે ઉતુષ્ટ સ્થિતિ તે તેઓની ઉતુષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે.

ટીકાનું—ઉદય હોય ત્યારે જે કર્મપ્રકૃતિઓની ઉતુષ્ટ સ્થિતિ બધાય તે બધોતુષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહેવાય છે. તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—જ્ઞાનાવરણપચક, ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ અને કેવળદર્શનાવરણરૂપ દર્શનાવરણચતુષ્ક, અસાતવેદનીય, મિથ્યત્વ-મોહનીય, સોળ કથાય, પંચેન્દ્રિયભતિ, તેજસસપ્તક, હુંકસંસ્થાન, વર્ણાદિ વીશ, અર્ચ-ફલધુ, પરાધાત, ઉપધાત, ઉચ્છવાસ, અપ્રશસ્તવિહાયોગતિ, ઉલોત, ત્રસ, આદર, પયોમ, પ્રત્યેક, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભાગ, દુઃસ્વર, અનાદય, અપયશકીર્તિ, નિર્માણ, નીચગોત્ર, અતરાયપચક અને તિયંચ મનુષ્ય આશ્રયી વૈકિયસપ્તક એ કથાસી બધોતુષ્ટ પ્રકૃતિઓની જે ઉતુષ્ટ સ્થિતિ તે જ ઉતુષ્ટ સ્થિતિની સત્તા છે એટલે કે તે પ્રકૃતિઓના જે ઉતુષ્ટ સ્થિતિબધ થાય છે તે જ પૂણ સ્થિતિબધ તેઓની ઉતુષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે.

શંકા—અ્યારે ઉતુષ્ટ સ્થિતિબધ સિત્તર કોડકોડી વગેરે થાય ત્યારે તેનાં અભા-ધાકાળ સાત હજાર વરસ જગેરે હોય છે અને અભાધાકાળમાં તો કલિકો હોતા નથી તેથી પૂણ જે ઉતુષ્ટ સ્થિતિબધ તે જ ઉતુષ્ટ સ્થિતિસત્તા શી રીતે કહી શકાય ?

ઉત્તર—ઉતુષ્ટ સ્થિતિબધ અ્યારે થાય ત્યારે પૂર્વે બધાયેલું કલિક કે જેનો અભાધાકાળ વીતી ગયો હોય છે તે તો સત્તામાં હોય છે. વળી તેની પહેલી સ્થિતિ ઉદયવતી હોવાથી સિત્તુકસંક્રમ વડે અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમતી નથી એટલે જેટલો ઉતુષ્ટ સ્થિતિબધ થાય તેટલો જ ઉતુષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહી શકાય તેમાં કોઇ વિરોધ નથી.

જે પ્રકૃતિઓના ઉતુષ્ટ સ્થિતિબધ પોતાનો ઉદય ન હોય ત્યારે થાય તે અનુ-દયબધોતુષ્ટ કહેવાય. તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે—નિદ્રાપચક, નરકક્રિક, તિયંચક્રિક, ઔદારિકસપ્તક, એકેન્દ્રિય ભતિ, સેવાર્ત સંધયણ, આતંપ અને સ્થાવરનામકર્મ. આ પ્રકૃતિઓની ઉતુષ્ટ સ્થિતિ તે તે પ્રકૃતિનો ઉદય ન હોય ત્યારે બધાય છે.

અહિં કોઇ કહે કે—એ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ન હોય ત્યારે બધ વડે ઉતુષ્ટ સ્થિતિ કેમ થઈ શકે ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—ઉતુષ્ટ સ્થિતિબધ અ્યારે ઉતુષ્ટ સંકલિષ્ટ પરિણામ થાય ત્યારે થાય છે. તેવા કલિષ્ટ પરિણામ હોય ત્યારે પાંચમાંની કોઇપણ

૧ આ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે જ તેઓનો ઉતુષ્ટ સ્થિતિબધ થાય છે. એમ સમજવાનું નથી પરંતુ ઉદય હોય ત્યારે જાય થાય છે એમ સમજવાનું છે. કારણ કે તેમાંની કેટલીએક પ્રકૃતિ-ઓનો ઉદય ન હોય ત્યારે પણ ઉતુષ્ટ સ્થિતિબધ થઈ શકે છે. એમકે—કોઈનો ઉદયવાળો માર્ગનો ઉતુષ્ટ સ્થિતિબધ કરી શકે છે. તેમ જ અપ્રશસ્તવિહાયોગતિના ઉદયવાળો અપ્રશસ્તવિહાયોગતિનો, કોઇ અન્ય સંસ્થાનના ઉદયવાળો હુંકસંસ્થાનનો ઉતુષ્ટ સ્થિતિબધ કરી શકે છે. અનુદયબધોતુષ્ટ પ્રકૃતિઓનો તેઓનો ઉદય ન હોય ત્યારે જ ઉતુષ્ટ સ્થિતિબધ થાય છે.

નિદ્રાનો ઉદય જ હોતો નથી. તથા નરકદિકનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ તિયજ્યો કે મનુષ્યો કરે છે તેઓને કંઈ નરકદિકનો ઉદય હોતો નથી અને શેષ તેર કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ યથાયોગ્ય રીતે દેવો કે નારાયણો કરે છે, તેઓને તેરમાંની એક પણ પ્રકૃતિનો ઉદય હોતો નથી માટે તે વીશ પ્રકૃતિઓ અનુદયબંધાત્કૃષ્ટ કહેવાય છે.

આ અનુદયબંધાત્કૃષ્ટ વીશ પ્રકૃતિઓનો જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ તે એક સમય ન્યૂન તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે—

આ પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય ત્યારે જો કે અખાધાકાળમાં પૂર્વજી બંધાયેલું દલિક કે જેનો અખાધાકાળ વીતી ગયો છે, તે સત્તામાં છે તો પણ જે સમયે તેઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે તે ઉદયપ્રાપ્ત પ્રથમ સ્થિતિને ઉદયવતી સ્વભાવીય પ્રકૃતિમાં સ્તિયુક્તસંક્રમ વડે સંક્રમાવે છે માટે સમયમાત્ર તે પ્રથમ સ્થિતિ વડે ન્યૂન જે સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે.

તાત્પર્ય એ કે—ઉદય છતાં બંધાત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓનો જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ તે જ પૂર્ણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે અને અનુદય બંધાત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની એક સમય ન્યૂન જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે. ઉદયવતી અને અનુદયવતીની સત્તામાં એક સમયનો ફરક છે. કારણ કે ઉદયવતી પ્રકૃતિનું ઉદયપ્રાપ્ત દલિક સ્તિયુક્તસંક્રમ વડે અન્યત્ર સંક્રમતુ નથી અને અનુદયવતીનું સંક્રમે છે. ૧૪૪

उदसंकमउक्कोसाण आगमो सान्निगो भवे जेट्ठो ।

संतं अणुदयसंकमउक्कोसाणं तु समउणो ॥१४५॥

उदयसंकमोत्कुष्ठानामागमः सावलिकः भवेज्ज्येष्ठम् ।

सदनुदयसंकमोत्कुष्ठानां तु समयोनम् ॥१४५॥

અર્થ—ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની તેમાં જેટલો આગમ થાય, તેને આવલિકા સહિત કરીએ તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે અને અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની તેનાથી એક સમય ન્યૂન છે.

ટીકાનુબ—જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે સંક્રમ દ્વારા જેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા થાય તે ઉદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહેવાય. તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે—

મનુજગતિ, સાતાવેહનીય, સમ્યક્ત્વમોહનીય, સ્થિર, શુભ, સુભગ, સુસ્વર, આદેય, યશઃકીર્તિ, નવ નોકપાય, પ્રશસ્તવિહારોગતિ, પ્રથમ સંઘચલુપચક્ર, પ્રથમ સંસ્થાનપચક્ર અને ઉચ્ચગોત્ર.

ઉપરોક્ત જો પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે તેમાં સ્વભાવીય અન્ય પ્રકૃતિની સ્થિતિના સંક્રમ વડે જે આવલિકા ન્યૂન સ્થિતિનો જે આગમ-સંક્રમ થાય

તેમાં ઉદ્યાવલિકા મેળવતા જેટલી સ્થિતિ થાય, તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે. તાત્પર્ય એ કે—

સાતાવેદનીયને વેદતા કોઈ આત્માએ અસાતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ખાંધી અને ત્યાર પછી સાતાવેદનીય ખાંધવાને આરંભ કર્યો તે વેદાત્મી અને ખંધાત્મી સાતાવેદનીયમાં તેની ઉદ્યાવલિકા ઉપર જેની ખંધાવલિકા વ્યતીત થઈ છે તેવી અસાતાવેદનીયની ઉદ્યાવલિકા ઉપરની કુલ બે આવલિકા ન્યૂન ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ સઘળી સ્થિતિ સંક્રમાવે છે. તેથી સાતાવેદનીયની ઉદ્યાવલિકા ઉપર સંક્રમ વડે જે બે આવલિકા ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો આગમ થયો તે આગમ ઉદ્યાવલિકા સહિત કરતાં જેટલી થાય તેટલી સાતાવેદનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વમોહનીય સિવાય શેષ અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિઓની બે આવલિકા ન્યૂન સ્વભાવી પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના સંક્રમ વડે જે આગમ થાય તે ઉદ્યાવલિકા સહિત કરતાં જેટલો થાય તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સમજવી.

સમ્યક્ત્વમોહનીયની અંતર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જે આગમ થાય તે ઉદ્યાવલિકા સહિત કરતા જે થાય તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સમજવી. કારણ આ પ્રમાણે—

મિથ્યાત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ખાંધી મિથ્યાદષ્ટિ યુષ્ઠકાણે અંતર્મુદ્ધર્ત રહીને જ સ્વચ્ચક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા પછી મિથ્યાત્વમોહનીયની ઉદ્યાવલિકા ઉપરની અંતર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન સિત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સમ્યક્ત્વમોહનીયમાં ઉદ્યાવલિકા ઉપર સંક્રમાવે તેથી અંતર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો

૧ બધાવલિકા અને ઉદ્યાવલિકામાં કોઈ કરણુ લાગતું નથી માટે બધાવલિકા ગયા પછી ઉદ્યાવલિકા ઉપરની બે આવલિકા ન્યૂન ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ સ્થિતિ બધાત્મી સાતાવેદનીયમાં સંક્રમાવે છે. સંક્રમાવે છે એટલે બે આવલિકા ન્યૂન જેટલા સ્થિતિસ્થાનકો છે. તેમાંના દલિહોને સાતાવેદનીયરૂપે કરે છે.

અહિં એટલું સમજવું કે અસાતાવેદનીય સાતારૂપે થાય એટલે અસાતાવેદનીયની સત્તા જ નહિ થાય એમ નહિ પરંતુ બે આવલિકા ન્યૂન અસાતાવેદનીયના દૈત્ક સ્થાનકમાંના દલિહને યોગના પ્રમાણુમાં સાતારૂપે કરે વળી બે સ્થાનકમાં દલિહો રહ્યા છે તે જ સ્થાનકમાં દલિહો રહે, નિષેક રચનામાં ફેરફાર ન થાય, માત્ર સ્વરૂપનો ફેરફાર થાય. એટલે કે અસાતા બધાત્મી બે પ્રમાણુ નિષેક રચના થઈ છે તે કાયમ રહી માત્ર સ્વરૂપનો ફેરફાર થયો. અસાતરૂપે ફળ આપનાર હતા તે સાતારૂપે થયા. એટલે ઉદ્યાવલિકા ઉપરનું અસાતાનું બે દલિહ સાતામાં સંક્રમાવે તે સાતાવેદનીયની ઉદ્યાવલિકા ઉપર સંક્રમાવે એમ કહ્યું છે.

આ પ્રમાણે હોવાથી જે સમયે અસાતાની બે આવલિકા ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાતાવેદનીયમાં સંક્રમી તે સમયે સાતાવેદનીયની ઉદ્યાવલિકા ઉપર બે આવલિકા ન્યૂન ત્રીસ કોડાકોડી પ્રમાણુ સ્થિતિ થઈ. તેમાં તે ઉદ્યાવલિકા મેળવતાં કુલ એક આવલિકા ન્યૂન ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સાતાવેદનીયની થઈ. આ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ સમજવું.

જે આગમ થાય તેમાં ઉદયાવલિકા મેળવતાં જે પ્રમાણ થાય તેટલી સમ્યક્ત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે.

બ્યારે ઉદય ન હોય ત્યારે સંક્રમ વડે જે પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય તે અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહેવાય. તે પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે—

દેવગતિ, દેવાણુપૂર્વિ, સમ્યગ્મિથ્યાત્વમોહનીય, આહારકસપ્તક, મનુજાનુપૂર્વિ, બેધન્દ્રિય, તેષન્દ્રિય અને ઔચિન્દ્રિયભવિ, સુક્ષ્મ, સાધારણ, અપચોપ અને તીર્થ કરનામ, આ અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ અહાર પ્રકૃતિઓનો જે આવલિકા ન્યૂન સ્વભાવીય પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જે સંક્રમ થાય તેમાં સમય ન્યૂન ઉદયાવલિકા સહિત કરતાં જે સ્થિતિ થાય તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય. તે આ પ્રમાણે—

કોઈ એક મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશના વશથી નરકગતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ખાંધીને પરિણામનું પરાવર્તન થવાથી દેવગતિ ખાંધવાનો આરંભ કરે. ત્યારપછી બંધાતી તે દેવગતિમાં જેની બંધાવલિકા વીતી ગઈ છે તે નરકગતિની ઉદયાવલિકા ઉપરની જે આવલિકા ન્યૂન વીશ કોઠાકોઠી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિને તેની ઉદયાવલિકા ઉપર સંક્રમાવે, જે સમયે દેવગતિમાં નરકગતિની સ્થિતિ સંક્રમાવે તે સમયમાત્ર પ્રથમ સ્થિતિ વેદાતી મનુજગતિમાં સ્તિષ્ઠકસંક્રમ વડે સંક્રમે છે. કારણ કે દેવગતિનો રસોદય નથી માટે તે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ વડે ન્યૂન આવલિકાથી અધિક જે આવલિકા ન્યૂન જે નરકગતિની સ્થિતિનો આગમ થયો તે દેવગતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સમજવી.

૧ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી અવસ્થ મિથ્યાદર્ષિ યુષ્ઠાણે અંતર્મુદ્ધવ રહે છે ત્યારપછી જ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તથા કરણ કયાં સિવાય કોઈ આત્મા સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે તો અંતર્મુદ્ધવ ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની સત્તા હાર્ષ ઉપરના યુષ્ઠાણે જાય છે એટલે મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધી અંતર્મુદ્ધવ ગયા બાદ ચોથે જાય એટલે અંતર્મુદ્ધવ ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની; સત્તા ચોથે યુષ્ઠાણે હોય. ઉદયાવલિકા ઉપરની તે સ્થિતિને સમ્યક્ત્વમોહનીયમાં સંક્રમાવે એટલે અંતર્મુદ્ધવ અને ઉદયાવલિકા સિવાયની મિથ્યાત્વમોહનીયની સઘળી સ્થિતિ, સમ્યક્ત્વમોહનીયરૂપે થાય તેમાં સમ્યક્ત્વમોહનીયની ઉદયાવલિકા મેળવતાં અંતર્મુદ્ધવ ન્યૂન સિત્તેર કોઠાકોઠી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સમ્યક્ત્વમોહનીયની થાય.

૨ આ અનુદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓનો બ્યારે ઉદય હોય છે, ત્યારે તેમાંની કેટલીક તો બંધાતી જ નથી અને કેટલીક બંધાય છે તો તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાતી હોતી નથી, તેમ જ તેમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો સંક્રમ થતો હોતો નથી, તથા જે સમયે બંધાતી દેવગતિમાં બંધાવલિકા ઉદયાવલિકાહીને વીશ કોઠાકોઠી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિનો સંક્રમ થાય તે સમયનું દેવગતિનું દલિત ઉદયપ્રાપ્ત મનુજગતિમાં દેવગતિનો રસોદય નહિ હોવાથી સ્તિષ્ઠકસંક્રમ વડે સંક્રમી જાય છે માટે સમયન્યૂન ઉદયાવલિકા મેળવવાનું જણાવ્યું છે. આવલિકા મેળવવાનું કારણ ઉદયાવલિકા ઉપર દલિત સંક્રમે છે, ઉદયાવલિકામાં સંક્રમણ નથી. માટે સ્વભાવીય પ્રકૃતિની જેટલી સ્થિતિ સંક્રમે તેમાં ઉદયાવલિકા નેજામાં આવે છે. સ્વભાવીય પ્રકૃતિનું જે આવલિકાન્યૂન દલિત જ સંક્રમે છે કારણ કે બંધાવલિકા વીત્યા વિના કરણ ચોક્કસ થતું નથી અને ઉદયાવલિકા ઉપરનું જ સંક્રમે છે. માટે ઉદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની એક આવલિકા ન્યૂન જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય અને અનુદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની સમ્યક્ત્વ આવલિકા ન્યૂન જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે દેવાનુપૂર્વે આદિ સોળ પ્રકૃતિના સંબંધમાં પણ સમજવું. માત્ર મિશ્રમોહનીયની અંતર્યુદ્ધત ન્યૂન મિથ્યાત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જે સંક્રમ થાય તે સમયન્યૂન આવલોકિત વડે અધિક કરતા જે પ્રમાણ થાય તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-સત્તા સમજવી. તેનો વિચાર પૂર્વોક્ત સત્યકૃત મોહનીયને અનુસરીને કરી લેવો.

જે આત્મા જે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આંધે અને જે આત્મા જે પ્રકૃતિ-ઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સંક્રમાવે તે આત્મા તે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાનો સ્વામિ સમજવો. ૧૪૫

આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાના સ્વામિ કહ્યા. હવે જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના સ્વામિ કહે છે—

उदयवर्द्धणेगठिई अणुदयवद्दयाणु दुसमया एगा ।

होइ जहन्नं सत्त दसण्ह पुण संकमो चरिमो ॥૧૪૬॥

उदयवतीनामेकस्थितिरनुदयवतीनां द्विसमया एका ।

मवति जघन्या सत्ता दशानां पुनः संक्रमश्चरमः ॥૧૪૬॥

અર્થ—ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની એક સમય પ્રમાણ જે સ્થિતિ તે, તથા અનુદય-વતી પ્રકૃતિઓની જે સમય અથવા એક સમય પ્રમાણ જે સ્થિતિ તે જઘન્ય સત્તા છે. તથા કશ પ્રકૃતિઓનો જે ચરમ સંક્રમ તે જઘન્ય સત્તા છે.

ટીકાનું—જે સમયે સત્તાનો નાશ થાય તે સમયે જે પ્રકૃતિઓનો રસોદય હોય તે ઉદયવતી કહેવાય, ઇતર અનુદયવતી કહેવાય.

ઉદયવતી—જ્ઞાનાવરણપંચક, અંતરાયપંચક, દર્શનાવરણચતુષ્ક, સત્યકૃત્વમોહનીય, સંજ્ઞલનલોભ, ચાર આશુ, નપુંસકવેદ, સ્ત્રીવેદ સાત-અસાતવેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, મનુ-બ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયબળિત, ત્રસ, બાદર, પથાપ્ત, સુભગ, આદેય, યશઃપ્રીતિ અને તીર્થ-કરનામકર્મરૂપ ચોત્રીસ પ્રકૃતિઓના પોતપોતાના ક્ષયના ચરમસમયે જે એક સમયમાત્ર સ્થિતિ તે તે પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા કહેવાય.

તથા જે કશ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા હવે પછી કહેશે તે કશ સિવાય અનુદયવતી એકસો ચૌદ પ્રકૃતિઓની જે સમયે તેઓનો નાશ થાય તેની પહેલાના સમયે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયમાત્ર જે સ્થિતિ અન્યથા-સ્વરૂપ અને પરરૂપની અપેક્ષાએ જે સમય પ્રમાણ જે સ્થિતિ તે જઘન્યસત્તા કહેવાય. કારણ કે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દલિદ ચરમસમયે સ્તિપુકસંક્રમ વડે સ્વભાવીય ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમી જાય છે અને તે રૂપે અનુભવે છે. માટે ચરમસમયે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દલિદ સ્વસ્વરૂપે સત્તામાં હોતું નથી. પરંતુ પરરૂપે હોય છે. માટે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમય-માત્ર અને સ્વ પર જાનેની અપેક્ષાએ જે સમયપ્રમાણ સ્થિતિને જઘન્યસત્તા કહી છે.

હાસ્થાદિ દશ પ્રકૃતિઓનો જે ચરમ સંક્રમ થાય છે તે તેઓની જઘન્ય સ્થિતિ સત્તા કહેવાય છે, કારણ કે તે દશ પ્રકૃતિઓનો બંધ અને ઉદયનો વિચ્છેદ થયા બાદ અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમવા વડે ક્ષય થાય છે, માટે બેટલી સ્થિતિનો ચરમસંક્રમ થાય તેટલી સ્થિતિ તે પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા કહેવાય.

હવે તે જ દશ પ્રકૃતિઓના નામ કહે છે—

હાસાઈ પુરિસ કોહાઈ તિન્નિ સંજલણ જેણ બંધુદણ ।

વોચ્છિન્ને સંકામઈ તેણ ફહં સંકમો ચરિમો ॥૧૪૭॥

હાસ્થાદયઃ પુરુષઃ ક્રોધાદયઃ ત્રયઃ સંજ્વલનાઃ યેન વન્વોદયે ।

વ્યવચ્છિન્ને સક્કામન્તિ તેન ફહ સક્કમચરમઃ ॥૧૪૭॥

અર્થ—હાસ્થાદિ છ, પુરુષવેદ અને સંબલન ક્રોધાદિ ત્રણ એમ દશ પ્રકૃતિઓનો બંધ અને ઉદયનો વિચ્છેદ થયા બાદ સંક્રમ થાય છે માટે તેઓનો જે ચરમસંક્રમ તે જઘન્ય સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે.

ટીકાનું—અર્થ સુગમ છે. એટલે કે ઉપરોક્ત દશ પ્રકૃતિઓનો ચરમસંક્રમ તેઓનો બંધ અને ઉદયનો વિચ્છેદ થયા પછી થાય છે. માટે તેઓનો બેટલી ચરમ-સંક્રમ થાય, તેટલી જઘન્ય સ્થિતિસત્તા કહેવાય. આ પ્રમાણે જઘન્યસત્તા કેટલી હોય તે કહ્યું.

હવે સામાન્યતઃ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનાં સ્વામિ કહે છે—

અનન્તાનુબંધિચતુષ્ક અને દર્શનત્રિકની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિથી આરંભી અપ્રમત્ત સંયત સુધીનો આત્મા સ્વામિ છે.

નારક, તિર્થંચ અને દેવાસુની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના પોતપોતાના ભવના ચરમ-સંક્રમે વર્તતા નારકી, તિર્થંચ અને દેવો સ્વામિ છે.

અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ-પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એ આઠ કષાય, શીલુદ્ધિત્રિક, નામકર્મની નવમે શુણ્ઠસ્થાનકે ક્ષય થતી તેર પ્રકૃતિ, નવ નોકષાય અને સંબલનત્રિક એ છત્રીસ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો અનિવૃત્તિ બાદરસંપરાય શુણ્ઠસ્થાનકવર્તિ આત્મા સ્વામિ છે.

સંબલન લોભની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો સુદ્રમસંપરાયવર્તિ આત્મા સ્વામિ છે. સંનાવરણપંચક, દર્શનાવરણપદ્ધત અને અંતરાયપંચકની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો શીલુકષાય-શુણ્ઠસ્થાનકવર્તિ આત્મા સ્વામિ છે.

ખામ્બીની પંચાણુ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનો અયોગિકેવળી શુણ્ઠસ્થાનકવર્તિ આત્મા સ્વામિ છે. ૧૪૭

આ પ્રમાણે જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના સ્વામિ કહ્યા. હવે સ્થિતિના ભેદોનો વિચાર કરવા આ ગાથા કહે છે—

જાવેર્ગિદિ જહન્ના નિયગુક્કોસા હિ તાવ ઠિઠ્ઠાણા ।

નેરંતરેણ હેટ્ટા સ્વવણાહસુ સંતરાઈપિ ॥૧૪૮॥

યાવદ્દેકેન્દ્રિયજઘન્યા નિજકોલ્કુટાત્ હિ તાવત્થિતિસ્થાનાનિ ।

નૈરંતર્યેણાવસ્તાત્ સ્વપણાદિષુ સાન્તરાણ્યપિ ॥૧૪૮॥

અર્થ—પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસ્થાનકથી આરંભી એકેન્દ્રિય યોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિ સુધીના સ્થાનકો નાના જીવોની અપેક્ષાએ નિરંતર હોય છે અને તેની નીચેના સ્થિતિસ્થાનકો સ્વપકાઠિને સાન્તર પછી હોય છે.

ટીકાતુલ્ય—સઘળા કર્મોના પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસ્થાનકથી આરંભી ત્યાં સુધી નીચે ઉતરવું, યાવત્ એકેન્દ્રિયયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિ આવે, તેટલી સ્થિતિમાં જેટલા સમયો હોય તેટલા સ્થિતિસ્થાનકો ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ સત્તામાં નિરંતરપણે થતે છે. એટલે કે તેટલા સ્થિતિસ્થાનકોમાંનું કોઈ સ્થિતિસ્થાનક કોઈ જીવને પછી સત્તામાં હોય છે, તેની ઉપર કલા તેટલા સ્થિતિસ્થાનકો ભિન્ન ભિન્ન જીવો આશ્રયી સત્તામાં હોય છે.

સ્થિતિસ્થાનક એટલે એક સમયે એક સાથે જેટલી સ્થિતિ સત્તામાં હોય તે. કોઈ જીવને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તામાં હોય તે પહેલું સ્થાનક, એ પ્રમાણે કોઈ જીવને સમયેન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તામાં હોય તે બીજું સ્થાનક, કોઈ જીવને એ સમયન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તામાં હોય એ ત્રીજું સ્થાનક, એ પ્રમાણે સમય સમયન્યૂન કરતાં ત્યાં સુધી જવું યાવત્ એકેન્દ્રિય યોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિ આવે.

આ બધા સ્થિતિસ્થાનકો પંચેન્દ્રિયથી એકેન્દ્રિય સુધીના જીવોમાં યથાયોગ્ય રીતે નિરંતરપણે સત્તામાં હોય છે.

એકેન્દ્રિયયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિની નીચેના સ્થિતિસ્થાનકો સ્વપકને અને ગાથામાં મૂકેલ આદિ શબ્દ વડે ઉદ્ભવના કરનારને સાંતર હોય છે, ગાથામાં અહણ કરેલ અપિ શબ્દથી નિરંતર પછી હોય છે, એટલે કે સાંતર નિરંતર હોય છે. કેટલાક સ્થાનકો નિરંતર હોય છે, ત્યારપછી અતર પડી જતું હોવાથી સાંતર સ્થાનકો હોય છે. તે આ પ્રમાણે—

એકેન્દ્રિય યોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિના ઉપરના ભાગથી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિપાંડને ક્ષય કરવાનો આરંભ કરે, એ સમયે ક્ષય કરવાનો આરંભ કર્યો તે સમયથી આરંભી સમયે સમયે નીચેના સ્થાનકોમાંથી ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની

સમય સમય પ્રમાણુ સ્થિતિ અનુભવવા વડે અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સમય સમય પ્રમાણુ સ્થિતિ સ્તિભુક્સંક્રમ વડે ક્ષય થાય છે, આ પ્રમાણુ એક એક સ્થિતિસ્થાનક સત્તામાંથી ઓછું થતું હોવાથી પ્રતિસમય ભિન્ન ભિન્ન સ્થિતિવિશેષો સત્તામાં ઘટે છે.

એમકે તે એકેન્દ્રિયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિ નીચેનો પહેલો ઉદય સમય ભોગવાઈ દૂર થાય એટલે સમયહીન થાય, બીજો સમય ભોગવાઈ દૂર થાય એટલે બે સમયહીન થાય, ત્રીજો સમય ભોગવાઈ દૂર થાય એટલે ત્રણ સમયહીન થાય, આ પ્રમાણુ સમય સમયહીન થતાં અંતર્મુદ્ગર્તના સમય પ્રમાણુ સ્થાનકો નિરંતર હોય છે. કારણ કે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિનો ઘાત કરતા અંતર્મુદ્ગર્તકાળ બધ છે. અંતર્મુદ્ગર્ત ગયા બાદ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિખંડનો ઘાત થાય છે એટલે એટલી સ્થિતિનો સમકાળે ક્ષય થતો હોવાથી અંતર્મુદ્ગર્તના સમય પ્રમાણુ સ્થાનકોની પછીના સ્થાનકો નિરંતર હોતા નથી. કેમ કે એકેન્દ્રિયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિ સમય સમય ન્યૂન થતાં અંતર્મુદ્ગર્ત ન્યૂન સુધીના સ્થિતિસ્થાનકો સત્તામાં નિરંતર હોઈ શકે. ત્યારપછી તો એક સાથે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિનો ક્ષય થયો એટલે અંતર્મુદ્ગર્ત અધિક પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન એકેન્દ્રિયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિની સત્તા સંભવે.

ત્યારપછી દૂરી બીજા પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિખંડને ક્ષય કરવાનો આરંભ કરે. અંતર્મુદ્ગર્તકાળે તેનો નાશ કરે. એટલે બે સમયથી બીજા ખંડનો ક્ષય કરવાનો આરંભ કયો તે સમયથી આરંભી અંતર્મુદ્ગર્તના સમય પ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનકો નીચેની સમય સમય પ્રમાણુ સ્થિતિના ક્ષયની અપેક્ષાએ પૂર્વોક્ત પ્રકારે નિરંતર હોય છે. ત્યારપછી બીજા સ્થિતિખંડનો નાશ થયો એટલે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિ એક સાથે ઓછી થઈ તેથી અંતર્મુદ્ગર્ત પછીના પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધીના સ્થિતિસ્થાનકો નિરંતર હોતા નથી પરંતુ તેટલા સ્થાનકનું અંતર પડે છે.

આ પ્રમાણુ બ્યાં સુધી એક સ્થિતિખંડનો ઘાત ન થાય ત્યાં સુધીનાં અંતર્મુદ્ગર્તના સમયપ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનકો નિરંતર સંભવે અને ત્યારપછી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિનો એક સાથે ક્ષય થતો હોવાથી તેટલા સ્થાનકોનું એક સાથે અંતર પડે. આ પ્રમાણુ છેલ્લી ઉદ્યાવલિકા બાકી રહે ત્યાં સુધી કહેવું.

તે ઉદ્યાવલિકા રહી તેને બે તે ઉદયવતી પ્રકૃતિની હોય તો સમયે સમયે અનુભવવાં વડે અને અનુદયવતી હોય તો પ્રતિસમય સ્તિભુક્સંક્રમ વડે ક્ષય થાય છે. થાવત તેનું છેલ્લું સ્થિતિસ્થાનક આવે. આ આવલિકાના સમય પ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનકો નિરંતર હોય છે. ૧૪૮

૧. અહિં અયોગિ ગુણસ્થાનકે સત્તાવાળી પ્રકૃતિઓના અયોગિ ગુણસ્થાનકના કાળ પ્રમાણુ છેલ્લા સ્થિતિસ્થાનો અયોગિ ગુણસ્થાને નિરંતર પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. પરંતુ ટીકામાં તેની વિવક્ષા કરી લાગતી નથી.

આ પ્રમાણે સત્તામાં સ્થિતિસ્થાનકના ભેદનું ઉપદર્શન કર્યું. હવે અનુભાગની સત્તાનો વિચાર કરવા માટે કહે છે—

સંકમતુલ્લં અનુભાગસંતયં નવરિ દેસઘાઈણં ।

હાસાઈરહિયાણં જહન્યં એગઠાણં તુ ॥૧૪૯॥

સંકમતુલ્યમનુભાગસત્કર્મ નવરં દેશધાતિનીનામ્ ।

હાસ્યાદિરહિતાનાં જઘન્યમેકસ્થાનકં તુ ॥૧૪૯॥

અર્થ—અનુભાગના સંક્રમ તુલ્ય અનુભાગની સત્તા સમજવી. માત્ર હાસ્યાદિ રહિત દેશધાતિ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય અનુભાગ એક સ્થાનક સમજવો.

ટીકાનુ૦—આગળ ઉપર સંક્રમકરણમાં જેનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવશે તે અનુભાગના સંક્રમની જેમ અનુભાગની સત્તા સમજવી. એટલે કે અનુભાગસંક્રમની અંદર જેવી રીતે એકસ્થાનકાદિ સ્થાનો, ધાતિ, અધાતિપણું, સાદિ વિગેરે ભાંગાઓ અને જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગ સંક્રમના સ્વામિ કહેવાશે તે રીતે અહિં પણ અનુભાગની સત્તાના વિષયમાં સ્થાન, ધાતિ, અધાતિપણું વિગેરે કહેવું.

માત્ર આટલું વિશેષ છે—હાસ્યાદિ છ પ્રકૃતિ વર્ણિત બાકીની મતિ શ્રુત અવધિ જ્ઞાનાવરણ, અશ્રુ અવશ્રુ અવધિદર્શનાવરણ, સંલ્પલન ચતુષ્ક, ત્રણ વેદ અને અંતરાય-પંચક એ અઠાર દેશધાતિની પ્રકૃતિઓની જઘન્યસત્તા સ્થાન આશ્રયી એક સ્થાનક અને ધાતિત્વ આશ્રયી દેશધાતિ સમજવી. એટલે કે એ અઠાર પ્રકૃતિઓની દેશધાતી અને એક સ્થાનક રસની જઘન્ય સત્તા હોય છે. બાકીનું બધું અનુભાગસંક્રમની જેમ સમજવું. ૧૪૯

હવે મનઃપર્થવજ્ઞાન માટે વિશેષ કહે છે—

મળનાળે દુટ્ટાણં દેસઘાઈ ચ સામિણો સ્વવગા ।

અંતિમસમયે સમ્મતત્ત્વેયસ્ત્રીણંતલોભાણં ॥૧૫૦॥

મનોજ્ઞાને દ્વિસ્થાનં દેશધાતિ ચ સ્વામિનઃ ક્ષપકાઃ ।

અન્તિમસમયે સમ્યક્ત્વેદક્ષીણાન્તલોભાનામ્ ॥૧૫૦॥

અર્થ—મનઃપર્થવજ્ઞાનાવરણનું જઘન્ય અનુભાગ સત્કર્મ સ્થાન આશ્રયી બે સ્થાનક અને ધાતિત્વ આશ્રયી દેશધાતી સમજવું. તથા સમ્યક્ત્વમોહનીય, ત્રણ વેદ, ક્ષીણમોહ-શુણ્યસ્થાને નષ્ટ થનારી પ્રકૃતિઓ અને સંલ્પલન લોભ, એ પ્રકૃતિઓનું જઘન્ય અનુભાગ સત્કર્મ યોગ્યોપાતાના અંતિમ સમયે સમજવું. તેના સ્વામિ ક્ષપક બાણવા.

ટીકાનુ૦—મનઃપર્થવજ્ઞાનાવરણની સ્થાન આશ્રયી બે સ્થાનક રસની અને ધાતિત્વ

આશ્રયી દેશવાતિ રસની જઘન્ય સત્તા સમજવી. તથા જેઓ ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગ સંકે-
મના સ્વામિ છે તેઓ જ ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગની સત્તાના સ્વામિ સમજવા અને જેઓ
જઘન્ય અનુભાગ સંકેમના સ્વામિ છે, તેમાંની કેટલીએક પ્રકૃતિઓના જઘન્ય અનુભાગ
સત્તાના સ્વામિ પણ તે જ બાબતવા. કેટલીએક પ્રકૃતિઓના સંબંધમાં વિશેષ છે તે કહે છે—

સમ્યક્ત્વમોહનીય, ત્રણ વેદ, ક્ષીણમોહશુલ્કસ્થાનકે જેનો ક્ષય થાય તે જ્ઞાનાવરણ
પંચક, અંતરાયપંચક અને દર્શનાવરણપદક એ સોળ પ્રકૃતિઓ અને સંબંધન લોહ,
એ સઘળી મળી એકવીશ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય અનુભાગસત્તાના સ્વામિ તે તે પ્રકૃતિ-
ઓના ક્ષય સમયે વર્તતા ક્ષપક જીવો સમજવા. એટલે કે જે સમયે તે પ્રકૃતિને
સત્તામાંથી નાશ થાય છે તે સમયે તેની જઘન્ય અનુભાગસત્તા સમજવી. ૧૫૦

ઉપર કહ્યું તે જ સંબંધમાં વિશેષ કહે છે—

મૈંસુયચક્ષુઃઅંચક્ષુઃ સુયસમ્મતસ્સ જેટ્ઠલહિસ્સ ।
પરમોહિસ્સોહિદુગે મળનાણે વિપુલનાગિસ્સ ॥૧૫૧॥

મતિશ્રુતચક્ષુરચક્ષુષાં શ્રુતસમાપ્તસ્ય જ્યેષ્ઠલબ્ધિકસ્ય ।

પરમાવધેરવધિદિકસ્ય મનોજ્ઞાને વિપુલજ્ઞાનિનઃ ॥૧૫૨॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ લઙ્ઘિવાળા ચૌદ પૂર્વિને મતિ શ્રુત જ્ઞાનાવરણ અને ચક્ષુ, અચક્ષુ
દર્શનાવરણની જઘન્ય અનુભાગસત્તા હોય છે. તથા પરમાવધિ જ્ઞાનિને અવધિજ્ઞાન
અવધિદર્શનાવરણના જઘન્ય રસની અને વિપુલમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાનિને મનઃપર્યવજ્ઞાન-
વરણીયની જઘન્ય અનુભાગસત્તા હોય છે.

ટીકાનુ—શ્રુત સમાપ્ત-સંપૂર્ણ શ્રુતના પારગામિ, ઉત્કૃષ્ટ લઙ્ઘિવાળા-શ્રુતજ્ઞાનની
ઉત્કૃષ્ટ લઙ્ઘિમાં વર્તતા ચૌદ પૂર્વધરને મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, ચક્ષુદર્શનાવરણ
અને અચક્ષુદર્શનાવરણની જઘન્ય અનુભાગસત્તા હોય છે. એટલે કે ઉપરોક્ત મતિજ્ઞા-
નાવરણાદિ ચાર પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ શ્રુતલઙ્ઘિસંપન્ન ચૌદ પૂર્વધરે જઘન્ય અનુભાગ-
સત્તાનો સ્વામિ છે.

પરમાવધિજ્ઞાન યુક્ત આત્માને અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણની જઘન્ય
અનુભાગસત્તા હોય છે. એટલે કે-અવધિજ્ઞાનાવરણ અને અવધિદર્શનાવરણની જઘન્ય
અનુભાગસત્તાનો સ્વામિ પરમાવધિલઙ્ઘિસંપન્ન આત્મા છે.

વિપુલમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાનિને મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણની જઘન્ય અનુભાગસત્તા હોય
છે. એટલે મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણની જઘન્ય અનુભાગસત્તાનો સ્વામિ વિપુલમતિ મનઃપ-
ર્યવજ્ઞાનલઙ્ઘિસંપન્ન આત્મા છે.

ઉત્કૃષ્ટ શ્રુતજ્ઞાનાદિ લઙ્ઘિસંપન્ન આત્માને મતિજ્ઞાનાવરણાદિના ધણા રસનો ક્ષય

થાય છે. તેથી તે તે લખિયસંપન્ન આત્માઓ તે તે પ્રકૃતિઓના જીવન્ય રસના સ્વામિ કહ્યા છે. ૧૫૧

હવે અનુભાગસત્તાના લેહની પ્રરૂપણા માટે કહે છે—

અનુભાગદ્વાળાઈં તિહા કમા તાળ સંઘગુણિયાળિ ।

બંધા ઉઘ્વદ્વોવદ્વળાઠ અનુભાગઘાયાઓ ॥૧૫૨॥

અનુભાગસ્થાનાનિ ત્રિધા ક્રમાત્ તાન્યસંસ્થેયગુણિતાનિ ।

બંધાદુદ્ધર્ત્તનાપવર્ત્તનાદનુભાગઘાતાત્ ॥૧૫૨॥

અર્થ—અન્યથા, ઉદ્ધર્ત્તના—અપવર્ત્તનાકરણ વડે અને રસઘાત વડે ઉત્પન્ન થયેલા હોવાથી અનુભાગસ્થાનકેા ત્રણ પ્રકારે છે અને અનુક્રમે અસંખ્યાત અસંખ્યાતગુણ છે.

ટીકાનું—પૂર્વે જેમ સત્તામાં સ્થિતિના લેહો કહ્યા, તેમ સત્તામાં અનુભાગના લેહો કહે છે.

સત્તાગત અનુભાગસ્થાનો ત્રણ પ્રકારે છે. કારણ કે ભિન્ન ભિન્ન ત્રણ રીતે સત્તામાં રસનો લેહ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—ખંધ વડે, ઉદ્ધર્ત્તના—અપવર્ત્તનાકરણ વડે અને રસઘાત વડે.

તેમાં ખંધ વડે જેઓની ઉત્પત્તિ થાય છે તેઓ શાસ્ત્રમાં બંધાત્પત્તિક એ નામે પ્રસિદ્ધ છે. બંધાત્પત્તિક એટલે ખંધ વડે ઉત્પત્તિ છે જેઓની, તે દરેક સમયે દરેક આત્માઓને કોઈ ને કોઈ રસસ્થાનક બંધાય છે તેમાં ઉદ્ધર્ત્તના અપવર્ત્તના કે રસઘાત વડે લેહ ન થાય ત્યાં સુધી તે બંધાત્પત્તિક રસસ્થાનક કહેવાય છે. તે અસંખ્ય લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ છે. કારણ કે તેના હેતુઓ અસંખ્યાતા લોકાકાશપ્રદેશપ્રમાણ છે.

ઉદ્ધર્ત્તના—અપવર્ત્તનારૂપ બે કારણના વશથી જેઓ ઉત્પન્ન થયેલા છે તેઓને હેતોત્પત્તિક એવા નામ વડે વ્યવહાર થાય છે. હતાત્ કલ્પત્તિર્થેષા જાનિ હતોત્પત્તિકાનિ—ઘાત થવાથી ઉત્પત્તિ છે જેઓની તે હેતોત્પત્તિક એવા તેના બ્યુત્પત્ત્યર્થ છે. તાત્પર્ય એ કે—

ઉદ્ધર્ત્તના—અપવર્ત્તનારૂપ બે કારણ વડે બંધાવલિકા વીત્યા બાદ બંધાયેલા રસમાં જે વૃદ્ધિ હોતી થાય છે અને વૃદ્ધિ—હોતી થવા વડે પૂર્વાવસ્થાનો જે વિનાશ થાય અને તે પૂર્વાવસ્થાનો વિનાશ થવા વડે જેઓ ઉત્પન્ન થાય, તેઓ હેતોત્પત્તિક અનુભાગ સ્થાનકેા કહેવાય છે.

રસસ્થાન બંધાયા પછી બંધાવલિકા વીત્યા બાદ ઉદ્ધર્ત્તના—અપવર્ત્તના વડે રસની અસંખ્ય પ્રકારે વૃદ્ધિ—હોતી થાય છે. આ પ્રમાણે સત્તામાં ઉદ્ધર્ત્તના અપવર્ત્તના વડે જે રસના લેહો થાય છે તે હેતોત્પત્તિક અનુભાગ સત્કર્મસ્થાનો કહેવાય છે. તેઓ બંધાત્પત્તિક અનુભાગ સત્કર્મ સ્થાનોથી અસંખ્યાતગુણ છે. કારણ કે અન્યથા ઉત્પન્ન

થયેલા-બંધાયેલા એક એક રસસ્થાનકમાં અનેક જીવોની અપેક્ષાએ ઉદ્ધર્તના અપવર્તના વડે અસંખ્યાતા લેદો થાય છે.

અનુભાગનો ઘાત થવાથી એટલે કે રસઘાત થવા વડે સત્તાગત અનુભાગના સ્વરૂપનો જે અન્યથાભાવ થાય અને તે વડે જે અનુભાગસ્થાનકો થાય તેનો શાઓમાં હંતહંતોત્પત્તિક એવા નામે વ્યવહાર થાય છે. ઉદ્ધર્તના-અપવર્તના વડે બદ્ધ રસસ્થાનકના સ્વરૂપનો અન્યથાભાવ થયા બાદ સ્થિતિઘાત રસઘાત વડે જેઓના સ્વરૂપનો અન્યથાભાવ થાય તે હંતહંતોત્પત્તિક રસસ્થાનકો કહેવાય છે.

આ પહેલા ઉદ્ધર્તના અપવર્તના વડે બદ્ધ રસસ્થાનકના સ્વરૂપનો ઘાત-અન્યથાભાવ થયો, ત્યારપછી ફરી સ્થિતિઘાત રસઘાત વડે થયો. આ પ્રમાણે બે વાર ઘાત થયો અને તે વડે રસસ્થાનકો ઉત્પન્ન થયા એટલે તેઓનો હંતહંતોત્પત્તિક એવા નામથી વ્યવહાર થયો છે. તે રસસ્થાનકો ઉદ્ધર્તના અપવર્તનાથી ઉત્પન્ન થયેલા સ્થાનકોથી અસંખ્યાતશુષ્ણ છે. કારણ કે ઉદ્ધર્તના અપવર્તનાથી ઉત્પન્ન થયેલા એક-એક અનુભાગ સત્કર્મસ્થાનમાં સિદ્ધ-સિદ્ધ અનેક જીવોની અપેક્ષાએ સ્થિતિઘાત રસઘાત વડે અસંખ્ય લેદો થાય છે. ૧૫૨

આ પ્રમાણે અનુભાગ સત્કર્મનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે પ્રદેશ સત્કર્મનું સ્વરૂપ કહેવું જોઈએ. તેમાં બે અર્થોધિકાર છે. તે આ પ્રમાણે-સાદિ વિગેરેની પ્રરૂપણા અને સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા. તેમાં સાદિ વિગેરેની પ્રરૂપણા મૂળપ્રકૃતિઓ સંબંધે અને ઉત્તરપ્રકૃતિઓ સંબંધે એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં પહેલાં મૂળપ્રકૃતિ સંબંધે સાદિ વિગેરે ભંગની પ્રરૂપણા કરે છે-

સત્ત્વહં અજહન્નં તિવિહં સેસા દુહા પપ્સમિ ।

મૂલપર્ગર્દસુ આડસ્સ સાહ અધુવા ય સન્નેવિ ॥૧૫૩॥

સપ્તાનામજઘન્યં ત્રિવિધં શ્લેષા દ્વિવિધાઃ પ્રદેશે ।

મૂલપ્રકૃતીનામાયુષઃ સાઘ્યુવાન્ન સર્વેષ્વપિ ॥૧૫૩॥

અર્થ-સાત મૂળપ્રકૃતિઓના પ્રદેશના વિષયમાં અજઘન્ય પ્રદેશ સત્કર્મ ત્રણ પ્રકારે છે અને શ્લેષ વિકલ્પો બે પ્રકારે છે. તથા આયુના સઘળા વિકલ્પો સાદિ સાંત એમ બે પ્રકારે છે. ૧૫૩

ટીકાનુ-આયુવર્જિત સાત મૂળકર્મની પ્રદેશ સંબંધી અજઘન્ય સત્તા અનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે-

આયુવર્જિત સાત કર્મની પોતપોતાના ક્ષય સમયે અરમસ્થિતિમાં વર્તતા ક્ષપિતકર્મોશ આત્માને જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. તે સત્તા માત્ર એક સમય પ્રમાણ હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાય અન્ય સઘળી પ્રદેશસત્તા અજઘન્ય છે. તે અજઘન્ય સત્તા સર્વદા હોવાથી અનાદિ છે. અસત્યને ધ્રુવ અને સત્યને અધ્રુવ હોય છે.

શેષ ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ અને અજન્ય એ ત્રણ વિકલ્પો સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા જેનું સ્વરૂપ અગાડી કહેવાશે તે શુષ્કિતકર્મોંશ સાતમી નરકપૃથ્વીમાં વર્તમાન મિથ્યાદૃષ્ટિને હોય છે અને શેષકાળ તેને પણ અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશ-સત્તા હોય છે માટે તે બંને સાદિ સાંત ભાંગે છે. અજન્યભાગ તો અઅજન્યનો વિચાર કરતા વિચાર્યો છે.

આશુના ઉત્કૃષ્ટ, અનુત્કૃષ્ટ, અજન્ય અને અઅજન્ય એ ચારે વિકલ્પો ચારે આશુની અધુવસત્તા હોવાથી સાદિ અને સાંત એ બે ભાંગે છે. ૧૫૩

હવે ઉત્તરપ્રકૃતિ આશ્રયી સાદિ વગેરે ભાગની પ્રપચ્છા કરે છે—

સુમધુવબંધિતસાઈ પર્ણિદિચરંસરિસમસાયાણં ।

સંજલણુસ્સાસસુમલ્લગદ્ધપુંપરાધાયણુકોસં ॥૧૫૪॥

ચઢહા ધ્રુવસંતીર્ણં અણજસસંજલણલોભવજ્ઞાણં ।

તિવિહમજહઙ્ગ ચઢહા ઇમાણ છળહં દુહાણુત્તં ॥૧૫૫॥

શ્રુમધુવવન્ધિનીત્રસાદિપન્થેન્દ્રિયચતુરસ્રઘ્વમસાતાનામ્ ।

સંજલનોચ્છ્વાસશ્રુમલ્લગતિપુંપરાધાતાનામનુત્કૃષ્ટમ્ ॥૧૫૬॥

ચતુર્દ્વા ધ્રુવસત્તાકાનાં અનયશઃસંજલનલોમવજ્ઞાનામ્ ।

ત્રિવિધમલ્લગન્યં ચતુર્દ્વા આસાં વર્ણાં દ્વિધાનુક્તમ્ ॥૧૫૭॥

અર્થ—ધ્રુવબંધિની શુભ પ્રકૃતિઓ, ત્રસાદિ દશક, પંચેન્દ્રિયભતિ, સમચતુરસ્ર-સંસ્થાન, વજ્રસપ્તભનારાયસંઘયણુ, સાતવેદનીય, સંજલન ચતુષ્ક, ઉચ્છ્વાસ, શુભવિ-હાયોગતિ, પુરુષવેદ અને પરાધાતની અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ચાર પ્રકારે છે. તથા અન-તાનુબંધિ યશઃકીર્તિ અને સંજલન લોભ વર્જિત ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની અજન્ય પ્રદે-શસત્તા ત્રણ પ્રકારે છે. અનતાનુબંધિ આદિ છ પ્રકૃતિઓની અજન્ય પ્રદેશસત્તા ચાર પ્રકારે છે, તથા જે જે પ્રકૃતિઓમાં જે જે વિકલ્પો નથી કહ્યા તે સઘળા વિકલ્પો બે પ્રકારે છે.

ટીકાનુ-ધ્રુવબંધિની શુભ પ્રકૃતિઓ-નિર્માણ અશુભધ્રુ શુભવર્ણાદિ અગીઆર, તેજસકર્મણુસપ્તક એ પ્રમાણે વીશ, તથા ત્રસાદિ દશ, પંચેન્દ્રિયભતિ, સમચતુરસ્ર સંસ્થાન, વજ્રસપ્તભનારાય સંઘયણુ, સાતવેદનીય, સંજલન ચતુષ્ક, ઉચ્છ્વાસ, શુભ-વિહાયોગતિ, પુરુષવેદ અને પરાધાત સઘળી મળી બેતાલીસ પ્રકૃતિઓની અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—
વજ્રસપ્તભનારાય સંઘયણુ વર્જિત શેષ એકતાલીસ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા

ક્ષપકશ્રેણિમાં પોતપોતાના બંધના અંતસમયે વર્તતા ગુણિતકર્માંશ આત્માને હોય છે. તે માત્ર એક સમય હોવાથી સાદિ સાંતલાંગે છે. તે સિવાય અન્ય સઘળી પ્રદેશસત્તા અનુલુપ્ત છે. અનુલુપ્ત સત્તા ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના પછીના સમયે થતી હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી તેઓને આનાદિ, અલબ્ધને ધ્રુવ અને લબ્ધને અધ્રુવ છે.

વજ્રવલ્લભનારાય સંઘયણની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સાતમી નરકપૃથ્વીમાં વર્તતા મિથ્યાત્વ ગુણકાણે જવા ધ્વજતા-જવાની તૈયારી કરતા ગુણિતકર્માંશ સમ્યગ્દષ્ટિ નાર-કીને હોય છે. તે ઉત્કૃષ્ટ સત્તા સાદિ સાંત લાંગે છે. તે સિવાય સઘળી પ્રદેશસત્તા અનુલુપ્ત છે. તે અનુલુપ્ત સત્તા ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના પછીના સમયે થતી હોવાથી સાદિ, તે સ્થાન નહિ પ્રાપ્ત કરનારને આનાદિ, અલબ્ધને ધ્રુવ અને લબ્ધને અધ્રુવ હોય છે.

અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક, સંજ્વલન લોભ અને યશઃકીર્તિ, એ છ પ્રકૃતિઓ સિવાય એકસો ચોવીસ ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા આનાદિ ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

એ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા પોતપોતાના ક્ષયના ચરમસમયે ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને હોય છે. તે એક સમયમાત્ર હોવાથી સાદિ સાંત છે. તે સિવાય અન્ય સઘળી સત્તા અજઘન્ય છે અને તે આનાદિ છે, કારણ કે તેના સર્વદા સફલાવ છે. અલબ્ધને અનંત અને લબ્ધને સાંત છે.

તથા પહેલા કાઠી નાખેલી અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક, યશઃકીર્તિ અને સંજ્વલન લોભ એ છ પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા સાદિ, આનાદિ, ધ્રુવ અને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે—

અનંતાનુબંધિની ઉદ્વલના કરતા ક્ષપિતકર્માંશ કોઈ આત્માને સત્તામાં તેની જ્યારે એક સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. તેના કાળ માત્ર એક સમય હોવાથી તે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા સાદિ સાંત લાંગે છે. તે સિવાય અન્ય સઘળી સત્તા અજઘન્ય હોય છે. તે અજઘન્ય સત્તા અનંતાનુબંધિની ઉદ્વલના કયા પછી મિથ્યાત્વ નિમિત્તે જ્યારે ફરી બાંધે ત્યારે થાય માટે સાદિ, તે સ્થાન જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું નથી એટલે કે અદ્યાપિ પર્યંત અનંતાનુબંધિની જેઓએ ઉદ્વલના કરી નથી તેઓને અજઘન્ય સત્તા આનાદિ, અલબ્ધને ધ્રુવ અને લબ્ધ અધ્રુવ હોય છે.

સંજ્વલન લોભ અને યશઃકીર્તિની અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા અપાવવા માટે ઉદયમવંત થયેલા ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને ક્ષપકશ્રેણિના યથાપ્રવૃત્તિકરણના-અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે હોય છે. તે માત્ર એક સમય હોવાથી સાદિ સાંત લાંગે છે. તે સિવાય અન્ય સઘળી પ્રદેશસત્તા અજઘન્ય છે. અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકના પ્રથમ સમયે ગુણસ-ક્રમ વડે અશુભ અન્ય પ્રકૃતિઓનું ઘણું દલિલ પ્રાપ્ત થતું હોવાથી તે અજઘન્ય પ્રદેશ-

પ્રદેશસત્તા સાદિ છે. તે સ્થાન નહિ પ્રાપ્ત કરનારને અનાદિ, અલબ્ધને ક્ષુવ અને લબ્ધને અધ્રુવ હોય છે.

તથા સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓના જે વિકલ્પો કહેવામાં આવ્યા નથી તે સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં શુભ ક્ષુવબંધિ પ્રકૃતિઓ અને ત્રસાદિ દશ વગેરે જેતાલીસ પ્રકૃતિઓના નહિ કહેલા જઘન્ય, અજઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એ ત્રણ વિકલ્પ સાદિ અને સાંત એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં ઉત્કૃષ્ટમાં સાદિ સાંત ભંગનો પહેલા વિચાર કરી ગયા છે અને જઘન્ય અજઘન્ય એ બે વિકલ્પમાં સાદિ સાંત ભંગનો જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ કોણ છે? તે બેધ પોતાની મેળે વિચાર કરી લેવો.

ધ્રુવસત્તા એકસો ચોવીસ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ એ ત્રણ વિકલ્પ સાદિ સાંત એમ બે ભાગે છે. તેમાં જઘન્યમાં સાદિ સાંત ભંગનો પહેલા વિચાર કરી ગયા છે અને પૂરોક્ત જેતાલીસ પ્રકૃતિઓ સિવાય સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ એ બે વિકલ્પ ગુણિતકર્મોંશ મિથ્યાદૃષ્ટિમાં હોય છે માટે તે બંને સાદિ સાંત ભાગે છે.

એ જ પ્રમાણે અનંતાનુબંધિ, સંલ્પલન લોભ અને યશઃકીર્તિના ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ એ બે વિકલ્પો પણ જાણી લેવા. જઘન્યનો તે પહેલા વિચાર કરી જ ગયા છે.

શેષ અધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ, અનુત્કૃષ્ટ, જઘન્ય અને અજઘન્ય એ ચારે વિકલ્પો તેઓની સત્તા અધ્રુવ હોવાથી સાદિ સાંત એમ બે ભાગે છે. ૧૫૪-૧૫૫

આ પ્રમાણે સાદિ વગેરે ભંગનો વિચાર કર્યો. હવે સ્વામિત્વનો વિચાર કરવો બેધએ. તે બે પ્રકારે છે-ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્કર્મ સ્વામિત્વ અને જઘન્ય પ્રદેશ સત્કર્મ સ્વામિત્વ. તેમાં પહેલા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્કર્મ સ્વામિત્વ એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશની સત્તાનો સ્વામિ કોણ છે તે કહે છે—

સંપુન્નગુણિકર્મ્મો પપ્સડક્સસસંતસામીઓ ।

તસ્યેવ સત્તમીનિગ્ગયસસ કાણં ત્રિસેસોવિ ॥૧૫૬॥

સમ્પૂર્ણગુણિકર્મ્મો ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસત્ત્વામી ।

તસ્યેવ સત્તમીનિર્ગતસ્ય કાસાં વિશેષોઽપિ ॥૧૫૬॥

અર્થ—સંપૂર્ણ ગુણિતકર્મોંશ આત્મા પ્રાયઃ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ છે. તથા સાતમી નરકપૃથ્વીમાંથી નીકળેલા તેને જ કેટલીક પ્રકૃતિઓના સંબંધમાં વિશેષ પણ છે.

ટીકાનું—સાતમી નરકપૃથ્વીનો પોતાના આયુના ચરમસમયે વર્તમાન સંપૂર્ણ ગુણિતકર્મોંશ નારકી પ્રાયઃ સઘળી કર્મપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ સમજવો. માત્ર સાતમી નરકપૃથ્વીમાંથી નીકળેલા તે જ ગુણિતકર્મોંશ આત્માને કેટલીએક પ્રકૃતિઓના સંબંધમાં વિશેષ પણ છે. હવે પછી બે વિશેષ છે તે હું કહીશ. ૧૫૬

જે વિશેષ છે તે કહેવાની હવે શરૂઆત કરતા કહે છે—

મિચ્છમીસેર્હિ કમસો સંપચિલ્લેર્હિ મીસસમ્મેસુ ।

વરિસવરસ્સ ડ ઈસાણગસ્સ ચરિમમ્મિ સમયમ્મિ ॥૧૫૭॥

મિથ્યાત્વમિશ્રામ્યાં ક્રમશઃ સંપ્રશ્નિતામ્યાં મિશ્રસમ્યક્ત્વયોઃ ।

વર્ણવરસ્ય તુ ઈશાનગસ્ય ચરમે સમયે ॥૧૫૭॥

અર્થ—મિથ્યાત્વ અને મિશ્રમોહનીયને નાંખવા વડે અનુક્રમે મિશ્ર અને સમ્યક્-ત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા થાય છે. ઇશાન દેવલોકમાં ગયેલાને ચરમસમયે નપું-સકવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા થાય છે.

ટીકાનુ—જેનું સ્વરૂપ પહેલા કહેવાયુ છે તે શુષ્ણિતકર્માંશ કોઈ આત્મા સાતમી નરકપૃથ્વીમાંથી નીકળી તિયંચમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં અંતર્બુદ્ધર્તમાત્ર રહી સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી હર્ષનમોહનીયની સાત પ્રકૃતિ ખ્યાવવાતો પ્રયત્ન કરે. સાત પ્રકૃતિનો ક્ષય કરવાનો પ્રયત્ન કરનાર તે આત્મા અનિવૃત્તિકરણના જે સમયે મિથ્યાત્વમોહનીયને મિશ્રમોહનીયમાં સર્વસંક્રમ વડે સંક્રમાવે તે સમયે મિશ્રમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

તે મિશ્રમોહનીયને જે સમયે સમ્યક્ત્વમોહનીયમાં સર્વસંક્રમ વડે સંક્રમાવે તે સમયે સમ્યક્ત્વમોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. (સાતમી નરકનો નારકી મનુ-ષ્યમાં ઉત્પન્ન થતો નથી અને મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થયા સિવાય ક્ષાધિક સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થતું નથી માટે તિયંચમાં જઈ સંખ્યાતા વરસના આયુવાળા મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થવા કહ્યું છે.)

તે જ શુષ્ણિતકર્માંશ કોઈ નારકી તિયંચ થઈ ઇશાન દેવલોકમાં દેવ થાય, ત્યાં અતિસંહિલપ્ત પરિણામવાળો થઈને વારંવાર નપુંસકવેદ જાંખ્યા કરે, તે નપુંસકવેદની યોતાના ભવના અંત સમયે વર્તતા તે ઇશાન દેવલોકના દેવને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

ઇશાનદેવલોકનું ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમ પ્રમાણ આયુ હોય છે. વળી તેઓ અતિ-હિલપ્ત પરિણામી એકેન્દ્રિય યોગ્ય કર્મ જાંધે છે અને તે જાંધતા નપુંસકવેદ જાંધે છે માટે તે દેવ તેની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાનો અધિકારી થાય છે. ૧૫૭

ઈસાણે પુરિત્તા નપુંસગં તો અસંખવાસીસુ ।

પહ્લાસંલિયમાગેણ પુરપ્પ ઇત્થીવેયસ્સ ॥૧૫૮॥

ઈશાને પૂરયિત્વા નપુંસકં તતોઽસંલ્યવર્ષાયુષ્કેષુ ।

પલ્યાસંલ્યેયમાગેણ પૂરિત્તે લ્લીવેદસ્ય ॥૧૫૮॥

અર્થ—કોઈ આત્મા ઇશાન દેવલોકમાં નપુંસકવેદને પૂરીને ત્યાંથી સંખ્યાતવર્ષના આયુવાળામાં ઉત્પન્ન થઈ અસંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા યુગલિયામાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં પદ્મોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ વડે બંધ અને નપુંસકવેદના સંક્રમ વડે સ્ત્રીવેદ પૂરાય ત્યારે તેની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા તે યુગલિયાને થાય છે.

ટીકાનુ—શુષિતકર્માંશ કોઈ સાતમી નરકપૃથ્વીનો નારકી ત્યાંથી નીકળી તિર્થંચ થઈ ઇશાન દેવલોકમાં દેવ થાય. ત્યાં અતિસંકલિષ્ટ પરિણામે વારંવાર નપુંસકવેદ બાંધી તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસંચય કરી સંખ્યાત વરસના આયુવાળામાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાંથી અસંખ્યાત વરસના આયુવાળા યુગલિયામાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં સંકલિષ્ટ પરિણામવાળો થઈને પદ્મોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ વડે વારંવાર બંધથી અને નપુંસકવેદના કલિકના સંક્રમથી સ્ત્રીવેદને પુષ્ટ કરે. જ્યારે તે સ્ત્રીવેદ સંપૂર્ણપણે પુષ્ટ થાય ત્યારે તેની તે યુગલિયાને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સંભવે છે.

(અહિં યુગલિક સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાનો અધિકારી કહ્યો છે. યુગલિયા દેવ થોડા ક્રમ જ બાંધે છે, તે બાંધતા અતિસંકલિષ્ટ પરિણામે સ્ત્રીવેદ બાંધે, નપુંસકવેદ નહિ. કારણ કે દેવગતિમાં નપુંસકવેદનો ઉદય હોતો નથી. વળી તેઓનું આયુ પશુ શોડુ જોટલે વધારે કાળ બાંધી શકે માટે તે તેનો અધિકારી છે. વળી જે કલિષ્ટ પરિણામે યુગલિયા સ્ત્રીવેદ બાંધે તેવા પરિણામે ઇશાન દેવ નપુંસકવેદ બાંધે માટે પશુ યુગલિક લીધો હોય તેમ જણાય છે.) ૧૫૮

જો સર્વસંક્રમેણં इत्थी पुरिसम्मि છુહइ सो सामी ।

पुरिसस्स कम्म संजलणयाण सो चेव संछोमे ॥૧૫૯॥

यः सर्वसंक्रमेणं स्त्रियं पुरुषे क्षुमति स स्वामी ।

પુરુષસ્ય ક્રમાત્ સંજલનાનાં સ એવ સંછોમે ॥૧૫૯॥

અર્થ—જે આત્મા સર્વ સંક્રમ વડે સ્ત્રીવેદના કલિકને પુરુષવેદમાં સંક્રમાવે તે પુરુષવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ છે, તથા તે જ આત્મા અનુક્રમે પુરુષવેદાદિના કલિકને જ્યારે સંબલન કોષાદિમાં સર્વસંક્રમ વડે સંક્રમાવે ત્યારે સંબલન કોષાદિની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે.

ટીકાનુ—જે શુષિતકર્માંશ ક્ષપક સ્ત્રીવેદને સર્વસંક્રમ વડે પુરુષવેદમાં સંક્રમાવે તે પુરુષવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે. ત્યારપછી તે જ આત્મા અનુક્રમે પુરુષવેદાદિને સંબલન કોષાદિમાં સંક્રમાવે ત્યારે તે સંબલનની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે. તાત્પર્ય એ કે—

જે આત્મા પુરુષવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ છે તે જ આત્મા પુરુષવેદને સર્વસંક્રમ વડે જ્યારે સંબલન કોષમાં સંક્રમાવે ત્યારે સંબલન કોષની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદે-

શસત્તાનો સ્વામિ થાય છે. તે જ આત્મા જ્યારે સંજ્વલન કોષને સર્વસંક્રમ વડે સંજ્વલન માનમાં સંક્રમાવે ત્યારે તે સંજ્વલન માનની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે. જ્યારે સંજ્વલન માનને સર્વસંક્રમ વડે સંજ્વલન માયામાં સંક્રમાવે ત્યારે તે સંજ્વલનમાયાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે. જ્યારે સંજ્વલન માયાને સર્વસંક્રમ વડે સંજ્વલન લોભમાં સંક્રમાવે ત્યારે તે જ આત્મા સંજ્વલન લોભની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ થાય છે. ૧૫૮

**चउरुवसामिय मोहं जसुच्चसायाण सुहुम खवगंते ।
जं असुभपगइदलियस्स संकमो होइ एयासु ॥१६०॥**

चतुरुपशमय्य मोहं यशउच्चसातानां सुहुमस्य क्षपकान्ते ।
यदशुभप्रकृतिदलिकस्य संक्रमो भवति एतासु ॥१६०॥

અર્થ—ચાર વાર મોહને ઉપશમાવીને ખપાવવા માટે ઉદ્ધમવંત થયેલા ક્ષપકને સૂક્ષ્મસંપરાયના ચરમસમયે યશઃકીર્તિ, ઉચ્ચગોત્ર અને સાતવેદનીયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. કારણ કે અશુભ પ્રકૃતિઓના દલિકનો એ પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમ થાય છે.

ટીકાનુ—ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવીને શીઘ્રપણે કર્મને ક્ષય કરવા માટે કોઈ ગુણિતકર્મોંશ આત્મા પ્રયત્ન કરે, તે ક્ષપકને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે યશઃકીર્તિ ઉચ્ચગોત્ર અને સાતવેદનીયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

કારણ કે એ પ્રકૃતિઓમાં ક્ષપકોણિ ઉપર આક્રંધ થયેલા આત્મા ગુણસંક્રમ વડે અશુભ પ્રકૃતિઓના ઘણા દલિકો સંક્રમાવે છે માટે સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે એ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સંભવે છે. ૧૬૦

अद्भ्याजोगुक्कोसेहिं देवनिरयाउगाण परमाए ।

परमं पणससंतं जा -पढमो उदयसमओ सो ॥१६१॥

अद्भ्यायोगोत्કૃષ્ટદેવનારકાયુષોઃ પરમાયામ્ ।

પરમં પ્રદેશસત્ યાવત્ પ્રથમ ઉદયસમયસ્તયોઃ ॥૧૬૧॥

અર્થ—ઉત્કૃષ્ટ યોગ અને કાળ વડે જ્યારે દેવાયુ અને નરકાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ખંધાય ત્યારે તે બંને આયુના ઉદયના પ્રથમ સમય પર્યંત તેની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

ટીકાનુ—કોઈ આત્મા ઉત્કૃષ્ટ ખંધકાળ અને ઉત્કૃષ્ટ યોગ વડે દેવાયુ અને નારકાયુની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ખાંધે, તે ખંધાયા બાદ તે બંને આયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ત્યાં સુધી સંભવે કે તે બંનેના ઉદયનો પહેલો સમય પ્રાપ્ત થાય. એટલે કે ખંધ સમયથી આરંભી ઉદયના પ્રથમ સમય પર્યંત ઉક્ત પ્રકારે ખંધાયેલા દેવાયુ અને નારકાયુની

ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. ઉદય થયા પછી ભોગવાઈને દૂર થતા બાંધ છે માટે ઉદ-
વના પ્રથમ સમય પર્યંત ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા કહી છે. ૧૬૧

સેસાડગાણિ નિયગેસુ ચેવ આગંતુ પુવ્વકોડીય ।

સાયવહુલસસ અંચિરા વંધંતે જાવ નો વદ્દે ॥૧૧૨॥

શેષાયુપી નિજકેષુ ઇવાગત્ય પૂર્વકોટિકે ।

સાતવહુલસ્યાચિરાત્ વન્ધાન્તે યાવજાપવર્તયતિ ॥૧૬૨॥

અર્થ— શેષ જે આયુને પૂર્વકોટિ પ્રમાણ બાંધી ત્યારપછી પોતપોતાના ભવમાં
આવીને સાતબહુલ છતો અનુભવે ત્યાં સુધી તેની અપવર્તના ન કરે ત્યાં સુધી તે
જે આયુના બંધને અંતે તે સાતબહુલ આત્માને તેની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

ટીકાનું—પૂર્વની ગાથામાં દેવાયુ અને નરકાયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ક્યારે હોય
તે કહ્યું. આ ગાથામાં તિથિઆયુ અને મનુષ્યાયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ક્યારે હોય
તે કહે છે—

કોઈ આત્મા તિથિઆયુ અને મનુષ્યાયુ એ જે આયુને ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ અને
ઉત્કૃષ્ટ યોગ વડે પૂર્વકોટિ વર્ષ પ્રમાણ બાંધે, બાંધીને પોતપોતાને યોગ્ય ભવોમાં
ઘેટાલે કે મનુષ્યાયુ બાંધનાર મનુષ્યમાં અને તિથિઆયુ બાંધનાર તિથિઆમાં ઉત્પન્ન
થઈને બહુ જ સુખપૂર્વક તે બંને પોતપોતાના આયુને યથાયોગ્ય રીતે અનુભવે, સુખી
આત્માને આયુકર્મના ઘણા પુણ્યલોભો ક્ષય થતો નથી માટે સાતબહુલનું ગ્રહણ કર્યું છે

મનુષ્ય તિથિઆમાં ઉત્પન્ન થયા બાદ માત્ર અંતર્મુદ્ધર્તકાળ રહીને મરણ સન્સુખ
થયો છતો ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ અને ઉત્કૃષ્ટ યોગ વડે પરભવનું સ્વભાવીય ઘેટાલે કે મનુષ્ય
મનુષ્યાયુ અને તિથિઆ તિથિઆયુ બાંધે, તે આયુના બંધના અંત સમયે ભોગવાતા
આયુની અપવર્તના થતા પહેલાં સુખપૂર્વક પોતાના આયુને ભોગવતા મનુષ્યને મનુ-
ષ્યાયુની અને તિથિઆને તિથિઆયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

તાર્પર્ય એ કે—કોઈ આત્મા પૂર્વકોટિ પ્રમાણ મનુષ્ય કે તિથિઆનું આયુ બાંધી
અનુક્રમે મનુષ્ય અને તિથિઆમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં પોતાના આયુને માત્ર અંતર્મુદ્ધર્ત
સુખપૂર્વક મનુષ્યની મરણ સન્સુખ થાય. મરણ સન્સુખ થનારો તે આત્મા ભોગવાતા
આયુની અપવર્તના કરે જ, તે અપવર્તના કરતાં પહેલાં ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ અને ઉત્કૃષ્ટ
યોગ વડે પરભવનું સ્વભાવીય આયુ બાંધે. સુખપૂર્વક પોતાના આયુને ભોગવતા આવા
આત્માને ઉક્ત જે આયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

કારણ કે તેને તે વખતે પોતાનું ભોગવાતું આયુ કંઈક ન્યૂન હજવાળું છે કારણ
કે માત્ર અંતર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણ જ ભોગવ્યું છે અને સમાનભાવીય પરભવનું પૂર્ણ હજવાળું
છે માટે મનુષ્યને મનુષ્યાયુની અને તિથિઆને તિથિઆયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

ખંધના અંત સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. એ પ્રમાણે ત્રણ પદ્યોપમ પંચ ત ખાંધીના સમયે લોગવાતા આયુની અપવર્તના થાય છે અને અપવર્તના થાય એટલે શીઘ્રપણે આયુના દલિક લોગવાઈ બચ તેની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા અંભવે નહિ. ૧૬૨

પૂરિત્તુ પુવ્વકોડીપુહુત્ત નારયદુગસ્સ બંધંતે ।

एवं पलियतिगंते सुरदुगवेउव्वियदुगाणं ॥૧૬૩॥

પૂરિત્વા પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વં નરકદિક્કસ્ય ન્વાન્તે ।

एवं पल्यत्रिकान्ते सुरदिकवैक्रियदिकयोः ॥૧૬૩॥

અર્થ—પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વ પંચ ત ખંધ વડે પૂરીને નરકાભિસુખ આત્માને ખંધના અંતે નરકદિકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. એ પ્રમાણે ત્રણ પદ્યોપમ પંચ ત ખાંધીને અંતે સુરદિક અને વૈક્રિયદિકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

ટીકાનુ—પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વ—સાત પૂર્વકોટિ વર્ષ પંચ ત સંક્લિષ્ટ અધ્યવસાય વડે નરકગતિ—નરકાનુપૂર્વિક્ષેપ નરકદિકને વારંવાર ખંધ વડે પુષ્ટ કરીને નરકમાં જવાને સન્સુખ થયેલો આત્મા ખંધના અંત સમયે તે નરકદિકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ છે.

આ જ પ્રમાણે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ પંચ ત સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળામાં અને ત્રણ પદ્યોપમ પંચ ત લોગબૂમિ—યુગલિયામાં વિશુદ્ધ અધ્યવસાય વડે વૈક્રિયદિક અને દેવદિકને ખંધ વડે પુષ્ટ કરીને દેવગતિમાં જવા સન્સુખ થયેલો આત્મા વૈક્રિયદિક અને દેવદિકના ખંધના અંતસમયે તે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ છે.

(સંજયાત વરસના આયુવાળા મનુષ્ય કે તિથિયના ઉપરા ઉપરી સાત ભવ થઈ શકે છે અને તેમાં ક્લિષ્ટ પરિણામે ઘણીવાર નરકદિક ખાંધી શકે છે એટલે તેવા જીવો તેની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના અધિકારી છે. વૈક્રિયદિક અને દેવદિકના ખંધનો યુગલિયાના ભવમાં વધારે ટાઇમ મળે છે. કેમકે આકાશ ભવ યુગલિકનો જ થાય છે અને તેઓ દેવવોગ્ય કર્મ જ ખાંધે છે એટલે ચાર પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના અધિકારી તેઓ લીધા છે.) ૧૬૩

तमतमगो अइखिणं सम्मत्तं लभिय तंमि बहुगइ ।

मणुयदुगस्सुक्कोसं सवज्जरिसिभस्स बंधंते ॥૧૬૪॥

તમસ્તમગોઽતિશિષ્ટં સમ્યક્ત્વં લભ્યા તસ્મિન્ પ્રમૂતાદ્યામ્ ।

મનુજદિક્કસ્યોત્કૃષ્ટં સર્વજર્ષમસ્ય ન્વાન્તે ॥૧૬૪॥

અર્થ—તમસ્તમગા—નારકીનો કેઈ આત્મા અતિશીઘ્ર સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને અને તેની અંદર દીર્ઘકાળ રહીને મનુજદિક અને વજ્જરસનારાચ સંઘયણનો ખંધ કરે, તે

નારકીનો આત્મા ઉક્ત ત્રણ પ્રકૃતિઓની તેઓના બંધના અંત સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ-સત્તાનો સ્વામિ છે.

ટીકાનું—તમસ્તમપ્રભા નામની સાતમી નરકનો કોઈ નારકી અતિશીઘ્ર ત્યાં ઉત્પન્ન થયા પછી અંતર્મુહૂર્ત ગયા બાદ-પર્યાપ્તો થાય કે તરત જ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને તે સમ્યક્ત્વમાં દીર્ઘકાળ-અંતર્મુહૂર્ત ન્યૂન તેત્રીસ સાગરોપમ પર્થત રહે એટલે કે તેટલો કાળ સમ્યક્ત્વનું પાલન કરે અને તેટલો કાળ મનુષ્યદિક અને વજ્રકપલનારાય સંઘયણને બંધ વડે પુષ્ટ કરે. હવે તે સાતમી નરકનો જીવ જે પછીના સમયે મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરશે બંધકાળના અંતભૂત તે સમયે એટલે કે ચોથા શુષ્કાણના અરમસમયે તે નારકીને મનુષ્યદિક અને વજ્રકપલનારાય સંઘયણની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. ૧૬૪

वेष्ठावद्विचियाणं मोहस्सुवसामगस्स चउखुत्तो ।

सम्मधुववारसण्हं खवगंमि संबंधअंतम्मि ॥१६५॥

द्वेषदृष्टी चित्तानां मोहस्योपश्रमके चतुष्कृत्वः ।

सम्यक्त्वध्रुवद्वादશानां क्षપके स्वक्वचान्ते ॥१६५॥

અર્થ—બે છાસક સાગરોપમ પર્થત પુષ્ટ કરેલી ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવી ક્ષય કરનારને સમ્યક્ત્વ છતાં ધ્રુવબંધિ બાર પ્રકૃતિઓની પોતપોતાના બંધના અંત સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

ટીકાનું—મિશ્રશુષ્કાધાનકનો અંતર્મુહૂર્તકાળ અધિક બે છાસક-એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પર્થત બંધ વડે અને અન્ય પ્રકૃતિઓના સંકેમ વડે પુષ્ટ કરેલી સમ્યક્ત્વ છતાં જેઓનો અવશ્ય બંધ થાય છે તે-પંચેન્દ્રિયજાતિ, સમચતુરસસંસ્થાન, પરાધાત, ઉચ્ચવાસ, પ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, ત્રસ, બાહર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, સુસ્વર, સુભાગ અને આદેયરૂપ બાર પ્રકૃતિઓની ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવી ત્યારપછી મોહનીયનો ક્ષય કરવા માટે ઉદયમવંત થયેલા આત્માને પોતપોતાના બંધના અંતસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

૧ સાતમી નારકીમાં જનાર જીવો સમ્યક્ત્વ વગીને જ જાય છે અને નવું સમ્યક્ત્વ પર્યાપ્તાવસ્થામાં જ ઉત્પન્ન થાય છે માટે જન્મ પછી અંતર્મુહૂર્ત ગયા બાદ સમ્યક્ત્વ કેતવન કરવાનું કહ્યું. અંતર્મુહૂર્ત ન્યૂન તેત્રીસ સાગરોપમ પર્થત તેઓને સમ્યક્ત્વ ટકી શકે છે અને તેમાં નિરંતર ઉક્ત ત્રણ પ્રકૃતિનો બંધ તેઓ કરે છે માટે તે જીવ ઉક્ત ત્રણ પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના અધિકારી લીધા છે.

કદાચ અર્ધિ શંકા થાય કે અનુત્તર દેવો પૂર્ણ તેત્રીસ સાગરોપમ પર્થત ઉક્ત પ્રકૃતિઓ નિરંતર બધે છે તો તેઓને તેની ઉત્કૃષ્ટ સત્તાના અધિકારી કેમ ન લીધા ? તેના ઉત્તરમાં સમજવું કે અનુત્તર દેવો કરતાં નારકીનો યોગ ઘણો વધારે છે એટલે તેઓ ઘણા દલિલો મહણ કરી ઉક્ત પ્રકૃતિઓને પુષ્ટ કરી શકે છે માટે તે લીધા છે.

મોહનીયને ઉપશમાવતો આત્મા અશુભ પ્રકૃતિઓના ઘણા દલિલોને શુભસંકેત વડે પૂર્વોક્ત ખાર પ્રકૃતિઓમાં સંકેતવા છે એટલે ચાર વાર ઉપશમાવી ત્યારપછી ક્ષય કરનાર આત્મા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામિ લીધો છે. ૧૬૫

સુમથિરસુમધુવિયાળં एवं चिय होइ संतमुकोसं ।

तिथ्यराहाराणं नियनियगुकोसबंधंते ॥૧૬૬॥

શુમથિરસુમધુવાળાં એવમેવ ભવતિ સદુત્કૃષ્ટમ્ ।

તીર્થકરાહારકયોર્નિજનિજોત્કૃષ્ટવન્ધાન્તે ॥૧૬૬॥

અર્થ—શુભ, સ્થિર અને શુભ ધ્રુવબંધિ પ્રકૃતિઓની પણ એ જ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. તથા તીર્થ કર અને આહારકનામકર્મની પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળના અંતસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

ટીકાનુ—શુભનામ, સ્થિરનામ અને ધ્રુવબંધિની શુભ વીશ પ્રકૃતિઓ-તૈજસ-કાર્મણ્યસપ્તક, શુભવણીદિ અગ્નીઆર, અશુરુલુધ અને નિર્માણ કુલ ખાવીશ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પણ પૂર્વોક્ત પ્રકારે જ એટલે કે જે રીતે પંચેન્દ્રિયબળતિ આદિ ખાર પ્રકૃતિઓની સત્તા કહી તે જ પ્રમાણે સમજવી. માત્ર ચાર વાર મોહનીયનો ઉપશમ કર્યા બાદ અતિશીઘ્ર મોહનીયનો ક્ષય કરવા માટે ઉદ્યમવંત થયેલાને હોય એટલું વિશેષ કહેવું.

તીર્થ કરનામ અને આહારકસપ્તકની પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળના અંતસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે.

એટલે કે શુષ્કિતકર્માંશ કોઈ આત્મા જ્યારે દેશોન જે પૂર્વકોટિ વર્ષ અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પર્વત તીર્થ કરનામકર્મને બંધ વડે પુષ્ટ કરે ત્યારે તે તીર્થ કરનામકર્મના બંધના અંતસમયે તેની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે અને જેણે આહારકસપ્તકને પણ દેશોન પૂર્વકોટિ પર્વત વારંવાર બંધ વડે પુષ્ટ કરેલું હોય તેને તે આહારકસપ્તકની તેના બંધવ્યવસ્થા સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. ૧૬૬

૧ તીર્થ કરનામકર્મનો નિકાચિત બંધ થવા પછી સમયે સમયે તેનો બંધ થવા જ કરે છે. તીર્થ કરનામકર્મ ત્રીજે ભવે નિકાચિત થાય છે પૂર્વકોટિ વર્ષનો કોઈ આત્મા પોતાનું ઓછામાં ઓછું જેટલું આયુ ગયા બાદ નિકાચિત કરી શકે ત્યારે તેત્રીસ સાગરોપમના આઠિને અનુવર વિમાનમાં ઉત્પલ થાય ત્યાંથી વ્યવહાર ચોરાશી લાખ પૂરવના આઠિને તીર્થ કર થાય. તીર્થ કરનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ ચોરાશી લાખ પૂર્વકોટિ જ હોય છે. તે જરમાં ન્યાં સુધી આટલું ગુણધ્યાનક પ્રાપ્ત ન કરે ત્યાં સુધી તેનો બંધ થવા કરે છે. એટલે ઉપરનો તેટલો કાળ જલ્યાવ્યો છે. એ પ્રમાણે આહારકકર્મનો બંધ થવા પછી જ્યો પોતાની બંધવ્યવહાર જુમિકામાં તે બંધાવા કરે છે. પરંતુ તેનો બંધ સાતમે ગુણકણે થાય અને તે ગુણધ્યાનક અનુષ્ઠાનમાં જ હોય એટલે તેના માટે દેશોન પૂર્વકોટિમાંથી જેટલો વધારેમા વધારે કાળ હોઈ શકે તેટલો લીધો છે.

તુલ્યા નપુંસગેણ ઈર્ગિદિયથાવરાયતુજ્જોયા ।

સુદુમતિગં વિગલાવિ ચ તિરિમણુય ચિરન્નિયા નવરિ ॥૧૬૭॥

તુલ્યા નપુંસકેન ઈર્ગેન્દ્રિયસ્થાવરાતપોદ્યોતાનિ ।

સૂક્ષ્મત્રિકં વિકલા અપિ ચ તિર્યગ્મનુજૈઃ ચિરં ચિતાઃ નવરમ્ ॥૧૬૭॥

અર્થ—એકેન્દ્રિયભતિ, સ્થાવરનામ, આતપનામ અને ઉદ્યોતનામની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા નપુંસકવેદની તુલ્ય સમજવી. તથા તિર્યંચ અને મનુષ્યોએ હીર્ષકાળ વડે સંચિત કરેલી સૂક્ષ્મત્રિક અને વિકલત્રિકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા તિર્યંચ અને મનુષ્યોને સમજવી.

ટીકાનુ—એકેન્દ્રિયભતિ, સ્થાવરનામ, આતપનામ અને ઉદ્યોતનામની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા નપુંસકવેદની સમાન સમજવી. એટલે કે—જે રીતે ઇશાન દેવલોકને પોતાના અરમસમયે નપુંસકવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ઠહી છે, તે રીતે ઉપરોક્ત ચાર પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પણ ઇશાન દેવલોકને પોતાના ભવના અરમસમયે સમજવી. કારણ કે નપુંસકવેદનો બંધ કિલ્લ પરિણામે થાય છે અને તેવા કિલ્લ પરિણામ જ્યારે થાય, ત્યારે તે દેવોને એકેન્દ્રિય યોગ્ય કર્મબંધ કરતા ઉપરોક્ત ચાર પ્રકૃતિઓનો પણ બંધ થાય છે.

સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત અને સાધારણ નામ એ સૂક્ષ્મત્રિક તથા એકેન્દ્રિયભતિ, તેમજ એકેન્દ્રિયભતિ અને ઔર્ગિદિયભતિ એ વિકલત્રિક, એ છ પ્રકૃતિઓને તિર્યંચો અને મનુષ્યો જ્યારે પૃથક્ત્વ પૂર્વકાદિ વર્ષ પર્વત વારંવાર બંધ વડે પુષ્ટ કરે ત્યારે તે તે પ્રકૃતિઓના બંધના અંતસમયે તે તિર્યંચો અને મનુષ્યોને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય છે. કેમકે સૂક્ષ્મત્રિકાદિ છ પ્રકૃતિઓનો બંધ તિર્યંચ અને મનુષ્યોને જ હોય છે એટલે તેઓને જ વારંવાર બંધ વડે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશનો સંચય થઈ શકે છે. ૧૬૭

આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાના સ્વામિ કહ્યા. હવે જઘન્ય પ્રદેશસત્તાના સ્વામિ કહે છે—

ઓહેણ સ્વવિયકમ્મે પપ્પસસંતં જહ્મણં હોઈ ।

નિયસંકમસ્સ વિરમે તસ્સેવ વિસેસિયં મુણસુ ॥૧૬૮॥

ઓપેન ક્ષપિતકર્મ્મણિ પ્રવેશસત્ત્વ જઘન્યં ભવતિ ।

નિજસંક્રમસ્ય વિરમે તસ્યેવ વિશેષિતં મુણસુ ॥૧૬૮॥

અર્થ—ઘણે ભાગે ક્ષપિતકર્મોંશ આત્માને પોતપોતાના સંક્રમને આતે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. પરંતુ તે ક્ષપિતકર્મોંશને વિશેષ યુક્ત સમજવી. એટલે કે તેનાં સંબંધમાં કેટલોએક વિશેષ છે કે જે નીચેની ગાથામાં કહેવાશે તે વિશેષ યુક્ત જઘન્ય પ્રદેશસત્તા સમજવી.

હવે જ્ઞાન્ય પ્રદેશસત્તાના સંબંધમાં જે વિશેષ છે તેનો વિચાર કરે છે—

उव्वल्लमाणीणेगट्ठि उव्वल्लं जया दुसामइगा ।

थोवद्धमज्जियाणं चिरकालं पालिया अंते ॥१६९॥

उद्वल्लनानामेकस्थितिरुद्वल्लनायां यदा द्विसामयिकी ।

स्तोकाद्वामर्जितानां चिरકालं परिपाल्यान्ते ॥१६९॥

અર્થ—અદ્યપકાળ પર્વત બંધ વડે પુષ્ટ થયેલી ઉદ્ધલનયોગ્ય પ્રકૃતિઓની જ્યારે ઉદ્ધલના થાય ત્યારે જે સમયપ્રમાણ જે એક સ્થિતિ તે જ્ઞાન્ય પ્રદેશસત્તા છે. એટલું વિશેષ છે કે ચિરકાળ પર્વત સમ્યક્ત્વનું પાલન કર્યા બાદ છેવટે હોય છે.

ટીકાનું—અદ્યપકાળ પર્વત બંધ વડે ઉપચિત-સચિત કરેલી જે કર્મપ્રકૃતિઓની ઉદ્ધલના થાય છે તે—આહારકસપ્તક, વૈક્રિયસપ્તક, દેવદિક, મનુજદિક, નરકદિક, સમ્યક્ત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય, ઉચ્ચગોત્ર અને અનંતાનુબંધિચતુષ્કર સત્તાવીશ પ્રકૃતિઓની જ્યારે પોતપોતાની ઉદ્ધલના થાય ત્યારે સ્વ અને પર બંનેની અપેક્ષાએ જે સમય સ્થિતિ અને સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયમાત્ર એક સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તેઓની જ્ઞાન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે.

સામાન્ય સ્વરૂપે કહેલી આ હકીકતને વિશેષથી કહે છે—અદ્યપકાળ પર્વત બંધ વડે પુષ્ટ કરેલા અનંતાનુબંધિ ચતુષ્કની ચિરકાળ પર્વત સમ્યક્ત્વનું પાલન કરી ઉદ્ધલના કરતા અંતે જ્ઞાન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે—

સમ્યક્દષ્ટિ કેઈ ક્ષયિતકર્માંશ આત્માએ સમ્યક્દષ્ટિ છતાં અનંતાનુબંધિ ચતુષ્કની ઉદ્ધલના કરી સત્તામાંથી નિર્મૂળ કરી નાખ્યા. ત્યારપછી સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વશુષ્કાણે જઈ મિથ્યાત્વરૂપ હેતુ વડે અંતર્બુદ્ધત્કાળ પર્વત અનંતાનુબંધિ ચતુષ્કમાંથી ફરી ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે તે સમ્યક્ત્વનું જે વાર છાસક એટલી એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પર્વત પાલન કરીને છેવટે તે અપાવવા માટે પ્રયત્નવત થાય તે અનંતાનુબંધિ ચતુષ્કને અપાવતા અપાવતા જ્યારે સઘળા ખડોનો ક્ષય થાય અને ઉદયાવલિકાને સ્તિભુક્સંક્રમ વડે સંક્રમાવતા જ્યારે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયમાત્ર સ્થિતિ અને સામાન્યતઃ કર્મપણાની અપેક્ષાએ જે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તેઓની જ્ઞાન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે.

૧ અર્થ પૂર્વના અનંતાનુબંધિ ચતુષ્કની ઉદ્ધલના કરવાનું કહ્યું. ધારણ કે ઘણા કાળના બંધા-યેક્ષા હોવાથી તેઓની વધારે પ્રદેશોની સત્તા હોય. અર્થ જ્ઞાન્ય પ્રદેશસત્તા કહેવાની છે. તેથી જ મિથ્યાત્વશુષ્કાણે જઈ ત્યાં માત્ર અંતર્બુદ્ધત્વ પર્વત બાધી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાનું કહ્યું અને તેને એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પાલન કરવાનું કહ્યું. તેટલા કાળમાં સંક્રમકરણ અને સ્તિભુક્સંક્રમ વડે ઘણી સત્તા ઝાણી કરે છેવટે ઉદ્ધલના કરતા અંતે જ્ઞાન્ય પ્રદેશસત્તા ધરી શકે છે.

૨ અર્થ જે બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ કહી. તે ઉદયાવલિકાનો સ્વરૂપ સત્તાની અપેક્ષાએ રહેલો.

કોઈ ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા જોડેસો જત્રીસ સાગરોપમ પથંત સમ્યક્ત્વનું પાલન કરી, પહીં મિથ્યાત્વગુણસ્થાને જાય ત્યાં પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ વડે થતી મંદ ઉદ્ધલના વડે સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિથ્યમોહનીયને ઉવેલવાનો આરંભ કરે, ઉવેલતો તે આત્મા તે જાનેના દલિકને મિથ્યાત્વ મોહનીયમાં સંક્રમીવે. આ પ્રમાણે સંક્રમાવતા સંક્રમાવતા ઉદ્ધવાવલિકાની ઉપરના છેલ્લા ખંડના સઘળા દલિકને છેલ્લે સમયે સર્વસંક્રમ વડે સંક્રમાવી નાંખે. ઉદ્ધવાવલિકાના દલિકને સ્તિબુદ્ધસંક્રમ વડે સંક્રમાવે. એ રીતે સંક્રમાવતા જ્યારે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમય પ્રમાણ સ્થિતિ અને સામાન્યતાઃ કર્મપણની અપેક્ષાએ જે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે જાનેની જ્ઞાન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે.

નરકદિક, દેવદિક અને વૈકિયસપ્તકરૂપ જગીઆર પ્રકૃતિઓને કોઈ જોડેન્દ્રિય જીવ ક્ષપિતકર્માંશ છતાં ઉવેલી, ત્યારપછી સંજિ તિયંચમાં આવી અંતર્બુદ્ધતા કાળપથંત બાંધે, બાંધી સાતમી નારકીના અપ્રતિજ્ઞાન નરકાવાસમાં તેત્રીસ સાગરોપમને આઉંખે ઉત્પન્ન થાય ત્યાં વિપાકોદય દ્વારા અને સંક્રમ વડે યથાયોગ્ય રીતે અનુભવે. ત્યારપછી તે નરકમાંથી નીકળી સંજિ તિયંચમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં તથાપ્રકારના અધ્યવસાયના અભાવે પ્રસ્તુત જગીઆર પ્રકૃતિઓને બંધ કર્યા વિના જોડેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય તે જોડેન્દ્રિય જીવ પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ વડે થતી ઉદ્ધલના દ્વારા ઉવેલવાનો આરંભ કરે, ઉવેલતા જ્યારે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયમાત્ર સ્થિતિ અને કર્મત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ જે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે જગીઆર પ્રકૃતિની જ્ઞાન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે.

તથા ક્ષપિતકર્માંશ કોઈ સુક્ષ્મત્રસ-તેઉકાય અને વાઉકાયના જીવ મનુષ્યદિક અને ઉચ્ચજોત્રની ઉદ્ધલના કરી, ત્યાંથી સુક્ષ્મ જોડેન્દ્રિય પૃથ્વીકાયાદિમાં ઉત્પન્ન થઈ ત્યાં અંતર્બુદ્ધતા કાળ પથંત કરી એ ત્રણે પ્રકૃતિઓને બાંધી તેઉકાય-વાઉકાયમાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં ચિરોદ્ધલના વડે ઉદ્ધલનાનો આરંભ કર્યો. ઉવેલતાં ઉવેલતાં સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમયમાત્ર સ્થિતિ અને કર્મત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ જે સમય સ્થિતિ જ્યારે શેષ રહે ત્યારે એ ત્રણ પ્રકૃતિની જ્ઞાન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે.

એ છેલ્લો સમય સ્તિબુદ્ધસંક્રમ વડે અન્ય રૂપે થઈ જાય તે સમય ગણતાં કહી છે. કારણ કે-સ્તિબુદ્ધસંક્રમ વડે સંક્રમેલી સ્થિતિ સંક્રમણકરણ વડે સંક્રમેલી સ્થિતિની જ્યે સર્વથા પર સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરતી નથી. કંઈક સ્વરૂપે પણ રહે છે. એટલે તે સમય પણ સંક્રમમાણ પ્રકૃતિનો ગણવામાં આવે છે, એટલે જ એ સમય પ્રમાણ સ્થિતિ કહી છે

૧ એ જાનેની જ્ઞાન્ય પ્રદેશસત્તા આ પ્રમાણે જ વહે છે. એ કે ક્ષાપિક સમ્યક્ત્વ ઉપાજ્ઞ કરતા પણ તે જાનેના ક્ષય થાય છે, પણ ત્યાં અંતર્બુદ્ધતામાં જ ક્ષય થાય છે. વળી ગુણગ્રેણી થતી હોવાથી સમયમાત્ર સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે જ્ઞાન્ય પ્રદેશસત્તા હોઈ શકતી નથી. સાટે મિથ્યાત્વ ગુણગ્રણે જ આ રીતે ઉદ્ધલના થતા જ્ઞાન્ય પ્રદેશસત્તા સંભવે છે.

આહારકસપ્તકની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા નીચેની ગાથામાં કહેશે. ૧૬૬

હવે લોભ વિગેરે પ્રકૃતિઓની અને આહારકસપ્તકની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા કહે છે—

અંતિમલોભજસાળં અસેદિગાહાપવત્તઅંતમ્મિ ।

મિચ્છત્તગણ આહારગસ્સ સેસાણિ નિયગંતે ॥૧૭૦॥

અન્તિમલોભયજસોઃ અશ્રેણિગયથાપ્રવૃત્તકરણાન્તે ।

મિથ્યાત્વં ગતે આહારકસ્ય શેષાણાં નિજકાન્તે ॥૧૭૦॥

અર્થ—ઉપશમશ્રેણિ કયાં સિવાય ક્ષપકશ્રેણિ કરતાં યથાપ્રવૃત્તકરણના અંતસમયે સંજ્વલન લોભ અને યશઃકીર્તિની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. આહારકસપ્તકની મિથ્યાત્વે ગયેલાને જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે અને શેષ પ્રકૃતિઓની પોતપોતાના ક્ષય સમયે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે.

ટીકાનું—જે ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા પહેલા ઉપશમશ્રેણિ કયાં સિવાય ક્ષપકશ્રેણિ પર આરૂઢ થાય, તે ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને યથાપ્રવૃત્તકરણ-અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે સંજ્વલન લોભ અને યશઃકીર્તિની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે.

જે ચોહનો સર્વથા ઉપશમ કરે તો ગુણસંક્રમ વડે અખંધમાન અશુભ પ્રકૃતિઓનો ઉક્ત પ્રકૃતિમાં સંક્રમ થતો હોવાથી તેઓનું સત્તામાં ઘણું દલિલ પ્રાપ્ત થાય અને તેમ થવાથી જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ઘટી શકે નહિ. જઘન્ય પ્રદેશસત્તાના વિષયમાં તેનું કંઈ પ્રયોજન નથી માટે ઉપશમશ્રેણિ કયાં સિવાય ક્ષપકશ્રેણિ પર આરૂઢ થાય એમ કહ્યું છે.

તેમાં અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. કારણ કે અપૂર્વકરણથી ગુણસંક્રમ શરૂ થતો હોવાથી જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ઘટી શકતી નથી.

મિથ્યાત્વે ગયેલા આત્માને આહારકસપ્તકની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. એટલે કે—કોઈ અપ્રમત્ત આત્મા અદ્યપકાળ પયંત આહારકસપ્તક બાંધી મિથ્યાત્વે જાય અને ત્યાં પદ્યોપમના અસંજ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળે તેની ઉદ્ધલના કરે, ઉદ્ધલના કરતા ચરમસમયે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમય માત્ર સ્થિતિ અને કર્મત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ જે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે આહારકસપ્તકની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે.

શેષ પ્રકૃતિઓની ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને તે તે પ્રકૃતિના ક્ષય સમયે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે.

આ પ્રમાણે જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનું સ્વામિત્વ કહ્યું. હવે પ્રદેશસત્તાના સ્થાનની પ્રરૂપણા માટે સ્પર્શકની પ્રરૂપણા કરે છે—

ચરમાવલિપ્પવિટ્ટા ગુણસેઢી જાસિ અત્થિ ન ય ઉદઓ ।

આવલિગાસમયસમા તાસિં ચલુ ફઠ્ઠગાઈં તુ ॥૧૭૧॥

ચરમાવલિપ્રવિટ્ટા ગુણશ્રેણિયાસામસિ ન ચોદયઃ ।

આવલિકાસમયસમાનિ તાસાં ચલુ સ્પર્દકાનિ તુ ॥૧૭૨॥

અર્થ—જે કર્મપ્રકૃતિઓની ગુણશ્રેણિ છેવેલી આવલિકામાં પ્રવેશેલી છે પરંતુ ઉદય હોતો નથી તે પ્રકૃતિઓના આવલિકાના સમય પ્રમાણુ સ્પર્દકો થાય છે.

ટીકાનુ—ક્ષયકાળે જે કર્મપ્રકૃતિઓની ગુણશ્રેણિ ચરમાવલિકામાં પ્રવેશેલી છે પરંતુ ઉદય હોતો નથી તે સ્વાનર્દિક, મિથ્યાત્વમોહનીય, પહેલા અનંતાનુબંધિ આદિ ખાર કષાય, નરકક્રિક, તિર્થંક્રિક, પંચેન્દ્રિયભતિ સિવાય શેષ ભતિચતુષ્ક, આતપ, ઉચીત, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ અને સાધારણરૂપ ઓગલત્રીશ પ્રકૃતિઓના આવલિકામાં નેટલા સમયો હોય, તેટલા સ્પર્દકો થાય છે. એટલે કે આવલિકાના સમય પ્રમાણુ કુલ સ્પર્દકો થાય છે. ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—

૧ પહેલા વિવક્ષિત સમયે કાષ્ઠપણુ એક જ્વામિત જનન્ય પ્રદેશસત્તા કે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા કહી. હવે પ્રદેશ સત્કર્મ સ્થાનતું નિષ્પણુ કરવા સ્પર્દક કહે છે તેમાં જનન્ય પ્રદેશસત્તાથી ખાર ભી એક એક પરમાણુ વડે વધતા વધતા ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશ સંબંધી એ સત્તાસ્થાનકો થાય તે કષ્ઠળા પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો કહેવાય અને એક એક સમયે જનન્ય પ્રદેશસત્તાથી ખાર ભી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પચત નેટલા સ્થાનો થાય તેઓનો જે પિંડ તે સ્પર્દક કહેવાય છે. ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની સત્તામાં છેવેલી આવલિકા શેષ રહે તેના સમય પ્રમાણુ અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનાં એક સમયનુસાર આવલિકા પ્રમાણુ અને કેટલીએક પ્રકૃતિઓની ગુણશ્રેણિ અને સ્થિતિધાત બધ થયા પછી એટલે કે તે બન્ને અટકી ગયા પછી નેટલા સમયો રહે તેટલા સમય પ્રમાણુ સ્પર્દકો થાય છે. માત્ર તે ફરકમાં એક વધારે હોય છે. તથા ઉદયવતી અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓમાં એક સ્પર્દકનો તફાવત છે. ઉદયવતીમાં અનુદયવતીથી એક સ્પર્દક વધારે હોય છે. ગુણશ્રેણિ અને સ્થિતિધાત બધ થયા પછી નેટલા સમયો શેષ રહે તેમાં પ્રદેશની હાનિ શૂંઠ જની નથી જે પ્રમાણુ ગોઠવાયેલા હોય છે તે પ્રમાણુ પ્રાયઃ ભોગવવાના હોય છે એટલે તેના નિયત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે હાખલા તરીકે ઉદયાવલિકાનો છેવેલો સમય શેષ રહે ત્યારે જે જીવને ઝોઝામાં ઝોઝી પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલુ સત્કર્મસ્થાન, જે જીવને એક પરમાણુ વધારે સત્તામાં હોય તે બીજું સત્કર્મસ્થાન, જેને જે વધારે હોય તે ત્રીજું સ્થાન, એમ એક એક પરમાણુ વધારતાં જે જીવને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય તે છેલ્લુ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન. એ બધાનો સમુદાય તે ઉદયાવલિકાના ચરમસમયામિત સ્પર્દક કહેવાય. એ પ્રમાણુ ઉદયાવલિકાના જે સમય શેષ હોય ત્યારે જે જીવને ઝોઝામાં ઝોઝી પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલુ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન, એક પરમાણુ વધારે હોય તે બીજું, એમ એક એક વધારતાં જેને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા હોય તે છેલ્લું સત્કર્મસ્થાન. તેનો જે સમુદાય તે ઉદયાવલિકાના છેવેલો જે સમયામિત બીજું સ્પર્દક કહેવાય. એ પ્રમાણુ જીવ સમયામિત ત્રીજું, ચાર સમયામિત ચોથું, ચાવત્ ઉદયાવલિકાના સમય પ્રમાણુ સમયામિત છેલ્લું સ્પર્દક કહેવાય. અનુદયવતી પ્રકૃતિઓમાં ઉદયવતીથી એક સ્પર્દક ઓછું હોય છે. કારણ કે તેનો છેવેલો સમય સ્તિભુક્ષક વડે અન્યત્ર સંક્રમી

અલભ્ય યોગ્ય બદ્ધન્ય પ્રદેશસત્તાવાળો કોઈ આત્મા ત્રસમાં ઉત્પન્ન થયો, ત્યાં અનેકવાર સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરીને તેમ જ ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવીને ફરી એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં માત્ર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલો કાળ રહીને મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય, મનુષ્યપણમાં શીઘ્રપણે મોહનો ક્ષય કરવા માટે પ્રયત્નવંત થાય, ત્યાં ઉક્ત પ્રકૃતિઓને યથાયોગ્ય રીતે ક્ષય કરતાં કરતાં દરેકના છેલ્લા ખંડનો પણ ક્ષય થાય, માત્ર ઉદ્યાવલિકા શેષ રહે. તે ચરમ આવલિકાનો પણ સ્તિબુકસંક્રમ વડે ક્ષય થતાં થતાં જ્યારે તેઓની સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક સમય પ્રમાણુ સ્થિતિ અને કર્મત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણુ સ્થિતિ રહે ત્યારે ઓછામાં ઓછી બે પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય.

એક પરમાણુનો પ્રક્ષેપ કરતાં બીજું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય. એટલે કે બે જીવને એક અધિક પરમાણુઓની સત્તા હોય તેનું બીજું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય, ત્રણ પરમાણુનો પ્રક્ષેપ કરતાં ચોથું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય. એ પ્રમાણે એક એક પરમાણુનો પ્રક્ષેપ કરતાં કરતાં ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ અનન્તા પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી કહેવા, યાવત તે જ ચરમ સ્થિતિ વિશેષમાં ગુણિતકર્માંશ આત્માને સન્વૈરુદ્ધ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય.

બીજા છે. એટલે કે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની જગતે એક આવલિકા બરાબર શેષ રહે ત્યારે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના સમયન્યત આવલિકા શેષ રહે છે. એટલે જ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના સ્પર્શકાથી અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના એક ન્યૂન સ્પર્શકા થાય છે. આ પ્રમાણે જેઓની ચરમાવલિકા શેષ રહે અને અપવર્તના બંધ થાય તેઓના ચરમાવલિકા આગ્રિત સ્પર્શકા કલા. તથા જેઓની ઉદ્યાવલિકાથી વધારે સ્થિતિ શેષ હોય અને સ્થિતિધાત તથા ગુણુશ્રેણી બંધ થાય તેઓના જેટલા સમયો શેષ હોય તેટલા સ્પર્શકા થાય છે. માત્ર અનુદયવતીના એક ઓછા થાય છે. તથા જેટલા નિવૃત સ્પર્શકા થયા ત્યારપછીના ચરમ સ્થિતિધાતથી આરંભી ઉદ્વૃદ્ધ સ્થિતિ પર્વતનું એક જ સ્પર્શકા થાય છે. કારણ કે તેમાં ગુણુશ્રેણી આદિથી અનેક પ્રકારના ફેરફારો થાય છે. એટલે તેનું એક જ સ્પર્શકા વિવક્ષ્ય છે. એ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ સમજવું.

અહિ જેઓની ગુણુશ્રેણી ઉદ્યાવલિકામાં પ્રવેશી છે તેનો અર્થ એ સમજવો કે જેઓના ગુણુશ્રેણી દ્વારા ગોદવાયેલા દલિલો હવે ઉદ્યાવલિકા પૂરતાં જ રહ્યા છે, વધારે નથી. કારણ કે સત્તામાં માત્ર એક આવલિકા જ બાકી છે શેષ સર્વ નષ્ટ થયેલ છે. આ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ સમજવું.

૧ અહિ દીકામાં 'દ્વિસમયમાત્રાવસ્થાના સ્થિતિ' એ પ્રમાણે લખ્યું છે આનો અર્થ 'બે સમયમાત્ર જેનું અવસ્થાન-સ્થિતિ' એ થાય છે. તેનો તાત્પર્ય એ છે કે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમય સ્થિતિ અને કર્મત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ બે સમયસ્થિતિ. કારણ કે ઉદ્યાવલિકાના ચરમસમયે અનુદ્યાવલિકાની ચરમ સ્થિતિ સ્વરૂપ સત્તાએ હોતી નથી. પરંતુ હોય છે અને ઉપાન્ય સમયે સ્વરૂપ સત્તાએ હોય છે. એટલે ઉપાન્ય સમય સ્વરૂપ સત્તાનો ચરમસમય પરંતુ સત્તાનો એમ બે સમય લઈ બે સમય માત્ર જેનું અવસ્થાન છે એમ જણાવ્યું છે. કેમકે સ્પર્શકા તો સ્વરૂપ સત્તાએ રહેલી સ્થિતિમાં જ થાય છે.

૨ કર્મપ્રકૃતિ ચૂંચું સત્તા ૫. ૬૭/૨ માં એક એક પરમાણુના પ્રક્ષેપને બદલે એક એક કર્મસ્કન્ધની રૂઢિ કરવાનું કહેલ છે.

હવે પછી એક પણ અધિક પરમાણુઓવાળું અન્ય પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન ન થાય. આ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનોના સમૂહને સ્પર્શક કહેવાય છે. આ પહેલું સ્પર્શક છેલ્લી સમય પ્રમાણુ સ્થિતિને આશ્રયી કહ્યું. એ રીતે જે સમય પ્રમાણુ સ્થિતિનું બીજું સ્પર્શક કહેવું. ત્રણ સમય પ્રમાણુ સ્થિતિનું ત્રીજું સ્પર્શક કહેવું, એ પ્રમાણે ત્યાં સુધી કહેવું ચાવત સમય ન્યૂન આવલિકાના સમય પ્રમાણુ સ્પર્શકો થાય. આ પ્રમાણે ચરમાવલિકાના સ્પર્શકો થયાં.

તથા છેલ્લા સ્થિતિઘાતનો પરપ્રકૃતિમાં જે છેલ્લો પ્રક્ષેપ થાય ત્યાંથી આરંભી પશ્ચાત્તુર્ધર્મોએ અનુક્રમે વધતા વધતા પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી કહેવા ચાવત પોતપોતાનું કૈતૃષ્ઠ પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન થાય. આટલા પ્રમાણુવાળું અનન્ત સત્કર્મસ્થાનોના સમૂહરૂપ આ પણ સંપૂર્ણ સ્થિતિ સંબંધી યથાસંભવ એક સ્પર્શક જ વિવક્ષાય છે. એટલે કે છેલ્લા સ્થિતિઘાતના છેલ્લા પ્રક્ષેપથી આરંભી અનુક્રમે વધતા સર્વોત્કૃષ્ઠ પ્રદેશસત્તા પર્યંત જે અનન્ત પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો થાય તેના સમૂહને એક જ સ્પર્શક વિવક્ષ્યું છે.

પૂર્વોક્ત સ્પર્શકોમાં તે એક સ્પર્શક મેળવતાં થીણુદ્વિત્રિક આદિ અતુંહયવતી પ્રકૃતિઓનાં કુલ આવલિકાના સમય પ્રમાણુ સ્પર્શકો થાય છે. ૧૭૧

પૂર્વની આથામાં કહ્યું તે જ સ્પર્શકનું લક્ષણ બતાવે છે—

સત્ત્વજહ્નપણ્ણસે પપ્પસવુહ્લીપ ણંતયા મેયા ।

ઠિઠ્ઠાણે ઠિઠ્ઠાણે વિન્નેયા સ્થિતિકમ્માઓ ॥૧૭૨॥

સર્વજઘન્યપ્રદેશે પ્રવેશવૃદ્ધ્યાઞ્જન્તા મેદાઃ ।

સ્થિતિસ્થાને સ્થિતિસ્થાને વિજ્ઞેયાઃ ક્ષપિતકર્મ્મણઃ ॥૧૭૨॥

અર્થ—પ્રત્યેક સ્થિતિસ્થાનકમાં ક્ષપિતકર્મોંશ આશ્રયી જે સર્વ જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે, તેમાં ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિ વડે અનંતાં લેટો થાય છે એમ સમજવું.

ટીકાનું—એક સમય પ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનમાં, જે સમય પ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનમાં, ત્રણ સમય પ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનમાં, એમ ચાવત સમય સમય વધારતા સમયન્યૂન આવલિકાના સમયપ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનમાં ક્ષપિતકર્મોંશ આત્માને જે સર્વ જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તેમાં એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિ થતા ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ અનન્ત પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

એક સમય પ્રમાણુ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ક્ષપિતકર્મોંશ આત્માને જે સર્વ જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન, એક અધિક પરમાણુવાળું બીજું

પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન, જે અધિક પરમાણુવાળું ત્રીણું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન, એમ એક એક પરમાણુ અધિક કરતાં ગુણિતકર્મોંશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ જે પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન તે છેલ્લું પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન છે.

આ પ્રમાણે એક સ્થિતિસ્થાનમાં અનન્ત પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો થાય છે, તેના સમૂહને સ્પર્શક કહે છે.

એ જ રીતે જે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે સર્વ બધન્ય જે પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલું સત્કર્મસ્થાન, એક અધિક પરમાણુવાળું બીજું, એમ ગુણિતકર્મોંશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ જે પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાન તે છેલ્લું સત્કર્મસ્થાન છે. એ અનન્ત સત્કર્મસ્થાનોના સમૂહનું જે સમયસ્થિતિનું બીજું સ્પર્શક કહેવાય છે. એ પ્રમાણે ત્રણ સમયસ્થિતિનું ત્રીણું, આર સમય સ્થિતિનું ચોથું, એમ જેટલા એક સમય પ્રમાણાદિ સ્થિતિસ્થાનો હોય તેટલા સ્પર્શકો થાય છે. ૧૭૨

એ જ હકીકત કહે છે—

एगद्विद्वयं एगाए फड्गं दोसु होइ दोद्विद्वगं ।

तिगमाईसुवि एवं नेयं जावन्ति जासिं तु ॥१७३॥

एकस्थितिकमेकस्यां स्पर्शकं द्वयोर्मवति द्विकस्थितिकम् ।

ज्यादिष्वप्येवं द्वेयं यावन्ति यासां तु ॥१७३॥

અર્થ—એક સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે એક સ્થિતિ સંબંધી સ્પર્શક થાય છે, જે સમય શેષ સ્થિતિ રહે ત્યારે જે સમયનું સ્પર્શક થાય છે, એ પ્રમાણે ત્રણ આર આદિ સમયો રહે ત્યારે ત્રણ આર આદિ સમયનું સ્પર્શક થાય છે. એ પ્રમાણે જે પ્રકૃતિઓના જેટલા સ્પર્શકો સંભવે છે તેટલા ત્રણ આદિ સ્થિતિના સ્પર્શકો થાય છે.

ટીકાનું—શ્રવ્ય થતા થતા જ્યારે એક સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે એક સ્થિતિમાં અનેક જીવોની અપેક્ષાએ પૂર્વે કહ્યા તે રીતે જે અનન્ત પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો થાય છે તેના સમૂહરૂપ તે એક સ્થિતિનું સ્પર્શક થાય છે. જ્યારે જે સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે જે સમય સ્થિતિમાં બધન્ય પ્રદેશસત્તાથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પર્વત જે અનન્ત સત્કર્મસ્થાનો થાય તેના સમૂહરૂપ જે સ્થિતિનું બીજું સ્પર્શક થાય છે. એ પ્રમાણે ત્રણ સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે ત્રણ સમય સ્થિતિમાં ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ જે અનન્ત પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનો થાય તેના સમૂહરૂપ ત્રણ સમય સ્થિતિનું ત્રીણું સ્પર્શક થાય છે.

એ પ્રમાણે આર આદિ સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે સ્પર્શકો કહેવા. એમ જે પ્રકૃતિઓનાં જેટલાં સ્પર્શકો સંભવે તેના ત્રણ આદિ સ્થિતિ સંબંધી ઉક્ત પ્રકારે તેટલાં સ્પર્શકો કહેવા. ૧૭૩

આ પ્રમાણે સ્પર્દકનું લક્ષણ કહ્યું. હવે ‘જે પહેલા કહ્યું છે કે આવલિકાના સમય સમાન તે પ્રકૃતિઓના સ્પર્દકો હોય છે, તે તે કઈ કઈ પ્રકૃતિઓના હોય છે તેઓના નામના કથનપૂર્વક ઉલ્લેખ સ્પર્દક કહે છે—

આવલિમેત્તુકોસં ફહ્નુગ મોહસસ સઘ્વર્ધાણં ।

તેરસનામતિનિદ્રાણં જાવ નો આવલી ગલહ્ ॥૧૭૪॥

આવલિકામાત્રસુત્કૃષ્ટં સ્પર્દકં મોહસ્ય સર્વધાતિનીનામ્ ।

નામવયોદશત્રિનિદ્રાણાં યાવન્ન આવલિર્ગલતિ ॥૧૭૪॥

અર્થ—મોહનીયની સર્વધાતિ પ્રકૃતિઓ, નામકર્મની તેર પ્રકૃતિઓ અને ત્રણ નિદ્રાની ચરમાવલિકા જ્યાં સુધી અન્યત્ર પ્રણેપ થવાથી ક્ષય ન થાય ત્યાં સુધી તેઓનું સમય ન્યૂન આવલિકા પ્રમાણુ ઉલ્લેખ સ્પર્દક કહે છે.

ટીકાનુ—મોહનીયકર્મની—મિથ્યાત્વ મોહનીય અને પહેલા બાર કષાય એમ સર્વધાતિની તેર પ્રકૃતિઓ તથા નરકદ્રિક, તિર્થગ્રિક, એકેન્દ્રિય, બેધન્દ્રિય, તેધન્દ્રિય અને ચૌરિન્દ્રિયભાતિ, સ્થાવર, આત્મ, ઉદોત, સૂક્ષ્મ અને સાધારણ એમ નામકર્મની તેર પ્રકૃતિઓ તથા થીલુદ્ધિ નિદ્રાનિદ્રા અને પ્રયલાપ્રયલા એમ થીલુદ્ધિત્રિક—સઘળી મળી ઝોગણુત્રીસ પ્રકૃતિઓની સત્તામાં રહેલી છેલ્લી આવલિકાનો અન્ય પ્રકૃતિઓમાં સ્તિષ્ઠુકસંક્રમ વડે સંક્રમ થવાથી ક્ષય ન થાય ત્યાં સુધી તેનું સમય ન્યૂન આવલિકા પ્રમાણુ સ્પર્દક કહે છે.

તે આવલિકામાંનો સમય સ્તિષ્ઠુકસંક્રમ વડે સંક્રમી જવાથી દૂર થાય ત્યારે જો સમય ન્યૂન આવલિકા પ્રમાણુ સ્પર્દક થાય છે. એ પ્રમાણે જેમ જેમ સમય સમય સ્તિષ્ઠુકસંક્રમ વડે દૂર થાય, તેમ તેમ સમય સમય ન્યૂન આવલિકા પ્રમાણુ મધ્યમ સ્પર્દકો થાય છે. એમ યાવત્ સ્વરૂપસત્તાએ એક સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે એક સમય પ્રમાણુ જઘન્ય સ્પર્દક થાય છે.

આ પ્રમાણે અનુદયવતી ઉપરોક્ત મિથ્યાત્વાદિ ઝોગણુત્રીસ પ્રકૃતિઓના ચરમાવલિકાના સમય ન્યૂન આવલિકા પ્રમાણુ સ્પર્દકો અને શેષ આખી સ્થિતિનું એક સ્પર્દક મળી સરવાળે આવલિકાના સમયપ્રમાણુ સ્પર્દકો થાય છે.

૧ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની ક્ષય થતા થતા બ્યારે સત્તામા માત્ર એક આવલિકા પ્રમાણુ સ્થિતિ રહે છે, બ્યારે અનુદયવતી—પ્રદેશોદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપસત્તા સમયન્યૂન આવલિકા શેષ રહે છે. તેથી જ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના છેલ્લા સમયે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપ સત્તા હોતી નથી તે હેતુથી જ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની ઉદ્યાલલિકા અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપ સત્તાએ સમય ન્યૂન આવલિકા શેષ રહે અને તેમાંનો એક પણ સમય અન્યત્ર સંક્રમ વડે ક્ષય ન થાય, ત્યાં સુધી સમય ન્યૂન આવલિકા પ્રમાણુ ઉલ્લેખ સ્પર્દક ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનું થાય છે અને શેષ આખી સ્થિતિનું એક સ્પર્દક થાય છે. એટલે જ ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓના સરવાળે આવલિકા પ્રમાણુ સ્પર્દકો થાય છે.

જેમ મોહનીયની સંવર્ધાતિ તેર પ્રકૃતિઓ, નામકર્મની તેર, શીલુદ્ધિત્રિક, એમ યોગશુત્રીય પ્રકૃતિઓના આવલિકાના સમયપ્રમાણ સ્પર્ધકો થાય છે, તેમ ક્ષીણમોહ-શુણ્યસ્થાને જેઓનો ક્ષય થાય છે, તે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના ક્ષીણમોહ શુણ્યસ્થાનકનો જેટલો કાળ છે, તેના એક અધિક સંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ સ્પર્ધકો થાય છે અને નિદ્રા અને પ્રચલ્લાના એક ન્યૂન સ્પર્ધકો થાય છે. કારણ કે નિદ્રા અતુલ્યવતી પ્રકૃતિ છે. ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપસત્તાએ જેટલી સ્થિતિ શેષ રહે, તેની અપેક્ષાએ અતુલ્યવતી પ્રકૃતિઓની સમય ન્યૂન સ્થિતિ શેષ રહે છે. તેથી જ ઉદયવતીની અપેક્ષાએ એક સ્પર્ધક ઓછું થાય છે.

ક્ષીણકપાય શુણ્યસ્થાને જેઓની સત્તાનો નાશ થાય છે, તેના તે શુણ્યસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગના કાળ પ્રમાણ સ્પર્ધકો કેમ અને શી રીતે થાય છે તે કહે છે—

ક્ષીણકપાય શુણ્યસ્થાનકે વર્તમાન કૌંઠ ક્ષપિતકર્મોય આત્મા તે શુણ્યસ્થાનકનો જેટલો કાળ છે, તેના સંખ્યાતા ભાગ જાય અને અંતર્મુદ્ધૃત પ્રમાણ સંખ્યાતમા એક ભાગ શેષ રહે ત્યારે જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, કર્મનાવરણીય ચાર અને અંતરાય પાંચ એમ ચૌદ પ્રકૃતિઓની તે વખતે સત્તામાં જેટલી સ્થિતિ હોય તેને સર્વાપવર્તના વડે અપવર્તિત-ઘટાડીને હવે ક્ષીણમોહ શુણ્યસ્થાનકનો જેટલો કાળ શેષ છે તેટલી કરે છે અને નિદ્રા તથા પ્રચલ્લાની એક સમયહીન કરે છે. કારણ કે તે બંને પ્રકૃતિઓ અતુલ્યવતી હોવાથી ચરમસમયે સ્વસ્વરૂપે તેઓનું ફળ સત્તામાં હોતું નથી, પરંતુ પરરૂપે હોય છે. માટે તે બંનેની સ્થિતિસત્તા સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક સમય ન્યૂન કરે છે.

જ્યારે સર્વાપવર્તના વડે અપવર્તી ક્ષીણકપાય શુણ્યસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રાખે ત્યારપછી તે પ્રકૃતિઓમાં સ્થિતિઘાત રસઘાત અને શુભ્ર-શ્રેણિ પ્રવર્તતા નથી.

કૌંઠપણ પ્રકૃતિઓમાં જ્યાં સુધી સ્થિતિઘાત અને શુભ્રશ્રેણિ પ્રવર્તતા હોય છે ત્યાં સુધી તે પ્રકૃતિઓની આખી સ્થિતિનું એક સ્પર્ધક થાય છે અને સ્થિતિઘાત તથા શુભ્રશ્રેણિ બંધ થયા પછી જેટલી સ્થિતિ સત્તામાં શેષ રહે તે સઘળી સ્થિતિનું એક સ્પર્ધક, એક સમય ઓછો થાય અને જેટલી સ્થિતિ રહે તેનું એક સ્પર્ધક. વળી એક સમય ઓછો થાય અને જેટલી સ્થિતિ રહે તેનું એક સ્પર્ધક, એ પ્રમાણે જેમ જેમ સમય ઓછો થતો જાય તેમ તેમ જેટલી જેટલી સ્થિતિ શેષ રહે તેનું તેનું એક એક સ્પર્ધક થાય છે. યાવત્ ચરમસમય શેષ રહે ત્યારે તેનું એક સ્પર્ધક થાય છે. આ પ્રમાણે સ્પર્ધક ઉત્પન્ન થવાની વ્યવસ્થા છે.

૧ ક્ષીણકપાય શુણ્યસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ જાય અને એક ભાગ શેષ રહે ત્યારે એવા વિશિષ્ટ પરિણામ થાય છે કે જે વડે એકદમ સ્થિતિ ઘટાડી તે શુણ્યસ્થાનકનો જેટલો કાળ હોય તેટલા કાળમાં ભોગવાય તેટલી સ્થિતિ શેષ રાખે છે. જે વિશિષ્ટ પરિણામ વડે એકિયા થાય છે તેનું નામ સર્વાપવર્તના કહેવાય છે. સર્વાપવર્તના થયા પછી સ્થિતિઘાત, રસઘાત કે શુભ્રશ્રેણિ થતા નથી.

અહિં જ્ઞાનાવરણાદિ ચૈદ પ્રકૃતિઓના ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના કાળનો સંખ્યા-
તમા ભાગ શેષ રહ્યો અને સ્થિતિઘાત તથા ગુણશ્રેણિ જંધ યદ્ય તેથી તેના તે સંખ્યા-
તમા ભાગ પ્રમાણુ સ્પર્દકો અને શેષ કે જ્યાં સ્થિતિઘાતાદિ પ્રવર્તે છે તે સંપૂર્ણ
સ્થિતિનું એક સ્પર્દક કુલ એકે અધિક સંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણુ જ્ઞાનાવર-
ણાદિ ચૈદ પ્રકૃતિઓના સ્પર્દકો થાય છે અને નિદ્રાદિકમાં એક યોગ્ય થાય છે.
એટલું યાદ રાખવું કે ઉદયવતીની અપેક્ષાએ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું સ્પર્દક એક
યોગ્ય જ થાય છે. આ પ્રમાણે ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ
સ્પર્દકો થયા તે કહ્યું.

હવે સ્પર્દક શી રીતે થાય છે તે કહે છે—

ક્ષીણકપાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગ જાય અને એક ભાગ શેષ રહે ત્યારે
સત્તાગત સ્થિતિ ઘટાડીને જે સંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણુ રાખી તે પણ યથાસંભવ ઉદય
ઉદીરણા વડે કેમથાઃ ક્ષય થતા થતા ત્યાં સુધી કહેવું યાવત્ એક સ્થિતિ શેષ રહે. જ્યારે
તે એક સ્થિતિ શેષ રહી ત્યારે તેમાં ક્ષપિતકર્માંશ કોઈ આત્માને યોગ્યમાં યોગ્ય
જે પ્રદેશસત્તા હોય તે ચરમ સમયાશ્રિત પહેલું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય. તેમાં એક
પરમાણુનો પ્રક્ષેપ કરતા બીજું એટલે કે તે છેલ્લા સ્થાનકમાં વર્તમાન એક અધિક
પરમાણુની સત્તાવાળા ક્ષપિતકર્માંશ જીવ આશ્રયી બીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, જે અધિક
પરમાણુની સત્તાવાળા જીવ આશ્રયી ત્રીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, એ પ્રમાણે એક એક
પરમાણુ વધતા વધતા નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી કહેવા યાવત્ ગુણિતકર્-
માંશ આત્માને તે ચરમ સ્થિતિમાં વર્તતા સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશની સત્તાનું છેલ્લું પ્રદેશ
સત્કર્મસ્થાન થાય. આ અનંત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોના પિંડરૂપ ચરમ સ્થિતિસ્થાન
આશ્રયી સ્પર્દક થયું.

જે સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ઉક્ત પ્રકારે બીજું સ્પર્દક થાય. એ પ્રમાણે સંખ્યા-
પવર્તના વડે ક્ષીણકપાય ગુણસ્થાનકના કાળની સમાન કરાયેલ સત્તાગત સ્થિતિના જેટલા
સ્થિતિ વિશેષો—સમયો હોય, તેટલા સ્પર્દકો થાય છે.

તથા ચરમ સ્થિતિઘાતના ચરમ પ્રક્ષેપથી આરંભી પશ્ચાત્તુર્પૂર્વિકે અનુક્રમે વધતા
વધતા ત્યાં સુધી કહેવું યાવત્ પોતપોતાની સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા થાય, આ પશ્ચ-સંપૂર્ણ
સ્થિતિનું એક સ્પર્દક થાય છે. આ એક સ્પર્દક અધિક થતું હોવાથી જ્ઞાનાવરણ પંચ-
કાદિ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના એક સ્પર્દક વડે અધિક ક્ષીણકપાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યા-
તમા ભાગના ચરમ સમય પ્રમાણુ સ્પર્દકો થાય છે. તથા નિદ્રા અને પ્રચલ્લાની ક્ષીણ-
કપાયગુણસ્થાનકના ચરમસમયે સત્તા નહિ હોવાથી દ્વિચરમ સ્થિતિ આશ્રયી
સ્પર્દક થાય છે માટે તે ચરમ સ્થિતિ સંખ્યા સ્પર્દક વડે હીન તે જાનેના સ્પર્દકો
થાય છે. એટલે તે જાનેના કુલ સ્પર્દકો ક્ષીણકપાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગના
સમયપ્રમાણુ જ થાય છે. ૧૭૪

~~~~~

ટીકામાં જે જ્ઞાનાવરણાદિના સ્પર્શકોની સંખ્યા કહી તે જે ગાથામાં કહે છે—

સ્ત્રીણદ્વાસંસ્વંસં સ્ત્રીણંતાણં તુ ફડ્ડુગુક્ષોસં ।

ઉદયવર્ણેગેગહિયં નિદ્રાણં ઇગહીણં તં ॥૧૭૫॥

સ્ત્રીણાંદ્વાસંસ્વેયાંશઃ સ્ત્રીણાન્તાનાં તુ સ્પર્શકોત્કર્ષઃ ।

ઉદયવતીનામેકાધિકઃ નિદ્રાણામેકહીનઃ સઃ ॥૧૭૫॥

અર્થ—સ્ત્રીણમોહ ગુણસ્થાનકે જેની સત્તાનો નાશ થાય છે તે ઉદયવતી પ્રકૃતિ-
ઓના એક અધિક સ્ત્રીણકથાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ સ્પર્શકો
થાય છે અને નિદ્રાના એક હીન સ્પર્શકો થાય છે.

ટીકાનું—સ્ત્રીણમોહગુણસ્થાનકે જેની સત્તાનો નાશ થાય છે તે જ્ઞાનાવરણપંચક-
દર્શનાવરણચતુષ્કે અને અંતરાયપંચક એ ચૌદ પ્રકૃતિઓના સ્પર્શકોત્કર્ષ-કુલ સ્પર્શ-
કોની સંખ્યા સ્ત્રીણકથાયગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ હોય છે.
માત્ર એક સ્પર્શક વડે અધિક છે. કયુ એક સ્પર્શક વધારે હોય છે? તે કહે છે—

ચરમ સ્થિતિધાતના ચરમ પ્રક્ષેપથી આરંભી પોતપોતાની ઉલ્લુપ્ત પ્રદેશસત્તા પચંત
સંપૂર્ણ સ્થિતિનું જે પહેલાં એક સ્પર્શક કહ્યું છે તે એક સ્પર્શક વડે અધિક સ્ત્રીણ-
કથાયગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ સ્પર્શકો થાય છે.

નિદ્રા અને પ્રવ્યલાની સ્ત્રીણકથાય ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે સ્વરૂપ સત્તા નહિ
હોવાથી તે ચરમસમય સંખ્યાથી એક સ્પર્શક હીન તે બંનેના સ્પર્શકો થાય છે.

એટલે કે જ્ઞાનાવરણાદિ ચૌદ પ્રકૃતિનાં એટલા સ્પર્શકો કહ્યા તેનાથી એક હીન
નિદ્રાદિકના સ્પર્શકો થાય છે. ૧૭૫

હવે અયોગિ ગુણકાણે જેનો અંત થાય છે તેના સ્પર્શકો કહે છે—

અજોગિસંતિગાણં ઉદયવર્ણં તુ તસ્ય કાલેણં ।

ઇગાહિગેણ તુલ્લં ઇયરાણં ઇગહીણં તં ॥૧૭૬॥

અયોગિસત્તાકાનામુદયવતીનાં તુ તસ્ય કાલેન ।

ઇકાધિકેન તુલ્યે હ્તરાસામેકહીનઃ સઃ ॥૧૭૬॥

અર્થ—અયોગિ ગુણસ્થાનકે જેઓની સત્તા હોય છે તે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના
એક સ્પર્શક વડે અધિક અયોગિ ગુણસ્થાનકના કાળ તુલ્ય સ્પર્શકો થાય છે અને
ઇતર-અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના એક ન્યૂન થાય છે.

ટીકાનું—અયોગિકેવલિ ગુણસ્થાનકે જેઓની સત્તા હોય છે તે-મનુષ્યગતિ,

મનુષ્યાયુ, પંચેન્દ્રિયભતિ, ત્રસ, સુભગ, આદેવ, પચાંત, ખાદર, તીથંકર, યશઃકીર્તિ, સાત અસાત બેમાંથી અન્યતર વેદનીય અને ઉચ્ચગોત્રરૂપ આર ઉદયવતી પ્રકૃતિઓનો સ્પર્દકોત્કર્ષ—કુલ સ્પર્દકોની સંખ્યા અયોગિકેવળી ગુણસ્થાનકના કાળ તુલ્ય છે. માત્ર એક સ્પર્દક વડે અધિક છે. એટલે કે અયોગિકેવળી ગુણસ્થાનકના કાળના બેટલા સમયો છે તેનાથી એક સ્પર્દક વડે અધિક સ્પર્દકો થાય છે. ક્ષાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—

ક્ષપિતકર્માશ કોષ આત્માને અયોગિકેવળીના ચરમસમયે જે સર્વજ્ઞાન્ય પ્રદેશ-સત્તા હોય છે તે પહેલું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, એક પરમાણુ મેળવતાં બીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, બે પરમાણુ મેળવતાં ત્રીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, એ પ્રમાણે અયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે વર્તતા અનેક જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુ મેળવતાં નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી જાણવા કે તે જ સમયે વર્તતા ક્ષપિતકર્માશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય. આ પ્રમાણે ચરમસ્થિતિ આશ્રયી એક સ્પર્દક થાય.

એ જ પ્રમાણે બે સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે બે સ્થિતિનું બીજું સ્પર્દક થાય. ત્રણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે ત્રણ સ્થિતિનું ત્રીજું સ્પર્દક થાય. એમ નિરંતર અયોગિના પહેલા સમયપથ ત સમજવું. તથા સયોગિકેવળીના ચરમસમયે થતા ચરમ સ્થિતિઘાતના ચરમ પ્રક્ષેપથી આરંભી પશ્ચાત્પૂર્વિકે અનુક્રમે વધતાં નિરંતર પ્રદેશ-સત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી કહેવાં. ચાલત પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા થાય. આ સંપૂર્ણ સ્થિતિ સંબંધી યથાસંભવ એક સ્પર્દક થાય છે. માટે તે એક સ્પર્દક વડે અધિક અયોગિના સમયપ્રમાણ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓનાં સ્પર્દકો થાય છે.

ઇતરઅયોગિ ગુણસ્થાનકે જેઓની સત્તા હોય છે તે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના ઉદયવતી પ્રકૃતિઓથી એક ન્યૂન સ્પર્દક થાય છે. કારણ કે અયોગિકેવળી ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે તે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપસત્તા હોતી નથી તેથી તે ચરમ સ્થિતિ સંબંધી સ્પર્દક વડે હીન છે. એટલે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના કુલ સ્પર્દકો અયોગિકેવળીના સમયપ્રમાણ થાય છે, એક પણ વધારે નહિ.

ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે જેઓનો અંત થાય છે તે તથા અયોગિગુણસ્થાનકે જેઓની સત્તા હોય છે તે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના યથોક્ત પ્રમાણચુકત બે સ્પર્દકો એક સ્પર્દક વડે અધિક કહ્યા છે, તથા અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનાં ઉદયવતીથી એક ન્યૂન કહ્યા છે, તેનો વિચાર કરવા ઇચ્છતા આ ગાથા કહે છે—

તિશ્વંદાણફસુહં લીણસજોગીણ હોઈ જં ચરિમં ।

તં ઉદયવર્દેણહિંયં અન્નગણ તૂળમિચરાણં ॥૧૭૭॥

સ્થિતિલ્પ્ધાનામતિશ્વંદં ક્ષીણસયોગિનોઃ ભવતિ યચ્ચરમ્ ।

તદુદયવતીનામધિકમન્યગતં તૂળમિતરાસામ્ ॥૧૭૭॥

અર્થ—ક્ષીણભાહ અને સયોગિકેવળી ગુણસ્થાનકે થતા સ્થિતિધાતોમાંના અરમ સ્થિતિધાતનો જે અતિશુદ્ધ-અતિશય ન્હાનો અરમ પ્રક્ષેપ ત્યાંથી આરંભી પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પર્યંત જે પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોનું સ્પર્દક થાય છે, તે સ્પર્દક ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં અધિક હોય છે. તથા અનુદયવતી પ્રકૃતિઓમાં અરમસમયે જે દલિક સ્તિયુક્તસંક્રમ વડે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમી જાય છે તે અરમસમયાશ્રિત એક સ્પર્દક વડે ન્યૂન હોય છે.

ટીકાનું—જ્ઞાનાવરણપંચકાદિ પ્રકૃતિઓનો ક્ષીણભાહકવાય ગુણસ્થાનકે અને અયોગિકેવળીને જે પ્રકૃતિઓની સત્તા છે તે પ્રકૃતિઓનો સયોગિકેવળી ગુણસ્થાનકે સ્થિતિધાતાદિ કરતાં કરતાં છેલ્લા સ્થિતિજડને ઉકેરતાં તે ખડના દલિકેનો અન્ય પ્રકૃતિઓમાં જે પ્રક્ષેપ થાય છે તેની અંદર તે છેલ્લા સ્થિતિધાતના અરમસમયે અતિશય ન્હાનો જે અરમ પ્રક્ષેપ થાય છે, ત્યાંથી આરંભી પશ્ચાત્તુપૂર્વિકે અનુક્રમે વધતા પોતપોતાની સયોગીકૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પર્યંત જે પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે, તે પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોના સમૂહરૂપ સંપૂર્ણ સ્થિતિનું જે એક સ્પર્દક થાય છે, તે એક સ્પર્દક ક્ષીણકવાય ગુણકાણે જેઓનો અંત થાય છે તે પ્રકૃતિઓમાં, તથા અયોગિકેવળીને જેઓની સત્તા હોય છે તે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં વધારે હોય છે.

અરમસ્થિતિધાતના અરમપ્રક્ષેપથી આરંભી સંપૂર્ણ સ્થિતિનું જે સ્પર્દક ઉદયવતીમાં થાય છે તે અનુદયવતીમાં પણ થાય છે, છતાં ઉદયવતીથી અનુદયવતીમાં એક યોગ્ય થાય છે. કારણ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓનું અરમસમયે સ્વસ્વરૂપે દલિક અનુભવાય છે. તેથી તેનું અરમસમયાશ્રિત સ્પર્દક થાય છે પરંતુ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં સ્તિયુક્તસંક્રમ વડે સંક્રમી જતું હોવાથી અરમસમયે તેઓના દલિકે સ્વસ્વરૂપે અનુભવાતા નથી માટે અરમસમયાશ્રિત એક સ્પર્દક તેઓનું થતું નથી તેથી તે એક સ્પર્દકહીને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનાં સ્પર્દકો થાય છે એમ સમજવું. ૧૭૭

એ જ હકીકતને સ્પષ્ટ કરે છે—

જં સમયં ઉદયવર્દ સ્વિજ્ઞૈ દુષ્ચરિમયન્તુ ઠિઠ્ઠાણં ।

અણુદયવદ્વપ તમ્મિ ચરિમં ચરિમમ્મિ જં કમઙ્ ॥૧૭૮॥

યસ્મિન્સમયે ઉદયવત્યાઃ ક્ષીયતે દ્વિચરમં તુ સ્થિતિસ્થાનમ્ ।

અણુદયવત્યાઃ તસ્મિન્ ચરમં ચરમે યત્ ક્રામતિ ॥૧૭૯॥

અર્થ—જે સમયે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના દ્વિઅરમ સ્થિતિસ્થાનનો ક્ષય થાય છે, તે સમયે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના અરમસ્થાનનો ક્ષય થાય છે. કારણ કે અરમસમયમાં અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દલિક સ્તિયુક્તસંક્રમ વડે સંક્રમી જાય છે.

ટીકાનું—અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનાં સ્પર્દકો ઉદયવતી પ્રકૃતિઓનાં સ્પર્દકોથી એક

જોછા હોય છે તેનું કારણ કહે છે-જે સમયે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના દ્વિચરમ-ઉપાન્ત્ય-છેલ્લાની પહેલાંના સ્થિતિસ્થાનનો સ્વસ્વરૂપે અનુભવતાં ક્ષય થાય છે, તે સમયે અનુ-દયવતી પ્રકૃતિઓના ચરમ સ્થિતિસ્થાનનો ક્ષય થાય છે.

શા માટે એ પ્રમાણે થાય છે? એમ જો પ્રશ્ન થાય તો તેના ઉત્તર કહે છે-કારણ કે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના ચરમસમયમાં અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દલિક સ્તિબુક-સંક્રમ વડે સંક્રમી બાય છે. તેથી ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના દ્વિચરમસમયે જ અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના ક્ષય થાય છે. તે હેતુથી ચરમસમયે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનું દલિક સ્વરૂપ સત્તાએ હોતું નથી માટે તે ચરમસમય સંબંધી એક સ્પર્દક વડે ન્યૂન તે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના સ્પર્દકો થાય છે. ૧૭૮

સંબલન લોભ અને યશઃકીર્તિનું બીજી રીતે પણ એક સ્પર્દક થાય છે, તે આ ગાથામાં બતાવે છે—

જાવહ્યાઽઽ ઠિર્દ્વિઓ જસંતલોભાણહાપવચંતે ।

તં ઇગિફદ્ધું સંતે જહ્નયં અકયસેદિસસ ॥૧૭૭॥

યાવત્યસ્તુ સ્થિતયઃ યજ્ઞોઽન્તલોભયોર્યાપ્રજ્ઞાન્તે ।

તદેકં સ્પર્દકં સત્તાયાં જઘન્યમકૃતશ્રેણિકસ્ય ॥૧૭૮॥

અર્થ—જેણે શ્રેણિ કરી નથી એવા આત્માને યથાપ્રવૃત્તકરણના ચરમસમયે યશઃ-કીર્તિ અને સંબલન લોભની જેટલી સ્થિતિઓ સત્તામાં હોય છે તેનું એક જઘન્ય સ્પર્દક થાય છે.

ટીકાતુ—કોઈ એક અભાવ્ય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિની સત્તાવાળો આત્મા ત્રસમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં ચાર વાર મોહનીયકર્મનો સંવેગપશ્ચ કયાં સિવાયની બાકીની ક્ષયિત-કર્મશક્તિની-કર્મપુદ્ગલોની સત્તા જોછી કરવા માટે થતી ક્રિયા વડે ઘણા કર્મપુદ્ગલોને અપાવીને અને કીર્ષકાળ પચેત સંયમનું પાલન કરીને મોહનીયનો ક્ષય કરવા માટે સ્પર્દકશ્રેણિ પર આરૂઢ થાય.

તે ક્ષયિતકર્મશ આત્માને યથાપ્રવૃત્તકરણના-અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકેના ચરમસમયે જેટલી સ્થિતિઓ-સ્થિતિસ્થાનકો સત્તામાં હોય અને તે સઘળા સ્થાનકમાં જે જોછામાં જોછા પ્રદેશોની સત્તા હોય તેના સમૂહનું પહેલું જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, ત્યારપછી ત્યાંથી આરંભી ભિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિ થતા એ જ યથાપ્રવૃત્તકરણના ચરમસમયે નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી કહેવા યાવત ગુણિત-કર્મશ આત્માને સંવેતકૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય. જે સઘળા પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોના

સમૂહરૂપ એક સ્પર્દક સંબલન લોભ અને યશઃકીર્તિ એ જે પ્રકૃતિમાં ઉપશમશ્રેણિ નહિ કરનારને થાય છે.

પહેલા યશઃકીર્તિના અયોગિ ગુણકાણાના એક અધિક સમયપ્રમાણ સ્પર્દકો કહ્યા છે. તેમાં આ રીતે એક સ્પર્દક અધિક થાય છે.

અહિં ત્રસના ભવોમાં શ્રેણિ કર્યા સિવાય એમ કહ્યું છે. કારણ કે ઉપશંભશ્રેણિ કરે તો અન્ય પ્રકૃતિઓના ઘણા ફલિકો ગુણસંક્રમ વડે ઉક્ત જે પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમે અને તેથી જન્ય પ્રદેશસરભ ન થટે માટે શ્રેણિ નહિ કરનારને થાય, એમ કહ્યું છે. ૧૭૯

ઉદ્ભવન યોગ્ય પ્રકૃતિઓના સ્પર્દકો કહે છે—

અનુદયતુલ્યં ઉવ્વલણિમાણ જાણિજ્ઞ દીહુવ્વલણે ।

અનુદયતુલ્યં ઉદ્ભવનાનાં જાનીહિ દીર્ઘોદ્ભવે ।

અર્થ—ઉદ્ભવનયોગ્ય પ્રકૃતિઓના સ્પર્દકો તેઓની ચિરોદ્ભવના કરતા અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની તુલ્ય બાજુ.

ટીકાનુ—ઉદ્ભવનયોગ્ય ત્રેવીસ પ્રકૃતિઓની પંચોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ વડે ઉદ્ભવના કરતા તેઓના સ્પર્દકો અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની તુલ્ય તું બાજુ.

૧ સંબલન લોભનુ એક સ્પર્દક કહ્યું છે. પરંતુ જેમ ખારમાં ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ બધા ત્યારે સર્વોપવર્તના વડે અપવર્તને સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ યાનાવરણાદિની રાખે છે અને તેથી તેઓના એક અધિક સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્પર્દકો થાય છે તેમ દશમા ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ બધા અને એક ભાગ રોષ રહે ત્યારે લોભની સ્થિતિને સર્વોપવર્તના વડે અપવર્તે તેને દશમા ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ રાખે છે ત્યારે તેમાં સ્થિતિધાતાદિ પ્રવર્તતા નથી તેથી યાનાવરણાદિની જેમ લોભના એક અધિક દશમા ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્પર્દકો ઉપરોક્ત એક સ્પર્દકથી અધિક થતા નોંધજો એમ ગાથા ૧૭૬ ચીના અવતરણમાં સંબલન લોભ અને યશઃકીર્તિનું અન્યથા બીજી રીતે પણ એક સ્પર્દક થાય છે એમ કહ્યું છે તે ઉપરથી કાળે છે. જે કે આગળ પાછળ ટીકામાં કંપાયે કહ્યું નથી.

પુરૂષવેદના જે સ્પર્દકો કહ્યા છે પરંતુ તે ઉપરાંત બંધ ઉલ્લ વિચ્છેદ થયા પછી જે જે સમય ન્યૂન આવલિકા પ્રમાણ બધાવડું દલિક રહે છે તેના જે સમય ન્યૂન જે આવલિકા પ્રમાણ સ્પર્દકો સંબલન કોષની જેમ થાય છે એટલે તેટલા અધિક લેવાના છે આ હકીકત કર્મપ્રકૃતિમાં અને આ જ દારની છેલ્લી ગાથામાં કહી છે. હાસ્યપટ્ટકનું એક જ સ્પર્દક કહ્યું છે. તેનું કારણ એમ બજાય છે કે તેઓની પ્રથમ અને દ્વિતીય સ્થિતિ સાથે જ બીજી હોયી નોંધજો. આ રીતે જેમ હાસ્યપટ્ટકનું એક સ્પર્દક થાય છે તેમ પુરૂષવેદને ઉદ્યે શ્રેણિ આરંભનારને સ્ત્રી કે નપુંસકવેદનું પણ એક સ્પર્દક થતું હોયું નોંધજો અને સ્ત્રી કે નપુંસકવેદના ઉદ્યે શ્રેણિ આરંભનારને નપુંસકવેદની જેમ પુરૂષવેદનું પણ એક સ્પર્દક થતું હોયું નોંધજો. અન્ય વેદના ઉદ્યે શ્રેણિ આરંભનારને અન્ય વેદનું આપું સ્પર્દક થતું હોયું નોંધજો. પછી બહુશ્રુત બંધે.

એટલે કે જે પહેલા અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના આવલિકાનો સમય પ્રમાણુ સ્પર્દકો કહ્યા છે તેમ ઉદ્દલનયોગ્ય પ્રકૃતિઓના પણ સમજવા.

તેમાં સમ્યક્ત્વ મોહનીયના સ્પર્દકો આશ્રયી ભાવના કરે છે-અભવ્ય પ્રાયોગ્ય જન્ય સ્થિતિની સત્તાવાળો કોઈ આત્મા ત્રસમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સમ્યક્ત્વ તથા દેશ-વિરતિ આરિત્રને અનેકવાર પ્રાપ્ત કરીને તેમ જ આરવાર મોહનીયનો સંવોપશમ કરીને અને એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પથ્થર સમ્યક્ત્વનું પાલન કરીને મિથ્યાત્વે બધા ત્યાં ચિરોદ્ધલના વડે-પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ કાળ વડે સમ્યક્ત્વ મોહનીયને ઉવેલતા જ્યારે છેલ્લી સ્થિતિખંડ સંક્રમી જાય અને એક આવલિકા શેષ રહે ત્યારે તેને પણ સ્તિબુદ્ધસંક્રમ વડે મિથ્યાત્વમોહનીયમાં સંક્રમણતા બે સમયમાત્ર બેની અવસ્થિતિ છે એવી એક સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે યોછામાં યોછી જે પ્રદેશસત્તા હોય તે સમ્યક્ત્વમોહનીયનું જન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય છે.

ત્યાંથી આરંભી અનેક જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિ થતા નિરં-તર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી કહેવા યાવત તે જ ચરમ સ્થિતિસ્થાનમાં શુષ્કિત-કર્મોશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય. એ અનન્ત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોનું પહેલું એક સ્પર્દક થાય.

સ્વરૂપસત્તાએ જે સમય સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે પૂર્વોક્ત કર્મે બીજું સ્પર્દક થાય. એ પ્રમાણુ ત્યાં સુધી કહેવું યાવત સમયોન આવલિકા પ્રમાણુ સ્પર્દકો થાય. તથા ચરમ સ્થિતિષ્ઠાતના ચરમ પ્રશેપથી આરંભી પૂર્વે કહ્યું તે રીતે એક સ્પર્દક થાય. આ રીતે સમ્યક્ત્વમોહનીયના આવલિકાના સમય પ્રમાણુ કુલ સ્પર્દકો થાય છે.

એ પ્રમાણુ મિશ્રમોહનીયના પણ સ્પર્દકો કહેવા.

એ જ રીતે શેષ વૈકિયાદિ અગીઆર, આહારકસંપતક, ઉચ્ચગોત્ર અને મનુષ્ય-દિકરૂપ ઉદ્દલનયોગ્ય એકવીસ પ્રકૃતિઓના પણ સ્પર્દકો સમજવા. માત્ર એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણુ કાળ મૂળથી જ ન કહેવો. એટલે કે એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પથ્થર જે સમ્યક્ત્વનું પાલન કરવાનું કહ્યું છે તે ન કહેવું.

આ સ્થળે કર્મપ્રકૃતિમાં સત્તાધિકાર ગા. ૪૭ માં ઉદ્દલન પ્રકૃતિઓનું જે એક સ્પર્દક કહ્યું છે તે ઉપલક્ષક સમજવું, પરંતુ શેષ સ્પર્દકનો નિર્ણય કરનાર છે, એમ ન સમજવું. એટલે અહિં કહેલા સ્પર્દકો સાથે વિરોધ આવશે નહિ.

હવે હાસ્યપટ્ટકનું સ્પર્દક કહે છે—

હાંસોર્દિયં યમં સંજોમે ફહ્દુગં ચરમે ॥૧૮૦॥

હાસ્યાદીનામેકં સંજોમે સ્પર્દકં ચરમે ॥૧૮-॥

અર્થ—હાસ્યાદિ પ્રકૃતિઓના ચરમપ્રશેપથી આરંભી એક સ્પર્દક થાય છે.

લીકાગુ—હાસ્યાદિ છ પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ચરમક્ષેપ-સંક્રમણ થાય ત્યારે ત્યાંથી આરંભી એક સ્પર્શક થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

અસંખ્ય પ્રાયોગ્ય જન્ય સ્થિતિની સત્તાવાળો કોઈ આત્મા ત્રસમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સંચક્ષ્ત્ર અને દેશવિરતિ અનેકવાર પ્રાપ્ત કરીને અને ચારવાર મોહનીયને ઉપ-શમાવીને તથા સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદને વારંવાર બંધ વડે તથા હાસ્યાદિ દ્વિક્રિયા સંક્રમ વડે સારી રીતે પુષ્ટ કરીને મનુષ્ય થાય. મનુષ્યમાં દીર્ઘકાળ સંયમનું પાલન કરીને તે પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરવા માટે પ્રયત્નવંત થાય. ક્ષપકશ્રેણિમાં ક્ષય કરતા કરતા ચરમસમયે જે છેલ્લો ક્ષેપ થાય તે કાળે તે હાસ્યાદિ પ્રકૃતિઓની જે જોછામાં જોછી પ્રદેશસત્તા હોય તે પહેલું સર્વજન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન.

ત્યારપછી ત્યાંથી આરંભી નાના જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિ થતા નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી કહેવા યાવત ગુણિતકર્મોશ જીવને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય. તે અનંતા સત્કર્મસ્થાનોના સમૂહને સ્પર્શક કહેવાય છે. હાસ્યાદિ છ પ્રકૃતિઓમાં દરેકનું આ રીતે એક એક સ્પર્શક થાય છે. ૧૮૦

હવે સંજ્વલનત્રિકના સ્પર્શકનું પ્રતિપાદન કરવા કહે છે—

બંધાવલિયાઈયં આવલિકાલેખ વીઠિઠિહિંતો ।

લયઠાણં લયઠાણં નાસેઈ સંક્રમેણ તુ ॥૧૮૧॥

સંજલણતિગે દુસમયહીણા દો આવલીણ ઉક્કોસં ।

ફરુડં વિઈયઠિઈય પદમાણ અણુદયાવલિયા ॥૧૮૨॥

આવલિયદુસમઝુણા મેત્તં ફરુડું તુ પદમઠિઈવિરમે ।

બંધાવલિકાતીતં આવલિકાકાલેન દ્વિતીયસ્થિતિમ્યઃ ।

લતાસ્થાનં લતાસ્થાનં નાશયતિ સંક્રમેણ તુ ॥૧૮૧॥

સંજ્વલનત્રિકસ્ય દ્વિસમયહીના દ્વાવલિકોત્કૃષ્ટ્ ।

સ્પર્શકં દ્વિતીયસ્થિતૌ પ્રથમાયામણુદયાવલિકા ॥૧૮૨॥

આવલિકા દ્વિસમયોના માત્રં સ્પર્શકં તુ પ્રથમસ્થિતિવિરમે ।

અર્થ—જે જે લતાની બંધાવલિકા વ્યતીત થઈ છે, તે તે સંજ્વલનત્રિકની લતાને બીજી સ્થિતિમાંથી અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમાવવા વડે નાશ કરે છે. તથા જ્યાં સુધી પ્રથમ સ્થિતિમાં અણુદયાવલિકા શેષ છે ત્યાં સુધી બીજી સ્થિતિમાં જે સમય ન્યૂન છે આવલિકા પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્શક થાય છે અને જ્યારે પ્રથમ સ્થિતિનો વિરામ-

નાશ થાય ત્યારે જે સમય ન્યૂન આવલિકા પ્રમાણુ સ્પર્દક થાય છે. તેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દક જે સમય ન્યૂન જે આવલિકા પ્રમાણુ થાય છે.

ટીકાનું—સંજ્વલન કોષ, માન અને માયાની પ્રથમ સ્થિતિની જ્યાં સુધી એક આવલિકા શેષ ન રહી હોય, ત્યાં સુધી તેઓમાં સ્થિતિઘાત રસઘાત બંધ ઉદય અને ઉદીરણા પ્રવર્તે છે અને જ્યારે પ્રથમ સ્થિતિ એક આવલિકા પ્રમાણુ બાકી રહે ત્યારે તે સ્થિતિઘાતાદિનો વિચ્છેદ થાય છે. ત્યારપછીના સમયે એટલે કે અબંધના પ્રથમ સમયે પ્રથમ સ્થિતિના સમય ન્યૂન એક આવલિકાના દલિક અને જે સમય ન્યૂન જે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલા દલિક માત્ર સત્તામાં હોય છે, બીજા સઘળાં દલિકોનો નાશ થયેલા હોય છે.

તેમાં પ્રથમ સ્થિતિની સમય ન્યૂન આવલિકા પ્રમાણુ દલિકના સ્પર્દકોનો વિચાર થીણુદ્વિત્રિકાદિનો જેમ પહેલા કરી ગયા છે તેમ અહિં પણ કરી લેવો. પરંતુ જે સમયન્યૂન આવલિકાકાળમાં બંધાયેલું જે સત્તામાં છે તેની સ્પર્દક લાવના બીજી રીતે કરાય છે કારણ કે પૂર્વોક્ત પ્રકારે સ્પર્દકો ઘટી શકતા નથી.

પ્રશ્ન—અહિં એ કમ રીતે જાણી શકાય કે, સ્થિતિઘાત, રસઘાત, બંધ, ઉદય અને ઉદીરણાનો જે સમયે વિચ્છેદ થાય છે, ત્યારપછીના સમયે જે સમય ન્યૂન જે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલું બાકી રહે છે, વધારે સમયનું બંધાયેલું બાકી રહેતું નથી ?

ઉત્તર—અહિં કોઈ પણ વિવક્ષિત એક સમયે બંધાયેલા કર્મદલિકની જે નિષેક-સ્થના તે લતાસ્થાન કહેવાય છે. હવે તે દરેક લતાસ્થાનની એટલે કે સમયે સમયે બંધાયેલા તે કર્મદલિકની જ્યારે બંધાવલિકા બચીત-હર થાય ત્યારે તેને બીજી સ્થિતિમાંથી આવલિકા માત્ર કાળે સંક્રમાવવા વડે-અન્ય પ્રકૃતિરૂપે કરવા વડે નાશ કરે છે.

તાત્પર્ય એ કે જે સમયે કર્મ બંધાય, તે સમયથી એક આવલિકા ગયા બાદ તેને એક આવલિકાકાળે અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમાવી હર કરે છે. કોઈપણ એક સમયના બંધાયેલા દલિકને હર કરતાં એક આવલિકાકાળ જાય છે. એટલે જે સમયે કર્મ બંધાયું તે કર્મ તે સમયથી બીજી આવલિકાના ચરમસમયે હર થાય છે અને તેથી કોઈપણ સમયે બંધાયેલી કર્મની સત્તા જે આવલિકા રહે છે. તે જ હકીકતને સ્પષ્ટ કરે છે—

કોષાદિનો અનુભવ કરતા ચરમસમયે-બંધવિચ્છેદ સમયે જે કર્મદલિક બાંધ્યું

૧ અહિં પૂર્વે જેમ ઉદય ઉદયવલિકાના સ્પર્દકોનો વિચાર કર્યો છે તે પ્રમાણે જે સમય ન્યૂન જે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલા દલિકોના સ્પર્દકો ઘટી શકશે નહિ કારણ કે જેવા જેવા યોગસ્થાન વડે જેટલા જેટલા પ્રમાણમાં દલિકો બંધાયા છે, તે બંધાયેલા દલિકોના સ્પર્દકોનો વિચાર કરવાનો છે અને તેથી જ એક એક સમયે જનત સત્કર્મસ્થાનો ઘટશે નહિ. પરંતુ જે જે સમયે બંધાય છે, તે તે સમયે અનેક જીવોની અપેક્ષાએ જેટલા યોગસ્થાનોનો સંઘન હોય, તેટલા જ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ઘટી શકશે.

તે બંધાવલિકા ગયા બાદ આવલિકામાત્ર કાળે અન્ય પ્રકૃતિરૂપે કરતાં કરતાં સંકમાવલિકાના ચરમસમયે સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ તે કર્મફલિકનો નાશ કરે છે, દ્વિચરમસમયે કૌંધાદિને વેદતાં જે કર્મ બાંધ્યુ તેને પણ બંધાવલિકા ગયા બાદ આવલિકામાત્ર કાળ વડે સંક્રમ કરતાં કરતાં સંકમાવલિકાના ચરમસમયે સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ નાશ કરે છે.

આ પ્રમાણે જે કર્મ જે સમયે બંધાયુ તે કર્મ તે સમયથી આરંભી બીજી આવલિકાના ચરમસમયે સ્વરૂપની સત્તાની અપેક્ષાએ ફર થાય છે એમ સિદ્ધ થયું. આ પ્રમાણે હોવાથી બંધવિચ્છેદ સમયથી સમય ન્યૂન બે આવલિકાકાળે બંધાયેલા કર્મફલિકની સત્તાનો બંધાભાવના પહેલા સમયે નાશ થાય છે. તેથી બંધાદિના અભાવના પ્રથમ સમયે બે સમય ન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલા કર્મફલિકની જ સત્તા સંભવે છે, અન્ય કૌંધપણ સમયના બંધાયેલા કર્મફલિકની સત્તા સંભવતી નથી એમ કહ્યું છે. આ જ હકીકતને મંદળુદિવાળા જીવોને સ્પષ્ટ બોધ થવા માટે કંઈક અસત્ કલ્પનાએ દર્શાવે આપી સમજાવે છે—

અહિં વાસ્તવિક રીતે અસંખ્યાતા સમયપ્રમાણ આવલિકા હોવા છતાં પણ તેને ચાર સમયપ્રમાણ કલ્પીએ. હવે જે સમયે બંધાદિનો વિચ્છેદ થાય છે તે સમયથી આરંભી પહેલાના આક્રમ સમયે જે કર્મ બાંધ્યુ, તે કર્મ તે સમયથી માંડી ચાર સમય પ્રમાણ બંધાવલિકા ગયા બાદ ચાર સમયપ્રમાણ બીજી આવલિકા વડે અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમતું સંક્રમતું સંક્રમાવલિકાના ચરમસમયે કે જે સમયે બંધાદિનો વિચ્છેદ થાય છે તે સમયે સર્વથા સ્વસ્વરૂપે સત્તામાં રહેતું નથી કારણ કે સઘળું પરમાં સંક્રમી બન્યું છે. તેથી જે સમયે છેલ્લા બંધ થાય છે તે સમયે સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલું કર્મફળ સત્તામાં હોય છે.

બંધવિચ્છેદ સમયથી સાતમા સમયે જે કર્મ બાંધ્યુ તે કર્મ ચાર સમયપ્રમાણ આવલિકા અતિક્રમી ગયા બાદ ચાર સમયપ્રમાણ અન્ય આવલિકા વડે અન્ય પ્રકૃતિ રૂપે થતાં થતાં જે સમયે બંધાદિનો વિચ્છેદ થયો તે પછીના અર્થાત્ અબંધના પહેલા સમયે સ્વસ્વરૂપે સત્તામાં હોતું નથી, કારણ કે સઘળું પરપ્રકૃતિરૂપે થઈ ગયું છે.

એટલે અબંધના પહેલા સમયે બંધવિચ્છેદ સમયથી છઠ્ઠા અહિં સમયનું બંધાયેલું કર્મફળ સત્તામાં હોય છે. અહિં આવલિકાના ચાર સમય કલ્પ્યા હોવાથી છ સમય એટલે બે આવલિકામાં બે સમય ન્યૂન કાળ થાય છે. માટે જ એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે બંધાદિનો વિચ્છેદ થયા બાદ અનન્તર સમયે બે સમય ન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલું કર્મ જ સત્તામાં હોય છે તે ઉપરાંત વધારે સમયનું બંધાયેલું સત્તામાં હોતું નથી.

તેમાં બંધાદિના વિચ્છેદ સમયે જઘન્યથોગે જે કર્મ બાંધ્યુ તે કર્મને તેની

અધાવલિકા ગયા બાદ અન્ય આવલિકા વડે અન્યત્ર સંક્રમાવતાં સંક્રમાવલિકાના ચરમ-સમયે હજી પરમાં સંક્રમાવ્યું નથી પરંતુ જેટલું કર્મદળ પરમાં સંક્રમાવશે તેટલું સંબલન કોઇનું જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય છે.

તથા બંધાદિના વિચ્છેદ સમયે યથાસંભવ જઘન્ય યોગ પછીના યોગસ્થાને વર્તતાં જે કર્મ બાંધ્યું તેને બંધાવલિકા ગયા બાદ સંક્રમાવતાં સંક્રમાવતાં સંક્રમાવલિકાના ચરમસમયે જેટલું સત્તામાં હોય તેને બીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય. એ પ્રમાણે ત્યાં સુધી કહેવું ચાવતું ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાને વર્તતા બંધાદિના વિચ્છેદ સમયે જે કર્મ બાંધ્યું તેને સંક્રમાવતાં સંક્રમાવતાં સંક્રમાવલિકાના ચરમસમયે જેટલું કર્મદળ સત્તામાં હોય તેને સંબલન કોઇનું સર્વોત્કૃષ્ટ છેલ્લું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય.

આ પ્રમાણે નવમે ગુણકાણે જે જઘન્ય યોગસ્થાનનો સંભવ હોય તે યોગસ્થાનથી આરંભી સંભવતા ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાન પથંત જેટલા યોગસ્થાનો થી શકે તેટલા પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ચરમસમયે થાય છે. તે સઘળા પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનના સમૂહનું પહેલું સ્પર્દક થાય છે. એ પ્રમાણે જે સમયે બંધાદિનો વિચ્છેદ થાય છે તે પહેલાના સમયે જઘન્યયોગ આદિ વડે જે કર્મ બંધાય છે તે કર્મદળના તે સમયથી આરંભી બીજી આવલિકાના ચરમસમયે પહેલા જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન પથંત ચરમસમયે બંધાયેલા દલિકાના જે રીતે અને જેટલા પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો વિચાર્યા તે રીતે અને તેટલા પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો આદિ પણ સમજી લેવા. માત્ર એ સ્થિતિસ્થાનના થયેલા છે એમ સમજવું.

કારણ કે બંધવિચ્છેદરૂપ ચરમસમયે બંધાયેલા દલિકાની પણ તે સમયે સત્તા છે. આ પ્રમાણે અસંખ્ય સત્કર્મસ્થાનોના સમૂહનું બીજું સ્પર્દક થાય છે. ચાર સમય પ્રમાણે અસત્કલ્પનાએ આવલિકા ગણતા બંધાદિવિચ્છેદ પછીના સમયે અર્થાત્ અબંધના પહેલા સમયે છ સમયના બંધાયેલા દલિકાની સત્તા હોય છે, અબંધના બીજે સમયે પાંચ સમયના બંધાયેલા, અબંધના ત્રીજે સમયે ચાર સમયના બંધાયેલા, અબંધના ચોથે સમયે ત્રણ સમયના બંધાયેલા, અબંધના પાંચમા સમયે બે સમયના બંધાયેલા અને અબંધના છઠ્ઠે સમયે માત્ર બંધવિચ્છેદ સમયે બંધાયેલા દલિકાની જ સત્તા હોય છે.

આ પ્રમાણે હોવાથી ત્રણ સમય સ્થિતિનું ઉપરોક્ત રીતે ત્રીજું સ્પર્દક, ચાર સમય સ્થિતિનું ચોથું સ્પર્દક પાંચ સમયસ્થિતિનું પાંચમું અને છ સમયસ્થિતિનું છઠ્ઠું સ્પર્દક થાય છે. એ જ હકીકત કહે છે—

એ પ્રમાણે બંધાદિવિચ્છેદના ત્રિચરમસમયે અર્થાત્ ચરમસમયથી ત્રીજે સમયે જઘન્ય યોગાદિ વડે જે બંધાય છે તેના તે બંધસમયથી આરંભી બીજી આવલિકાના ચરમસમયે પૂર્વની જેમ તેટલા જ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે માત્ર તે ત્રણ સ્થિતિના થાય છે. કારણ

કે તે સમયે બંધાઈ વિરહે સમયે ત્રણ સમયની સ્થિતિવાળા દલિકની સત્તા હોય છે તેમ જ દિવચરમસમયે બંધાયેલા બે સમયની સ્થિતિવાળા દલિકની સત્તા હોય છે.

આ રીતે અસંખ્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોના સમૂહનું ત્રીજું સ્પર્શક થાય છે. આ પ્રમાણે બે સમયન્યૂન બે આવલિકાના જેટલા સમયો તેટલા સ્પર્શકો થાય છે.

આ પ્રમાણે સંભવદાન માનના તથા માયાના પણ તેટલા જ અને એ જ રીતિએ સ્પર્શકો કહેવા.

બંધાવિરહે પછીના સમયે બે સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલા દલિકની જ સત્તા હોવાથી તેટલી સ્થિતિનું ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્શક થાય છે.

શંકા:—અખંડના પ્રથમ સમયે પ્રથમ સ્થિતિની સમયન્યૂન એક આવલિકા અને બીજી સ્થિતિમાં બે સમયન્યૂન બે આવલિકા શેષ હોવાથી કુલ ત્રણ સમયન્યૂન ત્રણ આવલિકા પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્શક થતું જોઈએ. બે સમયન્યૂન બે આવલિકા પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્શક કેમ કહેવામાં આવે છે ?

ઉત્તર:—આ શંકા ત્યારે જ થાય કે સત્તામાં રહેલ ત્રણ સમયન્યૂન ત્રણ આવલિકા અનુક્રમે દૂર થતી હોય. પરંતુ તેમ થતું નથી પ્રથમ સ્થિતિમાંથી અને બીજી સ્થિતિમાંથી સાથે જ જોણું થતું જાય છે તેથી ત્યારે પ્રથમ સ્થિતિ દૂર થાય ત્યારે બે સમયન્યૂન એક આવલિકા પ્રમાણે બીજી સ્થિતિમાં સત્તામાં રહે છે. તેથી બે સમયન્યૂન બે આવલિકાના સમયપ્રમાણે જ ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્શક સંભવે છે, વધારે જોડું સંભવતું નથી.

હવે વેદોના સ્પર્શકો કહે છે—

વેયાણવિ બે ફરુહા ઠિર્દુગં જેણ તિપ્પિ ॥૧૮૩॥

વેદાનામપિ દ્વે સ્પર્શકે સ્થિતિદ્વિકં ચેન ત્રયાણામપિ ॥૧૮૩॥

અર્થ:—વેદોના પણ બે સ્પર્શક થાય છે, કારણ કે તે ત્રણે વેદોની બે સ્થિતિ છે ટીકાનું—પુરુષવેદ, સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદ એ ત્રણે વેદનાં જેટલે સ્વરૂપ હોય પછી કહેવાશે એવા સ્પર્શક થાય છે.

શાં માટે તે ત્રણ વેદના દ્વેષકના બે સ્પર્શક થાય છે ? તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે—તે ત્રણે વેદોની પ્રથમ સ્થિતિ અને બીજી સ્થિતિ એમ બે સ્થિતિ છે માટે દરેક વેદોનાં બે સ્પર્શક થાય છે.

એ જ બે સ્પર્શકો બતાવે છે—

પઠમઠિર્દિચરમુદય વિદ્યઠિર્દિય વ ચરમસંહોમે ।

દો ફરુહા વેયાણં દો ઈગિ સંતં હવા ણ ॥૧૮૪॥

પ્રથમસ્થિતિવિરમોદયે દ્વિતીયસ્થિત્યાં વા ચરમસંહોમે ।

દ્વે સ્પર્શકે વેદાનાં દ્વે ઇકા સત્તા અથવા એતે ॥૧૮૪॥

અર્થ—પ્રથમ સ્થિતિના ચરમસમયનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે અને બીજી સ્થિતિનો જ્યારે ચરમ ક્ષેપ થાય ત્યારે, એમ વેદના બે સ્પર્શક થાય છે. અથવા જ્યાં સુધી બંને સ્થિતિની સત્તા હોય તેનું એક સ્પર્શક અને પહેલી કે બીજી કોઈપણ એક સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તેનું એક સ્પર્શક એમ બે સ્પર્શક દરેક વેદના થાય છે.

ટીકાનું—પ્રથમ સ્થિતિનાં ચરમસમયનો જ્યારે ઉદય હોય ત્યારે તે ચરમ સ્થિતિનું એક સ્પર્શક થાય છે અને બીજી સ્થિતિના ચરમ ક્ષેપ-સંક્રમથી આરંભી પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાને પચીત બીજું સ્પર્શક, એ પ્રમાણે દરેક વેદના કુલ બે સ્પર્શક થાય છે.

ગાથાના બીજા પાદમાં મૂકેલ વા શબ્દ સ્પર્શક બનાવવાનો બીજો પ્રકાર સૂચવવા માટે છે. જે બીજો પ્રકાર ગાથાના ચોથા પાદમાં બતાવ્યો છે અને ટીકામાં અતે કહ્યો છે. હવે એ સ્પર્શકોનો વિચાર કરે છે—

અલગ્ય પ્રાણેજ્ય જઘન્ય પ્રદેશની સત્તાવાળો કોઈ આત્મા ત્રસમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં વ્રણીવાર દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરીને તેમ જ ચાર વાર મોહનીયને ઉપશમાવીને અને એકસો બત્રીસ સાગરોપમ પચીત સમ્યક્ત્વનું પાલન કરીને સમ્યક્ત્વથી પછા સિવાય નપુંસકવેદના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિ પર આરૂઢ થાય ત્યાં નપુંસકવેદની પ્રથમ સ્થિતિના દ્વિચરમ સમયે વર્તતા બીજી સ્થિતિમાંનો ચરમ સ્થિતિજન્ય અન્યત્ર સંક્રમી જાય અને તેમ જવાથી ઉપર બીજી સ્થિતિ સંપૂર્ણપણે નિર્દેપ થાય. માત્ર પ્રથમ સ્થિતિના ચરમસમયની જ સત્તા રહે. તે સમયે જોછામાં જોછી જે પ્રદેશ-સત્તા હોય તે પહેલું જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય.

એક પરમાણુ મેળવતાં બીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, બે પરમાણુનો પ્રક્ષેપ કરતાં ત્રીજું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, એ પ્રમાણે સિત્ત સિત્ત જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિએ થતાં પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી કહેવાં યાવત શુષિતકર્મોંશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય. આ અર્થે પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોના સમૂહનું એક સ્પર્શક થાય.

તથા બીજી સ્થિતિના ચરમજન્ય સંક્રમાવતાં ચરમસમયે પૂર્વોક્ત પ્રકારે જે સર્વ-જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન હોય ત્યાંથી આરંભી સિત્ત સિત્ત જીવોની અપેક્ષાએ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિએ થતાં નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી કહેવાં યાવત શુષિતકર્મોંશ આત્માને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય. આ સઘળા પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોના સમૂહનું બીજું સ્પર્શક થાય.

આ પ્રમાણે નપુંસકવેદનાં જે સ્પર્શક થાય છે. સ્ત્રીવેદનાં પણ એ જ પ્રકારે જે સ્પર્શક સમજી લેવા. પુરુષવેદનાં જે સ્પર્શકો આ પ્રમાણે સમજાતા.

ઉદયના ચરમસમયે જે સર્વજ્ઞન્ય પ્રદેશની સત્તા હોય ત્યાંથી આરંભી બિન્ન ભિન્ન જીવોની અપેક્ષાએ એક એક પરમાણુની વૃદ્ધિએ થતાં નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી કહેવાં ચાલતુ શુદ્ધિતર્કમાંથી આત્માને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય. આ અનંત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોનું પહેલું સ્પર્શક થાય.

તથા બીજી સ્થિતિ સંબંધી ચરમખંડને સંક્રમાવતાં ઉદયના ચરમસમયે જે સર્વ જ્ઞન્ય પ્રદેશની સત્તા હોય ત્યાંથી આરંભી પહેલાની જેમ બીજું સ્પર્શક થાય.

અથવા પ્રકારાંતરે જે સ્પર્શકની પ્રરૂપણા કરે છે. તે આ પ્રમાણે—

જ્યાં સુધી કોઈપણ વેદની પહેલી સ્થિતિ અને બીજી સ્થિતિ સત્તામાં હોય ત્યાં સુધી જ્ઞન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનથી આરંભી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા પર્વતનું એક સ્પર્શક થાય અને જેમાંથી કોઈપણ એક સ્થિતિનો ક્ષય થતાં પહેલી સ્થિતિ અથવા બીજી સ્થિતિ જ્યારે શેષ રહે ત્યારે તે આશ્રયી બીજું સ્પર્શક થાય.

તેમાં સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદની બીજી સ્થિતિના ચરમ સ્થિતિઘાતના ચરમ ફળનો જ્યારે પ્રક્ષેપ થાય ત્યારે પ્રથમસ્થિતિનો એક ઉદય સમય જ શેષ રહે છે. તથા પુરુષવેદની પ્રથમ સ્થિતિને અનુભવતા જ્યારે ક્ષય થઈ જાય ત્યારે જે સમયન્યૂન જે આવડા દિકાકાળમાં બંધાયતું બીજી સ્થિતિનું દ્વિક સત્તામાં શેષ રહે છે તેનું એક સ્પર્શક થાય છે.

આ પ્રમાણે પહેલી અને બીજી બંને સ્થિતિનું એક સ્પર્શક અને જેમાંથી એક સ્થિતિ શેષ રહે તેનું એક એમ વેદનાં બધાં સ્પર્શક થાય છે. ૧૮૪

એ જ હકીકત કહે છે—

ચરમસંહોમસમય. યગાઠિઙ્ હોઙ્ ઇત્યોનપુંસાળં ।

પદમઠિઙ્ તદંતે પુરિસે દોઆલિ દુસમૂળં ॥૧૮૫॥

ચરમસંહોમસમયે યગ્ના સ્થિતિઃ મવતિ સ્ત્રીનપુંસકયોઃ ।

પ્રથમસ્થિત્યાઃ તદન્તે પુરુષે દ્વિયાવલિકા દ્વિસમયોનમ્ ॥૧૮૬॥

અર્થ—સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદના ચરમ સંહોમ સમયે પ્રથમ સ્થિતિનો એક સમય શેષ હોય છે અને પુરુષવેદની પ્રથમ સ્થિતિના અંતે જે સમયન્યૂન જે આવડા દિકા શેષ હોય છે.

ટીકાનુ—સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદની બીજી સ્થિતિના ચરમ-સ્થિતિઘાતના ચરમ સંહોમ-સંક્રમ સમયે પ્રથમ સ્થિતિનો એક સમયમાત્ર શેષ હોય છે અને પુરુષવેદની =

પ્રથમ સ્થિતિનો ક્ષય થાય ત્યારે બીજી સ્થિતિનું જે સમયન્યૂન જે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલું હજી શેષ રહે છે. જે સમયન્યૂન જે આવલિકાકાળમાં બંધાયેલું હજી બચારે શેષ રહે ત્યારે તેનો અવેદી તે આત્માને સંબલનનિકમાં જે પ્રકારે કહ્યા તે પ્રકારે જે સમયન્યૂન જે આવલિકાપ્રમાણ સ્પર્શકો થાય છે એમ સમજવું. ઉપરની ગાથામાં પુરુષવેદની બીજી સ્થિતિનું જે એક સ્પર્શક કહ્યું છે તે માત્ર સામાન્ય વિવક્ષાએ કહ્યું છે. ૧૮૫

શ્રીમદાચાર્યમલયગિરિવિરચિત્ત પદ્મસંગ્રહટીકાના અનુવાદમાં વન્ધવિધિદ્વાર સમાપ્ત.

—[પ્રથમ ભાગ સમાપ્ત]—

પંચસંગ્રહ પંચમદ્વાર સારસંગ્રહ

બંધવિધિ એટલે બંધના પ્રકાર. અબાધા પૂર્ણ થયે છે તે બંધાયેલ કર્મનો જે અનુભવ કરવો તે ઉદય. ઉદય હોય ત્યારે ઉદયાવલિકાની બહારની સ્થિતિમાં રહેલ દલિલોને સકપાય તથા અકપાય વીચરિણી ઉદયાવલિકામાં લાવી ઉદયાવલિકા સાથે જ ભોગવવા તે ઉદીરણા. ઉદય-ઉદીરણા તથા સંક્રમ વગેરેથી સંપૂર્ણ ક્ષય ન થાય ત્યાં સુધી કર્મસ્વરૂપે જે વિદ્યમાનતા તે સત્તા કહેવાય છે.

આ દ્વારનું નામ બંધવિધિ છે તેથી બંધનું જ સ્વરૂપ કહેવું જોઈએ પરંતુ બંધાયેલ કર્મનો જ ઉદય, ઉદય હોય ત્યારે જ ઉદીરણા અને તેથી બાકી રહેલ તે સત્તા છે. તેથી બંધના સ્વરૂપમાં પણ ઉદયાદિ ત્રણેયનું સ્વરૂપ કહેવાનો અવસર છે અને તેથી જ આદિ કહેલ છે.

મિશ્ર સિવાય એકથી સાત ગુણસ્થાનક સુધી આગુબ્ધનો બંધ થાય ત્યારે અન્તર્મુદ્ધર્તકાળ સુધી આઠનો અને શેષકાળે સાતકર્મનો તેમ જ મિશ્ર, અપૂર્વકરણ તથા અનિવૃત્તિકરણ ગુણસ્થાનકે આગુબંધનો અભાવ હોવાથી સાતનો જ બંધ હોય છે. તે સાતના બંધનો કાળ જન્યથી અન્તર્મુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન પૂર્વકોટિના ત્રીજા ભાગ સહિત છ માસહીન અને મતાંતરે અન્તર્મુદ્ધર્ત હીન તેત્રીશ સાગરોપમ છે.

સૂક્ષ્મસંપરાયે મોઢનીય તથા આગુ વિના છ કર્મનો બંધ હોય છે. તેનો કાળ જન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુદ્ધર્ત છે.

ઉપશાન્તમોહાદિ ત્રણ ગુણસ્થાને એક વેદનીય કર્મનો જ બંધ હોય છે. તેનો કાળ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોઠ વર્ષ છે.

આ ચારે પ્રકારનો બંધ પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ-પચેન્દ્રિયમાં જ પ્રાપ્ત થાય છે. શેષ તેર જીવજોદોમાં આઠ અથવા સાતનો જ બંધ હોય છે.

સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકે સુધી આઠનો, ઉપશાન્ત તથા ક્ષીણમોહ સાતનો અને સયોગિ તથા અયોગિકેવળી ગુણસ્થાનકે ચાર કર્મનો ઉદય હોય છે.

આઠનો ઉદયનો કાળ અસબ્ય આશ્રયી અનાદિ અનંત, સબ્ય આશ્રયી અનાદિ સાન્ત અને ઉપશાન્તમોહથી પતિત આશ્રયી સાદિ સાન્ત-એમ ત્રણ પ્રકારે છે. સાતનો ઉદયનો કાળ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુદ્ધર્ત તેમ જ ચારના ઉદયનો કાળ જઘન્યથી અન્તર્મુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોઠ વર્ષ છે.

ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાનકે સુધી આઠની સત્તા હોય છે. તેનો કાળ અસબ્ય આશ્રયી અનાદિ-અનન્ત અને સબ્ય આશ્રયી અનાદિ-સાન્ત છે. ક્ષીણમોહે સાતની સત્તા હોય છે. તેનો કાળ અન્તર્મુદ્ધર્ત છે. સયોગિ તથા અયોગિકેવળી ગુણસ્થાનકે ચારની સત્તા હોય છે. તેનો કાળ જઘન્યથી અન્તર્મુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોઠ વર્ષ છે.

પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ પચેન્દ્રિયને આ ત્રણે ઉદયસ્થાનો તથા સત્તાસ્થાનો હોય છે અને શેષ તેર જીવસ્થાનોમાં આઠનો જ ઉદય અને આઠની જ સત્તા હોય છે.

મિશ્ર સિવાય ૧ થી ૬ ગુણસ્થાનક સુધી ચતુર સમયની ચરમાવલિકામાં આયુ સિવાય સાતની અને શેષકાળે આઠ કર્મની ઉદીરણા હોય છે. મિશ્ર ગુણસ્થાને કેવળ આઠની જ ઉદીરણા હોય છે. સાતની ઉદીરણાનો કાળ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક આવલિકા છે, તેમ જ આઠની ઉદીરણાનો કાળ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક આવલિકા ન્યૂન તેત્રીશ સાગરોપમ છે.

અગ્રમત્તથી સૂક્ષ્મસંપરાય સુધી વેદનીય અને આયુષ્યની ઉદીરણાને ચોગ્ય સંલિલિત અકથવસાયોનો અભાવ હોવાથી તે બે વિના શેષ છ કર્મની ઉદીરણા હોય છે. તેનો કાળ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુદ્ધર્ત છે.

ક્ષપકને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકની અન્તિમ આવલિકામાં તેમ જ ઉપશાન્તમોહ તથા ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાને એક આવલિકા બાકી રહે ત્યાં સુધી મોહનીય, વેદનીય અને આયુ વિના શેષ પાંચ કર્મની ઉદીરણા હોય છે. તેનો કાળ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુદ્ધર્ત છે.

ક્ષીણમોહની ચરમાવલિકામાં તેમ જ સયોગિ કેવળીએ નામ તથા ગોત્ર એ બેની જ ઉદીરણા હોય છે. તેનો કાળ જઘન્યથી અન્તર્મુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોઠ વર્ષ છે. અયોગિ-ગુણસ્થાને ચોગનો અભાવ હોવાથી ઉદીરણાનો પણ અભાવ જ છે.

પર્યાપ્ત સંશ્લિષ્ટ-પચેન્દ્રિયમાં આ પાંચે ઉદીરણાસ્થાનો હોય છે. શેષ તેર અવ-
લોકોમાં સાત અથવા આઠની જ ઉદીરણા હોય છે.

જે કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય પૌતાની સંતાનાં અંત સમય સુધી હોય તે કર્મપ્રકૃ-
તિઓનો ચરમાવલિકામાં માત્ર ઉદય હોય છે, પણ ઉદીરણા હોતી નથી.

ત્યાં ચોથાથી સાતમાં ગુણસ્થાનક સુધીમાં ઉપશમ અથવા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ
પ્રાપ્ત કરનારને સમ્યક્ત્વ મોહનીયનાં ઉદયની ચરમાવલિકામાં સમ્યક્ત્વ મોહનીયને
જે છવે નવમાં ગુણસ્થાને ત્રણ વેદમાંથી જે વેદ ક્ષપકશ્રેણિનો પ્રારંભ કર્યો હોય તે
છવેને તે વેદની ચરમાવલિકામાં તે તે વેદનો સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકની અન્ય આવ-
લિકામાં સંબલન લોકનો, ક્ષીણમોહની છેલ્લી આવલિકામાં નવ આવરણ અને પાંચ
અંતરાય એ ચૌદનો ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરતાં મિથ્યાત્વની અશ્વમસ્થિતિની અન્તિમ
આવલિકામાં મિથ્યાત્વનો તેમ જ મરણ સમયની અન્ય આવલિકામાં પ્રથાસંભવ ચારે
આગુણ્યને કેવળ ઉદય હોય છે. પરંતુ ઉદીરણા હોતી નથી. સાતા-અસાતા-વેદનીય
તથા મનુષ્યાયુનો અપ્રમત્તથી અયોગિ ગુણસ્થાનક સુધી અને મનુષ્યગતિ, પચેન્દ્રિય-
ભતિ, તસત્રિક, સૌભાગ્ય, આદેયદિક, જિનનામ તથા ઉચ્ચગોત્રનો અયોગિ ગુણસ્થા-
નકે કેવળ ઉદય જ હોય છે. પરંતુ ઉદીરણા હોતી નથી. તેમ જ આહારક પ્રચોષિતની
શરૂઆતથી ઇન્દ્રિય પ્રચોષિત પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી અથવા શરીર પ્રચોષિત પૂર્ણ થયા
બાદ ઇન્દ્રિયપચોષિત પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી નિદ્રાપચકનો કેવળ ઉદય હોય છે.
પરંતુ તથાસ્વભાવે ઉદીરણા હોતી નથી.

આ ૪૧ પ્રકૃતિઓની શેષકાળમાં અને શેષ ૮૧ પ્રકૃતિઓની સર્વકાળમાં ઉદ-
યની સાથે જ ઉદીરણા હોય છે.

સામાન્યથી બંધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તા અનાદિ-અનંત, અનાદિ સાન્ત
અને સાદિ-સાન્ત એ ત્રણ પ્રકારે છે. સાદિ-સાન્ત લાંગાનો કાળ સર્વત્ર જઘન્યથી
અન્તરુદ્ધત અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોનાદ્ પુદ્ગલ પરાવર્તન પ્રમાણ છે.

આ બંધાદિ ચારે પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશના ભેદથી ચાર ચાર પ્રકારે
છે. વળી તે પ્રકૃતિ આદિ ચારે ઉત્કૃષ્ટ, અનુત્કૃષ્ટ, જઘન્ય અને અજઘન્યનાં ભેદથી
ચાર-ચાર પ્રકારે છે.

ત્યાં પ્રકૃતિ બંધાદિમાં જે વધારેમાં વધારે હોય તે ઉત્કૃષ્ટ, તે સિવાય શેષ સર્વ
અનુત્કૃષ્ટ (એટલે તેમાં જઘન્ય પણ આવી બય) એ જ રીતે જે ઓછામાં ઓછો હોય
તે જઘન્ય અને તે સિવાય શેષ સર્વ અજઘન્ય (અહિં અજઘન્યમાં ઉત્કૃષ્ટ પણ આવી બય.)

આ રીતે ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટમાં અથવા જઘન્ય અને અજઘન્યમાં સર્વ આવી
બય છતાં આગળ કોઈ સ્થળે વિવક્ષાભેદે અનુત્કૃષ્ટ અને કોઈ સ્થળે અજઘન્ય ચાર-

ચાર પ્રકારે આતે છે, ત્યાં ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અનુત્કૃષ્ટની સાદિ વગેરે થઈ શકે અને જઘન્યની અપેક્ષાએ અજઘન્યની સાદિ વિગેરે થઈ શકે તેથી ઉત્કૃષ્ટાદિ ચાર ભેદો ખતાવવામાં આવેલ છે. ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ કે જઘન્યની વિવક્ષા ન હોય ત્યાં અનુત્કૃષ્ટ અજઘન્ય સમાન જ છે.

ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સર્વ સ્થળે સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે તેમ જ અનુત્કૃષ્ટ તથા અજઘન્ય આગળ ખતાવશે તે પ્રમાણે કેટલીક પ્રકૃતિઓમાં સાદાદિ ચાર પ્રકારે, કેટલીક પ્રકૃતિમાં કેટલાક સ્થાને સાદિ વિના ત્રણ પ્રકારે અને કેટલીક પ્રકૃતિઓમાં સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે હોય છે.

જેની શરૂઆત હોય તે સાદિ, જેની શરૂઆત ન હોય તે અનાદિ, જેનો અંત ન હોય તે ધ્રુવ અને જેનો અંત હોય તે અધ્રુવ. આ સર્વ પ્રકારો મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓમાં યથાસંભવ ઘટાવી શકાય છે.

આદિ બંધ પ્રકરણ આહુ હોઈ પ્રકૃતિબંધાદિ ચારમાં ઘટાવશે, ઉદ્યાદિ શેષ ત્રણમાં ઉદ્યાદિના પ્રસંગે ઘટાવશે.

આદિ એટલું યાદ રાખવું કે-ઉપરના ગુણસ્થાનકથી પડીને નાહ આવેલા તેમ જ ઉપરના ગુણસ્થાનકે જવાની તૈયારી વિનાના પહેલા ગુણસ્થાને રહેલા લવોને જે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ કે જઘન્ય બંધાદિ થતા હોય તે પ્રકૃતિઓના અનુત્કૃષ્ટ કે અજઘન્ય પણ સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે જ હોય છે. વળી ઉપરના ગુણસ્થાનમાં રહેલા અથવા ઉપરના ગુણસ્થાનેથી પડીને પહેલા ગુણસ્થાને આવેલા કે પહેલા ગુણસ્થાનકથી ઉપરના ગુણસ્થાનકે જવાની તૈયારીવાળા લવોને જે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ કે જઘન્ય બંધાદિકે થતા હોય તે પ્રકૃતિઓના અનુત્કૃષ્ટ કે અજઘન્ય બંધાદિ. સાદાદિ ચાર પ્રકારે હોય છે અને ન્યાંથી પડવાનો અભાવ છે એવા ક્ષપકેશ્વરિ અન્તર્ગત અપૂર્વકરણાદિ ત્રણ તથા ક્ષીણમોહે રહેલ લવોને જ જે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ કે જઘન્ય બંધાદિકે થતા હોય તે પ્રકૃતિઓના અનુત્કૃષ્ટ કે અજઘન્ય બંધ સાદાદિ ચાર પ્રકારે અને ઉદ્યાદિ સાદિ વિના ત્રણ પ્રકારે પણ હોય છે. આ સામાન્ય હકીકત છે. પરંતુ બંધમાં તથા મોહનીયકર્મના ઉદય અને ઉદીરણમાં તફાવત છે તે યથાસ્થાને ખતાવવામાં આવશે.

બંધાદિ દરેક ભૂયસ્કાર, અદ્યતર, અવસ્થિત અને અવક્રાંત્યના ભેદથી ચાર-ચાર પ્રકારે છે. આહુ બંધાદિ કરતાં એકાદિ પ્રકૃતિના બંધાદિ અધિક થાય ત્યારે પ્રથમ સમયે ભૂયસ્કાર, આહુ બંધાદિ કરતાં એકાદિ પ્રકૃતિના બંધાદિહીન થાય ત્યારે પ્રથમ સમયે અદ્યતર, પ્રથમ સમયે બેટલી પ્રકૃતિના બંધાદિ હોય તેટલી જ પ્રકૃતિના બંધાદિ બીજા વગેરે સમયમાં પણ હોય તે અવસ્થિત અને સર્વથા અબંધકાદિ થઈ ફરીથી બંધાદિ શરૂ કરે ત્યારે ભૂયસ્કારાદિ ત્રણમાંથી એકેયથી કહેવાય તેમ ન હોવાથી તે અવક્રાંત્ય કહેવાય છે.

શુભ તથા ઉત્તર પ્રકૃતિઓના બંધસ્થાનકાદિ

મૂળકર્મના એક, છ, સાત અને આઠ પ્રકૃતિરૂપ ચાર બંધસ્થાનક છે. ત્યાં અવસ્થિત બંધાદિ પ્રાયઃ સર્વ સ્થળે બંધસ્થાનાદિની સમાન જ હોય છે. તેથી આ ચારે બંધસ્થાનો અવસ્થિત છે.

ઉપશાંતમોહ એક વેદનીયકર્મ બાંધતો સૂક્ષ્મસંપરાયે છ કર્મ બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે પહેલો, ત્યાંથી પડતા નવમા શુભસ્થાને મોહનીય સહિત સાત બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે બીજો ત્યાંથી પડતો પ્રમત્તાદિ શુભસ્થાનકે આવી આયુષ્ય સહિત આઠ બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે ત્રીજો એમ ત્રણ ભૂયસ્કાર બંધ હોય છે.

એ જ પ્રમાણે આઠ બાંધતાં સાત બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે પહેલો સાત બાંધતાં છ બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે બીજો અને છ બાંધતાં એક બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે ત્રીજો એમ ત્રણ અદ્યતર બંધ હોય છે.

અયોગિ શુભસ્થાનકે સર્વ પ્રકૃતિઓનો અબંધકે થઈ પડવાનો અભાવ હોવાથી ફરીથી બંધ કરતો નથી માટે મૂળપ્રકૃતિ આશ્રયી અવકત્વ બંધ નથી.

એ જ પ્રમાણે આઠ, સાત અને ચાર પ્રકૃતિરૂપ ત્રણ ઉદયસ્થાન તથા સત્તાસ્થાન છે. એ ત્રણે ઉદયસ્થાન તથા સત્તાસ્થાન અવસ્થિત પણ થાય છે. વળી આઠથી સાતના અને સાતથી ચારના ઉદયસ્થાન તથા સત્તાસ્થાને જતાં પ્રથમ સમયે બે અદ્યતર થાય છે. ઉપશાંતમોહ શુભસ્થાનેથી પડતાં સાતના ઉદયને બદલે આઠનો ઉદય થાય ત્યારે પ્રથમ સમયે એક ભૂયસ્કાર થાય છે. ચારના ઉદયસ્થાનથી સાત કે આઠના ઉદયસ્થાને અને ચાર તથા સાતના સત્તાસ્થાનથી આગળના સત્તાસ્થાને જવાનો અભાવ હોવાથી ત્યાં ભૂયસ્કાર થતા નથી. સર્વ પ્રકૃતિઓના ઉદય અને સત્તાના અભાવ પછી ફરીથી ઉદય કે સત્તા થવાનો અભાવ હોવાથી અવકત્વોદય અને અવકત્વ સત્તાસ્થાન સંભવતા નથી.

દર્શનાવરણીય કર્મનાં નવ, છ અને ચાર એમ ત્રણ બંધસ્થાન છે. તેથી અવસ્થિત બંધ પણ ત્રણ છે. નવથી છ અને છથી ચારના બંધસ્થાને જતાં પ્રથમ સમયે અનુક્રમે પહેલો તથા બીજો એમ બે અદ્યતર અને ચારથી છ તથા છથી નવના બંધસ્થાને જતાં પ્રથમ સમયે અનુક્રમે પહેલો તથા બીજો એમ બે ભૂયસ્કાર થાય છે. ઉપશાંતમોહ શુભસ્થાનેથી કાલક્રમે પડતાં સૂક્ષ્મસંપરાયે ચાર બાંધતાં અને ભવક્રમે પડતાં અવિરતિ શુભસ્થાને છ બાંધતાં પ્રથમ સમયે બે અવકત્વ બંધ થાય છે.

આવીશ, એકવીશ, સત્તર, તેર, નવ, પાંચ, ચાર, ત્રણ, બે અને એક પ્રકૃતિરૂપ મોહનીયનાં દશ બંધસ્થાનો છે. તેથી અવસ્થિત બંધ પણ દશ છે.

ઉપશમત્રેણિથી કાલક્રમે પડતાં નવમા શુભસ્થાને એક સંજ્વલન લોભ બાંધે ત્યારે

પ્રથમ સમયે પહેલો અને ભવક્ષયે અનુત્તર વિમાનમાં (દેવલોકમાં) જઈ સત્તર બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે બીજો એમ બે અવસ્થાત્વ બંધ હોય છે.

નવમા ગુણસ્થાનકે સંબલન લોભરૂપ એક પ્રકૃતિ બાંધતો આત્મા ત્યાંથી પડતાં અનુક્રમે ચોથા ગુણસ્થાનકે સુધી આવી સાસ્વાદને થઈ પ્રથમ ગુણસ્થાને આવે ત્યારે અનુક્રમે બે ત્રણ, ચાર, પાંચ, નવ, તેર, સત્તર, એકવીશ અને બાવીશ પ્રકૃતિના બંધના પ્રથમ સમયે કુલ નવ ભૂયસ્કાર થાય.

મિથ્યાત્વેથી સાસ્વાદને જવાનો અભાવ હોવાથી એકવીશનો અને બાવીશથી મોટી સંખ્યા ન હોવાથી બાવીશનો એમ તે બે વસ્તુ ઉપરના ગુણસ્થાનકે જતાં બાવીશથી સત્તર, તેર, નવ, પાંચ, ચાર, ત્રણ, બે અને એક પ્રકૃતિ બાંધતાં પ્રથમ સમયે અનુક્રમે આઠ અલ્પતર બંધ થાય છે.

ત્રેવીશ, પચીશ, છવીશ, અઠ્ઠાવીશ, ઝોગણુત્રીશ, ત્રીશ, એકત્રીશ અને એક એમ નામકર્મનાં આઠ બંધસ્થાનકે હોવાથી અવસ્થિત બંધ પણ આઠ જ છે.

ઉપશાન્તમોહથી કાલક્ષયે પડતાં સૂક્ષ્મસંપરાયે આવી યશઃશ્રીર્તિ બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે પહેલો તથા ભવક્ષયે પડતાં અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થઈ મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ઝોગણુત્રીશ બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે બીજો અને જિનનામ સહિત મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ત્રીશ બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે ત્રીજો એમ કુલ ત્રણ અવસ્થાત્વબંધ હોય છે.

ત્રેવીશ આદિ પ્રકૃતિ બાંધતાં અધ્યવસાયના પરાવર્તનથી યથાસંભવ અનુક્રમે પચીશ, છવીશ, અઠ્ઠાવીશ, ઝોગણુત્રીશ, ત્રીશ અને એકત્રીશનો બંધ કરે ત્યારે પ્રથમ સમયે એકથી છ સુધીના ભૂયસ્કાર થાય.

એકના બંધથી પડતાં અઠ્ઠાવીશથી એકત્રીશ સુધીની પ્રકૃતિઓનો બંધ કરતાં બે ભૂયસ્કાર થાય છે તે પ્રથમ જણાવેલ છ ભૂયસ્કારમાં જ આવી બાય છે તેથી અવધિના લેહથી બુદ્ધિ ભૂયસ્કાર ગણાતા નથી.

શ્રેણિમાં યથાસંભવ અઠ્ઠાવીશથી એકત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતા આઠમાના સાતમા ભાગે એકના બંધસ્થાને બાય ત્યારે પ્રથમ સમયે પહેલો ઉપશમશ્રેણિમાં, એકત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતાં કાળ કરી અનુત્તર વિમાનમાં જઈ જિનનામ સહિત મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ત્રીશ બાંધતા પ્રથમ સમયે બીજો, ત્યાંથી મનુષ્યમાં આવી જિનનામ સહિત દેવપ્રાયોગ્ય ઝોગણુત્રીશ બાંધતાં પ્રથમસમયે ત્રીજો, મનુષ્ય કે તિયજ્ય પ્રાયોગ્ય ઝોગણુત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતાં અધ્યવસાયના અનુસારે અઠ્ઠાવીશ વગેરે બાંધે ત્યારે પ્રથમસમયે અઠ્ઠાવીશ, છવીશ, પચીશ અને ત્રેવીશ પ્રકૃતિના બંધસ્વરૂપ ચારથી સાત સુધીના ચાર એમ કુલ સાત અલ્પતરબંધ હોય છે.

જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાયમાં પાંચ પ્રકૃતિ સ્વરૂપ અને વેદનીય, આયુષ્ય તથા

જોતમાં એક જ પ્રકૃતિ સ્વરૂપ એકેક બંધસ્થાન હોવાથી આ પાંચે કર્મમાં એક એક અવસ્થિત બંધ હોય છે.

ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાનકે અબંધક થઈ પડતાં વેદનીય સિવાય ચાર કર્મનો બંધ સૂર કરે ત્યારે પ્રથમસમયે દરેકનો એક એક અવક્તવ્યબંધ થાય છે. ચૌદમા ગુણસ્થાનકે અબંધક થઈ ત્યાંથી પડવાનો અભાવ હોવાથી વેદનીયકર્મનો અવક્તવ્ય-બંધ થતો નથી.

આ પાંચે કર્મનું એક એક બંધસ્થાન હોવાથી ભૂયસ્કાર તથા અદ્યતર સંભવતા જ નથી.

સર્વ ઉત્તરપ્રકૃતિઓનાં બંધસ્થાનાદિ

૧, ૧૭, ૧૮, ૧૯, ૨૦, ૨૧, ૨૨, ૨૬ અને ૬૨ વિના ૫૩ થી ૭૪ સુધી એમ કુલ ૨૯ બંધસ્થાનો છે. તેથી અવસ્થિત બંધસ્થાન ૫૯ યોગણીત્રીશ (૨૯) છે.

સર્વ ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો બંધવિગ્રહેક થયા પછી ફરીથી બંધનો અભાવ હોવાથી અવક્તવ્યબંધ નથી.

સત્તરથી ચુરમોત્તર સુધીનાં બંધસ્થાનોના કુલ અઠાવીશ ભૂયસ્કાર થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાને એક પ્રકૃતિનો બંધ કરતો સૂક્ષ્મસંપરાયે આવી મતિ-જ્ઞાનાવરણીય આદિ સોળ પ્રકૃતિ અધિક બાંધતાં પ્રથમસમયે સત્તરપ્રકૃતિના બંધસ્વરૂપ પહેલા ભૂયસ્કાર, ત્યાંથી પડતો નવમા ગુણસ્થાને આવી સંબલન લૌભાદિક ચાર તથા યુરુષવેદ એ પાંચમાંથી અતુકમે એક એક પ્રકૃતિ અધિક બાંધતાં આદાર, યોગણીત્રીશ, વીશ, એકવીશ અને બાવીશના બંધ વળતે પ્રથમસમયે બેથી છ સુધીના પાંચ ભૂયસ્કાર થાય. ત્યાંથી આઠમા ગુણસ્થાને આવતાં હાસ્થાદિ ચાર પ્રકૃતિ સહિત છવીશ બાંધતાં પ્રથમ સમયે સાતમો, ત્યાંથી નીચે પડતાં તે જ ગુણસ્થાને દેવપ્રાયોગ્ય અઠાવીશ પ્રકૃતિ બાંધે ત્યારે થશ વિના સત્તાવીશ પ્રકૃતિઓ વધતાં ત્રેપનના બંધે આઠમો, તે જ વળતે દેવપ્રાયોગ્ય અઠાવીશના બદલે જિનનામ સહિત યોગણીત્રીશ, આદારકદિક સહિત ત્રીશ તેમ જ જિનનામ તથા આદારકદિક સહિત એકત્રીશ બાંધતાં અતુકમે ચોપન, પંચાવન અને છપ્પનના બંધસ્વરૂપ નવમો, દશમો અને અગિયારમો ભૂયસ્કાર થાય. વળી આદારકદિક યુક્ત ત્રીશ પ્રકૃતિઓ સહિત પંચાવનનો બંધ કરનાર આઠમાના પહેલા ભાગે નિદ્રાદિક બાંધે ત્યારે સત્તાવનના બંધે અને પૂર્વોક્ત છપ્પનનો બંધ કરનાર નિદ્રાદિક સહિત બાંધે ત્યારે અઠાવનના બંધે અતુકમે બારમો અને તેરમો ભૂયસ્કાર થાય.

પ્રમત્ત ગુણસ્થાને આદારકદિક વિના પૂર્વોક્ત છપ્પન અને દેવાયુ-એમ સત્તાવન

બાંધતો અપ્રમતે આવી આહારકદ્ધિકનો બંધ કરે ત્યારે ઝોગણસાં પ્રકૃતિ બાંધતાં ચૌદમો ભૂયસ્કાર થાય. ત્યાંથી પડતો દેશવિરતિએ આવી દેવાયુ તથા આહારકદ્ધિક વિના પૂર્વોક્ત છાપન તથા પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ચાર કષાય-એમ સાંઠ અને દેવાયુ સહિત તે એકસઠં પ્રકૃતિ બાંધે ત્યારે અનુક્રમે પંદરમો તથા સોલ્લમો ભૂયસ્કાર, ત્યાંથી અવિરતિ ગુણુસ્થાને આવી જિનનામ તથા દેવાયુ વિના ઝોગણસાં અને અપ્રત્યાખ્યાનીય ચાર-એમ ત્રેસઠં તેમ જ જિનનામ સહિત ચોસઠં બાંધે ત્યારે અનુક્રમે સત્તરમો તથા અઠારમો ભૂયસ્કાર થાય. તે જ આત્મા મનુષ્યમાંથી દેવ અથવા નરકમાં જઈ જિનનામ સહિત દેવપ્રાયોગ્ય ઝોગણુત્રીશના બદલે જિનનામયુક્ત મનુષ્યપ્રાયોગ્ય ત્રીશ સહિત પાંસઠં બાંધે ત્યારે ઝોગણીસમો અને તે જ મનુષ્યાયુ સહિત છાસઠં બાંધે ત્યારે વીશમો ભૂયસ્કાર થાય.

મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનકે જ્ઞાનાં ૫ દર્શનાં ૯, વેદનીય ૧, મોહં ૨૨ અપયોપ્ત એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય નામકર્મની ૨૩, ગોત્ર ૧ અને અંતં ૫ એમ છાસઠં બાંધતો તિથં-ચાચુ સહિત સડસઠં બાંધે ત્યારે પ્રથમ સમયે એકવીશમો, તિથં-ચાચુ વિના નામકર્મની ત્રેવીશને બદલે પચીશ તથા છવીશ બાંધે ત્યારે અડસઠં અને ઝોગણુસીત્તેરના બંધે અનુક્રમે બાવીશમો તેમ જ ત્રેવીશમો અને તિથં-ચાચુ સહિત સિત્તેર બાંધે ત્યારે ચોવીશમો ભૂયસ્કાર થાય.

તિથં-ચાચુ વિના એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય છવીશના બદલે દેવ કે નરકપ્રાયોગ્ય નામકર્મની અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિઓ સહિત ઇકોતેર બાંધતાં પચીશમો ભૂયસ્કાર થાય અને અઠ્ઠાવીશના બદલે તિથં-ચ પ્રાયોગ્ય નામકર્મની ઝોગણુત્રીશ સહિત બહોતેરનો બંધ કરે ત્યારે છવીશમો, ઉદોત સહિત તહોતેર તેમ જ તિથં-ચાચુ સહિત ચુમોતેર પ્રકૃતિના બંધે પ્રથમ સમયે અનુક્રમે સત્તાવીશમો તથા અઠ્ઠાવીશમો ભૂયસ્કાર થાય.

એ જ પ્રમાણે ઉલટા ક્રમે ચુમોતેરના બંધથી એકના બંધ સુધીમાં તહોતેરથી એક સુધીના બંધસ્વરૂપ અઠ્ઠાવીશ અદ્યપતર થાય તે યથાસંભવ સ્વયં ઘટાવી લેવા.

આમાંના કેટલાકે ભૂયસ્કારો તથા અદ્યપતરો એક અથવા અનેક છવ આશ્રયી અનેક પ્રકારે થાય છે, તે સ્વયં વિચારવા.

જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાયકર્મનું પાંચ-પાંચ પ્રકૃતિરૂપ તેમ જ વેદનીય, આચુ તથા ગોત્રકર્મનું એક એક પ્રકૃતિ સ્વરૂપ એક એક ઉદયસ્થાન છે. તેથી અવસ્થિતોદય પણુ એક એક જ હોય છે. આ પાંચમાંના કોઈપણ કર્મની સર્વ ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો વિચ્છેદ થયા બાદ ફરીથી ઉદય થતો નથી માટે અવકતલ્લોદય નથી વળી ઉદય-સ્થાન એક એક જ હોવાથી ભૂયસ્કાર તથા અદ્યપતર પણુ નથી.

દર્શનાવરણીયકર્મનાં ચઘુદર્શનાવરણાદિ ચાર પ્રકૃતિરૂપ અને પાંચમાંથી કોઈપણ

એક નિદ્રાનો ઉદય હોય ત્યારે પાંચ પ્રકૃતિરૂપ એમ બે ઉદયસ્થાન હોવાથી અવસ્થિ-
તોદય બે તથા ભૂયસ્કારોદય અને અદ્યતરોદય એક એક છે. અવક્રાન્ત્યોદય અહિં પણ નથી.

મોહનીયકર્મના એક, બે, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ અને દશ પ્રકૃતિરૂપ
નવ ઉદયસ્થાન હોવાથી અવસ્થિતોદય નવ છે.

ઉપશાંતમોહથી કાલક્ષયે પઠતાં સુક્ષ્મસંપરાયે સંબલન લોભનો ઉદય થાય ત્યારે
પહેલો અવક્રાન્ત્યોદય અને લવક્ષયે અનુત્તર વિમાનમાં જતાં અપ્રત્યાખ્યાનીય વગેરે
ત્રણ કષાયો, હાસ્ય, રતિ અને પુરુષવેદ એ છનો અથવા ભય, ભુગુપ્ત્સા કે સમ્બંધત્વ
મોહનીય એ ત્રણમાંથી કેાઈપણ એક પ્રકૃતિ સહિત સાતનો, ત્રણમાંથી બે સહિત
આઠનો અને ત્રણે સહિત નવનો ઉદય થાય ત્યારે પ્રથમ સમયે અનુક્રમે બીજો, ત્રીજો,
ચોથો અને પાંચમો અવક્રાન્ત્યોદય હોય છે. એમ કુલ પાંચ અવક્રાન્ત્યોદય છે.

સુક્ષ્મસંપરાયે એક સંબલન લોભનો ઉદય હોય છે. ત્યાંથી પછી અનુક્રમે યથા-
સંભવ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક સુધી આવતાં ત્રણ વિના બેથી દશ સુધીની પ્રકૃતિઓનો
ઉદય થાય ત્યારે અનુક્રમે પ્રથમ આદિ આઠ ભૂયસ્કાર અને મિથ્યાત્વેથી યથાસંભવ
સુક્ષ્મસંપરાય સુધી જતાં એ જ પ્રમાણે ઉલટા ક્રમે નવથી એકના ઉદય સુધીના આઠ
અદ્યતરો થાય છે.

નામકર્મના આઠ, નવ, વીશ, એકવીશ અને ચોવીશથી એકત્રીશ પર્થત આઠ એમ
કુલ બાર ઉદયસ્થાન હોવાથી બાર અવસ્થિતોદય હોય છે. અવક્રાન્ત્યોદય અહિં પણ નથી.

આઠ, નવ, વીશ અને એકવીશ એ ચાર સિવાય એકવીશના ઉદયસ્થાનથી ચોવી-
શથી એકત્રીશ પર્થતના ઉદયસ્થાનોમાં જતાં સંસારી છવોને આઠ ભૂયસ્કાર થાય છે.
બે કે કેવલિ-સમુદ્ઘાતમાં વીશ અને એકવીશના ઉદયસ્થાનથી છન્વીશ અને સત્તા-
વીશે જતાં તેમ જ છન્વીશ તથા સત્તાવીશથી ત્રીશ અને એકત્રીશના ઉદયસ્થાને જતાં
છન્વીશ વગેરે તે તે ભૂયસ્કારો થાય છે. પરંતુ તે આ આઠમાં જ અંતર્ગત થઈ જાય
છે તેથી ભિન્ન ગણાતા નથી.

અહિં અદ્યતર નવ છે, તે આ પ્રમાણે-ત્રીશના ઉદયવાળા સામાન્ય કેવળી અને
એકત્રીશના ઉદયવાળા તીર્થંકર કેવલીને કેવલી-સમુદ્ઘાત અવસ્થામાં પરાઘાત, વિહા-
યોગતિ, ઉચ્છ્વાસ અને સ્વર આ ચાર પ્રકૃતિઓનો ઉદય અટકે ત્યારે સમુદ્ઘાતના
બીજા સમયે છન્વીશ અને સત્તાવીશના ઉદય સમયે અનુક્રમે પહેલો તથા બીજો, વળી
તેમાંથી સંઘયણ, સંસ્થાન, પ્રત્યેક, ઉપઘાત અને ઔદારિકિક એ છનો ઉદય અટકે
ત્યારે ત્રીજા આદિ સમયે વીશ અને એકવીશ પ્રકૃતિના ઉદયકાળે અનુક્રમે ત્રીજો તથા
ચોથો અદ્યતર થાય, તીર્થંકર કેવલી તથા સામાન્ય કેવલીને એકત્રીશ અને ત્રીશના
ઉદયમાંથી સ્વરના રોધ થાય ત્યારે અને તેમાંથી ઉચ્છ્વાસનો રોધ થાય ત્યારે ત્રીશ,
જોગણત્રીશ અને અઘ્નવીશના ઉદયકાળે ત્રીશ, જોગણત્રીશ અને અઘ્નવીશ પ્રકૃતિ સ્વરૂપ

ત્રણ તેમ જ યોગણત્રીશ અને અઠ્ઠાવીશના ઉદયસ્થાનથી અયોગિ-ગુણસ્થાને અનુક્રમે નવ અને આઠના ઉદયે બંધ ત્યારે નવ અને આઠના ઉદયરૂપ આ બે-એમ કુલ નવ અદ્યપતરોદય છે અને ઋતુગતિથી ઉત્પન્ન થનાર સંસારી જીવને ૨૪-૨૫ નો અદ્યપતર આવી શકે છે. પણ ટીકામાં જણાવેલ નથી.

સંસારી જીવોને આમાંના કેટલાક અદ્યપતરો ઘટી શકે છે. પરંતુ બધા ઘટી શકતા નથી અને જે ઘટે છે તે આ નવમાં આવી બંધ છે તેથી ભૂદા ગણાવેલ નથી.

સર્વકર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિનાં અગિયાર, બાર, ત્રેવીશ, ચૌવીશ, યોગણત્રીશથી ચોત્રીશ સુધીનાં છ તથા ચુરમાલીશથી યોગણસાઠ પ્રકૃતિના ઉદય સુધીનાં સોલ એમ કુલ છબીશ ઉદયસ્થાનો છે.

ત્રસત્રિક, મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયબલિતિ, સૌભાગ્ય, આદેયદિક, એક વેદનીય, ઉચ્ચ-ગોત્ર અને મનુષ્યાસુખ આ અગિયાર પ્રકૃતિનો ઉદય ચૌદમે ગુણસ્થાનકે સામાન્ય કેવલીને અને જિનનામ સહિત બારનો ઉદય તીર્થંકર કેવલિને હોય છે. અહિં તેમ જ તેરમે ગુણસ્થાને તીર્થંકરોને પ્રતિપક્ષી દરેક શુભ પ્રકૃતિઓના જ ઉદય હોય છે એ ધ્યાનમાં રાખવું.

આ અગિયાર અને બાર પ્રકૃતિમાં નામકર્મની ખુવોદથી બાર ઉમેરતાં કેવલિ-સસુદ્ધાતમાં કાર્મણ કાયથોગે વર્તતાં અતીર્થંકર તેમ જ તીર્થંકર કેવલિને અનુક્રમે યોગણત્રીશ અને ત્રીશ આ બે જ ઉદયસ્થાનો હોય છે, તેમાં પરાધાત, એક વિહાયો-ગતિ, ઉચ્છવાસ અને એક સ્વર આ ચાર ઉમેરવાથી સ્વભાવસ્થ તેઓને અનુક્રમે તેત્રીશ અને ચોત્રીશ આ બે ઉદયસ્થાનો હોય છે.

તેઓને જ યોગનિરોધ સમયે સ્વર રોકાયે છતે અનુક્રમે બત્રીશ અને તેત્રીશ તથા ઉચ્છવાસ રોકાયે છતે એકત્રીશ અને બત્રીશ એમ ચાર ઉદયસ્થાનો હોય છે. પરંતુ અહિં બત્રીશ અને તેત્રીશ બે વાર ગણાવેલ હોવાથી નવાં ઉદયસ્થાનો બે જ એકત્રીશ અને બત્રીશ કહી શકાય. આ રીતે કેવલિ ભગવંતોને સામાન્યથી દશ જ ઉદયસ્થાનો હોય છે.

કૌંપણ અવિરતિ ક્ષાયિક સચ્ચદૃષ્ટિ જીવને વિગ્રહગતિમાં જ્ઞાનાવરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય ચાર, વેદનીય એક, આયુષ્ય એક, ગોત્ર એક, અંતરાય પાંચ એમ છ કર્મની સત્તર, અપ્રત્યાખ્યાનીય ત્રણેરે ત્રણ કોધાદિ, એક સુગલ અને એક વેદ એમ મોઢ-નીયની છ, તથા વિગ્રહગતિમાં ઘટતી નામકર્મની એકવીશ એમ કુલ ચુરમાલીશ પ્રકૃતિનો જઘન્યથી ઉદય હોય છે. તેમાં ભય, ભુગુપ્સા અને સચ્ચક્ત્ય મોઢનીય એ ત્રણમાંથી કૌંપણ એક ઉમેરતાં પીસ્તાલીશ, બે ઉમેરતાં છેતાલીશ અને ત્રણે ઉમેરતાં સુસ્તાલીશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય થાય છે.

ઉત્પત્તિસ્થાને આવેલ અવિરત ક્ષાયિક સચ્ચદૃષ્ટિ દેવ અથવા નારકને પૂર્વોક્ત

ચુરમાલીશમાંથી આતુપૂર્વે બાદ કરતાં વૈકિંચદિકે, ઉપધાત, પ્રત્યેક તથા સંસ્થાન એમ પાંચ ઉમેરતાં અડતાલીશ, તેમાં ભય, ભુશુપ્સા અને સમ્યક્ત્વ મોહનીય આ ત્રણમાંથી એક ઉમેરતાં ઝોગણપચાસ, બે ઉમેરતાં પચાસ અને ત્રણ ઉમેરતાં એકાવનનો ઉદય થાય છે.

અથવા ચુરમાલીશના ઉદયવાળા અવિરત ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્ય-તિથિઓને ઉત્પત્તિસ્થાને આતુપૂર્વે બાદ કરી જેમાં ઔદારિકદિકે, ઉપધાત, પ્રત્યેક, પ્રથમ સંઘ-યણ અને એક સંસ્થાન એ છ ઉમેરતાં ઝોગણપચાસનો ઉદય થાય. વળી શરીરપચો-ત્તિએ પચાંપત એવા તેઓને જ તે ઝોગણપચાસમાં એક વિહાયોગતિ અને પરાધાત ઉમેરતાં એકાવન, ઉચ્છ્વાસ ઉમેરતાં બાવન, સ્વર ઉમેરતાં ત્રેપન, સમ્યક્ત્વ મોહનીય, ભય, ભુશુપ્સા અને એક નિદ્રા આ ચારમાંથી કોઈપણ એક ઉમેરતાં ચોપન, બે ઉમેરતાં પંચાવન, ત્રણ ઉમેરતાં છપન અને ચારે ઉમેરતાં સત્તાવનનો ઉદય થાય, તેમાં ઉદ્યોત ઉમેરતાં તિથિઓને અકાવનનો ઉદય થાય.

પૂર્વે દેવ તથા નરક આગ્રી ઉત્પત્તિસ્થાને અડતાલીશનું ઉદયસ્થાન બતાવ્યું હતું તેમાં પણ મનુષ્ય-તિથિઓની જેમ પરાધાત, વિહાયોગતિ, ઉચ્છ્વાસ, સ્વર, ભય, ભુશુપ્સા, સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને નિદ્રા ઉમેરવાથી યથાસંભવ અનેક રીતે સત્તાવન સુધીનાં ઉદયસ્થાનકો થઈ શકે છે.

મિશ્ર્યાદષ્ટિને છેતાલીશથી ઝોગણસાઠ સુધીનાં ઉદયસ્થાનો સંભવે છે. ત્યાં જ્ઞાના-વરણીય પાંચ, દર્શનાવરણીય પાંચ, વેદનીય એક, મોહનીય દશ, આશુ એક, નામકર્મ એકત્રીશ, ગોત્ર એક અને અંતરાય પાંચ એમ ઝોગણસાઠ પ્રકૃતિનો ઉદય તિથિઓને જ સંભવે છે. શેષ ઉદયસ્થાનો સ્વયં વિચારી લેવાં.

સર્વોત્તર પ્રકૃતિઓનો ઉદયવિચ્છેદ થયા પછી ફરીથી ઉદયનો સંભવ ન હોવાથી અવકાતઓદય એક પણ નથી. અવસ્થિતોદય છઠ્ઠીશ હોય છે.

ભૂયસ્કારોદય અગિયાર, બાર, ત્રેવીશ, ચોવીશ અને ચુરમાલીશ વિના શેષ એક-ત્રીશ હોય છે.

ત્યાં તીર્થંકર તથા સામાન્ય કેવલિને અયોગિ ગુણસ્થાને બાર તથા અગિયારનો અને સયોગિ ગુણસ્થાને કેવલિ-સમુદ્ધાતમાં કાર્મણ કાયયોગે વર્તતાં અનુક્રમે ચોવીશ તથા ત્રેવીશનો ઉદય હોય છે. તેમ જ ચુરમાલીશનું ઉદયસ્થાન અવિરત ક્ષાયિક સમ્ય-ગ્દષ્ટિને વિચ્છેદગતિમાં જ ઘટે છે. આ પાંચે ઉદયસ્થાનો પ્રકૃતિઓની હોનિથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. પણ પ્રકૃતિઓની વૃદ્ધિથી પ્રાપ્ત થતા નથી. માટે આ પાંચ ઉદયસ્થાનો ભૂય-સ્કારરૂપે સંભવતાં નથી.

કેવલિ-સમુદ્ધાતમાં કાર્મણ કાયયોગે વર્તતા સામાન્ય કેવલિ તથા તીર્થંકર કેવલિને અનુક્રમે ત્રેવીશ તથા ચોવીશનો ઉદય હોય છે. તેમને છઠ્ઠા સમયે ઔદારિક

મિશ્ર કાયથોગે વર્તતાં ઔદારિકદિક, ઉપવાત, પ્રત્યેક, પ્રથમ સંઘયણ અને એક સંસ્થાન એ છ પ્રકૃતિ વધે ત્યારે અનુક્રમે યોગણત્રીશ તથા ત્રીશના ઉદયરૂપ બે અને તેમને જ આઠમા સમયે ઔદારિક કાયથોગે વર્તતાં પરાવાત, વિહાયોગતિ, ઉચ્છ્વાસ અને સ્વર આ ચાર પ્રકૃતિઓ વધે ત્યારે અનુક્રમે તેત્રીશ અને ચોત્રીશ પ્રકૃતિના ઉદયરૂપ બે-એમ કેવલિના દશ ઉદયસ્થાનોમાં માત્ર ચાર ભૂયસ્કાર ઘટે છે. ટીકામાં એકત્રીશ અને બત્રીશ પ્રકૃતિના ઉદય સ્વરૂપ બે ભૂયસ્કારો સહિત કુલ છ ગણાવ્યા છે. પરંતુ તે ભૂયસ્કારો શી રીતે ઘટી શકે તે અમે બાણતા નથી.

પીસ્તાલીસથી યોગણસાઠના ઉદયસ્થાન સુધીના કુલ પંદર ભૂયસ્કારો યથાસંભવ અનેક છવો આશ્રયી અનેક પ્રકારે ઘટી શકે છે. એથી કુલ એકવીશ ભૂયસ્કારો થાય છે.

યોગણસાઠથી વધારે પ્રકૃતિઓનો ઉદય ન હોવાથી યોગણસાઠ તથા ચોત્રીશનો ઉદય પણ ટીકાકારના જણાવવા મુજબ વૃદ્ધિથી થતો હોવાથી આ બે વિના શેષ ચોવીશ અદ્યતરોદય ઘટે છે. પરંતુ ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે રહેલ તીર્થંકરના આત્માને સુઠતાલીશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે, તેમાંથી પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાય એ ઔદનો ક્ષય થવાથી અને તીર્થંકર નામકર્મનો ઉદય થવાથી સયોગિ-ગુણસ્થાનકે ચોત્રીશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે તેથી એ પણ અદ્યતર સ્વરૂપે સંભવી શકે છે. છતાં તેનું વર્ણન કેમ કર્યું? તે બહુશ્ચતો બાણ.

સત્તાસ્થાનોમાં અવક્રાંત્યાદિનો વિચાર

કોઈપણ એક કર્મની સર્વ ઉત્તરપ્રકૃતિઓની કે સર્વ કર્મની સર્વ ઉત્તરપ્રકૃતિઓની સત્તાનો વિચ્છેદ થયા પછી ફરીથી સત્તા થતી નથી માટે કોઈપણ કર્મમાં અવક્રાંત્ય સત્કર્મ ઘટતું જ નથી.

જ્ઞાનાવરણીય અને અંતરાયનું ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનક સુધી પાંચ-પાંચ પ્રકૃતિ સ્વરૂપ એક જ સત્તાસ્થાન હોય છે. તેથી અવસ્થિત સત્કર્મ એક થાય છે અને ભૂયસ્કાર તથા અદ્યતર સત્કર્મ નથી.

વેદનીય, ગોત્ર અને આયુષ્યકર્મમાં બે અને એક પ્રકૃતિ સ્વરૂપ બે બે સત્તાસ્થાનો હોય છે. ત્યાં વેદનીયમાં અયોગિના દ્વિચરમસમય સુધી બે અને ચરમસમયે એક પ્રકૃતિ સ્વરૂપ એમ બે સત્તાસ્થાન છે. એકનું સત્તાસ્થાન એક જ સમય રહેતું હોવાથી અવસ્થિત રૂપે પ્રાપ્ત થતું નથી, માટે બે પ્રકૃતિ સ્વરૂપ એક અવસ્થિત સત્તાસ્થાન અને એક અદ્યતર સત્કર્મ થાય છે. પણ એકની સત્તામાંથી બેની સત્તા થવાનો સંભવ ન હોવાથી ભૂયસ્કાર સત્કર્મ નથી.

ગોત્રકર્મમાં ઉચ્ચગોત્ર ઉવેલે ત્યારે અથવા અયોગિના દ્વિચરમસમયે નીચગોત્રનો ક્ષય કરે ત્યારે એક પ્રકૃતિનું અન્યથા બે પ્રકૃતિનું સત્કર્મ હોય છે. અન્ને સત્તાસ્થાનો અવસ્થિત છે. ભૂયસ્કાર તથા અદ્યતર એક એક હોય છે.

ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયથી આયુષધના પૂર્વ સમય સુધી એકનું અને આયુષધના પ્રથમ સમયથી તે ભવના અંત સુધી એનું—એમ આયુષ્યનાં બે સત્તાસ્થાનો હોય છે. માટે બંને અવસ્થિત સત્કર્મ છે. આયુષધના પ્રથમ સમયે એક ભૂયસ્કાર અને ભવના પ્રથમ સમયે એક અલંપતર થાય છે.

ઉપશમશ્રેણિમાં અગિયારમા ગુણસ્થાનકે સુધી અને ક્ષપકશ્રેણિમાં નવમા ગુણ-
સ્થાનકેના પ્રથમ ભાગ સુધી નવનું, ત્રીણ્વદ્વિત્રિકેના ક્ષય થયા બાદ ક્ષીણભોહના દ્વિય-
રમસમય સુધી છનું અને નિદ્રાદ્વિકેના ક્ષય થવાથી ક્ષીણભોહના ચરમસમયે ચાર પ્રકૃ-
તિનું-એમ દર્શનાવરણીયનાં ત્રણ સત્તાર્થાન છે. ત્યાં ચારનું સત્તાર્થાન એક સમય જ
હોવાથી તે અવસ્થિતરૂપે ઘટતું નથી, તેથી શેષ જે અવસ્થિત અને છ તથા ચાર પ્રકૃતિ
રૂપે જે અંદરપેતર હોય છે. દર્શનાવરણીયની કેઈઈપણ પ્રકૃતિનો ક્ષય થયા પછી દ્વિતી
સત્તામાં આવતી ન હોવાથી એક પણ ભૂયસ્કાર થતો નથી.

સોહનીયકર્મનાં અઠ્ઠાવીશ, સત્તાવીશ, છન્વીશ, ચોવીશ, ત્રેવીશ, બાવીશ, એક-
વીશ, તેર, બાર, અગિયાર, પાંચ, ચાર, ત્રણ, બે અને એક પ્રકૃતિરૂપ પંદર સત્તાસ્થાનો.
કોવાથી પંદર અવસ્થિત સત્કર્મ છે અને અઠ્ઠાવીશ વિનાના ચોદ અદ્યપતર સત્કર્મ છે.

અનંતાનુબંધિ, સ્વચક્ત્વ મોહનીય તથા મિશ્ર મોહનીય સિવાયની કોઈ
યજ્ઞ પ્રકૃતિ ક્ષય થયેા પંચી ફરીથી સત્તામાં પ્રાપ્ત થતી ન હોવાથી એવીશ અથવા
અઘ્નીશના સત્તાસ્થાનથી અઘ્નીશના સત્તાસ્થાને જતાં અઘ્નીશની સત્તા રૂપ એક જ
ભૂચકાર થાય છે, શેષ કોઈપણ સત્તાસ્થાનો ભૂચકાર રૂપે થતાં નથી.

નામકર્મનાં સત્તાસ્થાનો ખાર છે. સર્વ પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય ત્યારે ત્રાણું, બિનનામ વિના બાણું, આહારક ચતુષ્ક વિના નેવ્યાશી, બિનનામ તથા આહારક ચતુષ્ક વિના ચંક્ર્યાશી આ પ્રથમ સત્તાસ્થાન ચતુષ્ક કહેવાય છે. તેમાંથી ક્ષપકશ્રિમાં નામની તેર પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થતાં અતુકમે જો'શી, જોગણુજો'શી, છોત્તેર અને પંચોત્તેર સત્તાસ્થાન થાય છે. આ બીજું સત્તાસ્થાન ચતુષ્ક કહેવાય છે. અયોગિના દ્વિચરમ સમયે જો'શી અને જોગણુજો'શીની સત્તાવાળાને એકોત્તેરનો ક્ષય થવાથી અથવા છોત્તેર અને પંચોત્તેરની સત્તાવાળાને સડસઠ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થવાથી નવ અને આઠ રૂપ બે સત્તાસ્થાનો થાય છે.

પૂવોક્ત અંશુશીમાંથી દેવદિક્ષ કે નરકદિક્ષ વિના છવારી તેમાંથી શેષ રહેલ દેવ-
દિક્ષ કે નરકદિક્ષ સહિત વૈક્રિય ચતુષ્ક્રમે જીવિના જોશી અને તેમાંથી પણ મનુષ્ય-
દિક્ષની ઉદ્ધવના થાય ત્યારે અંશુતેરનું સત્તાસ્થાન થાય છે. પૂર્વાચાર્યોએ આ ત્રણ સત્તા-
સ્થાનોને અપ્રવ સત્તાસ્થાનો કહેલ છે.

એ'શીનુ સત્તાસ્થાન વૈકલ્પિકપદ્ધતિ વિના અથવા ક્ષંપકચેષ્ટિમાં તેરનો ક્ષય થાય ત્યાંદે

એમ એ રીતે થાય છે, પરંતુ અંખ્યા એક જ હોવાથી તે એ વાર ગણાતું નથી તેથી આરંબ સત્તાસ્થાનો છે.

અર્ધિ નવ અને આઠની સત્તા અયોગિના ચરમસમયરૂપ-એક જ સમય હોવાથી શેષ દશ સત્તાસ્થાનો અવસ્થિતરૂપે હોય છે. ત્રાહુ અને બાહુ વિના શેષ દશ અલ્પ-તરો હોય છે.

અહોત્તરની સત્તાવાળાને જંદશી મહુધ્યદિકની સત્તા વધે ત્યારે એ'શીનું, તેમાં વૈક્રિયપદ્ધતિની સત્તા વધે ત્યારે છચાશીનું, તેમાં શેષ દેવદિક કે નરકદિકની સત્તા વધે ત્યારે અઠ્ઠાશીનું, તેમાં જિનનામ વધે ત્યારે નેબ્યાશીનું, એ જ અઠ્ઠાશીમાં આહારક અનુષ્ઠ વધે ત્યારે બાહુનું અને તેમાં જિનનામ વધે ત્યારે ત્રાહુનું, એમ આ છ સત્તા-સ્થાનો ભૂયસ્કારરૂપે થાય છે. શેષ સત્તાસ્થાનો ક્ષપકશ્રેણિમાં જ પ્રાપ્ત થતાં હોવાથી ભૂયસ્કારરૂપે થતાં નથી અને ક્ષપકશ્રેણિ વિના અહોત્તરથી ઓછી સત્તા ન હોવાથી અહોત્તરનું સત્તાસ્થાન પણ ભૂયસ્કારરૂપે થતું નથી.

સર્વ ઉત્તરપ્રકૃતિઓનાં સત્તાસ્થાનો અને તેમાં અવકાશ્યાદિનો વિચાર

૧૧, ૧૨, ૮૦, ૮૧, ૮૪, ૮૫, ૯૪, ૯૫, ૯૬, ૯૭, ૯૮, ૯૯, ૧૦૦, ૧૦૧, ૧૦૨, ૧૦૩ ૧૦૪, ૧૦૫, ૧૦૬, ૧૦૭, ૧૦૮, ૧૦૯, ૧૧૦, ૧૧૧, ૧૧૨, ૧૧૩, ૧૧૪, ૧૨૫, ૧૨૬, ૧૨૭, ૧૨૮, ૧૨૯, ૧૩૦, ૧૩૧, ૧૩૩, ૧૩૪, ૧૩૫, ૧૩૬, ૧૩૭, ૧૩૮, ૧૩૯, ૧૪૦, ૧૪૧, ૧૪૨, ૧૪૩, ૧૪૪, ૧૪૫ અને ૧૪૬ પ્રકૃતિરૂપ સર્વ ઉત્તરપ્રકૃતિઓનાં કુલ ૪૮ સત્તાસ્થાનો અનેક છવ આશ્રયી હોય છે.

તસત્રિક, સૌરામ્ય, આદેયદિક, મનુષ્યગતિ, પૈન્દ્રિયભતિ, મનુષ્યાણુ, ઉચ્ચગેત્ર અને એક વેદનીય આ અગિયાર પ્રકૃતિરૂપ અને જિનનામ સહિત આર પ્રકૃતિરૂપ સત્તાસ્થાન અયોગિ-શુણ્યસ્થાનકના ચરમસમયે અનુક્રમે સામાન્ય દેવદી તથા તીર્થંકર દેવદિને હોય છે.

ઉપરોક્ત અગિયાર અને બારમાં આધરદિક, તિર્થંચદિક, તરકદિક, આતપદિક, એકેન્દ્રિયાદિ ચાર ભતિ અને આધારણ નામકર્મ એ તેર તેમ જ જિનનામ તથા આહારક અનુષ્ઠ એમ આઠ વિના શેષ નામકર્મની સહસ્રક, અન્યતર વેદનીય તથા નીચગેત્ર એમ કુલ કોગણસિત્તર પ્રકૃતિઓ ઉનેરતાં એ'શી અને એકાશી તેમ જ આહારક અનુષ્ઠ સહિત તે ઉનેરતાં ચોરાશી અને પંચાશી એમ ચાર સત્તાસ્થાન અનેક છવોની અપેક્ષાએ સયોગિથી અયોગિના ચિચરમસમય સુધી હોય છે. ત્યાં એ'શી અને ચોરાશીનું સામાન્ય દેવદિને તથા એકાશી અને પંચાશીનું સત્તાસ્થાન તીર્થંકર દેવદિને હોય છે.

આ એ'શી આદિ ચાર સત્તાસ્થાનમાં નવ આધરણ અને પાંચ અંતરાય ઉનેરતાં શીણુમોહના ચરમસમયે અનુક્રમે ચોરાહુ, પંચાહુ, અઠ્ઠાહુ અને નંબાહુ એ ચાર

સત્તાસ્થાનો હોય. આ જ શુષ્કસ્થાનકના ક્રિયરમસમય સુધી નિર્દાદિક સહિત છન્દુ, સત્તાણું, સો અને એકસો એક એ ચાર સત્તાસ્થાનો હોય છે.

સૂક્ષ્મસંપ્રાય શુષ્કસ્થાનકે લોભ સહિત સત્તાણું, અઠ્ઠાણું, એકસો એક અને એકસો બે એમ ચાર સત્તાસ્થાનો હોય છે.

અનિવૃત્તિકરણ શુષ્કસ્થાને માયા સહિત અઠ્ઠાણું, નવ્વાણું, એકસો બે અને એકસો ત્રણ એ ચાર, ત્યારબાદ માન સહિત નવ્વાણું, સો, એકસો ત્રણ અને એકસો ચાર, ત્યારબાદ કૌપ સહિત કરતાં સો, એકસો એક, એકસો ચાર અને એકસો પાંચ, તેમાં પુરુષવેદ સહિત કરતાં એકસો એક, એકસો બે, એકસો પાંચ અને એકસો છ એ ચાર સત્તાસ્થાનો હોય છે. ત્યારબાદ હાસ્યપદ્ધતિ ઉમેરતાં એકસો સાત, એકસો આઠ, એકસો અગિયાર અને એકસો બાર, ત્યારબાદ સ્ત્રીવેદ ઉમેરતાં એકસો આઠ, એકસો નવ, એકસો બાર અને એકસો તેર, તેમાં નપુંસકવેદ સહિત કરતાં એકસો નવ, એકસો દશ, એકસો તેર અને એકસો ચૌદ આ ચાર સત્તાસ્થાનો હોય છે. તે પછી તે જ શુષ્કસ્થાનકે સ્થાવરદ્રિકાદિ નામકર્મની તેર અને શીલુદ્ધિત્રિક એમ સોલ ઉમેરતાં એકસો પચ્ચીશ, એકસો છવીશ, એકસો યોગણચાલીશ અને એકસો ત્રીશ એ ચાર સત્તાસ્થાનો હોય છે. ત્યારબાદ આ જ શુષ્કસ્થાનકે આઠ કપાયયુક્ત કરતાં એકસો તેત્રીશ, એકસો ચોત્રીશ, એકસો સાઠત્રીશ અને એકસો આઠત્રીશ આ ચાર સત્તાસ્થાનો થાય છે. તે અનેક જીવ આશ્રયી અર્હિથી ચતુર્થ શુષ્કસ્થાનક સુધી હોય છે.

તેમાં સમ્યક્ત્વ મોહનીય સહિત-મોહનીયની ખાવીશની સત્તાવાળાને એકસો ચોત્રીશ, એકસો પાંત્રીશ, એકસો આઠત્રીશ અને એકસો યોગણચાલીશ, તેમાં મિશ્ર-મોહનીય ઉમેરતાં એકસો પાંત્રીશ, એકસો છત્રીશ, એકસો યોગણચાલીશ અને એકસો ચાલીશ તેમ જ મિથ્યાત્વ સહિત મોહનીયની ચોવીશની સત્તાવાળાને એકસો છત્રીશ, એકસો સાઠત્રીશ, એકસો ચાલીશ અને એકસો એકતાલીશ એ ચાર સત્તાસ્થાનો હોય છે.

મોહનીયની છવીશની સત્તાવાળાને એકસો આઠત્રીશ, એકસો યોગણચાલીશ, એકસો ભેતાલીશ અને એકસો તેતાલીશ, મોહનીયની સત્તાવીશની સત્તાવાળાને એકસો યોગણચાલીશ, એકસો ચાલીશ, એકસો તેતાલીશ અને એકસો સુખાલીશ, તેમ જ મોહનીયની અઠ્ઠાવીશની સત્તાવાળાને એકસો ચાલીશ, એકસો એકતાલીશ, એકસો સુખાલીશ અને એકસો પીસ્તાલીશ આ ચાર સત્તાસ્થાનો હોય છે.

એકસો ચોત્રીશથી એકસો પીસ્તાલીશ સુધીનાં સર્વ સત્તાસ્થાનો ચોથાથી સાતમા શુષ્કસ્થાનક સુધી વિજ વિજ જીવો આશ્રયી હોય છે. એમ ટીકામાં જણાવેલ છે, પણ આ શુષ્કસ્થાનકોમાં મોહનીયકર્મની છવીશ કે સત્તાવીશની સત્તા હોતી જ નથી, તેથી આ સત્તાસ્થાનો કઈ રીતે ઘટી શકે તે સમજાતું નથી. પરંતુ કર્મપ્રકૃતિ સત્તા. ગાથા ૧૩ તથા તેની ટીકામાં અન્ય આચાર્યોના મતે પ્રથમ દર્શનત્રિકનો અને પછી અનંતા-

ગુણધિ ક્ષય કરે-એમ કહેલ છે તેથી તે મતે વિચારીએ તો મિથ્યાત્વનો ક્ષય કયાં બાદ મોહનીયની સત્તાવીશની અને મિશ્રનો ક્ષય કયાં બાદ છન્વીશની સત્તા ચોથાથી સાતમા ગુણસ્થાનક સુધી પણ સંભવી શકે. તત્ત્વ કેવલિગમ્ય.

આ સર્વ સત્તાસ્થાનો ચોથાથી સાતમા ગુણસ્થાનક સુધી હોય એમ કહ્યું તે બહુલતાની દૃષ્ટિએ બહુવું. કેમકે આમાનાં કેટલાંક સત્તાસ્થાનો પ્રથમના ત્રણ ગુણસ્થાનકે અને કેટલાંક આઠમા ગુણસ્થાનકે પણ ઘટી શકે છે.

તે જ એકસો પીસ્તાલીશની સત્તાવાળાને આયુષ્ય થાય ત્યારે એકસો છેતાલીશની સત્તા હોય છે.

તેઉકાય-વાઉકાયમાં જ્ઞા૦ ૫, ૬૦ ૯, ૧૦ ૨. મો૦ ૨૬, (તિથિ) આયુ ૧, અં૦ ૫, (મનુષ્યક્રિક તથા ઉચ્ચગોત્રની ઉદ્ધલના પછી) ના૦ ૭૮ અને (નીચ) ગોત્ર ૧, એમ કુલ એકસો સત્તાવીશની સત્તા હોય છે. તે જ જીવ પરબવતું તિથિયાયુ બાંધે ત્યારે એકસો અઠ્ઠાવીશની સત્તા હોય છે. અહિં પ્રકૃતિ સ્વરૂપે આયુ એક જ હોવા છતાં બે ભવની અપેક્ષાએ બે માની એકસો અઠ્ઠાવીશની સત્તા ટીકાકારે કરી હોય તેમ લાગે છે.

પૂર્વે જણાવેલ એકસો સત્તાવીશની સત્તાવાળો પૃથ્વીકાયાદિમાં આવી મનુષ્યક્રિકે બાંધે ત્યારે નામકર્મની એશીની સત્તા થવાથી એકસો યોગજીવત્રીશ, વળી ઉચ્ચગોત્ર બાંધે ત્યારે એકસો ત્રીશ અને મનુષ્યાયુ બાંધે એકસો એકત્રીશની સત્તા હોય છે.

પંચેન્દ્રિયમાં આવેલ પૂર્વોક્ત એકસો ત્રીશની સત્તાવાળાને દેવક્રિક અથવા નરકક્રિક તથા વૈકિંચયતુષ્ક એ છ પ્રકૃતિ બાંધે ત્યારે એકસો છત્રીશ, ત્યારબાદ બાકી રહેલ દેવક્રિક કે નરકક્રિક બાંધે ત્યારે એકસો આઠત્રીશની સત્તા થાય છે, પરંતુ એકસો અત્રીશનું સત્તાસ્થાન કોઈ પણ રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી.

અહિં બતાવેલ સત્તાસ્થાનો આ રીતે જ ઘટી શકે એમ સમજવાનું નથી પરંતુ ભિન્ન ભિન્ન ગુણસ્થાનકે ભિન્ન ભિન્ન જીવો આશ્રયી અનેક રીતે અનેક પ્રકૃતિઓના ફેરફારથી ભિન્ન ભિન્ન રીતે થાય છે પરંતુ વિસ્તારના ભયથી અહિં લખેલ નથી.

અહિં અવકતબ્ય સત્કર્મ એક પણ નથી. વળી અયોગિના અન્ત્ય સમયે સંભવતાં અગિયાર તથા બાર. તેમ જ ક્ષીણમોહના ચરમસમયે જ સંભવતાં ચોરાણું અને પંચાણું પ્રકૃતિરૂપ-એમ ચાર સત્તાસ્થાનો વિના શેષ ચુરમાલીશ સત્તાસ્થાનો અવસ્થિત સત્કર્મરૂપે સંભવે છે. તેમ જ એકસો છેતાલીશ વિના શેષ ચુરમાલીશ અદ્યપર સત્કર્મ થાય છે.

અગિયારથી એકસો છન્વીશ સુધીનાં સર્વ સત્તાસ્થાનો ક્ષપકચેષ્ટિમાં જ પ્રાપ્ત થતાં હોવાથી તેમ જ એકસો તેત્રીશ તથા એકસો સત્તાવીશનું સત્તાસ્થાન પણ કેવળ

અદ્વપતર સ્વરૂપે જ પ્રાપ્ત થતું હોવાથી કુલ આ એકત્રીશ સત્તાસ્થાનો ભૂચસ્કારરૂપે પ્રાપ્ત થતાં નથી. શેષ એકસો અઠ્ઠાવીશથી એકસો એકત્રીશ સુધીનાં ચાર અને એકસો એત્રીશથી એકસો છેતાલીશ સુધીનાં તેર-એમ સત્તર સત્તાસ્થાનો ભૂચસ્કારરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે.

જાાં ૫, દાં ૨, મોાં ૨૬, આાં ૧, નાાં ૭૮, ગોાં ૧ અને અંતરાય ૫, એમ એકસો સત્તાવીશની સત્તાવાળા તેહકાય-વાચુકાયને પારભાવિક તિથંગાચુના બંધકાલે એકસો અઠ્ઠાવીશની સત્તા થાય, પૃથ્વીકાય આદિમાં ઉત્પન્ન થયેલ એ જ એકસો સત્તાવીશની સત્તાવાળાને મનુષ્યદિકના બંધકાલે એકસો જોગણત્રીશની, ઉચ્ચગોત્રના બંધકાળે એકસો ત્રીશની અને પરભવના આચુના બંધકાલે એકસો એકત્રીશની સત્તા થાય.

પૂવોક્ત એકસો ત્રીશની સત્તાવાળો જીવ પંચેન્દ્રિયમાં આવી દેવાદંક અથવા નરકદિક સહિત વૈકિંચ ચતુષ્ક બાંધે ત્યારે એકસો છત્રીશની, તે જ જીવ શેષ રહેલ દેવદિક કે નરકદિક બાંધે ત્યારે એકસો આઠત્રીશની અને આચુ બાંધે ત્યારે એકસો જોગણચાલીશની સત્તા થાય છે.

એકસો તેત્રીશની સત્તાવાળો ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ જિનનામ બાંધે ત્યારે એકસો એત્રીશ, આચુ બાંધે ત્યારે એકસો પાંત્રીશ, જિનનામ તથા આચુ વિના આહારક ચતુષ્ક બાંધે ત્યારે એકસો સાઠત્રીશ, જિનનામ બાંધે ત્યારે એકસો આઠત્રીશ અને આચુ બાંધે ત્યારે એકસો જોગણચાલીશ-એમ પાંચ સત્તાસ્થાનો થાય છે.

જાાં ૫, દાં ૬, વેાં ૨, મોાં ૨૪, આાં ૧, નાાં ૮૮, ગોાં ૨ અને અંતરાય ૫, એમ એકસો છત્રીશની સત્તાવાળો આહારક ચતુષ્ક બાંધે ત્યારે એકસો ચાલીશ, જિનનામ બાંધે ત્યારે એકસો એકતાલીશ અને આચુ બાંધે ત્યારે એકસો બેતાલીશ-એમ ત્રણ સત્તાસ્થાન થાય છે.

જાાં ૫, દાં ૬, વેાં ૨, મોાં ૨૮, આાં ૧, નાાં ૮૮, ગોાં ૨ અને અંતરાય ૫ એમ એકસો ચાલીશની સત્તાવાળો આહારક ચતુષ્ક બાંધે ત્યારે એકસો ચુમ્માલીશ, જિનનામ બાંધે ત્યારે એકસો પીસ્તાલીશ અને આચુ બાંધે ત્યારે એકસો છેતાલીશ એ ત્રણ સત્તાસ્થાનો થાય છે.

એમ આ કુલ સોલે સત્તાસ્થાનો પ્રથમ સમયે ભૂચસ્કારરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે. એકસો તેતાલીશનું સત્તાસ્થાન તથા તે સ્વરૂપ ભૂચસ્કાર ટીકામાં જણાવેલ છે પણ તે કેવી રીતે વધી શકે તે બહુશ્રુતો બળે.

સાઘાદિ-સંઘવિચાર

જે બંધાદિ સાદિ હોય છે તે અધુવ જ હોય છે અને જે અનાદિ હોય છે તે જીવવિશેષમાં ધુવ અને અધુવ પણ હોય છે. જે અધુવ હોય છે તે અધુવરૂપે રહે છે. અથવા સાદિ પણ થઈ શકે છે.

જે બંધાદિ વધારેમાં વધારે હોય તે ઉત્કૃષ્ટ અને તે સિવાયના સર્વ અતુલ્ય કહેવાય છે. જે યોછામાં યોછા હોય તે જઘન્ય અને તે સિવાયના સર્વ અજઘન્ય કહેવાય છે.

ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય-સિવાયના સામાન્યથી બંધાદિ સઘળા અતુલ્ય અને અજઘન્ય બન્નેમાં આવી શકે છે. છતાં સાદિપણની વિશેષતાથી તે બન્નેમાં ભેદ છે. જેમ બંધાદિને ઉત્કૃષ્ટ કરી તેથી યોછા કરે ત્યારે અતુલ્યની સાદિ અને બંધાદિને જઘન્ય કરી તેથી વધારે કરે ત્યારે અજઘન્યની સાદિ, વળી જ્યાં અતુલ્ય કે અજઘન્યની સાદિ ન હોય ત્યાં પણ ઉત્કૃષ્ટની મર્યાદા કરી અતુલ્ય અને જઘન્યની મર્યાદા કરી શેષ બંધાદિ અજઘન્ય જેમ સમજવું.

સામાન્યથી અજઘન્ય અને અતુલ્ય બંધાદિ અનાદિ અને ઉત્કૃષ્ટ તથા જઘન્ય સાદિ જ હોય છે.

બંધઆશ્રયી અધુવબંધી સર્વ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટાદિ ચારે સાદિ, અધુવ જેમ બે પ્રકારે અને ધુવબંધી પ્રકૃતિઓના અજઘન્ય તથા અતુલ્ય યથાસંભવ સાદિ, અનાદિ, ધુવ અને અધુવ જેમ ચાર પ્રકારે છે અને ઉત્કૃષ્ટ તથા જઘન્ય સાદિ અધુવ જેમ બે પ્રકારે છે.

ઉપશાન્તમોહ આદિ ત્રણ શુણ્ણસ્થાને મૂળ એક વેદનીય અને ઉત્તર એક સાત વેદનીય કર્મપ્રકૃતિનો બંધ હોવાથી તે જઘન્ય પ્રકૃતિબંધ છે. તે સાદિ, અધુવ જેમ બે પ્રકારે છે ઉપશાન્તમોહથી પડતાં સૂક્ષ્મસંપરાયે છ મૂળકર્મ અને સત્તર ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે તે અજઘન્ય પ્રકૃતિબંધ છે અને તે વખતે તેની સાદિ થાય છે. ઉપશાન્તમોહાદિ શુણ્ણસ્થાનકને નહિ પામેલાઓને તે અનાદિ છે, અલબ્ધ્ય ભુવો ઉપશાન્તમોહ વગેરે શુણ્ણસ્થાનક પામવાના જ નથી માટે તેઓને ધુવ અને લબ્ધ્ય ભુવો ઉપશાન્તમોહાદિ શુણ્ણસ્થાનક પામી અજઘન્ય પ્રકૃતિબંધનો અંત કરશે માટે અધુવ. આ રીતે અજઘન્ય પ્રકૃતિબંધ ચાર પ્રકારે છે.

સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયાદિ ભુવો આયુર્બંધકાળે મૂળ આઠ અને ઉત્તર ચુરમોતેર પ્રકૃતિનો બંધ કરે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિબંધની સાદિ અને અત્તર્સૂક્તિ બાદ તેથી યોછી પ્રકૃતિ બાંધે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ અધુવ અને અતુલ્યની સાદિ, ફરીથી ઉત્કૃષ્ટ કરે ત્યારે અતુલ્ય અધુવ અને ઉત્કૃષ્ટની સાદિ જેમ કર્મ વડે ઉત્કૃષ્ટ અને અતુલ્ય પ્રકૃતિબંધ થતાં હોવાથી બન્ને બંધ સાદિ અને અધુવ છે.

આયુષ્યકર્મ અધુવબંધી હોવાથી તે સાદિ અને અધુવ જેમ બે પ્રકારે છે.

ઉપશાન્તમોહથી પડે ત્યારે સૂક્ષ્મસંપરાયે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય એ પાંચ કર્મની અને અનિવૃત્તિ આદર સંપરાયે આવે ત્યારે મોહનીયની સાદિ, આ શુણ્ણસ્થાનકને નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અલબ્ધ્યોને ધુવ અને લબ્ધ્યોને અધુવ જેમ આ છ કર્મનો બંધ સાધાદિ ચાર પ્રકારે છે.

અયોગિ-શુણ્ણસ્થાનકે વેદનીયનો અબંધક થઈ ફરી બંધ કરતો ન હોવાથી વેદ-

નીયકર્મના બંધની સાદિ નથી. તેથી આ શુષ્કસ્થાનક નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અભવ્યોને ધ્રુવ અને ભવ્યોને અધ્રુવ-એમ વેદનીયકર્મના બંધ સાદિ વિના ત્રણ પ્રકારે છે.

ધ્રુવબંધી મુરુતાલીય પ્રકૃતિઓનો પ્રકૃતિબંધ સાધાદિ ચાર પ્રકારે છે. ત્યાં મિથ્યાત્વ મોહનીય, શીલુદ્ધિત્રિક તથા ચાર અનંતાનુબંધી એ આઠનો ત્રીજા આદિ શુષ્કસ્થાને, અપ્રત્યાખ્યાનીય ચારનો દેશવિરતિ આદિમાં, પ્રત્યાખ્યાનીય ચારનો પ્રમત્તાદિમાં, નિદ્રા, પ્રત્યક્ષા, નામકર્મની ધ્રુવબંધી નવ, ભય તથા બુશુષ્કાનો અનિવૃત્તિ બાહર સંપરાયાદિમાં, ચાર સંબલનનો સૂક્ષ્મસંપરાયાદિમાં, પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદનો ઉપશાંતમોહાદિમાં અબંધ હોય છે, વળી તે તે શુષ્કસ્થાનકથી પડતાં તે તે પ્રકૃતિબંધની સાદિ, અબંધસ્થાનરૂપ શુષ્કસ્થાનક નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અભવ્યોને ધ્રુવ અને ભવ્યોને અધ્રુવ છે.

તહોત્તેર અધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓનો બંધ અધ્રુવ હોવાથી સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે જ પ્રકારે છે.

પ્રકૃતિબંધના સ્વામી

પંચેન્દ્રિય તિથંચો જિનનામ અને આહારકદ્ધિક સિવાય એકસો સત્તર, એકેન્દ્રિયો તથા વિઠ્ઠેન્દ્રિયો એ ત્રણ તથા દેવત્રિક, નરકત્રિક અને વૈકિચદ્ધિક-એમ અગિયાર વિના શેષ એકસો નવ, તેમ જ તેઉકાય તથા વાઉકાય ઉપરોક્ત અગિયાર તથા મનુષ્યત્રિક અને ઉચ્ચગોત્ર એમ પંદર વિના સામાન્યથી એકસો પાંચ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે.

દેવતાઓ વૈકિચ અષ્ટક, આહરકદ્ધિક, વિઠ્ઠલત્રિક અને સૂક્ષ્મત્રિક એ સોલ વિના એકસો ચાર અને નારકો પૂર્વોક્ત સોલ તથા એકેન્દ્રિય, સ્થાવર અને આતપ એમ યોગ-છીશ વિના સામાન્યથી એકસો એક પ્રકૃતિઓ બાંધે છે, મનુષ્યો સામાન્યથી સર્વ (એકસો વીશ) પ્રકૃતિઓ બાંધે છે.

સ્થિતિબંધ

અર્હિ અગિયાર અનુયોગદ્વારે છે. (૧) ઉત્કૃષ્ટ જન્મન્ય સ્થિતિબંધ પ્રમાણુ (૨) એકેન્દ્રિયાદિ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ-જન્મન્ય સ્થિતિબંધ પ્રમાણુ, (૩) નિષેક, (૪) અબાધાકંઠક, (૫) સ્થિતિસ્થાન, (૬) સંકલેશ સ્થાન, (૭) વિશુદ્ધિ સ્થાન, (૮) સ્થિતિબંધ અધ્યવસાય સ્થાન પ્રમાણુ, (૯) સાધાદિ, (૧૦) સ્વામિત્વ, (૧૧) શુભાશુભત્વ, આ અગિયાર દ્વારોની કેમશઃ વિચારણા છે.

(૧) સ્થિતિબંધ પ્રમાણુ—અવસ્થાનકાલ અને ભોગ્યકાલ એમ કર્મની સ્થિતિ બે પ્રકારે છે. ત્યાં વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલ કર્મલતા (જે બંધ પછી તેમાં કોઈ કરણ ન લાગે તો) ચરમસમયે જોડવાયેલ દલિકની અપેક્ષાએ આત્મા સાથે જેટલો સમય રહે તે તેનો અવસ્થાન કાળ અને વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલ કર્મલતાના દલિકોની રચના જેટલા સમયોમાં થાય તે ભોગ્યકાળ અથવા નિષેક કહેવાય છે.

જે કર્મ જેટલા કોડાકોડી સાગરોપમનું બંધાય છે તે કર્મની તથાસ્વભાવે શું આત્મનાં તેટલા સો વર્ષોના સમયપ્રમાણ સ્થાનો છોડી પછીના સમયથી ચંરમસમય સુધી દલિકરચના થાય છે. એથી જેટલા સ્થાનોમાં દલિકરચના કરતો નથી તેટલા અખાધાકાળ અને શેષ ભોગ્યકાળ હોય છે. જેમ સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ મિથ્યાત્વ મોહનીયકર્મ બંધાય છે ત્યારે સાત હજાર વર્ષ અખાધાકાળ અને સાત હજાર વર્ષ ન્યૂન સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ નિષેધકાળ અથવા ભોગ્યકાળ હોય છે.

આહિ, સુત્રંકાર મહર્ષિએ સર્વ પ્રકૃતિઓનો અવસ્થાનકાળ જણાવેલ છે અને ઉપર જણાવ્યા સુજળ અખાધાકાળ ન્યૂન શેષ ભોગ્યકાળ સ્વયં સમજવાનો છે. માત્ર આશુબ્ધ કર્મમાં અખાધાકાળ નિયત ન હોવાથી તેનો ભોગ્યકાળ જ ખતાવેલ છે.

કર્મના જઘન્ય સ્થિતિબંધમાં અખાધાકાળ સર્વત્ર અંતર્મુહૂર્ત સમજવો. ન્યાં જઘન્ય સ્થિતિબંધ અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ જ હોય ત્યાં સ્થિતિબંધના અંતર્મુહૂર્તથી અખાધાકાળનું અંતર્મુહૂર્ત ઘણું જ નાનું હોય છે.

મોહનીયકર્મનો સિત્તેર કોડાકોડી, નામ તથા ગોત્રની વીશ કોડાકોડી, આશુ-ખ્યનો પૂર્વ કોડાના ત્રીભ ભાગે અધિક તેત્રીશ અને જ્ઞાનાવરણ વગેરે શેષ ચાર કર્મનો ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ છે.

ઉપશાંતમોહાદિ ત્રણ ગુણસ્થાનકે રસ રહિત બે સમયપ્રમાણ સાતાવેદનીય બંધાય છે. તેને છોડી સકંપાયો જીવની અંપેક્ષાએ વેદનીયનો ખાર, નામ તથા ગોત્રનો આઠ મુહૂર્ત અને શેષ પાંચ કર્મની અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિબંધ છે.

હાસ્ય, રતિ, પુરુષવેદ, દેવદિક, પ્રથમ સંઘયણ, પ્રથમ સંસ્થાન, શુક્લવર્ણ, સુરભિગંધ, મધુર રસ, લઘુ, મૃદુ, સ્નિગ્ધ અને ઉષ્ણ એ ચાર સ્પર્શ, શુભવિહાયોગતિ, સ્થિરપટ્ટક અને ઉચ્ચગોત્ર આ યાવીશ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ દશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. ત્યાં એક હજાર વર્ષ અખાધાકાળ અને શેષ ભોગ્યકાળ છે. આ રીતે સર્વ પ્રકૃતિઓમાં અખાધાકાળ તથા ભોગ્યકાળ સ્વયં વિચારી લેવો.

ખીભ સંઘયણ તથા ખીભ સંસ્થાનનો ખાર કોડાકોડી, હાલિદ્રવણ અને આશ્લ-રસનો સાડાઘાર કોડાકોડી, ત્રીભ સંઘયણ તથા સંસ્થાનનો ચૌદ કોડાકોડી, સાતા-વેદનીય, સ્ત્રીવેદ, મનુષ્યદિક, રક્તવર્ણ તથા કપાય રસનો પંદર કોડાકોડી, ચાથા સંઘ-યણ-સંસ્થાનનો સોલ કોડાકોડી, નીલવર્ણ અને કટુરસનો સાડાસત્તર કોડાકોડી, પંચમ સંઘયણ-સંસ્થાન, સૂક્ષ્મત્રિક તથા વિકલત્રિક એ આઠનો અઠાર કોડાકોડી, અરતિ, શોક, ભય, ભુગુપ્ત્સા, નપુંસકવેદ, તિયંચદિક, નરકદિક, એકેન્દ્રિય-પંચેન્દ્રિય જાતિ, ઔદારિકદિક, વૈકિંચદિક, તૈજસ, કાર્મણ, છેવટું સંઘયણ, હુંડક સંસ્થાન, કૃષ્ણવર્ણ, દુરભિગંધ, તિક્તારસ, ગુરુ, કંકેશ, રુસ અને શીત એ ચાર સ્પર્શ, અશુભ વિહાયોગતિ, તીર્થંકર નામકર્મ વિના સાત પ્રત્યેક પ્રકૃતિ, ત્રસ ચતુષ્ક, સ્થાવર, અસ્થિર-પટ્ટક અને નીચગોત્ર આ છેતાલીશ પ્રકૃતિઓનો વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ છે.

પાંચ શાનાવરણ, નવ દર્શનાવરણ, અસાતવેદનીય અને પાંચ અંતરાય—એ વીશનો ત્રીશ કોડકોડી, સોઢ કથાયનો ચાલીશ કોડકોડી અને મિથ્યાત્વ મોહનીયનો સિતેર કોડકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ છે.

આયુષ્યમાં અન્યકર્મની જેમ અખાધાકાળ નિયત નથી, પરંતુ આયુ ખાંધે ત્યારે ભોગવાતા ભવનું જેટલું આયુષ્ય બાકી હોય તેટલો અખાધાકાળ હોય છે. વળી ભોગવાતા ભવના આયુના છેલ્લા તૃતીયાંશ ભાગમાં અથવા તેના ત્રીજા ત્રીજા ભાગમાં ગમે ત્યારે જન્મ્ય કે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ખાંધી શકે છે. તેથી પૂર્વકોડના આયુવાળા પોતાના ભવના બે ભાગ ગયા પછી તરત જ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ખાંધે અને જન્મ્ય આયુ ખાંધે ત્યારે અનુક્રમે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ ઉત્કૃષ્ટ અખાધા અને જન્મ્ય સ્થિતિખંધ ઉત્કૃષ્ટ અખાધા થાય. તે જ પ્રમાણે ભોગવાતું આયુષ્ય અંતર્મુદૂર્ત બાકી રહે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ અને જન્મ્ય આયુષ્ય ખાંધનારને અનુક્રમે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ જન્મ્ય અખાધા અને જન્મ્ય સ્થિતિખંધ જન્મ્ય અખાધા થાય છે. આ પ્રમાણે આયુષ્યની ચતુર્લગી થાય છે. તેથી જ મૂળખાધામાં આયુષ્યનો માત્ર ભોગ્યકાળ કહ્યો છે જે દેવ-નરક આયુષ્યનો તેત્રીશ સાગરોપમ અને મનુષ્ય-તિર્યચ્ચાયુષ્યનો ત્રણ પદ્યોપમ પ્રમાણ છે.

કેઈપણ આયુષ્યને દેવ-નારકો અને યુગલિકો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ખાંધતા નથી તેથી પૂર્વકોડવર્ષના આયુષ્યવાળા જે મનુષ્ય-તિર્યચો પોતાના આયુષ્યના બે ભાગ ગયા પછી તરત જ યથાસંભવ ત્યારે આયુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ખાંધે ત્યારે તેઓને ત્યારે આયુષ્યમાં પૂર્વકોડનો ત્રીજો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ અખાધાકાળ હોય છે.

વિષ, શસ્ત્ર આદિ નિમિત્તો દ્વારા જેઓનું આયુષ્ય ઘટે નહિ અને જેમને મરણ સમયે તેવા નિમિત્તો પણ પ્રાપ્ત ન થાય-તે નિરુપકંઠી કહેવાય, સર્વ દેવો, નારકો અને યુગલિકો નિરુપકંઠી હોય છે. તે સર્વ પોતાના ભવનું આયુષ્ય છ' માસ બાકી હોય ત્યારે જ પરભવનું આયુષ્ય ખાંધે છે, મતાન્તરે યુગલિકો પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ બાકી હોય ત્યારે અને નારકો અંતર્મુદૂર્ત બાકી હોય ત્યારે પરભવનું આયુષ્ય ખાંધે છે. તેથી નિરુપકંઠી જીવો આશ્રયી તેટલો જ અખાધાકાળ ઘટે છે.

સોપકંઠી જીવો અનુભવાતા આયુષ્યના ત્રીજા, નવમા, સત્તાવીશમા ભાગે કે ચાવત અંતર્મુદૂર્ત આયુષ્ય બાકી રહે ત્યારે પરભવનું આયુષ્ય ખાંધે છે. તેથી જ પૂર્વકોડ વર્ષના આયુષ્યવાળા ત્રીજા ભાગના આરંભે પરભવનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ખાંધે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ અખાધા સહિત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ થાય છે. પણ અન્યથા નહિ.

કેકેન્દ્રિયો અને વિકલેન્દ્રિયો મનુષ્યાયુ અને તિર્યચાયુ એમ બે જ આયુષ્ય ખાંધે છે અને તેઓ આ બન્ને આયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ પોતાના ભવના ત્રીજા ભાગ સહિત પૂર્વકોડવર્ષ પ્રમાણ કરે છે. ત્યાં સ્વભવના આયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ અખાધાકાળ અને પૂર્વકોડવર્ષ ભોગ્યકાળ છે.

અસંજિ-પંચેન્દ્રિયો પૂર્વકોડનો ત્રીજા ભાગ સહિત. પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ ચારે આયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે છે. અહિં પણ પૂર્વકોડનો ત્રીજો ભાગ અબાધાકાળ અને પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમા ભાગ લોભ્યકાળ સમજવો.

તીર્થંકર નામકર્મ અને આહારકંદિકે એ ત્રણનો અનિકાચિત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે અને અનિકાચિત બધન્ય સ્થિતિબંધ સંખ્યાત-શુણ્ઘીન અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. અબાધાકાળ અંતર્મુદ્ધત છે. અંતર્મુદ્ધત પછી આ ત્રણે પ્રકૃતિઓનો પ્રદેશોદય અવશ્ય થઈ જાય છે.

તીર્થંકર નામકર્મના પ્રદેશોદયવાળો પણ જીવ પોતાની સમાન કક્ષાવાળા અન્ય જીવોની અપેક્ષાએ ઐશ્વર્ય, સત્કાર, સમૃદ્ધિ આદિથી અધિક હોય છે, એમ કેટલાક આચાર્યો કહે છે. બુદ્ધો પંચમ કર્મગ્રંથ ગા. ૩૩ ની ટીકા.

કોડાકોડી સાગરોપમમાં કાંઈક ન્યૂન હોય તે અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ કહેવાય છે. તેના અંતર્મુદ્ધતની જેમ અસંખ્ય લેહો થઈ શકે છે.

આ ત્રણે પ્રકૃતિઓની અદ્યપનિકાચિત સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત શુણ્ઘીન અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ અને ગાઢ નિકાચિત સ્થિતિ તીર્થંકર નામકર્મની કંઈક ન્યૂન એક કોડ ચોરાશીલાખ પૂર્વ અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ અને આહારકંદિકેની પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટથી હોય છે.

જેની ઉદ્ધત્તા-અપવર્તના થઈ શકે તે અનિકાચિત અથવા અદ્યપનિકાચિત કહેવાય તેવા જિનનામની સત્તાવાળો જીવ તિર્થંચમાં પણ જાય છે. અથવા તિર્થંચગતિમાં જતી બખતે અપવર્તના દ્વારા અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ તીર્થંકર નામકર્મની સ્થિતિસત્તાનો ક્ષય કરી તિર્થંચગતિમાં જાય છે તેથી આગમ સાથે કોઈ ત્રિરેશ આવતો નથી.

તીર્થંકર નામકર્મનો અદ્યપનિકાચિત કે ગાઢનિકાચિત સ્થિતિબંધ તીર્થંકર થવાના ત્રીજા ભવમાં અને તે પણ મનુષ્યભવમાં જ થાય છે અને તેવી જિનનામની ગાઢનિકાચિત સત્તાવાળો તિર્થંચગતિમાં જતો નથી, પરંતુ બીજા ભવે દેવ કે નરકમાં જઈ ત્યાંથી મનુષ્યમાં આવી તીર્થંકર થાય છે. ગાઢનિકાચિત એટલે જે રીતે બાંધ્યું હોય તે જ રીતે લોભવત્તુ પડે પણ તેમાં કોઈપણ કંચણ દ્વારા કોઈપણ ભતનો ફેરફાર ન થાય.

તીર્થંકર નામકર્મની સાધિક પદ્યોપમ દેવની અપેક્ષાએ અથવા સાધિક ચોરાશી હજાર વર્ષ પ્રમાણ નારકની અપેક્ષાએ બધન્યથી ગાઢનિકાચિત સ્થિતિ થાય છે.

મતાન્તરે જિનનામકર્મનો બધન્ય સ્થિતિબંધ દશ હજાર વર્ષ પ્રમાણ અને આહારકંદિકેનો અંતર્મુદ્ધત પ્રમાણ કહ્યો છે. તે જે મતે તીર્થંકર નામકર્મની સત્તાવાળો ભવનપંતિ આદિમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમની અપેક્ષાએ તીર્થંકર નામકર્મનો અને અપ્ર

મંત્રે અતંતુલ્લેપ્ત પ્રમાણ આહારકદિકેનો બંધ કરી પ્રમત્ત ગુણસ્થાને આવી આહારક શરીર બનાવે તે અપેક્ષાએ આહારકદિકેનો બંધનબંધ થતી શકે એમ લાગે છે. પરંતુ સાત્વાત્નથી અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક સુધી અંતઃકોશકોશીથી ઓછા સ્થિતિબંધ ન થતી એમ આ જ અંશમાં કહ્યું છે અને આ ત્રણે પ્રકૃતિઓના બંધ પણ અપૂર્વકરણના છઠ્ઠા ભાગ સુધી જ છે, છતાં મતાન્તરે આટલો સ્થિતિબંધ કહ્યો છે. બુદ્ધો આચારાંગ ચૂલ્હિ જો અપ્પમત્તો સ્વદેવેતિ તંસં જહણ્ણેજ અંતોમુદ્ધતં, સ્કોસેજ અદ્દસવચ્છરાહ (સ્થિતિબંધ થાય.)

જાન્ય ક્રે અજાન્ય સંજિ-પંચેન્દ્રિય સિચ્યાદિ તેમ જ સંજિ-પંચેન્દ્રિય આયુષ્ય સિવાય સાસ્વાહનથી અપૂર્વકરણ શુભસ્થાનક સુધી દેહપણ કર્મના અંતક્રાંતકાંડો સાગરોપમથી હીન બંધ કરતા જ નથી તેથી સંજિ-પંચેન્દ્રિયને અપૂર્વકરણ શુભસ્થાનક સુધીમાં આયુષ્ય સિવાય જે પ્રકૃતિઓના બંધવિચ્છેદ થાય છે તેમાંની જે પ્રકૃતિઓના એકેન્દ્રિયમાં બંધ હોય છે તે પ્રકૃતિઓના જન્મન્ય સ્થિતિબંધ એકેન્દ્રિયો જ કરે છે તેવી પ્રકૃતિઓ પંચાશી છે અને જે પ્રકૃતિઓના એકેન્દ્રિય કે વિકલેન્દ્રિય બંધ કરતા નથી પરંતુ અસંજિ કે સંજિ-પંચેન્દ્રિયો જ કરે છે તે વૈકલ્યપદ્ધતિના જન્મન્ય સ્થિતિબંધ અસંજિ-પંચેન્દ્રિય અને અપૂર્વકરણ શુભસ્થાનકથી આગળ સુધી બંધાતી બાવીશ પ્રકૃતિઓ તેમ જ સંજિમાં જ બંધાતી આકારકદ્વિક અને જિનનામ એમ કુલ પચીશ પ્રકૃતિઓના જન્મન્ય સ્થિતિબંધ સંજિ-પંચેન્દ્રિય, તથા દેવ-નરકાણુનો સંજિ-અસંજિ પંચેન્દ્રિય અને શેષ બે આયુષ્ય જન્મન્ય સ્થિતિબંધ એકેન્દ્રિય વગેરે સર્વ જીવલોક કરે છે.

ઘોરાશી લાખને ઘોરાસી લાખે ગુણતાં સીતેર લાખ છપ્પન હજાર કોડ થાય. તેટલા વર્ષનું એક પૂર્વ થાય છે. બસો છપ્પન આવલિકા પ્રમાણ નાનામાં નાનો ભવ તે હુલ્લકભવ. તેવા હુલ્લક ભવો અઠતાલીશ મીનીટ પ્રમાણ એક મુહૂર્તમાં ૬૫૫૩૬ થાય છે. એક મુહૂર્તમાં ૩૭૭૩ શ્વાસોચ્છવાસ થાય છે અને એક શ્વાસોચ્છવાસમાં સાધિક સત્તર હુલ્લકભવ થાય છે.

એકેન્દ્રિય વગેરે ચૌદે પ્રકારનાં છવેાં તિથિ'અ અને મનુષ્યાયુનેાં અંતર્મુદ્ધૂત' અધિક શુદ્ધકભવ પ્રમાણ જન્મ-ન્ય સ્થિતિખંધ કરે છે. ત્યાં અંતર્મુદ્ધૂત' અખાધાકાળ અને શુદ્ધકભવ લોગ્યકાળ છે.

આવશ્યક ટીકા આદિના મતે કુલકલ્પ પ્રમાણ આયુ માત્ર વનસ્પતિમાં જ હોય છે. શેષ તિથિઓ તથા મનુષ્યનું આયુ અત્યુદ્ધત પ્રમાણ છે.

અસંજિ અને સંજિ-પંચિન્દ્રિયો નરક અને દેવાયુતો અંતર્મુદ્રત અધિક હય.
હજાર વર્ષ પ્રમાણ જલન્ય સ્થિતિખંધ કરે છે.

સર્પકે સ્વભાવ, વિરોધે સ્થિતિમાં પ્રવેશવેલો આઠ વર્ષ, સંભવતઃ કોઈનો છે

માસ, માનનો એક માસ, માયાનો પંદર દિવસ અને લોક પાંચ જ્ઞાનાવરણ, પાંચ અંતરાય, તથા ચાર દર્શનાવરણ એ પંદરમો અનંતસુહૃત પ્રમાણુ, સાતાવેદનીયનો બાર સુહૃત અને યજુર્લોકિતિ તથા ઉચ્ચગોત્રનો આઠ સુહૃત પ્રમાણુ જઘન્ય સ્થિતિ-બંધાકરે છે.

પર્યાપ્ત અસંજિ પંચેન્દ્રિય વૈકલ્યપદ્ધતિનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન ૬૦૦૦ સાગરોપમ પ્રમાણુ અને સાર્ધશતક ગ્રંથના મતે પદ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન ૧૦૦૦ સાગરોપમ પ્રમાણુ તેમ જ પ્રજાપતા સૂત્રના મતે દેવદિકેનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન ૧૦૦૦ સાગરોપમ જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે છે.

પંચસંગ્રહના મતે નિદ્રાપચક વગેરે શેષ પંચાશી પ્રકૃતિઓનો પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ભાગતાં જે આવે તે, પંચમ કર્મગ્રંથ તથા જીવાભિગમ આદિ સૂત્રના મતે ઉપર મુજબ ભાગતાં જે આવે તેમાંથી પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન અને કર્મપ્રકૃતિના મતે પોતપોતાના વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ ભાગતાં જે આવે તેમાંથી પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન જઘન્ય સ્થિતિબંધ છે. આટલો જઘન્ય સ્થિતિબંધ એકેન્દ્રિયો જ કરે છે.

ત્યાં પંચસંગ્રહના મતે નિદ્રાપચક અને અસાતાવેદનીય એ છનો છે, મિથ્યાત્વ મોહનીયનો એક સાગરોપમ, અનંતાતુળધી આદિ આશ્વ બાર કષાયનો ૬, હાસ્ય, રતિ, પ્રથમ સંઘયણ, પ્રથમ સંસ્થાન, શુભવિહાગોગતિ, શુદ્ધવણુ, સુરભિગંધ, મધુ-રસ, લઘુ આદિ ચાર શુભ સ્પર્શ અને સ્થિરપચક એ સત્તરનો ૬ દ્વિતીય સંહનન અને દ્વિતીય સંસ્થાનનો રૂપ, તૃતીય સંહનન તથા તૃતીય સંસ્થાનનો રૂપ, સીવેહ તથા મતુખ્યદિક એ ત્રણનો રૂપ, ચતુર્થ સંહનન અને ચતુર્થ સંસ્થાનનો રૂપ, પંચમ સંહનન, પંચમ સંસ્થાન, વિકલત્રિક અને સૂક્ષ્મત્રિક એ આઠનો રૂપ અને શેષ અરતિ, શોક, ભય, જીશુષ્ણ, નપુંસકવેદ, તિર્થચદિક, એકેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય ભતિ, ઔદારિકદિક, તેજસ, કામંણુ, છેવટકું સંઘયણ, હુંડક સંસ્થાન, હારિકાદિ ચાર વણુ, આમ્લાદિ ચાર રસ, દુરભિગંધ, શુરુ આદિ ચાર અશુભ સ્પર્શ, અશુભ વિહાગોગતિ, તીર્થકર નામકર્મ વિના પરાધાતાદિ સાત પ્રત્યેક પ્રકૃતિ, ત્રસ ચતુષ્ક, સ્થાવર, અસ્થિરપદ્ધતિ અને નીચગોત્ર આ અડતાલીશ પ્રકૃતિઓનો ૬ સાગરોપમ પ્રમાણુ જઘન્ય સ્થિતિબંધ છે.

પંચમ કર્મગ્રંથ તથા જીવાભિગમ આદિ સૂત્રના મતે ઉપર જે જે પ્રકૃતિઓનો એટલો જઘન્ય સ્થિતિબંધ દર્શાવેલ છે તે જ સ્થિતિબંધ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમે ભાગે ન્યૂન છે.

કર્મપ્રકૃતિના મતે નિદ્રાપચક અને અસાતાવેદનીયનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન છે, મિથ્યાત્વ મોહનીયનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન એક સાગરોપમ, પ્રથમના બાર કષાયનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન ૬ અને શેષ બાશી

પ્રકૃતિઓનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન હે સાગરોપમ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિખંધ છે.

(૨) એકેન્દ્રિયાદિને વિષે જઘન્યાદિ સ્થિતિખંધ

એકેન્દ્રિયો અને વિકલેન્દ્રિયો જિનનામ આદિ અગિયાર વિના શેષ એકસો નવ પ્રકૃતિ ખાંધે છે. તેમાંથી મનુષ્ય તથા તિર્યચાણુનો જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ પ્રથમ જણાવ્યો છે, તેથી હવે શેષ એકસો સાત પ્રકૃતિઓનો ખતાવવો બેઠ્યો.

ત્યાં ઉપર વર્ણ્યતુષ્કના જે પેટા ભેદો પણ ગણાવ્યા છે તેની વિવક્ષા ન કરીએ તો પંચારી પ્રકૃતિઓનો ત્રણે મતે જે જઘન્ય સ્થિતિખંધ ખતાવ્યો છે-તેટલો તે તે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિખંધ એકેન્દ્રિયો કરે છે. શેષ બાવીશ પ્રકૃતિઓમાંથી પંચ-સંઘના મતે પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદનો હે, સાતાવેદનીયનો રૂઢ, ચાર સંજ્વલનનો હે, પુરુષવેદ, યશઃકીર્તિ અને ઉચ્ચગોત્ર આ ત્રણેનો હે સાગરોપમ પ્રમાણ અને પંચમ કર્મચંદ્ર તથા છવાભિગમ આદિ સૂત્રના મતે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન ઉપર જણાવેલ છે તે જ અને કર્મપ્રકૃતિના મતે મતિજ્ઞાનાવરણાદિ ચૌદ અને સાતાવેદનીય એ પંદરનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન હે, ચાર સંજ્વલનનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન હે પુરુષવેદ, ઉચ્ચગોત્ર અને યશઃકીર્તિ એ ત્રણેનો પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન હે સાગ-રોપમ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિખંધ એકેન્દ્રિયો કરે છે.

ત્રણે મતે એકેન્દ્રિયોને ઉપર જે એકસો સાત પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિખંધ કહ્યો છે તે દરેકમાં પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમા ભાગ ચુકત કરતાં બેટલો થાય તેટલો તે તે મતે એકેન્દ્રિયો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે છે.

પંચસંઘના મતે એકેન્દ્રિયો બેટલો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ 'કરે છે તેથી પચીશ, પચાસ, સો અને હજાર ગુણો એકસો સાતે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ અનુક્રમે બેઠન્દ્રિય, તેઠન્દ્રિય, ચઊરિન્દ્રિય અને અસંજિ-પંચેન્દ્રિયો કરે છે.

પંચમ કર્મચંદ્ર આદિના મતે તથા કર્મપ્રકૃતિના મતે એકેન્દ્રિયો બેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે છે તેથી પચીશ, પચાસ, સો અને હજાર ગુણો અનુક્રમે બેઠન્દ્રિય, તેઠન્દ્રિય, ચઊરિન્દ્રિય અને અસંજિ-પંચેન્દ્રિય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે છે અને પોતા-પોતાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધમાંથી પદ્યોપમનો સંખ્યાતમા ભાગ ન્યૂન કરતાં બેટલો રહે તેટલો બેઠન્દ્રિયાદિ જઘન્ય સ્થિતિખંધ કરે છે.

અચારે અસાપના સૂત્રના મતે પંચમ કર્મચંદ્ર આદિના મતે ખતાવેલ બેઠન્દ્રિયાદિના પોતાપોતાના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધમાંથી પદ્યોપમનો અસંખ્યાતમા ભાગ ન્યૂન કરતાં બેટલો રહે તેટલો બેઠન્દ્રિયાદિનો જઘન્ય સ્થિતિખંધ છે.

અસંજિ-પંચેન્દ્રિયો ઉપર જણાવેલ એકસો સાત પ્રકૃતિઓ ઉપરાંત વૈકિંચષટ્ક પદ્ય બાંધે છે અને તેના પ્રથમ બતાવેલ જઘન્ય સ્થિતિબંધ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી યુક્ત કરતાં તેમ જ શતકદ્વીપણના મતે પદ્યોપમનો સંખ્યાતમા ભાગ અધિક કરતાં બેટલો થાય તેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ છે.

સંજિ-પંચેન્દ્રિયો પાંચીસ પ્રકૃતિઓમાંથી વૈકિંચષટ્ક સિવાય શેષ યોગણુત્રીશ પ્રકૃતિઓનો પ્રથમ બતાવ્યો તે પ્રમાણે અને વૈકિંચષટ્ક તથા શેષ પંચાશી પ્રકૃતિઓનો અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિબંધ અને ઉત્કૃષ્ટથી તે તે પ્રકૃતિઓનો પ્રથમ બેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કહ્યો છે તેટલો કરે છે.

જઘન્ય સ્થિતિબંધમાં અળાધાકાળ સર્વત્ર અંતર્મુદ્ધૂત પ્રમાણ છે.

(૩) નિષેક વિચાર

જે સમયે કમ જાંધાય છે તે જ સમયે તેના અળાધાકાળના સમયો છોડી પછીના સમયોમાં દલિકની રચના થાય છે. એ વાત પ્રથમ સમજાવેલ છે. અહિં તે દલિક રચનાનો (૧) અનંતરોપનિધા અને પરપરોપનિધા એમ બે પ્રકારે વિચાર કરેલ છે.

(૧) પૂર્વ પૂર્વના સમયની અપેક્ષાએ અનંતર પછી-પછીના સમયમાં કેટલી દલિક રચના કરે છે? એમ વિચારણું તે અનંતરોપનિધા.

(૨) પહેલા સ્થાનની અપેક્ષાએ કેટલા સ્થાનો પછી દલિકરચના અર્ધી અર્ધી થાય છે એમ વિચારણું તે પરપરોપનિધા.

ત્યાં અનંતરોપનિધાથી વિચાર કરતાં અળાધાકાળ પછીના પ્રથમ સમયમાં સર્વથી વધારે અને તેની પછીના સમયથી તે સમયે જાંધાયેલ સ્થિતિના ચરમસમય સુધી અનુક્રમે પછી પછીના સમયમાં વિશેષહીન-વિશેષહીન દલિકરચના થાય છે.

પરપરોપનિધાથી વિચારતાં અળાધાકાળ પછીના પહેલા સમયમાં જે દલિકરચના થાય છે તેની અપેક્ષાએ ત્યાંથી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સમયો યોગળી પછીના સમયમાં અર્ધ દલિકની રચના થાય છે અને તેની અપેક્ષાએ ત્યાંથી પુનઃ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગના સમયો યોગળી પછીના સમયમાં અર્ધ દલિકની રચના થાય છે. એમ બંન્ને અર્ધ હાનિ થાય છે તે તે સમયની અપેક્ષાએ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સમયો યોગળી પછી-પછીના સમયમાં અર્ધ-અર્ધ દલિકરચના તે સમયે જાંધાયેલ કમ સ્થિતિના ચરમસમય સુધી થાય છે.

કોઈપણ કર્મના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધમાં આવી અર્ધ-અર્ધ હાનિઓ કુલ પદ્યોપમના પ્રથમ વર્ગમૂળની અસંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ થાય છે અને સર્વ અર્ધ અર્ધ હાનિઓથી બે હાનિ વચ્ચે રહેલ નિષેક સ્થાનો અસંખ્યાતશુભ છે.

(૪) અભ્યાસ-કેન્દ્ર

કોઈપણ કર્મનો પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિખંધ ઘટે અથવા વધે ત્યારે અભ્યાસકાળમાંથી એક સમયની હાનિ અથવા વૃદ્ધિ થાય. દેશાન્ત તરીકે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ત્રીશ કોડકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ થાય, અથવા સમય ન્યૂન, એ સમય ન્યૂન એમ યાવત્ પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં એક સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ થાય ત્યાં સુધી ધરાધર ત્રણ હજાર વર્ષ પ્રમાણુ અભ્યાસ-કાળ હોય છે અને પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂનથી આરંભી સમય-સમયની હાનિએ યાવત્ પલ્લોપમના એ અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ ન થાય ત્યાં સુધી એક સમય ન્યૂન ત્રણ હજાર વર્ષ પ્રમાણુ અભ્યાસકાળ હોય છે. એ પ્રમાણુ અભ્યાસકાળમાંથી સમય સમયની હાનિ કરતાં પલ્લોપમના જેટલા અસંખ્યાતમા ભાગ ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ થાય તેટલા સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ અભ્યાસ હોય છે. એ પ્રમાણુ સ્થિતિખંધ-માંથી પલ્લોપમનો એક એક અસંખ્યાતમા ભાગ અને અભ્યાસકાળમાંથી એક એક સમય ન્યૂન થતાં યાવત્ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયનો અભ્ય પ્રાયોગ્ય જ્ઞાન્ય સ્થિતિખંધ થાય ત્યારે અંતર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણુ જ્ઞાન્ય અભ્યાસ હોય છે.

એક સમય અભ્યાસકાળની હાનિ અથવા વૃદ્ધિમાં જે પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિખંધની હાનિ અથવા વૃદ્ધિ થાય છે તે પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સ્થિતિખંધનો એક અભ્યાસકેન્દ્ર કહેવાય છે. એમ અંતર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન ત્રણ હજાર વર્ષના સમય પ્રમાણુ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અભ્યાસકેન્દ્ર થાય છે. એમ દરેક કર્મમાં જ્ઞાન્ય અભ્યાસ ન્યૂન પોતાની ઉત્કૃષ્ટ અભ્યાસના સમયે પ્રમાણુ અભ્યાસ-કેન્દ્ર થાય છે.

(૫) સ્થિતિસ્થાન દ્વાર

સ્થિતિસ્થાન-સ્થિતિના લેહો, તે ખંધ અને સત્તા આશ્રયી એ પ્રકારે છે.

ત્યાં જે સ્થિતિ સત્તામાં હોય તેમાંથી અનુભવવા દ્વારા અથવા સ્થિતિઘાતાદિથી સમય સમય પ્રમાણુ આદિ સ્થિતિનો સ્વયં થવાથી જેટલી-જેટલી સ્થિતિ સત્તામાં રહે તે સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનો કહેવાય. તેના વિચાર આ જ દ્વારમાં આગળ સત્તા પ્રકરણમાં કરવામાં આવશે. તેથી આદિ ખંધ આશ્રયી સ્થિતિસ્થાનો ખતાવે છે.

એક સમયે જેટલો સ્થિતિખંધ થાય તે ખંધ આશ્રયી સ્થિતિસ્થાન કહેવાય છે. ત્યાં જ્ઞાન્ય સ્થિતિખંધ તે પહેલું સ્થિતિસ્થાન, સમયાધિક જ્ઞાન્ય સ્થિતિખંધ તે બીજું, જે સમયાધિક જ્ઞાન્ય સ્થિતિખંધ તે ત્રીજું સ્થિતિસ્થાન. એમ સમય સમયની વૃદ્ધિએ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ સુધી અસંખ્ય સ્થિતિસ્થાનો થાય છે.

જે કર્મની જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય તેમાંથી અભ્ય સંજ્ઞિ પંચેન્દ્ર પ્રાયોગ્ય

જઘન્ય સ્થિતિ બાદ કરી શેષ રહેલ સ્થિતિના સમયો પ્રમાણુ તે તે કર્મના નિરંતર સ્થિતિસ્થાનો થાય છે અને સ્થાવર્ય સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિખંધથી નીચે કેટલાંક સાન્તર સ્થિતિસ્થાનો હોય છે.

તથા નામ અને ગોત્રકર્મના આઠ મુહૂર્ત ન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમના સમય પ્રમાણુ, મોહનીયનાં અંતમુહૂર્ત ન્યૂન સિત્તર કોડાકોડી સાગરોપમના સમય પ્રમાણુ, આયુષ્યનાં અબાધારૂપ અંતમુહૂર્ત સહિત કુલકલવ ન્યૂન પૂર્વકોડિના ત્રીજા ભાગે અધિક તેત્રીશ સાગરોપમના સમય પ્રમાણુ, વેદનીયનાં બાર મુહૂર્ત ન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમના સમય પ્રમાણુ, જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાયનાં અંતમુહૂર્ત ન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમના સમય પ્રમાણુ બંધ આશ્રયી સ્થિતિસ્થાનો એટલે કે સ્થિતિખંધ સ્થાનો હોય છે. આ પ્રમાણુ ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં પણ સ્વયં વિચારી લેવું. આ પ્રમાણુ સામાન્યથી સ્થિતિસ્થાનો થાય છે, પરંતુ અલબ્ધ સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિખંધથી નીચે નિરંતર નહિ પણ સાન્તર સ્થિતિસ્થાનો હોવાથી થોડા ઓછા સ્થિતિસ્થાનો થાય છે.

અપયોપ્ત સૂક્ષ્મનાં સ્થિતિસ્થાનો સંવંધી અદ્ય છે. તે થકી અપયોપ્ત બાહર, પયોપ્ત સૂક્ષ્મ અને પયોપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનો અનુક્રમે સંજ્યાતશુષ્ક છે. સામાન્યથી આ ચારે લેહના સ્થિતિસ્થાનો પદ્યોપમના અસંજ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણુ હોવા છતાં અસંજ્યાતમા ભાગ નાનો-મોટો ગ્રહણ કરવાનો હોવાથી ઉપરોક્ત અદ્યબહુત્વ ઘટી શકે છે.

પયોપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનોથી અપયોપ્ત બેઘન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનો અસંજ્યાતશુષ્ક છે. કારણ કે-બેઘન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ તથા જઘન્ય સ્થિતિખંધ વચ્ચે પદ્યોપમના સંજ્યાતમા ભાગનું અંતર હોવાથી અપયોપ્ત બેઘન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનો પદ્યોપમના સંજ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણુ છે. જ્યારે પયોપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનો પદ્યોપમના અસંજ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણુ જ છે અને અસંજ્યાતમા ભાગથી સંજ્યાતમા ભાગ સામાન્યથી દરેક સ્થળે અસંજ્યાતશુષ્ક મોટો જ લેવાનો હોય છે. તેથી પયોપ્ત બાહર એકેન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનોથી અપયોપ્ત બેઘન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનો અસંજ્યાતશુષ્ક છે.

અપયોપ્ત બેઘન્દ્રિયથી પયોપ્ત બેઘન્દ્રિય, અપયોપ્ત તથા પયોપ્ત તેઘન્દ્રિય, બેઘન્દ્રિય, અસંજ્ઞિ અને સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયનાં સ્થિતિસ્થાનો અનુક્રમે એક એકથી સંજ્યાતશુષ્ક છે. સામાન્યથી અપયોપ્ત બેઘન્દ્રિયથી પયોપ્ત અસંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય સુધીના આઠ જીવલેહમાં ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય સ્થિતિ વચ્ચે પદ્યોપમના સંજ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ અંતર હોવાથી પદ્યોપમના સંજ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનો છે છતાં પદ્યોપમનો સંજ્યાતમા ભાગ અનુક્રમે મોટો મોટો લેવાનો હોવાથી ઉપરોક્ત અદ્યબહુત્વ પ્રાપ્ત થાય છે.

અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયને ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિબંધ વચ્ચે સંખ્યાત ભાગ ન્યૂન અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ અંતર હોવાથી તેટલા સમય પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનો છે અને પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયમાં મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક આશ્રયી અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમ ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધના સમય પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનો છે.

(૬) સંકલેશસ્થાન અને (૭) વિશુદ્ધિસ્થાન દ્વાર

(૧) પતિત પરિણામી જીવના કષાયની તીવ્રતા રૂપ જે સંકલેષ પરિણામો તે સંકલેશસ્થાનો અને (૨) ચડતા પરિણામવાળા જીવના કષાયની મંદતા રૂપ જે વિશુદ્ધિ પરિણામો તે વિશુદ્ધિસ્થાનો છે.

જેટલા સંકલેશસ્થાનો હોય છે તેટલા જ વિશુદ્ધિસ્થાનો હોય છે. કેમકે છેલ્લા અને પહેલા સ્થાન સિવાય પડતા પરિણામવાળાને જે સંકલેશસ્થાનો ગણાય છે તે જ ચડતા પરિણામવાળા જીવને વિશુદ્ધિસ્થાનો ગણાય છે.

તે બન્ને પ્રકારનાં સ્થાનો અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને સર્વથી અદ્ય છે, તેનાથી અપર્યાપ્ત બાહર, પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અને પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિય. અપર્યાપ્ત તથા પર્યાપ્ત બેધેન્દ્રિય, તેધેન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય, અસંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય જીવોને અનુક્રમે એક-એકથી અસંખ્યગુણ છે.

(૮) અધ્યવસાયસ્થાન પ્રમાણ દ્વાર

એક એક સ્થિતિબંધના કારણભૂત આત્માના જે કષાયયુક્ત પરિણામો તે સ્થિતિબંધના અધ્યવસાયસ્થાનો કહેવાય છે. અનેક જીવો આશ્રયી પ્રત્યેક સ્થિતિબંધ સ્થાનમાં તે અધ્યવસાય સ્થાનો અસંખ્ય લોકાકાશના પ્રદેશ પ્રમાણ થાય છે.

ત્યાં આયુષ્યકર્મમાં જઘન્ય સ્થિતિબંધના કારણભૂત જે અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો છે તેનાથી સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિબંધમાં અસંખ્યગુણ. તેનાથી બે સમયાધિક, ત્રણ સમયાધિક જઘન્ય સ્થિતિબંધ આદિ યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સુધીના પ્રત્યેક સ્થિતિબંધમાં અનુક્રમે અસંખ્ય-અસંખ્યગુણ અધ્યવસાયસ્થાનો હોય છે.

શેષ સાત કર્મના જઘન્ય સ્થિતિબંધમાં જે અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો છે તે ઉત્તરોત્તર સમય-સમય અધિક સ્થિતિબંધસ્થાનમાં વિશેષાધિક વિશેષાધિક છે. એમ યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધસ્થાનક સુધી સમજવું.

એક જ સાથે સમાન સ્થિતિવાળું જ કર્મ બંધાયુ હોવા છતાં તે સર્વ જીવોને એક જ સમયે, એક જ ક્ષેત્રમાં, એક જ પ્રકારના દ્રવ્યાદિક નિમિત્તથી એક સરખી રીતે ઉદયમા આવતું નથી. પરંતુ ભિન્ન ભિન્ન જીવોને. ભિન્ન ભિન્ન સમયે, જુદા જુદા સ્થાનમાં જુદા જુદા પ્રકારના દ્રવ્યાદિ નિમિત્તથી ભિન્ન ભિન્ન રીતે ઉદયમાં આવે છે. તેથી એકેક

સ્થિતિસ્થાનની અંદર, એક સમયે એક જીવને એક જ અધ્યવસાય હોવા છતાં અનેક જીવો આશ્રયી અસંખ્ય લોકાકાશના પ્રદેશ પ્રમાણુ અધ્યવસાયો ઘટી શકે છે.

(૮) સાધાદિ દ્વાર

આયુષ્ય વિના સાત મૂળકર્મના અજઘન્ય સ્થિતિબંધ સાધાદિ ચાર પ્રકાર અને જઘન્યાદિ શેષ ત્રણ બંધ સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે હોવાથી એકેક કર્મના દશ એમ સાતકર્મના સિતેર અને આયુષ્યકર્મના જઘન્યાદિ ચારે બંધ સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે હોવાથી કુલ આઠ. એમ આઠે કર્મના કુલ અઠોત્તેર ભાંગા થાય છે. તે આ પ્રમાણે-

મોહનીય કર્મનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ક્ષપક નવમા ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે અને આયુષ્ય વિના શેષ છ કર્મનો સૂક્ષ્મસંપ્રાયના ચરમસમયે એક જ સમય પહેલી જ વાર કરે, પછી બંધવિરોધ થાય. માટે સાદિ અધ્રુવ.

ક્ષપકશ્રેણિની અપેક્ષાએ ઉપશમશ્રેણિમાં ચડતી વખતે સામાન્યથી તે તે સ્થાને તે તે કર્મનો દ્વિગુણ અને ઉપશમશ્રેણિથી પડતી વખતે તે તે સ્થાને તે તે કર્મનો તેથી પણ દ્વિગુણ એટલે કે ક્ષપકશ્રેણિના બંધ કરતાં ચાર ગુણો સ્થિતિબંધ થાય છે.

જઘન્ય સિવાય સર્વ સ્થિતિબંધ અજઘન્ય કહેવાય, તે સાતે કર્મનો ઉપશાંત-મોહે અબંધ કરી ત્યાંથી પડતો દશમે ગુણસ્થાને આવી છ કર્મનો અને નવમે આવી મોહનીયકર્મનો પુનઃ બંધ શરૂ કરે. ત્યારે અજઘન્ય સ્થિતિબંધની સાદિ, જેઓ અબંધ-સ્થાનને પારખા જ નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્ય જીવોને બંધનો અંત જ થવાનો નથી માટે પ્રવ અને ભવ્ય જીવોને કાલાન્તરે બંધવિરોધ થશે. માટે અધ્રુવ એમ અજઘન્યબંધ ચાર પ્રકારે છે.

ઉપરોક્ત સાતે કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અતિ સંકલિષ્ટ પરિણામી સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય અન્તર્મુહૂર્ત પર્થાન્ત કરે, ત્યારબાદ સંજ્ઞિ અને અસંજ્ઞિ જીવો જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તરકાલ પર્થાન્ત અનુત્કૃષ્ટ બંધ કરે, પુનઃ અતિસંકલિષ્ટાવસ્થામાં સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય ઉત્કૃષ્ટ અને અન્યકાળે અનુત્કૃષ્ટ બંધ કરે. એમ વારાફરતી અનેકવાર પ્રાન્ત થતા હોવાથી બન્ને સ્થિતિબંધો સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે હોય છે.

આયુષ્યકર્મ અધ્રુવબંધી જ હોવાથી તેના જઘન્યાદિ ચારે પ્રકારના બંધની બ્યારે શરૂઆત કરે ત્યારે સાદિ અને અંતર્મુહૂર્ત પછી બંધ પૂર્ણ કરે ત્યારે અધ્રુવ એમ જઘન્યાદિ ચારે બંધ બે પ્રકારે છે.

પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ, પાંચ અંતરાય, ચાર સંબલન આ અઢાર પ્રકૃતિઓનો અજઘન્ય સ્થિતિબંધ ચાર પ્રકારે અને શેષ જઘન્યાદિ ત્રણ સ્થિતિબંધો સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે હોવાથી એક એકના દશ એમ અઢાર પ્રકૃતિના (૧૮×૧૦=૧૮૦) એકસો એંશી અને શેષ એકસો બે પ્રકૃતિઓના જઘન્યાદિ ચારે સ્થિતિ-

બ'ધ સાદિ અને અધુવ એમ બે પ્રકારે હોવાથી એક એકના આઠ ભાંગા થાય તેથી એકસો બેના કુલ (૧૦૨×૮=૮૧૬) આઠસો સોલ ભાંગા થાય. આ રીતે સર્વ ઉત્તર-પ્રકૃતિઓના નવસો છન્દુ (૯૯૬) ભાંગા થાય છે.

ત્યાં પાંચ જ્ઞાનાવરણ વગેરે ચૌદ પ્રકૃતિઓનો સૂક્ષ્મ સંપ્રસાચના ચરમસમયે અને ચાર સંબલનનો નવમા ગુણસ્થાને સ્વ-સ્વ બ'ધવિચ્છેદ સમયે ક્ષપક પહેલી જ વાર એક સમય જઘન્ય સ્થિતિબ'ધ કરે અને પછી બ'ધવિચ્છેદ થાય તેથી સાદિ અને અધુવ એમ બે પ્રકારે જઘન્યબ'ધ થાય. તે સિવાયનો સર્વ અજઘન્ય સ્થિતિબ'ધ છે. તે અજઘન્ય સ્થિતિબ'ધની ઉપશમશ્રેણિમાં અબ'ધસ્થાનથી પડતા પોતપોતાના બ'ધના આઠ સમયે સાદિ થાય છે. અબ'ધસ્થાન નહિ પામેલાઓને અનાદિ છે. અલબ્યને ધ્રુવ અને લબ્યને અધુવ છે. એમ અજઘન્ય સ્થિતિબ'ધ ચાર પ્રકારે હોય છે.

શેષ ઝોગણુત્રીશ ધ્રુવબ'ધી પ્રકૃતિઓનો સર્વવિશુદ્ધ પર્ચાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિય અંતર્યુદ્ધતં સુધી જઘન્ય સ્થિતિબ'ધ કરે છે. અને શેષકાળે અજઘન્ય સ્થિતિબ'ધ કરે છે. ફરી સર્વવિશુદ્ધ પર્ચાપ્ત બાદર એકેન્દ્રિયપણામાં જઘન્ય અને શેષકાળે તે જ એકેન્દ્રિયો અને અન્યથાવો અજઘન્ય સ્થિતિબ'ધ કરે છે. તેથી આ બન્ને પ્રકારના સ્થિતિબ'ધ સાદિ-અધુવ છે.

સુકતાલીશે ધ્રુવબ'ધી પ્રકૃતિઓનો સાત મૂળકર્મમાં જણાવ્યા મુજબ ફરી ફરી અનેકવાર ઉત્કૃષ્ટ અને અતુત્કૃષ્ટ બ'ધ થતો હોવાથી તે બન્ને સાદિ અને અધુવ એમ બે-બે પ્રકારે છે.

શેષ તોત્તર પ્રકૃતિઓ અધુવબ'ધી હોવાથી જ તેના જઘન્યાદિ ચારે બ'ધો સાદિ-અધુવ એમ બે પ્રકારે છે.

(૧૦) સ્વામિત્વદ્વાર

પ્રથમ નરકાચુ બાંધી ક્ષયોપશમ સચ્ચકત્વ પાત્રી જે મનુષ્ય તીર્થ'કર નામકર્મ બાંધી નરકમાં જતી વખતે અંતર્યુદ્ધતં પહેલાં મિથ્યાત્વ પામે તે મનુષ્ય મિથ્યાત્વ-પ્રાપ્તિના પૂર્વ સમયે એટલે કે સચ્ચકત્વના ચરમ સમયે તીર્થ'કર નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબ'ધ કરે. કેમકે તેના બ'ધમાં તે જ અતિસંકિલ્પ છે. ક્ષાયિક સચ્ચકત્વ લઇને નરકમાં જનારને આવા કિલ્લ પરિણામ ન હોવાથી તીર્થ'કર નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબ'ધ થતો નથી.

પ્રમત્તાભિમુખ અપ્રમત્તયતિ આહારકદિકનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબ'ધ કરે, કારણ કે તેના બ'ધમાં તે જ અતિસંકિલ્પ પરિણામી છે.

પૂર્વકોઠ વર્ષના આચુવાળો અપ્રમત્તાભિમુખ પ્રમત્ત યતિ પોતાના આચુબ્યના ત્રીજા ભાગના પ્રથમ સમયે તેત્રીશ સાગરોપમ પ્રમાણ દેવાચુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબ'ધ કરે.

પછી-પછીના સમયમાં અબાધામાંથી હાનિ થતી હોવાથી તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કહેવાય નહિ, અને અપ્રમત્તા ગુણસ્થાનકે આયુષ્યના ખંધનો આરંભ થતો ન હોવાથી તેમજ તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામી મુનિ જ દેવાયુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરતા હોવાથી અપ્રમત્તાભિમુખ પ્રમત્તયતિ કહેલ છે.

મનુષ્ય અને તિથિઆયુનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ વિશુદ્ધ પરિણામી અને શેષ એકસો ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ સંકિલ્પ પરિણામી મિથ્યાદિષ્ટ સન્નિ-પંચેન્દ્રિયો કરે છે.

ત્યાં સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલેન્દ્રિયત્રિક, નરકત્રિક, દેવદિક, વૈકિંચદિક અને મનુષ્ય તિથિઆયુ એ પંદર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ મનુષ્ય-તિથિઓ જ કરે છે. કારણકે-મનુષ્ય તિથિઆયુ સિવાય શેષ તેર પ્રકૃતિઓ દેવ-નારકો તથાસ્વભાવે બાંધતાં નથી, તેમાં નરકદિક તથા વૈકિંચદિકનો અતિસંકિલ્પ અને શેષ નવ પ્રકૃતિઓનો તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલ્પ મનુષ્ય-તિથિઓ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે છે. જ્યારે મનુષ્ય તિથિઆયુની ત્રણ પદ્યોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દેવો તથા નારકો તથાસ્વભાવે જ બાંધતા નથી અને અતિવિશુદ્ધ પરિણામે આયુષ્યનો નિષેધ હોવાથી આ બંને આયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ મનુષ્ય-તિથિઓ જ કરે છે.

નારકો તથા સનત્કુમારાદિ દેવો તેમાં ઉત્પન્ન ન થતા હોવાથી એકેન્દ્રિય, સ્થાવર અને આત્મ નામકર્મનો ખંધ કરતા નથી અને મનુષ્ય-તિથિઓ અતિસંકિલ્પ પરિણામે નરક પ્રાયોગ્ય જ ખંધ કરતા હોવાથી આ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરતા નથી. જ્યારે ભવનપત્યાદિ ઇશાન સુધીના દેવોને હલકામાં હલકું ઉત્પત્તિસ્થાન એકેન્દ્રિયમાં જ હોવાથી તેઓ આ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો અતિસંકિલ્પ પરિણામે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે છે.

અતિસંકિલ્પ પરિણામી નારકો તથા સહસ્રાર સુધીના દેવો તિથિઅદિક, ઔદારિક, છેવટું સંઘયણ અને ઉદાત નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે છે, ત્યાં ઔદારિક અંગોપાંગ અને છેવટું સંઘયણનો ઇશાન સુધીના દેવો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરતા નથી કારણ કે ઇશાન સુધીના દેવો એકેન્દ્રિયમાં પણ ઉત્પન્ન થતા હોવાથી અતિસંકિલ્પ પરિણામે એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય ખંધ કરે છે. તેથી તેની સાથે ઔદારિક અંગોપાંગ અને છેવટું સંઘયણ બંધાતું નથી.

આ છએ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ અતિસંકિલ્પ પરિણામે જ થાય છે. મનુષ્ય તથા તિથિઓ અતિસંકિલ્પ પરિણામે નરક પ્રાયોગ્ય જ ખંધ કરે છે અને મધ્યમ પરિણામ હોય તો આ પ્રકૃતિઓનો મધ્યમ સ્થિતિખંધ કરે છે પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરતા નથી.

સાતાવેદનીય, હાસ્ય, રતિ, સ્ત્રીવેદ, મનુષ્યદિક, પ્રથમનાં પાંચ સંઘયણ તથા પાંચ સંસ્થાન, શુભવિહાયોગતિ, સ્થિરષટ્ક અને ઉચ્ચગોત્ર આ પચીસ પ્રકૃતિઓનો

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલ્પ આરે ગતિના મિથ્યાદંષ્ટિઓ કરે છે, કારણ કે અતિસંકિલ્પ પરિણામે આ પ્રકૃતિઓ બંધાતી જ નથી.

શેષ અડસઠ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ અતિસંકિલ્પ પરિણામી આરે ગતિના મિથ્યાદંષ્ટિ છવેા કરે છે.

ક્ષપક સ્વ-સ્વ બંધ-વિચ્છેદ સમયે જિનનામ, આહારકદ્ધિક, પુરુષવેદ, ચાર સંભવલન, પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ, સાતાવેદનીય, યથાકીર્તિ, ઉચ્ચગોત્ર અને પાંચ અંતરાય-આ પચ્ચીશ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિખંધ કરે છે.

ઐક્યિયપદ્ધતેના તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પર્યાપ્ત અસંજિ-પચ્ચેન્દ્રિય, દેવાયુનો તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલ્પ અને નરકાયુનો તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પર્યાપ્ત અસંજિ તથા સંજિ પચ્ચેન્દ્રિય તેમજ શેષ બે આયુષ્યનો તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલ્પ એકેન્દ્રિયાદિ સઘળા છવેા જઘન્ય સ્થિતિખંધ કરે છે.

શેષ પંચાશી પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિખંધ યથાસંભવ તત્પ્રાયોગ્યવિશુદ્ધ અથવા સર્વવિશુદ્ધ પર્યાપ્ત બાહર પુશ્વીકાય, અપ્કાય, વનસ્પતિકાય છવેા કરે છે. કેમકે સંજિ-પચ્ચેન્દ્રિયો આ પંચાશી પ્રકૃતિઓનો અંતઃકોડાકોડી સાગરોપમથી ઓછો બંધ કરતા જ નથી. તેમજ બેકેન્દ્રિય વગેરે છવેા પણ એકેન્દ્રિયથી પણ પચીશગુણ વગેરે પ્રમાણ જ બંધ કરે છે.

(૧૧) શુભાશુભત્વ

દેવ, મનુષ્ય અને તિથંચાચુ વિના શેષ એકસો સત્તર પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અતિસંકિલ્પ પરિણામે બંધાય છે માટે આ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે. જળી અશુભપ્રકૃતિઓમાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિખંધ વળતે રસ પણ ઉત્કૃષ્ટ બંધાય છે તે ઉત્કૃષ્ટ રસ પણ અશુભ છે. જ્યારે શુભપ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિખંધ વળતે રસ જઘન્ય બંધાય છે, પણ ઉત્કૃષ્ટ બંધાતો નથી, અને શુભપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસ અશુભ ગણાય છે. માટે પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અશુભ છે.

જઘન્યસ્થિતિ કપાયની મંદતા વડે બંધાતી હોવાથી તેમજ અશુભપ્રકૃતિઓના જઘન્યસ્થિતિખંધમાં જઘન્યરસ અને શુભપ્રકૃતિઓના જઘન્યસ્થિતિખંધમાં ઉત્કૃષ્ટરસ બંધાતો હોવાથી શુભ છે.

તિથંચાદિ ત્રણ આયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિખંધ વિશુદ્ધિએ થાય છે અને તે વળતે તેમાં રસ પણ ઉત્કૃષ્ટ બંધાય છે માટે તે શુભ છે. અને જઘન્યસ્થિતિખંધ સંકિલ્પ પરિણામે બંધાય છે તેમજ તે સમયે રસ પણ જઘન્ય બંધાય છે. માટે તે અશુભ છે.

—: રસખંધ :—

આ વિષયમાં (૧) સાધાદિ, (૨) આમિત્વ, અને (૩) અદ્યખંડુત્વ. આ ત્રણ સંબંધી વિચાર કરવાનો છે.

(૧) સાધાદિ.

સાધાદિ પ્રત્યક્ષા મૂળ અને ઉત્તરકર્મ આશયી બે પ્રકારે છે.

ત્યાં ચાર ઘાતીકર્મનો અજઘન્ય રસબંધ સાધાદિ ચાર પ્રકારે અને શેષ જઘન્યાદિ ત્રણ અંધા સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે. તેથી આ ચારે કર્મના દશ, દશ ભાંગા છે, નામ અને વેદનીયકર્મનો અતુલ્યુષ્ટ રસબંધ સાધાદિ ચાર પ્રકારે અને ઉત્કૃષ્ટાદિ શેષ ત્રણ સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે. તેથી એ બે કર્મના પણ દશ, દશ ભાંગા થાય છે. બેત્રકર્મનો અતુલ્યુષ્ટ અને અજઘન્ય સાદિ-અધ્રુવ એમ બે-બે પ્રકારે હોવાથી તેના બાર તેમજ આયુધ્યના ચારે બંધ બે-બે પ્રકારે હોવાથી આઠ, એમ આઠે મૂળકર્મના મહી એ'શી ભાંગા થાય છે.

શુભધ્રુવબંધી આઠ પ્રકૃતિઓના અતુલ્યુષ્ટ રસબંધ ચાર પ્રકારે અને શેષ ત્રણ બંધ બે-બે પ્રકારે હોવાથી એક એક પ્રકૃતિના દશ દશ ભાંગા થતાં કુલ એ'શી, શેષ તેતાલીશ અશુભ ધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓના અજઘન્ય રસબંધ ચાર પ્રકારે અને શેષ ત્રણ બે-બે પ્રકારે એમ એક એકના દશ દશ ભાંગા થવાથી કુલ ચારસો ત્રીશ.

ધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓ સુડતાલીશ જ છે, પરંતુ વર્ણ્યતુષ્ઠે શુભ-અશુભ બંને પ્રકારમાં ગણાવેલ હોવાથી આઠ એકાવન થાય છે.

તોત્તેર અધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓના ચારે રસબંધી બે બે પ્રકારે હોવાથી એક એકના આઠ આઠ ભાંગા થવાથી કુલ પાંચસો ચોરાશી ભાંગા થાય છે. આ રીતે કુલ એકસો ચોવીશ ઉત્તરપ્રકૃતિઓની અપેક્ષાએ કુલ એક હજાર ચોરાશું (૧૦૬૪) ભાંગા થાય છે.

ત્યાં ચારે ઘાતીકર્મનો જઘન્ય રસબંધ ક્ષપકને સ્વબંધના અન્ય સમયે એક જ સમય પ્રમાણ થાય છે પછી બંધવિચ્છેદ થાય છે માટે તે સાદિ અધ્રુવ છે. તે સિવાય બીજા સમયો રસબંધ અજઘન્ય છે. તેમાં સૂક્ષ્મસંપરાયે મોહનીયનો અને ઉપશાંત મોહે શેષ ત્રણ કર્મનો પણ બંધ નથી, ત્યાંથી પડતો બંધ શરૂ કરે ત્યારે અજઘન્ય સાદિ, અબંધ અથવા જઘન્ય રસબંધના સ્થાનને નાહ પામેલાને અનાદિ, અભવ્યોને ધ્રુવ અને ભવ્યોને અધ્રુવ હોય છે.

આ ચારે કર્મનો મિથ્યાદર્ષ, સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય અતિસંકલ્પ પરિણામે એક બે સમય સુધી ઉત્કૃષ્ટ અને શેષકાળે અતુલ્યુષ્ટ એમ વારાફરતી બંને બંધો અનેકવાર કરતા હોવાથી સાદિ-અધ્રુવ છે.

નામ અને વેદનીયકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ ક્ષપક સૂક્ષ્મસંપરાયના ચરમસમયે કરે છે. ત્યારપછી બંધવિચ્છેદ થાય છે. માટે તે સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે. તે સિવાય સર્વકાલ અતુલ્યુષ્ટ રસબંધ કરે છે. ઉપશાંતમોહે રસબંધ કરતો નથી. ત્યાંથી પડતો અતુલ્યુષ્ટ કરે માટે સાદિ, અબંધસ્થાન અથવા ઉત્કૃષ્ટ રસબંધસ્થાનને નાહ પામેલોઓને અનાદિ, અભવ્યને ધ્રુવ અને ભવ્યને અધ્રુવ હોય છે.

આ બંને કર્મોના સમ્યક્ષિપ્તને પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામે જન્મન્ય અને સંકલિષ્ટ કે વિશુદ્ધ પરિણામે અજન્મન્ય, પુનઃ પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામે જન્મન્ય અને સંકલિષ્ટ કે વિશુદ્ધ પરિણામે અજન્મન્ય એમ વારાફરતી અનેકવાર થતા હોવાથી તે સાદિ-અમુલ્ય છે.

ગોત્રકર્મનો નીચગોત્ર આશ્રયી જન્મન્ય રસબંધ ઉપશમસમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિના પૂર્વસમયે એટલે કે મિથ્યાત્વના ચરમસમયે સાતમી નરકનો નારક એક સમય જ કરે છે. માટે તે સાદિ અમુલ્ય છે. વળી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી તેનો ઉચ્ચ-ગોત્રની અપેક્ષાએ અજન્મન્ય રસબંધ કરે છે. ત્યારે અજન્મન્યની સાદિ, જન્મન્ય રસબંધના સ્થાનને અથવા બંધવિચ્છેદ સ્થાનને નહિ પ્રાપ્ત કરેલાઓને અનાદિ, અંશ-ઓને ક્રુલ અને ભંચોને અમુલ્ય છે.

ગોત્રકર્મના ઉત્કૃષ્ટ રસબંધના બે અને અતુલ્કૃષ્ટ રસબંધના સાધાદિ ચારે પ્રકારો વેદનીયકર્મની જેમ જ છે.

આયુષ્યકર્મ અમુલ્યબંધી હોવાથી તેના દરેક બંધો સાદિ અને અમુલ્ય એમ બે જ પ્રકારે છે.

તૈજસ, કાર્મણ, અગ્નિચુલ્લુ, નિર્માણ અને શુભવર્ણચતુષ્ક એ આઠ શુભ ક્રુલ-બંધી પ્રકૃતિઓનો સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય મિથ્યાદષ્ટિ અતિસંકલિષ્ટ પરિણામે જન્મન્ય અને શેષકાળે અજન્મન્ય, પુનઃ અતિસંકલિષ્ટ પરિણામે જન્મન્ય અન્યથા અજન્મન્ય એમ પચાસે રસબંધ કરતો હોવાથી બંને રસબંધ સાદિ-અમુલ્ય છે. આ આઠ પ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ રસબંધના બે અને અતુલ્કૃષ્ટ રસબંધના ચાર પ્રકાર વેદનીયકર્મની જેમ જ સમજવા. માત્ર એ આઠનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ ક્ષપક અપૂર્વકરણે સ્વબંધવિચ્છેદ સમયે એક સમય માત્ર કરે છે એટલી વિશિષ્ટતા છે.

મિથ્યાત્વ, શીલુદ્ધિત્રિક અને અનંતાનુબંધી ચતુષ્ક એ આઠનો એકી સાથે સમ્યક્ત્વ અને સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ કરનાર મિથ્યાદષ્ટિને મિથ્યાત્વના ચરમસમયે, અપ્રત્યા-ખ્યાનીય ચતુષ્કને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ સહિત સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરનાર ચતુર્થ શુભસ્થા-નકના ચરમસમયે, પ્રત્યાખ્યાનીય ચતુષ્કને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરનારને પંચમ શુભસ્થા-નકના ચરમસમયે, નિકાદિક, અશુભવર્ણ ચતુષ્ક, ઉપધાત, ભય અને ભુગુપ્તિનો ક્ષપક અપૂર્વકરણ શુભસ્થાને સ્વ-સ્વબંધવિચ્છેદ સમયે, ચાર સંબલનનો નવમા શુભસ્થાને સ્વ-સ્વબંધવિચ્છેદ સમયે અને પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદનો દશમા શુભસ્થાનકના ચરમસમયે સમયમાત્ર જન્મન્ય રસબંધ કરે છે. પછી બંધવિચ્છેદ થાય છે તેથી તે સાદિ-અમુલ્ય છે. પોતપોતાના અબંધસ્થાનથી પડેલાને પુનઃ બંધ શરૂ થાય ત્યારે અજન્મન્ય રસબંધની સાદિ, અબંધસ્થાનને અથવા જન્મન્ય રસબંધના સ્થાનને નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અભંચોને ક્રુલ અને ભંચોને અમુલ્ય એમ જન્મન્ય રસબંધ ચાર પ્રકારે છે.

આ તેતાલીશે પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ રસખંધ ચાર મૂળઘાતીકર્મોની જેમ મિથ્યાત્વી સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયોમાં વારંવાર થતા હોવાથી ખન્ને સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે. શેષ તહોત્તર પ્રકૃતિઓ અધ્રુવખંધી હોવાથી જ તેમના જઘન્યાદિ ચારે ખંધો સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે.

(૨) સ્વામિત્વદ્વાર.

ક્ષપક સૂક્ષ્મસંપરાય ચરમસમયે યશઃકીર્તિ, ઉચ્ચગોત્ર અને શાતાવેદનીય એ ત્રણનો અને આઠમા ગુણસ્થાને સ્વખંધ-વિચ્છેદ સમયે દેવદિક્ષ પંચેન્દ્રિય બલિ વૈદિક્યદિક્ષ, આહારકદિક્ષ, તૈજસ, કાર્મણ, સમચતુરસ સંસ્થાન, શુભવર્ણ્યચતુષ્ક, શુભ-વિહાયોગતિ, પરાઘાત, ઉચ્છવાસ, અગુરુલલુ, નિર્મોણ, તીર્થંકર નામકર્મ અને ત્રસ, નવક એ ઝોગણત્રીશનો એક સમય ઉત્કૃષ્ટ રસખંધ કરે છે. કારણકે આ બધી પ્રકૃતિઓ શુભ છે અને શુભ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસખંધ વિશુદ્ધ પરિણામે જ થાય છે અને આ પ્રકૃતિઓના બંધમાં ઉપરોક્ત છવો જ અતિવિશુદ્ધ છે.

ઔદારિકદિક્ષ, મનુષ્યદિક્ષ, વજ્રપક્ષનારાચ સંઘયણ એ પાંચનો ઉત્કૃષ્ટ રસખંધ અતિવિશુદ્ધ સમ્યગ્દંષ્ટિ દેવો કરે છે. કારણકે-આ પાંચે પ્રકૃતિઓ શુભ હોવાથી તેનો ઉત્કૃષ્ટ રસ વિશુદ્ધ પરિણામે જ બંધાય. અને તેવી વિશુદ્ધિમાં વર્તતા સમ્યગ્દંષ્ટિ મનુષ્ય-તિથંચો દેવ-પ્રાયોગ્ય જ બંધ કરે છે. તેથી આ પ્રકૃતિઓનો તેઓને બંધ ન થાય અને નારકોને બંધ હોવા છતાં જિનેશ્વરોનાં કલ્યાણક વગેરેના પ્રસંગોમાં તેમજ સમવસરણાદિમાં પ્રભુની દેશના આદિના શ્રવણમાં તેમજ નંદીશ્વરહીપ આદિનાં શાશ્વત તીર્થોની યાત્રા આદિમાં દેવોને જેવી વિશુદ્ધિ હોય છે તેવી વિશુદ્ધિ પરાધી-નતાના કારણે સ્વસ્થાને રહેલ સમ્યગ્દંષ્ટિ નારકોને હોતી નથી તેમને ઉત્કૃષ્ટ રસખંધ થતો નથી માટે સમ્યગ્દંષ્ટિ દેવો જ ઉત્કૃષ્ટ રસખંધ કરે છે.

દેવાયુષનો ઉત્કૃષ્ટ રસખંધ તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામી અપ્રમત્ત મુનિજ કરે છે. કારણકે-અતિવિશુદ્ધ પરિણામે આયુષ્યનો બંધ જ થતો નથી. તેમજ આયુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટ રસ બંધાય છે દેવાયુની તેત્રીશ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અનુત્તર વિમાનના દેવોને જ હોય છે અને અનુત્તર વિમાનમાં સંયમીઓ જ જઈ શકે છે. વળી પ્રમત્તથી પણ અપ્રમત્તની વિશુદ્ધિ વધારે હોય છે. અપૂર્વકરણાદિમાં આયુનો બંધ થતો નથી. માટે અન્ય કોઈ છવો દેવાયુનો ઉત્કૃષ્ટ રસખંધ કરતા નથી.

અનંતર સમયે ઉપશમ સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરનાર ચરમસમયવર્તી મિથ્યાત્વી સપ્તમ પૃથ્વીનો નારક ઉદ્યોત નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ રસખંધ કરે છે. કારણકે-આ પુણ્ય-પ્રકૃતિ હોવા છતાં તિથંચગતિ સાથે જ બંધાય છે. વળી આટલી વિશુદ્ધિએ વર્તતા અન્ય કોઈપણ છવો તિથંચપ્રાયોગ્ય બંધ કરતા જ નથી માત્ર સપ્તમ પૃથ્વીના

નારકોને જ મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં તિથિચગતિનો ધ્રુવબંધ હોવાથી તેવા વિશુદ્ધ પરિણામે તિથિચગતિ સાથે ઉલ્લેખ નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય છે. પણ બીજા કોઈ જીવોને થતો નથી.

અતિસંકિલ્પ પરિણામી ઇશાન સુધીના દેવો એકેન્દ્રિય ભતિ અને સ્થાવર નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. આ બંને પાપપ્રકૃતિઓ હોવાથી અતિસંકિલ્પ પરિણામે જ્યારે આ બંનેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટ રસ બંધાય છે. મનુષ્ય તિથિચોને અતિસંકિલ્પ પરિણામે નરક પ્રાપ્તોગ્ય બંધ થતો હોવાથી આ પ્રકૃતિઓનો બંધ થતો નથી અને મધ્યમ પરિણામે અદાર કૌઠકોડી સાગરોપમ સુધીની મધ્યમ સ્થિતિ જ બંધાય છે અને રસ પણ મધ્યમ પડે છે. જ્યારે નારકો અને સનત્કુમારાદિ દેવો તો તથાસ્વભાવે આ બે પ્રકૃતિઓ બાંધતા નથી.

તત્પ્રાપ્તોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામી ઇશાન સુધીના દેવો આતપ નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. આ પ્રકૃતિઓ શુભ હોવા છતાં એકેન્દ્રિય ભતિ સાથે જ બંધાય છે અને અતિવિશુદ્ધિમાં વર્તતા આ દેવો પચેન્દ્રિય પ્રાપ્તોગ્ય બંધ કરે છે. માટે તત્પ્રાપ્તોગ્ય વિશુદ્ધ ઇશાન સુધીના દેવો કલા છે. વળી આતપ નામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય તેવા વિશુદ્ધ પરિણામે મનુષ્ય-તિથિચો એકેન્દ્રિય પ્રાપ્તોગ્ય બંધ કરતા નથી, પરંતુ પચેન્દ્રિય તિથિચાદિ પ્રાપ્તોગ્ય જ બંધ કરે છે. તેમ જ નારકો તથા સનત્કુમારાદિ દેવો તથાસ્વભાવે જ આ પ્રકૃતિ બાંધતા નથી માટે ઉક્ત દેવો જ આનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે.

અતિસંકિલ્પ પરિણામી નારકો તથા સહસ્રાર સુધીના દેવો તિથિચદ્વિક અને છેવટા સંધ્યણનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. આ ત્રણે પ્રકૃતિઓ અશુભ હોવાથી અતિસંકિલ્પ પરિણામે જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધાય ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટ રસ બંધાય છે, મનુષ્યો અને તિથિચો અતિસંકિલ્પ પરિણામે નરક પ્રાપ્તોગ્ય જ બંધ કરતા હોવાથી આ પ્રકૃતિઓ બાંધતા નથી અને મધ્યમ સંકલેશે મધ્યમ સ્થિતિ બંધાતી હોવાથી રસ પણ મધ્યમ જ બંધાય છે. તેમ જ આનતાદિ દેવો તથાસ્વભાવે જ તિથિચ પ્રાપ્તોગ્ય બંધ કરતા નથી. માટે ઉક્ત જીવો જ એ ત્રણેનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. એટલી વિશેષતા છે. છેવટા સંધ્યણના ઉત્કૃષ્ટ રસબંધના સ્વામી ઇશાન પછીના દેવો હોય છે.

વિકલ્પત્રિક, સૂક્ષ્મત્રિક, નરકત્રિક તથા મનુષ્ય-તિથિચનું આયુ આ અગિયાર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ મિથ્યાદિષ્ટ મનુષ્ય અને તિથિચો જ કરે છે. કારણ કે પ્રથમની નવ પ્રકૃતિઓ દેવો અને નારકો ભવસ્વભાવે જ બાંધતા નથી. મનુષ્ય તિથિચાનું તેઓ બંધ કરે છે, પરંતુ તે બંને આયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ ત્રણ પદ્યોપમ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે ત્યારે જ થાય છે. જ્યારે દેવો તથા નારકો તથાસ્વભાવે જ અસંખ્યાતવર્ષ પ્રમાણે મનુષ્ય-તિથિચાનું બંધ કરતા નથી માટે આ અગિયારેનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ મનુષ્ય-તિથિચો જ કરે છે.

ત્યાં સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક અને નરકાશુ એ સાતનો અતિસંકલ્પ પરિણામે બંધ જ ન થતો હોવાથી તત્પ્રાયોગ્ય સંકલ્પ પરિણામે, નરકલોકનો અતિસંકલ્પ પરિણામે અને મનુષ્ય-તિથિયાશુ શુભ છે, છતાં અતિવિશુદ્ધ પરિણામે તેનો બંધ ન થતો હોવાથી તલોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામે તે બંને આશુભ્યનો મિથ્યાદંષ્ટ મનુષ્ય-તિથિઓ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે છે. એ વિશેષતા છે.

મધ્યમનાં ચાર સંઘણ, ચાર સંસ્થાન, હાસ્ય, રતિ, ભીવેદ અને પુરુષવેદ આ બાર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ તત્પ્રાયોગ્ય સંકલ્પ ચારે ગતિના મિથ્યાદંષ્ટો કરે છે. આ સઘળી પ્રકૃતિઓ અશુભ હોવા છતાં પરાવર્તમાન છે તેથી અતિસંકલ્પ પરિણામે તેનાથી પણ અશુભતર અન્તિમ સંઘણાદિ પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓનો જ બંધ થતો હોવાથી તત્પ્રાયોગ્ય સંકલ્પ પરિણામે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ કરે એમ કહ્યું છે.

શેષ પાંચ જ્ઞાનાવરણ, નવ દર્શનાવરણ, આસાતા વેદનીય, હાસ્ય, રતિ, ભી તથા પુરુષવેદ વિના મોહનીયની બાવીશ, હુંડક સંસ્થાન, અશુભ વર્ણચતુષ્ક, અશુભ વિહા-યોગતિ, ઉપધાત, અસ્થિર ષદ્ક, નીચગોત્ર અને પાંચ અંતરાય-આ છપ્પન પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ અતિસંકલ્પ પરિણામી ચારે ગતિના મિથ્યાત્વીઓ કરે છે.

જઘન્ય રસબંધના સ્વામી

સૂક્ષ્મ સંપ્રસાદ-ચરમસમયવર્તી ક્ષપક પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ, અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદનો, અનિવૃત્તિ બાદર ગુણસ્થાનકવર્તી ક્ષપક સ્વ-સ્વબંધ વિચ્છેદ સમયે પુરુષવેદ તથા સંજ્ઞલન ચતુષ્ક એ પાંચનો અને અપૂર્વકરણવર્તી ક્ષપક સ્વ-સ્વબંધ વિચ્છેદ સમયે નિદ્રાદિક, અશુભવર્ણ ચતુષ્ક, ઉપધાત, હાસ્ય, રતિ, ભય, જુગુપ્સા-આ અગિયારનો એક સમયમાત્ર જઘન્ય રસબંધ કરે છે. કારણ કે આ સર્વ પ્રકૃતિઓ અશુભ છે. તેથી તે તે પ્રકૃતિના બંધમાં જે જીવ અતિવિશુદ્ધિવાળો હોય તે જ તેનો તેનો જઘન્ય રસબંધ કરે છે.

મિથ્યાત્વ મોહનીય, અનંતાનુબંધી ચતુષ્ક અને શીલુદ્ધિત્રિક એ આઠનો એકી સાથે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરનાર ચરમસમયવર્તી મિથ્યાત્વી, અપ્રત્યાગ્યાનીય ચતુષ્કનો એકી સાથે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરનાર ચરમસમયવર્તી અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ, પ્રત્યાગ્યાનીય ચતુષ્કનો સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરનાર ચરમસમયવર્તી દેશવિરતિ, અને અરતિ તથા શોકનો અપ્રમત્તાભિમુખ પ્રમત્તચતિ જઘન્ય રસબંધ કરે છે. કારણ કે આ પ્રકૃતિઓના બંધક જીવોમાં આ જ જીવો અતિવિશુદ્ધ છે.

તિથિચદિક અને નીચગોત્રનો જઘન્ય રસબંધ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરનાર મિથ્યાત્વના ચરમસમયે વર્તીતો સપ્તમ પૃથ્વીનો નારક કરે છે. કારણ કે-આ ત્રણે અશુભ પ્રકૃતિઓ છે. તેથી તેના બંધમાં અતિવિશુદ્ધ પરિણામી જીવો હોય છે. તે જ

તેનો જઘન્ય રસખંધ કરી શકે અને જોટલી વિશુદ્ધિમાં વર્તતા અન્ય છવો દેવ કે મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ખંધ કરતા હોવાથી આ ત્રણ પ્રકૃતિઓ ખાંધતા જ નથી. માત્ર સાતમી પૃથ્વીનો નારકે મિથ્યાત્વાવસ્થામાં આ જ પ્રકૃતિઓ ખાંધે છે. તેથી તે જ જઘન્ય રસખંધ કરે છે.

અમૃતાભિમુખ અમૃતમત્તતિ આહારકદિકનો અને નરકાયુ ખાંધી ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પાત્રી જિનનામનો ખંધ કરનાર મનુષ્ય મિથ્યાત્વ અને નરકાભિમુખ અવસ્થામાં ચોથા શુષ્કસ્થાનકના ચરમસમયે જિનનામકર્મનો જઘન્ય રસખંધ કરે છે. આ ત્રણે પુણ્યપ્રકૃતિઓ છે અને પુણ્યપ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસખંધ તે તે પ્રકૃતિઓના ખંધક છવોમાં જે વધારેમાં વધારે સંકિલ્પ પરિણામી હોય તે જ છવો કરે છે. આ ત્રણે પ્રકૃતિના ખંધમાં ઉપરોક્ત છવો જ વધારેમાં વધારે સંકિલ્પ પરિણામી છે. માટે તે જઘન્ય રસખંધના સ્વામી કહેલ છે. એમ સર્વત્ર સમજવું.

ઔદારિકદિક અને ઉદ્યોત નામકર્મનો જઘન્ય રસખંધ અતિસંકિલ્પ પરિણામે નારકો અને સહસાર સુધીના દેવો કરે છે. કારણ કે-અતિસંકિલ્પ પરિણામે મનુષ્ય-તિર્થંચો નરક પ્રાયોગ્ય ખંધ કરતા હોવાથી આ પ્રકૃતિઓનો ખંધ કરતા જ નથી અને આનતાદિ દેવો મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય જ ખંધ કરતા હોવાથી ઉદ્યોત નામકર્મનો ખંધ કરતા નથી. તેમ જ ઔદારિકદિકનો ખંધ હોવા છતાં અતિસંકિલ્પ પરિણામનો અભાવ હોવાથી તેનો જઘન્ય રસખંધ કરતા નથી. તેથી ઉપરોક્ત છવો જ તિર્થંચ પ્રાયોગ્ય ખંધ કરતા આ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસખંધ કરે છે. તેમાં પણ ઇશાન સુધીના દેવો અતિસંકિલ્પ પરિણામે જોકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જ ખંધ કરતા હોવાથી ઔદારિક અંગોપાંગનો જઘન્ય રસખંધ તેમને વળેને શેષ દેવો તથા નારકો કરે છે. એટલું વિશેષ સમજવું.

સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક, ચાર આયુષ્ય અને વૈક્રિયષટ્ક આ સોલનો જઘન્ય રસ-ખંધ મિથ્યાદિષ્ટ મનુષ્ય-તિર્થંચો જ કરે છે. દેવો અને નારકો મનુષ્ય તિર્થંચાચુ વળે શેષ ચૌદ પ્રકૃતિઓ ભવપ્રત્યયે જ ખાંધતા નથી તેમ જ મનુષ્ય-તિર્થંચાચુનો જઘન્ય રસખંધ જઘન્ય સ્થિતિખંધ વખતે થાય છે અને ક્ષુદ્ધકલ્પ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિવાળા મનુષ્ય-તિર્થંચોમાં દેવો અને નારકો ઉત્પન્ન થતા જ નથી. તેથી આ બે આયુષ્યનો પણ જઘન્ય રસખંધ દેવો કે નારકો કરતા નથી. તેથી ઉપરોક્ત છવો જ આ સોલે પ્રકૃતિના જઘન્ય રસખંધના સ્વામી છે. ત્યાં સૂક્ષ્મત્રિક, વિકલત્રિક અને નરક-ત્રિક એ નવ પ્રકૃતિઓનો અશુભ હોવાથી તત્પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામે વૈક્રિયદ્વિકનો શુભ હોવા છતાં તથાસ્વભાવે અતિસંકિલ્પ પરિણામે અને શેષ પાંચ પ્રકૃતિઓનો શુભ હોવાથી તત્પ્રાયોગ્ય સંકિલ્પ પરિણામે મનુષ્ય-તિર્થંચો જઘન્ય રસખંધ કરે છે. એમ સમજવું.

નરકે વિના શેષ ત્રણ ગતિના પરાવર્તમાન-મધ્યમ પરિણામી છવો સ્થાવર અને

એકેન્દ્રિય જાતિનો એકથી ચાર સમય અને અતિસંકિલ્પ પરિણામી ઇશાન સુધીના દેવો આતપ નામકર્મનો એકથી બે સમય જઘન્ય રસખંધ કરે છે.

પરાવર્તમાન-મધ્યમ પરિણામી એટલે અંતઃકોડકોડી સાગરોપમથી પ્રતિપક્ષી શુભ પ્રકૃતિના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ સુધી વર્તતા મિથ્યાદષ્ટિ અથવા સત્યગદ્દિષ્ટિ જીવો એકથી ચાર સમય સુધી સ્થિર-અસ્થિર, શુભ, અશુભ, યશ-અયશ અને સાતા-અસાતા એ આઠનો જઘન્ય રસખંધ કરે છે. વધારે વિશુદ્ધ પરિણામે સ્થિરાદિ શુભ પ્રકૃતિઓનો અને વધારે સંકિલ્પ પરિણામે અસ્થિરાદિ અશુભ પ્રકૃતિઓનો મધ્યમ અથવા ઉત્કૃષ્ટ રસખંધ કરે છે. માટે પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામી કહેલ છે.

અતિસંકિલ્પ પરિણામી ચારે ગતિના જીવો યથાસંભવ નારક અને તિથંચ પ્રાયોગ્ય પ્રકૃતિઓ સાથે ત્રસ ચતુષ્ક, શુભવર્ણ ચતુષ્ક, તૈજસ ચતુષ્ક, પરાધાત ઉચ્ચવાસ અને પંચેન્દ્રિય જાતિ એ પંદર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસખંધ કરે છે, પરંતુ ઇશાન સુધીના દેવો અતિસંકિલ્પ પરિણામે એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય ખંધ કરતા હોવાથી પંચેન્દ્રિય જાતિ તથા ત્રસ નામકર્મનો જઘન્ય રસખંધ કરતા નથી.

તતપ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધ, ચારે ગતિના મિથ્યાદષ્ટિઓ નપુંસકવેદ અને ક્ષીવેદનો જઘન્ય રસખંધ કરે છે. કારણ કે તેથી વધારે વિશુદ્ધ પરિણામે દ્વૃકત પુરુષવેદનો જ ખંધ કરે છે.

પરાવર્તમાન-મધ્યમ પરિણામી ચારે ગતિના મિથ્યાદષ્ટિઓ મનુષ્યદ્વિક, બે વિહાયોગતિ, છ સંઘચણ, છ સંસ્થાન, સૌભાગ્યત્રિક, કૌભાગ્યત્રિક અને ઉચ્ચગોત્ર આ ત્રેવીશ પ્રકૃતિઓનો એકથી ચાર સમય સુધી જઘન્ય રસખંધ કરે છે. તેથી વધારે વિશુદ્ધિએ વર્તતા ઉપરોક્ત ત્રેવીશમાંની શુભ પ્રકૃતિઓનો અને વધારે સંકિલ્પતામાં વર્તતા અત્યંત અશુભ પ્રકૃતિઓનો જ મધ્યમ કે ઉત્કૃષ્ટ રસખંધ કરે છે. તેમ જ સત્યગદ્દિષ્ટિઓ મનુષ્યદ્વિક, શુભ વિહાયોગતિ, પ્રથમ સંઘચણ, પ્રથમ સંસ્થાન, ઉચ્ચગોત્ર અને સૌભાગ્યત્રિક આ નવ સિવાયની ચૌદ પ્રકૃતિઓ ખાંધતા જ નથી. તેમ જ આ નવ પ્રકૃતિઓ ખાંધે છે પણ તેઓના યથાસંભવ મધ્યમ કે ઉત્કૃષ્ટ જ રસ ખંધાય છે માટે પરાવર્તમાન-મધ્યમ પરિણામી મિથ્યાત્વી જ જઘન્ય રસખંધક કહ્યા છે.

આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ તથા જઘન્ય રસખંધના સ્વામી કહ્યા. તેના પ્રસંગથી આ ઉત્કૃષ્ટ જઘન્ય રસખંધ કેટલા કાળ સુધી થાય તેનું સામાન્યથી વર્ણન કરે છે.

જે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ અથવા જઘન્ય રસખંધ ગુણાભિમુખ અથવા દોષાભિમુખ અવસ્થામાં જ થતો હોય ત્યાં તે જઘન્યથી કે ઉત્કૃષ્ટથી એક જ સમય થાય છે. વળી જે પ્રકૃતિઓનો ગુણાભિમુખ કે દોષાભિમુખ અવસ્થા વિના માત્ર અતિસંકિલ્પ કે અતિવિશુદ્ધ પરિણામે ઉત્કૃષ્ટ કે જઘન્ય રસખંધ થતો હોય ત્યાં તે જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી બે સમય થાય છે. જે પ્રકૃતિઓનો પરાવર્તમાન મધ્યમ

પરિણામે જઘન્ય રસખંધ થતો હોય ત્યાં તે જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર સમય થાય છે.

(૩) અદ્યપણહુત્વ

એક સમયે એક જીવના સર્વ આત્મપ્રદેશોમાં થતો વીર્ય વ્યાપાર તે એક યોગ-સ્થાન કહેવાય છે. તે યોગસ્થાનો સર્વ જીવ આશ્રયી-ઘનીકૃતલોકની સાતરાજ પ્રમાણુ એક શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશો છે તેટલા અર્થાત્ અસંખ્ય છે.

જીવો અનંત હોવા છતાં એકેક યોગસ્થાનમાં અનંતા સ્થાવર જીવો અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય વ્રસ જીવો હોય છે તેથી યોગસ્થાનો તો અસંખ્યાતા જ છે.

એકેક યોગસ્થાનમાં વર્તતા જીવો લગભગ દરેક પ્રકૃતિઓ બાંધે છે, તેમ જ કર્મશ્રદ્ધાદિમાં સ્વલક્ષિએ એકસો અકુલન પ્રકૃતિઓ કહી છે પરંતુ સૂક્ષ્મલક્ષિએ એક એક પ્રકૃતિના અસંખ્ય-અસંખ્ય લેહો હોય છે. શાસ્ત્રોમાં જેમ ચારે આદ્યપૂર્વીઓના લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ અને અવધિ જ્ઞાનાવરણ તથા અવધિ દર્શનાવરણના અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ લેહો કહ્યા છે. તેમ યથા-સંભવ દરેક પ્રકૃતિના હોય છે. એક એક પ્રકૃતિના રસની અપેક્ષાએ અનંત લેહો પણ પડે છે. પણ અહિં તેની વિવક્ષા કરી નથી. તેથી યોગસ્થાનો કરતાં પ્રકૃતિ લેહો અસંખ્યાતગુણા છે.

એકેક પ્રકૃતિના જઘન્ય સ્થિતિસ્થાનથી સમય-સમયની વૃદ્ધિએ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સુધી પૂર્વે બતાવ્યા મુજબ અસંખ્યાતા સ્થિતિલેહો અથવા સ્થિતિસ્થાનો થતાં હોવાથી પ્રકૃતિલેહોથી સ્થિતિલેહો અસંખ્યગુણુ છે અને એકેક સ્થિતિલેહના કારણભૂત પૂર્વે બતાવ્યા મુજબ કથાયજન્ય અધ્યવસાય સ્થાનો અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ હોવાથી સ્થિતિલેહોની અપેક્ષાએ સ્થિતિખંધના અધ્યવસાયો અસંખ્યગુણુ છે.

સ્થિતિખંધના એકેક અધ્યવસાયમાં રસખંધના કારણભૂત લેશ્યા સહકૃત કથાય-જન્ય રસખંધના અધ્યવસાય સ્થાનો અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ છે. તેથી સ્થિતિ-ખંધના અધ્યવસાયોથી રસખંધના અધ્યવસાયો અસંખ્યાતગુણુ છે અને તે થકી પ્રતિસમયે જીવ વડે શ્લેષ કરાતા અનંતપ્રદેશી સ્કંધો અનંતા હોવાથી કર્મ પરમાણુઓ અનંતગુણુ છે.

એકેક કર્મપરમાણુમાં જઘન્યથી પણ સર્વ જીવરાશિથી અનંતગુણુ રસાવિભાગો હોય છે તેથી કર્મપરમાણુઓથી પણ રસાવિભાગો અનંતગુણુ છે.

પ્રદેશખંધ

અહિં (૧) ભાગ-વિભાગ પ્રમાણુ, (૨) સાવાદિ અને (૩) સ્વામિત્વ એ ત્રણ દ્વારો છે.

(૧) ભાગ-વિભાગ પ્રમાણ

જગતમાં છુટા છુટા પરમાણુઓ પણ હોય છે અને દ્વિપ્રદેશી સ્કંધથી ચાલતી અનંતાનંત પ્રદેશી સ્કંધ પણ હોય છે. પરંતુ તે દરેકને આત્મા કર્મસ્વરૂપે ગ્રહણ કરતો નથી. માત્ર અગ્રહણ મનોયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા પછી એકેક પરમાણુની વૃદ્ધિએ ચાલતી અનંતી બે કાર્મણુ વર્ગણાઓ છે તેને જ ગ્રહણ કરી આત્મા કર્મસ્વરૂપે પરિણમાવે છે અને તે જ કર્મ કહેવાય છે.

અગ્નિ પોતાની અંદર રહેલ બાળવા યોગ્ય દ્રવ્યોને જેમ બાળી શકે છે, પરંતુ દૂર રહેલ દ્રવ્યોને બાળી શકતો નથી, તેમ જીવ બે આકાશપ્રદેશોમાં રહેલ હોય તે જ આકાશપ્રદેશોમાં રહેલ કાર્મણુ વર્ગણાને પોતે યોગના અનુસારે જોઈ કે વધારે પ્રતિસમયે ગ્રહણ કરે છે અને કર્મપણે પરિણમાવે છે.

જીવના પ્રદેશો સાંકળના અવચવોની જેમ પરસ્પર જોડાયેલ હોવાથી અમુક આત્મપ્રદેશમાં રહેલ કાર્મણુવર્ગણાને તે ગ્રહણ કરે છે ત્યારે જોઈ કે વધુ પ્રમાણમાં તે જીવના આઠ દ્વયક પ્રદેશો સિવાયના સર્વપ્રદેશોમાં વીર્યાધાપાર થાય છે, તેથી તે કાર્મણુવર્ગણાને પોતાના આઠ દ્વયક પ્રદેશો સિવાયના સર્વપ્રદેશોમાં ગ્રહણ કરી કર્મરૂપે પરિણમાવે છે, પરંતુ પોતાના અમુક પ્રદેશોમાં રહેલ કાર્મણુવર્ગણાને અમુક પ્રદેશોથી જ ગ્રહણ કરી અમુક પ્રદેશોમાં જ કર્મપણે પરિણમાવે છે એવું નથી.

જીવ સમયે સમયે કર્મ ગ્રહણ કરે છે તે અપેક્ષાએ કર્મબંધની સાથે અને પ્રવાહની દૃષ્ટિએ અનાદિ છે.

એક જીવનો એક સમયે પ્રવર્તમાન અધ્યવસાય એક હોવા છતાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને સાવાદિની અપેક્ષાએ તે અનેક પ્રકારની વિચિત્રતાવાળો હોય છે, તેથી એકેક સમયે ગ્રહણ કરાયેલ કર્મમાં પણ મૂળ તથા ઉત્પત્તિદોની અપેક્ષાએ અનેક જાતના વિચિત્ર સ્વભાવો ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી જ એક સમયે એક જ અધ્યવસાયથી ગ્રહણ કરાયેલ કર્મના મૂળભેદની અપેક્ષાએ આઠ, સાત, છ અને એક લેઈ પડે છે.

આયુધ્ય બંધાય ત્યારે આઠ, શેષકાલે સાત, સૂક્ષ્મસંપરાયે ચોદનીય તથા આયુષ્યનો અબંધ હોવાથી છ અને ઉપશાંતચોદાદિ ત્રણ ગુણસ્થાને માત્ર યોગપ્રત્યયિક એક વેદનીય કર્મનો જ બંધ થતો હોવાથી એક જ ભાગ પડે છે.

જે સમયે જેટલા કર્મ બંધાય તેટલા ભાગ પડે છે, પરંતુ તે દરેક ભાગ સમાન હોતા નથી. ત્યાં વેદનીય સિવાય જે કર્મની સ્થિતિ જોઈ હોય તે કર્મને જોઈ અને જે કર્મની સ્થિતિ વધારે હોય તે કર્મને વધારે એમ કર્મની સ્થિતિને અનુસારે તે તે કર્મને ભાગ મળે છે. તથાસ્વભાવે જ અદ્ય પુણ્યલોથી સુખ-દુઃખરૂપ વેદનીય કર્મપુણ્યલોનો અનુભવ થતો નથી માટે વેદનીયને કર્મપુણ્યલોનો સર્વની અધિક ભાગ મળે છે તે આ પ્રમાણે—

જ્યારે આઠ કર્મ જંધાય ત્યારે આયુષ્યકર્મની સ્થિતિ માત્ર તેનીશ સાગરોપ-
મની હોવાથી તેને સર્વથી જોછો, તેનાથી નામ તથા ગોત્રને અધિક અને પરસ્પર
સમાન ભાગ મળે છે, તે થકી જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ તથા અંતરાય જો ત્રણને અધિક અને
પરસ્પર સમાન, તે થકી મોહનીયને અધિક ભાગ મળે છે અને તેનાથી સ્થિતિ અદ્ય
હોવા છતાં પણ ઉપરોક્ત કારણથી વેદનીયને અધિક ભાગ મળે છે.

આયુષ્ય કરતાં નામ-ગોત્રનો સ્થિતિજંધ સંખ્યાતગુણ છે છતાં તથાસ્વભાવે જ
આયુષ્ય કરતાં નામ-ગોત્રને સંખ્યાતગુણ નહિ પણ અધિક જ ભાગ મળે છે. એમ
યથાસંભવ અન્ય કર્મના વિષયમાં પણ સ્વયં વિચારી લેવું.

એ જ પ્રમાણે સાત કે છ કર્મ જંધાય ત્યારે સ્થિતિને અનુસારે તે તે સમયે
અંધાતા તે સાત કે છ કર્મને જ ભાગ મળે છે, પરંતુ અબદ્યમાન આયુષ્ય આદિને
ભાગ મળતો નથી. એ જ રીતે જ્યારે માત્ર એક વેદનીય કર્મ જ જંધાય છે ત્યારે
અબદ્યમાન સર્વ કર્મકલિક તેને જ મળે છે.

ઉત્કૃષ્ટ યોગ હોય ત્યારે કર્મકલિક ઘણાં ગ્રહણ થાય છે. તે ઉત્કૃષ્ટ યોગ પર્યાપ્ત
સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય જીવોને જ હોય છે. વળી જ્યારે મૂળ અને ઉત્તરપ્રકૃતિઓ જોછી
અંધાય ત્યારે ભાગો થોડા પડતા હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ યોગી, પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય મૂળ
અને ઉત્તરપ્રકૃતિઓ જ્યારે થોડી બાંધતો હોય ત્યારે તે તે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ
પ્રદેશજંધ કરે છે.

જઘન્યયોગ હોય ત્યારે કર્મકલિક થોડા ગ્રહણ થાય છે. તે સર્વથી જઘન્યયોગ
લગ્નિ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોહના જીવને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે જ હોય છે. વળી
તેને યથાસંભવ જ્યારે મૂળ અને ઉત્તરપ્રકૃતિઓ ઘણી જંધાય ત્યારે કર્મકલિકના
ભાગ ઘણા પડતા હોવાથી સર્વ જઘન્યયોગી, લગ્નિ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મનિગોહના જીવને
મૂળ અને ઉત્તરપ્રકૃતિઓ ઘણી જંધાવી હોય ત્યારે તે તે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશ-
જંધ થાય છે.

લગ્નિ-અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મનિગોહનો જીવ જે જે પ્રકૃતિઓ બાંધતો નથી તે તે
પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશજંધ સ્વામિત્વદ્વારમાં કહેશે.

આયુષ્યકર્મને અન્ય કોઈ કર્મનો ભાગ મળતો ન હોવાથી અને એક કાળે ચાર-
માંથી એક જ આયુષ્ય જંધાતું હોવાથી જ્યારે ઉત્કૃષ્ટયોગે યથાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિ
બાંધે ત્યારે જ આયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશજંધ થાય છે.

જ્ઞાનાવરણીય આદિ છ મૂળકર્મને મોહનીય તથા આયુષ્યનો ભાગ મળવાથી અને
મોહનીયને માત્ર આયુષ્યનો ભાગ મળવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશજંધ થાય છે.

ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં કેટલીક પ્રકૃતિઓનો કેવળ મૂળકર્મરૂપ પરપ્રકૃતિનો ભાગ મળ-

વાથી, કેટલીકને પોતાની સ્વભાવી મૂળકર્મથી અલિપ્ત અન્ય પ્રકૃતિઓનો ભાગ મળવાથી અને કેટલીકને તે બંને રીતે ભાગ મળવાથી તે તે પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ બંધ થાય છે.

મતિજ્ઞાનાવરણ આદિ પાંચ જ્ઞાનાવરણ અને જ્ઞાનાન્તરાય આદિ પાંચ અંતરાય આ બધી પ્રકૃતિઓ હંમેશાં સાથે જ બંધાતી હોવાથી અને વેદનીય તથા ગોત્રની બંને પ્રકૃતિઓ એકી સાથે બંધાતી ન હોવાથી તેઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ મોહનીય અને આયુષ્યરૂપ પરપ્રકૃતિનો ભાગ મળવાથી જ થાય છે.

આયુષ્યકર્મની એકી સાથે જે-ત્રણ પ્રકૃતિઓ બંધાતી ન હોવાથી ઉત્કૃષ્ટયોગે યથાસંભવ બંધાતા ચારે આયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે.

શેષ ત્રણ કર્મની દરેક પ્રકૃતિઓનો સ્વ અને પર એમ બંને પ્રકારના ભાગ મળવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. જેમ જ્ઞાનાવરણીયકર્મમાં નિદ્રાદિકેનો થીલુદ્ધિ-ત્રિક વિના છ પ્રકૃતિઓ બંધાતી હોય અને આયુષ્ય ન બંધાતું હોય ત્યારે તેને આયુષ્ય અને થીલુદ્ધિત્રિકેનો ભાગ મળવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે, એમ સર્વ પ્રકૃતિઓમાં યથાસંભવ વિચારવું. માત્ર મિથ્યાત્વ, નપુંસક, સ્ત્રીવેદ તથા થીલુદ્ધિત્રિકેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કેવલ આયુષ્યરૂપ પરપ્રકૃતિનાં જ દલિક મળવાથી થાય છે.

(૨) સાધાદિ પ્રરૂપણા

મૂળપ્રકૃતિ સંબંધી અને ઉત્તરપ્રકૃતિ સંબંધી-એમ સાધાદિ પ્રરૂપણા બે પ્રકારે છે.

ત્યાં મોહનીય અને આયુષ્ય એ બે કર્મના ચારે બંધ સાદિ-અમુલ્ય એમ બે પ્રકારે-હોવાથી એક-એકના આઠ એટલે બે કર્મના સોલ, તેમ જ શેષ જ્ઞાનાવરણીયાદિ છ કર્મનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાદિ વગેરે ચાર પ્રકારે અને શેષ ત્રણ બંધો સાદિ અમુલ્ય એમ બે પ્રકારે હોવાથી એક એકના જ્ય એટલે છ કર્મના સાઠ, એમ સોલ તથા સાઠ મળી કુલ પ્રદેશ આશ્રયી આઠે કર્મના છોતર ભાંગા થાય છે.

તથાસ્વભાવે જ સાસ્વાદન તથા મિશ્રશુભકાણે ઉત્કૃષ્ટયોગ હોતો નથી. માટે જ મિથ્યાત્વનો ભાગ મળવા છતાં અનંતાનુબંધીનો સાસ્વાદન શુભસ્થાનકે અને થીલુદ્ધિ-ત્રિકેનો ભાગ મળવા છતાં નિદ્રાદિકેનો મિશ્રશુભસ્થાને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કહ્યો નથી. એમ સર્વત્ર સમજવું.

જે પ્રકૃતિઓનો પર્યાપ્ત સંજ્ઞીને મિથ્યાત્વ શુભસ્થાને ઉત્કૃષ્ટયોગે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થતો હોય તે પ્રકૃતિઓનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ સાદિ અમુલ્ય જ હોય, તેમ જ આયુષ્ય વિના મૂળ કે ઉત્તર કોઈપણ પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કહેવો હોય ત્યારે અષ્ટવિધ બંધક લેવો નહિ, કારણ કે તે વખતે અબધ્યમાન આયુષ્યનો ભાગ પણ શેષ પ્રકૃતિઓને મળે છે.

પહેલા તથા ચોથાથી નવમા સુધીના કોઈપણ ગુણસ્થાનકે વર્તમાન પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય ઉત્કૃષ્ટ યોગે મોહનીયકર્મનો એક કે બે સમય સુધી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે, ત્યારબાદ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળ સુધી અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરી પુનઃ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે, પછી ફરીથી અનુત્કૃષ્ટ કરે. એમ આ બંને બંધ વારાફરતી અનેકવાર થતા હોવાથી સાદિ અને અમુવ એમ બે પ્રકારે છે.

સર્વથી અદ્ય વીર્યવાળો, લબ્ધિ-અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદનો જીવ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે મોહનીયકર્મનો એક જ સમય જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે, ત્યારબાદ અપ-ર્યાપ્ત-અવસ્થામાં પ્રતિસમયે અસંખ્યગુણ યોગની વૃદ્ધિ થતી હોવાથી બીજા સમયથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત કાળ સુધી તેનો અજઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે, પુનઃ ઉપરોક્ત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી એક સમય જઘન્ય બંધ કરી અજઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે. એમ જઘન્ય-અજઘન્ય પ્રદેશબંધ પણ સંસારમાં વારાફરતી અનેકવાર થતા હોવાથી સાદિ અમુવ એમ બે પ્રકારે છે.

પહેલા તથા ચોથાથી સાતમા સુધીના કોઈપણ ગુણસ્થાનકે રહેલ પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય ઉત્કૃષ્ટ યોગે જ્યારે આયુષ્ય બાંધે ત્યારે તેનો ઉત્કૃષ્ટ અને પછી અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે, આયુષ્યકર્મ અમુવબંધી હોવાથી તેના આ બંને બંધ સાદિ અમુવ એમ બે પ્રકારે છે.

સર્વથી અદ્ય વીર્યવાન, લબ્ધિ-અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદનો જીવ અનુભૂયમાન આયુષ્યના બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગના પ્રથમ સમયે આયુષ્યનો બંધ કરે ત્યારે એક સમય જઘન્ય અને પછી અજઘન્ય પ્રદેશબંધ થતા હોવાથી તે બંને પણ સાદિ-અમુવ છે.

દશમા ગુણસ્થાને ક્ષપક અથવા ઉપશમશ્રેણિમાં વર્તમાન કોઈપણ જીવ ઉત્કૃષ્ટ યોગે એક અથવા બે સમય સુધી શેષ છ કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે માટે તે સાદિ અમુવ છે અને તે જ આત્મા જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનકથી પડી અથવા અગિયારમા ગુણસ્થાનકે અબંધક થઈ ત્યાંથી પડી દશમા ગુણસ્થાને આવી મંદયોગસ્થાને વર્તે તો હોય ત્યારે આ છ એ કર્મનો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે ત્યારે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધની સાદિ, દશમા ગુણસ્થાને ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાને અથવા અબંધસ્થાનને નહિ પ્રાપ્ત કરેલ જીવને અનાદિ, અભવ્યને કોઈપણ કાલે અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધનો વિચ્છેદ ન થતો હોવાથી મુવ અને લબ્યોને કાલાન્તરે વિચ્છેદ થશે માટે અમુવ. એમ અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ ચાર પ્રકારે છે.

આ છ કર્મનો જઘન્ય અને અજઘન્ય પ્રદેશબંધ પણ મોહનીયકર્મની જેમ સાદિ અને અમુવ એમ બે પ્રકારે છે.

દશમા ગુણસ્થાને ક્ષપક અથવા ઉપશમશ્રેણિમાં ઉત્કૃષ્ટ યોગે વર્તમાન આત્મા

પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદનો ચોથા ગુણસ્થાને વર્તમાન સંપત્તિવિધ બંધક, ઉત્કૃષ્ટ યોગી પર્યાપ્ત સંસિ-પંચેન્દ્રિય અપ્રત્યાખ્યાનીય ચતુષ્કનો, પંચમ ગુણસ્થાને વર્તમાન પ્રત્યાખ્યાનીય ચતુષ્કનો, ચોથાથી આઠમા ગુણસ્થાનકના પહેલા ભાગ સુધી વર્તમાન નિદ્રાદિકનો, આઠમા ગુણસ્થાને વર્તમાન આત્મા ભય-ભ્રુગુપ્તનો અને નવમા ગુણસ્થાને બીજા, ત્રીજા, ચોથા તથા પાંચમા ભાગે વર્તમાન આત્મા અતુકેમે સંબલન ક્રોધાદિ ચારનો ઉત્કૃષ્ટ યોગે એકથી બે સમય સુધી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે છે. માટે તે સાદિ-અધ્રુવ છે.

ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરી અથવા બંધવિચ્છેદ સ્થાનથી આગળ જઈ ત્યાંથી પડતાં મંદ યોગસ્થાને વર્તતાં તે તે પ્રકૃતિઓના અતુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધની સાદિ, ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ અથવા અબંધસ્થાનને નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અભવ્યોને ધ્રુવ અને ભવ્યોને અધ્રુવ એમ આ ત્રીશ ધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓનો અતુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ ચાર પ્રકારે છે.

સંપત્તિવિધ બંધક, પર્યાપ્ત સંસિ, મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ યોગ વડે એક-બે સમય સુધી મિથ્યાત્વ, થીણુદ્વિત્રિક અને અનંતાનુબંધિ ચતુષ્ક એ આઠનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે, પછી સંજ્યાત અથવા અસંજ્યાત કે અનંતકાળ સુધી અતુત્કૃષ્ટ કરે એમ મિથ્યાદષ્ટિને ઉત્કૃષ્ટ અને અતુત્કૃષ્ટબંધ વારાફરતી અનેકવાર થતા હોવાથી સાદિ અધ્રુવ છે.

સંપત્તિવિધ બંધક, પર્યાપ્ત સંસિ, મિથ્યાદષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટ યોગે અપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય ત્રેવીશ પ્રકૃતિ બાંધતાં નામકર્મની નવ ધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓનો એકથી બે સમય સુધી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે, ત્યારબાદ સંજ્યાત અથવા અસંજ્યાત કે અનંતકાળ સુધી અતુત્કૃષ્ટ કરે, પછી પુનઃ ઉપરોક્ત અવસ્થા પામી ઉત્કૃષ્ટ કરે-એમ મિથ્યાદષ્ટિને અનેકવાર થતા હોવાથી આ બંને બંધ સાદિ-અધ્રુવ છે.

સર્વથી અદ્ય વીચંવાળો લગ્નિ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિર્ગોદનો જીવ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે આ સુડતાદીશે પ્રકૃતિઓનો જલ્પ્ય પ્રદેશબંધ કરે, ત્યારબાદ દ્વિતીય સમયથી આરંભી સંજ્યાત અથવા અસંજ્યાતકાળ સુધી અજલ્પ્ય, ત્યારબાદ જલ્પ્ય. એમ જલ્પ્ય-અજલ્પ્ય વારાફરતી અનેકવાર થતા હોવાથી બંને બંધ સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે. અહિં નામકર્મની નવ ધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓનો જલ્પ્ય પ્રદેશબંધ તિયંચ પ્રાયોગ્ય ઉદ્યોત સહિત ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતો હોય ત્યારે થાય છે. એ લક્ષ્યમાં રાખવું.

શેષ તહોતેર અધ્રુવબંધી પ્રકૃતિઓ અધ્રુવબંધી હોવાથી જ તેના જલ્પ્ય-અજલ્પ્ય ચારે બંધો સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે.

(૩) સ્વામિત્વ દ્વાર

આ દ્વારમાં મૂળ તથા ઉત્તરપ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ તથા જલ્પ્ય પ્રદેશબંધનાં સ્વામી કહેવાશે.

આદિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધના સ્વામીના વિચારમાં સર્વત્ર ઉત્કૃષ્ટ યોગી અને પર્થાપ્ત સંજિ-પંચેન્દ્રિય લેવા, તેમ જ સાતમા ગુણુસ્થાનક સુધીમાં આયુષ્ય સિવાય જે પ્રકૃતિ-ઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કહ્યો હોય ત્યાં સર્વત્ર સપ્તવિધ ખંધક સમજવા. વળી ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનનો જઘન્યકાળ એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટકકાળ જે સમય હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ-ખંધ પણ વધુમાં વધુ જે સમય થાય અને સર્વ યોગસ્થાનનો જઘન્યકાળ એક સમય હોવાથી જઘન્યથી કોઈપણ પ્રદેશખંધ એક સમય જ થઈ શકે. તેમ જ અપર્થાપ્તાવ-સ્થામાં જ ઘટતાં યોગસ્થાનનો ઉત્કૃષ્ટકાળ પણ એક સમય જ હોવાથી જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશખંધ અપર્થાપ્ત જીવો કરતા હોય તે પ્રકૃતિઓના જઘન્ય પ્રદેશખંધનો ઉત્કૃષ્ટકાળ પણ એક સમય જ અને તદોચ્ચ સર્વ પર્થાપ્તિએ પર્થાપ્ત જીવોના જઘન્ય યોગસ્થાનનો કાળ ઉત્કૃષ્ટથી આર સમય છે તેથી જે પ્રકૃતિઓનો પર્થાપ્તાવસ્થામાં જઘન્ય પ્રદેશખંધ થતો હોય ત્યાં ઉત્કૃષ્ટથી આર સમય પ્રમાણ કાળ હોય છે. એમ સર્વત્ર સમજવું.

ત્યાં પ્રથમ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધના સ્વામી આ પ્રમાણે છે.

મિથ્યાત્વી અથવા સચ્ચગ્દષ્ટિ આયુષ્યનો, પહેલા તથા ચોથાથી નવમા સુધીના ગુણુસ્થાનકવર્તી મોહનીયનો અને દશમા ગુણુસ્થાને રહેલ જીવ અખંધમાન આયુષ્ય તથા મોહનીયનો ભાગ પણ મળતો હોવાથી શેષ જ્ઞાનાવરણીય વગેરે છ કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કહે છે.

દશમ ગુણુસ્થાનકવર્તી આત્મા પાંચ જ્ઞાનાવરણીય, આર દર્શનાવરણીય, પાંચ અંતરાય, સાતા વેદનીય, યશઃકીર્તિ અને ઉચ્ચગોત્ર એ સત્તરનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કહે છે. કારણ કે આ સત્તર પ્રકૃતિઓને અખંધમાન મોહનીય તથા આયુષ્યનો અને આર દર્શનાવરણીયને તદુપરાંત પાંચ નિદ્રાનો તથા યશઃકીર્તિને શેષ નામકર્મની પ્રકૃતિઓનો પણ ભાગ મળે છે.

નવમા ગુણુસ્થાને પ્રથમાદિ પાંચ ભાગમાં રહેલ આત્મા અનુક્રમે પુરુષવેદ અને સંજ્વલન કોષાદિ આરનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કહે છે. કારણ કે આયુષ્યનો તથા તે તે કાલે અખંધમાન સર્વ મોહનીય પ્રકૃતિઓનો ભાગ પણ તેમને મળે છે.

ચોથા ગુણકાણે હાસ્ય, રતિ, અરતિ અને શોકનો તથા આઠમા ગુણુસ્થાને ભય, જીરુપ્સાનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કહે-એમ ટીકામાં કહેલ છે. પરંતુ અખંધમાન મિથ્યા-ત્વની જેમ અખંધમાન પ્રથમના આર કષાયનો ભાગ પણ આ નોકષાયરૂપ છ પ્રકૃતિ-તિઓને મળતો હોય તો અરતિ-શોકનો છૂટે અને શેષ આરનો છઠ્ઠાથી આઠમા ગુણુ-સ્થાનક સુધી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કહે એમ કહેવું બેઠજો, છતાં કેમ કહેલ નથી તેનું કારણ વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓ બાજે.

પંચમ કર્મઅંશાદિમાં તે આ છએ પ્રકૃતિઓનો ચતુર્થાદિ ગુણસ્થાને રહેલા છવો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે એમ કહેલ છે.

ચોથા ગુણસ્થાને અપ્રત્યાખ્યાનીય ચતુષ્કનો, પાંચમા ગુણસ્થાને પ્રત્યાખ્યાનીય ચતુષ્કનો અને ચોથાથી આઠમા ગુણસ્થાનકના પ્રથમ ભાગ સુધી વર્તમાન આત્મા નિદ્રાદિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ ખંધ કરે, ઝરણકે આયુષ્ય તથા સ્વભતીય અબંધમાન પ્રકૃતિઓનો વધુમાં વધુ ભાગ આ પ્રકૃતિઓમાં અહિં જ પ્રાપ્ત થાય છે.

ચોથાથી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગ સુધી વર્તતા મનુષ્યો દેવ પ્રાયોગ્ય જિનનામ સહિત યોગણુત્રીશ પ્રકૃતિ ખાંધતાં જિનનામનો અને સાતમાથી આઠમાના છઠ્ઠા ભાગ સુધી વર્તતા મનુષ્યો દેવપ્રાયોગ્ય આહારકદિક સહિત ત્રીશ પ્રકૃતિ ખાંધતાં આહાર-કદિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ ખંધ કરે.

અપ્રમત્તયતિ દેવાયુનો અને મિથ્યાદષ્ટિ અસાતાવેદનીય તથા મનુષ્યાયુનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ ખંધ કરે—એમ અહિં ટીકામાં કહ્યું છે, પરંતુ પંચમ કર્મઅંશ ગા. ૬૧ તથા તેની ટીકામાં આ ત્રણેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ કરે એમ કહ્યું છે.

વળી અહિં ટીકામાં મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય યોગણુત્રીશ પ્રકૃતિ ખાંધતો મિથ્યાદષ્ટિ વજ્રપ્રભનારાચ સંધયણુનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે એમ કહ્યું છે. જ્યારે પંચમ કર્મ-અંશ ગા. ૬૧ ની ટીકામાં સમ્યક્ત્વી તથા મનુષ્ય-તિર્થંચ પ્રાયોગ્ય યોગણુત્રીશ પ્રકૃતિ ખાંધતો મિથ્યાત્વી આનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે એમ કહેલ છે.

મિથ્યાદષ્ટિ—નરક—તિર્થંચાયુ, મિથ્યાત્વ, થીણુદ્વિત્રિક, સ્ત્રીવેદ, નપુંસક વેદ, અન-તાનુખંધી ચતુષ્ક તથા નીચગોત્ર એ તેર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે છે.

સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિ દેવપ્રાયોગ્ય અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિ ખાંધતાં દેવદિક, વૈકિંચદિક, શુભ વિહાયોગતિ, સમચતુરસ સંસ્થાન અને સૌભાગ્યત્રિક એ નવનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે છે. અને વૈકિંચદિકનો નરક પ્રાયોગ્ય ૨૮ નો ખંધક મિથ્યાદષ્ટિ પશુ પશુ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ કરે છે.

શેષ નામકર્મની ત્રેપન પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ મિથ્યાદષ્ટિ કરે છે.

ત્યાં એકેન્દ્રિયભતિ, તિર્થંચદિક, હુંડક સંસ્થાન, ઔદારિક શરીર, ખાદર, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપયોપ્ત, પ્રત્યેક, સાધારણ, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભંગ, અનાદેય, અચશ, તૈજસ, કર્મણુ, અગુરુલઘુ, નિર્માણુ, ઉપવાત, અને વર્ણચતુષ્ક આ પચીશ પ્રકૃતિઓનો અપ-યોપ્ત એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય ત્રેવીશનો ખંધક, પયોપ્ત, પરાવાત અને ઉચ્છ્વાસ એ ત્રણનો પયોપ્ત એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય પચીશનો ખંધક, બેઘન્દ્રિયાદિ ચાર ભતિ, મનુષ્યદિક, ઔદારિક અંગોપાંગ, સેવાર્ત સંહનન અને ત્રસ આ નવનો યથાસંભવ અપયોપ્ત બેઘ-ન્દ્રિયાદિ પ્રાયોગ્ય પચીશનો ખંધક, આતપ તથા ઉઘોતનો પયોપ્ત એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય

છન્વીશનો બંધક, નરકદિક, અશુભવિહાયોગતિ અને દુઃસ્વર આ ચારનો નરકપ્રાયોગ્ય અઘ્નવીશનો બંધક, મધ્યમ ચાર સંહેનન, અને મધ્યમ ચાર સંસ્થાન એ આઠનો તિર્થંચ અથવા મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય યોગણુત્રીશનો બંધક ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ કરે છે.

સ્થિર તથા શુભનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ બન્ને ટીકાઓમાં દેવ પ્રાયોગ્ય અઘ્નવીશનો બંધે કહેલ છે. પરંતુ પંચમકર્મંચ ગા. ૯૨ ની ટીકામાં તથા બંધશતકમાં પણ પર્વાપ્ત એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય પચ્ચીશનો બંધે કહેલ છે. અને વિચાર કરતાં તે જ વધુ ઠીક લાગે છે.

સર્વથી અદ્યપવીચંવાળો, લઙ્ગિ અપર્વાપ્ત, સૂક્ષ્મ નિર્ગોદીયો છવ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે મૂળ સાતકર્મનો અને તે જ છવ પોતાના ચાલુ ભવના આયુષ્યના બે ભાગ ગયા પછી અનંતર સમયે આયુષ્ય બંધ કરે ત્યારે પ્રથમ સમયે આયુષ્યનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે. પણ અનુભૂયમાન આયુષ્યના બે ભાગ ગયા પછી આયુષ્યનો તરત જ એ બંધ ન કરે તો અપર્વાપ્ત અવસ્થામાં પ્રતિસમયે અસંખ્યગુણ યોગવૃદ્ધિ થતી હોવાથી જઘન્ય પ્રદેશબંધ થતો નથી.

અષ્ટવિધ બંધક, અપ્રમત્તયતિ, દેવપ્રાયોગ્ય એકત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતાં આહારક-દિક્કનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે.

સ્વપ્રાયોગ્ય જઘન્યયોગે વર્તમાન પર્વાપ્ત અસંજિ પંચેન્દ્રિય દેવ તથા નરકાયુનો અને આયુબંધ કાલે નરકપ્રાયોગ્ય અઘ્નવીશ પ્રકૃતિ બાંધતાં નરકદિક્કનો જઘન્ય પ્રદેશ-બંધ કરે છે. કારણકે પર્વાપ્ત અસંજિ કરતાં અપર્વાપ્ત અસંજિ તથા અપર્વાપ્ત સંજિને યોગ અસંખ્યગુણ હીન હોય છે, પરંતુ તેઓ આ ચાર પ્રકૃતિઓ બાંધતા જ નથી અને પર્વાપ્ત-સંજિને યોગ અસંખ્યગુણ હોવાથી તેઓ પણ જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરતા નથી.

જિનનામની સત્તાવાળો છવ દેવ કે નરકમાંથી આવી મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે પ્રથમ સમયે જિનનામ સહિત દેવપ્રાયોગ્ય યોગણુત્રીશનો બંધે દેવદિક્ક અને વૈદિક્યદિક્કનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે છે. પર્વાપ્ત અસંજિ કરતાં અપર્વાપ્ત સંજિને ભવના પ્રથમ સમયે યોગ અસંખ્યગુણહીન હોય છે માટે ‘ભવાદસમયે મનુષ્ય જ કરે’ એમ કહેલ છે.

જિનનામની સત્તાવાળો મનુષ્ય કાળ કરી દેવમાં જાય ત્યાં ભવનાં પ્રથમ સમયે જિનનામ સહિત મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ત્રીશ પ્રકૃતિ બાંધતાં જિનનામનો જઘન્ય પ્રદેશબંધ કરે. અહિં ‘ભવના પ્રથમ સમયે’ કેવળ દેવ કહેવાનું કારણ ‘નારકને ભવના પ્રથમસમયે દેવથી અધિક યોગ હોય છે’ એમ લાગે છે.

સર્વથી અદ્ય વીચંવાળો, લઙ્ગિ અપર્વાપ્ત સૂક્ષ્મ નિર્ગોદીયો પોતાના ભવના આયુષ્યના બે ભાગ ગયા પછી ત્રીજા ભાગના પ્રથમસમયે આયુષ્યબંધ કરે ત્યારે

મનુષ્ય-તિર્થયાત્રુનો જઘન્ય પ્રદેશખંધ કરે છે અને તે જ જીવ ઉત્પત્તિના પ્રથમસમયે શેષ એકસો સાત પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશખંધ કરે છે.

ત્યાં નામકર્મમાં નીચે જણાવ્યા મુજબ વિશેષતા જાણવી.

અપર્યાપ્ત, સૂક્ષ્મ અને સાધારણ એ ત્રણનો પચીશના ખંધે, એકેન્દ્રિય, આત્મ અને સ્થાવર એ ત્રણનો છવીશના ખંધે, મનુષ્યદિકનો મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય યોગજીવીશના ખંધે અને શેષ પચાસ પ્રકૃતિઓનો ઉદ્યોત સહિત તે તે તિર્થયાપ્રાયોગ્ય ત્રીશના ખંધે યથાસંભવ ઉપરોક્ત જીવ જઘન્ય પ્રદેશખંધ કરે છે.

નિરંતર ખંધકાળ

જે પ્રકૃતિઓ જેટલો કાળ સતત ખંધાય તેનો નિરંતર ખંધકાળ કહેવાય છે.

ત્યાં છુવખંધી સુઠતાલીશ પ્રકૃતિઓમાં સાદિ-અનંત વર્ણ શેષ ત્રણ પ્રકારનો કાળ હોય છે. (૧) અભવ્યોને ખંધ અનાદિકાળથી છે અને અનંતકાળ સુધી રહેવાનો છે. માટે અનાદિ અનંત, (૨) ભવ્યોને અનાદિકાળથી ખંધ હોવા છતાં ભવિષ્યમાં વિરુદ્ધ થવાનો છે માટે અનાદિ સાન્ત અને (૩) તે તે પ્રકૃતિઓના અખંધસ્થાનથી પડી યુગઃ ખંધ શરૂ કરે ત્યારે સાદિ અને કાલાન્તરે મોક્ષે જતાં ખંધ વિરુદ્ધ થશે તેથી સાન્ત. આ સાદિ-સાન્ત ભાંગાનો કાળ જઘન્યથી અંતર્મુદ્ધૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોનાર્થે પુરુષલ પરાવર્તન છે.

આર આયુષ્ય અને જિનનામકર્મનો જઘન્યથી નિરંતર ખંધકાળ અંતર્મુદ્ધૂર્ત છે. શેષ અઠસઠ પ્રકૃતિમાંથી આહારકદિકનો સાતમા અથવા આઠમા ગુણસ્થાને જઈ એક સમય આહારકદિક ખાંધી ખીજે સમયે કાળ કરે તેથી ખંધ અટકી જવાથી અને શેષ છાસઠ પ્રકૃતિઓનો જ્યાં તેમાંની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓનો ખંધ થઈ શકતો હોય તે ગુણ-સ્થાને અથવા તેવા જીવોને જઘન્યથી એક સમય તે તે પ્રકૃતિઓનો ખંધ કરી અઘ્ય-વસાયના પરાવર્તનથી બીજા સમયે તેની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓનો ખંધ કરે ત્યારે એમ આ અઠસઠ પ્રકૃતિઓનો નિરંતર ખંધકાળ જઘન્યથી એક સમય થતે છે.

દેવકુરુ તથા ઉત્તરકુરુના યુગલિયાઓ ત્રણ પદ્યોપમ સુધી નિરંતર દેવપ્રાયોગ્ય જ ખંધ કરતા હોવાથી દેવદિક અને વૈકિંચદિકનો ઉત્કૃષ્ટ નિરંતર ખંધકાળ ત્રણ પદ્યોપમ પ્રમાણુ આ ગ્રંથમાં તથા પંચમ કર્મગ્રંથમાં કહેલ છે. પરંતુ પૂર્વકોડવર્ષના આયુ-વાળો મનુષ્ય પૂર્વકોડના ત્રીજા ભાગના પહેલા અંતર્મુદ્ધૂર્તમાં ત્રણ પદ્યોપમ પ્રમાણુ યુગલિકર્તુ આયુષ્ય ખાંધી અંતર્મુદ્ધૂર્ત બાદ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પામી ત્યારબાદ તરત જ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામે તો અંતર્મુદ્ધૂર્ત ન્યૂન પૂર્વકોડના ત્રીજા ભાગ સુધી અહિં મનુષ્યભવમાં અને ત્રણ પદ્યોપમ સુધી યુગલિકર્મ પશુ નિરંતર આ જ ચાર પ્રકૃતિઓ ખાંધે, એ અપેક્ષાએ અંતર્મુદ્ધૂર્ત ન્યૂન પૂર્વકોડના ત્રીજા ભાગે અધિક ત્રણ

પદ્યોપમ આ ચારેનો ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર બંધકાળ ઘટી શકે, પરંતુ અંતર્મુદૂર્ત ન્યૂન પૂર્વકાંટિના ત્રીભ ભાગની અહિં અવિવક્ષા કરી હોય તેમ લાગે છે.

તિથ્યંચ્છિક અને નીચગોત્રનો તેઉકાય અને વાયુકાયમાં નિરંતર બંધ થાય છે તેઉકાય, વાયુકાયની સ્વકાયસ્થિતિ અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી પ્રમાણ છે. માટે આ ત્રણેનો ઉત્કૃષ્ટ નિરંતર બંધકાળ અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાલ પ્રમાણ છે.

સાતમાથી તેરમા ગુણસ્થાનક સુધીમાં અસાતાનો બંધ ન હોવાથી કેવળ સાતા જ બંધાય છે અને તેરમા ગુણસ્થાનકનો ઉત્કૃષ્ટકાળ દેશોન પૂર્વકાંડવર્ષ હોવાથી સાતાવે-હનીયનો ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર બંધકાળ પણ તેટલો જ છે.

સ્થાવર ભવમાંથી બહાર આવી પુનઃ સ્થાવરમાં ગયેલ જીવો ઉત્કૃષ્ટથી આવદિ-કાના અસંખ્યાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ અસંખ્ય પુફ્ફલ પરાવર્તન સ્વરૂપ અનંત-કાળ સ્થાવરમાં રહે છે, વળી ત્યાં વૈકિંચશરીરનો બંધ જ ન હોવાથી અસંખ્ય પુફ્ફલ પરાવર્તન કાળ સુધી ઔઠારિક શરીર જ બાંધે છે. તેથી ઔઠારિક શરીરનો ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર બંધકાળ પણ તેટલો જ છે.

શુભાવિહાયોગતિ, પુરુષવેદક, સૌભાગ્યત્રિક, સમચતુરસ્ર સંસ્થાન અને ઉચ્ચગોત્ર આ સાત પ્રકૃતિઓ સાસ્વાદન ગુણસ્થાનકથી આગળ બંધાતી જ નથી અને મિથ્યાત્વ તથા સાસ્વાદન ગુણસ્થાને ગયા વિના જીવ સંસારમાં ફેટલાક મનુષ્યભવ અધિક એકસો બત્રીશ સાગરોપમ સુધી રહી શકે છે. પછી અવશ્ય ભોક્ષે કે મિથ્યાત્વે બંધ, માટે આ સાતેનો પાંચથી છ મનુષ્યભવ યુક્ત એકસો બત્રીશ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર બંધકાળ છે.

પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, પંચેન્દ્રિય ભતિ અને ત્રસ ચતુષ્ક આ સાતનો ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર બંધકાળ છ થી સાત મનુષ્યભવ યુક્ત એકસો પંચાશી સાગરોપમ છે તે આ પ્રમાણે—

છઠ્ઠી નરકમાં રહેલ આત્મા પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓનો બંધ ન હોવાથી બાવીશ સાગરોપમ સુધી સતત આ સાત પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે અને મરણના અંતર્મુદૂર્ત પહેલા સમ્યક્ત્વ પામી સમ્યક્ત્વ સહિત નરકમાંથી નીકળી મનુષ્યભવમાં આવી ત્યાં સુંદર સંયમનું પાલન કરી એકત્રીશ સાગરોપમના આયુષ્યપણે નવમી ઐવેયકમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં ઉત્પન્ન થયા બાદ અંતર્મુદૂર્ત મિથ્યાત્વ પામે પણ ભવપ્રત્યયથી જ પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓના બંધને અભાવ હોવાથી નિરંતર આ સાત પ્રકૃતિઓ જ બાંધે, ત્યાં પણ મરણના અંતર્મુદૂર્ત પહેલા સમ્યક્ત્વ પામી સમ્યક્ત્વ સહિત જ ત્યાંથી કાળ કરી મનુષ્યમાં આવે, મનુષ્યભવમાં દેશવિરતિ અથવા સર્વવિરતિનું પાલન કરી બાવીશ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા અચ્યુત દેવલોકમાં ત્રણવાર દેવપણે ઉત્પન્ન થઈ છાસકે

સાગરોપમ પ્રમાણુ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વનો કાળ પૂર્ણ કરી મનુષ્યભવમાં અંતર્મુહૂર્ત મિશ્રગુણસ્થાને જઈ પુનઃ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પામી બે વાર વિજયાદિ ચારમાંથી કોઈ પણ અનુત્તર વિમાનમાં તેત્રીસ સાગરોપમના આયુષ્યવાળો દેવ થાય. એ પ્રમાણુ બીજી વાર પણ છાસઠ સાગરોપમ પ્રમાણુ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વનો કાળ પૂર્ણ કરી મનુષ્ય-ભવમાં આવી મોક્ષે બંધ અગર મિથ્યાત્વે બંધ. આ રીતે આટલા કાળ સુધી કેટલેક કેકાણે ગુણપ્રત્યયથી અને કેટલેક સ્થાને ભવપ્રત્યયથી આ સાતની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓનો બંધ ન હોવાથી આ સાતે પ્રકૃતિઓ નિરંતર બંધાય છે.

અહિં ટીકામાં છઠ્ઠી નરકમાંથી સમ્યક્ત્વ સહિત મનુષ્યભવમાં આવી અનુત્તર સંયમનું પાલન કરી નવમી ઐવેયકમાં બંધ. એમ કહ્યું છે. પરંતુ જૃહસ્તંગ્રહણી ગા. ૨૩૬ તથા તેની ટીકામાં તેમ જ અન્ય અંશોમાં કહેલ છે કે પાંચમી નરકમાંથી આવેલ આત્મા મનુષ્ય થઈ સર્વવિરતિ સ્વીકારી શકે છે, પરંતુ છઠ્ઠી નરકમાંથી આવી મનુષ્ય થયેલ આત્મા દેશવિરતિ પામી શકે છે, પરંતુ સર્વવિરતિ પામી શકતો જ નથી. તેમ જ પંચમ કર્મઅંશ ગા. ૬૦ ની ટીકામાં આ સાત પ્રકૃતિઓનો નિરંતર કાળ જણાવતાં ‘સમ્યક્ત્વ સહિત છઠ્ઠી નરકમાંથી નીકળી મનુષ્યવણમાં દેશવિરતિ આદિત્રની આરાધના કરી સૌધર્મ દેવલોકમાં ચાર પલ્યોપમના આયુષ્યવાળો દેવ થાય, ત્યાંથી સમ્યક્ત્વ સહિત મનુષ્યભવમાં આવી સંયમ પાળી નવમી ઐવેયકે બંધ’ એમ કહ્યું છે. કર્મપ્રકૃતિ સંક્રમણ કરણ ગા. ૧૦૮ ની ટીકામાં ૫૦ મલયગિરિણ મ. તથા ઉપાધ્યાયજી મ. પણ તે જ પ્રમાણુ જણાવે છે. વળી આ પ્રમાણુ કરતાં એકસો પંચાશી સાગરોપમ ઉપરાંત ચાર પલ્યોપમ કાળ પણ વધે છે. છતાં અહિં આવી વિવક્ષા કેમ કરી છે? તે બહુશ્રતો બાણે.

અનુત્તર વિમાનમાં મનુષ્યદિક, ઔદારિક અંગોપાંગ અને વજ્રઋષનારાય સંઘ-યણુ-આ ચાર પ્રકૃતિઓની પ્રતિપક્ષ પ્રકૃતિઓનો બંધ જ ન હોવાથી તેત્રીસ સાગરો-પમ સુધી નિરંતર આ જ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે. માટે આ ચારેનો ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર અંધકાળ તેત્રીસ સાગરોપમ છે.

જિનનામનો કંઈક ન્યૂન પૂર્વકોડવર્ષ અને ચોરાશીલાખ પૂર્વ અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર બંધકાળ છે તે આ રીતે—

પૂર્વકોડના આયુષ્યવાળો ઝોછામાં ઝોછી જેટલી ઉમર થયા પછી વીશ સ્થાન-કની આરાધના દ્વારા જિનનામકર્મનો નિકાચિતબંધ કરે ત્યારથી તે ભવના અંત સુધી તેમ જ તેત્રીસ સાગરોપમ અનુત્તર વિમાનમાં અને ત્યાંથી નીકળી ચોરાશી લાખ પૂર્વના આયુષ્યવાળા તીર્થંકરના ભવમાં ક્ષપકચેષ્ટિ માંડી બંધવિચ્છેદ ન કરે ત્યાં સુધી નિકાચિત કરેલ જિનનામનો સતત બંધ ચાલુ જ રહે છે. માટે ઉપરોક્ત કાળ ઘટી શકે છે.

ચારે આયુષ્યનો નિરંતર બંધકાળ ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત જ છે.

અન્તિમ પાંચ સંઘયણુ, અન્તિમ પાંચ સંસ્થાન, એકેન્દ્રિયાદિ ચાર ભતિ. અશુભ વિહાયોગતિ, આહારકદ્ધિક, આતપ, ઉદ્યોત, સ્થિર, શુભ, યશ. અસાતાવેદનીય. સ્ત્રીવેદ, નપુંસકવેદ, હાસ્યાદિ જે યુગલ અને સ્થાવર દશક, આ એકતાલીશ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટથી નિરંતર બંધકાળ અંતર્યુદ્ધર્ત છે. કારણકે-અંતર્યુદ્ધર્ત પછી અધ્યવસાયના પરાવર્તનથી પ્રકૃતિઓનો અવશ્ય બંધ થાય છે.

ઉદયવિધિ

અંધકારે ઉદયથી આરંભી આઠ કરણની સમાપ્તિ સુધી એકસો અકાવન પ્રકૃતિઓની વિવક્ષા કરી છે. તેથી અહિંયાં પણ તે જ પ્રમાણે બતાવવામાં આવશે.

પાંચ જ્ઞાનાવરણુ, ચાર દર્શનાવરણુ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદ ધાતીકર્મની પ્રકૃતિઓ, વણાદિ વીશ, તેજસ-કામંણુ સપ્તક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, અગુરુ-લઘુ અને નિર્માણુ આ તેત્રીશ નામકર્મની પ્રકૃતિઓ અને મિથ્યાત્વ મોહનીય, આ અઠતાલીશ કુવોદથી પ્રકૃતિઓનો અલબ્યોને અનાદિકાળથી ઉદય છે અને અનંતકાળ સુધી રહેવાનો છે માટે અનાદિ અનંત, તેમજ લબ્યોને અનાદિકાળથી ઉદય ।વા છતાં ભવિષ્યમાં વિચ્છેદ થવાનો હોવાથી અનાદિ સ્થાન્ત. એમ જે પ્રકારે કાળ છે. વળી સમ્યક્ત્વથી પડી મિથ્યાત્વે ગયેલાને મિથ્યાત્વનો પુનઃ ઉદય થાય છે અને સમ્યક્ત્વ પામે ત્યારે ફરી ઉદયનો વિચ્છેદ થાય છે. માટે મિથ્યાત્વનો સાદિ-સ્થાન્ત સહિત ત્રણ પ્રકારે કાળ છે. શેષ એકસો દશ પ્રકૃતિઓ અકુવોદથી હોવાથી તેઓનો કાળ સાદિ-સ્થાન્ત જ છે.

બંધની જેમ ઉદય પણ પ્રકૃતિ, સ્થિતિ. રસ અને પ્રદેશના લેહથી ચાર પ્રકારે છે.

અમુક અપવાદ સિવાય ઉદય અને ઉદીરણા સર્વદા સાથે જ હોય છે. માટે આગળ ઉપર આચાર્ય મ. સા. ઉદીરણાકરણમાં જે પ્રમાણે પ્રકૃતિ આદિ ઉદીરણા. તેના સ્વામી અને સાધાદિ બતાવશે તે પ્રમાણે ઉદયમાં પણ સમજવાના છે. આ પ્રકરણમાં માત્ર ઉદીરણાથી જે વિશેષતા છે, તે જ બતાવવામાં આવશે.

પ્રકૃતિઉદય

ત્યાં પાંચ જ્ઞાનાવરણુ, ચાર દર્શનાવરણુ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદનો ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકની ચરમાવલિકામાં, સંલ્વલન લોભનો સૂક્ષ્મસંપરાયની ચરમ આવલિકામાં. ઉપર દલિકનો જ અભાવ હોવાથી કેવળ ઉદય હોય છે પરંતુ ઉદીરણા હોતી નથી.

સાતમાથી ચૌદમા ગુણસ્થાનક સુધી મનુષ્યાયુ અને જે વેદનીયના ઉદીરણા યોગ્ય સંકિલ્પ અધ્યવસાયોનો અભાવ હોવાથી દેશેાન પૂર્વકોઠ કાલ પર્યન્ત આ ત્રણનો કેવળ ઉદય જ હોય છે. પરંતુ ઉદીરણા હોતી નથી.

મનુષ્યગતિ. પંચેન્દ્રિય ભતિ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, સૌભાગ્ય, આદેય, યશઃકીર્તિ.

જિનનામ તથા ઉચ્ચગોત્ર આ દશનો અયોગિ-કેવલી ગુણસ્થાને કેવળ ઉદય હોય છે, પરંતુ યોગના અભાવે ઉદીરણા હોતી નથી.

તે તે વેદના ઉદયવાળાને પ્રથમ સ્થિતિ એક આવલિકા બાકી રહે ત્યારે તે તે વેદનો ઉદય જ હોય છે. પરંતુ ઉદીરણા હોતી નથી.

ક્ષાયિક અથવા ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરતી વખતે યોગથી સાતમા ગુણસ્થાને સમ્યક્ત્વ મોહનીયની ચરમાવલિકા શેષ રહ્યો છતે સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો, પ્રથમ ઉપશમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ વખતે મિથ્યાત્વની પ્રથમસ્થિતિની ચરમાવલિકામાં મિથ્યાત્વનો અને પોતપોતાના ભવની છેલ્લી આવલિકામાં પોતપોતાના આયુષ્યનો કેવળ ઉદય હોય છે પરંતુ ઉદીરણા હોતી નથી.

શરીરપર્યાપ્તિની સમાપ્તિના પછીના સમયથી ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિની સમાપ્તિ સુધી પાંચ નિદ્રાનો તથાસ્વભાવે કેવળ ઉદય જ હોય છે, પરંતુ ઉદીરણા હોતી નથી.

આ પ્રમાણે એકતાલીશ પ્રકૃતિઓ સિવાય શેષ સર્વ પ્રકૃતિઓની ઉદય-ઉદીરણા સાથે જ હોય છે.

સાધાદિ મરૂપણા

અગિયારમા ગુણસ્થાને મોહનીયનો ઉદય હોતો નથી. ત્યાંથી પડે ત્યારે પુનઃ ઉદય થાય છે. માટે તેની સાદિ, દશમા ગુણસ્થાનકથી આગળ નહિ ગયેલાઓને અનાદિ, અભવ્યોને ધ્રુવ અને ભવ્યોને અધ્રુવ. એમ મોહનીયનો ઉદય ચાર પ્રકારે છે.

શેષ સાતે કર્મનો ઉદય અભવ્યોને અનાદિકાળથી છે અને અનંતકાળ સુધી રહેવાનો છે માટે અનાદિ તથા ધ્રુવ, ભવ્યોને ભવિષ્યમાં વિચ્છેદ થશે માટે અધ્રુવ. એમ સાત કર્મનો ઉદય ત્રણ પ્રકારે છે.

પૂર્વે જણાવેલ મિથ્યાત્વવર્જિત સુરતાલીશ ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓનો અભવ્યોને અનાદિ તથા ધ્રુવ અને ભવ્યોને અધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે ઉદય છે.

મિથ્યાત્વનો ઉદય સાદિ, અનાદિ, ધ્રુવ તથા અધ્રુવ-એમ ચાર પ્રકારે છે. શેષ એકસો દશ પ્રકૃતિઓ અધ્રુવોદયી હોવાથી તેઓનો ઉદય સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે.

સ્થિતિ ઉદય

સ્થિતિઉદય એટલે કેાઇપણ સ્થિતિસ્થાનમાં રહેલ દલિકોનો ઉદય.

સ્થિતિઉદય સ્વાભાવિક અને ઉદીરણાકૃત એમ બે પ્રકારે છે.

ત્યાં જે સમયે જે કર્મ જંધાય છે તેનો પૂર્વે બતાવ્યા પ્રમાણે અનુક સમય પ્રમાણ અબાધાકાળ હોય છે, તે અબાધારૂપ સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી દરેક કર્મનો પ્રદે-

શ્રોદય તો શરૂ થઈ જ બાય છે, પરંતુ અહિં વિપાકોદયને જ ઉદય કહેવામાં આવે છે તે વિપાકોદય બ્યારે દ્રવ્ય, જ્યેષ્ઠ, કાળ, ભાવ અને ભવરૂપ હેતુઓને પ્રાપ્ત કરી પ્રવર્તે છે ત્યારે તે સ્વાભાવિકોદય અથવા શુદ્ધોદય કે સંપ્રાપ્તોદય પણ કહેવાય છે.

તે સ્વાભાવિકોદય પ્રવર્તે છે તે વીર્યવિશેષરૂપ ઉદીરણ કરણ વડે ઉદયાવલિકાથી બહારના સ્થિતિસ્થાનકોમાં રહેલા ફલિકોને ખેંચીને ઉદયાવલિકામાં ગોઠવાયેલ ફલિકના નિષેકસ્થાનોમાં નાંખીને ઉદયાવલિકાની અંદરના સ્થિતિસ્થાનમાં રહેલ ફલિકોની સાથે રસોદયથી ભોગવવાં તે ઉદીરણકૃત ઉદય અથવા અસંપ્રાપ્તોદય પણ કહેવાય છે.

ત્યાં સાધાદિ પ્રરૂપણા અને સ્વામિત્વ પ્રરૂપણા જેમ સ્થિતિઉદીરણમાં કહી છે તેમ અહિં પણ સમજવી, માત્ર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિઉદીરણ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિઉદય એક સમય-પ્રમાણ એક સ્થિતિ જેટલો અધિક હોય છે. તે આ પ્રમાણે—

જે સમયે જે કર્મ બંધાય છે તે વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલ કર્મલતાના અખા-ધાકાળમાં પણ તે પૂર્વે બંધાયેલ અને જેનો અખાધાકાળ પૂર્ણ થઈ ગયો છે તેવી તે જ પ્રકૃતિની કર્મલતાના ફલિકો ગોઠવાયેલાં જ હોય છે. તેથી મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ છયારી ઉદયબધ્ધોદય પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદીરણા જે આવલિકા ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જેટલી થાય છે.

જે સમયે કર્મ બંધાય છે તે સમયથી આરંભી એક આવલિકા સુધી તેમાં કોઈપણ કરણ લાગતું નથી. અને તેને બંધાવલિકા કહેવામાં આવે છે. તે બંધાવલિકા વીત્યા પછી ઉદયાવલિકા ઉપરના સ્થિતિસ્થાનથી આરંભી ચાલતું ચરમ સ્થિતિસ્થાન સુધીમાં રહેલ ફલિકોની ઉદીરણા કરે છે.

ઉદયાવલિકા એટલે ઉદયસમયથી આરંભી એક આવલિકાના સમય પ્રમાણ કાળમાં ભોગવવા માટે શરૂઆતનાં સ્થિતિસ્થાનોમાં ગોઠવાયેલ જે ફલિકરચના

તે ઉદયાવલિકામાં પણ કોઈ કરણ લાગતું ન હોવાથી ઉદયાવલિકામાંના કોઈ-પણ સ્થિતિસ્થાનનો ભોગવટો કરતાં તે ઉદયાવલિકાની ઉપરના સર્વ સ્થિતિસ્થાનમાં રહેલ ફલિકની ઉદીરણા થાય છે. માટે જે આવલિકા ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રમાણ ઉદીરણા થાય છે. માત્ર ઉદયાવલિકાગત જે પ્રથમ ઉદય સમયે સ્થિતિસ્થાનનો ભોગવટો કરે છે તેનો ઉદય જ હોય છે, પરંતુ ઉદીરણા હોતી નથી, તેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદીરણા કરતાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદય એક સમય અધિક હોય છે.

એ જ પ્રમાણે મનુષ્યગતિ વગેરે જોગણત્રીય ઉદયસંક્રમોદય પ્રકૃતિઓની ત્રણ આવલિકા ન્યૂન અને ઉદયસંક્રમોદય હોવા છતાં સમ્યક્ત્વ મોહનીયની અંતમુદ્ધર્ત ન્યૂન પોતપોતાના મૂળકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદીરણા હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદયમાં તેથી એક સમય અધિક હોય છે.

નરકગતિ આદિ વીશ અનુદયબધ્ધોત્કૃષ્ટા અને જિનનામ વિના મનુષ્યાતુર્પૂર્વ આદિ સત્તર અનુદયસંગ્રહોત્કૃષ્ટા પ્રકૃતિઓની અંતર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદીરણા થાય છે અને જિનનામની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદીરણા પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદય આ દરેક પ્રકૃતિઓનો તેથી એક સમય અધિક હોય છે.

ઉદયબધ્ધોત્કૃષ્ટાદિ ચારે પ્રકારની પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ આ જ થંથમાં ત્રીજાદ્વારની ગાથા ૬૧ થી ૬૪ સુધીની ચાર ગાથામાં જણાવેલ છે.

પૂર્વે જે એકતાલીશ પ્રકૃતિઓમાં ઉદય અને ઉદીરણામાં તદ્દાવત દર્શાવેલ છે, તેમાંથી નિદ્રાપંચક હીન શેષ છત્રીશ પ્રકૃતિઓનો ઉદીરણા અટક્યા બાદ પણ કેટલોક કાળ કેવળ ઉદય હોય છે-તેથી પોતપોતાની ચરમઉદયાવલિકાના અન્ત્ય સમયે એક સ્થિતિ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિ ઉદય હોય છે.

શેષ એકસો બાવીશ પ્રકૃતિઓની ઉદીરણાકરણમાં જેટલી જઘન્ય સ્થિતિ ઉદીરણા કહી છે તેનાથી તે જ સમયે ભોગવાતા સમય રૂપ એક સ્થિતિસ્થાન જઘન્યસ્થિતિ ઉદયમાં અધિક હોય છે.

જે કે નિદ્રાપંચકનો શરીરપર્યાપ્તિની સમાપ્તિ પછીના સમયથી ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી ઉદીરણા વિના કેવળ ઉદય કહ્યો છે પરંતુ તે વખતે અપવર્તના ચાલુ હોવાથી અપવર્તનાકારા ઉદયાવલિકાની ઉપરનાં સત્તાગત સઘળાં સ્થિતિસ્થાનોમાંથી દલિલેને ઉદયાવલિકામાં નાખી ઉદયગત સ્થિતિસ્થાન સાથે ભોગવે છે. માટે તે વખતે પણ એક સ્થિતિસ્થાન પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિ ઉદય હોતો નથી. તેથી ઉદીરણા કરણમાં બતાવેલ છે તેનાથી એક સમય અધિક જઘન્યસ્થિતિ ઉદય ઘટે છે.

અનુભાગોદય

અનુભાગ, તેના હેતુઓ, સ્થાન, શુભાશુભ, સાધાદિ અને સ્વામિત્વ વગેરે જે પ્રમાણે ઉદીરણાકરણમાં કહેલ છે તે પ્રમાણે અહિં પણ સમજવા, માત્ર જઘન્ય અનુભાગ ઉદયના સ્વામિમાં આ પ્રમાણે વિશેષતા છે.

પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદનો ક્ષીણમોહનો ચરમસમયે, સંજ્વલનલોભનો સૂક્ષ્મસંપ્રસયના ચરમસમયે, ત્રણે વેદનો પોતપોતાની પ્રથમસ્થિતિના ચરમસમયે ક્ષપકને અને સત્યકૃત મોહનીયનો ક્ષાયિક સત્યકૃત પ્રાપ્ત કરતા ક્ષયોપશમ સત્યકૃતીને ચરમસમયે જઘન્ય અનુભાગોદય હોય છે.

પ્રદેશોદય

અહિં સાધાદિ અને સ્વામિત્વ એ બે દ્વારો છે.

(૧) સાધાદિ પ્રરૂપણા

સાધાદિ પ્રરૂપણા બે પ્રકારે છે. (૧) મૂળપ્રકૃતિવિષયક (૨) ઉત્તરપ્રકૃતિવિષયક.

(૧) ત્યાં મોહનીય તથા આયુષ્ય વિના જ્ઞાનાવરણીયાદિ શેષ છ કર્મના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે, અજઘન્ય સાધાદિ ચાર પ્રકારે અને અનુ-રૂપ સાદિ વિના ત્રણ પ્રકારે હોવાથી એક-એક કર્મના અગિયાર-અગિયાર ભાંગા થવાથી કુલ ($11 \times 6 = 66$) છાસક. મોહનીયના જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે-બે પ્રકારે, તેમજ અજઘન્ય તથા અનુરૂપ સાધાદિ ચાર-ચાર પ્રકારે હોવાથી કુલ બાર અને આયુષ્યના જઘન્યાદિ ચારે પ્રદેશોદય સાદિ-અધ્રુવ એમ બે-બે પ્રકારે હોવાથી આઠ, એમ મૂળકર્મઆશ્રયી પ્રદેશોદયના કુલ ($66 + 12 + 8 = 86$) છયાસી ભાંગા થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

જેને ઓછામાં ઓછા પ્રદેશકર્મની સત્તા હોય તે જીવ ક્ષપિતકર્મોંશ કહેવાય છે. અને તે લબ્ય જ હોય છે. તેનું વિશેષસ્વરૂપ આ જ ગ્રંથના સંક્રમણકરણમાં ખતાવશે.

તે ક્ષપિતકર્મોંશ જીવ સીધો એકેન્દ્રિયમાં જતો ન હોવાથી પહેલા દેવલોકમાં જાય, ત્યાં અતિસંકલિષ્ટ પરિણામી થઈ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરે અને તે વખતે ઘણા પ્રદેશોની ઉદ્ધર્તના કરે, જે સમયે જેટલો નવિન સ્થિતિખંધ થતો હોય તે સમયે પૂર્વે ખંધાયેલ તે કર્મના તેટલાં સ્થિતિસ્થાનોમાંનાં દલિકની જ ઉદ્ધર્તના થાય એટલે નીચેનાં સ્થિતિસ્થાનોમાં પહેલાં જે દલિકોની ગોઠવણ થયેલ છે ત્યાંથી દલિકો ગ્રહણ કરી કરી ઉપરનાં સ્થિતિસ્થાનોમાં ગોઠવે. છતાં નીચેનાં સ્થિતિસ્થાનો સર્વથા દલિક રહિત થતાં નથી પરંતુ પૂર્વે ઘણાં દલિકો હતાં તેને બદલે હવે ઓછાં થઈ જાય છે. જેથી ઉદય વખતે થોડાં દલિકો ઉદયમાં આવે. આ કારણથી અતિસંકલિષ્ટ પરિણામે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરી ઘણી ઉદ્ધર્તના કરે એમ કહેવામાં આવેલ છે.

ત્યારબાદ ખંધને અંતે કાળ કરી એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે પ્રથમ સમયે મોહનીય તથા આયુષ્ય વિના શેષ છ કર્મનો જઘન્યપ્રદેશોદય હોય છે.

અન્ય જીવોની અપેક્ષાએ એકેન્દ્રિયમાં અને અન્ય એકેન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે એકેન્દ્રિયને યોગ ઘણા અદ્ય હોય છે. તેથી ઉદ્દીરણાદ્વારા પણ ઉપરથી ઘણા અદ્ય પ્રદેશો જ ઉદયમાં આવે.

ખંધાવલિકા વ્યતીત થયા પછી ઉદ્દીરણા દ્વારા ઘણાં નવીન ખંધાયેલ કર્મદલિકો પણ ઉદયમાં આવે માટે ખંધના અંતે કાલ કરી એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થયેલાને જ જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય એમ કહેલ છે.

વળી તે એક જ સમય હોય છે માટે સાદિ-અધ્રુવ છે. તે સિવાયનો સઘળો પ્રદેશોદય અજઘન્ય છે, તે ઉપર જણાવેલ વિશેષણવાળા એકેન્દ્રિયને ઉત્પત્તિના ધીજ

સમયથી શરૂ થતો હોવાથી સાદિ, જઘન્ય પ્રદેશોદયના સ્થાનને નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અભવ્યો જઘન્ય પ્રદેશોદય કરવાના જ નથી માટે તેઓને ધ્રુવ અને ભવ્યોને પ્રદેશોદયનો વિચ્છેદ થવાનો હોવાથી અધ્રુવ-એમ અજઘન્ય પ્રદેશોદય ચાર પ્રકારે છે.

જેવું સ્વરૂપ આ જ અંધના સંક્રમણકરણમાં કહેવામાં આવશે તેવા સર્વથી વધારે પ્રદેશકર્મની સત્તાવાળા શુષ્કિતકર્મોશ જીવને બારમા શુષ્કસ્થાનકના ચરમસમયે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાય એ ત્રણનો તેમ જ ચૌદમા શુષ્કસ્થાનકના ચરમસમયે નામ, ગોત્ર અને વેદનીય એ ત્રણ કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે, તે એક જ સમય હોય છે માટે સાદિ અને અધ્રુવ, તે સિવાયનો સઘળો પ્રદેશોદય અનુત્કૃષ્ટ કહેવાય છે. પરંતુ આ છએ કર્મનો ઉદયવિચ્છેદ થયા પછી ફરીથી ઉદય થતો ન હોવાથી અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયની સાદિ થતી નથી, જે જીવો આ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયના સ્થાનને પામ્યા જ નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યોને ધ્રુવ અને ભવ્યોને અધ્રુવ એમ અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ત્રણ પ્રકારે છે.

અંતરકરણની ક્રિયા કર્યા પછી અંતરકરણમાં રહેલ સ્પિતકર્મોશ આત્માને પડતાં પહેલાં ઘણાં અને પછી-પછીના સમયમાં અનુક્રમે હીન હીન એમ ગોપુચ્છાકારે અંતરકરણની જે ચરમાવલિકામાં દલિકરણ થાય છે તે આવલિકાના ચરમસમયે સર્વથી અદ્ય પ્રદેશોદય હોવાથી એક જ સમય મોહનીયકર્મનો જઘન્યપ્રદેશોદય થાય છે અને તે સાદિ-અધ્રુવ છે. તે સિવાયનો સઘળો પ્રદેશોદય અજઘન્ય છે. ઉપરોક્ત જીવને જઘન્યપ્રદેશોદયના પછીના સમયે તે નવીન થતો હોવાથી અજઘન્ય પ્રદેશોદયની સાદિ, જઘન્ય પ્રદેશોદયને અગર પ્રદેશોદય વિચ્છેદ સ્થાનને નહિ પામેલાને અનાદિ, અભવ્યોને ધ્રુવ અને ભવ્યોને અધ્રુવ એમ તે ચાર પ્રકારે છે.

શુષ્કિતકર્મોશ સ્પષ્ટને સૂક્ષ્મસંપ્રાયના ચરમસમયે એક જ સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થતો હોવાથી તે સાદિ-અધ્રુવ છે. તે સિવાયનો સઘળો પ્રદેશોદય અનુત્કૃષ્ટ છે. ઉપશાન્તમોહ શુષ્કસ્થાનકથી પડેલાને તે પુનઃ શરૂ થાય છે, માટે સાદિ, સૂક્ષ્મસંપ્રાયના ચરમસમયને નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અભવ્યોને ધ્રુવ અને ભવ્યોને અધ્રુવ-એમ તે ચાર પ્રકારે છે.

આયુષ્યના જઘન્યાદિ ચારે ઉદયો નિયત કાળ સુધી જ થતા હોવાથી તે સાદિ અને અધ્રુવ એમ જે-જે પ્રકારે જ હોય છે.

મિથ્યાત્વ મોહનીયનો જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય જે પ્રકારે અને અનુત્કૃષ્ટ તથા અજઘન્ય પ્રદેશોદય ચાર-ચાર પ્રકારે હોવાથી કુલ બાર, શેષ સુડતાલીશ ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓના જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ જે પ્રકારે, અજઘન્ય ચાર પ્રકારે અને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સાદિ વિના ત્રણ પ્રકારે હોવાથી એકેકના અગિયાર-અગિયાર, તેમજ શેષ એકસો દશ અધ્રુવોદયી પ્રકૃતિના જઘન્યાદિ ચારે પ્રદેશોદય નિયત કાળે જ થતાં હોવાથી

સાદિ-અધુવ એમ બે-બે પ્રકારે છે. તેથી એકેક પ્રકૃતિના આઠ-આઠ એમ પ્રદેશોદય આશ્રયી એકસો અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિઓના કુલ ચૌદસો નવ લાંગા થાય છે.

ક્ષપિતકર્માંશ અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ ત્રણ કરણ પૂર્વક અંતરકરણની ક્રિયા કરી ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે, ત્યારબાદ અંતરકરણમા રહેલ તે જ આત્માને મિથ્યાત્વે જતાં પહેલાં અંતરકરણની ચરમાવલિકામાં ગોપુચાકારે દલિકરચના થતી હોવાથી તે આવલિકાના ચરમસમયે મિથ્યાત્વનો જબન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. તે એક જ સમય થતો હોવાથી સાદિ-અધુવ છે. તે સિવાયનો સઘળો પ્રદેશોદય અજબન્ય છે. તે જબન્ય પ્રદેશોદયના બીજા સમયે અથવા ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વથી પડતાં નવીન થાય છે માટે સાદિ, ઉદય-વિચ્છેદને નહિ પામેલાને અનાદિ, અલબ્યને ધ્રુવ અને લબ્યને અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે.

ગુણિતકર્માંશ આત્મા પ્રથમ હેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી તે નિમિત્તે ગુણુશ્રેણી કરે અને તે ગુણુશ્રેણીમાં વર્તવા છતાં સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી સર્વવિરતિની ગુણુશ્રેણી પણ એવી રીતે કરે કે- તે બન્ને ગુણુશ્રેણીઓનો મસ્તક રૂપ અન્યભાગ એક સાથે જ પ્રાપ્ત થાય. અને તે જ સમયે મિથ્યાત્વ પામે તો તે વળતે ઉપરોક્ત બન્ને ગુણુશ્રેણીના મસ્તકે વર્તતા આત્માને મિથ્યાત્વનો એક સમય ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. તે એક જ સમય થતો હોવાથી સાદિ-અધુવ છે. તે સિવાયનો સઘળો અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય છે. ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયથી અથવા સમ્યક્ત્વથી પડતાને તેનો આરંભ થાય છે માટે સાદિ, ઉદયવિચ્છેદને નહિ પામેલાને અનાદિ, અલબ્યને ધ્રુવ અને લબ્યને અધ્રુવ-એમ તે ચાર પ્રકારે છે.

શેષ સુડતાલીશ ધ્રુવોદયી પ્રકૃતિઓનો જબન્ય પ્રદેશોદય બે પ્રકારે અને અજબન્ય પ્રદેશોદય ચાર પ્રકારે છે. તે મૂળ છ કર્મનો એકેન્દ્રિયો આશ્રયી જે પ્રમાણે બતાવેલ છે તે જ પ્રમાણે છે, પરંતુ અવધિજ્ઞાનાવરણ તથા અવધિદર્શનાવરણનો દેવલ-વમાં જ ઉત્કૃષ્ટ રિથિતિ ધ કરી તેની બાધાવલિકાના ચરમસમયે જબન્ય પ્રદેશોદય હોય છે. કારણ કે-અવધિજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરતાં ઘણાં પુણ્યલોનો ક્ષય થઈ જાય છે, તેથી પછી ઉદયમાં અદ્ય આવે અને નવીન બાધાયેલ દલિકા ઉદીરણાદ્વારા ઉદયમાં ન આવે માટે બાધાવલિકાનો ચરમસમય કહેલ છે.

ગુણિતકર્માંશ જીવને ક્ષીણગોહના ચરમસમયે પાંચ જ્ઞાનાવરણ, પાંચ અંતરાય અને ચાર દર્શનાવરણ એ ચૌદનો અને સયોગિના ચરમસમયે નામકર્મની શેષ તેત્રીશ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. તે એક જ સમય થતો હોવાથી સાદિ-અધુવ છે. તે સિવાયનો સઘળો પ્રદેશોદય અનુત્કૃષ્ટ છે. આ સર્વ પ્રકૃતિઓનો ઉદય-વિચ્છેદ થયા પછી પુનઃ ઉદય થતો ન હોવાથી અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયની સાદિ થતી નથી. તેથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય અથવા ઉદયવિચ્છેદસ્થાનને નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અલબ્યને ધ્રુવ અને લબ્યને અધ્રુવ એમ તે ત્રણ પ્રકારે છે.

શેષ એકસો દશ અધુવોદથી પ્રકૃતિઓ પોતે જ અધુવોદથી હોવાથી નિયતકાલ-ભાવી તેઓના જન્મન્યાદિ ચારે પ્રદેશોદય સાદિ અધુવ છે.

સ્વામિત્વ દ્વાર

ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય અને જઘન્ય પ્રદેશોદયના બેદથી સ્વામિત્વ જે પ્રકારે છે. ત્યાં પ્રાયઃ સર્વ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય ગુણશ્રેણિઓના શિરભાગે વર્તતાં હોય છે. તેથી ગુણશ્રેણિઓ કેટલી અને કઈ કઈ છે તે બતાવે છે.

વિશુદ્ધિના વશથી અપવર્તનાકરણ દ્વારા ઉપરના સ્થિતિસ્થાનોમાંથી ઉતારેલ દલિ-કોને જલદી ક્ષય કરવા માટે તે કાળે જે પ્રકૃતિઓનો વિપાકોદય હોય તે પ્રકૃતિઓના ઉદય સમયથી અને અન્ય પ્રકૃતિઓના ઉદયાવલિકા ઉપરના પ્રથમ સમયથી અંતર્મુ-હૂત સુધીના સ્થિતિસ્થાનોમાં અસંખ્ય ગુણાકારે ગોઠવવાં તે ગુણશ્રેણિ કહેવાય છે.

તે ગુણશ્રેણિઓ અગિયાર છે.

(૧) સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરતી વખતે અને પ્રાપ્ત થયા પછી પણ અંતર્મુહૂત-કાળ સુધી પ્રવર્ધમાન વિશુદ્ધ અધ્યવસાયથી જે ગુણશ્રેણિ કરે તે સમ્યક્ત્વ ગુણશ્રેણિ.

(૨-૩) દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી અને અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી અંતર્મુહૂત કાળ સુધી પ્રવર્ધમાન વિશુદ્ધ અધ્યવસાયથી જે ગુણશ્રેણિ કરે છે તે દેશ-વિરતિને બીજી (દેશવિરતિ) અને સર્વવિરતિને ત્રીજી (સર્વવિરતિ) ગુણશ્રેણિ.

(૪) સાતમા ગુણસ્થાને અનંતાનુબંધનો ક્ષય કરતી વખતે જે ગુણશ્રેણિ તે અનંતાનુબંધી વિસંયોજક ગુણશ્રેણિ.

(૫) દર્શનત્રિકના ક્ષય કાળે એટલે કે-ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરતાં દર્શનત્રિકના ક્ષય સંબંધી જે ગુણશ્રેણિ તે પાંચમી ગુણશ્રેણિ.

અનંતાનુબંધી અને દર્શનત્રિકનો ક્ષય થોડાથી સાતમા ગુણસ્થાનકવર્તી કોઈપણ આત્માઓ કરે છે ત્યાં છઠ્ઠા ગુણસ્થાનક સુધીના છવોને અદ્યવિશુદ્ધિ હોવાથી સર્વ વિરતિ-ગુણશ્રેણિથી અદ્ય દલિકોની ગુણશ્રેણિ હોય છે તેથી સાતમા ગુણસ્થાને દર્શનત્રિકનો ક્ષય કરનાર આશ્રયીને જ આ બન્ને ગુણશ્રેણિઓ કહી છે.

(૬) ચારિત્ર મોહનીયનો ઉપશમ કરતી વખતે નવમા-દશમા ગુણસ્થાને જે ગુણશ્રેણિ તે છઠ્ઠી મોહોપશમક ગુણશ્રેણિ.

(૭) ઉપશાંતમોહગુણસ્થાને જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે ઉપશાંતમોહગુણશ્રેણિ.

(૮) ચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષય કરતાં નવમા દશમા ગુણસ્થાને જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે મોહક્ષયક ગુણશ્રેણિ.

(૬-૧૦-૧૧) ક્ષીણમોહ, અને સયોગિ ગુણસ્થાને જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે અતુકમે નવમી ક્ષીણમોહ સંબંધી, અને દશમી સયોગિ સંબંધી ગુણશ્રેણિ છે. અને અયોગિ ગુણસ્થાને હોગવવા માટે સયોગિ ગુણસ્થાનકના અંતે જે ગુણશ્રેણિ થાય છે તે અગિયારમી અયોગિ સંબંધી ગુણશ્રેણિ છે.

આ અગિયારે ગુણશ્રેણિઓનો ફરકનો અલગ અલગ અંતર્યુદ્ધર્ત્તકાળ હોવા છતાં પૂર્વ-પૂર્વની ગુણશ્રેણિ કરતાં પછી-પછીની ગુણશ્રેણિઓનો કાળ અતુકમે સંખ્યાતગુણ હીન-હીન બેટલે સંખ્યાતમા ભાગ બેટલો જ છે અને દલિકની અપેક્ષાએ અતુકમે અસંખ્યગુણ અધિક-અધિક હોય છે. માટે ઉત્તરોત્તર ગુણશ્રેણિઓ દલિકની અપેક્ષાએ દીર્ઘ-દીર્ઘ અને કાળની અપેક્ષાએ હ્રસ્વ-દુઃકી હોય છે.

અહિં અગિયારે ગુણશ્રેણિઓનો અતુકમે સંખ્યાતગુણહીન-હીન જે કાળ કલ્પી છે તે તે-તે ગુણશ્રેણિની સમાપ્તિની દૃષ્ટિએ નથી, પરંતુ ઉપરથી ઉતારેલ દલિકોને અંતર્યુદ્ધર્ત્તના સમય પ્રમાણ જે સ્થિતિસ્થાનોમાં ગોઠવે છે તે સ્થિતિસ્થાનો પછી-પછીની ગુણશ્રેણિમાં સંખ્યાતગુણહીન સમય પ્રમાણ સમજવાનાં છે. પણ ગુણશ્રેણિઓ તેટલા કાળ સુધી જ કરે છે, એમ સમજવાનું નથી કારણ કે- દેશવિરતિ, સર્વવિરતિની ગુણશ્રેણિઓ અને સયોગિ સંબંધી ગુણશ્રેણિ બધન્યથી અંતર્યુદ્ધર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશીન પૂર્વકાંટિ કાળ સુધી પણ થાય છે.

અન્ય આઠ ગુણશ્રેણિઓ રચવાનો કાળ અંતર્યુદ્ધર્ત્ત પ્રમાણ છે પણ તે સંખ્યાત ગુણ હીન-હીન છે એમ ન સમજવું. કારણ કે- ઉપશાંતમોહ અને ક્ષીણમોહ સંબંધી ગુણશ્રેણિની રચનાનો કાળ તે તે ગુણસ્થાનકના કાળ પ્રમાણ અંતર્યુદ્ધર્ત્તનો છે. મોહો-પશમક અને મોહક્ષપક આ બે ગુણશ્રેણિઓનો કાળ નવમા અને દશમા ગુણસ્થાનકનો મળીને બેટલો કાળ થાય તેટલો છે. તેમજ અયોગિસંબંધી ગુણશ્રેણિનો કાળ આયો-જિકાકરણના પ્રથમ સમયથી સયોગિના ચરમસમય સુધીના અંતર્યુદ્ધર્ત્ત પ્રમાણ છે.

સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ સંબંધી જે પ્રથમની ત્રણ ગુણશ્રેણિઓ કરી મિથ્યાત્વે જઈ અપ્રશસ્ત મૃત્યુ પામે તો જીવ નરકાદિ ચારે ગતિઓમાં આ પ્રથમની ત્રણ ગુણશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરે છે.

અનંતાનુબંધી વિસંયોજનની ગુણશ્રેણિ પણ ચારે ગતિમાં થાય છે, તેમજ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરતો આત્મા પણ કાલ કરી ચારે ગતિમાં જઈ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની સમાપ્તિ કરે છે, તેથી આ બે ગુણશ્રેણિઓ પણ મોથા ગુણકાણે રહેલ આત્માને નરકાદિ ચારે ગતિઓમાં સંસરી શકે છે. પરંતુ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક લઈને નરકાદિ ગતિમાં ભય તો પ્રથમની ત્રણ જ ગુણશ્રેણિ સંભાવે-એવી વિવક્ષા અહીં કરી હોય તેમ લાગે છે. વળી ઉપશમક મોહ સંબંધી અને ઉપશાન્ત મોહ સંબંધી (આ) બે

શુભ્રશ્રેણિઓ કરી કાળ કરી ચતુર્થે શુભ્રસ્થાનક લઈ અનુત્તર વિમાનમાં જાય તે ત્યાં આ બે શુભ્રશ્રેણિઓ પંજુ ઘટે છે.

સામાન્યતઃ પ્રાયઃ સર્વ પ્રકૃતિઓનો પ્રદેશોદય શુભ્રશ્રેણિના શિરભાગે વર્તતા શુભ્રિતકર્માંશ આત્માને અને જઘન્ય પ્રદેશોદય ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને હોય છે.

ઉત્તર પ્રકૃતિ આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયના સ્વામી.

સાત માંસ અધિક આઠ વર્ષની ઉંમરે સંયમ લઈ અંતર્યુદ્ધર્તમાં જ ક્ષપકશ્રેણિ મોડી ઠેવલજ્ઞાન પામે તે આત્માને લઘુક્ષપણાવાળો કહેવાય છે.

તેવા આત્માઓને પ્રથમ થોડા જ પ્રદેશો ક્ષય થાય છે અને ઉદયના અંતે સંતામાં, ઘણા પ્રદેશો હોવાથી ઉદયમાં પંજુ ઘણા પ્રદેશો આવે છે, એથી લઘુક્ષપણાએ કર્માંનો ક્ષય કરવા તૈયાર થયેલ શુભ્રિતકર્માંશ જીવને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનો ચરમ સમયે સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો, અંતરકરણ કયો ખાદ્ય પ્રથમસ્થિતિના ચરમોદયે ત્રણ વેદનો, નવમા શુભ્રસ્થાને પાતપોતાના ઉદયના ચરમસમયે કોષાદિ ત્રણ સંજ્ઞાલનનો અને સુક્ષ્મસંપ્રાયના ચરમસમયે સંજ્ઞાલન લોભનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે.

તે જ આત્માને ક્ષીણમોહના ચરમસમયે પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ અતરાંચ એ ચૌદનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે. પરંતુ અંધધિજ્ઞાન વિનાના આત્માને અવધિદિકાવરણના ઘણાં પુદ્ગલો સંતામાં હોવાથી ઉદયમાં પંજુ વધુ આવે તેથી તેને અવધિદિકાવરણનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય સમજવો.

તેજ આત્માને સચોગિના ચરમસમયે ઔદારિકસપ્તક, તેજસ-કાર્મણસપ્તક, સંસ્થાનષટ્ક, પ્રથમ સંઘવણ, વર્ણાદિ વીશ, પરાઘાત, ઉપઘાત, અશુભલઘુ, પ્રશસ્તન અપ્રશસ્ત વિહારોગતિ, પ્રત્યેક, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ, અને નિર્માણ રૂપ આવન પ્રકૃતિઓનો તેમજ તે જ સચોગિ આત્માને સ્વરનિરોધના ચરમસમયે બે સ્વરનો, અને આસોચ્છવાસ-નિરોધના ચરમસમયે ઉચ્છવાસ નામકર્માંનો વળી અચોગિના ચરમસમયે મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિય ભાતિ, ત્રસત્રિક, સુભગ, આદેય, યશ, તીર્થંકર નામકર્માં, બે વેદનીય અને ઉચ્ચગોત્રનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે.

ઉપશાંતમોહ શુભ્રસ્થાનકે પ્રથમ સમયે કરેલ શુભ્રશ્રેણિના શિરભાગે વર્તતા જીવને નિદ્રા અને પ્રયલામાંથી જોનો ઉદય હોય તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે. વળી તે જ શુભ્રશ્રેણિના શિરભાગના પૂર્વ સમયે કાલ કરી દેવમાં ઉત્પન્ન થયેલાને પ્રથમ સમયે શુભ્રશ્રેણિના શિરભાગે વર્તતા દેવદ્રિક અને વૈદિકસપ્તક એ નવનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

કોઈક આત્મા દેશવિરતિ, પાત્રી દેશવિરતિ સંબંધી ગુણશ્રેણિ કરે અને તે ગુણશ્રેણિ કરતાં કરતાં જ વિશુદ્ધિના વશથી સર્વવિરતિ, પ્રાત્રી સર્વવિરતિ સંબંધી ગુણશ્રેણિ મળુ એવી રીતે કરે, કે- તે બંને ગુણશ્રેણિના મસ્તકનો યોગ એક સમયે પ્રાપ્ત થાય. તેવો જ સર્વવિરતિથી પડી શીઘ્ર મિથ્યાત્વે બંધ તેને ઉપરોક્ત બંને ગુણશ્રેણિના શિરભાગે વર્તતાં મિથ્યાત્વ તથા અનંતાનુબંધિનો અને થીલુદ્ધિત્રિકના ઉદયવાળાને યથાસંભવ થીલુદ્ધિત્રિકનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય છે. વળી થીલુદ્ધિત્રિકનો ઉદય પ્રમત્તગુણસ્થાનક સુધી હોવાથી મિથ્યાત્વે ન ગયેલ આત્માને પણ તે બંને ગુણશ્રેણિઓના શિરભાગે વર્તતાં તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થઈ શકે છે.

વળી મિથ્યાત્વે બંધ મરણ પાત્રી તે તે પ્રકૃતિને ઉદયયોગ્ય એકેન્દ્રિયાક્રિયામાં ઉત્પન્ન થયેલ તે જ જીવને બંને ગુણશ્રેણિના શિરભાગે વર્તતાં એકેન્દ્રિયાક્રિયા સ્વાભાવિક, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, સાધારણ અને અપર્યાપ્ત નામકમાં એ આઠ પ્રકૃતિઓને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય છે.

ઉપશમશ્રેણિમાં નવમા ગુણસ્થાને જે સમયે અંતરકરણની ક્રિયા શરૂ કરવાનો છે તેના પૂર્વ સમયે કાળ કરી દેવામાં ગયેલા જીવને અત્યુદ્ધૃત પડી તે ગુણશ્રેણિના શિરભાગે વર્તતાં અનેક જ આશ્રયી ઉદયપ્રાપ્ત યથાસંભવ અપ્રત્યાગ્રયાનીય ચતુષ્ક્રમ ત્યાગ્યાનીય ચતુષ્ક્રમ અને હાસ્યાદિ છ નોકપાયાનો, ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

આશુ બંધ વખતે જેટલો ઉત્કૃષ્ટ યોગ સંભવી શકે તેટલા ઉત્કૃષ્ટયોગે અને વધારેમાં વધારે જેટલો કાળ બાંધી શકાય તેટલા કાળ સુધી જન્મ્ય આશુબ્ય બાંધી પ્રથમ ઉદય સ્થિતિમાં ઘણાં દલિકો ગોઠવી દેવ અને નરકમાં ગયેલા જીવને પ્રથમ સમયે અનુક્રમે દેવ અને નરકાણુનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

ઉત્કૃષ્ટ યોગવડે અને ઉત્કૃષ્ટ કાળવડે બંધ કરવાથી દલિકો ઘણાં અહણ થાય અને દશહજાર વર્ષ પ્રમાણુ જન્મ્ય આશુ બાંધવાથી તે બધાં દલિકો દશહજાર વર્ષ પ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનોમાં ગોઠવાય એટલે દરેક સ્થિતિસ્થાનમાં દલિકો ઘણાં આવે વળી તેમાં પણ શક્ય હોય તેટલાં વધુમાં વધુ દલિકો પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનમાં ગોઠવે તેથી ઉદયમાં આવતા પ્રથમ સમયે તે તે આશુબ્યના ઘણા પ્રદેશોનો ઉદય થાય, માટે ઉત્કૃષ્ટ યોગ અને ઉત્કૃષ્ટ કાળ વડે જન્મ્ય આશુ બાંધે અને પ્રથમસ્થિતિમાં ઘણાં દલિકો ગોઠવે તેમ કહ્યું છે.

વધારેમાં વધારે કાળ સુધી બાંધી શકાય તેટલા મોટા અંતર્યુદ્ધૃત પ્રમાણુ કાળવડે અને સ્વયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ યોગથી યુગલિક મનુબ્ય કે તિથિઅનુ ત્રણ પદ્યોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ આશુ બાંધી મરણ પાત્રી યુગલિક મનુબ્ય કે તિથિઅમાં બંધ અત્યંત શીઘ્ર અતિ જન્મ્ય અંતર્યુદ્ધૃત સિવાયના ત્રણ પદ્યોપમ આશુની અપવર્તના કરે, ત્યાર પછીના સમયે મનુબ્યને મનુબ્યાણુનો અને તિથિઅને તિથિઆણુનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

ઝુગલિકોને પર્ચાતાવસ્થામાં આઝુની અપવર્તના થતી નથી માટે અપર્ચાતાવસ્થામાં જઘન્ય અંતર્યુદ્ધર્ત સિવાયના આઝુની અપવર્તના કરવાનું કહ્યું છે. વળી અપવર્તના થયા બાદ ત્રણ પદ્યોપમ પ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનોમાં ગોઠવાયેલા સર્વ દલિકો અંતર્યુદ્ધર્તના સમય પ્રમાણુ સ્થિતિસ્થાનોમાં ગોઠવાઈ જાય છે. અને તેમાં પણુ પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનમાં સર્વથી વધારે દલિક હોય છે માટે અપવર્તના થયા પછીના તરતના સમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય, એમ કહ્યું છે.

અવિરત ક્ષયોપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ પ્રથમ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરતાં દર્શનમોહ-ક્ષપક સંખંધી ગુણુશ્રેણિ કરે, ત્યારબાદ વિશુદ્ધ પરિણામે દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી દેશ-વિરતિ સંખંધી અને ત્યારબાદ સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી સર્વવિરતિ સંખંધી પણુ ગુણુ-શ્રેણિ કરે, આ ત્રણે ગુણુશ્રેણિઓ એવી રીતે કરે કે-ત્રણેનો શિરભાગ એક જ સમયે પ્રાપ્ત થાય અને તે પહેલાં ચોથે ગુણુસ્થાને જાય તે આત્માને ત્રણે ગુણુશ્રેણિઓના શિરભાગે વર્તતાં કૌશાલ્ય, અનાદેય, અચશ અને નીચગોત્ર આ ચારમાંથી જેનો ઉદય હોય તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

વળી અવિરતિ પામી શીઘ્ર કાલ કરી નરકમાં ગયેલ આત્માને પૂવોક્ત ચાર તથા નરકદિક એમ છનો અને ઝુગલિક તિર્થંચમાં ગયેલાને યથાસંભવ પૂવોક્ત ચાર તથા તિર્થંચદિક એમ છનો અને ઝુગલિક મનુષ્યમાં ગયેલાને મનુષ્યાનુપૂર્વી સહિત યથાસંભવ ઉદયપ્રાપ્ત પૂવોક્ત ચાર-એમ પાંચનો ત્રણે ગુણુશ્રેણિના શિરભાગે વર્તતાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

ઉપરોક્ત ત્રણુ ગુણુશ્રેણિઓનો કાલ અનુક્રમે સંખ્યાતગુણુ હીન હીન હોવાથી ત્રણેનો શિરભાગ એક સમયે એકીસાથે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

પૂવે ગુણુશ્રેણિઓના વર્ણનમાં સર્વવિરતિની ગુણુશ્રેણિ કરતાં દર્શનમોહ ક્ષપક સંખંધી ગુણુશ્રેણિનો કાળ સંખ્યાતગુણુહીન કહેલ છે તે સાતમા ગુણુસ્થાને કરનારની અપેક્ષાએ છે પરંતુ અહિં ચોથા ગુણુસ્થાને કરે છે તેથી ચોથા ગુણુસ્થાને તેવી વિશુદ્ધિ ન હોવાથી દેશવિરતિની ગુણુશ્રેણિથી પણુ સંખ્યાતગુણુ મોટા અંતર્યુદ્ધર્ત પ્રમાણુ કાલના સમયોમાં દર્શનમોહ ક્ષપક સંખંધી ગુણુશ્રેણિના દલિકની રચના થાય છે, એમ લાગે છે.

સંખ્યાત વર્ષ પ્રમાણુ મનુષ્ય-તિર્થંચનું આઝુખ્ય બાંધ્યા પછી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થઈ શકતું ન હોવાથી ‘કાળ કરી ઝુગલિક મનુષ્ય-તિર્થંચમાં ગયેલ’ એમ કહ્યું છે.

કેઈ આત્મા પ્રથમ દેશવિરતિ પામી દેશવિરતિ સંખંધી, ત્યારબાદ વિશુદ્ધિના વશથી સર્વવિરતિ પામી સર્વવિરતિ સંખંધી, વળી ત્યારબાદ અનંતાનુબંધિના ક્ષય કરવા તત્પર થયેલ તે અનંતાનુબંધિની વિસંચોજના સંખંધી એમ ત્રણે ગુણુશ્રેણિઓ તે એવી રીતે કરે કે-ત્રણેનો શિરભાગ એકજ સ્થાને એક જ સમયે પ્રાપ્ત થાય,

તેવા જીવને ઉદયપ્રાપ્ત થયાસંભવ પ્રથમ સિવાયના પાંચે સંઘયજીનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

આહારક શરીર બનાવેલ જીવને અપ્રમત્તના પ્રથમ સમયે કરેલ ગુણુશ્રેણિના શિરભાગે વર્તતાં આહારકસંપત્તક અને ઉલ્લોત એ આઠનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

સમ્યક્ત્વ પાત્રી સમ્યક્ત્વ સંબંધી ગુણુશ્રેણિ કરી તે ગુણુશ્રેણિથી મિથ્યાત્વે જઈ કાળ કરી બેઈન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં અપવર્તનાદ્વારા સત્તાગત સર્વ સ્થિતિની અપવર્તના કરી બેઈન્દ્રિયને બેટલી બંધ થાય તેટલી સત્તા કરે, ત્યારબાદ કાળ કરી ખર બાહર પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થઈ અતિશીઘ્ર શરીરપર્યાપ્તિએ પચાંત થયેલ તે જીવને આતપના ઉદયના પ્રથમ સમયે તેનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થાય છે.

આતપનો ઉદય ખર પૃથ્વીકાયને જ હોય છે. અને પંચેન્દ્રિયમાંથી બેઈન્દ્રિયમાં આવેલ આત્મા જ એકેન્દ્રિયમાં જઈ બેઈન્દ્રિય યોગ્ય સ્થિતિસત્તાને જલદી પોતાના બંધ બેટલી સ્થિતિસત્તા કરી શકે છે. માટે પંચેન્દ્રિયમાંથી બેઈન્દ્રિયમાં આવી એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થયેલ ખર બાહર પૃથ્વીકાયજીવ સંઘજી કરેલ છે.

જઘન્ય પ્રદેશોદયના સ્વામી

પ્રાયઃ સર્વ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય ક્ષપિતકર્માંશ જીવને જ હોય છે તેથી સર્વત્ર ક્ષપિતકર્માંશ આત્મા જ જઘન્ય પ્રદેશોદયનો સ્વામી સમજવો.

કોઈ ક્ષપિતકર્માંશ જીવ દશહજાર વર્ષ પ્રમાણુ જઘન્યસ્થિતિવાળા દેવમાં ઉત્પન્ન થઈ અન્તર્મુહૂર્ત પછી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે, ત્યારબાદ અન્તર્મુહૂર્ત આયુષ્ય બાકી રહે છે તે પુનઃ મિથ્યાત્વ પાત્રી અતિસંકિલ્પ પરિણામે તે તે પ્રકૃતિઓનો અન્તર્મુહૂર્ત સુધી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે. સાથે સાથે નીચેનાં સ્થિતિસ્થાનોમાં રહેલ પૂર્વ-બલ ઘણાં દલિકોની ઉદ્ધર્તના કરે એટલે કે નીચે-નીચેનાં સ્થિતિસ્થાનોમાં રહેલ દલિકોને ઉપર-ઉપરનાં સ્થિતિસ્થાનકનાં દલિકો સાથે અનુભવવા યોગ્ય કરે ત્યારબાદ દેવભવનુ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી અતિસંકિલ્પ પરિણામ સાથે જ એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થયેલ તે જીવને અંવધિ વિના ચાર સ્નાવાવરણ, અંવધિ વિના ત્રણ દર્શનાવરણ, નપુંસકવેદ, તિર્થચદિકે, સ્થાવર નામકર્મ અને નીચગોત્ર આ બાર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

અતિસંકિલ્પ પરિણામ વિના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થતો નથી. તેમજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-બંધ વિના ઘણી ઉદ્ધર્તના થતી નથી. તેથી જ 'દેવભવનુ અન્ત્ય અન્તર્મુહૂર્ત બાકી રહે છે તે મિથ્યાત્વ પાત્રી અતિસંકિલ્પ પરિણામે અન્તર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે' એમ કહ્યું.

ઘણી ઉદ્વેગના કંઈવાથી નીચેનાં એટલે શરૂઆતનાં સ્થાનોમાં ફલિકો તદ્દન અદ્ય રહે એથી જઘન્ય પ્રદેશોદય થઈ શકે માટે 'ઘણી ઉદ્વેગના કરવાનું' કહ્યું.

અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં અતિસમયે યોગની અસંખ્યગુણ વૃદ્ધિ હોવાથી ઉદીરણ દ્વારા ફલિકો અધિક ઉદયમાં આવે છે. વળી દેવલવમાં સમયન્યૂન આવલિકામાં અધારેલ તથા ઉદ્વર્તિતકર્મ પશુ બંધાવલિકા અને ઉદ્વર્તનાવલિકા વ્યતીત થઈ જવાથી ઉદયમાં આવે છે. તેથી દ્વિતીયાદિ સમયોમાં જઘન્ય પ્રદેશોદય ન થાય માટે એકેન્દ્રિયને પ્રથમસમયે કહેલ છે.

અતિસંકલ્પ પરિણામથી અનુભાગની ઉદીરણા પ્રધારે થાય છે. અને જ્યારે અનુભાગ-ઉદીરણા વધુ થાય ત્યારે તથાસ્વભાવે પ્રાપ્ત પ્રદેશઉદીરણા અતિ-અદ્ય થાય છે. તેથી પ્રદેશ-ઉદીરણા દ્વારા પશુ ઘણાં ફલિકો ઉદયમાં ન આવે માટે 'અતિ-સંકલ્પ પરિણામી એકેન્દ્રિય' કહેલું કરેલ છે.

ઉપર જણાવેલ એકેન્દ્રિયને જ જે સમયે ઇન્દ્રિય પર્યાપ્ત પૂર્ણ થાય તે સમયે યથાસંભવ ઉદયપ્રાપ્ત થીજુદ્ધિત્રિકે સંબંધી નિદ્રાનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે; પછીના સમયથી ઉદીરણાદ્વારા ફલિક અધિક ઉદયમાં આવે છે તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય સંભવી શકતો નથી.

શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તને ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી યથાસંભવ નિદ્રાનો ઉદીરણા વિના કેવળ ઉદય જ હોય છે એથી એને તે સંબંધી કોઈપણ સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેવો એકેન્દ્રિય. પરંતુ તે કાલે પશુ અપવર્તના ચાલુ હોય છે અને અપવર્તનાદ્વારા શરૂઆતના સ્થાનોમાં ફલિકનિરોધ વધારે વધારે અને પછી-પછીના સ્થાનોમાં હીન હીન થાય છે. તેથી ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થાય તે સમયે અપવર્તનાકૃત નિરોધથી પ્રાપ્ત થયેલ ફલિકો ઘણાં જોછાં હોય છે. માટે પૂર્વના સમયોમાં ન. કહેતાં ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તને જ પ્રથમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેલ છે.

જે જીવ મનુષ્યભવમાં સંયમનો સ્વીકાર કરી સયમના પ્રભાવથી અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી આચુષ્ઠ પૂર્ણ થતાં કાળ કરી સચ્ચકૃત્વ સહિત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય. વળી ત્યાં અન્તર્યુદ્ધર્ત બાહ મિથ્યાત્વ પામી તે તે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ તથા ઘણાં ફલિકોની ઉદ્વેગના કરે તે જીવને બંધાવલિકાના અરમસમયે અવધિજ્ઞાનાવરણ, અવધિદર્શનાવરણ, જે વેદનીય, અરતિ, શોક, ઉચ્ચગોત્ર, પાંચ અંતરાય, દેવગતિ, નિદ્રા તથા પ્રચલ્લા આ પંદર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે.

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અતિસંકલ્પ પરિણામથી જ થાય છે. અને અતિસંકલ્પ પરિણામવાળા જીવને નિદ્રાદિકને ઉદય સંભવતો નથી, તેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી

અતિસંકલ્પ પરિણામથી અટકી ગયા બાદ તે તે નિદ્રાના ઉદયકાલે નિદ્રાદિકોને જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે. વળી સ્તિષ્ઠુક સંક્રમદ્વારા ઉઘોત નામકર્મના દલિકો દેવગતિમાં ન આવે માટે ઉઘોતના ઉદયવાળા દેવને દેવગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે. એટલું વિશેષ સમજવું.

સંયમી આત્મા અવધિજ્ઞાન અને દર્શન પ્રાપ્ત કરે ત્યારે ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનાં ઘણાં દલિકોને ક્ષય થાય અને સત્તામાં ઘણાં ઓછાં રહે, વળી અવધિજ્ઞાન યુક્ત અતુલ્ય શુણ્ણસ્થાનક લઇને દેવલોકમાં ગયા બાદ અતર્મુદ્ધૂર્ત પછી જ મિથ્યાત્વે બંધ. મિથ્યાત્વે ગયા વિના કેઈપણ પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમંથ થઈ શકતો નથી. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમંથ વિના ઘણી ઉદ્ધર્તનાં પણ થતી નથી. ઘણી ઉદ્ધર્તના ન કરે તો શરૂઆતના સ્થાનોમાં દલિકો ઘણાં રહે, વળી બંધાવલિકા વીત્યા પછી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમંથ કરેલ દલિકો પણ ઉદ્ધરણાદ્વારા ઉદયમાં આવે તેથી જઘન્ય પ્રદેશોદય ન ઘટે-માટે ઉપર મુજબ કહેલ છે.

અતરકરણમાં રહેલ ઉપશમ સમ્યક્ત્વી આત્મા-પરતી વખતે કંઈક અધિક આર્થિકલિકા કાળ બાકી રહે ત્યારે દ્વિતીય સ્થિતિમાંથી દલિકોને ગ્રહણ કરી અતરકરણની ચરમ આવલિકામાં પ્રથમ સંમયથી ચરમ સમય સુધી ગોપુચ્છાકારે એટલે કે પ્રથમ ઘણાં અને પછી વિશેષહીન-હીન દલિકોની રચના કરે છે. તેને ઉદ્ધરણોદય આર્થિકલિકા કહેવાય છે. તે આવલિકાના ચરમ સમયે યથાચોગ્ય ઉદયપ્રાપ્ત થણે દર્શન મોહનીયનો તે આત્માને જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

એ જ પ્રમાણે ઉપશમશ્રેણિના અતરકરણમાં કાળ કરી અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયેલ દેવને ઉદ્ધરણોદય આવલિકાના ચરમસમયે અત્યંત અદ્ય દલિકો ઉદયમાં આવતાં હોવાથી અપ્રત્યાખ્યાનીય વગેરે બાર કષાય, હાસ્ય, રતિ, ભય, બુગુપ્સા અને પુરુષવેદ એમ મોહનીયની ઉદયપ્રાપ્ત યથાસંભવ સત્તર પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો જીવ ચારવાર મોહનીયનો ઉપશમ કરી, પ્રથમ શુણ્ણસ્થાને આવી અતર્મુદ્ધૂર્ત કાળ સુધી સ્વભૂમિકાનુસાર જઘન્ય યોગથી ચારે અનંતાનુબંધિનો બંધ કરી પુનઃ સમ્યક્ત્વ પામી, એકસો બત્રીશ સાગરોપમ સુધી સમ્યક્ત્વનું પાલન કરી મિથ્યાત્વ શુણ્ણસ્થાને આવે ત્યારે બંધાવલિકાના અન્ય સમયે તે જીવને યથાસંભવ ચાર અનંતાનુબંધિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

ચાર વારે મોહનો ઉપશમ કરવાથી સત્તામાં રહેલ અપ્રત્યાખ્યાનીય વગેરે કષાયનાં દલિકો પણ ઘણાં ક્ષય થાય છે. એથી જ્યારે મિથ્યાત્વ શુણ્ણસ્થાને આવી અતર્મુદ્ધૂર્ત કાળ સુધી અનંતાનુબંધિનો બંધ કરે ત્યારે તેમાં અન્યકષાયોનાં અદ્ય દલિકોનો જ સંક્રમ થાય વળી એકસો બત્રીશ સાગરોપમ પ્રમાણ સમ્યક્ત્વનાં કાળમાં અનંતાનુ-

ખંધિનાં ઘણાં જ દલિકો અન્ય પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમવાથી સત્તામાં અત્યંત થોડાં રહે છે. માટે ‘ ચાર વાર મોહનો ઉપશમ ’ અને ‘ એકસો બત્રીશ સાગરોપમ સુધી સમ્યક્ત્વનું પાલન કરવાનું ’ કહેલ છે.

પહેલાં ગુણસ્થાને બંધાવલિકા વીત્યા પછી તો નવીન બંધાયેલ તથા સંક્રમથી પ્રાપ્ત થયેલ અનંતાનુબંધિનાં દલિકોની બંધાવલિકા તથા સંક્રમવાલિકા વ્યતીત થયેલ હોવાથી ઉદ્ધરણા દ્વારા ઘણાં દલિકો ઉદયમાં આવે તેથી બંધાવલિકા વીત્યા બાદ જબન્ય પ્રદેશોદય ન થાય.

પૂર્વે બંધાયેલ બંધ નિષેકસ્થાનોમાં અને અપવર્તનાકૃત નિષેકસ્થાનોમાં પ્રથમના સમયે કરતાં પછી-પછીના સમયોમાં દલિકો હીન-હીન હોય છે. માટે બંધાવલિકાના પ્રથમાદિ સમયે ન કહેતાં બંધાવલિકાના ચરમસમયે જબન્ય પ્રદેશોદય કહેલ છે.

સ્વભૂમિકાનુસાર જબન્ય યોગસ્થાને વર્તતા, ઓછામાં ઓછા જેટલા કાળમાં આગુબ્યનો બંધ થઈ શકે તેટલા ઓછા કાળમાં યથાયોગ્ય ચારે આગુબ્યનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી, છેલ્લા સ્થિતિસ્થાનમાં અત્યંત અદ્ય દલિકોને નિશ્લેષ કરી, આગુબ્ય પૂર્ણ કરી તે તે ભવમાં ઉત્પન્ન થયેલા, દીર્ઘકાલ પર્થન્ત તીવ્ર અસાતાવેદનીયના ઉદયવાળા જીવને-પોતપોતાના ભવના અન્ત્યસમયે યથાયોગ્ય ચારે આગુબ્યનો જબન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

અદ્યદલિકો અહંબુ થાય તેમજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે ત્યારે હરેક સ્થિતિસ્થાનમાં થોડાં થોડાં દલિકોને નિશ્લેષ થાય માટે ‘ જબન્ય યોગ અને અદ્યકાલ વડે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરવાનું ’ કહ્યું છે.

ચરમસ્થિતિસ્થાનમાં દલિક રચના અત્યંત અદ્ય જ થાય છે. વળી દીર્ઘકાલ પર્થન્ત તીવ્ર અસાતાવેદનીયના ઉદયથી આગુબ્ય કર્મનાં ઘણાં દલિકોને ક્ષય થઈ જાય છે તેથી પોતપોતાના ભવના ચરમ સમયે ઘણાં જ થોડાં દલિકો ઉદયમાં આવે છે. માટે ‘ દીર્ઘકાળ પર્થન્ત તીવ્ર અસાતાવેદનીયના ઉદયવાળા જીવને પોતપોતાના ભવના ચરમસમયે જબન્ય પ્રદેશોદય થાય ’ એમ કહ્યું.

ક્ષપિતકર્માંશ કોઈક સ્ત્રી દેશેન પૂર્વકોઠ વર્ષ સુધી સંચમનું પાલન કરે અને તેટલા કાળ સુધી પુરુષવેદનો જ બંધ હોવાથી ઉદય-ઉદ્ધરણા તથા સંક્રમદ્વારા સત્તામાં રહેલ સ્ત્રીવેદનાં ઘણાં દલિકો ઓછાં કરે. ત્યારબાદ જો સમ્યક્ત્વ સહિત કાળ કરે તો દેવી પણે ઉત્પન્ન ન થાય માટે અન્તર્ગૃહર્ત આગુબ્ય શેષ રહે ત્યારે મિથ્યાત્વ પામી કાળ કરી દેવીપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યાં શીઘ્ર પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી સ્ત્રીવેદનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ તથા ઉત્કૃષ્ટ ઉદ્ધર્તના કરી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધની બંધાવલિકાના ચરમસમયે સ્ત્રીવેદનો જબન્ય પ્રદેશોદય કરે.

કેઇ ક્ષપિતકર્માંશ જીવ અનંતાનુભંધિની વિસંયોજના કરી જઘન્ય સ્થિતિવાળા દેવમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં અન્તર્મુદ્ધૂર્ત બાકી રહે છે તે મિથ્યાત્વ પામી અતિસંકલ્પ પરિણામ દ્વારા એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે, ત્યારબાદ આયુ પૂર્ણ કરી અન્તર્મુદ્ધૂર્તના આયુષ્યવાળા અતિસંકલ્પ પરિણામી પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાંથી કાળ કરી અન્ય અસંજ્ઞિ પર્યાપ્તાઓ કરતાં અત્યંત અદ્ય આયુષ્યવાળા અસંજ્ઞિ પર્યાપ્તમાં ઉત્પન્ન થઇ શીઘ્ર સર્વ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી શક્ય તેટલો જલદી નરકગતિનો બંધ કરી મૃત્યુ પામી નરકમાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં શીઘ્ર સર્વ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરનાર તે જીવને નરકગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

અનંતાનુભંધિની વિસંયોજના કરતાં સત્તામાં રહેલ નરકગતિ વગેરે શેષ સઘળાં કર્મનાં પશુ ઘણાં દલિકેનો ક્ષય થાય છે. માટે ‘અનંતાનુભંધિની વિસંયોજના કરવાનું’ જણાવેલ છે.

એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અતિસંકલ્પ પરિણામી મિથ્યાત્વી જ કરી શકે-માટે ‘દેવલવનું અન્તર્મુદ્ધૂર્ત બાકી રહે છે તે મિથ્યાત્વે જવાનું’ વગેરે જણાવેલ છે.

દેવ સીધો પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિમાં જઈ શકતો નથી માટે ‘એકેન્દ્રિયમાં જવાનું’ અને નામકર્મની અન્ય પ્રકૃતિઓ બંધાદિથી વધુ પુષ્ટ ન થાય માટે ‘જઘન્ય-અન્તર્મુદ્ધૂર્ત આયુષ્યવાળા એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થવાનું’ કહેલ છે.

સંજ્ઞિ કરતાં અસંજ્ઞિને યોગ અત્યંત ઓછો હોય છે. વળી વારંવાર બાંધવાથી બંધાદિ દ્વારા દરેક ગતિ ઘણી પુષ્ટ થાય છે. માટે ‘અસંજ્ઞિ-પર્યાપ્તને શક્ય તેટલો જલદી નરકગતિનો બંધ કરી, મૃત્યુ પામી નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થવાનું’ જણાવેલ છે.

જે પ્રકૃતિઓનો વિપાકોદય પર્યાપ્તાવસ્થામાં જ થવાનો છે તે પ્રકૃતિઓનું દલિક પશુ સ્તિષ્ઠકસંક્રમથી અપર્યાપ્તાવસ્થામાં નરકગતિ આદિમાં પડે છે તેથી અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જઘન્ય પ્રદેશોદય ન કહેતાં ‘પર્યાપ્તાવસ્થામાં જ નરકગતિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય’ એમ કહેલ છે.

ગતિઓની જેમ જ આનુપૂર્વીઓનો પણ જઘન્ય પ્રદેશોદય થાય છે. પરંતુ આનુપૂર્વીઓનો ઉદય વિશ્વહગતિમાં જ વધુમાં વધુ ત્રણ સમય સુધી જ હોય છે. માટે તે તે ગતિના પ્રથમ સમયે જ તે તે આનુપૂર્વીઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

કેઇ ક્ષપિતકર્માંશ ચૈદ્ય પૂર્વધર સુનિ દેશોન પૂર્વકોઠ સર્વ સુધી સંયમનું પાલન કરી ઘણાં કર્મોનો ક્ષય કરે, ત્યારબાદ અન્તિમકાળે આહારક શરીર બનાવે ત્યાંદે ઉદ્યોત સહિત ત્રીશના ઉદયે વર્તતા તેમને આહારકસપ્તકોનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને પોતાના ઉદયના પ્રથમ સમયે તીથંકર નામકર્મનો પ્રદેશોદય હોય છે.

શેષ સત્યાશી પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય ચક્ષુદર્શનાવરણની જેમ કહેવો, પરંતુ તેમાંથી જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય એકેન્દ્રિયમાં હોઈ શકે તે જ પ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયમાં કહેવો. શેષ પ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયમાંથી નીકળી શીઘ્ર તે તે પ્રકૃતિઓના ઉદય યોગ્ય ભવમાં ગયેલાં, સર્વ પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત, તે તે ભવ યોગ્ય ઘણી પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે, તે તે પ્રકૃતિના ઉદયવાળા જીવને જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

ત્યાં એકેન્દ્રિય ભતિ, ઔદારિકપદક, વૈક્રિયપદક, તૈજસ-કાર્મણ્યસપ્તક, હુંકક સંસ્થાન, વર્ણાદિ વીર્ય, તીર્થંકર નામકર્મ વિના પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ સાત, દુઃસ્વર વિના સૂક્ષ્મઅષ્ટક, બાહરપંચક અને ચશ નામકર્મ-આ બાસઠ પ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયમાં, યેષન્દ્રિય ભતિ, સેવાર્ત્ત સંહનન, ઔદારિક અંગોપાંગ, અશુભ વિહાયોગતિ, ત્રસ, સુસ્વર અને દુઃસ્વર આ સાતનો યેષન્દ્રિયમાં, તેષન્દ્રિય ભતિનો તેષન્દ્રિયમાં, ચઉરિન્દ્રિય ભતિનો ચઉરિન્દ્રિયમાં, પંચેન્દ્રિય ભતિનો પર્યાપ્ત અસંજિમાં, મહુબ્યગતિ, વૈક્રિય અંગોપાંગ, આદ્ય પાંચ સંહનન, પાંચ સંસ્થાન, પ્રથસ્ત વિહાયોગતિ, સૌભાગ્ય તથા આદ્ય આ પંદર પ્રકૃતિઓનો પર્યાપ્ત સંજિમાં જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

સત્તા અધિકાર

પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ તથા પ્રદેશના ભેદથી સત્તા ચાર પ્રકારે છે.

પ્રકૃતિ સત્તા

અહિં સાધાદિ અને સ્વામિત્વ-એમ બે અણુયોગદ્વાર છે. સાધાદિ પ્રવૃણ પશુ મૂળપ્રકૃતિ વિષયક અને ઉત્તરપ્રકૃતિ વિષયક એમ બે પ્રકારે છે.

કેઈપણ મૂળકર્મ સંપૂર્ણ નાશ પામ્યા પછી ફરીથી સત્તામાં પ્રાપ્ત થતું નથી. માટે મૂળકર્મ આશ્રયી ‘સાદિ’ નથી. આટે મૂળકર્મો અનાદિકાળથી સત્તામાં હોવાથી અનાદિ, શોક્ષગામી ભવ્યોને તેનો ક્ષય થશે માટે અધુવ અને અભવ્યો તથા ભતિ ભવ્યોને કેઈપણ મૂળકર્મનો સર્વથા ક્ષય થવાનો જ નથી. માટે ક્રુવઃ એમ મૂળકર્મ આશ્રયી સત્તા સાદિ વિના શેષ ત્રણ પ્રકારે છે.

ચાર અનંતાનુબંધિની સત્તા સાધાદિ ચાર પ્રકારે છે. તે આ રીતે-અનંતાનુબંધિની ત્રિસંયોજના કરી મિથ્યાત્વ શુષ્કસ્થાને જઈ ફરીથી બાંધે ત્યારે તેની સાદિ, જેઓએ સમ્યક્ત્વ પામી ક્ષય કયો જ નથી તેઓને અનાદિ, અભવ્યોને ક્રુવ અને અવિભ્યમાં ક્ષય કરનાર ભવ્યોને અધુવ.

શેષ એકસો છવીશ ક્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓમાંની કેઈપણ પ્રકૃતિ ક્ષય થયા પછી ફરીથી સત્તામાં આવતી નથી માટે તેઓના સાદિ વિના શેષ ત્રણ ભંગ આ પ્રમાણે છે. સર્વ જીવોને અનાદિકાળથી સત્તામાં હોવાથી અનાદિ, અભવ્યોને કેઈ કાળે ક્ષય થવાનો ન હોવાથી ક્રુવ અને શોક્ષગામી ભવ્યોને ક્ષય થશે માટે અધુવ.

મનુષ્યદિક્ક વગેરે અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિઓ અધુવ સત્તાવાળી જ હોવાથી તેઓની સત્તા સાદિ અને અધુવ એમ બે પ્રકારે છે.

જે જે પ્રકૃતિઓની જે જે ગુણસ્થાનક સુધી સત્તા હોય તે તે ગુણસ્થાનક સુધીના જીવો તે તે પ્રકૃતિઓની સત્તાના સ્વામી છે. તેથી કઈ કઈ પ્રકૃતિઓ કયા કયા ગુણસ્થાનક સુધી સત્તામાં છે-તે જતાવે છે.

નિદ્રા અને પ્રવલ્લાની ક્ષીણમોહના ક્રિયરમ સમય સુધી અને પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદ પ્રકૃતિઓની ક્ષીણમોહના ચરમસમય સુધી સત્તા હોય છે.

તે તે આયુષ્યનો ખંધ કરે તે સમયથી આરંભી તે તે ભંવમાં ગયેલા જીવને તે તે બલના અન્ય સમય સુધી તે તે આયુષ્યની સત્તા હોય છે. ત્યાં ગુણસ્થાનક આશ્રયી વિચારીએ તો નરકાયુ અને તિયંઆયુની સાતમા ગુણસ્થાનક સુધી, દેવાયુષ્યની અગિયારમા ગુણસ્થાનક સુધી તથા મનુષ્યાયુની ચૌદમાના ચરમસમય સુધી સત્તા સંભવી શકે છે.

મિથ્યાત્વ મોહનીયની પ્રથમના ત્રણ ગુણસ્થાનકોમાં અવશ્ય સત્તા હોય છે અને ચોથાથી અગિયારમા સુધીના આઠ ગુણસ્થાનકોમાં મિથ્યાત્વનો ક્ષય કરેલ જીવને સત્તા હોતી નથી, શેષ જીવોને હોય છે.

સાસ્વાદન ગુણસ્થાને મોહનીયકર્મનું અઠ્ઠાવીશનું એક જ સત્તાસ્થાન હોવાથી ત્યાં સમ્યક્ત્વ મોહનીયની અવશ્ય સત્તા હોય છે. અભવ્યો, અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ ભવ્યો તેમ જ સમ્યક્ત્વથી પડી પહેલા ગુણસ્થાને આવી જેમણે સમ્યક્ત્વ મોહનીયની ઉદ્ધલના કરેલ છે તેવા મિથ્યાત્વીઓને પણ સમ્યક્ત્વની સત્તા હોતી નથી અને જેમણે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને આવવા છતાં હજી સમ્યક્ત્વ મોહનીયની ઉદ્ધલના કરી નથી તેવા જીવોને પ્રહેલા ગુણસ્થાને સત્તા હોય છે. વળી મિથ્યાત્વે આવી ઉદ્ધલના દ્વારા સમ્યક્ત્વ મોહનીયનો ક્ષય કયાં પછી મોહનીયની સત્તાવીશની સત્તાવાળો જીવ મિથ્યાત્વથી-મિશ્ર ગુણસ્થાનકે બંધ ત્યારે તે જીવને મિશ્ર ગુણસ્થાને સમ્યક્ત્વ મોહનીયની સત્તા હોતી નથી અને શેષ જીવોને હોય છે.

ચોથાથી અગિયારમા ગુણસ્થાનક સુધી ક્ષાયિક સમ્યક્દષ્ટિ જીવોને સમ્યક્ત્વ મોહનીયની સત્તા હોતી નથી અને અન્ય જીવોને હોય છે.

સાસ્વાદન ગુણસ્થાને અઠ્ઠાવીશની જ સત્તા હોવાથી અને મિશ્ર મોહનીયની સત્તા વિના મિશ્ર ગુણસ્થાનકનો જ અસંભવ હોવાથી આ બે ગુણસ્થાને મિશ્રમોહનીયની સત્તા અવશ્ય હોય છે.

છઠ્ઠીશની સત્તાવાળા મિથ્યાદષ્ટિઓને પહેલે ગુણસ્થાને મિશ્રમોહનીયની સત્તા હોતી નથી અને અઠ્ઠાવીશ તથા સત્તાવીશની સત્તાવાળા અન્ય જીવોને અવશ્ય હોય છે.

જે જીવોએ મિશ્રમોહનીયનો ક્ષય કરેલ છે તે જીવોને ચોથાથી અગિયારમા ગુણુસ્થાનક સુધી મિશ્રમોહનીયની સત્તા હોતી નથી અન્ય જીવોને હોય છે.

આ ત્રણે દર્શન મોહનીયની સત્તા ક્ષપકશ્રેણિમાં વધુમાં વધુ સાતમા ગુણુસ્થાનક સુધી જ હોય છે. પછી તેથી આગળ હોતી નથી.

પ્રથમનાં જે ગુણુસ્થાનોમાં નિયતબંધ હોવાથી અનંતાનુબંધિની અવશ્ય સત્તા હોય છે અને ત્રીજાથી સાતમા સુધીનાં પાંચ ગુણુસ્થાનોમાં અનંતાનુબંધિનો ક્ષય ક્ષય કરેલ જીવોને અનંતાનુબંધિની સત્તા હોતી નથી. શેષ જીવોને હોય છે.

અનંતાનુબંધિની વિસંચોજના કરીને જ ઉપશમશ્રેણિનો આરંભ કરી શકાય એવો આ શ્રંથકર્તા મ. સા. વગેરેનો અભિપ્રાય છે. અન્યથા અન્ય આચાર્ય મ. સાહેબોના અભિપ્રાયે ત્રીજાથી અગિયારમા ગુણુસ્થાનક સુધી અનંતાનુબંધિની સત્તા હોઈ શકે છે. જુઓ પંચમ કર્મશ્રંથ ગા. ૧૧.

ક્ષપકશ્રેણિમાં નવમા ગુણુસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગ સુધી મધ્યમના આઠ કષાયની, ત્યારબાદ સંખ્યાતા સ્થિતિઘાતો જેટલા કાળ વ્યતીત થાય ત્યાં સુધી ધીલુદ્ધિત્રિક, એકેન્દ્રિયાદિ ચાર ભતિ, સ્થાવર, સાધારણ, આતપ, ઉલ્લોત, તિર્યંચદિક અને નરકદિક તથા સૂક્ષ્મ નામકર્મ એ સોળ પ્રકૃતિઓની, ત્યારબાદ સંખ્યાત સ્થિતિઘાતો થાય ત્યાં સુધી પુરુષવેદે કે સ્ત્રીવેદે શ્રેણિનો આરંભ કરનારને નપુંસકવેદની. ત્યારબાદ તેટલા જ સ્થિતિઘાતો વ્યતીત થાય ત્યાં સુધી સ્ત્રીવેદની અને નપુંસકવેદે શ્રેણિનો આરંભ કરનારને સોળ પ્રકૃતિઓના ક્ષય પછી સંખ્યાતા સ્થિતિઘાતો થાય ત્યાં સુધી નપુંસકવેદ અને સ્ત્રીવેદની સત્તા હોય છે. પછી બંનેની સત્તા હોતી નથી.

નપુંસક તથા સ્ત્રીવેદે શ્રેણિ માંડનારને સ્ત્રીવેદનો ક્ષય થયા પછી સંખ્યાતા સ્થિતિઘાતો વ્યતીત થાય ત્યાં સુધી હાસ્યપદ્ધત અને પુરુષવેદની અને પુરુષવેદે શ્રેણિ માંડનારને સ્ત્રીવેદનો ક્ષય થયા પછી સંખ્યાતા સ્થિતિઘાતો વ્યતીત થાય ત્યાં સુધી હાસ્યપદ્ધતની અને ત્યારબાદ સમયન્યૂન જે આવલિકાકાળ સુધી પુરુષવેદની સત્તા હોય છે. પછી હોતી નથી.

પુરુષવેદનો ક્ષય થયા પછી સંખ્યાતા સંખ્યાતા સ્થિતિઘાતો વ્યતીત થાય ત્યાં સુધી અનુક્રમે સંભવલન કોષની, માનની, માયાની તેમ જ સૂક્ષ્મ સંપરાયના ચરમસમય સુધી સંભવલન લોભની સત્તા હોય છે. પછી હોતી નથી.

આઠ કષાય વગેરે આ સાઠત્રીશ પ્રકૃતિઓની ઉપશમશ્રેણિમાં અગિયારમા ગુણુસ્થાનક સુધી સત્તા હોય છે.

સાતમે-આઠમે ગુણુસ્થાને આહારકસપ્તકનો બંધ કરી જો જીવ આગળ બચે તે તેને ચૌદમા ગુણુસ્થાનકના દિવ્યરમસમય સુધી અને જો નીચેનાં ગુણુસ્થાનકે બચે

અને ઉદ્ધવના દ્વારા ક્ષય ન કરે તો યાવત્ પ્રથમ ગુણુસ્થાનક સુધી તે આહારક સમક સત્તામાં હોય છે. શેષ જીવોને સત્તામાં હોતું નથી.

કેઈ જીવ તથા પ્રકારના સમ્યક્ત્વ નિમિત્તાથી જિનનામનો અંધ કરી ઉપર જાય તો તેને ચૌદમા ગુણુસ્થાનકના ચરમસમય સુધી અને જો પહેલે ગુણુસ્થાને આવે તો ત્યાં પશ્ચ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી તેને જિનનામની સત્તા હોતી નથી તેમ જ જિનનામનો અંધ ન કરેલ જીવોને કેઈપણ ગુણુસ્થાને જિનનામની સત્તા હોતી નથી.

જિનનામ અને આહારકસપ્તકની એકી સાથે સત્તા હોય એવો જીવ મિથ્યાત્વે તથા નરકમાં જતો નથી.

અન્યતર વેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, મનુષ્યગતિ, ત્રસત્રિક, સૌભાગ્ય, આદેય, યશકીર્તિ તથા પંચેન્દ્રિય જાતિ. આ દશની અયોગિના ચરમસમય સુધી, દેવદિક, મનુષ્યાનુપૂર્વા, વૈદિક્યસપ્તક, ઔદારિકસપ્તક, તૈજસ-કાર્મણ સપ્તક, છ સંઘયણ, છ સંસ્થાન, વર્ણાદિ વીશ, બે વિકાસોગતિ, પરાધાત, ઉચ્છવાસ, અશુરલઘુ, નિર્માણ, ઉપધાત, પ્રત્યેક-ત્રિક, અપચોત, અસ્થિરપટક, સુસ્વર, નીચગોત્ર, અન્યતર વેદનીય આ છોતેર પ્રકૃતિઆની અયોગિના દ્વિચરમસમય સુધી સ્વરૂપે સત્તા હોય છે. પછી હોતી નથી.

સ્થિતિસત્તા

સ્થિતિસત્તાના વિષયમાં સાધાદિ, સ્વામિત્વ અને સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનો એ ત્રણ અનુયોગદ્વાર છે.

ત્યાં મૂળપ્રકૃતિ વિષયક અને ઉત્તરપ્રકૃતિ વિષયક—એમ સાધાદિ પ્રરૂપણા બે પ્રકારે છે.

આઠે મૂળકર્મની અજઘન્ય સ્થિતિસત્તા સાદિ વિના શેષ ત્રણ પ્રકારે અને જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ તથા અતુત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સાદિ અને અધ્રુવ એમ બે બે પ્રકારે હોવાથી એક એક કર્મના નવ નવ ભાગ થતા હોવાથી સ્થિતિસત્તા આશ્રયી આઠે કર્મના કુલ બહોતેર (૭૨) ભાગા થાય છે. તે આ પ્રમાણે—

કેઈપણ મૂળકર્મની પોતપોતાના ક્ષયના અંતે જ્યારે એક સમયની સત્તા રહે ત્યારે તે જઘન્ય સ્થિતિસત્તા કહેવાય. તે એક જ સમય હોવાથી સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે. જઘન્ય સત્તાના ઉપાન્ત્ય સમય સુધીની જે સત્તા તે સઘળી અજઘન્ય સ્થિતિસત્તા છે. તેની આદિ ન હોવાથી અનાદિ, લઽયોને લવિષ્યમાં ક્ષય થવાનો હોવાથી અધ્રુવ અને અલઽયોને કેઈપણ કાળે ક્ષય થવાનો જ ન હોવાથી ધ્રુવ એમ ત્રણ પ્રકારે છે.

સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં જીવને ઉત્કૃષ્ટ અને અતુત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા વારંવાર અનેકવાર થતી હોવાથી તે બન્ને સાદિ-અધ્રુવ એમ બે-બે પ્રકારે છે.

અનંતાનુબંધિ કથાયની અજઘન્ય સ્થિતિસત્તા સાધાદિ ચાર પ્રકારે અને શેષ

જઘન્યાદિ ત્રણ પ્રકારની સત્તા સાદિ-અધ્રુવ એમ બે-બે પ્રકારે હોવાથી એક-એક પ્રકૃતિના દશ-દશ ભાગા છે. શેષ ધ્રુવસત્તાકે એકસો છઠ્ઠીશ પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય સ્થિતિસત્તા સાદિ વિના ત્રણ પ્રકારે અને જઘન્યાદિ ત્રણ પ્રકારની સત્તા સાદિ-અધ્રુવ એમ બે-બે પ્રકારે હોવાથી એક-એક પ્રકૃતિના નવ નવ ભાગા થાય છે.

અધ્રુવસત્તાવાળી અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિઓની ચારે પ્રકારની સ્થિતિસત્તા સાદિ-અધ્રુવ એમ બે-બે પ્રકારે હોવાથી એક એક પ્રકૃતિના આઠ આઠ ભાગા થાય છે.

ત્યાં અનંતાનુબંધિની પોતાના ક્ષયના ઉપાન્ત્ય સમયે બ્યારે સ્વરૂપ સત્તાની અપેક્ષાએ એક સમય અને કર્મપણાની અપેક્ષાએ બે સમય સ્થિતિસત્તા હોય છે ત્યારે તે જઘન્ય સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે. તેનો કાળ એક જ સમય હોવાથી તે સાદિ-અધ્રુવ છે. તે સિવાયની સઘળી સ્થિતિ તે અજઘન્ય સ્થિતિસત્તા છે. તે અનંતાનુબંધિનો ક્ષય કરી પહેલા ગુણસ્થાને આવી બધ દ્વારા દ્રવીય સત્તામાં પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેની સાદિ, જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના સ્થાનને નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અભવ્યોને ધ્રુવ અને ભવ્યોને ભવિષ્યમાં અંત થવાનો હોવાથી અધ્રુવ છે.

શેષ એકસો છઠ્ઠીશ ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓમાંથી પોતપોતાના ક્ષયના અંતે જે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓ હોય તેની એક સમય પ્રમાણ અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓ હોય તેની સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક સમય અને કર્મપણાની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ સત્તા હોય છે તે જઘન્ય સ્થિતિસત્તા છે. તે સમયમાત્ર હોવાથી સાદિ-અધ્રુવ એમ બે પ્રકારે છે, તે સિવાયની સઘળી સત્તા તે અજઘન્ય સ્થિતિસત્તા છે. તેની આદિ ન હોવાથી અનાદિ, અભવ્યોને ધ્રુવ અને ભવ્યોને નાશ થવાનો હોવાથી અધ્રુવ છે.

આ ધ્રુવસત્તાકે એકસો ત્રીશ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ અને અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા વારા-દ્રવતી અનેકવાર થતી હોવાથી બન્ને સાદિ-અધ્રુવ છે.

મનુષ્યગતિ આદિ અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિઓ તો સ્વરૂપથી જ અધ્રુવ સત્તાવાળી હોવાથી તેઓની ચારે પ્રકારની સ્થિતિસત્તા સાદિ-અધ્રુવ એમ બે જ પ્રકારે છે.

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાનું પ્રમાણ તથા તેના સ્વામી

જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે પણ પોતાના મૂળકર્મ જેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં થઈ શકે તે ઉદયખંધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓ કહેવાય છે. તેવી પ્રકૃતિઓ (૮૬) છયાશી છે.

ત્યાં પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ, અસાતા વેદનીય અને પાંચ અંતરાય એ પંદરની ત્રીશ કોડાકોડી, મિથ્યાત્વ મોહનીયની સિત્તેર કોડાકોડી, સોળ કપાયની ચાલીશ કોડાકોડી, પંચેન્દ્રિય ભતિ, વેક્રિયસપ્તક, તૈજસ-કાર્મણ સપ્તક, હુંકં સંસ્થાન, વર્ણચતુષ્કના વીશ, અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, અગુરુલ્લુ, પરાધાત, ઉપધાત, ઉચ્છવાસ, નિર્માણ, ઉદ્યોત, ત્રસચતુષ્ક, અસ્થિરપટ્ક અને નીચગોત્ર આ ચોપન પ્રકૃતિઓની ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે.

જો કે નવીન કરેલ સ્થિતિખંધના અખાધાકાળમાં દલિકો હોતાં નથી છતાં જેનો અખાધાકાળ વ્યતીત થયેલ છે તેવા પૂર્વે બધાયેલ કમંદલિકો ત્યા હોય છે. માટે જેટલો સ્થિતિખંધ થાય તેટલી સ્થિતિસત્તા ઘટી શકે છે.

ત્યાં ઉદ્યોતના સહસાર સુધીના દેવો, વૈક્રિયસપ્તકના વૈક્રિયશરીરી મનુષ્ય-તિથિઓ, દુઃસ્વર, નીચગોત્ર, હુંકક સસ્થાન તથા અશુભવિહાયાગતિ આ ચારના દેવ વિના ત્રણ ગતિના પર્ચોપ્ત સંગી અને શેષ ચુરમોતેર પ્રકૃતિના ચારે ગતિના પર્ચોપ્ત સંગી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાના સ્વામી છે.

જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય ન હોય ત્યારે જ પોતાના મૂળકર્મ જેટલો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-ખંધ થાય તે અનુદયબધોત્કૃષ્ટા ઠહેવાય છે. તેવી પ્રકૃતિઓ વીશ છે.

આ પ્રકૃતિઓનો જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ થાય છે, ત્યારે ઉદય ન હોવાથી બધાકાળના પ્રથમ સમય સંખધી ઉદયસ્થાનમાં રહેલ દલિકો સ્તિબુકસંક્રમથી અન્યત્ર-ઉદ-યવતી પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમી બાય છે તેથી બંધકાળના પ્રથમ સમયે દલિકોનો અભાવ હોવાથી એક સમય ન્યૂન પોતાના મૂળકર્મ જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા હોય છે.

ત્યાં નરકદિક, તિથિગદિક, ઔદારિક સપ્તક, સ્થાવર, આતપ, છેવટકુ સંઘયણ અને એકેન્દ્રિય જાતિ આ પંદર પ્રકૃતિઓની સમયન્યૂન વીશ કોડાકોડી તેમ જ નિદ્રા-પચકની સમય ન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે.

એકેન્દ્રિય, સ્થાવર અને આતપના ઇશાન સુધીના દેવો. તિથિચદિક. ઔદારિક સપ્તક અને છેવટકો સંઘયણના પર્ચોપ્ત દેવ તથા નારકો, નરકદિકના પર્ચોપ્ત સજિ તિથિઓ અને મનુષ્યો તેમ જ નિદ્રાપચકના ચારે ગતિના પર્ચોપ્ત સંજિ છવો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાના સ્વામી છે.

જે પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે જ અન્ય પ્રકૃતિઓના સંક્રમથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-સત્તા થઈ શકે તે ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા ત્રીશ પ્રકૃતિઓ છે.

સમ્યક્ત્વ મોહનીય સિવાય આ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે જ પ્રતિપક્ષ પ્રકૃ-તિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરી તરત જ આ પ્રકૃતિઓનો ખંધ શરૂ કરે ત્યારે પ્રતિ-પક્ષ પ્રકૃતિની બંધાવલિકા વીત્યા પછી ઉદયાવલિકા ઉપરનું એટલે કે બે આવલિકા ન્યૂન મૂળકર્મ જેટલી સ્થિતિનું દલિક વેઠાતી એની આ પ્રકૃતિઓમાં ઉદયાવલિકા ઉપર સંક્રમાવે છે એથી બે આવલિકા ન્યૂન મૂળકર્મ જેટલી સ્થિતિમાં પોતાની એક ઉદયા-વલિકા વધતી હોવાથી કુલ આવલિકા ન્યૂન પોતાના મૂળકર્મ જેટલી સ્થિતિસત્તા થાય છે.

મિથ્યાત્વ શુભસ્થાને અતિસકલિષ્ટ પરિણામે મિથ્યાત્વનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંધ કરી અન્તર્મુદ્ધર્ત બાદ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી ઉદયાવલિકા ઉપરની આવલિકા અધિક અન્ત-ર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને સમ્યક્ત્વ મોહનીયની ઉદયાવલિકા ઉપર

સંક્રમાવે છે. તેથી સમ્યક્ત્વ મોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા અન્તર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ થાય છે.

સાતાવેહનીયની આવલિકા ન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી, નવ નોકષાયની આવલિકા ન્યૂન ચાલીશ કોડાકોડી, મનુષ્યગતિ, સ્થિતિષટ્ક, પ્રશસ્ત વિદ્યાયોગતિ, પ્રથમનાં પાંચ સંઘ-યણુ, પ્રથમના પાંચ સંસ્થાન અને ઉચ્ચગોત્ર આ યોગણીશ પ્રકૃતિઓની આવલિકા ન્યૂન વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે.

ત્યાં પ્રથમના પાંચ સંઘયણુ અને મધ્યમના ચાર સંસ્થાનના પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ મનુષ્ય-તિથંચો, સાતાવેહનીય, સ્થિર, શુભ, હાસ્યષટ્ક આ નવના ચારે ગતિના પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ જીવો, સમ્યક્ત્વ મોહનીયના ચારે ગતિના સમ્યગ્દષ્ટિ, મનુષ્યગતિના પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ-મનુષ્ય, પ્રથમ સંસ્થાન, સૌભાગ્યચતુષ્ક, સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, ઉચ્ચગોત્ર અને પ્રશસ્ત વિદ્યાયોગતિ. આ નવના નરક વિનાના ત્રણ ગતિના પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ તેમ જ નપુંસકવેદના દેવ વિના ત્રણ ગતિના પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાના સ્વામી છે.

ઉદય ન હોય ત્યારે સ્વભાવી અન્ય પ્રકૃતિઓના સંક્રમથી જેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય છે તે અહાર પ્રકૃતિઓ અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા કહેવાય છે.

આ પ્રકૃતિઓમાં પણ ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા પ્રકૃતિઓમાં જણાવ્યા મુજબ બે આવલિકા ન્યૂન પોતપોતાના મૂળકર્મ જેટલી પોતપોતાની સ્વભાવી અન્ય પ્રકૃતિઓની સ્થિતિ આ પ્રકૃતિઓની ઉદયાવલિકા ઉપર સંક્રમે છે. તેથી ઉદયાવલિકા સહિત કરતાં પોતપોતાના મૂળકર્મથી એક આવલિકા ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય છે. માત્ર સમ્યક્ત્વ મોહનીયની જેમ મિશ્રમાં અન્તર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ મિથ્યાત્વની સ્થિતિને સંક્રમ થવાથી તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય છે. આ પ્રકૃતિઓમાં જે વખતે અન્ય પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસંક્રમ થાય છે. તે વખતે આ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ન હોવાથી પ્રથમ સમયનું ફલિક સ્તિબુક સંક્રમથી અન્યત્ર સંક્રમી જાય છે. એથી ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા કરતાં આ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા એક સમય ન્યૂન હોય છે.

મનુષ્યાનુપૂર્વી, દેવદિક, વિકલત્રિક અને સૂક્ષ્મત્રિક આ નવની સમયાધિક આવલિકા ન્યૂન વીશ કોડાકોડી, મિશ્ર મોહનીયની સમયાધિક અન્તર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન સિત્તેર કોડાકોડી, તીથંકર નામકર્મ અને આહારકસપ્તક આ આઠ પ્રકૃતિઓના બંધકાળે કોઈપણ કર્મનો અન્તઃકોડાકોડી સાગરોપમથી વધારે બંધ જ ન હોવાથી અને સત્તામાં પણ તેથી વધારે સ્થિતિ ન હોવાથી આ આઠની અન્તઃકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા છે.

દેવદિક, વિકલત્રિક અને સૂક્ષ્મત્રિક એ આઠના પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ મનુષ્ય-તિથંચો,

મનુષ્યાતુપૂર્વાના ચારે ગતિના, મિશ્ર મોહનીયના ચારે ગતિના સમ્યગ્દષ્ટિ અને તીર્થ-
કર નામકર્મનાં તિર્થંચ વિના ત્રણ ગતિના સમ્યગ્દષ્ટિ પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ-જીવો તેમ જ
આહારકેસપ્તકેના અગ્રમત્ત યતિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાના સ્વામી છે.

દેવ-નરકાયુની તેત્રીશ સાગરોપમ અને મનુષ્ય-તિર્થંચાયુની ત્રણ પલ્લોપમ ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિસત્તા છે. પણ ચારે આયુષ્યમાં અખાધાકાળ પૂર્વકોઠ ત્રીજો ભાગ અધિક છે.
વળી દેવાયુના મનુષ્યો અને શેષ ત્રણ આયુષ્યના પર્યાપ્ત સંજ્ઞિ-મનુષ્ય-તિર્થંચો ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિસત્તાના સ્વામી છે.

જઘન્ય સ્થિતિસત્તાનું પ્રમાણ તથા સ્વામી

પોતપોતાના ક્ષયના અન્ત્ય સમયે ઉદયવતી ચોવીશ પ્રકૃતિઓની એક સમય
પ્રમાણ, ચરમસંકેતસમયે હાસ્યપદ્ધતિ સંખ્યાત વર્ષ પ્રમાણ, પુરુષવેદની એક સમય
હીન જે આવલોકિ ન્યૂન આઠ વર્ષ પ્રમાણ, સંલ્પલનત્રિકની એક સમયહીન જે આવ-
લોકિ ન્યૂન અનુક્રમે જે માસ, એક માસ અને પંદર દિવસ પ્રમાણ અને શેષ એકસો
ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય વખતે અનુદય હોવાથી પોતપોતાના ક્ષયના અન્ત્ય સમયે સ્વરૂપ-
સત્તાની અપેક્ષાએ એક સમય અને સામાન્યથી કર્મપણાની અપેક્ષાએ જે સમય પ્રમાણ
જઘન્ય સ્થિતિસત્તા હોય છે.

પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાયના ક્ષીણમોહના ચરમ-
સમયવર્તી, નિદ્રાદિકેના ક્ષીણમોહના ઉપાન્ત્ય સમયવર્તી, મનુષ્ય વિના ત્રણ આયુષ્યના
પોતપોતાના ભવના અન્ત્ય સમયવર્તી, દર્શનત્રિક અને અનંતાતુળધિ ચતુષ્ક- આ
સાતના પોતપોતાની સ્વરૂપસત્તાના ક્ષયના અન્ત્ય સમયવર્તી ચોથાથી સાતમા ગુણસ્થા-
નક સુધીના જીવો જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના સ્વામી છે.

પ્રત્યાખ્યાનીય વગેરે સંલ્પલન લોભ વિના અગિયાર કથાય, નવ નોકથાય, થીણ-
દ્વિત્રિક, નરકદિક, તિર્થંચદિક, સ્થાવરદિકે, એકેન્દ્રિયાદિ ચાર ભતિ, આતપ, ઉદ્યોત,
અને સાધારણ નામકર્મ-આ છત્રીશ પ્રકૃતિઓના નવમા ગુણસ્થાનકવર્તી પોતપોતાની
સ્વરૂપસત્તાના ક્ષયના અન્ત્ય સમયવર્તી ક્ષપક, સંલ્પલન લોભના સૂક્ષ્મ સંપ્રસથના
ચરમસમયવર્તી ક્ષપક, મનુષ્યાયુ, મનુષ્યગતિ, જે વેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, ત્રસત્રિક, પચે-
ન્દ્રિય ભતિ, સૌભાગ્ય, આદેય, યશકીર્તિ તથા તીર્થંકર નામકર્મ-આ તેરના અથોગિ
ગુણસ્થાનકના ચરમસમયવર્તી અને શેષ (૮૨) ખ્યાશી પ્રકૃતિઓના અથોગિ ગુણસ્થા-
નકના દ્વિચરમસમયવર્તી જીવો જઘન્ય સ્થિતિસત્તાના સ્વામી છે.

ટીકામાં મનુષ્યની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા ચૌદમાના ચરમસમયે જ કહી, પરંતુ મરણ
સંભવી શકે તેવા કોઈપણ ગુણસ્થાને ભવના ચરમસમયવર્તી મનુષ્ય જઘન્ય સ્થિતિ-
સત્તાનો સ્વામી થટી શકે. તેમ જ પહેલા ગુણસ્થાને અવસ્થાવિશેષમાં જે પ્રકૃતિઓની
૧૧૧

ઉદ્ભવના થાય છે તે-સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મિશ્રમોહનીય, મનુષ્યદિક, ઉચ્ચગોત્ર, વૈકિય સપ્તક, દેવદિક અને નરકદિક આ સોલ પ્રકૃતિઓની એકેન્દ્રિયાદિ જીવો અને આહારકસપ્તકની અવિરતિપણામાં ઉદ્ભવના થતી હોવાથી તે સાતના અવિરતિ જીવો પણ જ્ઞાન્ય સ્થિતિસત્તાના સ્વામી થતી શકે.

મનુષ્યગતિ, સમ્યક્ત્વ મોહનીય અને ઉચ્ચગોત્ર એ ત્રણ પ્રકૃતિઓ પ્રથમ ગુણસ્થાને ઉદ્ભવના કરનાર જીવો આશ્રયી ઉદયવતી ન હોવાથી સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ એક સમય પ્રમાણ સ્થિતિ હોવા છતાં સામાન્ય કર્મપણાની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ જ્ઞાન્ય સ્થિતિસત્તા હોય છે અને સમ્યક્ત્વને પોતાના ક્ષયના અન્ત્ય સમયે સમ્યક્ત્વ મોહનીયની તેમ જ શેષ બેની ઔદમા ગુણસ્થાનકનાં ચરમસમયે-એમ ત્રણેની એક જ સમયની સ્થિતિસત્તા હોવાથી કદાચ પહેલા ગુણસ્થાને જ્ઞાન્ય સ્થિતિસત્તા ન પણ થટે છતાં શેષ પ્રકૃતિઓની જ્ઞાન્ય સ્થિતિસત્તાના સ્વામી યથાસંભવ પહેલા તથા ચોથા ગુણસ્થાને રહેલ જીવો પોતપોતાના ક્ષયના ચરમસમયે પણ હોઈ શકે એમ લાગે છે. પરંતુ ટીકામાં આ હકીકતની વિવક્ષા કરી નથી એમ લાગે છે.

સ્થિતિસ્થાનો

સ્થિતિસ્થાનો એટલે સ્થિતિના બેઠો, તે ‘બંધથી થયેલ સ્થિતિસ્થાનો’ અને ‘સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનો’ એમ બે પ્રકારે છે. અહિં માત્ર સત્તાગત સ્થિતિનો જ વિચાર કરવાનો છે.

કોઈપણ એક જીવને એક સમયે સત્તામાં જેટલી સ્થિતિ હોય તે સત્તાગત એક સ્થિતિસ્થાન કહેવાય. જેમ-કોઈ જીવને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા હોય તે પ્રથમ સ્થિતિસ્થાન કહેવાય. સમયન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા હોય તે બીજું. આ રીતે બે સમય ન્યૂન, ત્રણ સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા હોય તે અનુક્રમે ત્રીજું, ચોથું સત્તાસ્થાન કહેવાય. એમ એક-એક સમયહીન કરતાં એક કાળે એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જ્ઞાન્ય સ્થિતિસત્તા હોય ત્યાં સુધીનાં સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનો પંચેન્દ્રિયથી એકેન્દ્રિય સુધીનાં શિષ્ટ ભિન્ન જીવોને નિરંતરપણે પ્રાપ્ત થાય.

એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જ્ઞાન્ય સ્થિતિસત્તાની નીચેનાં સત્તાસ્થાનો ક્ષપકશ્રેણિમાં અને કેટલીક પ્રકૃતિઓનાં ઉદ્ભવના કરતી વખતે સાન્તર અને નિરંતર એમ બંને પ્રકારે પ્રાપ્ત થાય છે.

એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જ્ઞાન્ય સ્થિતિસત્તાના ઉપરના ભાગથી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિસત્તાનો અન્ત્યુર્દૂર્તમાં એકી સાથે નાશ કરે ત્યારે અન્ત્યુર્દૂર્તના પહેલા સમયથી જ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓની એક-એક સ્થિતિનો અનુભવવા દ્વારા અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની એક-એક સ્થિતિનો સ્તિણુકસંકેમ દ્વારા પ્રતિસમયે

ક્ષય થતો હોવાથી અન્તર્મુદ્ધર્તના સમય પ્રમાણ સત્તાસ્થાનો નિરંતર પ્રાપ્ત થાય અને ત્યારબાદ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિનો એક સાથે ક્ષય થતો હોવાથી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિસ્થાનોનું અતર પડે છે. ત્યારબાદ પુનઃ અન્તર્મુદ્ધર્તકાલમાં બીજી સ્થિતિઘાત કરે, ત્યારે પણ ઉપર મુજબ શરૂઆતમાં અન્તર્મુદ્ધર્તકાલ પ્રમાણ નિરંતર અને પછી પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ અન્તરવાળું સ્થિતિસ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે ચરમસ્થિતિઘાત થાય ત્યાં સુધી સમજવું.

પછી એક આવલિકા પ્રમાણ સ્થિતિ સત્તામાં રહે છે. તેના એક-એક સ્થિતિસ્થાનનો ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં અનુભવવા દ્વારા અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓમાં સ્તિબુક્તક્રમ દ્વારા પ્રતિસમયે ક્ષય થતો હોવાથી ઉદયવતી પ્રકૃતિઓનાં આવલિકાના સમય પ્રમાણ અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓનાં સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ એક સમય ન્યૂન આવલિકાના સમય પ્રમાણ સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનો નિરંતરપણે પ્રાપ્ત થાય છે.

જો કે ચરમસ્થિતિઘાત પછી અયોગિ શુષ્કસ્થાને સત્તાવાળી પ્રકૃતિઓમાંથી ઉદયવતી પ્રકૃતિઓનાં અયોગિ-શુષ્કસ્થાનકના કાળ પ્રમાણ અને અનુદયવતીનાં એક સમય ન્યૂન અયોગિ શુષ્કસ્થાનકના કાળ પ્રમાણ અન્તર્મુદ્ધર્તના સમય બેટલાં સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનો નિરંતરપણે પ્રાપ્ત થઈ શકે, પરંતુ તે ટીકામાં જણાવેલ નથી. તેનું કારણ અહિં છંદસ્થ છંદોની વિવક્ષા કરી હોય તેમ લાગે છે.

અસંકલ્પનાએ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા-એક લાખને પાંચ સમય પ્રમાણ, એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિસત્તા એક હજાર ને પાંચ સમય પ્રમાણ, પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં સ્થિતિસત્તા સ્થાનો નેવું, એક સ્થિતિઘાતનો અન્તર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણ કાળ-દશ સમય પ્રમાણ અને ઉદયાવલિકા-પાંચ સમય પ્રમાણ કલ્પીએ તો એક લાખ પાંચ સમયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તાથી એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિસત્તા સુધીનાં નવાણું હજાર સત્તાસ્થાનો નિરંતરપણે પ્રાપ્ત થાય. ત્યારબાદ એક હજાર ને પાંચથી નવસો છન્દ સુધીનાં દશ સત્તાસ્થાનો નિરંતર, પછી નવસો પંચાણ્ડથી નવસો છ સુધીના નેવું સત્તાસ્થાનો પ્રાપ્ત થતાં નથી. વળી નવસો પાંચથી આઠસો છન્દ સુધીનાં નિરંતર પ્રાપ્ત થાય છે. એમ પાંચ સમયની સ્થિતિસત્તા સુધી દરેક સ્થિતિઘાતમાં અન્તર્મુદ્ધર્ત કાલ પ્રમાણ દશ-દશ સ્થાનો નિરંતર અને પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ નેવું-નેવું સ્થાનોના અંતરપૂર્વક સ્થિતિસ્થાનો પ્રાપ્ત થાય છે અને પાંચ સમય પ્રમાણ છેલ્લી ઉદયાવલિકામાં ઉદયવતી પ્રકૃતિઓમાં પાંચ અને અનુદયવતી પ્રકૃતિઓમાં ચરમસમય વિનાનાં ચાર સત્તાસ્થાનો નિરંતર પ્રાપ્ત થાય છે.

અનુભાગ સત્તા

સંકેમણ કરણમાં-એક સ્થાનક આદિ સ્થાન આશ્રયી, ઘાતિપણને આશ્રયી, સાધાદિ અને ઉત્કૃષ્ટ તથા જઘન્ય અનુભાગ સંકેમના સ્વામી જે પ્રમાણે કહેલ છે.

તે જ પ્રમાણે અહિં અનુભાગસત્તાના વિષયમાં પણ સમજવું. માત્ર યોગણીશ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય અનુભાગ સત્તાના વિષયમાં આ વિશેષતા છે.

મતિ, શ્રુત, અવધિ જ્ઞાનાવરણ, ચક્ષુ-અચક્ષુ-અવધિ દર્શનાવરણ, પાંચ અંતરાય, ચાર સંજ્વલન અને ત્રણ વેદ-જોમ અઢાર પ્રકૃતિઓની સ્થાન આશ્રયી એક સ્થાનક અને ઘાતિપણાને આશ્રયી દેશઘાતિ રસની જઘન્ય અનુભાગ સત્તા હોય છે. જ્યારે સંકેમણકરણમાં જઘન્ય અનુભાગ સંકેમમાં આ અઢારમાંથી પુરુષવેદ અને ચાર સંજ્વલન સિવાય તેરનો અનુભાગ સંકેમ દ્વિસ્થાનક અને સર્વઘાતી કહેલ છે.

મનઃપર્ચવજ્ઞાનાવરણની સ્થાન આશ્રયી દ્વિસ્થાનક અને ઘાતિપણાને આશ્રયી દેશઘાતી રસની જઘન્ય અનુભાગ સત્તા હોય છે. જ્યારે જઘન્ય અનુભાગ સંકેમમાં દ્વિસ્થાનક અને સર્વઘાતી રસનો સંકેમ કહેલ છે.

વળી એકવીશ પ્રકૃતિઓમાં જઘન્ય અનુભાગ સત્તાના સ્વામિપણામાં આ વિશેષતા છે.

ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયવર્તી જીવો કેવળજ્ઞાનાવરણ, કેવળદર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાયની, ઉત્કૃષ્ટ શ્રુતલઙ્ઘિસંપન્ન ચૌદ પૂર્વધર મહર્ષિઓ મતિ-શ્રુત-જ્ઞાનાવરણ તથા ચક્ષુ-અચક્ષુ દર્શનાવરણ એ ચારની, પરમાવધિવંત અવધિદિક્ષાવરણની અને વિપુલમતિ મનઃપર્ચવજ્ઞાની મનઃપર્ચવજ્ઞાનાવરણની જઘન્ય અનુભાગ સત્તાના સ્વામી છે.

ક્ષીણમોહના દ્વિચરમસમયવર્તી નિદ્રાદિકની અને પોતપોતાના ક્ષયના ચરમસમયવર્તી જીવો ત્રણવેદ, સત્યકૃત મોહનીય તથા સંજ્વલન લોભની જઘન્ય અનુભાગ સત્તાના સ્વામી છે.

સત્તાગત સ્થિતિના ભેદોની જેમ સત્તાગત રસના પણ અનેક ભેદો છે. તે ભેદોને સત્તાગત અનુભાગસ્થાનો કહેવાય છે. તે ત્રણ પ્રકારે છે.

અસંખ્ય લોકાકાશના પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયસ્થાનોથી બંધસમયે બંધ દ્વારા કર્મમાં જે રસ ઉત્પન્ન થાય છે તે બધોત્પત્તિક અનુભાગસ્થાનો કહેવાય છે. તેના કારણભૂત અધ્યવસાયસ્થાનો સિદ્ધ સિદ્ધ જીવો આશ્રયી અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ હોવાથી બધોત્પત્તિક અનુભાગસ્થાનો પણ અસંખ્ય લોકાકાશના પ્રદેશ પ્રમાણ છે.

બંધાયેલ કર્મની બંધાવલિકા વીત્યા પછી ઉદ્ધવના તથા અપવર્તનારૂપ બે કર-જોથી બંધાયેલ સત્તાગત રસને હણી જોટલે કે તેમાં વૃદ્ધિ હાનિ કરી બંધ કરતાં નવીન પ્રકારના જે સત્તાગત અનુભાગસ્થાનો ઉત્પન્ન કરાય છે તે હતોત્પત્તિક સત્તાગત અનુભાગસ્થાનો કહેવાય છે.

બંધાયેલ સત્તાગત એક-એક અનુભાગસ્થાનમાં પણ સિદ્ધ સિદ્ધ જીવો આશ્રયી

ઉદ્ધર્તના અપવર્તના દ્વારા અસંખ્ય પ્રકારના ફેરફારો થતાં હોવાથી બધોત્પત્તિની અવેક્ષાએ હંતોત્પત્તિક સત્તાગત અનુભાગસ્થાનો અસંખ્યગુણ છે.

ઉદ્ધર્તના-અપવર્તનારૂપ બે કરણ-વિશેષથી ઉત્પન્ન થયેલ સત્તાગત એક-એક અનુભાગસ્થાનોને રસઘાત વડે હણવાથી જે નવીન સત્તાગત અનુભાગસ્થાનો ઉત્પન્ન થાય છે. તે હંતહંતોત્પત્તિક સત્તાગત અનુભાગસ્થાનો કહેવાય છે.

ઉદ્ધર્તના-અપવર્તનારૂપ કરણ દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલ એક-એક સત્તાગત અનુભાગસ્થાનમાં રસઘાતથી ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી અસંખ્ય પ્રકારો થાય છે. તેથી હંતોત્પત્તિક અનુભાગસ્થાનો કરતાં હંતહંતોત્પત્તિક સત્તાગત અનુભાગસ્થાનો અસંખ્યગુણ છે.

પ્રદેશસત્તા

અહિં સાધાદિ, સ્વામિત્વ અને પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન આ ત્રણનો વિચાર કરવાનો છે.

તેમાં સાધાદિ પ્રપંચા મૂળકર્મવિષયક અને ઉત્તરકર્મવિષયક એમ બે પ્રકારે છે.

ત્યાં આયુષ્ય સિવાય સાતકર્મની અબધન્ય પ્રદેશસત્તા સાદિ વિના ત્રણ પ્રકારે અને બધન્ય, ઉત્કૃષ્ટ તથા અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ‘સાદિ-અમુવ’ એમ બે બે પ્રકારે હોવાથી એક-એક કર્મના નવ-નવ, એમ સાતકર્મના ત્રેસઠ અને આયુષ્યની ચારે પ્રકારની પ્રદેશસત્તા ‘સાદિ-અમુવ’ એમ બે-બે પ્રકારે હોવાથી આઠ ભાગ એમ મૂળકર્મ આશ્રયી કુલ એકોત્તર ભાગ થાય છે.

ત્યાં ક્ષપિતકર્મોંશ આત્માને પોતપોતાના ક્ષયના ચરમસમયે સાતે કર્મની બધન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે. તે એક સમય માત્ર હોવાથી ‘સાદિ-અમુવ’ છે. તે સિવાયની સઘળી પ્રદેશસત્તા તે અબધન્ય પ્રદેશસત્તા છે. તેનો આરંભ ન હોવાથી અનાદિ છે. અભયોને તેનો અન્ત થવાનો ન હોવાથી મુવ અને ભયોને અંત થવાનો હોવાથી તે અમુવ છે.

આ સાતે કર્મની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સંપૂર્ણ શુદ્ધિતકર્મોંશ સાતમી નરકના ચરમ-સમયવર્તી જીવને હોય છે. શેષ જીવોને અનુત્કૃષ્ટ હોય છે, માટે આ બંને સાદિ-અમુવ છે.

ચારે આયુષ્ય અમુવસત્તાવાળાં હોવાથી તેના બધન્યાદિ ચારે ‘સાદિ-અમુવ’ એમ બે પ્રકારે છે.

સાતાવેદનીય, સંબલન ક્રોધાદિ ત્રણ, પુરુષવેદ, પંચેન્દ્રિય ભતિ, તેજસ-કાર્મણ્ય સંપત્ત, સમચતુરસ્ર સંસ્થાન, વજ્રપ્રભનારાય સંઘયણ, શુભ વણીદિ અગિયાર, પ્રશસ્ત વિદ્યાધોગતિ, અગુરુલઘુ, નિર્માણ, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ અને ત્રસનવક-આ ચાલીશ પ્રકૃતિઓની અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ચાર પ્રકારે, અબધન્ય સાદિ વિના ત્રણ પ્રકારે અને ઉત્કૃષ્ટ તથા બધન્ય ‘સાદિ-અમુવ’ એમ બે-બે પ્રકારે હોવાથી એક-એક પ્રકૃતિના અગિયાર-અગિયાર ભાગા થાય છે. એથી ચાલીશના કુલ ચારસો ચાલીશ ભાગા થાય છે.

યશઃકીર્તિ તથા સંજ્વલન લોભના અનુક્રુષ્ટ તથા અજઘન્યના ચાર-ચાર અને ઉત્ક્રુષ્ટ તથા જઘન્યના બે-બે પ્રકાર હોવાથી એક-એકના બાર. એમ બેના ચોવીશ ભાગ થાય છે.

ચાર અનંતાનુબંધિના અજઘન્યના ચાર અને શેષ ત્રણના બે-બે એમ એક-એકના દશ-દશ જેથી ચારના ચાલીશ ભાગા થાય છે.

શેષ ચોરાશી ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા સાદિ વિના ત્રણ પ્રકારે અને શેષ જઘન્યાદિ ત્રણ પ્રદેશસત્તા 'સાદિ-અધ્રુવ' એમ બે-બે પ્રકારે હોવાથી એક-એકના નવ-નવ એમ ચોરાશી પ્રકૃતિઓના કુલ સાતસો છપ્પત્ત ભાગા થાય છે.

અઠ્ઠાવીશ અધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓના જઘન્યાદિ ચારે 'સાદિ-અધ્રુવ' એમ બે બે પ્રકારે હોવાથી એક-એકના આઠ-આઠ એમ અઠ્ઠાવીશના કુલ બસો ચોવીશ. આ પ્રમાણે પ્રદેશસત્તા આશ્રયી એકસો અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિઓના કુલ ચૌદસો ચોરાશી ભાગા થાય છે.

ત્યાં વજ્રઋષભનારાય વિના પૂર્વોક્ત સાતાવેદનીયાદિ યોગણચાલીશ પ્રકૃતિઓની ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશસત્તા ગુણિતકર્મોંશ આત્માને ક્ષપકશ્રેણિમાં પોતપોતાના બંધવિચ્છેદ સમયે માત્ર એક જ સમય હોવાથી 'સાદિ-અધ્રુવ' એમ બે પ્રકારે છે. બંધવિચ્છેદ પછીના સમયે ફરીથી અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશસત્તા શરૂ થતી હોવાથી સાદિ, ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશસત્તાના સ્થાનને નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અભવ્યોને ધ્રુવ અને ભવ્યોને અધ્રુવ છે.

વજ્રઋષભનારાય સંઘયણની ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશસત્તા સાતમી નરકમાં રહેલ ગુણિત-કર્મોંશ મિથ્યાત્વાભિસુખ જીવને સમ્યક્ત્વના ચરમસમયે માત્ર એક જ સમય હોય છે. તેથી 'સાદિ-અધ્રુવ' એમ બે પ્રકારે છે. વળી તે જ આત્મા મિથ્યાત્વે આવે ત્યારે પુનઃ અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશસત્તા થાય માટે સાદિ, ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશસત્તાસ્થાનને નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અભવ્યોને ધ્રુવ તથા ભવ્યોને અધ્રુવ છે.

આ ચાલીશે પ્રકૃતિઓની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ક્ષપિતકર્મોંશ જીવને પોતપોતાના ક્ષયના ચરમસમયે સમયમાત્ર હોવાથી 'સાદિ-અધ્રુવ' છે. વળી ક્ષયના ઉપાન્ત્ય સમય પુષ્પીની સઘળી સત્તા તે અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા છે. તેની આદિ ન હોવાથી અનાદિ, અભવ્યોને ધ્રુવ અને ભવ્યોને અધ્રુવ એમ તે ત્રણ પ્રકારે છે.

યશઃકીર્તિ તથા સંજ્વલન લોભની ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશસત્તા ગુણિતકર્મોંશ જીવને ક્ષપક-શ્રેણિમાં પોતપોતાના બંધવિચ્છેદ સમયે એક સમય માત્ર હોવાથી 'સાદિ-અધ્રુવ' છે. અનુક્રુષ્ટ પ્રદેશસત્તા બંધવિચ્છેદ પછીના સમયે ફરીથી થાય છે. માટે તેની સાદિ, ઉત્ક્રુષ્ટ પ્રદેશસત્તા સ્થાનને નહિ. પામેલા જીવોને અનાદિ, અભવ્ય આશ્રયી ધ્રુવ અને ભવ્ય આશ્રયી અધ્રુવ એમ ચાર પ્રકારે છે.

આ બંને પ્રકૃતિઓની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાને યથાપ્રવૃત્તકરણની

અન્યસમયે ક્ષપિતકર્માંશ જીવને માત્ર એક સમય હોય છે તેથી 'સાદિ-અમુવ' છે. તે સિવાયની સઘળી સત્તા અજઘન્ય છે. પૂવોક્ત જીવને ગુણસક્રમ દ્વારા બંને પ્રકૃતિમાં ઘણાં દલિલો પ્રાપ્ત થવાથી અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકના પ્રથમ સમયે અજઘન્ય પ્રદેશસત્તા ફરીથી પ્રાપ્ત થાય છે માટે તેની સાદિ, જઘન્ય પ્રદેશસત્તા સ્થાનને અથવા સત્તા-વિચ્છેદ સ્થાનને નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અભવ્યોને ધ્રુવ અને ભવ્યોને અમુવ છે.

ચારે અનંતાનુબંધિની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા-સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ પોતપોતાના ક્ષયના અન્ય સમયે સમયમાત્ર હોવાથી 'સાદિ-અમુવ' છે. તે સિવાયની સઘળી સત્તા અજઘન્ય છે. ઉપર જણાવેલ આત્મા પહેલા ગુણસ્થાને આવી ફરીથી અનંતા નુબંધિ બાંધે ત્યારે અજઘન્ય પ્રદેશસત્તાની સાદિ, જઘન્ય સત્તાસ્થાનને નહિ પામેલાઓને અનાદિ, અભવ્યોને ધ્રુવ અને ભવ્યોને અમુવ છે.

શેષ ચોરાશી ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ક્ષપિતકર્માંશ જીવને પોતપોતાના ક્ષયના ચરમસમયે માત્ર એક સમય હોવાથી 'સાદિ-અમુવ' છે તે સિવાયની સર્વ સત્તા અજઘન્ય છે. તેની આદિ ન હોવાથી અનાદિ, અભવ્યોને ધ્રુવ અને ભવ્યોને અમુવ છે.

ચાર અનંતાનુબંધિ તથા આ ચોરાશી, એમ અઠ્ઠાશી પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા શુષ્કિતકર્માંશ મિશ્રાદિષ્ટને હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ સિવાયના કાળે અનુકૃષ્ટ હોય છે. તેથી ઉત્કૃષ્ટ-અનુકૃષ્ટ એ બંને પ્રકારો 'સાદિ-અમુવ' છે.

અમુવસત્તાવાળી અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિઓની સત્તા જ 'સાદિ-અમુવ' હોવાથી તેઓના જઘન્ય પ્રદેશસત્તા આદિ ચારે પ્રકારો 'સાદિ-અમુવ' એમ જ બે પ્રકારે હોય છે.

ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાના સ્વામી

સાતમી નરકમાં વર્તમાન શુષ્કિતકર્માંશ આત્મા અન્ય સમયે ઘણીખરી પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી છે. તેથી હવે જે પ્રકૃતિઓમાં વિશેષતા છે તે બતાવે છે.

શુષ્કિતકર્માંશ આત્મા સાતમી નરકમાંથી નીકળી પચેન્દ્રિય તિથ્યંચમાં ઉત્પન્ન થઈ અન્તઃકૃત્તમાં કાળ કરી સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરતાં ત્રણ કરણો કરે ત્યારે અનિવૃત્તિકરણમાં જ્યારે મિશ્રાત્મ મોહનીયને સર્વ સંક્રમ દ્વારા મિશ્રમાં સંક્રમાવે ત્યારે મિશ્ર મોહનીયની અને મિશ્ર મોહનીયને સર્વસંક્રમ દ્વારા સમ્યક્ત્વ મોહનીયમાં સંક્રમાવે ત્યારે સમ્યક્ત્વ મોહનીયની યથાસંભવ ચોથાથી સાતમા ગુણસ્થાનક સુધીના જીવો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાના સ્વામી છે.

સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યો જ દર્શનમોહનીયના ક્ષયને પ્રારંભ કરી શકે છે. વળી સાતમી નરકનો જીવ મૃત્યુ પામી મનુષ્ય થઈ જાય માટે 'સા'

નરકમાંથી નીકળી અંતર્બુદ્ધિ આયુષ્યવાળા તિથિઓમાં જઈ સંજ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થવાનું કહેલ છે.

સાતમી નરકમાંથી નીકળેલ શુષ્કિતકર્મોશ આત્મા પંચેન્દ્રિય તિથિઓમાં આવી ત્યાંથી કાળ કરી ઇશાન દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં અતિસંકલિષ્ટ પરિણામે જોકેન્દ્રિય પ્રાપ્તિ થઈ બંધ કરતાં વારંવાર નપુંસકવેદ, જોકેન્દ્રિયભૂતિ, સ્થાવર, આતપ તથા ઉદ્યોત નામકર્મ. જે પાંચનો બંધ કરી, બંધ તથા સંક્રમ દ્વારા ઘણા પ્રદેશો વધારી મરણાન્ત સમયે વર્તમાન તે ઇશાનદેવ નપુંસકવેદ આદિ આ પાંચે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી છે.

નપુંસકવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળો ઇશાનદેવ કાળ કરી સંજ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળામાં ઉત્પન્ન થઈ ત્યાંથી મૃત્યુ પામી યુગલિકમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં પદ્યોપમના અસંજ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કાળ સુધી અતિસંકલિષ્ટ પરિણામ વડે જીવેદનો બંધ કરી બંધ તથા સંક્રમ દ્વારા તેના ઘણા પ્રદેશો જોકેન્દ્રિય કરી પદ્યોપમના અસંજ્યાતમા ભાગના ચરમસમયે વર્તમાન તે યુગલિક જીવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી છે.

દેવ મૃત્યુ પામી યુગલિકમાં ઉત્પન્ન થતો ન હોવાથી 'સંજ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળામાં ઉત્પન્ન થવાનું' કહેલ છે.

શુષ્કિતકર્મોશ ક્ષપક જે સમયે જીવેદને સર્વસંક્રમ વડે પુરુષવેદમાં સંક્રમાવે તે સમયે પુરુષવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

જે સમયે પુરુષવેદની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળો આત્મા પુરુષવેદને સર્વસંક્રમ વડે સંજ્વલન કોષમાં સંક્રમાવે તે સમયે સંજ્વલન કોષની, સંજ્વલન કોષની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળો આત્મા જે સમયે સંજ્વલન કોષને સર્વસંક્રમદ્વારા સંજ્વલન માનમાં સંક્રમાવે તે સમયે સંજ્વલન માનની, સંજ્વલન માનની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળો આત્મા જે સમયે સંજ્વલન માનને સર્વસંક્રમ વડે સંજ્વલન માયામાં સંક્રમાવે તે સમયે સંજ્વલન માયાની અને સંજ્વલન માયાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળો આત્મા જે સમયે સંજ્વલન માયાને સર્વસંક્રમ વડે સંજ્વલન લોકમાં સંક્રમાવે તે સમયે સંજ્વલન લોકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

જે શુષ્કિતકર્મોશ આત્મા ચાર વાર મોહનીયનો ઉપશમ કરી શીઘ્ર ક્ષપકોષિનો આરંભ કરે છે. તે આત્મા સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે સાતાવેદનીય, યશઃકીર્તિ અને ઉચ્ચગોત્રની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે. કારણ કે આવા આત્માને ગુણસંક્રમ દ્વારા અશુભ પ્રકૃતિઓનાં ઘણાં ફલિકો પ્રાપ્ત થાય છે.

વધારેમાં વધારે જેટલા ઉત્કૃષ્ટ યોગ વડે અને વધારેમાં વધારે જેટલા મોટા અંતર્બુદ્ધિ સુધી આયુષ્ય બાંધી શકાય તેટલા ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ વડે તેત્રીશ સાગરોપમ પ્રમાણ દેવ અને નરકાયુષ્યનો જે આત્મા બંધ કરે તે આત્મા બંધના અંતિમ

સમયથી આરંભી દેવ અને નરકભવમાં ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમય સુધી અતુલ્ય દેવ અને નરકાયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે. પછી-પછીના સમયે ઉદય દ્વારા સત્તા-માંથી દલિલો જોઈતાં થતાં હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સંભવી શકતી નથી.

ઉત્કૃષ્ટ યોગ વડે અને ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળ વડે પૂર્વકોડવર્ષ પ્રમાણ તિથિયાયુનો બંધ કરી આયુ પૂર્ણ થયે પૂર્વકોડવર્ષના આયુષ્યવાળા તિથિયામાં ઉત્પન્ન થઈ અતિ યુગપૂર્વક અંતર્મુદ્ધર્ત પ્રમાણ તિથિયાયુ લોગવી મરણ સન્મુખ થયેલ છતાં હજી જેણે અપવર્તના કરી નથી એવો જીવ ઉત્કૃષ્ટયોગ અને ઉત્કૃષ્ટ બંધકાળથી આગામી ભવનું તિથિયાયુ બાંધે ત્યારે બંધના અન્તસમયે તે જીવ તિથિયાયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે. કારણ કે તે જીવને તે સમયે જ અન્તર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન સંપૂર્ણ બે આયુષ્યના પ્રદેશો સત્તામાં હોય છે. ત્યારબાદ તરત જ અપવર્તના દ્વારા અનુભૂતમાન આયુષ્યનાં ઘણાં દલિલો દૂર થાય છે. માટે પછી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ઘટી શકતી નથી.

ઉપરોક્ત વિશેષતાવાળો મનુષ્ય મનુષ્યાયુની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે. પરંતુ ઉપર જ્યાં જ્યાં તિથિયાયુ કહેલ છે. તેના સ્થાને અહિં મનુષ્યાયુ સમજવું.

પૂર્વકોડવર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્ય કે તિથિયાના નિરંતર સાત ભવમાં અતિ-સંકલિષ્ટ અકથવસાયોથી વારંવાર નરકદિકનો બંધ કરી નરકાભિમુખ થયેલો જીવ મરણના અન્ત્ય સમયે નરકદિકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

જે જીવ પૂર્વકોડવર્ષના આયુષ્યવાળા કે મનુષ્ય-તિથિયાના નિરંતર સાત ભવમાં દેવદિક તથા વૈદિક્યદિકનો વારંવાર બંધ કરી આઠમા ભવે ત્રણ પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા યુગલિકમાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં દેવપ્રાયોગ્ય જ બંધ હોવાથી નિરંતર આ ચારે પ્રકૃતિઓનો બંધ કરનાર તે જીવ યુગલિકભવના અન્ત્ય સમયે આ ચારે પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

સાતમી નરકમાં ઉત્પન્ન થઈ અત્યંત શીઘ્ર પર્યાપ્ત થઈ તરત જ ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી મનુષ્યદિક તથા વજ્રમ્બલનારાય સંઘયણ-આ ત્રણનો અન્તર્મુદ્ધર્ત આયુષ્ય બાકી રહે ત્યાં સુધી એટલે કે-‘ બે અન્તર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન તેત્રીશ સાગરોપમ પર્યન્ત ’ નિરંતર બંધ કરી મિથ્યાત્વાભિમુખ થયેલ જીવ સમ્યક્ત્વના અન્ત્યસમયે મનુષ્યદિક તથા વજ્રમ્બલનારાયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

જે જીવ સાધિક એકસો બત્રીશ સાગરોપમ પર્યન્ત નિરંતર બંધ તથા અન્ત્ય પ્રકૃતિઓના સંકેમથી અત્યંત ઘણાં દલિલો સત્તામાં એકઠા કરે અને તે કાળની અંદર જ ચાર વાર મોહનીયનો ઉપશમ કરી અન્તે ક્ષપ્તશ્રેણિનો આરંભ કરે તે જીવ સ્વ-સ્વ બંધના અન્ત્યસમયે પંચેન્દ્રિય ભૂતિ, સમયતુરસ્થ સંસ્થાન, પરાઘાત, ઉચ્ચ-વાસ, પ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, ત્રસ્યતુલ્ય, સુસ્વર, સૌભાગ્ય અને આદેય-આ બાર પ્રકૃતિઓની, વળી એવો જ પરંતુ ચાર વાર મોહનીયનો ઉપશમ કર્યા પછી અતિશીઘ્ર

ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ કરનાર મનુષ્ય સ્વ-સ્વ બંધના અન્ય સમયે તેજસ-કાર્મણ સસક, અશુરુલ્લધુ, નિમીષુ, સ્થિર, શુભ તથા શુભવર્ણ્યોકાદશ-આ બાવીશ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

આહિ અપૂર્વકરણુ શુભસ્થાનકના પ્રથમ સમયથી જ શુભસંકેમ દ્વારા સ્વભતીય અબધ્યમાન અશુભ પ્રકૃતિઓનાં ઘણાં દલિલો આ પ્રકૃતિઓમાં પ્રાપ્ત થતાં હોવાથી અને સંસારચક્રમાં ચારથી વધુ વાર ભ્રાંડનીયનો ઉપશમ ન થતો હોવાથી ચાર વાર ભ્રાંડનીયનો ઉપશમ કરવાનું કહેલ છે.

પૂર્વકોડવર્ષના આયુષ્યવાળો જે શુષ્કિતકર્મોંશ આત્મા અતિશીઘ્ર જિનનામનો નિકાચિત બંધ શરૂ કરે અને આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ત્યાંથી તેત્રીશ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાંથી કાળ કરી ચૌરાશી લાંબ વર્ષના આયુષ્યવાળા તીર્થંકરપણે ઉત્પન્ન થાય તે આત્મા સ્વબંધવિચ્છેદ સમયે તીર્થંકર નામકર્મની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

પૂર્વકોડવર્ષના આયુષ્યવાળો શુષ્કિતકર્મોંશ મનુષ્ય આઠ વર્ષની વયે જ સંયમનો સ્વીકાર કરી આઠ વર્ષ ન્યૂન પૂર્વકોટિ વર્ષ પર્યંત વારંવાર બંધ તથા સંકેમ દ્વારા અત્યંત પુષ્ટ કરી સ્વબંધના અન્ય સમયે આહારકસપ્તકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

પૂર્વકોડવર્ષના આયુષ્યવાળો મનુષ્ય કે તિર્થંચના નિરંતર સાત ભવ કરે અને તેમાં સંકિલ્પ પરિણામે વારંવાર બંધથી પુષ્ટ કરી તે તે સ્થાને ઉત્પન્ન થનાર મનુષ્ય કે તિર્થંચ સ્વભવના અન્યસમયે સુદ્ધમત્રિક તથા વિકલ્પત્રિકની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

જઘન્ય પ્રદેશસત્તાના સ્વામી

સામાન્યથી પોતપોતાની સત્તાના ક્ષયના ચરમસમયે ક્ષપિતકર્મોંશ આત્મા સઘળી પ્રકૃતિઓની જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે. પરંતુ ઝોગાણીશ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય પ્રદેશસત્તાના સ્વામીમાં આ પ્રમાણે વિશેષતા છે.

ક્ષપિતકર્મોંશ સમ્યગ્દષ્ટિ પ્રથમ અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરે, ત્યારબાદ મિથ્યાત્વે જઈ સ્વભૂમિકાનુસાર જઘન્ય યોગ વડે અન્તર્મુદૂર્તકાળ પ્રમાણુ અનંતાનુબંધિનો બંધ કરી પુનઃ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે અને સાધિક એકસો બત્રીશ સાગરોપમ પ્રમાણુ સમ્યક્ત્વનો કાળ પૂર્ણ કરી અન્તે યોધાથી સાતમા શુભસ્થાને રહેલ, ક્ષય કરનાર આત્મા સ્તિભુક સંકેમ દ્વારા ઉદયાવલિઝનો ક્ષય કરતાં જ્યારે સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ એક સમય અને સામાન્ય કર્મપણાની અપેક્ષાએ જે સમય પ્રમાણુ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે અનંતાનુબંધિની જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

દીર્ઘકાળ સુધી બંધાયેલ ઘણાં દલિકો સત્તામાં હોય તો ઉદ્ધલના વખતે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ન થાય માટે સમ્યક્ત્વ પામી અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના કરી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને અન્તર્મુદ્ધર્ત માત્ર બંધ કરવાનું કહેલ છે. વળી અન્તર્મુદ્ધર્ત માત્ર બંધ કરી સાધિક એકસો બત્રીશ સાગરોપમ પ્રમાણ સમ્યક્ત્વનો કાળ પૂર્ણ કરતાં સ્તિબુદ્ધ સંક્રમ તથા અન્ય સંક્રમ દ્વારા સત્તામાંથી ઘણાં દલિકો નાશ થાય માટે ઉપરોક્ત આત્મા જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી કહેલ છે.

અપ્રમત્ત ગુણસ્થાને સ્વભૂમિકાનુસાર જઘન્યયોગે વર્તતા સ્વબંધ યોગ્ય જઘન્ય અન્તર્મુદ્ધર્તકાળ પ્રમાણ આહારકસપ્તકનો બંધ કરી પ્રથમ ગુણસ્થાને આવેલ આત્મા ઉદ્ધલના દ્વારા સંપૂર્ણ અન્તિમ સ્થિતિવાતનો ક્ષય કરી સ્તિબુદ્ધસંક્રમ દ્વારા ઉદયાવલિકાનો ક્ષય કરતાં જ્યારે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક સમય પ્રમાણ અને કર્મત્વની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે આહારકસપ્તકની જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

સાધિક એકસો બત્રીશ સાગરોપમ કાળ પ્રમાણ સમ્યક્ત્વનું પાલન કરતાં યથાસંભવ ઉદય તથા સંક્રમ દ્વારા સત્તામાંથી ઘણાં દલિકો ઓછાં કરી મિથ્યાત્વે ગયેલ ક્ષપિતકર્મોશ જીવ ઉદ્ધલના કરતાં જ્યારે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમય પ્રમાણ અને કર્મત્વની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે સમ્યક્ત્વ મોહનીય તથા મિશ્રમોહનીયની જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

ક્ષપિતકર્મોશ જે જીવ એકેન્દ્રિયપણામાં વૈક્રિય એકાદશનો ઉદ્ધલના દ્વારા ક્ષય કરી સંજિ-તિયંત્રમાં ઉત્પન્ન થઈ અન્તર્મુદ્ધર્તકાળ સુધી ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો બંધ કરી સાતમી નરકમાં અપ્રતિધાન નરકવાસમાં તેત્રીશ સાગરોપમના આસુખ્યવાળા નારકપણે ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં ઉદય તથા સંક્રમ દ્વારા યથાસંભવ સત્તામાંથી ઘણા પ્રદેશો ઓછા કરી ત્યાંથી સંજિ-તિયંત્રમાં ઉત્પન્ન થઈ તથા પ્રકારના અધ્યવસાયના અભાવે ત્યાં આમાંની એક પણ પ્રકૃતિનો બંધ કયાં વિના જ કાળ કરી એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય તે જીવ ઉદ્ધલના કરતાં જ્યારે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સમય પ્રમાણ અને કર્મત્વની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે વૈક્રિયસપ્તક, દેવદિક તથા નરકદિક આ અગિયાર પ્રકૃતિઓની જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

ઘણાં દલિકો સત્તામાં હોય તો જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ન થાય. માટે પ્રથમ એકેન્દ્રિયપણામાં ઉદ્ધલના કરવાનું અને અસંજિ સાતમી નરકમાં જતો ન હોવાથી તેમ જ બંધ દ્વારા ઘણાં દલિકો ન આવે તેથી સંજિ-તિયંત્રમાં ઉત્પન્ન થઈ અન્તર્મુદ્ધર્તકાળ પ્રમાણ બંધ કરવાનું કહેલ છે.

અદ્યકાળમાં બંધાયેલ દલિકો પણ યથાસંભવ ઉદય તથા સંક્રમ દ્વારા સત્તામાંથી ઘણાં ઓછા થાય અને ફરીથી બંધ દ્વારા નવાં દલિકો સત્તામાં ન આવે તેથી

સાતમી નરકમાં તેત્રીશ સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ સુધી રહી તિથિઓમાં આવીને પણ બંધ થયા વિના જ એકેન્દ્રિયમાં જાય-એમ કહેલ છે.

ક્ષપિતકર્મોંશ તેઉકાય અથવા વાયુકાય ઉદ્ભવના દ્વારા મનુષ્યદિક અને ઉચ્ચગોત્રનો ક્ષય કરી સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય આદિમાં ઉત્પન્ન થઈ જઘન્યયોગે સ્વબંધયોગ્ય જઘન્ય અન્તર્સુદ્ધત્કાળ સુધી તે ત્રણનો બંધ કરી ફરીથી તેઉકાય અથવા વાયુકાયમાં ઉત્પન્ન થઈ દીર્ઘ ઉદ્ભવના કરે. ત્યાં છેલ્લી ઉદયાવલિકાનો ક્ષય કરતાં જ્યારે સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક સમય અને કર્મત્વની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે તે આત્મા મનુષ્યદિક અને ઉચ્ચગોત્રની જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે.

પહેલાંના ઘણા કાળનાં બંધાયેલ ફલિકો સત્તામાં ન રહે માટે પહેલાં તેઉકાય કે વાયુકાયમાં ઉદ્ભવના કરવાનું અને અન્ય જીવો કરતાં સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિને યોગ અદ્ય હોવાથી નવીન બંધ વખતે પણ ઘણાં જ અદ્ય ફલિકો બંધાદિથી પ્રાપ્ત થાય તેથી સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાદિમાં જઘન્યયોગે અદ્યકાળ બંધ કરવાનું કહેલ છે.

જો મોહનીયનો ઉપશમ કરે તો અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકથી અમધ્યમાન અશુભ પ્રકૃતિઓનાં ઘણાં ફલિકો ગુણસંકેતદ્વારા પ્રાપ્ત થઈ જાય એથી જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ન થાય. માટે મોહનીયના ઉપશમ સિવાયની ક્ષપિતકર્મોંશની શેષ ક્રિયાઓ કરી ક્ષપક-શ્રેણિનો પ્રારંભ કરતાં અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકના અન્યસમયવર્તી આત્મા યથાપ્રવૃત્ત કરણના અન્તે યશઃકીર્તિ અને સંબલન લોભની જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી થાય છે. પછી અપૂર્વકરણના પ્રથમ સમયથી ગુણસંકેત દ્વારા અમધ્યમાન અશુભ પ્રકૃતિઓનાં ઘણાં ફલિકો ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓમાં આવતાં હોવાથી જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ઘટી શકતી નથી.

જો કે આ શ્રેયમાં જિનનામકર્મની જઘન્ય પ્રદેશસત્તાના સ્વામીમાં કંઈ વિશેષતા બતાવેલ નથી, પરંતુ કર્મપ્રકૃતિ-સત્તાધિકાર ગા. ૪૩ ની ટીકામાં જિનનામકર્મની જઘન્ય પ્રદેશસત્તાના સ્વામી, સાધિક ચોરાશી હજાર વર્ષ પ્રમાણ જિનનામનો બંધ કરી કેવલજ્ઞાન પાત્રી દેશોન પૂર્વકોડવર્ષ સરોગિ-ગુણસ્થાનકે રહી અયોગિ ગુણસ્થાનકના ચરમસમયવર્તી જણાવેલ છે અને કેટલાક આચાર્યોના મતે તત્પ્રાયોગ્ય જઘન્યયોગે જિનનામકર્મનો બંધ કરનાર ક્ષપિતકર્મોંશ જીવ બંધના પ્રથમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશસત્તાનો સ્વામી કહેલ છે.

પ્રદેશસત્તાસ્થાન

પ્રદેશસત્તાસ્થાનની વિચારણા માટે સ્પર્શકની વિચારણા કરે છે.

ક્ષપિતકર્મોંશ આત્માને કોઈપણ પ્રકૃતિના ક્ષયના ચરમસમયે એક સમયની સ્થિતિ પ્રમાણ સત્તા વખતે જો સર્વ જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તે પ્રથમ સત્કર્મસ્થાન કહેવાય છે. તેનાથી એક પરમાણુ અધિક સત્તાવાળા જીવને બીજું, બે પરમાણુ અધિક

સત્તાવાળા જીવને ત્રીભુ, ત્રણ પરમાણુની સત્તાવાળા જીવને ચોથું-એમ એક-એક પરમાણુની વૃદ્ધિએ યાવત્ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળા ગુણિતકર્માંશ આત્મા સુધીના ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી ક્ષયના ચરમસમયરૂપ એક જ સમયની સ્થિતિ પ્રમાણ કર્મસત્તા વખતે અનન્ત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે. આ અનન્ત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોના સમૂહને એક સ્પર્દક કહેવામા આવે છે.

કર્મપ્રકૃતિની ચૂર્ષિમાં અહિં એક-એક પરમાણુની વૃદ્ધિના સ્થાને એક-એક કર્મસ્તંભની વૃદ્ધિ કરવાનું કહેલ છે.

આ જ પ્રમાણે ક્ષણિકકર્મોંશ જીવને તે તે પ્રકૃતિના ક્ષયના ઉપાન્ત્ય સમયે જે સમય પ્રમાણ સ્થિતિસત્તા વખતે જે સર્વ જન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તે બીજા સ્પર્દકનું પ્રથમ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય છે. તેનાથી એક પરમાણુ અધિક સત્તાવાળા જીવનું બીભુ, જે પરમાણુ અધિક સત્તાવાળા જીવને ત્રીભુ, એમ એક-એક પરમાણુની વૃદ્ધિએ યાવત્ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળા ગુણિતકર્મોંશ જીવ સુધીના ભિન્ન ભિન્ન જીવો આશ્રયી અનન્ત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે. આ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોના સમૂહને બીભુ સ્પર્દક કહેવાય છે. એ જ પ્રમાણે ત્રણ સમય પ્રમાણ સ્થિતિસત્તા વખતે ત્રીભુ, ચાર સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ચોથું, પાંચ સમય પ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે પાંચમું. એમ કેટલીક પ્રકૃતિઓનાં આવલિકાના સમય પ્રમાણ, કેટલીકનાં સમયાધિક આવલિકાના સમય પ્રમાણ અને કેટલીક પ્રકૃતિઓનાં તેથી વધારે તેમ જ કેટલીક પ્રકૃતિઓનાં તેથી પણ ઓછાં સ્પર્દકો થાય છે.

ત્યાં ઔદારિકસપ્તક, તેજસ-કાર્મણ સપ્તક, સંધ્યણુષ્પદક, સંસ્થાનષ્પદક, વર્ણુ-અનુષ્ઠની વીથ, જે વિહાર્યોગતિ, પરાઘાત, ઉપઘાત, ઉચ્છવાસ, અગુરુદધુ, નિર્મોણ, અપયોગત, અસ્થિરષ્પદક, પ્રત્યેક, સુસ્વર, અન્યતર વેદનીય અને નીચગોત્ર-આ છાસક પ્રકૃતિઓનાં અયોગિ-ગુણુસ્થાનકના સમયોની સંખ્યા પ્રમાણ, ત્રસત્રિક, સૌભાગ્ય, આદેય, પચેન્દ્રિય ભતિ, જિનનામ અને અન્યતર વેદનીય આ આઠ પ્રકૃતિઓનાં સમયાધિક અયોગિ ગુણુસ્થાનકના સમય પ્રમાણ; મનુષ્યગતિ. યશઃકીર્તિ, મનુષ્યાયુ અને ઉચ્ચગોત્રના સમયાધિક અયોગિ-ગુણુસ્થાનકના સમય પ્રમાણ અથવા મનુષ્યાયુના મિશ્ર વિના ૧ થી ૧૧ ગુણુસ્થાને સમયાધિક આવલિકાના સમય પ્રમાણ અને મનુષ્યગતિ તથા ઉચ્ચગોત્રનાં પ્રથમ ગુણુસ્થાને આવલિકાના સમય પ્રમાણ તેમ જ યશઃકીર્તિનું અપ્રમત્ત ગુણુસ્થાનકના અંતે એક સ્પર્દક થાય છે.

વૈકિંયસપ્તક, આહારકસપ્તક, દેવદિકે અને મનુષ્યાનુપૂર્વી આ સત્તરનાં અયોગિ ગુણુસ્થાનકના સમય પ્રમાણ અથવા પ્રથમ ગુણુસ્થાને આવલિકાના સમય પ્રમાણ સ્પર્દકો થાય છે. થીણુદ્ધિત્રિક, મધ્યમ આઠ કષાય, તિર્યંચદિક, પ્રથમની ચાર ભતિ, આતપ, ઉદોત, સાધારણ અને સ્થાવરદિક આ બાવીસ પ્રકૃતિઓના નવમા ગુણુસ્થાને

આવલિકાના સમય પ્રમાણ અને નરકદિકના નવમા તથા પહેલા ગુણસ્થાને પણ આવલિકાના સમય પ્રમાણ સ્પર્શક થાય છે.

ચોથાથી સાતમા ગુણસ્થાને ચાર અનંતાનુબંધિ અને મિથ્યાત્વ એ પાંચનાં અને પહેલા ગુણસ્થાને સમ્યક્ત્વ તથા મિશ્ર મોહનીયનાં આવલિકાના સમય પ્રમાણ સ્પર્શક થાય છે.

મનુષ્ય વિના શેષ ત્રણ આયુષ્યનાં ત્રીજા વિના યથાસંભવ એકથી પાંચ ગુણસ્થાને સમયાધિક આવલિકાના સમય પ્રમાણ, સંબલન લોભનાં સૂક્ષ્મ સંપ્રસય ગુણસ્થાને તે ગુણસ્થાનકના સમયાધિક સંજ્ઞાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ અથવા અપ્રમત ગુણસ્થાનકના અન્તે એક સ્પર્શક થાય છે.

નિદ્રાદિકના ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે પોતાના સંજ્ઞાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ અને પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ તેમ જ પાંચ અતંશ એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનાં સમયાધિક સંજ્ઞાતમા ભાગના સમય પ્રમાણ સ્પર્શક થાય છે.

નવમા ગુણસ્થાને હાસ્યપટ્ટકનું એક અને ત્રણ વેદના બે સ્પર્શક તેમ જ બીજી રીતે પણ આ જ ગુણસ્થાને યુરુપવેદનાં તેમ જ સંબલન કોષાદિ ત્રણનાં બે સમય ન્યૂન બે આવલિકાના સમય પ્રમાણ સ્પર્શક થાય છે.

ત્યાં અયોગિ ગુણસ્થાને જેઓના ઉદય નથી પરંતુ સત્તા છે તેમાંની ઔદારિક-સપ્તક વગેરે અનુદયવતી છાસક પ્રકૃતિઓનું દલિક અયોગિના ચરમ સમયે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના ચરમસમયમાં સંક્રમી જતું હોવાથી ચરમસમયે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપે સત્તા હોતી નથી. વળી અહિં તથા અન્યત્ર સર્વસ્થલે ચરમસમયે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપસત્તા ન હોવાથી તે પ્રકૃતિઓનું દલિક સ્વસ્વરૂપે હોતું નથી. તેથી ચરમસમયરૂપ એક સ્થિતિનું સ્પર્શક થતું નથી. પરંતુ ઉપાન્ત્ય સમયે સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ એક સમય અને સામાન્ય કર્મપણાની અપેક્ષાએ બે સમય પ્રમાણ સ્થિતિનું એક સ્પર્શક થાય છે.

ક્ષપિતકર્માંશ આત્માને અયોગિના દિચરમસમયે જે સર્વથી જઘન્ય પ્રદેશસત્તા તે પહેલું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય છે. તેમાં એક-એક પ્રદેશની વૃદ્ધિએ યાવત સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળા ગુણિતકર્માંશ આત્મા સુધીના સિત્ત સિત્ત જીવો આશ્રયી તે જ દિચરમસમયે અનન્ત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે. આ અનન્ત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોને એક સમયની સ્થિતિનું ચરમ સ્પર્શક કહેવાય છે. એ જ પ્રમાણે સિત્ત સિત્ત જીવો આશ્રયી અયોગિના ત્રિચરમસમયે બે સમયની સ્થિતિનું બીજું, ચોથા ચરમસમયે ત્રણ સમયની સ્થિતિનું ત્રીજું-એમ અયોગિ ગુણસ્થાને અયોગિ ગુણસ્થાનકના સમયોની સંજ્ઞાથી એક સ્પર્શક ન્યૂન થાય છે અને સયોગિ ગુણસ્થાને ચરમસ્થિતિઘાતના ચરમ પ્રક્ષેપથી માંડી પશ્ચાત્તુપૂર્વાએ અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામતાં નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો ત્યાં સુધી

કહેવાં યાવત્ પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા થાય. સ પૂર્ણસ્થિતિસંખ્યા આ યથાસંભવ એક સ્પર્દાક થાય છે. તેથી આ છાસક પ્રકૃતિઓનાં કુલ સ્પર્દાકે અયોગિ-ગુણસ્થાનકના સમય પ્રમાણ થાય છે.

અયોગિ-ગુણસ્થાને ઉદયવાળી ત્રસન્નિક વગેરે આઠ પ્રકૃતિઓનાં સ્પર્દાકે પણ આ જ પ્રમાણે થાય છે. પરંતુ અયોગિ-ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે પણ આ પ્રકૃતિઓની સ્વરૂપ સત્તા હોવાથી ચરમસમય સંખ્યા એક સ્પર્દાક અધિક થવાથી અયોગિના સમયો કરતાં એક સ્પર્દાકે અધિક થાય છે.

મનુષ્યગતિ વગેરે ચાર પ્રકૃતિઓનાં પણ ત્રણ વગેરેની જેમ અયોગિ-ગુણસ્થાનક આશ્રયી સમયાધિક અયોગિ-ગુણસ્થાનકના કાળ પ્રમાણ સ્પર્દાકે થાય છે. તેમજ મનુષ્યગતિ તથા ઉચ્ચગોત્રનાં ઉદ્દલના વખતે ચરમસ્થિતિઘાતના ચરમપ્રશ્નેષ પછી અનુદયાવલિકામાં સમયન્યૂન આવલિકા પ્રમાણ અને ચરમસ્થિતિઘાતના ચરમપ્રશ્નેષથી પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સુધીનું એક-એમ કુલ આવલિકાના સમયપ્રમાણ સ્પર્દાકે થાય છે. મનુષ્યાસુનાં ભવને અંતે સમયાધિક આવલિકાના સમયપ્રમાણ સ્પર્દાકે થાય છે. વળી યશઃકીર્તિનું અપ્રમત્ત ગુણસ્થાને યથાપ્રવૃત્તકરણના અંતે એક સ્પર્દાક થાય છે. તે આ રીતે-ગોહના સર્વોપશમ સિવાયની ક્ષપિતકર્મોશની સઘળી ક્રિયાઓ કરી નીર્ધકાળ સંયમનું પાલન કરી ક્ષપકશ્રેણિ કરનાર આત્માને અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે યથાપ્રવૃત્તકરણના ચરમસમયે જે સર્વ જન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તે પહેલું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન છે. તેમાં એક-એક પરમાણુની વૃદ્ધિએ યાવત્ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળા શુણ્ણિકર્મોશ આત્મા સુધીના ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી અનંત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે. તેઓને સમુદાય તે એક સ્પર્દાક છે.

વૈકિંચજ્ઞાતક વગેરે સત્તર પ્રકૃતિઓનાં અયોગિ-ગુણસ્થાનક આશ્રયી ઔદારિક સંપત્તકની જેમ અયોગિના સમયપ્રમાણ સ્પર્દાકે થાય છે. તેમજ ઉદ્દલના વખતે ચરમસ્થિતિઘાતને ચરમપ્રશ્નેષ યથા બાદ જે માત્ર ઉદયાવલિકા રહે છે- તેના પણ સ્વિભૂક્તકર્મદ્વારા ક્ષય કરતાં કરતાં જ્યારે સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ એક સમય અને સામાન્ય કર્મત્વની અપેક્ષાએ બે સમયપ્રમાણ સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે સર્વ જન્ય પ્રદેશસત્તાવાળા ક્ષપિતકર્મોશ આત્માને જે પ્રદેશસત્તા છે તે પહેલું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, અને ત્યારબાદ એક-એક પરમાણુની વૃદ્ધિએ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળા શુણ્ણિકર્મોશ જીવ સુધીના ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી અનંત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે. તેઓને સમુદાય તે એક સ્પર્દાક. એ જ પ્રમાણે સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ બે સમયની સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે બીજું, ત્રણ સમયની સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ત્રીજું-એમ અનુદયાવલિકામાં ચરમસમયરૂપ એક સમય ન્યૂન આવલિકાના સમયો પ્રમાણ અને ચરમસ્થિતિઘાતના ચરમપ્રશ્નેષથી આરંભી પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિસત્તા સુધીનું યથાસંભવ એક-એમ કુલ આવલિકાના સમયપ્રમાણ સ્પર્દાકે થાય છે.

શીલ્પશાસ્ત્રિક વગેરે આવીશ અને નરકદિકં જેમ ચોવીશ પ્રકૃતિઓનાં નવમા ગુણસ્થાને પોતપોતાના ક્ષય વખતે વૈકલ્પિકપ્રકૃતિની જેમ આવલિકાના સમયપ્રમાણ અને નરકદિકંનાં પ્રથમગુણસ્થાને ઉદ્ભવના અવસરે પણ આવલિકાના સમયપ્રમાણ સ્પર્શકો થાય છે.

અનંતાનુભવીયતુષ્ક તથા મિથ્યાત્વ એ પાંચનાં ચોથાથી સાતમા ગુણસ્થાને અને સમ્યક્ત્વ મોહનીય તથા મિશ્રમોહનીયનાં પહેલા ગુણસ્થાને વૈકલ્પિકપ્રકૃતિની જેમ આવલિકાના સમયપ્રમાણ સ્પર્શકો થાય છે.

મનુષ્ય વિના શેષ ત્રણ આયુષ્યનાં પોતપોતાના લવના અન્તે સમયાધિક આવલિકાના સમયપ્રમાણ સ્પર્શકો થાય છે.

સંબલન લોકાનુ' પણ અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે યથાપ્રવૃત્તકરણના અન્તે એક સ્પર્શક યથાક્રીતિની જેમ થાય છે. તેમજ સમયાધિક સૂક્ષ્મસંપરાયના સંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ સ્પર્શકો આ રીતે થાય છે— ક્ષપિતકર્મોશ જીવને ક્ષપકશ્રેણિમાં સૂક્ષ્મસંપરાયના ચરમસમયે જે સર્વ જલન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તે પહેલું પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, ત્યારબાદ એક-એક પરમાણુની વૃદ્ધિએ યાવત્ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળા ગુણિતકર્મોશ જીવ સુધીના ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી તે જ ચરમસમયે અનન્તપ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે. તેના સમૂહ તે પહેલું સ્પર્શક, એ જ પ્રમાણે સૂક્ષ્મસંપરાયના દ્વિચરમસમયે ભિન્ન ભિન્ન જીવો આશ્રયી અનંત પ્રદેશસત્કર્મના સ્થાનરૂપ બે સમયની સ્થિતિનું બીજું, ત્રણ સમયની સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ત્રીજું, ચાર સમયની સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે ચોથું જેમ ક્ષપકશ્રેણીમાં સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગો ગયા પછી એક સંખ્યાતમો ભાગ શેષ રહે અને સંબલન લોકાના સ્થિતિઘાતાદિ અટકી જાય તે સમયથી આ ગુણસ્થાનકના ચરમસમય સુધીના સંખ્યાતમા ભાગના કાળના બેટલા સમયો છે તેટલા સમયપ્રમાણ સ્પર્શકો થાય છે. અને ચરમસ્થિતિઘાતના ચરમપ્રક્ષેપથી પશ્ચાત્તુપૂર્વોએ પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સુધીનું એક સ્પર્શક અધિક થાય છે.

પાંચ જ્ઞાનાવરણ, છ ઈર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાય એ સોળપ્રકૃતિઓનાં પણ જે પ્રમાણે સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાને સંબલન લોકાનાં સ્પર્શકો થાય છે, તે જ પ્રમાણે ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકના સંખ્યાતા ભાગો ગયા પછી એક સંખ્યાતમો ભાગ બાકી રહે ત્યારે આ સોલ પ્રકૃતિઓના સ્થિતિઘાતાદિ અટકી ગયા બાદ ક્ષીણમોહના શેષ રહેલ સંખ્યાતમા ભાગના સમયપ્રમાણ અને ચરમસ્થિતિઘાતના ચરમપ્રક્ષેપથી પશ્ચાત્તુપૂર્વોએ સંપૂર્ણસત્તા સુધીનું એક જેમ કુલ સંખ્યાતમા ભાગના સમયોથી એક અધિક સ્પર્શક થાય છે. માત્ર ક્ષીણમોહના ચરમસમયે નિદ્રાદિકની સ્વરૂપસત્તા ન હોવાથી શેષ ચૌદ પ્રકૃતિઓ કરતાં આ બે પ્રકૃતિઓનું ચરમસમયરૂપ એક સ્પર્શક બોધ થાય છે.

હાસ્યપદ્ધતું એક સ્પર્શક આ પ્રમાણે થાય છે. અભાવ્ય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય પ્રદેશ સત્તાવાળો જે જીવ ત્રસના ભવોમાં ઉત્પન્ન થઈ અનેકવાર સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરી ચાર વાર મોહનીયનો સર્વોપશમ કરે, ત્યારબાદ નપુંસકવેદ અને સ્ત્રીવેદની વારંવાર બંધથી તેમજ હાસ્યાદિના દલિકના સંક્રમથી ઘણી પ્રદેશસત્તા કરી મનુષ્યમાં જઈ ચિરકાળ સંયમતું પાલન કરી ક્ષપકશ્રેણિનો આરંભ કરે, તે જીવને હાસ્યપદ્ધતના ચરમસંક્રમ વખતે જે જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તે પ્રથમ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન, તેમાં જ એક-એક પરમાણુની વૃદ્ધિએ ચાવત્ સર્વોત્કૃષ્ટપ્રદેશસત્તાવાળા ગુણિતકર્માંશ જીવ સુધીના ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી તે ચરમસમયે જે અનંતપ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે તેઓનો સમૂહ તે એક સ્પર્શક, આ રીતે હાસ્ય-પદ્ધતું આ એક સ્પર્શક જણાવેલ છે. પરંતુ તેથી વધારે બીજાં પણ સ્પર્શકો સંભવી શકે છે. અને તે આ એક સ્પર્શકના ઉપલક્ષણથી લેવાનાં હોય એમ મને લાગે છે.

ત્રણ વેદોનાં જે-જે સ્પર્શકો આ પ્રમાણે છે-અભાવ્ય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય પ્રદેશ-સત્તાવાળો જે આત્મા ત્રસમાં ઉત્પન્ન થઈ અનેકવાર દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત કરી ચાર વાર મોહનીયનો ઉપશમ કરે અને એકસો બત્રીશ સાગરોપમ પ્રમાણુ સમ્યક્ત્વનો કાળ પૂર્ણ કરી સમ્યક્ત્વથી પડ્યા વિના જ ક્ષપકશ્રેણિ ઉપર આરુઢ થાય તે જીવને પોતપોતાના વેદના ઉદયના ચરમસમયે જે સર્વ જઘન્ય પ્રદેશસત્તા હોય છે તે સર્વ જઘન્ય પ્રથમ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય. તેમાં તેમાં એક-એક પરમાણુની વૃદ્ધિએ ચાવત્ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાવાળા ગુણિતકર્માંશ જીવ સુધીના ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી તે જ ચરમસમયે જે અનંતપ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે. તેઓના સમૂહ તે પહેલું સ્પર્શક છે.

તે જ પ્રમાણે નપુંસકવેદ અને સ્ત્રીવેદની બીજી સ્થિતિના ચરમસમયે ચરમપ્રશ્ને-પથી આરંભી પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સત્તા સુધીનું ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી અનંતપ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોના સમૂહરૂપ બીજું સ્પર્શક થાય છે. અને પુરુષવેદમાં પ્રથમ-સ્થિતિના ચરમસમયે જે દ્વિતીયસ્થિતિ સંબંધી ચરમપ્રશ્નેપ થાય છે તે દ્વિતીયસ્થિતિ સંબંધી સર્વ જઘન્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય છે. ત્યારબાદ પૂર્વોક્તરિતે ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સુધીનાં અનંતપ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોનું બીજું સ્પર્શક થાય છે.

અથવા પહેલી અને બીજી એમ બન્ને સ્થિતિઓની વિદ્યમાનતા વખતે સર્વ જઘન્ય પ્રદેશસત્તાથી આરંભી પોતપોતાની સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સુધીનું ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી એક અને જેમાંથી ગમે તે એક સ્થિતિનો ક્ષય થયા બાદ એક સ્થિતિ શેષ રહે ત્યારે બીજું એમ પણ જે સ્પર્શકો થાય છે. ત્યાં નપુંસકવેદ અને સ્ત્રીવેદના બીજી સ્થિતિના ચરમસ્થિતિઘાતના ચરમપ્રશ્નેપ પછી પ્રથમસ્થિતિ માત્ર એક ઉદયસમય

પ્રમાણુ રહે છે. અને પુરુષવેદની પ્રથમસ્થિતિના ક્ષય પછી જે સમય-ચૂન જે આવલિકા પ્રમાણુ તેની બીજી સ્થિતિમાં રહેલ દલિકનાં સ્પર્દકો થાય છે. પણ તે સ્પર્દકોને અહિં સામાન્યથી એક સ્પર્દક કહેલ છે.

પુરુષવેદની પ્રથમસ્થિતિનો વિચ્છેદ થયા બાદ તેની દ્વિતીયસ્થિતિમાં રહેલ દલિકનાં જે સમય-ચૂન જે આવલિકા પ્રમાણુ સ્પર્દકો આ પ્રમાણુ થાય છે.

પુરુષવેદના બંધવિચ્છેદ સમયે તત્પ્રાયોગ્ય જઘન્ય યોગસ્થાનવડે જે દલિક બંધાય છે તે દલિક બંધાવલિકા બ્યતીત થયા બાદ સંક્રમે છે. અને તેને સંક્રમાવલિકા કહેવાય છે. તે સંક્રમાવલિકાના ચરમસમયે તે બંધવિચ્છેદસમયે બંધાયેલ દલિકનો સત્તામાંથી સંપૂર્ણ ક્ષય થઈ જાય છે, તેના ઉપાન્ત્યસમયે જે પ્રદેશસત્તા છે તે એક સમયની સ્થિતિરૂપ સર્વ જઘન્ય પ્રથમપ્રદેશસત્કર્મસ્થાન કહેવાય છે. અને બંધ-વિચ્છેદસમયે જ તેનાથી ચડીયાતા બીજા નંબરના યોગસ્થાન વડે બંધાયેલા દલિકના અન્તિમ સંક્રમ વખતે બીજું. ત્રીજા નંબરના યોગસ્થાનવડે બંધાયેલ દલિકના ચરમસંક્રમ વખતે ત્રીજું—એ પ્રમાણુ બંધ-વિચ્છેદસમયે જ ઉત્તરોત્તર યોગસ્થાનની વૃદ્ધિવાળા ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી બંધાયેલ દલિકના ચરમસંક્રમ વખતે અસંખ્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય. તે સઘળા પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોનો સમૂહ તે એક સમયની સ્થિતિવાળું એક સ્પર્દક કહેવાય છે.

એ જ પ્રમાણુ બંધ-વિચ્છેદના પૂર્વના પ્રથમ સમયે જઘન્ય યોગસ્થાનથી ઉત્તરોત્તર ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાન સુધી વર્તનારા ભિન્ન-ભિન્ન જીવો વડે બંધાયેલ કર્મદલિકના ચરમસંક્રમ વખતે અસંખ્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનોનું બીજું સ્પર્દક થાય છે. માત્ર આ સ્પર્દક વખતે બંધના ચરમસમયે બંધાયેલ દલિક પણ સત્તામાં વિદ્યમાન હોવાથી જે સમયની સ્થિતિવાળું કહેવાય છે. એ પ્રમાણુ બંધ-વિચ્છેદથી પૂર્વના બીજા, ત્રીજા, ચોથા ચાવત જે સમય-ચૂન જે આવલિકા કાળમાં બંધાયેલ દલિકના પોતપોતાના ચરમસંક્રમ વખતે અનુક્રમે પછી-પછીના સમયે બંધાયેલ દલિકની પણ વિદ્યમાનતા હોવાથી અનુક્રમે ત્રીજું સ્પર્દક ત્રણ સમયની સ્થિતિરૂપ, ચોથું સ્પર્દક ચાર સમયની સ્થિતિરૂપ, પાંચમું સ્પર્દક પાંચ સમયની સ્થિતિરૂપ, એમ બંધ-વિચ્છેદથી જે સમય-ચૂન જે આવલિકાના પ્રથમસમયે બંધાયેલ કર્મદલિકનું બંધ-વિચ્છેદ પછીના પ્રથમ સમયે જે સમય-ચૂન જે આવલિકાની સ્થિતિપ્રમાણુ છેલ્લું ઉત્કૃષ્ટ સ્પર્દક થાય છે.

સંજ્વલન કોષાદિ ત્રણનાં સ્પર્દકો પુરુષવેદની જેમ સામાન્યથી બીજી સ્થિતિમાં જે સમય-ચૂન જે આવલિકાના સમય પ્રમાણુ થાય છે. પરંતુ કોષાદિ ત્રણના સ્થિતિ-ઘાત, રસઘાત, બંધ, ઉદય અને ઉદીરણા અટક્યા પછીના પ્રથમસમયે કોષાદિ ત્રણની પ્રથમસ્થિતિ પણ સમય-ચૂન આવલિકા પ્રમાણુ હોય છે. તેથી તે પ્રથમસ્થિતિમાં

સમયન્યૂન આવલિકાના સમયપ્રમાણ સ્પર્શકે પ્રથમ જતાવેલ મીઠાનિષિદ્ધિ આગિની જેમ થાય છે. પરંતુ તે વખતે બીજી સ્થિતિની પણ વિચારના ડોવાથી ને જલદી ગણવામાં આવ્યાં નથી. ગ્રીકમાં આટલી જ સૂત્રીકન ગણે છે. પણ જેમ મીઠાનિષિદ્ધિ આદિ પ્રકૃતિઓમાં ચરમસ્થિતિષાતના ચરમપ્રદેશથી પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશના સુધીનું એક સ્પર્શક વધારે ગણી કુલ આવલિકાના સમયપ્રમાણ સ્પર્શકે કયા છે તેમ અહિં પણ એક સ્પર્શક વધારે ગણી આવલિકાના સમયપ્રમાણ સ્પર્શકે કહેવાં જોઈએ. છતાં અહિં કેમ કહેલ નથી તે બહુશ્ચતો જાણે.

ઇતિ પંચસંગ્રહ-પંચમદ્વાર-સારમંથ સમાપ્ત.

પંચમદ્વાર-પ્રશ્નોત્તરી.

- પ્ર. ૧. આ દ્વારનું નામ બંધવિધિ એટલે બંધના પ્રકારો છે. તેથી બંધના જ ચાર પ્રકારોનું સ્વરૂપ કહેવું જોઈએ. પરંતુ ઉદય, હરીરણા અને સત્તાનું સ્વરૂપ કેમ દર્શાવેલ છે ?
- ઉ. બંધાયેલા કર્મનો જ ઉદય થાય છે. ઉદય હોય ત્યારે જ હરીરણા થાય છે. અને બંધાયેલ કર્મની જ જ્યાંસુધી આત્મા સાથે વિચારના હોય ત્યાં સુધી સત્તા કહેવાય છે. તેથી ઉદયાદિ ત્રણ પણ બંધના જ પ્રકારો ડોવાથી બંધવિધિમાં ઉદયાદિ ત્રણનું સ્વરૂપ કહેવું તે યુક્ત જ છે.
- પ્ર. ૨. સમ્યક્ત્વ મોહનીય તથા મિશ્રમોહનીય બંધવિના જ ઉદયાદિત્રણમાં પ્રાપ્ત થાય છે. તો બંધાયેલ કર્મનો જ ઉદય થાય છે. એમ કેમ કહેવાય ?
- ઉ. આ બે પ્રકૃતિઓ સ્વસ્વરૂપે બંધાની નથી. પરંતુ બંધાયેલ મિશ્રતાના મ્હં. દલિકને જ ઔપચારિક સમ્યક્ત્વરૂપે વિશુદ્ધિના વશથી રસ મટારીને સમ્યક્ત્વ અને મિશ્રમોહનીયરૂપે બનાવે છે. તેથી બંધાયેલ કર્મનો જ ઉદય થાય છે. એમ કહેવામાં હરકત નથી.
- પ્ર. ૩. એવું કયું કર્મ છે કે જેનો હરીરણા વિના કેવળ ઉદય કે બંધ મિશ્રશુદ્ધિ સ્થાને હોતો જ નથી ?
- ઉ. આયુષ્યકર્મ.

પ્ર. ૪. એવાં કયાં મૂળકર્મો છે કે જેમની ઉદ્ધરણા સાતમા ગુણસ્થાનકથી હોતી જ નથી. ?

ઉ. વેદનીય અને આયુષ્યકર્મ.

પ્ર. ૫. કેટલા કાળ સુધી કઈ કઈ પ્રકૃતિઓનો ઉદ્ધરણા વિના પણ કેવળ ઉદય હોઈ શકે ?

ઉ. બે વેદનીય અને મનુષ્યાયુ એ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો દેશોનપૂર્વકોઠવર્ષ, પાંચ નિદ્રા, ત્રસત્રિક, મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ સૌભાગ્ય, આદેયદ્રિક, તીર્થંકર નામ-કર્મ અને ઉચ્ચગોત્ર એ પંદરનો અંતમુંદૂર્ત, પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ, પાંચ અંતરાય, ત્રણવેદ, સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મિથ્યાત્વ મોહનીય, મનુષ્યાયુવિના ત્રણ આયુ અને સંબલન લોભ આ ત્રેવીશ પ્રકૃતિઓનો એક આવલિકા સુધી કેવળ ઉદય હોય છે.

પ્ર. ૬. શરૂઆતનાં મિથ્યાત્વાદિ ગુણસ્થાને ન બંધાય અને ઉપરનાં અમુક ગુણસ્થાનકોમાં જ બંધાય એવી કઈ કર્મપ્રકૃતિઓ છે ?

ઉ. આહારકેદ્રિક અને જિનનામ.

પ્ર. ૭. એકું કયું મૂળકર્મ છે કે જેનો સર્વથા ઉદયવિચ્છેદ થાય છતાં ફરીથી ઉદયમાં આવી શકે. ?

ઉ. મોહનીયકર્મ, તેનો ઉપશાંતમોહગુણસ્થાને સર્વથા ઉદયવિચ્છેદ થાય છે અને ત્યાંથી પડતાં દશમે અથવા એથે ગુણસ્થાનકે ફરી ઉદય શરૂ થાય છે.

પ્ર. ૮. બંધ આદિ ચારેના કયા ચાર પ્રકારો છે ?

ઉ. બંધ આદિ ચારેના પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશ અથવા ભૂયસ્કાર, અદ્ય-તર, અવસ્થિત અને અવજ્ઞાત્ય અથવા સાદિ વગેરે એમ ચાર પ્રકાર છે.

પ્ર. ૯. અજઘન્ય તથા અનુકૃષ્ટમાં શું તફાવત છે ?

ઉ. અજઘન્યમાં જઘન્ય સિવાય ઉત્કૃષ્ટ સુધીના દરેક લેહોનો અને અનુકૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ સિવાય જઘન્ય સુધીના દરેક લેહોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. વળી ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સિવાયના દરેક લેહો અપેક્ષા-વિશેષથી અજઘન્ય અને અનુકૃષ્ટ બન્નેમાં ગણી શકાય છે.

પ્ર. ૧૦. ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સિવાયના દરેક લેહો અજઘન્ય અને અનુકૃષ્ટમાં આવી જાય તો અજઘન્ય કે અનુકૃષ્ટરૂપ એક જ લેહ ન પાડતાં બે લેહ પાડવાનું શું કારણ ?

ઉ. પ્રકૃતિ આદિનો વિચાર જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી એમ મુખ્યત્વે બે પ્રકારે કરવામાં આવે છે. તેથી જ્યારે જઘન્યને લક્ષ્યમાં રાખીને વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે શેષ સઘળા બેદોને અજઘન્ય અને જ્યારે ઉત્કૃષ્ટને લક્ષ્યમાં રાખીને વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે શેષ સઘળા બેદોને અતુલ્ય કહેવાય છે. આ હકીકત ધ્યાનમાં રાખવા આ બે બેદો પાડેલ છે. પણ જો જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટને લક્ષ્યમાં ન રાખીએ તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સિવાયના શેષ દરેક બેદો ગમે તે જોકમાં આવી શકે.

પ્ર. ૧૧. સર્વ ઉત્તર પ્રકૃતિઓનાં ઓગણત્રીશ બંધસ્થાનમાંથી ચતુર્થ ગુણસ્થાને કેટલાં બંધસ્થાનો ઘટી શકે ? અને તે કહી રીતે ?

ઉ. ચતુર્થ ગુણસ્થાને ત્રેસઠથી છાસઠ સુધીનાં ચાર બંધસ્થાનો ઘટી શકે, ત્યાં જ્ઞાનાં ૫, દર્શન ૬, વેદ ૧, મોહ ૧૭, ગોત્ર (ઉચ્ચ) ૧, અને અંત ૫ એમ છ કર્મની પાંત્રીસ સહિત દેવપ્રાયોગ્ય નામકર્મની અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિઓ બાધે ત્યારે ત્રેસઠનું, તે જ ત્રેસઠ જિનનામ અથવા દેવાચ્છુ સહિત બાધે ત્યારે અથવા દેવપ્રાયોગ્ય નામકર્મની અઠ્ઠાવીશ પ્રકૃતિઓના બદલે મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ઓગણત્રીશ બાધે ત્યારે એમ ત્રણ રીતે ચોસઠનું, તે જ પૂર્વોક્ત ત્રેસઠ જિનનામ અને દેવાચ્છુ એ બન્ને સહિત બાધે ત્યારે, અથવા મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ચોસઠ મનુષ્યાચ્છુ કે જિનનામ સહિત બાધે ત્યારે-એમ ત્રણ રીતે પાંસઠનું, અને જ્યારે જિનનામ તથા મનુષ્યાચ્છુ એ બન્ને સહિત પૂર્વોક્ત મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ચોસઠ બાધે ત્યારે છાસઠનું બંધસ્થાન થાય છે.

પ્ર. ૧૨. સર્વ ઉત્તર કૃતિઓનાં છઠ્ઠીશ ઉપદસ્થાનોમાંથી આઠમા ગુણસ્થાને કેટલાં ઉપદસ્થાનો હોય ? અને તે કહી રીતે ?

ઉ. આઠમા ગુણસ્થાને એકાવનથી ચોપન સુધીનાં ચાર ઉપદસ્થાનો હોય. ત્યાં જ્ઞા. ૫, દં. ૪, વે. ૧, મો. ૪. (મનુષ્ય) આચ્છુ ૧, (મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય) નામકર્મની ૩૦, (ઉચ્ચ) ગોત્ર ૧, અને અં. ૫, એમ ઓછામાં ઓછું એકાવનનું, તેમાં ભય, ભુગુપ્સા અને નિદ્રાદિકમાંથી એક એ ત્રણમાંથી કોઈપણ એકનો ઉદય થાય ત્યારે ત્રણરીતે બાવનનું, તે જ ત્રણમાંથી કોઈપણ બેનો ઉદય થાય ત્યારે ત્રણરીતે ત્રેપનનું અને ત્રણેનો ઉદય સાથે થાય ત્યારે એક રીતે ચોપનનું ઉપદસ્થાન થાય છે.

પ્ર. ૧૩. સર્વોત્તરપ્રકૃતિનાં અઠતાલીશ સત્તાસ્થાનોમાંથી સાત્વાદન ગુણસ્થાને કેટલાં અને કયા કયા સત્તાસ્થાનો હોય ? તેમજ તેમાં કયા કર્મની કેટલી પ્રકૃતિઓ હોય ?

ઉ. ૧૪૦, ૧૪૧, ૧૪૪, અને ૧૪૫ એ ચાર સત્તાસ્થાનો સાર્વાદન ગુણસ્થાને હોય. ત્યાં જ્ઞાં ૫, દં ૬, વેં ૨, મોં ૨૮, આં ૧, નાં ૮૮, ગોં ૨ અને અંતં ૫. એમ ઓછામાં ઓછું એકસો આવીશ પ્રકૃતિઓનું સત્તાસ્થાન હોય અને આહારક ચતુષ્કની સત્તા હોય ત્યારે એકસો ચુમ્માલીશનું, વળી તે બંને સત્તાસ્થાનોમાં પરભવના અન્ય આયુષ્યની સત્તા વધે ત્યારે અતુલ્ય એકસો એકતાલીશનું અને એકસો પીસ્તાલીશનું એમ કુલ ચાર સત્તાસ્થાનો હોય છે.

પ્ર. ૧૪. બંધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તા આશ્રયી કયા કયા મૂળ કર્મનો અવસ્થા સંભવતો નથી ?

ઉ. બંધ આશ્રયી વેદનીયનો, ઉદય આશ્રયી મોહનીય સિવાય સાત કર્મનો, ઉદીરણા આશ્રયી જ્ઞાનાવરણ, હર્ષનાવરણ, અંતરાય, નામ તથા ગોત્ર કર્મ-એ પાંચનો અને સત્તા આશ્રયી એકપણ મૂળકર્મનો અવસ્થા સંભવતો નથી.

પ્ર. ૧૫. કેવલિ-સમુદ્ધાતમાં સામાન્ય કેવલી અને તીર્થંકર કેવલીને બીજા સમયે નામ-કર્મની છન્વીશ અને સત્તાવીશ પ્રકૃતિઓનો ઉદય એક સમય જ હોય છે. અને તે અદ્યતરોદય કહેવાય છતાં તે બંને ઉદય અવસ્થિતોદય કેમ કહેવાય ?

ઉ. કેવલિ-સમુદ્ધાતના બીજા સમય આશ્રયી છન્વીશ અને સત્તાવીશ પ્રકૃતિના અવસ્થિતોદય ઘટતા નથી પરંતુ કેવલિ-સમુદ્ધાતમાં જ છઠ્ઠા અને સાતમા સમયે આ બંને ઉદયસ્થાનો બે સમય રહેતાં હોવાથી પહેલા સમયે ભૂયસ્કારરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે અને બીજા સમયે અવસ્થિતોદયરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ જ છન્વીશને પણ છન્વીશ અને સત્તાવીશનાં ઉદયસ્થાનો અંત- , સુદંત તથા તેથી પણ અધિક ઘણા કાળસુધી ઘટતાં હોવાથી અવસ્થિતોદય કહી શકાય.

પ્રા. ૧૬. ચૌદમા ગુણસ્થાનકના દ્વિચરમ સમયે નીચગોત્રનો ક્ષય થવાથી ઉચ્ચગોત્રરૂપે એકનું સત્તાસ્થાન ચૌદમા ગુણસ્થાનકના ચરમસમયરૂપે એક જ સમય હોવાથી ગોત્રકર્મના બે અને એક પ્રકૃતિરૂપે બે અવસ્થિત સત્તાસ્થાનો કેમ કહેવાય ? તેમજ ઉચ્ચગોત્રરૂપે એકની સત્તા ચૌદમા ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે જ હોવાથી અને ત્યાંથી પહવાનો અભાવ હોવાથી બે પ્રકૃતિની સત્તારૂપે ગોત્રકર્મનો ભૂયસ્કાર પણ કેમ થાય ?

ઉ. અહિં આ અપેક્ષાએ એક પ્રકૃતિની સત્તાસ્વરૂપે અવસ્થિત અને બે પ્રકૃતિની સત્તાસ્વરૂપે ભૂયસ્કાર જણાવેલ નથી. પરંતુ તેઉકાય અને વાયુકાયમાં ઉચ્ચ-

ગોત્રની ઉદ્ભવના કયાં પછી ઘણા કાળ સુધી કેવળ નીચગોત્રરૂપ એકની સત્તા હોય છે. તેથી નીચગોત્ર આશ્રયી એક પ્રકૃતિનું સત્તાસ્થાન અવસ્થિત રૂપે છે. અને તે જ છવ તેઉકાય-વાયુકાયમાંથી નીકળી અન્ય એકેન્દ્રિયા-દિકમાં જઈ ઉચ્ચગોત્રનો ખંધ કરે ત્યારે તેની સત્તારૂપ ભૂચસ્કાર પણ થાય છે.

પ્ર. ૧૭. એવું કયુ ગુણસ્થાનક છે કે જ્યાં જેટલી પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય તેટલી પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા પણ હોય જ ? તેમજ પહેલે ગુણસ્થાનકે ઉદય હોવા છતાં જેટલી અને કઈ કઈ પ્રકૃતિની ઉદીરણા ન પણ હોય એવું બની શકે ?

ઉ. મિશ્રગુણસ્થાને જેટલી પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે, તે દરેક પ્રકૃતિઓની ઉદીરણા પણ હોય જ છે. અને પ્રથમ ગુણસ્થાનકે-ચરમાવલિકામાં ચાર આયુષ્યનો, પ્રથમસ્થિતિની ચરમાવલિકામાં મિથ્યાત્વનો તેમજ શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય બાદ ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી નિદ્રાપંચકનો એમ દશ પ્રકૃતિઓનો ઉદીરણા વિના કેવળ ઉદય હોય છે.

પ્ર. ૧૮. ઉદયના ચરમસમય પછી પણ જે પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છતાં ચરમાવલિકામાં જેનો કેવળ ઉદય હોય પણ ઉદીરણા ન હોય તેવી પ્રકૃતિઓ જેટલી અને કઈ કઈ ?

ઉ. મિથ્યાત્વ, પુરુષવેદ, અને સમ્યક્ત્વ મોહનીય એ ત્રણ અથવા સ્ત્રીવેદ, નપુંસ-કવેદ અને સંજ્ઞલન લોભ સહિત કુલ છ.

પ્ર. ૧૯. ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોડ વર્ષ પર્યાન્ત ઉદીરણા વિના જેનો કેવળ ઉદય પણ હોઈ શકે તેવી પ્રકૃતિઓ કઈ કઈ ?

ઉ. જે વેદનીય અને મનુષ્યાયુ, એમ કુલ ત્રણ.

પ્ર. ૨૦. ઉદય તથા સત્તાનો એકી સાથે વિચ્છેદ થવા છતાં જે પ્રકૃતિઓનો ઉદીરણા વિના કેવળ ઉદય આવલિકા કરતાં પણ વધારે કાળ હોય તેવી પ્રકૃતિઓ જેટલી અને કઈ કઈ ?

ઉ. મનુષ્યગતિ, મનુષ્યાયુ, તસત્રિક, સૌભાગ્ય, આદેયદિક, ઉચ્ચગોત્ર, તીર્થંકર નામકર્મ, પંચેન્દ્રિય ભતિ અને જે વેદનીય આ તેર પ્રકૃતિઓનો ચૌદમા ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે ઉદય-સત્તાનો સાથે વિચ્છેદ હોવા છતાં ચૌદમા ગુણસ્થાનકના અંતર્મુહૂર્ત કાળ પ્રમાણે ઉદીરણા વિના કેવળ ઉદય હોય છે અને તે કાળ આવલિકાથી વધારે છે. વળી આ તેરમાંથી મનુષ્યાયુ અને જે વેદનીયનો ઉત્કૃષ્ટથી દેશોનપૂર્વકોડ વર્ષ સુધી પણ ઉદીરણા વિના ઉદય હોઈ શકે છે.

પ્ર. ૨૧. મિથ્યાદષ્ટિને અનંતાનુભંધિના ઉદય ન હોય ત્યારે જઘન્યથી મોહનીય-સંખંધી સાત પ્રકૃતિનું ઉદયસ્થાન હોય છે તેથી તેને વિગ્રહગતિમાં સર્વોત્તર પ્રકૃતિનું પીસ્તાલીશનું ઉદયસ્થાન કેમ ન થતે ?

ઉ. મિથ્યાત્વગુણસ્થાને અનંતાનુભંધિના ઉદય રહિત જઘન્યથી મોહનીયનું સાત પ્રકૃતિનું ઉદયસ્થાન પચોપ્ત સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયને જ હોય છે અને તે પ્રથમાવલિકામાં કાળ કરતો નથી એથી વિગ્રહગતિમાં સાતનો ઉદય થતો ન હોવાથી સર્વોત્તરપ્રકૃતિનું પીસ્તાલીશનું ઉદયસ્થાન પણ થતું નથી.

પ્ર. ૨૨. સર્વોત્તર પ્રકૃતિઓનાં છઠ્ઠીય ઉદયસ્થાનોમાં ટીકાકાર મહર્ષિએ દર્શાવેલ ચોવીશ અદ્વપતરોદયથી વધારે કયો અદ્વપતરોદય થી શકે ?

ઉ. ટીકાકાર મહર્ષિએ યોગણુસાઠ અને ચોત્રીશ વિના શેષ ચોવીશ અદ્વપતરોદય બતાવેલ છે. પરંતુ ભાવિ તીર્થંકરને ધારમા ગુણસ્થાનકના ચરમસમયે સુડતાલીશના ઉદયમાંથી નવ આવરણ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદનો ઉદયવિગ્રહે થવાથી અને પછીના સમયે તીર્થંકર નામકર્મનો ઉદય થવાથી તેરમા ગુણસ્થાનકના પ્રથમ સમયે ચોત્રીશ પ્રકૃતિના ઉદયસ્થાન સ્વરૂપ પચીશમો અદ્વપતરોદય પણ થી શકે છે. છતાં તે ન બતાવવાનું કારણ તો અતિશય જ્ઞાનીઓ જ બાણે.

પ્ર. ૨૩. નામકર્મનાં ધાર સત્તાસ્થાનોમાં એવાં કયાં સત્તાસ્થાનો છે કે જે જે રીતે પ્રાપ્ત થાય ? અને તે કઈ રીતે ?

ઉ. ત્રસપણું નહિ પામેલ અથવા એકેન્દ્રિયમાં જઈ વૈક્રિયઅષ્ટકની ઉદ્ભવના કરેલ એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને વૈક્રિય અષ્ટક, આહારક ચતુષ્ક અને જિનનામ એ તેર વિના એ'શીતું અથવા ક્ષપકશ્રેણીમાં ત્રાણુંની સત્તાવાળાને નામકર્મની તેર પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થયા પછી નવમા ગુણસ્થાનકના બીજા ભાગથી એ'શીતું સત્તાસ્થાન હોય છે. આ રીતે એ'શીતું સત્તાસ્થાન જે રીતે થાય છે. વળી એકેન્દ્રિયાદિમાંથી આવેલ એ'શીની સત્તાવાળા પંચેન્દ્રિયને પચોપ્તાવસ્થામાં વૈક્રિયચતુષ્ક અને દેવદ્વિકના અથવા વૈક્રિયચતુષ્ક અને નરકદ્વિકના બંધકાલે છની સત્તા જે રીતે વધવાથી છયાસીતું સત્તાસ્થાન પણ જે રીતે થાય છે.

પ્ર. ૨૪. સર્વોત્તરપ્રકૃતિના અડતાલીશ સત્તાસ્થાનોમાં અગિયાર તથા બારનું સત્તાસ્થાન અયોગિના ચરમ સમયે અને ચોરાણું તથા પંચાણુંનું સત્તાસ્થાન ક્ષીણમોહના ચરમ સમયે એક સમય માત્ર હોવાથી એ ચાર વર્જિત શેષ ચુરમાલીશ સત્તાસ્થાનો અવસ્થિત કહ્યાં છે. ત્યાં ચોરાણું અને પંચાણુંની જેમ અઠાણું અને નવ્વાણુંનું સત્તાસ્થાન પણ ક્ષીણમોહના ચરમ સમયે એક સમય માત્ર હોવાથી આ જે સત્તાસ્થાનો પણ અવસ્થિત કેમ કહેવાય ?

ઉ. અઠાણું અને નંવાણું આ બે સત્તાસ્થાનો ક્ષીણમોહના ચરમસમયે એક સમ-
યમાત્ર હોવાથી ત્યાં અવસ્થિત રૂપે ઘટતાં નથી, પરંતુ જે જીવોને ક્ષીણમો-
હના ચરમસમયે ચોરાણું અને પંચાણની સત્તા થશે તે જીવોને ક્ષપકશ્રેણિમાં
નવમા ગુણસ્થાને જ્યારે માનનો ક્ષય થાય ત્યારે અંતર્મુદ્ધૂત કાળ સુધી
સંજ્વલન માયા, લોભ અને નિદ્રાદિક એ ચારની સત્તા અધિક હોવાથી
તે વખતે અઠાણું અને નંવાણું આ બે સત્તાસ્થાનો અવસ્થિતરૂપે પ્રાપ્ત
થાય છે. માટે કૌંઠ દોષ નથી.

પ્ર. ૨૫. આ અડતાલીશ સત્તાસ્થાનોમાં એવું કયું સત્તાસ્થાન છે કે જેમાં એક જ
પ્રકૃતિ બે વાર ગણવામાં આવેલ છે ?

ઉ. એકસો અઠાવીશના સત્તાસ્થાનમાં ચાલુ ભવનું તિથ'આયુ અને આવતા
ભવનું બંધાયેલ તિથ'આયુ એમ એક જ તિથ'આયુ રૂપ પ્રકૃતિ બે વાર ગણ-
વામાં આવે છે.

પ્ર. ૨૬. મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને સર્વોત્તરપ્રકૃતિનાં કુલ કેટલાં અને કયાં કયાં સત્તા-
સ્થાનો હોય ?

ઉ. મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને ૧૨૭, ૧૨૮, ૧૩૦, ૧૩૧ આ ચાર તથા ૧૩૬ થી
૧૪૨ એ સાત તેમજ ૧૪૪ અને ૧૪૫ એમ કુલ તેર સત્તાસ્થાનો ટીકાકા-
રશ્રીના લખવા સુજળ ઘટે છે. ૧૨૯ નું સત્તાસ્થાન ટીકાકારશ્રીએ માત્ર ક્ષપ-
કશ્રેણિમાં નવમા ગુણસ્થાને બતાવ્યું છે. પણ ૧૨૭ ની સત્તાવાળા તેઉકાય
અને વાયુકાય ત્યાંથી કાળ કરી પૃથ્વીકાયાદિમાં જઈ મતુષ્યદિકને બંધ કરે
ત્યારે ૧૨૯ નું સત્તાસ્થાન પણ પહેલે ગુણસ્થાને ઘટી શકે એમ મને લાગે
છે. વળી ટિપ્પણીમાં જણાવ્યા સુજળ ૧૪૩ નું સત્તાસ્થાન પણ પહેલા ગુણ-
સ્થાને માનવામાં આવે તો કુલ પંદર સત્તાસ્થાનો ઘટે. પછી તો બહુશ્ચુતો જાણે.

પ્ર. ૨૭. તે તે કર્મનો જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબધ બતાવેલ છે તે બંધ તે તે વિવક્ષિત
સમયે બંધાયેલ સંપૂર્ણ કર્મલતાની અપેક્ષાએ છે કે બીજી કૌંઠ રીતે ?

ઉ. વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલ સંપૂર્ણ કર્મલતાની અપેક્ષાએ નહિ, પરંતુ તે
સમયે બંધાયેલ કર્મલલિકના છેલ્લા નિષેકસ્થાનની અપેક્ષાએ હોય છે અને
તેથી જ વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલ તે તે કર્મનાં દલિકો પોતાના અબાધા-
કાળના સમયો છોડી પ્રથમ સમયથી ચરમ સમય સુધીનાં સ્થાનોમાં ગોઠવાય
છે. અને અબાધાકાળ પૂર્ણ થતાં જ તે તે સમયમાં ગોઠવાયેલ દલિકો તે તે
સમયે રસોદય કે પ્રદેશોદયથી લોગવાઈ આત્માથી છુટાં પડી જાય છે. દૃષ્ટાન્ત
તરીકે:- જે સમયે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ત્રીશકોડકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ

સ્થિતિબંધ થાય છે ત્યારે તે બંધ સમયે જ ત્રણ હબર વર્ષ પછીના ત્રણ હબર વર્ષ ન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ બધા સમયોમાં દલિકો ગોઠવાઈ બાય છે. અને અબાધાકાળનાં ત્રણ હબર વર્ષ પૂર્ણ થતાં જ પહેલા સમયમાં ગોઠવાયેલ દલિક પહેલા સમયે બીજા સમયમાં ગોઠવાયેલ દલિકો બીજા સમયે ત્રીજા સમયમાં ગોઠવાયેલ દલિક ત્રીજા સમયે લોગવાઈ આત્માથી છુટું પડે છે. એમ બે તે કર્મમાં કરણદ્વારા કોઈ ફેરફાર ન થાય તો ચાવત ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમના ચરમસમયે ગોઠવાયેલ દલિક બરાબર ત્રીશકોડાકોડી સાગરોપમના ચરમસમયે લોગવાઈને છુટું પડે છે. અને આ રીતે ન માનતાં બે સંપૂર્ણ કર્મલતાની અપેક્ષાએ માનીએ તો જે સમયે ત્રીશકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ કર્મ બંધાય તે સમયથી ચાવત ત્રીશકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ કાળ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી તે કર્મનાં કોઈપણ દલિકો લોગવાઈને છુટાં પડવાં ન બોધએ, પણ તેમ નથી માટે જ જે સમયે બેટલો સ્થિતિબંધ થાય છે તે સ્થિતિબંધ તે સમયે બધાયેલ ચરમસ્થિતિસ્થાનમાં ગોઠવાયેલ દલિકોની અપેક્ષાએ જ કહેવાય છે.

પ્ર. ૨૮. પ્રથમ સમયથી ચાવત દશમા સમય સુધી પ્રત્યેક સમયે સીતેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ મોહનીયકર્મનો બંધ કરે તો દશમા સમયે મોહનીય કર્મની કુલ કેટલી સ્થિતિસત્તા થાય ?

ઉ. પ્રતિ-સમયે બંધાયેલ કર્મલતાનાં દલિકો અલગ-અલગ ગોઠવાતાં નથી પરંતુ અબાધાકાળ પછીના દરેક સ્થાનોમાં સાથે-સાથે જ ગોઠવાય છે અને પૂર્વ-બદ્ધ દલિકોની સાથે જ રહી તેની સમાન ચોગ્યતા કે વિસમાન ચોગ્યતા પ્રાપ્ત કરે છે. એથી દશ સમય સુધી નિરંતર સિતેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ બંધ થવા છતાં દશમા સમયે પણ મોહનીય કર્મની સિતેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ જ સ્થિતિસત્તા થાય છે. પણ તેથી વધારે થતી નથી.

પ્ર. ૨૯. કોઈ એક જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો પ્રથમ અંતર્મુહૂર્તમાં પાંચ, બીજા અંતર્મુહૂર્તમાં દશ, ત્રીજા અંતર્મુહૂર્તમાં પંદર અને ચોથા અંતર્મુહૂર્તમાં વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ સ્થિતિબંધ કરે તો તે જીવને ચોથા અંતર્મુહૂર્તમાં જ્ઞાનાવરણીયની કુલ સ્થિતિસત્તા કેટલી હોય ?

ઉ. અક્ષાવીશમા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવ્યા મુજબ ચોથા અંતર્મુહૂર્તમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મની સ્થિતિસત્તા વીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણુ જ હોય પણ તેથી વધારે નહિ.

પ્ર. ૩૦. ઉપશાન્તમોહાદિ ત્રણ ગુણસ્થાનકે બે સમયે પ્રમાણુ શાતા વેદનીય બંધાય છે છતાં વેદનીય કર્મનો સકથાય જીવને સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનકનાં ચરમ-

સમયે જે બાર સુદૃઢ પ્રમાણ બધન્ય સ્થિતિબંધ થાય છે તેને જ બધન્ય સ્થિતિબંધ તરીકે કેમ ગણાવેલ છે ?

ઉ. કોઈપણ કર્મના સ્થિતિબંધ અને રસબંધ કષાયથી જ થાય છે. આ હંકીકત આજ અંથના ચોથા કારની ૨૦ મી ગાથામાં જણાવેલ છે. તેથી ઉપશાન્તમોહાદિ ત્રણ ગુણસ્થાનકોમાં માત્ર યોગના નિમિત્તથી જે સાતાવેહનીય બંધાય છે તે માત્ર પ્રકૃતિ અને પ્રદેશરૂપે જ બંધાય છે, પણ વાસ્તવિક સ્થિતિ રૂપે બંધાતું નથી. તેથી જ વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલ તે દલિક પછી-પછીના સમયે ભોગ-વાઈ ક્ષય થઈ જાય છે માટે જ જે સમય પ્રમાણ સ્થિતિબંધ થાય છે. એમ કહેવાય છે. તેથી તે જે સમય પ્રમાણ સ્થિતિબંધને બધન્યસ્થિતિબંધમાં ગ્રંહણ કરવામાં આવેલ નથી.

પ્ર. ૩૧. આ અંથમાં ટીકાકાર મહર્ષિએ દેવો, નારકો અને યુગલિકોને નિરુપકમી કહ્યા છે. ત્યારે જૃહત્સંઘહણીની મૂળગાથામાં આ ઉપસાંત ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરુષો તથા તદ્દક્ષવ મોક્ષગામીઓને પણ નિરુપકમી કહ્યા છે. તો આ સિત્તાતું કારણ શું ? વળી જો તે બરાબર હોય તો પ્રતિવાસુદેવો વાસુદેવોના શસ્ત્રોથી જ મૃત્યુ પામે છે અને બંધક યુનિ, જબમુકુમાલ યુનિ આદિ અનેક ચરમ-શરીરીઓ પણ શસ્ત્રાદિ નિમિત્તોદ્ધારા જ આશુ પૂર્ણ કરી મોક્ષમાં ગયેલ છે, તો તેઓને નિરુપકમી કેમ કહેવાય ?

ઉ. અહિં ટીકાકારશ્રીએ ‘જે જીવોને આયુષ્ય પૂર્ણ થવામાં જોઈએ કે મૃત્યુ પામવામાં શસ્ત્રાદિ નિમિત્તો બનતાં જ નથી’ તેવા જીવોને જ નિરુપકમી તરીકે ગણાવેલ છે. ત્યારે જૃહત્સંઘહણી આદિમાં શસ્ત્રાદિ નિમિત્તો પ્રાપ્ત થવા છતાં જે જીવોનું આયુષ્ય ઘટતું નથી તેવા જીવોને પણ નિરુપકમી રહ્યા છે. તેથી જ પ્રતિવાસુદેવો અને બંધક યુનિ આદિ ચરમશરીરી જીવોને ત્યારે પોતાનું આયુષ્ય પૂર્ણ થાય છે ત્યારે શસ્ત્રાદિક નિમિત્તો થાય છે પણ તે શસ્ત્રાદિક નિમિત્તોથી તેઓનું આયુષ્ય ઘટતું નથી તેથી તેઓ નિરુપકમી કહેવાય છે. આ પ્રમાણે વિવક્ષાલેહ હોવાથી પૂર્વાપર વિરોધ નથી.

પ્ર. ૩૨. “ત્રીજા આરાને અંતે જોકે યુગલિક મનુષ્યના તારવૃક્ષતળે બેસેલ યુગલમાંથી પુરુષ તેની ઉપર ફળ પડવાથી મૃત્યુ પામ્યો, અને તે યુગલિક-ના નાભિરાભ-દ્વારા સુનંદા સાથે પ્રથમ વીશોધિપતિ શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુને પરણાવવામાં આવી” આ પ્રમાણે અનેક અંથોમાં આવે છે. તો યુગલિકો નિરુપકમી જ હોય એમ કેમ કહેવાય ?

ઉ. આવા બનાવો દ્વચિત્ત જ બનતા હોવાથી આશ્ચર્યરૂપ ગણાય છે. તેથી તેમાં કંઈ દોષ નથી. અથવા આવા બનાવો યુગલિકકોળ નષ્ટ થવાનું સૂચવે છે. જીવો કાલલોકપ્રકાશ.

પ્ર. ૩૩. અનપવર્તનીય અને નિરુપક્રમી આયુષ્યમાં શું ફરક છે ?

ઉ. અનપવર્તનીય આયુષ્ય નિરુપક્રમી જ હોય છે. ત્યારે નિરુપક્રમી આયુષ્ય અનપવર્તનીય અને અપવર્તનીય એમ બંને પ્રકારનું હોય છે. આ બંનેમાં તફાવત છે.

પ્ર. ૩૪. વામન સંસ્થાનની સ્થિતિ બાબત શું મતાન્તર છે ?

ઉ. મૂળકારશ્રીએ પાંચમા સંસ્થાન અને પાંચમા સંઘયજીની અઠાર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિ બતાવી છે. ત્યાં કર્મઅંશ તથા આ અંશના મતે પાંચમા સંસ્થાન તરીકે 'વામન' જણાવેલ છે. જ્યારે ખુલ્લસંગ્રહણી આદિ કેટલાક ગ્રંથોમાં વામનને ચોથા સંસ્થાન તરીકે ગણાવેલ છે. તેથી તેમના મતે વામનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સોલ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે.

પ્ર. ૩૫. કર્મપ્રકૃતિના મતે પોતપોતાની પ્રકૃતિની વર્ગોત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિએ બાળતાં જેટલો આવે તેટલો તે તે પ્રકૃતિઓના એકેન્દ્રિયને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિઅંશ કહ્યો છે. ત્યાં વર્ગ જેટલે શું ?

ઉ. અહિં સ્વભાવીય કર્મપ્રકૃતિઓના સમૂહને વર્ગ કહેવામાં આવે છે. જેમ:- મતિજ્ઞાનાવરણ આદિ પાંચે પ્રકૃતિઓનો સમૂહ 'જ્ઞાનાવરણીય વર્ગ' કહેવાય છે એજ રીતે દર્શનમોહનીયની પ્રકૃતિ તે દર્શન મોહનીય વર્ગ, કષાય મોહનીય પ્રકૃતિઓનો સમૂહ તે કષાય મોહનીય વર્ગ અને નોકષાય પ્રકૃતિઓનો સમૂહ તે નોકષાય મોહનીય વર્ગ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે ફરક કર્મમાં સ્વયં વિચારી લેવું.

પ્ર. ૩૬. શ્વાસોચ્છવાસ એટલે શું ? તે એક મિનીટમાં કેટલા થાય ?

ઉ. 'માનસિક ચિંતા અને શારીરિક વ્યાધિ રહિત નવયુવાન માનવને એક શ્વાસ લેવા-મૂકવામાં એટલે કે નાહીના એક ધનકારામાં જેટલો ટાઇમ લાગે તેટલા ટાઇમ પ્રમાણ' શ્વાસોચ્છવાસ કહેવાય છે. તે એક મિનીટમાં ૭૮૧ થી ૬૪૬ અધિક થાય છે.

પ્ર. ૩૭. નવમા અને દશમા ગુણસ્થાને અનેક જીવ આશ્રયી પણ વિવક્ષિત સમયે એક-એક જ અધ્યવસાય હોય છે. તેથી આ બે ગુણસ્થાને આવેલ ત્રણે કાલવર્તી સર્વ આશ્રયી અધ્યવસાયસ્થાનો પણ આ બે ગુણસ્થાનકંના કાળના જેટલા સમયો હોય તેટલા જ હોય છે, પણ તેથી વધારે નહિ, અને તે ઘણા જ થોડા અસંખ્યાત પ્રમાણ છે. વળી મતિજ્ઞાનાવરણીય વર્ગે જે કેટલીક પ્રકૃતિઓના જઘન્યસ્થિતિઅંશ ક્ષપકગ્રેણિમાં દશમા ગુણસ્થાનકંના

ચરમ સમય આદિમાં જ થાય છે. અને તેમાંની અશુભ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસખંધ તથા શુભપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસખંધ પણ ત્યાં જ થાય છે. તેમજ ત્યાં અનેક જીવ આશ્રયી પણ એક જ અધ્યવસાય હોય છે. જ્યારે જઘન્ય આદિ પ્રત્યેક સ્થિતિખંધમાં તે તે સ્થિતિખંધના કારણભૂત કાષાયિક અધ્યવસાયો અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ હોય છે અને પૂર્વ-પૂર્વ કરતાં પછી-પછીના સ્થિતિસ્થાનમાં તે અધિક-અધિક હોય છે. તેમજ જઘન્ય આદિ સ્થિતિખંધના કારણભૂત એક-એક કાષાયિક અધ્યવસાયમાં રસખંધના અધ્યવસાયો અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ કહ્યા છે.

તો ક્ષપકશ્રેણિમાં દશમા અને નવમા ગુણસ્થાને જ જે પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિખંધ અથવા જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ રસખંધ થાય છે ત્યાં અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો કેમ હોય ?

ઉ. જઘન્ય સ્થિતિખંધથી આરંભી પ્રત્યેક સ્થિતિસ્થાનમાં અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અને ઉત્તરોત્તર અધિક-અધિક સ્થિતિખંધના અધ્યવસાયો તેમજ સ્થિતિખંધના એક-એક અધ્યવસાયમાં રસખંધના અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ અધ્યવસાયો કહેલ છે. ત્યાં ક્ષપકશ્રેણિમાં દશમા ગુણસ્થાનને આદિમાં થતા જઘન્ય સ્થિતિખંધ, જઘન્ય રસખંધ કે ઉત્કૃષ્ટ રસખંધ લેવાના નથી, પરંતુ અભવ્ય સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયને ઝોછામાં ઝોછો જે અન્તઃ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિખંધ થાય છે અને તે વખતે જે જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ રસખંધ થાય છે તે જઘન્ય સ્થિતિખંધાદિ લેવાના છે. અને તેથી જ અતુ-કૃષ્ટિ, તીવ્ર-મંદતા આદિનો વિચાર પણ મોટાભાગે અભવ્યપ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિસ્થાન આદિ આશ્રયીને જ કરવામાં આવેલ છે.

પ્ર. ૩૮. જે સમયે કોઈપણ કર્મનો દશકોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિખંધ થાય તે સમયે પ્રથમ નિષેકસ્થાનમાં ગોઠવાયેલ દલિકનો સ્થિતિસત્તા કાળ કેટલો હોય ?

ઉ. પ્રથમ નિષેકસ્થાનમાં ગોઠવાયેલ કર્મદલિકે જો કોઈપણ કરણ ન લાગે તો એક હબર વર્ષ પ્રમાણ અભાધાકાળ પૂર્ણ થતાં જ પ્રથમ સમયે ઉદયદ્વારા ભોગવાઈ આત્માથી છુટું પડે માટે તેનો સ્થિતિસત્તા કાળ એક સમય અધિક એક હબર વર્ષ કહેવાય.

પ્ર. ૩૯. સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયો કેટલી અને કઈ કઈ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિખંધ કરે ?

ઉ. જ્ઞાનાવરણ ૫, દર્શનાવરણ ૪, સંજ્ઞવલનચતુષ્ક, પુરુષવેદ, સાતાવેદનીય, યશઃકીર્તિ, આહારકદ્ધિક, તીર્થંકર નામકર્મ, ઉચ્ચગોત્ર અને અતરાયપંચક આ પચ્ચીશ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિખંધ સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયો જ કરે, તેમજ

આર આયુષ્યનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ પણ સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયો કરી શકે એથી કુલ યોગણુત્રીય પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય કરી શકે છે.

પ્ર. ૪૦. એવી કઈ પ્રકૃતિઓ છે કે જેનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ પર્ચોપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયો જ કરી શકે ?

ઉ. વૈક્રિયપદ્ધત્.

પ્ર. ૪૧. એકેન્દ્રિયો જ જેનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરી શકે એવી પ્રકૃતિઓ કઈ કઈ ?

ઉ. નિદ્રાપંચક, અસાતાવેદનીય, મિથ્યાત્વ, આલ્સ બાર કષાય, હાસ્યપદ્ધત્, સ્ત્રીવેદ, નપુસકવેદ, (વૈક્રિયપદ્ધત્, જિનનામ, યશઃકીર્તિ અને આહારકદ્ધિક સિવાય શેષ) નામકર્મની સત્તાવન તથા નીચગોત્ર-આ પંચાશી પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ એકેન્દ્રિયો જ કરી શકે છે.

પ્ર. ૪૨. દેવ-નારક સિવાયના એકેન્દ્રિય આદિ સર્વ છુલો જેનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરી શકે તેવી પ્રકૃતિઓ કઈ છે ?

ઉ. મનુષ્યાયુ તથા તિથિંચાયુ.

પ્ર. ૪૩. કોઈપણ મૂળકર્મના ઉત્કૃષ્ટ તથા જઘન્ય સ્થિતિબંધનો કાળ કેટલો ?

ઉ. કોઈપણ કર્મના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ અંતર્યુદ્ધત્ અને જઘન્યકાળ એક સમય છે. વળી આયુષ્ય વિના સાતકર્મના જઘન્ય સ્થિતિબંધનો ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય એમ બન્ને પ્રકારે કાળ એક સમય જ છે. અને આયુષ્ય કર્મના જઘન્ય સ્થિતિબંધનો ઉત્કૃષ્ટ તથા જઘન્ય કાળ અંતર્યુદ્ધત્ છે. આયુષ્યના આ સ્થિતિબંધનો કાળ લોચકાળની અપેક્ષાએ લખેલ છે.

પ્ર. ૪૪. સર્વવિશુદ્ધ પર્ચોપ્ત બાહર એકેન્દ્રિય કઈ કઈ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે ? શેષ પ્રકૃતિઓનો કેમ ન કરે ?

ઉ. સર્વવિશુદ્ધ પર્ચોપ્ત બાહર એકેન્દ્રિય પાંચ નિદ્રા, મિથ્યાત્વ, આલ્સ બાર કષાય, ભય, બુશુસા અને નામકર્મની ધ્રુવબંધી નવ એમ કુલ યોગણુત્રીય ધ્રુવબંધી તેમજ હાસ્ય, રતિ, મનુષ્યદ્ધિક, તિથિંચદ્ધિક, પંચેન્દ્રિય ભતિ, ઔદારિકદ્ધિક, પ્રથમ સંઘયણ, પ્રથમ સંસ્થાન, શુભવિહાયોગતિ, પરાભાવ, ઉચ્છ્વાસ, ત્રસનવક અને નીચગોત્ર એમ કુલ ત્રેપન પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે, શેષ અસાતાવેદનીય આદિ બીજી પ્રકૃતિઓ પરાવર્તમાન અશુભ હોવાથી અતિવિશુદ્ધ પરિણામે બંધાતી ન હોવાથી તેઓના જઘન્ય સ્થિતિબંધ ન કરે.

પ્ર. ૪૫. અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ પ્રથમ ઉપશમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ વખતે જેમ અંતર-કરણ કરી મિથ્યાત્વની સર્વોપશમના કરે છે. તેમ અંતરકરણ કરી અનંતાનુ-બંધીનો ઉપશમ કરે કે ન કરે ?

ઉ. મિથ્યાત્વની જેમ અંતરકરણ કરી અનંતાનુબંધીનો પણ ઉપશમ કરે એમ લાગે છે, પરંતુ તેવા અક્ષરો કયાંય જોવામાં કે જણવામાં આવેલ નથી. No
છતાં મિથ્યાત્વના ઉપલક્ષણથી અનંતાનુબંધીનો ઉપશમ કરે-એમ માનવામાં હરકત લાગતી નથી. વળી જો કંઠાય ઉપશમ ન કરે તો ક્ષયોપશમ તો કરે જ. અન્યથા ઉપશમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ જ ન થાય.

પ્ર. ૪૬. વેદનીય સિવાય સાથે બંધાતાં દરેક મૂળકર્મને સ્થિતિને અનુસારે દલિકનો ભાગ મળે છે. તો આયુષ્યકર્મ કરતાં નામકર્મ તથા ગોત્રકર્મનો સ્થિતિબંધ સંખ્યાતગુણ હોવાથી આ બંને કર્મને આયુષ્યકર્મ કરતાં સંખ્યાતગુણ દલિક મળવાં જોઈએ તો વિશેષાધિક કેમ કહેલ છે ?

ઉ. આયુષ્ય કરતાં નામ અને ગોત્રકર્મની સ્થિતિ સંખ્યાતગુણ હોવા છતાં આયુ-ષ્યની પ્રધાનતા હોવાથી તથાસ્વભાવે જ આયુષ્યકર્મના સ્થિતિસ્થાનથી જ તેમાં દલિકો ઘણાં ઘણાં ગોઠવાય છે, જ્યારે નામ અને ગોત્રકર્મના પ્રથમાદિ સ્થિતિસ્થાનોમાં આયુષ્ય કરતાં ઘણાં ઓછાં ઓછાં દલિકો ગોઠવાય છે. માટે આયુષ્ય કરતાં આ બંને કર્મની સ્થિતિ સંખ્યાતગુણ હોવા છતાં દલિકો વિશેષાધિક જ પ્રાપ્ત થાય છે. આ તો પંચમ કર્મો ગા. ૮૦ ની ટીકાનુસાર સ્પષ્ટિ માત્ર છે. પરંતુ તે જ ટીકામાં જણાવેલ છે કે-નિશ્ચયથી તો અહિં શ્રી જિનવચન જ પ્રમાણભૂત છે. આ જ પ્રમાણે પછીના પ્રશ્નોત્તરમાં સમજવું.

પ્ર. ૪૭. જ્ઞાનાવરણીય વગેરે ત્રણ કર્મો કરતાં મોહનીયનો સ્થિતિબંધ સંખ્યાતગુણ હોવા છતાં તેને દલિકો વિશેષાધિક જ કેમ મળે છે ?

ઉ. મોહનીયકર્મમાં માત્ર મિથ્યાત્વ મોહનીયનો જ સ્થિતિબંધ જ્ઞાનાવરણીય વગેરે ત્રણ કર્મો કરતાં સંખ્યાતગુણ છે. શેષ મોહનીયકર્મની સઘળી પ્રકૃતિઓનો સંખ્યાત ગુણ નથી. પરંતુ કેટલીક પ્રકૃતિઓનો વિશેષાધિક અને કેટલીકનો જ્ઞાનાવરણીય આદિ ત્રણથી પણ ઓછો સ્થિતિબંધ છે, તેથી જ્ઞાનાવરણીય આદિ ત્રણ કર્મ કરતાં મોહનીયને દલિકભાગ વિશેષાધિક જ મળે છે.

પ્ર. ૪૮. બીજા કર્મોની જેમ વેદનીયકર્મનાં પુણ્યલો થોડાં હોય તો સ્પષ્ટ અનુભવ કેમ ન થાય ?

ઉ. વેદનીયકર્મનાં પુણ્યલો ચાર પ્રકારના આહારમાંથી અશન જેવાં અને શેષ કર્મોનાં પુણ્યલો સ્વાદિમ આહાર જેવાં કહેલ છે તેથી જેમ-દાળ, ભાત, શાક,

રોટલી વગેરે અશનરૂપ આહાર પુરતા પ્રમાણમાં હોય તો જ વૃત્તિરૂપ સ્વકાર્ય કરી શકે અને તજ, જોલાયચી, સોપારી વગેરે સ્વાદિમ આહાર બહુ જ અલ્પ પ્રમાણમાં હોય તો પણ વૃત્તિરૂપ સ્વકાર્ય કરી શકે છે. તે જ રીતે અહિં પણ સમજી લેવું.

પ્ર. ૪૯. તીર્થંકર નામકર્મના નિકાચિત બંધની શરૂઆત કોણ કરે? અને ક્યારે કરે?

ઉ. તીર્થંકર નામકર્મના નિકાચિત બંધની શરૂઆત મનુષ્ય જ કરે અને તે તીર્થંકરના ભવથી પહેલાંના ત્રીજા ભવમાં જ કરે. તે માટે જુઓ-આવશ્યક ચૂલ્હિ પૃષ્ઠ ૩૭૩, ગાથા નં. ૭૪૩, ૭૪૪.

પ્ર. ૫૦. જોવી કઈ પ્રકૃતિઓ છે કે જેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વિશુદ્ધિએ બંધાય અને શુભ ગણાય?

ઉ. દેવ, મનુષ્ય અને તિર્થંચ એ ત્રણ આયુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વિશુદ્ધિએ બંધાય અને તેથી તે શુભ ગણાય છે.

પ્ર. ૫૧. પુણ્યપ્રકૃતિઓમાં જોવી કઈ કઈ પ્રકૃતિઓ છે કે જેઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિબંધ જઘન્ય રસ બંધાય?

ઉ. દેવાયુ, મનુષ્યાયુ અને તિર્થંચાયુ આ ત્રણ આયુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિબંધ જઘન્ય રસબંધ થાય છે.

પ્ર. ૫૨. ઉપરના પ્રશ્નમાં જણાવેલ ત્રણ આયુષ્ય સિવાય શેષ સર્વ પુન્ય પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સંકિલ્પ પરિણામથી થાય અને તેથી તે અશુભ ગણાય તેવી રીતે તે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ સંકિલ્પ પરિણામથી કેમ ન બંધાય? વળી તે અશુભ કેમ ન ગણાય?

ઉ. જેમ સુવર્ણ ઉત્તમ હોવા છતાં તેના બંધનમાં લાંબા સમય સુધી રહેવું ગમતું નથી તેમ તે પુન્યપ્રકૃતિઓ હોવા છતાં તેઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સંસારમાં દીર્ઘકાળ સુધી પરિભ્રમણ કરાવનાર હોવાથી તત્ત્વજ્ઞાનીને ગમતો નથી તેમ જ તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સંકિલ્પ પરિણામથી થાય છે માટે તે અશુભ ગણાય છે, બ્યારે પુન્યપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસ વિશુદ્ધિએ બંધાય છે. માટે તે શુભ ગણાય છે.

પ્ર. ૫૩. અશુભ પ્રકૃતિઓમાં જોવી કઈ કઈ પ્રકૃતિઓ છે કે જેઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ તથા જઘન્ય રસબંધ એક જ જીવ એકી સાથે અવશ્ય કરે?

ઉ. પાંચ જ્ઞાનાવરણ, ચાર દર્શનાવરણ અને પાંચ અંતરાય એ ચૌદ પ્રકૃતિઓનો ક્ષપક સૂક્ષ્મસંપરાયના ચરમસમયે અને પુરુષવેદ તથા ચાર સંબલનનો ક્ષપક

નવમા ગુણસ્થાને પોતપોતાના બંધવિચ્છેદ સમયે એક જ જીવ એકી સાથે જન્મન્ય સ્થિતિબંધ તથા જન્મન્ય રસબંધ અવશ્ય કરે.

પ્ર. ૫૪. પુન્યપ્રકૃતિઓમાં એવી કઈ પ્રકૃતિઓ છે કે જેઓનો જન્મન્ય સ્થિતિબંધ કરે ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય ?

ઉ. સાતાવેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, યશઃકીર્તિ, જિનનામ તથા આહારકેદિક આ છ પ્રકૃતિઓનો જન્મન્ય સ્થિતિબંધ થાય ત્યારે જ ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય.

પ્ર. ૫૫. ત્રણ આયુષ્ય સિવાય સર્વ પુન્યપ્રકૃતિઓના જન્મન્ય સ્થિતિબંધમાં તેઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય, એમ કહેવાય છે. તો ઉપરના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં છ પ્રકૃતિઓનો જ જન્મન્ય સ્થિતિબંધ થાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય, એમ કેમ કહ્યું ?

ઉ. ત્રણ આયુષ્ય સિવાય શેષ સર્વ પુન્યપ્રકૃતિઓના જન્મન્યસ્થિતિબંધ વખતે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ થાય, એ સામાન્ય કથન છે. એટલે સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તો જન્મન્યમાં જન્મન્ય સ્થિતિબંધ કરે તે વખતે શેષ પુન્યપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ પડે એમ સમજવાનું છે એથી સાતાવેદનીય આદિ છ પ્રકૃતિ સિવાય શેષ પુન્યપ્રકૃતિઓનો એકેન્દ્રિયો અને દેવદિક તથા વૈકિંચદિકનો પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય જન્મન્ય સ્થિતિબંધ કરે છે. ત્યારે તેઓને તેવા પ્રકારની વિશુદ્ધિ ન હોવાથી તેઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ એકેન્દ્રિયો કે પર્યાપ્ત અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય કરતા નથી. પરંતુ કેટલીક પ્રકૃતિઓનો ક્ષપકશ્રેણિમાં વર્તતા અને કેટલીક પ્રકૃતિઓનો અન્ય જીવો કરે છે.

પ્ર. ૫૬. કાર્મણ્યવર્ગણા લોકમાં સર્વ જન્મો આપીને રહેલ છે. ત્યારે વિવક્ષિત કોઈ પણ એક જીવ લોકના અનુક ભાગમાં જ રહે છે તો તે વિવક્ષિત જીવ કઈ કાર્મણ્યવર્ગણાને કેટલા પ્રમાણમાં અહણુ કરે ?

ઉ. જેમ અગ્નિની જ્વાળા તેનાથી દૂર રહેલ પહાચો હહનયોગ્ય હોવા છતાં તે પહાચોને અગ્નિરૂપે બનાવતી નથી, પરંતુ અગ્નિજ્વાળાની અંદર આવેલ પહાચોને જ અગ્નિરૂપે બનાવે છે. અર્થાત્ બાળે છે. તેમ વિવક્ષિત જીવ પણ તે જીવના આત્મપ્રદેશોને સ્પર્શેલ કે નહિ સ્પર્શેલ વર્ગણાઓને કર્મરૂપે બનાવતો નથી, પણ જીવપ્રદેશોની અંદર રહેલ કાર્મણ્યવર્ગણાને યોગના અનુસારે અદ્ય કે વધુ પ્રમાણમાં અનંત સંખ્યામાં અહણુ કરી કર્મરૂપે બનાવે છે.

પ્ર. ૫૭. ત્યારે આયુષ્યકર્મ બંધાય છે ત્યારે અવશ્ય આઠેય મૂળકર્મ બંધાય છે, એટલે આયુષ્યને અન્ય કોઈ પણ મૂળકર્મનો ભાગ મળતો નથી. વળી ત્યારે આયુષ્ય બંધાય ત્યારે આરમાંથી એક જ બંધાય છે, એથી આયુષ્યકર્મને

પ્રાપ્ત થતો સર્વભાગ બંધ્યમાન તે એક જ આયુષ્યને મળે છે તો બંધાતા આયુષ્યને સર્વદા સમાન ભાગ મળવા છતાં આયુષ્યકર્મના અથવા ચારે આયુષ્યના જઘન્ય પ્રદેશબંધ આદિ ચાર ભેદો શી રીતે થી શકે ?

ઉ. આયુષ્યકર્મને કોઈપણ મૂળકર્મ કે સ્વભાવી ઉત્તરપ્રકૃતિઓના ભાગ મળતા નથી, પરંતુ આયુષ્યબંધ વખતે જીવની ભૂમિકાને અનુસારે યોગ અદ્ય કે વધુ હોય છે અને એ યોગના અનુસારે કર્મફલિક ગ્રંથણ થાય છે. એથી જઘન્યયોગે આયુષ્ય બાંધે ત્યારે જઘન્ય પ્રદેશબંધ અને ઉત્કૃષ્ટયોગે આયુષ્ય બાંધે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ થાય છે. વળી તદ્દનુસાર અજઘન્ય અને અનુત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ પણ થી શકે છે.

પ્ર. ૫૮. મૂળ આઠ કર્મમાંથી કયા કર્મનો સાધાદિ ચારે પ્રકારે ઉદય હોય ? અને તે કઈ રીતે ?

ઉ. મોહનીયકર્મનો સાધાદિ ચારે પ્રકારે ઉદય હોય છે તે આ રીતે:— ઉપશાંતમોહગુણસ્થાનકથી પડતાં મોહનીયનો પુનઃ ઉદય થાય ત્યારે સાદિ, દશમા ગુણસ્થાનકથી આગળ નહિ ગયેલાને અનાદિ, અભાવને ક્ષુબ્ધ અને ભાવને અક્ષુબ્ધ.

પ્ર. ૫૯. મતિજ્ઞાનાવરણીયનો ઉત્કૃષ્ટ તથા જઘન્યાસ્થિતિ ઉદય કેટલો હોય ? અને તે કઈ રીતે ?

ઉ. મતિજ્ઞાનાવરણીયનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિઉદય બે આવલિકા ન્યૂન એક સમય અધિક ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. તે આ રીતે:—જીવ ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે, ત્યારબાદ બંધાવલિકા ખતીત થતાં જ પ્રથમ ઉદયસ્થિતિસ્થાનમાં વર્તતા તે જીવને ઉદયાવલિકા ઉપરની બે આવલિકા ન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિની ઉદીરણા થાય છે, અને તે ઉદીરણાથી કરાયેલ ફલિક નિષ્કેપ ભોગવાતા પ્રથમ ઉદયસ્થિતિસ્થાનમાં પણ થાય છે. તેથી એક ઉદય સમય અધિક બે આવલિકા ન્યૂન ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદય હોય છે.

જઘન્ય સ્થિતિ ઉદય એક સમય પ્રમાણ છે, અને તે બારમા ગુણ-સ્થાનકના ચરમસમયે જ થાય છે.

પ્ર. ૬૦. ક્ષપિતકર્મોશ અને શુષિતકર્મોશ આત્મા કેને કહેવાય ?

ઉ. જે આત્માને જોછામાં જોછા કર્મપ્રદેશોની સત્તા હોય તે ક્ષપિતકર્મોશ.

અને જે આત્માને વધારેમાં વધારે કર્મપ્રદેશોની સત્તા હોય તે ગુણિતકર્મોશ આત્મા કહેવાય છે.

પ્ર. ૬૧. લઘુક્ષપક એટલે શું ? તેમજ પ્રાયઃ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય તેને જ કહેવાનું કારણ શું ?

ઉ. લઘુ=જલદી, ક્ષપક=કર્મનો ક્ષય કરનાર, અર્થાત્ આઠ વર્ષની વયે સર્વવિરતિનો સ્વીકાર કરી અત્યુદ્ધૃત્માં જ ક્ષપકશ્રેણી ઉપર આરુઢ થઈ કેવળજ્ઞાન પામે તે લઘુક્ષપક કહેવાય છે, તેમજ સંયમપ્રાપ્તિ પહેલાં નિર્જરા અદ્ય હોવાથી અને બંધ વધુ હોવાથી સત્તામાં પ્રદેશો ઘણા હોય છે. વળી અત્યુદ્ધૃત્માં જ તેઓનો ગુણશ્રેણિકૃત ઉદયદ્વારા ક્ષય કરવાનો હોવાથી તે આત્માને ઘણા પ્રદેશોનો ઉદય થાય છે. વળી તેને જ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કહેલ છે.

પ્ર. ૬૨. ચિરક્ષપણ એટલે શું ?

ઉ. ચિર=લાંબા કાળે. ક્ષપણ=કર્મનો ક્ષય કરવો તે, એટલે કે પૂર્વકોઠ વર્ષના આયુષ્યવાળો જે આત્મા ઘણા કાળ પછી સંયમનો સ્વીકાર કરે, વળી દ્વિર્ધાકાળ સંયમ પાળી અદ્ય આયુષ્ય બાકી રહે ત્યારે ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરે. તે આત્માને કર્મનો જે ક્ષય થાય છે, તે ચિરક્ષપણ કહેવાય છે.

પ્ર. ૬૩. અગિયારમાંથી કેટલી અને કઈ કઈ ગુણશ્રેણિઓ ઉદયદ્વારા સંપૂર્ણ ભોગવીને જ આત્મા કાળ કરી શકે ? પરંતુ તે પહેલાં નહિ ?

ઉ. મોહક્ષપક, ક્ષીણમોહ, સયોગિ અને અયોગિ એમ આ ચાર સંબંધી ગુણ-શ્રેણિઓ ઉદયદ્વારા સંપૂર્ણ ભોગવીને જ અયોગિના ચરમસમય બાદ કાળ કરે, પણ તે પહેલાં નહિ. શેષ સાત ગુણશ્રેણિઓ કાળ કરી અન્ય ભવમાં પણ ભોગવે.

પ્ર. ૬૪. પહેલે ગુણસ્થાને કેટલી ગુણશ્રેણિઓ પ્રાપ્ત થઈ શકે ?

ઉ. સમ્યક્ત્વ વગેરે સંબંધી પ્રથમની ત્રણ ગુણશ્રેણિઓ કરી શીઘ્ર મિથ્યાત્વ પામનાર આત્માને ઉદયની અપેક્ષાએ પહેલે ગુણસ્થાનકે આ ત્રણ ગુણશ્રેણિઓ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

પ્ર. ૬૫. નરકાદિ ચાર ગતિમાં કેટલી અને કઈ કઈ ગુણશ્રેણિઓ કરી શકે ?

ઉ. નરક તથા દેવગતિમાં સમ્યક્ત્વ સંબંધી તેમજ અનંતાનુબંધિની વિસંયોજના સંબંધી એમ બે, તિયંચગતિમાં આ બે અને દેશવિરતિ સંબંધી એમ ત્રણ અને મનુષ્યગતિમાં અગિયારે અગિયાર ગુણશ્રેણિઓ કરી શકે છે.

પ્ર. ૬૬. નરકાદિ ચાર ગતિઓમાં કેટલી અને કઈ કઈ ગુણુશ્રેણિઓ ઉદયમાં પ્રાપ્ત થાય ?

ઉ. નરક તથા તિયંચગતિમાં પ્રથમની પાંચ, દેવગતિમાં પ્રથમની સાત અને મનુષ્યગતિમાં અગિયારે-અગિયાર ગુણુશ્રેણિઓમાં કરેલ હલિકરચનાનો અનુભવ હોઈ શકે છે.

પ્ર. ૬૭. એવી કઈ ગુણુશ્રેણિઓ છે કે-જેમાં પ્રત્યેક સમયે ઉપરની સ્થિતિમાંથી સમાન હલિકો ઉતારી અસંખ્યાત ગુણુકારે મોઠવે ? તે કારણ સાથે જણાવો.

ઉ. ઉપશાન્તમોહ તથા સયોગિ આ બે ગુણુસ્થાનકોમાં સ્થિર પરિણામ હોવાથી તે બે ગુણુસ્થાનકો સંજ્ઞાથી ગુણુશ્રેણિઓમાં પ્રતિસમયે ઉપરની સ્થિતિમાંથી સરખાં હલિકો ઉતારી અસંખ્ય ગુણુકારે મોઠવે છે.

પ્ર. ૬૮. કઈ કઈ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કઈ કઈ ગતિમાં હોય ?

ઉ. વૈદિકસસક, દેવત્રિક, મધ્યમ આઠ કષાય, અને હાસ્યષટ્ક-આ ચોવીશ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય દેવગતિમાં જ હોય. નરકત્રિકનો નરકગતિમાં જ હોય. એકેન્દ્ર્યાદિ આઠ ચાર ભતિ, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપયોમ, સાધારણ, આતપ, અને તિયંચત્રિક. આ બાર પ્રકૃતિઓનો તિયંચગતિમાં જ, તેમજ જ્ઞાનાવરણ પાંચ, દર્શનાવરણ છ, વેદનીય બે, સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય, ત્રણ વેદ, સંબલનચતુષ્ક, મનુષ્યાયુ, મનુષ્યદિક, પંચેન્દ્રિય ભતિ, ઔદારિકસસક, આહારકસસક, તૈજસ-કર્મણુ સંપતક, સંસ્થાન-ષટ્ક, સંહનનષટ્ક, વર્ણચતુષ્કની વીશ, વિહાયોગતદ્રિક, આતપ વિના પ્રત્યેક પ્રકૃતિ સાત, ત્રસદશક, અસ્થિર, અશુભ, દુઃસ્વર, ઉચ્ચગોત્ર અને અંતરાયપંચક-એમ કુલ એકસો સાત પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય મનુષ્યગતિમાં જ હોય છે. વળી શીલુદ્ધિત્રિકનો મનુષ્યગતિમાં તેમજ મતાન્તરે મનુષ્ય અને તિયંચગતિમાં, દૌભોજ્ય, અનાદેય, અપયશ અને નીચગોત્ર આ ચારનો દેવ સિવાય શેષ ત્રણ ગતિમાં તેમજ મિથ્યાત્વ મોહનીય તથા અનંતાનુબંધીચતુષ્ક એ પાંચનો ચારે ગતિમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય થઈ શકે છે.

પ્ર. ૬૯. યુગલિકો નિરુપકર્મી અનપવર્તનીય આયુષ્યવાળા કહેવાય છે. છતાં ત્રણ પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા યુગલિકને ઉત્પત્તિ પછી અન્તર્મુદ્ધર્ત આયુ વર્ણ શેષ અન્તર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન ત્રણ પદ્યોપમ પ્રમાણ આયુષ્યની અપવર્તના કરી ત્યારપછીના પ્રથમ સમયે તિયંચને તિયંચાયુનો અને મનુષ્યને મનુષ્યાયુનો

ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કહ્યો છે તો અનપવર્તનીય આયુષ્યવાળા યુગલિકોને આયુષ્યની અપવર્તના શી રીતે હોય ?

ઉ. યુગલિકોને અપયાપ્ત અવસ્થામાં આયુષ્યની અપવર્તના થાય છે, પરંતુ પયાપ્ત થયા બાદ અપવર્તના થતી નથી. માટે અનપવર્તનીય આયુષ્યવાળા કહ્યા છે. આ હકીકત શ્રી સૂતકૃતાંગ સૂત તથા આચારંગ સૂતમાં પણ કહેલ છે.

પ્ર. ૭૦. જઘન્ય પ્રદેશોદય પ્રાયઃ કયા જીવને હોય ?

ઉ. આયુ સિવાયની સર્વ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય પ્રાયઃ ક્ષપિતકર્મોશ જીવને જ હોય છે.

પ્ર. ૭૧. અનંતાનુબંધિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય કયા જીવને હોય ? તે કારણ સહિત સમજાવો.

ઉ. ક્ષપિતકર્મોશ જે કોઈ જીવ ચાર વાર મોહનીયનો ઉપશમ કરી પ્રથમ ગુણસ્થાને આવી સ્વભૂમિકા અનુસાર જઘન્ય યોગે વર્તતાં અન્તર્મુદ્ધૂર્તકાળ માત્ર અનંતાનુબંધિનો બંધ કરી તરત જ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી, સાધિક એકસો બત્રીશ સાગરોપમ પ્રમાણ સમ્યક્ત્વનો કાળ પૂર્ણ કરી પ્રથમ ગુણસ્થાને આવે તે જીવને મિથ્યાત્વના ઉદયની પ્રથમ આવલિકાના ચરમસમયે યથાયોગ્ય ચારે અનંતાનુબંધિનો જઘન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

ચાર વાર મોહનીયનો ઉપશમ કરવાથી સત્તામાં રહેલ અપ્રત્યાખ્યાનીય વગેરે શેષ કષાયનાં ઘણાં દલિકોનો ક્ષય થાય છે અને થોડાં જ દલિકો સત્તામાં શેષ રહે છે, તેથી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને અન્તર્મુદ્ધૂર્ત પ્રમાણ અનંતાનુબંધિના બંધ વખતે તેમાં સંક્રમ દ્વારા અન્ય કષાયોનાં ઘણાં જ જોછાં દલિકો આવે. ત્યારબાદ સાધિક એકસો બત્રીશ સાગરોપમ સુધી સમ્યક્ત્વના કાળમાં સત્તામાં રહેલ જે અદ્ય પ્રમાણમાં અનંતાનુબંધિનાં દલિકો છે તે પણ અન્ય પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમવાથી ઘણાં જ જોછાં સત્તામાં રહે છે. તેથી ચાર વાર મોહનો ઉપશમ કરનાર અને સાધિક એકસો બત્રીશ સાગરોપમ સુધી સમ્યક્ત્વનું પાલન કરનાર જીવ મહણ કરેલ છે.

મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને આવતાં જ પ્રથમ સમયથી અનંતાનુબંધિનો બંધ શરૂ થાય છે. તેથી સંક્રમ દ્વારા અન્ય કષાયોનાં દલિક બંધસમયથી જ અનંતાનુબંધિમાં આવે છે અને બંધાવલિકાની સાથે જ સંક્રમાવલિકા પૂર્ણ થવાથી આવલિકા પછી બંધથી અને સંક્રમથી પ્રાપ્ત થયેલ ઘણાં દલિકો ઉદય તથા ઉદીરણ દ્વારા લોગવાય છે. તેથી આવલિકા પછી જઘન્ય પ્રદેશોદય ન થાય માટે પ્રથમ આવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય કહેલ છે.

આવલિકાના ચરમસમય કરતાં આવલિકાના પ્રથમાદિ-સમયોમાં બંધથી

તથા અપવર્તનાકૃત નિષેપથી પ્રાપ્ત થયેલ દલિક વધારે પ્રમાણમાં હોય છે, તેથી ઉદયમાં પણ વધુ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે પ્રથમાદિ સમયે નહિ કહેતાં ચરમસમયે જ જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદય કહેલ છે.

પ્ર. ૭૨. દેવમાંથી ચ્યવી ઐકેન્દ્રિયપણું પ્રાપ્ત કરનાર જીવને પ્રથમ સમયે કઈ કઈ પ્રકૃતિઓનો જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદય થાય ? વળી તે જ ઐકેન્દ્રિયને દ્વિતીયાદિ સમયમાં અથવા બેઈન્દ્રિયાદિ અન્ય જીવોને જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદય કેમ ન હોય ?

ઉ. અવધિજ્ઞાનાવરણ વિના ચાર જ્ઞાનાવરણ, અવધિદર્શનાવરણ, વિના ત્રણ દર્શનાવરણ, નપુંસકવેદ, તિથ્યદિક, સ્થાવર અને નીચગોત્ર આ બાર પ્રકૃતિઓનો ક્ષપિતકર્માંશ ઐકેન્દ્રિય જીવોને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદય હોય છે. પરંતુ તેઓને દ્વિતીયાદિ સમયમાં અથવા અન્યજીવોને યોગ અસંખ્યશુણ્ણ હોવાથી ઉદીરણા અધિક થતી હોવાથી ઉદીરણા દ્વારા ઉદયમાં અધિક પ્રદેશો આવે અને દેવસવની છેલ્લી આવલિકામાં અતિસંકિલ્પ પરિણામે બંધાયેલ કર્મદલિકોની બંધાવલિકા વ્યતીત થઈ જાય. માટે તે દલિકો પણ ઉદીરણા દ્વારા અધિક પ્રમાણમાં ઉદયમાં આવે. માટે જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદય ન થાય. વળી દલિકોની ઉદ્વર્તના કરેલ હોવાથી પહેલા સમયમાં દલિક પણ ઘણાં યોગ્યાં હોય છે. માટે જ પ્રથમ સમયે જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદય હોય છે.

પ્ર. ૭૩. ઐકેન્દ્રિયમાં કેટલી અને કઈ-કઈ પ્રકૃતિઓનો જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદય હોઈ શકે ?

ઉ. અવધિ વિના ચાર જ્ઞાનાવરણ, અવધિ વિના ત્રણ દર્શનાવરણ, શીલુદ્ધિત્રિક, નપુંસકવેદ, તિથ્યદિક, ઐકેન્દ્રિય જાતિ, ઔદારિકપદ્ધત્, તૈજસ-કાર્મણ સપ્તક, વૈકિંચપદ્ધત્, હુંકક સંસ્થાન, વર્ણચતુષ્કના વીશ, તીથકર નામકર્મ વિના પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ સાત, બાહર પચક, યશઃ નામકર્મ, હુસ્વર વિના સ્થાવર નવક અને નીચગોત્ર-જોમ કુલ સત્તોતેર પ્રકૃતિઓનો ઐકેન્દ્રિયમાં જ જ્ઞાન્ય પ્રદેશોદય હોય.

પ્ર. ૭૪. ધ્રુવસત્તા પ્રકૃતિઓમાં એવી કઈ પ્રકૃતિઓ છે કે-જેઓની સત્તા સાધાદિ ચાર પ્રકારે હોય ?

ઉ. ચાર અનંતાનુબંધિ કથાયો ધ્રુવસત્તાક હોવા છતાં તેઓની સત્તા સાધાદિ ચાર પ્રકારે છે.

પ્ર. ૭૫. અનંતાનુબંધિની સત્તા વિષયક શું મતાન્તર છે ?

ઉ. અહિં તેમ જ કર્મપ્રકૃતિ વગેરેમાં અનંતાનુબંધિની સત્તા સાત શુણ્ણસ્થાનક કહી છે ત્યારે પચમ કર્મચ વગેરેમાં અગિયાર શુણ્ણસ્થાનક સુધી કહેલ છે. આ મતાન્તર છે.

૩. ૭૬. નરકગતિ વગેરે અનુદયબંધોત્કૃષ્ટા પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ મૂળકર્મ જેટલી જ અર્થાત્ વીશ કોડાકોડી આદિ સાગરોપમ પ્રમાણ હોવા છતાં તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા એક સમય ન્યૂન કેમ ?

ઉ. વિવક્ષિત સમયે ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના ઉદયપ્રાપ્ત સ્થિતિસ્થાનના દલિકોમાં અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના સમાન સમયના સ્થિતિસ્થાનમાં રહેલ દલિક સ્તિબુક-સંક્રમ વડે સંક્રમી બન્ય છે. તેથી નરકગતિ વગેરે પ્રકૃતિઓના જે સમયે વીશ કોડાકોડી વગેરે સાગરોપમના પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનમાં રહેલ પૂર્વબંધ નરકગતિ વગેરેના દલિકો ઉદયવતી મનુષ્યગતિ વગેરેના સમાન સમયમાં સ્તિબુક સંક્રમ દ્વારા સંક્રમી બન્ય છે. માટે જ બંધના પ્રથમસમયે નરકગતિ વગેરે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની લતામાં પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનમાં દલિક ન હોવાથી બંધ કરતાં સત્તા એક સમય ન્યૂન હોય છે.

૩. ૭૭. ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા પોતાના મૂળકર્મથી એક આવલિકા ન્યૂન અને અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા પ્રકૃતિઓની સમયાધિક આવલિકા ન્યૂન હોય છે. છતાં અંતર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન પોતાના મૂળકર્મ જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-સત્તા થાય એવી સંક્રમોત્કૃષ્ટા કઈ પ્રકૃતિઓ છે ? વળી તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તા અંતર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન જ કેમ થાય ? તે સમજાવો.

ઉ. અતિસંકલિષ્ટ પરિણામી મિથ્યાદષ્ટિ સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી તથાસ્વભાવે જ અંતર્મુદ્ધર્ત મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને રહી વિશુદ્ધિના વશથી સત્યકૃત્વ પ્રાપ્ત કરી સત્યકૃત્વ અને મિશ્રમોહનીયની ઉદયાવલિકા ઉપર અંતર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન ઉદયાવલિકા ઉપરની સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ મિથ્યાત્વ મોહનીયનો સત્યકૃત્વ અને મિશ્રમોહનીયમાં સંક્રમ કરે. ત્યારે આ બંને પ્રકૃતિઓની અંતર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય છે. માત્ર તે વખતે મિશ્રમોહનીયનો ઉદય ન હોવાથી ઉદય સમયનું દલિક સ્તિબુક-સંક્રમથી સત્યકૃત્વ મોહનીયમાં સંક્રમી બન્ય છે. તેથી સત્યકૃત્વ મોહનીય કરતાં મિશ્રમોહનીયની એક સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા હોય છે.

૩. ૭૮. હાસ્યષટ્ક, પુરુષવેદ અને સંભવલન કૌધાદિક ત્રણની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા કેટલી હોય ? વળી તે કયા ગુણસ્થાનકે હોય ?

ઉ. હાસ્યષટ્કની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા સંખ્યાત હજાર વર્ષ પ્રમાણ, પુરુષવેદની સમયોન બે આવલિકા ન્યૂન આઠ વર્ષ પ્રમાણ અને સંભવલન કૌધાદિક ત્રણની અનુક્રમે સમયોન બે આવલિકા ન્યૂન બે માસ, એક માસ અને પંદર અહો-રાત્ર જઘન્ય સ્થિતિસત્તા ક્ષપકશ્રેણિમાં નવમા ગુણસ્થાનકે પેતપોતાના ચરમ-

સંક્રમ સમયે હોય છે. પરંતુ પુરુષવેદાદિ આરમાં દલિકનિષેકરૂપ સ્થિતિ-સત્તા અન્તર્મુદ્ધર્ત ન્યૂન હોય છે.

પ્ર. ૭૬. ઉદયબંધાત્મક તથા ઉદયસંક્રમોત્ક્રષ્ટ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે જ ઉત્ક્રષ્ટ સ્થિતિસત્તા શા માટે ?

ઉ. ઉપરોક્ત પ્રકૃતિઓનો ન્યારે ઉદય ન હોય ત્યારે ઉદયના પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનમાં રહેલ દલિક સ્થિતિયુક્ત સંક્રમથી અન્ય પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમી બય છે. માટે ઉત્ક્રષ્ટ સ્થિતિબંધ વખતે અથવા અન્ય પ્રકૃતિઓના ઉત્ક્રષ્ટ સંક્રમ વખતે એક સમય ન્યૂન ઉત્ક્રષ્ટ સ્થિતિસત્તા થાય છે અને ઉદય હોય ત્યારે પ્રથમ સ્થિતિ-સ્થાનનું દલિક સ્વરૂપે વિદ્યમાન હોવાથી એક સમય અધિક સ્થિતિસત્તા થાય છે. માટે આ બન્ને પ્રકારની પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય ત્યારે જ ઉત્ક્રષ્ટ સ્થિતિ-સત્તા થાય છે.

પ્ર. ૮૦. પ્રથમ ગુણસ્થાને જિનનામકર્મની સત્તા અન્તર્મુદ્ધર્ત જ કેમ હોય ?

ઉ. પ્રથમ ગુણસ્થાને નરકાણુ બાંધી પછી ભયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી તેના પ્રભાવથી જિનનામનો નિકાચિત બંધ કરી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને આવીને જ નરકમાં બય છે અને નરકમાં જઈ સર્વ પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થઈ અન્તર્મુદ્ધર્તમાં જ સત્તામાં રહેલ જિનનામના પ્રભાવથી અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. એથી મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને અન્તર્મુદ્ધર્તથી વધારે જિનનામની સત્તા થી શકતી નથી.

પ્ર. ૮૧. અનેક જીવો આશ્રયી કેટલાં સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનો નિરંતરપણે જ પ્રાપ્ત થાય ?

ઉ. એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિસત્તાથી આરંભી તે તે કર્મની ઉત્ક્રષ્ટ સ્થિતિ સત્તા સુધીના સમયો પ્રમાણુ સત્તાગત સ્થિતિસ્થાનો નિરંતરપણે જ પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્ર. ૮૨. સત્તાગત અનુભાગસ્થાનના ત્રણ પ્રકારો કયા ? અને તેનું કારણ શું ?

ઉ. બંધાત્પત્તિક, હંતોત્પત્તિક અને હંતહંતોત્પત્તિક-એમ ત્રણ પ્રકારે સત્તાગત અનુભાગસ્થાનો છે. રસબંધના કારણભૂત અધ્યવસાયસ્થાનોથી જે રસસ્થાનો થાય છે તે બંધાત્પત્તિક, ઉદ્ધર્તના-અપવર્તનારૂપ કરણવિશેષથી જે રસ-સ્થાનો થાય છે તે હંતોત્પત્તિક અને રસઘાત દ્વારા જે ફરીથી સત્તાગત અનુ-ભાગસ્થાનો બને છે તે હંતહંતોત્પત્તિક અનુભાગસ્થાનો છે.

પ્ર. ૮૩. ચારિત્રગોહોપશમક અને ચારિત્રગોહલપક સંબંધી ગુણુશ્રેણિઓ નવમા દશમા ગુણુસ્થાને કરે એમ જણાવેલ છે. પરંતુ અપૂર્વકરણુ ગુણુસ્થાનકે સ્થિતિ-ઘાતાદિ પાંચે અપૂર્વ પદાર્થો કરે છે. એથી અપૂર્વ ગુણુશ્રેણિ પણ કરે છે. એમ નક્કી થાય છે. તો આ ગુણુશ્રેણિનો અગિયારમાંથી કઈ ગુણુશ્રેણિમાં સમાવેશ થાય ?

આ ગુણશ્રેણિનો સમાવેશ ચારિત્રમોહોપશમક અને ચારિત્રમોહક્ષપક ગુણશ્રેણિમાં જ થાય. જો કે પંચમકર્મશ્રેણી ગા. ૮૨ ની ટીકામાં ઉપરોક્ત બંને ગુણશ્રેણિઓ નવમા-દશમા ગુણસ્થાને કહેલ છે. છતાં ઉપલક્ષણથી આઠમા ગુણસ્થાને પણ હોઈ શકે એમ લાગે છે.

પ્ર. ૮૪ ઉપશાન્તમોહ આદિ ત્રણ ગુણસ્થાને સાતા વેદનીયરૂપ માત્ર એક જ મૂળ અને ઉત્તરપ્રકૃતિનો બંધ હોવાથી બંધમાન સર્વ દલિત સ્થાપનાને જ મળે-માટે સાતાવેદનીયનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ ઉપશાન્તમોહથી સંયોગિ-ગુણસ્થાનક સુધી કહેવો જોઈએ છતાં દશમા ગુણસ્થાને જ કેમ કહ્યો ?

ઉ. તમારી વાત સાચી છે. પરંતુ અહિં સર્વ ત્રણ સંકષાથી જીવને થતા કર્મબંધની જ વિવક્ષા છે. તેથી ઉપશાન્તમોહાદિ ગુણસ્થાને કષાય ન હોવાથી ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધના સ્વામી ન જતાવતાં દશમા ગુણસ્થાને જ જતાવેલ છે.

પ્ર. ૮૫ પુરુષવેદનો બંધ-વિચ્છેદ થયા બાદ તેનું દ્વિતીયસ્થિતિમાં જો સમયન્યૂન જો આવલિકાકાળે બંધાયેલ દલિત જ સત્તામાં કેમ હોય ? તેથી ઓછા કે વધારે કાળમાં બંધાયેલ કર્મદલિત સત્તામાં કેમ ન હોય ?

ઉ. જે કર્મ જે વિવક્ષિત સમયે બંધાય છે તે વિવક્ષિત સમયથી એક આવલિકા સુધીના કાળને બંધાવલિકા કહેવાય છે. તે બંધાવલિકામાં કોઈ પણ કર્મ લાગતું ન હોવાથી બંધાવલિકા વ્યતીત થયા બાદ બીજી આવલિકાના પ્રથમ સમયથી જ તેના સંક્રમ શરૂ થાય છે. અને તે દલિતનો અન્ય પ્રકૃતિમાં સંપૂર્ણ સંક્રમ થતાં ઓછામાં ઓછા એક આવલિકા કાળ લાગે, એટલે સંક્રમાવલિકાના દ્વિચરમ સમય સુધી તે દલિત સ્વસ્વરૂપે વિદ્યમાન હોય છે. પરંતુ ચરમસમયે સ્વ-સ્વરૂપે રહેતું નથી. કેમકે તે સંપૂર્ણપણે અન્યપ્રકૃતિમાં સંક્રમેલ છે. ધારો કે-અસત્કલ્પનાએ અનિવૃત્તિકરણ ગુણસ્થાનકના આઠમા સમયે પુરુષવેદનો બંધ-વિચ્છેદ થાય છે. અને એક આવલિકાના અસત્કલ્પનાએ ચાર સમય કલ્પીએ તો બંધ-વિચ્છેદ રૂપ આઠમા સમયે બંધાયેલ કર્મદલિતની ચાર સમય રૂપ બંધાવલિકા અગિયારમા સમયે વ્યતીત થાય. ત્યારપછીના બારમા સમયથી સંક્રમ શરૂ થાય, ત્યાં બારથી પંદર સમય સુધીના ચાર સમય રૂપ સંક્રમાવલિકા હોય. તે સંક્રમાવલિકાના ઉપાન્ત્ય સમય સુધી એટલે કે-ચૌદમા સમય સુધી આઠમા સમયે બંધાયેલ દલિતની સ્વરૂપે સત્તા હોય. પરંતુ સંક્રમાવલિકાના ચરમસમય રૂપ પંદરમા સમયે સત્તા ન હોય, તે જ પ્રમાણે સાતમા સમયે બંધાયેલ દલિતની તેરમા સમય સુધી, છઠ્ઠા સમયે બંધાયેલ દલિતની બારમા સમય સુધી, એ જ રીતે પાંચમા સમયે બંધાયેલની અગિયારમા સમય સુધી. એવા સમયે બંધાયે-

લની દશમા સમય સુધી અને ત્રીજા સમય બંધાયેલ દલિકની નવમા સમય સુધી સ્વરૂપે સત્તા હોય છે પણ પછી-પછીના સમયે સ્વરૂપે સત્તા હોતી જ નથી. વળી આઠમા સમયે બંધ-વિચ્છેદ થતો હોવાથી નવમા સમય એ બંધ-વિચ્છેદ પછીનો પ્રથમ સમય કહેવાય. તે નવમા સમયે ઉપર બતાવ્યા મુજબ ત્રીજાથી આઠમા સમય સુધીના છ સમયે બંધાયેલ દલિકની જ સત્તા હોય છે. પણ આ શુભસ્થાનના પ્રથમના બે સમયોમાં બંધાયેલ દલિકની સત્તા હોતી નથી. અને અસત્કલ્પનાએ ચાર સમયની આવલિકાની કલ્પના કરેલ હોવાથી અસત્કલ્પનાએ જે છ સમય છે એ બે સમયન્યૂન બે આવલિકા કહેવાય. તેથી જ બંધ-વિચ્છેદ પછીના એટલે કે નવમા સમયે બે સમયન્યૂન બે આવલિકા કાળમાં બંધાયેલ દલિકની જ સત્તા હોય પણ તેથી ઓછા કે વધારે કાળમાં બંધાયેલ દલિકની સત્તા હોઈ શકે જ નહિ.

પ્ર. ૮૬ કેટલાં પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનનું એક સ્પર્દક થાય ?

ઉ. સામાન્યથી વિવક્ષિત સમયે ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી એક-એક પરમાત્મની વૃદ્ધિએ અનંતા પ્રદેશ સત્કર્મસ્થાનનું એક સ્પર્દક થાય છે. પરંતુ બંધ-વિચ્છેદ પછી પુરુષવેદ અને સંભવલન કોષાદિ ત્રણ એ ચાર પ્રકૃતિઓનાં દ્વિતીય સ્થિતિમત દલિકનાં જે બે સમયન્યૂન બે આવલિકા પ્રમાણ સ્પર્દકો બતાવેલ છે, ત્યાં વિવક્ષિત સમયે ભિન્ન-ભિન્ન જીવો આશ્રયી એક-એક પરમાત્મની વૃદ્ધિએ અનંત પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થતાં નથી, પરંતુ યોગસ્થાનની વૃદ્ધિથી કર્મસ્કંધની વૃદ્ધિએ નિરંતર પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો થાય છે. વળી યોગસ્થાનો અસંખ્ય જ હોવાથી વિવક્ષિત સમયે પણ એક-એક કર્મસ્કંધની વૃદ્ધિએ અસંખ્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનો જ થાય. તેથી યોગસ્થાનના આધારે થતાં હોવાથી આ ચાર પ્રકૃતિઓની દ્વિતીયસ્થિતિમાં અસંખ્ય પ્રદેશસત્કર્મસ્થાનનું જ એક-એક સ્પર્દક થાય છે.

શુદ્ધિ પત્રક

પૃષ્ઠ.	પાંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૨૩	કર્મ	કર્મ
૨	૬	કર્મ	"
૮	૨૮	શુદ્ધ અર્થેનું	અર્થેનું
૧૦	૨૯	અહલ્ય	આહારાદિ પુદ્ગલોના અહલ્ય
૧૧	૨૨	સપૂર્ણ	મન સપૂર્ણ
૧૧	૩૭	કરે છે.	અહલ્ય કરે છે.
૧૭	૭	પચેન્દ્રિયમાં	અસન્નિ પચેન્દ્રિયમાં
૧૭	૨૭	ચલે	ચલે
૨૮	૩૧	આહારકદિક	આહારકદિક
૩૨	૪	હલ્ય	હલે
૩૩	૩૩	ગાનાનો	ગાનોનો
૩૬	૬	અંચને	અંચને
૩૭	૩૧	પુદ્ગલોને	પુદ્ગલોને
૩૯	૧૦	વ્યાપારથી	વ્યાપારથી
૩૯	૩૧	તથી	તથી
૪૦	૩	ક્રિષ્ણતા	ક્રિષ્ણતા
૪૮	૨૯	પ્રારંભક	પ્રારંભક
૫૦	૧૮	ક્ષયક	ક્ષયક
૫૦	૨૪	પ્રાપ્ત	પ્રાપ્ત
૫૪	૩૨	અનંતકરણ	અનંતકરણ
૫૫	૩૧	કિદ્વિજ્ઞાનો	કિદ્વિજ્ઞા
૫૫	૩૫	છે	છે તેથી
૬૦	૬	માટે એ	માટે એ
૬૩	૨	પર્યાપ્ત	પર્યાપ્ત, અત્યેક,
૬૪	૬	અતંતા	અનંતા
૬૪	૮	અસંખ્યાતા	સંખ્યાતા
૬૪	૧૪	"	"
૬૫	૪	વ્યાપારનો	વ્યાપારને
૬૬	૨૯	કે એ	એ
૬૭	૪	અસંખ્યાતમા	અસંખ્યાતા
૭૫	૧૯	મટે	માટે

પૃષ્ઠ	પાંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૭૭	૨	કેવાળ	કેવળી
૭૮	૨૮	સખંધ	સંખંધ
૮૦	૧૬	અવિરિત	અવિરતિ
૮૧	૧૩	અપૂર્વકરાણુદિર્મા	અપૂર્વકરણાદિર્મા
૮૨	૨૪	તેઓને	છવેને
૮૨	૩૧	ચોગ	ઉપચોગ
૮૭	૨૪	કોડ,	કોડ,
૮૯	૨૩	કંઇ નહીં નવ પૂર્વના અભ્યાસી	ઉત્પત્તિ કંઈક નહીં હજી પૂર્વના અને જ્યન્યથી નવશા પૂર્વની ત્રીજી આચાર વસ્તુ સુધીના અભ્યાસી
૯૦	૩	કવલિક	કૈવલિક
૯૨	૧૮	કંઈકનહીં	× ×
૯૬	૨૪	કરતી	કરતાં
૧૦૦	૩૩	રહેલ	કહેલ
૧૦૧	૨૭	મંથન	મંથાન
૧૦૧	૨૮-૩૯	પાંચમા સમયે મંથાનનો, છઠ્ઠા સમયે કપાટનો, સાતમા સમયે ૬૬ રૂપે કરેલ આત્મ પ્રદેશનો। સંકોચ કરી આઠમા સમયે ૨૧. શરીરસ્થ થાય છે.	પાંચમા સમયે મંથાનના અંતરાનો, છઠ્ઠા સમયે મંથાનનો, સાતમા સમયે કપાટનો અને આઠમા સમયે ૬૬ રૂપે કરેલ આત્મપ્રદેશનો સંકોચ કરી ૨૧. સ્વશરીરસ્થ થયા છે.
૧૦૨	૩૩	સ્થિતિવાળાં	સ્થિતિવાળી
૧૦૩	૨૩	દેશોન	દેશોનાઈ
૧૦૫	૨૨	૦-૧	૧-૧
૧૦૮		૦	(મતિ અજ્ઞાનાદિ ત્રણ ભાગેણા તથા મિથ્યાત્વ, સાસ્વાદન અને અજ્ઞાનભાગેણામાં અવધિદેશન હોય છે.
૧૦૯		૦	
૧૧૪	૧	ચન્નચન્ન	ચન્નચન્ન
૧૧૫	૧	મિથ્યાદષ્ટિ શુદ્ધ	મિથ્યાદષ્ટિ શુદ્ધસ્થાનક
૧૨૨	૨	તેનેજ	તેનેજ
૧૨૨	૩	અને તે જ	અને
૧૨૨	૪	અનંતભાગ	અનંતનો ભાગ
૧૨૩	૫	ચતુર્વિંશતી	ચતુર્વિંશતી
૧૨૩	૧૮	કેવલ	કેવલ
૧૨૫	૭	સર્વ	સર્વ
૧૨૬	૨૮	મઠણ	અર્થમાં ઇકણ
૧૨૮	૨	વીનીન્તરાત્વ	વીનીન્તરાત્વ
૧૨૮	૨૩	અંશને	અંશનો ક્ષય કરે છે અને સત્તાગત અંશને

પૃષ્ઠ	પાટિન	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૨૬	૨૨	આવો	ભાવો
૧૨૬	૨૩	પોતપોતાના	હંમેશાં પોતપોતાના
૧૨૬	૩૩	૧. બપોરે	૩. બપોરે
૧૩૧	૭	ચારિત્ર, દાનાદિ લાભિ, ક્ષાત્રિક	સિદ્ધાંતે કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાત્રિક
૧૩૫	૨૮	સમ્યક્ત્વ, સિદ્ધાંતે કેવળજ્ઞાન, દર્શન	સમ્યક્ત્વ, ચારિત્ર, દાનાદિ લાભિ,
		તે ભંગ	તે ભંગ સંખ્યા મેળવવી, એટલે જે પદના
			સંયોગની ભંગ સંખ્યા કાઢવા ઇચ્છા કરી
			હોય તે ભંગ
૧૩૭	૧૧	અહિ	અહિં મેં
૧૪૦	૮	દેવો અસંખ્યાત૦	દેવો સંખ્યાત૦
૧૪૦	૩૧	જહ	જહ તેથી સ્વલચર પંચેન્દ્રિયધર્મ
			નયુસકે અંખ્યાત ગુણા છે. જહ
૧૪૧	૩૧	તેવી	તેથી
૧૪૧	૩૨	નિશ્ચય	મથાણુના નિશ્ચય
૧૪૭	૨૮	તેના અસંખ્યાતમે	તેના સંખ્યાતમે
૧૪૭	૨૮	અસંખ્યાતગુણ	સંખ્યાગુણ
૧૪૫	૪	અગ્નિ	એવ.
૧૪૫	૬	ભાગભાર હેલ	ભાગમા રહેલ
૧૪૬	૨૭	રશિ૦	રાશિ૦
૧૬૩	૨૬	સામ્યગ્	સમ્યગ્
૧૬૬	૧૫	કાળ	કાળ છે.
૧૬૭	૬	પહેલાં	પહેલાં
૧૭૪	૨૫	ભવનાં	ભવના
૧૭૫	૩૦	દેશવિરતિ જ	દેશવિરતિ જ
૧૭૬	૨૬	આવલિકા	આવલિકા
૧૭૭	૨	બાવીસ, હજાર વર્ષ,	બાવીસ હજાર વર્ષ
૧૭૮	૧૬	રહેનારા	રહેનારા, તેમા દક્ષિણાર્ધભાગમાં રહેનારા
૧૭૮	૨૧	દક્ષિણ	૨. દક્ષિણ
૧૮૧	૩	પુદ્ગલાર્ધ	પુદ્ગલાર્ધ
„	૧૬	સમ્ય૦	સમ્ય૦
„	૨૨	વધારેનાં	વધારેના
૧૮૨	૧૭	કાળને	કાળને બાદર
૧૮૨	૨૮	પરાવર્ત	પરાવર્તન
૧૮૩	૩૦	પુદ્ગલ૦	૨ પુદ્ગલ૦
૧૮૪	૨૨	પુદ્ગલ૦	પુદ્ગલ૦
૧૮૫	૨૦	પુદ્ગલ૦	„
૧૮૭	૩૧	ગીઘ૦	મિઘ૦

પૃષ્ઠ	પાકિત	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૮૮	૬	કહે છે	રહે છે.
૧૯૧	૪	મુનિનો	મુનિઓ
૧૯૧	૩૧	તેમ	તેમજ
૧૯૨	૨	અપ્રમત	અપ્રમતે
૧૯૨	૧૩	દેશવિરતિની જેમ સયોગિ	ક્ષીણમોહ અને અયોગિ
૧૯૨	૧૯	અને	અન્ય
૧૯૭	૩૧	માવિનીમૂલં	માવિનિ મૂલં
૧૯૮	૩૧	પ્રકાર	પ્રકારે
૨૦૨	૨૭	બાદ	બાદર
૨૦૩	૭	જન્ય	જન્યથી
૨૦૩	૨૨	બંને બાદર એ	બાદર એ બંને
૨૦૫	૧૮	જો કે	જો કે બાદર એ
૨૦૬	૧૦	પ્રપાતિ	પ્રપાતિ-અપ્રપાતિ
૨૦૬	૨૯	વિશેષ	વિશેષવાણી
૨૦૮	૧૩	સંપરાય	સંપરાય તેમજ સૂક્ષ્મ સંપરાય.
૨૦૮	૧૯	સમય	એક સમય
૨૧૭	૩	વધારે	વધારેમાં વધારે
૨૧૭	૪	તેનો	તેના
૨૧૮	૨૬	સરીરનો	સરીરનો
૨૧૯	૨	પ્રમાણ	પ્રમાણ
૨૧૯	૩	"	"
૨૨૧	૧૦	નરણુ	નરણુ
૨૨૩	૩	પ્રાપ્તિ	પ્રાપ્ત
૨૨૩	૨૬	આત્માએ	આત્મા
૨૨૫	૧૪	લપ્તકાનામ્	લપ્તકાનામ્
૨૨૮	૫	અતિદુતિં	અનિદુતિં
૨૨૯	૧૪	કરણ	કરણ
૨૩૧	૪	અસંખ્યાતં	સંખ્યાતં
૨૩૪	૧૭	હોવાથી	હોવાથી
૨૩૬	૧૬	ચક્ષુરિન્દ્રિય	પ્રપાતિ ચક્ષુરિન્દ્રિય
૨૩૭	૧૮	તેઓથી	તેઓથી જળચર પંચેન્દ્રિય નપુંસકો સંખ્યાત ગુણો છે. તેઓથી
૨૪૩	૧૯	માત્ર	x
૨૫૦	૧૯	તો	તો તે દલિહાને
૨૫૧	૨૫	આદિ	આદિ અને
૨૫૨	૫	પ્રત્યક્ષ	પ્રત્યક્ષ
૨૫૬	૬	પ્રમાણ	પ્રમાણ

પૃષ્ઠ	પાકિત	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૫૭	૧૧	શક્ય	શક્ય
૨૬૧	૧૮	સાત	સાધિક સાત
૨૭૨	૨૪	માનવજીવો	માનવજીવો સત્તાવીશ ગુણી અને
૨૭૪	૨૬	અસંખ્યાતગુણ	સંખ્યાત ગુણ
૨૮૦	૭	નરકમાં	નરકે ૭ રાજ ધાય છે તે ત્રીજી નરકમાં જતાં જે રાજ અને છઠી નરકમાં અપધીત તથા સૂક્ષ્મ પધીત, સ ધધણીને જે વડે
૨૮૦	૨૫	અપધીત.	
૨૯૧	૬	સ ધધણી	
૨૯૪	૨	વડે	
૩૦૧	૩૦	સંસ્થાન નામકર્મ શરીરમાં આકાર	સંસ્થાન-આકાર
૩૦૪	૧૯	જ	જે
૩૦૫	૨૨	અવગવડે	અવગવડે
૩૦૫	૨૮	વધુતા	લધુતા
૩૧૧	૨	અવધવામાં	અવધવામાં
૩૧૫	૧૪	જોડાતાં	જોડાતાં
૩૧૫	૧૮	આહાર	આહારક
૩૧૫	૩૦	”	”
૩૨૦	૧૧	પણ	પણ સર્વ
૩૨૨	૫	આ	આગળ
૩૨૩	૩	મિવ્યાત્વ	મિવ્યાત્વ
૩૨૬	૨૩	જમ,	જમ, બુદ્ધિસા
૩૩૦	૭	કરના	કરવા દારા
૩૩૦	૧૫	સુરવર, સોભાગ્ય,	સુરવર, કુસ્વર, દોભાગ્ય, સોભાગ્ય,
૩૩૨	૬	કુધની	કુધની જેમ
૩૩૫	૧૧	સત્તામાં	x
૩૩૮	૧૨	તીવરસ	તીવતભરસ
૩૩૯	૬	વેશવાતિનામ્	વેશવાતિનીનામ્
૩૪૫	૨	અવપ્રત્યાદિ	અવપ્રત્યાદિ
૩૪૬	૨૫	પ્રકૃતિઓના	પ્રકૃતિઓ
૩૫૫	૨૬	તેણે	તેમ
૩૬૧	૧૫	અને	ઉદયવતી અને
૩૬૧	૨૩	સમકલ્પવચ્છેદમાનં	સમકલ્પવચ્છેદમાનં
૩૬૫	૩	અરમસમયે	અરમસમયે અથવા અથેગિકેવસિના અરમસમયે
૩૬૫	૩૫	જાણુ	જાણુ
૩૬૯	૧૮	પ્રાપ્ત	ઉદયપ્રાપ્ત
૩૭૧	૧૯	સ્થિરાદિપદ્ધત્	અસ્થિરપદ્ધત્

ક્રમ	પાકિત	અનુક્ર
૩૭૨	૧૪	સ્વસ્વ૦
૩૭૩	૧૬	પ્રકૃતિઓ
૩૭૪	૨૮	ઝોકોરોર પ્રકૃતિઓ
૩૭૪	૬	ચારે
૩૭૭	૩૦	અવસ્થામાં
૩૭૬	૨	હોવાથી
૩૭૬	૧૧	જેના
૩૭૬	૨૬	ધણી
૩૮૫	૩	અસંખ્ય
૩૮૬	૧૬	જેના
૩૮૭	૨૪	અને
૩૮૮	૧૦	ઔદારિક
૩૮૪	૨૪	પીત
૩૯૦	૧૭	ઉદય
૩૯૦	૨૦	છ
૩૯૦	૨૬	અને
૩૯૧	૬	અને
૩૯૨	૩૧	અનુ
૩૯૫	૧૭	વિપાક
૩૯૮	૨૨	ઝોક
૪૧૧	૨	અનુદર્શનાવરણીય
૪૧૪	૪	પ્રકૃતિઓનો
૪૨૨	૭	અનુ
૪૨૨	૨૧	પ્રત્યક્ષ
૪૨૨	૨૨	પ્રત્યક્ષ
૪૩૩	૨૧	અંત
૪૩૬	૨૧	અનુદર્શ
૪૩૬	૨૧	અનુદર્શ
૪૪૭	૧૮	તે-છે
૪૫૯	૧૫	વૈકિયમિશ્ર,
૪૬૧	૨૧	કામની
૪૬૪	૭	હિન્દવની
૪૭૮	૬	હિન્દવની
૪૮૩	૧૬	૧૧ થી ૭

ક્રમ	અનુક્ર
સ્વસ્વ૦	સ્વસ્વ૦
પ્રકૃતિઓમાં	પ્રકૃતિઓમાં
ઝોકોરોર પ્રકૃતિઓ અને નીચોળાં એ	ઝોકોરોર પ્રકૃતિઓ અને નીચોળાં એ
બહોરોર પ્રકૃતિઓને	બહોરોર પ્રકૃતિઓને
ચોટ	ચોટ
સ્વાધાવસ્થામાં	સ્વાધાવસ્થામાં
હોવાથી	હોવાથી
જેના	જેના
ધણી	ધણી
અસંખ્ય જીવોનાં અસંખ્ય	અસંખ્ય જીવોનાં અસંખ્ય
જેના	જેના
અને	અને
ઔદારિકાદિ	ઔદારિકાદિ
પીત	પીત
ઉદયમાં	ઉદયમાં
છ	છ
અને કેવલદર્શન અનુ	અને કેવલદર્શન અનુ
અનુદર્શનાવરણ અને	અનુદર્શનાવરણ અને
અનુવ-	અનુવ-
વિપાકી	વિપાકી
ઝોક ભાગ	ઝોક ભાગ
અનુદર્શનાવરણીય	અનુદર્શનાવરણીય
કેંદ્ર પ્રકૃતિઓનો	કેંદ્ર પ્રકૃતિઓનો
અર્થ:	અર્થ:
પ્રત્યક્ષ:	પ્રત્યક્ષ:
પ્રત્યક્ષ:	પ્રત્યક્ષ:
કાંઈ થાય, એ પ્રમાણે જુથુરસા અને	કાંઈ થાય, એ પ્રમાણે જુથુરસા અને
ત્રણ કાંઈ મેળવતાં પશુ ઝોક કાંઈ વીર	ત્રણ કાંઈ મેળવતાં પશુ ઝોક કાંઈ વીર
હમ્મર (૧૨૦૦૦) કાંઈ થાય.	હમ્મર (૧૨૦૦૦) કાંઈ થાય.
અનુદર્શ	અનુદર્શ
અનુદર્શ	અનુદર્શ
છે-તે	છે-તે
વૈકિયમિશ્ર, ઔદારિક મિશ્ર,	વૈકિયમિશ્ર, ઔદારિક મિશ્ર,
હિન્દવની	હિન્દવની
કામસ્થાને ઝોક હિન્દવની	કામસ્થાને ઝોક હિન્દવની
હિન્દવની	હિન્દવની
૧૧ થી ૭	૧૧ થી ૭

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪૮૭	૧૬	પ્રમાણે	પ્રમાણે
૪૮૮	૧૯	ત્રણહજાર,	ત્રીસ હજાર,
૪૯૪	૩૪	અવિરતિ	અવિરતિ સંબંધી
૪૯૫	૧૨	અથવા	તેમજ
૪૯૬	૨૮	ત્રણને	ત્રણનો
૫૦૧	૨૭	કર્મના ઉદયથી પ્રગ્ન	કર્મનો ઉદય હોતે છતે પ્રગ્ન
૫૦૧	૩૦	અરિત	અરતિ
૫૦૩	૨	પરિષદ વિજય	મળ પરિષદ વિજય
૫૦૪	૧૭	થવાદે	થવાદે તે
૫૧૩	૨૬	જ્ઞાનાવરણાદિ	મતિજ્ઞાનાવરણાદિ
૫૨૦	૧૮	બ્યાં	બ્યાં સુધી
૫૨૧	૩	પશુ	૪
૫૨૭	૧૨	અનાદિ	અનાદિ વગેરે
૫૨૯	૫	સંજ્ઞાનો	સંજ્ઞાને
૫૨૦	૧૫	સાતકર્મનો	સાતકર્મના બંધનો
૫૩૫	૧૫	આહારાદિ	આહારકરકદિક
૫૪૪	૪-૫	અશુદ્ધનાદિ	અશુદ્ધનાવરણાદિ
૫૪૬	૧૮	તેમજ	તેમજ
૫૪૯	૧૨	ત્રેવીસ	ત્રેવીસ
૫૬૧	૧૪	ચરણસુદ	ચરણસુદ
૫૬૫	૧૧	પ્રકૃતિઓની	પ્રકૃતિઓના
૫૬૭	૩૬	તેની	તેથી
૫૬૮	૮	દનાદિ	દનાદિ
૫૭૦	૭	ઉત્કૃષ્ટ	અતુલકૃષ્ટ
૫૭૦	૨૫	જયન્યકો	જયન્યકો
૫૭૩	૨૪	ધ્રુવ	ધ્રુવ
૫૭૭	૨૧	અખાધાકાળ	અખાધાકાળ કહે છે અખાધાકાળ
૫૮૬	૧૩	ભાવક	ભાવિક
૫૮૮	૧૩	અતઃ	અન્તઃ
૫૮૯	૧૧	થયા,	થાય.
૫૮૯	૧૩-૧૪	આ પ્રમાણે પૂર્વકાઠિ વરસના	૪
		આધુવાળા લીધેકર થાય.	
૫૯૨	૨૦	શુચિસ્થાનક	૪
૫૯૪	૨૧	અંતરાય પાંચ,	અંતરાય પાંચ, જ્ઞાનાવરણીય પાંચ તથા
૫૯૭	૨૪	છેડે	વહે
૫૯૯	૬	સ્થિતિ	સ્થિતિ થાય છે.
૬૦૦	૧૧	આરિત્ર	૧. આરિત્ર
૧૧૭			

પૃષ્ઠ	પાંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૦૧	૧૨	નાન	નોનં
૧૦૩	૨૮	તે પ્રકારે	તે આ પ્રકારે
૧૦૭	૨૭	ઉત્તર	ઉપર
૧૧૦	૨૦	સંખ્યાતમા	અસંખ્યાતમા
૧૧૦	૨૮	સંખ્યાતમે	અસંખ્યાતમે
૧૧૩	૨૭	આદિએ	આદિએ અથતાં
૧૧૪	૨૨	હ્રેસાગર૦	હ્રેસાગર૦
૧૧૬	૫	x	દેવાયુ-નરકાયુની જ્ઞાન્ય અમાધા અત્યુદ્ધતો હોય છે.
૧૨૪	૬	સંભવ	સંભવ ન
૧૨૪	૨૦	તેનાં	તેમાં
૧૨૭	૧૪	॥ ૬૨ ॥	॥ ૬૨ ॥
૧૩૩	૧૬	મોતં	મોતું
૧૩૫	૯	દ્વે અથેતે	દ્વાજ્યેતો
૧૩૬	૧૯	ભવ્યને	ભવ્ય
૧૩૬	૬	જ્યારે	x
૧૫૦	૫	વેદિકાદિકના જ્ઞાન્ય રસખંધના સ્વામી તત્રાપોખ્ય સં. ના ખલે અતિ સંકિલ્પ લેવા	
૧૫૨	૨૫	સ્થિતિખંધના	સ્થિતિના મોઢો છે. તેનાથી અસંખ્યાત અથા સ્થિતિખંધના
૧૫૩	૯	લોકાકાશપ્રમાણ	લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ
૧૫૬	૩	પરણુમાવી	પરિણુમાવી
૧૬૨	૩૪	એ પ્રમાણે મોહનીય માટે પણ સમજવું.	x
૧૬૫	૧૧	પ્રદેશખંધ	ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધ
૧૬૯	૩	વર્ગીયુઓ	ધણી વર્ગીયુઓ
૧૭૦	૧૮	તજ્જ,	તેજ્જ
૧૭૩	૬	ભાગનો	ભાગનો પણ
૧૭૪	૭	મધ્રવ૦	મધ્રવ૦
૧૭૬	૨૪	મૂળપ્રકૃતિઓને	મૂળપ્રકૃતિઓને
૧૮૦	૩	સમયવર્તી	સમયવર્તી
૧૮૧	૧	રસખંધ૦	પ્રદેશખંધ૦
૧૮૧	x	x	સાતાવેદનીયના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધના સ્વામી મુક્તસંપરાયવર્તી અને અસાતાવેદનીયના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશખંધના સ્વામી મિથ્યાદષ્ટિ પર્યાપ્ત સંધી છે. જાનેના જ્ઞાન્યપ્રદેશ- ખંધના સ્વામી ભવાલસમયવર્તી સર્વાલપ-

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ-
			વીરવંત લખિ અપયાંત સૂક્ષ્મનિગો- દના શ્રવ છે.
૬૮૭	૨૫	એટલો	એટલો
૬૮૭	૩૧	ચાનદષ્ટિ	ચાનિદષ્ટ
૬૮૯	૨૦	તેઓને	તેઓ
૬૮૯	૨૭	સ્થિર	અસ્થિરદિક, અચલ, સ્થિર
૬૯૨	૧૬	અને	રસઅંધ અને
૬૯૭	૧૩	સ્થાનકોમાં દક્ષિણને	સ્થાનકોમાંના દક્ષિણને
૭૦૫	૩૨	ભાગને	ભાગે
૭૦૭	૩૨	તેને	છે તેને
૭૦૯	૩	સર્વવિરતિ	સર્વવિરતિની
૭૦૯	૪	દેશવિરતિ આત્મા	દેશવિરતિથી સર્વવિરત આત્મા
૭૧૦	૯	વત્કુટ	વત્કુટ
૭૧૭	૨૦	કરીને	x
૭૨૧	૧૧	લોહુ	લોહુ
૭૨૬	૧૫	સર્વ	સર્વ
૭૩૪	૨૧	ભાજનાઓ	ભાજનાઓ
૭૪૦	૧૬	સુભગ	x
૭૪૩	૧૬	સ્થિઅંધ	સ્થિતિઅંધ
૭૪૪	૨૦	અયેષુમ્	અયેષુઃ
૭૪૪	૨૧	સમયોત્તમ	સમયોત્તમ
૭૪૭	૧૨	સત્	સત્
૭૫૬	૨૮	અધ્યન્ય	અધ્યન્ય
૭૬૧	૫	॥ ૧૧૨ ॥	॥ ૧૬૨ ॥
૭૬૧	૬	વત્તયતિ	વત્તયતિ
૭૬૨	૪	તેની	તેથી
૭૬૨	૨૯	તમસ્તમપ્રભા	તમસ્તમપ્રભા
૭૬૫	૨૭	મુળસુ	જાનીહિ
૭૭૦	૧૨	પરમાણુઓની	પરમાણુની
૭૭૦	૧૩	ત્રણપર-	એ પ્રમાણે એ પરમાણુનો પ્રશ્ન કરતાં ત્રીણુ પ્રદેશસત્કર્મસ્થાન થાય, ત્રણ પર-
૭૭૦	૧૮	પ્રકૃતિઓનાં	પ્રકૃતિઓની
૭૭૦	૩૨	ચરમસમય	અને ચરમસમય
૭૮૨	૧૧	વૃદ્ધિ	વૃદ્ધિએ
૭૮૪	૮	સ્વરૂપની	સ્વરૂપ
૭૮૬	૨	ત્રણ	અથવા ત્રણ

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૭૮૬	૩	દલિકની	દલિકની પથ્થ
૭૯૧	૧૬	આહારક	આહાર
૭૯૮	૧૮	ઝોગણીશ	ઝેવીશ અને ઝોવીશ. વળી તેમાંજ ઓદા, રિક્તિક, ઉપધાત, પ્રથમ સંધયજ્ઞ, એ સંસ્થાન અને પ્રત્યેક આ ૭ પ્રકૃતિરૂ ઉમેરતાં ઓદારિકમિશ્ર કાયગોમે તે મને જ અનુક્રમે ઝોગણીશ
૭૯૯	૨	કરતાં	કરતાં તેમજ
૭૯૯	૭	એમાં	તેમાં
૮૦૧	૧૧	પ્રકૃતિનો	પ્રકૃતિ
૮૦૪	૨૯	સુખાલીશ	સુડતાલીશ
૮૦૮	૮	આહ	આહિ
૮૦૮	૧૪	ઝાત્રની	ઝાત્રનો
૮૦૮	૧૯	કમની	કમનો
૮૧૫	૧૪	૫ ચેન્દ્રિયનો	૫ ચેન્દ્રિયને
૮૨૩	૨	કમનો	કમના
૮૨૪	૨૧	નથી	નથી તેથી
૮૩૧	૩૨	પ્રકૃતિઓનો	પ્રકૃતિઓને
૮૩૩	૨૭	યોગસ્થાને	યોગસ્થાનને
૮૩૮	૧૦	તેનો	તેનો તેટલો
૮૪૧	૩	આતપ	નરકદિક, આતપ.
૮૪૧	૬	પ્રકૃતિઓનો	અન્ય પ્રકૃતિઓનો
૮૪૩	૨૪	ઉદ્યાલિકાની	ઉદ્યાલિકાની
૮૬૨	૭	છે	હોય છે.
૮૫૭	૩૨	પ્રદે-	જર્ધન્ય પ્રદે-
૮૬૧	૨	તે	તેને
૮૬૧	૬	હોતી નથી તેમજ	હોય છે. પરંતુ
૮૬૪	૫	સ્થિતિપટ્ટક	સ્થિરપટ્ટક
૮૬૫	૧૦	ઝોવીશ	ઝોગીશ
૮૬૮	૨૭	ઉદ્વર્ણના	ઉદ્વર્ણના
૮૭૪	૨૪	ઝોગણીશ	ઝોગણીશ
૮૮૫	૨૧	ઉત્તરપ્રકૃતિઓનાં	ઉત્તરપ્રકૃતિઓનાં
૮૯૫	૨૫	સ્થિતિસ્થાનથી	પ્રથમ સ્થિતિસ્થાનથી

